

**STUDIES IN THE HISTORY OF ROMANIAN
THE MORPHOSYNTAX OF LITERARY ROMANIAN
IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES**

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI”

**STUDII DE ISTORIE
A LIMBII ROMÂNE**
**MORFOSINTAXA LIMBII LITERARE
ÎN SECOLELE AL XIX-LEA ȘI AL XX-LEA**

Ediție revăzută și adăugită

Editori: GH. CHIVU
GABRIELA PANĂ DINDELEGAN
ADINA DRAGOMIRESCU
ISABELA NEDELCU
IRINA NICULA

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2015

Copyright © Editura Academiei Române, 2015.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5
050711, București, România
Tel: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresă web: www.ear.ro

Referenți științifici: acad. Marius SALA
prof. Valeria GUȚU ROMALO,
membru de onoare al Academiei Române

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Studii de istorie a limbii române: morfosintaxa limbii literare în secolele
al XIX-lea și al XX-lea / ed.: Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan,
Adina Dragomirescu, ... – Ed. rev. și adăug. – București: Editura
Academiei Române, 2015
ISBN 978-973-27-2571-9

I. Chivu, Gheorghe (ed.)
II. Pană Dindelegan, Gabriela (ed.)
III. Dragomirescu, Adina (ed.)

811.135.1

EDITAT CU SPRIJINUL ANCSI

Redactor: Alexandra CIUTACU
Tehnoredactor: Doina STOIA
Coperta: Mariana ȘERBĂNESCU

Bun de tipar: 28.10.2015. Format: 16/70 × 100
Coli de tipar: 54,5. Tiraj: 200 exemplare

C.Z. pentru biblioteci mari: 459.0«18:19»
C.Z. pentru biblioteci mici: 459

CUPRINS

Cuvânt-înainte (Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan).....	VII
ORTOGRAFIA ȘI ORTOEPIA. SECOLUL AL XIX-LEA (Camelia Stan)....	1
ORTOGRAFIA ȘI ORTOEPIA. SECOLUL AL XX-LEA (Camelia Stan).....	29

I. SECOLUL AL XIX-LEA

MORFOLOGIA	37
Substantivul (Isabela Nedelcu).....	37
Adjectivul (Carmen Mîrzea Vasile).....	63
Articolul (Alexandru Nicolae).....	111
Pronumele (Blanca Croitor).....	121
Numeralul (Irina Nicula).....	173
Verbul (Adina Dragomirescu).....	185
Adverbul (Andreea Dinică).....	223
Prepoziția (Isabela Nedelcu).....	249
Conjuncția (Isabela Nedelcu).....	261
Interjecția (Blanca Croitor).....	275
SINTAXA (Rodica Zafiu).....	283
Limba română în Transilvania. Sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea (Mihaela Gheorghe).....	379

II. SECOLUL AL XX-LEA

MORFOLOGIA	405
Substantivul (Gabriela Pană Dindelegan).....	405
Adjectivul (Irina Nicula).....	449
Articolul (Alexandru Nicolae).....	469
Pronumele (Dana Manea).....	479
Numeralul (Irina Nicula).....	525
Verbul (Gabriela Pană Dindelegan).....	535
Adverbul (Carmen Mîrzea Vasile).....	597
Prepoziția (Dana Manea).....	627
Conjuncția (Dana Manea).....	641
Interjecția (Blanca Croitor).....	655
SINTAXA (Andra Vasilescu).....	661
BIBLIOGRAFIE	763
INDICE	783

CUVÂNT-ÎNAINTE

Cercetarea **românei literare moderne**, etapă din evoluția limbii noastre de cultură plasată de specialiști în epoca imediat următoare apariției lucrărilor învățaților iluminiști, s-a aflat pentru prima dată în atenția filologilor în deceniile de mijloc ale secolului trecut.

A fost remarcată atunci nu doar utilitatea, ci și dificultatea demersului, întrucât atât la finele veacului al XVIII-lea, cât și în deceniile următoare anului 1800, textele evidențiau întâlnirea formelor specifice românei literare vechi cu cele ce aveau să se impună în primul rând sub influența noilor modele culturale și lingvistice, predominant latino-romanice. Continuarea în textele epocii, în forme și cu pondere diversă, a trăsăturilor care individualizaseră vechile variante literare regionale (adesea dificil de distins de regionalismele autentice) și coexistența lor atât cu norme de tip supradialectal, cât și cu numeroase fapte de limbă vorbită (prezente în primul rând în scrierile beletristice) amplificau dificultatea evaluărilor. Iar analiza materialului, efectuată aproape exclusiv din perspectivă descriptivă, sincronică, în cadrul unor studii despre „limba și stilul” autorilor importanți (potrivit ideii că aceștia erau creatorii limbii literare), oferea rareori o imagine de ansamblu asupra sistemului limbii, asupra devenirii normelor literare și a distincției, totdeauna necesar de făcut, între norma stilistică și norma lingvistică, între norma supradialectală și norma literară regională, între norma ideală, preconizată de învățații preocupați atunci de soarta limbii noastre de cultură, și norma reală, dependentă nu doar de timp și de spațiu, ci și de o anumită circumstanță de comunicare și de funcția cu care fusese utilizat un anumit fapt de limbă.

Reluarea cercetărilor asupra limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea, cu scopul pregătirii volumului al III-lea dintr-un nou *Tratat de istorie a limbii române*, în care să fie prezentate și analizate deopotrivă constituirea și evoluția normelor românei literare moderne și contemporane, a impus efectuarea unor noi studii, din perspectivă constant diacronică, asupra tuturor tipurilor de scrieri literare cunoscute din perioada avută în vedere.

În studierea pe baza acestor scrieri a morfologiei și a sintaxei românei literare în epoca de impunere a normelor unice supradialectale și de constituire a aspectului modern al limbii noastre de cultură (secolul al XIX-lea), respectiv în perioada de rafinare a trăsăturilor și a structurilor specifice românei literare contemporane (secolul al XX-lea), a fost permanent avută în vedere distingerea formelor specifice românei literare vechi de cele ce caracterizează diverse etape din evoluția românei literare moderne; s-a urmărit, de asemenea, evidențierea faptelor care individualizau

vechile variante literare regionale de norme unice supradialectale, precum și a faptelor specifice vorbirii dialectale, familiare sau arhaice, utilizate acum cu intenție stilistică, de acelea selectate pentru că ilustrau principiul „gramaticalității” sau pe acela al „clasicității”, ambele principii fiind atent urmărite de învățații vremii în încercarea de normare a limbii literare sau de refacere (prin mijloace interne) a unității limbii noastre de cultură. S-a acordat, în același timp, atenția cuvenită normelor de tip savant, apărute sub presiunea unor modele străine sau create de intelectualii ce vegheau la respectarea „geniului” limbii, la preîntâmpinarea „erorilor” de funcționare cauzate de abaterea de la spiritul latinesc și romanic sau de acceptarea unor influențe venite din partea unor idiomuri ce aparțineau altor familii lingvistice.

Aflată într-un proces de evidentă și rapidă evoluție, ce a avut drept consecințe unificarea și modernizarea formei sale literare, limba română a cunoscut, după 1780, două mari perioade. În cadrul celei dintâi, ce acoperă, cu firești subdiviziuni, secolul al XIX-lea, s-au constituit și apoi s-au definitivat normele scrisului literar modern, astfel că, după ce în momentul unirii politice, unirea culturală și cea lingvistică fuseseră deja realizate, în deceniul premergător anului 1900 scrisul literar ajunsese să aibă forme și structuri aproape identice cu cele actuale. Însăși ortografia își stabilizase și își simplificase normele, abandonând nu doar vechea haină chirilică (chiar scrisul bisericesc acceptase oficial, în anul 1881, alfabetul latin), ci și etimologismul extern (cu model latinesc, respectiv italianesc) sau analogismul.

În aceste condiții, româna literară se caracterizează, în secolul al XX-lea, printr-o stabilizare a structurilor morfosintactice și printr-o rafinare, respectiv printr-o specializare a sintaxei. Normarea explicită, incipientă în prima jumătate a veacului al XIX-lea, devine, odată cu înființarea Academiei Române, care și-a înscris în statut apărarea, cultivarea și promovarea limbii naționale, ca sarcină constantă.

*

Studiile de morfologie și de sintaxă istorică din prezentul volum au fost elaborate în cadrul Departamentului de Gramatică de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Grupate în două mari părți, corespunzătoare secolelor al XIX-lea și al XX-lea, studiile propun cititorilor o primă analiză, efectuată din perspectivă diacronică, a morfologiei, respectiv a sintaxei limbii noastre literare moderne și contemporane.

Capitolele consacrate morfologiei și sintaxei sunt precedate, datorită implicațiilor pe care le are analiza formei grafice a scrierilor-sursă în stabilirea formei reale a textelor, de o analiză a ortografiei și a relațiilor existente nu numai între aceasta și fonologie, ci și între normele ortografice și morfologie.

De asemenea, date fiind aspectele speciale și problemele puse în evidență de textele literare alcătuite în Transilvania la cumpăna veacurilor al XIX-lea și al XX-lea, și acestei componente a scrisului nostru literar i-a fost consacrat un studiu special.

Obiective

Obiectivul comun al autorilor a fost acela de a analiza un număr cât mai mare de texte și cât mai diversificate stilistic, ceea ce a permis obținerea unor rezultate mai detaliate și mai sigure decât ofereau cercetările anterioare ale diverselor aspecte. Pentru unele chestiuni, cercetătorul a avut la dispoziție studii anterioare serioase, sarcina lui fiind mult simplificată (de verificare și de detaliere a rezultatelor, precum și de realizare a unor sinteze aduse la zi); pentru altele, dimpotrivă, puținătatea studiilor anterioare i-a făcut sarcina mai dificilă, rezultatele fiind integral sau aproape integral noi.

Ca noutate a acestor studii, apare și cercetarea „cantitativă” a fenomenelor, autorii fiind preocupați, nu o dată, de stabilirea raportului cantitativ dintre clasele flexionare sau dintre formele și construcțiile concurente. Se compară ponderea cantitativă a unor clase sau a unor forme fie în momente diferite ale perioadei analizate, fie, în cadrul aceleiași etape, în texte aparținând unor registre diferite (vezi, de exemplu, raportul cantitativ dintre *a vrea* și *a voi*, așa cum apare la sfârșitul secolului al XIX-lea și în stadiul actual de limbă, sau, pentru româna actuală, raportul cantitativ dintre formele de viitor diferențiate pe registre și pe stiluri funcționale).

Una dintre preocupările constante ale autorilor a fost relaționarea indicațiilor din lucrările normative și teoretice cu situația reală existentă în texte. În general, varietatea textelor (de registru și de stil funcțional, de regiune căreia îi aparține scriitorul, de vârstă a scriitorului) a oferit o mai mare diversitate decât indicațiile normative constrângătoare și statice ale gramaticienilor. Uneori, textele unor autori cu o viață îndelungată sunt mărturia cea mai relevantă a modificărilor de uz și chiar de normă (vezi, de exemplu, Iordan [1935] și Iordan [1943], în raport cu Iordan [1976, 1977, 1979], texte în care, succesiv, se poate urmări modificarea unor norme la același autor).

Autorii diverselor capitole au fost preocupați și de surprinderea fenomenului de variație / de oscilație, etapă inevitabilă în dinamica oricărui fenomen lingvistic; în consecință, au examinat cu toată atenția atât indicațiile duble (și chiar triple) ale gramaticienilor, cât și apariția variației în același text sau în texte aparținând aceluiași moment de limbă. Indicațiile gramaticienilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea includ atât variante diferențiate ca uz (cu specificări de tipul „arhaic”, „învechit”, „popular”, „regional”), cât și variante fără niciun tip de diferențiere, ceea ce înseamnă recunoașterea teoretică și în fapt a variației *literare* libere.

Organizarea studiilor

Prezentarea faptelor se face, în cadrul fiecărui secol, pe subetape, examinându-se, distinct, pentru secolul al XIX-lea, perioada 1780–1830 și perioada de după 1830, iar, pentru secolul al XX-lea, următoarele subperioade: (a) sfârșitul secolului al XIX-lea și primele două-trei decenii din cel următor [1880–1920/30];

(b) deceniile de mijloc ale secolului al XX-lea [1940–1960]; (c) sfârșitul secolului al XX-lea, până la momentul 1990 [1960–1990]; (d) perioada postdecembristă [1990–2010]. Delimitarea subperioadelor corespunde, în mare, anilor în jurul cărora apar cele mai semnificative lucrări normative pentru cele două secole.

Fiecare capitol include și *note* (marcate în interiorul textului printr-un corp de literă mai mic și prin alt tip de aliniere) în care se dau informații și detalii suplimentare de interpretare și de analiză.

În finalul fiecărui capitol apar *Concluzii*, unde se încearcă surprinderea tendințelor și a direcțiilor de evoluție pentru secolul analizat, dintre care unele continuă și desăvârșesc stări de fapt din etapa / etapele anterioare, iar altele, dimpotrivă, înregistrează fapte noi.

Există un sumar sintetic, care cuprinde titlurile capitolelor mari, la începutul volumului, și un sumar analitic, care apare la începutul fiecărui capitol.

Surse

Fiecare autor a folosit surse proprii, condiția comună fiind reprezentativitatea surselor, diversificarea lor pe registre și stiluri funcționale și, în măsura posibilului, investigarea unui inventar cât mai numeros de texte. Pentru comparații cu faza actuală de limbă, s-au folosit (fără însă a se abuza) și surse preluate de pe internet, precum și texte jurnalistice și din mediul audiovizual.

Dat fiind inventarul de surse diferit pentru fiecare autor, el apare indicat la finalul fiecărui capitol. Pentru fiecare sursă, se specifică, între paranteze drepte, anul primei apariții a textului, care, adesea, este diferit de anul de apariție a ediției după care s-a făcut lectura textului (vezi, de exemplu, Hasdeu [1886–1898], *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, Editura Minerva, vol. I, 1972, vol. II, 1974, vol. III, 1976, unde, în paranteze drepte, se indică intervalul de ani între care apar cele trei volume [1886–1898], pentru ca, în final, să se indice cei trei ani – 1972, 1974, 1976 – când s-a publicat ediția „Brâncuș”).

În cazul în care s-au utilizat articole și texte diverse din același autor, incluse într-un volum mai amplu (de exemplu, Pușcariu [1904–1943], *Cercetări și studii*), sau incluse în *Opere* (de exemplu, Rebreanu [1921–1932], *Opere alese*, vol. I), s-a indicat, între paranteze, intervalul de ani în care au fost publicate articolele sau textele investigate. Pentru surse din secolul al XIX-lea, al căror prim an de apariție a fost dificil de precizat, între paranteze drepte pot apărea și alte indicații, precum perioada de creație a autorului sau anii de apariție a unei reviste.

Bibliografia și relația cu sursele

Ca bibliografie, s-au folosit, în general, cele mai reprezentative lucrări normative (gramatici, îndreptare, dicționare), precum și cărți și studii de istorie a limbii române literare, a căror listă globală apare la finalul volumului.

Nu trebuie să surprindă faptul că multe lucrări apar atât în lista de surse, cât și în lista bibliografică (vezi, de exemplu, Scriban [1925], *Gramatica limbii românești (Morfologia) pentru folosința tuturor*, Iași), ele fiind folosite atât pentru indicațiile de uz și de corectitudine pe care le includ, cât și ca mărturie pentru uzul real din epocă, fiind semnificative pentru limbajul autorului.

Există situații în care indicația normativă a gramaticianului și uzul din propriul text sau din textele vremii nu sunt concordante. Nu o dată, indicația normativă, constrângătoare sau, dimpotrivă, inovatoare, apare fie în ipostaza de a devansa ritmul real de mișcare a limbii, fie în aceea de a rămâne în urma uzului lingvistic. De exemplu, în dicționarul lui Frédéric Damé [1884–85], text inovator în epocă, verbele *a rămâne*, *a ține*, *a umple* sunt incluse în conjugarea a III-a și se acordă același tratament și verbelor *a place*, *a scade*, pe care autorul le înregistrează tot la conjugarea a III-a, devansându-se, și într-un caz, și în celălalt, atât indicațiile normative, cât și uzul epocii. Ultimele două verbe nu sunt acceptate, nici astăzi, ca aparținând conjugării a III-a (vezi DOOM²). De observat, de asemenea, indicațiile normative privind generalizarea sufixului *-ră-* la pluralul persoanelor 1 și 2 ale mai-mult-ca-perfectului. Generalizarea lui *-ră-* la plural, impusă, la un moment dat, de lucrările normative pentru toate persoanele (vezi, mai întâi, GLR², 1966: I, 260–261, unde formele fără *-ră-*, la persoanele 1 și 2 plural, sunt apreciate ca „arhaism”; vezi și DOOM², 2005: XCVII, unde aceleași forme sunt calificate ca „învechite / populare”), nu s-a încheiat, în fapt, nici astăzi.

Despre noua ediție

Cartea de față este o ediție revăzută a lucrării cu același titlu apărută la Editura Academiei Române, în anul 2012. Modificările nu sunt numeroase și nici de esență: organizarea, (sub)titlurile, ideile fundamentale, concluziile au rămas aceleași. Noutatea esențială a ediției de față o constituie introducerea unui *Indice de cuvinte*, absolut necesar pentru o lucrare de asemenea dimensiuni și cu atât de multă informație faptică. *Indicele* asigură „legarea” unor situații discutate în părți diferite ale lucrării și facilitează cititorului accesul rapid la forma / formele căutate.

Indicele de cuvinte include alfabetic toate cuvintele discutate / analizate în text (sunt incluse și câteva sufixe, sufixoide, prefixe cu relevanță morfologică). Cuvintele sunt „prelucrate” gramatical, în două sensuri: (i) pentru fiecare cuvânt-titlu se indică clasa morfologică căreia îi aparține (sau clasele, dacă aceeași formă corespunde mai multor clase); (ii) se folosește modalitatea „cuiburilor”, care strânge sub aceeași intrare toate formele flexionare cu care cuvântul înregistrat apare în text, dar și expresii, construcții, grupuri locuționale și cvasilocuționale a căror analiză apare în carte (pentru alte detalii, vezi nota care precedă *Indicele*).

ORTOGRAFIA ȘI ORTOEPIA

Secolul al XIX-lea

1. SCRIEREA CU LITERE CHIRILICE.....	2
1.1. Ienăchiță Văcărescu (începutul simplificării scrierii româno-chirilice).....	2
1.2. Ion Budai-Deleanu.....	3
1.3. Ion Heliade Rădulescu (ortografia fonologică).....	4
1.4. Practica scrierii românești chirilice în secolul al XIX-lea.....	7
2. CREAREA ȘI EVOLUȚIA NORMEI ORTOGRAFICE CU LITERE LATINE. SISTEMELE ORTOGRAFICE.....	8
2.1. Școala Ardeleană.....	8
2.1.1. <i>Samuil Micu</i>	9
2.1.2. <i>Primul sistem ortografic al limbii române bazat pe alfabetul latin (Samuil Micu, Gheorghe Șincai)</i>	9
2.1.3. <i>Reformarea sistemului ortografic: Ioan Piuaru-Molnár, Samuil Crișan-Körosi, Ion Budai-Deleanu, Gheorghe Constantin Roja, Vasilie Gergely de Csokotis</i>	11
2.1.4. <i>Petru Maior</i>	12
2.2. Alfabetele de tranziție.....	13
2.2.1. <i>Crearea alfabetelor de tranziție (Ion Heliade Rădulescu)</i>	13
2.2.2. <i>Dezbaterea problemei ortografice (până în 1858): Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian, Vasile Popp, Gheorghe Barițiu, Societatea literară (de la București), Mihail Kogălniceanu, Gheorghe Săulescu, Aron Pumnul ș.a.</i>	16
2.2.3. <i>Reformele oficiale ale ortografiei (între 1850 și 1859)</i>	18
2.3. Introducerea scrierii oficiale cu alfabet latin (1860, 1862).....	19
2.4. Norma și practica scrierii cu alfabet latin între 1860 și 1881.....	20
2.4.1. <i>Primul proiect ortografic al Societății Academice Române. Gramateca limbei române (Timotei Cipariu, 1867)</i>	20
2.4.2. <i>Al doilea proiect ortografic al Societății Academice Române (1869)</i>	22
2.4.3. <i>Dicționarul Academiei (August Treboniu Laurian, Ioan C. Massim)</i>	22
2.4.4. <i>Dezbaterea problemei ortografice (până în 1881). Contribuția lui Titu Maiorescu</i>	23
2.5. Sistemul ortografic al Academiei (1881).....	24
3. ÎNCERCĂRI DE NORMARE A PRONUNȚĂRII.....	25
4. CONCLUZII.....	27

ORTOGRAFIA ȘI ORTOEPIA

Secolul al XIX-lea

Istoria **ortografiei** românești, în secolul al XIX-lea, este marcată de două transformări majore (comparativ cu perioada precedentă): **oficializarea scrierii cu alfabet latin** (v. infra 2) și **impunerea principiului fonologic** de scriere (v. 1–2). Modernizarea scrierii limbii române s-a realizat printr-un proces complex, neunitar, în care s-au implicat numeroase personalități, cu orientări științifice adesea divergente.

Istoria **ortoepiei** limbii române, în secolul al XIX-lea, este strâns legată de unificarea pronunțării literare supradialectale, proces neîncheiat până la sfârșitul perioadei (v. 3).

1. SCRIEREA CU LITERE CHIRILICE

Scrierea cu caractere chirilice era încă frecventă în perioada premodernă (1780–1830). Caracteristice epocii sunt încercările diverșilor autori de a **simplifica grafia tradițională chirilică**, pornind de la constatarea că aceasta era **inadecvată limbii române**. Astfel, au fost elaborate diferite alfabet chirilice „de tranziție” (v. 1.1–1.3). Practica scrierii cu alfabet româno-chirilic s-a restrâns în cursul secolului al XIX-lea (v. 1.4).

1.1. Ienăchiță Văcărescu (începutul simplificării scrierii româno-chirilice)

Încercările de simplificare a scrierii românești chirilice au fost sporadice până la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Virtosu 1968: 211–212).

Prima contribuție notabilă, în această privință, a fost realizată, în Țara Românească, de Ienăchiță Văcărescu, în *Observații sau băgări-dă-seamă asupra regulilor și orânduielelor gramaticii rumânești* (Râmnic / Viena, 1787). Autorul a propus reducerea inventarului caracterelor la 33 de semne, eliminând *ierul mic* (ѣ), semnul Ꞥ, câteva slove compuse: Ꞥ, Ꞥ, Ꞥ, Ꞥ, Ꞥ etc. (Văcărescu 1787: 13–16, 95–101). În textul gramaticii însă au fost utilizate 38 de grafeme, lipsind numai: ѣ, ѣ, Ꞥ, Ꞥ, Ꞥ (Ursu 1960: 35). Tot o simplificare este eliminarea tildei din notația cifrelor și generalizarea *oxiei* sau a accentului ascuțit (') (ca'ș), care înlocuiește, în cele mai multe situații, accentul grav la sfârșitul cuvintelor; accentul grav apare sporadic (нѣмн). Unele specificări sau modificări introduse de autor clarifică raportul dintre scriere și rostire: astfel, este precizat că slovele ѣ și ѡ notează același timbru vocalic [o]; diftongii sunt marcați grafic printr-un *ifen*: ѡѣ. Ienăchiță Văcărescu (1787: 102–104) a menținut, în mare parte, semnele „prozodice”. Dintre semnele menționate de autor, în afară de accente și de *ifen*, are rol propriu-zis prozodic doar apostroful, utilizat cu forma ('), ca marcă a absenței accidentale a unor sunete; linia (-) are rol ortografic, de legare a elementelor în compuse și în derivatele prefixale; virgula

(numită *stigma mică*), punctul (numit *stigma mare*) și semnul întrebării sunt mărci de punctuație. În text, autorul a menținut și alte semne, precum tilda (˘) pentru marcarea nazalității și spiritul (ˆ).

O caracteristică a ortografiei lui Ienăchiță Văcărescu și a tuturor scrierilor din perioada 1780–1830 este absența lui *-u* final asilabic [ʷ]. Pronunțat rareori, *-u* final era notat cu totul excepțional (Ivănescu 1958: 57).

Notarea prin *ε* a consoanei [z] înaintea consoanelor sonore s-a menținut ca regulă ortografică pe tot parcursul secolului al XIX-lea și ulterior, până în 1953, atât în uzul scriitorilor, cât și, apoi, în concepția Academiei (Ivănescu 1958: 58; v. și infra 1.3).

Ideile lui Ienăchiță Văcărescu nu au influențat direct și explicit practica scrierii, în epocă (Heliade Rădulescu 1828: XIX).

Preocupări privind simplificarea alfabetului românesc chirilic a avut, în aceeași perioadă, în Moldova, **Toader Școleriu** (1789), care a propus însă eliminarea doar a slovei **и** (Mihail 1963: 170–171).

1.2. Ion Budai-Deleanu

În Transilvania, propunerile de reformare a sistemului ortografiei românești chirilice formulate de Ion Budai-Deleanu – în *Temeiurile gramaticii românești* (c. 1815–1820a: 12v, 81v–82r), în *Dascalul românesc pentru temeiturile gramaticii românești* (c. 1815–1820b: 14r–20v) și în comentariile *Țiganiadei* (apud Gheție 1966a: 71) – erau menite să pregătească trecerea ulterioară la scrierea cu alfabet latin, singura adecvată spiritului limbii române (v. infra 2.1.3). Prin aceasta, criteriile autorului sunt diferite de ale predecesorilor sau contemporanilor săi și se subordonează obiectivului urmărit (Gheție 1966a: 72). Astfel, Budai-Deleanu (c. 1815–1820a: 12v, 81v; c. 1815–1820b: 18r) a propus: să fie eliminate slovele fără echivalent grafic în alfabetul latin (ѡ, ѣ, ѥ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ, Ѫ, ѫ, Ѭ, ѭ etc.); dintre slovele cu aceeași valoare fonologică ([i], [o], [u]), să fie păstrate cele cât mai asemănătoare cu echivalentul grafic latin; slovele duble sau simple care notează grupuri de sunete (diftongii [i̯a], [i̯u], [i̯e], [ɛ̯a]; grupul consonantic [in] etc.) să fie înlocuite cu slovele corespunzătoare sunetelor componente (ia, ии etc.); să se renunțe la semnele utilizate doar în scrierea cuvintelor grecești (ψ să fie înlocuit prin nc, ā prin κc, v prin i; ø să fie eliminat deoarece nu notează un sunet al limbii române).

Concomitent cu Petru Maior (*Orthographia romana sive Latino-Valachica*, Buda, 1819; v. infra 2.1.4) și, probabil, independent față de acesta (v. Gheție, în Budai-Deleanu c. 1815–1820b: 161), Budai-Deleanu considera, că vocalele [ă], [î] ar trebui notate ambele prin *ierul mare* (ѣ), renunțându-se astfel la *ius* (ѩ), utilizat, de obicei, în secolul al XVIII-lea, cu valoarea fonologică [î]). Argumentul lui Petru Maior (1819: 260–268) era istoric: autorul susținea că [î] ar fi un sunet slav, absent din rostire în regiunile corespunzătoare Daciei romane, unde se pronunță [ă], de aceea ar trebui notat peste tot prin *ier* (ѣ), ca și [ă]. Argumentul lui Budai-Deleanu (c. 1815–1820b: 15v) era fonologic: cele două slove, în ortografia veche, aveau „mai tot o pronunție”, se foloseau adesea una în locul celeilalte (mai ales în tipăriturile din Țara Românească, dar și în alte texte), de aceea ar trebui păstrat un singur semn, și anume *ierul*.

Budai-Deleanu (c. 1815–1820b: 17v) este între cei dintâi care au semnalat sunetul [ʷ] final asilabic (Gheție, în Budai-Deleanu c. 1815–1820b: 161). Autorul a susținut menținerea sunetului în forma grafică a cuvintelor și notarea lui prin *ucu* (ʒ), nu prin *ierul mic* (ⱱ), utilizat în scrierea tradițională.

Propunerea de a înlocui anumite slove prin litere latine – *u* prin *c* cu sedilă (ç) sau cu un spirit, *u* prin *cz*, *u* prin *g*, *ж* prin *z* (Budai-Deleanu c. 1815–1820a: 81v; Budai-Deleanu c. 1815–1820b: 16v) – anticipează **principiul trecerii treptate la alfabetul latin, prin faza intermediară a alfabetului de tranziție**, principiu adoptat mai târziu de Ion Heliade Rădulescu (v. infra 2.2).

Ideile lui Ion Budai-Deleanu, expuse în lucrări fără circulație în epocă, nu au influențat concepția contemporanilor asupra ortografiei româno-chirilice și practica scrierii.

1.3. Ion Heliade Rădulescu (ortografia fonologică)

Simplificarea scrierii chirilice, începută de Ienăchiță Văcărescu (v. supra 1.1), a fost realizată de Ion Heliade Rădulescu într-o formă mult mai elaborată, prin proiectul reformei ortografice propus în *Grammatica românească* (1828: V–XIX, 147–159; v. și Virțosu 1968: 211–212, 217–218, 221; Guțu Romalo, în Heliade Rădulescu 1828: 456–480; Șuteu 1976: 68, 71).

Reforma ortografică realizată de Heliade Rădulescu este rezultatul unei schimbări radicale de optică. Proiectul corespundea obiectivelor asumate, în domeniul, de *Societatea literară* (înființată în 1821 la Brașov și transferată apoi la București; v. și infra 2.2), obiective care vizau simplificarea alfabetului chirilic din perspectiva adaptării la sistemul fonologic al limbii române (Munteanu, Țara 1983: 156–157). Reforma ortografică este, însă, în esență, expresia concepției individuale a lui Heliade Rădulescu și s-a impus în primul rând prin prestigiul cultural al acestuia.

Sistemul său ortografic, deși aplicat inconsecvent, este mai economic și mai bine adaptat scrierii limbii române decât sistemul propus de Ienăchiță Văcărescu și decât sistemele aflate atunci în uz (Guțu Romalo, în Heliade Rădulescu 1828: 457).

Heliade Rădulescu, în această etapă a activității sale, a susținut ideea unei ortografii bazate pe **principiul fonologic**, respingând atât scrierea chirilică tradițională (cu litere fără valoare fonologică, superflue), cât și (într-o anumită măsură) ortografia etimologică latinistă a Școlii Ardelene (Guțu Romalo, în Heliade Rădulescu 1828: 456, 458–459; v. infra 2.1).

Heliade Rădulescu (1828: 148–149) a enunțat explicit principiul corespondenței univoce dintre grafem și sunet. Pe această bază, autorul a susținut hotărârea *Societății literare* de a elimina una dintre slovele echivalente utilizate în notarea vocalelor [o], [u], și anume *ω*, *ωϕ*, fiind păstrate *o*, respectiv *ϕ*. Similar, pentru notarea consoanei [t] este recomandată slova *т*, renunțându-se la *м*. Heliade a eliminat slova *ѳ* („străină românilor”, utilizată în cuvintele grecești) și a optat pentru notarea grupurilor consonantice [ks], [ps] (de asemenea, din cuvintele grecești) nu prin semnele speciale *ѣ*, *ѵ* (ca în ortografia tradițională), ci prin grupurile de litere corespunzătoare: *кс*, *пс*. Conform tradiției, însă, autorul a menținut notația multiplă a vocalei [i] prin *и*, *у*, iar pentru diftongul [ɛa] a indicat și notația tradițională prin *iati* (ѣ), alături de notația prin grupul de litere corespunzător (ca în cazul celorlalți

diftongi: io [iɔ] etc.) (Heliade Rădulescu 1828: X–XI, 149–150). Astfel sistemul ortografic propus explicit de Heliade Rădulescu se bazează pe un inventar limitat la 30 de slove (v. și Ursu 1960: 36). În textul gramaticii apar însă și grafii tradiționale, care largesc inventarul utilizat efectiv (Guțu Romalo, în Heliade Rădulescu 1828: 464, 470).

De asemenea, Heliade Rădulescu (1828: XV, 157–159) a eliminat majoritatea semnelor prozodice ale scrierii tradiționale chirilice. Dintre semnele păstrate, au funcții propriu-zis prozodice numai apostroful (') (marca eliziunii și a aferezei), semnul scurtimii (˘) (marca semivocalei sau a vocalei scurte: кѣи́и; Heliade Rădulescu 1828: 14) și trema (¨) (marca rostirii ca vocală plină, în hiat: фѣѣа'). Cratima (-) are rol pur ortografic, în scrierea cuvintelor / formelor compuse (а-кѣи́иа; Heliade Rădulescu 1828: 42). Pentru celelalte semne discutate în capitolul despre prozodie – parantezele (), ghilimelele („ ”) – sunt specificate unele funcții de punctuație. Accentele grafice au fost eliminate complet.

Principiul fonologic este adoptat de Heliade Rădulescu (1828: 152) și în formularea unor reguli ortografice; de exemplu, н [n] > м [m], înainte de в [b], в [v], м [m], п [p], ф [f] (adică înainte de labiale).

Între notațiile tradiționale, lipsite de justificare fonologică, menținute de Heliade Rădulescu (1828: 158), este și [ʷ] final („μ mut”); autorul recomanda marcarea prin apostrof (semn morfologic): оμ', în variație cu notația (obișnuită în epocă) prin *ucu* asociat cu semnul scurtimii (ʸ): оμʸ (Heliade Rădulescu 1828: 12 etc.). Notația consoanei [z] prin *ц* înainte de o consoană sonoră, de asemenea curentă în epocă (v. supra 1.1), era recomandată și de Heliade Rădulescu (1828: 154): сдрѣвѣск'.

Heliade Rădulescu distingea explicit litera de sunet, deși cu unele inconsecvențe (Guțu Romalo, în Heliade Rădulescu 1828: 478–480). Confuzia literă – sunet, în favoarea literei, era generală în epocă și se baza pe importanța textului scris pentru tradiția gramaticală.

Ponderea principiului fonologic în ortografie și distincția dintre scriere și rostire sunt aspecte de **modernitate** care individualizează reforma ortografiei chirilice propusă de Heliade Rădulescu.

Unele reguli ortografice se bazează pe **principiul etimologic**; de exemplu, grafia cu *v* și cu litere consonantice duble a unor cuvinte de origine străină: сѣлѣвѣ; dublarea literelor *л*, *р* prin modificarea lui *н* înaintea acestora: коллѣдѣре, корреспѣндѣре (Heliade Rădulescu 1828: 151–153, 155–156) etc.

Terminologia ortografiei și a punctuației (Stan 2007a: 482–485; 2008a: 346–349), din gramaticile premoderne (cu grafie chirilică, latină sau publicate mai târziu cu alfabet de tranziție, dar elaborate înainte de 1828; v. infra 2.2.1), era greoaie și neunitară, alcătuită în special din calcuri după neogreacă, după latină și după calcurile slavone ale termenilor grecești și latinești, dar și din unele împrumuturi vechi. Un merit al lui Heliade Rădulescu este acela de a fi modernizat terminologia românească, vehiculând preponderent împrumuturile neologice cu caracter internațional.

Termenii denumind semne ortografice sau diacritice (Heliade Rădulescu 1828: 157–159) sunt: împrumutul *apostrof* ('), probabil de sursă modernă latino-romanică la Heliade (< fr. *apostrophe*, lat. *apostrophus*; DA), termen vechi (< gr.

ἀποστροφή; sec. al XVII-lea, cf. Gáldi, apud Ciorănescu 1954; Eustatievici Brașoveanul 1757: 22/20v; Văcărescu 1787: 102; v. și DELLR s.v. *apostrophos*); neologismul *trema* (") (< fr. *tréma*; DLR), menținut ulterior în limbă; *semnul scurtării* (˘), fixat apoi în uz, în special, cu forma *semnul scurtimii*; *trăsura de unire*, *trăsura unirii* (-), redându-se prin *trăsură* [= *trăsătură*] fr. *trait*, din *trait d'union* (sintagma s-a impus în varianta *liniuță de unire*).

Termenul neologic *punctuație* (< fr. *punctuation*, după rom. *punct*; v. DLR; cf. Ciorănescu 1954) este atestat la Heliade Rădulescu (1828: 160), în varianta *puntuatie* (cu grupul consonantic *nct* redus la *nt*, probabil după modelul it. *interpunzione*); în alte gramatici, anterioare, punctuația nu este tratată (v., de exemplu, Micu, Șincai 1780; Budai-Deleanu c. 1815–1820a, c. 1815–1820b; Maior 1819) sau nu este denumită printr-un termen special, fiind cuprinsă în domeniul larg al *ortografiei* / *ortoepiei* (v., de exemplu, Diaconovici Loga 1822; Golescu 1840 – lucrare elaborată anterior gramaticii lui Heliade).

Termenul *punct* (< lat. *punctum*, it. *punto*), indicând semnul ortografic și / sau de punctuație (.), apare la Heliade Rădulescu (1828: 160, 165) în varianta veche *punt* (v. și Corbea 1691–1697: 267, 417; Diaconovici Loga 1822: 12, 29; Golescu 1840: 186; DILR s.v. *punct*, 4). Pluralul *punturi* desemnează punctele de suspensie (...) (Heliade Rădulescu 1828: 160, 166). Termenul *punt* intră în diverse compuse (Heliade Rădulescu 1828: 160–165): *doă punturi* (:) (v. și *doao punturi*, la Diaconovici Loga 1822: 12, 28); *puntul și virgula*, *punt și virgulă* (;); *puntul întrebării*, *puntul de întrebare* (?); *puntul mirării*, *puntul de mirare* (!). Primele două s-au fixat apoi în forma *două puncte*, *punct și virgulă*. Celelalte nu sunt în uz; echivalentele lor care s-au impus apar, de asemenea, în gramatica lui Heliade Rădulescu (1828: 165): *semnul întrebării* (?) (și la Diaconovici Loga 1822: 13, 30; cf. *întrebare*, apud Golescu 1840: 187), *semnul mirării* (!) (menținut ulterior, mai ales în registrul familiar; cf. *mirare*, apud Golescu 1840: 187). Neologismul *virgulă* (.) (< fr. *virgule*, lat. *virgula*; DLR; cf. Ciorănescu 1954; DELLR s.v. *virgula*), utilizat de Heliade Rădulescu (1828: 160–163), este atestat și în gramatici mai vechi (Toader Școleriu 1789, în DLR; Golescu 1840: 186). Termenul *paranteză* (atestat în texte vechi, începând cu secolul al XVII-lea, în diverse variante explicate prin: lat. med. *parenthesis*, gr. *parenthesis*, magh. *parentézis*, germ. *Parenthese*, fr. *parenthèse*; v. DELLR s.v. *parenthesis*; DILR s.v. *parentesie*; DLR), a fost utilizat de Heliade Rădulescu (1828: 159) în forma *parentes'* (cf. *parentez*, la Diaconovici Loga 1822: 31). Heliade Rădulescu (1828: 160, 165) a adoptat termenul neologic *pauză* (-), prezent deja în limbă cu diverse sensuri (< lat. *pausa*, fr. *pause*, germ. *Pause*; DELLR s.v. *pausa*; DLR). Unii dintre termenii utilizați de Heliade Rădulescu (1828: 157–165) nu s-au impus: *semicolon* (;) (v. și Diaconovici Loga 1822: 12, 27); *semnul aducerii* („, ”) (cf. *aducătoare*, la Diaconovici Loga 1822: 13, 32).

Nu s-au păstrat în uz denumirile din gramatici mai vechi, precum: *semnul inserii* (˘), *scurtătoare* (˘), *colon* (:) (termen, la origine, grecesc; v. DA; DELLR), *opritoarea puntată* (;), *semnul întrebătoriu* (?), *chiasmătoarea*, *chiasmătoriu* *semn*, *minunătoare* (!), *com(m)a* (,) (cf. germ. *Komma*, fr. *comma*, lat. *comma*, ngr. *kómma*; v. DA; DELLR s.v. *comma*), *cuprinzătoare* / *cuprinzătoare* (), *împreunătoare* (-), *semnul împreunătoare* (-), *odihnitoare*, *semnul judecării* (-) (Diaconovici Loga 1822: 12–13, 26–27, 29–31, 53–54); *stigma mică* (.), *stigma mare* (.) (Văcărescu 1787: 103; v. și supra 1.1); *tăiere*, *(pre)scurtare* (˘), *dăosebire* (-), *odihnă* (.), *prescurtare* (:), *opritoarea*, *răsuflare*, *tăitură*

(,) *trapoziție*, *primmijloc* (), *arătare* („ ”) (Golescu 1840: 186–188). Termenul *dăspărțire* (-) (Golescu 1840: 188) s-a menținut în sintagma *liniușă de despărțire*. Unii dintre acești termeni, cu diverse variante, au continuat să fie utilizați în epocă (v. și infra 2.4.1): *koma*, *opritoare* (,), *koma punctată*, *semicolon* (;), *kolon* (:); (Bălășescu 1850a: 95); *scurtătorul* (°), *semnul aducerii* („ ”) (Măcărescu 1851²: 109) etc. Denumirea semnelor (?), (!) prin compuse cu baza *punt* se menține și ulterior, în epocă: *puntul de întrebare* (folosit de Heliade; v. supra), *puntul de exclamație* (Măcărescu 1851³: 106).

Forma semnelor ortografice și de punctuație cu variante vechi (Stan 2007a: 486; Stan 2008a: 350) adoptată de Heliade Rădulescu (1828: 157, 160) este cea care s-a impus în gramaticile moderne: apostroful cu forma (’), abandonându-se distincția formală și terminologică dintre *apostrof* și *semnul inserii* sau *linsire*, din gramaticile mai vechi (Diaconovici Loga 1822: 12; Golescu 1840: 187); semnul întrebării cu forma (?), eliminându-se notația, după model grecesc, prin punct și virgulă (;), prezentă până la începutul secolului al XIX-lea, în cărțile bisericești cu grafie chirilică (Virtosu 1968: 125–126); parantezele rotunde cu forma (), nu cu varianta (::) (pentru care v. Diaconovici Loga 1822: 13).

Reforma ortografică a lui Heliade Rădulescu a fost susținută prin activitatea tipografică a autorului.

De exemplu, unele reguli ortografice – precum *n > m*, înaintea consoanelor labiale, dublarea unor litere consonantice (v. supra) – se regăsesc în volumul *Poezii alese*, al lui Iancu Văcărescu, din 1830 (apud Ivănescu 1958: 58–59) și în alte opere publicate în tipografia lui Heliade (la București). Notația *c [z]* înaintea consoanelor sonore ar fi putut fi preluată de Iancu Văcărescu de la lenăchiță Văcărescu (Ivănescu 1958: 58; v. supra 1.1).

Efectele produse în epocă de gramatica lui Heliade Rădulescu și de intervențiile publice ale unor personalități, precum Dinicu Golescu, au fost favorizate de desființarea cancelariei domnești (1828), care păstrase tradiția scrierii oficiale cu litere chirilice (Virtosu 1968: 219).

1.4. Practica scrierii românești chirilice în secolul al XIX-lea

Scrierea chirilică a limbii române moderne (din secolul al XIX-lea) era neunitară, fiind utilizate diferite alfabet simplificate (v. și infra 2.2).

Alfabetul chirilic românesc a coexistat până târziu cu cel latin românesc; cele două sisteme vizau însă un lector diferit. Chiar corifeii Școlii Ardelene, care au alcătuit primele sisteme ortografice etimologizante bazate pe alfabetul latin, pentru a evidenția latinitatea limbii și pentru a norma scrierea (v. infra 2.1), au utilizat în lucrările lor și alfabetul chirilic, accesibil unui public mai larg: Gheorghe Șincai, *Hronica românilor* (1808); Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812), *Istoria besericei românilor* (1813) etc. (Rosetti, Cazacu, Onu 1971²: 453). În *Lexiconul de la Buda* (*Lexicon românesc – lătinesc – unguresc – nemțesc quare de mai multi autori, în cursul’ a trideci, si mai multor ani s’au lucratu / Lexicon valachico – latino – hungarico – germanicum quod a pluribus auctoribus decursum triginta et amplius annorum elaboratum est*, 1825), prezența grafiilor vechi, chirilice, alături de cele noi, latine, în prefață, familiariza cititorii cu acestea din urmă, iar în text, notațiile chirilice aveau rolul ortoepic de a indica rostirea; utilizarea alfabetului chirilic și simplificarea grafiei au pregătit introducerea

alfabetului latin în scrierea limbii române. Și alți filologi de orientare latinistă au publicat lucrări cu alfabet chirilic; de ex., Gheorghe Săulescu, *Gramatică românească* (Iași, 1833; v. Densusianu 1933: 541).

Din rațiuni culturale și religioase, scrierea de tip vechi, familiară unui public eterogen, continua să fie susținută de cărturarii Bisericii Ortodoxe, cum era Naum Rîmniceanu (1835; v. Vîrtosu 1968: 219–220, 236). Și după jumătatea secolului, unii clerici cărturari au pledat pentru menținerea alfabetului chirilic (Drăghici 1855, apud Șuteu 1976: 65). *Comisia documentală* muntenească (1841–1862) a transcris vechi documente bisericești, în alfabet chirilic de tranziție. Biserica Ortodoxă a utilizat versiuni simplificate ale alfabetului chirilic, până în 1881, când s-a adoptat definitiv alfabetul latin, printr-o hotărâre oficială a sinodului (Vîrtosu 1968: 225–226, 236).

De asemenea, scrierea tradițională, mai familiară, a fost utilizată până târziu în documentele particulare.

2. CREAREA ȘI EVOLUȚIA NORMEI ORTOGRAFICE CU LITERE LATINE. SISTEMELE ORTOGRAFICE

Scrierea limbii române literare, în epoca modernă, s-a caracterizat prin **crearea alfabetului latin** (adecvat limbii române) și prin numeroase încercări de **normare**, fiind elaborate și aplicate diferite sisteme ortografice.

2.1. Școala Ardeleană

După unele utilizări sporadice ale alfabetului latin în scrierea limbii române, cu ortografie maghiară, polonă, italiană sau germană, până în 1779, preocupările de creare a ortografiei româno-latine au fost integrate în programul cultural-politic al cărturarilor greco-catolici din Transilvania, care au desfășurat în domeniu o activitate susținută sistematic, timp de aproape o jumătate de secol (v. și Vîrtosu 1968: 210). Astfel, scrierea cu litere latine a devenit o formă de afirmare a latinității limbii române, în cadrul mai larg al renașterii culturale și al emancipării naționale a românilor din Transilvania.

Reprezentanților Școlii Ardelene le revine meritul de a fi utilizat **ortografia cu litere latine** a limbii române, în **lucrări programatice**. Relevant pentru locul ortografiei româno-latine și pentru căile de promovare a ei este faptul că primul text al mișcării ardelene care include elemente de ortografie este o carte de rugăciuni (destinată unui public relativ larg; v. 2.1.1), iar lucrările ortografice ulterioare au, în general, caracter didactic și / sau **normativ**, unele adresându-se mai ales specialiștilor (v. infra 2.1.2–2.1.4).

Ortografia cu litere latine a Școlii Ardelene **nu a avut caracter oficial**.

Concepția Școlii Ardelene a stat la baza mai multor **sisteme ortografice de tip etimologic latinizant**. Între 1779 și 1825 au fost operate diferite simplificări ale ortografiei, cu scopul normării scrierii. Sistemul alcătuit de Petru Maior (2.1.4) a constituit modelul urmat, cu unele modificări, de ortografia românească modernă (Densusianu 1920: 318).

2.1.1. *Samuil Micu*

Samuil Micu este **autorul primei ortografii a limbii române, cu alfabet latin** (Cipariu 1866: 307–308). Samuil Micu a enunțat, în *Carte de rogacioni pentru evlaviază omului chrestin* (Viena, 1779), primele idei, din care s-a dezvoltat concepția despre ortografie a Școlii Ardelene.

La sfârșitul textului tipărit cu litere latine, autorul a inclus lista alfabetului limbii latine și, pentru fiecare literă, regulile de utilizare în scrierea cuvintelor românești și regulile de citire. Singura literă cu semn diacritic introdusă este *ç*: *çi* [tʃ] (*fație*).

Principiul ortografic adoptat a fost cel etimologic: forma grafică a cuvintelor românești (inclusiv a celor care conțin sunete inexistente în latină) reproduce cât mai fidel forma termenului latinesc corespunzător (Zdrengea, în Micu, Șincai 1780: IX–X). Prin adoptarea principiului etimologic, Samuil Micu distingea ortografia cărturarilor unitarieni de scrierea cu alfabet latin a calvinilor: unitarienii (spre deosebire de calvini) aveau origine latină și relevau în ortografie această origine.

Cuvintele au fost raportate la forma clasică a etimonului (Densusianu 1920: 285): *fație* – lat. clas. *facies* (pentru lat. *facia*, v. CDDE, §. 565) etc. Unele grafii evocă etape vechi din evoluția cuvântului: *tiene* [tine] (< paradigma verbului lat. *tenere*), cu *ti* [tʃ] sugerează palatalizarea consoanei [t] înainte de [e], etapă pe care o presupune asibilarea lui [t]; similar, *siedi* [șezʲ], cu *si* [ʃ] (< paradigma verbului lat. *sedere*).

Articolul enclitic *-l* era separat grafic de corpul cuvântului prin apostrof: *Táta'l* (Micu 1779: 1).

Samuil Micu a publicat un *Acahist* (Sibiu, 1801), cu unele modificări ortografice (Virtosu 1968: 206; v. infra 2.1.2): a extins utilizarea accentului „acut” și a celui circumflex astfel: *á* [a] (față de *a* [ã]); *é* [ja, ɣa]; *í, ú* (în *dormí, facú*); *ê, î* [î] (alături de *â*, prezent și în prima ediție a gramaticii; v. Micu, Șincai 1780, infra, 2.1.2). Deși principiul ortografic fundamental al lucrării a rămas cel etimologic, regulile de utilizare a semnelor diacritice pun în evidență preocuparea autorului pentru marcarea grafică a unor distincții fonologice și morfologice.

Au fost folosite, de asemenea, unele notații la care apoi s-a renunțat: *shi* [și] (păstrându-se și notația *si*), *tz* [tʃ] (alături de mai vechiul *ti* [tʃi]) etc. (Virtosu 1968: 207).

2.1.2. *Primul sistem ortografic al limbii române bazat pe alfabetul latin (Samuil Micu, Gheorghe Șincai)*

Prima ortografie a limbii române cu alfabet latin apare în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (ed. I, Viena, 1780; ed. a II-a, Buda, 1805), cea mai veche gramatică a limbii române tipărită în limba latină de Gheorghe Șincai, care a revizuit și a completat manuscrisul mai vechi al lui Samuil Micu (v. precizările de pe foaia de titlu în ed. I; numele lui Samuil Micu nu mai apare în ed. a II-a; Micu, Șincai 1780: 1, 111).

Exemplele românești utilizate în gramatică sunt redactate cu litere latine, conform principiului etimologic, prin raportare la termenii corespunzători din latina clasică (v. și supra 2.1.1).

Cu un deceniu înainte, în prima gramatică a limbii române scrisă în latină și netipărită în epocă, se făcea referire doar la scrierea chirilică, exemplele fiind redată cu caractere chirilice (*Institutiones linguae valachicae*: 14–15, 55–59).

Partea întâi a gramaticii, intitulată *De orthographia* (Micu, Șincai 1780: 10–19 [ed. I]), *De ortho-graphia et oepia* (Micu, Șincai 1780: 118–127 [ed. a II-a]), include regulile de scriere și de citire din *Carte de rogacioni* (v. supra 2.1.1), completate cu reguli noi. Ionașcu (1894²: 98–99; 1914: 17) a observat că regulile ortografice formulează cele mai importante legi fonetice care s-au manifestat în trecerea de la latină la română. Sextil Pușcariu (1921: 20; 1959: 287) a reformulat aceste legi (v. și Macrea 1959: 28; Istrate 1970: 48–49); în opinia lui Pușcariu, Samuil Micu a fost conștient de faptul că identificase anumite transformări sistematice de rostire a cuvintelor latine și condițiile fonetice în care se produc aceste transformări (v. și Zdrengea 1971: 1392–1394; Zdrengea, în Micu, Șincai 1780: X–XI).

Sistemul ortografic propus în prima ediție a gramaticii include litere simple sau duble și câteva semne diacritice sau ortografice: accentul „acut” [ˈ], accentul circumflex, sedila, trema („deasupra cu două puncte”; Micu, Șincai 1780: 15), spiritul aspru.

Principalele particularități ale sistemului ortografic sunt următoarele (Micu, Șincai 1780: 13–19): *a* [ã] (ca în ortografia maghiară); *aa* [a] (primul *a* fiind desinența [ã], iar al doilea, articolul substantivului) (*cápraa*); *á* [a] (accentuat) (*cáp*); *a*, *e* [î] înainte de *mb*, *mp*, *n* (*trambitia*, *camp*, *pane*, *fen*); *i* [î] înainte de *mb*, *mp*, *n*, la inițială de cuvânt (*imperát*); *e* [i] înainte de *n*, dacă în silaba următoare se află *e*, *i* (*cuvente*, *denti*); *ë* [e] înainte de nazala *n* (*vënen*); *o* [u] înainte de *mb*, *mp*, *n* (*monte*); *e*, *o* [ea, qa], dacă în silaba următoare se află *e*, *a* [ã] (*lege*, *porta*); *-i* final se rostește [ɪ] (scurt, neaccentuat) (*homeni*) sau [i] (accentuat) (*dormi*); *u* intervocalic nu se rostește (*cantáui*); *c*, *g* [č, ģ] înainte de *e*, *i*, ca în ortografia italiană (*cruce*, *fuge*); *cl*, *gl* [k^l, g^l] (*cláue*, *glácie*); *ct* [pt] (*lácte*); *gn* [mn] (*pugn*); *ç* [t] (*fáçie*); *d* [z] înainte de *i* (*Dieu*, *dice*); *ll* [l] (*válle*); *l'* (notat cu spirit aspru) se rostește [r] în poziție intervocalică sau la finală (*sal'e*), fiind posibilă și notația prin *r*; *li* [l̥] precedat de vocală sau urmat de vocală ori de diftong (*filiu*, *eli*); *qv* [k] (*qvand*); *s* [ș] înainte de *i* (*resina*); *ss* [s] (*folossitore*); *sc* [șt] înainte de *e*, *i* (*creocere*, *scientia*); *t* [t̥] înainte de *i* (*tie*).

Anumite reguli sunt limitate explicit la cuvintele de origine latină: *a* [î] (v. supra), *h* (nepronunțat – *hom*) etc.; astfel, ortografia era dificil de aplicat în absența informațiilor etimologice.

Pentru cuvintele nelatine, alfabetul este utilizat analogic; regulile de rostire au fost transformate în principii ortografice: *á* [î] (*târg*).

În ediția a doua a gramaticii, receptiv la nevoia de simplificare a ortografiei, Gheorghe Șincai a restrâns (în câteva situații) aplicarea principiului etimologic în favoarea celui fonologic. Ideile sale au fost expuse mai întâi în *Epistola* către Ioan de Lipszky (1804; v. și Șuteu 1976: 66), referitor la scrierea cu alfabet chirilic și latin (Micu, Șincai 1780: 117), iar apoi în capitolul I al gramaticii, referitor doar la scrierea cu alfabet latin (Micu, Șincai 1780: 121–127). Gheorghe Șincai a eliminat unele grafii etimologizante: *d* [z] (*zeu*), *l* [r] (*înger*), *li* [l̥] (*iepure*), *s* [ș] (*șed*), *cl*, *gl* [k^l, g^l] (*chiar*, *ghiață*) etc. Comentatorii au observat faptul că în ediția a doua a

gramaticii (Micu, Șincai 1780: 125, 127 etc.) apar unele dintre primele atestări ale literei ș (v. discuția și bibliografia la Șuteu 1976, loc. cit.).

Principiul etimologic a fost, în continuare, larg aplicat în gramatică (v. și Cipariu 1866: 314). Pentru vocalele inexistente în latină, Gheorghe Șincai a utilizat notațiile: *a* [ă] (ca în ediția I a gramaticii, păstrând distincția *á* [a] / *a* [ă] din *Achatistul* lui Samuil Micu; v. supra 2.1.1); *â*, *ê*, *î* [î] (ca în *Achatist*; *cuvênt*). Accentul „acut” pe *e* (*é*) notează citirea ca diftong [ɛa]: *lége*; accentul grav (˘) marchează citirea „prelungită” [= accentuată] a finalelor vocalice la verbe (în locul accentului acut, din *Achatist*): *mâncà*, *auzì*, *făcù* (v. supra 2.1.1).

Au fost menținute grafiile cu *ç*, *qu*.

Ortografia etimologică latinizantă a influențat și scrierea chirilică din epocă. Astfel, adjectivul *românesc* a apărut probabil pentru prima dată scris cu *a* [î] (în loc de *я*, *ѣ*) într-un *Calendar* (Viena, 1794) atribuit lui **Paul Iorgovici**; această grafie a cuvintelor din familia numelui etnic *român* este prezentă (cu frecvență diferită de la un autor la altul) la Samuil Micu, Radu Tempea, Paul Iorgovici, Constantin Diaconovici-Loga ș.a., precum și în prefața *Lexiconului de la Buda* (pentru detalii, v. Chivu 2000: 101). **Radu Tempea** (1797) recomandă grafia cu *o* în *sore*, *omeni* (Densusianu 1920: 326). **Paul Iorgovici** (1799) nota vocalele nonlatine [ă], [î] prin litera corespunzătoare vocalei din timonul latin: *a* [ă] (*parinte*) sau printr-o literă vocalică neetimologică: *e* [ă] (*perinți*), inclusiv în cuvintele nonlatine: *e* [î] (*sversit*) (Bogdan-Dascălu, Dascălu, în Iorgovici 1799: 34–35); autorul utiliza grafii cu litere consonantice duble, acolo unde acestea erau etimologice: *curre* (pentru *curge*); forma *sunt* a verbului *a fi* (prezentă, alături de *sunteți*, și în *Calendarul* din 1794) ar putea fi doar un fapt de grafie, nu și de rostire (Chivu 2000: 103). Modelul ortografic al lui Paul Iorgovici a avut difuziune în Ardeal și în Banat după 1840 (Ivănescu 2000²: 625–626). **Constantin Diaconovici Loga** (1818, 1822) utiliza notația *ó* pentru diftongul metafonc [qa] (*scrisóre*) (Șerban, Dorcescu, în Diaconovici Loga 1822: 14) etc.

2.1.3. Reformarea sistemului ortografic: Ioan Piuaru-Molnár, Samuil Crișan-Körosi, Ion Budai-Deleanu, Gheorghe Constantin Roja, Vasilie Gergely de Csokotis

Încercările de reformare a sistemului ortografic propus de Samuil Micu și de Gheorghe Șincai au fost variate. Între acestea se disting câteva contribuții mai importante.

Ioan Piuaru-Molnár, în gramatica sa (*Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Sibiu, 1788), elaborată după modelul gramaticii lui Samuil Micu și a lui Gheorghe Șincai (v. supra 2.1.2), a adoptat principiul fonologic de scriere, adecvat obiectivului lucrării, de a ușura învățarea limbii române de către etnicii germani (Cipariu 1866: 305–307). Autorul a utilizat grafii germane, precum: *tsch* [č], *dsch* [ǰ] (Densusianu 1920: 326).

Samuil Crișan-Körosi a publicat (fără semnătură), în limba latină, *Orthografia latino-valachica* (Cluj, 1805), de asemenea sub influența gramaticii lui Samuil Micu și a lui Gheorghe Șincai (Cipariu 1866: 317–321; Virtosu 1968: 209).

Ion Budai-Deleanu este autorul unui proiect de reformă a scrierii cu alfabet latin (pentru reformarea ortografiei românești chirilice, v. supra 1.2). Ideile sale, asemănătoare cu cele ale predecesorilor (Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ioan Piuaru-Molnár, Samuil Crișan-Körosi; v. Cipariu 1866: 322–325; Șuteu 1976: 67), sunt expuse în principala sa lucrare: *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* (1812), cu versiunea românească (revizuită și completată) *Temeiurile gramaticii*

românești (c. 1815–1820), dar și în *Dascalul românesc pentru temeiurile gramaticii românești* (c. 1815–1820). Comentatorii au remarcat inconsecvența ortografiei lui Budai-Deleanu (Gheție 1966a: 79; Șuteu 1976, loc. cit.).

Gheorghe Constantin Roja (*Măestria ghiovăsirii...*, Buda, 1809) este primul care a susținut menținerea alfabetului chirilic doar în cărțile bisericești și introducerea alfabetului latin în celelalte scrieri (Șuteu 1976, ib.).

Vasile Gergely de Csokotis (*Omu de lume...*, Viena, 1819) a susținut aceeași idee ca și Roja. Ortografia sa cu alfabet latin este simplificată, comparativ cu sistemele anterioare, păstrând însă unele litere cu semne diacritice: *â, î, é, ó* [ɛa, ɔa] etc. (apud Vîrtosu 1968: 207–208; Șuteu 1976, loc. cit.).

2.1.4. *Petru Maior*

Petru Maior este **principalul reformator al concepției ortografice** a Școlii Ardelene.

Petru Maior a scris în latină o lucrare dedicată integral problemei ortografice: *Orthographia romana sive Latino-Valachica* (Buda, 1819). Petru Maior este primul care a susținut că româna este continuatoare a latinei vulgare; totuși, dată fiind lipsa informațiilor în această privință, el a raportat cuvintele românești la forma clasică a etimonului, ca și predecesorii săi Samuil Micu și Gheorghe Șincai, susținând însă necesitatea apropierii de ortografia italiană (Maior 1819: 251; Densusianu 1920: 285, 318).

Petru Maior a menținut principalele reguli ale ortografiei etimologice latinizante (Maior 1819: 257–298): *s* [z] (intervocalic), *si* [și], *é, ó* [ɛa, ɔa] etc. În spiritul și în tradiția ortografiei etimologice latinizante, Petru Maior (1819: 260; v. și Densusianu 1920: 318) a recomandat grafiile: *â, ê, î, û* [î] (v. supra, 1.2, opiniile lui Petru Maior privind sunetul [î] din rostirea cuvintelor românești și notația lui chirilică); notarea vocalei [ã] prin litera vocalică din etimonul latin, însoțită de un spirit lin (*sânitate*); notația prin *d* cu sedilă (*đ*) a sunetului [z] provenit dintr-un [d] latin etc. Grafiile etimologizante *sunt, sînt(u)* apar în *Dialogul pentru începutul limbii română*, cuprins în *Orthographie* (Chivu 2000: 102).

În afara digrafelor *ce, ci, ge, gi*, introduse de Samuil Micu și rostite ca în italiană (v. supra 2.1.2), sunt menționate grafiile *che, chi, ghe, ghi*, unde *h* este „mut”, după model italian (Maior 1819: 252, 257, 278–279, 282).

Este recomandată scrierea cu *ș* (*eșire*), dar sunt păstrate grafiile latinizante și italianizante de tipul *crescere* (Maior 1819: 281, 291).

Petru Maior (1819: 279) a introdus în ortografie litera *ț*, alături de mai vechea *ç*.

Unele observații ale autorului sugerează posibilități de simplificare a ortografiei după criteriul fonologic; de ex., litera *q* ar putea fi înlocuită peste tot prin *c*, „dacă românii n-ar vrea să pună în lumină etimologia cuvintelor sau legătura foarte strânsă a limbii române cu latina și cu italiana”; *-u* asilabic [ʷ] poate fi omis în scriere (Maior 1819: 258, 301).

În locul literei *x*, autorul recomanda scrierea și rostirea cu *s* [s] (precizând că este un fenomen vechi latin, cunoscut și în italiană) sau scrierea *cs*, în cuvintele grecești, dacă acestea sunt rostite ca în limba de origine, cu [ks] (Maior 1819: 258, 294–296).

Este recomandată utilizarea cu rol distinctiv morfologic a accentului: *dörmi*, *dormì* (Maior 1819: 298).

Orthographia lui Petru Maior stă la baza ortografiei utilizate în *Lexiconul de la Buda* (v. supra 1.4) și a fost retipărită împreună cu acesta (1825). Între noutățile ortografice ale *Lexiconului* sunt: grafemele *ș*, *ț* utilizate acolo unde nu erau urmate de *i*, în complementaritate cu *s + i*, *t + i* (grafemele *ș*, *ț* apar la Petru Maior în *Orthographia*; v. supra); notația vocalei [ă] prin *â*. De asemenea, sunt prezente grafiile *sunt*, *sînt(u)* (Chivu 2000: 102).

2.2. Alfabetele de tranziție

Introducerea oficială a alfabetului latin în practica scrierii (în jurul anului 1860; v. infra 2.3) a fost pregătită prin utilizarea unor *alfabete de tranziție* (sau *mixte – chirilice și latine*), numite în epocă și *alfabete civile* (în opoziție cu alfabetul chirilic al scrierilor bisericești; Avram, în ELR, s.v. *tranziție*, *alfabet de ~*). Procesul înlocuirii treptate a alfabetului chirilic cu cel latin (2.2.1, 2.2.3) a avut o desfășurare lentă, marcată de ezitări și de inconsecvență, dar, în final, ireversibilă.

Dezvoltarea învățământului și a presei literare în limba română a creat o largă dezbateră în jurul problemei ortografice, care a dominat viața culturală la jumătatea secolului (Șuteu 1976: 68; Guțu Romalo, în Heliade Rădulescu 1828: 456; v. infra 2.2.2).

2.2.1. Crearea alfabetelor de tranziție (Ion Heliade Rădulescu)

Crearea alfabetelor de tranziție mixte (alături de alfabetele chirilice simplificate; v. supra 1.4) reprezintă **o etapă în trecerea de la alfabetul chirilic la cel latin**.

Alfabetele de tranziție mixte includeau, într-o anumită proporție, slove chirilice și litere latine (cel mai des *d*, *e*, *n*, *z*; v. Avram, în ELR, s.v. *tranziție*, *alfabet de ~*).

Alfabetele de tranziție au fost alcătuite după 1828 (pornind de la reforma ortografică a lui Heliade; v. 1.3) și utilizate până în 1859, mai ales după Revoluția de la 1848 (Vîrtosu 1968: 221–234). Principiul tranziției gradate de la alfabetul chirilic tradițional la alfabetul latin a fost anticipat de Ion Budai-Deleanu (v. supra 1.2).

Ion Heliade Rădulescu a fost **principalul autor al alfabetului de tranziție**. După crearea alfabetului chirilic de tranziție (în gramatica sa din 1828), Heliade a susținut principiul scrierii mixte (chirilice și latine), printr-o campanie desfășurată în „Curierul românesc” (gazetă informativă, cu tiraj redus) și, mai ales, în „Curier de ambe sexe” (supliment literar), unde (după 1836) a introdus diversele variante ale alfabetului, crescând progresiv proporția literelor latine, până la sfârșitul anului 1844, când revista (periodul V, nr. 1) a apărut tipărită integral cu alfabet latin (Popovici, în Heliade Rădulescu 1943: 517–521; Vîrtosu 1968: 222; Șuteu 1976: 68; Guțu Romalo, în Heliade Rădulescu 1828: 459–460). Pentru literele inexistente în alfabetul limbii latine, Heliade Rădulescu a avut ca model ortografia Școlii Ardelene, în special sistemul propus de Petru Maior (v. supra 2.1.4; Șuteu 1976, loc. cit.).

Astfel, ponderea scrierii **fonologice** a scăzut, comparativ cu ortografia din 1828, în favoarea unor grafii **etimologice (latinizante) sau italianizante**. Într-o traducere publicată cu litere latine în 1836, Heliade Rădulescu a utilizat notațiile: *â*,

i, *sc* [ʃ], *cé*, *ci*. În *Parallelismu între limba română și italiană* (1840–1842), Heliade Rădulescu stabilea următoarele echivalențe: *â*, *ê*, *ò* (= ѡ); *î* (= ꙗ); *c* (= ч); *sc* (= ш); *t*, *ç* (= ч); utiliza grafiile: *che* = *ke*, *chi* = *ki*, *ea* [ɛa], *ô* [ɔa], *ș*, *ge* (apud Ivănescu 2000²: 688). În „Curier de ambe sexe” din 1844, apar *ê*, dar și *ô*, *û* (toate cu valoarea [î]), *é* [ɛa] și *ó* [ɔa], *ă*, dar și *ě*, *ǒ* [ã], *x*, *ce*, *ci*, *ge*, *gi*, *che*, *chi*, *ghe*, *ghi*, litera *ç* cu valoarea slovei ч, *sce* / *sci* [ʃt], grafia *qu* (*quei* = *cei* etc.). Alte particularități grafice sunt: *ea*, *oa*, *ț* / *tz* [tʃ], *ș*; [z] este notat prin *z* sau prin *ç* (Virtosu 1968: 222–223).

În ultimul număr al periodului IV din „Curier de ambe sexe”, imediat anterior volumului publicat exclusiv cu alfabet latin, Heliade încă utiliza consecvent câteva notații chirilice, între care ѡ [ã]. Menținerea anumitor slove chirilice evita posibilitatea citirii greșite a literelor latine plurifuncționale; astfel, litera latină *c* [k, k', č] alternează cu slovele chirilice к [k, k'], ч [č], uneori chiar în același text: *c* [č] (*cine*), ч [č] (*фаце*, *фачи*, *ничи*) (Heliade Rădulescu, în *Curier* IV: 299–301); în schimb, *g* este general în notația consoanelor [g], [ğ] (*ge*, *gi*), [g'] (*ghe*, *ghi*). Unele variații sunt consecința grafiei etimologizante – *chi* / *ki* [k': *chiamъ* (*Curier* IV: 225), *ochii*, *kivot* (idem: 222); *ș*ч / *ș*ч / *șt* [ʃt]: *șchie*, *meșteșug* (idem: 161), *osteneșche* (idem: 300); *ç* / *ț* [tʃ]: *prinçi*, *alți* (idem: 161), *façъ*, *meditațiuni* (idem: 223) etc. Grafiile cu litere consonantice duble sunt latinizante: *cellui* (ib.) sau italianizante: *alle* (idem: 222); Heliade a extins, în această privință, influența italiană, comparativ cu Petru Maior. Dintre notațiile latine ale vocalei [î] utilizate în numerele precedente, Heliade a generalizat (în *Curier* IV) notația *î*, pe baza principiului fonologic.

Articolele publicate de Heliade Rădulescu în presă au păstrat, până târziu, unele notații tradiționale (v., de exemplu, N, 1858, 69: 273–274; 70: 276–277; 71: 281–282; 76: 302; 77: 305; 79: 313): ѡ [ã]: *mъ*, ѡ [u]: *nъ*, ч [č]: *че*, к [k]: *ка*, șч [ʃt]: *șchie*, ш [ʃ]: *ши*, п [p]: *дъпъ*; sunetele [i] și [u] semivocalice sau asilabice (în poziție finală) sunt marcate cu semnul scurtimii (*eî*, *îmî*), în schimb semivocalele [ɛ, ɔ] nu sunt marcate (*avestea*, *noastre*). Sub influența ortografiei Școlii Ardelene (v. supra 2.1.1), Heliade Rădulescu utiliza (uneori) apostroful cu rolul morfologic de separare a articolului enclitic (sau a elementului interpretat ca articol) față de corpul cuvântului: *Biserik'a* (dar și *Biserika*), *avestor'a* (Heliade Rădulescu, în N, 1858, 77: 305).

Principiul fonologic stă la baza distincției pe care Heliade o stabilea între semnele ortografice liniuță, ca marcă a legării unui cuvânt aton de un cuvânt tonic, și apostrof, ca marcă a eliziunii produse în urma legării a două cuvinte („Curier de ambe sexe”, V, apud Ivănescu 2000²: 688).

Heliade Rădulescu a publicat (la București) cu alfabet de tranziție lucrări importante ale contemporanilor săi (v. și Avram, în ELR, s.v. *tranziție*, *alfabet de* ~).

Între acestea, gramatica lui **Iordache Goleșcu** a apărut cu un alfabet preponderent chirilic, numărul literelor latine fiind limitat în inventarul indicat de autor (Goleșcu 1840: 2–3): *a*, *e*, *i*, *m*, *n*, *r*, *s*, *t*, *z* și *o* (asemănător cu slova corespunzătoare chirilică ѡ). Semivocalele sunt marcate prin semicerc deasupra (*i*). La unii diftongi este înregistrată explicit variația notației chirilice cu cea latină: *ѣ* sau *ea*, *ѡ* sau *ia* etc. În textul propriu-zis al lucrării sunt utilizate și alte litere latine; de exemplu, *f* latin marchează (în

succesiune cu celelalte litere ale alfabetului) numerotarea paragrafelor, alternând, uneori pe aceeași pagină, cu notația chirilică *ѣ* a consoanei [f] din interiorul cuvintelor (Golescu 1840: 15); notația (în special, majusculă) *Ĭ* a vocalei [i] alternează cu semnul chirilic *ѣ* cuprins în inventarul alfabetic și utilizat sistematic în text. În schimb, vocala [ă] este notată tradițional, prin ier *ѣ*. Indicarea tipografiei pe pagina de titlu s-a făcut integral cu litere latine („În Tipografia lui Eliad”), sugerând preferința lui Heliade Rădulescu pentru scrierea nouă. Vechiul ifen (v. supra 1.1) marchează diftongii și triftongii doar în exemplele care ilustrează regula de utilizare a acestui semn, nu și în text: *ѣѣѣѣ* (Golescu 1840: 2–3, 45). Trema, absentă dintre semnele prozodice recomandate de Golescu (1840: 185–188), apare sporadic în text, marcând rostirea plenisonă a vocalei [i] în hiat (*ѣѣѣѣ*; Golescu 1840: 187), ca în *Grammatica* lui Heliade (v. supra 1.3).

Ion Heliade Rădulescu s-a îndepărtat de principiul fonologic și a susținut (din 1847) o ortografie italianizantă (sub influența lui Petru Maior), iar apoi o ortografie latinizantă (Heliade Rădulescu 1870; v. Guțu Romalo, în Heliade Rădulescu 1828: 460–463).

Traducerea *Bibliei* și *Biblicele* publicate de Heliade Rădulescu în 1858, ca și articolele din același an ale autorului (v., de exemplu, N, 69: 273–274; 70: 276–277; 71: 281–282; 76: 302; 77: 305; 79: 313) se caracterizează printr-o ortografie preponderent etimologică și italianizantă: *é* [ɛa] acolo unde se rostește cu diftongare metafonică (*ѣѣѣѣ*), dar *ea* [ɛa] în celelalte situații (*marginēa*); *ó* [ɔa] (*tóte*); *è*, cu accent grafic grav, în forma verbului *a fi*, după modelul ortografiei italiene; *ă / ă / ă* [ă], cu semnul scurtimii pe litera etimologică (*pěcătui*, *dupō*); *ă* [ă], în alte situații (*să*); *â / ê / î* [i], cu accent circumflex pe litera etimologică (*quât*, *pămēnt*, *riului*); *đ* [z] (*astăđ*); *sc* [șt] (*nisce*, *recunósce*); *qu* [č] și dublarea literei consonantice *l* în relative-interogative sau în demonstrative, ca în ortografia italiană (*quelle*, *aquestui*); notația latinizantă a pronunțelor, cu *ll* (*avellea*, *ellu*); notații italianizante, de tipul *alle*; alte grafii cu litere consonantice duble, conform etimonului latin (*accopere*, *annu / anni*) și *l* sau după model italian (*adducă*, *addăce*, *assôrbe* [absqarbe], *qăsse*, *ѣѣѣѣ*). Scrierea cu literă consonantică dublă este extinsă și acolo unde nu se justifică prin corespondentul latin sau italian: *punne*, auxiliarul viitorului *vommu*; la unele cuvinte extinderea este evident analogică: *đille*, adj. pos. *salle* etc., probabil după *stela* (< lat. *stellae*), de asemenea cu desinența *-le*, unde *ll* este etimologic. Pe baza principiului scrierii etimologice, la unele compuse sudate, formații sunt separați grafic prin cratimă sau prin apostrof: *fiē-kare*, *ori-que* (*orice*), *de'și* (*deși*).

Ideile lui Heliade Rădulescu au fost aplicate în toate provinciile, până spre sfârșitul secolului (Șuteu 1976: 69, 71).

Ponderea elementelor ortografice latine variază de la un text la altul. Manualele școlare elaborate în epocă aveau, în această privință, un pronunțat caracter conservator, comparativ cu alte tipuri de publicații. De exemplu, gramatica lui **Nicolau Bălășescu** (1850a, 1850²b), în Muntenia, și cea a lui **Nicolae Măcărescu** (1851³), în Moldova, sunt scrise aproape integral cu un alfabet chirilic simplificat, din care lipsesc slove precum: *ѣ, ѣ, ѣ, ѣ, ѣ, ѣ, ѣ, ѣ* etc; literele asemănătoare din cele două tipuri de alfabet – chirilic și latin – au formă latină: *a, e, i, m, n, o*; de asemenea, sunt utilizate literele latine *d, x, z* (Bălășescu 1850a, 1850²b; Măcărescu 1851³), *t* (Măcărescu 1851³). Au fost adoptate unele reguli ortografice, curente: marcarea literelor *i, ȳ* cu semnul scurtimii acolo unde notează semivocale sau sunete finale asilabice (*maĭ, opĭ, caș* Bălășescu 1850a: 39; Măcărescu 1851³: 106); marcarea literelor *e, o* cu accent ascuțit în notația diftongilor [ɛa, ɔa] (Măcărescu 1851³:

110) sau a vocalelor deschise (μενε, πορμε, Bălășescu 1850a: 7), regulă aplicată însă inconsecvent (αμετεια, Măcărescu 1851³: 107). Ca și Heliade Rădulescu, Nicolau Bălășescu separa prin apostrof articolul enclitic: αν'α (articulat), față de ανη (nearticulat) (Bălășescu 1850a: 21).

2.2.2. Dezbaterea problemei ortografice (până în 1858): Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian, Vasile Popp, Gheorghe Barițiu, Societatea literară (de la București), Mihail Kogălniceanu, Gheorghe Săulescu, Aron Pumnul ș.a.

Dezbaterea asupra ortografiei au avut anvergură națională, participând numeroase personalități ale epocii, din toate provinciile românești, reprezentanți ai tuturor direcțiilor culturale: latino-romanică (punând accent pe influența franceză sau italiană), latinistă, analogistă, „națională”. Scrisul românesc a oscilat între grafia chirilică, grafia nouă cu alfabet de tranziție sau grafia integrală cu litere latine.

Cea mai largă influență asupra publicațiilor din epocă, alături de Ion Heliade Rădulescu, au avut-o Timotei Cipariu și Aron Pumnul.

Timotei Cipariu (1841; 1854: 81–94; 1855; 1866 [ed. I: 1855; text publicat în fascicule, începând din 1847]: 8), adept al **scrierii etimologice arhaizante** (prin revenirea la forma originală, având ca punct de referință textele românești vechi), a publicat exclusiv cu alfabet latin, în tipografia sa de la Blaj; acolo a apărut „Organulu luminarei” (1847), primul periodic transilvănean tipărit integral cu caractere latine. Concepția sa era exprimată nu numai în lucrările publicate (dintre care unele sunt simple note și comentarii apărute în presa vremii; v. și infra), ci și în diversele discursuri sau intervenții rostite în cadrul dezbaterilor Astrei (Avram 1992a: XIV). Cipariu, grație prestigiului său intelectual, și-a impus propriul sistem ortografic în publicațiile românești din Austro-Ungaria (Șuteu 1976: 70; Vîrtosu 1968: 249).

În tradiția Școlii Ardelene, sistemul alfabetic alcătuit de Cipariu (1866: 357–362; cf. Cipariu 1854: 88–93) este apropiat, în unele privințe, de cel al lui Samuil Micu și al lui Petru Maior (v. supra 2.1.2, 2.1.4); de exemplu, notarea vocalei [ă] (derivate dintr-un [a] sau [e] latin) prin litera vocalică *a*, însoțită de un semn diacritic, care la Cipariu este accentul grav (*forà*); notațiile *a, e, i, u* [î] (în poziție nazală: *antaniu, vena, in, funtana*), *é, ó* [ea, oa]; notațiile etimologice ale consoanelor [č, ģ, ʒ, ș, ț]; separarea articolului enclitic de corpul cuvântului prin apostrof (*limb'a*).

Cipariu (1866: 342) respingea, pe de o parte, **ortografia etimologică puristă** a lui August Treboniu Laurian (*Tentamen criticum*, 1840), care propunea forme lingvistice „ideale”, artificiale, iar, pe de altă parte, ortografia fonologică, în condițiile în care pronunția nu era unitară în epocă (v. și Cipariu 1854: 84); de exemplu, Cipariu (1866: 296, 360; cf. Cipariu 1854: 85–86), făcând unele concesii **principiului fonologic, ca principiu secundar al ortografiei**, după cel primar, etimologic (cf. Densusianu 1933: 547; v. și infra 2.4.1), recomanda forma *fóme*, cu *ó*, conform uzului, și nu cu *a* (conform etimonului latin); pentru formele cu variante fonetice [doao] / [doaa], [noao] / [noaa] etc., recomanda o **grafie unificată pe baza etimonului**.

Aron Pumnul este autorul unei concepții ortografice adoptate în Bucovina și promovate până târziu de discipoli, precum Sbiera. Primul sistem alcătuit de Aron Pumnul (*Literele corespunzătoare firei limbii românești*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, VIII, 1845), sub influența lui Treboniu Laurian și a lui Timotei Cipariu, s-a caracterizat printr-un „etimologism extrem” (Șuteu 1976: 70, 83); v., de exemplu, notațiile: *di* [z] (*diece*), *si* [ș] (*sied*), *ti* [ț] (*ties*) (apud Densusianu 1933: 551). „**Analogismul pumnist**” se bazează pe teza adaptării tuturor cuvintelor la „firea” limbii, generalizând legile fonologice care au acționat inițial asupra cuvintelor moștenite din latină. Astfel, Pumnul a susținut adaptarea neologismelor la fonetismul limbii vechi și reflectarea în scriere a acestei adaptări; de exemplu: *adreasă* (cu diftongarea metafonică [e] > [ɛa], sub accent, înainte de [a] / [ă]), *esâmplu* (cu [e] > [î], în poziție nazală) (apud Densusianu 1933, ib.) etc. Ulterior autorul a devenit adeptul fonetismului în ortografie (v. infra 2.4.4).

Regulile de scriere ale **Societății literare** de la București (P. Poenaru, S. Marcovici, G. Ioanid ș.a.) au fost publicate în „Muzeu național” (1836) și republicate în „Foaie literară” (1838). Aspecte ale ortografiei sunt discutate, de asemenea, în corespondența lui Heliade cu Costache Negruzzi (*Corespondență între doi rumâni, unul din Țara Rumânească și altul din Moldova*, în „Muzeu național”, București, I, 1836) și în cea a lui Gheorghe Barițiu cu Timotei Cipariu (*Corespondenții între doi ardeleni asupra ortografiei*, în „Foaie literară”, Brașov, I, 1838) (v. și Șuteu 1976: 68).

Gheorghe Barițiu a promovat alfabetul de tranziție, din 1838 în „Gazeta Transilvaniei” (Brașov), iar din 1839, și în suplimentul literar „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (Șuteu 1976: 69). Această soluție era adecvată realității din Transilvania, unde, în ciuda tradiției puternice a Școlii Ardelene, alfabetul latin era utilizat după model maghiar (cf. Vîrtosu 1968: 247–248).

Alfabetul româno-chirilic-latin propus de **Vasile Popp** (sub influența ortografiei lui Ioan Piuaru-Molnár; v. supra 2.1) a fost imediat combătut de **Ioan Maiorescu** („Foaie literară”, 1838, apud Șuteu 1976: 68; v. și Ioan Maiorescu, Timotei Cipariu, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, I, 1838).

Scrierea cu alfabet de tranziție a fost susținută în Moldova sub influența ideilor lui Heliade Rădulescu. Dezbaterile erau desfășurate mai ales în „Albina românească” (Șuteu 1976: 69) și în suplimentul literar „Alăuta românească”. **Gheorghe Asachi** a fost adeptul ortografiei italianizante.

Mihail Kogălniceanu a comentat sistemul ortografic adoptat de Neofit Scriban în exemplele din *Catihisis* (1838), redată integral cu alfabet latin, pe baza principiului fonologic. Kogălniceanu împărtășea concepția ortografică a Școlii Ardelene. Unele soluții ortografice susținute de Kogălniceanu erau însă neeconomice; de exemplu, notația diferențiată a aceluiași sunet, prin ș, la inițială de cuvânt, și prin ss, în poziție medială (Vîrtosu 1968: 236–238).

În aceeași perioadă, ca reacție față de tendința muntenizării dialectului literar moldovenesc prin modelul impus de Heliade Rădulescu (Ivănescu 2000²: 664), filologul moldovean **Gheorghe Săulescu** (semnat *Seulescu*) a propus în gramatica sa (1833) și în lucrări ulterioare (din 1845, 1851) o ortografie influențată de Ioan

Piuaru-Molnár, de Petru Maior (v. 2.1.4) și de Timotei Cipariu (v. supra; Șuteu 1976: 69). Proiectul publicat în „Arhiva Albinei”, în 1844, era bazat pe principiul scrierii fonologice, fiind, în intenția autorului, o fază premergătoare în elaborarea unei ortografii etimologice; sistemul este greoi, incluzând digrafe neuzuale, precum: *ae* (pentru **ѣ**), *oe* (pentru **ѡ**), *dj* (pentru **ѣ**), litere plurifuncționale: *s* [s, ș] etc. (Vîrtosu 1968: 238).

„Dacia literară” a apărut în 1840, sub conducerea lui Kogălniceanu, tot cu alfabet de tranziție (Avram, în ELR, s.v. *tranziție, alfabet de ~*).

În 1844, Gheorghe Asachi, P. Câmpineanu, T. Stamati ș.a. au respins soluția adoptată, în Țara Românească, de **Ion Ghica**, într-un abecedar tipărit cu alfabet de tranziție, ordonat după modelul alfabetului latin (Vîrtosu 1968: 238–239).

Proiectul ortografiei fonologice cu alfabet latin, propus de **Asociația literară** (Iancu Văcărescu, Ion Ghica, August Treboniu Laurian, Nicolae Bălcescu, Grigore Alexandrescu, C. A. Rosetti, Dimitrie Bolintineanu, Cezar Bolliac, frații Golescu, Gheorghe Barițiu, Timotei Cipariu, P. Poenaru ș.a.), în 1847, era mai simplu decât sistemul utilizat de Heliade Rădulescu în 1844 (v. supra); se propunea utilizarea semnelor: *ă, â, é* [ɛa] și *ô* [oa], *ce, ci, ge, gi, che, chi, ș, sc* [șt], *đ*. Proiectul nu a fost aplicat în publicațiile membrilor asociației; de exemplu, poeziile lui Iancu Văcărescu au fost publicate de I. Voinescu II, cu alfabet de tranziție, în 1848 (Ivănescu 1958: 57–59; Vîrtosu 1968: 226–227; Avram, în ELR, s.v. *tranziție, alfabet de ~*).

Sub influența ideilor lui Heliade Rădulescu, grafemele *ă, â* s-au impus în Muntenia, fiind susținute și de Treboniu Laurian, inițial adept al scrierii etimologizante (v. supra; Macrea 1970: 80; Șuteu 1976: 83).

Reforma completă a alfabetului (înlocuirea slovelor chirilice prin litere latine) a fost specificată în programul Revoluției de la 1848 (Vîrtosu 1968: 227).

2.2.3. Reformele oficiale ale ortografiei (între 1850 și 1859)

Reformele ortografice cu caracter oficial au vizat, în special, învățământul.

În Țara Românească, reforma din 1850–1851 (cerută de Eforia Școalelor și realizată de o comisie, avându-l în componență și pe Ioan C. Massim) a reprezentat un pas înapoi, prin menținerea notației chirilice a unor sunete: [ă, ă, ģ, ș, h] etc.; [t] era notat prin *tz*; a fost oficializată utilizarea literelor *î, x, z*. Importanța reformei a fost totuși aceea de a fi propus oficial o modalitate de unificare a numeroaselor sisteme ortografice existente atunci. Alfabetul, creat cu scopul de a fi impus în școală, este prezent în unele tipărituri din epocă (Vîrtosu 1968: 230).

Reforma Eforiei Instrucțiunii Publice, din 1856, a menținut în scriere doar ierul mare **ѣ** [ă]; erau impuse notațiile: *ch* [h], *sh* [ș], *sht* [șt], *tz* [t], *k* [k]; era menținută scrierea cu *ce, ci, ge, gi, x*. Sistemul alfabetic urma să fie limitat la uzul școlar, exceptând cărțile de lectură și de caligrafie, care urmau să fie publicate cu un alfabet de tranziție conținând mai multe slove chirilice (Vîrtosu 1968: 230–231).

O nouă revizuire a fost realizată în 1857, oficializându-se scrierea cu: *ă, â, î, ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi, h, ș, șt, x, z*; era menținută notația *tz* [t] (Vîrtosu 1968: 231–232).

Niciunul dintre aceste trei sisteme alfabetice nu a avut caracter general și obligatoriu nici chiar pentru cărțile școlare, Eforia hotărând ca cele destinate școlilor primare să fie tipărite, în paralel, cu slove chirilice (Vîrtosu 1968: 230–232).

Reforma Eforiei Instrucțiunii Publice, din 23 octombrie 1858, a încheiat procesul de introducere a alfabetului latin în Țara Românească, utilizarea acestuia devenind „**cvasiunanimă și necontestată**” (Vîrtosu 1968: 234). Se propunea o **ortografie preponderent fonologică**. Noua reformă, comparativ cu cea din 1857, a reintrodus notațiile: *ě* și *ê* (corespunzătoare slovei ѣ), *ò* [qa], *ĩ*, *ũ*, precum și variațiile *z* / *d* cu sedilă, *h* / *ch* (în cuvintele grecești), *sc* / *št*, *é* / *ea*; în locul notației *tz* a fost reintrodusă litera *ț* (Vîrtosu 1968: 234, 244).

Noul sistem alfabetic s-a introdus în 1859 (după Unirea Principatelor), mai întâi, în textul decretelor din „Monitorul Oficial” al Țării Românești (Vîrtosu 1968: 235).

În Moldova, sistemul adoptat de Consiliul Școlar din Iași, în 1859, era mai greoi decât cel introdus în 1858 în Țara Românească, propunându-se o **ortografie preponderent etimologică**. Proiectul ortografic se baza, în special, pe ideile lui V. A. Urechia. Dezavantajele sistemului alfabetic sunt: numărul mare de semne diacritice (semn de scurtime, semn de lungime, accent ascuțit, accent „greu”); echivalarea multiplă a slovelor (de ex., ierului mare ѣ este redat prin 10 litere latine – *ă*, *â*, *ě*, *ê*, *ĩ*, *î*, *ô*, *ô*, *ũ*, *û*) și implicit notația variabilă (*dĩ* / *dî* [z], *sĩ* / *sî* [ș], *tĩ* / *tî* / *cî* / *ci* [ț], *sc* / *st* [șt]). Erau menținute notațiile uzuale: *é* [ɛa], *ó* [qa]; *ce*, *ci*, *ge*, *gi*, *che*, *chi*, *ghe*, *ghi* (Vîrtosu 1968: 241–245).

2.3. Introducerea scrierii oficiale cu alfabet latin (1860, 1862)

În Țara Românească și în Moldova, necesitatea unificării ortografiei a devenit prioritară după Unirea Principatelor. Procesul politic al Unirii, ca și anterior procesul revoluției de la 1848 (v. supra 2.2), a grăbit reforma ortografică (Vîrtosu 1968: 250).

Scrierea cu alfabet latin a fost introdusă oficial, mai întâi în Țara Românească, în 1860. Sistemul ortografic a fost impus formal printr-un ordin al lui Ion Ghica, prim-ministru și ministru de interne al Principatelor Unite (Vîrtosu 1968: 235–236).

Sistemul **oficializa opțiunea pentru o ortografie preponderent fonologică**, fiind o versiune simplificată a sistemului din 1858 (v. supra 2.2.3). S-au stabilit: notații diferențiate pentru vocalele [ă, î], în spiritul ortografiei fonologice; scrierea cu *ă* (ca unic echivalent al ierului mare ѣ), *é* (pentru ѣ), *oa*, *g*, *h*; erau admise variațiile *ș* / *sh*, *št* / *sc*, *ț* / *ts*; nu erau utilizate consoane duble; *u* final apărea doar ca marcă de plural la verb (Vîrtosu 1968: 235–236).

Scrierea cu alfabet latin a fost oficializată abia în 1862 în Moldova, unde mediul cultural, mult mai conservator, nu era favorabil reformei ortografice; o contribuție decisivă a avut V. A. Urechia, atunci ministru al instrucțiunii (Vîrtosu 1968: 236, 245; Șuteu 1976: 72; v. și 2.2.3).

În Transilvania, scrierea cu alfabet latin (larg utilizat după 1853) a devenit oficială în 1860, sub influența reformelor din Țara Românească. Comisia filologică de la Sibiu, condusă de Timotei Cipariu și având ca membri pe Gheorghe Barițiu,

I. Pușcariu, G. Munteanu ș.a., a fundamentat ortografia pe **principiul etimologic**. Concepția lui Cipariu (v. și supra 2.2.2) a fost susținută și de Comisia filologică de la Timișoara (Virtosu 1968: 246–249).

Cea de a treia Comisie filologică, la Cernăuți, a adoptat sistemul artificial al **ortografiei fonologice** elaborat de Aron Pumnul (Virtosu 1968: 249; v. 2.2.2).

2.4. Norma și practica scrierii cu alfabet latin între 1860 și 1881

După introducerea scrierii oficiale cu alfabet latin și după crearea unui cadru instituțional, prin constituirea Societății Literare Române în 1866 (devenită Societatea Academică Română în 1867, iar apoi Academia Română în 1879), a devenit posibilă elaborarea unor **proiecte ortografice ale Academiei** (v. 2.4.1, 2.4.2) și **codificarea ortografiei în lucrări academice, însă fără caracter oficial**. Operele filologice mai importante ale acestei perioade sunt: *Gramateca limbei române* a lui Timotei Cipariu (2.4.1) și *Dicționarul limbei române* al lui August Treboniu Laurian și Ioan C. Massim (2.4.3). Ambele sunt fundamentate pe **principii latiniste**, dominante în acel moment în Societatea Academică, dar ferm criticate și respinse de importante personalități ale epocii. În dezbaterea ortografiei s-au manifestat cele două orientări principale: **etimologică (latinistă puristă, arhaizantă, italianizantă)** și **fonologică (istorică-populară, analogistă)**. Cea mai importantă contribuție în stabilirea ortografiei fonologice a avut-o Titu Maiorescu (2.4.4).

2.4.1. Primul proiect ortografic al Societății Academice Române. Gramateca limbei române (Timotei Cipariu, 1867)

Societatea Academică Română (al cărei președinte era Ion Heliade Rădulescu) și-a propus, ca prim punct al programului său, **normarea ortografiei** limbii române. Primul sistem ortografic elaborat din inițiativa Societății Academice este cel conținut în primul volum al *Gramaticii* lui Timotei Cipariu (1867: 143–168).

Timotei Cipariu a fost și autorul principal al *Propunerii ortografice* a Societății Academice Române (1867), document publicat la începutul *Gramaticii* (Cipariu 1867: XII–XIII). Concepția ortografică a *Gramaticii* este corelată cu cea aflată la baza acestui document (Avram 1992a: XV).

Regulile generale ale ortografiei, asumate de majoritatea membrilor Societății Academice prin *Propunerea ortografică*, sunt următoarele (Cipariu 1867: 26, 151, 157–162; 1877: 320, 325–348): sunetele etimologice se scriu cu literele corespunzătoare din alfabetul latin; toate sunetele „derivate prin fonetismul limbei” se scriu cu literele sunetelor din care derivă – *a, e, o* [ã] (*lauda, vedu, locusta*); *a, e, i, u* [i] (*candu, ventu, in, tacundu, funtana*); *e* [ie] (*este*), [ea] (*sera*); *o* [oa] (*flore*); *ce, ci* [č] și *ge, gi* [ğ]; *ci* [t] (*acia*); *d* [z] (*a audî*); *s* [ș] (*a pasî*); *t* [t] (*a petî*); *ti* [č] (*intieptiune*) etc. Unele reguli sunt clarificate în volumul al II-lea al *Gramaticii*: de exemplu, notarea consoanei [ș] (< *sci, sti*; Cipariu 1867: 160) prin *si: fascia* (lat. *fascia*), *usia* (lat. *ostium*).

Cipariu a aplicat, în general, ideile sale mai vechi despre ortografie (v. supra 2.2.2). Concepția autorului, explicită în *Gramatică*, se caracterizează printr-un **etimologism arhaizant moderat** (v. și Avram 1992a: XIV), adoptând principiul

etimologic doar în „marginile” limbii române, în „termenii istorici ai limbei”, fără a „abuza” și a „forța” uzul „mai bun”, „constant”, „general” (Cipariu 1867: 144, 153, 168). *Principiul ortografic* (Cipariu 1877, § 146) trebuie să asocieze criteriul etimologic și pe cel fonologic, **uzul vorbirii fiind baza ortografiei, iar formele etimologice având rol corectiv și regulator** (Cipariu 1867: 167; 1877: 313–314). În opinia lui Cipariu (1867: 147; 1877: 314–315), ortografia poate da unitate limbii române, pe baza uneia dintre cele mai corecte forme ale sale, cunoscute de toți românii, și anume pe baza limbii vechi bisericești; astfel, variația regională ar urma să se limiteze la pronunție.

Cipariu (1866: 285) a utilizat argumentul morfologic pentru a susține menținerea în scriere a lui *-u* [ʰ], analog lui *-i* [ʰ]; autorul recomanda rostirea cu [ʰ] final și justifică astfel grafia. Scrierea cu *-u* este, de asemenea, formulată ca regulă în *Gramatică* (Cipariu 1877: 325): *umeru* etc.

În special pe baza uzului, Cipariu (1866: 285–291; 1877: 315–317) a respins diverse grafii latinizante sau italianizante, cum sunt cele cu reduplicarea consoanelor.

În unele privințe, Cipariu a susținut, în timp, soluții grafice diferite, ca în cazul notației sunetelor [j] (< lat. [li]), [kʰ], [gʰ] (Avram 1992a: XV). În *Gramatică* și anterior în *Principia*, Cipariu (1866: 361; 1867: 161–162) și-a exprimat preferința pentru grafiile etimologizante, în tradiția lui Samuil Micu (1780): *li* [j], *cli* [kʰ], *gli* [gʰ], eliminate mai târziu de Gheorghe Șincai (1805; v. 2.1.2) și de Petru Maior (1819; *Lexicomul de la Buda*, 1825; v. supra 2.1.4). Cipariu (1867: 162; 1877: 317) admitea, în acest caz, variația grafică, arătând că timpul va alege între formele „regulate”, „domestice” *li* (*lînu*), *cli* (*ocli*), *gli* (*gliacia*) și cele „neregulate”, „străine” *i* (*inu*), *chi* (*ochi*), *ghi* (*ghiatia*); grafiile cu *chi*, *ghi* au fost preluate din ortografia italiană „din pură imitațiune”.

Inventarul semnelor ortografice, în volumul I al *Gramaticii*, include accentul, apostroful și linioara (Cipariu 1867: 162–163). În inventarul semnelor grafice din volumul al II-lea, Cipariu (1877: 349–354) include apostroful ('), accentele (˘) (˘) (˘) și semnele de punctuație. Dintre acestea, au funcții pe care le putem considera ortografice apostroful (marcă de eliziune, din care autorul derivă funcția de separare a articolului enclitic: *domna-a* > *domn'a*) și linioara (în scrierea compuselor: *forà-de-lege*), încadrată de Cipariu la punctuație; autorul menține astfel distincția dintre funcțiile celor două semne, care apare anterior și la Heliade Rădulescu (v. supra 2.2.1). Accentele (Cipariu 1867: 163–164) sunt mărci prozodice sau diacritice: *à* [î]; *â* [î]; *î* [î] lung, după *d* [z], *s* [ș], *t* [ț]; de asemenea, accentul „acut” (˘) este plasat pe finala infinitivelor, iar accentul „greu” (˘), pe finala formelor de perfect simplu, având rol distinctiv morfologic (*a laudá / laudà / lauda*). În volumul al II-lea, Cipariu (1877: 349–350) a detaliat regulile accentului cu funcție de diacritic morfologic: accentul „acut” se plasează și pe finala imperativului negativ sau a imperfectului; accentul „greu” se plasează și pe formele de indicativ prezent / preterit la conjugarea I sau pe pluralul substantivelor terminate în *-are* (*caràri*); accentul circumflex are și rolul fonetic de a marca vocale nazale (*ânema*); autorul și-a exprimat totuși rezerva față de utilitatea grafemului *â*. Cipariu (1867: 164–165) admitea utilizarea facultativă a mărcilor prozodice de cantitate vocalică

(˘), (˘), dar excludea utilizarea sedilei. La semnele de punctuație, Cipariu (1877: 351) a indicat și unele funcții ortografice, fără a specifica însă explicit această distincție (de exemplu, rolul punctului de marcă a abrevierii).

Gramatica lui Cipariu atestă faptul că sistemul de punctuație al românei moderne era deja fixat, sub aspectul funcțiilor sintagmatice ale semnelor.

Terminologia ortografiei și a punctuației utilizată de Cipariu (1867: 164; 1877: 349–354) include numeroase elemente care nu s-au impus în limbă, unele fiind anacronice chiar în raport cu terminologia din *Gramatica* lui Heliade Rădulescu (1828; v. supra 1.3): *semnul jumătățimei* (˘); *semnul întregimei* (˘); *întrepunțiune* (scris *intrepunțiune*; v. și *întrepuncciuni*, apud Bălășescu 1850a: 93; cf. germ. *Interpunktion*; corespondentul latin apare în *Institutiones linguae valachicae*: 7 – *de interpunctionibus, signa interpunctionum*; cf. *interpunțiile*, apud Măcărescu 1851³: 106); *media notă, nota de mijloc* (;); *coma* (;); *semnul întrebațiunei* (?); *semnul esclamațiunei* (!); *semnul închiderii* () ; *semnul citațiunei* („, ”); *linia despărțitoare* (–); *linioara împreunătoare* (-). *Punct* apare, cu forma *punt*, și în compusul *două punte*.

Concepția ortografică al lui Cipariu a fost criticată ferm, în special de Titu Maiorescu. Sistemul ortografic era deja anacronic în momentul publicării *Gramaticii*, iar ortografia latinizantă, ca formă grafică a expunerii autorului, a compromis această lucrare de mare erudiție, punându-i în umbră meritele de conținut, remarcabile (v. și Avram 1992a: XV).

2.4.2. Al doilea proiect ortografic al Societății Academice Române (1869)

În urma dezbaterilor din perioada 1867–1869, Societatea Academică a adoptat în 1869 un nou sistem ortografic (v. Șuteu 1966; Munteanu, Țăra 1983: 222), menținând o parte a regulilor din primul sistem (v. 2.4.1). Proiectul urma să ofere o soluție „provizorie”, până la stabilirea „definitivă” a ortografiei (Maiorescu 1908: 152).

O modificare importantă a fost oficializarea notațiilor *chi*, *ghi*. Litera *z* era admisă în forma cuvintelor străine. Scrierea cu litere consonantice duble, acolo unde există o justificare etimologică, a reprezentat un regres față de ortografia lui Cipariu.

A fost păstrată regula de separare prin apostrof a articolului enclitic feminin.

Funcțiile variate ale accentelor grafice (unele prezente și la Cipariu 1877: 349–350) au încărcat suplimentar sistemul ortografic. Ivănescu (2000²: 690) a arătat că proiectul reprezenta punctul de vedere nu atât al latinistilor, cât al grupării Odobescu, Alecsandri, Hasdeu ș.a., adepți ai ortografiei etimologice cu semne diacritice.

O formă asemănătoare a proiectului ortografic din 1869 a fost introdusă în școli în 1871, înlocuind sistemul ortografic din 1858 (v. 2.2.3).

2.4.3. Dicționarul Academiei (August Treboniu Laurian, Ioan C. Massim)

August Treboniu Laurian și Ioan C. Massim sunt autorii principali ai dicționarului elaborat din inițiativa Societății Academice Române: *Dictionariulu limbei romane* (1871–1877), la care, din 1874, au mai colaborat G. Sion, Gheorghe

Barițiu și I. Hodoș. Sistemul ortografic al lucrării este **latinist analogist**, reconstituind forme vechi artificiale; de exemplu: *despretiu* (pentru *dispreț*, prin falsă apropiere de latină). Un merit al dicționarului este stabilirea formelor grafice și fonetice cu *j-* (*jocu*), după modelul grafiei latine. Formele *câne*, *mâne*, *pâne* (considerate o normă a limbii literare în epocă; v. Chivu 1973) se justifică etimologic (Munteanu, Țâra 1983: 200).

Soluțiile ortografice adoptate în dicționar au fost criticate și respinse chiar de către membri ai Societății Academice (N. Quintescu, Alexandru Odobescu), de pe poziția ortografiei fonologice.

2.4.4. *Dezbaterea problemei ortografice (până în 1881). Contribuția lui Titu Maiorescu*

Ca și înainte de introducerea scrierii oficiale cu alfabet latin (v. supra 2.2.2), dezbaterile asupra ortografiei au avut anvergură națională, participând filologi și scriitori, reprezentanți ai tuturor curentelor ortografice.

Aron Pumnul a publicat, în această perioadă, *Lepturariul* său. Pumnul este autorul celui mai restrictiv sistem alfabetic latin al limbii române (Șuteu 1976: 70–71), conținând literele existente în scrierea limbii latine și un inventar de semne diacritice lărgit (cf. Munteanu, Țâra 1983: 211), comparativ cu alte sisteme ortografice. Astfel, semnul (̄) plasat deasupra literei marchează o valoare specială a ei: *ḏ* [z], *ḡ* [ș], *ṫ* [ț], *ḱ* [č], *ḡ* [ǧ]; vocala [ă] este notată prin *æ*, iar [î], prin *î* (Pumnul 1862–1863, I, foaia de titlu, verso). Autorul a menținut formele analogice de tipul: *plânta* (cu [a] > [î], în poziție nazală), *ræportul* (cu [a] > [ă] în silabă atonă), *lepturariū* (cu [kt] > [pt]) (Pumnul 1862–1863, I: 200) etc. Soluțiile propuse îndepărtau artificial grafia de realitatea fonetică a limbii. Concepția ortografică a lui Aron Pumnul a fost adoptată și de elevul său **I. G. Sbiera**, care susținea unificarea ortografiei pe baza principiului fonologic (*În cauza unificării ortografiilor române*, 1865).

Vasile Alecsandri a susținut în gramatica sa (1865) și a utilizat în scris ortografia oficială (v. supra 2.3); unele notații sunt însă diferite – de ex., *ss* [ș] (apud Vîrtosu 1968: 245).

În Transilvania, grafiile etimologizante, cu mărci diacritice de tip morfologic, din îndreptarul lui **I. Pușcariu** (1864) – de ex., *cantá* (inf.), *cantà* (pf. s.), *cas' a* (s. art.) – erau criticate în presa progresistă locală. Primul ziar tipărit cu ortografie fonologică în Transilvania a fost „Foișoara Telegrafului Român” (1876; Șuteu 1976: 83).

După 1866–1867, dezbaterile s-au desfășurat în cadrul Societății Literare Române, respectiv al **Societății Academice Române**, dar și în afara acesteia, mai ales prin publicațiile membrilor Societății: Ion Heliade Rădulescu, Timotei Cipariu, Gheorghe Barițiu, Gavril Munteanu, Alexandru Odobescu, Vasile Alecsandri, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Titu Maiorescu, N. Quintescu, I. G. Sbiera ș.a.

Cele două proiecte ortografice ale Academiei, din 1867 (2.4.1) și 1869 (2.4.2), destinate, în special, publicării „Analelor” academice (Maiorescu 1908: 135–136), nu au fost însușite și aplicate de scriitorii vremii – membri și nemembri ai Societății Academice. Uzul a rămas, în continuare, deosebit de eterogen, sub aspectul ortografiei.

Ion Heliade Rădulescu era, în această perioadă, adeptul **ortografiei italienezante** – *Principie de orthographia romana* (1870: 3): *după* (cf., anterior, *dopă*, *dope* la Paul Iorgovici, apud Ivănescu 2000²: 626) etc. Această opțiune a limitat influența lui Heliade în viața culturală, comparativ cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, când de numele său erau legate principalele transformări ale ortografiei românești: reforma scrierii chirilice (pe baza principiului fonologic) și crearea alfabetelor de tranziție (v. supra 1.3, 2.2.1).

Titu Maiorescu a fost adversar atât al etimologismului (reprezentat mai ales prin *Gramatica* lui Timotei Cipariu; v. 2.4.1), cât și al analogismului pumnist (v. supra). Concepția sa este expusă în lucrarea fundamentală *Despre scrierea limbii rumâne* (publicată pe părți, între 1866 și 1873).

În esență, proiectul ortografic al lui Maiorescu nu este original: ideile sale despre ortografia „fonetică” sunt asemănătoare cu cele susținute de I. G. Sbiera în prima sesiune a Societății Academice, din 1867, reluând principiul ortografic al lui Aron Pumnul (Șuteu 1966: 509); ideea asocierii principiului fonologic cu cel etimologic este preluată de la Cipariu, Maiorescu inversând însă ierarhia, în favoarea principiului fonologic (Avram 1992a: XV). Meritul lui Maiorescu, personalitate cu autoritate intelectuală de necontestat în epocă, a constatat în susținerea acestor idei, cu o temeinică argumentație filosofică și lingvistică, având, în final, un **rol decisiv în impunerea principiului fonologic** (Șuteu 1966, ib.) **în ortografia oficială a Academiei** (v. infra 2.5).

Maiorescu (1908: 57–125) a explicat, în manieră modernă (pe baza unei solide informații științifice), esența principiului „fonetic”, delimitându-se implicit de felul cum acesta fusese înțeles de Aron Pumnul: scrierea fonetică nu reproduce pronunțarea, ci utilizează un număr limitat de semne grafice, care notează sunetele ce deosebesc sensurile cuvintelor și ale formelor flexionare. Literale sunt semne „logice”, corespunzătoare sunetelor distinctive semantice. Din perspectiva lingvisticii istorice, Maiorescu a justificat scrierea fonetică, prin dinamica limbii: limba evoluează, iar scrierea fonetică reflectă schimbările, în timp ce scrierea etimologică, menținând forme inactuale, împiedică înțelegerea.

Regula principală a sistemului ortografic propus de Maiorescu (1908: 74–87) privește notarea sunetelor inexistente în latină prin litere latine cu semne diacritice: *ă* sau *e* notează vocalele [ă] sau [î] (mediale sau finale); *i*– [î]; *ș* (v. 2.1.2); *ț* (2.1.4). Grafemul *i* a fost acceptat doar mai târziu de autor (Brâncuș 1964: 484–487; Macrea 1968: 396–398; Munteanu, Țâra 1983: 225; Ivănescu 2000²: 690–692).

Propunerile ortografice ale lui Titu Maiorescu s-au impus și prin aplicarea lor în revista *Junimii*, „Convorbiri literare”.

2.5. Sistemul ortografic al Academiei (1881)

Din 1879, problema ortografiei s-a aflat sub autoritatea Academiei Române, care a inițiat elaborarea unui nou proiect. Dezbaterile s-au desfășurat în 1879–1880, cu două comisii, ultima fiind alcătuită din: **Gheorghe Barițiu** (președinte), **Titu Maiorescu** (raportor), **Vasile Alecsandri**, **Bogdan Petriceicu Hasdeu**, **N. Quintescu** (Maiorescu 1908: 135).

Maiorescu și-a impus propria concepție ortografică (v. supra 2.4.4). El a caracterizat proiectul ca fiind întemeiat pe un „fonetism temperat prin necesități etimologice” și a specificat mai târziu (1904) că necesitățile etimologice nu erau atât de ordin științific, cât practic, pentru a se obține acordul latiniștilor în adoptarea unei ortografii comune, unitare (Maiorescu 1908: 141, 152).

Proiectul se baza pe **principiul fonologic**, cu câteva excepții, între care: scrierea cu dublu *s* a cuvintelor străine (*rassă*); notația *s* [z] în neologismele recente (*sintesa*). În ce privește vocalele [ă] și [î], Maiorescu a susținut notarea prin litera vocalei etimologice, cu semnul scurtimii (*păscut, păstor / pasce; văzënd / vedere*), prin *â* la finala perfectului simplu (*umblâ*), prin *ă* acolo unde nu se constată proveniența în interiorul limbii române și prin *i* la cuvintele care încep cu *in-* (*indată*). De asemenea, a specificat opțiunea lui V. Alecsandri și a lui N. Quintescu pentru notația *î* [i]. Autorul a menționat în raport soluțiile ortografice cu care nu este de acord, dar pe care le-a acceptat ca o concesie făcută etimologiștilor: notarea consoanei [z] prin *đ* acolo unde provine din *d* (*cređi*) și prin *z* în celelalte situații (*zălog*); notația *sci* [ști] acolo unde există cel puțin o formă în care provine din *sc* (*cunosci / cunosc; pesce / pescuit*), dar și în *a sci, știință, conștiință*. Maiorescu a pledat pentru eliminarea, în toate situațiile, a lui *û* final (susținut, în continuare, de G. Barițiu și de N. Quintescu). Pentru *-i* scurt, se propunea notarea prin *i*, fără semnul scurtării (*oameni*). Astfel, diacriticul ar fi urmat să fie utilizat doar în notația *ă*. Apostroful era eliminat din fața articolului feminin enclitic (*casa*). Accentul grafic era limitat la formele verbale, unde are rol distinctiv (*simți / a simți*). Pentru diftongii metafonici Maiorescu a susținut notația *ea, oa*; G. Barițiu optase pentru *é, ó* (v. Maiorescu 1908: 142–151).

Proiectul adoptat (1881) a devenit **prima ortografie oficială a limbii române**.

În forma sa finală, ortografia a menținut grafiile *-û, -î*; în „Analele” Academiei din 1894–1895, litera *-û* notează semivocala, notează sunetul [ʷ] sau nu are valoare fonetică (după o palatală sau după [i]), iar *-î* notează semivocala (inclusiv în diftongul [i̯i̯], rostit și ca [i] lung) sau sunetul [ʲ]: *meû* (AAR: 131); *ochiû* (idem: 143); *voiû* (idem: 160); *literei, alțiî* (idem: 253); *își* (idem: 249); *consecinți* (idem: 134); *é* [ɛa]: *întréga* (idem: 158); *ó* [ɔa]: *tóte* (idem: 142). Aplicarea regulilor ortografice nonfonologice s-a bazat uneori pe false etimologii: *tacënd* ar fi trebuit scris cu *â*, pentru că *-înd*, la conjugarea a II-a, provine din *-andus*; *vînd* ar fi trebuit scris cu *ê*, prin raportare la lat. *vendo*, nu la rom. *vinzi* (Densusianu 1889: 168). Vocala [î] apare notată și prin *ô* sau *û*.

3. ÎNCERCĂRI DE NORMARE A PRONUȚĂRII

Modelul ortoepic, în secolul al XIX-lea, era dat de uzul cultivat.

Din perspectiva evolutivă, a constituirii normelor de pronunțare, un rol esențial a avut **influența ortografiei**. Aceasta s-a manifestat în special după 1840.

Caracteristice limbii române, în epoca modernă, au fost **tendința de unificare a pronunțării literare supradialectale (după modelul limbii scrise) și tendința de arhaizare a pronunțării** (mai ales în a doua jumătate a secolului), prin apropiere de modelul eufonic al limbii vechi (Șuteu 1976: 128; Munteanu, Țara 1983: 242).

La începutul perioadei, fonetismul reflectă varietatea regională. Ion Heliade Rădulescu a impus ca bază a unificării limbii modelul textelor bisericești din secolul al XVIII-lea, ale căror particularități lingvistice s-au păstrat cel mai bine în graiul muntenesc (Munteanu, Țâra 1983: 243).

Tendința de unificare a pronunțării s-a manifestat ulterior, prin respingerea fenomenelor regionale (Șuteu 1976: 130–131; Munteanu, Țâra 1983: 162, 171; Avram 1992a: XVI; Ivănescu 2000²: 673):

- velarizarea vocalelor [e] > [ă], [i] > [î], după consoane șuierătoare (*înțăleg, sângur*; Heliade Rădulescu, Cipariu) sau după labiale și după dentala [d] (*pă, dă, dân*; Heliade Rădulescu);
- [je] > [e] după consoane labiale (Cipariu);
- [e] > [i] (*binile, di, pi*; Heliade Rădulescu);
- [ja] în *iaste*; [i] în loc de [î] sau de [e] (Cipariu);
- [ɛa] > [e] după [s] (*sară*; Heliade Rădulescu);
- palatalizarea labialelor (*ghine*; Cipariu);
- palatalizarea dentalelor ([d^l], [t^l], [l^l], [n^l]) (*spuni*; idem);
- africativizarea palatalelor [k^l] > [č], [g^l] > [ğ] (idem);
- iotacizarea dentalelor *d, n, t* – *auz* (respinsă de Heliade Rădulescu, în favoarea formelor cu dentala refăcută; Cipariu prefera formele iotacizate, din rațiuni ortografice, grafia etimologizantă *di* [z], în *audiu*, fiind mai apropiată de etimonul *audio*; Gheție 1966b: 525);
- fonetisme de tipul *eream, picere, deșt* (Cipariu);
- *e* și *o* deschise, în locul diftongilor [ɛa], [ɔa] (Cipariu prefera formele fără diftong).

Respingerea formelor regionale cu vocale velarizate trebuie pusă în legătură cu tendința, specifică epocii, de **restrângere a utilizării vocalelor nelatine [ă], [î]**. Reprezentanții Școlii Ardelene au adoptat unele forme regionale cu [e] în loc de [ă] și [i] în loc de [î]: *beătură, tinăr*. La alți autori, evitarea vocalelor [ă], [î] este consecința influenței moderne, latino-romanice (Munteanu, Țâra 1983: 171, 190, 245).

Apropierea de modelul latin explică unele particularități fonetice de tip nordic (Munteanu, Țâra 1983: 245) ale limbii literare din epocă: formele etimologice, fără diftong *câne, mâne, pâne* (preferate de reprezentanții Școlii Ardelene); formele cu *ă*, de tipul *păhar, părete, rădica* etc.

Norma limbii culte includea, la sfârșitul secolului al XIX-lea, forme vechi, apropiate de etimonul latin, aflate încă în uz, precum *câne, mâne, pâne*, dar și forme latinizate: *meu, perd, riu* (apud Munteanu, Țâra 1983: 189), *nărav* > *morav* (după lat. *mos, moris*) etc. (Ivănescu 2000²: 673). Forma latinizată *sunt* (3 pl.) – extinsă la 1. sg. (*sunt*), 1 pl. (*suntem*), 2 pl. (*sunteți*) – este, de asemenea, cultă, introdusă în ortografie de Școala Ardeleană (Chivu 1993; Chivu 2000: 102–103 și bibliografia; v. 2.1.4); formele au fost preluate de Heliade Rădulescu de la Paul Iorgovici (v. 2.1.2), extinse la unii scriitori moldoveni (C. Negruzzi, V. Alecsandri) și adoptate de filologii latiniști, iar apoi impuse în limba literară, prin normele ortografice academice. Rostirea *sunt / suntem / sunteți*, sub influența grafiei, a apărut în secolul al XIX-lea (Ivănescu 2000²: 673, 694).

Arhaizarea intenționată a fonetismului (*lăcuiitor*, apud Munteanu, Țăra 1983: 245 etc.) este, de asemenea, un fenomen cult. Uneori, la același autor se manifestă tendințe opuse: latinizarea unor cuvinte: *a judica*, *judicată* și românizarea unor împrumuturi neologice: *vărsat* pentru *versat* (Heliade Rădulescu, apud Ivănescu 2000²: 673). Românizarea, ca și exagerările analogiștilor (*plântă*, apărut și la Gh. Șincai, C. Conachi; v. Ivănescu 2000²: 677; v. și supra 2.4.4) se explică prin tendința spre arhaizare a limbii.

Alte fonetisme specifice epocii, menținute ca normă până la sfârșitul secolului, sunt: formele nesincopate, ca *dirept*; *r* labiopalatal din *ceriu*, *-ariu*, *-eriu*, *-toriu*; forme precum *galbin* etc. (Costinescu 1979: 122).

Un alt aspect al normării pronunțării este respingerea fonetismelor neregionale considerate incorecte: metatezele (*ver un* pentru *vreun*; Cipariu), formele nepreiotate ale verbului *a fi* (Cipariu), inclusiv adaptări ale neologismelor etc.

Erau respinse, de asemenea, unele fonetisme vechi (Munteanu, Țăra 1983: 171; Avram 1992a: XVI), menținute regional, precum:

- [ǧ] în loc de [ʒ] – *gioc* (Săulescu); Școala Ardeleană, Heliade Rădulescu, Cipariu considerau corecte formele *joc*, dar *împregiur*, *încongiura* (cf. lat. *gyrus*);
- [ɖ] în loc de [z] – *frundze* (sporadic, la Gh. Șincai).

Unificarea pronunțării, în varianta literară supradialectală, nu s-a realizat până în 1880, astfel încât o caracteristică a uzului a fost marea extindere a variației libere, în pronunțare. Unii autori au înregistrat existența fenomenului. Din formularea câtorva reguli ortografice, putem deduce că Goleșcu (1840: 75) admitea oscilația între diftong și hiat, în cazul grupurilor *oa* (*bo-ală* / *boală*), *oo* (*pio-o* / *pioo*), *oă* (*zio-ă* / *zioă*). Heliade Rădulescu accepta rostirea cu și fără diftong la *câne* / *câine*, *mâne* / *mâine*, *pâne* / *pâine* (v. și supra 2.4.3).

Fixarea normelor pronunțării a fost întârziată de dominația principiului etimologic în ortografie, în a doua parte a epocii moderne. Unificarea fonetică a devenit posibilă după adoptarea principiului fonologic ca fundament al ortografiei oficiale.

4. CONCLUZII

Modernizarea scrierii limbii române a presupus trecerea de la grafia tradițională româno-chirilică la grafia cu alfabet româno-latin. Procesul complex, neunitar, de lungă durată, s-a realizat treptat, prin elaborarea a numeroase alfabete de tranziție (sau mixte – chirilice și latine). Principalul autor al alfabetelor de tranziție a fost Ion Heliade Rădulescu.

Scrierea cu alfabet latin a fost utilizată prima dată în lucrări programatice de către reprezentanții Școlii Ardelene. Sistemele ortografice elaborate de aceștia nu au avut caracter oficial și s-au bazat pe principii etimologice, de tip latinizant.

Scrierea cu alfabet latin a devenit oficială mai întâi în Țara Românească (1860). Sistemul ortografic adoptat era bazat preponderent pe principiul fonologic. Ulterior, scrierea cu caractere latine a fost oficializată în Transilvania (1860) și în Moldova (1862).

Primele proiecte ortografice academice nu au avut caracter oficial. Sistemul ortografic propus în *Gramatica* lui Timotei Cipariu asocia principiul etimologic cu cel fonologic, într-o concepție etimologistă arhaizantă moderată, iar sistemul ortografic al *Dicționarului Academiei*, elaborat de August Treboniu Laurian și Ioan C. Massim, era latinist analogist. Dezbaterea problemei ortografice în Societatea Academică Română, iar din 1879 în Academia Română s-a desfășurat de pe două poziții principale: cea etimologică (latinistă puristă, arhaizantă, italianizantă) și cea fonologică (istorică-populară, analogistă).

Prima ortografie oficială a limbii române a fost adoptată de Academie în 1881. Principiul fonologic a fost impus ca bază a sistemului de scriere, prin contribuția decisivă a lui Titu Maiorescu.

Scrierea tradițională, cu alfabet româno-chirilic (în diverse variante simplificate), a fost utilizată până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în Biserica Ortodoxă și în documentele cu caracter privat.

Tendențele fonetice fundamentale care s-au manifestat în româna modernă literară sunt cea de unificare a pronunțării supradialectale (după modelul limbii scrise) și cea de arhaizare a pronunțării (mai ales în a doua jumătate a secolului), prin apropiere de modelul eufonic al limbii vechi. Impunerea principiului fonologic în ortografia oficială, la sfârșitul epocii moderne, a creat o premisă importantă pentru fixarea normelor ortoepice, în secolul al XX-lea.

SURSE

AAR = „Analele Academiei Române”, seria a II-a, tomul XVII (1894–1895), *Partea administrativă și dezbaterile. Discursuri, memorii și notițe*, p. 131–183; *Secțiunea literară*, p. 249–260.

Curier IV = „Curier de ambe sexe”, periodul IV [1843–1844], nr. 1–10, p. 1–339.

Heliade Rădulescu = Ion Heliade Rădulescu, *Grammatică românească*, 1828; ed. Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980.

Heliade Rădulescu = Ion Heliade Rădulescu, *Biblia Sacra*, Paris, Preve, 1858.

Heliade Rădulescu = Ion Heliade Rădulescu, *Biblicele sau notații istorice filosofice, religioase și politice asupra Bibliei*, Paris, Preve, 1858.

N = „Naționalul”, 1858, nr. 69, 70, 71, 76, 77, 79.

ORTOGRAFIA ȘI ORTOEPIA

Secolul al XX-lea

1. REFORMELE ORTOGRAFICE	30
1.1. Reforma ortografică din 1904	30
1.1.1. <i>Ortografia la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea</i>	30
1.1.2. <i>Modificări ortografice adoptate în 1904</i>	30
1.2. Reforma ortografică din 1932	31
1.3. Reforma ortografică din 1953	32
1.4. Reforma ortografică din 1993	32
2. NORMA ORTOEPICĂ	33
3. CONCLUZII	33

ORTOGRAFIA ȘI ORTOEPIA

Secolul al XX-lea

Principalele probleme ale ortografiei și ale ortoepiei în secolul al XX-lea au fost **modificările succesive ale normei ortografice** (v. infra 1) și **fixarea normei ortoepice în lucrări cu caracter oficial** (v. infra 2).

1. REFORMELE ORTOGRAFICE

Dintre modificările aduse ortografiei, cele mai importante sunt reformele din 1904 (v. 1.1), 1932 (1.2), 1953 (1.3) și 1993 (1.4).

1.1. Reforma ortografică din 1904

1.1.1. *Ortografia la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*

Între anii 1881 și 1904, problemele ortografiei oficiale (v. XIX, **Ortografia și ortoepia, 2.5**) au fost intens discutate. Personalitățile care au dominat această dezbateră au fost A. Lambrior și H. Tiktin (Șuteu 1976: 73).

A. Lambrior (1880: 33, 36; v. și 1892a: 22) a susținut necesitatea unei ortografii simple, pur **fonologice**, bazate pe limba veche și pe formele dialectului muntenesc. Lambrior (1880: 36; 1881: 65, 71, 72) a respins grafiile nonfonologice din ortografia Academiei (1881); a optat pentru menținerea distincției grafice a vocalelor [ă] / [î] și pentru notarea lor prin literele *ă*, respectiv *î*.

H. Tiktin (1889; 1893: 5–8), constatând ezitățile ortografiei românești între principiul **fonologic** și cel etimologic, a optat explicit pentru primul. Ca și Lambrior, a adoptat notațiile *ă* [ă], *î* [î]. A menținut însă, în propriul scris, unele grafii din ortografia academică: *î, ă – unei, același, leă* (Tiktin 1893: 9).

Unele manuale aplicau și explicau ortografia oficială; de exemplu, Manliu (1896: 172–175), recomandând soluțiile ortografice stabilite de Academie, a prezentat și grafiile pur fonologice.

Terminologia modernă a ortografiei și a punctuației, norma de punctuație (sistemul semnelor de punctuație, forma lor, regulile de utilizare) erau deja constituite la sfârșitul secolului al XIX-lea (v., de exemplu, Tiktin 1893: 5–11; 1895: 164–170; cf. Avram, în ELR, s.v. *modernă, limbă* ~).

1.1.2. *Modificări ortografice adoptate în 1904*

În 1903 Secția literară a Academiei a numit o comisie de revizuire a ortografiei. Au fost păstrați membrii comisiei care a alcătuit vechea ortografie (din 1881), anume **Titu Maiorescu** (raportor), **Bogdan Petriceicu Hasdeu**, **N. Quintescu**; acestora li s-au alăturat **Iacob Negruzzi** și **Ioan Bianu**.

Raportul lui Titu Maiorescu, aprobat în comisie cu votul împotriva al lui N. Quintescu și în absența lui B. P. Hasdeu, exprima, așadar, punctul de vedere al autorului, susținut de I. Negruzzi și de I. Bianu (Maiorescu 1908: 153). Comisia propunea următoarele modificări ortografice: (1) notarea diftongilor metafonici prin *ea*, *oa*; generalizarea notațiilor (2) *șt* [șt], (3) *z* [z] (fiind eliminate grafiile *sci*, respectiv *ç*); (4) notarea lui *u* scurt prin *u*, iar a lui *i* scurt prin *i*, fără semne diacritice (marcarea prin accent grav a vocalelor finale [i], [u] sub accent – *auzi*, *tăcù*); (5) generalizarea notației *ă* [ă]; (6) notarea vocalei [î] prin *î*, exceptând situațiile în care urmează după *c*, *g*, unde se notează prin *â* (pentru a evita confuzia *î* / *i*, deci rostirea *ci*, *gi*). De asemenea, se propune „ca excepție importantă” scrierea cu *â* a cuvântului *român* și a derivatelor sale, pe baza argumentelor istorice. Prima propunere, cea referitoare la scrierea diftongilor metafonici, a fost susținută unanim de comisie (Maiorescu 1908: 155–157).

În forma adoptată de Academie, ortografia prevedea notarea vocalei [î] prin *î* la începutul cuvintelor (*înger*) și prin *â* în interior (*cânt*) (Maiorescu 1908: 157).

Reforma ortografică din 1904 a extins aplicarea **principiului fonologic** și a simplificat scrierea.

Ortografia adoptată în 1904 a fost aplicată de Sextil Pușcariu în *Dicționarul Academiei* (DA). Distincția *â* / *i* avea la bază, totodată, criteriile etimologice și morfologice, scrierea cu *-î* a verbelor în *-rî* fiind menținută în flexiune și în derivate (*amărît*, *amărîtură*; DA).

1.2. Reforma ortografică din 1932

În dezbaterile problemei ortografice, între 1904 și 1932, s-a manifestat tot mai accentuat opțiunea pentru scrierea fonologică. Reforma din 1932 a **consolidat principiul fonologic** al ortografiei (Densusianu 1931).

Numeroase personalități, între care **Nicolae Iorga**, **Alexandru Philippide** ș.a., s-au exprimat pentru eliminarea grafiilor cu *â* [î] și pentru păstrarea doar a literei echivalente *î*. Unii, precum **August Scriban** (1925: 34–35), admiteau păstrarea lui *â* doar în familia numelui *român*. Personalitățile reunite la Congresul Filologilor Români (București, 1925; Cluj, 1926) au propus Academiei eliminarea grafiilor cu *â*.

Proiectul de reformă alcătuit de **Sextil Pușcariu** (1928) prevedea: scrierea cu *î* la începutul și la sfârșitul cuvintelor (*înger*, *amărî*), inclusiv în compusele (sau derivatele) unde *î* devine medial (*neîmpăcat*); scrierea cu *â* în interiorul cuvintelor (*când*), inclusiv în derivatele (și în formele) verbelor cu infinitivul în *-rî*, unde *-î* devine medial, situație în care ortografia din 1904 impunea scrierea cu *î* (*hotărâtor*; *amărât*, *coborâre*, *făcând*).

Susținătorul, în Academie, al scrierii cu *î* a fost **Ovid Densusianu**. Grupul opozanților, condus de **Simion Mehedinți**, a solicitat Academiei menținerea regulii ortografice din 1904 (Șuteu 1986: 108). În final, reforma din 1932 a menținut ambele grafeme (*â*, *î*), cu regulile lor de utilizare stabilite în 1904.

Între concesiile făcute principiului etimologic, la cererea lui Densusianu, a fost și adoptarea scrierii cu *s* a unor cuvinte ca *filosof* (scris cu *z*, conform ortografiei din 1904; apud Șuteu 1986: 103).

1.3. Reforma ortografică din 1953

În perioada 1932–1953, numeroși lingviști (**I.-A. Candrea** și **Al. Rosetti** în „Universul”, **Gh. Adamescu** în „Convorbiri literare”, **Iorgu Iordan** în „Vremea”, **Al. Graur** în „Adevărul” și în „Cum vorbim”, **Emil Petrovici** în „Cum vorbim”, **I. Coteanu**, **I. Fischer**, **Ana Canarache** ș.a.; apud Șuteu 1976: 73) au formulat propuneri de simplificare a scrierii, prin **generalizarea principiului fonologic**.

Reforma ortografică din 1953 a pus **bazele ortografiei românești moderne**, introducând unele modificări, între care mai importante sunt următoarele: eliminarea literei *ă* și înlocuirea ei prin *î* în toate situațiile; renunțarea la *-u* fără valoare fonologică; generalizarea cratimei și limitarea apostrofului la contextele în care lipsesc accidental anumite sunete, iar sunetele rămase nu formează silabă (*făr' de, dom'le*); înlocuirea formelor verbale *sunt, suntem, sunteți* prin *sînt, sîntem, sînteți* (conform rostirii „populare”); introducerea în ortografie a principiilor numite *morfologic* și *sintactic* (Șuteu 1984: 181).

Ulterior, în 1965, s-a reintrodus, printr-un amendament, scrierea cu *ă* a cuvintelor din familia numelui *român*. După 1970, s-a desfășurat în presă o campanie în favoarea extinderii grafiilor cu *ă* (Șuteu 1986: 108).

Reforma ortografică din 1953 (1965) a stabilit un inventar alfabetic, în care cele mai multe litere au o singură valoare fonologică și nu intră în raport de echivalență cu alte litere (Șuteu 1986: 45–111).

Norma ortografică stabilită prin reforma din 1953 (1965) a fost descrisă în **lucrări speciale, cu caracter oficial, ale Academiei**. Acestea sunt destinate specialiștilor, dar și publicului larg: *Mic dicționar ortografic* (MDO, 1953, 1954), *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație* (Îndreptar¹; cu ediții succesive, începând din 1960), *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM¹, 1982), la care se adaugă numeroase lucrări de autor.

Sistemul semnelor ortografice include cratima (-) și apostroful ('). O utilizare mai restrânsă au alte semne, cu funcții ortografice secundare: punctul (.) (în abrevieri – *ian. [ianuarie]*), linia de pauză (–) (în scrierea compuselor care includ un termen, la rândul său, compus, scris cu cratimă, precum *nord–nord-vest*), pauza albă (în situații speciale, ca *de împărțit / deîmpărțit*) și bara oblică, semn introdus recent, la sfârșitul secolului al XX-lea, după model străin, mai ales englez și denumit astăzi, uneori, prin anglicismul *slash* (*km/h*) (Avram 1979a).

Norma punctuației este, de asemenea, consemnată în lucrări oficiale ale Academiei (Îndreptar¹, 1960 ș.u.).

1.4. Reforma ortografică din 1993

Prin ultima reformă ortografică, în 1993, Academia Română a stabilit: (a) utilizarea lui *ă* în interiorul cuvintelor (conform regulilor propuse de Sextil Pușcariu, cu eliminarea distincțiilor bazate pe unitatea formelor flexionare și a acelora ce luau în considerare sufixarea; v. 1.2); (b) utilizarea formelor grafice *sunt, suntem, sunteți* (H 1993).

Modificările sunt aplicate în edițiile de după 1993 ale *Îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație* și în ultima ediție a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM², 2005), lucrări oficiale ale Academiei.

Ultima reformă a realizat o **limitare a principiului fonologic** în ortografie, printr-un **principiu exclusiv distribuțional**.

2. NORMA ORTOEPICĂ

Consolidarea normelor de pronunțare dialectală s-a realizat la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea.

Modelul ortoepic, în limba română contemporană, este dat de „pronunțarea generației medii de intelectuali din București” (Avram, în ELR, s.v. *ortoepie* (*pronunțare literară / exemplară*); cf. DO: 6).

Ca și în cazul ortografiei (v. 1.3), o noutate a perioadei de după 1953 este consemnarea normei ortoepice în **lucrări speciale, cu caracter oficial, ale Academiei**: *Dicționar ortoepic* (DO, 1956), *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație* (Îndreptar¹; cu ediții succesive, începând din 1960), *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM¹, 1982; DOOM², 2005).

Norma ortoepică a românei contemporane este **mai puțin fermă** decât norma ortografică. În ultima sa formă (DOOM²), ea permite încă unele variații libere, în special de poziție a accentului (*trâfic / trafic, profësor / profesòr*).

Forma verbului *a fi* s-a pronunțat [sunt], sub influența formei scrise *sunt* (după eliminarea diacriticului, în grafia *û*; Avram, în ELR, loc. cit.); după reintroducerea grafiei cu *u* (în 1993; v. 1.4), rostirea [sunt] este relativ extinsă în uzul literar, unde coexistă cu forma veche [sînt].

O problemă specială a ortoepiei este adaptarea fonetică a neologismelor. Pentru cele recente (majoritatea, de origine engleză), DOOM² indică o formă de pronunțare cât mai apropiată de cea etimologică: *slash* [sleș].

3. CONCLUZII

Principiul fundamental al ortografiei limbii române contemporane este cel fonologic. Reformele ortografice din 1904, 1932, 1953 au extins și consolidat principiul scrierii fonologice. Ultima reformă ortografică, cea din 1993, a introdus o limitare a principiului fonologic prin câteva reguli pur distribuționale.

Norma ortoepică permite unele situații de variație liberă. După 1953, normele rostirii au fost consemnate în lucrări academice cu caracter oficial.

I. SECOLUL AL XIX-LEA

MORFOLOGIA

SUBSTANTIVUL

1. TIPARELE FLEXIONARE ALE SUBSTANTIVULUI.....	38
1.1. Substantivele masculine	38
1.1.1. <i>Tiparul</i> consoană – i (asilabic)	38
1.1.2. <i>Tiparul</i> e – i (asilabic)	38
1.2. Substantivele feminine	39
1.2.1. <i>Tiparele flexiunii feminine</i> ă – e vs ă – i	39
1.2.2. <i>Tiparul</i> e – i (asilabic)	39
1.2.3. <i>Tiparul</i> i-e (în hiat) – îi (în diftong).....	40
1.2.4. <i>Tiparul</i> ie – i.....	40
1.2.5. <i>Tiparul</i> (ea/a) Ø – le	41
1.2.6. <i>Substantive feminine cu trei forme</i>	41
1.3. Substantivele neutre	41
1.3.1. <i>Tiparul</i> u/ă/Ø – uri	41
1.3.2. <i>Tiparul</i> u/ă/Ø – e	42
1.3.3. <i>Tiparul</i> iu – îi	42
1.3.4. <i>Tiparul</i> Ø – ă.....	43
2. SUBSTANTIVE NEREGULATE.....	43
3. ÎNCADRAREA ÎN GENURI ȘI OSCILAȚIA DINTRE ELE.....	44
3.1. Oscilația feminin – neutru.....	44
3.2. Oscilația masculin – neutru	45
3.3. Oscilația masculin – feminin	46
3.4. Ponderea genurilor	46
4. NUMĂRUL.....	46
4.1. Marcarea numărului prin flectiv.....	47
4.1.1. <i>Substantivele numărabile</i>	47
4.1.2. <i>Substantivele nonnumărabile</i>	47
4.2. Marcarea numărului prin alternanțe fonetice	48
4.2.1. <i>Alternanțe vocalice</i>	48
4.2.2. <i>Alternanțe consonantice</i>	49
5. CAZUL.....	49
5.1. Marcarea cazurilor oblice	49
5.1.1. <i>Marcarea flexionară a genitiv-dativului</i>	50
5.1.2. <i>Marcarea mixtă: genitivul cu al</i>	54
5.1.3. <i>Marcarea analitică</i>	55
5.2. Vocativul.....	57
5.2.1. <i>Vocativul feminin</i>	57
5.2.2. <i>Vocativul masculin</i>	58
6. CONCLUZII.....	59

MORFOLOGIA

SUBSTANTIVUL

O serie de tendințe observabile în perioada anterioară în flexiunea substantivului continuă să se manifeste și în secolul al XIX-lea în încercarea de a se fixa anumite reguli. Încadrarea în clasele de flexiune, și, implicit, de gen, inventarul de desinențe, alternanțele fonetice, marcarea cazuală cunosc unele variații determinate de cauze etimologice, geografice sau de tipul de text.

1. TIPARELE FLEXIONARE ALE SUBSTANTIVULUI

Cele mai multe substantive se încadrează în aceleași tipare flexionare ca în perioada anterioară, însă se constată și treceri ale unor substantive dintr-un tip de declinare vechi în altul nou. De multe ori, substantivele oscilează în alegerea tipului de flexiune. Oscilațiile se explică prin existența unor variante (mai noi sau mai vechi ori aparținând anumitor zone geografice) ce se încadrează în clase de genuri diferite (vezi infra, 3) sau în subclase delimitate prin morfeme specifice.

1.1. Substantivele masculine

1.1.1. Tiparul consoană – i (asilabic)

Aparțin acestui tipar substantive cu forme de plural în *-i* precum: *capitol*, *câmp*, *pericol* (infra, 3.2). Acestea sunt însă concurate de formele de neutru în *-e* sau în *-uri*. Substantivul *umăr*, întâlnit în forma de neutru plural *umere* în trecut, apare acum în forma de masculin *umeri* (Maior, Văcărescu, Bălcescu, Eminescu). Forma veche *umere* se mai întâlnește totuși și în secolul al XIX-lea (de exemplu, la Negruzzi, Văcărescu, Bolintineanu).

1.1.2. Tiparul e – i (asilabic)

Tendința veche de trecere a unor substantive precum *ciucur*, *mugur*, *ghimp*, *greier*, *grăunț* în tiparul de flexiune marcat prin desinența *-e* la singular (Frâncu 2009: 244) și *-i* la plural se menține și în secolul al XIX-lea. Se încadrează în acest tipar de declinare și substantivele *iepure* (Budai-Deleanu, Alecsandri), *pântece* (Heliade Rădulescu), *viezure* (Rosetti), care, pe la 1780, au cunoscut și varianta fără *-e* (Frâncu 2009: 244).

Substantivele neologice în *-tor*, provenite din substantive latinești în *-tor*, *-torius*, franceze în *-teur* și *-toire*, italiene în *-tore* și *-torio* (sau din alte limbi), precum *autor*, *factor*, *imperator*, *orator*, *pastor* etc., au avut, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și variante în *-tore*: *createore*, *directore*, *tutore* etc. (vezi Ursu, Ursu 2004: 306–308), variante ce corespund subclasei masculinelor cu desinența *-e* la singular.

1.2. Substantivele feminine

1.2.1. Tiparele flexiunii feminine ă – e vs ă – i

Unele substantive, care înainte erau terminate la singular în *-e* (sau cel puțin se întâlneau mai frecvent în forma aceasta), au acum terminația *-ă*, cum sunt *peșteră* (menționat în gramatica lui Heliade Rădulescu), *năpastă* (Caragiale). Alte substantive cunosc forme atât în *-e* (mai vechi în limbă), cât și în *-ă*. În gramatici, se întâlnesc, de exemplu, formele *ghinde* (la Bălășescu, Cipariu), *grindine* (la Cipariu), dar și *ghindă* (la Munteanu, Cipariu), *grindină* (la Cipariu) (apud Costinescu 1979).

Următoarele forme de plural înregistrate în textele scriitorilor din epocă aparțin tiparului de declinare caracterizat tot prin desinențele *ă – e*: *limbe* (Budai-Deleanu), *regule* (Heliade Rădulescu), *furce* (Budai-Deleanu), *certe* (Bolintineanu), *mânice* (Negruzzi), *minciune* (Eminescu), *strade* (Bolintineanu), *școale* (Golescu).

Substantivele neologice *minută*, *atomă*, *sistemă*, aparținând femininului (vezi infra, 3.1), se subordonează, de asemenea, tipului de declinare marcat prin desinențele *-ă* și *-e*.

Se constituie într-o clasă subordonată tiparului de flexiune care are desinențele *ă – e* și substantivele abstracte ce prezintă sufixul *-eță* precum: *frumuseță* (Negruzzi), *politeță* (Negruzzi), *nobleță* (Bolintineanu).

Prin analogie cu substantivele comune, substantivele proprii feminine prezintă desinența *-ă* într-un context adjectival: „buna *Smărăndiță*” (Bolintineanu), „tânăra *Agapiță*” (Negruzzi), „mândra *Moldovă*” (Hasdeu).

Tiparul indicat prin desinențele *-ă* și *-e* este în concurență cu cel care prezintă desinențele *-ă* și *-i*. În operele scriitorilor, apar atât forme de plural în *-e*, cât și forme în *-i* precum: *aripe* (Asachi), *aripi* (Budai-Deleanu); *case* (Budai-Deleanu), *căsi* (Budai-Deleanu); *călugărițe* (Bolintineanu), *călugăriți* (Bolintineanu); *fiițe* (Budai-Deleanu), *fiiți* (Negruzzi); *maște* (Bolintineanu), *măști* (Bolintineanu); *pricine* (Budai-Deleanu), *pricini* (Budai-Deleanu); *certe* (Heliade Rădulescu), *cerți* („analele *cerților*” – Ghica); *bucate* (Negruzzi), *bucăți* (Negruzzi).

Formele *bucăți* și *bucate* sunt specializate semantic, cum se vede în exemplele:

„(...) nu putem nici de *bucate* să ne îndestulăm” (Doc. Ec.)

„doă *bucăți* postav” (Doc. Ec.)

Forma de plural în *-e* este, de obicei, cea păstrată din limba veche. Dintre formele *greșalele* și *greșăli*, de exemplu, întâlnite la Alecsandri, prima este cea din limba veche, iar a doua este specifică graiului popular din Moldova (Ivănescu 1955: 26).

Deseori, desinența *-e* devine *-i* atunci când este urmată de articolul *-le*: *dorinșile*, *ulișile* (Filimon) (apud Diaconescu 1975: 91).

1.2.2. Tiparul e – i (asilabic)

În gramaticile epocii se menționează forme de singular păstrate din perioada anterioară, cu desinența *-e*, precum *lature* (la Munteanu), *marmure* (la Bălășescu), *soarte* (la Stilescu; Iszer, Bălășescu, Cîmpeanu, Munteanu, Mihelțianu), *năpaste* (în Gram. Rum.) (apud Costinescu 1979).

Astfel de forme se înregistrează și în operele scriitorilor din epocă:

„acea *lature*” (Asachi)

„Armați, căutând oare dăn care / *Lature* turci[i] taie și pradă” (Budai-Deleanu)

„a lui Vlad *soarte* amară” (Budai-Deleanu)

Substantivele latinești în *-or*, *-oris*, franceze în *-eur* sau italiene în *-ore* s-au adaptat în română în forme în *-oare* încadrabile în subclasa de flexiune a substantivelor feminine cu *-e* la singular: *ardoare*, *candoare*, *eroare*, *licoare*, *rigoare*, *savoare* etc. Multe substantive cu o astfel de proveniență au cunoscut în secolul al XIX-lea variante în *-or*, ce aparțin tiparului de flexiune a neutrelor: *ardor*, *color*, *eror*, *favor*, *licor*, *splendor* etc. (pentru atestări și mai multe exemple, vezi Ursu, Ursu 2004: 312–314). Pe lângă aceste variante, se înregistrează și forme rare în *-oară*, *-oră*, incluzându-se, prin urmare, într-un alt tipar specific flexiunii substantivelor feminine: *coloară* / *coloră*, *eroră* / *eroară*, *valoară* / *valoră* etc. (Ursu, Ursu 2004: 314).

1.2.3. Tiparul *i-e* (în hiat) – *ii* (în diftong)

În procesul de adaptare, multe substantive neologice sunt atrase în tiparul *i-e – ii*. Astfel, substantivele latinești cu terminația *-io*, *-ionis*, cele franceze cu *-ion*, italiene cu *-ione* și germane cu *-ion* au căpătat în română forme cu *-ie* (*administrație*, *apelație*, *observație* etc.). Acestea au cunoscut însă și forme în *-iune* (*misiune*, *națiune*, *religiune* etc.), *-ciune* (*aberăciune*, *imităciune*, *indicăciune* etc.), *-țiune* (*expedițiune*, *imitățiune*, *indicațiune* etc.), încadrabile în tiparul *e – i*, sau variante sporadice cu terminația *-ionă*: *inchiziționă*, *intergeționă* (pentru atestări, vezi Ursu, Ursu 2004: 291), încadrabile în altă clasa de flexiune decât cele cu *-e* final.

Ursu, Ursu (2004: 291) arată că forme în *-ionă* (precum *aghiționă*, *decizionă*, *discuționă*, *execuționă*, *opinionă*, *paționă*, *permisionă*, *succesionă*, *unionă*) apar în calendarul lui Paul Iorgovici din 1794.

Substantivele latinești în *-antia*, *-entia* și cele corespunzătoare din alte limbi (de exemplu, cele franceze în *-ance*, *-ence*, italiene în *-anza*, *-enza*, germane în *-anz*, *-enz*) prezintă variante mai vechi în *-anție*, *-enție*, care se întâlnesc până pe la mijlocul secolului al XIX-lea (vezi Ursu, Ursu 2004: 297): *vacanție* (Doc. Ec.), *inocenție* (Bolintineanu), *siguranție* (Bolintineanu, Văcărescu), *corespondenție* (Doc. Ec.), *experienție* (Asachi) etc. Pe lângă aceste forme, apar și cele în *-anță*, *-ență*, terminații ce le încadrează în alt subtip de declinare a substantivelor feminine: *aleanță*, *audiență*, *corispondență*, *prezență* etc. (vezi Ursu, Ursu 2004: 297–298).

Aparțin acestui tipar și variante precum *acție*, *misie*, *nație*, *rație*, *sesie*, care au corespondente în *-iune* ce se subordonează tiparului de flexiune *e – i*: *acțiune*, *misiune*, *națiune*, *rațiune*, *sesiune* (apud Ursu 1965b: 114) sau în *-ciune* și *-(f)țiune*: *imaginăciune* – *imaginațiune*, *imităciune* – *imitațiune*, *indicăciune* – *indicațiune* (pentru atestări și alte exemple, vezi Ursu, Ursu 2004: 289–290).

În tiparul *i-e – ii* se încadrează și substantivul *libovie* (Budai-Deleanu) format de la *libov* (din slavonă).

1.2.4. Tiparul *ie – i*

Acest tipar nu prezintă particularități față de perioada anterioară. Se includ aici substantive ca: *baie*, *băi* (Doc. Ec.); *odaie* (Asachi), *odăi* (Asachi); *clai* (Creangă), *clăi* (Creangă); *tigaie* (Asachi), *tigăi* (Ghica).

1.2.5. Tiparul (ea/a) Ø – le

În secolul al XIX-lea tiparul (ea/a) Ø – le este bine reprezentat. Următoarele forme de singular și / sau de plural înregistrate în texte încadrează substantivele respective (având origini diferite și fiind mai vechi sau mai noi în limbă) în acest tipar: *cherestea, cherestele* (Doc. Ec.); *văpsea, văpsele* (Doc. Ec.); *macarale* (Doc. Ec.); *haimanale* (Doc. Ec.); *parale* (Doc. Ec.); *ocale* (Doc. Ec.); *chisele* (Alecsandri); *pansea* (Alecsandri); *șoseaua* (Alecsandri).

1.2.6. Substantive feminine cu trei forme

Intră în această categorie substantive precum *ceartă, greață, leafă, lipsă, treabă, vreme, care*, la plural, cunosc o formă mai veche în *-i* sau în *-e* (omoniă cu forma de genitiv-dativ singular) și altă formă în *-uri*, ultima întâlnită doar rar în perioada anterioară.

Substantivul *treabă* cunoaște forma de genitiv-dativ singular *trebi* („puterea asupra aceștii *trebi*”, Zilot; „Cătră acel de bună voe ocârmuitoriu a unei *trebi* străine (...)”, *Codul Calimach*) și două variante de plural, în *-i* (mai frecvent) și în *-uri*: *trebi* (Budai-Deleanu, Negruzzi, Doc. Ec., Hasdeu, Bolintineanu, Eminescu), *treburi* (Doc. Ec., Hasdeu).

Substantivul *marfă* are genitiv-dativul singular *mărfi* („prețul oricăria *mărfi*”, Ghica), iar pluralul, în *-uri*: *mărfuri* (Golescu, Doc. Ec.), dar și în *-e* sau *-i* (vezi infra).

Substantivul *vreme* prezintă în flexiune forma de genitiv-dativ singular *vremi* („prilejurile turburatei *vremi*”, Zilot) și, la plural, două variante, în *-i* și în *-uri*: *vremi* (Budai-Deleanu, Doc. Ec., Alexandrescu), *vremuri* (Doc. Ec.).

Substantivele *leafă* și *lipsă* cunosc, la rândul lor, o variantă de plural în *-i* sau în *-e* și o alta în *-uri*: *lefi* (Golescu, Doc. Ec.), *lefuri* (Doc. Ec.); *lipse* (Zilot, Ghica), *lipsuri* (*Codul Calimach*).

Substantivului *mâncare* îi corespund, de asemenea, două forme de plural: *mâncări* (Budai-Deleanu, Negruzzi) și *mâncăruri*, ultima fiind întâlnită în a doua jumătate a secolului (Frâncu 1982b: 204).

Și alte substantive feminine prezintă variante de plural, dintre care una în *-uri*: *gâlcevuri* (Doc. Ec.), *mânuri* (Budai-Deleanu), *ruinuri* (Doc. Ec.).

Unele variante de plural sunt mai vechi. Astfel, pe lângă formele în *-uri*, sunt atestate forme cu desinențele mai vechi *-e* și *-i*: *cernele, cerneli; marfe, mărfi* (apud Frâncu 1982b: 204–206).

În cazul substantivelor nume de materie, desinența *-uri* se extinde din ce în ce mai mult, specializându-se pentru a indica sorturi: *cerneluri, ghețuri, săruri, văpseluri* (Frâncu 1982b: 204; vezi și infra, 4.1.2).

1.3. Substantivele neutre

1.3.1. Tiparul u/ă/Ø – uri

Corespund acestui tipar de declinare substantive precum *palat – palaturi* (Golescu, Asachi, Creangă), *mormânt – mormânturi* (Asachi), *giurământ – giură-mânturi* (Asachi).

Substantivele *pas* (cu sensul referitor la mișcare), *solz, plâns* cu formele de plural în *-uri* se înscriu tot în acest tipar (*pasuri* – Budai-Deleanu, Bălcescu; *solzuri* – Budai-Deleanu; *plânsuri* – Asachi).

Ca și în perioada 1640–1780, formele în *-uri* sunt în concurență cu cele în *-e*. Astfel, se întâlnesc pluralele *blăstemurile* (Negruzzi), dar și *blesteme* (Bolintineanu); *portreturi* (Negruzzi), dar și *portrete* (Negruzzi); *morminte* (Negruzzi, Alecsandri), dar și *mormânturi* (Asachi).

Multe neologisme (nu numai cele cu radical monosilabic) selectează la plural desinența *-uri*, încadrându-se în clasa neutrelor: *prezenturi* (Alecsandri), *verburi* (Negruzzi, Heliade Rădulescu), *viciuri* (Bolintineanu), *paragrafuri* (Asachi), *secreturi* (Doc. Ec.), *obiecturi* (Doc. Ec.), *producturi* (Doc. Ec.), *bileturi* (Doc. Ec.), *metaluri* („științe ale metalurilor” – Doc. Ec.).

1.3.2. Tiparul u/ă/Ø – e

Se încadrează în acest tipar de flexiune substantive ca: *imn – imne* (Asachi), *templu – temple* (Asachi), *secol – secole* (Bălcescu), *veșmânt – veșminte* (Asachi, Văcărescu, Bolintineanu).

Sunt atrase în acest tipar de declinare substantivele neologice provenite din franceză, cu terminațiile *-age*, *-ège*. Unele dintre acestea au forme în *-aj* sau *-ej*: *arbitraj*, *avantaj*, *bagaj*, *cortej* etc., altele, în *-agiu*, *-egiu*, ultimele fiind atestate mai cu seamă pe la jumătatea secolului al XIX-lea: *arbitragiu*, *avantagiu*, *bagagiu*, *cortegiu* etc. (apud Ursu, Ursu 2004: 303–306). Ambele forme se încadrează în tiparul de flexiune a substantivelor neutre. În textele din Ardeal și din Banat, apar însă și forme ca *bagajie*, *bagagiă*; *curajie*, *curajă* (apud Ursu, Ursu 2004: 306) care aparțin subclaselor de substantive feminine, cu *-e* sau cu *-ă* la nominativ-acuzativ singular.

Tot în acest tipar se include neologismul *suvenir*, cu pluralul *suvenire* (Bolintineanu).

Unele substantive împrumutate mai ales din neogreacă și din latină, utilizate ca în limbile de origine, precum *analysis*, *eclipsis*, *gastritis*, *ipotesis*, *teatron* etc. (care puteau avea pluralul în *-e* sau în *-uri*), s-au încadrat, în general, după terminație și sens, în clasa neutrelor (Ursu 1965b: 115). Uneori, aceste substantive sunt folosite cu genul din limba de origine, incluzându-se astfel în alt tipar de flexiune. De exemplu, construcțiile „himicească *analysis*” (Chiriacopol, apud Ursu 1965b: 115), „o *basis* statornică” (Asachi, apud Ursu 1965b: 115), „o *eclipsis* (întunecare)” (traducere din neogreacă făcută de Vasile Vîrnăv, apud Ursu 1965b: 115) arată că substantivele neologice de acest tip sunt de genul feminin.

1.3.3. Tiparul iu – îi

Intră în tiparul acesta substantive ca *asediu*, *caprițiu*, *geniu*, *gimnaziu*, *principiu*, *stadiu*. Pentru substantivul *principiu* se înregistrează variantele: la singular, *princip* (Heliade Rădulescu, Bolintineanu) și, la plural, *principie* (Eminescu) sau *principii* (Bălcescu).

Substantivele grecești cu terminația *-ιος* sau *-iov* și cele de origine latină terminate în *-ius* sau *-ium* au fost înregistrate, până prin anii 1840–1850, cu forme în *-ie*: *adverbie*, *armistiție*, *asedie*, *ghimnazie*, *imperie*, *proverbie*, *seminarie* etc., dar și cu terminația *-iu* începând chiar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea: *asediu*, *ghimnaziu*, *prințipiu*, *proverbiu*, *seminariu* etc. (pentru atestări și pentru mai multe exemple, vezi Ursu, Ursu 2004: 292–296). Unele dintre substantivele din această categorie au fost utilizate și fără terminația *-ie* sau *-iu*: *benefiț*, *comerț*, *ofiț*, *prințip*, *serviț* etc. (Ursu, Ursu 2004: 296). Consecința adaptării diferite a

acestor substantive neologice a fost aceea că variantele cu *-ie* s-au încadrat într-un tipar de declinare specific substantivelor de genul feminin, iar celelalte variante, în tiparul de declinare ce caracterizează neutrele (vezi și Ursu 1965b: 116–117).

1.3.4. Tiparul Ø – ă

În condițiile în care radicalul se termină în *r*, pluralul neutrelor este marcat prin *-e* sau prin *-ă*. Modul cum se realizează pluralul neutrelor ce cuprind un astfel de radical, indicat și în gramaticile epocii, depinde de etapa în care este atestat, precum și de zona geografică în care apare. În perioada 1780–1828, în Moldova, pluralul neutrelor cu radical în *r* este marcat prin desinența *-ă*: *hotară*. În Transilvania, în schimb, pluralul unor astfel de neutre este în *-e*: *care*, *topoare* (la Micu, Șincai), dar și în *-ă* (la Tempea, Budai-Deleanu). În perioada 1828–1893, în Muntenia, în Moldova și în Transilvania, se înregistrează atât forme în *-ă*, cât și forme în *-e*. Astfel, în Muntenia, pluralul unor neutre precum *car*, *fier*, *popor* are desinența *-ă* (la Golescu, Massim) sau *-e*: *odoare* (în Gram. Rum.), *care* (la Pontbriant), în Moldova, pluralul neutrelor în *r* are desinența *-ă*: *cară*, *feară*, *hotară*, *popoară* (la Săulescu) sau *-e*: *ogoare*, *popoare* (la Măcărescu); *care*, *odoare* (la Nădejde), iar în Transilvania, la fel, *-ă*: *cară*, *feară* (la Munteanu) sau *-e*: *feare*, *izvoare* (la Manliu) (datele din gramatici sunt furnizate de Costinescu 1979).

În gramatica lui Cipariu (1869: 202) se menționează forme de plural cu desinența *-ă* la substantivele neutre cu radicalul terminat în *r* (*cară*, *fiară*), cele în *-e* fiind considerate arhaice (*popoare*).

În textele autorilor se regăsesc pluralele în *-e*: *pahare* (Bălcescu), *carele* (Doc. Ec.), ca și cele în *-ă*: *cară* (Budai-Deleanu), *păhară* (Budai-Deleanu).

După modelul neutrelor cu radical în *r*, și alte neutre, fără această particularitate, fac uneori pluralul în *-ă*: *obrază* (Budai-Deleanu), *brață* (Asachi).

2. SUBSTANTIVE NEREGULATE

Unele substantive prezintă neregularități în ceea ce privește realizarea afixelor sau forma radicalului. În paradigma substantivului *tată*, interferează forme flexionare specifice masculinului cu forme specifice femininului. Astfel, la genitiv-dativ apar formele *tatălui* și *tatei*, iar la nominativ-acuzativ, pe lângă forma articulată *tata*, apare și *tatul*: „*tatul mamei*”, „*tatul său*” (Creangă). Alături de formele menționate, la genitiv-dativ se mai întâlnește, rar, și forma *tătâne*, moștenită din latină: „după moartea *tătâne-său*” (Maior).

Neregularități se constată, de asemenea, în cazul substantivelor feminine cu sufixul *-ică*, acestea formând pluralul cu desinența *-le*, în loc de *-i*: *floricica* (Asachi), *floricile* (Asachi); *turturică* (Asachi), *turturele* (Asachi).

Și substantivul *șemineu* se întâlnește în forma neregulată de plural *șeminele* (Asachi).

În perioada cercetată, se înregistrează, la toate cazurile la plural și la genitiv-dativ singular, formele neregulate *surori*, *nurori*, dar și forme care se încadrează în flexiunea regulată:

„amândoaă *nurorile*” (S. D. 8)
„moartea *surori-sa*” (Bolintineanu)
„Moldavia privea cu lacrimi soarta *sorei sale*” (Negruzzi)
„Răpitor al *sorii* mele, de altare destructor” (Heliade Rădulescu)
„Atunci sunt fericit de a mă introduce lângă d-voastră sub auspiciile *sorei* mele, spuse Alexis” (Alecsandri)

3. ÎNCADRAREA ÎN GENURI ȘI OSCILAȚIA DINTRE ELE

Aspectele care evidențiază particularități ale substantivelor din secolul al XIX-lea în ceea ce privește apartenența la cele trei clase de gen privesc în general: modificările de încadrare a unor substantive (în special a celor inanimate) față de perioada anterioară, adaptarea neologismelor, existența unor variante ale aceluiași substantiv corespunzând la două genuri diferite.

Încadrarea în genuri (ca și forma) a unor substantive animate precum *agă*, *slugă*, *vădică* era în general fixată din perioada anterioară; vezi Diaconescu (1970: 104–105) și Frâncu (2009: 246–248).

În cazul multor substantive, genul nu este fixat într-o formă, oscilațiile între două clase de gen putând avea explicații etimologice (oscilațiile apar în special în cazul neologismelor), iar uneori și semantice.

3.1. Oscilația feminin – neutru

O serie de substantive oscilează între o variantă de feminin și alta de neutru, fapt favorizat, desigur, de pluralul marcat identic. De exemplu, forma de feminin *lăcată* este concurată de forma de neutru *lacăt*:

„o închide cu *lăcata*” (Eminescu)
„încuie *lacata*” (Creangă)
„O să-mi pui *lacăt* la limbă” (Hasdeu)

În clasa femininelor, se încadrează substantivele neologice având formele ce prezintă la singular nearticulat desinența -ă (care în formele articulate fuzionează cu articolul hotărât): *minută* (Budai-Deleanu, Negruzzi, Bolintineanu, Eminescu); *sistemă* (Heliade Rădulescu, Bălcescu, Eminescu); *idiomă* (*idioma*: Heliade Rădulescu, Alexandrescu). Aceste forme sunt în concurență cu cele de neutru – *minut*, *sistem*, *idiom* –, care se întâlnesc mai ales în a doua jumătate a secolului:

„Aceste sclămăciuni nu aparțin *idiomului* năciunei noastre” (Alecsandri)
„Ce-i timpul? Un *minut*” (Eminescu)
„Toate aceste aparințe sunt însă hazardate, dezbaterile și cunoștiințele, fără aforistice, fără legătură și *sistem*” (Eminescu)

Ursu (1965b: 114) arată că forma *sistem* începe să fie folosită mai frecvent abia pe la 1830. Ursu pune în legătură încadrarea acestui neologism în două clase de gen cu proveniența lui: fr. *système*, germ. *System*.

La Eminescu, se înregistrează *sistem, minut*, dar și *minută*; neutrul *minut* se întâlnește însă și mai devreme, de exemplu, la Asachi.

Față de substantivele menționate mai sus, a căror formă de feminin, ce prezintă desinența *-ă*, este mai veche, următoarele substantive cunosc variante ce apar în contexte nespecifice, deci de neutru, mai vechi decât corespondentele de feminin:

- „lesniciosul *metod* al abecedarului d-tale” (Negruzzi)
- „*metod* sintetic” (Zalomit)
- „*periodul* fiecărui an” (Heliade Rădulescu)
- „un *comet* mare” (Alexandrescu)
- „*orchestrul* feericei poiene” (Hasdeu)

Alte variante de gen apar în perechile *color, culor – culoare, favor – favoare, licor – licoare, onor – onoare*, forma în *-or*, mai apropiată de etimonul latinesc sau francez, aparținând neutrului, iar cealaltă, femininului (vezi Ursu 1965b: 116 și supra, 1.2.2):

- „intrase iar în *favor*” (Negruzzi)
- „Trei lucruri iubind în viață, *onor, glorie, dreptate*” (Negruzzi)

Mai ales în textele din Moldova (influențate de limba rusă), dar și în cele din Transilvania și din Banat din prima jumătate a secolului, se întâlnesc forme terminate în *-ie*, încadrabile în clasa femininelor, precum *asedie* (Asachi), *genie* (Asachi), *prințipie* (*Codul Calimach*) etc., care au drept corespondente variantele de neutru apropiate de etimon: *asediu, geniu, principiu* (vezi Ursu 1965b: 116–117).

3.2. Oscilația masculin – neutru

Unele substantive cunosc o formă de masculin plural și o alta de neutru plural, variația de gen găsindu-și sprijin în faptul că la singular substantivele respective au aceeași formă. De exemplu, la Bălcescu, se întâlnesc două forme de plural ale substantivului *secol*: în *-e* (*secole*) și în *-i* („doi *secoli*”), prima fiind subordonată flexiunii neutre, cealaltă, flexiunii masculine. Substantivele *capitol* și *pericol* se întâlnesc și cu formele de plural specifice masculinului („într-unul din *capitolii* precedenți” – Hasdeu, „o mare de *pericoli*” – Asachi), dar și cu cele de neutru: *capitole* (*Codul Calimach*), *pericolele* (Eminescu). Substantivul *câmp* are în secolul al XIX-lea, pe lângă forma de plural *câmpuri*, și pluralul *câmpi* (ultima formă fiind continuată din perioada anterioară; Frâncu 2009: 250), a cărei desinență îl încadrează în clasa masculinelor (vezi Ivănescu 1955: 27). De asemenea, sunt atestate două forme de plural și, implicit, de gen, pentru substantivul *timp*: *timi* și *timpuri*. Coexistența variantelor de plural masculin, respectiv neutru nu are o justificare semantică, acestea având sens identic:

- „Împlu dealurile, *câmpii* (...)” (Negruzzi)
- „Multe *câmpuri* voi petrece” (Asachi)
- „În *timpii* dinaintea Regulamentului, domnii pecetluiau pe boierii vinovați (...)” (Bolintineanu)

„(...) vorbește de *timpii* lor de glorie și de mărire” (Bălcescu)

„*Timpuri* de aducere aminte glorioasă!” (Bălcescu)

Selectarea desinenței *-uri* de plural încadrează substantivele *solz*, *codru*, *pas* (care nu este sinonim cu *trecătoare*) în clasa genului neutru:

„Guși avea pestricate și foale / Însă cu-arepi și *solzuri* pe spate” (Budai-Deleanu)

„Armoni-a strâns pe oameni în plăcuta societate, / Adunând pre ii din *codruri* în statornica cetate” (Asachi)

„A treia, cu *pasuri* măsurate, / Căldărarii mari de stat să-iviră” (Budai-Deleanu)

Cele trei substantive au însă și forme de plural specifice masculinului:

„Cuțitul nu poate pătrunde *solzii* tăi” (Bolintineanu)

„Vânează cerbul din *codri*” (Negruzzi)

„Dar abia înaintarăm cinci *pași* (...)” (Vulcan)

3.3. Oscilația masculin – feminin

Oscilația dintre cele două genuri nu se înregistrează decât foarte rar, la neologisme, dar și la substantive din fondul vechi al limbii. Astfel, se întâlnește forma de feminin *atomă* (de exemplu, la Bolintineanu), dar și masculinul *atom*, spre sfârșitul secolului extinzându-se forma de masculin (la Eminescu apare mai des *atom*). Și substantivul *cartof* cunoaște variația masculin – feminin. De exemplu, forma *cartofe* (Litinschi), *cartofele* (Russo) aparține femininului, dar *cartofi* (Ghica), *cartofii* (Bălcescu), masculinului.

Substantivul *slugă*, deși utilizat foarte frecvent ca feminin, încă din perioada anterioară, mai apare sporadic și ca masculin, deci în contexte specifice masculinului: „*un slugă*” (Budai-Deleanu).

3.4. Ponderea genurilor

Neutru se îmbogățește considerabil în secolul al XIX-lea, acest fapt fiind ajutat, pe de o parte, de o motivație semantică (majoritatea substantivelor împrumutate denumesc obiecte și noțiuni abstracte), pe de altă parte, de adaptarea fonetică a substantivelor neologice. Îmbogățirea clasei neutrelor atrage după sine extinderea desinenței de plural *-uri* (la aceste concluzii ajunge Ursu 1965b: 113–121, pe baza excerptării unui material bogat din secolul al XIX-lea, pe care îl analizează sub aspectul încadrării morfologice; vezi și supra, 1.3.1).

4. NUMĂRUL

Unele particularități ale flexiunii substantivelor în secolul al XIX-lea reies din modul cum se realizează desinențele de număr (și, implicit, de gen și de caz), dar și din alternanțele pe care le suportă în realizarea opoziției de număr.

4.1. Marcarea numărului prin flectiv

4.1.1. Substantivele numărabile

Substantivele marchează opoziția de număr prin desinențe repartizate în funcție de clasele de gen în care acestea se încadrează (vezi supra, 1) și, uneori, și prin alternanțe fonetice (vezi infra, 4.2).

Substantivele *feminine* prezintă desinențele ce indică numărul *ă - e*, (*ea/a*) *Ø - le*, *ă - i*, *e - i* în cazul celor cu două forme în flexiune: *casă - case / căsi* (Budai-Deleanu); *văpsea - văpsele* (Doc. Ec.), *cireadă - cirezi* (Asachi); „*acea lature*” (Asachi) – „*deosebite laturi*” (Asachi) sau desinențele *ă - i/uri* și *e - i/uri* în cazul substantivelor cu trei forme: *leafă - lefi* (Golescu, Doc. Ec.), *lefuri* (Doc. Ec.); *vreme - vremi* (Budai-Deleanu, Doc. Ec., Alexandrescu), *vremurile* (Doc. Ec.).

Substantivele *masculine* realizează opoziția de număr cu ajutorul desinențelor *u/Ø - i* sau *e - i*: *capitol - capitoli* („*capitoli* precedenți” – Hasdeu); *iepure* (Budai-Deleanu, Alecsandri) – *ieपुरi* (Budai-Deleanu, Alecsandri).

Substantivele *neutre* exprimă opoziția de număr prin desinențele *u/Ø - e*, respectiv *u/Ø - uri*: *secol - secole* (Bălcescu), *palat - palaturi* (Creangă). Când radicalul se termină în *r*, desinența de plural poate fi *ă*: *cară* (Budai-Deleanu).

Unele substantive sunt *invariabile*. Printre acestea se numără substantivele *crai*, *ochi*, *pui*, *arici*, invariabile în majoritatea textelor din secolul al XIX-lea. La Budai-Deleanu, se întâlnesc însă formele mai vechi cu terminația *-iu* la singular: „*un craiu tiran*” (Budai-Deleanu), „*c'un ochiu în frunte*” (Budai-Deleanu), „*puiiu de asin*” (Budai-Deleanu).

Referindu-se la substantivele *pui*, *crai*, *ochi*, *arici*, Diaconescu (1970: 110–111) arată că acestea apar în forma scrisă cu *-iu* final „din secolul al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea (și după această perioadă)”.

4.1.2. Substantivele nonnumărabile

Substantivele masive și abstracte sunt, de regulă, *singularia tantum*. Tendința mai veche de formare a pluralului este vizibilă și în secolul al XIX-lea.

Numeroase substantive *masive* își creează un plural marcat frecvent prin desinența *-uri*, care se asociază de obicei cu sensul de sort, tinzând astfel să se specializeze semantic față de pluralul mai vechi în *-e* sau în *-i*. Formele de plural în *-uri* ale masivelor apar din ce în ce mai frecvent: *rachiuri* (Doc. Ec.); *materialuri* (Doc. Ec.); *metaluri* (Doc. Ec.); *pastramuri* (Asachi); *ierburile* (Asachi), *ghețuri* (Asachi), *văpseluri*, *săruri*.

Forma *ghețuri* este atestată la începutul secolului al XIX-lea, în Iorga (1925) (apud Frâncu 1982b: 204).

Forma *văpseluri* este atestată în 1804, Brașov, în Iorga (1901–1916) (apud Frâncu 1982b: 204).

Forma *săruri* este atestată în 1829, în „*Albina românească*”, Iași, 1829–1850 (apud Frâncu 1982b: 204).

Pe lângă formele în *-uri*, se mai întâlnesc și forme cu desinențele *-e* sau *-i*: *oșele* (Asachi); *văpsele*, *văpseli* (Doc. Ec). Pluralele în *-uri* le concurează pe cele în *-e* sau în *-i*. Este semnificativ în acest sens faptul că în gramatica lui Radu Tempea se recomandă formele *ierburi*, *dulcețuri*, *mătășuri*. În schimb, pentru substantivele

blană, carne (ca și pentru *greață, leafă, legumă*) acesta recomandă formele în *-e* și în *-i*: *blane, cărni* (ca și *greațe, leafe, legumi*) (apud Frâncu 1982b: 203–204).

Substantivele *abstracte*, la rândul lor, sunt *singularia tantum*, precum *înțelepciune* (Bălcescu); *libov, libovie* (Budai-Deleanu); *patriotism* (Heliade Rădulescu, Bălcescu); *agerimea* (Hasdeu), sau își completează flexiunea sub aspectul numărului, având deci plural:

„Dacă Lumânărică ar fi strâns toți banii câți a împărțit *mile* (...)” (Negruzzi)

„*Fericiri* nespuse / Speram pe pământ” (Heliade Rădulescu)

„(...) uneltesc *negoțuri*” (Doc. Ec.)

„De deochi, de *soarte rele*” (Alecsandri)

Ca și substantivele masive, cele abstracte la plural se asociază cu sensuri derivate de la forma de singular, marcând trecerea (în grade diferite) dinspre abstract spre concret.

4.2. Marcarea numărului prin alternanțe fonetice

Opoziția de număr este marcată adesea redundant, atât prin desinențe (vezi supra, 4.1.1), cât și prin alternanțe fonetice care afectează radicalul. Unele desinențe antrenează alternanțele în mod obișnuit, iar altele, mai puțin frecvent sau deloc. Se constată astfel că desinența *-i* atrage mai frecvent apariția alternanței fonetice (vezi *școală – școli, lampă – lămpi, cireadă – cirezi*) decât *-e* (*stradă – strade, școală – școale, dar fată – fete, găscă – găște*). De asemenea, desinența *-e* în raport cu *-uri* se asociază de obicei cu alternanțe fonetice (compară formele de plural de la *mormânt – morminte și mormânturi*).

Alternanțele nu se manifestă omogen, prezența sau absența lor depinzând în mare măsură de particularitățile scrierii autorilor epocii, de zona geografică, precum și de subperioadele semnificative ale secolului al XIX-lea în care apar diversele texte. Unele dintre alternanțe se mențin din perioada anterioară, altele sunt înregistrate pentru prima dată acum.

În flexiunea sub aspectul numărului, variațiile radicalului (alternanțele fonetice) sunt observabile în cadrul fiecărei clase de gen. Față de perioada anterioară, tendința de marcarea a opoziției de număr (și de caz) prin alternanțe este puternică (vezi pentru alternanțe care marchează opozițiile de caz și infra, 5.1.1.2). Alternanțele afectează atât cuvintele vechi în limbă, cât și unele neologisme.

4.2.1. Alternanțe vocalice

Alternanța *a/ă* este favorizată de desinența de plural *-i*, în raport cu desinența *-e*, fapt dovedit de formele de plural ale substantivelor *casă – case* (Budai-Deleanu), dar *căsi* (Budai-Deleanu), *cășile* (Vulcan); *mască – maște* (Bolintineanu), *masce* (Asachi), dar *măști* (Bolintineanu); *lampă – lampe* (Caragiale), dar *lămpi* (Caragiale); *mâncare – mâncări* (Budai-Deleanu); *barcă – barce* (Asachi), dar *bărți* (Bolintineanu).

Alternanța *â/âi* apare în perechea *mână – mâini*. Forma de plural cu diftongul *âi* nu este însă generală. Se întâlnește, de exemplu, în Doc. Ec. și la Alecsandri; în schimb, la Asachi, este atestată forma *mâni*. Forma cu *â* în radical, ca la singular,

specifică ariei nordice, se utilizează în textele din sudul țării, după 1850: *mânile* (Bălcescu, Bolintineanu) (Chivu 1973: 52–55). Până la această dată, în textele literare muntenești, erau înregistrate numai formele cu *âi* (Chivu 1973: 52). Și în gramaticile muntenești, până în 1840, apar formele cu *âi*, pentru ca, după această dată, cele cu *â* să fie generale (până la sfârșitul secolului). Pe de altă parte, în secolul al XIX-lea, unii scriitori din Moldova și din Ardeal utilizează formele cu *âi* (apud Chivu 1973: 52).

Substantivele *câine* și *pâine*, care până la 1850 sunt atestate în textele muntenești în această formă, după această dată, se întâlnesc și cu formele fără diftong *câne*, *pâne*, asemănătoare cu *mâne* (Chivu 1973: 52–55).

Alternanța *oa/o* marchează opozițiile de număr: *școală* – *școli* (Bălcescu), *boală* – *boli* (Eminescu). Alternanța nu afectează întotdeauna radicalul, diftongul *oa* apărând și în formele de plural, marcate însă prin desinența *-e*: *școale* (Budai-Deleanu, Negruzzî, Asachi), „cheltuielile *școalelor* publice” (Doc. Ec.), *boale* (Doc. Ec., *Codul Calimach*).

4.2.2. Alternanțe consonantice

Alternanța *d/z* marchează redundant opozițiile de număr exprimate de formele *partidă* – *partizi* (Asachi), *cireadă* – *cirezi* (Asachi, Bolintineanu), *pradă* – *prăzi* (Bălcescu). Alternanța nu afectează radicalul terminat în *d* când desinența de plural este *-e*, ca în formele *strade* (Bolintineanu), *ghinde* (Heliade Rădulescu).

Alternanța *l/Ø* se produce în cuvintele vechi: *cârcei* (Budai-Deleanu), „din pricina *cârceilor*” (Litinschi); *copăcei* (Cod. Silv.); *viței* (Doc. Ec.; Ghica, Sturdza). În schimb, în cazul neologismelor, *l* urmat de desinența *i* se menține sau, cel puțin, nu este obligatoriu transformat în *Ø*: *crocodili* (Bolintineanu); „administrația *colonelilor*” (Bălcescu), dar „mânile *coloneilor*” (Ghica).

Alternanța *z/j* nu se manifestă constant. Astfel, se întâlnesc variante și cu alternanță, și fără: *mânzi* (Litinschi; Ghica, Sturdza), dar *mânji* (Doc. Ec.); *englezii* (Bălcescu, Eminescu), dar *engleji* (Negruzzî); *francezii* (Negruzzî, Maior, Rosetti, Eminescu); *irlandezi* (Asachi); *polonezii* (Bolintineanu), *polonezi* (Maior); *burghezi* (Bolintineanu); *marchizii* (Alecsandri).

Alternanța veche *h/ș* mai apare, însă foarte rar, la începutul perioadei: *patriarșii* (Maior), dar *patriarhi* (Maior, Negruzzî, Bolintineanu).

5. CAZUL

O serie de particularități ale substantivelor din secolul al XIX-lea apar în marcarea cazurilor oblice și în marcarea vocativului.

5.1. Marcarea cazurilor oblice

În secolul al XIX-lea, cele trei modalități de marcarea a genitiv-dativului – sintetică, mixtă (prin *al* și prin desinență) și analitică – apar în condiții care nu sunt bine fixate, adesea fiind posibil ca o modalitate să se manifeste în variație liberă cu altă modalitate.

5.1.1. Marcarea flexionară a genitiv-dativului

5.1.1.1. Modalitatea de marcarea flexionară a genitiv-dativului prin **desinență și / sau articol hotărât enclitic** este continuată din perioadele anterioare.

Cele mai multe gramatici din secolul al XIX-lea indică în clasele de flexiune a substantivului forme flexionare (sau sintetice).

În gramatica lui Mîcu, Șincai ([1780] 1980: 23), de exemplu, se arată că „numele dacoromane rămân neschimbate” și că „numai articolul se declină”. Formele de genitiv și de dativ sunt astfel realizate cu ajutorul articolului, iar la genitiv apare și marca *a*: (a) *tată-lui*, (a) *tați-lor*; (a) *câne-lui*, (a) *câni-lor*; (a) *domn-ului*, (a) *doamnă-ei*, (a) *domni-lor*, (a) *doamne-lor*.

La Diaconovici Loga ([1822] 1973: 67–70), genitivul și dativul sunt marcate printr-un flectiv: (a) *capr-ii-ei*, (a) *capre-lor*; (a) *turturea-lei*, (a) *turturea-lor*; (a) *pânei-ii*, (a) *pâni-lor*; (a) *râu-lui*, (a) *râi-lor* etc.

În prima gramatică academică (Cipariu 1869: 183–220), se indică atât formele nedeterminate de genitiv-dativ, cât și cele determinate (cu articol): *domne*, *domne-ei*, *domnu*, *domnu-lui*; *osu*, *osu-lui*; *menti*, *menti-ei* etc.

Probleme speciale apar în marcarea femininului singular, care prezintă la genitiv-dativ articulat terminațiile *-ii*, *-ei*, *-ăi*, adesea în concurență. Realizările formelor de genitiv-dativ ale substantivelor de genul feminin, la singular prezintă încă oscilații în selectarea terminației. Scrierile din Muntenia, Moldova și Transilvania, în prima jumătate și în a doua jumătate a perioadei **1780–1890**, relevă situații similare în marcarea genitiv-dativului substantivelor feminine la singular, dar și diferențieri, ceea ce arată că formele nu sunt încă fixate.

● La sfârșitul primei jumătăți a perioadei menționate, în textele din **Muntenia** se înregistrează atât formele cu *-ei*, cât și cele cu *-ii*:

„asprimea *soartei*” (Heliade Rădulescu)

„a *vieții* mele senina soartă” (Heliade Rădulescu)

„cântarea *dimineții*” (Heliade Rădulescu)

„îndreptătorul *lumii*” (Heliade Rădulescu)

Potrivit gramaticii lui Ienăchiță Văcărescu (1787), formele de genitiv-dativ la feminin singular prezintă terminațiile *-ei* sau *-ii*, dintre care prima apare atunci când radicalul se termină în *-i* (*Mariei*) (apud Costinescu 1979: 35). Când radicalul se termină în *c* sau *g*, terminația de genitiv-dativ poate fi *-ăi* sau *-ii* (*slugăi*, *slugii*) (apud Costinescu 1979: 35).

În a doua jumătate a perioadei studiate, sunt atestate, de asemenea, forme ce prezintă flectivele *-ei*, dar și *-ii* la genitiv-dativ feminin singular:

„model al *virtutei*” (Heliade Rădulescu)

„în sânul *casei* mele” (Heliade Rădulescu)

„esența *naturei* spirituale” (Bălcescu)

„menirea *omenirei* și a *lumei*, perfecționarea *religiei*, *moralei*, *politice*, *societății* întregi” (Bălcescu)

„aceste două temelii a *ordinei* absolute” (Bălcescu)

„dete foc *casei*” (Bălcescu)

„în timpul *mesei*” (Bolintineanu)

„ochii *Satanei*” (Bolintineanu)

„lumina *lunei*” (Bolintineanu)

„să se supuie *soartei*” (Bolintineanu)
 „Dragul dulce-al *vieții mele*” (Bolintineanu)
 „pânza *mesii*” (Negruzzi)
 „capii *puterii armatei*” (Bălcescu)
 „fiecare pas a *vieții* omenirei, această dezvoltare a simțimentului și a *minții* omeniești (Bălcescu)
 „plângerile *țării*” (Bolintineanu)
 „mâna *morții*” (Bolintineanu)

După un radical a cărui finală este *c* sau *g*, se înregistrează terminația *-ii* sau *-ei*:

„nădejdea *maicii mele*” (Heliade Rădulescu)
 „Pe lâng-acestea iară intrase-n ale *rugii*” (Heliade Rădulescu)
 „legătura domnilor *republicei creștine*” (Bălcescu)
 „moștenitor a *legei* lui Hristos” (Bălcescu)
 „semnul *crucei*” (Bolintineanu)
 „poronci *slugei* lui” (Bolintineanu)

• În **Moldova**, în textele din prima parte a perioadei cercetate, se întâlnesc și terminația *-ii*, și terminația *-ei*:

„sfârșitul *vieții mele*” (Beldiman)
 „zioa *osândirei* noastre” (Beldiman)
 „după starea trupului și a *inimei*” (*Codul Calimach*)
 „gem a *mării unde*” (Asachi)

Gramatica lui Toader Școleriu (1789) indică terminația *-ii* pentru genitiv-dativ feminin singular (*fecioarii, stelii*) (apud Costinescu 1979: 39).

Forme de genitiv-dativ în *-ii* și forme în *-ei* (chiar la același scriitor) se întâlnesc și în a doua jumătate a perioadei:

„onoarea cuvenită *operii* unui literat” (Negruzzi)
 „temelia *limbii*” (Negruzzi)
 „prințesă a *Serbii*” (Asachi)
 „cauza *discordiilor*” (Asachi)
 „părinte a *patriii*” (Asachi)
 „pragul *țării*” (Alecsandri)
 „ale *sorții mele* plângeri” (Eminescu)
 „firul *vieții mele*” (Eminescu)
 „Tu ai fost divinizarea *frumuseții* de femeie, / A *femeiei*, ce și astăzi tot frumoasă o revăd” (Eminescu)
 „viscolul *iernii*” (Eminescu)
 „cauza cea sacră a *patriei*” (Asachi)
 „miezul *mărei*, Domnul al *puterii*” (Asachi)
 „abaterea *femeiei*” (Asachi)
 „Călătorule a *vieții*, care dintre văi-nflorite / Aici între-a *morții* colnici întâmplarea te-a condus” (Asachi)
 „stăpânul *casei*” (Alecsandri)

„găinușa tatei” (Alecsandri)
„Ce-o să-i pese soartei oarbe ce vor ei sau ce gândesc?...” (Eminescu)
„ochiu-aurorii” (Eminescu)
„albă ca zăpada iernei” (Eminescu)
„fața lunei” (Eminescu)

După radicalul terminat în *c* sau *g*, se întâlnesc, de obicei, terminațiile *-ei* sau *-ii*:

„geniul muzicei” (Negruzzi)
„această direcție a criticei” (Maiorescu)
„cereasca frumusețe a fiicei sale” (Alecsandri)
„farmecele Pădurenei” (Alecsandri)
„boala politiciii” (Alecsandri)
„Și maicii ce strânge pruncuțu-i la sân / Privirea de lacrimi plină” (Eminescu)

Uneori, se poate atașa articolul *-i* de genitiv la forma de nominativ-acuzativ, fără a antrena alternanța consonantică:

„frica turbincăi” (Creangă)

În Moldova, Săulescu (1833) indică forme terminate la genitiv-dativ feminin singular în *-ei* (*pielei, popei*), iar Măcărescu (1848) arată că substantivele feminine terminate în *-e* au la genitiv-dativ terminația *-ii*, exceptând substantivele care au înaintea lui *e* un *i* (*soției, nu soțiii; mândriei, nu mândriii*) (apud Costinescu 1979: 74). Pentru substantivele al căror radical se termină în *c* sau *g*, Săulescu înregistrează variante cu *-ăi* și cu *-ei* (*ducăi, ducei; rigăi, rigei; fricăi, fricei*), așa cum și Nădejde (1884) acceptă ambele forme, cu *-ăi* și *-ei* (apud Costinescu 1979: 74).

● În **Transilvania**, în prima parte a perioadei cercetate, se înregistrează, de asemenea, forme terminate în *-ei*, dar și în *-ii*:

„Zicea că boierii sunt supuși / Așa domniei ca și țărani” (Budai-Deleanu)
„O, soți credincioși ursitei mele” (Budai-Deleanu)
„Sân Mihai frânge-a Sătanei fală” (Budai-Deleanu)
„Văzui muncile iadului toate / Cum fii Sătanii-ș’ fac izbândă” (Budai-Deleanu)
„Denaintea șetrii desfătate” (Budai-Deleanu)

Substantivul propriu *Romica*, al cărui radical se termină în *c*, apare la genitiv cu flectivul *-ii* și, implicit, cu alternanța *c/č*:

„a Romicii norocire” (Budai-Deleanu)

În gramatica lui Micu, Șincai (1780), se indică forme de genitiv-dativ feminin singular cu terminația *-ei*: *doamnei, Mariei*. În schimb, la Diaconovici Loga (1822) – ca și în alte gramatici –, apar și forme în *-ii*, și forme în *-ei*: *caprii, caprei* (apud Costinescu 1979: 45).

În a doua parte a perioadei cercetate, în Transilvania, apar forme de genitiv-dativ în *-ei* și, mai rar, în *-ii*:

„rudimentele gramaticei” (Codru-Drăgușanu)
„geniul limbei” (Codru-Drăgușanu)
„în memoria învingerei” (Vulcan)
„o celebritate a lumii mari” (Vulcan)

„din adâncul *inimei*” (Vulcan)
„la capătul *lunii*” (Vulcan)
„umbra tainică a *luncii*” (Vulcan)

În gramaticile din Transilvania, formele de genitiv-dativ feminin singular menționate sunt în *-ei*: *doamnei* (la Iszer, Munteanu); *apei*, *priceperei* (la Bălășescu); *scărei*, *vulpei* (la Munteanu); *casei* (la Cîmpeanu); *mamei*, *stelei*, *vulpei* (la Manliu), în *-ii*: *vulpilor* (la Manliu) sau *-ăi*: *Olgăi*, *Veronicăi* (la Munteanu) (apud Costinescu 1979: 82).

În gramatica lui Cipariu (1869: 179), forma de genitiv-dativ feminin singular articulat cuprinde forma nearticulată, la care se adaugă articolul: *domne-lei* sau *domne-ei*; *mentilei* sau *mentilei* („sau și *mente-ei*, contras în *mentii* sau *mentei*”). În astfel de forme, de regulă, *l* nu se citește (Cipariu menționează că *l* se aude numai în puține cuvinte: *dălei*, *relei*, *grelei* etc.).

5.1.1.2. Ca și opozițiile de număr, opozițiile cazuale se marchează prin desinențe și, uneori, redundant, și prin **alternanțe fonetice** (vezi supra, 4). De cele mai multe ori, formele cazuale de genitiv-dativ singular sunt omonime cu forme de nominativ-acuzativ la plural (substantivele feminine cu două forme) sau la singular (substantivele masculine și neutre).

Următoarele substantive de genul feminin, la cazul genitiv sau dativ, numărul singular reprezintă asocierea dintre o formă identică cu pluralul și articolul hotărât, prin urmare, alternanțele fonetice din radical, dacă apar pentru marcarea distincției de număr, apar și pentru marcarea distincției cazuale:

„în timpul *mesei*” (Bolintineanu)
„înaintea unei *căși*” (Vulcan)
„scoaterea *sării*” (Doc. Ec.)
„cauza unei *boli*” (Eminescu)

Substantivele terminate în *-că* sau *-gă* au o situație specială, acestea formând, de cele mai multe ori, genitiv-dativul articulat hotărât de la forma de nominativ-acuzativ singular, fie că este vorba de nume de persoană, fie că este vorba de nume de obiecte. Prin urmare, opoziția de caz nu este marcată prin alternanța consonantică *c/ĉ*, respectiv *g/ĝ*:

„supt comanda *agăi* lor” (Bălcescu)
„Uța...a... las' că te-oi spune eu și *bunicăi*, și *mătușicăi*, și *băbacăi*, și *neneacăi*” (Alecsandri)
„luase frica *turbincăi*” (Creangă)

Uneori însă alternanța afectează radicalul substantivului (chiar când acesta este nume propriu):

„geniul *muzicei*” (Negruzzi)
„poronci *slugei* lui” (Bolintineanu)
„slujitorii spătărești și ai *agii*” (Doc. Ec.)
„a *Romicii* norocire” (Budai-Deleanu)

La genitiv-dativ, pot apărea și alternanțele consonantice *c/k'*, *g/g'*:

„o icoană a *Maichii* Precistii” (Zilot), dar și „minuni ale *Maicii* lui Dumnezeu” (Zilot)
„blăstemul *Olgăii*” (Negruzzi), dar și „moartea *Olgăii*” (Negruzzi)

5.1.1.3. Marcarea genitiv-dativului se realizează și prin alte componente antepuse ale GN decât substantivul-centru, care prezintă flective specifice:

- „o hotărâseră a fi soție un *oarecărui* numit Jolde” (Negruzzi)
- „La Paști dăruia domnul *fiecărui* ostaș o chivără sau baretă și o bucată de postav pentru uniformă” (Bălcescu)
- „la sfârșitul *fiecărei* notițe” (Eminescu)
- „simțimânteale *acestii* fete” (Bolintineanu)

În grupul nominal cu centru substantiv în genitiv / dativ, uneori, se neglijează marcarea cazului și în forma ultimului component, rezultând un dezacord:

- „supt domnirea *unei aristocrații mult mai nesuferită*” (Bălcescu)

5.1.2. Marcarea mixtă: genitivul cu al

Față de cazul dativ, care nu cunoaște realizarea cu *al*, genitivul poate fi o formă însoțită sau nu de marca *al*:

- „cei răi *ai țării*” (Bolintineanu)
- „miezul *mărei*” (Asachi)

În secolul al XIX-lea, mai ales la începutul perioadei, continuând situația din limba veche, genitivul cu *al* poate fi adiacent unui substantiv articulat hotărât:

- „prețul *al cununei*” (Heliade Rădulescu)
- „banul *al Craiovei*” (Heliade Rădulescu)
- „moșiia *a baronului* Brukental” (Golescu)
- „piața *a sfântului* Ștefan” (Golescu)
- „Domnul *al puterei*” (Asachi)
- „sunetul *a lirei* mele” (Asachi)
- „miezul *a durerii*” (Asachi)

În utilizarea lui *al*, se constată unele inconsecvențe.

a) Adesea marca genitivului nu se acordă în gen și număr cu antecedentul:

- „De-*a* lui Zăgan groaznice cuvinte” (Budai-Deleanu)
- „numărul *a* lăcuitorilor” (Golescu)
- „călătorule *a* vieței” (Asachi)
- „Pe *a* muntelui verzi plaiuri *a* ei umbre noaptea-ntinde” (Asachi)
- „Aflat-ai *a* lui planuri?” (Alecsandri)

Lipsa acordului este mai mult un fapt regional, întâlnit îndeosebi în Moldova. La scriitorii din Muntenia, în schimb, *al* este, mai frecvent, acordat:

- „Domnul fiu s-aruncă l-*ale* ei picioare” (Bolintineanu)
- „cei răi *ai țării*” (Bolintineanu)

b) În structuri în care sunt coordonate două genitive, *al* însoțește fie ambii termeni, fie numai unul, fie niciunul (în ultima situație, regentul fiind articulat hotărât):

- „țările cele mai bogate *ale Europei și ale globului*” (Eminescu)
- „frumusețea proprie *a pământului nostru natal și a aerului nostru*” (Maioreescu)
- „conversația trăgănată *a femeilor și copiilor*” (Vulcan)

„menirea omenirii și a lumii” (Bălcescu)

„lumea cugetării și a poeziei” (Maioreescu)

„formularea ideilor și trebuințelor existente ale poporului” (Eminescu)

5.1.3. Marcarea analitică

Genitiv-dativul cunoaște două modalități de marcarea analitică: cu ajutorul prepoziției sau cu ajutorul componentului antepus *lui*.

5.1.3.1. Exprimarea relației de genitiv-dativ cu ajutorul prepoziției apare frecvent în secolul al XIX-lea (vezi și Guțu Romalo 1969: 60).

În gramatica lui Heliade ([1828] 1980: 95–103), se spune că genitivul (care „arată pă stăpânul sau neamul”) se exprimă cu ajutorul prepoziției *de*: *de socru, de socri, de bou, de boi, de lupu, de lupi, de câine, de câini, de femeie, de femei, de lemn, de lemne* etc., iar dativul („care se-întrebuințează la dare”), cu ajutorul prepoziției *la*: *la socru, la socri, la bou, la boi, la lupu, la lupi, la câine, la câini, la femeie, la femei, la lemn, la lemne* etc.

Cipariu (1869: 221) notează la genitiv-dativul numelui propriu feminin și realizarea cu ajutorul prepoziției *la* (*la Maria*).

Relația de genitiv-dativ se exprimă cu ajutorul prepoziției (*a* sau *la*) când substantivul este precedat de un cuvânt invariabil în caz:

„ambasadorul *a doi regi* apuseni” (Eminescu)

„împotriva-*a tot felu* de gloate” (Budai-Deleanu)

„el porunci *la trei regimente*” (Bălcescu)

De multe ori însă, exprimarea cu ajutorul prepoziției nu este impusă de condiția menționată, componentul din grupul nominal antepus substantivului putând marca flexionar cazul. Totuși se preferă construcția cu prepoziție pentru exprimarea relației de genitiv sau de dativ:

„episcopul Romei prea lesne putea ști obiceiurile *a toate besericile*” (Maior)

„existența *a o mulțime* de sisteme” (Ghica)

„mulțumind lui Bathori și *la toți deputații țării*” (Bălcescu)

„Nu vor a se supune *la un crai* român” (Bălcescu)

Prepoziția *la* este utilizată pentru exprimarea relației de dativ sau de genitiv și când numele, variabil, nu este precedat de niciun alt component al grupului nominal:

„Casă de unde să dă lefi *la slugile* care au slujit ani 25 (...)” (Golescu)

„Ceru după obicei iertăciune *la mulțimea* de oameni adunată” (Bălcescu)

„semânța *la arborii* din pădure” (Barasch)

Exprimarea genitivului cu prepoziția *la*, ca în ultimul exemplu, este mult mai rară în secolul al XIX-lea decât exprimarea dativului cu această prepoziție.

Relația de genitiv se poate realiza și cu ajutorul prepoziției *de*. Construcțiile de acest tip, foarte rare în secolul al XIX-lea, se explică, probabil, prin calc:

„văzând bugetul *de veniturile și cheltuielile* școalelor publice pe anul 1837” (Doc. Ec.)

„Catastih *de semănăturile* făcute în 16 județe” (Doc. Ec.)

„o dobândire a stăpânirii *de aceste cunoștințe*” (Doc. Ec.)

Construcțiile în care relația de genitiv este exprimată cu ajutorul prepoziției *de* trebuie distinse de construcțiile cu grup prepozițional introdus prin prepoziția *de* precum: „acest fiu *de domn* din Moldova” (Hasdeu), „unui nepot *de frate*” (Hasdeu), „chemarea *de agiutori* a tuturor călătorilor” (Asachi), „o nouă alegere *de rege*” (Bălcescu). Distincția privește tipul de denotație cu care se asociază complementul prepoziției: denotație de tip individ în cazul relației de genitiv (dovadă că numele – complement al prepoziției – este însoțit de determinant), respectiv denotație de tip proprietate în cazul celeilalte relații (situație în care numele – complement al prepoziției – nu este însoțit de determinant). Pentru o analiză a gramaticalizării prepoziției *de* din construcțiile echivalente cu genitivul, vezi Pană Dindelegan (2008d: 229–231), care arată că asemenea construcții apar în limba veche atât în textele netraduse, cât și în textele religioase traduse.

Rar, cazul oblic este exprimat, concomitent, și cu ajutorul prepoziției, și flexionar:

„Tu, țăntă *a toate dorințelor* mele” (Budai-Deleanu)

5.1.3.2. Marcarea prin *lui* a genitiv-dativului se face atunci când substantivul cu formă de masculin este propriu (nu numai nume de persoană) sau apropiat prin semantica sa de substantivul propriu, precum numele lunilor anului ori numele de rudenie:

„oastea *lui Mahomet*” (Budai-Deleanu)

„*Lui Hamza* la Vidin dete de veste” (Budai-Deleanu)

„râpele *lui Nilu*” (Asachi)

„începutul *lui august*” (Ghica)

„luna *lui april*” (Eminescu)

„moșiile *lui tată-meu*” (Eminescu)

Marcarea prin *lui* (cu varianta *lu*) a genitiv-dativului se înregistrează rar la substantivele proprii feminine, în locul marcării flexionare:

„*Lu Olga* o să-i scriu scrisoarea ultimă azi” (Maiorescu), dar și

„tot am de a scriere când Emiliei, (...), când *Olgăi*, când am a face o temă germană” (Maiorescu)

Când numele de rudenie este însoțit de adjectivul posesiv conjunct, marca *lui* poate lipsi:

„de frica *frate-meu*” (Budai-Deleanu)

„scaunul *socru-său*” (Negruzzi)

Construcțiile cu substantiv folosit invariabil, urmat de adjectivul posesiv sunt frecvente în secolul al XIX-lea (apud Gușu Romalo 1969: 60).

Exprimarea cazului genitiv-dativ cu ajutorul mărcii *lui* apare uneori în situația în care ar fi posibilă marcarea cazului prin articol enclitic la primul component al grupului nominal conținând un nume propriu, fapt ce permite interpretarea grupului ca un compus ce funcționează ca nume propriu:

„se făgădui *lui sfântu Nicolae*” (Bălcescu)

„dă una *lui sfântul Petre* și alta *lui Dumnezeu*” (Creangă)

„femeia *lui jupân Iordache*” (Bolintineanu)

Cuvintele utilizate autonimic, comportându-se asemenea unor nume proprii, pot, de asemenea, să fie însoțite de marca *lui* pentru a intra într-o relație de subordonare față de un alt element:

„unirea materiei cu spiritul, al *lui* „*eu*” cu lumea din afară” (Bălcescu)

„*Ch* (*x*) se preface în limba noastră înaintea *lui i* consonans în *ș* (...)” (Eminescu)

5.2. Vocativul

Vocativul prezintă, ca și în perioada anterioară, două modalități de expresie: o formă omonimă cu nominativul și o formă specială, marcată prin desinențe specifice. Atât în gramaticile din epocă, cât și în texte apar ambele modalități de exprimare a vocativului.

5.2.1. Vocativul feminin

5.2.1.1. În textele din epocă, la feminin **singular**, pe lângă forma identică cu nominativul, apare și forma marcată prin desinența *-o*:

„Sus, *muso!*” (Budai-Deleanu)

„Ceea ce zici este o calumnie, *Froso!*” (Bolintineanu)

„Nu gustai, *Vidro* iubită, din fagurul de-a fi mare!” (Hasdeu)

Ca și substantivul feminin comun, substantivul propriu de genul feminin se întâlnește cu forma de vocativ ce prezintă desinența *-ă*:

„Vino cu mine pe mare, oh! jună *fată!*” (Negruzzi)

„*Doamnă!*...” (Alecsandri)

„Ah! *mamă!*...” (Alecsandri)

„N-ai nicio frică, *Luluță!*” (Alecsandri)

„Bucură-te dar și te veselește, dragă *Marghioliță!*” (Alecsandri)

De cele mai multe ori, gramaticile și din prima perioadă, și din a doua perioadă a secolului al XIX-lea indică pentru vocativ feminin singular forma identică cu nominativul. De exemplu, în gramatica lui Toader Școleriu din Moldova din perioada 1780–1830 vocativul feminin singular are numai formă omonimă cu nominativul nearticulat (la Asachi, se întâlnește însă și vocativul în *-o*: „Fii, *Moldovo*, neînvinsă, puind patimele-n giug!”). La fel, în unele gramatici din Transilvania din aceeași perioadă doar vocativul identic cu nominativul este menționat: *doamnă* (la Micu, Șincai), *capră*, *turturea* (la Diaconovici Loga). În schimb, în perioada 1830–1880, la Pontbriant (Muntenia) se înregistrează numai formele marcate de vocativ: *Mario*, *fetișo*. În Moldova, în aceeași perioadă, la Măcărescu, vocativul are tot o singură formă, care este identică cu nominativul articulat: *mama*, *sofia*. Și unele dintre gramaticile din Transilvania indică o singură formă de vocativ feminin singular, și anume numai forma omonimă cu nominativul – *femeie* (la Cîmpeanu); *vulpe* (la Mihelțianu, Manliu) (pentru indicațiile referitoare la vocativ în gramaticile din secolul al XIX-lea, vezi Costinescu 1979).

5.2.1.2. La feminin **plural**, apare forma marcată prin desinența *-lor* sau cea omonimă cu nominativul, de obicei când substantivul este însoțit de un termen subordonat:

- „Hai, *fetelor!*” (Alecsandri)
- „Ascultați, *fetele mele!*” (Heliade Rădulescu)
- „Sărmane *păpușele!*” (Alecsandri)

5.2.2. Vocativul masculin

5.2.2.1. La masculin **singular**, pe lângă forma omonimă cu nominativul, vocativul cunoaște și forme marcate prin desinențe proprii: *-e* sau *-ule*.

Desinența de masculin singular *-e* se întâlnește atât la nume proprii, cât și la nume comune:

- „Ce socoți, *Bogdane (...)*?” (Negruzzi)
- „(...) *moșnege*, nu ți-ai putut căuta de suflet de un veac de când ne-am întâlnit?” (Negruzzi)
- „Ei, *băiete*, dar nu se ține așa casa!” (Heliade Rădulescu)

Desinența *-e* marchează, de asemenea, vocativul unui adjectiv (participial) substantivizat:

- „*Nenorocite*, nu huli!” (Negruzzi)
- „Ce zici tu, o, *neferice*, / Mândrul meu iubit!” (Bolintineanu)
- „*Jubite*, scrisoară-mi de dăunăzi au fost cam scurtă (...)” (Bălcescu)

Desinența *-ule* de vocativ se înregistrează mult mai frecvent în secolul al XIX-lea decât în perioada anterioară. Aceasta apare la numele comune, dar și la numele proprii (terminate în *-u*), precum și la adjectivele / participiile substantivizate:

- „Gândește, *păcătosule*, că ești monah; nu mai ești domn!” (Negruzzi)
- „*Generalule!*” (Bolintineanu)
- „Măi *omule*, n-am venit aici pentru ce socotești tu...” (Alecsandri)
- „Cine ești tu, *semețule (...)*?” (Alecsandri)
- „Pil, *Pungescule*, și pe urmă aport...” (Alecsandri)
- „*Jorgule!* dragul moșului!” (Alecsandri)
- „*Dumnezeule* puternic!” (Hasdeu)
- „*Lăudatule* între cei mai aleși monarhi creștini!” (Hasdeu)

Desinența *-o* se întâlnește și la unele substantive masculine terminate în vocală: *Tomo!* (Alecsandri), „*Badeo* Drăghici” (Budai-Deleanu).

În grupurile vocative, marcarea cazului se face fie pe un singur component (mai frecvent, primul component prezintă marca specifică de vocativ), fie redundant, pe ambele componente:

- „*Dascăle Macovei...*, tu, care ești membru Societății Geografice din Podul Iloaiei, trebuie să cunoști partea asta de lume?” (Alecsandri)
- „Eu te căutam pe tine, *viteazule căpitan!*” (Hasdeu)
- „O, *iubit Parpangele!*” (Budai-Deleanu)
- „Ei, *vornice Mofoace!*” (Negruzzi)

„*Domnule Teodorene*, am venit aici ca să cer mâna duduicăi!” (Alecsandri)
„Ce să ducem, *vere Gângule?*” (Alecsandri)

5.2.2.2. La masculin **plural**, vocativul are forme identice cu nominativul sau este marcat prin desinența *-lor*:

„Pe dânsul, *băieți*... învățați-l să-și mai bată joc de creștini” (Alecsandri)
„Cum îi numele d-voastră, *domnilor?*” (Alecsandri)

6. CONCLUZII

– Dintre tiparele de flexiune, unele sunt bine reprezentate (cum este tiparul (*ea/a*) \emptyset – *le*), altele sunt slab reprezentate (cum este tiparul de neutre cu desinențele \emptyset – *ă*, condiționat de radicalul terminat în *r*).

– Unele tipare de flexiune sunt în concurență. Se manifestă concurența tiparelor de feminine *ă – e* vs *ă – i*, ca și tiparul de neutre *u/ă/∅ – uri* și *u/ă/∅ – e*.

– O serie de substantive prezintă forme oscilante, care le încadrează în clase de gen diferite. Oscilațiile între feminin și neutru, între masculin și neutru, între masculin și feminin apar adesea în cazul substantivelor neologice. Uneori aceste oscilații au o justificare semantică.

– În secolul al XIX-lea clasa neutrelor se îmbogățește prin atragerea a numeroase neologisme.

– În ce privește numărul, unele substantive, precum *crai*, *ochi*, *pui*, *arici*, se întâlnesc în majoritatea textelor ca invariabile, rareori apărând și formele mai vechi cu *-iu* la singular. Substantivele nonnumărabile masive și abstracte continuă să își creeze forme corespondente de plural, marcate, în cazul masivelor, mai ales prin desinența *-uri*, și cu modificări semantice față de forma de singular.

– Alternanțele vocalice și consonantice care întăresc opozițiile gramaticale de număr, dar și de caz, nu se produc consecvent; cel mai adesea sunt antrenate de desinențele *-i* sau *-e*, iar dintre acestea, mai ales de desinența *-i*.

– Marcarea cazurilor oblice prezintă mai multe particularități, date în mare măsură de perioada în care au fost scrise textele și de zona geografică:

- (a) se înregistrează o mare fluctuație între flectivul *-ei* și *-ii* de la genitiv-dativ feminin, uneori și în același text;
- (b) marca *al* se folosește atât în contexte în care nu apare imediat după un substantiv articular hotărât, cât și după un substantiv articular hotărât, acordându-se sau nu cu termenul substituit;
- (c) marca *lui* ajută la exprimarea genitiv-dativului substantivelor proprii, dar și a unor substantive care se apropie din punct de vedere semantico-referențial de statul de substantiv propriu;
- (d) utilizarea prepozițiilor *a*, *la* pentru realizarea relației de genitiv-dativ apare nu numai când acestea precedă un component al grupului nominal invariabil sub raportul cazului, ci și în situația în care componentul antepus substantivului care trebuie să fie în genitiv-dativ este variabil;
- (e) se mai întâlnește, rar, construcția cu *de* echivalentă cu genitivul, în condițiile în care complementul prepoziției este însoțit de un determinant.

– Vocabulul este omonim cu nominativul sau este marcat prin desinențe. Dintre acestea, desinența *-ule* se extinde în secolul al XIX-lea. În grupul vocativ, uneori, ambele componente sunt marcate prin desinențe de vocativ, alteleori, doar unul (mai ales primul).

SURSE*

- Alecsandri [1842] – V. Alecsandri, *Poezii*, Chișinău, Litera, 1997.
- Alecsandri [1844–1880] – V. Alecsandri, *Comedii*, București, Editura Minerva, 1984.
- Alecsandri [1844–1860] – V. Alecsandri, *Chirița în Iași sau Două fete ș-o neneacă*, Chișinău, Litera, 1997.
- Alecsandri [1870] – V. Alecsandri, *Dridri*, Chișinău, Litera, 1997.
- Alecsandri [1879–1880] – V. Alecsandri, *Despot-Vodă. Sânziana și Pepelea*, Chișinău, Litera, 1997.
- Alexandrescu [1840–1847] – Grigore Alexandrescu, *Poezii. Proză*, antologie, prefață și tabel cronologic de Constantin Mohanu, ediția a II-a, București, Editura Ion Creangă, 1985.
- Asachi [1809–1863] – Gh. Asachi, *Cântul Cignului. Versuri. Teatru. Nuvele istorice*, Chișinău, Litera, 1997.
- Asachi [1853] – Gh. Asachi, *Petru-Rareș*. Dramă istorică în patru părți, de... Partea I, Iași, Institutul Albinei, 1853.
- Asachi [1863] – Gh. Asachi, *Voichița de Românie*. Dramă originală istorică de... Iași, Institutul Albinei române, 1863.
- Asachi [1811–1869] – Gh. Asachi, *Opere*, vol. I–II, ediție critică și prefață de N. A. Ursu, București, Editura Minerva, 1973–1981.
- Barasch [1861] – Iuliu Barasch, *Manualul de botanică silvică*, București, Imprimeria Statului, 1861.
- Bălcescu [1844–1852] – N. Bălcescu, *Opere*, ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, vol. I, *Scrieri istorice, politice și economice 1844–1847*, București, Editura Academiei Române, 1974; vol. III, *Românii supt Mihai Voevod Viteazul*, vol. îngrijit de Daniela Poenaru, București, Editura Academiei Române, 1986; vol. IV, *Correspondență. Scrisori, memorii, adrese, documente, note și materiale*, București, Editura Academiei, 1990.
- Bălcescu [1844] – N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei până acum*, Iași, La Cantora Foaiei sătești, 1844.
- Beldiman [1820] – Voltaire, *Tragodia lui Orest*. De preainvățatul... marele postelnic Alexandru Beldiman, acum întâi tălmăcită din limba franțuzească în cea românească. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1820.
- Bolintineanu [1855–1862] – Dimitrie Bolintineanu, *Manoil. Elena*, postfață și bibliografie de Teodor Vărgolici, București, Editura Minerva, 1988.
- Bolintineanu [1865] – Dimitrie Bolintineanu, *Legende istorice. Versuri*, Chișinău, Litera, 1997.
- Bolintineanu [1858–1867] – Dimitrie Bolintineanu, *Opere*, vol. VI (*Călătorii*), ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vărgolici, București, Editura Minerva, „Scriitori români”, 1985.
- Bolintineanu [1864] – Dimitrie Bolintineanu, *Opere*, vol. V (*Romane*), ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vărgolici, București, Editura Minerva, „Scriitori români”, 1984.
- Budai-Deleanu [1800–1812] – I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ediție îngrijită de Florea Fugariu, repere istorico-literare de Andrei Rusu, Seria „Patrimoniu”, București, Editura Minerva, 1981.
- Caragiale [1879–1890] – I. L. Caragiale, *Teatru*, [Chișinău], Litera, 1997.
- Cod. Silv. [1786] – *Cel mai vechi cod silvic românesc. Orânduiala de pădure pentru Bucovina*, dată de împăratul Iosif al II-lea în 1786, publicată cu introducere și indice de Gh. T. Kirileanu, București, Göbl, 1908.
- Codru-Drăgușanu [1848] – Ioane Germaniu Codru [-Drăgușanu], *Rudimentele gramaticii române*. Estrase din *Tentamen criticum* cu adaus de reguli simple și diverse anotațiuni pentru usul școlarilor începători, București, Tipografia Colegiului Sântu-Sava, 1848.

* Între parantezele drepte sunt redați anii primelor ediții sau anii de apariție a textelor citate ori intervalul de timp în care se situează anii respectivi.

- Codul Calimach* [1833] – *Codul Calimach*, ediție critică, întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc condus de academicianul Andrei Rădulescu, Editura Academiei Române, 1958.
- Creangă [1876–1889] – Ion Creangă, *Povești, amintiri, povestiri*, [București], Cartea Românească, 1989.
- Doc. Ec. [1800–1850] – *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800–1850*, culese de J. Cojocaru, [București], Editura Științifică, 1958.
- Eminescu [1870–1889] – Mihai Eminescu, *Publicistică*, Chișinău, Cartea moldovenească, 1990.
- Eminescu [1875] – Mihai Eminescu, *Memento mori. Poezii postume*, Chișinău, Litera, 1997.
- Eminescu [1870–1883] – Mihai Eminescu, *Între Scylla și Charybda. Opera politică*, [Chișinău], Litera, 1997.
- Eminescu [1866–1881] – Mihai Eminescu, *Luceafărul. Antume*, Chișinău, Litera, 1997.
- Eminescu [1868–1889] – M. Eminescu, *Opere*, [vol.] VII ș.u. [ediție critică întemeiată de Perpessicius, îngrijită de un colectiv de cercetători de la Muzeul Literaturii Române], București, Editura Academiei Române, 1977 ș.u.
- Ghica [1865–1875] – Ion Ghica, *Convorbiri economice*, edițiunea a treia, vol. I–III, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1879.
- Ghica [1884] – Ion Ghica, *Pământul și omul*, București, Tipografia Academiei Române, 1884.
- Ghica [1889] – Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*. Nouă scrisori către V. Alecsandri, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1889.
- Ghica, Sturdza [1873] – Ion Ghica, Dimitrie A. Sturdza, *Ajutorul comerciantului, al agriculturului și al inginerului. Greutăți și măsuri*, București, Socec și Comp., 1873.
- Golescu [1826–1830] – Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, București, Editura Eminescu, 1971.
- Hasdeu [1865] – B. P. Hasdeu, *Ion-Vodă cel cumplit*, București, Imprimeria Ministerului de Resbel, 1865.
- Hasdeu [1864–1867] – B. P. Hasdeu, *Pagini alese*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Mihai Drăgan, [București], Editura Tineretului, [1968].
- Heliade Rădulescu [1830–1868] – I. Heliade Rădulescu, *Scrieri alese*, text stabilit, glosar și bibliografie de Vladimir Drimba, prefață și note finale de Constantin Măciucă, [București], Editura Tineretului, [1969].
- Heliade Rădulescu [1829–1868] – I. Heliade Rădulescu, *Fata lui Chiriac. Versuri și proză*, Chișinău, Litera, 1997.
- Heliade Rădulescu [1835] – I. Eliad, *Amfitrion*. Comedie în trei acte, de la Mollier. Tradusă de... București, Tipografia lui Eliad, 1835.
- Litinschi [1853] – D. Litinschi, *Manual de agronomie practică pentru Moldova*, Iași, Tipografia Buciumului român, 1853.
- Maior [1783–1921] – P. Maior, *Scrieri*, vol. I–II, ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, prefață și tabel cronologic de Maria Protase, București, Editura Minerva, 1976.
- Maiorescu [1855–1859] – Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. I (noiembrie 1855 – martie 1859), studiu introductiv de Liviu Rusu, ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Editura Minerva, 1975.
- Maiorescu [1866–1907] – Titu Maiorescu, *Critice. 1866–1907*, vol. I–III, București, Editura Librăriei Socec & Comp., S. A., 1931.
- Negruzzi [1829–1857] – Constantin Negruzzi, *Opere alese*, I, *Proză*, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1957].
- Negruzzi [1829–1857] – Constantin Negruzzi, *Negru pe alb*, Chișinău, Litera, 1997.
- Negruzzi [1822–1868] – Constantin Negruzzi, *Opere*, vol. I–III, ediție critică cu studiu introductiv, comentarii și variante de Liviu Leonte, București, Editura Minerva, 1974–1986.
- Rosetti [1844–1846] – C. A. Rosetti, *Note intime 1844–1859*, scrise zilnic... Adnotate și publicate de Vintilă C. A. Rosetti, vol. I. (1844–1846), București, 1902 („Pagini din trecut”).
- Russo [1846–1859] – Alexandru Russo, *Scrieri*, publicate de Petre V. Haneș, edițiunea Academiei Române, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1908.
- S. D. 8 [1778–1832] – *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VIII, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiiană Hagi Pop*, publicate cu note genealogice asupra mai multor familii de N. Iorga, București, Editura Ministerului de Instrucție, 1901–1914.

- Văcărescu [1830–1863] – Iancu Văcărescu, *Opere*, ediție critică, studiu introductiv, note, glosar, bibliografie și indice de Cornel Cîrstoiu, București, Editura Minerva, 1985.
- Vulcan [1867–1907] – Iosif Vulcan, *Însemnări de călătorie I*, ediție îngrijită și note de Lucian Drimba, București, Editura Minerva, 1994; *Însemnări de călătorie II. Corespondență*, ediție îngrijită, note și glosar de Lucian Drimba, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, 2002.
- Zalomit [1854] – A. Charma, *Elemente de filosofie*. Traduse... de I. Zalomit, București, Tipografia Colegiului național, 1854.
- Zilot [1818–1853] – Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Opere complete*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii și indici de Marcel-Dumitru Ciucă, București, Editura Minerva, 1996.

ADJECTIVUL

1. CLASE FLEXIONARE.....	64
1.1. Adjectivele cu patru forme flexionare.....	65
1.2. Adjectivele cu trei forme flexionare	70
1.3. Adjectivele cu două forme flexionare.....	74
1.4. Adjectivele cu mai mult de patru forme flexionare	76
1.5. Adjectivele invariabile	77
1.6. Fluctuații în adaptarea morfologică a adjectivelor neologice	78
1.6.1. Adjectivele neologice de tipul anual(e), amabil(e), prudent(e)	78
1.6.2. Adjectivele neologice de tipul obligator(iu), literar(iu) / literare ..	81
1.6.3. Adjectivele neologice de tipul atroce, tenace	83
1.7. Neutrul plural al adjectivelor	84
2. CAZUL VOCATIV	85
3. ASPECTE ALE ARTICULĂRII ADJECTIVULUI ANTEPUS.....	88
4. GRADELE DE INTENSITATE ȘI STRUCTURILE COMPARATIVE	89
4.1. Superlativul absolut.....	89
4.2. Structurile comparative și superlativul relativ	98
4.2.1. Comparativul de egalitate.....	99
4.2.2. Comparativul de inegalitate.....	100
4.2.3. Superlativul relativ.....	101
4.3. Observații asupra realizării gradelor de intensitate la adjectiv	102
5. CONCLUZII	104

ADJECTIVUL

În perioada premodernă și modernă, clasa adjectivului se caracterizează printr-o dinamică lexicală intensă (adoptarea unui număr foarte mare de neologisme, mai ales latino-romanice, calcuri; înlocuirea, pe cât posibil, a adjectivelor neromanice etc.) care are implicații morfologice mai ales cantitative (mărirea / micșorarea, temporară sau permanentă, a inventarului subclaselor flexionare). La 1780, tiparele flexionare erau constituite și, în linii mari, stabile. Fenomenele de fluctuație, de instabilitate morfologică nu afectează o clasă flexionară în ansamblu, ci unități izolate sau serii (mai mici sau mai mari), atât vechi, cât și noi.

Ca și în cazul altor clase de cuvinte, în morfologia adjectivului coexistă, în proporții variabile, elemente de limbă veche (forme vechi, dintre care unele tind să fie eliminate, dar și tipare de adaptare morfologică vechi, în care sunt încadrate formele noi) și elemente noi, inovații, care se păstrează sau sunt abandonate. Aceași este situația pentru realizarea gradării, care se plasează între morfologie și sintaxă.

Alternanțele fonetice ale adjectivelor marchează suplimentar opoziții morfologice de gen, număr și caz. Nu s-a insistat asupra acestora, deoarece analiza lor nu se poate face decât într-un studiu separat, care să aibă în vedere și grafia. În secolul al XIX-lea, grafia a avut un rol important în adaptarea fonetică a neologismelor; de exemplu, a contribuit la diminuarea alternanței *o / oa* (Șuteu 1976: 220), forme ca *monotoană* (Pann, în Cazacu, Fischer 1956: 40) fiind abandonate ulterior. Multe alternanțe adjectivale sunt comune cu cele substantivale; pentru acestea, vezi XIX, Substantivul, 4.2, 5.1.1.2.

1. CLASE FLEXIONARE

În perioada cercetată, majoritatea adjectivelor sunt variabile. Clasele de flexiune și tipurile importante de omonimii din interiorul lor sunt aceleași ca în limba actuală. Cea mai bogată este clasa cu patru forme. Schimbările morfologice față de perioada precedentă privesc anumite lexeme vechi (*june, nou, roșu, vechi, viu* etc.) sau anumite serii de adjective (de exemplu, o serie de adjective cu radical în *-c* și *-g* în cazul cărora se impune pluralul în *-i*: *lungi, adânci* etc.).

Pătrunderea masivă a neologismelor și schimbarea preferințelor etimologice în privința lexicului au atras și schimbări în inventarul claselor flexionare; de exemplu, prin eliminarea multor adjective în *-(ic)esc* spre mijlocul secolului al XIX-lea, inventarul clasei cu trei forme scade; prin încercarea de adaptare a unor elemente noi în clasa cu două forme (*anuale, -i, amabile, -i, prudente, -i* etc.), un timp, aceasta este mai bogată.

Formele adjectivale de n. pl. diferite de cele de f. pl. propuse de unii autori de gramatici, precum (*lucruri*) *frumoasă* [fromosa], *nouă* [noua] vs (*cărți*) *frumoase* [fromose], *nouă* [noue]), nu au avut succes.

Pentru simplificare, în descrierea formelor adjectivului nu a fost menționat decât dacă a fost nevoie genul n. (sg. și pl.), împreună cu m. sg. sau cu f. pl. De asemenea, știute fiind omonimiile generale ale adjectivelor românești (NA = GD, la m., sg. și pl.; f. pl. NA = f. pl. GD = f. sg. GD), pentru ilustrarea fenomenelor legate de pl. (NA) au fost folosite și exemple cu GD, evitând pe cât posibil formele articulate de f. sg. GD.

1.1. Adjectivele cu patru forme flexionare

Clasa adjectivelor cu patru forme este cea mai bogată clasă flexionară. Ea reunește adjective diferite prin vechime, prin origine (propriu-zise, provenite din participii și, în această perioadă, în registrul cult, și din gerunzii) și prin anumite trăsături (cu m. sg. în \emptyset sau *u* vocalic; cu diverse tipuri de alternanțe fonetice etc.). Iată câteva exemple extrase din listele lui Codru-Drăgușanu (1948: 32) și Cipariu ([1869] 1993: 178), care, de altfel, se repetă variabil în gramaticile vremii: *alb, bun, blând, cald, cărunț, crud, curat, des, deșert, drept, fraged, frumos, galben, geamăn, gras, gros, înalt, îngust, înțelept, lat, luced, mărunț, muced, mut, orb, rar, rănced, scurt, spurcat, surd, tânăr, trist, umed, veșted, vârtos; acru, aspru, albastru, macru, negru.*

Multe adjective noi sunt folosite cu patru forme. În perioada analizată, numărul formațiilor noi, adaptate cu diverse sufixe, a variat (pentru detalii, vezi în primul rând Ursu 1969, Ursu 1964, Diaconescu 1974: 107, Munteanu, Țara 1978: 205).

Adjectivele adaptate cu finala *-alnic / -elnic / -arnic / -ernic* (*adorelnic, culpálnic, favorelnic, realnic, stimelnic* etc.), mai numeroase în Transilvania, alternează, mai puternic din deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, cu formele cu rezonanță latino-romanică (*adorabil, culpabil, favorabil, real, stimabil* etc.), apoi dispar (Ursu 1969: 150). Adjectivele mai vechi *fățarnic, hotarnic, îndoielnic, lăturalnic, năvalnic, prădalnic, slugarnic, vremelnic, zburdalnic* etc. se păstrează. *Codul Calimach* (1833) conține multe exemple de acest tip: „cele *personalnice* drituri a însoțitorilor, iar cele *realnice*, adică lipite de lucru”; „*gheneral* sau *gheneralnic* este aceea ce este de obște”; „cătore *particularnica* avere”. În a doua jumătate a perioadei, adjective de acest tip se întâlnesc la Russo: „interes *particularnic*”, „clevetirile *formalnice*” (apud Diaconescu 1975: 105).

O parte din adjectivele cu finala *-istic* (*anomalistic, antagonistic, montanistic, sofistic* etc.), după mijlocul secolului încep să fie concurate de sinonime etimologice mai scurte, care se vor impune (Ursu 1969: 139): „metodul *eclectic* și *sincretistic*” (Murgu); „la provocările *terroristice*” (Asachi); „caracterul *nedecis* și *egoistic* al austriacilor” (Hasdeu). Altele se vor fixa în limbă: *calendaristic, caracteristic, cazuistic, eufemistic, imagistic, jurnalistic, lingvistic, memorialistic, nuvelistic, publicistic, silogistic, statistic, stilistic, umoristic, ziaristic*.

Unele adjective noi terminate în *-icos* (*andarcticos, aromaticos, practicos* etc.), care alternau cu forme în *-icesc* și *-ic*, dispar până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La fel se întâmplă și cu unele mai puțin frecvente, terminate în *-alic* (*diagonalic, mineralic, moralic*), în *-inic* (*bizantinic, cristalinic*) și în *-bl* (*capabl, combinabl, considerabl, curabl, favorabl, insolubl, navigabl, preferabl* etc.): „trecuți de vârsta bătrânețelor, *epilepticoși* și *cerșători*” (Doc. Ec.); „*misticoasele plăceri*” (Asachi); „criteriile adevărului celui *formalic*” (Murgu); „mai bună *moralică*

și politică pace” (Asachi); „cristalurile seau bucățile *cristalinice*” (J. Cihac, în DLR, s.v. *zeolit*); „O poftă *noblă*” (Molnar, în DLR); „cu cea dintâi ocazie *favorablă*” (*Mozaicul*, 1839, în DLR, s.v. *etichetă*).

Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, inventarul clasei flexionare cu patru forme se îmbogățește și prin numeroase adjective noi în *-os* și *-iv* (și cu grafia *-oz* și *-if*), care au avut un suport analogic solid în română (*armonios, calomnios, capricios, ceremonios, contagios, generos, melodios, odios, prețios; activ, administrativ, agresiv, afirmativ, calitativ, definitiv, negativ, pasiv, pozitiv, receptiv, subiectiv* etc.; pentru *-iv*, vezi și Avram 1967: 92–93): „un suflet *ambițios*” (Bolintineanu); „un articol *calomnios*” (Eminescu); „înmulțirea clasei *neproductive*” (idem); „îndoiala este sau *obiectivă* sau *subiectivă*” (Murgu).

Adjectivele vechi încadrate în această clasă flexionară atrag atenția prin câteva fenomene de variație morfologică liberă.

Adjectivelor diminutivale masculine cu sufixul *-el* (*curățel, frumușel, măricel, mititel, singurel, subțirel, tinerel, ușurel, voinicel* etc.) le corespund două forme de f. sg., de tipul *frumușea / frumușică*; preferința clară este pentru formele de f. sg. terminate în *-ică*. Pentru m. pl., sunt utilizate formele de tipul *frumușei* (cu alternanța veche *l / ø*), iar, pentru f. pl., de tipul *frumușele*: „Când vedeam o femeie, numai ceva să fi fost *frumușică*” (Kogălniceanu); „la cea întâi ochire a unei femei ceva *frumușele*” (idem); „lar pe prispă *singurea*, / Văduvioară *tinerea*, / C-un picior îmi legăna / Copilaș *înfășățel*, / Ce îi râde frumușel” (Eminescu).

La f. sg., adjectivul *mișel* are, în general, forma *mișea*, înregistrată și de Cipariu ([1869] 1992: 242): „Viața omului iaste (...) *mișea*” (Maior, în DLR); „Au nu iaste viața aceasta silnică, *mișea*, ticăloasă?” (idem, s.v. *silnic*); „dorința pustie și *mișea*” (Eminescu). A fost întâlnită și forma *mișală*, prezentă și în perioada anterioară: „în stare *mișală*” (Diaconovici-Loga, Ș.A. III).

La începutul secolului al XIX-lea, adjectivul *gol* are și pluralul *goli*, care alternează cu *goi*: „fiind ei mai detot *goli*” (Budai-Deleanu); „că dobitoacele să nasc îmbrăcate, oamenii *goli*” (Maior); „să umble *goli*” (idem); „rupți, *goli*, amărăți” (Lazăr, Ș.A. III); „umerii *goli* și grași” (Ghica); „Abia ieșiți din ouă, *goli*, cruzi, fără putere” (Donici); „Țăranii bătuți, fără parte și *goli*!” (Hasdeu) – „dintii *goi*” (Maior); „mulțime de diavoli, negri, *goi*” (Bolintineanu); „aruncați *goi* în zăpadă” (Kogălniceanu); „copiii erau de tot *goi*” (Hasdeu); „cu oameni *goi* și flămânzi” (Eminescu); „[românii] umblă *goi*” (idem).

Pluralele adjectivelor *sătul* și *destul*, în textele parcurse, sunt *sătui* (consemnat și de Munteanu 1860: 28) și *destui*. Formele de m. pl. *sătuli* și *îndestuli* sunt accidentale: „să ne păzim de acele bucate de care, *sătuli* fiind (...)” (D. Golescu); „*Sătuli* de atâta umblare” (*Mozaicul*, 1839, în DLR, s.v. *umblare*); „Având prieteni *îndestuli* și armele stăpâne” (Ruset). Pentru adjectivul *fudul*, sunt înregistrate ambele forme de m. pl., *fuduli* și *fudui* (formă mai nouă, vezi DA; moldovenească, în TDRG³), mai frecventă fiind prima: „să slujească pe niște biruitori *fuduli*” (Negruzzi); „erau *fuduli*, căci se țineau totdeauna cu gândurile țepene” (Gane); „să se arate ceilalți flăcăi *fuduli* față de Ionică” (Creangă) – „săraci dar *fudui* și pretențioși” (Eminescu); „boieroși și *fudui*” (idem).

Adjectivele *amar* și *rar* sunt folosite, în general, cu patru forme: *amar*, *-ă*, *-i*, *-e*; *rar*, *-ă*, *-i*, *-e*. Pentru f. și n. pl., în texte apar și formele *amari*, *rari*, care

alternează cu mai frecvențele *amare*, *rare*: „cărțile era foarte *rare*” (Heliade Rădulescu), „cu calități *rare*” (Eminescu) – „florile acelea *rari*” (Negruzzi), „vizitele lui să fie mai *rari*” (idem), „noutățile sunt mai *rari*” (Eminescu); „cu vorbe *amare*” (Văcărescu), „unde reci și *amare*” (Eminescu) – „cu *amari* lacrimi” (Maior), „în epigrame *amari*” (Bolintineanu), „printre-a lumii unde *amari*, mărunte” (Eminescu).

La Diaconovici-Loga ([1822] 1973: 78) forma de f. pl. dintr-un exemplu este în *-i*: „apele *amari*”, „a apelor *amari*”. Pentru pluralul adjectivului *amar* la Cipariu (1869) și Munteanu (1860: 28), vezi infra 1.7.

Unele adjective cu radical în *-c* (*groaznic*, *jalnic*, *tainic* etc.) și în *-g* (*aprig*), în afară de forma mai frecventă de f. pl. cu desinența *-e*, apar în texte și cu *-i*: „*groaznicele* catastrofe” (Odobescu) – „*groaznici* nenorociri” (Văcărescu); „*Doinele jalnice*” (Russo) – „*pășuri jalnici*” (Bolliac, în Bulgăr 1956: 101); „*tainicele-i* șoapte” (Eminescu) – „*De tainici* oftări” (idem); „*Oceanicele* corpuri” (idem) – „în ape *oceanici*” (idem); „*Din umbra falnicelor* bolți” (idem) – „*falnicile* coame” (idem); „*aprigel* dezbaterei” (Odobescu) – „*coastele lor aprigi*, râpoase și surpate” (idem) etc. Și alte tipuri de adjective folosite de obicei cu patru forme sunt înregistrate cu f. pl. în *-i* în loc de *-e*: „*doă* mai *scumpi* comori” (Văcărescu, în Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 524); „*numele lor tineri*” (Bolliac, în Bulgăr 1956: 101). Dacă radicalul este în *-d*, se produce și alternanța specifică: „*Stelele* nasc *umezi* pe bolta senină” (Eminescu); „*flori (...)* *fragezi*” (idem, în Rosetti, Gheție 1969: 320); „în icoane *splendizi*” (idem, în Rosetti, Gheție 1969: 321). Forma de f. pl. în *-i*, în poezie, este folosită din nevoi metrice (Mancaș 1974: 161).

Adjectivul *ultim*, sporadic, are forma de f. pl. articulat *ultimile*: „*incapabili de ultimile* abstracțiuni” (Maioreșcu); „*ultimile-i* raze” (Eminescu).

Adjectivele de tipul *ambiguu*, *asiduu*, *continuu*, *perpetuu*, *superfluu* sunt foarte rare în perioada cercetată. Ele sunt folosite cu patru forme: *continuu*, *continuuă*, *continui*, *continue*. În afară de formele cu grafia *-uu*, pentru m. sg. sunt înregistrate și forme terminate în *-u*: „într-un progres *continuu*” (Bălcescu) – „*Acest discurs ambiguu*” (Teulescu, în DLR, s.v. *virtute*). Din motive semantice (se referă mai mult la noțiuni abstracte), la pl., formele de m. sunt extrem de puține: „*continui* monti” (LM). Mai numeroase sunt cele care au regent un substantiv n. sau f.: „*izvoare de continue* neplăceri” (Eminescu); „*friguri perpetue*” (idem); „cu detalii *superflue*” (Hasdeu).

În secolul al XIX-lea încep să fie folosite adjectivele cu sens pronominal *diferit* (atestat în 1774, MDA), *felurit* (1837, TDRG³), *numeros* (1832, TDRG³), *anumit* (1825, TDRG³). Acestea au patru forme flexionare (*diferit*, *diferită*, *diferiți*, *diferite*).

Adjectivul *diferit* poate realiza GD pl. și sintetic, și analitic (cu ajutorul prepoziției *a* urmate de o formă casuală nemarcată), ca în exemplele: „în urechile *diferiților* oameni” (Eminescu); „*cantitatea diferitelor* nutrimente” (Ghica, Sturdza) – „*Comparațiunea* puterii focului *a diferite* soiuri de lemne” (Ghica, Sturdza); „din pana *a diferiți* autori români” (Eminescu).

Realizarea analitică a GD pl. (de tipul *a diferiți*) pentru celelalte adjective este probabilă, însă nu a fost atestată în textele parcurse.

Adjectivul *anumit*, care „pare a se fi născut mai întâi în Transilvania, imitând pe germ. *bestimmt*” (DA), este folosit ulterior în toate regiunile. În general,

conservă sensul etimologic („desemnat, hotărât, stabilit, numit”). Apare frecvent postpus, poate avea dependenți și poate intra în coordonări: „Poate pământul să producă mai mult decât o sumă *anumită* de chile de grâne, de o valoare asemenea aproape *anumită*?” (Eminescu); „știință care se razimă pe niște legi *anumite* și nestrămutabile” (Vorobchievici).

Participiile adjectivale au avut întotdeauna o pondere însemnată în cadrul clasei adjectivelor cu patru forme. În perioada analizată sunt interesante câteva aspecte semantice.

Unele participii au un sens contextual activ care va fi abandonat în limba contemporană standard, de exemplu: „Căci eu din iscoade-*încredințate* / Care trimisesem sus, pe lume, / Am înțâles că vor a să bate” (Budai-Deleanu); „ca să poată scăpa de *amenințata* pedeapsă” (Maior, Ș.A. II); „*Înfricoșat* joc!” (Kogălniceanu); „E bine, cel ce nu se știe *greșit*, iaie pietre și mă ucidă” (Negruzzi); „rugi ferbinți (...) se înălțau cătră *înduratul* Dumnezeu” (Asachi).

Participiile negative adjectivale pot avea și un sens de superlativ absolut (*neauzit* „nemaiauzit, care nu a mai fost auzit; extraordinar”, *nepomenit* „nemaipomenit, care nu s-a mai pomenit; extraordinar” etc.), legat deseori de ideea de imposibil (*necrezut* „de necrezut, care nu poate fi crezut, incredibil; extraordinar”; *neiertat* „de neiertat, care nu poate fi iertat”; *nemăsurat* „care nu poate fi măsurat, incomensurabil”; *nepovestit* „care nu se poate povesti, de nepovestit; extraordinar”; *nespus* „de nespus, care nu poate fi descris, indescrribil; extraordinar” etc.): „Ajungeau și la noi idei și cunoștințe cu totul nouă, *neauzite* și *necoprins*e pentru publicul cel mare” (Barițiu, în DLR); „Intră cu mai mult de 6000 de călăreți și pedestrii și cu o pompă *necrezută*” (Bălcescu, în DLR); „în fiecare număr publicat de dâșii, fac greșeli *neiertate* în contra limbei române” (Maiorescu); „De la începutul râului Vistula, pre *nemăsurate* depărtări vine” (Maior, în DLR); „Cruzime *nepilduită*” (Bălcescu, în DLR); „În 15 dec. au urmat (...) în Londra *nepomenita* și așa de mare fortună cu omăt, încât capitalia au rămas două zile fără novitățile din afară” (*Albina românească*, 1837, în DLR); „Bucuria ce avea Robinson privind răsărirea soarelui era *nepovestită*” (Drăghici, în DLR); „*Nespusă* mulțime de unguri au tăiat, făcând ucidere *neauzită*, carea nu s-a mai făcut într-o bătaie din veac” (Șincai, în DLR). Ulterior, acest tip de utilizare a participiului negativ se restrânge foarte mult, fiind preferate alte mijloace echivalente, cum sunt supinul negativ cu *de* (*de nespus*, *de neiertat* etc.) și adjectivele neologice de tipul *indescrribibil*, *imparardonabil* etc. În schimb, devin mai frecvente și mai variate, mai ales spre sfârșitul perioadei analizate, participiile negative care încorporează adverbul *mai* (*nemaiauzit*, *nemaigândit*, *nemaipomenit*, *nemaiaștiut*, *nemaivăzut*, *nemaiumblat* etc.): „i-a nimicrit într-un măcel *nemaiauzit*” (Maior); „prin cruzimi *nemaiauzite*” (Filimon); „O, inger! stea din ceriuri... *nemaigândită!* scumpă! (Eminescu); „se umilește într-un chip *nemaipomenit*” (idem); „ca-ntr-o mândră / *Nemaivăzută* feerie” (idem). Conform FC (I: 183), sensul „deosebit, extraordinar” al acestora a apărut în secolul al XIX-lea.

Un fenomen specific secolului al XIX-lea este **adjectivizarea gerunziului**, un calc morfologic după franceză, latină și italiană (Ivănescu 1955: 31). Acest fenomen duce la îmbogățirea temporară a clasei adjectivelor cu patru forme flexionare. Formele de gerunziu acordat sunt folosite de aproape toți scriitorii

pașoptiști și postpașoptiști. Acestea au avantajul scurtimeii și farmecul noutății, al sonorității etc., valorificate, și cu excese contagioase, în scrierile literare, cu predilecție în poezie, dar nu numai. În primele texte în care apar – la Heliade Rădulescu (mai ales în poezie) și la Bolintineanu –, au și frecvența cea mai mare: „în undele-i *muginde*” (Heliade Rădulescu); „apele lui *dorminde*” (idem); „ascultă *jălinda* mea cântare” (idem); „*Zăbindă* ca cerul” (idem); „În viforoasa, *muginda* mare” (idem); „Și-mi ține *șovăinda*, clătita mea ființă” (idem); „vitele *muginde*” (idem); „a ta credință *născândă*” (idem); „*Răpindă*, grațioasă, plăpândă” (idem); „o sclavă *tremurândă*” (idem); „cu vergine *murinde*” (Bolintineanu); „Voiasă, *râzândă*” (idem); „Oh! Cât de *arzândă* trebuie să fie / Flacăra” (idem); „[forme] *tremurânde*” (idem). Apar și la Eminescu, mai ales în poezia de început și în proză, după care vor fi abandonate (vezi și Mancaș 1974: 187, Diaconescu 1975: 228): „Metalica, *vibrânda* a clopotelor jale” (Eminescu); „în cânturi *răsunânde*” (idem); „durerea lor *mugindă*” (idem); „Ca furtuna *descrescândă*” (idem); „fericit ca un rege asupra acelor camerazi *horăinzi*” (idem); „O!... voi cari pozați ca eroii *leșinânzi* a romancierilor francezi” (idem); „ținându-mă în *tremurânde*le lor brațe” (idem). Gerunzii acordate se întâlnesc și la alți scriitori: „biata femeie palidă și *tremurândă*” (Aricescu, în Hristea 1967: 260); „înnegrită și *jălindă* ca văduva lui Mausol” (Kogălniceanu); „cu ochi *murinzi*” (idem); „părțile *șovăinde* ale societății noastre” (Odobescu); „*născânde*i noastre literatură” (idem); „nici pe burtosul și *șovăindul* Silen” (idem); „nației *gemânde*” (Alexandrescu, în Mancaș 1983: 57); „*Născânde*le ei raze” (Macedonski, în Pavel 1969: 485) etc. La Hasdeu, gerunziile acordate apar și în textele științifice: „precum sânt lumina, steaua, soarele etc. *reapărânde* la tot pasul”; „prestigiul cuvintelor și frazelor, *îmbrobodinde* o idee de rând” (Hasdeu, în Mancaș 1969: 292). Pentru mai multe exemple, vezi, în primul rând, Hristea (1967: 254–258, 270–275), dar și alte studii: Ivănescu (1955: 31), Mancaș (1974: 42, 187), Mancaș (1983: 57, 151, 210) etc. Vezi la Heliade Rădulescu și adjectivele după model italian: „o buză *ridentă*”; „suspinele-ți *ardente*”; „lacrăme *dolente*” (apud Diaconescu 1975: 31).

Puține adjective gerunziale, precum *suferind*, au pătruns în vocabularul de bază, tiparul fiind mult mai slab reprezentat în secolul următor. De altfel, aceste forme specifice limbii culte au fost considerate artificiale și excesive de către unii scriitori, încă din perioada când au fost cel mai frecvent folosite. Nici substantivele obținute prin conversiune nu au fost creații viabile: „L-a *murindului* privire soarele cât de frumos!” (Heliade Rădulescu); „gândirile *murinzilor*” (Eminescu); „Vuietul *fuginzilor*” (idem) etc.

Cipariu ([1855] 1992: 25) apreciază: „Participiile în *-ndu* rămân nedeclicate sub numele gerundie, pr. *venindu*, *purțându*. Declinarea acestora ca participie pasive e modernă”. Vezi și Cipariu ([1869] 1992: 199).

În articolul „Un profesor de limba română *fără a o ști*” publicat în 1882, Eminescu critică folosirea acestor forme: „Tot în « Monitorul oficial » numărul de ieri, la discursul de felicitare adresat Regelui cu ocaziunea Anului Nou de către d. ministru de interne Rosetti, citim: « Români... cu iubire și cu credință *crescânde* ». Forma aceasta de *crescândă*, *crescânde* nu există în limba noastră românească, ea este curat maimuțarie după franțuzește, introdusă de oarecari preținși literați” (Eminescu, *Opere*, XIII: 30).

1.2. Adjectivele cu trei forme flexionare

Adjectivele cu trei forme nu disting genul la plural – subtipurile: (m. sg.) *românesc*, *austrielesc*, (f. sg.) *românească*, *austriecească*, (m. f. pl.) *românești*, *austriecești*; (m. sg.) *adânc*, *lung*, (f. sg.) *adâncă*, *lungă*, (m. f. pl.) *adânci*, *lungi*; (m. sg.) *pustiu*, (f. sg.) *pustie*, (m. f. pl.) *pustii* – sau numărul la feminin – subtipurile: (m. sg.) *iubitor*, (f. sg., pl.) *iubitoare*, (m. pl.) *iubitori*; (m. sg.) *lălâu*, (f. sg., pl.) *lălâie*, (m. pl.) *lălâi*; (m. sg.) *marmoreu*, (f. sg., pl.) *marmoree*, (m. pl.) *marmorei*. Adjectivele vechi *june*, *nou*, *roșu*, *viu* și alte lexeme din serii regulate au variante morfologice libere.

Dinamica inventarului acestei clase flexionare a fost dată de **adjectivele terminate în -esc și -icesc** (pentru descrierea amănunțită a fenomenului și mai multe exemple, vezi Ciobanu 1959: 105–108, 113–115, Ursu 1969: 139–151, Diaconescu 1974: 107, Seche, Seche 1962: 39, 69, Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 563).

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, numărul adjectivelor neologice adaptate cu ajutorul sufixului *-icesc* crește considerabil în toate cele trei provincii (*alfabeticesc*, *aritmicesc*, *aromaticesc*, *astronomicesc*, *comicesc*, *doftoricesc*, *filosoficesc*, *fizicesc*, *gramaticesc*, *loghicesc*, *metalicesc*, *patrioticesc*, *periodicesc*, *tiranicesc* etc.): „tocma în sinul locului celui *varvaricesc*” (Maior); „Știința *astronomicască*” (Tempea, Ș.A. I); „bulgarii *asiaticești*” (Maior); „bunele *moralnicești* învățături” (Țichindeal, Ș.A. II). Formele în *-icesc* devin mai rare spre jumătatea secolului. După o perioadă de coexistență, ele au fost înlocuite de corespondentele mai scurte de origine romanică, adjective cu sufixele *-ic*, *-al*, *-ar* etc. Și unele adjective conținând vechiul sufix românesc *-esc* (*angelesc*, *musulmanesc* etc.) au fost abandonate în favoarea echivalentelor cu sonoritate romanică. Renunțarea la formele în *-(ic)esc* a fost încurajată și de autori de gramatici precum Heliade Rădulescu (vezi Zafiu 2007: 471).

Această schimbare de preferințe în adaptarea neologismelor și înlocuirea unor mai vechi derivate românești au afectat și subclasa adjectivelor etnice. Se remarcă folosirea adjectivelor etnice în *-esc* cu substantive [+uman], valență specifică limbii vechi, care se va restrânge ulterior. Exemplele sunt foarte numeroase: „metropolit *românesc*” (Tempea, Ș.A. I); „poeticilor *lătinești*” (Budai-Deleanu, Ș.A. II); „mai mulți principii *românești*” (idem); „pre scriitorii *ungurești* și *leșești*” (idem); „robi *bulgărești*” (idem); „la Curtea împăratului *turcesc*” (Maior, Ș.A. II); „odraslele *românești*” (Țichindeal, Ș.A. II); „supunerea supt *greceștii* episcopi” (idem); „învățătorii *românești* și *serbești*” (Petrovici, Ș.A. III); „poetul *nemțesc*” (Bojincă, Ș.A. III); „un patriot *moldovenesc*” (Kogălniceanu); „un lord *englezesc* și o contesă *leșească*” (idem); „un actor *românesc*” (idem); „Ambasadorul *englezesc*” (Ghica); „poporul *românesc*” (Odobescu). Și invers, substantive [-uman] acceptă adjective etnice scurte, dintre care unele nu vor mai fi preferate în secolul următor în acest context: „cântecele *muntene*” (Negruzzi); „flori *române*” (idem); „cu instrumente *moldovene*” (Asachi); „în versuri *grece*” (Hasdeu); „doine *române*” (idem); „Toate adverbele *române*” (idem); „despre latinitatea cuvintelor *române*” (Măiorescu); „într-un ziar *român*” (Odobescu). În perioada cercetată, variația cu sau fără sufix (adică, mai vechi și mai nou în limbă) a adjectivelor de acest tip pare neconstrânsă din punct de vedere semantic: „Și cum o să învețe streinii limba noastră? – Astfel cum învață și pe a *latinească*, *nemțească*, *italienească* ș.c.l.” (Heliade Rădulescu) – „orice fel de vorbe va voi, *latine*, *grece*, *slavone*, *chineze*...” (idem); „Legea emancipățiunii țaranilor *rusești* este publicată” (Kogălniceanu) – „fiecare țaran *rus*” (idem); „se menține vechea lege *moldovenească*” (idem) – „a fost în putere legea *moldovană*” (idem). Vezi și nota din Țiganiada: „*Junia română* deci, va să zică

ținerimea românească. Filologos.” (Budai-Deleanu). În limba contemporană, se vor contura anumite condiționări semantice, dar vor rămâne și contexte comune (vezi Jordan 1977 și mai ales Lombard 1971).

Derivatele adjectivale vechi în -tor nu disting numărul la feminin (-tor, pentru m. sg., -toare, pentru f. sg. și pl., și -tori, pentru m. pl.): „Ministerul englez ne este foarte *împotrivor*” (Ghica); „dumneai este foarte *îngrijitoare*” (Heliade Rădulescu); „cei mai *buni voitori* admiratori ai mei” (Bolintineanu); „o mulțime de uri *moștenitoare*” (Kogălniceanu). În intervalul analizat se generalizează formele cu sufixul -tor, în detrimentul celor etimologice în -toriu. Aceeași este situația pentru -ar / -ariu.

În Muntenia devin generale încă din prima parte a secolului al XIX-lea formele cu -tor (și -ar), cu cu -r dur (Gheție 1975: 446; vezi și 440, 442, 505), fapt reflectat și de gramatici (vezi Costinescu 1979: 159).

Un oarecare conservatorism se observă în Transilvania (fapt ilustrat și de gramatici, vezi Costinescu 1979: 158–159). La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, aici formele în -toriu erau generale, alternând apoi cu cele în -tor (vezi Gheție 1975: 543, 483; vezi și 472, 473, 533, 535–538): „n-au loc *stătătoriu*” (Budai-Deleanu, Ș.A. II); „articol *hotărătoriu*” (idem); „un neam *purcegătoriu* de la romani” (idem, Ș.A. III); „La paragraful *următoriu*” (idem); „să fie *mulțumitoriu* înălțaților împărați” (Bobb, Ș.A. II); „un obicei *roditoriu* de atâtea rele” (Maior, Ș.A. II); „Cel mai *răbdătoriu* întră dobitoace iaste cămila” (idem); „*întrebătoriu* protopop” (idem); „arhierul uniților e *detoriu* să sufere” (idem); „calvinul *izvoditoriu*” (idem); „preotul *slujitoriu*” (idem); „pământul *roditoriu*” (Petrovici, Ș.A. III); „eu sânt Domnul Dumnezeu *râvnitoriu*” (idem); „și mai *încredințătoriu* semn” (Bojincă, Ș.A. III); „Nemica deosebit *însemnătoriu*” (Miorescu); „un *lingușitoriu* reptil” (idem); „Doamne! sum *nemulțumitoriu* cătră tine!” (idem). Vezi și exemple precum: *adaugătoriu*, -oare, *aducătoriu*, -oare, *adulmătoriu*, -oare, *adulmecătoriu*, -oare, *adulcitoriu*, -oare, *adumbrătoriu*, -oare, *adunătoriu*, -oare, *adămănitoriu*, -oare, *adăpătoriu*, -oare înregistrate de Budai-Deleanu în lexiconul său (Budai-Deleanu, Ș.A. III).

În Moldova, grafia cu -r moale este predominantă până spre 1860 (pentru detaliile din gramatici, vezi Costinescu 1979: 159). După aceea, devin majoritare formele în -tor (vezi Gheție 1975: 529; vezi și 452, 455, 456, 519, 522, 523): „boier generos și *iubitoriu* de cultură” (Asachi); „cu un strigăt *tunătoriu*” (idem); „cântul *următoriu*” (idem); „este *datoriu* să dovedească împotrivirea sa” (*Codul Calimach*); „în *următoriu* cap.” (idem); „rămâne el *răspunzătoriu* pentru paguba pricinuită; rămâne *răspunzătoriu* pentru cele din împotrivă întâmplare” (idem); „excluzivul (*scofătoriu*, *îndepărtătoriu*) drit” (idem); „cu un preț *întâmplătoriu* ori hotărât” (idem); „dominanta *următoriu*ului bas” (Vorobchievici).

Nu toate formele în -ariu, -oriu ale adjectivelor și substantivelor vechi întâlnite în texte oglindesc uzul epocii; unele sunt promovate în scris din rațiuni etimologizante (Munteanu, Țara 1978: 143).

Unele adjective cu radicalul în -c sau -g (*adânc*, mic, sec; *drag*, întreg, larg, lung, stâng etc.) sunt utilizate mai frecvent cu trei forme: *adânc*, lung (m. sg.), *adâncă*, lungă (f. sg.), *adânci*, lungi (pl., m. și f.). În afară de formele de f. pl. în -i, în texte se găsesc și forme în -e, care reprezintă la unii autori continuarea naturală a

normei din limba veche, iar la alții reluarea conștientă a unui element arhaic pentru virtuțile lui literare: „Cu cuvinte-*adânce*, neînțelese” (Budai-Deleanu); „sulițe *lung*” (idem); „Căpetenia cetății-*întrege*” (idem; vezi și Seche, Seche 1962: 50); „după niște *lung*e și varie împilări” (Heliade Rădulescu); „planuri *sece*” (idem); „aceste mizerii *mice*” (idem); „protectriță a insulei *întrege*” (Bolintineanu); „toate *micele* supărări” (Kogălniceanu); „vorbele *lung*e” (LM Gl., s.v. *năbușire*). La Eminescu se întâlnesc multe astfel de exemple (vezi și Rosetti, Gheție 1969: 318 și Mancaș 1974: 161): „inime *mice*”; „visuri *sece*”; „acelor antiteze *adânce*”; „râsul apelor *adânce*”; „îmbrăcată-n *lung*e straie”; „Durerii tale *lung*e”; „Să arză tulpine / *Întrege* de brazi”. La formele articulate de f., ezitarea este și mai mare: „*micele* state” (Eminescu), dar și „*micile* ciocniri” (idem); „cheia *întregei* ordini cerești” (idem), dar și „în sânul *întregii* națiuni” (idem).

Adjectivul *drag* este înregistrat cu aceleași ezitări la f. pl., *dragi* / *drage*: „Nimicuri *drag*i” (Văcărescu); „*dragile* lumine” (Eminescu) – „zilele *drage*” (Budai-Deleanu); „Îmi era *drage* aste ființe” (Heliade Rădulescu); „Spuneți, spuneți, *drage* unde” (idem); „Hei, *dragele* mele vere, zice Spânul” (Creangă); „În visul țarei *drage*, în stâncele-i cărunte” (Eminescu).

Forme arhaice / expresive de f. pl. terminate în *-(i)e*, în loc de *-(i)i*, apar și la adjectivele din seria *castaniu*, *pustiu*, în tiparul cărora au fost atrase și adjective noi, ca *straniu*, *propriu*: „visuri *stranie*” (Gane); „din *propriele* protocoale” (Kogălniceanu). Exemplele abundă la Eminescu: „Împăratul pune mâna și alunele *sglobie* / Peste fața cea de masă durăind se împrăstie”; „haine *argintie*”; „pânze *argintie*”; „vrăji *pustie*”; „frunzele *pustie*”; „Astei *stranie* povești...”; „imputări *târzie*”; „a hotărârii *târzie*”; „fire *viorie*” etc.

Pentru folosirea la diverși autori a femininului pl. în *-e*, în loc de *-i*, și invers, în *-i*, în loc de *-e* (ca supra, 1.1), precum și pentru ezitarea între GD f. sg. în *-ei* și *-ii*, vezi și Fischer (1958), Lăzărescu (1969: 88), Cruceru (1969: 122), Rosetti, Gheție (1969: 318), Rosetti, Cazacu, Onu (1971: 488), Mancaș (1974: 161).

Gramaticile înregistrează destul de corect formele de pl. ale acestor adjective, ilustrând, în general, situația din texte. De exemplu, apar formele de f. pl. *seci*, *mici*, *întregi*, *largi*, *lungi*; *târzii*, *vechi* la Cipariu ([1869] 1992: 178), *lungi*, *murgi*, la Diaconovici-Loga ([1822] 1973: 76), *lungi*, *largi*, *adânci*, *mici*, la Bălășescu (1848: 39-49). În Micu, Șincai ([1780] 1980: 31, [1805] 1980: 143), se spune că formele de f. sg. în *-gă* fac pluralul în *-gi*. Massim (1860: 23) menționează formele *seci* (m. pl.) și *sece* (f. pl.).

Adjectivul *viu* are trei forme flexionare: *viu* (m. sg.), *vie* (f. sg.), *vii* (m.f. pl.): „spirit literare *viu*” (Maiorescu); „ca o martură *vie*” (Negruzzi); „*vii* monumenturi” (Budai-Deleanu, Ș.A. III). Forma învechită de f. pl. *vie* este atestată foarte rar: „Acelor *vie* stele” (Asachi); „minuni *vie*” (Eminescu). Sporadic, am întâlnit și forma de f. sg. *viuă*: „cu *viuă* plăcere” (Uricariul, în DLR, s.v. *privire*); „cu *viuă* mulțumire” (Eminescu); „Nicăiri suvenirea leagănelui nu s-a putut păstra mai corectă și mai *viuă*” (Hasdeu, în DLR s.v. *leagăn*); „Cu *viuă* părere de rău” (I.L. Caragiale, în Arvinte 2007: 20).

Micu și Șincai, în prima ediție a *Elementa linguae daco-romane sive valachicae*, dau pentru m. *viu* forma de f. *viuă*: „Adjectivele care la genul masculin se termină în consoane la feminin primesc *ă*; de ex. *lung* « longus », *lungă* « longa », *viu* « vivus », *viuă* « viva » etc.” (Micu, Șincai [1780] 1980: 35). În ediția ulterioară, perechea *viu* –

viuă este exclusă din ilustrarea acestei reguli de formare a femininului (Micu, Șincai [1805] 1980: 147). Femininul *viuă* este posibil să fie o creație latinistă (David 1980: 142 și Todoran 1982: 167).

În secolul al XIX-lea, adjectivul *nou* are, în general, următoarele trei forme: *nou* (m. sg.), *nouă* (f. sg. și f. și n. pl.), *noi* (m. pl.): „cu *noao* cuvinte” (Budai-Deleanu, Ș.A. III); „condeie *nouă*” (Negruzzi); „în băile de aur a lumii *nouă*” (Kogălniceanu); „locuri *nouă*, bucate *nouă*” (Asachi); „dă naștere unei *nouă* generațiuni” (Hasdeu); „le voi supune unei *nouă* analize” (idem); „Cuvintele *nouă*” (Odobescu); „*nouă*le descoperiri” (Eminescu); „era libertăților și a *nouă*lor legi încurcate” (idem); pentru mai multe exemple din scrierile lui I.L. Caragiale, vezi Arvinte (2007: 4–11, 23, 27, 31). La câțiva autori, mai ales din Muntenia, apare sporadic forma de f. pl. *noi*. La aceștia, femininul pl. *noi* nu este exclusiv, ci alternează cu f. pl. *nouă*: „facere de legi *noi* politice” (Ghica), „planuri *noi*” (idem) – „bucățile alea *nouă*” (idem); „« La legi *noi*, / Lingariți *noi*! »” (Heliade Rădulescu), „Ci da tot pe dinapoi, / După legile mai *noi*” (idem) – „toate zicerile cele *nouă*” (idem), „numiri *nouă*” (idem); „orbiți de *noile* frumusețe” (Kogălniceanu), „bază a *noii* reforme” (idem) – „izvor de *nouă* senzații și de *nouă* întrebări” (idem), „La legi *nouă*, om nou” (idem); „*noile* nume” (Eminescu) – „cu *nouă*le greutăți” (idem).

Cipariu ([1869] 1992: 178;) înregistrează forma unică pentru pl. *noi* din Muntenia („*foi noi, cărți noi* în loc de *nouă*”), dar recomandă formele de pl. care disting genul (vezi infra, 1.7): m. pl. *noi*, f. pl. *nouă* [*noue*], n. pl. *nouă* [*noua*]. Munteanu (1860: 28) face aceeași recomandare și califică drept „provințialism” forma de pl. *noi* generalizată pentru toate cele trei genuri.

În perioada studiată, continuă să fie folosite formele *roș*, *roșu*, *roșiu* (m. sg.), *roșă*, *roșie* (f. sg.), *roși*, *roșii* (m. pl.) și *roșe*, *roși*, *roșii*, *roșie* (f. pl.), care conțin fie radicalul alomorf *roș-*, fie radicalul alomorf *roși-* (pentru explicații istorice ale acestei variații, vezi Iordan, Guțu Romalo, Niculescu 1967: 109). Aceste forme pot fi grupate în diverse subclase flexionare, cu patru sau trei forme, de exemplu: *roș* (m. sg.), *roșă* (f. sg.), *roși* (m. pl.), *roșe* (f. pl.); *roșu* (m. sg.), *roșă* (f. sg.), *roși* (m. pl.), *roșe* (f. pl.); *roșiu* (m. sg.), *roșie* (f. sg.), *roșii* (m. f. pl.); vezi și Cipariu ([1869] 1992: 104). Paradigma neregulată cu trei forme care s-a fixat în româna literară contemporană (m. sg. *roșu*, f. sg. *roșie*, m. f. pl. *roșii*) este cel mai bine reprezentată și în secolul al XIX-lea. De notat însă că și forma de m. și n. sg. *roș* este destul de frecventă. Iată câteva exemple: (m. și n. sg.) „postav *roșu*” (Kogălniceanu), „vin *roș*” (Asachi), „un fes *roș*” (Creangă, în DLR), „un brâu *roș*” (Marian, în DLR), „un anteriu de sevai *roș-gălbui*” (Odobescu, în DLR), „Alb, *roșiu*, ș-orcum de-ai fi tu în obraz” (Budai-Deleanu, în DLR); (f. sg.) „fermeneaua cea *roșie*” (Kogălniceanu), „cam *roșă* coamă” (Asachi, în DLR), „fața *roșă* de sfială” (Eminescu, în DLR); (m. pl.) „șacșării cei *roșii*” (Kogălniceanu), „cu păreți *roși*” (Asachi), „*Roși* și vineți, albi-s snopii” (Eminescu); (f. și n. pl.) „hainele cele *roșii*” (D. Golescu), „cu flori *roșii*” (Eminescu), „două fanare *roșe*” (Asachi), „picioarele rămân *roșe* și îmflăte” (Fătu), „În salele pustie lumine *roși* de torții” (Odobescu), „Flori *roși* de jeratic” (Eminescu), „Pene *roși* pe cap purtând” (Negruzzi), „rochiile *roși* și tulpanele galbine” (Russo), „vinele acele *roși*” (Drăghici). Există și o formă rară de f. și n. pl. în *-ie*, după cum se indică în DLR: „Roze *roșie*” (Eminescu, în DLR), „flori *roșie* de mac” (Eminescu), „fructele care sunt rotunde, *roșie* și cam îndoite” (Barasch), „cereșe *roșie*” (idem).

Adjectivele de tipul *lălâu*, *molâu*, *amărâu* și de tipul *instantaneu*, *marmoreu*, *pigmeu*, *rozaceu*, *violaceu* sunt utilizate cu trei forme: *lălâu* (m. sg.), *lălâie* (f., sg. și pl.), *lălâi* (m. pl.), respectiv *instantaneu* (m. sg.), *instantanee* (f., sg. și pl.), *instantanei* (m. pl.). Rar, la f. și n. pl., au și o formă omonimă cu m. pl.: „eterne picioare *marmorei*” (Eminescu); „frunței ei *marmorei*” (idem).

Adjectivul *june* este folosit cel mai frecvent cu trei forme, ca și substantivul: *june* (m. sg. și f. pl.), *jună* (f. sg.) și *juni* (m. pl.). Unii autori, izolat, au încercat regularizarea acestei paradigme speciale fie după modelul adjectivelor cu două forme (cf. *dulce*, *dulci*): „*junele* om” (Heliade Rădulescu); „pe *junele* Hagi” (Asachi); „un *june* inginer” (Odobescu); „du la Hloe cea *june*” (Asachi); „*junea* Românie” (idem); „o Romă *giune*” (idem), fie după modelul adjectivelor cu patru forme (cf. *bun*, *bună*, *buni*, *bune*): „*junul* om” (Heliade Rădulescu); „o *jună* naltă fată” (Negruzzi); „*jună* amantă” (Filimon, în Gheție 1956: 162); „*juna* direcție din Iași” (Maiorescu). Această încercare de regularizare a paradigmei nominale moștenite s-a făcut, probabil, și sub influența modernă a fr. *jeune* (vezi DA), a folosirii frecvente cu sensul general „tânăr” (adjectiv cu patru forme).

Codru-Drăgușanu (1848: 32) și Cipariu ([1869] 1992: 178) includ adjectivul *june* în clasa din care fac parte și *dulce*, *fierbinte* etc.

1.3. Adjectivele cu două forme flexionare

Clasa adjectivelor cu două forme se caracterizează prin mai multe tipuri de sincretisme: adjective cu o singură formă pentru sg. și o singură formă pentru pl. (*dulce*, *limpede*, *mare*, *moale*, *rece*, *tare*, *fierbinte*); adjective cu o singură formă pentru m. și o singură formă pentru f. (subtipul *bălai*, *greoi*, *rotofei*; subtipul *dibaci*, *fugaci*, *robaci*); adjective cu formă diferită doar pentru f. sg. (*albăstrui*, *gălbui*). Unele lexeme au variante morfologice.

Temporar, în perioada cercetată, această clasă s-a îmbogățit cu o serie de neologisme (*amicale*, *amicali*; *amabile*, *amabili*; *agravante*, *agravanti* etc.) adaptate după modelul adjectivelor cu două forme în *-e / -i* (cf. *dulce*, *dulci*); ulterior, norma limbii literare s-a oprit la patru forme (cf. *bun*, *bună*, *buni*, *bune*). Tot în această clasă au fost incluse și câteva adjective noi (tipul *atroce*, *tenace*), dintre care unele vor fi utilizate în limba contemporană mai frecvent invariabile (*atroce*, *eficace*, *feroce* etc.), altele, mai frecvent cu două forme (*novice*, *sagace*, *tenace*). Pentru aceste adjective, vezi infra, 1.6.3.

Forma de pl. *mari* este generală, spre deosebire de perioada anterioară (vezi Frâncu 2009: 275). În cazuri cu totul izolate, mai apare f. pl. nearticulat *mare*: „ale lumi[i] *mare* / cinsti” (Văcărescu, în Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 524); „făcu *mare* pasuri” (Kogălniceanu, în Diaconescu 1975: 91). Puțin mai frecvente decât forma nearticulată de NA f. pl. *mare* sunt formele de f. articulat *marei*, *marele*, *marelor*: „înaintea *marei* puteri a lui Dumnezeu” (Negruzzi); „bazele *marei* reforme” (Kogălniceanu); „la *marele* reprezentațiuni teatrale” (Odobescu); „a *marelor* nenorociri” (Asachi), la care se adaugă și f. sg. neart. GD: „Al unchiului mai mare și a mătușei mai mare” (*Codul Calimach*).

Conform textelor parcurse, pluralul *tari* pare generalizat.

Formele de pl. *mari* și *tari* sunt înregistrate în gramaticile vremii: Diaconovici-Loga ([1822] 1973: 76), Bălășescu (1848: 40), Massim (1860: 23), Munteanu (1860: 28) etc.

Frâncu (2009: 275), referindu-se la perioada 1640–1780, menționează că forma invariabilă *tare* „apare până târziu mai ales în texte neliterare: « chituri groaznice de tare » (1790, Țara Românească, *Însemnare*, Corfus, 244)”.

Adjectivul *primar* este folosit cu patru forme (*primar*, *primară*, *primari*, *primare*). În afară de aceste forme, mai ales cu referire la un anumit grad de rudenie, există și o formă diferită de sg., *primare*, comună ambelor genuri: „*văru primariu*, *vară primare* sau *văru premare*, *vară premare*” (Cipariu [1869] 1992: 182); „Unchiul *premare* și mătușa *premare*” (*Codul Calimach*); „*vărul primare* și vara *primare*” (idem); „adică fiul și fiica a *vărului primare* și a *verii primare*” (idem); „cu sora mătușii moșului său de *văr primare*” (Kogălniceanu); „*probă primare*” (Csokotis, Ș.A. III); „*Cea primare* și mai de chepetenie virtute” (Diaconovici-Loga, Ș.A. III); „*văr primare* cu Chiorilă” (Creangă, în Arvinte 2002: 6) – cf. „e *văr primar* cu brațulba” (Alecsandri); „într-o grijă, *vară primară* cu spăima” (idem); „*doctorii primari*” (Cuciuran, în Ursu 1962: 260), „*plante primare*” (Drăghici, în Ursu 1962: 260). Alături de forma de f. pl. *primare*, ca în: „*Așa la dregătorii primare*” (Budai-Deleanu), foarte rar apare forma în *-i*: „*Primarile* lui necesități au fost cele trupești” (Săulescu, în DLR).

A fost folosită și forma *primariu* („*hirurg primariu*”, Vîrnăv, în Ursu 1962: 260), în legătură cu care Budai-Deleanu pune două note în *Țiganiada* (1800): „*Prim*, adică întii, este *adjectivă numerală*: *prim*, *primă*, ca și *întiiu*, *întie*. Sunt în limba noastră și *derivate* de la acest cuvânt, precum *primariu*, *primare*, cum să zice de obște *văr primariu*, adică *întie*lea *văr*, ca să să osăbească de la al doile *văr*. De-acolo să zice la noi începutul *verii*, *primăvară*, ca cum s-ar zice *întie vară*. Chir Filologos”; „*Primariu* va să zică de rândul *dintii*. Fil.”. În analiza variantelor morfologice alternante de mai sus este importantă etimologia acestora (forme și sensuri moștenite, amestecate cu forme noi și sensuri neologice; de altfel, în primul rând pe baza etimologiei, DLR separă în articole diferite adjectivul moștenit de cel neologic).

Lexemul *călare* are o utilizare care permite încadrarea în subclasa invariabilelor sau în cea a adjectivelor cu două forme (sg. *călare*, pl. *călări*). Când are utilizare clară de adjectiv, forma este în general acordată pentru plural: „alcătuită din călăreți polcovnicești *călări* și armați” (Filimon). În context de plural ambiguu sintactic (interpretarea ca adverb sau cea ca adjectiv fiind ambele posibile), este fie invariabil, fie, mai frecvent, acordat: „boierii cei mari mergeau *călări* pe cai arăpești” (Ghica); „Toți sânt *călări*” (Bolintineanu) – „ne suirăm iarăși *călare*” (Vulcan); „tot noi suntem *călare*” (Heliade Rădulescu).

Adjectivul compus *cuminte* are două forme (sg. *cuminte*, pl. *cuminiți*): „în gura *cumintelui* Ulis” (Eminescu); „d-nii filologi sânt oameni *cuminiți*” (idem). Există și exemple care arată trecerea de la statutul de locuțiune adjectivală la cel de adjectiv compus invariabil: „Scrisorile (...) pline de idei bune și *cu minte*” (Ghica); „*fiți cu minte*” (idem); „cei ce sânt *mai cuminte* și *mai norocoși*” (Țichindeal, Ș.A. II); „cei care nu erau [a]mestecați, sânt cei *mai cu minte*” (Măiorescu).

Adjectivele mai vechi de tipul *dibaci*, *fugaci*, *robaci*, *stângaci*, *sugaci* sunt folosite cu două forme, care nu disting numărul: „băiatul e un sufragiu *dibaci*” (Heliade Rădulescu); „în egoismul oamenilor *dibaci*” (Ghica); „*parada (...) dibace*” (Eminescu); „prin slujbe *dibace*” (Odobescu). Probabil sub influența modelului romanic (cf. *atroce*, *atrocî*, infra, 1.6.3), apar și formele unice de sg. de tipul *fugace* (LM, Codru-Drăgușanu 1848: 32) și *stângace* (LM): „temp *fugace*” (LM); „apa

fugace" (idem); „din mâinele *fugacelui*" (Heliade Rădulescu); „om *stangace*" (LM); „muliere *stangace*" (idem), precum și forme de f. și n. pl. în *-i*: „[animalile] *stangaci*" (idem).

Tot în tiparul cu două forme se încadrează și adjectivele de tipul *greoi*, *rotofei*, *bălai*. Pentru m., sg. și pl., este folosită o singură formă (*greoi*), iar, pentru f., sg. și pl., tot o singură formă (*greoie*): „cu părul *bălai*, gene *bălaie*" (Bolintineanu); „*bălaie* și rumenă ca o roză" (idem); „aparatur *greoi*" (Eminescu); „mocanilor celor *greoi*" (idem); „Oile merinos sânt *rotofeie*" (*Albina românească*, 1829, în DLR) etc.

Adjectivele de tipul *gălbui*, *albăstrui*, *amărui* au două forme flexionare, cu ezitări în realizarea formei de f. pl.: *gălbui* (m. sg, m. pl., rar și f. pl.) și *gălbuie* (f. sg., posibil și f. pl.): „E roșu, pătat, negru, *gălbui*?" (Heliade Rădulescu); „cei patru păreți *gălbui*" (Eminescu); „dungă mohorâtă și *gălbuie*" (idem); „Pe coastele *gălbuie*" (Heliade Rădulescu); „Pe-a lui maluri *gălbui*" (idem).

Cele două forme flexionare ale adjectivului *vechi* – *vechi* (m., sg. și pl., f. pl.) și *veche* (f. sg.) – în perioada studiată alternează cu realizările flexionare conservatoare *vechiu* (m. sg., uneori doar grafie, precum *bunu*, *frumosu* etc.) și *vechie* (f. sg., uneori și f. pl.). Acestea apar mai ales la scriitorii din Transilvania și Moldova, dar nu lipsesc nici la cei din Muntenia: „este cuvânt *vechiu*" (Budai-Deleanu, Ș.A. II), „cronicariu *vechiu*" (idem, Ș.A. III), „numele vreunui zeu *vechiu*" (Bojincă, Ș.A. III), „Era d-ăl *vechiu* ori d-ăl nou?" (Heliade Rădulescu), „Leul *vechiu*" (Ghica-Sturza), „Către schitul *vechiu* și sfânt" (Eminescu) – „Nistor, cel mai *vechi* cronicariu" (Budai-Deleanu, Ș.A. III); „cea mai *vechie* rămășița romanilor" (idem), „în legea *vechie*" (Maior, Ș.A. II), „de dragostea cea *vechie*" (idem) – „zidire *veche*" (D. Goleșcu); „în unele păduri *vechie*" (Barasch), „În timpurile cele *vechie*" (Vorobchievici), „Picioarele lui *vechie* cu piatra-mpreunate" (Eminescu) – „din vremile cele mai *vechi*" (Bălcescu).

1.4. Adjectivele cu mai mult de patru forme flexionare

Cuantificatorii indefiniți adjectivali *mult* și *puțin* au cinci forme uzuale: (m. sg.) *mult*, *puțin*, (f. sg.) *multă*, *puțină*, (m. pl.) *mulți*, *puțini*, (f. pl.) *multe*, *puține*, (GD pl.) *multor*, *puținor*. Față de adjectivele calificative prototipice, aceștia pot marca flexionar GD pl. și prin desinența specific pronominală *-or* (*multor*, *puținor*). Astfel, GD pl. se poate realiza fie flexionar, cu ajutorul desinenței de tip pronominal *-or* („după mărturia mai *multor* persoane", Eminescu; „fapta *puținor* oameni", idem), fie analitic, cu ajutorul prepoziției *a* urmate de o formă nemarcată cazual („rezultatul muncii *a multe* generații", Eminescu; „vestea întoarcerei *a puțini* oameni către credința (...)", Maior), fie mixt („aflând urzirea, izvorul și cauza *a multor* îndatinări", Bojincă, Ș.A. III; „este izvorul *a multor* abuzuri pentru țaran", Bălcescu). Marcarea sintetică a cazului oblic se poate face și cu ajutorul desinenței de tip nominal(-adjectival) *-lor*: „din pricina *multelor* oștiri" (D. Goleșcu); „numele *puținelor* institute" (Eminescu); „în voea *puținilor* credincioși" (Bălcescu). Este preferată însă desinența *-or*.

Cipariu ([1869] 1992: 185) discută numai despre adjectivul *mult*, în cazul căruia indică cinci forme flexionare (*mult*, *multă*, *mulți*, *multe*, *multor*). Referitor la GD, autorul

precizează că se folosesc construcții cu prepoziția *a* urmată de „nominativ”, adeseori și pentru pl. („*a mulți oameni în loc de multor oameni*”), și că, la plural, forma *multor* poate fi urmată de „*a* paragogic” (*multora*). Folosirea formei adjectivale antepuse *multora* în texte este foarte rară: „Făcui cunoștința mai *multora* maici” (Bolintineanu); „O altă mare zidire, ce o numesc Școala *a multora* meșteșuguri” (D. Golescu); „rădăcina *a multora* răutăți” (Zilot).

În afară de formele adjectivale anterioare, în texte se găsesc și formele *multei*, *puținei* și *multului*, *puținului*. Utilizarea singularului în pozițiile de GD este însă rară: „din pricina *multei* îmbuibări” (Albineț, în DLR, s.v. *dovedi*); „din pricina *puținei* îmbrătoșeri ce are publicul nostru asupra literaturii” (*Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1843, în DLR, s.v. *zdruncinare*); „din pricina *multului* umblet” (Penescu, în DLR, s.v. *umblet*); „din cauza *puținului* respect” (Hasdeu).

Codru-Drăgușanu (1848: 10) înregistrează formele de GD sg. m. *multui*, *puținui* (cf. și *multui* în LM), care nu au fost găsite în texte.

Adjectivul pronominal *atare* este mai puțin utilizat în comparație cu locuțiunea în care intră (*ca atare / ca atari*) și mult mai puțin în comparație cu invariabilul *asemenea*. În texte, cele mai întâlnite forme sunt: *atare* (ca formă unică de sg. NA; destul de frecvent, și ca formă unică de pl. NA) și *atari* (pentru pl. NA, indiferent de gen); sporadic, apar și *atărui*, *atărei* și *atărora* (pentru GD). Omonimia generală pentru NA este ilustrată de exemplele: (sg.) „pre *atare* dobitoc păduchios” (*Calendariu*, 1814, în DA); „*atare* viață” (Țichindeal, în DA); „*atare* faptă” (Murgu); „*atare* obiect” (idem); (pl.) „după *atare* îndemnuri” (Diaconovici-Loga, Ș.A. III); „*atare* păsări” (Bălcescu, în DLR, s.v. *vecinătate*); „*atare* adevăruri” (Murgu); „numai până la *atare* hotare” (idem). Pentru pl. NA este folosită și forma *atari*: „*Atari* școale (...) nu se realizează cu urgența dorită” (*Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1861, în DLR, s.v. *urgență*); „fără a rumpe prin *atari* « petreceri » legământul frăției grece” (Hasdeu); „fiecare din *atari* transacțiuni” (idem); „*atari* vițuri” (Cipariu). Forme marcate de GD apar la Murgu (1834–1836, în ediția din 1986) și la Hasdeu (în *Ion-Vodă cel Cumplit*, ediția din 1865): „cum se deșteaptă într-însul conștiința *atărui* obiect” (Murgu); „pe bazea *atării* combinațiuni” (Hasdeu); „ca să nu fie marture *atărora* scene” (idem). În antepunere, la GD, adjectivul poate avea particula *-a* (vezi și Cipariu [1877] 1992: 352): „adevărul *atăreia* spunerii” (Murgu); „adevărul *atăreia* propoziții” (idem).

Formele găsite în texte sunt în concordanță cu descrierea din Cipariu ([1877] 1992: 352). Este greu de spus însă care era uzul lor real în epocă: ce raport de frecvență exista la pl. între formele *atare* și *atari* și dacă exista o distribuție pe genuri, cât de mult erau utilizate formele de GD, în ce măsură folosirea anumitor forme ținea de limba vorbită, continuând natural o situație anterioară, sau de limba cultă, reprezentând construcții analogice.

1.5. Adjectivele invariabile

Sunt folosite ca adjective invariabile cuvinte mai vechi în limbă: „îvingere *lesne* și strălucită” (Bolintineanu); „slabu e un om *anevoie*, fricos” (Ghica); „cu părul *vâlvoi*” (Heliade Rădulescu); „Dacă n-ar fi și prostie, ar fi obrăznicie *sadea*” (Eminescu); „voi le plățiți *peșin*” (idem) și creații și împrumuturi noi: „Boierii cei

bătrâni, lume *aparte*, țin la obiceiurile vechi” (Russo); „am crezut că pe vapor mă aflasem, fără să știu, în societatea vreunui fecior de împărat *incognito* sau a vreunui conspirator mare” (Ghica); „părerile *rococo* ale negustorilor” (Măiorescu); „confuziunea materială a edițiilor *princeps* de cărți tipărite românește mai nainte” (Odobescu).

Lexemul *anume* apare în contexte care atestă trecerea spre utilizarea adjectivală: „locuiați cu un profesor *anume* Furnarache” (Ghica); „un tânăr pânzar *anume* Malec” (Gorjan). Sensul contemporan indefinit este rar: „un *anume* conducător Flaccus” (Maior); „de la un *anume* Dobrotici” (Eminescu); „un *anume* consiliu” (idem); „Dorința unor *anume* oameni” (idem).

Invariabilele folosite adjectival sunt și pronominalele *așa* și, cu multe variante formale, *asemenea*: „la o *așa* mănăstire” (D. Golescu); „la *asemene* tâmplări” (Budai-Deleanu, Ș.A. III); „*asemenea* gogomăanii” (Negruzzi).

Cipariu ([1869] 1992: 178) include adjectivul *asemene* în clasa cu două forme (cf. *dulce*, *-i*). Este greu de decis dacă în context de pl. *asemeni* este o formă acordată la pl., din moment ce adverbul însuși are și forma (*de*) *asemeni*, iar *asemeni* poate apărea și la sg.: „pre *asemeni* vechi monumente” (Russo); „d-un *asemeni* autor” (Heliade Rădulescu). E adevărat însă că forma *asemeni* apare mult mai frecvent în context de pl. decât de sg. Dacă se acceptă că *asemeni* e o formă de pl., atunci aceasta cel mai probabil este efectul unei regularizări analogice culte (cf. *atari*).

1.6. Fluctuații în adaptarea morfologică a adjectivelor neologice

În perioada cercetată, intră în limbă foarte multe adjective. Având în vedere situația generală a românei de la acea vreme, în mod firesc, adaptarea morfologică a adjectivelor noi, ca și cea grafică și fonetică, a fost inconsecventă, instabilă, variabilă. Cele mai mari fluctuații morfologice au existat în cazul adjectivelor de tipul *anual(e)*, *amabil(e)*, *prudent(e)* și al celor de tipul *obligator(iu)*, *literar(iu)*. Primele au circulat în paralel și cu două forme (în *-e* la sg. și în *-i* la pl.), și, ca în limba contemporană, cu patru forme (\emptyset , *-ă*, *-i*, *-e*); la sfârșitul perioadei a fost în general preferată utilizarea a patru forme. Pentru al doilea tip, au fost folosite forme din paradigma \emptyset , *-ă*, *-i*, *-e* (cf. *ușor*, *rar*) amestecate cu forme din paradigma *-iu*, *-ie*, *-ii* (cf. *straniu*), preferința pentru o anumită formă fiind aleatorie. Adjectivele de tipul *atroce*, *tenace*, mai puțin numeroase și mai puțin utilizate, au fost încadrate în clasa cu două forme, cu *-e* la sg. și *-i* la pl.; în texte apar și forme diferite de cele recomandate. Această clasă mică este interesantă pentru istoria unei norme constant nerespectate în româna contemporană (adjective considerate și recomandate invariabile de lucrările normative, dar utilizate și variabil, și invers, vezi XX, Adjectivul, 1.3, 1.5).

1.6.1. Adjectivele neologice de tipul *anual(e)*, *amabil(e)*, *prudent(e)*

O serie de adjective neologice sunt încadrate fie în clasa flexionară cu patru forme (*amabil*, *-ă*, *-i*, *-e*), fie în cea cu două forme (*amabile*, *-i*). Cele două tipuri de adaptare, care nu sunt utilizate consecvent, coexistă până la sfârșitul perioadei analizate. Din punctul de vedere al românei contemporane, cea mai pregnantă caracteristică a morfologiei adjectivului în secolul al XIX-a este dată de formele noi de tipul *astrale*, *-i*, *abile*, *-i*, *amabile*, *-i*, *prudente*, *-i* etc., cu *-e* la sg. și *-i* la pl., după model latin și italian.

În intervalul analizat, au două forme (cf. *dulce, dulci; fierbinte, fierbinți*) adjectivele noi terminate, în primul rând, în *-ale, -ile, -bile, -ante / -ente / -inte*, dar și altele, în *-are, -ice, -ore* etc. Finalele menționate, care nu s-au constituit ca atare în sufixe viabile, au servit la acomodarea temporară la română a diverselor sufixe străine, în special latino-romanice. De exemplu, conform Ursu (1969: 136–139), sufixele adjectivale *-alis* (lat.), *-alisch, -al* și *-ell* (germ.), *-альный* (rus.), *-al* și *-el* (fr.) și *-ale* (it.) au fost redată în română prin *-al* și *-ale*; în *-ent, -ente* și *-ant* au fost adaptate derivatele cu sufixele *-ent* (fr. și germ.) și *-ente* (it.); în *-ant* și *-ante*, cele în *-ant* (fr. și germ.) și *-ante* (it.); în *-bil* și *-bile*, adjectivele cu sufixele *-bilis* (lat.), *-ble* (fr.) și *-bile* (it.). Corespondentele românești viabile ale sufixelor străine sunt cele fără *-e* (*-al, -bil, -ent* etc.). Vezi și bibliografia citată în Ursu (1969: 133).

Adjectivele adaptate în *-e* la sg. și *-i* la pl. au fost promovate de unii intelectuali (Heliade Rădulescu, Codru-Drăgușanu, Cipariu, Laurian, Massim etc.) în mod explicit, prin gramatici și dicționare, sau implicit, prin folosirea lor (în scris). Propunerea acestei soluții de adaptare morfologică a avut și un scop ideologic: să arate latinitatea limbii române, asemănarea cu italiana. În secolul al XIX-lea, un rol important în normarea limbii l-a avut criteriul estetic (vezi Zafiu 2007); și soluția de încadrare a acestor adjective noi în clasa cu două forme a avut rațiuni eufonice: formele în *-e* generalizate la sg. erau percepute probabil ca mai plăcute decât, de exemplu, cele în *-ă* la f. sg. (în domeniul muzicii s-au păstrat, de altfel, indicațiile adverbiale în *-e*: *amabile, cantabile, andante* etc.). Unii autori de gramatici au motivat ca naturală această adaptare prin existența în română a unor adjective asemănătoare moștenite din latină (*dulce, rece, tare, fierbinte* etc.). Mai ales în a doua jumătate a secolului, formele în *-e, -i* apar imitativ și la alți scriitori, mai degrabă din necesități practice.

Massim și Codru-Drăgușanu amestecă în clasa adjectivelor cu sg. în *-e* și pl. în *-i* elemente vechi și elemente neologice: *mare, tare, moale, naționale, nobile, presinte* (Massim 1860: 23); *dulce, ferice, june, mare, tare, moale, nobile, rece, civile, facile, fugace, mobile, mordace, supțire, sterile, ferbinte, umile, vizibile, iute, teribile, oribile, amabile, mirabile, sensibile* (Codru-Drăgușanu 1848: 32).

Numărul adjectivelor neologice de acest tip este foarte mare în LM; la litera A, autorii includ peste 95 de adjective de acest tip: *abbatiale, abdominale, abile, abitabile, abituale, abominabile, absente, abstinent, abundante, accensibile, accesibile, accidentale, accommodabile, accusabile, acervale, actuale, additionale, addressante, aderente, adjacente, ajutabile, adjutante, administrabile, administrante, admirabile, admissibile, admissionale, adolescente, adoptabile, adorabile, adornabile, adverbiale, affabile, affine, affirmabile, affluente, aggravante, agile, agitabile, agonale, agreste, allodiale, alluvionale, amabile, amante, ambulante, amendabile, amicabile, amicale, amovibile, amfiteatrale, amphorale, ancipite, angariale, animale, annale, anuale, antecedente, anteriore, anticonstitutionale, antifebrile, antimoniale, antipestilentiale, antipodale, antisociale, aparente, appellante, arabile, archiduciale, ardente, argumentale, ariale, armentale, arnipotente, arrogante, artificiale, ascensibile, aspernabile, aspirante, assistente, astrale, astringente, atroce, attenuante, attinente, audace, audente, audiente, augurale, auguriale, augustale, auspical, australe, automnale, autotele, azimutale. Forma terminată în *-e* este comună pentru m., f. și n. sg.: „cercul agonale”, „casa agreste”, „substantia animale, substantia vegetale”. Nici pentru pl. nu sunt înregistrate în dicționar forme diferite în funcție de gen: „jocurile agonali”, „vestimente agresti”, „vorbe amicali”, „medicamente astringenti”, „fapte agravanti sau attenuanti”, „corpurile organice sunt sau animali sau vegetali”. Pentru alte exemple din LM, vezi Diaconescu (1974: 75–76).*

În prima parte a perioadei, aceste adjective apar la Eufrosin Poteca (în *Filosofia cuvântului și a năravurilor*, Buda, 1829), fiind anterior consemnate de Iorgovici, în *Observații de limba românească*, Buda, 1799 (Ivănescu 1955: 33–34). Ursu (1969: 136–139) înregistrează finalele *-ale* (alături de *-al*), *-bile* (alături de *-bil*), *-ente* și *-ante* (alături de *-ent* și *-ant*) și în perioada 1760–1830, și în perioada următoare (1830–1860).

Heliade Rădulescu folosește adjectivele menționate și cu formele din limba actuală (mai ales în prima parte a activității sale), și adaptate la tiparul *-e*, *-i* (Ștefan 1969: 328): „inima cea frumoasă și *nobilă* a acestui rob”; „aerul *nobil*”; „să aleg pe acea mai *preferabilă* și mai potrivită cu împrejurarea”; „Nici vinul, nici timpul nu poate să fie *fatal*”; „principe *generali* de logică, de estetică, de retorică, de gramatică *generală*”; „o dreaptă scriere pe regulile adevărat *gramaticali* sau, mai bine, logice”. Autorul evită finala *-e* la masculine pentru a le diferenția de feminine, distincție respectată și de I. Răureanu: „educația *intellectuale*”, dar „animalul *irraționabil*” (apud Ștefan 1969: 328).

În scrierile lui Cipariu apar desinențele *-e* la sg. și *-i* la pl. pentru adjectivele neologice discutate: „Astă conjugățiune *speciale* sau specifică, în cât se abate de la regula *generale*”; „cuvântul *principale*”; „usul *vulgare* comune”; „pronunția *vulgare*”; „Prepusețiunile se împart mai încolo în *separabili* și *neseparabili*”; „cuvintele *formali*”; „două capeti *principali*”; „pronumele *personali*”; „persoanele *plurali*”; „terminațiuni *adiectivali*”; „formele limbei *gramaticali* și ortografice”; „regule *particulari*”; „conjugățiunile *precedenti*”; „patru clase ale cuvintelor *constant*” (exemple extrase din *Analitica* [1869] 1992). Consecvența aplicării acestei reguli implicite (în gramaticile sale, Cipariu nu tratează elementele neologice) este mai mică în scrierile neștiințifice: „un sinod *provinciale*”; „redactorul *oficiale*”; „începutul cursului *gimnaziale*”; „pre teren *legale*”; „scrisoaria *manuală*”; „Idea (...) e foarte *lăudabile*”; „episcop *greco-orientale*”; „Deviza timpului *prezente*”; „limba *literare*”; „parohiele *rurali*”; „interese *personali*”, dar și: „un atac *personal*”; „cetitoriul *oriental*”; „de la vicariul *general*”; „[foaie] *națională*”; „partea *morală*”; „lipsa e *urgentă*” (exemple extrase din *Epistolar* [1836–1877] 2005). Pentru mai multe exemple, vezi Diaconescu (1974: 29).

Și Maiorescu folosește aceste forme. În *Jurnal și epistolar*, vol. I [1855–1859], ediția din 1975, exemplele sunt numeroase: „o poezie (...) *ocazionale*”; „o femeie *sentimentale*”; „starea *profesorală* a gimnaziului”; „Așa stau singur, fără spirit *egale* – dezolat!”; „pentru dezvoltarea *spirituale*”; „o eroare *generale*”; „Istoria *naturale* o iau numai ca un studiu de plăcere; așadară, nu *fundamentale*”; „lipsa de câmpul *criticale*”; „Singurul om al Academiei, care mai e cu mine *nedespărțibile*”; „Nu cred să fiu *culpabile*”; „nice un principiu frumos nu e *realizabile*”; „impresiunea cea mai *nesuferibile*”; „e un egoist *teribile*”; „cât de vehemente sunt trebuințele *naturali*”; „reprezentările *teatrali*”; „să zică că sum subiectiv și *consecinte*”; „altfel nemica *interesante*”; „Nemica *importante*”; „În luna aceasta fui *diligente* cât putui”. În *Critice* (ediția din 1931), se găsesc exemple cu formele care s-au păstrat ulterior: „simțământul *natural*”; „cuvintele cele *originale*”; „rangul *necontestabil*”; „în modul cel mai *favorabil*”; „nu este *compatibil* cu ideile cele înalte” (din

„Asupra poeziei noastre populare”, 1867); „un popor este mai puțin *impresionabil*”; „o educațiune *prealabilă*”; „limba germană este *preferabilă* celei franceze sau vice-versa” (din „Limba română în jurnalele din Austria”, 1868).

Astfel de forme se găsesc și în scrierile lui I.L. Caragiale: „permite-mi, *nobilele* și *genialele* meu gentilom de Geniadevsky, a m-adresa”; „modestia ta *proverbiale*”; „eu am fost *culpabile*”; „fatigele *infernali*”; „*nenumărabili* brute”; „talente *venali*” (exemple din publicistică, preluate din Arvinte 2007: 5–18, unde se pot găsi mai multe ilustrări, din toate tipurile de texte).

În afară de autorii de mai sus, mulți alții folosesc formele în *-e*, *-i*: „numărul *duale*” (Maior, în Ștefan 1969: 328); „personalitate *importante*” (Bolliac, în Bulgăr 1956: 101); „lege *temporale* și *excepționale*” (idem); „În toate procesele *civili* și *criminali*” (Kogălniceanu); „unul din raportorii în cestiunea *rurală*, *onorabilele* domnul Gregorie Costache Iepureanul” (idem); „expresiunile *onorabilei* domn Brăiloiu” (idem); „în sânul Comisiunii *internaționali*” (idem) [dar și „Curtea *criminală*” (idem); „în zilele *memorabile*” (idem)]; „neîntrerupta urmărire a unui metod logic și *consecinte*” (Odobescu) [dar și „o sistemă cât se poate mai *consecintă*” (idem); „unele defecte mai *aparente*” (idem)]; „cu cea mai *elocinte* plasticitate” (Hasdeu); „un augmentativ *ecivalinte*” (idem); „din partea unui judecător atât de *competinte*” (idem); „prezița (...) nu este *indiferinte*” (idem); „într-un studiu *precedinte*” (idem); „vorba *existinte*” (idem); „existința *independinte*” (idem); „un element intensiv *ecuivalinte*” (idem); „unul din exemplele cele mai *elocinți*” (idem); „cu vorbele *corespundinți* zendice” (idem); „din dezvoltările *precedinți*” (idem); „nește terminațiuni *diverginți*” (idem). Vezi infra, 1.6.2, și exemplele cu formele *literare*, *necesare*, *populare*, *singulare* atestate la Maiorescu. Mai multe exemple de adjective adaptate temporar cu două forme se găsesc la Ștefan (1969: 327–329).

Unele adjective neologice apar cu *-e* final la sg. și *-i* la pl. doar sporadic: „alte poeme *lirici* scrise în dialectul dorian” (Bolintineanu); „tot lucrul *poetice* în cartea mea” (Maiorescu); „poporul *francese*” (*Libertatea*, 1864, în Ștefan 1969: 328). Sunt consemnate și formele de sg.: *abile*, *affine*, *agile*, *agreste*, *anteriore*, *posteriore* (intrări din LM).

1.6.2. Adjectivele neologice de tipul obligator(iu), literar(iu) / literare

O subclasă de adjective noi cu origine latino-romanică sunt adaptate ezitant, cu finala *-or* alternând cu *-oriu* sau cu finala *-ar* alternând cu *-ariu*. Această ezitare lexicală are implicații morfologice: forme din paradigma masculinului sg. în *-or* sunt folosite concomitent cu forme din paradigma masculinului sg. în *-oriu*. Aceeași este situația pentru adjectivele în *-ar* / *-ariu*. Și calcurile prezintă aceeași ezitare (*luminător* / *luminătoriu*).

Secundar, peste alternanța *-or* / *-oriu* și *-ar* / *-ariu*, se suprapun și formele în *-ore* și *-are*. De exemplu, în inventarul din LM sunt incluse, ca intrări, adjectivele *anteriore*, *posteriore*, *concolore* „de aceeași culoare”; aceste forme nu au fost găsite în textele parcurse. Câțiva scriitori folosesc forme adjectivale de tipul *necesare*, *literare*, *vulgare*.

Pentru un adjectiv cum este *iluzor(iu)*, sunt folosite forme din următoarele două clase flexionare: clasa cu patru forme (cf. *ușor, ușoară, ușori, ușoare*) – *iluzor* (m. și n. sg.), *iluzoară* (f. sg.), *iluzori* (m. pl.), *iluzoare* (f. și n. pl.) – și clasa cu trei forme care nu disting genul la pl. (cf. *straniu, stranie, stranii*) – *iluzoriu* (m. și n. sg.), *iluzorie* (f. sg.), *iluzorii* (pl., m., f. și n.). Pentru un adjectiv de tipul *obligator(iu)* sunt folosite în variație liberă forme din următoarele subtipuri flexionare: clasa cu trei forme care nu disting numărul la feminin (cf. *răbdător, răbdătoare, răbdători*) – *obligator* (m. și n. sg.), *obligatoare* (f. sg. și f. și n. pl.), *obligatori* (m. pl.) – și clasa cu trei forme care nu disting genul la pl. (cf. *straniu, stranie, stranii*) – *obligatoriu* (m. și n. sg.), *obligatorie* (f. sg.), *obligatorii* (pl., m., f. și n.). De menționat că pentru f. și n. pl. sunt folosite uneori și formele *iluzorie*, respectiv *obligatorie* (ca și la f. și n. pl. *stranii / stranie, pustii / pustie*). Iată câteva exemple care arată folosirea în liberă variație a formelor din paradigmele de mai sus: *obligator(iu)* – (m. și n. sg.) „caracterul (...) *obligator*” (*Uricariul*, 1866, în DLR); „studiu *obligatoriu*” (Eminescu); (f. sg.) „instrucțiunea *obligatoare*” (idem); „instrucțiunea *obligatorie*” (Ghica); (m. pl.) „termenii plății nu sunt *obligatorii*” (idem); (f. și n. pl.) „cărțile școlastice, deși sânt *obligatoare*” (Asachi); „dispozițiile în cestiu ne ar fi demult *obligatorii*” (Eminescu); „acele amende să fie *obligatorie*” (Ghica); *iluzor(iu)* – (m. și n. sg.) „un folos *iluzor*” (Asachi); „un beneficiu *iluzoriu*” (Ghica); (f. sg.) „[dispoziție] cu totul *iluzorie*” (Bălcescu); „libertatea țaranilor se făcu *iluzoară*” (idem); (m. pl.) „factori reali, *neiluzorii*” (Eminescu); (f. și n. pl.) „numai pretenții *iluzorii*” (Măiorescu); „dupe calcule *iluzorie*” (Odobescu). Nu au fost găsite în texte formele de m. pl. *obligatori* (cf. *răbdători*) și f. și n. pl. *iluzoare* (cf. *ușoare*). Exemplele sunt numeroase în textele științifice. Într-o lucrare din 1962, N.A. Ursu analizează formarea terminologiei românești în științele naturii, cele matematice și tehnice în perioada 1760–1860. Inventarul de cuvinte și forme al acestei lucrări oferă multe exemple de variante lexicale și morfologice libere: *distilatoriu*, „mașine *destilătoare*”; *explicătoriu*, *splicătoriu*, *spicătoriu*, *explicător*; *inflamator*, *inflamatoriu*; „căile *respiratoare*”, „organele *respiratorii*”, „aparatură *respiratorie*” etc.

Sufixul *-tor(iu)* este productiv în perioada analizată, are o utilizare mai largă decât în limba contemporană: „nu ne da pas să ne gândim de alte lucruri *mai interesătoare*, necum de acest bagatel” (Heliade Rădulescu); „și în scris adeverință de voia stăpânilor, *cuprinzătoare* anume că cutare rob și roabă sânt dreptți ai lui și voește a-i însoți cu a sa bună primire” (*Codul Calimach*); „câte o broșură *învățătoare* meșteșugului de a face zahăr din ciocălăi” (Negruzzi); „abia ne-au rămas câteva fragmente *neînsemnătoare* și o dramă întregă” (Odobescu). Măiorescu, în studiul „Limba română în jurnalele din Austria” [1868] (în *Critice* I, 1931: 117–118), condamnă folosirea improprie a sufixului în Transilvania; exemplele criticate sunt: „Un public *constător*”, „Obiect *legător* de atențiune”, „Parte *integratoare*”, „Putere *impunătoare*”.

Un adjectiv precum *originar(iu)* circulă cu forme din următoarele două clase flexionare: clasa cu patru forme (cf. *rar, rară, rari, rare*) – *originar* (m. și n. sg.), *originară* (f. sg.), *originari* (m. pl.), *originare* (f. și n. pl.) – și clasa cu trei forme care nu disting genul la pl. (cf. *straniu, stranie, stranii*) – *originariu* (m. și n. sg.), *originarie* (f. sg.), *originarii* (pl., m., f. și n.). Pentru f. și n. pl. sunt folosite uneori și formele de tipul *originarie*. Iată câteva exemple din texte: (m. și n. sg.) „*originar* din munți” (Eminescu); „în modul ei *originariu*” (Măiorescu); (f. sg.) „prin

apercepția *originară*” (Eminescu); (m. pl.) „în posesiunea nesupărată a locuitorilor *originari* ai lui” (idem); (f. și n. pl.) „în izvoarele *originare*” (idem); „cu opuri frumoase *originarie*” (Măiorescu). Nu au fost găsite în texte formele de f. sg. *originarie* și de pl. *originarii*.

În afară de formele de sg. în *-ar*, *-ariu* (m.) și *-ară*, *-arie* (f.), în unele texte se găsesc și forme de sg. în *-are*, comune pentru toate genurile (vezi supra, 1.6.1). Exemple numeroase se găsesc la Măiorescu, în perioada de tinerețe: „lucrăi ceva *estraordinare*”; „cu minte *estraordinare*”; „trebuie să aibă spirit *literare* viu”; „o viață independentă *literare* și filosofică”; „un studiu foarte *necesare*”; „un simplu cântec *populare* și mai mult *național-populare trist*”; „o fată cu minte *singulare*, unică”, dar și: „Nimica *estraordinariu*”; „În privința *literară*”; „Se făcu pace (...) *preliminară*” (exemple extrase din *Jurnal și epistolar*, vol. I, [1855–1859], ediția din 1975). Însă apar și în alte texte: „stelle *temporari*” (Petru și Arhimandrescu, în Ștefan 1969: 328); „usul *vulgare* comune” (Cipariu); „pronunția *vulgare*” (idem) etc.

În textele științifice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt multe adjective noi (împrumuturi, calcuri) cu forme ezitante de tipul *-ar* și *-ariu*. Același inventar de forme și cuvinte al lui N.A. Ursu (1962) conține numeroase exemple: *arbitrariu*, *arbitrar*, „coardele acestea nu sunt *arbitrarii*”; „tub *capilariu*”, „acțiune *capilarie*”, „vase *capilare*”; *circular*, *cercular*, „curant *circulariu*”; *complementariu*, *-ie*, „[unghi, arce] *complementare*”; *imaginariu*, *imaginar*, „rădăcină *imaginare*”; „atracțiile *molecularii*”, „schimbare *moleculare*”, „atragere *moleculară*”; *muscular*, „sistem *musculariu*”, „fibrele *muscularii*”; „lentilia *ocularie* sau oculariul [microscopul]”, „osul *ocular* (sau ochilor)”, „[lentilă] *oculară*”; „[temperatură] *ordinarie*”, „fracție *ordinară*”, „soiuri *ordinare*”; *planetar*, „sistemă *planetarie*”, „globurile *planetarii*”; *plămânariu*, *-ie*, *pulmonar*; *refractariu*, *-ie*, *refractar*; *sanitariu*, *sanitarie*, *sanitar*, „cordon *sanitariu*”, „comisie *sanitarie*”; *secundariu*, *secundar*; *sedentariu*, *sedentar*; *solariu*, *-ie*, *solar* etc.

1.6.3. *Adjectivele neologice de tipul atroce, tenace*

În secolul al XIX-lea, clasa adjectivelor cu formă unică pentru sg. se îmbogățește cu câteva elemente viabile, de tipul: *atroce*, *eficace*, *feroce*, *novice*, *perspicace*, *precoce*, *propice*, *rapace*, *sagace*, *tenace*, *vivace*, *vorace*. Unele neologisme similare, ca *audace* „curajos”, *factice* „artificial”, (*in*)*capace* „(in)capabil”, *simplice* „simplu”, nu vor intra în uzul real sau vor rămâne livrești. Iată câteva exemple: „Oricât de *audace* și de compact poate fi” (Eminescu); „un om al său, un instrument *capace* și devotat” (Alecsandri); „mișcarea e *factice*” (Eminescu); „Bestie *incapace!*...” (Alecsandri); „rădăcina *nevivace*” (Barasch); „încă copilă, încă *novice*” (Bolintineanu, în DLR); „*precoce* și pitic” (Văcărescu); „zeu *propice*” (Alecsandri, în DLR); „Tera e *propice*” (Văcărescu); „*rapacea* moarte” (LM); „*rapacele* infern” (idem); „natura *simplice*” (idem); „lucru *simplice*” (idem); „*vendicta voracelui* meu gladiu” (Heliade Rădulescu).

La plural, aceste adjective au forme fluctuante. Pentru m. pl., desinența cea mai frecventă este *-i*: „Se sting una câte una viețile Ducilor Daci; / (...) Arde sânta lui coroană, fulger-ochii lui *audaci*” (Eminescu); „profesori din cei mai *capaci*” (Cipariu); „Foaia Societății din Bucovina vorbește de « tineri *capaci* ». O farfurie poate fi *capace*, un tânăr este *capabil*” (Măiorescu); „ei erau gali de origină, erau

feroci" (Ghica); „sub sultani *feroci*" (Heliade Rădulescu); „Ajunse pân' să zică că lupii sânt *rapaci!* / Și lupul să întoarcă că vulpele-s cârpaci!" (idem). Foarte rar, m. pl. este identic cu sg.: „fibrii lemnoși sunt lungi, groși, elastice, *tenace*" (Barasch). Pentru f. și n. pl., sunt folosite atât desinența *-e* (care este mai frecventă în textele parcurse), cât și *-i*: „Și în van fulgeră Joe supra coifelor *audace*" (Eminescu); „mijloacele *eficace*" (Eminescu); „trebuințele (...) *factice*" (Ghica); „ierburile *vivace*" (Barasch) – „acele *vivaci* cânturi" (Heliade Rădulescu).

Formele de pl. recomandate în LM, atât la m., cât și la f., sunt cele în *-i*, ca și în cazul altor adjective neologice încadrate la „declinarea a doua": (m. pl.) „juni *feroci*", „scolari *novici*", „copiii *precoci*", „lupii sunt *rapaci*", „*simplici* prunci", „juni *vivaci*", „lupi (...) voraci"; (f. pl.) „torture *atroci*", „plante *precoci*", „*rapacile* unde", „*sagacile* nări", „*buccate simplici*", „plante *vivaci*". Negulici, în dicționarul său din 1848, înregistrează adjectivele *atroce*, *audace*, *feroce*, *eficace*, *precoce*, *propice*, *tenace*, dar nu dă indicații privind pluralul. Codru-Drăgușanu (1848: 32) include adjectivul *mordace* împreună *rece*, *dulce*.

Unele dintre aceste adjective au avut sinonime etimologice cu trei forme (m. sg. *-iu*, f. sg. *-ie*, m. și f. pl. *-ii*), care nu s-au păstrat în limbă: „efect (...) mai puțin *eficaciu*" (*Curs de parabolanologie*, în DLR), „Acțiunea... așa de *eficacie*" (Marin, în DLR); „Adolescentul încă *noviciu*" (Odobescu, în DLR); „un vânt *propitiu*" (Heliade Rădulescu, în DLR); „timpuri mai *propiciei*" (Asachi); „*vivaciul* (...) Alexandru" (Sbiera, în DLR). Vezi și: „forță *motrice*" (Barasch, în Ursu 1962: 240); „putere *motrică*" (*Muzeul național*, 1836, în Ursu 1962: 240).

1.7. Neutrul plural al adjectivelor

În perioada cercetată, autorii de gramatici au fost preocupați de problema genurilor în română, în special a neutrilor. Unii sunt de acord cu existența neutrilor, în sensul actual al termenului (Budai-Deleanu, Săulescu, Heliade Rădulescu, Cipariu etc.), alții, latiniștii, o resping (Micu, Șincai, Tempea, Alexi, Diaconovici-Loga, Bălășescu, Codru-Drăgușanu etc.). Pentru detalii, vezi Cobeț (1967: 89–95). Cipariu forțează ideea existenței neutrilor în română prin introducerea distincției pe trei genuri cu realizare morfologică distinctă și la adjectiv. O face totuși cu precauție: „nota destintivă pentru genul neutru în limba rom. nu se află decât în plurale și încă în prea puține adjective, pr. *amaru*, *-ă*, pl. *amari* masc., *amare* fem., *amară* n.; *nou*, *-ă*, pl. *noi*, *noue*, *nouă*; *viu*, *-e*, pl. *vii*, *vie*, *viă* [ortografiat *via*] etc., măcar că pronunția și pre acestea mai toate le-a asemănat în genul fem. și neutru, așa cât abia se pot destinge după etimologie și legile eufonice" (Cipariu [1869: 224] 1992: 177). La exemplele anterioare, se adaugă și altele: *frumos*, *frumoasă*, m. pl. *frumoși* [fromosi], f. pl. *frumoase* [fromose], n. pl. *frumoasă* [fromosa]; *cântătoriu* [cantatoriu], *-e* [-a] s., *cântători* [cantatori], *-re* [-rie], *-re* [-ria] (Cipariu [1877: 47] 1992: 282). Vezi exemplul: „Lucrul și nevoița sânt *frumoasă* [fromosa] și *fericitoare* [fericitoria]" (Cipariu [1877: 108] 1992: 312). Vezi și David (1980: 142).

În textul gramaticilor sale, autorul folosește grafiile diferite pentru pluralul adjectivelor f. și n.: (f. pl.) „limbe *nouă* [*noue*] romane"; „forme *nouă* [*noue*] de litere"; „formele *primare* [*primarie*"]; „vocalile *originare* [*originarie*"]; (n. pl.) „dialectele *nouă* [*noua*] romane"; „sunetele *elementare* [*elementaria*"]; „numele *proprie* [*propria*"]; „alte pronume *compusă* [*compusa*]".

În demersul său, Cipariu speculează pe baza existenței reale a formei de pl. *nouă* și a pluralelor dialectale în *-ă*. În acest sens, referitor la pluralul adjectivului *amar*, Cipariu spune: „*amaru*, *-ă*, pl. neutru *amară*, după care și în fem. se pronunță *amară*, în loc de *amare*” ([1869] 1992: 167). Propunerea teoretică a lui Cipariu nu are efectul dorit asupra uzului.

În spiritul lui Cipariu, și Munteanu (1860: 28) propune pentru adjectivele *nou* și *amar* o formă de n. pl. diferită de f. și m. pl. Pentru adjectivele neologice în *-e*, autorul recomandă, pentru n. pl., tot terminația *-e*, diferită de *-i* de la m. și f. pl.: „*raționabile* (argumânt), *raționabile* (argumânte)”, „*fund mobile*, *funduri mobile*” (Munteanu 1860: 28).

2. CAZUL VOCATIV

Perioada avută în vedere se caracterizează prin: preferința pentru marcarea „acordului” în caz (vocativ) al adjectivului prin flective specifice, din care decurge și folosirea flectivului *-o* pentru adjectivele f. sg. (fenomen neînregistrat de gramaticile vremii și abandonat ulterior, vezi GALR I: 149); frecvența mai mare (cel puțin în textele consultate) a grupurilor nominale cu adjectiv calificativ antepus; folosirea aproape exclusivă a unor mijloace de marcarea a superlativului care au, în rest, un uz destul de restrâns în epocă (*prea* și *mult*); nelegarea adjectivelor de substantivele în vocativ prin elementul declinabil *cel*.

Exemplele de vocativ conținându-l pe *foarte* sunt extrem de rare: „*Ilustre, foarte mult reverende, prietene, preailustre și preareverende domnule episcopie, prearespectat nouă!*” (Maior).

Spre deosebire de prima ediție a *Elementa linguae daco-romane sive valachicae*, în care apar vocativele: *om-ule el mare!*; *tu el om mare!*; *oameni-lor ei mari!*; *voi-ei oameni mari!* (Micu, Șincai [1780] 1980: 27), în ediția a doua sintagmele de tipul *frate-le cel dulce* (ca și *cel cucernic prune*) nu au formă de vocativ (Micu, Șincai [1805] 1980: 137–139).

În secolul al XIX-lea, forma de vocativ a adjectivelor poate fi omonimă cu cea de NA, atât în antepoziție, cât și în postpoziție. Substantivul comun sau propriu determinat poate avea o formă marcată de vocativ sau nu:

– adj. m. în antepunere: „*O, tânăr cântărețe!*” (Heliade Rădulescu); „*Treizăci de ani au trecut, drăguț Pereo!*” (Budai-Deleanu, Ș.A. II); „*Orația înainte de examen: De mare reverință prea vrednici ascultători, noao buni patroni!*” (Diaconovici-Loga, Ș.A. III);

– adj. f. în antepunere: „*Preagrațioasă doamnă și regină!*” (Kogălniceanu); „*Dumnezeu să te ierte, sărmană mielușa răătăcită!*” (Negruzzi); „*pe cum ești domniia ta, grațioasă domniceă!*” (Diaconovici-Loga, Ș.A. III); „*Spune-a mea iubită doamnă, spune tu, stăpâna mea!*” (I. Golescu, în Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 550); „*O, prea drăgălașe muze!*” (Barac, Ș.A. II);

– adj. m. în postpunere: „*Fiiu crăesc, nu-ți fie frică!*” (Barac, Ș.A. II); „*Fugiți prieteni slabi, și mergeți de lingușiți viclenia!*” (Heliade Rădulescu);

– adj. f. în postpunere: „*O, Hloe virtuoasă!*” (Asachi); „*O, sorioară iubită!*” (Barac, Ș.A. II); „*O, porumbiță aleasă! / Încoronată crăiasă!*” (Barac, Ș.A. II); „*O mamelor române!*” (Eminescu); „*O, paserilor sărmane!*” (Asachi).

Unele adjective (*iubit*, *cinstit*, *stimat*, *onorat*, *sărac*, *sărman*, *scump* etc.) au o formă marcată pentru vocativ. Flectivele de vocativ ale adjectivului sunt, ca și

la substantiv, *-e* și *-ule* (pentru m. sg.), *-o* (pentru f. sg.) și *-lor* (pentru pl., m. și f.); dintre acestea, specifice perioadei sunt flectivul arhaic, popular *-e*, frecvent în texte, și *-o*, care apare și la adjective, nu numai la substantive.

Se poate observa grija unor autori de gramatici din perioada analizată (Micu, Șincai [1780] 1980: 29, Codru-Drăgușanu 1848: 27, Massim 1860: 93, Cipariu [1877] 1992: 331 etc.) de a atrage atenția asupra mărcii de vocativ etimologice (sau analogice) *-e*. Codru-Drăgușanu, în compendiul său din 1848, care are la bază *Tentamen criticum* al lui A.T. Laurian, notează (p. 27) că vocativul adjectivelor m. sg. terminate în *-u* (doar grafic sau pronunțat) se face în *-e* (*o bune vecine!*, p. 25, *o strălucioase soare!*, p. 26). Acesta este singurul flectiv specific de vocativ înregistrat de autor. În exemplele de declinare a sintagmelor nominale, celelalte forme adjectivale de vocativ (f. sg. și pl., m. sg. în *-e* și pl.) sunt omonime cu cele de NA nearticulat. Massim (1860: 93) spune că toate adjectivele cu sg. în *-u*, în afară de *rău* și *greu*, fac vocativul în *-e*.

În unele gramatici, în exemplele de declinare a adjectivului neînsoțind un substantiv, pentru vocativ este segmentată terminația *-le* (nu *-ule*) și adăugată și adjectivelor m. sg. în *-e*: *o! rău-le!*, *o! vechiu-le!* *o! limpede-le!* (Diaconovici-Loga [1822] 1973: 71; aceleași exemple apar și la Alexi 1826: 42); *o rău-le!*, *o vechiu-le!*, *o verde-le!*, *o bunule!* (Bălășescu 1849: 32). În paradigma grupurilor nominale, numai la Alexi (1826: 44) apare o formă de m. sg. în *-e + -le* (*o dulce vel dulce-le pom!*); cf. și *o verde-le (lemn)*, Heliade Rădulescu ([1828] 1980: 143). Forma de vocativ a adjectivelor m. sg. în *-e* omonimă cu cea de NA articulată hotărât (*verdele*, *dulcele* etc.) este pusă în mod forțat pe același plan cu forma de vocativ cu flectivul *-ule* (*bunule!*, *răule!*).

Pentru f. sg., flectivul *-o* indică de cele mai multe ori substantivizarea adjectivului: „« – Au ca mine ești tu, *sluto?* / Au ca mine ești tu, *muto?* / *Uscățivo*, / *Costelivo*, / *Exclusivo!* »” (Heliade Rădulescu; vezi mai multe asemenea exemple din I.L. Caragiale în Arvinte 2007: 116). Acesta însă poate marca în antepunere și „acordul” în caz cu substantivul determinat (vezi și infra): „*Dorito* Irino, mult am întârziat a veni!” (Asachi); „– Mai spune-mi, *buno* Anco” (idem); dar și: „Acestea toate, *o prea frumoaso* Faruhnază, urmă Dervișul a zice” (Gorjan); „Dar văd, *înalto* nobleță și respectabile public, că m-am depărtat cu totul de subiectul meu” (Kogălniceanu); „Ascultă, *iubito* Vidră! Ascultă, *scumpo* soție!” (Hasdeu).

Această formă adjectivală de vocativ nu este înregistrată în gramaticile consultate (Micu, Șincai [1780, 1805] 1980, Diaconovici-Loga [1822] 1973, Alexi 1826, Heliade Rădulescu [1828] 1980, Codru-Drăgușanu 1848, Bălășescu 1848, Massim 1860, Munteanu 1860, Cipariu [1869, 1877] 1992).

Grupul nominal în vocativ poate fi marcat cazual numai pe primul termen, care poate fi adjectivul: „o, *iubite* și *cinstite* norod!” (Țichindeal, Ș.A. II); „Prealesne dară poți precepe, *iubite* cetitoriu!” (Bojincă, Ș.A. III); „En, *iubite* Gevrilă” (Asachi); „Domniei tale, iarăși, *bunule* învățătoriu, ce-ți vom da” (Diaconovici-Loga, Ș.A. III); „*Nenorocitul*e telalbașa, da nu vezi că am să-ți spun ceva?” (Kogălniceanu); „*Duiosule* Amor, împăratule naturei!” (Asachi); „Iată, *iubiților* frați” (Țichindeal, Ș.A. II); „O, *iubiților* învățători!” (Petrovici, Ș.A. III); „*Săracilor* fete, voi, care sunteți poezia vieții noastre” (Kogălniceanu); „O, *sărmanelor* turturele” (Asachi) sau, mai rar, substantivul: „O *omule* preafrumos! O înțger pământesc!” (Gorjan); „Hai, *fraților* romani!” (Alecsandri).

În această perioadă, marca de vocativ apare foarte frecvent și la ambii termeni, indiferent de topica adjectivului: (antepunere) „*Întunecate* Doamne!” (Budai-Deleanu); „*Iubite* Bălcescule” (Ghica); „*Dorite* Mirtille, ce norocire pentru

noi!” (Asachi); „Așa este, *iubite Mirtile*” (idem); „De aceea, *bunule unchișoare*, nu te îndura” (idem); „O, *prea iubite Arghire!*” (Barac, Ș.A. II); „*iubite amice*” (Odobescu); „te rog, *iubite cetitoriule*” (Petrovici, Ș.A. III); „Deci, ei, *cinstite bramine*, spre a-ți îndeletnici amândoi obrazii cei grași” (Kogălniceanu); „– Să trăiești, *cinstite părinte!*” (Heliade Rădulescu); „*Cinstite cetitoriule!*” (*Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor*, Ș.A. III); „*Stimate Domnule!*” (Maiorescu); „*mărite împărate*” (Odobescu); „*Prea osfințite stăpâne!*” (Lazăr, Ș.A. III); „*Mult onorate domnule!*” (Csokotis, Ș.A. III); „Hei, *sărace pretene!*” (Țichindeal, Ș.A. II); „*Mult prețuite jupâne și prietene!*” (Diaconovici-Loga, Ș.A. III); (postpunere, mai rar) „*D-zeule sânte*” (Cipariu); „O, *craiuie înălțate!*” (Barac, Ș.A. II); „*Fiiule iubite!*” (idem); „O, *cocoane mult iubite!*” (idem); „– *Viteze vestite / Cu armeaurite*” (Alecsandri, în Diaconescu 1974: 61). Vezi și exemplele „simetrice” din Codru-Drăgușanu (1848: 25–31): „o *bune vecine!* – o *vecine bune!*”.

Sunt rare enunțurile în care marcarea cu flectiv specific a vocativului se face numai pe al doilea termen al sintagmei nominale, care este substantiv: „O, tânăr *cântărețe!*” (Heliade Rădulescu); „Treizăci de ani au trecut, drăguț *Pereo!*” (Budai-Deleanu, Ș.A. II); „Bine voiește dară, Premult onorate Domnule și cald *patroane* a polirei Romanilor” (Csokotis, Ș.A. III) sau adjectiv: „Călător *nenorocite!*” (Alecsandri, în Diaconescu 1974: 61); „– O! tânăr *semețe / Cu blânde mândrețe!*” (idem).

La același autor, formele adjectivului în vocativ omonime cu cele de NA pot alterna liber cu formele cu flective specifice: „Întăia orație după examen: De toată venerația *prea vrednici* auditori, noao buni patroni!” (Diaconovici-Loga, Ș.A. III); „Iar domniilor voastre, *prea vrednicilor* de reverință diregătorilor și chepeteniilor sholii acestiia, de chilin arătăm” (idem); „*Dorită* Hloe, giuruiește-mi” (Asachi); „Ah, mă simt învietet, *dorito* Hloe!” (idem).

Adjectivul m. sg. V. *bune* este folosit mai rar decât *bunule*: „La ceriu, părinte *bune*, de caut cu umilire” (Mureșanu); „o frate *bune!*” (Iosif, în Golopenția-Eretescu 1969: 533); „Mângâietoriule *bune*” (Cipariu). Vezi și exemplele anterioare.

Majoritatea gramaticilor (Micu, Șincai [1780] 1980: 27, 1805: 135, Diaconovici-Loga [1822] 1973: 71, Codru-Drăgușanu 1848: 25, Cipariu [1877] 1992: 331 etc.) menționează vocativul *bune* (în general, alături de *bunule*).

În afară de formele paradigmatiche de vocativ ale adjectivului *drag*, pentru sg., m. și f., în texte se întâlnește și forma specială de vocativ *dragă*: „Te înșeli, *dragă* vecine!” (Negruzzi); „Rămas bun, *dragă* fârtate!” (Codru-Drăgușanu); „*dragă* arhon spătar...” (Alecsandri); „*Dragă* Clemento și dumneata, taică” (Văcărescu); „Dar, *dragă* soție” (Kogălniceanu).

În antepoziție, dacă este despărțit de regent printr-un posesiv sau printr-un substantiv în genitiv, adjectivul în vocativ are o formă omonimă cu cea de NA articulată hotărât: „de d-ta, *cinstitul meu* vecin” (Negruzzi); „*Jubitul meu* soț și frate / Nu-ți mai face supărare” (Barac, Ș.A. II); „Cu toate aceste, *dragul meu* Pereo!” (Budai-Deleanu, Ș.A. II); „*Dragii mamei* copilași!” (Creangă); „*Dorita me* păstorită” (Asachi) sau, rar, are marcă flectivă: „De aceea, *iubiților mei* cetitori” (Kogălniceanu); – Vă rog, *iubiților mei* frați, de a mă ierta” (Hasdeu). Exemplele precum „O, *scumpă a mea* maică!” (Bolliac) sunt mai rare.

În prima ediție a *Elementa linguae daco-romane sive valachicae*, Micu și Șincal recomandau formele de vocativ omonime cu NA: „numele care provin de la cele masculine de declinarea a doua latină și la daco-romani se termină la vocativ singular în *e*, care trebuie adăugat la nominativ [...] Celelalte nume au vocativul ca nominativul aceluiași număr, fără articol hotărât [...]. Poporul însă în vorbirea familiară, ca să formeze vocativul, adaugă pe *ule* la nominativul singular al numelor care cer articolul *ul*; de ex.: *bun* „bonus”, voc. *bunule!* Însă la nominativ plural îl adaugă pe *lor*, de ex.: *domni* „domini”, [voc.] *domnilor!* „o domini!”. Poți folosi sau una, sau alta; totuși vei face mai bine și mai înțelept dacă, după cum am spus mai înainte, pentru vocativ vei folosi nominativul aceluiași număr, fără articol hotărât” (Micu, Șincal [1780] 1980: 29). Această recomandare nu mai apare în a doua ediție (1805), în care vocativul adjectivelor este foarte bogat ilustrat: *o bune* sau *bun-ule oame!* sau *o bune*, sau *bun-ule om-ule!*; *o oame!* sau *om-ule bune!* sau *o oame* sau *om-ule bun-ule!*; *o buni oameni!* sau *o buni-lor oameni!* sau *o buni-lor oamenilor!*; *o oameni buni!* sau *o oameni-lor buni!* sau *o oameni-lor buni-lor!* (p. 135); *o frumoasă doamnă!*; *o doamnă frumoasă!*; *o frumoase doamne!* sau *o frumoase-lor doamne-lor!*; *o doamne frumoase!* sau *o doamne-lor frumoase-lor!* (p. 137).

3. ASPECTE ALE ARTICULĂRII ADJECTIVULUI ANTEPUS

Adjectivul care precedă un substantiv și nu este el însuși precedat de un adjectiv pronominal poate fi articulat enclitic, în timp ce regentul este nearticulat (*cinstitul negustor* vs *acest cinstit negustor*). În perioada studiată, atrag atenția câteva fenomene legate de articulare în grupul nominal cu adjectiv antepus substantivului (vezi și XIX, **Articolul, 3**). Devierile de la situația generală amintită privesc trei subclase semantice foarte sărace numeric: adjectivele cuantificaționale *ambii*, *îmbii*, *amândoi*, *întreg* (cf. adjectivul *tot* și numeralele adjectivele colective de tipul *tustrei*, *câteșitrei*; vezi și XIX, **Numeralul, 3**), lexemul intensiv *cogeamite*, cu numeroase variante formale, și focalizatorul cu morfologie adjectivală *singur* (cf. adjectivul de întărire *însuși*).

În antepunere, adjectivele *ambi*, *îmbi* pot fi atât articulate enclitic (*ambii*, *ambele*; *îmbii*, *îmbele*), cât și nearticulate (*ambi*, *ambe*; *îmbi*, *îmbe*). În primul caz, în mod obișnuit, substantivul regent este nearticulat: „de *ambele părți*” (Vulcan); „să cunoască bine *îmbele limbe*” (Odobescu); „cu *îmbele scrisori*” (Budai-Deleanu, Ș.A. II). În al doilea caz, substantivul regent este fie articulat enclitic, ca în exemplele: „de *ambe părțile*” (Bălcescu); „societatea aleasă de *ambe sexele* obicinuieste” (Kogălniceanu); „*Îmbe părțile*” (*Codul Calimach*); „*îmbe oștile* se apucară de bătae” (Maior), fie nearticulat, ca în exemplele: „toți provincialii de *ambe sexe* năvălesc” (Negruzzi); „de *ambe părți*” (Bălcescu); „răzbebele îndelungate între Ioan Zapolea și Ferdinand de Austria, *ambi pretendenți* a coroanei de Ungaria” (Asachi); „și aceste *îmbe dialecte*” (Roja, Ș.A. II); „Cu *îmbe mâni*” (Negruzzi).

Când precedă substantivul, în mod normal, adjectivul *întreg* este articulat definit, ca în: „pentru *întregul* popor” (Eminescu). Acest adjectiv poate fi nearticulat, caz în care regentul își atașează articolul enclitic: „*întreg mecanismul*” (Codru-Drăgușanu); „cum se petrece *întreagă* zioda” (Eminescu); „*întregi voscopolitanii* zicând” (Roja, Ș.A. II).

Adjectivul invariabil antepus *cogeamite* și variantele lui formale nu sunt niciodată articulate enclitic. Substantivul regent, în perioada discutată, apare cel mai frecvent nearticulat: „Auzi, vere, cică-i surcea *gojgogea* stejar!” (Alecsandri);

„coșcoagea director” (idem); „Auzi, coșcoage calindroi!” (Alecsandri, în DA). Foarte rar, lexemul poate fi și postpus: „Fete mari coșcoagea, cât niște dragoni” (Alecsandri, în DA). Construcția adjectivală cu grafie ezitantă *câtă-mai, câta mai* impune articularea definită a substantivului: „*câta mai* omul”, „*câta mai* muierea”, „*câta mai* cepele” (LM); „făcând astfel dintr-însa un *câtă-mai ghemul*” (Odobescu). De observat în ultimul exemplu coocurența articolului indefinit cu cel definit, care devine ulterior frecventă în acest tipar (*un ditamai peștele*).

Adjectivul *singur* prezintă trăsături morfosintactice care îl îndepărtează de clasa adjectivelor calificative propriu-zise. Antepus, acesta poate fi articulat enclitic, ca în exemplul: „această să se păstrează curată și întregă, ca *singura* legătură ce unește încă” (Asachi), sau poate fi nearticulat, ca în exemplele: „pentru *sângură* mulțumită, îți cer iertarea stăpânului meu” (Kogălniceanu); „*Singur* numele bucatelor era de ajuns ca să-mi taie apetitul” (Negruzzi); „o priveau ca *singur* azilul prigonitei limbi” (idem); „*singură* desfătarea carea dorește, o vede” (Maior, Ș.A. II).

Adjective antepuse, dar nearticulate apar și în alte contexte decât cele menționate anterior: „am să fac *următoare* luări aminte sau observații” (Budai-Deleanu, Ș.A. III); „S. Chiril, *mare* apostolul slovenilor” (idem, Ș.A. II); „a-ș lăsa *dulce* patria” (idem, Ș.A. III); „au învelit cu maramă neagră *dulce* fața ta” (Odobescu); „cătră *prea iubită* nația mea” (Țichindeal, Ș.A. II); „și pentru *mai ușoară* pricepere” (Maior, Ș.A. II); „au lucrat împreună la *oprită* cămătărie” (*Codul Calimach*); „*activă* datorie, bani ce are cineva a lua de la altul” (idem).

4. GRADELE DE INTENSITATE ȘI STRUCTURILE COMPARATIVE

În perioada cercetată, gradele de intensitate se construiesc cu mărcile: (pentru comparativ) *mai, mai puțin, tot așa (de) / tot atât de*; (pentru superlativ relativ) *cel mai, cel mai puțin*; (pentru superlativ absolut) *foarte, foarte puțin*. Pentru superlativ absolut, în afară de *foarte*, există multe alte mijloace mai puțin fixate sau mai expresive, unele mai vechi, altele mai noi: *mult*, care își restrânge folosirea, *prea*, care se asociază mai des cu ideea de exces, construcțiile de tipul *absolut imposibil, extraordinar de bun*, afixele neologice *ultra-, -isim* etc. Și pentru exprimarea comparativului de egalitate există libertatea de a alege o anumită construcție, dar posibilitățile sunt mai puține: în afară de segmentele *tot așa (de)* și *tot atât de*, apar, mai rar, și *asemenea de, deopotrivă (de), egal (de), la fel de, nu mai puțin*. În cazul superlativului relativ, *cel* poate lipsi, însă norma perioadei este segmentul *cel mai*.

4.1. Superlativul absolut

De regulă, superlativul absolut se construiește nemarcat cu morfemul *foarte*: „este *foarte bun* general, *foarte întrepid*” (Ghica); „care este *foarte prieten* cu Filipescu” (idem); „Judecată *foarte mare*” (Heliade Rădulescu); „spîțeri carii era *foarte plăcuți*” (Kogălniceanu); „o stare de oameni *foarte numeroasă*” (idem); „e *foarte mânios* asupra mea” (Negruzzi); „om *foarte considerat* și *foarte iubit* de toată lumea” (Odobescu); „*Zi foarte uricioasă*” (Măiorescu). În câteva cazuri,

foarte apare postpus adjectivului, semn că gramaticalizarea acestui morfem nu este deplină: „Într-o *vechie foarte* pergamină” (Budai-Deleanu); „pagubă *mare foarte*” (Maior, Ș.A. II); „cu mueri *de viață rea foarte*” (idem); „O roabă *nebună foarte*” (Beldiman); „Virghinia, *învăpăiată foarte*” (Buznea); „Dar dumnealui este *năcăjit foarte*” (Barițiu).

Frâncu (2009: 276) consideră că postpunerea lui *foarte* față de adjectiv este „o trăsătură a normei epocii” anterioare (1640–1780).

Rar, se găsește în texte și o variantă a superlativului absolut, numit „de inferioritate”, care este o inovație a perioadei cercetate (Ciompec 1985: 176–177): „afară de cazurile de geniu, cazuri *foarte puțin numeroase*” (Ghica); „afară de câteva excepțiuni *foarte puțin numeroase*” (Eminescu); „limba noastră este cea mai pură romană și *foarte puțin amestecată* cu cuvinte slavone” (Maiorescu).

În intervalul cercetat, marca *prea(-)* exprimă, în general, ideea de exces. Utilizarea lui *prea(-)* pentru construirea superlativului absolut se întâlnește în toate cele trei provincii, dar este mult mai rară decât cea a lui *foarte*.

Superlativul cu *prea* este înregistrat de toate gramaticile importante din toate cele trei regiuni, pe tot parcursul perioadei avute în vedere (vezi Costinescu 1979: 170–172). La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor, în gramatica lui Văcărescu (1787: 35, Muntenia) și în cea a lui Școleriu (1789: 20, Moldova), este notat numai superlativul cu *prea* (apud Costinescu 1979: 36, 40, 171).

În LM, *prea* este considerat un superlativ mai puternic decât *foarte* („preste mesura, afara d'în calle, în gradu preste care nu se pote trece, etc. superlativul mai potente de câtu *forte* și alte assemine”).

Munteanu este primul care notează în gramatica sa exprimarea unei nuanțe de exagerare prin *prea* (Munteanu 1861: 31, apud Costinescu 1979: 82). Și Cipariu ([1869] 1992: 187) menționează că *prea* înseamnă și „gradul excesiv”, acesta fiind considerat un element de asemănare a românei cu latina („ca la latini *nimis* și *nimum*, pr. *prea sălbatecu*, lat. *nimis ferox*”); vezi și Cipariu ([1877] 1992: 336). În Nădejde (1884: 178), se precizează că *prea* înseamnă „«foarte» la munteni și «trece peste măsură» la moldoveni” (apud Costinescu 1979: 75, 171); se observă însă că și scriitorii moldoveni construiesc uneori superlativul absolut cu *prea* „foarte” (vezi infra).

Folosirea lui *prea* ca echivalent nemarcat al morfemului *foarte*, în perioada analizată, trebuie discutată sub trei aspecte: a) continuarea unei tendințe vechi în limbă de utilizare a mărcii de superlativ *prea* (deci element de limbă veche, popular); b) calchiera modelului latin, în special de către scriitorii Școlii Ardeleni (deci element de limbă cultă); c) conservarea superlativului bi- sau monolexemic cu *prea(-)* în anumite tipuri de texte și de formule: formule de adresare inițiale și finale în scrisori și în alte sintagme în vocativ (vezi supra, 2), expresii-stereotip caracterizante în textele bisericesti, de exemplu.

În cazul superlativelor absolute care se construiesc cu *prea(-)*, este foarte dificil de făcut distincția între derivate (cu elementul afixal *prea(-)*) și îmbinări libere (cu adverbul marcă a superlativului *prea*); astfel, pentru *preadulce* / *prea dulce* / *prea-dulce*, indiferent de grafie, sunt posibile, fără a se exclude, interpretări precum: calc după slavonă (*prea* + *dulce*, după model slavon, DLR), derivat după modelul calcurilor după slavonă (în ambele cazuri, fiind posibilă și grafia în două cuvinte, prin analogie cu adjectivele la superlativ absolut construite cu *prea*),

îmbinare liberă a adjectivului *dulce* cu adverbul morfem al superlativului *prea* (care s-ar putea scrie și legat, sub influența grafiei calcurilor după slavonă sau latină); la scriitorii Școlii Ardelene, se adaugă posibilitatea calchierii unui model latin (lat. *praedulcis*, Guțu 2003, Bobb II 1823 etc.).

Unele dintre superlativele cu *prea*- întâlnite în textele din perioada analizată au și un model slavon, conform etimologiei din DLR (*preabun, preacinstit, preacurat, preacurvar, preacuvios, preadrept, preadulce, preafericit, preafrumos, preaînalt, preaînțelept, prealuminat, preaplecat, preaputernic, preasfințit, preasfânt* etc.): „în *preadulcea țara noastră*” (Kogălniceanu); „cu un sunet *preafrumos*” (Eminescu). Altele, fără un model slavon, conform DLR, pot fi considerate formații originale românești (*preaadeverit, preaales, preachiari, preacredincios, preacucernic, preacuminte, preadesclinit, preaînvățat, preamărit, preareverend, preaspurcat, preavechi* etc.): „această *preaaleasă înfrumusețare*” (Maior, Ș.A. II); „ca *preachiar* de bine facerea aceasta” (Csokotis, Ș.A. III); „*preînvățatul* arhiepiscopu Petru Maior” (Budai-Deleanu, Ș.A. III); „un om *pre-învățat*” (Negruzzi).

În Popescu-Marin (2007: 45), numai formațiile pe teren românesc *preacurat, preacurvar, preacuvios, preaînțelept* și *preasfințit* sunt încadrate la calcuri lexicale de structură morfematică parțială după cuvinte slavonești. Cuvintele *preabun, preacinstit, preadrept, preadulce, preafrumos, preaînalt, prealuminat, preaputernic, preasfânt* sunt considerate creații originale, cu mențiunea că „s-au considerat calcuri acele formații la care s-au găsit paralele slave corespunzătoare, în principiu însă și unele derivate, considerate formații originale, ar putea fi calcuri” (Popescu-Marin 2007: 44).

În Popescu-Marin (2007) nu sunt înregistrate cuvintele *preaadeverit, preachiari, preacredincios, preacucernic, preacuminte, preadesclinit, preaînvățat, preareverend, preaspurcat, preavechi*, semn că acestea nu apar sau sunt rare în perioada 1500–1785, la care se raportează lucrarea, și că, probabil, cel puțin o parte dintre ele, sunt formații ulterioare.

Grafia în două cuvinte a unor adjective care sunt și intrări de dicționar, precum *preaales, preabun, preadulce, preafrumos, preaiubit, preaînălțat, prealăudat, preaosfințit* – variantă pentru *preasfințit* –, *preasfânt* (vezi DLR și DOOM²), îndreptățește și mai mult interpretările multiple amintite mai sus: „Medéna cea *prea aleasă*” (Barac, Ș.A. II); „se naște sfânta pace și cea *prea dulce* dragoste de obște” (Țichindeal, Ș.A. II); „cu *prea frumoasele* sale fabule” (idem); „va striga asupra aceștii *prea frumoasă* lume a lui Dumnezeu” (idem); „are poduri *prea frumoase*” (Kogălniceanu); „O, *prea iubite* Arghire!” (Barac, Ș.A. II); „cătră *prea iubită* nația mea” (Țichindeal, Ș.A. II); „O, taică *prea înălțate!*” (Barac, Ș.A. II); „*Înșușirile cele nobile și prea laudate*” (Diaconovici-Loga, Ș.A. III); „*Prea osfințite* stăpâne!” (Lazăr, Ș.A. III); „cuvântul cel *prea sfânt* a lui Dumnezeu” (Maior, Ș.A. II).

Nefiind înregistrate în dicționare ca intrări independente, sudate, secvențele marcate în continuare pot fi considerate îmbinări libere, adjective la gradul superlativ absolut construit cu marca *prea*: „Educațiunea lui fu de la început *prea îngrijită*” (Odobescu, în DLR); „Să aude că sultanul s-a întors la Țarigrad din călătoria sa de pe marea Marmara la 13, și că M. S. e *prea mulțumită*” (*Curierul românesc*, 1829, în DLR); „O, *prea drăgălașe* muze!” (Barac, Ș.A. II); „O, glas *prea cobitor!*” (Heliade Rădulescu); „D-l Rujițki a pus pe note pentru piano-forte o

colecție *prea nimerită*” (Negruzzi); „să știi că sânt *prea supărat*” (Ghica). Vezi și exemplul: „iar legiuitele presumpții sânt *prea trebuitoare* în legi” (*Codul Calimach*).

În secolul al XIX-lea, adjectivele care exprimă intensitatea maximă prin *prea-*, scrise într-un singur cuvânt sau separat, pot calchia și structura superlativelor latinești cu *prae-* sau *per-* (vezi Rosetti, Cazacu, Onu 1965: 143), forme cunoscute cu siguranță de intelectualii latiniști ai vremii: „acela e norocos și *preanorocos*” (Petrovici, Ș.A. III); „au venit înainte cu *precercate* sofisme și cu suvăitoare locuri a nescare de molii *preroasă*, de jumătate putrede apografuri din urice (diplomate) vechi prescise” (Budai-Deleanu, Ș.A. III); „*preștiut* lucru este” (idem).

În scrierile lui Petru Maior se găsesc numeroase superlative cu *prea(-)* și *pre-*. Iată mai multe exemple din *Scrieri*, II: *preaadeverit* / *prea adevérit*, *preaales* / *prea ales*, *preaascultător*, *preabun* / *prea bun*, *preacinstit* / *prea cinstit*, *preacredincios*, *preacrud*, *precucernic*, *preacunoscut* / *prea cunoscut*, *preadevotat*, *preadistins*, *preaevlavios*, *preafericit*, *preafrumos*, *preaglorios*, *preailustru*, *preaînalt* / *prea înalt* / *preanalt*, *prea înflorite*, *preînvățat* / *preanvățat*, *prealarg* / *prea larg*, *prelăudat* / *prea lăudat*, *prealuminat*, *preamilostiv*, *preamult*, *premulțit*, *preandelungat*, *preanobil*, *preanțelept*, *preaplăcut* / *preplăcut*, *preaplecat*, *preaputernic*, *prearespectat* / *prea respectat*, *preareverend*, *preasacru*, *preasfânt*, *preastrălucit*, *preasupus*, *preștiutor*, *preaumil*, *preaumilit*, *preavechi* / *prevechi*, *preavenerat*, *preavestit*, *preaviteaz* etc. Mai numeroase sunt însă ocurențele formelor de superlativ construite cu morfemul *foarte*, inclusiv pentru adjectivele de mai sus: *foarte bun*, *foarte cunoscut*, *foarte ilustru*, *foarte înțelept*, *larg foarte*, *foarte mult*, *foarte viteaz* etc.

Copierea modelului latin este evidentă în dicționarul lui Bobb (tomul II, 1823), în care există multe intrări de tipul: *prae alb*, căruia i se dă echivalentul latinesc *peralbus*; *prae amar* – lat. *peramarus*; *prae amplu* – lat. *peramplus*; *praebland* – lat. *perblandus*; *praeboer* – lat. *pernobilis*; *praebogot* – lat. *praedives*; *praebolund* – lat. *perfatuus*; *praecercat* – lat. *perquisitus*; *praecclar* – lat. *praecclarus*; *preacrud* – lat. *percrudus*; *prae de ajutoriu*, *de folos* – lat. *perutilis*; *prae de omenie* – lat. *perurbanus*, *perhumanus*; *prae de ris* – lat. *perridiculus*; *praedulce* – lat. *praedulcis*; *preafericit* – lat. *praefelix*; *preafrumos* – lat. *perpulcher*; *praegata* – lat. *perexpeditus*; *praeintielept* – lat. *perintelligens*; *praeiubit* – lat. *pergratus*; *prae mic* – lat. *perparvus*; *prae vechiu* – lat. *pervetus*. Intrările care încep cu *prae* (verbe, substantive, adjective și adverbe) ocupă în acest dicționar zece pagini (Bobb 1832 II: 224–234).

În gramatica sa, Cipariu ([1869] 1992: 187) notează că particula *prea* „e cea latină *prae* și *per* [...], pr. *praecclarus*, *perdoctus*, *permultum*, etc., *prea chiaru*, *prea învățatu*, *prea multu*”.

Mult, ca morfem al superlativului absolut, apare destul de rar, mai ales pe lângă un adjectiv participial și cu predilecție în formule de adresare, de regulă antepus adjectivului (vezi și supra, 2): (antepunere) „O! tu, hârtie *mult răbdătoare*” (Budai-Deleanu); „Vița lor era *mult luminată*” (idem); „*Mult prețuita* înfătoșare” (Diaconovici-Loga, Ș.A. III); „Și-a ei prieteni *mult huljiți*” (Văcărescu, în Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 533); „pace *mult bogată*” (idem); „Pavel s-au mirat și s-au spăimântat foarte, văzând acel mare și *mult rodit* copaci” (Buznea); „*mult umede câmpii*” (Alexandrescu, în Diaconescu 1975: 43); „o dulce și *mult fericită* moarte” (Kogălniceanu); „toate aceste stări a *mult treptăluitei* noastre societăți” (idem); „despre starea a toată lumea a *mult vestițiilor* tăi strămoși romani” (Bojincă, Ș.A.

III); „ape minerale *mult prețioase*” (Codru-Drăgușanu); „Turturică *mult frumoasă*” (Asachi); „singura mângâiere ce-i lăsase o soție *mult iubită*” (Negruzzi); „lucrarea de căpetenie a eminentului și *mult deplânsului* nostru istoric” (Odobescu); „un imn ție, țara mea *mult dragă!*” (idem); „o credință în *mult-cuvioasa* Etrurie” (idem); pentru exemple suplimentare, din Alexandrescu, vezi Lăzărescu 1969: 88; (postpunere) „Să dau cătră Cerio o rugă, căci lui sânt *greșit mult*” (Beldiman). În general însă, adverbul *mult* exprimă trepte ale gradării comparative: „le-a studiat cu o atențiune *mult mai specială și mult mai minuțioasă* decât cum este rezumatul opiniunilor ei” (Odobescu).

Deși prezent în texte, superlativul arhaic cu morfemul *mult* (vezi Rosetti, Cazacu, Onu 1965: 143, 1969: 64, 227, Frâncu 2009: 49, 267) lipsește din cele mai multe gramatici din această perioadă. Este consemnat de Mihelțianu (1870: 16) și de Nădejde (1884: 178); acesta din urmă consideră că „superlativul cu *mult* nu este literar” (apud Costinescu 1979: 171).

Intensitatea maximă se redă și cu ajutorul adverbului *tare*, antepus sau postpus: (antepunere) „Toate aceste-s *tare frumoase*; dar toate aceste pot fi *tare scumpe*” (Kogălniceanu); „Altă fată, împărate, *tare dragă* îmi căzu” (Eminescu); „ea este *tare incredințată*” (Odobescu); (postpunere) „Și zice fetei că-i *dragă tare...*” (Alecsandri); „Împăratul, *mânios tare*” (Odobescu).

Doar câteva gramatici înregistrează superlativul cu adverbul *tare*: Nădejde (1884: 178, apud Costinescu 1979: 171), Cipariu ([1877] 1992: 336). Munteanu (1861: 31) consideră că este „provincialism” (apud Costinescu 1979: 171). În Diaconescu (1975: 90), superlativul cu *tare* este considerat trăsătură regională moldovenească. Superlativul cu *tare* apare și în LM.

Superlativul absolut cu adverbul *vârtos* (precum în „Văzură că răsturnată era piatra; era amu *vârtos mare*”, Coresi, în DLR) nu este utilizat de scriitorii epocii, excepție făcând Petru Maior: „*vârtos rușinat* fu romanilor războiul ce îl avură cu dachii” (Maior). La același scriitor se găsește și altă construcție rară de superlativ: „vrea trece de la necazuri mari la nevoi *tocma nesuferite și deznădăjduite*” (Maior).

În perioada studiată, adjectivului îi pot fi conferite valori din sfera superlativului absolut și prin mijloace care exprimă ideea de totalitate; intensitatea maximă a unei calități rezidă în deținerea în totalitate a acelei calități.

Locuțiunea *de tot* este, de regulă, antepusă adjectivului, aceasta fiind deci o topică nemarcată: „fiind ei mai *de tot goli*” (Budai-Deleanu, Ș.A. II); „Și în sfârșit, ca să fie lucru *de tot lesne* și cum se cade” (Heliade Rădulescu); „Țara Rumânească era *de tot necivilizată*” (idem); „niște dealuri *de tot spâne*” (Codru-Drăgușanu); „niște cară *de tot monstruoase*” (idem); „treaba ajunsese a fi *de tot comică*” (Negruzzi); „cu mult mai nou, adesea *de tot modern*” (Hasdeu); „creșterea viței e necunoscută sau *de tot sporadică*” (idem); „*de tot străine* una alteia prin origine” (idem); „este o vorbă *de tot nouă*” (idem). Rar, marca de superlativ *de tot* este postpusă adjectivului: „Vinul cel de '834 era *bun de tot*” (Barițiu); „Cum o găsești pe doamna G?... așa-i că-i *frumoasă de tot* în astă seară?” (Alecsandri); „căci națiunea, mai ales cea *oacheșă de tot*, reprezentată de d. Fundescu” (Eminescu). Sensul de superlativ absolut este mai fixat când segmentul *de tot* este postpus adjectivului.

Superlativul cu *de tot* este menționat în gramaticile din Transilvania din prima și a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Diaconovici-Loga [1822: 63] 1973: 77; Alexi 1826: 56; Bălășescu 1848: 49; Câmpeanu 1848: 69; Mihelțianu 1870: 16; Manliu 1874: 91; Cipariu [1877: 161] 1992: 338; vezi și LB: „*de tot sau de totului tot*”) și din Moldova (Măcărescu 1848: 32, Nădejde 1884: 178), apud Costinescu (1979: 171–172). Construcția [*de tot* + adjectiv] nu este înregistrată de principalele gramatici muntenesti, dar este folosită și de scriitorii din Muntenia (vezi supra).

Locuțiunea **cu totul** are aceeași topică nemarcată ca și locuțiunea *de tot*: „ni se par *cu totu nepreceptute*” (Budai-Deleanu, Ș.A. III); „Dacia (...) mai *cu totul pustie*” (idem); „să se îmbrace în niște haine de arlechin și *cu totul streine* și nepotrivite cu firea ei” (Heliade Rădulescu); „Cei *cu totul nebuni*, cei fără minte, cei zăluzi” (*Codul Calimach*); „Profesorul român avea un nas *cu totul anti-român*, las că era grozav de mare” (Negruzzi); „Vorbire tare înfelurită și *cu totul plăcută*” (Kogălniceanu); „cultul catolic, *cu totul poetic și sensual*, *cu totul copiat* din tradițiile anti-creștine locale” (Codru-Drăgușanu); „plăceri (...) *cu totul nevrednice* de un tânăr cu bună educație” (Ghica); „asemuirea (...) e *cu totul întâmplătoare*” (Odobescu); „mă simț *cu totul slăbănogită*” (Buznea); „ca despre o fiară deja de pe atunci *cu totul necunoscută* peste Dunăre” (Hasdeu); „țara secuiască a fost *cu totul deșertă*” (idem). Postpunerea mărcii *cu totul* este mult mai rară: „și-au mâncat și vitele ce le-au avut, pân și cămășile și-s *datori vânđuți cu totu*, pă mălai” (Doc. Ec.). În exemplul următor, în același document, topica superlativului absolut în grupul adjectival alternează: „să vândă ocoa de carne de vacă până la parale 20 *cu totul slabă* (...), precum mai sus să arată, *slabă cu totul*” (Doc. Ec.). Vezi și construcția repetitivă **cu totul și cu totul**: „secol care a adus cu dânsul o civilizațiune *cu totul și cu totul nouă*, nebănuită și nevisată de timpii anteriori” (Ghica).

Construcția [*cu totul* + adjectiv] este înregistrată în gramatica lui Tempea (1797: 76) și în a lui Săulescu (1833 I: 55), apud Costinescu (1979: 171).

Eminescu folosește uneori și un mijloc arhaic de construire a superlativului absolut, locuțiunile **cu totului** și **cu totului tot**: „Când *cu totului răpită* / Se-ndoi spre el din șele”; „«În inimă e-o parte *cu totului străină*”; „Această programă însă a fost așa de corectă și așa *cu totului tot de esactă*, încât...”; „fiindcă nu este *cu totului tot mărginit*”.

Unii autori variază mărcile superlativului absolut menționate mai sus chiar în aceeași frază: „Uscăciunea este *foarte mare* și face *prea mare* pagubă pe la câmp” (*Curierul rumânesc*, 1834, în DLR); „Vorbire tare înfelurită și *cu totul plăcută*” (Kogălniceanu); „Lemnul e *vartos foarte*, mâna mea e *prea neputincioasă*” (Asachi); „Acu numai aista era *micușor de tot*, tot la mă-sa ședea, ist care mâncase maiurile și pe semne unde avea el să aibe așa noroc, *tare era leneș*” (Eminescu); „*Mult ești dulce, mult ești bună*, / Bună ești și *foarte dulce*” (idem).

În contexte expresive, mărcile intensității maxime pot fi sporadic dislocate de suportul adjectival prin verbul copulativ *a fi*: „lucru la care *foarte* sunt *deprinși*” (Bălcescu); „acel divizion de lăncieri (...) de care Basta *foarte* era în *grijă*” (idem); „*Tare ești tu frumușică*, nu știu cum, și ești drăguță” (Eminescu); „*Mult ești dulce, mult ești bună*” (idem); „Rostul vostru mi se pare că *de tot* este *esotic*, / Și proieptul patriotic eu îl giudec *prea himeric*; / Sigur sunt că-n aplicare el *de tot* e *problematic*” (Asachi).

Intensitatea maximă se exprimă prin multe alte mijloace negramaticalizate, unele dintre ele mai greu de încadrat lexico-sintactic. În continuare, sunt exemplificate câteva dintre acestea.

Și alte locuțiuni adverbiale vechi, în afară de cele menționate anterior, redau, în diverse registre ale limbii, nuanțe ale intensității absolute.

Locuțiunile *p(r)este măsură* și *p(r)este s(e)amă*, care conțin ideea de exces, sunt mai rar folosite pentru a realiza superlativul absolut al adjectivelor decât cele care îl includ pe *tot*.

Acest tip de superlativ este înregistrat de gramaticile din Transilvania: *preste măsură*, *preste samă*, la Diaconovici-Loga ([1822: 63] 1973: 77) și Bălășescu (1848: 49), *p(r)este măsură*, la Alexi (1826: 56) și Manliu (1874: 91), apud Costinescu (1979: 172). Este folosit însă și de scriitori din alte regiuni (vezi infra).

Locuțiunea *peste măsură* apare atât în antepunere – legată de adjectiv direct sau prin prepoziția *de* –, cât și în postpunere: (antepunere) „nu sunt în stare a sta împotriva puterii celei *peste măsură mare a păgânilor*” (Bălcescu); „ele se părură *peste măsură de mari* agenților împăratului” (idem); „îi dau un aspect *peste măsură eroic*, maiestos și plin de demnitate” (Eminescu); „La noi în țară succesul mediocrității e foarte ușor și lupta tuturor elementelor mai bune[,] *peste măsură grea*” (idem); (postpunere) „Elvețienii sânt *îngâmfați peste măsură* de libertățile lor” (Codru-Drăgușanu); „*Scârbit peste măsură / De multele zavistii*” (Eminescu); „coardă *întinsă peste măsură*” (idem); „e un loc *dezgustabil peste măsură*” (Maioreescu).

Superlativul construit cu *peste seamă* este și mai rar decât cel cu *peste măsură*: „moștenii toată bogăția sa, pe care o aflai *multă preste seamă*” (Gorjan); „Nu fiți la nămică *aspri peste samă*” (Stamati). Vezi și exemplul din gramatica lui Diaconovici-Loga ([1822] 1973: 78): „Această apă este de tot amară, *preste măsură* sau *preste samă amară*, foarte amară, prea amară”.

Exemplele următoare conțin locuțiuni în care negarea substantivelor *măsură* și *s(e)amă* redă superlativul absolut: „Este-așa dă *nebun fără măsură*, / Să să bage-în foc dă viu” (Budai-Deleanu); „mi-ești *dragă fără samă...*” (Eminescu).

Titu Maioreescu critică superlativul construit cu locuțiunea *fără măsură* întâlnit în publicația *Familia*: „«tânără engleză avută fără măsură.» Fără măsură? Autorul vrea să zică: *peste măsură de avută, nemțește: unermesslich reich*” (Maioreescu [1868] 1931: 92).

Locuțiunea *din cale-afară*, cu varianta *afară din cale*, poate fi antepusă și postpusă adjectivului: (antepunere) „nu în mantii lungi, diplome și mai lungi, și vorbe *afară din cale lungi*” (Hasdeu); „*afară din cale simțitor*” (Văcărescu); „povestea e *din cale-afară lungă*” (Eminescu); „Prea era *din cale-afară prost*” (idem); (postpunere) „era *miloasă din cale-afară*” (Creangă); „un om în drumu-i cam *grăbit din cale-afară*” (Eminescu); „*obosit afară din cale*” (Vulcan).

În textele consultate, nu am întâlnit în antepunere varianta sintactică cu prepoziția *de* (*din cale-afară de... / afară din cale de...*).

Sensul intensiv al adjectivelor poate fi dat și de o serie de **elemente afixale**: *răs-*; *ultra-*, *extra-*, *supra-* etc. Primul dintre acestea este vechi: „încât biata băbușca lui era bucuroasă uneori și *răsbucuroasă* în sufletul ei” (Creangă).

Celelalte sunt noi: „o viață cu totul materială, ba *ultramaterială*” (Codru-Drăgușanu); „despoți patriarhali, *ultra-ruginiți*” (idem); „O școală *ultraromantică*” (Hasdeu); „o altă școală, *ultrabarbară*” (idem); „prin mijloace *ultrademagogice*, prin conspirații” (Eminescu); „sântem constituționali, *ultraconstituționali*” (idem); „a condamnat și a zădărnicit tendințele *ultraevreofile* ale guvernului” (idem); „marfă *extrafină* frizată la Paris” (idem); „șăranul *supraocupat* cu munca boierescului” (idem). Vezi și supra superlativul cu *prea(-)*.

Sufixul de origine latino-romanică *-isim* (și cu grafia *-issim*) are utilizări diferite în textele din această perioadă. Poate fi marca unui superlativ neologic, modern: „Ești belă, Serafita! *belisimă*-ntre zee” (Heliade Rădulescu, în *Maiorescu* [1872] 1931: 227), folosit și cu o nuanță ironică: „pe cari tot așa-i poartă de nas *Serenisima* Dietă” (Codru-Drăgușanu); „Acest domn *doctissim* se obligă a primi auzitori academici până și [în] frageda vârstă de 2-5 ani” (Eminescu); „Se aude că și vizirul *novissim* Ehedm Pașa și-ar fi dat demisia” (idem). La scriitorii ardeleni, acest tip de superlativ apare în construcții oarecum fixe, tradiționale: „aceasta este a *reverendissimului* domn Nicolae Erdely, preot al diecezei greco-catolice de Oradea-Mare” (Maior).

În legătură cu ultimul tip de utilizare, a se vedea comentariul lui Eminescu din articolul „O scriere critică”: „Vorbe ca Ilustr[it]ate, Serenissim, Reverendissim ș. a. în România deja ar fi ridicole; în Austria nu, căci sunt rămășițele justificate ale unor timpuri abia trecuți” (Eminescu, *Opere*, vol. IX [1870] 1980: 82).

Și adjectivele compuse cu *atot-* / *atoate-* pot exprima gradul maxim de deținere a unei calități (vezi și FC I: 182): „Mai mari decât pământul, *atopotenți* ca zeii” (Heliade Rădulescu); „în locul consultațiunilor secrete și *atoptuternice*” (Eminescu); „ea va fi *atotștiutoare*” (idem).

Valoare de superlativ relativ au și **adjectivele participiale negative** de tipul *neauzit* (specifice limbii vechi) și *nemaiuzit* (dezvoltări semantice noi), vezi supra, 1.1): „chiar un preț *neauzit*. Monstruos, pot zice” (Eminescu); „Aceste mari și *nemaiuzite* nedreptăți” (Filimon).

În construcțiile [**adjectiv + adverb**] și [**adverb + adjectiv**], adverbul poate conține seme intensive: „e *bolnav rău*” (Maiorescu); „sum *prost absolut*” (idem); „Linz beuse o cupă și jumătate, ba mi se pare 3 cupe; era *trăsnit bine*” (idem); „murat până la piele și *înghețat hăt bine*” (Creangă); „era *turbat rău de tot*” (Caragiale); „de sus până jos *fioros împodobită*” (Codru-Drăgușanu); „și *deplin înfierbântați* cu vin de Tokay” (idem); „Diamant e în aer, în codri miroși / Și umbră *adânc viorie*” (Eminescu).

Nuanțe foarte variate ale intensității absolute sunt redată prin tiparul [**adverb + de + adjectiv**]. În unele cazuri, prepoziția este omisibilă. În afară de adverbele mai vechi *așa*, *atât*, *cât*, *oricât*, *grozav* etc., în această construcție devin frecvente adverbe cu un conținut semantic mai „plin” (pentru tipurile de sensuri ale acestor adverbe, vezi GALR I: 162–163).

Adverbul *așa* se poate lega de adjectiv direct sau prin prepoziția *de*: „vreo pricină a părerii sale *așa minunate*” (Budai-Deleanu, Ș.A. III); „Niciodată n-a fost inima mea *așa înmuiață*. Fericire și binecuvântare părinților care au parte de prunci

„aşa buni” (Barițiu); „aşa de harnici preoți” (Bobb, Ș.A. II). În cazul adverbului *atât*, prepoziția este omisă mult mai rar: „aflarea spițelor nu este *atâta de lesnicioasă*” (Codul Calimach); „Momâța precum să știe / Din fire *atâta isteată*” (Săulescu). Structura cu adverbe de tip pronominal poate fi dislocată de verbul copulativ *a fi*: „Așa era *de harnic și tare*” (Budai-Deleanu); „*Atâta e de turbată patima*” (Maior, Ș.A. II).

Celălalt tip de construcție poate fi exemplificat prin: „[un nas] *grozav de mare*” (Negruzzi); „o ameteală *extrem de puternică*” (Măiorescu); „fac fundământul lumii celei *nemăsurat de avute* a muzicii” (Vorobchievici); „traducerea de pe Polibiu este *minunat de exactă*” (Odobescu); „guralei așa *nesuferit de mare*” (Donici); „zidirea băilor d-o arhitectură orientală *minunat de frumoasă*” (Bălcescu); „populație *nepomenit de veche*” (Eminescu); „da cheea era *strașnic de ruginită*...” (idem); „când deodată văzu plutind pe apă ceva *neobicinuit de alb*...” (idem); „că aceste râsuri adeseori *nenatural de nemăsurate și nebunești*” (idem); „M-aveai numai pe mine, pe tine te-aveam eu. Așa de mult, așa de *nemărginit de dragi*” (idem); „Sub raza ochiului senin / Și *negrăit de dulce*” (idem); „*dureros de dulce*” (idem); „*fioros de dulce*”; „*ucigător de dulce*” (idem).

Caracteristice acestei perioade sunt acordul lexemului cu valoare intensivă: „Dintr-acest deal este o vedere *nespusă de frumoasă*” (D. Goleșcu); „Rusia are moneda de aramă *monstruoasă de mare*” (Codru-Drăgușanu); „cu prețuri *fabuloase de mari*” (idem); „încinși de flăcările cele *groaznice de mari*” (Bălcescu); „cărora le dă o interpretare *imposibilă de admis* cu mintea sănătoasă” (Măiorescu); „e *grozavă de mare*” (Ispirescu), și omiterea prepoziției *de* după anumite adverbe care ulterior, în antepunere, nu se vor mai lega direct de adjectiv: „Norocul meu au fost că un boier limbut, / *Nemăsurat deșert, și guralei știut*” (Donici).

Considerarea primului element din tiparul [adverb + *de* + adjectiv] ca adverb s-a făcut din prisma românei contemporane; în perioada cercetată, când este acordat, primul element are trăsăturile formale ale adjectivului. Acest tip de acord – care va fi ulterior condamnat de normă – este probabil o trăsătură a limbii vechi, populare, și / sau este influențat de franceză (*livres faciles à trouver, livres faciles à comprendre*).

Construcțiile exclamative exprimă inerent intensitatea maximă: „Ah, *ce frumoasă* cață ai!” (Asachi); „*Cât sânt de neferice!*” (idem); „*cât* mă simțeam *de mic*...!” (Negruzzi); „*Cât de bucuros* aș vrea să-i știu pe amândoi nevinovați!...” (Barițiu).

Adverbele provenind din **substantive** pot exprima ideea de superlativ absolut: „se plimbă *nețăjit foc*” (Heliade Rădulescu); „sunt *certați foc*” (Măiorescu); „Scrisei până la 1 / 2 1 o epistolă, *mustră de frumoasă și adevărată*” (idem).

Un sens de superlativ absolut are și **construcția consecutivă** [adjectiv + *de* + adjectiv], precum în exemplele: „Vinul, ce e drept, e *negru de roșu*, dar aspru, căci e cultivat pe șes” (Codru-Drăgușanu); „să te faci *putred de bogat!*” (Creangă).

Repetarea adjectivului echivalează cu superlativul absolut: „te voi iubi ca pe un frate. Vom fi amici *buni, buni*” (Eminescu); „văd vreo 4 dame *bătrâne-bătrâne*” (Măiorescu). Când adjectivul este reluat prin forma diminutivală, sensului de superlativ absolut i se adaugă o nuanță afectivă (ironie, simpatie, mirare etc.): „o

corabie destul de mare, *nouă, nouliță*” (Codru-Drăgușanu); „E păcat de voi să vă piarză părinții așa de *vii-viuleți* și să aveți a face cu dușii de pe lume” (Heliade Rădulescu); „d. Sarsailă este autor *întreg-întreguț*, din cap până-n picioare” (idem).

Intensitatea maximă poate fi redată prin multe **alte tipuri de construcții**, foarte eterogene sintactic; între acestea, se disting comparațiile care exprimă (în general teatralizat) intensitatea maximă: „care e *ca și de pomană de ieftenă*” (Codru-Drăgușanu); „statura lui care – precum am spus – *era mai mică decât mică*” (Negruzzi); „fericirea mea era *mai mult decât mare*” (Kogălniceanu); „spun de niște minuni, *una mai gogonată decât alta*” (Asachi); „expresii care de care mai *extraordnare*” (Maioreescu); „după mai multe idei, *care de care mai ciudate*” (Negruzzi); „« canzoni » și « ariette » nouă, *cât se poate mai grațioase*” (Codru-Drăgușanu); „numiri pompoase, *cât se poate mai sonore*” (idem); „se întoarse la curte, *plouat ca vai de dânsul*” (Odobescu); „cucoanele, ce erau acasă *bolnave vai de dânsel*” (Asachi); „Locul e *frumos de minune*” (Codru-Drăgușanu); „marea cea uneori *limpede și lúcie ca cristalul*” (Maior) etc.

Și construcțiile următoare echivalează cu un superlativ absolut: „Și văzându-mă *cu desăvârșire beat*, mă rădicară” (Gorjan); „era *frumoasă de mama focului*; la soare te puteai uita, iar la dansa ba” (Creangă); „sacrilegiul *de-ngrozit*” (Bolliac, în Bulgăr 1956: 101); „*Cu draci voioase / Zbor piste case*” (Văcărescu, în Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 534); „niște slujbași *ai dracului de strașnici și de aspri* pentru unii ca noi” (Ispirescu); „e cam *urât a dracului și nici samănă a țigan*” (Asachi); „Lângă Eleonora era *amoretz până la culme, lângă tovarășii săi amic până la moarte*” (Gane); „era un om *pâclișit și răutăcios la culme*” (Creangă).

În textele parcurse, nu se găsește tiparul de superlativ [*ca mai* + adjectiv], înregistrat de Săulescu (1833 I: 55, apud Costinescu 1979: 171). Și Cipariu ([1869] 1992: 187) îl menționează, cu siguranță pentru a arăta și de această dată asemănarea mare a românei cu latina (rom. *ca mai* – lat. *quam magis*): „*Ca mai*, în loc de *foarte*, se zicea și la cei vechi ai noștri, iar astăzi se mai zice la noi numai afară de adiective, pr. *s-a ca mai dusu*, adecă *quam maxime abii*”. În texte (la Kogălniceanu, Alecsandri, Eminescu, Creangă) apar numai locuțiunile adverbiale *ca mai bine* „(bine) de tot, cum e mai bine” și *ca mai ba* „nici vorbă, absolut nu”, specifice vorbirii populare moldovenesti.

4.2. Structurile comparative și superlativul relativ

Comparația se exprimă cu ajutorul unor elemente cu grade diferite de gramaticalizare: comparativul de superioritate se construiește cu morfemul *mai*; superlativul relativ de superioritate, cu segmentul *cel mai* (acordat); comparativul și superlativul relativ de inferioritate, cu segmentul adverbial *mai puțin*, respectiv, cu segmentul *cel mai puțin* (în care *cel* este acordat, iar *mai puțin* este invariabil); comparativul de egalitate are mai multe mijloace de realizare, dintre care cele mai frecvente și mai fixate sunt *tot așa (de)* și *tot atât de*. Omonimia comparativului de superioritate cu superlativul relativ, o trăsătură a limbii vechi (Ciompec 1985: 163–166, Frâncu 2009: 276), se manifestă foarte slab în perioada analizată. Exprimarea prin forme proprii a comparativului de egalitate și a comparativului / superlativului relativ de inferioritate este relativ recentă în pragul secolului al XIX-lea (Ciompec 1985: 153–154, 176–183).

În gramaticile din această perioadă, ultima treaptă pe scara gradării este superlativul relativ (numit ca atare în Vaillant 1840: 11, Munteanu 1860: 29, Cipariu [1877] 1992: 337). În general, la secțiunea despre superlativ, prima exemplificare este adjectivul precedat de *cel mai*, despre care se precizează că poate fi înlocuit și prin *foarte, prea* etc. De exemplu, Bălășescu (1848: 49) menționează ca realizare a superlativului – care „așază lucrul ori în locul cel mai de sus, ori în cel mai de jos” – „adverbiul” *cel mai* și dă o notă justificativă: „În locul Adverbiului *cel mai*, se pune adese ori *foarte, prea de tot, prestre măsură, preste seamă* ș. a. Însă aceste nu se văd a avea așa putere, care are *cel mai*, căci acesta arată covârșirea lucrului”.

Multe gramatici nu ilustrează toate cele trei trepte ale comparativului (superioritate, inferioritate și egalitate), legând comparativul doar de apariția morfemului *mai*.

Pentru elementele care introduc reperul comparației, vezi **XIX, Sintaxa, 3.12**. De menționat numai că introducerea reperului nonpropozițional prin *ca* sau *decât* în cazul comparației de inegalitate poate varia la același scriitor, indiferent de regiune: „după feliul său, *mai puțin depliniți și săvârșiți decât* dobitoacele” (Maior); „sentenție ce este *mai ușoară ca* o gheoace” (idem); „Ea era *mai palidă decât* altă dată” (Eminescu); „N-am putea avea o muzică... *mai dulce și mai frumoasă ca* cea italiană?” (idem).

4.2.1. Comparativul de egalitate

În perioada analizată, comparativul de egalitate se formează cel mai frecvent cu locuțiunile *tot așa (de)* și *tot atât de*: „el este *tot așa de spornic* ca și celălalt” (Litinschi); „un drept *tot așa de sfânt* cât și proprietatea!” (Kogălniceanu); „o poezie asupra constituțiunii este *tot așa de monstruoasă* ca cea muzică americană!” (Maioreescu); „Cât de naltă vi-i mărirea *tot așa de-adânc* căderea” (Eminescu); „E *tot așa de frumoasă* și pare-se *tot așa de bună*” (idem); „fură *tot așa de esagerați* filoruși cât fuseseră de supuși și umili filoturci” (idem); „În realitate omul e *tot așa de puțin* liber precum e picătura de ploaie” (idem); „un diamant cât un ou de găscă, ferecat în aur, și o piatră de carbun *tot atât de mare*” (Gorjan); „glasul posterității, *tot atât de nedrept, tot atât de dictat* de ură și iubire ca și glasul prezentului” (Eminescu); „Serbarea a fost *tot atât de frumoasă* și *de demnă* ca și în anul trecut” (idem); „Este dar un sufix *tot atât de vechi* ca și însuși cuvântul” (Hasdeu). În textele parcurse, am întâlnit comparativul de egalitate cu *la fel de* numai la Maior: „convingerea că limba latină din Iliric a fost *la fel de curată* ca cea din mijlocul Lațului” (Maior).

În cazul locuțiunii *tot așa de*, prepoziția este omisibilă: „Nu vă socotiți că l-am văzut vreodată tânăr, ci *tot așa bătrân, uscat*” (Gorjan); „Și-au întors sufletul din bine-n rău / Spre-a deveni *tot așa răi* ca tine / Nu *așa mari* ca tine” (Eminescu), iar adverbul *tot* poate fi înlocuit prin *tocmai*: „Fanarioți kat'exohin, *tocmai așa de mândri*, de și lași, ca supt Imperiul-de-jos bizantin” (Codru-Drăgușanu); „linia, care astăzi e *tocmai așa de tare* ca și înaintea luptei” (Eminescu).

În tiparul acestor locuțiuni conținând un adverb pronominal, sporadic, poate apărea și adverbul *asemenea de*: „ei sânt *asemenea de tăcuți* ca și mormântul” (Heliade Rădulescu); „Cei mai nalți și mai veninoși nori sunt monarhii. Cei după ei, *asemenea de veninoși*, sunt diplomați” (Eminescu).

Pentru exprimarea comparației de egalitate, destul de des este folosit și adverbul *deopotrivă*. În general, acesta este antepus adjectivului, de care se leagă direct: „Toți se cântăresc cu acel ce se socoate a fi mai greu și celor mai ușori li se pune plumb pe șea, până ce sunt toți *deopotrivă grei*” (Negruzzi); „Toate aceste gânduri, *deopotrivă rezonabile*, îi frământau mintea” (Stamati); „Am luat luxul, corupția și formele exterioare ale Europei, dar nu și ideile de dreptate și *deopotrivă îndrituire*, bunăstarea materială și descoperirile geniului” (Kogălniceanu); „două lucruri care, pre cât iar știu, îți sunt *deopotrivă urâte*” (Odobescu). Antepus, acesta se poate lega de adjectivul regent și prin prepoziția *de* (*deopotrivă de...*): „te credeam Anghelină, a căria cap și inimă sânt *deopotrivă de frumoase*” (Asachi); „în câte trei bucăți *deopotrivă de mari*” (Creangă). Postpunerea față de adjectiv este accidentală: „Neavând încotro, se duseră înaintea bisericii și puseră trei uleie *departate deopotrivă* unul de altul” (Ispirescu).

Echivalentă cu *tot așa de, tot atât de, deopotrivă de* este locuțiunea *nu mai puțin*, în care este negat comparativul de inferioritate: „în multe locuri făcea băi sau scăldători *nu mai puțin* decât cristalul *limpezi și curate*” (Maior); „Momâța precum să știe / Din fire atâta isteță / Cu ageră ghibăcie / Și *nu mai puțin măreață*” (Săulescu); „câteva alte pasagiuri *nu mai puțin chiare*” (Hasdeu); „mai fiind cercat și prin alte bătălii *nu mai puțin nenorocite*” (idem); „anomalii ce există în literatura limbilor *nu mai puțin curioaze* decât acele ce uneori întâlnim în natură” (Negruzzi); „*Nu mai puțin interesante* sânt proverbele românești” (Eminescu); „atât pentru ei cât și pentru francezii imigranți, desigur *nu mai puțin talentați*” (idem).

Unii autori construiesc comparativul de egalitate și cu ajutorul adverbului *egal* antepus, în general legat prepozițional de adjectiv: „nu-i rămânea decât alegerea între două consecințe *egal de rele*” (Eminescu); „Trebuie să admitem două ipoteze, pentru noi *egal de dureroase*” (idem); „În faptă amândouă aserțiunile sunt *egal de greșite*” (idem); „Făceți ca toate aceste colori să fie *egal de strălucite, egal de poleite, egal de favorizate* de Lumina ce le formează” (idem); „la a cărei realizare nu servă înfrățirea iluzorie a unor națiuni *egal îndreptățite*” (idem).

Uneori, un adjectiv care este formal la gradul pozitiv poate face parte dintr-o construcție comparativă de egalitate: „apa de baltă nice odinioară nu este *limpede* ca de fântână” (Budai-Deleanu, Ș.A. II).

Alecsandri (1863: 23) dă informații inexacte despre comparativul de egalitate al adjectivelor: „Le comparatif d'égalité se rend par *atât cât* (autant que), et *atât ca* (autant comme). Je fais autant que je peux, *fac atât cât pot*”. Un alt autor de gramatică pentru uzul francezilor, Vaillant (1840: 11), menționează comparativul de egalitate cu *atât de*.

4.2.2. Comparativul de inegalitate

Gradul mai ridicat sau mai scăzut este marcat în intervalul cercetat prin *mai* și, respectiv, *mai puțin*: (comparativ de superioritate) „că ce e *mai dulce* și *mai mângâitor*, și în scurtă vorbă *mai tare* și *mai sfânt* decât nădejdea la om?” (Gorjan); „Compusăciunile de hor bărbătesc sânt *mai grele* decât acelea pentru horul universal” (Vorobchievici); „Și niciodată n-au fost *mai vrednici* de cea mai tânără a domniei tale iubire ca acuma” (Barițiu); „Țara-Românească (...) e *mai*

mare ca Transilvania noastră” (Codru-Drăgușanu); „un trunchi *mai scurt* ca în locurile de jos” (Barasch); „Fructele pulpoase (cărnoase) sunt *mai galbene* ca rugina” (idem); „*Mai bun* ca orice vin băut e cel pe care-l bei” (Eminescu); „Ținta aceasta e însă mult *mai complicată* de cum s-ar părea” (idem); „niciodată nu a fost *mai fericit* decât cum era atunci” (Gorjan); (comparativ de inferioritate) „Albăstrimea ceriului iaste *mai puțin frumoasă* de cât albăstrimea ochilor tăi, și cântecul vengalilor *mai puțin dulce* decât sunetul glasului tău” (Buznea); „Amândoi sunt (...) *mai puțin supărați* decât ar aștepta cineva de la dâșii” (Barițiu); „de o importanță *mai puțin gravă* decât era în realitate” (Bolintineanu); „Doară nu voi fi *mai puțin curios* ca alții” (Codru-Drăgușanu); „Mult *mai silite* și *mai puțin curgătoare* sunt șase satire” (Odobescu).

Comparativul de inferioritate este ilustrat de puține gramatici: Vaillant (1840: 11), Alecsandri (1863: 23), Cipariu ([1877] 1992: 336). Și în texte este destul de rar folosit. Mai frecvent, apare negat (*nu mai puțin*); construcția *nu mai puțin* redă mai expresiv comparativul de egalitate, vezi supra 4.2.1.

Diminutivele, dincolo de valoarea afectivă, pot avea un sens contextual gradual din zona comparativului: „câștigând *mai mărișoară* sumă de bani” (Bobb, Ș.A. II); „o zestre *bunicică*” (Heliade Rădulescu); „este o femeie rară și *vrednicuță*” (idem); „coconița (...) *gătițică, înțepată*” (idem); „progresul evidente e o cunoștință *bunicică* a lui Homer și o cunoștință foarte bună a istoriei” (Maiorescu); „această *pușnică* parte” (Odobescu).

Micu și Șincai, în ediția din 1805 a gramaticii lor, în capitolul *Despre mărirea și micșorarea sensului numelor*, înregistrează și diminutive adjectivale și construiesc reguli de formare a acestora (*bunuș, bunișor; dulceu, dulcișor; bunuță, dulcuță, bunișoară, dulcișoară*), iar, referitor la „mărirea” numelor, menționează că adjectivalele o realizează prin comparație (Micu, Șincai [1805] 1980: 149–150); în prima ediție, acest capitol descria numai augmentative și diminutive substantivale (Micu, Șincai [1780] 1980: 35). Și celelalte gramatici menționează diminutivele adjectivale: Alexi (1826: 54), Bălășescu (1848: 48), Alecsandri (1863: 21–22) etc.

4.2.3. Superlativul relativ

Superlativul relativ se formează de la comparativul de inegalitate cu formantul *cel* acordat cu substantivul determinat în gen, număr și caz: „e *cea mai ticăloasă* și *mai rea* supt ceriu” (Țichindeal, Ș.A. II); „Limba noastră, după cea grecească, este *cea mai polisilabică* din câte cunosc” (Heliade Rădulescu); „ruina *cea mai măreață* în toată lumea” (Codru-Drăgușanu); „adunarea *cea mai eterogenă* ce-și poate cineva închipui” (Kogălniceanu); „La ocaziunea reformei *celeii mai grele, celeii mai esențiale, celeii mai vitale*” (idem); „era *cel mai smerit* între toți” (Negruzzi). Superlativul relativ de inferioritate este foarte rar utilizat: „partea *cea mai puțin curată*” (Bolintineanu); „Sânt acum două feliuri de esterminări – cea prin sabie, sigur *cea mai puțin eficace*, și cea prin sărăcire” (Eminescu); (substantivizat) „niște lucruri cari trebuiesc să facă și pe *cei mai puțin pesimiști* dintre români a dispera de viitorul acestei țări” (idem).

Structura superlativului relativ are un grad înalt de gramaticalizare, dar nu este complet fixată. În unele contexte, ca și în limba veche, formantul *cel* poate

lipsi. Ideea de superlativ relativ este dată de tipul reperului: „Făcătorul de bine Socrat *dintre toți grecii mai înțelept*” (Țichindeal, Ș.A. II); „Eu să văz care va fi *mai harnică din voi!*...” (Barițiu).

Construcțiile de superlativ absolut în care articolul definit al adjectivului antepus are valoarea elementului declinabil *cel*, în perioada cercetată, sunt rare. Acestea s-au păstrat mai ales în exprimarea poziției superioare într-o ierarhie administrativă și sunt limitate la câteva adjective (ca *mare, bun*): „în crăimea Ungariei *mai marele* inspector” (Petrovici, Ș.A. III); „[Carol] *mai bunul* din toți regii” (Heliade Rădulescu); „Voi, *mai-marii* capi ai țării noastre!” (Bolintineanu); „ne poronci a-l urma la Spatarul, *mai marele* slujbaș a poliției și a puterei armată” (Russo); „Bogdan Vodă, *mai-marele* fiu al domnului” (Hasdeu).

Unele construcții de tipul [substantiv + *cel mai* + adjectiv] pot avea o interpretare dublă, contextuală: [substantiv + *cel* + (*mai* + adjectiv)] sau [substantiv + (*cel mai* + adjectiv)], ambiguitate cauzată de faptul că structurile de tipul *omul cel bun*, care sunt frecvente, pot include și adjective gradate, precum în: „cuvântul *cel prea sfânt* a lui Dumnezeu” (Maior, Ș.A. II); „pe lângă mulțămirea *cea foarte frumoasă*” (Csokotis, Ș.A. III); „Dacă soarta mea *cea rea*, și *cea cu totul nedreaptă*” (Stamati). Astfel, necontextualizat, enunțul următor poate fi ambiguu: „Așa tiranisau aici niște nedemni pe oamenii *cei mai de omenie*” (Codru-Drăgușanu) – „oamenii mai de omenie decât alții” (comparativ de superioritate) sau „oamenii *cei mai de omenie dintre toți*” (superlativ relativ).

Ca și în cazul structurii supradefinite *omul cel bun*, și formantul superlativului relativ poate fi înlocuit prin *al* (de asemenea, declinabil): „eram *ăi mai ticăloși* oameni din lume” (Ghica); „focu-mi spune povestea – *a mai frumoasă*” (Eminescu); „aș fi fost omul *ăl mai maltratat* dă soartă” (Gane). Înregistrarea acestui superlativ relativ de Vaillant (1840: 11) în gramatica sa de limbă română pentru francezi (*cel* sau *ăl mai* „le plus”) și de Codru-Drăgușanu (1848: 28) arată că el era destul de frecvent, cel puțin în Muntenia.

4.3. Observații asupra realizării gradelor de intensitate la adjectiv

În afară de cele descrise anterior, atrag atenția și alte aspecte formale și semantice legate de exprimarea gradelor de intensitate.

În textele din această perioadă, o serie de adjective inerent intensive (*minunat, enorm* etc.) sau de tipul *interior, anterior* primesc mărci ale gradării: „Monument *mai minunat* nu s-a ridicat de mâni omenești pe fața pământului” (Codru-Drăgușanu); „e vânătorul *cel mai minunat*” (Odobescu); „traducerile *cele mai perfecte*” (idem); „reprezentarea *cea mai perfectă*” (Maiorescu); „Această laudă nu era în adevăr exagerată. Elena era tipul *cel mai ideal* a frumuseții” (Kogălniceanu); „e un simț *ășa de extraordinariu*” (Maiorescu); „Pontbriant a comis *una din cele mai colosale* erori ce au putut să scape vreodată de sub pana unui scriitor” (Hasdeu); „din care am luat numai o *foarte minimă* parte” (Negruzzi); „*foarte anterioare* cunoștinței noastre cu Sublima Poartă” (Hasdeu).

Munteanu (1860: 29–30) se oprește într-o notă asupra acestui aspect; autorul observă că „adjectivele care însemnează calități neprimitoare de creștere sau scădere nu sufer gradațiunea mai ales la superlativ, p. e. nu se zice: *cel mai mort, cel mai viu, cel mai părintesc*”.

În cazul structurilor coordonate, morfemul de superlativ absolut sau mărcile comparativului și ale superlativului relativ pot fi repetate la fiecare element: „lucruri himerice, *foarte costisitoare și foarte zădarnice* pentru stadiul nostru cel mic de cultură” (Eminescu); „Ochii dumnealor sânt *mai vioi și mai focoși* decât ai pricoliciului” (Heliade Rădulescu); „cu un public *mai numeros și mai interesat* pentru istoria patriei” (Kogălniceanu); „cu spiritul *cel mai pătrunzător și cel mai fin*” (Odobescu); „informațiunile *cele mai bune și cele mai amănunțite*” (idem), mai ales când termenii coordonării sunt juxtațuși: „Poate să nu știe cineva carte și să fie omul *cel mai bun, cel mai blând, cel mai onest* (...), *cel mai nesupărător* oamenilor” (Heliade Rădulescu); „[limbă] *mai puțin priincioasă, mai puțin înlesnitoare* la translațiuni” (Odobescu).

Nerepetarea mărcii de gradare pentru un element coordonat non-inițial (care, de obicei, implică interpretări multiple ale acestuia) este destul de frecventă: „Frații noștri italieni, *foarte înțelepți și gânditori*” (Heliade Rădulescu); „aceasta este *cu totul nedreaptă și nesuferită* omenirii” (Doc. Ec.); „Un om *așa de bun, sincer și veridic non plus ultra*” (Măiorescu); „li sunt cunoscute țările *mai frumoase și stâmpărate*” (Asachi); „un mocan poate fi *tot atât de isteț și deschis* la cap ca și un ceasornicar din Paris” (Eminescu). În cazul superlativului relativ, poate fi omis numai formantul *cel*: „combinări istorice asupra întrebărilor *celor mai grele și mai încurcate*” (Hasdeu); „în țările *cele mai puternice și mai luminate* ale Europei” (Kogălniceanu); „din *cele mai recomandabile și mai caracteristice* locuțiuni” (Odobescu) etc. sau, mai rar, formantul *cel* și morfemul *mai*: „Un cap oval cu *cele mai pure și corecte* linii” (Kogălniceanu); „sânt *cel mai sigur și temeinic* izvor” (Kogălniceanu).

De multe ori, valoarea intensivă a adjectivelor este aproximată și se află între jaloanele graduale descrise anterior (superlativ absolut și relativ, comparativ de inegalitate și de egalitate – pozitiv sau negativ). Aceste nuanțări se realizează prin diverse adverbe și locuțiuni adverbiale (vezi și Cipariu [1877] 1992: 336–338): „alte fapte *cu mult mai fricoase* decât noi” (Țichindeal, Ș.A. II); „meșteșug *prea puțin câștigător*” (Kogălniceanu); „pentru care aveam o slăbăciune ceva *cam prea fragedă*” (idem); „o întreschimbare de glume *mai mult sau mai puțin* grosolane și necuviincioase” (Odobescu); „un desigur *prea tare umbros* de nexplicate inovațiuni” (idem); „prima îndatorire ni s-a părut a fi *cu neasemuire mai ușoară* decât a doua” (idem) etc.

Diaconovici-Loga ([1822] 1973: 77) și Alecsandri (1863: 22) înregistrează secvența și *mai* ca mijloc de realizare a superlativului; modificarea prin adverbul și a unui comparativ de superioritate plasează însă adjectivul pe scara intensității deasupra comparativului de superioritate, dar sub superlativ. Budai-Deleanu (1812, f. 84 v, apud Gheție 1966a: 85) observă corect că și *mai* „nu este superlativ adevărat, ci este un comparativ mai suit”.

5. CONCLUZII

În intervalul 1780–1880, **inventarul claselor flexionare** înregistrează modificări cantitative:

– Clasa cu patru forme devine și mai bogată prin elementele care au fost încadrate și au rămas cu patru forme (majoritatea adjectivelor noi) și, temporar, prin forme acordate de gerunziu.

– La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, clasa cu trei forme se îmbogățește cu multe adjective în *-icesc*, apoi își micșorează inventarul din cauza eliminării adjectivelor în *-icesc*, dar și a altora mai vechi, în *-esc*; în același timp, crește numărul adjectivelor noi în *-tor* (unele viabile, altele, nu).

– Clasa cu două forme are un inventar destul de stabil de elemente vechi. Pentru un timp, în această clasă au fost încadrate după model latinizant și italianizant multe adjective noi adaptate cu finala *-ale*, *-bile*, *-ante*, *-ente*, *-are* etc.; aceste adjective au circulat și cu patru forme, flexiune cu care s-au fixat în limba literară.

– Clasa invariabilelor primește câteva elemente noi, dar are în continuare un inventar relativ redus.

– Dintre adjectivele pronominale, numai *mult*, *puțin* și *atare* sunt folosite cu mai mult de patru forme. Adjectivele recente *anumit*, *diferit*, *felurit*, *numeros*, conform textelor, au patru forme; invariabilul *anume* tinde să-și generalizeze sensul pronominal indefinit abia spre sfârșitul perioadei.

Unele **subclase flexionare** se caracterizează în perioada analizată prin forme fluctuante, prin ezitări:

– Unele adjective cu radical în *-r*, *-c* și *-g* (*rar*, *jalnic*, *aprig*) au, generalizat, patru forme, dar, rar, femininul pl. este realizat și prin desinența *-i*, ca și masculinul plural; alte adjective cu radical în *-c* și *-g* (*adânc*, *lung*) au o singură formă la pl., în *-i*, dar apar și cu pluralul f. în *-e*. Realizare femininului pl. cu *-e*, în loc de *-i*, și invers este un element de continuitate cu limba veche, care este valorificat expresiv de unii scriitori.

– Adjectivele de tipul *castaniu*, *pustiu*, *straniu* au trei forme (m. sg. *castaniu*, f. sg. *castanie*, m. și f. pl. *castanii*), dar, rar, femininul pl. poate fi omonim cu femininul sg. (f. sg. = *castanie*); aceeași este situația adjectivelor noi terminate în *-oriu* și *-ariu*.

– Adjectivele care s-au fixat ulterior cu sufixul *-al*, *-bil*, *-ant* / *-ent* etc. sunt folosite după tiparul adjectivelor cu patru forme (*natural*, *naturală*, *naturali*, *naturale*) sau după tiparul adjectivelor cu două forme, care nu disting genul (m. și f. sg. *naturale*, m. și f. pl. *naturali*). Adjectivele neologice încadrate în clasa cu două forme au fost promovate de unii intelectuali (Heliade Rădulescu, Cipariu, Laurian, Massim etc.) din rațiuni ideologice și estetice, dar au fost folosite și de mulți alții ca simplă soluție de adaptare morfologică a neologismelor.

– O serie de adjective neologice au forme fluctuante în *-or* / *-oriu* și *-ar* / *-ariu* la care se adaugă și *-ore* (*anteriore*, *posteriore* etc., incluse în LM, dar negăsite în texte), respectiv *-are* (atestat în texte, în formele *necesare*, *literare* etc.);

de exemplu, pentru adjectivul *obligator(iu)*, se folosesc forme din două paradigme: *obligator / obligatoriu* (m. sg.), *obligatoare / obligatorie* (f. sg.), *obligatorii* (m. pl.), *obligatorii / obligatoare / obligatorie* (f. pl.).

– Adjectivele din seria *atroce, eficace, novice, tenace*, care nu disting genul la singular, au avut forme de pl. fluctuante: masculinul pl. se realizează în *-i*, iar femininul pl. se realizează în general în *-e* și, rar, în *-i*.

– Adjectivele mai vechi de tipul *dibaci, fugaci, robaci, stângaci, sugaci* sunt folosite cu două forme care nu disting numărul; sub influența adjectivelor neologice de tipul *atroce, precoce*, sunt înregistrate și forme de m. sg. în *-e*: *fugace, stângace*.

Cele mai importante elemente inovative care nu s-au impus în limbă sunt: formele în *-ale, -bile, -ante, -ente, -are* la sg. și cu desinența de pl. *-i*; gerunziile acordate; a treia formă de pl., neutru plural, diferit de femininul pl., pentru unele adjective: (*lucruri*) *frumoasă* [fromosa] și (*lucruri*) *nouă* [noua].

Unele **adjective vechi și frecvente** au variante morfologice în variație liberă și paradigme neregulate. De exemplu:

– Adjectivului *mișel* îi corespunde forma de f. *mișea*, dar este înregistrată și forma *mișală*.

– La m. pl., pentru adjectivele *gol* și *fudul*, sunt folosite formele de pl. *goli / goi* și *fuduli / fudui*; pentru *destul* și *sătul*, formele de pl. înregistrate sunt *destui* și, respectiv, *sătui*.

– Adjectivul *roșu* este folosit cu multe forme, dar cele mai frecvente sunt cele din paradigma neregulată *roșu* (m. sg.), *roșie* (f. sg.), *roșii* (m. și f. pl.), selectate și de limba actuală; pentru m. sg. este destul de frecventă și forma *roș*.

– Adjectivul *nou* are trei forme: *nou* (m. sg.), *nouă* (f. sg. și pl.), *noi* (m. pl.); la câțiva autori, mai ales din Muntenia, forma de pl. *noi* se extinde și la f. pl.

– Adjectivul *viu* este folosit cu trei forme: *viu* (m. sg.), *vie* (f. sg.), *vii* (m. și f. pl.). Forma învechită de f. pl. *vie* este atestată foarte rar. Rară este și forma de f. sg. *viuă*.

– Adjectivul *june* are o paradigmă cu trei forme cu o omonimie specială: *june* (m. sg., f. pl.), *jună* (f. sg.), *juni* (m. pl.); prin analogie cu alte clase regulate, apar forma de m. sg. *jun* (ca la adjectivele cu patru forme) și cea de f. sg. *june* (ca la adjectivele cu două forme).

– În afara celor două forme foarte frecvente *vechi* (m. sg. și pl., f. pl.) și *veche* (f. sg.), circulă încă formele de m. sg. *vechii* (uneori doar grafie, precum *bunu, frumosu* etc.) și de f. sg. *vechie*, uneori omonimă cu forma de f. pl.

– Forma de pl. *mari* este generală; cu totul sporadic este atestată încă forma de pl. *mare*.

Adjectivului din grupul nominal în **vocativ** îi sunt specifice: alternanța formelor nemarcate cu cele cu flectiv specific; preferința pentru „acordul” în caz; utilizarea unei forme speciale de f. sg. în *-o*; păstrarea mărcilor *mult* și *prea* pentru superlativ absolut, ca urmare a caracterului mai conservator al formulelor de adresare.

În ce privește **categoria gradării**, după 1780 sunt utilizate forme proprii pentru toate tipurile de comparativ și de superlativ. Frecvența lor este diferită (de exemplu, sunt puțin frecvente variantele care arată gradul inferior: *mai puțin acceptabil, cel mai puțin acceptabil, foarte puțin acceptabil*).

Mijloacele de realizare a gradării sunt în stadii diferite de gramaticalizare: morfemul comparativului de superioritate *mai* este cel mai gramaticalizat; *foarte* este într-un stadiu avansat de gramaticalizare, dar acceptă, sporadic, postpunerea față de adjectiv (*rea foarte*) și dislocarea (*foarte sunt deprinși*); superlativul relativ se realizează frecvent cu segmentul *cel mai*, dar poate fi și omonim cu comparativul de superioritate.

Pentru superlativul absolut, este generalizat adverbul *foarte*. Marca *mult*, specifică limbii populare, își restrânge folosirea la anumite contexte, fiind păstrată mai ales în formule de adresare. Elementul *prea*, revitalizat în spirit latinist, tinde să se generalizeze cu sensul „în exces”. Diverse locuțiuni mai vechi servesc în continuare pentru redarea gradului maxim: *de tot, cu totul, peste măsură, din cale-afară* etc. Dintre procedeele de exprimare a intensității specifice epocii, sunt importante și: folosirea unor afixe neologice în registrul cult (*-isim, ultra-* etc.), creșterea frecvenței și diversificarea construcțiilor de tipul *absolut inutilă* (adverb + adjectiv) și *fabulos / fabuloase de bune* (adverb + *de* + adjectiv), cu primul element uneori acordat; în cazul ultimului tipar, pentru anumite situații, prepoziția poate apărea sau nu (*deopotrivă de buni / deopotrivă buni*).

Comparativul de egalitate este redat explicit prin segmentele: (uzual) *tot așa (de), tot atât de*; (rar) *asemenea de, deopotrivă (de), egal (de), la fel de, nu mai puțin*.

SURSE

- Alecsandri [1832–1885] – Vasile Alecsandri, *Opere*, vol. I–III, text ales și stabilit de G. C. Nicolescu și Georgeta Rădulescu-Dulgheru, studiu introductiv, note și comentarii de G. C. Nicolescu, București, Editura pentru Literatură, 1966; vol. IV–VI, text ales și stabilit, note și variante de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, București, Editura Minerva, 1974–1979; vol. VII, text ales și stabilit, note și comentarii de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, indice și glosar de Gheorghe Chivu, București, Editura Minerva, 1981; vol. VIII–X, ediție îngrijită, traduceri, note și indici de Marta Anineanu, București, Editura Minerva, 1981–1985.
- Asachi [1811–1869] – Gh. Asachi, *Opere*, vol. I–II, ediție critică și prefață de N.A. Ursu, București, Editura Minerva, 1973, 1981.
- Asachi [1811–1869] – Gh. Asachi, *Scrieri literare*, vol. I–II, ediție îngrijită, cu prefață, note și glosar de N.A. Ursu, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1957].
- Asachi [1853] – Gh. Asachi, *Petru-Rareș*. Dramă istorică în patru părți, de... Partea I, Iași, Institutul Albinei, 1853.
- Asachi [1863] – Gh. Asachi, *Elena Dragoș de Moldavia*. Dramă istorică originală. În 3 acte, Iași, 1863.
- Asachi [1863] – Gh. Asachi, *Voichița de Românie*. Dramă originală istorică de... Iași, Institutul Albinei române, 1863.
- Barasch [1861] – Iuliu Barasch, *Manualul de botanică silvică*, București, Imprimeria Statului, 1861.
- Barițiu [1838] – G. Barițiu, *Inimile mulțămitoare*, în Ioan Chindriș, „O piesă de teatru inedită a lui George Bariț: Inimile mulțămitoare”, în *Manuscriptum*, Muzeul Literaturii Române, București, VIII, 1977, nr. 3, p. 58–69.
- Baronzi [1853–1854] – Eugène Sue, *Matilda sau memoriile unei femei june*. Tradusă de George A. Baronzi, vol. I–II, București, Imprimeria Sfintei Mitropolii, 1853–1854.

- Bălcescu [1844–1852] – N. Bălcescu, *Opere*, ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, vol. I–II, *Scrieri istorice, politice și economice 1844–1847, 1848–1852*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974–1982; vol. III, *România supt Mihai Voevod Viteazul*, vol. îngrijit de Daniela Poenaru, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986; vol. IV, *Correspondență. Scrisori, memorii, adrese, documente, note și materiale*, București, Editura Academiei Române, 1990.
- Beldiman [1820] – Voltaire, *Tragodia lui Orest*. De preainvățatul... marele postelnic Alexandru Beldiman, acum întâi tălmăcită din limba franțuzească în cea românească. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1820.
- Bobb [1822–1823] – Ioan Bobb, *Dictionariu rumanesc, latinesc și unguresc*, dein orenduiala Excelentii sale preosfintitului Ioan Bobb, Vlădicul Făgărașului asediat, tom I, A–L, in Clus, cu tyariul Tipografii Colegiumului Reformatilor prin Stephan Török, 1822; tom II, M–Z, 1823.
- Bolintineanu [1842–1872] – Dimitrie Bolintineanu, *Opere*, vol. I–XII, ediție îngrijită note și comentarii de Teodor Vărgolici, București, Editura Minerva, 1981–1992.
- Bolintineanu [1842–1872] – Dimitrie Bolintineanu, *Poezii alese*, ediție îngrijită, antologie și repere istorico-literare de Teodor Vărgolici, Editura Minerva, 1984.
- Bolliac [1847] – Cezar Bolliac, *Poesii nouă*, București, Tipografia lui Eliad, 1847.
- Brezoianu [1848] – Ion Brezoianu, *Învățătorul primar sau povești și sfaturi pentru a pregăti pe învățătorii primari la cariera lor și a-i călăuzi în lucrarea funcțiilor lor*. Tradus din franțuzește de... București, Tipografia lui C.A. Rosetti și Vinterhalder, 1848.
- Budai-Deleanu [1786–1820] – I. Budai-Deleanu, *Opere*, vol. I–II, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1974, 1975.
- Buznea [1831] – *Pavel și Virginia*. Alcătuită franțuzește de Bernarden de la Sen-Pier... Acum întâia oară tălmăcită și tipărită rumânește de Iancu Buznea, Iași, 1831.
- Cipariu [1836–1877] – Timotei Cipariu, *Epistolar*, cuvânt-înainte de Eugen Simion, text îngrijit și note de Ioan Chindriș, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Cipariu [1855 / 1876] – Timotei Cipariu, *Compendiu de gramateca limbei române*, în Timotei Cipariu, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, introducere de Mioara Avram, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 1–64.
- Cipariu [1867, 1877] – *Gramateca limbei române. Partea I. Analitică, Partea a II-a. Sintetică*, în Timotei Cipariu, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, introducere de Mioara Avram, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 65–256, 257–466.
- Codru-Drăgușanu [1848] – Ioane Germaniu Codru [-Drăgușanu], *Rudimentele gramaticii romane*. Estrase din *Tentamen criticum* cu adaus de regule simple și diverse anotațiuni pentru usul școlarilor începători, București, Tipografia Colegiului Sântu-Sava, 1848.
- Codru-Drăgușanu [1865] – I. Codru Drăgușanu, *Călătoriile unui Român ardelean în țară și în străinătate (1835-44)*, („Peregrinul Transilvan”), ediția a II-a, București, Tipografia Societății „Cultura neamului românesc”, 1923.
- Codul Calimach* [1833] – *Codul Calimach*, ediție critică, întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc condus de academicianul Andrei Rădulescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.
- Creangă [1869–1889] – Ion Creangă, *Opere*, vol. I–II, ediție îngrijită, note, variante, glosare și bibliografie de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, studiu introductiv de Iorgu Iordan, București, Editura Minerva, 1970.
- DA* – Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A – B, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I: D – De, București, „Universul”, Intreprindere Industrială a Statului, 1949; [Fascicula II: De – Desfina; șpalt, 1948]; Tomul II. Partea I: F – I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului.

* Pentru citatele din DA–DLR, atunci când cuvântul / construcția care a interesat nu este cuvântul-titlu, s-a făcut trimitere la cuvântul-titlu de sub care a fost luat exemplul prin indicația s.v.

- Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I: *J – Lacustru*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: *Ladă – Lepăda*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: *Lepăda – Lojniță*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.
- Diaconovici-Loga [1822] – Constantin Diaconovici-Loga, *Gramatica românească*, text stabilit, prefață, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Timișoara, Editura Facla, 1973.
- DLR – Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei. Tomul I. Partea a 3-a. Litera *D* (*D – Deînmulțit*), 2006; Tomul I. Partea a 4-a. Litera *D* (*Deja – Deținere*), 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera *D* (*Deținut – Discopotiriu*), 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera *D* (*Discord – Dyke*), 2009; Tomul I. Partea a 7-a. Litera *E* (*E – Erzaț*), 2009; Tomul I. Partea a 8-a. Litera *E* (*Es – Ezredez*), 2010; Tomul III. Literele *J, K, Q*, 2010; Tomul IV. Litera *L* (*L – Lherzolită*), 2008; Tomul V. Litera *L* (*Li – Luzulă*), 2008; Tomul VI. Litera *M*, 1965–1968; Tomul VII. Partea 1. Litera *N*, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a. Litera *O*, 1969; Tomul VIII. Partea 1. Litera *P* (*P – Păzui*), 1972; Tomul VIII. Partea a 2-a. Litera *P* (*Pe – Pînar*), 1974; Tomul VIII. Partea a 3-a. Litera *P* (*Pînă – Pogrilanie*), 1977; Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera *P* (*Pogrijanie – Presimțire*), 1980; Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera *P* (*Presin – Puzolană*), 1984; Tomul IX. Litera *R*, 1975; Tomul X. Partea 1. Litera *S* (*S – Sclabuc*), 1986; Tomul X. Partea a 2-a. Litera *S* (*Scladă – Semîntărie*), 1987; Tomul X. Partea a 3-a. Litera *S* (*Semn – Sîveică*), 1990; Tomul X. Partea a 4-a. Litera *S* (*Slab – Sponghios*), 1992; Tomul X. Partea a 5-a. Litera *S* (*Spongiar – Swing*), 1994; Tomul XI. Partea 1. Litera *Ș*, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a. Litera *T* (*T – Tocăliță*), 1982; Tomul XI. Partea a 3-a. Litera *T* (*Tocăna – Twist*), 1983; Tomul XII. Partea 1. Litera *Ț*, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a. Litera *U*, 2002; Tomul XIII. Partea 1. Litera *V* (*V – Veni*), 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a. Litera *V* (*Venial – Vizurină*), 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a. Litera *V* (*Viclă – Vuzum*) și Literele *W, X, Y*, 2005; Tomul XIV. Litera *Z*, 2000.
- Doc. Ec. [1800–1850] – *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800–1850*. Culese de J. Cojocaru, vol. I–II, [București], Editura Științifică, 1958.
- Donici [1840–1865] – Al. Donici, *Fabule*, cu prefață de Emil Boldan, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1952].
- DOOM² [2005] – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic, 2005 (coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu).
- Drăghici [1834] – Manuil [=Manolache] Drăghici, *Iconomia rurală și dumesnică sau învățătură pentru lucrarea pământului și îmbunătățirea gospodăriei de câmp și de casă*. Culeasă din cărți în limbi străine de postelnicul... Iași, Tipolitografia Albinei, 1834.
- Eminescu [1866–1889] – M. Eminescu, *Opere*, vol. I–XVI. [vol. I] *Poezii tipărite în timpul vieții I. Introducere, note și variante, anexe*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939 ș.u. (toate volumele sunt disponibile, în edițiile consacrate, la adresa: <http://eminescu.petar.ro/>).
- Fătu [1851] – Dr. A. Fătu, *Descrierea și întrebuințarea apei simple și a apelor minerale din Moldova*. Compusă de... Iași, Tipografia româno-franceză, 1851.
- Filimon [1857–1865] – Nicolae M. Filimon, *Opere*, vol. I–II, ediție, glosar și bibliografie de George Baiculescu, cu o introducere de George Ivașcu, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1957].
- Gane [1867–1916] – N. Gane, *Scieri*, ed. îngrijită, note și bibliografie de Ilie Dan, prefață de Șt. Cazimir, București, Minerva, 1979.
- Ghica [1842–1897] – Ion Ghica, *Opere*, vol. I–VI, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, bibliografie și indici de Ion Roman, București, Editura Minerva, 1967–1988.
- Ghica, Sturdza [1873] – Ion Ghica, Dimitrie A. Sturdza, *Ajutorul comerciantului, al agriculturii și al inginerului. Greutăți și măsuri*, București, Socec și Comp., 1873.

- D. Golescu [1826–1830] – Dinicu Golescu, *Scrieri*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii, bibliografie, glosar și indice de Mircea Angheliescu, București, Editura Minerva, 1990.
- Gorjan [1835–1838] – I. Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologicești arabești, pline de băgări de seamă, și de întâmplări foarte frumoase și de mirare...* vol. I–IV, [București], tom. I–II, 1835; tom. III, 1837; tom. IV, 1838.
- Guțu [2003] – Gh. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Humanitas, 2003.
- Hasdeu [1850–1907] – B.P. Hasdeu, *Opere*, vol. I–VII, ediție, note, comentarii, variante și indici de Stancu Ilin și I. Opreșan, studiu introductiv de George Munteanu, traducerea versurilor de Raluca Tulbure și Victor Tulbure, București, Editura Minerva / Saeculum, 1986–2003.
- Hasdeu [1850–1907] – B.P. Hasdeu, *Pierit-au dacii?*, ediție îngrijită de Gr. Brâncuș, București, Dacica, 2009.
- Hasdeu [1865] – B.P. Hasdeu, *Ion-Vodă cel cumplit*, București, Imprimeria Ministerului de Resbel, 1865.
- Heliade Rădulescu [1827–1872] – Ion Heliade Rădulescu, *Pagini alese*, antologie, prefață și note de Ion Oană, texte stabilite de Vladimir Drimba, [București], Editura Tineretului, [1961].
- Heliade Rădulescu [1827–1872] – I. Heliade Rădulescu, *Opere*, vol. I–IV, ediție critică de Vladimir Drimba, cu un studiu introductiv de Al. Piru, București, Editura pentru Literatură, 1967–1985.
- Heliade Rădulescu [1828] – Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*, ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, București, Eminescu, 1980.
- Heliade Rădulescu [1835] – I. Eliad, *Amfitrion*. Comedie în trei acte, de la Mollier. Tradusă de... București, Tipografia lui Eliad, 1835.
- Ispirescu [1862–1887] – P. Ispirescu, *Opere*, vol. I–II, ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Aristița Avramescu, studiu introductiv de Corneliu Bărbulescu, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1969; vol. II, București, Editura Minerva, 1971.
- Ispirescu [1892] – P. Ispirescu, *Legende sau basmele românilor. Adunate din gura poporului*, București, Tipografia Academiei Române, 1892.
- Kogălniceanu [1835–1891] – Mihail Kogălniceanu, *Opere*, [vol.] I ș.u., ediție critică publicată sub îngrijirea lui Dan Simonescu ș.a., București, Editura Academiei.
- Kogălniceanu – Mihail Kogălniceanu, *Tainele inimei. Scrieri alese*, ediție îngrijită, prefață și tabel cronologic de Dan Simonescu, București, Editura pentru Literatură, 1964.
- LB [1825] – *Lesicon romanesc - latinesc - unguresc - nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucrat, seu: Lexicon valachico - latino - hungarico - germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, Budae, Typographie Regiae Universitatis Hungaricae, 1825.
- Litinschi [1853] – D. Litinschi, *Manual de agronomie practică pentru Moldova*, Iași, Tipografia Buciumului român, 1853.
- LM (Gl.) [1871–1876] – A. T. Laurian și I. C. Massim, *Dicționarul limbei române*. După însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Elaborată ca proiect. Tom I (A–H), 1871 [1873]. Tom II (colaboratori Iosef Hodoș și G. Barițiu: I–Z), 1876. Tom III. *Glossariu, care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine înduioasă*, 1871 [1877], București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români.
- Maior [1783–1921] – P. Maior, *Scrieri*, vol. I–II, ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, prefață și tabel cronologic de Maria Protase, București, Editura Minerva, 1976.
- Maiorescu [1855–1859] – Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. I (noiembrie 1855 – martie 1859), studiu introductiv de Liviu Rusu, ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Editura Minerva, 1975.
- Maiorescu [1866–1907] – Titu Maiorescu, *Critice. 1866–1907*, vol. I–III, București, Editura Librăriei Socec & Comp., S. A., 1931.
- MDA [2001] – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Mic dicționar academic*, 2 vol., București, Univers Enciclopedic Gold, 2010 (redactori responsabili: Acad. Marius Sala și Ion Dănăilă).
- Murgu [1834–1836] – Eftimie Murgu, *Curs de filosofie ținut la Academia Mihăileană (1834–35; 1835–36)*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Victor Țircovnicu, Editura Facla, Timișoara, 1986.

- Negruzzi [c.1822–1868] – Constantin Negruzzi, *Opere alese. I. Proză*, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.
- Negruzzi [c.1822–1868] – Constantin Negruzzi, *Opere*, vol. I–III, ediție critică cu studiu introductiv, comentarii și variante de Liviu Leonte, București, Editura Minerva, 1974–1986.
- Negruzzi [1845] – Victor Hugo, *Ballade*. Traduse de C. Negruzzi, Iași, la Cantora Foaiei sâțești, 1845.
- Negulici [1848] – I. D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune reprimite până acum în limba română, și de toate cele ce sunt a se mai primi d-acum înainte, și mai ales în științe*, București, Tipografia Colegiului, 1848.
- Odobescu [1851–1895] – Al. Odobescu, *Opere complete*, vol. I, București, Editura Institutului de Arte Grafice „Minerva”, 1906.
- Odobescu [1851–1895] – Al. Odobescu, *Opere*, vol. I, ediție critică publicată sub îngrijirea acad. Tudor Vianu, text critic și variante de G. Pienescu, note acad. Tudor Vianu și V. Cândea; vol. II, ediție critică publicată sub îngrijirea prof. univ. Al. Dima, text critic și variante de Marta Anineanu, note de Virgil Cândea; vol. V, studiu introductiv, comentarii de Alexandru Avram, text stabilit și variante de Marian Ciucă; vol. VIII–XIII, introducere de prof. univ. Al. Dima, text stabilit, note și indice de Nadia Lovinescu, Filofteia Mihai, Rodica Bichiu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965–1996.
- Odobescu [1851–1895] – Al. Odobescu, *Opere*, vol. I–II, ediție îngrijită, cu glosar, bibliografia scriitorului și studiu introductiv de Tudor Vianu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.
- Ruset [1831] – [Corneille], *Eraclie, împărat al Răsăritului*. Tragedie în cinci acturi de Corneil și tradusă din franțoezește de D. I. Roset. [f. 1.], [f.t.], 1831.
- Russo [c.1846–1859] – Al. Russo, *Scrieri literare*, ediție îngrijită, postfață, tabel cronologic și referințe critice de Teodor Vârgolici, București, Editura 100+1 Gramar, 1996.
- Russo [c.1846–1859] – Al. Russo, *Scrieri*, publicate de Petre V. Haneș, edițiunea Academiei Române, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1908.
- Săulescu [1835] – Gheorghe Săulescu, *Fabule în versuri seau poezii alegorice compuse de D. Georgie Seulescul profesor public al filologiei românești și al istoriei universale*, Iași, 1835.
- Sbiera [1886] – P. Sbiera, *Povești populare românești. Din popor luate și poporului date de...*, Cernăuți, Editura proprie, Tipografia arhiepiscopală, 1886.
- Stamati [c.1843–1869] – Constantin Stamati, *Scrieri*, text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, bibliografie și glosar Vasile Ciocanu, Chișinău, Știința, 1993.
- Ș.A. I–III – *Școala Ardeleană*, vol. I–III, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note de Romul Munteanu, [București], Editura Albatros, [1970].
- TDRG³ – H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3 vol., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder. Band I, 2000; Band II, 2003; Band III, 2005, Cluj-Napoca, Clusium.
- Văcărescu [1830–1863] – Iancu Văcărescu, *Opere*, ediție critică, studiu introductiv, note, glosar, bibliografie și indice de Cornel Cîrstoiu, București, Editura Minerva, 1985.
- Vorobchievici [1869] – Is. Vorobchievici, *Manual de armonia musicală*, Cernăuți, Tipariul lui Rudolf Echart, 1869.
- Vulcan [1859–1907] – Iosif Vulcan, [*Scrieri*] 1, *Poezii. Proză. Teatru*, ed. îngrij., cuv. introd., tabel cron. și note de Lucian Drimba, București, Editura Minerva, 1987; 2, *Publicistică*, ed. îngrijită, note și indice de nume de Lucian Drimba, București, Editura Minerva, 1989; 3, *Însemnări de călătorie I*, ed. îngrijită și note de Lucian Drimba, București, Editura Minerva, 1994; 4, *Însemnări de călătorie II. Corespondență*, ediție îngrijită, note și glosar de Lucian Drimba, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, 2002.
- Zilot [1818–1853] – Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Opere complete*, ed. îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii și indici de Marcel-Dumitru Ciucă, București, Editura Minerva, 1996.

ARTICOLUL

1. ASPECTE GENERALE	112
2. COMPONENTĂ, FLEXIUNE ȘI GRAFIE	112
2.1. Articolul hotărât	112
2.2. Articolul nehotărât	113
3. PROBLEME DE MORFOSINTAXĂ A ARTICOLULUI	114
4. ARTICULAREA NUMELOR PROPRII.....	118
5. CONCLUZII.....	119

ARTICOLUL

Principalele probleme ridicate de clasa articolului în secolul al XIX-lea privesc inventarul de componente ale clasei, morfosintaxa articolului și articularea numelor proprii.

1. ASPECTE GENERALE

Clasa articolului este foarte restrânsă, cuprinzând două serii de elemente: o serie de afixe enclitice, care apar împreună cu un suport nominal, constituind clasa articolului hotărât, și o serie de morfeme libere, constituind clasa articolului nehotărât. Articolul este un morfem multifuncțional: pe lângă principala sa funcție, care este de natură sintactico-semantică – integrare enunțiativă, referențializare (Pană Dindelegan 2003c, 2003d, GALR 2008 II: 79) –, articolul are și funcția morfologică de a exprima sincretic cazul și de a marca valorile de gen și număr prin acord cu substantivul / adjectivul suport.

Gramaticile din secolul al XIX-lea nu înregistrează toate alomorfele prin care se realizează articolul. În plus, de la o gramatică la alta, concepția despre articol este diferită. S. Micu și Gh. Șincai (1780) sunt primii care delimitează clasa articolului și indică paradigma acestuia; gramaticile lui Diaconovici Loga (1822) și Heliade Rădulescu (1828) nu identifică și nici nu descriu articolul nehotărât, pentru că în aceste gramatici articolul este văzut ca fiind un element de dezambiguizare – marcă de gen, număr, caz – în flexiunea substantivului. Recunoașterea articolului nehotărât în gramaticile vremii nu este consecventă, majoritatea gramaticilor epocii încadrând în clasa articolului doar articolul hotărât. *Elementa* (1780 / 1805) recunoaște articolul nehotărât, însă în această paradigmă sunt încadrate și unități considerate astăzi pronume / adjective pronominale nehotărâte (vezi GALR 2008 I: 254–268), cum ar fi paradigma de plural a elementului *umul; niște* nu este efectiv încadrat în clasa articolului nehotărât, fiind considerat, alături de *niscăi*, un substitut pronominal al articolului nehotărât plural (vezi și Chivu 2009, nota 29). La Budai-Deleanu (1815–1820), Diaconovici Loga (1822), Heliade Rădulescu (1828) și Golescu (1840) clasa articolului nehotărât nu este identificată. Massim (1860) încadrează articolul nehotărât în clasa lexico-gramaticală a „adjectivului determinativ indefinit” (vezi, pentru detalii, Nicolae 2009b).

2. COMPONENTĂ, FLEXIUNE ȘI GRAFIE

2.1. Articolul hotărât

Articolul hotărât păstrează formele și flexiunea din perioada anterioară.

Formele de singular ale articolului hotărât ridică două probleme importante: o problemă de grafie (scrierea alofonului *-ua*) și una la limita dintre pronunțare și

scriere (căderea lui *-l* final și preluarea funcției de articol hotărât de către *-u* plenison). Formele de plural nu ridică probleme deosebite.

În ce privește alofonul *-ua*, conform recomandărilor gramaticilor epocii, grafia *-ua* alternează cu *-oa*. De exemplu, Diaconovici Loga (1822) indică forma *-oa* (*steaoa, vergeaoa*), însă Nădejde (1884) indică forma *-ua* (*steaua*). Budai-Deleanu (1815–1820: 117–119/73v–76v) comentează acest subiect, indicând drept cauză a confuziei grafia slavonă („neajunsia ortografiei sârbești la limba românească”) și conchide că „niciun român nice într-o țară nu grăiește *steaoa*, ci *steauă* și cu articolul *a*, *steauă-a*” (Budai-Deleanu 1815–1820: 118/75v). În textele cercetate (care acoperă întreg secolul al XIX-lea), grafia *-ua* este dominantă.

Nerealizarea articolului *-l* final din componența alofonelor *-l/-ul* (normă de pronunțare în epocă) și preluarea funcției de articol de *-u* plenison este și un fenomen de grafie, fapt dovedit de prezența sa în texte – cu toate că norma grafică a epocii recomandă scrierea cu *-l* final. Când în texte apare o formă cu *-l* elidat, ea este fie marcată grafic prin apostrof (pentru substantivele în cazul cărora citirea articulat / nearticulat este echivocă): „și s-a făcut *lucru*’ dracului în toată mahalaua” (Heliade Rădulescu), fie nemarcată, în cazurile în care citirea este neechivocă: „unde e *diavolu* de Ioniță” (Heliade Rădulescu).

O altă problemă pe care o ridică morfologia articolului hotărât în secolul al XIX-lea este existența dubletelor de tipul *vieții / vieței, urei / urii* etc., care implică gruparea [desinență + articol]. O statistică realizată pe texte din secolul al XIX-lea arată că cele două grupări [desinență + articol] sunt în variație liberă în această perioadă. În cazul perechii *vieței / vieții*, ambele forme apar în egală măsură la scriitorii moldoveni și munteni, deci variația nu este de natură dialectală.

În realizarea statisticii, am avut în vedere următorii scriitori: Asachi, Bolintineanu, Eminescu, Maiorescu, Alecsandri, Alexandrescu, Bălcescu, Budai-Deleanu, Creangă, Donici, Filimon, Hasdeu, Heliade Rădulescu, Negruzzi, Odobescu, Pann, Russo, Stamati.

CUVÂNT		<i>-ei</i>	<i>-ii</i>	DOMINANT
agriculturei	agriculturii	14	20	<i>-ii</i>
arhitecturei	arhitecturii	3	3	/
culturei	culturii	116	79	<i>-ei</i>
făpturei	făpturii	5	4	<i>-ei</i>
învățăturei	învățăturii	4	19	<i>-ii</i>
gurei	gurii	26	34	<i>-ii</i>
literaturei	literaturii	25	85	<i>-ii</i>
măsurei	măsurii	10	3	<i>-ei</i>
naturei	naturii	180	206	<i>-ii</i>
prefecturei	prefecturii	20	2	<i>-ei</i>
vieței	vieții	261	891	<i>-ii</i>
urei	urii	16	8	<i>-ei</i>
TIPAR DOMINANT		5	6	/

2.2. Articolul nehotărât

Articolul nehotărât cunoaște aceleași realizări (proclitice) ca în perioada anterioară.

Încă din prima parte a perioadei investigate se observă că forma *unei* (singular genitiv-dativ feminin), inovație muntenească la origine, se impune în defavoarea formei *unii*, dominantă în perioada anterioară (vezi Frâncu 2012b). În primele texte ale perioadei investigate, cele două forme alternează, forma *unii* fiind dominantă: „pe potecul *unii* păduri dese” (Budai-Deleanu), „în mijlocul *unii* balte” (idem), „de la stăpânitoriul *unii* țări” (idem), dar și „chipul *unei* cătane bătrâne” (idem). Utilizarea formei *unii* ca articol nehotărât a fost, cel mai probabil, eliminată din cauza omonimiei cu pronumele nehotărât plural *unii*. Ulterior, forma *unei* se generalizează: „în capul *unei* armii” (Asachi), „soarta *unei* nații întregi” (Bălcescu), „prin mijlocul *unei* dame a ei de onoare” (Filimon).

Textele cercetate arată că forma *nește* se folosește mult mai rar decât *niște* (încadrarea lui *niște* / *nește* în clasa articolului nehotărât este discutabilă – vezi Stan 2007b). Diaconovici Loga (1822: 90) consideră că diferența dintre *niște* și *nește* privește genul gramatical: *niște* ar reprezenta forma de masculin, iar *nește* pe cea de feminin. Textele din epocă arată că normarea lui Diaconovici Loga nu este conformă cu realitatea lingvistică și că aceste două forme nu se diferențiază după acest criteriu. Diferența dintre *niște* și *nește* este rezultatul unei evoluții fonetice de disimulare vocalică regresivă la distanță (**nescio quid*) > *nește* > *niște*, combinată cu tendința de închidere a lui *e* la *i*, forma *nește* fiind caracteristică perioadei anterioare (Frâncu 2009: 43). Această explicație se susține și statistic: autorii de început de secol preferă forma *nește*, iar cei de sfârșit de secol preferă forma *niște*. Astfel, statistica efectuată în textul *Țiganiadei* lui Ion Budai-Deleanu arată că, în tot textul, forma *nește* apare de 54 de ori – „*nește* cete vor s-ajungă”, „Păstă *nește* lacuri puturoase” (Budai-Deleanu) –, pe când forma *niște* apare o singură dată – „lovindu-să de *niște* lade” (Budai-Deleanu). Statistica efectuată în volumul X al *Operelor* lui M. Eminescu are următoarele rezultate: în întreg textul, forma *niște* apare de 107 ori – „noi suntem *niște* rămășițe”, „din acel moment *niște* străini” (Eminescu) –, pe când forma *nește* apare o singură dată – „să dăm străinilor de religieune mozaică *nește* avantajie” (Eminescu).

Diaconovici Loga (1822: 90) încadrează elementul *niște* / *nește* în clasa pronumelor nehotărâte invariabile („pronume nehotărătoriu”); de asemenea, autorul nu distinge între adjective pronominale și pronume, încadrând și adjectivele tot în clasa pronumelor.

Gramatica lui Nădejde (1884) indică drept unică variantă forma *nisce* pentru *niște* / *nește*; textele cercetate, în care forma *nisce* apare foarte rar, dar și legile de evoluție fonetică îndreptătesc considerarea formei *nisce* variantă grafică.

Foarte rar, în texte de la începutul secolului, există situații în care o formă provenind de la *un* este folosită cu valoare de articol nehotărât, în context de plural, nominativ-acuzativ (contextul lui *niște*): „Țiganiii lăieți pe *une* locuri astăzi să zic cei care n-au loc stătătoriu” (Budai-Deleanu).

3. PROBLEME DE MORFOSINTAXĂ A ARTICOLULUI

3.1. Articolul hotărât cunoaște o *limitare distribuțională strictă*: în secolul al XIX-lea, apare doar împreună cu primul termen al sintagmei nominale, în encliză – *băiat-ul*, *băiat-ul frumos*, *frumos-ul băiat* –, cu excepțiile care se păstrează și în

limba actuală, când encliza articolului pe un predeterminant de tipul *tot, întreg, ditamai, cogeamite* nu se realizează: „pe acel ce zdrobise *tot* neamul lui” (Bălcescu), „reprodusesem *întreg* pasagiul dlui Ureche” (Maioreescu). În perioada anterioară (sec. XVI–XVIII), nu era fixată regula conform căreia articolul hotărât trebuie să aibă ca suport morfofonologic primul constituent din grupul nominal (parametrul de realizare locală a trăsăturii [+ definit]), deci articolul putea să aibă drept suport morfofonologic și un alt termen decât primul în sintagmă, în anumite condiții sintactice – cel mai adesea, când termenul pe care apărea este urmat de un genitiv (vezi Cornilescu, Nicolae 2011 pentru descrierea fenomenului și a condițiilor sintactice în care apare): „așa, fără veste el în *vrăjmași colții crocodilului* aflându-se” (Cantemir), „cu *mari lavda și bucuria celui dom*” (DR) etc. Astfel, trăsătura [+ definit] se putea realiza în româna veche și prin prezența articolului pe un constituent inferior al sintagmei nominale. Secolul al XIX-lea reprezintă momentul stabilizării acestei reguli: articolul hotărât se realizează pe primul termen al sintagmei în care acesta apare. Cu toate acestea, unele reminiscențe din vechiul tipar se regăsesc la scriitorii de la începutul secolului: „cu *adevărată judecata lui Dumnezeu*” (Clain), „în *ticăloasă Țara Românească*” (D. Golescu), „este în *ticăloasă patria noastră*, care are...” (idem), „ne uimim de *mare-sufleția, naltă-cugetarea*” (Budai-Deleanu), „S. Chiril, *mare apostolul slovenilor*” (idem), „au învelit cu maramă neagră *dulce fața ta*” (Odobescu).

3.2. Articolul hotărât este implicat și în *introducerea unui constituent în genitiv*. Din acest punct de vedere, la începutul perioadei studiate coexistă trei tipare: tiparul care respectă constrângerea de adiacență (similar limbii actuale), tiparul cu formativul / marca posesiv-genitivă *al* și tiparul cu prepoziția *a* (vezi XIX, Substantivul, 5.1.2, 5.1.3.1). În secolul al XIX-lea, *constrângerea de adiacență* (adiacența constituentului genitiv / posesiv la un substantiv articulat hotărât cauzează nemarcarea genitivului cu marca *al* sau prepoziția *a*) nu funcționează întotdeauna, astfel că, chiar dacă un substantiv articulat hotărât este adiacent grupului nominal genitiv, prepoziția *a* sau marca *al* apar ca marcă de introducere a genitivului. Testul pentru a diferenția între *a* prepoziție și *al* formativ este acordul: formativul *al* se acordă în gen și număr, *a* prepozițional nu se acordă; testul nu funcționează pentru feminin singular, unde cele două elemente sunt omonime: „învoiala *a* neamului” (Budai-Deleanu), „din citirea *a* vreunii cărți scrisă de evropeu” (D. Golescu), „cenușa inimii *a* Cristinii” (idem), „aflarea *a* unei arte sau meșteșug” (Heliade Rădulescu). Situațiile în care constrângerea de adiacență nu funcționează, iar formativul *al* este superfluu, sunt numeroase: „acest oraș este scaunul *al* Ungarii” (D. Golescu), „și toți îngrijitorii *ai* aceștii case” (idem), „spitalul *al* acelor muieri care sunt silite de a naște” (idem), „întristarea *a* unii întregi familii” (idem). Deși rar, tiparul cu *a* invariabil în adiacență apare și în secolul al XIX-lea: „și capitalu *a* tuturor acestor școale” (D. Golescu), „sfatul *a* mai multor învățați *a* neamului” (Budai-Deleanu). Această variație conduce și la dezacorduri (nepotrivire între trăsăturile de acord ale lui *al* și cele ale substantivului pe care îl reia), astfel că *al* se acordă cu subordonatul în genitiv atunci când ar trebui să se acorde cu

regentul: „amărăta viață *al* acestui norod ce lăcuiește” (D. Golescu), „ca niște începători *al* acestui sfânt lucru” (idem). Treptat, condiția de adiacență devine tot mai strictă, impunându-se către sfârșitul secolului.

Tiparul de introducere prepozițională a genitivului este foarte răspândit în perioada anterioară (1521–1780): „urdzirea *a* lumiei” (PH), „to<i>agul *a* destoiniciei tale” (idem), „supt numele *a* vreunii” (Cantemir). Vezi Cornilescu, Nicolae (2009) pentru o analiză detaliată a tipologiei genitivului în limba română veche și a relației dintre gramaticalizarea articolului hotărât și diferențierea tipurilor de genitiv românesc. Există o relație directă între evoluția articolului hotărât pe scala gramaticalizării și diferențierea genitivului, cu interesante implicații tipologice.

3.3. În ce privește comportamentul pronumelui / adjectivului pronominal *tot* în legătură cu articolul hotărât, se impun două observații.

3.3.1. Cercetarea textelor a scos la iveală o construcție caracteristică secolului al XIX-lea, marcată diatopic (se întâlnește la scriitorii moldoveni), anume, combinația lui *tot* cu articolul hotărât de *feminin* plural: „și se pun la masă cu *toatele*” (Creangă), „intrară cu *toatele* în casă” (idem), „Toate ca *toatele*, dar când am auzit eu de tata, pe loc mi s-a muia gura” (idem), „vor contribui cu *toatele* să facă a triumfa lista cărdășiei” (Eminescu) (vezi, pentru utilizarea formei *toții*, **XIX, Pronumele, 7.1**).

De asemenea, *tot* poate funcționa ca un adjectiv prototipic (cu sensul „întreg”), preluând mărcile de caz și articulare ale substantivului pe care îl precedă: „A *toatei* ființe de supt soare” (Budai-Deleanu), „întru o sală mare, pe un pat, pus jețul dojii, și împrejurul a *toatii* săli, 3 rânduri de jețuri pentru acei duchi” (D. Golescu), „împrejurul a *toatei* zidiri de jos până în streășină” (idem), „căci bez arhitectura a *toatii* liniii caselor” (idem), „care primise comanda a *toatei* artilerii” (Bălcescu), „și a *toatei* activități interne” (Eminescu).

3.3.2. La începutul secolului se înregistrează rudimentele unui tipar sintactic din perioada anterioară. În grupuri prepoziționale, *tot* poate preceda un substantiv nearticulat: „Îi văzui sfātuind cum să-ajute lui Vlad, în *toate chipuri* plăcute” (Budai-Deleanu), „strălucind în *toate părți* cu raze” (idem). Tiparul dominant în secol este însă cel în care *tot* precedă un substantiv articulat cu articol hotărât: „hotărând păgânilor s-ajute // În *toate chipurile* știute” (Budai-Deleanu), „în *toate dialecturile* românești” (idem), „pentru toată siguranța, odihna și buna orânduială a *tot orașului*” (D. Golescu).

Referindu-se la perioada 1640–1780, Frâncu (2009: 270) face următoarele comentarii: „Articolul hotărât lipsește de multe ori și când substantivul era precedat de adjectivul nehotărât *tot*: în *toate luni* (1660, Iași, DII, II, 296), în *toate zile* (NT, Fapt. Apost., 2, 45, AP, 237), în *toate sâmbete* (ib., 18, 4), dar în *toate zilele* (AP, 237, 282, 283). Construcțiile cu articol de tipul în *toate zilele* concurează din ce în ce mai mult vechile construcții de tipul în *toate zile*, încât pe la sfârșitul perioadei studiate acestea din urmă sunt scoase din normele limbii literare.”

3.4. Numeralul *ambii*, *ambele*, utilizat adjectival, are un comportament asemănător lui *tot*. Apare în trei tipare distincte morfosintactic și semantic (vezi și **XIX, Numeralul, 3.1**).

3.4.1. În primul tipar, *ambi*, *ambe* (fără articol enclizat) primește o interpretare inerent definită, astfel că niciun determinant definit nu se realizează în grupul nominal care îl conține: „din *ambe lumi* îmi pier” (Asachi), „pe șea pune *ambe mâne*” (idem), „și dându-și zăloage din *ambe părți*, începură a trata” (Bălcescu), „din *ambe părți tuna*” (Heliade Rădulescu).

3.4.2. Alt tipar des întâlnit în epocă este cel în care *ambi*, *ambe* este interpretat drept predeterminant – la fel ca *tot*, vezi supra –, astfel că articolul hotărât se realizează în grupul nominal pe un constituent inferior: „se dete o bătaie sângeroasă de *ambe părțile*” (Bălcescu), „ce se prelungesc pe *ambe malurile* lui” (Negruzzi), „uciderea a vro treizeci de inși din *ambe părțile*” (idem).

3.4.3. În fine, tiparul dominant, care se va și impune, este cel în care *ambi*, *ambe* este interpretat și tratat ca un adjectiv variabil, deci poate prelua articolul hotărât când este primul constituent al grupului nominal: „pentru *ambele părți folositoare*” (Asachi), „și se împreunase *ambele oștiri*” (Bălcescu).

3.5. Dintre situațiile de acord în determinare existente în limba veche (vezi Croitor 2008), în secolul al XIX-lea putem identifica următoarele reminiscente, caracterizând mai ales texte din prima parte a secolului:

1. adjectiv + substantiv: „încoronația a *măririi-sale împărătesii* a împăratului Austrii” (D. Golescu);

2. substantiv comun + nume propriu: „la biserica Avgustinilor este mormântul *arhiducesii Cristinii*” (D. Golescu), „școala *împărătesii Mariii Terezii*, unde învață fiii nobleții” (idem);

3. substantiv comun + nume propriu: „*apa Someșul* curge pe lângă Cluj” (D. Golescu).

În Croitor (2008) se identifică 8 tipare de acord în determinare în limba română veche:

1. adjectiv + substantiv („*sfinței episcopii* noastre”);
2. adjectiv + adjectiv + substantiv („*sfințitul împărătescul* scaun”);
3. substantiv + adjectiv („*cetăței marei și frumoasei*”);
4. substantiv comun + nume propriu („*doamnei Mariei*”);
5. nume propriu + nume comun („a *Radului comisului*”);
6. substantiv propriu + substantiv propriu („de *Radului Mărzescului*”);
7. adjectiv + substantiv comun + nume propriu („*preasfințitei fecioarei Mariei*”);
8. construcții apozitive neintegrate („arhimandria *sântului și purtătorului* de Dumnezeu, *părintelui* nostru Nicodim”).

3.6. Secolul al XIX-lea păstrează unele caracteristici ale limbii române vechi în domeniul topicii constituentilor din grupul nominal. Astfel, se pot identifica în această perioadă unele **dislocări** (implicând cuantificatori cu topică variabilă sau grupul genitival) care nu mai sunt posibile în perioada următoare: „ți-aș mai scrie despre Germania, că *multe-mi place ale acestei țeri*” (Codru Drăgușanu), „îndrăznii să cuget să fac *o după cuviință închinăciune*” (N. Văcărescu), „*moșie întregă*, și toată făcută grădină, *a lui prinț Sfarțenberg*, cu munți goli și cu păduri, cu văi, cu...” (D. Golescu), „făcut de *vrednicul de laudă și pomenire, scobitorul de piatră Canova*” (idem).

3.7. Procedurul *conversiunii* apare cu o frecvență redusă, articolul funcționând drept clasificator substantival: „noi vrem cu acest instrument nesăvârșit să coprimem cu înțelegerea tot universul, natura întreagă, nemărginirea, *totul* întreg care nu este cunoscut slăbiciunei noastre” (Heliade Rădulescu), „și mai vârtos să nu știm o biată limbă românească ce se învață fără dascăl d-acasă, și apoi când știa odată *greceștele* și acum ți-ai învățat *franțuzeștele*?” (Heliade Rădulescu).

4. ARTICULAREA NUMELOR PROPRII

4.1. Deși în unele gramatici se spune că antroponimele primesc articol hotărât când sunt urmate de adjective pronominale posesive (*Martinul meu, Gheorghelul vostru* la Diaconovici Loga 1822: 149), regula este infirmată de textele din epocă. O excepție constituie antroponimele terminate în *-u* plenison: *Radu, Sandu, Iancu, Bălcescu, Săvucu*. Rar, acestea apar cu articol hotărât enclitic (nu obligatoriu urmate de adjective posesive): „au alungat din România pe *Radul* voievod, aliatul turcilor” (Asachi), „turcii alesese pe *Sandul* Sturza” (Eminescu, postum), „Atunci *Iancul* lepădă masca” (Negruzzi). De asemenea, foarte rar, antroponimele din această clasă și cele care au finală specifică femininelor (*Petrea, Aldea, Toma, Iuda* etc.) au realizare de genitiv-dativ sintetică: „Paloșul *Radului* zbură un minut” (Odobescu), „fiu al *Iancului-Vodă Sasul*” (Bălcescu), „am dat acel volum în păstrarea *Bălcescului*” (Ghica, apud Iordan 1956), „răutăcioasa de Măriuca *Săvucului*” (Creangă, apud Iordan 1956), „spune aceasta *Mărzescului*” (Mairescu), „Cu sărutarea *Iudei* trădând m-ai tâmpinat” (Heliade Rădulescu), „Adunarea din duminica *Tomei*” (Eminescu), „feciorul lui Ștefan a *Petrei*” (Creangă). Realizările analitice sunt însă mult mai numeroase.

4.2. Toponimele cu formă de plural au o mare disponibilitate de combinare cu articolul hotărât. Pot primi articolul de singular nominativ-acuzativ: „și pot zice că nici chiar *Bucureștiul* nu-l întrece” (Alecsandri), „*Iașul* sta în mijlocul Moldovei” (Hasdeu) și pe cel de genitiv-dativ singular: „pe dl Lascar Rosetti, deputatul *Hușului*” (Alecsandri). Toponimele de acest tip primesc și forma de plural a articolului. La nominativ-acuzativ, toponimele impun acord de număr, fie predicatului: „se aduna tot ce aveau *Bucureștii* mai inteligent” (Filimon), fie unui termen dependent: „*Bucureștii*, cărora totuși nu li vom refuza numele de oraș” (Eminescu). Articolul hotărât apare și la genitiv-dativ: „menit de a da tifla *Iașilor* vechi” (Kogălniceanu). Până în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, toponimele cu formă de plural aveau aproape exclusiv morfologie de plural, putând fi articulate doar cu articolul *-lor* la genitiv-dativ (Frâncu 2009: 271). În secolul al XIX-lea, acest tip de toponime au un comportament morfologic dual, singularul coexistând cu pluralul, însă se constată statistic că formele de plural apar mult mai des decât cele de singular.

Referindu-se la perioada anterioară, Frâncu (2009: 271) face următoarele constatări. „Toponimele cu formă de plural de tipul *București, Iași, Galați* își păstrează până târziu forma de plural articulat: *București(i), Bucureștilor, Iași(i), Iașilor, Galații, Galașilor*:

«orașul *Bucureștilor*» (1770, București, însemnare, Corfus, 72), «scaunul *Bucureștilor*» (1782, București, însemnare, Corfus, 15), «au urmat mare spaimă în tot *Bucureștii*» (Corfus, 47), «au ars *Focșeni*» (1758, Moldova, Corfus, 71), «târgul *Focșenilor*» (1730, Moldova, IMCM; I, 451), «în orașul *Eșii*» (1788, Moldova, Însemnare, Corfus, 77). Formele de singular articulate de tipul *Bucureștiului*, *Iașul*, *Iașului*, *Galațiul* apar sporadic pe la sfârșitul perioadei cercetate: «țânutul *Cernăușului*» (1758, Iași, DB, VIII, 39; 1776, Cernăuți, DB, VIII, 89–90), dar «în *Cernăuți*» (ib., 89), «târgul *Eșul*» (1716, Iași, DII, III, 458), «țânutul *Ieșului*» (1669, Iași, DII, II, 216), «țânutul *Ieșilui*» (1768–1769, Moldova, IMCM, II, 181).»

O statistică electronică vizând texte reprezentative din secolul al XIX-lea și având drept cuvinte-cheie *București*, *Iași*, *Galați*, *Focșani* (cu paradigme complete, e.g. *Bucureștiul*, *Bucureștiului*, *Bucureștii*, *Bucureștilor*) arată că forma de plural este cel mai des folosită în secolul al XIX-lea.

5. CONCLUZII

În secolul al XIX-lea nu există modificări importante de flexiune și de inventar în clasa articolului. În comparație cu perioada anterioară, cele mai notabile schimbări sunt fixarea formelor *unei* și *niște* (în detrimentul variantelor *unii* și *nește*) către sfârșitul secolului, stabilizarea realizării trăsăturii [+ definit] pe primul termen al sintagmei nominale și modificarea trăsăturilor de selecție a unor cuantificatori precum *tot* și *ambi(i)*.

SURSE

- Alecsandri [1848] – Vasile Alecsandri, *Dridri*, Editura Litera Internațional, Chișinău, 2002.
- Alecsandri [1848] – Vasile Alecsandri, *Opere*, vol. V și VI, Teatru, text ales și stabilit, note și comentarii de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, Editura Minerva, București, 1977 (V), 1979 (VI).
- Asachi [1836, 1851, 1867] – Gheorghe Asachi, *Opere*, vol. I–II, ediție îngrijită de N. A. Ursu, Editura Minerva, București, 1973–1981.
- Bălcescu [1847] – Nicolae Bălcescu, *Opere*, III, *România supt Mihai-Voievod Viteazul*, ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, volum îngrijit de Daniela Poenaru, Editura Academiei Române, București, 1986.
- Budai-Deleanu [1800] – Ioan Budai-Deleanu, *Țiganiada*, Editura Litera Internațional, București – Chișinău, 2001.
- Budai-Deleanu [c. 1815–1820a] – Ioan Budai-Deleanu, 1815–1820, *Temeiurile gramaticii românești*, în *Scrieri lingvistice*, text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu, introducere și note de Ion Gheție, București, Editura Științifică, 1970, p. 101–129.
- Cantemir [1704-1705] – D. Cantemir, *Istoria ieroglică*, Editura Minerva, București, 1983.
- Clain 1794 – *Școala Ardeleană*, ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, vol. I, II, București, Editura Minerva, 1983.
- Codru Drăgușanu [1848] – I. Codru Drăgușanu, *Călătoriile unui Român ardelean în țară și în străinătate (1835-44)*, („Peregrinul Transilvan”), ediția a II-a, București, Tipografia Societății „Cultura neamului românesc”, 1923.
- Creangă [1880] – Ion Creangă, *Amintiri din copilărie. Povești și povestiri*, București, Editura Tineretului, 1960.
- DR [1594] – *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, introducere de Alexandru Mareș, București, Editura Academiei, 1979.

- Eminescu [postum] – Mihai Eminescu, *Opere*, vol. VII, Proză literară. Sărmanul Dionis. La Aniversară. Cezara. Geniul pustiu. Celelalte proze postume. Texte inedite, studiu introductiv de Perpessicius, București, Editura Academiei, Muzeul Literaturii Române, 1977.
- Eminescu [1876] – Mihai Eminescu, *Opere*, vol. IX, Publicistică 1870-1877, Albina, Familia, Federațiunea, Convorbiri literare, Curierul de Iași, studiu introductiv de Al. Oprea, ediție critică întemeiată de Perpessicius, București, Editura Academiei, Muzeul Literaturii Române, 1988.
- Eminescu [1877, 1879] – Mihai Eminescu, *Opere*, volumul X Publicistică. 1 noiembrie 1887 – 15 februarie 1890, *Timpul*, ediție critică întemeiată de Perpessicius, coordonator Dimitrie Vatamaniuc, București, Editura Academiei, 1989.
- Eminescu [1881] – Mihai Eminescu, *Opere*, volumul XII Publicistică. 1 ianuarie-31 decembrie 1881, *Timpul*, coordonator Dimitrie Vatamaniuc, București, Editura Academiei, Muzeul Literaturii Române, 1985.
- Eminescu [Opere, vol. XIV] – Mihai Eminescu, *Opere*, vol. XIV, Traduceri filozofice, istorice și științifice. Hurmuzaki. Rotscher. Kant. Leskien. Bopp. Articole și excerpte, ediție critică întemeiată de Perpessicius, coordonator Dimitrie Vatamaniuc, studiu introductiv de Al. Oprea, București, Editura Academiei, Muzeul Literaturii Române, 1983.
- Filimon [1863] – Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi și noi sau Ce naște din pisică șoareci mănâncă*, prefață, curriculum vitae și bibliografie de Aureliu Goci, București, Editura Gramar, 1993.
- Golescu [1826] – Dinicu Golescu, *Scrieri*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii, bibliografie, glosar și indice de Mircea Anghelescu, București, Editura Minerva, 1990.
- Hasdeu [1865] - Bodgan Petriceicu-Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, București, Minerva, 1959.
- Heliade Rădulescu [1832, 1836, 1839, 1847, 1860] – Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, vol. I, ediție critică de Vladimir Drimba, cu un studiu introductiv de Al. Piru, colecția „Scriitori români”, Editura pentru Literatură, București, 1967; *Versuri și proză*, text ales și stabilit, cu glosar, de Vladimir Drimba, prefață și tabel cronologic de Mircea Anghelescu, Editura Minerva, București, 1972; *Pagini alese*, antologie, prefață și note de Ion Oana, texte stabilite de Vladimir Drimba, București, Editura Tineretului, [1961].
- Kogălniceanu [1850] – Kogălniceanu, Mihail, *Tainele inimii. Scrieri alese*, București, Editura pentru Literatură, 1964.
- Maiorescu [1864] – Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. V, ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Editura Minerva, 1984.
- Maiorescu [1873] – Titu Maiorescu, *Critice (1866-1907)*, București, Editura Socec & Co., S.A.R., [f.a.].
- Negruzzi [1829, 1837] – Constantin Negruzzi, *Negru pe alb*, Editura Litera Internațional, Chișinău, 2004.
- Odobescu [1860] – A. I. Odobescu, *Mihnea-vodă cel Rău. Doamna Chiajna*, [București], Editura Tineretului, 1956.
- Odobescu [1877] – A. I. Odobescu, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită, cu glosar, bibliografia scriitorului și studiu introductiv de Tudor Vianu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.
- PH [1491-1520] – *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.
- N. Văcărescu [1796] – Poezii Văcărești, *Scrieri alese*, ediție îngrijită de Elena Piru, cu o introducere de Al. Piru, București, Editura pentru Literatură, 1961.

PRONUMELE

1. PRONUMELE PERSONAL	123
1.1. Seria <i>el</i>	123
1.1.1. Formele accentuate	123
1.1.2. Formele neaccentuate (clitice)	123
1.1.3. Observații privind unele structuri cu forme clitice	124
1.1.4. Valori ale pronumelui personal	124
1.2. Seria <i>îns(ul)</i>	125
1.3. Seria <i>dânsul</i>	125
2. PRONUMELE DE POLITETE	125
2.1. Formele flexionare ale pronumelor și ale locuțiunilor pronominale de politețe	125
2.2. Observații privind utilizarea pronumelor și a locuțiunilor pronominale de politețe	126
2.3. Alte mijloace de exprimare din sfera politetii	128
3. PRONUMELE DE ÎNTĂRIRE	128
3.1. Seria <i>însuși</i>	128
3.1.1. Inventarul formelor	128
3.1.2. Valorile formelor	130
3.1.3. Observații privind utilizarea formelor	131
3.2. Seria <i>eluși</i>	132
3.3. Formele <i>sineși</i> și <i>sieși</i>	132
4. PRONUMELE REFLEXIV	132
4.1. Inventarul formelor	132
4.2. Valorile semantico-sintactice	134
4.2.1. Valoarea posesivă	134
4.2.2. Valoarea reciprocă	134
5. PRONUMELE POSESIV	135
5.1. Inventarul de forme	135
5.1.1. Raportul dintre <i>mieu</i> și <i>meu</i>	135
5.1.2. Alte forme de persoană I	135
5.1.3. Formele de persoană a III-a seu, sei	136
5.1.4. Formele de persoană a III-a cu referent [+plural]	136
5.1.5. Formele reduse fonetic	137
5.2. Formele conjuncte	137
5.3. Concurența dintre pronumele posesiv și cel personal	138
5.4. Pronumele semiindependent și formantul <i>al</i>	140

6. PRONUMELE DEMONSTRATIV	141
6.1. Pronumele și adjectivul demonstrativ de apropiere	141
6.2. Pronumele și adjectivul demonstrativ de depărtare	145
6.3. Pronumele și adjectivul demonstrativ de identitate.....	147
6.4. Pronumele și adjectivul demonstrativ de diferențiere	147
6.5. Pronumele semiindependent și formantul <i>cel</i>	149
7. PRONUMELE NEHOTĂRÂT	149
7.1. Pronumele și adjectivul pronominal <i>tot</i>	149
7.2. Pronumele și adjectivele pronominale <i>unul, altul</i>	151
7.3. Pronumele <i>neștine</i>	152
7.4. Pronumele și adjectivele pronominale din seria <i>nescai, niscai</i>	153
7.5. Pronumele și adjectivele nehotărâte <i>atât, cât</i>	154
7.6. Pronumele și adjectivul nehotărât <i>vreun(ul)</i>	154
7.7. <i>Cineva, ceva, careva, câtva</i>	155
7.8. Seria cu <i>ori-, oriși-</i>	155
7.9. Seria cu <i>oare-, oareș-</i>	156
7.10. Seria cu <i>veri-</i>	157
7.11. Seria cu <i>fie-, fiește-, fieș-, fite-</i>	157
7.11.1. Seria cu <i>fie-</i>	157
7.11.2. Seria cu <i>fiește-</i>	158
7.11.3. Seria cu <i>fieș(i)-</i>	158
7.11.4. Seria cu <i>fite-</i>	159
7.12. Seria cu <i>alt-</i>	159
7.13. Seria cu <i>măcar</i>	160
7.14. Alte forme pronominale nehotărâte	160
7.14.1. <i>Cutare</i>	160
7.14.2. <i>Anumit, anume</i>	161
7.14.3. <i>Alde</i>	161
8. PRONUMELE NEGATIV	161
8.1. <i>Nimeni</i> și formele înrudite	161
8.2. <i>Nimic</i> și formele înrudite	163
8.3. <i>Niciun(ul)</i>	163
9. PRONUMELE RELATIV ȘI INTEROGATIV	164
9.1. Inventarul formelor	164
9.1.1. Variabilitatea pronumelui <i>care</i>	164
9.1.2. Pronumele relativ <i>de</i>	166
9.1.3. Cine cu <i>valoare de plural</i>	167
9.2. Observații asupra valorilor pronomelor relative.....	167
10. CONCLUZII	168

PRONUMELE

Unele specii de pronume înregistrează schimbări destul de mari pe parcursul acestui secol (de exemplu, pronumele demonstrativ, pronumele relativ, pronumele nehotărât), iar altele au un caracter mai stabil (pronumele personal, posesivul). În general, la pronumele care au variații formale mai mari de-a lungul perioadei se poate constata o oarecare reducere a numărului de forme (de exemplu, la relativul *care*, ce tinde spre a nu (mai) marca genul și numărul la nominativ și acuzativ, fiind eliminate forme de tip *careă, cari* etc.). Per ansamblu, procesul de constituire a normei literare duce la eliminarea din texte a unor variante fonetice sau a unor forme regionale, pe care în a doua jumătate a perioadei le mai întâlnim în textele beletristice, cu efect stilistic. Dispar în acest secol unele pronume sau forme, ca *sineși, cinevași, cevași, neștine, măcarce*, pronumele nehotărâte compuse cu *veri-*.

1. PRONUMELE PERSONAL

1.1. Seria *el*

1.1.1. *Formele accentuate*

În general, în secolul al XIX-lea formele accentuate ale pronumelui personal erau deja cele pe care le întâlnim în secolul al XX-lea.

La persoana I, singular, se înregistrează uneori în texte forma colocvială *io*: „*io* voi muri” (Negruzzi, într-un text care imită limba populară). În a doua jumătate a secolului, Cipariu (1869) menționează că *io* este forma generală, în timp ce *eu* se întâlnește mai mult în uzul bisericesc. Această mențiune reflectă mai degrabă tendința etimologizantă a autorului, forma *io* fiind mai apropiată de etimonul *ego*, decât o observație generală de uz. Conform lui Cipariu (1869), formele lungi de acuzativ (ex. *mene*) se pot combina cu formele scurte de dativ (ex. *mi*), cu sens reflexiv: *mene-mi, tene-ti, sene-si*. Cipariu menționează că aceste forme sunt întâlnite în limba veche. În secolul al XIX-lea, dintre aceste forme se întâlnește în textele cercetate doar forma *sene-si* (*sineși*).

Ca variante grafice, întâlnim în unele texte *noo, noao* (pers. I, pl., D) și *voao, voă, voo* (pers. a II-a, pl., D): „nefăcându-ne *noo* de lipsă acia limbă...” (ARG), „Și *noo* ni-au venit luminate cărți” (SD8), ne-au lăsat moșia *noao*” (ARG), „*noao* ne este mașteră (Budai-Deleanu; vezi și „izvoditură *noao*”; „la cele doao mai sus numite cronice”, la același autor), „Vouă natura vă este dată; / Câmpii și codrii *voă* zâmbesc; / Vânturi și râuri *voă* arată” (Cârlova), „*voao* părcălabilor”; „*voao*... să vi le citească” (SD6), „...ce folos va fi *voo*?” (ARG).

1.1.2. *Formele neaccentuate (clitice)*

La persoana I, singular, formele utilizate în secolul al XIX-lea erau cele pe care le regăsim în limba contemporană. Variantele pe care le întâlnim în texte reflectă pronunția regională.

La pers. I sg., întâlnim variantele de dativ *-m, îm, me-*: „zăce copii ce-*m* sânt după capul mieu” (SD6), „să-*m* trimiți” (SD8), „Scrie-*m*, rogu-te” (Budai-Deleanu), „*îm* pare” (SD8), „*îm* trebuiește” (SD8), „*me*-au adus” (SD8), „*m*-ei trimis stafide negre” (SD8).

La pers. a II-a sg., Tiktin (1891) înregistrează și varianta de dativ *țe-*: *țe-o trimitem*. În unele texte se întâlnește varianta fonetică de dativ *ț* (care reflectă rostirea dură): „*ț-o*” (Asachi), „să-*ț* deșchizi ochii” (SD6) (vezi formele *lăsaț, opriț*, în același text), „mai întorce-*ț* firea” (SD8), „*ț*-am scris” (SD8; vezi forma *cărf*). În scris, ea este mai frecventă în prima jumătate a secolului, în textele mai puternic influențate de limba vorbită.

La pers. a III-a sg. întâlnim uneori formele *ăl și ai*, echivalente cu *il și îi și*, probabil, cu o pronunție între [ă] și [i]. Acestea se găsesc mai ales în texte din prima parte a secolului: „căt *ăi* va trebui” (ARG), „*Ăi* cere și mumă-sa” (ARG), „căruia *ăi* poftesc toate cele bune” (SD8), „*ăi* ziseși și eu” (Gorjan), „hrana care *ăi* priește” (Litinschi), „Și vrând să *ăl* sfășie c-un aer trădător / *Ăi* pare că dărește p-în aburi de noapte” (Meitani).

La pers. I pl., se întâlnesc și formele *nă, ni* (neurmat de alt clitic, destul de frecvent la Asachi) și *n-* (acesta din urmă în poezie, urmat de operatorul copulativ *e*): „care *ni* asigurază o viață materială” (Asachi), „legea *ni* desparte, interesul *ni* unește” (Asachi), „așa *nă* dă moșia” (DVT), „Și natura *n-e* urâtă” (Văcărescu). Sporadic, forma *nă* se întâlnește și la acuzativ: „*nă* trudisem a le ațâța gustul” (Brezoianu).

La pers. a II-a pl., se întâlnesc sporadic formele *vi* (D, neurmată de alt clitic) și *v-* (A): „*Vi* e poate milă...” (Asachi; vezi supra, *ni* pentru *ne*), „*V*-om bate cu urzici, / *V*-om zgăria ca pisici / De-*ți* fi toți numai beșici” (Alecsandri).

La persoana a III-a plural, forma de dativ *li* (neurmată de clitic) se întâlnește în Moldova („obosala *li* amorțise puterile”, „nu *li* venea de nicăirea agiutori”, la Asachi), dar și în texte din afara ariei moldovenești („să *li* vână o fune de moșie”, în SD6; „*li* dau”, în DVT; „lor *li* era ca o maică și dascăliță”, la Maior). Sporadic, se mai întâlnește forma de acuzativ *i* pentru m. pl. („pre dâșii *i* vom respinge” – Asachi).

1.1.3. Observații privind unele structuri cu forme clitice

În textele de la începutul secolului se întâlnește destul de frecvent fenomenul repetării cliticului, acesta fiind utilizat înainte și după forma verbală compusă. Atestările sunt mai ales din Transilvania: „O carte de plenipotenție (...) *o am luat-o* eu (...) din mâna d. județ *o am luat-o*” (ARG), „și scrisoarea *o am făcut-o* corespondenția, și *o am trimis-o* în coperta lui chir Theodor Ciocan” (ARG), „să nu *o fi știut-o*” (Maior).

Topica formei *o* este ușor oscilantă. Uneori, această este postpusă verbului la viitor sau antepusă verbului la perfect compus ori condițional: „sau *va întări-o* asemenea, după cum s-au scris, sau *va adăoga-o* sau *o va împutina*” (Prav. Cond.), „*o-au întors*”; „numai în Africa *o ar fi descoperit* Dumnezeu”; „spre pază *o au lăsat* apostolii”; „Tertulian *o-au aflat* întâiu”; „ca când ar fi în practică și *o-ar da creștinii* paper” (Maior).

1.1.4. Valori ale pronomelui personal

Foarte frecvent, formele de persoana a III-a au referent inanimat, deși în general trăsătura de persoană este specifică formelor având referenți [+animat], [+uman].

În ce privește dativul posesiv, sunt mai frecvente contextele în care formele de dativ se atașează verbului, dar ele se atașează destul de frecvent și nominalului, adjectivului modificator sau prepoziției: „dând cu o piatră tocmai în capu-*i*” (SD6), „cei care erea tot omurul în mână-*le*” (SD8), „pe fratele-*i* mai mare” (SD8), „în urmă-*le*”, „cuvioasa-*și* râvnă” (Odobescu), „cu viteaza-*mi* pală” (Alecsandri), „împrejuru-*i*”, „asupra-*le*” (Golescu).

Unele clitice pot avea valoare neutră. Cel mai frecvent are această valoare cliticul *o*: „ai sclintit-*o*, fata mea” (Alecsandri).

Și contextele cu dativul etic sunt destul de frecvente, mai ales în pasajele narative: „Și unde *mi*-aduse, nene, zmeul pe Greuceanu și-l băgă în pământ până la brâu. Dară Greuceanu, sărind repede, unde *mi*-aduse și el pe zmeu o dată, *mi*-l trânti” (Ispirescu).

1.2. Seria *îns(ul)*

În majoritatea textelor studiate, pronumele *însul* (având forme asemănătoare cu *dânsul*) se folosește cu prepoziție: „printr-*însa* să se țină unirea” (Maior), „Degrabă printr-*însa* / De foc și de dânsa” (Alecsandri), „ca să șază într-*însa*” (ARG), „scoate răsplata unei fapte rele dintr-*însa*” (Bălcescu), „și aruncă, printr-*însa*, hainele” (Caragiale), „are trei coaste de drac într-*însa*” (Creangă), „joacă rolul cel mai principal într-*însa*” (Filimon).

Rar, pronumele personal *însul* se folosește cu valoarea adjectivului pronominal de întărire: „cu *înse* iscăliturile noastre” (ARG), „adică să nu-și contrazică sie *însei*” (Eminescu) sau a pronumelui demonstrativ: „*Înși* oameni prin noi să lucreze / Spre-a lor pierire neconținută” (Budai-Deleanu).

1.3. Seria *dânsul*

Încă din secolul al XIX-lea paradigma pronumelui personal *dânsul* era cea pe care o regăsim în limba contemporană. În cele mai multe contexte, referentul este uman, dar sunt destul de multe excepții: „...trebuincioasa *sămânță*, care nu vom Domniia Mea a să lipsi nimeni de *dânsa*” (SD6), „...pentru *moșia* ce ai cumpărat-o de la un nepot al său (...) și să scrie ca să nu îndrăznești a cosi fânul ce este pă *dânsa*” (DVT), „...descrierea cadrului întâi din istoria Moldaviei, de mai multe *izvoare* istorice, care d-sale i-au trecut din vedere. Ajutorat de *dânsele*, ne vom sili a arăta faptele de la Războieni...” (Kogălniceanu).

2. PRONUMELE DE POLITETE

2.1. Formele flexionare ale pronumelor și ale locuțiunilor pronominale de politețe

Pronumele *dumneai* are uneori forma *dumnei*: „pă *dumnei* Stolniciasa Știrboica i pă *dumnei* Stolniciasa Benghească” (SD8).

În gramatici sunt menționate uneori formele de plural *dumile voastre* (N-A) și *dumilor voastre* (G-D), *dumile* fiind pluralul de la *dumnea* (Tiktin 1891: 97, Cipariu 1869: 247). În texte, aceste pronume sunt rare.

Se întâlnesc în texte și unele forme compuse hibride, ca *dumnealor voastre*, echivalent cu *domniilor voastre*: „la prea-cinstita Cumpanie a *dumnealor voastre*, prea-ci. neguțători” (ARG), „Prè-cinstiți Sfinții *Dumnealor Voastre* mai mici frați” (ARG).

Substantivele *domnie*, *mărie* din locuțiunile pronominale de politețe au uneori formele *domnii*, respectiv *mării* la G-D: „din începutul *Domnii Meale*” (Prav. Cond.), „în țara *Domnii Mele*” (SD6), „mă rog *Mării Voastre*” (ARG).

Uneori, substantivul *măria* este invariabil, având la dativ și genitiv aceeași formă ca la nominativ și acuzativ. Cazul este marcat analitic: „rămăi al *Mării Voastră mic și plecat*” (ARG).

Munteanu (1860: 35) menționează utilizarea formelor de persoana a III-a în locul celor de persoana a II-a, ca o structură invariabilă. Verbul se acordă semantic, la persoana a II-a plural: „...au început a se auzi și la noi construcțiuni negramatice ca aceasta: *Măria sa mi ați dat ordin*.” Această utilizare rară nu s-a impus.

2.2. Observații privind utilizarea pronomelor și a locuțiunilor pronominale de politețe

Pronumele *dumneasa* este mai frecvent la genitiv și dativ (sub forma *dumisale*) decât la nominativ și acuzativ. În contextele de nominativ și acuzativ sunt preferate formele *dumnealui* și *dumneaei* (sau variante ale acestora): „puind tot feliiul de silință și mijlocitori pă *dumnei* Stolniciasa Știrboica i pă *dumnei* Stolniciasa Bengească de i-au scris *dumisale*, și l-am plecat de au primit să vie *dumnealui* aici, să facem nunta, unde-i sânt toate rudeniile *dumisale* și ai miei” (SD8).

În textele non-beletristice, pronumele *dumneavoastră* alternează cu *dumneata*. Cipariu (1869: 247) menționează că *dumneavoastră* este mai modern și imită forme din celelalte limbi romanice, pe când *dumneata* este vechi. *Dumneavoastră* este folosit pentru un grad de deferență mai ridicat: „Cinstite *dumneata* Jupăne Hagi...” (ARG), „să vă hi dat *dumneavoastră* dă știre” (ARG), „Și vă rog, boierilor ai orașului nostru, tineri și bătrâni, frați și rudenii, și cei de patrie cu mine, ca un om ce am fost, poate că vă voi fi greșit, și să mă iertați toți, și cu sufletul și cu gândul, ca stăpânul meu Hristos să vă ierte pe *dumneavoastră*” (ARG), „să nu le aducă la *dumneavoastră*” (DVT), „*dumneavoastră* veți ceare cartea” (SD6), „omul *dumnea-voastră* n-a știut carte bună” (SD8).

Uneori, în același text sunt folosite ambele forme, *dumneata* și *dumneavoastră*, pentru același interlocutor. În fragmentul de mai jos alternează trei pronume care marchează politețea, *dumitale*, *voastră* și *dumneavoastră*:

„Jupăne Dumitre Diamandi, mă închin cu plecăciune *dumitale* și te înștiințezi că precum această foaie am tăiat din instanția care am dat în Gubernie, și aceasta au ieșit din Gubernie, care ieste scris aicea ungurește, duple cum arată scrisorile lui Scoda, și putem să avem după Dumnezeu și nădejde ca să putem dobândi după voința *voastră*, și peste trei săptămâni va ieși și afară. Și pentru aceia nu v-am înștiințat, că n-am avut niciun folos până acuma, căce

n-au fost ieșit nimic până acuma, și acuma vă înștiințeți mai pe scurt. Cu aceasta rămăi al *dumneavoastră* mai mic slujitor.” (ARG)

Pronumele și locuțiunile pronominale de politețe de persoana a III-a sunt folosite frecvent în textele non-literare înaintea numelui propriu (a), a numelui comun care denumește clasa socială, urmat sau nu de numele propriu (b) ori a numelui de rudenie (c), spre a marca respectul față de persoana la care se face referire:

- (a) „...*dumnealui Gligorie Razu*” (SD6), „viind aici *dumnealui* mai sus numitul *Ioniță Șohanul*” (ARG), „la mâna *dumnealui Enache Fiotu* ot Slănic” (DVT);
- (b) „înaintea *dumnealor boiarilor ispravnici*” (SD6), „m-au tras soția răposatului la *dumnealor boeri ispravnici*” (SD6), „să înștiințați *dumnealui Vel Spătar*” (SD6), „poclonul *dumnealui Vel Vornic*” (SD6), „am rugat și pă *dumnealor boeri ispravnici*” (DVT), „hotărârea ce am fost avut cu *dumnealui Dvornicul*” (SD8), „cum se va porunci de la *domnia lor epitropi*” (ARG), „la *domniia sa* prea-cinstitul *jupan Manoli*, ginerile *domnii sale* prea-cinstitei *jupănesei Antonoae*” (ARG);
- (c) „știu că are *dumnei vară-mea*” (SD8), „iar *dumneaei, maica, soacră-mea*, au răpăosat, de este acum la Paști un an, precum și *dumnealui taica socru-mieu*, Tudoran Bojoi, să află în patimă dă boală” (SD8).

În seria locuțiunilor pronominale întâlnim forme și pentru persoana I: „nu vom *Domniia Mea* a să lipsi nimeni de dânsa” (SD6), „vrerea *Domnii meale*” (SD6), „socotind *Domnii Mea* și lipsa cea cu neajungere a țării” (SD6). Utilizarea locuțiunii pronominale *Domnia Mea* impune acordul la persoana I (plural) atât verbului-predicat, cât și pronomelor: „am aflat *Domniia mea*” (Prav. Cond.), „am socotit *Domniia mea*” (Prav. Cond.), „ne-am adeverit *Domniia mea*” (Prav. Cond.), „ne-am înștiințat *Domniia Mea* cum că...” (SD6), „și voim ca *înșine Domniia Mea să vedem* acest alișveriș” (Doc. Ec. I).

Se întâlnesc în textele din secolul al XIX-lea o serie de locuțiuni pronominale formate dintr-un substantiv și un adjectiv pronominal posesiv. Doar locuțiunile formate cu substantivul *domnia* au și variante cu pronumele personal în genitiv (*Domnia Lui, Domnia Ei, Domnia Lor*). Unele locuțiuni pronominale sunt generale, exprimând un grad ridicat de politețe față de interlocutor sau referent, iar altele sunt specializate, în funcție de categoria profesională a interlocutorului sau a referentului. Locuțiunile pronominale generale sunt cele formate cu substantivul *domnia*. Cele specializate sunt formate cu diverse substantive: *boerie, cucernicie, frăție, mărie, mărire, molitvă, sfinție* etc.: „scriemu *Cucerniciei Tale*, protopoape alu plășii, și *Moliteloru Voastre*, preoților” (SD6), „află-să oarecare dintră cuviința *boerii voastre*” (ARG), „porunci *Frăția Voastră*” (ibid.), „rămânem ai *Măririlor Voastre* mai mici și plecate slugi” (ibid.), „*Reverenția-sa* domnul teologul absolut și protopop Nicolae Maniu (Heliade Rădulescu).

Se întâlnesc și locuțiuni pronominale create ad-hoc, cu caracter glumeț, ironic: „Să trăiți la mulți ani, *dobitocia-voastră*” (Alexandrescu), „*augustatea-sa*, marele împărat Papură” (Alecsandri), „Alta nu mai știu nimica, *întunecimea-voastră*” (Creangă), „Să trăiți, *mărșăvia-voastră!*” (Creangă).

2.3. Alte mijloace de exprimare din sfera politeții

Sfera politeții cuprinde și alte expresii, pe lângă pronume și locuțiuni pronominale. Una dintre modalitățile de a marca politețea este folosirea adjectivelor care exprimă calități, antepuse substantivului. Foarte frecvent apare cu această valoare adjectivul *cinstit*. Uneori, adjectivul este întărit cu elementul de compunere *prea*. Astfel de expresii se găsesc mai ales în secvențe adresative, în formulele de început și de încheiere și în stilul epistolar: „Întru *cinstită* mâna dumnealui jupânului Dimitrache Nicolau...” (ARG), „...și a *velișilor* boerilor Domnii mele” (Prav. Cond.), „să ne dea în știre *veliși* logofeții să facem și vinerea Divan” (Prav. Cond.), „*Prea-cinstiților și de bun neam* Măriilor Voastre, domnilor, domnilor ai *cinstitului* Maghistrat” (ARG), „Deci, iarăș rugându-ne de *prea-cinstita* Cumpanie de a ne fi milostivi patroni, rămânem cu toată supunerea ai *prea-cinstitei* Cumpanii *prea-plecați*...” (ARG), „în socoteala *prea-cucernicului* protopop” (*ibid.*), „*Preagrațioasă* doamnă și regină!” (Kogălniceanu).

Uneori, adjectivul cu rol de a marca deferența însoțește pronumele sau locuțiunea pronominală, politețea fiind astfel puternic marcată: „*Cinstite* dumneata jupâne Hagi” (ARG), „la *domniia sa prea-cinstitul* jupân Manoli, ginerile *domnii sale prea-cinstitei* jupănesei Antonoae” (*ibid.*), „...rămânem a *cinstitei* *cuvinței* *voastre* mai mică plecată” (*ibid.*).

G. Munteanu (1860) menționează utilizarea pronumelui personal de persoana a II-a plural (*voi*) ca formă de politețe pentru persoana a II-a singular (*tu*), sub influența limbii franceze. Această utilizare nu s-a impus în limba română, unde pronumele de politețe are numeroase forme speciale.

3. PRONUMELE DE ÎNTĂRIRE

Formele pronominale de întărire întâlnite în secolul al XIX-lea sunt alcătuite cu o particulă finală reflexivă atașată pronomelor personale *însu* și *el* și pronomelor reflexive accentuate *sine*, *sie*. Seria *însuși* variază în persoană, această categorie gramaticală fiind marcată prin particula reflexivă finală. Seria *eluși* are doar forme pentru persoana a III-a. Mai frecvent utilizată în epocă este seria *însuși* (în special anumite forme din paradigmă).

3.1. Seria *însuși*

3.1.1. Inventarul formelor

În general, gramaticile înregistrează variabilitatea formelor pronominale de întărire, dar uneori se indică și faptul că în uz există o tendință de generalizare a unei singure forme, insensibilă la categoriile de gen, număr și persoană (invariabilă).

Pronumele și adjectivul pronominal de întărire prezintă, în general, aceleași forme ca în secolul anterior (vezi Frâncu 2012a). Unele forme din paradigmă sunt foarte rar folosite, după cum reiese din corpul cercetat. Este vorba de formele de f. sg. G–D *însemi*, *înseși*, *înseși* și f. pl. *însene* și *însevă*.

La f. pl. pers. a III-a, forma mai veche *înseși* este mai frecventă, fiind întâlnită la mai mulți autori (Alecsandri, Bălcescu, Doc. Ec., Kogălniceanu, Maiorescu, Brezoianu, Odobescu, Russo, rar la Eminescu ș.a.). În Doc. Ec., *înseși* are valoare de m. pl.: „el va fi împuternicit a căuta trebile soțietății ca și *înseși* acționerii”.

Forma mai recentă *însele* (apărută în secolul al XVIII-lea) se întâlnește la mai puțini autori și, în general, în aceleași texte e mai frecventă forma mai veche, *înseși*. Raportul dintre cele două forme se schimbă spre sfârșitul secolului. La Eminescu, forma mai nouă *însele* este mai frecventă decât *înseși* („măcinându-se pe ele *însele*” – *Opere* VII; „popoarele *însele*” – *Opere* IX; „în sine *însele*” – *Opere* XIV).

Forma de plural *înșile* se întâlnește cu totul sporadic în prima parte a secolului, cu valoare de masculin („ca și iei să vânză cu mărunțul pe la particulari, pentru a *înșile* speculație” – Doc. Ec. II; „amu avut în stăpînire-mi toate aceste ce acum mi s-au cotropit de către numiți, precum *înșile* dovedescu prin jalba ce au dat-o cinstitei desființatei judecătorii de Saac” – DVT). La Eminescu, ea este frecventă, mai ales în publicistică, având valoare de feminin („faptele *înșile*”).

Formele de genitiv plural cu flectivul *-lor*, rare în secolul anterior, nu sunt atestate în corpus. În general, la G-D se folosesc aceleași forme ca la N-A, inclusiv când adjectivul pronominal este antepus nominalului sau forma invariabilă *însuși*: „ale *însuși* celor mai sus-arătați” (Doc. Ec.), „pentru mulțămirea cumpărătorilor dintr-[a]cest port și a *însuși* cetățenilor de acolo” (Doc. Ec.), „(...) pentru a *înșile* speculație” (Doc. Ec.), „al *însuși* împrumutătorului”, „a *însuș* lui D(u)mnezeu judecată” (Prav. Cond.), „a popoarelor și a lor *însuși*” (Kogălniceanu).

Când adjectivul pronominal de întărire este antepus, cazurile G și D sunt marcate analitic: „supt prezeduirea a *însuși* Domnului” (Hurmuzaki), „în contra a *înseși* părerilor” (Eminescu).

La pers. I pl. am înregistrat în corpusul utilizat cu totul sporadic forma *însune* (2 ocurențe: „ca și pe noi *însune*” (ARG), „Mergând *însune* la Focșenii, am avut prilej a observa...” (Hurmuzaki).

O altă formă foarte rar întâlnită este *însule* (m. pl. pers. a III-a), atestată doar în ARG („li să cuvine *însule* lor”).

Forma pronominală de întărire cel mai frecvent folosită este *însuși*, care tinde să se invariabilizeze, devenind o formă generală, fără marcarea acordului. Această utilizare invariabilă o întâlnim pe tot parcursul secolului, în toate regiunile, în diverse tipuri de texte: „ca să (se) vază pururea *însuși* aceale vorbe”, „și *însuși* ei mai în urmă vor cunoaște-o”, „în toată vremea, și *însuși* într-aceste zile ale Paștelui” (Prav. Cond.), „noi *însuși*”, „cu *însuși* ale noastre iscălituri”, „și *însuși* odaia răposatului” (ARG), „cumpărate de dâșii *însuși*”, „am adevărit cu *însuși* iscăliturile noastre”, „*însuși* vitele lor”, „fiindcă ai socotit una ca aceea, *însuși* ai mers la Ostrov și ai pus la cale”, „să știți că *însuși* dumneavoastră...” (Doc. Ec.), „*însuși* noi de a noastră bună voe”, „ce să-i iubești ca *însuși* pe dumneata”, „mergând cu *însuși* neguțătorii la dumnealui” (DVT), „și *însuși* rangurile țivile”, „pentru *însuși* paguba și sărăcia lor”; „portul norodului prost i a treptilor i a neguțătorilor și a *însuși* boerilor” (Hurmuzaki), „*însuși* boierii și giupănesele lor”,

„românii văzură că ce le mai ramâne a face este a căuta *însuși* a se mântui” (Bălcescu), „de oștile-*însuși* a noastre”, „ca ei *însuși* să stăpânească” (Budai-Deleanu), „*însuși* viața” (Conachi), „*însuși* pierderea speranței” (Gane). La unii autori, utilizarea invariabilă este mai rară: Heliade-Rădulescu („*însuși* dragostea ta”, „ei *însuși* mi se împrotivesc”), Negruzzi („el venea cu *însuși* învoirea Porții”; „am sfârșit prin a râde noi *însuși* de noi”), Brezoianu („zărește prin ele, cele din afară, și prin ele *însuși* cele dinnăuntru”), Sion („*Însuși* acei ce sunt...”), Hasdeu („*Însuși* eu voi face nunta”, „lăsându-mă-n locul tău / *Însuși* eu să-ncarc robia...”), Maior („Mărturie îmi sunt *însuși* latinii”, „ba și *însuși* stăpâni țărilor”, până ce *însuși* varvarii se cuprindea...”, „dacă și *însuși* noao să poruncește să priveghem”), Kogălniceanu („mai multe sate *însuși* a Podoliei leșești”; „moldovenii ar fi vinovați înaintea lui Dumnezeu, a popoarelor și a lor *însuși*”; „Epoca noastră (...) se deosebește prin aceasta *însuși* de timpurile de mai înainte”; „Dumnealor *însuși* rugăciunile de comunicare (...) le fac franțuzește”) și Eminescu („Îmi blastăm *însuși* eu mântuirea”; „Nu te îndemn eu *însuși*”; „ea nu-i dă privirile *însuși*, ci numai prisma privirei”, „ești mata *însuși*”; „lumina *însuși*”; „*însuși* liberalii”). Utilizarea invariabilă nu este însă generalizată, sunt autori la care acordul adjectivului pronominal de întărire este marcat: Asachi, Caragiale, Filimon, Maiorescu, Odobescu, Slavici ș.a.

Și forma *însăși* este destul de frecvent folosită ca o formă invariabilă, generalizată, la fel ca în secolul anterior. Această utilizare se întâlnește în Prav. Cond. („părinții au fost înzestrat ei *însăși* vreo altă suroră”), în Doc. Ec. („întocmind *însăși* ei a aduce vânzarea peștelui”, „atât pe *însăși*, cât și pe ceilalți oameni”), la Maior („*însăși* fetele”, „*însăși* cuvintele”), Kogălniceanu („sprijinul marilor puteri și a *însăși* opiniei publice”), Eminescu („Richelieu – *însăși* catolic – încurajează protestantismul în Germania”, „ale evreilor *însăși*”, „denunțate prin presă de *însăși* victimele”, „bisericii *însăși*”, „celelalte sunt atât de anodine încât se combat prin ele *însăși*”), Delavrancea („Soliman *însăși* a pornit năvălirea”).

Se înregistrează în texte destul de frecvente abateri de la normele de acord, semn că acordul (variabilitatea) adjectivului pronominal de întărire nu era un fenomen bine fixat în secolul al XIX-lea. Dezacordul poate privi persoana, genul sau numărul: „mă trădezi mie *înseși*” (Eminescu), „*înseși* acționerii” (Doc. Ec.), „cum știți voi *însăși*” (Budai-Deleanu), „eu nu sunt umbra Gangeadei, ci chiar ea *înseși*” (Gorjan), „noi *însumi* îl vom duce” (Ruset).

3.1.2. Valorile formelor

Din unele gramatici ale vremii reiese că formele de întărire au doar utilizări adjectivale. Micu, Șincai [1780] 1980 indică seria *eu îns*, *tu însuși* și *el însuși* și arată că *însumi* poate determina și substantive, nemenționând utilizarea independentă, autonomă a lui *însuși*. Diaconovici Loga [1822] 1973 menționează că formele de întărire se leagă de pronumele personale, nerecunoscându-le un statut autonom. Heliade Rădulescu [1828] 1980 indică în paradigmă drept pronume compuse formațiile *eu însumi* etc., considerând deci că *însumi* nu poate funcționa singur, ca pronume. Munteanu (1860) menționează un pronume compus *euînsumi* (sudat în text). În schimb, Cipariu (1869) consideră că formele de întărire pot funcționa și ca pronume, și ca adjectiv pe lângă pronumele personale.

În texte, în majoritatea contextelor, formele de întărire ocupă poziții adjectivale: reliefând referința unui nume (substantiv, pronume personal ori reflexiv) într-un grup nominal sau în poziție de predicativ suplimentar. Pentru contextele în care pronumele de întărire este subiect, se poate propune o analiză alternativă: pronumele de întărire este predicativ suplimentar, subliniind referința unui subiect neexprimat. În acest caz, forma pronominală de întărire are valoare de adjectiv. Foarte rar se înregistrează contexte sintactice clar pronominale (poziții de complement sau de adjunct): „adunând domnia mea atât din pravilile împărătești cele mai trebuincioase asupra judecăților cât și din obiceiuri cele mai adesea urmate și altele de *înșine* adăogând” (Prav. Cond.), „La *însuși* o poliță să priimească la Beci, 198” (ARG), „s-au iuivit pe alocurea nerodirea timpurilor, care este nu puțină nenorocire pentru voi, iar pentru *înșine* nemărginită măhnire” (SD8), „cruda mea soartă mă silea să caut în *însuși* mângâierea de care inima-mi era însetată” (Alecsandri); „Pentru ca să fiu crezut acest înscris că este adevăratu de... de *însuși* de ființa adevărului ca să nu rămăiu cu sufletul încărcat” (Doc. Ec.), „O umbră îmi par *însuși* și lumea umbră-mi pare” (Eminescu), „nu gândesc nici la tine, nici la lume, nici la *însuși*” (Eminescu), „partea prescrisă de *însuși*” (Hurmuzaki), „Din pricina zavistii de *însuși* încuibată” (Ruset).

3.1.3. *Observații privind utilizarea formelor*

Pronumele de întărire este uneori detașat de nominalul pe care îl determină, fiind antepus prepoziției sau articolului genitival. În general, este invariabil în astfel de contexte: „luați pildă *înșine* pe noi” (Prav. Cond.), „până și *însăși* de slovele sale să-și uite” (Maior), „cu *însuși* ale noastre iscălituri” (ARG), „să-i iubești ca *însuși* pe dumneata” (DVT), „să poarte grija de dânsa ca *însuși* de copilul său” (Gorjan); „mai multe sate *însuși* a Podoliei leșești fură arse” (Kogălniceanu); „iubește pe aproapele tău ca *însuși* pe tine” (Kogălniceanu); „cu *însuși* mâna ta” – (Ispirescu).

În unele dintre aceste utilizări „detașate”, forma de întărire iese din sfera pronominală sau adjectivală și devine un element de întărire de tip adverbial: „Iară M. Crassus, cel de Avgust rânduit preste țeara grecească și preste Machidonia povățuitoriu, după cum, acolôși, cap. 23 și 26, scrie Dio Cassius, străbătând *însăși* în Dachia până la cetatea Ghénucla, foarte crunt bātu pre dach.” (Maior), „om înpodobit cu multe feluri bune, cu știință dă limbi streine și cu procopseală îndăstulă și *însuși* cu oarecare științe ale metalurilor și ale inginerlăcului” (Doc. Ec.), „Ai dreptate, îi scrie, să iei acest sujet; nu este altul mai nou, mai bogat, mai întins, mai poetic și voi zice *însuși* mai fabulos, măcar că totdeauna adevărat.” (Kogălniceanu); „De aceasta, în adevăr, nu trebuie să ne mirăm, când *însuși* în Moldova și în Muntenia numele de români nu era întrebuintat” (Kogălniceanu), „se va trimite pe tot anul făclii, tămâie, untdelemn și *însuși* bani” (id.). Utilizarea adverbială favorizează generalizarea unei forme invariabile și în contextele adjectivale și, de asemenea, invariabilitatea formei adjectivale favorizează utilizările adverbiale.

Pronumele și adjectivul pronominal de întărire sunt frecvente în unele texte non-beletristice din prima jumătate a secolului (Prav. Cond., ARG, Doc. Ec., la Hurmuzaki și *Scrierile* lui Maior, dar nu și în DVT și SD8, unde este sporadic). În beletristică, ele sunt rare în acele texte care imită limbajul popular sau stilul

colocvial-familiar al vremii: *Țiganiada* de I. Budai-Deleanu, piesele din seria *Chirița* ale lui V. Alecsandri, nuvela *Sânziana și Pepelea* de V. Alecsandri, *Ciocoi vechi și noi* de N. Filimon, piesele lui Caragiale, basmele lui Ispirescu, textele lui Creangă etc. Prin urmare, în a doua jumătate a secolului circulația formelor pronominale de întărire se restrânge la registrul literar, cult.

3.2. Seria *eluși*

Formele pronominale din această serie, de persoana a III-a (*eluși, eiș, loruși*), se foloseau la începutul secolului, însă rar, semn că această serie era pe cale de dispariție, fiind concurată de *însuși și sineși, sieși*: „nu zice că doară oamenii lui Asparuh să fi prădat atunci ținutul împărăției romanilor și *eiș* să fi trecut Dunărea a-și face din colo împărăție” (Maior), „nu străjuesc *loruș* nicio stăpânire” (ARG). Unii autori culti revitalizează această serie: „ei să-și facă *loruși* opoziție” (Eminescu), „aveau cuvânt de a-și atribui *loruși* cu mândrie victoriile” (Hasdeu).

3.3. Formele *sineși și sieși*

Formele *sineși și sieși* sunt atestate în toată perioada și în toate regiunile, dar mai puțin frecvent decât formele din seria *însuși*. Forma de acuzativ (*sineși*) este întâlnită mai frecvent decât cea de dativ (*sieși*). În contextele cercetate, ambele forme sunt utilizate pronominal, *sineși* fiind precedată de prepoziție, iar *sieși*, în poziție de complement: „au fost pornită de *sineș*, adică din fireasca ei răotate spre acea vină” (Prav. Cond.), „Mai toți acu de *sineș*’ uitasă” (Budai-Deleanu), „această idee a celui dintâi om care s-a chibzuit în *sineși* a afla mijloace de îmbunătățire” (*Civilizația*), „el zise în *sineși* încruntându-și sprâncenele” (Filimon), „și-a păstrat *sieși* un rol în vânătoarea cea singuratică” (Odobescu).

La începutul secolului, aceste forme aveau și referent [+plural], la fel ca alte forme reflexive (vezi infra, **Pronumele reflexiv, 4.1**): „tinerii, cu o ispită prea ticăloasă sunt siliți a mărturisi, de nu altora, încă *sieși*, întru inima sa, că această petrecere de ibovnicie e cea mai mare osândă a sufletului său” (Maior), „numele roman care și-l dau *sieș* româniei însuși” (Maior).

4. PRONUMELE REFLEXIV

4.1. Inventarul formelor

La persoanele I și a II-a, formele pronumelui reflexiv sunt omonime cu cele ale pronumelui personal, având aceeași evoluție. La persoana a III-a, formele clitice întâlnite în secolul al XIX-lea sunt *se* la acuzativ și *își* la dativ (cu unele variante fonetice, menționate în nota de mai jos). Formele accentuate de persoana a III-a atestate sunt *sine, sineși* la acuzativ și *sie, șie* (mai puțin frecventă decât *sie*) și *sieși*, la dativ. Forma *șieși*, menționată în GLR¹ ca învechită (în legătură cu utilizarea din sec. XX, de la momentul publicării gramaticii), nu este atestată în corpusul de texte cercetat. În seria formelor accentuate de dativ, *șie* este singura formă menționată de Micu, Șincai [1780] 1980. La Diaconovici Loga [1822] 1973,

formele accentuate de dativ *șie*, *sieși* sunt indicate doar pentru singular, la plural este dată forma *loruși*. Heliade Rădulescu [1828] 1980 nu indică nicio formă reflexivă accentuată de dativ, ci doar forme de pronume personal cu particula reflexivă (*luiși*, *eiși*, *loruși*). Munteanu (1860) indică doar forma *șie* atât pentru singular, cât și pentru plural. La Tiktin (1891), este menționat faptul că „unii pronunță *sie* în loc de *șie*, care din urmă formă e singură corectă”. Este indicată și forma *șieși*, formată de la *șie*, întărită cu particula *-și*.

În seria formelor de acuzativ, Micu, Șincai [1780] 1980 indică doar forma *sine*. Diaconovici Loga [1822] 1973 le indică pe amândouă (*sine* și *sineși*), atât pentru singular, cât și pentru plural. Heliade Rădulescu [1828] 1980 indică atât forma fără particulă, *sine*, cât și o serie bogată de forme accentuate extinse, create de la *sine* cu alipirea cliticelor: *sinemi*, *sineți*, *sineși*, *sinevă*, *sineși* (lipsește din serie o formă de tipul **sinene*). Dintre acestea, doar *sineși* se întâlnește în textele cercetate. Munteanu (1860) indică doar forma *sine*, iar Tiktin (1891) le indică pe amândouă.

Formele cu particula reflexivă *-și* (*sineși*, *sieși*) puteau avea aceeași valoare cu formele fără această particulă. Prin urmare, exista o oarecare concurență între aceste forme. Forma *sineși* era mai puțin frecventă decât *sine*, aceasta din urmă impunându-se în limba contemporană. Forma *sieși* este rar întâlnită în textele cercetate (la Maior, Odobescu), dar ea este singura păstrată în limba contemporană, ceea ce înseamnă că a înlăturat celelalte forme (*sie*, *șie*).

Formele accentuate de persoana a III-a puteau avea și referent [+plural]. Acest tip de utilizare se întâlnește până spre sfârșitul secolului (la Odobescu, Maior, Budai-Deleanu, Hasdeu, Densușianu, Creangă, Mumuleanu, Asachi ș.a.): „Iar ei mult să sfătuiea-între *sine* / Cum ș-ar tocmi trebile mai bine” (Budai-Deleanu), „unde vorbesc țigani între *sine*” (Budai-Deleanu), „românii (...) aduseseră cu *sine* din prima patrie nește idei ciudate” (Hasdeu), „poesiile cele rele, care nu mai au trebuință de critică, fiind criticate ele *prin sine* înseși” (A. Densușianu, apud Maiorescu), „se revarsă pâraiele cu răpejune, șopotind tainic, în mersul lor neîncetat, și ducând, poate, cu *sine* multe-multe patimi și ahturi omenești” (Creangă), „Ei în *sine* socotesc / Că la nimic nu greșesc” (Mumuleanu), „culmea dealurilor păduroase, ce despart între *sine* râurile Bistrița și Moldova” (Asachi), „Portul și limba au avut la noi totdeauna analogie între *sine* și vedera starea morală a nației” (Asachi), „În ce chip dară au împărțășit prințipii Țerei Românești și ai Moldaviei poruncile sale supușilor săi? Mitropoliții, episcopii și protopopii încheerile sinodale celor *sie* subrânduși?” (Maior), „împărații Țarigradului încă nu puțin folos culegea de aci, pentru că făcându-și-i pre aceia *șie* fii și învățându-i cele ce sunt ale omenirei, nădăjduia că se vor conteni de a năvăli asupra împărăției lor” (Maior), „că toate ghintele acele, care pre rând și-au supus *șie* Dachia și au lăcuit câtăva vreme acolo” (Maior).

Utilizarea formelor accentuate de persoana a III-a pentru persoana I sau a II-a (vezi formele *sinemi*, *sineți* etc. indicate de Heliade Rădulescu) nu se întâlnește în texte.

Nu am întâlnit în textele cercetate nici formele substantivizate *sinea*, *sinele*.

La Iancu Văcărescu, întâlnim forma *s-*: „Din oglindă *s-întorcând*”, „Al ei glas tot *s-înălțând*” (*ibid.*), „*s-împreună*”. Tot la acest autor se poate remarca antepunerea cliticului când verbul este la gerunziu: „Stă, și-l văz iar *se mișcând*”, „Ici și colo *se jucând*”.

La formele terminate în *-și*, *i* final poate cădea: „au fost pornită de *sineș*”, „cele din *sineș* mișcătoare” (Prav. Cond.), „numele roman care și-l dau *sieș* români însuși” (Maior), „Însuși de *sineș* să înțelege că...” (Doc. Ec.), „apoi a-și pierde și adevărată simțire de *sineș*” (Hurmuzaki), „văzându-se pe *sineș*” (Gorjan), „să porte arme la *sineș*” (SD8).

4.2. Valorile semantico-sintactice

În secolul al XIX-lea reflexivul avea valorile pe care le regăsim și în limba contemporană: reflexiv propriu-zis, reflexiv posesiv, reflexiv reciproc, reflexiv factitiv, morfem obligatoriu în structura unor verbe inerent reflexive, morfem în structura unor verbe și construcții la diateza pasivă, morfem în structura unor verbe și construcții la diateza impersonală. Formele accentuate întărite cu particula finală reflexivă *-și* puteau avea valoare de întărire (vezi supra 3.3). Această valoare nu este clară în toate contextele, pronumele reflexiv accentuat având oricum o valoare emfatică, de întărire.

4.2.1. Valoarea posesivă

Această valoare se întâlnește în toate regiunile, în tot secolul al XIX-lea. Suportul cliticului poate fi nominal sau verbal: „Cel ce-și va începe judecata la un departament, nu mai poate a-și muta judecata” (Prav. Cond.), „nu să silnicește spre a-și porni jalba sa” (*ibid.*), „Și deodată lună, stele, / De tot fața-și perd albind” (I. Văcărescu), „un nepot al acestui Toader au înpușcat pe o soru-și” (SD6), „viteazul domn și-a pedestrit toată călărima” (Kogălniceanu) etc.

4.2.2. Valoarea reciprocă

Destul de frecvent, formele accentuate *sine*, *sineș* au valoare reciprocă, de obicei însoțite de prepoziția *între*. Această valoare a dispărut în limba contemporană, odată cu pierderea valorii de plural a formelor reflexive: „episcopii și pe alți episcopi îi chiema *părinți*, nu numai pe papa, însă de obște și intră *în sine* să chiema *frați*.” (Maior), „sacsonii din Ardeal (...) întrebuințează în vorbire vocale *sie* cunoscute (...) și apoi, totuși și românii îi înțeleg și ei *între sineș*.” (Maior), „Și frații se iubeau *între sine*” (Russo), „oamenii de război se unesc toți din toate părțile *între sine*...” (Russo), „Neamurile toate s-au cunoscut *între sine*... limbile toate s-au îmbrățișat” (Russo), „aceste neamuri, care încă se numesc *între sine* români” (Russo), „aceștia, inimându-se *între sine* unii pe alții, îi izbesc cu atâta furie, încât...” (Bălcescu), „șoptiră slujitorii *între sine*” (Odobescu), „Mihai-Vodă, având oarecare împuțaciune cu capii trupelor ajutoare din Transilvania, Mihai Horvat și Bekeș Ștefan, care era foarte neuniți *între sine*, îi trimise înapoi prințului Transilvaniei” (Bălcescu), „dorința d-a-și constitua unitatea lor națională, d-a se uni *între sine* frații de aceeași limbă și sânge” (Bălcescu).

Forma *sine* capătă o valoare substantivală în unele contexte, mai ales dacă este urmată de un clitic de dativ posesiv: „cum am văzut că apucă turcii spre Plotinul, m-am azvârlit fără *sine* pe părul unui cal” (Creangă), „Și după ce mi-am venit puțin în *sine*” (Creangă), „unde nu mă îmbărbătez în *sine-mi* și iar bag mâna să scot pupăza” (Creangă).

În secolul al XIX-lea continuă utilizarea unor pronume și a unor adverbe cu particula finală *-yi*, de origine reflexivă. Această particulă este atașată unor pronume și adverbe nehotărâte, pronumelui demonstrativ, pronumelui personal de persoana a III-a, pronumelui relativ *care* și numeralului *întâi*.

5. PRONUMELE POSESIV

5.1. Inventarul de forme

5.1.1. Raportul dintre *mieu* și *meu*

În Muntenia, forma *meu* era recomandată de Heliade Rădulescu [1828] 1980, Massim (1854), Stilescu (1860) și Pontbriant (1874), iar Văcărescu (1787), Golescu 1840 și Cipariu (1869) recomandau formele tradiționale *mieu*, *miei* (vezi Costinescu 1979). Cipariu face observația că uzul general al limbii este cu pronunția [mieu], așa cum „se și scrie în toate cărțile vechie până în timpurile cele mai nouă”, sau [nieu]. Cipariu aduce argumentul că încă din latină se pronunța [mī].

Textele cercetate arată o diferențiere clară între prima și a doua jumătate a secolului. Forma *mieu* predomină în textele economice și administrative de la începutul secolului. În a doua jumătate, *mieu* nu se mai întâlnește aproape deloc în texte, semn că acțiunea normatorilor care doreau să impună forma *meu* a fost eficientă.

În Transilvania, forma *meu* era indicată de Micu, Șincai [1780] 1980, Diaconovici Loga [1822] 1973, Bălășescu (1848), Cîmpeanu (1848), Munteanu (1860), Mihelțianu (1870) și Manliu (1854), iar forma *mieu* era indicată de Budai-Deleanu (c. 1815–1820a), Tempea [1797] 1979, Munteanu (1860) – ca o indicație de pronunție. Iszer (1846) indică ambele forme (vezi Costinescu 1979). În textele de la începutul secolului cercetate, din Transilvania, predomină forma *mieu*. Sunt și excepții: Iorgovici preferă explicit forma *meu*, mai apropiată de etimon.

În Moldova, forma *mieu*, recomandată de Școleriu (1789) la începutul secolului, se regăsește la sfârșitul secolului la Nădejde (1884). Săulescu (1833) și Măcărescu (1848¹) recomandă forma *meu*. În textele moldovenești cercetate, forma *mieu* este rară, probabil pentru că era simțită ca regională, iar autorii preferau norma muntenească. Că forma folosită regional era *mieu* o arată faptul că Școleriu și Nădejde, la distanță de un secol unul de celălalt, recomandau norma locală (vezi Costinescu 1979).

5.1.2. Alte forme de persoana I

În textele autorilor din Transilvania se înregistrează forma de feminin singular *me* (pronunțată cu un [e] deschis). Exemplele sunt rare, probabil deoarece erau considerate regionale: „supt paza a *mè*” (ARG), „în casa a *mè* îndata” (ARG), „A *me* pornire este...” (Iorgovici). Un astfel de exemplu se găsește și la Negruzzi, într-un text care încearcă să redea vorbirea locală: „întârzierea *me*”.

Cu totul sporadic, se înregistrează, tot la feminin singular, forma *ma*: „și tocmala *ma* (*sic*) au fostu cu dumnealui tl. 130” (DVT), „de a *ma* bună voc” (DVT), „puindu numele și iscălitura *ma* și degetul în loc de pecetie” (DVT), „dinpreună cu mumă-*ma* Stanca” (DVT).

În Transilvania, mai frecvent, dar și în Muntenia, rar, forma de feminin plural și singular genitiv-dativ este *meale* (în care *ea* redă un [e] deschis): „păcatele *meale*”, (SD8), „casăle *meale*” (SD8), „peceții *meale*” (ARG), „vieții *meale*” (ARG), „Domnii *meale*” (Prav. Cond., SD6).

5.1.3. *Formele de persoana a III-a seu, sei*

Formele *seu, sei* pot fi forme latinizante sau forme care continuă o situație existentă în secolele anterioare (Ureche, Costin, Ivireanul etc.). Ca forme spontane, necăutate, ele sunt mult mai rare decât formele *său, săi*. Sunt mai frecvente în prima parte a secolului, mai mult ca forme conjuncte decât ca forme independente: „întrebările tătâni-*seu*” (Gorjan), „mădularilor *sei*”, „negoțul *seu*”, „glasul *seu*”, „al *seu* Sfat” (Hurmuzaki).

Ca forme latinizante, ele se întâlnesc destul de frecvent în operele unor autori care au tendința de a latiniza: „să cânte al *seu* prea dulce dor” (Meitani), „iubiți fii *sei*” (Meitani), „isvorul *seu*” (Vorobchievici), „prieteni *sei*” (Maior).

5.1.4. *Formele de persoana a III-a cu referent [+plural]*

În unele texte din prima jumătate a secolului, forma *său* are și referent [+plural]: „se se învețe toți pruncii în limba *sa* a cetii, a scrie” (Șincai, în ȘA I), „Dascalii ar face împotriva datoriilor stării lor, când ei dintra lor interes sau dintrun hatâr vrednic de rușine pentru cei mai de frunte să lenească pre școlarii *săi* de un neam mai prost și mai de jos” (ȘA I), „că numai dobitoacele nu știu lucrurile mai marilor *săi*” (ȘA I), „nu grăesc de cei ce-și chivernisesc viața *sa* cu sudorile câmpului și alte lucruri mecanicești, ci de cei ce sânt din nașterea *sa*, slobozi și scutiți de greutatea locului...” (ȘA I), „Așa sânt oamenii carii nu-și văd lucrurile *sale* cele rele și viața lor cea becistnică” (ȘA, I), „toate neamurile au avut sânguință ca să-și împodobească stilul limbii *sale*” (ȘA, I), „trebuie oamenii să-și întocmească lucrările, faptele și obiceiurile sau năravurile *sale*” (ȘA I), „Așa și tinerii, cu o ispită prea ticăloasă sunt siliți a mărturisi, de nu altora, încă sieși, întru inima *sa*, că această petrecere de ibovnicie e cea mai mare osândă a sufletului *său*” (Maior), „Așa sunt detori bărbații să-și iubească muerile *sale*, ca și trupurile *sale*” (ARG).

Utilizarea formelor posesive de persoana a III-a cu referent [+plural] nu este frecventă, fiind preferată, în majoritatea textelor, forma *lor*. Chiar în textele în care se folosește *său* cu antecedent plural, sunt mai numeroase contextele în care se folosește pronumele personal *lor*. Uneori, cele două forme sunt folosite spre dezambiguizare, când există două substantive la plural care sunt antecedente ale unui pronume cu valoare posesivă.

În contextul „ci mai vârtos pentru că Ellada și Roma au crescut oameni întru podoaba și măestria voroavei deplin săvârșiți, carii cu suptirimea și gingășia condeielui *său*, au știut într-atâta frumsăța pe eroii săi, cât noi astezi, necunosând pe alții asemenea, ne uimim de mare-sufleția, naltă-cugetarea, bărbăția ș-alte vârtuți *a lor*” (Budai-Deleanu), posesivul are ca antecedent substantivul *oameni*, iar pronumele personal, substantivul *eroii*.

Utilizarea formei *său* cu antecedent plural se corelează cu utilizarea pronumelui reflexiv accentuat cu referent [+plural], întâlnită în unele texte până spre sfârșitul secolului (vezi supra, **Pronumele reflexiv, 4.1**).

5.1.5. Formele reduse fonetic

Formele de plural reduse fonetic (*nost, vost*), atestate în secolul anterior în graiurile ardelenesti, se înregistrează destul de rar în secolul al XIX-lea, în poeziile lui Eminescu. Această utilizare reprezintă o valorificare stilistică a unor resurse de exprimare ale limbii române (determinată, poate, și de necesități metrice) și nu reflectă utilizarea formelor în zona autorului: „Cu slăbiciunea sufletului *nost* / Să-ți înțeleg tot sufletul din tine / Și brațul tău, de mi-a fi adăpost.”, „Bună vreme, baci bătrân, / Împăratu *nost*-stăpân, / Ne-au trimis a întreba, / De măriți fata ori ba.”, „Lui să-i dați ce din mulțime / N-a putut să aibă nime, / Și nespus și fără rost, / Ș-atunci zâne din nălțime / Vă sărut piciorul *vost!*”, „Eu nu-s din lumea voastră, eu nu-s din timpul *vost* / Voi ardeți, eu mă potol... voi sânteți... eu am fost”.

La diverși autori se înregistrează forme sau grafii latinizante, de tipul *seu* (pentru *său*), *nostră* (pentru *noastră*): „limbii nostre”; „în limba nostre”; „fîrea noastră”, dar și „în limba noastră”; „limbii noastre” (Iorgovici).

În textele administrative de la începutul secolului, formele *nostră, nostre* redau un [o] mai deschis: „asupra *nostră*”, „purtaria *nostră* de grije”; „fundamentul limbi *nostră*” (ARG), „de bună voia *nostră*”; „la numele *nostră*” (DVT), „(...) bune și drepte ale *nostră*” (SD6), „la casăle *nostră*” (SD8).

În secolul al XIX-lea nu se mai folosesc forme de pronume posesiv plural cu particula *-ș(i)*, existente în perioada anterioară (*nostruș, vostruș*). Nu s-au păstrat nici formele de feminin singular, cazul genitiv, cu terminația *-ei*, întâlnite anterior sporadic (vezi forma *salei* la Costin, *talei* la Dosoftei).

5.2. Formele conjuncte

Se continuă din secolul anterior structura în care posesivul se atașează fonetic unui substantiv fără determinanți, la singular. Indiferent de funcția sintactică pe care o are în enunț (subiect, complement etc.), substantivul este nearticulat. Foarte rar, substantivul are articol nehotărât: „auzind că este *o* cumnată-mea acolo” (SD8). Construcția cu forma posesive conjuncte se întâlnește în toate graiurile și de-a lungul întregului secol, având un caracter popular (în textele beletristice se întâlnește doar în pasajele care încearcă să redea particularitățile vorbirii populare). Construcția prezintă câteva caracteristici:

a) posesivul poate avea fie aceeași formă ca în structura în care nu se atașează fonetic substantivului, fie o formă diferită. Există unele forme care nu se întâlnesc decât în acest tip de structuri, conjuncte: „frate-*mo* Stoica” (DVT); „că Leondina a-nșălat pre tat-*to*” (Ruset); „ar fi așteptat pe bărbatu-*su*” (Papazoglu), „la tat-*so*” (Eminescu);

b) substantivul poate avea formă diferită de utilizarea independentă:

– este redus fonetic: „să rămie zestre al *fi*-mei Neacși” (DVT); „s-au îndatorit ginere-mieu să-i facă *fii*-mei malotea” (DVT); „*fii*-său” (DVT, SD6); „*fii*-meu” (SD6); „*fii*-mieu Stănuț” (SD8); „*fii*-mieu Zanfir” (SD8); „al dracului ca cupilul lui *tat*-său...” (Delavrancea); „*unchi*-său” (Doc. Ec.);

- se acomodează fonetic la posesivul conjunct, prin inserarea unei vocale de legătură: „cumnată-său Stăvărache” (DVT); „a venit în zioa aceia stăpână-său” (DVT); „bărbat-său” (DVT) sau prin modificarea vocalei finale: „gineri-său” (ARG, DVT); „socră-său” (DVT); „ale tătâni-său” (Gorjan);
- poate avea forme arhaice (ex. *fie* „fiică”): „*fie*-mea” (SD8; SD6); „*fie*-sa” (SD6); „*tătâne*-său” (ȘA I; Alecsandri);

c) o construcție cu posesiv conjunct poate avea aceeași formă ca la nominativ în poziții sintactice specifice genitivului sau dativului. Cu alte cuvinte, aceste două cazuri nu sunt marcate, situație frecventă în texte: „după moartea *bărbat-său*” (Prav. Cond.), „am fost dat *frăține-mieu* neni Opri” (ARG), „pricinile *nepotu-mieu*” (SD8), „unchiul Ilie, fratele *socră-mea*” (SD8), „închinându-să *tătâne-său*” (ȘA I), „asupra *tătâne-tău*” (ȘA I), „m-am făgăduit *tătâne-tău*” (*Istoriia Syndipii filosofului*, în ȘA I), „au zis *tătâne-său*” (ȘA I), „în pântecel *mumă-sa*” (ȘA I), „caracterul *tătâni-său*...” (Hasdeu), „semăna cu firea *moșu-său*, lui Ștefan-vodă celui Mare” (Hasdeu), „din palatul *tătâne-său*” (Alecsandri), „fără voea *tătâni-său*” (Gorjan), „după ce va trece furia *bărbat-său*” (Gorjan), „trupul *bărbatu-său*” (Gorjan), „rușinarea casăi *frate-său*” (Gorjan), „Săpt numele *fiu-său* Leons, Eraclie trăește...” (Ruset).

Dacă este marcat cazul genitiv sau dativ, această marcarea se face fie la posesiv, desinențial (i), fie la ambii termeni (ii). Rareori, marcarea se face prin prepoziție (iii):

- (i) „vechilu *cumnată-săi* Marii” (DVT), „să rămie zestre al *fi-me* Neacși” (DVT), „foia de zestre a *fie-me* Neaghi (DVT), „să-l dea *fie-se*” (Eminescu), „moartea *so**ru-se*” (Gorjan);
- (ii) „ai cumpărat *fiu-mii* Stancăi Părșcoveancăi” (SD8), „suvenirile *stăpâne-se*” (Eminescu);
- (iii) „să-i răspunză *la frate-său* Vlad” (DVT).

Foarte rar, substantivul este marcat pentru cazul oblic nu desinențial, ci prin modificarea radicalului: „am scris *dumnei* cocoani Zmarandii Cluceresăi, *suroru*-mea” (SD8).

5.3. Concurența dintre pronumele posesiv și cel personal

În secolul al XIX-lea, pronumele posesiv este concurat de pronumele personal neaccentuat în dativ (dativul posesiv) și de pronumele personal în genitiv (*lui, ei, lor*).

În ce privește concurența dintre posesiv și pronumele personal în genitiv la plural (*său / lor*), se observă preferința clară pentru pronumele personal, în toate zonele și în toată perioada avută în vedere, datorită pierderii valorii de plural a lui *său*, destul de puțin atestată în secolul al XIX-lea (vezi supra). O concurență reală se înregistrează la singular. Factorii care influențează raportul dintre cele pronume sunt de ordin spațial, stilistic și sintactico-semantic. Factorul spațial este reprezentat de faptul că în secolele anterioare forma *său* era întâlnită preponderent în aria nordică (vezi Berea 1961, Frâncu 2012a). Această repartiție nu mai este atât de netă în secolul al XIX-lea, când forma *său* se generalizează la toți scriitorii. Acest fenomen se datorează, probabil, și influenței limbilor străine (franceză, latină, probabil și germană).

Jordan (1954: 397) remarcă asemănarea formală dintre posesivul românesc și posesivul din franceză, germană și rusă, ceea ce facilitează traducerea pronumelor posesive din aceste limbi prin *său*, nu prin *lui*.

Prin urmare, opoziția dintre *său* și *lui* nu mai este una spațială, ci una de stil (popular vs. cult). Conform unui studiu statistic realizat de Berea (1961), la scriitorii moldoveni *său* se întâlnește mai frecvent în operele lui Negruzzi: *său* 15 / *lui* 11; Alecsandri *său* 23 / *lui* 17; Kogălniceanu *său* 12 / *lui* 0; Creangă *său* 15 / *lui* 17. La scriitorii munteni cercetați de Berea, *său* a fost întâlnit destul de des la primii dramaturgi munteni: Golescu, Bălăcescu, Caragiale. Cu o mare frecvență *său* a fost întâlnit la Odobescu: *său* 30 / *lui* 7, Pann *său* 21 / *lui* 11; la Caragiale, raportul a fost echilibrat: *său* 11 / *lui* 12. În Transilvania, *său* apare mai frecvent la Șincai, în *Hronica*: *său* 18 / *lui* 10, la Budai-Deleanu, în *Țiganiada*: *său* 14 / *lui* 14. În Moldova, predominanța formei *său* la scriitori precum Creangă ori Sadoveanu se explică prin tendința de conservare a normei regionale, în secolele anterioare *său* fiind mai răspândit în aria nordică, din care fac parte și autorii menționați. Concluziile Elenei Berea sunt că, în secolul al XIX-lea, mai răspândit este totuși pronumele personal, care se întâlnește alături de posesiv la Delavrancea (*său* 8 / *lui* 18), Eminescu (*său* 5 / *lui* 20), Coșbuc (*său* 1 / *lui* 12) și Slavici (*său* 6 / *lui* 30).

Factorii sintactico-semantici care influențează utilizarea uneia dintre cele două forme sunt reprezentați de faptul că *său* are la bază o valoare reflexivă. Este motivul pentru care unii normatori ai limbii din epocă recomandau forma *său* când antecedentul este subiect, iar forma *lui* când antecedentul ocupă alte poziții sintactice. Acest tip de utilizare ar fi reflectat distincția din latina clasică, dintre *suus* și *ejus* (care nu s-a păstrat în latina vulgară, când, din cauza pierderii valorii reflexive, *suus* se putea raporta și la non-subiect, iar *ejus* a fost înlocuit de *illius*). Regula amintită nu este însă respectată în epocă, negăsindu-și aplicarea decât în mod întâmplător (vezi și Berea 1961: 326). Astfel, în exemplul de mai jos, posesivul și pronumele personal au același antecedent referențial, dar posesivul se referă la subiect (subiectul verbului *a căuta*), iar pronumele personal se află într-o poziție de genitiv obiectiv (un obiect direct al infinitivului lung substantivizat):

„...ca o slujnică cu credință și cu cinste au slujit, dar acum pofteste ia, norocul *său* mai departe a-l căuta, și, pentru aceasta, după dreapta plățirea *ei*, s-au slobozit.” (ȘA I).

Uneori, cele două forme sunt folosite pentru a evita unele ambiguități în enunțurile în care există doi posesori (la numărul singular):

„Mavrichie împăratul fiind prins de tyranul Foca, cu ochii *săi* au privit până la toți pruncii *lui* [= pruncii lui Constantin Basarab] s-au tăiat capetele, mai pre urmă și *lui*. Constantin Basarab, vestitul acela domn al Țării Românești, fiind prins de turci, cu ochii *săi* i-au căutat să vază moartea fiilor *săi*, cum de tyrănește i-au tăiat tyranul otoman” (ȘA I).

În unele texte (ardelenești), *său* și *lui* se folosesc și în funcție de trăsătura [+/-animat]: *său* pentru animate [+uman], iar *lui* pentru inanimate. Acest criteriu ar

putea reflecta păstrarea unui sens reflexiv al posesivului. Iordan (1954: 398) afirmă că sensul reflexiv „implică existența unei ființe (umane, în primul rând) și, deci, necesitatea, de ordin logic, ca *al său* etc. să nu apară decât în legătură cu nume de ființă”. Cele două tipuri de pronume pot alterna și pentru variație, având același antecedent, în aceeași frază sau la distanță mică în text:

„măgariul tot să ruga lui Dumnezeu să-l scoată dela grădinaru, ca să-l schimbe la alt stăpân mai bun; într-aceaia fu ascultat, că-l vându stăpânul *său* unui olariu; deci olariul în toate zilele îl încărca cu lut și cu oale și cu cărămidă de le ducea unde-i era treaba *lui* a lucra” (ȘA I); „În cât și scolasticilor învățatori le iaste de lipsă; că prin canoanele *ei*, trag inimile tinerilor spre îndreptare, măcar de ar fi și tari la inimă, o moae și cu osărdie o dumerește să-ș plângă faptele greșalelor *sale* cele ne încuviințate (...). Deci, iubiților, deprindeți-vă întru învățăturile *ei*” (ȘA I); „aceștia vorbesc după legile gramaticii, iară legile *ei* tocma nu le știu, ci precum cei ce numai din vorbă au învățat vreo limbă mai curând și mai lezne pot să greșască de cât ce din gramatică, după legile *ei* au învățat și cunosc toată rânduiala vorbii limbii aceia, așa nu e minune de cei ce numai din obicinuire și din strădania *sa* cea de osebi au învățat a judeca...” (ȘA I); „La întemeierea fericirii omenești nu este destul numai a da și a pune omului legi după care să-și întocmească faptele *sale* (...) cum să afle calea și modul cu care ascultând de legea firii și făcând poruncile *ei*, să-și poată întări și mări fericirea *sa*.” (ȘA I); „...arătând cum am putea aduce limba noastră la originalul *ei* cel adevărat. Fiind dară că materiile care să coprind în cârticica aceasta sunt pentru tot omul care poștește să-ș înfrumusețiază năravurile *sale*...” (ȘA I).

5.4. Pronumele semiindependent și formantul *al*

Discutăm aici formele lui *al* în diverse ipostaze sintactice ale *sale* (pronume semiindependent sau formant al genitivului ori al posesivului). *Al* poate fi variabil, acordat cu antecedentul în gen și număr (*al, a, ai, ale*), sau poate fi înlocuit de *a*, invariabil. Utilizarea cu acord marcat predomină în ansamblul secolului, utilizarea invariabilă fiind ceva mai frecventă în anumite texte din prima parte a secolului, din Transilvania și Moldova. În a doua parte a secolului, utilizarea cu marcarea acordului se întâlnește la autori din toate regiunile. La autorii moldoveni ea poate fi semnul influenței muntenești, dat fiind că, în unele texte care încearcă să redea mai fidel particularitățile regionale, întâlnim marcarea genitivului prin *a*.

În textele cercetate, repartiția celor două tipuri de *al* este, în linii mari, următoarea:

a) în textele Școlii Ardelene alternează utilizarea lui *a* invariabil (Iorgovici) cu cea a lui *al* variabil (vezi *Istoriia a Alexandrului, Retorica, Loghica, Legile firei, Acahist*, în ȘA I). În unele texte, genitivul este marcat când prin *al* variabil, când prin *a* invariabil (*Filosofia..., Sfaturile a înțelegerii, Propovedanie*, în ȘA I): „Acestea, iubiților creștini, sunt cuvintele, nu *a* unui om prost, ci sunt *ale* prea înțeleptului Solomon împărat” (*Propovedanie*, în ȘA I).

În *Țiganiada*, uzul este oscilant, atât în versuri, cât și în textul autorului („alte vârtuți a lor”, „un strămoș a lui”, „aceste stihuri a mele” „acest făt întâi născut al mieu”, „fierarii cu ale sale baroase” etc.).

În documentele administrative transilvănene de la începutul secolului, genitivul este marcat prin *al* variabil („pentru multe ale lui scandale în biserică”; „ale noastre iscălituri”, în ARG).

b) la unii autori moldoveni (Alecsandri, Asachi, Creangă ș.a.), *al* este este variabil (însă la Creangă, numele proprii conservă tipul de utilizare din graiului moldovenesc, cu *a* invariabil: „Nic-a lui Ștefan a Petrei”, „Toader a Catincăi”, „dascălul Vasile a Vasilcăi” etc.); la alți autori din Moldova, întâlnim pe *a* invariabil (vezi Conachi: „a tale zâmbituri” – Ce este nurul; „a tale giudecăți”; „a ei dureri”; „dintr-a tale muritoare”). La Negruzzi, este mai frecvent *a* invariabil, dar uneori o formă variabilă și cea invariabilă coexistă chiar la mică distanță în text („După aceea, luând capetele, le așază în mijlocul mesii pe încet și cu rânduială, puind pe ale celor mai mici boieri dedesubt și pe a celor mai mari deasupra”). La Eminescu, întâlnim și pe *a* invariabil, ca un arhaism sau regionalism („și sărut a tale mâne”, „o fecioară-a cărei suflet”, dar și „trezită de al buzei tale-ngheț”, în același text).

c) în textele muntenești cercetate, de pe tot parcursul secolului, *al* este variabil (DVT: „semnele acesta sânt ale locului”; „doi tovarăși ai lui”; SD8: „rudeniile dumisale și ai mieii” – cu acord semantic; SD6: „răspunderi ale oștirilor”; Bălcescu: „cele mai multe avuții ale sale” etc.).

Uneori, *al* se folosește imediat după un substantiv articulat hotărât (spre deosebire de limba contemporană). Exemplele sunt de la începutul secolului, din texte ardelenesti, sporadice: „cele spre hrana a sa trebuincioase...” (ARG), „în casa a mē îndată” (ARG), „supt paza a mē” (ARG), „cu adevărata a lor înțelegere” (Iorgovici). Același situație se întâlnește și cu substantive în genitiv.

6. PRONUMELE DEMONSTRATIV

6.1. Pronumele și adjectivul demonstrativ de apropiere

La începutul perioadei, în Transilvania, Micu, Șincai [1780] 1980 indică doar formele lungi: *acest – acestui, această – aceastei, acești – acestor, aceaste – acestor* (grupul *ea* de la G–D f. sg. redă un *e* deschis – notă la Micu, Șincai [1780] 1980, apud Zdrengea (1980). Diaconovici Loga [1822] 1973 indică și forme lungi, și forme scurte, cu o flexiune asemănătoare: la nominativ, formele sunt *acest, acestu, cest, cestu, est, estu* (m. sg.), *această, aceasta, ceastă, ceasa, astă, asta* (f. sg.), *acești, acestea, cesti, ceste, estii, estea* (m. pl.), *aceste, acestea, ceste, ceste, ăste, ăstea* (f. pl.). La G–D, formele sunt *acestui, acestuia, cestui, cestuia, estui, estuia* (m. sg.), *acestii, acestiia, cesti, cestiia, ăstii, ăstiia* (f. sg.), *acestor, acestora, cestor, cestora, estor, estora* (m. pl.) și *acestor, acestora, cestor, cestora, ăstor, ăstora* (f. pl.).

Heliade Rădulescu [1828] 1980 indică și formele lungi, și formele scurte: *acest – acestui, ăst – ăstui* (m. sg.), *această – aceștii, astă – ăștii* (f. sg.), *acești – acestor, ăști – ăstor* (m. pl.), *aceste – acestor, aste – ăstor* (f. pl.).

Budai-Deleanu recomanda forma *ăst* (*est*), mai apropiată de demonstrativul latinesc, dar și *acest* (întâlnită în cărțile bisericești, apud Costinescu 1979). În *Țiganiada*, în textul autorului sunt folosite mult mai frecvent formele lungi decât cele scurte. Printre formele lungi se includ cele fără *a*- inițial („ceastă istorie”). Formele din seria *ahăst* au o utilizare foarte limitată, cu rol stilistic, caracterizând limba unor personaje din *Țiganiada* („ahăsta m-i sfat, ahasta-i minte!”).

În a doua parte a secolului, gramaticile înregistrează și formele dezvoltate, și formele simple, unele dintre ele regionale. În gramaticile apărute în perioada 1828–1893 în Moldova, sunt indicate formele *aist*, *cest* / *cist*, *acesta* (Săulescu), *ist*, *acesta* (Măcărescu). Nădejde consideră literară forma *acesta*, iar *ist* și *aist* sunt considerate dialectale (Costinescu 1979).

Munteanu (1860) indică în primul rând forma *acest*, arătând că sunt în uz și formele *cest* și *ist* (*ăst*). Formele de G–D f. sg. sunt *acestei*, *cestei* etc. Autorul consideră că forma *ist*, folosită în Moldova, ar fi de preferat celorlalte forme pentru că este mai apropiată de etimonul latinesc.

Cipariu (1869) indică formele *estu*, *cestu* și *acestu*, cu o declinare similară: *est*, *estui*, *esti*, *estor* (m.), *esta*, *estei*, *este*, *estor* (f.). Alături de *cestei*, *acestei*, Cipariu indică și variantele *cestii*, *acestii*. În volumul al doilea al gramaticii, Cipariu menționează că *acest* este forma folosită cel mai frecvent, iar formele *cest* și *ast* sunt rare.

La sfârșitul secolului, Tiktin (1891) indică drept literare formele *acest* și *cest*, care se folosesc în funcție de topică: *cest* se utilizează între subiect și atribut („oamenii cești de astăzi”) iar *acest*, în celelalte contexte („acești oameni, oamenii aceștia”). Forma *ăst* este considerată familiară, iar *aest*, *aist* și *ist* sunt considerate „vulgare”.

În corpusul cercetat, în documentele din prima parte a secolului formele simple sunt aproape inexistente, cu excepția celor de f. sg. *astă* și *asta*, întâlnite sporadic în ARG, Doc. Ec., SD6 și SD8. În a doua jumătate a secolului, atât în documente, cât și în textele beletristice, formele simple sunt mult mai rare, cu excepția formelor de f. *astă*, *asta* și *astea*, mai frecvente decât alte forme simple din paradigmă, dar tot mai puțin frecvente decât formele dezvoltate.

Heliade Rădulescu, care recomanda și formele lungi, și formele scurte, folosește ambele tipuri de forme, în funcție de caracterul textului. În *Bată-te Dumnezeu!* (*Coconița Drăgana*) și *Coconul Drăgan*, în textul naratorului apar și formele scurte („pe noi ăștia”, „bunătașta asta”, „de astea”), și formele lungi („de felul acesta”, „pricopsitul acesta”, „acestei coconițe”, „una ca aceasta”). În vorbirea personajelor, unde este redată limba populară, apar doar formele scurte („mojiștii ăștia”). În *Gheorghe Lazăr*, text scris în registrul literar, se întâlnesc doar formele lungi (cu o singură excepție, când autorul redă spusele cuiva „să fi-ndrăznit numai a nu-i învăța deodată d-alde *astea*”).

Ăst se întâlnește sporadic la Alexandrescu, Delavrancea, Eminescu, Filimon, Hasdeu, Ispirescu și Odobescu. *Ăsta* este atestat la Alecsandri, Caragiale, Delavrancea, Eminescu, Filimon, Ghica, Hasdeu, Ispirescu, Gorjan, Heliade Rădulescu, Odobescu, Papazoglu și Slavici. *Ăști* este cu totul sporadic, fiind atestat foarte puțin la Eminescu, Gorjan și Meitani. *Ăștia* se întâlnește sporadic la Alecsandri, Caragiale, Eminescu, Filimon, Heliade Rădulescu și Slavici. *Ăste* (f. pl.) și *ăștei* (f. sg. G–D) nu sunt atestate în corpusul cercetat.

Ast este atestat sporadic în SD8 și la Budai-Deleanu, Maior, Gorjan, Meitani, Serrurie, Heliade Rădulescu, Vorobchievici și Eminescu. La Ruset și Ionescu, *ast* este destul de frecvent.

Dintre formele simple, cele de f. sg. *asta* și *astă* sunt cel mai des atestate în texte (*asta* având uneori valoare neutră). *Aastă* este atestat foarte puțin la începutul secolului, rar în SD6, SD8, cu totul sporadic în Prav. Cond., ARG și Doc. Ec., dar destul de frecvent în *Țiganiada*, în versuri (foarte rar în partea de proză). În textele literare, adjectivul pronominal *astă* se poate întâlni în toate regiunile, tot secolul, fiind însă mai puțin frecvent decât formele dezvoltate: la Alecsandri, Alexandrescu, Asachi, Brezoianu, Caragiale, Cârlova, Conachi, Creangă, Delavrancea, Eminescu, Filimon, Gane, Ghica, Gorjan, Hasdeu, Heliade Rădulescu, Ionescu, Ispirescu, Kogălniceanu, Maiorescu, Meitani, Missail, Negruzzi, Odobescu, Papazoglu, Ruset, Russo, Serrurie, Sion, Slavici, Stamati, Vorobchievici. Forma *asta*, cu valoare adjectivală sau pronominală, este mai frecventă decât *astă*, dar mult mai puțin frecventă decât *aceasta*, în textele cercetate. Ea este atestată foarte puțin la începutul secolului, în unele documente administrative și economice (o întâlnim sporadic în ARG, Doc. Ec., dar nu este atestată deloc în DVT, SD6, SD8, la Maior). Prin urmare, majoritatea atestărilor sunt din a doua parte a perioadei.

Valoarea neutră a formei *asta* se întâlnește încă de la primele atestări: „Zice că la fugire al ei ceaia de pe urma m-am dus și o am godit-o și i-am luat toate ce au avut, *asta* nu e adevăr” (ARG), „Zic unii că Vlad numai o șagă / Prin *asta* cugetă să facă” (Budai-Deleanu). Și forma de plural *astea* are valoare neutră, de obicei însoțită de *toate*. Atestările pentru valoarea neutră a lui *astea* sunt târzii, din a doua jumătate a secolului (în general, în corpus atestările pentru *astea* sunt din a doua jumătate a secolului): „Nu mă mâniuu nicidecum, am hotărât să sufer, trebuie să te ascult; dar spune-mi acum tu singur, *astea* care mi le înșări, sunt să le crează cineva?” (Heliade Rădulescu), „și, cu *toate astea*, el ajunsse în fine a-și face o reputație de jurnalist” (Hasdeu).

Alte forme simple au o circulație regională. Pronumele și adjectivul pronominal *ist* este moldovenesc. Atestările sale în corpus sunt destul de puține, la autori culți (Alecsandri, Asachi, Gane, Kogălniceanu, Creangă, Eminescu, Delavrancea). Din paradigma acestui pronume, *ist* și *ista* sunt întâlnite ceva mai frecvent, *iști* este foarte puțin înregistrat (la Alecsandri, Creangă, Eminescu), *istă*, *iste* nu sunt întâlnite, iar *iestea* e atestat doar la Creangă, rar („scroambele *iestea* a voastre”, „locurile *ieste*”). *Iastă* atestat foarte rar, la Creangă, dar și în *Țiganiada* („Așa trebile sta-în *iaastă* gioasă / Lume-a noastră pe pământ, când iacă, / Din nălțimea cea mai luminoasă / Ce raze nemuritoare-o-îmbracă”). Tot în Moldova se întâlnește pronumele *aist* / *aest*, atestat foarte puțin în textele cercetate și doar la autori culți (Alecsandri, Asachi, Creangă, Delavrancea, Eminescu): „ulițe îs *aiste*” (Alecsandri), „la ce vă trebuie vouă *aiste*” (Eminescu), „Ce-s *aeste*, Ioane? (Alecsandri), „pe lângă *aeste* se va freca calul cu unt de naft pe spinare” (Litinschi), „*Aestea* ne-o rămas de la tatăl nostru” (Eminescu), „încă una-două de *aiestea*” (Creangă). *Aest* se întâlnește cu totul sporadic și la Maior („*Aestua* să-i revină sus-zisele două burse”; „în lucrul *aesta*”).

Pronumele *est* se întâlnește sporadic în textele cercetate, în aria nordică, inclusiv în prima jumătate a secolului: m. sg. *esta* și m. pl. *ieștia* au câte o singură atestare, la Eminescu („De-un copac și p-*esta*-l leagă și cum merge pe cărare”; „nu avem pretențiuni mari noi *ieștia*”), iar f. pl. *estea* are câteva atestări, în ARG, la Budai-Deleanu („Dacă *estea*-în Țarigrad s-auziră”) și la Eminescu („cu ploile *estea* ameișem”).

Pronumele și adjectivul pronominal *cest* este foarte puțin întâlnit, în general în aria nordică, dar nu numai. Atestările sunt din toată perioada: ARG („fiindcă *cest* de acum al Grecilor preot Hristofor Dimitrie”), Maior („lucrurile *ceste* pământești”), Budai-Deleanu („Anahárs bine-au zis odinioară / Că *cest* feliu de legi au sămănare”; „Cu *cestea* purceasă fără zăbavă”), DVT („iar *cest* Radul Morobiu silnicește le-au păscut”), SD8 („numai *ceste* după urmă să fie”), Doc. Ec. I („un dram de vin din *ceste* vinuri”), Hurmuzaki („în anul *cest* de pe urmă”), Meitani („pe tristul *cest* pământ”), Stamati („Ce pagube au făcut / *Cest* soi rău de dobitoace”), Brezoianu, Odobescu („Pe noi *ceștia*, plăiași și vânători de munte”), Papazoglu („preoții orașelor, care sunt căsătoriți, din *ceștia* sunt și parohi ai bisericilor”) și Eminescu („C-un antal de vin mai tare decât mine, zice *cesta*, / Dar va da Dumnezeu sfântul să mă scap și de acesta”; „pentru că *cest* din urmă i-a creat dinainte-i o esistență de om întreagă”).

Formele de tipul *hăst* și *ahăst* se întâlnesc doar în *Țiganiada* („prin *hăst* inel”, „pântru *hăst* feliu dă marfe dășarte” ș.a.), fiind specifice unui anumit personaj: „dar’ văd că, de când au început țiganul Drăghiciu a vorbi, cu totul altă voroavă sau chip de-a vorbire întrebuințază, precum: ahaia, ahastă, hie ș.a.”.

Prin urmare, formele dezvoltate predomină în limba scrisă, în tot secolul, inclusiv la începutul perioadei, indiferent de registrul stilistic sau de tipul de text. În multe texte administrative și economice, formele simple sunt foarte rar sau deloc folosite.

În ce privește concurența dintre formele *acestei* și *aceștii* (G–D, f. sg.), formele *aceștii* și *aceștia*, care sunt mai vechi, se întâlnesc mai ales în prima jumătate a secolului (în Prav. Cond., ARG, DVT, SD6, SD8, Doc. Ec., la Maior, Budai-Deleanu, Ruset, Heliade Rădulescu, Gorjan, Hurmuzaki), dar sunt atestate și în a doua jumătate (la Negruzzi, Kretzulescu, Litinschi, Eminescu). Forma *acestei*, mai nouă (imitată după cea a substantivelor, vezi Tiktin 1891), este mult mai frecventă decât *aceștii*, fiind atestată de la începutul secolului, inclusiv în documente: rar în ARG („*acestei* cărți”), Doc. Ec. („toate satele *acestei* plăși”, „în urma *acestei* măsurii”) și SD8 („asupra *acestei* provincii”), frecvent la Hurmuzaki („înaintea *acestei* stavile”).

În secolul al XIX-lea nu se fixase încă utilizarea formelor cu particula finală *-a* ca adjective postpuse și ca pronume. Abia la sfârșitul secolului, la Tiktin, apare observația despre utilizarea acestor forme.

În textele beletristice cercetate, utilizarea formelor cu particula finală *-a* ca adjective postpuse și ca pronume (care s-a fixat în limba contemporană) se întâlnește la Heliade Rădulescu, Cârlova, Conachi și la sfârșitul secolului, la Slavici (generalizat). În celelalte texte studiate, utilizarea formelor cu sau fără *-a* final este oscilantă. De pildă, în *Țiganiada* formele fără *-a* se întâlnesc mai ales la

n. pl. („sfaturile *aceste*”, „cuvintele *aceste*”), iar formele adjectivale antepuse au uneori particula *-a* („într-*acesta* chip”). În documentele economice și administrative, formele fără *-a* se întâlnesc mai ales la n. pl., destul de rar la alte genuri și numere. Tot rare sunt formele adjectivale cu particula *-a* antepuse regentului.

6.2. Pronumele și adjectivul demonstrativ de depărtare

Micu, Șincai [1780] 1980 indică formele *acel*, *acea* și menționează că se declină ca *acest*. Diaconovici Loga [1822] 1973 indică drept pronume de depărtare pe *acel*, *acelu*, *aceaia*, *cel*, *celu*, *el*, *elu* (m. sg.) și *aceaia*, *ceaia*, *cea*, *aia*, *a* (f. sg.). La masculin singular, formele de G și cele de D sunt ușor diferite: *a acelui*, *a aceluia* la G, dar *acelui*, *acelui* (corespunzător lui *acelu* de la N) la D. Formele de G f. sg. indicate de autor sunt cele vechi, nerefăcute după flexiunea nominală: *aceii*, *aceiia*. La N-A f. pl., autorul indică formele *aceale*, *acealea* (cu [e] deschis).

Heliade Rădulescu [1828] 1980 înregistrează formele *acel*, *acea* și *ăl*, *a*, iar la G-D f. sg. formele vechi, nerefăcute după flexiunea nominală, *acei* și *ăi*. La N-A f. pl., forma indicată este *ale*.

Munteanu (1860) indică forma *acel* și arată că în uz există și formele *cel*, și *ăl*. Autorul menționează că este de preferat forma *ăl*, folosită de toți românii, deoarece este mai apropiată de etimonul latinesc. În tabelul cu flexiunea formelor, autorul indică și formele adjectivale *acel*, *acea* etc., și pe cele pronominale, cu particula finală *-a*: *acela*, *aceea*. La G-D f. sg. autorul indică formele analogice, refăcute după flexiunea nominală: *acelei*, *celeii*, *ălei*. La G-D m. sg. fără particula finală *-a* *acelei*, *celeii*, *ălui* și formele cu particula *aceluia*, *celuia* și *ăluia*.

Cipariu (1869) indică forma *acel* și formele de G-D f. sg. *acelei* și *acei*. La N m. pl., sunt indicate formele *aceli* și *acei*. În notă, sunt menționate formele scurte, care se folosesc în registrul „vulgar” în locul lui *cel* („domnulu *alu* mare”). Acestea au diverse grafii: *el'a*, *eea*; *elua*, *eia*; *elia*, *elea*; *elor'a*; *alu*, *al'a*.

Tiktin (1891) înregistrează formele *acel* (literară) și *ăl* (familiară). La G-D f. sg., autorul indică forma analogică (*acelei*), menționând într-o notă că formele *aceii*, *acei* și *aceiia* se foloseau „în limba veche”. În schimb, la *ăl* sunt indicate formele de G-D f. sg. nerefăcute: *ăi*, *ăia*.

Prin urmare, în unele gramatici sunt indicate și formele scurte, alături de cele lungi, dar în general se menționează că formele scurte nu sunt literare. La G-D f. sg., la începutul secolului este indicată forma nerefăcută după flexiunea nominală (*aceii*). De la mijocul secolului, autorii indică și forma refăcută (*acelei*), iar la sfârșitul secolului, Tiktin arată că forma nerefăcută este învechită.

Heliade Rădulescu folosește ambele tipuri de forme în *Bată-te Dumnezeu!* (*Coconița Drăgana*) și *Coconul Drăgan*, în funcție de context: în vorbirea personajelor apar doar formele scurte, iar în textul naratorului se întâlnesc ambele tipuri. În *Gheorghe Lazăr*, sunt folosite doar formele lungi. În *Țiganiada*, se întâlnesc doar forme scurte cu elementul *-h-* (în vorbirea unor personaje): *ahăla*, *ahăl*, *hăl*, *ahaia*, *haia*, *hălui*, *hălor*. La Conachi, Cârlova, Stamati și Slavici se înregistrează doar formele lungi. Această distribuție contrastează cu cea de la demonstrativul de apropiere (vezi supra 6.1), ceea ce înseamnă că formele scurte ale demonstrativului de depărtare aveau un caracter mai puternic colocvial sau popular decât cele ale

demonstrativului de depărtare. În documentele economice și administrative, singura formă scurtă întâlnită este *aia*, cu valoare pronominală, iar contextele sunt foarte puține.

Pronumele demonstrativ *ăl*, vechi și popular, se întâlnește în tot secolul: la Caragiale („puțul *ăl* părăsit”, „Ăsta e *ăl* care scrie la «Vocea Patriotului Național»”), Delavrancea („până am ajuns la *ăl* cu prapurul”), Eminescu („nu putem opri ca *ăl* mai cocoșat să fie mai mare în gardă”), Filimon („Pentru că Dumitrache al dumneavoastră, Dumitrache *ăl* cu cinstea, este mijlocitorul lor”), Heliade Rădulescu („ciubucul *ăl* scurt”), Meitani („sub astrul *ăl* ceresc”), Odobescu („ca Făt-Frumos *ăl* ghebos”), Papazoglu („până în drumul *ăl* mare al Bucureștilor”), Ionescu („Întâiul ș-*ăl* din urmă al meu trist sărutat”), Heliade Rădulescu („aceștia, firește, erau d-*ăi* moderați”). Din paradigma acestui pronume, forma de m. sg. *ăl* este cea mai frecventă, celelalte forme fiind mai puțin atestate.

În unele contexte, *ăl* are valoarea lui *cel* (vezi **a**), în altele, pe cea a demonstrativului de depărtare *acel* (vezi **b**):

(a) „Ia-ți, murgule drumuleț / Pân *ăl* mare Oltuleț”, „Cum am rămas eu *ăl* din urmă?” (Eminescu);

(b) „Sări, cutăriță, de suflă în *ăl* foc!”, „multe a prefirat el prin *ăl* București!” (Delavrancea), „să-mi dai *ăl* plop de colo” (Filimon).

Varianta *hăl* se întâlnește foarte rar, la Budai-Deleanu („Pentru *hăl* voinic pre minunat”, „Cum mi-ar șede să fiu un voinic / Dă *hăia* care viteji să zic”; „Aicia să-începe *haia* lume”), la Gorjan („pă *hăl* câmp lung și lat”) și în SD6 („în pușcăria *ha* mare”).

Formele lungi fără *a*- inițial sunt mai frecvente în aria nordică și mai ales în textele care se apropie de limba literară. Ele sunt atestate de la începutul până la sfârșitul secolului: rar în Prav. Cond., ARG, la Gorjan, sporadic la Heliade Rădulescu, Asachi, Hurmuzaki, Bălcescu, Odobescu, Hasdeu, Ispirescu, Ionescu, Sion, Vorobchievici, Russo, Kogălniceanu, Caragiale, Maiorescu, Delavrancea, Slavici și destul de frecvent la Budai-Deleanu, Maior, Alecsandri, Creangă și Eminescu (mai puțin în publicistică).

În ceea ce privește concurența dintre forma analogică *acelei* și forma veche *acei(i)* la f. sg. G-D, se observă o preferință clară pentru forma *acelei* la scriitori, dar se întâlnește și forma mai veche: „domnul *acei* țări” (Kogălniceanu), „stăpâna *acei* capele” (Negruzzi), „prefacerea moralității *acei* rustice” (Stamati), „comisionarul *acei* scrisori” (Filimon), „pân murgul *acei* sări auziră un zgomot” (Gorjan), „din fețele *acei* adăncituri” (Kretzulescu), „Dar ne-ntrupat e chipu-*acei* iubite” (Eminescu). În documentele de la începutul secolului, este întâlnită mai ales forma nerefăcută: „venitul *acei* moșii”, „împotriva hotărârii *acei* de față” (Prav. Cond.), „tot coprinu *acei* livezi” (DVT).

Ca și în cazul demonstrativului de apropiere, în secolul al XIX-lea formele cu sau fără particula *-a* au o distribuție oscilantă. Formele fără particulă sunt folosite uneori pronominal, alteori ca adjective antepuse sau postpuse, iar cele cu particulă sunt folosite ca adjective antepuse, adjective postpuse sau ca pronume: „în *cela* chip” (ARG), „*acela* Manafi-Ibraim spun că au venit, dar numai cu 30 de oameni” (SD8), „*acela* așezământ” (Prav. Cond.), „întru *acela* chip” (Maior).

6.3. Pronumele și adjectivul demonstrativ de identitate

Micu, Șincai [1780] 1980 indică doar formele *acestași*, *aceastași*, nu și formele având la bază pronumele demonstrativ de depărtare. Diaconovici Loga [1822] 1973, Heliade Rădulescu [1828] 1980, Munteanu (1860), Cipariu (1869) indică și formele create pe baza demonstrativului de apropiere (*acestași*, *aceastași*), și pe cele create pe baza demonstrativului de depărtare (*același*, *aceiași*). La sfârșitul secolului, Tiktin (1891) indică ambele forme, dar arată că *acestași*, având același sens cu *același*, nu mai este folosit.

În textele cercetate, atestările lui *acestași* sunt cu precădere din prima jumătate a secolului, cu totul sporadic din a doua jumătate („*acestași* princip” – Kogălniceanu). Nici în prima jumătate a secolului atestările lui *acestași* nu sunt frecvente, dar sunt din toate regiunile: „*acestaș(i)* chip” (Prav. Cond., ARG, DVT, SD8, Doc. Ec.), „*acestaș* dialect”, „tot *acestaș* cântare” (Budai-Deleanu), „scrie că *acestași* Ioann au fugit la ruși” (Maior), „în *acestași* veac” (Hurmuzaki).

Mult mai frecvente sunt formele construite de la demonstrativul de depărtare (*același*), atestate în tot secolul, în toate tipurile de texte. La începutul secolului, în textele non-beletristice consultate este rar sau destul de rar. La autorii culți, *același* este mult mai frecvent.

Forma de G–D f. sg. *aceiași* este foarte rară; în textele cercetate se întâlnește la Maior („cu mult mai mulți coloni au trăbuit să rămână în părțile cele mai depărtate de Dunăre ale Dachiei *aceiași*, la care nu așa lesne putea să meargă varvarii”, „din iscăliturile / *aceiași* epistoliei se vederește”), alături de *aceleiași* („în părțile *aceleiași* Dacii”).

6.4. Pronumele și adjectivul demonstrativ de diferențiere

Micu, Șincai [1780] 1980, Diaconovici Loga [1822] 1973 și Heliade Rădulescu [1828] 1980 nu menționează nicio formă a acestui subtip. Munteanu (1860) indică două tipuri de pronume demonstrativ de depărtare, formate de la demonstrativul de apropiere (*acestalalt*, *aceastalaltă*) și de la demonstrativul de depărtare (*acelalalt*, *aceealaltă*). Acestea au variantele *cestulalt*, *celulalt*, *ăstălalt* și *ălalatu*. Cipariu (1869) înregistrează formele *celualaltu* și *cestualaltu* și menționează că au flexiune internă, fiecare component al formelor variind (*celualaltu*, *cestealalte* etc.). Tiktin (1891) indică drept forme literare *cestalalt*, *acestalalt*, *celalalt*, *acelalalt*, și menționează formele familiare *ăstalalt*, *ălalalt* și forma „vulgară” *istalalt*. Autorul menționează că formele *acestalalt* și *acelalalt*, cu *a* inițial, sunt mai puțin folosite.

În textele cercetate, formele cele mai frecvente sunt din paradigma lui *celălalt*, atestate în toate regiunile, de la începutul perioadei. Forma de m. sg. este uneori *celalalt*, la scriitori sau în texte în care apare și forma *celălalt*: Prav. Cond. („Și *celalalt* departament”), Alecsandri („pe *celalalt* am să-l fierb în căldare”), Asachi („ocazia de a pierde și *celalalt* ochi”), Budai-Deleanu („Pe *celalalt* ursul nădușeste”), Eminescu („*Celalalt* s-apropie”), Gane („luând *celalalt* capăt”), Hasdeu („*Celalalt* de ce nu vine?”), Negruzzi („am alergat la *celalalt* capăt a galeriei”), Litinschi („pentru *celalalt* hultuit”), Brezoianu („unul mă ajută la învătarea

științelor, *celalalt* la învățatura...”), Heliade Rădulescu („Domnilor, iată cel adevărat; *celalalt* este un amăgitor vrednic de pedeapsă”), Maior („și *celalalt*, părintele părinților”).

În Transilvania, forma de f. pl. este uneori *cealelalte*: „la *cealelalte* ocări”, „7 părechi să află, *cealelalte* s-au rupt”, „de la *cealelalte* mădulări ale Cumpanii Grecilor” (ARG), „la *cealelalte* departamenteuri”, „afară din *cealelalte* toate câte să cuvin” (Prav. Cond.).

Formele *celalt*, *celaltă*, *celalți*, *celalte* (în care primul component, *cel*, este invariabil) sunt rare, atestate, în general, la scriitorii moldoveni: Alecsandri („ieșim la *celalt* mal”), Sion („până la *celalt* al Moldovei” – apud Maiorescu), Missail („*Celalte* planete”), Hasdeu („cei buni au domnit o viață / *Celalți* au purtat cununa o singură dimineață”), Delavrancea („și p-un umăr, și pe *celalt*”) și Eminescu („la *celalt* capăt”). Și mai rar, elementul *cel* este invariabil: „pe când toți *ceialți*, ne-a spus-o chiar Beichroeder, erau contra” (Eminescu).

Ceialaltă, *ceialalți* se întâlnesc rar: în Prav. Cond. („*ceialaltă* moșie”, „*ceialaltă* a treia parte”, „a lua pildă toți *ceialalți*”), SD6 („pă *ceialaltă* sor a mea”), SD8 („*Ceialalți* au cocoloșit și au tăcut”), Doc. Ec. („iar *ceialaltă* toată pentru Serviiia”), la Maior („în *ceialaltă* răpă”, „pentru *ceialaltă* literatură”), Bălcescu („*ceialaltă* oaste”), Alecsandri („*ceialalți* copii”) și Eminescu („*ceialaltă* parte”, „*ceialalți* locuitori”, „*ceialalți* români”). *Ceialalți* este destul de frecvent în Ardeal, la începutul secolului: în ARG („*ceialalți* slăviți boiari”, „*ceialalți* bani”, „*ceialalți* soți”, „și *ceialalți* la casa părintească”), la Budai-Deleanu („*ceialalți* pământeni”, „*Ceialalți* a lui spre-ajutorință, / Să-l scoată din mâni fără credință”, „Peste toți *ceialalți* să rădică”), Maior („*ceialalți* latini”, „pre *ceialalți* din casă”, „nu-l suferă *ceialalți* tâlhari a face rău”; „nice *ceialalți* varvari”, „și *ceialalți* înainte de el vlădici nu mai strălucit, nici mai fără cruțare au viețuit”).

Formele *cealalți*, *cealalte*, în care primul component invariabil este *cea-*, sunt cu totul sporadice, atestate în Muntenia și în Ardeal: „să se mărite și *cealalte* surori” (Prav. Cond.), „Precum la acestea prici, așa și la *cealalte*”, „dinpreună cu *cealalți* români” (Maior), „și *cealalți* frați”, „poți pricepe mai bine și decât noi și decât *cealalți*” (ARG).

Varianta *celălant* se întâlnește foarte rar („aflându-să decât *celălant* plai”, „din care pricină să să aducă dărăpănare *celorlanți* sătași ai lor”, dar și „în *cealaltă* vreme” – în Doc. Ec., alături de *celălalt*).

Formele moldovenești *istalalt*, *aistalalt* se întâlnesc cu totul sporadic în textele scriitorilor moldoveni consultați, semn că erau simțite ca prea populare sau regionale: „*Istalalt*, adică Dănilă, zice în gândul său” (Creangă), „Da’ *aistalalt* cine-i?” (Alecsandri).

Alte tipuri de forme sunt foarte rar atestate în corpus (cel mult câteva ocurențe pentru fiecare tip): „*Acestălalt*, adoase Pârveu, e fiul meu Neagu” (Obobescu), „pe când *ceștilalți* se servesc mai cu seamă de inteligențele lor” (Eminescu), „pentru noi *ceștialalți*” (Brezoianu), „Noi, însă, *ceștialalți* care judicăm sănătos” (Obobescu), „Dar *astălaltă*?” (Caragiale), „A, nu p-asta... că mi-a zis Șmil p-*astălaltă*...” (Delavrancea), „asta e laptele-stâncii și *astălaltă*, zărnașițoasă” (Obobescu), „cu *ăstălalt* era potrivită” (Eminescu), „în buzunarul *ălălalt*”

(Caragiale), „întoarce tu și p-ălălalt” (Delavrancea), „cu aceialanț parohi” (ARG), „La toate și poftim ca să hie / La sfat și ceata noastră goleață, / Cum și haiialaltă țigănie...” (Budai-Deleanu).

Pentru istoria pronumelui demonstrativ, vezi și Frâncu 1972.

6.5. Pronumele semiindependent și formantul *cel*

Pronumele semiindependent și formantul *cel* nu prezintă variații formale prea mari, de-a lungul secolului sau de la o regiune la alta. Formele cel mai frecvent întâlnite sunt *cel*, *cea*, *cei*, *cele*, pentru N-A și *celui*, *celeii*, *celor*, pentru G-D. El se delimitează de pronumele de depărtare *cela*, având forme și utilizări diferite.

Destul de frecvent, *cel* se acordă în caz: „pe seama negrului *celui* buzat”, „glasul armonios al copilei *celeii* frumoase” (Alecsandri), „nunta lui Gheorghe Corodi *celui* tânăr” (ARG), „lui Ștefan Vodă *celui* Bătrân” (Budai-Deleanu), „împotriva puterii celei peste măsură mare” (Bălcescu), „omul țapului *celui* roș”, „dă foc casei *celeii* de aramă” (Creangă), „meșterului *celui* bătrân”, „în calitatea argintului și a aurului *celui* lămurit” (Doc. Ec.), „doina voinicului *celui* pribeag” (Eminescu), „actului *celui* dentăi” (Eminescu), „mizerabila și urăcioasa nuditate a sufletului său *celui* mic” (Filimon), „o reproducțiune a revoluțiunii *celeii* mari franceze” (Ghica), „lui Ștefan-vodă *celui* Mare” (Hasdeu), „rodul fericirii dajnicului și a prețului *celui* îngiosit al producătorilor” (Hurmuzaki), „să spuie fratelui lor *celui* mic” (Ispirescu), „mi-a fost iertat, mie *celui* fără titluri” (Kogălniceanu), „alegerea cuvântului *celui* mai puțin abstract” (Maioreșcu), „dar mie, *celui* care...” (Negruzzi), „adierea aerului *celui* curat” (Gorjan), „fețele de sus ale osului *celui* mare” (Kretzulescu), „numele patronajului *celui* dintăi” (Papazoglu), „asupra episcopului *celui* pe lege” (Maior), „prețului *celui* adevărat” (Prav. Cond.), „limbii sale *celeii* mai aristocratice decât toate limbile pământului” (Russo).

7. PRONUMELE NEHOTĂRÂT

7.1. Pronumele și adjectivul pronominal *tot*

Forma adjectivală de genitiv feminin singular *toatei*, creată prin analogie cu substantivele articulate hotărât (de tip *fetei*), se întâlnește sporadic de-a lungul secolului, în texte muntenești și ardelenesti, precum și la Eminescu (foarte rar, un singur exemplu în textele cercetate): „dar nu și a *toatei* opști” (ARG), „al *toatei* armiei” (Bălcescu), „Denaintea *toatei* adunare”, „...legea-întie / A *toatei* ființe” (Budai-Deleanu), „săvârșirea a *toatei* aceștii operații” (Doc. Ec.), „și a *toatei* activități interne” (Eminescu), „partea esternă a *toatei* adăncitureri vertebrale” (Kretzulescu), „cel mai frumos rezultat a *toatei* acestei activități” (Brezoianu), „deveni șef al *toatei* oaste” (Papazoglu), „Oamenii cei mai slabi a *toatei* lumi” (Maior), „și a *toatei* buneii orânduicli” (Prav. Cond.).

Forma de genitiv masculin singular *totului* (care încorporează articolul hotărât) se întâlnește în sintagma *cu totului* și în locuțiunea *cu / în totului tot*: „Când *cu totului* răpită / Se-ndoi spre el din șele” (Eminescu), „două soluțiuni *cu*

totului diferite” (Eminescu), „s-ar fi dat *cu totului tot* robi” (Maior), „să atărnă *cu totului tot* de la Ocărmuire” (Hurmuzaki), „În *totului tot*, a fi trecut la mijloc vro jumătate de ceas” (Creangă). În afara celor două tipuri de contexte menționate anterior, forma pronominală *totului* este rară: „O Doamne prea puternic a *totului* Părinte / La care lumea-ntreagă aduce rugămintele” (Meitani). Micu și Șincai fac observația că, la dativ singular, pronumele și adjectivul *tot* se construiesc cu prepoziția *la* („în loc de *tot omului* spun *la tot omul*”). Heliade Rădulescu menționează construcția cu genitivul analitic *a tot omului*.

De asemenea, forma *totului* se întâlnește, nu foarte frecvent, cu valoare substantivală („întreg, ansamblu”): „produc, chiar prin diversitatea lor, armonia *totului*, unitatea” (Bălcescu), „această interesantă jumătate a *totului* din care se compune o operă” (Filimon).

Forma de genitiv plural *tuturilor*, creată prin analogie cu pluralul substantivelor articulate hotărât, inițial un fenomen regional muntenesc, a fost normată ca formă literară de Heliade Rădulescu [1828] 1980. Ea se întâlnește de-a lungul secolului, alături de forma generală *tuturor*, în textele din zona muntenească, dar și în publicistica lui Eminescu: „deasa răsturnare a *tuturilor* temeliiilor statului”, „împlerea *tuturilor* posturilor cu frați, cumnați, fii și nepoți”, „interesul *tuturilor* liberalilor”.

În general, în textele din secolul al XIX-lea pronumele *toți* este însoțit de (elementul omonim cu) articolul hotărât *-i* doar când este construit cu prepoziția *cu*. Sporadic, forma *toții* se întâlnește și după alte prepoziții sau în poziție de subiect: „*toții* s-au înecat”, „nu i-am aflat cumu i-i cheamă pe *toții*”, „să-i pui pe *toții* la jorământu” (SD8); „Ciocănașii, măglașii și *toții* ceilalți muncitori” (Doc. Ec.); „mai nemăreț decât *toții* alții” (Maior); „Ș-apoi pe veselie, pe chef se așternură / Pân-ce în miezul nopții pe *toții* somnu-i fură... (...) Intrară în cetate... oricare rezezi / Și începur-în *toții* a da și a snopi” (Eminescu).

La genitiv-dativ plural, forma *tuturora*, cu particula deictică *-a*, se întâlnește destul de rar, de-a lungul secolului, în toate regiunile.

Cazul genitiv este uneori dublu marcat, prin prepoziția (marcă de genitiv) *a* și flexionar (prin desinențe specifice de genitiv), fenomen rar, care se întâlnește și la substantiv (vezi XIX, Substantivul, 5.1.3.1): „cositura fânețelor și strângerea *a tuturor* semănăturilor” (Prav. Cond.), „6 odăi pardoseala *a tuturora* să o fac de scânduri de brad” (Doc. Ec.), „e greșala *a tuturor*” (SD6), „la adunarea *a toatei* obști”, „din pricina arderii *a tuturor* averilor noastre” (ARG), săvârșirea *a toatei* aceștii operații (Doc. Ec., v. supra), „Din drept sfatul *a tuturor* / S-au trimis la deobștele sobor”, „lucrul de obște sau interesul *al tuturor* de obște” (Budai-Deleanu), „comanda *a toatei* artilerii”, „decât moartea *a tuturor* acestor oameni” (Bălcescu), „casa *a toatei* cunoștinții medicale” (Kretzulescu), „îndărătul *a toatei* întinderii cazărmii” (Papazoglu).

Uneori, genitivul este marcat doar prin prepoziție: „oare românii sunt cei mai mișei întră oamenii *a toată* lumea?” (Maior).

Cu totul accidental, se întâlnesc variantele fonetice *tutoror(a)* și *toturor*, apărute prin disimulare și metateză sau influența temei *tot-*: „nu e aceeași în gura *tutoror* indivizilor poporului român” (Codru Drăgușanu), „după cererea *tutorora*

slobozania s-au dat”, „buna așezare și îndestularea *tutorora* întru cele putencioase vom căuta” (ARG), „întru auzul *toturor* de obște” (Doc. Ec.), „prin mijlocul *toturor* tonurilor” (Eminescu).

Variantele de feminin singular și plural *totă* și *tote* se întâlnesc, nu foarte frecvent, alături de formele generale *toată* și *toate*, mai ales în prima jumătate a secolului, în toate cele trei regiuni: „la *totă* ajutorința ei” (ARG), „din *totă* puterea” (Gorjan), „în *totă* vremea” (SD6), „*totă* oastea”, „am lăsatu marfa *totă* la Călimănești”, „cu *totă* frica” (SD8) „preste *totă* lumea” (Maior); „în *tote* călătoriile”, „în *tote* zilele” (ARG), „Și *tote* obișnuitele dijmui” (DVT), „cu *tote* că polcovnicul au adusu o adeverință” (SD6), „cu *tote* cele trebuinciosă”, „din *tote* părțile” (SD8), „sântu *tote* schelele cuprinsă cu puternică oste”, „și ni l-au dat *tote*” (SD8), „în *tote* privilegiurile” (Hurmuzaki), „bine era să nu fi fost *tote!*” (Heliade Rădulescu), „cu *tote* veniturile” (Kogălniceanu).

Varianta fonetică *toț* se întâlnește la începutul secolului, în unele texte muntenești și ardelenesti: frecvent în SD8 („fiind pace cu *toț*, trebuie să vie Domnu în țară”, „cu *toț* ofițerii și toată boerimea”, „la *toț* sudiții”), cu totul sporadic în ARG („numai cu *toț* ne vinovește”) și la Maior („vei pune în catastiv *toț* popi cari s-au hirotonit”).

Forma regională ardelenescă *tăți* se întâlnește foarte rar în texte (în corpusul cercetat, doar în *Țiganiada*: „pentru *tăți* boierii”). Corespondentul său feminin *tăte* nu se întâlnește în textele cercetate (probabil că ea circula în vorbirea populară).

Forma de f. pl. *tute* se întâlnește doar în *Țiganiada*, cu totul sporadic, în versuri: „Ș-acum de trei ori, cu voinicească / Îndrăznire, -asupra multor sute / Dete războiu ș-alungă pe *tute*”, „Că țigani din toate știute / Forme de chivernisiri streine, / N-au așezat vruna, ci din *tute* / Luând cel mai bun și de folos...”.

7.2. Pronumele și adjectivele pronominale *unul*, *altul*

Pe lângă formele care au încorporat articolul hotărât (*una*, *unele*), se întâlnesc rar, la începutul secolului, și formele care nu au încorporat articolul (*ună*, *une*).

Alături de forma generală de f. sg. *una*, în prima parte a secolului se întâlnește, cu totul sporadic, și forma *ună* (cu utilizări pronominale sau adjectivale): „Fierrul învârtând de-*ună* ș-altă parte, / Ca doar-i va da vreo rană de moarte.” (Budai-Deleanu), „Că diavolul apoi nu-i dă pace, / Ci-în cuget îi pune *ună* ș-altă. / Atâte-arătări viclene-i face / Până-în lațul său o vede-învoaltă” (Budai-Deleanu), „neavând astă *ună* dată mijloc de a întâmpina” (Doc. Ec.).

La G-D singular, alături de forma *unei(a)*, în prima jumătate și la mijlocul secolului, în Moldova și în Muntenia circula și forma *uni(i)a* (articol sau adjectiv nehotărât), fiind atestată sporadic, la Gorjan („niște materie ce se aprinde în aer de razele soarelui și de frecătura *unia* cu alta”), Missail („periodul *unia* din trânsele”) și la Maior („câteva căsi osebite ale mănăstirii, dintre carii, a *uniia* în care lăcuia preotul, din porunca baronului i s-a stricat vârful”). Aceasta este menționată de Heliade Rădulescu [1828] 1980.

Forma de plural *une* (cu valoare pronominală sau adjectivală) este întâlnită rar în unele texte ardelenesti și muntenești de la începutul secolului: „Ba pe *une* locuri am auzit numindu-i capcâni”, „am aflat și la *une* manuscripturi scris tot

acelaș' cuvânt", „văzând și pe la *une* beserici zugrăvit iadul" (Budai-Deleanu), „ca singură să aibă a ținea fabrica întru carele să lucrează lumânările de ceară albă în toți București, ca *une* ce ctitorii aceștii biserici cu osârdie și cheltuială s-au silit de s-au început acest meșteșug aici în țară" (Doc. Ec.). Această formă s-a păstrat în sintagma *une locuri* întâlnită, destul de rar, până la sfârșitul secolului.

Cu totul sporadic se întâlnește o formă de m. pl. *unia*, în corespondența lui Sion: „Asta e pozitiv, ne-au spus oameni care i-au văzut cu ochii. *Unia* scriu că pe la Leova au intrat 25 mii, pentru Valahiea. *Unia* scriu că au intrat și turcii, pe la Galați”.

Formele pronominale de f. sg. *alta* și *altă* au uneori valoare neutră: „n-a fost nimic *alta* decât o îngrijire dumnezeiască" (SD8), „fiind mănios, cu *altă* nu poate să-m facă rău" (SD8), „*Altă* n-am a lungi cu scrisoarea cătră dumneata" (ARG), „eu însuș' am cercat la izvodul, dar n-am aflat *altă* fără, în loc de doao silabe, numa doao slove" (Budai-Deleanu), „nu cuprinde *altă* nemic, decât acea ce oricarele prunc ar putea să bulguiască" (Maior), „Și inima ce să bate, căci pe lângă ea lipsăști, / *Altă* nimic nu dorește decât ceasul fericit..." (Conachi).

Forma pronominală *altă* este întâlnită mai ales în prima jumătate a secolului și îndeosebi cu valoare neutră, dar nu numai: „pă de o parte (...), iar pă de *altă*, să să publicarisească" (Doc. Ec.). Ea se întâlnește, sporadic, și spre sfârșitul secolului, la Eminescu și la Creangă: „Doi oameni ce-și pierdură privirea una-ntr-*altă*" (Eminescu), „Și cărți în rafturi, una peste *altă*" (Eminescu), „Monăstire naltă, / Cum n-a mai fost *altă*." (Eminescu), „căci croații nu sunt *altă* decât sârbi catolici" (Eminescu), „Că *altă*, ce pot să zic?" (Creangă).

Pronumele *unul* și *altul* sunt lipsite uneori de particula finală *-a* la cazul genitiv sau dativ: „*unui* ca aceleia să nu i să dea ascultare" (Prav. Cond.), „Și-împărăția *unui* să fie / Ș-întru d-alba noastră țigănie" (Budai-Deleanu), „ce avea fire de împrativă *unul altui*" (Budai-Deleanu), „*unul* nu are pricină de a pismui *altui*" (Maior), „cu o familiaritate neiertată *altui* decât *unui* barbat" (Negruzzi), „În care *unul altui* credință noi juram" (Meitani), „Până astăzi nu ți-am spus-o căci i-am fost făgăduit / Și frăține-meu și *altui* să țin lucrul tănuuit" (Eminescu), „L-am uitat de dragul *altui* pe sârmanul meu bărbat" (Eminescu).

7.3. Pronumele *neștine*

Pronumele *neștine* continuă să fie folosit în prima parte a secolului. Atestările, în toate regiunile, sunt puține: o singură atestare în ARG („le va strica *neștine*, sau frate sau rudenie sau strein"), 2 în *Țiganiada* („Mai vârtos oblicind că *neștine* / Sâlea cu mânuri și cu picioare / A sui pe măr, nici «vai de mine!»"; „bine au zis oarecând *neștine*"), 7 la Maior („de va vrea *neștine* să laude", „precum când ar chiema *neștine* pre rușii cei din Ungaria..."; „ca să poată *neștine* avea cădintele credinței ceii priimate în Ardeal"), 3 în Doc. Ec. („vinul se vinde mai în grab și mai scump, *neștine* pierde puțin"; „dacă *neștine* nu știe a conserva vinurile"; „Cine ar îndrăzni să speculeze cu o marfă ce *neștine* nu știe a o conserva?"), o atestare în Hurmuzaki, VI („și poate *neștine* a lua sama de pe acum cu mulțămire, că anul curgetorii au fost însemnat"), o singură atestare la Hasdeu („e prea greu ca *neștine*

să ascundă orișice de la mine”), 3 la Gorjan („și când zicea *neștine*, precum zice un istoric turc”, „ce poate zice *neștine*?”, „cumplitele sfârșituri ce se nasc din a o vedea *neștine!*”), 16 la Brezoianu („i se socotia *neștine* fericit de toate aceste propășiri”, „Poate *neștine* a adăoga pe lângă acestea”, „fiindcă *neștine* nu poate a prăsi, sub acest raport, nici pe aceia carii sânt espuși pe fiecare zi la...” etc.). Varianta fonetică *niștine* nu este atestată în corpusul cercetat. Nu toate gramaticile înregistrează acest tip de pronume (de pildă, Micu și Șincăi nu îl menționează, deși se folosea la începutul secolului în Transilvania).

Varianta (mai apropiată de etimon) *nescine* (< *nescio qui ne*) apare cu totul sporadic în textele din secolul al XIX-lea. În corpusul cercetat, se întâlnește o singură dată, la Ispirescu: „auzi că *nescine* a venit”. Forma de genitiv-dativ *nescui* nu este atestată în textele cercetate.

7.4. Pronumele și adjectivele pronominale din seria *nescăi, nisăi*

Cu foarte puține excepții, pronumele și adjectivele pronominale din seria *nescăi, nisăi* sunt întâlnite, în general, în prima parte a secolului, mai ales în textele non-beletristice. De regulă, aceste forme au valoare adjectivală, rar pronominală. Forma *nescăi* este atestată destul de rar, la începutul secolului, în Prav. Cond. („*nescăi* clironomii”), ARG („*nescăi* strae și *nescăi* piper și *nescăi* ocale lipsă”), SD8 („*nescăi* mușterii”) și la Gorjan (10 ocurențe: „*nescăi* cuvinte fermecătorești”).

Alte forme din această serie sunt întâlnite foarte rar: *nescăiș* (o ocurență, în SD8: „*nescăiș* vin de mușcat”), *nescare* (3 ocurențe la Budai-Deleanu, inclusiv cu valoare pronominală: „Ar hi când să se scoale *nescare* / Vărăjmași, ca țara să ne prădeze”, „va zice *nescare* că să pot pune legi”, „pe scurt *nescare*-oi spune”), *nescari* (o ocurență, la Maiorescu: „*nescari* vii icoane”), *nescareva* (o ocurență, în Doc. Ec. II: „*nescareva* pretenții”), *nescarva* (3 ocurențe, în SD6: „*nescarva* jafuri” și SD8: „*nescarva* salami, ananas și ceva pezăntin”, „să vie *nescarva* Turci în țară”). *Nescăi* și *nescăiș(i)* nu sunt atestate în corpusul cercetat.

Formele din seria *nisăi* sunt mai generale, întâlnindu-se până la sfârșitul secolului, în toate regiunile. Inventarul acestei serii este mai bogat, cuprinzând forme extinse cu particula *-va* (*nisăi*), uneori și cu particula *-și* (*nisăiș*, *nisăiși*). Este întâlnită și forma *niscari*, mai apropiată de etimon (*nescio qualis*), extinsă uneori cu particula *-va* sau cu particula *-și(i)*. Varianta fonetică *niscare* nu este atestată în corpusul cercetat. Ea este menționată în unele gramatici, cum ar fi cea a lui Munteanu (1860). Distincția *niscari* pentru masculin – *nescari* pentru feminin, pe care o face Diaconovici Loga [1822] 1973, nu este întâlnită în texte. Pronumele *nisăi* este folosit în toate regiunile, nefiind însă foarte frecvent în textele beletristice și administrative cercetate. În a doua jumătate a secolului, atestările în aceste texte sunt sporadice. *Nisăi* nu este nici el foarte frecvent, majoritatea atestărilor fiind din a doua jumătate a secolului, predominant în Moldova. *Nisăiș(i)* se întâlnește foarte rar, în prima jumătate a secolului, în texte administrative. Formele extinse *niscareș* și *niscareva* (cu variantele fonetice *niscariva* și *niscarva*) sunt atestate foarte rar.

În textele cercetate, *niscai* se întâlnește sporadic în SD8 („*niscai* neguțitori”, „*niscai* oste mai multă”), Doc. Ec. („*niscai* marfă mai multă”), la Maior („*niscai* cetăți”), Asachi („*niscai* papire”) și la Papazoglu („*niscai* greci zavergi”).

Niscaiva este atestat sporadic în SD8 („*niscaiva* oștiri”), Doc. Ec. („*niscaiva* meșteșugite lucruri”), la Hurmuzaki, VI („afară de *niscai-va* extra împregiurări”), Negruzzi, *O alergare de cai* („*niscaiva* vești”), Alecsandri („De sunteți *niscaiva* frați / Iată masa și mâncați!”), Serrurie („*niscai-va* copile”), Filimon („*niscaiva* corăbii”) și Eminescu („*niscaiva* morari beți”; „*niscaiva* brumă de avere”). *Niscaivaș* are foarte puține atestări: una în Prav. Cond. („*niscaivaș* tâlmăciri reale”) și una în Doc. Ec. („*niscaivaș* rele povățuiri”). *Niscaivași* este atestat o dată, în Doc. Ec., cu valoare pronominală: „li să va face dă către *niscaivași* din ostași vreo supărare”.

Niscari se întâlnește doar la Maior, nu foarte frecvent („*niscari* lucruri rele”, „*niscari* călugări grecești”). *Niscareș* este atestat o singură dată în textele cercetate, în SD8 („*niscareș* sămințe de flori alese”). *Niscareva* și *niscariva* sunt atestate, rar, în Prav. Cond. („dă să va întâmpla să fie *niscareva* datornici ai celui vânzător”, „*niscareva* oameni”, „*niscareva* zapise”; „cu *niscariva* turci”) și Doc. Ec. („cu *niscareva* arătări mincinoase”; „cu *niscariva* încărcături deșarte). Varianta *niscarva* este atestată doar în Doc. Ec., dintre textele cercetate („*niscarva* favrice”, „*niscarva* nemsni”).

7.5. Pronumele și adjectivele nehotărâte *atât, cât*

Pronumele și adjectivul nehotărât *atât* au la N-A o flexiune similară cu cea a adjectivelor propriu-zise cu 4 forme, desinența fiind urmată de particula finală *-a* (*atâta, atâta, atâția, atâtea*). Uneori, se întâlnesc forme fără această particulă: „Pentr-*atâte* morți ș-atâtă-ocară” (Budai-Deleanu), „cu *atâte* duișorii” (Asachi), „*atâte* privesți minunate” (Alecsandri), „*atâte* mii de tâlhari” (Alecsandri), „de *atâți* amar de ani” (Alecsandri), „*atâte* interese”, „*atâți* viteji soldați” (Bălcescu), „*atâte* întâmplări” (Negruzzi), „*atâte* suflete” (Kogălniceanu), „*atâte* semne” (Kogălniceanu), „*atâți* oameni (Filimon), „*atâți* meșteri mari” (Ispirescu).

Pronumele și adjectivul nehotărât *cât* au la N-A o flexiune similară cu cea a adjectivelor propriu-zise cu 4 forme (*cât, câtă, câți, câte*). Nu se înregistrează fenomene deosebite în ce privește morfologia acestui pronume.

7.6. Pronumele și adjectivul nehotărât *vreun(ul)*

Adjectivul nehotărât *vreun* se folosește doar la singular (*vreun, vreo*). Pronumele nehotărât *vreun* are forme pentru toate numerele și genurile, cu terminații omonime cu articolul hotărât (*vreunul, vreuna, vreunii, vreunele*).

Formele cu *veri-* sunt atestate cu totul sporadic, la Filimon („imitațiunea *veriunui* vals sau mazurcă”, „ton principal al *veriunui* cântec”) și la Eminescu („să îngâne *veri o* scuză”).

Forma *vrun* se înregistrează frecvent, în toate regiunile, până la sfârșitul secolului (la Budai-Deleanu, Asachi, Alecsandri, Bălcescu, Cârlova, Conachi, Creangă, Delavrancea, Eminescu, Ghica, Hasdeu, Ispirescu, Kogălniceanu, Maiorescu, Negruzzi, Gorjan, Heliade Rădulescu, Maior, Russo, Slavici, Stamati). La toți autorii, *vrun* apare alături de forma mai generală *vreun*.

Rar, forma de G-D f. sg. este *vreunia* (vezi supra, *unia*): „la nemulțămirea *vre unia* părți” (Hurmuzaki, VI).

Destul de frecvent, *vreun* este scris *vre-un* sau *vre un*.

7.7. *Cineva, ceva, careva, câtva*

Pronumele *cineva* este general în secolul al XIX-lea, fiind folosit în toate regiunile, până la sfârșitul perioadei cercetate. Formele augmentate cu particula *-ș(i)* se întâlnesc mai ales în prima parte a secolului, în documentele administrative și economice. Formele *cinevaș* și *cinevași* sunt atestate în Prav. Cond., SD8, ARG, Doc. Ec., DVT, la Hurmuzaki, Kretzulescu și, foarte rar, la Hasdeu („Dați-mi *cinevași* o armă”). Cu totul sporadic se înregistrează forma *cinevașile* (o singură atestare în corpus, în SD8: „nu poate zice *cinevașile*”).

Alături de forma generală *ceva*, se întâlnește, destul de rar, forma extinsă cu particula *-ș(i)*. Formele *cevaș* și *cevași* sunt întâlnite în prima parte a secolului, mai ales în textele administrative (Prav. Cond., SD8, ARG, Doc. Ec.), dar și la Budai-Deleanu (*Țiganiada*), Maior, Cârlova și Hurmuzaki. În a doua jumătate a secolului, atestările sunt sporadice: la Hasdeu („Adecă *cevași* ca dijmă”), Russo („*cevași* din măreța simplitate”, „cu *cevași*, gramaticii români au ajuns la haos”), Odobescu („să vorbești *cevași* în taină”). *Cevaș* și *cevași* se foloseau și ca adjective pronominale nehotărâte: „*cevaș* folos” (Prav. Cond.), „să fi avut (...) *cevași* ținut” (Maior), „să-m trimiț *cevaș* seminți” (SD8), „a chibzui *cevaș* mijloace din vreme” (Doc. Ec.), „are *cevași* treabă” (Doc. Ec.).

Cevaș și *cevași* au și utilizări adverbiale: „este *cevaș* mai înălțată decât...” (Doc. Ec.), „Răsuflă puțin întru sine / Și *cevaș* i să făcu răcoare” (Budai-Deleanu), „Pân frunze, pe câmpie *cevași* mai târșor” (Cârlova).

Cu totul sporadic este atestată forma *cevașilea*. În corpusul cercetat sunt două atestări, în Muntenia, la începutul secolului („au vândut *cevașilea*” – SD8) și la sfârșitul secolului („numai să vorbesc *cevașilea* cu țătica” – Caragiale).

Pronumele *careva* este rar în textele cercetate, fiind întâlnit mai ales la sfârșitul perioadei: „poftesc pe *careva* ca să respundă” (Maior), „*careva* din voi” (Eminescu). *Careva* mai este atestat și în formația compusă *altul careva*, întâlnită la Eminescu („și ție și la *altul careva*”). Forma *carevaș* este atestată doar în *Țiganiada* („de-are *carevaș*’ osăbire”). Forma *careșiva*, cu particula *-și-* în interiorul pronumelui, indicată de Cipariu (1869), nu se întâlnește în textele cercetate.

Pronumele și adjectivul nehotărât *câtva* are o flexiune similară cu cea a adjectivelor propriu-zise cu patru forme. Formele extinse cu particula *-și* sunt cu totul sporadice („cu alți *câtivași* lăcuitori” – Doc. Ec.).

7.8. Seria cu *ori-*, *oriși-*

Pronumele și adjectivele nehotărâte din seria *oricine, orice, oricare, oricât* sunt generale în secolul al XIX-lea, întâlnindu-se în toate regiunile și în tot secolul. Pronumele *oricare* are și utilizări variabile în unele texte de la începutul secolului (texte ale Școlii Ardelene, documente economice), dar predomină formele nemarcate, în tot secolul. În corpusul cercetat, nu s-au înregistrat formele *oricarea, oricarii*, ci doar *oricarele* (rar). Forma *oricari* (întâlnită la Eminescu („*oricari* giuvaiere”) este o variantă fonetică a formei *oricare*.

Variantele fonetice cu *or-* se înregistrează în unele texte muntenești: texte administrative și economice de la începutul secolului, Bălcescu, Odobescu, Eminescu, Caragiale, Maiorescu, Delavrancea: „pentru *orce* au avut capela” (ARG), „*orce* deslușire” (Doc. Ec.), „În *orcare* altă arte” (Eminescu), „o poate face *orcine*” (Maiorescu).

Formele cu elementul *oriși-* se întâlnesc în textele beletristice de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului, la autori din toate regiunile: Conachi, Bălcescu, Filimon, Alecsandri, Kogălniceanu, Eminescu, Maiorescu, Hasdeu, Slavici. Variantele cu *orși-* sunt rare (la Eminescu, la Maiorescu – citându-l pe Petrino).

7.9. Seria cu *oare-*, *oareș-*

Dintre pronumele compuse cu *oare-*, numai *oarecare* este general, circulând în toate regiunile, în tot secolul. *Oarecine* este rar, dar atestările sunt din toate regiunile, de la începutul până la sfârșitul secolului: la Maior, Budai-Deleanu, Alecsandri, Russo, Filimon, Ispirescu, Eminescu, Hasdeu. Și pronumele *oarece* este rar atestat, iar circulația sa este ceva mai restrânsă: în corpusul de texte cercetat, se întâlnește la Maior, Gorjan, Bălcescu, Eminescu și Hasdeu. Pronumele *oarecare* este, în marea majoritate a contextelor, invariabil. Forme variabile se întâlnesc la Maior (*oarecarele*, *oarecarii*) și Budai-Deleanu (*oarecarii*). Varianta fonetică *oarecari*, invariabilă, se întâlnește frecvent la Eminescu și cu totul sporadic la Ghica, Filimon, Sion. Pronumele *oarecât* este slab atestat (în corpusul cercetat, doar în *Țiganiada* și la Maior, sporadic). Formele compuse cu *oare-* și extinse cu particula *-va* sunt, de asemenea, slab atestate: câte o atestare pentru *oarecareva* („de este *oarecareva* om bogat” – Eminescu), *oarecâtăva* („*oarecâtăva* vreme” – Bălcescu) și *oarecâțva* („mai taie *oarecâțva*” – Budai-Deleanu). Pronumele *oarecineva*, menționat de Cipariu, nu este atestat în corpusul cercetat. De asemenea, nu se întâlnesc în textele cercetate formele extinse cu particula finală *-și*, deși la Cipariu este menționată forma *oarecineși*.

Pronumele nehotărâte compuse cu *oareși-* sunt atestate, destul de rar, mai ales în textele non-beletristice (în corpus: Prav. Cond., ARG, Maior, Doc. Ec., SD6, SD8, Hurmuzaki, Litinschi), dar și în *Țiganiada* și la Eminescu (sporadic). În aceste texte, se înregistrează și variantele fonetice cu *oareș-*. Variantele fonetice cu *oreș-* sunt cu totul sporadice (atestări foarte puține, în ARG – „a arăta *oreșce* neplăcere”, „dar *oreșce* mi s-au adus” – și în Doc. Ec. – „spre *oreșcare* ajutor”).

La începutul secolului, se întâlnesc contexte în care elementele componente nu sunt sudate, permițând intercalarea unor prepoziții sau a mărcii *al:* „ce va avé *oareș cu ce parte*” (ARG), „mărturisim cu cuget curat (...) *ori la ce judecată*” (*ibid.*), „cerând pre altul de la sate, *ori pre care*” (*ibid.*), „a răspunde *ori la ce judecată*” (DVT), „*ori cu ce feali de marfă va avea*” (SD8), „Ci rog pe dumneata, *ori cu ce mijloc vei ști*” (*ibid.*), „*ori în ce păr vor fi*, numai albi să nu fie” (*ibid.*), „*ori în ce chip*” (*ibid.*), „*Ori în ce chip de v-au greșit răposatul voao*” (Maior), „*Dacă ori prin ce chip au vrăjmășit viața femeii sale*” (*Codul Calimah*), „*Ori a cui veți fi*, să aibă dreptul a vă vinde” (Negruzzi).

7.10. Seria cu *veri-*

Pronumele și adjectivele nehotărâte compuse cu *veri-* sunt atestate, în general, la începutul secolului, în Muntenia. În corpusul cercetat, *vericine* este atestat în SD6 și Doc. Ec. *Verice* se întâlnește în Prav. Cond, SD6, Doc. Ec., iar varianta fonetică *verce*, în Prav. Cond. („pentru *verce* pricină”; „*verce* namestic”) și ARG („în *verce* chip”). *Vercare* este atestat în Doc. Ec. și este, în general, invariabil. *Vercine* nu se întâlnește în corpusul cercetat.

În a doua jumătate a secolului, atestările sunt mai rare, mai mult în Muntenia (*vericare* în „Monitorul”, 1860; *verice* la C. A. Rosetti (apud Gheție 1975: 509); „în *verice* loc și vericând le va plăcea” – Bălcescu; „care va lămuri *vercui* cine-i Văcărescu – Maiorescu), dar și în Moldova: *verice*, *verce*, în *Codicele române*, I (apud Gheție 1975: 527); „*Vericari* ar fi însă conduita politică” (Eminescu), „*vericine* trebuie să se coprindă de mirare” (Eminescu).

La începutul secolului, elementul *veri-* și componentul relativ nu erau încă pe deplin sudate: între cele două componente se pot intercala prepoziții sau marca de genitiv *al*. Astfel de structuri apar sporadic în Prav. Cond. („să-i apucați cu strânsoare, *veri dă ce treaptă va fi*”) și la Budai-Deleanu („Ș-avea cu turcii vro mestecare, / Sau *veri cu ce străine staturi*”), și frecvent în Doc. Ec. („să poruncește tuturor dregătorilor și tuturor lăcuitorilor, *veri dă ce treaptă*”; „și să fie la aceasta îndatorate *veri ale cui* cară să vor găsi să le pornim”, „măcar *veri din ce* breaslă va fi”, „carăle și boii la podvezi să nu li se ia, *veri la ce* porunci și trebi domnești ar fi”, „să va purta cu bună orânduială, *veri în ce* vreme, păzind toate câte să coprind mai sus”).

7.11. Seria cu *fie-, fiește-, fieș-, fite-*

7.11.1. Seria cu *fie-*

Pronumele și adjectivul nehotărât *fiecare* este aproape general, întâlnindu-se în tot secolul, în toate regiunile și în aproape toate tipurile de texte cercetate, dar cu diferențe de frecvență. În unele documente de la începutul secolului, *fiecare* este rar: în Prav. Cond. (3 ocurențe), ARG, DVT. În volumele de documente SD6 și SD8, nu întâlnim nicio ocurență în textele de secol XIX. În schimb, în Doc. Ec., *fiecare* este frecvent. La autorii de texte beletristice (și istorice) din toate regiunile, pe tot parcursul secolului, *fiecare* este frecvent. Predomină forma invariabilă. În corpusul cercetat, *fiecarele* are o atestare, în Doc. Ec. („să-și ia *fiecarele* plata muncii sale”), *fiecareea* are o atestare, la Litinschi, *fiecării(a)* – 12 atestări, la Eminescu, Litinschi și Vorobchievici, *fiecar* – o atestare, la Asachi („s-au conchemat părinți evlavioși, aducând *fiecar* câte un amintar”).

Pronumele *fiecin* nu este foarte frecvent în epocă. El se întâlnește sporadic în textele de la începutul secolului: „Aceasta este voia domnii mele și *fiecin* pentru binele său, să se ferească de împotrivire” (Prav. Cond.), „care *fiecin* le cunoaște a fi latine” (Maior). La mijocul și în a doua jumătate a secolului, atestările sunt rare. În corpusul cercetat, *fiecin* se întâlnește, cu totul sporadic, la Alexandrescu („*fiecin* se crede în drept”), Bălcescu („făcea *fiecin* ce voia”), Filimon („nu se dau la *fiecin*”), Brezoianu, Hurmuzaki, Ghica, Litinschi, Hasdeu („Tu a tale, eu a

mele, *fiecine* ale sale!”), Maiorescu („nu se poate crea în mod artificial de *fiecine*”) și destul de frecvent la Eminescu („*Fiecine* cum i-e vrerea”; „Lui asemenea s-ar crede *fiecine* dintre noi”).

Adjectivul pronominal *fiece* nu este foarte frecvent în această perioadă. În corpusul cercetat, nu se găsesc atestări în textele administrative și economice de la începutul secolului, ci doar sporadic în textele beletristice și istorice ale unor autori din Transilvania (Maior: „să fie *fiece* mână mirenească”; Budai-Deleanu: „*fiece* mișel”, „*fiece* tâmplare”), Muntenia (Bălcescu, Filimon: „*fiece* lucru”, Odobescu, Caragiale: „la *fiece* accent al lui Ipingescu”, „la *fiece* pas al Zoii”, Maiorescu, Delavrancea) și, mai rar, Moldova (Gorjan, Eminescu). La Eminescu, *fiece* este frecvent, mai ales în proză („*fiece* dispoziție”, „*fiece* om”, „*fiece* lege civilă”).

Fiecât nu este atestat în textele cercetate.

7.11.2. *Seria cu fiește-*

Din această serie, *fieștecare* este mai frecvent, fiind atestat în toate regiunile, de la începutul până la sfârșitul secolului (în Prav. Cond., ARG, SD6, SD8, Doc. Ec., la Budai-Deleanu, Maior, Slavici, Alecsandri, Kogălniceanu, Negruzzi, Russo, Eminescu, Caragiale, Maiorescu). În general, *fieștecare* este invariabil. Formele variabile se întâlnesc doar la începutul secolului: *fiecare* la Maior, *fiecarele* în Prav. Cond., ARG, SD8 și la Maior, *fieștecari* în ARG.

Pronumele *fieștecine* se întâlnește sporadic în corpusul cercetat – doar în ARG („să nu mișce *fieștecine*”, „greșala *fieștecui* greșaste”), în *Țiganiada* („pe înțălesul *fieștecui*”) și la Kogălniceanu („că *fieștecine* dorește a ști”), în foarte puține contexte. În *Țiganiada*, *fieștecine* este folosit și ca adjectiv: „după nașterea *fieștecui* prunc sau pruncă”. *Fieștece* este, de asemenea, foarte rar; în corpus, sunt 3 atestări în DVT („la *fieștece* trăsură”), SD8 („și să mănîe de *fieștece*, și are dor în șale”) și la Maior („*fieștece* desmierdare”). *Fieștecât* nu este atestat în corpusul utilizat pentru acest studiu.

7.11.3. *Seria cu fieș(i)-*

Din această serie, *fieșcare* este mai frecvent. Majoritatea atestărilor sunt din prima jumătate a secolului (Prav. Cond., ARG, DVT, Budai-Deleanu, Doc. Ec., Hurmuzaki). În a doua jumătate a secolului, atestările sunt sporadice (Alecsandri, Papazoglu, Eminescu). De obicei, *fieșcare* este invariabil. Formele variabile sunt atestate, rar, în prima parte a perioadei: *fieșcarea* este atestat în Doc. Ec. I, *fieșcarele*, în Prav. Cond., SD6, Doc. Ec. și la Maior, iar *fieșcarile*, în Prav. Cond.

Fieșcine și *fieșce* sunt rar atestate în corpus. *Fieșcine* are câte o atestare la Heliade Rădulescu („și *fieșcine* să se care p-acasă”), Odobescu („*fieșcine* va vedea”), Eminescu („*fieșcine* fie cum el l-a făcut”). *Fieșce* este atestat de câteva ori la Odobescu („în *fieșce* dimineață”, „la *fieșce* sunet” – *Mihnea*) și la Alecsandri („în *fieșce* țară”).

Formele cu *fieși-* sunt mult mai rare. În corpusul cercetat, *fieșicine* este atestat o dată, la Odobescu („din care *fieșicine* căta să-și scape zilele”). *Fieșicare* are 3 atestări, în Doc. Ec., la Eminescu și la Ruset, iar *fieșicarele* – o atestare, la Maior. *Fieșice* nu este atestat.

7.11.4. Seria cu fite-

Această serie este puțin atestată. În textele cercetate, *fitecine* și *fitece* se întâlnesc doar la sfârșitul secolului, sporadic, la Caragiale și Delavrancea („cu ăsta, cum văz eu, nu merge ca de, cu *fitecine*” – Caragiale; „Să te văz, logofete, care pe care... *Fitecine* cu ale lui” – Delavrancea, „pentru *fitece* mișelie” – Caragiale; „în *fitece* noapte”, „în *fitece* clipă” – Delavrancea). *Fitecare* nu este atestat în textele cercetate. Forma *fiteșcare*, cu particula *-ș(i)* intercalată, se întâlnește extrem de rar în corpus: „îmi scade la *fiteșcare* trăgătoare jumătatea de baniță” (Doc. Ec.), „ca să dea moși[a] *fiteșcăruia*” (DVT). Ea este condamnată de Cipariu (1869) („smintită e forma *fite-și-care* sau *fiti-și-care* în loc de *fie-și-care*”).

Unele forme au foarte puține atestări în corpusul cercetat, majoritatea din prima parte a secolului: *fiștecare* este atestat în ARG, SD8 și la Eminescu (*Opere IX*). *Fieteșcare* se întâlnește doar o dată, în ARG; *fiteșcare* este atestat în Doc. Ec. și în DVT; *feștecare* este atestat o dată, în ARG; *fișcare* este atestat de două ori, în Prav. Cond. („iar nu așa *fișcare* și cum să va înțimpla pentru orice pricină”; „la *fișcare* loc”).

Pronumele *fieștine* „fiecare” este atestat doar în *Țiganiada*, de două ori: „Alții răspundea că *fieștine* / Datoriu e pân' atunci să rămâie”; „Din care va vedea *fieștine* / Că țiganii din toate știute...”.

Cipariu menționează și unele forme care nu se întâlnesc în textele cercetate: *fieșicecare*, *fieșicecine*.

7.12. Seria cu alt-

Pronumele *altceva* este general, fiind atestat în toate regiunile, în tot secolul. Formele întărite cu particula finală *-ș(i)* sunt atestate sporadic, la începutul secolului. În corpusul cercetat, se întâlnesc foarte puține exemple în Prav. Cond. („sau de datorie sau de *altcevaș*”) și Doc. Ec. („nu privește la *altcevaș*, decât numai la păzirea dreptății”; „căci *altcevași* voind să cumpere, nu găsesc”). Pronumele *altcineva*, deși nu se întâlnește foarte des în corpusul cercetat, este totuși general, fiind atestat de la începutul până la sfârșitul secolului, în texte din toate regiunile (în corpus: Prav. Cond., ARG, DVT, Doc. Ec., Budai-Deleanu, Gorjan, Filimon, Delavrancea, Caragiale, Eminescu). În unele texte, atât elementul de compunere *alt*, cât și elementul relativ sunt marcate pentru cazul oblic, semn că sudarea celor două elemente nu era un proces încheiat: „ocârmuirea tuturor trebilor *altui cuiva*” (*Codul Calimah*), „va da voe *altui cuivaș*” (Prav. Cond.), „sub numele *altui cuiva*” (Sion), „afirmăm că *altui cuiva* face ceva” (Heliade Rădulescu).

Forma cu particula de întărire *altcinevaș* apare foarte puțin (găsim câteva exemple în Prav. Cond. și Doc. Ec., în aceleași texte unde se întâlnește și *altcevaș(i)*).

Pe lângă formele compuse cu *alt-*, se foloseau și forme cu *altă-*, în toate regiunile. Atestările sunt puține, în SD8 („iară, *altă ceva*, până acum, nimica nu s-au făcut”), la Maior („se împreună cu articolul definit, ori cu *altă ceva* particula”), Negruzzi („cu păreții sau cu vântul, sau cu *altăceva*”) și Kogălniceanu („*altăceva* decât straiete”), și puțin mai frecvente la Creangă („*Altăceva* n-ai de vorbit?”, „parcă îmi vine să zbor, nu *altăceva!*”) și Eminescu („trebuie să fie *altăceva* decât brațul legilor”). Forma cu particula de întărire *altăcevaș* apare în corpus doar o dată, în Doc. Ec.: „ori dă vamă, sau dă *altăcevaș*, cât dă puțin lucru”.

Pronumele *altcareva* nu este atestat în corpusul cercetat.

7.13. Seria cu *măcar*

Pronumele și adjectivele compuse cu *măcar* sunt atestate la începutul secolului, în Transilvania (destul de rar), și la Eminescu, sporadic. *Măcar ce / măcarce* este compusul cel mai frecvent din această serie: „Că Compania Grecilor stă cu mult mai din multe familii, *măcar ce* fel de investighinție ar arăta, ca aceia care sunt Greci cetățeni afară din Companie” (ARG), „Iară, când era ia de față și-i vedea frumsețea ei, judeca că, *măcar ce* vor păți, să nu o dea afară.” (Maior), „că atunci era datina și stilul unгурilor, ca, când avea a îndemna pre ai săi să dea războiu, pre protivnici, cu carii era să se bată, *măcar ce* neam ales și viteaz să fi fost acela, era, zisei, stilul să-i defaime cum se poate mai urât” (Maior), „Și cum că *măcar ce* viteaz mare / Cu foamea nu poate să să bată”; „La războiu sau *măcar ce*-altă price / Nice-o armă-în lume să nu-i strice”; „De-ar avea *măcar ce* lege sfântă”; „de ai face *măcarce* legi sfinte și *măcarce* chip de stăpânie strânsă să le dai”; „să așeze *măcarce* stăpânie” (Budai-Deleanu).

Măcar care și *măcar câți* sunt întâlnite la Maior: „vei vedea că și ia va cădea în laț, ca *măcarcare* alta”; „Adevărat, și împotriva *măcar căruia* episcop de s-ar scula vreun poporan al lui sau vreo mănăstire din eparhia lui”; „se cade se însămnăm, că, *măcarcâți* va trimite vlădica în vizitație, pre dânsul nu-l scutesc canoanele să nu iasă a-și cerceta oile sale”.

Măcar cine este atestat la Eminescu: „Și din ura ce ne strică / Nu ne-alegem cu nimica. / *Măcar cine* ce grăiește, / Altul alta îndrăgește.”.

Procesul de sudare a formelor componente nu este încheiat, astfel încât pot fi intercalate prepoziții: „Ca să nu cutezăm a sta-în față / *Măcar cu ce* feliu de-oaste-îndrăznează.” (Budai-Deleanu).

Gramaticienii înregistrează foarte rar această serie. Cipariu (1869) o menționează, indicând formele *măcaru-ce*, *măcaru-ce-ne* și *măcaru-care*.

7.14. Alte forme pronominale nehotărâte

7.14.1. *Cutare*

Pronumele și adjectivul nehotărât *cutare* se întâlnește pe tot parcursul secolului, în toate regiunile, în texte beletristice și non-beletristice. Atestările sunt mai frecvente la Eminescu și Maiorescu, și destul de frecvente în Doc. Ec., la Hasdeu, Ispirescu, Kogălniceanu și Slavici. Foarte rar, *cutare* este marcat pentru gen și număr. În corpusul cercetat, forma de f. sg. *cutarea* este atestată o singură dată, la Maiorescu, în *Critice*, într-un pasaj unde este citat un almanah din 1859 („Pre *cutarea* nouă frunză / Ce e ca o primă rază”). Forma de G-D f. sg. *cutării* se întâlnește de câteva ori la Eminescu („din casa *cutării* comune”; „asupra *cutării* persoane”). Forma *cutarele* este atestată la Maior („O, cât de bine, zicea celălalt, s-au sfătuit *cutarele*, că s-au dat cu totul spre slujba lui Dumnezeu și au făcut milostenie multă”). Forma de plural *cutari* este atestată de câteva ori la Eminescu („*cutari* posturi”; „în *cutari* condițiuni”). Forma *cutări* este întâlnită cu totul sporadic, la Eminescu („*cutări* cunoștințe”) și Negruzzi („*cutări* a cutăruia au jăluit asupra cutăruia – dar mie, celui care nici trag nici mă trage nime la giudecată, ce-mi trebui aceste?”).

7.14.2. Anumit, anume

Adjectivul nehotărât *anumit* este atestat de la începutul secolului, în toate regiunile. Adjectivul pronominal *anume* este rar („supt *anume* condiții” – ARG; „până la un *anume* termin” – Eminescu), spre deosebire de adverbul omonim, care este frecvent în această perioadă. La Maior se întâlnește, sporadic, și forma de f. pl. *anumele* („Mai departe descalecă D. reșensentul la *anumele* ponturi a Responsului său”).

7.14.3. Alde

În corpus, *alde* este foarte puțin întâlnit în textele non-beletristice (o atestare în Doc. Ec.: „de-*alde* acestea dă vânzare”). În textele beletristice, *alde* este atestat în toate regiunile. Mai frecvent este la Eminescu, în proză. La unii autori *alde* este (aproape) întotdeauna însoțit de prepoziția *de* (*de-alde*) – la Alecsandri, Creangă, în Doc. Ec., la Eminescu, Gane, Ghica, Ispirescu, Gorjan, Sion. La Heliade Rădulescu, Odobescu și Slavici, structurile cu prepoziție apar alături de cele fără („i le-a dat *alde* cumătrul”, „nu-i învăța deodată *d-alde* astea” – Heliade Rădulescu; „stârpind *alde* păsări cobitoare” – Odobescu; „prășește în curtea mănăstirii *d-alde* așa arzoi și spornic vânat” – Odobescu).

Adjectivul *alde* determină pronume, nume comune și proprii, la singular sau la plural („s-a sfârșit cu *d-alde* voi”, „cu idei cum le au *d-alde* gazetari de-ai noștri”, la Eminescu; „îmi spusese *alde* Ivan că strânge în spate”, la Delavrancea; „ca să le găsești bărbați ca de-*alde* Bondici și Pungescu...”, la Alecsandri). Pronumele personal este în acuzativ: „Am mai văzut deunăzi umblând pe aici prin sat un ciofligar de-*alde* tine, dar acela era oleacă mai chipos și altfel îmbrăcat” (Creangă); „N-ai ce căta pe la mine, / Preoțit de cruda soarte / Ca să cunun *alde* tine / Numai cu duhul de moarte!” (Hasdeu).

8. PRONUMELE NEGATIV

Pronumele și adjectivul pronominal negativ prezintă trei tipuri semantice: *nimeni*, *nimic* și *niciun(ul)*. Dintre acestea, *niciun(ul)* funcționează și ca adjectiv în toată perioada și la toți autorii cercetați. *Nimic* are valoare pronominală și, rar, adverbială, iar *nimeni* are doar valoare pronominală.

8.1. Nimeni și formele înrudite

Cele mai frecvente forme sunt *nimeni*, *nimenea*, *nime* și *nimene*, la N–A, și *nimărui*, *nimănu* la G–D. *Nimeni* se întâlnește în toate regiunile și pe tot parcursul secolului, în diverse tipuri de texte. În corpusul cercetat, *nimenea* este frecvent în Doc. Ec., la Gorjan, Papazoglu și Eminescu și cu totul sporadic în documentele din ARG, DVT, Doc. Ec. și la Ghica, Hasdeu, Kogălniceanu, Maior și Ionescu. *Nime* este mai frecvent la câțiva autori: Budai-Deleanu în *Țiganiada*, Negruzzi și Eminescu. La Alecsandri, *nime* este destul de frecvent în unele texte care imită limbajul popular sau colocvial (*Sânziana și Pepelea*, *Chirița în Iași*, *Rusaliile*), dar cu totul sporadic în alte texte (*Chirița în provincie*, *Extract din istoria misiilor mele politice*, *Istoria unui galben*, *Un salon din Iași*, *Călătorie în Africa*). Rar sau

foarte rar, *nime* este atestat și în textele non-beletristice, în toate regiunile (ARG, DVT, SD8, Hurmuzaki), și la diverși autori din toate regiunile, pe tot parcursul secolului: Asachi, Bălcescu, Conachi, Creangă, Hasdeu, Kogălniceanu, Maiorescu, Sion, Maior, Russo, Stamati. *Nimene* este atestat în Transilvania, în prima parte a perioadei, și în Moldova, de la începutul la sfârșitul secolului – la Budai-Deleanu (nu foarte frecvent), Maior (frecvent), Gane (rar), Creangă (rar), Litinschi (sporadic), Kogălniceanu (destul de frecvent), Russo (destul de rar), Eminescu (nu foarte frecvent) și Hasdeu (rar).

Alte forme de N-A întâlnite în textele din sec. al XIX-lea, mai puțin frecvent, sunt *niminea* și *nimini*. *Niminea* apare în destul de multe texte, din toate regiunile, în tot secolul, dar fără să fie frecvent în acestea: Prav. Cond., ARG, DVT, SD8, Doc. Ec. și la Heliade Rădulescu, Hurmuzaki, Gorjan, Ionescu, Eminescu, Ghica, Caragiale, Hasdeu. *Nimini* este atestat în texte din Moldova și Muntenia, mai ales din prima jumătate a secolului, dar nu este frecvent (Prav. Cond., DVT, SD6, SD8, Doc. Ec., Meitani, Brezoianu, Ruset, Ionescu, Caragiale, Eminescu). Cu totul sporadice sunt formele *nimine* (Maior, ARG, SD8, Hurmuzaki, Kogălniceanu), *nimenia* (ARG, DVT), *nimi* (Hurmuzaki, Negruzzi), *nimin* (SD8) și *niminia* (ARG).

La G-D, formele cele mai frecvente sunt *nimănuui* și *nimărui*. *Nimănuui* este folosit în tot secolul, toate regiunile (Alecsandri, Caragiale, Delavrancea, Eminescu, Hasdeu, Kogălniceanu, Ruset, Odobescu, Papazoglu, Maior, SD8, Slavici). *Nimărui* este atestat în prima jumătate a secolului, mai degrabă sporadic (ARG, Budai-Deleanu, Maior, Conachi, Bălcescu, Gane), dar și la Eminescu (destul de frecvent) și Delavrancea (sporadic).

Alte forme de G-D, întâlnite sporadic în texte, sunt: *nimului* (Heliade Rădulescu, Alexandrescu, Bălcescu, Brezoianu, Kogălniceanu, Eminescu), *nimunii* (Doc. Ec., Gorjan, Serrurie, Eminescu), *nimenui* (Maior, Hurmuzaki, Hasdeu), *numărui* (doar la Eminescu: „nu erau oamenii numărui”, „nu dăm numărui lecțiuni de morală”, „pe care nu-l datoresc numărui”, „nu făcea numărui nici bine nici rău”) și formele cu particula finală -a: *nimănuia* (Eminescu), *nimăruiia* (Eminescu, Russo) și *nimunuia* (Doc. Ec., DVT). Două forme de G-D se întâlnesc doar la Eminescu, foarte rar: *nimănuie* („Căci dorul meu muștrări o să-ți tot spue / Și sărutându-te am să te cert / Cu desmierdări cum n-am spus *nimănuie*”) și *niminui* („Nu suntem datori *niminui* nimic”).

Dintre aceste forme, două sunt mai frecvent indicate în gramatici: *nimene* (Micu, Șincai [1780] 1980, Diaconovici Loga [1822] 1973, Munteanu (1860) și *nime* (Micu, Șincai [1780] 1980, Diaconovici Loga [1822] 1973, Munteanu (1860), Alecsandri (1863). *Nimenea* este indicată de Diaconovici Loga [1822] 1973 și Tiktin (1891), *nimini*, de Heliade Rădulescu [1828] 1980. Forma *nimeni*, care s-a impus în limba contemporană, este rar indicată. O găsim în prima gramatică academică, la Cipariu (1869). La G-D, în prima perioadă a secolului, Văcărescu (1787) recomandă forma de G-D *nimălui*, care se apropie de declinarea substantivală (*om – omului*), Micu, Șincai [1780] 1980 indică formele *nimărui* și *nimănuui*, Tempea (1797) consemnează numai forma *nimerui*, iar Diaconovici Loga [1822] 1973 doar forma *nimenui*. În a doua perioadă, în Muntenia, Heliade Rădulescu indică forma *nimului*, care mai apare la Pontbriant și în gramatica anonimă din

1835 (Gram. Rum.), unde este înlocuită de forma *nimănu* (*nimenui*) în ediția din 1858 (vezi Costinescu 1979). Formele recomandate de Cipariu (1869) sunt *nemeni(a)*, *nimenui(a)* și *nimului*. În Moldova, forma *nimenui* (*nimănu*) apare la Măcărescu (1848¹) și la Nădejde (1884). Acesta din urmă înregistrează și forma *nimăru*, folosită în cea mai mare parte a Moldovei. Alecsandri înregistrează formele *nimerui* și *nimului*. În Transilvania, Iszer (1846) indică forma *nimului* (*nimuluea*) (vezi Costinescu 1979). Munteanu (1860) indică formele *nimenui* și *nimului*, considerând că cea de-a doua ar fi mai corectă, datorită analogiei cu flexiunea substantivală. *Nimenui* mai apare la Bălășescu (1848), alături de *nimerui*, care este forma transilvăneană, și la Manliu (1854), unica formă recomandată de acest autor (vezi Costinescu 1979). La sfârșitul secolului, Tiktin indică formele oblice *nimăru*(a) și *nimănu*(a) și arată că formele *nimelui* și *nimului* sunt dialectale.

8.2. *Nimic* și formele înrudite

Din această serie de forme, cele mai frecvente sunt *nimic* și, într-o mai mică măsură, *nimica*, folosite în toate regiunile, în tot secolul. Alte forme întâlnite în texte sunt *nimică*, în toate regiunile și în tot secolul, destul de frecvent (în corpus: ARG, SD6, SD8, Budai-Deleanu, Hurmuzaki, Alecsandri, Conachi, Vorobchievici, Sion, Russo, Kogălniceanu, Negruzzi, Stamati, Gane, Creangă, Eminescu, Hasdeu, Maiorescu) și *nemic*, atestată puțin (în Prav. Cond., la Maior, Budai-Deleanu, Meitani, Eminescu și Hasdeu). Forma cu sufix diminutival *nimicuță* este atestată doar o dată, la Hasdeu („Eu nu știu chiar *nimicuță*...”).

Uneori, pronumele de tipul *nimic* sunt utilizate adverbial (cu sensul „deloc”): „A nopților întuneric nu mă îngrozește *nimică*” (Conachi), „Acum acestea pe noi *nimic* nu ne folosesc” (Alexandrescu) sau substantival: „Am glumit, a fost o șagă, / *Un nimic*”, „Un dascălaș, o *nimică*, tu să mă-ntreci chiar pe mine?” (Hasdeu).

Gramaticile vremii nu insistă asupra acestui pronume. Munteanu (1860) indică două forme, *nimică* și *nimicū*, arătând că trebuie preferată prima formă, mai apropiată de etimon. Tiktin (1891) indică forma *nimic(a)*.

8.3. *Niciun(ul)*

Pronumele și adjectivul *niciun(ul)*, *niciuna* (*nicio*) se întâlnesc în toate regiunile, în toată perioada (scris uneori cu cratimă, alteori în două cuvinte). În Transilvania, în prima jumătate a secolului, elementul inițial are forma *nice*: „mie nu mi-au dat *nice un* răspuns”, „încât că nu s-or putea *nice unii* din noi a să scoate de supt slujba de obște”, „că *nice unul* nu putem săvârși lucrurile nostre singuri” (ARG), „*nice o* cetate nu iaste așa tare” (Maior), „și *nice unul* nu cugetă a stringe avuții” (Maior), „*nice o* rânduială”, „*nice-un* bine”, „fără *nice-o* teamă”, „*nice un* meșteșug”, „*nice una* nu face stihuri” (Budai-Deleanu). Uneori, elementul *nici* / *nice* este despărțit prin prepoziție de substantivul pe care îl determină, ceea ce reprezintă o etapă intermediară în procesul de gramaticalizare: „n-am citit *nice într-o* limbă”, „nu aflu *nice la o* cronică” (Budai-Deleanu), „năcăiri și *nice într-un* chip să nu faci despărțenie” (Maior).

În general, în toate gramaticile unde este menționat *niciumul*, *niciuna*, se arată că are aceeași declinare cu *unul*, *una*.

9. PRONUMELE RELATIV ȘI INTEROGATIV

9.1. Inventarul formelor

9.1.1. Variabilitatea pronumelui care

În prima jumătate a secolului, utilizarea formelor variabile sau invariabile ale pronumelui *care* oscilează mult, în aceeași regiune, uneori la același autor.

În unele texte sau la unii autori sunt folosite doar anumite forme variabile, alături de forma invariabilă *care*. Prin urmare, formele variabile se grupează în mai multe serii, cu sau fără forma invariabilă *care* (uneori în variație liberă cu aceasta), în funcție de autor sau de text.

În Muntenia, în prima jumătate a secolului, forma invariabilă alternează cu formele variabile în același text, cu diverse organizări ale seriei formelor variabile. În Prav. Cond. forma invariabilă este mult mai frecventă decât formele variabile. Ca forme variabile, întâlnim: *carele*, (pentru m. sg. și f. pl.), *careea* (f. sg.), foarte rar, și *carii* (m. pl., frecvent).

În textele economice și administrative, relativul este invariabil în majoritatea contextelor. Forma invariabilă *care* are uneori varianta fonetică terminată în *-i* (*cari*): „Rugăciunile *cari* facem Maicăi prea-curatei Fecioarei la zile de sărbători” (SD8). Foarte rar, forma *carele* are valoare de f. sg.: „Eu sunt *săraca și ticăloasa* aceia *carele* nu am nimică” (SD6), „trimet *copia* dumitale, *carele* au venitu aicia în scrisu” (SD8).

La scriitorii munteni din secolul al XIX-lea, este mai frecventă forma invariabilă, iar unele forme variabile nu sunt deloc folosite. La Bălcescu, în *Românii...*, dintre formele variabile este folosită doar *carii*, dar este mai puțin frecventă decât *care* (cu valoare de m. pl.); *carele* și *careea* nu sunt întâlnite deloc. La Odobescu, în *Pseudo-Kineghetikos* singura formă variabilă este *carele*, folosită în alternanță cu *care* (pentru m. sg.); dintre acestea două, este mai frecventă forma invariabilă (*carele* are 9 ocurențe). În *Doamna Chiajna și Mihnea Vodă cel Rău*, nu se întâlnesc formele variabile. La Filimon, în *Ciocoi vechi și noi* este folosită doar forma invariabilă *care*, iar în *Ascanio și Eleonora*, o singură dată întâlnim forma *carii*. La Ispirescu, formele variabile sunt folosite sporadic, doar la masculin singular: *carele* (o ocurență în *Tinerete...*, 4 ocurențe în *Poveste țărănească*), *carii* (două ocurențe în *Tinerete...*, o ocurență în *Poveste țărănească*), *cari* (o ocurență în *Tinerete...*). La Maiorescu, se mai întâlnesc, rar, și formele variabile, la masculin. Astfel, în *În contra direcției de astăzi...*, forma *cari* este folosită de 4 ori (iar forma *care* nu este folosită pentru m. pl., ci doar pentru celelalte valori). În *Observări polemice*, *carele* este folosit de 5 ori, mult mai puțin frecvent decât forma invariabilă cu valoare de m. sg; și la plural este folosită forma variabilă *cari* (o ocurență, față de *care* – două ocurențe pentru m. pl.). În *Neologismele*, nu sunt folosite formele variabile. În discursul *Pentru restabilirea școalelor normale*, apare destul de frecvent forma *cari*, cu valoare de m. pl., f. pl. și n. pl., probabil o variantă invariabilă a lui *care* („elevii *cari* le frecventă”, „un șir de cunoștințe, mai ales reale, prin *cari* să se dezvolte agerimea inteligenței țăranilor”, „institute în *cari* se învață latinește”). La Caragiale nu întâlnim formele variabile. Este folosită de

câteva ori sporadic, forma *cari* (f. pl. în *Năpasta*, o ocurență; m. pl. în *O scrisoare pierdută*, o ocurență; f. pl. în *O soacră*, două ocurențe), probabil ca variantă invariabilă a lui *care*.

Nu toți autorii de gramatici indică formele pronominale relative folosite de autorii vremii. La Heliade Rădulescu paradigma cuprinde forma invariabilă la singular (toate genurile) și la f. pl. și n. pl., singura formă variabilă fiind *cari*, la m. pl. (despre care autorul nu spune că ar fi în variație liberă cu *care*). La Cipariu sunt date în variație liberă formele declinate cu „articol” sau fără: m.sg. *care* și *carele*, f. sg. *care* și *careea*, m. pl. *cari* și *carili*, f. pl. *cari* și *carile*.

În Transilvania, în prima jumătate a secolului, gradul de invariabilitate diferă de la un text la altul. La Șincai, întâlnim seria completă de forme variabile, în toate textele cercetate. Forma invariabilă este rară la Șincai. Ea apare uneori în contexte în care relativul nu are un antecedent, cu valoare neutră (neutru „natural”, nu gramatical): „*Care* trăbuie să le creadă un pravoslavnic...” (ȘA I). În gramatica lui Tempea, în general, formele invariabile sunt mai frecvente. La m. pl., în paginile cercetate se întâlnește aproape doar forma variabilă. Într-un singur context, în care antecedentul este la mare distanță de relativ, acesta are formă invariabilă: „am avut norocire de unii înțelepți *oameni*, spre fericirea noastră râvnitoriu *care* au început a deștepta limba românească” (ȘA I). La f. sg., forma variabilă *careea* apare doar pentru dezambiguizarea relațiilor anaforice, într-un context în care sunt trei antecedenti f. sg. diferiți, la mică distanță în text: „este *cheea care* dintru întunerecul necunoștinții ne deschide *ușa prin carea* venim la *lumina înțelepciunii*, *spre care* de mult am fi avut trebuință de a veni” (ȘA I). În afara formelor variabile menționate (*carii* și *careea* ca mijloc de dezambiguizare), pronumele relativ este invariabil. La Iorgovici, se întâlnește doar forma invariabilă. La Micu, formele sunt variabile, în general. La Maior întâlnim variația liberă între seria completă de forme marcate și forma invariabilă *care*. La Budai-Deleanu, forma invariabilă este mai frecventă (atât în versuri, cât și în proză). La Slavici, formele variabile nu sunt întâlnite.

Nu toate gramaticile vremii reflectă variația din uz. La Micu, Șincai [1780] 1980, deși formele variabile erau destul de răspândite la vremea aceea, este menționată doar variația de număr *care-cari*, deci fără să reflecte exact uzul: la paradigma relativului sunt date formele de nominativ *care* (singular, nu se specifică genul, deci se presupune că pentru toate genurile) și *cari* (plural, toate genurile). Diaconovici Loga [1822] 1973 dă forma invariabilă doar la f. pl., iar la m. sg., f. sg. și m. pl., doar formele variabile (*carele*, *careea*, *carii*). La Munteanu (1860) este reflectată variația: m. sg. *care* și *carele*, f. sg. *care* și *careea*, m. pl. *cari* și *carii*, f. pl. *care* și *carele*.

În Moldova, pe tot parcursul secolului predomină formele invariabile, în limba literară. Astfel, la Negruzzi, în *Alexandru Lăpușneanu*, *carele* și *carii* apar o singură dată (m. sg., respectiv m. pl.), iar *careea* nu se înregistrează deloc. În *O alergare de cai*, nu se înregistrează formele *carele* și *careea*, iar *carii* apare doar de două ori. În nuvela *Pentru bărbatul cel greu cari...*, unde se imită particularitățile limbii vorbite, formele variabile sunt mult mai puțin folosite: *carile* (variantă fonetică a lui *carele*) și *carii* apar o singură dată, iar *careea* nu este folosit. *Cari* (variantă fonetică a lui *care*) se înregistrează de 14 ori (cu valorile: m. pl., f. sg., f. pl., n. pl. și cu valoare neutră), iar *care*, de 35 de ori (m. sg., f. sg., n. sg., m. pl., f. pl., n. pl.).

La Alecsandri nu se întâlnesc formele variabile. La Kogălniceanu, formele variabile apar sporadic. Nici la Creangă nu se întâlnesc formele variabile. Având în vedere faptul că la acest autor întâlnim un registru colocvial, putem trage concluzia că în limba vorbită în Moldova în a doua jumătate a secolului nu circulau formele variabile ale relativului. Totuși, aceste forme apar la Tiktin (1891), care dă ca formă de bază forma invariabilă, *care*, dar menționează și formele variabile (indicate între paranteze). Autorul avea în vedere ansamblul limbii literare din a doua jumătate a secolului (ceea ce era atunci româna contemporană), nu doar graiul moldovenesc.

La G-D, formele întâlnite în texte sunt *cărui* / *căruia* (m. sg., n. sg.), *cărei* / *căreia* – cu variantele fonetice *căria* („Vârful *căria* se închia prin capul unui logofăt mare”, la Negruzzi), *căriia* – (f. sg.) și *căror* / *cărora* (pl., pentru toate genurile).

În general, formele pronominale sunt cu particula finală *-a*, iar cele adjectivale, fără această particulă. Formele pronominale în genitiv și dativ (în tiparul *al* + *care*_{G-D} + subst.) se întâlnesc uneori cu particula finală *-a*, la scriitori din toate regiunile, în tot secolul: Budai-Deleanu („a *cărora* limbă”), Maior („a *cărora* roadă”, „la a *căruia* astrucare”, „a *căruia* strămoș”), Bălcescu („o mie călăreți, al *cărora* cap era viteazul Moise Secuiul”), Alecsandri („a *cărora* înfățișare ticăloasă”, „în al *cărora* vârf”), Negruzzi („a *căruia* ochi”, „a *căruia* mânice”, „a *căria* figură”), Russo („o mozaică a *căria* pietricele”, „într-o țară a *căreia* nici limbă, nici obiceiuri (...”), Kogălniceanu („după a *căruia* recomandățiuone”, „ale *cărora* servicii”, „asupra Moldaviei, a *căreia* putere”, „a *cărora* pământ”), Odobescu („întru a *cărora* esenție”), Filimon („ale *cărora* veșminte”, „pe ale *cărora* fețe albe”) ș.a.

Uneori, formele pronominale de G-D se folosesc fără particula finală *-a*, în contexte în care nu sunt urmate de un substantiv regent (nu în tiparul *al* + *care*_{G-D} + substantiv regent, tipar în care pronumele este frecvent neînsoțit de particula *-a*): „cel *cărui* am cerut duel” (Alecsandri), „nelegiuirea omului *cărui* va să-și încredințeze soarta” (Negruzzi), „Pe Buta cel cu minte ponivă, / *Cărui* aurariul mândru strigă...”, „Șireaguri din sângura lui ceată / Să ducea, într-un rând tot câte șese, / *Căror* urma ceailaltă gloată”, „voi, *căror* numa vă place / Furiș’ a veni cu-înșelăciuni” (Budai-Deleanu).

Gramaticile nu fac distincția între utilizarea pronominală și celelalte utilizări ale relativului *care*, menționând pur și simplu forma / formele în paradigmă. Micu, Șincai [1780] 1980 dau formele *a căru* (sg., nespecificând genul) și *a căror*, Diaconovici Loga [1822] 1973 dă formele (*a*) *cărui*, *căruia* (m. sg.), (*a*) *cării*, *căriia* (f. sg.) și (*a*) *căror*, *cărora* (pl.), Heliade Rădulescu [1828] 1980 indică formele (*a*) *cărui*, *căruia* (m. sg.), (*a*) *cării*, *căria* (f. sg.) și (*a*) *căror*, *cărora* (pl.), Munteanu (1860) și Cipariu (1869) indică formele *cărui*, *căruia* (m. sg.), *cărei*, *căreia* (f. sg.) și *căror*, *cărora* (pl.), iar Tiktin (1891), formele adjectivale *cărui* (m. sg.), *cării* (f. sg.) și *căror* (pl.) și formele pronominale (pe care le numește substantivale) *căruia* (m. sg.), *căria* (f. sg.), *cărora* (pl.). Prin urmare, utilizarea formelor cu sau fără particula finală *-a* nu era normată.

9.1.2. Pronumele relativ de

Pronumele relativ *de*, atestat în secolul anterior doar în texte (inscripții, însemnări, cronici, cărți populare) reprezentând graiurile sudice, în special din estul

Munteniei (vezi Frâncu 2012a), este slab atestat în textele din secolul al XIX-lea (doar în cele munteneste): „nașul *de* au fost fecior popii” (ARG).

Faptul că *de* cu valoare relativă este folosit și astăzi în graiul muntenesc arată că și în secolul al XIX-lea trebuie să fi fost destul de frecvent în limba populară vorbită în Muntenia (nu și în limba literară, de vreme ce atestările sunt rare).

9.1.3. Cine cu valoare de plural

Valoarea de plural a pronumelui *cine* continuă din secolul anterior, dar este rar întâlnită. În gramatica lui Micu, Șincai [1780] 1980 și în cea a lui Diaconovici Loga [1822] 1973, *cine* e indicat și ca formă de plural, însă Heliade Rădulescu [1828] 1980 face observația că pronumele *cine* se întrebunțează numai la singular. În texte, întâlnim această valoare sporadic, până spre sfârșitul secolului: „*cine au jăfuit, vor plăti săracilor*” (SD8), „*cine ce vom lua la sorocu ce ne vom pune, vom și răspunde*” (*ibid.*), „*toți casnicii și chiar seraiul său s-au răspândit, și de spaima omorului și a sclăviei s-au mistuit unde cine au putut*” (Asachi), „*Dar ia spune-mi, cine sunt îngropați sub piatra aceea de marmoră?*” (Filimon), „*știi pe cine și-a ales gineri cucoana Chirița?*” (Alecsandri).

9.2. Observații asupra valorilor pronomelor relative

La unii autori, *care* este utilizat ca o anaforă rezumativă, cu conținut abstract, reluând conținutul propozițional al unui fragment de text anterior. Această valoare se înregistrează încă de la începutul secolului:

„Târgul au fost slab de tot, *care* altă dată nu s-au pomenit” (SD8); „Deci aceștea, dacă au detorie a zice propovedanie la îngropăciunea morților, să-și aleagă unele dintru acestea, care sunt cu curgere de graiu mai de jos. Întru *care* totuși aceiaia mai vârtos tocma iaste de lipsă a lua aminte, ca, unde să cuvântă ceva cu întrebare, așa să-și tocmească glasul întru cetire, cât ascultătorii să priceapă că iaste întrebare.” (Maior)

Tot o valoare rezumativ-abstractă are relativul și în locuțiunile *drept care* și *care vrea să zică*.

În unele texte, cum ar fi scrisorile cu un stil mai colocvial, *care* are valoarea unui conector desemantizat, fără valoare relativă. El nu reia un antecedent nominal sau propozițional:

„5 april 1784 ... patima durerii capului... Miliortu, cățelu care mi l-ai trimis în trecutu an, au murit; *care* mare anglengea și petrecere dăn vreme făceam cu dănsul.” (SD8); „am căzut cu mare rugăciune de i-am vândut locu de suptu pomi și de supt case, care să cuprinde cu zapis drept tl. 40, adecă patruzeci tocma, care loc este în mahalaoa Bercenilor pă mal lângă sf[ă]nta biserică din Berceni, între unchiaș[ul] Ion Bezdadeanu și între Negoită zet Pană Bocioagă. *Care* și semnele locului să să știe de unde să începe: din drum de la biserică merge până la apă...” (DVT)

Pentru valoarea neutră (anaforic rezumativă sau fără antecedent) se folosesc de-a lungul secolului atât *ceea ce*, cât și *aceea ce*. La unii autori cele două forme

sunt în variație liberă, iar alții folosesc exclusiv una dintre ele. Forma *ceea ce* era gramaticalizată încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Ea se întâlnește destul de frecvent în Prav. Cond. (1780): „încă pentru neurmarea la porunca gospod va pierde și *ceea ce* va da”; „să nu ia zăciuală ci să i se dea pentru osteneala lui o filodorimă, *ceea ce* să va socoti dă către judecată”; „cu aceasta nici judecățile nu să mai conțin, nici *ceea ce* au câștigat dă la judecată nu pot lua săvârșire pricinile lor și pătinescu cu pierderea de vreme”. În acest text, *aceea ce* nu este utilizat deloc. Forma nu era încă foarte răspândită, de vreme ce în textele administrative și economice DVT, ARG, SD6, SD8 nu se întâlnește deloc (după cum nu se întâlnește nici forma *aceea ce*).

10. CONCLUZII

În seria pronumelui *personal* (propriu-zis), în sec. al XIX-lea formele erau cele pe care le cunoaștem din limba contemporană. Variațiile formale întâlnite în unele texte sunt determinate fonetic, reflectând adesea pronunții regionale.

În seria pronumelor de *politețe*, alături de mai vechiul *dumneata*, se folosește și *dumneavoastră*, care imită forme din celelalte limbii romanice (vezi și Cipariu 1869). Uneori, ambele forme se folosesc în același text, pentru același interlocutor. Pronumele *dumneasa* este mai frecvent la genitiv și dativ (sub forma *dumisale*) decât la nominativ și acuzativ. În contextele de nominativ și acuzativ sunt preferate formele *dumnealui* și *dumneaei* (sau variante ale acestora).

În ce privește pronumele de *întărire*, gramaticile înregistrează variabilitatea formelor, dar uneori se indică și faptul că în uz există o tendință de generalizare a unei singure forme (devenită, astfel, invariabilă). Forma cel mai frecvent folosită este *însuși*, care tinde să se invariabilizeze. Această utilizare invariabilă o întâlnim pe tot parcursul secolului, în toate regiunile, în diverse tipuri de texte. Și forma *însăși* este destul de frecvent folosită ca o formă invariabilă, generalizată, la fel ca în secolul anterior. În texte se întâlnesc frecvente abateri de la normele de acord, semn că acordul adjectivului pronominal de întărire nu era un fenomen bine fixat în secolul al XIX-lea. Este de menționat și concurența dintre formele de pers. a III-a f. pl. *însele* și *înseși*. Forma mai recentă *însele* (apărută în secolul al XVIII-lea) se întâlnește la mai puțini autori și, în general, în aceleași texte e mai frecventă forma mai veche, *înseși*. Raportul dintre cele două forme se schimbă spre sfârșitul secolului.

În texte, în majoritatea contextelor, formele de întărire ocupă poziții adjectivale. Pronumele de întărire este uneori detașat de nominalul pe care îl determină, fiind antepus prepoziției („luați pildă *înșine pe noi*” – Prav. Cond.; „să-i iubești ca *însuși pe dumneata*” – DVT).

Alături de formele din seria *însuși*, se mai folosesc forme pronominale de întărire alcătuite cu o particulă finală reflexivă (-și), atașată pronumelor *el*, *sine* și *sie* (*eluși*, *sineși*, *sieși*). Formele din seria *eluși* (*eiș*, *loruși*) se foloseau rar, la începutul secolului, fiind reînviată în unele texte literare spre sfârșitul perioadei. Formele *sineși* și *sieși* sunt atestate în toată perioada și în toate regiunile, dar mai puțin frecvent decât formele din seria *însuși*. La începutul secolului, aceste două forme aveau și referent [+plural], la fel ca alte forme reflexive.

În seria pronumelui *reflexiv*, formele accentuate de persoana a III-a atestate sunt *sine*, *sineși* la acuzativ și *sie*, *șie* (mai puțin frecventă decât *sie*) și *sieși*, la dativ (*sineși* și *sieși* putând avea valoarea formelor pronominale de întărire, în unele contexte). Formele accentuate de persoana a III-a puteau avea și referent [+plural]. Acest tip de utilizare se întâlnește până spre sfârșitul secolului.

În ce privește pronumele *posesive*, înregistrăm o schimbare a raportului dintre formele *mieu* (mai veche) și *meu* (recomandată în unele gramatici, printre care și cea a lui Heliade-Rădulescu [1828] 1980). În Muntenia, *mieu* predomină în textele economice și administrative de la începutul secolului, dar în a doua jumătate a sa, *mieu* nu se mai întâlnește aproape deloc în textele cercetate. În Transilvania, la începutul secolului predomină forma *mieu*. În Moldova, forma *mieu* este preferată în unele gramatici de la începutul și de la sfârșitul perioadei, dar în texte întâlnim mai frecvent forma *meu*. Este de menționat și faptul că forma *său* poate avea referent (antecedent referențial) plural, dar în astfel de contexte este mai frecventă forma *lor*. La singular, raportul dintre formele concurente *său* și *lui* este determinat de diverși factori, de ordin spațial, stilistic și sintactico-semantic. Dacă în secolele anterioare forma *său* era întâlnită preponderent în aria nordică (Berea 1961, Frâncu 2012a), în secolul al XIX-lea forma *său* se generalizează la toți scriitorii (poate și sub influența unor limbi străine). Opoziția dintre *său* și *lui* nu mai este una spațială, ci una de stil (popular vs cult). O oarecare influență asupra raportului dintre cele două forme are și factorul sintactico-semantic, reprezentat de faptul că *său* are la bază o valoare reflexivă. Această distincție semantică, menționată de unii gramaticieni ai vremii, nu se regăsește însă frecvent în texte.

Utilizarea cu acord marcat a lui *al* predomină în ansamblul secolului, utilizarea invariabilă (*a*) fiind ceva mai frecventă în anumite texte din prima parte a secolului, din Transilvania și Moldova. În a doua parte a secolului, utilizarea cu marcarea acordului se întâlnește la autori din toate regiunile. La autorii moldoveni ea poate fi semnul influenței muntenești, având în vedere că în unele texte care încearcă să redea mai fidel particularitățile regionale, întâlnim forma *a*.

În privința lui *cel*, nu întâlnim variații formale prea mari, de-a lungul secolului sau de la o regiune la alta. Se poate remarca acordul în caz destul de frecvent în textele literare.

În seria pronumelui *demonstrativ* de apropiere, sunt mai frecvent atestate formele dezvoltate decât cele simple. Unele forme simple au o circulație regională (de ex. *ist*, în Moldova) sau sunt foarte rar întâlnite în texte (*est*, *cest*). Utilizarea formelor cu particula finală *-a* ca adjective postpuse și ca pronume nu se fixează decât spre sfârșitul perioadei. La seria formelor de depărtare, în unele gramatici sunt indicate și formele scurte, alături de cele lungi, dar în general se menționează că formele scurte nu sunt literare. Formele lungi fără *a*- inițial sunt mai frecvente în aria nordică și mai ales în textele care se apropie de limba literară. Ele sunt atestate de la începutul până la sfârșitul secolului. În ce privește concurența dintre forma analogică *acelei* și forma veche *acei(i)* la f. sg. G-D, se observă o preferință clară pentru forma *acelei* la scriitorii incluși în corpusul cercetat. La demonstrativul de identitate, seria *acestași* are atestări cu precădere în prima jumătate a secolului, cu totul sporadic din a doua jumătate. Mult mai frecvente sunt formele construite de la demonstrativul de depărtare (*același*), atestate în tot secolul, în toate tipurile de texte.

În ce privește pronumele *nehotărâte*, remarcăm mai multe fenomene: forma adjectivală *toatei* se întâlnește sporadic de-a lungul secolului, în texte muntenesti și ardelenesti. Forma de m. sg. G *totului* se întâlnește în sintagma *cu totului* și în locuțiunea *cu/în totului tot*. Forma *tuturilor* (pl. G), creată prin analogie cu pluralul substantivelor articulate hotărât, inițial un fenomen regional muntenesc, a fost normată ca formă literară de Heliade Rădulescu [1828] 1980. Ea se întâlnește de-a lungul secolului, alături de forma generală *tuturor*, în textele din zona muntenescă, dar și în publicistica lui Eminescu. La genitiv-dativ plural, forma *tuturora*, cu particula deictică *-a*, se întâlnește destul de rar, de-a lungul secolului, în toate regiunile.

Pe lângă formele *una*, *unele* se întâlnesc rar, la începutul secolului, și formele care nu au încorporat articolul (*ună*, *une*). Forma pronominală *altă* este întâlnită mai ales în prima jumătate a secolului și îndeosebi cu valoare neutră. Pronumele *unul* și *altul* sunt lipsite uneori de particula finală *-a* la cazul genitiv sau dativ: „*unui* ca acelaia să nu i să dea ascultare” (Prav. Cond.).

Pronumele *neștine* continuă să fie folosit în prima parte a secolului. Atestările, în toate regiunile, sunt puține. Varianta *nescine* apare cu totul sporadic în textele din secolul al XIX-lea.

Cu foarte puține excepții, pronumele și adjectivele pronominale din seria *nescai*, *niscai* sunt întâlnite, în general, în prima parte a secolului, mai ales în textele non-beletristice. În general, aceste forme au valoare adjectivală, rar pronominală. Formele din seria *niscai* cuprind și forme extinse cu particula *-va* (*niscaiva*), uneori și cu particula *-și* (*niscaivaș*, *niscaivași*). Este întâlnită și forma *niscari*, mai apropiată de etimon (*nescio qualis*), extinsă uneori cu particula *-va* sau cu particula *-ș(i)*.

Formele *cinevași*, *cevaș* și *cevași* se întâlnesc mai ales în prima parte a secolului, în documentele administrative și economice.

Pronumele și adjectivele nehotărâte compuse cu *veri-* sunt atestate, în general, la începutul secolului, în Muntenia. Componentele nu erau încă pe deplin sudate („să-i apucați cu strânsoare, *veri dă ce treaptă va fi*” – Prav. Cond.).

În seria cu *fie*, *fieș(i)-*, *fite-*, *fiecare* este aproape general, *fiecine*, *fiece*, *fieștecare* și *fieșcare* sunt mai puțin frecvente. *Fieștecine*, *fieșcine*, *fieșce*, *fitecine* și *fitece* sunt rar atestate.

Pronumele și adjectivele compuse cu *măcar* sunt atestate la începutul secolului, în Transilvania (destul de rar), și la Eminescu, sporadic. *Măcar ce* (*măcarce*) este compusul cel mai frecvent din această serie. Procesul de sudare a formelor componente nu este încheiat.

Cele mai întâlnite forme ale pronumelui *negativ* de tip *nimeni* sunt *nimeni*, *nimenea*, *nime* și *nimene*, la N–A, și *nimărui*, *nimănu* la G–D. Dintre acestea, *nimenea*, *nime*, *nimene* și *nimărui* au o circulație mai restrânsă, chiar sporadică. Alături de forma generală *nimic(a)*, mai circulă în această perioadă și formele *nimică*, *nemic*. În seria formelor de tip *niciunul*, primul element are forma *nice* în Transilvania, în prima jumătate a secolului.

În prima jumătate a secolului, utilizarea formelor variabile sau invariabile ale pronumelui *relativ / interogativ care* oscilează mult, în aceeași regiune, uneori la același autor. La scriitorii munteni din secolul al XIX-lea, este mai frecventă forma invariabilă (*care*), iar unele forme variabile nu sunt deloc folosite. În Transilvania, în prima jumătate a secolului, gradul de invariabilitate diferă de la un text la altul,

iar în Moldova, pe tot parcursului secolului predomină formele invariabile, în limba literară. Pronumele relativ *de*, deși slab atestat în textele pe care le-am cercetat, continuă să fie folosit în aria muntenească. Ca o mențiune de uz, se poate observa că pronumele *cine* putea impune acordul la plural verbului-predicat.

SURSE

- Alecsandri [1842–1884] – Vasile Alecsandri, *Opere*, vol. I–X, București, Editura Minerva, 1966–1985.
- Alexandrescu [1847] – Grigore Alexandrescu, *Fabule și alte scrieri*, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- Alexandrescu [1842–1863] – Grigore Alexandrescu, *Opere*, București, Editura Minerva, 1972.
- ARG [1779–1842] – *Acte românești și câteva grecești din arhivele Companiei de Comerț Oriental din Brașov*, publicate cu o introducere despre istoria companiei de N. Iorga, Vălenii de Munte, s.n., 1932.
- Asachi [1811–1846] – Gheorghe Asachi, *Opere*, ediție critică și prefață de N. A. Ursu, București, Editura Minerva, 1973.
- Bălcescu [1861–1863] – Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, prefață și note finale de Paul Cornea, București, Editura Tineretului, 1967.
- Brezoianu [1848] – Ioan Brezoianu, *Învățătorul primar sau povețe și sfătuiri pentru a pregăti pe învățătorii primari la cariera lor și a-i călăuzi în lucrarea funcțiilor lor. Tradus din franțuzește de domnu Brezoianu, profesor*. București, Tipografia lui C. A. Rosetti și Vinterhalder, 1848.
- Budai-Deleanu [1800–1812] – Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, Chișinău, Litera Internațional, 2001.
- Caragiale [1873–1910] – Ion Luca Caragiale, *Opere*, București, Editura Minerva, 1971.
- Cârlova [1828] – Vasile Cârlova, *Ruimurile Târgoviștii*, Craiova, Scrisul Românesc, 1975.
- Cârlova [1827–1831] – Vasile Cârlova, *Poeziile*, București, Editura Ziarului „Universul”, 1942.
- Civilizația [1837] – *Cuvânt la sfârșitul anului școlar 1836-1837: Civilizația*, în „Muzeul național”, II, 1837, nr. 4, p. 31–38 (în format electronic la adresa <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/isar/92.htm>)
- Codul Calimah* [1833] – *Codul Calimah*, ediție critică, Editura Academiei RPR, București, 1958.
- Conachi [1822–1827] – Costache Conachi, *Scrieri alese*, București, Editura pentru Literatură, 1963.
- Creangă [1874–1880] – Ion Creangă, *Opere I–II*, ediție îngrijită, note, variante, glosare și bibliografie de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, București, Editura Minerva, 1970.
- Doc. Ec. [1800–1850] – *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800–1850*, culese de J. Cojocaru, vol. I, [București], Editura Științifică, 1958.
- DVT [1782–1833] – *Documente de pe Valea Teleajenului*, ed. Nicolae Iorga, Vălenii de Munte, Tipografia „Datina Românească”, 1925.
- Eminescu [1866–1883] – Mihai Eminescu, *Opere*, București, Editura Național, 2011.
- Filimon [1857–1863] – Nicolae Filimon, *Opere*, București, Editura Minerva, 1975–1978.
- Gane [1868] – Nicolae Gane, *Comoara de pe Rarău*, București, Editura Minerva, 1971.
- Gane [1873] – Nicolae Gane, *Domnița Ruxandra*, Iași, Editura Librăriei Frații Saraga, 1873.
- Gane [1867] – Nicolae Gane, *Fluierul lui Ștefan*, în „Convorbiri literare”, anul I, nr. 3, 1 aprilie 1867.
- Gane [1870] – Nicolae Gane, *Privighetoarea Socolei*, Iași, Junimea, 1990.
- Ghica [1879] – Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Editura Minerva, 1976.
- Golescu [1826] – Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Golești, făcută în anul 1824, 1825, 1826*, ed. Petre V. Haneș, București, Editura Minerva, 1915 și ed. Nerva Hodoș, București, 1910.
- Gorjan [1837, 1838] – I. Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologicești arabești, pline de băgări de seamă, și de întâmplări foarte frumoase și de mirare...* [Vol.] III–IV, [București], vol. III: 1837, vol. IV: 1838.
- Hasdeu [1864] – Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Micuța*, București, Editura Biroului Universal, 1923.
- Hasdeu [1867] – Bogdan Petriceicu, *Răzvan și Vidra*, București, Albatros, 1979.
- Hasdeu [1865] – Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Ioan-Vodă cel cumplit*, București, Editura Minerva, 1978.
- Heliade Rădulescu [1830–1872] – Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, I–IV, București, Editura pentru Literatură, 1967–1985.

- Hurmuzaki [1839–1849] – *Documente privind istoria României*, Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, București, Editura Academiei Române, 1962–1974.
- Ionescu [1854] – R. Ionescu, *Cânturi intime*, București, Librăria lui Daniilopolu, 1854.
- Ispirescu [1892] – P. Ispirescu, *Legende sau basmele românilor. Adunate din gura poporului*, București, Tipografia Academiei Române, 1892.
- Kogălniceanu [1837–1891] – Mihail Kogălniceanu, *Opere*, București, Editura Academiei R. S. România, 1974.
- Kretzulescu [1843] – N. A. Kretzulescu, *Manual de anatomie descriptivă*, tipărită cu cheltuiiala din Economile Casei Spitalului Sf. Panteleimon, București, Tipografia lui Eliade, 1843.
- Litinschi [1853] – D. Litinschi, *Manual de agronomie practică pentru Moldova*, Iași, Tipografia Buciumului român, 1853.
- Maior [1783–1819] – Petru Maior, *Scrieri*, I–II, ediție critică alcătuită de Florea Fugariu. Prefață și tabel cronologic de Maria Protase, București, Editura Minerva, 1976.
- Maiorescu [1874] – Titu Maiorescu, *Critice*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
- Meitani [1860] – George Meitani, *Cânturi intime*, București, Imprimeria Anunțătorului Român Hanu Greci, 1860.
- Missail [1839] – A. Missail, *Precurtare de astronomie populară*, tradusă din franțuzește. Cu figuri, București, Tipografia lui August Ruof, 1839.
- Mumuleanu [1820–1837] – Barbu Paris Mumuleanu, *Scrieri*, București, Editura Minerva, 1972.
- Negruzzi [1840] – Costache Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu*, Editura pentru Literatură, 1966.
- Negruzzi [1829–1840] – Costache Negruzzi, *Nuvel și schițe*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.
- Odobescu [1860 / 1874] – Alexandru Odobescu, *Mihnea Vodă cel Rău. Doamna Chiajna. Pseudo-Kineghetikos*, București, Editura 100+1 Gramar, 1997.
- Papazoglu [1891] – Dimitrie Papazoglu, *Istoria fondărei orașului București*, București, Editura Minerva, 2000.
- Prav. Cond. [1780] – *Pravilniceasca Condică* (1780), București, Editura Academiei Române, 1957.
- Ruset [1831] – D. I. Ruset, *Eraclie Împărat al Răsăritului*. Tragedie în cinci acturi de Corneille și tradusă din franțuzește de D. I. Roset, 1831.
- Russo [1850] – Alecu Russo, *Cântarea României*, București, Editura Minerva, 1971.
- Russo [1855] – Alecu Russo, *Cugetări*, București, Editura Minerva, 1977.
- Russo [1840–1850] – Alecu Russo, *Scrieri*, București, Editura Minerva, 1910.
- SD6 [1778–1833] – *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, *Cărți donești, zapise și răvașe*, ed. Nicolae Iorga, București, Editura Ministerului de Instrucție, 1901–1914.
- SD8 [1778–1832] – *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VIII, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiană Hași Pop*, publicate cu note genealogice asupra mai multor familii de N. Iorga, București, Editura Ministerului de Instrucție, 1901–1914.
- Serrurie [1858] – Grigorie Serrurie, *Collecțiune de poezii scrise în esiliu*, București, Imprimeria Nifon Mitropolitul, 1858.
- Sion [1848 / 1857] – George Sion, *Din poeziile lui George Sion*, București, Imprimeria Națională a lui Josif Romanov et Comp., 1857; *Correspondența lui Gheorghe Sion cu George Bariț* [1], Cernăuți, 1848.
- Slavici [1871–1924] – Ioan Slavici, *Opere*, București, Univers Enciclopedic, 2004–2010.
- Stamati [c. 1783–1869] – Constantin Stamati, *Scrieri*, Chișinău, Știința, 1993.
- ȘA I [1779–1861] – *Școala Ardeleană*, vol. I, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, f. l., Editura Albatros, [1970].
- Șincai [1811] – Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu; prefață și note de Manole Neagoe, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- I. Văcărescu [1830–1848] – Iancu Văcărescu, *Opere*, București, Editura Minerva, 1985.
- Văcărescu [c. 1740–1797] – Ienăchiță Văcărescu, în *Poezii Văcărești*, București, Editura Albatros, 1974.
- Vorobchievici [1869] – Isidor Vorobchievici, *Manual de armonia musicală*, Cernăuți, Tipariul lui Rudolf Echardt, 1869.

NUMERALUL

1. NUMERALUL CARDINAL	174
1.1. Formele numeralului cardinal	174
1.2. Flexiunea numeralului cardinal	174
1.3. Topica numeralului cardinal	175
2. NUMERALUL ORDINAL	175
2.1. Formele numeralului ordinal	175
2.2. Flexiunea numeralului ordinal	177
2.3. Topica numeralului ordinal	178
3. NUMERALUL COLECTIV	178
3.1. Formele numeralului colectiv	178
3.2. Flexiunea numeralului colectiv	179
3.3. Topica numeralului colectiv	179
4. NUMERALUL FRAȚIONAR	179
4.1. Formele numeralului fracționar	179
4.2. Numeralul fracționar la cazurile oblice	180
5. NUMERALUL MULTIPLICATIV	181
5.1. Formele numeralului multiplicativ	181
5.1.1. Forme derivate	181
5.1.2. Forme neologice	181
5.1.3. Structuri comparative cu valoare multiplicativă	181
5.2. Numeralul multiplicativ la cazurile oblice	181
6. NUMERALUL DISTRIBUTIV	182
6.1. Formele numeralului distributiv	182
6.2. Flexiunea numeralului distributiv	182
7. NUMERALUL ADVERBIAL	182
7.1. Tiparul [o dată / oară, de + numeral cardinal + ori]	182
7.2. Numeral ordinal + oară / dată	182
7.3. Numerales ordinale utilizate cu valoare adverbială	182
8. CONCLUZII	183

NUMERALUL

În secolul al XIX-lea, clasa numeralului prezintă puține particularități față de perioada anterioară în ceea ce privește inventarul și utilizările. Se impun totuși câteva observații cu privire la tendința de consolidare și de impunere a unor forme sau la cea de abandonare a altora.

1. NUMERALUL CARDINAL

Formele numeralului cardinal sunt, în linii mari, aceleași ca în secolul anterior. Se remarcă unele deosebiri legate de aspectul fonetic și de concurența formelor *patrusprezece* – *paisprezece*, *șasesprezece* – *șaisprezece*, *șasezeci* – *șazeci*.

1.1. Formele numeralului cardinal

Primul numeral din seria numeralelor cardinale, utilizat cu valoare adjectivală, are la feminin formele variante *o* și *una*. Forma *una* în locul lui *o* este întâlnită în special în textele comercial-administrative: „*una* sticlă spartă” (Doc. Ec. I), dar apare și în textele literare: „*una* mie odăi” (Golescu), „*una* grijă să poarte” (Budai-Deleanu).

Numeralul cardinal *trei* apare uneori și cu forma de feminin *trele*, de regulă în structura numeralului colectiv și a celui distributiv, după cum atrag atenția Heliade-Rădulescu (1828: 31), Munteanu (1860: 31) și Cipariu (1877: 121–122; 232): „câte *trele* ocnile” (Doc. Ec. I), și, mai rar, în alte structuri: „fericea astor *trele*” (Pann).

Forma *mie*, folosită frecvent ca plural în prima parte a secolului: „*trei mie* dă piei de oae” (Iorga), „*vite moarte de boală dooăzeci și patru de mie* opt sute șaptezeci” (Doc. Ec. I), este puternic concuroasă de forma *mii* în a doua parte a secolului: „șapte sute șazeci dă *mi*” (Doc. Ec. I).

Numeralul cardinal „14” este folosit frecvent cu forma păstrată *patrusprezece* până la sfârșitul secolului: „până la vârstă de ani *patrusprezece*” (PC), „*lei trei sute optzeci și opt mii șazeci și șapte, parale patrusprezece*” (Doc. Ec. II), „*cele patru-sprezece bucăți*” (Slavici). Forma scurtată *paisprezece* este atestată mult mai rar: „*ghiulele de paisprezece oca*” (Bălcescu).

Numeralele „16” și „60” circulă până la finalul secolului cu ambele serii de forme – cele păstrate, *șasesprezece* și *șasezeci*, precum și cele scurte, analogice, *șaisprezece*, *șazeci*: „*șaisprezece* recruți” (Doc. Ec. II), „*șase-sprezece* ani cel puțin” (Brezoianu), „*șasesprezece* rochii” (Slavici).

1.2. Flexiunea numeralului cardinal

Cazurile oblice se exprimă analitic, cu prepozițiile *a* și *la*: „*mâna a zece săteni*” (Doc. Ec. I), „*el porunci la trei* regimente” (Bălcescu).

În textele consultate, apare sporadic forma de genitiv-dativ *duor*: „pentru mândria *duor* sau a trii” (Budai-Deleanu).

1.3. Topica numeralului cardinal

În textele comercial-administrative, se observă postpunerea adjectivelor numerale și a numeralelor compuse față de substantivul pe lângă care stau. Acest fapt determină, în a doua situație, neexprimarea prepoziției *de*: „parale 8 pă zi” (Doc. Ec. I), „poște *trei*” (Golescu), „de acia și până în Cluj, poște *șase*” (Golescu), „plătindu-se și darul anual *câte lei douăzeci și unu*” (Doc. Ec. II).

Utilizarea prepoziției *de* ca element de legătură între numeral și substantivul care îi urmează este ezitantă în textele științifice: „una sută *cincizeci mii galbeni*” (Doc. Ec. II).

Rareori, am remarcat prezența prepoziției *de* în situații în care numeralul se leagă direct de nominalul ce urmează: „unii lucrează 104 *de zile* pe an” (Golescu).

În unele situații, în prima parte a secolului, numeralul cardinal cu valoare substantivală succede numele lunii în exprimarea datelor calendaristice: „de la april 23” (Doc. Ec. I), „iulie 16” (Doc. Ec. II).

2. NUMERALUL ORDINAL

În gramaticile secolului, inventarul de numerale ordinale este, în linii mari, comun cu cel actual: *întâi, întâia(și), primul, prima, al(u) doilea, a doua, al(u) treilea, a treia* etc.

2.1. Formele numeralului ordinal

Cipariu (1877: 234) consemnează existența a două forme pentru masculin, cu sau fără *-a* final: *al doile, -lea, al treile, -lea, al patrul, -lea, al cincile, -lea, al siesale, -lea, al sieptele, -lea, al optul, -lea, al nouele, -lea* etc. Formele *al patrul, al optul*, menționate de Cipariu, nu se mai întâlnesc în textele din secolul al XIX-lea.

Paradigma numeralului *întâi* predomină în prima jumătate a secolului, față de corespondentele *prim(ul), prima, primii, primele*, care se întâlnesc mai des în a doua jumătate a secolului.

Forma *întâi* se întâlnește, ca și astăzi, cel mai frecvent cu valoare adverbială: „mai *întâi* se orânduiesc” (Doc. Ec. I), „am scris *întâi* ca să ne trimiteți” (Doc. Ec. I).

Adjectivul numeral *întâi* apare atât în antepoziție, precedat de *cel*, cât și în postpoziție față de substantive de genul masculin: „cel *întâi* șezătoriu” (Maior), „basul fundământal al tactului *întâi*” (Vorobchievici). Antepus substantivului, apare forma articulată *întâiul*: „*întâiul* căpitan” (Doc. Ec. II), „*întâiul* sobor ce s-au făcut la Nicheia” (Maior).

Cu formă invariabilă, numeralul *întâi* apare frecvent, precedat de elementul *cea* sau *cele*, antepus substantivelor de genul feminin: „cele mai *întâi* întâmplări” (Buznea), „cea *întâi* boală” (Litinschi).

Numeralul *întâi* apare folosit invariabil și în postpoziție față de un substantiv de genul feminin: „întâmplarea *întâi*” (I. Creangă), „vama *întâi*” (Iorga), „Cleopatra *întâi*, a doua, a treia, a patra” (Bolintineanu).

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, este frecventă folosirea structurii cu valoare pronominală sau adjectivală (*cea din întâi*, care a precedat apariția formei aglutinate (*cea dintâi*: „de pe fața *cea din întâi* a numărului”, „*cea din întâi* din părțile cele neschimbătoare”, „plecării *cei din întâi*” (Eustatievici Brașoveanu).

În prima parte a secolului, numeralul *întâi* se întâlnește în construcția cu substantiv nearticulat *zi întâi*, folosită pentru a desemna prima zi a lunilor calendaristice: „*zi întâi* ale aceștii luni mai” (Doc. Ec. I), „de la *zi întâi* de iunie” (Doc. Ec. I).

Forma *întâia* este întâlnită frecvent în antepoziție: „*întâia* întoarcere a acordului” (Vorobchievici), „numerile din *întâia* linie” (Ghica, Sturdza). Situațiile în care apare în postpoziție sunt rare: „jumătatea *întâia* a sunării” (Vorobchievici). În prima parte a secolului circulă și forma *întâiaș(i)*, care se întâlnește mai ales în structura numeralului adverbial: „după *întâiaș* osândă” (PC), „*întâiași* dată” (Doc. Ec. II).

Deși menționate de gramatici, formele de plural *întâii* și *întâiele*, folosite destul de frecvent în perioada anterioară, sunt acum sporadice: „*întâiele* învățături” (Brezoianu).

Prim și *primă* apar în a doua parte a secolului cu precădere în textele științifice: „acordul *prim*” (Vorobchievici), „chinurile unui *prim* amor” (Filimon), „treaptă *primă*” (Vorobchievici). Mult mai frecvente sunt formele articulate antepuse substantivului, *primul* și *prima*: „atestat de *primul* grad” (Brezoianu), „*primul* sistem rectangular” (Ghica, Sturdza).

Cipariu (1877: 123) notează în legătură cu formele *prim*, *primă*: „*primu* a remasu numai în *prima-vera*, adverbialul *dea prim'a* la celi vechi, *veru primariu*, *cale primariu*”.

În relația cu un substantiv, numeral *dintâi* este folosit, postpus sau antepus, cu formă invariabilă pe tot parcursul secolului: „treapta *dintâi*” (PC), „sămnul *dintâi*” (Vorobchievici). Mai frecvent, se asociază cu demonstrativele *cel*, *cea*, *cei*, *cele*: „*cele dintâi* trei *tomuri*” (Buznea), „*cele dintâi* cunoștințe” (Brezoianu). *Dintâi* este folosit și cu valoare adverbială: „nu-i mai era acum așa de urât ca *dintâi*” (Creangă).

Forma *dintâia* se întâlnește rar, ca antepusă substantivului pe lângă care stă: „boieri mari mazâli *dintâia* treaptă” (PC).

Numeralele ordinale în *-le* alternează cu cele în *-lea*, mai ales în prima parte a secolului. Formele în *-le* sunt întâlnite mai ales la scriitorii moldoveni și, sporadic, la cei transilvăneni: „*al doile* chip” (Litinschi), „în tactul *al doile*” (Vorobchievici), „spațiul dintre tonul *al patrule* și *al șeptele*” (Vorobchievici), „să să osăbească de la *al doile* văr” (Budai-Deleanu).

În Muntenia se generalizează formele în *-lea* încă din prima parte a secolului: „Vel dvornic *al treilea*” (Doc. Ec. I), „*al treilea* civert” (Doc. Ec. II), „până la sfârșitul anului *al doilea*” (Kretzulescu).

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, numeralul ordinal continuă să fie utilizat invariabil, antepus sau postpus unui substantiv de regulă nearticulat, în construcții de tipul: „dintre judecătorii de-*al doilea* treaptă” (PC), „de la cele de *al doilea* stare” (Doc. Ec. I), „*al doilea* poruncă” (Doc. Ec. I), „*cea de al treilea* îngrijire” (Golescu), „*al doile* soție” (Buznea). Uneori, între numeralul ordinal,

postpus sau antepus, și substantiv se interpune prepoziția *de*: „treapta *de-al doilea*” (PC), „să să trimiță porunci *de-al doilea*” (Doc. Ec. I), „întru viață *de al doilea*” (Gorjan), „în cazul *de întâi*” (Budai-Deleanu); „această *dă al doilea oca*” (Doc. Ec. II).

Tiparul în care prepoziția *de* precedă numeralul ordinal este foarte vechi; acesta apare încă din secolul al XVI-lea: „bucate multe în multe clipure sânt, ce den ceale dentâi și *de al doilea rând ei se satură*” (Coresi, în DLR), „născutul *de-a prima* asinului schimbă-l pre oaie” (PO, în DLR). Despre structura cu numeral invariabil precedat de prepoziția *de – de-al doilea* – în DLR (Litera D, tomul I, partea a III-a, D-Deînmulțit) se precizează că este folosită cu sensul adverbial de „pentru a doua oară”. Fenomenul neutralizării opoziției de gen este discutat de Neagoe și Vulpe (1994); acesta corespunde, de fapt, trecerii numeralelor compuse cu „oară” din grupul verbal în grupul nominal (adverbializarea numeralului): „a(l) doilea oară” > „a(l) doilea”.

În textele din secolul al XIX-lea, în special la scriitorii moldoveni, se întâlnesc și numerele ordinale cu formă hibridă: „la cea de *a patrulea parte*” (Golescu), „la întâmplarea *a douălea*” (Gheorghe Lazăr apud Creangă 1968: 66), „analoghia întâmplării *a treilea*” (Gheorghe Lazăr apud Creangă 1968: 126), „într-*a cincilea* zăci de mii” (Gheorghe Lazăr apud Creangă 1968: 126), „o *a patrulea* considerație” (Brezoianu).

Asupra acestor forme atrage atenția și Cipariu (1877: 124): „după usuul mai nou, tote s’au redusu la una forma, pr. *alu patru-lea, alu optu-lea*, seau chiar si foră *lu* de in a-ante: *a’ patru-lea, a’ cinci-lea* etc”.

Spre sfârșitul secolului se constată folosirea numeralelor ordinale însoțite de determinanții nedefiniți *un, o*: „*un al doilea* din colecțiunea d-lui Cipar” (Hasdeu), „*un al treilea* exemplu” (Hasdeu).

Părerile cercetătorilor diferă în ceea ce privește originea și vechimea acestei structuri. Pe de o parte, Iordan (1947: 329) precizează că acest tip de construcții sunt, de fapt, calcuiri după franceză sau germană. Pe de altă parte, Frâncu (1984) arată că acest tipar nu caracterizează numai registrul cult al limbii, datând încă din secolul al XVI-lea.

Forme neologice precum *secund(ă), terț(ă)* etc. apar rar, în a doua jumătate a secolului, mai ales în textele științifice: „*terța* conjugăciune” (Codru-Drăgușanu); „irregulariele *terței* și *cartei* conjugăciuni” (Codru-Drăgușanu), „*secunda* linie” (Hasdeu).

2.2. Flexiunea numeralului ordinal

Numeralele *prim(ul), secund(ul), terț(ul)* etc. exprimă cazurile oblice sintetic: „sfârșitul *primului* trimestru” (Eminescu), „se prezintă *primei* vederi” (Eminescu).

Rar folosite la cazurile oblice, formele *întâi(ul), întâia, întâii, întâiele* pot exprima cazurile oblice atât sintetic, cât și analitic, prin asocierea cu determinanții *cel, cea, cei, cele*: „isvorul îndreptei *întâei* limbi latine” (Maior), „notariul *întâiului* Bela” (Maior), „în zilele împăratului grecilor, Alexie Comnin, *celui întâiu* cu numele acesta” (Maior).

La cazurile oblice, numerele ordinale în a căror structură intră *al* sau *a*, dar și numerele *întâi, dintâi* se asociază cu *cel, cea* și, în cele mai numeroase cazuri, cu prepoziția *de*: „pe cel de-al doilea de coada *celui* întâi, pe cel de-al treilea de

coada *celui* al doilea, pe cel de-al patrulea de coada *celui* al treilea” (Creangă), „după asemănarea *cele*i dintâi” (Creangă), „numărătorul frângerii *cei* dintâi” (Gheorghe Lazăr apud Creangă 1968: 66).

Se renunță, așa cum notează și Cipariu (1877: 123), la exprimarea cazurilor oblice și prin flexiunea elementului component – numeral cardinal: „La celi vechi, se afla și unele casure plurale, care adi nu se mai audu, pr. *ai doiloru-mi veri*”.

2.3. Topica numeralului ordinal

Pentru topica numeralelor simple și a formelor aglutinate *dintâi*(ul), *dintâia*, vezi supra 2.1.

În cele mai multe situații antepuse substantivului – „sămânța pe *al doilea* an” (Doc. Ec. II), „prin *al treilea* jalbă” (Doc. Ec. II), numeralele ordinale de la *doi* în sus pot apărea și postpuse: „următorul tom *al patrulea*” (Gorjan), „optava *a treia* și *a patra*” (Vorobchievici). Numeralele neologice apar doar antepuse substantivului: „*primul* paragraf cu care debutai” (Eminescu).

3. NUMERALUL COLECTIV

3.1. Formele numeralului colectiv

Doar unele gramatici inventariază formele numeralului colectiv – *ambele*, *ambii* și corespondentele lor nearticulate, *ambi* (*îmbi*), *ambe* (*îmbe*), precum și formele compuse *amândoi*, *amândouă*.

Pentru un grup de doi membri, se folosesc formele vechi *îmbi*(i), *îmbe*(le) mai ales în prima parte a secolului. Corespondentele lor neologice *ambi*(i), *ambe*(le) predomină în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ca frecvență, colectivele *amândoi*, *amândouă* sunt cel mai des întâlnite pe tot parcursul secolului.

Dintre formele menționate mai sus, cele simple apar de obicei articulate: „*ambele* Principate” (Doc. Ec. II), „deosebirea între *ambele* coarde” (Vorobchievici), „*îmbele* feciele” (Ghica, Sturdza). Mai puțin frecvent, se întâlnesc, până spre finalul secolului, și formele nearticulate – *îmbi*, *ămbi*, *îmbe*, *ămbe*, urmate, în cele mai multe cazuri, de un substantiv articulat: „o bătaie sângeroasă de *ambe* părțile” (Bălcescu), „*îmbe* oștile” (Maior), „*ămbe* genurile” (Codru-Drăgușanu), „*ămbi* numerii” (Codru-Drăgușanu), „școlarii de *ambe* sexe” (Eminescu).

Amândoi și *amândouă* se întâlnesc cel mai adesea antepuse substantivului: „de la *amândoi* stăpâni aceia” (PC), „*amândoi* anii” (Doc. Ec. II), „*amândouă* vocile” (Vorobchievi). În poezii, numeralele colective apar postpuse substantivului: „grumazul i-l cuprinde cu brațele-*amândouă*” (Eminescu).

Pentru un grup de trei sau de mai mulți membri, se folosesc mai multe tipuri de structuri.

• Formații cu *câteș*(i): „*câteștrei* acești ani” (Doc. Ec. I), „ne duserăm *câteșipatru*” (Gorjan). De asemenea, se întâlnesc numerale colective formate din *câte* și numeral cardinal, nementionate în gramaticile secolului al XIX-lea: „*câțetrei* amurezi” (Gorjan), „*câțetrel*e despărțituri ale Dunării” (Golescu).

• Formații cu *tus*-: „ca să meargă *tustrei* la Sathmar” (Bălcescu), „în *tuspatru* părți ale lumii” (Alecsandri), „pornesc ei *tusșase* înainte” (Creangă).

Numeralele colective compuse cu *tus-* apar, rareori, și articulate, când au valoare adjectivală: „ce slujbe au făcut țarei *tustreii* mei răposați”? (Alecsandri).

• Structuri de tipul *toți / toate* și numeral cardinal: „*toate trei sau patru* vocile” (Vorobchievici).

3.2. Flexiunea numeralului colectiv

Cazurile oblice se exprimă prin flexiune la formele *îmbi(i)*, *ămbi(i)*, *ambi(i)*, *amândoi*: „oblăduire *îmbelor* Prințipaturi” (Doc. Ec. II), „paguba *ambelor* părți” (Eminescu). Adjectivele numerale *amândoi*, *amândouă* au uneori la cazurile oblice forma *amândurora*: „*amândurora* părților de față” (PC), „cu pierderea *amândurora* fiilor tăi” (Buznea), însă mai frecvent întâlnită este forma *amânduror*: „*amânduror* părților” (Vorobchievici).

Pentru celelalte tipuri de forme, marcarea la cazurile oblice se realizează prepozițional, la cazul genitiv cu *a* și la cazul dativ cu *la*: *a tustrei*, *la toți cinci*, *a căteșitrei* etc: „declanația a *tustrele* acelor articule” (Budai-Deleanu).

Accidental, marcarea la cazurile oblice se realizează sintetic, prin flexiunea elementului *câte*: „Salutare *cător* trei!” (Eminescu).

3.3. Topica numeralului colectiv

Cu excepția numeralului *amândoi*, care are topică liberă – „părinți dumitale *amândoi*” (Gorjan), „ochii *amândoi* săriră” (Eminescu), „*amândouă* brațele” (Eminescu) –, celelalte numerale colective apar doar în antepoziție.

4. NUMERALUL FRAȚIONAR

Găitănanu (1992, ms.) și Carabulea (1958) menționează că numeralul fracționar s-a fixat cel mai târziu în limbă. Gramaticile de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Văcărescu 1787) nu consemnează categoria numeralului fracționar. În gramaticile secolului al XIX-lea, formele numeralului fracționar apar consemnate doar la Diaconovici Loga (1822).

4.1. Formele numeralului fracționar

Dintre formele enumerate de Diaconovici Loga (1822 [1973]: 79), multe sunt calchiate după franceză, așa cum menționează și Carabulea (1958: 136): „*un trier*=1/3, *un pătrariu*=1/4, *un cinceriu*=1/5, *un șeseriu*=1/6, *un șepteriu*=1/7, *un optariu*=1/8, *un noeriu* = 1/9, *un zeceriu* = 1/10”, după modelul franțuzesc – *un tiers*, *un quart*, *trois-quarts*.

Dintre formele menționate de Diaconovici Loga, în uz se întâlnesc doar *jumătate* și, rareori, forma *pătrar(iu)* – „după cinci *pătrare* de oară am ajuns la sihăstrie” (Negruzzi). Pentru numeralele care au numărătorul mai mare de o unitate, Diaconovici Loga (1822 [1973]: 79) consemnează forme ca *doi cinceriu*=2/5, *trei optariu*=3/8, care nu se întâlnesc în textele consultate.

Până spre sfârșitul secolului, modalitățile de exprimare a numeralului fracționar sunt, așa cum arată și manualele de aritmetică, oscilante. La Gheorghe Lazăr (apud Creangă 1968: 89) se precizează: „Frângerile de zece nu sunt alta decât un feali de

frângeri, care au în loc de numitor tot zeci, adică 3/10, 7/100, 5/1000 ș.c.l., și să zice: *trei a zăcea parte sau trei din zece, șapte din o sută, cinci din o mie*". La Gheorghe Asachi (apud Carabulea 1958: 136) se precizează că „fracțiile $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ să rostesc: *o jumătate, o triime, o pătrime*. Numitorii acelor ce sunt dedesupt ieu finala de *-ime* încât se zice *o triime, trii cincimi*". La Popp (1863: 29) se menționează că fracția $\frac{5}{6}$ se citește *cinci a șasea*, iar fracția $\frac{1}{2}$, *o jumătate*. Aceeași modalitate de exprimare se regăsește și la Eliade (1876: 91), unde se exemplifică prin formele *cinci a opta* (pentru fracția $\frac{5}{8}$), *trei a patra* (pentru fracția $\frac{3}{4}$) etc. Pentru fracția $\frac{1}{2}$ se menționează și forma *una a două*. La Melik (1881), se menționează că „fracțiile $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ se cetesc „*un douim, una supra două sau una a două; trei pătrimi, trei supra patru sau trei a patra*".

Carabulea (1958: 136) enumeră și alte modalități de citire a numeralului fracționar, cu ajutorul substantivului „parte”, precum: *doao părți de trei* (pentru fracția $\frac{2}{3}$), *trei părți de patru* (pentru fracția $\frac{3}{4}$) sau *de două ori a cincea parte* (pentru fracția $\frac{2}{5}$) etc.

Formațiile în *-ime* nu se întâlnesc în textele din prima jumătatea a secolului; acestea încep să fie folosite mai ales în textele științifice de după 1840: „*trei pătrimi* din tot neamul românesc” (*Albina românească*, 1840, apud Carabulea 1958: 137), „*producția peste o pătrime*” (Litinschi), „*trei pătrimi* din producție” (Litinschi), „*doaua treimi* din valoarea ei” (Vorobchievici).

Carabulea (1958: 137) menționează că formațiile în *-ime* au început să fie curent folosite după apariția aritmeticii lui Gheorghe Asachi (1840), acesta fiind „primul care generalizează procedeul la toate numerele fracționare”.

Substantivele cu valoare fracționară *jumătate* și *sfert* sunt folosite curent, indiferent de specificul textului: „*o jumătate de lude*” (Doc. Ec. I), „*jumătate de ton*” (Vorobchievici), „*au și plătit dooă sferturi*” (Doc. Ec. I).

Pentru împărțirea la o sută, în textele științifice se folosește, ca și în limba actuală, structura alcătuită din numeral cardinal, urmat de prepoziția *la* și de numeralul *sută*: „*cinci la sută*” (Doc. Ec. I), „*să plătească la sută po taleri trei*” (Doc. Ec. I), iar, în a doua parte a secolului al XIX-lea, și cu numeral cardinal, urmat de substantivul *procent*: „*veniturile a crescut cu 17 procente*” (Eminescu), „*cel puțin 50 procente*” (Eminescu).

Structura alcătuită dintr-un numeral ordinal cu formă de feminin și substantivul *parte*, echivalentă cu numeralul fracționar, este cel mai frecvent folosită, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, pentru exprimarea raportului fracționar: „*a zecea parte din cărbunii*” (Doc. Ec. I), „*pentru a cincea parte*” (Doc. Ec. II), „*a suta parte din arie*” (Ghica, Sturdza).

4.2. Numeralul fracționar la cazurile oblice

Formațiile simple în *-ime*, (*o*) *doime*, (*o*) *treime* etc., precum și numerele (*o*) *jumătate* și (*un*) *sfert* au flexiune este de tip substantival: *doimii / unei doimi*, *treimii / unei treimi*, *pătrimii / unei pătrimi*, *jumătății / unei jumătăți*, *sfertului / unui sfert* etc.

Pentru numerele fracționare compuse, precum *patru zecimi*, *cinci optimi* etc., dar și pentru cele care exprimă partiția la o sută – *trei la sută*, *zece la sută* – marcarea la cazurile oblice se realizează prepozițional cu *a* și cu *la*: *a cinci optimi*, *la patru zecimi*.

Structurile de tip fracționar în care apare substantivul *parte* se asociază cu *cea* pentru a exprima cazurile oblice: „*celei de-a zecea părți*”.

5. NUMERALUL MULTIPLICATIV

Numeralul multiplicativ prezenta în secolul al XIX-lea forme similare cu cele din secolul anterior. Numeralesle multiplicative neologice (*dublu, triplu* etc.) erau folosite mai rar decât în limba actuală.

5.1. Formele numeralului multiplicativ

Diaconovici Loga ([1822] 1973: 79) înregistrează formele *îndoit, întreit, împătrat, încincit, înșesit, înșeptit, înoptit, înoit, înzecit* etc. Strajan (1880) menționează că, dintre numeralesle multiplicative, se folosesc numai următoarele opt: *simplu, îndoit, întreit, împătrit, încincit, înzecit, însutit, înoptit*. La Munteanu (1860: 32) se menționează, pe lângă unele dintre formele de mai sus, și formele neologice *simplu, -ă, dublu, -ă, triplu, -ă, patruplu, -ă*.

5.1.1. Forme derivate

Mai frecvent întâlnite sunt *îndoit, întreit, împătrit, înzecit, înmiit, însutit*: „vor plăti *îndoit*” (PC), „dăjdiile aceloră *îndoite*” (Doc. Ec. I), „să-ți răsplătesc *înmiit*” (Buznea), „preț *însutit*” (Gorjan), „producerea cerei și a mierei e *împătrită*” (Eminescu). Forma *înmilionit*, derivată de la *milion*, este accidentală: „*înmilionit* sporim” (ADS).

Alte multiplicative, precum *înoptit, înoit*, deși menționate în unele gramatici, nu se întâlnesc în corpusul analizat.

Unele forme specializate pentru a exprima multiplicativul se foloseau în secolul al XIX-lea și cu un sens fracționar: „unghiului jumate sau unghiului *îndoit*” (Gheorghe Lazăr apud Creangă 1968: 31), „așadară sinul nu este decât coarda jumate a arcului *îndoit*” (idem).

5.1.2. Forme neologice

Aceste numerales se întâlnesc mai ales în textele științifice, în a doua parte a secolului. În textele consultate, forma *simplu* apare doar la Vorobchievici, în opoziție cu *dublu*: „mult mai însemnat decât contrapuntul *simplu* e cel *dublu*”. Mai frecvent folosite sunt formele *dublu, triplu, patruplu*: „contrapuntul *triplu*”, „cel *patruplu*” (Vorobchievici), „*dublu* hectolitru”, „*triplu* hectolitru”, „*quadruplu* hectolitru” (Ghica, Sturdza), „*dublu* și *triplu* milionar” (Eminescu). La Hasdeu apare și forma analogică *decuplu*, neînregistrată în gramatici: „o circulațiune *dublă, triplă, decuplă*”.

5.1.3. Structuri comparative cu valoare multiplicativă

Raportul multiplicativ se exprimă frecvent printr-o structură comparativă extinsă: „o leafă de *trei ori mai mare* decât a unui ministru” (Eminescu).

5.2. Numeralul multiplicativ la cazurile oblice

Atât formele derivate ale numeralului multiplicativ, cât și cele neologice exprimă cazurile oblice prin flexiune – *întreitei, îndoitei* etc.: „iată cauza *întreitei* ei betegeli” (Caragiale).

6. NUMERALUL DISTRIBUTIV

Formele înregistrate de gramatici (vezi Munteanu 1860: 31; Cipariu 1877: 187) sunt comune cu cele din perioada anterioară. Pentru grupuri de doi sau de trei membri, numeralul distributiv are forme diferite de gen: m. *câte doi* – f. *câte doue*, m. *câțetrei* – f. *câțetrelle, doi câte doi, trei câte trei* etc.

6.1. Formele numeralului distributiv

Nu se observă particularități de inventar în raport cu perioada anterioară. Numeralul distributiv se formează cu *câte* sau *câte* și numeralul cardinal: „cu *câte patru* cercuri la fieștecăre roată” (Doc. Ec. I), „5 + 2 mălaci dă *câte un an*” (Doc. Ec. I), „*câțre trii zile*” (Budai-Deleanu).

6.2. Flexiunea numeralului distributiv

Marcarea la cazurile oblice se realizează analitic, cu prepoziția *a* la genitiv și cu prepoziția *la* pentru dativ: „*a* câte trei”, „*la* câte cinci” etc. Situațiile în care și elementul *câte / căte* primește desinență de genitiv-dativ sunt considerate greșite: „capetele *a cător* (sic!) cinci oase metatarsiene” (Kretzulescu).

7. NUMERALUL ADVERBIAL

Formele numeralului adverbial menționate în gramaticile secolului – Diaconovici Loga (1822), Munteanu (1860), Nădejde (1884) – nu diferă de cele din perioada anterioară.

În textele din secolul al XIX-lea se disting mai multe structuri cu valoarea numeralului adverbial.

7.1. Tiparul [o dată / oară, de + numeral cardinal + ori]: „răspundea *de 3 ori* pă an” (Doc. Ec. I), „*o oară* și mai bine” (Bolintineanu), „suntem obligați a pune încă *o dată* articolul” (Codru-Drăgușanu), „când trebuie să se înnalțe un ton *de doae ori*” (Vorobchievici).

7.2. Numeral ordinal + oară / dată: acum „*întâia oară* dată la tipar” (PC), „au scornit *întâiaș dată* acest de folos proiect” (Doc. Ec. I), „ceru de mâncare și *a patra oară*” (Gorjan).

Substantivul *oară* apare în astfel de structuri adverbiale încă din secolul al XVI-lea – „așa cum nice ceastă *oară* nu lăsă pe oameni” (PO) – înaintea substantivului *dată*, care se regăsește în alcătuirea numeralului adverbial din prima jumătate a secolului al XVII-lea: „te-am lăudat în *zî șapte date*” [de șapte ori] (Dosoștei). Formele aglutinate *a doară, a doora* („a doua oară”), frecvente în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, nu se mai folosesc în textele din secolul al XIX-lea.

7.3. Numerales ordinale utilizate cu valoare adverbială

De menționat este utilizarea destul de frecventă a numeralelor ordinale *întâi, al doilea, al treilea* cu sens adverbial de „în al doilea/al treilea rând”: „zicându că

mai întâi pentru claca pământului, al doilea pentru îngreunarea ludelor, o să să ducă” (Doc. Ec. I), „întâi să mi să facă îndestulare cinstei mele și al doilea despăgubirea pagubii ce mi s-au întâmplat, iar al treilea și cel mai de temei, pagubile cele simțitoare ce mi s-au întâmplat” (Doc. Ec. II), „care erau chiar atunci prășiți al doilea” (Creangă).

8. CONCLUZII

În secolul al XIX-lea se constată modificări nesemnificative în privința inventarului de forme și a utilizărilor acestora.

Forma adjectivală *una* a numeralului cardinal este foarte frecventă în textele administrativ-comerciale. Numerele vechi *patrusprezece*, *șasesprezece*, *șasezeci* sunt folosite, mai frecvent decât formele scurte, analogice, până spre finalul secolului.

În texte, circulă seriile paralele de numere ordinale, în *-le* (*al doile*, *al treile* etc.) și în *-lea* (*al doilea*, *al treilea*).

Cele mai frecvente formații cu valoare colectivă sunt cele cu *câte(și)*- și cele cu *tus-*.

Se remarcă numeroase modalități de exprimare a relației fracționare. Formațiile în *-ime* încep să fie folosite mai ales în textele științifice de după 1840.

Pentru exprimarea raportului adverbial, se folosesc deseori numerele ordinale la masculin (*al doilea* cu sensul de „în al doilea rând”, *al treilea* cu sensul de „în al treilea rând”).

SURSE

- ADS [1842] – *Acte, documente și scrisori din Scheii Brașovului*, text ales și stabilit, note de Vasile Oltean, București, Editura Minerva, 1980.
- Alecsandri [1880–1881] – V. Alecsandri, *Teatru*. Cu o introducere de G. Orzea și F. I. Bociort. [București], Editura de stat pentru literatură și artă, [vol. I] 1952, [vol. II] 1953.
- Bălcescu [1877] – Nicolae Bălcescu, *Românii supți Mihai-Voievod Viteazul*, prefață și note finale de Paul Cornea, București, Editura Tineretului, 1967.
- Bolintineanu [1842–1872] – Dimitrie Bolintineanu, *Opere*, București, Editura de Stat pentru Literatură Științifică și Didactică, 1951.
- Brezoianu [1848] – I. Brezoianu, *Învățătorul primar sau povește și sfaturi pentru a pregăti pe învățătorii primari la cariera lor și a-i călăuzi în lucrarea funcțiilor lor*, București, Tipografia lui C. A. Rosetti și Vinterhalder, 1850.
- Budai-Deleanu [1800–1812] – Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, București, Editura Minerva, 1971.
- Budai-Deleanu [1812–1818] – Ion Budai-Deleanu, *Scrisori lingvistice*, text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu, introducere și note de Ion Gheție, București, Editura Științifică, 1970.
- Buznea [1831] – Iancu Buznea, *Pavel și Virginia*, alcătuită franțuzește de Bernarden de la Sen-Pier, cu o notiție asupra vieții sale, scrisă de sine însuși. Acum întâia oară tălmăcită și tipărită rumânește de Iancu Buznea, Iași, (s. n.), 1831.
- Caragiale [1873–1912] – Ion Luca Caragiale, *Opere*, vol. I–II, București, Editura Mineva, 1971.
- Codru Drăgușanu [1848] – I. Codru Drăgușanu, *Rudimentele gramaticii române*. Estrase din *Tentamen criticum* cu adaus de reguli simple și diverse anotațiuni pentru usul școlărilor începători, București, Tipografia Colegiului Sântu-Sava, 1848.
- Creangă [1869–1889] – Ion Creangă, *Opere* I–II, ediție îngrijită, note, variante, glosare și bibliografie de Iorgu Jordan și Elisabeta Brâncuș, București, Editura Minerva, 1970.

- Doc. Ec. I-II [1800-1850] – *Documente privitoare la economia Țării Românești*, [Vol.] I-II, culese de J. Cojocaru, [București], Editura Științifică, 1958.
- Dosoftei [1693] – Mitropolitul Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, Cu un cuvânt înainte de Înalt Prea Sfințitul Iustin Moisescu, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei, Iași, 1974.
- Eliade [1876] – I. P. Eliade, *Noțiuni de aritmetică pentru usul claselor primare de ambe sexe*, Ploiești, Typographia Ioan G. Costescu, 1876.
- Eminescu [1866-1889] – M. Eminescu, *Opere*, vol. IV. *Poezii postume*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei Române, 1952; VI. *Literatura populară*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei Române, 1963; VIII. *Teatru original și tradus. Traducerile de proză literară. Dicționarul de rime*, București, Editura Academiei Române, 1988; IX. *Publicistică (1870-1877)*, București, Editura Academiei Române, 1980; XI. *Publicistică*, București, Editura Academiei Române, 1984; XII. *Publicistică*, București, Editura Academiei Române, 1985; XIII. *Publicistică*, București, Editura Academiei Române, 1985; XIV. *Traduceri filozofice, istorice și științifice*, București, Editura Academiei Române, 1983; XVI. *Correspondență. Documentar*, Editura Academiei Române, 1989.
- Eustatievici Brașoveanul [1757] – Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumânească 1757. Prima gramatică a limbii române*, ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, București, Editura științifică, 1969.
- Filimon [1863] – Nicolae Filimon, *Ciocoi vechi și noi*, București, Editura Eminescu, 1984.
- Ghica, Sturdza [1873] – Ion Ghica, Dimitrie A. Sturdza, *Ajutorul comerciantului, al agriculturii și al inginerului. Greutăți și măsuri*, București, Ateliere grafice Socec și Comp., 1873.
- Golescu [1826-1830] – Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, [București], Editura Tineretului, 1955.
- Gorjan [1835-1838] – I. Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologicești arabești, pline de băgări de seamă, și de întâmplări foarte frumoase și de mirare...* [Vol.] III-IV, [București], vol. III: 1837, vol. IV: 1838.
- Hasdeu [1886-1898] – Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Cuvente din bătrâni*, vol. II-III, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1984.
- Hasdeu [1865] – Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Ion-Vodă cel cumplit*, București, Imprimeria Ministerului de Resbel, 1865.
- Iorga [1805-1826] – Nicolae Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, Institutul de Arte Grafice Eminescu, 1900.
- Iorga [1808-1823] – Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VIII. *Scrisori de boieri și negustori oteni și munteni către casa de negoț sibiană Hagi Pop. Publicate cu note genealogice asupra mai multor familii*, București, Atelierele grafice Socec și Comp., 1906.
- Kretzulescu [1843] – N. A. Kretzulescu, *Manual de anatomie descriptivă*, București, Tipărită cu chieltuiala din Economile Casei Spitalului Sf. Panteleimon. București, În tipografia lui Eliade, 1843.
- Litinschi [1853] – D. Litinschi, *Manual de agronomie practică pentru Moldova*, Iași, Tipografia Buciumului român, 1853.
- Maior [1783-1921] – Petru Maior, *Scrieri*, [Vol.] I-II, ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, București, Editura Minerva, 1976.
- Melik [1881] – I. M. Melik, *Elemente de aritmetică*, edițiunea a V-a, Iași, Tipo-Litografia H. Goldner, 1881.
- Negruzzi [1829-1857] – Costache Negruzzi, *Scrieri I*, București, Socecu, 1872.
- Pann [1847] – Anton Pann, *Culegere de proverburile sau Povestea vorbeii. De prin lume adunate și iarăși la lume date*, București, Tipografia lui Anton Pann, partea I (1852), partea a II-a și a III-a (1853).
- Popp [1863] – G. Popp, *Prescurtare de aritmetică practică: spre întrebuițarea școalelor începătoare*, București, Imprimeria Națională a lui Stephan Rassidescu, 1863.
- PO [1581-1582] – *Palia de la Orăștie*, Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei Române, 1968.
- PC [1780] – *Pravilniceasca Condică (1780)*, București, Editura Academiei Române, 1957.
- Slavici [1894] – Ioan Slavici, *Mara*, București, Editura Tineretului, 1969.
- Vorobchievici [1869] – Is. Vorobchievici, *Manual de armonia musicală*, Cernăuți, Tipariul lui Rudolf Echardt, 1869.

VERBUL

1. CLASELE DE CONJUGARE	186
1.1. Productivitatea conjugărilor.....	186
1.2. Variația între clasele de conjugare	189
2. TIMPURILE PREZENTULUI	192
2.1. Fenomene morfologice care privesc indicativul și conjunctivul	192
2.1.1. <i>Iotacizarea</i>	192
2.1.2. <i>Variația prezent slab – prezent tare</i>	195
2.1.3. <i>Alte variații ale formelor de prezent</i>	196
2.2. Prezentul condiționalului	199
2.3. Prezentul prezumtivului	200
2.4. Imperativul	200
3. TIMPURILE TRECUTULUI	202
3.1. Imperfectul	202
3.2. Perfectul compus	204
3.3. Perfectul simplu	205
3.4. Mai-mult-ca-perfectul	207
3.4.1. <i>Mai-mult-ca-perfectul sintetic</i>	207
3.4.2. <i>Mai-mult-ca-perfectul perifrastic</i>	208
3.5. Perfectul conjunctivului	209
3.6. Perfectul condiționalului	209
3.7. Perfectul prezumtivului	210
4. TIMPURILE VIITORULUI	210
4.1. Viitorul propriu-zis	210
4.2. Viitorul anterior	212
5. INFINITIVUL ȘI SUPINUL	213
5.1. Infinitivul prezent	213
5.2. Infinitivul perfect	214
5.3. Supinul	215
6. NEREGULARITĂȚI	215
6.1. Oscilații în radicalul anumitor verbe	215
6.2. Reduplicarea	216
6.3. Alte oscilații specifice unor subclase foarte limitate de verbe	216
6.4. Verbul <i>a trebui</i>	219
7. CONCLUZII	220

VERBUL

În secolul al XIX-lea, morfologia verbului înregistrează câteva tendințe: pentru verbele din fondul mai vechi, dispar o serie de fapte care caracterizau limba secolului al XVIII-lea și pătrund în limba literară anumite fapte populare (Ivănescu 1955: 28) și inovații dialectale; în privința verbelor neologice, până în jur de 1830–1840, se continuă situația anterioară, tiparele de adaptare și împrumuturile din neogreacă, maghiară și germană, cu răspândire teritorială diferită, fiind dominante; după 1840, principala sursă de împrumut și de tipare de adaptare o reprezintă limbile latino-romanice.

1. CLASELE DE CONJUGARE

Dacă impunerea în limba literară a unor particularități populare și regionale determină anumite modificări ale flexiunii verbale (în direcția stabilirii normei unice), trecerea de la sursele de împrumut neogrecești, turcești, maghiare și germane la cele latino-romanice determină numeroase ezitări în adaptarea verbelor neologice la sistemul morfologic românesc.

1.1. Productivitatea conjugărilor

În perioada care precedă secolul al XIX-lea, conjugarea a IV-a, cu sufixul de infinitiv *-i*, era cea mai productivă, ca urmare a pătrunderii unui număr mare de împrumuturi grecești și turcești, acestea din urmă mai întâi în forma unor substantive postverbale (Frâncu 2009: 295). Această situație se continuă până la 1830–1840, atât verbele de proveniență neogreacă și germană, cât și cele latino-romanice intrate în română prin intermediul limbilor din prima serie menționată sau prin maghiară îmbogățind conjugarea a IV-a. Ulterior, ca urmare a influenței directe a limbilor romanice, raportul se schimbă, conjugarea I devenind cea mai productivă (Ursu 1965a: 372, Ursu, Ursu 2004: 332).

Conjugarea a IV-a continuă să fie viabilă până mai târziu prin prezența în uz a unui număr mare de verbe în *-i* care aparțin limbii populare sau care sunt creații personale după model popular. Apar la Ion Creangă numeroase verbe ca: *a blești (din gură)*, *a bodogăni*, *a bolborosi*, *a boscorodi*, *a cihăi*, *a dondăni*, *a mogorogi*, *a morocăni*, *a sucăli*, *a tolocăni* (vezi Tohăneanu 1965a,b).

1.1.1. Până la 1830–1840, **sufixe** care contribuie la încadrarea verbelor în conjugarea a IV-a (vezi Ursu 1965a: 373–375) pot fi puse în legătură cu forme de origine grecească: *-isi* (cu diverse variante, *-alisi*, *-erisi*, *-irisi*, *-asi*, *-osi*, *-psi*, *-xi*); maghiară: *-ălui* (cu variantele *-elui*, *-ului*); germană: *-irui*.

Ușor de recunoscut după aspectul fonetic, sufixele „grecești” apar mai ales (dar nu exclusiv) în Muntenia și în Moldova. La baza acestor verbe (dintre care sunt noutăți în epocă numai cele în *-asi* și *-xi*, celelalte caracterizând și perioada

anterioară) stau formele grecești de aorist conjunctiv (Gáldi 1939: 116), explicația pentru „împrumutarea” acestei forme fiind frecvența ei ridicată în limba neogreacă. Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, aceste sufixe (mai ales în formele *-arisi*, *-erisi*) încep să se atașeze la verbe de origine franțuzească (Gáldi 1939: 116–127). De aceea, în epoca supusă analizei, aceste sufixe apar fie la împrumuturi neogrecești, autentice sau pe care neogreaca le preluase, la rândul ei, din limbile romanice, în special din italiană (*afierotisi*, *bombardarisi*, *diafendepsi*, *epihirisi*, *istorisi*, *metaherisi*, *murmurisi*, *paradosi*, *parigorisi*, *picarisi*, *plictisi*, *practisi*, *proferisi*, *prohorisi*, *sastisi*, *scandalisi*, *schimatisi*, *sigurepsi*, *tiranisi* etc.), fie constituie numai un model de adaptare a unor verbe neologice pătrunse în română din latină, franceză sau italiană și stabilite ulterior, în majoritate, la conjugarea I (*balotarisi*, *comanderisi*, *corisponderisi*, *formarisi*, *procurevsi*, *pretenderisi*, *publicarisi*, *tractarisi* etc. – Ursu, Ursu 2004: 333).

I. Heliade Rădulescu (1828: XXVII), în prefața gramaticii sale, ironizează folosirea verbelor cu model grecesc: „Noi când auzim câte un’ a din vorbele degenerate grecești pe care chiar’ Greci le urăsc, precum *catadecesc*, *metahiresc*, *plioforiesc*’ (...) ni se pare că curge miere, miroase omul acela a simțitor’ și a politicos.”

Aceste verbe, cu un inventar bogat, apar, la începutul perioadei, în texte fără intenție satirică: „să nu mă *criticarisească*” (A. Văcărescu, în PNP), „*publicarisindu-le*”, *vizitarisește*, *se interisarisesc*, *transportarisesc*, *să specularisesc*, *să exportarisește* (Golescu). După 1830, sunt folosite satiric, în secvențele puse pe seama personajelor: „*costiesc* prea mult”, *sumarisește*, *empericlisesc* (Filimon); *parigorisesc*, *paradosi*, *proforisi* (Negruzzi), *aranjarisesc*, *caracterisesc* (Kogălniceanu), *am voiajarisit*, *eu mă voi suvenirisi*, „să mai *cozarisim* împreună”, *a vă închietarisi*, *a-ți declinarisi*, *nu mă ecrazarisi*, *ai comprometarisit*, *reflectarisesc*, *mă suvenirisesc*, *deranjarisesc*, *flatarisește*, *menajarisește*, *metaherisește*, *protestarisesc* (Alecsandri). În Transilvania, verbele în *-isi* sunt destul de rare, fiind, uneori, dublate de variante în *-izi*, care pot avea ca etimon verbe germane sau se justifică prin pronunții de tip german ale unor verbe de alte origini: *favorizi*, *haracterizi*, *scândălizi* (Ursu 1965a: 374); *personisesc*, *a despotisi* (Budai-Deleanu).

Deși în sistemul verbal exista tendința de încadrare a acestei clase de verbe la conjugarea a IV-a, tendință ironizată de I. Heliade Rădulescu, la Paul Iorgovici, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, verbele în discuție au formă de conjugarea I: *abroga*, *acompania*, *acorda*, *acumula*, *admira*, *adora*, *aproba*, *aresta*, *calma*, *capta*, *declara*, *decreta*, *educa*, *observa*, *palpita* (Ursu 1965a: 376).

După 1840, multe dintre aceste variante dispar, rămânând în uz numai câteva: *a aerisi*, *a economisi*, *a istorisi*, *a molipsi*, *a plectisi*, *a silabisi*. La acestea se adaugă și verbe onomatopice care denotă o emisie de sunete indistincte, terminate în *-osi*, sufix care, se pare, a căpătat o anumită expresivitate: *bolborosi*, *boscorosi*, *corcorosi* etc. (Gáldi 1939: 123).

Sufixul *-ălui* (cu variantele *-elui*, *-ului*), care poate fi pus în relație cu terminații verbale din maghiară (*-elni*, *-ëlni*), dar și cu sufixul românesc mai vechi *-ui*, este mai răspândit în scrierile din Transilvania și din Banat, dar apare și în cele munteneste și moldovenești, la verbe cu etimologii diferite, atrase în acest tipar (Ursu, Ursu 2004: 336), în unele situații detașarea sufixului fiind dificilă –

acceptului, aplicăului, arestăului, autenticăului, calculăului, contradicțului, dedicăului, dependăului, depozităului, educăului, eșplicăului, expedăului, gargarizăului, informăului, leghitimăului, lișităului, multiplicăului, numerizăului, observăului, practicăului, provocăului, recomandăului, repetăului, revocăului, specificăului, succedăului, tractăului, transcribăului) – „să și probăluiește” (Golescu), *să expeduim*, „îi proteguiam” (Bolintineanu), „să le sămăluim” (Donici), *au dedicăluit* (Țichindeal, în ȘA).

Sufixul *-irui* – adaptat după germană (*-ieren*) și asociat tot cu sufixul mai vechi românesc *-ui* (Ursu, Ursu 2004: 337) –, cu răspândire mai ales în Transilvania, este mai puțin productiv decât altele, dar are capacitatea de a se atașa la unele radicale verbale romanice (*administrării, argumentării, balsamării, dictării, divizării, expedirii, încvartirii, latinisirii, multipliișirii, observării, postirii, prezidării, rezolvirii, ștudirii, taxirii*): „d. C. A. Rosetti *încvartiruieste* pe toată jidovimea imigrată” (Eminescu).

Distribuția teritorială diferită a acestor sufixe este menționată în prefața gramaticii lui I. Heliade Rădulescu (1828: XXIX): „Noi când luăm' câte un' verb' din latinește sau de alt' unde-va să-l conjugăm', fiește-care loc' și țară are câte o stravanță după vecin'i și conlăcuior'i săi.” I. Heliade Rădulescu arată că formele care circulau în Muntenia erau *formalisesc, recomandariesc, repetiriesc, pretenderiesc*, iar cele din Ardeal, Banat și Bucovina, *formăluiesc, recomandăluiesc, repetiruiesc*. În locul acestor forme regionale, sunt propuse forme luate direct din limbile romanice, ca *a forma, formare* și *a recomanda, recomandare*, care, de altfel, s-au și impus ulterior în limba literară.

Clasa verbelor de conjugarea a III-a se îmbogățește atât prin calcuri și semicalcări, cât și ca urmare a preferinței latiniștilor și a italieniștilor pentru formele neologice în *-e* (Ursu 1965a: 378): *accede, antecede, cede, concepe, corege, decede, deduce, demite, depinde, dirige, divide, dizolve, emite, intercede, opprime, permite, posede, precede, pretinde, procede, rege*: „*ele posede*”, „*se va dizolve*” (Odobescu), „*a-i completa sau a-i corege*” (Hasdeu), „*protege-mă*” (Caragiale); „*nu se va procede regulat*”, „*pentru a corege caietele*”, „*odaia în care coregeam*”, „*ași fi dispus a-mi concede*”, „*oamenii aceștia se direg*”, „*Ministerului ce-l diregeși*” (Măiorescu).

1.1.2. După 1840, împrumuturile verbale latinești și italienești în *-are* și cele franțuzești în *-er* se încadrează la conjugarea I, *sufixe* de infinitiv fiind: *-iza* (cu varianta *-isa*), *-ifica, -fia, -ona (-iona, -iuna)*.

Majoritatea verbelor în *-iza* sunt de origine franceză și italiană (*armoniza, autoriza, alcaliza, analiza, caracteriza, carboniza, centraliza, economiza, electriza, familiariza, generaliza, magnetiza, mepriza, moraliza, neutraliza, paraliza, poetiza, satiriza, sistematiza*): „*pe care o poetizasem*” (Kogălniceanu), *m-am familiarizat* (Codru Drăgușanu).

Multe dintre verbele neologice care, după model latinesc sau italianesc, s-au fixat în limbă cu sufixul *-ifica*, au avut în epocă, sub influența limbii franceze, și o variantă în *-fia* (*diversifica / diversifia, edifica / edifia, gratifica / gratifia, identifica / identifia, modifica / modifia, personifica / personifia, ratifica / ratifia, solidifica / solidifia, specifica / specifia, verifica / verifia*): „*modifiază limba*”

(Russo), „nu se poate *verifia*” (Eminescu). Aceste sufixe au fost uneori „traduse” prin verbul *a face*, rezultând calcuri parțiale de conjugarea a treia: *ediface*, *versiface* (Ursu, Ursu 2004: 345).

Verbele în **-(i)ona** sunt împrumuturi din franceză sau din italiană, fără a fi exclusă posibilitatea unor creații interne (*adiționa*, *afecționa*, *ambicioana*, *aproviziona*, *bufona*, *confuziona*, *demisiona*, *deziluziona*, *impresiona*, *ocazona*, *proporționa*, *raționa*, *reacționa*, *revoluționa*, *sanționa*): „începând *a se deziluziona*” (Bălcescu), „gloatele nu *raționează*” (Hasdeu).

1.2. Variația între clasele de conjugare

Fenomenul variației claselor de conjugare privește, pe de o parte, verbele neologice, pentru care se înregistrează ezitări de adaptare, și, pe de altă parte, verbele din fondul vechi, în cazul cărora cauza variației o constituie mai ales presiunea sistemului, care determină treceri neîntrerupte între conjugările a II-a și a III-a.

1.2.1. Ca urmare a schimbării tendinței de încadrare a **neologismelor** – nu mai este preferată conjugarea a IV-a, cu model popular, ci conjugarea I, cu model francez (Ivănescu 1955: 21) –, până la jumătatea secolului al XIX-lea, unele verbe latino-romanice (corespunzătoare unor verbe franțuzești în *-ir* sau *-re* sau latinești / italienești în *-are*) circulă cu forme paralele (în listă, pe primul loc sunt înregistrate formele care au supraviețuit în limbă, cele mai multe de conjugarea I) – *adresa* / *adresui*, *apela* / *apelui*, *aplana* / *aplani*, *aplauda* / *aplaudi*, *aplica* / *aplicui*, *apostrofa* / *apostrofii*, *arbora* / *arbori*, *asigura* / *asiguri*, *aventura* / *aventuri*, *bombarda* / *bombardui*, *conforma* / *conformui*, *cuba* / *cubi*, *construi* / *construa*, *declara* / *declarui*, *decreta* / *decretui*, *defini* / *defina*, *efectua* / *efectui*, *exporta* / *exportui*, *fermenta* / *fermentui*, *forma* / *formui*, *garanta* / *garanti*, *insinua* / *insinui* (*însinua* / *însinui*), *instrui* / *instrua*, *litografia* / *litorafi*, *observa* / *observi*, *ordona* / *ordonui*, *plastografia* / *plastografi*, *prezida* / *prezidui*, *rezona* / *rezonui*, *sanționa* / *sanționi*, *silaba* / *silabi*, *statua* / *statui*, *supoza* / *supozui*, *telegrafia* / *telegrafi*, *voma* / *vomi*: *aș prefera* (Alecsandri) vs „*a preferit a spăla putina*” (Maioreescu), „*preferi a rămânea jos*” (Codru Drăgușanu); „*a rezolvat-o*” (Eminescu) vs *s-a rezolvit* (Maioreescu). Uneori, în același text apar forme corespunzând atât conjugării I, cât și conjugării a IV-a: *să adeverez* vs *se adeveri* (Codru Drăgușanu).

I. Heliade Rădulescu, în prefața gramaticii sale (1828: XXIX) recomandă forma de infinitiv *repeti*, *repetire* și formele de prezent *repetesc*, *repetești*, *repetește*, însă nici uzul vremii, nici evoluția ulterioară a limbii nu au făcut ca aceste forme să se impună.

Dublete precum *compromite* / *comprometa*, *concede* / *conceda*, *concepe* / *concepta*, *depinde* / *depanda*, *dirige* / *dirija*, *oprime* / *oprime*, *protege* / *proteja* sunt explicabile prin forme din limba de împrumut: formele de conjugarea a III-a, care reflectă situația din latină sau din italiană, au fost, probabil, introduse de latiniști, iar cele de conjugarea I, care s-au impus în limba literară, au avut ca model franceza: *dirige* (Eminescu) vs *dirijază* (Bălcescu).

În cazul perechilor *a precede* / *a preceda*, *a succede* / *a succeda* situația din epocă nu anticipa fixarea ulterioară a normei. Forma *precede* este mult mai

frecventă (Heliade Rădulescu), omonimia persoana a III-a singular = a III-a plural neexistând: „miriade *preced* și îl urmează” (Heliade Rădulescu). La Eminescu, deși apar și formele corespunzătoare încadrării în conjugarea I (*a preceda*), cele corespunzătoare conjugării a III-a (*a precede*) sunt mult mai numeroase. Și forma *succede* este preferată în epocă: *se succed* (Alecsandri), *se succede* (Heliade Rădulescu), o variație însemnată apărând la Eminescu, a cărei preferință este însă tot pentru *succede*.

1.2.2. Fenomenul de variație se continuă la **verbele vechi** românești, fără a se putea identifica o tendință privind crearea unei anumite forme de conjugare. Pentru unele verbe, varianta mai veche este cea de conjugarea I (*a adaoge / a adăuga / a adăugi, a adânc / a adânci, a micșora / a micșori*), iar pentru altele, cea de conjugarea a IV-a (*a curăți / a curăța, a datori / a datora*): „ți-o voi *datora*” (Hasdeu) vs „îi *datorim*” (Alecsandri), „să mi le *înapoiască*” (Eminescu) vs *să înapoieze* (Eminescu), *să mângâiască* (Budai-Deleanu) vs „a *mângâia* pe cii întristați” (Asachi), *micșoresc* (Golescu) vs *se micșorează* (Alecsandri).

Față de celelalte verbe din listă, care oscilează între conjugările I și a IV-a, verbul *a adăuga* are o istorie mai complicată: în primele atestări, acesta aparține conjugării a III-a (neetimologică, fiindcă verbul latinesc era de conjugarea a II-a). Trecerea sa la conjugarea I (în secolul al XVIII-lea) (și, ulterior, alternanța cu conjugarea a IV-a) sunt greu de explicat – vezi Zamfir (2005: 111–115).

Forma de conjugarea I a verbului *a curăța* poate fi considerată muntenească (Zamfir 2005: 155).

Un fenomen de oscilație, bine reprezentat mai ales spre sfârșitul perioadei și atestat și astăzi, are în vedere verbe din fondul vechi, de conjugările a II-a și a III-a. Sunt frecvente în epocă formele etimologice de conjugarea a II-a, care s-au păstrat în unele cazuri: „oi mai *ședea*” (Alecsandri), „ți-a *plăcea*” (Alecsandri), dar și „ea poate *place*” (Odobescu). În alte cazuri, formele de conjugarea a III-a, mai frecvente în textele consultate, s-au impus în limba literară, deși continuă să coexiste cu perechile lor de conjugarea a II-a: „le vor mai *rămânea* zile”, „nu va putea *rămânea* mulțumit” (Golescu), „nu vom *rămânea*” (Odobescu); „am avut onorul *a ținea*” (Alecsandri), „pentru *a umplea*” (Alecsandri), „trebuie *a ținea*” (Clain, în ȘA), „pot *rămânea*” (Budai-Deleanu) vs *va rămâne, se va ține* (Bălcescu), *veți rămâne* (Filimon). Și verbele neologice în structura cărora se pot recunoaște verbe mai vechi (*a părea, a ține*) prezintă aceeași oscilație: „pot *dispare*” (Hasdeu) vs „nu vom *dispărea*” (Russo), *va susținea, de a susținea* (Alecsandri) vs „spre *a se susține*” (Filimon).

Oscilațiile între clasele de conjugare nu constituie un punct de interes în gramaticile vremii, cu excepția celei a lui I. Heliade Rădulescu (supra, 1.2.1). Cel care se ocupă mai îndeaproape de acest fenomen este Cipariu (1869–1877): din dubletul *a adaoge / a adăoga*, el preferă forma etimologică *a adaoge*, iar din seria *a scrie / a scria / a scri*, recomandă prima formă, celelalte două fiind considerate greșite. Pentru ambele verbe, uzul este fluctuant: „s-a mai *adăogat*” (Bolintineanu); „[patima] *s-adaoge* și cuprinde simțirile mele toate” (Conachi, în PNP), „mai putem *adăuga*” (Alecsandri), *a adaoge* (Iorgovici); *oi scrie* (Heliade Rădulescu), *să scrim, a scri* (Heliade Rădulescu), *să scrim* (Bolintineanu), „a nu-mi mai *scri*”

(Negruzzi), *a scrie* (Budai-Deleanu), cu mențiunea că nu am înregistrat în textele consultate infinitivul *scria*. Variația de acest tip apare și la alte verbe: „de-*ar soarbe*” (Eminescu) vs *voi sorbi* (Heliade Rădulescu).

Oscilația între *a scrie*, *a scria* și *a scri* este înregistrată de Ivănescu (1980: 619) într-un text bănățean, *Observații de limbă rumânească* al lui Paul Iorgovici. Pentru secolul al XVII-lea, Zamfir (2005: 139) a făcut observația că trecerea (parțială a) verbului *a scrie* la conjugarea I reprezintă o particularitate exclusivă și puternic individualizatoare a ariei vestice, care însă nu e unitară.

În cazul perechii de verbe *a voi* / *a vrea*, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, formele de indicativ prezent persoana I singular *voiu* și persoana a III-a singular *va* caracterizau limba literară din toate provinciile (Ivănescu 1955: 24). S-a susținut (Ivănescu 1955) și că formele ardelenesti și moldovenești populare *vre(a)u*, *vre(a)* și *v(r)oiesc*, *v(r)oieste* pătrund în limba literară destul de rapid, iar vechile forme se păstrează numai în Muntenia, până în jur de 1880. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în limba literară se fixează forma *vreau*, de origine moldovenească și ardelenescă, forma verbală *voi* (indicativ prezent, persoana I singular) limitându-și utilizările.

În texte, situația nu pare să fie așa de tranșantă, formele verbului *a voi* apărând la scriitori din toate provinciile, pe toată durata secolului al XIX-lea: „eu *voiesc* să arăt” (Golescu), „fără să *voi*” (Bolintineanu), „*voiește* a se reorganiza” (Filimon), „*voi* adevăr”, „*nu voi* ca bogăția mea să fie cauză la aceasta”, „*nu voi* să te nefericesc” (Eminescu), *voind* (Țichindeal, în ȘA), *voiești* (Codru Drăgușanu). Și verbul rezultat din intersecția paradigmelor *a vrea* și *a voi*, adică *a vroi*, este atestat la autori munteni și moldoveni: „*nu vroii*”, „*să nu vroiască*” (Bălcescu), *aș vroii*, *vroiesc* (Alecsandri).

Momentul în care cele două paradigme (*a vrea* și *a voi*) s-au suprapus nu a putut fi stabilit. Se pare că unul dintre factorii favorizanți pentru suprapunerea paradigmelor a fost faptul că limba din secolul al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea nu dispunea de posibilitatea de a exprima conjunctivul lui *a vrea*, formă care se exprima prin împumuturi de origine slavă, *a voi*, *a dori*, *a pohti* (Zamfir 2005: 61).

În ceea ce privește raportul de frecvență în texte a celor trei unități verbale, situația pe provincii se prezintă astfel:

(a) în Muntenia, la Odobescu, în trei articole politice (*Patriotismul în școale*, *Progresul prin școale*, *Marele bolnav al Orientului*, 1876–1877), apare o singură formă a verbului *a vrea* (*vrem*) și 6 forme ale verbului *a voi* (*voim*: 3; *voiește*: 2; *voiesc*: 1); la Caragiale, în piesa *O noapte furtunoasă* (1879) se înregistrează 16 forme ale verbului *a vrea* (*vrei* – 7; *vrea* – 3; *vreți* – 1; *am vrut* – 1; *vream* – 1; *oi vrea* – 2; *o vrea* – 1) și 10 forme ale verbului *a voi*, toate la persoana I singular (*voi*);

(b) în Moldova, în *Negru pe alb* (1857) de C. Negruzzi, *a vrea* are 29 de ocurențe (*eu vreau*: 3; *vrei*: 16; *vrea*: 5; *vrem*: 2; *aș vrea*: 1; *să vrei*: 2), *a voi*, 38 (*voi*: 12; *voiesc*: 1; *voiești*: 1; *voiește*: 5; *voim*: 2; *voiți*: 1; *voiam*: 2; *voiai*: 1; *voia*: 5; *voiați*: 1; *voiau*: 2; *vei voi*: 1; *va voi*: 1; *a voi*: 1; *el voi*: 1; *ar voi*: 1), iar *a vroi* apare de două ori (*vroim*: 1; *vroi*: 1); la Maiorescu, în 100 de pagini din *Epistolar* (1865–1866), formele verbului *a vrea* sunt în număr de 11 (*vreau*: 3; *vrea*: 3; *vrem*: 1; *vor*: 1; *aș vrea*: 2; *ai vrea*: 1), cele ale verbului *a voi*, de 7 (*voi*: 1; *voim*: 2; *voiți*: 2; *voiam*: 2), iar cele ale verbului *a vroi*, de două (*nu vroia*: 1; *vom vroii*: 1);

(c) în Transilvania, la I. Budai-Deleanu, în *Țiganiada* (1800), formele lui *a vrea* au 25 de apariții (*vrei*: 7; *vrea*: 4; *vreji*: 5; *aș vrea*: 1; *ai vrea*: 1; *ar vrea*: 2; *am vrea*: 1; *va vrea*: 1; *a vrea*: 1; *să vrea*: 1; *să vrei*: 1), pe când cele ale verbului *a voi*, 20 (*eu voi*: 3; *voiești*: 1; *el voiește*: 4; *voim*: 1; *voiesc*: 2; *voia*: 5; *aș voi*: 1; *ar voi*: 1; *va voi*: 1; *să voiască*: 1); în *Mara* (1870) de I. Slavici, *a vrea* apare de 109 ori (*eu vreau*: 21; *tu vrei*: 34; *vrea*: 39; *vor*: 7; *să vrei*: 3; *aș vrea*: 3; *ar vrea*: 2), iar *a voi*, de 77 de ori (*eu voiesc*: 5; *voi voiți*: 1; *să voiesc*: 1; *să voiești*: 1; *să voiască*: 7; *eu voiam*: 3; *el voia*: 47; *ei voiau*: 3; *aș voi*: 2; *ar voi*: 4; *va voi*: 2; *ea voi* – 1).

Prin urmare, se constată că, în toate cele trei provincii, raportul dintre frecvența verbului *a vrea* și cea a verbului *a voi* nu este disproporționat: în Muntenia, verbele au aproape aceeași frecvență, 17: 16, în Moldova, *a voi* este ceva mai frecvent, 40: 45, iar în Transilvania, *a vrea* este mai frecvent (iar *a voi* apare, în foarte multe cazuri, la imperfect), fără ca diferența să fie frapantă: 134: 97. În textele analizate, forme hibride, corespunzătoare verbului neliterar *a vroi*, apar numai la autorii moldoveni și cu o pondere mică.

2. TIMPURILE PREZENTULUI

Ca urmare a frecvenței de apariție și a diversității lor, formele de prezent ridică cele mai multe probleme morfologice.

2.1. Fenomene morfologice care privesc indicativul și conjunctivul

Formele de prezent ale indicativului și ale conjunctivului sunt afectate de două fenomene importante: iotacizarea și variația prezent slab – prezent tare. În afară de acestea, prezintă interes oscilațiile sistemului de omonimii și ale anumitor sufixe din paradigma de indicativ sau de conjunctiv prezent.

2.1.1. Iotacizarea

Fenomenul de iotacizare privește persoanele I și a II-a singular ale indicativului prezent, I, a II-a și a III-a singular și a III-a plural ale conjunctivului prezent, precum și gerunziul verbelor cu radical terminat în *t*, *d*, *n*, *r*. Formele iotacizate sunt dominante în perioada anterioară secolului al XIX-lea, cu excepția zonei Banat-Hunedoara (Frâncu 2009: 298).

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, ca urmare a tendinței de regularizare prin analogie a paradigmei verbale, se extinde procesul de deiotacizare (început în secolul al XVI-lea, punctul de iradiere fiind zona Moldovei pentru verbele cu radicalul în *-t* și în *-d* și zona Banatului pentru verbele cu radicalul în *-n*; situația verbelor cu radical în *-r* este incertă din acest punct de vedere), formele deiotacizate devenind mai frecvente în nordul Transilvaniei și în Moldova, dar lipsind în Muntenia (Frâncu 2009: 299), unde se păstrează până astăzi ca fapt dialectal formele iotacizate. Dintre formele verbale afectate de iotacizare, mai conservatoare sunt cele de persoana a III-a singular și plural a conjunctivului prezent, probabil pentru diferențierea de indicativul prezent.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, formele iotacizate și cele deiotacizate se foloseau în variație liberă în toate tipurile de texte (Pană Dindelegan 1987: 12; vezi

și **XX, Verbul, 2.2**). Fenomenul este vizibil mai ales la scriitorii munteni, dar variația între formele iotacizate și cele deiotacizate caracterizează uzul literar din toate provinciile.

Pentru faptele lingvistice din gramaticile vremii, am pornit de la datele oferite de Costinescu (1979). Acolo unde informația nu a fost suficientă, am consultat direct textele gramaticilor. Pentru situația din secolul al XVIII-lea, am avut în vedere în special Gheție (coord.) (1997: 334–343) și Frâncu (2009: 295–322).

În privința răspândirii teritoriale, se constată că formele iotacizate reprezintă, în prima parte a secolului al XIX-lea norma locală muntenească: pentru verbele cu radical în *t* și *d*, Văcărescu (1787) înregistrează numai forme iotacizate de persoana I (*văz, simț*). În Moldova, verbele terminate în *t, d, n, r* prezintă dublete la majoritatea autorilor de gramatici: *aud / auz, cad / caz, cred / crez, văd / văz, pot / poci* (formă muntenească populară), *pun / pui, țin / țiu, pier / piei, sar / sai*. Toate gramaticile din Transilvania recomandă forme cu *t, d* și *n* deiotacizate, dar sunt menționate și formele iotacizate: *ascut / ascuț, pot / poci, spun / spui, vin / viu*. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, oscilațiile în constituirea normei se reflectă și în recomandările din gramatici: pentru verbele cu radical în *r*, Budai-Deleanu (1815–1820) consemnează formele deiotacizate (*să par, să pară*), iar Diaconovici Loga (1822), forme duble (*să pier, să piei*). Cipariu (1869: 294) consideră ca fiind corecte formele cu iotacizare numai pentru conjugările a II-a și a IV-a (*văzu, rămăiu*), însă la conjugarea a III-a ar fi conforme normei formele fără iotacizare (*punu, trămetu*); totuși, în multe cazuri, înregistrează situații de variație: *punu / puniu, ceru / ceriu, cer(i)u / ceiu, pună / puie* (p. 327).

Uzul se potrivește cu situația descrisă în gramatici. În toate zonele, formele iotacizate sunt în variație liberă cu cele deiotacizate. Pentru a ilustra mai bine fenomenul variației, sunt consemnate mai jos exemple de variație între forma iotacizată și cea deiotacizată la același autor și chiar în același text:

(a) verbe cu radical în *t*: *să simță / să simtă* (Bălcescu), *să scoată / să scoată* (Negruzzi);

(b) verbe cu radical în *d*: *să se auză / să s-audă* (Heliade-Rădulescu), *să auză / să audă, să tinză / să tindă* (Odobescu), *să aprinză / să-și aprindă* (Eminescu), *văz / văd* (Eminescu);

(c) verbe cu radical în *n*: *să ne puie / să se pună* (Heliade-Rădulescu), *să spuie / să spună* (Negruzzi);

(d) verbe cu radical în *r*: *sai / sar* (Alecsandri), *să saie / să sară* (Eminescu), *răsai / răsari* (Eminescu), *sai / sar* (Budai-Deleanu).

În privința gerunziului, singurele oscilații între formele iotacizate și cele deiotacizate privesc verbele cu radical în *n*, celelalte clase de verbe, oscilante încă în perioada anterioară (Frâncu 2009: 321), fixându-se deja la o formă (cea cu iotacizare, pentru verbele cu radical în *d* și *t* – *crezând, scoțând* – și cea fără iotacizare, pentru verbele cu radical în *r* – *pierind*). La unii autori, există variație, chiar în același text: *puind / punând, spuind / spunând* (Bălcescu), *viind / venind* (Bolintineanu); *viind / venind* (Budai-Deleanu), *țiind / ținând* (Codru Drăgușanu), iar alții folosesc numai una dintre variante: la Golescu toate formele de gerunziu

ale verbelor cu radical în *n* sunt iotacizate (*nemairămâind, rămâind, spuindu-i, fiindu-se, viind*); Negruzzi, deși aparține zonei Moldovei, folosește consecvent formele iotacizate: *fiind, viind, fiindu-și, rămâind, puind*.

La Bolintineanu, în *Manoil* (1855), variația între cele două forme de gerunziu apare numai la verbul *a veni*, celelalte verbe cu radical în *n* fiind folosite consecvent în forma iotacizată: *puind, spuind, rămâind*.

La Codru Drăgușanu, cele două forme, *fiind* și *ținând*, apar în text la distanță de câteva rânduri. Această situație nu caracterizează însă tot textul, autorul preferând, în mod evident, formele deiotacizate de gerunziu ale verbelor cu radical în *n*: *venind, ținând, punându-se, rămânând*.

S-a urmărit frecvența de utilizare a verbelor *a crede, a pierde, a putea, a scoate, a pune, a veni, a cere, a pieri* în texte reprezentative pentru fiecare provincie: pentru Muntenia: Golescu, *Însemnare a călătoriei mele* (1826), Bolintineanu, *Elena* (1861); pentru Moldova: Negruzzi, *Cum am învățat românește* (1837), *Zoe* (1837), *Au mai pășit-o și alții* (1839), *O alergare de cai* (1840), *Toderică* (1844); Alecsandri, *Despot Vodă* (1879); pentru Transilvania: Budai-Deleanu, *Țiganiada* (1800), Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan* (1863). S-a constatat că fenomenul deiotacizării era, în secolul al XIX-lea, destul de avansat, formele deiotacizate fiind, în ansamblu, mai numeroase decât cele cu iotacizare. Ponderea diferă însă în funcție de consoana finală a radicalului verbal, de forma din paradigmă afectată de iotacizare, de zona pe care o reprezintă autorul, dar și de preferința personală a acestuia.

(a) În cazul verbelor cu radical în *t*, se poate constata utilizarea exclusivă de către D. Golescu a formei iotacizate la persoana I a indicativului prezent de la verbul *a putea*, însă a formei deiotacizate de conjunctiv; Bolintineanu folosește numai forme deiotacizate; Negruzzi și Budai-Deleanu folosesc în variație formele *pot* și *poci*; la persoana a III-a a conjunctivului de la verbul *a scoate* am înregistrat forme iotacizate la Negruzzi și la Budai-Deleanu.

(b) În cazul celor două verbe cu radical în *d* pe care le-am avut în vedere, se constată că numai D. Golescu folosește exclusiv formele iotacizate (de la *a crede*); Bolintineanu, chiar dacă e muntean, folosește numai forme deiotacizate pentru verbele *a crede* și *a pierde*, însă apare, pentru *a auzi*, forma iotacizată *să auză*. La ceilalți autori domină formele deiotacizate, dar Negruzzi folosește în variație *să piardă* și *să piarză*, iar Budai-Deleanu, *să creadă* și *să crează*.

(c) Pentru verbele cu radical în *n* ceea ce frapează este prezența masivă a formelor iotacizate la persoana a III-a a conjunctivului (*să puie, să vie, să rămâie*) la cei mai mulți dintre autorii avuți în vedere, indiferent de zona pe care o reprezintă.

(d) La verbele cu radical în *r*, destul de slab reprezentate în textele pe care le-am folosit, fenomenul deiotacizării pare a fi în stadiul cel mai avansat.

Prezența iotacizării la verbele neologice, chiar dacă în structura acestor verbe se pot recunoaște baze mai vechi (*a prinde, a tinde, a pune, a veni*) – *să coprinză* (Golescu), *să compuie* (Alecsandri), *să dispuie* (Negruzzi, Alecsandri), *să expuie* (Bălcescu, Odobescu, Filimon, Bolintineanu), „*să i se impuie*” (Maiorescu), „*să-i propuie*”, *să devie* (Bolintineanu, Alecsandri, Maiorescu) –, este unul dintre argumentele pentru care formele de conjunctiv prezent persoana a III-a, cu *n* sau cu *d* refăcut trebuie considerate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea drept literare, și nu influențe ale graiurilor locale.

Până Dindelegan (1987: 17) arată că înlocuirea formelor iotacizate cu forme deiotacizate a avut loc mai întâi la persoana I singular a indicativului și a conjunctivului și, ulterior, și la persoana a III-a a conjunctivului, situație confirmată

de textele consultate, unde apariția iotacizării la persoana I a conjunctivului verbelor neologice este foarte rară: „Cer a ta mână, tremur, *coprinz*” (I. Heliade-Rădulescu), *să deviu* (Bolintineanu).

2.1.2. Variația prezent slab – prezent tare

Pentru verbele de conjugarea I și a IV-a, se înregistrează, la indicativ și la conjunctiv, o variație între formele slabe, cu sufix de prezent (-ez, -esc) și cele tari, fără sufix de prezent.

2.1.2.1. Variația apare atât la verbe din fondul neologic, cât și la verbe din fondul vechi. Dintre verbele vechi de conjugarea I, cel mai discutat în gramatici sub acest aspect este verbul *a lucra*. În Muntenia, Văcărescu (1787) recomandă forma *lucru*, iar Massim (1854), Manliu (1854) și Pontbriant (1874), forma *lucrez*. În Moldova, Măcărescu (1848), Cîmpeanu (1848) și Nădejde (1884) recomandă forma *lucrez*. Alecsandri își exprimă, într-o scrisoare către Iacob Negruzzi din 1872, preferința pentru forma *lucrează*. În Transilvania, Tempea (1797), Iszer (1846), Bălășescu (1848) și Mihelțianu (1870) înregistrează forme duble, Diaconovici Loga (1822), numai *lucră, să se lucre*, iar Munteanu (1860–1861) numai *lucrez*. În uz, formele sufixate apar în toate zonele: *lucrează* (Golescu, Creangă, Budai-Deleanu), iar cele fără sufix, mai ales în Transilvania: *lucră* (Clain, în ȘA, Budai-Deleanu).

Se pare că situația din secolul al XIX-lea este mai puțin tranșantă decât opoziția dialectală de astăzi, atestată încă din secolul al XVI-lea, care separă Banatul, Crișana, Transilvania și Maramureșul, unde se folosește paradigma „tare” a verbului *a lucra*, de restul teritoriului, unde este preferată paradigma „slabă” (Zamfir 2005: 317).

Cipariu (1869: 307–308) oferă o listă de „exemple de conjugare”: „(a) fără -ezu: *adunu, umblu, aru, arătu, ascultu, așteptu, așezu; blastemu; cântu, cautu, cercu, crestu, cugetu, cumpăru, / cumunu; deșteptu; frecu; gustu; înclinu, îndemnu, îndesu, unflu, intru, înecu, învățu, împacu, îmbucu; lasu, laudu, legu, iertu, luptu; mâncu, méstecu, mișcu, mușcu, mutu; notu; plecu, portu; rogu; schimbu, suflu, sunu, supăru; tornu, turbu; vărsu, vîndecu* etc.; (b) cu -ezu, în persoanele amintite [I, a II-a și a III-a singular și a III-a plural]: *cercetezu, iernezu, lăcremezu, serbezu, urmezu, visezu* etc.; (c) cu -ezu și fără -ezu în aceleași persoane: *cuvântezu, încetezu, însemnezu, întrarmezu, lucru* etc., pr. *lucru* și *lucrezu* etc.; (d) cu -ezu în toate timpurile și persoanele: *botezu, cutezu, rătezu*”.

Regulile formulate de Cipariu nu se potrivesc însă cu situația din texte: *a binecuvânta* – „*binecuvântă-ne*” (Codru Drăgușanu) vs „*binecuvântează-ți copiii*” (Alecsandri) –; *a încorda* – „*nu-și încoardă toate puterile*” (Codru Drăgușanu) vs *se încordează* (Alecsandri). Verbul *a însemna* are, în majoritatea aparițiilor, prezent slab: *însemnează* (Kogăniceanu, Măiorescu, Clain, în ȘA).

Gramaticile vremii au în vedere și verbele de conjugarea a IV-a cu forme duble de prezent. În Muntenia, Văcărescu (1787) recomandă formele slabe de prezent: *bănuiesc, miluiesc, tăbărăsc, mă tânguiesc*, iar pentru verbul *a păși*, Golescu (1840) și Massim (1854) consideră drept corecte formele *eu paș, tu pași*. În Moldova, Nădejde (1884) înregistrează forme duble: *împărțesc / împart, despărțesc / despart, sorbesc / sorb*. În Transilvania, Iszer (1846) înregistrează forme duble ca: *gat /*

gătesc, domol / domolesc, dudu / duduiesc, Bălăşescu (1848) optează pentru *curăţesc, despărţesc, găfăiesc, închipuiesc, pipăiesc, simţesc, despart, împătur, mirolesc, minţ / minţesc*, iar Mihelţianu (1870), pentru *se gătesc*. Cipariu (1869: 337) oferă o listă normativă: „(a) fără *-escu*: *auzu, ascuţu, acóperiu, descóperiu, cúfuriu; dormu; iesu; fugu, înghiţu; minţu şi munţescu, moriu; paţu şi păţescu; pieriu; apuţu şi împuţu; împartu, despartu; saiu, ştiu, simţu, súferiu, súiu, viu, înveştiu etc.*; (b) cu *-escu*: *amuţescu, batjocurescu, domnescu, dorescu, lăţescu, îmbătrânescu, îputerescu, înţeleptescu, mărescu, răpescu, simţescu etc.*; însă la cei vechi şi *rapiu* în loc de *răpescu* şi *prânzu* în loc de *prânzescu*.”

Variaţia menţionată în multe dintre gramatici caracterizează şi uzul: *[ele] biruiesc* (I. Văcărescu, în PNP) vs *birue* (Maior, în ŞA), *chiuiesc* vs *chiuie* (Alecsandri), *păşesc* (Alecsandri) vs *pat, paţi, să nu pat, să o paţ* (Codru Drăguşanu), *se răspândeşte* (Creangă) vs *răspânde* (Eminescu), *simţesc* (Kogălniceanu) vs *să nu simţ* (Golescu), *eu voiesc* (Alecsandri) vs *fără să voi* (Bolintineanu).

Spre deosebire de perioada mai veche a limbii, în care se pare că se putea vorbi de o tendinţă de folosire a formelor „slabe” în sud şi a formelor „tari” în nord, pentru secolul al XIX-lea nu se poate stabili o astfel de delimitare. Singura observaţie care se poate face priveşte o uşoară preferinţă în aria vestică pentru formele nesufixate, atât la conjugarea I, cât şi la a IV-a.

Formele „slabe” reprezintă o inovaţie muntenească din secolul al XVI-lea, care însă nu a rămas limitată la această regiune (Zamfir 2005: 296).

2.1.2.2. Pentru verbele neologice, încadrate mai ales la conjugarea I, variaţia celor două tipuri de forme apare ca urmare a unor ezitări în adaptare.

În prefaţa gramaticii sale (1828: XXIX), I. Heliade Rădulescu acceptă forme duble pentru verbele neologice *a forma* (*form, formi, formă, formăm*, alături de *formez*) şi *a recomanda* (*recomand, recomanzi, recomandă*, alături de *recomandez*), ultimele forme urmând tiparul *lucrez, înfiinţez*.

Pentru verbele neologice de conjugarea I, se înregistrează în uz două situaţii:

(a) verbe care aveau în epocă (şi) prezent slab, iar ulterior s-a impus prezentul tare: *afirmează, nu se declinează, se terminează, pronunţiază, să pronunţieze* (Heliade-Rădulescu), *circulează, să imiteze* (Hasdeu), *te felicitiez, să o esecuteze, să repareze* (Maiorescu), *sperez* (Alecsandri, Kogălniceanu), *să afirmeze, să profiteze* (Alecsandri), *imitezi, imitează, respectez* (Codru Drăguşanu);

(b) verbe care aveau în epocă (şi) forme tari, ulterior impunându-se formele slabe: *nu danţ* (Heliade-Rădulescu), *să se degrade, se prostitue, să devore, abuză, guvernă* (Bolintineanu), „fenomenelor ce-l caracteriză de la naştere”, „ne interesă instituţiunile”, nu-l *interesă*” (Hasdeu); „te *stimă*” (Negruzzi), *guvernă* (Eminescu), *să autorize* (Maiorescu); „italienii *trafică*” (Codru Drăguşanu).

Şi pentru unele verbe neologice de conjugarea a IV-a, în epocă existau forme paralele, norma reţinând ulterior numai una dintre variante: *alcătuie* (Ţichindeal, în ŞA) vs *se alcătuiesc* (Kogălniceanu), *contribuie* (Negruzzi) vs *contribuieşte* (Filimon).

2.1.3. Alte variaţii ale formelor de prezent

În afara celor două fenomene majore discutate, în secolul al XIX-lea, formele de prezent pun şi probleme legate de omonimii, de alternanţe fonetice şi de forme duble / multiple.

2.1.3.1. În ceea ce privește omonimiile de la **indicativ prezent** se constată două tendințe opuse.

Pe de o parte, în textele scrise, se înregistrează, destul de rar însă, omonimia persoana a III-a singular = a III-a plural, în special dacă subiectul este postpus verbului: „întru care *poate* încâpea peste trei mii de oameni”, „în ștena *încape* ostași călăreți cu tunuri dinpreună” (Golescu), „această teorie n-o *poate* face decât juni artiști”, „de ce importanță *e* pictura și sculptura” (Odobescu), „Unde-ți *este* tinerețea și bucuria, copilul meu?”, „nu li *se ia* în considerare plângerile”, „*se vede* în mormântul lui Ramses picturi ce reprezintă mobile elegante, un arsenal de arme de tot felul și insignele legiunelor egiptiene” (Bolintineanu), „Dincolo *e* numai Cobălcescu, Gheorghiu și (poate) Suhopan” (Maiorcescu), „apoi *începe* năcazul și grija” (Codru Drăgușanu), dar și dacă subiectul antepus este multiplu: „lepra și râia ce *suge* și *stoarce* sudoarea poporului daco-român” (Codru Drăgușanu).

Absența acordului poate fi pusă, mai degrabă, pe seama postpunerii subiectului, și nu a omonimiei „muntenești”, dovadă fiind lipsa acordului cu subiectul multiplu postpus și la alte forme decât indicativul prezent: „Și aici *fu decapitat* Ludovic al XVI-lea și Maria Antoineta” (Codru Drăgușanu).

Pe de altă parte, ca reacție la situația din limba vorbită în Muntenia (Ivănescu 1955: 29) sau la recomandarea lui I. Heliade-Rădulescu de a elimina omonimia muntenească persoana a III-a singular = persoana a III-a plural, iar, uneori, și din necesități prozodice, apar, la verbele de conjugarea I, forme analogice de persoana a III-a plural fără desinența -ă (după modelul *eu, ei văd; eu, ei merg*) atât în texte muntenești: „stofele în toată Evropa le *port* comedienii” (Golescu), „Acestea sunt acelea ce *arăt* o stăpânire au avere” (Heliade Rădulescu), „Copacii plini de jale pierd frunza, se *usuc*” (Alexandrescu), „Miei pasc, *alerg, se joc*” (I. Văcărescu), „Lăcrimioarele *alin*”, „Sufletelor ce *suspin*”, „Domnul și boierii între ei *se cert*” (Bolintineanu), „pe margini *se joc* hori de amoruri” (Bolintineanu), cât și în texte moldovenești: „Fulgii *zbor*, plutesc în aer” (Alecsandri), „Astfel notele murinde (...) / *Sbor* sub mâna-ți tremurânde”, „Dar *se scutur* multe moarte” (Eminescu).

La indicativul și la conjunctivul prezent de la verbele *a acoperi, a descoperi și a suferi* (verbe în -i fără sufix de prezent), schimbarea tiparului de conjugare, adică trecerea de la omonimia persoana I singular = persoana a III-a plural (*eu, ei acoper / acopăr*) la omonimia persoana a III-a singular = persoana a III-a plural (*el, ei acoperă*), antrenează alternanța *ă ~ e: s-acopăr* (Heliade Rădulescu) vs *se acoper* (Kogălniceanu); *să descopăr* (Filimon, Alecsandri) vs *ce se descoper* (Heliade Rădulescu), *sufăr* (Filimon) vs *sufer* (Caragiale). La persoana a III-a, alternanța afectează, prin asimilare, desinența: *se acoperă* (Alecsandri) vs „cerul *s-acopere* de nouri” (Alecsandri), *suferă* (Filimon) vs *sufere* (Bălcescu).

Acest tip de variație este comentat și de Cipariu (1869: 338): „Verbele *coperiu, cufuriu și suferiu* fac acum la 3-a pers. sing. și pl. în pres. indicativ și conjunctiv toate cu -e și unde, după schemă, se cade -u sau -ă, pr. *cópere, sífere* în loc de *cóperu, síferu* din pres. indic. și în loc de *cópere și sífere* în conjunctiv, însă cei vechi scriu după regulă.”

2.1.3.2. Flexiunea de prezent indicativ și conjunctiv antrenează și **alternanțele fonetice**.

Regulile alternanțelor fonetice nu par să-i fi interesat prea mult pe autorii de gramatici din epocă, care s-au aplecat asupra fenomenului din perspectiva evoluției de la latină la română, dar nu și a variațiilor care apar în flexiune. Gramatica lui Diaconovici Loga (1822: 99–100) conține o secțiune (redușă) privitoare la alternanțele vocalice *a ~ ă* (*bag / băgat*), *e ~ ea / ia* (*pândesc / pândească, grăesc / grăiască*), *o ~ u* (*joc / jucat, pot / putut*) și la alternanțele consonantice *c ~ ă* și *g ~ ă* (*calc / calci, alerg / alergi*), *d ~ z* și *t ~ ț* (*aud / auzi, bat / bați*), *sc, st ~ șt* (*nasc / naști, gust / guști*), între care menționează și iotacizările.

Pătrunderea a numeroase verbe neologice a determinat restrângerea fenomenului alternanțelor și renunțarea la regulile destul de rigide care funcționaseră pentru verbele din fondul vechi. De aceea, deși pentru limba veche se puteau identifica anumite diferențe dialectale determinate de locul accentului și de alternanțe (Zamfir 2005: 267–276), pentru secolul al XIX-lea, această separare geografică nu pare să mai existe.

Pentru unele verbe neologice, fenomenul alternanțelor urmează regulile mai vechi: *o ~ oa* (alternanță etimologică, determinată de accent) – *provoacă* (Heliade Rădulescu, Hasdeu), *să provoace* (Eminescu). Multe dintre verbele neologice oscilează însă în aplicarea acestor reguli: *e ~ ea* – *delegă vs deleagă* (Eminescu); *să nu-i succedă vs să succeadă*; *o ~ oa* – *adoră* (Hasdeu) vs *să adoare* (Heliade Rădulescu); „spun că *convocă* un sfat de război” (Bălcescu), *să convoce vs se convoacă, să convoace* (Eminescu), *invocă, să invoce* (Eminescu) vs *invoacă* (Bolintineanu, Alecsandri, Eminescu), *să invoace* (Eminescu).

În cazul verbelor de conjugarea I, mai vechi sau neologice, extinderea sufixului de prezent *-ez* nu oferă condiții fonetice favorabile apariției alternanțelor: *s-asemănează* (Heliade Rădulescu) vs *se asemănă* (Alecsandri); *se deteriorează* (Eminescu) vs *se deterioară* (Hasdeu); *se dezvoltă* (Filimon, Kogălniceanu) vs *se dezvoltă* (Heliade Rădulescu); *să posedeze* (Eminescu) vs *să poseade* (Maioreșcu); *să procedeze* (Eminescu) vs *să procedă* (Maioreșcu).

Verbele terminate în *-ura* prezintă variații ale radicalului, determinate de oscilațiile de accentuare (formele aflate pe prima poziție în exemple sunt mai frecvente): *se desfășoară* (Bolintineanu) vs „*desfășură-ți* steagurile” (Bălcescu); *înconjoară* (Filimon) vs *înconjură* (Alecsandri); *se înfășură* (Filimon), „*înfășură-ți* trufia” (Alecsandri) vs *înfășoară* (Filimon); „*să mă măsoar* cu tine” vs *eu măsur* (Alecsandri).

Alternanța *o / oa* caracterizează astăzi flexiunea muntenească și constituie o inovație în raport cu formele cu *ur*. Fenomenul descris constituie un tip de variație dialectală, în cazul căruia *s-a* impus în limba literară norma muntenească.

Tot variația accentuală condiționează alternanțele din flexiunea verbului *a blestema*: *blestemă* (Heliade Rădulescu) vs *blesteamă* (Pann).

Unele verbe cu radical oscilant manifestă o preferință clară pentru o anumită formă a acestuia, care va deveni normă. Alternanța *o ~ u* din paradigma verbului *a dormi* apare numai sporadic, la începutul secolului al XIX-lea: *durmea, dormi, durmim, durmind, durmiți* (Budai-Deleanu). În cazul verbului *a trimite*, oscilația între variația *e ~ ea* și forma fixă a radicalului, *trimit-*, este încă prezentă, însă

formele fără alternanțe sunt mai numeroase: *trimesese*, *să trimeată*, *trimeasă* (perfect simplu) (Budai-Deleanu), *a trimes* (Asachi) vs *trimit* (Alecsandri, Bălcescu), *trimisese* (Bălcescu).

Dintre alternanțele consonantice, prezintă interes variația *-șc-* / *-șt-* vs *-șc* / *-sč* din radicalul anumitor verbe ca *a împușca*, *a mișca*, *a mușca*: *să împuște* (Pann, Alecsandri) vs *să împușce*, *să împușci* (Negruzzi); *să miște* (Filimon, Alecsandri, Budai-Deleanu) vs *să mișce* (Eminescu); *să muște* (Bolintineanu, Pann) vs *să mușce* (Negruzzi), *să te mușce* (Pann), formele din a doua serie, pe care le-am identificat în texte din zona Moldovei, păstrându-se numai popular și dialectal, în Muntenia (Zamfir 2005: 250).

2.1.3.3. Pentru unele verbe de conjugarea a IV-a din fondul vechi, în limba epocii se înregistrează două serii de forme, corespunzând variației formale a sufixului: prima serie cuprinde forme moldovenești și ardelenesti (*pășește* / *pășeaște*, *slujește* / *slujeaște*), iar cea de-a doua, forme muntenești (*pășaste*, *slujaște*).

În uz, formele „muntenești” apar până după mijlocul secolului al XIX-lea la autori munteni: *se desăvârșaste*, *pășaste* (Heliade Rădulescu), *desăvârșaste* (Alexandrescu), *nu cerșaste* (Heliade Rădulescu), *împărtășaste* (Bolintineanu), ca și la autori moldoveni și ardeleni: *greșaste* (Negruzzi), *tâlcuiaste* (Clain, în ȘA), *voiaște*, *slujaște* (Țichindeal, în ȘA), *să slujască* (Budai-Deleanu), dar sunt treptat înlocuite cu formele nordice, păstrate în limba literară, în toate zonele: *se desăvârșește* (Bălcescu), *cerșește* (Hasdeu); *împărtășește* (Alecsandri), *pășește* (Kogălniceanu), *voiește*, *slujește* (Alecsandri); *părtășește* (Budai-Deleanu).

Primii care au folosit în Muntenia formele *pășește*, *slujește*, în loc de *pășaste*, *slujaște*, au fost Cezar Bolliac, I. Ghica și A. Odobescu (Ivănescu 1980: 661).

2.2. Prezentul condiționalului

Forma de persoana a III-a singular și plural *ară* (*are*) a auxiliarului, care caracteriza flexiunea verbului în epoca anterioară (Frâncu 2009: 316), nu mai este atestată, fiind utilizată doar forma *ar*: *ar dori* (Bălcescu), „*ar fi bine*”, „*s-ar mai afla*” (Maioreescu), *ar vrea* (Maior, în ȘA).

Avem în vedere numai condiționalul analitic. Dacoromâna veche avea și un condițional sintetic (tipul *să fure* ‘dacă ar fi fost’), moștenit din latină, care a dispărut în secolul al XVII-lea din cea mai mare parte a teritoriului românesc, dar se pare că a fost păstrat în anumite zone din Transilvania până la începutul secolului al XX-lea (Zamfir 2007: 323).

Cipariu (1869: 309) înregistrează condiționalul cu infinitiv lung în forma cu inversiune (*lăudăre-aș*), dar și fără inversiune, pe acesta din urmă numindu-l „imperfectul întors” (*aș lăudă-re*). Accidental, formele apar și în texte, cu sau fără inversiune, la autori de factură latinistă sau din motive prozodice: „*dovedire-aș* că slovele...” (Budai-Deleanu), „oare *credere-ai* tu” (Codru Drăgușanu) vs „*Aș fi frunză, aș fi floare / Aș zburare / Pe-al tău sân gemând de dor*” (Eminescu). Aceste forme apar și în imprecății cu structură fixă: „*Toți dormiți, dormire-ați* somnul de veci!”, „*Fir-ai* al dracului!” (Caragiale).

Heliade Rădulescu (1828: 45, 50, 53, 56), Stilescu ([1860] 1869: 34) și Nădejde (1884: 135, 137) înregistrează, în paralel cu formele „scurte” cu auxiliar antepus, și forme cu inversiune: *fir-aș, fir-ai, fir-ar, fir-am, fir-ați, fir-ar, avear-aș, avear-ai, avear-ar, avear-am, avear-ați, avear-ar*. Aceste forme apar și în texte, redând o urare, o imprecație: „*vedea-te-aș călugăraș*” (Filimon); „*săruta-ț-aș ochii*” (Alecsandri), „*mânca-l-aș fript*” (Alecsandri), „*alege-s-ar praful*” (Caragiale).

2.3. Prezentul prezumtivului

Dintre numeroasele perifraze verbale cu valoare prezumtivă conținând un gerunziu care existau în limba veche, unele s-au specializat pentru a marca o anumită valoare modală (incertitudine, nedeterminare, posibilitate).

Zamfir (2007) înregistrează mai multe tipare de prezumtiv. **Viitorul cu gerunziu**, care apărea mai ales în documente de proveniență domnească, pierde total valoarea inițială de viitor încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. **Conjunctivul cu gerunziu**, echivalent în limba veche cu prezentul conjunctivului, a ajuns, încă de la jumătatea secolului al XVII-lea, să fie o perifrază strict specializată pentru marcarea valorii prezumtive. **Condiționalul cu gerunziu**, care apărea în limba veche numai în textele traduse și numai cu valoare temporală este deja specializat pentru a exprima valoarea modală de prezumtiv. Alături de acestea, sunt consemnate și: perfectul supracompus cu gerunziu, viitorul cu gerunziu, *sunt* + gerunziu, *fui* + gerunziu, *fusesse* + gerunziu, *aș fi* + gerunziu, *să fie* + gerunziu.

Gramaticile din secolul al XIX-lea nu menționează existența prezumtivului ca mod. În texte, prezumtivul prezent apare cu toate cele trei structuri menționate, cel mai frecvent fiind însă tiparul cu viitor:

(a) auxiliarul *a fi* la viitor (cu și fără căderea consoanei inițiale a auxiliarului) + gerunziul verbului de conjugat – „vreun interes ori vreo idee dă ale mele (...) mă vor fi silind a scrie” (A. Văcărescu, în PNP), „numai acela poate pierde drumul care nu va fi știind nicio limbă evropenească” (Golescu); „cu toată ideea ce-i fi având despre ușurința caracterului meu”, „o fi având multe merite” (Bolintineanu), „vor fi având mai puțină aptitudine”, „oare nu vor fi lipsind textele” (Odobescu), „poate că omul o fi stând prin partea locului”, „ce-o fi având” (Caragiale), „să-l trimită cu poșta unde să va fi aflând” (Negruzzi), „Te-o fi pomenind, cucoană!”, „Poate c-o fi dormind după prânz” (Alecsandri); „Nice știu prin ce locuri străine / Va fi ea petrecând zile-amare” (Budai-Deleanu);

(b) auxiliarul *a fi* la conjunctiv + gerunziul verbului de conjugat – „și cum trebuie să le fi părănd tuturor tinerilor ce au cunoscut-o” (Negruzzi);

(c) auxiliarul *a fi* la condițional + gerunziul verbului de conjugat – „ca și când i-ar fi făcând semn” (Alecsandri).

2.4. Imperativul

Formele de imperativ continuă, în linii generale, situația din epoca anterioară, însă pot fi aduse în discuție și unele inovații.

O problemă prezentă în majoritatea gramaticilor vremii este cea a verbului *a veni*, pentru care gramaticile din Muntenia, inclusiv gramatica academică a lui

Cipariu (1869: 341), recomandă forma *vino!* (*vină!* fiind considerată ca specifică „usului vulgariu”), iar cele din Moldova și Transilvania acceptă atât forma sudică *vino!*, cât și pe cea nordică *vină!* Forma *vino!* este dominantă în texte din toate zonele – „*Vino! Vino!, Vino* mai aproape!” (Bolintineanu), „*Vino* de mă ia!” (Alecsandri), „*Vino*-ncoace!” (Caragiale); „*Vino*-ncoace, Cioroiule!” (Budai-Deleanu) –, însă apare și *vină!*, în texte din Moldova și Transilvania: „*Vină* să te sărute mătușica!” (Alecsandri), „*Vină*, dulce Romică!” (Budai-Deleanu).

Și imperativul altor verbe prezintă oscilații. Verbul *a aduce* are mai multe forme de imperativ: *adu*, *ado*, *adă*, *ad-*. Forma normală *adu!* apare în texte din toate zonele: *Adu-ți aminte!* (Bolintineanu), *adu-mi banii* (Măiorescu). Varianta *ado!* este prezentă în texte muntenești: „*Ado bani!*” (Golescu), „Și *ado*-ne-n pământul făgăduinței tale!” (Heliade Rădulescu), „*Ado* cheile!” (Caragiale). Forma *adă!* este folosită în texte din Moldova și din Transilvania: „*Adă, am zis!*” (Negruzzi); „*Adă* blana din trăsură!”, „*Adă*-l încoace!”, „*Adă*-ți aminte!” (Alecsandri), „Și-ți *adă* aminte” (Budai-Deleanu). Această separare dialectală trebuie însă privită cu rezervă, formele *ado!* și *adă!* putând apărea în același text: „le *ado* aminte” / „*adă*-le aminte” (Clain, în ȘA). Forma cu apocopă *ad'*, care caracteriza în limba veche zona Moldovei, nu mai apare în secolul al XIX-lea decât din considerente fonetice, atunci când este urmată de cliticul pronominal feminin: „*Ad*-o-ncoace” (Filimon); „*Ad*-o coala!” (Alecsandri).

Cipariu (1869: 328) comentează statutul formelor de imperativ ale verbului *a aduce*: „În compusul *aducu* imperativul se face: *ădu*, cu accentul retras pre *a*; acum însă se zice mai mult *adă*, mutând pre *u* în *ă*, ca vocală mai firmă, însă la cei vechi *ădu*, cu *u* întreg și afară de compusețiune, *adū*, cu *u* înjumătățit, și *ădo*.”

Zamfir (2005: 389) înregistrează forma *ado!* în Muntenia încă din secolul al XVII-lea și o explică (la fel ca pe *vino!*) prin influența formelor feminine de vocativ.

Zamfir (2005: 388) arată că *adă* s-a format prin analogie cu *dă*. Forma este atestată încă din secolul al XVI-lea. S-ar putea ca inovația *adă*, care caracterizează astăzi tot nordul Dacoromaniei, să fi pornit din Banat.

Variația *stai!* / *stăi!* este interesantă din punctul de vedere al evoluției: forma *stăi* a fost o inovație sudică din secolul al XVII-lea, care a scos din uz forma *stă*, însă forma *stăi!* a ajuns treptat să caracterizeze aria nordică. Forma *stai!* nu a apărut înainte de secolul al XVIII-lea (Zamfir 2005: 89). În secolul al XIX-lea, cele două forme coexistă la același autor – „Nu zbură, *stăi!*” (Alecsandri) / „Soro dragă, nu te porni... *stai!*” (Alecsandri) – și chiar în același text: „*Stăi!*” / „*Stai* că...” (Caragiale), „*Stăi*, voinic străin!” / „*Stai!*” (Budai-Deleanu).

În privința verbului *a avea*, forma de imperativ prezintă același tip de variație ca și cea de conjunctiv (persoana a II-a singular). Dacă înlocuirea formei *să aibi* cu *să ai* a fost datată în secolul al XIX-lea, la imperativ fenomenul a fost considerat ca fiind de dată foarte recentă (Frâncu 1971: 188). Fenomenul variației celor două forme de imperativ omonime cu cele de conjunctiv a fost identificat, chiar în același text, încă din secolul al XVI-lea (Coresi – vezi Zamfir 2005: 56), iar în textele din secolul al XIX-lea formele continuă să fie folosite în variație, chiar în același text: „n-*ai* grijă” / „*aibi* pietate” (Caragiale). Apariția celor două forme nu pare să fie circumscrisă dialectal: „N-*ai* grijă de nimica!”, „N-*ai* nicio teamă!”

(Filimon), „N-ai nicio grijă!” (Alecsandri), „N-ai grijă!” (Alecsandri); „După puțină, ai-le grije și îi crește” (Clain, în ȘA) vs „Aibi pietate, Doamne!” (Heliade Rădulescu); „N-ai nicio grijă!”, „N-ai grijă!” (Negruzzi). Pe lângă cele două forme omonime cu cele de conjunctiv, care apar atât în enunțuri afirmative, cât și în enunțuri negative, verbul *a avea* dispune și de o formă de imperativ negativă, omonimă cu infinitivul: „N-avea grijă, Cucoane Dinule!” (Filimon).

Constatarea că inovațiile *nu du*, *nu fă*, *nu zi* sunt foarte târzii, posterioare primei jumătăți a secolului al XIX-lea (Frâncu 1980a: 28, Zamfir 2005: 393) este confirmată de apariția foarte rară în texte a acestor forme: „Nu fă să uit ce eu respect în tine” (Eminescu), „nu zi că interesul poartă fesul” (Alecsandri). Formele normale de imperativ negativ ale acestor verbe, chiar spre sfârșitul secolului al XIX-lea, sunt cele omonime cu infinitivul: „Nu ne *duce* în volbura pieirii!” (Alecsandri); „Nu mai *zice!*” (Caragiale); „Leonaș, te rog... nu *face* vro nenorocire!” (Alecsandri).

Conjunctivul (fără marca *să*, de cele mai multe ori) cu valoare de imperativ prezintă forme cu inversare: „*coboare-se* pacea” (Heliade Rădulescu), „*ierte-ni-se* de cei tineri”, „*permiță-ni-se* acest termen”, „*uite-se* lumea”, „*compare-le* numai”, „*gândească-se*” (Odobescu); „*deie-vă* Domnul”, „*execute-să-mi* mandatele” (Maioreșcu), dar și fără inversare, mai frecvent în prezența negației: „*nu bage* mult câte o dată în gură”, „*Nu hurduce* cu ceva la măsură”, „*Nu șteargă* lingura, cuțitul”, „[friptura] *caute* să o taie pe regulă”, „*Lase* să înceapă a luare bucate cei mai mari înteiu” (Csokotis, în ȘA); „*mărturisească* mărturie învederată” (Lazăr, în ȘA).

3. TIMPURILE TRECUTULUI

3.1. Imperfectul

În secolul al XVIII-lea, se înregistrează, la persoana I, desinența analogică *-m*, inovație muntenească răspândită apoi în Moldova și în Transilvania (Frâncu 2009: 304; vezi și Zamfir 2007: 174). La persoana a III-a plural, în toate regiunile sunt atestate forme etimologice, cu excepția zonei Banat-Hunedoara, unde apare desinența *-u*. Verbele de conjugarea a IV-a prezentau constant, în prima jumătate a secolului, terminația *-ia* (*-ăia*): *grăia*, *veniia*, *ocărăia* etc.

Desinența *-u* care apare la formele de imperfect, persoana a III-a plural, este o inovație a graiurilor bănățene din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea (vezi Gheție, Teodorescu 1979: 77; Pană Dindelegan 1987: 35).

Fenomenul conragerii secvenței *-ia* la *-ia* este atestat încă din secolul al XVI-lea la verbele cu infinitiv în *-i*, și, dintre cele cu infinitiv în *-î*, numai la *a urî* – vezi Frâncu (2009: 305).

Pentru anumite verbe de conjugarea a IV-a, se înregistrează, în continuare, o variație între forma veche a sufixului de imperfect *-iam*, *-iai*, *-ia* etc. și cea nouă *-(e)am*, *-ai*, *-a*. Deși forma veche a sufixului apare destul de frecvent în epocă – *știia* (Maior, în ȘA), *stăpâniam*, *îngrijia*, *cetiam* (Codru Drăgușanu) –, ponderea formei noi este în creștere: *citeam* (Heliade Rădulescu), *mă îngrijeam*, *știa* (Alecsandri), *stăpâneam* (Filimon, Budai-Deleanu).

Într-o scrisoare către Iacob Negruzzi, V. Alecsandri recomandă, la imperfect, conjugarea a IV-a, „să se scrie *gândiam* pentru că verbul este în *-i, a gândi*” (*Opere, X*, p. 43).

În ceea ce privește desinența de persoana a III-a plural, în perioada 1780–1828, norma epocii, în toate provinciile, era ca persoana a III-a plural să se termine, ca și persoana a III-a singular, în *-a (ei avea, făcea)*. Paul Iorgovici (*Observații*, 1799) este primul scriitor la care formele *ei cântau, ei făceau* reprezintă norma (Ivănescu 1980: 619). Dintre gramatici, numai în cea a lui Diaconovici Loga (1822) sunt înregistrate atât forme în *-a (ei auzea, bătea)*, cât și forme în *-u (ei erau, luvau)*.

Forma în *-u* a fost recomandată de Heliade Rădulescu (care a avut un rol important în stabilirea normei supradialectale) în anii 1836–1839, pentru a elimina omonimia supărătoare dintre persoanele a III-a singular și a III-a plural, dar Heliade însuși este inconsecvent în folosirea formei pe care o recomandă: „*Ele fugeau de mine și-n veci mi-erai de față*”, „*Nu prea știau de carte*”, dar și: „*parcă era niște floricele*”, „*cei ce era de față*”, „*niște oameni care nu voia să-și cunoască pre fii lor*”, „*dascălii mei îi numea hidei*”.

Indicațiile date de gramatici se diferențiază teritorial: în Muntenia, până la Ponbriant (1874), care dă ambele variante (*era / erau, înțelegea / înțelegeau*), toate gramaticile dau la persoana a III-a plural numai formele etimologice, în *-a*. În gramaticile din Moldova, la persoana a III-a plural sunt consemnate numai forme cu *-u*: *erai, lăudai* (Săulescu 1833), *erai, tremurau* (Măcărescu 1848), *cântau, erau* (Nădejde 1884). În Transilvania, cele mai multe gramatici recomandă numai forme cu *-u*: *aveau, erau, judecau, culegeau, lăudau, tăceau*. Manliu (1854) înregistrează ambele forme (*aducea, jura, tăcea*, dar și *scriai*), iar Iszer (1846) și Munteanu (1860–1861) recomandă numai formele etimologice, fără *-u*. La Cipariu (1869: 296), apar ambele forme. De asemenea, Cipariu înregistrează și structuri de imperfect perifrastic, formate cu imperfectul lui *a fi* și gerunziul (*eram lăudând*), utilizate până în secolul al XVIII-lea.

Primii care folosesc noua normă sunt Heliade Rădulescu și Negruzzi (Gheție, Teodorescu 1979: 81). Forma cu *-u* se extinde mai întâi la munteni, apoi la moldoveni și, mai greu, la ardeleni, probabil ca urmare a conservatorismului latinist. Totuși, în întreaga perioadă avută în vedere, în toate provinciile circulă atât forme etimologice, cât și forme analogice: „*Plin zice că grecii îi numea geți și că romanii îi numeau dacii*”, „*umbrele serei se întindeau*”, „*vorbele ce-i ieșea din gură*” (Bolintineanu), „*marama negre, ce le ascundea cu totul obrazele*” (Odobescu), „*Amândoi într-o durere se usca de pe picioare*” (Conachi, în PNP), „*Filosofii din Byzanț se cufundau în certe asupra ortografiei, pe când otomanii erau sub zidurile orașului*”, „*întrebările curgeau ca ploaia*”, „*când nu-i venia cărți bune*”, „*il apuca spasmuri de nas, încât nasul se sucia în toate părțile*” (Alecsandri), „*Românii ziceau*” (Măiorescu), „*cei ce să numea sălbateci*”, „*cei ce-l cinsteau*” (Budai-Deleanu), „*ninfele care îi slujea*”, „*lacrimile ce-i curgea pe față*”, „*era corabiile lui Eneia*”, „*orașe, care întru nimica nu să osebea de cetăți*”; „*oile păștea*” (Maior, în ȘA), „*grânele (...) ondulau*” (Codru Drăgușanu).

Mancaș (1974: 44), arată că, la Alecsandri, formele fără *-u* la persoana a III-a plural sunt mai frecvente în *Buchetiera din Florența* (1840), iar cele analogice apar mai des în *Călătorie în Africa* (1868–1874).

3.2. Perfectul compus

Norma epocii anterioare admitea numai forma *au* pentru persoana a III-a singular și plural, dar în texte apărea, rar, mai ales în Muntenia, forma *a*, iar în Transilvania, alături de *au*, și forma nordică *o*, provenită, prin asimilare, din *au*, probabil în contexte de tipul *o au* (pronume + auxiliar).

Forma *a*, marginală în secolul al XVI-lea, începuse deja să individualizeze Muntenia și Oltenia și, timp de trei sute de ani, nu s-a răspândit în afara acestei arii (Zamfir 2007: 100).

Încă din primele gramatici muntenești, se recomandă forma de persoana a III-a singular *a* (inovație muntenească din a doua jumătate a secolului al XVI-lea), numai în gramatica lui Golescu (1840) acceptându-se forme duble *a / au*. În Moldova, până la 1880, forma *au* era cvasigenerală, fiind însă menționate în gramatici și formele *a* și *o*. În Transilvania, forma *au* se menține până în jur de 1850, și, după o perioadă de variație, se impune în gramatici forma *a*.

În uz însă, forma *a*, recomandată de I. Heliade Rădulescu (1828), se extinde mai rapid, mai întâi în variație cu *au* (situație înregistrată în gramatica lui Cipariu 1869–1877), apoi generalizându-se.

Contrar recomandărilor din gramatici, varianta populară *o* (< *au*) apare, rar însă, la scriitorii moldoveni: *s-o fudulit*, *te-o apucat* (Alecsandri), *s-o-ntâlnit* (Conachi, în PNP).

În uz, în texte din toate zonele, chiar la același autor, apar la singular atât forme cu *a*, cât și cu *au*: „Mihai-vodă Viteazul, în bătaia ce *au avut* cu Austria”, „cine *au văzut* bisericile” (Golescu), „cum *a dat* Dumnezeu” (Heliade Rădulescu), „a duchesii care *s-a încremenit* la cea dintâi lovitură”, „astăzi lumea *s-a schimbat*” (Ghica), „omul ce cu cinste *m-au iubit*”, „amoriul ce *m-au robit*”, „[ea] *au priimit*” (Conachi, în PNP), „Asemine și acel ce *a învățat* limba franceză *au blăstămat* de o mie de ori încurcătura ortografiei care *l-au făcut* a pierde ani întregi în labirintul ei”, „orice armă *au fost* bună” (Alecsandri), „Mâna care-*au dorit* sceptrul”, „luna (...) și-*au vărsat* razele sale” (Eminescu), „Făt-Frumos nu făcuse nuntă când *s-a însurat*” (Creangă), „*s-au stricat* toată”, „așa *s-au pierdut* împărăția” (Clain, în ȘA), „el însuș' *a fost* de față”, „Dumnezeu *a făcut* omul” (Budai-Deleanu), „ceața uităciunii *i-au acoperit*”, „*s-au întâmplat* pe mine o nenorocire”; „nimene *nu au arătat* mărimea fabulei”, „cu câtă bucurie *i-au așteptat* vulpea” (Țichindeal, în ȘA), „ceia ce *s-au întâmplat* tatălui tău”, „ce fericire *au avut* Ulise până *au fost* cu dânsa”, „el *au mai fost* în Crit” (Maior, în ȘA), „mi-*a cătat*”, „Sanda *te-a purtat* în brațe” (Codru Drăgușanu).

Formele cu inversiune, a căror frecvență este în scădere în scrisul literar laic, sunt prezente în texte din toate regiunile, cu anumite intenții arhaizate sau retorice (mai ales în interogații): „dar tu *dat-ai* cu pușca” (Bolintineanu), *ucis-am*, *văzut-am*, *scris-am* (Bolintineanu), *aplicatu-s-au* (Odobescu), „*întâmplatu-ți-s-au*”

(Kogălniceanu), „*perfecționatu-s-a limba?*” (Negruzzi), „*cutreierat-am munții*”, „*lăsatu-l-am în codru*”, *călcat-am*, *văzut-am* (Alecsandri), *auzit-am*, *fost-am*, *avut-am*, *pomenit-am* (Budai-Deleanu).

Zamfir (2007: 163) arată că inversiunea era, în cazul formelor de perfect compus, un fenomen foarte frecvent în limba veche.

3.3. Perfectul simplu

În secolul al XVIII-lea, perfectul simplu își limitează aria de circulație, restrângându-se la Oltenia și Banat, în limba vorbită, dar menținându-se în limba literară în narațiune, unde apar aproape exclusiv forme de persoana a III-a. Această situație se menține și în secolul al XIX-lea.

Situația actuală este cu totul diferită de cea din secolul al XVII-lea, când perfectul simplu era mai frecvent în Moldova decât în Țara Românească (Zamfir 2007: 31).

În intervalul 1780–1828, se continuă, în linii generale, situația din epoca anterioară.

Situația din epoca anterioară este descrisă în detaliu de Zamfir (2007). Tendința de regularizare determină răspândirea (începând cu prima jumătate a secolului al XVII-lea), la persoana I singular, a formelor slabe, cu *-se*, în detrimentul formelor tari, de tipul *deschiș*, *dziș*, care au dispărut progresiv. Și la persoana a II-a singular, desinența izolată *-t(u)* a fost înlocuită, anterior secolului al XIX-lea, cu desinența generală pentru această persoană, *-ți*. La persoanele I și a II-a plural, norma secolului al XVIII-lea o reprezentau formele etimologice (*văzum*, *prinset*, *răstignit*), cele analogice, cu *-ră-*, extins de la persoana a III-a plural, apărând în textele sudice, unde folosirea frecventă impunea eliminarea omonimiei cu formele de perfect și de prezent.

În gramaticile din Muntenia și din Moldova, pentru persoanele I și a II-a plural, apar numai forme etimologice (*avum*, *avut*, *mâncăm*, *mâncat*). În Transilvania, apar forme analogice de perfect simplu: la verbele de conjugările I și a IV-a, Micu, Șincai (1780) și Budai-Deleanu (1815–1820) recomandă numai formele analogice (*lăudarăm*, *lăudarăți*; *scolarăm*, *scolarăți*), pentru evitarea omonimiei persoanelor I și a II-a plural ale perfectului simplu cu formele corespunzătoare de prezent; la conjugările a II-a și a III-a, în aceleași gramatici se consemnează pe primul loc formele etimologice, și apoi cele analogice (*tăcum* / *tăcurăm*, *avum* / *avurăm*). Tempea (1797) și Diaconovici Loga (1822) înregistrează numai forme analogice la toate conjugările (*ararăm*, *tăcurăm*, *lăudarăm*, *văzurăm*).

După 1828, situația se schimbă în Muntenia și în Moldova: gramaticile muntenești înregistrează forme analogice, cu *-ră-*, pentru persoanele I și a II-a plural (*adunarăm*, *adunarăți*, *puserăm*), cu excepția lui Golescu (1840), care înregistrează ambele tipuri de forme (*furăm* / *fusem*); în gramaticile moldovenești, la persoanele I și a II-a plural, fie se înregistrează forme duble (Săulescu 1833 – *lăudăm* / *lăudarăm*, *avum* / *avurăm*, *avuți* / *avurăți*), fie numai forme analogice, la Măcărescu (1848 – *tremurarăm*, *tremurarăți*) și Nădejde (1884 – *cântarăm*, vechi *cântăm*). În gramaticile din Transilvania, sunt înregistrate numai forme analogice: *furăm*, *fuserăm*, *tăcurăm*, *tăcurăți*, *judecarăm*, *judecarăți*, *judecară*, *judecarăți*, *lăudarăm*, *lăudarăți*.

Deși formele tari de perfect (fără *-se-*) ale unor verbe (de tipul *a face – feci(u), feceș, feace*) fuseseră eliminate în epoca anterioară, formele tari de perfect ale altor verbe (*a avea, a fi, a tăcea* etc.) continuă să fie în atenția gramaticilor, deși ele dispar din uz (vezi Frâncu 2009: 307).

Massim (1854), deși înregistrează numai forme analogice, arată că *-ră-* este un „adaos contrar analogiei limbii”.

La Săulescu (1833), toate verbele de conjugarea I au, la toate persoanele, vocala tematică *ă* (*lăudăi, lăudăși* etc.). Aceste forme sunt consemnate ca neliterare de Cipariu (1870–1877). În Pană Dindelegan (1987: 38), se arată că formele cu *ă* sunt inovații de tip analogic, explicabile prin extinderea la persoana I și a II-a a realizării *ă* de la 3 singular: *jură > jurăi, jurăși*.

Cipariu (1869: 298–299) consemnează, pentru persoanele I și a II-a plural, atât forme etimologice, cât și analogice, însă le consideră ca fiind paradigme diferite: perfectul I (fără *-ră-*) și perfectul II (cu *-ră-*).

Una dintre valorile sale, cea de sufix temporal, a făcut ca *-ră* să se extindă și la singular, în partea subcarpatică a Munteniei (vezi Pană Dindelegan 1987: 37–38, Avram 1975a). I. Heliade Rădulescu (1828) și T. Cipariu (1869–1877) condamnă folosirea formelor *omul făcură, veniră, cântară*, în loc de *făcu, veni, cântă*.

Formele tari ale perfectului simplu, înregistrate în unele gramatici din prima parte a secolului al XIX-lea, mai apar în uz numai la scriitorii ardeleni („La lumina fulgerelor *văzum* și alte corabii (...) și de loc *cunoscum* că...”, „Puțin după aceia *văzum* muntele Ida” – Maior, în ȘA), până în jur de 1830, după care sunt definitiv înlăturate (Ivănescu 1955: 28).

În textele literare, perfectul simplu are aproximativ aceeași frecvență în toate provinciile. Desinența (etimologică) *-ră* este prezentă la plural:

(a) *pieriră* (Odobescu), „mulțimea de neguțători ne *vizitară*” (Bolintineanu), dar se pierde uneori, sub influența formei de persoana a III-a singular, numai în Muntenia: „într-această zi *veni* niște rude ale mele” (Bolintineanu), „*se aduse* încă șase [cai]”, „niște ofițeri le *spuse* că...” (Bolintineanu);

(b) „echipajul și omul cel călare *trecură* ca un fulger” (Alecsandri), „*ziseră* dascălii cei însurați” (Creangă), „*Îl puseră* pe ele și se uitară și ei cam așa” (Eminescu);

(c) *căzui, n-auzii, primii, gândii, hotărâi* (Budai-Deleanu), „[ei] *stricară*”, „[ele] *adaoseră*”, „[ea] *adaose*”; „Peșitorii (...) *se mirară*”, „scopurele acele ce-ți *zdrumicară* corabiia ta” (Maior, în ȘA), *ieșiiu, trecuiu, ajunseiu*, „fiori reci îmi *pătrunseră* tot trupul”, *mănarăm, ridicarăm, începurăm*, „*mă secularisă* pe deplin” (Codru Drăgușanu).

La persoana a II-a singular, desinența *-și*, care evită omonimia cu persoana I, apare consecvent: *te bolnăviși, cercași* (Heliade Rădulescu), *sorbiși, străluciși* (Bălcescu), *plecași* (Bolintineanu), *aduseși* (Hasdeu), *ziseși, veniși* (Caragiale), *nimeriși, pricinuiși, treziși* (Budai-Deleanu).

Deși considerate greșite de majoritatea gramaticilor, formele cu vocală tematică *ă* apar în texte din toate provinciile, fie în locul lui *a – luăi, vizităi* (Negruzzi), *mă îndreptăi, observăi, mă închinăi, rugăi* (Alecsandri), *jurăiu, luăiu, mă așezăiu, cugetăiu, rumegăiu, mă deșteptăiu, mă orientăiu, frecventăiu, apucăiu* (Codru Drăgușanu) –, fie în locul lui *e*, în condițiile rostirii dure a consoanei *s – pusăi, înțelesăi, zisăi* (Budai-Deleanu).

3.4. Mai-mult-ca-perfectul

Cele două tipuri de mai-mult-ca-perfect, sintetic și analitic, pun probleme diferite în epocă.

3.4.1. Mai-mult-ca-perfectul sintetic

În secolul al XVIII-lea, la persoana I singular a mai-mult-ca-perfectului sintetic, ca și la imperfect, continuă extinderea desinenței analogice *-m*, apărută încă din secolul al XVI-lea. La persoana a III-a plural, forma etimologică este generală, dar apare, accidental, forma analogică cu *-ră-* (extins de la perfectul simplu – *să bătusără, făcusără*), atestată spre sfârșitul secolului al XVII-lea la persoana a III-a plural și abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea la persoanele I și a II-a plural (Frâncu 1982a: 281–283; Zamfir 2007: 2006).

În perioada 1780–1828, în Muntenia și în Moldova, formele de plural conțin marca *-ră* numai la persoana a III-a, unde sunt concurate de forme etimologice (*fusesem / fuseseră*). În Transilvania, sunt înregistrate numai forme fără *-ră*: *fusesem, fuseseți, fusesem* (Micu, Șincal 1780; Budai-Deleanu 1815–1820, Diaconovici Loga 1822), *tăcusem* (Tempea 1797). În gramatica lui I. Heliade Rădulescu (1828) și în *Gramatică rumânească* (1835) sunt notate numai forme analogice (*fuseserăm, fuseserăți, fuseseră; cântaserăm, cântaserăți, cântaseră*). Goleșcu (1840) și Pontbriant (1874) înregistrează ambele forme, iar la Massim (1854) și Stilescu (1860), formele cu *-ră* apar numai la persoana a III-a. În Moldova, sunt înregistrate forme duble de plural la Săulescu (1833 – *lăudasem / lăudaserăm, vrusem / vruserăm*) și la Nădejde (1884 – *cântaserăm / cântasem, cântaserăți / cântaseți, cântaseră / cântase*), iar Măcărescu (1848) reține numai forme analogice (*fuseserăm, fuseserăți, fuseseră*). În Transilvania, Cîmpeanu (1848) înregistrează forme duble de plural la toate persoanele (*fuseserăm / fusesem*), iar Munteanu (1860–1861), numai la persoana a III-a (*lăudasem, lăudaseți, lăudase(ră)*). Manliu (1854) – pentru persoana a III-a – și Iszer (1846), Bălășescu (1848) și Mihelțianu (1870) – pentru toate persoanele – înregistrează numai forme cu *-ră* la plural. Cipariu (1869: 300) consemnează atât forme etimologice, cât și analogice, considerând că „adăugarea silabei *-ră* la acest timp, pr. *ei lăudase-ră, ținuse-ră* etc. e de prisos”.

În uz, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, circulau două serii de forme: cea veche, fără *-ră*, și cea nouă, cu *-ră*. În pofida indicațiilor din multe gramatici, *-ră-* s-a extins de la pluralul perfectului simplu, mai întâi pentru evitarea omonimiei persoana a III-a singular = a III-a plural, iar apoi și la celelalte persoane.

Uzul este oscilant în toate provinciile, chiar la același autor: „boierii... îi *urziseră* pieirea”, dar și „boierii (...) *sosise* călări”, „Uneltirile doamnei Chiajna *izbutise* toate”, „străini venetici cari-și *lepădase* vechea credință și *ajunsese* la înalte dregătorii”, „Se *făcuse* planuri și modele” (Odobescu), „ghearele ce mă *prinseseră* de gât” (Alecsandri), „îți *recomandasem* noi, din ceea ce *vorbisem* [noi] mai întâi” (Maioreșcu), „cele unsprezece ce avea și care *fugiseră* după dânsa” (Creangă), „[noi] *încercasem*” (Maioreșcu), „Ninfele *ațâțase* un foc”, „ceialalți împărați carii *să înturnase* de la încungiuțarea Troiei” (Maior, în ȘA), „noi nici *n-observaserăm*” (Codru Drăgușanu).

La persoana a II-a singular, desinența originară *-și* este folosită consecvent, în toate zonele: *cunoscuseși* (Bolintineanu), *câștigaseși* (Hasdeu), *te apropiaseși*, *căzuseși* (Alecsandri), *fugiseși* (Caragiale), „*băgaseși de samă*” (Budai-Deleanu).

Desinența *-i* (în tipul *făcusei*), foarte probabil, o inovație a graiurilor oltenești (Zamfir 2007: 204), rămâne un fapt de limbă vorbită, neînregistrat în textele din secolul al XIX-lea pe care le-am consultat.

3.4.2. *Mai-mult-ca-perfectul perifrastic*

Structura *a(u), am, ai, ați fost* + participiu, specializată pentru redarea valorii de mai-mult-ca-perfect în Banat, Crișana, Transilvania și Maramureș, a reprezentat, cel puțin până în secolul al XVII-lea, o formă de perfect supracompus, care nu avea o valoare morfologică fixă, fiind folosită, de multe ori, în variație liberă cu perfectul compus pe tot teritoriul românesc.

Zamfir (2007: 38–61) arată că limitarea ariei de circulație și specializarea pentru valoarea de mai-mult-ca-perfect a avut loc după 1700.

Toate gramaticile din perioada 1780–1828 înregistrează, pentru mai-mult-ca-perfect, forme perifrastice compuse cu imperfectul lui *a avea*, pe care Budai-Deleanu le respinge. Tempea adaugă, la mai-mult-ca-perfectul lui *a fi*, o formă compusă cu imperfectul aceluiași verb (*eram fost*).

După 1828, forme perifrastice apar la I. Heliade Rădulescu (1828 – *am fost vorbit*), în *Gramatica rumânească* de la 1835 (*am fost avut*, *am fost cântat*) și la Golescu (1840 – *am fost adunat*), la care apare și forma perifrastică, cu mai-mult-ca-perfectul verbului *a fi* (*fusesem adunat*). Formele perifrastice apar în toate gramaticile din Moldova: *am fost lăudat* (Săulescu 1833), *am fost tăcut* (Măcărescu 1848), *am fost avut* (Nădejde 1884). În Transilvania, mai-mult-ca-perfectul perifrastic este atestat la toți autorii, cu excepția lui Munteanu: *am fost lăudat* (Iszer 1846, Mihelțianu 1870), *am fost avut* (Bălășescu 1848), *am fost făcut* (Cîmpeanu 1848). La Cipariu (1869: 300), mai-mult-ca-perfectul perifrastic are trei tipare, cu următoarele structuri: (a) imperfectul lui *a fi* și participiul, „la cei vechi foarte usitat întru însemnare activă”; (b) perfectul lui *a fi* plus participiul; (c) imperfectul lui *a avea* plus participiul (formă pentru care Cipariu indică drept sursă gramatica lui Văcărescu), „usitat astăzi la macedoromâni, iar la noi ceștialați și mai demult prea rar”.

Dintre cele două tipare înregistrate de gramatici, numai perfectul compus al lui *a fi* + participiu apare destul de frecvent, în texte din Moldova și Transilvania: „*au fost găsit-o moartă*”, *te-ai fost dus* (Negruzzi), „vedea că *i-au fost luat banii*” (Negruzzi), *s-au fost publicat*, *am fost întreprins*, *au fost adăugit* „[prințul] *le-au fost adunat*” (Asachi), *s-au fost deschis* (Eminescu), *au fost născut și crescut* (Budai-Deleanu), *s-au fost dus* (Maior, în ȘA), *m-am fost culcat*, „*am fost petrecut doi ani*” (Codru Drăgușanu).

Forma analitică de mai-mult-ca-perfect va circula în limba standard până în jur de 1940 (Pană Dindelegan 1987: 51) – vezi și XX, Verbul, 3.3.4.

Cel de-al doilea tipar (imperfectul lui *a fi* + participiu) apare foarte rar: „pe când *eram ajuns* aici cu scrisul” (Odobescu), „Când ne-am trezit, *eram sosiți* la

Viena" (Alecsandri). Nu am înregistrat în textele consultate forme de mai-mult-ca-perfect perifrastic format cu imperfectul verbului *a avea*.

3.5. Perfectul conjunctivului

În privința auxiliarului *a fi*, se continuă, în general, norma epocii anterioare, recomandându-se forma variabilă. În unele gramatici din toate provinciile sunt însă înregistrate forme duble, variabilă și invariabilă (*să fiu fost, să fii fost, să fie fost*, alături de *să fi fost*). La Massim (1845), Stilescu (1860), la Micu, Șincai (1780) și la Diaconovici Loga (1822) sunt înregistrate numai forme variabile ale auxiliarului *a fi*.

Fenomenul variației caracterizează și uzul, însă formele invariabile cresc semnificativ ca frecvență spre sfârșitul perioadei: „să nu te *fiu* cinstit”, „să nu te *fiu* ascultat”, „să-ți *fiu* zis” (Clain, în ȘA), „bărbați care să *fie* scris viața lor”, „să nu să *fie* tâmplat” (Budai-Deleanu) vs „să se *fi* îmbărcat”, „să nu *fi* gustat” (Bolintineanu), „să *fi* încetat” (Hasdeu), „să nu se *fi* deșteptat”, „să se *fi* găsit” (Măiorescu), „să nu se *fi* făcut roditoriu” (Maior, în ȘA).

Sub aspectul valorii, conjunctivul perfect apare adesea cu valoare de prezumtiv perfect, mai ales în vecinătatea verbelor modale sau în structuri de tip exclamativ: „o moară care trebuie *să să fi făcut* cu vreo câteva mii fiurini” (Golescu), „Zoe trebuie *să se fi făcut* frumoasă” (Bolintineanu), „trebuie *să fi fost* schimbat la față” (Caragiale), „apoi *să fi văzut* reflectul magic” (Codru Drăgușanu).

3.6. Perfectul condiționalului

Ca și în perioada anterioară, există mai multe paradigme de condițional perfect. Formele compuse cu *aș fi* sunt înregistrate în toate provinciile. Formele compuse cu imperfectul verbului *a vrea* (și *a voi*, în Transilvania), de tipul *vream face, vream mânca* sunt înregistrate consecvent în Transilvania, numai la începutul secolului în Muntenia și în a doua jumătate a secolului în Moldova. Pentru Banat, gramatica lui Diaconovici Loga (1822) consemnează o formă cu *reaș*. Cipariu (1869: 281–281) înregistrează cele două serii de forme, acceptând pentru *a vrea* apariția și la alte forme decât cea de imperfect, cu mențiunea că sunt ieșite din uz: „*Vream* și *vrui* sau *am vrutu*, ca și *eram*, încă se pun ca forme auxiliare în formațiunea unor timpuri, ales în loc de *aș*, pr. *io vrea veni*, ca și *eram să viu* în loc de *aș fi venit*; și la cei vechi: *vream fi făcutu* sau *fi vream făcutu* și *am vrut fi făcutu*.”

Seria de forme de tipul *aș + fi* apare în texte din toate regiunile: *s-ar fi temut, ar fi vrut* (Odobescu), *s-ar fi mulțumit* (Măiorescu), *nu să ar fi născut, să ar fi aflat, ar fi fost scrisă*, „*nu o-a fi mai văzut*” (Budai-Deleanu), *am fi voit* (Codru Drăgușanu). În texte bănățene, apar, în concordanță cu gramaticile din aceeași regiune, structuri de condițional perfect cu forma auxiliarului *ream, reai, rea* etc.: „altu adevărat sau bine *reau spune*”, „aceea cu dedinsul *reau trebui* să purceadă din gura sau scriptura învățătorului lor”, „ci mai însă rație nici *nu reau* ajuta atâta, nici *nu se reau putea* așa arăta în noi”, „de ce percepem cu mintea *nu ream putea* descoperi prin cuvinte” (Iorgovici).

Seria de forme de tipul *aș + fi* apare și cu valoare de prezumtiv perfect: „Eu *n-aș fi cătat* lumină la codru și-n haiducie” (Hasdeu), „mărturisesc că în minutul acela *aș fi avut* multă plăcere a privi într-o frigare pe acel cocoș” (Alecsandri), „Eu toate câte s-au zis până aice, în scurt le-*aș fi cântat*” (Budai-Deleanu).

3.7. Perfectul prezumtivului

Această formă verbală este omonimă cu viitorul anterior (*va fi făcut* – vezi infra, 4.2), cu perfectul conjunctivului (*să fi făcut* – vezi supra, 3.5) sau cu perfectul condiționalului (*ar fi făcut* – vezi supra, 3.6).

4. TIMPURILE VIITORULUI

4.1. Viitorul propriu-zis

În secolul al XVIII-lea, auxiliarul de viitor prezenta următoarele caracteristici: la persoana a II-a singular, forma *vei* câștigă teren în defavoarea formei *veri*; la persoana a III-a singular, alături de forma generală cu *va*, apare și cea cu *a*, mai ales în texte din Moldova și Transilvania (*a ave*, *i-a plăcea*); în texte muntenești și sud-transilvănene, apar sporadic, sub influența normei muntenești, forme cu auxiliarul *o* (*o spune*, *s-o vedea*); formele fără *v-* la persoanele I singular și a III-a plural sunt rare.

În secolul al XIX-lea, gramaticile muntenești înregistrează forme cu *voi*, *vei*, *va...* (*voi iubi*, *voi mânca*), dar, până la 1850, apar, ca variante, și formele populare, cu afereza inițialei consonantice *v-* a auxiliarului (*oi*, *ei...*), pe care Massim (1854) le atribuie vorbirii familiare. În Moldova, în prima parte a perioadei avute în vedere (până la 1828), apar în gramatici variantele aferezate ale auxiliarului: *oi*, *ii*, *a*, *om*, *îți*, *or*; ulterior, gramaticile înregistrează formele literare de viitor, compuse cu *voi*, *vei* etc. La prezentul auxiliarului *a vrea*, Măcărescu (1848) consemnează și variantele populare *o*, *i*, *a*, despre care Nădejde (1884) spune că „în limba literară se pun rar”. Viitorul compus cu *a avea* plus conjunctiv este prezent numai la Nădejde: *am să fiu*, *ai să fii*. În Transilvania, variantele populare ale auxiliarului apar la Micu, Șincai (1780) și la Tempea (1797), forma literară a auxiliarului fiind consemnată în majoritatea gramaticilor (Budai-Deleanu 1815–1820, Diaconovici Loga 1822 etc.). Mihelțianu (1870) semnalează utilizarea în vorbire a auxiliarului *oi*, *ei*. Viitorul compus cu indicativul prezent de la *a avea* plus conjunctivul este consemnat numai de Cîmpeanu 1848 (*am să judec*, *avem să judecăm*). Cipariu (1869: 279, 301) înregistrează ca forme ale auxiliarului seria *voi*, *veri* (*vei*), *va*, *vom*, *veți* (*vreți*), *vor*, dar consemnează și formele populare *oi*, *ei* (*ii*, *îi*), *a* (*o*). Sunt înregistrate, de asemenea, în gramatica lui Cipariu, și forme compuse cu indicativul prezent de la *a avea* plus *a* plus infinitivul (*am a face*) sau cu *a vrea* plus conjunctivul (*voi să mă duc*).

Evoluția variantelor aferezate ale auxiliarului este diferită. Cea mai veche pare a fi forma *a*, atestată în Moldova încă din secolul al XVI-lea. Forma *o* trebuie să fie posterioară formei *a*. Primele atestări, din secolul al XVI-lea, ale formei *or* sunt

muntenești. Astăzi, forma *a* caracterizează aria nordică, iar *o*, aria sudică (Zamfir 2007: 296).

În textele muntenești, se regăsesc formele literare, recomandate de gramatici: „*va intra*”, „*voiu voi*” (Golescu), „*voi scri*” (Bolintineanu), „*vei vedea*”, „*vor avea*”, „*vor fi*”, „*se va lepăda*” (Heliade Rădulescu), *va răsipi* (Odobescu), alături de variantele populare – „[eu] *oi da bună dimineața*”, „*oi scrie*” (Heliade Rădulescu), „*m-oi vedea*”, „*oi vrea*” (Caragiale). Pe lângă acestea, în uz, apar destul de frecvent forme neînregistrate de gramaticile din zonă, care au fie structura *o* + conjunctivul: „*o să între*” (Golescu), „*o să fac*” (Bolintineanu), „*o să zică*” (Heliade Rădulescu), „*o să rămână*” (Odobescu), fie prezentul verbului *a avea* + conjunctivul: „*ai să vorbești*”, „*avem să mergem*”, „*am să mă plâng*”, „*avem să ne așteptăm la lucruri triste*” (Bolintineanu), „*n-ai să mai ieși*” (Caragiale).

Tiparul de viitor *a vrea* + conjunctivul, înregistrat de Cipariu (1869–1877), este atestat în texte muntenești, cu observația că limita dintre valoarea de auxiliar de viitor a verbului *a voi* și cea de verb autonom nu este foarte clară: „*Vei să ne ucizi!* A lăsa pe acești nobili pasageri să treacă noaptea într-o barcă, în mijlocul iernei, este ca când i-ai osândit la moarte sigură”; „dar ca să am un cuvânt de iertare pentru îndrăzneța mea întrebare, *voi să vă spui* cine sunt eu, sau mai bine istoria vieții mele” (Bolintineanu), „Luând numai din cele înșirate pe bună-credință, *voi să dau* un specimen, raportând o convorbire ce am avut anul trecut” (Ghica).

Același tip de ambiguitate este înregistrat încă din secolul al XVII-lea, cu o frecvență mai mare în textele muntenești (Zamfir 2005: 64).

În textele din Moldova, sunt prezente formele literare de viitor: *vom începe* (Negruzzi), *va suspina*, *va plânge*, *va privi*, *va atinge*, *să vor închide*, *să va înălța* (Asachi), *veți urma*, *voi căta*, *va fi*, *voi pleca*, *voi șade* (Alecsandri), *vom șede*, *voiu fi* (Eminescu). Pe lângă acestea, sunt înregistrate și forme populare ale auxiliarului, atât cu afereza lui *v-*: „*mi-oiu desface*” (Eminescu), „*l-oiu învăța eu*”, „*te-oiu dobzâla eu*”, „*i-oi face*” (Creangă), „*ți-oi trimite*” (Alecsandri), cât și cu varianta moldovenească a auxiliarului: „*ți-a veni*”, „*m-a favoriza*”, „când *a fi* să plecăm” (Alecsandri), „*și-a mușca labela*” (Creangă). Alte tipare de viitor înregistrate sunt: *o* (sau *a*) + conjunctivul: „cum *o să te vâd*” (Eminescu), „*a să fie cucoană mare*”, „*curând a să tune*”, „fiind sigur *c-a să câștige*” (Negruzzi), „*n-a s-o știe*” (Eminescu), *a avea* + conjunctivul: *are să se tragă*, „*are să mă oblighe*” (Alecsandri), *au să fie* (Asachi), „*ai să-i scoți*”, „*are să-ți cadă*” (Creangă), „*am să-l prind*” (Eminescu) și, mai rar, *a avea* + infinitivul, care are valoare de viitor în trecut: „de unde *aveam a scrie* acestea” (Russo), „*aveam a mă găsi* în contact” (Alecsandri).

Existența unor forme precum: „*or să vie aici*” (Bolintineanu), „unde *or să se întoarcă și ei*” (Negruzzi) demonstrează faptul că, încă din secolul al XIX-lea, se produsese deja contaminarea variantei populare a auxiliarului (*v* aferezat) cu tiparul *o* invariabil + conjunctivul, dovadă fiind falsul acord al formantului *o*.

În Transilvania, apare frecvent forma literară a auxiliarului: „*va fi*”, „*vei înțelege*”, „*vei cunoaște*” (Clain, în ȘA), „nu mă *vei cunoaște*” (Budai-Deleanu),

„se vor înălța”, „nu *voiu* a mai face” (Țichindeal, în ȘA – exemplu interesant prin prezența mărcii *a* în componența infinitivului care intră în structura de viitor), „te *voiu* primi”, „nu mă *voiu* mai încrede mie însumi”, „*voiu* crede”, „se va întoarce” (Maior, în ȘA), „te *voiu* revedea”, „*vom* reveni” (Codru Drăgușanu) –, dar sunt atestate și forme populare – „*ți-oi* scrie” (Budai-Deleanu). Altă formă de viitor prezentă în textele transilvănene este *a vrea* + conjunctivul: „*vom să* înțelegem”, „*va să* spue” (Clain, în ȘA), „*voi s'aflu*” (Budai-Deleanu), „cu usturimea focului celui vecinic *va să* le plătească nebuna mamă” (Maior, în ȘA), „*vom să* scriem” (Budai-Deleanu), „*voiu să* te întrețin”, „*voiu să-ți* zugrăvesc societatea românească” (Codru Drăgușanu).

Formele literare de viitor apar și cu inversiune în unele gramatici și, sporadic, în texte din toate provinciile: *fi-vor*, *veni-vor* (Bolintineanu), *fi-voi*, *gândi-voi* (Alecsandri), *fi-vor*, *putea-vor*, *răpi-vor* (Budai-Deleanu).

4.2. Viitorul anterior

Valoarea de viitor anterior, limitată la contextele în care este exprimat și reperul temporal (prin viitor simplu, indicativ prezent, conjunctiv, condițional) este foarte rar înregistrată. În cele mai multe apariții în textele din secolul al XIX-lea, în absența reperului temporal, forma alcătuită din viitorul auxiliarului *a fi* și participiul verbului de conjugat are valoare de prezumtiv (perfect): „Vrednic de pedeapsă este cel ce *va fi venit* la Viena și nu *va fi văzut* acea mare zidire”; „și câți mulți sânt care nu *îm vor fi venit* în gând” (Golescu), „afară numai dacă *nu va fi hotărât* a să face și cerșător” (Heliade Rădulescu), „îndârjiții boieri *vor fi strâns* în Ardeal” (Odobescu), „după ce *va fi plătit* Cantacuzin, despre care Clara *îți va fi povestit* multe”, „ce *vor fi făcut* nebunii singuri, nu mai știu” (Maiorescu), „*Va fi avut* și aici timpul influența sa binefăcătoare”, „*vor fi ajuns* oamenii”; „Că sânt bătrân ca iarna, că tu *vei fi murit*” (Eminescu), „*se va fi arătat* încă o dată legea”, „de *va fi fost* vreodată mai mare” (Maiorescu), „în limba tracă *nu se va fi pus* articolul înainte (dacă *vor fi avut* articol)” (Nădejde), dar este atestată și valoarea ei tipică: „După ce ancheta *nu va fi aflat* nimic, singura satisfacție posibilă este destituirea lui Ionescu” (Maiorescu), „*Voiu fi bătrân și singur, vei fi murit* de mult!” (Eminescu), „Se *învoi* a rămânea la Berlin, până ce *vom fi ajuns* la Paris” (Codru Drăgușanu).

Încă din secolul al XVII-lea, gruparea *vor fi* + participiu este atestată mai frecvent cu valoare de prezumtiv decât cu valoare de viitor anterior (Dimitrescu 1978: 317).

Și formele de viitor anterior cu auxiliar aferezat sunt folosite cu valoare de prezumtiv perfect: „dacă *nu s-o fi culcat*” (Caragiale), „sărăcan de mine, *c-o fi înghețat*” (Alecsandri).

S-a observat (Slave 1957: 59) că primul timp care a căpătat valoarea de prezumtiv (exprimarea unei acțiuni prezentate ca îndoielnice, presupuse) a fost viitorul anterior (o acțiune care se va petrece în viitor înaintea altei acțiuni). Astfel, viitorul anterior s-a specializat, în secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, pentru exprimarea unei acțiuni îndoielnice, care a avut loc în trecut.

5. INFINITIVUL ȘI SUPINUL

Dintre formele verbale nepersonale, infinitivul prezintă importanță pentru studiul diacronic, sub următoarele aspecte: raportul infinitiv-conjunctiv, situația infinitivului lung, apariția / extinderea infinitivului perfect, iar supinul prezintă interes pentru diversificarea tiparelor din secolul al XIX-lea.

5.1. Infinitivul prezent

Concurența dintre infinitiv și conjunctiv privește, în epocă, atât forme verbale analitice, în componența cărora intră infinitivul sau conjunctivul, cât și apariția acestor forme autonom, cu regenți de diverse tipuri. Infinitivul, mai frecvent în prima jumătate a secolului al XVII-lea, fusese supus unui proces de înlocuire prin conjunctiv și apoi revitalizat spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, sub influență latino-romanică (Frâncu 2009: 320).

În ceea ce privește prima situație, pot fi aduse în discuție formele de viitor cu auxiliarul *a vrea*, în cazul cărora tipul auxiliar + conjunctiv (a cărui gramaticalizare este nesigură, structurile fiind de multe ori ambigue – vezi supra, 4.1) a fost abandonat în favoarea tipului literar auxiliar + infinitiv. În cazul viitorului cu auxiliarul *a avea*, forma care a supraviețuit este cea care conține conjunctivul, tipul *am să fac* devenind general dacoromân. Tipul *am a face*, care era gramaticalizat ca structură de viitor încă din secolul al XVI-lea, a fost într-un regres continuu, ajungând să fie folosit în secolul al XIX-lea numai accidental: *au a lua*, *au a face*, *are a se dezvolta* (Odobescu).

În cazul regentului verbal, concurența dintre infinitiv și conjunctiv este foarte strânsă.

Urmărirea ponderii infinitivului și a conjunctivului după verbele *a putea* și *a ști* (la persoana a III-a) oferă date care evidențiază tendința de extindere a conjunctivului, în a doua jumătate a secolului, în toate zonele.

(a) În Muntenia, la Bălcescu (*Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, 1847), *poate* este urmat de 43 de ori de infinitiv (în trei apariții, cu marca *a*) și numai o dată de conjunctiv; *știe* are o singură subordonare verbală, un infinitiv fără *a*; în *Ciocoi vechi și noi* (1863), primele 24 de capitole, regentul *poate* este urmat de 21 de ori de conjunctiv și de 12 ori de infinitiv, în toate aparițiile fără marca *a*; regentul *știe* selectează de 3 ori conjunctivul și o dată infinitivul, cu *a*.

(b) În Moldova, la Negruzzi, în *Negru pe alb* (1857, dar datarea scrisorilor este anterioară, 1837–1848), *poate* selectează de 24 de ori infinitivul (3 ocurențe având marca *a*) și de 5 ori conjunctivul; în toate cele trei apariții, *știe* este urmat de infinitiv, de două ori acesta conținând marca *a*; la Alecsandri (în *Despot Vodă*, 1879 și *Sânziana și Pepelea*, 1880), infinitivul este folosit după *poate* de 7 ori (de 3 ori, cu marca *a*, într-o singură utilizare infinitivul fiind antepus regentului), iar conjunctivul, de 12 ori; după *știe*, este folosit de 5 ori infinitivul (cu *a*, în toate situațiile) și o dată conjunctivul.

(c) În Transilvania, la Budai-Deleanu (*Țiganiada*, 1800), regentul *poate* este urmat de 39 de ori de conjunctiv și de 46 de ori de infinitiv (de 7 ori infinitivul este antepus, iar de 5 ori apare infinitivul lung); în majoritatea aparițiilor, infinitivul nu are marca *a*, însă aceasta apare în situațiile de antepunere a infinitivului față de regent; regentul *știe* este urmat în toate cele patru apariții cu subordonări de tip verbal de infinitiv, două cu marca *a* și două fără marca *a*; în *Mara* (1870) de I. Slavici, ponderea este radical inversată: *poate* este urmat de 98 de ori de conjunctiv și numai de 16 ori de infinitiv (în majoritatea cazurilor, infinitivul apare în prezența reflexivului; în nicio situație, infinitivul nu are marca *a*); toate cele 5 subordonări verbale ale verbului *a ști* sunt forme de conjunctiv.

Prezența sau absența mărcii *a* nu este supusă în epocă unor reguli precise, apărând variații în interiorul aceluiași text: „acești vechi intriganți știu *șese*” vs „va ști *a nemeri*” (Măiorescu), „orășanul știe *prețui* avantajile”, „știu *minți* bine franțuzește” vs „știe *a ținea* vaza Bisericii”, „n-a știut *a inventa*”, „așa știm noi *a umbra* călare” (Codru Drăgușanu) și chiar în structuri coordonate: „să poată *citi* și *a scrie*” (Golescu).

Cipariu (1869: 283) formulează o regulă legată de adiacența infinitivului la regent: „După verbele *pociu* și *știu*, dacă infinitivul urmează numaidecât, pr. *pociu veni-re*, *știu scrie-re*; sau de nu urmează departe, pr. *io pociu îndată veni*, *tu poți frumosu scrie*, iar în depărtare mai mare și după ele se cere prepusețiunea *a* pentru infinitiv, pr. *io pociu cu toți ceialalți a venire la tine*; *io știu în toate limbele frumosu să scriu*”. La Cipariu (1877: 239) regula de folosire a mărcii *a* este mai strictă: „*A* se omite numai în următoarele șeasă cercustari: după formulele auxiliare *aș*, *voi*, *vream*, după verbele *poci* și *știu* și după frazea *am ce* sau *nu am ce*”.

O altă problemă identificată în textele din secolul al XIX-lea este poziția reflexivului în situațiile în care *a putea* și, mai rar, *a face*, își subordonează verbe reflexive. În aceste cazuri, reflexivul fie rămâne grupat cu verbul căruia îi aparține, dacă este prezentă marca de infinitiv *a*: „poate *a se întări*”, „poate *a se întoarce*” (Bălcescu), „Care puteau lesne *a se realiza*” (Odobescu), fie avansează înaintea verbului regent, dacă marca de infinitiv *a* lipsește: „*se* poate oare naște?” (Bălcescu – la Bălcescu, variația de poziție a reflexivului apare în același text), „Știu că *să* poate fi întâmplat” (Clain, în ȘA), „*se* știu face și de răs” (Codru Drăgușanu). Nu numai reflexivul inerent creează astfel de oscilații, ci și alte tipuri de clitice pronominale: „toate ideile ce am putut *a-mi* forma” (Odobescu) vs „*mi-am* putut-o talmăci” (Alecsandri).

Deși există o regulă formulată – „Tot așa convin ele toate trele [*a putea*, *a ști* și *a vrea*] că, construindu-se cu infinitivi de la verbe reflexive sau de la active cu acuzativi sau dativi pronominali, se pun între pronume și infinitivi, pr. *Mă voi duce*; *Te poți duce*; *Se știe duce*” (Cipariu 1877: 220) – uzul este oscilant. Regula propusă de Cipariu caracterizează limba literară actuală.

În epoca anterioară, **infinitivul lung** este în continuu regres, apărând accidental. În secolul al XIX-lea, este reintrodus de latiniști, care își propuseseră (mai ales Petru Maior) să revitalizeze această formă (în forma din 1780 a lucrării *Elementa*, Micu și Șincai folosesc infinitivul lung, însă în cea din 1805 acesta este înlocuit de infinitivul scurt): „nu *să* poate *știre*”, „*a* povestire *poate*” (Budai-Deleanu), „socotesc *a găcire* că au fost oprit”, „puține ce v-au plăcut *a aruncare* împotriva ortografiei mele” (Budai-Deleanu), „nu e cugetul meu *de a te înfruntare*” (Maior, în ȘA), „să înceapă *a luare* bucate” (Csokotis, în ȘA).

5.2. Infinitivul perfect

Creație recentă a limbii, exprimând un raport temporal de anterioritate, infinitivul perfect este atestat pentru prima oară în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Iordache Golescu, Bălășescu, Aaron Pumnul – vezi Diaconescu 1977)

și apare extrem de rar în texte anterioare secolului al XIX-lea (Frâncu 2009: 321). În secolul al XIX-lea, apare la autori de factură cultă: „Are o gemie, ce altădată se vede *a fi fost* biserică” (Bolintineanu), „căința d-a fi *călcat* un legământ” (Odobescu), „este acela de *a fi voit* să introducă și de *a fi introdus* în poezia românească adevărata cugetare” (Hasdeu), „liniștea de *a fi lucrat*” (Maiorescu).

5.3. Supinul

Procesul de diversificare a tiparelor în care poate apărea supinul, vizibil încă din primele texte românești, continuă și în secolul al XIX-lea. Inovațiile specifice perioadei sunt constituite de apariția supinului în construcții cu valoare imperativă: „*La culcat*, băieți, că trece noaptea” (Creangă) și de apariția supinului în construcții impersonale cu verb copulativ + adverb din seria *greu, ușor*: „că și popia are multe năcăfale, e *greu de purtat*” (Creangă).

6. NEREGULARITĂȚI

În afara aspectelor unitare ale flexiunii verbale, se pot identifica și anumite neregularități care apar în flexiunea unor verbe: oscilații ale radicalului, alternanțe fonetice, fenomenul de reduplicare etc.

6.1. Oscilații în radicalul anumitor verbe

Verbul *a mânca* prezintă, în continuare, neregularități ale radicalului. Gramaticile muntenești înregistrează exclusiv seria de forme (*să*) *mănânc*, (*să*) *mănânci*, cu excepția lui Pontbriand (1874), care înregistrează forme duble: *mănânc* și *mânc*. În Moldova, Săulescu (1833) consemnează forma *mănânc*. În gramaticile din Transilvania, indicațiile sunt oscilante: Micu, Șincai (1780), precum și Iszer (1846), Bălășescu (1848), Munteanu (1860–1861), Mihelțianu (1870) înregistrează ambele forme, Tempea (1797), numai forma *mănânc*, iar Budai-Deleanu (1815–1820), numai forma *mânc*. Cipariu (1869) consemnează și el numai forma *mânc*. Uzul reflectă, în general, situația din gramatici – *mănânc*, *să mănânc* (Alecsandri), *se mănăcă* (Maior, în ȘA) – forma *mânc* nefiind prezentă în textele muntenești pe care le-am consultat.

Golescu face observația că „rumânii zic *mănânc*, iar ardelenii zic *mânc*”. Nădejde menționează, surprinzător, că forma *mănânc* este folosită de moldoveni, iar *mânc*, de munteni. Munteanu observă că „cei mai mulți” zic *mănânc*.

Și în radicalul verbului *a usca* există oscilații. În gramaticile muntenești este înregistrată forma (*să*) *usuc*. Pontbriand (1874) este singurul care consemnează și formele de plural *usucăm*, *usucați*. În Transilvania, Tempea (1797) consemnează formele *usc*, *uști*, iar Iszer (1846), Bălășescu (1848) și Munteanu (1860–1861), forme duble. Nici gramaticii din Moldova, nici Cipariu (1869–1877) nu precizează formele acestui verb. Uzul arată că formele de tip *usuc* sunt mai frecvente: *mă usuc* (Alecsandri), iar cele de tip *usc* apar mai rar: *mă usc* (Eminescu).

Același tip de variație caracterizează și verbele *a dărâma* și *a sfârâma*, care prezintă oscilații în forma radicalului: *se darmă* (Alecsandri), *darmă* (Asachi) vs *se dărâmă* (Bălcescu), *sfarmă* (Bălcescu, Alecsandri, Budai-Deleanu) vs *sfârâmă* (Bolintineanu).

În privința verbului *a primi*, se înregistrează încă, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, variații în radical între formele vechi: *să nu priimească*, *priimind* (Heliade Rădulescu), *a priimit*, „ne priimi”, *priimi*, *priimesc*, „să nu mă mai priimească” (Bolintineanu), *priimește* (Conachi, în ȘA, Budai-Deleanu) și formele noi, care se vor impune în limbă: *primești* (Filimon), *a primit* (Bălcescu, Alecsandri), *au primit* (Budai-Deleanu).

6.2. Reduplicarea

Fenomenul reduplicării privește unele dintre formele de perfect simplu (care constituie modelul), de imperfect, de mai-mult-ca-perfect și de participiu ale verbelor *a da* și *a sta*. Cipariu (1869: 311) consemnează formele cu reduplicare la perfect simplu (*dédi, stéti, dedeși, stetéși, dede, stéte* etc.) și la mai-mult-ca-perfect (*déderăm, stéterăm și dedéseu, stéteseu*), dar pe cele fără reduplicare, la imperfect (*dam, stam*) și la participiu (*datu, statu*). Forme ca *dădúii, dădúși, dăduseu, dăduseși, stătuseu, stătuseși* caracterizează, potrivit lui Cipariu (1869), „usul vulgariu”.

Evoluția celor două verbe este diferită. Verbul *a da* avea în limba veche forme aproape exclusiv fără reduplicare. În secolul al XIX-lea, fenomenul cunoaște o extindere mai mare. Variația între formele fără reduplicare și cele cu reduplicare apare la perfectul simplu – *didei* (A. Văcărescu), *dete, se dară* (Bolintineanu), *dete, îi dasă* (Negruzzi), *diede* (Maior, în ȘA), *dedeiu, dete, dădurăm, deteră* (Codru Drăgușanu) –, la mai-mult-ca-perfect – *dase* (Bolintineanu), *dăduse* (Filimon, Kogălniceanu), *dase* (V. Alecsandri, Maioreșcu); – și la imperfect – „i-o *dam*” (I. Văcărescu, în PNP), *dădea* (Filimon), „nu-i *da*” (Negruzzi).

Verbul *a sta* apare, în perioada anterioară, aproape exclusiv cu formele etimologice, fără reduplicare (Frâncu 2009: 305). În secolul al XIX-lea, cele două serii de forme (cea cu reduplicare și cea analogică, refăcută, probabil, după modelul lui *a da*) coexistă la imperfect – *stam*, „*stau așezate*” (Bolintineanu), *sta* (Odobescu, Maior, în ȘA), *stătea* (Hasdeu), *stăteau* (Alecsandri), *stam, sta* (Codru Drăgușanu) – și la participiu – „au *stătut* episcop” (Golescu), „a *stătut*” (Heliade Rădulescu), „mi-a *stat*” (Hasdeu), „nu a *stătut*” (Kogălniceanu), „a *stat*”, „am *stătut*” (Alecsandri), „au *stat*” (Budai-Deleanu).

6.3. Alte oscilații specifice unor subclase foarte limitate de verbe

Alte fenomene sunt mai puțin sistematice.

6.3.1. În secolul al XVIII-lea, în texte din Moldova și din Transilvania, apăreau, alături de formele etimologice *să bea, să dea, să stea, să vrea*, formele analogice *să beie, să deie, să ieie, să steie, să vreie*, ultima serie constituind o inovație din secolul al XVII-lea (Zamfir 2005: 61). Variația continuă în secolul al XIX-lea, verbele *a da, a lua, a sta, a vrea* circulând cu două serii de forme la conjunctiv, una sudică (*să dea, să ia, să stea, să vrea*), cealaltă nordică (*să deie, să ieie, să steie, să vreie*).

În gramaticile munteneste, sunt înregistrate numai verbe din prima serie, pe când gramaticile din Moldova și cele din Transilvania înregistrează, în general, ambele serii de forme. Cipariu (1869: 311, 313) respinge formele nordice de persoana a III-a (*deie, steie*), dar acceptă, conform principiului etimologic, forma *ieie*.

Uzul confirmă variația înregistrată în gramatici, formele etimologice caracterizând textele din toate provinciile: *să dea* (Golescu, Ghica, Heliade Rădulescu, Creangă, Budai-Deleanu), *să ia* (Golescu, Bolintineanu, Alecsandri, Creangă), *să stea* (Codru Drăgușanu), iar cele analogice, textele moldovenești și ardeleneste: „*să mai steie*” (Creangă), „*Ce să-i deie?*”, „*să mă deie afară*” (Alecsandri), *să vreie*, „*să-mi deie, să ieie* (Kogălniceanu), „*să le deie*”, *să steie*, „*să le ieie*”, *să să deie* (Budai-Deleanu). Unii autori folosesc ambele serii de forme, în același text – „*să nu dea*”, „*să-ți dea*” vs „*deie-li*” (Codru Drăgușanu) – sau în texte diferite – *să dea*, „*să-i dea*” vs „*să-și deie*”, *să se deie*; „*să-și ia*”, *o să ia* vs „*să-l ieie*”, „*să-și ieie*” (Negruzzi). Accidental, probabil din necesități prozodice, apar formele analogice și în Muntenia: *să deie, să pieie* (Bolintineanu).

6.3.2. În paradigma de perfect simplu a verbelor *a fi, a avea* și *a vrea* apar atât forme fără *-se* (mai frecvente), cât și cu *-se-*: „*eu fui sălit*” (Budai-Deleanu), „*furăm întâmpinați*”, „*fuiu în Călărași*” (Codru Drăgușanu) vs „*fuse lepădată*” (Odobescu), „*câte zile fuserăm pe drum*” (Codru Drăgușanu); „*avu minunat noroc*” (Bălcescu), „*abia avui vreme*” (Negruzzi) vs „*succesul ce avuse*” (Alecsandri); „*vruși să te-nchini*” (Budai-Deleanu), „*vzură a împlini*” (Bălcescu) vs „*vruseși să te odihnești*” (Russo).

Cipariu (1869: 344) comentează această situație, pentru *a fi*, din punct de vedere normativ: „În loc de *fui* astăzi se aude prea mult zicându-se o formă mai nouă, derivată de la a 3-a pers. a preperfectului *fuse*, adăugând terminațiunea perfectului, -i, pr. *fusei, fuséi, fuséi*, pl. *fuserămu, fuserăți, fuseră*, care e un barbarism fără exemplu.”

Secvența *-se-* apare la aceste verbe încă de la cele mai vechi atestări. Se presupune că aceasta s-a extins (inconsecvent) de la mai-mult-ca-perfect, devenind, din sufix temporal, un fel de argument al temei perfectului (Zamfir 2007: 89).

6.3.3. În afară de neregularitățile semnalate mai sus, trebuie adăugate și cele privind paradigma de prezent a verbului *a fi*. Aceasta cunoaște, în continuare, mai multe forme pentru persoanele I singular (*sunt, -s, îs, sum*) și a III-a singular (*iaste, este, e, -i, îi*) și plural (*sunt, -s, îs*). Gramaticile epocii înregistrează consecvent formele lungi *este* și *sunt*, situația fiind diferită de la o gramatică la alta în privința formelor scurte, cu sau fără proteză: *el e* sau *este* și *eu, ei sânt* (Micu, Șincai 1780: 34), *eu sânt* sau *esc* și *el, ea este* sau *e* și *ei sânt* Diaconovici Loga (1822: 87), *el este* sau *e* și *eu, ei sântu* și *îsă* (Heliade-Rădulescu 1828: 44), *el ieste, ie, e* și *eu, ei sânt* (Golescu 1840: 32), *el est-e, e* și *eu, ei sunt-ă, să* (Massim 1860: 50), *el ieste* și *eu, ei sântu, îsă, să* (Nădejde 1884: 129).

Forma latinizantă de persoana I *sum / sâm*, introdusă în româna literară de către reprezentanții mișcării latiniste, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și eliminată la începutul secolului al XX-lea (Chivu 2006: 53–54), este înregistrată, în

Moldova, în gramatica lui Săulescu (1833) și în cea a lui Cîmpeanu (1848), iar, în Transilvania, în gramatica lui Bălășescu (1848), în cea a lui Munteanu (1860) și, apoi, în gramatica academică a lui Cipariu (1869 / 1876). În textele din epocă, forma *sum* / *sâm* apare izolat, la autori latiniști sau influențați de concepția latinistă (Chivu 2006: 49–53): „Ori cine-s de nu *sum* azi în mormânt?”, „eu *sum* firea” (Asachi), „major *sum*” (Negruzzi), „eu nu *sum* în stare a primi”, „parola mea de onoare că *sum* calomniat” (Maiorescu), „eu *sum* numai o față ignorantă”, „eu *sum* sigură” (*Istoria amerii*), „*sum* (sunt) incredentiatu” (Maior, în ȘA). La Hasdeu, adversar al latinismului, forma apare cu intenție satirică în *Duduca Mamuca*, *Micuța* și *Orthonerozia* (Chivu 2006: 52).

Pentru secolul al XIX-lea se pot identifica anumite preferințe de utilizare a celorlalte forme de prezent ale verbului *a fi*, însă acestea sunt mai estomate față de perioada mai veche a limbii (vezi Zamfir 2005: 19–55). Analiza frecvenței acestor forme în texte aparținând unor autori din zone diferite (Golescu, *Însemnare*, 1826; Bolintineanu, *Elena*, 1861; Negruzzi, *Cum am învățat românește*, 1837, *Zoe*, 1837, *Au mai pățit-o și alții*, 1839, *O alergare de cai*, 1840, *Toderică*, 1844; Kogălniceanu, *Adunări dănțuitoare*, 1839, *Nou chip de a face curte*, 1840, *Fiziologia provincialului în Iași*, 1844; Budai-Deleanu, *Țiganiada*, 1800; Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, 1848), permite formularea unor concluzii.

(a) Forma *iaste*, generală în limba veche, este aproape ieșită din uz, apărând o singură dată (la D. Golescu) în textele analizate (în textele reprezentanților Școlii Ardelene de la începutul secolului forma *iaste* apare încă foarte frecvent); probabil că înlocuirea ei cu forma *este* a fost progresivă în secolul al XVIII-lea, de vreme ce în secolul al XVII-lea aceasta din urmă devine forma normală, cel puțin în Muntenia.

(b) În privința raportului dintre formele lungi și formele scurte, se pare că aria vestică continuă să se individualizeze prin folosirea formelor scurte, în celelalte zone preferându-se formele lungi.

(c) Formele scurte de persoana a III-a singular au o distribuție dialectală diferită, continuând, în linii mari, situația din limba veche – *e* este preferat scriitorii munteni avuți în vedere (singura formă scurtă folosită de D. Golescu și de Bolintineanu), dar și de Codru Drăgușanu, care îl folosește aproape exclusiv, în detrimentul tuturor celorlalte forme. Pentru Moldova, nu se poate formula o concluzie relevantă, deoarece *e* este forma preferată de Negruzzi, dar nu există la Kogălniceanu; forma *-i* apare destul de des la Budai-Deleanu și la Kogălniceanu.

(d) În ceea ce privește formele scurte cu proteză, se confirmă faptul că Muntenia a rămas în afara inovației apariției protezei *î*; de altfel, formele cu proteză sunt foarte rare în textele consultate, ceea ce înseamnă că, foarte probabil, acestea nu făceau parte din norma locală (literară) a niciunei provincii. Apariția (de zece ori) a formei *îs* (probabil inovație bănățeană din secolul al XVII-lea – Zamfir 2005: 49) la Codru Drăgușanu și absența formei *îi* din textul său este un argument suplimentar că fenomenul apariției protezei va fi apărut independent la formele din paradigmă.

6.3.4. În afară de neregularitățile deja semnalate, în cazul verbului *a avea* o situație specială o reprezintă paradigma de conjunctiv. Conjunctivul verbului *a avea* prezintă forme duble, la singular, la toate persoanele (*să am* / *să aib*, *să ai* / *să aibi*, *să aibă* / *să aibe*) și la plural, numai la persoana a III-a (*să aibă* / *să aibe*). Deși s-a susținut că forma *să ai* este atestată abia în secolul al XIX-lea (Frâncu 1971: 187), au fost înregistrate forme de tipul *să ai* încă din secolul al

XVII-lea, în Muntenia, fiind însă posibil ca acestea să fi rămas multă vreme izolate (Zamfir 2005: 56). Inovația *să am* este muntenească, mai târzie, însă răspândită rapid.

În gramatici, apar, în diverse combinații, toate aceste forme. Golescu (1840: 33) înregistrează formele: *să aib*, *să aibi*, *să aibe*, iar Cipariu (1869: 320–321), *să aibu*, *să aibi*, *să aibă / să aivă*. Heliade Rădulescu (1828: 48), Stilescu ([1860] 1869: 39) și Diaconovici Loga (1822: 90) consemnează formele *să am*, *să aibi*, *să aibă*.

În texte, se înregistrează variație la următoarele forme: (a) persoana I singular: *să aib* (Negruzzi, Donici) vs *să am* (Filimon, Negruzzi); (b) persoana a II-a singular: *să aibi* (Heliade Rădulescu, Alecsandri) vs *să ai* (Bolintineanu, Alecsandri; Kogălniceanu); (c) persoana a III-a singular și plural: *să aibă* (Golescu, Bălcescu, Negruzzi, Kogălniceanu, Budai-Deleanu, Codru Drăgușanu) vs *să aibe* (Hasdeu, Negruzzi). Variația poate să apară chiar în interiorul aceluiași text: *să aibă* și *să aibe* (Bolintineanu). Formele preferate, indiferent de zonă, par a fi cele reținute de limba literară: *să am*, *să ai*, *să aibă*. În textele consultate, nu apare deloc forma de persoana a III-a *să aive*, care este specifică limbii vorbite actuale.

Dintre cele două forme de gerunziu, *aibând* și *având* – chiar dacă unele gramatici înregistrează ambele forme – vezi Cipariu (1869: 320–312), care arată însă că „*aibându* se află numai la scriitorii noștri cei vechi” –, în texte nu apare decât *având*.

6.4. Verbul *a trebui*

O situație specială o constituie verbul *a trebui*, care avea forme de prezent „slab”, atât pentru utilizarea personală, cât și pentru utilizarea impersonală: „*voi trebuiește* ca în scurtă vreme să-i urmați”, „*trebuieșc* luate măsuri” (Odobescu), „*trebuieșc* păstrate” (Alecsandri), „*trebuiește* aflată legea”, „*trebuesc* să fie introduse”, „*acestea trebuesc* cunoscute și *trebuesc* deprinse” (Maiorescu).

Se pare că apariția formelor „tari” este o inovație muntenească. La plural însă, nevoia de a marca opoziția de număr este responsabilă de utilizarea, inclusiv în Muntenia, a formelor „slabe” (Zamfir 2005: 355).

Folosirea verbului *a trebui* la alte timpuri și moduri este oscilantă, verbul *având*, pe lângă formele invariabile curente, și forme variabile după persoană și număr: „Eu nici că *trebuia*m să încep cursul de gramatică, nici că *trebuia*m să merg vreodată la școala aceea” (Maiorescu) – pentru imperfect; „*am trebuit* să mă supun” (Kogălniceanu), „pentru streini *am trebuit* să talmăcesc, *am trebuit* să însemnez” (Budai-Deleanu) – pentru perfectul compus; „*am trebui* să le întindem” (Odobescu), „*voi care ați trebui* să trăiți” (Kogălniceanu), „*am trebui* să punem” (Budai-Deleanu) – pentru condiționalul prezent; „*nu am fi trebuit* să scriem” (Budai-Deleanu) – pentru condiționalul perfect.

7. CONCLUZII

În secolul al XIX-lea, influența transformărilor culturale, istorice și sociale asupra morfologiei verbului se reflectă în numărul mare de situații de variație, determinată atât de trecerea la modelul lingvistic latino-romanice, cât și de încercarea internă de normare a limbii și de constituire a normei unice.

În ceea ce privește încadrarea morfologică a unităților nou intrate în limbă, factorul determinant pentru aceste transformări îl constituie schimbarea surselor de împrumut: în locul sursei grecești, care era dominantă în epoca anterioară, se adoptă surse latino-romanice, ceea ce înseamnă, în plan morfologic, sporirea productivității conjugării I, în defavoarea conjugării a IV-a.

Sub aspectul structurii formelor verbale, se manifestă mai multe tendințe.

(a) Se renunță la o serie de fapte care caracterizau limba secolului al XVIII-lea: se restrânge foarte mult utilizarea infinitivului lung; condiționalul prezent cu forma auxiliarului *ream, reaș* etc. se limitează la zona Banatului; pentru anumite verbe de conjugarea a IV-a (*a privi, a ști, a stăpâni, a urî* etc.), se renunță treptat la forma veche a sufixului de imperfect *-iam, -iai, ia* etc., adoptându-se formele *-(e)am, -ai, -a*; formele etimologice, tari, de perfect simplu sunt aproape scoase din uz, apărând numai accidental, la autori ardeleni; auxiliarul de condițional prezent, variabil în secolul al XVIII-lea, devine invariabil; se manifestă tendința ca și auxiliarul *a fi* din structura conjunctivului perfect să devină invariabil; formele de condițional mai-mult-ca-perfect dispar din descrierile gramaticale și din uz; forma de indicativ prezent *iaste* este treptat înlocuită cu *este*.

(b) Se continuă tendințe mai vechi: continuă și se intensifică procesul de deiotacizare (formele deiotacizate depășesc ca frecvență formele de iotacizate; procesul pare a fi în stadiul cel mai avansat la verbele cu radical în *-r*; cele mai conservatoare sunt formele de conjunctiv prezent, persoana a III-a, ale verbelor cu radical în *-n*); continuă variația liberă în cazul formelor de prezent slab și prezent tare de la conjugările I și a IV-a, verbele supuse variației aparținând atât fondului vechi, cât și fondului neologic (există o ușoară preferință a ariei vestice pentru formele „tari”); în concurența cu infinitivul, conjunctivul câștigă teren; fenomenul alternanțelor fonetice se restrânge; infinitivul perfect, creație cultă a secolului al XVIII-lea, apare mai frecvent în secolul al XIX-lea la autori erudiți.

(c) Pătrund și se impun în limba literară anumite fapte populare și regionale: la conjunctivul prezent al verbelor *a da, a lua, a sta* și *a vrea* circulă două serii paralele, cea etimologică și cea regională (moldovenească și ardelenescă), iar ultima își extinde aria de circulație în secolul al XIX-lea, în pofida indicațiilor din gramatici; la persoana a III-a plural a imperfectului se extinde și în norma, și în uzul general al vremii desinența *-u*, inovație a graiurilor din zona Banat-Hunedoara; la persoana a III-a singular a perfectului compus se impune în normă și, treptat, în uz, forma *a* (inovație muntenească din a doua jumătate a secolului al XVI-lea), în locul formei *au*; la perfectul simplu, persoanele I și a II-a plural se extinde folosirea desinenței *-ră*; după modelul perfectului simplu, se extinde folosirea desinenței de

plural *-ră* la mai-mult-ca-perfect; formele de mai-mult-ca-perfect perifrastic își extind aria de circulație în textele scrise din toate provinciile; la conjunctivul prezent al verbului *a avea*, inovațiile muntenești *să am*, *să ai* tind să elimine formele *să aib*, *să aibi*; pătrund, destul de limitat însă, în limba literară formele de imperativ negativ *nu du!*, *nu fă!*, *nu zi!*, inovații ale secolului al XIX-lea.

SURSE*

- Alecsandri [1848–1876] – Vasile Alecsandri, *Chirița în Iași sau Două fete ș-o neneacă*, Chișinău, Litera, 1998.
- Alecsandri [1844–1860] – Vasile Alecsandri, *Muntele de foc. Proză*, Chișinău, Litera, 1998.
- Alecsandri [1868] – Vasile Alecsandri, *Pastehuri și alte poezii*, București, Editura Minerva, 2005.
- Alecsandri [1870–1880] – Vasile Alecsandri, *Dridri*, București–Chișinău, Litera Internațional, 2002.
- Alecsandri [1878], *Istoria misiilor mele politice*, ed. Teodor Vărgolici, București, București, Editura 100+1 Grammar, 2001.
- Alecsandri [1879–1880] – Vasile Alecsandri, *Despot-Vodă. Sânziana și Pepelea*, București–Chișinău, Litera Internațional, 2002.
- Alecsandri [1871–1881] – Vasile Alecsandri, *Opere X. Corespondență (1871–1881)*, ed. Marta Anineanu, București, Editura Minerva, 1985.
- Alexandrescu [1838] – Grigore Alexandrescu, *Poezii. Proză*, București, Editura Minerva, 1985.
- Asachi [1833–1852] – Gh. Asachi, *Scrieri literare II*, ed. N. A. Ursu, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1957].
- Asachi [1828–1863] – Gh. Asachi, *Cântul cizmei. Versuri, teatru, nuvele istorice*, Chișinău, Litera.
- Bălcescu [1847] – Nicolae Bălcescu, *România supt Mihai-Voievod Viteazul*, București, Editura Minerva, 1982.
- Bolintineanu [1858] – Dimitrie Bolintineanu, *Călătorii*, ed. de Ion Roman, [București], Editura pentru Literatură, 1969.
- Bolintineanu [1855–1867] – Dimitrie Bolintineanu, *Opere*, București, Editura de Stat pentru Literatură Științifică și Didactică, 1951.
- Budai-Deleanu [1800] – Ioan Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ed. Florea Fugariu, București, Minerva, 1981.
- Budai-Deleanu [c. 1815–1820a] – Ioan Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii românești*; ed. Mirela Teodorescu și Ion Gheție, în Ioan Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, București, Editura Științifică, 1970, p. 101–129.
- Caragiale [1879] – I. L. Caragiale, *O noapte furtunoasă*, în *Teatru*, ed. Liviu Călin, București, Editura Ion Creangă, 1983.
- Codru Drăgușanu [1865] – I. Codru Drăgușanu, *Călătoriile unui Român ardelean în țară și în străinătate (1835–44)*, („Peregrinul Transilvan”), ediția a II-a, București, Tipografia Societății „Cultura neamului românesc”, 1923.
- Creangă [1876–1887] – Ion Creangă, *Amintiri din copilărie. Povești și povestiri*, București, Editura Tineretului, 1960.
- Donici [1840–1842] – Alecu Donici, *Scrieri*, Chișinău, Litera, 1998.
- Eminescu [1866–1883] – Mihai Eminescu, *Opere*, ed. D. Vatamaniuc, București, Univers Enciclopedic, 1999–2003.
- Filimon [1863] – Nicolae Filimon, *Ciocoi vechi și noi*, București, Editura Minerva, 1985.
- Ghica [1856–1879] – Ion Ghica, *Opere*, IV, ed. Ion Roman, București, Editura Minerva, 1985.
- Golescu [1826] – Dinicu Golescu, *Scrieri*, ed. Mircea Angheliescu, București, Editura Minerva, 1990.
- Hasdeu [1881] – Bogdan-Petriceicu Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni*, 3. vol., ed. G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983–1984.
- Hasdeu [1865] – Bogdan-Petriceicu Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, București, Minerva, 1959.

* Între parantezele drepte au fost menționați anii în / între care au apărut pentru prima dată textele folosite ca surse pentru exemple.

- Hasdeu [1867] – Bogdan-Petriceicu Hasdeu, *Răzvan și Vidra*, București, Editura Albatros, 1979.
- Heliade Rădulescu [1828] – Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*, ed. Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980.
- Heliade Rădulescu [1839–1870] – Ion Heliade Rădulescu, *Pagini alese*, ed. Ion Oană, Vladimir Drimba, [București], Editura Tineretului, [1961].
- Iorgovici [1799] – Paul Iorgovici, *Observații de limba românească*, ed. Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu, Timișoara, Editura Facla, 1979.
- Kogălniceanu [1839–1891] – Mihail Kogălniceanu, *Tainele inimei. Scrieri alese*, București, Editura pentru Literatură, 1964.
- Maiorescu [1881–1886] – Titu Maiorescu, *Critice (1866-1907)*, vol. I-III, București, Editura Socec & Co., [1931].
- Maiorescu [1864–1866] – Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. V, ed. Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Editura Minerva, 1984.
- Negruzzi [1837–1857] – Constantin Negruzzi, *Opere alese. I. Proză*, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.
- Odobescu [1860] – A. I. Odobescu, *Mihnea-vodă cel Rău. Doamna Chiajna*, [București,] Editura Tineretului, 1956.
- Odobescu [1851–1876] – A. I. Odobescu, *Opere*, vol. II, ed. Tudor Vianu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.
- Pann [1847] – Anton Pann, *Culegere de proverburile sau Povestea vorbii*, Chișinău, Litera, 1997.
- PNP [1796–1856] – *Primii noștri poeți*, ed. Teodor Vîrgolici, [București,] Editura Tineretului, 1958.
- Russo [1846–1855] – Alecu Russo, *Cântarea României*, Chișinău, Litera, 1998.
- Slavici [1870] – Ioan Slavici, *Mara*, București, Editura Tineretului, 1969.
- ȘA [1784–1839] – *Școala Ardeleană*, ed. Florea Fugariu, vol. I, II, București, Editura Minerva, 1983.

ADVERBUL

1. ADVERBE CU STRUCTURĂ ANALIZABILĂ ȘI SEMIANALIZABILĂ	224
1.1. Adverbele în -ește	224
1.2. Adverbele în -iș / -âș	227
1.3. Adverbele în -mente	228
1.4. Adverbele în -e	230
1.5. Adverbele în -o	232
1.6. Forme adverbiale extinse	232
1.6.1. Adverbe nehotărâte	232
1.6.2. Adverbe negative	234
1.6.3. Adverbe compuse și locuțiuni adverbiale	234
2. FORME ADVERBIALE ȘI VARIANTE	235
3. ADVERBE OBTINUTE PRIN CONVERSIUNE	237
4. EXPRIMAREA GRADELOR DE COMPARAȚIE ȘI DE INTENSITATE	237
5. SEMIADVERBE	238
6. ELEMENTE ADVERBIALE SPECIFICE PERIOADEI	243
6.1. Elemente aparținând perioadei vechi	243
6.2. Elemente datorate influenței latiniste	243
6.3. Latinisme neadaptate	244
6.4. Neologisme latino-romanice	244
6.5. Elemente de alte origini	244
6.6. Alte particularități ale formelor adverbiale în perioada 1780–1880...	245
7. CONCLUZII	245

ADVERBUL

În perioada 1780–1890, în clasa adverbului se observă, pe de o parte, concurența pentru impunerea în limba literară a unora dintre diferitele variante adverbiale aflate în circulație din perioada precedentă, și, pe de altă parte, îmbogățirea inventarului cu elemente neologice și reducerea frecvenței de utilizare a unor elemente specifice perioadei vechi.

1. ADVERBE CU STRUCTURĂ ANALIZABILĂ ȘI SEMIANALIZABILĂ

În cazul adverbelor analizabile, urmărim tiparele de derivare adverbială, adverbele compuse și cele obținute prin conversiune.

1.1. Adverbele în *-ește*

Procedeul derivării cu sufixul *-ește* este vechi și încă foarte productiv și în această perioadă. Este principala modalitate de obținere a formelor adverbiale.

Gramaticile epocii înregistrează acest procedeu. Heliade-Rădulescu (1828: 71) notează: „Tot adjectivul au face un adverb, cum: de la *nebun*, adverb *nebunește*”. Iordache Golescu (1840: 63) precizează că „unele *spre graiuri* se fac din nume, pentru scurtarea vorbei”, Diaconovici-Loga (1822: 137) arată că adverbele pot fi derivate de la substantive – nume înființetore” – cu sufixul *-ește*. Alecsandri (1865: 73) menționează că *-ește* este corespondentul românesc al sufixului *-ment* din franceză. La sfârșitul perioadei, Damé (1893) indică, în compendiul de gramatică care deschide dicționarul său, că, în română, modalitatea de obținere a adverbelor este derivarea cu sufixul *-ește*. Alte mijloace indicate de autor sunt conversiunea formei adjectivale sau recurgerea la locuțiunile *în chip*, *în mod*.

Parcurgând câteva litere din dicționarul lui Bobb (1822–1823) găsim un număr mare de forme în *-ește*: *amiceste*, *babesce*, *bolundieste*, *canoniceste*, *comediceste* etc. Alături de formele reale, cu circulație în limbă, sunt consemnate și foarte multe creații de tip analogic, ceea ce indică faptul că sufixul *-ește* era principala modalitate de marcare adverbială: *acoperitieste*, *adeveritieste*, *agereste*, *alesetieste*, *amagieste*, *amaratieste*, *amenuntieste*, *angusteste*, *animeste*, *aprieceste*, *ardetieste*, *ascunsetieste*, *ascutitieste*, *batacieste*, *rezboeste*, *betrineste*, *bine voitieste*, *blaccaitieste* („de prisos”), *blandieste*, *blasfemitieste*, *bogatieste*, *balbutieste*, *boldeiceste*, *bucatoreste*, *bucuratieste*, *cascatieste*, *catholiceste*, *cetetineste*, *cercatieste* („cu bună luare aminte”), *chesteigaceste*, *cinstetieste*, *clevetiteste*, *coseste*, *cuptoreste*, *facut*, *contralniceste*, *crudieste*, *cufundetieste*, *darniceste*, *defaimatieste*, *intrebatieste* etc.

În *Vocabularul francezo-românesc* al lui P. Poenaru, F. Aaron și G. Hill, din 1840, adverbele din limba franceză cu sufixul *-ment* sunt glosate printr-o formație cu *-ește* (dublă deseori de glosarea prin intermediul grupării locuționale *în / cu chip* + adjectiv): *academicește, adjectivește, aforicește, alegoricește, analogicește, apostolicește, aristocratește, astronomicește, autenticește, lăcomește, meșteșugește, obrăznicăște, orbește, prietenește* etc., ceea ce dovedește, pe de o parte, faptul că, la acea dată, împrumuturile în *-mente* nu intraseră încă în limba română (vezi și infra 1.3), și, pe de altă parte, întărește ideea că derivarea cu sufixul *-ește* era principala modalitate de obținere a formelor adverbiale în epocă.

Pe lângă formele excerptate din dicționare, corpusul oferă, de asemenea, atestări care confirmă faptul că adverbele se pot obține prin atașarea sufixului *-ește* la diferite baze: „Adunarea să răspundă *sărbătorește*, după data marilor noștri străbuni” (Bărnăuțiu); „luam câte o nuia pe care o învârteam *surugiește*” (Sion); „s-o tragem *vienezește* ca un grobian” (T. Maiorescu).

Particularitatea sufixului *-ește* este posibilitatea atașării lui la baze nominale care indică nume de popoare sau de locuitori ai unei zone geografice pentru a desemna numele idiomului respectiv sau un anume stil specific: „plebea...își exprimă puținele idei *sârbo-bulgărește, germano-ungurește, italo-spaniolește, muscălește, turcește, etcetereste* – numai rar *românește*” (Codru-Drăgușanu); „osebit de limba greacă știa *turcește, arăbește și persinește*” (Odobescu); „Io aş vrea ca un scriitoriu – mocan, câmpean, mărgean etc. – să scrie togma *mocănește, câmpenește, mărgește*. Și pentru ce să scrie el *bucureștenește* au *moldovenește*?” (Cipariu).

Disponibilitățile sintactice ale structurii glotonim + *-ește*, cu valoare substantivală, sunt largi și forma apare, în multe situații, neînsoțită de prepoziție: „Rule Britania *anglicește* încă nu o am” (Cipariu); „Aceasta să mi se trimită cu grabă, și ar fi bine *nemțește*” (Cipariu); „este un cuvânt franțuzesc, care *românește* n-are nume” (Kogălniceanu); „ce de sucituri în privirea formei, a îmbrăcării lor *românește*” (Stamati); „ar trebui întoarse *românește* (Cipariu); „Anglii ne arată că cultura lor nu poate înainta decât *anglește*, a Francilor *francește*, a Italienilor *italienește*, a Germanilor *nemțește*” (Bărnăuțiu); „mă sculai la ½ 6 și lucai tot *grecește*”; „studiai *englezește* și scrisii rândurile acestea” (T. Maiorescu); „Ieri citindu-se protocolul *românește*” (Hitchins).

Disponibilitatea atașării neprepoziționale este legată de admiterea în acest tip de contexte a adverbilor în *-ește* ca echivalente ale grupului prepozițional *p(r)e* + glotonim în *-ie*. Acesta din urmă, reperabil în contexte de tipul: „strămutare a materiei, a ideilor și a impresiunilor străine *pe românie*” (Odobescu); „astăzi vom sonda, sau *pe nemția*, vom recunoșcirea” (Hitchins) și anterioare adverbilor în *-ește*, pare a se fi intersectat cu ele (generând structurile de tipul *pe românește*) la o dată probabil posterioară perioadei analizate, în care nu am întâlnit decât tipurile vechi: adverb în *-ește* neprecedat de prepoziție și, mai rar, tiparul specific perioadei anterioare, *p(r)e* + glotonim în *-ie*.

O formație mai veche în limbă, *firește*, este utilizată în texte cu valoarea de adverb de mod propriu-zis, păstrând legătura semantică cu substantivul *fire* și cu adjectivul *firesc*: „el se credea *firește* chemat a moșteni tronul după Sigismund” (Bălcescu). Ca adverb de mod propriu-zis poate apărea în coordonare cu alt adverb

de mod: „era *firește* și *politicește* dispusă a trăi cu dânsa în armonie” (Asachi), sau apare în poziția specifică adjectivului: „Mai adaugă la aceste nestatornicia care este românilor de aici cam *firește*” (I. Maiorescu în GBC).

În această perioadă, se întâlnește tot mai frecvent întrebuintarea lui *firește* ca adverb de modalitate, cu sensul „desigur”, izolat sintactic: „aceștia, *firește*, erau d-ăi moderați” (Heliade Rădulescu), sau legat: „*Firește* că, cu cât se ține o instituție rea, cu atât mai anevoie se simte deșertul ce ar lăsa, abolindu-se” (Codru-Drăgușanu); „La județele aceste unguerești, *firește* că și limba încă va fi unguerească” (Bărnăuțiu).

Uneori, adverbul în *-ește* dublează locuțiunea adverbială: „de obște / obștește – alta au fost a grăi lătinește gramaticeste, alta a grăi lătinește *de obște*”; „mai vârtos limba cea lătinească, adecă românească, decât cea grecească, era *de obște*” (Maior); „Tâlcuirea și descrierea terminilor tehnici mai alesu nu s-au pututu face pururea cu esactitate din lipsa cuvintelor cunoscute *obștește*” (Stamati).

Unele dintre formațiile vechi au circulație foarte restrânsă: *fințește* (Clain, în ȘA), *morțește* (TDRG₂), *năucește* (TDRG₂).

O dovadă a predilecției scriitorilor epocii pentru sufixul *-ește* este folosirea abuzivă, prin crearea unui derivat de la o bază deja adverbială (*călare* – *călărește*): „făcându-mi loc printre dame cam *călărește* (*cavalièrrement*)” (Negruzzi). Faptul că adverbul *călărește* este o creație ironică după fr. *cavalièrrement* nu diminuează valoarea probantă a exemplului, ironia părând aici a viza, la fel ca în exemplul reprodus mai sus, („[...] sârbo-bulgărește, germano-ungurește, italo-spaniolește, muscălește, turcește, *etcetereste*”), nu numai corespondența ad-hoc *călărește* – *cavalièrrement*, ci și utilizarea excesivă a acestei clase de adverbe.

Alături de formațiile cu *-ește*, se înregistrează o serie de formații în care se poate segmenta sufixul *-icește*. Tiparul este mai vechi în limbă, după cum o dovedesc exemplele excerptate de Haneș (1960), însă în secolul al XIX-lea atestările devin foarte numeroase, având în vedere numărul mare de adjective în *-icesc* corespunzătoare: „Însă aceste să înțeleg, cum am zis, *poeticește* și *alegoricește*” (Budai-Deleanu); „ne primblam *apostolicește* prin dealuri și prin văi ...” (Alecsandri); „trăia tot *calicește*, mâncări proaste cumpărând” (Pann), „Ți-am declarat-o *catolicește*” (Alecsandri); „Gelu, domnul românilor din Ardeal, încă se împotrivi *eroicește* ungurului Tuhutum” (Bălcescu); „pentru aceasta socotesc eu că trebuie acel epitheton să să înțaleagă *ironicește*” (Budai-Deleanu); „Știut este *geograficește* și *statisticește* că capitalia Moldaviei nu samănă în nimică cu celelalte capitalii blagoslovite de Dumnezeu” (Kogălniceanu); „Puțini sunt care să nu fi măsurat *geometricește* lungimea Praterului” (Russo); „Începând *istoricește*, prima atingere a acestei întrebări din partea vreunuia din noi s-a făcut în 1864” (T. Maiorescu); „o femeie, în sfârșit, este un ceva ce nu se poate nici descrie, nici numi, nici hotărî *matematește*” (Kogălniceanu); „Să ne purtăm *mojicește*” (Pann); „este corupt *moralicește* și *fizicește* până la măduva oaselor” (Filimon); *metafizicește* (Clain în ȘA); „se uită seara *obraznicește* prin toate lojele teatrului” (Negruzzi); „ne găzdui și ne ospătă *patrioticește*” (Negruzzi); „Te-ai măritat ...? *Pravilicește*?” (Alecsandri); „arare se află cineva să-l lucreze *științificește*” (Codru-Drăgușanu); „de o vei socoti *sistematicește*” (Clain, în ȘA); „dovedea *tetragonicește* că, de la descălecarea lui

Dragoș, lupii au trăit în bună pace în țară” (Bălcescu); „m-am smuncit *voinicește* din ghearele ce mă prinseseră de gât” (Alecsandri); „în republică nu să dau porunci *volnicește*” (Budai-Deleanu); „oamenii sunt siliți a intra *vremelnicește* în independență naturală” (Alexandrescu).

Derivatele adverbiale în *-icește* sunt foarte frecvente și în limbajele științelor exacte, ale căror terminologii se fundamentează acum *diagonalicește*, *diametralicește*, *dinamicește*, *gheometricicește*, *treptelnicește* („gradat”), (*h*)*orizontalicește*, *mecanicește*, *periodicește*, *perpendicularicește*, *proporționalicește*, *teoreticește* (Ursu 1962).

Haneș (1960: 142), analizând sufixele *-ește* și *-icește*, consideră că secolul al XIX-lea reprezintă perioada în care sufixul *-ește* este concurat de *-icește* și dă exemple de termeni care circulau în paralel: *apostolește* / *apostolicește*, *tirănește* / *tiranicește*, *doctorește* / *doctoricește*, *filozofește* / *filozoficește*, *laconește* / *laconicește*. Pentru problema originii derivatelor în *-icește*, o soluție argumentată pe o amplă cercetare istorică este oferită de Ciobanu (1959: 107): „Faptele prezentate istoric ne arată că nu putea fi vorba de sufixul adverbial *-ește* adăugat adjectivelor în *-ic*, cum se susține de obicei, ci de la sufixul adverbial *-icește*, format de la adjectivele în *-icesc*. [...] Sufixul adverbial *-icește* a apărut la începutul secolului al XVIII-lea, pe baza lui *-icesc*. [...] În secolul al XIX-lea, când adjectivele în *-icesc*, concurate puternic de cele în *-ic*, sunt lăsate la o parte, adverbele în *-icește* continuă totuși să se folosească”. În general, sufixele *-ic*, *-icesc*, *-icește* constituie serii de derivate: *apostolic* / *apostolicesc* / *apostolicește*, *tiranic* / *tiranicesc* / *tiranicește* (Haneș 1960: 142). Faptul că sufixul *-icește* dobândește autonomie, fiind simțit ca sufix de sine stătător, este probat de exemple ca *intelectualicește*, *materialicește*, *perpendicularicește*, *pravilicește*, *varvaricește* (Haneș 1960: 143), care nu se mai înscriu în serii complete formate cu sufixele corespondente.

În corpusul parcurs, am identificat și alte exemple cu sufixul *-icește* atașat la baze neterminale în *-ic*: „mitropolitul lăsase să-i apuce mâna *mahinalicește*” (Negruzzi); „se sculă *mașinalicește*” (Sion); „ne țin de reacționari *moralicește*” (Vasici).

Sufixul este productiv până la sfârșitul perioadei cercetate: „copiii, sălbaticii și în genere oamenii neînvățați recunosc și înțeleg multe, dar nu cugetă *logicește*”; „propozițiunea întreagă se poate considera *foneticește* ca o vorbă compusă” (Șăineanu).

1.2. Adverbele în *-iș* / *-âș*

Gramaticile vremii consemnează acest procedeu de derivare a adverbilor, oferind un număr redus de exemple. Se poate aprecia că în această perioadă sufixul nu mai este productiv, inventarul fiind limitat la formații vechi în limbă. Cipariu indică cele mai multe formații: *brățiș*, *costiș*, *cruciș*, *fățiș*, *lăturiș*, *pieziș* (derivate de la substantive), *curmeziș*, *furiș* (derivate de la verbe), *orbiș* (derivat de la adjectiv).

Textele parcurse oferă și alte exemple de adverbe formate cu sufixul *-iș* / *-âș*, unele dintre ele limitate la utilizări în contexte fixe: „se apucă *brățiș* la trântă” (Alecsandri); „răspunzând stropsit la toate întrebările ce faci, vorbind *buziș* despre zugrăveală și despre poezie” (Kogălniceanu); „nu te uita *chiondorâș* la mine”

(Pann); „Tocmai atunci o muscă rătăcită se sperie de sunetul clavierului și, năvălind *chiorăș* în gură-mi, se opri bâzâind în gât”; „trece pe sub stea *clipiș*, cum se strecoară prin oameni vestea rea” (Alecsandri); „se uită el *cordiș* la mine” (Cipariu); „merg întâi *costiș*” (Molnar); „merge tot *cotiș* / Și sare *curmeziș*” (Alexandrescu); „Trece sate-n *curmeziș* / Și dumbrăvile-n *lungiș*”; „O frunză de fag smucea / Și-ntre buze o pune / Și suna *hoțiș* din ea” (Alecsandri); „rădicând sabia *lăturiș* tăind”; „fui sălit a mă apăra dă moarte ș-a da *morțiș* din toată puterea”; „unii mergând *orbiș* cădea în groape” (Budai-Deleanu); „apucând iute un topor îl repezi *orbiș* într-înșii”; „se sculă de jos plin de sânge și se puse *pieptiș* dinaintea boierului nemilostiv” (Alecsandri); „Ei luară pe bietul Cărăbuș de subțiori și-l duseră *târâș-grăpiș* în sacnasiu” (Filimon).

Diaconovici-Loga (1822: 138) menționează, printre altele, formația *prețipiș-tepiș*, în seria adverbilor care răspund la întrebarea „încătro”. În foarte cuprinzătorul capitol dedicat adverbului în gramatica sa, Clemens (1836: 46) notează și forma *căziș*. Philippide (1897: 179) înregistrează forma *ponciș*, pe care am identificat-o și în textele cercetate: „judecata lor să împotrivesc *ponciș* thesii noastre mai sus așezate” (Budai-Deleanu); „din pridvor la dreapta și la stânga porneau *ponciș* două meterezuri prin zid” (Ghica, în DLR, s.v. *ponciș*).

1.3. Adverbele în *-mente*

Odată cu aflulul de forme neologice din perioada 1830–1890, intră în limbă o serie de adverbe în *-mente*, sufixul adverbial specific ariei romanice occidentale.

Primele atestări ale sufixului *-mente* în limba română sunt din 1840, 1844, 1847 (Dănăilă 1960: 187). Autorul este însă de părere că data reală a împrumuturilor trebuie să fie mai veche. Consultând *Vocabular franțezo-românesc*, realizat de P. Poenar, F. Aaron, Gh. Hill la 1840, nu am găsit cuvinte din limba franceză în *-ment* glosate prin corespondente românești în *-mente*. Adverbele din franceză în *-ment* sunt traduse prin forme cu sufixul *-ește* sau prin parafraze. În compendiu de gramatică din dicționarul său, Damé (1893) precizează că nu există forme în *-mente* sau *-minte*, deși se întâlnesc la câțiva scriitori. Această observație indică faptul că formele cu acest sufix au ocurențe limitate la registrul cult și nu s-au impus în limba standard. De asemenea, în ciuda numărului destul de mare de atestări din textele epocii, precum și a persistenței formelor și în perioada următoare, tiparul de construcție cu *-mente* nu este propriu românei și formele sunt simțite ca fiind neologisme specifice unui registru înalt.

În privința originii formelor în *-mente*, Dănăilă (1960) identifică, în studiul monografic dedicat sufixului, mai multe situații.

Există o serie de adverbe al căror radical nu există în limba română, fiind în mod indiscutabil împrumutate din franceză și / sau italiană: *altramente*, *congiugamente*, *difereminte* (Dănăilă 1960: 188). În corpusul cercetat, am identificat, de asemenea, câteva astfel de unități: „niște curse întinse *apozitamente* ca să prinză într-însele pe oamenii cei fără experiență” (Filimon); „Alexandru Humboldt, spirit *eminamente* cercetător” (Kogălniceanu); „Cu toți *laetemente* își adresară vocea” (Heliade-Rădulescu); „cu vocea *orendamente* falsă” (Filimon). O altă grupă este cea a unităților cu origine discutabilă, având corespondent francez sau italian, dar

putând fi și rezultatul unui proces derivativ în limba română, având în vedere că bazele la care se atașează sufixul sunt recognoscibile. Între termenii care au corespondent francez, Dănăilă enumeră: *actualmente*, *exactamente*, *judiciariamente* și elementul adaptat *parțialmente* (cf. fr. *partiellement*). În textele cercetate, am identificat încă un element adaptat după model francez: *probabilmente* („aparținând *probabilmente* acelei epoci”, Odobescu).

Mai numeroase sunt formele al căror corespondent se regăsește în italiană: *benevolmente*, *comparabilmente*, *indubitantamente*, *suficientemente* (Dănăilă 1960: 188–189).

Există și categoria unităților a căror origine nu este transparentă, provenind fie din franceză, fie din italiană sau fiind formație românească: *absolutamente*, *esteticalmente*, *fundamentalmente* (Dănăilă 1960: 189). Autorul identifică și unități formate în limba română: *colegialmente*, *documentamente*, *documentalmente*, *emfiteoticamente*, *exhaustivamente*, *hellenicament*, *instintualmente*, *neproductivamente*, *posibilmente*, *principlamente*, *productivamente*, *psihicament*, *pungaminte*, *reperținamente*, *responsabilamente*, *unitualmente*, *usufructuarmente*. Există și calcuri după formele din franceză și italiană: *esternamente* (cf. fr. *extérieurement*, it. *esteriormente*), *siguralmente* (fr. *certainement*, it. *certamente*), *simțualmente* (fr. *sensuellement*, it. *sensualmente*), *singuramente* (fr. *seulement*, it. *solamente*).

Adverbele în *-mente* sunt specifice cu precădere stilului științific și juridic: „Prin urmare, sunt *oficialmente* împiedicat a veni la poliție în 18 mai” (T. Maiorescu), „noi nu suntem *sinodalmente* constituiți” (Vasici, în GBC), dar apar și în texte literare sau în publicistică: „De altă parte, iară, o lege de teroare *divinamente* dată, nerevocabil pusă” (Heliade-Rădulescu); „Aci părea că o văd venind *furtivamente* în camera mea ca să mă vadă” (Filimon); „ajunse *finalmente* în Piața Armelor” (Filimon); „mai moderat *individualmente* și colosal în totalitate” (Hasdeu); „Vorbește, amicul meu, și voi împlini *literalmente* toate dorințele tale”; „Iată acele obligațiuni ce, *voluntariamente*, a luat asupra-i impresariul” (Filimon).

Împrumuturile neologice în *-mente* dubleză uneori, în stilul științific, formele derivate cu *-icește*: *circulariamente*, *definitivamente*, *graduelemente*, *naturalmente*, *horizontalmente* (Ursu 1962).

Deseori, se întâlnesc variante diferite ale aceluiași termen, în funcție de limba romanică din care este preluat, franceză sau italiană: *perpendicularmente* / *perpendiculariamente*, *progresivmente* / *progresivemente*, *reciprocamente* / *reciprocuemente* (Ursu 1962).

Uneori, formele în *-mente* sunt utilizate cu vădite intenții parodice, pentru a sublinia, probabil, utilizarea excesivă indiferent de registru: „Stavrache ... redase o declarațiune patetică pe care o traduse mai *textualmente* din un oarecare roman francez” (CAGS); „Toate amantele mele până la patruzeci de ani votară *succesivamente* în contra flanelii” (CAGS).

Sufixul *-mente* apare și în varianta „românizată” *-minte*.

Alecsandri condamna variantele în varianta *-mente* sau *-minte* (*sinceraminte*, *legalminte*) ale sufixului *-ment* (Mancaș 1974: 50)

În indicele de cuvinte care însoțește articolul lui Dănăilă (1960: 194–198), multe forme în *-minte* aparțin lui Hasdeu, în general dublând formele în *-mente*: *excepționalmente / escepciunâmintre, generalmente / generalmintre, personalmente / personâmintre, simultanamente / similtânâmintre, unicamente / unicâmintre, vulgarmente / vulgarmintre*. În câteva dintre scrierile sale, Hasdeu, folosește, în mod ironic, și advebe în *-minte*, cu scopul de a critica concepția latinistă: „porecla mea era cam *universalmintre* cunoscută”; „un președinte de municipalitate sau un prefect de poliție *ordinarmintre* nu sunt iubiți nici chiar de legiuitele lor jumătăți”; „atunci Wahlstimme a început a purta pantaloni *infinitamintre* scurți și plete *infinitamintre* lungi”; „*primamintre* natura ca principiu de fond și *secundamintre* spiritual ca principiu de formă... *Perfeptamintre!* Un literator, care se respeptă pe sine însuși, debue *necesarmintre* a fi ideale și nu naturale”; „grav iar nu spiritual ... *Completamintre*”; „gravitatea fiind *naturalmintre* opusul levității”.

Din corpusul cercetat, putem completa lista: „am purces *gradualmintre*”; „i-am recomandat *spețialmintre* operatul”; „*Specialmintre*, asupra întrării de ofițari străini în oastea română ... întâmpină în corpul ofițarilor mai tineri și *specialmintre*, a celor ce au ieșit din școala militară, o foarte mare antipatie” (I. Maiorescu, în GBC I); „nu mai adaog acestei rugămintre decât observațiunea personală că eu eram *specialmintre* dator a le scrie”; „Printr-aceasta puteam unire *eventualmintre* și permisiunea mamei” (T. Maiorescu); „să cerem și noi *personalmintre* învoiață separată” (Roman, în GBC II).

Formele în *-minte* nu apar numai în stilul beletristic, ci și în cel administrativ: „Mama are drepturi de corecțiune asupra copiiloru sei naturali, *legalmintre* recunoscuți” (*Codul Civil*, 1864).

Formele în *-mintre* sunt în număr foarte redus (în lista prezentată de Dănăilă 1960: 194–198, apar *moralemintre, necesariamintre, raționalemintre, relativemintre, spontemintre*), iar distribuția lor se reduce la o publicație editată de Hasdeu (*Foitia de istoria și literatura, sub redacțiunea lui Bogdan Petri-Hașdău*, Anul I, nr. 1, Iași, 1860).

„Pentru că *altmintre(lea)*, care are în componența sa sufixul *-mente (după unii)*, are un *-r-* în terminație, latinistii au considerat că sufixul este *-mintre*” (Dănăilă 1960: 192, nota 4). Conform CDDE 1907–1914/2003, *altmintrelea* < lat. *altera mente*.

1.4. Adverbele în *-e*

Adverbele în *-e* sunt distribuite în două clase, în funcție de proveniența finalei *-e*. Prima grupă de adverbe, a căror utilizare este datorată influenței latiniste, le cuprinde pe cele a căror formă nu este rezultatul conversiunii adjectivelor la masculin singular, ci sunt formate după model latinesc, prin atașarea sufixului specific adverbial în latină, *-e*.

Cealaltă grupă cuprinde elemente împrumutate ca atare din italiană, aparținând cu precădere terminologiei muzicale.

Curentului latinist i se datorează, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, utilizarea unor unități adverbiale în *-e*, corespondent al sufixului adverbial *-e* din limba latină. Mioara Avram ([1992b] 2005: 235–239) dă

o listă cu 63 de formații atestate în textele epocii: *absolute, abstracte, adverbialice, afirmative, alternative, analitice, anticipative, atributive, certe, collective, comparative, contracte, corecte, critice, cronitice, cronologice, definitive, dialectice, directe, distributive, energice, exclusive, explicite, exprese, figurate, filosofice, germanice, gotice, gramatice, implicite, improprie, inclusive, intransitive, logice, metaforice, narative, necesare, negative, oneste, ordinare, ortografice, osce, passive, perifrastice, personalice, poetice, precise, proprie, provizorie, publice, pure, rapsodice, recte, relative, respective, sincere, sintactice, stricte, substantivice, succesive, științifice, transitive.*

Comentariile pe care le face autoarea privitor la aceste forme au în vedere faptul că multe sunt atestări unice, ceea ce presupune că nu se bucurau de o largă circulație, iar unele dintre ele (*certe, dialectice, exclusive, germanice, gramatice, metaforice*) sunt atestate numai în dicționarul lui Laurian și Massim, ceea ce, consideră autoarea, „este de natură să provoace suspiciuni chiar asupra existenței reale” (Avram [1992b] 2005: 240).

Prezentăm în continuare contexte în care apar unele dintre formele menționate de M. Avram, precum și alte forme extrase din corpusul cercetat, pentru a ilustra faptul că, deși avea o circulație limitată la adepții curentului latinist, nu constituiau creații abstracte, menite a configura și a susține un model de limbă, ci se aflau în uz în cercul promotorilor acestui model. Cu excepția anumitor forme excerptate din *Gramatica* lui Cipariu, deci aparținând stilului științific, celelalte exemple sunt aproape exclusiv din corespondența particulară și semioficială: „Superlativul în limba românească se pune sau *absolute* sau cu dependență relativă” (Cipariu); „cântă un copil din clasa II, Adelhard, solo, *emininte*”; „Îmi pare că, cu cât filosofează omul mai mult, cu atât se restrânge mai *esclusive* la fapte”; „eu fiind unul ca ăilalți cari nu se bagă de seamă pe sine și nu se observă *filosofice*” (T. Maiorescu); „Domnul Crainic i-au răspuns *flegmatice*”; „Imperiul, ce e drept, s-a numit și mai încolo Imperiul roman, dar *improprie*” (Cipariu); „pot să folosească și aici, *indirecte*”; „Îmi pare *imposibile*”; „mi-a venit Gazeta ... până la nr. 62 *inclusive*” (Laurian, în *GBC I*); „Mă preumblai prin Belvedere, și apoi pe malul lineei. Idee tot *poetice* exaltate, de care cam râd acum” (T. Maiorescu); „Numai pe sora mea o mai am, cu care pot vorbire ceva, *naturale*”; „să nu cumpănim cele ce ne iese din gură ... e *nejustificabile*” (Vasici, în *GBC II*); „este prea *probabile* că” (Cipariu); „se stabilează *provizorie* aci”; „No 2 și 3 rămân numai *provizorice* la tine, adecă dacă permiți”; „Tata vrea să ceară voie de la ministeriu să-i răspundă *publice*” (T. Maiorescu); „unele diferențe între formele clasice și anteclasice se pot reduce *pure* la ortografie” (Cipariu); „în două locuri mi-a scăpat *răspunsabile*”; „omagiul *simplice* popesc” (I. Maiorescu, în *GBC I*); „nu putem să tractăm mai în *speciale*” (Cipariu).

În exemplul următor, un adverb în *-ește* și un adverb în *-e* ocupă poziția sintactică de circumstanțial de relație într-o structură simetrică, deși pentru forma în *-e* exista, în epocă, un corespondent în *-ește*: „lumea nu se va emancipa *politice* niceodată până nu se va emancipa *sufletește*” (I. Maiorescu, în *GBC I*).

Prezența și persistența în limbă a adverbelor în *-e* a putut fi susținută și de existența adjectivelor în *-e*, adjective care se puteau integra și în locuțiuni adverbiale: „civilizațiunea antică se revărsase numai *în mod superficiale*” (Odobescu).

Desinența adjectivală *-e* corespunde desinenței *-is* a adjectivelor latine de declinarea a III-a, fiind deci diferită etimologic de *-e* din seria de adverbe enumerate.

O serie de forme adverbiale în *-e* și *-o* (vezi infra 1.5.) pătrund în limbă în această perioadă ca împrumuturi neadaptate. O parte, datorate influenței italiene, apar în această perioadă cu precădere în terminologia muzicală: *andante*, *grave* (Vorobchieviciu).

1.5. Adverbele în *-o*

Adverbele în *-o* sunt împrumutate masiv în această perioadă, odată cu constituirea terminologie muzicale. În *Manualul de armonia musicală* al lui Vorobchieviciu găsim formele: *adagio*, *allegretto*, *allegro*, *andantino*, *moderato*, *largo*, *larghetto*, *lento*, *presto*, *prestissimo*. Tot din terminologia muzicală găsim adverbe în *-o* și în dicționarul lui Poenaru, Aaron și Hill (1840): *alegreto*, *alegro*, *crescendo*, *largetto*, *largo* precum și în dicționarul lui E. Protopopescu și V. Popescu (1862): *andante*, *andantino*.

Forme adverbiale neologice în *-o* nu intră numai în domeniul restrâns al terminologiei muzicale, ci și în limba comună, într-o anumită măsură: *apoco* (glosat ca „lipsit de spirit, de bunul simț”), *apropo* (glosat „tocmai la vorbă, la vreme”), ambele la Protopopescu și Popescu (1862). În corpusul cercetat, am identificat și alte forme: „*Aproposito* de dr. Miletici” (Roman, în GBC II); „neavând să plătească *anticipando*” (Laurian, în GBC I); „aș fi vrut să vă mai trimiț și 5 exemplare *consumo*” (Laurian, în GBC I); *recto* (DLR); *primo loco* (Roman, în GBC II); „cântă un copil din clasa II, Adelhard, *solo*, emininte” (T. Maiorescu).

Formele menționate constituie împrumuturi neadaptate.

1.6. Forme adverbiale extinse

1.6.1. Adverbe nehotărâte

Adverbele nehotărâte se organizează în serii formate cu *fie-* (*fiecum*, *fieunde*), *oare-* (*oareunde*, *oarecum*, *oarecând*), *ori-* (*oriunde*, *oricum*, *oricând*), *măcar-* (*măcarunde*, *măcarîncotro*, *măcarcând*), *-va* (*undeva*, *cumva*, *cândva*), sau cu un cumul de elemente (*oarecumva*, *oarecândva*, *cumvaș(i)*, *cândvași*, *altcândva*).

Formele din seria cu *fie-* sunt mai frecvente în prima parte a perioadei, în special la scriitorii Școlii Ardelene. Spre sfârșitul perioadei cercetate, elementele apar sporadic.

În gramatici, sunt consemnate formele *fieunde* (Diaconovici-Loga 1822, Clemens 1836 și I. Goleșcu 1840), *fiecând* (Diaconovici-Loga 1822). Forma *fiecum* nu apare în gramatici, dar o regăsim, sporadic, în corpus: „Lasă-ncolo, nu mai credeți c-un autor *fiecum*, / Scârțîind numai la versuri, spre Parnas să-și facă drum” (Heliade-Rădulescu).

La Micu și Șincai (1780 / 1805) apar formele *fieșteunde* și *unde fie*. În corpus, forma *fiește unde* se regăsește în scrierile lui Șincai („Dumnezeu e *fieșteunde* de față”). Tot în textele datorate scriitorilor Școlii Ardelene regăsim și forma inversă *unde fie*, care reprezintă un stadiu intermediar al gramaticalizării verbului *a fi* în structura adverbului nehotărât: „Nimărui ori cine și de *unde fie*, nu-i face necaz”. (*Cărintariu rumănesc*, în ȘA). La Clain apare *fiește cum* („nu *fieștecum* și fără de socoteală toate să poartă” – Clain, în ȘA). În corpus, am întâlnit și forma cu dislocare *fie de unde*: „hrană capăt mai *fie de unde*” (Iorgovici, în ȘA).

Adverbele nehotărâte din seria cu *oare-* au o circulație mai largă pe parcursul perioadei, în toate regiunile. În cadrul seriei, *oareunde* apare mai rar („scriu *oareunde* această rămășiță”, Asachi; „Să zice că *oareunde* un împărat curios / Vrea să afle-n ce chip este omul cel mai lenevos”, Pann), *oarecând* este mai frecvent („vrând *oarecând* să îngroape o călugăriță, au deschis cripta”, Șincai, în ȘA; „Roma *oarecând* au fost monarha a toată lumea”, Maior, în ȘA; „Mi-a venit astăzi chef de glume, ca odată *oarecând*”, I. Maiorescu, în GBC I; „Țara Făgărașului a fost parte a României și întâiul „oraș” sau Metropolă a noastră, *oarecând*, Câmpulungul”, Codru-Drăgușanu; „Dacă nu-și poate închipui cineva greutatea pe care le suferiau *oarecând* Iudeii de la Faraon în Egipt”, Bărnăușiu), iar *oarecum* este forma cu frecvența cea mai ridicată, atestările mergând până la sfârșitul perioadei analizate („este *oarecum* hotărâtor pentru viața unui om”, T. Maiorescu; „ce face pe omul cugetător să simtă plăcere *oarecum* este că ninsoarea acopere toate necurățiile”, Ispirescu).

Formele cu *oare-* sunt consemnate în gramaticile din Transilvania: *oareunde* apare la Clemens (1836) și la Cipariu (1870), *oarecând* la Micu și Șincai (1780/1805), Diaconovici-Loga (1822), Clemens (1836), Cipariu (1870), *oarecum* la Micu și Șincai (1780/1805). Formele cu cumulus de nedefinite apar la Diaconovici-Loga (1822): *oarecumva* și la Clemens (1836): *oareunde*.

Seriile cu *ori-* și *-va* sunt bine reprezentate. Forma *oriunde* este menționată de Clemens (1836), Golescu (1840) (cu varianta *verunde*), Cipariu (1870). *Oricând* apare la Golescu (1840) (cu varianta *vercând*) și la Cipariu (1870). Diaconovici-Loga înregistrează forma *orideunde*. În texte am identificat și forma *ori încâtro*: „*ori încâtro* mă duceam, ori unde eram” (Clain, în ȘA).

Undeva și *cândva* sunt înregistrate de Diaconovici-Loga (1822), I. Golescu (1840), Cipariu (1870).

Seria cu *măcar-* (sinonimă cu cea cu *ori-*) apare mai frecvent în texte la scriitorii Școlii Ardelene: „cei putrezi și necopți se pot culege *măcarcând*” (Șincai, în ȘA); „să-l puteți nimeri *măcar unde*” (Budai-Deleanu); „ca să urmăim *măcar încâtro* o ia duhul său cel singuratic” (Maior, în ȘA); „iară când ori poftirea, ori scârbirea atâta să înmulțește [...] *măcar cât* de tari sunt, și nu le bagă în samă, ca cum n-ar fi” (Clain, în ȘA); „dar fie *măcar cum*” (Budai-Deleanu).

Unitățile cu formantul *măcar-* sunt menționate în gramatica lui Clemens (1836): *măcar când*, *măcar de unde*, *măcar cum* și în gramatica lui Golescu (1840): *măcarunde*, *măcarîncotro*, *măcarcând*.

Tot în zona Transilvaniei apar, sporadic, și forme cu *batâr*, sinonim al lui *măcar*: „în 32 de ani *batârcând* să poate și porni judecată noao” (Todoran).

În textele pacurse, am întâlnit, ocazional, forme de pronume nehotărâte formate cu *acar*, provenit în română din mgh. *akar* „a vrea” (cf. Tamasz 1966, s.v. *acar*): „fie *acar* de ce niam sau de ce religie” (*Proclamație pentru desființarea iobagiei*, în ȘA); „ca ei sau *acar care* a lor rămășiță, nice din ocina sa, nice din *acar ce* locuri” (idem). Atât forme pronominale, cât și forme adverbiale sunt înregistrate în Tamasz (1966), s.v. *acar*. Compusele cu *acar-* sunt sinonime cu cele cu *măcar-*, *batâr-* și *ori-*. Răspândirea acestor forme a fost limitată la zona Transilvaniei.

1.6.2. *Adverbe negative*

În privința formelor negative, atât gramaticile, cât și textele oferă o serie de forme. Micu și Șincai (1780/1805) notează *nicăieri*, *niciodată*, Diaconovici-Loga (1833) înregistrează, ca adverbe de „tăgăduit”: *nimic*, *nici cum*, *nici de cum*, *nici cât*, *nici când*, Clemens (1836): *nici când*, *nici odinioară*, *nici de cum*, *nici cum*, *nici decât*, *nici într-un chip*, *nici de leac*, la I. Golescu (1840) găsim adverbe „tăgăduitoare”: *nici*, *nici de cum*, *pe nicăirile*, iar Cipariu (1870) înregistrează categoria adverbilor negative: *nicecumu*, *nice de cumu*, *nice ca cătu*.

În texte, regăsim atât formele indicate de gramatici, precum și altele, rezultate din cumulul diferitelor componente: „o asemenea întâmplare *nicicum* nu ne-au venit neașteptat” (Cipariu); „nu mă cunoști *nicidecum*” (T. Maiorescu); „universitățile nu sunt *nicidecum* mijloc arbitrar” (Bărnăuțiu); „La planul său a zis că numaidecât va consulta pe cel de la voi și că el e *nicidecât* neaplecat a dispune ca o astfel de adunare să nu se oprească” (Hitchins); „Ah, ce frunoasă cață ai! *Niciodineoară* nu am văzut-o la tine” (Asachi); „acum nu mai sufăr *nicicacum* di piept” (Kogălniceanu). Forma *nicicacum*, considerată de DLR regionalism specific zonei Moldovei, se regăsește la Budai-Deleanu: „Eu nu pociu *nice ca cum* a crede”.

1.6.3. *Adverbe compuse și locuțiuni adverbiale*

În privința adverbilor compuse, multe forme astăzi sudate se aflau în curs de aglutinare în secolul al XIX-lea. Ca urmare, în texte apar forme care încearcă să ilustreze grafic elementele componente: „*Înnăuntru* ocârmuiește ghegeneral ostășesc” (D. Golescu); „*Înântru*, templul scânteia de lumine” (CAGS). Uneori, apar și forme analogice: „*Înnaintea* aceștii statue și *înnapoi*, doaa sute de copile mici, carele într-o mână țin făclii aprinse” (D. Golescu).

O serie de adverbe compuse, de factură orală, sunt atestate în această perioadă: „a luat moda să aducă la sfârșitul mesei păhăruțe verzi cu apă caldă... *cică* așa-i moda la Ieși” (Alecsandri); „Împăratul-roș, care, zice, *ci-că*, era un om răutăcios” (Creangă); „Deal cu deal se întâlnește, *darămite* om cu om” (Pann); „Îi venise și lui *pasămite* vremea de însurat” (Dulfu).

Locuțiunile adverbiale construite pe tiparul prepoziția *pe* (uneori *de*) + un supin contaminat de trăsături participiale (genul neutru și numărul plural) și, uneori, adverbiale (sufixul *-le(a)*) sunt atestate pentru prima dată la începutul sec. al XIX-lea: „Le era mai drag a zăcea în perne / Ș-a face săboare *pe întrecute* /

Decât sabii a purta și scute” (Budai-Deleanu). Pe parcursul secolului, ele sunt tot mai frecvente: *pe cântate* (Pann, la Bulgăr 1960: 397); *pe auzite* (Negruzzi, la Bulgăr 1960: 397); *pe apucatele* (Odobescu, la Bulgăr 1960: 400). Acest tipar este înregistrat la Diaconovici-Loga (1822: 140) *pe nesciute* și la I. Golescu (1840: 65) *pă lovite, pă bătute, pă chiuite, d-a chiuitele, d-a-nsăritele, d-aruncatele*.

În corpus, găsim forma *d-a-n-câtelea* (Ispirescu). Prezența lor în gramaticile de la începutul secolului poate oferi un indiciu asupra faptului că, la acea dată, tiparul nu constituia un element de noutate.

În cazul gramaticii lui Golescu, 1840 reprezintă anul tipăririi. Lucrarea este amintită de Ion Heliade Rădulescu în prefața *Gramaticii românești* din 1828: „Ostenelile cele nepregetătoare ale Dumnealui Marelui Vornic Gheorghe Golescu va mai desăvârși și lumina limba și mai bine în Grammatica și dicsionerul, său prin cercetarea cu de amăruntul ce face părților cuvântului” (*Gramatica românească*, IV), „Dumnealui marele vornic Gheorghie Golescu gătește asemenea o Gramatică și un Dicsioner Rumânesc, prin a căror dare în typar, va-mai păși limba încă câte va trepte către desăvârșre (*Gramatică Românească*, XXXIII). Aceste indicii conduc la ideea că gramatica lui Golescu a fost elaborată într-o anumită versiune sau era în curs de elaborare, probabil, cel mai târziu în deceniul al doilea al secolului.

Gramaticile oferă un inventar bogat de adverbe compuse, locuțiuni și structuri care funcționează adverbial: *de prisosit, cu redicata, fără îndoială, de bună seamă* (Diaconovici-Loga), *de bună seamă, nici într-un chip, nici de leac, de rost, fără de îndoire, fără de îndoială, înscurt, pre din afară, fără de voie, pe furis* etc. (Clemens), *în curmeziș, în zadar, în dășărt, geaba surda pă dă plin, pă sponci, cu grămada, cu binișorul, cu amăruntul, dă lepădat, în scurt pă scurt* (I. Golescu), *dintr-un obraz, de chilin, in de-sera, cu totului totu* (Cipariu).

2. FORME ADVERBIALE ȘI VARIANTE

Adverbele cu etimon latinesc care indică circumstanțe temporale și locale prezintă o serie de variante formale. Perioada analizată se caracterizează prin tendința de renunțare la forma mai apropiată de etimon și impunerea inovațiilor, al căror proces de extindere începuse deja.

În prima etapă, între 1780 și 1830, gramaticile înregistrează un număr mare de variante pentru adverbele *acum* și *aici*.

Forma *acum* este indicată de toate gramaticile care apar în Transilvania în această perioadă (Costinescu 1979: 226). Alături de ea sunt menționate și alte forme: *amu* (Micu, Șincai), *acmu*, *acuși*, *acumuși*, *amu* (Budai-Deleanu), *acu*, *acnu* (Diaconovici-Loga). În texte este utilizată preponderent forma *acum*.

În *Țiganiada*, Ion Budai-Deleanu o preferă formelor *acu*, *acuș(i)* a căror frecvență este foarte redusă: *acum(a)* – 228 ocurențe, *acu* – 18, *acuș(i)* – 24.

În Muntenia, apar formele *acum* (Heliade-Rădulescu) și *acuși* (Văcărescu). Textele din Moldova arată, de asemenea, preferința autorilor pentru forma *acum*. La Asachi, forma *acum* este preponderentă, dar apare și *amu* (*acum* este atestat de 53 de ori, față de *amu* care apare de 25 de ori).

În partea a doua a perioadei, între 1830 și 1890, numărul formelor înregistrate în gramatici scade semnificativ, *acum* fiind preponderent.

În Muntenia, se înregistrează formele *acum* (Golescu, Massim, Stilescu și Pontbriant), iar I. Golescu menționează și *acuma*, *acuş*, *acuşa*. În texte, forma *acum* este generală (Gheție 1975: 509). În Moldova, forma principală este *acum* (Săulescu, Nădejde), dar sunt înregistrate și variantele *amu*, *acmu* (în dreptul căreia menționează „vechi”), *acu*, *acuși*, *amuși* (Săulescu). Gramaticile din Transilvania înregistrează mai multe forme decât cele din celelalte regiuni, dar *acum* este preponderentă (Iszer, Cîmpeanu, Bălășescu, Munteanu, Manliu). Alături de aceasta apar *acuși* (Iszer, Cîmpeanu), *acuşa* (Iszer), *amu* (Cîmpeanu). La Cipariu, prima formă consemnată este *acum*, alături de *acuma*, *acmu*, *acumuși*, *amu*, *amuși*.

La sfârșitul perioadei, în *Gramatica* lui Tiktin, este menționat numai *acum*.

Pentru adverbul *aici* se înregistrează, de asemenea, mai multe forme. În gramaticile din Transilvania apar, în prima parte a perioadei, *aici* (Micu-Șincai, Tempea, Diaconovici-Loga, Budai-Deleanu), *ici* (Micu și Șincai, Budai-Deleanu), *ice* (Budai-Deleanu, Diaconovici-Loga), *aci*, *aice*, *ci*, *ciia* (Budai-Deleanu).

În *Țiganiada*, Budai-Deleanu recurge în mod frecvent la forma *aici*. *Aci* apare în context exclusiv prepozițional, *de-aci*, *p-aci*, *până aci* și amalgamează sensul local cu cel temporal, cel temporal fiind uneori preponderent: „Așa trăisă multe de veacuri, într-un feliu anarhie fără lege, învățați la războaie și jacuri, pe carii *până-aci* nime-a drege sau nu cuteză, sau nu vru”; „*De-aci* înteuindu-ș’ calul, aleargă încoace și-încolea cu iuțime, cruciș’, curmeziș’ pădurea largă”. În această situație, când structurile sunt fixe și sensul este diferit de cel a adverbului individual, se poate vorbi, în cazul grupărilor *de-aci*, *p-aci*, *până aci*, de caracterul lor locuțional.

În Muntenia apare forma *aci* (Heliade-Rădulescu). În Moldova, în scrierile lui Asachi se întâlnește forma *aici*.

În a doua parte a perioadei, între 1830 și 1890, concurența între diversele variante regionale se păstrează încă. În Muntenia, apar formele *aici* (Golescu, Pontbriant), *aci* (Golescu, Massim, Stilescu), *ici* (Golescu, Massim, Stilescu) și *aicea* (Golescu). În Moldova, apar formele *aici* (Măcărescu), *ici* (Săulescu, Măcărescu), *aice* (*aci*, *ici*) (Nădejde).

În gramaticile din Transilvania sunt consemnate formele *aici* (Iszer, Bălășescu, Cîmpeanu, Munteanu, Manliu), *aicea* (Iszer), *aice* (Cîmpeanu), *aci* (Munteanu), *ici* (Bălășescu, Cîmpeanu, Munteanu, Manliu). Cipariu înregistrează mai multe variante: *ici*, *aici*, *aicea*, *acilea*, *acileși*.

La sfârșitul perioadei, Tiktin notează numai *aici*, iar Philippide *aici* și *ici*.

Numeroase alte adverbe sunt consemnate în gramatici sau apar în texte cu forme diferite. Se observă în special concurența dintre formele apropiate de etimonul latinesc, specifice perioadei anterioare și inovațiile apropiate de formele actuale.

Astfel stau lucrurile, de exemplu, în cazul lui *îndărăpt*, forma etimologică consemnată de toate gramaticile din Transilvania, concurat de varianta *îndărăt*, răspândită aproape exclusiv, după 1830, în Muntenia și parțial în Moldova. Gramatica lui Cipariu înregistrează forma cu mențiunea „pe alocurea”.

Aceeași este situația adverbului *nicăieri*, care apare cu forma *nicăiure* în special la scriitorii din Moldova: „nevăzând de *nicăiure* vreun ajutori” (Asachi); „*Nicăiurea* Petru Maior nu impune sisteme de cuvinte” (Russo); „șuba de urs, arnăutul și ciubucul sunt cele trei neapărate elemente a boierului ținutaș; fără ele nu se vede *nicăiuri*” (Negruzzi). În textele parcurse, forma *nicăieri*, cu variante apropiate fonetic, *nicăiere*, *nicăire*, *nicăiri* este cel mai frecvent atestată, la scriitorii din toate regiunile: „de aici m-am imbarcat pe un vas de vapor ... fără-a mă opri *nicăire*” (Alecsandri), „*nicăiri* nu e șosea în țară” (Codru-Drăgușanu), *nicăirea* (Diaconovici-Loga).

3. ADVERBE OBTINUTE PRIN CONVERSIUNE

În perioada veche, derivarea reprezenta principalul mijloc intern de obținere a elementelor adverbiale, arată Ciompec (1985: 97). Începând cu secolul al XIX-lea, situația se modifică, conversiunea (adverbializarea adjectivelor) devenind foarte productivă.

În timp ce adverbele obținute prin conversiune sunt înregistrate, atât în perioada anterioară, cât și în perioada avută în vedere, ca dependente de un regent verbal, tiparul cu adiacență adjectivală devine mai răspândit în această perioadă. Analizând exemplele excerptate de Gherman (2007: 291–293) pentru secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, nu am identificat structura adverb cu regent adjectiv. Acest fapt nu implică absența tiparului din limbă, ci frecvența lui relativ redusă. În perioada studiată, exemplele cu adverb adiacent unui adjectiv apar încă din primele texte și devin foarte frecvente pe parcursul secolului: „încă sunt *netăgăduit* adevărate”; „Nimica nu este în lume de care să se poată dzice că este *desăvârșit* bun” (Budai-Deleanu); „nimenea altul nu postește fără numai oamenii cei *desevârșit* săraci” (Țichindeal); „Familia e *curat* română, necorcită” (Laurian, GBC I); „Clara era *periculos* bolnavă” (T. Maiorescu); „pe acolo trecea drumul ... prin locuri unde ele erau *lat* răsfirate d-asupra unui prundiș solid”; „Toate câte i se spun de pe această tribună a luminilor să fie tot așa *limpede* și *lămurit* rostite, ca și *sănătos* cugetate” (Odobescu); „a fost *greu* bolnav” (Ispirescu); „ceea ce este însă și mai puțin ușor ... este de a scrie totdeauna și *frumos* românește”; „neologismii *curat* sistematici” (Odobescu); „din descrieri geografice încă trimit vreo 12 bucăți, *adevărat* puține” (Lambrior).

Am identificat și situații în care adverbul apare acordat, fiind interpretat ca adjectiv: „iată enigme *grele* de descurcat”; „cei care se țin *strânși* legați de înțelesul autorului” (Odobescu).

4. EXPRIMAREA GRADELOR DE COMPARAȚIE ȘI DE INTENSITATE

Foarte ca element adverbial de marcarea a intensității are, în secolul al XIX-lea, posibilități combinatorii largi. Poate indica intensitatea acțiunii exprimate de un verb, având deci calitate de adverb modal și beneficiind de topică liberă, fiind

plasat atât în antepoziție: „Turcii din insula cea mare, văzînd aceasta, *foarte* se îngroziră” (Bălcescu), cât și în postpoziție: „Ah! mă doare *foarte!*” (Alecsandri); „bucuros *foarte* sunt a învăța această ortografie” (Budai-Deleanu). Gramaticalizat în ipostaza de morfem al superlativului absolut poate fi de asemenea antepus sau postpus adjectivului sau adverbului („*Foarte* rareori ieșenii și bucureștenii treceau linia hotarului” (Alecsandri); „Dar măcar târzie *foarte*, spre ceri mândră răsări-va”, Asachi). Cele două tipuri de construcții pot coexista în cadrul aceluiași text: „*Foarte*-mi plăcu dulcea filosofie a d-lui Rafaele și îmi veni *foarte* a propos, căci în Paris lumea e *foarte* filosoafă și nu neg că simțul religios și la mine căpătase o zdruncinare și se cam tâmpise” (Codru-Drăgușanu).

Izolată, este atestată utilizarea negramaticalizată a adverbului *foarte*, cu sensul etimologic, probabil sub influența limbii italiene: „Dar din ceri când au căzut, Au sunat așa de *foarte*, Încât neamul cel broscos / Bolând mult și mai fricos / Pin coșor, glodoase boarte/ Tupil s-au acufundat” (Asachi).

Mult este de asemenea folosit pentru a marca intensitatea. Ca particularitate de construcție, *mult* poate modifica un adjectiv participial: „Ne-adunăm ca să urăm *mult* plăcutul carnaval” (Alecsandri); „Azi e ziua *mult* dorită” (Alecsandri) sau un adjectiv calificativ: „Umbre *mult* scumpe ce mă cățați” (Heliade Rădulescu); „*mult* e nurliu și drăgălaș” (Ispirescu, în Sandfeld, Olsen 1960: 182).

Tare poate apărea ca marcă a intensității pe lângă un verb sau pe lângă un adjectiv, având libertate de topică: „*tare* ești fricos” (Alecsandri); „era voinic om căpitanul și inimos *tare*” (Russo).

Mai continuă să fie folosit, mai ales la scriitorii Școlii Ardelene, cu sensul etimologic, „mai mult”: „hrana boilor este tot feliul de notreț, dară *mai* place-le notrețul cel de fânațe” (Șincai, în ȘA). După această perioadă, procedeul este în mare parte abandonat.

Vărtos este de asemenea utilizat ca formant al superlativului: „*vărtos* rușinat fu romanilor rășboiul ce îl avură cu dachii” (Maior, în ȘA).

Mult apare sporadic cu valoarea superlativului relativ „cel mult”: „Abdul *mult* în 10 zile va fi demascat” (Hitchins); „Această epistolă *mult* în 10 zile se va publica în *Gazeta*”; „După părerea mea, ar trebui să plecăm *mult* în 10 zile”; „Adjutantul îmi însemnă numele pe listă și *mult* în 5 minute mă și însemnă pe mine” (Hitchins)

5. SEMIADVERBE

5.1. Adjectivul *singur* apare în anumite ipostaze sintactice care îl apropie de valoarea unui semiadverb restrictiv. El apare destul de frecvent ca antepus substantivului, acordându-se cu acesta, având rol de intensificator: „*singură* persoana Împăratului ca Rege, îi mai leagă de împărăție” (Bărnăuțiu); „Se înțelege că bugetul odată croit nu se poate schimba în *singura* favoare a lui Ademollo” (T. Maiorescu); „*singură* casa lui Rosnovanu putea rivaliza cu acesta” (Sion). În situația substantivelor feminine, nu se poate contesta calitatea de adjectiv a formei în discuție.

În situații în care regentul nu mai este substantiv feminin, interpretarea este ambiguă, având în vedere topica și sensul: „omul care, *singur* el, a făcut tot în țara aceasta și a ghiftuit-o de glorie, de libertate, de mărire și de prosperități, fără știrea ei”; „De-acum în tine *singur* e singura-mi sperare!”; „Numesc voiaj acela *singur* care, liber de orice înrăurire străină, urmează numai capriciilor vremelnice ale închipuirii” (Alecsandri); „*Singur* ministerul interimar, la putere astăzi, prin o serie de legi... pare că promite a da ceva țăranilor” (Sion); „nime dintre noi nu e în stare a conduce dieta..., ci *singur* dta”; „*Singur* de cel din Gherla mi-i cam frică” (Hitchins).

În corpus am identificat însă și contexte în care *singur* funcționează ca focalizator al unui constituent propozițional extins, ipostază în care se apropie de interpretarea ca semiadverb restrictiv, cu sensul „numai”: „părăsind toate alte folosuri private, mi-am afiorisit cele mai bune dzile a vieții *singur* spre alcătuire cărții acești”; „toată cercetarea este *sângur* pentru adevăr istoricesc sau pentru apropierea către adevăr” (Budai-Deleanu); „întâmplându-se cumva ca creștinii să biruie pe turci, atunci Moldova va rămânea supusă *singur* numai Poloniei” (Bălcescu); „D. Borelle avea toate acestea în degetul cel mic, căci *singur* fusese curier și avea experiență” (Codru Drăgușanu); „uniunea aceasta au făcut-o Ungurii *singur* pentru binele lor”; „o însoțire ca aceasta poate să aibă loc, fiindcă n-are fire și tendență politică, ci este destinată *singur* spre înaintarea culturii umanității” (Bărnăuțiu); „Blăjenilor nu le-am spus nimic despre pașii ce voiam a întreprinde, ci *singur* că noi amândoi ne vom întâlni” (Hitchins); „*singur* la tribunalul suprem mai au oareșcare reazăm”; „În fine, te rog ca numele lui Gall încă să nu se publice, ci *singur* că vorbirea o trimisă unul care a fost de față” (Hitchins); „Leul nu-i zdrobește bine, apucă la putere și se acață de acel bărbat al nostru, prin care *singur* puteam să mai scoatem câte ceva de valoare” (Hitchins); „Îmi pare însă și mai bine cum că pasivitatea noastră a reeșit de asemenea bine, *singur* pe cei din Făgăraș nu i-am priceput”; „conferința din Mercurea a stătorit unele principii privitoare *singur* la alegerile trecute” (Hitchins).

Un exemplul următor, *singur* modifică un substantiv feminin, este acordat, dar beneficiază, în context, de sintagme sinonime, din care reiese că semantic este într-adevăr echivalent cu semiadverbul *numai*, chiar dacă se păstrează trăsăturile adjectivale: „Îți spun din inimă opiniunea mea (*numai* a mea, a mea *privată*) că ce speri tu nu se va realizare niciodată ... Îți repet încă o dată, asta e opiniunea mea *singură*, dar fundată pe cunoștința soru-mei” (T. Maiorescu).

Exemplele în care *singur* se apropie de statutul semiadverbelor restrictive aparțin, cu o singură excepție, scriitorilor ardeleni, ceea ce indică faptul că în procesul de gramaticalizare a fost mai avansat în această regiune. De asemenea, singura gramatică în care găsim forma *singur* consemnată în capitolul dedicat adverbului este datorată tot unui autor din spațiul Transilvaniei (Clemens 1836: 45).

Gramaticalizarea, aflată într-o fază avansată în prima parte a secolului în Transilvania, a fost treptat abandonată, dar în ipostaza adjectivală, s-a păstrat ca focalizator până spre sfârșitul perioadei.

5.2. *Doar* cu varianta *doară*, înregistrat în gramatici ca aparținând adverbelor dubitative (Micu, Șincai 1780: 181, Cipariu 1870: 248) sau ale *îndoirii* (Diaconovici-Loga 1822: 140) păstrează valoarea de modalizator epistemic din perioada anterioară (Zamfir, Dinică 2012): „Droaie încă este un cuvânt *doară* la mulți necunoscut, care însemnează o grămadă nerânduită; „de aș părăsi lucrul acum început, *doară* încă un veac ar trece până când să va afla cineva să primească atâta greutate asupra sa” (Budai-Deleanu); „sperând că *doar* va zări măcar un semn care să-i descopere persoana” (Alecsandri); „Am lăsat în urmă pe tovarășii mei și am rupt-o de-a fuga înainte, *doar* m-oi încălzi cu mișcarea”; „Evenimentele din Franța nu văd a fi făcut la boieri nici o impresie, sau că *doară* se prefac”; „Domnule! *Doară* vei fi venit acasă” (Vasici, în GBC II); „La vară *doară* ne vom întâlni ca să vorbim despre mai multe”; „Să ne vedem sănătoși scumpe amice către culesul viilor, căci *doară* vei merita și domnia ta după atâta muncă, un concediu de 6 zile” (Hitchins); „coconu Nicolachi o făcea aceasta într-adins, ca *doară* va vedea lumea cu ochii cum pune el coarne marelui logofăt” (Sion).

În majoritatea gramaticilor și dicționarilor care îl înregistrează, *doar(ă)* apare consemnat sau glosat ca dubitativ, pe tot parcursul secolului. La începutul secolului, în dicționarul lui Bobb (1822), este glosat „fortassis”, la sfârșitul perioadei, dicționarul lui Damé (1893) îl glosează „au moins, tout au moins; peut-être que, par hasard; est-que”, ceea ce arată că, pe parcursul epocii studiate, sensul nu s-a modificat. Singura excepție o constituie dicționarul și gramatica lui Clemens (1836), care glosează *doară* prin „ob, nur”. Având în vedere vastul material de limbă, în mare parte de factură orală, pe care îl înregistrează această gramatică, se poate avansa ipoteza că citirea ca restrictiv s-a dezvoltat în limba populară.

Pe tot parcursul intervalului cercetat, nu am identificat decât situații în care citirea ca dubitativ sau ca restrictiv este cel mult ambiguă: „răposatul, neștiind nicio limbă străină – decât *doară* greceasca care nu-i putea servi în Occident – nu putea să călătorească pe la Viena sau Paris”; „Dar era timpul ipotezelor, și nimeni nici astăzi nu știe adevărul, decât *doar* vodă Sturza și Duhamel” (Sion).

În unele situații, apare în context cu restrictivul propriu-zis *numai*: „mai știindu-se pe deasupra *numai doară* atâta că acest din urmă avea și el un frate” (Hasdeu); „textul croniceii nu prezintă alte dificultăți decât *numai doară* arhaismele sale”; „într-ambele construcțiuni nu există vro deosebire, *doar numai* că într-una se scoate în relief subiectul acțiunii, iar în cealaltă obiectul ei” (Șăineanu); „Pe când, în vechea limbă românească, o singură formă, bunăoară laudare, reprezenta ambele funcțiuni (adică forma nominală și verbală a infinitivului) și *numai doară* prepozițiunea a decidea caracterul specific, limba modernă introduse un nou criteriu” (Șăineanu). Semnificația lui *doar* este în mod clar dubitativă pentru că este greu de presupus că suntem în fața unui cumul pleonastic de restrictive, cu atât mai mult cu cât operele citate aparțin unor lingviști.

Este foarte frecventă, pe tot parcursul secolului și în toate regiunile, utilizarea în contexte interrogative: „Sau *doară* să așteptăm până își vor uita și limba toți Românii?” (Bărnăușiu); „Au *doară* nu poate omul să se bucure (zisei) de atâta libertate în țara aceasta, ca să spuie cu franchețe ideile sale politice?” (Sion).

Am întâlnit, izolat, o situație în care avem probabil a face cu o alterare fonetică a particulei în discuție, din diferite cauze, confundându-se, formal, cu conjuncția *dar*: „Știi că nu e noapte în care să nu fac ceva: ori scriu, ori citesc. *Dar* bine, *dar* rău lucrez, nu stau trântor” (Ispirescu). Semantic însă, este valoarea dubitativă a lui *doar*.

5.3. *Măcar* și sinonimul său *batăr*, în zona Transilvaniei, cumulează mai multe valori.

Apare ca formant în seria nehotărâtelor (vezi *supra* 1.6.1) și, izolat, element introductiv în structuri concesive: „cum învățăm însuși de la Pavel apostolul carele, *măcar* era din sămânță jidov, tot să lăuda și cinstea și ținea că încăi cu numirea iaste născut român” (Clain, în ȘA); „Și nu cumva ar fi prilej ușor / *Măcar* cam cu păcat / Să capete vânat” (Donici). Sporadic, poate dobândi și valoare de conector disjunctiv: „Călătoriul, *măcar* vara, *măcar* iarna este foarte odihnit”; „căci la aceste instituturi, fiu *măcar* de prinț, *măcar* de noblețe, *măcar* de cel mai prost om, toți într-un fel învăță, să hrănesc și un fel de îmbrăcăminte au” (D. Golescu).

Ca semiadverb de întărire, este utilizat cu sensul „chiar”, „cel puțin”, uneori și în prezența lui *și* adverbial: „o slobozenie ca aceasta, mare stricare ar aduce neamului omenesc, că, *măcar* numai când și când, arare ori să fie slobodă curviia, ... ar fi primejdie” (Clain, în ȘA); „locul tot nisipos unde carul abia se mișcă, aibă *măcar* doaozeci de cai” (D. Golescu); „Fără de bir, locuitor să nu se afle nicum, *măcar* și străin de va fi” (Russo); „Ai voie, domnul meu, dacă poțestei, să le traduci *măcar* și pe toate” (Ispirescu).

În varianta cu *și* adverbial este folosit, sporadic, și cu dislocare: „orășenii voștri mai mult gândesc la ghidușii teatrului [...] decât la cel ce au lucrat un an la opera ce s-au jucat pe scenă, *măcar* fie *și* român” (Stamate). În unele situații, decodarea este dificilă, oscilând între interpretarea ca semiadverb de întărire, „chiar”, sau ca element conector al structurii concesive, având în vedere și elementul corelativ, sensurile fiind, în mare măsură, tangente: „Decheval, craiul dachilor, *măcar* fără de voia sa, tot au priimit acestea” (Clain, în ȘA).

Polisemantismul particulei *măcar* este ilustrat cel mai bine de situațiile în care el apare redundant, ca marcator suplimentar al unor valori pe care nu este simțit ca suficient pentru a le marca independent. Astfel, poate dubla conectorul concesiv: „Niciodată nu poate fi spion bun, *măcar* *deși* ar fi trimis de la Roma” (Bălcescu); „Două mii de oameni hrănește pe moșie / *Măcar* *deși* nu știe nici scrie, nici citi” (Donici); „încredințătorul este datoriu să întoarcă vechilului toate neapăratele cheltuele în ocârmuirea trebii sau cele folositoare, *măcar* *deși* n-au luat traba ispravă bună” (*Codul Calimach*) sau poate apărea redundant în vecinătatea elementelor din seria nehotărâtelor: „Soțietatea noastră era adunată într-un salon, a căruia nu ți-oi face descrierea, *măcar* *oricât* de à la mode să fie descrierile saloanelor și a mobilelor din capitalie” (Kogălniceanu); „O, om fără de minte!... Cum lăsași darul din mână, *măcar* *oricât* să fi fost!” (Pann). În toate situațiile, *măcar* își păstrează o nuanță concesivă, pe care o actualizează în prezența altui element concesiv: „Pe omul înțelept și scăpătat sau sărac ajută-l mai cu simțiciune, *măcar* de orice lege ar fi” (Pann).

5.2. *Doar* cu varianta *doară*, înregistrat în gramatici ca aparținând adverbelor dubitative (Micu, Șincai 1780: 181, Cipariu 1870: 248) sau ale *îndoirii* (Diaconovici-Loga 1822: 140) păstrează valoarea de modalizator epistemic din perioada anterioară (Zamfir, Dinică 2012): „Droaie încă este un cuvânt *doară* la mulți necunoscut, care însemnează o grămadă nerânduită; „de aş părăsi lucrul acum început, *doară* încă un veac ar trece până când să va afla cineva să primească atâta greutate asupra sa” (Budai-Deleanu); „sperând că *doar* va zări măcar un semn care să-i descopere persoana” (Alecsandri); „Am lăsat în urmă pe tovarășii mei și am rupt-o de-a fuga înainte, *doar* m-oi încălzi cu mișcarea”; „Evenimentele din Franța nu văd a fi făcut la boieri nici o impresie, sau că *doară* se prefac”; „Domnule! *Doară* vei fi venit acasă” (Vasici, în GBC II); „La vară *doară* ne vom întâlni ca să vorbim despre mai multe”; „Să ne vedem sănătoși scumpe amice către culesul viilor, căci *doară* vei merita și domnia ta după atâta muncă, un concediu de 6 zile” (Hitchins); „coconu Nicolachi o făcea aceasta într-adins, ca *doară* va vedea lumea cu ochii cum punea el coarne marelui logofăt” (Sion).

În majoritatea gramaticilor și dicționarelor care îl înregistrează, *doar(ă)* apare consemnat sau glosat ca dubitativ, pe tot parcursul secolului. La începutul secolului, în dicționarul lui Bobb (1822), este glosat „fortassis”, la sfârșitul perioadei, dicționarul lui Damé (1893) îl glosează „au moins, tout au moins; peut-être que, par hasard; est-que”, ceea ce arată că, pe parcursul epocii studiate, sensul nu s-a modificat. Singura excepție o constituie dicționarul și gramatica lui Clemens (1836), care glosează *doară* prin „ob, nur”. Având în vedere vastul material de limbă, în mare parte de factură orală, pe care îl înregistrează această gramatică, se poate avansa ipoteza că citirea ca restrictiv s-a dezvoltat în limba populară.

Pe tot parcursul intervalului cercetat, nu am identificat decât situații în care citirea ca dubitativ sau ca restrictiv este cel mult ambiguă: „răposatul, neștiind nicio limbă străină – decât *doară* greceasca care nu-i putea servi în Occident – nu putea să călătorească pe la Viena sau Paris”; „Dar era timpul ipotezelor, și nimeni nici astăzi nu știe adevărul, decât *doar* vodă Sturza și Duhamel” (Sion).

În unele situații, apare în context cu restrictivul propriu-zis *numai*: „mai știindu-se pe deasupra *numai doară* atâta că acest din urmă avea și el un frate” (Hasdeu); „textul croniceii nu prezintă alte dificultăți decât *numai doară* arhaismele sale”; „într-ambele construcțiuni nu există vro deosebire, *doar numai* că într-una se scoate în relief subiectul acțiunii, iar în cealaltă obiectul ei” (Șăineanu); „Pe când, în vechea limbă românească, o singură formă, bunăoara laudare, reprezenta ambele funcțiuni (adică forma nominală și verbală a infinitivului) și *numai doară* prepozițiunea a decidea caracterul specific, limba modernă introduse un nou criteriu” (Șăineanu). Semnificația lui *doar* este în mod clar dubitativă pentru că este greu de presupus că suntem în fața unui cumul pleonastic de restrictive, cu atât mai mult cu cât operele citate aparțin unor lingviști.

Este foarte frecventă, pe tot parcursul secolului și în toate regiunile, utilizarea în contexte interogative: „Sau *doară* să așteptăm până își vor uita și limba toți Români?” (Bărnețiu); „Au *doară* nu poate omul să se bucure (zisei) de atâta libertate în țara aceasta, ca să spuie cu franchețe ideile sale politice?” (Sion).

Am întâlnit, izolat, o situație în care avem probabil a face cu o alterare fonetică a particulei în discuție, din diferite cauze, confundându-se, formal, cu conjuncția *dar*: „Știi că nu e noapte în care să nu fac ceva: ori scriu, ori citesc. *Dar* bine, *dar* rău lucrez, nu stau trântor” (Ispirescu). Semantic însă, este valoarea dubitativă a lui *doar*.

5.3. *Măcar* și sinonimul său *batăr*, în zona Transilvaniei, cumulează mai multe valori.

Apare ca formant în seria nehotărâtelor (vezi *supra* 1.6.1) și, izolat, element introductiv în structuri concesive: „cum învățăm însuși de la Pavel apostolul carele, *măcar* era din sământă jidov, tot să lăuda și cinstea și ținea că încai cu numirea iaste născut român” (Clain, în ȘA); „Și nu cumva ar fi prilej ușor / *Măcar* cam cu păcat / Să capete vânat” (Donici). Sporadic, poate dobândi și valoare de conector disjunctiv: „Călătoriul, *măcar* vara, *măcar* iarna este foarte odihnit”; „căci la aceste instituturi, fiu *măcar* de prinț, *măcar* de noblețe, *măcar* de cel mai prost om, toți într-un fel învăță, să hrănesc și un fel de îmbrăcăminte au” (D. Golescu).

Ca semiadverb de întărire, este utilizat cu sensul „chiar”, „cel puțin”, uneori și în prezența lui și adverbial: „o slobozenie ca aceasta, mare stricare ar aduce neamului omenesc, că, *măcar* numai când și când, arare ori să fie slobodă curviia, ... ar fi primejdie” (Clain, în ȘA); „locul tot nisipos unde carul abia se mișcă, aibă *măcar* doaozeci de cai” (D. Golescu); „Fără de bir, locuitor să nu se afle nicum, *măcar* și străin de va fi” (Russo); „Ai voie, domnul meu, dacă poștești, să le traduci *măcar* și pe toate” (Ispirescu).

În varianta cu și adverbial este folosit, sporadic, și cu dislocare: „orășenii voștri mai mult gândesc la ghidușii teatrului [...] decât la cel ce au lucrat un an la opera ce s-au jucat pe scenă, *măcar* fie și român” (Stamate). În unele situații, decodarea este dificilă, oscilând între interpretarea ca semiadverb de întărire, „chiar”, sau ca element conector al structurii concesive, având în vedere și elementul corelativ, sensurile fiind, în mare măsură, tangente: „Decheval, craiul dachilor, *măcar* fără de voia sa, tot au priimit acestea” (Clain, în ȘA).

Polisemantismul particulei *măcar* este ilustrat cel mai bine de situațiile în care el apare redundant, ca marcator suplimentar al unor valori pe care nu este simțit ca suficient pentru a le marca independent. Astfel, poate dubla conectorul concesiv: „Niciodată nu poate fi spion bun, *măcar* deși ar fi trimis de la Roma” (Bălcescu); „Două mii de oameni hrănește pe moșie / *Măcar* deși nu știe nici scrie, nici citi” (Donici); „încredințătorul este datoriu să întoarcă vechilului toate neapăratele cheltuele în ocârmuirea trebii sau cele folositoare, *măcar* deși n-au luat traba ispravă bună” (*Codul Calimach*) sau poate apărea redundant în vecinătatea elementelor din seria nehotărâtelor: „Soțietatea noastră era adunată într-un salon, a căruia nu ți-oi face descrierea, *măcar* oricât de à la mode să fie descrierile saloanelor și a mobilelor din capitalie” (Kogălniceanu); „O, om făr’ de minte!... Cum lăsași darul din mână, *măcar* oricât să fi fost!” (Pann). În toate situațiile, *măcar* își păstrează o nuanță concesivă, pe care o actualizează în prezența altui element concesiv: „Pe omul înțelept și scăpătat sau sărac ajută-l mai cu simțiciune, *măcar* de orice lege ar fi” (Pann).

5.4. *Mai* este utilizat foarte frecvent, în toată perioada analizată, ca semiadverb de aproximare cu sensul „aproape, aproximativ”, cu posibilități combinatorii foarte largi, de la cantitative definite, la constituenți propoziționali extinși sau în cumul cu alte semiadverbe: „mergând prin pădure *mai* trei stadii de la mare” (Micu, în ȘA); „a trecut *mai* jumătate de secol” (Bărnăuțiu); „fură întrerupte *mai* de un an”; „Astăzi i-o dedei, se înțelege numai după ce mi-o ceru *mai* un pătrar de oră” (T. Maiorescu); „discutarăm laolaltă *mai* trei pătrare de oră” (Hitchins); „Mulți oameni *mai* numai cu hrișcă trăiesc” (Șincăi, în ȘA); „*mai* nici o cuscrie nu se face limbei românești cu limba ungurească” (Maior, în ȘA); „fiindcă de câțva timp trăisem *mai* numai cu macaroane rău preparate”; „podosind puțin, *mai* numai spre a ne înscrie în toate registrele” (Codru Drăgușanu); „Românii de aci trăiesc numai între ei, nu stau în nici o relațiune cu vro familie franceză, nici măcar cu studenții francezi. *Mai* n-au ocaziune de a învăța limba franceză cum se cade” (T. Maiorescu); „io *mai* gata-s” (Cipariu); „De vro 4 săptămâni sunt *mai* tot pe drum” (Hitchins). Semiadverbul nu se intercalează în structura constituentului pe care îl marchează, ci rămâne în antepoziție: „ceaia ce nu putură face *mai* în multe luni de zile” (Maior); „m-am întâlnit *mai* cu toată inteligența de acolo” (Hitchins).

5.5. *Ca* apare frecvent ca semiadverb cu valoare de aproximare, cu sensul „cam, aproximativ”, cu precădere pe lângă structurile care conțin un cuantificator definit: „poate să ne dea *ca* la douăzeci de oameni și să scoale toată căzăcimea”; „sunt vreo trei zile, *ca* la trei săptămâni, treceam podu” (Ghica); „cetindu-se răspunsul dumitale *ca* la 2 săptămâni” (Cipariu); „veneau pe tot anul *ca* la patru sute de corăbii încărcate cu marfă din China” (Odobescu); „era *ca* de cincizeci de ani” (Sion); „mort în 1848 la Orșova *ca* de 80 de ani” (Șăineanu); „să adun *ca* la 250 galbeni” (Ispirescu). Poate apărea însă ca aproximativ, uneori redundant, și în structuri interogative: „poți să te întreb de mai e loc la Malepost, care pleacă la 9 seara; dacă *incai* viu cu poșta?” (Heliade-Rădulescu).

5.6. Semiadverbul *incai*, mai vechi în limbă, cu sensul „cel puțin”, este utilizat încă în această perioadă: „șinea că *incai* cu numirea iaste născut român”; „când este sluga bolnav, *incai* de mâncare să-i dea stăpânul” (Clain, în ȘA); „celalalt e *incai* sincer, că cel puțin înjură pe față unirea” (I. Maiorescu, în GBC I); „Publice-se *incai* aceea” (Laurian, în GBC I); „Ajungând la Timișoara la 5 sept. o să mă duc îndată la poșta să întreb de mai e loc la Malepost, care pleacă la 9 seara; dacă *incai* viu cu poșta” (T. Maiorescu).

5.7. Semiadverbul *incă* poate avea valoare concesivă sau este utilizat cu sensul „chiar”: „eu *incă* am fost la Helfert, că ministrul nu e acasă”; „Ghica Vodă *incă* și-a adus o copie după acea scrisoare” (I. Maiorescu, în GBC I); „Fiilor, noi *incă* am fost nu odată în împrejurări grele, cum sunteți voi astăzi, noi *incă* am fost înconjurați de neamici în pământul nostru, cum sunteți voi astăzi, și de multe ori am suferit doară și mai mari rele decât voi” (Bărnăuțiu); „apoi nu numai nu ne ajunge scopul, ci *incă* îi întărim în părerea lor” (I. Maiorescu, în GBC I); „Mă

grăbesc ca să dau la poștă *încă* azi scrisoarea mea” (Ispirescu); „Eu *încă* nu mai eram funcționar al Ministerului de Interne” (Sion). La Ispirescu, influențat de limba populară, apare forma *încămite*: „N-am tras în judecată, domnule Iarnik, pe un român ... dară *încămite* pe d-ta, care îți dai osteneala a le traduce în limba d-tale” (Ispirescu).

6. ELEMENTE ADVERBIALE SPECIFICE PERIOADEI

În perioada analizată, am întâlnit o serie de elemente adverbiale care au avut o circulație limitată geografic sau temporal.

6.1. Elemente aparținând perioadei vechi

În prima parte a perioadei studiate regăsim forma din limba veche, *aorea* („câteodată, uneori”), care își încetează circulația după această dată, după cum reiese din corpusul parcurs: „Că altmintrea ar veni înțeles rău și *aorea* tocma eritesc și necredincios” (Maior, în ȘA); „omul *aorea* nici poștește nici să scârbește de ceva”; „*încă* și greață și scârbă *aorea* aduc acestea” (Clain, în ȘA); „sunt constrânși domnii pământești *aore* să le arunce popilor noștri câte un pământ pe o coastă rea” (Bărnăuțiu).

Chiar, provenit din lat. *clarus*, este folosit la cărturarii Școlii Ardelene cu sensul etimologic „clar, limpede”: „unirea și adevărul lucrurilor *chear* și ales să cunoaște”; „mai luminat și *mai chear* să vorbească și să scrie” (Clain, în ȘA).

Se păstrează încă și forma *ai(u)rea* cu sensul „în altă parte”, ca în limba veche: „nu puteau scoate nimica la cale nici în diete, nici *airea* în favorul catolicilor” (Bărnăuțiu).

6.2. Elemente datorate influenței latiniste

În Transilvania, în perioada marcată de influența Școlii Ardelene, sunt atestate unități ca *apriat* (cu sensul „clar, evident”), *accurat* (cu sensul „exact”), înregistrate și în gramatica lui Clemens (1836: 51–52): „urmările cele folositoare a ultuirii vărsatului de vacă ... *apriat* sunt arătate” (Neustädter, în ȘA); „Din cele mai sus zise, *apriat* se vede că numele cuțovlahi nu e nume vechiu” (Maior, în ȘA); „oile poartă mieii *accurat* doao zeci și una de septemini” (Șincal, în ȘA). Aceste formații sunt probabil creații ale cărturarilor latiniști ai Școlii Ardelene după model latin. Utilizarea lor este specifică zonei geografice a Transilvaniei, după cum o dovedește și un fragment cu intenții parodice din scrierile lui Odobescu, care se referă la dascăl ardelean astfel: „După un valvârtej de felul acesta, bietul ungurean, zăpăcit și uluit, rămase însă bine încredințat, «cum că onoratul și măritul domnu Iancu este *apriat* a fire cu mult mai profund și mai absolut filosof decât dânsul, de bună samă că încă știuse mintenaș a subșternere și a respicare certe materie filosofice tare încălcite, întru a cărora esenție perceperea intelighenței sale nece cum nu potuse bene a resbater»” (Odobescu).

La unii cărturari ardeleni apare forma *desezur* (I. Maiorescu, în GBC I), calc parțial după *desigur*, atestat la sfârșitul sec. al XVIII-lea și provenit din neogreacă (DLR, s.v. *desigur*), folosind forma românzată a lat. *securus*.

6.3. Latinisme neadaptate

Influenței curentului latinist i se datorează și apariția, în mod constant în operele unor autori a unor adverbe sau grupări adverbiale latine: *circumstantialiter*, *in praxi*, *per indirectum*, *circiter*, *serio*, *probabiliter*, *post festa*, *ante festa* (Cipariu); „Acum trebuie să plătesc, cum spusei, banii de bacalaureat ...și de recunoașterea anului prusian (*eventualiter*) 200 frc”; „Cele ce-am scris în scrisoarea de pe urmă și încă într-o scrisoare, pe care D. Aninoschanu ți-o va aduce *privatim*” (T. Maiorescu).

6.4. Neologisme latino-romanice

Specifică perioadei analizate este unitatea *îndarn*, „în zadar”, calc după it. *indarno*: „*îndarn* au fost lacrimile mele” (Negruzzi, în DLR, s.v. *îndarn*). Spre sfârșitul secolului, forma cade în desuetudine.

Împrumuturile din limbile romanice pătrund masiv în limbă în a doua parte a perioadei. Sunt împrumutate atât elemente aparținând limbii comune, ca *deja*, *evident*, *natural* (Ivănescu 1955), *direct*, *imediat*, cât mai ales elemente aparținând stilului științific: *circular*, *constant*, *gradat*, *maximum*, *orizontal*, *paralel*, *periodic*, *progresiv*, *proporțional*, *reciproc*, *teoretic* (Ursu 1962).

6.5. Elemente de alte origini

Adverbe de origine veche slavă supraviețuiesc încă în secolul al XIX-lea, regăsindu-se în inventarul *Condicii limbii române*, ca și în diverse alte surse din secolul al XIX-lea: „*napristan* (spregraiu). Adică totdeauna, pururea” (I. Golescu); „căci când să vor arde cărbuni dă aceia dă pîiatră, să face economie lemnilor și păstrare pădurilor, din care acum să arde *napristan* și lemne și cărbuni și să pune în urmarea și rodirea lăcuitoilor acestui Prințipat o aducere a pămîntului” (*Documente Economice I*); „în toată vremea ce va lipsi tovarășu dumitale de acolo, vei sta *napristan* la tahtul isprăvnicatului” (*Documente Economice I*); „Noi supușii robi ai Mării Tale ne aflăm muncitori ai ocnii Slănic, ciocănași și măglași, cu mâinile și cu dobitoacele în slujba ocnii *napristan*” (*Documente Economice II*); „*tir* – spregraiu ce însemnează „*asemenea*”. Cum „*tir* mi-e dracul, *tir* mi-e lacul”. Și „*tir* mi-e baba Rada, *tir* mi-e Rada baba”. Ce să zice ca o pildă, însemnând o asemănare la firi. Șă „*tir* tu, *tir* el”, adică și el dăopotrivă” (I. Golescu); „*Tir* mi-e serbarea reînțoarcerii sau biruinței soarelui asupra vrăjmașilor, *tir* mi-e serbările libertății și a fericirii popoarelor” (Ispirescu, în DLR, s.v. *tir*).

Alături de elemente vechi slave menționate anterior, se întâlnesc și elemente lexicale adverbiale datorate influenței limbilor slave moderne, cum ar fi *hojma* „mereu, întruna, neconținut, neîncetat” < rut. *hožma*: „Lucrând *hojma*, de dimineată

până în seară” (Drăghici, în DLR, s.v. *hojma*), „Ochii lui *hojma* clipeau” (Negruzzi, în DLR, s.v. *hojma*); „*Hojma* tolocănește pentru nimica toată, curat ca un nebun” (Creangă, în DLR, s.v. *hojma*).

Între elementele adverbiale de origine turcească pe care le consemnează Iordache Golescu în *Condica limbii rumânești*, alături de mai vechiul *olac*, atestat încă din secolul al XVII-lea, întâlnim și un adverb intrat în limbă la sfârșitul secolului al XVIII-lea, anume *peșin*; acesta din urmă, având la început o anume independență, tinde să se fixeze în expresia *bani peșin*. Autorul *Condicii* glosează elementele la care facem referire, ceea ce ne oferă avantajul cunoașterii semantismului și funcționării lor inițiale: „*dă olac*, adică *dăgrab*, curând”; „*peșin* – spregraiu ce arată vremea *dă curând*, adică *numaidăcât*, *îndată*, *fără zăbavă*, *mintenaș*”. În corpusul cercetat, am regăsit elementele lexicale indicate de Golescu: „a doua zi... îi veni *de olac* veste din Țara Românească” (Gane, în DLR, s.v. *olac*). „Și banii să vor răspunde *peșin*” (*Documente Economice* II); „Pământul să fi crăpat, / Să mă fi-nghițit *peșin* / Iar nu acum să leșin” (Eminescu).

Unul dintre elementele adverbiale datorat influenței turce în limba română este *dihai*, atestat pentru prima dată în sec. al XIX-lea, conform DA, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea la Suci (2009: 135).

6.6. Alte particularități ale formelor adverbiale în perioada 1780–1880

Spre sfârșitul perioadei, începe procesul de gramaticalizare a substantivului *chip*, în forma de singular, articulat hotărât, *chipul*, ca modalizator evidențial: „Învățase el, *chipu*: «Tatăl nostru carele ești în ceruri»”; „D. Hasdeu și Tocilescu s-au împăcat, *chipul*, dară nu vor să-și unească revistele” (Ispirescu).

Forma pronominală *ceva* funcționează și adverbial: „Nimeni nu mă cunoaște! Numai bietul Cornea *ceva*!” (T. Maiorescu); „După ce mă dezmeticii *ceva* de durerile ce mă coplesiseră” (Sion).

Numeralul ordinal apare folosit cu valoare adverbială: „După cum ți-am spus în scrisoarea precedentă, am fost *al doilea* la d. Maiorescu” (Ispirescu).

Asemenea, ca adverb, apare în ipostaza de conector transfrastic: „Pregătesc examenul al treilea de drept (întâiul de licență); *asemenea* studiez cu asiduitate literele” (T. Maiorescu); „Mă rog de dta să-mi trimiți pe speșele mele cărticica lui Papiu, ...o copie din memorialul care s-a tipărit ... *asemenea* să binevoiești a-mi trimite date cât de multe” (Hitchins).

Pentru marcarea relației apozitive este folosit, printre altele, și *anumit*: „în vara venitorie apoi se duce mama spre Țările Române; dar *anumit* unde?” (T. Maiorescu).

7. CONCLUZII

În secolul al XIX-lea, în clasa adverbului se observă tranziția de la stadiul vechi al limbii, reflectat mai bine în prima parte a perioadei, către etapa modernă, identificată începând cu a doua parte a perioadei.

În privința sufixelor specific adverbiale, în prima pară este evidentă productivitatea lui *-ește*, care se menține pe tot parcursul secolului. Sufixul *-iș / -îș* nu mai productiv, inventarul fiind în mare măsură cel din perioada anterioară. Secolul al XIX-lea este momentul îmbogățirii formațiilor adverbiali cu elementul *-mente*, pătruns în limbă prin intermediul a numeroase neologisme din limbile romanice. Adverbele în *-e* sunt datorate, pe de o parte, influenței curentului latinist. Ele nu au circulație și nici viabilitate în limbă, fiind utilizate într-un cerc restrâns de autori, și apoi, treptat, abandonate. Adverbele în *-e* și *-o* se impun în limbă, cu precădere odată cu constituirea terminologiei muzicale.

În privința adverbilor compuse și a locuțiunilor, se observă renunțarea treptată la unii formați și din etapa anterioară (*oare-*, *măcar-*). Inventarul locuțiunilor adverbiale este foarte mare, și se transformă prin adăugarea sau renunțarea la diversă constituenți prepoziționali.

Sunt în circulație în această perioadă o serie de variante ale adverbilor primare *aici*, *acum* etc., variante care treptat se restrâng, în texte circulând numai o formă sau două.

În privința semiadverbilor, se observă conservarea unui stadiu mai vechi de limbă. Inventarul este destul de extins și formele sunt atestat până spre sfârșitul perioadei.

Inventarul adverbilor, reflectat în corpus, este un mozaic de elemente vechi și neologisme.

SURSE

- Alecsandri [1866] – Vasile Alecsandri, *Poesii populare ale românilor*. Adunate și întocmite de... București, Tipografia lucrătorilor asociați, 1866.
- Alecsandri [1875] – Alecsandri, T. I–II = V. Alecsandri, *Teatru*. Cu o introducere de G. Orzea și F. I. Bociort. [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [vol. I] 1952, [vol. II] 1953. (Clasicii români).
- Alexandrescu [1842] – Gr. Alexandrescu, *Poezii*. Ediție completă, Iași, la Cantora Foaiei sătești.
- Asachi [1811–1869] – Gh. Asachi, *Scrieri literare*. [Vol. I și II]. Ediție îngrijită, cu prefată, note și glosar de N.A. Ursu, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1957].
- Bălcescu [1878] – N. Bălcescu, *Opere*. Ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, [vol.] III: *Românii supt Mihai Voevod Viteazul*. Volum îngrijit de Daniela Poenaru, București, Editura Academiei, 1986.
- Bărnuțiu [1848] – Simion Bărnuțiu, *Românii și ungurii* discurs rostit în Catedrala Blajului, 2 (14) mai 1848, cu introducere și comentariu de G. Bogdan-Duică, 1924, Cluj, Imprimeria Bornemisa.
- Bobb [1822–1823] – Ioan Bobb, *Dictionariu rumanesc, latinesc si unghuresc*, dein orenduiala Excellentiei sale preosfintitului Ioan Bobb, Vlădicul Făgărașului asediat, tom I, A-L, in Clus, su typariul Typografiei Colegiului Reformatorilor prin Stephan Török, 1822; tom II, M-Z, 1823.
- Budai-Deleanu [1786–1820] – I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu, Introducere și note de Ion Gheție, București, Editura Științifică, 1970.
- Budai-Deleanu [1800] – I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, Ediție îngrijită de Florea Fugariu, București, Editura Minerva, 1973.
- Cipariu [1836–1877] – Timotei Cipariu, *Epistolar 1836-1877* Cuvânt înainte de acad. Eugen Simion. Text îngrijit, studiu introductiv și note de Ioan Chindriș, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Cipariu [1869–1877] – Timotei Cipariu, *Gramateca limbei romane. I. Analitica. II. Sintetica*, București, 1869, 1877 în *Opere II*, Ediție îngrijită de Carmen Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei Române, 1992.

- Clemens [1836] – Andreas Clemens, *Walachische Sparchlehre nebst einem Walachisch-Deutschen und Deutsch-Walachischen Bandwörterbuche*, Hermannstadt, B. D. Lhierrysche Buchs und Runstbandblung, 1836.
- Codru Drăgușanu [1835–1844] – I. Codru Drăgușanu, *Călătoriile unui Român ardelean în țară și în străinătate (1835–44)*, („*Peregrinul Transilvan*”), ediția a II-a, Tipografia Societății „Cultura neamului românesc”, București, 1923.
- Codul Calimach [1815] – *Codul Calimach*, București, Editura Academiei, 1958.
- Codul Civil [1864] – *Codul Civil*, publicat în Monitorul Oficial nr. 271 din 4 decembrie 1864.
- Creangă [1890] – Ion Creangă, *Opere*. I-II. Ediție îngrijită, note, variante, glosare și bibliografie de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș. Studiu introductiv de Iorgu Iordan, București, Editura Minerva, 1970.
- Diaconovici-Loga [1822] – Diaconovici-Loga, Constantin, *Gramatica românească* [1822], text stabilit, prefață, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Doncescu, Timișoara, Facla, 1973.
- Damé [1893] – Frédéric Damé, *Nouveau Dictionnaire Roumain-Français*, Bucarest, Imprimerie de l'État, 1893.
- Donici [1842] – Al. Donici, *Fabule*. Cu o prefață de Emil Boldan. [București], Editura de stat pentru literatură și artă, [1952].
- Dulfu [1894] – Petre Dulfu, *Isprăvile lui Păcală*, Chișinău, Litera, 1998.
- Filimon [1857–1861] – Nicolaie M. Filimon, *Opere*. [Vol. I–II]. Ediție, glosar și bibliografie de George Baiculescu. Cu o introducere de George Ivașcu. [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1957].
- Ghica [1887–1889] – Ion Ghica, *Opere*, vol. I, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, glosar, bibliografie de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- I. Goleșcu [1832] – Iordache Goleșcu, *Scrieri alese*, București, Cartea Românească, 1990.
- D. Goleșcu [1824–1826] – Dinicu Goleșcu, *Însemnare a călătoriei mele*, Ediție îngrijită de G. Pienescu, București, Editura 1000+1 Gramar, 1998.
- Hasdeu [1877] – B.P. Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni I. Limba română vorbită între 1550–1600*. Studiu paleografico-lingvistic de B. Petriceicu-Hasdeu, cu observații filologice de Hugo Schuchardt. Tomul I. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
- Hasdeu [1880] – B. P. Hasdeu, *Opere II*. Ediție critică de Stancu Ilin și I. Opreșan. Proză, București, Editura Minerva, 1996.
- Heliade-Rădulescu [1827–1872] – I. Heliade-Rădulescu, *Opere*. Tomul I–II. Ediție critică, cu introducere, note și variante de D. Popovici. București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă. I: 1939; II: 1943.
- Heliade Rădulescu [1828] – Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească* [1828], ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980.
- Hitchins [1861–1892] – Keith Hitchins, Liviu Maior, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861–1892)*, Cluj, Editura Dacia, 1970.
- Ispirescu [1862–1887] – Petre Ispirescu, *Opere II*, Ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Aristița Avramescu, București, Editura Minerva, 1971.
- Kogălniceanu [1835–1891] – M. Kogălniceanu, *Scrieri. Note de călătorie*. Texte îngrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z.N. Pop și Dan Simionescu, [București], Editura pentru Literatură, 1967.
- Lambrior [1880–1882] – A. Lambrior, *Studii de lingvistică și folclorică*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Nuță, Iași, Editura Junimea, 1976.
- T. Maiorescu [1880–1909] – Titu Maiorescu, *Critice*, vol. I, II. Prefață de Paul Georgescu. Text stabilit, tabel cronologic, indice și bibliografie de Domnica Filimon-Stoicescu, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- T. Maiorescu [1855–1864] – Titu Maiorescu, *Jurnal și Epistolar*. vol. I, (noiembrie 1855 – martie 1859), Studiu introductiv de Liviu Rusu, Ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Editura Minerva, 1975; vol. II (martie 1859 – 17 iulie 1860), București, Editura Minerva, 1978; vol. III (18 iulie 1860 – 10 iulie 1862), București, Editura Minerva, 1980; vol. IV (22 iulie 1862 – 30 iunie/12 iulie 1864), București, Editura Minerva, 1983.
- Micu, Șincai [1780–1805] – Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* [1780, 1805], studiu introductiv, traducere din latină și note de M. Zdrengea, Cluj, Dacia, 1980.

- Negruzzi [c.1822–1868] – C. Negruzzi, *Opere*. Ediție critică cu studiu introductiv, comentarii și variante de Liviu Leonte, Editura Minerva, București, [vol.] I–III, 1974–1986.
- Negulici [1848] – I.D. Negulici, *Vocabularu romanu de toate vorbele străbune reprimite pină acumu in limba romana și de tote quelle que suntu a se mai priimi d'acum inainte și mai allesu in sciinte*, București, în Tipografia Colegiului, 1848.
- Odobescu [1851–1895] – Alexandru Odobescu, *Opere I, II*, Ediție îngrijită, cu glosar, bibliografia autorului și studiu introductiv de Tudor Vianu, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1955].
- Pann [1852–1853] – Anton Pann, *Culegere de proverburî sau Povestea vorbei*. De prin lume adunate și iarăși la lume date, București, Tipografia lui Anton Pann. Partea I: 1852; partea a II-a și a III-a: 1853.
- Poenar, Aaron, Hill [1841] – P. Poenar, F. Aaron, G. Hill, *Vocabular francezo-românesc*, Tomul I, A-H, 1840, Tomul al doilea, I-Z, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1841.
- Protopopescu, Popescu [1862] – E. Protopopescu, V. Popescu, *Nou dicționar portativ de toate zicerile radicale și străine reintroduse și introduse în limbă cuprinzând și termeni științifici și literari*, București, Tipografia lui Toma Teodorescu, 1862.
- Russo [1845–1855] – Alexandru Russo, *Scrieri*. Publicate de Petre V. Haneș. Edițiunea Academiei Române. București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1908.
- Stamati [1856] – T. Pah. Stamati, *Dicionărașu romînescu de cuvinte tehnice și altele greu de înțelesu*, Tipografia Buciumului Romanii, Iași, 1851, ediția a II-a: 1856.
- Sion [1888] – George Sion, *Versuri. Suvenire contimpurane*, vol. I–II, Ediție îngrijită de Radu Albala, București, Editura Minerva, 1973, *Suvenire contimpurane*.
- Șăineanu [1981] – Lazăr Șăineanu, *Raporturile între gramatică și logică c-o privire sintetică asupra părților cuvântului. Studiu de lingvistică generală*, Bucuresci, Stabilimentul grafic I.V. Socecu, 59, Strada Berzii, 59, 1891.
- Tiktin [1891] – Hariton Tiktin, *Gramatica română pentru învățământul secundar. Teorie și practică. Partea I: Etimologia*, Iași, Editura Librăriei Fraților Șaraga, 1891.
- Todoran TJA – R. Todoran, *Terminologia juridico-administrativă din Transilvania, în Contribuții la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, vol. al III-lea, București, Editura Academiei, 1962.
- Țichindeal [1802] – Dosithei Obradovici, *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase...* Acuma întâia dată întoarse de pre limba serbească și întru acest chip în limba dacoromânească așezate, Buda, Crăiasca Tipografie orientalicească a Universitatii Peștii, 1802.
- Vorobchievici [1869] – Is. Vorobchievici, *Manual de armonia musicală*, Cernăuți, Tipariul lui Rudolf Echardt, 1869.
- GBC – *George Bariț și contemporanii săi* vol. I, Corespondența primită de la Aron Florian, August Treboniu Laurian și Ioan Maiorescu. Ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș și Titus Morariu. Studii și documente, Editura Minerva, București 1973; vol II, Corespondența primită de la Pavel Vasici, Alexandru Roman și Atanasie Șandor. Ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș, Gelu Neamțu, Grigore Ploșteanu și Mircea Popa. Studii și documente. Editura Minerva, București, 1975; vol. III, Corespondența primită de la Nicolae Maniu, Grigore Mihali, Ioan Fekete-Negruițu, Ioan Antonelli, Iosif Many și Ioan Rusu. Ediție de Ștefa Pascu, Iosif Pervian, Ioan Chindriș, Dumitru Suciu, Mircea Popa și Gelu Neamțu. Documente literare, București, Editura Minerva, 1976.
- CAGS – *Catastihul amorului și La gura sobei*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Dumitru Bălăeț, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.
- ȘA – *Școala Ardeleană*, I. Ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, București, Editura Minerva, 1983.

PREPOZIȚIA

1. INVENTAR ȘI FORME	250
2. UTILIZAREA PREPOZIȚIILOR	252
2.1. Prepoziții impuse de regent	252
2.2. Prepoziții funcționale (golite de sens)	253
2.2.1. Prepoziții funcționale utilizate pentru marcarea relațiilor cazuale de genitiv și de dativ	253
2.2.2. Prepoziții funcționale utilizate pentru exprimarea comple- mentelor din grupul verbal	255
2.3. Prepoziții lexicale (cu sens)	255
3. CONCURENȚA UNOR PREPOZIȚII	256
3.1. Concurența în – întru, din / dintre – dintru, prin – printru	256
3.2. Concurența de – de către	257
3.3. Concurența de – din	257
4. CONCLUZII	258

PREPOZIȚIA

Cele mai multe dintre prepozițiile care apar în perioada anterioară se regăsesc și în textele din secolul al XIX-lea.

Pe lângă prepozițiile vechi, multe moștenite din latină (*de, în, pentru, sub* etc.), se înregistrează, spre sfârșitul secolului, și prepoziții noi, explicabile prin influență străină sau create în limba română (*grație, odată cu, mulțumită* etc.).

Prepozițiile atestate în secolul al XIX-lea se utilizează fie în tipare vechi, fixate, fie fără respectarea unor reguli stricte. Unele dintre ele, chiar dacă nu se supun unor reguli de construcție, tind să se specializeze pentru marcarea anumitor raporturi sintactice.

Din punct de vedere semantic, se constată, în cazul unor componente ale clasei, o evoluție, față de perioada precedentă.

1. INVENTAR ȘI FORME

Inventarul de prepoziții – simple (neanalizabile), compuse (analizabile) și locuțiuni – include elemente arhaice, care tind să dispară, alături de elemente neologice, datorate, în special, contactului cu limba franceză. De asemenea, inventarul conține o serie de prepoziții care cunosc variante fonetice explicabile prin apartenența la o zonă geografică sau la un anumit registru al limbii (popular sau arhaic) ori prin preferința manifestată de scriitori în utilizarea uneia sau a alteia dintre variante.

Prepozițiile simple înregistrate în textele din secolul al XIX-lea sunt numeroase: *a, bez, către, contra, cu, de, fără, în, între, întru, la, lângă, pe, până, spre, sub* etc.

Prepoziția *către* (întâlnită la Heliade Rădulescu, Bolintineanu) apare și în forma *cătră* (la Budai-Deleanu, Bolintineanu, Eminescu), din care a provenit (vezi Gheție 1975: 176). Unele gramatici prezintă ambele variante, altele menționează o singură formă. De exemplu, gramaticile din Moldova indică numai varianta *cătră*, în timp ce în gramaticile din Muntenia apar atât *către* (la Heliade Rădulescu), cât și *cătră* (numai la Massim și Pontbriant, după cum arată Costinescu 1979: 71). În Transilvania, în prima parte a perioadei (1780–1828), gramaticile indică doar forma *cătră*, iar în a doua parte (1828–1893), pe lângă *cătră*, apare, rar, și *către* (la Iszer; apud Costinescu 1979: 87).

Pe (formă întâlnită la Budai-Deleanu, Heliade Rădulescu) are varianta învechită *pre* (înregistrată în textele lui Budai-Deleanu, Heliade Rădulescu, Asachi, Negruzzi, Bolintineanu, Eminescu) și varianta cu durificarea lui *e*, *pă* (în Budai-Deleanu, Doc. Ec.). În mai multe gramatici, se înregistrează și *pe*, și *pre*. Totuși Diaconovici-Loga (1822: 141) indică numai forma *pre*, iar Micu, Șincai ([1780] 1980: 69), numai forma *pe*. Variațiile de formă *pe / pre* apar în ambele utilizări ale prepoziției – ca marcă a complementului direct și ca prepoziție lexicală:

„Cela ce *pe* drumul public *pe* călători a prădat” (Asachi)

„Noi vom avea a împărți *pre* cel dintâi prin cel de-al doilea” (Heliade Rădulescu)

„(...) *pre* hotarele acestea legătura «este» le împreună unul cu altul” (Heliade Rădulescu)

„Cum că noi am crezut a trebui să ne supunem deocamdată acestor legi, din rațiunea de mai sus, e o măsură *pre* care oamenii de bine ne-o aprobă; cum că însă nu trebuie să cerem ameliorarea acestor legi e și mai sigur, pentru că ne punem *pre* un teren fals” (Eminescu)

Prepoziția *de* are varianta fonetică *dă*. La I. Budai-Deleanu, ca și la unii autori munteni (cum este Văcărescu), se întâlnesc ambele forme.

Sub (înregistrată, de exemplu, la Negruzzi, Bolintineanu) are variantele *subt* (la Negruzzi, Alexandrescu, Heliade Rădulescu, Bolintineanu) și *supt* (la Budai-Deleanu, Codru-Drăgușanu, Bălcescu, Bolintineanu).

Prepozițiile *fără* și *contra* sunt concurate de prepozițiile compuse *fără de* (întâlnită la Budai-Deleanu, Golescu, Alexandrescu), respectiv *în contra* (întâlnită la Heliade Rădulescu, Alexandrescu, Rosetti, Maioreșcu).

Prepoziția *până* (întâlnită în această formă, de exemplu, la Golescu, Heliade Rădulescu) cunoaște varianta *până* (Budai-Deleanu, Creangă, Maioreșcu).

În secolul al XIX-lea, se mai înregistrează, rar, prepoziția *bez* cu sensul „în afară de”:

„*Bez* această supărare nu mai este alta, ci numai obștească viețuire veselă și fericită (...)” (Golescu)

„Și alți brutari streini, *bez* cei orânduți de mine, să nu fie volnici a mai scoate pâine, iar care va îndrăzni, să să pedepsească aceasta.” (Doc. Ec.)

În a doua jumătate a secolului, se utilizează prepoziții noi, fie neologice, fie create în limba română:

„O a doua împroșcătură de săgete a răsturnat, astă dată la pământ, pe doi din ceata postelnicului, carele însuși scăpă numai *mulțumită* armurei sale” (Hasdeu)

„Toate acestea fără niciun sacrificiu, *grație* numai încrederii ce am putut inspira marilor puteri.” (Eminescu)

Din categoria *prepozițiilor compuse* atestate în secolul al XIX-lea fac parte: *de către, despre, din, dinspre, dintre, dintru, după, fără de, în contra, înde, înspre, pentru, peste, prin, printre, printru*.

Dintre toate aceste prepoziții, mai rar se întâlnește prepoziția învechită *înde*, ocurentă înaintea unui pronume la plural:

„Și cum se sfătuiau bătrânii, ei *înde* ei, despre acestea, numai iaca se aude sub vatră: «Tată și mamă! Eu îl fac!»” (Creangă)

Prepoziția compusă *după* cunoaște variantele *dupe* (folosită de Golescu, Alexandrescu, Zalomit) și *dupre* (la Negruzzi). În locul prepoziției *după*, se utilizează și gruparea *de pe*:

„(...) *de pe* vorbele tiranului înțelegea că nu mai este scăpare pentru el.”
(Negruzzi)

Peste (întâlnită la Heliade Rădulescu, Maiorescu) are și varianta *preste* (utilizată de Budai-Deleanu, Heliade Rădulescu, Negruzzi).

Prepoziția *din* prezintă varianta *dân* (ambele fiind întâlnite, de exemplu, la Budai-Deleanu).

Prepoziția *printre* are de asemenea o variantă – *pintre* (ambele înregistrate la Budai-Deleanu).

Locuțiunile prepoziționale sunt bine reprezentate în secolul al XIX-lea: *față de*, *în afara*, *în afară de*, *în fața*, *în locul*, *în mijlocul*, *vizavi de* „în legătură cu” etc.

Ca și prepozițiile simple și compuse, unele locuțiuni prepoziționale cunosc variante. Astfel, se întâlnesc *în afară de* (Rosetti), dar și *afară de* (Budai-Deleanu, Heliade Rădulescu, Bolintineanu, Eminescu), *față de*, dar și *față cu* (Maiorescu).

În secolul al XIX-lea, sub influența francezei în special, apar o serie de grupări cu statut (cvasi)locuțional precum: *odată cu* (Maiorescu), *în loc de* (Maiorescu), *în privința* (Maiorescu), *în raport cu* (Eminescu), *p(r) baza* (Eminescu) etc.

2. UTILIZAREA PREPOZIȚIILOR

Prepozițiile prezintă o serie de particularități de construcție, date fie de tipul de regent care le impune, fie de rolul lor în stabilirea diverselor relații sintactice.

2.1. Prepoziții impuse de regent

Prepozițiile impuse de regent pot apărea în tipare vechi, continuate în secolul al XIX-lea, cum este tiparul de construcție cu prepoziția *între* sau *dintre*, în care ambii termeni (ambele argumente) ceruți de cuvântul regent sunt însoțiți de aceste prepoziții:

„deosebirea *între* autorul ce întrebuințează stilul cel sec și *între* cel care întrebuințează pe cel unit” (Heliade Rădulescu)

„Adă-ți aminte de doamna lui Ștefăniță Vodă și alege *între* bărbat și *între* fiu” (Negruzzi)

„Între forma limbistică ce unui individ îi pare mai rațională și *între* forma obișnuită în dialectul cel cult al poporului nu este iertată nici măcar șovăirea” (Maiorescu)

„Căci în opoziția *dintre* formele gramaticale sau expresiile limbistice originale primite de un număr mărginit de autori și *dintre* formele și expresiile obișnuite în dialectul cult al poporului, limba poporului rămâne totdeauna deasupra” (Maiorescu)

Repetarea prepoziției la al doilea membru al coordonării nu este însă obligatorie:

„Explicarea citatei deosebiri între maniera scriitorilor politici și a celor literari ar scoate articolul nostru din marginile exclusive ale «Convorbirilor literare»” (Măiorescu)

În ipostaza de prepoziții partitive sau locative, *între, dintre, printre* pot fi folosite nu numai urmate de un nominal la plural sau de o structură coordonată, ci și în contextul unui substantiv la singular, dar care, semantic, este un colectiv:

„S’ascult unul *dintre* norod” (Heliade Rădulescu)

„Tânăru prinț era acoloa, și bagându-mă *pântre* norod, am putut de m-am apropiat de dânsul (...)” (Văcărescu)

Prepoziția utilizată ca regim al unui cuvânt se poate explica prin preluarea unui tipar străin (francez, italian) în exemple precum:

„Nu prea se încrede *pe* părerea dumisale” (Heliade Rădulescu)

„Numele celor ce vor contribui *spre* susținerea și reușirea ei vor fi înscrise în frontispițiul acestui edificiu” (Heliade Rădulescu)

„Cuvânt se chiamă o vorbire compusă *de* multe vorbe având deplin înțeles” (Codru-Drăgușanu)

„Un popor – oricum ar fi el – are dreptul de a-și legiui trebuințele și tranzacțiunile ce rezultă neapărat *din* acele trebuințe” (Eminescu)

„Aceasta consistă *în* a introduce în acelaș articol și personalități și argumente «ad rem»” (Măiorescu)

Uneori se constată oscilații în selectarea de către regent a unei prepoziții sau a alteia. Astfel, adjectivul *sigur* se poate asocia cu prepoziția *de*, dar și cu prepoziția *despre*:

„De aș fi sigură *de* aceasta, aș rupe albumul...” (Bolintineanu)

„(...) dar eu sunt sigură *despre* inocența ta...” (Bolintineanu)

2.2. Prepoziții funcționale (golite de sens)

Unele prepoziții, care și-au pierdut sensul lexical în procesul de gramaticalizare, au rolul de a marca diverse relații sintactice.

2.2.1. Prepoziții funcționale utilizate pentru marcarea relațiilor cazuale de genitiv și de dativ

Prepoziția *a* se folosește pentru a marca relația de genitiv când primul component al grupului nominal ce trebuie să apară la genitiv este (de obicei) invariabil în caz (vezi și XIX, Substantivul, 5.1.3.1):

„spre înțelesul cel deplin și desăvârșit al canonilor și *a toată tocmeala bisericescă*” (Maior)

„în conștiința *a două popoare*” (Măiorescu)

Într-un exemplu ca „basa *a toatei cunoștinții medicale*” (Kretzulescu), unde *toată* este folosit cu forma de genitiv, *a* este marca genitivului.

Uneori, chiar când primul component al grupului nominal este variabil, relația de genitiv se poate exprima cu ajutorul prepoziției, în paralel cu cealaltă modalitate (prin forma flexionară a componentelor grupului nominal):

„vestea întoarcerii *a puțini oameni*” (Maior)
„Spiritul public este fapta *puținor* oameni” (Eminescu)
„episcopul Romei prea lesne putea ști obiceiurile *a toate besericile*” (Maior)
„consumațiune neîntreruptă *a tuturor părților trupului*” (Ghica, Sturdza)
„existența *a o mulțime* de sisteme” (Ghica)

În aceleași condiții, poate apărea prepoziția *a* pentru exprimarea relației de dativ, situație mai rar întâlnită:

„Împotrivă-*a tot feliu de gloate*” (Budai-Deleanu)

În secolul al XIX-lea, uneori și prepoziția *de* poate ajuta la exprimarea relației de genitiv (vezi și **XIX, Substantivul, 5.1.3.1**):

„văzând bugetul *de veniturile și cheltuielile școalelor publice*” (Doc. Ec.)
„Catastih *de semănăturile* făcute în 16 județe” (Doc. Ec.)

Prepoziția *de* se utilizează pentru redarea relației de apartenență în construcții ca:

„o cutie piluri de curățanie, ce să numescu piluri *de Francufurtu*” (S. D. 8)
„6 funți orez *de Italia*” (S. D. 8)
„Profesor în școala elementară *de Ploiești*” (Codru-Drăgușanu)

Structuri cu prepoziția *de* echivalente cu genitivul apar și în situația în care regentul este un substantiv postverbal:

„Dar ceea ce este original în La Fontaine este acea alegere admirabilă *de cuvinte*” (Maiorescu)
„sporire *de leafă*” (Maiorescu)
„a avut ideea fixă că e adunător *de tezaure*” (Maiorescu)

Prepoziția *la* ajută la exprimarea relației de dativ când complementul său este invariabil sau este precedat de un cuvânt invariabil, dar și – frecvent – în situații când cazul s-ar putea exprima sintetic (vezi și **XIX, Substantivul, 5.1.3.1**):

„(...) această lege e supusă *la niște legi* independente de dânsul” (Bolintineanu)
„(...) fiind el sărac, și mama bogată, se dau iarăși *la dânsa* spre hrană și creștere” (Codul Calimach)
„Ceru după obicei iertăciune *la mulțimea* de oameni adunată” (Bălcescu)
„Dete poruncă *la ai săr*” (Bălcescu)
„Nu vor a se supune *la un crai* român” (Bălcescu)

Foarte rar, prepoziția *la* participă la exprimarea relației de genitiv:

„Semânța *la arborii din pădure* este partea aceea a arborului care produce arbori nuoi totu de felulu acestuia” (Barasch)

Pentru exprimarea țintei, a direcției, cu care se asociază dativul, se folosește uneori și prepoziția *către*:

„au început a plânge și a zice grecește *cătră* dânsu” (S. D. 8)

„Du-te dară, zise către o roabă, să îmi-aduci în iatac un cerb de aceea (...)”
(Gorjan)

2.2.2. Prepoziții funcționale utilizate pentru exprimarea complementelor din grupul verbal

În secolul al XIX-lea, prepoziția *pe* poate fi și marca unui complement direct nonanimat:

„unimile ce compun *pe o fracție*” (Asachi)

„S-au învoit a numi «numărători» sau socotitori *pe numărul* carile exprimează câtimea unimilor ce am” (Asachi)

„Foarte frumoasă vedere este de a vedea cinevaș din orașul Budii *pe orașul Peștii* (...)” (Golescu)

Regula utilizării prepoziției gramaticalizate *pe* când complementul direct este exprimat prin pronumele relativ *care* nu este fixată. Uneori, prepoziția *pe* însoțește relativul *care*, altelei, nu:

„prietini ai mei, *pre care* i-am scos din iad” (Negruzzi)

„Și câte alte multe lucruri sunt mai vrednice de vedere decât acestea *care* am văzut, *pe care* nu am avut vreme întru o lună de zile (...)” (Golescu)

„mia *care* mi-o ceri” (Bolintineanu)

Prepoziția *de* împreună cu constituentul (de multe ori, infinitivul însoțit de marca *a*) cu care formează grup prepozițional ocupă diverse poziții sintactice de complement:

– subiect: „E facil *de a crede* imposibilul” (Heliade Rădulescu); „E trist *de a vedea* în inima Europei o națiune ce se află încă în evul mediu cuprinsă de o febrilă epidemie spirituală” (Eminescu);

– complement direct: „Am refuzat *de a discuta* ori *de a vota* legi care a priori erau false și nedrepte” (Eminescu);

– complement prepozițional: „(...) vor fi siliți *de a să apropia* sau la hoție, sau la alte rele urmări” (Golescu).

Prepoziția *de* „a calității” poate marca un complement predicativ al obiectului:

„îl aleseseră *de domn*” (Negruzzi)

„proclamară pre Bogdan *de domn*” (Negruzzi)

2.3. Prepoziții lexicale (cu sens)

Despre se întâlnește cu sensul „referitor la”, dar și cu sensul locativ „din / dinspre”:

„Când știu ceva *despre* oarecine” (Budai-Deleanu)

„Și iacă, o, minune! ce zărește! / O asină *despre* mâna dreaptă” (Budai-Deleanu)

„Oștirile rusești se coborau *despre* nord” (Alexandrescu)

Prepoziția compusă *de către* poate fi marcă a complementului de agent (vezi infra, 3.2), dar poate apărea și cu sensul vechi locativ „dinspre / de la”:

„Într-acest oraș și între Cluj, la satul Niereș, este hotarul Ungarii *de către* Sibienbiegen, ce-i zic latinește Transilvania și românește Ardeal” (Golescu)
„Toate aceste planete se învârtesc pe după soare în rîndul pus, *de către* apus spre răsărit” (Rus)

Prepoziția *întru* se utilizează cu diferite sensuri – „în”, „pentru”, „prin / cu”, „la”:

„Nimic nu poate fi la o nație mai scump decât începutul său, numele ce-l poartă, pămîntul pe care lăcuiește, starea *întru* care se află acum și grija de ceea ce poate să fie în vremea viitoare” (Aaron)

„Puneți mîna pe inimă și întrebați-o cât bate *întru* dorința luminării și mîntuirii” (Heliade Rădulescu)

„Ca operă de arhitectură, mănăstirea aceasta nu diferă *întru* nimic de cele mai multe” (Alexandrescu)

„*Întru* auzul strigărilor lui, doamna cu fiii ei, mitropolitul, boierii, slugile intrară toți în odaie” (Negruzzi)

În ipostaza de prepoziție lexicală, prepoziția *a* se întâlnește, în secolul al XIX-lea, cu sens comparativ:

„mirosind *a* pomadă și *a* miere de Anglia” (Bolintineanu)

Ca locuțiune prepozițională (nu ca adverb cu sens locativ care se construiește cu un complement prepozițional exprimat sau nu) gruparea *vizavi de* este folosită în perioada cercetată cu sensul „în legătură cu, în ceea ce privește”:

„Din fericire însă o asemenea procedură *vis-à-vis de* demnitarul turcesc este acum de prisos, de vreme ce comunicatul, reprodus după n-rul din 1 / 13 septembrie al Monitorului arată că necuviința despre care a fost vorba nu s-au întîmplat deloc” (Eminescu)

„Cabinetul d-lui Ioan Brătianu este atacat de d-nul Grigorie M. Sturza, fiul lui Mihail Vodă Sturza, în privința atitudinii sale *vis-à-vis de* Rusia” (Eminescu)

Este posibil, așa cum arată Mîrzea Vasile (2009c: 45–46), ca sensul relațional să fi fost preluat din franceză odată cu locuțiunea prepozițională *vizavi de*, atestată în română la începutul secolului al XIX-lea.

3. CONCURENȚA UNOR PREPOZIȚII

În secolul al XIX-lea, unele prepoziții asemănătoare ca formă sunt în concurență în anumite contexte. În cazul unor perechi de prepoziții concurente, una dintre ele s-a format de la cealaltă.

3.1. Concurența *în* – *întru*, *din* / *dintre* – *dintru*, *prin* – *printru*

Prepozițiile *în* și *întru* sunt în concurență mai ales atunci când se combină cu un indefinit de tipul *un / o*, *unul / una*: „*în una* din zile” (Creangă), „*într-una* din zile” (Creangă), „*întru o zi*” (Negruzzi).

Concurența *în* – *întru* se constată și în alte contexte:

„Are un teatru mare, adecă casă de comedie, foarte mare și frumos, *întru* care poate încâpea trei mii de oameni (...)” (Golescu)

„Dar iubirea pentru limba și istoria poporului său îl conduse pe un alt teren, *în* care începu adevărata sa însemnătate politică și literară” (Eminescu)

Cele două prepoziții sunt concurente și când se asociază cu substantivul *adevăr*, formând o locuțiune adverbială: „*într-adevăr*” (Bălcescu, Eminescu), „*în adevăr*” (Bălcescu).

Prepozițiile *din* și *dintru* sunt concurente, de asemenea, în asociere cu un indefinit precum *un / o*: „*din o* ghirlantă de flori” (Golescu), „*din o* istorie falsificată” (Eminescu), „*dintr-o* încercare” (Eminescu).

Prepozițiile *prin* și *printru* sunt în concurență în aceeași situație ca *din* – *dintru*: „*prin un* «să zice»” (Budai-Deleanu), „*prin o* tâmplare” (Budai-Deleanu), „*prin un* număr și *prin un* nume” (Asachi), „*prin o* deputație” (Bălcescu), „*prin o* prismă” (Eminescu), „*printr-o* faptă neobicinuită” (Bălcescu).

Dintre membrii fiecărui cuplu de prepoziții menționate, numai unul, și anume *întru*, *dintru*, respectiv *printru*, apare în combinație cu pronumele *însul* (și cu celelelalte forme ale pronumelui): „*într-însul*” (Golescu), „*într-înșii*” (Negruzzi), „*dintr-însa*” (Bălcescu), „*printr-însa*” (Alecsandri).

3.2. Concurența *de* – *de către*

Pentru a introduce un complement de agent, se folosesc și prepoziția simplă *de*, și prepoziția compusă *de către*:

„D. Ampère l-a numit «chlor», ce s-a priimit *de* toți himistii” (Marin)

„I se răsplătesc meritele *de către* Domnul transilvănean Mihail Apafi” (Codru-Drăgușanu)

„Acest drept atât de lăudat *de către* mai toți publiciștii noștri (...)” (Eminescu)

„(...) în «Convorbirile literare» s-a susținut totdeauna naționalismul *de către* fiecare dintre noi” (Măiorescu)

Gruparea *de către* poate marca și un agent nonanimat:

„O pierdere de căpetinie este slobozirea căldurei animale și a umezelelor *printr-însa* desfăcute în forma aburilor, carii totdeauna se evaporază *prin* piele și plămâi și se primesc *de cătră* atmosfera ce ne încungiuură” (Albinaț)

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, se constată o utilizare din ce în ce mai vizibilă a lui *de către*, care se specializează pentru a exprima agentul (vezi și XIX, Sintaxa, 3.10.1).

3.3. Concurența *de* – *din*

Concurența dintre cele două prepoziții apare fie în contexte în care sunt impuse de regent, fie în contexte în care conectarea a doi constituenți are nevoie de una dintre aceste prepoziții pentru exprimarea unei anumite relații semantice.

Primul caz poate fi ilustrat prin exemplele:

„Cuvânt se chiamă o vorbire compusă *de* multe vorbe având deplin înțeles” (Codru-Drăgășanu)

„Acești cavaleri, compuși *din* cete de italieni, francezi, germani și englezi, se chemau ioaniți sau cavaleri de Malta (...)” (Asachi)

Al doilea caz de concurență a celor două prepoziții este evidențiat în structurile partitive, care folosesc prepoziția *din* sau *de* (ultima fiind explicabilă prin influența limbii franceze sau italiene):

„Acest oraș este cel mai vechi nu numai *din* toate orașele Italiei, ci și *de* multe alte orașe ale altora împărății” (Golescu)

„Cuvântul «fracție» înșămnează fărâmură sau parte *de* un tot sau întreg” (Asachi)

„Spre a exprima o fracție, trebuie mainainte a înșamna câte părți avem *de* numărul întreg” (Asachi)

„Una sau mai multe *de* aceste părți fac ceea ce să numește fracție a unimii” (Asachi)

„Unul *din* veniturile cele bune este și vânzarea cailor (...)” (Golescu)

„(...) vor căpăta de la sultan nu numai laudă, ci și o parte *din* prăzile acele (...)” (Asachi)

„Aceste și coiful, răpit de la unul *din* cei mai faimoși cavaleri germani, pe care-l ucise el după o luptă singuratică (...)” (Asachi)

4. CONCLUZII

În secolul al XIX-lea, inventarul de prepoziții se îmbogățește cu elemente noi (*grație, odată cu*), dar, în același timp, unele prepoziții din perioada anterioară nu mai apar sau apar foarte rar (*bez, înde*).

În multe situații, condițiile de utilizare a prepozițiilor nu sunt stricte, unele dintre acestea funcționând în tipare oscilante sau în concurență cu alte prepoziții (vezi, de exemplu, tiparul cu prepozițiile *între* sau *dintre* ori concurența *în / întru*).

În cazul unor prepoziții, se constată tendința de specializare pentru a indica anumite raporturi (vezi prepoziția compusă *de către*, pentru marcarea complementului de agent).

SURSE*

Aaron [1835] – Florian Aaron, *Idee repede de istoria prințipatului Țării Rumânești*, vol. I, București, în Tipografia lui I. Eliad, 1835.

Albineț [1838] – I. F. Sobernheim, *Macroviotica sau regule pentru păstrarea sănătăței și prelungirea vieței*. Alcătuită în limba ghermană de..., iar pe cea românească tradusă de Ioan T. Albineț... Ieși, în tipografia Albinei, 1838.

* Între parantezele drepte sunt redați anii primelor ediții sau anii de apariție a textelor citate ori intervalul de timp în care se situează anii respectivi.

- Alecsandri [1879–1880] – V. Alecsandri, *Despot-Vodă. Sânziana și Pepelea*, Chișinău, Litera, 1997.
- Alexandrescu [1842–1844] – Grigore Alexandrescu, *Poezii. Proză*, antologie, prefață și tabel cronologic de Constantin Mohanu, ediția a II-a, București, Editura Ion Creangă, 1985.
- Asachi [1814–1818] – Gh. Asachi, *Aritmetica*, curs tradus după Etienne Bézout și predat la școala sa de ingineri hotarnici din Iași, în anii 1814–1818, în „Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea”, I (redactori responsabili: Al. Rosetti, B. Cazacu), [București], Editura pentru Literatură, 1969, p. 158–159.
- Asachi [1836] – Gh. Asachi, *Elemente de matematică, Partea I, Aritmetică*, Iași, 1836, în „Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea”, I (redactori responsabili: Al. Rosetti, B. Cazacu), [București], Editura pentru Literatură, 1969, p. 162.
- Asachi [1828–1854] – Gh. Asachi, *Cântul Cîgnului. Versuri. Teatru. Nuvele istorice*, Chișinău, Litera, 1997.
- Asachi [1811–1869] – Gh. Asachi, *Opere*, vol. I–II, ediție critică și prefață de N. A. Ursu, București, Editura Minerva, 1973–1981.
- Barasch [1861] – Iuliu Barasch, *Manualul de botanică silvică*, București, Imprimeria Statului, 1861.
- Bălcescu [1846–1852] – N. Bălcescu, *Opere*, vol. III, *Românii supt Mihai Voevod Viteazul*, vol. îngrijit de Daniela Poenaru, București, Editura Academiei Române, 1986.
- Bolintineanu [1855–1862] – Dimitrie Bolintineanu, *Manoil. Elena*, postfață și bibliografie de Teodor Vârgolici, București, Editura Minerva, 1988.
- Bolintineanu [1864] – Dimitrie Bolintineanu, *Opere*, vol. V (*Romane*), ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vârgolici, București, Editura Minerva, „Scriitori români”, 1984.
- Budai-Deleanu [1800–1812] – I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ediție îngrijită de Florea Fugariu, repere istorico-literare de Andrei Rusu, Seria „Patrimoniu”, București, Editura Minerva, 1981.
- Codru-Drăgușanu [1848] – Ioane Germaniu Codru [-Drăgușanu], *Rudimentele gramaticii romane. Estrase din Tentamen criticum* cu adaus de reguli simple și diverse anotațiuni pentru usul școlarilor începători, București, Tipografia Colegiului Sântu-Sava, 1848.
- Codru-Drăgușanu [1865] – I. Codru Drăgușanu, *Călătoriile unui Român ardelean în țară și în străinătate (1835-44)*, („Peregrinul Transilvan”), ediția a II-a, București, Tipografia Societății „Cultura neamului românesc”, 1923.
- Codul Calimach [1833] – *Codul Calimach*, ediție critică, întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc condus de academicianul Andrei Rădulescu, Editura Academiei Române, 1958.
- Creangă [1876–1889] – Ion Creangă, *Povești, amintiri, povestiri*, [București], Cartea Românească, 1989.
- Doc. Ec. [1800–1850] – *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800–1850*, culese de J. Cojocaru, [București], Editura Științifică, 1958.
- Eminescu [1870–1889] – Mihai Eminescu, *Publicistică*, Chișinău, Cartea moldovenească, 1990.
- Eminescu [1870–1883] – Mihai Eminescu, *Între Scylla și Charybda. Opera politică*, [Chișinău], Litera, 1997.
- Eminescu [1870–1889] – M. Eminescu, *Opere*, [vol.] VII ș.u. [ediție critică întemeiată de Perpessicius, îngrijită de un colectiv de cercetători de la Muzeul Literaturii Române], București, Editura Academiei Române, 1977 ș.u.
- Ghica [1884] – Ion Ghica, *Pământul și omul*, București, Tipografia Academiei Române, 1884.
- Ghica, Sturdza [1873] – Ion Ghica, Dimitrie A. Sturdza, *Ajutorul comerciantului, al agriculturului și al inginerului. Greutăți și măsuri*, București, Socec și Comp., 1873.
- Golescu [1826–1830] – Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, București, Editura Eminescu, 1971.
- Gorjan [1837] – I. Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologicești arabești, pline de băgări de seamă, și de întâmplări foarte frumoase și de mirare...* [București], tom. III, 1837.
- Hasdeu [1864] – B. P. Hasdeu, *Pagini alese*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Mihai Drăgan, [București], Editura Tineretului, [1968].
- Heliade Rădulescu [1832] – I. Eliad, *Aritmetica*, tradusă după L. B. Francoeur, București, 1832.
- Heliade Rădulescu [1828] – Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*, ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980.
- Heliade Rădulescu [1830–1868] – Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri alese*, text stabilit, glosar și bibliografie de Vladimir Drimba, prefață și note finale de Constantin Măciucă, [București], Editura Tineretului, [1969].

- Kretzulescu [1843] – N. A. Kretzulescu, *Manual de anatomie descriptivă*, București, tipărită cu cheltuiala din Economiiile Casei Spitalului Sf. Panteleimon, București, în tipografia lui Eliade, 1843.
- Maior [1783–1921] – P. Maior, *Scrieri*, vol. I–II, ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, prefață și tabel cronologic de Maria Protase, București, Editura Minerva, 1976.
- Maiorescu [1866–1907] – Titu Maiorescu, *Critice. 1866–1907*, vol. I–III, București, Editura Librăriei Socec & Comp., S. A., 1931.
- Marin [1852] – Alexie Marin, *Prescurtare de himie*, traducere din limba franceză, după J. Pelouze și E. Frémy, tomul întâi, București, 1852, în „Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea”, I (redactori responsabili: Al. Rosetti, B. Cazacu), [București], Editura pentru Literatură, 1969, p. 165.
- Negruzzi [1829–1857] – Constantin Negruzzi, *Opere alese*, I, *Proză*, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1957].
- Rosetti [1845–1883] – C. A. Rosetti, *Corespondență*, ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Marin Bucur, București, Editura Minerva, 1980.
- Rus [1842] – Ioan Rus, *Icoana pământului sau carte de geografie*, vol. I, Blaj, 1842, în „Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea”, I (redactori responsabili: Al. Rosetti, B. Cazacu), [București], Editura pentru Literatură, 1969, p. 163–164.
- S. D. 8 [1778–1832] – *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VIII, *Scrisori de boieri și negustori oteni și munteni către casa de negoț sibiiană Hagi Pop*, publicate cu note genealogice asupra mai multor familii de N. Iorga, București, Editura Ministerului de Instrucție, 1901–1914.
- Văcărescu [1830–1863] – Iancu Văcărescu, *Opere*, ediție critică, studiu introductiv, note, glosar, bibliografie și indice de Cornel Cîrstoiu, București, Editura Minerva, 1985.
- Zalomit [1854] – A. Charma, *Elemente de filosofie*. Traduse... de I. Zalomit, București, Tipografia Colegiului național, 1854.

CONJUNCȚIA

1. INVENTAR ȘI FORME	262
2. TIPURI DE CONJUNCȚII ÎN FUNCȚIE DE RELAȚIILE SINTACTICE PE CARE LE INDICĂ	264
2.1. Conjuncții coordonatoare	264
2.1.1. Conjuncții coordonatoare copulative	265
2.1.2. Conjuncții coordonatoare adversative	266
2.1.3. Conjuncții coordonatoare disjunctive	267
2.1.4. Conjuncții coordonatoare concluzive	267
2.2. Conjuncții subordonatoare	268
2.2.1. Conjuncții subordonatoare necircumstanțiale	268
2.2.2. Conjuncții subordonatoare circumstanțiale	269
3. CONCLUZII	272

CONJUNCȚIA

În mod firesc din punctul de vedere al evoluției limbii, în secolul al XIX-lea, unele dintre conjuncțiile înregistrate în perioada anterioară nu se mai regăsesc în texte sau își restrâng utilizarea, iar altele sunt consemnate pentru prima oară acum. Pe de altă parte, în acest secol, unele conjuncții se întâlnesc în variante fonetice (sau grafice), altele se întâlnesc mai frecvent în anumite zone sau în anumite etape ale acestei perioade. În general însă, utilizarea lor respectă aceleași reguli ca în perioada anterioară, reguli ce implică termenii pe care îi conectează.

1. INVENTAR ȘI FORME

Inventarul de conjuncții – simple (neanalizabile), compuse (analizabile) și locuțiuni – cuprinde, pe de o parte, elemente arhaice și elemente noi, pe de altă parte, elemente (variante) cu utilizare generală sau repartizate în anumite zone geografice.

Conjuncțiile simple înregistrate în general în gramatici și / sau în textele din epocă sunt: *au, ci, dar, de, fie, i, iar, însă, ori, sau, să, și*. Unele dintre acestea cunosc variante fonetice (utilizate uneori de același autor). Astfel, *dar* se întâlnește și în variantele *dară, da, iar* cunoaște varianta *iară, ori* are varianta *or*:

„Ideile cele vechi sunt răsturnate, *dară* au rămas obiceiurile (...)” (Rosetti)

„*Da* tu, cheramo, ce stai acolo parcă clocești ouă...” (Alecsandri)

„În jurul fiecăruia vedeai grămădiți boieri și curteni de țară sau ținutași, *iară* în fruntea lor câte un pârcălab” (Hasdeu)

„vițurile *or* ridicolele guvernului” (Heliade Rădulescu)

Ca este menționat în calitate de conjuncție de mai mulți gramaticieni: Micu, Șincai ([1780] 1980: 183), Heliade Rădulescu ([1828] 1980: 213), Cipariu (1869: 373–374), Cipariu (1877: 256, 266–269).

Conjuncțiile compuse (cu elementele sudate sau nesudate) întâlnite în textele din secolul al XIX-lea sunt: *așadar, carevasăzică (vasăzică), căci, dacă, deci, deoarece, fiindcă, încât, întrucât; ca (...)* *să, căci că*. În cazul unora, procesul de gramaticalizare nu este încheiat, rolul elementelor alcătuitoare în conectarea unităților sintactice fiind încă individual într-o oarecare măsură, fiecare dintre componente contribuind prin sensul său la stabilirea relației sintactice.

Astfel, conjuncția *fiindcă* se mai întâlnește încă în varianta grafică ce separă elementele alcătuitoare, dovadă că cei care o foloseau conștientizau componența ei. Exemplele următoare, în care între cele două elemente apare conjuncția *însă*, arată că îmbinarea nu este general gramaticalizată:

„Fiind însă că nu se poate să vă măritați toate cu el, am hotărât ca el s-aleagă dintre voi pă care i-a plăcea și s-o ia” (Alecsandri)

„Fiind însă că jurnalistica română mi-a făcut onoarea a să ocupa de mine cu mai multă sau mai puțină bună sau rea voință, am găsit cu cale să răspund la criticele nedrepte (...)” (Alecsandri)

În textele lui V. Alecsandri mult mai frecvent apare forma *fiindcă*.

Grafia conjuncției *fiindcă* (atunci când nu intervine alt termen între componentele ei) și a altor conjuncții compuse, precum *așadar*, *deoarece*, *încât*, *întrucât*, redă în textele din secolul al XIX-lea fie varianta sudată, fie pe cea nesudată. Existența formei nesudate alături de cea sudată ar putea sugera faptul că procesul de gramaticalizare se află într-un stadiu intermediar sau că variantele de scriere reprezintă pur și simplu convenții grafice neunificate. Uneori, în același text se întâlnesc ambele grafii:

„Așa dar, nicio altă dovadă nu au avut Lefter arendașu cu știință de suma banilor și felurimea monedii ce va fi avut la dânsul” (Doc. Ec.)

„Așadar, s-au sculat alți patru și anume Stan Olteanu i Radu Țintea i Toader Cepar și Radul al Bătrâni și au venit noaptea acasă la el” (Doc. Ec.)

Unele dintre conjuncțiile compuse prezintă variante fonetice care se întâlnesc chiar la același autor:

„Că, *dacă* nu vă veți prinde dă mână, / Părtășiri iubind și împărăchiare, / Asupri-vă-va limbă străină” (Budai-Deleanu)

„Iar *deacă* stete fără sfială / Naintea negrii mării-sale / Satanei, ce cu multă pofală / Stăpânește a Tartarului vale, / Rădicând ea sprinceana sumeață, / Zisă amenințând celui în față” (Budai-Deleanu)

„Eu când eram jună m-aș fi lepădat bucuros de lume, *daca* părinții ce mă aveau numai pe mine m-ar fi îngăduit” (Alexandrescu)

„*Deci*, nezicănd nimăruî nimică, / Gândi să meargă după copilă” (Budai-Deleanu)

„*Dăci* caută a vă teme dă cerbice” (Budai-Deleanu)

Locuțiunile conjuncționale atestate în secolul al XIX-lea sunt numeroase: *așa că*, *bez că*, *ca și când*, *ca și cum*, *chiar dacă*, *chiar de*, *cum că*, *cum și*, *cu toate că*, *în afară că*, *în cât*, *în vreme când*, *în vreme cât*, *în vreme ce*, *lasă că*, *măcar că*, *măcar de*, *odată ce*, *pe când*, *pe câtă vreme*, *pentru ca să*, *pentru căci*, *precum și* etc. (vezi și infra, 2).

În subclasa locuțiunilor conjuncționale, datorită caracterului ei „deschis”, apar cele mai multe inovații în secolul al XIX-lea, ca de altfel în toate perioadele de evoluție a limbii. Se înregistrează pentru prima dată în această etapă a limbii locuțiuni precum: *cu toate că*, *în caz că*, *în caz când*, *pe lângă că*, *afară că*, *de parcă*, *pe câtă vreme* etc. Pe de altă parte, unele locuțiuni dezvoltă sensuri noi. De exemplu, locuțiunea *în cât* apare acum și cu valoare temporală:

„Idea nouă a năvălit în țară odată cu pantalonii, și mai strașnic decât năvălirile tătarești; *în cât* ai scăpăra, au pârjolit șacșări, șlicuri, mestii, giubele și toată garderoba strămoșească” (Russo, apud Avram 1960: 55)

În secolul al XVII-lea locuțiunea *în cât* marca, arată Avram (1960: 114), „conformitatea cantitativă”.

În procesul de formare a locuțiunilor, se înregistrează adesea în textele din secolul al XIX-lea „variante” structurale, una dintre ele fiind cea preferată. De exemplu, dintre variantele *ca și când*, *ca când*, respectiv *ca și cum*, *ca cum*, mai frecvent apar cele fără *și* (celelalte fiind întâlnite, de altfel, mai des, spre sfârșitul secolului):

„Zieu! privind la lucruri așa rare, / *Ca când* treaz fiind aș visa îmi pare...”
(Budai-Deleanu)

„Eu am început, după obicei, a-i înșira vorbe drăgălașc... aș!... *ca și când* aș fi grăit politică” (Alecsandri)

„Să n-arătați *ca cum* v-ar fi frică” (Budai-Deleanu)

„Se poate și atâta distracție! atâta nebăgare de seamă! o scrisoare de amor s-o arunci în neștire într-un buzunar cu batista, și s-o pierzi *ca și cum* ai pierde o hârtie indiferentă, ca un afiș, după ce ai ieșit de la reprezentație...”
(Caragiale)

Altă pereche poate fi ilustrată de locuțiunile temporale *pe câtă vreme* și *câtă vreme*, prima, nou înregistrată, având la bază cea de a doua locuțiune.

Din inventarul de conjuncții, unele (cele arhaice) tind să dispară (*au*, *bez că*, *căci că*, *i*, *în loc că*, *pentru căci*). Totodată, în secolul al XIX-lea, clasa se îmbogățește cu elemente noi (precum *cu toate că*, *în caz că*, *în caz când*, *pe lângă că*, *afară că*, *de parcă*, *pe câtă vreme*):

„(...) *cu toate că* obiectul cercetărilor d-sale este tocmai literatura română, și deși rectificarea noastră de mai sus apăruse în «Convorbiri literare», d-sa face totuși nota următoare” (Maiorescu)

„Îi sclipea ochii, vere, *de parcă* erau două scânteii și mă chema iac-așa...”
(Caragiale)

2. TIPURI DE CONJUNCȚII ÎN FUNCȚIE DE RELAȚIILE SINTACTICE PE CARE LE INDICĂ

Conjuncțiile atestate în secolul al XIX-lea prezintă anumite particularități ce privesc fie forma elementelor conjuncționale, fie construcția în care apar și rolul lor sintactico-semantic, fie repartiția lor în diversele registre ale limbii.

2.1. Conjuncții coordonatoare

Cele patru tipuri de raporturi de coordonare (copulativ, adversativ, disjunctiv, concluziv) sunt marcate prin diverse conjuncții și locuțiuni conjuncționale dintre care unele, în perioada aceasta, cunosc variante formale și / sau anumite particularități

de construcție (vezi pentru descrierea raporturilor de coordonare marcate prin conjuncții și locuțiuni conjuncționale, precum și pentru valorile discursive ale acestor conectori **XIX, Sintaxa, 4**).

2.1.1. *Conjuncții coordonatoare copulative*

Vechea conjuncție copulativă *i* se întâlnește încă, dar destul de rar, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în texte aparținând stilului administrativ (în lanțuri enumerative):

„Osibit de aceasta, mulți dintre lăcuitori au zălogit vii și moșii *i* alte acareturi, la acele vremi silnicite” (Doc. Ec.)

„Și scriem dumneavoastră ca, împreună cu chir Costea Cica *i* cu chir Dimitriie Triha *i* cu chir Andrei Papazolu și cu chir Nikifor Mustakov, să intrați cu de-a mărunțul în teoriia aceștii socoteli, după catasișile *i* socotelile și scrisorile ce vor fi având asupra aceștii pricini” (Doc. Ec.)

Se înregistrează, cu aceeași valoare copulativă, locuțiunile conjuncționale concurente *cum și*, *precum și*. Referindu-se la cele două locuțiuni, Avram (1960: 126) arată că „în opera lui Dinicu Golescu se dă lupta între *cum și*, mai frecvent la el, și *precum și*”:

„Așijderea și semnul ostășesc al lui Bonaparte... *Cum și* toate feliurimile de metaluri, cu pământul lor; *precum și* piei de toate neamurile dobitoacelor ce să află în toată Ungaria” (Golescu, apud Avram 1960:126).

În schimb, în Doc. Ec., de exemplu, dintre cele două locuțiuni conjuncționale (construite uneori cu corelativul *atât*), este preferată cea care conține adverbul *precum*:

„Și îndrăsnesc a mă măguli că Înălțimea Voastră va binevoi a nu-mi refuza întru aceasta înalta Sa protecție, *precum și* conlucrarea și reazământul oblăduirii Sale” (Doc. Ec.)

„Și fiind cu dăpărtare dă gărlă, ne aduce o nesuferită putoare atât nooă, *cum și* Spitalului dă naștere (...)

Pentru a marca raportul copulativ, conjuncția cu element corelativ identic *nici* nu implică obligativitatea coocurenței adverbului de negație *nu*:

„(...) niciunul *nici* căciula ș-au scos, *nici* drumul jumătate me-au lăsat” (Golescu)

„(...) soarta căzu pe Elena, care, după starea inimei ei, *nici* dorea o asemenea onoare, *nici* era demnă de dânsa” (Alexandrescu)

Conjuncția *nici* fără element corelativ presupune însă prezența în context a adverbului de negație *nu*:

„Du-te de mori pentru binele moșiei dumitale, cum ziceai însuși când îmi spuneai că nu mă vrea *nici* mă iubește țeara” (Negruzzi)

„Îmi scrii astăzi nu de dor, *nici* de iubire” (Rosetti)

Raportul copulativ se marchează și prin structuri cu elemente corelative precum *nu numai (că)... ci (și), nu numai... dar (și)*:

„Aceasta *nu numai că* să zice, / *Ci* s-au scris și la cronică veche” (Budai-Deleanu)

„(...) și ne lăsară precum ne vezi acuma în această ticăloasă stare, *nu numai* pe noi, *ci și* pe alți mulți neguțători” (Gorjan)

„Vintilă – acesta pentru consolarea lui Ion, în privința prostiei lui nenea – merge bine. Se deșteaptă mereu inteligența și *nu numai* lucrează bine *dar și* înțelege” (Rosetti)

2.1.2. Conjunții coordonatoare adversative

Față de celelalte conjunții adversative – *dar, însă, iar* –, conjuncția *ci* presupune un termen negat anterior:

„(...) noi boierii nu-i vedem pe aceștea niciodată, *ci* îi văd numai aceia care merg să-i siluiască” (Golescu)

Această conjuncție se mai întâlnește, rar, în varianta arhaică *ce*:

„(...) numai să nu fie negre, *ce* orice alt fel de formă” (S. D. 8)

„Asemene încredere *însă* nu se câștigă prin silă, *ce* numai prin merit (...)” (Litinschi)

Rar, la autorii din Transilvania, apare și conjuncția adversativă *ma*, care nu se supune unor condiții stricte de utilizare, ci poate avea distribuția oricăreia dintre celelalte conjunții adversative (*dar / însă, ci, iar*):

„Cu mulți am prins vorbă despre aceasta, *ma* nice cu unul nu m-am întărnit, de care să mă fi despărțit multămit” (Maior)

„(...) ea este limba de comunicațiune între felurilele elemente, *ma* și între dialectele ale aceluiaș element” (Vulcan)

„Din cele mai sus-zise, limpede se vede că nu linba română, *ma* cea italiană și celelalte au pățimit schimbare” (Maior)

„Seara pe la opt oare ajunserăm la nește vii, de unde răsunau hore vesele, căci era chiar pe timpul culesului, *ma* unele fete și neveste mai petulante veniră până la trăsura noastră și ne întâmpinară cu cântece” (Vulcan)

Pentru reliefarea raportului adversativ, se folosesc uneori două conjunții adversative:

„De câte ori am zis că ei ne văd, de câte ori am dorit să fie așa, dar sunt momente în care aș voi ca ei să poată să vază în inima mea. *Dar însă* nu se poate.” (Rosetti)

Un raport semantic de opoziție mai puternic pot marca, de asemenea, în cadrul aceluiași enunț, o adversativă și o conjuncție sau o locuțiune conjuncțională concesivă, acestea constituindu-se în perechi:

„În zilele noastre deosebirea între comedie și satiră este că *deși* și una și alta atacă viciurile și ridicolele, *însă* comedia trebuie să n-aibă nimic a face cu numele și persoana cuiva” (Heliade Rădulescu)

„*Cu toate că* ești boier, *dar* tot îți dau o îmbrățișare frățească, declarându-mă al dumatile frate și slugă, C. A. Rosetti” (Rosetti)

Rar, conjuncția adversativă urmează unei conjuncții copulative:

„– Au doar nu sunt și eu unsul lui Dumnezeu? Au doar nu mi-ați jurat și mie credință, când eram numai stolnicul Petre? Nu m-ați ales voi? (...) *Și însă*, acum nu mă vreți, nu mă iubiți?” (Negruzzi)

În acest ultim exemplu, conjuncția *însă* funcționează ca un adverb, echivalent cu „totuși”.

2.1.3. *Conjuncții coordonatoare disjunctive*

Se întâlnește în continuare, *însă* rar și mai ales în prima parte a perioadei, conjuncția disjunctivă *au*:

„Agiungea a fi coloană prin biserici *au* prin case” (Asachi)

Conjuncția *ori* apare și în varianta *or*:

„Mamă-sa murise puțin după naștere-i, și tată-său, un om tăcut și melancolic, care ședea toată ziua închis în casă, nu-i da ocaziune de veselie *or* distracțiune” (Eminescu)

În structurile cu conjuncții disjunctive corelative, conectivele sunt uneori identice, alteori, sinonime:

„Iară mândrul aurariu mult stete / În cumpănă ce-ar avea să facă: / *Ori* să-i răspună, *sau* să-i arete / Cu fapta, decât prin vorbă sacă, / Zlătariului, că n-are dreptate” (Budai-Deleanu)

„Satira ia persoana cuiva, ia un om cunoscut și, *or* schimbându-i numele, *sau* subț înșuși numele lui, îl face de răs, îi dă în public viciurile și ridicolele *sau* adevărate *sau* mincinoase” (Heliade Rădulescu)

2.1.4. *Conjuncții coordonatoare concluzive*

În textele din secolul al XIX-lea, se înregistrează frecvent *dar* concluziv:

„– Ascultă *dară*, fiule” (Hasdeu)

„Al nostru *dar* este interesul” (Rosetti)

Raportul concluziv este intensificat prin asocierea conjuncției *dar* cu un element tot concluziv:

„*De aceea dar*, iată cu zapciu cel orânduit să trimiseră aci la Companie amândooă prigonitoarele părți” (Doc. Ec.)

„*Deci dar*, luând toți seama osândii întru care ne aflăm, trebuie să ne împuternicim și să judecăm care sunt datoriile unui bun patriot, vrednic de laudă oroșan, iubitor de fii părinte (...)” (Golescu)

Cu valoare concluzivă este atestată și conjuncția *ci*:

„Trimiseiu dumnitale și un sfanțih pentru creițari poștii, pă care-l puseiu în plic. *Ci* mă rog să am și răspunsul dumnitale, de priimire...” (S. D. 8)

„După care, iată să scrie dumneavoastră ca să dați știre lăcuiitorilor și oricine va voi a cumpăra dintr-acele cară să meargă la arătatele locuri ca să cumpere pentru trebuința lor, plătind dă car câte taleri 15. *Ci* dar, așa să urmați, înștiințând și Divanului pentru urmarea ce veți face” (Doc. Ec.)

Gruparea (*care*) *va să zică* se întâlnește încă cu sensul „înseamnă”:

„(...) deci «să viie» *va să zică* «să viază», să trăiască!” (Budai-Deleanu)

De la sensul originar menționat, (*care*) *va să zică* evoluează spre rolul concluziv:

„Peste asta mai trăgeam una; una și una două. Joi mai trăgeam una, *carevasăzică* trei; bun!” (Caragiale)

2.2. Conjuncții subordonatoare

2.2.1. Conjuncții subordonatoare necircumstanțiale

Conjuncțiile necircumstanțiale, cerute de regent, prezintă în secolul al XIX-lea unele particularități de construcție.

● Conjuncția *că*, cerută de un verb *dicendi*, se poate asocia cu un verb la conjunctiv pentru a introduce vorbirea indirectă:

„Tot ce se alese din toate planurile și visurile mele este că putui s-o fac o zi fericită, când i-am zis *că să rămâie* (...)” (Rosetti)

● Conjuncția *de* poate fi element introductiv al unei propoziții necircumstanțiale, apărând uneori în ipostaza de marcă a vorbirii directe transpuse în vorbire indirectă:

„(...) cercetând *de* să află vasele trebuincioase pă la spitaluri, în trebuința bolnavilor, au răspuns epitropii că la spitalu Sfântului Panteleimon și al Colții, pentru zadarnicile cheltueli ce să făcea pă toate zilele pă vase de pământ, ce apururea să spărgea și să cumpăra altele” (Doc. Ec.)

„Numai cată *de* nu te mocoși atâta!” (Creangă)

● Conjuncția compusă *ca să* introduce frecvent propoziții necircumstanțiale de diverse tipuri:

– subiectivă: „Este scris *ca să* nu cunosc acest simțimânt” (Bolintineanu);

– predicativă: „(...) ceea ce pot să fac este *ca să* le ies înainte eu...” (Bolintineanu);

– completivă directă: „Safto, zi unui ficior *ca să* poftescă aici pe șatrariul Săbiuță (...)” (Alecsandri);

– completivă prepozițională: „Și temându-să *ca să* nu vină / La cevași rând gloata țigănească, / Gândi cum sfaturi să le strămute” (Budai-Deleanu);

– atributivă: „Mă grăbii dară de a-l ascunde cu mare pază până va veni prilejul *ca să-l* scoatem teafăr peste hotare” (Hasdeu).

● Frecvent întâlnită este în textele din secolul al XIX-lea locuțiunea conjuncțională *cum că*, introducând diverse tipuri de subordonate necircumstanțiale:

– subiectivă: „*Cum că* noi am crezut a trebui să ne supunem deocamdată acestor legi, din rațiunea de mai sus, e o măsură pre care oamenii de bine ne-o aprobă; *cum că* însă nu trebuie să cerem ameliorarea acestor legi, e și mai sigur (...)” (Eminescu);

– completivă directă: „Lesne vom precepe dintru ahastă / *Cum că* o mare ne așteaptă năpastă!” (Budai-Deleanu);

– predicativă: „(...) făcând cercetare am văzut că arătarea lui este *cum că* la Izești, sud Saac, unde sunt puțurile cu păcură, având și el puțuri pe moșiia lui, cu cheltuiala lui le-au lucrat” (Doc. Ec.);

– predicativă suplimentară: „(...) aș fi putut să-mi petrec toată viața citind și recitind, într-o nebulie dulce, acea epistolă plânsă, scrisă de mâna ei, s-o visez *cumcă* împlă prin casa mea, *cumcă* surăde la florile din fereastră, *cumcă* veghează cusând sau împletind asupra copilului meu” (Eminescu);

– atributivă: „(...) el rămăsese numai cu convingerea teoretică *cumcă* o iubește” (Eminescu).

● Conjuncția *că* împreună cu un corelativ marchează o construcție comparativă:

„Această combinațiune era *cu atât* mai ingenioasă *că* ea mulțumea deplin și pe domni și pe aristocrați” (Hasdeu)

Referitor la construcția *cu atât (mai)... că*, Avram (1960: 116) arată că aceasta nu apare în limba veche și în cea populară, fiind probabil un calc după fr. *d'autant (plus)... que*.

2.2.2. *Conjuncții subordonatoare circumstanțiale*

O categorie de conjuncții subordonatoare circumstanțiale sunt *specializate* pentru a exprima un singur raport sintactic sau *relativ specializate*, introducând de preferință o anumită subordonată.

Unele conjuncții și locuțiuni conjuncționale sunt specializate pentru a exprima un singur raport sintactic.

● Conjuncția *căci*, întâlnită frecvent în secolul al XIX-lea, și echivalentele ei *deoarece*, *din pricină că*, *din cauză că*, *fiindcă*, *întrucât*, *pentru că* introduc circumstanțiale cauzale (vezi pentru analiza lor sintactică și discursivă XIX, **Sintaxa, 3.13.8.1**):

„Nu m-am plâns că nu-mi scrii, *căci* am fost sigur că de nu vorbești este *căci* nu poți vorbi” (Rosetti)

„Această condiție primindu-se, Mihai-Vodă spuse lui Sigismund că nu va putea a primi rugăciunea ce îi face ca să vie însuși într-ajutor, *din pricină că* însuși e amenințat de turci din partea Dunării (...)” (Bălcescu)

Ca și *fiindcă*, *pentru că*, conjuncția *căci* acceptă asocierea cu o conjuncție coordonatoare (marcând raportul de coordonare dintre două propoziții cauzale), fapt prin care se detașează de conjuncțiile coordonatoare, care nu admit, de obicei, această asociere:

„Ascultă, Mărioară! îți voi vorbi cu demnitate și cu respect, și nu pentru că meriți, *dar pentru că* nu mi se cuvine mie a vorbi niciodată... a vorbi cu niște astfel...” (Bolintineanu)

„Mi-a părut bine de dojeana ce-mi faci, *fiindcă* este dreptă și *pentru că* eu am răspuns mai înainte de a o primi” (Rosetti)

„Sumeția voastră merită o pedeapsă, *dar fiindcă* mă-nsor mâne cu Sânziana, vă iert; și *fiindcă* o să-mi fiți necesari pentru ospățul cununiei, vă scutesc de căratul poloboacelor pe astăzi” (Alecsandri)

„Oricum va fi, mi-e scumpă cetatea ce-a domnit, / O iubesc căci e tristă și *căci* a suferit” (Alexandrescu)

„Acest sistem e prejudicios pentru țerani din pricinile sus arătate și *căci* dajdia funciară cade toată iar în spinarea lor” (Bălcescu, apud Avram 1960: 93)

„El propuse încă de a se cruța viața celor ce vor voi a fugi dintr-o tabără într-alta, *sau căci* nădăjduia că un mare număr din soldații lui Andrei vor trece la dânsul, precum se și întâmplă, sau că voia a da ardelenilor un semn de bunăvoința lui către dânșii” (Bălcescu)

„Pe lângă turci, vreo câțiva ovrei fură măcelăriți. Aceasta nu izvorî dintr-o netoleranță, *dar căci* ovreii, atunci în mare favor pe lângă turci și sultan, împreună cu turcii prăda țara și făcea stricăciuni” (Bălcescu)

La fel ca echivalentele ei, *fiindcă* și *pentru că*, și spre deosebire de conjuncțiile coordonatoare, *căci* se poate combina cu semiadverbul *numai*:

„Toate ușile se deschisără *numai căci* le atinseiu cu cheile” (Gorjan)

Ca și conjuncțiile subordonatoare *că*, *să*, *dacă*, conjuncția *căci* poate să introducă și o propoziție predicativă:

„Și pricina pentru care nu mă puteam a mă dumeri au fost *căci* eu, fiind rău obicinuit și coprins de științe care sunt împotriva prăvililor omenești, judecam că de a fi bogați cei ce poartă papuci, trebuie să fie săraci cei ce poartă opinci” (Golescu)

Reiese din particularitățile sintactice ale conjuncției *căci* că aceasta are, în secolul al XIX-lea, un comportament mai apropiat de cel al conjuncțiilor subordonatoare decât de al celor coordonatoare (pentru interpretarea conjuncției *căci* ca fiind mai apropiată în secolul al XIX-lea de conjuncțiile subordonatoare, iar în secolul al XX-lea de cele coordonatoare, vezi și Nedelcu 2009a).

Conjuncția *întrucât* se întâlnește mai rar cu sens cauzal, introducând mai des o propoziție circumstanțială de relație:

„Am zis până aci multe, ba chiar prea multe, despre litere și poezie, despre sculptură și muzică; am zis și câteva despre gravură, *întrucât* acestea toate se ating de arta cineagetică (...)” (Odobescu)

„Această frumoasă lege, *întrucât* știu, se nascu și se înrădăcină numai la români (...)” (Hasdeu)

• Locuțiunea *lasă că*, frecventă în secolul al XIX-lea, marchează, împreună cu corelativul său, numai propoziții cumulative:

„*Lasă că* rudele mele niciodată nu mi-ar ierta un așa pas, dar apoi nici inima mea n-are plecare a se robi” (Negruzzi)

„*Lasă că* într-un stat liberal, care pretinde a nu voi alta decât egaia îndreptățire a tuturor, măsuri brute nu-și au defel locul; dar apoi chiar astfel ne-ar plăcea ca să nu prea facă nimeni apel la acea putere telurică și sângeroasă (...)” (Eminescu)

• Locuțiunea conjuncțională *afară că* (într-o structură cu element corelativ) introduce preponderent o circumstanțială cumulativă:

„Pre lângă acestea, *afară că* fieștecare nație de obște și om în parte își are stilul său prin care se deosibește sau se cunoaște, dar și fieștecare om în parte, după împrejurările în care se află, își schimbă și felul vorbirii și scrierii sale sau stilului său” (Heliade Rădulescu)

• Locuțiunea conjuncțională *în loc să*, precum și *în loc ca să*, *în loc că* sunt specializate pentru indicarea raportului opozițional:

„Căci *în loc ca să*-l sugrume / L-au lăsat să roadă-n lume” (Asachi)

„Mai că-i vine să creadă că harabagiul l-a înșelat și că, *în loc să*-l ducă în Iași, l-a dus în Vaslui” (Kogălniceanu)

„Prin aceste acturi, domnul ușură sarcina locuitorilor încă mai mult decât cum fusese hotărâtă prin legiuirea Obșteștii adunări din 6 april 1749, în care boierescul fusese așezat în 24 de zile lucru pe an; *în loc că* Ghica îndatorea prin hrisoavele sale pe țărani să lucreze proprietarilor numai 12 zile pe an” (Kogălniceanu)

Avram (1960: 214–215) pune în legătură locuțiunea *în loc că* cu fr. *au lieu que*, „care, construit cu indicativul, este egal cu *tandis que*, exprimând raportul de opoziție”.

Altă categorie de conjuncții subordonatoare circumstanțiale sunt *nespecializate*, introducând diverse tipuri de subordonate.

• Conjuncția nespecializată *cum* introduce mai frecvent circumstanțiale temporale (aflate în antepunere sau în postpunere față de regentă) și mai rar, în a doua parte a secolului, circumstanțiale cauzale (în antepunere față de regentă):

– temporală: „*Cum* mă zări, pe dată el se încredință singur, de bună voie, în mâinile mele” (Hasdeu);

– cauzală: „Omul, bunioară, de par egzemplu, dintr-un nu-știu-ce ori ceva, *cum* e nevricos, de curiozitate, intră la o idee” (Caragiale).

- Conjunția *de*, des întâlnită, introduce mai multe subordonate circumstanțiale:
 - condițională (împreună cu elementul corelativ *apoi*): „*De* voi găsi numărul Pressei (ceea ce nu-mi pare anevoie), îl voi trimite” (Rosetti); „*De* n-o ai, *apoi* scrie să ți-o trimit” (Rosetti);

- consecutivă: „Întru auzul cuvintelor acestora, Scaraoțchi trânti un hohot de râs *de* se cutremură păreții tartarului și se spăriară toți dracii” (Negruzzi);

- finală: „Că rumâni au obicei, cine din ei rămâne cu cheresteaoa nevândută mergu *de* o vinde la târgu Oborului” (Doc. Ec.).

- Locuțiunile conjuncționale *în vreme ce*, *în vreme când*, *în timp ce*, *pe când*, *pe câtă vreme*, *câtă vreme*, conținând un termen cu sens temporal, marchează preponderent un raport temporal, dar pot marca și un raport opozitiv:

„În *vreme ce* aceste intrigi în Constantinopol urzeau pieirea lui Ferhat-Pașa, el înainta în calea sa” (Bălcescu)

„Dar aceea ce împingea pe români către aceasta era dorința d-a-și constitui unitatea lor națională, d-a se uni între sine frații de aceeași limbă și sânge, *în vreme ce* ungurii nu era împinși decât de vechea și statornica lor dorință d-a-și întemeia supremația lor asupra întregii nații românești” (Bălcescu)

Vorbind despre locuțiunile conjuncționale temporale *pe când*, *în timp ce* și *în vreme cât*, Avram (1960: 53) arată că acestea sunt „noutăți” în raport cu secolul anterior.

3. CONCLUZII

În secolul al XIX-lea, se remarcă două tendințe: pe de o parte, unele elemente conjuncționale din perioada anterioară sunt pe cale de dispariție sau își restrâng utilizarea (*i*, *căci că*, *bez că* etc.), pe de altă parte, apar elemente conjuncționale noi, în special locuțiuni (*în caz că*, *de parcă* etc.). În cazul unor grupări, statutul de locuțiune nu este încă fixat, acestea funcționând în anumite contexte ca grupări libere, iar în altele ca grupări unitare (locuțiuni). Unele conjuncții cunosc în această perioadă variante populare, învechite.

O serie de conjuncții prezintă particularități de construcție, ce derivă din tipul de regent sau din natura membrilor relației pe care o articulează (vezi, de exemplu, utilizarea conjuncțiilor *ca să*, *de*, *căci* sau utilizarea conjuncției *nici*).

Unele conjuncții sunt specializate pentru a marca un anumit raport sintactico-semantic, altele își diversifică uzul, introducând mai multe tipuri de subordonate (circumstanțiale sau / și necircumstanțiale).

Exprimarea redundantă a raporturilor sintactice, prin câte două conjuncții de același tip, se constată adesea. Pentru exprimarea mai intensă a unor raporturi sintactico-semantice, se folosesc și elemente corelative, fără ca acestea să fie supuse unor reguli stricte de construcție (de multe ori, conjuncțiile corelative nu sunt identice, ci sinonime).

SURSE*

- Alecsandri [1844–1880] – Vasile Alecsandri, *Comedii*, București, Editura Minerva, 1984.
- Alecsandri [1856–1863] – Vasile Alecsandri, *Opere*, vol. V, text ales și stabilit, note și variante de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, București, Editura Minerva, 1977.
- Alexandrescu [1840–1847] – Grigore Alexandrescu, *Poezii. Proză*, antologie, prefață și tabel cronologic de Constantin Mohanu, ediția a II-a, București, Editura Ion Creangă, 1985.
- Asachi [1828–1844] – Gh. Asachi, *Cântul Cignului. Versuri. Teatru. Nuvele istorice*, Chișinău, Litera, 1997.
- Bălcescu [1846–1852] – N. Bălcescu, *Opere*, vol. III, *România supt Mihai Voevod Viteazul*, vol. îngrijit de Daniela Poenaru, București, Editura Academiei Române, 1986.
- Bolintineanu [1855] – Dimitrie Bolintineanu, *Manoil. Elena*, postfață și bibliografie de Teodor Vărgolici, București, Editura Minerva, 1988.
- Budai-Deleanu [1800–1812] – I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ediție îngrijită de Florea Fugariu, repere istorico-literare de Andrei Rusu, Seria „Patrimoniul”, București, Editura Minerva, 1981.
- Caragiale [1879–1890] – I. L. Caragiale, *Teatru*, [Chișinău], Litera, 1997.
- Creangă [1869–1889] – Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*, București / Chișinău, colecție inițiată și coordonată de Anatol Vidrașcu și Dan Vidrașcu, Litera Internațional, 2002.
- Doc. Ec. [1800–1850] – *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800–1850*, culese de J. Cojocar, [București], Editura Științifică, 1958.
- Eminescu [1868–1875] – Mihai Eminescu, *Geniu pustiu*, antologie, prefață, note și bibliografie de Mihai Drăgan, [Iași], Junimea, 1985.
- Eminescu [1870–1889] – Mihai Eminescu, *Publicistică*, Chișinău, Cartea moldovenească, 1990.
- Eminescu [1870–1889] – M. Eminescu, *Opere*, [vol.] VII ș.u. [ediție critică întemeiată de Perpessicius, îngrijită de un colectiv de cercetători de la Muzeul Literaturii Române], București, Editura Academiei Române, 1977 ș.u.
- Golescu [1826–1830] – Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, București, Editura Eminescu, 1971.
- Gorjan [1837] – I. Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologicești arabești, pline de băgări de seamă, și de întâmplări foarte frumoase și de mirare...* [București], tom. III, 1837.
- Hasdeu [1864] – B. P. Hasdeu, *Pagini alese*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Mihai Drăgan, [București], Editura Tineretului, [1968].
- Heliade Rădulescu [1834–1839] – I. Heliade Rădulescu, *Scrieri alese*, text stabilit, glosar și bibliografie de Vladimir Drimba, prefață și note finale de Constantin Măciucă, [București], Editura Tineretului, [1969].
- Kogălniceanu [1835–1891] – Mihail Kogălniceanu, *Scrieri literare, istorice și sociale*, Chișinău, Litera, 1997.
- Litinschi [1853] – D. Litinschi, *Manual de agronomie practică pentru Moldova*, Iași, Tipografia Buciumului român, 1853.
- Maior [1783–1921] – P. Maior, *Scrieri*, vol. I–II, ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, prefață și tabel cronologic de Maria Protase, București, Editura Minerva, 1976.
- Maiorescu [1866–1907] – Titu Maiorescu, *Critice. 1866–1907*, vol. I–III, București, Editura Librăriei Socec & Comp., S. A., 1931.
- Negruzzi [1829–1844] – Constantin Negruzzi, *Opere alese*, I, *Proză*, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1957].
- Odobescu [1874] – Alexandru Odobescu, *Doamna Chiajna și alte proze*, Chișinău, Litera, 1998.
- Rosetti [1845–1883] – C. A. Rosetti, *Correspondență*, ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Marin Bucur, București, Editura Minerva, 1980.

* Între parantezele drepte sunt redați anii primelor ediții sau anii de apariție a textelor citate ori intervalul de timp în care se situează anii respectivi.

- S. D. 8 [1778–1832] – *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VIII, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiiană Hagi Pop*, publicate cu note genealogice asupra mai multor familii de N. Iorga, București, Editura Ministerului de Instrucție, 1901–1914.
- Vulcan [1867–1899] – Iosif Vulcan, *Însemnări de călătorie I*, ediție îngrijită și note de Lucian Drimba, București, Editura Minerva, 1994.

INTERJECȚIA

1. FORME ȘI VALORI	276
2. ASPECTE SINTACTICE.....	279
3. INTERFERENȚE CU ALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE	280
4. CONCLUZII	280

INTERJECȚIA

Gramaticile din secolul al XIX-lea înregistrează puține interjecții, astfel încât tabloul cel mai cuprinzător ni-l oferă cercetarea textelor. Textele din secolul al XIX-lea indică un inventar destul de bogat de interjecții, din diverse subclase semantice, repartiția lor diferind în funcție de tipul de text (beletristic, cu elemente de oralitate mai numeroase, administrativ etc.) și în funcție de regiune. Prin natura lor, unele tipuri de texte conțin un număr mai mic de interjecții (cele juridice, administrative, economice), ca urmare a caracterului colocvial sau familiar al majorității elementelor clasei.

1. FORME ȘI VALORI

Interjecțiile adresative se întâlnesc mai mult în textele beletristice, fiind prea familiare pentru alte stiluri. Dintre interjecțiile de acest tip, *măi* are o repartiție generală, fiind atestată în toate cele trei regiuni. *Măre* se întâlnește, rar, doar în texte beletristice: „Dac-a veni mama, *măre*, de bucurie are să te mănânce” (Eminescu), „Ei, *măre*, au trecut vremea în care treceați de martiri și patrioți” (Eminescu), „Stareți, *măre*, strigară pandurii olteni” (Filimon); „Nu vă temeți, *măre*, lăsați pă mine” (Filimon), „Hei! *măre* băieți, mai va până atunci!” (Odobescu); „Noroc bun, *măre* bădiță!” (Odobescu). Forma *mări* se întâlnește în Moldova: „Of! *mări* frate” (Alecsandri), „*Mări* omule” (Alecsandri), „Te-am ruga, *mări*, ruga” (Eminescu), „*Mări*, ce zici?” (Gane).

Interjecția *bre*, destul de frecventă, se întâlnește la autori din toate regiunile: Alecsandri („*Bre*... ian privește”, „*Bre!* ce de gavanoșele cu dresuri”, „*Bre!* Nu te știam poliglote”), Alexandrescu („Mitropolit să fii, *bre!*”), Budai-Deleanu („Ei! *bre*, *bre!* bine-ai venit țigane!”), Heliade-Rădulescu, Ghica, Hurmuzaki, Gorjan, Filimon („Aduceți ciorbă, *bre!*”), Stamatii, Creangă („Nu, *bre*, răspunse Zaharia”), Eminescu („Du-te, *bre*, -n pace!”), Delavrancea („Dar ce am, *bre* omule?”), Hasdeu („*Bre!* Doar nu ești o icoană?”), Papazoglu. Foarte rar se întâlnește varianta *brea*: „*Brea!* veniți încoace” (Budai-Deleanu), „...o palmă?... *brea!*... *brea!*... ce scandal!...” (Alecsandri).

Interjecția *fa / fă* nu este foarte frecventă în operele literare: „*Fa, fa* Ioană” (Alecsandri), „*Fă*, iute, iute! (Caragiale), „Scoal', mândro, mândruțo, *fa, / Ca* să mai vorbim ceva” (Eminescu). Dintre cele două, varianta *fa* este mai frecventă.

Interjecțiile adresative *măi* (*măre*), *bre* și *fa* (*fă*) pot preceda un substantiv în vocativ, având rolul de a semnala și de a întări actul de adresare: „Dar tu, *măi țigane*, ce cauți aici?” (Budai-Deleanu), „Și ce-ai să-i faci, *măi Neagu?*” (Alecsandri), „*Măi târtane...*” (idem), „Ei, *măre boieri*” (Odobescu), „ascultă, *măi Radule?*” (Filimon), „Ce-i de făcut, *măi Nică?*” (Creangă), „...ce vrei, *mări Cătălin?*”

(Eminescu), „Fie, măi vere, prea aspru ești cu muierea” (Caragiale), „Fa Suzană” (Alecsandri), „Ce spui tu, fa nebuno?” (Filimon), „Fa împelitato!” (Heliade-Rădulescu) ș.a.

Interjecția adresativă măi poate încadra substantivul în vocativ: „Măi omule, măi! Ai să te duci în fundul iadului” (Creangă), „Unde sunteți, măi Pinteo, măi!” (Slavici), „Măi văcari, măi, veniți...” (Delavrancea).

Interjecția adresativă hăi se folosește postpusă substantivului în vocativ (probabil fără pauză prozodică între cele două), la autorii moldoveni: „Ian lasă-ne, cucoană hăi...” (Alecsandri), „Ah, scumpa mea cucoană Chiriță hăi!...” (Alecsandri), „Doamne, cumnățică hăi” (Creangă), „Acesta nu-i vrun lucru pân' pe-acolo, copilă hăi, zise baba” (Creangă), „Ia auzi, mătușă hăi” (Eminescu), „Durduleano hăi” (Eminescu).

În pasajele narative, rolul interjecției adresative poate fi acela de a oferi mai multă expresivitate și dinamism textului, valoarea adresativă fiind diminuată: „El însă își căuta de sărăcia lui și nu se uita nici la una dintr-însele; și, mări, că trăia bine și liniștit!” (Gane), „și unde se aruncă, măre, asupra balaurului” (Ispirescu).

Adesea, interjecția de adresare repetată nu are valoare adresativă, ci expresivă (emotivă): „Bre, bre! ce entuziasm!” (Alecsandri), „Dintr-o pereche de boi de-a mai mare dragul să te uiți la ei am rămas c-o pungă goală. Măi! măi! măi! măi! Doar știu că nu mi-i acum întâiași dată să merg la drum” (Creangă), „Ei, apoi să nu bufnești de răs? zise Harap-Alb. Măi, măi, măi! că multe-ți mai văd ochii!” (Creangă).

Cea mai frecventă interjecție prezentativă este iată, atestată constant de la începutul secolului. Aceasta se folosește și în textele non-beletristice: „Iată vă mai scriem încă o dată”, „cum și aici, la sud, iată, am trimis domniia mea această pravilă”, „Pentru care iată-ț(i) poruncim ca, de acum înainte...” (Prav. Cond.), „și, când sosiră Turci cu Tătari, iată și ei viniră întru ajutori”, „Iată el singur se osândește cu o pildă vie” (ARG), „dar iată și acum strașnic îți poruncim”, „Iar acum, după poruncă, iată-i pe toți prin foaie anume îi facem știuți dumitale” (Doc. Ec.), „iată îndreptai foaia zestrii” (DVT), „Iată starea și fericirea ei.” (Hurmuzaki).

Interjecția iaca, mai răspândită în Moldova, se întâlnește și la autori din alte regiuni: Budai-Deleanu („Ș'indată, iaca, să scoală iute”, „La bătrânul Drăghici iaca vine”, „Și iaca nimeri, cine-ar crede!”), Caragiale („Ei! iaca... un bagabont!”), „iaca ce e”, „Iaca pentru cine sacrific de atâta vreme liniștea mea”, Filimon („Ce să am; iaca a venit dracul să ne ia”, „Iaca au fugit toate slugile”), Odobescu („Dar iaca mai încoace un butoiaș”), Slavici („Iaca ce-ți spun eu ție”).

Interjecția iacă, destul de frecventă, este atestată la autori din toate regiunile: Alecsandri („Iacă una din rusalii”), Bălcescu, Brezoianu, Budai-Deleanu („Frunză verde de săcară, / Iacă țigani s-armară”), Caragiale, Creangă, Delavrancea („Și iacă ce se glăsuiește”), Eminescu, Filimon, Gorjan, Ispirescu, Maior („Iacă cum îl arată pre dânsul”), Maiorescu, Odobescu, Slavici („Iacă liniștea colibe”).

Interjecția iacătă este destul de rară. În corpusul cercetat, se întâlnește la Alecsandri, Budai-Deleanu („Și toți iacătă-vă-ntr-o clipită / Svârliți sub tartar”), Caragiale, Creangă („și iacătă-o cum se ouă”), Delavrancea, Eminescu, Heliade-Rădulescu.

Tot cu valoare prezentativă se mai folosește interjecția *ia*, nu foarte frecventă în operele literare: „*ia*, așa pășesc de câte ori gândesc că am fete de măritat: îmi pierd mințile” (Alecsandri).

Interjecțiile cu valoare expresivă (emotivă) sunt destul de frecvente și de variate în textele beletristice – *a, ah, alei, amar, de, e, hait, ira, of, oh, uf, vai, valeu* cu diverse variante etc.: „*Oh, oh*, ce foc m-au călcat!” (SD 8), „și striga că mă va junghia. Și atuncia am început a striga: *tulvai*” (ARG), „*Vaileo! vaileo*, că nu știți nimica!” (Budai-Deleanu), „*Uf!* că nu mai este de suferit!...” (Alecsandri).

Interjecția injonctivă *ian*, destul de frecventă, este atestată în toate regiunile, de la începutul perioadei: Budai-Deleanu (frecvent: „*Dar' ian'* cântă-ne vruna de jele”), la Maior (cu totul sporadic: „*Dar, ian* să vedem, când au dat Hristos”), Alecsandri (destul de frecvent: „*Ian* ascultă”), Gane („*Ian* uită-te colo hăt departe”), Kogălniceanu (cu totul sporadic: „*Ian*, de este noutăți adă-ne, vere”), Creangă (rar: „*Ian* taci, măi femeie”), Eminescu („*ian* să mă duc eu în pădurea ceea”), Hasdeu (rar: „*Ian* să-mi spuneți”). Tot cu valoare injonctivă se folosește interjecția *ia*. Adesea, *ia* sau *ian* precedă un verb la modul imperativ, semnalând sau subliniind caracterul injonctiv al verbului.

Onomatopeele sunt întâlnite mai ales în textele narrative sau dramatice, având rolul de a dinamiza narațiunea sau dialogul ori de a da mai multă expresivitate: „*Trosc!*... așa-l pogni cu săgeată-arsă” (Budai-Deleanu), „*Chirița* (scuipând): *Ptu... ptu... ptu...*” (Alecsandri), „*buf...* na, c-o căzut și duduile...” (Alecsandri), „*Ca pe-un flaimuc / Ce s-a tot dus de-a tumba, huștiuliuc*” (Alecsandri), „*Și cum ospăta el, buf!* cade fără sine în groapa cu jărat” (Creangă).

Unele interjecții sunt învechite, ieșite din uz. Ele au rolul de a caracteriza personajul care le folosește. Astfel, interjecțiile *carnacsî* (împrumutată din turcă, exprimând ciuda) și *hoisa* (cu sensul „hăis!”) se întâlnesc la Alecsandri, rar, în vorbirea personajului Chirița: „*Carnacsî!* că era să-mi rup șălele”; „*Carnacsî*, că ne-ai asurzit!”; „*Hoisa*, pe șoșe...”. Interjecția *helbet* (de origine turcească, având sensul „se înțelege! las' pe mine! fii fără grijă!”) este rară. Se întâlnește, rar, la Alecsandri („*Despre trai?... helbet!*... feți logofeți de soiul nostru, cu meseria stosului și a bancului, nu pier în Iași”), Creangă („*D-ta te-i culca în căruță, și eu te-oi străjui toată noaptea. Helbet*, o noapte nu-i legată de gard, a trece ea cum a trece”), Eminescu („*Poți să-ți închipuiești ce proști-s, dacă eu / Cunosc că-s proști și, helbet*, în sfântul cap [al] meu / Numai înțelepciune nu-i”). Interjecția *elei*, cu valoare adresativă și circulație moldovenească, se întâlnește foarte rar, fiind, probabil, pe cale de a ieși din uz: „*Brustur și Cociurlă?... Elei*, frate!... cum o să-mi dau fetele după niște boierinași de țară?...” (Alecsandri).

Interjecția *zău* are uneori forma *zieu*, mai apropiată de etimon: „*Zieu!* privind la lucruri așa rare, / *Ca când treaz fiind, aș visa-îm pare...*”, „*Atuncia, zieu*, nimica nu-ți ajută, / *De-ai ceti măcar și cărți o sută!*” (Budai-Deleanu).

Este împrumutată din franceză interjecția *mersi*, care spre sfârșitul secolului se folosește din ce în ce mai frecvent: „*Să mă mănânci?... mersi.*” (Alecsandri), „*Le-ați cules?... Mersi.*” (Alecsandri), „*Știm ce este plebicistul! Mersi de explicație!*” (Caragiale), „*Mersi*, am șezut destul” (Caragiale).

2. ASPECTE SINTACTICE

Interjecția *vai* are în secolul al XIX-lea un regim sintactic în schimbare: cu dativ (regimul mai vechi) sau prepozițional (mai nou). Cele două tipuri de construcții se întâlnesc chiar în același text: „Și *vai noao!*”, „*Vai de-acela* care-î întărită!...” (Budai-Deleanu), „*vai de Tara-Rumânească*” (SD 8), „pe cei din 1863 – *vai nouă!* – îi celebrase chiar un român” (Hasdeu), „*vai de judecătoria* acela” (Prav. Cond.).

Adverbul *amar*, folosit cu valoare interjecțională, are și el un regim sintactic în schimbare, cu dativ sau prepozițional, la fel ca interjecția *vai*: „Ce de sânge eroic sorbiși tu în această zi pustie! *Amar nouă!*” (Bălcescu), „și *amar de dânsa*” (idem), „însă *amar de naturile* alese, *de inteligențele* nerăbdătoare” (Alecsandri).

Interjecția *halal*, cu valoare adverbială în unele contexte, se poate construi cu un complement prepozițional introdus prin *de*, cu verb copulativ sau poate forma un enunț: „Ei, apoi *halal de mine*” (Alecsandri), „*Halal de el!*” (Alecsandri), „*Halal de nepoți* ce are!” (Creangă), „*Halal de țară!*” (Eminescu), „Le-a sosit ceasul pieirii! *halal di ei, fărtați!*” (Odobescu), „*Halal să-ți fie!*” (Caragiale), „Nici o șagă, dascăle; să vedem cum le-i duce, și *halal să-ți fie!*” (Creangă), „*Halal!* strigă Costin.” (Gane).

Interjecțiile prezentative *iată*, *iacă*, *iaca* sunt, de cele mai multe ori, parțial integrate sintactic în text. Ele au rol de focalizare a unui element, apărând înaintea acestuia, dar nu există semne ale unei relații sintactice între interjecție și elementul focalizat: dacă acesta este un nominal, nu este marcat cu *pe* și nu este dublat; dacă elementul focalizat este un grup verbal, nu se folosește conjuncția *că* între interjecție și verb: „*Iaca surdu!*...” (Alecsandri), „*Iată* îndreptai foaia zestrii” (DVT), „*Iată* vă mai scriem încă o dată” (Prav. Cond.), „*iată* printr-acest domnescu pitac, întărind această orânduială, poruncim să aibă a să purta cu orânduială și cu cinstea ce se cade” (Prav. Cond.), „*Iată* el singur se osândește cu o pildă vie” (ARG), „*iată* și ei viniră întru ajutori” (ARG), „Dar *iată* aerul se tulbură...” (Russo), „*iată* boierii înșfăcându-se de păr! (Hasdeu), „Caută-împrejur, și *iacă*-oblicește / Că doarne lângă dânsul ș-o fată” (Budai-Deleanu), „Ține-te, stăpâne, gata, că *iată* se apropie Gheonoaia” (Ispirescu).

Există și semne ale integrării sintactice ale interjecțiilor *iată* și *iacă* – combinarea cu pronumele clitice: „*iată-mă-s*” (Alecsandri), „Care el cu cea tâmplare zisă, / *Iacăt-o*, precum o găsi scrisă” (Budai-Deleanu).

Interjecția *hai*, interjecțiile prezentative și onomatopeele pot avea diverse compliniri circumstanțiale sau subiect: „*Hai* degrabă cu toții să le căutăm” (Alecsandri), „*Hai*deți împreună / Vesel să pornim” (Alecsandri), „*Haidem* acasă, măi Trăsne” (Creangă), „Eu *zvârrr!* chibriturile din mână” (Creangă), „Și, nici una, nici două, *haț!* pe ied de gât” (Creangă), „Iar el, *zvârr!* cu o scurtătură în urma noastră.” (Creangă), „Asemene cel mijlociu, *țuștiu!* iute sub un chersin.” (Creangă).

Sintagma *ca vai de...* are un rol intensiv pe lângă adjective: „măhnit *ca vai de el*” (Budai-Deleanu).

3. INTERFERENȚE CU ALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE

Adjectivele *sărac* și *biet*, utilizate incident (fără a fi integrate sintactic) și având o funcție expresivă (afectivă), pot căpăta, uneori, o valoare interjecțională (în funcție de gradul de desemantizare contextuală). Acest tip de utilizare nu este foarte frecvent: „Ei, *sărac!* Prea ieșară nemulțumiți! De ce s-or fi supărat?” (Ghica), „mi se pornise, *biet*, mințile cu dor către răcoroasele dumbrăvi” (Odobescu). Valoarea interjecțională este pusă în evidență de utilizarea invariabilă: „Noi, *biet*, amăgindu-ne de haina lui...” (Odobescu), „Să-i trâmțiți la școală? Le-a trecut, *biet*, timpul de a trepăda pe cărarea dăscăliei” (Odobescu).

4. CONCLUZII

În concluzie, întâlnim în textele din secolul al XIX-lea un inventar destul de bogat de interjecții, din diverse subclase semantice, repartiția lor diferind în funcție de tipul de text (beletristic, cu elemente de oralitate mai numeroase, administrativ etc.) și în funcție de regiune. Dintre interjecțiile adresative, au o răspândire generală (spațial) *bre* și *măi*. Interjecția *măre* este mai rară. Frecvent, interjecțiile adresative precedă un substantiv în vocativ. Interjecția prezentativă cea mai frecventă este *iată*, întâlnită și în textele non-beletristice. Onomatopeele sunt întâlnite mai ales în textele narative sau dramatice. Întâlnim în textele beletristice și interjecții învechite, ieșite din uz, cu rol stilistic (*carnacsî*, *helbet*, *hoisa* ș.a.).

Ca aspecte sintactice, remarcăm regimul sintactic în schimbare al interjecției *vai*: cu dativ (mai vechi) sau prepozițional (mai recent).

SURSE

- Alecsandri [1842–1884] – Vasile Alecsandri, *Opere*, vol. I–X, București, Editura Minerva, 1966–1985.
- Alexandrescu [1847] – Grigore Alexandrescu, *Fabule și alte scrieri*, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- Alexandrescu [1842–1863] – Grigore Alexandrescu, *Opere*, București, Editura Minerva, 1972.
- ARG [1779–1842] – *Acte românești și câteva grecești din arhivele Companiei de Comerț Oriental din Brașov*, publicate cu o introducere despre istoria companiei de N. Iorga, Vălenii de Munte, s.n., 1932.
- Bălcescu [1861–1863] – Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, prefață și note finale de Paul Cornea, București, Editura Tineretului, 1967.
- Brezoianu [1848] – Ioan Brezoianu, *Învățătorul primar sau povește și sfaturi pentru a pregăti pe învățătorii primari la cariera lor și a-i călăuzi în lucrarea funcțiilor lor. Tradus din franțuzește de domnu Brezoeanu, profesor*. București, Tipografia lui C. A. Rosetti și Vinterhalder, 1848.
- Budai-Deleanu [1800, 1812] – Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, Chișinău, Editura Litera Internațional, 2001.
- Caragiale [1873–1910] – Ion Luca Caragiale, *Opere*, București, Editura Minerva, 1971.

- Creangă [1874–1880] – Ion Creangă, *Opere* I–II, ediție îngrijită, note, variante, glosare și bibliografie de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, București, Editura Minerva, 1970.
- DVT [1782–1833] – *Documente de pe Valea Teleajenului*, ed. Nicolae Iorga, Vălenii de Munte, Tipografia „Datina Românească”, 1925.
- Filimon [1857–1863] – Nicolae Filimon, *Opere*, București, Editura Minerva, 1975–1978.
- Gane [1868] – Nicolae Gane, *Comoara de pe Rarău*, București, Editura Minerva, 1971.
- Gane [1873] – Nicolae Gane *Domnița Ruxandra*, Iași, Editura Librăriei Frații Șaraga, 1873.
- Gane [1867] – Nicolae Gane, *Fluierul lui Ștefan*, în „Convorbiri literare”, anul I, nr. 3, 1 aprilie 1867.
- Gane [1870] – Nicolae Gane, *Privighetoarea Socolei*, Iași, Editura Junimea, 1990.
- Ghica [1879] – Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Editura Minerva, 1976.
- Gorjan [1837–1838] – I. Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologicești arabești, pline de băgări de seamă, și de întâmplări foarte frumoase și de mirare...* [Vol.] III–IV [București], vol. III: 1837, vol. IV: 1838.
- Hasdeu [1864] – Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Micuța*, București, Editura Biroului Universal, 1923.
- Hasdeu [1867] – Bogdan Petriceicu, *Răzvan și Vidra*, București, Editura Albatros, 1979.
- Hasdeu [1865] – Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Ioan-Vodă cel cumplit*, București, Editura Minerva, 1978.
- Heliade-Rădulescu [1830–1872] – Ion Heliade-Rădulescu, *Opere*, I–IV, București, Editura pentru Literatură, 1967–1985.
- Hurmuzaki [1839–1849] – Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, București, Editura Academiei Române, 1962–1974.
- Ispirescu [1892] – Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor. Adunate din gura poporului*, București, Tipografia Academiei Române, 1892.
- Kogălniceanu [1837–1891] – Mihail Kogălniceanu, *Opere*, București, Editura Academiei R.S. România, 1974.
- Maior [1783–1819] – Petru Maior, *Scrieri*, I–II, ediție critică alcătuită de Florea Fugariu. Prefață și tabel cronologic de Maria Protase, București, Editura Minerva, 1976.
- Odobescu [1860 / 1874] – Alexandru Odobescu, *Mihnea Vodă cel Rău. Doamna Chiajna. Pseudo-Kineghetikos*, București, Editura 100+1 Gramar, 1997.
- Papazoglu [1891] – Dimitrie Papazoglu, *Istoria fondării orașului București*, București, Editura Minerva, 2000.
- Prav. Cond. [1780] – *Pravilniceasca Condică* (1780), București, Editura Academiei Române, 1957.
- Russo [1850] – Alecu Russo, *Cântarea României*, București, Editura Minerva, 1971.
- Russo [1855] – Alecu Russo, *Cugetări*, București, Editura Minerva, 1977.
- Russo [1840–1850] – Alecu Russo, *Scrieri*, București, Editura Minerva, 1910.
- SD 8 [1778–1832] – *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VIII, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiiană Haği Pop*, publicate cu note genealogice asupra mai multor familii de N. Iorga, București, Editura Ministerului de Instrucție, 1901–1914.
- Slavici [1871–1924] – Ioan Slavici, *Opere*, București, Univers Enciclopedic, 2004–2010.
- Stamati [c. 1783–1869] – Constantin Stamati, *Scrieri*, Chișinău, Editura Știința, 1993.

SINTAXA

1. PREZENTARE GENERALĂ.....	285
2. GRUPURI SINTACTICE.....	286
2.1. Grupul nominal.....	286
2.1.1. <i>Componente ale grupului nominal</i>	286
2.1.2. <i>Acordul</i>	287
2.1.3. <i>Ordinea cuvintelor</i>	289
2.1.4. <i>Relativele</i>	292
2.1.5. <i>Alte particularități</i>	294
2.2. Grupul verbal.....	295
2.2.1. <i>Clase sintactice de verbe</i>	295
2.2.2. <i>Variații sintactice</i>	296
2.2.3. <i>Particularități de construcție a pozițiilor argumentale</i>	297
2.3. Grupul adjectival.....	298
2.3.1. <i>Adjectivele în -tor (-toare)</i>	298
2.3.2. <i>Adjective de proveniență gerunzială</i>	300
2.3.3. <i>Alte adjective: variații sintactice</i>	300
3. FUNCȚII SINTACTICE.....	301
3.1. Predicatul.....	301
3.2. Numele predicativ.....	302
3.3. Complementul predicativ al obiectului.....	303
3.4. Predicativul suplimentar.....	305
3.5. Subiectul.....	306
3.5.1. <i>Realizările subiectului</i>	306
3.5.2. <i>Subiect exprimat și neexprimat</i>	307
3.5.3. <i>Reluarea subiectului și construcțiile corelative</i>	308
3.5.4. <i>Acordul dintre subiect și predicat</i>	308
3.5.5. <i>Alte particularități</i>	309
3.6. Complementul direct.....	310
3.6.1. <i>Dublarea clitică</i>	310
3.6.2. <i>Poziția și repetarea cliticului</i>	313
3.6.3. <i>Construcția cu pe</i>	314
3.6.4. <i>Construcții cu infinitivul</i>	315
3.6.5. <i>Propoziții conjuncționale</i>	316
3.6.6. <i>Propoziție relativă</i>	317
3.7. Complementul secundar.....	317
3.8. Complementul indirect.....	317
3.8.1. <i>Dublarea pronominală</i>	318
3.8.2. <i>Construcțiile analitice</i>	319
3.9. Complementul prepozițional.....	319

3.9.1. <i>Prepoziții-regim</i>	320
3.9.2. <i>Infinitiv și propoziții conjuncționale</i>	320
3.10. Complementul de agent și construcțiile pasive.....	321
3.10.1. <i>Concurența de / de către</i>	321
3.10.2. <i>Concurența dintre pasivul cu reflexiv și cel perifrastic</i>	322
3.11. Complementul posesiv și alte construcții posesive.....	323
3.12. Complementul comparativ și construcțiile comparative.....	324
3.12.1. <i>Comparația de inegalitate</i>	324
3.12.2. <i>Comparația de egalitate</i>	326
3.13. Circumstanțiale.....	327
3.13.1. <i>Circumstanțialul temporal</i>	327
3.13.2. <i>Circumstanțialul local</i>	330
3.13.3. <i>Circumstanțialul modal</i>	331
3.13.4. <i>Circumstanțialul cantitativ</i>	331
3.13.5. <i>Circumstanțialul instrumental</i>	331
3.13.6. <i>Circumstanțialul sociativ</i>	332
3.13.7. <i>Circumstanțialul de relație</i>	332
3.13.8. <i>Circumstanțialul de cauză</i>	335
3.13.9. <i>Circumstanțialul de scop</i>	340
3.13.10. <i>Circumstanțialul condițional</i>	343
3.13.11. <i>Circumstanțialul concesiv</i>	345
3.13.12. <i>Circumstanțialul consecutiv</i>	351
3.13.13. <i>Circumstanțialul opozițional</i>	352
3.13.14. <i>Circumstanțialul cumulativ</i>	353
3.13.15. <i>Circumstanțialul de excepție</i>	353
4. COORDONAREA ȘI CONECTORII.....	354
4.1. Conectori copulativi.....	354
4.2. Conectori disjunctivi.....	357
4.3. Conectori adversativi.....	358
4.4. Conectori concluzivi.....	360
4.5. Alți conectori discursivi.....	361
5. STRUCTURI DE TEMATIZARE.....	362
6. MODALIZAREA.....	363
6.1. Modalizarea epistemică.....	363
6.1.1. <i>Modalizatori epistemici propriu-ziși</i>	363
6.1.2. <i>Evidențiale</i>	365
6.2. Modalizarea deontică.....	366
7. NEGAȚIA.....	367
7.1. <i>Concordanța negativă</i>	367
7.2. <i>Alte structuri negative</i>	370
8. INTERFERENȚE LINGVISTICE ȘI CULTURALE.....	370
8.1. <i>Calcuri sintactice</i>	370
8.2. <i>Diferențieri sociolingvistice și stilistice</i>	372
9. CONCLUZII.....	374

SINTAXA

1. PREZENTARE GENERALĂ

În secolul al XIX-lea, sintaxa trece prin anumite schimbări, mai ales în măsura în care modernizarea lexicului se asociază cu imitarea unor structuri sintactice, în special din franceză. Schimbările nu sunt, totuși, majore, iar structurile sintactice (întotdeauna mult mai puțin vizibile decât lexicul) nu constituie în epocă subiect de dezbatere normativă.

Unele caracteristici sintactice sunt dependente de registrul stilistic: în secolul al XIX-lea textele literare cuprind o sintaxă cultă, elaborată, care privilegiază fraza arborescentă, „artificializată” într-o primă etapă prin intercalări și inversiuni, ulterior prin simetriile interioare ale perioadei retorice, dar și fapte de oralitate populară, caracterizate printr-o sintaxă bazată pe juxtapunere, fragmentarism, incidență și discontinuitate. În funcție de domeniu, sunt reprezentate în epocă anumite modele specifice: sintaxa acumulativă a textelor juridice, sintaxa bogată în particularități conservatoare a textelor religioase etc.

Transformările ortografice care caracterizează secolul al XIX-lea (trecerea de la scrierea cu alfabet chirilic la numeroase variante de ortografie cu alfabet latin, traversând și o perioadă a alfabetelor de tranziție) nu afectează interpretarea faptelor sintactice. Oscilațiile în scrierea unor compuse pot deveni indicii ai gramaticalizării anumitor secvențe, dar țin și de incertitudinile normei sau de arbitrarul acesteia (orientate de obicei de tradiție). Pentru interpretarea sintactică, mai importantă este punctuația: și aceasta suferă numeroase variații, oscilând între tradiția textelor românești, modelul slavon sau grecesc (la începutul secolului), apoi (cu variații totuși minore) mai ales între normele punctuației franceze sau germane (în a doua jumătate a secolului). Totuși, pe la mijlocul secolului regulile moderne erau deja sistematizate (de exemplu, de Cîmpeanu 1848: 218–227, Massim 1856: 82–85).

Pe parcursul secolului, se poate vorbi de o primă perioadă (primele trei decenii), premodernă, în care sintaxa cultă este foarte apropiată de cea tradițională, a secolului al XVIII-lea, caracterizându-se prin fraza lungă, abundentă în relative și construcții gerunziale, cu grupuri nominale ample, numeroase inversiuni și dislocări retorice, prin prezența unor conective care vor ieși treptat din uz. Indiferent de varietatea regională, acest model sintactic e caracteristic nu numai pentru autori minori și tradiționaliști, care scriu cronici în spiritul secolelor trecute (Dionisie Eclesiarhul, Zilot Românul), ci și pentru Gheorghe Șincai, Petru Maior, Dimitrie Țichindeal, Barbu Paris Mumuleanu, Iordache Golescu, Dinicu Golescu, Costache Conachi, Gheorghe Asachi ș.a., pentru corespondența formală, textele juridice etc. La distanță de câteva decenii, scrierile lui Bălcescu, Bolintineanu, Filimon, Odobescu, Negruzzi, Alecsandri, corespondența, publicistica, discursurile politice urmează tipare diferite, apropiate de modelele latino-romanice (franceza, italiana). Structurile oral-populare sunt prezente în ambele perioade.

Gheție (1978: 31–33) segmentează perioada 1780–1881 în funcție de trăsăturile lingvistice dominante, dar luând ca reper momentele importante în *normarea și unificarea limbii*

literare; stabilește, astfel, un prim interval, între 1780 și 1836 (de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când apare gramatica lui Micu și Șincai – până în anii corespondenței pe teme normative dintre Ion Heliade Rădulescu și C. Negruzzi), urmat de anii de modernizare intensă, 1836–1881 (până la publicarea primelor reguli ortografice ale Academiei); din 1881, limba ar avea deja caracteristicile dominante ale secolului al XX-lea.

2. GRUPURI SINTACTICE

Principalele caracteristici sintactice ale limbii din secolul al XIX-lea sunt vizibile în grupul nominal (amplu, cu variații de topică – mai ales antepuneri); în grupul verbal, specifice sunt anumite variații în construcțiile prepoziționale sau conjuncționale; în grupul adjectival, frecvența unor componente indirecte sau prepoziționale.

2.1. Grupul nominal

Elemente relevante pentru modificările sintactice din secolul al XIX-lea privesc structura grupului nominal (în special frecvența unor mărci ale determinării, ale cazului și ale posesiei), particularitățile de acord și anumite libertăți și preferințe în ordinea cuvintelor.

2.1.1. *Componente ale grupului nominal*

Structura grupului nominal conservă, mai ales în prima parte a secolului, anumite elemente vechi, care țin de determinarea multiplă; spre sfârșitul secolului, se constată preferința pentru „tipul romanic occidental” (Stan 2008d: 242), în care determinarea este marcată o singură dată. Un semn caracteristic al sintaxei „vechi” e și frecvența exprimării posesiei prin clitice de dativ adnominal.

2.1.1.1. *Articolul demonstrativ* e foarte frecvent, mai ales în prima perioadă, în grupul nominal, în secvența *substantiv articulat + cel + modifier* (adjectiv, participiu, grup prepozițional). Grupurile nominale au, astfel, doi determinanți, structură destul de bine atestată în limba veche (Stan 2008d): „buciumul *cel* de aramă” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837); „însușirile *cele* bune” (idem, 1838); „vântul *cel* răce a morții” (*ibidem*). Spre sfârșitul secolului, frecvența demonstrativului scade, dar tiparul persistă, în special asociat cu o anume solemnitate a stilului: „țărâna *cea* amestecată cu oasele strămoșilor” (Eminescu); „faptele lor *cele* pline de virtuți și filantropie” (Papazoglu) etc.

Forma determinantului demonstrativ poate fi și omonimă cu a adjectivului pronominal: „puterea *acea* armată” (F. Aaron), „dăjdiile *acele* neazuite” (idem).

2.1.1.2. *Marca genitivului* apare uneori chiar în postpunere nemijlocită față de substantivul articulat definit: „sămănăturile *ale* tot județului Bârsei” (D. Golescu); „poșta *a* orașului” (idem); „natura dispozițiunii *a* Comitetului Centrale” (Alecsandri, în corespondență). Omiterea mărcii de genitiv în proximitatea articolului (constrângerea de adiacență, vezi **XIX, Articolul, 3.2**) se va stabili treptat, spre sfârșitul secolului.

Construcția a fost semnalată de gramaticile vremii, chiar cu intenții normative. În prima ediție din Micu, Șincai (1780), se recomandă ca preferabilă („elegantius dicitur”, 1980: 24) omiterea lui *a* în construcții de tipul *calul domnului* (în loc de *calul a domnului*); în ediția a doua (1805), această recomandare devine normă

absolută (Micu, Șincai 1980: 134). Totuși, prezența mărcii de genitiv în proximitatea articolului hotărât va fi încă descrisă ca posibilitate de bază de către Cipariu 1877, care arată doar că în asemenea situații *al* este omisibil („se poate omite, precum se și omite”, 1992: 313–314): *spiritul al adevărului* „se prescurtează” *spiritul adevărului*. Uzul evoluase deja în direcția excluderii totale a mărcii genitivale în aceste construcții.

2.1.1.3. *Dativul posesiv adnominal* este încă destul de răspândit (vezi **XIX, Pronumele, 1.1.4**), dar cu o utilizare marcată stilistic: aparține mai ales stilului înalt, exprimării „elegante”: „o aprindere de dragoste către patrie-*mi*” (Zilot); „atras din prima-*i* junie către arta frumoasă” (Alecsandri); „neavând nici măcar idee despre român și limbă-*i*” (Mureșanu). Diferențierea stilistică se poate observa ușor atunci când, în interiorul aceluiași text, în contexte asemănătoare, pasajul în proză cuprinde cliticul de dativ adverbial – „*Mi* se udă ochii când mă gândesc la ea, drăguța” –, iar cel în versuri cliticul adnominal: „Ah! simt din ochii-*mi* lacrimi curgând” (Alecsandri).

2.1.2. *Acordul*

2.1.2.1. În grupurile nominale complexe, adjectivele nu sunt totdeauna acordate în caz, la genitiv-dativ, cu centrul substantival. Fenomenul este vechi, în secolele precedente marcarea cazuală doar la primii termeni ai grupului fiind destul de răspândită (Vasiliu 2007). La începutul secolului, modificatorii adjectivali precedați de articolul demonstrativ au în genere cazul marcat – „*deatoriei sale ceii firești*” (Maior, în BRV III), „*frumsețea limbii sale ceii părintești*”, „*dobândirea vieții ceii vecinice*” (prefete la cărți religioase apărute în Moldova, în 1815 și 1816, în BRV III), „*calea fericirii ceii adevărate*” (Mumuleanu) –, dar acordul nu este general: „*dreapta osândă a slugei ceii vicleană*” (*Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor*, Buda, 1816, în BRV III).

Se observă că, în structurile de mai sus, demonstrativul *cel* are forma cazuală de genitiv-dativ. Acordul său este respectat în mod sistematic (vezi și **XIX, Pronumele, 6.5**): „o credincioasă probă a *costumului celui antic*” (*Alăuta românească*, 1837); „*pintre crăpăturile închisorii sale cei de fer*” (Negruzzi, în *Alăuta românească*, 1837); „*cumplit împlinatori a poroncilor sale celor strașnice*” (Negruzzi); „*judcătorul împăraților celor tirani și desfrânați*” (Mumuleanu); „*cunună de laudă bărbaților celor mari și virtuoși*” (*ibidem*) etc.

Marcarea cazuală a demonstrativului (prin forma de feminin singular genitiv-dativ *cei*) se realizează chiar când adjectivul nu primește marca de acord. Structurile hibride de acest tip sunt numeroase la Petru Maior: „*cuvintele cele din cărți, adecă a limbei latină cei gramaticească*”; „*începător a limbei latină cei gramaticească*”, „*firea limbei italiană cei vechie*” (în *Dialog pentru începutul limbei română*, 1819).

De altfel, Petru Maior folosește frecvent, în textul citat (și chiar în titlul acestuia), formele de nominativ-acuzativ ale adjectivele care denumesc limbi: „*întregimea limbei romană*”, „*este asemenea limbei italiană*”, „*cuvinte ale limbei latină poporană*”, „*cuvintele limbei latină poporană*”, „*firea limbei sloveană*”. S-ar putea presupune că desemnările limbilor sunt interpretate ca substantive în nominativ, dacă structura nu ar persista și în situații clar adjectivale (cu suffix și prezența demonstrativului *cel*): „*asemene limbei cei nemțească*”. Pentru Maior este deci vorba de o normă internă, nu ferită de oscilații și rezultate hibride.

Fenomenul lipsei acordului a fost constatat de Cipariu (1877), care îl condamnă:

„În contra regulei de mai sus și a concordațiunei casuali se fac cele mai dese păcate, și unde nu e nevointă de a călca legea, și asta nu numai în vorbirea populară, dar și în scrierile învățaților, nu numai moderni, ci și vechi. Așa, de multe ori se aude și se vede după substantivul feminin în G-D sg. adiectivul pus în nominativ, neconcordat, deși se putea prea bine concorda, p.r. în cartea *vieței cei fericită* în loc de *fericite*” (Cipariu 1992: 316).

Tiparul hibrid pare mai frecvent la ardeleni, dar variante ale sale se pot întâlni și la autori din alte zone; de exemplu, marcarea cazuală doar pe formantul *cel* al superlativului apare la Alecsandri: „încredințările considerărei mele *celei mai deosebită*” (Alecsandri, scrisoare din 1861).

Pentru adjectivele de origine participială, nemarcarea cazului este persistentă: „două exemplare a broșurei *tradusă*” (Alecsandri, scrisoare din 1862); „subiectul farsei *intitulată*” (Filimon).

Vasiliu (2007) constată că, în secolele al XVI-lea–al XVIII-lea, e în scădere treptată fenomenul mai general al nemarcării cazuale în GN, în timp ce construcția particulară a nemarcării cazuale a participiului adjectival, apărută mai târziu (în secolul al XVII-lea), se răspândește tot mai mult.

2.1.2.2. Respectând tendința de marcare cazuală la începutul sintagmei nominale, în prima parte a secolului se întâmplă (ca și în limba mai veche, cf. Vasiliu (2007): 115) ca substantivul feminin să nu mai primească desinența de caz (G-D), care apare doar la adjectivele antepuse: „spre întunecarea slabei și din aceasta acum smiritei mele *proză*” (*Alăuta românească*, 1837).

Codru Drăgușanu (1848) recomandă la genitiv-dativ singular construcțiile de tipul: „ăstei *bună vecină*”, „ăstei *vecină bună*” (p. 26), „ălei *luminoasă stea*”, „ălei *stea luminoasă*” (p. 27), „ălei *noastră casă luminoasă*” (p. 28) – în care cazul e marcat doar de forma demonstrativului; menționează totuși și posibilitatea unor forme „în e, ca plurariu”: „ăstei *bune vecine*, ălei *stele luminoase*” (p. 27).

O construcție hibridă de la începutul secolului prezintă marcarea cazuală la adjectivul antepus și la articolul demonstrativ și nemarcarea la substantiv și adjectivul postpus: „din rămășițele *domesticei vorbă cei latină*” (Maior).

2.1.2.3. În construcțiile cu substantive de tipul *domnul, cucoana, mătușa*, modificatorul denominativ (numele propriu) se acordă cu primul substantiv, primind articol hotărât ca marcă de caz (Croitor 2008): „mormântul *arhiducesii Cristinii*” (D. Goleșcu); „în zilele *domnului Alicsandrului Cuza*” (CVR-Olt, 1867); „a înlesni *mătușei Săftichei* toate cheltuielile” (Aricescu), „dimonu cela a *cucoanei Nastasică*” (Alecsandri), „din partea *jupânesei Saftei*” (idem).

Un fenomen similar se manifestă și la vocativ, atunci când ambele componente ale construcției primesc desinențe specifice: „*Amice Ucenescule*” (Pann, scrisoare din 1853, în DML I); „Ți-am spus, *domnule Teodorene*” (Alecsandri); „nu-i așa, *cocoane Nicule?*” (idem); „Le-ai văzut sărăciile astea noile, *domnule Iancule?*” (Caragiale).

2.1.2.4. Marca genitivală apare în formă variabilă sau invariabilă (*a*), ceea ce depinde și de norma regională (preferința netă pentru forma invariabilă în Moldova,

vezi Gheție 1978: 159–160). Formele variabile nu sunt totdeauna acordate: „a pune industria țării noastre în aceeași linie cu *al* țărilor cu totul independente” (Alecsandri, scrisoare din 1861); vezi **XIX, Articolul, 3.2**.

2.1.2.5. În prima parte a secolului, numeralul ordinal este cel mai adesea folosit invariabil (adverbial), în formă masculină, indiferent de poziția față de substantivul centru: „seanța *al doilea*” (APR III), „*al patrulea seanță*” (*ibidem*). Această construcție (și în variantele cu prepoziția *de*: *de-al doilea* sau cu marca *a* invariabilă: *a doilea*) reprezintă norma epocii, descrisă ca atare în gramatici (vezi **XIX, Numeralul, 2.1**).

2.1.3. Ordinea cuvintelor

2.1.3.1. Pe parcursul secolului, se restrâng treptat unele libertăți de plasare a articolului hotărât într-un grup nominal complex, cu adjective care precedă substantivul-centru. La începutul secolului, ca și în perioada anterioară (Stan 2008d: 240), unele adjective antepuse nu preiau articolul, care este atașat substantivului – „de la *răposat nepotul* nostru Costandin” (Doc. București, 1823); „prin *luminată scrisoarea* dumitale” (Conachi) – sau adjectivului plasat pe al doilea loc: „îndemnat fiind de *sângur adivăratul prieteșug* ce se păstrează în al tău piept” (*Alăuta românească*, 1837). Nearticulate, deși ocupă prima poziție în grupul nominal, sunt mai ales adjectivele „de modificare a referinței” (Brăescu 2012: 54–56), care tind să funcționeze ca intensificatori, modalizatori sau focalizatori (*adevărat, singur*), dar și unele adjective calificative (vezi **XIX, Articolul, 3.1**); o condiție a construcției este prezența unui modificador postnominal, mai ales a unui genitiv sau posesiv (Cornilescu, Nicolae 2010).

Structura arhaică se păstrează în formule clișeizate ale stilului administrativ: „*acest adevărat și credincios zapisul* nostru” (Doc. București, 1823), „*dăm bun și credincios zapisul* nostru” (*ibidem*); „*luminat pitacul mării tale*” (*ibidem*).

Spre sfârșitul secolului, se va extinde preluarea articolului de către primul constituent, cu excepția grupurilor nominale în care acesta este un adjectiv cu sens cantitativ (*întreg, tot*). Nearticularea primului constituent va rămâne doar o trăsătură a stilului bisericesc arhaizant („după *mare mila sa*”, *Noul Așăzământ*).

2.1.3.2. Poziția modifcatorilor este semnificativă, marcând destul de clar, în prima parte a perioadei, distincția dintre stilul înalt (cult, scris) și cel mediu și jos (popular, oral). În secolul al XIX-lea, este încă destul de puternică posibilitatea de antepunere față de centrul nominal a unor modifcatori pentru care ulterior se va impune în uz, tot mai mult, postpunerea: adjective posesive, pronume și substantive în genitiv, adjective calificative și chiar categoriale, complemente prepoziționale.

a. Adjectivul posesiv și genitivul pronomelui personal apar în mod tipic *antepuse* substantivului-centru în stilul înalt (sub presiunea tradiției, poate și a modelelor străine).

Antepunerea este deja prezentă în textele coresiene; în secolul al XVIII-lea, apare la Cantemir, nu și la Neculce (ca poli ai diferențierii stilistice a vremii).

Antepunerea nu este totuși o trăsătură generală și obligatorie, ci o posibilitate de care autorii uzează în variație liberă: în funcție de structura informațională a enunțului, de necesități de tematizare sau focalizare și chiar pentru efecte retorice (figuri de repetiție, contrast, chiasm etc.):

„defăima a lor deșărtăciuni, pe idoli lor” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837); „învățăturile tale sânt a mè fericire, făpturile tale a mè povăţuire, nedejdile tale a mè bucurie” (*ibidem*).

Antepunerea nu depinde de varietatea regională: se regăseşte deopotrivă în Transilvania – de exemplu la Gh. Şincai („a mea zisă”), Petru Maior („această a sa durere”), Ion Budai-Deleanu (vezi infra), Mureşanu („a lor însemnătate”, „al său instrument”) –, în Moldova – la Gh. Asachi (vezi supra), C. Conachi (în poezie: „a ta stăpânire”, „a tale braţă”) – şi în Muntenia – la Heliade Rădulescu (mai ales în poezie: „a sa suflare”, „a lui frunte”), I. Golescu („să ajutăm la a lui trebuinţă, după a noastră putinţă”) etc.

La Budai-Deleanu, în *Ţiganiada* (versiunea din 1812), se observă foarte bine diferenţierea stilistică a topicii: în partea versificată a textului, frecvenţa antepunerii este mult mai mare decât în notele în proză. Nici din note nu lipsesc, totuşi, antepunerile: „au îmbrăcat pe a sa gardă turceşte”; „i-au ocărât pentru această a lor purtare”; „foarte bine le sfătuieste el, după a lor împrăjurări”

De exemplu, forma de genitiv *lor* apare în ansamblul textului *Ţiganiada* de 71 de ori: de 56 de ori postpusă, de 15 ori antepusă nominalului centru. În partea de proză (introducere, note), sunt 35 de ocurenţe ale formei, iar în versuri 36; cele două registre sunt deci comparabile. Repartizarea după poziţie este diferită: în proză, din cele 35 ocurenţe, 33 ilustrează postpunerea şi doar 2 sunt antepuse (vezi supra). În versuri, proporţia antepunerii creşte considerabil (13 din 36 de ocurenţe), rămânând totuşi inferioară postpunerii (23).

În scrierile lui Asachi şi în periodicele sale din prima jumătate a secolului (*Albina românească*, *Alăuta românească*), antepunerea posesivului şi a genitivului pronominal e un fenomen extrem de frecvent:

„toată a ma vârtute” (Asachi); „bărbaţii în a lor uniforme şi costumuri” (idem); „a noastră ştiinţă” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837); „pentru ale noastre păcate” (*ibidem*); „de la a ei naștere” (*ibidem*); „subt a lor iscălitură” (*ibidem*); „întru a lui întâmpinare” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1838) etc.

Heliade Rădulescu foloseşte intens antepunerea posesivului / genitivului în poezie – „A mele pasuri ne-ncredinţate (...), De al tău reazem tu le-ai lipsit”; „A ta putere sfântă”; „Dar a lui urmă neştearsă-n veci va fi” –, ca şi în proza solemnă („a lor cenuşă”, „al lor nume”, în *Prolog la serbarea numelui preînaltului nostru domn Alexandru D. Ghica*, 1835); nu şi în proza sa umoristică, memorialistică etc. („părînţii lui”, „încercările mele de poezie” etc.).

În teatrul în proză din prima jumătate a secolului, în dialoguri care se apropie mult de limba vorbită, de oralitatea spontană, posesivul / genitivul e postpus: „taraful lui”, „căluşăii miei, oişoarele mele, iepşoarele mele”, „nelegiuirile sale” (I. Golescu). În versuri – originale sau traduse –, acelaşi autor alternează postpunerea cu antepunerea („frate! soro! tatăl meu! / A mea maică cea prea dulce!”; „Spune-a mea iubită doamnă, spune tu, stăpâna mea”, I. Golescu).

Stilul înalt este şi cel al textelor juridice – „ale sale nescrise şi nedesluşite obiceiuri” (*Leguirea lui Caragea*, 1818, în BRV III); „însuşi a lor pământescă iconomie” (Reg. Org.) – şi religioase: „al meu cinstit stareţ şi duhovnicesc părinte Gerontie” (1817, în BRV III); „ale lor cuvinte” (1827, în BRV III).

Antepunerea se va păstra în poezie până la sfârșitul secolului: la Eminescu – „*ale tale doruri*”, „*a noastre inimi*” etc. (vezi Irimia 1979: 198) sau la Macedonski: „*a ta putere*”, „*a ei splendoare*” etc.

În gramaticile vremii, libertatea de plasare a posesivelor este de obicei menționată, fără intenții normative sau etichetări stilistice. Micu, Șincai (1780) se referă explicit la poziție, pe care o asociază cu o restricție gramaticală: „La nominativ, acuzativ și ablativ pot fi puse înaintea sau în urma numelor; la celelalte cazuri se pun *întotdeauna* la urmă” (1980: 39). Ediția lui Șincai, din 1805, aduce o mică modificare, atenuând restricția absolută: „la celelalte cazuri *rareori* sunt puse înainte” (1980: 153).

Și la Diaconovici-Loga apare diferențierea dintre antepunere și postpunere în funcție de caz: exemplele pentru declinarea posesivelor sunt *al meu frate* sau *fratele meu*, iar la genitiv și dativ antepunerea are indicația „nu se zice” ([1822] 1973: 84). Alexi (1826: 64) repetă observația din Micu, Șincai (1805), conform căreia antepunerea ar fi *rară* la genitiv-dativ. În gramatica lui Heliade Rădulescu, antepunerea și postpunerea sunt enumerate, ca simple alternative, fără indicații speciale („al meu om, ai mei oameni, ale mele cărți”, [1828] 1980: 119, „omul meu (...), datoriile mele, ale mele datorii”, p. 231).

Restricția de caz indicată de gramatici este reală în măsura în care privește strict grupul nominal format din substantiv și posesiv (*casa *alui meu frate*); în grupurile cu modificatori prenominali (oricum, mai rare), posesivul putea fi antepus centrului, rămânând postpus constituentului la care se atașează articolul („sânul *Divinului său mire*”, Heliade Rădulescu).

Și Cipariu [1877] 1992: 347 prezintă deopotrivă „propusețiunea directă” și cea „înversă”, cu comentarii legate de uzul lui *al* (exemplele sunt de tipul: *omul mieu, omul cel bun al mieu, al mieu bun om, al mieu om bun*) și fără restricții (p. 394).

b. Antepunerea *genitivului substantival* este tot o trăsătură a stilului solemn și livresc, apărând mai rar în proză – „să însemnez *ale patriei mele întâmplări*” (Zilot); „oarecare firești *a câmpului* floricele acațate de *a ei găță*” (*Alăuta românească*, 1837) – și destul de des în poezie: „Pe *a muntelui* verzi plaiuri a ei umbre noaptea-ntinde” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837); „*a coifului său pană*” (*ibidem*); „*a Moldovei tinerime*” (*ibidem*) etc. Antepunerea apare și în limbajul didactic al filosofiei din prima jumătate a secolului: „înaltele *sufletului omenesc* puteri”; „toate *ale sufletului lucrări*”; „cea mai înaltă *a sufletului* putință” (Murgu).

În Micu, Șincai (1780), genitivul postpus și cel antepus sunt tratate pe același plan (în indicațiile privind articolul): *calul domnului, a domnului cal* (1980: 25), cf. 1805, în 1980: 135. Și Cipariu [1877] 1992: 327 discută antepunerea genitivului din punctul de vedere al utilizării lui *al* (*părintele oamenilor / al oamenilor părinte*), tratând-o deci ca perfect acceptabilă din punctul de vedere al normei gramaticale.

Antepunerea genitivului nu atrage întotdeauna utilizarea substantivului-centru fără articol: „*A Moldovei* militarul”; „*a pădurii* tristul freamăt” (Asachi, versuri, în *Alăuta românească*, 1837).

c. *Adjectivele* sunt antepuse în funcție de registru, nu de semantica lor. Apar în această poziție adjectivele calificative – „uită necazurile unui *supărător* drum” (Negruzzi, în *Alăuta românească*, 1837); „îmbrăcate cu *răcoroasă* pajiște” (*ibidem*); „doi *ascuțiți* munțișori” (*ibidem*) –, dar și cele categoriale – „o *magneticească*

putere" (*Alăuta românească*, 1837), „cereștile adevăruri" (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837) – și de modificare referențială: „în trecutele zile am avut plăcere" (Negruzzi, în *Alăuta românească*, 1837) etc.

Stilul oficial (juridic-administrativ) antepune curent adjective categoriale: „prin tainic scrutin", „prin osebit ofis", „aleșilor mădulări" (APR III); „prezident al *Obșteștii Extraordnare Adunări*", „*Obșteasca Obicinuită Adunare*", „legiuita vârstă" (Reg. Org.); „*Organicescul Regulament*", „*obșteasca privire*" (*Alăuta românească*, 1837) etc.

Gramaticile consemnează această libertate a topicii: „Adjectivele și pronumele care iau locul adjectivelor se pot pune la daco-romani înaintea sau în urma substantivelor" (Micu, Șincai [1780, 1805], 1980: 25; cf. și p. 135); în consecință, declinarea este ilustrată pe două coloane, cu ambele variante: *bunul om / omul bun*. Diaconovici Loga arată că adjectivul poate fi plasat după substantiv sau înaintea acestuia, oferind ambele modele de declinare: *pomul dulce – dulcele pom* ([1822] 1973: 72). Modelul și exemplele sunt reluate de Alexi (1826: 43–44). I. Golescu stabilește ca regulă gramaticală („după orânduială") plasarea adjectivelor după substantivele-centru – „pururea numele cele adăgate trebuie să să puie în urma celor înființate" (1840: 240; cf. p. 207), modificările de topică intrând în categoria „idiotismelor" („după obicei") sau a mijloacelor retorice. Prin deviere față de regula generală, arată Golescu, în loc de „om frumos și înțelept" se poate spune „frumos om și înțelept" (p. 240).

Adjectivul antepus poate fi și centrul unui grup adjectival complex: „însuflețiți de o *vrednică de laudă dorință*" (Asachi).

d. Adjectivul antepus poate fi precedat de determinantul demonstrativ: „să dă *cea desăvârșită hotărâre*" (D. Golescu). În această construcție pot apărea și alți modificatori (grupuri prepoziționale): „cu *cea fără de veste și grabnică întâmplare a mazălirii*" (Zilot); „toate *cele spre bună orânduială urmări*" (D. Golescu).

e. Într-un grup nominal complex, există posibilități de antepunere a mai multor modificatori: „a lor *preste toți nalt împărat*" (Budai-Deleanu); „cu *cele dese ale lor resbateri și prăzi*" (Maior); „menind a lui a *doua mărire*" (*Alăuta românească*, 1837); „cu *ale sale deosebite pravile*" (D. Golescu) etc.

2.1.3.3. Poziția demonstrativelor (antepuse și postpuse față de centrul nominal) nu suferă modificări relevante față de perioada anterioară.

2.1.3.4. Intensificatorul *însuși* apare, ca și în secolele anterioare, atât antepus („*însuși* chipul tău și-l batjocorești", I. Golescu), cât și postpus nominalului; de asemenea, ca intensificator flotanț, pronominal: „care și-o fi mulțumit *însuși* pentru îndatorirea ce i-ai făcut" (Ghica). În antepunere, poate preceda un genitiv – „el și-a pierdut *însăși a lui* minte" (I. Golescu) – sau marca prepozițională a complementului direct – „*însuși pe tine* te face de batjocură" (I. Golescu).

2.1.4. *Relativele*

Propozițiile relative au în secolul al XIX-lea anumite particularități în ceea ce privește variabilitatea elementelor introductive (vezi XIX, **Pronumele**, 9.1.1), construcția sintactică în raport cu antecedentul, selecția pronumelor echivalente etc.; pentru marcarea funcției de obiect direct a pronumelui relativ, vezi infra, 3.6.3.3.

2.1.4.1. În secolul al XIX-lea, relativele cu antecedent pot să se plaseze la o anumită distanță de grupul nominal de care depind, acceptând intercalări: „*inima mea* se mai liniște, *care* până aci mereu fu preocupată de fiul meu" (Pelimon).

Fenomenul este caracteristic limbii culte și apare atât în prima jumătate a secolului, în care se păstra tradiția unei libertăți mai mari în topică, cât și în cea de-a doua, în care a putut fi păstrat sau reintrodus ca urmare a influenței franceze.

Diaconovici Loga oferă, în *Gramatica sa*, un exemplu de relativ la distanță: „Părinții aceia da-vor odinioră respuns, *carii* pentru lăcomie împedecă pre fii[i] sei de la învățetură” ([1822] 1973: 158).

2.1.4.2. O structură foarte frecventă constă în reluarea în propoziția relativă a nominalului-centru (antecedent): „trecând odată prin orașul Irun, *care oraș* este mărghinaș între Francia și Ispania” (Kogălniceanu); „bunul *Evandru*, *care Evandru* era un fel de Papură-vodă latin” (Russo); „ținea *băcănie*, *care băcănie* mai în urmă s-a făcut han” (Ghica).

Structura e veche (Avram 2007a: 107–109), deși s-a spus că reprezintă un calc după franceză.

O altă structură, retorică, presupune reluarea centrului-antecedent în apozitie, în regentă: „*proiectul* propus de mine, *proiect care* n-a rădicat în Consiliul de Stat decât o foarte scurtă discuțiune” (Kogălniceanu); „a sosit minutul *criticei* și pentru poeziile din foaia sa, *critică* pentru care (...) de mult s-au deschis coloanele” (Mureșanu).

2.1.4.3. O construcție mai puțin obișnuită apare la Kogălniceanu: pronumele relativ în genitiv se află în poziție inițială în propoziția relativă, la distanță de nominalul-centru: „Societatea noastră era adunată într-un salon, *a căruia* nu ți-oi face descrierea”; „un fecior *a căruia* îi cumpărasem credința cu doi galbeni luă declarația mea și o dete unei cameriste”.

Tot la Kogălniceanu, relativul în genitiv poate fi antepus și secvenței formate din cuantificatorul *tot* și nominalul centru: „că-mi aduc aminte de acele nopți strălucite *a căroră toate lumânările* s-au stins”; „pe vârful unui deal romantic, *a căruia toată culmea*, până în vale, era acoperită cu un frumos rediu”.

2.1.4.4. Mai puțin frecvent e tipul de relativă în care grupul relatorului postpune pronumele relativ: „purta una dintr-acele scurte cațaveici, numite fermenene, *broderia căria*, cu fir și cu tertel, îi acoperea tot peptul” (Negruzzi).

2.1.4.5. Concurența între pronumele *care* și *ce* nu manifestă, deocamdată, o preferință clară pentru una dintre forme. În relativele cu antecedent, între pronumele *ce* și *care*, la nominativ și acuzativ, variația este liberă. *Care* este mai frecvent, dar și numărul de ocurențe al pronumelui *ce* este destul de mare.

La Kogălniceanu, în începutul de roman *Tainele inimii* (22 p.), sunt 83 de ocurențe ale relativului *care* și 67 ale relativului *ce* (excluzând din calcul aparițiile formei *ce* în componența unor locuțiuni – *după ce*, *cât pe ce*, *nu știu ce* –, ca și valorile de pronume interogativ). Din cele 67 de apariții ale formei *ce*, 9 sunt în imediata succesiune a lui *tot*.

Care și *ce* apar fără preferințe vizibile în variația între nominativ și acuzativ. Nu pare să conteze în alegerea pronumelui nici semantica referențială: ambele pronume sunt substitute atât pentru animate, cât și pentru inanimate, atât pentru persoane, cât și pentru nonpersoane:

(a) nominativ (subiect), animat [+ persoană] – „răsplăteau pe acei *care* se deosebeau mai mult” (Kogălniceanu); „un avocat *ce*-și făcuse studiile la facultatea dritului de Paris” (idem);

(b) nominativ (subiect), inanimat – „am vrut să fac versuri, *care* n-au plăcut conșcolarilor mei” (Heliade Rădulescu); „prospectul unii foi periodice *ce* era să iasă” (*Dacia literară*, 1840);

(c) acuzativ (obiect direct), animat [+ persoană] – „acea rudă avea un vecin, *pe care* îl chema Chiriac” (Heliade Rădulescu); „Prințul *ce* aveți astăzi e de al vostru sânge” (idem);

(d) acuzativ (obiect direct), inanimat – „naivitatea provincială, *pe care* civilizații iașeni o numesc prostie” (Kogălniceanu); „precuvântarea *ce* au pus” (Alecsandri, scrisoare din 1862).

În schimb, *care* este singura soluție pentru acuzativul prepozițional al relativelor cu antecedent – „Nația *în care* simțimentu prevalează” (Bălcescu) și (în formele flexionare respective) pentru construcțiile cu genitivul și dativul: „Bucură-te, cauză *al cărei* efect stinge bucuria muncitorilor de pământ!” (Kogălniceanu).

Adeseori, variația se înregistrează chiar în aceeași frază, unde *ce* și *care* apar, la mică distanță, cu aceeași valoare: „Cavalerii *ce* nu sunt oșteni, *care* obicinuit se aud de departe, din pricina târâitului săbiei” (Kogălniceanu).

2.1.5. Alte particularități

2.1.5.1. Grupul nominal poate fi foarte amplu, în stilul solemn din prima parte a secolului:

„*d-această neprețuită și mai pre sus de toate alte fericiri învățătura istoriei, care este judecătorul împăraților celor tirani și desfrânați, îndreptar de viții în viitor și cunună de laudă bărbaților celor mari și virtuoși, fiind lipsită patria noastră*” (Mumuleanu).

Concatenarea genitivelor (Zafiu 2006) era considerată firească în gramaticile secolului al XIX-lea: Săulescu (1833: 121) oferă, ca exemplu de ordonare logică, grupul nominal „după firea *făptuiri* *cugetului minței omului înțelept*”. Și Cipariu 1877 considera că modificarea prin genitiv e recurentă și potențial infinită:

„într-o propusețiune complexă pot să fie cât de multe, încât și cuvintele dependente pot să-și aibă mai încolo dependențele sale, pr. «cartea *nașterii lui Is. Chr., fiului lui David, fiului lui Abraam*», cu șeasă genitivi de dependență, cu aposite cu tot” (Cipariu 1992: 272).

Totuși, gramaticianul recomanda ca înlănțuirea substantivelor la genitiv să fie limitată, din rațiuni stilistice:

„Numai cât estensiunea prea lungă și încă cu cât este mai lungă cu atât este mai neplăcută, atât pentru îngreunarea înțelesului, cât și pentru monotonia formelor repetite fără întrerupere. De aceea și concatenarea genitivilor este a se restrânge pre cât se poate mai mult” (Cipariu 1992: 324–325).

2.1.5.2. Termenii de rudenie cu clitic posesiv nu au mărci de genitiv-dativ: „supărarea *tată-meu*”; „n-am scăpat de pedeapsa *tată-meu*” (Aricescu).

2.1.5.3. Iordache Golescu semnalează un *idiotism* (una dintre particularitățile uzului neexplicabile prin „canoanele gramaticești”): „când zicem (...) «d-aldă

nașul mi-a spus”, în loc să «nașul mi-a spus», unde să mai adăogă «d-aldă»“ (I. Golescu 1990: 274).

2.1.5.4. Modificatorul infinitival (complement al unor substantive nume de acțiune) se folosește adesea fără *de*. Bulgăr 1956 găsește exemple la Bolliac: „mulțumirea a te vedea”, „ambitia a atinge”, „dorința a răspunde” etc. (p. 103).

2.2. Grupul verbal

În structura grupului verbal nu apar, în secolul al XIX-lea, modificări majore. Unele oscilații de regim prepozițional sau între regimul prepozițional și cel cazual se încheie, pe parcursul secolului, cu preferința pentru o anumite construcție sau cu specializarea stilistică a variației.

În a doua jumătate a secolului, modernizarea masivă a lexicului, prin împrumut lexical sau prin calc, întărește anumite tipare sintactice. Verbele împrumutate (cele mai multe din franceză, dar în preluarea cărora se ține adesea cont și de etimonul latin) pot apărea în mai multe construcții, cu variante de regim prepozițional și/sau cazual. În Transilvania, sub influență germană sau maghiară, apar construcții cu circulație locală, dintre care cele mai multe nu se vor impune.

O caracteristică a grupului verbal este concurența între construcțiile cu un verb subordonat la conjunctiv și cele cu infinitivul. În secolul al XIX-lea, sub influență romanică, infinitivul recâștigă din terenul pe care îl pierduse în secolele anterioare. Este semnificativă frecvența în grupul verbal a infinitivului precedat de prepoziția funcțională *de* și a conjunctivului precedat de *ca*.

2.2.1. Clase sintactice de verbe

2.2.1.1. Împrumutul lexical îmbogățește aproape toate clasele sintactice de verbe.

Inventarul de verbe impersonale, zerovalente, nu se modifică. Sunt însă împrumutate unele verbe impersonale cu subiect (*a exista*, prima atestare în 1842), copulative (*a deveni*, prima atestare la 1794) și atributive (*a desemna*, *a declara* etc.).

O schimbare evidentă de inventar este reprezentată de îmbogățirea prin împrumut a clasei de verbe cu regim prepozițional: *a abuza de*, *a apela la*, *a consta din*, *a contribui la*, *a proceda la*, *a renunța la*, *a rivaliza cu* etc. (vezi infra, 3.9).

Primele atestări ale acestor verbe (în dicționarele academice DLR, MDA și în Tiktin) sunt de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea (*a abuza* – 1849, *a apela* – 1794, *a consta* – 1794, *a contribui* – 1817 etc.), iar răspândirea lor crește pe tot parcursul secolului.

Prin împrumut crește și numărul de verbe cu formant reflexiv obligatoriu (cel puțin la unele dintre sensuri): *a se refugia*, *a se profila* etc., dintre care unele au și regim prepozițional: *a se abține de la...*: *a se servi de...* Prin calc, utilizarea formantului reflexiv se extinde și asupra unor verbe vechi în limbă (de exemplu *a se tăcea* (după fr. *se taire*), criticat de Lambrior [1874] 1976: 164).

2.2.1.2. În inventarul verbelor impersonale persistă construcțiile impersonale vechi (cu sens modal) ale verbelor *a căta/a căuta*, *a fi*, *a avea* (vezi infra, 6.2). *A că(u)ta* este frecvent folosit ca impersonal, pe tot parcursul secolului: „Aceasta este o stare de lucruri anormală, zice înțeleptul vătaf de curte, și *cată* să o combat din toate puterile” (Filimon); „trezesc ideea că dușmanul se razimă pe puteri însemnate și că neapărat *cată* să se ție seama de el” (Eminescu).

2.2.2. Variații sintactice

Variația sintactică în grupul verbal este în parte moștenită din secolele trecute, în parte favorizată de împrumuturi lexicale sau calcuri.

2.2.2.1. S-au păstrat verbe cu dublă construcție, cu complement direct sau indirect, ca *a ajuta* (DA): „ajută *pe prieteni*” / „ajută *celui slab*” (I. Golescu).

2.2.2.2. Unele verbe se construiesc paralel (cu același sens) cu clitic reflexiv obligatoriu fie de acuzativ, fie de dativ. La verbul *a răzbuna*, construcția cu dativul predomină: „Dar fie, că tot *îmi răzbun!*” (Măiorescu, însemnare din 1856); „*să-și răzbune* de câte amărăciuni i s-au făcut” (Caragiale); cf. DLR.

2.2.2.3. Mai multe verbe circulă în două variante, cu sau fără formant reflexiv: *a se încerca* – „*mă voi încerca* (...) să schițez” (G. Sion); „*iezuiții* (...) *se încercară* a exploata această întâmplare în folosul propagandei lor” (Bălcescu); „*m-am încercat* a o face în românește” (Odobescu) vs *a încerca*: „Ei încercară un minut a se apăra” (Bălcescu); *a se făgădui* („*te-ai făgăduit* să alcătuești un plan”, Stamati) vs *a făgădui* („*ceea ce-au făgăduit* să facă”, Eminescu) etc.

2.2.2.4. Variații apar și în construcțiile prepoziționale: verbul cu reflexiv obligatoriu *a se îndeletnici* impune destul de des prepoziția *la* („am început *a mă îndeletnici la* cetirea istoriei”, Zilot; „*se îndeletnicește la* oarece”, I. Golescu, în DA), în loc de *cu* („*asemene lucru, cu* care numai în ceasuri slobode este cuiva iertat *a se îndeletnici*”, Negruzzi, în DA).

Adaptarea sintactică a verbelor împrumutate constă uneori în oscilația între mai multe regimuri prepoziționale. De exemplu, însoțit de reflexiv, verbul *a (se) servi* (din fr. *servir*, DLR), este construit cu un complement instrumental obligatoriu, introdus prin prepozițiile *cu* (cel mai des), *prin*, *de*: „compania *se servă cu* vase mici” (Bolintineanu); „arma cea mai obicinuită *cu care se servă*” (Ghica, în DLR); „*se serviră prin* alte semne” (Heliade Rădulescu, în DLR, s.v.); treptat, se va fixa construcția cu *de* (motivată de franceză): „*autorul se servește de* toate prerogativele stilului epistolar” (Eminescu).

În cazul construcției cu formant reflexiv *a se compune*, regimul prepozițional calchiat este cu prepoziția *de* (fr. *se composer de*): „consiliul meu obișnuit, care *se compunea de mine și de Ioan Ghica*” (Alexandrescu); „Adunările să fie *compuse de proprietari*” (Bolintineanu); ulterior, verbul se va construi cu prepoziția *din*.

Lăzărescu (1969: 94) identifică în opera lui Grigore Alexandrescu unele calcuri sintactice după franceză constând mai ales în regimul prepozițional al unor verbe. Gheorghe (2009b: 217) trece în revistă mai multe tipuri de calcuri frazeologice după maghiară și germană, care privesc regimul prepozițional (vezi 8.1.2.).

Nu toate construcțiile preluate odată cu împrumutul lexical se vor impune în uz. De exemplu, verbul *a proceda/a procede* (din fr. *procéder*, it. *procedere*, lat. *procedere*) apare de la început cu mai multe construcții și sensuri: (a) cu complement circumstanțial modal (obligatoriu), cu sensul „a acționa, a opera”: „*procede bine ori rău*” (Mureșanu); (b) cu complement prepozițional (cu prepoziția *la*) și sensul „a începe” – „soțietatea *a procedat la* alegerea mădulărilor comitetului” (Heliade Rădulescu, în DLR); (c) cu complement prepozițional (cu prepoziția *din*) și sensul „a proveni” (DLR). Ultima construcție, preluată din franceză și înregistrată de dicționarele vremii, nu va intra în circulație.

2.2.2.5. Verbe vechi calchiază structuri sintactice din limbile de cultură care influențează româna literară. Construcția verbului *a locui* o imită uneori pe cea din

franceză, exprimând locativul nu doar printr-un circumstanțial prepozițional sau adverbial, ci și printr-un complement direct (fr. *habiter une maison*): „*locuiesc căsicioare*” (Ghica); „*locuia o casă* de țară la Ville d’Avray” (Crețeanu); „câțiva turci ostași și neguțători locuiesc *fortereța*” (Bolintineanu). *A tăcea* e folosit, probabil după franceză, nu doar cu reflexiv obligatoriu (vezi supra, 2.2.1.1), ci și cu complement direct și sensul „a nu rosti”: „a căruia *nume îl voi tăcea*” (Negruzzi).

Construcția apare, totuși, și mai devreme, de exemplu într-o Predoslovie din 1808: „ce s-au întâmplat în diiaștima vremii făcerii acestor condice *le-am tăcut*” (Dionisie Eclisiarhu).

Verbul *a iubi* imită construcția cu complement direct-propoziție conjuncțională (transpunere a construcției cu infinitivul din franceză): „Eu în copilărie *iubeam să mă opresc / Pe dealul mănăstirii*” (Alexandrescu). *A semăna* (cu sensul „a fi asemănător”) se construia, ca în secolele precedente, cu dativul sau prepoziția *cu* („seamnă *bumului său*”, Negruzzi, în DLR; „seamnă *cu un titan rebel*”, Pelimon, *ibidem*); sub influența franceză, probabil, capătă și sensul „a părea”, construindu-se cu conjuncția *că* („*semăna că* el se afla sănătos”, Bolintineanu; „sănătatea fiecăruia *semăna că* se îmbunătățește”, *idem*) sau cu infinitivul („*seamnă a fi* un măreț și întins palat”, Bălcescu).

A ierta e folosit în construcție absolută, în formule de scuză: „*Iartă, scumpă amică, dacă mă mărginesc la câteva șiruri*” (CI Eminescu – Micle, scrisoare din 1879).

2.2.3. Particularități de construcție a pozițiilor argumentale

Complementul direct, cel prepozițional și subiectul se pot realiza prepozițional în două ipostaze concurente: prin construcție infinitivală sau prin propoziție conjuncțională cu verbul la conjunctiv. Variația poate fi urmărită în scrisul aceluiași autori; de exemplu, în contexte sintactice similare, la Alecsandri apar atât realizarea prin infinitiv, cât și cea prin propoziție conjuncțională a complementului direct – „vă rog, d-lor efori, *a primi*” (scrisoare oficială din 1861) vs „vă rog *să nu râdeți prea tare de glasul meu*” (în proza literară); aceleași posibilități sunt manifestate de complementul prepozițional – „a fost silit *s-o ducă* nu în jos, ci drept la deal” vs „sunt silit *a mă lipsi* de societatea d-voastră” (Hasdeu) și de subiect: „trebuie *a lua sama*” și „trebuie *să să înțaleagă*” (Budai-Deleanu). În secolul al XIX-lea, mai ales în a doua jumătate a sa, modelul latino-roman conferă vitalitate construcției cu infinitivul (Gheție 1978: 138, 167–168, Frâncu 2000: 144 etc.). Vezi XIX, Verbul, 5.

La Ghica, în *Scrisori către V. Alecsandri*, din 38 de ocurențe ale verbului *a începe* construit cu un al doilea verb (complement direct sau subiect), 29 sunt construcții cu infinitivul – „am început *a înțelege*”, „începuse *a prinde coajă*”, „boala a început *a se domoli*” etc. – și doar 9 cu conjunctivul (propoziție conjuncțională cu *să*) – „au început *să dea năvală*”, „începea *să cânte*”, „a început *să se vorbească de pace*” etc.

Caracteristic este și faptul că infinitivul prin care se realizează pozițiile de complement direct, complement prepozițional și de subiect este adesea precedat de prepoziția funcțională *de* (Gheție 1978: 168, Nedelcu 2011), frecvența construcției explicându-se tot prin influența culturală a limbilor romanice.

În realizarea aceluiași poziții sintactice, conjunctivul este foarte adesea precedat de *ca* (Gheție 1978: 166).

2.3. Grupul adjectival

Caracteristice pentru prima parte a secolului – prin frecvență mare și complexitate – sunt grupurile adjectivale al căror centru este un adjectiv derivat cu sufixul *-tor*. Multe adjective neologice sunt împrumutate în limba cultă (mai ales din limbile romanice) împreună cu disponibilitățile lor de construcție: cu un complement prepozițional, adesea transpus în complement indirect (în dativ). Complementele comparative din grupul adjectival nu prezintă schimbări majore de construcție (vezi infra, 3.12).

Heliade Rădulescu ([1828] 1980: 229) ilustrează „complînirea adjectivelor” prin exemple de adjective din fondul tradițional al limbii, construite cu prepoziții urmate de nominal sau infinitiv („verb precedat de *de a*, *spre a*, *de*, *a*”) sau cu prepoziții conjuncționale (introduse de *ca să* sau *să*). Pe lângă adjectivele de origine participială și de derivatele în *-tor* („părtinitor dreptății”, „iubitor de învățătură”), exemplele sale cuprind sintagmele: *vrednic la toate*, *vrednic de răsplătire*, *înțelept în cuvinte*, *bun a defăima*.

2.3.1. Adjectivele în *-tor* (*-toare*)

Adjectivele derivate cu sufixul *-tor* (vezi XIX, Adjectivul, 1.6.2) au frecvent complemente indirecte sau prepoziționale, uneori chiar complemente directe.

2.3.1.1. Complementului direct al verbului de la care este derivat adjectivul îi corespund mai multe construcții posibile în grupul adjectival: cu complement indirect, cu genitiv sau cu complement prepozițional (mai ales cu prepoziția *de*).

Caracteristice epocii sunt complementele indirecte, respectiv construcțiile cu dativul: „această Adunare va urma a fi (...) *sporitoare fericirii compatrioților*” (Reg. Org.); „soarta, *românilor favorisitoare*” (Asachi, în *Albina românească*, 1839); „greșeli mari, foarte *vătămatoare creștinătății*” (Bălcescu); „Pausania a fost grec (...), *cunoscător istoriei dacilor*” (Hasdeu).

Complementul indirect se poate realiza și pronominal; adjectivul îl poate păstra, ca dativ adnominal, la substantivizare: „să strângă *avuție*, ca un *iubitor ei* ce era” (Zilot).

Mai rar, adjectivul se construiește și cu un genitiv, corespunzând complementului direct al verbului-bază: „diploma *întăritoare a drepturilor* de curând dobândite” (Bălcescu).

Complementele prepoziționale cu prepoziția *de* corespund adesea unui complement direct al verbului de la care e derivat adjectivul: „o scânteie *dătătoare de viață*” (Bălcescu); „larma înceată *prevestitoare de o vijelie mare*” (Bălcescu); „această lepădare după tron, rușinoasă și *pricinuitoare de atâtea nenorociri*” (Bălcescu). Adjectivul *cuprinzător* urmat de complement e foarte frecvent în limbajul juridic-administrativ: „foaia *cuprinzătoare de numile deputaților*” (Reg. Org.). Adjectivul *atingător*, tot în limbajul administrativ, intră într-o construcție stabilă care introduce complementul de relație: „jalbă a mahalagiilor ot Radu Vodă, *atingătoare de clădirea* acei fabrici de tăbăcărie” (Doc. Ec. II, 1839). Construcția se păstrează până mai târziu: „hârțiile de taină *atingătoare de acest plan*” (Lambrior).

În locul lui *de* pot apărea și alte prepoziții, precum *în*: „*roditoare în fapte eroice*” (Bălcescu) sau *pentru*: „luminata poronca Înălțimei Tale ce prinu luminata fădulă s-au datu cătră noi, *cuprinzătoare pentru* sloboda alegere a unui vrednicu ipochimenu pentru Scaunulu Mitropoliei” (Bul. Com. Ist., III, document din 1803).

Mai puțin obișnuită e transformarea în complement în dativ a complementului secundar: „câte o broșură *învățătoare meșteșugului* de a face zahar din ciocălăi de cucuruzi” (Negruzzi).

2.3.1.2. Adjectivele pot primi și complemente în construcții directe: „aplauzul parterului celui cam *pre multe pretenditor*” (*Alăuta românească*, 1837); „umbra *nimica crezătoare*” (Eminescu), respectiv relative non-prepoziționale: „Îi dovedește c-ar fi având / Niște hrisoave *arătătoare* / *Ce-au făcut urșii*” (Alexandrescu), care vor dispărea treptat (cf. Pană Dindelegan 1992a: 54).

2.3.1.3. Alte complemente corespund valențelor verbului de la care este derivat adjectivul. Complementul în dativ poate fi păstrat din construcția verbului: „îndrăzneța lor *întreprindere*, care ar fi fost atât de frumoasă și *folositoare armiei*” (Bălcescu); „organizația ce are să ia Moldova nu va fi *împotrivoare drepturilor Porții*” (idem). În cazurile în care verbul-bază se poate construi și cu dativ, și cu acuzativ, nu se poate ști dacă este vorba de păstrarea unui complement indirect sau de transpunerea unui complement direct: „oaste *ajutătoare lui Miha*” (Bălcescu).

Alte adjective derivate cu *-tor* au complemente prepoziționale identice cu cele ale verbului-bază: „grădina Cișmegiul, *custătoare dintr-un lac de broaște și lipitori*” (Codru Drăgușanu); „figuri alegorice *privitoare la abdicarea lui*” (Bălcescu).

De asemenea, adjectivele derivate pot primi circumstanțiale (unele obligatorii) care provin de la verbul-bază: „ruinele Severinului, *aflătoare împregiur*” (Codru Drăgușanu); „grec *trăitor la Roma*” (Hasdeu).

2.3.1.4. Unele adjectivele se pot construi cu un complement infinitival, cu sau fără prepoziția *de* – „nenorocita pedestrimă ungurească, atât de vitează în multe rânduri, *nerăbdătoare d-a intra în castel*” (Bălcescu); „*datoare* cunoscându-să Epitropia *a îngriji mai din vreme pentru o sumă însemnată*” (Doc. Ec. II, 1839) – sau cu o propoziție conjuncțională: „încrederea Austriei, *temătoare ca el să nu se alieze cu turcii*” (Bălcescu).

2.3.1.5. Grupul adjectival poate cuprinde mai multe componente: complement indirect și circumstanțial – „*folositoriu altora spre a fi cu tine*” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837); circumstanțial și prepozițional – „*sunt de pe bunica lor curgători din neamul acesta*” (C. Sion) –, complement prepozițional, indirect și circumstanțial – „*făcători de bine aproapei după a ta pildă*” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837) etc.

2.3.1.6. Pentru Diaconovici Loga, derivatele în *-oriu*, *-oare* sunt forme verbale nonfinite, de participiu activ („forma participiului cea lucrătoare”, [1822] 1973: 136), construcțiile care le cuprind (de exemplu: „sfărâmătorul cetății”) fiind echivalente cu propozițiile relative. Și Cipariu 1877 consideră că aceste adjective sunt participii active, stabilind regula de transpunere a complementelor verbului-bază:

„Cele active strămută acuzativul verbului său în genitiv, dacă acuzativul a fost articulat, pr. / *judecătoriu viilor și morților; făcătoriu cerului și pământului* etc. (...), sau în cas prepoziționale cu *de*, pr. *făcătoriu* sau *făcătoriu de minuni*, adică «carele a făcut sau face minuni»; *făcătoriu de bine*, adică «care face etc. bine»; *dătătoriu de viață* etc.” (Cipariu [1877] 1992: 381)

Exemplele cu adjective articulate și substantivizate nu mai privesc, desigur, grupul adjectival, ci pe cel nominal; Cipariu oferă însă și exemple propriu-zis adjectivale, în care consideră complementul ca fiind tot în genitiv: *judecătoriu viilor și morților* (*ibidem*).

Interpretarea ca formă din paradigma verbului confirmă frecvența extrem de mare a acestui tip adjectival, care funcționează adesea ca un centru de grup complex.

2.3.2. *Adjective de proveniență gerunzială*

Și adjectivele variabile de origine gerunzială pot avea complemente (vezi **XIX, Adjectivul, 1.1**) și circumstanțiale: „a se coprinde cu *acum răsărinda* literatură românească” (Mureșanu); „pozițiunea lor *declinândă spre albia fluviului* pare că amenință a strivi pe călători” (Filimon); „Micuța îmi întinse mânuța sa, *palpitândă de frig sau de emoțiune*” (Hasdeu).

2.3.3. *Alte adjective: variații sintactice*

2.3.3.1. Anumite adjective vechi se construiesc cu complement prepozițional, cu mai multe prepoziții în variație liberă; unele dintre acestea sunt preluate prin calc sintactic din alte limbi. Adjectivul *bogat* primește un circumstanțial de relație introdus cel mai adesea de prepoziția *de*: „mai *bogați de fii*” (Maior); „limbă (...) *bogată de vorbe*” (Heliade Rădulescu); „fete tinere, naive, nevinovate, *bogate de toate visurile*” (Kogălniceanu); spre sfârșitul secolului, e însă mai frecventă construcția cu prepoziția *în*: „fiu al unui secol *bogat în caractere mari*” (Eminescu). Ambele prepoziții corespund unor construcții din franceză: *riche de.../ en...*

Împrumuturile latino-romanice întăresc clasa adjectivelor care impun prezența unui complement prepozițional. Adjectivul *gelos* (din it. *geloso*) are construcția prepozițională calchiată după limba de origine (it. *di* – rom. *de*): „trebuie să fiți *geloși de tot ce este interes public*” (Ghica). Adjectivul *curios* (din fr. *curieux*, it. *curioso*, lat. *curiosus*) se construiește cu infinitivul prepozițional (ca în franceză și italiană): „un oarecine, *curios d-a cerceta ș-a cunoaște țeara sa*” (Pelimon).

Multe adjective împrumutate cer un complement indirect, construindu-se cu dativul (Pană Dindelegan 1992a: 40) – care corespunde construcției prepoziționale cu *à* din franceză, cu *a* din italiană. Din această categorie fac parte adjective ca *fidel* („a stat neîncetat *fidelă sistemii sale proprii*”, Odobescu), *ostil* („partit *ostile ministeriului*”, LM), *favorabil* („într-un chip nu tocmai *favorabil d-lui judecător*”, *Epoca*, 1887) etc. Se constată frecvent oscilația (ilustrând instabilitatea sintactică a dativului, Pană Dindelegan 1992a: 44) între construcția cu dativul flexionar și construcțiile prepoziționale: în LM, adjectivul *necesar* este ilustrat prin exemple din ambele categorii: „multe *necesarie avutului*” vs „pânea, aerul, apa sunt *necesarie la viață*”.

2.3.3.2. În gramatica sa, I. Golescu se referă la construcțiile prepoziționale ale adjectivului, atrăgând atenția asupra faptului că ele nu trebuie confundate:

„După numele cele adăogate, uneori să pune propunerea *la*, și alteori propunerea *dă*, cum când zicem *alb la față, rău la viață, și vrednic dă cinste, vrenic dă orce*, la care trebuie să avem mare luare aminte, ca nu cumva să ne slujim cu propunerea *dă*, în loc dă propunerea *la*, sau cu *la*, în locul lui *dă*, căci nu putem zice: *alb dă față*, ci *alb la față*, nici *vrednic la cinste*, ci *vrednic dă cinste*, și altele asemenea” (Golescu 1840: 207).

Nu este, totuși, limpede dacă aceste observații cu caracter normativ erau sau nu provocate de variații existente cu adevărat în epocă.

3. FUNCȚII SINTACTICE

3.1. Predicatul

3.1.1. Inventarul verbelor copulative este cel deja înregistrat în secolele trecute: *a fi* (ca verb prototipic, cel mai frecvent), *a părea*, *a se face*, *a ajunge*, *a ieși*, *a veni*, *a rămâne*, *a se numi*, *a se chema*, *a însemna* (cf. Frâncu 2009: 162, 343), *a trece*, *a se da* (vezi infra, 3.2), *a intra*.

Verbele cu sens denominativ construite cu reflexiv sunt încă interpretabile ca structuri reflexiv-pasive, într-o perioadă în care pasivul reflexiv era folosit frecvent, inclusiv cu subiect gramatical uman; pe lângă *a se numi* și *a se chema*, sunt în această situație *a se zice* („Boierii începuse *a se zice români*”, Ghica) și *a se porecli* („au început *a se porecli Baghici* de vreo 15 ani”, C. Sion). Inițial, verbele s-au construit cu un complement predicativ al obiectului (vezi infra, 3.3.2), reinterpretabil ca nume predicativ după detranzitivizare și pierderea sensului pasiv (Pană Dindelegan 2010: 143). În unele contexte, aceste verbe actualizează semnificația pasivă – „bunul lor Anastasie *s-au poreclit din gura oamenilor Voinescu*” (C. Sion) –, în altele este explicitată cea reflexivă: „*s-au poreclit însuși ei așa*” C. Sion).

Arhondologia lui C. Sion oferă (prin tipul de text, vizând caracterizarea și indicarea statutului social al unui mare număr de persoane) un bogat inventar de exemple pentru structurile predicatului complex cu verb copulativ: *a fi* („băietul *au fost cuminte*”; „*era protopop la Bârlad*”), *a ajunge* („unul din ei (...) *au agiuns econom mare a mânăstirei*”); *a ieși* („*apoi ieși moșluz*”); *a intra* („*au intrat juristconsult la departamentul dreptății*”); *a se face* („*s-au făcut clucerii*”); *a se porecli* („*s-au poreclit ca grecii, Vasiliu*”) etc.

La începutul secolului, se mai puteau construi predicate nominale cu verbul copulativ *a sta*: „Alexandru Ypsilant Voevod, carele după răzmirița muscalilor, făcându-să pace, *au stătut domnu* aceștii țări” (Dionisie Eclisiarhu). În textele conservatoare, mai ales în cele din prima jumătate a secolului, apărea și copulativul *a se afla*: „*aflându-să episcop* prea o sfinția sa părintele Galaction” (CVR-Olt, 1824); „*aflându-mă slujitor* la această sfântă beserică” (CVR-Olt, 1859); „*jicniceriu Coste să afla încurcat* cu niște contracturi împărătești” (C. Sion).

O inovație a perioadei de modernizare este copulativul *a deveni* (din fr. *devenir*), care se răspândește rapid în limba literară („romanii *deveniră* mari și puternici”, Aaron, în DLR; „el *a devenit* un om periculos”, LM, s.v.). Împrumutul modern *a deveni* concurează verbul *a se face* (sinonim prin care îl și glosează Damé 1893): „*aceia care (...) să fac* cei mai aprigi inamici ai ei” (Filimon); „*feciorii aceluia (...) s-au făcut sardari*” (C. Sion).

Verbul *a însemna*, extins ca verb copulativ în secolul al XVIII-lea (Frâncu 2009: 343), apare în structuri impersonale cu sens de echivalare: „*a șede* la închisoare *însemna* a cânta” (Urechia).

3.1.2. Predicatul complex format cu operatorul modal *a putea* și infinitiv admite, mai ales la începutul secolului, variația sintactică constând în combinarea cu infinitivul cu și fără *a*: „*ai putea a-l cerceta și a-l observa*” (*Alăuta românească*, 1837); „*nu pot a mă abține*” (scrisoare din 1876, citată în publicistica lui Eminescu) vs „*nu ț-o pot rosti*” (*Alăuta românească*, 1837); „*nu li se poate disputa* un extraordinar curagiu” (Eminescu).

A (se) părea funcționează (prin elipsă) ca verb copulativ – „Acest timp de expiație (...) *se pare* adesea un *repaos*” (Bălcescu); „tăcerea *ne pare o lipsă de conștiință*” (Maioreșcu) –, dar mai frecventă e utilizarea sa ca verb cu sens modal (epistemic-evidențial), în construcție cu un al doilea verb la infinitiv (cu subiect ridicat și acord): „Oricum, situația *pare a se fi mai clarificat*” (Eminescu); „*Ciudată pare a fi fost* robia neamului românesc” (idem); „actul întâi al tragediei de preste Dunăre *pare a se apropia de capăt*” (idem); „Unii răuvoitori *par a fi răspândit* zgomotul...” (idem). Construcția cu infinitivul domină net în prima parte a secolului; mai târziu, începe să fie concurențată de cea cu conjunctivul: „acest tânăr dezgustat de ale vieții *ar părea să aibă* numai 21 sau 22 ani” (Eminescu).

3.1.3. Operatorii aspectuali intră în construcții aflate în stadii incipiente de gramaticalizare. Unii se construiesc cu infinitivul, de exemplu *a începe* – „Bariera se ridică și *încep a trece* în fund vro 16 cai de poștă” (Alecsandri); „*Începe a însera și a ninge*” (idem); „Boierii *începuse a se zice* români” (Ghica) – sau *a se pune*: „*Mă pusei a studia* caracterul acelor călători” (Filimon). *A înceta* se construiește preponderent cu infinitivul precedat de prepoziția *de*: „tunul *încetase d-a răsuna* în Europa” (Ghica); „inima *a încetat de a fi* centru” (Eminescu), iar *a da* – cu conjunctivul: „*dete să iasă* în ulița mare” (Negruzzi).

3.1.4. Acordul cu subiectul ridicat al verbelor modale impersonale construite cu conjunctivul indică un grad destul de mare de fixare a construcției: „*am trebuit să-mi mut* lucrurile” (CI Eminescu – Micle, 1879); „*Eram să vă-ntreb*” (Hasdeu), „*Eram să mă sperii*” (idem). Același lucru se observă la unele verbe aspectuale, de exemplu în folosirea cu valoare prospectivă a lui *a sta* („a fi pe punctul să...”), care se construiește la toate persoanele, cu subiect ridicat: „patria *ce stam să părăsesc*” (Codru Drăgușanu); cf. Dragomirescu (2011).

Se pot întâlni în paralel, în contexte similare, utilizări invariabile ale verbului de aspect *a fi* – „drumul pe unde *era să treacă turcii*” (Ghica) „mi s-a muiat vinele, *de era să cad*” (idem); „*era să mă așez*” (Alecsandri) – și utilizări acordate în persoană și număr: „de unde *eram să adun* atât bani?” (Filimon); „*eram să încerc* a apăra pe bunul nostru cler” (idem); „*eram să te omor*” (Negruzzi); „*eram să mă-ntorc* la Berlin” (Eminescu) (I sg.); „*eram să intitulum* această cronică...” (Aghiuță, 1863) (I pl.); „scaunele pe care *erau să șadă* onorabilii oaspeți” (Filimon); „d-nii roșii *erau să răstoarne* atunci pe Vodă” (Eminescu) (III pl.).

3.2. Numele predicativ

În realizarea numelui predicativ, nu apar schimbări importante față de perioada anterioară. Caracteristică epocii este doar frecvența relativă a unor construcții (grup prepozițional cu *de* ca prepoziție a calității, infinitiv, subordonată introdusă de *precum*).

3.2.1. Copulativul *a trece* selectează prepoziția *de*, impunând realizarea prepozițională a numelui predicativ: „biata bunica, care *trecea de medic* în orașul meu natal” (Aricescu); „mai multe produse și traducții literale (...) ar fi putut *trece de cap-d'opere*” (Bolliac); „*ei trec de cei mai gustoși grădinari*” (Mureșanu). Aceeași prepoziție a calității este impusă de copulativul *a se da*: „*Ei se dau de profesori*, pe când nu sânt capabili nici de repetitori” (Ispirescu).

Pană Dindelegan (2009d: 716) observă frecvența mare a construcției *a trece de* (în care *a trece* are valoarea de verb al calității) în secolul al XIX-lea, precum și faptul că aceasta nu poate fi explicată (ca altele asemănătoare) prin calc după franceză.

3.2.2. În poziția de nume predicativ cerut de anumite verbe copulative (în primul rând, de *a fi*), infinitivul este folosit mai frecvent decât conjunctivul, cel puțin în prima jumătate a secolului: „Misia istoriei *este a ne arăta, a ne demonstra* această transformare” (Bălcescu); „datoria soldaților *este a urma* pe general” (idem); „talentul dumilorsale *este a face manevre* cu lorgneta” (Kogălniceanu); „pentru mine, a iubi *este a suferi*” (idem). Propoziția predicativă cu verb la conjunctiv este introdusă prin *să* – „interesul de căpetenie al ambelor nații, și al ungarilor și al românilor, *este să fie strâns unite*” (Kogălniceanu); „voința țării *este să nu dăm Basarabia*” (Maiorescu), dar și prin *ca să* – „Dorința lui *era ca să se însoare în București*” (Bujoreanu); „esența propunerii noastre *este ca să se facă imediat alegeri nouă*” (Maiorescu).

3.2.3. O frecvență destul de mare are subordonata predicativă introdusă prin *precum*: „Aș fi dorit *să fie precum zici*” (Filimon); „*O fi precum zici*, dar, uite, te văd îmbrăcat bine” (idem); „realitatea arată omului, într-un chip ironic, lucrurile *precum sunt*” (Ispirescu).

Predicativa introdusă prin *cum* sau *precum* are adesea în regentă corelativul *așa sau astfel*: „*Cum* va fi majoritatea adunării, *astfel* va fi domnul” (Bolintineanu). Numele predicativ este uneori precedat de intensificatorul (corelativ) *așa*: „nu va rămâne tot *așa precum este*” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1838).

Predicativa introdusă de conjuncția *că* poate avea un corelativ demonstrativ: „singura diferență dintre amândouă școalele e doar *asta, că* partizanii lui Kant știau...” (Eminescu)

3.2.4. Prin calc, în limba literară de la sfârșitul secolului al XIX-lea se introduce, accidental, pronominalizarea clitică a numelui predicativ, inovația rămânând însă izolată, fără urmări: „iată ceea ce-i face nenorociți înainte de-*a o fi chiar*” (Eminescu, scrisoare din 1871 către Iacob Negruzzi).

În mod normal, anaforic în poziție de predicativ sunt pronumele și adverbele demonstrative: „Dacă *este aceasta* noua direcțiune, apoi o primesc din toată inima” (Maiorescu); „*Așa-i* e numele” (Alecsandri).

3.2.5. Din rațiuni retorice, în stilul înalt, ornat, predicativul este antepus copulativului: „*Cu cuviință* dar *iaste* a spune și alte isprăvi” (Dionisie Eclisiarhu); „*cu cale este* să aduc vro pildă” (Conachi); „*cunoscut îți este*” (*Alăuta românească*, 1837); „tot omul, căruia *drag este* a fi mădular unii patrii” (Asachi, în *Alăuta*, 1838). Inversiunea retorică apare uneori chiar la începutul textului: „*Pipăit și învederat lucru este* la toți că realele năravuri sânt prăpădenii” (Mumuleanu, prima frază a *Procurvântării la Caracteruri*); „*Lată e* câmpia ce se-ntinde la poalele munților Carpați” (Odobescu, *Muncitorul român*).

Maniera stilistică artificializată este parodiată de Caragiale: „Numai cu condițiune d-a fi și cetățian cineva *un bun pompiar este*” (*Temă și variațiuni*).

3.3. Complementul predicativ al obiectului

Caracteristica esențială a complementului predicativ al obiectului este în secolul al XIX-lea marea răspândire a construcției cu *de* ca prepoziție a calității,

urmată de un grup nominal. Această structură o depășește ca frecvență pe cea non-propozițională, cu grupul nominal în nominativ.

Complementul este cerut de verbe atributive, majoritatea deja existente în limbă (*a boteza, a alege, a avea* etc.), la care se adaugă în cursul secolului unele împrumuturi latino-romanice moderne (*a califica, a desemna* etc.).

Complementul predicativ al obiectului apare în construcții cu pasivul reflexiv, dintre care unele pot fi considerate predicate complexe cu verbe copulative reflexive și nume predicativ; limita dintre cele două structuri (vezi supra, 3.1.1) poate fi stabilită doar istoric, în funcție de momentul în care considerăm încheiată lexicalizarea unor pasive reflexive ca verbe copulative cu reflexiv obligatoriu.

3.3.1. Complementul predicativ al obiectului realizat prin grup prepozițional cu prepoziția *de* este bine reprezentat pe tot parcursul secolului: „se recomanda de a fi ales *de domn* în Țara Românească” (Bălcescu); „acești din urmă l-ar fi și ales pe principele Nekitta *de rege* al lor” (Eminescu); „acuzarea nu e făcută decât cu scopul (...) de-a boteza *de mișcare* agrară reclamațiile drepte în contra unor măsurători strâmbe de ogoare” (idem). Apar frecvent în asemenea construcții și verbe cu sens relațional, ca *a lua* sau *a avea*: „eroul nostru s-ar putea lua *de om frumos*” (Filimon); „având *de coleg* pe Villara” (Aricescu); „va avea *de programă*” (*România*, 1858).

Pentru multe verbe, construcția prepozițională a complementului alternează cu recțiunea nominalului în cazul direct, variația manifestându-se uneori la aceiași autori: „eu *alesei de camarad* pe un străin” (Filimon) vs „postelnicul *m-a ales sfetnic* de taină al său” (idem); „vă uitați crezul *botezând de liberale* idei de protecție, de epitropie, restrângătoare absolutei libertăți a capitalului și a muncii” (Eminescu) vs „Numaidecât se află oameni abili cari să le escamoteze și să le *boteze liberale*” (idem). Construcția cu *de* (mai clar marcată, dezambiguizantă) pare a fi preferată în prezența unui obiect direct realizat prin grup nominal (eventual precedat de *pe*), în vreme ce construcția cu nominalul în recțiune directă e mai frecventă în cazul exprimării clitice a obiectului direct.

Între prepozițiile calității, *de* este cel mai frecvent în limba veche (Pană Dindelegan 2009d). Stan (2012) consideră că inițial era mai răspândit tiparul nepropozițional, *de* începând să se extindă spre sfârșitul secolului al XVII-lea (după ce fusese totuși prezent cu această valoare în secolul al XVI-lea; cf. Stan 2009c).

Preferința pentru *de* atât ca prepoziție a calității, cât și ca marcă argumentală a infinitivului duce la construcții de tipul: „filologii și Societatea din Bucovina au *de principiu de-a se depărta* de limba poporului” (Eminescu).

Prepoziția calității poate fi urmată și de un adjectiv: „să-l boteze *de nătărău*” (Negruzzi). Tiparul a fost ilustrat de Heliade Rădulescu ([1828] 1980: 279): „să-l aibă *de necinstii*” (apud Stan 2012: 475). Și verbul *a califica*, împrumut latino-romanice recent în epocă, se construiește cu prepoziția *de*: „cine califică laptele *de negru*, nu spune adevărul” (LM); „a califica un om *de mincinos*” (*ibidem*); „am calificat *de absolut necorectă* purtarea d-lui Sturdza ca ministru” (Caragiale).

Există și verbe care se construiesc doar cu recțiune nominală directă, ca *a numi* („a atribui o denumire sau o calitate”): „numindu-l *fiu de suflet*” (Pann); „scrisul îl numeau *icoană*” (Ghica); „tinerimea aceea (...) numea *duh* și *nobilitate* cele mai rușinoase fapte” (Bolliac).

3.3.2. Complementul apare și în structuri pasiv-reflexive, raportându-se astfel la subiectul gramatical: „o filipică înflăcărată, care *nu se poate califica decât ridiculă*” (Caragiale).

Tiparul care corespunde semantismului „denumirii” se construiește fără prepoziția calității, cu verbul *a zice* în structură pasiv-reflexivă: „stolnicul Ioan Băbeanu (...) care *se zicea și Breslea*” (Aricescu); „boiarii de frunte *se zic protopendari*” (Codru Drăgușanu); „dacă acele provin din sunarea pe unele instrumente (...), muzica *se zice instrumentală*” (Mureșanu); „simții pentru prima oară aceea ce *se zice amor de patrie*” (Filimon). Verbul *a se zice* devine uneori un copulativ (ca *a se numi, a se chema*), care nu-și mai actualizează semnificația pasivă, ci doar introduce un nume predicativ.

3.3.3. Dintre celelalte prepoziții ale calității, *drept* apare mai rar: „luând (...) pe Franța *drept* campion” (Ghica). Treptat, se impune tot mai mult prepoziția *ca*, utilizată și în secolele trecute (Frâncu 2009: 170), dar cu frecvența sporită în secolul al XIX-lea, probabil prin construcții calchiate după franceză și italiană (Stan 2012: 477): „având *ca* ministru al școalelor pe d. Carp” (Maiorescu); „a desemna pe cineva *ca* fur, *ca* adulter” (LM).

3.4. Predicativul suplimentar

Numeroasele tipare de predicativ suplimentar le continuă pe cele din secolele anterioare; unele diferențe apar în frecvența utilizării anumitor construcții: cu *de* ca prepoziție a calității, cu formant reflexiv și acord cu subiectul (*se cred, se par* etc.).

3.4.1. Construcțiile cu grup prepozițional, raportate la complementul direct sau la subiect (în construcții pasiv-reflexive, dar nu numai) apar mai ales cu *de* ca prepoziție a calității: „este dat *de danie* la biserica cea mare” (CVR-Olt); „fiind și eu aici în Alimănești *de învățăcel* popei” (CVR-Olt, 1858); „baronia nu aduce *de moștenire* știința sau geniul” (Eminescu).

Sunt bine reprezentate și construcțiile cu nominal în recțiune directă: „luase *femeie* o Voinească” (C. Sion); „l-au ținut tot *aghiotant*” (idem); „să și-l câștige *naș*” (Slavici). Unele verbe (*a face, a lăsa, a găsi*) preferă construcția non-prepozițională a nominalului sau a adjectivului: „l-au făcut *serdariu*” (C. Sion); „mi-a îndreptat oasele, făcându-mă *om*” (Aricescu); „au lăsat *clironom* pe acest Vali” (C. Sion); „neîncredințarea autorilor în faptele lor le lasă *nevăzute*” (Bolliac); „l-au găsit *destoinic* întru a îndeștula toate nevoile” (Doc. Hurmuzaki VI, 1839); „Ideea aceasta nu o găsi deloc *rea*” (Filimon).

În gramatica sa, Văcărescu indică variația de construcție (directă sau prepozițională) prin exemplele cu predicativ suplimentar exprimat prin adjectiv: „noi te socoteam *înțelept*” vs „noi îl socoteam *dă bogat*”, „eu te credeam *dă frumoasă*” ([1787] 1982: 157).

Există și predicative suplimentare construite cu *ca* – prepoziție a calității: „mă adoptă *ca copilul* său” (Aricescu); „ce făceam eu *ca copil*?” (idem); „funcționează la dorobănție (agie, poliție) *ca epistat*” (idem); „au slujit la sf. Spiridon *ca revizor*” (C. Sion); „respinge proiectul tutunurilor *ca vătămător țării și avantajos concesiionarilor monopolului*” (Caragiale).

Este deja atestată ca echivalent și sintagma *în calitate de* (probabil calchiată), în curs de gramaticalizare: „trecu la Tutana, metohul mănăstirii Radu-Vodă, tot *în calitate de grămătic*” (Aricescu).

Unele verbe noi, împrumuturi latino-romanice moderne (a *considera*, a *declara* etc.), permit construcții cu predicativ suplimentar: „el (...) *considera ca bolnavi* la minte pe ambițioșii cari se ruinau” (G. Sion); „ar fi destul pentru a *declara pe Principe de nul și imposibil*” (Maiorescu).

Predicativul suplimentar apare frecvent cu verbe epistemice – a *crede*, a *socoti*, a *găsi*, a *vedea*, a *privi* etc.: „Constantin Negruzzi s-au socotit și se socoate *de scriitor arhaic*” (Lambrior); „tu (...) ai găsit-o *de bună*” (C. A. Rosetti); „Ieri mă credeai *prost*, acum mă socoți *geniu*; peste puține ceasuri mă vei vedea *nici una, nici alta*, dar ceva mijlociu” (Hasdeu); „Bucureștii, cu drept cuvânt, se privea *de urbe grecească*” (Papiu Ilarian, în D. Rec. I).

3.4.2. Destul de frecvente sunt predicativele suplimentare realizate ca grup adjectival sau nominal, ca infinitiv sau ca subordonate conjuncționale, în dependență de verbe impersonale cu formant reflexiv și acord cu subiectul ridicat, ca a *se părea* sau a *se crede*: „operele sale, cari *se par așa de rupte, așa de fără legătură între sine*” (Eminescu); „Acolo se arată oameni cari *se par că* au toate măsurile” (idem); „verzile colnice acoperite cu grădini și palaturi de marmură *se par că zâmbesc una alteia*” (Alecsandri); „ei, fiindcă au citit câteva romanțe, *se cred a fi instruiți*” (Ispirescu).

3.4.3. Nu apar schimbări în construcțiile cu predicativ suplimentar ale verbelor de percepție: „te văd *înăcrit îndestul*” (Negri); „îl vedea *mai tăcut*” (Negruzzi); „l-am văzut *că zice*” (Kogălniceanu); „am văzut pe onor. domn Strat *că vine înaintea dumneavoastră*” (idem) etc. La fel de stabile sunt tiparele vechi (Stan 2009c) cu adjective și gerunzii corespunzând unor propoziții coordonate „câțiva boieri (...) ședeau *trști*” (Negruzzi); „el însă venea *zâbind și liniștit*” (Slavici), sau cel cu verbe impersonale și participiu: „aceste baze (...) *trebuia dezvoltate*” (România, 1858).

3.5. Subiectul

În secolul al XIX-lea există unele variații în realizările prin construcție infinitivală, prin propoziție conjuncțională sau relativă ale subiectului. Caracteristice sunt și unele structuri de dublare anaforică. E probabil ca multe dintre construcțiile noi, mai frecvente în limba literară din această perioadă, să fi fost datorate, în procesul de modernizare, influenței sintaxei franceze; în textele de factură orală, populară, nu se constată inovații sintactice. Gramaticile încep să descrie și să normeze fenomenele de topică și de acord.

3.5.1. Realizările subiectului

Funcția de subiect se realizează, ca și în secolele anterioare, prin grup nominal, prin grup verbal cu verbul la infinitiv, prin propoziție relativă sau conjuncțională. Variații semnificative apar – ca și în cazul complementelor – între realizarea prin infinitiv (cu sau fără prepoziția *de*) sau propoziție la conjunctiv (cu sau fără *ca*, eventual cu complementizatorul *cum că*).

3.5.1.1. *Subiectul realizat prin grup verbal cu verbul la infinitiv* are adesea infinitivul precedat de prepoziția *de*. Construcția, analogă celei răspândite în epocă

pentru exprimarea complementului direct (vezi infra, 3.6.4.3), este probabil imitată după franceză (Nedelcu 2011: 409). Infinitivul precedat de prepoziția *de* apare frecvent ca subiect al unor expresii impersonale (modale): „Ar fi însă absurd *de a susține...*” (Hasdeu); „și lor li se părea crud lucru *d-a vărsa* atâta sânge creștin” (Bălcescu); „Pascal zicea că «toate părțile lumii sunt lănuite într-astfel de chip, că este peste putință *d-a cunoaște* una fără celelalte și fără totul»” (idem); „este urât *de a o spune*” (Maioreșcu).

Infinitivul nu apare precedat de prepoziția *de* atunci când este subiectul unui verb impersonal – „*trebuie a se mântui* de această pieire prin orice mijloc” (Bălcescu); „nici *se cuvine a da* o scrisoare atât de obraznică” (idem) – sau în structuri de echivalare: „Alta este *a cuvânta*, alta *a scriere*” (Maior); „*A nu munci* omul în lume este cel mai mare păcat” (exemplu din I. Golescu 1840: 268).

Una dintre realizările subiectului este infinitivul lung (vezi XIX, **Verbul, 5.1**). Văcărescu vorbește de „infinitivul articulat” ca subiect, oferind ca exemplu o construcție etimologizantă (cu *a* și infinitiv lung), care nu se întâlnește în textele curente ale vremii: *a lucrarea folosește* ([1787] 1982: 152). În multe cazuri, infinitivul lung precedat de *a* este o simplă convenție grafică; acest lucru se vede foarte bine în LB (1825: 7), în care același text este scris cu caractere latine și chirilice: formei *a fire* din versiunea cu litere latine îi corespunde *a fi* în alfabet chirilic („să se vadă *a fi/re*] asemenea altor cuvinte”).

3.5.1.2. Concurența dintre infinitiv și conjunctiv variază de-a lungul secolului al XIX-lea, în funcție de registru și de stilurile funcționale. Influența romanică a întărit în registrul scris cult poziția infinitivului. Acesta persistă, spre sfârșitul secolului, în limbajul standard și al presei – „*trebuie a se vedea* mai întâi ce va face Domnitorul” (Eminescu) –, dar conjunctivul revine, devenind tot mai frecvent: „nu *trebuie să vedem* un dezastru financiar” (idem).

Subiectul realizat prin propoziție conjuncțională urmează vechile tipare, dar apare cu o frecvență mai mare în textele științifice, în care abundă structurile impersonale sau cele modalizatoare. În propozițiile subiective construite cu conjunctivul, *să* alternează cu *ca să*: „Cu neputință era pre calea care o desvălii *să nu se bage mulțime de cuvinte în zisele limbi din limba latină*” (Maior); „*trebuie dar ca să depui toate puterile*” (C. A. Rosetti); „este prea cu putință *ca să o fi pus din nebagare de seamă într-un alt buzunar*” (Bujoreanu).

Propoziția conjuncțională are drept complementizatori, în afară de *să / ca să*, conjuncțiile *că* – „Și chiar lucru este *că toate acele cuvinte latine din zisele limbi (...) sânt din limba latină cea gramaticescă*” (Maior) –, *cum că* – „dar *cumcă* asemenea visuri există e fapt” (Eminescu) – și *dacă*: „nu este de mirare *dacă* desăvârșirea lipsește la mulți” (Alexandrescu).

3.5.2. Subiect exprimat și neexprimat

Subiectul pronominal apare uneori, probabil sub influența francezei, acolo unde ar fi fost suficientă anafora zero (subiectul subînțeles): „Acel om părea foarte preocupat: *el* se uita pân toate părțile; ar fi crezut oricine că *el* pierduse ceva” (Bujoreanu); „*El* șade la Viena, la Hôtel de France, Ringstrasse. *El* dorește să aibă note pentru a scrie” (C. A. Rosetti). Justificată uneori de intenția de dezambiguire – „*Ea* simțise de mult că vâtaful o spionează și, printr-o coincidență norocită pentru dânsa, *ea* avuse chiar atunci ideea de a veni la postelnicul”

(Filimon) –, exprimarea subiectului este alteori contrară regulilor anaforei discursive din română, conducând la echivocuri, în măsura în care pare să indice o referință disociată: „*Domnul Nodreanu* lipsea de mai multe zile, căci *el* plecase la o moșie” (Bujoreanu).

3.5.3. *Reluarea subiectului și construcțiile corelative*

3.5.3.1. Reluarea subiectului exprimat prin grup nominal apare doar ca o opțiune de emfazare sau de dezambiguizare textuală, în enunțuri lungi, cu intercalări: „*Costică*, primul născut, moștenitorul numelui meu de botez și familie, cum și al aplecărilor mele firești, *el* va conserva aceste memorii” (Aricescu); „căci *armonia*, nefiind alt decât niște combinații de sunete pe legile neștrămutate ale naturii sau ale corpurilor sonore puse în vibrațiune, *ea* completează sau divinizează melodia” (Filimon). Și această redundanță se poate explica prin imitarea sintaxei franceze.

Frâncu (2009: 340) descrie frecvența mare a dublărilor subiectului în limba din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, chiar în situații în care nu există intercalări; fenomenul a fost analizat de Carabulea (1965), cf. și Carabulea (2007: 36–40).

3.5.3.2. Relativa cu funcție de subiect poate fi reluată de corelativul coreferențial exprimat prin pronume demonstrativ: „*Carele nu ascultă pre părinții sei după cuviință, acelu* odinioară întru asemenea chip de la fiii sei va lua respelire” (exemplu din gramatica lui Diaconovici Loga [1822] 1973: 157); „*Cel ce încă aceste nu știe, acela* fără a să folosi au petrecut până astăzi a sa viață” (Asachi, *Alăuta românească*, 1838) – sau anticipată.

Și subiectiva conjuncțională este anticipată sau reluată de anaforice demonstrative, cu formă de feminin singular și sens neutru: „*aceaia* nu mai puțin chiar este, *că* (...) *trebuie* să ceară ajutoriu” (Maior); „*Cumcă ei nu au schimosit, ci au deșteptat la viață limba română și cu ea simțul național și cumcă au făcut-o spre gloriificarea lor personală și (fie zis de noi) eternă, asta e prea adevărat*” (Eminescu).

Frâncu (1997: 162) descrie frecvența acestor structuri (pentru care folosește denumirea „subiective apozitive”) în limba secolului al XVI-lea, considerându-le un fenomen de limbă populară; cf. și Frâncu (2009: 206). Fenomenul este descris și de Avram (2007b: 222–223).

Corelativele apar și pentru a anticipa sau a relua subiectul realizat prin construcție infinitivală: „*Gâcituri* desvânate și care nu ajung o ceapă degerată sânt *acele, a cerca cuvintele române în limbi de acelor ghinte stinse*” (Maior); „*A scrie dar o limbă pre cât se poate după împrejurari mai curată, a reînsufla moartele, uitatele, părăsitele forme (...), astea* și asemenea ne erau propusul, scopul și principiile” (Cipariu).

Dublarea se poate face și prin substantiv cu sens abstract (*lucrul*): „*A justifica curățirea limbei, lucrul* în sine ni se pare de prisos” (Cipariu).

3.5.4. *Acordul dintre subiect și predicat*

Gramaticile vremii tratează, pe scurt, problema acordului, cu indicații asupra acordului la plural al subiectului multiplu: „De cumva într-o închietură vor fi mai mulți Sujeți, atuncea Prezicatul se pune în numărul multoratec” (Diaconovici Loga [1822] 1973: 150).

Heliade Rădulescu [1828] stabilește reguli pentru coordonarea disjunctivă (acord la singular) și pentru cea copulativă prin *și* sau *nici*: acord opțional, la singular sau la plural:

„Când subiecte mai multe vor fi legate cu conjugativele *și* sau *nici*, verbul atunci se pune după cum vine mai bine, mai vârtos poetului, adică după voe, cum: *și dreptatea, și compătimirea sânt virtuți, sau este virtute; nici aurul, nici argintul nu mă pot face fericit sau nu mă poate face*” (1980: 241).

Tot Heliade Rădulescu descrie ca variabil acordul structurilor cantitative:

„*Jumătate, a treia parte..., a mai multă parte, a mai mare parte, o mulțime, o cătățime*, când vor avea după sine un partitiv la înmulțit, verbul atunci se pune iarăși după voe sau după cum vine mai bine, cum: *o jumătate din oameni sânt sau este*” (*ibidem*).

Acceptarea variației e confirmată, în cazul structurilor cu substantive colective, de acordul semantic care poate fi găsit, spre sfârșitul secolului, chiar în scrisul unui filolog: „În zilele noastre *sunt o mulțime*, care scriind cu litere latine, nu deosebesc cele două vocale” (Lambrior).

Laurian ([1840] 2002: 616–617) stabilește câteva reguli pentru acordul în gen al numelui predicativ cu subiectul multiplu: subiectele doar masculine și cele de genuri diferite ar impune acordul la masculin, subiectele doar feminine – la feminin. Exemplele nu cuprind neutre, așa că ilustrează o normă stabilă (*Patrele e fiul [î]s grași; Ursul e vulpea [î]s răpitori; Capra e oaia-s lânoase*). Autorul încearcă să stabilească și alte reguli ale acordului în număr cu subiectele coordonate, recomandând, printre altele, acordul la singular în cazuri (curente în uz) pe care norma ulterioară nu le va accepta: pentru subiectele considerate ca formând o unitate (*Ochii e capul mă doare*), pentru cele în care doar unul este esențial (*Etatea e forma e mai mult numele roman te face mai feros*) etc. (*ibidem*, 618–619).

3.5.5. Alte particularități

3.5.5.1. Subiectul formelor verbale nepersonale e bine reprezentat; infinitivul poate primi, de exemplu, un subiect non-coreferențial al celorlalte verbe din context, care îi conferă o anumită autonomie sintactică: „Și iată că au îngrijit, cu acest mijloc, spre a-i îmbrăca, a-i încălța și a-i hrăni, și *ei a munci*” (D. Golescu).

Destul de des apare, ca subiect al unui verb la infinitiv, un pronume nehotărât, prin care se realizează semantic subiectul generic: „*A vorbi cineva* numai ca să vorbească e o smintire întreagă” (Heliade Rădulescu); „foarte frumoasă vedere este de *a vedea cinevaș* din orașul Budii pe orașul Peștii” (D. Golescu); „cea mai frumoasă plimbare care poate fi, spre *a petrece cinevaș* cu mulțumita lui” (*idem*). Cu aceeași valoare, pronumele nehotărât e și subiect al gerunziului: „Citind *cineva* tablele puse pe ușile camerilor, o să găsească pe portier” (Filimon).

Rolul de subiect nedefinit îl poate îndeplini și substantivul generic *omul*: „este lucru vrednic de *a-l vedea omul*” (D. Golescu) (vezi și Carabulea 2007: 41).

3.5.5.2. Subiectul generic se realizează încă, cel puțin în prima jumătate a secolului, ca în limba veche, pentru verbele „denumirii”, prin folosirea persoanei a III-a plural: „poșta (...) ce-i *zic mică*” (D. Golescu); „grădina (...) ce o *numesc Clasi*” (*idem*).

3.5.5.3. Cîmpeanu (1848: 85) semnalează construcțiile impersonale cu marca impersonală *se*: „nu *se stă* acum aici; amu *se merge* la lucru? amu *se vine* acasă?”, pe care le consideră o particularitate românească („se pot forma verburile pasive și din cele neutre, însă numai la persoana a treia de la singur”).

3.5.5.4. Demonstrativul anaforic cu formă feminină și sens neutru e folosit ca subiect al construcțiilor impersonale: „*Aceasta e* cu atât mai *probabil*” (Lambrior).

3.5.5.5. Foarte frecvente sunt (probabil prin calc după franceză) anumite structuri de tematizare, în care primul element e interpretabil sintactic ca propoziție subiectivă: relative pseudoscindate – „*ceea ce este necontestabil e* că don Pedro s-a coborât din înălțimea familiei sale” (Alecsandri) – și construcții cu *dacă*: „*Dacă rechem aceste suvenire este* că îmi pare momentul oportun de a reveni la studiile serioase” (Crețeanu, în PL). Vezi infra, 5.

3.6. Complementul direct

Complementul direct realizat prin grup nominal manifestă, în secolul al XIX-lea, unele variații în zonele de instabilitate deja cunoscute din secolele trecute: dublarea pronominală și marcarea prin *pe*. Ca și celelalte poziții argumentale, complementul direct se realizează adesea prin construcție infinitivală (precedată sau nu de prepoziția *de*), în concurență cu o subordonată cu verbul la conjunctiv, introdusă prin *să* sau *ca să*.

3.6.1. Dublarea clitică

3.6.1.1. Dublarea prin clitic a unui grup nominal (sau pronominal) prezintă diferențe în funcție de poziția grupului nominal față de verbul regent (antepus / postpus), în funcție de natura grupului (cu centru substantiv, pronume personal, demonstrativ, nehotărât etc.) și de marcarea complementului direct prin *pe* (vezi infra, 3.6.3).

Complementul topicalizat, antepus verbului și realizat prin grup nominal cu centru substantiv este în genere reluat prin clitic, indiferent dacă este sau nu însoțit de *pe*: „*Pe amor îl dau de gol*” (Alecsandri), dar și „*O vacă stearpă o hrănea un sătean*” (Țichindeal); „*toate blăstămățiile le-a plinit*” (Șincai); „*mișcarea cea puțină o fac numai întinși în căruțe*” (Codru Drăgușanu). Norma care va impune în asemenea situații dublarea nu este totuși complet fixată; există și cazuri (rare) în care complementul antepus nu este dublat: „*Primul examen trimestrial vei avea la finea lui decembrie*” (Hasdeu). Pronumele sunt însă reluate sistematic – „*pe mine mă-ntrebi?*” (Alecsandri); „*Pe care o iei tu?*” (idem); „*pre voi nu vă farmecă asemeni lucruri*” (Codru Drăgușanu) etc.

În schimb, complementul postpus verbului și exprimat prin grup substantival este anticipat de clitic destul de rar. Registrul cult preferă construcția fără anticipare, chiar în cazurile când complementul este însoțit de *pe* (și în care dublarea va deveni normă în secolul viitor): „*trei lucruri adună pe oameni*” (D. Golescu); „*aș sfătui pre bucureșteni*” (Codru Drăgușanu), „*boiariul apostrofă pre sătean*” (idem) etc. Dublarea nu este impusă nici de realizarea complementului printr-un nume propriu: „*În sfârșit, zării pe I. Văcărescu*” (Alexandrescu); „*Așa găsind pe Ioan Ghica cu aceeași dorință*” (idem). În limba vorbită, în cazurile când complementul este însoțit de *pe*, construcțiile cu dublare alternează cu cele fără dublare.

În unele texte din epocă, nu apare niciun caz de dublare clitică a complementului postpus. În *Memorialul* lui Gr. Alexandrescu, complementul postpus marcat de *pe* nu este niciodată anticipat (indiferent de realizarea morfosintactică): „văzurăm *pe noul prefect*”; „Neputând îmbunătăți starea cailor, urmă căpitanul, mă silesc să îmbunătățesc *pe a mea*” etc.

Dublarea apare totuși – ca o trăsătură a limbii vorbite, a registrului popular – chiar în cazul unor grupuri nominale neprecedate de *pe*: „sufletu meu *o* simpte foarte *astă plăcere*” (C. A. Rosetti); „numai *îl* simt *frumosul*, ș-apoi a-l face nu poci” (idem).

Informațiile despre limba vorbită sunt desigur puține și incerte; între acestea se numără, totuși, cele oferite de teatrul comic. În piesele lui Alecsandri, indicațiile de regie nu cuprind anticipări ale complementului postpus – „Chirița trage de mână *pe Guliță*, care trage asemenea *pe neamț* de poala surtucului”; „Se oprește rușinat, văzând *pe Afinoaie și pe Luluța*”; „Se întoarce și găsește *pe Guliță* lângă neamț”; „Sărută *pe Safta*” etc. Anticiparea apare însă în replicile familiare ale personajelor – „repede mi-l luași *pe bietul dorobanț, nene...*”; „îmi vine să-i strâng cu ușa *pe Bondicescu și pe Pungescovici*”; „Adă-ți aminte ce groază-l apucase *pe Bârzo!*” (idem). Nu pare totuși generalizată nici măcar în vorbirea populară („ba îmbracă *pe cucoana...*, ba gătește *duducile*”, idem), uneori ambele construcții (cu și fără anticipare) întâlnindu-se în aceeași replică: „da l-am văzut *pe ahtoru cela...* (...) și noroc c-am găsit în scara fiiatrului *pe spătaru Pungescovici și aga Bondicescu*” (idem).

În cazul complementului postpus exprimat prin pronume personal și demonstrativ, se pare totuși că anticiparea era generalizată, indiferent de registru. Fenomenul nu apare doar în texte cu caracter oral, de limbă vorbită, cum este teatrul lui Alecsandri – „Să mă treci la catastif *pe mine?*”; „Ba să te ardă *pe tine* focul...”; „ia-mi-l *pe-aista*” – ci și în proza istorică, în publicistică etc.: „ce cinstiri vă așteaptă *pe tine și pe soții tăi*” (Bălcescu); „Austria să ne cruțe *pe noi*” (Eminescu).

Uzul epocii oscilează și în ceea ce privește anticiparea demonstrativului cu sens neutru, care apare fără *pe* (și pentru care limba literară a secolului viitor va tinde să evite dublarea clitică): „*O zic aceasta*” (Kogălniceanu) vs „Știu *aceasta*, domnule” (Bujoreanu).

În concluzie, în uzul secolului al XIX-lea dublarea nu este obligatorie decât pentru pronume și este mai frecventă pentru grupurile nominale topicalizate (antepuse verbului) decât pentru cele postpuse.

3.6.1.2. Relativele *care* și *ce* cu funcție de obiect direct sunt dublate (reluete) de obicei de clitice; fenomenul nu este însă general. Chiar dacă reluarea e frecventă și asociată adesea cu marcarea obiectului direct prin *pe*, există excepții de la ambele regularități. Poate fi reluat clitic relativul obiect direct nemarcat de *pe* – „pilda *care* voi da-o” (Iancu Văcărescu) –, după cum poate să nu fie reluat relativul marcat de *pe*: „ea făcea binele în prezința copiilor săi, *pe cari iubea*” (Aricescu). Cele două tipuri de marcarea a obiectului direct (*pe* și dublarea), în general suficiente pentru dezambiguizare, pot deci apărea și independent (Zafiu 2009c).

Dublarea e un fenomen mai puternic și mai răspândit, în cazul relativului *care*, decât prezența mărcii *pe*: se dublează atât relativul cu *pe* – „Primește acest vers *pe care* îl făcuserăm pentru un jurnal” (G. Sion, în EGB, 1848), cât și cel neprecedat de *pe*: „zisă unul din boierii *care* i-am văzut că nu iertasă pre Alexandru-vodă” (Negruzzi, în *Dacia literară*, 1840); „experiența *care* am căpătat-o” (Kogălniceanu); „o idee *care* o dau” (idem).

Construcțiile fără *pe* și fără dublare apar în epocă mai ales în contexte arhaizante, solemne, în poezie sau în proza istorică, de evocare a trecutului, în dialogul personajelor („pentru sângele *care* verși”, Negruzzi, în *Dacia literară*, 1840).

Distingerea funcției de obiect direct a relativului *care* (față de poziția de subiect) se realizează în primul rând prin dublare, aproape generalizată, și doar în al doilea rând, opțional, prin *pe*.

În cazul relativului *ce*, dublarea este relativ frecventă, dar nu tinde spre generalizare. Exemplele cu dublare – „condicile *ce* i *le*-am văzut” (Zilot), „fiecare secundă *ce* o lepădăm” (C. A. Rosetti) – sunt concurate de cele fără dublare: „scoposul jărtfii *ce* ai făcut” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837), „graciozitatea *ce* mi-ai făcut” (Alecsandri, scrisoare din 1862) etc.

Într-o scrisoare a lui C. A. Rosetti din 1857, de exemplu, din 6 apariții ale relativului *ce* ca obiect direct („hârtia *ce* vând”, „ziarul *ce* public” etc.), doar una este dublată de clitic.

3.6.1.3. Gramaticile epocii semnalează fenomenul dublării (Micu, Șincai 1780) și chiar îl evaluează din punctul de vedere al raționalității și al efectului stilistic; în genere, dublarea acuzativului și a dativului sunt tratate împreună. Pentru Văcărescu, dublarea clitică a pronumelor este un caz de pleonasm – dar termenul nu are sensul depreciativ de mai târziu, desemnând doar o figură sintactică: „a adăuga fără trebuință pronumele iaste foarte obicinuit la noi: *miluiește-ne pă noi*” ([1787] 1982: 166). Diaconovici Loga ([1822] 1973: 156) arată că „pronumele Acusativului adeseori pentru mai pătrunzătoare înțeleagere îndoit se pune” (cu exemple de tipul: „apără-*ne pre noi*”).

Justificarea stilistico-pragmatică (prin funcția de dezambiguizare și rolul emfatic al construcției) apare și la Heliade Rădulescu (1828), care descrie dublarea din exemple precum „*pă el îl va îndrepta*” ca fiind produsă „pentru mai multă întărire” (1980: 225). Heliade vorbește, ca și Văcărescu, de un pleonasm –, dar unul „legiuit”, care „face frasul mai cu putere și mai frumos” (p. 321): „*pe tine* sfântă Dreptate neîncetat să *te* chemăm”. Pozitive sunt și comentariile lui Iordache Golescu asupra „pleonasmului” (ca redundanță necesară): „Adăugire să zice când adăugăm la vorbă cuvinte de prisos, spre mai bună și mai frumoasă înțelegere și adevărire” (1840: 236). Vorbind despre „pronume îndoite”, Golescu consideră că dublarea pronominală e utilă, favorizând receptarea („spre mai bună încredințare”, p. 145): „când zicem *pă mine mă bate*, înțelegem mai bine *pă cine bate*, decât când am zice *pă mine bate* sau *mă bate*” (*ibidem*).

Exemplul perfect de raționalizare a limbii – în acord cu proiectul clar formulat de construire a unui registru „înalt”, depărtat de „limba de obște” – apare la Budai-Deleanu. În dialogul din *Dascăul românesc* (manuscris din anii 1815–1820), autorul îl pune pe dascăl să condamne „acest chip de grăire” („*L*-au chemat *pre el*; *mi*-au dat *mie*; *te*-or mântui *pre tine*”) (1970: 134), atestat și în cărțile vechi, dar care nu s-ar justifica din punct de vedere logic. În dialog, discipolul (care folosește spontan dublarea condamnată de maestru) aduce contraargumentul uzului – „nu știu, nice am audzit, ca să să dzică într-alt chip” –, dar dascălul ripostează categoric: „Deacă vei cunoaște regulile gramaticii, însuși vei precepe că aceste

chipuri de vorbă și dziceri sânt foarte smintite....” (p. 134). În scrisul său literar, Budai Deleanu nu se îndepărtează prea mult de acest principiu de raționalizare a limbii; în *Țiganiada*, anticiparea prin clitic este evitată consecvent („alt voievod, care iubește *pe ai săi*”; „Goleman / Sudui de mamă *pe croncan*”; „Bunul Drăghici chemă *pe Ciurilă*”), ca și reluarea clitică a grupurilor nominale (marcate prin *pe*): „Vlad Vodă *pe țigani* armeză”; „*Pe Romica* răpește Cel rău”; „*pe credincioși* să mângâiască” etc. Rarele situații de reluare clitică sunt cele care se impuseseră deja, în situația realizării prin pronumele personale sau demonstrative (vezi supra, 3.6.1.1): „și *pe mine* / Aicea mă abătu de la cale”; „*pe aceia* fără voia lor *i-au povățuit*”. Complementul direct relizat prin relativ precedat de *pe* este uneori dublat clitic („o măhină, *pe care o* împinge cine cum îi place”; „au legătură cu dracu, *pe care îl* poartă cu sine”), alteori nu („*pe care* alții numesc Ghenghișcan”; „trii ziele *pe care* numea Atropos, Lahesis și Clotho”).

Un ecou al opiniilor favorabile dublării clitice apare la A. Lambrior, care evocă (în *Introducere la Carte de citire*, 1882) „repetiția pronumelor” („nu o știa *pre ea*”, „*pe mine* mă știe el”), legând-o de libertatea mai mare a ordinii cuvintelor în română. Pentru autor, topica mai liberă reprezintă un avantaj, iar topica fixă (de exemplu, din franceză) e un defect: „este o neiscusință a limbei franceze de a-și lăsa propoziția ținută într-un calup de care nu mai poate scăpa...” (Lambrior 1976: 93).

Dublarea (reluarea) clitică a complementelor directe exprimate prin grup nominal (cu centru substantiv) e semnalată de Diaconovici Loga: „*Penicelul* care ți-l dăruie unchiu-tău, să nu-l înstreinezi. *Cartea* cea împrumutată să m-o aduci” ([1822] 1973: 148); primul exemplu cuprinde și o dublare a relativului (*care... -l*), chiar dacă acesta nu este precedat de *pe*.

3.6.2. Poziția și repetarea cliticului

3.6.2.1. Cliticul de feminin singular *o* nu și-a fixat complet poziția în raport cu formele verbale compuse. Deși domină deja postpunerea față de verb, la perfect compus și condițional, și antepunerea, la viitor, pe tot parcursul secolului se întâlnesc și exemple de plasare diferită. Antepunerea la perfect compus e mai frecventă la începutul secolului (în continuarea situației din limba veche: Frâncu 2009: 174–175) – „*o* au cumpărat din bâlci” (CVR-Olt, 1813); „înpărăția Giurgiului *o* au slobozit din robii ce au fost” (Dionisie Eclisiarhu); „toată stăpânirea parthilor *o* a stricat” (Șincai) –, păstrându-se apoi, parțial, în unele uzuri regionale (în Transilvania) sau în limbaje specializate, conservatoare (de exemplu, în textul bisericesc: „*o* a întins”, „cetatea lor *o* a ars”, NT 1857).

În corespondența dintre Ioan Maniu și Simeon Bărnăuțiu (Coresp. M-B), de exemplu, la mijlocul secolului, antepunerea la perfect compus și condițional este încă frecventă: „*o* am primit” (1851); „eu aceasta nu *o* am împlinit” (1851), „nu *o* aș face”, „nu *o* aș putea” (1855).

Postpunerea față de formele de viitor – „nu-i voi da-*o* de soție” (Filimon) – e mult mai rezistentă, menținându-se până la sfârșitul secolului: „aceasta vom face-*o*” (Lambrior), „atitudinea ce va lua-*o* România” (Eminescu), „va îndeplini-*o*” (idem). Formele de viitor popular nu favorizează (din rațiuni fonetice) antepunerea cliticului; în proza lui Alecsandri, dialogurile ilustrează adesea asocierea formelor populare cu postpunerea: „și cum îi învâța-*o*?”; „oi săruta-*o*”; „oi cânta-*o*” etc.

Antepunerea cliticelor față de formele verbale de imperativ e posibilă – „*Mă iartă că te întrerup!*” (Ghica) – și apare adesea într-un tipar de chiasm (al coordonării verb-clitic și clitic-verb): „*cheamă-l și-l întreabă* singur” (ITR, 1821); „*du-te la biserică și te îmbisericește*” (Pann).

Diaconovici Loga ([1822] 1973: 149) ilustrează poziția cliticului față de perifrazele de condițional: „*eu l-aș bate*” / „*bate-l-aș eu*”; „*eu o aș bate / bate-o-aș eu*”; de asemenea, față de indicativul prezent: „*eu îl bat*” / „*batu-l eu*”; „*eu o bat / batu-o eu*”.

3.6.2.2. Repetarea cliticului, încadrând forma verbală de perfect compus, este înregistrată, la începutul secolului, mai ales în Transilvania (vezi **XIX, Pronumele, 1.1.3**).

De-a lungul secolului se menține, dar cu frecvență redusă și în scădere, repetarea cliticului *o*, în combinație cu forme verbale compuse de viitor: „*acesta o va insulta-o*”; „*o vor vinde-o*”; „*o vom lăsa-o*” (Ghica), „*o voi face-o*” (Alecsandri); „*cu vremea doamna o va deprinde-o*” (Eminescu); „*a căror memorie se venerează și o vom venera-o întotdeauna*” (Papazoglu). Fenomenul este probabil legat de instabilitatea poziției cliticului.

Dublarea a fost frecventă în secolele XVII–XVIII (Frâncu 2009: 351), inclusiv cu alte clitice. În secolul al XIX-lea, repetarea acestora este mai rară, dar nu cu totul absentă: „*le vei începe a le publica*” (Alecsandri, scrisoare din 1850).

3.6.3. Construcția cu pe

3.6.3.1. Destul de des, *pe* marchează grupuri nominale care nu desemnează persoane, ci instituții (și implicit colectivități) – „*nu-l lasă să despoaie de averi pe stat și pe particulari*” (Filimon); „*făcând și pe Academie să vie în ajutorul unei biblioteci*” (OC, 1879) – sau pur și simplu colectivități: „*Pe popor cine poate să-l numere între elementele lumii?*” (G. Sion, scrisoare din 1848, în EGB); „*să cercetăm și să întrebăm și pe această nație română, atât doritoare astăzi de viață, ce a făcut?*” (Bălcescu).

Construcția exista deja la începutul secolului al XVIII-lea (Frâncu 2009: 350).

Asemenea construcții sunt curente în stilul juridic, în documente oficiale: „*domnul va pute urni pe o vreme pe această Adunare*” (Reg. Org.); „*au făcut pe obștie mai cu băgare de seamă la înfășoșarea oamenilor cu prepus*” (Doc. Hurmuzaki VI, 1839).

În Doc. Hurmuzaki VI sunt numeroase exemplele de marcare prin *pe* a complementelor realizate prin denumiri ale instituțiilor: „*împregiurările de înaltă cuviință ce au îndemnat pe Ocârmuire a ținții o deosebită luare aminte asupra acestui obiect*” (1839); „*îndemnă pe Ocârmuire a înbrătoșă toată propoziția*” (1846); „*au povățuit pe Sfat către următorul chip*” (1839); „*va pute încredința pe Adunare despre urmarea stării*” (1841); „*au ușurat pe Mitropolie de o parte a datoriiilor ei*” (1846) etc.

Pe este folosit și pentru denumiri geopolitice (interpretabile ca desemnând tot colectivități) – „*faceri de bine, cu care Reglementul au înzestrat pe Moldova*” (Doc. Hurmuzaki VI, 1839); „*Avgusticeștii Monarchi, carii au înzestrat pe Moldova cu făcetoare de bine așezământuri*” (*ibidem*). Uneori pare să funcționeze nevoia de diferențiere sintactică (la repetarea unui nominal): „*Foarte frumoasă vedere este de a vedea cinevași din orașul Budei pe orașul Peștei, cum și din Peșta pe Buda*” (D. Golescu).

Și alte grupuri nominale (desemnând abstracte sau inanimate) pot fi marcate prin *pe* în realizarea funcției de complement direct: „Nu zic ca să învățăm numai *pe latina* și să trecem științele într-însa” (Mumuleanu); Bulgăr (1956: 102) înregistrează asemenea construcții la Bolliac: „hulind *pe un păcat*”, „*pe peisagiu* umbrind”.

3.6.3.2. Nominalul fără modificatori care apare în poziție de complement direct marcat de *pe* poate fi însoțit de articolul hotărât: „cere a servi *pe boierul* pentru o bucată de pâine” (Filimon); „Povățuește și *pe părintele* și fiți tari” (Doc. Hurmuzaki VI, 1839).

3.6.3.3. Pronumele relativ *care*, în acuzativ, cu funcție de obiect direct, poate fi precedat de marca *pe* – „acel noroc *pre carile* să-l putem câștiga” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1838); „aceste idili practice, *pe care* coasa civilizației le dărmă din zi în zi mai mult” (Kogălniceanu) – sau nu: „scrisorile *care* (...) le-am dat toate” (ȘA I, 1801); „ele-s albe ca crinul *care* dăunăzi mi l-ai dat” (Asachi, în ITR); „nu ieșea nici un calendar *care* să nu-l aibă el întâi, nici o carte bisericească *care* să n-o cumpere, nici o traducție *care* să nu puie să i-o pescrie” (Negruzzi).

Exemplele de absență a mărcii *pe* sunt numeroase, provenind din toate regiunile: „leacuri *care* (...) le-am învățat” (ȘA II, 1806); „patria mult dorită, *care* și aici o visez” (Codru Drăgușanu); „științi deosebite, *care* nu le cunoștea el” (Pann); „munca câmpului, *care* o fac la vreme” (D. Goleșcu); „acele *care* nu știi le voi spune acuma” (*Alăuta românească*, 1837) etc.

Prezența lui *pe* nu reprezintă o normă a epocii, ci este opțională. La unii autori (de exemplu, la Negruzzi) frecvența construcției cu *pe* este mai mare, la alții mai redusă. Se înregistrează variații la același autor, chiar în aceeași frază: „el a fost în stare să aprecieze comoara *care* o căpătase și *pe care* a găsit-o mai prețioasă de cum o visa” (G. Sion).

În gramatici nu este formulată vreo regulă care să impună folosirea lui *pe*; norma s-ar putea cel mult deduce din modelele și listele de declinare a pronumelui, în care cazul acuzativ este marcat de prezența lui *pe* („Ac. *pre carele* / *pre carea* etc.”). În exemplele din gramatici, *care* obiect direct apare și fără *pe*, ca la Diaconovici Loga [1822]: „sunt vistierii, *care* nu le poate răpi furul” (1973: 158; exemplu reluat de Alexi 1826: 194). Cipariu (1869) nu descrie construcția cu *pe* (iar exemplele sunt irelevante, pentru că nu conțin utilizări ale relativului ca obiect direct).

Datele din texte și din gramatici par să ateste doar variația, în niciun caz o regulă deja stabilită; *pe* se extinde treptat ca marcă a acuzativului obiect direct a pronumelui relativ *care* (Zafiu 2009c). În aceste condiții, e greu de presupus că prezența mărcii *pe* ar fi fost deja norma literară, iar absența ei ar fi constituit un fenomen de influență populară (cum o consideră Frâncu 1997: 363).

3.6.4. Construcții cu infinitivul

3.6.4.1. Se consideră, în genere, că folosirea masivă, în secolul al XIX-lea, a infinitivului ca formă verbală subordonată altui verb este o influență franceză (sau în genere străină, Close 1974: 231), mai mult decât o continuare a situației din limba veche sau din unele graiuri. Exemplele de construcție cu infinitivul (în structuri în care limba literară aproape că va generaliza, în secolul al XX-lea, conjunctivul), sunt numeroase în registrul cult: „întreprinse a răsturna lumea vechiă” (Bălcescu); „să binevoști a deschide” (Alecsandri, scrisoare oficială din 1861); „având a îndeplini” (*ibidem*); „au cutezat a pluti” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837); „socotesc de

datorie a-ți arăta opinia moldovenilor” (Negruzzi, în *Alăuta românească*, 1837); „Cât aş fi dorit, scumpul meu Leon, a te vedea” (*Alăuta românească*, 1837) etc.

În *Scrisorile către V. Alecsandri* ale lui Ghica (1887), din 38 de ocurențe ale verbului a începe cu un al doilea verb (complement direct sau subiect), 29 sunt cu infinitivul – „am început a înțelege”, „începuse a prinde coajă”, „boala a început a se domoli” etc. – și doar 9 cu conjunctivul (propoziție conjuncțională cu *să*) – „au început să dea năvală”, „începea să cânte”, „a început să se vorbească de pace” etc.

Gramaticile vremii descriu concurența infinitiv–conjunctiv ca pe o variație liberă: „trebuie a judeca, au să judecăm” (Heliade Rădulescu [1828] 1980: 245); „Multe verbi sunt care se complinesc cu un infinitiv sau cu un mod supus” (*ibidem*, 249); „infinitivul de multe ori se desface în modul supus, precum și în locul modului supus se pune infinitivul, cum: *poci lumina și poci să luminez*” (*ibidem*, 249). Tot Heliade Rădulescu explică necesitatea de a folosi conjunctivul atunci când subiectul verbului subordonat e diferit („ca să se dejudice persoana”, p. 251).

3.6.4.2. În scrierile ardelenilor și ale bănățenilor apare mai des infinitivul complement direct fără *a*, după verbul *a ști*: „știe ceti” (Țichindeal); „știe scoate fire” (Mureșanu); „neștiind citi” (idem); „l-a știut nimeri” (idem); „cetățianul știe apreția” (Codru Drăgușanu). Construcția apare totuși și la autori din alte zone: „Mintea, înălțându-se prin umilință, știe observa cu conștiință și respect cărările divine” (Bălcescu).

Realizarea complementului unor verbe prin infinitiv fără *a* este indicată de unele gramatici ca o posibilitate generală a limbii. După Heliade Rădulescu, „verburile *a voi, a ști, a putea* se complinesc cu infinitivul fără prepoziții, cum: *poci lumina, știu îndrepta* ș.c.l.” ([1828] 1980: 249).

În scrierile lui, Heliade Rădulescu folosește toate cele trei construcții posibile ale verbului *a ști*. De exemplu, în *Curs întreg de poezie generală* (1868), în textul în proză verbul apare urmat de infinitivul fără *a* – „vai de copilul ce *n-ar fi știut spune* pe dinafară cincisprezece nume” (p. XXXVI) –, iar în versuri e construit cu infinitivul cu *a* – „nu mai știe a plânge sau a ierta” (p. 125) sau cu un conjunctiv: „știi să faci tot bine” (p. 160). E posibil ca alegerea între cele două construcții cu infinitivul să fi fost dictată de necesități prozodice (numărul de silabe obținut), dar și de diferențe de registru.

3.6.4.3. Probabil după model francez, unele verbe care se construiesc în reține directă cu un complement nominal în acuzativ (*a porunci, a ruga, a refuza, a recomanda* etc.) primesc drept complement direct verbal un infinitiv precedat de prepoziția *de*: „va recomandui prezidentului aceștii adunări *de a scrie* numile lor pe bileteri” (Reg. Org.); „Mihai (...) *refuză d-a mai trata* cu turcii” (Bălcescu); „unde *porunci de a forma* un trup de o mie de oameni pușcași” (idem); „rugându-l *să lase de a mai bate* cetatea” (idem).

3.6.5. Propoziții conjuncționale

Pe lângă *că* și *să*, completiva directă este introdusă și de conectivele *ca să, cum că, de*.

3.6.5.1. Conjuncția compusă *ca să* apare extrem de frecvent (cerută de verbele care se construiesc cu conjunctivul: *a dori, a ruga, a binevoi, a face* etc.): „să hotărâsc odată pentru totdeauna *ca să prefer* să mor” (C. A. Rosetti); „pretinz *ca să fie* flacăra mare” (idem); „poruncindu-i *ca să-l învețe*” (Pann); „Vin dar a vă ruga, domnule ministru, *ca să binevoiți* a da ordine” (Alecsandri, scrisoare oficială din 1861); „dorind a face *ca să contribuie*” (idem, scrisoare din 1862); „spre a ruga pe excelența-voastră *ca să primiți*...” (*ibidem*); „m-au rugat *ca să le arăt*” (Papazoglu) etc.

Norma explicită întărește folosirea lui *ca să* pentru completiva directă: Heliade Rădulescu descrie specializarea conjuncțiilor *ca pe* o selecție între *că* (cerut de anumite verbe și construit cu indicativul) și *ca* (cerut de alte verbe și construit cu conjunctivul: „voiește *ca să petreacă*”); folosirea lui *să* singur este prezentată ca un caz special al celei de-a doua situații ([1828] 1980: 298–301).

La Papp (1852: 172), *ca să* (scris: *quaso*) este indicat ca una dintre conjuncții, alături de *să* (scris *so*), cu traducerea germană *dass*: „Natura însă ne arată *ca să* cerem ce e iucund și *să* fugim de ce e iniucund”.

3.6.5.2. Conectivul *cum că* introduce adesea propoziții cu verbul la modul condițional, fiind deci asociat cu o anume distanțare epistemică (dubiu citațional, supoziție): „Ți s-a părea, iubitul meu Leon, *cum că* aș fi întârziat” (*Alăuta românească*, 1837); „gândesc *cum că* critica nu ar prinde loc” (Russo). Nu toate contextele sunt însă de acest tip; alteori, *cum că* pare echivalentul lui *că*: „la aceasta răspund *cum că* am dorit ca...” (Mureșanu); „vei ști *cum că*” (*Alăuta românească*, 1837); „cunoscut îți este *cum că* nu mă pot îndupleca” (*ibidem*); „ai auzit *cum că* în Eși au fost un teatru franțez” (*ibidem*); „altfel veți fi băgat de seamă *cumcă* are mult talent” (Eminescu).

3.6.5.3. Completivele directe pot fi dublate (anticipate sau reluate) prin demonstrative sau prin clitice personale cu formă de feminin singular și sens neutru, abstract: *aceasta, aceea, o*: „Cătă să mărturisim și *aceasta, că* ospelele din Giurgiu (...) nu se deosibesc întru nimic de ospelele cele mai bune din Europa” (Filimon); „numai *aceea* voim, *ca* piesele, de nu vor avea valoare estetică mare, cea etică însă să fie absolută” (Eminescu); „*cumcă* ele însă nu se vor realiza niciodată *o* promitem” (*idem*).

3.6.6. Propoziție relativă

Completiva directă se realizează, ca și în secolele anterioare, și prin propoziții relative care au drept conectiv un pronume (sau un adjectiv pronominal, sau un adverb) relativ ori nehotărât: „*Câte am avut de zis, / Câte de tine gândesc, mă vezi că slobod le-am scris*” (Alexandrescu); „Voi face *orice-mi vei porunci, milostivo!*” (Filimon).

3.7. Complementul secundar

Verbele care se construiesc cu un complement secundar, mai ales *a învăța*, apar din cele mai vechi texte și nu își schimbă, în secolul al XIX-lea, comportamentul sintactic; funcția sintactică specifică este realizată prin propoziție conjuncțională („Tu ne înveți *să ne temem*”, Conachi, în DA) sau relativă („Te-a învățat Dumnezeu *ce să faci*”, Creangă, în DA), prin infinitiv („credința îl învață *a crede*”, prefață din 1815, în BRV III; „ne învață *a ne ruga*”, 1816, *ibidem*) sau prin grup nominal: „marele ierarh (...) îi învață *chipul cu care s-ar folosi*” (prefață din 1816, în BRV III); „vă învață *cele cuviincioase*” (1816, *ibidem*).

3.8. Complementul indirect

Complementul indirect realizat prin grup nominal manifestă unele variații în ceea ce privește dublarea pronominală. De asemenea, se înregistrează oscilația între construcția causală cu dativul și cea propozițională (cu *la*), specifică oralității.

3.8.1. *Dublarea pronominală*

3.8.1.1. Ca și în cazul dublării complementului direct, dublarea clitică a complementului indirect depinde de poziția complementului față de verb și de natura grupului nominal dublat (substantiv determinat sau pronume de diferite tipuri). Continuând situația din secolul al XVIII-lea (Saramandu 1966), reluarea prin clitic a grupului nominal în dativ antepus verbului este foarte frecventă, aproape gramaticalizată, în vreme ce anticiparea complementului postpus verbului e facultativă.

Reluarea – fenomen de dislocare la stânga cu dublare clitică – este curentă pe tot parcursul secolului: „*oamenilor le este dată dreptatea*” (Alecsandri); „*Ziarului «Times» i se telegrafiază din Paris*” (Eminescu), „*jobagilor din Transilvania li s-a dat libertatea de a se muta*” (idem) etc.

Grupul nominal cu centru substantiv nu este, de obicei, anticipat prin clitic pronominal: „și s-au dat *meșterului plată*” (Doc. Ec. I, 1802); „rugându-se, se făgădui *lui Sfântu Nicolae*” (Bălcescu); „exprim recunoștința mea *Parlamentului*” (Kogălniceanu); „să mulțumim *bisericei noastre*” (Eminescu); „partidul liberal a trimis o telegramă *contelui Ignatief*” (idem) etc. Spre sfârșitul secolului, anticiparea devine mai frecventă: „Ceea ce se dădea comunei *li se lua contribuabililor*” (Eminescu).

În cazul complementului indirect exprimat prin pronume personal, fenomenul dublării este mult mai stabilizat, în ambele sale ipostaze (cu forma accentuată precedând sau urmând verbul). Marcând emfaza, focusul contrastiv, dublarea este aproape generalizată în forma reluării clitice: „chiar supușii mei, *mie îmi dau închinăciune*, iar altuia (...) nu-i dă închinăciune” (D. Golescu); „poate *mie* nu *mi* să pare această urmare că este cuviincioasă” (idem); „*Mie mi* să pare că prea mult am zăbovit” (I. Golescu); „*Lor le* părea rău” (Bălcescu), „*mie-mi* foarte plac” (Coresp. M-B); „*Lor nu li* e permis a avea școale” (Eminescu) etc. Stilul înalt o evită, totuși: „pentru că *ei* Jupiter a destinat imperiul lumii” (Papiu-Ilarian, Discurs de recepție în Academia Română, 1869).

Frecventă este și emfaticizarea prin anticipare clitică a formei pronominale focalizate: „*mi* s-au întâmplat *chiar mie*” (D. Golescu); „*Ce-mi* pasă *mie?*” (I. Golescu); „acestea două *mi-au* făcut *mie* multă rămânere îndărăpt” (Coresp. M-B); „nu aștept de la dânsa altă mulțumire decât să-ți aducă *ție* aminte de trecerea noastră prin Florența” (Alecsandri); „*i* se dăruiseră *și lui* bunuri” (Eminescu).

Se înregistrează totuși și cazuri de absență a anticipării, mai ales la începutul secolului, într-un stil ceremonios, pentru pronumele cu forma accentuată – „slobod au fost și *mie*” (D. Golescu) – sau pentru pronumele de politețe – „este de prisos să aduc *dumitale* aminte” (Iancu Văcărescu, scrisoare din 1814).

Relativul *care* cu funcție de obiect indirect/complement posesiv poate fi sau nu reluat de clitice: „o mumă *căria i* se usucă pieptul” (Pann), dar: „în mijlocul aceluia popor mare și bun, pe care l-am iubit, *căruia* am slujit cu credință” (Bălcescu); „seamănă unei sărbări, *căreia* hărăzim dorințele și nădejdiile noastre” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1838).

Popular, în locul formelor de genitiv-dativ poate apărea *care* invariabil. Cipariu 1869 înregistrează invariabilitatea relativului *care* ca fenomen de limbă populară – „foarte usitat în gura poporului” (1992: 197) –, considerând că flexiunea relativului se poate pierde tocmai pentru că dublarea clitică dezambiguizează

construcția: în „omulu care-i place băutura” – „sufixul ce urmează [= cliticul, n.n.] fiind de ajuns pentru determinarea casului” (*ibidem*).

Dublarea se produce și pentru complementele indirecte construite cu prepoziția *la*, echivalente cu dativul: „*la toți li se iertă viața*” (Bălcescu); „*li se dă la unul sau doi din ei ordin de a vinde*” (Eminescu).

3.8.1.2. Gramaticile care tratează fenomenul dublării clitice la complementul direct (vezi supra, **3.6.1.3**) se referă de obicei și la complementul indirect. La Văcărescu, „pleonasmul” („a adăuga fără trebuință pronumele”) e ilustrat și prin construcția cu dativul: „*și ne dă noao*” ([1787] 1982: 166). Diaconovici Loga descrie fenomenul ca posibilitate, negeneralizată: „De multe ori pronumele dativului în unele închieturi îndoit se pune. P.e.: *Au doară ție nu-ți pare rău că ai certat pre frate-tău*” ([1822] 1973: 156). Heliade Rădulescu ilustrează același fenomen (cu scop emfatic sau ținând de spiritul limbii: „sau ca să dea mai multă putere frasului, sau pentru însușirea limbii”, [1828] 1980: 321) prin exemplul „*ție-ți aducem, Dumnezeule, rugăciunile noastre*” (*ibidem*), sau, vorbind despre „pronumele cele compuse” (*ibidem*, p. 225), cu „pleonasmul” „*fieștecare luiși își gătește*” (*ibidem*, p. 227). I. Golescu 1840 justifică structura prin funcția ei emfatică: „când zicem *mie în poruncește*, să vede că credem mai bine cui poruncește, decât când am zice *mie poruncește* sau *în poruncește*, adică numai cu un pronume” (p. 145).

3.8.2. Construcțiile analitice

Construcția prepozițională cu *la*, echivalentă cu un dativ, este destul de frecventă: „Această moșie a fost silit tatăl-meu a o vinde *la un Ștefan Săndulescu*” (Aricescu); „poezia intitulată «Ruga unei creștine», dedicată *la mama*” (idem); „îmi rupse și mie urechea, ca *la toți* colegii mei” (idem); „mă adresez și *la domnul Chiru*” (Kogălniceanu); „îmi vine a răspunde și *la acel scriitori german*” (Mureșanu); „închidea gura *la toți*” (Bujoreanu) etc.

Diaconovici Loga (1822) semnalează echivalența dintre construcțiile cu dativul și cele prepoziționale, cu *la* și (pentru alte verbe) *de la*, arătând că se poate spune: „«Foarte cu greu este a face ceva ce ar plăcea *la toți oamenii*», în loc de: «ce ar plăcea *tuturor oamenilor*»; «oricine au furat *vecinului nostru* doi cai» în loc de a zice «oricine au furat *de la vecinul nostru* doi cai»” (1973: 152). Heliade Rădulescu (1828) exemplifică structurile complementului indirect prin construcții cu dativul, dar și prin unele prepoziționale: „am scris *la frate-meu*” (1980: 245); în Heliade Rădulescu (1841), cele două construcții sunt prezentate împreună: „am dat cartea *Costii* sau *la Costea*” (p. 8).

Se înregistrează – mai ales în registrul colocvial, în corespondență – și construcția cu *lu(i)*, devenit marcă invariabilă a dativului, extinsă pentru nume de rudenie feminine: „spune *lui mama* că am primit scrisoarea ei” (OC, 1851); „sărută mâna *lu mama*” (*ibidem*).

3.9. Complementul prepozițional

Complementul prepozițional, realizat (prototipic) prin grup prepozițional (prepoziție + nominal), apare în unele construcții instabile: vechi, care nu se vor păstra în norma literară viitoare, sau foarte noi, adesea preluate prin calc, care nu se vor impune întotdeauna (vezi supra, **2.2.2.4**). Împrumul lexical și calcul sintactic îmbogățesc vizibil seria verbelor și a adjectivelor construite cu complement prepozițional.

3.9.1. Prepoziții-regim

Unele prepoziții păstrează sensuri mai vechi: de exemplu, proveniența unei situații sau termenul unei distincții sunt indicate de prepoziția compusă *de către* – „vom avea pace *de către Pazvantoglu*” (Zilot); „deosebesc cele statornice *de către* cele nestatornice” (Murgu) – care era deja în curs de specializare pentru a marca exclusiv agentul (vezi infra, 3.10). Tema (în legătură cu verbe de comunicare) este indicată frecvent de prepoziția *de* – „să scriu mai întâi *de mine*” (Codru Drăgușanu).

Anumite verbe – împrumuturi lexicale recente – imită construcția fixă din limbile din care au fost preluate: *a abuza de*, *a apela la*, *a contribui la*, *a renunța la*, *a rivaliza cu* etc. *A abuza* (din fr. *abuser*, construit cu prepoziția *de*) impune complementul cu prepoziția *de* – „în contra stăpânului, care ar abuza *de dânsul*” (Odobescu); „nu voi abuza *de răbdarea cititorului*” (Eminescu). *A apela* (din fr. *appeler*, construit cu prepoziția *à*) cere în română prepoziția echivalentă, *la*: „apelând oarecum *la bestia din om*” (Eminescu); „apelăm *la onestitatea «Românului»*” (idem); „apelăm *la bunul sens al oamenilor*” (LM), ca și *a renunța* (fr. *renoncer à*): „a renunța *la credința învederată*” (Odobescu); „n-a renunțat *la gândirea proprie*” (Eminescu); „renunțăm *la beneficiile tale, (...) la ospățul tău*” (LM); la fel, *a contribui* (fr. *contribuer à*): „să contribuie *la lăfșirea cunoștințelor*” (Odobescu). *A rivaliza* (fr. *rivaliser avec*) este preluat în construcție cu prepoziția *cu*: „să poată rivaliza măcar *cu universitățile*” (Eminescu); „a rivaliza *cu cei mai buni de profesionea sa*” (LM). *A consiste* (LM) sau *a consista* (fr. *consister*, construit cu *dans*, *en*, *à*; it. *consistere*) se construiește cu prepoziția *în* – „consistând *în bani*” (Odobescu); „perfecțiunea omului *consiste în uzul bun al rațiunii*” (LM) – sau *întru*: „soiul acel de spirit francez (...) care *consistă întru a face jocuri de cuvinte*” (Alecsandri).

3.9.2. Infinitiv și propoziții conjuncționale

3.9.2.1. Unele dintre verbele care impun un complement prepozițional se construiesc și cu infinitivul. Tiparele variației prezente în epocă sunt: (a) *de* + morfemul specific *a* + infinitiv („renunțăm *de-a urma citatul*”, Eminescu; „renunțase *de a mai călca la curte*”, idem); (b) morfemul specific *a* + infinitiv („politica grecilor care *consistă a da bani*”, Negruzzi); (c) prepoziția-regim + morfemul specific *a* + infinitiv – „metoda (...) *consista în a se face d-sa teoreticește aprigul biciuitor*” (Caragiale); „cea mai scumpă petrecere a mea *consista întru a mă sui pe capra unei trăsurii*” (Alecsandri); „mă voi găti cu inimă sfărmată *de a petrece* cu vrednicie aducerea aminte a durerii tale” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837).

Același verb poate apărea în construcții diferite, cu sau fără *de*: „renunțase *de a o cuprinde*” (Odobescu); „au renunțat totuși *de-a mai crede*” (Eminescu); „renunță de bună voie *de a-și întemeia un cămin*” (idem) etc. – dar și: „am renunțat *a mai juca*” (LM).

Caracteristică prin frecvență este utilizarea infinitivului fără altă prepoziție: „fură constrânși două zile *a vinde semlă*” (Codru Drăgușanu); „mă silesc *a-i liniști sufletul*” (C. A. Rosetti); „nu mă sfiesc câtuși de puțin *a deschide negociațiunii*” (Alecsandri, scrisoare din 1861); „mă văd silit *a îndemna*” (idem, scrisoare din 1861); „au contribuit *a atrage simpatii*” (idem, scrisoare din 1862); „am parvenit *a forma*” (ibidem); „mulți să părăsăsc *a-și căuta* lecuire în patria lor” (Negruzzi, în *Alăuta românească*, 1837).

3.9.9.2. Realizarea complementului prepozițional prin propoziție conjuncțională manifestă trăsături comune cu ale subiectivei și ale completei directe, respectiv frecvența complementizatorilor *ca să* – „s-a pus și el singur *ca să*-i predea” (Pann) – și *cum că*: „*cum că* nu-mi amuți nicicând lira, se pot convinge onorații lectori” (Mureșanu); „*Cum că* tinerii noștri au așa mare plecare spre versuri, nu mă mir” (idem).

3.10. Complementul de agent și construcțiile pasive

În secolul al XIX-lea continuă procesul de gramaticalizare a propoziției compuse *de către*, care tinde să devină prepoziție specializată pentru complementul de agent. Sunt însă numeroase, în continuare, și folosirile în acest context ale prepoziției *de* (care fusese în secolele trecute prepoziția dominantă a complementului de agent, în concurență cu *de la*, *din*, *prin* și, mai recent, cu *de către*, cf. Diaconescu 1959, Ciobanu 1981, Frâncu 1997: 353, Ciobanu 2007: 143).

Ambele tipuri de pasiv – perifriza cu *a fi* și construcția cu pronumele reflexiv (pasivul pronominal) – sunt bine reprezentate în secolul al XIX-lea; ambele permit prezența complementului de agent.

3.10.1. Concurența de / de către

Ambele construcții prepoziționale ale complementului de agent se găsesc cu ușurință la același autor: „aceste deosebite porecle erau date *de către* boierii reacționari studenților” (Alecsandri); „misiile ce i se încredințează *de guvern*” (idem).

Prepoziția *de către* este mai frecventă în limbajul juridic-administrativ: pare a caracteriza formularistica explicită a textelor de lege și a condicilor; e foarte bine reprezentată, de exemplu, într-o Condică din Moldova, din 1801 – „a căroră mărturie hotarnică cercetându-s[ă] *de cătră* Preosvinție Sa părint[e]le Mitropolit i *de cătră* iubitorii de D[u]mnezeu epitropi ai Scaunului, *de cătră* toată boierime” (în SD VI), precum și în textul *Reglementului organicesc* din Moldova (1831): „dritul alegerii domnilor Moldovii și Valahiei *de cătră* tagma boierilor”; „să vor alege *de cătră* fruntașii fieștecăruia țanut” (Reg. Org.). De altfel, în acest limbaj prepoziția compusă, dezambiguizatoare, fusese impusă din secolul precedent (Ciobanu 1981 îi constata frecvența mare în *Pravilniceasca Condică* din 1780).

După prepoziția compusă *de către* se folosesc și substantive articulate hotărât, chiar când nu au modificatori, dacă desemnează persoane individualizate: „cincizeci și trei mahmudele, care fură plătite cu punctualitate *de către baronul*” (Filimon); „fiind întrebat *de către domnitorul* de a petrecut bine sau nu” (idem).

Gramaticile vremii ilustrează variația construcțiilor pasive. Văcărescu semnalează posibilitatea de selecție a prepoziției (*dă* și *dă către*: „cutare să cinstește *dă mine*” și „cutare să cinstește *dă cătră mine*” ([1787] 1982: 160, cf. 121). Diaconovici Loga pomenește doar prepoziția compusă *de la* (cu exemplul: „Frate-meu pentru purtarea sa cea bună *de la toți oamenii* este lăudat” ([1822] 1973: 160). Heliade Rădulescu ([1828] 1980: 249) indică pentru complementul de agent prepozițiile *de* („mă conduc *de învățător*”), *de la* și *prin*. La Săulescu (1833: 94–95), în exemple apar *de* și *de cătră*: „scolerul se învață *de cătră mine*” / „scolerul se învață *de cineva*”. La I. Goleșcu, exemplele ilustrează utilizarea prepoziției *de către* („să bate Gheorghe *dă către Petre*”, 1840: 150). Doar *de* apare la Laurian ([1840] 2002: 732–733) și la Cipariu ([1869] 1992: 200), în exemple („ești lăudat *de oameni*”).

3.10.2. Concurența dintre pasivul cu reflexiv și cel perifrastic

3.10.2.1. În continuarea situației din secolele anterioare, construcția cu reflexiv este foarte frecventă: „această fire (...) să cheamă de cătră unii de ai noștri «însușime»” (Budai Deleanu); „pravilele ce se pregăteau pentru țară de către principele Caragea și consilierii săi” (Filimon); „s-a susținut totdeauna naționalismul de către fiecare din noi” (Maiorescu) etc.

Pasivul cu *a fi* este mai bine reprezentat în texte traduse, ceea ce confirmă ipoteza conform căreia poziția sa în limbă ar fi fost întărită prin calc.

O diferență evidentă în raportul dintre tipurile de pasiv apare în confruntarea textelor traduse cu cele elaborate (mai) liber, pe baza lor. În traducerea textului Convenției de la Paris, din august 1858, toate construcțiile pasive sunt transpuse fidel, prin pasive perifrastice („Le pouvoir exécutif sera exercé par l’Hospodar” > „Puterea executivă va fi exersată de Hospodar”, *Recueil*, p. 482–492 / *Codicele Române*, p. 13–21). În schimb, în *Statutul desvoltătoriu Convențiunei*, emis de Al. I. Cuza în 1864, pasivul pronominal domină, în contexte similare: „Puterea legiuitoare se exercită colectiv de Domn, de Adunarea ponderatrice și de Adunarea electivă” (*Codicele Române*, p. 22); „Președintele Adunării se numește în fiecare an de domn” (p. 22).

Construcția pasivă cu reflexiv nu are, mai ales la începutul secolului, restricții semantice, apărând adesea cu subiect al cărui referent este uman: „domnul Alexandru Scarlat Ghica Voevod (...), carele s-au luat de muscali din scaunul Bucureștilor” (Dionisie Eclisiarhu); „s-a biruit craiul cu oștile sale de către muscali” (idem); „cei din Ardeal ce să hrănesc de stăpânul moșiei” (D. Golescu); „acolo s-au omorât preaslăvitul domn Mihai-vodă Viteazul” (idem); „vreo zidire pentru copii ce să arunc pe la răspântii” (Mumuleanu); „Coconița Drăgana s-a crescut cu bună ducațioane la părinții dumneaei” (Heliade Rădulescu); „peste puțin, a și încetat din viață, înmormântându-se la biserica Aubeștii” (Aricescu). Această construcție dispare treptat, spre sfârșitul secolului subiectul uman devenind compatibil doar cu pasivul perifrastic.

3.10.2.2. Gramaticile vremii înregistrează construcțiile concurente, cu unele observații: (a) asupra frecvenței lor; (b) asupra restricțiilor de utilizare (anumiți autori atrăgând atenția asupra riscurilor de ambiguitate ale construcției cu reflexiv cu subiect persoană).

În Micu, Șincai ([1780] 1980: 63; [1805] 1980: 177), este înregistrat doar pasivul pronominal (*mă văd*), așa cum o va face, mai târziu, și Săulescu (1833: 94–95). Văcărescu ([1787] 1982: 160, cf. 121) indică, în schimb, ambele posibilități: „cutare iaste iubit dă mine”, „cutare să iubește dă cătră mine”. Diaconovici Loga prezintă în descriere și în tabelele de conjugare doar pasivul pronominal ([1822] 1973: 91, 113), dar în exemple utilizează și pasivul cu operatorul *a fi* (*este lăudat*, 1973: 160). Heliade Rădulescu ([1828] 1980: 149) pune pe primul loc construcția pronominală („*mă învăț de tatăl*”), dar menționează și posibilitatea construcției cu *a fi* („*sânt iubit de lume*”). Și la Iordache Golescu ambele construcții sunt larg ilustrate (*mă bat, sânt bătut*, 1840: 31), pe primul loc plasându-se construcția pronominală. Exemplele la persoana I („*mă bat eu dă către ține*”, p. 150) arată că pasivul reflexiv nu era perceput ca având restricții de uz, ci ca utilizabil și pentru agenți umani, la toate persoanele gramaticale.

Se poate constata că primele gramatici confirmă, explicit sau implicit, preponderența în uz a pasivului reflexiv. Laurian ([1840] 2002: 733–735) arată că

pasivul pronominal se folosește mai frecvent, dar trebuie evitat când poate crea ambiguități, prin confundarea cu o structură reflexivă propriu-zisă. Cîmpeanu (1848: 83–87) înregistrează ambele tipuri de construcții și argumentează contra restrângerii pasivului la perifraza cu *a fi*, pe care o atribuie unor modele străine.

Interesantă e schimbarea de poziție a lui Cipariu: în 1855, gramaticianul arată că pasivul e mai ales reflexiv („eu *mă cert*”), dar menționează și construcția cu *a fi* („el e *bătut* de D-zeu”, 1992: 25); ideea reapare în 1869 (1992: 200). În schimb, în 1877 afirmă că la persoanele I și a II-a construcția cu reflexiv nu ar fi avut în mod normal (nici în textele vechi) valoare pasivă, iar afirmațiile contrare ar fi fost influențate de traduceri din greacă sau latină:

„De exemplu, când zic *Io mă bat* nu însemnează niciodată că «săm bătut de alții în prezente», ca la latini *percutior*. Și dacă undeva se învață că propusețiunea latină activă prefăcându-se în pasivă se poate preface și românește cu reflexive în persoana I și a 2-a a prezentului și dacă în traducțiuni din grecește și latinește se urmează tot asemenea, atât învățătura, cât și traducțiunile atari nu pot fi decât rele și în contra usului limbei românești, de cari cei vechi și traducătorii cărților beserecești s-au ferit cu tot deadinsul” (Cipariu 1992: 360).

În a doua jumătate a secolului, gramaticile încep să încline balanța în favoarea pasivului perifrastic. În gramatica școlară foarte populară a lui Massim (cu 12 ediții între 1854 și 1874, cf. Avram 1978: 61), pasivul e descris ca perifrază cu *a fi* („ursul e *învins* de leu”, 1856: 54), dar se recunoaște că în română e des folosit și reflexivul „cu înțeles de pasiv” (*ibidem*). La sfârșitul secolului, Philippide (1897: 129, 138) afirmă că pasivul pronominal nu se folosește la persoanele I și a II-a (admițând totuși excepții pentru unele verbe: *a naște*, *a vedea*, *a zări*), dar e preferat de verbele cu sens perfectiv (de exemplu: *a părăsi*).

3.11. Complementul posesiv și alte construcții posesive

Structurile complementului posesiv rămân constante, ele demonstrând o stabilitate remarcabilă în toate etapele limbii (Pană Dindelegan 2009a). Caracteristicile de uz – de frecvență, de preferință pentru anumite construcții – din limba veche se regăsesc în bună măsură în sintaxa secolului al XIX-lea, într-o trecere treptată spre modelele dominante în secolul ulterior. Variația istorică privește mai ales concurența dintre diferite construcții posesive, în primul rând dintre complementul posesiv (adverbal), dativul adnominal (vezi supra, 2.1.1.3), genitivul pronominal sau adjectivul posesiv.

3.11.1. Cliticele pronominale în dativ, personale și reflexive, exprimă posesia atunci când „obiectul posedat” este indicat de un complement direct, un subiect, un obiect indirect, obiect prepozițional, circumstanțial etc.

Situația prototipică este cea în care dativul posesiv se raportează, pentru a indica posesorul, la un complement direct: „Apropiindu-se, se plecă și-i sărută *mâna*” (Negruzzi); „mă făcu să-mi întorc iute *capul*” (Alecsandri); „ei nu-și știu *limba*” (Eminescu).

Cliticul posesiv este folosit atât pentru posesia alienabilă – „ce pricină te face astăzi, când nu-i sărbătoare, a-ți lăsa *fusele*?” (Negruzzi); „aristocrația Florenței *își*

oprește *echipajele strălucite* dinaintea aceluia palat” (Alecsandri) – cât și pentru cea inalienabilă: „*i se tăie capul*” (Bălcescu); „ascunzându-și *năsușorul* în manșon – asemenea pășăruicii, când *își* adăpostește *căpușorul* în căldura aripoarei” (Hasdeu).

3.11.2. Complementul posesiv (adverbal) este concurat de exprimarea adnominală a posesiei. Se manifestă într-o anumită măsură o preferință pentru exprimarea adverbială a posesiei la autori care utilizează un stil colocvial și popular, în vreme ce exprimarea adnominală caracterizează un stil „mai înalt”, solemn sau doar influențat de alte limbi de cultură.

În dialogul din comedii, în care se manifestă forme mai apropiate de oralitatea spontană, e firesc să apară dativul adverbal: „Da’ cască-ți *pliscul* mai tare...” (Alecsandri).

Preferința pentru posesia adnominală poate însemna fie recursul la genitiv pronominal sau la adjectiv posesiv – „oamenii (...) au preumblat *trufia lor* în mijlocul obștii” (Alexandrescu); „A. Mureșanu începe *poezia sa* «Vinovatul» cu strofa (...)” (Maiorescu) –, fie utilizarea adnominală a cliticului de dativ posesiv. La Odobescu, într-un stil solemn-arhaizant, într-o secvență cu mai multe posesii inalienabile, raportul e net în favoarea cliticului adnominal:

„O mișcare vie și grațioasă a grumazului a înălțat *capu-i* cu perii sumeși la ceafă în corimb, și pe *fruntea-i*, coronată cu o îngustă diademă, se strecoară ca un prepus de mânie. Peplul *îi* înfășoară, ca un brâu, *talia* zveltă, și cutele văsmântului ascund *sânu-i* fecioresc; dar *brațele-i* goale, unul se încovoie în sus, ca să scoată o săgeată din cucura de pe umeri; cellalt se reazemă pe creștetul cornut al ciutei” (Odobescu, *Pseudokynegetikos*, 1874).

Se poate observa uneori o variație stilistică, tiparul adverbal alternând cu cel adnominal chiar în aceeași frază: „Dreptul d-a profesa nesupărați *religia lor*, d-a-și alege *voievozii*” (Bălcescu).

3.11.3. Este destul de frecventă, ca și în perioada anterioară (Pană Dindelegan 2009c) exprimarea dublă a posesiei, adverbal (prin clitic posesiv) și adnominal (prin adjectiv posesiv sau genitiv al pronumelui personal), chiar fără a fi vorba de marcarea emfatică, contrastivă: „ei se traseră în Munții Carpați, unde *își* păstrară naționalitatea și independența *lor*” (Bălcescu); „datoria omului e de a-și păzi cămașa *sa*” (Hasdeu); „să-și emită *teoriile sale*” (Maiorescu).

La Bălcescu, în *România supt Mihai Voevod Viteazul*, dublarea marcării posesiei e foarte frecventă: „Orașele ce *își* dobândiră și *își* păstrară libertatea *lor*”; „căutără mereu a-și întemeia puterea *lor* despotică”; „îngrozitoarea ciumă *își* împreunase pustiirile *sale*” etc.

3.12. Complementul comparativ și construcțiile comparative

Construcțiile comparative sunt destul de bine fixate în secolul al XIX-lea, când nu mai apar inovații semnificative, ci doar fenomene de specializare sau uz preferențial.

3.12.1. Comparația de inegalitate

3.12.1.1. Complementul comparativ al unei construcții de inegalitate se construiește consecvent, în secolul al XIX-lea, cu conectorul specific *decât*. Acesta

(scris adesea cu elementele componente separate, *de cât*) era deja impus la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Ciobanu 2007: 167, Frâncu 2009: 198). Se va păstra în continuare, pe tot parcursul secolului, ca principalul comparator: „prețuim blana râsului mai mult *decât buna iconomie*” (Mumuleanu); „Acesta fu mai rău *decât fratele său*” (Negruzzi); „oameni mai mari *decât dânsul*” (Pelimon); „mai vii și mai spornice *decât acelea*” (Odobescu) etc.

Complementul comparativ de inegalitate al unui adjectiv sau al unui adverb însoțit de mărcile gradației e realizat prin grupuri sintactice (nominale, prepoziționale, adverbiale), prin construcții complexe sau prin propoziții.

Cele mai frecvente sunt grupurile nominale în acuzativ: „această sumă dă cai este mai mult *decât trebuința*” (Doc. Ec. I, 1811); „ești de o mie patru sute douăzeci de ori mai puțin *decât mine*” (Alecsandri); „Siliștra-valesi, begler-beiul Rumelii[i], avea mai mare putere în Principate *decât domni*” (Ghica); „găsești legi din evul mediu mai barbare *decât barbaria*” (Eminescu), „tăcerea asupra-le e mai folositoare pentru ei *decât vorba*” (idem) etc.

Mai ales în a doua jumătate a secolului, complementul comparativ este realizat și prin *decât* urmat de grupuri prepoziționale – „orașe în cari viața e mai scumpă *decât în Suceava*” (Eminescu); „rezultatul ce atârână mult mai puțin de voința celor prezinți *decât de a celor trecuți*” (idem); „relațiile logice ale cugetărilor se cunosc mai mult din cuprinsul propozițiilor *decât din forma gramaticală a combinării lor*” (idem) – și grupuri adverbiale – „Malul mi se păru mult mai jos *decât înainte*” (Alecsandri). Comparația dintre două evenimente presupune un complement în care *decât* este urmat de un verb la infinitiv sau conjunctiv: „e mult mai lesne a cădea *decât a se înălța...*” (Alecsandri); „mai bine să te duci să te îneci *decât să dai ochi cu mine*” (Ghica). E atestat și tiparul comparației între calități: „câte o scenă a vieții mele, *mai mult tristă decât dulce*” (Alecsandri), „Grigorie-vodă Ghica era un om mărunțel, barba potrivită în apărătoare și cănită, *mai mult roșie decât galbenă*” (Ghica).

În a doua jumătate a secolului sunt bine reprezentate și construcțiile complexe cu *decât*, care păstrează mai multe poziții sintactice din structura inițială a propoziției comparative eliptice: „mult mai bine a fi al doilea într-o capitală *decât cel întâi într-un sat*” (Alecsandri).

Și realizările propoziționale ale complementului comparativ sunt introduse cel mai des prin *decât* (conjuncțional): „înălțimi adevărate, care te fac și mai mic *decât ești*” (Alecsandri).

Prepoziția *decât* se păstrează și în componența unei construcții cu valoare de superlativ relativ: „metalul *cel mai îmbelșugat decât toate*” (Odobescu); „*cea mai vestită decât toate*, Sarmisegetuza Regia” (idem).

3.12.1.2. Vechea construcție a complementului comparativ de inegalitate, cu prepoziția *de*, se mai păstrează doar în structuri în curs de gramaticalizare, cu rolul de conectori discursivi (*mai înainte de toate*, *mai presus de toate*), ca și în structurile cantitative cu numeral, exprimând cu aproximare depășirea unei limite: „merserăm *mai bine de două ore*” (Pelimon); „*mai mult de două ore se scuseră*” (Urechia).

3.12.1.3. Apariția lui *ca* în loc de *decât*, în comparația de inegalitate, nu este foarte frecventă: „mult mai mari și mai frumoase *ca aceștia*” (Creangă); ea se înregistrează uneori și în cazul complementului exprimat prin relativă introdusă de adverbul *cum*: „ziua trecea mai iute *ca cum am fi voi*” (Codru Drăgușanu).

3.12.1.4. Spre deosebire de secvența *de cât* (*decât*), care s-a gramaticalizat ca prepoziție sau adverb, introducând grupuri nominale sau prepoziționale, secvența *de cum* a rămas analizabilă (chiar dacă era uneori scrisă și *decum*): aparițiile ei sunt ipostaze ale comparației de inegalitate marcate prin prepoziția *de* urmată de o relativă introdusă prin adverbul *cum*: „era mai frig *de cum* ar fi într-această cameră” (Bolintineanu); „ideea a început a prinde un interes mai bogat *decum* puteam presupune din început” (Eminescu); „dacă alfabetul latin ar fi mai bogat în semne *de cum este*” (Lambrior).

Exemplele sunt numeroase la Eminescu: „cauza e cu mult mai joasă *de cum* o credeți d-voastră”; „a fost mult mai întinsă *decum* se credea la început”; „să mă pedepsești mai mult *decum* sunt pedepsit eu de cer și de oameni”; „n-am putut iubi nici pe mumă-mea mai mult *decum* te-am iubit” etc.

De cum introduce doar complementul comparativ realizat propozițional. Construcția este concuroasă de cea în care prepoziția echivalentă cu *de* este *decât* (*decât cum*, conectiv frecvent în secolul al XVIII-lea, dar destul de rar în secolul al XIX-lea: „este mai puțin republican *decât cum* îl credeam”, Eminescu).

3.12.2. Comparația de egalitate

3.12.2.1. Complementul comparativ al comparației de egalitate se realizează prin conectivele *ca*, *cât*, *precum* urmate de grupuri sintactice sau construcții complexe, sau de *cum*, *cât*, *precum*, *pre cât* urmate de propoziții.

Ca este comparatorul cel mai folosit pentru grupuri sintactice: grupuri nominale în acuzativ – „câii de poștie, mici și slabi *ca niște pisici*” (Ghica); „mâncam numai soharici, un fel de pesmet negru *ca noroiul* și tare *ca piatra*” (idem) – sau grupuri prepoziționale: „vorbește cu vita, *ca cu românul*” (Codru Drăgușanu). Constituentul comparat poate fi și focalizat aditiv (adesea în relație cu elemente corelative) prin semiadverbul *și*: „autorii antici (...) sunt *tot așa* de plini de amănunte tehnice *ca și Manualul tău*” (Odobescu). *Ca* nu mai poate însă introduce propoziții (restrângere produsă deja din secolul al XVII-lea, vezi Avram 1960: 123).

3.12.2.2. În realizarea propozițională, complementul este introdus adesea de *precum*: „Dacă fiarele ar fi și în zilele noastre *tot așa* de simțitoare la plăcerile delicate ale armoniei, *precum erau în timpii binecuvântați*” (Odobescu); „să fii *asa* de clară *precum ai fost acum*” (Eminescu). *Precum* este folosit și pentru construcții complexe, care păstrează într-o structură eliptică mai multe funcții sintactice: „biruitorul este înconjurat de stimă și respect, *precum odinioară la Roma gladiatorii cei mai vestiți*” (Alecsandri).

Conectorul *precum* este des folosit și pentru alte funcții sintactice care exprimă semnificație o comparație: a) circumstanțial de mod – „Oaspeții, sorbind rachiul, căzură pe farfuriile cu mezelicuri *precum cad lăcustele peste holdele plugarilor*” (Filimon); „râdeai *precum un găde*” (Hasdeu); b) predicative și predicative suplimentare – „să rămâie Bucureștiul *precum era*” (SD VIII, 1802); c) modificator în grupul nominal – „și niște umere *precum le-a visat numai Fidias*” (Kogălniceanu).

Mai rar este *precât*: „sufletul tău plin de veselie *precât* e plin de un gingaș și nesfârșit amor” (CI Eminescu – Miclă, 1879).

3.12.2.3. Comparativul ireal din structura de egalitate este introdus prin *ca când*, *ca cum* sau *ca și când*, *ca și cum*.

În prima jumătate a secolului domină secvența *ca când*: „să uita cam chiorăș dintr-un ochiu, *ca când* ar da cu pușca” (I. Goleșcu). Varianta *ca și când*, veche (atestată din secolul al XVI-lea, Avram 1960: 133) se impune tot mai mult: „Gloanțele sbura împrejur, *ca și când* ar fi ploat din ceriu” (Barițiu). Structurile paralele, *ca cum* și *ca și cum*, sunt mai puțin frecvente, iar sensul de comparație ipotetică, ireală li se stabilește treptat: „și altele multe zicea, *ca cum* ar fi proorocit” (Zilot); „oamenii lucră și duminica și sărbătoarea, *ca cum* n-ar fi creștini” (Codru Drăgușanu); „Iară cetașii închizând ochii tăia în goleți, *ca și cum* ar tăia cineva în plăcinte” (Budai-Deleanu).

Avram (1960: 134) plasează apariția locuțiunii *ca și cum* la începutul secolului al XIX-lea și observă preferința tot mai accentuată a limbii literare pentru variantele mai „eufonice” *ca și când* și *ca și cum*.

Budai Deleanu, în *Țiganiada*, folosește mai ales pe *ca când* – 36 de ocurențe (25 în versuri, 11 în note), față de 2 apariții ale secvenței *ca și când* (în versuri); *ca cum* apare de 7 ori și *ca și cum* de 8 ori, toate în note. Conectivul *ca când* marchează irealitatea și se construiește aproape întotdeauna cu condiționalul: „Argineanu nu pentru cea zisă, *ca când* doară adevărat groape *ar fi fost*, dar în bajocură”; „Ce lucru mare! *Ca când* călugării *n-ar fi* pătimași *ca și alți oameni*”; „poeticu vorbește *ca când ar fi* de față”; „Zieu! privind la lucruri așa rare, / *Ca când* treaz fiind, *aș visa-în pare...*”. În schimb, *ca cum* și *ca și cum* au mai curând valoarea lui *cum* (explicativ sau comparativ): „Cuvântul acesta va să zică «zicea» sau *ca cum* ai zice «dumnezeioaie»”; „«Murgiu» este adiectivă de la «murg», *ca cum* de la «negru» să zice «negriu»”; „Aceste încăi se pot zice vierșuri *ca și cumu-s* a noastre; „Janalău vra să fie «dictatură», *ca și cum* era la romani când să ivea vreo primejdie”; „Asta-i *ca și cum* spune la mithologie”; „țigani totdeauna fără popi au fost, *ca și cum* sunt acum” etc.

Sunt diferențe destul de mari de la autor la autor, în utilizarea construcțiilor. Comparația realizată pe un corpus limitat ar arătat că Alecsandri (în volumul de proză *Muntele de foc*) folosește doar pe *ca și când* – „Iuda răsări *ca și când* l-ar fi mușcat un șarpe” (*Istoria unui galbân*) – și niciunul dintre celelalte conective. La Bălcescu, găsim doar pe *ca cum*: „se fățarnici *ca cum* n-ar ști nimic din cele urmate puțin înainte” (*Românii supt Mihai Voevod Viteazul*); la Filimon (în *Ciocoii vechi și noi*) și la Ion Ghica (în *Scrisori către V. Alecsandri*) nu apare niciuna dintre forme. La Eminescu, în articolele politice din *Opere*, vol. XII (cca 1881), curent este *ca și când*, mai rar apare *ca și cum*.

Tot conectiv al comparativului ireal este și (*întocmai*) *parcă*: „nu vede călătorul alt decât ceri și pământ, *întocmai parcă* ar fi pă mare” (D. Goleșcu).

3.13. Circumstanțiale

Circumstanțialele își stabilizează, în cursul secolului al XIX-lea, anumite conjuncții specifice (*pentru că*, *deși* etc.), abandonând treptat alte elemente și variații mai puțin productive. Inventarul de conective este îmbogățit prin formarea de noi locuțiuni conjuncționale și prepoziționale, dintre care unele folosesc material lexical nou, din împrumuturile latino-romanice.

3.13.1. Circumstanțialul temporal

Circumstanțialul de timp nu își schimbă structurile fundamentale; utilizează doar, uneori, material lexical nou. Inventarul de realizări continuat din limba secolelor anterioare cuprinde grupuri adverbiale, grupuri prepoziționale, grupuri

nominale (în serii limitate, desemnând anotimpuri, zile sau momente ale zilei), propoziții relative și conjuncționale. Se reduce variația construcțiilor conjuncționale (mare în secolele anterioare, Avram 1960: 32–62).

3.13.1.1. Grupurile nominale, adverbiale și prepoziționale urmează tiparele stabile, iar limbajul standard păstrează încă anumite construcții care își vor restrânge treptat uzul, păstrându-se doar în registrul popular.

Grupuri prepoziționale cu sens iterativ se construiesc cu prepoziția *în* sau *pe* și adjectivul nehotărât *tot* sau *fiecare*, urmate de un substantiv desemnând o unitate de măsură a timpului, la singular (cu sens distributiv) – „*în tot minutul trec în dreapta și în stânga*” (Kogălniceanu); „*grămezile de gunoi, ce cotiugele boierești aruncă în toată ziua*” (idem); „*Pe toată ziua îmi vei deslega câte cinci de aste nedumeriri*” (Negruzzi); „*pe toată ziua profită*” (C. A. Rosetti); „*cade pe tot minutul*” (idem); „*trimit pe fiecare zi câte un elegant la institutul Mărcuța*” (Bujoreanu); „*un almanac pe fiecare an*” (Eminescu) – sau la plural: „*fapte ce săvârșesc pe toate zilele*” (Bujoreanu).

Pe funcționează ca prepoziție temporală – „*pe același timp*” (Alecsandri) –, dar și ca marcă a atenuării (și când precedă prepoziția *la*): „*pe seară te ducea la plimbare pe Dealul Mitropoliei*” (Ghica); „*pe la 1835*” (Russo). Cele două valori pot apărea în același enunț: „*Când duminica, pe o frumoasă după-amiază, ieși pe la șapte ceasuri*” (Kogălniceanu).

În exprimarea datei și a orei se păstrează până târziu unele construcții mai vechi, în care prepoziția e urmată de numeral și apoi de centrul nominal: „*Aseară, pe la 6 ore*” (Caragiale); pentru indicarea anului, unii autori folosesc încă prepoziția *la* – „*La anul 1514 izbucni acea revoluție a țăranilor*” (Bălcescu); „*Aceste se urma la 1592, înaintea războiului*” (idem) –, în variație cu *în*: „*îl biruise la Nicopol în anul 1598*” (idem).

Prepoziția *despre* se folosește (cu sensul „spre”) pentru a indica apropierea de reperul temporal: „*despre ziuă, somnul o doborî*” (Creangă).

Semiadverbul *mai* precedă adesea adverbul sau locuțiunea adverbială, ca aproximativ – „*o luptă care trebuia să ție mai patru secolî*” (Bălcescu) –, cuprins însă și în structuri stabile, locuționare: *mai apoi*, *mai în urmă* „*mai târziu, ulterior*”: „*Ea primi mai apoi praf și alte ajutoare din insula cea mare*” (Bălcescu); „*Mai apoi ți-ai luat seama și m-ai scutit de această măgulitoare sarcină*” (Odobescu); „*care băcănie mai în urmă s-a făcut han*” (Ghica); „*Mai în urmă (...), împăratul i-ar fi zis*” (idem).

3.13.1.2. Circumstanțialele de timp exprimate prin verbe la infinitiv sunt introduse de prepoziția *până* și de locuțiunea prepozițională (*mai*) (*î*)*nainte de*, exprimând un eveniment ulterior celui din propoziția regentă. Rară în secolele trecute (Ciobanu 2007: 157), locuțiunea, cu diversele ei variante, devine tot mai frecventă, construindu-se cu infinitivul prezent sau perfect: „*Cu vreo treizeci ani înainte de a se zidi biserica, un cioban își avea stâna în locul acela*” (Alexandrescu); „*Ai voit, amice, ca mai nainte de a o tipări, să citesc eu, în manuscript, cartea*” (Odobescu); „*răul gând de a lepăda cartea ta din mână, mai nainte chiar de a fi intrat în materia ei*” (idem).

Până atrage de obicei negația expletivă: „*Până a nu pleca, am găsit de cuviință să ne înarmăm cu ceva recomandății*” (Alexandrescu); „*locul unde poposea*

voinicelul străin, *până a nu-și găsi gazdă*" (Russo); „*până a nu-mi lua adio de la norocitul meu prieten, rugai pe sinora Cecilia să cânte Casta Diva*" (Alecsandri); „*Până a nu merge să moară la Palermo*" (Crețeanu); cf. GLR² II: 63.

Considerată de unii autori o influență veche a textelor slave, asocierea lui *până* cu negația verbală este extrem de stabilă, întărită în timp și prezentă în mai multe limbi, ceea ce reprezintă argumente pentru ipoteza unei evoluții interne (cf. Avram 1960: 35).

3.13.1.3. Construcțiile gerunziale cu funcție de circumstanțial de timp nu prezintă inovații: ca și în secolele precedente, e tipică antepunerea lor față de verbul regent: „când, *viind*, boieru au fost de mult plecat" (D. Golescu); „*aflând* moartea tatălui său, exprimă presimțirea soartei sale într-un distih elegiac" (Bălcescu).

3.13.1.4. Un circumstanțial de timp cu o structură atipică (de incidentă) fixează un moment din trecut raportându-l la distanța în timp până în prezent: „au venit și dâșii, *sunt două zile*, a face (...) protestații" (Bolintineanu); „*Sunt zece ani*, literatura română avea și ea lucrul său" (idem). Construcția este un calc după franceză (*il y a* + numeral + unități de măsurare a timpului).

Mai transparentă în română este structura în care intră și adverbul *acum* și o subordonată relativă temporală: „*Sunt acum 28 de luni de când...*" (Ghica) (cf. fr. *il y a maintenant...*).

3.13.1.5. Propozițiile circumstanțiale de timp sunt introduse, ca și în secolele precedente, de elemente relative (adverbul *când* și adverbele nehotărâte, mai ales *oricând*) și conjuncționale.

Dispar din uz unele dintre variantele de combinare a elementelor *până* și *înainte* cu prepoziții și cu relative (*de ce, de cât*), păstrându-se doar utilizările prepoziționale ale lui *până* (*până ce* și *până când*).

Până ce introduce de obicei o propoziție care fixează termenul intervalului (prin forme verbale cu sens aspectual punctual): „Atâta fu voinicului, *până ce ridică de jos smarandul fermecat*" (Odobescu); „primul-ministru nu va pleca peste Milcov *până ce d. Dum. Brătianu nu se va fi întors*" (Eminescu).

Uneori, circumstanțiala are totuși sens durativ, indicând (cu sensul „cât timp”) intervalul, nu posterioritatea. Valoarea este mai veche, dar în curs de dispariție din limba standard, păstrându-se doar în registrul popular (Avram 1960: 55). Cu o asemenea marcă stilistică apare circumstanțiala în dialogul din proza literară: „dacă vrei să-i mai vezi *până ce mai sunt cu zile*, hai cu mine, Zamfiro" (Alecsandri).

Pe lângă construcția conjuncției *până* cu indicativul („am învățat acolo *până a venit G. Lazăr*, în anul 1818", Heliade Rădulescu; „noul ciocoi așteptă *până se depărtă vâtaful*", Filimon) și în concurență cu utilizarea prepoziției *până* cu infinitivul (3.13.1.2), începe să-și întărească poziția construcția *până să*, cu conjunctivul (Avram 1960: 39): „*Până să scoată pistoalele din buzunar*, era și trântit la pământ" (Ghica); „deci până ce s-au emis rânduri-rânduri mandate, *până să se ordonanțeze în regulă cheltuielile făcute pe fițuici*, acestea figurau în buget sub titlul de «efecte de portofoliu»" (Eminescu).

Construcția lui *până* cu conjunctivul are utilizări mai variate decât cea cu infinitivul și nu preia decât accidental negația expletivă: „Nu știi de ce, *până să nu văz pe acel om al muntelui*, îmi făceam o altă idee de un pustnic" (Alexandrescu).

Până să este atestat la sfârșitul secolului precedent (Frâncu 2009: 287). În decursul secolului, *până să* apare mai frecvent la unii autori (Alexandrescu, Ghica), dar e aproape de negăsit la alții (Alecsandri, Filimon etc.).

Formele adverbiale *înainte* și *mai înainte* devin cele curente, față de care *ainte* și *mainte* rămân arhaice și populare. Construcția cu conjunctivul, în structurile (locuționare) (*mai*) *înainte ca să* / (*mai*) *înainte ca...* *să* este foarte rară; Avram (1960: 38–39) identifică exemple izolate la Odobescu și Kogălniceanu, dar majoritatea autorilor nu o folosesc.

Pentru marcarea anteriorității imediate a evenimentului din subordonată, ies din uz, treptat, anumite locuțiuni (de exemplu, *îndată cum*, înregistrată de Avram (1960: 48) doar la autorii din prima jumătate a secolului), se păstrează frecvent *îndată ce* și apar variații (*pe dată ce*, la Filimon – și *imediat ce*, în stilul administrativ și la Caragiale; vezi Avram 1960: 49).

Se menține și se întărește valoarea de conjuncție temporală a lui *cum*, într-o subordonată antepusă de obicei regentei. În funcție de trăsăturile temporal-aspectuale ale verbului din subordonata temporală, *cum* indică simultaneitatea, o acțiune-fundal pe care se proiectează cea din regentă – „*Cum îmi căutam șapca*, bancherul ce-mi luase paralele s-a apropiat de mine” (Kogălniceanu) – sau (foarte frecvent) anterioritatea imediată, acțiunea precedentă în proximitate: „*Cum intră în casă*, își scoase maloteaua sa blănită cu samur” (Filimon); „*cum puneam mâna pe vrun cal*, o luam la sănătoasa” (Aricescu), „*dar cum va veni*, să-mi dai de știre, soro, auzi!” (Iancu Văcărescu).

Pentru marcarea simultaneității, secolul al XIX-lea aduce unele noutăți, care se răspândesc rapid – *pe când*, *câtă vreme* – sau se dovedesc efemere – *în vreme cât*, *în cât*, *pe cât* (Avram 1960: 53–56). *Pe când* se specializează pentru intervalul-cadru, cu forme verbale durative sau statice – „*Pe când se petreceau aceste variate scene în curtea lui vodă Caragea*, butca marelui ban intră cu pași gravi și măiestoși” (Filimon) –, dar va evolua și spre valori de contrast (opozitionale), vezi infra, 3.13.13.

O structură cu multe variații este cea în care un substantiv cu sens temporal e urmat de un adverb sau un pronume relativ, în construcții care tind să devină locuțiuni. Unele se vor păstra (*în momentul când*), altele sunt efemere: *în minutul ce*, *în minutul când*, *în ceasul când* etc.: „*în minutul când* armata țării era dezorganizată de domnul ce se temea de dânsa” (Bălcescu); „*din minutul când* luai parte la acest concurs triumful nu putea fi îndoios” (Crețeanu).

S-a constatat (Avram 1960: 53–56) tendința de substituție lexicală în locuțiunile mai vechi: mai ales a substantivului *vreme* (din locuțiunile *în vreme ce*, (*pe*) *câtă vreme*) cu *timp* – *în timp ce*, (*pe*) *cât timp* –, sub influența construcțiilor similare din franceză (conținând substantivul *temps*).

3.13.2. *Circumstanțialul local*

Circumstanțialul de loc nu prezintă schimbări semnificative în secolul al XIX-lea.

Prepozițiile sau locuțiunile prepoziționale care se construiesc cu genitivul sau cu posesivul echivalent apar destul de des și cu cliticul de dativ posesiv – „*având în dosu-i*, ca hotar, bariera Copoului și stâlpii risipiți ai grădinii publice, și *înainte-ți* redul” (Kogălniceanu) –, fenomen corespunzând prezenței destul de puternice a dativului posesiv în grupul nominal (vezi supra, 2.1.1.3).

Circumstanțialul realizat prin grup prepozițional cuprinde unele prepoziții folosite cu un sens arhaic, care va fi treptat abandonat, de exemplu *despre* „dinspre” („toate hotarele ei cele deschise atât *despre Dunăre*, cât și *despre Moldova*”, Bălcescu).

3.13.3. *Circumstanțialul modal*

Circumstanțialul de mod își înmulțește inventarul lexical și tiparele de construcție, în parte sub influențe latino-romanice.

3.13.3.1. Termenii *mod* (împrumut cult din secolul al XVII-lea, vezi DLR, dar folosit tot mai des în secolul al XIX-lea) și *manieră* (atestat din 1836, DLR) intră în concurență cu mai vechile *chip* și *fel* și sunt cuprinși în mai multe structuri: *cu modul, în mod(ul), în manieră/în maniera..., de (o) manieră...*: „Cu modul acesta îmi dobândii protectori” (Aricescu); „ales nădăjduind că *cu modul acesta* vor putea trage în partea lor și pe secui” (Bălcescu); „vițiază *în mod radical* spiritul tinerimii” (Maiorescu); „această voie li s-a refuzat *în mod categoric*” (Eminescu); să dezmință *în modul cel mai formal* faimele turburătoare (idem); „strâmbați puțin picioarele *în maniera chineză*” (Caragiale) etc.

3.13.3.2. Alături de *cum* („Lasă-l să și-i cheltuiască *cum îi va plăcea!*”, Filimon) și de adverbele nehotărâte corespunzătoare (*oricum*), se folosește destul de mult *precum*: „trebuie să fim toți uniți *precum totdeauna am fost* în cestiunile mari naționale” (Eminescu).

Corelativele tipice sunt (*tot*) *așa* și (*tot*) *astfel*: „ideea că lucrurile pot merge *așa precum* merg astăzi” (Eminescu); „*Precum* în economia politică împărțirea muncii dă cele mai fericite rezultate, *tot astfel* și în școală cată a se deosibi” (Eminescu).

Unele circumstanțiale modale au structură comparativă – „adeseori alegem lucru cel rău, *ca cum* ar fi bun” (ȘA I, 1800); „îl privește *ca cum* ar fi căutat să ghicească subiectul râsului fratelui său” (Bujoreanu), vezi supra, 3.12.2.

3.13.4. *Circumstanțialul cantitativ*

3.13.4.1. Adverbul *foarte* e încă folosit, la începutul secolului, în paralel cu gramaticalizarea sa ca marcă a superlativului, și ca un cantitativ autonom, circumstanțial în grupul verbal: „*foarte* mă mir de aceasta” (*Alăuta românească*, 1837); „am pătimit *foarte* de frig” (C. A. Rosetti); „totdeauna să mânia *foarte*” (Barițiu).

Brâncuș (1956: 14) observă apariția unor cantitative fără *de* la Mumuleanu, în volumele sale din 1820 și 1825 („ești *atât* delicată”; „Plânsul lor e *atât* ușor”): particularitate exploatată prozodic (o silabă în minus) și presupusă ca fiind calc după franceză (*tellement* + adjectiv sau adverb).

3.13.4.2. Subordonata cantitativă este introdusă, în afară de relativul *cât* („fugeau în toate părțile, strigând *cât* puteau”, Ghica), prin compusul *precât*: „Completând acum, *precât mi-au fost prin puțină*, colecția începută” (Alecsandri, scrisoare din 1862).

O structură populară, foarte folosită de Creangă, marchează aspectul durativ și intervalul nedefinit printr-o propoziție cantitativă care repetă verbul: „se mai învârte *cât se mai învârte* prin casă”, „s-au ciondănit *cât s-au mai ciondănit*”; „mai șede ea pe gânduri *cât șede*”, „Mai stă boierul *cât stă* pe gânduri”, „Merge ea *cât merge*”, „joacă *cât joacă*” etc.

3.13.5. *Circumstanțialul instrumental*

Structurile de bază ale circumstanțialului instrumental – în primul rând realizarea prin grup prepozițional – sunt stabile, prepozițiile cele mai folosite rămânând *cu* și *prin*: „aveam și biciul în mână; plesneam *cu dânsul* și săream în sus” (Heliade Rădulescu); „transportat *prin un* farmăc într-una din acele baronii” (Negruzzi); „și-a procurat *prin Iulia* un costum de bucheteră” (Alecsandri) etc.

Există și locuțiuni prepoziționale care nu se vor impune, ca *prin ajutorul* (probabil calc parțial, adaptat prin combinarea cu prepoziția deja consacrată exprimării instrumentului, după fr. *à l'aide de*): „mijlocul de a o deschide tot *prin ajutorul pironului*” (Bujoreanu); „câtiva au izbutit a se înălța între oameni... *prin ajutorul ștreangurilor spânzurătorii*” (Alecsandri).

Pe parcursul secolului se răspândește tot mai mult uzul prepozițional al formei *grație* (intrată de mai multă vreme în limbă, ca substantiv), imitat după it. *grazie a*, fr. *grâce à*: „*grație puternicilor săi pumni*, răspândise o așa groază printre băieți, încât mulți îi plăteau tribut în natură sau în parale” (Ghica); „*Grație vouă*, amicilor mei din Paris, în puține zile eram cunoscut și bine primit în toate casele” (idem); „*Astăzi grație liberalismului* am izbutit a face din România o nouă Americă, un teren pentru colonii” (Eminescu). *Grație* (construit cu dativul) apare ca echivalent al prepoziției *prin* (construită cu acuzativul), echivalență dovedită chiar prin variații stilistice în text: „ei au ținut, ce e drept, legate împreună popoarele stăpânite de dânsii, nu însă *prin superioritatea lor intelectuală*, ci *grație preponderanței lor fizice*” (Eminescu, traducere a unui citat din Slavici, redactat în germană).

Prepoziția *grație* intră în concurență și cu *mulțumită*: „am scăpat cu fața curată numai *mulțumită săbiei sublocotenentului Brătianu*” (Ghica); „această posibilitate este, *mulțumită Cerului*, dată cu de prisos” (Eminescu); „*Mulțumită unor recolte bune și achizițiilor pentru armatele ruso-române* o parte din arenzile arierate s-au încasat” (idem).

3.13.6. *Circumstanțialul sociativ*

Realizările circumstanțialului sociativ sunt dintre cele mai stabile, pe parcursul secolului: se păstrează construcția cu prepoziția *cu*, întărită de adverbul *împreună*, cu care formează o locuțiune – „generalul va avea să părăsească Constantinopolul *împreună cu* tot personalul ambasadei” (Eminescu) – sau care e plasat după grupul prepozițional (construcție atestată și în perioada anterioară, vezi Todi 2001: 99): „Într-o vară citii *cu ei împreună* «Poarta pocăinței»” (Heliade). Se continuă și construcția de intensificare populară în care după grupul prepozițional cu sens sociativ e repetat grupul adverbializat *cu tot*: „că Maiorescu ar fi delapidat averea Junimei, că a abuzat de încrederea ei și că în urmă ar fi fugit din România *cu familie cu tot*” (Eminescu).

3.13.7. *Circumstanțialul de relație*

Circumstanțialul de relație are în secolul al XIX-lea realizări destul de variate și de specializate. Mai puțin interesante sunt circumstanțialele integrate, apropiate de complementul prepozițional (cu prepozițiile *în*, *la* etc.), care nu prezintă schimbări semnificative. Mult mai dinamică este categoria circumstanțialului parantetic, tematizant (care indică tema propoziției și se plasează la începutul acesteia).

3.13.7.1. Unele tipuri ale circumstanțialelor de relație sunt specializate pentru construcțiile izolate prozodice (tematizante).

Un tipar frecvent, mai ales în textele administrative, este cel al grupului prepozițional cu prepoziția *pentru* urmată de nominal: „*Pentru* tulumbe, Divanul socotește că sânt dă ajuns 8” (Doc. Ec. I, 1811); „*Pentru ucenici* când vor vrea să iasă de la meșteri, să fie datori a da de știre starostii și epitropilor” (Doc. Ec. I, 1824).

Circumstanțialul de relație tematizant este introdus frecvent de locuțiunile *cât despre* și *cât pentru*, urmate de un grup nominal – „*cât despre Gheorghe*, lucrul mergea mai bine” (Filimon); „*Cât despre mine*, bei-mu, nu ți-aș cere nimic” (Filimon); „*Cât pentru mine*, adăogă el, sunt bolnăvicios” (Bălcescu) – sau de o propoziție relativă: „O parte din mișeliile tale le cunosc prin mine însumi; *cât pentru ceea ce mai rămâne*, nu am nicio îndoială” (Filimon). Cele două locuțiuni, echivalente, provin dintr-o elipsă a verbului (*cât [e] despre*, *cât [e] pentru*), dar sunt deja fixate ca atare în epocă.

Locuțiunile *cât despre* și *cât pentru* se construiesc adesea cu demonstrativul anaforic *aceasta*, cu sens abstract, general: *cât despre aceasta*, ai dreptate, arhon marchiz” (Filimon); „Pasporturi nu aveam, dar *cât pentru aceasta*, speram în ajutorul unui amic” (G. Sion).

Mai frecventă este, în prima jumătate a secolului, *cât pentru* – „*cât pentru vamă*, nu să poate a nu să plăti” (Doc. Ec. I, 1811); „*cât pentru acești treizăci și cinci*, ce s-au văzut arătați ca niște necunoscuți Vistieri[i], să-i așazați negreșit la dajdiie” (Doc. Ec. I, 1819) –, care își reduce treptat aparițiile, în favoarea lui *cât despre*. În textele de la începutul secolului, *cât despre* nu apare (Doc. Ec. I) sau apare rar (vezi DLR, s.v. *despre*); frecvența sa crește treptat. Spre sfârșitul secolului, ambele construcții se găsesc, în variație liberă, chiar la același autor – „*Cât pentru* vechiul editor al «Ștafetei», el este d. Herșcu Goldner” (Eminescu); „*Cât despre* libertatea comercială a Principatelor dunărene, e credem de prisos de-a mai zice ce-ar fi devenit ea” (idem) –, dar cu o preferință vizibilă pentru *cât despre*.

Mai rar, *cât* este precedat de propoziția *în*: „*În cât pentru noi*, e prea natural ca la vârsta noastră să mai gonim himera amorului” (CO, 1855). Și în acest caz, sursa este o propoziție relativă în care s-a produs elipsa verbului *a fi*, dar care apare uneori fără elipsă în textele mai vechi: „*În cât e pentru* firea aceștii alcătuirii a mele, adecă a *Țiganiadei*, am să-ți aduc aminte cum că...” (Budai-Deleanu); „*Iară, în câtu-i pentru mine*, arătând eu îndestul nevinovăția mea, cu cea mai umilită plecăciune mă rog” (Maior).

Construcțiile tematizate cu adjective (locuțiuni adjectivale) sau cu supinul apar mai ales în textele (de literatură) cu trăsături oral-populare, de pildă la Slavici („*De mai cu minte* era fiul său mai cu minte; acum însă nu era vorba de minte”) sau la Creangă („*De vorbit*, nu poate vorbi”).

3.13.7.2. Alte circumstanțiale de relație pot apărea atât ca structuri izolate prozodic (tematizante), cât și integrate sintactic și prozodic. Majoritatea construcțiilor cu elemente lexicale din familia verbului *a privi*, în grade diferite de fixare locuționară, alcătuiesc circumstanțiale de relație atât parantetice (care se atașează întregii propoziții, tematizând un constituent al acesteia și plasându-se în poziție inițială), cât și integrate, atașate grupului verbal (plasate după verb).

Locuțiunea prepozițională *în privința*, destul de frecventă, alternează cu locuțiunea echivalentă *în privirea* (chiar la aceiași autori): „ar fi fost susceptibile de-o critică mai accentuată, mai ales *în privința* metodului de cercetare” (Eminescu); „comitetul delegaților, *în privirea* celor mai sus arătate, a găsit următoarele măsuri mai nimerite spre înflorirea orașului” (idem). La Alecsandri, *în privirea* („Toate aceste scrieri au meritul lor *în privirea* versificării și a limbii”) este mult mai frecvent decât *în privința*.

Ambele construcții sunt folosite atât în postpunere față de verb – „Măsura nu era rea, dar prezenta mari dificultăți în privința alegerii unui individ care să îplinească acest important serviciu” (Filimon); „orice sfaturi pozitive pe cari un ziar din opoziție l-ar da țării în privirea politicei esteriore” (Eminescu) –, cât și la început de enunț, cu funcție de tematizare: „D-lor, în privința direcțiunii în care este conceput acest buget pe anul 1872, aş avea două obiecțiuni de făcut” (Măiorescu); „În privirea proclamării de rege a prințului Milan, atât acesta cât și guvernul sârbesc au declarat că doresc statul quo ante bellum” (Eminescu).

Locuțiunea în privința apare și în varianta în privință, când este urmată de cliticul de dativ posesiv: „se poate cu drept învoacă în privință-i ceea ce pretindea Cezar despre femeia lui” (Eminescu).

Atât în privire(a), cât și în privință (în privința) se construiesc adesea cu demonstrativul anaforic, fără fixarea topicii interne a grupului: „guvernul persistă a tăcea în această privire” (Eminescu) – „Ce am zis noi în privirea aceasta?” (idem); „alegerea direcției merită în această privință toată lauda” (idem) – „De atunci nu mai aveam nici o altă știre în privința aceasta” (idem).

Locuțiunea cu privire la, cu preferință pentru tematizare, e mai frecventă spre sfârșitul secolului: „Cu privire la efectele acestei alianțe foaia berlineză zice” (Eminescu); „Cu privire la memoriul anonim asupra cestiunii dunărene și la observările ce s-au făcut asupra-i de ziarele străine, citim în «Le Nord» următorul articol” (idem).

Propoziția relativă cu verbul a privi are două tipuri principale, construite cu compusul ceea ce (și la plural: cele ce) cu sens neutru, rezumativ, sau cu adverbul cât. Ambele elemente relative intră de obicei într-un grup prepozițional cu prepozițiile în sau întru; cât poate fi folosit și fără prepoziție: „Iară cât privește faptul istoricesc, pentru Vlad Vodă, că au fost așa precum l-am scris eu, dovedesc cu scriptorii de la Vizant” (Budai-Deleanu).

Relativa cu prepoziția în și adverbul cât este curentă spre sfârșitul secolului: „În cât privește întrebuintărea acestui fond în lucrări de îmbunătățire pentru orașul Iași” (Eminescu); „În cât privește celelalte spuse de domnia sa, mă voi abține de a-i răspunde” (Măiorescu). Frecventă este, în aceeași perioadă, și relativa introdusă de adverbul cât precedat de prepoziția întru: „Însă Înalta Poartă regretă că trebuie să observe că linia de graniță pe care este invitată s-o accepte nu prea îndeplinește aceste condițiuni întru cât o privește pe dânsa” (Eminescu); „credem că știrile acestea sunt nefundate întru cât privește România” (idem); „părerea guvernului este în acord cu sentimentul țării întru cât privește limita concesiunilor” (Caragiale).

Și relativa cu prepoziția în și pronumele compus ceea ce apare frecvent; variația de timp a verbului indică faptul că gruparea e încă departe de a se fixa ca locuțiune prepozițională: „În ceea ce privește în parte pe partidul conservator sau, cum ne numește «Românul», grupul d-lui Iepureanu, avem puține de zis” (Eminescu); „dovada că adversarul e un mișel în ceea ce privește caracterul lui” (idem); „acțiunea acelor funcționari se mărginea mai mult în cele ce privea interesele sudiților streini” (Ghica).

Construcția – calchiată după franceză – din punct(ul) de vedere apare spre sfârșitul secolului, mai ales cu substantivul punct (punct) în formă articulată, indiferent dacă are ca modificator un genitiv – „pe noi nu ne privește din punctul

de vedere al moralei publice decât curăția acelor motive” (Eminescu); „Din punctul de vedere al condițiilor de existență pentru mase putem zice că orice guvern anterior epocii reformelor a fost superior celor următoare” (idem) – sau un adjectiv: „din punctul de vedere economic, aceste idei, de cele mai multe ori, ridică pe cel înșelător deasupra celui onest” (idem). Cu modificator adjectival, *punct* apare totuși și nearticulat: „raporturile ce, din punct de vedere moral, nu sunt nici bune, nici rele” (idem).

3.13.8. Circumstanțialul de cauză

Propozițiile circumstanțiale de cauză au, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, un conector specific – *căci* –, care introduce cauzale explicative, postpuse regentei. *Căci* este, de altfel, echivalentul specializat al lui *că*; între cei doi conectori pare să se stabilească deja o diferențiere cult / popular. Alți conectori, care permit și antepunerea propoziției cauzale – *fiindcă*, *pentru că*, *deoarece*, *de vreme ce* – sunt în afirmare, cu o dinamică variabilă a uzului și a preferințelor.

În exprimarea circumstanțialului nonpropozițional, se constată că grupările care conțin substantivul *pricină* sunt tot mai mult concurate de cele cu sinonimul modern *cauză* (*din pricina...*, *din pricină că...* – *din cauza...*, *din cauză că...*); participiul *datorită* nu prezintă decât spre sfârșitul secolului trăsături ale gramaticalizării sale ca prepoziție. Cauzalul anaforic *de aceea* evoluează rapid spre valoarea de conector concluziv, în vreme ce echivalentele sale *drept aceea* și *pentru aceea* ies din uz.

Variația mijloacelor de exprimare a cauzei se poate constata în texte, chiar în cele administrative, ca în exemplul de mai jos, care acumulează rațiuni pentru îndeplinirea unei obligații fiscale a locuitorilor:

„pentru că să hrănesc pă moșia acelu stăpân, pentru căci îi mănâncă iarba cu vitele și își cosesc fân du pă dânsa, pentru lemnile ce i le ard la a lor trebuință, pentru ogrăzile și grădinile ce le au pă moșia lui, fiindcă cu aceasta mult din rodu moșii întră în casile lăcuitorilor (...)” (Doc. Ec. I, 1811).

3.13.8.1. Propozițiile cauzale sunt introduse printr-un număr destul de mare de conjuncții și locuțiuni, cele mai multe specifice sau în curs de fixare și de specializare.

Valori și utilizări foarte apropiate au conjuncțiile *căci* și *că*.

În secolul al XIX-lea, conectorul cauzal prototipic este *căci*: atât prin frecvență, cât și prin compatibilitatea cu un număr mare de contexte sintactice.

La Filimon, în *Ciocoii vechi și noi*, *căci* are 148 de ocurențe, față de 20 ale lui *fiindcă* și 18 ale locuțiunii *pentru că*; nu apar niciodată *deoarece* și *întrucât*. La Alecsandri, într-o selecție a principalelor texte în proză, statistica indică: 189 de ocurențe pentru *căci*, 67 – *fiindcă*, 28 – *pentru că*, 0 – *deoarece*, 0 – *întrucât*. La Eminescu, în *Opere*, XI (publicistică din 1880) găsim: 339 *căci*, 81 *fiindcă*, 18 *deoarece*, 9 *pentru că*, 15 *întrucât* (cu o valoare de cantitativ de măsură, apropiată de cea cauzală; în celelalte exemple, *întrucât* introduce circumstanțiale de relație). Cifrele sunt foarte asemănătoare și converg în a confirma dominanța conjuncției *căci*.

Căci (menționat de Diaconovici Loga [1822] 1973: 142; prima conjuncție cauzativă la Heliade Rădulescu [1828] 1980: 213; înregistrat și de Cipariu [1869] 1992: 251, [1877] 1992: 389) apare în primul rând în stilul oficial și ceremonios, dar e frecvent și în dialogul spontan (sau cel puțin în reprezentarea literară a acestuia).

Mai ales în contexte dialogale, conjuncția *căci* funcționează și la nivel pragmatic, conectând acte de limbaj diferite, de pildă legând enunțuri injonctive de justificarea lor – „Mai bine *aruncă* lest ca să ne putem sui, *căci* s-a oprit balonul” (Alecsandri) – sau de acte de amenințare (în alternativa neîndeplinirii cererii): „Mâine dimineată *să nu te gădesc* aici, *căci* te voi omorî!” (Filimon).

Căci introduce și propoziții subordonate față de participii adjectivale (construcție care se va pierde ulterior): „aceștia, *supărați căci* Zamoisky le refuzase d-a le plăti leafă (...), năvăliră în Polonia” (Bălcescu); „Oștirile ce se trimise în contra lor, *nemulțumite căci* nu li se plătise simbria, se revoltară și ele” (idem).

Subordonatele introduse prin *căci* pot fi coordonate, inclusiv adversativ (proprietate pe care o vor pierde ulterior): „Despotismul totdeauna a fost și este peste puțină între români, *nu numai căci* respectul către cel mare precumpănește, *ci căci* sunt o nație foarte nobilă” (Bălcescu); „Aceasta nu izvorî dintr-o netoleranță, *dar căci* ovreii, atunci în mare favor pe lângă turci și sultan, împreună cu turcii prăda țara” (idem).

Subordonata introdusă prin *căci* este întotdeauna postpusă regentei sale: „părinții lui erau fericiți și mândri de dânsul, *căci* el le arăta o afecție respectuoasă” (Alecsandri); „Între Coroană și popor nu mai e raportul dintre voința legitimă și aspirațiunile legitime, *căci* toate organele mediatore sunt false” (Eminescu). Adesea, cauzala este izolată parțial de regentă (printr-o pauză marcată prin diferite semne de punctuație), mai ales când ambele au o complexitate sintactică mai mare. Nu e rară apariția sa după punct, deci într-o folosire apropiată de a conectorilor interfrastici: „Tăgăduim că pe calea aceasta se poate realiza un adevărat progres, pe care nu-l vedem și nu-l aprobăm decât în dezvoltarea treptată și continuă a muncii fizice și intelectuale. *Căci* cine zice «progres» nu-l poate admite decât cu legile lui naturale” (Eminescu).

Conjuncția *că* (Diaconovici Loga [1822] 1973: 142; Heliade Rădulescu [1828] 1980: 213; prima conjuncție cauzală în lista lui Cipariu [1869] 1992: 251) este și ea foarte răspândită, mai ales în stilul oral, dar și într-un registru al scrisului mai apropiat de cel colocvial: „Niculae ia scrisoarea, o bagă în sân și o pleacă cu dânsa la București drept la vodă, care, citind-o, rămâne pe gânduri, *că* nu era de glumă cu Mustafa Bairactaru” (Ghica); „Las dar pe Gogol într-ale sale, *că* mi-e teamă să nu mă prea dea de rușine...” (Odobescu); „aci nu se țin oamenii de drum, *că* nu e” (Codru Drăgușanu).

Conjuncția apare, ca și *căci*, după injonctive (forme de imperativ și conjunctiv), introducând propoziții care explică rațiunea unei cereri sau interdicții: „*Scrie-m*, rogu-te, cum vă aflați, *că* eu încă mă țin de ceata voastră” (Budai-Deleanu); „Stai, Mustafa, *nu scrie*, *că* eu am nevastă și copii, păcatele mele!” (Ghica) – sau realizează o amenințare, indicând riscurile neîndeplinirii cererii: „*Să le dai* omului înapoi, *că* te ia dracu!” (Ghica); „*Sezi* binișor, blestematele, *că* te ia dracu” (Alecsandri); „Ian ascultă... *astâmpără-te*, *că* te dau jos din trăsură” (idem).

Și subordonata introdusă prin *că* este întotdeauna postpusă regentei.

Conjuncția compusă *căci că*, înregistrată de Diaconovici Loga ([1822] 1973: 142), apare doar în documente de la începutul secolului: „să vă milostiviți de a fi ctitori la acea sfântă biserică, sau cum vă va lumina Duhul Sfânt de a ne ajutama, *căci că* și din lipsa bisericii[i] unii din orașeni au început a rătăci” (ARG, 1802);

„amestecarea părului nu mi-eu plăcut, *căci* *că* este scurtu cu lungu amestecatu” (SD VIII, 1810), „*Căci* *că* dumnezeii cei mai mari toate câte voesc le ascund de cătră cei mai mici” (Maior).

Elemente echivalente, dintre care al doilea l-a înlocuit aproape total pe primul, devenind conector specific cauzal, sunt *pentru căci* și *pentru că*.

Locuțiunea *pentru căci*, tot veche, apare doar sporadic, la începutul secolului: „orice va pohti slobod să fiie, *pentru căci* așa ne au fost cuvântul” (DVT, 1817); „să te milostivești a nu mă socoti pricinuitoriu încurcării și neascultării Telecenilor, *pentru căci* n-am ținut sau n-am dat a se ceti rezoluția extelenției-tale” (Maior); „să-i faceți dumnevoastră cu cuvânt să înțeleagă ca să fiie și ei îngăduitori. *Pentru căci* munca lor este la păcură” (Doc. Ec. II, 1824); „am găsit-o întru toate celelalte cuviincioasă, *pentru căci* șaizeci de familii (...) nu pot purta mai multe lude decât zece” (Doc. Ec. II, 1826).

Mai multe atestări, tot de la începutul secolului, se găsesc în scrisul lui Dinicu Golescu (Avram 1960: 81–82).

Pentru că (Diaconovici Loga [1822] 1973: 142, Heliade Rădulescu [1828] 1980: 215, Cipariu [1869] 1992: 251, [1877] 1992: 389) este prezent pe tot parcursul secolului, fără a fi însă foarte frecvent (cel puțin în raport cu *căci*): „Au mai făcut și alte cheltuieli, *pentru că* ocnile au rânduială la începutul anului numai să cheltuiască” (Doc. Ec. I, 1822); „operație ce era, după cum pricepui, o mare cinste *pentru* acela în favorul căruia se făcea; *pentru că* toți ceilalți cavaleri se păreau a privi cu un fel de gelozie pe alesul ascultător” (Alexandrescu). Circumstanțiala introdusă de locuțiunea *pentru că* se poate plasa și înaintea regentei: „*Pentru că* *cei din București știu prea bine că pentru cestiunea dunăreană nu se face război*, vor striga pururea *Non possumus*” (Eminescu).

Și propozițiile introduse de *fiindcă* (Micu, Șincai [1780, 1805] 1980: 69, 183, sudat; Heliade Rădulescu [1828] 1980: 213, separat; Cipariu [1869] 1992: 251, [1877] 1992: 389, în grafia *fiind(u) că*) au mai multă libertate topică, putând fi atât postpuse, cât și antepuse regentei: „*Fiindcă* *tu însă n-ai fost poftit împreună cu mine*, te las afară” (Odobescu); „Sumarul ședinței precedente se ascultă în tăcere, fără să dea loc la nicio cerere de îndreptare, *fiindcă* *toți deputații dorm*” (Caragiale). Raportul de frecvență rămâne totuși favorabil postpunerii.

La Odobescu, în *Pseudokynetikos* (1874), din 22 de ocurențe ale conjuncției *fiindcă*, 5 introduc circumstanțiale antepuse verbului. La Ghica, în *Scrisori către V. Alecsandri* (1886), din 14 ocurențe, doar 2 reprezintă situații de antepunere.

Tot mai frecvenți devin conectorii la care semnificația cauzală provine de la un sens temporal și care se folosesc tot mai des cu valoare epistemică (de justificare a unui raționament): aceștia tind să se specializeze pentru o funcție metadiscursivă (argumentativă).

Deoarece nu a fost înregistrat anterior secolului al XIX-lea (cf. Frâncu 1997, Avram 2007b), deci este o creație recentă în epocă (cf. Avram 1960: 82).

Indicarea ca primă atestare a conjuncției la Antim Ivireanul, în DLR, nu poate fi luată în considerare, pentru că citatul provine dintr-o prefață slavonă, în traducere ulterioară.

Chiar în secolul al XIX-lea, *deoarece* nu apare nici la Filimon, nici la Alecsandri, ci în primul rând la autori ardeleni, fiind așadar, aproape sigur, un

element regional: „Însă nu atâta voi răspunde la zisa cârtire, cât o voi povesti, *de oară ce* cu atâta slăbiciune iaste întocmită, cât singură, de sine, se surupă” (Maior); „Mângăe-te despre pierderea sa, *deoarece* aceeaia te-au făcut ca să afli o dumnezeire gata de a te face fericit (idem); „însă ziua aceasta în anul de acuma e de un interes dublice pentru noi, *deoarăce* aceasta zi va fi și a 25-a de la publicarea celui dântâi jurnal politic român în Austria” (Vulcan). Ulterior, conjuncția se generalizează, spre sfârșitul secolului apărând foarte frecvent și la scriitori din Moldova și Muntenia (vezi Avram 1960: 82, care observă frecvența ei la Caragiale).

La Diaconovici Loga [1822], conjuncția nu apare între cauzale, ci doar în legătură cu corelativele, în structura *deoarece... dar* (1973: 168); este însă înregistrată de Cipariu ([1869] 1992: 251; cf. [1877] 1992: 389).

Exemplele din epocă îl conțin pe *deoarece* atât în propoziții postpuse regentei, cât și în circumstanțiale antepuse (Avram 1960: 82).

Locuțiunea *de vreme ce* (având o structură similară cu *de oare ce*), bine reprezentată și în secolul anterior (Avram 1960, Todi 2001: 171), este destul de stabilă, chiar sporindu-și numărul de atestări: „cu o apărare ca aceasta s-au întunecat toate laudele cele mai nainte prin novalista vestite, *de vreme ce* îl arată pre vlădica că detoriia ceaia ce iaste de ființa arhieriei nu o au împlinit” (Maior); „iepurele d-voastre e curcan pentru mine, *de vreme ce* subiectul meu simte în acest minut un gust curcănesc!” (Hasdeu); „tot așa s-ar putea alege și judecătorii, *de vreme ce* și în America tot aleși sunt” (Eminescu).

Vezi Avram (1960: 81), pentru conservarea variantei *în vreme ce* la Dinicu Golescu.

Conectorii *de vreme ce* și *deoarece* par a fi specializați pentru indicarea relației de cauzalitate la nivel epistemic, între o aserțiune și temeiul ei.

Similar funcționează și locuțiunea *odată ce*: „*Odată ce* virusul (...) a intrat în organismul viu al unui popor, nu mai poate fi vorba de aristocrație istorică” (Eminescu); cf. Avram (1960: 83).

Din aceeași serie face parte gruparea în care substantivul cu sens temporal este *moment*; deocamdată, ea apare în forma încă nefixată *din momentul ce*, în care substantivul e articulat și urmat de o relativă. La Eminescu, sensul dominant al construcției e temporal, cu o evoluție mai curând condițională: „pentru că *din momentul ce*-și pierdeau funcțiunile deveneau niște caraghioși” (text publicistic din 1881); cf. Avram (1960: 83).

Compusul *întrucât*, care introducea un circumstanțial de relație (*întru cât privește...*) sau, mai rar, un cantitativ („în măsura în care...”) evoluează, pornind de la cel de-al doilea sens, către o valoare cauzală: „*Întrucât* ți-au lipsit persoane a te face vrăjmaș înaintirei împilatului cotun, ai dat prilej celor de o aplicație cu tine a îndeplini ticăloșia soartei cei mai înainte menite” (Kogălniceanu). Spre sfârșitul secolului, se înmulțesc exemplele în care *întrucât* (scris de obicei *întru cât*) are valoare cantitativ-cauzală (chiar dacă el nu este însă considerat în mod curent, în gramatici, o conjuncție cauzală, și nici măcar un compus stabil, sudat): „E știut că, *întru cât* politica partidului whigs s-au delinea în publicistică și discursuri, ea nu este diametral opusă tendențelor din Peninsula Balcanică” (Eminescu); „*Întru cât* serviciile pe cari puterile, în genere binevoitoare, ni le fac, nu le costă nimic pe ele, dar ne bucură pe noi, sântem siguri că nici una nu ni le va refuza” (idem).

Singurul exemplu din secolul al XVII-lea, din Biblia de la 1688, în Avram (1960: 79), pare a fi tot de tip cantitativ.

Spre deosebire de toți ceilalți conectori, *întrucât* manifestă – așa cum se poate vedea și din exemplele de mai sus – o preferință clară pentru antepunerea circumstanțialei față de regent.

Cauzala epistemică, argumentativă, introdusă prin *cum* și obligatoriu antepusă regentului, este atestată sporadic, spre sfârșitul secolului: „fiul cel izgonit, destul de mâhnit chiar acum pe frații săi, *cum e și rău din fire*, ar da pe față în vileag secretele” (Caragiale); „*Cum este el simțitor*, e în stare să se prăpădească...” (idem).

Locuțiunea formată cu substantivul *pricină* urmat de *că* (*din pricină că*) este concurată de locuțiunea echivalentă cu termenul neologic *cauză* (*din cauză că*): „nu s-au putut face pe deplin suma fânului ce s-au orânduit, *dân pricină că* au năvălit salahorii” (Doc. Ec. I, 1809); „atunci i se va întâmpla un ce groaznic și de moarte, *din pricină că* murind sultanul domnitor se vor ivi atâtea certuri și lupte” (Bălcescu); „o altă pasăre, pe care mulți la noi o confundă cu graurele, *din cauză că* ea poartă, pe franțuzește, un nume ce s-ar crede că corespunde cu al acestuia” (Odobescu); „Planul însă nu izbutește *din cauză că* Duca, neputând rezista atacului cavaleriei lui Tahir-aga, se pune pe fugă” (Ghica); „această hotărâre nestrămutată și-a luat-o *din cauză că* este sătul de politica de interese personale” (Eminescu).

3.13.8.2. Construcția circumstanțialului gerunzial și a celui realizat prin grup prepozițional nu suferă modificări majore de-a lungul secolului.

Stabil și bine reprezentat în diferite tipuri de texte este circumstanțialul realizat prin construcție gerunzială: „Însă *cumpărătorul acei vămi din sud Teleorman fiind Ștefan biv trei logofăt*, au venit înaintea mea din partea pârâtului frati-său Costandin polcovnic” (Doc. Ec. I, 1823); „iar *fiind sudit*, să plătească după tarifa” (*ibidem*); „*Neiubind a avea a face cu evgheniștii*, noi lăsăm deoparte această clasă animală” (Kogălniceanu); „Hogea-Cauc arată că, *nefiind încă de față interpelatorul*, trebuie intervertită ordinea zilei” (Caragiale).

În afara grupurilor prepoziționale deja existente (cu prepozițiile *din...*, *de...* etc.), se dezvoltă în epocă locuțiuni specializate.

Construcțiile *din pricina...* (vechi) și *din cauza...* (neologic), în curs de fixare ca locuțiuni prepoziționale, sunt în concurență, ca și locuțiunile conjuncționale corespunzătoare (vezi supra, **3.13.8.1**): „Trei calici dă scutelnici am avut și aceia *din pricina* podvezilor s-au dus în lume” (Doc. Ec. I, 1810); „Multe nenorociri, ca să nu zic crime, s-au întâmplat *din pricina* acestui necreștinesc obicei” (Alexandrescu); „Las' că *din pricina* ei m-a dat moșul meu afară din casă...” (Alecsandri); „Îi zicea Bălbuitu *din cauza* anevoinței ce avea la vorbire” (Ghica).

Dintre locuțiunile anaforice echivalente *drept aceea, pentru aceea* și *de aceea*, cea mai veche, *drept aceea*, e pe cale să iasă din uz (vezi Frâncu 1997: 356), dar apare încă, mai ales în prima jumătate a secolului: „el nu era încă sigur că va putea a-i face a se revolta, uitându-și credința jurată domnului și bunătățile lui pentru dânsii. *Drept aceea* își opri ostașii într-acest loc, crezând prin amețeala beției a-i târî în tabăra nobililor” (Bălcescu); „*Drept aceea*, cu evanghelistul vă rog” (GPS, 1803); „*Drept aceea*, d-ta vei binevoi a le învăța pe de rost” (Negruzzi). Un declin asemănător suferă și locuțiunea *pentru aceea* (Diaconovici Loga [1822]

1973: 142) – „*pentru aceea* Pascal zicea că «toate părțile lumii sunt lănțuite într-astfel de chip, că este peste puțină d-a cunoaște una fără celelalte și fără totul»“ (Bălcescu); „*Pentru aceea* putea acum aceștia, cu o dreaptă fală, să strige lui Sinan” (idem). Tot mai frecventă este locuțiunea *de aceea* – „Spre a izbui mai sigur în cererile lor, trebuiă a astâmpăra nesațiul și lăcomia de bani a turcilor. *De aceea* nevoia sili pe Mihai a lua, pe credetul vistierului Ion, 400 mii florinți” (Bălcescu); „Cine nu vede lumea dinafară trăiește numai înlăuntru sufletului său, *de aceea* aerul de înțelepciune al orbilor, *de aceea* și cei vechi și-l închipuiau orb pe Homer, *de aceea* legenda spune că Ossian a fost orb” (Eminescu) – care evoluează însă spre valoarea de conector concluziv (vezi infra, 4.5). Printr-un proces asemănător (de la anaforic cauzal la conector concluziv) trece și locuțiunea *drept care*: „când Ignatief sosi la Londra găsi protocolul conceput într-o formă care nu-i mai păru admisibilă, *drept care* își făcu rezervele sale” (Eminescu).

Locuțiunile provenite din construcții cu pronume demonstrative pot fi și elemente corelative ale subordonatelor cauzale, dar acest uz e rar în raport cu valoarea lor de conectori concluzivi.

3.13.9. *Circumstanțialul de scop*

Pe parcursul secolului, se constată reducerea variației din secolele anterioare (Avram 1960: 108, 2007b: 242–246, Ciobanu 2007: 161–164) și specializarea câtorva conjuncții și prepoziții pentru exprimarea scopului. Nu mai apare decât rar circumstanțialul de scop (frecvent în secolele al XVI-lea – al XVII-lea) exprimat prin infinitiv a cărui marcă (*a*) să funcționeze prepozițional (ca prepoziție lexicală, cu sensul de destinație). În schimb, conjunctivul este tot mai mult folosit, cu *să* având dublă funcție: de marcă a conjunctivului și de conjuncție subordonatoare. Pentru exprimarea prin grup prepozițional (cu nominal sau formă verbală nefinită), dar și prin prepoziție conjuncțională, se folosește tot mai mult prepoziția *pentru*.

3.13.9.1. Realizarea prepozițională este introdusă frecvent de *ca... să* (cu intercalare), *ca să*, *pentru ca... să* (cu intercalare) și *pentru ca să*:

(a) *ca... să / ca să* – „am mestecat întru adins lucruri de șagă, *ca* mai lesne *să* să înțaleagă și *să* placă” (Budai-Deleanu); „adună toată vârtutea, *ca să* pășești pre calea vieții” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1838); „au înviat negreșit sub forma acelor insecte, *ca să* ne pedepsească” (Alexandrescu);

(b) *pentru ca... să / pentru ca să*: „o hrănea (...) *pentru ca*, dacă se va îngrășea, *să* o junghe” (Țichindeal); „Dar, *pentru ca să* să puie zaherelile (...), au socotit Divanu *ca să* să puie zahereaoa aceia într-acele beciuri” (Doc. Ec. I, 1809); „numiri întradin căutate, *pentru ca să* să facă gluma mai cu haz” (Budai-Deleanu); „a străbate pe la locurile mai nainte nevăzute, *pentru ca să* îndămâneze a noastră viață cu nouă înavuțiri” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837); „se adresează la mine *pentru ca se-și* primească stipendiul” (Alecsandri, scrisoare din 1861); „*pentru ca să* feresc pe onorabilii cetitori ai acestor șire de confundarea teatrului-arte și teatrului-meserie, mi-am luat libertatea de-a uza de coloanele ziarului d-voastre” (Eminescu). Locuțiunea *pentru ca să* este caracteristică prin frecvență, indiferent de registru; de pildă, apare și în narațiunile în stil popular: „Ileana iarăși ieși în tindă, *pentru ca să* aducă un tăciune” (Slavici); „Mai târziu a ieșit și Ileana, *pentru ca să* vadă dacă e coaptă plăcinta ori ba” (idem).

Cipariu ([1876] 1992: 43) indică drept conjuncții „care arată scopul” pe *ca* și *pentru ca*; în [1869] oferă drept exemple propoziția „*pentru ca* să mărim și să lăudăm pre D-zeu” (1992: 273), „Faceți bine *pentru ca* să nu perim; Roagă-te lui D-zeu *ca* să ne ajute” (1992: 390).

Conjuncția *să* apare mai ales după unele verbe de mișcare, a căror semantică conține trăsătura inerentă a destinației, în primul rând *a veni*, *a merge*, *a umbla*: „Cine *va veni să zdrobească* această clasă apostată (...) ?” (Bălcescu); „trebuie să se îndatoreze femeia *a veni să locuiască* cu dânsul” (Alexandrescu); „când *merge să vâneze* ursul, el își oțelește vârful lancei” (Odobescu); „baba, simțind asta, *umbla valvârtej să-i găsească* mireasă” (Creangă). Sunt, de altfel, verbe din categoria care permite și construcția circumstanțială finală introduse prin conjuncția *de* și având verbul la indicativ: „*va veni să vădă să va înfățișa* cu dânsul la judecată” (Doc. Ec. I, rezoluție din 1823); „dorul iubitei sale *vine de se amestecă* cu plăcerile vânătoriei” (Odobescu); „brașovenii *merg de pun tabără* la Preșmăr” (Bălcescu); „mama mergea în toate zilele *de cerceta* la arest pe iubitul ei soț” (Aricescu); „*coboară de-agiută* la trăsură” (Alecsandri).

Conjuncția *ca să* (înregistrată între „pricinuitoare” de Diaconovici Loga [1822] 1973: 142) nu este, în epocă, specifică propoziției circumstanțiale de scop, ci comună circumstanțialei și unor complemente (direct și prepozițional), precum și subiectivei (vezi supra, 2.2.3). S-a manifestat și o tendință de a extinde locuțiunea *pentru ca să* (atestată din secolul al XVII-lea, vezi Avram 2007c: 244) la toate situațiile unde norma accepta forma *ca să*, mai ales la completivele directe. Această extindere a fost percepută ca o abatere de la normă, ironizată de Caragiale: „nu credeam *pentru ca să* ajungem aici”; „Nu pot, monșer, *pentru ca să* stau când face...”.

3.13.9.2. Grupul prepozițional construit cu infinitivul preferă propoziția *spre*, mult mai puțin fiind folosit *pentru*: „O împresurare de moșie îl sili pe bietul boier a alerga la Iași *spre a se lupta cu tagma judecătorească*” (Alecsandri); „părinții egumeni, *spre a se ține* în posturile lor, erau nevoiți adeseaori să dea sume mari” (Alexandrescu); „se bizuie, *spre a prinde și a ucide fiara*, pe o cursă în formă de ladă pătrată” (Odobescu), dar și: „Angel cearcă a-și cruci picioarele, *pentru a imita pe arabi*” (Alecsandri). Variația construcțiilor (*pentru + infinitiv*, *spre + infinitiv*, *ca să + propoziție*) este vizibilă la Negruzzi, într-un discurs atribuit unui profesor:

„*Pentru a-ți paradosi* limba românească după toată rânduiala, *ca să o înveți* cumsecade, *spre a o ști* precum se cuvine, trebuie să începem de la început” (*Cum am învățat românește*).

Exprimarea scopului prin propoziția *pentru* urmată de infinitiv este percepută în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ca o inovație supărătoare, produsă de imitarea construcțiilor străine (în primul rând din franceză, unde propoziția *pour* e urmată de infinitiv). Atitudinea normativă este clară în dicționarul lui Laurian și Massim; autorii acceptă construcția *pentru ca să*, dar condamnă combinația cu infinitivul, pentru care consideră că ar fi trebuit să se folosească doar propoziția *spre*:

„Nu e însă românism a pune prep. *pentru* cu *a* și infinitivul, cum fac unii imitatori servili ai gramaticelor străine, p. e. *pentru a scrie bine se cere mult*,

în loc de *spre a scrie bine se cere mult* sau *ca să scriem bine se cere mult*" (Laurian, Massim, 1876, s.v. *pentru*).

Respingerea construcției finale *pentru* + *infinitiv* este reiterată de Damé 1893–1895 (s.v. *pentru*). Heliade Rădulescu 1828 (care, fără a face o distincție foarte clară între cauză și scop, introduce pe *ca să* între „cauzative”, 1980: 213) ilustrează doar utilizările prepoziției *spre* („scopos”), printre altele, prin combinațiile cu un infinitiv: „se silește *spre a-și dobândi* nume bun” (p. 277).

Structura *pentru* + *infinitiv* apărea însă deja la începutul secolului în stilul administrativ („Care socoteli, *pentru a se face* făr-de greșală, am rânduit socotitori”, Doc. Ec. I, adresă oficială din 1822) și la mulți autori din aceeași perioadă (Negruzzi, Ghica, Creangă, Caragiale etc., cf. DLR, s.v. *printru*). Într-adevăr, construcția era nouă (prin raportare la realizarea circumstanțialului de scop doar prin infinitivul cu *a*), dar în ambele ipostaze; fusese atestată, atât cu *spre*, cât și cu *pentru*, în *Pravilniceasca condică*, din 1780 (Ciobanu 2007: 163). Cipariu ([1869] 1992: 273) descrie ca tipice pentru exprimarea scopului construcțiile cu ambele prepoziții: „*spre* sau *pentru* cu nume verbale sau infinitiv, pr. *spre mărirea lui D-zeu; Mergem la beserecă spre a mări pre D-zeu sau pentru a mări pre D-zeu*” (pentru construcția cu nominale, vezi infra, 3.13.9.3).

Rezerva unor autori față de prepoziția *pentru* putea fi provocată și de ambiguitatea acesteia: prepoziția *pentru* era mai rar folosită, la începutul secolului, pentru exprimarea scopului; mai des, ea indica fie cauza, fie relația („despre”), sau, cel mult, destinația (beneficiarul).

Mai rar este tiparul (care va și dispărea) în care *pentru* este urmat de prepoziția *de* și apoi de infinitiv: „Ci *pentru de a nu mai cere* și alt nart până la grâu nou, de aceea cu musaadea asupra lor, le-am făcut socoteală pă trei chile de grâu” (Doc. Ec. I, decizie a Divanului din 1823); „să arunca în brațile morții *pentru de a scăpa* viața și avuția compatrioților” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837); „Mihaïl Sturza, stăpânit de nesațiul iubirii de argint, se slujește de măsurile cele mai arbitrare și de chipurile cele mai nerușinate *pentru de a-și îndestula* patima răpirii” (Alecsandri, *Protestație* din 1848); „nu au nevoie de apărarea noastră sau a altcuiva *pentru de a rămânea* cum sunt” (Eminescu). Poate fi vorba, și în acest caz, de o influență franceză (a construcției *afin de* + infinitiv).

La începutul secolului, se înregistrează exemple de construcții (frecvente în perioada anterioară, vezi Ciobanu 2007: 163) în care infinitivul cu *a* se folosește cu valoarea de circumstanțial de scop fără a fi precedat de vreo altă prepoziție „S-au poprit, după porunca ce este dată, 50000 de puturi la Focșani, *a fi la păstrare*” (Doc. Ec. I, scrisoare din 1809). Construcția este prezentă și într-o traducere din franceză a lui G. Pleșoianu, publicată în 1829: „Aneta și Luben mergea adeseori cu lapte și roade d-ale câmpului, *a le vinde* la oraș” (apud Vulpe 2004: 386).

Sunt în curs de fixare și unele locuțiuni prepoziționale construite cu infinitivul: „Polonii se amestecă în ambele partide, *cu scop d-a domina și d-a supune țara*” (Bălcescu); „statutele societății constituite *cu scop de a înființa* «un fond pentru teatrul național român»” (Maiorescu).

3.13.9.3. Grupul prepozițional urmat de un nominal (de obicei abstract verbal) are aceleași prepoziții predilecte, *spre* și (cu treptată impunere) *pentru*: „ceea ce putea să să cheltuiască ca să să facă osebite spitaluri cu toată orânduiala

lor – și spre odihna bolnavilor ostași, și pentru înlesnirea țării” (Doc. Ec. I, adresă oficială din 1811); „el nu putu să întrebuițeze mijlocul ciubotelor spre scăparea galbenilor lui” (Alecsandri). Construcția a fost descrisă de autorii de gramatică: Heliade Rădulescu (1828) a ilustrat-o prin combinarea prepoziției *spre* cu un grup nominal (cu substantiv-centru de origine verbală): „merge spre derăpănare” (1980: 277). La Cipariu, descrierea prepoziției *pentru* (cu sensul de „sfârșit, destinație”) cuprinde (pe lângă construcția cu infinitiv, vezi supra, 3.13.9.2), asocierea cu o conjuncție, cu un supin sau un substantiv de origine verbală: „omul este făcut pentru ca să fie fericit; condeiful este pentru scris; dobitoacele sânt pentru trebuința omului” (p. 283); cf. și Cipariu ([1869] 1992: 273).

Pentru pare a-și fi întărit valoarea finală sub influența fr. *pour*: „Pentru acest sfârșit, prefăcând în juvaieruri cea mai mare parte din banii săi, i-a poftit a doua zi după Sfântul Gheorghe la un bal mare” (Negruzzi; cf. fr. *pour cela* și *à cette fin*).

3.13.9.4. Construcțiile finale au și utilizare metadiscursivă: „Dar, ca să mă întorc de unde plecasem, ideea de a face o carte mă umplu de fiori” (Alexandrescu).

Așa cum s-a observat deja în secolele anterioare (Frâncu 2009: 366), regenta unei circumstanțiale de scop cuprinde uneori un adverb (o locuțiune adverbială) cu rol de corelativ, care dezambiguiază relația; unele adverbe marchează clar intenția, de exemplu *într-adins*: „Divanul au orânduit într-adins, ca să ia acele cară să le strângă la un loc” (Doc. Ec. I, 1809).

3.13.10. Circumstanțialul condițional

Propozițiile condiționale sunt introduse în secolul al XIX-lea prin conjuncțiile *dacă* și *de*, ambele bine reprezentate în limba literară. Frecvența lui *când* condițional, foarte mare la începutul secolului, scade treptat (Avram 1960: 194). Conjuncția *să* cu valoare condițională (și, în același timp, formant al conjunctivului) este mai puțin folosită decât în secolul anterior.

Propozițiile conjuncționale pot avea în regentă corelativele adverbiale *atunci* și *apoi*.

În a doua jumătate a secolului se impun tot mai mult unele îmbinări lexicale cu tendință de gramaticalizare, conținând substantivul *caz*; variația e destul de mare, cu preferințe diferite de la un autor la altul. Unele secvențe (care puteau fi considerate locuțiuni conjuncționale: *în caz când*, *în caz dacă* etc.) se vor dovedi până la urmă efemere.

Circumstanțialul condițional apare ca reducere a unei propoziții, cuprinzând cel mai adesea un grup verbal cu centrul formă nepersonală (mai ales gerunziu) sau un grup prepozițional cu nominal (*în caz de* + substantiv cu sens verbal).

3.13.10.1. Conjuncțiile specifice propoziției condiționale sunt *dacă* și *de*: „ea avea în totul un nu știu ce diavolesc, la care, *dacă* cineva nu se păzea bine, era cu neputință de a se împotrivi” (Kogălniceanu); „*dacă* [scris: *déco*] știam aceasta, nu mă mișcam de acasă” (LM); „ferice de mine, *de* voi putea birui” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1838); „să silească, *de* nu îl are, să-l câștige” (D. Golescu). Cele două conjuncții concurente permit folosirea în subordonată atât a indicativului, cât și a condiționalului.

În prima jumătate a secolului, în anumite tipuri de texte (juridice, administrative), preponderent este *de*.

Destul de des, condiționala este o propoziție introdusă prin *când*. Valoarea condițională se distinge clar de cea temporală atunci când modul verbului (atât în regentă, cât și în subordonată) este condiționalul: „așa cum însuși Alfieri nu s-ar fi tradus mai bine, *când ar fi știut românește*” (Negruzzi, în *Alăuta românească*, 1837); „O! Brătienel! *când ai ști* în ce tristă stare suntem, *când ai vedea* cu ochii mei lucrurile, tu ai muri de durere” (C. A. Rosetti); „*Când aș fi* în sac ca să poci vedea bilele, numai pentru dumneata aș scoate” (Bujoreanu); „Aș fi un nerod mare *când aș fugi* de dânsa” (idem); „*Când ați vedea* cum multe din aceste societăți sunt constituite, v-ați convinge” (Maiorescu).

Conjuncția *să* (parte a structurii conjunctivului) este în regres ca mijloc de subordonare a unei condiționale, dar continuă să apară în limba literară: „necuviințe pe cari eu, *să am o putere*, le-aș pune sub privegherea tribunalului corecțional” (Eminescu) și mai ales în proza în stil popular: „*Să am șapte fete*, toate i le-aș da lui Bujor” (Slavici).

Ordinea de frecvență a conjuncțiilor condiționale în secolul al XIX-lea este: *dacă, de, când, să* (Avram 1960: 194).

În Micu, Șincai 1780 sunt înregistrate, cu traducerea latină „si”, atât *de*, cât și *dacă*, la care se adaugă *de nu, de cumva* (1980: 69–71); lista este identică în ediția din 1805. La Diaconovici Loga (1822), conjuncțiile „condiționatoare” sunt: *de, dar de, de nu, până nu, deacă numai, când nu, numai de nu, când, altminterlea, la întâmplare* (1973: 142).

Corelativele *atunci, apoi* sunt folosite doar în regente care urmează condiționalelor: „*dacă* omul acesta nu va găsi o iubire de femeie, *apoi* puțin și-l voi pierde” (C. A. Rosetti); „*Dacă* ea e cauza acestui amestec, *atuncea* n-avem a ne teme de nimic” (Eminescu).

Structuri juxtapuse, marcate prin intonație, specifice oralității populare, apar în proza narativă cu subiect rural, în vorbirea personajelor: „*Ți-e scris, și-i scris; nu și-i scris, nu și-i scris, și sănătate bună*” (Slavici).

3.13.10.2. În afară de realizarea prin propoziție subordonată, circumstanțialul condițional este exprimat în secolul al XIX-lea prin (a) construcție eliptică; (b) construcție gerunzială; (c) grup prepozițional, conținând termeni cu semantică specifică: *caz, condiție, eventualitate, ipoteză*.

(a) Elipsa caracteristică constă în păstrarea conjuncției și a negației, omițându-se forma verbală: „*dacă nu* de la oameni, ia pildă de la dobitoace” (Kogălniceanu).

(b) Construcția gerunzială este plasată înaintea regentului: „obiecțiunea foarte serioasă făcută de D. Disescu că, *votând legea*, lăsăm bănuiala că toate persoanele juridice morale (...) sunt contestabile” (Marghiloman).

(c) Termenul *caz* (articulat sau nearticulat) intră, în a doua jumătate a secolului, în mai multe construcții prepoziționale, dintre care unele tind să devină locuțiuni prepoziționale, altele – locuțiuni conjuncționale. Modelul e francez (*au cas où, au cas de...* etc.).

Construcțiile cu valoare de locuțiuni conjuncționale au un grad ridicat de variație, în ceea ce privește atât prepoziția, cât și adverbul sau pronumele relativ sau conjuncția: *în/la cazul când, în/la cazul că, în/la cazul în care*:

„Aceasta însă numai în cazul când rușii ar ocupa Bulgaria” (Eminescu); „în cazul în care propunerea turcească s-ar primi de puteri” (idem) etc.

Un grad mai înalt de fixare e reflectat de construcțiile în care substantivul este nearticulat: *în/la caz când* (Avram 1960: 196): „spre a se putea refugia *la caz când* oștirile turcești ar fi învins pe ale sale” (Filimon); „armistițiul va fi fără îndoială prelungit *în caz când* aceste negociațiuni nu s-ar termina până la 1 martie” (Eminescu); „*În caz când* nu ar voi să le dea, căci e liber a nu voi aceasta, pot să-l silesc a-mi da satisfacție” (idem, scrisoare din 1881).

În publicistica lui Eminescu apare și construcția *în caz dacă* – „*În caz dacă* congresul și-ar alege oamenii săi de încredere, cari să-l reprezinte față cu tronul, aceștia trebuie să fie înainte de toate energici și de caracter” (articol în *Federațiunea*, 1870) –, ale cărei componente permit intercalări: „*în caz însă dacă* toate puterile semnatoare tractatului de Paris s-ar învoi la o modificare al acestui status-quo, Austria nu se va opune” (articol în *Curierul de Iași*, 1876).

Locuțiunile prepoziționale *în caz de* și *la caz de* se construiesc cu infinitivul – „bănuielele ce am fi putut atrage *în caz de a ne întâlni* cu cineva” (G. Sion) – sau cu un grup nominal (în care substantivul e de obicei nume de acțiune). Frecvente sunt construcțiile cu infinitivul, adesea cu subiect diferit de al verbului regent: „iar *în caz de a nu se acorda* acestea, România amenință asemenea de a intra în acțiune” (Eminescu); „*La caz de a nu se împlini* cele indicate sub 1 și 2, va raporta neapărat d-lui prefect” (idem, proces-verbal de inspecție din 1875).

Construcția este frecvent folosită de Eminescu: „*În caz de-a șterge* strofa a treia, apoi veți fi bun de-a corege într-a patra” (Eminescu, scrisoare din 1870 către redacția *Convorbirilor literare*); „*În caz de-a-mi răspunde* în corespondința redacțiunii, veți binevoi a o face fără loc și nume sub cifra: YZ” (*ibidem*); „toți aceștia au declarat că, *în caz de a respinge* Poarta și aceste din urmă propuneri, toți vor părăsi Constantinopole” (articol în *Curierul de Iași*, 1877).

Construcțiile cu nominal preferă anumiți termeni, de exemplu *trebuință*: „turnuri care, *la caz de trebuință*, să meargă a întări trupele” (Odobescu); „tot aiarul se va introduce *la caz de trebuință* și pentru pâne” (Eminescu).

Mai puțin fixată este construcția în care nominalul *caz* are formă articulată și este urmat de un genitiv: „ce-ar zice Anglia *în cazul unei împresurări* de graniță?” (Eminescu).

3.13.11. *Circumstanțialul concesiv*

Propozițiile concesive au, în secolul al XIX-lea, un inventar de conectori specializați mai bine delimitat decât în trecut. Caracteristică este apariția lor, cel mai adesea, în structuri cu elemente corelative: de obicei, corelativul este conectorul adversativ sau un adverb concesiv din regentă (ceea ce relativizează, de altfel, diferența dintre coordonarea adversativă și subordonarea concesivă). Preferința pentru structuri corelative e o continuare a situației din secolul anterior și va fi limitată (în parte prin specializarea și mai marcată a conjuncțiilor subordonatoare, în parte prin acțiunea normei explicite) de abia în secolul al XX-lea.

Între conectorii specifici concesivei reale, locuțiunea conjuncțională *măcar* că este foarte bine reprezentată la începutul secolului, în vreme ce *deși* (relativ fixat în secolul al XVII-lea, vezi Avram 1960: 161) e surprinzător de rar în anumite texte. Inovația *cu toate că* se impune treptat. Concesiva ipotetică e introdusă

frecvent de pronume și adverbe nehotărâte (*oricine, oricât, oricum* etc.), de *măcar* construit cu conjunctivul (locuțiunea conjuncțională *măcar să*) și, mai ales spre sfârșitul secolului, de *chiar dacă*.

O trăsătură a epocii (în continuarea situației din secolul trecut) o reprezintă posibilitățile destul de largi de realizare a concesivei ipotetice prin subordonare cu verbul la modul conjunctiv.

3.13.11.1. Propozițiile concesive reale (echivalente cu adversativele) sunt construite cu indicativul și sunt introduse cel mai frecvent, la începutul secolului, prin conectivul *măcar că*: „*Măcar că* multe vedeam împotriva crezământului omenesc, *totuș* mă îndoieam” (Budai-Deleanu); „*Măcaru că* era poruncă, *dar* noi voiam cu binișoru ca să le vorbim” (Bul. Com. Ist. II, 1812); „Și *măcar că* le-am vorbit câte s-au cuvenit (...), ei nici într-un chip nu ne-au ascultat” (Doc. Ec. II, 1832). În cele mai multe cazuri, concesivele au corelative în regentă.

Măcar că este înregistrat în gramatici (în Micu, Șincai 1780, 1805, la Alexi 1826, Cîmpeanu 1848, Papp 1852, Cipariu 1855 etc.); în ortografia vremii, compusul apare adesea ca o unitate sudată.

În Micu, Șincai ([1780], [1805] 1980: 66, 180), conectivul este scris *măcărque*; la Alexi (1826: 170–174) – *macarchè*; la Papp (1852: 175) și la Blajevici (1856: 123) – *mecarquo*; Cipariu ([1855] 1992: 43 și [1869] 1992: 251) îl înregistrează în forma *macarucă*. Clasificarea gramaticală variază, compusul fiind înregistrat fie între adverbe, fie între conjuncții. Conectivul concesiv nu e luat în considerare de Văcărescu (1787), Diaconovici Loga (1822), Heliade Rădulescu (1828).

Mai rar, *măcar* (construit cu indicativul) apare în ipostază conjuncțională, chiar fără *că*: „Pentru aceasta, *măcar* nu este în obiceiul pretutindene, *totuș* românește să zice bine” (Budai-Deleanu); „Eu încă nu-l înțeleg, *măcar* vorbește românește” (idem).

Măcar că pierde teren de-a lungul secolului și în ultimele decenii este înlocuit în mare măsură de *deși*.

Înlocuirea poate fi dovedită statistic. De exemplu, în Doc. Ec. I, deci în scrisori și acte din primele decenii ale secolului, *deși* nu apare niciodată. În *Țiganiada* lui Budai-Deleanu, *deși* apare o singură dată („iar care-în el într-o dată, / Ori că nu mai nemerește-afară, / Ori, *deși* iese, totuș orcătă / Vreme-i rămâne mintea schimosită”), în vreme ce *măcar că* are 17 ocurențe. În schimb, în publicistica lui Eminescu din 1867–1877 (vol. IX), *măcar că* nu apare deloc, iar *deși* are 156 de ocurențe. La Odobescu, în *Pseudokynegetikos*, *măcar că* nu apare niciodată, iar *deși* are 6 atestări. La Caragiale, în publicistică (*Opere*, V, 1938), *măcar că* are trei atestări (între care, de exemplu: „O părere oarecare trebuie să aibă guvernul, *măcar că* nu o dă pe față”, p. 29), iar *deși* – 12.

Deși își sporește treptat frecvența, devenind mijlocul prototipic de marcare a concesiei reale în a doua jumătate a secolului: „Mi-am făcut datoria ca spițer, *deși* în facultăți nu se învață farmacopeea feldeşilor” (Hasdeu); „Sper însă că eu unul am să rămân nevătămat, *deși* un amic, citind epistola mea în manuscris, m-a amenințat” (Odobescu); „sunt lucrute cu conștiință multă și cu talent mult, *deși* adevărul nu e tocmai păzit pretutindenea” (Eminescu).

Cu toată variația de frecvență, se observă că *deși* a fost înregistrat de gramaticile vremii: apare deja în Micu, Șincai (1780), (1805), la Diaconovici Loga (1822), Alexi (1826), Cîmpeanu (1848), Alecsandri (1863), Cipariu (1855); ortografierea sa păstrează de obicei separate elementele compunerii.

La Alexi (1826: 170–174) conjuncția este scrisă separat, *de și*; o separare asemănătoare apare la Alecsandri (1863): *de și*. Și în acest caz clasificarea diferă: *deși* e inclus între adverbe (Micu, Șincai 1780), conjuncții copulative (Diaconovici Loga 1822), conjuncții condiționale (Cipariu 1855) etc. Conjuncția nu este luată în considerare de Văcărescu (1787), Heliade Rădulescu (1828).

În unele texte se observă cumulumul celor două elemente concesive – *măcar deși* –, care se poate explica prin reactivarea valorii pur adverbiale a lui *măcar*: „nu să supun să plătească dajdie cu cislă după starea și purtarea lor, ci numai po lei trei într-un an, *măcar deși* are mănăstirea porunci domnești după vremi ca să-i cisluiască după starea și puterea lor” (Doc. Ec. II, 1835); „Și *măcar deși* să apără, dar...” (*ibidem*); „*măcar deși* m-am muncit în toate chipurile ca din partea fieșcăruia să iau tacir spre a mă pliroforisi de ființă, dar s-au arătat prin toate mijloacele tăinuind adevărul” (*ibidem*).

Locuțiunea *cu toate că*, cea mai recentă, se impune rapid: „să poate dovedi, *cu toate că*, și *cheară de* n-ar fi fostu așa volnicie, iarăși nu era vreunu păcatu” (Bul. Com. Ist. II, 1812); „Într-un cuvânt, *la grive*, pe latinește *turdus*, nu este cătuși de puțin graurele românesc, *cu toate că*, judecând după asemuirea lor, aceste două numiri par a fi rudite” (Odobescu).

Avram (1960: 168) consideră locuțiunea *cu toate că* o inovație a secolului al XIX-lea (cu prima atestare la Iordache Golescu, în 1818, în forma *cu tot că*); de fapt, există atestări anterioare, locuțiunea fiind chiar inclusă în gramatica lui Văcărescu, la 1787 (între conjuncțiile „întâmplării”). Ulterior apare la Cîmpeanu (1848), Cipariu (1855) etc.

În inventarele oferite sumar de gramaticile vremii, apare și *bine că*, la Papp (1852: 175; scris *benequo*) și la Cipariu (1855; 1869; scris: *bene-cà*); conectivul pare să fie un simplu calc după franceză (*bien que*), fără circulație reală. Este exemplificat totuși de Laurian (1840: 282): „*Bine că* e învățat, *tot* nu știe toate”. Destul de dubioasă este și gruparea *să punem că...* (probabil după fr. *mettons que*), înregistrată de Cîmpeanu (1848: 125).

De foarte multe ori, subordonatele concesive au corelativ: adverbe cu funcție concesivă și conjuncții adversative; ultimele vor fi respinse ulterior de normă.

Propozițiile introduse prin *măcar că / deși / cu toate că...* formează perechi corelative cu adverbele *tot* sau *totuși*, în combinații variabile: „această împotivire, *măcar că* e țintită spre micșorarea românilor, *totuși* iaste lăudată” (Maior); „*deși* să pleacă plăcerilor acestei zile, *totuși* își alege un minut de singurăitate” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1838); „El nu uită că, *deși* au îmbătrânit, *totuși* nu au rămas împăcat” (idem); „Leul, *deși* îmbătrânește, *tot* leu rămâne” (Alecsandri); „*cu toate că* știu astea, *tot* îndrăznesc a-ți cere iertare” (CI Eminescu – Micle, 1880).

Diaconovici Loga ([1822] 1973: 167–168) consideră obligatorii mai multe structuri corelative, printre care *deși... totuși*. Alexi (1826: 170–174) înregistrează construcțiile corelative *deși... totuși*, *deși... nimic mai puțin* (calchiat probabil după lat. *nihilominus*, traducerea din text). La Papp (1852: 175), construcțiile corelative sunt *bine că... totuși* și *măcar că... totuși*.

În Doc. Ec. I, aproape toate ocurențele locuțiunii *cu toate că* au corelativ, care este în general *dar* (o dată întărit și de *însă*; o singură dată apare și corelativul *tot*).

Drept corelative apar și adversativele *dar*, *însă* și chiar secvența *dar însă*. Se stabilesc astfel combinațiile:

(a) *măcar că / deși / cu toate că... dar*: „*măcar că* au luat voie de mai nainte de ghenar a lucra, *dar* până a-și întocmi cele trebuincioase calâpuri, vâpseli și altele ale meșteșugului, au ajuns a face începerea lucrului tocmai după ghenar” (Doc. Ec. I, 1824); „*măcar că* vitele s-au mai scumpit, *dar* și pieile de la măcelari să vând cu preț mai înălțat” (Doc. Ec. I, 1827); „*deși* nu era urmat la învățături și științi înalte, *dar* (...) era foarte iubit” (Pann); „*Deși*-mi vine foarte cu greu să aduc așa necuviincioasă pără împotriva sfântului împărat și patron al Bucureștilor, *dar*, am mai spus-o și într-alt loc, eu țin întotdeauna cu Traian și nu pot să las ca să i se ia ce este al lui” (Odobescu); „*Deși* domnii aveau fiecare un postelnic pentru relațiunile cu consuli, *dar* acțiunea acelor funcționari se mărginea mai mult în cele ce privea interesele sudiiților streini” (Ghica); „Și *cu toate că* și stăpânirea de atunci au supus pă sudiiții lor a păzi priveleghiul fabricii, *dar* urmare în faptă nu s-au făcut” (Doc. Ec. I, 1825);

(b) *deși / cu toate că... însă*: „Pentru ce, rogu-te, n-ai spus nici măcar un cuvânt despre o altă pasăre de pădure care, *deși* e cam rară la noi, *însă* este privită pretutindeni ca unul din cele mai delicate vânaturi?” (Odobescu);

(c) *deși / cu toate că... dar însă*: „Acum tu, *deși* ai învățat cărțile bisericești și te-ai desăvârșit într-însule (...), *dar însă* nu-ți sânt destule numai acestea” (Pann); „Cinstiți și credincioși dumneavoastră veliților boeri ai Divanului Domnii Mele, *cu toate că* fabrica înălbitului și făcutul i vânzarea lumânărilor de ceară albă prin hrisoave domnești este dată metohului Sfintei Episcopii Râmnicului, a o avea numai acest metoh, *dar însă* Sfinția Sa iubitorul de Dumnezeu Episcopul Râmnicului au dat-o la meșteri prin zăpis” (Doc. Ec. I, 1825).

3.13.11.2. Propozițiile concesive ipotetice (condiționale) au de obicei verbul la modurile condițional, conjunctiv (situație în care *să* are și valoarea de conjuncție condițională) sau prezumtiv. Din paradigma indicativului se folosesc în primul rând timpurile cu valoare modală ipotetică – viitorul și imperfectul echivalent cu condiționalul –, dar e posibil să apară și celelalte, de exemplu indicativul prezent, folosit pentru formularea de ipoteze: „*chiar dacă sunt* prost, nu sunt *însă* negliob” (Kogălniceanu); „*chiar de se supune* la această datorie socială, (...) fragedele ei îngrijiri pentru dânsul trec de prefăcătorii” (Filimon).

Conectivle specifice ale concesivelor ipotetice sunt, în secolul al XIX-lea, *măcar să, chiar de, chiar dacă*.

La începutul secolului, este încă frecventă locuțiunea *măcar să* (construită cu conjunctivul) – „Ah, *măcar să* tot zici, poate cineva ținea acești oameni?” (Negruzzi, traducere din Marmontel). Ulterior, locuțiunea va fi preferată de textele apropiate de oralitatea populară: „nu mă duc la Socola, *măcar să* mă omori” (Creangă). Mai rar, conjunctivul putea fi folosit și fără particula specifică *să*: „locul tot nisipos, unde carul abia să mișcă, *aibă măcar* doaozeci de cai” (D. Goleșcu).

În aceeași perioadă, supraviețuiește construcția echivalentă *măcar de* (construită cu verbul la condițional) – „*Măcar de-aș* avea eu limbi o mie / Și-atâte guri bine grăitoare, / Nu vă-aș putea spune, nice scrie, / Lăcașurile desmierdătoare” (Budai-Deleanu) –, uneori întărită de adverbul-particulă aditivă și focalizantă *și*: „Noi avem să stăm cu vitejie, / *Măcar și de-ar* fi de sute-o mie” (Budai-Deleanu). Ca și în cazul conectivului specializat pentru concesive reale (*măcar că*), toate structurile care cuprind adverbul *măcar* vor ieși treptat din uzul cult.

Locuțiunea *chiar dacă* s-a impus treptat, desprinzându-se dintre echivalentele sale, combinații între un adverb-particulă de focalizare (*chiar, și*) și o conjuncție condițională (*de, dacă*) sau adverbul relativ de timp echivalent: *chiar de, chiar dacă, chiar când; și de, și dacă, și când*: „*chiar de* s-ar organiza altfel munca, mijloacele prime de existență nu se pot înmulți în infinit” (Eminescu); „Aceasta ne asigură cel puțin că, *și dacă* va fi sau va fi fost vro înțelegere între dâșșii, ea nu este de natură de a slăbi întru nimic legămintele lor politice” (idem); „*Și când* ai pierde toată bucuria vieții, *tot încă* nu vei însărăci” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1838) etc. Ca și în trecut, adverbul de focalizare putea să apară și disociat de conjuncție („*Chiar* rătăcite însă *de* ar fi, răspunderea nu este a mea”, Eminescu), eventual în interiorul propoziției, astfel că mărcile concesiei erau și secvențe de tipul: *de... chiar, dacă... chiar, de... și, dacă... și*: „*de* ar fi *și* strâmbe, și nu din destul, sau mincinoase, el voiaște ca să rămână așa” (Țichindeal). De altfel, chiar conjuncția specifică pentru concesiva reală (*deși*) provine din structura ipotetică *de și*.

La începutul secolului, conectivul *chiar dacă* este rar (la Budai-Deleanu, în *Țiganiada*, nu apare niciodată), dar frecvența sa crește rapid în ultimele decenii: „Ar fi interesant de a culege numirile populare ale acestor specii de rațe, *chiar dacă* uneori ele nu ar ține seama de bunacuvința saloanelor” (Odobescu); „Prin urmare, *chiar dacă* am dobândi-o, această garanție nu va fi decât o jumătate de garanție” (Eminescu); „Vei greși totdeauna *dacă* vei judeca pe om numai după ideile ce le exprimă, *chiar dacă* ai constatat că sunt adevăratele lui idei” (Maiorescu).

Să (cu sensul condițional) introduce propoziții concesive: „*Să* fi dat mii de mii de lei, nu găseai fir de mac” (Creangă), adesea însoțit de particulele adverbiale focalizante (*și, chiar*), care permit și omiterea lui *să* la persoana a III-a: „nu e destul ca să aibă cineva un privilegiu – *chiar* cu pajere-mpăratească *fie* – pentru ca să aibă la dispozițiunea sa imperiul cel vast al științei” (Eminescu).

Și concesivele ipotetice apar în perechi corelative, cu aceleași adverbe sau conjuncții adversative ca și concesivele reale: „Șincai, *chiar dacă* n-ar fi atât de mare cum pretindem noi că este, *totuși* el a fost la înălțimea misiunii sale” (Eminescu); „Inima femeii, *chiar de* se poate ameți uneori de ambițioase aspirațiuni (...), *dar însă* ea se deșteaptă apoi cu pașuni mai tari” (Filimon).

Prezența unor construcții concesive corelative în regentă face posibilă și introducerea subordonatei concesive prin conjuncția (care altminteri ar produce ambiguități) *dacă (daca)*: „*Daca* melodia nu este exprimată prin accentele frumoase și grave ale unei soprane sau ale unui bariton de primul ordin ca să ne încante cu desăvârșire, *cel puțin* armonia sau tonul nu e exprimat rău” (Filimon).

Cele mai multe concesive ipotetice sunt, în secolul al XIX-lea, cele introduse de pronume și adverbe nehotărâte. Acestea se construiesc cu verbul: (a) la indicativ: „*oricât cu înadins au cugetat, totuși* lucrul cel de căpitanie i-au lipsit” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1838); „*Oricât era de prefăcut*, Păturică *tot* nu putu să reziste acestor cuvinte pline de ironie” (Filimon); (b) la condițional: „nimeni nu are dreptul d-a-i impune sisteme, *oricât de geniale ar fi* acele combinațiuni” (Ghica); „i s-a răspuns că, *oricum s-ar face*, cei mai mulți boieri o să fie în contra” (idem); „omul îmbogățit prin furtișag nu se satură niciodată de avere, *oricât de bogat ar deveni*” (Filimon); „*oricât de lămurit ar fi fost românul*, procesul se câștiga de fanariot” (idem); (c) la prezumtiv: „*Oricum o fi și oricine o fi fost autorul (...), ușoară să-i fie țărâna*” (Ghica).

Construcția concesivei cu conector nehotărât și cu verbul la conjunctiv e specifică epocii și își va reduce treptat circulația: „Aceste, cum am arătat, le zice chiar Fesler; *oricum să fie*, urmările campaniei dovediră că biruința rămase a moldovenilor” (Kogălniceanu); „*oricum să fie*, însă el știe mai puțin decât nimica” (Stamati); „*oricum să ne fie* cartea norocului, să trăim și să murim români” (Kogălniceanu); „Refuz, *orice să fie*” (Hasdeu); „*Oricum să fie* însă, am decis să pun pe hîrtie” (Alecsandri, scrisoare din 1862); „Istoria literaturii, *oricât să fie de cuprinzătoare*, nu poate dezvolta cercetări amănunțite asupra fiecărei scrieri” (A. Densușianu).

În asemenea construcții poate apărea și conjunctivul fără *să*: „*fie* condițiunea sa *oricât* de obscură la început, el va ajunge la mărire” (Filimon). Din aceste structuri pare să se fi desprins forma *fie*, tinzând spre gramaticalizare în ipostaza de conjuncție concesivă (evoluție necontinuată); apar astfel structuri concesive cu dublă utilizare a conjunctivului: „Apoi această nobleță nu a fost câștigată de strămoșii noștri cu arma în mână, luptându-se pentru vetrele lor, *fie să fi fost ei din orice neam*?” (Papazoglu).

Mai ales la începutul secolului se întâlnesc și construcții în care pronomiele sau adverbul nehotărât este disociat în elementele sale componente și dislocat: „pe om *ori în ce parte* a trupului îl vei bate, tot o bătaie se înțelege” (I. Golescu).

3.13.11.3. Concesivele introduse prin *deși* se folosesc, în a doua jumătate a secolului, și cu elipsa verbului *a fi*; e vorba de construcții concesive cu nume predicativ (participiu, adjectiv sau grup prepozițional): „Însurații, *deși însurați*, nu lipseau de a fi și oameni plăcuți” (Kogălniceanu); „*Deși îmbrăcat simplu*, totul vădea în el gustul unui om de lume” (idem); „fața sa însă, *deși de un tip nobil și frumos*, era palidă și vestejită de excesuri timpurii” (idem); „în opozițiune fățișă cu Manualul tău, care, *deși mai scurt*, este însă, fără îndoială, cu mult mai folositor” (Odobescu); „clasa țăranilor e prea necultă și, *deși singura clasă pozitivă*, nimeni n-o pricepe” (Eminescu); „Serbarea la mormântul lui Ștefan cel Mare, *deși* pornită mai mult dintr-un sentiment de pietate (...), *totuși* cu vremea ideea a început a prinde un interes mai bogat” (idem).

Alte construcții concesive cu *deși* păstrează din structura elidată un modificator din grupul nominal – „a fost cauza indirectă, *deși principală*, care i-a făcut pe români să primească tăcând, cu o rezistență mai mult pasivă, umilirea dualismului” (Eminescu) –, uneori negat – „protecția unor dame de vârstă, *deși nu și de purtare respectabilă*” (Kogălniceanu); „la mijloc însă avea un inel de lemn cu totul liber, *deși nu destul de larg*” (Eminescu) – sau presupun elipsa altui verb și păstrarea unui circumstanțial: „continua oarecum cultura și ideile antice, *deși sub o formă foarte modificată*” (Eminescu). Și în aceste construcții, inițial eliptice, dar reorganizate, e posibilă apariția unui corelativ: „Și istoria lumii cugetă – *deși încet, însă sigur și just*” (Eminescu).

Elipsa apare și la concesivele ipotetice cu pronume sau adverbe nehotărâte: „*Oricât de nepăsător în alegerea mijloacelor*, eroul nostru avea o inimă bună” (Hasdeu). Uneori, sunt puse în paralel structuri cu și fără elipsă: „Columnele noastre, *oricât de înguste*, vor fi totdeauna deschise dezbaterilor și cercetărilor filologice asupra limbei, *oricât de serioase să fie*” (Cipariu). Popular, sunt folosite și construcțiile cu pronume și adverbe relative: „să aduci pe toți creditorii tăi, *câți de mulți la număr*, a se mulțumi” (Bălăcescu; în exemplu se observă și acordul prin atracție).

3.13.11.4. Circumstanțialul concesiv nonpropozițional nu prezintă particularități speciale în secolul al XIX-lea. Structura curentă a concesivului „real” este cea a grupului prepozițional alcătuit din prepoziția *cu* urmată de un grup nominal al cărui prim element este adjectivul *tot* (acordat): „*Cu toată nenorocirea Țiganilor*, de vom socoti bine, ei să pot zice foarte norocoși” (Budai-Deleanu); „Nu știu de ce eu, *cu toată ticăloșia noastră, cu toată reacția* ce domnește lumea și oștirile ce o înjunghie, crez că va fi liberă în curând” (C. A. Rosetti).

Secvența anaforică *cu toate aceste(a)* – devenită locuțiune adverbială – este bine fixată în limbă, de la începutul secolului până la sfârșit: „*Cu toate aceste* este de a întreba, oare adevărate-s aceste ce ne înșiră aici Parpangel?” (Budai-Deleanu); „*Cu toate aceste*, Slobozan să vede mai multe din ură a vorbi decât după adevăr” (idem); „*Cu toate acestea*, dacă noi întrebăm cine este cel mai înțelept dintre înțelepți fieștecare va răspunde: Bias!” (Negruzzi, traducere din Marmontel); „*cu toate aceste* oare ai crede (...)?” (*Alăuta românească*, 1837); „*cu toate aceste* vei ști” (*Alăuta românească*, 1837). Apărând în mod tipic la început de enunț, locuțiunea adverbială concesivă are deja funcție de conector interfrastic.

Adverbele *tot* și *totuși* sunt cel mai adesea corelative ale unei propoziții sau construcții concesive; pot să apară, însă, și în contexte adversative: „Inimici cât frunza și iarba, dar amici nici unul n-a avut de când e subjugat; și el ca prin minune *totuși* n-a pierit, el *totuși* există” (Eminescu).

Alte complemente concesive sunt construcțiile în care un grup sintactic este precedat de semiadverbele focalizante *chiar* sau *și*: „Dar însă, *și cu fuga, tot* au îngrijit a face pază pentru sarea ce era tăiată gata” (Doc. Ec. I, 1822). Destul de frecventă este realizarea circumstanțialului concesiv printr-un gerunziu însoțit (precedat sau urmat) de *chiar*: „este o convingere generală că sârbii, *chiar învingând*, puțin folos ar câștiga pentru patria lor” (Eminescu); „Dar *chiar mărginindu-se poetul științific la acea minimă parte din public* (...), se naște pentru dânsul o nouă împotrivire” (Maioreșcu); „*Admițând chiar* că transilvănenii scriu rău (...), că cele mai multe ziare și poezii nici nu merită acest nume; de ce să fie *totuși* așa de amar combătute?” (idem).

3.13.12. *Circumstanțialul consecutiv*

Circumstanțialul consecutiv este destul de stabil, neschimbându-și tiparele de construcție și inventarul de conective pe parcursul secolului al XIX-lea.

Conjunția specifică pentru subordonata consecutivă este, de-a lungul secolului, *încât*: „te-ai desăvârșit într-însele, *încât* poți să te faci și popă” (Pann); „broșura are un stil al ei propriu, *încât* se suportă citirea ei până-n capăt” (Eminescu).

La începutul secolului circula cu aceeași funcție adverbială relativă *cât*, fără prepoziție încorporată: „au fost earba prea rea, *cât* au murit vitele” (CVR-Olt, 1822).

Alți conectori sunt locuțiunea *astfel că* – „scriau lecțiunea p-o foaie de hârtie pe care o lipeau sau o prindeau cu acul la spatele camaradului din fața lui; *astfel că* lecțiunea se citea pe carte” (Aricescu) – și *că* (familiar): „Am *atâtea* întâmplări să-ți comunic, *că* mi-ar trebui mai multe zile ca să ți le înșir pe toate” (Bujoreanu).

Consecutiva introdusă prin *de* e un mijloc popular de a marca intensitatea maximă a acțiunii verbului – „și toarnă niște propele la fâlci *de-ți strămută căpriorii*”

(Alecsandri); „îți sfarmă trupul *de nu mai poți!*” (idem) –, fixat adesea în locuțiuni și exploatat cu valoare stilistică la Creangă: „încep a fugi *de-mi scăpărau picioarele!*”; „și-l jumulește și pe acela *de-i merg peticele!*”; „mergea *de-i pârâiau călcâiele!*”; „plângea ca o mireasă, *de sărea cămășa de pe dânsa!*” etc.

Cât, că și de consecutive sunt elementele de relație tradiționale, folosite și în secolele precedente; *încât* consecutiv apăruse în secolul al XVIII-lea (Avram 2007c: 250–251). Elementele vechi (*de, că*) încep să fie marcate stilistic, întâlnindu-se în a doua jumătate a secolului al XIX-lea mai ales în texte de factură popular-familiară.

Conjuncțiile consecutive (în primul rând cea prototipică, *încât*) se folosesc adesea cu corelative în regentă: *atât (de)...*, *așa (de)...*, *întru atâta...* etc.: „fui trântit de acea gloabă *atât de* rău, *încât* rămăsei în loc fără cunoștință” (Aricescu); „a început *cu atâta* dragoste să-l crească, *încât* (...) îl hrănea cu papă” (Pann) „mănăstirea Crețulescului este *așa de* săracă, *încât* nu poate face o acest fel de moară” (Doc. Ec. I, 1828); „era *așa de* strânsă în corset, *încât* abia putea respira” (Bujoreanu); „schimosind-o spre glorificarea lor personală *întru atâta încât* să fie neînțeleasă de oricine nu ar cunoaște toate limbele europene” (Eminescu).

3.13.13. *Circumstanțialul opozițional*

Circumstanțialul opozițional se exprimă, ca și în secolele trecute, în primul rând prin grupuri prepoziționale cu locuțiunea *în loc de*, urmată de un grup nominal sau de un infinitiv. Tiparul e vechi (Ciobanu 2007: 180–181) și se continuă ca atare (cu atât mai mult cu cât are și corespondent în franceză: *au lieu de*).

Construcția cu grup nominal este destul de frecventă și se raportează la diferite poziții sintactice (ca termen al treilea, obligatoriu coocurent, al relației), de exemplu la subiect – „*în loc de o strajă numeroasă*, se văzură ieșind șese oameni” (Negruzzi) –, omițându-se prepoziția specifică, în cazul complementelor prepoziționale sau de agent sau al unor circumstanțiale: „*în loc de dușmani*, mă trezii față-n față cu consulul francez din Brăila” (Alecsandri); „o inimă, învelită în gaz și străpunsă cu două bolduri mari *în loc de săgeți!*” (Kogălniceanu); „S-a întâmplat însă ca, *în loc de poetici amanți*, ciocărlia noastră să fie auzită numai de o gaiță flămândă” (Odobescu).

Construcția cu un infinitiv, raportată la un alt verb, este la fel de frecventă, de-a lungul secolului – „*în loc de a pleca* la București, găsi de cuviință a se duce în Craiova” (Bujoreanu); „*în loc de a mă îndrepta* către adevărata noastră trăsură, mă rătăcisem în altă parte” (Alecsandri) –, intrând în concurență cu construcția cu conjunctivul, cu locuțiunea conjuncțională *în loc să*: „Așa, *în loc să critici* greșelile străine, / *În loc să râzi de alții*, mai bine râzi de tine” (Alexandrescu). Concurența (care e de fapt cea între infinitiv și conjunctiv) se regăsește chiar în scrisul aceluiași autor, mai ales în a doua jumătate a secolului: „face din opera sa o operă a științei, *în loc de a rămânea* numai o culegere nesistemizată de fapte” (Eminescu) vs „acesta, *în loc să-și caute* de biserică, a-nceput să facă politică” (Eminescu); e consemnată și de dicționarul lui Laurian și Massim 1871–1876 (s.v. *loc*).

Structurile nespecifice, realizate prin propoziții introduse de conjuncțiile caracteristice altor circumstanțiale, extrem de rare în limba veche (exemplele din Avram 2007c: 269–270 sunt puține și ambigue), devin mai frecvente: subordonata opozițională este introdusă mai des prin:

(a) conectivul *dacă* al condiționalei: „*Dacă* dimineața gândirea mea neconținută la joc îmi pricinuia de la loghiotatul dascăl vreo falangă părintească pe talpa picioarelor, sara *dimpotrivă* (...) mă socoteam o persoană de mare importanță” (Kogălniceanu); „*Dacă* prin pacea de la 1856 Rusia a fost depărtată de la Dunăre, o vedem câștigând prin războiul strein de la 1870 aproape tot ceea ce pierduse” (Eminescu);

(b) construcții de origine temporală, de exemplu *pe când*: „adevărul cuprinde numai idei, *pe când* frumosul cuprinde idei manifestate în materie sensibilă” (Măiorescu).

GLR² II: 333 înregistrează și alte adverbe relative, conjuncții și locuțiuni conjuncționale temporale cu rol opozițional, care circulau deja în secolul al XIX-lea: *când*, *câtă vreme*, *în vreme ce* etc.

(c) Propoziția introdusă de *unde* sau *de unde* (cu un corelativ temporal, de exemplu *acum*) are un caracter popular și colocvial (GLR² II: 333), apărând mai frecvent în prelucrări folclorice – „*Unde* până aci umbla cu moartea în sân, *acum* se mai liniști olecuță” (Ispirescu, apud GLR² II: 334) – sau în corespondența privată – „*De unde* eram cu tine, fericit și mulțumit, *acum* sunt singur, nemulțumit, rău dispus” (CI Eminescu – Micle, 1879).

3.13.14. *Circumstanțialul cumulativ*

Din inventarul destul de bogat de prepoziții și locuțiuni prepoziționale care alcătuiau în secolele trecute circumstanțialul cumulativ (urmate de grupuri nominale, adesea de pronume demonstrative, Ciobanu 2007: 182–183), în secolul al XIX-lea se folosesc în continuare frecvent *pe lângă* și *afară de*: „*pe lângă* arme și frați de cruce, spre a fi cu desăvârșire cavalier, eroului român îi mai trebuie amorul” (Urechia); „un tânăr care dispune, *pe lângă* talentul stilului, de o coloană de publicitate” (Caragiale); „*Dar afară de* acestea, n-a reușit deocamdată să capete nimic mai mult” (idem); „*Pe lângă* acestea mai avea strânse și părăluțe albe pentru zile negre” (Creangă).

Alte locuțiuni sunt *deosebit de* – „un mijloc iscusit d-a cere dascalii bacșiș de la părinți, *deosebit de* plata anuală” (Aricescu) – și *alături cu* (construcție veche, cf. DA, care va fi înlocuită ulterior de cea cu prepoziția *de*): „*Alături cu* mișcările războinice, trebuie să luăm act și despre încercările diplomatice ale Angliei de-a împăca părțile între ele” (Eminescu).

Propoziția cumulativă prototipică este introdusă de locuțiunea *pe lângă că*: „s-au înstărit foarte, încât *pe lângă că s-au boierit*, și-au făcut casă cu două rânduri în Vaslui” (C. Sion).

3.13.15. *Circumstanțialul de excepție*

Circumstanțialul de excepție se realizează, ca în secolele trecute (Ciobanu 2007: 184–186), prin grupuri nominale precedate de construcția *fără numai* – „nimica altă să nu dorească, *fără numai* binele cel adevărat” (ȘA I, 1800); „n-am întâlnit (...) nici un sufletel de om..., *fără numai* grămezi-grămezi de oase” (Ispirescu, în DA); aceasta este însă concurată tot mai des de locuțiunea *afară de* („răspunseră toți, afară de doi juni boieri”, Negruzzi).

În propoziții negative în care elementul coocurent este un pronume nehotărât, circumstanțialul de excepție e introdus de prepoziția / adverbul *decât* – „nu vede călătoria *alt decât* ceri și pământ” (D. Golescu); „nu vin din *alt decât* din reaua

creștere” (Mumuleanu); „o nație foarte nobilă, care *nu* putu suferi *alt* guvern *decât* cel întemeiat pe caracterul național” (Bălcescu); „*alt* mijloc de mântuire *nu* este *decât* d-a alerga la arme” (idem); „el *nu* are *altă* țintă *decât* realizarea planurilor sale” (Filimon). Uneori circumstanțialul apare în asociere cu adverbul restrictiv numai: „*altă* limbă *nu* se vorbea *decât* numai grecește” (Stamati) sau în structura *nu... fără decât*: „*nu* va fi fost *alt* negreșit, *fără decât* păcatele noastre” (Zilot).

Exemplele sunt numeroase: „*nu* o putem dovedi prin *alt*, *decât* prin învățură” (Mumuleanu); „*nu* să poate prin *alt* a să tămădui, *decât* prin doftoria învățurii” (idem); „*nu* vedem *alt decât* lucsusul” (idem); „*nu* caută *alt*, *decât* să nu moară” (Ghica). Aceste structuri sunt adesea înlocuite cu unele în care, în absența elementului nehotărât *alt*, *nu* se mai realizează poziția sintactică de circumstanțial de excepție (vezi infra, 7.2.2): „*n-am găsit în acești amăgitori decât niște hoți*” (Filimon); „*libertățile nu sânt decât tot atâtea forme de nelibertăți*” (Eminescu); „*toată conferința n-au avut de scop decât de a câștiga vreme*” (idem).

Subordonata de excepție se realizează, în mod curent, prin propoziții negative sau afirmative introduse de locuțiunea *afară numai dacă*: „Aceasta *nu* avea guvernul nevoie să ne-o spună, *afară numai dacă* *nu* voia să ne asigure că dânsul *n-a* luat față cu cineva vro anume hotărâre în acea privință” (Caragiale); „De ideea Parisului trebui să vă desfaceți cu desăvârșire, *afară numai dacă* mama dorește să auză într-o zi că Hasdeu e închis la Mărcuța” (Hasdeu).

4. COORDONAREA ȘI CONECTORII

În fiecare perioadă din evoluția limbii, specificul coordonării este reprezentat de modificările în inventarul și uzul conectorilor (procedeu juxtaponerii rămânând în esență constant în timp). Secolul al XIX-lea nu inovează radical în domeniul coordonării conjuncționale, ci doar abandonează – în a doua jumătate a sa – conectori mai vechi, neselectați în procesul de modernizare a limbii.

În continuarea tendințelor limbii române și în relație cu dinamica raportului dintre scris și oralitate (manifestându-se o influență tot mai puternică a variantelor orale asupra scrisului), în texte apar foarte multe structuri corelative, mijloace de structurare și emfazare a discursului. Numeroase oscilații, pe care norma nu le fixa încă, privesc cummul de conectori cu valoare procedurală asemănătoare și combinațiile de elemente corelative.

Inovațiile masive se produc în zona încă negramaticalizată (în curs de gramaticalizare) a conectorilor discursivi.

4.1. Conectori copulativi

4.1.1. *Și, i, nici*. Coordonarea copulativă (vezi XIX, *Conjuncția*, 2.1.1.) se realizează în cea mai mare parte prin conjuncția *și*, devenită deja, din secolele anterioare, mijlocul copulativ și conectorul aditiv prototipic (care funcționează intrapropozițional – între constituenți sintactici –, interpropozițional, dar și discursiv, plasat la începutul unui enunț).

În stilul administrativ, foarte conservator, continuă să apară conjuncția copulativă *i*: „meșteri lemnari *i* zidari” (Doc. Ec. I, 1823), folosită între doi constituenți sau repetată, în enumerări: „adică postavuri, *i* pambriuri, *i* șaluri, *i*

lahururi, *i* zofuri, *i* cazmiri, *i* buhururi și alte feluri dă lucruri” (Doc. Ec. I, 1826). Adesea (cum se vede și în finalul exemplului anterior), *i* alternează cu *și* în același text și chiar în aceeași frază: „să ție *și* un logofețel *i* un om-doi cu leafă *și* cu cheltuială” (Doc. Ec. I, 1823).

I este folosit mai des între constituenți realizați prin grupuri nominale – „a avea îngrijirea acestui pod *i* a celorlalte podiști” (Doc. Ec. I, 1826), dar poate apărea, la fel ca *și*, între propoziții și chiar transfrastic, între enunțuri: „să să măsoare păcura din puțurile moșnenilor pă fieșcare săptămână și să o priimească vameșii; *i* plata păcurii să o dea la fieșcare trei luni” (Doc. Ec. I, 1825); „Sobele acestor odăi să am a le face la toate odăile muscălești, cu hiarăle lor, precum și o umblătoare la aceste odăi meremet. *I* scara odăilor să am a o face bună, zdravănă” (Doc. Ec. I, 1829).

La jumătatea secolului, conjuncția *i* era percepută ca specifică „stilului vechi de cancelarie” (DA); cu această marcă stilistică este folosită, parodic, în teatrul lui Alecsandri: „Drept care avem cinste a ne închina d-tale cu tot respectul, noi, sus pormeniții și jos iscăliții: spătarul Hațmațuchi, *i* aga Crastavețovici, *i* baron fon Șoacățenberg” (*Chirița în Iași*, 1850).

Rest al limbii din secolele trecute, *i* nu va mai fi acceptat în faza modernizării romanice: nu apare în texte din celelalte stiluri ale limbii și nu este înregistrat de toate gramaticile. Conjuncția nu este menționată în Micu, Șincai (1780), Tempea (1797), Diaconovici Loga (1822), Heliade Rădulescu (1828), Cîmpeanu (1848); apare, în schimb, la Seulescu (1833) (cu variantele *i* și *e*, și în ipostază corelativă: *i...i*, p. 157), Golescu (1840), Codru Drăgușanu (1848). Excluderea totală din discuție a conjuncției *i* în gramaticile descriptive, altminteri foarte detaliate, ale lui Cipariu poate fi explicată prin ieșirea sa din uz, dar și prin faptul că era un vechi împrumut slavon, respins de susținătorii purismului latinist.

Conectorii copulativi *și*, mai rar *i*, funcționează și drept conectori discursivi, plasați la început de enunț și având rolul de a asigura continuitatea textuală. Una dintre cele mai vechi și mai stabile valori discursive este cea narativă: *și* narativ se menține în textele de factură populară, fiind mai rar în proza livrescă.

Propozițiile negative sunt de obicei legate prin *nici*, care poate îndeplini simultan (ca și în secolele anterioare) și rolul de marcă suficientă a negației, substituindu-l în structura copulativă pe *nu*: „*nu* am încetat, *nici* încetăm a da cuviincioasele porunci” (Doc. Ec. I, 1815). Construcția alternează, mai frecvent din a doua jumătate a secolului, cu cea în care *nici* este coocurent cu *nu*, realizând astfel o concordanță negativă („dubla negație”, generalizată în cazul celorlate pronume și adverbe cu sens negativ): „Grigore Ghica *nu* vru, *nici nu* putu să tragă asupra sa blestemul moldovenilor” (Kogălniceanu). Vezi infra, 7.1.3–4.

Nici se folosește și pentru a lega constituenți sintactici intrapropoziționali: „El știe că timpul, *nici* numele lui nimic nu adaog” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1838).

4.1.2. Structuri corelative. În enunțurile care emphasizează asocierea și pun pe același plan toți termenii ei, se folosesc corelativele prin repetarea conjuncției (în serie deschisă) *și... și* (...și...), *nici... nici* (...nici...) etc. Aceste construcții sunt mai frecvente în limba vorbită: „las’ că te-oi spune eu *și* bunicăi, *și* mătușicăi, *și* băbacăi, *și* neneacăi” (Alecsandri); „*și* acum, *și* în viitorime” (*Alăuta*

românească, 1837); „Vro câteva minunte *nici* nu văzui, *nici* nu auzii, *nici* nu simții nimică” (Kogălniceanu); „el nu va fi *nici* singur în singurătate, *nici* străin în soțietate” (Asachi).

Mai rar, popular, *nici* corelativ (conectând propoziții) poate fi întărit de *că*: „noi *nice că* voim, dar *nice că* ne dă mâna a ne abate de la programa ce acest jurnal și-a propus” (Mureșanu).

În documentele administrative se înregistrează încă, la începutul secolului, folosirea corelativă a conjuncției *i... i (...i...)*: „*i* pentru plata dobânzilor datoriiilor celor vechi, *i* pentru dobândă la banii arendașilor” (Doc. Ec. I, 1823); v. și supra, 4.1.1. E foarte probabil ca în stilul administrativ al epocii corelativele să aibă rolul de a marca și a delimita termenii unei enumerații, evitând eventuale ambiguități.

Alte corelative copulative (bimembre) sunt cele neomogene, care folosesc elemente adversative (având astfel implicații pragmatice și valori argumentative suplimentare) – *nu numai... ci (încă) și, nu numai... dar (și)*: „Altoirea cu vărsat de vacă *nu numai* aici, *ci și* în alte ținuturi și părți ale Europei de mai mulți ani iaste cunoscută și cercată” (GPS, 1808); „călătorii făcute de Europei *nu numai* prin India (...), *ci încă și* prin țările cele mai apropiete” (D. Golescu); „să poată servi *nu numai* de distracțiune și petrecere, *dar și* de instrucțiune muzicală” (Filimon); „îmi trece *nu numai* piciorul, *dar* orice durere pământescă” (CI Eminescu – Micle, 1879). Pentru a conecta propoziții, primul element al perechii de corelative primește ca element final conjuncția *că* – *nu numai că*: „*nu numai că* nu putem dispoza de dânsa, *dar* trebuie să îngrijim de fiecare secundă” (C. A. Rosetti).

Se folosesc și corelative copulative care au la bază elemente comparative, cu sens calitativ: *precum... așa și*: „Plină este Evropa, *precum* de altele, *așa și* de asemenea cărți” (D. Golescu) și cantitative: *atât... cât și*: „mănăstirile toate, *atât* cele domnești, *cât și* cele închinat” (Doc. Ec. I, 1823). Ultima structură este foarte frecventă, chiar de la începutul secolului: „cetirea istoriei, *atât* bisericesti, *cât și* politicești” (Zilot). E preferată și de textele oficiale, redactate riguros: „*atât* în capitalie, *cât și* pe la ținuturi”, „*atât* în condică, *cât și* în dăosăbita hârtie” (Reg. Org.).

Nu pare să existe totuși o obligație a simetriei, elementele din perechile de corelative combinându-se destul de liber între ele; e destul de frecventă asocierea lui *atât* (primul membru) cu (al doilea membru) *cum și* sau *precum și*: „*atât* împăratului pe tron, *cum și* cerșitorului în bordeiul său” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1838); „semăna *atât* la fizic, *cum și* la moral” (Aricescu); „Deprinzându-să a să folosi *atât* din a sale reflexii, *precum și* din acele a altora” (Asachi). Libertatea de combinare este legată și de posibilitatea ca aceste copulative de origine comparativă să funcționeze drept conectori și în absența corelativului.

4.1.3. Conectori proveniți din structuri comparative. Structurile comparative (care cuprind și semiadverbul focalizator *și*) devenite mijloace de coordonare copulativă între grupuri nominale și prepoziționale sunt *cum și, precum și, cât și*. Toate apar și cu elemente corelative, dar și în absența acestora.

Primul conector, *cum și*, este destul de frecvent, pe tot parcursul secolului: „să asculte tot cursul a tuturor învățăturilor, *cum și* a doftoriei” (D. Golescu); „cea mai mare parte din călători era bulgari și sârbi, *cum și* turci din Bosnia”

(Bolintineanu); „îi oferă, între altele, și casa din Câmpulung (...), *cum și* o vie pe valea Ștefăneștilor” (Aricescu); „cele văzute de bătrânul meu părinte, care a trăit 90 de ani, *cum și* ce am văzut eu” (Papazoglu). Specializarea secvenței *cum și* pentru valoarea de conector copulativ între grupuri nominale este confirmată de faptul că primul său component (*cum*) nu mai apărea, în secolul al XIX-lea, cu valoare prepozițională, urmat deci de un nominal, ci doar conjuncțional, introducând o propoziție.

În condiții asemănătoare sunt folosite secvențele *precum și* – „Tâlharii de drumuri mari, *precum și* cei de târguri mari, au într-acest soi de întâmplări o deosebită luare-aminte” (Alecsandri) – și *ca și*: „Adesea turcul *ca și* Mihai au căutat a se înșela unul pe altul” (Bălcescu).

Copulativul *cât și* este cuprins de obicei în structuri corelative, dar apare în texte și fără corelativul *atât*: „să cercetez de întregimea sănătății dumitale, *cât și* de toate ce – interesarisându-te – mă interesarisăsc și pă mine” (Iancu Văcărescu, scrisoare din 1815); „dorul cel mai înfocat a nostru, *cât și* a unei mari partide din Moldova” (Alecsandri, scrisoare din 1848).

Adverbe cu sens comparativ stau și la baza unor conectori discursivi aditivi, ca *asemenea (asămine)*: „*Asămine*, ea va fi împuternicită întru împărțirea birului” (Reg. Org.).

4.1.4. Alte fenomene. Secvența alcătuită din conjuncția *și* și prepoziția *cu* tinde să se gramaticalizeze, devenind conector copulativ, deși prepoziția își menține regimul de acuzativ: „cumpărându-o un Dragnea *și cu* un Simion” (Doc. Ec. I, 1825); „Eu *și cu* mine, cucoană dragă!...” (Alecsandri).

Structura coordonată care conține prepoziția *între* presupune adesea, ca în limba veche, repetarea prepoziției – „diferența *între* români și *între* serbo-bulgari” (Hasdeu); construcția se păstrează până la sfârșitul secolului (Pană Dindelegan 2010a).

4.2. Conectori disjunctivi

4.2.1. Sau / ori. Conectorii disjunctivi tipici sunt *sau* și *ori*: *sau* are în mod constant o frecvență mare, în vreme ce *ori* pare să se impună treptat, fiind destul de bine reprezentat spre sfârșitul secolului.

Într-o traducere din prima jumătate a secolului (Buznea, 1831), *ori* disjunctiv nu apare niciodată. La Odobescu, în *Pseudokynegetikos* (1874), are doar două apariții. În epocă, conjuncția *ori* pare a fi simțită ca populară. Nu întâmplător Heliade Rădulescu o folosește masiv într-o secvență în care aglomerează mărci ale vorbirii populare: „*Ori* aide l-alde baba Sorana ori Sorica, / *Ori* du-te la moș popa, *ori* mergi la vrăjitor” (*Zburătorul*).

Sau și *ori* leagă diferiți constituenți sintactici – „lucrurile lor, vechi *sau* noo” (Doc. Ec. I, 1824), „să-mi ia cartea lui Papazoe *ori* Polizoe” (Heliade Rădulescu), inclusiv realizați prin propoziții relative sau conjuncționale „nici să le strice *sau* le arză hainile” (Doc. Ec. I, 1824); este posibilă și coordonarea unor constituenți cu realizări diferite (grup prepozițional – propoziție): „să lucreze zioa la meșteri *sau* unde va găsi” (Doc. Ec. I, 1823).

4.2.2. Au. La începutul secolului, destul de rar, este încă folosit *au* (vezi XIX, **Conjuncția, 2.1.3**): „o boltă *au* o cupolă înfricoșată” (Mureșanu); „un stan de

marmoră *au* de piatră” (idem). Și această conjuncție poate alterna cu *sau*: „*sau* că să rătăcește în lumea cea înfarmăcată a poeziei, *au* că înduieșește pre oameni pe ștenă, *sau* că învață prin istorie” (Asachi).

4.2.3. Fie... fie. De-a lungul secolului, avansează procesul de gramaticalizare al structurii corelative *fie... fie*. Inițial, aceasta alcătuiește termenul complex al unei construcții concesive – „Dar persoana-i respectată / *Fie* bună, *fie* rea!” (Alecsandri); „cei mulți în lume, *fie* din Londra sau din Focșeni, / *Fie* cu stare, cu rang, cu nume, / Joc ades roluri de comedieni” (idem); „El critică tot, *fie* bun, *fie* rău...” (idem). Treptat, construcția își slăbește valoarea concesivă, evoluând spre semantica unei simple circumstanțe: „omul la vânătoare, *fie* pe ger și ninsoare, *fie* pe năduf de soare, nici nu prinde veste ca ce timp mai este” (Odobescu); „să nu existe în contra ei nicio măsură preventivă, *fie* din partea poliției, *fie* din partea judecătorului de instrucțiune” (Maiorescu).

4.2.4. Corelative. Conjuncțiile disjunctive se folosesc în epocă atât singure, cât și repetate, în perechi corelative: *sau... sau, ori... ori, au... au* sau în serii cu mai mult de doi termeni conectați: „tovarășii mă numeau «Spițer», zău nu știu din care cauză: *sau* pentru că iubeam parfumurile și pomezile, *sau* pentru că aveam cam adesea nevoie de felurite doftorii (...), *sau* pentru că curtasem pe d-na Benedeck” (Hasdeu). Excepția o reprezintă *fie*, care nu poate funcționa niciodată singur, ca element disjunctiv.

Conjuncțiile *sau* și *ori* pot alterna în aceeași frază, probabil pentru variație stilistică, poate și cu intenția (nu totdeauna realizată cu succes) de a ierarhiza informația, atunci când în enunț sunt mai multe serii coordonate disjunctiv: „Când să va întâmpla *ori* grașeală să facă vreun bărbier, de a nu lucra bine, *ori* de a nu păzi duminica *sau* alte sărbători, *sau* judecată să aibă unul cu altul pentru ale meșteșugului lor” (Doc. Ec. I, 1824); „tot atâta e *ori* primăvara, *ori* toamna, vara *sau* iarna să se facă” (GPS, 1805).

Foarte frecventă este perechea corelativă „mixtă”, în care apar unitățile lexicale diferite, într-o ordine relativ stabilă – *ori... sau*: „*ori* pământeni *sau* streini” (Doc. Ec. I, 1824), „să nu să slobozească altuia – *ori* Lebren *sau* altcineva (*ibidem*, 1824), „care nu să vor supune *ori* la orânduiala breslii *sau* la orânduielele ce va fi la Curte” (*ibidem*, 1824); „a nu mai fi slobozi nimeni să le metaherisească *ori* la vânzare, *sau* la cumpărătoare” (Doc. Ec. I, 1825), „*ori* să iartă, *sau* să osândește” (Zilot); „*or* că eu sunt nebun, *sau* că el are minte și eu simțire” (C. A. Rosetti).

4.2.5. Coordonarea alternativă. Nu apar schimbări de inventar în coordonarea alternativă; cel mai adesea se folosesc pentru a o marca adverbe repetate: „ne întâlneam *când* aici, *când* acolo” (Asachi); „locuiam în Iași, *când* ca funcționar, *când* ca cetățean privat” (G. Sion); „*aci* ca d. Sturdza, *aci* ca baronul de Hahn” (Caragiale).

4.3. Conectori adversativi

În secolul al XIX-lea, sunt destul de clar specializate cele două tipuri principale de conectori adversativi: de contrazicere a așteptărilor (*dar / însă*) și de corectare și substituie (*ci*) (vezi și XIX, **Conjuncția**, 2.1.2).

4.3.1. Dar(ă) / însă. Adversative propriu-zise (de contrazicere a așteptărilor) sunt *dar* (*dară*) și *însă*: „Balurile cele mari au trecut cu miile lor de lumânări și cu desfătăcioasele mese, *dar* suarelele dansante trăiesc încă” (Kogălniceanu); „Eu nu crez una ca aceasta, *însă* dumneai pe tot ceasul ne-o spune” (Heliade Rădulescu).

Spre deosebire de conjuncția *dar*, care nu poate apărea decât înaintea celui de-al doilea termen conectat (de obicei, o propoziție), *însă* are și această poziție – „Mulți filozofi au fost în lume, *însă* nu toți au pătruns cu știința lor” (Mureșanu) –, fiind totuși plasat cel mai adesea în interiorul construcției sau al propoziției conectate, mai ales după un prim constituent al acesteia: „Îi căzu, cum ziserăm, tronc la inimă; biata față *însă* n-a știut nimic până în ziua de astăzi” (Heliade Rădulescu); „Demisiunea *însă* n-a fost primită” (Măiorescu); „Nimic *însă* nu a făcut comuna pentru toate acestea” (idem). Libertatea de plasare corespunde unui statut apropiat de cel de adverb (particulă) cu sens concesiv: „Adesea ocrotit de domn, el *însă* era slab către celelalte partide” (Bălcescu).

Conectarea adversativă a unui constituent nepropozițional e rară: „blânda, deschisa, *însă* caracteristica față a șatrariului” (Cantacuzino).

Adversativele pot avea și rol interfrastic, situație în care sunt plasate la început de enunț și se apropie de statutul de conectori discursivi (vezi infra, 4.5). *Dar* apare des în această poziție – „*Dar* trebuie să mă silesc mult” (C. A. Rosetti); „*Dar* să vorbim ceva mai mult despre aceasta” (G. Sion); „*Dar* am ieșit de tot din pricină-mi” (Bolliac) –, în care este distribuit și *însă*: „Adevărat că legumăritul, florăritul, stupăritul etc. sunt ramuri cari și ele trebuie introduse și cultivate în grădina școlară. *Însă* ramul cel mai important este și rămâne pomăritul” (Eminescu).

Frecventă este secvența intensificatoare *dar însă*: „*Dar însă* nu am mintia aci” (C. A. Rosetti); „*Dar însă*, și cu fuga, tot au îngrijit a face pază pentru sarea ce era tăiată gata” (Doc. Ec. I, 1822); „*Dar însă* aflu și de acelea” (Murgu), în care *dar* e conjuncția propriu-zisă, iar *însă* funcționează ca particulă adverbială care întărește relația adversativă. La Caragiale, asocierea adversativelor poate fi bănuită de intenție parodică („*dar însă* nu credeam pentru ca să ajungem aici”, deși nu exista încă o atitudine normativă explicită care să o condamne).

Adversativul are și rol de corelativ, în regentă, pentru o concesivă (vezi supra, 3.13.11.1): „*Cu toate că* teatrul nostru nu este încă în stare a reprezanta un romantism ca al lui Hugo, *dar* gândesc că viitorul îl va aduce și în acea treaptă” (Bolliac).

4.3.2. Ci. Raportul de corectare și substituie (a unei negații) este marcat cu consecvență de conectorul *ci*, deja specializat pentru această valoare: „*nu-ți* sânt destule numai acestea, *ci* îți mai trebuiește să înveți și de la mine câteva lecții” (Pann); „să gândesc *nu* la casa, *ci* la patria mea” (D. Golescu).

Ci poate fi totuși folosit (mai ales în prima parte a secolului) și cu valoarea „*dar / însă*”, deci pentru contrazicerea așteptărilor, a implicațiilor primei secvențe conectate: „iarăși a mers la Mihai Vodă, să facă pace, *ci* Mihai Vodă (...) a început bătaia” (Șincai).

Raportul adversativ de corectare a unei negații este realizat și prin locuțiunea conjuncțională *fără numai*: „*Ci* să nu să zăbovească, *fără numai* îndată să puneți a încărcă varul prin cară și să-l porniți” (Doc Ec. I, 1813).

4.3.3. Iar(ă). Conjuncția *iar* (și în forma *iară*) marchează un contrast tematic, apărând între două propoziții sau, la nivel interfrastic, între două secvențe de enunț: „Oamenii îi zic «neiculiță», *iar* cocoana dumnealui îi zice: «frățico»” (Heliade Rădulescu); „atunci se dă recreațiuni și vacanții vânatului, *iar* vânătorilor li se impune pedeapsa popreliei” (Odobescu); „*Iară* ceea ce am a vă sfătui, aceasta este” (GPS, 1803).

Iar este mijlocul prototipic de asociere a două perioade condiționale ale căror ipoteze se exclud reciproc: „De-a veni, a fi bun venit! *iar* de nu, nu” (Alecsandri).

O utilizare specială este cea în care *iar* precedă negația de constituent (*iar nu...*), într-o structură echivalentă cu corectarea adversativă prin *ci*, dar cu topică inversă, pentru că începe cu afirmația, conectând-o de negație (elementul respins, substituit): „Numai pentru împăratul său, pentru nația sa defăima pre moarte, *iar nu* pentru oamenii altor timpuri și țări” (Asachi, în *Alăuta românească*, 1837); „Trupul ca să zic așa învață, *iar nu* mintea” (C. A. Rosetti); „apucam pe lângă poliție, *iar nu* pe la Mihai vodă” (Bujoreanu); „beau vin de cel moldovenesc curat, *iar nu* ganțuri” (Alecsandri).

Iar se asociază și cu un conector discursiv de tip aditiv și de ierarhizare (*mai ales, mai cu seamă*): „fanarioții se deosebeau prin cochetăria umbletului lor, prin desele complimente și temenele ce făceau în dreapta și în stânga, *iar mai cu seamă* prin eleganța veșmintelor” (Filimon).

4.3.4. Alți conectori adversativi. Cu valoare conjuncțională, *decât* marchează raportul adversativ între propoziții: „Tata era urmărit de un om nalt și zdravăn, îmbrăcat ca noi toți, *decât* scurteica lui de postav verde era ceva mai lungă” (Cantacuzino); „dreptul de a conferi o decorațiune aparține șefului statului, este un drept al lui personal ca și dreptul de grațiere, *decât* îl exercită printr-un ministru oarecare” (Kogălniceanu).

La fel funcționează și *numai*, ca și în secolele trecute (DLR) – „literații noștri știu, *numai* uită a le pune” (Eminescu) –, inclusiv la nivel transfrastic: „Fie precum doriți. *Numai* vă rog să nu râdeți prea tare de glasul meu” (Alecsandri).

Locuțiuni adversative întâlnite în scrierile vremii sunt *numai cât*: „Este cuvânt strămoșesc de la latini: «talis», *numai cât* noi pronunțiem *l* ca *r*” (Budai-Deleanu) și *numai că* (cu prima atestare, în DLR, la Creangă).

4.4. Conectori concluzivi

4.4.1. Dar(ă). În continuarea situației din secolele trecute, conectorul *dar* (și în varianta *dară*) este folosit curent ca marcă discursivă a raportului concluziv (vezi **XIX, Conjuncția, 2.1.4**), apărând mai ales la nivel interfrastic. Pentru a realiza această funcție, poziția sa este obligatoriu alta decât cea inițială în enunț: *dar* concluziv este plasat după cel puțin un constituent al propoziției pe care o conectează. Astfel, *dar* apare după grupul nominal cu funcție de subiect – „Orice nație *dar*, precum și orice individ, are o misie a îndeplini” (Bălcescu) –, după un circumstanțial – „Încă o dată *dar* te felicittez” (Alecsandri, scrisoare din 1862) –, după grupul verbal alcătuit din verb (locuțiune) și clitice – „Mă dete *dar* la școala grecească” (Aricescu); „dă-mi voie *dar* să te sărut” (CI Eminescu – Micle, 1879), după o interjecție prezentativă – „Iată *dar*, cu aceasta și lăcuiorii își fac alișverșu lor” (Doc. Ec. I, 1813) etc.

Conectorul poate chiar scinda un grup nominal: „Această *dar* toată cercetare simțindu-o învederat” (Doc. Ec. I, 1822); „Pentru aceste *dar* pricini” (Doc. Ec. I, 1823); „despre toate *dară* acestea, pre rând, cum urmează mai jos, vom grăi” (ȘA I, 1800). Construcția caracterizează prima jumătate a secolului, păstrându-se ulterior doar în mod excepțional: „adevărata *dar* misiune a unui teatru” (Filimon).

Dar concluziv poate fi plasat în postpunere față de alți conectori concluzivi – *de aceea, deci, astfel, așa* –, în structuri de intensificare: „*De aceea dar*, iată cu zapciu cel orânduit să trimiseră aci la Companie amândooă prigonitoarele părți” (Doc. Ec. I, 1817); „*Deci dară* (...), la cele mai jos puse, bine ia aminte” (ȘA I, 1800); „*Astfel dar* este mai bine să aibă mai puțini interni” (Măiorescu); „*Așa dar*, chibzuindu-să unele ca acestea, dintru-ntâi s-au cerut dă la toate județele catagrafii” (Doc. Ec. I, 1819). Ultima secvență s-a lexicalizat, în compusul *așadar* (*așadară*) – „*Așadar*, socotindu-să după acest temei, la acele șapte plăși 840 familii dă frunte câte 4 pă lude” (Doc. Ec. I, 1819); „*Așadară*, d-lor, (...) am propus suprimarea catedrelor politice” (Măiorescu) – scris încă, în epocă, separat (de exemplu, în *Gramatica* lui Heliade Rădulescu, 1828).

O secvență frecventă în stilul administrativ de la începutul secolului este *ci dar*, în care *ci* are valoare prezentativ-concluzivă: „*Ci dar*, li să trece numele la vale și li să ia sineturile ce vor avea” (Doc. Ec. I, 1819); „*Ci dar*, după o asemenea bună chibzuire făcându-să câte băgări dă seamă s-au convenit (...), s-au împărțit tot județu în trei părți” (Doc. Ec. I, 1819); „*Ci dar*, îți poruncim să o faci publică la toți neguțătorii politii[i]” (Doc. Ec. I, 1823). Valoarea concluzivă a conectorului *ci*, curentă în stadiile anterioare ale limbii, se pierde treptat în secolul al XIX-lea.

4.4.2. *Deci*. Conectorul *deci* apare intra- și interfrastic: „sânțeți preoție sfântă, neam împărătesc, *deci* nu trebuie să ocărăți rânduiala dumnezeiască” (GPS, 1803); „*Deci* acum, cât ne-au fost prin puțință și cu ajutoriul lui Dumnezeu, v-am pus înaintea aceste sfătuirii” (*ibidem*).

Conectorul *deci* poate apărea și intercalat în propoziția cu valoare concluzivă, plasat (ca și *dar*) după cel puțin un element: „Dorința *deci* de a ne pute face folositori concetățenilor noștri să ne fie pururea ca un luceafăr călăuz” (Asachi).

Mai ales în texte de la începutul secolului, *deci* are adesea un rol narativ, de conectare a unor evenimente în succesiune temporală: „*Deci* aceasta după obiceiul ei au eșit odată la vânat” (Țichindeal); „*Deci* ceru voie Anadam de la împăratul ca să meargă la casele unchiului său” (Pann).

4.5. Alți conectori discursivi

În afara conectorilor din categoriile prezentate mai sus, care au, pe lângă valori conjuncționale la nivelul propoziției sau intrafrastic, și utilizări interfractice, există alte elemente – adverbe, locuțiuni adverbiale etc. – cu funcția specifică de conectori discursivi.

Unii dintre aceștia marchează adaosul de informație și de argumente, de exemplu *mai vartos* „mai mult”: „*Mai vartos*, cum îl simte, din toate părțile îi strigă: vivat!” (D. Golescu). Alții semnalează contraargumentarea: „*Din contra*, (...) eu din parte-mi sunt recunoscător guvernului” (Măiorescu).

Mai mulți conectori discursivi au valoare concluzivă; frecvent este folosită locuțiunea *prin urmare*: „*Prin urmare*, domnii mei, vedeți îndată ce rezultat au adus țării teoriile predate” (Maioreșcu); „*Prin urmare*, voi avea onoare să susțin (...) și pasagiul care vorbește de relațiunile noastre” (idem). Prin calc din franceză se explică, în a doua jumătate a secolului, concluzivul *ei bine* (fr. *eh bien*) – „*Ei bine*, d-lor, în acest chip s-a făcut unirea politică a țărilor noastre” (Maioreșcu); „*Ei bine*, întreb: unde este ministrul nostru (...)?” (Kogălniceanu) –, probabil și în *sfârșit* (fr. *enfin*): „În *sfârșit*, vrei originalitate în Hugo, vezi-l în poezie” (Bolliac).

Circumstanțialul de cauză *de aceea* – „*De aceea*, d-lor, guvernul vă roagă să respingeți aceste amendamente” (Maioreșcu) – înlocuiește, treptat, alți conectori concluzivi formați din demonstrative și alte prepoziții, mult mai frecvenți în trecut (vezi supra, 3.13.8.2).

Conectorii de ordonare și ierarhizare a discursului intră în serii de cel puțin doi termeni: „acest agent nu prea îmi place, *una*, că nu-l crez curat republican, *alta* că prea voiește a fi bine cu toți oamenii” (Ghica). Alți conectori indică autocorecția, reformularea: „El sta cufundat într-o mirare *sau*, *mai bine zicând*, într-o admirare adâncă” (Alecsandri).

Poate și după modele străine, dar foarte probabil prin evoluție internă, au devenit conectori discursivi unele adverbe de timp: *atunci*, *apoi*, *acum*. Maioreșcu, mai ales în lungile sale perioade retorice, folosește corelativ două adverbe de timp diferite, devenite conectori discursivi – *acum* / *apoi*.... *atunci*: „*Acum*, dacă sub forma electivă mai democratică nu s-a făcut nimic în această privință (...), *atunci* este dovedit pentru mine că modul de a înăbuși voturile (...) este modul cel mai greșit” (Maioreșcu); „*Apoi* dacă este așa, *atunci* cred că nu este iertat” (Maioreșcu). În dialoguri, *apoi* (*păi*) este un marcator de răspuns (de conectare cu intervenția anterioară): „*Apoi* meseria lor atâta este” (ITR, 1821); „*Apoi* eu nu am ce face în casa dumitale” (Stamati); „*Apoi* nu i-am spus eu așa lui Moș Trifan!” (Iancu Văcărescu); „*Apoi* halal de noi!” (Alecsandri); „*Apoi*, d-lor, eu întreb” (Maioreșcu); „D. Bozianu mai zice (...) că aceasta nu se poate întâmpla. *Apoi* s-a întâmplat, d-lor senatori!” (idem).

Mărcile discursive caracterizează sintaxa oralității culte sau populare: marcatorul interogativ *au* – „*Au* doară a înviat Suțul?” (Golescu, în ITR) –, prezentativele *iată* și *iaca* – „*Iată* de ce e vorba” (Marghiloman); „*Jaca*, te-i și mâniat” (Stamati) –, exortativele *ci*, *pas*, *hai(de)* etc. Dintre exortative, unele vor dispărea din uz (*ci*, *pas*: „*Ci* vorbește și tu!”, Heliade Rădulescu; „*Pas* acum și te mai îndoiește de încântătoarea frumusețe a muzei lui”, Maioreșcu, în DLR), altele se vor extinde foarte mult (*hai(de)*): „Oameni buni, *hai* să ne mai sfătuim cu părintele Pricochi” (Alecsandri); „*Haide*, arătați-vă talentele și nurii” (idem).

5. STRUCTURI DE TEMATIZARE

În secolul al XIX-lea, se răspândesc anumite construcții (calchiate după franceză) care marchează structurarea informativă a enunțului, separând tema de remă și reliefând-o. Unele dintre construcțiile scindate au o răspândire largă, mai ales în a doua jumătate a secolului, în stilul retoric al registrului cultivat; ulterior, frecvența lor va scădea (vezi XX, Sintaxa, 3.6).

Cea mai răspândită și mai rezistentă structură de tematizare – (*ceea*) *ce... este...*, după fr. *ce que... est...* – are ca prim membru o subiectivă relativă: „După înjosirea acestui act fără izbândă, românii văzură că *ce le mai rămâne a face este a căuta însuși a se mântui*” (Bălcescu); „dar *ce-i un fapt nestrămutat este că-n prescisele legi de astăzi eu nu am nici un drept*” (Negri, scrisoare din 1858); „*Ceea ce m-am încredințat este că cei mici plătesc totdeauna oalele sparte*” (Alecsandri, scrisoare din 1849); relativul compus are și forma *aceea ce*: „*Aceea ce nu-mi plăcu la dânsii era o mulțime de complimente*” (Filimon); „*Aceea ce trase iarăși atențiunea mea și a tuturilor călătorilor era o familie de boiernași*” (idem). Construcția „pseudo-scindată” marchează și emphasizează secvența rematică.

O structură scindată care nu se va impune, fiind resimțită ca artificială, marchează prin construcție relativă rema (ca subordonată predicativă): „spiritul era acum *care mă transporta în regiunile acelea*” (Filimon).

Un alt tipar de reliefare și (cel mai adesea) de tematizare forte este cel printr-o subordonată cu elementul introductiv *dacă*: *dacă... este...* Subordonata este interpretabilă ca subiectivă, dar și ca o condițională urmată de o structură impersonală, cu subiect subînțeles, care îi reia anaforic conținutul: „Ar fi a obosi atențiunea și a pune la grea ispită memoria dv., *dacă m-aș apuca să vă enumer mulțimea de catedre*” (Hasdeu); „*daca țaranul n-a ajuns să zică nimic*, e că nici știe de existența acestei caricaturi” (Eminescu). În unele dintre enunțuri, regenta are propriul său subiect, legat anaforic și eliptic de sensul global al subordonatei (caz în care aceasta se interpretează ca un tip de condițională, vezi Declerck, Reed 2001: 329): „*Daca partidul s-a putut mănține atât de mult timp în Parlament*, meritul este a i se atribui pe de altă parte influenței lui Rosetti” (Eminescu).

Regenta poate conține și o reluare prin demonstrativ anaforic a subordonatei, situație care precizează rolul de subiect (subordonată subiectivă) al acesteia: „o secăciune cumplită, care *dacă a scăpat de flagelul criticeii*, asta a fost numai din cauza obscurității autorului lor” (Eminescu).

6. MODALIZAREA

În secolul al XIX-lea nu apar schimbări majore în mijloacele de realizare ale modalizării, dar se înregistrează unele variații de inventar și de uz. O trăsătură de continuitate cu etape mai vechi ale limbii o constituie faptul că supoziția sau necesitatea sunt exprimate de mai multe verbe – *a trebui*, dar și *a fi* și *a căta* (care tind treptat să iasă din uz). Unele mărci evidențiale (ale neasumării discursului citat: *cică*, *pesemne*, *vezi Doamne* etc.), create în oralitatea populară, tind să pătrundă în zone mai puțin formale ale scrisului.

6.1. Modalizarea epistemică

6.1.1. Modalizatori epistemici propriu-ziși

Inventarul de mijloace ale modalizării epistemice este destul de bogat.

6.1.1.1. Verbul modal *a trebui* avea deja sens epistemic, de presupunere, în construcție cu conjunctivul (cf. DLR); această valoare este destul de frecventă pe tot parcursul secolului: „Magheru a plecat de la Belgrad. *Trebuie* să fie acum la Paris” (Ghica); „Vezi bine că pe bancă *trebuie* să o fi lăsat, de vreme ce nu o găsești” (Bujoreanu); „El se gândi câteva momente, apoi bătându-și fruntea cu palma, ca omul ce prinde o idee de mult timp așteptată, zise: „A! a! acum înțeleg! Acești lăutari *trebuie* să fie puși de ibovnicul stăpânei mele!...” (Filimon); „cele din dreapta sunt făcute de lemn; aceste *trebuie* să fie vechi ca de o sută de ani” (Alecsandri). În secolul al XIX-lea apare și construcția cu sens epistemic a verbului *a trebui* cu conjuncția *că* și indicativul: „Un fur *trebuie că* au făcut aceasta” (Bărac, apud DLR).

Și *a căta* (formă mai frecventă, cu acest sens, decât *a căuta*) are utilizări epistemice, chiar dacă nu foarte frecvente: „Știu că în mintea ta *cată* să fi roind o sumă de epitete rele” (CI Eminescu – Micle, 1880).

Verbul *a (se) putea* are frecvent valoare epistemică, indicând posibilitatea, ipoteza: „Mai întrebându-l de au văzut cinevaș acei bani, mi-au răspuns că nimini altul *nu să poate* să-i fi văzut, decât numai Costache Turnavitul” (Doc. Ec. II, 1835); „*Poate* să fie încă pe banca unde am șezut” (Bujoreanu); „incriminarea ascunsă printre aceste rânduri nu putem crede că *poate* fi îndreptată la adresa noastră” (Eminescu).

6.1.1.2. Numeroase sunt construcțiile cu adverbe și locuțiuni adverbiale epistemice – de certitudine (*negreșit, neapărat, adevărat, în adevăr / într-adevăr, de bună seamă*), de probabilitate (*probabil*, împrumut recent), de posibilitate sau dubiu (*poate, doară*).

Acestea pot ocupa o poziție fie incidentă, parantetică, fie integrată prozodic: „Omer este, *de bună samă*, începătorul” (Budai-Deleanu); „ucidere făcută cu înșelăciune, *în adevăr*, dar dreaptă și meritată pentru toate suferințele ce turcii adusesese țării” (Bălcescu); „Poziția lui Zamoisky *într-adevăr* ajunsese foarte primejdioasă” (idem); „Sunt, *negreșit*, o mulțime de specii” (Odobescu); „el *negreșit* ar fi pus în gura lupilor un blestem” (idem); „Nu cred, *în adevăr*, ca la tine pictorul Albert Dürer să aibă mai multă trecere decât compatrioții lui” (idem); „rămășițe *negreșit* ale unei forme de guvern ce esista ieri” (Eminescu). Aceleași elemente apar și în poziție inițială: „*Negreșit*, niciodată nu am avut mai multă îndestulare, nu zic de poezie, ci de versuri” (Alexandrescu); „*Într-adevăr*, tocmai atunci, pe la începutul lui mai, sosise în Ardeal ceaușul Ibrahim” (Bălcescu). Cele mai multe (cu excepția lui *în adevăr / într-adevăr*, din cele citate mai sus) apar și în ipostază predicativă, urmate de conjuncția *că*: „*Adevărat că* de pe acest nume nu mă vei cunoaște” (Budai-Deleanu); „*Negreșit că* o să isbutesc” (C. A. Rosetti); „*Negreșit că* am uitat-o acolo” (Bujoreanu); „*Negreșit că* tabelul ce s-a prezentat la ochii scriitorului a fost măreț” (Odobescu).

Variația gramaticală caracterizează multe dintre aceste structuri; de exemplu, *adevăr* apare în poziție inițială, nearticulat, urmat de verbul copulativ sau, eliptic, de conjuncția *că* (situații în care se interpretează ca nume predicativ) – „*Adevăr e că* Corvinii, înălțați în mărimea lor prin unguri, care îi priveghea de aproape, știindu-i de sânge român, nu putea face mai mult” (Bălcescu); „*Adevăr că* el

înștiință pe Răzvan a nu întreprinde nimic” (idem) – sau articulat (în poziție de subiect): „*Adevărul e că naturalistul latin Pliniu ne spune că (...)*” (Odobescu).

Adverbul *poate* se folosește în toate construcțiile posibile, parantetic, integrat sau predicativ: „Mi se va spune, *poate*, că părerea lui Pumnul nu-i bună” (Eminescu); „Ce face? *Poate* blana mea nu-i frumoasă?” (Alecsandri); „acum *poate* că se rușina de slăbiciunea ce avusese pentru un colegian ridicol” (idem).

Adverbul *neapărat* are utilizări clar epistemice (pe care le va pierde ulterior, specializându-se pentru modalizarea deontică): „*Neapărat* că asemenea oameni sunt necinstiți” (Bujoreanu); „rămășițe cari se vor șterge *neapărat* deodată cu rădăcina, cu cauza lor” (Eminescu) „el e personificarea unui principiu, sufletul – nemuritor *neapărat* – care a dat consistință și conștiință națională maselor” (idem).

6.1.1.3. *Doar* funcționează încă, la începutul secolului, ca marcă epistemică, ca particulă a dubiului: „eu tot ascultai până acum, socotind că *doară* poeticul au greșit ortografia” (Budai-Deleanu); „am socotit a-l tălmăci pentru cei care *doară* nu l-or înțălege” (idem).

6.1.1.4. Adesea adverbele și locuțiunile se combină cu verbele modale cu valoare similară – „*trebuie* să vie *negreșit* astăzi” (Alecsandri); „D-ta, care citești toată ziua gazete, *trebuie* să fii *negreșit* informat că toți proprietarii au să plătească statului câte 5 la sută din venitul lor” (idem) – sau cu verbe care marchează valoarea epistemică prin modul gramatical „*probabil* că se va fi înțeles cu actualul ambasador turc de acolo” (Eminescu).

6.1.2. Evidențiale

6.1.2.1. Mijloacele inferențiale preferate sunt de natură morfologică (prezumtivul) și lexicală (adverbe și locuțiuni adverbiale, de exemplu *pesemne*): „*Pesemne om fi căutat* mult chibriturile, că țilindrul lămpii se răcise de tot” (Caragiale).

6.1.2.2. Condiționalul citațional se folosește, ca și în secolele anterioare, în toate registrele limbii, de la scrisorile personale la actele oficiale și la textele literare: „noi îl acceptăm cu mulțumire, deși suntem informați prin Solomon Nahon că el *ar avea* pe cuget moartea unui vameș” (Alecsandri); „Alesandru Sever împăratul se zice că *ar fi fost* fundatorul cetăței” (Codru Drăgușanu); „Mai multe ziare ale opoziției vorbesc cu un zgomot asurzitor despre un incendiu ce *ar fi avut loc* în Dealul Spirii” (Caragiale).

În texte care includ elemente de oralitate populară, apar marcatorii *vezi Doamne, chipurile* etc.

6.1.3. Complementizatorul *cum că* s-a specializat, parțial, pentru a marca distanța citațională (vezi supra, 3.6.5.2): „mi-au spus *cum că* au auzit *cum că* rubedeniile lui Mihai-vodă umblă toți nebuni dă bucurie” (ITR, 1821); „mi-au spus Marghioala Rusetoaie că *ar fi vorbit* acolo unii *cum că* au bune nădejde” (*ibidem*); „se spune *cum că*, imediat după votarea aceasta, d. Sturdza a dat de știre bancherului belgian” (Caragiale).

Sensul epistemic (evidențial) se realizează și în construcții impersonale cu conjuncția *că*: „Mie mi se pare *că* cuconița are zmeu” (Filimon); „*pare că* auzeam prin somn un glas” (Ghica).

6.2. Modalizarea deontică

6.2.1. Verbul modal *a trebui* se folosește curent cu sens deontic, de obligativitate – „ia spune-mi, ce *trebuie* să fac?” (Filimon). Frecvent este și, în continuarea limbii din secolul al XVIII-lea, verbul modal *a căuta / a căta*, folosit mai ales la prezent, într-o formă unipersonală, invariabilă, de persoana a III-a singular, indiferent de persoana verbului al doilea: „Noi n-avem timp d-așa nemicuri, *caută* să lucrăm, ca să avem mămăligă!” (Codru Drăgușanu); „*Cată* să-ți fim recunoscători de îngrijirea ce ai avut pentru tipărirea acestor poezii” (Ionescu); „o slujbă ca aceasta *cată* să fie răsplătită și eu voi să te răsplătesc” (Filimon), „la noi numai domnul are voie să ardă lumânări de ceară, ceilalți *cată* să ardă de seu” (idem); „o anomalie pentru care *cată* să fim pedepsiți” (CI Eminescu – Micle, scrisoare din 1879).

Verbul *a fi* este folosit destul de frecvent cu sens dinamic sau deontic (nu și epistemic): „*Fiind* însă astăzi a se construi linia Mărășești-Buzău, și aflându-se d. Dim. Sturza la minister, se prezentă ocazie și chip de a se găsi și pentru acele mărfuri părăsite un bun mușteriu” (Caragiale). Valoarea construcției nu este însă clar modală; atunci când verbul regent este la imperfect, construcția în curs de fixare este mai curând o perifrază temporal-aspectuală, cu sens de viitor în trecut („avea să”, „urma să”) – „Vasul cu vapor ce *era să ia* pe pasagerii destinați pentru Turcia aștepta la Cladova” (Bolintineanu); „Să închipuim că fiecare lup *era să mănânce* pe an câte 12 oi” (Odobescu) – sau cu valoare prospectivă (care se va impune treptat), dezambiguizată de construcția adverbială: „*era p-aci să uit* a-ți vorbi de ceva interesant” (Ionescu); „istoria lui Iermalai, care *p-aci, p-aci era să se înece* în balta de la Lgov” (Odobescu).

Oscilația între o valoare temporală de viitor în trecut (nonfactivă) și o valoare aspectuală prospectivă (contrafactivă) se poate urmări, chiar la aceiași autori, de-a lungul secolului. La Filimon domină utilizările temporale, nonfactive: „A doua zi *era să se facă* mari vânzări prin mezat” (în romanul *Ciocoi vechi și noi*); „vestea ce se răspândise că în acea zi *era să se dea* prin târg un falit fraudulos, iar după aceea *era să-l ținuiască* dinaintea prăvăliei lui” (*ibidem*); „iar de aci intră în ulița cea strâmtă din dosul Bărăției, unde *era să se petreacă* partea cea mai îngrozitoare a acestei oribile drame” (*ibidem*); „fără a se gândi că această întâlnire *era să fie* cea mai de pe urmă rază a fericirii lui” (*ibidem*) – dar se poate vedea și trecerea spre prospectiv contrafactiv: „dar tocmai când *era să încep* la Gramatichi, m-a trimis tata la înălțimea voastră!” (*ibidem*). La Alecsandri, domină valoarea prospectivă contrafactivă – „Când *era să mă așez*, simții un braț puternic că mi se puse pe piept” (în nuvela *Muntele de aur*); „Nenorocitul A. *era să pice amețit* auzind aceste cuvinte” (*ibidem*); „A doua zi, târziu, când a deschis ochii, A. *era să nebunească* de mirare, trezindu-se în casa lui” (*ibidem*) –, dar este prezentă și cea de viitor în trecut: „așteptând ziua nunții lor ce *era să se facă* în curând” (*ibidem*); „un magnet tainic mă trăgea fără voie spre teatru când știam că *era să cânte* Cecilia” (*ibidem*).

Perifraza este destul de bine fixată, lucru dovedit și de extinderea acordului cu subiectul: „*eram să ne suim* în trăsură” (G. Sion).

Mai ales la începutul secolului, textele ardelenesti foloseau și construcția regională *a fi (de) lipsă* („a fi necesar”. „a trebui”): „*nu-i de lipsă* pentru acest lucru să se necăjească omul” (GPS, 1805); „Când se face ultuirea cu acesta *nu e lipsă* a căuta la vârsta pruncului” (*ibidem*).

Permisiunea este exprimată mai ales de construcții cu verbul *a putea*: „fiecare străin *poate* să dezlipească din perete câte o placă de făianță vopsită și să comită astfel un act de vandalism pentru cinci franci” (Alecsandri). Arhaică este construcția *a fi iertat* („a fi permis”): „să-ți bați joc de oarecine, sau să-l necinstești, nu-ți *este iertat*” (I. Golescu); „De *mi-ar fi iertat* astăzi a-ncepe să trăiesc” (Alexandrescu).

Perifrazele cu verbul *a avea* prezintă aceeași interferență de valori modale, temporale și aspectuale („căile pe care *au a păși*”, Asachi; „*Avurăm a trece* mai multe sate și păduri”, G. Sion). Valorile similare ale verbelor *a fi* și *a avea* pot apărea alternativ: „Dar făcându-să chibzuire și dă materialuri ce trebuiesc, fiindcă *sânt a să face* dă zid, urmează trebuința și dă o sumă oacă var, ca să să care din vreme la locu unde *are a să face* acele spitaluri” (Doc. Ec. I, adresă oficială din 1811).

7. NEGAȚIA

Mijloacele gramaticale ale negației propoziționale și de constituent nu prezintă în secolul al XIX-lea mari diferențe față de perioada anterioară. Din punct de vedere sintactic, principala zonă de variație este cea a negației duble (a concordanței negative), în special în ceea ce privește utilizarea semiadverbului *nici*, ca marcă de „negație adăugată” și cu valoare de conector. Negația dublă era de altfel un proces aproape general în secolul anterior, cu excepția construcțiilor cu *nici* (Rizescu 2007).

7.1. Concordanța negativă

7.1.1. La începutul secolului, se pot întâlni în texte unele exemple de lipsă a concordanței negative (negației duble) în construcțiile cu pronume, adjective și adverbe negative. Având în vedere faptul că în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea absența negației duble e foarte rară în astfel de cazuri (Ciompec 2002, Rizescu 2007: 17), fenomenul ar putea fi atribuit în parte unor intenții raționaliste, întărite de modelul unor gramatici străine. Prin comparație cu latina clasică, în primul rând, dar și cu unele limbi moderne, negația dublă apare în anumite programe normative raționaliste ca o abatere de la logică, ca o greșeală de construcție – chiar când ea corespunde uzului și este / devine o trăsătură tipologică a limbii.

În cele mai multe cazuri, oscilația între negația dublă și negația simplă nu apare decât în cazurile în care termenul negativ (pronume, adjectiv) este plasat înaintea verbului regent, nu și când termenul negativ urmează verbului. La Mureșanu, cuvintele negative antepuse verbului dispensează de negația verbală „*nice un mijloc* (...) poate fi rușinători”; „cu *nimic* a rămas îndărăptul altor popoare”, dar în postpunere negația dublă este regula („românul *nu* prevede *nimic*”).

Existența acestei diferențieri pare să indice că, pentru mai mulți autori din epocă (mai ales reprezentanți ai Școlii Ardelene), modelul cultural era constituit de tiparele negației din limba italiană.

La Budai-Deleanu, în *Țiganiada*, pronumele negativ *nime(ne)* apare uneori, în situația în care precedă verbul, neînsoțit de negația verbală: „*nime* știea”; „Unde-e

stăpânul, *nimene știe / Și nimene-a ști să nevoiește*". În același tip de construcție se găsesc uneori și pronumele *niciunul, niciuna* („*niciunul lasă pe altul să-ș' fărșască vorba*"), adjectivul pronominal *niciun, nicio* („*niciun neprieten din afară poate să-l strice și să-l răsipească!*") și locuțiunea adjectivală *niciun fel de* („*Niciun feliu dă armă putea să-i taie*").

În *Țiganiada* sunt însă numeroase și exemplele de negație dublă, în contexte similare: „*nime nu grăia*", „*căci niciunul n-așteaptă să fărșască cela ce au început a grăi*".

La un alt ardelean – Codru Drăgușanu – adverbele negative (*nicicând, nicăire*) apar folosite ca negații simple: „*Cutezanța nicecând predomni în caracterul meu*"; „*nicăire e drum calciat în țară*".

Mai rară este excluderea totală a negației duble, indiferent de poziția pronumelui sau a adverbului negativ față de verb, ca la Șincai, despre care Avram (2007a: 102) presupune că a fost influențat de prestigiul modelului latin („*nimenea au putut*" – „*au putut nimene*").

Limitarea concordanței negative la cuvintele negative postpuse verbului a fost constatată și la autori munteni din prima parte a secolului (precum Mumuleanu și Bolintineanu). Și în cazul lor, Avram (2007a) presupune că e vorba mai mult de o influență culturală străină decât de o particularitate arhaică sau arhaizantă (așa cum a fost uneori interpretată).

Iordache Golescu folosește destul de consecvent adverbul *nicicum* în poziție preverbală fără marca *nu*: „*înaintea adunării nicicum să te scarpini*"; „*ajutor de la altul nicicum tu să aștepți*", deși acesta apărea cu concordanță negativă în secolele anterioare (DLR) și în alte texte din epocă: „*iar pentru ei nicicum nu să pomenește*" (*Doc. București*, 1823, raport oficial asupra unei plângeri).

Negația simplă este prezentă și în alte texte de la începutul secolului, în cazul grupării *nici un, nici o*: „*mi-au zis că ei nici o poruncă au*" (Bul. Com. Ist. IV, 1810); „*de la Craiova nici o știință am*" (SD VIII, 1827). Asupra secvențelor *nici un, nici o*, încă insuficient sudate, acționau, foarte probabil (ca și în secolele anterioare, vezi Dragomirescu 2008: 222), regulile de construcție ale semiadverbului *nici*.

7.1.2. Fenomenul negației duble este în genere ignorat de gramaticile epocii. Acolo unde apare, este descris ca atare, ca o realitate a limbii. Laurian (1840) explicitează regula după care pronumele negative *nime, nimică, niciunul* sau adverbele *nici, niciodată, nicidecum* etc. cer, pentru a realiza o „negație perfectă", coprezența lui *nu* („*Nime nu ne cunoaște*", 2002: 701; „*Nu știe nimica*", p. 745). Heliade Rădulescu (1841) descrie generalitatea concordanței negative din română, indiferent de poziția cuvântului negativ, ca pe o particularitate a românei, diferită față de italiană, unde:

„*Niuno, nessuno, niente, nulla*, când sunt înaintea unui verb, nu primesc negativul *non* ca la noi; când însă e pe urmă, atunci îl priimesc înaintea verbului; cum: *niuno è pienamente felice* «nimeni nu e întreg ferice»; *non v'è nessuno* «nu e nimeni»" (p. 53).

7.1.3. Adverbul *nici* (cu variantele sale fonetice *nice, neci*), fără rol de conector, se poate dispensa de negația verbală, funcționând ca negație autonomă:

„și ploae de patru luni *nici* au picat” (SD VIII, 1802); „eu *nici* am simțit / A lor osebire” (Alexandrescu); „lucruri la cari *nici* m-am așteptat din parte-i” (Hasdeu); „sărmana ducă *nici* a avut când să vadă bine pe cavalerescul său apărător” (idem).

Această construcție – care continuă situația din secolele anterioare – apare până târziu, spre sfârșitul secolului. La Eminescu, exemplele sunt numeroase: „următoarele vorbe, pe care Ștefan, pe când trăia, sigur că *neci* le visase”; „*Nici* știu unde să adresez scrisoarea” (CI Eminescu – Micle, 1879; exemplu în care *nici* este plasat la început de enunț și chiar de paragraf); „Vezi bine că *nici* caut a mă scuza” (*ibidem*, 1880); „un om ca mine, care într-adevăr *nici* a crezut ceva, *nici* a iubit ceva, *nici* a dorit ceva măcar pe pământ” (*ibidem*). Structura alternează totuși, chiar la același autor, cu cea în care apare și negația verbală (propozițională): „*Nici nu* îmi pot închipui altă viață” (*ibidem*, 1879).

7.1.4. Cea mai persistentă structură fără negație dublă este aceea în care semiadverbul *nici* este negație autonomă, dar are și rol de conector copulativ, legând o propoziție negativă de precedentă tot negativă. E o construcție în care, obligatoriu, termenul negativ apare înaintea verbului. Structura *nu...*, *nici...* (cu negație simplă în al doilea membru), care fusese dominantă până atunci (Rizescu 2007: 18), continuă să fie foarte folosită, mai ales în prima jumătate a secolului: „anu cu anu *nu* s-au potrivit, *nici este știut* câtă sumă într-adevăr au trecut” (Doc. Ec. I, 1811); „*nu are* să li să dea, *nici ei să fie* volnici a cere” (*ibidem*); „acest fel de dobândă *n-am* auzit, *nici am* pomenit” (SD VIII, 1823); „cine *nu* gândește, *nici* face pentru dânsa orice bine” (D. Golescu).

Absența concordanței negative în cazul lui *nici* era chiar recomandarea explicită din gramatica lui Diaconovici Loga (1822):

„După vreo închietură negătore de va urma mai multe închieturi negătore, neprerupt una după alta, atunci unele ca acelea iau părțiceaua negătore *nici*. P. e.: *Fariseii și cărturarii nicidecum nu vrea să creadă că H[risto]s este Mesia, nici ascultau învățătura lui, nici vrea să-și îndrepte faptele sale*” (1973: 167)

În secolul al XIX-lea se continuă totuși tendința de extindere a negației duble – „să *nu-l* mai priimești, *nici* în cercetare cu dânsul *să nu mai intri*” (Doc. Ec. I, 1818). La începutul secolului, construcțiile concurente apar uneori chiar în aceeași frază: „Divanului cunoscut *nu* este, *nici* țara *nu să știe* întru mai multă datorie, *nici are* mai multă putere dă răspundere” (Doc. Ec. I, 1809). Spre sfârșitul secolului, structura *nu...*, *nici nu...* devine dominantă, deși se va păstra sporadic, și cea de tipul *nu...*, *nici...*

La Odobescu, în *Pseudokynegetikos* (1874), din 92 de ocurențe ale lui *nici* (adverb, adverb și conjuncție, component al secvenței *nici un/nici unul*), doar 4 nu apar în coocurență cu *nu*, marcă a negației verbale. Două dintre exemple sunt citate, unul apare într-o secvență versificată, unul singur aparținând cu certitudine prozei autorului: „nu a fost niciodată și *nici* se poate aieva întâmpla”. Exemplul este interesant și pentru că în enunț *nici* nu mai este conector copulativ, funcția fiind preluată de *și*. Tot la Odobescu apare însă, o dată, și structura *și nici nu*: „eu n-am avut câine de vânatoare și *nici n-am* vânat cu vreun câine de împrumut”.

Nici poate fi întărit, popular, de *că*, structură care exclude concordanța negativă: „Alte ocne nu sânt, *nici că* fac lăcuiitorii vreun venit” (Doc. Ec. I, 1811); „pe unde sunt ulițile foarte strâmpțe, *nici că* văd soare în veci” (D. Golescu); „Uită-te, *nici că*-i pasă...!” (Heliade Rădulescu); „Dar ei *nici că*-i pasă de el” (Slavici).

7.2. Alte structuri negative

7.2.1. În secolul al XIX-lea se răspândește construcția echivalentă cu o negație propozițională, alcătuită de grupul adverbial cu centrul *departe* (*de*) și un infinitiv: „Sunt *departe de a crede* că am tratat aceste sujete cu tot interesul de care sunt primitoare” (Alexandrescu); „Opiniunea celor patruzeci și șase, *departe de a fi rezultatul unei convingeri*, e rezultatul fricei” (Eminescu). Construcția e, foarte probabil, un calc după franceză (vezi și GALR II, 692).

7.2.2. În aceeași perioadă începe să se folosească structura restrictivă *nu... decât* – „*nu am decât a-ți mulțemi*” (Alecsandri, scrisoare din 1862) –, a cărei apariție poate fi explicată atât prin calc după franceză –, cât și ca evoluție internă, din structuri ternare cu circumstanțialul de excepție. În textele de la începutul secolului nu găsim, de altfel, decât structurile ternare, cu pronume nehotărât (vezi supra, 3.13.15).

7.2.3. Sunte destul de răspândite construcțiile cu negație expletivă, mai ales în construcțiile cu *până* (vezi supra, 3.13.1.2., 3.13.1.5) și *fără*: „Dorința a fost de a nu trece în mormânt *fără a nu îndeplini* rugăciunea prietenilor mei” (Papazoglu).

8. INTERFERENȚE LINGVISTICE ȘI CULTURALE

8.1. Calcuri sintactice

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, influențele romanice (în primul rând cea franceză, dar și cea italiană) nu se manifestă doar în vocabular, ci și în sintaxă. Autorii culți ai epocii scriu frecvent în franceză (limbă în care își poartă mare parte din corespondență Alecsandri, Ghica etc. și își scriu jurnalele Heliade Rădulescu ș.a.).

8.1.1. Semne ale modelului francez pot fi prezența inutilă a pronumelui subiect („Pe la anul 1821 tunul încetase d-a răsuna în Europa; *el* își produsese efectul”, Ghica); vezi supra, 3.5.2), antepunerea subiectului față de verb, în construcții în care româna preferă postpunerea: „Și aceste poezii umple inima d-o speranță dulce, și în ce lume frumoasă, în ce lume ideală *ele* ne transport!”, Ionescu), construcțiile prepoziționale (vezi supra, 3.9.1), folosirea reflexivă sau nereflexivă a unor verbe, preferința pentru adjectivul posesiv sau pronumele în genitiv în defavoarea cliticului de dativ posesiv etc. Ultimele două fenomene se pot observa în enunțul destul de depărtat de specificul sintactic al românei: „Casa lui numaidecât *a schimbat fața ei* cea posomorâtă” (față de formularea *și-a schimbat fața*), dar apropiat de construcția și semantica verbului fr. *changer* și de folosirea posesivului în franceză).

Dicționarul lui Laurian și Massim, 1871–1876, semnaleză „galicizmele” – nu doar semantice, ci și frazeologice și sintactice. Astfel, condamnă locuțiunea *a avea loc*, care

„e galicism în frasi ca: *are loc audiența, evenimentul, avură loc vizitele, au loc esaminele publice etc.*, în loc de: *se dă audiența, se făcură vizitele, se țină esamine etc.*” (s.v. *loc*).

Calcurile sintactice după franceză sunt numeroase, vizibile în anumite construcții verbale fixe: fr. *croire de son devoir de...* – „cred de a mea datorie a vă propune” (Alecsandri, scrisoare oficială din 1861); fr. *faire figure de...* – „Bucureștii (...) lângă Vindobona (...), *ar face figură de sat*” (Codru Drăgușanu); fr. *avoir l'air de...* – „acest munte (...) *are aerul de a cădea pe monastire*” (Boerescu); „stânca (...) *are aerul de a forma un picior al său*” (idem); fr. *changer d'avis* – *a schimba de părere* (criticat de Lambrior 1874: 164); fr. *se jouer de* – „holera... *se gioacă de toate pregătirile*” (Russo); vezi și supra, 2.2.2.

Folosirea articolului nehotărât, în construcții (modificatori prepoziționali în grupul nominal sau cu funcție predicativă) în care româna nu îl cere este de asemenea imitată după franceză: „regularitatea trăsurilor feței care-i da aerul *de o statuă indiană*” (G. Sion); „forma chiar cea veche a monastirei era mai mult *de o fortăreață decât de un loc* de pietate și rugăciuni” (Boerescu); „izbutise să-și facă (...) o reputație, dacă nu *de un foarte inteligent*, dar desigur *de un foarte corect* om de stat și mai ales de finanțe” (Caragiale).

Rosetti (1956: 62–63) înregistrează mai multe calcuri la Heliade Rădulescu: *a se pune în starea (se mettre dans l'état)*, *a lua un aer (prendre un air)*, *a fi recunoscător de (reconnaissant de...)*, *se înțeapă de a trece (se pique de passer)* etc. Diaconescu (1969: 60) identifică o serie de calcuri frazeologice la Negruzzi (de exemplu, *a face o tristă figură* – fr. *faire une triste figure*). Cazacu et al. (1969: 171–172) descoperă altele la Alecsandri: construcții cu prepoziția *de* echivalente cu un genitiv („sultanul *de Maroc*”, „descriere foarte vie *de un lagăr*”, „nume *de o floare*”); prepoziții-regim – „presărata *de anecdote*”, „verde *de trup și de suflet*” etc.; frecvența infinitivului ca formă verbală subordonată, mai ales a celui construit cu *de* („sfârșii *de a cânta*”) etc.

Uneori, fraze întregi sau chiar secvențe textuale par traduse cuvânt cu cuvânt din franceză: „Nu este un singur român care să se fi îmbărcat pe Dunăre pentru Viena sau Paris și care să nu fi gustat dulcele acestui lăcaș” (Bolintineanu); „Dacă îți este pentru asta, nu ai frică” (Bolintineanu); „Dar cu ce fel de trăsură să plec? se întrebă. Cu birjă? este a fi supus la caprițile birjarului; este, la fiecare cinci ore, a ne opri câte două (...). Este a-și prelungi călătoria în infinit” (Boerescu); „unchiul Luchi Mavrodin n-a avut cea mai mică îngrijire de biata mătușa-mea” (Aricescu).

Revenirea la infinitiv în defavoarea conjunctivului a fost descrisă tot ca rezultat al influenței străine, în primul rând franceze. Analizând frecvența relativă a structurilor într-o traducere din franceză din 1929 (*Aneta și Luben*, de Marmontel, traducere de G. Pleșoianu) și în prefața traducătorului, Vulpe (1965) ajunge la concluzia că frecvența infinitivelor e stimulată de original, dar devenise deja o normă stilistică, de diferențiere față de limba vorbită.

8.1.2. În româna din Transilvania, s-au făcut simțite și influențe germane (mai exact, ale germanei din Austria) și maghiare, în lexic și în sintaxă. Maiorescu (1868) a oferit numeroase exemple de calcuri frazeologice și sintactice din limba

presei transilvănene a epocii: regimul prepozițional, construcția unor verbe cu sau fără pronume reflexiv, articularea substantivului după prepoziție („învață de la dușmanul”, 1978: 91), excesul de pronume subiect și de demonstrative, folosirea complementizatorului *cum că* (p. 103), plasarea unor particule adverbiale, structuri stângace de emfazare „O cestiune nouă se vede pe orizontul politic, și aceea este ceea a fortăreței Mainz”, p. 102). Exemplele alese ca argumente, deci cât mai nefirești și surprinzătoare, par să indice faptul că această influență a fost efemeră, fără urmări.

Mult mai tolerant este Eminescu, care identifică în cartea lui D. Petrino (*Puține cuvinte despre coruperea limbei române din Bucovina*, 1869) unele germanisme – „Și aceasta-i prea lesne a arăta (*sehr leicht zu zeigen*), în loc de *prea lesne de arătat*”; „Fiind însă omul silit (...)”, în loc de *omul însă fiind silit*” – numai pentru a-i demonstra acestuia că influențele sunt inevitabile și nu foarte grave, producând greșeli „pe cari timpul și școalele românești ale viitorului le vor șterge cu desăvârșire și din grai și din scris”.

Gheorghe 2009b înregistrează mai multe tipuri de calcuri frazeologice după maghiară și germană (*punere în viață* „punere în practică”, *a trage sus ceasornicul* „a întoarce ceasul”, p. 216; *a trage în judecată* „a da în judecată”, p. 218), regimul prepozițional al unor verbe (*a se baza în*, *a dubita în*, *a abzice de*, p. 217), construcții infinitivale deontice (*e de a se asculta*, *de a se motiva*, *de a se înainta* „trebuie să fie ascultat / motivat / înaintat”, p. 217), locuțiuni adverbiale (*la tot cazul* „în tot cazul”, *la nici un caz* „în niciun caz”, *la aparență* „în aparență”) etc. Alte calcuri sunt descrise în David (1980: 150).

Modelul german (convergent cu cel latinesc) produce un stil artificial, cu inversiuni și verbul la final, care a fost parodiat de Caragiale: „Speriința din Dealul Spirii până la stremitate ne-a probat că sperietura cetățianilor și cetățianelor nesperiinți adesea cauza lățirii straordinare a sinistrelor este” (în schița *Temă și variațiuni*).

8.2. Diferențieri sociolingvistice și stilistice

În secolul al XIX-lea se manifestă, pe de o parte, diferența dintre sintaxa cultă (în ansamblul ei) și cea populară, pe de altă parte concurența mai multor tipuri de sintaxă cultă. Stilurile funcționale își creează modele proprii prin preferința față de anumite structuri sintactice. Sintaxa limbii standard (prezentă în eseuri, conferințe, corespondență, publicistică etc.) este spre sfârșitul secolului – sub influențe străine, dar și sub cea a tiparelor populare, de care se apropie mai mult – destul de diferită față de sintaxa de la începutul secolului (din prefete, scrisori etc.), în privința complexității frazei, a raportului dintre coordonare și subordonare, a ordinii cuvintelor.

Autorii vremii au conștiința unei *rupturi stilistice*, care depășește simpla modernizare lexicală. Ca și în domeniul lexical, opoziția dintre „limba veche” și „limba nouă” poate fi percepută diferit: utilizările stilistice ale sintaxei din secolul al XVIII-lea pot fi considerate artificiale și greoaie, în vreme ce inovațiile ar aduce apropierea de limba reală, populară, vorbită – sau, dimpotrivă, sintaxa veche ar fi fost mai apropiată de cea populară, de care modernizarea s-a depărtat. De fapt, ambele perioade cuprind atât tipare sintactico-stilistice „artificializate”, cât și unele mai apropiate de limba populară.

8.2.1. În sintaxa veche se manifesta încă voința de diferențiere a limbii de cultură, care trebuia să fie altfel decât cea de toate zilele: monumentalizată, artificializată. În comparație cu inovațiile epocii, ea este tot mai mult resimțită ca greoaie (prin inversiuni, intercalări, grupuri nominale ample, abundență de construcții gerunziale), ceremonioasă, arhaizantă. Primele gramatici conțin indicații despre figurile sintactice și despre rolul lor ornamental. Deja Văcărescu ([1787] 1982: 151–152) distingea între sintaxa „firească”, „de obște”, a limbii standard, și sintaxa „ce să depărtează dă orânduiala firească și dă regulile cele de obște”, „retorică”, figurată (*înfigurată* sau *înfurmată*), cu inversiuni și intercalări. Exemple pentru aceasta din urmă sunt enunțuri de tipul: „la aceia rămându, puțin sau nimicu putea să arate cevaș dăn vrednicia sa”; „cel rău crescutu tânăru la proastă și dăsfăimată chibzuirea lui aduce totu gândiri netrebnice” (*ibidem*); „iaste dă o frumoasă și plăcută făptură” sau „dă un groaznicu și foarte iute focu să arde” (p. 154).

Foață (1981: 538–540) urmărește în stilul științific procedee retorice (figuri sintactice) care proveneau din vechea sintaxă cultă: tmeza („sânt noao bune”, Paul Iorgovici) „fură de dachi uciși”, Maior), incidentele, chiasmul, inversiunea, permutarea etc.

Spre sfârșitul secolului, Lambrior sublinia rolul limbii franceze în modernizarea sintaxei, considerându-l important, dar nu exclusiv, pentru că fusese susținut și de o tendință naturală: „Adevărat că limba franțuzească prin frazeologia ei limpezită au ajutat această limpezire a prozei românești, care de la sine începuse a se face” (Lambrior [1874] 1976: 164); în orice caz, autorul opunea „înșirarea greoaie a limbii vechi”, „inversiile cronicarilor și mulțimea incidentelor care întunecau ideea într-o frază” ([1874] 1976: 163) limbii „curgătoare” a modernității.

8.2.2. Pentru unii autori din secolul al XIX-lea, limba textelor vechi este cea naturală, simplă, în vreme ce modernizarea aduce artificializare și complicare. C. Stamati, în prefața la *Muza românească* (1868) declară că reprezintă „stilul vechi al românilor”, care se identifică pentru el cu stilul popular: „eu am scris versuri și proză nu chiar după regulile poetice sau gramatice d-acum ale României, ce așa simplu precum le-am deprins din copilărie, în stilul plebei”. În prefața cărții sale de istorie locală și memorialistică, publicată la sfârșitul secolului (1891), și Dimitrie Papazoglu își exprimă sentimentul diferenței și își asumă practicarea unui *stil bătrânesc*: „și astfel voi urma înainte, rugând pe onor domnii cititori de a-mi ierta greșelile stilului meu, fiind un stil bătrânesc ce se practica în timpul tinerețelor mele”.

Unele dintre textele de la începutul secolului al XIX-lea manifestă într-adevăr trăsături ale sintaxei populare. Vianu (1956b) compară fraza lui Heliade Rădulescu – construită prin juxtapunere, acumulare tipică oralității – cu cea a lui Bălcescu – mai complexă, dar bazată pe coordonare, enumerativă – pentru a le opune ceea ce consideră a fi adevărata inovație: perioada lui Odobescu, bazată pe ramificare, subordonare, simetrii și inversiuni retorice.

Stilul modern al sintaxei culte se caracterizează prin fraze lungi (ca și în trecut), alcătuite însă din secvențe semiautonome (separate prin punct și virgulă), cu numeroase apoziiții (1), reluări metadiscursive (2) (5), enumerări ternare (3), incidente (4) (5), relative, cu frecvente repetiții oratorice:

[Faimosul Béranger, puternicul liric al timpilor moderni, poet popular cu aristocratice forme și unul din capetele cele mai rezonabile ale Franței (1)], zice că multe din cântecele sale cele mici l-au costat două și trei săptămâni de lucru, [mărturisire (2)] ce dovedește câtă strășnicie trebuie să aducă un autor la compunerea scrierilor sale; [căci arta este așa de întinsă și variată, frumosul are atâtea nuanțe delicate și fugitive, lucrările imaginației atâta trebuință de ale rezonului (3)] ca să poată ajunge ținta lor, care este frumosul ideal sau strălucirea adevărului, [după cum zice Platon (4)], încât nu este de mirare dacă desăvârșirea lipsește la mulți, cărora însă nu le lipsește talentul, și dacă literatura noastră mai ales, a căreia parte poetică nu se compunea până în anii din urmă decât de niște balade tradiționale, inspirații necultivate ale suferinței și ale naturii sălbatice, [nu este, zic, de mirare (5)], dacă literatura noastră n-a produs încă nici un cap d-operă care să poată sluji de model netăgăduit: acelea nu ies decât în literaturile formate și în limbile statornicite, după cum o știu mai cu osebire toți aceia care scriu și, prin urmare, cunosc influența ce are limba asupra stilului (Alexandrescu, *Câteva cuvinte în loc de prefață*, 1847).

8.2.3. Trăsăturile sintaxei populare apar spontan, ca formă de interferență între scris și oral, în texte epistolare, memorialistice sau în altele lipsite de intenții stilistice speciale – dar și, cu intenție mimetică, de realizare a unui stil oral, în dialogurile din proza narativă și mai ales în teatrul comic.

Apar astfel fraze realizate prin juxtapunere, care înlocuiește la nevoie, ca mijloc elementar de construcție, chiar relativele – „Încă din vremea domnului Calimah au fost venit un Braun inginer, s-au așezat la Roman, avea mulți copii, i-au învățat pe toți meșteșugul său” (C. Sion) – și în care se manifestă discontinuitatea limbii vorbite, anacolutul: „căci *el* după neamul și starea lui nu *îi* trebuie mai mult” (Stamati).

În secolul al XIX-lea se dezvoltă și o literatură în stil popular, care își propune să utilizeze masiv elemente ale limbii vorbite; de cele mai multe ori, efectul artistic de oralitate este obținut prin lexic și frazeologisme, prin prezența marcatorilor discursivi, a unor conjuncții – deci prin fenomene punctuale –, tiparul frazei rămânând unul fundamental cult. Basmele prelucrate – mai evident (la Eminescu) sau mai puțin evident (la Ispirescu) – și chiar scrierile lui Creangă cuprind elemente puține și izolate de sintaxă populară.

„Așa-ziii «scriitori populari» sunt de fapt foarte puțin «populari» în sintaxă (...) Cu atât mai puțin se regăsește sintaxa limbii vorbite în fraza amplă, plină de construcții determinative și incidentale, a lui Ion Creangă” (Oprea, Nagy 2002: 249).

9. CONCLUZII

Sintaxa secolului al XIX-lea nu suferă schimbări în structurile sale fundamentale; fenomenele de variație sintactică și de gramatizalizare își urmează evoluția firească, inevitabil lentă. Modernizarea limbii de cultură se reflectă mai ales în modelele de construcție a unităților enunțiative (discursive), în îmbogățirea lexicală a inventarului de conectori și în multiplicarea variației sintactice.

Gramaticile publicate sunt rareori normative în domeniul sintaxei (mai mult descriind variațiile de acord, dublare clitică, concordanță a negației etc.); unele intenții de raționalizare se reflectă, totuși, în descrierea gramaticală și în scrisul unor autori care împărtășesc aceleași idei.

Sinteza evoluției sintactice pe parcursul acestui secol este însă o operație aproape imposibilă: cele mai multe fenomene de variație așteaptă încă studii aplicate, verificate statistic pe un număr suficient de mare de texte diferite, care să permită adevărate concluzii asupra perioadei.

SURSE

- Aaron [1858] – Florian Aaron, *Mihai II Bravul. Biografia și caracteristica lui, trase din istoria Țării Românești*, București, Tipografia Colegiului Național, 1858.
- Aghiuță – Aghiuță (1863–1864), *Foaie umoristică, satirică și critică*, ed. de I. Oprișan, București, Vestala, 2009.
- Alăuta românească [1837–1838] – *Alăuta românească 1837–1838*, ed. Cornelia Oprișanu, București, Minerva, 1970.
- Alecsandri [1840–1870] – Vasile Alecsandri, *Scrisori, însemnări*, ed. Marta Anineanu, București, Editura pentru Literatură, 1964; *Opere*, vol. IV, *Proză*, ed. G. Rădulescu-Dulgheru, București, Minerva, 1974; vol. V, *Teatru*, 1977; vol. VI, *Teatru*, 1979; vol. VII, *Teatru*, 1981, vol. VIII, *Corespondență* (1834–1860), ed. Marta Anineanu, 1981; vol. IX, *Corespondență* (1861–1870).
- Alexandrescu [1838–1863] – Grigore Alexandrescu, *Opere*, ed. de I. Fischer, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957; *Poezii. Memorial de călătorie*, ed. de I. Fischer, București, Editura pentru literatură, 1961.
- APR III [1832–1833] – *Analele parlamentare ale României*, III, partea II, București, Imprimeria Statului, 1893.
- ARG – N. Iorga (ed), *Acte românești și câteva grecești din Arhivele Companiei de comerț oriental din Brașov*, Vălenii-de-Munte, 1932.
- Aricescu [1846–1886] – Constantin D. Aricescu, *Scrieri alese*, ed. Dan Simonescu și Petre Costinescu, București, Minerva, 1982.
- Asachi [1836–1867] – Gheorghe Asachi, *Opere*, I-II, ed. N. A. Ursu, București, Minerva, 1973, 1981.
- Barițiu [1838] – George Barițiu, „Inimile mulțămitoare, dramă în trei acturi”, în *Manuscriptum*, VIII, nr. 3 (28), 1977, p. 60–69.
- Bălăcescu [1845] – Costache Bălăcescu, „O bună educație”, în ITR, p. 224–258.
- Bălcescu [cca 1849–1852] – Nicolae Bălcescu, *Opere*, III, *Româniul supt Mihai Voievod Viteazul*, ed. G. Zane, Elena G. Zane, Daniela Poenaru, București, Editura Academiei, 1986.
- Boerescu [1859] – Vasile Boerescu, *Din impresiunile unui călător prin țară*, ed. Mircea Angheliescu, Târgoviște, Bibliotheca, 2007.
- Bolintineanu [1848–1870] – Dimitrie Bolintineanu, *Opere*, VI, [Călătorii], ed. T. Vârgolici, București, Minerva, 1985; *Opere*, X, *Publicistică*, ed. T. Vârgolici, București, Minerva, 1988.
- Bolliac [1836–1876] – Cezar Bolliac, *Opere*, I-II, ed. A. Rusu, București, ESPLA, 1956; *Scrieri*, II, *Articole literare, cronici dramatice, articole politice, arheologie*, ed. Andrei Rusu, București, Minerva, 1983.
- BRV III [1809–1830] – Ion Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche, 1508–1830*, tomul III, 1809–1830, București, Socec & Co., 1912–1936.
- Budai-Deleanu [1800–1812] – Ion Budai-Deleanu, *Opere*, I-II, ed. Florea Fugariu, București, Minerva, 1974, 1975.
- Bujoreanu [1862] – Ioan M. Bujoreanu, *Mistere din București*, ed. Marian Barbu, București, Minerva, 1984.
- Bul. Com. Ist. II, III, IV – *Buletinul Comisiei istorice a României*, ed. Ioan Bogdan (vol. II), ed. N. Iorga (III–IV), București, Atelierele Grafice Socec, 1916, 1924, 1925.
- Buznea [1831] – Bernardin de Saint-Pierre, *Pavel și Virginia*, acum întâia oară tălmăcită și tipărită în românește de Iancu Buznea, Iași, 1831.
- Cantacuzino [1855] – Alecu Cantacuzino, *Serile de toamnă la țară*, ed. Livia Grămadă, Cluj, Dacia, 1973.

- Caragiale [1873–1901] – Ion Luca Caragiale, *Opere, I-III*, ed. Al. Rosetti, Ș. Cioculescu, L. Călin, București, ESPLA (EPL); vol. I-II, 1960; vol. III, 1962; *Opere, V. Articole politice și cronici dramatice*, ed. Șerban Cioculescu, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938.
- CI Eminescu – Micle [1879–1883] – *Dulcea mea Doamnă / Eminul meu iubit. Corespondență inedită Mihai Eminescu – Veronica Micle*, ed. Christina Zarifopol-Illias, Iași, Polirom, 2000.
- Cipariu [1847–1866] – Timotei Cipariu, *Opere, I*, ed. de Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei, 1987.
- Codicele române* – Vasile Boerescu (ed.), *Codicele române, Alessandro Ioan sau Colecțiune de legile Principatelor Unite Române*, București, Tipografia Cesar Bolliac, 1865.
- Codru Drăgușanu [1865] – Ioan Codru-Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, ed. Romul Munteanu, București, ESPLA, 1956.
- Conachi [cca 1800–1837] – C. Conachi, *Scrieri alese*, ed. Ecaterina și Alexandru Teodorescu, București, Editura pentru Literatură, 1963.
- Coresp. M–B [1851–1864] – Coriolan Suci, *Corespondența lui Ioan Maniu cu Simeon Bărnuțiu, 1851–1864*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic, 1929.
- Creangă – Ion Creangă, Ion, *Opere, I-II*, ed. Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, București, Minerva, 1970.
- Crețeanu [1855–1887] – George Crețeanu, *Patrie și libertate*, ed. Rodica Rotaru, București, Minerva, 1988.
- CVR-Olt [1801–1830] – Dorin Teodorescu (ed.), *Cartea veche românească din județul Olt (1801-1830)*, Slatina, Editura Fundației „Universitatea pentru toți”, 2003.
- Dacia literară* [1840] – *Dacia literară*, ed. M. Platon, București, Minerva, 1972.
- A. Densușianu [1876–1887] – Aron Densușianu, *Cercetări literare, I*, Iași, Frații Șaraga 1887.
- Dionisie Eclisiarhu [1804–1814] – Dionisie Eclisiarhu, *Scrieri alese. Hronograf. Predoslovii*, ed. Natalia Trandafirescu, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2004.
- DLR – *Dicționarul limbii române*, serie nouă, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; din anul 2000: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, 1965–2010.
- DML I, II – Paul Cornea, Elena Piru (ed.), *Documente și manuscrise literare, I-II*, București, Editura Academiei, 1967, 1969.
- DVT – N. Iorga (ed.), *Documente de pe Valea Teleajenului, Vălenii-de-Munte*, Tipografia „Datina Românească”, 1925.
- Doc. București [1821–1848] – George Potra (ed.), *Documente privitoare la istoria orașului București (1821-1848)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1975.
- Doc. Hurmuzaki VI – *Documente privitoare la istoria românilor. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki, Suplement I, Volumul VI, 1827–1849*, ed. D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, București, 1895.
- Doc. Ec. I, II [1800–1850] – *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800–1850, I-II*, ed. de I. Cojocar, București, Editura Științifică, 1958.
- D. Rec. I – *Academia Română – Discursuri de recepție, I*, ed. Dorina N. Ursu, București, Editura Academiei Române, 2005.
- EGB [1848–1879] – Ioan Chindriș, „Epistolierul George Bariț”, *Anuarul Institutului de Istorie «George Bariț» din Cluj-Napoca, Series Historica, XLII, 2003*, p. 101–120.
- Eminescu [1870–1889] – Mihai Eminescu, *Opere, I*, ed. Perpessicius, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939; *Opere, IX, Publicistică 1870–1877*, ed. întemeiată de Perpessicius, coord. Petru Creția, București, Editura Academiei R.S.R., 1980; *Opere, X, Publicistică, 1 noiembrie 1877–15 februarie 1880*, ed. întemeiată de Perpessicius, coord. Dimitrie Vatamaniuc, București, Editura Academiei R.S.R., 1989; *Opere, XI, Publicistică, 17 februarie – 31 decembrie 1880*, ed. întemeiată de Perpessicius, coord. Al. Oprea, București, Editura Academiei R.S.R., 1984; Mihai Eminescu, *Opere, XII, Publicistică, 1 ianuarie – 31 decembrie 1881*, ed. întemeiată de Perpessicius, coord. Al. Oprea, București, Editura Academiei R.S.R., 1985; *Opere, XIII, Publicistică, 1882–1883, 1888–1889*, ed. întemeiată de Perpessicius, coord. Al. Oprea, București, Editura Academiei, 1985; *Opere, XVI, Corespondență. Documentar*, ed. întemeiată de Perpessicius, coord. Dimitrie Vatamaniuc, București, Editura Academiei, 1989.
- Epoca* [1887] – [cotidian], București, anul II.
- Filimon [1857–1865] – Nicolae Filimon, *Opere, I-II*, ed. Mircea Angheliescu, București, Minerva, 1975.
- Ghica [1863–1887] – Ion Ghica, *Opere, I, Scrisori către V. Alecsandri*, ed. Ion Roman, București, Editura pentru Literatură, 1967; *Opere, II, Convorbiri economice*, Minerva, 1970; *Opere, V [Corespondență]*, 1988; *Opere, VI [Corespondență]*, 1988.

- D. Golescu [1826] – Dinicu Golescu, *Însemnare a călătorii mele*, ed. G. Pienescu, București, Minerva, 1977.
- I. Golescu [cca 1800–1845] – Iordache Golescu, *Povățuri pentru buna-cuviință*, ed. Gh. Paschia, București, Eminescu, 1975; *Scrieri alese*, ed. Mihai Moraru, București, Cartea Românească, 1990.
- GPS [1800–1820] – G. Brătescu (ed.), *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1581–1820)*, București, Editura Medicală, 1988.
- Hasdeu [1864–1881] – Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Studii de lingvistică și filologie*, I-II, ed. Gr. Brâncuș, București, Minerva, 1988; *Micuța. Trei zile și trei nopți din viața unui student*, în *Opere*, II, Proză, ed. Stancu Ilin și I. Opreșan, București, Minerva, 1996, p. 9–54; *Opere*, IV, *Dramaturgia*, ed. Stancu Ilin și I. Opreșan, București, Minerva, 2003; *Correspondență*, ed. S. Ilin, București, Floarea Darurilor, 2006; *Cuvențe den bătrâni*, III, *Principie de lingvistică*, ed. G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1984.
- Heliade Rădulescu [1828–1872] – Ion Heliade Rădulescu, *Curs întregu de poezie generale*, I, București, Typographia lucrătorilor asociați, 1868; *Opere*, II, ed. D. Popovici, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943; *Scrisori și acte*, ed. G. Potra, N. Simache și G.G. Potra, București, Minerva, 1972; *Opere*, III, ed. Vl. Drimba, București, Editura Minerva, 1975.
- Ionescu [1855–1861] – Radu Ionescu, *Scrieri alese*, ed. Dumitru Bălăeș, București, Minerva, 1974.
- Iorgovici [1799] – Paul Iorgovici, *Observații de limba românească*, ed. Doina Bogdan Dascălu, Crișu Dascălu, Timișoara, Facla, 1979.
- Ispirescu [1865–1870] – Petre Ispirescu [*Jurnal*, 1865–1870], în DML II, p. 127–210.
- ITR – Tiberiu Avramescu (ed.), *Începuturile teatrului românesc*, București, Editura Tineretului, 1963.
- Kogălniceanu [1839–1889] – Mihail Kogălniceanu, *Scrieri*, ed. Geo Șerban, București, Editura Tineretului, 1967; *Opere*, V, *Oratorie III, partea I, 1878–1880*, ed. Georgeta Penelea, București, Editura Academiei, 1984; *III, partea a IV-a, 1879–1891*, ed. Georgeta Penelea Filitti, București, Academia Română – Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2003.
- Lambrior [1873–1882] – Alexandru Lambrior, *Studii de lingvistică și folclorică*, ed. I. Nuță, Iași, Junimea, 1976.
- LB [1825] – *Lesicon romanesc-latinesc-unguresc-nemțesc*, Budae, Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825.
- LM [1871–1876] – August Treboniu Laurian, Ioan C. Massim, *Dicționarul limbei române*, București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, I (A-H) 1871; II (I-Z) 1876, III 1871.
- Macedonski [1870–1895] – Alexandru Macedonski, *Opere*, I-II, *Poezii*, ed. Adrian Marino, București, Editura pentru Literatură, 1966.
- Maior [1809–1821] – Petru Maior, *Scrieri*, I-II, ed. Florea Fugariu, București, Minerva, 1976.
- Maiorescu [1855–1893] – Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I (noiembrie 1855 – martie 1859), ed. Georgeta Rădulescu-Dulcheru, Domnica Filimon, București, Minerva, 1975; *Opere*, I-II, ed. Georgeta Rădulescu-Dulcheru și Domnica Filimon, București, Minerva, 1978, 1984; *Discursuri parlamentare*, I (1866–1876), ed. Constantin Schifimeș, București, Albatros, 2001.
- Marghiloman [1885–1895] – Alexandru Marghiloman, *Discursuri politice*, I (1885–1895), București, Comitetul Cercului de Studii al Partidului Conservator, 1916.
- Mumuleanu [1825] – Barbu Paris Mumuleanu, *Caracteruri*, București, Tipografia de la Cișmea de la Mavrogheni; „Procurvântare”, în BRV III, p. 464–474.
- Mureșanu [1838–1862] – Andrei Mureșanu, *Poezii și articole*, ed. D. Păcurariu, București, Editura pentru Literatură, 1963.
- Murgu [1834–1836] – Eftimie Murgu, *Curs de filosofie ținut la Academia Mihăileană (1834–35; 1835–36)*, ed. Victor Țircovnicu, Timișoara, Facla, 1986.
- Negri [1858] – C. Negri, *Scrieri*, I, ed. Emil Boldan, București, Editura pentru Literatură, 1966.
- Negruzzi [1835–1857] – Costache Negruzzi, *Opere*, I. *Păcatele tinerețelor*, ed. Liviu Leonte, București, Minerva, 1974.
- Noul Așăzământ* [1897] – *Noul Așăzământ, tradus din limba originală greacă sub domnia M.S. Carol I, regele României* de N. Nitzulescu, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1897.
- NT [1857] – *Noul testament al Domnului și Mântuitorului nostru*, ed. a V-a, București, Tipografia Națională.
- OC [1869–1892] – Alexandru Odobescu și corespondenții săi, ed. Filofteia Mihai și Rodica Bichis, București, Minerva, 1984.
- Odobescu [1851–1887] – Alexandru Odobescu, *Opere*, I-II, ed. Tudor Vianu, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1955; *Opere*, II, ed. Marta Anineanu, Virgil Căndea, București, Editura Academiei, 1967.

- Pann [1830–1854] – Anton Pann, *Scrieri literare*, I–III, ed. R. Albala și I. Fischer, București, Editura pentru Literatură, 1963.
- Papazoglu [1891] – Dimitrie Papazoglu, *Istoria fondării orașului București*, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, București, Minerva, 2000.
- Papiu-Ilarian [1869] – Alexandru Papiu-Ilarian, „Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai”, în D. Rec. I, p. 1–136.
- Pelimon [1859] – Alexandru Pelimon, *Impresiuni de călătorie în România*, ed. Dalila-Lucia Aramă, București, Editura Sport-Turism, 1984.
- Recueil – Jules de Clerq, *Recueil des traités de la France*, VII, 1856–1859, Paris, Durand et Pedone-Lauriel, 1880.
- Reg. Org. [1831] – *Regulamentul organic al Moldovei*, ed. Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, Iași, Junimea, 2004.
- România [1858] – săptămânal, Iași
- C.A. Rosetti [1844–1859] – C. A. Rosetti, *Jurnalul meu*, ed. M. Bucur, Cluj-Napoca, Dacia, 1974; *Correspondență*, ed. Marin Bucur, București, Minerva, 1980.
- Russo [1846–1855] – Alecu Russo, *Scrieri alese*, ed. Geo Șerban, București, ESPLA, 1959 [texte publicate în română între 1846 și 1855: „Critica criticii”, „Holera”, „Cugetări”, „Amintiri”].
- ȘA – *Scoala Ardeleană*, I–III, ed. Florea Fugariu, București, Albatros, 1970.
- SD VI, VIII – Nicolae Iorga (ed.), *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, București, Socec, 1904; VIII (*Scrisori de boieri și neguratori olteni și munteni*), 1906.
- C. Sion [cca 1840–1857] – Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, ed. Rodica Rotaru, București, Minerva, 1973.
- G. Sion [1888] – George Sion, *Versuri. Suvénire contimpurane*, I–II, ed. Radu Albala, București, Minerva, 1973.
- Slavici [1881–1884] – Ion Slavici, *Novele din popor*, București, Socec, 1881; *Pădureanca*, Sibiu, Institutul Tipografic, 1884; *Opere*, II–III, ed. T. Teaha, D. Vatamaniuc, București, Editura pentru Literatură, 1967, Minerva, 1970.
- Stamati [1868] – Constantin Stamati, *Muza românească*, ed. Ion Rotaru și Rodica Rotaru, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- Șincai [1780–1816] – Gheorghe Șincai, *Cronica românilor*, I–III, ed. Florea Fugariu, București, Minerva, 1978.
- Țichindeal [1813] – Dimitrie Țichindeal, *Fabule și moralnice învățături*, ed. Virgil Vintilescu, Timișoara, Facla, 1975.
- Urechia [1878] – V. A. Urechia, *Opere complete, Conferințe și discursuri*, seria B, Tomul I, București, Tipografia Curței.
- Iancu Văcărescu [1814–1848] – Iancu Văcărescu, *Opere*, ed. Cornel Cîrstoiu, București, Minerva, 1985.
- Vulcan [1866–1899] – Iosif Vulcan, *Teatrul din manuscrise*, ed. F. Chelu, Oradea, Biblioteca Revistei Familia, 2006; *Însemnări de călătorie (II). Correspondență*, ed. Lucian Drimba, Academia Română – Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu”, București, 2002.
- Zilot [1830–1853] – Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Opere complete*, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, București, Minerva, 1996.

LIMBA ROMÂNĂ ÎN TRANSILVANIA
Sfârșitul secolului al XIX-lea –
începutul secolului al XX-lea

1. PREAMBUL	380
2. PREOCUPĂRI PRIVIND LIMBA LITERARĂ UTILIZATĂ ÎN TRANSILVANIA ÎNAINTE ȘI DUPĂ UNIRE	380
3. PARTICULARITĂȚI ALE LIMBII ROMÂNE LITERARE VORBITE ÎN TRANSILVANIA	383
3.1. Ortografie și ortoepie	383
3.2. Lexic și frazeologie	385
3.2.1. Terminologia administrativ-juridică	386
3.2.2. Terminologia științifică	389
3.2.3. Termeni din limba de uz mediu	393
3.2.4. Calcuri	394
3.2.5. Derivate cu prefixe	396
3.2.6. Clișee	397
3.3. Morfosintaxă	398
3.3.1. Locuțiuni și expresii verbale	398
3.3.2. Particularități de regim verbal	399
3.3.3. Locuțiuni și grupări prepoziționale	399
3.3.4. Locuțiuni și grupări cu valoare adverbială	400
3.3.5. Conectori frastici și pragmatici	400
4. CONCLUZII	401

LIMBA ROMÂNĂ ÎN TRANSILVANIA

Sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea

1. PREAMBUL

Așa cum au relevat numeroase studii de istorie a limbii, de dialectologie și de istorie a limbii literare, Transilvania, în ansamblul ei, este un teritoriu românesc în care nu s-a vorbit niciodată „un dialect aparte” (Pușcariu [1938] 1974: 430). În vorbirea populară a românilor din Transilvania nu se pot identifica particularități dialectale *specific* transilvănene și *pantransilvănene*. Sextil Pușcariu vede în acest fapt „o dovadă obiectivă, absolut evidentă, că Transilvania n-a constituit niciodată o unitate diferențiată de celelalte regiuni românești, ci s-a înglobat întotdeauna în ansamblul românesc. [...] românii din Transilvania au gravitat întotdeauna spre compatrioții lor de dincolo de munți, de care-i uneau credința, limba, interesele economice și un sentiment de solidaritate mereu treaz” (Pușcariu [1938] 1974: 402–403). Conjunctura istorică a făcut ca Transilvania să fie vreme îndelungată un teritoriu izolat din punct de vedere politic și administrativ de restul teritoriilor locuite de români, a suferit influențe germane și maghiare, dar a fost ferită de influențe fanariote și rusești care au afectat la un moment dat Țările Române.

În perioada de care ne ocupăm, românii transilvăneni, bănățeni și maramureșeni reprezentau populația majoritară a acestor regiuni (după Manuilă 1938: 793–856, la recensământul din 1910, românii erau 3.207.576, adică 57,8% din totalul de 5.549.441 de locuitori ai Transilvaniei, Banatului și Crișanei-Maramureș). Ei erau supuși ai Imperiului Austro-Ungar, mai precis ai regatului Ungariei, fiind considerați maghiari de naționalitate română, vorbitori ai unei limbi diferite de cea oficială. Distribuția între oraș și sat a românilor din cele trei regiuni (Transilvania, Banat și Crișana-Maramureș) era, conform aceluiași recensământ din 1910 (*idem*), net în favoarea satului: 80,3%. Românii reprezentau numai 19,7 % din populația urbană a Transilvaniei, Banatului și a regiunii Crișana-Maramureș, orașele în care locuiau fiind mai ales mici târguri. Consecința în plan lingvistic a faptului că românii trăiau într-un întins spațiu rural, nefiind o comunitate concentrată în jurul unui puternic centru cultural, este faptul că, în ciuda influențelor exercitate de limbile oficiale, s-au conservat trăsăturile generale ale limbii vorbite și în celelalte provincii românești. Pentru contribuția limbii vorbite în Transilvania la cristalizarea normei supradialectale, vezi Gheție (1975), Munteanu, Țara (1978).

Aceste condiții istorice nu au avut însă drept consecință îndepărtarea comunității românești de aici de conștiința apartenenței la poporul român și nici în plan lingvistic „ruptura” teritorială nu a împiedicat conservarea unei limbi comune.

2. PREOCUPĂRI PRIVIND LIMBA LITERARĂ UTILIZATĂ ÎN TRANSILVANIA ÎNAINTE ȘI DUPĂ UNIRE

Libertățile naționale ale colectivităților etnice care compuneau Imperiul au cunoscut variații de-a lungul secolului al XIX-lea, faze de înăsprire a libertăților

alternând cu etape de relativă liberalizare. Ca o consecință a acestor condiții politice, preocupările pentru limbă ale comunității românești din Transilvania, Banat și Maramureș cunosc trei etape, cu obiective și manifestări specifice: conservarea, justificarea și cultivarea limbii naționale (Oaldea, 1983, *passim*).

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, după lichidarea absolutismului, se creează în Imperiul Austro-Ungar condiții politice favorabile afirmării identității naționale și implicit utilizării limbilor naționale. Limba continuă să joace (alături de religie) rolul de element esențial al identității naționale, dar acest rol este dublat de cel de instrument al culturii (ea însăși o formă de luptă pentru existență națională și unitate politică). Intelectualii ardeleni nutresc convingerea că „propășirea unei națiuni” este în strânsă legătură cu „propășirea limbii” (Gr. Silași), precum și pe aceea că „o limbă fracționată în dialecte e sinonimul unei națiuni dezmembrate” (G. L. Frollo, apud David 1980: 18). În consecință, energiile lor se mobilizează în direcția sincronizării cu limba vorbită în Țară. Conectați la viața culturală din Regat, cărturarii ardeleni își asumă, în această perioadă (a doua jumătate a secolului al XIX-lea), un dublu rol: pe de o parte, continuă să fie promotori și păstrători ai conștiinței naționale, pe de altă parte, mai ales prin creația literară originală și prin publicistică (în ziare din Ardeal care circulă și în Regat, de exemplu, „Tribuna” din Sibiu sau chiar în publicații din România), se implică în procesul de „literarizare” a românei.

Încă din perioada Școlii Ardelene, ideea culturii pentru elite coexistă cu ideea iluminării maselor. Din această dihotomie derivă cristalizarea în epocă a două direcții divergente în problema cultivării limbii: atitudinea „intervenționistă” (de la purism la etimologism moderat), opusă unei atitudini tolerante față de uz (pentru conceptul de „etimologism în marginile limbii” după 1880, vezi David 1980: 49–63). Adepții acesteia din urmă optează pentru „o politică de așteptare a deciziei timpului” (Gheție 1975: 563).

Poziția intelectualilor ardeleni în polemicile din epocă pe marginea problemei limbii literare este motivată de asumarea unei misiuni de sorginte iluministă. A se vedea, de pildă, răspunsul unui medic din Arad, Al. Tălășescu, la pledoaria lui I. Lahovary (publicată în 1911 în „Convorbiri literare”) pentru conservarea și reactivarea fondului lexical vechi (inclusiv slav), în defavoarea împrumuturilor neologice din latină sau din limbi romanice. Tălășescu susține că în problema limbii literare, „literații” nu pot urma poporul „fără ca și ei să aibă pretențiunea de înrăurire culturală asupra limbei poporului, ceea ce în țările unde limba românească este subjugată ar fi un dezastru național, o jargonizare a limbii” (Tălășescu 1912: 15).

În planul discuției pe marginea normei supradialectale, ardelenii au o poziție diferită de a moldovenilor, manifestând mai puține rezerve decât aceștia în privința supremației variantei muntene. Ei îmbrățișează, în general, ideea „Tribunei” că „soarele românilor la București răsare”, așadar sincronizarea sub aspect cultural cu acest centru (și îndepărtarea de centrele la care erau circumscrise administrativ și politic – Budapesta și Viena) este un obiectiv declarat. În chestiunea limbii, conștientizarea abaterilor de la norma literară din Regat și eliminarea „ardelenismelor” devine un aspect important al acestui deziderat. S-ar putea afirma că oamenii de cultură transilvăneni aveau un complex legat de aspectele regionale prezente în idiolectul lor. În prefața cărții sale, *Cum vorbim, și cum ar trebui să vorbim*

românește? (*Ardelenisme și alte -isme*), Axente Banciu își ia o serie de precauții: „limbajul meu, ori cât de atent aș fi fost la corectitatea lui, e departe încă de a fi un *noli me tangere*, și că vor fi încă de plivit destule greșeli *generale* în limbajul dela noi, pe lângă cele amintite de mine. Desăvârșirea acestei lucrări e chemat s-o facă unul dintre frații din români, care ne pot observa mai ușor greșelile, decum le putem observa noi, care am crescut cu ele.” Banciu își asumă criticile primite după apariția primei ediții a cărții sale („Ar fi de dorit, ca autorul să dea mai multă atenție limbii, care e plină de ardelenisme (barbarisme) ș.a.”), dar adaugă: „am dori să ni se și *arate* aceste ardelenisme (barbarisme). Cum să te scuturi de un defect, de care nu-ți dai seama?” (Banciu 1913: 4).

Termenul „ardelenism” desemnează atât particularități regionale (termeni populari sau dialectali), cât și latinisme și împrumuturi sau particularități sintactice preluate din limbile cu care vorbirea ardelenilor se afla în contact: maghiara și germana.

Problema variantei românei vorbite în Ardeal de către intelectuali nu este ignorată nici în România. (Nu ne referim la articolele de la jumătatea secolului al XIX-lea ale lui Titu Maiorescu, în care se sancționa abuzul de împrumuturi și calcuri din germană, ci la situația de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.) De pildă, într-un raport adresat Academiei asupra „Monografiei școalei civile de fete din Sibiu” (al cărei autor este dr. V. Bologa), Al. Philippide sancționează „ardelenismele” din textul recenzat, sugerând totodată echivalente literare.

Într-o rubrică de cultivare a limbii pe care o ține în „Universul”, Ion Gorun scrie o serie de articole (republicate în volumul *Știi românește? Câteva observări asupra limbii, cum se scrie în vremea de față*, București, 1911) în care semnalează aceste abateri: „parcă auzim pe unii cărturari de peste munți că ne întreabă dacă noi pretindem ca dânșii să *abstea* de la niște vechi deprinderi de exprimare? – da, răspundem – dar mai ales să renunțe la ele; o să ne spună că le-au deprins înainte cu 20–30 de ani; le răspundem că de le-ar fi deprins și de acum o sută sau două de ani, tot trebuie să le părăsească. Am *întrelăsat* să dea destulă atenție dezvoltării limbii din țară (...)” (Gorun 1911: 13). Într-o conferință ținută în fața învățătorilor din Branul său natal, profesorul Ion Clinciu din București ironizează aceleași excese: „D-lor învățători! Îndreptați pe elevii dumneavoastră și nu le mai îngăduiți să zică, dar feriiți-vă și dumneavoastră a zice că *merg pe clasa a treia* (...) sau *capătă două darabe de pită și un zlot la săptămână și 20 cruceri la zi*. E bine să socotiți greșelile ce fac, cu dreaptă măsură, dar nu să le *computați* cu asprime, căci de vor fi prea simțitori, se îmbolnăvesc, fără să se lase a *deveni morboși* nici în ruptul capului; fiindcă în cazul acesta vor avea de lucru cu *apoteca*, deși farmacia le stă în cale. Când *morbul* vorbelor prea latinești vă amenință cu contagiunea, să nu *băgați cerere de răcurare la fizicul comitatului*, când puteți prea bine să vă mulțămiiți și cu o înaintare de petiție la medicul primar al județului, ceea ce vi se cuvine, dar nu vă *compete* nici chiar cu *absoluții de teologie* să nu fiți absolut de loc îngăduitori, și când îi prindeți că *umblă pe tren*, arătați-le pe necărturarii cari se suie *în tren* spre a călători până la Brașov, unde sosesc la unsprezece fără un sfert, nu ca ei la *trei pătrare la unsprezece*” (apud Gorun 1911: 158). În același volum,

Gorun comentează sintagma „m-am suit într-un *lemn*”, preluată dintr-o povestire a unui obscur scriitor orădean, considerând că este vorba de un calc semantic din maghiară, unde *fa* are atât sensul „copac”, cât și „lemn”.

Dintr-un comentariu al lui Banciu (1913: 75), aflăm că nu toate sugestiile intelectualilor regăteni sunt primite fără rezerve, astfel unele echivalente literare propuse nu sunt considerate pertinente (de exemplu, *intravilan* = *proprietate urbană*, *sucrescență* = *abundență*). Banciu arată că „proprietate urbană poate fi însă și o casă, pe când *intravilanul* este un loc liber, de clădit, în oraș”, iar prin *sucrescență* se înțelege „o generațiune care să înlocuiască pe cea de azi”, ca în „să se creeze o *sucrescență* de bărbați culți”.

3. PARTICULARITĂȚI ALE LIMBII ROMÂNE LITERARE VORBITE ÎN TRANSILVANIA

O descriere a limbii române culte utilizate în Transilvania înainte de Marea Unire și în deceniile „de tranziție” care au urmat acestui eveniment istoric presupune examinarea mai ales a nivelurilor limbii care prezintă cele mai pregnante particularități regionale. Nivelul limbii cel mai puternic marcat de influențele exercitate, pe de o parte, de școala latinistă și, pe de altă parte, de contactul cu limbile oficiale din Imperiu este vocabularul (doar într-o măsură mai mică morfosintaxa, prin declinări oscilante, după model latin sau simple ezitări datorate uzului limbii în condiții istorice specifice, prin calchiera regimului prepozițional / cazual al unor verbe, adjective sau adverbe, prin influențe ale sintaxei germane sau prin pătrunderea în registrul înalt a unor trăsături dialectale).

Gramaticile școlare și manualele metodice elaborate de profesori de la gimnaziile cu predare în limba română sunt sincronizate cu cele din țară, profesori de la gimnaziile ardeleni sunt autori ai unor manuale care circulă și în școlile din România: Manliu (1896), Muntean (1860), Dariu (1895) etc. Ezitări între forme flexionare sunt consfințite chiar de norma din Regat, dicționarele sau lucrările normative din epocă (sau chiar de mai târziu, după Unire) înregistrând adesea variante libere.

Ortografia prezintă puține probleme specifice, pentru că sistemul ortografic adoptat este (în fiecare etapă) cel în vigoare în Regat.

3.1. Ortografie și ortoepie

În absența unor surse adecvate, observațiile legate de nivelul fonetic se bazează exclusiv pe mărturiile din epocă ale oamenilor de cultură preocupați de impunerea unei norme ortoepice unice (vezi infra, exemplele preluate de la Banciu 1913). În ceea ce privește ortografia, introducerea mai târziu decât în România, după 1860, a alfabetului latin (mai ales în texte laice, din cauza reticențelor intelectualilor ardeleni legate de pierderea identității religioase, pentru că alfabetul latin și limba latină se asociau cu catolicismul sau cu calvinismul) a determinat ralierea la norma ortografică din Regat, ea însăși marcată de succesive „căutări”. Este posibil, astfel, ca ezitățile ortografice să traducă și oscilații între notarea fidelă a rostirii curente și varianta grafică pe care norma încerca să o impună. Urmărind acest aspect în texte tipărite în Transilvania și Banat între 1880 și 1920, Doina David constată că „multe dintre caracteristicile ei ar putea fi puse pe seama vorbirii

românilor din fostul Imperiu Austro-Ungar”, dar în același timp, o mare parte dintre elementele lingvistice care rețin atenția „sunt variante *clasice* mai apropiate de etimon, promovate deci ca literare în perioada anterioară nu de pe poziții regionaliste, ci în concordanță cu un principiu național, destinat să dirijeze evoluția culturii noastre în ansamblul ei, acela al latinității” (David 1980: 137).

Așadar, ortografia și (implicit) rostirea transilvăneană cultă se caracterizează, pe de o parte, prin influența exercitată de limbile oficiale din Imperiu, pe de altă parte, prin rostiri latinizante (atestare încă de la începutul secolului al XIX-lea în toate variantele limbii române literare (Todoran 1962: 122 ș.u.): *č ~ ț*, în *proșes* (lat. *processus*), *publițe* (lat. *publice*), *șoșietate* (lat. *societas*, *-atem*), *șeremonie* (lat. *ceremonia*) sau *ș ~ g*: *maghiștrat* (lat. *magistratus*), *orighinal* (lat. *originalis*), *relighie* (lat. *religio*)). Aceste rostiri sunt semnalate și sancționate de Banciu (1913) ele fiind considerate „ardelenisme” (numeroase exemple sunt înregistrate și de DA și DLR, cu indicația „rar, în Transilvania” sau „învechit, în Transilvania”):

s ~ z: conzervare, epizod, senz conzul, conziliu, intenziv, penziune, univerzitate, zistematic;

s ~ ș: a ștudia, ștudent, Șpania, ștudiu, șcandal, știlizare, conștrucție, inștituție, conșfișcă, știpendiu, poșed, conștituție, ștat, ștațiune, ștaționez, ștatică, șpeșialitate;

La numeroși autori, întâlnim ortografie oscilantă, uneori pe aceeași pagină: „situația morală a școalelor secundare românești o caracterizează deplin următorul *episod* petrecut la gimnaziul din Brad, chiar în anul 1883, *epizod* pe care îl povestește însuși directorul școalei” (Ghibu).

Un alt exemplu de ezitare ortografică: „fu ales president al societății de lectură „Andrei Șaguna”, pe atunci comună *ștudenților* în teologie și pedagogie”, „în vremea cât a *ștudiat* la universitate” și „*ștudiu zistematic*” (I. Blaga).

Aceste particularități sunt semnalate de Todoran (1962: 122), în texte de la începutul secolului al XIX-lea. Unele neologisme de origine latină intrate prin intermediul limbii maghiare sunt identificate pe baza criteriului fonetic: *s* redat ca *ș*: *apelans, comisarăș, diștrict, inștans, inștanție, notarăș* („secretar”, lat. *notarius*), *praxis* („uz, practică”, lat. *praxis*). (A se vedea și studiile lui Treml Lajos, „A magyarországi latin szesz az oláhban”, în „Magyar nyelv”, XXIX (1933), nr. 1-2, p. 25-37, și recenzia lui N. Drăganu în „Dacoromania”, VIII, p. 231-232, citate de Todoran 1962.)

s ~ č: exercează / esercează;

„Regele *exercează* puterea supremă; dar puterea supremă regele nu o *esercează* singur, ci cu ajutorul și conlucrarea poporațiunii” (Onișor); „*exerciarea* puterii executive” (idem).

č ~ ț: abețedar, acțelerat acțepțiune, acțesibil, acțent, bițiclu, țentru, țentralizare, țenzor, țivilizațiune, țifră, țirculațiune, țircular, țircumstanțe, țircumscriere, țilindru, țircus, țivil, deți, dețimal, dețimez, dițiziune, etțetera, prețiziune, serviț, șpeșialitate, șoșietate, ștenă, noviț, prințipal, proșent;

ș ~ s: fals, a falsifica, servet, gris, chiosc;

ț ~ č: comerțiu, Francia, oficer (var. ofiser);

ț ~ s: discusiune;

ț ~ z: pretenziune;

ș ~ ĉ : *pacinic, ciocoladă* (vs. *șocolată*), *galoci* (vs. *galoși*);

č ~ k' : *chinematograf*;

ğ ~ g' : *intrighează* (vs. *intrigează*);

k' ~ cv : *cvitanță, cvitez, cvalitate, cvantitate, cvintesență, ecvilibru, acviziție*;

c ~ h : *mehanic, psihologie* (vs. *psicologie*);

j ~ i : *iubiliar, iubileu, iaponia* (Japonia), *iaponez* (japonez), *maior* (major), *maioritate* (majoritate), *iurist, iuridic* [ultimele două exemple apar chiar în textul lui Banciu (1910: 8) scrise ca atare];

h protetic sau epentetic: *hipoteză, igienă / hygienă, hieroglif, humor, humoristic, alcool, inherent, reabilitează*.

Deopotrivă cu rostirile maghiarizante, germanizante, latinizante sau care puteau fi interpretate astfel sunt încriminate în lucrările normative din epocă și rostirile regionale, preluate din graiurile transilvănene:

i ~ î : *a intra, introduce, invita, a fânti, a stânge, germân, gâci, gâcitoare, scântee, fânut, a fâpa, zâuă, zână, năsâp* etc.;

„trimis să invite pe președintele Asociațiunii” (Dăianu).

e ~ ä : *cătră, păreche, corăspunzător, înțăles, părete, blestăm, să aibă, străin, năcaz, după* (vs. *către, pereche, corespunderător, înțeles, perete, blestem, să aibe, strein, necaz, dupe*, variante în uz în Muntenia); o ~ u : *sirup, rum* („rom”), *tifus* („tifos”), *pumpă* („pompă”), *mustră* („mostră”), *șurț* („șorț”), *vagabund*;

u ~ o : *coloare, cocoană*;

o ~ oa : *oară* (vs. oră), *ouă* (vs. ouă), *noauă* (vs. nouă), *doauă* (vs. două); alternanța o / oa în conjugare: *acoardă, adoară, aproabă, desvoaltă, impoartă, ploauă, supoartă, transformă* etc.

„conferența generală a partidului național român *aproabă* motivele (...)” (Actele).

3.2. Lexic și frazeologie

În pofida faptului că intelectualii ardeleni pledau pentru alegerea faptelor de limbă „celor mai cunoscute”, „mai bine înțelese de toți ascultătorii sau cetitorii” (Carpenișeanu, apud David 1980), în anumite registre ale limbii (în texte administrative, științifice și, într-o oarecare măsură, și în cele de popularizare a științei) programul unificării este dificil de urmărit, din pricina unor factori de natură extralingvistică.

A se vedea și Slavici (1967: 167): „Când ne adresăm la toți românii, bune sunt numai vorbele și formele gramaticale cu care sunt deprinși toți românii ori cel puțin cei mai mulți dintre dânsii” sau „e azi admis de toți principiul că n-are scrietorul a ține seama de originea vorbeii și că cea mai bună vorbă e cea mai mult întrebuințată, oricare ar fi originea ei”.

Unele dificultăți de adaptare terminologică apar în domeniul științific și mai ales în domeniul administrativ, unde lexicul specializat era cel utilizat de întreaga comunitate. Cum accesul ardelenilor la literatura științifică internațională era cel mai adesea posibil în limbile germană și maghiară (limbi în care se făcea în Imperiu instrucția superioară), este firească influența acestor limbi în lexicul

specializat, mai ales în domeniul administrativ, unde echivalentele din Regat nu aveau mare relevanță.

În România, la acea vreme terminologia științifică se modernizase (Ursu 1962), fapt care influențează într-o mare măsură și lexicul multor texte tipărite în Transilvania, care preiau termenii în uz dincolo de munți. Împrumuturi din maghiară sau germană sunt mai ales prezente în lucrări traduse, unde influența textului original este mai puternică decât în textele redactate în limba română.

Nu în ultimul rând, puternica tradiție a curentului latinist are încă ecouri în lexicul intelectualilor transilvăneni, manifestându-se prin împrumuturi latinești și creații latinizante.

Complexitatea fenomenului lingvistic, precum și caracterul limitat al resurselor lexicografice fac destul de dificilă delimitarea fermă a influențelor ce stau la baza lexicului „ardelenesc” cult. În numeroase situații, sursele etimologice sunt multiple (germane, maghiare sau latine preluate prin filieră maghiară sau germană) ori avem a face cu reconstrucții analogice după model latin).

Așa cum s-a arătat în diferite studii (v. Cujbă f.a., David 1980), prezența germanismelor nu este neapărat o trăsătură a lexicului transilvănean, dat fiind faptul că în secolul al XIX-lea și românii din Regat studiau în capitalele culturii din spațiul german; pe de altă parte, așa cum arată Niculescu (2005), o serie de elemente lexicale preluate din maghiară sunt latinisme, putându-se vorbi de o oarecare contribuție a lexicului cult maghiar la relatinizarea românei.

Termenii pe care îi prezentăm pentru a ilustra particularitățile lexicului transilvănean cult sunt extrași din textele cercetate (manuale școlare de gramatică, fizică, mineralogie, gimnastică, botanică etc., texte cu caracter administrativ-politic, de popularizare a științei etc., vezi lista surselor) sau / și au fost semnalati în lucrări normative apărute în epocă (Banciu 1913, Negulescu, Todoran f.a., Gorun 1911). Pentru unii termeni am preluat atestările din DA sau din David (1980).

Axente Banciu își organizează materialul lingvistic în funcție de nivelul limbii la care se plasează „greșeala”: fonetic, lexical, morfologic și sintactic. La Negulescu, Todoran, dată fiind competența științifică limitată a autorului principal (din prefața volumului, semnată de colonelul Negulescu, reiese că profesorul sibian Todoran a avut un rol secundar, mai degrabă consultativ, în întocmirea lucrării), principiul de organizare a materialului este mai puțin riguros: un capitol reunește „cuvinte cari se găsesc exclusiv numai în dialectul ardelenesc (latinisme, germanisme, ungurisme etc.), în alte două capitole se includ „cuvinte cărora în Ardeal li se dau o altă însemnare de cât aceea pe care o au în limba literară românească” și „cuvinte care se găsesc în limba literară românească, dar cari în dialectul Ardelenesc au suferit modificări”.

3.2.1. Terminologia administrativ-juridică

Cel mai bine reprezentat este lexicul din domeniul administrativ-juridic, date fiind condițiile istorice în care își duceau existența românii din Transilvania. Comunicarea cu frații de peste munți în privința acestor aspecte ale vieții este redusă, de aceea terminologia utilizată este sincronizată cu cea din Imperiu.

ablegat s., în DA, „trimis al Papei”, în Transilv. cu sensul de „delegat”, din fr.

abiturient s., „elev din ultimul an”, vezi Banciu, 1913: 58; neînregistrat în DA.

abonent s., în DA, var. Transilv. pentru „abonat”; „foaia X are 2000 de *abonenți*, în loc de: *abonat* (pl. *abonați*) (idem).

absolvat adj., „concediat” (idem); în DA: „în Transilv. și Bucovina *absolva*, numai cu sensul 2. „a da absoluțiunea, a ierta păcatele < lat. *absolvere*”.

absolut s. și adj., „absolvent”; în DA, pe lângă sensul „necon condiționat, deplin, nemărginit”, se înregistrează și sensul „teolog absolut”, absolvent de teologie, din lat. *absolutus*”, „teolog, iurist *absolut*, pentru: absolvent de teologie etc. sau absolvent al facultății teologice” (apud Banciu 1913: 59). Și Negulescu, Todoran (f.a.: 28) înregistrează termenul în categoria cuvintelor care există și în Regat, dar cu alt sens decât în Ardeal.

absolutoriu s., „care adeverește terminarea studiilor”, vezi DA: în Trans. și Bucov. – și ca subst., după germ., *Absolutorium* cu sensul de *testimoniu absolutoriu*, lat *absolutorius*; „copiii care au urmat un curs privat (...) primesc *absolutor* ca și elevii ordinari” (*Regulament școlar*, 1906, apud David 1980: 170)

absta vb., „a renunța”; „*abstau* de la ceva” (apud Banciu 1913: 59); „își susțin dreptul de *a absta*” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 10), „și acestea nu le-am omis doară, că *am fi abstat* de la ele... (Maniu).

abzice vb., „a demisiona”; „de bună voie *a abzis* de postul de învățător” (Ghibu); și cu sensul de „a abdica”: „vrând regele să *abzică* de coroană, aceasta o poate face numai cu învoirea corpurilor legiuitoare, cari îi primesc *abzicerea*” (Onișor).

aclus s., „alături / anexă”; „Anexele (*aclusele*) ce au să se pună în scrisoare, ca polițe, cecuri (...) sunt a se nota jos, în partea stângă” (Panțu).

acție s., „acțiune” (atestat la Panțu 1897, în glosar de termeni); în DA „fracțiunea unui capital subscris care dă o parte din drepturile și din fondul social al unei societăți comerciale”, după germ. *Akzie*).

acvira vb., „a câștiga”; „Regele Carol, prin *acvirarea* teritoriului din cadrilater...” (*Gazeta Transilvaniei*).

agendă s., „lucrări”; „terminându-și adunarea *agendele*...” (apud Banciu 1913: 60). DA înregistrează sensul „registru sau cărticică nescrisă (...), carte pentru însemnări, (...) din fr., lat. *agenda*, „cele ce trebuie făcute”, dar și *agende* „plur. tant., lucrările pe care trebuie să le îndeplinească un funcționar sau un oficiu. Termin întrebuițat azi mai mult în Trans. și Bucov., din lat. *agenda*”.

amovare s., „demitere, destituire”; Banciu (1913: 60) menționează existența și în româna vorbită în Regat a termenului *amovibil*; „*l-a promovat ca să-l amoveze*” (Dăianu). În DA se înregistrează adj. *amovibil* „care poate fi strămutat” (din fr., după lat. *amovere*); și subst. *amovibilitate* – condițiune sau calitate a celui amovibil și „contrariul *inamovibilitate*”, după fr. (lat. *amovere*).

ascrie vb., „a atribui”; „cauza, că în biserica noastră nu se observă un progres așa de mare, ca celelalte biserici, e de a se *ascrie*, nu formelor cultului, ci...” (*Telegraful român*, apud Banciu 1913: 61).

aulic adj., „de curte”, în DA: în Austria, traducând pe germ *Hofrat*; *consilier aulic*: consilier al Curții imperiale (efectiv sau numai ca titlu de distincțiune).

cerc (electoral) s., „circumscripție electorală” (idem, p. 63); în DA „la românii din fosta monarhie austro-ungară, după germ. *Kreishauptmann*, *căpitan de cerc* sau *cercual* = șef administrativ al unei regiuni numite *cerc*, pl. *cercuri*.

concernent / concerninte adj., „competent / privitor la, referitor la, respectiv, care ține de”; din lat. *concernens*, după fr., DA; „oficiul *concernent*” (idem, p. 63).

concluz s., DA: latinism învechit în Transilv. – „încheiere, hotărâre, decizie”; „acest *concluz* al adunării să se facă cunoscut; Banciu notează că este „rostit de obicei *concluz*”; „procurarea mijloacelor (...) și executarea *concluzelor* prezente, conferența le conde comitetului” (*Actele*).

concrede vb., „a încredința ceva cuiva”; DA: „latinism pătruns în limba oficialităților din Ardeal prin mijlocire germană, după analogia verbului *anvertrauen*; „nu m-aș îndoi a *concrede* cauza mea imparțialității fiului” (Dăianu).

conscrie vb. „a se înscrie / înscriere pe liste; latinism în Transilv., „a consemna”, „a înscrie într-un registru oficial”, vezi DA. Se înregistrează și subst. *conscriptie*, „în Transilv cu rostire ungurească a cuv. latinesc: *conscriptie*; „alegătorii se *conscrieau* înaintea fiecărei alegeri” (Onișor); „*conscrierea* generală a alegătorilor” (idem).

credențional s., „mandat”; în Transilv., documentul prin care deputatul sinodal dovedea alegerea sa; mandat de membru al Sinodului, vezi DA; „*credenționalele* prezentate se vor preda spre censurare și raportare comisiei verificatoare ce urmează a se alege” (*Actele*); „Procesul verbal servește pentru deputatul ales drept *credențional*” (Onișor).

corepetitor s., „meditator”, latinism, după lat. mediev. *correpeto*, -ere, vezi DA.

deficiență s., „pensie” / „incapacitate de funcționare”; „F. Oros, paroh în V, cu 1 Apr. 1912 a fost trecut în *deficiență*” (apud Negulescu, Todoran f.a.)

executor s., „perceptor” (*executor de dare*), „portărel” (*executor judecătoresc*); în româna contemporană, sintagma *executor judecătoresc* l-a înlocuit pe *portărel* în registrul administrativ (vezi Banciu 1913).

fundual adj., „funciar”; neînregistrat în DLR; în Regat circula forma „fonciar”: „Impozitele *funduale* se vor plăti... = „impozitele *fonciare* se vor plăti...” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 15).

gravamen s., „doleanță”, lat *gravamine* (pl. *gravamine*); „un vechiu *gravamen* al bisericii catolice este că nu-și poate realiza autonomia nici după o muncă de 30 de ani...” (Maniu); „Ar fi deci neavenit să înșirăm acum toate *gravaminele* noastre...” (idem); „Cestiunea nu se poate rezolva definitiv fără a ține seamă în acelaș timp și de *gravaminele* principale ale Croației” (Popovici); „au dreptul (...) de a întreprinde la Maiestate, la Dietă și la regim prin reprezentațiuni, petițiuni, *gravamine* și interpelațiuni” (idem).

interimal adj., „interimar”, „provizoriu”; „toți funcționarii vor fi *aplicați* deocamdată numai în mod *interimal* = toți funcționarii vor fi *întrebuințați* deocamdată numai în mod *provizoriu*” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 17).

intravilan s., „loc liber, viran, în oraș”.

împrotocola vb., „a înregistra”; în DLR: în Transilvania, „a înscrie”, „înregistra”, „transcrie într-un protocol”; formație literară după germ *improtokollieren*.

judicatură s., „justiție” / „care ține de justiție”.

preparandie s., în Transilvania, Banat și Bucovina, „școală normală”, „seminar teologic”, lat. *preparandia*, germ. *Präparanden* [schule], vezi DLR.

recura vb., jur. „a apela la”, „a face recurs”, „a recurge la cineva”, lat. *recurrere*, vezi DA.

remite, vb., „a trimite înapoi”, „a retrimite”, lat. *remittere*, cf. fr. *remettre*; *remit*, „remit sume de bani”; „remit cecuri” (Panțu).

solvi vb., „a plăti”, în DLR, vechi, lat. *solvere*; „să solvească la casa de vamă taxa respectivă = să plătească la casa vămei taxa respectivă” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 23).

solvire s., „plată”; „primește toate *solvirile* făcute la cassă” (*Acțiunea*).

statori vb., „a stabili”; „să *statorească* acele date prin proces-verbal” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 23), „textul *statorit* al aceluși memorial” (*Actele*); „*statorește* timpul în care aceste delegațiuni sunt datoare a-și isprăvi lucrările” (Onișor).

substrage vb., „a se sustrage”.

a suscepe vb., „a introduce”; „doi țărani au stăruit să fie *suscepuți* în listă la alegerile municipale” (apud Banciu 1913: 74).

stipendiu s., „bursă”, în DLR, var *stipendiu*.

testimoniu s., „dovadă”, „atestat”, în DLR, lat. *testimonium*.

urgita vb., „a cere ceva de urgență”; „protopopul *urgitează* din nou, dar nu primește nici un răspuns” (I. Blaga).

ursoriu s., „cerere de urgență”; „Reverendissima domnia voastră ați fost uitat a-mi comite cum ca să tramet Pflicht-exemplariul la poliția supremă din Viena de unde, venind *ursoriu*, același se tramese cu poșta de azi.” (apud Botezan 2005: 129).

vadiu s., „garanție”, „asigurare”; „să depună un *vadiu* de 200 coroane” (*Gazeta Transilvaniei*).

vidima vb., „a aproba”, „a autentifica” (vezi și David 1980: 178).

votizare s., „votare”; „s-a investit cu drept de *votizare* până la 20 voturi fiecare” (apud Neamțu 2006: 346).

3.2.2. Terminologia științifică

Un mare număr de împrumuturi neologice întâlnim și în terminologia științifică, împrumuturile provenind din limba latină, din limba germană, dar și din italiană sau franceză:

abstrage vb. „a scădea”, în DA „a considera o parte, scoțând-o din întreg”, cf. fr. *abstraire*, asimilat românescului *a trage*.

adecuat adj. „potrivit”, în DA fără indicația Trans., [unii scriu și pronunță *adecvat*], din fr.; „propunerile acestea pe cât sunt de *adecuate* stării faptice a cauzei” (apud Negulescu, Todoran, f.a.: 10); echivalentul „literar” pe care îl propun autorii este: „propunerile acestea pe cât sunt de *apropiate stărei reale a cauzei*” (idem).

adicție s., „devotament”.

adict s., „adept”; „nu vom fi niciodată *adicii* acestuia...” (Maniu).

aditament s., „amendament”.

adjusta vb., în DA, 1. „a echipa”, 2. „a alătura”; 1. „*adjustez* armata cu cele trebuincioase”, 2. „*adjustez* o petițiune cu documentele necesare”. Banciu (1913: 59) afirmă că baza etimologică ar putea fi și germ. *adjustieren*.

adista vb., „a repara”, „a tocmi”, vezi DA, probabil din germ. *Adjustieren*, „introd. în limbă de țărani români din Austro-Ungaria care au făcut armata”.

apaduct s., „conductă de apă”; în DA, var. *apeduct*, cu indicația „la românii din Austro-Ungaria, forma latinizată: *acvaduct*”.

apartinențe s., „dependințe”; „apartinențele unei clădiri = în Rom. dependențele (cele ce-i aparțin)” (apud Banciu 1913: 60).

apert adj., „deschis”, „pe față”.

apriat adj., „hotărât”, în DA, „fățiș”, „limpede”, „deslușit”, „lămurit”; în DA se arată că „avem a face cu o plăsmuire a școalei latiniste”. Este un cuvânt cu etimologie necunoscută, care apare mai întâi la Șincai și se găsește numai la scriitorii influențați de Școala Ardeleană latinistă; „o situațiune în care vedem *apriat* că...” (*Actele*); „legea prescrie *apriat* că...” (apud Banciu 1913: 61).

astruca vb., „a înhuma”, în DA e menționat ca rar, dar fără indicație regională; într-un necrolog din epocă: „*astrucarea* osemintelor”.

avenit adj., „survenit”, „întâmplat”, în DA înregistrat cu sensul de „a dospi”; se adaugă că „în celelalte limbi romanice – it. *avvenire*, fr. *avenir* etc. – cuvântul arată alte dezvoltări semantice „a se întâmpla” etc.

brila vb., „a străluci”, „a se distinge”, fr. *briller*; „*brilez* într-un rol = mă disting” (apud Banciu 1913: 61).

but s., în locuțiunea *în butul*, cu sensul de „în ciuda”, „în pofida”. În DA, cu indicația Ban., Trans., Ungaria, Maramureș, „supărare”, „necaz”; mai ales în expresia *în butul cuiva* = *în ciuda*, *în pizma*, *în mânia*, *în pofida*; „*în butul* tuturor aparențelor cutezăm din nou să afirmăm...” (*Românul*, apud Banciu 1913: 62).

claustru s., „mănăstire”, după lat *claustrum* și după germ *Kloster*, vezi DA.

clauzulă s., „clauză”, în DA: Trans din lat. *clausula* sau după germ. *Klausel*.

clauzula vb., după germ *verklausulieren*: „tratatul a fost clauzulat”.

comă s., „virgulă”, vezi DA: „mai mult prin Trans.: *comă punctată* = „semicolon”, „punct și virgulă”.

compete vb., „a se cuveni”. În DA e considerat „latinism învechit în Trans: „a fi de competență” sau „în căderea cuiva”, „a i se cădea”, „a i se cuveni”, după lat. *competit*; „îmi *compete* ceva = Rom. mi se cuvine” (apud Banciu 1913: 63).

competințe s., „drepturi”, vezi DA, origine franceză.

a computa vb., „a calcula”, „a socoti”; „nu și-a *computat* cheltuielile” (idem).

a concede vb., „a admite”, „a nu mai opune nicio împotrivire”, „a ceda”, „a admite, permite, îngădui”, vezi DA.

concesiv adj., „conciliant”.

a concipia vb., „a concepe”, în DA cu indicația Transilv., după germ. *konzipieren*; „epistolele comerciale *se concipiează* de-a dreptul în curat, așa cum au să fie trimise. (...) Corespondentul deci trebuie să aibă și o deprindere *de a concipia* iute și corect din toate punctele de vedere” (Panțu).

consciu adj., „conștient”; „*consciu* de datorința sa...” (*Actele*).

a conturba vb., „a turbura”, „a deranja”, „a importuna”; latinism învechit în Transilvania: „a turbura, a incomoda, a deranja, a strica fericirea, liniștea cuiva; și refl. „a se zăpăci”; „cătana nu se conturbă nimica”; jur. „conturbare în posesiune”, vezi DA.

convenire s., „întâlnire”, „întrunire”; vezi DA, *a conveni* – latinism în Trans. și Bucov. „a se aduna”, „a se strânge”, „a se întâlni”, „a se vedea cu...”; „noi *convenim* în fiecare Duminică cu vecinii noștri”.

convolut s., „dosar”; „le-am împachetat într-un *convolut*” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 13).

coresponda vb., în DA: „a sta în corespondență”, „a purta corespondență”; este considerat ardelenism, după germ. *korrespondieren*.

cuvertă s., în DA: „copertă”, în Transilv., fr. *couvert*; „scrisorile se închid simplu, lipindu-se partea gumată a *cuvertei* sau cu bulinuri sau cu mărci provăzute cu firma sau cu ceară roșie” (Panțu).

de comun „de regulă, de obicei”; „în Trans. după germ. *im Allgemeinen*, în s. de comun (prin Bucovina și *indecomun* = de regulă, de obicei”, DA; „florile inferioare ale inflorescenței *de comun* sunt căzute deja și locul lor îl ocupă fructul ce s-a născut din ele” (Roth).

cualificație s., „calitate”, vezi DA, fr. *qualifier*, din lat. scolastică *qualificare*; „concheamă prin invitări la persoană pe cei ce au dreptul și *cualificația* de membri în casa magnaților” (Onișor).

deonestare s., „necinstire”.

delătura(re) s., „înlătura(re)”; „*delăturarea* nedumeririlor...”; „acest avânt *va delătura* neajunsurile începutului...” (Maniu).

desculpare s., „desvinovățire”.

designa vb., „a desemna”; „*le va designa* adunarea generală...” (*Acțiunea*), „pentru conducerea alegerii *designează* în fiecare cerc președinte, notar și suplinitori în numărul de lipsă” (Onișor).

detrage vb., „a scădea”.

dezavua vb., „a dezaproba”.

disputa vb., „a contesta”; cu regim de dativ: „*a disputa* cuiva ceva”.

dubita vb., „a se îndoii”; „*dubităm* foarte mult în durabilitatea acestui lucru” (apud Negulescu, Todoran, f.a.: 14).

elaborat s., „lucrare”, „studiu”.

ecuitate s., „dreptate”.

elocat adj., 1. „internat” / 2. „dat cu dobândă”; „1. *elocat* în institutul alienaților”; „2. capital *elocat*” (idem); v. și Banciu (1913: 66): „*elocare* de bani = plasare”.

enara vb., „a povesti”.

epistolă s., „scrisoare”.

excepționa vb., „a interzice” / „a cenzura”; „*li se excepționa* școala, ca necorespunzătoare” (Ghibu); „când autorul a înaintat-o [cartea] spre aprobare la minister, ea *a fost excepționată* aproape în întregime” (idem).

exchis adj., „exclus”, „cu neputință”; „*e exchis* să se poată înapoia astăzi” (apud Banciu 1913: 66).

exige vb., „a pretinde”, „a reclama”.

exmite vb., „a trimite” / „a trimite în delegație”.

expoziție s., „reprezentanță”.

factice adv., „de fapt”, „într-adevăr”; în DLR – numai cu sensul „artificial”, din fr.

imperativ adj., „imperios”; „necesitate *imperativă*” (idem, p. 68).

impediment s., „piedică”, „obstacol”, după fr., DLR.

impotent adj., „neputincios” (~ *față de ceva*), în DLR: după fr., lat. *impotens*, -entis.

impur s., (pl. *impururi*), „ciornă”, „caiet în care nu se scrie în curat”, după fr., vezi DLR.

ingera vb., „a se amesteca”, vezi DLR: lat. *se ingerere*.

inomis adj., „indispensabil”; DLR: ardelenism, formațiune cărturărească din lat. *in-*(„ne”) și *omissus*, adj., („omis”).

involve vb., „implica”, „presupune”; „lucruri care *involve* vătămarea postulatelor noastre legitime” (Maniu).

laboriositate s., „hărnicie”.

lavor s., „lighean”, în DLR „se pare că la noi cuvântul a venit prin mijlocirea limbei germane austriece”.

letal adj., „mortal”, în DLR: „latinism, mai ales în Ardeal, „producător de moarte, mortal: *medicament cu efect letal*, din lat. *letalis*, -e, „mortal”, de la *letum* „moarte”.

mapă s., „hartă”, lat. *mappa*, it. *mappa*, fr. *mappe*, vezi DLR.

malcontent adj., în DLR: italianism învechit – „(om) nemulțumit”, „protestatar”, it. *malcontento*.

manda vb., „a porunci”, DLR: franțuzism învechit – a face cuiva cunoscut (în scris sau printr-un trimis special) un ordin sau o dispoziție, fr. *mander*; Cu conjugare de tipul *a cânta*: „directorul numai cu trei zile înainte îi *mandase*” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 18).

morb s., „boală”, lat. *morbus*; în DLR se înregistrează și derivatele *morbo*s, lat. *morbosus* și *morbozitate*, lat. *morbositas*, -tis.

necondiționat adj., „negreșit”, „neapărat”.

nobilita vb., „înnobila”.

ocure vb., „a se afla”, „a se întâlni”, în DLR: *a ocure*, latinism învechit „a se întâmpla, a surveni”, după lat. *ocurrere*; „în multe locuri *ocure* mai ales la începutul verei...” (Roth).

ordina vb., „a ordona”, în DLR, (învechit): „a prescrie un medicament, un tratament”; și (în ritualul bisericii catolice) „a hirotonisi”, din fr. *ordonner*, germ. *ordinieren*, var. *ordina*, *ordini*, prin apropiere de *ordin* sau sub influență germană; cu regim tranzitiv: „față cu sistemul papiștilor de *a ordina pe* preoții de la centru...” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 19). La Banciu (1913: 69), *a ordina* apare cu sensul de „a da ore de consultațiune” (despre medici), iar verbul *a orându* cu sensul de „a da ordin”.

praxă s., „practică”, lat. *praxis*; *regard*, s., „considerație”.

reiepta vb., „a respinge”, „a refuza”, lat. *reieptare*, vezi DLR; „se *reieptă* tot ce ca formă și ca fond nu are această basă...” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 21).

resolvire s., „îndeplinire”; „au conlucrat întru *resolvirea* agendelor” (*Actele*).

resolut adj., „hotărât”, „decis”, „stabil”, lat. *resolutus*, -a, -um, germ. *resolut*, fr. *résolu*, vezi DLR; „avea un spirit pătrunzător, sobru și *resolut*” (I. Blaga).

respiriu s., „răgaz”, „repaus”, amânare, în DLR: latinism, lat. *respirium*; „să lase ofițirilor *respiriu* numai de două zile” (*Gazeta Transilvaniei*).

retorsiune s., „represiune”.

sana vb., „a însănătoși”, în DLR, latinism rar, din lat *sanare*; „să putem *sana* morbidul corp” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 22).

sistemiza vb., „a sistematiza”, înregistrat în DLR, cu indicația *rar*; echivalentul propus de Negulescu, Todoran (f.a.: 23) este „se creează în regulă (se pune în regulă)”.

suleva vb., „a ridica o chestiune”, „a releva”, „a menționa”; „a pus termen pentru *sulevarea* procesului” (idem, p. 24).

superbie s., „mândrie”, „orgoliu”.

succede vb., „a reuși”; „*nu ne-a succes* să realizăm pretențiunile...” (Ghibu).

tract s., „parte dintr-un edificiu”, „circumscripție bisericească”, în DLR, lat. *tractus*, germ. *Trakt*.

ubicațiune s., „domiciliu”.

victualii, s., „provizii”, „alimente”; la Banciu, 1913: 74, apare și forma *vipt* (mâncare), probabil de la rădăcina *vict-* (v. *victualii*). A se vedea și „dată *fiptă*” (Onițiu), o reconstrucție istorico-românească pentru împrumutul neologic din latină *fixă*, așadar, poate fi vorba și în acest caz de o reconstrucție a legii fonetice *ct ~ pt.*; se înregistrează și varianta cu prefix: *defiptă*: „de la primirea convocării până la ziua *defiptă*” (apud Banciu 1910: 26).

3.2.3. Termeni din limba de uz mediu

„Ardelenismele” din sfera vieții casnice (nume de alimente, de obiecte de vestimentație sau de instrumente domestice) sau a vieții citadine, a comunității (nume de îndeletniciri, servicii, termeni comerciali etc.) sunt în majoritate de origine germană sau maghiară.

O lungă listă de germanisme (cu echivalentele din Regat) este oferită de Banciu (1913, passim): *antistie*, s., („primărie (comunală)”, cf. germ. *Gemeinde-vorsteheramt*); *apotecă*, s., („farmacie”, cf. germ. *Apotheke*, < lat. *apotheca*); *auslag*, s., („galantar”, „vitrină”, cf. germ. *auslegen* („a expune”)); *briefkasten*, s., („cutie de scrisori”, cf. germ. *Briefkasten*); *brieftrager*, s., („factor poștal”, cf. germ. *Briefträger*); *bancrot*, s., („faliment”, „bancrută”, cf. germ. *Bank(e)rott*); *café*, s., „cafea”, cf. germ. *Kaffee* sau magh. *kávè*; *clavir*, s., „pian”, cf. germ. *Klavier*; *druc*, s., „tremă”, cf. germ. *Druck*; *fecher*, s., „evantai”, cf. germ. *Fächer*; *gamaschen / kamaschen*, s., „ghetre”, „jambiere”, cf. germ. *Gamaschen* (Banciu 1913: 67 sugerează în locul termenului *jambiere*, preluat din franceză, pe *pulpare*, întâlnit la Coșbuc); *hosentrageri*, s., „bretele”, cf. germ. *Hosenträger*; *organ* „orgă”, cf. germ. *Organ*; *sodă*, s., „sifon”, cf. germ. *Sodawasser*; *sardină / sardine*, s., „sardea”, cf. germ. *Sardine*; *sparghel*, s., („sparanghel”, cf. germ. *Spargel*); *șterc*, s., „scrobeală”, „apret”, cf. germ. *Stärken*; *a ștricăni*, vb., „a croșeta”, „a tricota”, cf. germ. *stricken*; *ștrimfi* „ciorapi”, cf. germ. *Strumpf*; *șilindru*, s., „joben”, cf. germ. *Zylinder*.

În glosarul de termeni comerciali tipărit în Transilvania apare și varianta *bancrut* (Panțu 1897: 258), în vreme ce în manualul tipărit la București se indică numai varianta *bancrută*, glosată ca „faliment fraudulos” (Ionașcu 1916: 27).

Împrumuturile din maghiară sunt mai puțin numeroase: *barșon*, s., „catifea”, cf. magh. *bársony* (înregistrat și în Cihac 1870), *ceruză* „creion”, cf. magh. *ceruza*, *cociș*, s., „vizitiu”, cf. magh. *kocsis*, *firez*, s., „ferăstrău”, cf. magh. *fűrész*, *mintenaș*, adv., „imediat”, cf. magh. *mindjárt* etc.

Acestor exemple li se pot adăuga formule convenționale de salut sau formule utilizate în conversația curentă, care trimit la acte de vorbire diverse: scuză, invitație, refuz etc. Formule de acest tip sunt menționate în cadrul unor liste care au în vedere opoziția corect / incorect, vezi Banciu (1913): „Nu stăm bine nici cu limba pe care o întrebuițăm în binețe și în locuțiunile convenționale obișnuite

zilnic între cei care se întâlnesc. Mulți dintre intelectualii noștri de azi, dacă nu și-au însușit încă cumva *bonjour*-ul, *bonsoir*-ul și *merci*-ul fraților din România, te salută cu «sluga Dv.» (luat de la slavi, de la care l-au luat apoi germanii și maghiarii: *Ergebenster Diener. Alá szolgája*) sau «Am onoare» (*Ich habe die Ehre*) sau «Respectele mele» (*Meine Hochachtung*) și-ți mulțamește cu «Küss die Hand» sau «Mulțamesc frumos» (*Ich Danke schön, Köszönöm szépen*). Dacă te duci la cineva în casă, te pofteste să *iai* loc sau să *ocupi* loc. (*Platz nehmen. Helyet foglalni.*) [...] Dacă suntem curioși de sănătatea cuiva îl întrebăm: *Cum se află?* (*Wie befindet er sich?*) [...] Ba mai avem încă destui și de-aceia, care considerându-te de oglindă, te întrebă: *Cum caută afară?* (*Wie schaut er aus? Hogy néz ki?*) (Banciu 1913: 128–129). David (1980: 158) menționează și alte „locuțiuni convenționale” semnalate de filologi ca fiind caracteristice limbajului familiar al intelectualilor ardeleni, locuțiuni „calchiate în mare parte după germană și maghiară, dar împrumutate și din graiuri: *am foame, am sete, am frică, du-te afară „ieși”, nu sunt în clar cu ceva, n-ai bai „fii fără grijă”, mă rog de iertare*. Acestora li se pot adăuga și formulele de citire a ceasului, semnalate de Banciu (1910: 33), de Negulescu, Todoran (f.a.: 52) și de Pușcariu (1976: 410–415): *un sfert (pătrar) la 10 trecut cu 5 minute* (pentru 9 și 20); *peste 5 minute trei sferturi la 11* (11 fără 20), dar atestate și în alte texte, alături de alte formule cu numerale utilizate în calcule: *de câte ori merge 5 în 40?* (vezi Negulescu, Todoran f.a.: 50, unde se indică drept corectă: de câte ori *intră* 5 în 40?).

„Deschizându-se ședința la 4 oare post-meridiane, presidiul anunță, că procesul verbal încheiat în ședința I, se va autentica, deodată cu acela ce se va încheia în ședința de astăzi. Servește spre știre. (Actele); „președintele deschide procedura de alegere în sediul cercului în ziua și localitatea hotărâtă, *dimineața la 8 ore*” (Onișor); „*la 9 ore dimineața*” (idem).

3.2.4. Calcuri

Pe lângă împrumuturile mai mult sau mai puțin adaptate, se întâlnesc în toate registrele avute în vedere și numeroase calcuri după germană și maghiară, atestate cu o frecvență remarcabilă în epocă, dar și mai târziu de 1920 (vezi David 1980). Structurile calchiate sunt (a) calcuri semantice, (b) calcuri de structură, (c) calcuri morfosintactice și (d) calcuri frazeologice.

Și Todoran (1962) înregistrează pentru începutul sec. al XIX-lea, o serie de „expresii, în majoritate locuțiuni verbale – des întâlnite în limbajul juridico-administrativ din Transilvania în secolul XIX și păstrate uneori, în graiurile populare, până astăzi. Unele sunt clachiate după expresii maghiare, iar altele sunt formate independent în română: *a da înlontru* – „a înainta” (după magh. *beadni* (=be „înăuntru” + *adni* „a da”), *a lua afară* – „a retrage” (după magh. *kivenni* (=ki „afară” + *venni* „a lua”), *a scrie jos* – „a însemna, a nota” (după magh. *leirni* (le „jos” + *irni* „a scrie”), *a se băga chizeșiu* – „a garanta” (magh. *kezeskedni*), *sluga orașului* – „aprod, curier” (magh. *város szolgája*) (Todoran 1962: 114).

(a) Calcuri semantice:

a agrăi, vb., „a începe a vorbi cu cineva”, cf. germ. *asprechen, anreden*: „*agrăesc* pe cineva” (Banciu 1913: 60 nu recomandă nici termenul întâlnit în România: „dacă voești să nu înțeleagă nimenea ce spui, sau să înțeleagă altceva decât ceea ce spui, atunci spui că îl *abordezi*, ca unii frați din Rom.: „M.S. Regele

ar fi nesocotit în chip bătător la ochi pe colonelul Mecinicoff prin faptul că nu l-a *abordat*”),

a asigna vb., „a lichida”; vezi DA, „în Trans., după germ. *Anweisen*, a da, a emite mandat de plată; (...) la românii din Austro-Ungaria, și forma româniată: *asemnez*, după fr. (lat. *assignare*)”;

a apăsa vb., „a cântări”, cf. magh. *nyom*: „opalul *apasă* 606 grame” (apud Banciu 1913: 60), „una bucată de fier de un cm. cubic *apasă* 7,7 gr.” (Roth);

a avea lipsă loc. vb., „a avea nevoie”, cf. magh. *igény / szükség / szükséglet* („antistia comunală din oficiu adeverește că Vaselina Bordaș, născută Sandor, din comuna aceasta *are mare lipsă*, barem pe o lună, *de* unicul său fiu: Petre Bordaș, acum soldat în Sibiu la grăniceri R.4” (*Statutele*);

conchema vb., „a convoca” (vezi DA: în Transilv. și Bucov.; barbarism pe cale de a dispărea; după lat *convocare*, din *con-* și *chema*; „regele *concheamă* la muncă corpurile legiuitoare, reprezentanții poporațiunei” (Onișor);

a cruța vb., „a economisi”, cf. germ *sparen*;

descompunerea căsătoriei pentru „desfacerea / anularea căsătoriei”, probabil după germ. *auflösen*.

(b) Calcuri de structură:

dătător de lucru loc. s., „patron”, „angajator”, după germ. *Arbeitgeber*;

ducere de mână loc. s., „îndrumar”, „ghid”, cf. germ. *Handreichung* („*ducerea de mână* către aritmetică sau socoteală” (Ghibu);

amăsurat prep. „conform”: (vezi Banciu: „*amăsurat* prescrierilor” și „m-au îndemnat ca încâtva să modific împărțirea cărții și să prelucru unele secțiuni *amăsurat* acestei modifi cațiuni”, (Roth)).

(c) Calcuri morfosintactice:

ceva (pentru „vreo” / „vreun”) „fenomene prin care se manifestă *ceva* forță intelectuală”, „n-a trecut pe aici *ceva* domn cu țilindru?” (considerate de Banciu 1913 și Negulescu, Todoran a avea origine maghiară).

(d) Calcurile frazeologice sunt mai numeroase, dacă includem aici și exemple în care se copiază din limba sursă regimul prepozițional sau casual, modificând tiparul de exprimare a raporturilor sintactice specific limbii române.

„*punerea în viață a unei legi*” („*punerea în practică*”, cf. magh. *életbeléptetés*); „*preoții noștri nu-și fac destul datorințelor*”, cf. magh. *nem tesznek eleget kötelességeiknek*);

„*trage sus ceasornicul*” („*întoarce ceasul*”, vezi Negulescu, Todoran f.a.: 59);

„*dă sus cufărul pe tren*” („*predă cufărul la tren*”, Negulescu, Todoran, f.a.: 59, cf. germ. *auf der Bahn, mg. vonaton*).

Exemplele care urmează sunt atestate de David (1980: 150) sau sunt preluate din corpusul cercetat: „*simpatizez cu cineva*”, „*voterez cu cineva*” (mg. *valakivel*), „*să întreb ceva de la ea*” (mg. *töle*), „*am umblat departe de la adevăr*” (mg. *igazságtól*), „*se va publica din prilejul jubileului*”, „*din prilejul reprezentațiilor Cavaleriei rusticane*” (Petra-Petrescu) (mg. *ebből az alkalomból*), „*amoretzat în ea*” (germ. *verliebt in*, mg. *valakibe*), „*suntem în curent cu ceva*” (mg. *kapcsolatban*), „*să fim cu conștiința curată între împrejurări favorabile*”, „*între asemenea împrejurări*”, „*sub asemenea împrejurări*” (germ. *unter*, mg. *közöt*), „*adunarea cercuală împreunată cu concert și petrecere*”, grijile materiale *împreunate* cu editarea de

cărți” (mg. *összekötve, egybekötve, egybekapcsolon*), „la tot cazul” (germ. *auf jeden Fall*), „semeni la mama” (mg. *hasonlitsz anyádhoz*), „ce salar ai la lună?” (apud Banciu 1910: 25).

3.2.5. Derivate cu prefixe

Procedeul prefixării, foarte bine reprezentat în textele ardelenilor din secolul al XIX-lea, prezintă importanță din două motive, așa cum arată David (1980: 180 ș.u.): „nu numai pentru cunoașterea specificului lingvistic al provinciilor românești «de peste munți», ci și a modului în care germana sau maghiara au contribuit la impunerea unora dintre prefixele neologice ale limbii noastre, și deci la rero-manzarea acesteia”.

Unele dintre neologismele formate cu prefixe de asemenea productive (*a-, ab-, co(n)-*) au fost menționate supra, 3.2: *abzice, agrăi, amăsurat, ascrie, coaduna, colăuda, conațional, conchema, concrede, concurge, consuna, conveni* etc.

În legătură cu procedeul prefixării, David (1980: 194) face o observație importantă: „confruntând derivatele atestate în textele transilvănene și bănățene din perioada 1880–1920 cu prevederile lucrărilor normative ale latiniștilor și cu lexicul pe care îl întrebuințau aceștia, ajungem la concluzia că multe dintre formațiile cu echivalente structurale în latină (medievală), germană sau în maghiară pot fi considerate elemente componente ale seriilor derivate prin care – în concepția latiniștilor (raționaliștilor) – urma să se facă completarea sistematică a vocabularului românesc”.

Exemplele prin care ilustrăm în continuare derivatele alcătuite cu cele mai productive prefixe (*de-, ex-, re-*) sunt parte extrase din textele cercetate sau din lucrările lui Banciu (1913) și Negulescu, Todoran (f.a.) parte preluate din lunga listă de exemple menționate de David (1980: 180–190):

a delatura („a înlătura”): „*a delătura* de la sine un prepus – „a înlătura o presupunere” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 59);

a detrage („a trage”, „a lua”), „*a-și detrage de la gură*” (idem), *a decurge* „a se încheia”: „*au decurs* alegerile dietale” (*Actele*).

Banciu (1913: 49) consideră un abuz și utilizarea variantei *decurs* vs *curs* din Regat: „în *decursul războiului, în decursul vremii*”, în locul cărora recomandă „în *cursul* anului”.

a deobliga „obliga”, lat. *deobligare*: „*se deobligă* la ceva”, „a fost nevoit *a se deobliga* că va da ascultarea îndatorată papei” (Lupaș, apud David 1980: 184);

a decopia „a copia”, „*decopiază* ceva”;

a dejosi „a înjosi”;

a denumi „a numi”, „*denumesc* pe cineva” (toate atestate de Banciu 1913: 49);

denumire „numire” „*denumirea* președintelui era rezervată Maiestății Sale...”

(Dăianu)

a denega „a refuza”, „*Ministru a denegat* învoirea și pentru atunci, și pentru viitor...” (Ghibu);

„*a denega* cultului dreptul de existență este un punct de vedere bizar” (Petra-Petrescu);

deobligament „obligație”, „a introduce *deobligamentul* de școală...” (Ghibu);

eflux „emanație”, după germ. *Ausstrahlung* și apropiat ca formă de lat. *effluxum* (vezi David 1980: 185);

exarânda /esarânda „arenda” (explicat de David, 1980 ca format sub influența modelelor structurale ale limbilor latină, germană, maghiară), cf. și magh. (ki)bérelni, „a închiria”, „esarândare de moară” (*Gazeta Transilvaniei*);

a excrie / escrie „a publica”, „a face public”, utilizat în sintagma „a excrie un concurs” (apud Banciu 1913: 66), germ. *ausschreiben*, mg. *kiirni*;

a escuza „a scuza”, „nu se poate deduce nici *escuza* puterea aceea discreționar...” (Ghibu);

a obveni „a surveni”, „a interveni”, în DLR latinism învechit, lat. *obvenire*: „în caz când ar *obveni* legate și donațiuni” (*Acțiunea*), „chiar nenorociri și alte neajunsuri *obvin* mai ales fiind scolarii nedisciplinați” (Prodan);

a obduce „a acoperi, a înveli”, în DLR latinism rar, după *obducere*: „atât cotorul, cât și frunzele uneori sunt *obduse* cu peri mărunți” (Roth);

a (se) recere „a solicita, a reclama, a face să fie necesar, a impune”; pref. *re-* + *cere*, după lat. *requirere*, vezi DLR: „(...) *se recer* mijloace nouă și cu mult mai eficiente spre apărarea intereselor noastre naționale” (*Actele*), *recere / recerință* („cerință, pretenție, exigență; nevoie, trebuință”, *recere* + suf. *-ință*, vezi DLR), „se luptă cu mari greutate organele noastre școlare a satisface *recerințelor* ce li se impun” (Ghibu);

reconvalescent, „convalescent”, după germ. *Rekonvaleszent* (vezi DLR);

recompensație, „compensație”, după germ. *Rekompensation* (vezi DLR);

rebonificare, „a restitui cuiva suma avansată în contul unei mărfi” (Panțu); (*re-* + *bonifica*, vezi DLR).

3.2.6. Clișee

Faptele de limbă pe care le înregistrăm aici se înscriu în categoria creațiilor lexicale și frazeologice motivate de aplicarea principiului etimologist al selecției variantei clasice latinești din fondul popular și vechi al lexicului românesc, principiu conservat până către sfârșitul secolului al XIX-lea. Este vorba de grupări libere sau grupări cu caracter locuțional cu mare frecvență de ocurență în textele vremii (David 1980: 152), în care un termen slav este înlocuit de un sinonim romanic (cel mai adesea din fondul vechi), precum:

a afla (pentru *a găsi*): „nu a aflat până acuma de oportun a subșterne memorandumul la Înaltul Tron” (*Actele*), „aflu de bine a comunica colegilor” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 51), „unde vor afla în Ungaria de lipsă” (*Acțiunea*), „consistoriul a aflat de bine a lăsa...” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 57), „dacă autoritatea bisericească nu află de bine să o suspendeze, ministrul ordonează direct suspendarea...” (Ghibu);

a cugeta / cuget (pentru *a gândi / gând*): „avea de *cuget* să stârpească o seamă de oameni”, „nu ar putea nici *să cugete* la revendicarea dreptului său”, „nu avem *să ne cugetăm* decât la felul îmbrăcăminteii”, „*să nu cugete* cineva că n-am tradus fidel acest paragraf”;

a (se) deda (pentru *a (se) obișnui*): „se va *deda* la curățenie”, „vor *deda* pe fiii lor încă de mici cu băutura”, „s-au *dedat* a aștepta totul de la comitet”;

a se lăși (pentru *a se răspândi*): „măslinul *s-a lășit* în Siria” (ultimele exemple apud David 1980: 152).

Fără a le considera neapărat clișee, înregistrăm aici și alte exemple în care unui neologism i se preferă un termen din fondul vechi: *singuratic* (pentru

„independent”, „unic”), „deputat *singuratic*” („deputat independent”), (Onișor), „exercițiile complicate nu le va arăta dintr-odată în întregul lor, ci le va descompune în părțile lor instruindu-le *câte unul singuratic*, la care va adauge următorul și așa mai departe...” (Prodan) sau *casă* (pentru „cameră”), în „*Onorată Casă! Onorată Cameră!*” sau „sistemul așa numit de două camere sau de două case: *casa deputaților și casa magnaților*” (Onișor).

3.3. Morfosintaxă

În planul morfosintaxei, se poate vorbi de trăsături transilvănene culte dacă includem aici diferențe de organizare a grupurilor sintactice datorate influențelor străine manifestate la nivel lexico-semantic. Se înregistrează și unele variante flexionare diferite de cele din Regat, datorate conservării în registrul înalt a unor trăsături dialectale. Unele dintre acestea, general răspândite, sunt semnalate în acest volum, în capitolele despre fiecare clasă lexico-gramaticală, de aceea nu ne vom referi aici decât la influența străină asupra organizării grupurilor sintactice.

3.3.1. Locuțiuni și expresii verbale

Numeroase grupări cu caracter fix, locuțiuni și expresii (semnalate și supra, 3.2) au ca model locuțiuni și expresii străine sau conțin un component neologic care înlocuiește un termen vechi dintr-o construcție consacrată:

a da ansă („a da prilej”, cf. lat. *ansa* „prilej, mijloc”): „De câte ori nu ne exprimăm complet față de un lucru, *dăm ansă* la o corespondență laterală, care s-ar putea evita” (Panțu), „Printr-un răspuns favorabil poate *da ansă* la legături comerciale” (idem);

a pune pond („a da importanță”, cf. lat. *pondus*, *-eris*; în DA înregistrat cu sensul de „greutate”, „masă” și fig. „importanță”, „valoare”, cum este întrebuințat în această expresie): „*au pus mare pond* pe limba maghiară” (Ghibu); lipsește *pondul* care ar trebui *să se pună...*” (idem);

a timbra de „a considera”: „*să nu timbrați* debutul nostru de aci *de o lucrare* pusă în serviciul exclusiv al unei rase” (Maniu).

Alte locuțiuni și expresii semnalate de Banciu și de Negulescu, Todoran ca diferite de cele uzuale în Regat sunt cel mai adesea calcuri frazeologice (a se vedea și exemplele menționate supra, 3.2, calcuri care privesc regimul prepozițional al unor verbe):

a face spor: „*învățătorii tind a face spor* din acest obiect, ca să nu deie de furcă cu inspectorii școlari” (Ghibu),

a trage în judecată: „un alt Român (...) *a fost tras în judecată* (...) (Actele);

a se pune în concurență: „ar însemna *a se pune fără folos în concurență* cu acel frumos raport...” (idem);

a se lăsa în înțelegere: „*s-a lăsat în înțelegere* cu inamicul” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 54);

a cădea într-o categorie: „*în această categorie cad și colectele*” (Acțiunea);

a se lua de gând: „*m-am luat de gând*” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 57);

a pășit la alegeri „a candidat” (idem, 59);

a ține socoteală de: „*ținea socoteală de datoria* că instrucția e pentru toți din clasă” (I. Blaga).

3.3.2. Particularități de regim verbal

Atât Banciu (1913), cât și Negulescu, Todoran (f.a.) menționează numeroase verbe utilizate și în Regat, dar cu regim diferit de cel din Transilvania:

- utilizare reflexivă în locul regimului activ: *a se anunța* („dacă nu vine, trebuie să se anunțe în scris (apud Negulescu, Todoran f.a.: 55)), *a se declara* („vă rog a-mi comunica referitor la ce să mă declar (idem, p.56)), *a se candida* („s-au candidat deputați naționali” (*Actele*)), *a se cugeta* („m-am cugetat că... (apud Negulescu, Todoran f.a.: 52)), *a se ruga de iertare*, *m-am greșit*, *m-am jucat cărți*, *m-am răcit* (apud Banciu 1913: 46), *a se aprofunda* („ea pretinde ca școlarul să se aprofundeze în înțelegerea minuțioasă a produsului poetic” (I. Blaga); *a se spori* („va trebui ca muncitorii desinteresați (...) să se sporească în rândurile noastre de astăzi” (Petra-Petrescu);

- utilizare tranzitivă a unor verbe de regulă reflexive: *dreptul de a odihni puțin* (apud Negulescu, Todoran f.a.: 56);

- regim prepozițional vs uzul tranzitiv din regat: „să șteargă de numele și stăpânirea Românilor” (idem, p. 50);

- construcții cu dativ vs. acuzativ: „se luptă cu mari greutate organele noastre școlare a satisface recerștelor ce li se impun” (Ghibu), „Dragostea mare, ce nutria el chemării profesionale, ne-a desvoltat și în noi plăcere pentru ea” (I. Blaga).

Frecvente sunt și construcțiile cu dativ în grupul adjectival: „fu ales president al societății de lectură „Andrei Șaguna”, pe atunci comună ștudenților în teologie și pedagogie” (idem), „putere de voință rațională, stăpână sufletului...” (idem).

3.3.3. Locuțiuni și grupări prepoziționale

Se înregistrează frecvent un tipar de construcție prepozițională cu centru *de* (prepoziție a calității), în poziție de complement predicativ al obiectului și predicativ suplimentar: „să se cualifice *de delict* de agitațiune” (*Actele*); „pe Ionescu l-a numit *de director*” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 58); „l-a declarat *de ales*” (idem); „nu a aflat până acum *de oportun* a subșterne memorandumul la Înaltul Tron” (*Actele*); „eu ușurările propuse de dl ministru nu le țin *de îndestulitoare*” (Maniu). Aceeași prepoziție *de* apare frecvent (cel puțin în texte cu caracter prescriptiv) în asociere cu unele construcții infinitivale cu valoare modală deontică: „dacă cineva se înfățișează în persoană înaintea delegațiunei pentru a-și dovedi dreptul de alegător, *e de a se asculta*”; „hotărârile *sunt de a se motiva* întotdeauna”; „reclamările și observările făcute la ele *sunt de a se îndrepta* către comisiunea centrală și *sunt de a se înainta*, provăzute cu documentele de lipsă, la primăria orașului sau a comunei.”; „spre acest scop pot dispune și peste armată, dar *au de a raporta* despre aceasta numai decât președintelui alegerii” (Onișor).

Semnalăm și alte locuțiuni prepoziționale recurente în texte din epocă: „s-a incaminat un proces politic *în contra* unui delegat la conferența națională din 1887” (*Actele*), „se atentează *în contra* celui mai sacru drept al libertății politice...” (idem); „rezoluția împărătească (...) vine și se pronunță în mod categoric *în contra* oricărei șfortări...” (Ghibu), „*În contra* acestei hotărâri poate apela comuna și singuraticii locuitori în 8 zile șocotite dela ziua din urmă a punerii spre vedere publică” (Onișor), „*în urmarea* convocării comitetului central...” (*Actele*), „chestiuni legate cu persoana sa” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 58). Construcțiile cu complement indirect în dativ (cu rol de „Beneficiar”) sunt înlocuite la unii autori de

o construcție cu locuțiunea prepozițională cu regim de genitiv: *pe seama*: „a acordat tipografului I.L. Kurzböck privilegiul de a tipări toate cărțile necesare *pe seama* sârbilor, a românilor, a grecilor și a rușilor...” (Ghibu); „ne dovedește existența multor școli românești, *pe seama* cărora trebuiau cărți...” (idem); „a înființa și susține internate profesionale *pe seama* studenților români” (*Acțiunea*), „*pe seama* copiilor emigranților în România a făcut internate (...) unde aceștia sunt crescuți pe banii statului” (Ghibu).

3.3.4. *Locuțiuni și grupări cu valoare adverbială*

În privința grupului adverbial, caracteristică limbii literare la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este prezența adverbilor neologice terminate în *-e*: „pentru a expune situațiunea cu privire la afacerile internaționale și *respective* la crizele ce amenință pacea și ordinea în Europa” (*Actele*); „se anunță că *afirmative* s-ar fi pierdut...” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 54), „unii români vorbesc *exclusive* ungurește” (apud Banciu 1913: 48); „în acest timp se va decide asupra ofertelor intrate, *respective* se va alege arândatoarele...” (*Românul*), „alții *logice* accentuiază că *factice* așa s-a întâmplat cazul”, „a fost chemat *telegrafice* prof. de chirurgie dr. L. Din Budapesta.; petițiunile trebuie înaintate până *inclusiv* în ziua de 1/14 iunie” (apud Banciu 1913: 48–49) etc, vezi și **XIX, Adverbul, 1.4, XX, Adverbul 1.4.**

Ca și în cazul grupărilor verbale, o serie de locuțiuni și grupări cu valoare adverbială prezintă o organizare internă influențată de modele străine: „*la tot cazul* trebuie să ne întrebăm...” (I. Blaga); „*la nici un caz* nu se poate lăsa afară poziția aceea grea” (Ghibu); „*la aparență* Onițiu se prezintă foarte serios și grav” (I. Blaga); „este desigur *la loc* a nota aici...” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 57); „se plânge *la toată ocazia*” (idem, p. 56); „*de sine* urmează că...” (*Actele*); „*e de sine* înțeles că...” (Petra-Petrescu); „membrii comitetului central, *de present* 8 la număr...” (*Actele*); „în cele premerse am arătat *din destul* că...” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 57); „*în nex* cu concludul de mai sus” (*Actele*); „*în toată luna*, eventual tot la două luni...” „*în tot anul*...” (*Acțiunea*); „a citit scrisoarea *punct de punct*” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 59); „era *de tot* firesc ca să se depună (...) străduință” (I. Blaga), „artiștii au jucat *de tot* frumos” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 51); „stabilește *din caz în caz* taxele de întreținere” (*Acțiunea*).

3.3.5. *Conectori frastici și pragmatici*

Influența limbilor germană și maghiară se manifestă într-o oarecare măsură și la nivelul sintaxei, prin utilizarea unor conectori frastici neîntâlniți în Muntenia sau utilizați cu funcție diferită: *înainte de ce*, *întru cât* („dacă”,), *la caz când*: „...găsim câteva școli românești înființate de principii calvini (...) încă *înainte de ce* s-ar fi pecetluit Unirea cu Roma” (Ghibu); „ei au locuit cu multe secole *înainte de ce* ar fi venit ungerii” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 50); „să urmărească cu atenție încordată activitatea în direcție patriotică a învățătoarelor și *întru cât* ar constata vreo neglijență (...), să raporteze organelor administrative ungurești...” (Ghibu); „nici în celelalte părți românești ale țării nu vom fi fost lipsiți de astfel de locașuri de lumină, *numai cât* despre ele nu ni-au rămas dovezi...” (idem); „il cunosc încă *depe când* învăța în seminariul de teologie din Sibiu și la universitatea din

Budapesta” (I. Blaga); „în caz când ar obveni legate...” (*Acțiunea*); „la caz când unul dintre acești factori lipsește...” (Onișor).

Conectorii pragmatici, de organizare discursivă, sunt calchiați după maghiară: „între aceea [între timp] opera începută la Viena își începea cursul ei” (Ghibu); „este absolut irelevant (...) dar va face de altă parte un bine cu mult mai mare...” (*Acțiunea*); „el a aflat numai de cât, până când tu nici acum nu știi” (apud Negulescu, Todoran f.a.: 50, care propun pentru acest conector echivalentul „în timp ce”); „jurnalele (...) fie ori cât de bune, numai în foarte puține cazuri se păstrează, până când o revistă ca a noastră se poate lega...” (Petra-Petrescu); „această arondare n-a fost statornică, ci se făceau schimbări înaintea fiecărei alegeri, prin ce negreșit că se făceau multe abuzuri” (Onișor).

4. CONCLUZII

Varianta cultă a românei vorbite în Transilvania în această perioadă se caracterizează prin abundența unor forme datorate, pe de o parte, influenței limbilor oficiale în Imperiu, pe de altă parte unor reminiscențe ale latinismului sub influență școlară. Consecință a condițiilor particulare în care se desfășura viața culturală în această regiune, normele literare sunt mai conservatoare decât în Regat.

SURSE

- Acțiunea* – * * *Acțiunea pentru internat studențesc în Budapesta*, Beiuș: Tipografia „Doina”, 1912.
- Actele* – Partidul Național Român, *Actele Conferinței Partidului Național Român ținută la 27 octombrie 1890 în Sibiu*, Sibiu, Institutul tipografic, 1891.
- I. Blaga – Iosif Blaga, *Directorul Virgil Onișiu: sufletul și activitatea lui*, Brașov: Tipografia „A. Mureșianu-Braniște”, 1916.
- Ciortea – A. Ciortea, *Curenții și razele electrice. Fisica și Espozitia Universală din 1900 în Paris*, Brașov, Tipografia Ciurcu & Comp., 1901.
- Comșa – D. Comșa, *Pomăritul întocmit cu deosebită privire la grădina școlară*, Sibiu, Editura autorului, Tipografia J. Drotleff & Comp., 1877.
- Dăianu – Dr. E. Dăianu, *Baronul Vasile L. Popp, al II-lea președinte al „Asociațiunii”* (retipărire din „Răvașul”), Cluj, Tipografia „Carmen” Petru P. Barițiu, 1910.
- Erdélyi – Dr. Ștefan Erdélyi, *Cartea sănătății. Manual de igienă pentru școlile superioare civile și preparandiale de fete, totodată servește de consilier hygienic pentru femeia cultă în diferitele faze ale vieții*, Szászváros-Orăștie, „Tipografia nouă”, 1904.
- Ghibu – Onisifor Ghibu, *Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și actuală*, București, Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, 1915.
- Grünfeld – Dr. F. Grünfeld, *Cum să trăim? sfaturi medicale*, Brassó - Brașov, Editura Librăriei Ioan I. Ciurcu, 1913.
- Ionașcu – Romulus Ionașcu, *Curs de corespondență și operațiuni comerciale precedat de terminologie și fraseologie comercială*, București, Cartea Românească, ed. a III-a, 1916.
- Juba – Dr Adolf Juba, *Biologia și igiena omului pentru uzul școlilor civile și superioare de fete*, tradusă din limba maghiară după edițiunea a doua, și din încredințarea „Asociațiunii” de Dr. I. Beu, Nagyszeben, Editura „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”, 1911.
- Maniu – Iuliu Maniu, *Discursuri parlamentare rostite în Camera Ungariei din 29 maiu – 31 iulie 1906*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, 1906.
- Onișor – Victor Onișor, *Legile grănițelor nășăuden. Despre administrarea pădurilor, regularea proprietății, contractul din 1872 și pacea judecătorească din 1890 cu ordonanțele de executare și aplicări*, Bistrița, Tipografia G. Matheiu, 1905.

- Onișor – Victor Onișor, *Leguirea țerii noastre. Cunoștințe de drept constituțional*, Bistrița, Editura autorului, 1901.
- Panțu – I.P. Panțu, *Curs complet de corespondență comercială pentru școalele de comerț și pentru particulari*, Brașov, 1897.
- Petra-Petrescu – Dr. Horia Petra-Petrescu, *Mișcarea noastră teatrală și sbuciumul sufletesc al intelectualilor de la noi*, Conferință ținută în Lugoj și Caransebeș (5 și 6 iulie n. 1913), Brașov, Tipografia A. Mureșianu: Branisce & Comp., 1913.
- Popovici – Aurel Popovici, *Cestiunea naționalităților și modurile soluționii sale în Ungaria*, Sibiu: Institutul Tipografic T. Liviu Albini, 1894 (uk.geocities.com/gogastransylvania/Popovici/Cestiunea10.htm).
- Prodan – Ioan E. Prodan, *Manual de gimnastică (cu numeroase ilustrațiuni) lucrat pe baza planului ministerial pentru școalele populare, cursul I*, Brașov, Editura și Tipografia Alexi, 1892.
- Roth – Dr. Samuil Roth, *Elemente de mineralogie, petrografie și geologie pentru a IV-a clasă gimnasială*, trad. Alesandru Uilăcan, Balázsfälva, Tipografia Seminarului gr.-cat. arhidieceșan, 1890.
- Roth – Dr. Samuil Roth, *Elemente de botanică pentru clasele superioare ale școalelor medii*, trad. Alesandru Uilăcan, Blaj, Tipografia Seminarului gr.-cat. arhidieceșan, 1890.
- Statutele = **. *Statutele Uniunii Femeilor Române din Ungaria*, Brassó, Tipografia Ciurcu & Comp., 1913.
- Vlaicu – Arseniu Vlaicu, *Chemia elementară anorganică și organică pentru institute de învățământ și studiu privat*, ed. a II-a, Brassó (Brașov), Editura librăriei Ioan I. Ciurcu, 1911.

II. SECOLUL AL XX-LEA

MORFOLOGIA

SUBSTANTIVUL

1. ÎNCADRAREA ÎN GENURI ȘI VARIAȚIA GENURILOR	407
1.1. Variația feminin – neutru.....	407
1.2. Variația masculin – neutru	409
1.3. Oscilația masculin – feminin	410
1.4. Ponderea genurilor	410
2. TIPARE FLEXIONARE ALE SUBSTANTIVELOR.....	411
2.1. Substantivele masculine	411
2.1.1. <i>Tiparul flexionar</i> cons. – i (asilabic): „pom – pomi”	411
2.1.2. <i>Tiparul e – i</i> (asilabic): „frate – frați”	412
2.1.3. <i>Apar tipare flexionare noi?</i>	414
2.2. Substantivele feminine.....	415
2.2.1. <i>Tiparele flexionare</i> ă – e vs ă – i: „casă – case” vs „casă – căși / căsi”	415
2.2.2. <i>Tiparul e – i</i> (asilabic): „carte – cărți”	420
2.2.3. <i>Tiparul i-e</i> (în hiat) – îi (diftong descendent): „gingie – gingii”, „monarhie – monarhii”	421
2.2.4. <i>Tiparul flexionar</i> ie – î: „baie – băi”	423
2.2.5. <i>Tiparul flexionar</i> (ea/a) Ø – le: „măsea – măsele”, „basma – basmale”	423
2.2.6. <i>Femininele cu trei forme</i>	425
2.3. Substantivele neutre	426
2.3.1. <i>Tiparul u(ă/Ø) – uri</i> : „lucru – lucruri” vs <i>tiparul u(ă/Ø) – e</i> : „teatru – teatre”	426
2.3.2. <i>Tiparul îu</i> (diftong ascendent) – îi (diftong descendent): „consiliu – consilii”	430
2.4. Substantivele invariabile	432
2.4.1. <i>Masculinele invariabile</i>	432
2.4.2. <i>Femininele invariabile</i>	433
2.4.3. <i>Împrumuturile neadaptate și greu adaptabile</i>	434
2.4.4. <i>Invariabilele siglate și autonimice</i>	435
3. MARCAREA GENITIVULUI ȘI A DATIVULUI.....	435
3.1. Marcarea flexionară: desinență casuală și / sau articol hotărât legat.....	435
3.2. Marcarea mixtă: genitivul cu „al”.....	437

3.3. Marcarea analitică	438
3.3.1. <i>Marcarea prepozițională a celor două cazuri</i>	438
3.3.2. <i>Marca proclitică „lui”</i>	440
3.4. Invariabilitatea	441
4. ALTERNANȚE	441
4.1. Pluralul masculinelor	441
4.2. Pluralul femininelor și cazurile oblice la singularul femininelor....	442
4.2.1. <i>Femininele în -e</i>	442
4.2.2. <i>Femininele în -i (asilabic)</i>	443
4.3. Pluralul neutrelor	443
4.3.1. <i>Pluralele în -e</i>	443
4.3.2. <i>Pluralele în -uri</i>	443
5. FORMAREA VOCATIVULUI.....	444
6. CONCLUZII	445

MORFOLOGIA

SUBSTANTIVUL

La sfârșitul secolului al XIX-lea, particularitățile flexionare ale numelui (clase de gen și de flexiune, inventar de desinențe, repartitia și concurența desinențelor de plural, omonimii, sistem de alternanțe, forme sintetice vs analitice pentru marcarea cazurilor oblice) erau de mult fixate. Modificările survenite după această dată sunt minore și privesc treceri între diversele clase de declinare, extinderea sau fixarea desinențelor de plural, modificări ale radicalului, prin pierderea unor alternanțe, ponderea în sistem a fiecărui gen și a fiecărui tip de marcarea a cazurilor oblice.

1. ÎNCADRAREA ÎN GENURI ȘI VARIAȚIA GENURILOR

Repartitia pe genuri și tipologia flexionară a substantivelor aparținând unui gen erau deja fixate la sfârșitul secolului al XIX-lea, astfel că gramaticile acestei perioade consemnează, pentru fiecare gen, existența tuturor tipurilor de flexiune prezente și astăzi. Singurele modificări privesc inventarul fiecărui gen în ansamblu și al claselor de flexiune pentru fiecare gen, diferențe explicabile, pentru neologisme, prin procesul de adaptare a împrumuturilor la sistemul flexionar al limbii române, iar, pentru celelalte substantive, prin concurența dintre genuri și ponderea fiecărui gen în cadrul acestui proces.

1.1. Variația feminin – neutru

În procesul de adaptare a împrumuturilor, la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor, continuă a se manifesta, ca și în perioada anterioară, **oscilația feminin – neutru**, înregistrându-se, pe de o parte, forme de feminin care se vor fixa ulterior la neutru, iar, pe de altă parte, forme de neutru care se vor fixa ulterior la feminin:

(a) Ulterior, se vor fixa la neutru substantive ca: *amalgamă* (Hasdeu); *controlă* (circulă alături de *control*; pentru *control*, vezi Hasdeu; forma *controlă* e apreciată ca „ardelenism” (Pușcariu [1913] 1974: 114)); *fine(a)* [~ *secolului trecut*, ~ *cuvântului*, ~ *Evului Mediu*] (Hasdeu), folosit, mai rar, și ca neutru: *finele unui cuvânt* (Maiorescu); *minută* (Hasdeu: „nuanțe de sens, încât le poate schimba de trei-patru ori într-un dialog de o *minută*”); *prefixă* (la Densusianu apare paralel cu *prefix*); *radicală / subradicală* (Hasdeu); *sistemă* (Philippide, Hasdeu, Scriban, Călinescu); *titulă* „titlu” (Lambrior, alături de *titlu*; Hamangiu, Hasdeu).

(b) Se vor fixa, ulterior, la feminin substantive ca: *arhiv(ul)* (formă generală la Hasdeu); *datul* (Hasdeu: „poartă *datul* de 21 iunie”); *emblem* (Maiorescu); *emisfer* (Hogaș); *extrem* „margine, limită” (Densusianu); *ipostas – ipostasuri* (Hasdeu; în Damé, forma de intrare a substantivului este *ipostas – ipostasuri*); *metod*

(Mairescu); *paralel* – *paraleluri* (Hasdeu: *paraleluri fonetice, paraleluri romanice*, alături de *paralelă*, Hasdeu); *period* (apare în Damé ca intrare de dicționar; vezi și Hasdeu, Hamangiu, Nicolau); *romanț* (Hasdeu); *variant(ul)*, cu pluralul neutru *varianturi* (forme frecvente în terminologia gramaticală a lui Hasdeu; apare, mai rar, și *variantă*).

Tiktin ([1893] 1945: 40) consemnează același tip de oscilație pentru perechi precum *control* – *controlă*, *problem* – *problemă*, *program* – *programă*, *rol* – *rolă*, *sistem* – *sistemă*, *tarif* – *tarifă*, făcând, în cazul unora dintre ele, recomandări fie pentru forma de neutru: *control*, *program*, *rol*, *tarif*, fie pentru forma de feminin: *problemă*, *sistemă*. De observat că previziunile lui Tiktin nu au fost perfecte, căci forma care se va impune este *sistem*, iar, în cazul lui *programă*, *rolă*, se vor păstra amândouă, cu diferențiere lexicală (vezi DOOM²).

În miniancheta făcută de Pușcariu ([1936] 1974: 411), se înregistrează același tip de variație, indicându-se perechile: *sistem* – *sistemă*, *conclavă* – *conclav*, *idiomă* – *idiom*, *tranșee* – *tranșeu*. Pentru prima pereche, se sugerează chiar și o diferențiere contextuală: „*sistem filozofic*, dar fără nicio *sistemă*”. Și unele nume proprii neologice erau încadrate la feminin (Hasdeu: *Bizanță*, *Bizața*), substantive pentru care, ulterior, se impune forma de masculin-neutru.

În Pușcariu ([1936] 1974: 404–415), lingvistul realizează o minianchetă în legătură cu situații pe care le simte ca fluctuante, cerând răspunsuri de la personalități literare ale vremii: moldovenii M. Sadoveanu și I.A.I. Brătescu-Voinești și muntenii I.A. Rădulescu-Pogoneanu, C. Marinescu și P. Grimm. Pușcariu urmărește să surprindă variațiile generale, dar și „moldovenismele din limba literară”.

O istorie specială au avut perechile *favor* – *favoare*, *onor* – *onoare* (infra, 2.2.6) comentate de Pușcariu ([1936] 1974: 113). Lingvistul pomenește de „înverșunarea” cu care s-a luptat Alecsandri ca să alunge pe *onoare* și să-l înlocuiască prin *onor*. Urme ale formei de singular neutru apar la sfârșitul secolului al XIX-lea, când ambele forme de singular, cea feminină și cea neutră, sunt prezente, în unele texte, în variație liberă, cu o frecvență mai mare a formei feminine (Hamangiu: „în *favorul* creditorilor / *creditorului*”, alături de „în *favoarea* debitorului”, „în *favoarea* fostului său tutore”, „în *favoarea* maritagiului”, „în *favoare-le*”).

De notat și oscilația formelor din fondul vechi: *colindă* (formă generală la Hasdeu) vs *colind*, variație care se păstrează și în DOOM², unde forma de neutru apare pe primul loc.

În Iordan (1943: 48–49), pentru împrumuturi, sunt înregistrate multe oscilații de același tip: *astm* – *astmă*, *apocalips* – *apocalipsă*, *ax* – *axă*, *basc* – *bască*, *beret* – *beretă*, *cartel* – *cartelă*, *cifru* – *cifră*, *component* – *componentă*, *fascicul* – *fasciculă*, *metod* – *metodă*, *monogram* – *monogramă*, *pendul* – *pendulă*, *poem* – *poemă*, *ranchiun* – *ranchiună*, care fie se continuă și în limba actuală, fie s-au dezvoltat în direcția diferențierii lexicale sau pe domenii de activitate (*ax* – *axă*, *cartel* – *cartelă*, *cifru* – *cifră*, *fascicul* – *fasciculă*, *pendul* – *pendulă*). În Iordan (1943: 49–51), sunt înregistrate și perechile *artificiu* – *artificie*, *deceniu* – *decenie*, *stipendiu* – *stipendie*, *subsidiu* – *subsidie* (infra, 2.3.2), însă formele feminine sunt apreciate ca „uzuri mai mult sau mai puțin personale, deci trecătoare și fără șanse de a se impune”.

Izolată, procesul variației feminin – neutru continuă și sub ochii noștri, fie că evoluția de la DOOM¹ la DOOM² indică o modificare de gen de acest tip (vezi

acciz > acciză), fie că DOOM² continuă a indica variația liberă: *apocalips – apocalipsă, saprofit – saprofită*; în DOOM¹⁻² sunt înregistrate *dermă, epidermă*, dar, în uz, *circulă și derm, epiderm* (Liiceanu).

1.2. Variația masculin – neutru

În procesul de adaptare a împrumuturilor, se constată, ca și în perioada anterioară, **oscilația dintre formele de masculin și de neutru**.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, existau în circulație forme de masculin pentru care, ulterior, s-a impus neutru și, invers, forme de neutru pentru care ulterior s-a impus masculinul.

(a) Se va impune neutru pentru forme ca *articol – articoli* (Hamangiu: „*articolii precedenți*”; Hasdeu: *articlu / articli* („*patru articli*”, Hasdeu), forme circulând alături de *articole*, Hamangiu; vezi și Damé, unde apar numai formele de neutru *articole – articolele*); *secoli, secolii* (forme generale la Hasdeu); *timpii* (~ *moderni*, ~ *cei vechi*, Hasdeu, Lambrior, dar numai *timpuri*, la Damé, Tiktin și Maiorescu).

Se cuprinde aici și întreaga terminologie gramaticală, pentru care, mai ales la începutul perioadei și în mod deosebit la Hasdeu, apar numeroase forme de masculin: *adjectivi / adjectivii* (Hasdeu); *adverbi / adverbii, adverbilor* (Hasdeu „*mulți adverbi*”; Slavici: „*adverbii bănașeni*”); *arhaismi* („*arhaismi de mult dispăruți*”, Hasdeu); *cauzativi* „*verbe cauzative*” (Hasdeu); *dativi* („*nește dativi*”, Hasdeu); *demonstrativi* („*ambii demonstrativi*”, Hasdeu); *diminutivi* („*cinci diminutivi*”, Hasdeu); *idiotismi* („*acei idiotismi*”, „*unii idiotismi*”, Hasdeu); *infinitivi* („*doi infinitivi nu numai nearticulați, dar însă scurtați*”, Hasdeu); *masculini* (Hasdeu); *moldovenismi* „*cuvinte provenind din Moldova*” (Hasdeu, dar și *latinisme, germanisme, romanisme, gotisme*), *neutrii* („*neutrii slavici*”, Hasdeu); *neologismii* (Hasdeu); *nominativi* (Hasdeu); *plurali* („*toți pluralii*”, Hasdeu); *pronumi* („*pronumii feminini*”, „*toți adverbii și pronumii românești compuși*”, Hasdeu, alături de *pronumele*, pl.); *numeri – numerii* (Hamangiu, „*primii numeri ordinali*”, Hasdeu, „*două numerii*”, Slavici); *proverbi* (Hasdeu, dar și *proverbe*); *sinonimi / sinonimii* („*cei doi sinonimi*”, „*ambii sinonimi*”, „*sinonimii latini*”, „*ceilalți sinonimi*”, Hasdeu); *substantivi / substantivii* (Hasdeu, alături de *substantivele*); *verbi* („*verbi specifici*”, „*verbi cauzativi*”, „*cei mai mulți verbi*”, Hasdeu).

Forma *adverbii* poate fi interpretată și ca neutru plural nearticulat (*adverbiu – adverbii*), așa cum probează forma de plural *adverbiile* (Slavici). În această variantă, substantivul va parcurge, în perioada pe care o analizăm, o schimbare de tipar flexionar, și nu una de gen, căci trece de la clasa neutrelor în *iu – îi* la cea a neutrelor în *cons. – e*.

O situație aparte are *numi*, conținând o modificare fonetică, și nu una morfologică (Hasdeu: „*două numi*”, „*multe numi*”, „*numi personale*”, „*numile proprii sunt mai toate desfigurată*”), deducție întemeiată pe faptul că numeralele sau adjectivele / participiile acordate pun în evidență forma de neutru, și nu de masculin.

Pentru poziția în epocă a acestor substantive, este de remarcat observația lui Tiktin ([1893] 1945: 29): „*pluralele masculine timpii, umerii, numerii sunt mai puțin uzitate*”. În ceea ce privește terminologia gramaticală, poziția lui Hasdeu este, cu câteva excepții, singulară în epocă, având în vedere că formele curente erau cele de neutru; vezi și *adjective* (Tiktin), *adverbe* (Tiktin), *numerele* (Maiorescu, Scriban), „*pronumele demonstrative*” (Philippide).

(b) Se va impune masculinul pentru substantive ca *atom* – *atome* (*atome* / *atomele*, forme indicate în Damé, și forme curente la Rădulescu-Motru); *fosfat* – *fosfate* (Rădulescu-Motru); *lob* – *loburi* (Rădulescu-Motru).

Variația masculin – neutru apare și la cuvinte din fondul vechi. Textele vremii înregistrează: *cârnași* (Damé), dar și *cârnașuri* (Hasdeu); *miez* (cu pluralul variabil în Damé: *miezuri*, *miezi* și *mieji*); *roi* ([de albine], Hamangiu, dar și *roiuri*, *roiurile*, Damé); *țărmi* („ambii țărmi”, la Hasdeu, dar și *țărături*, Damé).

Fluctuația continuă și spre mijlocul secolului al XX-lea. În Iordan (1943: 56–58), sunt indicate numeroase forme variante (infra, 2.1.1).

Variația, dar și diferențierea lexicală continuă și astăzi, după cum indică DOOM². Pentru substantivele vechi, în DOOM², apar ca variante formele *canafuri* – *canafi*, *clicheți* – *clichete*, *cocoloașe* – *cocoloși*, *ghionți* – *ghionturi*, *mărgăritari* – *mărgăritare*, iar, pentru împrumuturi, formele *acumulatori* – *acumulate*, *componente* – *componenti*, *croasanți* – *croasante*, *explozivi* – *explozive*, *robinete* – *robineți*, *torenți* – *torente*. Apar ca diferențiate lexical sau ca specializate pentru anumite domenii forme precum: *accidenți* – *accidente*, *alcooli* – *acooluri*, *bari* – *baruri*, *calculi* – *calculi*, *centri* – *centre*, *compuși* – *compuse*, *contraforți* – *contraforturi*, *corneți* – *cornete*, *corpi* – *corpuri*, *creieri* – *creiere*, *globi* – *globuri*, *miezi* – *mieji* – *miezuri*, *nuclei* – *nuclee*, *octeți* – *octete*, *subiecți* – *subiecte*, *termeni* – *termene*, *timi* – *timuri*, *umeri* – *umere*, *virusi* – *virusuri*. S-a selectat o singură formă, cea a masculinului, pentru substantivele *combustibili*, *epoleți*, *exponenți*, *versanți*, sau cea a neutruului, în cazul *suporturi* (în fapt, pentru ultimele substantive, în uz circulă ambele forme).

1.3. Oscilația masculin – feminin

Fenomenul este mult mai restrâns și afectează numai substantive din fondul vechi al limbii. În Iordan (1943: 51–52), sunt înregistrate perechile *bocanc* – *bocancă*, *buturug* – *buturugă*, *cartof* – *cartoafă*, *ciomag* – *ciomagă*, *desagă* – *desag*, *fărâm* – *fărâmă*, care, deși fixate în DOOM² cu o formă unică, persistă, în registrul popular, familiar, cu ambele forme (internet: *cartoafa* – 650 de apariții; *bocancă* („Grea și udă, tropăie *bocanca*”); *desagul* – 144 de apariții).

Rar, apar variații și pentru împrumuturi: *insect* (Hasdeu: „numele *insectului* rădașcă”) și *insectă*.

1.4. Ponderea genurilor

În perioada supusă aici analizei, raportul numeric dintre genuri cunoaște unele modificări, observabile, în primul rând, la împrumuturi, dar atingând, în oarecare măsură, și substantivele din fondul vechi.

Potrivit analizei efectuate de Dragomirescu (2005a), cele mai recente împrumuturi latino-romanice (un total de 136 de substantive) s-au repartizat pe genuri astfel: 37 de substantive s-au încadrat la masculin, 50 la feminin, 36 la neutru și încă 13 sunt instabile. În ce privește repartitia după limba de origine a împrumutului, autoarea constată că, pentru împrumuturile englezești, se manifestă o creștere evidentă a ponderii neutruului, respectiv o scădere a ponderii femininului, iar, pentru cele franțuzești, o creștere a ponderii neutruului, femininul și neutruul ajungând, în ansamblul sistemului, să ocupe aproximativ aceeași poziție.

Analiza dinamicii actuale a unui microsistem terminologic, cel al terminologiei lingvistice aflate în plină dezvoltare (Pană Dindelegan 2002d: 47–56), a confirmat, pentru acest domeniu limitat, direcțiile generale de evoluție, și anume: (a) creșterea ponderii neutruului, în ciuda presiunii modelelor terminologice străine, unde nu există neutru; (b) creșterea, sub presiunea modelelor neologice, dar și sub presiunea unei tendințe interne, a ponderii masculinului; (c) scăderea clasei femininelor.

2. TIPARE FLEXIONARE ALE SUBSTANTIVELOR

Clasele flexionare de substantive (declinările) erau constituite cu mult înainte de perioada aici în discuție. Evoluția privește ponderea fiecăreia în ansamblul sistemului, „deschiderea” față de împrumuturi, relația fiecărei clase cu sistemul de alternanțe.

2.1. Substantivele masculine

În cadrul masculinului, se disting două subclase mari de flexiune: tipul flexionar **cons. – i** (asilabic): „pom – pomi” vs tipul flexionar **e – i** (asilabic): „frate – frați”.

2.1.1. Tiparul flexionar **cons. – i** (asilabic): „pom – pomi”

În întreaga perioadă analizată, tiparul în discuție continuă să funcționeze, ca și în secolul anterior, ca tipar puternic, care își atrage marea majoritate a noilor împrumuturi ce denumesc ființe de sex bărbătesc, iar, mai recent, și substantive inanimite.

Cercetătorii secolului al XX-lea au semnalat tendința de extindere a clasei masculinelor inanimite (supra, **1.2**) în dauna neutrelor (Iordan 1943: 55–59; Graur 1968: 93–94), iar, din punct de vedere flexionar, au indicat încadrarea noilor masculine inanimite în tipul **cons. – i asilabic**.

Iordan (*loc. cit.*) indică numeroase formații paralele provenind din clasa inanimatelor, dintre care una este de masculin, iar alta de neutru: *acizi – acide, antipozi – antipode, atomi – atome, cauciucuri – cauciuci, centri – centre, cocoloși – cocoloașe, combustibili – combustibile, compuși – compuse, contacti – contacte, contraforți – contraforturi, corneți – cornete, creieri – creiere, curenți – curente, derivați – derivate, dialogi – dialoguri, epoleți – epolete, explozivi – explozive, exponenți – exponente, fagoți – fagote / fagoturi, filamenți – filamente, fulgeri – fulgere, globi – globuri, gogoși – gogoașe, grumaji – grumaze / grumazuri, hexametri – hexametre, întregi – întreguri, limani – limanuri, lobi – loburi, meterezi – metereze, mieji – miezuri, nucleii – nuclee, obraji – obraze, poli – poluri, prapuri – prapure, produși – produse, radicali – radicale, rami – ramuri, robineți – robinete, secolii – secole, silicați – silicate / silicaturi, snopi – snopuri, spalieri – spaliere, suportii – suporturi, șpalți – șpalte / șpalturi, termeni – termene, timpii – timpuri, torenți – torente, troieni – troiene, ugeri – ugere, umeri – umere, vapori – vapoare, versanți – versante, zimți – zimțuri. Unele apar în variație liberă; altele, chiar din perioada lui Pușcariu și a lui Iordan, se diferențiaseră lexical sau stilistico-funcțional (în Pușcariu, [1936] 1974: 411, se specifică diferențierea lexicală „judecătorul i-a acordat două termene” vs „exprimă-te în termeni cuviințoși”; în Iordan, *loc. cit.*, se indică diferențierea pe stiluri funcționale: „masculinul în termi-*

nologia medicilor”, „masculinul răspândit în terminologia chimiștilor, medicilor”, cu referire la *lobi – loburi*, respectiv *nuclei – nucleee*).

O listă asemănătoare apare și la Graur (*loc. cit.*), care cuprinde forme masculine extinse în dauna neutrului: *acumulatori, baloți, carburatori, compuși, cromosomi, condensori, cuzineți, eteri, generatori, izotopi, motori, regleți, robineți, semiconductori, șpalți, termeni, vagoneti*.

După patru decenii, formele adoptate în DOOM² indică, în cazurile *acumulatori – acumulatoare, baloturi – baloți, robinete – robineți*, continuarea variației; pentru substantivele *cromozomi, cuzineți, izotopi*, s-a impus o unică formă de masculin, iar pentru substantivele *carburatoare, condensatoare, generatoare, motoare, reglete, semiconductoare* (dar *semiconductori*, în DOOM¹), *șpalturi, vagonete*, s-a impus forma de neutru; pentru situațiile *eteri vs eteruri, termeni vs termene*, se consemnează diferențierea lexicală a formelor.

Tendința de impunere a masculinului (cu tipul flexionar **cons. – i asilabic**) continuă să se manifeste și astăzi, după cum probează fapte precum:

(a) Numeroase substantive inanimate recent intrate în DOOM² aparțin aceluiași tip flexionar: *biker-i, cheeseburger-i, colant-ți, clăpar-i, conductor-i, croasant-ți, digit-ți, eurocent-ți, hamburger-i, hotdog-i, jeans-și, joule-i, pampers-și, ranger-i, roller-i, senzor-i, stabilopod-zi*.

(b) Terminologii recente în plin avânt (vezi, pentru terminologia gramaticală, Pană Dindelegan 2002d) și-au creat numeroși termeni aparținând acestui tipar flexionar al masculinului: *actanți, adjuncți, ambreiori, antecedenti, aproximatori, clasificatori, complementizatori, conectori, constituenți, cuantificatori, descriptori* (termen recent, semnificând „manual sau schemă de descriere a fundamentelor structurale ale unei limbi), *determinanți* (și cu varianta terminologică *determinatori*), *focalizatori, formanți, functori, guvernori, indicatori* [ai deixis-ului], *intensificatori, marcatori, modalizatori, modificatori, operatori, predeterminanți, referenți, relatori, rematizatori, semnificanți, semnificați, specificatori, șifteri, tematizatori*.

Paralel cu extinderea clasei masculinelor inanimate, mai ales în privința terminologiilor moderne, se poate urmări și o tendință opusă, de abandonare a masculinului în favoarea neutrului. O bună parte din termenii gramaticali care la Hasdeu circulau cu formă masculină (supra, 1.2) s-au impus, ulterior, cu formă de neutru.

(c) A rămas la fel de activ procesul de specializare și diferențiere lexicogramaticală semnalat acum peste cinci decenii în Avram ([1958] 2005: 17–20) și de Graur (1968: 94), proces în care unul dintre noii termeni aparține masculinului (*contraforturi – contraforti, derivate – derivați, determinante – determinanți, elemente – elemenți, nuclei – nucleee* etc.).

2.1.2. Tiparul e – i (asilabic): „frate – frați”

În cursul secolului al XX-lea, tiparul în discuție (vezi Pană Dindelegan 2008b: 197–210) nu pare să-și fi modificat poziția în sistem, inventarul de substantive care-l satisfac fiind, în cea mai mare parte, fixat de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Este vorba de un inventar mai puțin bogat decât cel reprezentat de tiparul anterior (supra, 2.1.1). Tiktin ([1893] 1945: 29) indică „vreo 60 de masculine în -e”.

Gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea înregistrează, ca și pentru perioadele anterioare (pentru sec. al XVIII-lea, vezi Frâncu 2009: 244–245), existența unei concurențe între tiparul cu *e* și cel terminat în consoană (supra, 2.1.1). În Tiktin ([1893] 1945: 40) sunt indicate variații precum: *berbec* – *berbece*, *flutur* – *fluture*, *șoarec* – *șoarece*, *vultur* – *vulture*. În Damé (1893–1894–1895), sunt înregistrate variațiile: *berbece* – *berbec*, *fagur* – *fagure*; alte substantive apar, în Damé, cu formă unică, fie în *-e* (*bulgăre*, *fluture*, *nasture*, *pieptene*, *strugure*, *șoarece*, *vierme*), fie în consoană (*culbec*, *curpen*, *mugur*, *pesmet*, *tutor*, *vultur*).

Concurența e semnalată și mai târziu: Pușcariu ([1936] 1974: 411) indică variația *mugure* – *mugur*, *tutore* – *tutor*, dar o unică formă pentru *bulgăre*, *fagure*, *nasture*; Iordan (1943: 85–86) înregistrează, în afara acestor substantive, și altele: *culbec* – *culbece*, *curpen* – *curpene*, *oaspete* – *oaspăt* / *oaspēt*, *pesmet* – *pesmete*, *vierm* – *vierme*.

Potrivit indicațiilor din DOOM², limba literară s-a fixat la formele în *-e* (*fluture* – *fluturele*, *oaspete* – *oaspetele*, *strugure* – *strugurele*, *șoarece* – *șoarecele*); excepție fac *berbec*, *culbec*, *curpen*, *gărgăun*, *pesmet*, *vultur*, precum și formațiile încă variante *bulgăr* – *bulgăre*, *germen* – *germene*, *pieptăn* – *pieptene*.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, o serie de împrumuturi aparținând terminologiei juridice oscilează, ca mod de încadrare, între acest tipar flexionar și cel în consoană, variația rezolvându-se, aproape fără excepție, prin impunerea tiparului în consoană, semn suplimentar că cel în *-e* este mai puțin puternic.

Astfel, în Hamangiu, apar în variație liberă: *cedente* – *cedent*; *comodante* – *comodant*; *creditoare* – *creditor*; *curatore* – *curator*; *(co)debitoare* – *debitor*; *deponentele*, alături de *deponentului*; *detentore* „(jur.) deținător al unui bun”, alături de *detentor*; *donatore* – *donator*; *executore* – *executor*; *fideișore* – *fideișor*; *garante* – *garant*; *minore* – *minor*; *testatore* „cel care lasă un testament”, alături de *testator*; *tutore* – *tutor*. Alți termeni apar cu o unică formă, în *-e*: *ascendente* („împărțeala făcută de *ascendente*”), *comitente*, *contractante*, *copermutante*, *descendente* / *descendinte*, *(co)erede*, *gerante*, *înzestrătoare*, *majore*, *(co)mandante*, *posesore*, *procuratore*, *succesore*.

După 3–4 decenii, se impune varianta flexionară masculină în consoană; în Hamangiu, Nicolau, apar forme unice: *cedent*, *creditor*, *curator*, *debitor*, *descendent*, *testator*, *tutor*.

Limbajul juridic actual a adoptat forme unice în consoană: *cedent-ți*, *comodant-ți*, *contractant-ți*, *creditor-i*, *curator-i*, *debitor-i*, *descendent-ți*, *detentor-i*, *donator-i*, *executor-i*, *fideișor-i*, *garant-ți*, *gerant-ți*, *major-i*, *minor-i*, *posesor-i*, *succesor-i*, *testator-i* (vezi DOOM²; vezi Cod, 1993: *creditor*, *curator*, *debitor*). Numai în cazul a două substantive: *erede*, *tutore*, s-a adoptat forma tiparului în *-e* (DOOM¹⁻²: *erede* – *erezi*) sau s-a continuat variația liberă (DOOM¹ *tutore* / *tutor*; Cod, 1993: *tutore* și *tutor*); în DOOM² s-a revenit la o unică formă, în *-e* (*tutore*).

Și alte împrumuturi, în procesul de adaptare, au oscilat între tiparul *e* – *i* (*asilabic*) și tiparul *cons.* – *i*; vezi, de exemplu, la Hamangiu: *autore* – *autori*, *directore* – *directori* sau, la Lambrior: *editore* – *editori*, față de actualele forme: *autor-i*, *director-i*, *editor-i*.

În uzul actual, dintre împrumuturile care cunosc o variație similară, poate fi indicat unul singur: *biscuit* (formă înregistrată în DOOM²), care apare frecvent și cu forma *biscuite* (conform motorului de căutare *Google*, se constată 29 400 de apariții ale formei *biscuite* și 19 400 de apariții ale formei articulate *biscuitele*).

În invazia actuală de împrumuturi, niciunul dintre substantivele recente (prezente în DOOM², DCR², Dragomirescu 2005b) nu este încadrat fără echivoc în acest tipar. Extrem de puținele împrumuturi recente terminate în *-e* neaccentuat fie se includ la neutrele invariabile (vezi recentul *panetone*), fie, dacă aparțin masculinelor, se înregistrează cu formă invariabilă (vezi DCR²: *kamikaze*, *mascalzone*; DOOM²: *kamikaze*), fie, dacă aparițiile sunt puțin numeroase, nu-și evidențiază genul și, implicit, tiparul flexionar (Dimitrescu 2008: 601–616: *calzone* „un tip de pizza”, *mascarpone* „un tip special de brânză”, *tortellone* „rulou din aluat umplut cu spanac”). Singurele cu oarecare șanse de fixare în tipul masculin cu *-e* sunt recentul *kamikaze* și mai vechile *mascalzone* și *bebe*; ele sunt normate ca invariabile, dar, în uzul curent (internet și texte), apar și cu forme variabile: *kamikazele*, *kamikazii*, *mascalzonele*, *mascalzonii*, *bebele*.

Forma *bebe* are tratament diferit după cum finala este accentuată sau neaccentuată. În condițiile accentuării vocalei finale, se preferă forma *bebe-ul meu*, care aparține tiparului curent de masculine (*bebe-ul* – *bebe-ii*). În condițiile neaccentuării finalei, se preferă *bebele meu*, formă care, prin singularul articulat (*bebe* – *bebele*), trimite la tiparul aici analizat. Ca indicație normativă, DOOM² acceptă variația accentuală *bebe* / *bebe*, dar nu specifică nimic în legătură cu pluralul și cu articularea.

În concluzie, în cursul secolului al XX-lea, tiparul flexionar masculin cu singularul în *-e*, în ciuda unui moment de revigorare prin împrumuturi aparținând, mai ales, terminologiei juridice, nu a cunoscut modificări substanțiale de poziție în sistem.

2.1.3. Apar tipare flexionare noi?

• Câteva împrumuturi masculine au introdus un nou tipar flexionar, constituit din corelația desinențială sg. *o* (neaccentuat) – pl. *i* (nonsilabic sau silabic) (*flamingo* – *flamingi*, *picolo* – *picoli*, *straniero* – *stranieri*, *paparazzo* – *paparazzi*; primele includ un *-i* final nonsilabic, iar *paparazzi*, un *-i* final silabic). De observat că *-i* desinențial silabic apare în cu totul alte condiții decât cele existente anterior în limbă (*socru* – *socri*), unde un *-i* vocalic este condiționat fonetic de grupul *muta cum liquida*.

Noul tipar flexionar este totalmente nesemnificativ în sistem, atât sub aspect numeric, cât și ca forță de atracție a altor substantive (Pană Dindelegan 2009b: 10–11).

• Desinența neologică de plural *-s* este înregistrată în multe împrumuturi recente de substantive utilizate mai ales la plural: *bluejeans*, *snacks*, *sneakers*, *sticks* (Stoichițoiu Ichim 2006a: 46–47); pentru alte exemple, vezi Pană Dindelegan 2009b: 11, unde există și întreaga bibliografie.

În ciuda apariției oarecum frecvente în aspectul scris al limbii actuale, româna manifestă o puternică respingere a desinenței de plural *-s*. Semnul cel mai clar al acestei respingeri îl constituie crearea așa-numitelor plurale „tautologice” sau „duble” (Avram 1997: 17, Stoichițoiu Ichim 2006a: 47), în care desinența autohtonă *-i* (eventual, *-uri*, dacă substantivul este neutru) se atașează desinenței

neologice -s, ceea ce indică pierderea totală a semantismului ei originar și atragerea cuvintelor cu -s final în tiparele flexionare autohtone (*skinheads-ii*, apud Stoichițoiu Ichim 2006a). De observat și atragerea noii forme, unde -s este simțit ca aparținând radicalului, în tiparul autohton de alternanțe (s/ș: *bluejeans – bluejeanși*).

2.2. Substantivele feminine

Subclasele de flexiune ale substantivelor feminine, mai numeroase decât ale celor masculine, continuă tabloul flexionar din perioada anterioară (vezi XIX, Substantivul, 1.2).

2.2.1. Tiparele flexionare *ă – e* vs *ă – i*: „casă – case” vs „casă – căși / căsi”

Concurența celor două tipare flexionare este mai veche decât perioada la care ne referim (pentru sec. al XVIII-lea, vezi Frâncu 2009: 263–264; pentru sec. al XIX-lea, vezi XIX, Substantivul, 1.2.1).

• La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, erau fixate deja anumite preferințe în selecția celor două desinențe de plural, fiind posibilă, pentru zone restrânse, o circumscriere fonetică și de structură morfologică a claselor.

Gramaticile sugerează existența unor condiționări de acest tip, și anume:

– Este selectat *-i* în condițiile în care substantivul feminin include sufixul *-(t)ură* sau sufixul *-eață* (Tiktin [1883] 1945: 46).

– Este selectat *-e* în condițiile în care, potrivit indicațiilor lui Philippide (1897: 14), substantivul feminin se termină în: *-ană* (*pulpană, strană*), *-eală* (*amețeală, ferbințeală*), *-eță* (*bătrâneță, blândeță*), *-ină* (*albină, botină*); *-oacă* (*moacă, troacă*), *-oară* (*căprioară, inimioară*), *-uță* (*broscuță, băsmăluță*). Potrivit indicațiilor lui Tiktin ([1893] 1945: 46), este selectat *-e* când substantivul feminin include sufixele *-că, -ană, -easă, -ușă, -iță, -uță, -ioară* (*țărance, vădane, mirese, cățelușe, porțițe, broscuțe, surioare*) sau are ca finală pe *-lă* (*coale, școale, țidule, încurcale*) sau pe *-ță*, exceptând formațiile cu sufixul *-eață* (*științe, piețe, chitanțe*).

Dincolo de aceste „determinări”, care au și numeroase excepții, unele observate chiar de autori, selecția uneia sau a alteia dintre desinențe nu se supune niciunei reguli, clasele neputându-se circumscrie decât prin inventariere. Așa se explică procedeul lui Philippide, care înregistrează prin inventariere cele două clase (vezi, pentru tipul *ă – e*, 1897: 14–16, iar pentru tipul *ă – i*, 1897: 17–18). Din acest inventar, trebuie reținute două subclase pentru care norma ulterioară se va modifica, și anume:

– subclasa substantivelor feminine terminate cu sufixul *-eală* (în lista lui Philippide: *amețeală, ferbințeală, gălbineală, săpuneală*);

– subclasa substantivelor terminate în *-eță, -eață* (Philippide: *bătrâneță, blândeță, cărunțeță, greață*, la care autorul însuși observă câteva excepții: *dimineată – dimineți, dulceață – dulceți, frumuseță – frumuseți*).

Primul grup va evolua, fără excepție, spre tiparul *ă – i* (în măsura în care aceste substantive abstracte prezintă și forme de plural, ele primesc *-i* asilabic; vezi DOOM¹⁻²: *amețeli, fierbințeli, gălbeneli*). Pentru al doilea grup, se generalizează pronunția nemoldovenească *bătrânețe, blândețe, cărunțețe* (substantivele primesc, la singular, pe *-e* și intră în alt tipar flexionar; infra, 2.2.2).

Dintre exemplele date de Philippide, numeroase substantive și-au schimbat ulterior norma. Unele trec de la pluralele în *-e* la cele în *-i* asilabic (*burte, buruiene, cioare, coale, curce, cuște, găine, moriște, țărance, țigance*; pentru *țărance, țigance*, DOOM¹ recomandă variația liberă *țărance / țărănci, țigance / țigănci*, iar DOOM² indică o unică formă *țărănci, țigănci*). Altele, dimpotrivă, revin la mai vechiul *-e*; *cătărămi, cătuși, cocărzi, colinzi, ferești, grăpi, săpi* sunt normate actualmente în *-e*. Pentru *fereastră* și *piatră*, e interesantă remarca lui Tiktin (*loc. cit.*): „fac la plural *pietri, fereștri* (mold. *ferești*); **mai nouă** [subl. ns. – GPD] sunt formele *pietre, ferestre*”.

Pentru concurența celor două desinențe de plural, gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea înregistrează atât fenomenul variației libere, cât și posibilitatea diferențierii lexicale.

Pentru variație liberă, Philippide (1897: 20) indica *buruiene – buruieni, certe – cerți, cuște – cuști, paște – paști*, iar Tiktin ([1893] 1945:46) observa că „la multe, uzul nu e stabilit încă”, indicând variația *barbe – bărbi, roate – roți, coade – cozi, sume – sumi, palme – pălmi*.

Pentru diferențierea lexicală, Philippide (1897: 18) semnală: *bucate* „mâncări” vs *bucăți*; *coade* (la femei) vs *cozi*; *coarde* (la instrumente) vs *corzi* (la acoperământ); *date* (istorice) vs *dăți* (*două dăți*); *plase* (pentru pescuit) vs *plăși* (regiune), iar Tiktin (*loc. cit.*) indică: „*bucate* are două plurale: *bucate* (mâncări, grâne), *bucăți* (părți)”.

Textele de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, indiferent de domeniu (lingvistică: Philippide, Tiktin, Lambrior; drept: Hamangiu; istorie: Iorga; critică literară: Maiorescu), confirmă cele mai numeroase indicații ale gramaticilor, dar conțin și diferențe față de recomandările vremii, și anume:

– Substantivele create cu sufixul *-eală* apar, adesea, în variație liberă, fie cu pluralul *-e*, fie cu *-i* (Hamangiu: *socotele*, alături de *socoteli*; alteori, apare numai forma în *-i*: *cheltuieli*).

– În cazul substantivelor cu finalul în *-ură*, nu se confirmă indicația gramaticilor, căci pluralul în *-i* (Hasdeu: *trăsuri* „trăsătură”, Tiktin: *trăsături*; Philippide: *apucături, căzături, împuscături, învățături, sărituri*; Iorga: *magistraturile*) alternează cu forme în *-e* (Hasdeu: *trăsuri*, Hamangiu: *procure, creștături*; Lambrior: *pătorele*; Hasdeu: *figure, înjurături, ramure, tipăriture*).

– Substantivele terminate în *-că*, exceptând situațiile în care *-că* este sufix moșional, au forme variante pentru plural, fie în *-e* (Hasdeu: *caracteristice, condice, cronice, gramatice, munce, republice, roce*; Maiorescu: *epoce, polemice*; Iorga: *cronice, polemice*), fie în *-i* (Philippide: *gramaticile, mânecile*; Tiktin: *gramatici*; Iorga: *cronici*), fie în variație liberă, *-e* sau *-i* (Hamangiu: *ipotece*, alături de *ipotecii*).

– Substantivele terminate în *-ță* (*crășmăriță, rămășiță, temniță*), care, după indicațiile gramaticilor, ar fi trebuit să facă pluralul în *-e*, apar frecvent cu *-i* (Lambrior: *rămășiți*; Philippide: *temniți*), deosebindu-se de norma impusă ulterior în *-e*.

– Creațiile substantivale cu sufixul *-ință* realizează frecvent pluralul în *-inți*, iar genitiv-dativul singular articulat în *-inții*; vezi Tiktin: „conjunctivul *dorinții*”, „conjunctivul *voinții*”, *voinți*; Philippide: „modeste *silinți*”, *voinți*; Iorga: *credinți*,

cunoștinți, silinți, suferinți; Lambrior: *finți, fințile, finții*. Paralel, apar însă și formele în *-e*, singurele care se vor impune ulterior; vezi Tiktin: *fințe*; Maiorescu: *științe*; Hasdeu: *privințe*; Iorga: *cerințe, dorințe*.

– În epocă, apar cu forme variante sau cu forme diferite de norma actuală atât substantive din fondul vechi, cât și împrumuturi: *arende*, alături de *arenzi* (Hamangiu, Hasdeu); *barbe* (Hasdeu); *boale* (Philippide, Lambrior, Hamangiu); *căciule* (Hasdeu); *cârciume* (Hasdeu); *coalelor* (Maiorescu); *comandelor* (Iorga); *comoare* (Hasdeu); *crenge* (Hasdeu); *fântâne* (Hasdeu); *furtune* (Hasdeu); *gurele* (Hasdeu); *groape* (Hasdeu); *limbe, limbele* (Lambrior, Maiorescu), alături de *limbi, limbile* (Lambrior); *lune* (Hasdeu); *mânile* (Philippide), alături de *mânele* (Philippide); *monedele* (Maiorescu) și cu formele *monete, monetele* (Hasdeu); *pagine* (Hasdeu); *rădăcine* (Hasdeu); *regule* (Lambrior, Hamangiu, Maiorescu, Densusianu), alături de *reguli* (Hamangiu); *sarcine, sarcinele* (Hasdeu, Hamangiu); *școale, școalele* (Lambrior, Maiorescu, Densusianu), alături de *școli, școlile* (Philippide, Lambrior, Iorga); *talpe* (Philippide); *tulpine* (Hasdeu); *vinele* (Hamangiu).

Mai rar, apar în epocă și forme analogice în *-i*, pentru care norma literară ulterioară a impus pe *-e*: *circulări* (Hamangiu, Iorga); *parantezi* (Hasdeu).

– Textele indică și o modificare de inventar pentru substantivele reprezentând tiparul *ă – e*, care a apărut ca urmare a unor schimbări în forma finală a substantivului. Cele mai frecvente modificări sunt de tip fonetic, privind comportamentul substantivelor feminine terminate în *-eță*, care trec de la pronunția moldovenească la cea muntenească, cu finala *-e* (infra, 2.2.2). Substantive precum: *bătrâneță, frumuseță, politeță, stricteță, tinereță*, prezente în recomandările gramaticilor și în textele moldovenilor cu forma finală *frumuseță, frumuseța* (Philippide, Lambrior, Iorga), *politeță, politeța* (Lambrior, Maiorescu), *stricteță* (Densusianu) trec fie în clasa *e – i* (asilabic), fie în clasa substantivelor invariabile.

Altă modificare privește substantivele feminine *funingine, imagine, lature, origine*, care, la începutul perioadei analizate și până prin deceniul al 4-lea, circulau cu formele *origină* (Hamangiu) și, articulat, *origina* (Lambrior, Hamangiu). Paralel, apar și formele mai noi *imaginea* (Tiktin), *origine, originea* (Lambrior, Tiktin, Maiorescu, Hasdeu, Densusianu), substantivele trecând în tiparul flexionar *e – i* (asilabic).

• **Gramaticile din deceniile al 2-lea – al 5-lea** nu modifică substanțial imaginea de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Slavici (1914: 60, 62) stabilea, pentru prima dată, distincția popular – literar, indicând, pentru „graiul viu al poporului”, „tendența predominantă (...) spre *-i*”, iar, pentru „vorbele primite mai de curând în limbă”, o „tendență conservatoare”, „preferind terminațiunea în *-e*”.

Pușcariu ([1936] 1974: 411) înregistrează variația liberă atât pentru forme din fondul mai vechi: *buruiene – buruieni, buzunare – buzunări, năpaste – năpăști, opcine – opcini, părăgini / părăgini – paragine, plăpămi / plăpumi – plapume / plapome, pravile – pravili, salate – salăți, sarcini – sarcine, sarici – sarice, țepușe – țepuși*, cât și pentru forme împrumutate, intrate recent sau mai de mult în limbă: *barăci – barace, ciocolate – ciocolăți, logici – logice, monede – monezi, retorici – retorice*.

Iordan (1943: 64–65) consemnează: (a) o listă de forme pentru care se impusese deja, în epocă, mai noul *-i* (*blane, ciuperce, figure, lacrăme, marce, porunce, puște* [*pusce*, în grafia epocii], *rane, săgete, talpe*); (b) o altă listă, mai numeroasă, de substantive care, în epocă, manifestau variația *e – i*: *ancori, balalaici, beteli, birji, carieri, căpiți, căpsuni, ciresi, cârji, coli, colinzi, comenzi, coperti, corcoduși, crămi, crățiți, depeși, disciplini, dulămi, fălăngi, feși, firizi, foci, foiți, ferești, gălusti, gărafi, hăini, hăli, influenți, insuli, iscusinți, înghețați, lebezi, lotci, movili, nostimăzi, notiți, pamblici, panorămi, parăzi, pălmi, pelerini, pluți, preliminări, reguli, sălbi, săpi, sentinți, sobi, stafizi, sucursăli, sudălmi, șopti, tălăngi, tărăbi, tehnici, telegrămi, tendinți, tinzi, trăiști / trăiști, troci, tulpini, tărănci, uliți, undiți, uzini, vișini.*

Lista (b) cuprinde atât substantive din fondul vechi, cât și împrumuturi, probând că ambele categorii de substantive erau supuse oscilației. Comparația cu limba actuală indică (potrivit recomandărilor din DOOM²), pentru formele notate cu bold, schimbarea definitivă a tipului flexionar, iar, pentru cele notate cu bold și subliniere, menținerea variației libere. În cazul lui *tindă*, DOOM² revine asupra recomandării din DOOM¹, care admitea variația liberă (*tinde / tinzi*), iar, în cazul lui *feși*, forma e recunoscută de DOOM¹, dar abandonată în ultima ediție.

Nici textele perioadei 1920–1950 nu diferă substanțial, cele mai multe fenomene oscilante din deceniile anterioare menținându-se și în textele acestei etape.

– Substantivele cu finala *-ință / -ență* creează frecvent pluralul în *-e* și genitiv-dativul singular articular în *-ei*. Formele sunt generale la Rădulescu-Motru: *adolescenței, conștiințe, cunoștințe, existenței, experiențe, inteligenței, obișnuinței, privințe, științei, tendințe, voinței*, la Pușcariu: *privințe, silințelor*, la Călinescu: *silințele*.

Izolată, în special la moldoveni, se mențin și formele vechi; vezi Hogaș: *obișnuinți, privinți*; Philippide: *cunoștințele, experienții, influenții, străduinți*; Sadoveanu: *făgăduinți, suferinți*. Se mențin și la ardeleni sau munteni (Rebreanu: *biruinți, dorinți*; Galaction: *străduinți*, alături de mai numeroasele *biruințe, consecințe, preferințe*).

– Substantivele cu finala *-eță* (cu forma articulată *-eța*) apar constant la moldoveni până târziu (Hogaș: *cărunteța*; Scriban: *bătrâneță, blândeța, politeță, tinereță*; Sadoveanu: *blândeță, blândeța, nobleță, tinereță, tristeță*; Topârceanu: *tristeța*; Călinescu: *naturaleta*; Iordan: *politeță*, dar și la Rădulescu-Motru: *fineță, fineța, nobleță*, alături de *bătrânețe*). Sunt însă abandonate la Hamangiu, Nicolau, la Pușcariu (*bătrânețe*), noile forme încadrându-se în tiparul *e – i*.

– Substantivele cu finala *-iță, -ență* se mențin la unii autori cu pluralul în *-i* (Philippide: *rămășiți, rămășiților* sau Rădulescu-Motru: *diferențele*), dar apar și cu pluralul în *-e* (RDP: *rămășițe*).

– Substantivele cu finala *-nă* (*origină, imagină*) continuă a fi încadrate în tiparul flexionar *ă – e* (Hamangiu, Nicolau: *origină, origina*; Rădulescu-Motru: *origină, origina, imagină, imagina, funingină*; Stoicescu: *origină*), dar, paralel, apar tot mai des și formele în *-e* (Hasdeu, Rădulescu-Motru: *imagine*; Scriban, Philippide: *origine, originea*; Densusianu: *origine, imaginea*; Pușcariu: *origine, originea*; Iordan: *origine*).

– Ca și în deceniile anterioare, apar încă forme arhaice în *-e*, care, ulterior, vor evolua spre tiparul în *-i* (Pușcariu: *tulpine*) sau, dimpotrivă, forme analogice în *-i*, la care limba literară va renunța ulterior (RDP: *plăși* „împărțire administrativă”, *circulări*).

• Pentru **perioada de după 1950**, semnificative sunt observațiile statistice și, implicit, direcția de evoluție stabilită de Graur (1968) și confirmată de Brâncuș (1985).

Cercetările statistice privind împrumuturile feminine cu singularul în *-ă* efectuate de A. Graur, pe baza primelor trei litere din DLRM, și de Gr. Brâncuș, pe baza materialului oferit de DEX, sunt convergente, indicând aceeași tendință de evoluție, care constă într-o revenire, ca pondere în sistem, la vechea desinență *-e* și, implicit, „o revenire la modelul romanic” (Graur 1968: 124); vezi și constatarea lui Brâncuș (1985: 25): „Româna modernă **cultă** [subl. ns. – GPD] preferă în proporție de 10/1 desinența *-e*”.

Explicația lui Brâncuș (1985) are în vedere avantajele desinenței *-e* pentru împrumuturi („evită modificarea radicalului în cursul flexiunii”). Trebuie făcută precizarea că *-e*, în raport cu *-i*, păstrează în mai mare măsură forma intactă a radicalului, dar nu elimină total alternanțele (vezi: *sc/șt: muscă – muște; a/e: masă – mese; c/č: țărancă – țărance*).

• Faptele comparative din cele două DOOM-uri reflectă **evoluția lingvistică din ultimii aproximativ douăzeci de ani** și confirmă, în esență, concluziile și direcțiile de evoluție anterioare, și anume:

(a) Ponderea celor două tipare continuă a fi diferită, revelatoare fiind diferențele de repartitie pe tipare flexionare a împrumuturilor recente. O examinare statistică a noilor apariții din DOOM² (Croitor 2009b: 36–38) indică aproximativ 388 substantive intrate în tiparul flexionar *ă – e*, cele mai multe fiind împrumuturi (*aubadă, barjă, canisă, charismă, clonă, diaforă, diasporă, dischetă, drenă, favelă, fiestă, foreză, franciză, fusaiolă, gerberă, izogamă, izogonă, jotă, lavetă, majoretă* etc.), dar și creații interne (*mineriadă-e*), și numai 25 de intrări în tiparul flexionar *ă – i* (*geacă-i, robotică-i, tastatură-i*), ceea ce înseamnă o pondere de aproximativ 15,5/1. Deși diferită în raport cu ponderea stabilită de Gr. Brâncuș (10/1), direcția de evoluție, pentru **fondul cult** al limbii, a rămas aceeași.

(b) Fără să existe reguli ferme de circumscriere a celor două clase, se conservă anumite condiționări fonetice și de structură morfologică stabilite pentru deceniile anterioare.

Apartin tiparului *ă – e*:

– substantivele împrumutate (sau legate de baze împrumutate) cu sufixul motional *-ă*: *alergologă, balcanistă, cabinieră, confecționeră, editorialistă, epidemiologă, fitopatologă, fizioterapeută, folkistă, futurologă, generalistă* etc.;

– substantivele împrumutate (sau legate de baze împrumutate) incluzând sufixele (analizabile și semianalizabile) *-ită, -oză, -anță / -ență, -iadă, -e(u)ză*: *cistită, fibromatoză, tromboză, depozanță, relevanță, flatulență, mineriadă, foreză, friteuză* etc.;

– formațiile provenind din substantivizarea unor adjective, precum: *adițională, alopată, coronară, divizionară, fricativă, geminată, guturală, jugulară, nocturnă* etc.;

– numeroase împrumuturi în *-a* la singular nearticulat, care, în procesul de adaptare, își regularizează flexiunea, fiind atrase în tiparul flexionar *ă – e*, și nu în *ă – i*; vezi variantele din DOOM²: *anticvă / anticva, coda / codă, leva / levă, pizza / piză, puma / pumă* sau recomandarea unei forme unice *cobră – cobre*, care modifică indicația din ediția anterioară: *cobra / cobră*.

Formațiile încadrate în tiparul *ă – i*, mult mai puțin numeroase, cuprind noile substantive terminate în *-(t)ură*, precum: *brizură, stagiatură, tastatură* sau pe cele terminate în *-că, -gă*: *geacă – gecă, africanistică, birotică, ebenistică, indianistică, protetică, robotică*; face excepție sufixul moțional *-că*.

În trecerea de la DOOM¹ la DOOM², puținele modificări de normă privitoare la tiparele flexionare în discuție confirmă și ele direcțiile stabilite anterior, și anume:

– Pentru **substantivele din fondul vechi** al limbii, indică extinderea tiparului *ă – i* în defavoarea lui *ă – e*, așa cum probează acceptarea de noi variante literare libere terminate în *-i*: *căpșuni / căpșune, cireși / cireșe, coarde / corzi, coperți / coperte, găluște / găluști, râpe / râpi, rumeneli / rumenele*.

– Pentru substantivele terminate în *-că*, mai ales **din fondul vechi** (rar, și din împrumuturi), indiferent de calitatea lui *-că* de sufix moțional sau de simplu component final, apare tendința de extindere a tiparului *ă – i*. Există situații când se renunță la variantele duble sau triple din normarea anterioară în favoarea formei unice *-i* (în locul variantelor *țărănce / țărănci, țigance / țigănci*, se recomandă unicele forme *țărănci, țigănci*) și altele în care se abandonează definitiv mai vechiul *-e* (vezi recomandarea *remarci*, în locul mai vechiului *remarce*).

În linii generale, analiza făcută pe materialul din DOOM² confirmă menținerea direcțiilor de evoluție stabilite anterior (Graur și Brâncuș), indicând faptul că sunt diferențe de tratament între fondul vechi și fondul împrumutat și că, pentru creațiile împrumutate de gen feminin, tiparul flexionar *ă – e* este, actualmente, cel mai puternic sub aspectul inventarului și al deschiderii față de împrumut.

2.2.2. Tiparul *e – i* (asilabic): „carte – cărți”

Spre deosebire de tiparele discutate anterior, *e – i* este un tipar circumscribit morfologic, având în vedere că orice substantiv feminin care primește la singular *-e*, exceptând substantivele invariabile (infra, 2.4), va primi la plural *-i* (asilabic).

La începutul perioadei analizate, toate aceste substantive își atașează la G-D singular articolul, păstrând intactă forma de N-A (Hamangiu: *locațiunei, cererei, valoarei, stricărei, predărei, lunei*; Lambrior: *deșteptărei, conjugărei, declinărei, întârzierii, legerii, propuneri*). Construcția apare până târziu: *vederei* (Rădulescu-Motru).

În toată perioada analizată, tiparul *e – i* își păstrează ponderea de tipar puternic, grație următoarelor trei categorii de substantive care se includ aici:

– substantivele postverbale derivate cu sufixul abstract *-re*, indiferent de conjugare și indiferent de bază (veche sau împrumut);

– substantivele derivate cu sufixul *-tate*, unul dintre sufixele cele mai productive ale perioadei moderne;

– mai vechile formații în *-ține / -iune*, care, deși sunt înlocuite progresiv cu formațiile în *-ție / -ie* (pentru analiza procedurii de înlocuire a celor două finale feminine, vezi Oprea 1992–1993: 81–131 și Pană Dindelegan 2008c: 489–501), au încă o puternică poziție în sistem, atât sub aspect numeric, cât și funcțional.

Exceptând ultima subclasă de substantive, trecerile care interesează tiparul în discuție sunt puțin numeroase și privesc:

(a) două subclase de substantive discutate anterior (supra, 2.2.1), cele terminate în *-eță*, care schimbă pronunția moldovenească în cea muntenească, cu finala în *-e* (*bătrâneță*, *frumuseță*, *politeță* > *bătrânețe*, *frumusețe*, *politețe*) și împrumuturile terminate în *-nă* (*origină*, *imagine* > *origine*, *imagine*), care părăsesc tiparul *ă - e*, primind la singular pe *-e*;

(b) câteva substantive care au parcurs drumul invers, de la tiparul *e - i* spre *ă - e*. E vorba, pentru singular, de *grindine - grindină*, *lature - latură*, *livadă - livede*, *secere - seceră* (apud Costinescu 1979: 163). Pentru unele, variația apare până târziu (în GLR², 1963, I: 66, e înregistrată oscilația *livadă - livede*, dar se recomandă drept corectă forma *livadă*). Dintre perechile indicate, extrem de persistentă a fost *lature - latură*, formele *lature*, *laturea* apărând până târziu (Hasdeu, Iorga, Densusianu, RDP, Călinescu, Sadoveanu).

2.2.3. Tiparul i-e (în hiat) - îi (diftong descendent): „gingie - gingii”, „monarhie - monarhii”

• La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, clasa în discuție (Pană Dindelegan 2007c) apare cu un inventar extrem de bogat de substantive și cu o productivitate mare în ansamblul limbii.

Sub aspectul **accentului**, se constată că, indiferent de etimologie, substantivele aparținând acestui tipar pot avea, la singular, prima vocală a terminației fie accentuată (*bărbie*, *cutie*, *scrumbie*, *manie*), fie neaccentuată (*albie*, *unghie*, *săbie*, *talie*), diftongul de la plural nefiind influențat de poziția accentului (*ma-niș*, *al-biș*).

Sub aspect **flexionar**, tiparul prezintă o anumită anomalie, observată încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Tiktin ([1893] 1945: 45) indica o trăsătură privind forma articulată de G-D singular, și anume: „scrierea *-iei*, în loc de pop. *-iii* (*viei*, în loc de pop. *viii*, *ariei*, în loc de pop. *arii*)”. La Slavici (1914: 70), apar explicații fonetice ale fenomenului, limitându-se schimbarea la „uzul literar” al limbii: „Spre a scăpa de cei trei *i*, în **usul literar** [subl. ns. - GPD] e eliminat al doilea *i* din substantiv (...) ca să zicem *veseliei* în loc de *veseliii*, cum se zice în graiul viu al poporului [subl. ns. - GPD], *hărniciei*, iar nu *hărniciii*, *câmpiei*, iar nu *câmpiii*, *campaniei*, *României*, *tutungeriei*, *Medjidiei*”.

Scriban (1925: 67) propunea respectarea în scris a pronunției („eu scriu *viii*, cum zic toți românii în faza actuală” [autorul are în vedere forma articulată de G-D sg. a substantivului *vie*]).

În textele de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, formele de tipul *familiii* alternează cu *familiei* (Hamangiu: „a da *familiei* sale”, alături de „averea *familiii* sale”).

• Pentru mijlocul secolului al XX-lea, gramaticile înregistrează, în cazul împrumuturilor, oscilații între tiparul 2.2.3 și 2.2.1, iar, în cazul formațiilor vechi, oscilații între tiparul 2.2.3 și 2.2.2. Aceste variații se limitau la câteva subclase de substantive:

(a) Jordan (1943: 83-85) înregistrează variația împrumuturilor *capitală - capitalie*, *compresă - compresie*, *esență - esenție*, *garanță - garanție*, *instanță - instanție*, *ipostază - ipostazie*, *jerbă - jergie*, *rezidență - rezidenție*, *taxă - taxie*,

torță – *torție*, *vacanță* – *vacanție*, dar și altele, potrivit înregistrărilor din texte (Lambrior: *pronunță* – *pronunție*). Exceptându-l pe *garanție*, variația s-a rezolvat în favoarea tiparului *ă* – *e*. Iordan (*loc. cit.*) explică variantele în *-ie* „prin influența latinismului”, ele fiind părăsite imediat ce „puterea latinismului a slăbit”.

Trebuie remarcat că încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Damé, cele mai multe substantive din această serie apar cu formele actuale: *capitală*, *garanție*, *instanță*, *rezistență*, *taxă*, *vacanță*. Numai două au formă diferită de cea actuală: *jerbie*, cu unică formă, și *torță*, pentru care, paralel, se indică și *torție*.

(b) Iordan (1943: 31) înregistrează variații privind fondul vechi, precum *muchie* – *muchie*, *pârte* – *pârtie*, *răspânte* – *răspântie*, *roche* – *rochie*, *unghe* – *unghie*, *vercerne* – *vecernie*; s-ar putea adăuga și o variație în sens opus, ca fenomen de hipercorectitudine: *minge* – *mingie* (de remarcat că, în Damé, toate aceste substantive sunt înregistrate cu forma literară actuală).

Explicația variației este strict fonetică, autorul punând-o pe seama fragilității hiatului: în locul introducerii unui iot (*rochi-ie*), limba a preferat, în cazul acestor forme, eliminarea vocalei *i* și, implicit, reducerea unei silabe (*pâr-ti-e* > *pâr-te*). Tipul de variație este însă strict limitat la registrul popular.

• În ciuda dificultăților fonetice pe care tiparul 2.2.3 le presupune (vezi discuția anterioară), tiparul s-a întărit continuu. La consolidarea acestuia au contribuit fapte precum:

(a) Mai vechile formații neologice în *-țiune* / *-iune* sunt înlocuite progresiv cu creații în *-ție* / *-ie* (supra, 2.2.2), fenomen care a servit la extinderea și întărirea clasei în *-ie*.

(b) Terminologiile diverselor științe se extind, numeroși termeni preluând ca structură acest model de declinare (vezi, pentru medicină, numărul imens de formații în *-ie*, unele desemnând realități anatomice (*bronhie*) sau boli (*anemie*, *anurie*, *apepsie*, *apoplexie*, *aritmie*, *artralgie*, *astenie*, *bradicardie*, *cardiopatie*, *comoție*, *congestie*, *convulsie* etc.), altele, nume de discipline și de subdiscipline (*cancerologie*, *cardiologie*, *citologie*), nume de manevre și investigații medicale (*colecistografie*, *colposcopie*, *ecografie*, *splenectomie*) etc.

(c) Crește ponderea compuselor neologice cu sufixoide, numeroase aparținând terminologiilor; multe dintre sufixoide se includ în acest tipar flexionar și servesc, ca atare, la creșterea ponderii sale numerice; vezi sufixoidele: *-algie* (*rinalgie*), *-crație* (*birocrație*, *tehnocrație*), *-fagie* (*aerofagie*), *-fobie* (*aerofobie*), *-filie* (*zoofilie*), *-gamie* (*bigamie*, *poligamie*), *-grafie* (*ortografie*, *paleografie*), *-logie* (*oncologie*, *ufologie*), *-manie* (*anglomanie*), *-patie* (*angiopatie*, *retinopatie*), *-plastie* (*rinoplastie*), *-scopie* (*radioscopie*), *-termie* (*silicotermie*), *-tomie* (*splenectomie*) etc.

(d) Multe împrumuturi foarte recente se includ în acest tipar flexionar; vezi franțuzismele nou introduse în DOOM²: *edentație*, *empatie*, *frezie*, *jacfuerie*, *sosie*. Unele formații recente își modifică terminația originară (vezi noile forme în *-ie*, care înlocuiesc mai vechile formații în *-a*: *acacia*, *arancaria*, *cineraria*, *frezia*, *fucsia*, *loggia*, *ricketsia*, *sepia*, *sigillaria*, *tibia*; vezi și formații ca *giardia*, fără indicație de plural în DOOM²). În aceeași serie intră și formația *mass-media*, pentru care DOOM² admite forma de G-D *mass-mediei*. Deși neînregistrată în DOOM², forma *mass-medie* este curentă în uz: „o *mass-medie* coruptă”, „întreaga *mass-medie*” (Internet).

Fenomenele discutate sub (a)–(d) sunt suficiente pentru a conchide că tiparul analizat și-a întărit continuu poziția pe parcursul secolului al XX-lea, ajungând, în româna actuală, unul dintre cele mai productive tipare flexionare ale substantivului.

2.2.4. Tiparul flexionar *ie* – *î*: „baie – băi”

Tiparul în discuție reprezintă, în esență, o subspecie a celui anterior, având, în raport cu acesta (vezi 2.2.3), o diferență fonetică de realizare a finalei prin diftong [ba-ie], și nu prin hiat. Grafia maschează pronunția (în Philippide 1897: 40, sunt înregistrate ca: *bae*, *bătae*, *ciumăfae*, *clae*, *potae*, *tigae*, *văpae*).

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, substantivele apar în scris, la G-D singular articulat, și cu forme invariabile (N, A = G, D), distincția rezolvându-se în exclusivitate prin articol; vezi *foa-iei* (în scris: *fôiei*, Hamangiu).

Spre deosebire de tipul flexionar 2.2.3, cu o productivitate crescândă pe tot parcursul secolului al XX-lea, fiind foarte deschis față de împrumut, tipul *baie-băi* a inclus extrem de puține cuvinte noi. O formație neologică o reprezintă *statuie*, care înlocuiește mai vechiul *statuă* (Maiorescu, Hasdeu; în Damé, forma *statuă*, indicată ca titlu de articol, e dată paralel cu *statue*). Forma mai veche apare, sporadic, și în secolul al XX-lea: „O *statuă* de aur a zeiței”, Lovinescu (în DLR).

Integrate parțial acestui tipar sunt și câteva împrumuturi franțuzești: *alee* – *alei*, *diaree* – *diarei*, *epopee* – *epopei*, *idee* – *idei*, *melopee* – *melopei* etc.

2.2.5. Tiparul flexionar (ea/a)Ø – le: „măsea – măsele”, „basma – basmale”

• La sfârșitul secolului al XIX-lea, tiparul era, sub aspect numeric și funcțional, foarte puternic, având forța de a-și atrage și alte creații neologice, cele mai multe franțuzești, dar și italiene: *alpaca* (utilizat ca *singulare tantum*), *bacara*, *canapea*, *bezea*, *croazea*, *debara*, *ghilimea* (singular puțin folosit) – *ghilimele*, *jaluzea* – *jaluzele* (utilizat mai ales la plural), *livrea*, *novita* – *novitale*, *nuga*, *pansea*, *pavea*, *peruzea*, *pijama*, *soarea*, *șasla* / *ceasla*, *șosea*, dintre care unele sunt refăcute după plural (*bretea*, *caramela*, *flanea*, *jaluzea*, *jartea*, *rondea*, *sanda*; aici pot fi adăugate și *cordea* / *cordelă*, *sardea* / *sardelă* < it.).

De observat că „refacerea” după pluralul în *-le* este un semn clar pentru „forța” tiparului: numai un tipar puternic poate atrage analogic și alte formații. Refacerea a intervenit și în cazul formațiilor interne cu pluralul în *-ele* (Byck, Graur [1933] 1967: 66–67), cele mai multe având la singular sufixul *-eală*: *boia* < *boială* – *boiele*, *pardosea* < *pardoseală* – *pardosele*, *podea* < *podeală* – *podele*, *proptea* < *propteală* – *proptele*, *vopsea* < *vopseală* – *vopsele*.

• Pe parcursul secolului al XX-lea, forța acestui tipar slăbește continuu, așa cum probează următoarele fapte:

(a) Împrumuturile de dată foarte recentă, chiar și cele cu finală vocalică, nu se mai încadrează în această clasă. În Dragomirescu (2005a) și Dragomirescu (2005b), nu se înregistrează formații recente aparținând acestui tip flexionar. Chiar și unele formații mai vechi, provenind din franceză, au preferat, în aceleași condiții fonetice ale finalei radicalului, includerea în alte tipare flexionare, cu schimbare sau nu de gen:

Unele au trecut de la feminine la neutre, unde se încadrează, de preferință, în tiparul (e)ŭ – *uri* / Ø – *uri* (*antreu* – *antreuri*, *bufeu* – *bufeuri*, *bourrée* – *bourrée-uri* (DOOM¹⁻²), *bușeu* – *bușeuri*, *dicteu* – *dicteuri*, *drajeu* – *drajeuri*, *jелеu* – *jелеuri* etc.), iar, mai rar, și în tiparul (e)ŭ – *e* (*panaceu* – *panacee*, *turneu* – *turnee*).

Altele, deși au rămas în clasa femininelor, au preferat tipare flexionare diferite: fie tiparul (*ee* – *ei*): *alee* – *alei*, *idee* – *idei*, *epopee* – *epopei*, fie o formă invariabilă pentru singular și plural: *acnee*, *apnee*, *cefalee*, *cornee*, *logoree*.

Singura formație neologică recentă încadrată în acest tipar este *vuvuzea* (cu 19.900 de apariții pe internet: „O *vuvuzea* bună face cât o mie de cuvinte”, „*vuvuzeana* a căpătat noi întrebuințări”; primă înregistrare: 1997 – în DCR³).

(b) Unele împrumuturi franțuzești și italiene au ieșit din uzul actual (*croazea*, *pavea*, *soarea*), astfel încât inventarul cuvintelor de origine franceză a rămas puțin numeros.

(c) Multe formații din stratul etimologic turcesc și grecesc au ieșit și ele din uz, fie dispărând complet, ca atâtea alte formații turcești și grecești (*anafora* – *anaforale*, *saca* – *sacale*, *ulema* – *ulemale*, *usta* – *ustale*), fie restrângându-și utilizarea stilistică. Din ultima categorie, unele sunt folosite numai popular sau regional; altele, păstrându-și numai forma de plural, adaugă conotații speciale, ironice sau peiorative (*diamanticele*, *giuvaiericele*, *istericele*, *nevricele*, *politicele*; Nedelcu 2002: 105–116).

(d) Finala *-le*, nemaisimțită ca desinență de plural, cedează locul, în vorbirea populară, finalei *-li*, substantivele din tiparul 2.2.5 primind același tratament ca acelea din clasa *boală* – *boale* > *boală* – *boli*; vezi utilizări din texte literar-științifice de la sfârșitul secolului al XIX-lea (Lambrior: 79, „expresii ce se aud foarte des prin *măhălăli*”), dar și comentarii normative din aceeași perioadă: „Formarea pluralului în *-ăli* (*băsmăli*, *hărăbăli*, *bădănăli*) este de respins ca provincială”, Tiktin [1883] 1945: 52). Iordan (1943: 66) respinge forme ca: *basmăli*, *haimanăli*, *hărăbăli*, *mântăli*, *zăhărăli*.

(e) Clasei autohtone cu sufixul diminutival *-ea* (pl. *-ele*: *floricea* – *floricele*) îi corespund, în româna actuală, paradigme oscilante și neregulate. Neregularitatea este înregistrată încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când în Tiktin ([1893] 1945: 47) apar perechile *vâlcică* – *vâlcele*, *ulcică* – *ulcele*.

(f) Examinând formațiile sufixale cele mai noi, se observă că niciuna dintre creațiile diminutive recente nu se mai obține cu ajutorul sufixului *-ea*, ceea ce pune în evidență neproductivitatea actuală a acestuia.

Pentru pierderea poziției „forte” a acestui tipar s-au propus explicații **intern sistemice**,

constând în „dezavantajele” flexionare și de accentuare ale acestuia, și anume:

– Desinența de plural *-le* prezintă o omonimie supărătoare în ansamblul sistemului, căci, în cadrul flexiunii aceluiși gen (femininul), *-le* marchează atât pluralul nearticulat (*lalele*, *măsele*), cât și pluralul articulat (*casele*, *porțile*).

– Nu trebuie pierdut din vedere nici inconvenientul fonetic, rezultând din numărul mare de silabe pentru plural (4-5) și, mai ales, din repetarea, în forma articulată, a minimum două (uneori și trei) silabe identice (vezi: *rân-du-ne-le-le*, *la-le-le-le*).

– Poate fi adus în discuție și tipul de accentuare (de la singular) pe vocala finală, care, exceptând această clasă flexionară, este rar în română, fiind reprezentat de unele împrumuturi, pătrunse însă în clasa neutrelui (*alibi* – *alibiuri*, *atu* – *atuuri*, *bolero* – *bolerouri*, *chimon* – *chimonouri*, *clou* – *clou-uri*, *degrade* – *degradeuri*).

Dezavantajele analizate au drept efect transformarea unui tipar flexionar care, la sfârșitul secolului al XIX-lea, era încă activ într-unul neproductiv sau puțin productiv, chiar dacă numeroase substantive aparținând acestui tipar continuă să circule în limbă.

2.2.6. Femininele cu trei forme

• **Gramaticile de la sfârșitul sec. al XIX-lea** înregistrează clasa, asociind-o, uneori, cu indicarea diferențelor de sens între pluralul în *-uri* și forma de singular. Tiktin ([1893] 1945: 51) înregistrează șapte substantive ale clasei: *marfă – unei mărfi – mărfuri*, *carne – unei cărni – cărnuri*, *treabă – unei trebi – treburi*, *iarbă – unei ierbi – ierburi*, *lipsă – unei lipse – lipsuri*, *vreme – unei vremi – vremuri*, *ceartă – unei certe – certuri*. Phlippide (1897: 18, 21–22) distinge trei subclase, în funcție de realizarea formelor: unele au forma de G-D sg. în *-i* și pluralul în *-uri* (*alamă, aramă, iarbă, leafă, lână, marfă, mătasă, verdeață*), altele au forma de G-D sg. în *-i* și pluralul în *-uri* și *-i* (*blană, pastramă, treabă*), iar altele au forma de G-D sg. în *-e* și pluralul în *-uri* (*lipsă, z[e]amă*). Tot Philippide înregistrează și diferențierea semantică a pluralului, în cazuri ca: *arămuri, verdețuri*.

O descriere completă apare la Avram ([2003–2004] 2005: 111–120), autoarea deosebind trei subclase de substantive, și anume: (a) cele pentru care desinența *-uri* are numai rol gramatical, neaducând niciun sens lexical suplimentar (tipul: *ceartă – certuri, ceață – cețuri, favoare – favoruri, greață – grețuri, lipsă – lipsuri, marfă – mărfuri*); (b) cele pentru care desinența îndeplinește și rol lexical, orientând substantivul spre o citire concretă, numărabilă, ceea ce înseamnă adăugarea unui sens suplimentar, denotativ, fie „obiecte făcute din materia respectivă” (*alămuri, arămuri*), fie „sorturi / varietăți” (*cărnuri, cerneluri, ierburi, mățusuri*); (c) cele pentru care desinența adaugă o informație suplimentară, conotativă, de obicei de tip negativ (*delicatesuri / delicatețuri, gentilețuri, politețuri, subtilitățuri, tandrețuri*).

• Spre deosebire de formele unice, regulate, de plural, înregistrate constant în secolul XVIII-lea (*vremi, trebi, lefe, mâncări*; vezi Gheție 1997: 323; Frâncu 1982b), în **textele de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor** se înregistrează fenomenul de variație liberă pentru plural, și anume:

– **Vreme** face pluralul fie ca *vremi* (Hamangiu, Lambrior, Iorga), fie ca *vremuri, vremurile, vremurilor* (Măiorescu, Iorga, Rădulescu-Motru). Forma *vremi* se înregistrează până târziu, mai ales când se face referire la momente temporale de mult apuse (Călinescu: „*vremile* bătrânului Ștefan”, alături de *vremuri*; Sadoveanu: „Iașul acelor *vremi*”; Galaction: *vremile*, alături de *vremuri*). În aceeași perioadă, formele *vremuri, vremurile* sunt generale la Topârceanu, la Pușcariu și Iordan.

Urmărind uzul actual, pe baza sistemului de căutare *google*, se constată că *vremi* continuă să se utilizeze, dar există o mare diferență de frecvență în favoarea lui *vremuri* (1 080 000 de apariții ale lui *vremuri*, față de numai 50 500 apariții ale lui *vremi*, în ultima cifră fiind cuprinse și formele de G-D sg. nearticulat). De altfel, DOOM² consfințește acest uz, acceptând variația liberă *vremuri / vremi*.

– **Treabă** apare cu pluralul *trebi, trebile* (Lambrior, Philippide, Scriban), dar și cu *treburi, treburile* (Călinescu). Concurența apare până astăzi. Pe baza motorului de căutare *Google*, apar, în uzul actual, următoarele cifre: 272 000 de atestări ale formei *treburi*, față de 16 500 de ocurențe ale formei *trebi*, în ultima cifră cuprinzându-se și forma de G-D sg. nearticulat (*acestei trebi*). În cazul lui *treabă*, DOOM² modifică norma, eliminând varianta *trebi*, acceptată de DOOM¹.

– **Mâncare** apare fie cu pluralul *mâncări*, fie cu pluralul *mâncăruri* (Măiorescu: *mâncări*; Călinescu: „*mâncările* orientale”, alături de *mâncăruri*); în Iordan (1943: 66), apare comentariul: [mâncăruri] „formă condamnată adesea, ca

fiind urâtă”; lingvistul notează distincția lexicală între „două sau mai multe acțiuni” și „diverse feluri de mâncare”.

Pentru limba actuală, motorul de căutare *Google* indică o frecvență mai mare a formei *mâncăruri* (25.000 de apariții pentru *mâncăruri* și numai 8890 pentru *mâncări*). Contextele indică, în multe situații, o variație liberă autentică: „*mâncările* tradiționale” (751 de apariții) vs „*mâncărurile* tradiționale” (4640 de apariții). DOOM² nu acceptă variația liberă.

– *Lipsă – unei lipse – lipsuri* și *leafă – unei lefi – lefuri* apar cu trei forme în întreaga perioadă analizată (*lefuri*, Călinescu; *lipsuri*, Iorga, DRP, Călinescu).

– *Favoare – favoruri* este o creație obținută din amestecul a două substantive de gen diferit: unul neutru, cu o paradigmă regulată (*favor – favoruri*), iar celălalt feminin, un substantiv abstract defectiv de plural (*favoare – unei favori*). Urme ale formei de singular neutru apar la sfârșitul secolului al XIX-lea, când ambele forme de singular, cea feminină și cea neutră, apar, izolat, în variație liberă, cu o frecvență mai mare a formei feminine („în *favorul* creditorilor / *creditorei*”, Hamangiu, alături de „în *favoarea* debitorului”, „în *favoarea* fostului său tutore”, „în *favoarea* maritagiului”). Forma *favoare* se generalizează după această dată (Iorga, Rădulescu-Motru, Hamangiu-Nicolau, Călinescu, Sadoveanu), iar la unii scriitori era generală chiar de la sfârșitul secolului al XIX-lea (Măiorescu). Pluralul *favoruri* apare încă de la Măiorescu („Este neiertat ca să fie *favoruri*”, în DA).

Uzul actual (pe internet) indică utilizarea substantivului cu trei forme (cu o frecvență extrem de limitată a formei de G-D singular: *unei favori*, *acestei favori* – 52 de apariții, *favorii*, articulat – 440 de ocurențe, dar cu frecvență foarte ridicată pentru pluralul *favoruri* – 52.100 de apariții).

– *Onoare, onoruri*, în mai mare măsură decât *favoare*, își diferențiază sensurile, neconstituind forme ale aceluiași cuvânt. DOOM¹⁻² le înregistrează ca două intrări diferite: *onoare*, feminin, defectiv de plural, și *onor – onoruri*, substantiv neutru.

2.3. Substantivele neutre

Subclasele flexionare ale neutrelor sunt cele stabilite pentru secolele anterioare.

2.3.1. Tiparul u(ă/Ø) – uri: „lucru – lucruri” vs tiparul u(ă/Ø) – e: „teatru – teatre”

Concurența celor două tipare e mai veche în limbă decât perioada la care ne referim, ea manifestându-se puternic atât în secolul al XVIII-lea (Frâncu 2009: 264 observa că, până pe la 1780, „concurența dintre desinențele *-ure*, *-uri* și *-e* este în plină desfășurare”), cât și în cel de al XIX-lea (vezi XIX, Substantivul, 1.3.1, 1.3.2).

La sfârșitul secolului al XIX-lea, forma de plural *-ure* ieșise totalmente din uz; *-uri* devenise normă în toate textele literare începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Frâncu 2009: 265).

● **La sfârșitul secolului al XIX-lea**, tiparul neutrelor cu pluralul în *-uri*, bine reprezentat în limbă, începe a ceda din ce în ce mai mult teren în favoarea pluralelor în *-e*, atât pentru substantive neutre din fondul mai vechi (*amănunturi*,

glonțuri, ligheanuri, mormânturi, obrazuri), cât și pentru împrumuturi. În Iordan (1943: 70–71) și în Iordan, Guțu Romalo, Niculescu (1967: 86–88), apare o listă bogată de împrumuturi de gen neutru care circulau în secolul al XIX-lea cu pluralul în *-uri*, dar care, ulterior, și-au schimbat tipul de flexiune în *-e*: *adverburi, albumuri, aplausuri, atestaturi, atomuri, bilețuri, brilianturi, caracteruri, clișeuri, complimenturi, concerturi, corajuri, costumuri, diamanturi, elementuri, excesuri, instrumenturi, ministeruri, minaturi, muzeeuri, obiecturi, oceanuri, omagiuri, palaturi, perioduri, portreturi, postamenturi, preluđuuri, pretexturi, procesuri, producturi, protesturi, proverburu, puncturi, romanuri, salonuri, scheleturi, scrupuluri, sedimenturi, suđuuri, suveniruri, talenturi, teatruuri, templuri, tiparuri*.

Textele de la sfârșitul secolului al XIX-lea evidențiază și alte substantive cu același comportament. Unele sunt **împrumuturi**: *aspecturi* (Hasdeu), *avantagiuri* (Hamangiu), *avizuri* (RDP), *bancheturi* (Hasdeu), *canaluri* (Hasdeu), *centruuri* (Lambrior), *cosmeticuri* (Hasdeu), *curenturi* (Hasdeu), *desemnuri* (Măiorescu), *gazuri* (Hasdeu), *graduri* (Hamangiu), *intervaluri* (Hasdeu), *manualurile* (Hasdeu), *materialuri* (Hasdeu), *mediuri* (Rădulescu-Motru), *metaluri* (Rădulescu-Motru), *modeluri* (Hasdeu), *paralelismuri* (Hasdeu), *paralelurile* (Hasdeu), *pluraluri* (Hasdeu), *prefixuri* (Hasdeu), *pretexturi* (Hasdeu), *procedeuuri* (Iorga), *puncturi* (Hasdeu), *sufixuri* (Hasdeu), *texturi* (general la Hasdeu; apare și la Lambrior, Philippide), *verburi* (Hasdeu), *voivodaturi* (Hasdeu). Altele sunt din **fondul vechi** sau ceva mai vechi: *eleșteuri* (Hamangiu), *scorțuri* (Lambrior).

Paralel, aceleași substantive apăreau și cu pluralul în *-e* (Tiktin: *adverbe, avize, clișee, elemente, ministere, modele, perioade, prefixe, procese, proverbe, puncte, romane, suđuuri, texte, verbe*; forma *texte* este generală și la Scriban).

Și alte substantive au, în epocă, forme diferite de cele impuse ulterior sau forme variate; Hamangiu: *regimele*; Măiorescu: *ritmele* (tot la Măiorescu apar și *desene – desenuuri, conture – conturuuri*); Hasdeu: *obiceiele*, paralel cu *obiceiuuri*; *simboluri* (Hasdeu), dar *simboale* (la Rădulescu-Motru).

Gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea (Tiktin [1893] 1945: 54) înregistrează, pe de o parte, forme variate: *acarete – acareturi, ospete – ospățuri, lăcașe – lăcașuri*, care, ulterior, se vor fixa cu o unică formă (cea bolduită), iar, pe de altă parte, forme care și-au diferențiat sensurile: *coate* vs *coturi*, *coarne* vs *cornuri*, semn clar că procesul concurenței *-e / -uri* era în plină desfășurare.

Funcția de **categorizator** substantival (este vorba de funcția lui *-uri* ca marcă de convertire a oricărui cuvânt în substantiv) se manifesta încă de atunci; vezi Hasdeu: „următoarele cinci §§-uri” (pentru „cinci paragrafe”); *deceuri, deceuuri* (unde *-uri* convertește locuțiunea adverbială *de ce* în substantiv).

Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, gramaticile vremii înregistrează și funcția **lexicală** a desinenței *-uri*, care atât pentru substantivele neutre, cât și pentru unele feminine (supra, 2.2.6), ajunge să denumească „soiuri de”, „sorturi de”; Tiktin ([1893] 1945: 60) observa fenomenul, asociindu-l cu exemple ca *bumbacuri, uleiuri, varuri, vinuri, făinuuri, lănuuri, rășinuuri*; în texte și în dicționarele vremii apar și alte substantive: *lăpturi* (Hasdeu), *scumpetuuri* „lucruri prețioase, bijuterii” (Damé).

● În deceniile al 3-lea – al 6-lea ale secolului al XX-lea, extinderea lui *-e* continuă să se producă, astfel că forme noi precum *palate, texte* (Scriban) devin generale. Iordan (1943: 70–71) ajunge să formuleze aprecierea: „întrebuințarea **tot**

mai rară [subl. ns. – GPD] a lui *-uri* la ambigene”, [desinența] „fiind simțită ca învechită și populară”, „nu-i deloc greu să observăm că, de cele mai multe ori, lupta se va sfârși prin biruința lui *-e*.”

Forme în *-uri* de tipul: *avizuri* (RDP), *frescuri* (Lovinescu), *legumuri* (Sadoveanu), *spasmuri* (Sadoveanu), *proceduri* (Rosetti, Byck), *traseuri* (RDP) circulă tot mai rar, devenind cazuri izolate. Rar, apare și fenomenul invers: forme cu desinența *-e*, care, ulterior, se vor înlocui prin *-uri*: *conture* (Rădulescu-Motru), *paradoxe* (Densusianu).

Paralel, continuă și procesul de diferențiere lexicală a variantelor: *rapoarte* („Comisari, trimiși pe baza unor anumite hotărâri, au redactat o serie întregă de *rapoarte*” (DRP)) vs *raporturi* („De clasa pronumelor țin și adverbele pronominale, căci arată aceleași *raporturi* ca și pronumele” (Scriban); „ne găsim într-un domeniu de *raporturi* contractuale” (RDP)); *ocoale* („împărțire administrativă veche” (DRP)) vs *ocoluri* („La mare înălțime, plutea o gaie neagră, scriind *ocoluri* largi” (Sadoveanu)).

● În a doua jumătate a secolului al XX-lea, tipul neutrelor în *-uri* împărtășește o cu totul altă soartă decât în prima jumătate, desinența *-uri* continuând permanent a se întări.

Primele observații în această direcție sunt făcute de Brâncuș ([1978] 2007: 26–36), care, pe baza examinării desinențelor de plural ale împrumuturilor de gen neutru cuprinse în DEX, constată că din totalul de 4586 de substantive împrumutate, neutrele în *-uri* ocupă locul al doilea (1307), după cele în *-e* (3061), dar observă, în același timp, că „norma în *-uri* se impune neutrelor **foarte recente** (subl. ns. – GPD)”, în special celor „cu o structură morfologică insuficient adaptată” sau celor cu „o întrebuințare limitată stilistic”, înțelegând, prin aceasta, cuvinte care aparțin limbajelor de specialitate.

Brâncuș ([1978] 2007: 35) observă, în plus, un început de motivare fonetică, desinența *-uri* fiind preferată în cazul radicalelor monosilabice sau terminate în vocală, în timp ce desinența *-e* este specifică neutrelor polisilabice și, în mod special, celor derivate cu sufixe.

● În zilele noastre, tiparul în *-uri* ajunge, de departe, cel mai productiv tipar flexionar pentru neutre și pentru plural în general. Argumentele lingvistice pe baza cărora se poate susține această poziție „forte” sunt următoarele:

(a) Neologismele recente, indiferent de origine, se acomodează cu ușurință acestui tipar flexionar. Se cuprind aici neologisme de origine franceză: *airbusuri*, *aide-mémoire-uri*, *ambienturi*, *acquis-uri*, *buticuri*, *clou-uri*, *consommé-uri*, *degradeuri*, *expozeuri*, *grisaille-uri*, *maquis-uri*, *parti-pris-uri*, *rateuri*, *tête-à-tête-uri* etc.

Împrumuturile de origine engleză preferă același tipar: *adventuri*, *backgrounduri*, *body-uri*, *boarduri*, *branduri*, *briefinguri*, *brunch-uri*, *by-passuri*, *carduri*, *crossing-shoturi*, *derby-uri*, *digesturi*, *discounturi*, *display-uri*, *dressinguri*, *dumpinguri*, *duty-free-uri*, *e-mailuri*, *exit-polluri*, *fast-fooduri*, *feedbackuri*, *finișuri*, *forehanduri*, *garden-party-uri*, *grilluri*, *granturi*, *hand-outuri*, *happeninguri*, *happy-enduri*, *harduri*, *hituri*, *hobby-uri*, *inserturi*, *knockouturi*, *knockdownuri*, *livinguri*, *love-story-uri*, *minimarketuri*, *mopuri*, *openuri*, *passing-shoturi*, *puzzle-uri*, *ratinguri*, *remake-uri* etc. (pentru englezismele cu pluralul în *-uri*, vezi Zafiu 1998: 11, Dragomirescu 2005a: 117).

(b) O analiză statistică a pluralurilor recent împrumutate indică o preferință netă pentru *-uri*, în defavoarea lui *-e*. Din totalul de împrumuturi recente, cuprinse în DCR², raportul formelor de plural neutru este de 92 de formații în *-uri*, față de numai 52 în *-e* (apud Pană Dindelegan 2002c: 38). Statistici realizate pe material și mai recent de limbă (Dragomirescu 2005a: 120–121) indică, pentru împrumuturile englezești, un raport de 163 de formații în *-uri* și numai 16 în *-e*, iar, pentru împrumuturile din franceză, un raport de 27 de formații în *-uri* și numai 8 în *-e*; indiferent de originea neologismelor, tiparul cu *-uri* este cel mai productiv.

(c) Toate substantivele obținute prin siglare, procedeu extrem de productiv în româna actuală (vezi Stoichițoiu Ichim 2006b: 119 și urm.), în situația în care își creează un plural, adoptă același tip de neutre în *-uri*; vezi: *CD-uri*, *CD-ROM-uri*, *CV-uri*, *EKG-uri*, *IMM-uri*, *IQ-uri*, *ISBN-uri*, *NUP-uri*, *ONG-uri*, *OZN-uri*, *SIF-uri*, *SMS-uri*, *SOS-uri*, *SRL-uri*, *SUP-uri*, *TVA-uri*, *VIP-uri* etc.

• S-au propus și alte argumente pentru a explica dobândirea acestei poziții „forte” de către desinența *-uri*, poziție în stare de a contracara o direcție anterioară contrară (vezi supra):

S-a observat (Brâncuș [1978] 2007: 30 și Pană Dindelegan 2002c: 38) că avantajul cel mai mare îl creează particularitatea acestei desinențe de a nu induce alternanțe în radical, permițând păstrarea intactă a bazei, atât ca accentuare, cât și ca formă fonetică, ceea ce asigură, implicit, acomodarea facilă a radicalilor neologice (să se compare *simbol* – *simboale*, Rădulescu-Motru, devenit ulterior *simboluri*, *mormânt* – *morminte* – *mormânturi*, *folos* – *foloase* – *folosuri* etc., substantive care, prin atașarea desinenței *-uri*, pierd alternanța).

S-a observat, de asemenea, rolul de „clasificator flexionar” al acestui flectiv (Pană Dindelegan 2002c: 38–39), care, nefiind prezent decât în flexiunea substantivului, asigură nu numai încadrarea unui cuvânt în paradigma pluralului, ci, concomitent, încadrarea neechivocă în clasa substantivului.

• Deși direcția de evoluție este în sensul extinderii numerice și funcționale a lui *-uri*, zona pluralului neutrelor este departe de „a se fi liniștit”. DOOM² continuă, pentru o serie de substantive neutre (atât din fondul vechi al limbii, cât și din cel împrumutat), variația liberă a formelor de plural, fie menținând situația din ediția anterioară: *arhondaricuri* / *arhondarice*, *artimonuri* / *artimoane*, *cerdace* / *cerdacuri*, *hamacuri* / *hamace*, *ceremoniale* / *ceremonialuri*, *chipie* / *chipiuri*, *crucifixe* / *crucifixuri*, *debușeuri* / *debușee*, *esofage* / *esofaguri*, *itemuri* / *iteime*, *jersee* / *jerseuri*, *maratonuri* / *maratoane*, *mieloame* / *mielomuri*, *pedestaluri* / *pedestale*, *volete* / *voleuri*, fie adăugând noi variante (precum: *amalgame* / *amalgamuri*, *antete* / *anteturi*, *nivele* / *niveluri*, *poncifuri* / *poncife*, *regaluri* / *regale*, *sloganuri* / *slogane*, *vagine* / *vaginuri*). Substantive nou introduse apar cu forme variabile de plural (*modemuri* / *modeme*).

În același timp, continuă procesul de diversificare lexicală prin selecția formelor diferite de plural (*activuri* „grup de activiști” vs *active* „bunuri”; *mobiluri* „obiective” vs *mobile* „telefoane”).

Se continuă, de asemenea, tendința de motivare fonetică și morfosintactică a subclaselor, preferându-se tiparul în *-e*: (a) în condițiile în care finala radicalului se termină în *-er* (vezi împrumuturile recente: *bannere*, *blistere*, *cleanere*, *containere*, *CD-playere*, *cuttere*, *flippere*, *mastere*, *pagere*, *pickhammere*, *playere*, *plottere*, *postere*, *printere*, *promptere*, *recordere*, *scanere*, *schoonere*, *timere*, *tonere*, *servere*, *sound blastere*, *sprinklere*, *trailere*, *twister*, *vouchere*); (b) în

condițiile în care noile formații sunt reprezentate de adjective și de participii substantivizate (*antitusive, antivirale, autocolante, blindate, celulare, contraceptive, demachiante, deodorante, diacritice, executive, hipocoristice* etc.).

2.3.2. *Tiparul* iu (diftong ascendent) – îi (diftong descendent): „consiliu – consilii”

• **La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor**, *tiparul* în discuție, deși alcătuit din neologisme latino-romanice, era reprezentat numeric printr-o clasă destul de bogată de substantive neutre. Iată, spre comparație, inventarul a două litere de dicționar: P și S din Damé (1894-1895), comparativ cu DOOM² (2005); s-au subliniat cu o linie cuvintele care apar numai în DOOM², iar cu bold cuvintele care apar în Damé cu formă diferită: *panarițiu, participiu, pasagiu, patrimoniu, peculiu, peisagiu, plutoniu, poloniu, potasiu, prejudiciu, preliminarii, prestigiu, premiu, prezidiu, principiu, privilegiu, probatoriu, promontoriu, purgatoriu, sacrificiu, sacrilegiu, salariu, samariu, sanatoriu, sațiu, scenariu, seleniu, seminariu, sediu, serviciu, sigil, silențiu, siliciu, simpodiu, sincitiu, sinclinoriu, sinedriu, sodiu, solariu, solfegiu, solilocviu, solodiu, solstițiu, sortilegiu, spațiu, spoliariu, stadiu, stagi, staminodiu, staniu, stibiu, strontiu, studiu, subsidiu, subterfugiu, sufragiu, supliciu*; unele, desemnând substanțe chimice – *seleniu, sodiu* –, au numai utilizare *singulare tantum*, în timp ce *preliminariii* circulă numai ca *plurale tantum*.

Diftongul ascendent *-iu* din forma singularului se explică prin influența modelului latinesc, eventual și italian, iar forma de plural (diftongul descendent *-ii*) se explică prin acomodarea fonetică a desinenței de plural *-e*, atașate la vocala tematică palatală *i-*.

De remarcat inventarul destul de bogat în ambele dicționare; unii termeni absenți se explică prin evitarea într-un dicționar bilingv, cum este Damé, a cuvintelor aparținând terminologiilor de specialitate. Cuvintele cu formă diferită (*pasaj, peisaj, preliminarie, seminar, sigil*) indică tendința de pierdere a diftongului și, implicit, de schimbare a *tiparului* flexionar. După mai bine de un secol, trei substantive (*pasaj, peisaj, seminar*) au trecut definitiv la alt *tipar*, în timp ce altele două (*sigiliu > sigil, preliminarii > preliminar-e*) n-au fost încă acceptate cu noua formă.

Pentru plural, circulau, la sfârșitul secolului al XIX-lea, în variație liberă, și forme în *-ie*, neacomodate fonetic; vezi Hamangiu: *ospiciile, principiile, privilegie, privilegiile, sigiliile, sigiliilor*, alături de *privilegii* (Tiktin, Hamangiu). Tiktin ([1893] 1945: 54) notează formele *studie, privilegie, consilie*, alături de *studii, privilegii, consilii*, dar le califică pe primele drept „greșite”. În Damé (1894–1895), se recomandă curent formele de plural în *-ie* (*sacrificie, salarie*, fără articol, și *sacrificiele, salariile*, cu articol).

Forma de plural în *-ii* oscilează, la începutul perioadei, cu *-uri* (Hamangiu, RDP: *consiliuri*; Hamangiu: *viciuri*; Damé: *supliciuri*), oscilație care se manifestă până târziu (*mediuri*, Rădulescu-Motru; vezi și indicațiile de variație din Pușcariu [1936] 1974: 413: *nesații – nesațuri*).

• **În tot cursul secolului al XX-lea**, *tiparul* în discuție dă semne clare de fragilitate, unele dintre formații orientându-se spre celelalte două *tipare* ale neutrelor: *cons. – e* (*pasagiu – pasagii > pasaj – pasaje*) și *cons. – uri* (*solilocviu – solilocvii > soliloc – solilocuri*; DOOM² recomandă, pentru primul substantiv,

numai forma nouă *pasaj*, în timp ce, pentru al doilea, indică variația liberă *solilocviu / soliloc* – pl. *solilocvii / solilocuri*). Multe dintre substantive au circulat în epocă cu paradigme hibride, combinând singularul de la un tipar flexionar cu pluralul de la celălalt (Hasdeu: *pasagiu, pasagiul*, Maiorescu: *pasagiu, pasagii*, vs Hasdeu: *pasage, pasagele*, Maiorescu, *pasage*; mai târziu, vezi *seminar – seminarii*).

Instabilitatea are cauze, în primul rând, fonetice: apar ca urmare a unor tendințe manifestate în toată istoria limbii române, venind, pe de o parte, din fragilitatea diftongilor, iar, pe de alta, din tendința de pierdere a finalei vocalice *-u* (Iordan 1943: 24–25, 28).

Variația liberă se manifestă încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea; Hamangiu: *avantagiuri / avantaje*; Densusianu: *inventariu / inventar, onorariu / onorar* („să-i plătească *onorarul*”); Lambrior: *îndreptariu / îndreptar*; Maiorescu: *auditoriu / auditor, privilegiu / prilej, principiu / princip* („în princip”); Hasdeu: *domen* („superbul său *domen* din Vâlcea”, „și-a înjghebat mai târziu un alt nou *domen*”), *itinerariu / itinerar, itinerarul*; Hamangiu: *terț / terțiu*. Variația caracterizează, în egală măsură, și adjectivele cu aceeași terminație (Hamangiu: *contrariu, contrarii / contrare, obligatoriu / obligator*; vezi XIX, **Adjectivul, 1.6.2**).

Fenomenul se continuă în întreg secolului al XX-lea (Rădulescu-Motru: *auditor, contrarul, sigil*; Densusianu: *comentar, repertor, contrarul*, alături de *contrariul*; Iorga: *contrarul*). Pușcariu ([1936] 1974: 415) înregistrează ca variante formele *comentar – comentariu, orar – orariu*. Unele substantive și-au schimbat clasa flexionară, trecând definitiv în tiparul *cons. – e*. La Scriban (1925: 177) apare variația liberă: *miraj / miragiū, limbaj / limbagiū*, dar numai *curaj, patinaj*. Iordan (1943: 24–25) înregistrează forme ca: *laborator, minister, seminar*, pe care le consideră deja impuse („Astăzi nu mai spune, cred, nimeni *seminariu, ministeriu, laboratoriu*”), alături de forme izolate, neimpuse, precum: *accesor, alumîn, contrar, domiciliu, gimnaz, prejudiț, princip, servicii, teritor*; tot el notează și variația liberă pl. *preliminare – preliminări*, ambele forme abandonând finala în *-iu*.

În Iordan (1943: 25), sunt indicate condițiile fonetice care facilitează schimbarea sau, dimpotrivă, contribuie la conservarea tiparului, ceea ce ar putea explica faptul că există formații care circulă, fără excepție, cu o unică formă în *-iu*: *detaliu, doliu, mediu, orgoliu, premiu, sediu, spațiu, stadiu*.

Iordan (1943: 51) notează, pentru unele substantive împrumutate, și un caz de oscilație între tipare flexionare aparținând unor genuri diferite; vezi *artificiu – artificie, deceniu – decenie, seminariu – seminarie, stipendiu – stipendie, subsidiu – subsidie* (supra, 2.2.3). Deși explicația este una de sistem, plecând de la identitatea formei de plural a celor două variante (*artificiu / artificie – artificii, deceniu / decenie – decenii*), variantele în *i-e* sunt apreciate ca „aberante”, reprezentând „uzuri personale, trecătoare”.

● În stadiul actual de limbă, potrivit recomandărilor din DOOM¹⁻², au ieșit din uz formele: *avantagiu – avantajii, itinerariu – itinerarii, inventariu – inventarii, laboratoriu – laboratorii, mădulariu – mădularii, nesațiu – nesații, ultragiu – ultragii*. În cazul substantivului *seminar*, DOOM² modifică norma, eliminând paradigma oscilantă și neregulată din ediția anterioară (*seminar – seminarii / seminare*) în favoarea tiparului regulat *seminar – seminare*. Pentru alte

substantive, se continuă variația liberă (*interogator*, formă curentă în *Cod* 1993, alături de *interogatoriu*). Pentru alte substantive, lucrările normative recomandă încă variația liberă (DOOM²: *cartilaj / cartilagiu, solilocviu / soliloc*, revenind, față de DOOM¹, la o formă anterioară: *cartilagiu, solilocviu*).

Există nenumărate alte substantive care, deși în lucrările normative sunt înregistrate cu formă unică, apar în uz cu forme variante, abandonându-și adesea finala *-iu* și încadrându-se, ca atare, în alt tipar flexionar; vezi substantive (unele funcționează ca substantive și ca adjective) precum: *ambulator, comentar, interogator, municip, onorar, ospici – ospice, purgator, rechizitor, servicii*, pentru care motorul de căutare Google indică – numeroase sau mai puțin numeroase – apariții fără finala *-iu*: *ambulator* – 43.700 apariții; *comentar* – 9800 apariții, *comentarul* – 929; *municipul* – 573; *ospice* („făcut în spitale, laboratoare, *ospice*”); *onorar* – 1180 de apariții, *onorarul* – 170; *purgator* – 505, *purgatorul* – 132; *rechizitor* – 195, *rechizitorul* – 199 de apariții.

2.4. Substantivele invariabile

Invariabilitatea are grade diferite, după cum privește întreaga flexiune (număr, caz) sau numai flexiunea cazuală și după cum substantivul acceptă sau nu atașarea enclitică a articolului, atașare care rezolvă parțial variația flexionară, reducând considerabil contextele de invariabilitate.

Prin *invariabile parțiale* se înțeleg substantivele care acceptă atașarea enclitică (afixală) a articolului, ceea ce limitează mult invariabilitatea, reducând-o la contextele fără articulare („Se caută *senatoare*”, „transplant de *cornee*” – nu se știe dacă formele sunt de singular sau de plural).

Invariabilele totale sunt constituite din formații neologice recente, neadaptate la sistemul fonetic și morfologic românesc. Semnul de neadaptare îl constituie preluarea formei ca atare, de cele mai multe ori, o formă cu finală vocalică (accentuată sau neaccentuată), pentru care există o dificultate fonetică de a atașa enclitic desinența de plural și articolul.

2.4.1. Masculinele invariabile

Nu se va lua aici în discuție clasa „genului comun” (Avram ([1967] 2005: 64), incluzând substantive care se comportă ca invariabile totale. Ele sunt înregistrate în dicționarele și gramaticile sfârșitului de secol al XIX-lea, cu aceleași trăsături de invariabilitate ca și astăzi (în Damé, apar compuse invariabile precum *gură-cască, terchea-berchea*, substantive invariabile create cu sufixul *-lă*: *sărăcilă* sau invariabile de tipul *prășlea*). Hasdeu (1887–1898, 3: 623) înregistrează tipul *bâlbăilă, surzilă*, despre care notează utilizarea numai la singular, în vecinătatea unui articol nehotărât: *un bâlbăilă, un surzilă*.

Dintre substantivele actuale cu invariabilitate parțială (au forme omonime de număr, dar omonimia se rezolvă parțial, prin atașarea enclitică a articolului), singurele care, în cursul perioadei analizate, au suferit modificări sunt cele terminate în *-chi, -ghi* (*genunchi, ochi, rărunchi, rinichi*), în *-ci* (*arici, baci, cărmaci, cărpaci, tălmaci, vraci*), precum și cele terminate în diftong descendent cu semivocala *-i* (*-ei, -uî, -aî*: *ardei, somotei, tei; burjui, gutui, pui, secui; cobai, polițai*, inclusiv cele formate cu sufixul *-oi*, augmentativ și moțional: *broscoi, maimuțoi, muscoi*,

pășăroi, strigoi); modificările privesc **numai aspectul scris** al limbii, referindu-se la abandonarea grafică a finalei *-u* (nu e vorba de amușirea ei fonetică, intervenită cu mult înainte de perioada analizată).

Trebuie remarcată observația lui Scriban (1925: 64): „Lumea scrie *ochiu, unchiu*, dar pronunță *ochi, unchi!* Cu această **greșită sistemă ortografică** [subl. ns. – GPD], copilul și străinul nu știe dacă trebuie să citească *ochiu, unchiu, ca rachiū sau ochi, unchi, ca vechi*”.

E de semnalat, în aceeași direcție, comentariul lui Galaction (1932: 285–286), prilejuit de adoptarea noii ortografii academice: „Academia ne îndeamnă să scriem: *biciu, cuiu, noroiu, ochiu* (...). Mă tem că – *sauf respect* – Onor. Academie nu va găsi între noi majorități compacte și entuziaste pentru *u* final”.

Și mai tranșant este comentariul critic al lui Densusianu (1931–1932: 572–573) privind păstrarea grafică a lui *u* final: „Nu are niciun temei păstrarea în scris a lui *-u* după *i*” pe motiv că el s-ar mai distinge uneori în pronunțare. „**Dar pronunțarea astfel e dialectală: în limba literară acest *u* e inexistent.**” [subl. ns. – GPD]. Cât timp s-a păstrat, grafic, *-u* final, singularul și pluralul erau diferențiate **în scris**, diferențiere care s-a pierdut odată cu abandonarea lui.

2.4.2. *Femininele invariabile*

• Subclasele de substantive cu invariabilitate parțială sunt aceleași în întreaga perioadă analizată, modificându-se, pentru unele, numai inventarul și randamentul funcțional al subclasei. Se disting:

(a) Substantivele formate cu sufixul augmentativ *-oaie* (sg., pl. *căsoaie, cămășoaie*). Subclasa a fost, în toată perioada, puțin reprezentată numeric.

(b) Substantivele create cu sufixul moșional *-toare*, precum și cele împrumutate conținând sufixul (semi)analizabil de agent *-oare* (tipul substantivelor „generice”: *cățărătoare, târâtoare, viețuitoare, zburătoare*, dar și tipul substantivelor feminine pentru nume de agent: *directoare, inspectoare, lucrătoare*). Subclasa a avut un inventar în continuă creștere, grație extinderii meseriilor și a activităților practicate și (sau numai) de femei; vezi mai recente *cascadoare, dictatoare, senatoare*.

Gramaticile notează, de la început, invariabilitatea subclasei (b), în raport cu substantivele omonime nonpersonale variabile (în Tiktin [1883] 1945: 49, apar formele *afumători, zicători*, dar *cățărătoare, târâtoare, viețuitoare, zburătoare*; în Scriban 1925: 68, formele *sărbători, scrisori*, dar *inspectoare, observatoare*). Pentru situații izolate, recomandările sunt mai puțin rigide, admițându-se variația (Scriban, *loc. cit.*, notează, pentru substantivul *ursitoare*, variația *ursitoare – ursitori* și conchide: „Eu cred că forma cea mai bună e *ursitori*”). Avram ([1977] 1987: 89–97) fixează ferm regula, diferențind flexionar numele de persoană (toate invariabile) de cele non-personale (variabile): *secerătoare* „persoane” vs *secerători* „mașini”; *mulgătoare* „persoane” vs *mulgători* „aparate”.

(c) Substantivele neologice feminine cu finala invariabilă *-e-e* (în hiat), de tipul: *rozacee* (Hasdeu). Subclasa a crescut continuu, adăugând la câteva împrumuturi mai vechi (*azalee, camee, marea, onomatopee, orhidee, trahee, tranșee*) un inventar mereu sporit, alcătuit, pe de o parte, din substantive colective aparținând terminologiilor, ca nume de clase și de specii (*acantacee, alismatacee, amarantacee, amentacee, ampelidacee, cactacee, cactee* etc.), iar, pe de altă parte, din termeni aparținând medicinei (*acnee, apnee, cefalee, cornee, hemoree, menoree, seboree*).

(d) Formații în **-ce**, mai vechi sau neologice, aparținând diverselor terminologii (*cicatrice, elice, matrice, rectrice*). Subclasa a fost, în toată perioada, puțin numeroasă.

În ansamblu, clasa femininelor cu invariabilitate parțială a **creșcut numeric**, mai ales prin subclasele (b) și (c), aflate în continuă îmbogățire de inventar.

● Paralel cu această creștere, are loc și o **restrângere a inventarului de invariabile parțiale**, prin tendința de creare a unor forme distincte de plural pentru substantive anterior invariabile.

– Formațiile feminine în **-ce**, mai ales împrumuturi, dau semne de refacere a unui plural diferit, unele fiind consemnate deja în DOOM² ca variante ale unor forme anterioare invariabile (în DOOM²: sg. *cicatrice* – pl. *cicatrice / cicatrici*, dar în DOOM¹: sg. și pl. *cicatrice*). Alte modificări, deși neînregistrate în DOOM², apar în uz (vezi internet: 46.000 de apariții ale formei *matrici*, 12.100 de apariții ale formei *elici* și chiar 4 apariții ale formei *bisectori*).

– Substantivele în **-e-e** (tipul *onomatopee, cornee*) au dat și ele semne de refacere a flexiunii. Substantivului *onomatopee*, calificat în DOOM¹⁻² ca invariabil, apare cu flexiune completă cu mult timp înainte: *onomatopei – onomatopeile* (Scriban, Densusianu: „*onomatopeile* sunt ținute în seamă”, „unele *onomatopei*”, „*onomatopei* românești”). Pentru altele, variația se surprinde sub ochii noștri (internet: *cornee – cornei*; „în cazul unei *cornei* intacte”).

2.4.3. Împrumuturile neadaptate și greu adaptabile

● Pentru perioada anilor '30, într-o lucrare care, prin specificul ei, conține nenumărați termeni latinești, netraduși și dificil de tradus (Hamangiu, Nicolau), nu se recurge deloc la procedeul actual de integrare prin atașarea clasificatorului substantival **-uri** sau / și a articolului enclitic. Integrarea sintactică se realiza:

(a) în cazurile oblice, prin marca proclitică **lui** („Actele **lui jus civile**”) sau printr-un predeterminant care poartă marca de caz („dă (...) avantajul **unei cautio rem pupilli salvam**”);

(b) în cazurile N-A, prin poziția sintactică în care se inserează („Când **pupilul** era **un infans** [N – nume predicativ], **auctoritatis interpositio** [N – subiect] era imposibilă”).

Procedeul se deosebește profund de ceea ce se întâmplă în momentul actual de limbă (Ștefănescu), unde, ca mijloace de integrare sintactică a substantivelor neologice (unele direct preluate din engleză), se recurge adesea la **-uri** („pierd **root-urile** ălea”, „uiți că **bitmap-urile** mănâncă memorie”, „pe o serie de noi **screenshot-uri**”, „a revoluționat industria **chipset-urilor** video”), ceea ce transformă substantivul invariabil într-unul variabil.

● După 1990 (Pană Dindelegan 2009b: 26–30), prin avalanșa de împrumuturi, introduse prin preluare imediată, fără adaptarea formei substantivului, crește considerabil inventarul de substantive invariabile totale, numeroase dintre ele fiind inapte fonetic (sau dificil fonetic) de adaptat. În DOOM² apar:

● Pentru **masculine**, formații substantivale terminate în vocală, accentuată sau neaccentuată, sau semivocala **-i**, precum: *avocado* „plantă”, *bebe / bebe, bebi, chulo, cowboy, cruzeiro, daimio, dandy, dingo, escudo, euro, espresso, factotum, gay, grizzly, guru, hippy, homeless, inch, kamikaze, koala, libero, lori, macho, mango*₂ „pom”, *marabu, mariachi, old-boy, panda, papa, paria, pecari, penny, peso, picaro, piranha, playboy, quebracho, sequoia, skinhead, tatu, tuia*.

• **Pentru feminine:** *bazooka, call-girl, cola* „băutură”, *cover-girl, kiwi* „pasăre”, *laudatio, mantra, millefiori, omerta, pieta, seguidilla, sepia* „desene”, *pepsi* s.n. / s.f. – *pepsiuri* s.n. / *pepsi* s.f. (ultimul este înregistrat cu forme variate, dintre care numai una este invariabilă).

• **Pentru neutre,** formațiile invariabile sunt mai puțin numeroase, căci includerea la neutru este deja un semn de adaptare (prin schimbarea genului); vezi formații invariabile precum *avocado*₂ „fruct”, *cachetero, cappuccino, cassone, chou à la crème, fandango, horror, jacuzzi, jaleo, joint-venture, kiwi* „fruct”, *mango*₂ „fruct”, *micro, millefeuille, tiramisu, weltanschauung*.

Și uzul zilnic indică o listă mereu crescândă de substantive invariabile. Vezi formații neînregistrate în DOOM², precum *tsunami* (Dimitrescu 2004–2005) sau *kanji*.

Multe dintre aceste cuvinte sunt pasagere, fiind formații accidentale, sau sunt pasager invariabile, existând toate premisele integrării lor morf fonetice și ale atragerii în tiparele regulate.

Pentru un număr destul de mare de substantive, DOOM² recomandă articularea enclitică (*fandango – fandangoul, guru – gurul, hidalgo – hidalgoul, hippy – hippy-ul, libero – liberoul, marabu – marabuul, penny – pennyul, peso – pesoul, picaro – picaroul*), iar, pentru altele, indică și o formă regulată de G-D (*cola – colei, mantra – mantrei, seguidilla – seguidillei, tuia – tuiei*). Articularea este primul semn spre o utilizare (parțial) variabilă.

În alte situații, semnele de variabilitate apar în uz, substantivul primind fie articolul enclitic, fie chiar o desinență de plural; vezi comportamentul recentului *tsunami* (internet: 37.500 de înregistrări ale pluralului în *-uri* și 26.000 de plurale cu desinență și articol fuzionat: *-urilor*).

2.4.4. Invariabilele siglate și autonimice

Astăzi clasa substantivelor invariabile se lărgeste considerabil (infra, 3.4) prin inventarul mereu în creștere a două tipuri de creații substantivale: (a) siglele și (b) substantivările autonimice, amândouă caracterizate printr-o frecvență crescută și prin preferința de utilizare fără flexiune enclitică:

(a) *Sigla aparține RRL, conform BNR*

(b) *consecințele apariției lui „de ce”, absența lui „pe”.*

3. MARCAREA GENITIVULUI ȘI A DATIVULUI

La sfârșitul secolului al XIX-lea, regulile de folosire a genitivului și a dativului (contexte de apariție, marcarea dublă, flexionară vs prepozițională, diversele tipuri de marcarea sintetică, respectiv prepozițională) erau, în linii generale, fixate, fiind, cu mici excepții, aceleași ca în româna actuală. Se disting: o marcarea **flexionară (sintetică)**, una **mixtă** (simultan, sintetică și analitică) și una **analitică (prepozițională sau cu marca proclitică „lui”)**. Rar, apare și **invariabilitatea** (lipsa oricărei mărci).

3.1. Marcarea flexionară: desinență casuală și / sau articol hotărât legat

3.1.1. La sfârșitul secolului al XIX-lea, marcarea sintetică a genitiv-dativului continuă regulile stabilite anterior, privind, pe de o parte, tipul de desinențe și de

omonimii și participarea articolului hotărât fuzionat la flexiunea de caz (a), iar, pe de altă parte, marcarea cazuală în forma primului component al grupului (b):

(a) „Carte de lectură pentru toți fiii *națiunii*” (Hasdeu)

„La împărțirea *averei societății*” (Hamangiu)

„Plata trebuie să se facă *creditorului* sau *împuternicitului* său.” (Hamangiu)

(b) Marcarea se face obligatoriu în forma primului component variabil (substantival sau nesubstantival) al grupului nominal:

„dorul *augustului suveran*” (Hasdeu)

„Partagiul jumătății sau *celor 3 patrimi cuvenite* fraților” (Hamangiu)

„amețea la *atâtor inovații pripite*” (Maiorescu).

Marca specifică de caz (sau mărcile de caz, dacă sunt două: desinență + articol fuzionat) poate / pot apărea – ca în exemplele anterioare – o singură dată, în forma primului component variabil al grupului; alteori, se transmite, prin acord, și celorlalte componente, dacă forma flexionară a acestora o permite (c):

(c) „efectul lor asupra *propriei noastre societăți*” (Maiorescu).

3.1.2. În ce privește marcarea desinențială a cazurilor oblice, gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea fixează și regula generală de formare a genitiv-dativului nearticulat (Tiktin, [1883] 1945: 44, dă indicația: „La feminine forma cazului oblic singular este totdeauna asemenea formei pluralului: *o casă, mai multe case, unei case*”; vezi și Philippide 1897: 14, 16, unde se stabilește identitatea formei de G-D sg. cu formele de plural, fie pluralul în *-e*, fie pluralul în *-i*).

În ce privește articularea, Philippide (1897: 66) indica faptul că „articolul se alipește la forma 2 a substantivului”, iar, „unde nu există o formă 2, se alipește la forma 1 a substantivului”, forma 1 însemnând o formă unică a substantivului pentru singularul nearticulat (*copil, copil-ul, copil-ului*), iar forma 2 însemnând forma de genitiv-dativ a singularului nearticulat diferită de forma de nominativ-acuzativ, dar identică cu pluralul nearticulat (1: *casă*, 2: *unei case, case-i*; 1: *groapă*, 2: *unei gropi, gropi-i*).

Aceleași gramatici specifică și abaterile de la regula generală, diferențiate în funcție de registru stilistic și de repartiția dialectală; Tiktin ([1893] 1945: 45) are în vedere, în primul rând, pronunțiile moldovenești, și anume:

– pentru tiparul *ă – i*, sunt posibile forme de tipul *groapei, moarei, gogoășei, coajei*, care „în graiul *cult* nu se pot admite”;

– pentru tiparul *ă – e*, apar în „graiul familiar” forme de tipul *api-i, feti-i*, pentru care „graiul *cult*” menține desinența *-e*: *ape-i, fete-i*.

Philippide (1897: 66) specifică, de asemenea, o „excepție” de la regula generală de formare a genitiv-dativului singular articulat, indicând că, pentru femininele terminate în *-că*, „alături de procedarea obișnuită, forma articolului se poate alipi și la forma 1 a numelui”; exemplifică atât cu substantive personale, derivate cu sufix motional sau neanalizabile (*amicăi, bunicăi, greacăi, ibovnicăi, dadacăi, doicăi, moftangioaicăi, vacăi, juncăi, lupoaicăi, puicăi*), cât și cu substantive inanimite (*bojdeucăi, brișcăi, ceașcăi, morișcăi, troacăi, floriticăi*). Tiktin ([1893] 1945: 47) lărgeste excepția indicată de Philippide și la substantivele

feminine terminate în -gă, dar, pe de altă parte, o și restrânge la „numele de persoană” (*duducăi, Anicăi*), indicând și o diferențiere de uz regional: mold. *duducăi*, munt. *duduchii*.

Textele nu confirmă integral indicațiile gramaticilor, în special indicația din Philippide. Exceptând situațiile în care -că aparține genului personal, substantivele terminate în -că au forme variante pentru genitiv-dativul singular articulat, fie în -cii (Philippide, Iorga: *bisericii*; Tiktin: *gramaticii*), fie în -cei (Lambrior: *bisericei, foneticei*; Maiorescu: *criticei, politicei*; Iorga: *epocei*), dar nu acceptă și pe -căi, terminație specializată pentru genul personal.

Scriban (1925: 54–55) observa o diferență între cele două registre, popular și cult, și anume: pe de o parte, tendința de pronunție a limbii populare („astăzi toate genitivele singulare feminine se termină în -i”), iar, pe de alta, trăsătura limbii literare, care „păstrează încă genitivele în -ei” pentru substantivele cu pluralul nearticulat în -e: *unei case, două case, casei*.

3.2. Marcarea mixtă: genitivul cu „al”

În contextul general al omonimiei substantive G=D, trăsătură caracterizând limba română de la începuturile ei, genitivul se deosebește de dativ prin faptul că, în afara unei marcări sintetice, „scurte” (omonime cu D), genitivul cunoaște și o marcă „lungă”, în care substantivul, cu formă flexionară de genitiv, își adaugă proclitic marca *al / a / ai / ale*, circumscrisă sintactic la cazurile de nevecinătate imediată la stânga a articolului hotărât (*cartea elevului* vs *o carte a elevului, cartea nouă a elevului*).

Combinarea unei mărci sintetice cu o marcă suplimentară proclitică ne permite să vorbim, în cazul genitivului, despre posibilitatea unei **marcări mixte** (analitice și sintetice, în același timp).

3.2.1. La sfârșitul secolului al XIX-lea, regulile de utilizare a mărcii proclitice *al / a / ai / ale* corespund, în linii generale, cu cele din limba actuală. Există, totuși, o diferență privind rigoarea în aplicarea regulilor, ele fiind mai puțin stricte decât în norma actuală.

Al este facultativ în cazul coordonării a două genitive; să se compare:

(a) „singur faptul captațiunei și *al sugestiunei*” (Hamangiu), „din ziua lămuririi socotelor și *a plăței* reliquatului” (Hamangiu), unde *al* precedă al doilea termen coordonat;

(b) „ce au de obiect translațiunea proprietății sau √ *unui alt drept real*” (Hamangiu), „Partagiul jumătății sau √ *celor 3 patrimi cuvenite* fraților” (Hamangiu), „răspândite în paginile revistelor și √ *altor publicațiuni* de filologie romanică” (Densusianu), unde același formant nu este exprimat.

În ce privește forma lui *al*, Iordan (1943: 104–105) înregistrează atât extinderea formei invariabile *a*, fenomen căruia, în anumite vecinătăți, îi atribuie și o cauză fonetică (*al lui Ion > a lui Ion*), cât și acordul hipercorect cu un regent a cărui formă este de genitiv-dativ feminin singular („*unei boxe alei* noastre”).

În situația marcării flexionare a mai multor componente din grupul nominal, apar, ca, de altfel, și în perioada anterioară (vezi **XIX, Substantivul, 5.1.1.3**), și

devieri de la norma de acord, marca de caz lipsind uneori din forma ultimelor componente:

„ar fi exercitată de femeie contra *unei a treia persoană*” (Hamangiu)

3.2.2. În a doua jumătate a secolului al XX-lea, normele literare de utilizare a lui *al* devin mai stricte, *al* transformându-se într-un formant cu o condiționare „sintactică”: este cerut obligatoriu în contextele în care genitivul nu este vecin imediat (adiacent) cu articolul hotărât fuzionat: *carte a elevului, cartea nouă a elevului, cartea este a elevului*.

3.3. Marcarea analitică

3.3.1. Marcarea prepozițională a celor două cazuri

Posibilitatea marcării nu numai flexionare, ci și prepoziționale a raporturilor sintactice de genitiv și de dativ este mai veche decât perioada aici examinată, fiind înregistrată în întreaga perioadă începând cu sec. al XVI-lea. Apare înregistrată și în toate gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea. În Tiktin ([1893] 1945: 34), găsim indicația:

„**Raportul genitivului.** Proprietarul case-*lor* (art.), *acestor* case”, paralel cu „Proprietar *de* case, *a* două case, *a* o mulțime de case”.

„**Raportul dativului.** M-am rugat *acelor* persoane, *unor* persoane, *multor* persoane”, paralel cu „M-am rugat *la* niște persoane, *la* diferite persoane, *la* fel de fel de persoane”.

Observațiile sunt reluate, aproape identic, și în gramaticile din primele decenii ale secolului următor (Scriban 1925: 53). Cele două tipuri de marcarea sunt confirmate și de textele de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor.

A. Pentru relația de genitiv, prepozițiile selectate sunt *a, de, la*, configurându-se și anumite preferințe în alegerea fiecăreia.

• Se preferă marcarea cu prepoziția *a* în condiții strict determinate sintactic, și anume când primul element al grupului este un numeral cardinal, dar și orice alt component invariabil sub aspectul cazului:

„bătrâna pereche devine tipul *a mii* de alte figuri asemănătoare” (Măiorescu)

„în prezența *a duoi* martori luați dintre oficerii vasului” (Hamangiu)

„prin apariția independentă pe teritorii deosebite *a foarte* multe și importante fenomene” (Philippide).

• Construcția cu *de* apare în tot felul de situații, fiind indiferentă la structura grupului nominal pe care îl introduce. Poate fi selectată atât pentru un nominal fără determinanți (substantive nude), eventual cu unul sau mai multe adjective categoricale sau calificative (a), cât și pentru un grup nominal complet, cu determinanți (b) sau cuantificatori cardinali (c); rar, *de* este selectat și pentru un toponim (d):

(a) „un simțimânt adevărat și adânc (...) poate fi (...) născător *de poezie*” (Măiorescu)

„revocarea donațiunei pentru naștere *de fiu*” (Hamangiu)

„finul spirit care era Șaguna, aristocratic prin educație, – nepot de bogat negustor aromân” (Iorga);

(b) „d. Xenopol consideră actul din 1247 ca o probă de domnirea Ungariei peste Oltenia” (Hasdeu);

„proces-verbal arătător de toate împrejurările” (Hamangiu);

„O dovadă de această însușire a noastră” (Densusianu);

„Este vremea când „Foaia” din Brașov se ridică (...) la însemnătatea de întâiul organ pan-românesc” (Iorga);

(c) „în prezența de patru martori” (Hamangiu);

(d) „cu excepție de Țara Bârsei și Țara Oltului” (Philippide).

Este interesant comentariul teoretic al lui Densusianu ([1930] 1968: 234): „Genitivul **vechi construit cu de** [nota ns. – GPD] mai apare când se zice: *la miez de cale, la mijloc de cale, în mijloc de cărare, la jumătate de cale, de margine de cale, din miez de zi*”.

● Pușcariu (1940: 141) înregistrează, paralel cu *a* și *de*, și prepoziția *la* cu valoare de genitiv: „în Bran, la întrebarea «*a cui e vaca?*», răspunsul **obișnuit** [subl. ns. – GPD] «*e la un vecin*»”.

B. Pentru relația de dativ, prepoziția selectată este, ca și în perioada anterioară, *la*:

„S-au adresat *la ardeleni*” (Iorga)

„aparțin genetic (ramură) și istoric *la teritoriul* banato-transcarpatin” (Philippide).

În a doua jumătate a secolului al XX-lea, se continuă toate aceste construcții, fixându-se definitiv regulile de selecție prepozițională, care devin mult mai stricte.

● Cea mai profundă modificare privește statutul prepoziției *de* (vezi și Pană Dindelegan 2008d), care se specializează pentru grupurile nominale fără determinanți, ajungând să apară în distribuție complementară cu forma flexionară („lovitură cauzatoare *de moarte*” vs „cauzatoare *a morții* copilului”). Construcții precum: „Este vremea când „Foaia” din Brașov se ridică (...) la însemnătatea *de întâiul organ pan-românesc*” ajung, în limba literară, de neacceptat.

● Se produce, pentru relația de genitiv, specializarea și mai strictă a construcției cu *a*, care, fără excepție, se utilizează pentru orice grup nominal al cărui prim component este invariabil sub aspectul cazului (*cartea a cinci elevi / a tot felul de elevi / a ditamai inspectorul*).

● Se continuă extinderea, în registrul neliterar, a construcției cu *la* pentru relația de genitiv, construcție care poate „acoperi” orice structură a lui GN; vezi Adameșteanu, din fragmentele cu pronunțat caracter neliterar:

„o fi știut mă-sa *la fata asta* unde vine?”

„Să fiu io în locu *la fetile astea*, nu m-aș duce.”

● Se produce, pentru relația de dativ, specializarea și mai strictă de registru stilistic; construcția cu *la*, dublată printr-un clitic pronominal de dativ, caracterizează registrul neliterar:

„De câte ori i-am zis astea *la lighioana bătrână!*” (Adameşteanu)

„Nu-i place *la bărbat* să iasă în oraş lefter şi cu buzunarul gol!” (Adameşteanu)

3.3.2. Marca proclitică „lui”

• De la începutul intervalului analizat, sunt evidente două direcţii de utilizare a mărcii proclitice *lui*:

(a) Precedă un nume propriu masculin de persoană („a recunoaşte meritul *lui Alecsandri*”, „din spusa *lui Plato*”, Maioreescu), precum şi nume comune masculine, de rudenie, desemnând persoane unice („*lui* nenea, *lui* tata, *lui* dascălul Vasile a Vasilcăi”, Creangă, citat în Philippide) sau funcţionând ca apelative („mătuşa Anghiliţa *lui* moş Chiriac”, Creangă, citat în Philippide). Trebuie indicată şi regula veche a utilizării invariabile a lunilor anului („zilele *lui* ianuarie”, Philippide).

(b) Precedă substantivizări accidentale, de tip autonimic, situaţie în care utilizarea procliticului *lui* corespunde trăsăturii [- Animat] („africatizării *lui c, g*”, Philippide). Sunt semnificative numeroasele utilizări autonimice la Hamangiu, Nicolau, unde dificultatea de a reda în româneşte terminologia dreptului roman îi determină pe autori să preia ca atare termenul / sintagma latinească şi să-l folosească pe *lui* proclitic (vezi şi supra, 2.4.3):

„În contra *lui falsus tutor*”

„În ce priveşte tutela femeilor, ea se poate stinge prin dobândirea *lui jus liberorum*.”

Scriban (1925: 55) stabilea o diferenţă fonetică între procliticul *lui*, pronunţat „obligatoriu” *lu* (*lu Ion, lu Petru, lu Dumnezeu, lu dracu, lu domnu Popescu, lu tata*), şi *lui*, articolul legat enclitic sau pronumele personal *lui*, ultimele pronunţate cu *i* final (vezi diferenţa: *lu dracu*, dar *ispitele dracului*).

• În cursul secolului al XX-lea, se continuă procesul de extindere, în registrul neliterar, a construcţiei cu *lui* proclitic mult dincolo de uzul fixat anterior.

Încă din deceniul al 5-lea al secolului al XX-lea, Iordan (1943: 78–79) indica extinderea procliticului *lui* şi la alte categorii, şi anume: nume proprii feminine, în mod special la cele a căror finală vocalică (alta decât *a*) făcea imposibilă adăugarea terminaţiei *-ei* (*lui Fofo, Jeni, Mimi, Muţi, Meri, Cati*), dar şi la femininele nume proprii variabile (*lui Corina, lui Maria*). Ca fenomen rar („nu se întâlneşte prea des”, spunea Iordan, 1943: 80), se extinde şi la alte substantive comune nume de persoană de ambele genuri (*lu prietena mea, lu biata mama, lui liceiamul tău*).

În ceea ce priveşte aria de răspândire, Iordan (1943: 79) comenta că „ţărani nu le întrebuiţează”, ele fiind „mai frecvente în ținuturile transcarpatice şi prin Bucovina”.

• În limba actuală, pentru registrul neliterar, construcţiile au ajuns general româneşti, continuându-şi specializarea:

(a) ca marcă a genului personal, mai presus de distincţiile de gen gramatical:

„reţeta *lu' doctoru*”, „aştia [este vorba de „ochelari”] e a *lu lighioana bătrână*” (Adameşteanu);

(b) ca marcă pentru substantivizări accidentale, autonimice, nelegată de trăsătura [+ Personal]:

„Misterului *lui* «de unde?» îi corespunde cel *al lui* «încotro?»” (Liiceanu)

„un studiu pe tema Heidegger și problema *lui* «dincolo?»” (Liiceanu)

„Și, iată, acum a făcut-o ca pe o variantă extremă *a lui* «tenir sa promesse».” (Liiceanu)

3.4. Invariabilitatea

3.4.1. În secolul al XX-lea, se restrânge considerabil utilizarea invariabilă a substantivelor nume de rudenie (nearticulate), însoțite de clitice posesive „legate” („mâna *maică-sa*”, Sadoveanu). Încă din deceniul al 3-lea, Scriban (1925: 88–89) aprecia formele invariabile ca fiind foarte restrânse dialectal și recomanda evitarea lor: „În nordu Moldovei [subl. ns. – GPD] se întrebuițează aceste forme la genitiv și dativ, precum: *e dator tată-tu* (în loc de *lu tată-tu*), ceea e urât și confuz.”

3.4.2. În limba actuală, asistăm la extinderea altui tip de invariabilitate, care privește clasa din ce în ce mai largă a substantivelor obținute prin siglare (Avram 1997: 492; Pană Dindelegan 2002c: 34; vezi și supra, 2.4.4):

„Achiziția conferă *ABN AMRO* o poziție puternică în regiune” (Rom. lib.)

„așezarea *GN* în poziția de subiect” (DSL)

„I.I. a dat undă verde *PNA*” (Rom. lib., 2001)

„conform *PwC*” (Rom. lib., 2002)

Informația cazuală se obține exclusiv contextual, din trăsăturile inerente ale regenților (vezi regimul verbelor *conferă*, *a dat* sau regimul prepoziției *conform*).

4. ALTERNANȚE

Sistemul de alternanțe, constituit cu mult înainte de perioada aici analizată, cunoaște puține modificări, esențială fiind o tendință de pierdere a unora dintre alternanțe. Semnele acestei tendințe se manifestă diferit, în funcție de clasa de gen, de tipul de desinență, de apartenența substantivului la fondul vechi sau fondul recent împrumutat.

4.1. Pluralul masculinelor

Încă de timpuriu, gramaticile observă tendința de pierdere, la împrumuturi, a unora dintre alternanțe; e semnificativ comentariul lui Scriban (1925: 64): „În neologisme se tinde la păstrarea lui *a* din *-iac*, *-ian*, ceea ce **nu e recomandabil** [subl. ns. – GPD]: *austriaci*, *politiciani*, *opticiani*”. În textul gramaticii lui, aceste forme de plural apar cu alternanță (*italienii*, *austrieci*), ca, de altfel, și în alte lucrări ale epocii (RDP: *teoreticienilor*). La Maiorescu, apar forme nealternante pentru *cipariani* „adepti ai ideilor lui Cipariu”. Există și autori care folosesc oscilant aceste finale (la Hasdeu, apar *italiani*, *venețiani*, dar și *italienii*, *sicilienii*; la Iorga, apar *austriecii*, alături de *bosniaci*; la Rădulescu-Motru: *teoreticiani*, alături de

teoreticieni). În schimb, suffixul *-ean*, indicând numele locuitorilor dintr-o zonă, este simțit ca mai vechi în limbă și cunoaște, fără excepție, forme cu alternanță (Hasdeu: *abrudenii, moldovenii, bănățeni*).

Tendința de abandonare este vizibilă în cazul alternanțelor consonantice *z/j*, *l/ø*. La începutul perioadei analizate, etnonime precum: *albanez, francez*, dar și alte împrumuturi: *marchiz, burghez* făceau pluralul *albaneji, franceji* (Lambrior: *marchiji*; Philippide: *albaneji, chineji, franceji, ingleji*; Scriban: *burgheji, chinejii, engleji(i), francejii, portughejii*), acomodându-se după tratamentul curent al substantivelor și al adjectivelor mai vechi (*cneaz – cneji, viteaz – viteji*).

Paralel, apăreau și forme fără alternanță (Hasdeu: *englezii, franco-normanzii, piemontezi, albanezii, chinezi, gepizi, portughezi*; Maioreescu: *marchizi, francezi, englezi, albanezi*; Densusianu: *gepizi, albanezi, francezi, englezi*). Vezi și comentariile lui Scriban (1925: 65): „Toate neologismele în *-ez* fac pluralul numai în *-ji*, oricât **ar scrie unii francesi ori francezi**”; „*fals – burghezi!*”, de unde se deduce că pronunția fără alternanță, cea criticată de Scriban, era destul de frecventă în epocă.

După câteva decenii substantivele de acest tip își abandonează definitiv alternanța (Pușcariu 1940: *albanezi, francezi, gepizi, japonezi*; Iordan 1943: *francezii, englezii, DOOM¹⁻²: marchizi*). Se renunță și la alternanța *h/ș* (*patriarhi – patriarși*), înregistrată încă din secolul al XIX-lea (vezi **XIX, Substantivul, 4.2.2**).

La fel, alternanța *l/ø* e abandonată în împrumuturi (vezi Scriban 1925: 65, unde se face această constatare pentru cuvinte ca *șacal – șacali, crocodil – crocodili, getul – getuli, colonel – coloneli*, dar și *colonei*; vezi și alte substantive care își păstrează intactă consoana: *consuli, corpusculi, emuli, moguli, noduli, stimuli*).

Celelalte alternanțe consonantice continuă să funcționeze și la împrumuturi, inclusiv la cele mai recente: *t/ț* (*racket-ți*), *g/ğ* (*blug – blugi*), *s/ș* (*pampers – pampersși*), *d/z* (*steward-zi*), *st/șt* (*hardist-ști*).

Excepționând alternanțele *z/j*, *l/ø*, desinența *-i* de la pluralul masculinelor păstrează alternanțele consonantice, făcând ca diferența plural – singular să fie marcată suplimentar; compară: *antipozi – antipode, compuși – compuse, contacti – contacte, contraforți – contraforturi, corneți – cornete, curenți – curente, derivați – derivate, epoleți – epolete, exponenți – exponente, filamenți – filamente, produși – produse, robineți – robinete, suportți – suporturi, torenți – torente, versanți – versante*.

4.2. Pluralul femininelor și cazurile oblice la singularul femininelor

4.2.1. Femininele în *-e*

În epocă, se continuă un proces mai vechi al pierderii alternanțelor, înregistrat și pentru perioada anterioară cu privire la alternanțele vocalice; vezi Tiktin ([1893] 1945: 47), care consemnează că „în cuvinte străine, *a* se menține după *i*: *liană – liane, miriadă – miriade*”.

Se pierde alternanța vocalică *oa/o*, fie prin modificarea formei radicalului la plural (Hasdeu: *metoadă*, devenit ulterior *metode*), fie prin modificarea formei radicalului la singular (Hasdeu: *moadă – mode*, devenit la singular *modă*; Hasdeu: *zoană – zone*, devenit la singular *zonă*).

Urmărind efectul desinenței *-e* asupra radicalului, Pușcariu ([1936] 1974: 413) înregistrează variația liberă *freșce – fresce, moluște – molusce* și observă pierderea alternanței consonantice *sc/șt* (tipul *muscă – muște*).

4.2.2. Femininele în -i (asilabic)

Trecerea de la desinența -e la -i antrenează apariția alternanțelor (vocalice și consonantice), ceea ce a și constituit argumentul principal pentru a explica extinderea pluralului în -i, desinență care are capacitatea de a marca mai puternic opoziția de număr (Iordan 1938: 43 și Brâncuș 1985: 25). Vezi, în acest sens, variațiile de plural: *comoare* (Hasdeu) – *comori*, *coarde* – *corzi*, *coperte* – *coperți*; vezi și noile forme, înregistrate încă din Iordan (1943: 64–65): *cireși*, *crămi*, *găluști*, *hăini*, *hăli*, *înghețâți*, *nostimăzi*, *panorămi*, *sucursăli*, *tărăbi* etc., unde atașarea noii desinențe -i induce alternanțele vocalice: *oa/o*, *ea/e*, *a/ă* și alternanțele consonantice: *d/z*, *t/ț*, adesea coocurente cu cele vocalice. De remarcat însă că alternanța *l/Ø* (din mai vechile *cale* – *căi*, *vale* – *văi*) nu mai e activă de mult, chiar și în cazul formelor populare *mahalăli*, *sucursăli*.

Revenirea la -e a însemnat, dimpotrivă, pierderea alternanțelor din formele de plural împrumutate (Iorga: *circulări* > *circulare*).

Dar chiar și în cazul atașării lui -i, neologismele manifestă tendința de pierdere a alternanțelor. Forma *remarci*, care înlocuiește mai vechiul *remarce*, păstrează radicalul fără alternanță vocalică, deși în limbă există împrumutul mai vechi, cu alternanță, *marcă-mărci*; *tumoare* – *tumori*, cu alternanță vocalică, lasă locul mai noului *tumoră* – *tumori*, fără alternanță.

4.3. Pluralul neutrelor

4.3.1. Pluralele în -e

Desinența -e continuă a declanșa unele alternanțe consonantice: *c/ț*, *g/ğ* (*barbituric* – *barbiturice*, *esofag* – *esofage*).

În ce privește alternanțele vocalice, există împrumuturi care, în timp, și-au pierdut alternanța *oa/o*: *omofone* (Hasdeu), *simptoame* (Rădulescu-Motru) lasă locul formelor mai noi, fără alternanță, *omofone*, *simptome* (încă de la Maiorescu apar *simptome*, *simptomele*; formele fără alternanță sunt consfințite de DOOM¹⁻²). În condiții fonetice identice sau apropiate, alternanța *oa/o* uneori se produce (*mielom* – *mieloame*, *protocol* – *protocoale*, *sinod* – *sinoade*), alteleori nu (*hexapod* – *hexapode*, *omofon* – *omofone*, *simptom* – *simptome*). Asemănător este tratamentul alternanței *ia/ie*, care lasă locul formelor mai noi, fără alternanță (*meridian* – *meridiane*). Uneori, o formă fără alternanță, adoptată la un moment dat ca normă (Îndreptar³ [1971]: *cotidiane* „ziare”), revine la forma cu alternanță, apreciată de normator ca fiind mai frecventă în uz (în DOOM¹⁻²: *cotidiene*; în DIN, se face specificarea expresă: „nu *cotidiane*”).

4.3.2. Pluralele în -uri

S-a observat că avantajul cel mai mare al desinenței -uri rezidă în particularitatea acesteia de a nu induce alternanțe în radical, permițând păstrarea intactă a bazei, atât ca accentuare, cât și ca formă fonetică (Brâncuș [1978] 2007: 30, și Pană Dindelegan 2002c: 38), ceea ce asigură, implicit, acomodarea facilă a radicalelor împrumutate (să se compare *simbol* – *simboale*, Rădulescu-Motru, devenit ulterior *simboluri*, sau *mormânt* – *morminte* / *mormânturi*, *folos* – *foloase* / *folosuri*, *sinod* – *sinoade* / *sinoduri*).

Singurele substantive care, în vecinătatea desinenței *-uri*, au alternanță sunt femininele în *-uri*, și nu neutrele: *verdeață – verdețuri, carne – cărnuri, treabă – treburi, leafă – lefuri*, alternanța explicându-se prin așezarea lui *-uri* la un mai vechi plural feminin cu alternanță: *treabă – trebi – treburi, carne – cărni – cărnuri* (Avram [2003–2004] 2005: 116).

5. FORMAREA VOCATIVULUI

La sfârșitul secolului al XIX-lea, formele de vocativ și organizarea grupului nominal cu centru în vocativ erau deja constituite (vezi **XIX, Adjectivul, 2**, și **Substantivul, 5.2**), în sensul că inventarul de desinențe, precum și inventarul de structuri vocative nu vor mai aduce nimic nou după această dată.

Gramaticile epocii (Tiktin [1883] 1945: 43–44; Scriban 1925: 70–71, 76) înregistrează toate formele – cu desinență proprie, dar și cele omonime cu nominativul –, precum și toate structurile vocative – cu vocativul substantival, ca unic membru al grupului (însoțit sau nu de interjecții de adresare: *Soro!*, *Măi băieți!*, *Fa Mario!*), dar și cu substantivul în vocativ însoțit de subordonați: Vocativ + Adj. (*Român fericit!*, *Fericitul român!*, *Iubite frate!*, *Frate dragă!*), Vocativ + Posesiv + Adj. / Adj. + Posesiv + Vocativ (*Domnul meu!*, *Sora mea dragă!*, *Draga mea soră!*).

Tot ce se va întâmpla pe parcursul secolului al XX-lea privește diferențierea mai puternică a uzului diverselor desinențe în funcție de registru stilistic și de intenția de comunicare.

În **registru cult**, scade ponderea formelor desinențiale în favoarea formelor omonime cu nominativul.

În **registru oral și familiar**, are loc revigorarea, cu intenții stilistice variate, a formelor desinențiale de vocativ:

– desinența *-e*, atașată la numele proprii masculine de botez (*Mugure!*, *Vadime!*, *Codrine!*, *Traiene!*, *Adriene!*, *Cornele!*, *Mariane!*, *Rudele!*) sau de familie (*Măgurene!*, *bă Talpeșe!*), însoțită, uneori, de modificarea formei radicalului (*Traiene!*, *Miroane!*); vezi Croitor (2004: 73–78);

– desinența *-ule*, atașată la numele proprii masculine terminate în *-u*, de botez (*Nelule!*, *Claudiule!*) sau de familie (*Băi, Sassule!*, *Hai noroc, Dâncule!*, *Bre, Dinescule!*);

– desinența *-o*, atașată la numele proprii feminine (*Iulico!*, *Danielo!*), la numele proprii masculine terminate în *a / ea* (*Bă, Mirceo!*, *Bă, Mitreo!*, *Voineo!*) sau la adjective substantivizate (*Frumoaso!*, *Cocheto!*, *Limbuto!*).

În același registru oral și familiar, asistăm, pe de altă parte, la extinderea formelor omonime cu nominativul articulat, atât la singular, cât și la plural (Stoica 2004: 577), atât cu substantive personale (a), cât și cu substantive nonanimale, dar desemnând, contextual, colectivități personale (b):

(a) *Șefa, m-am prezentat!, Copilul, ești aici la prima oră!, Fetele, ce mai așteptați?*

(b) *Regia, atenție la lumini!, Ne îndreptăm spre Pitești. Piteștiul, suntem acolo într-o jumătate de oră!*

În grupurile vocative:

– sunt eliminate definitiv structurile în care marcarea se face cu desinență specifică numai pe al doilea termen al sintagmei (*O, tânăr cântărețe!, drăguț Pereo!*), situații care circulau încă în secolul al XIX-lea (vezi XIX, **Adjectivul, 2**);

– sunt reduse numeric structurile în care ambii termeni ai grupului sunt marcați prin desinență (*Bune părinte!, Fiule iubite!, Prea iubite Arghire!*);

– crește frecvența de apariție a interjecțiilor „vocative” (*bă!, băi!, bre!, mă!*) și a substantivelor cu utilizări interjecționale (*mamă!, soro!, drace!, Doamne!, fraților!*, chiar și *tată!*: *Bă, tată, bă, să fi văzut ce era acolo!*).

6. CONCLUZII

– În procesul de integrare și de adaptare a împrumuturilor, a continuat, pe tot parcursul intervalului analizat, variația de forme între feminin și neutru, pe de o parte, și între masculin și neutru, pe de altă parte. Variația s-a soldat fie prin impunerea unei singure forme, fie prin diferențierea lexicală sau de uz stilistic a celor două forme; în numeroase alte cazuri, fenomenul nu s-a încheiat încă, variația liberă continuând și sub ochii noștri.

– În ce privește ponderea genurilor, s-a produs o creștere evidentă a poziției neutruului, respectiv o scădere a ponderii femininului, manifestate, în special, prin masivul fond neologic de origine englezească, încadrat, cu puține excepții, în clasa neutruului, dar și prin împrumuturile de alte proveniențe, care astăzi preferă, de departe, încadrarea la neutru.

– Fără a avea ritmul de creștere a neutruului, a continuat creșterea ponderii masculinului, ca efect al atragerii, în această clasă, a numeroase împrumuturi nonanimate, provenind, mai ales, din domeniul terminologiilor și al termenilor tehnico-științifici.

– Pe parcursul întregii perioade, s-a păstrat raportul „de forțe” dintre cele două tipare ale flexiunii masculine: *cons. – i* (*pom – pomi*) și *e – i* (*frate – frați*), în favoarea celui dintâi, cel de al doilea nemodificându-și ponderea numerică și funcțională redusă pe care a manifestat-o cu mult anterior perioadei analizate.

– Spre sfârșitul perioadei analizate, s-a acceptat introducerea, la singularul masculin al unor împrumuturi, a unei noi desinențe *-o* (*picolo – picoli, paparazzo – paparazzi*), cu observația că randamentul ei numeric și funcțional este foarte mic; în aceeași perioadă, însă, nu au avut nicio șansă de impunere încercările de introducere a desinenței împrumutate de plural *-s* (vezi așa-numitele „plurale tautologice”).

– A continuat diferențierea pe registre stilistice (cult vs popular) și pe vechime a lexicului (fond vechi vs fond împrumutat) a tiparelor de feminine *ă – e* (*școală – școale*) vs *ă – i* (*școală – școli*); tiparul flexionar *ă – e* este, actualmente, pentru lexicul cult, cel mai puternic sub aspectul inventarului și al deschiderii față de împrumut. Alunecarea unui substantiv din tiparul *ă – e* în *ă – i* s-a produs numai pentru substantivele din fondul vechi, iar, în cazul neologismelor, numai atunci când au fost simțite ca aparținând limbii comune.

– S-a păstrat, fără modificări semnificative, ponderea numerică și funcțională ridicată a tiparului de feminine *e – i* (*carte – cărți*).

- S-a întărit continuu, pe parcursul secolului al XX-lea, poziția în sistem a tiparului de feminine *i-e* (hiat) – *î* (difțong descendent: *aritmie* – *aritmii*), care a ajuns, în româna actuală, unul dintre cele mai productive tipare flexionare ale substantivului.

- A descrescut continuu ponderea funcțională a tiparului flexionar de feminine *Ø* – *le* (*basma* – *basmale*, *pavea* – *pavele*), care a ajuns, în româna actuală, prin „închiderea” aproape totală față de împrumut, un tipar slab.

- După o scădere, la începutul perioadei și până prin deceniul al 5-lea al secolului al XX-lea, a inventarului și a ponderii tiparului de neutre *Ø/u* – *uri* (*text* – *texturi*), în favoarea celui alt tipar *Ø/u* – *e* (*text* – *texte*), s-a produs, după această dată, o creștere continuă a ponderii primului tipar, care ajunge, în româna actuală, de departe, cel mai productiv tipar de neutre și chiar cel mai productiv tipar din flexiunea substantivală. Paralel, se continuă tendința de motivare fonetică și morfosintactică a tiparului *Ø/u* – *e*, care, pentru împrumuturi, este preferat în condițiile în care radicalul substantivului se termină în *-er* (*bannere*, *blistere*) și în condițiile în care noile formații sunt reprezentate de adjective și de participii substantivizate (*antitusive*, *antivirale*).

- Pe parcursul întregii perioade, tiparul neutru *îu* – *î* (*consiliu* – *consilii*) a continuat a-și manifesta fragilitatea fonetică și ponderea scăzută în sistem, rămânând cu un inventar limitat și destul de închis.

- În cadrul unui inventar nemodificat al modalităților de marcare a cazurilor oblice (mijloace sintactice, analitice, mixte), s-au produs unele ajustări privind regulile de funcționare a fiecărui tip și, mai ales, strictetea de aplicare a regulilor, și anume:

- (a) S-au uniformizat regulile flexionare pentru cazurile oblice, eliminându-se fluctuațiile unor forme feminine ca: *groapei* – *gropii*, *gramaticii* – *gramaticii*, *foaiei* – *foii*, *pălăriei* – *pălării* (pentru unele dintre ele, punându-se de acord regulile grafice și cele de pronunție).
- (b) S-au fixat mai strict regulile sintactice de utilizare a mărcii analitice de genitiv *al*.
- (c) S-a extins marca proclitică *lui*, indiferent de genul gramatical al substantivului, paralel cu specializarea ei, pe de o parte, ca marcă a genului personal, iar, pe de alta, ca marcă a conversiunilor substantivale accidentale.
- (d) S-a restrâns folosirea mărcii prepoziționale *de*, care, în stadiul actual de limbă, a ajuns să fie în distribuție complementară cu genitivul flexionar (sintetic), specializându-se numai pentru grupuri nominale cu trăsătura [- Definit] (*căutători de aur*, *alegerea de director*, *posesia de bunuri*, *copilul de profesor*).

- Prin avalanșa de împrumuturi din ultima vreme (multe, dificil adaptabile), a crescut ponderea clasei substantivelor invariabile și, în mod special, a celor total invariabile (lipsite complet de flexiune enclitică), cu urmări sintactice semnificative, și anume: creșterea rolului mijloacelor analitice (*măsuri ale BNR*) și al contextului în recuperarea informației gramaticale de caz (*conform BNR*). Paralel, s-a manifestat și tendința opusă de recuperare a flexiunii, prin atragerea formelor invariabile în tiparele flexionare cele mai productive (*urmările tsunami-ului*, *condiții create homeleșilor*).

– A continuat procesul de pierdere a alternanțelor, manifestat mai puternic în cazul desinenței *-e*, dar, prezent, în oarecare măsură, și în cazul desinenței *-i*. Procesul de abandonare a alternanțelor s-a manifestat mai accentuat în cazul alternanțelor vocalice și mai puțin vizibil în cazul alternanțelor consonantice; excepție fac alternanțele consonantice *z/j*, *l/ø* și *h/s*, care au fost abandonate cu regularitate.

– În româna actuală, caracterizată prin „amestecul” registrelor stilistice, mai exact prin pătrunderea elementelor de oralitate și de limbaj familiar dincolo de barierele curente ale acestor registre (mai ales, în jurnalistică), asistăm, pe de o parte, la o revigorare generală a desinențelor de vocativ, iar, pe de altă parte, la extinderea formelor (de singular și de plural) omonime cu nominativul articulat hotărât. Paralel, s-au eliminat definitiv grupurile vocative în care marcarea, cu desinență specifică, se face numai pe al doilea termen (*Iubit prietene!*) și s-a redus considerabil frecvența de apariție a grupurilor în care ambii termeni sunt marcați prin desinență de vocativ (*Iubite prietene!*).

SURSE

- Adameșteanu [1983] – Gabriela Adameșteanu, *Dimineață pierdută*, București, Editura Albatros, 1991.
- Călinescu [1941] – George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941.
- Călinescu [1960] – George Călinescu, *Scrinul negru*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1960.
- Călinescu [1967] – George Călinescu, *Ulysse*, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- Cod [1993] – Ministerul Justiției, *Codul de procedură civilă al României*.
- DA – Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, Editura Academiei, 1913–1948.
- Damé [1894, 1895] – Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, Bucarest, Imprimerie de l'État, 1894, 1895.
- Densusianu [1898–1934] – Ovid Densusianu, *Opere*, I, *Scrieri lingvistice*, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, cu o prefață de B. Cazacu, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- DCR² – Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a II-a, București, Editura Logos, 1997.
- DCR³ – Florica Dimitrescu (coord.), Alexandru Ciolan, Coman Lupu, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a III-a, București, Editura Logos, 2013.
- DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Univers Enciclopedic, 1996.
- DIN [2009] – Ioana Vintilă Rădulescu, *Dicționar normativ al limbii române ortografic, ortoepic, morfologic și practic*, București, Editura Corint, 2009.
- DLR – Academia Română, *Dicționarul limbii române* (serie nouă), București, Editura Academiei, 1965–2012.
- DLRM [1958] – *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958.
- DOOM¹ – *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Academiei, 1982.
- DOOM² – *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Univers Enciclopedic, 2005.
- DSL [1997] – Angela Bidu-Vrâncău, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997, și Editura Nemira, 2001, 2005.
- Galaction [1911–1919] – Galaction, *Opere alese*, vol. II, *Articole*, ediție îngrijită de Teodor Vîrgolici, București, Editura pentru Literatură, 1961.
- Hamangiu [1897] – C. Hamangiu, *Codul civil adnotat*, București, Editura Librăriei Carol Müller, 1897.
- Hamangiu, Nicolau [1930] – C. Hamangiu, Matei G. Nicolau, *Dreptul roman*, volumul I, Editura Librăriei SOCEC, București, 1930.

- Hasdeu [1886–1898] – B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, Editura Minerva, vol. I, 1972, vol. II, 1974, vol. III, 1976.
- Hogaș [1921] – C. Hogaș, *Opere*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956.
- Internet
- Iordan [1943] – Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Institutul de Arte Grafice Alexandru A. Țerek, Mârzescu, Iași, 1943.
- Iordan [1976, 1977, 1979] – Iorgu Iordan, *Memorii I, II, III*, București, Editura Eminescu, 1976, 1977, 1979.
- Iorga [1915] – N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Editura Casa Școalelor, 1915.
- Îndreptar¹⁻⁵ – *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția I (1960), ediția a II-a (1965), ediția a III-a (1971), ediția a IV-a (1983), ediția a V-a (1995).
- Lambrior [1892] – A. Lambrior, *Gramatica română. Fonetica și morfologia*, Gh. Ghibănescu (ed.), Iași, Editura Librăriei Kuppermann, 1892.
- Lambrior [1880–1882] – A. Lambrior, *Studii de lingvistică și folcloristică*, ediție îngrijită și studiu de Ion Nuță, Iași, Editura Junimea, 1976.
- Liiceanu [2002] – Gabriel Liiceanu, *Ușa interzisă*, București, Humanitas, 2002.
- Lovinescu [1924–1925] – Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Editura Științifică, 1972.
- Maiorescu [1880–1909] – Titu Maiorescu, *Critice*, Editura pentru Literatură, 1966.
- Philippide [1897] – Alexandru Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, Editura Librăriei Isr. Kuppermann, 1897.
- Philippide [1928] – Alexandru Philippide, *Originea românilor*, volumul al doilea, *Ce spun limbile română și albaneză*, Tipografia „Viața Românească” S.A., Iași, 1928.
- Pușcariu [1940] – Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1940.
- Pușcariu [1904–1943] – Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan, prefață de G. Istrate, Editura Minerva, București, 1974.
- Rădulescu-Motru [1923] – C. Rădulescu-Motru, *Curs de psihologie*, Cultura Națională, 1923.
- RDP [1926] – *Revista de drept public*, organ al Institutului de Științe Administrative, anul I, București, Cultura Națională, 1926.
- Rebreanu [1921–1932] – Liviu Rebreanu, *Opere alese*, vol. I, *Nuvele, schițe, povestiri*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.
- Rom. lib. [2000, 2001, 2002] – *România liberă*.
- Rosetti, Byck [1945] – Al. Rosetti și J. Byck, *Gramatica limbii române*, ediția a doua revizuită și adăugită, Editura Ziarul „Universul” S.A., 1945.
- Sadoveanu [1914–1944] – Mihail Sadoveanu, *Opere*, 6 (1956), 8 (1953), 13 (1958), 16 (1959), Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Scriban [1925] – August Scriban, *Gramatica limbii românești (Morfologia) pentru folosința tuturor*, Iași, 1925.
- Slavici [1914] – Ioan Slavici, *Gramatica limbii române*, București, Editura Minerva, 1914.
- Slavici [1921–1924] – Ioan Slavici, *Opere IX, Memorialistică, Varia*, Editura Minerva, 1978.
- Stoicescu [1931] – C. Stoicescu, *Curs elementar de drept roman*, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, I. E. Toroușiu, București, 1931.
- Ștefănescu [2002] – Ariadna Ștefănescu, „Caracteristici ale limbajului vag în jargonul informaticii”, în Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universității București, 2002, p. 288–296.
- Tiktin [1893] – H. Tiktin, *Gramatica română*, Partea I–II, Etimologia. Sintaxa, Iași, 1893; *Gramatica română. Etimologia și sintaxa*, ediția a III-a revăzută de I. A. Candrea, București, 1945.
- Topârceanu [1918–1938] – G. Topârceanu, *Opere alese*, vol. II, *Proză*, ediție îngrijită, bibliografie și studiu introductiv de Al. Săndulescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.

ADJECTIVUL

1. CLASE FLEXIONARE	450
1.1. Adjectivele cu patru forme flexionare	450
1.2. Adjectivele cu trei forme flexionare	451
1.3. Adjectivele cu două forme flexionare	454
1.4. Adjectivele cu cinci forme flexionare	455
1.5. Adjectivele invariabile	455
1.6. Adjectivele defective	456
2. EXPRIMAREA VOCATIVULUI	456
2.1. Vocativul omonim cu N-A	457
2.2. Adjective cu formă specifică de vocativ	457
2.3. Vocativul adjectivelor substantivizate	458
2.4. Marcarea vocativului în GN	458
3. ALTERNANȚE FONETICE	458
3.1. Alternanțe consonantice	458
3.2. Alternanțe vocalice	460
4. GRADELE DE INTENSITATE	461
4.1. Comparativul de inegalitate	461
4.2. Comparativul de egalitate	461
4.3. Superlativul relativ	462
4.4. Superlativul absolut	462
5. RELAȚIA CU ALTE CLASE GRAMATICALE. ADJECTIVIZAREA GERUNZIILOR	465
6. CONCLUZII	465

ADJECTIVUL

La începutul secolului al XX-lea, trăsăturile flexionare ale adjectivului erau fixate. Puținele modificări care afectează clasa adjectivului pe parcursul secolului al XX-lea privesc, în linii mari, oscilațiile între diferitele clase de flexiune și realizarea sau pierderea alternanțelor fonetice.

1. CLASE FLEXIONARE

1.1. Adjectivele cu patru forme flexionare

Cea mai bogată clasă cuprinde adjectivele cu morfemele caracteristice \emptyset / $-u$ vocalic (masculin singular), $-ă$ / \emptyset (feminin singular), $-i$ vocalic / silabic / asilabic (masculin plural), $-e$ (feminin plural), care disting numărul la ambele genuri, iar la feminin singular, și cazul. Se încadrează aici atât adjective din fondul vechi al limbii (*bun, simplu, albastru, greu, rău* etc.), cât și adjective neologice (*ambiguu, continuu* etc.).

În prima parte a secolului, se menține, în unele contexte, folosirea unor unități cu radicalul în $-c$, $-r$, $-g$, precum *sărac, tainic, veșnic* etc., ca adjective cu trei forme, prin extinderea desinenței de masculin plural $-i$ și la feminin plural (*săracile, tainicile, veșnicile* etc.): „*veșnicile bocitoare*” (Teodoreanu), *iernatici* (Vîrcol, apud Graur 1968: 157), *văratici* (idem), *săracile* (Bîrlea, apud Graur 1968: 157), „*fraze aprigi*” (Papadat-Bengescu).

Adjective cu radicalul în $-r$, ca *rar* și *amar*, apar până spre mijlocul secolului, în puține contexte, cu formele de feminin și neutru plural *rari* și *amari*, omonime cu formele de masculin plural: „*ciupiturile rari de vărsat*” (Hogaș), „*cu rari excepții*” (Papadat-Bengescu), „*lacrimile mele amari*” (Delavrancea), *cărți rari*” (*Tempo*, 1939, apud Graur 1968: 157).

Unele adjective neologice terminate în $-uu$ la masculin singular, tipul *ambiguu, asiduu, contiguu, continuu, exiguu, ingenuu, perpetuu, promiscuu, superfluu, ubicuu, vacuu*, cu patru forme în limba literară (vezi Îndreptar¹⁻³), tind să treacă la tiparul cu trei forme, prin folosirea formei de feminin și neutru plural și a celei de genitiv-dativ feminin singular în $-ui$, în loc de $-ue$, situație discutată și de Avram (2001: 113): „*devenise asidui în casa Rim* (Papadat-Bengescu), „*miracolul unei reînnoiri perpetui*” (Papadat-Bengescu).

Aceeași este situația adjectivului cu patru forme *ultim – ultimă – ultimi – ultime*, pentru care se folosește frecvent, mai ales în limba vorbită actuală, forma hipercorectă de feminin plural, articulat, *ultimile*: „*ultimile sondaje*”, „*în ultimile zile*” (apud Croitor et al. 2010: 39).

În uz, adjectivele terminate în sufixul diminutival $-el$ – *frumușel, drăguțel, mărunțel, tinerel* etc. – au, generalizat, femininul singular în $-ică$ – *frumușică,*

drăguțică, mărunțică, tinerică – și pluralul în *-le*: *frumușele, drăguțele, mărunțele* etc. (vezi și XIX, **Adjectivul, 1.1**): „bibliotecă *frumușică*” (Brătescu-Voinești), „Doamna Gavrilaş, *mărunțică, grasă și roșie*” (Rebreanu).

Tiktin ([1891] 1945: 63) menționează ca regulă femininul în *-ea* (*mititea, tinerea, frumușea*), dar precizează că formele în *-ică* – *mititică, tinerică, frumușică* – sunt mai frecvente. De asemenea, în GLR² I: 115, se menționează forma de feminin *mititea*: „Formele feminine sunt terminate în: *-ă, -ea (bună, acră, nouă, mititea)* sau *-e (veche, rotofeie, vioaie)*”. Ulterior apare mențiunea – „adjectivele derivate cu sufixul *-el* formează femininul cu sufixul *-ică* (rar, regional și în poezie cu sufixul *-ea*): *bătrânel – bătrânică, mititel – mititică (mititea), tinerel – tinerică (tinerea)*”. GALR I: 146 menționează ambele forme, precizând că formele în *-ea* sunt învechite, iar DOOM¹⁻² înregistrează ambele serii de forme, cu preferința pentru cele în *-ică*. Contrar variației normei, în uz nu se înregistrează formele în *-ea*.

1.2. Adjectivele cu trei forme flexionare

În această clasă sunt cuprinse adjectivele care nu disting genul la plural, cele cu radicalul în *-c, -g* (*adânc, drag, lung, întreg, mic* etc.) sau în *-iu*: *azuriu, albăstriu, obligatoriu, pustiu, straniu, viu* etc. Sunt incluse aici și adjectivele care nu disting numărul la feminin – derivatele în *-tor* (m. sg. *ascultător*, f. sg. *ascultătoare*, m. pl. *ascultători*, f. pl. *ascultătoare*) – și cele cu radicalul în *-âu* [fî] (*lălâu – lălâie, molâu – molâie* etc.) sau în *-eu* (*ateu, cretaceu, instantaneu, papaveraceu, plebeu, spontan*).

DOOM¹ admite pentru adjectivele *lălâu* și *molâu* două forme de feminin și neutru plural: *lălâi / lălâie, molâi / molâie*. DOOM² consemnează ca unice forme de feminin și neutru plural doar *lălâi, molâi*. În texte nu am întâlnit decât formele de feminin plural în *-i*.

Mai puțin extinsă decât în secolul anterior, tendința folosirii unor adjective cu radicalul în *-c* sau în *-g* (*adânc, drag, întreg, larg, mic*) cu forme distincte de masculin și feminin plural (m. pl. *adânci* – f. pl. *adânce*, m. pl. *dragi* – f. pl. *drage*, m. pl. *întregi* – f. pl. *întrege*, m. pl. *largi* – f. pl. *large*, m. pl. *mici* – f. pl. *mice*) se menține până la jumătatea secolului al XX-lea, după cum înregistrează și gramaticile.

Lambrior (1892: 106) menționează forma *large* ca formă corectă. În Philippide (1897: 56) sunt enumerate formele de plural *adânci, dragi, întreagi, largi, lungi, murgi, nătângi, pași, seci, stângi, șargi, vitregi, zvezeci*. La Slavici (1914: 72), se precizează că se spune *micei – micile* mai frecvent decât *micii – micile*, precum și *dragei – dragele* mai des decât *dragii – dragile*. În GLR² I: 119 se menționează că formele *adânce* și *large* sunt învechite.

Dintre pluralele menționate, cele mai frecvente, chiar și în limba actuală, sunt formele de feminin plural în *-e* de la adjectivul *drag* – „*dragele mele fete*” (Chiriță), „*dragelor noastre colege*” (apud Croitor et al. 2010: 39).

Recent, la Mircea Cărtărescu, în *Levantul*, apar foarte multe astfel de forme învechite, arhaizante, utilizate cu intenționat caracter parodic: „în oglindele de lacuri translucide și *adânce*”, „*adânce hrube*”, „ochilari pre nare *large*”, „cearcăni *large*”, „pletele prea *lung*”, „gheare *lung*”.

Adjectivele cu radicalul în *-iu* [iũ], tipul *albăstriu, castaniu, pustiu* etc., cu femininul singular în *-e* și pluralul în *-i* [i], mai apar, sporadic, cu o formă de feminin plural în *-e*, omonimă cu singularul nearticulat la cazurile oblice (vezi și **XIX, Adjectivul, 1.2**): „*pustie locuri*” (Delavrancea).

Un fenomen extins se constată la adjectivele neologice derivate cu sufixele *-or* sau *-oriu*, care, în uz, variază între flexiunea cu omonimie de număr la feminin, caracteristică pentru adjectivele în *-or*, și cea cu omonimie de gen la plural, caracteristică pentru adjectivele în *-oriu*: *civilizator / civilizatoriu* (*civilizator – civilizatoare – civilizatori – civilizatoare*; *civilizatoriu – civilizatorie – civilizatorii*), *circulator / circulatoriu* (*circulator – circulatoare – circulatori*; *circulatoriu – circulatorie – circulatorii*), *declamator / declamatoriu* (*declamator – declamatoare – declamatori*; *declamatoriu – declamatorie – declamatorii*), *inflamator / inflamatoriu* (*inflamator – inflamatoare – inflamatori*; *inflamatoriu – inflamatorie – inflamatorii*), *expiator / expiatoriu* (*expiator – expiatoare – expiatori*; *expiatoriu – expiatorie – expiatorii*), *următor / următoriu* etc.: „instrument *civilizator*” (Cordoș), „Portugalia eroică, imperială, orgoliosă, *civilizatoare* și bogată” (Eliade), „eroii *civilizatori*” (Eliade), „existența unui fenomen cultural și *civilizatoriu*” (Anania), „stadiu *precivilizatoriu*” (Borbély), „nuanța *civilizatorie*” (Borbély), „lichidarea în formă expansiv *civilizatorie*” (Patapievici), „în funcțiunea aparatului *circulator*” (Călinescu), „de teama unui accident *circulatoriu*” (Călinescu), „din pricina unor tulburări *circulatorii*” (Naum), „cu gest artistic și *declamator*” (Călinescu), „*declamatori* cum îi păreau ei a fi” (Noica), „moartea *declamatorie*” (Teodoreanu), „într-un război legitim și *expiator*” (Petre), „mortii *expiatoare*” (Cordoș), „un sacrificiu uman *expiatoriu*” (Petre), „victimă *expiatorie*” (Petre), „proces *inflamator*” (Preda), „orice punct *inflamatoriu*” (Călinescu), „proces *inflamatorii*” (Preda), „portul românilor din Avrig este *următoriu*” (Moldovan), dar, mult mai frecvent, *următor*: „în satul *următor*” (Rebreanu). Alte adjective în *-tor*, împrumutate sau derivate de la verbe recent intrate în limbă, circulă cu două forme doar la feminin și neutru plural, așa cum este adjectivul *creator*, cu formele concurente *creatoare / creatorii*: „mijloacele *creatorii*” (AL, apud Iordan 1947: 110), „forțele *creatoare*” (Preda). Pentru toate adjectivele enumerate mai sus, norma recomandă formele cu sufixul *-or*.

Sunt însă și neologisme pentru care lucrările normative indică formele în *-oriu*: *aleatoriu, obligatoriu, probatoriu* (vezi Îndreptar¹, DOOM², Avram 2001: 114). Unele dintre acestea apar în texte, pe tot parcursul secolului, și cu formele în *-or – aleator, obligator, probator*: „cu entuziasmul subaltern *obligator*” (Rebreanu), „sportul e *obligator*” (Teodoreanu), „competențele *aleatoare*” (Patapievici), „act *probator*” (Cimpoescu), în paralel cu formele înregistrate în lucrările normative.

Adjectivele în *-oriu* înregistrate în DOOM² sunt: *absolutoriu, aleatoriu, ambulatoriu, articulatoriu, compensatoriu, contradictoriu, decizoriu, declinatoriu, dedicatoriu, definatoriu, deluzoriu, deprecatoriu, derizoriu, derogatoriu, destinatoriu, dilatoriu, discriminatoriu, divinatoriu, estimatoriu, exhibitoriu, giratoriu, halucinatoriu, iluzoriu, imprecatoriu, meritoriu, migratoriu, motoriu, notoriu, obligatoriu, ondulatoriu, operatoriu, oscilatoriu, ostenatoriu, peremptoriu, persecutoriu, premonitoriu, probatoriu, prohibitiviu, promisoriu, provizoriu, recursoriu, redhibitoriu, reflectoriu, remuneratoriu, restitutoriu, rezolutoriu, rotatoriu, subrogatoriu, tranzitoriu, vexatoriu*. Unele dintre acestea sunt limitate ca uz, iar în DOOM² sunt marcate ca învechite sau livrești.

Pentru câteva adjective, în DOOM² sunt înregistrate ambele serii de forme: *eliminator / eliminatoriu, reparator / reparatoriu, respirator / respiratoriu, executor / executoriu, liberator / liberatoriu*. În cazul ultimelor două, DOOM¹⁻² face diferențierea semantică – *executor* („care execută”) și *executoriu* („care trebuie executat”) sau stilistică – *liberator* (înv., pop.), *liberatoriu* (jur.). Acestea sunt folosite în texte cu ambele forme: „rolul de echilibrator al jocului, de *eliminator* al corpurilor străine” (Naum), „examenul fiind *eliminatoriu*” (Băjenaru), „proba *eliminatorie*” (Papadat-Bengescu), „gestul *reparator*” (Petre), „amânând mereu o sinucidere *reparatoare*” (Teodoreanu), „gesturi *reparatorii*” (Petre), „o confruntare *reparatorie* cu Istoria” (Cordoș), „aparatură *respirator*” (Cărtărescu), „o afecțiune *respiratorie*” (Paler), „căi *respiratorii*” (Minulescu) etc.

Dintre adjectivele neologice cu forma de masculin singular în *-ar / -ariu* (*arbitrar, contrar, necesar, onorar, secular*), unele circulă pe parcursul secolului cu două paradigme diferite, în funcție de care se încadrează în tipare flexionare diferite (vezi și Avram 2001: 113). În această situație este adjectivul *contrar*, cu varianta mai veche *contrariu*, pentru care seriile de forme sunt: *contrar* m. sg., *contrară* f. sg., *contrari* m. pl., *contrare* f. pl., și *contrariu* m. sg., *contrarie* f. sg., *contrarii* m. f. pl.: „efectul *contrar*” (Rebreanu), „sentiment exact *contrar*” (Holban), „eroul meu e *contrariu* celui la care vă referiți” (Preda), „noua ființă e *contrarie* celei precedente” (Preda), „imagini *contrarii*” (Eliade).

Dicționarele normative înregistrează formele *contrariu* și *onorariu* ca substantive neutre, nu ca adjective. În Avram (2001: 113), se precizează: „alături de *contrar* m. și n. sg., *contrară* f. N-A sg., *contrari* m. pl., *contrare*, f. și n. pl., f. G-D sg., se tolerează varianta învechită, corectă gramatical, *contrariu* m. și n. sg., *contrarie*, f. N-A sg., *contrarii*, la pl. și f. G-D sg.”. În DOOM¹⁻² adjectivul este înregistrat doar cu formele *contrar – contrară – contrari – contrare*.

Adjectivul *nou* circulă în texte cu formele paralele de feminin / neutru plural *nouă* și *noi*. Femininul / neutru plural *nouă* apare cu precădere la unii scriitori din Moldova, până spre mijlocul secolului al XX-lea: „*nouă*, libere și trainice legături” (Ibrăileanu), „cu forțe *nouă*” (Sadoveanu), „puterea unor neamuri mai *nouă*” (Iorga), „obrazurile *nouă* ale musafirilor” (Zamfirescu), „cuvinte *nouă*” (Iordan), „bălțile *nouă* ale dezghefurilor” (Sadoveanu). Antepuse, apar mai frecvent cele cu *-i*, *noile* la nominativ-acuzativ și *noilor* la genitiv-dativ: „*noile* organisme naționale” (Iorga), „intuiția fulgerătoare a *noilor* realități” (Iorga).

La Scriban (1925: 76) apare precizarea că *nou* are femininul plural *nouă* în Moldova și *noi* în Muntenia. La Graur (1968: 157) regăsim mențiunea: „în copilăria mea forma *nouă* era uzuală la București (când apărea un coleg cu haine noi, elevii scandau în cor: *haine nouă!*). Astăzi nu se mai zice decât *noi*, prin urmare cuvântul a intrat în regula generală”. Iordan (1943: 108) menționează că la feminin plural s-a generalizat forma *noi*, și explică, într-o notă de subsol, necesitatea consolidării acesteia, pentru a fi diferențiată de forma omonimă a numeralului *nouă*, mai ales atunci când cele două forme sunt antepuse unui substantiv. Și Tiktin ([1891] 1945: 63) îl menționează pe *nouă* ca feminin plural al lui *nou*.

Așa cum se precizează și în lucrările normative (Iordan 1956: 339), adjectivul *roș* încă apare în texte cu forme oscilante, mai ales la singular. La masculin singular formele din uz sunt *roș* și *roșu*, cărora le corespund la feminin singular *roșă* și *roșie*, la masculin plural *roși* și *roșii*, și, la feminin plural, *roșe* și *roșii*: „a băut dintr-un vin *roș*” (Sadoveanu).

1.3. Adjectivele cu două forme flexionare

În această clasă sunt cuprinse următoarele subclase de adjective: (i) adjectivele care nu disting genul (*călare, dulce, limpede, mare, tare, turbure* etc.); (ii) adjectivele care nu disting numărul (*bălai, dibaci, greoi, rotofei, stângaci* etc.); (iii) adjectivele care la masculin nu disting numărul, iar la plural, nici genul (*albăstrui, amărui, gălbui*); (iv) adjectivele neologice în *-e*, care la singular nu disting genul, iar la feminin, nici numărul: *novice, rapace, sagace, tenace, vorace* etc.; (v) adjective cu o singură formă pentru m. sg. și pl. și f. sg. G-D și pl.: *vechi*.

Câteva fapte disparate atrag atenția la adjectivele din această clasă:

(i) adjectivul *călare*, cu forma de plural *călări*, recomandată de dicționarele normative, este folosit uneori ca adjectiv invariabil: „femei *călare* pe cai mici” (C. Petrescu), „prinți *călare*” (Cărtărescu).

Adjectivul *turbure* circulă în unele texte cu forma de singular *tulbur*, semnalată și de Iordan (1947: 111). Forma *tulbur* este prezentă în puține contexte, chiar și în limba actuală, la unii scriitori din Moldova: „asemenea visului *tulbur*” (Cimpoșu).

Mai general se dovedește fenomenul concurenței desinențelor *-e* și *-i*, la genitiv-dativ singular. Adjectivul *dulce* se întâlnește sporadic, până la mijlocul secolului, cu forma de G-D *dulcei*: „*dulcei* Aglaie” (Zamfirescu), „*dulcei* molimi” (M. Caragiale). De asemenea, adjectivul *mare* apare sporadic cu forma de feminin genitiv-dativ singular *marei*: „invocarea *marei* noastre aliate” (Teodoreanu), „zădărnicierea *marei* mișcări național-revoluționare” (Eliade). Adjectivul *limpede* se întâlnește, în puține contexte, cu forma de genitiv-dativ articulat *limpedei*, creată prin atașarea desinenței *-i* la forma de nominativ-acuzativ singular: „malurile *limpedei* Ozana” (AL, 5 iulie 1936, apud Iordan 1947: 111).

(ii) în cazul adjectivului *bălai*, norma este ezitantă – este menționat la Philippide (1897: 76) cu forma unică de plural *bălai*, în construcțiile „oameni *bălai*”, „femei *bălai*”. De asemenea, Tiktin ([1891] 1945: 65) menționează forma *bălai* pentru feminin și neutru plural, în construcția „capete *bălai*”. În DOOM¹, pentru feminin și neutru plural sunt înregistrate ambele forme, *bălai* și *bălaie*, iar în DOOM², doar forma *bălaie*. În textele parcurse, am întâlnit ca feminin plural doar forma *bălaie*: „pletele *bălaie*” (Cărtărescu).

Fugaci apare rareori la masculin singular cu forma *fugace*, fiind tratat ca adjectiv invariabil: „timpul *fugace*” (Ibrăileanu).

(iii) Norma însăși se dovedește ezitantă în privința câtorva adjective. În timp ce GALR II: 148 încadrează adjectivul *gălbui* în clasa adjectivelor cu două forme – *gălbui* m. sg și pl. și *gălbuie* f. sg. și pl. – care nu disting numărul, în DOOM¹ și DOOM² se precizează că adjectivul *gălbui* nu distinge numărul doar la genul masculin, având așadar formele *gălbui* m.sg, m. pl., f. pl. și *gălbuie* f. sg. Aceeași situație, omonimia la masculin și forme diferite în funcție de număr la feminin înregistrează DOOM¹ și DOOM² și pentru alte adjective în [uî]: *albăstrui, amărui*, care au la masculin și feminin plural formă omonimă cu cea de masculin singular.

Adjectivele cu radicalul în *-ui* [uî] se întâlnesc, uneori, la feminin și neutru plural cu o formă omonimă cu cea de feminin singular: „un pâlc obscur cu mucuri *gălbuie*” (Papadat-Bengescu), „în șoldurile lui *gălbuie* se oglindea sofrageria” (Teodoreanu).

(iv) În limba actuală, unele adjective dintre cele cuprinse aici au, în puține contexte, forma de feminin plural omonimă cu cea de feminin singular: „*studente novice*” (Internet).

(v) Formele flexionare ale adjectivului *vechi* și ale derivatelor lui (*vechi*, la masculin singular și plural, *veche* la feminin singular și plural) alternează, în unele texte consultate, cu cele ale adjectivului cu uz restrâns în perioada analizată *vechiiu*, care se încadrează în alt tipar flexionar (*vechiiu* m. sg., *vechie* f. sg., *vechi* m. f. pl.): „numele *străvechiiu* de țară ce s-a dat acestui ținut” (Moldovan), „cât de *vechiiu*, ori cât de întreg nu se putea spune” (Galaction), „un *vechiiu* prieten al lui tată-meu” (Galaction), „cetatea Basarabilor, *vechia* capitală a țării” (Vlahuță), ca și cum el ar fi apucat *vechia* clădire” (Vlahuță), „hotărnicia *vechie*” (Zamfirescu).

1.4. Adjectivele cu cinci forme flexionare

Câteva adjective – *anumit*, *destul*, *diferit*, *felurit*, *mult*, *puțin* – au la genitiv-dativ plural forme cazuale diferite de cele de la nominativ-acuzativ plural. Acestea primesc la genitiv-dativ plural desinența *-or*, specifică flexiunii pronominale – *anumitor*, *destulor*, *diferitor*, *feluritor*, *multor*, *puținor*, situație diferită de cea din secolul al XIX-lea, când aceste adjective sunt înregistrate, cel puțin pentru corpusul cercetat, doar cu patru forme (vezi XIX, **Adjectivul**, 1.1): „ocolirea *anumitor* străzi periculoase” (Holban), „pe crengile *multor* arbuști” (Paler), „edulcorarea *multor* pagini” (Cărtărescu).

La aceste adjective, cazurile oblice se exprimă mult mai frecvent cu prepozițiile *a* și *la* decât cu desinența *-or*: „activ traducător din grecește în rusește *a felurite cărți*” (Iorga).

Avram (2001: 114) semnalează și tendința unor adjective cu cinci forme de a-și mai crea alte două forme de genitiv-dativ, neadmise de normă – *anumitui* și *anumitei*: „*anumitei* persoane din Conducerea de Partid” (Bănulescu).

Scriban (1939) precizează că formele antepuse articulate *anumiților*, *anumitelor*, frecvente în uz, sunt greșite: „*anumit*, *-ă* are genitivul plural *anumitor* sau *unor anumiți* (*anumite*), nu *anumiților* (*-elor*): proceselor *anumitor despăgubiri*”.

1.5. Adjectivele invariabile

Fenomenul cel mai important îl constituie îmbogățirea inventarului adjectivelor invariabile, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, cu numeroase formații eterogene atât din punct de vedere semantic, cât și din punctul de vedere al distribuției lor în raport cu stilurile funcționale.

Dinamica subclasei adjectivelor invariabile a fost studiată în detaliu în două articole colective – Dediu, Dincă, Dragomirescu, Dragu, Geană (2004) și Dediu, Dincă, Dragomirescu, Dragu, Geană (2005) – și, mai recent, în Dediu (2009). Pe baza unei comparații între cele două dicționare normative DOOM¹ și DOOM², autorii constată, pentru limba actuală, continua îmbogățire a inventarului de adjective invariabile comparativ cu începutul secolului al XX-lea. Acest fenomen are la bază, în cea mai mare măsură, împrumuturile și în măsură mai mică creațiile interne dezvoltate după modele neologice (vezi Dediu 2009: 61).

Adjectivele împrumutate care denumesc culori – *bleu*, *gri*, *bej*, *kaki*, *mov*, *maro*, *grena*, *oliv*, *pepit*, *roz* etc. –, circulă în texte, mai ales în a doua parte a

secolului al XX-lea, ca adjective variabile. Dediu (2009), într-o anchetă realizată pe un număr de 85 de subiecți, arată că numai adjectivele *bej* și *crem* sunt folosite de toți vorbitorii consultați ca invariabile. În textele literare parcurse, cel mai frecvent întâlnite sunt forme ale adjectivului *roz*: „culoarea *roză*” (Ibrăileanu), „rochița *roză*” (Holban), „mâinile ei *roze*” (Mihăescu), „lampa *roză*” (Teodoreanu). Mai rar decât acestea, se întâlnesc și forme precum *kakie*, *maronă*, *move*, *movi*, *pepite*, *vernilă* etc.: „șorțurile de uniformă *pepite* sau *negre*” (Băjenaru).

În GLR² I: 121 se menționează că adjectivele nume de culori încep să se adapteze la sistemul românesc de flexiune; a se vedea, de exemplu, formele *kakie*, *roză*.

Se remarcă lărgirea inventarului de adjective invariabile care denumesc culori, prin procedeul compunerii dintre un substantiv și un adjectiv: *alb-vanilie*, *galben-pai*, *galben-șampanie*, *roșu-carmin* etc. Formațiile compuse din două adjective ca *alb-închis*, *roșu-albăstriu* etc. au flexiune oscilantă; acestea pot fi întâlnite la feminin singular cu formele *albă-închis(ă)*, *roșie-albăstrie* etc. Poate varia al doilea termen: „marmoră *alb-surie*” (Moldovan), „pluteau pe o mare *galben-verzuie*” (Călinescu), „flamă *galben-violacee*” (S. Popescu) sau ambii termeni: „dungă *neagră-verzuie*” (Cărtărescu).

Unele adjectivele neologice invariabile cu radicalul în *-ce* – *atroce*, *eficace*, *feroce*, *lovace*, *perspicace*, *precoce*, *vivace* etc. – circulă în limbă ca adjective variabile, cu forma de masculin plural în *-i*: „despre uriașii și *ferocii* varani” (Patapievici), „foarte *perspicaci* și *inteligenți*” (Teodoreanu).

1.6. Adjectivele defective

Clasa adjectivelor defective nu înregistrează, în secolul al XX-lea, modificări semnificative față de secolul anterior. Adjectivele din această clasă aparțin, în cea mai mare măsură, limbajelor științifice, îmbogățirea inventarului având la bază cauze extralingvistice.

Câteva adjective colocviale își creează o formă de feminin cu care circulă în limba vorbită: *nătărău*, *prostălău*, *tântălău* circulă în limba vorbită cu femininele neliterare *nătăroaică*, *prostălaie* / *prostăloaică*, *tântăloaie* / *tântăloaică*. Unele dintre acestea au fost înregistrate cu forme variabile și în lucrările normative: *nătăroaică* și *gogomană* în DOOM². Într-un registru glumeț sau ironic, se folosește, în limba actuală, masculinul refăcut *gravid*: „parcă eu rămăsesem *gravidă*” (Verdeș).

2. EXPRIMAREA VOCATIVULUI

Desinențele specifice vocativului sunt *-e* și *-ule*, pentru masculin singular, *-o* pentru feminin singular, și *-lor* pentru ambele genuri, la plural. Pe lângă formele cu desinențele specifice, vocativul are o formă omonimă cu cea de N–A.

Gramaticile din prima parte a secolului aduc puține informații cu privire la exprimarea vocativului la adjective. Aspectele legate de flexiunea adjectivelor la vocativ privesc, în special, situația adjectivului *drag*, cu formă comună de feminin și masculin singular: *frate dragă!*, *soro dragă!* (Tiktin [1891] 1945: 65 și Scriban 1925) și, în antepoziție, articulate, *dragul meu frate*, *draga mea soră*. La Philippide

(1897: 67) găsim o listă de adjective la cazul vocativ, care cuprinde numai forme în *-ule*, celelalte desinențe sau posibilități de realizare a vocativului nefiind deloc menționate: „*bătrânule, săracule, bălanule, golanule, plăvanule, prianule, sărmanule, vicleanule, voinicelule, străinule, nemernicule, puternicule, cuviosule, bătrânule, meșternule, nebunule, orfanule, parșivule, păgânule, tânărule* și tot așa cu atât mai mult acele care n-aș forma 3) de la declinarea nominală”.

Observații mai numeroase cu privire la exprimarea vocativului găsim la Graur (1968: 162–163). Cercetătorul precizează că „la adjectivele substantivate vocativul în *-e* nu se mai folosește [...] zicem *frumosule, orbule, scumpule, strămbule*”. De asemenea, se menționează că adjectivele care însoțesc substantive nu primesc desinența *-lor*, iar construcția „*sfințelor umbre* la Macedonski (în DLR, s.v. *muri*) constituie «o curiozitate»”. Se precizează, de asemenea, că, în structurile formate din substantiv urmat de adjectiv, de regulă niciunul dintre cele două elemente nu primește desinența de vocativ.

2.1. Vocativul omonim cu N–A

Adjectivele la cazul vocativ pot avea formă omonimă cu cea de N–A, indiferent de poziția pe care o au față de substantiv: adjective masculine antepuse – „*iubit prieten*” (Sadoveanu) –, adjective masculine postpuse – „*Țângulică afurisit*” (Chiriță) –, adjective feminine antepuse – „*sfinte albine*” (Agârbiceanu), „*perfidă Floramie!*” (Galaction), adjective feminine postpuse – „*cățea pribeagă!*” (Camilar), „*mamă dragă!*” (Teodoreanu), adjective la plural – „*Oameni buni, stați!*” (Sadoveanu).

Adjectivul *drag* (m. sg.), *dragă* (f. sg.), *dragi* (m. f. pl.) apare, cel mai frecvent, cu forma comună *dragă* la masculin și feminin singular: „*Vai de mine, dragă doamnă!*” (Călinescu), „*dragă domnule!*” (Călinescu), „*frate dragă!*” (Călinescu). Mai rar, întâlnim la masculin și forma *drag* antepusă substantivului: „*drag cititor!*” (Cărtărescu).

2.2. Adjective cu formă specifică de vocativ

Adjectivele cu formă specifică de vocativ se întâlnesc frecvent în textele din prima jumătate a secolului. La **masculin singular**, au formă specială de vocativ adjectivele terminate la N–A singular în consoană sau în *-u* vocalic. Se constată că unele adjective permit numai desinența *-ule* la vocativ; altele (*cinstit, scump* etc.) au forme paralele de vocativ, în *-e* și în *-ule*, fără diferențe stilistice.

Câteva adjective apar în texte cu desinența de vocativ *-e*, mai frecvent antepuse substantivului: „*cinstite bătrâne*” (Sadoveanu), „*sărace prietene!*” (Sadoveanu), „*iubite prieten*” (Blaga), „*iubite amice*” (Blaga), „*scumpe Domnule Andreescu!*” (Blaga), „*scumpe prietene*” (Blaga), „*mult iubite și stimate domnule Brucăr!*” (Blaga), „*milostive și atotputernice stăpâne!*” (Galaction), „*preadulce Isuse Hristoase!*” (Galaction), „*moș bătrâne*” (E. Barbu), „*Da' tu ce mai spui, Batore sărace?*” (Agârbiceanu), „*frate cinstite!*” (Mihăescu). Mai frecvente sunt situațiile în care adjectivul de genul masculin are la vocativ desinența *-ule*, plasat înaintea substantivului (vezi infra, 2.4): „*ilustrule scoborător al tuturor faraonilor!*” (Hogaș), „*cinstitule și marele Por-împărate!*” (Sadoveanu).

În corpusul consultat nu am întâlnit la **feminin singular** flectivul *-o*, frecvent însă la adjectivele substantivizate (vezi infra, 2.3).

2.3. Vocablul adjectivelor substantivizate

La vocablul, adjectivele substantivizate sunt marcate la masculin singular mai frecvent prin desinența *-ule* (vezi și GALR I: 149) și, mai rar, prin desinența *-e* (vezi Vasiliu 1956: 11), la feminin singular prin desinența *-o*, iar la plural, prin desinența *-lor*: *tremuriciule* (Camilar), *păcătoșule* (Camilar), *neascultătorule* (Camilar), *flământule* (Camilar), *bălanule* (Camilar), *adormitule* (Agârbiceanu), *păgânule!* (Agârbiceanu), *spurcatule* (Agârbiceanu), *sărace* (Agârbiceanu), *creștine* (Galaction), „La revedere, *preacuvioase!*” (Galaction), *mișele!* (Sadoveanu), *shuto* (Camilar), *Neînfrânato* (Blaga), „mult *iubito*” (Blaga), *scumpilor* (Blaga), *iubiților* (Blaga), *dragilor* (Blaga).

2.4. Marcarea vocablului în GN

Graur (1968: 162) menționează că, în construcțiile formate din substantiv urmat de adjectiv, de regulă niciunul dintre cele două elemente nu primește desinența de vocablul (cel mai frecvent se zice „prieten drag”).

În textele parcurse, marcarea cazului vocablul în grupul nominal se realizează frecvent la primul termen al grupului, fie acesta adjectiv: „*bunule* tovarăș de petrecere” (Mihăescu), „*bunule, scumpule* prieten” (Mihăescu), „*tinere* prieten” (Mihăescu), „*bătrânule* fachir” (Hogaș), „*cinstite* om bun” (Sadoveanu), sau, mai rar, substantiv: „*băiatule* naiv de pe apa Cernei” (Mihăescu). În unele lucrări, marcarea prin desinență este prezentă la ambii termeni, mai frecvent în construcții în care adjectivul precedă substantivul: „*slăvite stăpâne*” (Sadoveanu), „*tinere prietene*” (Rebreanu), „*preacinstite bătrânule*” (Sadoveanu), „*preaînțelepte Alexandre*” (Sadoveanu), „*dascăle preaînțelepte*” (Sadoveanu).

Contextele în care marcarea vocablului se realizează doar la al doilea termen al grupului, puțin numeroase în secolul al XIX-lea, nu au fost întâlnite în corpusul cercetat pentru secolul al XX-lea (vezi XIX, Adjectivul, 2). În acest sens, Graur (1968: 162) menționează că atunci când „adjectivul e pus înaintea substantivului, acesta din urmă nu poate primi singur desinența: zicem *iubite cititor* [...], *stimat tovarășe* sau *stimat tovarăș*, *dragă prietene*, dar nu *stimat tovarășe*, *drag prietene*.”

Vasiliu (1956:11), Graur (1968: 161) și, mai recent, Stoica (2004), Croitor Balaciu (2004) remarcă frecvența mai mare a formelor de vocablul omonime cu N-A pe măsură ce ne apropiem de perioada actuală, observație confirmată și în GALR I: 149. Situațiile de acest tip se încadrează în fenomenul mai larg al pierderii flexiunii nominale: se spune mai frecvent „*stimat domn*”, „*scump prieten*”, „*cinstit părinte*” etc. decât „*stimat domnule*”, „*scumpule prieten*”, „*cinstite părinte*”.

3. ALTERNANȚE FONETICE

3.1. Alternanțe consonantice

Alternanța *l / Ø* se generalizează la adjectivele vechi, populare – adjectivele *gol*, *mișel* au, încă de la mijlocul secolului trecut, pluralul în *-i* semivocalic – și la

adjectivele derivate cu sufixul diminutival *-el*: *frumuşel – frumuşei, uşurel – uşurei, singurel – singurei, puşintel – puşintei* etc.: Pentru câteva adjective vechi – *chel, sătul, fudul* – norma din secolul al XX-lea este oscilantă, menţionându-se, pentru multă vreme, variaţia *cheli / chei, sătuli / sătui, fuduli / fudui*. La Philippide (1897: 53) şi, mai târziu, la Iordan (1956: 338) se menţionează ca forme unice de plural *fudui, sătui*. În GLR² I: 117 se precizează: „*sătul* şi *chel* au două forme de plural (în iot şi în consoană palatalizată): *sătui* şi *sătuli, chei* şi *cheli*”. Limba literară a adoptat formele *sătui* şi *cheli*. La Iordan, Robu (1978: 399) se menţionează din nou variaţia acestor forme, precum şi a formelor *fudui – fuduli*, adăugându-se că literare sunt pluralele *cheli* şi *sătui*. DOOM¹ şi DOOM² înregistrează doar formele *chei, fuduli, sătui*.

În corpusul consultat, am întâlnit cu precădere formele *fuduli* şi *sătui*: „*fuduli* nevoie mare” (Steinhardt), „*fuduli* şi *ghiftuiţi*” (E. Barbu), „fiindcă suntem *sătui*” (Călinescu). Forma *fudui* este foarte rară, de regulă înregistrându-se la scriitori din Moldova: „sunteţi *fodui*” (Zamfirescu).

Adjectivele neologice în *-l* – *abisal, banal, colosal, capital, formal, fidel, frugal, normal* etc. – şi unele adjective vechi precum *domol, mototol, vesel* îl păstrează pe *-l* la plural: *domoli, veseli*.

Alternanţa *sc / şt* se realizează la adjectivele derivate cu sufixul *-esc* (*românesc – româneşti, unguresc – ungureşti, bătrânesc – bătrâneşti* etc.)

Adjectivul *brusc*, pentru care la plural se realizează alternanţa consonantică *sc – şt*, este folosit, pe tot parcursul secolului, atât cu forma normată *bruşte*, cât şi cu forma *brusce*: „salturi *bruşte*” (Labiş), răsuciri *bruşte*” (Preda), dar şi „cu gesturi *brusce* şi probabil caraghioase” (Holban), „cu apucăturile ei *brusce*” (Papadat-Bengescu), „mişcări *brusce*” (Paler).

Iordan (1947: 109) precizează: „pluralul feminin al neologismului *brusc* sună obişnuit *brusce*, dar când şi când ne întâmpină forma *bruşte*, care poate să prindă cu vremea”. Îndreptar¹⁻³, precum şi DOOM¹⁻² înregistrează doar formele cu alternanţă *brusc – bruscă – bruşti – bruşte*.

La alte adjective neologice, alternanţa *sc / şt* nu se realizează, ca în situaţia cuvintelor *etrusc, flasc*, cu pluralele *etrusci, flasci*. Accidental, apar în texte forme precum *flaşti*: „*flaşti* alcoolici” (Labiş).

Alternanţa *z / j* apare la adjectivele mai vechi ca *breaz, dârz, treaz, viteaz*, cu pluralele *breji, dârji, treji, viteji*, nu şi la adjectivele neologice: *confuz – confuzi, moşluz – moşluzi, obez – obezi* sau la cele care exprimă apartenenţa etnică sau socială: *burghez – burghezi, englez – englezi, francez – francezi* etc.

În privinţa adjectivelor etnice, la Scriban (1925: 77) se precizează că forma de masculin plural a adjectivului *burghez* este *burgheji*, nu *burghezî*.

În textele consultate, se întâlnesc şi formele fără alternanţă la adjectivele vechi: „plutaşii *dârzi*” (Topârceanu), „erau prea *dârzi*” (Chiriţă), iar la unii scriitori apar şi formele feminin cu radicalul în *-j dârjă* şi *dârje*: „păsări de pradă *dârje*” (M. Caragiale), „sârba haină şi *dârjă*” (M. Caragiale). Adjectivele (şi substantivele) care exprimă apartenenţa etnică sau socială circulă o perioadă şi cu formele de masculin plural în *-j*: *burghejii* (Adevărul, iunie 1933, apud Graur 1968: 150), *englejii*

(Bogdan, apud Graur 1968: 150), *franțuji* (Vissarion, apud Graur 1968: 150), *neerlandeji* (*Contemporanul*, august 1963, apud Graur 1968: 150) etc. Treptat, alternanța este abandonată, după cum confirmă lucrările secolului (vezi la Iordan 1947 formele *englezii*, *francezii*).

3.2. Alternanțe vocalice

Alternanța vocalică a / e se realizează la adjectivele care exprimă apartenența etnică: *austriacă* – *austriece*. În texte, aceste adjective apar uneori fără alternanță la plural: „pașapoarte *austriace*” (Bart), fapt observat și de Scriban (1925: 64), care notează că păstrarea lui *a* din *-iac* și *-ian* în termeni ca *austriaci* nu este recomandabilă.

La neologismele mai recente, alternanța este abandonată – „liderul pieței *bosniace*”, „piramidele *bosniace* (Internet), așa cum indică și norma actuală: *bosniacă* – *bosniace* în DOOM².

Alternanțele vocalice o / oa și e / ea nu se realizează în mod regulat la adjectivele neologice. Față de adjective din fondul vechi al limbii, precum *frumos* – *frumoasă*, *des* – *deasă*, adjectivele neologice îl păstrează, în general, pe *-o / -e* (*baroc* – *barocă*, *ipohondru* – *ipohondră*, *loial* – *loială*, *monoton* – *monotonă*, *patriot* – *patriotă*, *integr* – *integră*, *intrinsec* – *intrinsecă* etc.), după cum indică uzul: „baroca misiune” (Călinescu), „am devenit *ipohondră*” (Călinescu), „*monotonă* și provincială” (Călinescu), „calitatea *intrinsecă*” (Călinescu), „competiție *loială*” (DV, 3–9 februarie 2006), „*patriotă*, monarhistă și credincioasă” (DV, 17–23 februarie 2006).

Singurele adjective neologice care prezintă în radical alternanța *o / oa*, *analog* – *analoagă* și *omolog* – *omoloagă*, apar în texte cu forme oscilante: „infiltrația *analoagă*” (Iorga), „*analoagă* dedublării obiectelor” (Rădulescu-Motru), „situația particulară a Sîrbului Voihnas [...] aceia, *analogă*, a despotului Ugliesa” (Iorga).

Norma se dovedește oscilantă în cazul adjectivelor în *-log*, precum *analog* și *omolog*: în Îndreptar¹⁻² se consemnează doar femininele *analogă*, *omologă*, în timp ce formele cu diftong, *analoagă* și *omoloagă*, sunt înregistrate abia în următoarele ediții ale Îndreptarului. DOOM¹⁻² înregistrează atât formele cu monoftong, cât și pe cele cu diftong, preferându-le pe ultimele.

Alternanța e / ea nu se realizează la adjectivele neologice în *-esc* – *burlesc*, *carnavalesc*, *dantesc*, *grotesc*, *livresc*, *picaresc*, *romanes* etc., cu excepția adjectivului *pitoresc* – *pitorească*: *burlescă*, *carnavalescă*, *dantescă*, *grotescă*, *livrescă*, *picarescă*, *romanesă*. În texte se întâlnesc rar și unele forme cu diftong: *burlească* (*Viața românească*, septembrie 1940, apud Iordan 1947: 109), „basmaua *grotească*” (Petrescu, apud Iordan 1947: 109). Sporadic se întâlnește și forma cu monoftong *pitorescă*: „*pitorescă* pare doar confesiunea autobiografică” (Călinescu), formă pe care Tiktin ([1891] 1945: 66) o consideră corectă, menționând, în schimb, că femininul *pitorească* este greșit.

4. GRADELE DE INTENSITATE

Pe parcursul secolului al XX-lea, se observă, pe de o parte, abandonarea unor modalități de realizare a gradelor de intensitate prezente în secolele anterioare și, pe de altă parte, crearea sau extinderea unor procedee noi de exprimare a intensității.

4.1. Comparativul de inegalitate

Cu privire la comparativul de superioritate, Tiktin ([1891] 1945: 68) menționează: „După comparativ nu se aplică niciodată *ca*. *Grigore e mai silitor ca Ion* e un provincialism muntenesc cu totul greșit; trebuie zis: *mai silitor decât Ion*”, iar la Scriban (1925: 78) se precizează că modalitatea de exprimare a comparativului cu prepoziția *ca* este specifică Munteniei. Aceeași regulă de formare a comparativului de superioritate și de inferioritate este formulată și mai târziu la Iordan, Guțu, Niculescu (1967: 114): „Comparativul se construiește întotdeauna cu prepoziția *decât*, în cazul comparativului de superioritate și a celui de inferioritate, și *ca* (împreună cu *la fel de*, *tot așa de*) în cazul comparativului de egalitate”. Cercetătorii semnalează totodată încălcarea acestei norme de scriitori și vorbitori: „Foarte des *decât* este înlocuit prin *ca* în limba vorbită și chiar și în limba literară. Vorbitorii atenți și scriitorii buni evită această construcție”.

În corpusul consultat, prepozițiile *ca* și *decât* apar în variație: „mai șiret *ca* boierul” (Zamfirescu), „mai nesuferită *ca* în iulie” (Zamfirescu), „mai bune *ca* o moșie” (Zamfirescu), „mai mult închis *ca* slobod” (Delavrancea). În numeroase alte situații, reperul comparației este precedat de elementul *decât*: „mai mică *decât* tine!” (Teodoreanu). Atunci când termenul al doilea al comparației se realizează propozițional, acesta este introdus prin *de cum* sau prin *decât* (*cum*): „cu mult mai complicată *de cum* s-ar crede” (Iorga), „mai dulce și mai bună *decât cum* o visam” (Zamfirescu).

Comparativul de inferioritate nu ridică probleme deosebite față de comparativul de superioritate. Dacă termenul-reper se realizează printr-o propoziție, conectorii sunt (*față de cum*, *decât*, *ca* și în cazul comparativului de superioritate: „mai puțin pustiu *de cum* ne așteptasem” (Holban), „mai primejdios *decât* îți închipui” (M. Caragiale).

4.2. Comparativul de egalitate

Lambrior (1892), Slavici (1914), Scriban (1925) enumeră următoarele mijloace de legare a termenilor comparației: *asa... ca*, *tot atât de... ca și*, *întocmai... ca și*. Iordan (1956: 350) menționează și construcția *la fel de... ca și*.

În prima parte a secolului, se observă preferința pentru exprimarea comparativului de egalitate cu locuțiunile *tot așa de... ca (și) / precum / cât, tot atât (de)... ca (și)*, *deopotrivă (de)*: „*tot așa de dragă ca și tine*” (Zamfirescu), „*tot așa de fericit acum, precum eram înainte*” (Zamfirescu), „*tot așa de încântat de realitate cât eram de dorință*” (Zamfirescu), „era bogat în sfaturi evanghelice și *tot atât de bogat în povețe și îndemnuri gospodărești*” (Galaction), „boerul de pe Lotru

era prea bucuros să-și dea fata după așa ginere și boereasa *tot atât*" (Galaction), „bucățele *deopotrivă de mici*" (Brătescu-Voinești), „caii erau marea lui dragoste, mai mare poate ca femeile, sau *deopotrivă*" (Papadat-Bengescu).

În unele texte, *deopotrivă*, atunci când se află în antepoziție, se leagă direct de adjectiv, fără prepoziția *de*: „îndeplinirea altor lipsuri *deopotrivă* strigătoare la cer" (Hogaș), „inimile *deopotrivă* simțitoare" (Ibrăileanu), „el căzuse într-o întristare *deopotrivă* ciudată" (Caragiale), „de un alt timbru al fiecăruia, *deopotrivă* însă fluid și limpede" (M. Caragiale), *toți sunt deopotrivă vinovați* (Zamfirescu). Mai rar, în prima parte a secolului, comparativul de egalitate se exprimă și cu elementul *întocmai*, antepus sau postpus adjectivului: „o zi geroasă *întocmai*, ziua când sosise" (Papadat-Bengescu), „un gătej strâmb, *întocmai* forma crengii" (Rebreanu).

În a doua parte a secolului, comparativul de egalitate se exprimă mult mai frecvent cu locuțiunea *la fel de... ca (și)*: „*la fel de vesel ca și ei*" (Preda), „*la fel de liniștită și tăcută*" (Preda) și mai puțin frecvent cu locuțiunile *tot așa de... ca (și)*, *tot atât de... ca (și)*.

Câțiva autori folosesc, pentru exprimarea comparativului de egalitate, expresia *egal (de)*, urmată de adjectiv: „*egal de rele*" (Ibrăileanu), „altă publicație, *egal de alarmantă*" (Ibrăileanu), „o lumină înaltă și *egal aurie*" (Teodoreanu), „*egal de ridicoli*" (Călinescu), „*egal de scumpă*" (Călinescu), „*egal de sensibile*" (Cioran), „*egal de stupide și de inutile*" (Cioran), „elemente *egal de independente* unele față de altele" (Eliade).

4.3. Superlativul relativ

Mijloacele de realizare a superlativului relativ de superioritate și de inferioritate nu înregistrează modificări semnificative față de perioada anterioară. Gramaticile menționează că reperul comparației este introdus de *dintre*: „cel mai silitor *dintre* școlarii mei" (Tiktin [1891] 1945: 68).

În corpusul consultat, se observă că reperul comparației se introduce adesea și prin prepoziția *din*, urmată de nominalul la plural: „cea mai îndepărtată *din* amintirile mele" (M. Caragiale), „cel mai împodobit *din* ele" (M. Caragiale).

4.4. Superlativul absolut

Aspecte particulare se observă în legătură cu exprimarea superlativului absolut. Lambrior (1892: 110) precizează că superlativul absolut se formează cu „expresiunile *tare, foarte, mult, prea, peste măsură, dea totului tot* [...] Țiganul e *tare* lăudăros, *foarte* lăudăros, *peste măsură de* lăudăros; E *cu mult* superioară altora". Scriban (1925: 78–79) enumeră doar mijloacele gramaticalizate „*foarte bun*", și, în Moldova, „*tare bun*". Tiktin ([1891] 1945: 68) menționează structurile *peste măsură de* și *cu desăvârșire*.

Cel mai frecvent, intensitatea absolută se exprimă cu morfemul *foarte*, antepus adjectivului: „un iaz *foarte* frumos" (Ibrăileanu), „*foarte* îndoielnic lucru" (Hogaș), „*foarte* roșu la obraz" (Rebreanu). Situațiile în care *foarte* este postpus adjectivului sunt sporadice în perioada analizată: „foișor înalt *foarte*" (Sadoveanu), „care era frumos *foarte*" (Sadoveanu), „mi-am zis eu mirat *foarte*" (Agârbiceanu).

Câteva formații sudate cu *prea*, cu valoare superlativă, continuă să circule în limbă, utilizarea acestora limitându-se mai ales la texte care ilustrează sau imită limbajul bisericesc și la texte poetice: „*preacinstite* bătrânule” (Sadoveanu), „*preacuvioși* arhangheli” (Blandiana), „*prealuminate* stăpâne” (Sadoveanu). *Prea*, detașat de adjectiv, apare în situații mai frecvente: „un lucru *prea rar*” (Sadoveanu, în DLR).

Față de secolul trecut, *mult* este mai rar întâlnit ca morfem al superlativului, atât în antepoziție, cât și în postpoziție față de adjectivul gradat: „sunt ocupat *mult*” (Sadoveanu), „acest cap *mult iubit*” (Galaction). Rareori, *mult* este sudat cu adjectivul gradat: „*multursuzei* tagme” (I. Barbu).

Morfemul de superlativ *tare* continuă să fie folosit, pe tot parcursul secolului, la autori din toate provinciile: „*tare* mulțumit” (Agârbiceanu), „*tare frumoasă* femeie”, „nu-i *tare* deștept” (Sadoveanu). Uneori, morfemul apare dislocat de adjectivul gradat: „*tare-i frumoasă*” (Sadoveanu), „*tare sunt curios*” (Chiriță) sau postpus adjectivului: „unul cărunt *tare*” (Sadoveanu).

În afara mijloacelor gramaticalizate de exprimare a superlativului absolut, limba română dispune de numeroase alte procedee care încorporează ideea de grad maxim. Amintim în cele ce urmează câteva dintre aceste modalități, create sau consolidate pe parcursul secolului al XX-lea.

Exprimarea intensității maxime se realizează și prin procedee derivaționale. Jordan (1947: 112) și, mai târziu, Jordan, Guțu, Niculescu (1967: 114) menționează disponibilitatea câtorva elemente de a forma superlativul absolut cu afixul *-isim*, după modelul cult italianesc *-issimo*. Acest tipar nu este foarte productiv, printre formațiile observate de cercetători în publicațiile vremii numărându-se *actualisim*, *importantisim*, *rarisim* și, cu apariții sporadice, *românisim* („care face pe un politician *românisim*”, *Viața românească*, ianuarie 1938, apud Jordan, Guțu, Niculescu 1967: 114) și *ultimisim* („după *ultimisimele* curente străine”, idem, iulie 1940, apud Jordan, Guțu, Niculescu 1967: 114). În textele folosite drept corpus, am întâlnit puține alte adjective derivate cu *-is(s)im*: „*celebrisimul* ei amant” (Cărtărescu), „o idee universală și *formidabilisimă*” (Preda), „*rarisim* noroc” (Preda), „simpatia ființei acesteia *rarisime*” (Steinhardt), „*Alteța Sa Serenisimă*” (Preda). Consultând Internetul, se observă că în limba vorbită și în presă sunt frecvente și adjectivele cu sens superlativ *gravisim*, *superbisim*, *urgentisim*: „*superbisim* filmuleț”, „oraș *superbisim*”, „tango *superbisim*”, „caz *gravisim*”, „*tonul gravisim*”, „moment *gravisim*”, „abuz *gravisim*”, „nevoie *urgentisimă*”, „problemă *urgentisimă*”. Pe lângă formațiile deja menționate, DI înregistrează și adjectivele *clarisim*, *excelentisim*, *ilustrisim*, *perfectisim*, *singurisim*.

Se extinde folosirea în limba literară și colocvială, precum și în presă, a prefixelor care formează adjective cu sens superlativ: „peisajul *arhiurban*” (Ibrăileanu), „tramvai cu cai, *arhiplin*” (Rebreanu), *arhiabundentă* (Rebreanu), *extraplate* (Preda), *hiperumanistă* (Preda), *hiperbună* (Preda), *hipercivilizată* (Mihăescu), „o etică *hiperelaborată*” (Pleșu), „cămăruța de culcare *hiperîncălzită*” (Cărtărescu), „barbar *supercivilizat*” (Paler), „viziunea *superoptimistă*” (Cărtărescu), *supertare* (DV, 17.02–23.02.2006), „spațiu poetic *supraaglomerat*” (Cărtărescu), „stadioane *supraîncărcate*” (ID, 12 decembrie 2005), *supradotați* (Patapieviți),

„om *ultramodern*” (Teodoreanu), „educația *ultrareligioasă*” (Rebreanu), *ultralucizi* (Petrescu), „*haine ultraperiate*” (Mihăescu), „mediu *ultrafierbinte*” (Cărtărescu), „instalații subtile, *ultraperfecționate*” (Naum).

Unele dintre afixele menționate și-au câștigat autonomia și, în ultima parte a secolului, apar folosite ca adjective invariabile, antepuse sau postpuse substantivelor pe care le califică. De cele mai multe ori, acestea exprimă gradul maxim al unei însușiri pozitive. Căutările pe internet indică următoarele contexte foarte frecvente: „casă *super*”, „muzică *super*”, „persoană *super*”, „CD *extra*”, „mașină *ultra*”.

În a doua jumătate a secolului, printre morfemele frecvent folosite în exprimarea superlativului se numără adverbul *rău*, de regulă în limbajul colocvial, relaxat (vezi Byck 1937 și Iordan 1947: 118): „*nărăviți rău*” (Topârceanu), „*pierit rău*” (Rebreanu), „*canonit rău*” (E. Barbu), „*sălbăticită rău*” (Cărtărescu), „*scumpă rău*” (Verdeș), „*meseriașă rău*” (Verdeș), „*fricos rău*” (Verdeș), „*obsedați rău*” (Verdeș). Mecanismul este foarte productiv și în limba vorbită.

Locuțiunile care încorporează ideea de exces *din cale-afară de, peste fire de, peste măsură de, peste seamă de*, frecvent folosite în secolul al XIX-lea, atât preadjectival, cât și postadjectival, sunt mai rare în secolul al XX-lea: „*peste măsură de înfierbântat*” (Holban), „*prezumțios peste măsură*” (Holban), „*bucuros peste fire*” (Mihăescu). Mai frecvent, ideea de exces se exprimă în secolul al XX-lea cu elementul *prea*, separat grafic de adjectivul gradat: „*prea înalt*”, (Rebreanu), „*prea cocheta*” (Rebreanu), „*prea leneșă*” (Papadat-Bengescu).

Pe parcursul secolului al XX-lea, se utilizează, cu sens superlativ, o serie de locuțiuni care fac referire la ideea de totalitate a calității desemnate de adjectiv. Locuțiunile *cu totul tot, cu totul și cu totul*, frecvente la unii autori din secolul al XIX-lea, sunt abandonate treptat. Structura *întru totul* (uneori cu grafia *întrutotul*), rar folosită în secolul al XIX-lea, apare destul de frecvent, mai ales în a doua jumătate a secolului al XX-lea, ca mijloc de realizare a superlativului: „*nu întru totul compatibilă*” (Mihăescu), „*întru totul firească*” (Bănulescu), „*întrutotul asemănătoare*” (Cimpoeșu), „*întrutotul luminat*” (Cimpoeșu). O utilizare destul de largă are și locuțiunea adverbială *pe deplin*: „*pe deplin actuală*” (OC, 2 februarie 2006), „*pe deplin liberi*” (OC, 9 februarie 2006), „*pe deplin asumată*” (OC, 16 februarie 2006).

Ideea de superlativ absolut este frecvent exprimată, în ultima parte a secolului, și prin locuțiunea *la culme*, mereu postpusă adjectivului: „*curios la culme*”, „*înfuriat la culme*”, „*înduioșat la culme*”, „*scandalizat la culme*”, „*uimit la culme*”, „*scârbit la culme*”, „*imperativ la culme*”, „*iritat la culme*”, „*înfrigurat la culme*” (Băjenaru), „*furios la culme*” (Chiriță), „*supărat la culme*” (Chiriță), „*jignită la culme*” (Verdeș). Mai recent, la sfârșitul secolului, se folosește cu sens superlativ locuțiunea adverbială *la maximum*. În limba vorbită, aceasta apare cu forma *la maxim*, pe care norma o condamnă (vezi Croitor et al. 2010: 49–50): „*nervi întinși la maxim*”, „*motoare turate la maxim*”, „*amuzat la maxim*”, „*vom fi pregătiți la maxim*”, „*redus la maxim*”, „*chinuit la maxim*”, „*plictisit la maxim*”, „*viața trăită la maxim*”, „*speculat la maxim*”, „*fericită la maxim*”, „*obosită la maxim*”, „*stresată la maxim*” (Internet).

Tiparul cu sens superlativ [adverb + *de* + adjectiv] (vezi XX, Adverbul, 4.1); Pană Dindelegan (1992: 91–103), destul de prezent în texte și în secolul al XIX-lea, continuă să se dezvolte pe parcursul secolului al XX-lea: „*nemaiauzit de misterios*” (Ibrăileanu), „*neobișnuit de mare și de îndrăzneță*” (Teodoreanu), „*nesfârșit de emoționată*” (Galaction), „*minunat de frumoși*” (Galaction), „*grozav de grei*” (Holban), „*cumplit de vie*” (Naum), „*nefiresc de puternică*” (Cimpoșu), „*strident de cuminte*” (Popescu). În cazul unora dintre aceste tipare, adverbul apare dislocat de restul structurii: „*grozav eram de nerăbdător*” (Sadoveanu), „*grozav îs de bine dispus!*” (Teodoreanu), „*grozav e de agasant*” (Călinescu).

5. RELAȚIA CU ALTE CLASE GRAMATICALE. ADJECTIVIZAREA GERUNZIILOR

Adjectivele gerunziale, întâlnite mai rar decât în secolul al XIX-lea, au, în cele mai multe contexte, un pronunțat caracter livresc. GLR² II: 117 înregistrează utilizarea mai frecventă a câteva adjective în îmbinări libere de cuvinte: „*ordine crescândă*”, „*ordine descrescândă*”, „*femeie suferindă*”, „*ruini fumegânde*”, „*inimi fremătănde*”, „*buze sângerânde*”, „*forme născânde*”.

În textele literare se întâlnesc formații mai numeroase: „*lampa arzândă*” (Bacovia), „*apă clocotindă*” (Steinhardt), „*slăbiciune crescândă*” (Iorga), „*expirândă*” (Papadat-Bengescu), „*durere ființândă*” (Stănescu), „*mantia de purpură fluturândă*” (Cărtărescu), „*parte neexistândă*” (Stănescu), „*substanță zburătoare, abia palpitândă*” (Blandiana), „*coaja moale și pulsândă*” (Cărtărescu), „*rană supurândă*” (Cărtărescu), „*fălcile tremurânde*” (Călinescu), „*efectul final al corzii vibrânde*” (Liiceanu), „*raza acestei păsări zburânde*” (Stănescu).

6. CONCLUZII

Evoluția adjectivului în secolul al XX-lea se caracterizează, în linii mari, prin fixarea tiparelor de flexiune și prin dinamica inventarului de mijloace de exprimare a gradelor de intensitate, în special a superlativului absolut.

Adjectivele vechi cu radicalul în *-r*, *-c*, *-g* (tiparul *rar*, *veșnic*, *aprig*), precum și adjectivele neologice în *-uu* (tiparul *perpetuu*, *ubicuu*) își consolidează poziția în clasa adjectivelor cu patru forme flexionare, diferențiind masculinul plural, marcat prin desinența *-i* (*rari*, *veșnici*, *aprigi*, *perpetui*, *ubicui*), de femininul plural, marcat prin desinența *-e* (*rare*, *veșnice*, *aprige*, *perpetue*, *ubicue*).

Alte adjective cu radicalul în *-c* sau *-g* (tiparul *mic*, *drag*, *întreg*, *larg*, *întreg*, *nătăng*) își consolidează poziția în cadrul clasei adjectivelor cu trei forme flexionare, cu omonimia masculin plural – feminin plural.

Câteva adjectivele neologice circulă cu serii duble de forme, în *-or*, respectiv *-oriu* (tiparul *civilizator* / *civilizatoriu*, *respirator* / *respiratoriu*), oscilând între flexiunea cu omonimie de gen la plural (*civilizatoriu* – *civilizatorie* – *civilizatorii*)

și cea cu omonimie de număr la feminin *civilizator – civilizatoare – civilizatori*). Se produc uneori și paradigme hibride de tipul *civilizator – civilizatoare – civilizatorii*.

Se observă îmbogățirea clasei adjectivelor invariabile prin avalanșa de împrumuturi și, într-o măsură mai restrânsă, prin creațiile interne dezvoltate după modele neologice.

Adjectivele gerunziale își restrâng treptat uzul doar la textele cu un pronunțat caracter livresc.

Se remarcă, de asemenea, dinamica sistemului de formare a superlativului absolut, care, pe de o parte, abandonează procedeele mai vechi de exprimare a intensității (superlativul format cu morfemul *mult*) și, pe de altă parte, consolidează procedee mai noi (formațiile cu prefixoide – *mega, super* etc., morfemul *tare* etc.).

SURSE

- Agârbiceanu [c. 1908–1910] – Ion Agârbiceanu, *Fefelega și alte povestiri*, Cluj-Napoca, Dacia, 1981.
- Anania [1992] – Valeriu Anania, *Pro memoria: acțiunea catolicismului în România interbelică*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992.
- Antoniou [1901–1904] – Alex. Antoniu, *Album general al României: compus din 300 tablouri reprezentând monumentele istorice și contemporane, pozițiuni pitorești, Domeniul Coroanei și costume naționale cu descrierea istorică și pitorească*, Dresda, G.D. Roger, 1901–1904.
- Bacovia [c. 1901–1902] – George Bacovia, *Plumb: versuri și proză*, București, Editura Minerva, 1981.
- E. Barbu [1957] – Eugen Barbu, *Groapa*, [București], Editura pentru literatură, 1968.
- I. Barbu [1924] – Ion Barbu, *Opere*, București, Univers Enciclopedic, 2000.
- Bart [1916] – J. Bart, *Datorii uitate*, București, Editura Librăriei H. Steinberg, 1916.
- Băjenaru [1968] – Grigore Băjenaru, *Çișmigiu & Comp.*, București, Editura Ion Creangă, 1978.
- Bănulescu [1998] – Daniel Bănulescu, *Cei șapte regi ai orașului București*, București, Editura Nemira, 1998.
- Blaga [c. 1895–1961] – Lucian Blaga, *Correspondență (A–F)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989.
- Blandiana [1985] – Ana Blandiana, *Autoportret cu palimpsest*, București, Editura Eminescu, 1986.
- Blandiana [1970] – Ana Blandiana, *Calitatea de maritor*, București, Cartea Românească, 1970.
- Borbély [2004] – Ștefan Borbély, *Mitologie generală*, Cluj-Napoca, Limes, 2004.
- Brătescu-Voinești [1912] – Al. Brătescu-Voinești, *Întuneric și lumină: nuvele și schițe*, Editura pentru Literatură, 1969.
- Camilar [1945] – Eusebiu Camilar, *Avizuha*, București, Cartea Românească, 1945.
- M. Caragiale [1929] – Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Minerva, 1975.
- Călinescu [1938] – George Călinescu, *Enigma Otiliei*. [Vol.] I–II. București, Cartea Românească, 1988.
- Călinescu [1953] – George Călinescu, *Bietul Ioanide*, București, Editura Cartea Românească, 1986.
- Cărtărescu [1993] – Mircea Cărtărescu, *Nostalgia*, București, Humanitas, 1997.
- Cărtărescu [1990] – Mircea Cărtărescu, *Levantul*, București, Humanitas, 1998.
- Cărtărescu [1994] – Mircea Cărtărescu, *Travesti*, București, Humanitas, 2004.
- Cărtărescu [1999] – Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, București, Humanitas, 1999.
- Chiriță [c. 1956–1958] – Constantin Chiriță, *Cireșarii I–V*, București, Editura Cartea Românească, 1976.
- Cimpoșu [2001] – Petru Cimpoșu, *Simion lifnicul*, Iași, Editura Polirom, 2007.
- Cioran [1940] – Emil Cioran, *Amurgul gândurilor*, București, Humanitas, 1996.
- Cioran [1934] – Emil Cioran, *Pe culmile disperării*, București, Humanitas, 1993.
- Cordoș [2003] – Sanda Cordoș, *În lumea nouă*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003.
- Delavrancea [1909] – Barbu Ștefănescu Delavrancea, *Apus de soare*, București, Editura pentru Literatură, 1966.

- DI – C. Căpăfină (coord.), *Dicționar invers al limbii române*, București, Editura Niculescu 2007.
- DV – *Dilema veche*, 3–9 februarie 2006.
- Eliade [1933] – Mircea Eliade, *Maitreyi*, București, Editura Minerva, 1997.
- Eliade [1942] – Mircea Eliade, *Salazar sau revoluția în Portugalia*, București, Editura Scara, 2002.
- Eliade [1956] – Mircea Eliade, *Sacrul și profanul*, București, Humanitas, 1992.
- Galaction – Gala Galaction, *Bisericața din răzoare*, Iași, Editura Vieții Românești, 1914.
- Hogaș [1912] – C. Hogaș, *Pe drumuri de munte*. București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă. Vol. I: *Amintiri dintr-o călătorie în Munții Neamțului*, 1944. Vol. II: *Răzlețe și diverse*, 1947.
- Holban [c. 1928–1934] – Anton Holban, *Opere*. [Vol.] 1-3. Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și bibliografie de Elena Beram, București, Editura Minerva, 1972-1975.
- Ibrăileanu [1909] – Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, „Viața românească”, 1922.
- ID – *Idei în dialog*, 12 decembrie 2005.
- Iordan [1943] – Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, ediția a II-a, București, Socecu, 1947.
- Iorga [1913] – Nicolae Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Vălenii de Munte, Tipografia Societății Neamul Românesc, 1913.
- Labiș [1955–1956] – Nicolae Labiș, *Poezii*, București, Editura Cartea Românească, 1984.
- Liiceanu [1992] – Gabriel Liiceanu, *Apel către lichele*, București, Humanitas, 1996.
- Liiceanu [1991] – Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, București, Humanitas, 1991.
- Mihăescu [1935] – Gib. Mihăescu, *Donna Alba*, [București], Editura pentru Literatură, 1968.
- Minulescu [1924] – Ion Minulescu, *Roșu, galben și albastru*, București, Editura Minerva, 1991.
- Moldovan [1894] – Silvestru Moldovan, *Țara noastră: descrierea părților Ardealului de la Mureș spre meda-di și Valea Mureșului*, Sibiu, Tipografia Archiepescană, 1894.
- Naum [1985] – Gellu Naum, *Zenobia*, București, Humanitas, 2003.
- Noica [1934] – Constantin Noica, *Mathesis sau bucuriile simple*, București, Humanitas, 1992.
- OC – *Observator cultural*, 2, 9, 16 februarie 2006.
- Paleologu [1997] – Alexandru Paleologu, *Despre lucrurile cu adevărat importante*, București, Editura Cartea Românească, 2006.
- Paler [1984] – Octavian Paler, *Un om norocos*, București, Editura Cartea Românească, 1984.
- Papadat-Bengescu [1926–1933] – Hortensia Papadat-Bengescu, *Fecioarele despletite. Concert din muzică de Bach. Drumul ascuns*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.
- Patapieviți [1995] – Horia Roman Patapieviți, *Zbor în bătaia săgeții*, București, Humanitas, 2002.
- Patapieviți [2001] – Horia Roman Patapieviți, *Omul recent*, București, Humanitas, 2001.
- Petre [2000] – Zoe Petre, *Cetatea greacă între real și imaginar*, București, Editura Nemira, 2000.
- C. Petrescu [1930] – Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, ediție îngrijită de Al. Rosetti și Liviu Călin, București, Editura Minerva, 1989.
- Pleșu [1993] – Andrei Pleșu, *Jurnalul de la Tescani*, [București], Humanitas, 1996.
- S. Popescu [1997] – Simona Popescu, *Exuvii*, Iași, Editura Polirom, 2004.
- Preda [1977] – Marin Preda, *Viața ca o pradă*, București, Editura Minerva, 1979.
- Preda [1980] – Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*. I – III, București, Editura Cartea Românească, 1980.
- Preda [1971] – Marin Preda, *Imposibila întoarcere*, București, Editura Cartea Românească, 1971.
- Rădulescu-Motru [1923] – Constantin Rădulescu-Motru, *Curs de psihologie*, București, Cultura Națională, 1923.
- Rebreanu [1922] – Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților*, Ed. II. București, Editura Cartea românească, [1922].
- Rebreanu [1932] – Liviu Rebreanu, *Răscoala*. Roman. Volumul I–II. [București], Editura Adevărul, [1932].
- Sadoveanu [1898–1904] – Mihail Sadoveanu, *Correspondența debutului (1898–1904)*, ediție îngrijită, note și studiu introductiv de Savin Bratu și Constantin Mitru, București, Editura Minerva, 1977.
- Sadoveanu [1910–1928] – Mihail Sadoveanu, *Opere IV, Opere V, Opere VIII*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1954–1959.

- Sadoveanu [1909/1911] – Mihail Sadoveanu, *Alexandria. Esopia*, București, ESPLA, 1960.
- Sadoveanu [1930] – Mihail Sadoveanu, *Istoria Sfinților Varlaam și Ioasaf de la India*, Sibiu, 1930.
- Stănescu [1970] – Nichita Stănescu, *Epica Magna*, Iași, Junimea, 1978.
- Steinhardt [începutul anilor 1970] – Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991.
- Topârceanu [1916] – George Topârceanu, *Balade vesele și triste*, București, Editura Cartea Românească, [1931].
- Topârceanu [1934] – George Topârceanu, *Minunile Sfântului Sisoie*, Iași, Editura Junimea, 1972.
- Verdeș [2000] – Ovidiu Verdeș, *Muzici și faze*, București, Editura Univers, 2000.
- Vlahuță [1899] – Alexandru Vlahuță, *Clipe de liniște*, Bucuresci, Socecu, 1899.

ARTICOLUL

1. ASPECTE PRELIMINARE.....	470
2. ARTICOLUL HOTĂRÂT.....	470
3. ARTICOLUL NEHOTĂRÂT.....	474
4. ARTICULAREA NUMELOR PROPRII.....	477
5. CONCLUZII.....	478

ARTICOLUL

Întrucât în secolul al XX-lea nu există modificări importante de inventar în clasa articolului, ne vom concentra atenția asupra fenomenelor de dinamică morfosintactică a articolelor și a implicațiilor acestor fenomene pentru gramatica grupului nominal în secolul al XX-lea.

1. ASPECTE PRELIMINARE

Deoarece clasa articolului cuprinde un număr restrâns de membri, având două serii de elemente (o serie de afixe enclitice, care apar împreună cu un suport nominal, constituind clasa articolului hotărât, și o serie de morfeme libere, constituind clasa articolului nehotărât), nu există modificări de morfologie a clasei (de inventar sau de forme) față de perioada anterioară (vezi **XIX, Articolul**). În schimb, în secolul al XX-lea există o dinamică complexă a utilizărilor elementelor din clasa articolului, considerate *tendențe* sau *greșeli*, fapt care îi conferă acestei perioade câteva trăsături specifice. Articolul este prezentat în gramatici (Philippide 1897, Slavici 1914, Scriban 1925, Drăganu 1945, Tiktin 1945, Iordan 1956, GLR 1966, Graur 1973, Avram 1987, 1997, GALR 2005/2008, GBLR 2010) și în lucrările importante de dinamică a limbii ale secolului (Iordan 1943, Graur 1968, Guțu Romalo 1972/2000/2008, Gruită 2006); există, de asemenea, o serie de studii care privesc direct sau tangențial probleme de dinamică a clasei determinanților, deci, implicit, și a clasei articolului (Guțu Romalo 1958, Ciobanu 1970, Ionașcu 1970, Nedelcu 2003, Stan 2006, 2007b).

2. ARTICOLUL HOTĂRÂT

2.1. Gramaticile de secol XX (Slavici 1914, Graur 1973 și alții) indică drept normă ortoepică specifică acestei perioade nepronunțarea sunetului *-l* final și preluarea funcției de articol de către *u* plenison: „forma *l* (nu se pronunță) o primesc cuvintele terminate în *u*, *ă*. (...)” (Philippide 1897: 64); „articolul masculin după vorbele terminate în *u* ori în consonantă el nu mai e rostit în graiul viiu, ci se zice «codru» în loc de «codrul», «mușuroiu» în loc de «mușuroiul» și «plop» în loc de «plopul»” (Slavici 1914: 35); „acuma vre-o 2-3 sute de ani, se zicea *omu-l*, dar astăzi nu se mai zice de cât *omu*, iar rolul articolului îl împlinește acel *-u* final, adică *om* (nearticulat) și *omu* (articulat). (...) la cuvinte ca *socru* nu se mai deosebește forma articulată de cea nearticulată” (Scriban 1925: 55).

La unii autori, *-l* final nu se realizează grafic cu consecvență, *-u* final plenison fiind suficient pentru a conferi interpretare definită grupului nominal: „*substantivul, articolul, adjectivul, pronumele și numeralul* se mai numesc la un loc și nume” (Scriban). Articolul enclitic *-l* rezistă însă ca normă grafică: „articolul se scrie alipit direct (fără cratimă) la cuvântul articulat, formând cu acesta o unitate grafică (și

fonetică), cu excepția unor cuvinte neadaptate sau a unor sigle, când poate apărea separat prin cratimă, dar împreună cu vocala de legătură: *show-ul*, *CFR-ului*” (Avram 1997: 91). Indicațiile normative ale DOOM² în cazul problemelor litigioase de grafie a articolului hotărât sunt următoarele (DOOM 2005: XCI–XCII):

„1. **Articolul** hotărât la nominativ-acuzativ masculin și neutru singular **-I** este **obligatoriu** în **scris**, precum și în **vorbirea solemnă**, chiar dacă în vorbirea curentă actuală se manifestă tendința de a nu-l mai pronunța (la numele proprii de locuri, situația este încă neclarificată).
(...)

10. **Articolul hotărât** enclitic (**singular** și **plural**) se leagă cu **cratimă**:

– în **împrumuturile** a căror **finală** prezintă **deosebiri** între **scriere** și **pronunțare**: *acquis-ul* [achiul], *bleu-ul* [blöul], *show-ul* [şoul];

– în **împrumuturile** care au finale grafice **neobișnuite** la cuvintele vechi din limba română: *!dandy-ul* (nu *dandiul*), *dandy-i*; **gay-ul*, *gay-i*; *!hippy-ul*, *hippy-i*; **party-ul*; **playboy-ul*, *playboy-i*; **story-ul*.

!Se recomandă atașarea **fără** cratimă a articolului la împrumuturile – chiar neadaptate sub alte aspecte – care se **termină în litere** din **alfabetul limbii române pronunțate** ca în limba **română**: *boardul* [bördul], *clickul* [clîcul], **gadgetul* [ghegetul], **itemul* [itemul], *trendul* [trendul], *!week-endul* [uikendul].

– la **cuvintele greu flexionabile**: *pH-ul*, *RATB-ul*; *x-ul*; *10-le*, *11-le*;

– în numele de **locuri** a căror **finală** prezintă **deosebiri** între **scriere** și **pronunțare**: *Bruxelles-ul* [brüselul].”

2.2. În secolul XX se produce o extindere a folosirii mărcii de genitiv-dativ *lui* (în vorbire, *-i* final nu se pronunță întotdeauna, după cum remarcă încă din prima parte a secolului și Scriban 1925: 55) cu substantive comune (Graur 1973) și nume proprii care pot forma genitivul flexionar: *lu(i) mama*, *lu(i) soră-mea*, *lu(i) Elena*, *lu(i) Maria*. Această utilizare a mărcii *lui* se poate explica, pe de o parte, ca *tendință* de evoluție internă a limbii – *lui* se specializează ca marcă a subgenului *personal / animat* (Pană Dindelegan 2003c: 41) –, pe de altă parte, ca o *consecință* a împrumutării de nume de persoane invariabile străine: „numele feminine împrumutate recent, care se termină în *-o*, *-i* sau în consoană, n-au putut forma genitiv-dativul în *-ei*, căci nimeni n-ar fi acceptat să zică *Cleoei*, *Edithei*, astfel că în mod fatal s-a ajuns la *lui Cleo*, *lui Edith*. Dar după acest model se zice și *lui Mimi*, deși aici, la rigoare, s-ar fi putut adăuga *-ei* la sfârșit” (Graur 1965: 143). Frecvența ridicată a mărcii *lui* este întărită și de faptul că *lui* participă la formarea genitiv-dativului în cazul substantivelor invariabile (*lui nenea*, *lui ianuarie*) și, mai rar, la integrarea morfosintactică a împrumuturilor („Modelingul în țara *lui* Second-Hand”, *Cotidianul*, apud Stoichițoiu Ichim 2006a: 44).

2.3. Foarte răspândită începând din perioada interbelică (vezi Iordan 1943, 1956, 1972, Graur 1968) este o formulă care implică un substantiv articulat și un genitiv adiacent, în care există o contradicție între forma articulată hotărât a substantivului și interpretarea sa predicativă: fie după prepoziția *de*, fie după prepozițiile „calității” *ca*, *drept*, fie în poziție de complement predicativ. Structura în discuție este considerată fie o *tendință*, în sensul că „aglutinarea articolului feminin face progrese” (Graur 1968: 165), fie o *greșală* (Iordan 1943: 289–290, 1956: 328 nota 1, 1972: 63).

Considerăm că ipoteza „aglutinării” nu este îndeajuns de convingătoare pentru a acoperi toate situațiile descrise mai jos și că fenomenul are o cauză de ordin sintactic. În română, începând cu secolul al XIX-lea (vezi XIX, **Articolul**,

3.2), se fixează *constrângerea de adiacență*: când dependentul în genitiv este postpus și adiacent regentului său articulat hotărât, nu se mai introduce marca *al*. Așadar, în construcțiile de mai jos, substantivul primește articolul hotărât pentru a introduce un genitiv. Nu este vorba așadar de aglutinarea formativului *al*. În același spirit, Iordan (1972) arată că morfologia articolului enclizat pe substantivul regent nu susține ipoteza aglutinării în toate cazurile (vezi, pentru detalii, Iordan 1972: 63). Există trei astfel de tipare, în care, deși necesar, formativul *al* nu se realizează, funcția sa fiind preluată de articolul hotărât:

a) Structura de tipul *de + substantiv regent articulat enclitic + atribut în genitiv*, în care se încalcă regimul de utilizare a lui *de* (a cărei complinire este predicativă, deci nearticulabilă): „sistem unificat de *achitarea pensilor*” (România liberă, 1962), „cabinet medical de *îndreptarea nasurilor deformate*” (Tempo, 1939), „bazin de *încălzirea apei*” (Tempo, 1939), „legea de *accelerarea judecăților*” (apud Graur 1968), „oficiul de *eliberarea cartelelor*”, „împrumutul de *înzestrarea țării*”, „preocuparea autorului de *salvarea unității*” (apud Iordan 1943: 289–290). O altă serie de exemple se încadrează tot în această categorie sintactică, însă se impune observația că există o diferență de interpretare față de exemplele de mai sus, în sensul că regentul și atributul în genitiv formează o unitate de semnificație (desemnează un domeniu de activitate): „un tratat de *istoria filozofiei*” (apud Iordan 1943: 289), „Studii de *istoria limbii române literare*” (titlul volumului lui G. Ivănescu, Iași, 1989).

b) Structuri cu substantiv articulat enclitic, precedat de prepozițiile calității *ca / drept*, care au compliniri predicative: „sunt decretate ca *domeniile statului*”, „se afirmă ca *partizanii unei absolute literaturi*”, „să-i servească drept *decorul unei alte existențe*”, „pentru refugiații din Basarabia, adoptați ca *fiii acestui comandament*” (apud Iordan 1943: 289–290), „fenomenul care se manifestă ca *purtătorul cauzei*” (apud Iordan 1956: 328, nota 1).

c) Substantiv articulat enclitic ocupând o poziție de complement predicativ (nume predicativ sau complement predicativ al obiectului): „ajungând *ministrul Învățământului*” (apud Iordan 1943: 289), „a fost numit *ministrul României la Londra*” (apud Graur 1968: 306), „Principesa Margrethe a fost aleasă *regina Danemarcei*” (apud Iordan 1972: 63).

Se mai poate semnala și o structură asemănătoare, alcătuită dintr-un adjectiv prenominal și un substantiv, în care articolul se realizează morfologic pe substantiv pentru a introduce un constituent în genitiv (structura apare foarte rar): „fost *șeful secției geologice*”, „moartea lui N., fost *vicepreședintele Uniunii*” (apud Iordan 1943: 306). Acest tipar este un arhaism sintactic, prezent în limba română în perioada XVI–XVIII (vezi Cornilescu, Nicolae 2011); cu unele reminiscențe în secolul al XIX-lea (vezi XIX, Articolul, 3.1).

2.4. Articolul hotărât poate exercita o *influență morfofonologică* asupra formei substantivului-bază sau a adjectivului în antepoziție, când acesta preia articolul (pentru influența articolului hotărât asupra formei substantivului-bază, vezi XX, Substantivul, passim; pentru inventarul tuturor tiparelor în care se produc abateri de la norma literară prin atașarea articolului la substantiv sau la adjectiv și pentru explicarea acestora, vezi Nicolae 2006). Se constată următoarele inovații față de situația din secolul al XIX-lea: atașarea articolului poate determina

fie un fenomen de disimilare care afectează desinența nominală (*victimile* pentru *victimele*, *ultimile* (*fete / acorduri*) pentru *ultimele* (*fete / acorduri*), *grijei* pentru *grijii*), fie un fenomen de asimilare (*dragele* (*prietene / locuri*) pentru *dragile* (*prietene / locuri*), *veșnicii* (*tăceri*) pentru *veșnicei* (*tăceri*)). Avram (1987) consideră acest fenomen ca fiind nemotivat (în ansamblu), iar Iordan (1943) oferă diferite explicații pentru tiparele pe care le înregistrează: hiperurbanism, influență fonetică și morfologică, dezacord.

2.5. Lucrările de cultivare a limbii (Graur 1973, Avram 1997) atrag atenția asupra unor fenomene care privesc lipsa nejustificată a articolului.

2.5.1. O situație de nefolosire a articolului hotărât privește nume de titluri și de funcții antepuse numelor proprii de persoană: *inginer XY* (în loc de *inginerul XY*), *academician XY* (în loc de *academicianul XY*): „ne va vorbi *inginer* Ivan Makarovici Perfilov” (anunț TVR, 1962, apud Graur 1968), „delegatul român, *academician* Iorgu Iordan, a intervenit în mai multe rânduri” (*Scânteia*, 1958, apud Graur 1968), „*proprietar* Librăria Cărturești” (TV, Kanal D). Altă situație de nefolosire a articolului apare în denumiri conținând substantivul *hotel* (+ numele propriu al hotelului respectiv): *Hotel Intercontinental*, *Hotel Unirea*, *Hotel Dacia* (în loc de *Hotelul Intercontinental*, *Hotelul Unirea*, *Hotelul Dacia*). Graur (1973: 91) explică nearticularea substantivului *hotel* în acest context prin calc după franceză („imitarea servilă a unei formule franceze”), arătând că alte nume de instituții de acest tip sunt articulate: vezi *Librăria Eminescu* – **Librărie Eminescu*, *Restaurantul Carpați* – **Restaurant Carpați*.

2.5.2. Un caz de variație sintactică observat pentru prima dată de Iordan (1943: 291), semnalat consecvent în majoritatea lucrărilor de cultivare și de dinamică a limbii și care se manifestă inclusiv în limba actuală privește utilizarea grupării cvasilocuționale (vezi Guțu Romalo [1972] 2000: 80 pentru detalii) *din punctul de vedere al* în forma *din punct de vedere al*, cu substantivul *punct* nearticulat: „interpretare a religiunii *din punct de vedere al* acestui sistem” (Ionescu), „*din punct de vedere al* politicii culturale” (Liiceanu). Structura apare ca atare inclusiv în lucrările lingviștilor din prima parte a secolului: „numai *din punct de vedere al* unei limbi date” (Rosetti).

2.5.3. *Absența* articolului hotărât atunci când acesta este necesar a fost semnalată și pentru alte situații:

a) în locuțiuni care introduc genitivul și care sunt aparent articulate (conțin un substantiv articulat): „în *prim-plan al* cărții stă povestea” în loc de „în *prim-planul* cărții” (Iordan 1943);

b) în GPrep:

(b_i) după prepoziția *cu*, care este urmată, în mod obișnuit, de substantiv articulat: „uniunea omului cu *om*” (Iordan 1943) pentru „cu *omul*”, „pedeapsa cu *moarte*” (*Adevărul*, 1930, apud Graur 1968) pentru „cu *moartea*”;

(b_{ii}) în grupuri prepoziționale în care substantivul-complement este urmat de subordonați, articularea acestuia fiind obligatorie sintactic: „executat de *orchestră* simfonică din Londra” (*Adevărul* 1934, apud Graur 1968) pentru „de *orchestra* simfonică din Londra”, „introducere în *psihologie* socială” (*Revista de psihologie*, 1967, apud Graur 1968) pentru „în *psihologia* socială”.

c) în grupări cvasilocuționale, la substantive în poziție de subiect: „e *timp* să intru în subiect”, „era *timp* să se isprăvească cu acești rebeli”, „este *timp* de altfel să ne dăm seama” (apud Iordan 1943) pentru *e timpul* , „e *vreme* ca justiția” (apud Iordan 1943) pentru *e vremea* . Iordan (1943: 292) arată că aceste colocații sunt calchiate după franțuzescul *il est (grand) temps de* , punând așadar nearticularea substantivelor pe seama originii expresiilor;

d) cel mai probabil prin analogie cu *ambii, ambele* , apare un fenomen de omitere a articolului hotărât după *amândoi* : „în amândouă *cazuri* ” pentru „în amândouă *cazurile* ”, „amândouă *atacuri* lasă impresia” pentru „amândouă *atacurile* ”, „amândouă *teze* sunt greșite” pentru „amândouă *tezele* ” (semnalate de Iordan 1943: 292–293).

2.5.4. În ce privește siglele, se remarcă o variație de articulare în poziție argumentală, în special în poziția de subiect și de obiect direct: „ *CNA-ul* a decis, cu o majoritate de șapte voturi pentru, aplicarea sancțiunii maxime de 100.000 de lei” (*Gardianul*), „ *CNA* a decis să suspende trei ore emisia” (*Cotidianul*), „ *Timișoara* urcă *CFR-ul* în ierarhia Europa League” (*Ziua de Cluj*), „ *Berceanu* acuză *CFR* că s-a apucat de afaceri imobiliare” (*Evenimentul*). Această variație de articulare este consemnată și în DOOM²: „La unele substantive provenite din **abrevieri** există în prezent tendința de a le folosi **nearticulat**, ca nume proprii: *!O.N.U./ONU a decis...* (nu: *O.N.U.-ul...*)” (DOOM² 2005: XCI).

2.6. O tendință opusă este *articularea superfluă* . Articolul apare superfluu mai ales în expresii și locuțiuni, în care substantivul sau adjectivul din prima poziție a grupului nominal din componența colocației nu variază după număr și nu acceptă articularea: „într-o singură săptămână șase vernisaje, atracțioase de la *bunul* început prin varietatea lor” (*Săptămâna* , 1969, apud Guțu Romalo [1972] 2000) pentru *de la bun început* , „a ține *seama* de” pentru *a ține seamă de* , „din *momentul* ce” pentru *din moment ce* , „personal am luat parte la *conferințele* ”, „în *restul* , ei își păstrează”, „ *importantul* este ca romanul să fie bun” (apud Iordan 1943: 292). Iorgu Iordan (1943: 292) descrie structurile drept calcuri după franceză sau germană, structurile articulate astfel existând în ambele limbi. Aceste structuri sunt rare, din ce în ce mai greu reperabile în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Altă colocație în care articolul hotărât este superfluu se înregistrează la Iordan (1943: 292), de această dată fiind implicat în fenomenul articulării un adverb: „ *ce-i dreptul* ” pentru *ce-i drept* (Iordan 1943: 292).

3. ARTICOLUL NEHOTĂRÂT

Cele mai interesante fenomene care caracterizează secolul al XX-lea privesc apariția unor noi tipare de articulare, semnalate în diverse studii (Stan 2006) și monografii (Gruică 2006).

3.1. Un tipar sintactic recent în limba română, caracterizând sfârșitul secolului al XX-lea, cu tendință de extindere în exprimarea orală, familiară, a vorbitorilor cultivați, încă neînregistrat în gramaticile românești, este semnalat și analizat de Stan (2006; exemplele și datarea acestora sunt preluate din aceeași sursă). Structura în discuție este următoarea: articolul nedefinit *un* + numeral cardinal (... + prepoziție + grup nominal), inovația constând în combinarea articolului nehotărât cu

un numeral: „să ne întâlnim pe la un 9 dimineața!” (1998), „eu am trăit această experiență pe la un 21 de ani” (2003). Articolul nehotărât are în aceste construcții un comportament adverbial (Stan 2006): (a) este utilizat invariabil, întotdeauna în forma *un*; (b) nu participă la acord („asta ar fi așa, un una la un milion șansă” – IVLRA); (c) exprimă „imprecizia, aproximația, eventualitatea”, semnificație derivată din cea de bază, actualizată ca articol, „nedefinirea”; (d) se combină cu elemente adverbiale, cum sunt *pe* sau *așa* (vezi exemplele de mai sus), și cu grupări de două numerale juxtapuse, juxtapunerea creând efectul de vag și de imprecizie – „aș avea nevoie de un 10-20 de lei” (1998), „dau și eu un cinci-zece milioane de lei” (2004). Construcția apare recent și fără prepoziție, în diverse poziții sintactice argumentale și predicative – obiect: „îmi dați dumneavoastră un 3500 de lei” (2003); subiect: „un 9 dimineața mi-ar conveni”, „un 10-20 de studenți tot au venit”, „un 5 la sută tot ar fi fost să fie” (2004); nume predicativ: „asta ar fi așa, un una la un milion șansă”. Tiparul se găsește în italiană și în friulană și, cu diferențe formale semnificative, se realizează, de asemenea, în spaniolă, sardă și portugheză. *Un* în această structură este recategorizat gramatical, fiind interpretat sintactico-semantic drept *clitic adverbial* (Stan 2006): (a) este un adjunct, care cliticizează pe un alt component al construcției sintactice (suportul este fie un grup nominal cuantificat: *un* 20 de lei, fie un numeral care se comportă, în context, similar unui nume propriu, indicând data, ora etc.: „ne întâlnim pe la un 5 aprilie”); (b) este omisibil în toate aceste structuri; (c) semantic, este un operator. Distribuția lui *un* diferă parțial de distribuția adverbilor nonclitice (se comportă precum *vreo*, dar nu și precum *circa*, *aproximativ*, *cam*, *eventual*). Construcția ar putea fi interpretată și ca grupare eliptică conținând un centru sintactic neexprimat (substantivul abstract NUMBER / NUMĂR), interpretare sugerată de analiza din Kayne (2007) pentru construcțiile englezești de tipul *a few houses* („câteva case”) < *a few NUMBER houses* (Stan 2006: 179).

3.2. Alt proces (semnalat de Gruică 2006: 206–207) care implică articolul nehotărât și care contribuie la crearea unei opoziții în sistemul limbii – o nouă *opozitie de definitudine* – este specific pentru a doua jumătate a secolului al XX-lea. Structura este alcătuită din articol nehotărât (variabil aici, spre deosebire de tiparul de mai sus) + numeral ordinal + substantiv (lexicalizat sau elidat): „A fost aprobat ca trei deputați PSD să poată exercita *o a doua funcție*” (*Adevărul*), „Constituția nu permite un al treilea mandat”, „«agentul capitalist» local să impună *o a doua șerbie*” (*Timpul*), „Valeriu Râpeanu republică la Editura Eminescu patru volume simultan, însoțite de un al cincilea, de note” (*România literară*), „Suntem toți alături de voi, cu gândul și cu sufletul, susține un al treilea” (*Evenimentul zilei*). Grupurile nominale conținând un numeral ordinal în prima poziție sunt obligatoriu definite, formativul *al / a* conferind automat o interpretare definită grupului. Structurile evidențiate sunt, grație articolului nehotărât, nedefinite; astfel, se creează o nouă opoziție de definitudine care privește grupurile nominale cu numeral ordinal (definit – nedefinit): „Trecuse Primul Război Mondial, iar *al Doilea* nu se anunța încă” vs „Trecuse Primul Război Mondial, iar un al doilea nu se anunța încă”. Ideea că aceste structuri au interpretare nedefinită se verifică și prin apariția în contexte nedefinite coordonate: „doi soldați americani au fost prinși și un al treilea rănit” (*Adevărul*); fără *un*, structura discutată nu ar putea apărea în această coordonare, întrucât ar fi definită: „doi soldați americani au fost prinși și *al treilea* rănit”.

3.3. Articolul nehotărât este implicat într-un proces de *dislocare* atipică pentru limba română în combinație cu lexemul (cu comportament dual, adverbial și adjectival) *așa*. În mod tipic, în grupul nominal, *așa* este adjectiv, însă, prin topică, manifestă și trăsături adverbiale, întrucât tinde să ocupe prima poziție a grupului. Structurile apar rar în textele din prima perioadă a secolului al XX-lea: „să fac așa un serviciu la un vecin” (Călinescu), „noi suntem așa un fel de oameni, care nu ne mulțumim numai cu atâta” (Topîrceanu). Frecvența apariției lor se mărește în cursul secolului al XX-lea, fiind foarte ridicată în limba actuală: „mai curat și mai ușor, cu așa un ajutor” (reclamă TV), „Dacă liderul de la Kremlin a dat așa un ordin, înseamnă că” (*Național*), „Poți să te superi pe niște politicieni care îi oferă gratis așa un desert?” (*Adevărul*, 2003), „Așa un succes, d-le Iliescu, înseamnă tâlhăria patrimoniului” (*România Mare*), „Așa o întâlnire este «Breviar pentru păstrarea clipelor», dialogul lui Al. Paleologu cu Filip-Lucian Iorga” (*România literară*) (apud Gruică 2006: 208–209).

Examinarea textelor de secol XIX arată că *așa* apare destul de rar în grupul nominal; iar când apare, apare în grupuri nominale fără articol (de pildă, „așa poznă” la Alecsandri). Apariția lui *așa* într-un grup nominal cu articol nehotărât este un fenomen caracteristic secolului al XX-lea.

Fenomenul aparține secolului al XX-lea și este o dezvoltare internă a românei: *așa* are în aceste contexte un comportament adverbial, deci poate apărea și la stânga articolului nehotărât. Posibilitatea ca structura să fie un calc după englezescul *such a* („așa un / o”) se exclude datorită vechimii fenomenului. În paralel, apar și grupuri nominale cu o topică prototipică: „nu a fost de mult timp o așa bucurie în Sala Dinamo” (*Pro Sport*).

Ipoieza calcului după *such a* este respinsă și de Gruică (2006: 209): „Să fie oare excepția cu *așa un* calc structural după modelul englezesc *such a man, such a boy* etc.? Se pare că apariția «inovăției» s-a produs înainte de «invazia» anglicismelor. În acest caz, rămâne de văzut dacă în comportamentul atipic al adjectivului *așa* nu este implicată cumva natura adverbială a acestui cuvânt. Ca adverb, el are într-adevăr o topică mai liberă”.

3.4. Accidental, lucrările de cultivare a limbii înregistrează căderi nejustificate ale articolului nehotărât: „rareori *tratat* de filozofie a fost redactat într-o formă mai agreabilă”, „niciodată, poate, *conducător* de stat n-a fost mai regretat” (Iordan 1943: 292).

3.5. În ce privește „articolul” *niște*, nu există fenomene specifice pentru secolul XX. Se poate remarca totuși că libertățile sale combinatorii sunt foarte mari, *niște* intrând în diverse combinații care creează efecte stilistice (Graur 1973, Nedelcu 2003): cu substantive singularia tantum – *niște treabă*, *niște animație*, *niște literatură engleză* (apud Nedelcu 2003) –, *niște* nu este articol nehotărât propriu-zis, ci cuantificator indefinit, și are efect peiorativ. Față de perioada anterioară, se poate remarca extinderea folosirii lui *niște* cu substantive nume de materii. Nedelcu (2003) semnalează și unele combinații atipice, de tipul *niște unii*, *niște fitecine*, în care *niște* are rolul de „caracterizator”: sensul nedefinit pe care îl exprimă este pus în legătură cu caracterul necunoscut, nesemnificativ al personajelor sau al faptelor la care se face referire; aceste combinații nu sunt recurente, deci nu pot fi considerate un fenomen specific secolului al XX-lea.

4. ARTICULAREA NUMELOR PROPRII

4.1. În ceea ce privește combinarea articolului nehotărât cu numele proprii (antroponime sau toponime) – proces care nu este nou în secolul al XX-lea, dar a cărui frecvență este mai mare în această perioadă –, se constată existența a două fenomene semnificative.

4.1.1. Pe de o parte, combinarea articolului nehotărât cu nume proprii are ca rezultat o serie de *antonomaze* (Ciobanu 1970), articolul participând la crearea unei categorii de obiecte de același fel și schimbând, așadar, statutul numelui propriu. Mai multe tipuri de nume proprii sunt implicate în procesul de antonomază: *nume geografic*, *nume de persoană* sau *numele mărcii unui obiect* (exemple sunt preluate de la Ciobanu 1970). Fenomenul apare foarte rar și în perioada anterioară.

„Mi-am luat *un Luchian* (minune!) și *un Ressu* excepțional” (Călinescu)

„Alături de Caragiale al nostru și al satirei acționează *un Caragiale* universal” (Arghezi)

„am ceva bun de tot, *un Pommery* extra garantat” (Caragiale) [= vin de marca Pommery]

„în odaia mea *un Buhara*, moale și gros” (Călinescu) [= un covor de Buhara]

„în locul meu ai vinde azi, pripit, *un Cézanne*?” (Călinescu) [= un tablou de Cézanne].

Combinarea articolului nehotărât cu un nume propriu are valoare afectivă când face parte dintr-o construcție care exprimă o comparație sau o metaforă sau când are la origine o construcție de acest fel (Ciobanu 1970: 120):

„Frumos ca o poveste, isteț ca *un Arghir*” (Coșbuc)

„Nu orice arhitect găsește *un Justinian* care să-i comande o *Sfântă Sofia*” (Călinescu)

„E o blasfemie // Să crezi în întruparea lui Crist dintr-o *Marie*” (Coșbuc).

4.1.2. Pe de altă parte, combinarea numelui propriu cu articol produce un efect sintactic special, distinct de antonomază, care nu presupune schimbarea statutului denotațional al numelor proprii. Combinând numele propriu cu articolul nehotărât și cu un atribut, se creează efectul calificării acestuia, însă nu și schimbarea (de denotație) nume propriu > nume comun:

„Leonida a visat *un Mizil mare*, *un Mizil* cel puțin *capitală de district*” (Caragiale, apud Ciobanu 1970)

„Ei ne-au dat *un București melancolic* în rămășițele trecutului său” (Sebastian, apud Ciobanu 1970)

„am văzut astăzi *un Gică Popescu foarte afectat*” (Realitatea TV).

Același efect se obține prin combinarea demonstrativului cu numele propriu: „*acest Bănel Nicolită*” (Prima TV).

4.2. A existat o permanentă încercare de normare a toponimelor (Graur 1968, 1973, Iordan 1943, Philippide 1897, Slavici 1914 și alții) în sensul articulării cu articol hotărât a acestora. Aceste nume proprii, inerent definite, se folosesc însă variabil articulat sau nearticulat pe tot parcursul secolului al XX-lea.

Graur (1968: 307) semnală următorul aspect: „În limba actuală găsim multe exemple unde articolul nu mai este folosit: 1. tipul cu nume topice masculine (cele feminine nu se folosesc în general fără articol), în primul rând cu nume străine: a) cu apozitie: „Constantinopol, capitala imperiului, avea o populație foarte numeroasă” (*Istoria evului mediu*, 1958), „Ploiești, un nou centru universitar” (*România liberă*, 1967); b) fără apozitie: „Dortmund nu trebuie să fie o bază de rachete atomice a NATO” (*Scânteia*, 1959), „București a existat înaintea lui Bucur Ciobanul” (*România liberă*, 1957)”. Situația înfățișată de autor nu corespunde realității lingvistice, întrucât uzul variabil caracterizează și perioada anterioară (vezi XIX, **Articolul, 4.2**).

5. CONCLUZII

În secolul al XX-lea nu există modificări importante în clasa articolului din perspectiva inventarului de membri și a formei acestora. În schimb, clasa articolului în secolul al XX-lea cunoaște o impresionantă dinamică a utilizărilor. Printre cele mai importante fenomene, menționăm: extinderea folosirii mărcii proclitice de genitiv-dativ *lui* cu substantive comune și cu substantive variabile, extinderea folosirii articolului în structuri predicative, apariția unui tipar sintactic nou (*un nouă dimineața*), a unei noi opoziții de determinare (*al treilea mandat* [+ definit] vs *un al treilea mandat* [- definit]) și a unui proces de dislocare atipică a lexemului *așa* (*așa un serviciu* pentru *un așa serviciu*).

SURSE

Surse literare

- Călinescu [1938] – G. Călinescu, *Enigma Otiliei*, București, Editura pentru Literatură, 1969.
Ionescu [1925] – Nae Ionescu, *Curs de filozofie a religiei*, ediție de Marin Diaconu, București, Editura Eminescu, 1998.
Liiceanu [1991] – Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, ediție revăzută și adăugită, București, Humanitas, 1991.
Rosetti [1946] – Al. Rosetti, *Filosofia cuvântului*, București, Fundația regală pentru literatură și artă.
Scriban [1925] – August Scriban, *Gramatica limbii românești (morfologia) pentru folosința tuturor*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Viața Românească” S.A., 1925.
Topârceanu [1938] – G. Topârceanu, *Mimurile Sfântului Sisoie*, ediție și prefață de George Sanda, Iași, Junimea, 1972.

Presă

- Adevărul* 2003
Cotidianul 2008
Evenimentul 2008
Evenimentul zilei 2005
Gardianul 2009
Kanal D 2009
Național 2003
Prima TV 2008
Pro Sport 2003
Realitatea TV 2009
România literară 2004, 2005
România Mare 2003
Timpul 2003
Ziua de Cluj 2009

PRONUMELE

1. PRONUMELE PERSONAL	482
1.1. Inventar și forme	482
1.2. Utilizarea formelor neaccentuate	482
1.2.1. <i>Exprimarea posesiei prin forme pronominale neaccentuate de dativ</i>	482
1.2.2. <i>Clitice de dativ precedate de prepoziții</i>	484
1.3. Seria <i>însul</i>	484
1.4. Seria <i>dânsul</i>	484
2. PRONUMELE DE POLITETE	485
3. PRONUMELE REFLEXIV	486
3.1. Inventar și forme	486
3.2. Întrebuințarea formelor accentuate	487
3.2.1. <i>Formele accentuate de dativ</i>	487
3.2.2. <i>Formele accentuate de acuzativ</i>	487
3.3. Întrebuințarea formelor neaccentuate	488
3.3.1. <i>Exprimarea posesiei prin forme pronominale neaccentuate de dativ</i>	488
3.3.2. <i>Cliticele de dativ precedate de prepoziții</i>	488
4. PRONOMINALUL DE ÎNTĂRIRE	489
4.1. Inventar și forme	489
4.2. Variația formelor pentru persoana a III-a	489
4.2.1. <i>Forme pentru feminin plural: înseși, înșile, însele</i>	489
4.2.2. <i>Forme pentru feminin singular G-D: însăși și înseși</i>	490
4.3. Utilizarea invariabilă a pronominalelor de întărire	490
4.4. Acordul greșit al adjectivelor de întărire	490
4.5. Ipostaza pronominală a seriei <i>însuși</i>	490
4.6. Distribuția adjectivelor de întărire	491
4.6.1. <i>Configurații semantice provenite din asocierea cu diferite centre de grup</i>	491
4.6.2. <i>Topica formelor de întărire</i>	492
5. PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL POSESIV	492
5.1. Inventar și forme	492
5.2. Actualizarea formantului din structura posesivului	493
5.3. Forme conjuncte ale posesivului	493
5.3.1. <i>Forme conjuncte asociate substantivelor nume de rudenie uzuale</i>	493

5.3.2. <i>Posesivul asociat cu forme arhaice de substantive nume de rudenie</i>	493
5.4. <i>Concurența dintre posesiv și pronumele personal</i>	494
5.4.1. <i>Adjectivul posesiv și formele de genitiv ale pronumelui personal</i>	494
5.4.2. <i>Posesivul și clițicul de dativ al pronumelui personal</i>	497
6. PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL RELATIV	497
6.1. <i>Inventar și forme</i>	497
6.2. <i>Variabilitatea formei care</i>	498
6.3. <i>Relativul compus</i>	499
6.3.1. <i>Relativul compus aceea ce</i>	499
6.3.2. <i>Relativul compus ceea ce</i>	499
6.4. <i>Pronume relative în concurență</i>	499
6.4.1. <i>Concurența dintre ceea ce și ce</i>	499
6.4.2. <i>Utilizarea relativului ce în locul lui care</i>	500
6.4.3. <i>Concurența grupărilor cel ce vs (a)cel care</i>	501
7. PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL INTEROGATIV	502
7.1. <i>Formele pronumelor și adjectivelor interogative</i>	502
7.2. <i>Pronumele și adjectivul pronominal hibrid</i>	502
8. PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL DEMONSTRATIV ...	503
8.1. <i>Inventar și forme</i>	503
8.2. <i>Pronumele și adjectivul demonstrativ de apropiere</i>	503
8.2.1. <i>Seria acest(a)</i>	503
8.2.2. <i>Seria ăsta</i>	504
8.3. <i>Pronumele și adjectivul demonstrativ de depărtare</i>	504
8.3.1. <i>Seria acel(a)</i>	504
8.3.2. <i>Seria ăla</i>	505
8.3.3. <i>Concurența dintre demonstrativul de depărtare și pronumele semiindependent cel</i>	505
8.4. <i>Demonstrativul de identitate</i>	506
8.5. <i>Demonstrativul de diferențiere</i>	506
8.6. <i>Pronumele semiindependente</i>	507
8.6.1. <i>Pronumele semiindependent cel</i>	507
8.6.2. <i>Pronumele semiindependent al</i>	508
8.7. <i>Unități lexicale asociate clasei adjectivelor pronominale demonstrative</i>	509
8.7.1. <i>Adjectivul atare</i>	509
8.7.2. <i>Adjectivul asemenea</i>	510
8.7.3. <i>Gruparea adjectivală astfel de</i>	510
8.7.4. <i>Adjectivul așa</i>	510

9. PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL NEHOTĂRĂT	511
9.1. Inventar și forme	511
9.2. Realizări ale tipurilor semantico-sintactice ale nehotărâtelor	511
9.2.1. <i>Altul, unul, vreunul</i>	511
9.2.2. <i>Seriile cineva, ceva, careva, câtva; altcineva, altceva, altcareva</i>	512
9.2.3. <i>Seriile fiecine, fiece – fiecare; oarecine – oarece – oarecare, oarecât</i>	512
9.2.4. <i>Seriile mult, puțin, atât, tot</i>	512
9.2.5. <i>Tipul cutare</i>	513
9.3. Aspecte ale utilizării pronominalelor nehotărâte	513
9.3.1. <i>Pronumele unul</i>	513
9.3.2. <i>Pronumele altul și adjectivul alt</i>	515
9.3.3. <i>Pronumele și adjectivul fiecare</i>	515
9.3.4. <i>Adjectivul pronominal fiece</i>	516
9.3.5. <i>Pronumele oricine</i>	516
9.3.6. <i>Pronumele și adjectivul orice</i>	516
9.3.7. <i>Pronumele și adjectivul oricare</i>	517
9.3.8. <i>Adjectivul pronominal oricât</i>	518
9.3.9. <i>Pronumele tot</i>	518
10. PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL NEGATIV	519
10.1. Pronumele <i>nimeni</i>	519
10.2. Pronumele <i>nimic</i>	520
10.3. Pronumele și adjectivul <i>niciun(ul) / niciuna, nicio</i>	520
10.3.1. <i>Seria niciunul</i>	520
10.3.2. <i>Adjectivul niciun / nicio</i>	521
11. CONCLUZII	521

PRONUMELE

1. PRONUMELE PERSONAL

1.1. Inventar și forme

Textele secolului XX evidențiază unități lexicale pe care gramaticile le înregistrează consecvent ca forme „tonice” (accentuate / lungi) ale pronumelui personal propriu-zis: N sg.: *eu* (pers. I), *tu* (pers. a II-a), *el* și *ea* (pers. a III-a); A sg.: *(pe) mine* (pers. I), *(pe) tine* (pers. a II-a), *(pe) el* și *(pe) ea* (pers. a III-a); D sg.: *mie* (pers. I), *ție* (pers. a II-a), *lui* și *ei* (pers. a III-a); Voc. sg.: *tu (!)*; N-A pl.: *noi* (pers. I), *voi* (pers. a II-a), *ei* și *ele* (pers. a III-a); *dativ plural*: *nouă* (pers. I), *vouă* (pers. a II-a), *lor* (pers. a III-a), Voc. pl.: *voi (!)* (vezi Lambrior 1892: 121–122; Jordan 1937: 125–132, 1943:111–113, Rosetti, Byck 1945: 49–51, Tiktin [1893] 1945: 70–75, dar și GLR¹ I: 192–195, GLR² I: 136–141; GALR I: 194–208).

În texte sunt utilizate mai frecvent formele atone (neaccentuate / scurte), numite în ultimele decenii *clitice* (GALR I: 202). De subliniat că nu mai apar în texte formele de acuzativ *i* și *ăl* și nici formele de dativ *-m*, *îm-*, *me-* *-ț*, *ț-*, *nă*, *ni*, *ăi* (vezi XIX, **Pronumele**, 1.1.2). Cliticele de dativ singular – *îmi*, *îți*, *-mi*, *mi-*, *-mi-* (pers. I sg.); *îți*, *ți-*, *-ți*, *-ți-* (pers. a II-a sg.), *îi*, *-i*, *i-*, *-i-* și *îi*, *-i*, *i-*, *-i-* (pers. a III-a sg.), *ne*, *-ne*, *ne-*, *-ni-* (pers. I sg.), *vă*, *-vă*, *v-*, *vi* (pers. a II-a sg.), *îi*, *-i*, *i-*, *-i*, *le*, *-le*, *li-* (pers. a III-a pl.) – se regăsesc în diverse construcții utilizate în general și în secolul anterior. Diferențe apar mai ales în frecvența acestor structuri în diferitele perioade.

Fără a le integra în paradigma pronumelui personal, gramaticile secolului al XX-lea menționează și formele *însul*, *însa*, *înșii*, *însele* și *dânsul*, *dânsa*, *dânșii*, *dânsele*, forme utilizate pentru persoana a III-a (vezi infra, 1.3 și 1.4).

1.2. Utilizarea formelor neaccentuate

În privința formelor neaccentuate, textele redactate în acest secol ilustrează un fapt de stabilitate a sistemului pe care și studiile de gramatică a limbii române îl consemnează: pronumele personale atone stau în vecinătatea (directă a) diferitelor forme verbale. În vecinătatea verbului apar atât în ipostaza de clitice libere, așadar păstrându-și statutul silabic – „*îmi* zicea ctitorul mâniat” (Delavrancea), „*îl* consider ca o introducere la alte studii” (Ibrăileanu), „*îi* împiedica pe oameni să lucreze” (Preda), „după ce *i* s-a luat totul” (Liiceanu), cât și în ipostază de clitice conjuncte – care, neavând accent silabic se grupează cu un cuvânt suport – „și-*mi* ziceam” (Mihăescu), „numai să *vi-i* arăt!” (Barbu), „nimeni nu *i-l* poate fura” (Liiceanu).

1.2.1. Exprimarea posesiei prin forme pronominale neaccentuate de dativ

Cercetarea textelor ilustrează faptul că forma atonă de dativ a pronumelui personal, purtătoare a informației de posesie alienabilă sau / și inalienabilă (așa-

numitul „dativ posesiv”), apare în patru tipare: (i): [pronume_D + verb la o formă personală / infinitiv + substantiv cu articol hotărât / verb la gerunziu + pronume_D + substantiv cu articol hotărât]; (ii) [substantiv + pronume_D]; (iii) [substantiv + pronume + adjectiv], (iv) [adjectiv + pronume_D + substantiv]. Ocurența acestora este semnalată în gramatici (de pildă, la Iordan 1943: 304, în GLR¹ I: 197, GLR² I: 141–144). Materialul pune însă în evidență că frecvența tiparelor și preferința pentru anumite structuri folosite în exprimarea diverselor tipuri de posesie sunt diferite în cele două jumătăți ale secolului.

1.2.1.1. În prima jumătate a secolului, **tiparul** constant utilizat este cel menționat la (i). Prin acest tipar se exprimă curent și cu o frecvență similară atât posesia alienabilă – „fiindcă-*mi* stric *rochia*” (Teodoreanu), „contemplându-*i* *vestigiile* sublime” (M. Caragiale), „să-*ți* văd *garsoniera*” (Mihăescu), cât și posesia inalienabilă – „Astupă-*ți* *ochii* cu mâinile”, (Teodoreanu), „dezmoțindu-*mi* *trupul*” (Eliade), „și-*ți* îmbracă *nesiguranța*” (Noica).

Și în a doua jumătate a secolului, pentru exprimarea posesiei prin forma neaccentuată a pronumelui personal se utilizează cu precădere această structură, cu pronumele aflat în vecinătatea centrului verbal. De remarcat că dativul posesiv este folosit frecvent pentru exprimarea posesiei alienabile: „să-*mi* caut *actele*” (Preda), „nu-*mi* onorez *obligațiile morale*” (Liiceanu), „să-*ți* ajuți *semenii*” (Pleșu), „oamenii să-*mi* privească *portretul*” (Popescu). Mai puțin utilizate sunt contextele în care se redă posesia inalienabilă: „păstrează-*ți* *rânjetele*” (Preda), „mângâindu-*mi* *creștetul*” (Patapievici).

1.2.1.2. Al doilea tipar (vezi supra, (ii)) este bine reprezentat în prima jumătate a secolului al XX-lea. De altfel, Iordan (1943: 304) observă tendința de răspândire a exprimării posesiei prin forma neaccentuată de dativ a pronumelui atașată unui substantiv. Exemplificările autorului vizează mai ales textele praxiologice: „marea finanță este prin *esența-i* internațională” (apud Iordan *loc. cit.*). Tiparul menționat este utilizat în textele artistice, dar și în textele estetic-filozofice. Sunt înregistrate contexte în care prin această construcție se exprimă posesia alienabilă: „să întâlnesc în *cale-mi*” (Hogaș), „trupul gol și auriu al *nevesti-mi*” (Petrescu). Construcția este folosită în egală măsură pentru a exprima posesia inalienabilă: „*pleoapele-mi* căzură peste ochi” (Hogaș), „*glasu-mi* se auzi numai pe jumătate” (Mihăescu).

În a doua jumătate a secolului al XX-lea construcția cu forma de dativ asociată direct unui substantiv este rară: „Vântul sufla în *pieptu-mi*” (Popescu).

1.2.1.3. Tiparul (iii) apare frecvent în prima parte a secolului al XX-lea. La fel ca și în cazul structurii discutate mai sus, se poate remarca un echilibru în redarea posesiei alienabile și a celei inalienabile: (a) posesie inalienabilă: „*vorbele-i* hodorogite” (Hogaș); (b) posesie alienabilă: „pentru *efectele-i* economice salvatoare” (Mihăescu). După deceniul al cincilea și acest tipar are o frecvență redusă: „sub *coaja-i* translucidă” (Patapievici).

1.2.1.4. În prima parte a secolului, **tiparul (iv)** este utilizat cu preferință pentru exprimarea posesiei inalienabile: „*răcoroasa-i* ospitalitate” (Hogaș), „*prietenoașa-i* întâmpinare” (M. Caragiale), „*minunata-i* făptură regească” (Mihăescu).

După prima jumătate a secolului, dintre structurile cu pronume atașat substantivului, tiparul menționat aici este cel mai răspândit în limba literară: „*aleasa-i* însușire de cântat” (Patapievici), „*imensele-i* cisterne de petrol” (Popescu).

Se observă o preferință pentru apariția acestei structuri când adjectivul este *propriu, proprie, proprii*: „*propria-i viață*” (Preda), „*propria-i ființă morală*” (Liiceanu).

1.2.2. Clitice de dativ precedate de prepoziții

Cercetarea textelor confirmă observația din gramaticile din ultimele decenii (vezi GLR² I: 143–144): tiparul [prepoziție / locuțiune prepozițională + pronume_D] este folosit în limba literară a secolului. Totodată, materialul oferit de diferite tipuri de scrieri pune în evidență și faptul că, de-a lungul secolului, există o diferență în privința frecvenței în utilizare.

În prima jumătate a secolului exemplele sunt destul de generoase: „înfloritele văi (...) se deschideau *înainte-mi*” (Hogaș), „răspuns *din parte-mi*” (idem); „se năpustiseră toți *asupra-î*” (M. Caragiale), „le lasă *în urmă-î*” (Noica), „treccerii ei *pe dinaintea-mi*” (Mihăescu).

În ultima parte a secolului acest tip de construcție este extrem de rară: „câzând *la rându-i* sub efectul propriului său gest” (Liiceanu); „privind *în urmă-mi* la fiecare pas” (Popescu).

1.3. Seria *însul*

În secolul al XX-lea, *însul* etc. este înregistrat de gramatici cu mențiunea că reprezintă un tip de formă pronominală învechită, pe baza căreia s-a format pronumele *dânsul*. La fel ca în secolul precedent, în româna literară a vremii sunt folosite grupările *într-însul, într-înșii, într-însele, dintr-însul, dintr-înșii, dintr-însele, printr-însul, printr-înșii, printr-însele*. (GLR¹ I: 198–199). Aceste forme apar mai ales în prima parte a secolului, fiind prezente doar la unii autori.

În primele decenii formele menționate sunt folosite mai ales cu antecedent [– Animat]: „se denumește *printr-însul* [prin cuvântul *politicianism*]” (Rădulescu-Motru), „n-au putut descoperi *într-însul* [în *manuscrisul* memoriului confiscat] nimic ridicol” (Negulescu), „republicile au avantajul că *într-însele* poporul (...) are putința” (idem), „Mai aduc *dintr-însele* [din *păcatele* lor] și la călugărie” (Hogaș), „puse *într-înșii* și lăzile cu hainele marinarilor” (Teodoreanu), „făcuse *dintr-înșii* [din *moșie*] o grădină” (Mihăescu).

Structurile cu antecedent [+ Animat] sunt preferate de unii autori din al doilea deceniu. Este de remarcat faptul că există chiar autori (precum Rebreanu sau M. Caragiale) care nu utilizează deloc structura cu antecedent non-animat: „numai *acela* care are destulă putere de inițiativă *într-însul*” (Ibrăileanu), „Se uita la *Petre* (...) având impresia că *într-însul*...” (Rebreanu), „ura ce mocnea *într-însul* neadormită” (M. Caragiale), „*Matematicianul* ăsta (...) pulsația vieții este aproape inexistentă *într-însul*” (Ibrăileanu), „pe *ei*, sau măcar pe câte *unul dintr-înșii*” (Mihăescu).

1.4. Seria *dânsul*

Iordan (1937: 128–129, 1943: 111, 303) arată că utilizarea pronumelui *dânsul, dânsa* este constrânsă de două condiții: (1) substituirea unui substantiv cu trăsăturile [+ Animat, + Uman]; (2) integrarea într-un grup prepozițional. Aceste

condiții, respectate mai ales în limbajul din zona Moldovei, cu preponderență în registrul popular, sunt totuși încălcate în vorbirea populară și familiară din Muntenia.

În textele culte ale vremii, pronumele *dânsul* etc. se remarcă printr-un comportament sintactic și o anume configurație semantică, care nu corespunde întru totul cu recomandările și cu observațiile lingviștilor. Acest fenomen este mai accentuat în prima jumătate a secolului.

În privința comportamentului sintactic, se remarcă faptul că *dânsul* etc. apare în general precedat de prepoziții: „Sentimentele mele *pentru dânsa*” (Ibrăileanu), „se uită lung *la dânsul*” (Rebreanu), „să se mintă *pe dânsa*” (Holban), „fusese vorba și *de dânsul*” (Călinescu).

Totuși, *dânsul* este înregistrat destul de frecvent și cu formă de nominativ: „la fel se ascunde și *dânsul* de doi ani de zile” (Rebreanu), „*dânsa* era bălană” (M. Caragiale); „*dânsa* a și observat prezența fetei” (Holban); „idealul ar fi să vină chiar *dânsul*” (Eliade), „a închis ochii și *dânsa*” (Mihăescu).

Cât privește configurația semantică, în prima parte a secolului este evidentă preferința utilizării formei *dânsul* pentru a evoca ființe umane și, rar, ființe nonumane. Să se compare în acest sens exemplele de mai sus cu următorul context: „Lopătarii (...) Pentru *dânșii* el e spumă sau spinare de narval” (Pillat).

Cu toate acestea, se întâlnesc și contexte în care *dânsul* este folosit pentru a substitui substantive nonanimale:

„Dacă ar fi fost atunci *un partid* nou în Roman (...) poate ar fi fost cu *dânsul*” (Ibrăileanu)

„Când *căpița* sosi lângă noi (...), Țâlică răsări de sub *dânsa* în picioare.” (Hogaș)

„*râulețul* rămâne în fiecare zi identic. Pe *dânsul* se agită (...) găște și rațe” (Holban)

„Nu, *lumea* nu e grea. Numai, noi nu știm întotdeauna ce să facem cu *dânsa*” (Noica).

În a doua parte a secolului, pronumele *dânsul*, mult mai puțin folosit, este utilizat în limba literară preponderent cu antecedent [+Animat], [+Uman]:

„A trăit el ce-a trăit cu *ea*, a pus Stăpînu ochii pe *dânsa*” (Barbu)

„*un ziarist* (...) asistă la căderea unui corp ceresc la câțiva metri de *dânsul*” (Popescu)

„Dragostea unui *intelectual* între două vârste pentru o fată mult mai tânără decât *dânsul*.” (Paleologu)

Așadar, seria pronumelui *dânsul* apare din ce în ce mai puțin în a doua parte a secolului, specializându-se treptat, restrângându-și semnificația și alunecând către clasa pronumelor de politețe (vezi și GALR I: 215).

2. PRONUMELE DE POLITETE

Dintr-o perspectivă care vizează redarea reverenței într-un sistem cu unități dispuse ierarhic, unele gramatici din prima parte a secolului al XX-lea (vezi Iordan

1937: 131–132, 1954: 337–338) remarcă utilizarea următoarelor pronume de politețe: *domnia-ta*, *domnia-voastră*, *domnia-sa*, *domniilor lor*: „Cucoane Iorgule (...), moș Gheorghe (...) mi-o încredințat o hârtie pentru *domnia-ta*” (Rebreanu); „slujba prințului Maxențiu (...) nu era destul de înaltă pentru *domnia-sa*” (Papadat-Bengescu).

În expunerea autorului, aceste pronume au variante: *dumneata* (pentru *domnia-ta*), *dumneavoastră* (pentru *domnia-voastră*), *dumnealui* / *dumneaei* (pentru *domnia-sa*) și *dumnealor* (pentru *domniile lor*): „*Dumneata* ești român? – Da, *excelență*, răspunse locotenentul repede” (Rebreanu); „*Domnule căpitan* (...) Admiteți *dumneavoastră* dragoste cu sila?” (Petrescu); „dacă baba iubea *pe duduia*, trebuia să iubească și pe cei din jurul *dumneaei*” (Papadat-Bengescu); „eu sunt dascăl și *dumnealui* este recrut” (Hogaș).

La mijlocul secolului al XX-lea studiile de specialitate consemnează faptul că formele care s-au generalizat sunt cele înregistrate pe al doilea loc, așadar *dumneata*, *dumneavoastră*, *dumnealui*, *dumneaei* și *dumnealor*.

Textele epocii relevă faptul că *dumneata* este utilizat în adresarea curentă și fără a fi marcă de reverență: „Ei, *flăcăule* (...) ce crezi *dumneata*” (Delavrancea), „Eu unul te înțeleg (...) și *dumneata* ești o ruină” (M. Caragiale).

Dintre formele regionale *mnetă*, *mata*, *matali*, *mătălucă*, menționate de Lambrior (1892: 126), s-au păstrat în uzul românei comune familiare și populare, în întreaga perioadă a secolului al XX-lea, formele *matale* și *mata*. Prima formă, *matale*, este marcată prin trăsătura [+Afectivitate], trăsătură care o deosebește de *dumneata* (Iordan 1954: 387): Compară: „N-ai vrea *matale* să intrăm înăuntru?” (Barbu), dar „Ei, și *dumneata*...!” (Barbu).

Nuanța afectivă este atenuată în cazul lui *mata*, considerat o variantă a lui *matale* (resimțit ca o formă de genitiv-dativ, vezi Iordan 1954: 387): „dar am fost, *cuconașule*; ș-am văzut toate, cum te văd *pe mata*” (Sadoveanu).

GALR (I: 212–217) sistematizează observațiile din diversele lucrări anterioare subliniind că în limba română actuală reverența se exprimă prin diferite forme pronominale care redau: (a) „gradul zero de politețe” (în adresare: pers. a II-a sg. *tu*, pers. a II-a pl. *voi*; în relatare: pers. a III-a sg.: *el* / *ea*, pers. a III-a pl. *ei* / *ele*); (b) gradul minim de politețe (în adresare, pers. II-a sg: *dumneata* (*mata*, *matale*) și, în relatare, pers. a III-a sg. *dânsul* / *dânsa*); (c) gradul maxim de politețe (în adresare, pers. a II-a sg și pl. *dumneavoastră*, iar în relatare, pers. a III-a sg. *dumnealui* / *dumneaei*, pers. a III-a pl. *dumnealor*).

Totodată, în GALR se arată că în româna ultimelor decenii se remarcă o reactivare a unor forme vechi ale pronumelor de politețe (*domnia voastră*, *domniile voastre*, *domniile lor*) prin care se manifestă opoziția: formal, emfatic politicos (*domnia voastră*, *domniile voastre*, *domniile lor*) vs informal, nonemfatic (*dumneavoastră*, *dumnealui* / *dumneaei*, *dumnealor*).

3. PRONUMELE REFLEXIV

3.1. Inventar și forme

La fel ca în secolul precedent, formele pronumelui reflexiv de persoana I și a II-a și sunt omonime cu cele ale pronumelui personal. Pentru persoana a III-a sunt înregistrate forme specifice: pentru acuzativ *sine* (accentuat / nonclitic) și *se*, *se-*,

-se (neaccentuat / clitic); pentru dativ *sie*, *sieși* (accentuat / nonclitic) și *își*, *și*, *și-*, *-și* (neaccentuat / clitic). Formele *sineși* (de acuzativ) și *șie*, *șieși* (de dativ) nu se mai regăsesc în textele redactate în acest secol, iar gramaticile vremii le înregistrează ca învechite.

3.2. Întrebuințarea formelor accentuate

3.2.1. Formele accentuate de dativ

Forma *sie* are o frecvență extrem de redusă, fiind folosită accidental doar de unii autori, care, de fapt, preferă cealaltă formă (*sieși*). *Sie* apare de regulă asociată cu *însuși*: „omul *își* este suficient *sie însuși* pentru a se mântui” (Ionescu); „le creează omul, ca se le opună *sie însuși?!*” (Ibrăileanu); vezi infra, 4.6.1.

Forma cu particulă de întărire *-și* (*sieși*), de asemenea rar întrebuințată, apare totuși în prima jumătate a secolului: „a robit-o *sieși*” (Ibrăileanu), „să-și dovedească *sieși*” (Rebreanu). Este de remarcat structura în care *sieși* apare în context cu adjectivul *suficient(ă)* mai ales în textele estetico-filozofice: „jocul *sieși* *suficient* al imaginației” (Blaga).

În corpusul cercetat *sieși* a fost înregistrat doar în două contexte din ultimele trei decenii ale secolului, în ambele situații dublând forma neaccentuată corespondentă: „*Și-a oferit sieși*” (Preda), „*își spune sieși*” (Marino).

3.2.2. Formele accentuate de acuzativ

Pe întreg parcursul secolului forma nonclitică de acuzativ *sine* cunoaște o largă utilizare.

3.2.2.1. În poziția de obiect direct forma nonclitică precedată de *pe* apare în context cu forma clitică. În prima parte a secolului, pronumele reflexiv nonclitic este folosit mai ales în limbajul artistic: „*se caricaturizează pe sine*” (Ibrăileanu); „*s-ar fi amăgit pe sine*” (Teodoreanu); „*nu se mai iubea pe sine*” (Papadat-Bengescu); „*Treptat se redobândise pe sine*” (M. Caragiale).

După prima jumătate a secolului construcția este mai rară („*se drăcui pe sine* de tâmpit ce era”, Preda), dar în ultimele două decenii se constată o preferință pentru această structură mai ales în textele de factură estetico-filozofică: „*neputința specifică spiritului critic (...) se opune pe sine*” (Liiceanu), „*spiritul (...) nu se mai recoltează pe sine*” (Pleșu), „*spiritualitate care nu se mai concepe pe sine* ca spiritualitate” (Patapievic).

3.2.2.2. *Sine* apare și în alte poziții sintactice impuse de anumite verbe: (a) verbe *dicendi* + *despre*: „*zice imediat tot el despre sine*” (Ibrăileanu), „*vorbește despre sine*” (Blaga), „*Să spună el însuși despre sine*” (Preda), „*nu a putut afirma despre sine*” (Patapievic); (b) *a aduce cu / a lua cu*: „*saxonul a adus-o cu sine*” (Blaga); „*curentul (...) ia cu sine*” (Preda); (c) *a purta cu*: „*purta cu sine un spirit mai vast*” (Liiceanu); (d) *a atrage după*: „*atrage după sine procesul invers*” (Rădulescu-Motru); (e) *a-și aminti de și locuțiunea a-și aduce aminte de*: „*și-și aduse aminte de sine*” (Cărtărescu).

Rar, și alte prepoziții precedă forma accentuată de acuzativ a pronumelui reflexiv: „*Trăia prin sine*” (Eliade), „*închise după sine ușa*” (Mihăescu), „*a se ridica (...) la sine*” (Liiceanu).

3.2.2.3. Însoțit de prepoziția *în*, pronumele *sine*, cu referire la un referent [+Uman], este utilizat mai ales în prima jumătate a secolului: „n-avea încredere *în sine*” (Rebreanu), „Năruit *în sine*, prințul Preda părea un dușman zdrobit” (Mihăescu). În a doua parte a secolului, este rar și marcat stilistic: „își întoarse privirea *în sine*” (Preda), „Cedric se-nfioră *în sine*” (Cărtărescu).

Construcția prepozițională menționată mai sus trebuie să fie disociată de structura omonimă care se utilizează în context cu un substantiv [- Uman] și care are semnificație și funcție similară cu pronominalul acordat *însuși* (vezi infra, 4). Aceasta din urmă este constant utilizată în secolul al XX-lea: „nu împotriva războiului *în sine*” (Rebreanu), „o ambiție și un scop *în sine*” (Papadat-Bengescu), „inelele prețioase și *în sine* și ca valoare istorică” (Mihăescu), „ca o lume *în sine*” (Blaga), „nu avea *în sine* nimic senzațional” (Preda), „*în sine* omul este un eșec” (Patapievici), „Nici *caracterul*, nici *moravurile* nu sunt *în sine* generatoare de comic” (Paleologu).

3.2.2.4. Semnificația [+ Reciproc], exprimată prin construcția prepozițională *între sine* în context de plural, destul de frecventă în secolul al XIX-lea, se regăsește accidental doar în unele texte din primul deceniu: „propuneri care se contrazic, și *între sine*, și cu cele citate până aici” (Ibrăileanu).

Forma *sine* își pierde statutul pronominal în anumite structuri.

(a) Prin asociere cu adjectivul *stătător / stătătoare*, devine formant al unui adjectiv. Structura *de sine stătător / stătătoare* este înregistrată mai ales în texte de la începutul secolului: „un moment *de sine stătător*” (Ionescu), „forțe *de sine stătătoare*” (Ibrăileanu), „existențe *de sine stătătoare*” (Blaga).

(b) *Sine* se substantivizează când este integrat în construcții precum [*în + sine* cu articol hotărât]: „se stima *în sinea* lui” (Rebreanu); [substantiv + *de + sine*]: „uitarea *de sine*” (Blaga).

(c) Structura *de la sine* are comportament adverbial: „Se-nțelege *de la sine*” (Ibrăileanu), „Ușa se deschide *de la sine*” (Teodoreanu), „totul se organizează *de la sine*” (Patapievici).

3.3. Întrebuițarea formelor neaccentuate

3.3.1. Exprimarea posesiei prin forme pronominale neaccentuate de dativ

Spre deosebire de cliticile de dativ ale pronumelor personale, formele neaccentuate ale reflexivelor de dativ sunt prezente doar în structurile [pronume_D + verb formă personală / infinitiv + substantiv_{art. hot.} / verb gerunziu + pronume_D + substantiv_{art. hot.}], exprimând posesia alienabilă (vezi infra, a) sau posesia inalienabilă (vezi infra, b):

a) posesia alienabilă: „ca să nu-și trezească *vecinii*” (Eliade); „se grăbea să-și editeze *lucrarea*” (Noica), „pentru a-și inhiba (...) *cititorul*” (Pleșu), „căutându-și *bârlogul*” (Liiceanu);

b) posesia inalienabilă: „abia stăpânindu-și *lacrimile*” (Teodoreanu), „și-și ascunde *ghearele*” (Papadat-Bengescu), „ștergându-și *fruntea*” (Eliade), „să-și umfle *fălcile* grotesc, deformându-și *gurile*” (Popescu).

3.3.2. Cliticile de dativ precedate de prepoziții

În ce privește tiparul [prepoziție / locuțiune prepozițională + pronume_D], se observă o deosebire față de situația cliticilor de dativ ale pronumelor personale: reflexivul apare cu preponderență în structuri cu prepoziția *asupra* (și varianta *asupra*): „sufletul frumos închis *asupra-și*” (Noica), „un eu închis *asupra-și*” (Noica).

4. PRONOMINALUL DE ÎNTĂRIRE

4.1. Inventar și forme

Pronominalul de întărire este pus în legătură cu pronumele *dânsul* (Jordan 1937: 129), cu vechiul pronume *însul* (m.), *însa* (f.), „care apare în substantivul *ins* (sg.), *înși* (pl.), în conjuncția *însă*, în locuțiunile *dinadins*, *cu tot dinadinsul*” (Rosetti, Byck 1945: 52). Gramaticile secolului al XX-lea includ pronominalul de întărire în clasa pronumelor personale, considerându-l o unitate lexicală alcătuită din două componente: vechile pronume personale *îns(u)*, *însa* + formele de dativ ale pronumelor personale sau reflexive neaccentuate *mi*, *ți*, *și*, *ne*, *vă*, *le* (Lambrior 1892: 125, Jordan 1943: 111, GLR¹ I: 218).

4.2. Variația formelor pentru persoana a III-a

4.2.1. Forme pentru feminin plural: *înseși*, *înșile*, *însele*

În prima jumătate a secolului al XX-lea, pentru persoana a III-a plural feminin sunt folosite – în variație liberă – formele *înșile*, *înseși* și *însele*: „calitățile *înșile*” (Negulescu), „prin ele *înșile*” (Mihăescu), dar și „comandau ele *însele*” (Mihăescu), „fetele *înseși*” (Mihăescu), „prin ele *înșile*” (Mihăescu), dar și „rotunjite în ele *însele*” (Mihăescu) și „*înseși* dimensiunile existențiale ale omului” (Mihăescu); „deschid ele *înșile* un cadru litografiat” (Călinescu), dar și „elemente lirice prin ele *înseși*” (Călinescu).

Gramaticile vremii nu sunt solidare în recunoașterea formelor recomandabile pentru registrul literar al limbii. Astfel, pe când Lambrior (1892: 125) înregistrează formele (*ele*) *însele* și (*pe ele*) *înseși*, Jordan (1937: 130, 1943: 112) și Tiktin ([1893] 1945: 73) consideră corectă numai forma *înseși*.

Cercetarea materialului oferit de textele din primele decenii ale secolului permite remarcarea unei preferințe pentru redarea persoanei a III-a pentru întreaga paradigmă de feminin plural prin utilizarea formei *înseși*: „cu *înseși* unghiile sale” (Hogaș); „ele *înseși*, roase de rugină” (Iorga); „asupra lor *înseși*” (Papadat-Bengescu); „obuzele *înseși*” (Camil Petrescu); „a articolelor *înseși*” (Lovinescu).

În a doua jumătate a secolului, nu mai este utilizată forma *înșile*, dar sunt folosite în variație liberă *înseși* și *însele*: „cum *înseși* vorbele o spun” (Blaga), dar și „nu se cunosc pe ele *însele*” (Blaga), „o negare a *înseși* idealurilor revoluției” (Preda), dar și „păreau ele *însele* parcă rupturi de raze materializate” (Preda), „la nivelul speciilor *înseși*” (Liiceanu), dar și „lucrurile *însele*” (Liiceanu), „durerile *înseși*” (Borundel), dar și „uneori pot ele *însele*” (Borundel).

De altfel, lucrările normative din a doua jumătate a secolului (GLR¹ I: 219, GLR² I: 154, DOOM¹⁻²) înregistrează drept corecte ambele forme de feminin plural – *înseși* și *însele*. Se cuvine să observăm totuși faptul că, în ultimele trei decenii, unii autori (care folosesc rar adjectivul de întărire) preferă numai forma *însele*: „aceste ședințe, ele *însele* memorabile” (Preda); „știm lucrurile *însele*” (Pleșu), „nu sunt valoroase atât prin ele *însele*” (Popescu). În operele acestora forma *înseși* este rezervată pentru exprimarea relației de feminin singular genitiv-dativ (vezi infra, 4.2.2).

4.2.2. Forme pentru feminin singular G-D: *însăși* și *înseși*

În primele decenii ale secolului, forma *înseși* este utilizată rar pentru f. sg. G-D: „slaba cunoaștere a limbii *înseși*” (Iorga), „a religiunii *înseși*” (Ionescu), „punctul de plecare al *înseși* activității literare” (Lovinescu), „ținea locul acțiunii *înseși* de a construi” (Călinescu).

În schimb, până la mijlocul secolului pentru f. sg. G-D se folosește forma *însăși*: „o armă contra sa *însăși*” (Ibrăileanu); „împărțire a ei *însăși*” (Camil Petrescu); „paralel cu evoluția literaturii *însăși*” (Lovinescu).

În textele din a doua jumătate a secolului, se observă o revenire la utilizarea formei *înseși*: „la nivelul virtuții *înseși*” (Pleșu), „a libertății *înseși*” (Liiceanu), „un alt mod de a fi al lumii *înseși*” (Patapievici).

Și lucrările de specialitate din această perioadă (DOOM¹, DOOM², precum și GALR, I: 220–221) consemnează o modificare a normei, înregistrând folosirea formelor diferite în paradigma singularului feminin: pentru N-A este recomandată forma *însăși*, iar pentru G-D, forma *înseși*.

4.3. Utilizarea invariabilă a pronominalelor de întărire

Ca și în româna veche, formele *însuși* și *însăși* sunt folosite și invariabil. Acest uz este consemnat și de unele gramatici din prima jumătate a secolului al XX-lea, care recomandă constant folosirea formelor acordate (vezi, de exemplu, Iordan 1943: 111–113).

Mai ales în prima jumătate a secolului, forma de masculin singular *însuși* este utilizată în locul altor forme: „Iubește pe aproapele tău ca pe tine *însuși*” (Negulescu), „*însuși* țâncii” (Ibrăileanu), „dată de *însuși* natura rațiunii” (Rădulescu-Motru); „*însuși* gingașa lor fragilitate” (Lovinescu).

În aceeași perioadă și forma de feminin singular *însăși* este folosită pentru întreaga paradigmă: „conținutul *însăși* al matematicii” (Rădulescu-Motru); „*însăși* formele expresiei” (Mihăescu).

Totuși, se remarcă faptul că, uneori, *însăși* intră în concurență cu formele adecvate contextelor: „psihologii *însăși*” (Rădulescu-Motru), dar și „ei *înșiși*” (Rădulescu-Motru).

4.4. Acordul greșit al adjectivelor de întărire

Cazuri de acord greșit se manifestă mai ales la persoana a III-a plural (*înșiși* vs *înseși*): „procese *înșiși* ale argumentării logice” (Rădulescu-Motru).

În ultima parte a secolului, acordul greșit se înregistrează rar și numai în limbajele specializate nonliterare: „bolnavul *însăși*, singur” (Borundel).

4.5. Ipostaza pronominală a seriei *însuși*

Lucrările de lingvistică românească din secolul al XX-lea evidențiază drept caracteristică definitorie ipostaza adjectivală a formelor *însumi*, *însuși* etc., nerecomandând utilizarea pronominală (vezi exemplele „a doua oară H.B a venit *însuși* în România”, „renunțăm de a vorbi *însine*”, „despre una din călătoriile sale vorbește *însuși*”; „fără ca *însuși* s-o guste” (Iordan).

Uzul pronominal este pus în legătură și cu valoarea adverbială *însuși* (= *chiar*), valoare existentă în limba veche (GLR² I: 155); vezi și XIX, **Pronumele**, 3.1.3.

Formele *însuși*, *însuși*, *însuși* etc. apar în ipostază pronominală numai în poziție sintactică de subiect și sunt înregistrate mai ales în prima jumătate a secolului: „*însuși* n-ar fi putut-o spune” (I. L. Caragiale), „mărturisește *însuși*” (Ibrăileanu), „*înșiși* (...) făceau parte din clasele de jos” (Ibrăileanu), dar și „O spune *însuși* dl *Maiorescu*” (Ibrăileanu), „*burghezii înșiși* contribuie la căderea lor” (Ibrăileanu); „unde era nevoie, *însuși* se vâra” (Călinescu), dar și „*Traian însuși* era un iberic” (Călinescu).

Uneori este evident că *însuși*, *însuși*, *însuși* etc. folosite independent au funcție anaforică intrând în relație cu un antecedent sau cu un subsecvent:

„Asachi_i e prea nou (...) în literatura pe care o creează *însuși_i*” (Ibrăileanu)
„Smaralda Ruset_i, născută *însăși_i* Ipsilant” (Mihăescu)
„Dar ca să nu se concureze *însuși_i* prin identități, el_i își strâmbă voit creația” (Călinescu).

4.6. Distribuția adjectivelor de întărire

Pronominalul de întărire de persoana I și a II-a apare într-un grup având drept centru un pronume personal propriu-zis, un reflexiv, un posesiv sau un demonstrativ. Forma de persoana a III-a intră în componența unui grup nominal (pronominal sau substantival), cu centru pronume personal propriu-zis, pronume reflexiv, demonstrativ sau pronume / adjectiv posesiv sau substantiv.

4.6.1. Configurații semantice provenite din asocierea cu diferite centre de grup

4.6.1.1. În textele secolului al XX-lea se observă **utilizarea frecventă a adjectivului de întărire în context cu pronumele reflexiv**. În unele structuri prezența formelor de întărire este obligatorie, întregul grup comportându-se ca o singură unitate semantic-referențială parțial sinonimă cu „chiar el / ea”: „ca și cum ar fi vorbit cu *sine însăși*” (Hogaș), „să se ispitească pe *sine însuși*” (Rebreanu), „omul își este suficient *sie însuși*” (Ionescu), „îngrozită de *sine însăși*” (Mihăescu), „sever cu *sine însuși*” (Călinescu).

4.6.1.2. Grupul alcătuit din **pronume personal și forma de întărire** se comportă tot ca o singură unitate semantic-referențială (*eu însuși* = „eu, în persoană, eu și nimeni altcineva”): „trebuie să fac *eu însuși* (...) o călătorie la locurile sfinte” (Hogaș); „*acesta însuși* îl solicita” (Călinescu), „*Dumneata însuși*, tată, ești o creație a simțurilor mele” (Camil Petrescu), „rămâne asupra *mea însuși*” (Ionescu).

4.6.1.3. Când **însoțește un substantiv**, *însuși* se comportă semantic diferit în funcție de caracteristicile semantice ale centrului grupului.

Dacă substantivul este nume propriu sau nume cu trăsăturile [+ Uman], funcția și semnificația este aceeași ca în cazul prezentat mai sus (vezi supra, 4.6.1.2): „*însuși* dl *Maiorescu* spune acest lucru” (Ibrăileanu), „ieși din biroul lui *însuși* doctorul *Rim*” (Papadat-Bengescu), „*prințul însuși* îi face baie zilnică” (Mihăescu).

Dacă substantivul are trăsătura [- Animat], [+ Concret], rolul pronumelui de întărire este de accentuare, de codificare gramaticalizată a emfazei (= „acesta și nu

altul”): „*însuși peretele gălbui și coșcovit*” (Hogaș), „*Însuși pământul* mi se pare că trece printr-o zonă de primejdii” (Rebreanu), „*Plugurile înseși sunt niște întraripate*” (Călinescu).

Dacă substantivul prezintă trăsătura semantică [+ Abstract], atunci pronumele *însuși* etc. dezvoltă sensul „în esență”, „prin natura”, „în ceea ce e caracteristic”, depășind funcția emfatică. De altfel, se observă utilizarea frecventă a lui *însuși* etc. în asocieri cu substantivele abstracte pe tot parcursul secolului, mai ales în textele de factură reflexivă (filozofie, estetică, critică literară): „*însuși* democratismul” (Ibrăileanu); „*actul religios însuși*” (Ionescu); „*evoluabil în însuși* conceptul său” (Lovinescu); „*îndreptățirea însăși* a întrebării (Liiceanu).

4.6.2. Topica formelor de întărire

Ca adjectiv, *însuși* are restricții de topică în funcție de centrul grupului nominal. Când centrul este un pronume personal propriu-zis, un pronume reflexiv sau un posesiv, *însuși* se află în postpoziție. Când însoțește un pronume demonstrativ sau un substantiv, *însuși* are topică liberă.

De regulă, formele *însuși*, *însuși*, *însuși* etc. se plasează în imediata vecinătate a centrului grupului nominal. În rare cazuri, în cadrul grupurilor extinse, forma de întărire se poate situa la distanță: „*spre însăși* neînălțurata și desăvârșita sa *neființă*” (Hogaș).

5. PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL POSESIV

5.1. Inventar și forme

Studiile de gramatică din secolul al XX-lea înregistrează constant următoarele forme ale posesivului: (a) un singur posesor: m. sg. *meu, tău, său*; m. pl. *mei, tăi, săi*; f. sg. *mea, ta, sa*; f. pl. *mele, tale, sale*; (b) mai mulți posesori: m. sg. *nostru, vostru*; m. pl. *noștri, voștri*; f. sg. *noastră, voastră*; f. pl. *noastre, voastre*.

Forma de persoana a III-a *său* cu antecedent plural (de tipul „*au crescut oamenii; (...), carii*; cu suptirimea și gingășia condeiiului *său*”; vezi și XIX, **Pronumele, 5.1.4**) este considerată o formă veche, reactivată în limba literară exclusiv pentru exprimarea persoanei a III-a singular cu un singur posesor (Scriban 1925: 88). De asemenea, paradigma posesivului nu mai cuprinde forma pentru persoana a III-a, mai mulți posesori, *săi* („*Copiii sunt cea mai scumpă avere a părinților săi*”; vezi Tiktin [1893] 1945: 75).

Regionale și nerecomandate sunt și formele ortografiate *mieu, miei*, și variantele *teu, tei, tea, tele, seu, sei, sea, sele*. (Tiktin [1893] 1945: 76 și GLR¹ I: 203).

Există studii în care posesivul este considerat un singur lexem, o singură unitate lexicală plină: *meu* etc. (Lambrior 1892: 127–128, Tiktin [1893] 1945: 74–76, Philippide 1897: 69–70, Slavici 1914: 23–25). În general însă se acceptă că pronominalul posesiv este o combinație de unități: un lexem și un formant care îl precedă, *al meu* (Rosetti, Byck 1945: 54, Iordan 1943: 114, GLR¹ I: 203, GLR² I: 155–156, GALR I: 234–237).

5.2. Actualizarea formantului din structura posesivului

Textele din prima jumătate a secolului ilustrează fenomenul de actualizare a componentului *al*, cu preponderență în construcția [substantiv fără articol hotărât + *al* + posesiv]: „cel mai bun *prieten al meu* din copilărie” (Hogaș), „o *construcțiune a noastră* proprie” (Ionescu), „această *ofertă a mea* îi dezgustase” (Camil Petrescu), „orice *drept al său* la recunoștință și prietenie” (Mihăescu) „*prieten intim al meu*” (Călinescu), „Bărbatu ăsta *al meu*” (Barbu). În aceeași perioadă, componentul *al* etc. este exprimat și în construcția [*al* + posesiv + substantiv]. Această structură este rară în prima jumătate a secolului, atât în textele de proză, cât și textele de poezie: „Ah, Doamne, cum a fost *al meu bărbat* / Nu mai găsec ușor pe altul.” (Blaga).

Structura [*al* + posesiv] apare și în textele din a doua jumătate a secolului, fiind foarte frecventă mai ales în ultimele decenii, când preferată este tot structura în care posesivul urmează substantivului, [substantiv fără articol hotărât + *al* + posesiv]: „*cărți de idei literare, hermeneutică, teorie literară și comparatistă ale mele*” (Marino), „*urlet al meu* și al Dumnezeirii, *teroare a mea* și triumf” (Cărtărescu). Rar, apare și cealaltă construcție [*al* + posesiv + substantiv fără articol hotărât]: „cu *al său* celebru *manifest*” (Marino), „Shiva dansând, cu *ale sale* patru *brațe*” (Popescu).

5.3. Forme conjuncte ale posesivului

5.3.1. Forme conjuncte asociate substantivelor nume de rudenie uzuale

Rar, și numai în textele sau secvențele de text care redau limbajul popular, se regăsesc forme ale posesivelor conjuncte cu unele substantive care exprimă relații de rudenie: „nu mai poate trăi cu *bărbată-său*” (I. L. Caragiale), „despre *soră-sa* mai mică” (M. Caragiale), „nici pe *tată-tău* să nu-l ierți!” (Barbu), „O poză din casa *soră-sii*” (Cărtărescu), „Ce face *tată-to?*” (Hogaș), „ce face *frate-to?*” (Hogaș).

Alături de aceste structuri înregistrate chiar de primele gramatici din secolul al XX-lea (Lambrior 1892: 129, Tiktin [1893] 1945: 75–76, Phillippide 1897: 70), în limbajul popular redat în textele beletristice sunt prezente și alte forme conjuncte asociate unor substantive cu corp fonetic redus: „N-ar fi iertat nici pe *tat-său* pentru un leu” (Barbu).

Un alt tip de structură în care posesivul se atașează enclitic fără formantul *al* este cel în care substantivul este „scurtat”: *mă-ta*, *mă-sa* și *mă-tei*, *mă-sei* și *sor-mii*, *-tii*, *-sii*. Structurile respective sunt considerate de către unii lingviști muntenisme familiare (Scriban 1925: 88), au caracter colocvial, popular-regional, și nu sunt recomandate de norma academică (GALR I: 239). Ele funcționează ca o singură unitate, componentul final pierzându-și sensul posesiv (GLR² I: 158).

În texte se înregistrează cu precădere seria *mă-sa*, *mă-ta* etc: „se rugase cu cerul și pământul de *mă-sa*” (I. L. Caragiale), „nici *ta-su* n-a fost poamă mai bună” (Călinescu), „Așa mămăligă nici la *mă-ta* n-ai halit” (Barbu).

5.3.2. Posesivul asociat cu forme arhaice de substantive nume de rudenie

Gramaticile din prima parte a secolului al XX-lea înregistrează ca învechite și structurile în care posesivul se asociază cu substantive nume de rudenie arhaice, precum *tătâne*, *frățâne* etc. Sunt menționate în lucrările de specialitate formațiile:

tătâne-meu, tătâne-tău, tătâne-său; frățâne-meu, frățâne-tău, frățâne-său; mâni-ta, mâni-sa; surori-mea, surori-ta, surori-sa; nurori-mea, nurori-ta, nurori-sa sau *noru-mei, -tei, -sei* (Tiktin [1893] 1945: 181). De asemenea, apar menționate *tătâne-tu, mâne-ta, frătâne-su*, pe care Scriban (1925: 89) le consideră familiare și nu le recomandă (vezi XIX, Pronumele, 5.2). Deși gramaticile din a doua jumătate a secolului nu mai discută aceste structuri decât sumar (GALR I: 239), formele apar în literatura beletristică în situațiile în care este redat sau conservat limbajul popular: „când iacătă *maică-ta*..” (I. L. Caragiale), „Bietul neica, *frățână-meu* !” (I. L. Caragiale), „*tac-tu* ăla” (Preda).

5.4. Concurența dintre posesiv și pronumele personal

5.4.1. Adjectivul posesiv și formele de genitiv ale pronumelui personal

Gramaticile din prima jumătate a secolului observă existența unei concurențe în utilizarea formelor (*al*) *lui* vs (*al*) *său*, *al* *ei* vs (*al*) *său* etc. Iordan (1937: 133, 1943: 312) remarcă preferința limbajului oral pentru utilizarea formelor *al lui* și *al ei*, pe când *al său* apare doar în structuri consacrate, cu substantive ce desemnează grade de rudenie, de tipul: *tată-său, sor(ă)-sa* etc. În schimb, în limbajul cult, mai ales în forma scrisă, sunt folosite, deopotrivă, ambele forme. Mai mult, autorul constată că pe de o parte, există tendința de a utiliza nediferențiat pronumele *al său* / *a sa* și *al lui* / *ei* și pe de altă parte, există tendința de „utilizare abuzivă” a lui *al său* / *a sa* etc. Iordan (1937: 134–135, 1943: 312) propune ca regulă folosirea lui *său* în situația în care posesivul se raportează la nume de ființă (de preferință [+Uman]), nume care îndeplinește funcția de subiect al propoziției.

În textele de la începutul secolului, concurența dintre *său* etc. și *lui* etc. este bine marcată, fără însă ca recomandările menționate să fie respectate. Fenomenul este evident în toate tipurile de texte.

Iordan evidențiază în special concurența posesivului în textele praxiologice: „descrierea mai amănunțită a înfățișării *sale* [o cupă]”, „combate spiritul și lumea *sa* [a spiritului]” (apud Iordan 1943: 312). Concurența posesiv vs personal este însă bine reprezentată deopotrivă și în textele beletristice. De exemplu, la Hogaș, în *Pe drumuri de munte*, înregistrăm următoarele ocurențe: *său*, 64 de ocurențe; *sa*, 23 de ocurențe, *săi*, 16 ocurențe; *sale*, 57 de ocurențe (dintre care 20 pentru singular și 37 pentru plural), față de *lui*, 105 ocurențe, *ei*, 94 de ocurențe, *lor*, 54 de ocurențe. Pentru ilustrare redăm următoarele exemple: „Nicio pasăre nu-și îndreaptă zborul *său* rătăcitor” (Hogaș), dar și „în cercul comunei *lui* are și îndatoriri polițienesti” (Hogaș); „Agapia Nouă cu albele *sale* chilii și cu înaltele turnuri strălucitoare ale bisericilor *sale*” (Hogaș), dar și „sub noi, Valea-Sacă se răsfața cu casele *ei* albe și curate” (Hogaș).

Și în textele estetico-filozofice din aceeași perioadă, din primul deceniu al secolului, *său* are o largă răspândire: „Pasul *său* e sigur (...)”; *viața sa* se scurge ...” (Rădulescu-Motru [1904]), „această pasivitate își are și ea avantajele *sale*” (idem), dar și „Arta *lui* e rudimentară” (idem), „Esența divinității consistă (...) într-o forță dinamică externă, iar nu în valoarea *ei* morală” (idem).

Este ilustrativ textul următor, în care în același paragraf sunt utilizate formele *lui* și *său*, în condiții semantico-sintactice similare:

„Omul, ca ființă creată după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, face parte din toate aceste lumi. Rațiunea *lui*, sau sufletul *lui* rațional, face parte din prima lume, ca manifestare directă a divinității, ca scânteie izvorâtă de-a dreptul din flacăra rațiunii divine. Sensibilitatea *lui*, cu dorința și voința, sau sufletul *lui* senzitiv, face parte din lumea a doua. Din lumea a treia face parte sufletul *său* vital, al cărui simbol e respirația și de care atârnă voința organică. În fine, corpul *său* material face parte din lumea a patra, din lumea menită schimbării și pieririi.” (Negulescu)

În următoarele decenii (1920–1930), tendința de folosire în exces a formelor din seria *său*, *sa*, *săi*, *sale* este evidentă doar la unii autori. Astfel, la M. Caragiale, în *Craii de Curtea-Veche*, numărul de apariții ale lexemelor este: *său*, 29 de ocurențe, *sa*, 17 ocurențe, *săi*, 8 ocurențe, *sale*, 20 de ocurențe (dintre care 13 pentru singular și 5 pentru plural), *lui* 69 de ocurențe, *ei*, 59 de ocurențe și *lor*, 28 de ocurențe.

În schimb, în alte scrieri din aceeași perioadă este vizibilă tendința de evitare a seriei *său*. Dacă Rebreanu, în *Pădurea spânzuraților*, utilizează sporadic *său* (23 ocurențe), *sa* (3 ocurențe), *săi* (o ocurență) și *sale* (6 ocurențe, dintre care trei au antecedent singular și trei plural), Teodoreanu nu folosește *său* și *sa*, dar utilizează *săi* (3 ocurențe) și *sale* (2 ocurențe pentru singular), acestea fiind asociate substantivelor nume de rudenie sau celor asimilate lor – *stăpân*, *domn* etc.: „Și se duceau *părinții săi* în fiecare an la Ierusalim” (Teodoreanu), „venise la Medeleni să facă vizită *cumnatei sale*” (Teodoreanu), „luându-și rămas bun de la *stăpânii săi*” (Teodoreanu).

Aceeași situație o regăsim la Papadat-Bengescu, care, în *Concert din muzică de Bach*, utilizează de trei ori *său* și de câte două ori *sa* și *sale*: „făcând haz cu bunul *său* amic”; „în vestonul *său* subțire”; „noul *său* rang”; „munca *sa* laborioasă”; „un debușeu activității *sale* materne”; „strălucirea propriilor *sale* merite”.

Atât la începutul deceniului, cât și la sfârșitul lui există autori de texte beletristice care nu folosesc seria *său*, ca, de exemplu, Camil Petrescu, în *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*.

În privința textelor estetico-filozofice, utilizarea celor două serii depinde de autor. Unii autori (de exemplu, Ionescu) folosesc aproape în exclusivitate seria pronumelor personale, utilizarea celeilalte serii fiind întâmplătoare. Alții utilizează în exces seria *său* (de pildă, Rădulescu-Motru).

În deceniile al patrulea și al cincilea se înregistrează tendința de evitare a formelor *său*, *sa*, *săi*, *sale* în textele beletristice. Astfel, Eliade, în *Maitreyi*, utilizează formele *său* și *săi* în câte un singur context. Aceeași situație apare la Ibrăileanu și la Sadoveanu. La Ibrăileanu, în *Adela*, formele *săi* și *sale* apar o singură dată, pentru plural. La Sadoveanu, în *Țara de dincolo de negură*, am înregistrat patru contexte cu *său* și două cu *săi*, dar niciun context cu *sa* și *sale*.

La sfârșitul deceniului trei, seria *său* apare întrucâtva mai bine reprezentată în literatura beletristică. La Călinescu, în *Enigma Otiliei*, *său* este ocurent în 19 contexte, *sa* într-un singur context, *săi*, în două, dar *sale* apare în 14 contexte (6 cu antecedent singular și 8 cu antecedent plural). Raportul este însă în favoarea celeilalte serii: *lui* (246 de ocurențe), *ei* (124 de ocurențe), *lor* (30 de ocurențe).

Folosirea posesivelor discutate nu respectă însă nici acum cerințele regulilor sau ale normelor invocate de gramaticile vremii (vezi Jordan 1937: 134–135, 1943:

312), nefiind asociate cu substantive [+ Uman], cu funcția sintactică de subiect (vezi și XIX, **Pronumele**, 5.3): „iubitul nostru conu Iorgu cu familia *sa*”, „spre a proba prietenilor *săi*”, „casele *sale* de raport” (Călinescu).

Această tendință de revenire a folosirii seriei *său* continuă să se manifeste și în următoarele decenii, fiind vizibilă și în deceniul al cincilea al secolului. De pildă, Barbu folosește în *Groapa* întreaga serie în proporții diferite pentru fiecare unitate: *său*, 14 ocurențe, și *sale*, 7 ocurențe, toate pentru plural, *săi*, 2 ocurențe, *sa*, o singură ocurență, preferința fiind în mod evident pentru *lui*, înregistrat cu 223 de apariții, *ei*, cu 64 de apariții și *lor*, cu 119 apariții.

De altfel, în gramaticile normative din cea de-a doua jumătate a secolului regula folosirii lui *său* pe lângă substantiv [+ Animat, + Uman], cu funcție de subiect este abandonată, singura recomandare fiind aceea a evitării echivocurilor de tipul:

„Eminescu a lăsat încă o variantă a acestei poezii. După moartea *sa*, X. a găsit manuscrisul variantei într-un sertar” (GLR² I: 157).

În a doua jumătate a secolului al XX-lea, încă din deceniul al șaselea, textele relevă faptul că *său* etc. și *lui* etc. sunt folosite în variație liberă, fiind simțite de către locutori ca sinonime. Pe când în limbajul colocvial și popular *său* etc. este perceput ca *livresc*, cult, politicos (Iliescu 1995), în textele scrise – indiferent de tipul lor, beletristice, științifice, estetico-filozofice sau praxiologice, – selecția formelor nu este constrânsă de factori semantici sau sintactici. Frecvența de utilizare a seriei *său* variază de la autor la autor.

Astfel, Pleșu, în *Minima moralia*, folosește destul de mult formele seria *său*: *său* [19], *sa* [16] *săi* [4], *sale* [21, dintre care 16 pentru feminin singular și 5 pentru plural] și *lui* [47], *ei* [58], *lor* [25]. De asemenea, Popescu păstrează un anume echilibru între ocurențe: *său* / *lui* [10 / 17], *sa* și *sale* (cu antecedent singular) [5+3] / *ei* [7], *săi* și *sale* (cu antecedent plural) [1+3] / *lor* [17]. Și la Gabriel Liiceanu, în *Jurnalul de la Păltiniș*, seria *său* etc. este bine reprezentată: *său* [18] / *lui* [111], *sa* [15] și *sale* (cu antecedent singular) [13] / *ei* [49], dar *săi* [1], *sale* (cu antecedent plural) [9] / *lor* [30]. La Marino se constată o preferință pentru seria *său* etc.: *său* / *lui* [40 / 0], *sa* și *sale* (cu antecedent singular) / *ei* [62+10 / 3], *săi* și *sale* (cu antecedent plural) / *lor* [9+30 / 36]. Interesant este faptul că *lui* apare doar ca morfem al genitivului pentru numele proprii. O situație similară o regăsim la Patapievici, în *Zbor în bătaia săgeții*, unde *lui* funcționează ca morfem al cazului oblic al numelor proprii sau al substantivelor asimilabile, pronumele *lui* fiind folosit destul de puțin. Astfel, numărul de ocurențe este următorul: *său* [47], *sa* [75], *săi* [5], *sale* [52, dintre care 23 pentru singular și 29 pentru plural] și *lui* [63], *ei* [79], *lor* [51].

Este de remarcat frecvența întrebuințare a posesivului *său* etc. în textele științifice, unde se poate constata că *său* etc. și *lui* etc. sunt sinonime. De pildă, la Borundel, în *Manual de medicină internă pentru cadre medii*, pe parcursul a 100 de pagini se înregistrează 37 de ocurențe ale lui *său*, 11 ale lui *sa*, 8 ale lui *săi* și 59 ale lui *sale* (20 pentru singular și 39 pentru plural), în contexte precum: „Mercaptopurina și derivatul *său*, Imuranul”; „se poate reda organismului o parte sau întreaga *sa* capacitate de muncă”; „opiul și alcaloizii *săi* (morfină, papaverină)”; „Organismul devine astfel victima propriilor *sale* celule”.

Pe de altă parte, în textele beletristice ale sfârșitului de secol, *său* alternează cu *lui*, de multe ori numai pentru variație stilistică. La Cărtărescu, în *Orbitor. I. Aripa stângă*, de exemplu, proporția dintre cele două serii este evident în favoarea pronumelor personale în genitiv: *său* [61], *sa* [38], *săi* [5], *sale* [18, dintre care 7 pentru singular și 11 pentru plural]; *lui* [519], *ei* [448], *lor* [362].

5.4.2. Posesivul și cliticul de dativ al pronumelui personal

Posesivul apare precedat de prepoziții ca *îndărătul*, *asupra* etc. și locuțiuni prepoziționale precum *în fața*, *în spatele*, *în urma* etc.: „Lăsasem de mult *îndărătul meu* orice urmă de viață omenească” (Hogaș), „Și-n *urma noastră* veneau niște domnișoare” (Teodoreanu), „prăbușind în *spatele meu* o etajeră” (Petrescu), „licuricii care zburau în *jurul nostru*” (Eliade), „*din cauza ta* și-a luat lumea în cap” (Călinescu), „unii au ei grijă *înaintea noastră* să nu lase aurul pe degetele răposaiților” (Barbu), „lucruri din mine sau *din afara mea*” (Liiceanu), „*înlăuntrul meu* știam” (Patapievici), „Cerul gol *deasupra noastră*” (Popescu).

Anumite grupări cvasilocuționare impun același regim: „Dacă nu-i place, *din partea mea* e liber” (Călinescu).

Rar, în primele decenii ale secolului, dar în extensie în ultimele decenii, același comportament se înregistrează și prin asociere cu grupările (cvasi)locuționale *la rândul* și *din punctul de vedere*: „Voi mistifica *la rândul meu* geniul speciei” (Ibrăileanu), „suntem *la rândul nostru* atinși de-o agnozie ciudată” (Cărtărescu), „refuzăm *la rândul nostru* să mai iubim” (Patapievici); „consecințele ar fi neînsemnate, *din punctul nostru de vedere*” (Ibrăileanu), „A postula ca țel cumpătarea nu e (...) *din punctul nostru de vedere*, decât un proiect abstract” (Pleșu), „sunt puține lucruri esențiale de spus *din punctul meu de vedere*” (Marino).

În această situație, posesivul concurează cu pronumele clitic de dativ integrat în același tip de construcții prepoziționale (vezi supra, 1.2.2).

6. PRNUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL RELATIV

6.1. Inventar și forme

Pronumele relative sunt identice formal cu pronumele interogative; deosebirea dintre cele două clase de pronume rezidă doar în funcția lor (Iordan 1937: 144). Identificarea relativelor și, respectiv, a interogativelor depinde de contextul sintactico-pragmatic (vezi infra, 7). În mod constant, gramaticile înregistrează următoarele forme ale pronumelor relative: *cine*, *care*, *ce*. De la gramatică la gramatică, în clasa relativelor sunt incluse și alte unități lexicale; *cât*, *câtă* etc. (Tiktin [1893] 1945: 82, Rosetti, Byck 1945: 60–61, GLR¹ I: 214, GLR² I: 160, GALR I: 280–283); *ce fel de* (GLR¹ I: 208). În lucrările de specialitate se impune dreptat și recunoașterea ca pronume relativ a seriei *cel ce*.

În primele gramatici (Slavici 1914: 28, Scriban 1925: 93; Iordan, 1937: 144, 1954: 407–408) sunt menționate anumite diferențe semantice și formale între membrii clasei relativelor. *Cine* redă o persoană și nu acceptă context de plural, așadar are trăsăturile [+ Uman], [– Plural]. *Care* evocă, deopotrivă, o ființă sau un obiect și acceptă contextul de plural, pentru care însă nu există – în româna secolului al XX-lea – o formă specială. Trăsăturile acestui pronume sunt: [± Animat], [± Plural]. *Ce* indică numai un obiect, având trăsătura [– Animat].

Formele *carele*, *care*, *carile* nu mai apar în texte, fiind totuși înregistrate în lucrările de specialitate ca arhaisme (Tiktin [1893] 1945: 80; Slavici 1914: 28; GLR² I: 161–162). Numai Lambrior (1892: 132) integrează în prezentarea paradigmei relativului formele *cari* [și *carii*], *carile*.). Deși considerate învechite și nerecomandate de unele lucrări de cultivare a limbii (Iordan 1943: 118), *cari* și *acel(a)* ce apar totuși în scrierile din prima jumătate a secolului (vezi infra, 6.2, 6.4.3 și 8.3.1.1).

6.2. Variabilitatea formei *care*

Forma *cari* apare în textele primelor decenii ale secolului XX, aflându-se, în general, în concurență cu forma *care*: „nu știa nici o altă limbă decât a țării, pe *cari* o știa însă minunat” (Iorga), dar și „la efemera stăpânire a lui Ștefan Petriceicu, pe *care* (...) Neculce-l știa ca un „om bun și slab, prost” (Iorga); „va plăcea, va fermeca pe *burghezi*, *cari* din pricina trândăviei și a bogăției (...) sunt storși” (Ibrăileanu), dar și „românii, *care* n-au creat aproape nimic” (Ibrăileanu), „să vedem (...) *cari* sunt *faptele pe cari* oamenii le numesc fapte religioase” (Ionescu), dar și „cele două *probleme* fundamentale *care* se pun acestei discipline speciale” (Ionescu).

În prima jumătate a secolului există scriitori ce utilizează frecvent *cari*, în alternanță cu *care*. De pildă, Ionescu, în *Curs de Filosofie a religiei*, înregistrează 213 ocurențe ale lui *cari* cu antecedent plural.

Trebuie remarcat, în același timp, că există autori la care repartiția formelor *care* (cu antecedent la singular) și *cari* (cu antecedent la plural) este aproape sistematică. Rădulescu-Motru, de exemplu, în toate scrierile sale, până în deceniul trei, respectă această regulă:

Credințele religioase, obiceiurile, instituțiunile și valorile morale, operele de artă și adevărurile științei sunt singurele cari înving moartea.” (Rădulescu-Motru [1904])

„Ele construiesc pentru societate o *armătură care* își are individualitatea sa proprie” (idem).

Totuși, și la acest autor în scrierile apărute după deceniul al doilea se observă o tendință de utilizare a lui *care* cu antecedent la plural: „omul care nu are alte *funcțiuni sufletești care* să-l pună la adăpostul reflexelor sensibilității sale” (Rădulescu-Motru [1930]).

Unii autori de la începutul secolului folosesc forma *cari* și în context de plural, și în context de singular. Este de fapt folosirea invariabilă a acestui pronume, iar forma *cari* se poate explica prin considerente de natură fonetică: „*lucruri pe cari* trebuie să le aibă în minte *cel cari* se folosește de aceste izvoare indispensabile” (Iorga), „*sfetnicul* de căpetenie a lui Dimitrie-vodă *cari* știa tot” (idem).

Chiar și în aceste cazuri în textele respective este utilizată uneori și forma *care*: „*Dreptatea, care* (...) nu i s-a recunoscut până la urmă”, „împăcarea *lucrurilor pe care* dorise să le descurce astfel” (Iorga).

Spre deceniul al cincilea, forma *cari* nu mai este înregistrată în textele scrise.

6.3. Relativul compus

6.3.1. Relativul compus aceea ce

O problemă care nu este surprinsă de gramaticile vremii este utilizarea lui *aceea ce* în contexte tipice pentru *ceea ce*. Utilizarea lui *aceea ce* în locul lui *ceea ce* este rară. *Aceea ce* apare totuși consecvent la unii autori, precum Rădulescu-Motru, în texte din primele trei decenii ale secolului:

„*Aceea ce* era înainte un mijloc pentru înălțarea totalității poporului devine, în urmă, un scop care ascunde interesul individual.” (Rădulescu-Motru [1904])

„*Aceea ce* este românesc în filosofia pe care o dorim nu este doar felul cunoștințelor asupra cărora se reflectează.” (Rădulescu-Motru [1927])

„*Aceea ce*-mi apare mie ca dulce, altuia îi apare ca amar” (Rădulescu-Motru [1930]).

6.3.2. Relativul compus ceea ce

Textele din secolul al XX-lea evidențiază o frecventă utilizare a pronumelui *ceea ce*. În funcție de perioadă și de autor, acest pronume relativ compus apare, pe tot parcursul secolului, dar cu frecvență diferită, în diverse contexte: introducând o completivă, fiind sinonim cu *ce* (vezi infra, (i) și 6.4.1.1); cu valoare neutră, în structuri scindate (vezi infra, (ii)); în propoziții apozitive (vezi infra, (iii)); în propoziții având ca regent pronumele nehotărât *tot* (vezi infra, (iv) și 6.4.1.2).

(i) „a avea la îndemână cupeaua unui tren, roatele unei trăsurii sau picioarele unui cal înseamnă a merge șezând și a vedea numai *ceea ce* și se dă, nu însă și tot ce ai voi” (Hogaș)

(ii) „*Ceea ce* se clarifica din tot rostul concertului era prezența lui Marcian deunăzi la Prundeni, pe proprietatea ei personală, în izolarea unui doliu personal” (Papadat-Bengescu)

(iii) „Aceasta este a patra cauză pentru care în Moldova s-a născut școala critică, adică – *ceea ce* este același lucru – pentru care exagerările n-au prins” (Ibrăileanu)

(iv) „Tot *ceea ce* curge, *tot ceea ce* se întâmplă, stă sub legea, sub regimul unor legi anumite. Însă, nu tot *ceea ce* există propriu-zis” (Ionescu).

6.4. Pronume relative în concurență

6.4.1. Concurența dintre ceea ce și ce

6.4.1.1. În concurență cu *ce*, *ceea ce* este folosit cu precădere în texte estetico-filozofice. La Ibrăileanu, în *Spiritul critic în cultura românească*, se înregistrează 105 ocurențe, la Ionescu, în *Curs de Filosofie a religiei*, 165 de ocurențe. Utilizarea lui *ceea ce* diferă în funcție de autor: în unele texte frecvența acestui pronume este destul de mare, în altele *ceea ce* apare rar. Făcând o statistică pe aproximativ 150 de pagini, ocurențele sunt următoarele: (a) Hogaș, 26 de ocurențe, Papadat-Bengescu, 55 de ocurențe, Rebreanu, 7 ocurențe, iar Teodoreanu, 4 ocurențe. Într-o situație intermediară poate fi considerat textul *Craii de Curtea-Veche*, în care M. Caragiale folosește *ceea ce* sinonim cu *ce* de 16 ori.

În următorul deceniu, *ceea ce* este mai bine și mai echilibrat reprezentat în textele artistice: Petrescu, 34 de ocurențe, Eliade, 21 de ocurențe, Ibrăileanu [1933], 36 de ocurențe, Mihăescu, 32 de ocurențe, Călinescu [1938], 29 de ocurențe.

6.4.1.2. Uneori *ceea ce apare în context cu tot*. Gruparea *tot ceea ce* alternează cu *tot ce*: „*tot ceea ce se poate dovedi*” (Ionescu), și „*tot ce am spus ieri și alaltăieri*” (Ionescu), „*tot ce se întâmpla în casă și tot ceea ce putea izbucni din ceas în ceas*” (Eliade), „*tot ceea ce trebuia să aflui*” (Mihăescu) și „*mi-a spus tot ce știa*” (Mihăescu).

În textele din a doua jumătate a secolului se observă în continuare o preferință pentru folosirea pronumelui *ceea ce* atât în texte estetic-filozofice (vezi infra, a) și în texte beletristice (vezi infra, b), cât și unele texte științifice (vezi infra, c). De asemenea, se constată o concurență între grupările *tot ceea ce* și *tot ce*, cu o evidentă preferință pentru utilizarea celei din urmă. Astfel, frecvența structurilor este următoarea:

(a) Pleșu, *Minima Moralia*: [59] pentru *ceea ce*, [1] pentru *tot ceea ce* și [10] pentru *tot ce*; Liiceanu, *Tragicul*: [55] pentru *ceea ce*, [2] pentru *tot ceea ce* și [43] pentru *tot ce*; Liiceanu, *Despre limită*: [110] pentru *ceea ce*, [3] pentru *tot ceea ce* și [33] pentru *tot ce*.

(b) Preda, *Imposibila întoarcere*: [103] pentru *ceea ce* și [19] pentru *tot ceea ce*, [7] pentru *tot ce*; Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*: [211] pentru *ceea ce*, [14] pentru *tot ceea ce*, [19] pentru *tot ce*; Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*: [55] pentru *ceea ce*, [2] pentru *tot ceea ce* și [43] pentru *tot ce*; Marino, *Pentru Europa*: [42] pentru *ceea ce*, [4] pentru *tot ceea ce* și [7] pentru *tot ce*; Cărtărescu, *Orbitor I*: [29] pentru *ceea ce*, [0] pentru *tot ceea ce* și [24] pentru *tot ce*; Patapievic, *Zbor în bătaia săgeții*: [335] pentru *ceea ce*, [10] pentru *tot ceea ce* și [33] pentru *tot ce*, Paleologu, *Despre lucrurile...*: [63] pentru *ceea ce*, [0] pentru *tot ceea ce* și [15] pentru *tot ce*; Popescu: [21] pentru *ceea ce*, [0] pentru *tot ceea ce* și [5] pentru *tot ce*.

(c) Borundel: [27] pentru *ceea ce*, [1] pentru *tot ceea ce* și [1] pentru *tot ce*.

6.4.2. Utilizarea relativului *ce* în locul lui *care*

Încă de la începutul secolului lucrările de lingvistică constată existența posibilității de substituire a lui *care* prin *ce*. Observațiile lingviștilor privesc condițiile semantice și sintactice de înlocuire a celor două pronume relative. Astfel, este recomandată substituirea dacă substantivul antecedent are caracteristica semantică [-Animat], este la singular sau la un caz oblic (Slavici 1914: 29, Iordan 1937: 144, 145, Iordan 1943: 320, 321). În același timp însă, gramaticienii recunosc că regulile de înlocuire nu sunt respectate în scrierile secolului, consemnând o folosire excesivă a lui *ce* (Iordan 1943: 321).

Relativul *ce* cu antecedent substantiv sau (rareori) pronume este utilizat frecvent în textele din primele trei decenii ale secolului concurându-l pe *care* în poziția sintactică de subiect, nume predicativ sau complement direct. Numărul de ocurențe ale lui *ce* în astfel de contexte este următorul: Ibrăileanu, *Adela* [68], Ionescu, [30], Hogaș, [191], Papadat-Bengescu, [155], M. Caragiale, [160].

În următoarele decenii frecvența lui *ce* cu valoarea lui *care* este mai redusă: Petrescu, [6], Eliade, [5], Ibrăileanu, [4], Sadoveanu, [3].

Mai ales în situația în care frecvența lui *ce* este ridicată, acesta are antecedent nu numai substantive nonanimate, ci și substantive caracterizate prin trăsăturile [+Animat], [+Uman]: „Cea mai mare parte a *capitolelor ce* alcătuiesc acest volum” (Ibrăileanu *Adela*), dar și „nu cum fac *«învățații» ce* «leapadă tradiția»” (idem), „caracterul *obiectunilor ce* i se fac” (Ionescu), dar și „înlocuire a divinității prin

noul *idol ce* și l-a creat omenirea” (Ionescu), „Am privit ca un har al Proniei *simpatia ce* dânsul a avut pentru mine” (M. Caragiale), dar și „*rarii trecători ce* se prefirau prin ceață erau mai toți afumați” (idem), „o *umoare acră, ce* părea intenționată” (Călinescu), dar și „ca un *om ce* stă să se-nece” (idem).

Și după deceniul al cincilea utilizarea relativului *ce* cu antecedent [+Animat], [+ Uman] este curentă: „mirosul de *lucruri vechi ce* stăruia în odăi” (Barbu), dar și „*jupânii adevărați ce* se plimbau” (Barbu); „*prietenii ilustre ce* se pot arăta ca exemple” (Paleologu), dar și „*oamenii ce* se consacră unor mari idealuri și acțiuni” (Paleologu).

Totuși, această folosire a lui *ce* este mai slab reprezentată în a doua parte a secolului. Există mulți autori care respectă regula de utilizare a lui *ce* cu antecedent [- Animat]. Așa sunt, de pildă, Preda, Liiceanu, Pleșu, Patapievici, Popescu, în scrierile cărora numărul de ocurențe ale lui *ce* substituibil cu pronumele *care* sau *pe care* este destul de ridicat, dar numai în contexte cu antecedent [-Animat] de felul: „*priviri ce* ardeau de curiozitate” (Preda), „*valori cristaline ce* trebuie exercitate” (Pleșu), „*paginile ce* urmează” (Liiceanu), „*Acea Franță* istorică *ce* a trezit interesul lui Dumas” (Patapievici), „*jilțul ce* îi era rezervat” (Popescu).

6.4.3. Concurența grupărilor *cel ce* vs (a) *cel care*

Textele din prima jumătate a secolului evidențiază prezența seriei *cel ce*, alternând deseori cu seria *cel care* sau cu *acel care*: „aceasta este școala *celor ce* doresc (...) a scrie pentru români și românește” (Ibrăileanu), și „El nu scrie nici vechea limbă literară bisericească (...) nici limba nouă literară, *cea care* a triumfat” (idem), dar și „unul – și ultimul – dintre *acei care* au prezidat la formarea culturii române” (idem), „*Acel care* disprețuia starea din acea vreme” (Ibrăileanu); „*cel ce* se închină lui se închină cu trupul și cu adevărul” (Ionescu), și „la dispozițiunea bogăției *celui care* filosofează” (Ibrăileanu), dar și „*acei cari* au stat pe scaunul pe care stau eu acum” (Ibrăileanu); „o gelozie mare *pe cei ce* se bătuse” (Papadat-Bengescu), și „baba era *cea care* da de băut domnișorului” (idem), dar și „fusese *acel care* (...) sosisse cu mesagiul senzațional” (idem).

Gruparea *acel care* în concurență cu *cel care* apare cu precădere în primele decenii ale secolului: la Ibrăileanu [1909], 14 vs 29 de ocurențe, Ionescu, 17 vs 9 ocurențe, Hogaș, 5 vs 1 ocurență, Teodoreanu, 6 vs 9 ocurențe, Papadat-Bengescu, 5 vs 9 ocurențe, M. Caragiale, 6 vs 1 ocurență.

După 1930, frecvența lui *acel care* scade. De exemplu, Petrescu, care, în *Ultima noapte de dragoste...*, folosește forma *cel care* de 50 de ori, utilizează doar o singură dată *acel care*; de asemenea, Mihăescu, în *Donna Alba*, folosește de 5 ori gruparea *acel care* și de 15 ori gruparea *cel care*.

În a doua parte a secolului, *acel care* nu este folosit decât extrem de rar: asocierea celor două unități lexicale apare de 9 ori la Liiceanu, în *Despre limită*, și de 3 ori la Paleologu, în *Despre lucrurile cu adevărat importante*. În aceste texte *cel ce* are 73, respectiv 20 de ocurențe.

Așadar, în ce privește concurența dintre *acel care* și *cel care*, se observă faptul că de-a lungul secolului se impune gruparea *cel care*.

Cel ce, concurent al lui *cel care*, are o frecvență mai mică decât acesta din urmă. Totuși, în prima parte a secolului *cel ce* este destul de bine reprezentat:

Ibrăileanu, *Spiritul critic...* [11 vs 29], Ionescu, [5 vs 9], Hogaș [6 vs 1], Rebreanu [5 vs 2], Papadat-Bengescu [5 vs 9], M. Caragiale [9 vs 1], Petrescu [16 vs 50], Eliade [16 vs 3], Mihăescu [14 vs 15], Călinescu, *Enigma Otiliei* [5 vs 1].

În a doua jumătate a secolului al XX-lea, tendința de evitare a lui *cel ce* este mai pronunțată. *Cel ce* este slab reprezentat în textele beletristice: Barbu, 3; Preda, 3; Liiceanu, 0; Pleșu, 1; Patapievici, 1; Popescu, 2. Doar la Cărtărescu au fost înregistrate mai multe apariții ale lui *cel ce* (27 de ocurențe).

În schimb, mai bine reprezentată este gruparea *cel care*. Paleologu, în *Despre lucrurile cu adevărat importante* folosește *cel care* în 20 de contexte, pe când *cel ce* are doar 7 apariții.

Și în textele estetic-filozofice *cel care* este mai frecvent decât *cel ce*: de pildă, la Pleșu, în *Minima moralia*, raportul *cel care* – *cel ce* este 20 vs 3; la Liiceanu, în *Despre limită*, raportul este 73 vs 29.

Prezența seriei *acel ce*, care poate fi pusă în legătură cu utilizarea grupării *aceea ce* (vezi supra, 6.3.1), este probabil extrem de rară în textele secolului al XX-lea. În corpusul cercetat nu a fost înregistrată nicio ocurență a formelor din această serie.

7. PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL INTEROGATIV

7.1. Formele pronumelor și adjectivelor interogative

Gramaticile secolului al XX-lea înregistrează următoarele forme ale pronumelor interogative: *cine*, *care*, *ce*, *cât*. Unele gramatici includ în clasa interogativelor și gruparea *ce fel de* (Lambrior 1892: 133–134, Tiktin [1893] 1945: 80–81, Scriban 1925: 95–97). Altele (Jordan 1937: 143, GLR¹ I: 214, GALR I: 274) menționează că această grupare poate funcționa ca interogativ numai în ipostază adjectivală. Totodată se subliniază identitatea comportamentului semantic și gramatical al interogativelor și al relativelor (vezi XIX, **Pronumele**, 9).

Deosebirea dintre cele două clase este legată numai de contextul sintactico-pragmatic, interogativele fiind ocurențe doar în propoziții interogative:

- „Și *cine* nu știe pe Cucoana Chirița?” (Ibrăileanu)
- „întrebă aproape înfricoșat: «*Pe cine* spânzurați?»” (Rebreanu)
- „Monica, *ce* culoare îți place ție mai mult?” (Teodoreanu)
- „Parcă era acolo și tânărul de adineaoră. *Care* tânăr?” (Papadat-Bengescu)
- „*Ce fel de* fete sunt astea?” (Camil Petrescu)
- „*Câți* ani ai avea peste cinci ani?” (Eliade)
- „Născut *în ce* secol, *în ce* țară, *din ce* părinți și aparținând *cărei* caste? Vorbind *ce* limbă și aparținând *cărei* religii?” (Liiceanu).

7.2. Pronumele și adjectivalele pronominale hibride

Integrate în discursul indirect, interogativele *cine*, *care*, *ce*, *cât* sunt pronume hibride – relativ-interogative: „spunându-i *cine* suntem” (Hogaș), „dar *care* era acel tainic Horeb (...) nu știa, nici nu se întreba nimeni” (M. Caragiale), „ar putea să spuie (...), *câte* prepeliți și *câți* iepuri am pușcat eu în toamna trecută” (Sadoveanu).

Componente ale unor propoziții exclamative transpuse în discurs indirect, *cât* și *ce* se actualizează ca pronume hibride relativ-exclamative: „m-a uimit (...) *ce* sănătos judeca și limpede” (M. Caragiale), „e uluitor *câtă* funciară indiferență (...) iese la iveală” (Paleologu).

8. PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL DEMONSTRATIV

8.1. Inventar și forme

Configurația clasei este sintetizată de GALR (I: 241–252), unde se discută despre (1) pronume demonstrative independente și (2) pronume semiindependente (vezi infra, 8.6). Primele se grupează în următoarele (sub)tipuri semantice și sintactice: (a) pronumele demonstrative de apropiere – *acesta* și variantele lui (vezi infra, 8.2), pronumele demonstrative de depărtare – *acela* și variantele lui (vezi infra, 8.3), pronumele demonstrative de identitate – *același*, *acestași* (vezi infra, 8.4), pronumele demonstrative de diferențiere – (*a*)*cestălalt*, *celălalt* și variantele lor (vezi infra, 8.5). Unele lucrări (Tiktin [1893] 1945: 77, Scriban 1925: 89, GLR¹ I: 218) integrează în clasa demonstrativelor pronominale și formele *atare*, *asemenea*, *astfel de*, *așa* (vezi infra, 8.7).

8.2. Pronumele și adjectivul demonstrativ de apropiere

Textele secolului al XX-lea evidențiază circulația a două serii de forme ale pronumelui și adjectivului demonstrativ de apropiere: seria *acest(a)* și seria *ăst(a)*, forme menționate și în gramaticile vremii.

8.2.1. Seria *acest(a)*

8.2.1.1. În primele decenii ale secolului al XX-lea se semnalează **ezitări în folosirea formelor cu sau fără particula -a**, mai ales în limbajul oral: *aceasta carte*, *aceștia oameni* sau *întrebările aceste esențiale*, *unele din aceste* (Iordan 1943: 313). Astfel de ezitări se întâlnesc și în limba scrisă: „*acești* din urmă (...) preferă să născocoască” (Rădulescu-Motru), „legile *acestor* din urmă” (Rădulescu-Motru), „în metoda *acestui* din urmă” (Rădulescu-Motru), dar și „afirmă *acesta* din urmă” (Rădulescu-Motru), „intuițiunea obiectivă sau reprezentarea *acesteia*” (Rădulescu-Motru).

Totuși, încă de la începutul secolului, se remarcă tendința de generalizare a regulilor de folosire a formelor în funcție de ipostaza demonstrativului de apropiere și de poziția adjectivului corespondent. Au particula *-a*: (i) pronumele – „adăugăm la *aceștia* și pe cosmopolitul D. Cantemir” (Ibrăileanu), „a fost publicat după moartea *acestuia*” (Ibrăileanu), „*acesta* era portul ei de drum” (Hogaș), „*aceasta* era un soi de plăcere” (Hogaș), „o da în seama *acestuia*” (M. Caragiale), „*acestea* erau singurele lucruri” (M. Caragiale) și (ii) adjectivul postpus – „drumul *acesta*” (Hogaș), „privirea *aceasta*” (Rebreanu), „oamenii *aceștia*” (Ionescu), „istoriile *acestea*” (M. Caragiale). Nu au particula finală *-a* adjectivele antepuse: „*acest* tratament” (Teodoreanu). În textele din a doua parte a secolului, folosirea cu particula finală *-a* respectă sistematic regulile (i) și (ii).

8.2.1.2. În primele decenii ale secolului al XX-lea, gramaticile înregistrează ca formă a demonstrativului de apropiere, alături de *acest*, și **forma redusă *cest*** (fără *a-* inițial) cu distribuție restrânsă: „oamenii *cești* de astăzi”, dar „*acești* oameni”, „oamenii *aceștia*”. (exemplificări la Tiktin [1893] 1945: 77–78), „învingerea *cestui* dualism” (Rădulescu-Motru).

Formele menționate apar și în lucrările de la jumătatea secolului, fiind tratate însă ca regionalisme cu flexiune după tiparul *acest(a)* (GLR² I:171).

8.2.2. *Seria ăsta*

Unele gramatici de la începutul secolului al XX-lea, nediferențiind între norma dialectală și norma supradialectală (Philippide 1897: 59–60) înregistrează forme care nu mai apar menționate în alte lucrări: G–D sg. (*femeii*) *ăștîia* și *ăștii* *femei*, *iștei*, *iștii*. La jumătatea secolului, GLR² (I: 170) menționează pentru G–D sg. formele în variație liberă *ăștei(a)* / *astei(a)*. Alte forme, specifice graiului moldovenesc, (*aist(a)*, *ist(a)*), cu flexiune pe același tipar, apar în gramaticile deceniului al patrulea, unde se menționează tendința de a fi înlocuite de munte-nismul *ăst(a)*, mai ales în mediul urban (Iordan 1937: 138, 1943: 116).

Într-adevăr, în texte este pus în evidență fenomenul generalizării utilizării seriei *ăsta* mai ales în registrul familiar. Dintre membrii seriei, cel mai folosit este pronominalul cu formă de feminin: „*dihania asta*” (Hogaș), „romantismele *astea*” (Rebreanu), „*fata asta*” (Papadat-Bengescu). Este foarte răspândită forma *asta* cu valoare neutră: „Dar *asta* ar însemna o lașitate” (Rebreanu), „Te-a bătut; *asta* nu se face!” (Teodoreanu), „*Asta* este numai din pricina oboselii” (Călinescu).

Ăst nu mai este înregistrat, iar *ășta*, rar în prima parte a secolului, este frecvent în cea de-a doua parte mai ales în situațiile în care se redă limbajul colocvial: „era oare *ășta* drumul nostru?” (Preda).

Forma *astă* își pierde statutul pronominal apărând doar în primele decenii în structura de *astă dată*: „De *astă dată*, (...) trebui totuși să ne întorcem” (Hogaș), „auzi, de *astă dată* chiar la spatele lui” (Rebreanu).

Demonstrativul *astea* este puțin folosit. În a doua parte a secolului apare însă în calitate de component al locuțiunii cu *toate astea*.

8.3. Pronumele și adjectivul demonstrativ de depărtare

Toate gramaticile din secolul XX prezintă paradigma demonstrativului de depărtare, menționând existența a două serii de forme: *acel(a)* etc. și *ăl(a)* etc.

8.3.1. *Seria acel(a)*

8.3.1.1. În privința caracteristicilor formale, demonstrativul de depărtare se comportă identic cu demonstrativul de apropiere (vezi supra, **8.2.1.1**). Trebuie remarcat totuși faptul că spre deosebire de demonstrativul de apropiere, în prima parte a secolului fenomenul de ezitare în folosirea formelor demonstrativelor de depărtare cu sau fără particula *-a* este mai pregnant.

În prima jumătate a secolului al XX-lea se observă tendința de utilizare a formei fără particula finală *-a*, forma adjectivului pronominal antepus, în structuri în care poate apărea și forma pronominală: (a) cu nume în genitiv (sau pronume posesiv); (b) cu propoziție relativă; (c) cu grup adjectival.

(a) „o figură mai elocventă decât *acea a omului meu*” (Hogaș), dar și „ce mâncare-i gebeaua *aceea a ta?*” (*ibidem*), „oprindu-se mai întâi la *aceea a frumoasei ovreice*” (M. Caragiale);

(b) „*Acel care*, teoreticește, a reprezentat spiritul de conservare a fost A. Russo” (Ibrăileanu), dar și „*acela care* se jertfește de bunăvoie (Rebreanu); „nu pentru *acei care* trebuie să fie captați, ci tocmai pentru *aceia cari* exercită acțiunea de captare” (Ionescu);

(c) „nici jargonul latinist al lui Laurian, nici *acel italianist* al lui Eliade” (Ibrăileanu), dar și „Un punct de vedere este *acela obiectiv-științific*” (Ionescu);

Dintre structurile de mai sus, cele mai reprezentative pentru concurența dintre formele cu și fără particula *-a* sunt primele două.

Ca regent al unui adverb precedat de prepoziție, tipar mai rar utilizat, textele pun în evidență preferința pentru folosirea lui *acel*: „altul decât *acel de adineauri*” (M. Caragiale), „nici *acel de astăzi*” (apud Iordan 1937). În acest context este preferat *cel* (vezi infra, 8.6.1.2).

Mai rar este folosit *acela* pentru *acel*. Cele câteva cazuri înregistrate sunt considerate neconcludente: „îmi zic cu *aceea* inefabilă emoție, abaterile de la instinct, de la cele individuale, ca și de la *acelea* sociale” (apud Iordan 1943: 314).

În a doua jumătate a secolului, se impune norma limbii literare, utilizarea formei *acel* ca pronume nemaifiind înregistrată în texte.

8.3.1.2. La mijlocul secolului al XX-lea, **formele reduse *cela, ceea* (fără *a-* inițial)** nu sunt considerate abateri de la limba literară: „Dar necazul *cela* de babă, ce păzea!” (Papadat-Bengescu), „măcieșul *cela* de acolo” (Sadoveanu).

Se remarcă extinderea folosirii lor în limbajul popular. De asemenea, se observă și integrarea în structuri fixe, uneori cu sensuri diferite: „vorbesc și eu ca *prostul acela*”, „la *cela mal* [celălalt mal]”, „pe *ceea lume* [lumea cealaltă]” (apud Iordan 1937). După prima jumătate a secolului al XX-lea, aceste forme sunt considerate regionale, alături de *alte cele* și *toate cele* (GLR² I: 217). *Cel, cea* din contexte de felul: „Mă Gavri!e, ia vezi de *cel* cal!” (Hogaș), „Ia vezi de umple *cea* garafă” (Hogaș) pot fi considerate forme scurtate, variante ale lui *cela, ceea*.

8.3.2. *Seria ăla*

Seria ăla se generalizează ca modalitate de expresie a nonproximității în registrul popular și familiar al limbii române: „șovinismul tatălui său, că și *ăla* a fost turbat rău” (Rebreanu), „zugravul, *ăla* care cântă cu armonica” (M. Caragiale).

Totuși, spre deosebire de corespondentele lor de proximitate (vezi supra, 8.2.2) demonstrativele *ăla, aia*, prezente în texte pe întreg parcursul secolului, au, de obicei, o nuanță peiorativă: „Eu cu mojica *aia* nu vorbesc!” (Papadat-Bengescu), „Pascalopol, satirul *ăla* bătrân” (Călinescu).

8.3.3. *Concurența dintre demonstrativul de depărtare și pronumele semiindependent cel*

În primele trei decenii ale secolului al XX-lea se înregistrează frecvente contexte în care pronumele demonstrativ independent de depărtare *acela* este în variație liberă cu pronumele semiindependent *cel*. Această concurență între *acela* și

cel se regăsește până la jumătatea secolului, manifestându-se din ce în ce mai slab după deceniul al treilea (vezi infra, 8.6.1.2). Fenomenul apare în următoarele tipare:

(a) [pronume + propoziție relativă]: „Cel mai însemnat eveniment politic (...) *acela care* ne dă măsura” (Ibrăileanu)

(b) [pronume + *al* + substantiv_G]: „credința mea e alta decât *aceea a parveniților, ciocoilor și chiar multor boieri autentici*” (Teodoreanu)

(c) [pronume + adjectiv]: „n-avea decât o singură clasă socială: *aceea rurală*” (Călinescu).

Recomandările normative sunt diferite: pentru primul tipar se consideră că utilizarea ambelor pronume este justificată; în cazul celui de-al doilea este preferată utilizarea pronumelui semiindependent; pentru al treilea tipar, se recomandă folosirea pronumelui semiindependent.

Totuși, mai ales în textele praxiologice se constată o preferință pentru selecția lui *cel* în structurile (a) și (b) (vezi infra, 8.6.1.2).

8.4. Demonstrativul de identitate

În prima parte a secolului al XX-lea, gramaticile menționează faptul că demonstrativul de identitate reprezintă un cultism, nefiind utilizat în limbajul popular sau familiar (Iordan 1937: 140–141, 1943: 318). În primele decenii ale secolului al XX-lea, semnificația suplimentară [+Identitate] se actualizează atât în sfera proximității (*acestași*), cât și în sfera nonproximității (*același*). În aceeași perioadă, unele gramatici înregistrează demonstrativul de diferențiere din sfera proximității, dar semnalează pe de o parte „desemantizarea” acestuia, iar, pe de altă parte, frecvența redusă (Iordan 1937: 141, Scriban 1925: 89). În textele cercetate *acestași* nu a fost înregistrat.

La mijlocul secolului al XX-lea sunt înregistrate două tipuri de structuri cu adjectivul demonstrativ de identitate:

(a) tiparul [articol nehotărât + demonstrativ de identitate + substantiv]: „*un același criteriu*” (Iordan 1943: 318);

(b) tiparul [pronume nedefinit *unul* + *și* + demonstrativ de identitate + (substantiv)] (Scriban 1925: 89, Iordan 1943: 318): „*este unul și același*” (Ionescu), „*în unul și același peisaj*” (Blaga).

Structurile, alcătuite după model străin (prima, după franceză – *vivre sous un même toit*, a doua, după germană – *ein und derselbe*), nu sunt considerate abateri de la normă, ci modalități de clarificare a echivocului (Iordan 1943: 318).

Astfel de structuri rezistă în limba română, fiind întâlnite mai ales în texte de la sfârșitul secolului: „*un același om* este o dată Răufăcătorul și apoi, tot el, Eroul” (Liiceanu), „Platon și Plotin nu e *unul și același filozof*” (Preda).

8.5. Demonstrativul de diferențiere

Toate gramaticile din secolul al XX-lea subliniază faptul că demonstrativul de diferențiere este compus din pronumele demonstrativ de apropiere (*a)cest(a)* / de depărtare (*a)cel(a)* și adjectivul pronominal nehotărât *alt*: (*a)ceștalalt* / (*a)ceștălalt* etc., (*a)celalalt* / (*a)celălalt* etc.

Demonstrativul de diferențiere prezintă două serii de forme: o serie corespunde demonstrativului de apropiere ((*a*)*ceſtalalt* / (*a*)*ceſtălalt* etc.), iar a doua, demonstrativului de depărtare ((*a*)*celalalt* / (*a*)*celălalt*). În prima jumătate a secolului al XX-lea, semnificația [+ Diferențiere] se realizează atât și în zona semantică a proximității, cât și în zona semantică a nonproximității. Totuși, seria (*a*)*ceſt(ă)lalt* în ipostază pronominală sau adjectivală este rară în textele secolului al XX-lea: „despre *aceſtălalt* (...) nu știam încă nici cum îl chema adevărat” (M. Caragiale). Ca urmare, după 1950, gramaticile care înregistrează forma *ceſtălalt* o consideră învechită.

Textele cercetate evidențiază în primul rând preferința pentru utilizarea demonstrativului de diferențiere din seria *celălalt* etc. În al doilea rând, materialul oferit de scrierile vremii confirmă observațiile gramaticilor referitoare la (a) păstrarea aceleiași forme în ambele ipostaze, pronominală și adjectivală – „apărătoarea tuturor *celorlalte grupuri nemulțumite*” (Ibrăileanu), „fiecare datorește ceva *celorlalte*” (idem) și (b) posibilitatea plasării adjectivului atât la stânga nominalului determinat, cât și la dreapta acestuia: „tendința *cealaltă*” (Ibrăileanu), „invidia *celorlalți comercianți*” (Teodoreanu).

Gramaticile din primele decenii ale secolului observă tendința de a folosi cu o mai mare frecvență formele „scurtate” precum *cel(ă)lat*, *celuilalt* (Tiktin [1893] 1945: 79). Gramaticile începutului de secol înregistrează forma *celălalt*, dar lucrările de specialitate din deceniul al patrulea (Iordan 1943: 117) recomandă evitarea ei în registrul cult. Abateri de la norma literară sunt, în această perioadă, și *celăla(n)t*, *cellalt* (cu varianta *celalt*). Formele de masculin N–A apar însă în limbajul cult, în texte în care formele de masculin G–D, de feminin sau de plural sunt conforme normelor supradialectale: „cătă cu milă spre *cellalt*”, „făceau onorurile, unul, cele artistice, *cellalt*, cele de amfitrion” (Papadat-Bengescu), dar și „simți lașitatea *celuilalt*”, „De *cealaltă*, de cea adevărată, nu se pomenea” (idem). Uneori *celalt* apare în variație liberă cu *celălalt*: „*Celalt* preot îmi vorbește” (Iorga), „le răspundeau în *celalt sens*” (Lovinescu), dar și „la *celălalt* pol al simbolismului” (idem).

Gramaticile mai noi (GLR² I: 167) semnaleză alte forme incorecte în raport cu normele limbii literare: *cealălalt*, *ceailaltă*. De altfel, aceste forme sunt rare în textele de factură literară: „Una avea ochii albaștri, *ceailaltă* verzi” (Ibrăileanu). Formele cu *a*- inițial (*a*)*celalalt*, considerate „pretențioase”, nu sunt recomandate și nu apar în textele cercetate.

8.6. Pronumele semiindependente

Pronumele semiindependente, caracterizate prin faptul că ocurența lor în enunț este condiționată de asocierea cu un determinativ, sunt *cel* și *al*.

8.6.1. Pronumele semiindependent cel

8.6.1.1. La începutul secolului al XX-lea, forma de feminin singular G–D *cei* („Măgulite toate sunt / De-a fi umbra frumuseții *cei* eterne pe pământ” (Eminescu, apud GLR¹ I: 168) este rară și considerată populară și învechită (GLR¹

I:168, Avram 1997: 104). Totodată, sunt înregistrate ca regionale și nerecomandate construcții destul de frecvente de tipul: *omul cea bunul* (GLR¹ I: 168, Avram 1997: 105).

Potrivit normelor gramaticilor românești din secolul al XX-lea, pronumele semiindependente copiază forma de gen și de număr a substantivului pe care îl evocă: „deosebirea în privința *curentului* poporan și a *celui* istoric” (Ibrăileanu); „trăsătură caracteristică tuturor *balcanicilor*, ca și *celor* din orientul apropiat” (Blaga).

Totuși, gramaticile consemnează situații de abatere de la normă, iar textele (mai ales cele praxiologice) înregistrează astfel de fenomene. Din primele decenii ale secolului al XX-lea până în epoca actuală se constată tendința de folosire a lui *cel* fără a-l acorda cu nominalul pe care îl evocă: „lupta *Rusiei* de ieri și *cea* de mâine” (apud Iordan 1943: 423), „în interesul *publicului cel* mare” (idem). Compară cu limba română actuală: „fetelor *celor* harnice, nu fetelor *cele* harnice” (apud Avram 1997: 104).

8.6.1.2. În cazul lui *cel*, gramaticile se ocupă mai ales de structuri în care termenul evocat se situează în imediata apropiere a pronumelui. **Construcția [substantiv + cel + determinativ]** apare în textele de diferite tipuri ale secolului al XX-lea: „salonul *cel* mare al arhondaricului” (Hogaș), „soldații *cei* mulți” (Petrescu).

Această structură nu este însă cea mai frecventă. De cele mai multe ori pronumele semiindependent *cel* apare la distanță de termenul evocat, asociindu-se cu același tip de determinativi ca și pronumele demonstrativ independent de depărtare (vezi supra, 8.3.1.1). *Cel* este compatibil cu:

(a) adjectivul propriu-zis: „între spiritul *cel vechi* și *cel nou*” (Ibrăileanu), „avea două nume, sau și-l schimbase pe *cel vechi*” (Călinescu), „sistemul de valori europene – și nu numai *cele culturale*” (Marino);

(b) adjectivul participial: „o justificare a *celor spuse* de noi” (Ibrăileanu), „*cel așteptat* va sosi” (Rebreanu), „pasiunea, fiind suferință, atât *cea dată*, cât și *cea primită*” (Patapievici);

(c) adverbul precedat de prepoziția *de / din*: „lumea dinlăuntru și *cea de afară*” (Rebreanu), „urmarăm în pas mai viu pe *cei din față*” (Preda);

(d) substantivul cu prepoziție: „două săli (...) În *cea dinspre uliță*, (...) zăcea căpitanul” (Rebreanu), „nici *cei din țară*, nici *cei din străinătate*” (Marino);

(e) propoziția relativă: „sub picioarele *celor care* vin din urmă” (Petrescu), „pe toți *cei ce* se încăpățânează” (Marino).

Asocierea lui *cel* cu un substantiv cu formă de genitiv impune coocurența obligatorie a lui *al*: „pe alte căi decât *cele ale rațiunii*” (Ionescu), „Misterul suprem al cosmosului e *cel al luminii*” (Blaga).

8.6.2. Pronumele semiindependent al

8.6.2.1. Pronumele semiindependent, caracterizat prin **selectarea obligatorie a unei compliniri**, este compatibil cu:

(i) posesivul: „o patrie ca *a noastră*” (Rebreanu), „alte mâini decât *ale mele*” (M. Caragiale), „până la sașietatea lui și *a mea*” (Ibrăileanu), „un braț subțire se

strecura pe lângă *al său*" (Călinescu), „zid de blocuri, mai înalte decât *al nostru*" (Cărtărescu). Structura [*al* + posesiv] este de fapt cea mai frecventă în textele literare ale secolului al XX-lea.

(ii) pronume / substantiv cu formă de genitiv: „un calibru mai mare decât *al puștii*" (Teodoreanu), „ca *ai dânzei*" (M. Caragiale), „s-a întors la *ai lui*" (Preda).

8.6.2.2. Din deceniul al patrulea al secolului al XX-lea gramaticile remarcă faptul că *al* are **forme cazuale** pentru întreaga paradigmă de singular când are drept complinire un posesiv. Textele scrise în a doua jumătate a secolului (chiar cele din ultimele decenii) ilustrează această situație care încalcă recomandările gramaticilor (Jordan 1937: 133, dar și GLR¹ I: 203), „luptă contra *alor săi*" (Preda), „biblioteca *alor mei*" (Patapievici).

În prima jumătate a secolului se observă tendința de asociere a formei *alor* și cu pronumele personale: „să le scriu *alor* dumitale" (Stahl). În materialul oferit de textele de după a doua jumătate a secolului această tendință nu este înregistrată.

În primele decenii ale secolului al XX-lea se remarcă tendința de extindere a flexiunii pronumelui semiindependent, care se asociază posesivului la ambele genuri și numere: „ușa ei se afla cam în fața *alei* mele" (Mihăescu), „identificarea *alui* meu [a glasului meu]" (apud Jordan 1943: 426).

Tot în prima parte a secolului al XX-lea este frecventă utilizarea invariabilă a lui *al* pentru întreaga paradigmă a pronumelui semiindependent: „cele două gheene: *al* târfelor și *al* cerșetorilor" (apud Jordan 1943: 426). Ambele tendințe nu s-au impus, în ultima jumătate a secolului astfel de forme nemaifiind înregistrate în texte.

8.7. Unități lexicale asociate clasei adjectivelor pronominale demonstrative

8.7.1. Adjectivul atare

Adjectivul atare este folosit rar, cu forma de singular, în textele estetico-filozofice ale începutului de secol, dar și în cele ale ultimelor decenii: „o *atare* activitate" (Ibrăileanu), „meșteșugul unor *atare* diferențieri" (Blaga), „un *atare* pas" (M. Caragiale), „un *atare* sfârșit benefic" (Liiceanu), „vederea unei *atare* ființe" (Cărtărescu).

Forma *atari* (ca G-D feminin singular și plural) este rară, fiind înregistrată doar în ultimele decenii ale secolului: „misiunii unei *atari* teorii" (Liiceanu), „o reacție la *atari* intoleranțe" (Paleologu).

Atare se regăsește în structura *ca atare*. Structura cu sensul „deci, în consecință" este înregistrată în texte de diverse tipuri mai ales în prima parte a secolului: „știa prin urmare ce știa Rădii, și *ca atare* putui obține o bună confirmare" (Mihăescu), „nu are un caracter universal și *ca atare* e efemer" (Preda), „Cultura e o forță și *ca atare* atrage în sfera ei gravitațională pe cei slabi" (Preda).

Cu semnificație apropiată de cea a adjectivului de întărire este utilizată mai ales în ultimele decenii: „nu despre carte *ca atare* este vorba aici" (Liiceanu), „Principiile nutritive nu se găsesc *ca atare* în natură" (Borundel).

8.7.2. *Adjectivul asemenea*

Materialul oferit de textele cercetate confirmă folosirea adjectivală destul de bine reprezentată a lui *asemenea* pe tot parcursul secolului: „Cu *asemenea* rachi, cu *asemenea* zglăvoace și, mai ales, cu *asemenea* salată de hribi” (Hogaș), „*Asemenea* istorii” (M. Caragiale), „o *asemenea* mistificare a sufletului unui biet preot” (Preda), „*asemenea* rostiri” (Pleșu), „un lanț de *asemenea* prăvălii” (Cărtărescu).

Trebuie remarcat însă că există autori care evită folosirea lui în această ipostază. De pildă, nu a fost înregistrat *asemenea* în ipostază adjectivală la următorii autori: Ionescu, Teodoreanu, Papadat-Bengescu, Mihăescu, Liiceanu, Popescu.

Atunci când apare, frecvența lui este diferită de la text la text și de la autor la autor: Ibrăileanu [1909], 10 ocurențe, Hogaș, 11 ocurențe, Rebreanu, 18 ocurențe, M. Caragiale, 20 de ocurențe, Petrescu, 9 ocurențe, Eliade, 20 de ocurențe, Ibrăileanu [1933], 3 ocurențe, Sadoveanu, 42 de ocurențe, Blaga, 51 de ocurențe, Călinescu, 5 ocurențe, Barbu, 4 ocurențe, Preda [1972], 20 de ocurențe, Preda [1980], 21 de ocurențe, Pleșu [1988], 24 de ocurențe, Liiceanu [1994], 38 de ocurențe, Pleșu [1993], 2 ocurențe, Marino, 11 ocurențe, Cărtărescu, 11 ocurențe, Patapievicu, 2 ocurențe, Paleologu, 31 de ocurențe.

8.7.3. *Gruparea adjectivală astfel de*

Spre deosebire de *atare*, *astfel de* (sinonim cu *asemenea*) este prezent consecvent în toate textele cercetate. Este de remarcat faptul că în primul deceniu, *astfel de* se folosește extrem de rar: „numai un *astfel de* om putea deveni reprezentativ” (Ibrăileanu). În schimb, în unele texte apărute în anii '20-'30 este mai bine reprezentat: „tipărea *astfel de* broșuri” (Petrescu), „un *astfel de* neadevăr” (Ibrăileanu), „*astfel de* subtilități” (Blaga), „un *astfel de* ratat sunt și eu” (Călinescu).

Astfel de are o frecvență mai mare la unii autori din ultimele decenii: „stărnind în mine o *astfel de* ură” (Preda), „patosul unui *astfel de* personaj” (Pleșu), „într-o *astfel de* lume” (Liiceanu), „*astfel de* concepții” (Marino), „*astfel de* semne” (Paleologu).

8.7.4. *Adjectivul așa*

Așa apare în ipostază adjectivală mai ales în prima jumătate a secolului: „o *așa* dihanie” (Hogaș), „*Așa* dulceață nu mai este!” (Teodoreanu), „*așa* întreprinderi mari și curajoase” (Papadat-Bengescu), înregistrând numeroase ocurențe mai ales la Hogaș, Teodoreanu și M. Caragiale.

În a doua jumătate a secolului, *așa* adjectival apare sporadic, mai ales în texte sau contexte care evocă limbajul oral: „*Așa* cămăși purta numai jupânul lui” (Barbu), „Nici țarina nu are *așa* catrință, fâmeie!” (Cărtărescu).

Așa se asociază cu pronumele nehotărât *ceva* formând o sintagmă care este utilizată din ce în ce mai frecvent, glisând treptat spre o structură cu valoare de substantiv sau de pronume. În prima jumătate a secolului construcția este rară: „nu se gândea la *așa ceva*” (Hogaș), „*așa ceva* nu era departe” (Petrescu).

După deceniul al cincilea, sintagma *așa ceva* este des înregistrată în texte: „la *așa ceva* nu mă pricep” (Liiceanu), „În România, *așa ceva* nu există” (Marino), „Lumea se minunează de *așa ceva*” (Paleologu).

9. PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL NEHOTĂRĂT

9.1. Inventar și forme

Gramaticile din prima jumătate a secolului semnaleză ca forme învechite, ieșite din uz: *neștine* (cu forma de dativ *nescui*), *nescare* și *niscare*, *niscareva*, *vericare*, *vericine*, *vericare*, *verice* (Iordan 1937: 140, Scriban 1925: 97–98, Rosetti, Byck 1945: 62).

Nu se regăsesc în textele din prima jumătate a secolului formele înregistrate de unele gramatici ca populare, cu utilizare circumscrișă dialectal: *cevai* (Lambrior 1892: 134–136) și *niște*, *niscai*, *niscaiva* și *niscaivai* și variantele *v'un* (< *vreun*), *v'o* (< *vreo*) (Scriban 1925: 97).

După prima jumătate a secolului, gramaticile nu mai consemnează utilizarea formelor: (1) *oareșicine*, *oareșicare*, *oareșice*; (2) *vericine*, *vericare*, *verice*; (3) *verișicine*, *verișicare*, *verișice*; (4) *fieșicine*, *fieșicare*, *fieșice*; (5) *fieștecine*, *fieștecare*, *fieștece*; (6) *fitecine*, *fitecare*, *fitece*; (7) *niscare*, *neștine*, *niscareva*.

Orișicine, *orișice*, *orișicare* apar foarte rar, doar în textele din primele decenii: „nu va delega la conducerea țării pe *orișicine*” (Ibrăileanu), „e bună *orișice* civilizație adevărată” (Teodoreanu), „hotărâtă să găsească un cusur, *orișicare*, chiar împotriva evidenței” (Papadat-Bengescu).

Componenții seriei formată cu *ori-* nu apar dislocați decât sporadic: „*Ori* pe ce loc își așază omul cultul” (Papadat-Bengescu).

9.2. Realizări ale tipurilor semantico-sintactice ale nehotărâtelor

În general, materialul oferit de textele scrise în secolul XX justifică încadrarea nehotărâtelor în tipurile structurale menționate de GALR (I: 261–263): (1) *altul*, *unul*, *vreunul*; (2) *cineva*, *ceva*, *careva*, *?câtva*; (3) *altcineva*, *altceva*, *altcareva*, *?altcâtva*; (4) *oricine*, *orice*, *oricare* *oricât*; (5) *fiecine* *fiece* *fiecare*? *fiecât*; (6) *oarecine* *oarece* *oarecare*, *?oarecât*; (7) *tot*, *mult*, *puțin*, *atât* și (8) *cutare*.

Totuși, unele forme (îndeosebi de genitiv-dativ) nu sunt prezente în corpusul supus cercetării (indiferent de perioada în care aceste texte au fost redactate). De asemenea, există diferențe de utilizare a nehotărâtelor în ipostază pronominală și, respectiv, adjectivală.

9.2.1. Altul, unul, vreunul

Dintre nehotărâtele care alcătuiesc primul tip (*altul*, *unul*, *vreunul*), numai *unul* și *altul* prezintă forme pentru toate cazurile, în ambele ipostaze, pronominală și adjectivală:

(a₁) *unuia* și *unui*: „talentul *unuia* din reprezentanții ei” (Ibrăileanu), „în fața *unui* vrăjmaș amenințător” (Rebreanu); (b₁) *uneia* și *unei*: „Bani de la femeii nu lua, nici nu le da. Uneori *uneia* o floare pe care i-o dase cealaltă” (Papadat-Bengescu), „tăișul *unei săbii*” (Teodoreanu); (c₁) *unora* și *unor*: „Plăcerea nobilă de a zidi nu a lipsit *unora* din voievozi” (M. Caragiale), „prin simplă recalculare a *unor termene* de prescripție” (Mihăescu).

(a₂) *altuia* și *altui*: „să nu cadă pe capul *altuia*” (Călinescu), „în capătul *altui ogor*” (Sadoveanu); (b₂) *alteia* și *altei*: „nașterea enigmatică a *alteia*” (Patapievici),

„de dragul *altei țări*” (Preda); (c₂) *altora* și *altor*: „în conștiința *altora*” (Pleșu), „după modelul *altor internaționale*, de universală circulație” (Blaga).

Al treilea termen al clasei – *vreunul* etc. și *vreun* etc. – se comportă diferit. În corpusul supus analizei nu au fost înregistrate forme de plural. De asemenea, remarcăm faptul că pe tot parcursul secolului există o preferință de folosire a nehotărâtelor *vreun(ul)* etc. ca adjective, înregistrându-se maximum 4-5 ocurențe în ipostază pronominală în fiecare text. Cu ambele valori, formele de caz oblic sunt extrem de rare: „fără să semene cu a *vreunui*a (Ibrăileanu), „creanga *vreunii fag*” (Hogaș), „victima fără răspundere a *vreunei sminteli* stranii (M. Caragiale), „corespunde *vreunei realități* obiective sau subiective (Preda), „textul original al *vreunei* din contribuțiile care...” (Patapievici).

Vreo, cuantificator de aproximare, utilizat adverbial, este foarte bine reprezentat: „de *vreo cincisprezece zile*” (Papadat-Bengescu), „să dorm o noapte pe chei și alte *vreo două-trei* prin stepă” (Mihăescu), „avea *vreo douăzeci de pagini*” (Preda), „un tânăr de *vreo douăzeci și cinci de ani*” (Liiceanu), „reprodus în *vreo două-trei publicații centrale*” (Marino).

9.2.2. *Seriile cineva, ceva, careva, câtva; altcineva, altceva, altcareva*

În ce privește situația componentelor din seria a doua (*cineva, ceva, careva, câtva*), observăm că unitatea lexicală *câtva* nu are nicio ocurență, *careva* nu este înregistrat în textele din prima jumătate a secolului, pe când *cineva* și *ceva* au o largă răspândire. În deceniile următoare *careva* este folosit extrem de rar, concurența între acest pronume și *cineva* fiind favorabilă celui din urmă: „aveți *careva* un chibrit?” (Barbu), „citește *careva* ce-ai publicat” (Popescu). La fel, nu sunt utilizate formele *altcareva* și *altcâtva* (vezi seria *altcineva, altceva, altcareva, altcâtva*), dar apar frecvent *altcineva* și *altceva*.

9.2.3. *Seriile fiecare, fiecă – fiecare; oarecine – oarece – oarecare, oarecât*

Dintre componentii seriilor 5 și 6, nu au fost înregistrate formele *fiecine, fiecât, oarecine, oarecât*. *Fiece* este slab reprezentat, fiind preferat *fiecare* (vezi infra, 9.3.3 și 9.3.4). *Oarece* și *oarecare* sunt forme folosite în toate tipurile de texte din secolul al XX-lea (vezi infra, 9.3.6 și 9.3.7).

9.2.4. *Seriile mult, puțin, atât, tot*

Mult, puțin, atât, tot sunt frecvent folosite mai ales în ipostază adjectivală. Numai *mult* și *tot* mai apar și în ipostază pronominală.

(a) „*multe lucrări* în materie de filosofie a religiei” (Ionescu), dar și „îndeamnă pe *mulți* a ieși din vârtejul orașelor mari” (Hogaș); „Fără *cuvinte multe*” (Preda), dar și „trăise *multe* în viața lui” (idem); „nefericirea *multor imbecili*” (Ibrăileanu), dar și „*multora* (...) el le-a prevăzut, apropiata, trista prăbușire” (M. Caragiale);

(b) „Și-n *puține zile* chinuit muri” (Teodoreanu), „repulsie pentru *puținele îngrijiri*” (Papadat-Bengescu), „slujea de adăpost unor *gânduri puține, dosnice, încăpățănate*” (idem);

(c) „vezi *atâta tinerețe, atâta vigoare și atâta frumusețe*” (Hogaș), „făcuseră de acasă *atâtea teze*” (Călinescu), „supuși *atâtor erori*” (Preda), dar și „să înțeleagă *atâtea*” (Preda);

(d) „în *tot anul*” (Hogaș), dar și „sfârâmau și doborau *tot* în calea lor” (idem); „*Toți servitorii* ieșiseră din casă” (Teodoreanu), dar și „*toți* îi zăriră răsul”

(Teodoreanu); „din toate cusururile (...) nu mă învoiam a-i recunoaște decât unul singur” (M. Caragiale), dar și „scârbit de toate peste măsură” (idem); „lupta tuturor popoarelor ei” (Preda), dar și „arată tuturor curățenia ta” (Eliade).

9.2.5. Tipul *cutare*

Tipul *cutare* este destul de bine reprezentat în primele decenii ale secolului, dar este folosit rar după deceniul al treilea. În a doua parte a secolului, *cutare* apare de regulă în texte care redau limbajul familiar. Excepție fac unele texte ale lui A. Pleșu sau G. Liiceanu, în care, de altfel, au fost înregistrate câte o singură ocurență a lui *cutare*.

De remarcat faptul că în corpusul cercetat au fost înregistrate extrem de puține contexte în care *cutare* are forma de caz oblic: „*cutare* școală literară dintri-o țară e fiica *cutărei* școli literare din alta” (Ibrăileanu).

În majoritatea cazurilor, *cutare* apare în ipostază adjectivală: „ieșirea pe *cutare ușă*” (Ionescu), „«accidentul» din *gara cutare*” (Petrescu), „*cutare magistrat deocheat*” (Mihăescu), „în *cutare* sau *cutare împrejurare*” (Preda), „în *cutare domeniu* nu e cazul să te pronunți” (Pleșu).

În ipostază pronominală *cutare* este mai puțin folosit: „Vezi ăla de acolo (...) ? E *cutare!*” (Papadat-Bengescu), „*cutare* din colegele mele” (Călinescu), „Tot de obicei *cutare* răspunde printr-o constatare identică” (Popescu).

Diminutivul *cutărică*, specializat pentru limbajul colocvial, apare în texte care evocă acest registru al limbii: „domnu *cutărică*, domnu *cutărică!*” (Barbu).

9.3. Aspecte ale utilizării pronominalelor nehotărâte

9.3.1. Pronumele unul

Materialul oferit de textele secolului al XX-lea evidențiază utilizarea din ce în ce mai frecventă a lui *unul*, în contexte noi, remarcate, de altfel, și de unele lucrări de gramatică și de cultivare a limbii literare. De pildă, Iordan (1943: 323–329) aduce în discuție diferite construcții, unele acceptate, altele nerecomandate. Impunându-se în limba literară a secolului structurile respective au fost sistematizate și de GALR (vezi infra, 9.3.1.1). Totodată, *unul* este utilizat în structuri corelative (vezi infra, 9.3.1.2).

9.3.1.1. În ipostază pronominală, *unul* este mai puțin frecvent în primele trei decenii ale secolului (1900–1930), impunându-se în perioadele următoare, (1930–1950) și (1950–2000). *Unul* este ocurent în diverse tipuri de structuri.

Apare singur, fără determinări, în diferite poziții sintactice: „*unul* a declarat” (Ibrăileanu), „pe *unul* l-a ales” (Petrescu), „s-a apropiat de *unul*” (Preda), „La unele încă subzistă flori pergamentoase” (Pleșu).

Pronumele nehotărât *unul* înregistrează frecvența cea mai ridicată în structuri partitive introduse cu *din / dintre*: „e numai *unul din* momentele fenomenului” (Ibrăileanu), „*una dintre* cele mai ciudate pretențiuni” (Ionescu), „*unul dintre* membrii importanți ai guvernului” (Petrescu), „era *unul din* aceia care...” (Eliade), „pe *unul dintre* ei” (Preda), „*unul din* acele gesturi” (Liiceanu), „*una din* dezbateri” (Patapievici).

Pronumele nehotărât *unul* este regent al adjectivului, în structuri de asemenea foarte frecvente: „Curentul latinist (...) în aparență era *unul lingvist și istoric*”

(Ibrăileanu), „despre o spiritualitate catolică, despre *una evanghelică*, sau despre *una ortodoxă*” (Blaga), „nu ciocnii însă cu *unul roșcat*” (Preda), „ritualul (...) e *unul hibernal*” (Pleșu), „nu constituie numai o totalitate cantitativă, ci și *una calitativă*” (Marino).

Textele relevă frecvența ridicată și diversitatea structurilor [unul + grup prepozițional]: „*unul de dincolo*” (Hogaș), „cu o mână pe frunte și *una în dreptul inimii*” (Călinescu), „o să ne dea un raport, dar nu *unul de activitate*” (Liiceanu), „două studii, *unul despre Monet* și celălalt despre morală” (Patapievici).

Apar des acele structuri considerate de Iordan nerecomandabile, în care pronumele *unul* este urmat de o relativă: „*una pe care* vrei s-o citești de zece ani” (Ibrăileanu), „*unul ce* nu făcuse serviciul militar” (Călinescu), „*unul care* povestea” (Preda), „*unul care* găsește stilul fără să-l caute” (Paleologu).

Mai puțin numeroase sunt construcțiile în care *unul* primește determinări nominale în genitiv. Acest tip a fost înregistrat mai ales în textele de după a doua jumătate a secolului:

„Am cinci icoane: una cu potopu, *una a sfinților Dimitri fără arginți*” (Barbu)

„secolul 21 va fi *unul al regăsirii spiritualității*, după ce secolul 19 fusese *unul al istorismului*, iar al nostru, *unul al științei*” (Liiceanu)

„prezența ei este mai degrabă *una a sfârșitului*” (Patapievici)

„civilizația medievală fiind *una a libertății*” (Paleologu).

De asemenea, deși rară, construcția *de unul singur* este utilizată totuși nu numai în limbajul oral, ci și limbajul scris, până în perioada actuală: „*de unul singur* a mutat istoria din loc” (Liiceanu).

9.3.1.2. Pe tot parcursul secolului, pronumele *unul* apare în mod obișnuit în structuri corelative precum *unul... altul*, în care, de cele mai multe ori, termenii sunt elemente cu funcție de organizare a discursului: „orice act religios are doi termeni: *unul* subiectiv, omenesc, *altul* în afară de om” (Ionescu), „să tragă pe sfoară pe *unul* sau pe *altul*” (Petrescu), „umbla pe la *unul* și pe la *altul*” (Preda).

Alteori, construcțiile *unul...altul* redau semnificația de reciprocitate: „fără să se cunoască *unul pe altul*” (Ibrăileanu), „să se uite *unul la altul*” (Papadat-Bengescu), „nu puteam vorbi *unul cu altul*” (Petrescu), „supărate *una pe alta*” (Ibrăileanu), „se ajutau *unul pe altul* (...): își cred *unul altuia* mai repede” (Barbu) „oamenii se pot salva *unii pe alții* numai iubind” (Patapievici).

În structuri corelative uneori perechea lui *unul* este *celălalt*:

„Pașadia și Pantazi țineau la mine lucru mare, *unul* fiindu-mi unchi, *celălalt* naș” (M. Caragiale)

„Cele două exemple, aparținând *unul* artei, *celălalt* metafizicii” (Blaga)

„o preocupare constantă, mergând în principal pe două linii, *una* a lumii și a vieții, *cealaltă* a lumii și a artei” (Paleologu).

9.3.1.3. Textele evidențiază și construcția în care *unul* exprimă **cuantificarea prin aproximare**, calificată drept utilizare peiorativă de către Iordan (1954: 410), mai ales în contexte care redau limbajul popular: „Un sublocotenent ceh, *unul Svoboda*” (Rebreanu), „un tip de prin nordul Moldovei, *unul Mihai Tutunaru*”

(Petrescu), „o fată superbă, *una Georgeta*, curtezană de lux” (Călinescu), „Se uita după *unul Nicolae*” (Barbu), „Lângă noi era *unul Cîrstea* al lui Ion Dumitrache” (Preda).

9.3.1.4. Fără a înregistra o frecvență ridicată, pronumele *unul* apare și în structuri apozitive, în contexte care evocă un stil subiectiv, adesea colocvial: „*Eu una* aveam groază de mutare” (Papadat-Bengescu), „*Eu unul* te înțeleg” (M. Caragiale), „*Mie unul* îmi spune mai mult expresia «limită de rupere» din fizică” (Liiceanu), „*Eu unul* mă detașasem deja” (Paleologu).

9.3.2. Pronumele *altul* și adjectivul *alt*

Textele cercetate pun în evidență în primul rând folosirea în corelație a pronumelui / adjectivului *alt / altul* cu *unul* (vezi supra, 9.3.1.2).

Nesemnaltă de gramatici, dar înregistrată în texte, puțin frecventă în prima parte a secolului, dar în extindere în ultimele decenii este structura [*un altul / o alta*]: „a fost întrupat de *un altul* mai mare decât tine” (Ibrăileanu), „Bun trăgător, adaugă *un altul*” (Petrescu), „făcându-i mici infidelități cu *o alta*” (Călinescu), „Cu o față spre «Occident» și cu *o alta spre* «Orient» și «Balcani»” (Marino), „Această cheie este înlocuită apoi cu *o alta*, cheia credinței” (Patapievici).

Totodată, materialul oferit de corpusul analizat indică o extindere a utilizării adjectivului pronominal în structura [*un / o + alt / o altă + substantiv*]: „*un alt reprezentant* al curentului critic” (Ibrăileanu), „eu am cunoscut *un alt om*” (M. Caragiale), „călăuzi pe Felix la *o altă ușă* deschisă de perete” (Călinescu), „copiii să vadă pe urmă în casa mamei *un alt bărbat*, în casa tatălui *o altă femeie*” (Preda), „avusesem cu părintele Stăniloae *o altă «întâlnire»*” (Paleologu).

De asemenea, mai ales în textele din ultimele decenii, se observă existența unor structuri în care *alt* este precedat de *orice*: „*orice altă* specie a poeziei populare” (Ibrăileanu) și „spre deosebire de *orice altă* mathesis” (Liiceanu), „*orice alte «centre»* și «centrisme»” (Marino), „*orice altă* consolare” (Patapievici).

9.3.3. Pronumele și adjectivul *fiecare*

Nehotărâțul *fiecare* are o largă răspândire în tot secolul al XX-lea. Se observă preferința pentru utilizarea adjectivală, raportul dintre numărul de apariții în calitate de adjectiv sau de pronume variind de la autor la autor. În corpusul consultat raportul dintre valoarea pronominală și cea adjectivală se repartizează astfel: Ibrăileanu [1909], 4 vs 7, Rebreanu, 8 vs 28, Ionescu, 11 vs 16, Teodoreanu, 8 vs 18, Papadat-Bengescu, 6 vs 18, M. Caragiale, 13 vs 19, Petrescu, 11 vs 25, Ibrăileanu [1933], 3 vs 32, Eliade, 14 vs 33, Blaga, 9 vs 16, Pleșu [1988], 10 vs 5, Liiceanu [1994], 12 vs 30.

În ambele ipostaze, *fiecare* apare cu forme pentru întreaga paradigmă: „*fiecare* datorește ceva celorlalte” (Ibrăileanu), „cu iuțeala potrivită foamei *fiecăruia* dintre noi” (Hogaș), „le dă *la fiecare* câte o sută de lei parte din casă” (Preda), „o referință constantă a *fiecăruia*” (Pleșu), dar și „*fiecare* epocă, *fiecare mișcare socială, literară* etc. își găsește omul său” (Ibrăileanu), „înălțarea *fiecăruia individ*” (Rebreanu), „buzunarul *fiecărei hăinuțe*” (Călinescu).

Pronumele *fiecare* este ocurent în construcții partitive cu *dintre* sau *din*: „*fiecare dintre* noi facem știință” (Ionescu), „*fiecare dintre* cele trei spiritualități

creștine” (Blaga), „*fiecare dintre noi va fi infirmierul celuilalt*” (Liiceanu), dar și „se cuveneau *fiecărui* din cei opt copii rămași” (M. Caragiale), „*fiecare din cărțile sale*” (Călinescu), „el există în *fiecare din noi*” (Pleșu).

9.3.4. Adjectivul pronominal *fiece*

Forma *fiece* este rară, dar apare totuși, mai ales în primele patru decenii, în concurență cu adjectivul pronominal *fiecare*. De obicei *fiece* este asociat cu substantive care redau partiții temporale: „pe *fiece* minut” (Hogaș), „de *fiece* minut” (Hogaș), „pe *fiece* clipă” (Hogaș), „de *fiece* moment” (Ibrăileanu), „în *fiece* zi” (Călinescu).

Au fost înregistrate și combinații apropiate de structurile fixe, cum este, de pildă, „*fiece pas*” (Hogaș, Rebreanu, M. Caragiale, Blaga). *Fiece* poate însoți însă și alte substantive: „la *fiece* șovăire” (I. L. Caragiale), „în *fiece* lucru” (Hogaș), „*fiece* motiv” (Papadat-Bengescu).

Concurența dintre *fiece* și *fiecare* poate fi ilustrată prin exemple precum:

„Și la *fiecare* poticnire mă uit în fundul prăpăstiilor... la *fiece* poticnire!...” (Rebreanu)

„*fiece* gest solemn, *fiece* cuvânt responsabil, *fiecare* făgăduință” (Eliade).

De altfel, la Rebreanu, în *Pădurea spânzuraților*, *fiecare* în ipostază adjectivală are 28 de ocurențe, iar *fiece*, 21.

În ultimele decenii, astfel de structuri apar foarte rar, având un caracter livresc: „în *fiece clipă*, bucuria reculeasă pentru ceva de necuprins în timp” (Liiceanu), dar și „*fiecare clipă* este importantă” (idem).

9.3.5. Pronumele oricine

Cu utilizare exclusiv pronominală, *oricine* apare în textele secolului al XX-lea cu formele cerute de normele gramaticale: „*oricine* are dreptul să guste ce-i place” (Ibrăileanu), „eram gelos *pe oricine*” (Eliade), „Religia care se ocupă *de oricine*” (Liiceanu), „ce-ți voi scrie poți citi *oricui*” (Hogaș), „Este strigătul *oricui* a plecat în căutarea Ideii” (Liiceanu).

9.3.6. Pronumele și adjectivul *orice*

9.3.6.1. *Orice*, care poate funcționa în dublă ipostază, se realizează ca **pronume** mai ales când are și rolul de conector concesiv: „*Orice* va spune Biserica de Apus (...), lucrurile așa stau” (Ionescu), „Dar *orice* a simțit atunci, *orice* simte acum, raportul dintre ea și mine s-a schimbat radical” (Ibrăileanu), „*orice* am face și *orice* am fi făcut, substanța noastră fundamentală rămâne pozitivă, inalterabilă” (Pleșu).

Frecvent, *orice* apare și în structuri cvasilocuționare precum: *orice s-ar zice* (Ibrăileanu, Preda), *orice s-ar întâmpla* (Rebreanu, Papadat-Bengescu, Liiceanu).

Orice poate funcționa ca pronume și în alte contexte: „Putem, firește, admira *orice*, dar nu *orice* ne este posibil” (Ibrăileanu), „mă ruga să-i vorbesc de dânsa *orice*” (M. Caragiale), „să ajungă un medic celebru, în sfârșit, *orice*, dar ilustru” (Călinescu), „Din *orice* face creație monumentală” (Paleologu).

9.3.6.2. Ca și în cazul celorlalte nehotărâte care pot fi utilizate pronominal și adjectival, **ipostaza adjectivală** este mai bine reprezentată.

Iorgu Iordan (1943: 328) atrage atenția asupra utilizării lui *orice* în context de plural, situație considerată neconformă limbii române. Totuși, în textele cercetate *orice* este adeseori asociat substantivelor cu formă de plural. Construcția este foarte răspândită în primele decenii: „opreau *orice silinți* spre lumină” (Ibrăileanu), „*Orice băgări de seamă* ai mai avea de făcut” (Hogaș), „*orice urme* de îngrijorare din suflet” (Rebreanu) „apucăturile lui lipsite de *orice precepte*” (Ionescu), „chei pentru *orice sertare*” (Papadat-Bengescu).

Fenomenul de asociere a lui *orice* cu substantive la plural continuă să se manifeste, mai puțin reprezentativ însă, după deceniul al treilea: „respingând *orice forțe inamice*” (Petrescu), „la adăpost de *orice preferințe preconceptuate*” (Blaga), „gata de-a face unei femei *orice capricii*” (Călinescu).

În deceniile '40-'70, pare să fie mai slab reprezentat, dar se reactivează în ultimii douăzeci de ani ai secolului: „*orice explicații* ar fi lipsite de sens” (Preda), „departe de *orice drumuri* și *orice năvăliri*” (Liiceanu), „dincolo de *orice izolaționisme și respingeri obtuze*” (Marino).

9.3.6.3. Textele relevă posibilitatea de asociere a lui *orice* (în ipostază adjectivală) cu nehotărâțul *alt* (vezi supra, 9.3.2). În primele două decenii ale secolului, construcția este extrem de rară, dar se extinde după anii '30: „la *orice alte* detalii de peisagiu și tratament” (Papadat-Bengescu), „ar fi făcut *orice altă* mișcare” (Petrescu), „*orice altă* dragoste ar fi zadarnică” (Eliade). În ultimele două decenii ale secolului este bine reprezentată în texte de diverse tipuri: „*orice altă* disciplină” (Pleșu), „*orice altă* formă a plăcerii” (Liiceanu), „*orice alt* cetățean” (Patapievici), „în loc de *orice altă* reacție” (Cărtărescu).

Totodată, în ultimele decenii se observă tendința de utilizare a lui *orice* în asociere cu *altceva*: „*orice altceva* aș fi făcut” (Liiceanu), „a creat efortul de a îi substitui *orice altceva*” (Patapievici).

9.3.7. Pronumele și adjectivul *oricare*

Oricare funcționează atât ca pronume, cât și ca adjectiv, cunoscând o largă răspândire în textele secolului al XX-lea.

Ca și în cazul lui *orice*, ipostaza pronominală este mai puțin reprezentată. Această situație, remarcată încă de la începutul secolului, se continuă consecvent, pe tot parcursul lui. În acest sens, se poate remarca, de pildă, că, la Ionescu, în *Curs de Filosofie a religiei*, *oricare* apare ca pronume într-un singur context („Acest caracter este absolut general tuturor preocupărilor religioase și tuturor actelor religioase; indiferent de *oricare* ar fi această religie”), pe când ocurențele adjectivale sunt mult mai numeroase („regula *oricărei* deveniri sau a *oricărei* existențe”, „două elemente constitutive ale *oricărei* realități”; „Aceste caractere sunt fundamentale *oricărei* atitudini religioase”). Pentru ilustrarea aceluiași fenomen se poate observa faptul că la Pleșu, în *Minima moralia*, text apărut la sfârșitul secolului, pronumele *oricare* înregistrează doar două apariții, ambele în construcții partitive („sursa posibilă a *oricăruia* din ele”, „*oricare* din faptele noastre”), în timp ce adjectivul pronominal este mult mai bine reprezentat („în suspensia *oricărei* exigențe”, „relativitatea *oricărui* cod”, „în afara *oricărui* interes și a *oricărei* discuții”).

După cum se poate remarca (chiar din exemplificările de mai sus), ca și în cazul lui *fiecare*, formele de cazuri oblice apar, în egală măsură, în ambele ipostaze ale lui *oricare*.

Totodată, la fel ca *fiecare*, în ipostază pronominală, *oricare* apare în construcții partitive cu *din* sau *dintre*: „la *oricare din* ei” (Ibrăileanu), „în *oricare din* ele” (Camil Petrescu), „*oricăreia dintre* cunoștințele ei mai îndepărtate” (Ibrăileanu), „Tâlcul ascuns *al oricăruia dintre* aceste moduri arhitecturale” (Balga), „*oricăruia dintre* noi” (Preda), „*Oricare dintre* noi s-ar fi simțit jignit” (Patapievici).

Oricare adjectival se asociază cu *alt*, *altă*, *alte*, *alți*: (vezi infra, a). De asemenea, *oricare* se asociază cu pronumele *altul*, *alta*, *alții*, *altele* (vezi infra, b). Deși raportul dintre cele două grupări este destul de echilibrat, se remarcă totuși o preferință pentru utilizarea structurilor cu pronumele *altul*. Construcțiile se regăsesc în texte de diferite tipuri de-a lungul întregului secol, neobservându-se o frecvență mai accentuată într-o perioadă anume.

(a) „*oricare alt* critic” (Ibrăileanu), „*oricare altă* problemă” (Blaga), „legile *oricărui alt* district al cunoașterii” (Pleșu), „evaluarea *oricărei alte* limite” (Liiceanu), „*oricare alt* autor” (Patapievici).

(b) „un fenomen tot atât de real și de legitim ca *oricare altul*” (Ibrăileanu), „mai aproape de mine decât *oricare alții*” (Rebreanu), „raport de simultaneitate cu *oricare altul*” (Pleșu), „distinct de *oricare altul*” (Patapievici).

9.3.8. Adjectivul pronominal oricât

Nehotărâțul *oricât* nu este foarte frecvent în textele cercetate (cel mult 4 ocurențe în fiecare text), dar prezența lui este înregistrată de-a lungul întregului secol: „cu *oricâtă* greutate” (Hogaș), „*oricâtă* bunăvoință am avea” (Blaga), „cu *oricâte* cheltuieli suplimentare” (Călinescu), „*oricâte* afinități avea cu acea mișcare” (Paleologu).

9.3.9. Pronumele tot

9.3.9.1. Forma *tuturor*, frecventă în secolul anterior, este în secolul XX extrem de rară. Se întâlnește doar la unii scriitori din prima parte a secolului (cum este, de pildă, M. Caragiale): „flori culese din literatura *tuturor* popoarelor”. În scrierile secolului al XX-lea se impune forma *tuturor*.

În privința formei de dativ, în unele studii (Iordan 1954: 408–419) se remarcă tendința de înlăturare a particulei *-a* (*tuturor*, în loc de *tuturora*). Materialul oferit de textele cercetate confirmă această situație, forma pronominală fără particulă, fiind utilizată până în româna contemporană: „în mijlocul *tuturor*” (Hogaș), „în fața *tuturor*...” (Rebreanu), „cu o inconștiență care pare magnifică *tuturor*” (Petrescu), „le merge *tuturor* la fel” (Barbu), „*tuturor* ne-a făcut un program de lecturi filozofice” (Liiceanu). Tendința se impune, lucrările normative din a doua parte a secolului (GALR I: 261–263, DOOM¹⁻²) indicând forma *tuturor* ca formă corectă.

9.3.9.2. În legătură cu pronumele *tot*, *toată*, *toți*, *toate*, Iordan (1943: 323–329) observă apariția formei „articulate” în structuri ca: „neagă *totul* ce se găsește în Rusia” (Iordan 1943: 329).

Forma *totul* concurează, de fapt, forma *tot* și este foarte frecvent utilizată în textele secolului XX: „*Totul* începuse a se deștepta” (Ibrăileanu), „în sufletul lui *totul* era foarte limpede” (Rebreanu), „*Totul* era pregătit de cu ziuă” (Teodoreanu), „*totul* era numai un fum parfumat” (Barbu), „*Totul* era spontan și perfect informal” (Patapievici), dar și: „doborau *tot* în calea lor” (Ibrăileanu), „să-i spuie *tot*” (Rebreanu), „pierdu *tot* – o avere” (M. Caragiale), „atență la *tot* din jur” (Eliade).

În același timp, se observă o extindere a folosirii acestei forme (*totul*). În primele trei decenii, numărul de ocurențe ale celor două forme este destul de echilibrat: Hogaș – *totul*, 6 ocurențe, față de *tot*, 7 ocurențe, Rebreanu – *totul*, 2 ocurențe, față de *tot*, 3 ocurențe, Teodoreanu – *totul*, 2 ocurențe, față de *tot*, o singură ocurență, Ionescu – *totul*, 6 ocurențe, față de *tot*, nicio ocurență, M. Caragiale – *totul*, 3 ocurențe, față de *tot*, 2 ocurențe. Dintre textele deceniului doi, excepție face romanul *Concert din muzică de Bach* (Papadat-Bengescu), unde se folosește forma *totul* de 35 de ori, iar *tot*, de 3 ori. De altfel, nici în *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* (Camil Petrescu) nu se utilizează deloc pronumele *tot*, dar se folosește de 41 de ori pronominalul *totul*.

În textele apărute în deceniul al patrulea, *tot* are cel mult o singură ocurență, în schimb *totul* înregistrează un număr destul de mare de apariții: Eliade, 19 ocurențe, Ibrăileanu [1933], 13 ocurențe, Mihăescu, 15 ocurențe, Călinescu, 18 ocurențe.

După anii '50, *tot* pronominal este evitat, iar numărul de ocurențe ale formei *totul* crește: Barbu, 23 de ocurențe, Preda, în *Imposibila întoarcere*, 18 ocurențe, Preda, în *Cel mai iubit dintre pământeni*, 75 de ocurențe, Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, 55 de ocurențe, Patapievici, în *Zbor în bătaia săgeții*, 80 de ocurențe.

10. PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL NEGATIV

În secolul al XX-lea, clasa pronominalelor negative este reprezentată, în registrul literar, de *nimeni*, *nimic*, care funcționează doar ca pronume, și *niciunul* / *niciun*, care apar atât ca pronume, cât și ca adjective.

10.1. Pronumele *nimeni*

Unele variante ale pronumelui *nimeni* utilizate în secolul precedent precum *nime* etc. (vezi XIX, **Pronumele, 8.1**) nu mai sunt înregistrate nici în texte, nici în gramatici. Doar în primele decenii, unii autori folosesc forma *nimenea*, nerecomandată de lucrările de specialitate. Aceasta apare însă în variație liberă cu *nimeni*: „*nimenea* nu poate contesta” (Ibrăileanu), „sărmane formule de *nimenea* înțelese” (Blaga), dar și „pe care *nimeni* n-o va tăgădui” (Blaga).

Nimeni are trăsături semantice comune cu nehotărâtele *cineva*, *careva* [+ Animat], [+ Uman], acestora adăugându-se și semnificația [+ Negativ]. Comportamentul flexionar și sintactic este similar: „*nimeni* nu osândește cu inima ușoară” (Rebreanu), „n-am simțit nevoie să mă spovedesc *nimănu*” (M. Caragiale), „avem doar chipul *nimănu*” (Liiceanu).

Nimeni apare în construcții partitive cu prepoziția *dintre*: „Nu mai e *nimeni* *dintre* ai noștri” (Petrescu), „*nimeni* *dintre* noi nu s-ar mântui” (Pleșu).

10.2. Pronumele *nimic*

Nimic, corespondentul nehotărâtului *ceva*, se caracterizează prin trăsăturile [- Animat], [+ Negativ].

Forma *nimică* și varianta *nemică* nu sunt prezente în textele literare din secolul XX. În schimb, *nimica* apare cu precădere în primul deceniu, fiind însă concurat de forma *nimic*: „acești eminescieni nu spun *nimica* decât cuvinte” (Ibrăileanu), dar și „nu mai găsim *nimic* din acele idei” (idem).

În deceniile următoare, *nimica* este folosit în situațiile în care se redă limbajul popular: „Apoi azi nu-i mai era frică de *nimica* în lume” (Rebreanu), dar și „Nu se auzi *nimic* despre strămutarea diviziei” (Ibidem); „*Nimica* nu zice, surdo! răbufni Tinca” (Barbu), dar și „nu-l mai lega *nimic* de pământul muncit de surorile lui” (Barbu).

Mai ales în ultimele decenii ale secolului pronumele *nimic* se asociază cu nehotărâtul *altceva*: „Nu va mai fi *nimic altceva* de făcut” (Liiceanu).

Nimica se asociază cu nehotărâtul *toată*, pierzându-și caracterul pronominal: „să dezlege, ca o *nimica toată*, grele, irezolvabile probleme seculare” (Mihăescu), „Acolea, câte o maimuță și vreo patru ghiuluri, *nimica toată*” (Barbu).

În ultimele decenii, în textele estetic-filozofice, *nimic* se substantivizează prin articulare, la fel ca și pronumele reflexiv *sine* (vezi supra, 3.2.2.4): „A fi făcut din pământ e a avea ca temeii informul, inertul, *nimicul însuși*” (Pleșu), „*Nimicul* este spațiul libertății nongravitaționale” (Liiceanu), „*ceva* a ieșit din indeterminarea absolută a *nimicului*, din nelimitarea lui, și a primit limita ființei” (Liiceanu).

10.3. Pronumele și adjectivul *niciun(ul) / niciuna, nicio*

Niciun(ul) cu trăsăturile semantice [± Animat], [+ Negativ], funcționează în ipostază de pronume cu forma *niciunul*, *niciuna* și de adjectiv (în antepoziție) cu forma *niciun*, *nicio*, comportându-se flexionar ca nehotărâtele *un(ul)*, *una (o)*.

Mai ales în prima parte a secolului, în registrul popular sau familiar al limbii, este folosit și dislocat în elementele componente: „*nici* pe *unul* dintr-înșii”, „*nici* într-*un* caz” (Jordan 1954: 416). Gramaticile nu recomandă această formă care, de altfel, nu se regăsește în textele literare scrise.

10.3.1. *Seria niciunul*

Deși unele gramatici menționează și formele de plural, în textele cercetate au fost înregistrate numai forme de singular. Foarte rar apare forma de plural în construcții fixe menționate – de altfel – și în lucrările de specialitate: „voi n-aveți de *niciunele* aici” (Călinescu)

Pronumele *niciunul / niciuna* este mai puțin frecvent în primele decenii ale secolului (1900-1930), impunându-se în perioadele următoare (1930-1950 și 1950-2000).

Pronumele negativ *niciunul*, *niciuna* apare fără determinări mai ales cu forme de nominativ-acuzativ (fără sau cu prepoziție), dar și cu forme de genitiv-dativ: „nu știam *niciunul* limba celuilalt” (Hogaș), „nu s-a uitat *niciun* moment, la *niciuna* și la *niciunul*” (Mihăescu), dar și „adevăr mai înalt care este al tuturor și al *niciunuia* în parte” (Liiceanu).

Cel mai des pronumele negativ *niciunul* este ocurent în construcții partitive cu *din* sau *dintre*: „n-a văzut-o *niciunul din* noi” (Ionescu), „*niciunul dintre* noi n-am risca” (Preda), „el nu este consecința *niciunuia din* actele sale” (Patapievici).

În a doua jumătate a secolului, rar, *niciunul* apare și urmat de un nume precedat de prepoziție („*niciunul cu* aere de criminal”, Preda) sau de o relativă („Mână-mică n-a găsit *niciuna care* să se potrivească”, Barbu).

10.3.2. *Adjectivul niciun / nicio*

Pe parcursul întregului secol, *niciun(ul)* etc. apare mai ales în ipostază adjectivală. Preponderența utilizării adjectivului pronominal poate fi ilustrată prin numărul de ocurențe înregistrate în corpusul cercetat. În exemplificarea noastră, primele cifre reprezintă numărul de ocurențe ale lui *niciunul*, respectiv, *niciuna*, iar următoarele, numărul de apariții ale lui *niciun* și *nicio*.

I. (1900–1930): Ibrăileanu, *Spiritul critic*: [2+2] / [20+29]; Hogaș: [6+2] / [30+47]; Rebreanu: [2+0] / [16 + 36]; Teodoreanu: [0 +2] / [7+5]; Ionescu: [3+2] / [19+21]; M. Caragiale: [0+2] / [8+10]; Petrescu: [6 + 8] / [38+ 37];

II. (1930–1950): Eliade: [0+0] / [2+2]; Ibrăileanu, *Adela*: [0+0] / [15+32]; Mihăescu: [2+4] / [42 +73]; Blaga: [2+1] / [19+18]; Sadoveanu: [0+0] / [14+17]; Călinescu, *Enigma Otiliei*: [1+2] / [55+55];

III. (1950–2000): Barbu: [5+1] / [7+13]; Preda, *Imposibila întoarcere*: [6+2] / [32+ 26]; Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*: [9+2] / [62+56]; Pleșu, *Minima moralia*: [0+2] / [6+10]; Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*: [2+1] / [12+13]; Pleșu, *Jurnalul de la Tescani*: [0+0] / [4+6]; Liiceanu, *Tragicul*: [0+2] / [7+26]; Liiceanu, *Despre limită*: [1+1] / [8+21]; Marino: [2+0] / [30+25]; Cărtărescu, *Orbitor I*: [3+0] / [46+51], Patapievici: [6+14] / [29+41]; Popescu: [3+1] / [9+5]; Paleologu: [1+0] / [23+26].

În ipostază adjectivală, pronominalul negativ se acordă în gen, număr și caz cu substantivul pe care îl însoțește, fiind plasat totdeauna în antepoziție: „Nu corespunde *niciunei realități*” (Petrescu), „deschiderea *niciunei ferestre*” (Preda), „nu aparțin *niciunui plan* de ansamblu” (Marino).

Similară cu asocierea adjectivelor nehotărâte [*un / o + alt / altă + substantiv*], neremarcată de gramatici, înregistrată în perioada anilor '30 și în extindere în ultima jumătate a secolului (la fel ca și structura menționată) este structura [*niciun / nicio + alt / altă + substantiv*]: „nu se mai găsește *nicio altă* ieșire” (Mihăescu), „*nicio altă* calitate” (Preda), „nu a cunoscut *nicio altă* țară din est” (Liiceanu).

11. CONCLUZII

Dintre pronumele înregistrate în textele din primele decenii ale secolului, unele sunt frecvent utilizate, altele, rar folosite, nu mai apar în ultima perioadă: *însul* (integrat în structuri prepoziționale precum *într-însul, dintr-însul* etc.), *sie* și *sieși* (formele accentuate ale pronumelui reflexiv de dativ), *înșile* (formă de pl. feminin plural pronominalului de întărire), *cari* (formă a pronumelui relativ cu antecedent de plural), *aceea ce* (relativ compus), *cest* și *cela, cellalt*

(formă „scurtată” a demonstrativului de diferențiere și depărtare), *acestălalt* (formă a demonstrativului de diferențiere și apropiere), *tutului* și *tuturora* (forme oblice ale lui *tot*), *cutare*, *fiece*, *nimenea*, *nimica*, *niciunele*.

Sunt, de asemenea, pronume înregistrate în gramaticile din a doua jumătate a secolului care nu au fost regăsite în texte: *acestași*, *câtva*, *altcareva*, *altcâtva*.

Există forme pronominale care, înregistrate în secolul anterior, se remarcă acum printr-o extindere de uz prin care se produce uneori și o diversificare semantică: *careva*, *sine*, *unul*, *totul*, *niciunul*, *niciuna*.

Există ezitări în uz mai ales în prima jumătate a secolului în ce privește formele cu / fără particula finală *-a* care diferențiază ipostazele pronominale de cele adjectivale la N-A sau la G-D ale pronominalelor demonstrative de apropiere și de depărtare, precum și ale unor nehotărâte.

Mai ales în prima parte a secolului, există forme pronominale care circulă în variație liberă (de exemplu, formele de feminin ale pronominalului de întărire *înșile*, *înseși*, *însele* pentru plural; *însăși*, *înseși* pentru singular sau grupările *cel ce*, *cel care*, *acel care*). Treptat, uzul impune excluderea unei forme (de pildă *înșile* și *acel care*), celelalte rămân în concurență (de comparat: *înseși* vs *însele* și *cel ce* vs *cel care*), pentru ca, spre sfârșitul secolului, independent de recomandările studiilor de specialitate, una din forme să fie preferată (de exemplu *însele* și *cel care*).

În general, pronominalele nonpersonale care pot funcționa și ca pronume, și ca adjectiv sunt folosite mai ales în ipostază adjectivală: *vreun*, *puțin*, *atât*, *fiecare*, *orice*, *oricare*, *oricât*, *niciun*, *nicio*.

Numai unele pronominale nonpersonale au fost înregistrate în texte cu toate formele paradigmei indicate de gramaticile vremii: *unul*, *altul*, *fiecare*, *oricare*, *tot*, *mult* (toate în ambele ipostaze: pronominală și adjectivală).

Fără a fi în concordanță cu recomandările unor lucrări de cultivare a limbii din prima parte a secolului, unele pronume / adjective pronominale (*ce*, *orice*) apar în context de plural, uzul impunând în cele din urmă modificarea normei.

De asemenea, deși nu respectă regulile stipulate de gramatici, *dânsul* și *ce* sunt folosite consecvent cu antecedent [\pm Animat] până după prima jumătate a secolului. În ultimele trei decenii, această folosire a celor două pronume este mai slab reprezentată, preferându-se utilizarea cu antecedent [+Animat], [+Uman] pentru *dânsul* și, respectiv, cu antecedent [-Animat] pentru *ce*.

Posibilitățile de asociere a pronomelor între ele se diversifică; apar în perioada interbelică grupări pronominale noi care se extind și se impun în limba literară: [*oricare altul*], și [*oricare alt* + substantiv]; [*orice alt* + substantiv], [*niciun alt* + substantiv], [*unul și același*], [*nimic altceva*], [*unul...altul / celălalt*].

În secolul XX se înregistrează o proliferare a asocierilor formelor pronominale în diferite tipare, unele folosite și în secolul anterior, altele noi, apărute sub influența modelelor străine. Dintre aceste structuri, unele sunt productive și în româna literară actuală, altele sunt evitate. Astfel, formele clitice de dativ atașate unui substantiv sunt utilizate pentru exprimarea posesiei în tipare folosite și în secolul anterior. În perioada anilor '30-'40, se constată însă o extindere a folosirii structurilor de tipul *zâmbetu-i* sau și a grupurilor extinse de tipul *zâmbetu-i sinistru*. În a doua parte a secolului aceste structuri sunt rare, fiind înregistrate în special în textele din ultimele două decenii. În schimb, pe întreg parcursul secolului cunosc o

largă răspândire tiparele cu adjectivul antepus de felul *picanteie-i calambururi*. Cu o frecvență redusă în prima parte a secolului, structurile [*un altul / o alta*], [*un / o + alt / o altă + substantiv*], [*nici un / nicio + alt / o altă + substantiv*], [*unul + propoziție relativă*] se extind în ultimele decenii.

Unele pronume își pierd proprietățile caracteristice, devenind componenți ai unor grupări prepoziționale sau adverbiale (este de remarcat situația lui *sine* din construcțiile *în sine, de la sine* etc., ori a lui *unul* din *de unul singur*) sau integrându-se în alte clase lexico-gramaticale (așa cum se întâmplă, de pildă, în cazul substantivizărilor *sine(le)* și *nimicul*).

Se remarcă faptul că, treptat, mai ales în a doua parte a secolului, se instituie anumite reguli de utilizare a limbii literare în câteva stiluri / registre, fapt confirmat de diferențele de utilizare a anumitor forme și structuri pronominale, în texte de factură diferite: beletristice, estetic-filozofice, științifice sau praxiologice.

SURSE

- Barbu [1957] – Eugen Barbu, *Groapa*, [București], Editura pentru Literatură, 1968.
- Blaga [1936] – Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, București, Editura Oficiul de librărie, 1936.
- Borundel [1994] – Corneliu Borundel, *Manual de medicină internă pentru cadre medii*, București, All, 2000.
- I. L. Caragiale [1892] – Ion Luca Caragiale, *Păcat*, în *Kir Ianulea. Nuvele și povestiri*, București, Editura Tineretului, 1969.
- Caragiale [1929] – Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Minerva, 1975.
- Călinescu [1941] – G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Ideea Europeană, 2005.
- Călinescu [1938] – George Călinescu, *Enigma Otiliei*, [Vol.] I-II, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946.
- Cărtărescu [1999] – Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, București, Humanitas, 1999.
- Cărtărescu [1996] – Mircea Cărtărescu, *Orbitor I. Aripa stângă*, București, Humanitas, 1996.
- Delavrancea [1883] – Barbu Ștefănescu Delavrancea, *Hagi Tudose*, București, Editura Minerva, 1974.
- Eliade [1933] – Mircea Eliade, *Maitreyi*, București, Editura Minerva, 1997.
- Hogaș [1912] – Calistrat Hogaș, *Pe drumuri de munte*. București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, Vol. I: *Amintiri dintr-o călătorie în Munții Neamțului*, 1944, Vol. II: *Răzlețe și diverse*, 1947.
- Holban [1931] – Anton Holban, *O moarte care nu dovedește nimic*, București, Editura Minerva, 1972.
- Ibrăileanu [1909] – Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, București, Editura Minerva, 1974.
- Ibrăileanu [1933] – Garabet Ibrăileanu, *Adela*, București, Editura pentru Literatură, 1961.
- Ionescu [1924] – Nae Ionescu, *Curs de filosofie a religiei*, [București], Editura Eminescu, 1998.
- Iorga [1918] – Nicolae Iorga, *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia*, Tipografia ziarului „Neamul Românesc”, 1918.
- Iorga [1901] – Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I-II, București, Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1901.
- Iorga [1926] – Nicolae Iorga, *Trei zile în Basarabia*, București, Tipografia Lupta, 1926.
- Liiceanu [1991] – Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, București, Humanitas, 1991.
- Liiceanu [1993] – Gabriel Liiceanu, *Tragicul. O fenomenologie a limitei și depășirii*, București, Humanitas, 1993.
- Liiceanu [1994] – Gabriel Liiceanu, *Despre limită*, București, Humanitas, 1997.
- Lovinescu [1937] – Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, București, Soccec, 1937.
- Marino [1995] – Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, Editura Polirom, 1995.
- Mihăescu [1935] – Gib I. Mihăescu, *Donna Alba*, [București], Editura pentru Literatură, 1968.

- Negulescu [1910-1914] – Petre Paul Negulescu, *Filosofia Renașterii*, vol. I-II, București, Editura Eminescu, 1986.
- Paleologu [1998] – Alexandru Paleologu, *Despre lucrurile cu adevărat importante*, București, Cartea Românească, 2006.
- Papadat-Bengescu [1927] – Hortensia Papadat-Bengescu, *Fecioarele despletite. Concert din muzică de Bach. Drumul ascuns*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.
- Patapievici [1995] – Horia Roman Patapievici, *Zbor în bătaia săgeții: eseu asupra formării*, București, Humanitas, 2002.
- Petrescu [1930] – Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, ediție îngrijită de Al. Rosetti și Liviu Călin, București, Editura Minerva, 1989.
- Pleșu [1993] – Andrei Pleșu, *Jurnalul de la Tescani*, [București], Humanitas, 1996.
- Pleșu [1988] – Andrei Pleșu, *Minima Moralia. Elemente pentru o etică a intervalului*, [București], Cartea Românească, 1988.
- Popescu [1998] – Cristian Tudor Popescu, *Copiii fiarei*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Preda [1980] – Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, Vol. I-III, București, Editura Cartea Românească, 1980.
- Preda [1971] – Marin Preda, *Imposibila întoarcere*, București, Editura Cartea Românească, 1972.
- Rădulescu-Motru [1927] – Constantin Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, studiu, antologie și note de Gh. Al. Cazan, text stabilit de Gheorghe Pienescu, București, Editura Eminescu, 1984.
- Rădulescu-Motru [1904] – Constantin Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, Craiova, Scrisul Românesc, 1995.
- Rădulescu-Motru [1930] – Constantin Rădulescu-Motru, *Puterea sufletească*, București, Editura Casei Școalelor, 1930.
- Rădulescu-Motru [1928] – Constantin Rădulescu-Motru, *Elemente de metafizică pe baza filozofiei kantiene*, Iași, Editura Timpul, 1997.
- Rădulescu-Motru [1935] – Constantin Rădulescu-Motru, *Vocația. Factor hotărâtor în cultura popoarelor*, București, Editura Casei Școalelor, 1935.
- Rebreanu [1922] – Liviu Rebreanu, *Pădurea Spânzurașilor*, ediția a II-a, București, Cartea Românească, 1922.
- Sadoveanu [1936] – Mihail Sadoveanu, *Țara de dincolo de negură. Povestiri*, București, Editura Minerva, 1971.
- Stahl [1941] – Henriette Yvonne Stahl, *Între zi și noapte*, București, Editura Minerva, 1971.
- Teodoreanu [1924] – Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, [Vol.] I-III, București, Cartea Românească, 1985.

NUMERALUL

1. INVENTARUL ȘI FORMELE NUMERALULUI CARDINAL	526
1.1. Numeralul cardinal la cazurile oblice	527
1.2. Topica numeralului cardinal	527
2. INVENTARUL ȘI FORMELE NUMERALULUI ORDINAL	528
2.1. Numeralul ordinal la cazurile oblice	528
2.2. Topica numeralului ordinal	528
3. INVENTARUL ȘI FORMELE NUMERALULUI COLECTIV	529
3.1. Numeralul colectiv la cazurile oblice.....	530
3.2. Topica numeralului colectiv.....	530
4. NUMERALUL FRAȚIONAR.....	530
4.1. Inventarul și formele numeralului fracționar	530
4.2. Numeralul fracționar la cazurile oblice	531
5. NUMERALUL MULTIPLICATIV.....	531
5.1. Formele numeralului multiplicativ	531
5.2. Numeralul multiplicativ la cazurile oblice.....	532
5.3. Topica numeralului multiplicativ.....	532
6. NUMERALUL DISTRIBUTIV ȘI NUMERALUL ADVERBIAL	532
7. CONCLUZII	533

NUMERALUL

Diferențele față de secolul anterior în ceea ce privește formele și utilizările numeralelor sunt ne semnificative. Se abandonează, în cazul unor tipuri semantice de numeral, anumite forme și se consolidează sau se fixează prin uz alte forme. Fenomenul este foarte vizibil în cazul numeralului multiplicativ (consolidarea formelor neologice), dar și în cel al numeralului fracționar (consolidarea derivatelor fracționare în *-ime*, precum și fixarea unor reguli de citire a fracțiilor).

1. INVENTARUL ȘI FORMELE NUMERALULUI CARDINAL

Formele numeralului cardinal sunt, în linii mari, comune cu cele din secolul anterior.

În prima parte a secolului, primul numeral din serie mai apare uneori, în textele științifice sau administrativ-comerciale, cu forma *una*: „*una* acțiune nouă pentru trei acțiuni vechi” (Palliu, Groeger, Popescu), „100 (*una sută*) butoaie de untdelemn de Nice” (Grigorescu).

Se consolidează tendința de exprimare a primei zile a lunilor calendaristice cu numeralul cardinal *una*, în locul numeralului ordinal *întâi*: „în ziua de *una*” (Sadoveanu), „până la *una* mart” (Sadoveanu).

Cu privire la această tendință, Graur ([1934] 1987: 198) menționează: „Cu ocazia sărbătorii de la 1 Mai, un personaj oficial originar din Bucovina a vorbit despre *Unu Mai*. Transilvănenii zic *Prima Mai*, iar noi, *Întâi Mai*. Care dintre aceste forme este corectă? Toate, căci nici una nu e absurdă. Deoarece însă trebuie adoptată una singură de toată țara, trebuie să ne oprim la expresia literară, care este și cea mai răspândită, și să păstrăm pe *Întâi Mai* al nostru”.

Se generalizează forma *trei* pentru feminin: „venitul a *trei* pogoane din pământul parohiei” (Brătescu-Voinești), „prin *trei* prăvălii de grade felurite” (Călinescu). Forma *trele* se mai întâlnește rareori doar în structura numeralului colectiv *tustrele / căteșitrele* sau a celui distributiv – *câțetrele* (vezi infra, 3).

Formele *patrusprezece*, *șasesprezece*, *șasezeci* sunt menționate de gramatici până dincolo de jumătatea secolului, precizându-se, de regulă, că între acestea și corespondentele lor „scurtate” analogic – *paisprezece*, *șaisprezece*, *șizeci* – există diferențe stilistice. La Philippide (1897: 72) sunt enumerate doar formele lungi, iar Scriban (1925: 102) consemnează că formele *patrusprezece*, *șasesprezece* sunt literare. În a doua jumătate a secolului, la Tiktin [1891] 1945, sunt menționate ambele serii de forme, precizându-se că cele scurte sunt familiare. Aceeași diferență este menționată și în legătură cu numeralurile cardinale *cincisprezece* și *cincizeci*, considerate de Scriban (1925: 102) variante literare ale lui *cinsprezece* și *cinzeci*. În textele consultate, formele menționate sunt în variație liberă pe tot

parcursul secolului: „acu vreo *cinsprezece* ani” (I. L. Caragiale), „pentru cei *cincisprezece* ani ai ai ei” (Ibrăileanu), „trimisese să-i aducă *cincisprezece* bănuți ai Vaideei” (Rebreanu), „zece-*cinsprezece* fete” (Bănulescu).

La Iordan (1947: 123, 1956: 356) se precizează că formele *paisprezece*, *șaisprezece*, *șaiszeci* au apărut prin analogie cu celelalte numerale compuse cu prepoziția *spre*, al căror segment inițial e monosilabic. Pronunțiile „întregi” *patrusprezece*, *șasesprezece*, *șasezeci* au fost păstrate în unele graiuri, precum și în vorbirea literară sau în mediul comercial, din necesitatea unei exprimări cât mai exacte și mai clare. Graur [1934] 1987 condamnă formele *patrusprezece*, *șasesprezece*, *șasezeci*, pe care le consideră „extrem de greoaie”.

În textele literare, predomină formele scurte: „toți cei *paisprezece* ofițeri” (Petrescu), „era băiat de vreo *paisprezece* ani” (Călinescu), „ți-o dau cu *paisprezece* lei” (Călinescu), „într-o lună împlinesc *șaisprezece* ani” (E. Barbu), „ea încă de la *șaisprezece* ani” (Preda).

Formele *patrusprezece*, *șasesprezece*, *șasezeci* apar destul de frecvent în prima jumătate a perioadei și se întâlnesc, rar, până spre finalul secolului: „nu lipseau decât trei din *patrusprezece*” (Slavici), „reîncep pentru a suta oară, *șasezeci* și *șase*” (Holban), „după *patrusprezece* ani” (Steinhardt), „*patrusprezece* ani mai târziu” (Djuvara).

În lucrările normative din a doua jumătate a secolului – Iordan (1956: 159), GLR¹ I: 183, Avram (2001³: 131) –, se semnalează tendința din limba vorbită de a folosi formele scurte ale numeralelor cardinale compuse cu prepoziția *spre*: *unșpe*, *doișpe/douășpe*, *treișpe* etc., precum și pronunțiile contrase ale numelor de zeci de tipul *douăjde* (*de mii*), despre care Avram (2001³: 133) precizează că nu aparțin limbii literare.

De asemenea, se remarcă tendința generalizată foarte puternică a folosirii numeralelor cardinale în locul celor ordinale, semnalată la Iordan (1943: 47), Graur (1968: 336) ș.a.: „anul *doi* și *trei*”, în locul construcțiilor „anul *al doilea*” și *al treilea*”, „capitolul *trei*”, în loc de „capitolul *al treilea*”, „etajul *doi*”, în loc de „etajul *al doilea*” (vezi și XX, *Sintaxa*, 1.14.2).

1.1. Numeralul cardinal la cazurile oblice

Numeralele cardinale exprimă cazurile oblice analitic, cu prepozițiile *a* și *la*: „venitul *a* trei pogoane” (Brătescu-Voinești), „mama *a* trei copii” (Preda), „atunci când aceeași idee le vine *la* doi oameni” (Ibrăileanu).

1.2. Topica numeralului cardinal

Numeralul cardinal cu valoare adjectivală este, de obicei, antepus substantivului. În textele comercial-administrative și în cele științifice se mai întâlnesc situații în care adjectivul numeral este postpus substantivului, ceea ce conduce la neexprimarea prepoziției *de*: „augmentarea capitalului său de la *lei* 75 000 000 la *lei* 100 000 000” (Palliu, Groeger, Popescu). Această trăsătură, a inversării numeralului cu substantivul, se mai păstrează în prima parte a secolului în exprimarea datelor calendaristice: „februar 26” (Sadoveanu).

2. INVENTARUL ȘI FORMELE NUMERALULUI ORDINAL

În prima parte a secolului al XX-lea, formele *întâi* și *dintâi*, cu valoare adjectivală și pronominală, se folosesc mai frecvent decât corespondentele lor neologice, *primul* și *prima*, care predomină, generalizat, în a doua parte a secolului: „cel *întâi* fior al apei” (Sadoveanu), „cel *întâi* tren” (Sadoveanu), „cel *dintâi* foc de pușcă” (Sadoveanu), „*primul* vai trecuse” (E. Barbu), „*primul* își e suficient sieși” (Blandiana).

Față de secolul anterior, forma *întâia* cu valoare adjectivală este întâlnită mult mai frecvent postpusă substantivului: „ziua *întâia* a revederii noastre” (Holban), „clasa *întâia*” (Teodoreanu), „de mâna *întâia*” (Papadat-Bengescu), „clasa *întâia*” (E. Barbu), „prelucrarea la persoana *întâia*” (Blandiana).

Folosirea formei adjectivale *întâi* postpuse substantivului este destul de extinsă. Iordan (1947, 1956) condamnă această tendință. Alte dicționare normative, *Îndreptar*¹⁻³, precum și DOOM¹, înregistrează forma invariabilă *întâi* în postpoziție și forma *întâia* doar în antepoziție. În DOOM², forma *întâia* este admisă atât în antepoziție, cât și în postpoziție, în variație cu *întâi*.

În textele literare, forma *dintâia* se întâlnește foarte rar: „în locul celei *dintâia*” (I. L. Caragiale), „cum trebuie făcută o frază și mai ales cea *dintâia*” (Arghezi).

*Îndreptar*¹⁻³ consemnează doar forma *dintâi*, iar în DOOM¹ și în Avram (2001³: 143) se precizează că forma este invariabilă.

Destul de frecvent, se întâlnește forma nearticulată *întâie*, antepusă sau postpusă substantivului: „o *întâie* răpăială” (C. Petrescu), „în săptămâna *întâie* a lunii dechemvrie” (Sadoveanu).

La feminin plural, se folosesc formele *întâile*, pluralul corespunzător formei invariabile *întâi*, și, mai rar, *întâiele*, pe care Iordan (1947: 123) o consideră hiperurbanism: „*întâile* raze ale zilei” (Hogaș), „*întâile* amintiri ale copilului” (Rebreanu), „*întâile* scrisori venite din țară” (Petrescu), „*întâiele* flori din București” (M. Caragiale), „*întâiele* zile ale Regenței” (M. Caragiale).

2.1. Numeralul ordinal la cazurile oblice

Numeralul *întâi(a)* exprimă cazurile oblice sintetic. Compusul *dintâi* exprimă cazurile oblice prin asocierea cu demonstrativul *cel*: „lucrarea aceasta e soră mai mare *celei dintâi*” (Sadoveanu).

Celelalte forme ale numeralului ordinal, formate cu *a / al*, exprimă cazurile oblice analitic (vezi XIX, Numeralul, 2.2).

2.2. Topica numeralului ordinal

Adjectivul numeral ordinal are topică variabilă, fiind antepus sau postpus substantivului, după cum precizează și Scriban (1925: 106): „clasa *întâia*” sau „*întâia* clasă”, „rândul *al doilea*” sau „*al doilea* rând”.

De remarcat este tendința semnalată de Iordan (1943: 46), reluată în *Îndreptar*³ și la Avram ([1980] 1987: 106), în legătură cu numeralele ordinale postpuse cu formă de feminin, care, aflate pe lângă anumite substantive determinate hotărât,

precum *clasă, companie, pagină, serie* etc., îl pierde pe *a*: „clasa *două*”, „partea *cincea*” etc. Această tendință se manifestă mai ales în limba vorbită, în stilul publicistic și în textele științifice: „emisiunea II-a” (Palliu, Groeger, Popescu), „clasa opta” (Teodoreanu). În textele literare, numeralele ordinale de genul feminin îl păstrează în general pe *a*, atunci când se află în postpunerea substantivului și când sunt scrise în litere: „jumătatea *a doua* a secolului trecut” (Sadoveanu), „din cauza influenței romantismului francez de mâna *a cincea*” (Ibrăileanu), „pe când eram la Divizia *a unsprezecea*” (Rebreanu). O explicație a fenomenului se găsește la Graur (1968: 310, 336), care precizează că punctul de pornire al folosirii acestor construcții a fost, probabil, o prescurtare în scris, „vorbitorii citind așa cum li se prezenta textul”.

3. INVENTARUL ȘI FORMELE NUMERALULUI COLECTIV

Încă de la începutul secolului, se constată abandonarea formelor învechite *îmbi* și *îmbe*. Formele neologice nearticulate *ambii*, *ambe* sunt încă prezente, în puține contexte, în prima jumătate a secolului al XX-lea: „tineri de *ambe* sexe” (Călinescu).

Forma *ambe* se întâlnește și în unele texte de la sfârșitul secolului al XX-lea doar în construcția consacrată „*ambe* sexe”: „dorința năvalnică a numeroase persoane de *ambe* sexe” (C. T. Popescu), „câte un membru exaltat al acestei secte gnostice postmoderne, de altfel de *ambe* sexe” (Patapievici). În alte contexte, folosirea numeralului se justifică prin stilul arhaizant al scrierii: „*ambe* mâne” (Cărtărescu).

Se impun numeralele *amândoi*, *amândouă* și formele neologice *ambii*, *ambele*: „duminica ieșeau *amândoi* la plimbare pe Grivița” (E. Barbu), „*amândouă* sunt percepute cu auzul” (Blandiana), „*ambele* părți” (Călinescu), „pe care *ambii* o posedăm la perfecțiune” (Naum). Numeralele neologice au, totuși, mult mai puține ocurențe decât formele *amândoi* și *amândouă*. Raportul de frecvență se explică și prin capacitățile combinatorii mult mai reduse ale numeralului *ambii*, *ambele* față de *amândoi*, *amândouă* – *ambii*, *ambele* apar mai ales în ipostaza adjectivală.

Dialectal, în graiurile din Muntenia, se înregistrează destul de des forma articulată *amândouăle*: „*ele amândouăle* verișoarele” (TDM, comuna Grindu, județul Ialomița), „*ai să fugim noi amândouăle*” (TDM, comuna Borcea, județul Ialomița). Prin analogie cu *amândouăle*, se folosește și forma *douăle*, care are sens colectiv în următorul context: „Păi ți-am spus că aveam patru tânjăli, un om mâna caii și unu care ținea tânjăla de punea furca acolo, lanțurile alea *douăle*, și-și lua targa și-o ducea acolo unde se făcea șiră” (în TDM, Podu Pitarului, comuna Plătărești, județul Ilfov); vezi Mărgărit (1998: 337–344).

Compusele cu *tus-* și cele cu *câte(și)-* – *tustrei*, *tustrele*, *tuspatru*, *câteșitrei*, *câteșitrele*, *câteșipatru*, *câteșicinci* – sunt încă destul de frecvente până spre jumătatea secolului: „deschiseră gura *câteșipatru*” (Zamfirescu), „acum dorm *câteșitrei*, cu jucăriile alături pe pernă” (Brătescu-Voinești), „*tuspatru* deterăm un pas înapoi” (M. Caragiale), „se întoarseră ca la o comandă, *câteșicinci* cu coasta spre inamic” (Topârceanu), „*tustrele* zilele Crăciunului” (Sadoveanu).

În textele consultate, formațiile cu *tus-* și cele cu *câteș(i)-* se atașează doar numeralelor cardinale de la *unu* la *cinci*. Formațiile cu *câte(și)* au fost abandonate treptat, în timp ce formațiile cu *tus-*, deși rare, circulă și în limba actuală.

Cel mai frecvent întâlnite sunt construcțiile cu sens colectiv în structura cărora apar nehotărâtele *toți, toate*: „am trei medalii de vitejie, *toate trei* dobândite” (Rebreanu), „*toate trele* se sileau să-i găsească o poreclă” (Rebreanu), „*toate trei* rămăseră atente drumului” (Papadat-Bengescu).

3.1. Numeralul colectiv la cazurile oblice

Numeralele *ambii, ambele, amândoi, amândouă* exprimă cazurile oblice prin flexiune: „prin consimțământul *ambelor* părți” (Călinescu), „masa dată în cinstea *ambilor* amirali” (Teodoreanu), „toate cele zece degete moi, calde și răsfirate ale *amânduror* mâinilor sale mici” (Hogaș), „nu era un secret al *amândurora*” (Ibrăileanu).

Colectivele *amândoi, amândouă* apar sporadic la cazurile oblice și cu forma *amândoror(a)*: „asupra durerii *amândorora*” (Zamfirescu), „în mintea *amândorora* treceau lucruri ciudate” (Eliade). Forma condamnată de normă *amândorura* apare în puține contexte: „și casa va fi a lor *amândorura*” (Papadat-Bengescu), „privirile *amândorura* exprimau o teribilă ură” (Chiriță).

În legătură cu forma de la cazurile oblice a numeralului colectiv, Iordan (1954: 373) precizează: „*Amândurora*, cu *u* pentru *o*, trebuie evitat. Tot așa trebuie evitată accentuarea pe *-ro-*”. În Iordan (1956: 359) se menționează însă că norma ortografică recomandă formele cu *u*, în locul celor cu *o*, recomandare pe care autorul nu o consideră justificată.

Accidental, marcarea la cazurile oblice se realizează sintetic, prin flexiunea numeralului cardinal din componența numeralului colectiv: „pe toate trei se sprijină și *tustrelelor* le face loc” (Steinhardt).

3.2. Topica numeralului colectiv

Numeralele colective *amândoi* și *amândouă* se folosesc postpuse sau antepuse substantivului, cu preferință pentru antepoziție: „întrebară muierile *amândouă*” (E. Barbu), „ținându-se cu *amândouă* mâinile” (Cărtărescu), „o bătu la capetele *amândouă*” (E. Barbu).

4. NUMERALUL FRAȚIONAR

4.1. Inventarul și formele numeralului fracționar

Se remarcă consolidarea și extinderea formelor în *-ime* (vezi și XIX, Numeralul, 4.1): „în aceeași *miime* de secundă” (Rebreanu), „o *cincime* și jumătate” (Chiriță), „o *șeptime* din pământul arabil al țării” (Djuvara).

Iordan (1956: 365) remarcă faptul că, uneori, numeralele fracționare derivate cu sufixul *-ime* pot ajunge să exprime un raport multiplicativ: „în loc să însemneze a suta parte, a mia parte etc., *sutime, miime* etc. au, la plural și în construcții ca *sutimi de oameni, miimi de ființe* etc., sensul de *multe sute, multe mi* (sau *cu sutele, cu miile*)”.

Pentru partiția la o sută se folosește generalizat substantivul *procent* în variație cu exprimarea zecimală a fracțiilor: „*un procent de glucoză*” (Călinescu). Frecvent, acest tip de raport fracționar se exprimă pleonastic, prin structura alcătuită din substantivul *procent*, urmat de o fracție: „*același procent de 5%*” (Călinescu), „*teribilul procent de 16%*” (C. T. Popescu).

Modalitățile de citire a fracțiilor variază: $\frac{1}{2}\%$ – *jumătate la sută* (Palliu, Groeger, Popescu), $\frac{3}{4}\%$ – *trei sferturi la sută* (Palliu, Groeger, Popescu), $2\frac{1}{4}\%$ – *două și un sfert la sută* (Palliu, Groeger, Popescu).

În GLR² I: 192 se menționează că în limbajul matematicii se folosesc și construcțiile de tipul *una a treia* sau *unu pe trei* pentru fracția $\frac{1}{3}$. În limba actuală, în manualele de matematică, modalitatea cea mai frecventă de citire a fracțiilor este cu prepozițiile *pe* sau *supra*: *trei pe opt* sau *trei supra opt*, pentru fracția $\frac{3}{8}$ (vezi și Avram 2001³: 137).

4.2. Numeralul fracționar la cazurile oblice

Numeralele fracționare simple derivate cu sufixul *-ime* au flexiune substantivală: „în contra tuturor semizeilor, *pătrimilor* și *optimilor* de zei” (Ibrăileanu), „cu diferențe de ordinul *sutimilor*” (I. Barbu).

Numeralele fracționare *jumătate* și *sfert* exprimă cazurile oblice și cu mijloace sintetice (au deci flexiune substantivală), și cu mijloace analitice: „această precizare a *jumătății* ei de valoare” (Blandiana), „în Japonia *jumătății* de secol trecut” (C. T. Popescu), „înfăptuirea *unui sfert* din visul lui Gonzalv” (Călinescu), dar și „notele *a jumătate* dintre ei”, „contribuțiile *a un sfert* dintre colegi”.

Numeralele fracționare compuse exprimă cazurile oblice prepozițional: „diferența *a două câtimi* foarte mici” (Marinescu).

5. NUMERALUL MULTIPLICATIV

5.1. Formele numeralului multiplicativ

Se constată consolidarea formelor derivate cu prefixul *în-* și sufixul *-it*, folosite cu valoare adjectivală, adverbială și substantivală (pentru observațiile detaliate cu privire la frecvență și la construcțiile în care apar aceste numere, vezi Nicolae 2009): *întreit*, *împătrit*, *încincit*, *înzecit*, *înmiit* etc.: „*împătrit câștig*” (Brătescu-Voinești), „*o împătrită* ipostază a trufiei” (Steinhardt), „*vina îndoitei* mele specialități: toxicomania și matematica” (I. Barbu).

Numeralele *înșesit* și *înoptit* sunt mult mai rar folosite decât cele menționate mai sus, așa cum arată și contextele înregistrate pe Internet: „*scopul înșesit*”, „*înșesitul* cor”, „sperând că le vor recâștiga, dacă nu *înoptit*, *cel puțin îndoit*” (contexte preluate de pe Internet, ianuarie 2010).

Numeralul *înșeptit* are mai multe înregistrări pe Internet, în diferite construcții: „*timpul înșeptit*”, „*darul înșeptit*”, „*să dea înapoi înșeptit*”, „*să restituie înșeptit*”, „*va fi pedepsit înșeptit*”.

Numărul contextelor în care se înregistrează numerele multiplicative în *-it* (corespunzătoare numeralelor cardinale de la 2 la 9) este mai mic odată cu creșterea valorii desemnate de acestea: contextele înregistrate pe Internet indică, la momentul

realizării analizei, foarte puține ocurențe ale numeralelor *înșesit* și *înoptit*. Frecvența numeralului *înșeptit*, mult mai mare decât a celorlalte două numere, poate fi pusă și pe seama conotațiilor bogate și a simbolurilor pe care le are numeralul-bază *șapte*.

Se remarcă totodată și nesiguranța vorbitorilor în ce privește existența și folosirea acestor forme: „O dăm mai departe *înșesit* (se poate zice *înșesit*?)” (subl. n., IN), la Sabina, Zu, Alex, Diana, Schmoos și Raluca” (Internet, citat extras din textul unui blog, ianuarie 2010).

Se remarcă, de asemenea, consolidarea formelor neologice *dublu*, *triplu*, *cvadruplu*, *cvintuplu*, *sextuplu*, *septuplu*, mult mai frecvent folosite decât corespondentele vechi, mai ales în a doua jumătate a secolului. Dintre acestea, cele mai frecvente sunt *dublu* și *triplu*, independent de specificul textului: „să plătească *dublu*” (Teodoreanu), „misterul *triplu*, multiplu” (Papadat-Bengescu), „cea mai bună combinație pentru o *dublă* pneumonie perfectă... *triplă*, *cvadruplă*, *sextuplă*, *infinituplă* să fie și tot nu mă scol!” (Chiriță).

În limba actuală, ocurențele numeralilor neologice *cvadruplu*, *cvintuplu*, *sextuplu*, *septuplu* sunt circumscrise în special domeniului sportiv (vezi Avram 2001³: 140, GALR I: 313). Contextele înregistrate pe internet arată că acestea sunt înregistrate cel mai frecvent în structuri de tipul: „*cvadruplu* / *cvintuplu* / *sextuplu* / *septuplu* campion mondial, câștigător”.

În statistica realizată de Nicolae (2009: 215), se arată că, în limba actuală, formele neologice *triplu*, *cvadruplu*, *cvintuplu*, *sextuplu* sunt mult mai frecvente decât formele vechi *întreit*, *împătrit*, *încincit*, *înșesit*.

Cu sens multiplicativ, cel mai frecvent se folosesc structurile alcătuite din prepoziția *de* + numeral adverbial + *mai mult* / adjectiv la gradul comparativ: „*de zece ori* mai onești, mai morali” (Ibrăileanu), „de mai mult *de zece ori* milionar” (Paler).

În limba română actuală, se remarcă tendința de folosire a numeralului multiplicativ cu sensul numeralului fracționar (vezi și XIX, Numeralul, 5.1.1): „Minerii au primit salariul *întreit*. Unu dintre ei a declarat că, de o jumătate de an, continuă să primească doar *a treia parte* a salariului și, uneori, chiar mai puțin” (Realitatea TV, 2006, apud Nicolae 2009), „vermut *îndoit* (sau *înșesit*) cu sifon” (Internet, extras dintr-un blog, ianuarie 2010).

5.2. Numeralul multiplicativ la cazurile oblice

Formele derivate ale numeralului multiplicativ au flexiune adjectivală: „*vina îndoitei* mele specialități” (I. Barbu), „răscumpărarea *întreiturii* suflet al cetei crăiești” (I. Barbu).

5.3. Topica numeralului multiplicativ

Adjectivele numerale multiplicative au topica variabilă, apărând atât în antepoziția, cât și în postpoziția substantivului: „uniformă cu *întreite* galoane” (Brătescu-Voinești), „*împătrită* ipostază a trufiei” (Steinhardt), „semnele *întreite*” (Holban).

6. NUMERALUL DISTRIBUTIV ȘI NUMERALUL ADVERBIAL

Formele numeralului adverbial și cele ale numeralului distributiv nu prezintă particularități față de secolul anterior.

Numeralul distributiv se formează cu elementul *câte* și cu numeralul cardinal: „*câte șase coloane de foileton*” (Sadoveanu). Dispare din uz forma de feminin *câte trele*, păstrându-se forma unică *câte trei* pentru masculin și feminin.

Numeralele distributive exprimă cazurile oblice analitic, cu prepoziția *a*, pentru genitiv și *la*, pentru dativ: „*a câte șapte*”, „*la câte trei*” – „poți socoti 700 de săptămâni *a câte șapte seri*” (Internet).

Forma *întâia(și)* din structura numeralilor adverbiale *întâia(și) dată, întâia oară* este înlocuită treptat de numeralul neologic *prima*: „pentru *prima oară*” (E. Barbu), „când am auzit *prima oară*” (Blandiana).

7. CONCLUZII

Modificările care survin pe parcursul secolului al XX-lea privesc consolidarea unor forme ale numeralului și dispariția din uz a altora.

Se abandonează forma adjectivală *una* a numeralului cardinal, fiind înlocuită total de *o*. Se consolidează formele scurte *paisprezece, șaisprezece, șizeci*, abandonându-se cele vechi – *patrusprezece, șasesprezece, șasezeci*.

În limba vorbită, sunt din ce în ce mai frecvente formele scurte de tipul *unșpe, doișpe / douășpe, treișpe* etc., precum și pronunțiile contrase ale numelor de zeci ca *douăjde (de mii)*.

În scrierea numeralilor cardinale cu cifre, se renunță deseori la exprimarea prepoziției *de* care leagă unitățile mai mari de *douăzeci* de substantiv: „20 elevi”, în loc de „20 *de* elevi”.

Numeralul ordinal *dintâi* este înlocuit total de forma *întâi*, care circulă în limbă și cu forma de feminin *întâia*.

Formațiile colective cu *câte(și)*- și *tus*- sunt abandonate treptat și sunt înlocuite cu structuri echivalente alcătuite din nehotărâtele *toți / toate* și numeral cardinal.

În cazul numeralului fracționar, se fixează anumite reguli în citirea fracțiilor: cu numere cardinale pentru numărător și numitor și cu prepozițiile *pe / supra* ($2/3$ „doi pe / supra trei”) sau cu numeral cardinal pentru numărător și numeral fracționar pentru numitor ($2/3$ „două treimi”).

În cazul numeralului multiplicativ, se renunță treptat la formele derivate și se consolidează formele neologice *dublu, triplu*. Pentru rapoarte numerice mai mari, se folosesc de regulă expresii echivalente de tipul „de ... ori” și adjectiv sau adverb la gradul comparativ (este preferată structura „de cinci ori mai mare” formei neologice *cvintuplu*).

Forma de feminin *câte trele* a numeralului distributiv este abandonată treptat, fiind înlocuită total de forma *câte trei*.

SURSE

E. Barbu [1957] – Eugen Barbu, *Groapa*, [București], Editura pentru literatură, 1968.

I. Barbu [c. 1930–1950] – Ion Barbu, *Opere*, București, Univers Enciclopedic, 2000.

Bănulescu [1998] – Daniel Bănulescu, *Cei șapte regi ai orașului București*, București, Editura Nemira, 1998.

- Blandiana [1985] – Ana Blandiana, *Autoportret cu palimpsest*, București, Editura Eminescu, 1986.
- Blandiana [1970] – Ana Blandiana, *Calitatea de martor*, București, Cartea Românească, 1972.
- Brătescu-Voinești [1912] – Al. Brătescu-Voinești, *Întineric și lumină: nuvele și schițe*, Editura pentru Literatură, 1969.
- I. L. Caragiale [1901] – Ion Luca Caragiale, *Momente*, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1901.
- M. Caragiale [1929] – Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Minerva, 1975.
- Călinescu [1953] – George Călinescu, *Bietul Ioanide*, București, Cartea Românească, 1986.
- Călinescu [1938] – George Călinescu, *Enigma Otiliei*, [Vol.] I-II, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1946.
- Cărtărescu [1993] – Mircea Cărtărescu, *Nostalgia*, București, Humanitas, 1997.
- Cărtărescu [1990] – Mircea Cărtărescu, *Levantul*, București, Humanitas, 1998.
- Chiriță [c. 1956–1958] – Constantin Chiriță, *Cireșarii*, [Vol.] I, III, V, București, Cartea Românească, 1976.
- Djuvara [1999] – Neagu Djuvara, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, București, Humanitas, 1999.
- Eliade [1933] – Mircea Eliade, *Maitreyi*, București, Editura Minerva, 1997.
- Grigorescu [1928] – Teodor Grigorescu, *Carte de aritmetică comercială: pentru clasa II-a școlilor superioare de comerț*, București, Cultura Românească, 1928.
- Hogaș [1912] – Calistrat Hogaș, *Pe drumuri de munte*, București, Editura Minerva, 1988.
- Holban [c. 1928–1934] – Anton Holban, *Opere*. [Vol.] 1-3. Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și bibliografie de Elena Beram. București, Editura Minerva, 1972–1975.
- Ibrăileanu [1933] – Garabet Ibrăileanu, *Adela*, București, Editura Minerva, 1972.
- Marinescu [1935] – P. Marinescu, *Curs elementar de algebră superioară: pentru clasa a VII-a, secțiunea științifică*, București, Editura Națională Ciomei, 1935.
- Naum [1985] – Gellu Naum, *Zenobia*, București, Humanitas, 2003.
- Paleologu [1997] – Al. Paleologu, *Despre lucrurile cu adevărat importante*, Iași, Polirom, 1997.
- Palliu, Groeger, Popescu [1927] – Ioan Palliu, Eric Groeger, Vasile Popescu, *Correspondență de bancă*, București, Cartea Românească, 1927.
- Papadat-Bengescu [1926–1933] – Hortensia Papadat-Bengescu, *Fecioarele despletite. Concert din muzică de Bach. Drumul ascuns*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.
- Patapievi [2001] – Horia-Roman Patapievi, *Omul recent*, București, Humanitas, 2001.
- C. Petrescu [1930] – Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, ediție îngrijită de Al. Rosetti și Liviu Călin, București, Editura Minerva, 1989.
- C. T. Popescu [1997] – Cristian Tudor Popescu, *Copiii fiarei*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- C. T. Popescu [2002] – Cristian Tudor Popescu, *Nobelul românesc*, Iași, Editura Polirom, 2002.
- Preda [1977] – Marin Preda, *Viața ca o pradă*, București, Editura Minerva, 1979.
- Rebreanu [1932] – Liviu Rebreanu, *Răscoala*, București, Editura pentru literatură, 1961.
- Rebreanu [1922] – Liviu Rebreanu, *Pădurea Spânzuraților*, ediția a II-a, București, Cartea Românească, 1922.
- Rebreanu [1920] – Liviu Rebreanu, *Ion*, [București], ESPLA, 1955.
- Sadoveanu [c. 1928–1954] – Mihail Sadoveanu, *Opere VIII, Opere X, Opere XII*, București, ESPLA, 1957–1958.
- Sadoveanu [1898–1904] – Mihail Sadoveanu, *Correspondența debutului (1898–1904)*, ediție îngrijită, note și studiu introductiv de Savin Bratu și Constantin Mitru, București, Editura Minerva, 1977.
- Slavici [1894] – Ioan Slavici, *Mara*, București, Editura Minerva, 1979.
- Steinhardt [1991] – Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991.
- Teodoreanu [1925–1927] – Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, [Vol.] I-III, București, Cartea Românească, 1985.
- Topârceanu [1904–1937] – George Topârceanu, *Minunile Sfântului Sisoe*, Iași, Editura Junimea, 1972.
- Zamfirescu [1898] – Duiliu Zamfirescu, *Viața la țară*, ediție îngrijită de Mihai Gafița, București, Editura Minerva, 1980.

VERBUL

1. CLASE DE CONJUGARE: -A, -EA, -E, -I (-Î)	537
1.1. Fluctuația verbelor împrumutate	537
1.2. Fluctuația verbelor din fondul vechi	539
1.3. Productivitatea conjugărilor: raportul numeric dintre conjugări....	542
2. PREZENTUL INDICATIVULUI ȘI AL CONJUNCTIVULUI	545
2.1. Prezent „slab” vs prezent „tare”	546
2.1.1. Variația verbelor de conjugarea I	546
2.1.2. Variația verbelor de conjugarea a IV-a	549
2.1.3. Specializarea variantelor	552
2.2. Iotacizare vs deiotacizare	553
2.2.1. Stadiul fenomenului la sfârșitul secolului al XIX-lea	553
2.2.2. Extinderea deiotacizării	554
2.3. Variația accentuală a verbelor: „a desfășura”, „a împresura”, „a înconjura”, „a înfășura”, „a măsura”, „a strecura”	555
2.4. Omonimiile prezentului	557
2.4.1. Omonimia 3 sg. = 3 pl.	557
2.4.2. Omonimia 1 sg. = 3 pl.	557
2.4.3. Omonimiile verbelor de conjugarea a IV-a cu prezent tare; evoluția tipului „a acoperi”, „a descoperi”, „a suferi”	558
2.5. Alternanțe	560
2.5.1. Verbe împrumutate	560
2.5.2. Verbe din fondul vechi	561
2.6. Desinența -u pentru 1 sg.	562
3. TIMPURILE TRECUTULUI	563
3.1. Imperfectul	563
3.2. Perfectul simplu	563
3.2.1. Pluralul; extinderea lui -ră-	563
3.2.2. Singularul; sufixul perfectului simplu la verbele de conjugarea I	564
3.2.3. Frecvența de apariție	564
3.3. Mai-mult-ca-perfectul	565
3.3.1. Extinderea lui -ră la 3 pl.	565
3.3.2. Extinderea lui -ră- la 1 și 2 pl.	566
3.3.3. Desinențe pentru pers. 2 sg.	567
3.3.4. Forme analitice de mai-mult-ca-perfect	568

3.4. Perfectul compus.....	569
3.4.1. <i>Forma auxiliarului la pers. 3 sg. și 3 pl.</i>	569
3.4.2. <i>Forma participiului</i>	570
3.4.3. <i>Inversiunea auxiliarului</i>	570
4. FORMELE VIITORULUI.....	570
4.1. Raportul dintre formele de viitor.....	570
4.2. Viitorul anterior.....	573
5. PREZUMTIVUL.....	573
5.1. Apariția în gramatici.....	573
5.2. Apariția în texte.....	574
5.3. Prezumtivul perfect.....	575
6. IMPERATIVUL AFIRMATIV ȘI NEGATIV.....	575
7. INFINITIVUL ȘI CONJUNCTIVUL.....	576
7.1. Înlocuirea cu subjunctivul.....	576
7.2. Construcția infinitivului fără „a”; comportamentul lui „a ști”.....	578
7.3. Infinitivul perfect.....	579
7.4. Conjunctivul fără „să”.....	579
7.5. Conjunctivul perfect.....	580
8. SUPINUL.....	580
9. NEREGULARITĂȚI.....	581
9.1. Flexiunea prezentului indicativ și conjunctiv.....	582
9.1.1. <i>Variația radicalului la verbe de tipul: „a dărâma”, „a sfârâma”, „a usca”, „a mânca”</i>	582
9.1.2. <i>Istoria flexionară a verbului „a trebui”</i>	582
9.1.3. <i>Relația dintre variantele de prezent ale verbului „a fi” (este – e – i – îi; sunt – s – îs; sunt – sânt)</i>	584
9.1.4. <i>„A da”, „a sta”, „a lua”, „a bea”, „a vrea” la conjunctiv prezent 3 sg. și pl.</i>	586
9.1.5. <i>„A avea” la conjunctiv prezent</i>	587
9.2. Flexiunea timpurilor trecute.....	587
9.2.1. <i>„A da”, „a sta” la imperfect</i>	587
9.2.2. <i>„A da”, „a sta” la perfect simplu și mai-mult-ca-perfect</i>	589
9.2.3. <i>„A avea”, „a fi” la perfect simplu și mai-mult-ca-perfect</i>	590
9.3. Concurența „a vrea” – „a voi”.....	591
10. CONCLUZII.....	592

VERBUL

La sfârșitul secolului al XIX-lea, particularitățile flexionare ale verbului (clase de flexiune, inventar de afixe și repartiția acestora, omonimii, sistem de alternanțe, forme sintetice vs analitice, inventar de auxiliare și repartiția lor) erau deja fixate. Modificările survenite după această dată sunt minore și privesc treceri între diversele clase de conjugare, ponderea în sistem a unei clase, extinderea sau fixarea unor afixe, modificări ale radicalului, prin pierderea iotacizării și pierderea unor alternanțe, frecvența de utilizare a unor forme.

1. CLASE DE CONJUGARE: -A, -EA, -E, -I (-Î)

După 1880, cele mai multe modificări se înregistrează în inventarul claselor flexionare de verbe (al conjugărilor), stabilite în funcție de sufixele de infinitiv și de repartiția în paradigmă a formelor omonime ale prezentului, constatându-se numeroase treceri de la o conjugare la alta și, numai în mică măsură, modificări care afectează flexiunea unei întregi subclase flexionare (infra, 2.4.3).

În perioada la care ne referim, se produc numeroase interferențe între cele patru conjugări, manifestate fie prin forme oscilante, fie prin treceri definitive de la o conjugare la alta, care au afectat atât verbele împrumutate, cât și clasa verbelor vechi. Oscilații între conjugări (vezi XIX, Verbul, 1.2) sunt înregistrate și în secolul anterior, mai ales în cazul împrumuturilor; dublete precum: *concede / conceda, precede / preceda, proteje / proteja, succede / succeda*, între conj. I și a III-a, sau dublete precum: *prefera / preferi, rezolva / rezolvi*, între conj. I și a IV-a, apar atât în textele anterioare, cât și în indicațiile gramaticilor din sec. al XIX-lea.

1.1. Fluctuația verbelor împrumutate

Se produc interferențe între conjugările I și IV, I și III, și, în mai mică măsură, între III și IV.

(a) **Fluctuația între conj. I și a IV-a se înregistrează la verbe precum:** *adera ~ aderi* (Hamangiu: *a aderi*, dar Hamangiu, Georgean: *a aderat*); *constitua ~ constitui* (Hasdeu: *constituă*, prez. ind. de la *a constitua*, alături de *ar constitui*; Hamangiu: *constituie / constituiesc*); *continua ~ continui* (Hamangiu: *să continuească*); *prefera ~ preferi* (Hamangiu: *se prefereste, a fi preferit*, Hasdeu: *au preferit, preferim, preferii*, Caragiale: *a preferit, preferim*, Delavrancea: *de preferit*, față de Iorga: *a preferat*, Iordan: „trebuie preferată”; vezi și indicația de variație *preferi ~ prefera* din Rosetti, Byck 1945: 71); *referi ~ refera* (vezi indicația de variație din Pușcariu [1936] 1974: 414); *repeta ~ repeți* (Hasdeu: *repețit, a repeți*, Lambrior: *repețirea*, Hamangiu: *a fi repețită*, „poate repeți”, Iorga: *repețite*, paralel cu Hamangiu, Georgean: *a fi repetată*, Rădulescu-Motru: *repețite*, alături de „poate repeta”, *repetată*); *restitua ~ restitui* (Hasdeu: *restituă*,

ind. prez. de la *a restituia*); *rezolva* ~ *rezolvi* (Lambrior: *s-a rezolvit*, Tiktin: „se poate rezolvi”, Hamangiu: *se va rezolvi*, Rădulescu-Motru: *a rezolvit*, DRP: *s-a rezolvit*, *rezolvirea*, paralel cu Hamangiu: *resolvată*, Iorga: *a rezolvat-o*, Slavici: *a rezolva*).

Iordan (1943: 128–129) înregistrează și variantele *absolva* ~ *absolvi*, *disolva* ~ *disolvi*, indicând un început de diferențiere lexicală a formelor: *absolvi* „a termina studiile” ~ *absolva* „a achita un inculpat, a ierta pe cineva de păcate”, *disolvi* „a topi” (termen științific) ~ *disolva* „a împrăștia o adunare de oameni”.

(b) **Fluctuația între conj. I și a III-a** apare la verbele: *coincida* ~ *coincide* (Hasdeu: *coincidă*, prez. ind. de la *a coincidea*, Caragiale: *au coincident*, Topârceanu: *a coincident*, față de formele actuale: *coincide*, *a(u) coincis*); *concura* ~ *concurge* (Hasdeu: *a concurs*, *va fi concurs*, *să concurgă*, Lovinescu: *concurg*, față de Ibrăileanu: *concură*); *dirija* ~ *dirige* (Hasdeu: *dirige*); *elida* ~ *elide* (Scriban, Hasdeu: (*se*) *elide*; vezi și indicația de variație din Iordan 1935: 123); *excede* ~ *exceda* (Hamangiu: *escede*); *exprime* ~ *exprima* (Hasdeu: *a exprime*, *ar fi expres*), *gera* ~ *gere* (Hamangiu: *gere*, prez. ind. de la forma *a gere*); *neglija* ~ *neglige* (Hamangiu: *neglige*, prez. ind. de la forma *a neglige*); *poseda* ~ *posede* (Philippide: *posede*, prez. ind., *să poseadă*, conj., față de Tiktin: *posedă*, ind. prez., Hamangiu, Iordan: *a posedă*); *preceda* ~ *precede* (Hasdeu: *preced*, prez. ind., *să fi fost preces*, Maiorescu: *este preces*, Ibrăileanu: *precede*, prez. ind., față de formele recomandate în *Îndreptar*⁴ și în DOOM¹⁻²: *preceda*, inf., *precedă*, prez. ind.; vezi și indicația de variație din Pușcariu [1936] 1974: 414); *presida* ~ *preside* (Hamangiu: *se va preside*); *proceda* ~ *procede* (Hasdeu: *procede*, prez. ind., *aș procede*, *a procede*, Hamangiu: *se va procede*, *se procede*, *a procede*, *proced*, Philippide: *a procede*, față de Stoicescu: „să poată proceda”); *proteja* ~ *protege* (Caragiale, Hasdeu: *protege*, prez. ind., față de *protejează*, forma recomandată de *Îndreptar*⁴, DOOM¹⁻²); *succeda* ~ *succede* (Hamangiu: *succed*, prez. ind., față de *succedă*, formă recomandată de *Îndreptar*⁴ și de DOOM¹⁻²); *suprime* ~ *suprima* (Hasdeu: „nu se poate suprime”, *se va suprime*, *au fost suprese*); *suspenda* ~ *suspende* (Hamangiu: *va fi suspens*, „poate suspende”, față de Hamangiu, Georgean: „poate suspenda”).

Iordan (1935: 96, 123) înregistra și alte verbe împrumutate oscilând între formele de conj. I și a IV-a: *conceda* ~ *concede*, *corija* ~ *corige*, *decerna* ~ *decerne*, *discerna* ~ *discerne*, *diviza* ~ *divide*, *erija* ~ *erige*.

În stadiul actual al limbii, fenomenul variației libere s-a încheiat pentru majoritatea situațiilor semnalate, impunându-se mai ales formele de conj. I (*concura*, *corija*, *decerna*, *elida*, *erija*, *exceda*, *gera*, *neglija*, *poseda*, *preceda*, *prezida*, *proceda*, *proteja*, *succeda*, *suspenda*), dar și formele de conj. a III-a (*concede*, *coincide*, *discerne*).

În cazul perechii *concura* – *concurge*, eliminarea variantei de conj. a III-a este surprinzătoare, având în vedere că era puternic susținută de un radical verbal vechi și de o serie legată tematic de acesta: *curge* – *decurge*, *parcurge*, *recurge*. În situații similare, s-au impus formele de conj. a III-a: *bate* – *abate*, *combate*; *duce* – *conduce*, *deduce*, *reduce*, *seduce*; *cerne* – *discerne*; *pune* – *compune*, *depune*, *descompune*, *dispune*, *expune*, *impune*, *indispune*, *opune*, *predispune*, *presupune*, *propune*, *transpune*; *prinde* – *cuprinde*, *surprinde*; face excepție *a decerna*, care a împărțit soarta lui *a concura*.

Pentru câteva verbe, fenomenul variației libere continuă să se manifeste și astăzi, dar caracterizează zone limitate ale paradigmei. De exemplu, *a divide*,

defectiv, folosit numai la prezent, concurează, în această zonă a paradigmei, pe *a diviza*, iar *a succeda*, *a preceda*, deși fixate la infinitiv cu forme de conj. I, continuă să circule cu forme duble la prez. ind.: *precedă*, *succedă*, dar și *precede*, *succede*. DOOM¹⁻² recomandă numai formele *precedă*, *succedă*, nereflexând însă uzul real al limbii. Formele de conj. a III-a continuă a se utiliza, adesea în variație liberă cu celelalte (Blandiana, Liiceanu: *precede*, dar și Liiceanu, Cărtărescu: *precedă*; Antonesei: *succede*, dar și Liiceanu: *succedă*).

(c) **Fluctuația între conj. a III-a și a IV-a**, mai restrânsă, se înregistrează la perechi precum: *converge* ~ *convergi* (Hasdeu: *convergesc*); *distruge* ~ *distru* (Hamangiu: *se va distru*, *s-a distruit*). În ambele cazuri, în limba actuală s-au impus formele de conj. a III-a.

1.2. Fluctuația verbelor din fondul vechi

Treceri de la o conjugare la alta au suferit și verbele vechi. Câteva au circulat cu forme din trei paradigme (*adauge* ~ *adăugi* ~ *adăuga*, *sughita* ~ *sughiți* ~ *sughite*); altele, mai numeroase, cu forme din două paradigme (*curăța* ~ *curăți*, *gădila* ~ *gădili*). Oscilațiile de flexiune se manifestă:

(a) **Între conj. I și a IV-a**. Sunt caracteristice, pentru acest tip de variație, verbele: *aciu(i)a* ~ *aciui* (în DEX apar ambele variante; DOOM¹⁻² îl înregistrează numai cu formă de conj. I); *adăuga* ~ *adăugi* (Hasdeu: *se adaogă*, *a se adăoga*, Maiorescu: *adăo/u/găm*, dar Hamangiu: *a se adăogi*, *adăogită*, Iorga: *să adăugim*, *se adăugeau*); *asmuța* ~ *asmuți* (Philippide 1897: 75, 78 îl înregistrează atât la conj. I, cât și la conj. a IV-a; DOOM¹⁻² îl înregistrează numai cu formă de a IV-a); *căina* ~ *căini* (în DEX este notată și varianta în *-i*; dar e recomandată forma de conj. I); *curăța* ~ *curăți* (Maiorescu: *vor curăți*, *curăți*, perf.s., dar Hogaș: *să curățe*; variația *curăți* / *curăța* apare și în Rosetti, Byck 1945: 71, și în DEX); *datora* ~ *datori* (Rădulescu-Motru: *se datorează*, Lovinescu: *s-ar datora*, *datorăm*, alături de *datorim*, *a datorit*, Rădulescu-Motru: *se datorește*); *fărămița* ~ *fărămiți* (Pușcariu: *se fărămițește*, dar *fărămițează*, în DOOM¹⁻²); *forfota* ~ *forfoti* (Agârbiceanu: *forfotă*, prez. ind., spre deosebire de DEX și DOOM¹⁻², unde e recomandată forma în *-i*); *găta* ~ *găti* (Agârbiceanu: *să gate*, dar *gătesc*, în DEX și DOOM¹⁻²); *înapoia* ~ *înapoi* (Philippide 1897: 81 înregistrează pe *înapoesc*, de conj. a IV-a, dar chiar la sfârșitul sec. al XIX-lea circulau și forme de conj. I; Hamangiu: *a le înapoia*); *înflora* ~ *inflori*; *îngrija* ~ *îngriji* (Iordan 1943: 127); *însănătoșa* ~ *însănătoși* (Lambrior: *voi însănătoșa*; în DEX se înregistrează ambele variante, dar e recomandată forma de conj. a IV-a; în DOOM¹⁻², apare o unică formă în *-i*); *picota* ~ *picoti* (Stancu: *picotă*, prez. ind.; în DEX și în DOOM¹⁻² e recomandată forma de conj. a IV-a); *scrijela* ~ *scrijeli* (Sadoveanu: *scrig/jelează*, dar *scrijeli* / *scrijela*, forme variante recunoscute de *Îndreptar*⁴ și de DOOM¹; DOOM² recomandă o unică formă în *-i*); *sughita* ~ *sughiți*, *tărăgăna* ~ *tărăgăni*, *zgribura* ~ *zgriburi* / *zgribuli* (Agârbiceanu: *zgribură*, prez. ind., dar *zgriburi* / *zgribuli*, forme înregistrate în DLRM și numai *zgribuli*, în DOOM¹⁻²). Unele verbe (vezi *adăuga* / *adăugi*, *curăți* / *curăța*, *datori* / *datora*) continuă situația oscilantă din secolul anterior (vezi XIX, Verbul, 1.2.2).

În cazul unora dintre perechi, crearea variantelor pentru două conjugări are o bază pur fonetică (Iordan 1943: 125–128). Verbele cu radical vocalic fără sufix la

prezent au cea mai mare parte din forme identice la conj. I și a IV-a, iar verbele cu radicalul terminat în *-ș*, *-j* au, în graiuri, forme identice pentru cele două conjugări. Au existat deci condiții fonetice favorabile producerii interferențelor și refacerii unei forme de infinitiv pentru cealaltă conjugare.

Pentru verbele *curăța*, *gâdila*, *sughîța*, *tărăgăna*, gramaticile stabilesc o distincție regională între variante: „Muntenii preferă variantele cu *-a*, iar moldovenii pe cele cu *-î*” (Iordan 1943: 127, Scriban 1925: 124). Totuși, delimitarea teritorială nu pare să fi fost prea strictă, astfel că formele în *-a* circulă și în Moldova (Eminescu: *gâdila*, imperf., Hogaș: *să curățe*). O specializare regională și stilistică a intervenit și în cazul perechii *găta*, *găti*, primul fiind termen regional, iar al doilea, literar. În alte cazuri una dintre variante a ieșit din uz. La sfârșitul secolului trecut, Tiktin ([1893] 1945: 98) aprecia ca „admisibile” ambele variante ale perechii *adăuga*, *adăugi*; după câteva decenii, limba s-a fixat la varianta în *-a*, cu excepția formei de participiu *adăugită*, specializată pentru sintagma „ediție *adăugită*”.

La alte verbe, evoluția a mers în sensul specializării semantice a variantelor. Iordan (1943: 127–128) semnală fenomenul pentru verbele: *datora* – *datori*, *îndesa* – *îndesi*, *înflora* – *înflori*, *îngrija* – *îngriji*. Pentru perechile *îndesa* – *îndesi*, *înflora* – *înflori*, procesul s-a definitivat: în DOOM¹, cele două variante apar ca unități lexicale distincte. Continuă să se producă diferențierea semantică a perechii *datora* – *datori*, la care se asociază și o specializare sintactică, formele de conj. I specializându-se pentru sensul „a avea o datorie (de bani sau morală)” și pentru construcții activ-tranzitive („Îți *datoresc* mulți bani”, „Îți *datoresc* un răspuns”, „Îți *datoresc* întreg succesul meu”), iar cele de conj. a IV-a, pentru sensul „a avea ceva (sau pe cineva) drept cauză” și pentru construcții reflexiv-impersonale („Accidentul *se datorește* neglijenței”). Separarea definitivă nu s-a realizat nici astăzi, ceea ce justifică acceptarea în DOOM¹, în variație liberă, a ambelor forme; DOOM², deși înregistrează două intrări distincte (*datora* vs *datori*), menține, pentru ambele intrări, recomandarea de variație liberă între formele de conj. I și a IV-a, ultimele fiind însoțite de indicația „înv.”.

Dintre formele inventariate, DOOM² recomandă forme nevariante, reținând o unică formă în *-a* pentru verbele: *aciua*, *curăța*, *gâdila*, *tărăgăna* și o unică formă în *-i* pentru verbele: *asmuți*, *împături*, *scrijeli*; propune și treceri de la o clasă la alta (*descotoșmăni*, în DOOM¹, dar *descotoșmăna*, în DOOM²) sau păstrează variație liberă pentru verbele: *drâmboi* – *drâmboia*, *încăpușa* – *încăpuși*, *încâina* – *încâini*, *mihona* – *mihoni*, *văpăi* – *văpăia*.

De remarcat că verbele variante aparțin, fără excepție, fondului popular și dialectal, a cărui normare este dificil de propus din partea unui „normator” literar.

(b) Între conj. a II-a și a III-a. Fenomenul trecerii de la conj. a II-a la a III-a se manifestă foarte puternic în întreaga perioadă la care ne referim. El continuă, de altfel, un proces mai vechi în limbă, manifestat la fel de puternic și în secolele anterioare.

În jurul anului 1880, variația apare în toate categoriile de texte, inclusiv în cele științifice. Apare frecvent la compușii calchiați ai bazelor vechi *ținea*, *vedea*, *plăcea*, dar și la alte verbe vechi în *-ea* (Hasdeu: *ar susține*, alături de *a ținea*; Hamangiu: *va ține*, *a întreține*, *ar conține*, alături de *a ținea*, *a susținea*; Maiorescu, Tiktin, Iorga: *le-aș susținea*, *a obținea*; Hasdeu: *a mântânea*, alături de *a se*

mănține; Tiktin: *a apare*, alături de „pot părea”; Hamangiu: *va rămâne*, dar și *a rămânea*, *va rămânea*, *ar rămânea*; Philippide, Maiorescu, Hasdeu: *a vedea*, *a întrevedea*, *a prevedea*, dar la Iorga: „se putea prevedea”).

De remarcat dicționarul lui Damé (1883–1885), inovator în epocă, unde verbele *a rămâne*, *a ține*, *a umple* aparțin conjugării a III-a și se acordă același tratament și verbelor *a place*, *a scade*, pe care, ca intrări de dicționar, le înregistrează tot la conj. a III-a; rămân însă la a II-a *a părea*, *a vedea*, *a străvedea*, nu și *a apare*, trecut la a III-a.

Formele etimologice de conj. a II-a continuă să apară până târziu în scrisul celor mai mulți lingviști (Densusianu: „pot rămânea”, *va rămânea*, *am / ar rămânea*, *a ținea*; Philippide: *n-ar ținea*, *va aparținea*; Iorga: „se mai putea menținea”; Pușcariu: „poate rămânea”, *a umplea*, *a ținea*; Rosetti, Byck: *a rămânea*). Apar în variație liberă și la alți scriitori (Călinescu: *va rămânea*, dar „ar putea rămâne”, *va apare*).

În miniancheta lui Pușcariu ([1936] 1974: 413), se înregistrează variația *ar apărea* – *ar apare*, *a aparține* – *a aparținea*.

În articolul „Rostiri și forme șovăitoare” ([1936] 1974: 404–415), Pușcariu alege situații lingvistice pe care le simte ca variante și realizează o minianchetă, cerând răspunsuri de la mari personalități literare ale vremii: moldovenii M. Sadoveanu și I. Al. Brătescu-Voinești și muntenii I. A. Rădulescu-Pogoneanu, C. Marinescu și P. Grimm. Pușcariu urmărește să surprindă variațiile generale, dar și „moldovenismele în limba literară”.

În deceniul al cincilea, Iordan (1943: 125) constată că din 20 de verbe de conj. a II-a numai *a avea*, *a bea*, *a dura*, *a putea*, *a șede*, grație unor neregularități flexionare, nu prezentau forme paralele de conj. a III-a. Aceste verbe au rămas și astăzi puternic fixate la conj. a II-a, circulând, primele, cu forme flexionare unice, iar, ultimele două, frecvent cu forme de conj. a II-a. Totuși, în exprimarea orală, se aud și construcții ca: „poate veni și *șade* la noi”, „dorința de *a tace*” (internet). În cazul câtorva verbe, raportul dintre variante s-a modificat continuu în favoarea formelor de conj. a III-a. Încadrarea la conj. a III-a a verbelor: *a ținea* (și familia lui neologică), *a umplea*, *a rămânea* a fost acceptată de normele literare, fapt consfințit de lucrările academice (vezi Îndreptar¹⁻⁵).

Cu toate restricțiile lucrărilor normative, fenomenul trecerii la conj. a III-a a atins majoritatea vorbitorilor, fiind, probabil, abaterea cu frecvența cea mai mare. Sunt verbe, mai ales formațiile calchiate analizabile, a căror formă de conj. a II-a se păstrează numai în și prin lucrările normative (Borundel, text științific: „pot *apare* și *dispare* cantități apreciabile de glucide”).

Oscilațiile s-au explicat (Iordan 1943: 124) prin insuficiența diferențiere a celor două paradigme, redusă, în unele zone, exclusiv la diferențe accentuale ale radicalului. La origine, pare să fi fost un fenomen dialectal muntenesc (Iordan, *loc.cit.*), extins apoi în toate regiunile, la toate aspectele limbii și afectând inclusiv aspectul ei normat.

Insuficiența diferențiere a celor două conjugări a tolerat și treceri în sens opus: **de la conj. a III-a la a II-a**, treceri determinate de presiunea sistemului de accentuare a majorității claselor de verbe, care la prez. ind., conjunct. și inf. se comportă ca verbele în *-ea*, și nu ca cele în *-e* (Guțu Romalo 1968: 153). Formele

afectate de această modificare, redusă, în fond, la o deplasare de accent de pe radical pe sufix, sunt prezentul indicativ și conjunctiv, imperativul (omonim cu prezentul indicativ) și infinitivul. În cazul imperativului, modificarea este facilitată și de lungimea formei, care, în prezența cliticelor pronominale, ajunge la o structură de trei, patru sau cinci silabe, în care accentul cade pe prima: *făceți-mi* (3 silabe), *faceți-vă* (4 silabe), *făceți-mi-le* (5 silabe). Deplasarea accentului pe sufix creează condiția apariției radicalului alternant (*făceți-mi*). Formele de imperativ cu accentuare pe sufix sunt atât de frecvente, încât au pătruns și în beletristică (Călinescu: *făceți-vă*; Preda: „*făceți-vă* comozi”, dar și *întoarceți-vă*).

(c) **Între conj. a III-a și a IV-a.** Sunt susceptibile de ezitări între conj. a IV-a și a III-a verbele cu prezent tare (fără sufix la prezent). Trecerile sunt accidentale și se datoresc asemănării formelor în unele zone ale paradigmei ([ei pot] *desparte*, [pot] *îngHITE*, [pot] *simte*, [pot] *sughite*, [pot] *absoarbe*; apud Iordan 1943: 124). Mai frecventă este trecerea de la conj. a III-a la a IV-a a verbului *a scrie* (și compuşii lui neologici: *a descrie*, *a înscrie*, *a rescrie*, *a subscrie*, *a transcrie*), care la 1 și 2 pl. prez. ind., conjunctiv și la inf. circulă cu forme duble: *a scrie*, dar și *a scri* (Hamangiu: *se vor subscri*, *vor înscri*; Delavrancea: *a scri*, *va descri*, *să scrim*).

Cercetătorii (Scriban 1925: 142, Iordan 1943: 130) circumscriu fenomenul la zona Munteniei și-l explică prin atracția exercitată de *a ști*. În Moldova, verbul circulă în întreaga paradigmă cu forme de conj. a III-a (Ibrăileanu: *vei scrie*; Sadoveanu: *scriem*).

(d) **Între conj. a III-a și I.** Fluctuațiile de acest tip sunt rare. Gramaticile consemnează două asemenea perechi: *adauge* ~ *adăuga*, *scrie* ~ *scria*.

În cazul lui *a scrie*, apariția formelor de conj. I, limitată la zona Țării Moșilor, Banat, Oltenia (Iordan 1943: 130), are cauze fonetice. Fiind un verb cu radical vocalic, are particularități flexionare comune cu ale verbelor de conj. I din aceeași clasă fonetică (să se compare cu formele verbelor *muia*, *tăia*), ceea ce a ușurat refacerea unui infinitiv de conj. I.

La celălalt verb, forma de conj. a III-a a cedat locul, începând cu secolul al XVIII-lea, unor forme de conj. I și, ulterior, unor forme de conj. a IV-a (Iorga: *să adăogim*, *adăugindu-se*). Concurența între forme este mult anterioară sfârșitului de secol al XIX-lea (pentru istoria specială a acestui verb în limba veche, vezi Zamfir 2005: 111–115; pentru secolul al XIX-lea, vezi **Verbul**, 1.2.2). La sfârșitul secolului al XIX-lea, Tiktin ([1893] 1945: 98) aprecia formele de conj. a III-a ca „ieșite din uz”. Cu toate acestea, lingviștii înșiși continuă, până târziu, să le înregistreze (Rosetti, Byck 1945: 71) și să le utilizeze (Hasdeu: *adăusese*, *adauge*, prez. ind., *iși vor fi adaos*; Philippide: *se adaug*, 3 pl.). Eliminarea lor din limbă nu s-a produs simultan în întreaga paradigmă. Cele mai rezistente sunt formele de conj. a III-a de perfect simplu și de participiu (Hasdeu: *s-a / l-a adaos*; Caragiale, Maiorescu, Sadoveanu: *a / au adaos*; Iorga, Agârbiceanu: *adaose*, perf.s.). Urmele participiului de conj. a III-a apar și astăzi în forma substantivală *adaos* – *adaosuri* (DOOM¹⁻²), care funcționează ca termen de sine stătător, pierzându-se legătura cu baza.

1.3. Productivitatea conjugărilor: raportul numeric dintre conjugări

Spre deosebire de secolul al XIX-lea, pe parcursul căruia asistăm la o schimbare de productivitate (clasa verbelor în *-i*, mult mai productivă în primele

patru decenii, lasă, începând cu 1830–1840, întâietate conjugării în *-a*; vezi **XIX, Verbul, 1.1**), în secolul al XX-lea nu se mai produc modificări esențiale, ci, în cadrul unei ierarhii deja constituite, continuă să se întărească forța productivă a conjugării I.

1.3.1. Constatările desprinse din analiza fluctuației de forme (*supra*) concordă cu rezultatele analizei statistice a repartiției verbelor în conjugări. Analiza numerică (Brâncuș 1976: 485–492), realizată pe baza materialului din DEX (1975), evidențiază următoarele:

(a) Clasa în *-a* a adăugat la un fond de 818 verbe vechi 2466 de împrumuturi, ajungând să reprezinte 42,61% din totalul verbelor românești și să domine cantitativ toate celelalte clase. Productivitatea tipului *-a*, evidentă în româna actuală, se manifestă prin marea deschidere față de împrumuturi și prin disponibilitatea de a crea formații interne noi (după DEX, totalul derivatelor de conj. I create pe teren românesc este de 475). Cel mai productiv sufix neologic verbal este *-iza* și el impune includerea noilor formații tot în clasa celor terminate la inf. în *-a*.

(b) Clasa în *-i* a înregistrat o stagnare cantitativă, adăugând la fondul vechi, foarte numeros, de 1993 de verbe, numai 219 unități neologice. Dintre acestea, multe prezintă o legătură cu o bază verbală veche de conj. a IV-a (*absorbi, consimți, contraveni, conveni, deveni, dezminți, interveni, parveni, presimți, preveni, proveni, reieși, reveni, surveni*). Unele verbe integrate în această clasă sunt formații pasagere (*reședi*: „acolo reședeau de preferință domnii”, Hasdeu).

Raportată la momentul 1976 (Brâncuș, 1976), clasa încetează să fie productivă. Singura grupă cu o poziție aparte este cea în *-ui*, care și-a sporit inventarul printr-un număr de 22 de împrumuturi, cu radicale inexistente până atunci în limbă (*atribui, constitui, destitui, distribui, institui, restitui, retribui, substitui*) și un număr considerabil de creații românești de la substantive (*chitui, cerui, nitui, prăfui, vătui*).

Deși grupul verbelor în *-ui* continuă să primească noi formații, totuși, în raport cu secolul anterior, suportă o mare restrângere cantitativă, fie prin păstrarea numai a variantei în *-a* (perechi precum *adresa – adresui, apela – apelui, aplica – aplicui, bombardă – bombardui, conforma – conformui, declara – declarui* – vezi **XIX, Verbul, 1.2.1** – lasă locul unei forme unice de conj. I), fie prin pierderea verbului ca atare; verbe ca *a distrui, grănițui* (Hamangiu) au dispărut din uz.

(c) Clasa în *-e* a adăugat la un fond vechi de 117 unități 143 de formații neologice. Majoritatea împrumuturilor în *-e*, dar și formațiile create pe teren românesc au ca suport o bază verbală veche aparținând tot clasei în *-e* (*abate, combate, deduce, reduce, seduce*). Împrumuturile în *-e* cu radical inexistent în fondul vechi sunt puțin numeroase (*coincide, converge, divide*), dovedind productivitatea scăzută a acestui tip în româna actuală. Multe verbe în *-e* prezente în textele științifice de la sfârșitul secolului al XIX-lea (mai ales în cele de lege) fie n-au depășit ca uz stilul juridic (Hamangiu: *a defige, a evinge, a presume, a redige, a transige*), fie au trecut la conjugarea în *-a* (*supra, 1.1.b*). Din lista verbelor prezente la Hamangiu, *a evinge* este singurul care continuă a fi înregistrat în DOOM². Alte verbe au rămas și astăzi cu indicația „livr.” (*a exige*).

Acest tratament a avut drept efect și faptul că subclasele verbelor cu participiile în *-s* și *-t*, care, oricum, aveau un inventar extrem de redus, au scăzut simțitor. Forme participiale din Hamangiu precum: *evins*, *defișt*, *suspens* au ieșit din uz.

(d) Conjugarea în *-ea*, alcătuită din 16 verbe vechi și câteva compuse neologice ale acestora, este o clasă numeric slabă și neproductivă.

(e) Clasa în *-î*, redusă numeric la 31 de verbe, toate vechi, dintre care mai mult de jumătate au o circulație regională sau populară, este o categorie „moartă” în româna actuală. Din momentul pierderii motivației ei fonetice (în româna actuală, în vecinătatea unui radical terminat în *r*- pot apărea atât *-î*, cât și *-i*, pentru ambele subclase, cu *-esc* și fără *-esc*: *coborî*, dar și *pieri*; *hotârî*, dar și *slugări*), conjugarea în *-î* a ajuns o clasă definitiv închisă.

1.3.2. După treizeci de ani, o statistică efectuată de Dragomirescu (2009a), pe baza aceluiași criterii, dar utilizând, de astă dată, materialul cuprins în DOOM², indică aceeași direcție și menținerea aceluiași raport de productivitate, și anume:

(a) Clasa în *-a* continuă a fi cea mai productivă, primind cele mai numeroase verbe (un total de 267; vezi: *accesa*, *acciza*, *adecva*, *anclanșa*, *angoasa*, *antologa*, *aronda*, *atenționa*, *audita*, *braca*, *bricola*, *butona*, *calamita*, *cașera*, *clica*, *clona*, *cola*, *colmata*, *concatena*, *contoriza*, *debleia*, *debranșa*, *debusola*, *decarta*, *decolmata*, *deflocula*, *defula*, *demantela*, *desanta*, *deșosa*, *detartra*, *devirusa*, *disponibiliza*, *distorsiona*, *ejecta*, *emonda*, *etapiza*, *fantaza*, *formata*, *fotocopia*, *globaliza*, *implementa*, *itineră*, *juriza*, *lista*, *a se loga*, *marșa*, *mediatiza*, *mixta*, *oculta*, *paletiza*, *parola*, *pirata*, *printa*, *racola*, *recură*, *reseta*, *reșapa*, *responsabiliza*, *scana*, *scientiza*, *secretiza*, *seta*, *sodomiza*, *sponsoriza*, *stresa*, *surmonta*, *tasta*, *timora*, *tracta*, *translata*, *victimiza*, *vizualiza*, *xeroxa*, *zapa* etc.). Cele mai multe sunt împrumuturi (de diverse origini) sau create de la baze împrumutate (252) și numai câteva (15) sunt create de la baze vechi. În ansamblul verbelor, reprezintă 57,91%. Verbe și mai recente, necuprinse în DOOM², pătrund tot aici (*downloada*, *forwarda*).

(b) Clasa în *-i*, bine reprezentată în ansamblul verbelor, cu procentul de 36,32, pierde, față de vechea statistică, aproape 2 procente, situație având drept explicație caracterul prea popular sau regional al multor verbe în *-i* și neincluderea acestora în DOOM².

Din ansamblul clasei în *-i*, GALR (2008 I: 558–559) semnaleză revigorarea sufixului mai vechi *-ui*, sufix care continuă a crea formații verbale noi. Recent, sunt consemnate noi verbe, neînregistrate în DOOM², unele cu o unică formă în *-ui*: *bipui*, *brandui*, *chatui*, *clicui*, *search-ui*, *sing-out-ui*, *sms-ui*, *update-ui*, *zăpui* etc., altele cu forme variante, dintre care una (din registrul ironic, argotic, mai rar, din registrul neutru) în *-ui*: *googla* – *googl-ui*, *killui* – *killări*, *linka* – *linkui*, *uploada* – *uploadui*, *zipa* – *zipui* etc., semn că sufixul *-ui este* (măcar în limbajul familiar) activ.

Simțit drept „clasificator verbal”, el se poate atașa, ad-hoc, oricărei baze străine, pentru a-i induce semnificația gramaticală de „verb” (vezi formații accidentale, glumețe, din limbajul informal al chatului: *damage-ui*, *disable-ui*, *display-ui*, *download-ui*, *flash-ui*, *google-ui*, *host-ui*, *messenger-ui*, *nat-ui*, *paste-ui*, *playback-ui*, *sms-ui*, *spell-ui*, *trace-ui* etc.).

(c) **Clasa în -e**, puțin reprezentată în ansamblul verbelor (numai 5,07%), rămâne la fel de neproductivă, primind, în DOOM², numai două unități neologice (*accede, transcende*).

(d) **Clasa în -ea** rămâne foarte slab reprezentată în limbă, constituind numai 0,68% din total verbelor. Nu primește nicio formație nouă.

(e) **Clasa în -î**, rămasă închisă, are un inventar extrem de restrâns, de numai 0,52% din ansamblul verbelor, pierzând, față de vechea statistică, un procent de 0,02%, reprezentat de un număr de verbe prea arhaice sau regionale, eliminate din DOOM².

Din analiza datelor numerice (1976, 2009), reiese că, exceptând registrul familiar-argotic, singura clasă productivă în româna actuală este conjugarea în -a. Cea mai evidentă mutație a suferit-o clasa în -i, care, de la o poziție anterioară de maximă productivitate (vezi XIX, **Verbul, 1.1**), a înregistrat, începând cu deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea și continuând în întreg secolul al XX-lea, o clară stagnare cantitativă.

1.3.3. Totuși, trebuie subliniat că există mari diferențe între aspectul cult al limbii și cel popular. În aspectul popular al limbii, deși este vizibilă și aici tendința de creștere numerică a clasei verbelor în -a, verbele în -i continuă a reprezenta clasa numeric cea mai bogată și cea mai primitoare de formații noi. O analiză cantitativă a verbelor nou create în graiul muntenesc (Donovetsky 2009) enumeră 83 de verbe de conj. a IV-a, față de numai 40 de verbe de conj. I.

Concluzia din Dovovetsky (2009) concordă cu observațiile lui Sanchez Miret (2006: 30–49), care merge mai departe, considerând că, potrivit testelor propuse, ambele conjugări, I și a IV-a, continuă a fi productive. Autorul se bazează pe două argumente: (a) pe de o parte, există dificultăți și variații de adaptare a unui verb nou, care adesea oscilează între formele ambelor conjugări (*to share > a shareui-shara, to host > a hosta-hostui, to email > a emaila-emaili / emailui*); (b) există verbe nou împrumutate care selectează o unică formă de conj. a IV-a (*killer > a chilări / killări, to chat > a chatui, hacken > a hăcui*).

Situația este totalmente diferită în româna cultă, unde, în tot cursul secolului al XX-lea, ponderea cea mai mare, atât sub aspect numeric, cât și ca productivitate, revine conjugării I. Aici sunt asimilate, în scurta perioadă de influență rusească (de după 1950), puținele verbe cu bază rusească (*iaroviza, marșrută – marșrutiza, radiofica*; apud Iordan 1956: 105). Tot aici sunt primite, cu foarte mici excepții, împrumuturile din secolul al XX-lea, indiferent de proveniența lor franțuzească, englezească sau germană.

2. PREZENTUL INDICATIVULUI ȘI AL CONJUNCTIVULUI

În linii generale, paradigma prezentului, atât la indicativ, cât și la conjunctiv, era constituită în forma de astăzi înainte de 1880. Modificările ulterioare acestei date sunt puțin numeroase și afectează numai anumite clase și subclase de verbe. În cele mai multe cazuri, ele continuă și desăvârșesc procese începute în etapele anterioare.

2.1. Prezent „slab” vs prezent „tare”

Distincția *prezent slab* (cu supliment afixal pentru persoanele 1, 2, 3 sg. și pl., care primește și accentul) – *prezent tare* (fără acest supliment afixal, accentul căzând pe radical) privește numai conjugările I și a IV-a, fiind vorba de distincțiile *cântă – lucrează* (pentru conjugarea I), *sare – iubește* (pentru verbele conjugării a IV-a cu sufix infinitival -i) și *vără – hotărăște* (pentru cele cu infinitivul în -î).

2.1.1. Variația verbelor de conjugarea I

La sfârșitul secolului al XIX-lea, se constată, în cadrul conjugării în -a, o mare fluctuație între cele două paradigme, cu sufixul de prezent -ez și fără -ez, continuându-se un proces mai vechi din flexiunea verbală românească (vezi, pentru perioada anterioară, XIX, Verbul, 2.1.2).

2.1.1.1. Fluctuația afectează, în primul rând, **verbele împrumutate**, ca semn al insuficienței fixării a formei în procesul de adaptare a împrumutului.

Ezită între cele două tipuri de flexiune verbele: **asigura** (Caragiale: *asigură*, alături de *s-o asigureze*; vezi și Philippide 1897: 85, care indică paralelismul formelor *asigur-asigurez*); **autoriza** (Măiorescu: *să autorize*, Hamangiu: *autoriză*, prez. ind., alături de *autorizează*); **caracteriza** (Hasdeu: *caracteriză*, prez. ind., față de Măiorescu, Rădulescu-Motru: *caracterizează*); **consacra** (Pușcariu [1936] 1974: 414 înregistrează variația *consacru-consacrez*); **coordona** (Hasdeu: *coordoană*, dar la Rădulescu-Motru: *să-și coordoneze*); **interesa** (Hasdeu: *interesă*, prez. ind., dar *interesează*, la Hamangiu, Hasdeu, Rădulescu-Motru); **interpreta** (Hamangiu, Rădulescu-Motru: *se interpretează*, prez. ind., dar *să interpreteze*, la Caragiale); **libera** (Hamangiu: *liberă*, prez. ind., dar și *liberează*); **proba** (Hamangiu: *probă*, prez. ind., *să se probe*, față de *probează*, *să probeze*, la Hamangiu, Hasdeu, Philippide); **raporta** (*se rapoartă/se rapoartă*, la Hasdeu, Philippide, Lambrior, Hamangiu, Densusianu, alături de *se raportează*, *să se raporteze*, la Philippide, Rădulescu-Motru); **scuza** (Ibrăileanu: *să mă scuzez*, dar *să scuzi*, la Eminescu).

Altele circulă cu forme diferite de cele actuale.

Unele apar cu **formă nesufixată**, limba fixându-se ulterior la forma cu sufix (Hamangiu: *abusă* „abuzează”, *anulă* „anulează”, *se calculează* „se calculează”, *cedă* „cedează”, *se compensează* „se compensează”, *să compense*, *să se degrade*, *se deterioară*, *dispensă* „dispensează”, *se exceptă / exceptă*, *se estimează*, *se intențează*, *perfectă* „perfectează”, *perpetuă*, *usă* „uzează”; Hasdeu: *demonstră* „demonstrează”, *protestă*, *sugerează* „sugerează”; Delavrancea: *se operează* „se operează”; Hasdeu, Iorga, Delavrancea: *protestă* „protestează”; Densusianu: *tortură* „torturează”).

Altele circulă cu **formă sufixată**, limba alegând ulterior forma fără sufix (Hamangiu: *să accepte*, *executează*, *să executeze*, *exercitează*; Hasdeu: *adoptează*, *circulează*, *concordează*, *recitează*, *transformează*; Măiorescu: *atestează*, *circulează*, *determinez*, *precedează*, *respectează*; Slavici: *eliminează*; Tiktin, Lambrior: *imitează*; Caragiale: *prosperează*; Caragiale, Scriban: *iritează*; Philippide: *precedează*; Tiktin, Densusianu: *relevează*; *respectează*).

Împrumuturi cu formă diferită de cea de astăzi apar până târziu (Ibrăileanu: *abundez*; Sadoveanu: *se amuzează*; Scriban: *angajă*, *detașă*; Stoicescu: *să se conforme*, *se manifestează* („dreptul se manifestează ca un fel de instinct”), *necesitează*, *probă*, *succedează*; Rădulescu-Motru: *eliminează*, *să elimineze*,

exercitează, imitează, să procedă, se raportă, paralel cu *se raportează*; Topârceanu: *rezumează, secretează*; Călinescu: *sugeră*, ind. prez.; Sadoveanu: *să ne sugere*).

În cazul unor verbe, lucrările normative recunosc formele duble. În DOOM¹ se recomandă: *anticipează – anticipă, decalcă – decalchează, decernează – decernă, dezagregă – dezagreghează, evaporă – evaporează, ignorează – ignoră, perturbă – perturbează, proferează – proferă, prosternă – prosternează, a raporta „a aduce venit”: raportează – rapo(a)rtă, reanimă – reanimează, secretă – secretează.*

DOOM² reconsideră inventarul de variante. Pentru unele, reține numai forma sufixată (*decalchează, decernează, proferează, prosternează*), pentru altele, numai forma nesufixată (*dezagregă, evaporă, ignoră, perturbă, secretă*) sau trece de la cea sufixată la cea fără sufix (*exhibă*). Există o clasă pentru care păstrează variația (*anticipează – anticipă, raportează – raportă, reanimă – reanimează*). Apar și situații în care introduce variația (DOOM¹: *inventează* vs DOOM²: *inventează – inventă*, DOOM¹: *preliminează* vs DOOM²: *preliminează – preliminară*).

2.1.1.2. Fluctuația interesează, în egală măsură, și **verbele vechi**, precum și derivatele din rădăcini vechi.

Gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea indică un raport de variație liberă pentru următoarele verbe (majoritatea formații de la teme vechi): *alăturez – alătur, colindez – colind, deochiu – deochez, desfăt – desfătez, dezbăr – dezbărez, forfec – forfechez, încordez – încord, încovăez – încovoiu, înflăcărez – înflăcăr, înfoiez – înfoiu, îngemăn – îngemănez, îngreun – îngreunez, înhăit – inhăitez, întrem – întremez, păduchiiu – păduchez, sar – sărez* (apud Philippide 1897: 85). Pușcariu ([1936] 1974: 414) înregistrează și variațiile *înfuriu – înfuriéz, ingenunchiu – îngenunchez, prad/prăd – prădez, strămb – strămbez, turb – turbez*.

Unele dintre ele apar și astăzi cu forme duble. DOOM¹ admite variația liberă pentru: *desfată – desfătează, împreunează – împreună, încrâncenă – încrâncenează, îndrumează – îndrumă, înfiripează – înfiripă, înfoaie – înfoiază, îngemănează – îngeamănă, înjghebează – înjgheabă, înseamnă – însemnează, instrună – instrunează, înveșmântează – înveșmântă, involbură – involburează, scâlâmbăiază – scâlâmbăie, șchiopătează – șchiopătă, țuguiază – țuguie*. Dintre acestea, DOOM² reține variația liberă, modificând, uneori, ordinea preferințelor, pentru *înjgheabă – înjghebează, instrună – instrunează, înveșmântează – înveșmântă, involburează – involbură, rășchiră – rășchirează, șchioapătă – șchiopătează*, dar păstrează o unică formă, fie pe cea sufixată (*împreunează, încrâncenează, îngemănează*), fie, mai des, pe cea nesufixată (*desfată, îndrumă, înfiripă, înfoaie, înseamnă* „a reprezenta”, *scâlâmbăie, țuguie*). Sunt și situații în care introduce variația liberă (*împuie – împuiază, învie – înviază*).

Alte verbe își schimbă, după 1880, tipul de flexiune, încadrându-se în celălalt tipar. Philippide (1897: 75–77) enumeră ca verbe aparținând conjugării fără sufix: *defăim, înclieiu, încunun, înfirip, îngăim, înjgheb, înviu, învârtorș, turb*, verbe care își creează în perioada următoare și o formă cu sufix, eliminând-o complet pe prima sau păstrând-o ca variantă liberă (în DEX sunt recomandate formele: *defăimez, înclieiez, încununez, înfiripez, înjghebez, învârtoșez, turbez* și varianta apreciată ca „populară”, *turb*). Philippide (*loc.cit.*) încadrează la tipul de conjugare cu sufix verbele: *adiez, alăturez, periez, scheunez, strămbez*, care, în perioada

următoare, se fixează la conjugarea fără sufix (în DEX, DOOM¹⁻² sunt recomandate formele: *adie, alătură, perie, scheaună, strâmbă*).

Fenomenul trecerii de la o clasă la alta se poate urmări și în texte: verbe care circulau cu forma sufixată (*alătorează, să alătoreze*, la Hasdeu și Sadoveanu, *asemănează*, la Hasdeu, *asudează*, la Delavrancea, *să înfrunteze*, la Hasdeu, *îndreptează, să (se) îndrepteze*, la Maiorescu, Hasdeu și Hogaș) sau cu forme variate (*înlătorează*, la Lambrior și Hasdeu, alături de *s-o înlătore, se înlătură*, la Hasdeu; *se alătorează*, la Densusianu, dar și *se alătură*) se fixează la varianta nesufixată în limba actuală (DOOM¹⁻²: *alătură, aseamănă, asudă, îndreaptă, înlătură*).

2.1.1.3. Acest îndelungat și încă neîncheiat proces de interferențe între cele două paradigme a dus la o configurație a repartiției actuale a verbelor în favoarea netă a clasei verbelor cu prezent slab.

● Potrivit analizei cantitative din 1976, realizată pe baza verbelor din DEX (Brâncuș 1976: 486–488), din totalul de 3284 de verbe de conj. I, 2416 se conjugă cu sufix, iar 868, fără sufix. Urmărind același raport separat pentru împrumuturi și verbe vechi, autorul constată că din totalul de 2466 de verbe neologice de conj. I, 2065 au prezent slab și numai 401 au prezent tare; din numărul de 818 verbe vechi, 351 au prezent slab și 467 au prezent tare.

Din compararea acestor date, reiese predominanța clasei cu sufix în ansamblul conjugării I. Se constată, de asemenea, o modificare a raportului în favoarea conjugării cu sufix la verbele împrumutate față de cele vechi.

Extinderea clasei cu sufix s-a explicat (Graur 1968: 244, Brâncuș 1975: 247–254) prin avantajele flexionare pe care le antrenează atașarea sufixului:

(a) Prezența sufixului impune o accentuare uniformă pe sufix, omogenizând, sub aspectul accentului, paradigma prezentului; să se compare: *anunț – anunțăm* cu *angajez – angajăm*. În consecință, ocurența sufixului exclude posibilitatea apariției variantelor accentuale, iar lipsa lui, dimpotrivă, este condiția apariției lor. O dovadă, în acest sens, aduc variantele accentuale ale verbelor împrumutate, care apar numai la clasa verbelor fără sufix: *domină și domiună, elimină și elimiună, exercită și exerciună, feliicită și feliiciună, intoxică și intoxică, necesită și necesiună, participă și participă, replică și replică, soliciună și soliciună*.

(b) Prezența sufixului limitează considerabil condițiile producerii alternanțelor (singurele alternanțe realizate în vecinătatea sufixului *-ez* sunt cele care afectează finalele consonantice *c-* și *g-*: *bloca – blochez, marca – marchez, investiga – investighez*), acționând în sensul regularizării radicalului. Inserarea sufixului anulează condiția fonetică inductoare a multora dintre alternanțele consonantice (să se compare: *interpretă – interpreți, protestă – protești* cu *interpretez – interpretezi, protestez – protestezi*). Radicalii cu diftongare, diferiți de limba actuală, se limitează la clasa verbelor fără sufix (Hasdeu: *se deterioară, coordoană, se dezvoaltă*; Philippide: *să se dezvoalte, să poseadă*; Hamangiu: *să invoace, deroagă*; Densusianu: *se rapoartă*; Rădulescu-Motru: *proceadă*).

(c) În prezența sufixului, se rezolvă, la verbele cu radicalul vocalic, omonimia 1 sg. = 2 sg. și omonimia modală 3 sg. prez. ind. = 3 sg. prez. conjunct. (să se compare formele de 1, 2 sg. *încui, sperii, zgării* cu formele distincte de persoană: *evoluezi – evoluezi, diminuezi – diminuezi* și formele omonime *sperie – să sperie*, cu formele distincte *evoluează – să evolueze, subliniază – să sublinieze*).

(d) Sufixul *-ez* asigură distingerea temelor verbale de corespondentele lor nominale, substantive și adjective (*punct, dar punctez, echipă, dar echipez*), evitând omonimia celor două lexeme.

• Analiza numerică din 2009, realizată pe baza DOOM² (Dragomirescu 2009a), indică păstrarea, în linii mari, a raportului procentual stabilit anterior, și anume: 43,06%, în creștere cu aproape 2 procente față de 1976, pentru verbele cu prezent slab, față de numai 14,55%, pentru verbele cu prezent tare.

Trebuie menționat că în DOOM² numai patru verbe din cele în *-a* își pierd sufixul de prezent sau varianta sufixată, fiind incluse în clasa cu **prezent tare** (*defalcă, dezagregă, exhibă, irigă*), iar *demarca* își adaugă o variantă nesuffixată (*demarcează – demarcă*).

De observat că *remarca, marca*, legate prin bază de *demarca*, se comportă diferit: primul nu primește sufix, iar celălalt este normat numai cu sufix. De observat, de asemenea, că patru dintre cele cinci verbe cu radicalul terminat în *c-*, *g-* continuă o tendință înregistrată deja pentru perioada anterioară (Brâncuș 1976: 252) a unui început de motivare fonetică a conjugării tari (și anume: verbele cu radicalul terminat în *-c-*, *-g-*: *evocă, invocă, implică, mistifică, reduplică, rezeacă, riscă, irigă, intrigă, abrogă, arogă, conjugă, expurgă, segregă*, inclusiv cele cu sufixul *-ifica*, se conjugă fără sufix). Și, totuși, familiarul (*a se*) *ofusca* sau recent introdusele în DOOM² *mastica, panica* sunt normate cu prezent slab (*ofuschează, mastichează, panichează*).

Exceptând trei formații în *-ifica* (sufix lexico-gramatical aflat în distribuție complementară cu *-ez*), toate celelalte 135 de verbe nou pătrunse în DOOM² aparțin **prezentului slab**. Intră aici întreaga serie a verbelor conținând sufixe lexico-gramaticale coocurente cu *-ez*, adică extrem de productivul *-iza* și mai puțin productivul *-iona* (*acciza, aneantiza, climatiza, computeriza, depolitiza, disponibiliza, eficientiza, etapiza, flexibiliza, globaliza, internaționaliza, islamiza, juriza, liberaliza, mediatiza, mondializa, monitoriza, paletiza, privatiza, problematiza, rentabiliza, robotiza, sacraliza, scientiza, secretiza, semaforiza, sponsoriza, victimiza* etc.; *atenționă, direcționă, eșanționă, inscripționă, obstrucționă*), dar și toate celelalte formații noi, împrumutate (*accesa, anclanșa, angoasa, braca, bricola, clona, colmata, concatena, debleia, defula, demantela, desanta, deșosa, detartra, ejecta, emonda, erbicida, eutanasia, formata, halogena, impozita, implementa, inocenta, lamela, lista, macheta, marșa, mixta, oculta, panorama, procesa, prognoza, racola, reitera, reșapa, revigora, scana, seda, seta, stresa, surmonta* etc.) sau create pe teren românesc (*antologa, externa, felia, impozita, intuba, îndosaria, înseria* etc.).

Indiferent cum sunt urmărite (procentual sau strict numeric), analiza pe baza datelor din DOOM² confirmă **poziția predominantă** a tiparului flexionar al verbelor cu prezent slab. Verbe recente, neînregistrate în DOOM², formații stabile sau accidentale, continuă a indica preferința pentru clasa cu sufix (vezi forme ca: *accesorizează, brifează, comuniază, deambulează, deșantează, frisoniază* (Liiceanu), dar și alte verbe recente: *body-guarda, downloada, forwarda, kidnapa*).

Important de semnalat că tendința de extindere a clasei de verbe cu prezent slab caracterizează, în egală măsură, și limbajul nonliterar, fiind probată, cu liste de verbe, pentru graiurile muntenesti (Donovetsky 2009: 37–38).

2.1.2. Variația verbelor de conjugarea a IV-a

O evoluție paralelă cu verbele de conj. I au parcurs cele de conj. a IV-a.

2.1.2.1. Fluctuația verbelor din fondul vechi este cu mult anterioară perioadei la care ne referim. O consemnează gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea. Philippide (1897: 85) indică un raport de

variație liberă pentru verbe ca: *bântuiesc – bântuiu, bâzâiesc – bâzâiu, despart – despărțesc, dezdoiu – dezdoiesc, dezmint – dezmințesc, îndoiesc – îndoiu, împut – împuțesc, mint – mințesc, pat – pățesc, simt – simțesc, sâcăiu – sâcăiesc, slobod – slobozesc, sumet – sumețesc, târâiesc – târâiu; vezi și Tiktin ([1893] 1945: 109–110); Slavici (1914: 102–103). Hasdeu (1887–1898, 3: 623) notează „Cei mai mulți verbi în *-ăiesc* pot fi scurtați în *-îi* pentru a da tulpinei o nuanță mai energică (...): *bâzâiesc – bâzâi, ghiorăiesc – ghiorăi, scârțâiesc – scârțai, fâlfâiesc – fâlfâi, gâfâiesc – gâfâi, pipăiesc – pipăi, zbârnăiesc – zbârnâi*”.*

Variația apare și în texte (Lambrior, Philippide, Delavrancea, RDP: *socot, se socot, socoate*, alături de *socotește*; Lambrior: *se socotesc, se socotește*; Hamangiu, Delavrancea: *să-ți închipui*, alături de *să-ți închipuiești, să-și închipuiască*).

Din comparația formelor variante înregistrate la sfârșitul secolului al XIX-lea cu cele mai recente, se constată numeroase treceri de la clasa cu sufix la clasa nesufixată. Din lista lui Philippide, verbele *bâzâiesc, dârdâiesc, fâlfâiesc, năruiesc, sprijinesc* ajung nesufixate în limba actuală (vezi DOOM¹⁻²), iar verbele *behăi, bâigui, bâzâi, bombăni, chinui, cârâi, horcăi* ajung să se folosească, mai târziu, cu forme duble (indicația formelor duble apare în DEX). Forme ca *împărțesc* (Hasdeu), *simțesc* (Sadoveanu, Rădulescu-Motru), *mințesc, mințești, mințește* (Dan, Agârbiceanu), *ascuțește* (Sadoveanu), *să sprijinească* (Densusianu) sunt înlocuite în limba literară actuală cu forme fără sufix. Încă de la sfârșitul secolului trecut, gramaticile le considerau „provinciale” (Tiktin [1893] 1945: 109).

În textele beletristice, se aleg forme sufixate sau nesufixate, în funcție de zona lingvistică din care provine scriitorul, de preferințele lui lingvistice și de registrul stilistic în care scrie. Constatăm, de exemplu, o preferință pentru formele nesufixate la Stancu (*cotrobăie, dăruie, hălăduie, tănuie, ciocăne, scormone*) și la alți scriitori utilizând o limbă cu particularități vădit populare (Anghel: *să-i jumoale, ciugule, [tu] trăncăni, să ciugoale*). Le găsim și la alții, când prezentarea privește fapte familiare (Liiceanu: *bombăn, 1 sg., să scormone*).

Fenomenul variației libere continuă și în limba actuală. DOOM¹ îl înregistrează pentru un număr mare de verbe din fondul vechi și popular al limbii: *boncăiește – boncăie, cloncăiește – cloncăie, cloncănește – cloncăne, dănuiește – dănuie, dibuie – dibuiește, dupăiește – dupăie, forfăiesc – forfăi, horpăi – horpăiesc, învârtesc – învârt, lăfăiește – lăfăie, lălăiește – lălăie, leorbăiește – leorbăie, leorcăiește – leorcăie, leorpăiește – leorpăie, măcăne – măcănește, miorcăiește – miorcăie, mocăie – mocăiește, molfăie – molfăiește, năbușă – năbușește, năzare – năzarește, piscuiește – piscuie, sfârcăie – sfârcăiește, șontăcăi – șontăcăiesc, șovăi – șovăiesc, țăcănesc – țăcăn, țârăie – țârăiește, zdroncăne – zdroncănește, zuruiește – zuruie*.

DOOM² modifică inventarul verbelor care acceptă variație, și anume:

– reține variația liberă (eventual, cu inversare a preferințelor) pentru verbe precum: *boncăiește – boncăie, cloncăiește – cloncăie, cloncăne – cloncănește, dibuie – dibuiește, dupăiește – dupăie, horpăi – horpăiesc, învârte – învârtește, leorcăie – leorcăiește, piscuiește – piscuie, țăcăne – țăcănește;*

– reține numai o formă, fie pe cea cu sufix (*năbușește*), fie, mai frecvent, pe cea fără sufix (*dănuie, forfăie, lăfăie, lălăie, măcăne, miorcăie, mocăie, molfăie, năzare, sfârcăie, șontăcăie, șovăie, țârăie, zdroncăne, zuruie*);

– introduce variație în multe situații pentru care ediția anterioară propunea o singură formă (*biciuiește – biciuie, biruiește – biruie, cheltuiește – cheltuie,*

chinuiește – *chinuie*, *ciocănește* – *ciocăne*, *clănțânește* – *clănțâne*, *cotrobăie* – *cotrobăiește*, *croncăne* – *croncănește*, *dăngănește* – *dăngăne*, *destăinuie* – *destăinuiește*, *drăcuie* – *drăcuiește*, *huiduie* – *huiduiește*, *orbecăie* – *orbecăiește*, *străduiește* – *străduie*, *zgândărește* – *zgândără*);

– trece de la o unică formă sufixată la o unică formă nesufixată (*bombăne*).

Urmărind inventarul verbelor susceptibile de a-și crea o variantă fără sufix, se observă că acestea aparțin următoarelor subclase:

(a) verbe vechi și împrumuturi cu finală de radical vocalică (*bănuiește* – *bănuie*, *cheltuiește* – *cheltuie*, *chinuiește* – *chinuie*, *cotrobăiește* – *cotrobăie*, *dăinuiește* – *dăinuie*, *dezvăluiește* – *dezvăluie*, *închipuiește* – *închipuie* etc.);

(b) într-o măsură mai restrânsă, verbe vechi cu radicalul terminat în *-n* sau *-l*, în condițiile unui radical polisilabic (*ciocănește* – *ciocăne*, *clămpănește* – *clămpăne*, *clănțânește* – *clănțâne*, *croncănește* – *croncăne* etc.; *cicălește* – *cicăle*, *giugulește* – *giugule*, *jumulește* – *jumule*, *moșmolește* – *moșmole*, *prăvălește* – *prăvale* etc.).

Și alte verbe din afara claselor indicate și-au creat o variantă nesufixată (*învârtește* – *învârte*, *licărește* – *licăre*, variante curente în uz, dar numai prima pereche e acceptată și de DOOM²: *învârt* – *învârtesc*).

2.1.2.2. Același fenomen de ezitare între cele două paradigme se poate urmări și pentru **verbele împrumutate**.

Puține sunt verbele neologice care de la varianta nesufixată să fi trecut la varianta cu sufix (Hasdeu, Hamangiu, Iorga, Caragiale: *serv*, *servă*, *să se serve*, *să-și serve*, alături de *servesc*, *servește* – la Caragiale, Scriban, Hasdeu, Iorga, Philippide; forma fără sufix se conservă până târziu: *servă*, 3 pl., la Călinescu).

Cele mai multe parcurg drumul invers, de la varianta cu sufix la forme nesufixate. În locul formelor: *atribuiește* (Lambrior), *constituiesc* (Hamangiu, Rădulescu-Motru, Stoicescu), *contribuiesc* (Maiorescu, Rădulescu-Motru, Călinescu), *dezvăluiesc* (Rădulescu-Motru), *diferește* (Hasdeu), *se preferă* (Hamangiu), *referă* (Hamangiu), *să restituiesc* (Hamangiu), *substituiesc* (Rădulescu-Motru), în limba literară actuală s-a impus varianta nesufixată.

În aceeași perioadă însă, apar și formele fără sufix (Hasdeu: *se reconsituie*). În prima jumătate a secolului al XX-lea, formele fără sufix se extind din ce în ce mai mult (Pușcariu: *atribui*, *atribuie*, *contribuie*). Începând cu 1980, variația acestor verbe este prezentă în mică măsură (Preda: *dezvăluiesc*, 3 pl., alături de *dezvăluie*). Pe un corpus destul de întins de presă și de literatură actuală, sistemul de căutare „google” n-a mai evidențiat forme cu sufix.

2.1.2.3. Acest proces îndelungat și încă neîncheiat de treceri de la o paradigmă la alta are ca rezultat, potrivit analizei numerice din 1976 (Brâncuș 1976: 489), următoarea configurație a repartiției verbelor în limba actuală: din totalul de 2214 verbe de conj. a IV-a, se conjugă cu sufix 1984, iar fără sufix 228, repartizate pe straturi de vechime astfel: în fondul vechi, 1810 verbe conjugate cu sufix, față de 183 fără sufix; în fondul împrumutat, 174 cu sufix, 45 fără sufix (în numărul de 45 de verbe neologice fără sufix sunt cuprinse și 23 de verbe a căror bază exista în limbă: *absorbi*, *consimți*, *conveni*, *presimți*, *reieși*, *tresări*, care s-au încadrat, normal, la timpul flexionar al bazei).

Analiza din 2009 (Dragomirescu 2009a) indică următoarele date: din totalul de 2124 de verbe cu infinitivul în *-i*, 1931 se conjugă cu sufix și numai 193 fără

sufix. Dintre acestea, 1995 aparțin stratului vechi al limbii, diferențiate astfel: 1804 conjugate cu sufix și numai 191, fără sufix; împrumuturi sunt numai 167 de verbe, repartizate pe subclase astfel: 127 cu sufix și 40 fără sufix.

Din compararea celor două analize, se desprinde net **situația numeric predominantă a verbelor cu sufix**. Între inventarele celor două subclase (cu prezent slab și cu prezent tare) apar mici modificări numerice între cele două momente (2009 vs 1976), fără ca datele de ansamblu să se modifice substanțial. Puținele verbe în **-i** nou introduse în DOOM² se includ, toate, la conjugarea slabă, chiar și în condițiile finalei **u-i** (în hiat), care, pentru alte verbe, preferă conjugarea tare (*aflui – afluieste, deflui – defluește*).

Interesant de semnalat că limba graiurilor înregistrează aceeași tendință de extindere numerică a prezentului slab, după cum probează inventarul de noi verbe de conjugarea a IV-a înregistrate în graiurile muntenești (Donovetsky 2009: 39–40).

2.1.3. Specializarea variantelor

2.1.3.1. Gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea înregistrau specializarea dialectală a formelor de prezent tare ale verbului *a lucra* (în Tiktin [1893] 1945: 109, forma *lucru* este apreciată ca „provincială”; vezi și Gheție 1975: 599).

În secolul al XX-lea, formele de prezent tare mai apar numai în textele unor scriitori originari din Transilvania și Bucovina, ca deprindere lingvistică regională (Agârbiceanu, Slavici, Dan).

2.1.3.2. Câteva verbe (mai ales împrumuturi) ajung să diferențieze lexical cele două variante de prezent, evoluând în direcția scindării în două unități lexicale distincte. Avram ([1958] 2005: 12–38) consemnează următoarele distincții: *acord* [atenție], *acord* [predicatul cu subiectul], dar *acordez* [un instrument muzical]; *concorez* „fac concurență, particip la concurs”, dar *concură*, 3 sg. și pl., „a tinde spre același rezultat”; *contractez* [o obligație, o boală], dar [*se*] *contractă* „(se) micșorează dimensiunile”; *manifest* [interes] „ară”, dar *manifestez* [pentru pace]; *ordon* „dau un ordin”, față de *ordonez* [lucrurile în cameră] „pun în ordine”; *reflect* „răsfâng, oglindesc”, dar *reflectez* „cuget, meditez”. Pentru unele verbe, diferențierea se face târziu (Philippide: „consecvența cu care *se manifestează* un fenomen”; Densusianu: „ce aproape stau descântecele de viața femeilor de la țară, cum o *reflectează* în atâtea motive ale lor”; Pușcariu: „Preocuparea tot mai pronunțată cu studiile etimologice și lexicale (...) *se reflectează* și la noi românii.”).

DOOM¹ adaugă și alte situații: *degajează* „a elibera, a îndepărta”, dar *degajă* „a răspândi, a emana”; *repoartă* „a-și îndrepta gândurile asupra”, dar *reputează* [victorii] „a obține un succes”; ambele sunt păstrate în DOOM².

2.1.3.3. Aceeași tendință de diferențiere lexicală se poate urmări și în cazul conjugării a IV-a. DOOM¹ distinge între *îndoiesc* „dublez”, *mă îndoiesc* „am îndoială”, dar *îndoi* „împăturesc, curbez, aplec”; în DOOM², distincția omonimică este mai clar marcată, două dintre omonime (2, 3) conjugându-se cu sufix și numai (1), fără sufix: *îndoi*₁ „a împături, a încovoia” vs *îndoi*₂ „a dubla” și *îndoi*₃ „a avea îndoială”.

Există și situația în care DOOM² nu confirmă diferențierea propusă în DOOM¹. Astfel, în DOOM¹ se recomandă conjugarea cu sufix pentru *a absolvi* „a termina un an școlar”, dar fără sufix pentru *a absolvi* „a scuti de pedeapsă”; DOOM² (XCVIII) revine asupra deciziei normative, legând cele două sensuri în aceeași intrare de dicționar, conjugată fără sufix (*absolv*).

2.2. Iotacizare vs deiotacizare

Apariția formelor cu dentală refăcută ([eu] *văd, să vadă* vs [eu] *văz, să vază*; [eu] *vin, să vină, venind* vs [eu] *viu, să vie, viind*; [eu] *scot, să scoată* vs [eu] *scoț, să scoață*; [tu] *pieri* vs [tu] *piei*; [eu] *pot* vs [eu] *poci(u)*), deci a seriei de forme deiotacizate, este cu mult mai veche decât perioada la care ne referim.

Punctul de iradiere l-au constituit graiurile nemunteneste: graiul moldovenesc și graiurile de peste munți, pentru verbele cu radicalul în *-d* și *-t*, și graiul bănățean și zonele limitrofe, pentru verbele cu radicalul în *-n*. La verbele cu radicalul în *-d* și în *-t*, seria iotacizată caracterizează numai Muntenia și sudul Transilvaniei, iar la verbele în *-n*, formele iotacizate au o arie de răspândire mai largă, cuprinzând și Moldova. Pentru vechimea și istoria fenomenului, vezi Gheție (1971: 607–611), Gheție (1972: 253–255, 1975: 617), Iancu (1975: 92–105), Zamfir (2005: 417 și urm.); vezi și XIX, **Verbul**, 2.1.1.

2.2.1. Stadiul fenomenului la sfârșitul secolului al XIX-lea

La sfârșitul secolului al XIX-lea, seria formelor deiotacizate pătrunsese în toate tipurile de texte (beletristică, texte științifice și de critică literară, texte juridice, publicistică, scrisori particulare) și apărea la autori din regiuni diferite. Formele noi se foloseau paralel cu cele iotacizate, fenomenul variației libere fiind prezent în toate categoriile de texte.

În textele științifice ale moldovenilor, forme ca: *să auză, să întinză, să tinză, să vază, să pătrunză, să crează, să corespunză* (Hasdeu), *pociu, poci* (Hasdeu), *să vie, să devie, să rămâie, rămâind, să trimeață* (Lambrior) coexistă cu formele deiotacizate: *să tindă, să rămână, să vină, să devină, rămânând, punând* (Hasdeu, Lambrior).

Fenomenul variației libere este prezent și la Maiorescu, scriitor cu o limbă evoluată și extrem de îngrijită (*viu*, 1 sg., *rămâind, presupuind, să rămâie, să puie, să ne auză, să vază, să paie*, alături de *rămânând, revenind, să răspundă*). Apare, de asemenea, în textele juridice (Hamangiu: *să se prindă, dar să vânză; rămânând*, paralel cu *rămâind*).

Același fenomen de oscilație apare și în beletristica lui Caragiale, scriitor cu particularități lingvistice munteneste (Caragiale: (*să*) *spui*, alături de *să spun; să prinț, alături de prind; poci*, dar și *pot; să spuie, să puie, să fie, să rămâie*, alături de *să spună, să pună, să țină, să rămână; să răspunză, să deschiză*, alături de *să răspundă, să-nchidă; să scoață*, alături de *să scoată*).

Toate gramaticile epocii consemnează prezența formelor duble pentru un verb sau altul, pentru o formă din paradigmă sau alta. Tiktin, Philippide, Suchianu înregistrează forme paralele: *țiind – ținând, viind – venind, ceri – cei, sari – sai, pieri – piei, scoț – scot, văz – văd, pui – pun* (Tiktin [1893] 1945: 106, 113); *par – pai, rămână – rămâie, țină – fie, mânând – mâind* (Philippide 1897: 92, 127); *cred – crez, viu – vin, să vie – să vină* (Suchianu 1895: 185, 201). În cazul unora, sunt recomandate încă formele iotacizate (Tiktin, *loc. cit.*: „mai bine *țiind, rămâind, puind, spuind*”; „de preferit” formele *scoț, văz, pui*, „fiind conforme cu tradiția literară”), iar, pentru altele, formele cu dentală refăcută (Tiktin [1893] 1945: 106: „mai puțin bune” sunt rostirile cu *r* muiat la prez. ind. 1 sg.: *ceiu* și la prez. conj. 3 sg. și pl.: *să ceie*). Fluctuația se manifestă și în normele ortografice din 1904, care

admit formele cu *n* refăcut la prez. ind. 1 sg.: *rămân, spun*, dar recomandă numai forma iotacizată: *rămâie* sau ambele variante: *spună, spuie*, la conjunctiv (apud Gheție 1975: 569).

Menținerea formelor iotacizate în tipuri diferite de texte (inclusiv în texte științifice) și în regiuni diferite (forma [eu] *poci* apare la munteanul Caragiale, pentru caracterizarea personajelor (Hristea 1958: 200), dar o găsim și la moldoveanul Hasdeu, fără funcție de caracterizare), apariția lor și la scriitorii cu o limbă foarte îngrijită (Maiorescu), prezența iotacizării și la verbe împrumutate (Hasdeu: *să tinză, să corespunză, să pretinză, propuind*; Maiorescu, Caragiale: *să interviu, să intervie*) demonstrează că seria formelor iotacizate era, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, încă foarte puternică.

2.2.2. Extinderea deiotacizării

Deiotacizarea s-a realizat treptat, în funcție de regiunea din care provine textul, de natura textului, de finala radicalului, de forma din paradigmă.

2.2.2.1. Fluctuația e consemnată în lucrările normative până târziu.

Scriban (1925: 124) recunoaște „câte două forme”, indicând și o preferință dialectală („*ard, vād, rād, răspund* (...) (Mold.) și *arz, vāz, raz, rāz, șez* (...) (Munt., dar nu absolut [subl.ns. – GPD]). Tot așa: *vin, țin, mân, rămân* față de *viu, țiu, mâi, răi* și *sar, cer* față de *sai, cei*”.

La Pușcariu ([1936] 1974: 414-415), unde se comentează forme flexionare „șovăitoare” ale vremii, sunt înregistrate ca variante și formele iotacizate *să compuie, să dispuie, să expuie, interviu, să intervie, să obție, să previe, să rămâie, să răpuie, să reție, să revie, să vie*, alături de formele deiotacizate *să compună, să dispună, intervin, să intervină, să obțină, să prevină, să rămână, să răpună, să rețină, să revină, să vină*.

Cele mai conservatoare au fost formele iotacizate ale verbelor cu radicalul în *-n*. Iordan (1943: 131) constata că „formele iotacizate ale acestor verbe nu sunt simțite încă destul de lămurit ca dialectale (sau, dacă vreți, arhaice), cum e cazul cu *văz, scoț, pieiu*, și de aceea apar, concurând pe cele neiotacizate, atât în vorbire, cât și în scris”.

Rosetti, Byck (1945: 81, 83, 85) continuă să recomande forme duble pentru conjunctivul verbelor cu finala în *-n*: *spue (spună)*, dar folosesc forme refăcute pentru gerunziu (*venind, spunând*).

Pătrunderea definitivă a formelor deiotacizate în limba literară a fost consfințită de-abia începând cu *Îndreptar*¹ (1953), și GLR¹ (1954), moment de la care se adoptă o atitudine neezitantă de apreciere a tuturor formelor iotacizate, indiferent de finala radicalului și de forma paradigmei, ca neliterare. Ultimele lucrări normative (DOOM¹⁻²) nu mai înregistrează fenomenul iotacizării.

2.2.2.2. Textele vremii indică mari fluctuații până prin deceniile 4-5 ale veacului al XX-lea, inclusiv cele științifice.

La Iorga, apar forme variante atât pentru verbele cu radicalul în *-n* (*să convie, să se ție, să li spuie, să intervie, să rămâie, să parvie, să ție, să devie, să se supuie, puindu-l, viind, presupuind, propuind*, alături de *să se pună, venind, punându-l*), cât și pentru verbe cu radicalul în *-d* (*să vânză*, alături de *să nu-și piardă, să cadă, să răspundă, o să pătrundă, să se creadă*). La moldoveni se păstrează până târziu, inclusiv în textele lingviștilor (Iordan: *să intervie, să rămâie, să obție, să spuie, să vie*).

Formele iotacizate se împuținează la Rădulescu-Motru (alături de forme ca: *să pună, să provină*, apar și forma veche *simț*) și la Densusianu (alături de *să devie, să vie, să puie, să-și spuie, să ție*, apar mai frecventele *să intervină, să rămână, să devină*). La Călinescu, iotacizarea se limitează la verbele cu radicalul în *-n* (*spuindu-și*), dar și la acestea apare sporadic. Formele iotacizate sunt eliminate complet la Lovinescu și la Stoicescu, unde seria de forme deiotacizate apare pentru toate categoriile de verbe. În scrisul lui Pușcariu, formele iotacizate de orice fel, inclusiv cele pentru verbe cu radicalul în *-n*, sunt totalmente absente.

2.2.2.3. Literatura beletristică este mai conservatoare, fiind mai puternic tributară preferințelor lingvistice regionale ale scriitorilor.

Munteanu Delavrancea, de exemplu, folosește în exclusivitate forme iotacizate pentru verbe cu radicalul în *-n* și *-t* și, destul de frecvent, recurge la forme iotacizate și în cazul verbelor cu radicalul în *-d*.

La moldoveni (Hogaș, Ibrăileanu, Sadoveanu) sunt generale formele deiotacizate ale verbelor cu radicalul în *-d* și *-t* (*cred, să închidă, să prindă, să repeadă, simt, să vadă*). Se păstrează însă formele iotacizate pentru verbe vechi cu radicalul în *-n*, care, în majoritatea cazurilor, și-au creat și o formă deiotacizată (Hogaș: *să puie, să rămâie, să supuie, să ție, să vie*; Ibrăileanu: *să devie, să spuie*; Sadoveanu: *să puie, să rămâie, să ție*, alături de forme refăcute din Hogaș: *să pună, să țină, să vină*; din Ibrăileanu: *să rămână* sau din Sadoveanu: *rămânând*).

Topârceanu, ca urmare a deprinderilor lingvistice muntenesti, se distinge de moldoveni prin mulțimea și varietatea formelor iotacizate folosite, atât la verbe cu radicalul în *-n*, cât și la verbe cu radicalul în *-t* sau *-d* (Topârceanu: *să depuie, să devie, să puie, să ție; să arză, să prinză, să simță, să vază*), atât la pers. 3 prez. conjunct., cât și la pers. 1 prez. ind. și prez. conjunct.: (*să*) *văz, țiu, (să) viu, să deviu*). Alături de formele iotacizate, folosește, mai rar, și seria deiotacizată (*să simtă, să vadă, să spună*).

La ardeleni (Rebreanu, Dan, Agârbiceanu) apar forme iotacizate pentru toate clasele de verbe (Rebreanu: *să simță, să auză, să șază, să vază, să piarză, să întinză, viu, să revie, să rămâie, spuindu-i*). Paralel și aproximativ în egală măsură, Rebreanu folosește și seria deiotacizată (*să împartă, să scoată, să simtă, să audă, să creadă, să prindă, să deschidă, să vadă; să spună, să rămână, să țină*).

În literatura beletristică, fenomenul iotacizării, limitat la verbele cu radicalul în *-n*, se înregistrează fără întrerupere (Călinescu: *să viu, să vie, să puie*; Stancu: *să țiu, să vie, să devie, să puie*; Barbu: *să vie, să ție, să puie, să mâie*; Preda: *să viu, să spuie, să viu, să vie*). Izolat, verbele iotacizate cu radicalul în *-n* apar și astăzi în texte literare și nu totdeauna cu funcție de caracterizare (Popescu: *să viu*; Verdeș: *să vie*). Pentru verbe cu radicalul în *-d*, apar, cu funcție de caracterizare, până aproape de momentul prezent (Adameșteanu: *văz, auz, arz, mă văz*; vezi variația formelor în funcție de personajul care le folosește: Veta: „*Îo crez, da' dracu știe?*” vs personajul Ivona: „*Ba, madam Delcă, eu cred?*”).

2.3. Variația accentuală a verbelor: „a desfășura”, „a împresura”, „a înconjura”, „a înfășura”, „a măsura”, „a strecura”

Verbele cu prezentul tare se împart, ca sistem de accentuare, în două categorii (Guțu Romalo, 1968: 156, 337-338): (a) o clasă cu accentuare paroxitonă, având accentul pe ultima silabă a radicalului (*aplic, apuc, arunc, astup*); (b) o clasă, mai puțin numeroasă,

cu accentuare proparoxitonă, ale cărei verbe primesc accentul pe penultima silabă a radicalului (*apăr*, *blestem*, *bucur*, *caut*). Verbele de conj. I terminate în *-ura* se încadrează atât în (a), cât și în (b), unele prezentând o accentuare paroxitonă (*însura – însoară*, *îndura – îndură*), altele, o accentuare proparoxitonă (*gudura – gudură*, *tremura – tremură*).

Există o relație între sistemul de accentuare și variația radicalului. Verbele cu accentuare proparoxitonă își păstrează radicalul nemodificat (*gudura – gudur – gudură – să gudure*). Verbele cu accentuare paroxitonă își modifică, în cele mai multe cazuri, radicalul, sub forma alternanței vocalice *u ~ o ~ oa* (*însura – însor – însoară – să însoare*). Există puține verbe care, deși se accentuează paroxiton, nu se supun acestui sistem de alternanțe (*înjura – injur – injură – să injure*, *îndura – îndur – îndură – să îndure*).

Sistemul verbelor cu prezentul tare dă posibilitatea creării a trei serii de forme pentru prez. ind. și conjunct., diferite ca accent și ca variație a radicalului. Tiktin ([1893] 1945: 109) observa această particularitate, întrebându-se: „Cum să zicem de la *a măsura*, *eu mășor* (comp. *a răsturna*: *eu răstorn*), *eu măsur* (comp. *a picura*: *eu picur*) sau *eu mășur* (comp. *a răzbuna*: *eu răzbun*)?”.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, o grupă puțin numeroasă de verbe în *-ura* nu era fixată ca sistem de accentuare, oscilând între accentuarea mai veche, pe penultima silabă a radicalului (*desfășur – desfășură – să desfășure*) și accentuarea mai nouă, pe ultima silabă a radicalului (*desfășor – desfășoară – să desfășoare*). Variantei accentuale proparoxitone îi corespunde un radical invariabil. Cealaltă variantă se asociază, în mod curent, cu o alternanță vocalică (*mășor – măsoară*, *desfășor – desfășoară*); în cadrul ultimei variante, este posibilă și forma nealternantă (*mășur*, *înconjur*).

Gramaticile înregistrează fluctuația. Tiktin ([1893] 1945: 108) notează faptul că „la câteva verbe, întonarea șovăiește: *înconjor* și *încunjur*”, dar recomandă formele „care se întonează mai bine pe ultima”: *mășor* și *mășur*, *strecor* și *strecur*, *împresor* și *împresur*. El stabilește și o repartitie regională a formelor: *mășor* – în Muntenia, *mășur* – în Moldova și *mășur* – în Transilvania. Aria muntenească este inovatoare, adoptând formele analogice, create după modelul de accentuare a altor verbe cu prezent tare, iar aria moldovenească este conservatoare, păstrând formele etimologice (Gheție 1975: 597–598).

Textele confirmă indicația gramaticilor, oscilația fiind prezentă în toate tipurile de texte.

Apare în **textele științifice**: *desfășură* (Hasdeu), *se desfășură* (Rădulescu-Motru), *să măsure*, *se desfășură*, *desfășur* (Densusianu), *încunjură* (Iorga), *înconjură* (Rădulescu-Motru), paralel cu *desfășoară*, *să-nfășoare* (Hasdeu), *să înconjoare* (Densusianu), *se desfășoară* (Rădulescu-Motru), *înconjoară* (Hamangiu, Rădulescu-Motru, Pușcariu).

Apare și în **textele de critică și istorie literară**: *desfășură* (Maiorescu), *desfășură*, *să se desfășure*, *se înconjură* (Călinescu), dar, paralel, apare și *se strecoară*, 3 sg. pl. (Călinescu), semn că extinderea formelor muntenești s-a făcut diferențiat, primele care au cedat fiind verbele *a măsura*, *a strecura*).

Se întâlnește și în **textele beletristice**, atât la scriitorii **munteni** (Caragiale: *înconjoară*, *măsoară*, paralel cu *înconjură*, *se desfășură*; Galaction și Delavrancea: *împresoară*, *înfășoară*, dar și *împresură*, *desfășuri*), cât și la cei **moldoveni** (Hogaș: *împresoară*, *măsoară*, alături de *înfășură*, *să înfășure*, *să se desfășure*; Ibrăileanu: *înconjoară*, dar *să măsur*; Sadoveanu: *împresoară*, alături de *împresură*, *să*

împresure) sau la **ardeleni** (Dan: *să nu ne înconjori*, alături de *s-o înconjuri*, *măsură*; Rebreanu și Agârbiceanu: se *desfășoară*, *măsoară*, dar și *înconjură*, *să înconjure*, *să-l înconjure*).

Deși prezente în toate regiunile, frecvența de folosire a diverselor forme este diferită de la o regiune la alta: „formele etimologice sunt *foarte rare* la munteni, apărând *de regulă* la ardeleni și moldoveni” (Gheție, *loc.cit.*). La moldoveni, formele etimologice se păstrează până târziu (Iordan: *desfășură*).

Academia recomandă încă din 1953 formele analogice, exceptând verbul *a înconjura*, pentru care admite ca literară forma *înconjur* (*Îndreptar*¹ – *Îndreptar*³; DEX). Lucrările normative ulterioare: DOOM¹ și *Îndreptar*⁴ acceptă, pentru acest verb, variante libere, indicând, în ordine, variantele: *înconjur-înconjor*, *înconjură-înconjoară*, *înconjure-înconjoare*. DOOM² consimțeste, inclusiv pentru *a înconjura*, o formă unică, acceptând numai formele *desfășor*, *desfășoară*, *desfășoare*; *înconjor*, *înconjoară*, *înconjoare*.

Literații moldoveni continuă și astăzi, în cazul verbului *înconjura*, să folosească ambele variante (la Mungiu, trei atestări *înconjură*, față de numai două *înconjoară*).

2.4. Omonimiile prezentului

În funcție de tipul de conjugare, altă / alte omonimii particularizează flexiunea verbelor.

2.4.1. Omonimia 3 sg. = 3 pl.

În graiurile din zona sudică, există altă configurație flexionară decât în limba literară, caracterizată prin generalizarea omonimiei 3 sg. prez. ind. = 3 pl. ([*el, ei*] *fuge*) la verbele de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a. În consecință, în aria sudică omonimia 3 sg. = 3 pl. apare la toate conjugările, eliminând tipul de flexiune 1 sg. = 3 pl. ([*el, ei*] *merge*, [*el, ei*] *dă*, [*el, ei*] *este*). Formele de 3 pl., identice cu 3 sg., au pătruns și în literatura cultă de inspirație țărănească din zona sudică (Preda). În cercetările actuale privind morfologia graiurilor sudice (Donovetsky 2009: 42) se observă extinderea acestui tip de omonimie și la alte timpuri (imperf., perf.c., viitor).

Observațiile de sub 2.4.1 nu au atins însă limba literară.

2.4.2. Omonimia 1 sg. = 3 pl.

Fenomenul invers al extinderii omonimiei 1 sg. = 3 pl., implicând modificarea subclasei *cobor* din conj. a IV-a ([*eu, ei*] *cobor*) și a subclasei *zbura* din conjugarea I ([*eu, ei*] *zbor*), apare accidental după 1880. După o perioadă de utilizare frecventă la poeții secolului al XIX-lea: Alexandrescu, Bolintineanu, Alecsandri (pentru secolul al XIX-lea, vezi XIX, **Verbul**, 2.1.3.1), unde se explică, în mare măsură, prin necesități ritmice (Iordan 1943: 135 și Mancaș 1974: 163), acest tip de flexiune și-a restrâns utilizarea; rarele lui apariții sunt explicate ca fapte de „hiperurbanism morfologic (Iordan, *loc.cit.*)”. Scriban (1925: 125) neagă existența formelor de tipul *ei jur*, *ei cobor*, considerând că înregistrarea lor de către Tikin n-ar corespunde realității lingvistice. Iordan (1943: 135) apreciază că „(*ei*) *cobor* este greșit, chiar dacă-l găsim în *Miorița* („se cobor în vale”), unde-l va fi pus Alecsandri, nu poporul, pentru trebuințele versificației”.

Fenomenul în discuție, mai extins în secolul al XIX-lea, ajunge, în secolul al XX-lea, să iasă completamente din uz, inclusiv din limbajul poetic.

2.4.3. Omonimiile verbelor de conjugarea a IV-a cu prezent tare; evoluția tipului „a acoperi”, „a descoperi”, „a suferi”

2.4.3.1. Potrivit constatărilor făcute de gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și confirmate de texte, în interiorul clasei verbelor de conj. a IV-a cu prezent tare existau, în funcție de repartiția în paradigmă a formelor omonime, următoarele subclase de flexiune:

- (a) 3 sg. prez. ind. = 3 pl. prez. ind.: -ă
3 sg. prez. ind. ≠ 3 sg. și pl. prez. conjunct. -ă / -e
(tipul *a oferi, a referi, a conferi*)

Sub aspectul tipului de omonimii, subclasa (a) este reprezentată atât de seria *oferi, referi, conferi*, cât și de seria *cobori, doborî, vâri*. Singura deosebire dintre ele privește realizarea afixelor, care, plecând de la cele de infinitiv (-i vs -î), au diferențe corespunzătoare în întreaga paradigmă (*coborâm, dar oferim; coboram, dar ofeream*).

- (b) 3 sg. prez. ind. = 3 pl. prez. ind. = 3sg. și pl. prez. conjunct.: -ie
(tipul *a sui, a mârâi*)
(c) 1 sg. prez. ind. = 3 pl. prez. ind.: -Ø
3 sg. prez. ind. ≠ 3sg. și pl. prez. conjunct.: -e / -ă
(tipul *a fugi, a sări*)
(d) 1 sg. prez. ind. = 3 pl. prez. ind.: -Ø
3 sg. prez. ind. = 3 sg. și pl. conjunct.: -e
(tipul *a acoperi, a descoperi, a azvârli, a sprijini, a suferi*).

În subclasele (a), (b), (c), modificările intervenite după 1880 sunt de natură cantitativă, în sensul lărgirii sau al restrângerii inventarului de verbe care aparțin fiecăreia. S-a discutat anterior (vezi 2.1.2.2) extinderea tipului (b), prin cuprinderea a numeroase verbe vechi și împrumuturi, cu radical vocalic, care, la prez. ind. și conjunct., și-au abandonat sufixul (*atribuie, constituie, contribuie, dezvăluie*). Potrivit indicațiilor date de Tiktin ([1893] 1945: 104), tipul (a) cuprindea, pe lângă verbe a căror flexiune a rămas aceeași în româna actuală (*oferi, referi, conferi*), și verbele *curăți, rezolvi, servi*, care au trecut ulterior la alt tip flexionar, primele două fixându-se la conj. I, iar al treilea, la conjugarea cu sufix.

2.4.3.2. Tipul flexionar (d) a suferit modificările cele mai mari, fiind afectat însuși sistemul de omonimii, ceea ce a determinat dispariția lui din sistemul limbii actuale (în GALR [2005] 2008, I: 549–550, subclasa cu trăsăturile de tip (d) nu mai e înregistrată) și, implicit, reorganizarea subclaselor din interiorul conjugării a IV-a.

Prezența tipului (d), la sfârșitul secolului al XIX-lea, este atestată de Philippide (1897: 95, 104, 1 sg. *acoper, descoper, sufer*; 3 sg. prez. ind. *acopere, 3 pl. prez. ind. acoper*; 3 sg. și pl. prez. conjunct. *să acopere, să descopere, să sufere*) și de Tiktin ([1893] 1945: 104), unde apare și indicația normativă „dialectale și de evitat în vorbire și în scris [sunt formele] *ei acopere* [...], în loc de *ei acoper*; de

asemenea, de evitat *el, ei să acopără, să descopără, să sufără*, în loc de *el, ei să acopere*"). Gramaticile următoare continuă să înregistreze existența acestei subclase (Scriban 1925: 124–125, Pușcariu [1936] 1974: 414, Iordan 1943: 137).

Textele confirmă indicațiile gramaticilor, atestând, cu destulă consecvență și până târziu, prezența acestui tip flexionar la scriitorii **moldoveni**, inclusiv la lingviști (Maioreșcu: *acopăr*, 3 pl. prez. ind., *sufere, descopere*, 3 sg.; Hasdeu: *se descopăr*, 3 pl., *acopere*, 3 sg. prez. ind.; Philippide: *sufere*; Lambrior: *sufăr*, 3 pl. prez. ind., *sufere*, 3 sg. prez. ind.; Hogaș: *acopăr*, 3 pl. prez. ind., *acopere*, 3 sg. prez. ind.; Ibrăileanu: *acopăr*, 3 pl. prez. ind., *acopere*, 3 sg. prez. ind., *sufere*, 3 sg. prez. ind.; Sadoveanu: *acopere*, 2 sg. imper., *sufere*, 3 sg. prez. ind., *descopăr*, 3 pl. prez. ind.; Iordan: *sufere*, 3 sg., prez. ind., *descoper*, 3 pl. prez. ind.).

Izolată, aceste forme apar și la **munteni** (Caragiale: *sufăr*, 3 pl. prez. ind., *acopere*, 3 sg. prez. ind., *sufere*, 3 sg. prez. ind.; Delavrancea: *acoper*, 3 pl. prez. ind.) și la **ardeleni** (Rebreanu: *acopere*, 3 sg. prez. ind., *descopere*; Pușcariu: *descoper*, 1 sg., *descopere*, 3 sg., *sufere*, 3 sg.; Blaga: *sufere*, 3 sg. prez. ind., *sufăr*, 3 pl. prez. ind., *descopăr*, 3 pl. prez. ind.).

Muntenii și ardelenii recurg, pentru aceleași verbe, și la formele tipului flexionar (a), caracterizat prin omonimia 3 sg. prez. ind. = 3 pl. prez. ind. și prin suprimarea omonimiei cu prez. conjunct. (Caragiale: *suferă*, 3 sg. prez. ind.; Delavrancea: *suferă*, 3 sg. / pl. prez. ind., *acoperă*, 3 sg. prez. ind., *descoperă*, 3 sg. prez. ind.; Rebreanu: *suferă*, 3 sg. prez. ind.; Blaga: *suferă*, 3 sg. prez. ind.).

Aceeași normă este respectată și de unele texte științifice și de critică literară din prima parte a secolului al XX-lea (Rădulescu-Motru: *suferă*, 3 sg. prez. ind., *acoperă*, 3 sg. prez. ind., *sprijină*, 3 sg. prez. ind.; RDP: *se sprijină*; Stoicescu: *suferă*, 3 pl. prez. ind.; Călinescu: *suferă*, prez. ind. 3 sg., *să sufere*, conjunct.). Gramaticile circumscriu formele *suferă, acoperă* pentru 3 sg. și pl. prez. ind. la aria lingvistică muntenească (Scriban 1925: 124–125).

În limba ultimelor decenii ale secolului al XX-lea, norma muntenească s-a impus cu destulă strictețe pentru *acoperi, descoperi*. Pentru celelalte verbe, oscilațiile între subclasele (a) și (d) au continuat să se manifeste (Guțu Romalo 1972: 111–112). DOOM¹ acceptă încă forme variante pentru *azvârli*; pentru 3 sg. *azvârlă-azvârle*, iar pentru 3 pl. *azvârlă-azvârl*, recomandând, pe primul loc, formele flexionare ale subclasei (a) și numai pe locul al doilea, formele subclasei (d). DOOM² consfințește trecerea definitivă la subclasa (a) a verbelor *acoperi, descoperi, suferi, sprijini*. Verbul *azvârli*, deși normat cu formă flexionară unică, primește statut neregulat, cele patru forme indicate neapartenând nici tiparului (a), nici tiparului (d) (3 ind. prez. *azvârle* = 3 conjunct. *azvârle* ≠ 6 ind. prez. *azvârlă*).

În concluzie, în interiorul conjugării a IV-a, s-a produs o reorganizare a subclaselor, eliminându-se subclasa (d) și extinzându-se subclasa (a). Anterior, subclasa (a) era reprezentată de câteva verbe vechi (*coborî, doborî, vârlî*) și de un număr restrâns de împrumuturi: *diferă* (Maioreșcu), *se referă* (Hasdeu), *oferă, referă, conșeră* (în Tikin [1893] 1945: 99).

Atragerea tipului (d), reprezentat prin *acoperi, descoperi, suferi*, spre subclasa (a) nu se poate explica numai prin influența verbelor în *-î*, grup puțin numeros și neproductiv în sistemul limbii actuale, și nici a grupului de verbe împrumutate, puțin numeros și el

însuși oscilant, ci trebuie explicată prin presiunea exercitată de clasa foarte numeroasă și productivă a verbelor de conjugarea I cu prezent tare, care au un sistem de omonimii comun cu subclasa (a) și 4 desinențe identice din cele 6 forme ale prezentului.

2.5. Alternanțe

2.5.1. Verbe împrumutate

S-a observat, în nenumăratele rânduri, restrângerea fenomenului alternanțelor, prin neparticiparea celor mai multe împrumuturi la regulile de alternanță mai vechi. Diftongii *ea*, *oa*, urmați, în ultima silabă, de flectivul *ă*, apar rar în radicalul verbelor împrumutate (Brâncuș 1976: 126).

Cele mai multe verbe își fixaseră forma cu radical nealternant încă înainte de perioada la care ne referim (Măiorescu: *dezvoltă*, *conservă*, *observă*; Scriban: *se observă*; Hamangiu: *conservă*, *se referă*; Hasdeu: *se referă*).

Altele, până a se fixa la forma de astăzi, cu radical invariabil, au circulat, după 1880, cu forme duble. Semnalăm forme ca: *abroagă* („unii spun *abrogă*, alții *abroagă*”, comentează Pușcariu [1913] 1974: 119), (*se*) *acoardă* (Philippide, Hasdeu), *deroagă* (Hamangiu, Hasdeu), *concoardă* (Hasdeu), *se dezvoaltă*, *să se dezvoalte* (Hasdeu), *invoacă*, *să invoace* (Hamangiu, Densusianu, RDP, Stoicescu, Iordan), *provoacă*, dar și *provocă* (Rădulescu-Motru), *revoacă* (RDP), *să se transporte* (Hasdeu), pentru care, în limba actuală, s-a impus varianta fără alternanță vocalică (excepție forma *provoacă*). Urmărind textele, se constată că, între diftongii alternanți *-ea-* și *-oa-*, mai răspândit pare a fi *-oa-*.

De notat că grafia epocii (forme grafice de tipul: *derógă*, *invócă*) maschează, uneori, pronunțarea cu diftong.

Multe împrumuturi circulau la sfârșitul secolului al XIX-lea cu forme fără alternanță (Hamangiu: *se compensă*, *dispensă*, *se intentă*, *se interpretă*, *liberă*, *se operă*, *se perfectă*, *se probă*; Hasdeu: *interesă*, *protestă*; Scriban: *se raportă*), forme care dispar ulterior ca efect al încadrării lor în clasa celor cu prezent slab (supra, 2.1.1.1).

Paradigma lui *a poseda* a evoluat de la forme în care distincția prez. ind. – prez. conjunct. se realiza exclusiv prin alternanță (prez. ind. *posedă*, la Hasdeu, Rădulescu-Motru, Stoicescu vs prez. conjunct. *să poseadă*, la Hamangiu, Philippide, Rădulescu-Motru, Stoicescu) la forme în care aceeași distincție se realizează exclusiv desinențial (*Îndreptar*⁴, DOOM¹⁻²: *posedă* vs *să posede*).

La restrângerea fenomenului alternanțelor a contribuit și extinderea lui *-ez* la verbele împrumutate, sufixarea limitând considerabil condiția fonetică a producerii multora dintre alternanțe (supra, 2.1.1.3). În locul unor forme cu alternanță precum: *se deterioară*, *coordoană* (Hasdeu), *se rapoartă* (Hasdeu, Densusianu), *se prostearnă* (Rebreanu), s-au impus formele cu radical invariabil, cerute de atașarea sufixului (DEX, DOOM¹⁻²: *deteriorează*, *coordonează*, *se prosternează*, *se raportează*).

De observat că atașarea sufixului impune anularea alternanței din radical, dar, în același timp, introduce o nouă alternanță în sufix (*prosternez* – *prosternează*).

Există și verbe împrumutate care au continuat să se supună regulilor de alternanță: *provoacă*, *convoacă*, *deleagă*, *neagă*. Acest comportament diferit în condiții fonetice similare sau chiar identice are ca urmare o scădere, în aspectul

contemporan al limbii, a ponderii condiționării fonetice a alternanțelor, dezorganizând și complicând flexiunea sub aspectul radicalului.

În ce privește alternanțele consonantice, pentru alternanța *d / z*, păstrată și astăzi în formele de gerunziu (*cincide – coincizând, decide – decizând*), s-au înregistrat fluctuații, existând texte în care se manifesta o tendință de abandonare (Eminescu: „*coincizând* cu ziua cesiunii Basarabiei”; Densusianu: *coincizând*).

Grafia epocii (*d* cu sedilă) maschează adesea pronunția, în unele situații fiind dificil de decis dacă pronunția era *z* sau *d*.

Prezența lui *-ez* s-a asociat cu păstrarea, pentru verbele terminate în velară, a alternanțelor consonantice *k / k'*, *g / g'* (*braca – brachează, brusca – bruschează, extorca – extorchează, clica – clichează, antologa – antologhează*), în timp ce pierderea sufixului a însemnat și abandonarea alternanței (*bifurca – se bifurcă, dezagrega – se dezagregă*).

2.5.2. Verbe din fondul vechi

Verbele vechi sunt, în general, mai conservatoare în privința alternanțelor. Excepțiile sunt rare și nu modifică situația de ansamblu; constrângerile impuse de sistemul alternanțelor sunt încă puternice în cazul verbelor vechi.

Extinderea sufixelor *-ez*, *-esc* a antrenat, și în cazul verbelor vechi, eliminarea unor alternanțe. În locul formelor *hoalbă* (Rebreanu), *săgeată* (Caragiale), s-au impus formele cu sufix *holbează, săgetează*, dispărând condiția diftongării.

Înainte de 1880 (XIX, Verbul, 2.1.3.2), se eliminase deja alternanța *-o/-u-* din paradigma verbului *a dormi*: în locul formelor *durmim, dormiți*, se impuseră formele *dormim, dormiți*. Gramaticile care după această dată semnaleză prezența formelor *durmim, dormiți* le atribuie ariei Ardealului (Lambrior [1882] 1976: 106) și zonei Oltenia-Banat (Scriban 1925: 127). Alternanța *-o/-u-* continuă să funcționeze în cazul altor verbe (*rog – rugăm, zbor – zburăm*).

La verbele *depăna, lepăda, legăna, semăna, rezema, trepăda* a fost evidentă tendința limitării variantei diftongate la prez. ind. (DOOM¹⁻² și *Îndreptar*⁴ recomandă numai formele: *deapănă, leapădă, leagănă, seamănă, reazemă, treapădă*). La conjunct. s-a generalizat forma nediftongată, singura indicată de lucrările normative recente (*depena, legene, lepede, rezeme, semene, trepede*).

Pentru prez. ind. 1 sg., în gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea (Tiktin [1893] 1945: 108), alături de forma recomandată *leagăn*, se semnaleză și *legăn*, cu indicația „prov.[incial]”. Variația e înregistrată și în miniancheta lui Pușcariu ([1936] 1974: 409), unde apar formele variante: *deapăn – depăn/depen, leapăd – lepăd, seamăn – semăn, treapăd – trepăd*. Variația apare și în lucrările normative recente, cu unele diferențe între DOOM¹ și DOOM². În DOOM¹, în cazul unor verbe se recomandă formele nediftongate (*lepăd, semăn, trepăd*) sau, dimpotrivă, numai varianta diftongată (*reazem*), iar, în cazul altora, se acceptă variante libere (*deapăn – depăn, leagăn – legăn*). În DOOM², cu excepția lui *rezema*, s-au generalizat formele nediftongate și la 1 sg. (*depăn, legăn, lepăd, trepăd*). Cu mult înaintea DOOM-urilor, Scriban (1925: 128) recunoștea că *deapăn, leagăn, leapăd, seamăn, reazem* „odinioară se zicea”, „ceea ce astăzi nu se mai aude decât pin Maramureș, precum și-n Moldova; arhaicul *ea* nu a rămas decât la substantive: *leagăn, seamăn* („fără seamăn pe lume”), *reazem* (mold. *razăm*)”.

În conjugarea verbului *a trimite*, în locul unui radical cu alternanța vocalică *-e/-ea-*: *trimet* (Sadoveanu), *trimete* (Delavrancea), *să trimeată* (Lambrior), *să trimeată* (Caragiale, Iorga), s-a extins radicalul *trimit-*, singurul acceptat ca normă academică actuală (*Indreptar*⁴, DOOM¹⁻²: *trimit*, *să trimită*).

Forme cu radical alternant, inexistente în limba literară, apar în limba unor scriitori, ca particularitate dialectală (*să lese*, *să leși*, înregistrate la moldoveni: Hogaș, Sadoveanu, Ibrăileanu). Tot ca deprindere dialectală, apare, în limba unor scriitori, o repartitie diferită a termenilor alternanți. În cazul verbului *a ieși*, varianta *ias-*, distribuită în limba literară numai la 3 sg. și pl. prez. conjunct. (*să iasă*), apare în limba scriitorilor ardeleni și la 3 sg. și pl. prez. ind. (Dan, Agârbiceanu). Muntenii, pentru aceeași formă, folosesc varianta *ies-* (Caragiale).

Tot ca particularitate dialectală se menține, în limba unor scriitori provenind din zona sudică, alternanța *-șc/-șc-*, în locul celei devenite literare *-șc/-șt-*. În poziția termenului *-șt-*, distribuit în limba literară la 2 sg. prez. ind. și la 3 sg. și pl. conjunct., apare *-șc-* (*să mușce*, la Delavrancea; chiar și în unele texte științifice: *să mișce*, la Rădulescu-Motru). Forme de tipul *să mișce*, *să mușce* sunt înregistrate în Pușcariu ([1936] 1974: 415) ca forme „șovăitoare”, alături de radicalele cu grupul *-șt-*.

2.6. Desinența *-u* pentru 1 sg.

În raport cu sistemul desinențial actual, singura desinență care a intrat în atenția gramaticienilor a fost *-u* de la pers. 1 sg. a verbelor cu radical vocalic.

Philippide (1897: 86) îi atestă existența, distribuind-o la următoarele categorii de verbe: (a) verbele terminate în cons. + *i* (*apropiū*, *dezmâniū*, *înfuriū*, *întârziū*, *mâniū*, *spariū*, *zgâriū*); (b) verbele terminate în *k*, *g* (*deochiū*, *îngenunchiū*, *înjunghiū*); (c) verbele terminate în diftong (*descheiū*, *descuiū*, *înfoiū*, *înmoiū*, *mângâiū*). Tiktin ([1893] 1945: 108), dimpotrivă, atrage atenția asupra procesului de amuțire pe care l-a parcurs această desinență („Acest *u* s-a păstrat întreg după *l*, *r* precedați de altă consoană: *umbhu*, *aflu*, *urhu*, prov. *lucru* pentru *lucrez*. După *i*, acest *u* a scăzut” (subl. ns. – GPD) în *taiu*, *moiu*, *apropiu*). După câteva decenii, Scriban (1925: 124) atribuia trecutului („sunau odată”) pronunțări cu *u* final ca *taiu*, *moiu*, *apropiū*, *periu*; „astăzi acel *u* a amuțit de tot și nu mai este nicio deosebire între *eu tai*, *sui*, și *tu tai*, *sui*” și sublinia efectul flexionar al amuțirii desinenței *-u*, constând în apariția, la această clasă de verbe, a unei omonimii suplimentare: 1 sg. = 2 sg.

Fenomenul este greu de urmărit în texte, dată fiind păstrarea grafică a desinenței încă multă vreme după amuțirea ei. Reforma ortografică din 1932 recomandă păstrarea lui *-u* final în cele trei situații indicate de Philippide. E relevant comentariul lui Densusianu ([1931–1932] 1968: 573), care, comentând menținerea lui *-u* la sfârșitul unor substantive, adjective și verbe (*puiu*, *voiu*), pe motiv că s-ar mai distinge uneori în pronunțare, conchide categoric: „Nu are [...] niciun temei păstrarea în scris a lui *-u* după *i*”, căci „pronunțarea astfel este dialectală: în limba literară acest *u* e inexistent” [subl. ns. – GPD].

Textele arată că acest *u* final desinențial a dispărut mai repede la verbele terminate în diftong (*taiu*, *moiu*, *suiū*) și a fost mai persistent, cu deosebire în aria vestică, la verbele terminate în cons. + *i* (*zgâriu*, *apropiu*). Fenomenul se explică prin caracteristica primei clase, unde s-a produs o simplă amuțire, pe când la a doua, a intervenit o substituție desinențială: *apropi-* /*u* → *î*.

Desinența *-u*, care face parte din finala *-iu* (pronunțată ca diftong ascendent sau descendent) apare destul de des la scriitorii ardeleni (Rebreanu: *să mă apropiu*; Agârbiceanu: *m-apropiu*, *mă mâni*), dar și la aceștia, în variație liberă cu formele noi, terminate în *-ii* (Agârbiceanu: *să mă apropie*, *mă mânie*). La scriitorii provenind din alte zone, formele în *-iu* fuseseră abandonate mai devreme (Delavrancea: *mă mlădie*, *mă zgărie*; Sadoveanu: *mă apropie*, *întărie*).

3. TIMPURILE TRECUTULUI

3.1. Imperfectul

Desinențele de pers. 1 sg. și 3 pl., singurele care au suferit modificări în evoluția limbii din ultimele secole, se impuseră în forma lor actuală (*-m*, respectiv *-ii*) înainte de 1880. În toate gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea se recomandă formele noi (Tiktin [1893] 1945: 110, Suchianu 1895: 168, Philippide 1897: 96–97).

Textele literare din jurul anului 1880, inclusiv cele ale moldovenilor, atestă numai forme cu *-u* (Hasdeu: *explicau*, *aveau*, *expuneau*, *constituiau*, *formau*).

După 1880, formele arhaice de 3 pl. sunt circumscrise ca fapt popular. Tiktin (*loc.cit*) notează că „poporul rostește până în ziua de astăzi *ei jura*”, iar în Scriban (1925: 125), găsim indicația: „poporu[l] zice și azi: Văile se *limpezea*, Toți ciobănașii *fugea*”.

În subdialectul muntean, acolo unde omonimia 3 sg. = 3 pl. este aproape generală la indicativ prezent, extinzându-se și dincolo de această zonă a paradigmei, formele fără *-u* la 3 pl. imperfect sunt predominante (Donovetsky 2009: 51).

În aria muntenească (Donovetsky 2009: 87), sunt înregistrate și forme perifrastice de imperfect, alcătuite din perfectul lui *a fi* și gerunziu (*a fost spunând*, *a fost strigând*, *s-a fost tăvălindă*), dar toate acestea n-au depășit semnificația unui fapt dialectal.

3.2. Perfectul simplu

3.2.1. Pluralul; extinderea lui *-ră-*

Extinderea lui *-ră-* de la 3 pl., unde se explică etimologic, la 1 și 2 pl. datează din secolul al XVIII-lea și are ca punct de iradiere zona Olteniei (Frâncu 1967: 175–192). Generalizarea formelor cu *-ră-* s-a produs, în limba literară, înainte de 1880 (XIX, Verbul, 3.3).

Gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea, inclusiv cele ale moldovenilor (în Moldova, inovația s-a răspândit mai târziu decât în celelalte regiuni), înregistrează ca singure forme care circulau în epocă pentru 1 și 2 pl. pe cele cu *-ră-* (Philippide 1897: 101: *aleserăm*, *aleserăți*; Lambrior [1882] 1976: 109, 111: *ziserăm*, *ziserăți*; Tiktin [1893] 1945: 111: *jurarăm*, *jurarăți*, *tăcurăm*, *tăcurăți*, *făcurăm*, *făcurăți*, *fugirăm*, *fugirăți*).

Textele literare ale aceleiași perioade conțin numai forme cu *-ră-*. Menținerea unor forme arhaice, fără *-ră-*, este semnalată ca fapt regional până prin deceniul al optulea al secolului al XX-lea (Bidian 1973: 217–225), fiind limitată la puncte din vestul țării, cele mai multe, izolate lingvistic și caracterizând, mai ales, verbele de

conj. a II-a și a III-a, unde, și în absența lui *-ră-*, perfectul simplu era marcat neambiguu, distingându-se clar de forma corespunzătoare de prez. ind. (*văzum vs vedem, plânsem vs plângem*).

Generalizarea lui *-ră-* în toată paradigma pluralului are ca efect asocierea afixului *-ră-* cu o nouă încărcătură funcțională: cea de marcă de plural. Această nouă organizare în forma perfectului simplu este punctul de plecare pentru modificări și din alte zone ale paradigmei, și anume: extinderea, ca fapt literar, la pluralul mai-mult-ca-perfectului (infra 3.3.1, 3.3.2) și, ca fapt dialectal (Marin 1991: 52, 55), la pluralul perfectului compus (*am venitără, am plecatără*), al conjunctivului și al condiționalului perfect (*să fi fugitără, ar fi văzutără*), al unor forme de prezent (*sântără, se batără*) sau de imperfect (*făceauără, petreceauără*).

Regional, în partea subcarpatică a Munteniei, s-a înregistrat extinderea lui *-ră-* și la 3 sg. (Donovetsky 2009: 62, 71), determinată, probabil, de valoarea inițială a lui *-ră-*, de sufix temporal. Fenomenul nu a depășit însă semnificația unui fapt dialectal.

3.2.2. Singularul; sufixul perfectului simplu la verbele de conjugarea I

La singular, singurul afix care cunoaște fluctuații este sufixul verbelor de conj. I, care, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, se realiza la pers. 1 și 2 sg. ca *-a-* (*jurai, jurași*) și ca *-ă-* (*jurăi, jurăși*). Varianta *-ă-* este înregistrată de unele gramatici (Philippide 1897: 10, Tiktin ([1893] 1945: 111), care o califică drept „provincială (moldovenească)”.

În raport cu secolul anterior, când formele cu *-ă-* erau mult mai răspândite, înregistrându-se în texte din toate provinciile (vezi XIX, **Verbul, 3.3**), în secolul al XX-lea aceleși forme sunt limitate la textele moldovenilor (Hogaș: *încruciași*), dar și aici sunt concurate de formele mai vechi și mai frecvente cu *-a-* (Hogaș: *încălecai, descălecai, astâmpărai, gustai, urcai, mă încredințai, amânai, rădicalai*).

Formele cu *-ă-* sunt inovații de tip analogic, explicabile prin extinderea la 1 și 2 sg. a realizării *-ă-* de la 3 sg. (*jură → jurăi, jurăși*). Paradigma singularului parcurge un proces similar cu al pluralului, cu deosebirea că, la singular, extinderea lui *-ă-* este determinată de tendința uniformizării paradigmei, în timp ce, la plural, extinderea lui *-ră-* rezolvă, în același timp, o supărătoare omonimie temporală (*cântarăm – cântam, cântarăți – cântați*).

3.2.3. Frecvența de apariție

La sfârșitul secolului al XIX-lea, frecvența de utilizare, în limba literară, a perfectului simplu și valorile lui nu par să fi fost mult diferite de cele de astăzi.

Lambrior ([1882] 1976: 110) constata restrângerea folosirii lui până aproape de dispariție: „Preteritul este amenințat să piară, căci o formă se cheamă moartă, când nu mai este întrebuințată. Pierderea lui ar fi de mare pagubă pentru elementele estetice ale cuvântărei, căci, chiar dacă am admite că preteritul are același sens cu perfectul compus (...), încă tot ar servi pentru a varia stilul”) și recomanda „reînvierea” acestuia pe cale livrescă, „prin limba literară”, „prin Academie”.

În limba literară actuală, perfectul simplu a rămas un timp prin excelență al limbii scrise, apărând numai în literatura beletristică, în varianta ei narativă. Stilul științific, care, într-o măsură limitată, îl mai folosea la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima parte a secolului următor, a renunțat aproape în întregime la folosirea lui.

În Hasdeu, la 86 de forme de perfect compus apare o singură formă de perfect simplu; în Maiorescu, la 51 de forme de perfect compus apar 5 forme de perfect simplu.

Construcții precum (a), în care se recurgea la perfect simplu în modale de tip metacomunicativ, cu rol de legare textuală, sunt înlocuite cu forme de perfect compus (b) sau de imperfect (c):

(a) „După cum mai sus (§ 30) noi *văzurăm* că în Gorj s-a păstrat un sat” (Hasdeu)

„le și aflăm scrise în latinește cu *u* sau cu *i* și niciodată cu *y* după cum *arătarăm* mai sus” (Maiorescu)

„avem indicii care o neagă, după cum *văzurăm* în nota de la pag. 23” (Maiorescu)

„Acest stadiu a rămas, precum *văzurăm*, în unele limbi” (Pușcariu)

(b) „care, după cum *am arătat* mai sus, a fost definitiv părăsită” (RDP)

„Sânt caracteritice, cum *am văzut* și cu alte prilejuri” (Iordan)

„Așa cum *am observat*” (Mancaș)

(c) „Așa cum *arătam* la început, cercetarea de față menține (...)” (SCL).

Cu totul diferită e situația perfectului simplu în limbajul popular și dialectal, unde cunoaște o circumscriere teritorială precisă – aria sudică și sud-vestică – și realizează alte valori decât în limba literară (Brâncuș 1957: 159–173; vezi și Vulpe [1977] 2004: 266–270, unde se examinează răspândirea teritorială a perfectului simplu, precum și valorile temporale și stilistico-modale ale acestuia în graiurile muntenești).

3.3. Mai-mult-ca-perfectul

La sfârșitul secolului al XIX-lea, paradigma sintetică a mai-mult-ca-perfectului era constituită în forma sa actuală: tema perfectului (diferită de la o conjugare la alta) + *-sem*, *-seși*, *-se*, *-se(ră)m*, *-se(ră)ți*, *-se(ră)*. La plural, circulau două serii de forme: cele vechi, fără elementul afixal *-ră-*, și cele noi, cu *-ră-*. Impus din nevoia de a rezolva omonimia 3 sg. = 3 pl., *-ră-*, de la pluralul perfectului simplu, s-a extins la mai-mult-ca-perfect, întâi la pers. 3 pl., iar apoi și la celelalte persoane ale pluralului. Inovația este anterioară anului 1880, dar destul de apropiată de această dată (vezi **XIX, Verbul, 3.4.1**, unde se constată că, în secolul al XIX-lea, formele cu *-ră-*, mai ales la persoanele 1 și 2 pl., erau „accidentale”), pentru ca formele cu *-ră-* să nu se fi generalizat, iar variația liberă să se înregistreze în întreaga perioadă de după 1880 și până astăzi.

3.3.1. Extinderea lui *-ră* la 3 pl.

Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, forma cu *-ră* pare să fi fost destul de frecventă, cu toate împotririile și constrângerile lucrărilor normative. Este una dintre situațiile de neconcordanță între indicațiile gramaticilor și realitatea lingvistică, mai complexă, pe care o consemnează textele. Gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea indicau numai forme fără *-ră-* (Philippide 1897: 106) sau, dacă le consemnează, le apreciază ca „moderne” și „mai puțin bune” (Tiktin [1893] 1945: 113). Rezerva gramaticilor în acceptarea noilor forme se prelungește mult în timp, astfel că Scriban (1925: 125) recomandă, ca normă a limbii literare, identitatea 3 sg. = 3 pl. și apreciază forma cu *-ră* ca regională, muntenească, iar Iordan (1943: 142) continua să susțină că „cel puțin deocamdată, aspectele moldovenești (fără

-ră, nota ns. – GPD) sunt tot atât de *corecte* ca și celelalte, mai ales că vorbirea populară le întrebuițează într-o foarte largă măsură”. Rosetti, Byck (1945: 76) înregistrează ca forme variante toate persoanele pluralului.

În realitate, formele cu *-ră* circulau frecvent în epocă, apărând la scriitori din **regiuni diferite**, inclusiv la moldoveni, și în tipuri diferite de texte. Ele sunt curente la Hasdeu, Lambrior, Maiorescu, Delavrancea, Caragiale, Slavici. Sunt generale la Iorga, Rădulescu-Motru, Rebreanu. Apar regulat în texte științifice (RDP).

Oscilația apare în textele de lege (Hamangiu: *dedeseră*, dar și „din partea celor ce le *dăduse*”). O întâlnim, de asemenea, la unii scriitori, predominante fiind formele noi: la Hogaș, 10 atestări ale formelor cu *-ră*, față de numai 5 atestări ale formelor fără *-ră* („ai căruia ochi *recăpătase* privirea lor vicleană”, „puterile întunericului (...) *izbise*”); la Ibrăileanu, 5 atestări cu *-ră*, față de numai 2 fără *-ră* („toate câte *se întâmplase*”, „Constelațiile *se mutase*...”).

Formele arhaice se păstrează la moldoveni până târziu, inclusiv în scrisul lingviștilor. Philippide folosește numai forme fără *-ră*: „după ce românii, care vorbesc aceste dialecte, *se despărțise*”, „de cum *fusesse* ele atunci”, „Dacoromânii care au ocupat Muntenia *se despărțise* de trunchiul istro-dacoromân”), iar la Iordan, formele fără *-ră* sunt predominante: „gramaticilor și filozofilor (...), care *făcuse*”, „aceste consoane *se păstrase*”).

Formele arhaice apar ca generale la Densusianu: „elementele slavone «*pângărise*» prea mult limba noastră”, „la care *se oprise* filologiei de mai înainte”.

Preferința pentru formele vechi de pers. 3 pl. se păstrează, ca fapt individual, până târziu, astfel că la Călinescu (1960) se înregistrează oscilația celor două forme, folosite aproximativ în aceeași proporție: 13 atestări ale formei noi, alături de 15 atestări ale formei vechi.

După 1960, chiar și în situația folosirii unui limbaj popular, dialectal sau familiar, s-au generalizat, pentru pers. 3 pl., formele cu *-ră*, inclusiv la scriitorii moldoveni. Autorii care cu câteva decenii în urmă utilizau curent formele fără *-ră* recurg după 1960, pentru pers. 3 pl., numai la formele noi (Iordan 1976–1979: *terminaseră, fuseseră, rămăseseră, confirmaseră, aparținuseră*). Norma literară pare să se fi impus fără excepție.

3.3.2. Extinderea lui *-ră-* la 1 și 2 pl.

La 1 și 2 pl., procesul extinderii lui *-ră-* s-a realizat mai lent, variația liberă între formele vechi și cele noi fiind mai frecventă decât pentru 3 pl. și continuând până astăzi. Dat fiind specificul acestui timp, utilizat de preferință în narațiuni, atestările pentru pers. 2 pl. sunt rare. Observațiile vor avea în vedere, în special, persoana 1 pl.

La Hogaș și Ibrăileanu, la care am constatat alegerea în variație liberă a celor două variante pentru 3 pl. (supra, 3.3.1.), sunt generale formele fără *-ră-* la 1 pl. (Hogaș: „Noi înșine (...) *devenisem* tăcuți”, „atât *ajunsesem* de ușori”; Ibrăileanu: „nu ne *spusesem*”, „*răsesem* împreună”). La Topârceanu, Sadoveanu, Agârbiceanu, Rebreanu sunt predominante formele noi la 3 pl., dar recurg, în mod constant, la forme fără *-ră-* la 1 pl. (Topârceanu: „*Începusem* să ne deprindem”, „nu *avusesem* a ne plânge”; Sadoveanu: „noi *auzisem*”, „ne *legasem*”; Agârbiceanu: „nu ne *văzusem*; Rebreanu: „ne *plictisise*”). Chiar și lingviștii recurg la forme fără *-ră-* (Pușcariu: „Cei ce *intrasem* în templul științei”).

O situație deosebită au Delavrancea, Caragiale, Slavici, Dan, care utilizează de preferință forme cu *-ră-* și pentru 1 pl., confirmându-se observația că inovația a iradiat din aria nemoldovenească (Caragiale: *auziserăm*; Delavrancea: *crescuserăm*, *trecuserăm*, *ajunseserăm*; Slavici: *adunaserăm*, *iubiserăm*, *fuseserăm*; Dan: *seceraserăm*). În cazul lui Slavici, situația din texte concordă cu poziția din gramatică (1914: 123), unde sunt indicate numai realizări cu *-ră-* la toate persoanele pluralului.

În deceniile 6-9, procesul extinderii lui *-ră-* la pers. 1 și 2 pl. este departe de a se fi încheiat. Chiar la scriitori reprezentativi pentru aria sudică, inovatoare din punctul de vedere al fenomenului discutat, la pers. 1 și 2 pl. formele vechi sunt încă predominante. Astfel, în Preda, formele fără *-ră-* sunt utilizate în variație liberă cu celelalte (*ne atinsesem*, *ne întâlneșem*, *noi începusem*, *ne căsătorisem*, alături de *ne împrieteniserăm*, *ne făcuserăm*, *ne enervaserăm*, *cunoscuserăm*).

Generalizarea lui *-ră-* la plural, impusă, la un moment dat, de lucrările normative ale limbii actuale (în GLR² 1966 I: 260–261, formele fără *-ră-* sunt apreciate ca „arhaism”), nu s-a încheiat și în fapt, în cazul persoanelor 1 și 2 pl. Este motivul pentru care DOOM¹ (1982: XIX) revine asupra recomandării normative din GLR I și acceptă, pentru pers. 1 și 2 pl., variante libere: *cântaserăm* – *cântasem*, *cântaserăți* – *cântaseți*, dar recomandă o unică formă pentru 3 pl.: *cântaseră*. În schimb, DOOM² (2005: XCVII) revine asupra libertății normative din ediția anterioară, calificând ca „învechite / populare” formele fără *-ră-*.

În ciuda recomandărilor normative, uzul literar actual este departe de a indica un proces încheiat, fiind încă foarte numeroase, în cazul persoanelor 1 și 2 pl., aparițiile fără *-ră-* (Patapievici: „*ne pusesem*”, „*fusesem* avertizați”; Dan Petrescu: „noi, la Iași, *renunțasem*”, „*făcusem* noi la Iași”; Simionescu: „*îl înfiripasem*, cuprinși de febra neștiutului”, „amândoi *alunecasem* greșit”; Agopian: „*stătusem* despărțiți”, „*ne enervasem* amândoi”). În Verdeș, apar numai forme cu *-ră-* pentru 3 pl., dar numai fără *-ră-* pentru 1 pl. (*trimisaseră*, *făcuseră*, *completaseră*, dar „*ne apucasem* să vorbim”, „*toți scrisesem* la mișto”, *ne moleșisem*). Chiar și la lingviști apar forme oscilante pentru 1 și 2 pl. (Sala: „*discutaserăm* degeaba”, dar „*cei ce trăisem* mișcarea seismică”).

3.3.3. Desinențe pentru pers. 2 sg.

Paralel cu desinența *-și* de pers. 2 sg. (Caragiale: *rugaseși*; Delavrancea: *împliniseși*; Ibrăileanu: *povestiseși*), s-a înregistrat regional și varianta *-i* (realizată ca *î* semivocalic).

Desinența este semnalată în Iordan (1943: 140–141). Problema este reluată de Avram (1973a: 487–492; [1974] 2005: 43–44), care, pe baza materialului oferit de ALR SN, confirmă existența acestei desinențe și-i circumscrie circulația regională.

Potrivit ALR, circulația lui *-i* se limitează la două zone: o arie mai întinsă acoperă Oltenia, cu unele prelungiri în Muntenia, sudul Transilvaniei și în Banat, iar o arie mai mică, în nordul Moldovei. Răspândirea actuală a fenomenului (Marin 1991: 57) este diferită, în sensul că aria lui *-i* este mai extinsă, cuprinzând vestul Munteniei și o bună parte din Dobrogea.

Dată fiind lipsa unor atestări vechi, fenomenul a fost considerat de dată recentă și explicat analogic prin „paralelismul” cu imperfectul (Iordan, *lucr.cit.*). După altă opinie (Avram, *art.cit.*), este greu de acceptat pierderea influenței perfectului simplu, odată

exercitată în impunerea formei *-seși*, tocmai în zona Olteniei, unde perfectul simplu și-a păstrat vitalitatea. În consecință, *-sei* este interpretat ca „arhaism morfologic”, care „s-ar situa alături de atâtea alte arhaisme ale graiului oltenesc”.

Izolată, desinența *-î* apare la unii scriitori ca deprindere lingvistică regională (Mihăescu: *dădusei*; Preda: *auzisei, făcusei*; Anghel: *luasei, venisei*) și, mai recent, apare în textele „oralizate”, în fragmentele ale căror povestitori vin din zona Olteniei (Istodor: *spusesei, plecasei, făcusei*). Raritatea atestărilor nu trebuie pusă pe seama rarității fenomenului, ci a naturii mai-mult-ca-perfectului, care, ca timp al narațiunii, se utilizează puțin la 2 sg.

3.3.4. *Forme analitice de mai-mult-ca-perfect*

Alături de formele sintetice, predominante în ansamblul limbii, gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea înregistrează și forme perifrastice (Lambrior [1882] 1976: 91, Tiktin [1893] 1945: 121, Philippide 1897: 106), indicând restrângerea lor ca frecvență și ca arie de răspândire („mai puțin uzitate”, „particular graiului moldovenesc”, Tiktin, *loc.cit.*).

Cu toate acestea, în texte științifice din epocă și de la începutul secolului al XX-lea se folosesc încă (Hamangiu: „Locatarul trebuie să restituie [...] dacă *s-a fost făcut* un asemenea act între dânsul și locatar”; Iorga: „după cele întâmplate la Versailles, după ce Adunarea în revoltă *s-a fost mutat* la Paris”).

Gramaticile de la începutul și mijlocul secolului al XX-lea continuă să le noteze (Slavici 1914: 112, Scriban 1925: 130), dar le însoțesc cu comentarii normative din ce în ce mai nefavorabile (Slavici caracterizează forma ca „arhaică și nerațională”; Rosetti, Byck 1945: 82 indică uzul limitat la „Moldova, Bucovina și Basarabia”).

Ca fapt neliterar, dialectal, formele analitice persistă până astăzi într-o arie care cuprinde Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, vestul Moldovei (Pătruț 1969: 132). În cercetări recente (Donovetsky 2009: 87–89), fenomenul se înregistrează și în aria Munteniei.

Realizarea analitică poate fi urmărită în limba literaturii culte până pe la 1940. Formele apar la Caragiale: „Biletele le-*a fost cumpărat* cu bani împrumutați”, „pe care împăratul (...) *l-a fost trimis*... în străinătate”, „iar el, începător în ale negustoriei, *a fost uitat* s-o asigureze”. De notat folosirea, în variație liberă, a formei analitice și a celei sintetice la Caragiale: „pentru că-i *dăruise* ce *a fost rugat-o* ea”, și la Delavrancea: „nu *făcuseră* decât să fure prostește ceea ce li *s-a fost părut* mai uitat”. Formele analitice apar și la Hogaș: „pe niște hoți care-*o fost prădat* o stână”, la Agârbiceanu: „*s-a fost bolnăvit* baciul”, la Dan: „Nastasia *s-a fost întors* pe o parte”. La începutul secolului al XX-lea, formele apar și în literatura științifică (Iorga: *s-a fost mutat*), iar în publicistică (apud Iordan 1943: 142, 364), până pe la jumătatea secolului al XX-lea.

Menținerea formelor analitice în literatura cultă încă mult timp după ieșirea lor din uzul curent se explică fie ca fapt regional sau arhaic, păstrat funcțional în literatură, fie ca folosire accidentală – mai ales în publicistică – a unei forme cunoscute insuficient, „din auzite” (Iordan, *loc.cit.*).

3.4. Perfectul compus

3.4.1. Forma auxiliarului la pers. 3 sg. și 3 pl.

Timp cu structură analitică, alcătuit din auxiliar (*am, ai, a, am, ați, au*) + participiu, perfectul compus își definitivase forma actuală înainte de 1880.

Inovație de origine muntenească, datând din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, *a* de la pers. 3 sg. (Zamfir 2007: 100) nu s-a răspândit câteva secole în afara acestei arii. La intervenția lui Heliade (discuții, polemici, folosirea noii forme în revistele și tipografia lui), *a* s-a impus, pe cale cărturărească, în limba de cultură, fiind adoptat în Muntenia în jurul anului 1830, iar în Moldova și Transilvania, unde nu avea un suport popular, ceva mai târziu, în jurul anului 1860 (pentru istoria auxiliarului, vezi Frâncu 1969: 299–318, Gheție 1973: 421–429). Deci, înainte de 1880, limba literară adoptase, pentru 3 sg., forma *a*, înlocuind norma mai veche *au*.

Urme ale normei literare mai vechi, cu *au* la 3 sg., se mai pot întâlni în textele moldovenilor de la sfârșitul secolului (Hasdeu: „Latinizarea tracilor nordici, făptuită între secolii III-VI, *au* produs trei dialecte”, formă care apare în aceeași pagină alături de 7 atestări ale variantei *a*; vezi și Lambrior: „de unde *au* și rămas vorba”, „Oricine *au* atins bățul”, alături de forma nouă: „*s-a* îngrijit limba”, „dentala (...) a devenit”). Dar chiar și Lambrior ([1880] 1976: 33), care mai folosește forma *au*, este conștient că ea nu reflectă nici pronunțarea, nici norma literară scrisă, modificată cu puțin timp înainte: „S-a zis și se zice popular în Moldova *o făcut, o mers* etc., dar s-a scris *au făcut, au mers* (asupra acestei forme observăm că o deprindere literară luată de câțiva vreme întrebuințează pe *au* numai pentru plural, iar forma muntenească *a* pentru singular, și aceste fără gânduri etimologice, ci numai din bun-simț, de estetică a limbei”.

Toate gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea, inclusiv cele ale moldovenilor, înregistrează, ca normă unică a limbii literare, forma nouă (Tiktin [1893] 1945: 117, Philippide 1897: 105).

În limba populară, exceptând zona Munteniei, au continuat să se folosească descendenții formei vechi *au > o*, pentru ambele numere, în partea de nord a țării (Moldova și Transilvania) și *o*, pentru pers. 3 sg., în Banat și în zonele vecine (Frâncu, *art.cit.* și Gheție, *art.cit.*). Banatul reface, pentru 3 pl., după modelul viitorului, o formă nouă: *or* (Gheție 1973: 422). În întreaga perioadă de după 1880, **repartiția dialectală** a formelor auxiliarului împarte teritoriul dacoromân în trei arii: (a) Oltenia, Muntenia, Dobrogea, sud-estul Transilvaniei și sud-vestul Moldovei, aria de folosire, pentru 3 sg. și 3 pl., a formelor omonime *a – a*; (b) Transilvania și Moldova (cu excepția zonelor indicate anterior), aria de folosire a formelor omonime *o – o*; (c) Banatul și zonele limitrofe, unde se folosesc formele distincte *o – or*.

Realizările dialectale pătrund și în literatura cultă, ca deprinderi regionale sau ca mijloace de individualizare a personajelor (Caragiale: „ale cărui balamale *s-a* cam slăbit”, „Ieri *s-a* tras lotăriile noastre!”). Hogaș și Dan folosesc pentru ambele numere forma *o* (Hogaș: „lăieși, care *s-o* așăzat”, „*o* venit aici cotoroața de vrăjitoare”, „și *s-o* lăsat negurile pe față”; Dan: „*s-o* pornit baba” „și ei, sărmanii, *s-o* trudit”).

3.4.2. Forma participiului

Într-o arie dialectală vastă, cuprinzând nord-nord-estul Munteniei și parte din Dobrogea (Marin 1991: 61–63), se utilizează participiul cu forma *-ă* (*am luată, am fostă, a căzută*), fenomen care n-a depășit semnificația unui fapt dialectal.

3.4.3. Inversiunea auxiliarului

Formele inversate apar, izolat, în texte științifice, mai ales în construcții interogative (Hasdeu: „În ce an *petrecutu-s-a* acel eveniment atât de însemnat?”). Inversiunea în interogații primește, uneori, și rol modalizant de incertitudine, ca în exemplele:

„Sufixul (...) nu este slav ic la serbi, după cum nu e latin la români. *Luatu-l-au* românii de la serbi? Dar atunci rămâne deschisă cestiunea: de unde-l au serbii? *Luatu-l-au* serbii de la români?”; „*Fost-au* la dâșșii (...) ? Nu se știe.”; „*Fost-a* el popă în realitate sau numai prin poreclă?”; „de la cine oare *putut-au* ei să împrumute memoria marelui împărat?” (Hasdeu).

Izolată, apare și în texte beletristice, tot în construcții interogative (Hogaș: „Da’ *venit-ai*, mă Vasui, întrebă baciul cel bătrân [...], *găsit-ai* meoarele, mă?”). Deși, stilistic, este posibilă, inversiunea apare cu totul izolat.

4. FORMELE VIITORULUI

De la sfârșitul secolului al XIX-lea, gramaticile și textele înregistrează mai multe forme de viitor, dintre care o formă „principală” (cu auxiliarul *voi* + infinitiv) și alte câteva, pe care gramaticile le însoțesc cu aprecieri privind uzul lor regional sau stilistic.

4.1. Raportul dintre formele de viitor

4.1.1. *Toate gramaticile epocii*, începând cu cele de la sfârșitul secolului al XIX-lea și continuând cu cele din sec. al XX-lea, înregistrează mai multe forme de viitor.

În Tiktin ([1893] 1945: 118–119), se indică o singură paradigmă cu auxiliarul *voi* + infinitivul „scurtat” și numai într-o *Notă* se dau și alte realizări ale viitorului, specializate dialectal sau ca registru stilistic: (a) „în graiul familiar”, apare o variantă în care „inițiala *v-* a auxiliarului se leapădă”: *oi jura, ei jura, a jura, om jura, eși jura, or jura*, cu indicația fonetică a rostirii în Moldova *ii jura, iși jura*; (b) în „graiul familiar” apare și formațiunea cu auxiliarul *o* „scurtat din *va*” (*o să jur*); (c) „În Moldova, viitorul se formează **mai obicinuît** [subl.ns. – GPD] din prezentul verbului *a avea* și conjunctivul prezent” (*am să jur*), paradigmă pentru care indică „cele două înțelesuri”, unul temporal, de viitor, și unul modal, de necesitate. În textul Gramaticii și în exemplele sale (p. 200–230), Tiktin nu folosește decât una dintre forme: 16 exemple de viitor „principal” și numai un exemplu cu auxiliarul *o* + conjunctiv (*o să dai seamă*).

În Philippide (1897: 111), se înregistrează, fără nicio indicație de uz și de frecvență, două forme de viitor: viitorul I, de tip *voiă afla*, și viitorul II, de tip *am să aflu*, indicându-se pentru persoana a III-a variația de auxiliar *are / a să afle*. În textul Gramaticii, apar însă numai formele viitorului I.

Slavici (1914: 112) înregistrează ca fiind de bază forma cu „voi” + infinitiv, pentru care indică și posibilitatea inversiunii auxiliarului, chiar și pentru verbul de bază *a voi* (*voi-voi*). Suplimentar, indică faptul că „unii dintre scriitorii se folosesc și de forma „*am să vorbesc*”, dar numai ca formă „imperativă”, având înțelesul „*trebuie să vorbesc*”. În textul Gramaticii, apar însă ambele forme (*se vor folosi, va fi, voi pute, alături de am să mă desfac, avem să scriem*).

În Scriban (1925: 130–131), sunt înregistrate cinci forme de viitor, cu următoarele indicații de uz: „*va jura* (lit.), *o să jure* (Munt.), *are să jure* și *a să jure* (Mold.), *va să jure* (vechi)”. Forma literară (*voi jura*) se întrebuițează în limba familiară „numai fără *v* și numai în subordonate sau când e vorba de o acțiune mai îndepărtată”. Comentariile nu reflectă însă situația din propriul text, unde lingvistul folosește numai forma cu infinitiv, fără nicio restricție sintactică sau temporală. De altfel, nicio altă lucrare gramaticală nu notează asemenea restricții.

În Jordan (1943: 142–143), se înregistrează numai viitorul cu infinitiv, indicându-se formele diferite ale auxiliarului: *oi, oți*, „în vorbirea populară și familiară muntenească”, în raport cu *îți, ăți*, forme „moldovenești”. Autorul notează că formele muntenești au pătruns și în limba cultă, dar recomandă evitarea lor. În Jordan (1943) apar numai forme cu infinitiv.

4.1.2. În textele vremii, apare o deosebire clară între cele de tip științific, inclusiv de critică literară, și cele ale literaturii beletristice.

În textele științifice, ca și în textele gramaticilor (supra 4.1.1), exceptându-i pe Rădulescu-Motru și pe Iorga, apar numai forme de tipul *voi* + infinitiv.

În Maiorescu, găsim predominant forme de viitor prototipic (25 de apariții). Mai rar (3 apariții), apare și viitorul cu subjonctiv: *am să probez, are să se întindă*. Nu o dată viitorul prototipic și cel cu subjonctivul apar în același context, variind expresia și realizând, suplimentar, și o distincție de modalitate: cel cu subjonctivul exprimă o nuanță modală („pe care le simțim mai toți că sunt greșeli și de care, prin urmare, nu *avem să ne temem că se vor întinde* prea departe”).

În Hasdeu (1887, *Introducere*), toate cele 26 de forme de viitor utilizate sunt „prototipice”. În Hamangiu, la un număr de 57 de apariții de viitor „prototipic”, nu găsim, cu excepția viitorului anterior, niciun alt tip de viitor. În Densusianu, sunt generale formele de viitor prototipic, exceptând câteva formații analitice de viitor (*vor avea să aducă, avea să o ajute*), în care predomină valoarea modală. În Hamangiu, Nicolau, la 28 de apariții ale viitorului prototipic, nu găsim nicio altă apariție a formelor de viitor, exceptând o formă perifrastică de viitor în trecut: *aveau să se nască*.

Face excepție Iorga, care folosește în proporție de 2:1 formele principale (*vor da, se va desfășura*), alături de toate celelalte tipuri: cu auxiliar invariabil + conjunctiv (*o să vie, o să aibă, o să pătrundă, o să meargă*), cu auxiliarul variabil *avea* + conjunctiv (*va avea să meargă*), cu auxiliarul *o* + infinitiv (*vi s-o părea*). Face excepție și Rădulescu-Motru, care folosește, în proporție de 10:7, forme ale viitorului principal, alături de forme cu auxiliarul *a avea* + conjunctiv (*are să răspundă, au să învețe, are să ni se spună, avem să rotim*, chiar și cu structura *va avea să*, cu 3 apariții: *va avea să le îndrepte, va avea să aleagă, va avea să urmeze*).

În literatura artistică, situația este mult diferită, utilizându-se toate formele de viitor. Astfel, în Rebreanu (35 de pagini), scriitor atent la vorbirea țărănească, pe

care o redă adesea, găsim viitorul principal (34 de apariții) alături de *o să* + conjunctiv (cu 6 apariții), *am să* + conjunctiv (cu 3 apariții), *oi / o* + infinitiv (cu 12 apariții). Majoritatea formelor *o* + infinitiv, mai ales în cazul verbului *a fi*, apar cu sens de prezumtiv, valoare marcată contextual: „Cine știe, *o fi* chiar mai bine”, „poate *n-o fi* nimic”, „poate să știe *ce-o fi*” etc.

Pentru tiparul principal, specială este păstrarea, în textul anumitor autori, a unei construcții arhaice de repetare a cliticului pronominal *o* în procliză și encliză (Densusianu: *o voi proba-o, o vom studia-o, o vom aplica-o*, alături de *vom avea-o*) sau a unei construcții cu cliticul așezat o singură dată, dar în encliză (Hamangiu: *nu va primi-o*). În mod curent, însă, construcția apare ca în limba actuală, cu cliticul *o* în procliză și nerepetat (Hamangiu: *o va putea redobândi*; Hasdeu: *o vor cerceta*; Maiorescu: *o vom stabili*).

Pentru tiparul principal, rar se înregistrează și inversiuni ale auxiliarului, preferate în propoziții / fraze interogative, unde inversiunea dobândește și o valoare modală de incertitudine (vezi supra, 3.4.3, unde apare aceeași observație privind inversiunea formei de perfect compus):

„*Pretinde-va* un Hunfalvy, pentru a nu-și perde procesul cu românii, cum că și acei unguri lăcuiau peste Dunăre tot din epoca lui Aurelian (...)?” (Hasdeu).

4.1.3. Pentru româna actuală, o analiză detaliată apare în Avram (1997: 231), care face o distincție clară între trei tipuri de viitor, separându-se, dintre acestea, cel cu auxiliarul *voi* + infinitiv, apreciat drept „exclusiv literar”, „având chiar un caracter livresc”. Derivat din tipul „principal”, prin diferențele de formă ale auxiliarului, se disting variantele „din limba vorbită, familiară” *oi / ai / o / om / ați / or*, care apar mai puțin cu valoare de viitor (valoare existentă „numai regional”) și mai mult cu valoare de prezumtiv prezent. Al doilea tip de viitor, alcătuit din auxiliarul invariabil *o* + conjunctiv (*o să adun*), este apreciat ca aparținând „limbii vorbite”, inclusiv celei literare vorbite. Al treilea tip, alcătuit din auxiliarul *a avea*, cu paradigmă completă de prezent, + conjunctiv (*am să adun, ai să aduni, are să adune*), aparține și el „limbii vorbite”, inclusiv celei literare. Cu insistență, se face distincția între tipul principal, caracterizând limba literară scrisă, precum și stilurile științific și administrativ, și celelalte două tipuri (*o să adun, am să adun*), aparținând și ele limbii literare, dar caracterizând varianta ei familiară și vorbită.

O analiză cantitativă (Mîrzea Vasile 2012) a distribuției pe stiluri funcționale a formelor de viitor a permis obținerea următoarelor date privind folosirea lor actuală:

(a) În textele de lege și cele științifice, se folosesc numai formele viitorului principal (*voi / vei / va* + infinitiv).

(b) În presă, în literatura beletristică și în transcrierile de română vorbită, se folosesc atât viitorul principal, cât și celelalte două tipuri de viitor, în proporții diferite, după cum urmează: în limba presei scrise, 45,1:1; în literatura beletristică, 3,29:1; în româna vorbită, 1,19:1. Toate proporțiile sunt în favoarea tipului principal, cu observația că româna vorbită se apropie de literatura beletristică, utilizând, cu o diferență aproape nesemnificativă, viitorul principal alături de celelalte forme de viitor, în timp ce limba presei scrise se distinge fundamental, folosind covârșitor viitorul de tip principal.

(c) Pentru stilurile funcționale și registrul oral în care se folosesc tipurile „secundare” de viitor (presă, literatură beletristică, română vorbită), există o diferență de frecvență între tipul cu auxiliar invariabil (*o să*) și cel cu auxiliarul *a avea* variabil (*am să*), diferență în favoarea tipului *o să*, într-o proporție după cum urmează: 6,93:1 (în presă), 1,67:1 (în literatura beletristică), 8,07:1 (în limba vorbită).

(d) Dintre formele cu auxiliarul *a avea* variabil, se evită total formele de pers. 1 și 2 pl., iar, dintre celelalte persoane, se preferă formele de persoana 1, 2 sg. și 3 pl., față de 3 sg. (*am să, ai să, au să*, în raport cu *are să*), probabil ca urmare a ambiguității ultimei forme, care, în mai mare măsură decât celelalte, dezvoltă și o valoare modală de necesitate.

4.2. Viitorul anterior

Încă de la începutul perioadei (pentru sec. al XIX-lea, valoarea de viitor anterior, limitată la contextele în care este exprimat și reperul temporal, este foarte rar înregistrată; **XIX, Verbul, 4.2**), viitorul anterior era constituit deja cu forma perifrastică actuală (deci cu auxiliarul temporal *fi* ca invariabil), și cu valoarea relativă pe care o prezintă și astăzi, raportându-se la alt reper temporal cu proiecție în viitor:

„Cererea pentru separațiunea patrimoniilor *nu se va socoti* formată, decât după ce o *va fi autorisat* președintele tribunalului.” (Hamangiu)

„copii [sic!] morți *nu vor fi numărați*, decât numai atunci când și aceștia *vor fi lăsat* copii vii.” (Hamangiu)

„Iar *până când vor ajunge* și străinii să ne auză și să ne înțeleagă în chiar limba noastră, să sperăm că *ne vom fi îndreptat* și *vom fi ieșit* din nepăsarea în care ne aflăm astăzi” (Maiorescu)

„Tipărirea definitivă *se va putea începe* în sesiunea generală din anul 1885, după ce Academia *va fi luat* cunoștință de un specimen al operei” (Hasdeu)

„Numai cu timpul unele din ele *vor putea* să treacă înaintea altora – când acestea *vor fi ajuns* să fie elucidate” (Densusianu)

„ca să crezi regiunea n-ai să iei de la comună și județ, ci, dimpotrivă, *ai să le mai dai după ce vei fi organizat* regiunea” (RDP).

Formă eminentă cultă, viitorul anterior circulă numai în texte aparținând registrului cult, mai exact stilului științific și textelor de lege.

5. PREZUMTIVUL

5.1. Apariția în gramatici

Prima gramatică unde apare consemnat chiar sub numele „*presumtiv*” este cea a lui Slavici (1914: 118), desemnând modul care „arată starea ori lucrarea ca fiind **numai presupusă** (subl. ns. – GPD)”. Se indică o unică formă de *presumtiv* prezent (*ași fi vorbind*) și una pentru trecut (*ași fi fost vorbind*). Anterior, apăsarea sub numele *potențial* (Philippide 1897: 119, 137: *voiți fi aflând*, unde se indică o unică formă derivând de la viitor).

Tot la Philippide se specifică și faptul că forma lipsește din paradigma verbului *a fi*, căci „viitorul I al acestui verb face serviciul și de potențial”. Hasdeu (1887-98, 1: 49) observă diferența între formele *va* și *a / o* ale auxiliarului pentru viitor, prima semnificând viitorul „afirmativ” (sigur), iar a doua, viitorul „dubitativ” („Cu sens dubitativ e și mai obicinuită în popor contractiunea lui *va* în *o*: „dacă *n-o putea, n-o veni și s-o alege* cu atât”, Hasdeu). Găsim, în observațiile lui Philippide și ale lui Hasdeu, primele anticipări a ceea ce mai târziu s-a oficializat, adică includerea formelor de viitor de tipul *o fi, o pleca* sub paradigma prezumtivului. În GALR ([2005] 2008 I: 374) tipul *o spera, o face* este inclus în paradigma prezumtivului prezent, ca a patra serie, pe lângă celelalte trei serii concurente ((*v*)*oi fi cântând – aș fi cântând – să fi cântând – oi cânta*).

Valoarea modală de prezumtiv a celeilalte forme de viitor (*o* + conjunctivul: *o să cânte*), semnalată ca fapt dialectal muntenesc (Vulpe [1984] 2004: 271–277), nu a pătruns niciodată în limba literară.

În alte gramatici, forma perifrastică incluzând gerunziul fie nu e semnalată deloc (gramaticile din secolul al XIX-lea nu pomenesc existența prezumtivului ca mod distinct; vezi **XIX, Verbul, 2.3**), fie, dacă e semnalată, apare sub diverse alte denumiri și cu alte valori sau fără indicații speciale de valoare. Astfel, Tiktin ([1893] 1945: 121) indică forma *va fi gândind*, numită „viitor perifrastic”; Scriban (1925: 115) indică pentru gerunziu forme de prezent și de „viitor al doilea”: *venind, va fi venind*; Rosetti, Byck (1945: 83) indică forma *vor fi spunând*, un „viitor anterior”, utilizat „în limba vorbită”; Iordan (1943: 143) include, printre formele de viitor, și formele *oi fi vrând, oți fi crezând, oi fi știind*, fără nicio observație de uz și de valoare; în Iordan (1956: 433), pentru aceeași realitate lingvistică apare termenul „prezumtiv (sau potențial)”. Este termenul sub care va fi denumit și în lucrările următoare (vezi GLR² ([1966] I: 271).

5.2. Apariția în texte

În toată perioada dintre 1880 și 1950, prezumtivul, deja constituit ca formă verbală distinctă, avea mare frecvență, fiind regăsibil în toate tipurile de texte, inclusiv în cele științifice.

Limba juridică. Hamangiu: *se vor fi aflând, va fi existând, va fi având*.

Critică și știință. Hasdeu: *o fi trebuind, va fi figurând, se va fi trăgând, vor fi păstrând, se va fi aflând, ar fi având, s-ar fi aflând*; Maiorescu: *va fi având*; Densusianu: *va fi plâcând, nu-l va fi muștrând*; Iorga: *va fi existând, vor fi vorbind*; Rădulescu-Motru: *s-ar fi petrecând, s-ar fi întâmplând, ar fi existând, ar fi rezultând, s-ar fi localizând, ar fi având*; Philippide: *vor fi având, nu se va fi găsind, trebuie să fi aparținând*; Iordan: *trebuie să fi având, va fi intervenind*.

De observat întrebuintarea formelor din cele trei paradigme (cu viitor – cele mai numeroase, dar și cu optativ sau cu subjonctiv). După 1950, în textele științifice formele cu gerunziu se împuținează vizibil.

Literatură beletristică. Hogaș: *va fi călcând, va fi lepădând, a fi sămănând, s-a fi găsind* (atât cu auxiliar nealterat fonetic, cât și cu varianta aferezată); Rebreanu: *m-oi fi bucurând*.

Repartiția formelor de viitor pe stiluri și valori (supra, 4.1.2) indică frecvența de utilizare a tipului *o* + infinitiv cu sens de prezumtiv. În Zafiu (2009a: 301), se subliniază specializarea variantei de viitor cu afereză pentru valoarea epistemică (*oi pleca, oi fi*), varianta cu afereză concurând puternic perifrazele mai greoaie cu gerunziu.

Jurnalistica actuală oferă numeroase exemple de folosire (uneori chiar paralelă) a două dintre seriile de prezumtiv: forma (cu afereză) omonimă cu viitorul I (*oi cânta*), alături de perifraza gerunzială (*(v)oi fi cântând*):

„*S-or fi răfuind* grupări din justiția clujeană, *s-or mânca* oamenii din poliție, dar dacă judecătorul făcea chef cu infractorii, iar polițiștii vindeau droguri confiscate traficantilor, ce ne mai sfiim atâta?” (EZ, apud Zafiu 2009a).

5.3. Prezumtivul perfect

Sunt la fel de frecvente și formele de **prezumtiv perfect**, omonime cu viitorul anterior, pentru care dezambiguizarea se obține numai contextual (adesea, prin raportare la o situație anterioară momentului vorbirii):

„Cine *va fi fost* Albert Gergej și când *va fi trăit*, nu știm.” (Hasdeu)

„Înainte acelor auditori care nu au avut timpul să se ocupe de întreaga noastră mișcare literară și cărora le *vei fi rămas* prea puțin cunoscut” (Măiorescu)

„Când nefilologi *vor fi văzut* pe d. Pușcariu citind pasagii din reviste își *vor fi zis*” (Densusianu)

„care deci *vor fi fost* în afară de pământul regal” (Iorga)

„Deci *va fi fost* o sugestie românească” (Scriban).

Relația cu prezumtivul prezent, omonim cu forma de viitor I (supra, 5.1), contribuie la extinderea formei cu afereză, simțită ca specializată pentru valoarea de prezumtiv:

„Ce-*o fi fost* așa de îngrozitor? m-am întrebat. *O fi fost* escrocată!” (EZ, apud Zafiu 2009a).

Contextual, numeroase forme de conjunctiv perfect au valoare de prezumtiv în întreaga perioadă la care ne referim:

„Care *să fi fost* oare rațiunea de stat a acestei reduplicări?” (Hasdeu).

6. IMPERATIVUL AFIRMATIV ȘI NEGATIV

Există câteva verbe pentru care recomandările gramaticilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din prima parte a secolului următor sunt fluctuante. Tiktin ([1893] 1945: 123) indică în variație liberă *ai* și *aibi*; Slavici (1914: 118) indică numai forma *ai*, distingând-o de radicalul subjonctivului (*să aibă*). Scriban (1925: 140), deși recunoaște ca literare pentru conjunctiv atât *să am*, *să ai*, cât și *să aib*, *să aibi*, nu reține pentru imperativul afirmativ decât pe *ai*. Forma *aibi*, singură sau în variație cu *ai*, este menționată până târziu; vezi recomandarea din Rosetti, Byck (1945: 79): 2 sg. *aibi*, 3 sg. *aibă*, 2 pl. *aveți*, 3 pl. *aibă*.

În concordanță cu stadiul de evoluție a iotacizării (supra, 2.2.1), gramaticile moldovenilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea recomandau forme de imperativ cu iotacizare (Philippide 1897: 121, observa că *pier, răsar, sar, tresar* îl pierd, la imperativ, pe *r*: *piei!, răsai!, sai!, tresai!*).

În ce privește verbul *a sta*, norma literară a gramaticilor indică până târziu variația *stăi / stai* (Rosetti, Byck, 1945: 102). Lucrările normative ulterioare (GLR² I 1966: 284) elimină pe *aibi* dintre formele literare („forma *aibi* este învechită”), dar menține încă pe *stăi*, indicând variația *stai / stăi* (GLR² I 1966: 291). De-abia DOOM¹ elimină definitiv pe *stăi*.

Tiktin ([1893] 1945: 114) admite forme paralele în cazul verbelor *a aduce* (*ado / adă / ad*) și *a veni* (*vino / vină / vin*), la unele dintre ele renunțându-se ulterior (în GLR² I 1966: 265 se recunoaște ca „actuale și literare” numai *adu, vino*).

Philippide (1897: 142) înregistrează, fără diferențiere de registru, două forme: *duceți-vă!* și *duce-vă-ți!* Scriban (1925: 143) înregistrează ca „foarte des pop[ular]” *duce-vă-ți, face-vă-ți!*, în locul formelor recomandate *duceți-vă, faceți-vă!*. Formele cu încorporarea cliticului pronominal (*duce-vă-ți! / duceți-vă-ți!*), deși păstrunseseră, rar, și în literatura cultă (Șt. O. Iosif, Dimitrie Anghel, Delavrancea; apud Byck [1935] 1967: 132), nu caracterizează registrul cult. Ele sunt frecvente în textele populare și regionale, explicându-se „prin preocuparea stăruitoare de a marca net persoana” (Byck, *art.cit.*: 142).

Imperativul negativ, omograf cu infinitivul, este recomandat de toate gramaticile vremii (Tiktin [1893] 1945: 114, Slavici 1914: 117–118). În GLR² I 1966: 265, formele refăcute după imperativul afirmativ (*nu fă!, nu zi!, nu du!*) sunt neacceptate, fiind considerate ca aparținând vorbirii „populare și familiare”.

7. INFINITIVUL ȘI CONJUNCTIVUL

În linii generale, cele două forme erau deja fixate la începutul perioadei analizate. Evoluția ulterioară interesează doar câteva aspecte.

7.1. Înlocuirea cu subjonctivul

7.1.1. **Dintre gramaticieni**, Scriban (1925: 137) notează că „Infinitivu[l] scurt (...) e foarte des înlocuit în limba vorbită cu subjonctivu[l] sau cu supinu[l], precum: *e ușor a trece, e ușor să treci, e ușor de trecut*”. Scriban (1925: 137) înregistrează concurența infinitiv – conjunctiv în toate pozițiile, inclusiv în construcțiile relative infinitivale: „*n-am cu cine vorbi, n-am ce face* (dar mai des *n-am ce să fac*)”.

E semnificativ și comentariul lui Sextil Pușcariu (1940: 250) despre stadiul general al înlocuirii infinitivului prin conjunctiv („Cu cât mergi mai înspre nord, cu atât găsești mai des infinitivul. Creangă îl întrebuițează de multe ori, iar în Transilvania de Miază-noapte se aude *are a veni* și chiar *știe a face*.”).

Indicațiile lui Pușcariu concordă cu rezultatele analizei realizate de Vulpe ([1963] 2006: 193–226), care, pe baza ALR (serie veche și serie nouă) și a textelor dialectale publicate de E. Petrovici, constată că procesul înlocuirii infinitivului cu subjonctivul nu s-a încheiat definitiv, în sensul că există o arie nordică (Maramureș și nordul Crișanei)

arhaică, în care infinitivul „și-a păstrat maximum de vitalitate”, spre deosebire de aria de sud-est a țării (Muntenia, Dobrogea, Moldova de sud, mai puțin consecvent Oltenia), unde conjunctivul s-a impus ca „prototip sintactic”.

Toate lucrările normative observă că verbele modale, modal-aspectuale și cele aspectuale prezintă un oarecare conservatorism în construcția cu infinitivul. Pe de altă parte, apare o destul de clară diferențiere între verbe. În Slavici (1914: 112), e indicată variația liberă „încep a vorbi” și „încep să vorbesc”, dar numai folosirea subjonctivului în construcție cu unele verbe modale: „era să viu”, „a fost să stau”, „am să caut”, „va să umblu”, „va trebui să adun”. Tot el (1914: 49) observa, în cazul lui *a începe*, diferența de frecvență: „a început a ninge, [mai des subl. ns. – GPD] a început să ningă”. În textul Gramaticii lui, verbul *a începe* are construcție oscilantă, apărând când *începe a* („începură a se tipări”), când *începe să* („începea să-nvețe latinește”). Alte verbe aspectuale și modale sunt construite numai cu subjonctivul: „am continuat să lucrez”, „care vor voi să pătrundă”, „Cine va voi să subscrie”, „a ajuns să fie confundat”, „ajunsese să aibă valoare”. În Scriban (1925: 144), în cadrul „conjugării impersonale”, sunt indicate construcții ca: „îmi vine să”, „era să”, conținând verbe modale construite obligatoriu cu subjonctivul.

Analizând verbele modale și aspectuale din punctul de vedere al construcției cu infinitivul sau conjunctivul, Vulpe (*art.cit.*) confirmă existența deosebirilor de comportament, propunând și unele explicații:

- Toate impersonalele (*trebuie să, era să, va să, urma să*) se construiesc obligatoriu cu subjonctivul, dată fiind nevoia de a diferenția persoana prin forma verbului subordonat.
- Verbele caracterizate prin „controlul” subiectului (coexistența ambelor verbe cu același subiect) acceptă ambele construcții (*pot cânta – pot să cânt, încep a cânta – încep să cânt*), fiind evidentă distincția teritorială între formele cu subjonctivul, preferate numeric în Muntenia de sud și est și în Dobrogea, și formele de infinitiv, preferate numeric în aria nordică.
- Verbele admitând atât subiect „controlat”, cât și subiect diferit (*vreau să plec vs vreau să plece*) cer obligatoriu un conjunctiv, care are rolul neechivoc de a exprima persoana.

7.1.2. La scriitorii savanți, în stilul științific și juridico-administrativ, precum și în jurnalistică, se constată de timpuriu tendința inversă de extindere a construcției cu infinitivul.

– Încă de la începutul perioadei, textele științifice abundă în infinitive, folosite uneori în cascadă:

„Nu cutezăm a ne rosti până a nu se urmări mai întâi toate formele și toate accepțiunile cuvântului, precum și a se preciza regiunea unde se întrebuintează. În orice caz pare a fi de o proveniență latină.” (Hasdeu)

– În textele științifice și în cele de lege apare infinitivul cu valoare imperativă, utilizat în construcțiile clișeizate de trimitere la bibliografie sau la alte paragrafe din text:

„A se vedea și legea minelor din 1895.” (Hamangiu)

„A se vedea varianta bucovineană la S.F.Marian” (Hasdeu)

„A se vedea în același sens, prin asimilare cu cazul fortuit din art. 1423, c. Civ. C. București IV, 51 din 27 februarie 1918” (RDP).

– După moda occidentală, infinitivul apare chiar și atunci când se folosește în locul indicativului, construcții apreciate în Avram (1997: 210) ca „livrești, nerecomandabile”:

„istoricul literaturii vechi a pretins a da și judecăți literare” (Călinescu)
„Crede a putea rezolva mai bine decât alții”, „bănuiește a se fi produs”,
„considerată a fi insuficientă”, „se dovedește a fi eronată” (GALR I).

– Infinitivul, așezat în poziția subiectului, în special a subiectului impersonal, sau în poziția complementului direct, apare frecvent, în texte culte, legat prin conectorul prepozițional *de*:

„Ar fi curios *de a-și închipui* cineva că domnul va fi dat jos o zidire ”
(Hasdeu)

„ar fi legitim chiar *de a bănu* (...) o înrăurire slavică” (idem)

„Nu vom căuta *de a mai înmuți* analogiile” (idem)

„domnul Țării Românești n-a încetat *de a fi* în bună înțelegere cu tronul”
(idem).

7.2. Construcția infinitivului fără „a”; comportamentul lui „a ști”

7.2.1. Hasdeu ([1887–1898] I: 58), vorbind despre prepoziția *a* ca marcă a infinitivului, indica obligativitatea apariției ei în fața infinitivului, „afară numai atunci (...) când urmează după verbul *pot*: *pot face* și după *știu*: *știu face*”.

O observație similară găsim la Scriban (1925: 137), care notează că prepoziția *a* a infinitivului, în afara construcțiilor infinitivale relative, „nu se pune [...] după verbele *a putea* și *a ști*: *nu poate veni* (mai des *nu poate să vie*), *nu știe* 'nota și, mai des, *nu știe să* 'noate”; autorul nu face niciun fel de deosebire între *a putea* și *a ști*. În textul Gramaticii sale, Scriban folosește după *a ști* subjonctivul, și nu infinitivul („mulți *nu-l știu să-l scrie*”).

În exemplul dat, interesantă aici „ridicarea” cliticului (*nu-l*) și repetarea lui, ridicarea amintind de construcția similară cu *a putea* (*nu-l poate scrie*).

E important de amintit și comentariul lui Pușcariu (1940: 250): „La noi, în **limba literară** (subl. ns. – GPD), afară de câteva construcții (ca *știe cânta*, *poate vorbi*), infinitivul e înlocuit”, asociind, fără nicio diferențiere, pe *a putea* și *a ști*.

Construcția fără *a* după *a ști* apare în textele de lege de la sfârșitul secolului al XIX-lea și în unele texte științifice din primele decenii ale celui următor. Apare la Hamangiu: „declarațiunea sa că *nu știe subscrie*”, unde este în variație cu infinitivul construit cu *a*: „*nu poate vorbi*, dar *știe a scrie*”. O găsim la Iorga: *să știe umbla*, *să știe mâna*. Este generală la Rădulescu-Motru: „Prostul *nu știe deosebi* esențialul, *nu știe generaliza* în mod logic”, „este necesar *să știm recruta*, *să știm alege* pe acei cu același nivel”.

În textele ardelenilor, inclusiv în cele ale lingviștilor, infinitivul fără *a* se păstrează până târziu și după *a ști* (Pușcariu: „femeile *știu vorbi* croățește”, „pe care *l-a știut încadra* cu atâta măiestrie”).

La alți autori, însă, construcția cu infinitivul fără *a* lipsește încă de la începutul perioadei (Maiorescu, Hamangiu, Nicolau: *a știut să*, *știe să*, *au știut* /

știau să) sau, când apare infinitivul, el se construiește cu *a* (Maiorescu: *va ști a sacrifica*). Oricum, în textele de după 1940-1950, construcția cu infinitivul fără *a* nu mai apare.

7.2.2. În schimb, formele cu *a putea* + infinitiv (fără *a*) apar curent în toată perioada, la toți autorii și în toate provinciile. Apare și în construcții cu două infinitive coordonate (Maiorescu: „Nicio individualitate femeiască *nu-l putea captiva și ținea* cu desăvârșire în marginea ei”); o întâlnim și la diateza reflexiv-pasivă și la pasivul propriu-zis (Philippide: *nu se poate explica, n-a putut fi atrasă*), chiar și în combinații cu verbe care, astăzi, evită construcția reflexiv-pasivă (Rădulescu-Motru: „care *se pot avea* în orice formă”, „când acestea *se pot avea* în mod permanent”).

Izolată, în textele de lege, apar construcții în care, după *a putea*, infinitivul se construiește cu *a* (Hamangiu: „nu au putut *a subscrie*”), ceea ce antrenează și păstrarea cliticelor pronominale în vecinătatea verbului la infinitiv (Hamangiu: „nu va putea *a nu-l recunoaște*”, „pot *a se apăra* de primirea tutelei”). Dar chiar și la Hamangiu, precumpănitoare numeric sunt construcțiile fără *a*.

Spre deosebire de *a ști*, *a putea* continuă să se construiască și astăzi, în orice tip de text, cu infinitivul fără *a*.

7.3. Infinitivul perfect

De la începutul perioadei analizate, forma și valoarea infinitivului perfect sunt aceleași cu cele de astăzi (*a* fost atestat, cu puține apariții, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; vezi Frâncu 2009: 321; vezi și **XIX, Verbul, 5.2**).

Ca și astăzi, opoziția temporală infinitiv perfect – infinitiv prezent se manifestă clar în unele contexte (Maiorescu: „A înțelege pe altul însă însemnează *a avea* sau *a fi avut* în sine o parte identică sau analogă cu gândirea lui”), dar se neutralizează în altele (*până a pleca – până a fi plecat, înainte de a pleca – înainte de a fi plecat*; Hamangiu: „înainte însă de *a fi fost trădat*”).

Dintre gramatici, infinitivul perfect e înregistrat de Tiktin ([1893] 1945: 120). Apare și în textul Gramaticii lui Scriban, deși nu e cuprins în comentariul său gramatical („să-l puie la cale înainte de *a-l fi făcut* alți ortodocși”).

Infinitivul perfect este o formă eminamente cultă. Îl găsim în texte culte de la începutul perioadei examinate (Maiorescu: „Departa de *a se fi lățit* metrul antic chiar în literatura germană” „mulți din imitatorii lui Eminescu nu par *a o fi făcut*”; Hasdeu: „se pare *a fi exercitat*”, „pare *a fi renunțat*”; Densusianu: „cu care ar fi venit în contact înainte de *a se fi îndreptat* spre nord”) și va continua să circule, în același registru stilistic înalt, în toată perioada.

7.4. Conjunctivul fără „să”

Conjunctivul fără *să*, prezentând aceleași restricții morfosintactice de apariție ca în româna actuală (propoziție principală și formă de persoanele 3, 6), pare a fi mai frecvent la începutul perioadei analizate decât astăzi. Îl găsim și în texte științifice:

„și desigur se va supăra foc și acuma când eu, fără a vorbi, zic numai că nu vorbesc despre Dimitrie Filippide. *Ierte-mă!*” (Hasdeu)

„*Cetească-se* numai acelea romane ale lui Jókai, care, scrise mai târziu, oglindesc totuși impresionant această stare a sufletelor!” (Iorga)

„*Încerce* cineva să producă o reacțiune mușculară” (Rădulescu-Motru).

7.5. Conjunctivul perfect

Spre deosebire de perioada anterioară (vezi **XIX, Verbul, 3.5**; vezi și Frâncu 1970: 205–227), conjunctivul perfect apare fixat cu forma actuală, invariabilă, încă de la începutul perioadei. Unele gramatici ale vremii mai amintesc încă de formele variabile ale auxiliarului, pe care însă nu le mai recomandă: „sânt astăzi mai puțin uzitate” (Tiktin [1893] 1945: 118), „foarte necorect” (Suchianu 1895: 170). Altele nici nu le mai indică (Philippide 1897: 117).

Și sub aspectul valorilor, conjunctivul perfect contextualizează, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, aceleași valori ca în româna actuală:

„nu credem că în tot decursul ei [al vieții] *să fi avut* vreo întâmplare din afară o înrăurire mai însemnată asupra lui” (Măiorescu) [+Perfect, +Incert]

„n-ar fi de mirare *să mai fi existat* o nuanță” (Hasdeu) [+Perfect, +Incert]

„rezultatul geniului său înăscut, care era prea puternic încât *să-l fi abătut* vreun contact cu lumea de la drumul său firesc” (Măiorescu) [+ Perfect, + Posibilitate]

„în care lucrează și acum la București, fără *să fi trecut* granița și fără *să fi fost înrăurit* de contactul imediat al unei culturi occidentale” (Măiorescu) [sinonim cu inf. pf.].

8. SUPINUL

Gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din primele decenii ale celui următor înregistrează supinul cu valorile și distribuția din limba actuală (Tiktin [1893] 1945: 97, 184, Scriban 1925: 115–116). Făceau și unele erori de interpretare, etichetând drept supin forme fără legătură cu acesta („Supinu[l] lui *vând* e obișnuit *de vânzare* [sic!]”, spune Scriban 1925: 139). În Philippide (1897: 312–325), sub termenul *participiu* se includ trei categorii distincte: gerunziul, ca „participiu activ”, participiul, ca „participiu pasiv” și supin, ca „participiu pasiv cu înțeles activ și invariabil”.

În textele aceleiași perioade, supinul apare în toate tipurile de construcții cu care îl întâlnim astăzi:

– în construcții impersonale, ca subiect al unui verb impersonal

„rămâne încă *de aflat* cum să exprimăm pe celelalte treisprezece” (Măiorescu)

– în poziție de nume predicativ

„fără de care nu este *de închipuit* viitorul unei națiuni de cultură” (Măiorescu)

– în poziție de complement al adjectivului / al adverbului

„Demn *de observat* e d. Sion când se desfată în tăria expresiilor” (Maioreescu)

– ca modificator al numelui

„dar mai sunt rezerve *de făcut*” (Maioreescu)

„drept controversă *de discutat*” (idem)

– ca „temă suspendată”, funcționând ca circumstanțial de relație

„Nu e vorba, *de învățat*, se învață întruna psihologie” (Maioreescu)

„*De meritat*, toate merită să fie cunoscute” (idem).

În ultimele 3–4 decenii ale secolului al XX-lea, în discursul didactic, este înregistrat și supinul cu valoare imperativă:

„*De reținut* că viitorul de tipul *voi* + infinitivul nu este singurul literar” (Avram)

„*De evitat* verbul hibrid *a voi*” (idem).

Frecvența cu care apar construcțiile „acordate” cu supin, chiar și la scriitori care cultivă un stil elevat (Maioreescu, Hasdeu), este o probă pentru faptul că tipul de construcție reprezenta, la sfârșitul secolului al XIX-lea, norma epocii:

„o eroare de altmintea *ușoară de îndreptat*” (Hasdeu)

„Viața lui externă e *simplică de povestit*” (Maioreescu)

„lucrurile simple sunt cele mai *grele de priceput și de primit*” (Maioreescu)

„Noțiunea concubinatalui este destul de *delicată de precizat*” (Hamangiu, Nicolau).

Norma actuală, potrivit căreia verbul copulativ se acordă cu subiectul și este urmat de un adverb modal neacordat („Criticile *sunt greu de acceptat*”), sau, în absența copulativului, un adverb (neacordat) urmează direct substantivului („critici *greu de acceptat*”), este discutată și fixată târziu (Avram 1997: 217; Nedelcu 2012: 151). Chiar și autorii atent preocupați de aspectele cultivării limbii atrag atenția asupra greșelilor de acord „aproape inevitabile” (Hristea 1984: 260) în construcții în care adverbul de mod este precedat de marca de gradare *cel*:

„Operația *cea* mai ușor de înfăptuit”

„Lucrările *cele* mai greu de realizat”.

Explicația stă în funcțiile îndeplinite simultan de componentul *cel*: marcă de gradare (un superlativ relativ al adverbului) și determinant demonstrativ postpus al regentului substantival, ultima funcție impunând realizarea acordului (*operația cea...*).

9. NEREGULARITĂȚI

Gramaticile de la începutul perioadei analizate înregistrează numeroase verbe cu flexiune neregulată, neregularități privind diverse forme din flexiune și având diverse tipuri de cauze.

9.1. Flexiunea prezentului indicativ și conjunctiv

9.1.1. Variația radicalului la verbe de tipul: „a dărâma”, „a sfârâma”, „a usca”, „a mânca”

Gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea consemnează, pentru prezentul indicativ și conjunctiv al verbelor *dărâma*, *sfârâma*, *întârâta*, forme oscilante: *darme* – *dărâme*, *sfarme* – *sfârâme*, *întarte* – *întârâte* (Philippide 1897: 115). Variantele reflectă, în fond, o oscilație de accent, între accentuarea paroxitonă (*dărâme*, *sfârâme*, *întârâte*) și proparoxitonă (**darâme*, **sfarâme*, **întarâte*), ultima permițând sincoparea vocalei neaccentuate și deci modificarea structurii silabice a radicalului (*darme*, *sfarme*, *întarte*).

Formele sincopate apar în orice tip de text, în literatura științifică (Iorga: *să sfarme*) și în beletristică (Ibrăileanu: *se darmă*; Sadoveanu: *se-ntartă*), uneori, singure, alteori, în variație liberă cu formele nesincopate (Caragiale: *se sfarmă*, paralel cu *să sfârâm*; Rebreanu: *să-și sfarme*, *se sfarmă*, paralel cu *să se dărâme*, *se usucă*).

În limba literară actuală, s-a impus accentuarea paroxitonă și, implicit, forma nesincopată (*Îndreptar*⁴, DOOM¹⁻²: *dărâm(ă)*, *sfârâm(ă)*, *întârât(ă)*).

La sfârșitul secolului al XIX-lea, se înregistrau două serii variante și pentru prez. ind. și prez. conjunct. al verbelor *mânca*, *usca*: seria *mânc*, *mânci*, *mâncă*, *mâncăm...*, *usc*, *uști*, *uscă*, *uscăm...*, serie regulată, constituită prin extinderea la singular a radicalului de plural, și seria *mănânc*, *mănânci*, *mănâncă*, *mâncăm...*, *usuc*, *usuci*, *usucă*, *uscăm...*, cu radical diferit la singular față de plural. Seria regulată avea, încă din acest moment, o arie de circulație restrânsă, fiind considerată „provincială”, „uzitată în Transilvania” (Tiktin [1893] 1945: 107, Lambrior [1882] 1976: 107, Scriban 1925: 127).

Norma se consolidează în perioada următoare, astfel că, dacă la sfârșitul secolului al XIX-lea formele se înregistrează și în afara zonei Ardealului (Hasdeu: *să se uște*), mai târziu sunt atestate numai la scriitorii ardeleni (Dan și Agârbiceanu), la care apar ca deprinderi lingvistice regionale sau cu funcție stilistică în caracterizarea personajelor. Lucrările academice de după 1960 consfințesc ceea ce uzul limbii impusese de mult, admițând ca literare numai formele: *mănânc*, *mănânci*, *mănâncă*; *usuc*, *usuci*, *usucă* (GLR I: 291, 292; DOOM¹⁻²).

9.1.2. Istoria flexionară a verbului „a trebui”

O istorie aparte a cunoscut raportul dintre prezentul tare și prezentul slab în cazul verbului *a trebui* (Graur 1968: 245). La sfârșitul secolului al XIX-lea, *a trebui* circula cu forme din ambele paradigme (cu și fără *-esc*; vezi indicația din Philippide 1897: 95), fiind evidentă o tendință de specializare sintactică a formelor.

Erau preferate formele cu *-esc* în două tipuri de construcții: (a) în construcție cu subiect (de obicei la plural) și un participiu pasiv acordat cu subiectul (Maiorescu: „acestea *trebuie*sc cunoscute și *trebuie*sc deprinse”; Philippide: „*trebuie*sc făcute cunoscute”; Hasdeu: „ele *trebuie*sc clasificate”), mai rar, și cu subiect la singular (Caragiale: „Programa (...) *trebuie*ște comunicată”; Hamangiu: „Hotărârea *trebuie*ște înscrisă”); (b) în construcție cu un subiect (de obicei, la plural) și un obiect indirect în dativ (exprimat sau neexprimat), ca actualizare a sensului „a avea nevoie” (Teodorescu: „merindele câte *trebuie*sc pentru călătorie”; Caragiale: „toate câte *trebuie*sc”).

Formele fără *-esc* erau preferate în construcțiile cu o propoziție conjuncțională, deci în ipostaza de verb modal, indicând fie necesitatea (Maiorescu: „nu *trebuie* să introducem”); Hasdeu: „ceilalți slavi *trebuie* să recurgă”; Caragiale: „*trebuie* să avem curaj”), fie probabilitatea (Maiorescu: „Ce mică *trebuie* să fi fost deosebirea pronunțării”); Teodorescu: „Dar multe păcate *trebuie* să fi păcătuit”).

Din această repartiție a formelor, se constată preferința pentru formele cu *-esc* în cazul raportării la un subiect, deci în situația sintactică în care se simte nevoia, prin fenomenul de acord, a unei mărci distincte de persoană și, dimpotrivă, pentru cele fără *-esc* în cazul utilizării impersonale a verbului. Este neîndoielnic că sufixul (care marchează prezentul) funcționează aici și ca marcă de persoană, cumulând și o funcție desinențială.

Această tendință de repartiție sintactică a formelor este evidentă până prin deceniul al cincilea (Iorga: „altă politică *trebuiește* începută”, paralel cu „*trebuie* neapărat să dispară”; Rădulescu-Motru: „testele *trebuieesc* înmulțite”, alături de „psihologia *trebuie* să se razime pe (...)”; Stoicescu: „*trebuieesc* adoptate”, „*trebuieesc* evitate”, alături de „nu *trebuie* să confundăm”; Hogaș: „*trebuieesc* udate”, alături de „*trebuie* să plănuiască”). Nu este exclusă, în această perioadă, nici folosirea formelor sufixate în construcții impersonale (Sadoveanu: „*trebuiește* să purceadă”, Rădulescu-Motru: „*trebuiește* să găsim”) sau, invers, a prezentului tare în construcțiile cu subiect și participiu (Philippide: „*trebuie* căutată”). Există și texte în care este generală forma fără sufix, chiar și în construcție cu participii pasive la plural: Densusianu: „*trebuie* neglijate”, „*trebuie* confundate”.

De pe la 1940, direcția de evoluție a flexiunii lui *a trebui* se identifică cu a tuturor verbelor cu conjugarea a IV-a cu radical terminat în vocală (supra, 2.1.2.1), fiind evidentă tendința de abandonare a sufixului în toate ipostazele sintactice ale verbului. Mai rezistente în păstrarea sufixului sunt construcțiile cu participiu pasiv și subiectul la plural. În același text, se pot întâlni variante diferite ale verbului, după cum subiectul este la singular sau la plural (Iordan: „celelalte *trebuieesc* socotite”, alături de „Acest ultim fapt *trebuie* invocat”).

În limba literară actuală s-a ajuns la abandonarea sufixului inclusiv în construcțiile cu participiu pasiv și subiectul la plural. Începând cu GLR² (1966 I: 298), lucrările normative apreciază formele cu sufix ca fiind „pe cale de a ieși din uz” și recomandă evitarea lor. În DOOM¹⁻² se recomandă numai forme nesufixate pentru ambele sensuri și pentru oricare ipostază sintactică. În literatura beletristică actuală, formele cu sufix sunt rare și apar, de preferință, în aceleași condiții sintactice ca la începutul secolului trecut (Preda: „*trebuieesc* mărturisite”). Ceva mai frecvent formele sufixate sunt prezente în literatura științifică (Borundel: „*trebuieesc* asociate cu un diuretic”) sau în ideolectul unor scriitori culți (Pleșu: „ce *trebuieesc* exercitate”, „ce *trebuieesc* actualizate”).

În locul unei specializări sintactice, la care s-a renunțat definitiv în a doua jumătate a secolului al XX-lea, s-a produs o **specializare morfologică** a formelor: formele cu sufix sunt utilizate la prezent conjunctiv, iar cele fără sufix, la indicativ: *trebuie*, dar *să trebuiască*. În GLR² *loc.cit.*, se recomandă forma *să trebuiască*, „preferabilă variantei (o) *să trebuie*”. DOOM¹⁻² indică numai *să trebuiască*. Prezența acestei paradigme mixte asigură, în cazul unui verb cu radical vocalic – cum este *a trebui* –, rezolvarea omonimiei indicativ-conjunctiv. E surprinzător că

această omonimie, tolerată pentru un număr considerabil de verbe vechi și neologice (tipul (*să*) *suie*, (*să*) *distribuie*; supra, 2.1.2.1; 2.1.2.2), nu este admisă în cazul lui *a trebui*.

9.1.3. Relația dintre variantele de prezent ale verbului „a fi” (este – e – i – îi; sunt – s – îs; sunt – sânt)

Alte forme sub care a circulat verbul sunt ieșite din uz. Forma *iaste*, generală în limba veche, ieșise aproape din uz încă din secolul al XIX-lea (vezi XIX, Verbul, 6.3.3). Forma *sum*, introdusă de latiniști, este consemnată, indirect, de Tiktin ([1893] 1945: 122) prin indicația normativă prohibitivă („nu [e recomandat] *sum*”) sau de Hasdeu, care, cu funcție stilistică, o mai folosește încă în proză (apud Chivu 2006: 52–53), dar forma nu mai apare în textele culte de după 1900.

Gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor menționează, pentru pers. a 3-a sg. și pentru persoanele 1 și 3 pl., forme variate, indicând o formă de bază (de exemplu, pentru a 3-a sg., *este*) și altele asociate cu indicația „scurtat”, „enclitic”, „proclitic”, „enclitic și proclitic”, „neaccentuat”.

Astfel, în Tiktin ([1893] 1945: 122), indicându-se paradigma neregulată a lui *a fi*, sunt menționate toate formele, cu precizările: *sânt* („scurtat” *îs*, *-s*), *este* („scurtat” *îi*, *-i*, fără altă indicație normativă sau de uz). Textul Gramaticii (p. 200–230) indică următoarea frecvență: *este* – 30 de apariții, *e* – 57 de apariții, o singură apariție a lui *-i* (*ce-i*), *sânt* – singura formă înregistrată.

În ediția din 1945, editorul I.-A. Candrea, care anunță în Precuvântare modificarea ortografiei, înlocuiește regulat pe *sânt* cu *sunt*, intrând în contradicție cu indicația normativă a autorului (care afirmă că „nu [e indicat] *sunt*”).

Philippide (1897: 95) înregistrează, paralel, toate formele, indicând o diferență de poziție: *-s*, *-î* sunt „enclitice”, *îs*, *îi* sunt „proclitice”, iar *e* apare și „enclitic, și proclitic”. În textul propriu-zis al Gramaticii, variația există numai la persoana a 3-a sg.: *este* apare ca formă predominantă (46 de apariții), în timp ce *e*, ca formă rară (4 apariții). Pentru pers. 1 sg. și 3 pl., recomandă o singură formă *sânt* (1897: 104), pe care o și folosește fără excepție în text.

Slavici (1914) nu se oprește în mod special asupra formelor lui *a fi* pentru prezent. În text însă, pentru pers. a 3-a sg., apare atât *este*, cât și *e*, într-un raport de frecvență favorabil cu mult formei *e* (p. 110–120 + *Prefața*: 44 de forme *e* și numai 3 forme *este*).

Scriban (1925: 141) are în epocă o poziție singulară, atât în ce privește comentariul, cât și în ce privește uzul din propriul text. „Formele *sânt* și *este* (corect *îeste*) se întrebunțează când *îs* întonate și după adverbul *mai*: *Êști fericit? Sânt! Este vin? Este! Mai este? Nu mai este! Sânt bani? Sânt!* Dar când nu-s întonate, se întrebunțează formele scurte, **de care se feresc așa de mult unii** (subl.ns. – GPD): *îs fericit, nu-s fericit, e* (Mold. *îi*) *fericit, nu e* (Mold. *nu-î*) *fericit, îs fericîți, nu-s fericîți*”. În privința pronunției *sânt* vs *sunt*, Scriban (*loc.cit.*) comentează „nu se zice pe românește *sunt* (care e pe latinește), ci numai *sânt*”. Textul Gramaticii concordă cu indicațiile normative. Astfel, pentru pers. a 3-a sg., în text (p. 75–204), apar 154 de exemple cu *e*, 2 cu *-î*, o singură construcție cu *este!* Pentru 3 pl., 20 de forme *sânt*, 23 exemple *-s* (*ele-s, nu-s, acestea-s, multe-s, care-s, fiindcă-s, ci-s, toate-s, forme-s, cele mai obișnuite-s, și-s preferabile*), 26 forme *îs*

(„Aceste propozițiuni *îs* condiționale”, „Unele impersonale *îs* pasive”). Pentru 1 sg., 4 exemple *îs*, o apariție *-s*. Trebuie remarcat că poziția lui Scriban este singulară în epocă.

În Jordan (1943), nu găsim indicații speciale de uz. În textul Gramaticii (30 de pagini), este predominantă forma *este*: *este* – 55 de apariții; *e* – 7 apariții; *-i* – 17 apariții (*că-i*, *nu-i*, *dacă-i*, *care-i*); *sunt*, 3 pl. – 7 apariții; o singură apariție *-s* (*că-s*). Textul lui Jordan este o dovadă clară că norma actuală, care separă formele clitice *-i*, *-s*, aparținând numai oralului, familiarului, de cele nonclitice (*e*, *este*, *sânt*), nu se impusese încă.

Cu excepția lui Scriban, celelalte texte, pe tot parcursul perioadei 1880-1940, confirmă o nediferențiere de registru stilistic a formelor *este-e*. La Maiorescu, Hasdeu, Hamangiu, Rădulescu-Motru, predominantă este varianta *este*. La Densusianu, Pușcariu, Rebreanu, predominantă este forma *e*.

Pe măsură ce ne apropiem de zilele noastre, apar și indicații normative: „familiar”, „popular”, „livresc”. De-abia în DOOM¹ și Avram (1997: 244), apar indicațiile: 1 sg și pl. „familiar *s-*, popular *îs*”, iar la 3 sg., pe lângă enumerarea formelor *este*, *e*, apar și indicațiile „familiar *i*, popular *îs*”. DOOM² păstrează aceleași distincții.

O cercetare cantitativă pe limba actuală, diferențiată pe tipuri stilistice de texte, indică pentru **literatura contemporană**: 8027 „e” vs 5724 „este”; pentru **româna vorbită**: 2434 „e” vs 895 „este”; pentru **presă**: 9528 „e” vs 14778 „este”; pentru **literatura științifică**: 1432 „e” vs 5691 „este”; pentru **textele de lege**: 276 „e” vs 3884 „este”, ceea ce înseamnă un total de 21697 „e” vs 30972 „este”. Reiese clar că formele coexistă, cu o anumită preferință de selecție pe tipuri stilistice de texte: „e”, formă preferată în limba vorbită și în literatura artistică, față de „este”, formă preferată în textele de lege și, în ordine descrescătoare, în literatura științifică și în presă.

În ce privește relația dintre formele *sunt* și *sânt*, ea a fost mult influențată de deciziile (nu o dată forțate) ale normărilor ortografice. În legătură cu reforma din 1904, S. Pușcariu ([1904] 1974: 3), comentând noile principii ortografice, combate reziduurile etimologismului, mirându-se, pe bună dreptate, „care etimologism, al latinei clasice sau al latinei vulgare?” În consecință, se întreabă „Scrive-vom *sunt* sau *sînt* [...]?”, prima formă, după modelul latinei clasice, iar a doua, după modelul latinei populare, unde s-a impus conjunctivul *sint*, aflat la baza prezentului românesc *sînt*, formă generală altădată.

După Reforma ortografică din 1936, care păstrează, în cazul lui *a fi*, normarea din 1904: *sunt*, *suntem*, *sunteți*, Jordan (1943: 145–146) atrage atenția asupra faptului că avem a face cu forme impuse de latiniști și susținute de Academie, forme care nu reflectă nici pronunția („țărani pronunță, în unanimitate, *sânt*”), nici corecta etimologie, care trimite la lat. pop. *sint*.

Ultimele două instrumente normative, DOOM¹ și DOOM², reflectând, în cazul în discuție, două soluții diametral opuse: primul, soluția fonetică, iar al doilea, pe cea etimologistă, propun variante grafice, dar și de pronunțare diferite, al căror efect, în momentul actual de limbă, l-a constituit amestecul fără precedent de pronunțări și de grafii, inclusiv la nivelul limbii literare.

9.1.4. „A da”, „a sta”, „a lua”, „a bea”, „a vrea” la conjunctiv prezent 3 sg. și pl.

Gramaticile și textele de la 1880 încoace înregistrează fluctuația între formele etimologice în *-ea* (*să dea, să stea, să ia, să bea, să vrea*) și cele analogice în *-ie* (*să deie, să steie, să ieie, să beie, să vrie*). Pe plan regional, cele două serii de forme sunt complementare, seria etimologică fiind utilizată în aria sudică (Muntenia, Dobrogea, Banatul și sudul Ardealului), iar seria analogică, în graiurile din nordul țării (Gheție 1975: 599).

Inovație din secolul al XVII-lea (Zamfir 2005: 61), seria nouă apare în variație cu seria etimologică pe întreaga perioadă a secolului al XIX-lea (vezi XIX, Verbul, 6.3.1).

Gramaticile consemnează evoluția normei literare de la acceptarea dubletelor literare – la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor – până la respingerea formelor analogice, în limba literară actuală.

Astfel, gramatica lui Tiktin ([1893] 1945: 121–122), cea a lui Suchianu (1895: 197), a lui Philippide (1897: 113), a lui Slavici (1914: 114) sau Rosetti, Byck (1945: 96, 99, 107) recomandă ambele serii de forme; Tiktin, Suchianu, Philippide, Rosetti, Byck notează pe primul loc formele etimologice, iar Slavici, pe cele analogice, ceea ce ar putea fi interpretat ca o indicație de preferință. La Philippide (1897: 113), se indică ambele forme și pentru verbele neologice cu aceeași bază: *dea / dee*, dar și *dedea / dedee*. Pușcariu ([1936] 1974: 415) le înregistrează ca forme variante, „șovăitoare” (*să vrea / să vrie*).

Singură Gramatica lui Scriban (1925: 140–141) admitea ca literară o unică formă, cea etimologică, dându-se pentru cealaltă indicația de specializare regională, moldovenească. Indicațiile gramaticilor următoare merg în același sens (Iordan 1937: 189 „*să deie, să ieie, să steie* nu sunt admise de Academie”). În mod surprinzător, GLR¹⁻² (1954, 1966) acceptă forme duble pentru *da* și *sta* la conjunctiv 3 sg. (în GLR² 1966 I: 289, 290, 293, 294, sunt indicate *să dea / să deie, să stea / să steie, să bea / să beie, să ia / să ieie*), considerând regională numai forma *să vrie* (GLR² 1966 I: 286). *Îndreptarul*, începând cu prima ediție, și DOOM¹⁻² recomandă, nediferențiat pe verbe, formele etimologice.

Textele confirmă, în general, indicațiile gramaticilor, evidențiind o mai sensibilă diferențiere pe zone geografice.

Textele scriitorilor **munteni**, inclusiv cele de factură populară (Teodorescu), conțin numai forme etimologice (Caragiale: *să stea, să dea, să ia*; Delavrancea: *să dea, să bea, să ia, să vrea*; Teodorescu: *să dea, să ia, să stea*).

Textele scriitorilor **moldoveni** și **ardeleni** înregistrează numeroase fluctuații între cele două forme; vezi Lambrior: *să dea*, alături de *să deie*; Hogaș: *să dea, să stea, să bea, să ia*, paralel cu *să deie, să ieie, să beie, să ieie*; Sadoveanu: *să dea, să bea, să ia*, alături de *să deie, să beie, să ieie*; la Ibrăileanu predomină formele etimologice: o unică formă analogică (*să deie*), față de numeroase alte apariții ale formelor vechi (*să dea, să ia, să stea, să bea, să vrea*). La ardeleni sunt folosite ambele serii de forme; vezi Slavici: *să ia, să dea*, dar și *să ieie, să deie*; Dan: *să dea*, alături de *să deie*. Excepție face Agârbiceanu, la care sunt predominante formele analogice (*să vrie, să beie, să ieie, să deie, să steie*). Face excepție și Rebreanu, la care sunt generale formele etimologice (*să dea, să stea, să ia*).

Textele științifice și cele de lege abandonaseră, în cea mai mare parte, formele analogice încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea (Hasdeu: *să dea, să ia*; Maiorescu: *să dea*; Hamangiu: *să dea, să ia*), iar, mai târziu, Rădulescu-Motru: *să dea*; Lovinescu: *să ia, să dea*; Stoicescu: *să ia, să dea*). Chiar la autorii din zona Moldovei sunt generale formele etimologice (Iordan: *să stea, să dea*). Atunci când apar, fluctuațiile sunt, din punct de vedere numeric, în favoarea formelor etimologice (Densusianu: *să deie*, alături de mult mai frecvențele *să dea, să stea, să ia, să redea*; Iorga: *să deie, să steie*, față de mai frecvențele *să dea, să ia, să reia*).

9.1.5. „A avea” la conjunctiv prezent

Tiktin ([1893] 1945: 123) înregistrează în variație liberă ambele forme: *să am / să aib, să ai / să aibi*. În Scriban (1925: 140), alături de forma literară de conjunctiv prezent 3 sg. și pl. *să aibă*, se indică, pentru pers. 1 și 2 sg., formele „vechi” *să aib, să aibi*. La pers. a 3-a, Iordan (1943: 19) indică drept „neliterară” forma *să aibe*.

Textele științifice nu înregistrează decât *să aibă* (Maiorescu, Hasdeu, Iorga, Slavici, Densusianu, Rădulescu-Motru, RDP).

9.2. Flexiunea timpurilor trecute

9.2.1. „A da”, „a sta” la imperfect

La sfârșitul secolului al XIX-lea, verbele *a da* și *a sta* apar la imperfectul indicativ cu trei paradigme: (1) o paradigmă cu radicalul etimologic *da-*, *sta-*: *dam, dai, da, dam, dați, dau; stam, stai, sta, stam, stați, stau*; (2) o paradigmă cu radicalul analogic *dădea-*, *stătea-*: *dădeam, dădeai, dădea, dădeam, dădeai, dădeau; stăteam, stăteai, stătea, stăteam, stăteai, stăteau*; (3) o paradigmă cu radicalul analogic *dedea-*, *stetea-* (cu varianta fonetică *didea-*, *stitea-*): *dedeam* (sau *dideam*) etc.; *steteam* (sau *stiteam*).

Primele atestări ale formelor cu radical refăcut datează din secolul al XVIII-lea (Frâncu 1977: 81-85). Frâncu (*art.cit.*) nuanțează teza susținută de obicei, a influenței exclusive a perfectului simplu, propunând, ca explicație, pentru apariția formelor analogice, presiunea întregului sistem al timpurilor trecute. Inovația trebuie să fi început cu verbul *a sta*. Participiul trecut *stătut* a influențat paradigma imperfectului în regiunile în care perfectul simplu își limitase întrebuințarea sau chiar dispăruse (Moldova, Bucovina, estul Transilvaniei, estul Moldovei), iar perfectul simplu de tipul *stetei* (în limba veche *stetiu*) a putut influența paradigma imperfectului în regiunile în care perfectul simplu era frecvent întrebuințat (Oltenia, Banat). Prin urmare, cele două paradigme: *steteam / stăteam, dedeam / dădeam* nu derivă una din cealaltă, ca urmare a unor simple modificări fonetice, ci au o bază de iradiere diferită; radicalul perfectului simplu vs radicalul participiului.

Ceea ce deosebește paradigma (1), cu radical etimologic, de paradigmele (2) și (3), cu radicale refăcute, este sistemul de omonimii: în afara omonimiei generale a imperfectului: 1 sg. = 1 pl., comună paradigmelor (1), (2), (3), la paradigma (1) se adaugă omonimiile: 2 sg. imperf. = 2 sg. prez., 2 pl. imperf. = 2 pl. prez., 3 pl. imperf. = 3 pl. prez. Acest încărcat sistem de omonimii conferă paradigmei (1) o poziție slabă în ansamblul sistemului temporal, făcând-o susceptibilă de modificări. Evoluția limbii române de la 1880 încoace vine în sprijinul acestei idei.

9.2.1.1. La sfârșitul secolului al XIX-lea, procesul de concurență se afla în plină desfășurare. Situația pe câteva texte se prezintă astfel: Hasdeu întrebuițea ambele serii de forme, dar tipul *dedea*, *stetea* este predominant. La Maiorescu, apar de preferință formele cu radical etimologic: *da*, *sta*. În articolele lui Lambrior, se constată oscilația între formele vechi și cele refăcute. În poveștile lui Teodorescu, apar numai formele vechi: *da*, *sta*.

Nu toate **gramaticile** de la sfârșitul secolului al XIX-lea înregistrează prezența paralelă a mai multor paradigme. În Philippide (1897: 97), singurele forme indicate sunt cele etimologice. Spre deosebire de acesta, Lambrior, tot moldovean, înregistrează în gramatica sa (1892: 155) formele „dublate”, alături de cele „primitive” și consideră formele refăcute ca fiind populare („poporul zice *dădeam*, în loc de *dam*”). Tiktin ([1893] 1945: 121–122) înregistrează oscilația între: „*dam* sau *dedeam* (*dădeam*)”, „*stam* sau *steteam* (*stăteam*)”. Slavici (1914: 109), ardelean trăit în Muntenia, notează aceeași ordine de preferințe: „fie *dam* și *stam*, fie *dădeam*, *stăteam*”. Scriban (1925: 140), moldovean, indică drept literare numai formele noi: *dădeam*, *stăteam*, apreciind ca „dial. *dedeam*, *steteam*, vechi *dam*, *stam*”. Iordan (1943) nu discută fenomenul, ceea ce ar putea să însemne că, pentru autor, tipul *dam*, *stam* era încă singurul folosit. De altfel, mult mai târziu, în scrisul mai neconstrâns al *Memoriilor* (1976–1977), Iordan le folosea încă destul de frecvent. În Rosetti, Byck (1945: 94, 101), continuă să se indice ca normă câte două sau trei forme („*dam* sau *dădeam* sau *dedeam*”, „*stam* sau *steteam*”).

9.2.1.2. În perioada 1900-1950, textele indică următorul raport între seriile de forme:

Dintre **ardeleni**, Goga și Blaga întrebuițeau numai formele etimologice. La Agârbiceanu, Slavici, Dan, este evidentă oscilația între formele vechi și cele refăcute. La Agârbiceanu, cele două tipuri de forme par a coexista în aceeași proporție, iar, dintre formele noi, utilizează tipul *dăd-*, *stăt-*. În Slavici, predomină formele refăcute, întrebuițându-se atât tipul *dăd*, *stăt*-, cât și tipul *ded-*, *stet-*. La Dan, dimpotrivă, raportul este în favoarea formelor vechi: *dam*, *stam*. La Rebreanu, sunt predominante formele cu radicalul *dăd-*, *stăt-*.

Dintre **moldoveni**, la Hogaș, deși apar forme din cele trei paradigme, predominante sunt formele noi. La Sadoveanu, alternează formele vechi cu cele refăcute de tipul *dăd-*, *stăt-*.

Fenomenul variației libere se manifestă și în **textele științifice**. În unele predomină formele cu radical refăcut încă de la începutul secolului al XX-lea (la Iorga, alături de numeroase forme refăcute: *stătea*, *dădea*, *dădeau*, *stăteau*, sunt prezente numai câteva apariții ale formelor regulate: *da* și *sta*). La unii sunt frecvente formele redublate cu radicalul *ded-* (Densusianu). În alte texte științifice, predomină formele arhaice (Stoicescu: *da* și *sta*). Dar, în ansamblu, textele științifice reflectă aceeași situație de oscilație, predominând formele vechi sau cele refăcute în funcție de preferințele autorilor.

În concluzie, în perioada 1900–1950, raportul dintre cele trei paradigme evoluează în favoarea formelor cu radical refăcut. În acest proces, persoanele se comportă diferit: se elimină complet formele vechi la 3 pl., se restrâng considerabil formele vechi la 1 sg. și pl., este încă puternică oscilația la 3 sg. (Frâncu 1977a:

81), persoana a 3-a fiind cea mai conservatoare. S-a modificat și raportul dintre formele refăcute, în sensul restrângerii regionale și al specializării ca registru stilistic a tipului *stet-* / *ded-*, care încetează a mai fi admis în limba literară.

9.2.1.3. La persoanele 3 sg. și 1 sg., în **limbajul beletristic** procesul eliminării formelor etimologice a continuat și **după 1960**, înregistrându-se forme din ambele categorii. La Călinescu și Barbu, alături de *da* și *sta*, apare forma *dădea*. La Preda, oscilația privește atât 3 sg., cât și 1 sg.: *stam*, dar și *stăteam*; *dam*, dar și *dădeam*; *sta* și *da*, alături de *stătea* și *dădea*.

Norma gramaticilor este, până târziu, foarte permisivă. În GLR² (I 1966: 288, 290), sunt acceptate perechile *dădeam* / *dam*, *stăteam* / *stam*, singurele forme apreciate ca „regionale” fiind seria *dedeam*, *steteam*. În DOOM¹ variația se acceptă pentru *a sta* (*stătea* / *sta*), nu și pentru *a da*, pentru care se recomandă o unică formă (*dădea*). De-abia DOOM² generalizează, pentru ambele verbe, o formă unică (*dădea*, *stătea*).

9.2.1.4. În **stadiul prezent** de limbă, aparițiile de pe internet, urmărite comparativ prin sistemul google (deci fără diferențiere riguroasă de registru stilistic), indică încă o largă utilizare a formelor etimologice: *dam* – 938 000 de apariții vs *dădeam* – 40 300 de apariții; *stam* – 688 000 de apariții vs *stăteam* – 61 800 de apariții, semn clar că norma literară și realitatea uzului sunt departe de a coincide.

9.2.2. „A da”, „a sta” la perfect simplu și mai-mult-ca-perfect

În paradigma acestor verbe, se constată după 1880, atât la perfect simplu, cât și la mai-mult-ca-perfect, oscilația între două radicale cu reduplicare (Frâncu 1980b: 307–316), radicalul mai vechi, etimologic: *ded-*, din care derivă varianta cu disimilare consonantică *det-*, *stet-*, și radicalul mai nou cu vocală refăcută: *dăd-*, *stăt-*. Paralelismul perfectului simplu și al mai-mult-ca-perfectului se explică prin componentul identic al celor două forme temporale (m-m-c-p se formează din radical + suf. perf. s. + sufixul m-m-c-p + desinența de plural + desinența de persoană).

Formele vechi continuă să circule frecvent la scriitori din regiuni diferite: apar la **moldovenii** Hasdeu (*dete*) și Hogaș (*dete*), dar tot la Hogaș, apar și numeroase forme noi; apar la **muntenii** Caragiale și Delavrancea (*dete*, *stete*, *dedese*), la **ardelenii** Dan și Agârbiceanu (*dete*, *deteră*, *stete*). Face excepție ardeleanul Rebreanu, care folosește numai forme cu radicalul mai nou (*dădu*, *dădură*, *se dăduse*). Circulă și în tipuri diferite de texte: pe lângă texte beletristice, apar în **texte de lege** (Hamangiu: *dedeseră*; Hamangiu, Georgean: *dedese*, *dedeseră*), în **texte științifice** (Hasdeu: *deduse*, Rădulescu-Motru: *deteseră*) și în **texte de comentariu juridic** (Stoicescu: *dete*). Face excepție Iorga (*dădu*, *dădură*, *dăduse*, *dăduseră*, *stătu*, *stătuseră*), care folosește numai formele noi. Face excepție și Iordan, unde apar numai forme noi.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, norma literară admitea ambele forme, cu preferință pentru formele cu radical vechi; vezi Tiktin ([1893] 1945: 121–122), unde formele sunt înregistrate în ordinea: „*dedei*, *dedeși*, *dede* (*detei* și *dădui*)”, „*stetei* (*stătui*)”, „*dedesem* (*dădusem*)”, „*stetesem* (*stătusem*)”. După câteva decenii, în Scriban (1925: 140), se schimbă raportul dintre forme: „*dădui*, dial. *dedei* și *detei*, *deteși*, *dete*, *deterăm*, *deterăți*, *deteră*”, „*dădusem*, dial. *dedesem* și *detesem*”, „*stătui*, dial. *stetei*”, „*stătusem*, dial. *stetesem*”. Dar chiar și după Scriban, norma

gramaticilor continuă să fie oscilantă (în Rosetti, Byck 1945: 94, 95, 101, se recomandă câte două sau trei forme, aşezându-se pe prima poziţie când forma mai veche, când forma ulterioară: „*dădui sau detei sau dedei*”, „*dedesem sau dădusem*”, „*stetei sau stătui*”, „*stetesem sau stătusem*”).

Dintre gramaticieni, face excepţie moldoveanul Philippide (1897: 199), care indică o singură paradigmă, cu radicalele noi *dădusem, stătusem*, forme care apar, consecvent, şi în textul Gramaticii sale (*dăduse*). Face excepţie şi ardeleanul Slavici (1914: 100), care indică, pentru perfect simplu, numai formele refăcute (*dădui, stătui*). Lucrările normative din a doua jumătate a secolului al XX-lea (GLR² I 1966: 288, 289, 290, şi DOOM¹) abandonează formele cu radical vechi, pe care le consideră „regionale”, recomandând numai formele mai noi (*dădui – stătui, dădusem – stătusem*).

Din compararea formelor de **perfect simplu şi de mai-mult-ca-perfect** reiese că ultimele sunt mai inovatoare în impunerea variantelor noi. Varianta veche şi regională *det-* se păstrează la perfect simplu până târziu (Călinescu: *dete*). În schimb, n-a mai fost înregistrată, după 1925, în formele de mai-mult-ca-perfect, inclusiv la scriitorii care folosesc frecvent forme vechi pentru perfect simplu (Dan: *dăduse, stătuse*; Agârbiceanu: *stătuse, dăduse*). Rebreanu foloseşte numai forme noi şi la perfect simplu, şi la mai-mult-ca-perfect (*dăduse, stătuse*).

Pentru mai-mult-ca-perfect, radicalul verbelor *a da, a sta* cunoaşte şi altă variantă: *da-, sta-*, inexistentă în cazul perfectului simplu. Această variantă se explică analogic, prin influenţa exercitată de radicalul vechi al imperfectului, care continuă să circule frecvent în graiuri, păstrându-se, în uz, până astăzi (supra, 9.2.1). Variantele cu *da-, sta-* se înregistrează în tipuri diferite de texte, în întreaga perioadă de după 1880 (Maiorescu, Delavrancea, Stoicescu, Barbu, Munteanu: *dase, daseră*). Apariţia acestei variante oferă un argument în plus pentru ideea influenţei reciproce (supra, 9.2.1) a întregului sistem al timpurilor trecute.

9.2.3. „A avea”, „a fi” la perfect simplu şi mai-mult-ca-perfect

Indicaţiile gramaticilor şi ale lucrărilor normative sunt fluctuante.

În Philippide (1897: 108, 110), se recomandă, pentru perfectul simplu al ambelor verbe, numai formele cu două sufixe: *-u- + -se-* (*avusem, avuseşi, avuse; fusem, fuseşi, fuse*), iar, pentru mai-mult-ca-perfect, formele cu trei sufixe (*fusesem, fuseseşi, fusesese*). În Scriban (1925: 140-141), pentru verbele *a avea, a fi* se indică o formă literară de perfect simplu cu un singur sufix (*avui, fui*), şi se califică drept dialectale („spre Olt”) formele *avusei, fusei*. La mai-mult-ca-perfect, formele indicate sunt *avusesem, fusesem*. În GLR² I (1966: 280, 283, 286), apar cele mai multe fluctuaţii, cu diferenţe chiar în interiorul aceleiaşi paradigme. „*A avea*” şi „*a fi*” merg împreună, recomandându-se forme variante pentru perfect simplu (diferă doar ordinea acestora: *avui / avusei*, dar *fusei / fui*, ordine care variază, în interiorul paradigmei, chiar pentru acelaşi verb: *fusei / fui*, pentru singular, dar *furăm / fuserăm*, pentru plural), dar formă unică pentru mai-mult-ca-perfect (*avusesem, fusesem*). Fluctuaţia e păstrată şi în DOOM¹⁻², unde se recomandă, pentru perfect simplu, câte două forme la ambele verbe, cu singura deosebire că ordinea este inversată (*avui / avusei*, dar *fusei / fui*), iar, pentru m-m-c-p, câte o singură formă (*avusesem, fusesem*).

Textele vremii confirmă indicația de fluctuație a gramaticilor, diferențiind ca uz cele două verbe. La Iorga, în cazul lui *a fi*, se utilizează pentru perfect simplu numai forma cu un singur sufix, dar se generalizează forma cu trei sufixe la mai-mult-ca-perfect: *fu, fură*, dar *fusese, fuseseră*. În cazul lui *a avea*, se folosesc la perfect simplu, în variație liberă, formele cu un sufix (*avu*) și cu două sufixe (*avuse, avuseră*), dar se generalizează formele cu trei sufixe la m-m-c-p (*avusesese*). La Hogaș, în cazul perfectului simplu, apare în variație liberă *fu* (predominant) și *fuse* (mai rar), dar sunt generale, pentru *a avea*, formele cu două sufixe (*avuse, avuseră*). Câteva texte sunt nefluctuante; la Scriban, apar numai formele cu un singur sufix: *fu, avu*.

9.3. Concurența „a vrea” – „a voi”

Gramaticile de la sfârșitul sec. al XIX-lea înregistrează ambele forme. La Philippide (1897: 95), apar, paralel, forme din trei paradigme, fără nicio indicație specială de uz, incluzând și formele auxiliarului: *voesc, vreau, voi* / *voești, vrei, vei* / *voește, vrea, va* / *voim, vreți, vom* / *voiți, vreți, veți* / *voesc, vreau, vor*. În textul Gramaticii apare numai *voesc*. Tiktin ([1893] 1945: 122) indică folosirea paralelă și amestecată a paradigmelor *a vrea, a voi* („Pe lângă *a vrea*, se uzitează foarte mult și *a voi*”, amestecându-se paradigmele: „*vreau (vroiu)*”, „*a voi (a vroi)*, prez. *voiesc (vroiesc)*”. În textul Gramaticii sale folosește, de regulă, formele lui *a vrea*.

Lucrările normative actuale (DOOM²: XCVIII) apreciază că „sunt considerate **la fel de corecte** (subl.ns. – GPD) formele verbelor *a voi* și *a vrea*, nu însă și cele rezultate prin contaminarea lor (imperfect *vroiam* etc.)”.

Dintre forme, mai fluctuante sunt perfectul simplu și mai-mult-ca-perfectul, pentru care GLR² I (1966: 286) recomandă o singură formă (*vrui*), pentru pf.s. sg., dar admite ambele paradigme pentru pf.s. pl. (*voirăm / vrurăm*) și pentru m-m-c-p (*voisem / vrusem*).

Analiza textelor ne indică faptul că la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea circulau foarte frecvent forme din paradigma lui *a voi*, indiferent de tipul de text (Măiorescu: *voiește, am voi, a voit*; Hamangiu: *voesc, voește, va voi, n-ar voi, vor voi, au voit*; Hasdeu: *voind, voiesc, voim*; Iorga: *vo(i)esc, voiți, voiește, să voiești, să voiască, a voit, voise, voind*; Hogaș: *ar fi voit, voind*; Galaction: *voiește, voiesc, voim, să voiască, (n-)a voit, voind*; Densusianu: *voiesc, voiești, voiește, voim, au voit, n-a voit, ar voi, am voi, aș voi, voind*; Rădulescu-Motru: *voiesc, voim*; RDP: *voiesc, voim, a voit, a voi*).

Formele lui *a voi* se folosesc până târziu (Călinescu: *voiește, a voit, voind*), dar, începând cu deceniile 4–5 din secolul al XX-lea, ele sunt în vizibilă descreștere.

În ce privește uzul actual, ele au ajuns să se utilizeze complementar, *a voi* fiind selectat cu precădere pentru imperfect, în timp ce *a vrea*, pentru restul paradigmei.

O căutare prin sistemul Google indică 15.000.000 de apariții ale formei *vreau*, față de numai 24 600 ale formei *voiesc*; *a vrut* cu 31 800 000 de apariții, față de numai 1 500 de apariții ale formei *a voit*; *voiam*, cu 743 000 de apariții, în raport cu 37 700 de apariții ale formei *vream*. Diferențele sensibile de frecvență indică clar o specializare (o complementaritate) a formelor: imperfect vs restul paradigmei, astfel încât paradigma, în ansamblu, apare ca mixtă, fiind profund neregulată.

Formele hibride, rezultate din amestecul paradimelor celor două verbe (*a vrea, a voi*), apar de mult în limbă. Philippide (1897: 132), vorbind despre formele de participiu, recomanda *voit, vroit, vrut*. Scriban (1925: 141) recunoștea și el existența formei *vroiesc*, izvorâtă „din amestecu[1]” celorlalte, dar o apreciază ca „puțin întrebuițată”.

Formele hibride sunt frecvente în textele întregii perioade. Le găsim la Hasdeu: *vroise, vroia*. Apar frecvent la Iorga: *a vroit*, alături de *a voit*; *vroia, vroiau*, alături de *voia*. Apar și în textele juridice (RDP: *vroiți, vroia*). Apar în beletristică (Hogaș: *vroiți*; Rebreanu: *vroise*).

Deși puternic combătute de lucrările normative, în limba actuală, mai ales la imperfect, unde, curent, se recurge la paradigma lui *a voi*, formele hibride apar extrem de des, indiferent de tipul de text (Verdeș: *vroia*; Patapievici: *vroiam*; Caranfil: *vroiam*; Blandiana: *vroiam*; Cărtărescu: *vroiam*; Mușatescu: *vroiam*).

O căutare cu sistemul google a dat cam aceeași frecvență pentru cele două forme: *voiau* – 146.000 de atestări, iar *vroiau* – 145.000 de atestări, semn că uzul nu s-a fixat încă; vezi și Dragomirescu 2009b: 232–233. În Avram (2007: 247), găsim un prim pas de acceptare, ca literare, a formelor hibride de imperfect („De evitat verbul hibrid *a vroi* (...), de la care se tolerează **cel mult** (subl. ns. – G.P.D.) formele de imperfect: *vroiam*...”).

10. CONCLUZII

În linii generale, flexiunea verbală și clasele ei de flexiune erau constituite, în forma de astăzi, cu mult înainte de 1880. Modificările ulterioare acestei date sunt, în esență, puțin numeroase și afectează numai anumite (sub)clase de verbe, numai anumite forme din paradigmă. În cele mai multe cazuri, ele continuă și desăvârșesc procese începute în etapele anterioare. Numeroase dintre modificările produse sau generalizate în această perioadă au ca punct de iradiere o particularitate dialectală, care, găsim un punct de sprijin în interiorul sistemului (în flexiunea unei clase de verbe mai bogate și mai productive, în avantajele flexionare ale unei forme), ajung să se extindă și să se generalizeze.

Sintetizăm **principalele tendințe și modificări de normă** care s-au extins și s-au impus în evoluția limbii literare de după 1880. Facem abstracție de fenomenele care, deși aflate în mișcare în această perioadă, n-au depășit stadiul de fapt dialectal și / sau popular.

– Continuă să scadă ponderea numerică a clasei de verbe cu infinitivul în *-i*, paralel cu creșterea, în limba cultă, a forței productive a clasei de verbe cu infinitivul în *-a*, clasă care, cu mici excepții, atrage împrumuturile verbale din secolul al XX-lea, indiferent de proveniența lor franceză, engleză sau germană.

– În cadrul conjugărilor cu infinitivul în *-a* și *-i*, continuă să se întărească poziția predominantă a prezentului slab (verbe conjugate cu *-ez*, respectiv cu *-esc*), tendință care atinge, în egală măsură, împrumuturile și formațiile interne.

– Se reorganizează subclasele de flexiune din cadrul conjugării în *-i*, mai exact, din cadrul tiparului flexionar cu prezent tare, eliminându-se, pe de o parte, subclasa reprezentată de tipul *a acoperi, a descoperi*, prin atragerea ei în tiparul

flexionar 3 sg. = 3 pl., iar, pe de altă parte, îmbogățindu-se subclasa reprezentată de tipul *atribuie, constituie, contribuie*, verbe care și-au abandonat sufixul *-esc* și au intrat în alt tipar flexionar.

– Continuă procesul de extindere a deiotacizării, prin impunerea definitivă, în limba cultă (pentru întreaga clasă de verbe și pentru oricare formă flexionară atinsă de iotacizare), a variantelor deiotacizate, fenomen consfințit, fără excepție, de lucrările normative din a doua jumătate a secolului al XX-lea.

– Se extinde și se impune ca normă literară varianta muntenească de accentuare a subclasei cu prezent tare reprezentate de verbele *a desfășura, a împresura, a înconjura, a înfășura* (*desfășor, desfășoară* vs *deșfășur, deșfășură*).

– La verbele împrumutate, se restrânge fenomenul alternanțelor, în primul rând al alternanțelor vocalice: forme ca *se acoardă, concoardă, deroagă, dezvoaltă, invoacă, revoacă, să se transpoarte* etc. cedează locul formelor nonalternante, iar forme precum *coordoană, se deterioară, se rapoartă, se prostearnă*, prin trecerea lor la formele sufixate, pierd, de asemenea, radicalul alternant. Prezența, în româna actuală, a unei serii de verbe împrumutate care nu mai participă la regulile de alternanță, alături de verbe care, în aceleași condiții fonetice, păstrează alternanțele a avut ca efect accentuarea, în ansamblul flexiunii, a laturii de neregularitate.

– S-a încheiat procesul de extindere analogică a desinenței *-ră* la 3 pl. m-m-c-p și s-a manifestat, în întreaga perioadă, fenomenul de extindere a flectivului și la celelalte două persoane ale pluralului, proces care, în ciuda recomandărilor lucrărilor normative, nu s-a încheiat încă, variația de forme manifestându-se și astăzi.

– Începând cu deceniul al 5-lea din secolul al XX-lea, s-au eliminat definitiv din limba cultă formele analitice de mai-mult-ca-perfect.

– S-a generalizat, dincolo de deprinderile regionale, norma literară a distingerii celor două forme de auxiliar pentru perfectul compus *a* vs *au*.

– Într-o situație generală de recunoaștere ca literare a celor trei forme de viitor (*voi cânta, o să cânt, am să cânt*), a continuat diferențierea lor ca registru stilistic: prima are frecvența cea mai mare și funcționarea cea mai largă și este singura admisă în registrul scris și în stilul științific; a doua, cu frecvență medie, circulă în registrul literar oral, iar, dintre stiluri, în stilul presei și cel beletristic; a treia, cu frecvența cea mai mică, apare în beletristică și cunoaște limitări gramaticale, fiind evitată totalmente la pers. 1 și 2 pl. și, în oarecare măsură, și la 3 sg.

– S-a continuat limitarea la registrul „înalt” a viitorului anterior și a infinitivului perfect; chiar și în limitele registrului înalt, s-a restrâns considerabil frecvența de apariție a viitorului anterior.

– S-au restrâns considerabil, pentru exprimarea valorilor de prezumtiv, a perifrazelor cu gerunziu, preferându-se specializarea, cu aceeași valoare, a formelor de viitor cu auxiliar aferezat (*o veni* vs *o fi venind*).

– După model occidental, a continuat, în limba cultă, extinderea infinitivului în dauna conjunctivului, procesul concurenței infinitiv-conjunctiv complicându-se continuu, prin interferența unor tendințe contradictorii (cultă vs populară).

– S-a eliminat din uzul literar tiparul sintactic *a ști* + infinitiv fără *a*.

– În locul unei specializări sintactice, distingând, la începutul perioadei, cele două forme (sufixată și nesufixată) din flexiunea verbului *a trebui*, s-a ajuns, în faza actuală de limbă, la o specializare morfologică (conjunctiv vs indicativ) și, implicit, la acceptarea unei paradigme neregulate (mixte) pentru acest verb.

– S-a restrâns considerabil folosirea variantelor „enclitice” din flexiunea de prezent a verbului *a fi* (*-i, -s*), admise actualmente, cu puține excepții, numai în registrul literar oral; s-a abandonat total varianta latinistă *sum*; s-a abandonat, din registrul literar, varianta protezată *îs*; continuă să coexiste, în limba literară, variantele *e* și *este*, cu o anume specializare de registru și pe tipuri stilistice de texte, *e* fiind preferat în registrul oral și în beletristică.

– S-au abandonat definitiv formele analogice, preferate în zona nordică, de conjunctiv prezent *să deie, să steie, să ieie, să beie, să vrie*.

– S-au generalizat, în limba literară, formele reduplicate cu vocală refăcută ale verbelor *a da* și *a sta* pentru imperfect, perfect simplu și mai-mult-ca-perfect (*dădeam, stăteam; dădui, stătui; dădusem, stătusem*).

– S-a restrâns, până la dispariție (exceptând formele de imperfect), utilizarea verbului lexical *a voi* în favoarea lui *a vrea*; s-a acceptat ca literară paradigma neregulată (mixtă) a lui *a vrea* (folosind formele lui *a voi* la imperfect); continuă să se folosească, în ciuda reglementărilor și opoziției normative, formele hibride de imperfect *vroiam*.

SURSE

- Adameșteanu [1983] – Gabriela Adameșteanu, *Dimineată pierdută*, București, Editura Albatros, 1991.
- Agârbiceanu [1905–1961] – Ion Agârbiceanu, *Opere*, 1-3, *Schițe și povestiri*, București, Editura pentru Literatură, 1962.
- Agopian [2003] – Ștefan Agopian, *Fric*, Iași, Polirom, 2003.
- Anghel [1982] – Petre Anghel, *Întorcerea fiilor risipitori*, București, Editura Cartea Românească, 1982.
- Antonesei [2004] – Liviu Antonesei, *Despre dragoste. Anatomia unui sentiment*, LiterNet, 2004.
- Avram [1986] – Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, Humanitas, 1997.
- Barbu [1957] – Eugen Barbu, *Groapa*, ediția a IV-a, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Blaga [1965, postum] – Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, ediția a II-a, București, Editura Eminescu, 1973.
- Blandiana [1983] – Ana Blandiana, *Coridoare cu oglinzi*, LiterNet, 2003.
- Blandiana [1985] – Ana Blandiana, *Autoportret cu palimpsest*, București, Editura Eminescu, 1986.
- Borundel [1994] – Corneliu Borundel, *Manual de medicină pentru cadre medii*, București, All, 1994.
- Caragiale [1889–1900] – I. L. Caragiale, *Opere* 3, *Nuvele, povestiri, amintiri, versuri, parodii, varia, Opere* 4, *Publicistică*, București, Editura pentru Literatură, 1962, 1965.
- Caranfil [2002] – Nae Caranfil, *Filantropica*, LiterNet, 2005.
- Călinescu [1941] – George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origină până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941.
- Călinescu [1960] – George Călinescu, *Scrimul negru*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1960.
- Călinescu [1967] – George Călinescu, *Ulysse*, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- Cărtărescu [1996] – Mircea Cărtărescu, *Orbitor*, I, *Aripa stângă*, București, Humanitas, 2002.
- Cărtărescu [2002] – Mircea Cărtărescu, *Orbitor*, II, *Corpul*, București, Humanitas, 2002.
- Cărtărescu [2004] – Mircea Cărtărescu, *De ce iubim femeile*, București, Humanitas, 2004.
- Damé [1893, 1895] – Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain - français*, Bucarest, Imprimerie de l'État, 1893, 1895.
- Dan [1935–1937] – Pavel Dan, *Scrieri*, București, Editura pentru Literatură, 1965.

- Delavrancea [1885–1887, 1909] – Barbu Ștefănescu Delavrancea, *Scrieri alese*, vol. I *Proză*, vol. II *Teatru*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
- Densusianu [1898–1934] – Ovid Densusianu, *Opere*, I, *Scrieri lingvistice*, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, cu o prefață de B. Cazacu, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- DCR² – Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a II-a, București, Editura Logos, 1997.
- DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura „Univers Enciclopedic”, 1996.
- DLRM [1958] – *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958.
- DOOM¹ [1982] – *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București Editura Academiei, 1982.
- DOOM² [2005] – *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- Eminescu [1872, 1876] – Mihai Eminescu, *Opere VII. Proză literară*, București, Editura Academiei, 1977.
- Galaction [1911–1919] – Galaction, *Opere alese*, vol. II, *Articole*, Ediție îngrijită de Teodor Vîrgolici, București, Editura pentru Literatură, 1961.
- Hamangiu [1897] – C. Hamangiu, *Codul civil adnotat*, București, Editura Librăriei Carol Müller, 1897.
- Hamangiu, Georgean [1927] – C. Hamangiu și N. Georgean, *Codul civil adnotat*, București, Editura Socec, vol. I-V, 1927.
- Hamangiu, Nicolau [1930] – C. Hamangiu, Matei G. Nicolau, *Dreptul roman*, volumul I, București, Editura Librăriei SOCEC, 1930.
- Hasdeu [1886–1898] – B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și populare a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Editura Minerva, vol. I, 1972, vol. II, 1974, vol. III, 1976.
- Hogaș [1921] – C. Hogaș, *Opere*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956.
- Ibrăileanu [1933] – G. Ibrăileanu, *Adela*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.
- Ibrăileanu [1908–1930] – G. Ibrăileanu, *Opere* 6, București, Editura Minerva, 1978.
- Internet
- Iordan [1943] – Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Iași, Institutul de Arte Grafice Alexandru A. Țerek, Mârzescu, 1943.
- Iordan [1976, 1977, 1979] – Iorgu Iordan, *Memorii* I, II, III, București, Editura Eminescu, 1976, 1977, 1979.
- Iorga [1915] – N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, Editura Casa Școalelor, 1915.
- Istodor [2005] – Eugen Istodor, *Viejașii de pe Rahova. Din mărturiile unor condamnați pe viață*, Iași, Polirom, 2005.
- Istodor [2007] – Eugen Istodor, *Cartea vieții mele. Șulea 31, N3, sc. 2. Cu ocazia comunismului*, Iași, Polirom, 2007.
- Îndreptar¹⁻⁵ – *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția I (1960), ediția a II-a (1965), ediția a III-a (1971), ediția a IV-a (1983), ediția a V-a (1995), București.
- Lambrior [1892] – A. Lambrior, *Gramatica română. Fonetica și morfologia*, ed. de Gh. Ghibănescu, Iași, 1892.
- Lambrior [1880–1882] – A. Lambrior, *Studii de lingvistică și folclorică*, ediție îngrijită și studiu de Ion Nuță, Iași, Editura Junimea, 1976.
- Liiceanu [2002] – Gabriel Liiceanu, *Ușa interzisă*, București, Humanitas, 2002.
- Lovinescu [1924–1925] – Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Editura Științifică, 1972.
- Maioreescu [1880–1909] – Titu Maioreescu, *Critice*, București, Editura pentru Literatură, 1966.
- Mancaș = Mihaela Mancaș, *Tablou și acțiune. Descrierea în proza narativă românească*, București, Editura Universității din București, 2005.
- Mihăescu [1935] – Gib Mihăescu, *Donna Alba*, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- Mungiu [2003] – Cristian Mungiu, *7 scenarii*, LiterNet, 2003.
- Munteanu [1973] – George Munteanu, *Hyperion. 1. Viața lui Eminescu*, București, Editura Minerva, 1973.
- Mușatescu [1975] – Vlad Mușatescu, *De-a puia-gaia*, LiterNet, 2005.
- Patapievic [1995] – Horia-Roman Patapievic, *Zbor în bătaia săgeții*, ediția a III-a, București, Humanitas, 2002.
- Patapievic [2001] – Horia-Roman Patapievic, *Om recent*, București, Humanitas, 2001.
- Petrescu D. [1994–2004] – Dan Petrescu, *Scrisori către Liviu. 1994–2004*, Pitești, Editura Paralela 45, 2004.

- Philippide [1897] – Alexandru Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, Iași, Editura Librăriei I. Kuppermann, 1897.
- Philippide [1928] – Alexandru Philippide, *Originea românilor*, volumul al doilea, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, Tipografia „Viața Românească” S.A., 1928.
- Pleșu [1988] – Andrei Pleșu, *Minima moralia*, București, Humanitas, 1994.
- Pleșu [2005] – Andrei Pleșu, *Toleranța și intolerabilul. Criza unui concept*, LiterNet, 2005.
- Popescu [1997] – Cristian Tudor Popescu, *Copiii fiarei*, ediția a II-a, Iași, Polirom, 1998.
- Popescu [2002] – Cristian Tudor Popescu, *Nobelul românesc*, Iași, Polirom, 2002.
- Preda [1955] – Marin Preda, *Moromeții*, vol. I, București, Editura Minerva, 1970.
- Preda [1972] – Marin Preda, *Marele singuratic*, ed. a II-a, București, Editura Cartea Românească, 1976.
- Preda [1975] – Marin Preda, *Delirul*, București, Editura Cartea Românească, 1975.
- Preda [1980] – Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. I, II, III, București, Editura Cartea Românească, 1980.
- Pușcariu [1940] – Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1940.
- Pușcariu [1904–1943] – Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan, prefată de G. Istrate, București, Editura Minerva, 1974.
- Rădulescu-Motru [1923] – C. Rădulescu-Motru, *Curs de psihologie*, București, Cultura Națională, 1923.
- RDP [1926] – *Revista de drept public*, organ al Institutului de Științe Administrative, anul I, București, Cultura Națională, 1926.
- Rebreanu [1921–1932] – Liviu Rebreanu, *Opere alese*, vol. I, *Nivele, schițe, povestiri*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.
- Rosetti, Byck [1945] – Al. Rosetti și J. Byck, *Gramatica limbii române*, ediția a doua revizuită și adăugită, București, Editura Ziarul „Universul” S.A., 1945.
- Sadoveanu [1914–1944] – Mihail Sadoveanu, *Opere*, 6 (1956), 8 (1953), 13 (1958), 16 (1959), București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Sala [2006] – Marius Sala, *Portrete*, Suceava, Editura Universității din Suceava, 2006.
- SCL – *Studii și cercetări lingvistice*
- Scriban [1925] – August Scriban, *Gramatica limbii românești (Morfologia) pentru folosința tuturor*, Iași, 1925.
- Slavici [1914] – Ioan Slavici, *Gramatica limbii române*, București, Editura Minerva, 1914.
- Slavici [1921–1924] – Ioan Slavici, *Opere IX, Memorialistică, Varia*, București, Editura Minerva, 1978.
- Stancu [1948] – Zaharia Stancu, *Descult*, Ediția a VIII-a, București, Editura pentru Literatură, 1962.
- Stoicescu [1931] – C. Stoicescu, *Curs elementar de drept roman*, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, I.E. Torouțiu, București, 1931.
- Teodorescu [1884] – G. Dem. Teodorescu, *Basmе române*, Editura pentru Literatură, 1968.
- Tiktin [1893] – H. Tiktin, *Gramatica română*, Partea I-II, Etimologia. Sintaxa, Iași, 1893; ediția a II-a revăzută de I.-A. Candrea, *Gramatica română. Etimologia și sintaxa*, București, 1945.
- Topârceanu [1918–1938] – G. Topârceanu, *Opere alese*, vol. II, Proză, ediție îngrijită, bibliografie și studiu introductiv de Al. Săndulescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.
- Verdeș [2000] – Ovidiu Verdeș, *Muzici și faze*, București, Editura Univers, 2000.

ADVERBUL

1. ADVERBE ANALIZABILE ÎN -EȘTE (-ICEȘTE), -IȘ / -ÂȘ, -MENTE, -E ȘI -O	598
1.1. Adverbele în <i>-ește (-icește)</i>	598
1.2. Adverbele în <i>-iș / -âș</i>	601
1.3. Adverbele neologice în <i>-mente</i>	601
1.4. Adverbele neologice în <i>-e și -o</i>	605
2. ADVERBE COMPUSE	606
2.1. Adverbe nehotărâte cu structură regulată.....	606
2.2. Adverbe negative cu structură regulată.....	607
3. LOCUȚIUNI ȘI EXPRESII ADVERBIALE	607
3.1. Locuțiuni și expresii adverbiale cu structură regulată.....	608
3.2. Alte adverbiale multilexicale.....	610
4. ADVERBE OBTINUTE PRIN CONVERSIUNE	611
4.1. Adverbe omonime cu adjectivul.....	612
4.2. Adverbe provenite din substantive.....	614
5. VARIAȚIA FORMALĂ A ADVERBIALELOR	615
5.1. Formele adverbilor simple și compuse.....	615
5.2. Variația formală și sinonimia adverbialelor dezvoltate.....	617
6. GRADELE DE INTENSITATE ALE ADVERBULUI	619
7. CONCLUZII	621

ADVERBUL

În epoca premodernă și modernă, cele mai importante inovații referitoare la clasa adverbului s-au manifestat cu precădere în domeniul lexicului (crearea de adverbe din adjective neologice romanice, adoptarea adverbelor în *-mente*, construcții adverbiale calchiate etc.). După 1880, multe dintre aceste inovații s-au generalizat.

Modificările din clasa adverbului în perioada studiată nu sunt la fel de importante ca acelea din perioada anterioară. Ele privesc, în mod special, inventarul derivatelor, alternanța diverselor variante și normarea unora ca forme literare. Insistându-se asupra particularităților perioadei, vor fi descrise situația adverbelor derivate, a celor omonime cu alte părți de vorbire (în special, cu adjectivul și cu substantivul), concurența dintre anumite variante și adverbiale sinonime și realizarea gradelor de intensitate.

1. ADVERBE ANALIZABILE ÎN *-EȘTE (-ICEȘTE)*, *-IȘ / -ĂȘ*, *-MENTE*, *-E ȘI -O*

În perioada studiată, inventarul activ al adverbelor cu structură morfematică analizabilă este în scădere față de secolul al XIX-lea. Sufixele *-ește (-icește)* și *-mente* nu sunt total neproductive, ci formează derivate expresive mai ales în limbajul presei, în cel beletristic și în limba vorbită. Adverbele în *-iș / -ăș* au o frecvență redusă, sunt populare, regionale, familiare, învechite, mărci care le fac incompatibile cu limbajul științific (și juridic). La începutul secolului al XX-lea, adverbele neologice în *-e* mai sunt folosite de intelectualii ardeleni. Numărul adverbelor în *-o* crește prin adoptarea de neologisme, în special din domeniul muzicii, însă aceste forme neadaptate nu circulă în limba standard.

1.1. Adverbele în *-ește (-icește)*

Adverbele terminate în *-ește / -icește* și-au restrâns utilizarea pe parcursul perioadei analizate. Față de inventarul de tip thesaurus al *Dicționarului invers* din 1957, dicționarele recente (DOOM², DILR) înregistrează aproximativ o treime, unele unități având o circulație restrânsă (vezi Mîrzea Vasile 2009a: 238–242).

Câteva adverbe, precum *creștinește*, *dumnezeiește*, *franțuzește*, *frățește*, *iepurește*, *inginereste*, *ingerește*, *lumește*, *mânzește*, *nebunește*, *omenește*, *românește*, au avut o situație în general constantă în ce privește inventarul și frecvența. Adverbele *călărește*, *dăscălește*, *fulgerește*, *hoțomânește*, *înțelepțește*, *lăcomește*, *măgărește*, *meșterește*, *mojicește*, *neghiobește*, *nerozește*, *ogărește*, *pescărește*, *pisicește*, *plugărește*, *preoțește*, *slugărește*, *științificește*, *tehnicește* sunt marcate în DOOM² ca „rare”, iar *elinește*, *eroicește*, *fățărniceste*, *husărește*, *ideologicește*, *leșește*, *mașinalicește*, *măiestrește*, *obraznicește*, *obștește*, *penalicește*, *ticăloșește*, *volintirește*, *volnicește*, *vrăjmășește*, *vremelnicește* sunt considerate în același dicționar „învechite”.

Gramaticile amintesc aceste forme derivate (Tiktin [1893] 1945: 132, Philippide 1897: 179, Slavici 1914: 147, GLR¹ I: 328–329, GLR² I: 301–302, Graur 1973: 164,

GALR I: 588 etc.); vezi și Quintescu (1895: 611) și Pascu (1916: 179). Mai multe informații și exemple se găsesc în Haneș (1960) și în Ciompec (1985: 70–73, 104–106), și, pentru limba actuală, în Mîrzea Vasile (2009a).

Derivatele cu sufixul *-ește* au fost mai mult folosite la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea decât ulterior.

Productivitatea relativă a sufixului este explicată de Jordan (1943: 172): „Grație faptului că înlocuiesc construcții relativ lungi și, deci, greoaie, adverbele în *-ește* se răspândesc cu mare ușurință sub ochii noștri. Ele prezintă, de multe ori, avantajul unei expresivități neobișnuite, care provine atât de la « scurtimea » lor (în comparație cu sinonimele perifrastice), cât și de la asociația involuntară cu adjectivul în *-esc* având aceeași temă”.

Sufixul *-ește* este productiv în registrul expresiv. De exemplu, adverbele *funcționărește*, *mușchetărește*, *paiăterește*, *rățește*, *vrăjitoarește* nu apar în DI, DEX², DOOM² și DILR, dar apar în texte: „intra de-a dreptul, *funcționărește*, în biroul șefului gărei” (Teodoreanu); „Părea într-adevăr *vrăjitoarește* adusă și-n lumină de penelul lui” (idem); „vor fi totdeauna parveniți care să folosească *paiăterește* formele în care au intrat de curând” (G. Călinescu); „Lăutarii (...) osteniți, călcând *rățește*” (E. Barbu). De asemenea, derivatele *bădărănește*, *blogărește*, *bouerește*, *broscărește*, *caragialește*, *carnavalește*, *câmpenește*, *cerește*, *cerșetorește*, *ciocoiește*, *cizmărește*, *cronicărește*, *elefănțește*, *pamfletărește*, *pionerește* sunt creații personale, întâlnite în texte din ultimele decenii (vezi Mîrzea Vasile 2009a: 239 și Chircu-Bufta 2011: 43–50).

Atunci când exprimă o evaluare a enunțului sau a enunțării, adverbele în *-ește* sunt concurate slab de formele obținute prin conversiunea adjectivelor corespundente (cf. *(este) firesc* vs *firește*): „Petrece, fă-ți poftete, căci și asta e *creștinesc*” (G. Călinescu) vs „Aduceți o lumânare, frate, să fie *creștinește*” (idem); „E *omenesc* să te doară profanarea cărnii” (Holban) vs „e *omeneste* să ne agravăm păcatul originar” (Paler).

În ultimele două secole, s-au produs schimbări lexicale și sintactice importante în domeniul numelor de limbi (vezi Lombard 1971: 94–99, Mîrzea Vasile 2010). Până în prima parte a secolului al XX-lea, formele cu sufixul adverbial *-ește*, în afară de sensul „nume de limbă / de dialect (ca mijloc de comunicare)”, sens care s-a conservat și în perioada ulterioară, aveau și înțelesul „obiect de studiu, materie” și, mai rar, și „cuvânt dintr-o anumită limbă” (vezi și GLR² I: 306). Aceste denotații, specifice substantivului, și construcțiile sintactice în care lexemele în *-ește* apăreau sunt interdependente. Cele două sensuri din urmă au ieșit din uz, iar inventarul de glotonime adverbiale s-a micșorat semnificativ. Iată câteva exemple: „Luând exemple din textul publicat de Hattala, noi vedem *bulgărește enzik* = polonul *język (język)*, pe când *rusește, rutenește, bohemește* și *serbește* cuvântul sună *język* sau *jęzik* fără nici o nazală; *bulgărește rānkā* = polonul *reka (renka)*, pe când *rusește, rutenește, bohemește* și *serbește: ruka*” (Hasdeu); „Se învăța mai puțin *latinește* de cum se învăța *grecește* în Roma cea cuceritoare” (idem); „m-am apucat să mărturisesc, în scris, profesorului meu de latină, mult îngăduitorul Mihail Caloianu, de ce nu sânt mai silitor *la latinește*” (Galaction); „Păcat că nu ești dascăl *de nemțește*” (Paul, în *Junimea și junimiștii*). În limba actuală, construcțiile sintactice de tip substantival s-au restrâns la verbele

tranzitive care se referă, în general, la: *a vorbi, a ști, a cunoaște, a înțelege, a învăța (o limbă)*. Pentru alte contexte, sunt uzuale construcțiile cu prepozițiile *în, pe, din*.

Scriban, în gramatica sa din 1925, preciza: „*Polon și Polonez se întrebuințează și ca adjective, iar ca adverbe se poate zice și polonește, dar se zice des și leșesc (rață leșească) și ca adverb leșește, că Polonii se numeau și se mai numesc și acuma popular Leși, singular Leah. Polonezește nu se zice, dar se zice portughezește, cerchezește, chinezește*” (Scriban 1925: 149). Formele *polonește, leșește, portughezește, cerchezește* au ieșit însă din uz destul de repede; iar *portughezește* probabil că a fost folosit foarte puțin chiar în acea perioadă. Destul de multe adverbe glotonime înregistrate în DI nu apar în DEX², DOOM² și DILR: *austriecește, cehoslovăcește, croățește, persește / persienește, polonește, săsește, sirienește, șcheiește*. În DOOM² sunt marcate ca învechite adverbele *elinește, leșește, muscăește; ovreiește* este și învechit, și regional; *americănește* este considerat familiar. În limba actuală, cele mai frecvente adverbe nume de limbi (și dialecte) sunt: *românește, rusește, franțuzește, ungurește, nemțește, englezește, bănățenește, țigănește, grecește, turcește* (Mîrzea Vasile 2010: 407). Și acestora le sunt preferate substantive (*rusa / rusă, franceza / franceză* etc.) și sintagme nominale (*limba rusă, limba franceză* etc.).

Formele adverbiale în *-icește* au înregistrat un declin la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor (Ciompec 1985: 106). În anii '50–'60 ai secolului trecut s-a observat o revitalizare a acestora (Haneș 1960: 144–145, Ciompec 1985: 106). În limba actuală, sunt puțin folosite, apar mai ales în registrul cult, arhaizant.

Adverbele în *-icește*, care au, în general, un sens relativ, de limitare a referinței, s-au dovedit mai rezistente decât alte unități adverbiale terminate în *-ește*; acestea apar în texte și după înlocuirea adjectivelor în *-icesc* cu forme în *-ic* (vezi Haneș 1960: 143), fiind preferate de unii scriitori. Iată câteva exemple: „Rău impresionat *esteticește*” (Ibrăileanu); „mai ales că *politicește* nu știu ce voi face” (Bassarabescu, în *Junimea și junimiștii*); „Să mă neutralizeze *sexualicește*” (Eliade); „un rang deosebit, *ierarhicește* distinct” (Noica); „dovedindu-i *științificește* inevitabilitatea” (Mihăescu); „Franța este o țară atât *biologicește*, cât și *istoricește* bătrână” (Cioran); „Georgeta îi era trebuitoare *fiziologicește*” (G. Călinescu); „scriere *stilicește* cam trudnică” (idem); „Vlahul este, *etimologicește*, domn, stăpân al popoarelor” (idem); „Ideea însă apărea *pedagogicește* și mai riscantă” (idem); „O ajută *culturalicește*” (idem); „Rareori compensată *materialicește* prin salariul câștigat” (Eliade); „Acum i se ia și duhul, să rămână – *spiritualicește* – jupuit de viu” (Steinhardt); „Rusia era, *economicește* vorbind, grav atinsă” (Preda); „Înzestrați excepțional *spiritualicește*” (Liceanu). În vorbirea curentă, acestor forme le sunt preferate adjectivele corespondente sau expresiile adverbiale (*științificește – științific, în mod științific, din punct de vedere științific; economicește – economic, din punct de vedere economic*).

Despre productivitatea sufixului *-icesc* la mijlocul secolului trecut, Haneș (1960: 144–145) afirma: „Constatăm că *-icește* a început din nou să câștige teren. Formațiile de acest gen, care la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru erau aproape înlăturate de adjectivele în *-al, -ar, -at* folosite adverbial, ca spre exemplu: *penal, intelectual, literar, automat* etc., sunt întâlnite tot mai des – sub influența legăturilor noastre culturale și economice cu Uniunea Sovietică și reîntărite și sprijinite de traduceri din limba rusă – în presă, în limbajul administrativ, juridic, tehnic etc. De exemplu: *intelectualicește, literaricește, scriitoricește, penalicește* etc.”. Vezi și

Ciompec (1985: 106): „Totuși se poate constata că, în ultimii 30–40 de ani, derivatele de acest fel, care la începutul perioadei pe care o avem în vedere [1880–1980] erau aproape total înlăturate, sunt tot mai des întâlnite, atât în limba vorbită, cât și în scris”.

1.2. Adverbele în *-iș* / *-âș*

Adverbele terminate în *-iș* / *-âș* (majoritatea aparținând limbajului popular și familiar, preluate și în stilul beletristic) nu alcătuiesc o clasă bogată după 1880. Inventarul de termeni activi este din ce în ce mai redus în limba contemporană. Față de *Dicționarul invers* din 1957, în dicționarele actuale sunt înregistrate aproximativ jumătate dintre unități, acestea neavând însă un uz generalizat; adverbe precum *alăturiș*, *arciș*, *bontiș*, *buziș*, *cosiș*, *frunziș*, *încolătăciș*, *îndoșiș*, *hățiș*, *lățiș*, *lungiș*, *lupiș*, *proptiș*, *repeziș*, *tălpiș*, *tăvăliș*, *tâlhăriș*, care apar în DI, nu au fost reținute și în inventarul DILR (vezi Mîrzea Vasile 2009a: 245–246).

Derivatele în *-iș* / *-âș* apar în general în contexte recurente, cele mai frecvente fiind verbele de mișcare și de poziționare (*a merge*, *a se duce*, *a sta*, *a pune* etc.), precum și cele care exprimă percepția vizuală intenționată (*a privi*, *a se uita* etc.): „tot mai încet mergea dânsa și tot mai *zburiș* venea el” (Slavici); „oftează și privesc *furiș* la Oana” (Delavrancea); „Printre pereții ei umezi, ne strecurarăm *lăturiș*” (Hogaș); „Mansardele acelea care privesc *pitiș* pe sub streșini cu ochiurile lor de geam?” (Mihăescu); „răzbătea *chiorâș* o lumină searbădă” (idem); „Și tu te uiți *chiondorâș* la mine” (G. Călinescu); „Nu voi să recunoască *fățiș* acest adevăr” (idem).

În limba actuală, sufixele sunt total neproductive (vezi și Ciompec 1985: 104). Inventarul de derivate în *-iș* / *-âș* din dicționarele actuale este mic: DEX¹ înregistrează 23 de unități, apud Ciompec (1985: 104), iar DOOM², 25. Dintre intrările din DOOM², numai 6 sunt nemarcate stilistic (*brânciș*, *cruciș*, *curmeziș*, *grăpiș*, *pieptiș*, *târâș*), 6 (*orbiș*, *pândiș*, *pitiș*, *pituliș*, *rotiș*, *șoldiș*) fiind marcate ca populare, 5 (*boldiș*, *bulziș*, *cordiș*, *păliș*, *rătutiș*) – regionale, 4 (*clipiș*, *cotiș*, *hoțiș*, *zburiș*) – rare, 2 (*chiondorâș*, *morțiș*) – populare și familiare, unu (*lăturiș*) – învechit, unu (*chiorâș*) – familiar.

Adverbele terminate în *-iș* / *-âș*, în general, sunt doar amintite în gramaticile și lucrările despre adverb (Philippide 1897: 179, Slavici 1914: 169, GLR¹ I: 329, GLR² I: 306, Iordan 1956: 470, Graur 1973: 164, Iordan, Robu 1978: 503–504, GALR I: 588 etc.); în Pascu (1916: 356–358) și Ciompec (1985: 73–74, 80, 104) se găsesc mai multe informații. Pentru o descriere mai amănunțită, vezi Chircu (2006).

1.3. Adverbele neologice în *-mente*

La sfârșitul secolului al XIX-lea, adverbele în *-mente* continuă să fie frecvente, mai ales în limbajul de tip jurnalistic sau juridico-administrativ.

În perioada 1850–1890, „folosirea adverbilor în *-mente* a luat mari proporții” (Dănăilă 1960: 188). Vezi și Quintescu (1895: 609): „Să venim acum la faptul introducerii în limba noastră a unui număr, care merge crescând, de adverbe, ca: *necesarmente* și *necesarminte*, *actualmente*, *finalmente*, *pertinamente*, *francamente*, *eminamente*, *literalmente*, *probabilmente*, *moralmente*, *materialmente*, *siguramente* ori *securamente*, *fatalmente*, *completamente* sau *complectamente*, *totalmente*, *legalmente*, *absolutamente*, *ordinarmente* (*ordinairement*) și *extraordinarmente* (*extraordinairement*), *forțamente*, *unicamente*, și câteva altele. [cu nota:] Aceste două din urmă auzite de curând chiar în Academie în timpul discuțiilor”.

Adverbele în *-mente* au avut și o variantă autohtonizată, în *-minte*: „Datoriile ce ne impun *solemnamente* pactul nostru fundamentale, sfânta Constituțiune” (I.L. Caragiale); „Dar când să-ți văz *justamente* adresa, mi-a tăiat drumul niște câini” (idem). Aceste forme, criticate de Scriban (1925: 149–150), apar în exemplele lui Tiktin ([1893] 1945: 132).

În primele decenii ale secolului al XX-lea, mai ales din cauza atitudinii anumitor lingviști care nu le recomandau, considerându-le străinisme inutile, pedantisme, formațiile adverbiale în *-mente* încep să fie mai puțin frecvente decât în perioada anterioară. Adverbele *actualmente*, *esențialmente*, *eminamente*, *idealmente*, *legalmente*, *moralmente*, *socialmente* sunt exemple extrase de Iordan (1939: 55–56) din presa vremii, despre care autorul spune: „evident, nu le-am ales, ci le-am adunat la întâmplare”. În gramatica din 1943, autorul adaugă: *colegialmente*, *precizamente*, *sinceramente* (Iordan 1943: 187–188). Exemple similare se întâlnesc și în Candrea (1944: 3): *actualmente*, *amicalmente*, *complectamente*, *fatalmente*, *financiarmente*, *francamente*, *generalmente*, *legalmente*, *literalmente*, *moralmente*, *pertinamente*, *realmente*, *totalmente*.

Tiktin și Candrea considerau mai potrivită înlocuirea adverbelor în *-mente* prin sinonime. „În loc de *camera e legalmente constituită*, *el vine probabilmente mâine*, *cine e actualmente ministru de interne*, se zice mai bine *camera e legal constituită*, *el vine probabil mâine*, *cine e actual ministru de interne*, după cum se zice *eu personal*, *propriu zis*, *mă voi adresa direct la dânsul*, franț. *moi personnellement*, *proprement dit*, *je vais m'adresser directement à lui*, etc. (...) Adverbul se poate și circumscrie prin *în mod* urmat de adjectiv: *camera e constituită în mod legal*, *puterile bolnavului au scăzut în mod simțitor* (fr. *sensiblement*), etc.” (Tiktin [1893] 1945: 132). Candrea recomandă adverbele și construcțiile adverbiale: *acum*, *în momentul de față*, *în vremile noastre*, pentru *actualmente*; *cu totul*, pentru *totalmente*; *îndeobște*, pentru *generalmente*; *cu desăvârșire*, pentru *complectamente* (Candrea 1944: 3).

În unele gramatici de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în capitolul despre adverb, nu sunt amintite și formele în *-mente* (Lambrior 1892, Philippide 1897, Slavici 1914, Rosetti, Byck 1945).

Tiktin ([1893] 1945: 132), în notă, spune: „Este neromânească formarea de adverbe din adjective cu ajutorul sufixului *-minte* (sau *-mente*), ca *legalmente*, *probabilmente*, *actualmente* etc., imitate după franț. *légalement*, *probablement*, *actuellement* etc.”. Damé face aceeași observație în prefața dicționarului său român-francez (DDR I 1893: 25). Atitudinea negativă față de aceste neologisme este ilustrată și de concluzia poetică a luării de cuvânt împotriva adverbilor în *-mente* a lui Quintescu: „Încetați cu finalmente / D-alde și eminentamente, [...] Conțeniți cu francamente / D-alde și pertinentamente, / Că mă scoateți, zău! din mente; / N-o spun deloc șagamente” (Quintescu 1895: 615).

Nici Iordan nu recomandă adverbele în *-mente*: „De altfel mai de mult numărul însuși al formațiilor de acest fel era mai mare decât astăzi, când ele par a fi evitate de către oamenii atenți la modul cum vorbesc și scriu. Căci adverbele în *-mente* caracterizează cu deosebire stilul administrativ și pe cel jurnalistic (cu anexa lui vorbită, adică limbajul oratoric, de calitate mai mult sau mai puțin inferioară)” (Iordan 1939: 55–56). Autorul nuanțează această caracterizare stilistică în gramatica sa din 1943: „Nu sunt prea numeroase adverbele derivate cu acest sufix. [...] Dacă m-am oprit totuși asupra lui, este ca să-l caracterizez din punct de vedere stilistic. Cred că într-o vreme *-mente* era mai întrebuițat decât astăzi. Oricum, în momentul de față face impresia unui arhaism (relativ, bineînțeles), întocmai, de pildă, ca *-iune* (în comparație cu *-ie*). Din această cauză se pretează la efecte (ușor) satirice. Datorită aceleiași particularități apare,

cred, mult mai des în limbajul birocratic și juridic (cf. *responsabil civilmente și penalmente*) decât în vorbirea curentă. Și acest amănunt poate contribui la nuanța ironică pe care, chiar fără intenție specială, o conțin de multe ori adverbele în *-mente*" (Iordan 1943: 187–188). Efectele „(ușor) satirice” despre care vorbește Iordan apar în teatrul lui I.L. Caragiale: „Spiridoane băiete, du-te, du-te iute; te așteaptă *siguralmente*... du-te... spune-i să aștepte, viu și eu după tine numaidecât, numai să vorbesc cevașilea cu țățica”.

Candrea, de asemenea, condamnă aceste adverbe: „Acest *eminamente* a fost, pare-mi-se, unul din cei dintâi recruți înarmați cu *-mente*, cari au pornit atacul împotriva adverbelor curat românești. Geloși de gloria nepieritoare cu care s-a încununat voinicosul *eminamente*, alți viteji de aceeași teapă au dat năvală să se înscrie în legiunea creată de el. Rând pe rând, în cadrele acestei caraghioase oștiri încep să strălucească figuri din ce în ce mai brave, ca *actualmente*, *amicalmente*, *complectamente* (!), *fatalmente*, *generalmente*, *legalmente*, *literalmente*, *moralmente*, *realmente*, *totalmente* ș.a. Numărul acestor recruți a început să se îngroașe peste măsură. În diferite ziare citim acum: *financiarmente*, *francamente*, *pertinamente*, etc. [...] De astă dată, s-a întrecut cu șaga. Gluma a devenit macabră. Adverbele noastre, moștenite din moși-strămoși, au început a se jeluți că acești străini nepoștiți și-au pus în gând, zor-nevoie, să-i alunge, să-i stârpească, să-i prăpădească până la unul pe cei de baștină și să le ia locul. O luptă pe viață și pe moarte s-a încins între cele două tabere. [...] Bietele noastre adverbe, văzând prăpădul ce le amenință, strigă să li se dea ajutor. Strigătul lor de deznădejde a fost auzit de la un capăt până la celălalt al țării și glasul tuturor se ridică acum împotriva acestor cotropitori străini” (Candrea 1944: 3).

Scriban (1925: 149–150) susține formele în *-mente*, considerându-le mult mai potrivite „spiritului limbii românești, oricât s-ar opune unii” (aluzie probabil și la gramatica lui Tiktin, pe care o critică în mod consecvent). În dicționarul său din 1939 (SDLR), Scriban include peste 40 de adverbe în *-mente*, dintre care pe trei le consideră barbarisme: *eminamente*, *forțamente* și *precizamente*. Pentru *forțamente*, autorul explică: „Rom. *forțată* și *mente* nu poate da decât *forțatamente*, ca *fizicamente*, *moralmente*” (SDLR).

În anii '50–'60, dicționarele înregistrează un număr redus de adverbe de acest tip. Față de cele peste 220 de unități atestate în perioada aproximativă 1840–1960 (Dănăilă 1960), în DI sunt cuprinse 39 de forme și variante în *-mente*. Unele dintre ele aparțin limbii literare de la acea vreme: „o vreme *eminamente* scârnăv” (*Corespondența lui I.L. Caragiale*); „În capul lor, republica era *forțamente* democrație” (Ibrăileanu); „Astfel de atitudini ucisese *moralmente* Imperiul” (Iorga); „Dar *civilmente*, Monica nu era sora lor” (Teodoreanu); „Își violase propria fiică, trăind cu ea *maritalmente*” (idem); „Așa că numai Dicke-Bertha era *francamente* disponibilă” (idem); „Ziua și noaptea (*literalmente*), nu puteam gândi decât la ea” (Camil Petrescu); „Ți-i indiferent *moralmente*, la urma urmei, pe cine supui” (Ibrăileanu); „E imbecil, *completamente* idiot” (G. Călinescu); „Educația ei a fost *fatalmente* neglijată” (idem).

Adverbele inventariate în DI sunt: *actualmente*, *artificialmente*, *complectamente*, *dialecticamente*, *directamente*, *documentalmente*, *eminamente*, *esențialmente*, *exclusivamente*, *fonicarmente*, *forțamente*, *generalmente*, *imperiosamente*, *legalmente*, *literalmente*, *magistralmente*, *materialmente*, *moralmente*, *mutualmente*, *naturalmente*, *necesariamente* / *necesarmamente*, *penalmente*, *pertinamente*, *prealabilmente*, *precizamente*, *principialmente*, *probabilmente*, *productivamente* / *productivemente*, *realmente*, *sinceramente*, *singularmente*, *socialmente*, *specialmente*, *succesivamente*, *textualmente*, *toxicamente*, *totalmente*. Adverbele *actualmente*, *complectamente*, *eminamente*, *fatalmente*, *forțamente*, *legalmente*, *literalmente*, *materialmente*, *moralmente*, *necesarmamente*, *oficialmente*,

probabilmente, realmente, sinceramente, singularmente, socialmente, totalmente apar și în DLRLC, apud Dănăilă (1960: 194), ceea ce arată că aveau o oarecare utilizare la mijlocul secolului trecut.

Despre sufix, în GLR¹ I: 329 se precizează că: „nu apare decât în limba literară, mai ales în operele științifice, juridice și în publicistică. (...) astăzi nu se bucură de mare răspândire. Singurele adverbe în *-mente* care mai au putere de circulație sânt cele derivate de la adjectivele cu terminația *-al*: *realmente*”.

Comparativ cu primele decenii, începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea se pot constata o oarecare reabilitare a adverbilor în *-mente* și, ca și în perioadele anterioare, preferința unor scriitori pentru aceste forme (vezi și Ciompec 1985: 108): „O să vă simțiți *absolutamente* în cea mai bună formă” (Preda); „voi cădea *fatalmente*” (idem); „Râdea *literalmente* cu gura până la urechi” (idem); „să nu depindă *materialmente* de el” (idem); „Persoane mult inferioare lor *socialmente*” (idem); „fără să obțin, *spiritualmente*, eliberarea totală” (idem); „sentiment *eminamente* viril” (Paleologu); „vreo acțiune *moralmente* blamabilă” (idem); „Un astfel de critic, capabil de fecunde hiperbole și de formulări izbitoare, e *necesarmente* un autor concis” (idem); „Inteligență subtilă, *realmente* cultivată” (idem); „A avut niște efecte catastrofale, *socialmente* probabil iremediabile pentru o generație” (idem); „Toți suntem *virtualmente* ațți de mari ticăloșii” (idem).

În limba română actuală, conform DILR, sunt active 36 de adverbe în *-mente*. În DOOM² unele au primit marca „rar” (*artificialmente, forțamente, generalmente, legalmente, materialmente, necesarmente, oficialmente, simplamente, sinceramente*), iar *completamente* este considerat livresc, mărci confirmate de textele parcurse. În texte de română actuală, se găsesc și adverbe neînregistrate în DOOM² și DILR: *absolutamente, cordialmente, culturalmente, fundamentalmente, idealmente, individualmente, intelectualmente, literarmente, paradoxalmente, politicamente, solemnamente, spiritualmente, strictamente, vocalmente* (vezi Mîrzea Vasile 2009a: 242).

Formele în *-mente* sunt considerate cultisme (Doca 1996: 256–257, Avram 1997²: 254, Zafiu 1999: 11), nu sunt folosite în toate registrele limbii. În româna actuală, apar cel mai frecvent în scrierile intelectualilor de o anumită formație (mai ales filozofică) și în presă. În textele științifice, inclusiv juridice, adverbele în *-mente* sunt utilizate neutru stilistic (*civilmente, moralmente, materialmente* etc.). Sufixul adverbial *-mente* poate indica și reluarea ironică, simularea critică a limbajului cult, pretențios sau a stilului științific, riguros.

Adverbele în *-mente*, cu excepția lui *eminamente*, au un adjectiv neologic corespondent care poate funcționa ca adverb. În limbajul curent, adverbilor în *-mente* le sunt preferate formele omonime cu adjectivul, expresiile cu structură regulată în *mod...*, *din punct de vedere...* (*materialmente* – *material*, *din punct de vedere material*; *oficialmente* – *oficial*, *în mod oficial*, *din punct de vedere oficial* etc.) sau locuțiuni prepoziționale (*finalmente* – *în cele din urmă*; *totalmente* – *cu totul*, *în întregime*, *cu desăvârșire*; *eminamente* – *prin excelență*, *cu deosebire*), vezi și Zafiu (1999: 11).

Adverbele inventariate în DILR sunt: *actualmente, amicalmente, artificialmente, certamente, civilmente, completamente, eminentemente, esențialmente, fatalmente, finalmente, formalmente, forțamente, francamente, funciarmente, generalmente, largamente, legalmente, literalmente, materialmente, moralmente, naturalmente, necesarmente,*

oficialmente, penalmente, pertinente, precizamente, profesionalmente, radicalmente, realmente, simplamente, sinceramente, socialmente, structuralmente, substanțialmente, totalmente, virtualmente. Față de DI, în acest dicționar nu mai sunt incluse 18 astfel de forme și variante (*dialecticamente, directamente, documentalmente, exclusivamente, imperiosamente, magistralmente, mutualmente, necesariamente, prealabilmente, principialmente, probabilmente, productivamente, productivemente, singularmente, specialmente, succesivamente, textualmente, tocitamente*) și sunt adăugate 15 (*amicalmente, certamente, civilmente, fatalmente, finalmente, formalmente, francamente, largamente, oficialmente, profesionalmente, radicalmente, simplamente, structuralmente, substanțialmente, virtualmente*), comune fiind 21 (cel mai des folosite în toate subperioadele amintite).

Folosite în exces în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, adverbele în *-mente* și-au diminuat frecvența spre sfârșitul secolului amintit și în primele decenii ale celui următor, apărând mai ales în stilul publicistic și juridico-administrativ. Pe tot parcursul secolului al XX-lea au fost folosite adverbe în *-mente*, însă inventarul lor în diversele subperioade a suferit modificări din punct de vedere numeric, compozițional și formal (de exemplu, *complectamente, fonciarmente*, în DI, față de *completamente, funciariamente*, în DOOM²). Indiferent de tendința în utilizarea acestor forme și de dezbaterile teoretice, au existat autori (Hasdeu, Scriban, G. Călinescu, Preda, Paleologu, Liiceanu, Pleșu, Cărtărescu etc.) care au manifestat o anumită preferință pentru adverbele în *-mente*; acestea însă au avut întotdeauna un uz restrâns în română.

1.4. Adverbele neologice în *-e* și *-o*

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, dintre adverbele neologice în *-e* utilizate de latiniști (*afirmative, certe, colective, directe, exprese, negative, provizorie, pure, relative, respective, succesive* etc.), se mai întâlnesc în scris destul de puține (vezi și **Limba română în Transilvania. Sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, 3.3.4**): „Judecata analitică arată dar *explicite* ceea ce este *implicite* conținut în subiect” (Măiorescu, în DLR). Aceste adverbe, considerate ardelenisme, s-au păstrat însă mult timp în secolul următor în exprimarea intelectualilor ardeleni (Avram 1992b: 13–14).

„Cele mai rezistente adverbe în *-e*, transmise și în secolul următor [al XX-lea], s-au dovedit cele intrate în limbajul curent prin stilul juridic-administrativ: *inclusive, proprie, relative, respective*; singurul neregional și nearhaic este semianalizabilul *recte*” (Avram 1992b: 14).

În limba română actuală, mai ales în limbajul muzicii, sunt prezente o serie de neologisme latino-romanice (marea majoritate din italiană) în *-e*: *affabile, agile, amabile, andante, cantabile, dolce, facile, innocente, marziale, mezza-voce, mezzo-forte, mobile, pastorale, pesante, piacevole, piano-forte, piccante, sensibile, simile* (DILR).

Clasa adverbilor neologice terminate în *-o*, folosite în limbajele de specialitate, cu precădere în domeniul muzicii, s-a îmbogățit pe parcursul secolului al XX-lea, având ca sursă de bază limba italiană. DI înregistrează 42 de asemenea termeni, în timp ce în DILR sunt listați 161. Aproape jumătate din adverbele terminate în *-o* din primul dicționar invers nu apar în cel de-al doilea (*altissimo, apozposito, culo, dictando, dito, recto, resto, tanto* etc.); DILR are 139 de intrări

noi (*accelerando, addolcendo, affettuoso, appassionato, capricioso, disinvolto, eroico, estatico, funesto, glissando, ironico, leggiro, maestoso, mesto, obligato, patetico, pizzicato, rallentando, ripieno, rubato, sciolto, sospirando, staccato, tardando, tenuto, vivacissimo* etc.).

2. ADVERBE COMPUSE

Numeroase adverbe compuse din perioada precedentă sunt folosite în continuare: *ades, alături, altădată, alteori, altfel, cică, degrabă, deodată, deoparte, departe, deplin, înainte, înapoi, întocma, niciodată, numaidecât, odată, odinioară, parcă, pretutindeni, totdeauna, totodată, uneori* etc. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, multe continuă să apară în texte cu variante formale (vezi infra, 5). Perioada analizată se caracterizează prin reducerea acestor variante (grație instrumentelor normative oficiale) și prin fixarea în limba literară, standard, a unor serii de nehotărâte cu structură regulată (seriile cu *ori-* și *-va*).

2.1. Adverbe nehotărâte cu structură regulată

Cele mai folosite adverbe indefinite cu structură regulată din limba literară sunt construite cu *ori-* (*oricând, oricât, oricum, oriunde*) și *-va* (*cândva, câtva, cumva, undeva*); la acestea se adaugă modalul *oarecum*: „Sfaturi pentru un anchetat (valabile *oricând, oriunde*)” (Steinhardt); „aștept *oricât*, și mă port *oricum* vrei tu” (G. Călinescu); „era dus *undeva*” (Rebreanu); „rămaserăm *câtva* în cumpănă” (Hogaș); „să ajungem *cândva* la pădure” (Sadoveanu); „emoțiile mele rele să fie *oarecum* falsificate” (Holban).

Formele din seria construită cu *oare-*, cu excepția lui *oarecum*, sunt sporadice în textele din prima parte a perioadei studiate, apoi nu mai sunt utilizate: „i s-a arătat, *oarecând*, o scară în vis” (Hogaș); „El îl chiti *oarecând* și-n pept cu săgeata-l împunse” (Murnu, în DLR); „Totuși conștiința savantului îl stăvilea *oarecât*” (Papadat-Bengescu); „Chiar sincer să fi fost, și *oarecât* era, n-ar fi meritat compătimire” (M.I. Caragiale); „*Oareunde* auziia că să nevoiaște cineva întru lucruri bune, îndată mergea acolo” (Gavril, în DLR).

Compusele cu *fie(-)* și *măcar(-)* nu circulă în limba literară a secolului al XX-lea.

Adverbele indefinite alternative construite cu *alt-* (*altcum, altunde, altcândva, altcumva, altundeva* etc.) au frecvență redusă: „Ah, bătrânii, bieții oameni, / Grijulii *altcum* la foc” (Blaga); „o soartă amară pe care ai dori-o *altcumva*” (Cioran); „întâmplările adevărate, petrecute *altcândva, altunde*” (Liiceanu); „nu avem voie să ne uităm *altundeva*” (Steinhardt); „o voluptate, *altcândva* resimțită” (Papadat-Bengescu). Se observă, mai ales în prima parte a perioadei analizate, o oarecare preferință a scriitorilor transilvăneni pentru acestea.

Indefinitele explicit direcționale *oriîncotro* și *încotrova* sunt folosite foarte rar, fiindu-le preferat adverbul *oriunde*: „În aceste locuri, *oriîncotro* te întorci, te împresoară singurătatea” (Hogaș); „Când pornești *încotrova*, să nu te întorci, că nu-ți merge bine” (*Șezătoarea* I, în DA); „*oriunde* ți-ai întoarce privirile” (Ibrăileanu); „*oriunde* te-ar duce destinul, ai să faci treabă” (Rebreanu).

Informațiile din dicționare și din gramatici concordă, în general, cu situația din texte. Adverbele cu *oare-* (exceptându-l pe *oarecum*) sunt marcate ca învechite în dicționare (SDLR, DLRM, DLR, DEX² etc.; vezi și Scriban 1925: 100, care le consideră rare). Compusele cu *alt-* sunt apreciate ca rare și regionale (Banat, Ardeal) în lucrările din prima parte a secolului (SDLR, CADE etc.; vezi și Scriban 1925: 101); în DLRM și DEX² doar *altcândva* este marcat ca rar. Indefinitele cu *fie(-)* și *măcar(-)* sunt, în general, neglijate în dicționare sau considerate cu uz restrâns. De exemplu: în SDLR nu sunt înregistrate compusele adverbiale cu *fie(-)*; în CADE apare numai *fiecum*; în DLRM și DEX², apar numai *fiecum* și *fieunde*; în DLRM, compusele cu *măcar(-)* sunt populare. Tiktin ([1893] 1945: 84) menționează seriile cu *oare-*, *fie(-)* și adverbele *altcum*, *altunde*, dar nu și compusele adverbiale cu *măcar(-)*. În lunga lui listă, Philippide (1897: 180–195) nu are și compuse adverbiale cu *fie(-)* și *măcar(-)*.

În textele parcurse, mai ales în prima parte a secolului al XX-lea, apar și compuse din seria cu *ori-* cu particula *-și-* intercalată: „o greșeală, fie *orișicât* de mică” (Slavici); „subiectele care mă interesau *orișicând*” (Holban); „Pentru soțul ei păstrase *orișicum* un respect cel puțin teoretic” (Rebreanu); „*orișunde* se ducea, băiatul găsea casă primitoare” (Slavici). Cele din seria *oare-* sunt mult mai rare: „i se făcu *oareșicum* milă” (Vlahuță, în DLR). În limba actuală, caracterul învechit și popular și sensul accentuat nedefinit al acestor forme, ca și al celor de tipul *unde*, *cum*, *și* (*lea*), *fieștecum*, *fitecum*, au stat la baza revitalizării și valorificării în registrul expresiv, în special al oralității: „toți profii îl știau de tâmpit, da’, *orișicât*, era penibil” (Verdeș); „revin *oareșcum* târziu cu unele clarificări” (forum.softpedia.com); „mă gândesc să comentez *oareșicât* savant” (romaniaculturala.ro); „se potrivește *cum* *și* *lea* la acest subiect” (onlinesport.ro).

2.2. Adverbe negative cu structură regulată

Seria compuselor negative cu structură regulată este alcătuită din *nicicând*, *nicicât*, *nicicum*, *niciunde*: „n-am cunoscut mai apoi *nicicând* asemenea morb” (Sadoveanu); „*nicicând* nu mi-aș fi închipuit” (Preda); „Ce n-avea-n lume seamăn *niciunde* pre pământ” (Vulpescu, în DLR, s.v. *seamăn*); „cu privirea ațintită *niciunde*” (Liiceanu); „o lume *nicicum* închegată” (idem); „nici învățată nu-i și *nicicum* nu se potrivește cu dumneata” (Rebreanu); „fusese adevărat și *nicidecum* jucat” (G. Călinescu); „de grăit, nu poate grăi *nicicacum*” (Sadoveanu, în DLR). Modalul negativ are mai multe variante, înregistrate și în texte, și în gramatici și dicționare: *nicidecum* (Tiktin [1893] 1945: 84, Philippide 1897: 186, Scriban 1925: 101 etc.), *nicicacum* (Scriban 1925: 101, DLR etc.).

Scriban (1925: 100–101) afirmă că *niciunde* și *nicicând* sunt „traduse după slavonește *ni kogda*, *ni gde*, întrebuițate rar în Transilvania și Bucovina, în locul obișnuitelor *nicăiuri*, *nicăieri*, *nicăiri*” (vezi și SDLR). În dicționar, lingvistul marchează toate aceste adverbe negative ca rare, învechite, regionale, uz restrâns indicat și în DLR. În DLR se marchează și circulația regională (în special în Moldova) a negativului *nicicacum*. În DEX², numai *nicicum*, *niciunde* și *nicicacum* sunt populare.

3. LOCUȚIUNI ȘI EXPRESII ADVERBIALE

După 1880, inventarul adverbialelor dezvoltate nu înregistrează modificări importante față de perioada anterioară: unitățile noi sunt puține, iar o parte dintre ele (în special expresiile latinești) au o folosire restrânsă. Variația formală a

locuțiunilor și expresiilor adverbiale, ca și în cazul adverbelor simple și compuse, se reduce treptat în secolul al XX-lea; se generalizează expresiile *în mod...* și *din punct de vedere...* urmate de adjectiv și apare o variantă nouă a primei, *la modul...*. Construcțiile de tipul *pe întrecute*, *pe nemâncate* se înmulțesc analogic.

3.1. Locuțiuni și expresii adverbiale cu structură regulată

3.1.1. Adverbele monolexematice de mod (derivate sau omonime cu forma de m. sg. a adjectivelor), în general, sunt echivalente cu expresii regulate alcătuite din *în mod...* sau *în chip...* și *din punct de vedere...* urmate de un adjectiv: „Răspunsul se publică *gratuit*” (*Codul penal* 1939) cf. „Care nu publică, *în mod gratuit*, comunicatele oficiale” (idem); „Vrea s-o adopte, și pace. *Legal* nu e nici o piedică” (G. Călinescu), „se face vinovat penal de refuz de serviciu datorat *legalmente*” (*Principii de drept*, în DLR) cf. „evadarea unei persoane arestate sau reținute *în mod legal*” (*Codul penal* 1939), „*Din punct de vedere legal*, totul e ireproșabil” (Camil Petrescu, în DLR).

Această echivalență este menționată în unele gramatici: Tiktin ([1893] 1945: 132), Philippide (1897: 178), Slavici (1914: 147), Scriban (1925: 149–150), Avram (1997²: 254) etc. Vezi și DDRF I 1893: 25.

Construcțiile care au la bază substantivul *mod* sunt mai frecvente decât cele cu *chip*; acestea din urmă apar mai des la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, ulterior folosirea lor fiind o alegere stilistică (vezi Mîrzea Vasile 2009a: 253).

Expresiile modale conținând *la modul*, *în(tr-o) manieră*, *de o manieră* sunt mult mai rare și caracterizează limbajul unor scriitori și jurnaliști.

Construcția *la modul...* apare în prima jumătate a secolului al XX-lea (după Jordan 1961: 46, este introdusă de G. Călinescu) și, în ciuda aprecierii lingviștilor, este adoptată în registrele amintite, ajungând în româna actuală destul de frecventă. Iată câteva exemple din *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*: „Tot ce nu este inteligibil *la modul plan* e declarat supranatural”; „Eliade e un mistic *la modul dantesc* cu uriașe viziuni profetice”; „un om afemeiat *la modul eteric*”; „basmelor lui Delavrancea sunt teroriste și delirante, *la modul înfocat*”; „lumea trăiește *la modul scitic*” (G. Călinescu). Construcția pare destul de frecventă și în presa de la mijlocul secolului trecut: „rezolvată, și ca mijloace, și ca perspectivă, *la modul strămoșesc*” (*Contemporanul*, 1959, în Jordan 1961: 45); „relevă o intuiție adâncă a naturii, *la modul romantic*” (*Gazeta literară*, 1960, idem); „Sânt trecute în revistă, *la modul analitic*, câteva din romanele” (*Viața românească*, 1960, idem) și ulterior: „Și totul, firește, *la modul absolut*” (Steinhardt); „Arătați bine, *la modul provincial*” (Cărtărescu); „naratorul revine în scenă, dar *la modul ironic și parodic*” (idem); „Celulita, *la modul sincer*, nu are tratament” (*adevărul.ro*); „(...) știi din auzite. Eu știu *la modul concret*” (IVLRA).

În expresiile conținând substantivul *manieră* se fixează prepoziția *în*, iar *de* apare mai rar. Și acestea caracterizează registrul cult și vorbirea celor care vor să-l imite: „Se continuă a se scrie *în maniera tradițională*” (*Viața Românească*, 1963, în DLR, s.v. *tradițional*); „se dezintegrează *într-o manieră foarte ciudată*” (Preda); „trăiesc înfrângerea *într-o manieră fictivă și proiectivă*” (Liiceanu); „Scrierea unor

cuvinte românești în manieră engleză” (*România Literară*, 2006, în DLR, s.v. K); „exprimă toată situația de o manieră cu totul nouă” (*Azi*, 1939, în Iordan 1943: 256); „Adevărata provocare este să vedem dacă execuția acestui buget (...) va fi făcută de o manieră mai transparentă, de o manieră mai eficientă, de o manieră mai ținută către obiectivele reale” (*Monitorul oficial al României: Dezbateri parlamentare*, 2009).

Construcția din punct de vedere... este generalizată: „nu este, din punct de vedere sufletesc, absolut nici o asemănare” (Holban); „nu discutăm chestia din punct de vedere particular, personal” (Rebreanu). A fost concurată slab pentru puțin timp de calcul din unghi de vedere... (vezi Iordan 1943: 262–263): „aceasta, din unghiul de vedere ideologic” (G. Călinescu, în Iordan 1943: 264).

3.1.2. Expresiile de tipul *pe alese*, *pe nemâncate*, *pe întrecute*, *pe înserate* se înmulțesc în perioada analizată (vezi și Ciompec 1985: 103). Un inventar alcătuit pe baza dicționarelor uzuale și a textelor, inclusiv foarte recente, postate pe internet, cuprinde peste 190 de unități (vezi Mîrzea Vasile 2013). Câteva sunt uzuale, frecvente (*pe neașteptate*, *pe nemâncate*, *pe nerăsuflăte*, *pe nesimțite*; *pe alese*, *pe apucate*, *pe ghicite*, *pe înfundate*, *pe întrecute*, *pe nimerite*, *pe ocolite*, *pe sărite* etc.); multe sunt însă creații expresive, personale, cu un model analogic intrat în uz: *pe mâncate*, prin analogie cu *pe nemâncate*; *pe ghiftuite*, prin analogie cu *pe săturate*; *pe nerespirate*, prin analogie cu *pe nerăsuflăte* etc.: „Aleg struguri *pe dibuitelea* și *pe gustatelea*” (Stancu, în DLR); „Am luat-o *pe desculțe* prin miriște” (Udrescu, în DLR); „am jucat cărți (...) *pe dezbrăcatelea*” (IVLRA); „plânse ceasuri întregi *pe înfundate*” (G. Călinescu); „Aurica trase prima împușcătură, *pe nepregătite*” (idem); „Așa, numai *pe spuse* și *pe crezute*, n-o putem porni” (Slavici); „Așa, din întâmplare, *pe neașteptate* și *pe nevrute*” (idem); „moartea venise *pe nechemate*” (Gârleanu).

Baza lexicală a acestor expresii locuționale are, în majoritatea cazurilor, formă de „plural” (în *-e*); aceasta își poate atașa și particulele adverbiale *-a*, *-le* sau, cumulat, *-lea*. În limba actuală, cele mai multe (peste două treimi) apar cu succesiunea de particule *-lea* (*pe aleselea*, *pe aranjatelea*, *pe atinselea*, *pe cercetatelea*, *pe demonstratelea*, *pe neanunțatelea*, *pe nemuncitelea*, *pe tăcutelea*, *pe vorbitelea* etc.), iar aproximativ un sfert, (și) numai cu particulele *-le* (*pe apucatele*, *pe controlatele*, *pe tăcutele*, *pe verificatele* etc.) sau *-a* (*pe alesele*, *pe bănuitele*, *pe testatele*, *pe verificatele* etc.), vezi Mîrzea Vasile (2013).

Unele dintre aceste locuțiuni sunt incluse în dicționare. Tratarea lor lexicografică a fost inconsecventă și în cadrul aceluiași dicționar, și de la un dicționar la altul (vezi Bulgăr 1960: 395–397). Din cauza dificultății teoretice de a încadra baza lor lexicală, și în dicționarele actuale există această inconsecvență; de exemplu, DEX² tratează locuțiunile *pe alese*, *pe ascunse*, *pe brodite* sub intrările *ales*¹ s.n., *ascuns*¹ s.n., *brodit* s.n., iar *pe apucate*, *pe băjbăite*, *pe furate*, *pe furișate*, *pe ghicite*, sub verbul la infinitiv (*apuca*, *băjbăi*, *fura* etc.); pentru negativele *pe neașteptate*, *pe nebăute*, *pe negândite*, *pe nemâncate*, *pe nerăsuflăte*, *pe nesimțite*, se creează o intrare specială, s.n. (*neașteptat* s.n., *nebăut* s.n., *negândit* s.n. etc.). Gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea citează ca exemple aceste locuțiuni (Lambrior 1892: 214, Philippide 1897: 192–193, Scriban 1925: 151 etc.); ulterior, acestui tip de construcție i se acordă puțin mai multă atenție în unele lucrări (GLR¹ I: 331, GLR² I: 305, Ciompec 1985: 103, 132, GALR I: 590, GALR II: 532 etc.).

3.2. Alte adverbiale multilexicale

În perioada analizată sunt folosite numeroase locuțiuni vechi (*de-a pururea, în zadar, în vecii vecilor, de jur împrejur, din când în când, zi de zi* etc.). Locuțiunile noi, relativ recente în pragul secolului al XX-lea, se generalizează în limba standard (*cu atenție, cu forța, cu intenție, cu orice preț, cu sânge-rece, în aparență, în consecință, în detaliu, în esență, în fine, în fond, în principiu, într-un cuvânt, la discreție, la prima vedere, la termen, la un moment dat*; pentru mai multe exemple, vezi Stanciu-Istrate 2006: 261, 263). Variantele formale ale acestor adverbiale s-au redus în a doua parte a secolului al XX-lea (vezi infra, 5).

Dinamica inventarului de adverbiale multilexicale este destul de redusă în comparație cu perioada anterioară. Unele îmbinări locuționale au ieșit din limba literară: „Pentru a se putea opune *mai cu izbândă* lui Frideric” (Pârvan); „poporul românesc și-a reluat *cu deciziune și cu cumpăneală* munca neîntreruptă” (Onciul); „Revistele *de ordinar* le face el” (Vlahuță). Clasa locuțiunilor adverbiale s-a îmbogățit cu câteva unități care au dobândit și o circulație mai largă (*cu aproximație, cu intermitențe, cu nonșalanță, din oficiu, din start, în totalitate, în trombă, la maxim(um), la minim(um), la negru, pe puțin* „cel puțin”, *mai nou* etc.): „Se purta ca o consolatoare trimisă *din oficiu* la un condamnat la moarte” (G. Călinescu); „dacă nu era cu spatele, mi-aș fi imaginat *din start* că-i mama” (IVLRA); „Am luat-o spre mașina mea, m-am urcat și am pornit și eu *în trombă*” (Preda); „în jurul unui casetofon Sony dat *la maximum*” (Cărtărescu); „Elena reduce protocolul *la minimum*” (Papadat-Bengescu); „reducându-i costul materialului *la minim*” (G. Călinescu); „Riscul de a schimba valută *la negru*” (*România liberă*, 1993, în DCR²); „a muncit *pe puțin* doi ani” (Ghilia, în Ciompec 1985: 101).

Jordan discută în gramatica sa din 1943 o serie de unități frazeologice recente la acea vreme. Multe dintre creațiile adverbiale (în general, după model francez) nu se dovedesc viabile: *fără contest* „incontestabil”, *în eminentă* „în special, prin excelență”, *de înaltă frecvență* „foarte impresionant, puternic”, *pentru odată* „de data aceasta, în cazul de față”, *în secundar* „în al doilea loc”, *în sumar* „pe scurt, în rezumat” etc. (Jordan 1943: 249–264).

Locuțiunea *mai nou* „mai de curând”, frecventă în limba actuală, are ca primă datare în DCR² anul 1984: „Va fi perioada în care scurtele din blană crează (ondulată, cum *mai nou* am aflat că i se spune)” (*Săptămâna culturală a Capitalei*, 1984, în DCR²). Ea este însă mai veche: „(*Odinioară* se zicea) a face, a rândui, a strânge conace cuiva s. pentru cineva (...); (*mai nou*) a face, a găti (un) conac” (DA [1936], s.v. *conac*), dar, probabil, a devenit mai frecventă începând cu ultimele decenii ale secolului trecut. Originea acestei locuțiuni poate fi explicată în mai multe moduri, care nu se exclud: fixarea construcției comparative a adjectivului devenit adverb („Scrie-mi și mie ce e *mai nou*. Cui au rămas țara, la turci au la muscali”, Furnică, în DLR, s.v. *englez*), probabil și prin analogie cu *mai recent* („Avea, dobândită *mai recent*, o moșie”, Rebreanu, în DLR); începutul imitativ al răspunsului la întrebarea „- Ce mai (e) nou?”, în care verbul copulativ e elidat („*La* spune-mi ce *mai nou*? Ce veste? Ce poveste?”, I. Văcărescu, în DLR, s.v. *poveste*; „Ce *mai nou* pe la d-v?”, I.L. Caragiale, în DLR); reducerea locuțiunii *în timpul mai nou* > *mai nou* (cf. și *mult timp* > *mult*, *puțin timp* > *puțin* etc.) sau, cel puțin, caracterul fix al comparativului în această locuțiune: „*În timpul mai nou*, chiria e, mai ales, o locațiune de edificii, de prăvălii”, DA, s.v. *chirie*; „în faptă (înlocuită, *în timpul mai nou*, prin) = de fapt”, DLR, s.v. *faptă*).

O serie de expresii internaționale alcătuite din elemente latine sunt folosite și în română încă din secolul al XIX-lea. Ele au o circulație restrânsă, cele mai multe

fiind limitate la anumite domenii profesionale. Iată câteva exemple extrase din MDN¹⁰: *ab antiquo, ab origine, ad calendas graecas, ab ovo, ad patres, ad rem, de facto, de visu, ex abrupto, ex cathedra, exempli gratia, expressis verbis, grosso modo, in abstracto, in aeternum, in corpore, in extenso, in extremis, in nuce, in situ, in spe, in vitro, in vivo, ipso facto, per pedes, post festum, pro domo, sine die, tale quale*. Tipul de texte în care apar indică uzul lor negeneralizat în limba standard: „reuşeşte să modifice *ad libitum* condițiile” (Patapievici); „Scrisorile către Boicescu au fost luate de cei mai mulți *ad litteram*, fără pic de umor” (Paleologu); „vorbeşte *ex cathedra*” (Steinhardt); „elevi de şcoală mergeau *in corpore* pe trotuare” (G. Călinescu); „Am hotărât să îi recitesc *in extenso*, pentru a mă verifica, verificându-i” (Patapievici); „un fel de pre-postmoderni, ale căror poeme cuprind *in nuce* trăsături importante ale optzecismului” (Cărtărescu). Numărul adverbialelor neadaptate din alte limbi este mai mic: (fr.) *à la carte, à la française, à la grecque, à la longue, à la russe, mot-à-mot, par avion*; (engl.) *fifty-fifty, step-by-step, last but not least*; (it.) *al segno, da capo, da capo al fine* etc. Şi acestea au o utilizare destul de restrânsă: „O ia *da capo!*” (Teodoreanu); „*Last but not least*, mulțumesc editurii Humanitas pentru cecul în alb cu care mă creditează în continuare” (Cărtărescu).

Ca și alte adverbiale, multe dintre locuțiunile menționate anterior au și utilizare adjectivală.

Gramaticile și studiile despre adverb conțin liste variabil de mari cu adverbiale cu structură dezvoltată. Vezi, de exemplu: Tiktin ([1893] 1945: 133), Scriban (1925: 151–152), GLR¹ (I: 330–331), GLR² (I: 304–305), Iordan (1956: 473–474), Iordan, Robu (1978: 505), Avram (1997²: 261–263), GALR (I: 590–591), Chircu-Buțea (2011: 103–134). De notat că unii autori de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din primele decenii ale secolului al XX-lea (de exemplu, Tiktin [1893] 1945: 133–134, Lambrior 1892: 213, Scriban 1925: 151) folosesc termenul de locuțiune adverbială într-un sens foarte larg: orice grup sintactic cu valoare circumstanțială (adverbială).

4. ADVERBE OBTINUTE PRIN CONVERSIUNE

Cele mai multe adverbe românești provin din recategorizarea adjectivelor și a participiilor. În perioada analizată, se întăresc câteva tipare de adverbializare a adjectivului; acest fenomen a fost favorizat de pătrunderea și, mai ales, de generalizarea în uz a unui mare număr de adjective neologice. În ce privește adverbele care au la bază substantive, sunt interesante câteva cazuri particulare, precum *chip(urile)*. Urmând un tipar mai vechi, dobândesc valoare adverbială în registrul familiar-expresiv și argotic și substantive ca *beton, meserie, parfum*.

În limba literară standard, nu au fost observate schimbări însemnate în utilizarea cu valoare adverbială a celorlalte clase de cuvinte (numerale, pronume, mai ales, interogativ-relative, gerunzii etc.). Unele fapte de limbă privesc unități izolate, precum *nimic* și *ceva*, care și-au restrâns posibilitățile combinatorii semantico-sintactice în limba literară actuală: „Prin iunie mă voi duce undeva la vreo baie din apropiere și pe urmă în vreo regiune *ceva* muntoasă, din apropiere” (Humpel, în *Junimea și junimiștii*); „Nimeni nu știa *nimic* ce gânduri îl bat” (Agârbiceanu).

Toate gramaticile și lucrările tematice despre adverb menționează acest procedeu sintactic de adverbializare: Tiktin ([1893] 1945: 132), Lambrior (1892: 213, 215), Philippide (1897: 178–180), Slavici (1914: 146–148), Scriban (1925: 149–150), GLR¹ (I: 329–330, 341), GLR² (I: 302–303), Iordan (1956: 467–471), Iordan, Robu (1978: 502–504), Ciompec (1985: 99–101), Avram (1997²: 253–254), GALR (I: 603–605) etc. Adverbializarea adjectivului este tratată mai detaliat în Mihai (1963) și Mîrzea Vasile (2009b). Despre valoarea adverbială a substantivelor și grupurilor nominale neprepoziționale, mai multe informații se găsesc în Seche (1958), Neamțu (1979), Rădulescu (1985).

4.1. Adverbe omonime cu adjectivul

Folosirea cu valoare adverbială a adjectivelor, prin amploare, este caracteristică românei. Adverbele provenite din adjective coexistă cu formele derivate și, când există echivalență, le sunt preferate acestora în limbajul standard, mai ales în a doua parte a perioadei: „În lumea supusă, *politicește*, Islamului, iar, *cultural*, elenismului” (Iorga); „De altfel, continui, Faust e un personaj nesărat, *absolut* neinteresant” (Preda); „*Absolutamente* exact, zisei” (idem); „E precumpănitor o problematică etică și *virtual* religioasă (existențială însă, nicidecum teologică)” (Paleologu); „De fapt, rădem *virtualmente* de noi înșine” (idem).

Multe lexeme neologice, adoptate majoritatea în secolul al XIX-lea, au și utilizare adjectivală, și adverbială – *abominabil*, *abrutizant*, *balcanic*, *cerebral*, *cinematografic*, *concomitent*, *debusolant*, *decent*, *decorativ*, *diametral*, *electronic*, *emfatic*, *evaziv*, *expeditiv*, *ezoteric*, *formal*, *fortuit*, *frenetic*, *global*, *gradual*, *halucinant*, *idilic*, *ignobil*, *inopinat*, *insistent*, *jenant*, *just*, *lapidar*, *magistral*, *maxim*, *mecanic*, *meteorologic*, *momentan*, *nazal*, *net*, *nominal*, *nonconformist*, *obsesiv*, *ocazional*, *ostentativ*, *paralel*, *paranoic*, *penibil*, *punctual*, *rațional*, *relativ*, *riguros*, *sardonic*, *simultan*, *sportiv*, *succint*, *tardiv*, *ubicuu*, *unanim*, *vag* și multe altele (vezi și Ciompec 1985: 99): „când Marcian va consimți *formal*” (Papadat-Bengescu); „încearcă să confere sens haosului, dar de data aceasta nu *global*, ci *punctual*” (Cărtărescu); „ce ar putea fi dacă *inopinat* maestrul mi-ar răsări în cale” (Mihăescu); „Niciodată gândul lui n-o desemna pe Olguța, *nominal*” (Teodoreanu); „îmbrăcată *sportiv* și cu rucsac” (G. Călinescu). În uz, adverbele *maximum* și *minimum* alternează cu formele neliterare *maxim* și *minim*: „Putem depăși planul (...) cu cincizeci, *maximum* o sută de hantri” (Mihale, în DLR); „Cu toate acestea, până într-o lună, *maxim* două, voi fi gata” (Teodoreanu). Vezi și Nedelcu (2012: 114–115).

Și următoarele unități neadaptate au contextual valoare adjectivală sau adverbială: *cash*, *cool*, *crazy*, *fair*, *freaky*, *full-time*, *live*, *nice*, *off*, *off-line*, *O.K.*, *on-line*, *sexy*, *soft* etc. Aceste englezisme nu au o circulație generalizată, sunt utilizate de anumite categorii socioprofesionale și de vârstă: „puteai bea privind orgia *live* de pe scenă” (Cărtărescu); „De notat că nimeni n-avea nici o armă asupra sa, contând numai pe intimidare. Voiau să lucreze *fair*” (G. Călinescu); „De obicei comenta din *off* și, nu rareori, îi smulgeam hohote de râs” (Liiceanu).

Lexemele *mișto*, *moca*, *nașpa*, *nasol* caracterizează limbajul familiar-argotic (vezi Zafiu 2010: 242–245, 247–249, 254–257): „Altfel, e *mișto*, mai vezi și tu lumea!” (E. Barbu); „M-am officat *nasol* de tot” (Verdeș).

Numărul adjectivelor care au și valoare contextuală de adverb crește, cum s-a putut vedea mai sus, ca urmare inerentă a îmbogățirii inventarului de adjective și de generalizare a folosirii acestora și, interdependent, după cum vom vedea în continuare, ca urmare a întăririi anumitor tipare de adverbializare.

Devin mai frecvente și mai variate construcțiile impersonale de tipul [(verb copulativ +) adverb + propoziție subiectivă, introdusă prin *că, să, dacă* / infinitiv ori supin], conținând adverbele provenite din adjective care exprimă o apreciere de tip epistemic, deontic, pur subiectiv: „*Mai recomandabil* ar fi să se încerce, barem deocamdată, o aplanare pașnică” (Rebreanu); „Emitte un sunet *dificil* de redat în scris, dar ușor de interpretat” (Mușatescu); „*Imposibil* să mă duc așa la cursuri!” (Preda).

Și tiparul mai vechi [adverb + *de* + adjectiv / adverb], descris detaliat în Pană Dindelegan (1992a: 85–110) și discutat și de Ciompec (1985: 183–184), se întărește. În afară de adverbe precum *așa, astfel, destul / îndestul, îndeajuns, atât* sau *amarnic, grozav, strașnic*, acceptă multe alte adverbe provenite din adjective, în special neologice. Aceste adverbe exprimă excesul (*enorm, imens, infinit* etc.), calificarea negativă, dezagreabilul (*abominabil, dezgustător, monstruos, oribil, sinistru* etc.; vezi și Byck 1937) sau, în mult mai mică măsură, calificarea pozitiv-superlativă (*admirabil, excelent* etc.) etc. Unele dintre acestea sunt legate derivativ de un verb (*incalculabil de scump, enervant de cicălitoare, exasperant de needucat* etc.): „Ea-l iubește, e *grozav* de fericită” (Manolescu, în *Junimea și junimiștii*); „Dacă ținem seamă de aceste rezultate importante, de întinderea *neasteptat* de mare a morvei larvate și latente la cai” (Babeș, în AAR); „În gura unui personaj *ridicol* de fricos, care tremură și de umbra lui” (Ibrăileanu); „Căci sunt *nespus* de frumoase toamnele noastre” (Vlahuță); „Era un om *extrem* de inteligent” (Galaction); „Când Ioanide, devenit deodată *straniu* de imperios și mineral în ochii-i albaștri, o săgetă cu privirea” (G. Călinescu).

În construcțiile culte [adverb + adjectiv / adverb], adjectivul adverbializat poate exprima gradul superlativ absolut, ca în exemplele: „Al Dv. *adânc* devotat” (Kirileanu, în *Junimea și junimiștii*); „Dânsul a fost *serios* bolnav” (Humpel, în *Junimea și junimiștii*); „Cu foarte multă iubire sânt și rămân *deplin* devotata D-tale amică” (Humpel, în *Junimea și junimiștii*); „Am rămas *profund* mirat” (Galaction); „Untul tatuat cu lingurița și împodobit cu două ridichi *violent* roșii” (Teodoreanu); „Însă nota *înalt*-specifică a figurii lui erau ochii” (Galaction); „Ori cădea *greu* bolnavă câte o femeie din sat” (idem); „Acest bun prieten, acest om *adânc* cinstit și nerăbdător să mă vază și pe mine procopsit” (idem); „Ne știam legați noi între noi, ne prețuiam și eram *imens* încredințați că vom cuceri, într-o zi, cununele notorietății” (idem). De asemenea, poate indica o ajustare discursivă a denotației: „Producțiile *pretins* moderniste” (G. Călinescu, în DLR); „Caracterul epic al operei sale rămâne *pur* formal” (Lovinescu, în DLR).

Tiparul [adverb + adjectiv / adverb] acceptă și adverbe provenite din adjective de tip calificativ, evaluativ (*gratuit, inutil, inocent, inteligent, patetic* etc.): „Nici chiar la Roma nu se vorbea de marea majoritate a poporului *atât de clasic și de literar* latinește” (Ionescu-Gion); „Caragiale, voind să scoată un puternic efect comic, pune frazele cele mai *războinic*-revoluționare în gura unui personaj ridicol de fricos” (Ibrăileanu); „Bunătața coborâtă din ceruri și – la atâția

dintre noi – *strâmt, sărăcăcios și dureros* găzduită” (Galaction); „Se uita *discret* interogativ în ochii lui Saferian” (G. Călinescu). A devenit mai productivă după mijlocul secolului al XX-lea structura [adverb + adjectiv / adverb], preferată de unii scriitori, în care adverbul modifier este de tip calificativ, evaluativ, iar regentul este de asemenea un adjectiv calificativ propriu-zis, neparticipial, situație în care tiparul sintactic poate fi considerat și un tipar lexical (vezi și FC I: 171–176). Iată câteva exemple din volumul de critică *Mateiu I. Caragiale: recitiri* al lui M. Călinescu: „o pagină *solemn-vibrantă*”; „în religia *decadent-aristocratică*”; „o purtare distantă *snob-disprețuitoare*”; „o oralitate *rafinat-vulgară*”; „patriotismul lui Pirgu – *sincer* mincinos”; „ca scriitor cu pană *tăios-clasică*, Pașadia”; „acuzăția *jucăuș-răsfățată*”; „o lectură *atent-imaginativă*”.

„Recente și livrești, construcțiile de acest tip [adverb + adverb / adjectiv] sunt de o mare varietate combinatorie și înregistrează o frecvență ridicată, mai ales în beletristică, în publicistică și în critica literară, adverbul dovedindu-se un mijloc economic și adesea foarte subtil de precizare și nuanțare a calității” (Ciompec 1985: 266). Pentru mai multe exemple, vezi Ciompec (1985: 265–266) și Pană Dindelegan (1992a: 93–94).

Adjectivul *singur* apare rar ca intensificator („însuși”, „chiar”) sau ca restrictiv („doar, numai”): „Pentru că nu sânt în stare să-i silesc prin *singură* facultatea mea” (Delamarina); „Orice poate fi făcut dacă e făcut cu *singură* complicitatea noastră” (Liiceanu). În contextele de acest tip, în care, deși antepus, nu primește articolul hotărât, lexemul *singur* se plasează la limita dintre adjectiv și adverb. La nivel dialectal (în Muntenia și Oltenia), cuvântul *singur* cu sens restrictiv are trăsăturile unui adverb tipic (nu se acordă în gen și număr): „Îmi loam decât *singur* cămașa pă mine”; „N-aveam decât *singur* felinaru aprins”; „lucra omu la Bărăganu... ș-așa ce putei să trăiești din *singur* două palme atâția inși” (apud Dinică 2009a: 56).

4.2. Adverbe provenite din substantive

În perioada analizată, nu se înregistrează fenomene importante legate de substantivele care au caracteristici adverbiale, adică numele de unități temporale și momente ale zilei – *vara, iarna, joia, duminicile, dimineața, noaptea* etc. – și unele substantive din construcții comparative expresive – (*răcit*) *cobză*, (*singur*) *cuc*, (*frumos*) *foc*, (*a se duce*) *glonț*, (*beat*) *mort*, (*înghețat*) *tun* etc.

Substantivul *weekend* are aceeași utilizare adverbială ca și substantivele temporale vechi (*weekendul, weekendurile, tot weekendul, (în) weekendul ăsta / trecut* etc.): „în timpul săptămânii sunt ocupată cu jobul, *serile* mi le petrec cu copilul meu, *weekendurile* mergem în parc” (*forum.desprecopii.com*); „Află unde te poți distra *weekendul ăsta*” (*emaramures.ro*).

Într-un registru expresiv al limbii (familiar, familiar-argotic), au o utilizare superlativă nouă câteva substantive vechi în română (*belea, beton, marfă, meserie, trăsnet*; vezi Zafiu: 2010: 104–106, pentru *belea*, 234–235, pentru *marfă*, 240–242, pentru *meserie*): „Noi ne-am distrat *beton* anul trecut” (*motociclism.ro*); „Instalația are doi ani și motorul merge *meserie*, nu consumă ulei deloc” (*clubopel.com*); „Nu-s probleme tehnice, mie mi se mișcă *parfum!*” (*playzeek.com*); „eu încă am o Dacie din 1977 și merge *trăsnet*” (*youtube.com*). Lexemele marcate au, în primul rând, valoare adjectivală (puteau fi discutate și supra, 4.1).

Dintre cazurile izolate de lexicalizare ca adverbe, merită amintite *chipurile* și *culmea*. Adverbul *chipurile*, provenit din substantivul *chip*, avea la începutul perioadei o variantă omonimă cu forma de singular, nearticulată (*chip*); aceasta apare rar în textele din prima jumătate a secolului al XX-lea, apoi nu mai este înregistrată: „Ai vreun subiect anume sau pot scrie despre ce mi-o da prin gând? – Ba, *chip*, aveam un subiect” (I.L. Caragiale). Forma generalizată este cea omonimă cu pluralul: „Sunt, *chipurile*, revizor peste păduri” (Hogaș); „– Da cum nu, domnișorule; niște potlogari din Calu-Iapa, feciori – *chipurile* – de gospodari... ne-o golit stâna de urdă și de caș, ba ne-o luat și câteva mioare” (idem); „auzind mitraliera, se întoarseră ca la o comandă câteșicinci cu coasta spre inamic și începură să se târască spre o tufă de la capăt, căutând, *chipurile*, un adăpost acolo” (Topârceanu); „Când revenii la mansardă, *chipurile* din voiajurile mele de afaceri” (Mihăescu).

Substantivul *culmea* (la începutul perioadei analizate, cu varianta *pentru culme*) poate avea o valoare intermediară între adverb de modalitate, exprimând surpriza, și interjecție: „În mijlocul unor oameni care, *pentru culme*, mai și desprețuiesc o biată profesoară, dacă cumva fac parte din societatea ha bună” (Delamarina); „Eu aș lua-o bucuros, s-o scap din mizeria asta, dar te lasă dumnealor? *Culmea*, nu vrea nici ea” (G. Călinescu). Ulterior, caracteristicile adverbiale sunt mai pronunțate: „Ce e *culmea* e că m-au furat copii de până în 8 ani... Ce e și *mai culmea* e că am chemat poliția (...) Ce e *foarte culmea* și umilitor pentru mine e că m-am hotărât să îmi fac singură dreptate” (*urbaniulian.ro*).

5. VARIAȚIA FORMALĂ A ADVERBIALELOR

La sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului următor, adverbele, în special cele moștenite sau compuse cu elemente moștenite, continuă să prezinte variante formale în limba standard. Acestea rezultă, în special, din atașarea particulelor *-a*, *-le*, *-și*, *-i*, din sudarea unor prepoziții (*totdeauna*, *întotdeauna*; *destul*, *îndestul* etc.), din modul de formare a bazei (*totodată*, *totdeodată*; *nicicum*, *nicidecum* etc.). Lucrările normative din a doua jumătate a secolului al XX-lea acordă statut de forme literare unora, diferențiindu-le de cele populare, familiare sau regionale. Aceeași este și situația multor locuțiuni și expresii adverbiale, însă reducerea variantelor acestora este mai degrabă rezultatul unui proces natural decât al intervenției normative.

Aspecte ale variației formale a adverbilor și locuțiunilor adverbiale sunt prezentate în mai multe lucrări: Iordan (1943: 151–153, 249–270), Ciobanu (1957: 62–66), Iordan (1966: 616–617), Ciompec (1985: 101–103, 129–134), Irimia (1987: 202), Avram (1997²: 256–257) etc.

5.1. Formele adverbilor simple și compuse

Adverbul *aci* alternează cu sinonimul *aici* în limba literară de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din prima jumătate a celui următor; ulterior, numai forma *aici* este considerată literară: „Timpul și *p-aici* a fost abominabil” (*Corespondența lui Grigorescu*); „*Aici* a nins și a viscolit toată noaptea” (*Corespondența lui I.L. Caragiale*); „*Aici* o duc ca un sihastru” (*Corespondența lui Rebreanu*); „*D-aci*

eroarea mea" (*Corespondența lui Grigorescu*); „Pensa de sprâncene o ai atașată aci" (*Corespondența lui Rebreanu*); „Reprezentată aci prin frunțașii cugetării naționale" (Onciul); „Aci, după o vreme infamă" (idem); „Coloniștii aduși aci romanizată cu încetul ținutul" (Dragomirescu, Adamescu); „Aci, lângă fratele adormit" (Galaction); „Aci, introducând încă principiul ariilor positive și negative" (Ghibaldan, în AAR).

Adverbul *acum* înregistrează o variație formală mai mare în textele din prima parte a perioadei analizate decât după aceea: „Până acum n-am desperat" (Delamarina); „Acum altceva, un serviciu ce ți-l cer eu ție" (*Corespondența lui Rebreanu*); „N-am văzut până *acuma* fenomenul acesta nordic. *Acum* la 10 dim. când îți scriu, parcă e și mai întunecos ca azi-dimineață" (*Corespondența lui I.L. Caragiale*); „Când i s-a apropiat ceasul [mama] ne-a sculat pe toți: « *Amu* dați pară la lampă și să aveți lumânare la îndemână, că se apropie ceasul ». [...] D-ai-a zic: *acum* e rândul meu, mi s-a împlinit și mie ursita" (Dan); „De spus ce mi-ai mai putea spune, mai învederat și mai important decât ce mi-ai spus până *acuma*?" (Delamarina); „*Acuma* m-o îmbrăcat în haine cătănești" (*Corespondența lui Rebreanu*); „Îmi pare rău mai mult *acu* ca totdeauna că nu pot scrie notele muzicale" (*Corespondența lui I.L. Caragiale*).

Multe alte adverbe, în special moștenite sau compuse din elemente moștenite, au variante care alternează în textele, gramaticile și îndreptările de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din primele decenii ale celui următor. Această situație este reglementată prin apariția lucrărilor normative oficiale din a doua jumătate a secolului al XX-lea. De exemplu, în româna actuală, forma *nicăieri* este literară (DOOM²); la începutul perioadei studiate, în texte apare și varianta *nicăierea* (considerată populară în DOOM²): „Un om care s-a odihnit pe scaunul domniei *nicăieri* nu mai găsește odihnă" (Delavrancea); „Coana Profira dori să vază pe Tınca la plecare, dar fata nu se găsi *nicăierea*" (Zamfirescu). Varianta *nicăiri* nu mai este utilizată în limba literară actuală: „*Nicăiri* n-am găsit atâta iubire de țară" (Vlahuță); „De *nicăiri* nu se ivea nici un ajutor" (Pârvan); „am crezut că nu voi găsi alinare *nicăiri*" (Rebreanu). Pentru variantele adverbelor negative, vezi și Dominte (2003): *nicăieri* (p. 100–103), *niciodată*, *niciodinioară*, *nicicând* (p. 108–110), *nicicum*, *nicidecum* (117–118). De asemenea, dintre numeroasele variante în uz în prima parte a perioadei, doar forma *altminteri* este astăzi literară (DOOM²): „Până va trece primejdia trebuie să urlăm cu lupii, *altminteri* ne mănâncă" (Rebreanu); „Cum se vede *de altminteri* și din felul de a vorbi al croniceii" (Pârvan); „Unge ferestrele cu usturoi și pune cruce de ceară galbenă pe borta cheii; *altminteri*, toate bufnițele și toate cucuveicile, de pe unde-or fi, toate-or să se strângă în preajma casei d-tale" (Hogaș); „E desigur tot ce am făcut mai drept în viață, mai cinstit; să fi procedat *altminteri*, ar fi fost imoral" (M.I. Caragiale). Un alt exemplu este cel al compusului *totdeodată*, care este abandonat în favoarea sinonimului *totodată*: „privindu-l curios, cu admirație și *totodată* cu teamă" (Eliade); „tirul blând și *totodată* primejdios al întrebărilor" (Preda); „Felix lăsase capul în jos iritat și rușinat *totdeodată*" (G. Călinescu); „Comemorează *totdeodată* o nouă epocă" (Onciul); „Expansiune care însemna *totdeodată* un triumf" (Iorga); „Cameră modestă și comodă *totdeodată*" (Papadat-Bengescu).

Dintre formele cu grafie ezitantă alcătuite dintr-o prepoziție urmată de adverb și formele sinonime fără această prepoziție, în limba literară rămân fie cele conținând prepoziția (ca *întotdeauna*), fie cele fără prepoziție (ca *destul și îndată*). Iată câteva exemple care arată această variație: „era *întotdeauna* la înălțimea unei bune execuții” (Papadat-Bengescu), „Unghiul de incidență este *în totdeauna* egal cu unghiul de reflecție” (Poni, în DA, s.v. *incident*), „A avut *totdeauna* o deosebită însemnătate” (Onciul), „Legătura logică dintre propozițiuni este mai *totdeauna* nelămurită” (Dragomirescu, Adamescu); „în termeni *destul* de cunoscuți” (Hogaș), „am sângerat *destul* pentru patrie” (Rebreanu), „Așa de iute îi umbla pristenul, încât mama lui (...) n-avea timp să se mire *în destul*” (Reteganu, în DLR), „un loc *îndestul* de adânc” (Hogaș), „masa s-a prelungit *îndestul*” (Camil Petrescu); „Ioana părăsi teatrul *îndată* după căderea definitivă a cortinei” (G. Călinescu); „vom pleca *îndată*” (Holban), „zise doamna Culala *deîndată* supărată” (Preda), „se întâmpla foarte rar ca să nu se știe *de îndată* toți noii veniți” (Brătescu-Voinești, în DA, s.v. *băiețește*), „*Deîndată* după sosirea în București” (Steinhardt).

Iordan (1943: 367) consideră că variantele cu *în* ale unor adverbe precum *contra*, *deajuns*, *destul*, *totdeauna*, preferate de mulți contemporani de-ai săi, sunt nejustificate și „mai greoaie”, „mai puțin eufonice”.

Formele *rar*, *rareori* alternează cu *arar*, *arareori*: „Furii d-astea grave totuși se întâmplă *rar*” (Rebreanu); „Totuși conacul nu-și capătă înfățișarea de viață decât *rareori*, când se adună mai mulți boieri” (idem); „Uneori, *arar*, se făcea liniște” (idem); „El nu pleda decât prea *arareori*” (idem); „răsună *arar* și câte un foc de armă” (Topârceanu); „Nu *arareori* însă, Sfântul Părinte (...)” (Pârvan). Asemănător, formele *des*, *deseori* alternează cu *ades*, *adesea*, *adeseori*: „lucruri care se întâmplă *des*” (G. Călinescu); „Atât de *deseori* am auzit exclamația asta” (Camil Petrescu, în DLR); „Din somnul puțin și agitat astfel, mă trezeam *ades*, ca să ascult dacă nu s-a stârnit o vreme rea afară” (Sadoveanu); „*Ades* găsim în versuri nesiguranță de limbă” (Lovinescu, în DLR, s.v. *vulgaritate*); „Mă uitam *adesea* îndărăt” (Hogaș); „Dragostea e, cele mai *adeseori*, frățietate în amar” (Camil Petrescu); „mai *adese ori*” (Iorga). Spre sfârșitul perioadei, *adesea* și *adeseori* au o frecvență comparabilă cu a formelor sinonime fără *a-* inițial; formele *arar* și *arareori* au marca „rar” în DOOM².

Iordan (1943: 151) nu recomandă forma *ades*. Lingvistul consideră că formele *adeseori* și *adeseori* „sunt absurde și urmează să fie înlăturate din uz” (Iordan 1943: 152). Previziunea se adevărește numai în cazul celei din urmă, care este condamnată și de Avram (1997²: 257): „Avea *adeseori* spectacolul ciudat al unei trăsuri sau mașini, care întoarce foarte lent și nesupărată, în mijlocul străzii” (Arghezi, în DLR, s.v. *lent*); „*Adeseori* în polemicele dv. uitați obiectul propriu al polemicei” (I.L. Caragiale, în DLR, s.v. *erezie*).

5.2. Variația formală și sinonimia adverbialelor dezvoltate

Unele adverbe terminate în *-iș* / *-ăș* au și o variantă prepozițională sinonimă, care, în general, este mai frecventă: „îmi luam codrul de pâine (...), îl spintecam *lungiș* cu briceagul” (Ciașanu, în DLR), „se întind pieile *în lungiș* și curmeziș” (Pamfile, în DLR); „cu o curea adusă *cruciș* peste piept” (Hogaș), „Ia două topoare și le împlântă *încruciș*” (Marian, în DA); „se uita *furiș* la mine” (Hogaș), „sclipind

pe furiș” (idem); „drumul nepietruit care taie câmpia *curmeziș*” (Rebreanu), „În fund albăstresc, în *curmeziș*, coamele munților” (idem), „se împiedică într-un trunchi putred, răsturnat parcă dinadins *de-a curmeziș*” (idem).

Exemplele de mai sus arată că nu sunt totuși adevărate afirmațiile din Pascu (1916: 357): „Unele adverbe în *-iș* se întrebunțează numai cu prepoziție: în *lungiș*, în *curmeziș*, *pe furiș*; – *de-a curmezișul*, vr. *pre a furișul*” și din Iordan (1956: 470): „*lungiș* (totdeauna precedat de prepoziția *în*)”.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, unele adverbe de mod, precum *iute*, *greu*, *încet*, apar în texte și precedate de prepoziții: „Și toate acestea *pe iute*, de grabă, d-a-fuga: o alergătură fără seamăn” (Ionescu-Gion); „Le fac o nedreaptă și necinstită concurență, căreia i se pot împotrivi tot mai *cu greu*” (Iorga); „Bulgarii avură domnia lui Nogai Tatarul, din care se desfăcură *cu greu* și peste măsură de slăbiți” (idem); „Cărturarii slavi fuseseră *pe încetul* izgoniți de exclusivismul grecesc” (idem); „Coloniștii aduși aci romanizară *cu încetul* ținutul” (Dragomirescu, Adamescu); „*Cu încetul* se încălzește în casă” (Dan). În afară de *cu greu*, aceste variante prepoziționale nu sunt utilizate în limba literară actuală.

Adverbul *degeaba*, cu sensul „gratuit; fără motiv”, este utilizat destul de des precedat de prepoziția *pe*: „c-a bătut-o *degeaba*” (Gârleanu); „le-o va împărți lor *pe degeaba*” (Rebreanu); „îți trage o bătaie, așa *pe degeaba*...” (Preda); „Portarul îi lăasă să intre *pe degeaba*” (Cărtărescu). După acest model (cf. și *pe de-a moaca*, *pe moca*, Zafiu 2010: 247–49), în limbajul relaxat, și neologicului *gratis* i s-a creat o variantă prepozițională (*pe gratis*): „ar fi putut mânca două luni în șir *gratis*” (G. Călinescu); „să cumpere un motor și să-l predea, *gratis*, bineînțeles, gospodăriei” (Preda); „biletele au fost *pe gratis*” (Preda); „sticle de-alea mici de băuturi, care se dau *pe gratis*” (Verdeș). Varianta *pe de gratis* se îndepărtează și mai mult de limba literară: „practic, tu le-ai făcut lor un proiect *pe de gratis*” (*eva.ro*).

Pentru mai multe exemple, vezi Ciompec (1985: 102–103). Autoarea consideră că „fenomenul întăririi formelor adverbiale cu ajutorul prepozițiilor caracterizează îndeosebi limba populară” (p. 102), dar că aceste construcții „apar totuși destul de frecvent, datorită expresivității lor, în beletristică” (p. 103). Vezi și Scriban (1925: 146) și GLR² (I: 306–307).

Numeroase adverbiale cu structură extinsă sunt înregistrate în textele din prima parte a perioadei cu variante formale care se vor reduce în limba actuală standard. De exemplu, dintre unitățile adverbiale *adevărat*, *cu adevărat*, *într-adevăr* / *în adevăr* și *cu adevăr*, rămân în uz locuțiunile *într-adevăr* și *cu adevărat*, iar adverbul *adevărat* își restrânge utilizarea: „Cărțile și mai ales ziarele noastre îs scrise *adevărat* jalnic!” (Dragomirescu, Adamescu); „Dar am păstrat prietenia mea față de ei cu o vigilență *adevărat* sacerdotală” (Galaction); „Aci *cu adevărat* se simte dragostea și prețuirea” (Babeș, în AAR); „compoziția era *într-adevăr* mișcătoare” (G. Călinescu); „În *adevăr*, un examen istologic îngrijit nu putea să descopere nici o urmă de iritațiune” (Babeș, în AAR); „Iată, mi-am zis, un critic *în adevăr* modern” (*Corespondența lui I.L. Caragiale*); „fu *cu adevăr* om în veci memorabil” (Odobescu, în DA).

La 1907, în DA se preciza că adverbul *adevăr* „corespunde modernului «într-adevăr, cu adevărat»” (p. 38) și că locuțiunea *cu adevărat* este mai frecventă decât adverbul *adevărat* (p. 40).

În afară de locuțiunea *la drept vorbind*, care se impune în limba literară, sunt utilizate și variantele *la dreptul vorbind*, *pe drept vorbind*, *drept vorbind*: „*La drept vorbind*, mă bucură această revelație” (Mihăescu); „*La dreptul vorbind*, nici prietenii lui nu se așteptaseră” (Gârleanu); „*pe drept vorbind*, știm că ai putea să faci cum vrei” (Slavici); „și, *drept vorbind*, eroismul meu se simțea cam la strâmtoare” (Hogaș).

Variante libere au și expresiile adverbiale alternative cu rol în organizarea textului *pe de o parte* și *pe de altă parte*: „*De altă parte*, din punct de vedere cultural, influența grecească (...)” (Onciul); „Sub influența Regatului ungar *de o parte*, sub cea a Imperiului româno-bulgar *pe altă parte*, s-au dezvoltat începuturile de organizare proprie a Românilor în Dacia” (Onciul); „Unirea dintre Ștefan și Mathias și *pe de altă parte* bunele relații – relativ – ale amândorora cu regele Poloniei” (Pârvan). Și conectorii transfrastici cu bază numerale au forme variate și asimetrice în prima jumătate a perioadei descrise: „Caragiale deprinsese naveta Berlin – Leipzig, dintr-un concurs de împrejurări. *Întâi*, era adesea lipsit de societate românească, la Berlin. *Al doilea*, prefera programele muzicale de la Gewandhaus, din Lipsca. *În al treilea rând*, prinsese o predilecție deosebită pentru confortul saxon” (Cioculescu, în *Corespondența lui I.L. Caragiale*); „Pe mine mă ard două lucruri: *întâi* scăparea de cursuri, cât se va mai putea [,] și *a doua* aș vrea să lucrez la Biblioteca Academiei” (Paul, în *Junimea și junimiștii*).

Pentru relațiile de sinonimie în care intră adverbele în *-icește* și *-mente*, precum și expresiile cu *în mod...*, *din punct de vedere...*, vezi supra, 1.1, 1.3, 3.1.1, 4.1.

6. GRADELE DE INTENSITATE ALE ADVERBULUI

Adverbul, expresiile și locuțiunile adverbiale gradabile realizează categoria intensității prin aceleași mijloace ca și adjectivul (vezi **XX, Adjectivul, 4**). Această perioadă se caracterizează prin consolidarea statutului morfematic al adverbului *foarte*, marcă literară a superlativului absolut, și prin întărirea unor tipare de gradare (*grozav de bine*, *grav bolnav* etc.), prin care intensitatea este exprimată mai nuanțat, mai expresiv.

Pentru mai multe informații despre gradarea adverbelor, vezi Tiktin ([1893] 1945: 134), Lambrior (1892: 214–215), Philippide (1897: 371), Scriban (1925: 152), GLR¹ (I: 339), GLR² (I: 314), Iordan (1943: 272–273), Iordan (1956: 474–475), Iordan, Robu (1978: 508–509), Ciompec (1985: 145–150, 175–186), Irimia (1987: 202–204), Avram (1997²: 258–259), GALR (I: 154–166, 602–603), Chircu (2008: 137–144).

În această perioadă, morfemul general și neutru al superlativului absolut este *foarte*: „Nouă, mai ales celor de la orașe, *foarte cu greu* își deschide inima lui largă și răbdătoare” (Vlahuță); „Prin urmare, venind aci, ai risca doar să te întorci înapoi *foarte grabnic și neplăcut*” (*Corespondența lui Rebreanu*). La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, adverbul *foarte* continuă să apară cu sens intensiv (echivalent în context cu „foarte mult”, „foarte bine”, „foarte frumos”, „foarte tare” etc.), antepus sau postpus verbului: „*Foarte* mulțămesc, mătușică, și

noapte bună!” (Sbiera); „Mulțumesc *foarte* D-lui Meissner” (Humpel, în *Junimea și junimiștii*); „Din toată această încercare de latinizare exagerată, dar care se înțelege *foarte* din punctele de vedere ale luptei pentru naționalitate” (Ionescu-Gion); „L-am sărbătorit *foarte* pe fratele meu atât la București cât și la Iași” (Humpel, în *Junimea și junimiștii*); „nu se plânge *foarte* în o scrisoare” (Humpel, în *Junimea și junimiștii*). În a doua jumătate a secolului al XX-lea, adverbul *foarte* apare autonom doar în „montaje emfaticе presupunând adverbul *mult*” (Iordan, Robu 1978: 502) de tipul: „Vă *foarte* mulțumesc”, „Chiar îți place? – *Foarte!*” (Iordan, Robu 1978: 502).

La începutul aceluiași interval, adverbul *prea* apare rar ca morfem al superlativului și, în general, în sintagme recurente: „Mulțumindu-ți *prea* mult îți strâng mâna și rămân vechiul tău prieten” (Gruber, în *Junimea și junimiștii*); „*Prea* bine!... Voi lua măsurile de cuviință” (Rebreanu); „Te rog *prea* mult, ai grijă de fiu-meu” (Bassarabescu, în DLR). Cel mai des, *prea* exprimă excesul: „Și văd că te iubesc *prea* mult. M-ai robit *prea* mult. Nu mai sunt bun de nimic fără tine, Fănicule, Fănicule, grozav sunt de tulburat” (*Corespondența lui Rebreanu*).

În limbajul colocvial, mai ales popular, intensitatea absolută se poate exprima și prin adverbe precum *tare*, *grozav*, *mult*, *amar*, *amarnic*, *rău* (pentru prima parte a perioadei analizate, vezi și Byck 1937) sau locuțiuni adverbiale: *de tot*, *cu totul* etc. Adverbul *tare* înlocuiește deseori morfemul *foarte* în limba vorbită: „– *Tare* rău, măicuță, *tare* rău, zisei eu” (Hogaș); „Oamenii o duc *tare* greu” (Rebreanu) Adverbele *tare*, *mult*, *grozav*, *amar* pot reda singure intensitatea absolută: „Și, adresându-se doamnei M..., declară că i-i foame *tare*, *tare de tot*” (Ibrăileanu); „Atitudinea lui Samurcaș *mult* m-a supărat” (Meissner, în *Junimea și junimiștii*); „La franțuzește o cam codâlgea: se gâdila *grozav* când îi vorbeai limbă străină” (Vlahuță); „I-a înverșunat *grozav* afacerea tramvaielor” (Humpel, în *Junimea și junimiștii*); „atunci se vor căi *amarnic*” (Rebreanu); „Te-ai înșelat *amarnic!*” (Preda). Adverbul *amar*, sinonim cu *foarte mult*, apare în texte din prima parte a perioadei descrise: „Nedreptățile însă la studii, acestea *mai amar* te mănâncă” (Delamarina); „Vă înșelați *amar*” (Vlahuță); „Dacă îți închipui că ai să mă terorizezi, te înșeli *amar*” (*Corespondența lui Rebreanu*).

Locuțiunea adverbială *de tot* poate exprima ideea de superlativ absolut, raportându-se la un adverb ori singură: „Creangă purta o pălărie mare și totdeauna cu un băț gros pe umăr, călca lat *de tot* și niciodată grăbit” (Ichim, în *Junimea și junimiștii*); „Îl presimțise el, așa vag *de tot*, în unele zile de hoinăreală” (Vlahuță); „S-au îmbătăt *de tot*” (Sbiera). Locuțiunea *cu totul* poate marca, de asemenea, intensitatea absolută: „numiți, mai dulce, «arnăuți» sau, *cu totul* eufemistic, «macedoneni»” (G. Călinescu).

Intensitatea absolută se poate reda nuanțat și prin construcții de tipul [adverb + *de* + adverb] și [adverb + adverb], care, în secolul al XX-lea, devin mai variate, sporindu-și frecvența (vezi supra, 4.1). Aceste tipare de gradare sunt foarte productive cu precădere în registrul elevat: „Fetița aceea vorbește *deosebit* de mlădios” (Agârbiceanu); „În urechi îi huruiau *exasperant* de uniform glasurile ploii” (Rebreanu); „Și poți vorbi cu mine *perfect franc*” (Humpel, în *Junimea și junimiștii*).

Tot în registrul cult, intensitatea absolută poate fi redată și prin expresii adverbiale (uneori pleonastice) precum cele din exemplele: „M-ar nemulțumi și pe mine în cel mai înalt grad” (Vârgolici, în *Junimea și junimiștii*); „Cari ne-au atras atențiunea în cel mai înalt grad” (Babeș, în AAR); „Concordă, în modul cel mai perfect posibil, nu numai cu dezvoltarea politică a Statului român (...)” (Onciul).

În cazul adverbelor la gradul superlativ relativ care determină un adjectiv sau un adverb, se constată tendința constantă, indiferentă la prescripțiile normative, de a le acorda: „Problema, astfel pusă pentru știința istoriei, este, fără îndoială una din cele mai grele de deslegat, fiind strâns legată de acele științe” (Onciul); „Se culeg prin sate copiii cei mai bine înzestrați” (Iorga); „Cele mai bine cultivate relații” (idem).

7. CONCLUZII

Schimbările care afectează clasa adverbului după 1880 nu sunt foarte însemnate.

Derivatele în *-ește* (*-icește*), *-iș* / *-âș* și *-mente*, numeric și funcțional, au o pondere în scădere față de adverbele omonime cu adjectivele. Din ce în ce mai puține adverbe în *-ește* sunt folosite curent, multe având tendința de a se fixa în anumite contexte. Marginal, au fost înregistrate exemple în care, în locul adverbelor modalizatoare în *-ește*, sunt folosite formele în *-esc* (tipul *este lumesc să...*, cf. *este firesc să...*). Inventarul adverbelor nume de limbi s-a micșorat foarte mult, iar lexemelor rămase în uz le sunt preferate grupuri nominale. Adverbele terminate în *-icește* sunt în regres la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor. În deceniile al 6-lea și al 7-lea ale secolului trecut, aceste forme au cunoscut o relativă revitalizare, apoi au avut o utilizare mai restrânsă, limitată la registrul cult, arhaizant.

Cele câteva adverbe în *-iș* / *-âș* din fondul activ al limbii sunt populare și apar în general în expresii.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, adverbele în *-mente*, condamnate de majoritatea lingviștilor, au devenit mai puțin frecvente. Au fost folosite însă pe parcursul întregii perioade, mai ales în stilul publicistic și juridico-administrativ și, izolat, de către unii intelectuali, dar nu au intrat în limbajul curent.

În limba standard, adverbelor derivate în *-icește* și *-mente* le sunt preferate echivalente: adverbe omonime cu adjective, expresii adverbiale cu structură regulată, locuțiuni prepoziționale (*juridicește* – *juridic*, *din punct de vedere juridic*; *totalmente* – *total*, *în totalitate*, *cu totul* etc.).

Numărul adverbelor omonime cu adjective a crescut, ca efect firesc al măririi numărului de adjective neologice. Tiparele sintactice mai vechi în care adjectivul are funcționare adverbială [adverb + *de* + adjectiv / adverb], [adverb + adjectiv / adverb], [(verb copulativ +) adverb + propoziție subiectivă / infinitiv ori supin] s-au întărit, fapt care a contribuit la dezvoltarea acestui procedeu de îmbogățire a clasei adverbului.

În prima parte a perioadei, adverbele simple și compuse, expresiile adverbiale cu structură regulată și locuțiunile adverbiale se caracterizează prin variație

formală. Această variație se reduce treptat în secolul al XX-lea (și grație lucrărilor normative oficiale). Dintre fenomenele mai generale, importante sunt: fixarea în limba literară a două serii de nehotărâte cu structură regulată (seriile cu *ori-* și *-va*, la care se adaugă modalul *oarecum*), generalizarea expresiilor *în mod...* și *din punct de vedere...* urmate de adjectiv și crearea unei variante a primei (*la modul...*), mărirea numărului de construcții adverbiale de tipul *pe întrecute*, *pe nemâncate*. Dintre faptele izolate, menționăm fixarea în limba literară a formelor *aici*, *acolo*, *totodată*, *destul*, *întotdeauna*.

Gradele de intensitate ale adverbului se realizează în același fel ca în cazul adjectivului. În perioada studiată, se consolidează statutul morfematic al mărcii de superlativ *foarte* și se întăresc / reînnoiesc câteva tipare sintactice care permit exprimarea mai nuanțată a intensității.

În perioada analizată, nu sunt înregistrate nici schimbări importante în structura lexico-etimologică a clasei adverbului. Unele calcuri intră în limbajul curent (*cu nonșalanță*, *din start*, *în trombă* etc.). Cuvintele și expresiile neadaptate (în special, din latină: *ex cathedra*, *în nuce* etc., și, în ultimele decenii, din engleză: *fair*, *O.K.*, *fifty-fifty* etc.) au o circulație restrânsă. Câteva forme specifice limbajului familiar-argotic (*moca*, *nasol* etc.) tind să-și lărgescă utilizarea.

SURSE

- AAR [1894–1895] – *Analele Academiei Române, seria II, tomul XVII (1894–1895). Secțiunea a II-a: Partea administrativă și dezbaterile: Discursuri, memorii și notițe*, București, Academia Română, 1894–1895.
- Agârbiceanu [1913] – Ion Agârbiceanu, *Arhanghelii*, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956.
- E. Barbu [1957] – Eugen Barbu, *Groapa*. Roman, ediția a IV-a, [București], Editura pentru Literatură, 1968.
- Blaga [1910–1961] – Lucian Blaga, *Opere*, vol. I ș.u., ediție critică de George Gană, București, Editura Minerva, 1982 ș.u.
- CADE [1926–1931] – I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu, București, Editura „Cartea Românească”, [1926–1931].
- I.L. Caragiale [1873–1912] – I.L. Caragiale, *Opere*, vol. I–VII, ediție îngrijită de Paul Zarifopol (vol. I–III) și Șerban Cioculescu (vol. IV–VII), București, Cultura Națională și Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1930–1942.
- I.L. Caragiale [1901] – I.L. Caragiale, *Momente*, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1901.
- M.I. Caragiale [1929] – Mateiu Ion Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura „Cartea românească”, [1929].
- G. Călinescu [1938] – G. Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I–II, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946.
- G. Călinescu [1941] – G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941.
- G. Călinescu [1945] – G. Călinescu, *Istoria literaturii române: compendiu*, ed. a 2-a, revăzută, București, Naționala Mecu, 1946.
- G. Călinescu [1953] – G. Călinescu, *Bietul Ioanide*. Roman, ediția a II-a, [București], Editura pentru Literatură, 1965.
- M. Călinescu [2003] – Matei Călinescu, *Mateiu I. Caragiale: recitiri*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, Iași, Polirom, 2007.
- Cărtărescu [1994] – Mircea Cărtărescu, *Travesti*, București, Humanitas, 1994.
- Cărtărescu [1996] – Mircea Cărtărescu, *Orbitor. Aripa stângă*, București, Humanitas, 1996.

- Cărtărescu [1999] – Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, București, Humanitas, 1999.
- Cărtărescu [2004] – Mircea Cărtărescu, *De ce iubim femeile*, București, Humanitas, 2004.
- Cioran [1934] – Emil Cioran, *Pe culmile disperării*, București, Humanitas, 1990.
- Cioran [1936] – Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, București, Humanitas, 1990.
- Codul penal [1939] – *Codul penal Carol al II-lea: întocmit conform art. 608 din legea decretată sub nr. 3274 / 1938 publicată în Monitorul Oficial nr. 222 din 24 septembrie 1938, cu introducerea în text și a modificărilor făcute prin decretul-lege nr. 3629 / 1939, publicat în Monitorul Oficial nr. 233 din 7 octombrie 1939*, București, Imprimeria Penitenciarului „Văcărești”, 1939.
- Corespondența lui I.L. Caragiale [1905–1912] – Șerban Cioculescu, *Corespondența dintre I.L. Caragiale și Paul Zarifopol (1905–1912)*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1935.
- Corespondența lui Grigorescu – G. Oprescu, *Corespondența lui N. Grigorescu*, București, Tipografia „Universul” S.A., 1944.
- Corespondența lui Rebreanu [1900–1943] – Liviu Rebreanu, *Opere 21. Corespondența de familie: 1900–1943*, ediție critică de Nicolae Gheran, București, Bistrița-Năsăud; Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă; Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Muzeul Județean Bistrița-Năsăud, 2002.
- DA** – Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A – B, București, Librăria Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I: D – De, București, „Universul”, Intreprindere Industrială a Statului, 1949; [Fascicula II: De – Deșina; șpalt, 1948]; Tomul II. Partea I: F – I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I: J – Lacustru, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: Ladă – Lepăda, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: Lepăda – Lojniță, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.
- Dan [1935–1937] – Pavel Dan, *Scrieri*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Corneliu Regman, Editura pentru Literatură, București, 1965.
- DCR² – Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a II-a, București, Logos, 1997.
- DDRF [1893–1895] – Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, vol. I–IV, Bucarest, Imprimerie de l'État, 1893–1895.
- Delamarina [n.1870–m.1896] – Victor Vlad Delamarina, *Al mai tare om din lume: versuri, proză memorialistică, scrisori*, ediție îngrijită și prefațată de Simion Dima, Timișoara, Facla, 1972.
- Delavrancea [1909] – [Barbu] Delavrancea, *Apus de soare*. Dramă în IV acte, București, Socec & Comp., 1912.
- DEX¹ [1975] – Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică din București, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975 (conducătorii lucrării: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche).
- DEX² [1998] – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Univers Enciclopedic, 1998 (conducătorii lucrării: acad. Ion Coteanu, dr. Luiza Seche, dr. Mircea Seche).
- DI [1957] – Academia Republicii Populare Române, Institutul de Lingvistică din București, *Dicționar invers*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1957.
- DILR [2007] – Cecilia Căpăfină (coord.), *Dicționar invers al limbii române*, București, Editura Niculescu, 2007.
- DLR – Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei. Tomul I. Partea a 3-a. Litera D (*D – Deînmulțit*), 2006; Tomul I. Partea a 4-a. Litera D (*Deja – Deșinere*), 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera D (*Deșinut – Discopotiriu*), 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera D (*Discord – Dyke*), 2009; Tomul I. Partea a 7-a. Litera E (*E – Erzaț*), 2009; Tomul I. Partea a 8-a. Litera E (*Es –*

* În cazul volumelor de corespondență, autorul a fost trecut explicit numai dacă nu era cel din titlul volumului.

** Pentru citatele din DA–DLR, atunci când cuvântul / construcția care a interesat nu este cuvântul-titlu, s-a făcut trimitere la cuvântul-titlu de sub care a fost luat exemplul prin indicația s.v.

- Ezredeș), 2010; Tomul III. Literale *J, K, Q*, 2010; Tomul IV. Litera *L (L – Lherzoliuă)*, 2008; Tomul V. Litera *L (Li – Luzulă)*, 2008; Tomul VI. Litera *M*, 1965–1968; Tomul VII. Partea 1. Litera *N*, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a. Litera *O*, 1969; Tomul VIII. Partea 1. Litera *P (P – Păzui)*, 1972; Tomul VIII. Partea a 2-a. Litera *P (Pe – Pınar)*, 1974; Tomul VIII. Partea a 3-a. Litera *P (Pînă – Pogrilanie)*, 1977; Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera *P (Pogrijianie – Presimțire)*, 1980; Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera *P (Presin – Puzolană)*, 1984; Tomul IX. Litera *R*, 1975; Tomul X. Partea 1. Litera *S (S – Sclabuc)*, 1986; Tomul X. Partea a 2-a. Litera *S (Scladă – Semîntărie)*, 1987; Tomul X. Partea a 3-a. Litera *S (Semn – Sîveică)*, 1990; Tomul X. Partea a 4-a. Litera *S (Slab – Sponghios)*, 1992; Tomul X. Partea a 5-a. Litera *S (Spongiar – Swing)*, 1994; Tomul XI. Partea 1. Litera *Ș*, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a. Litera *T (T – Tocăliță)*, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a. Litera *T (Tocăna – Twist)*, 1983; Tomul XII. Partea 1. Litera *Ț*, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a. Litera *U*, 2002; Tomul XIII. Partea 1. Litera *V (V – Veni)*, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a. Litera *V (Venial – Vizurină)*, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a. Litera *V (Viclă – Vuzum)* și Literale *W, X, Y*, 2005; Tomul XIV. Litera *Z*, 2000.
- DLRLC [1955–1958] – *Dicționarul limbii române literare contemporane*, sub direcția prof. univ. Dimitrie Macrea și acad. Emil Petrovici, vol. I, *A–C*, 1955; vol. al II-lea, *D–L*, 1956; vol. al III-lea, *M–R*, 1957; vol. al IV-lea, *S–Z*, 1958, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române.
- DLRM [1958] – Academia Republicii Populare Române, *Dicționarul limbii române moderne*, sub direcția prof. univ. D. Macrea, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.
- DOOM² [2005] – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic, 2005 (coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu).
- Dragomirescu, Adamescu [1920] – Mihail Dragomirescu, Gh. Adamescu, *Curs de limba română pentru școlile secundare. Manual de limba română pentru clasa VIII a Liceelor de Băieți și a Școalelor secundare de fete. Conform programului din 1908*, ediția III, București, Editura Librăriei Socec & Co., Societate Anonimă, 1920.
- Eliade [1933] – Mircea Eliade, *Maitreyi*. Roman, ediție definitivă, București, Editura Cugetarea, [f.a.].
- Eliade [1942] – Mircea Eliade, *Salazar și revoluția în Portugalia*, București, Editura Scara, 2002.
- Galaction [1914–1961] – Gala Galaction, *Chipuri și popasuri: confesiuni literare*, ediție îngrijită, prefațată și tabel cronologic de Teodor Vârgolici, București, Editura pentru Literatură, 1969.
- Galaction [1914–1961] – Gala Galaction, *Opere*, vol. I–10, ediție îngrijită, prefațată, tabel cronologic, note și comentarii de Teodor Vârgolici, București, Editura Minerva, 1994–2005.
- Gârleanu [1905–1910] – Emil Gârleanu, *Din lumea celor cari nu cuvântă: nuvele și schițe*, antologie, postfață și bibliografie de Ion Balu, București, Editura Minerva, 1988.
- Hasdeu [1892] – B.P. Hasdeu, „Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice”, în *Pierit-au dacii?*, ediție îngrijită de Gr. Brâncuș, București, Dacica, 2009, p. 302–350.
- Hogaș [1874–1917] – C. Hogaș, *Pe drumuri de munte* [nuvele], vol. I. *Amintiri dintr-o călătorie în Munții Neamțului*, 1944; vol. II. *Răzlețe și diverse*, 1947, cu o introducere de Vladimir Streinu, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- Holban [1931, 1934] – Anton Holban, *O moarte care nu dovedește nimic. Ioana*, ediție îngrijită, prefață și curriculum vitae de Teodor Vârgolici, București, 100+1 Grammar, 1995.
- Ibrăileanu [1908] – G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, ediția a II-a, Iași, „Viața românească”, 1922.
- Ibrăileanu [1933] – G. Ibrăileanu, *Adela. Fragment din jurnalul lui Emil Codrescu (iulie–august 189...)*, București, Editura „Adevărul”, [f. a.].
- Ionescu-Gion [1890] – Gh. I. Ionescu-Gion, *Cum vorbim: conferință rostită la Jubileul Atheneului și însoțită de scrisorile d-lor: A.I. Odobescu, B.P. Hasdeu, L. Șăineanu, A.D. Xenopolu, Th. D. Speranția, A.I. Ciurcu (25 November, 1890)*, cu o caracterizare de N.I. Apostolescu; cu un studiu introductiv și note de Petre V. Haneș, București, Editura Tipografiile Române Unite, 1936.
- Iordan, Robu [1978] – Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- Iorga [1911] – N. Iorga, *Breaslă blânarilor din Botoșani. Catastihul și actele ei*, București, Librăria Socec & Comp., C. Sfetea și Librăria Națională, 1911.
- Iorga [1913] – N. Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Vălenii-de-Munte, Tipografia Societății „Neamul Românesc”, 1913.
- IVLRA [2002] – Liliana Ionescu Ruxăndoiu (coord.), *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiță de tipologie*, București, Editura Universității din București, 2002.

- Junimea și junimiștii – Junimea și junimiștii: scrisori și documente inedite*, ediție îngrijită, introducere și note de Ion Arhip și Dumitru Văcariu, Iași, Junimea, 1973.
- Lambrior [1892] – A. Lambrior, *Gramatica română. Fonetica și morfologia*, [publicată postum de Gh. Ghibănescu], Iași, 1892.
- Liiceanu [1983] – Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș. Un model paideic în cultura umanistă*, București, Editura Cartea Românească, 1983.
- Liiceanu [1994] – Gabriel Liiceanu, *Despre limită*, București, Humanitas, 1994.
- Liiceanu [2002] – Gabriel Liiceanu, *Ușa interzisă*, București, Humanitas, 2002.
- Lovinescu [1909–1923] – Eugen Lovinescu, *Critice*, vol. I. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1909; vol. II, București, Editura Librăriei Socec & Co., 1910; vol. III, București, Institutul de editură și arte grafice „Flacăra”, 1915; vol. IV, București, Tipografia „Gutenberg”, 1916; vol. V, București, Editura Viața Românească, S. A., 1921; vol. VI, București, Editura Ancora, 1921; vol. VII, București, Editura Ancora, 1922; vol. VIII, București, Editura Ancora, 1923; vol. IX, București, Editura Ancora, 1923.
- MDN¹⁰ – Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, ediția a X-a revăzută, augmentată și actualizată, București, Editura Saeculum Vizual, 2008.
- Mihăescu [1935] – Gib Mihăescu, *Donna Alba*, [București], Editura pentru Literatură, 1968.
- Monitorul oficial al României: Dezbateri parlamentare*, 2009, vol. 20, București, Parlamentul României, Adunarea Deputaților.
- Mușatescu [1975] – Vlad Mușatescu, *De-a puia-gaia (Jocurile detectivului Conan)*, București, Albatros, 1975.
- Noica [1934] – Constantin Noica, *Mathesis sau Bucuriile simple*, ed. a 2-a, București, Humanitas, 1992.
- Onciul [1906] – D. Onciul, *Epocele istoriei și împărțirea ei: discurs rostit la 22 martie (4 aprilie) 1906* [cu răspuns de Dimitrie A. Sturdza], București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1906.
- Paleologu [1997] – Al. Paleologu, *Despre lucrurile cu adevărat importante*, Iași, Polirom, 1997.
- Papadat-Bengescu [1919–1955] – Hortensia Papadat-Bengescu, *Opere*, vol. I ș.u., ediție și note de Eugenia Tudor, prefață de Const. Ciopraga, București, Editura Minerva, 1972 ș.u..
- Patapievic [1995] – Horia-Roman Patapievic, *Zbor în bătaia săgeții: eseu asupra formării*, București, Humanitas, 1995.
- Patapievic [2001] – Horia-Roman Patapievic, *Omul recent: o critică a modernității din perspectiva „Ce se pierde atunci când ceva se câștigă?”*, București, Humanitas, 2001.
- Pârvan [1905] – Vasile Pârvan, *Relațiile lui Ștefan-cel-Mare cu Ungaria*, București, Socec, 1905.
- Camil Petrescu [1930] – Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946.
- Philippide [1897] – Alexandru Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, Iași, Editura Librăriei Isr. Kuppermann, 1897.
- Preda [1980] – Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. I–III, București, Editura Cartea Românească, 1980.
- Rebreanu [1908–1944] – Liviu Rebreanu, *Opere*, text ales și stabilit, note, comentarii și variante de Nicolae Gheran și Nicolae Liu, studiu introductiv de Al. Piru, vol. 1–3, [București], Editura pentru Literatură, 1968; vol. 4–14, [București], Editura Minerva, 1970–1989.
- Rebreanu [1922] – Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților*. Roman, ed. a II-a, București, Cartea Românească, [1922].
- Rebreanu [1932] – Liviu Rebreanu, *Răscoala*. Roman, [București], Editura „Adevărul”, [1932].
- Rosetti, Byck [1945] – Al. Rosetti, J. Byck, *Gramatica limbii române*, ediția a doua revăzută și adăugită, București, Editura Ziarului „Universul” S.A., 1945.
- Sadoveanu [1897–1961] – Mihail Sadoveanu, *Opere*, vol. I–XVIII, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1954–1959; vol. XIX ș.u. București, Editura pentru Literatură [1964–1967] și Editura Minerva [1970 ș.u.].
- Sbiera [1886] – Ion G. Sbiera, *Povești populare românesce*, Cernăuț, Tipografia arhiepiscopală, 1886.
- SDLR [1939] – August Scriban, *Dicționarul limbii românești. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Slavici [1881–1925] – Ioan Slavici, *Opere*, vol. I. *Nuvele*; vol. II. *Mara*, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1952.
- Steinhardt [1991] – N. Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, ediție îngrijită și postfață de Virgil Ciomoș, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991.

- Teodoreanu [1925–1927] – Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. I. *Hotarul nestatornic*; vol. II. *Drumuri*; vol. III. *Între vânturi*, ediția I, București, „Cartea românească”, [1925–1927].
- Topârceanu [1904–1937] – George Topârceanu, *Scrieri*, ediție îngrijită, prefață, note, comentarii, tabel cronologic și bibliografie de Al. Săndulescu, București, Editura Minerva, 1983.
- Verdeș [2000] – Ovidiu Verdeș, *Muzici și faze*, București, Univers, 2000.
- Vlahuță [1901, 1910, 1894] – Al. Vlahuță, *România pitorească. Pictorul Nicolae Grigorescu. Dan*, București, Editura pentru Literatură, 1965.
- Zamfirescu [1877–1922] – Duiliu Zamfirescu, *Opere*, vol. I–V, ediție îngrijită, prefață, cronologie, note, glosar, indici și bibliografie de Mihai Gafița; vol. VI, ediție de Ion Adam și Georgeta Adam; vol. VII–VIII, ediție îngrijită de Al. Săndulescu, București, Editura Minerva, 1970–1985.

PREPOZIȚIA

1. ASOCIERI ALE PREPOZIȚIILOR	630
1.1. Asocieri ale prepoziției <i>pe</i>	630
1.2. Asocieri ale prepoziției <i>până</i>	630
1.3. Asocieri ale prepoziției <i>drept</i>	631
2. CONSTRUCȚII PREPOZIȚIONALE ECHIVALENTE CU FORME CAZUALE	631
2.1. Construcții corespondente formei cazuale de dativ și de genitiv	632
2.2. Construcții cu prepoziții funcționale (golite de sens)	632
3. EXTINDERI ȘI RESTRÂNGERI DE UTILIZARE A PREPOZIȚIILOR	633
3.1. Prepoziția <i>a</i>	633
3.2. Prepoziția <i>asupra</i>	633
3.3. Prepoziția <i>întru</i>	634
3.4. Prepoziția <i>între</i>	635
4. PREPOZIȚII ȘI LOCUȚIUNI PREPOZIȚIONALE ÎN CONCURENȚĂ	635
4.1. <i>În contra</i> și <i>contra</i>	635
4.2. <i>În ciuda</i> și <i>cu tot</i>	636
4.3. <i>În privința</i> și <i>cu privire la</i>	636
4.4. <i>Privitor / privitoare la</i> și <i>referitor / referitoare la</i>	637
4.5. <i>Cât despre</i> și <i>cât privește</i>	637
4.6. <i>În legătură cu</i> și <i>legat de</i>	637
4.7. <i>Potrivit</i> și <i>potrivit cu</i>	637
4.8. <i>Conform, conform cu</i> și <i>în conformitate cu</i>	638
4.9. <i>În ce privește</i> și <i>în ceea ce privește</i>	638
5. CONCLUZII	639

PREPOZIȚIA

În textele secolului al XX-lea sunt utilizate următoarele prepoziții (înregistrate, de altfel, și de gramaticile vremii): a) *a, asupra, către, cu, de, drept, după, fără (fără de), în, între, întru, la, lângă, până, pe, pentru, peste, spre, subț, sub*; b) *de-a, de la, despre, din, dintre, înspre, prin, printre și întru, dintru, printru* (cu variantele justificate fonetic *într-, dîntr- și printr-*). Primele (cele de sub a) sunt interpretate de către gramaticieni drept prepoziții simple, celelalte (vezi supra, b) sunt considerate prepoziții compuse (Tiktin [1893] 1945: 134–136, Scriban 1925: 152–158).

Deși nu apar în texte, *prespre, prespe, preste* sunt menționate totuși în gramaticile începutului de secol ca forme vechi, corespunzătoare lui *peste*. Rare în texte, sunt înregistrate în gramatici drept regionalisme formele: *cătră* (moldovenism pentru *către*), *dân* (moldovenism pentru *din*), *dântre* (muntenism pentru *dintre*), *dântru* (moldovenism pentru *dintru*), *întră* (folosit în Banat, pentru *între*), *pântru*, *pântru* și *pintru* (muntenisme și, respectiv, moldovenisme, corespunzătoare lui *pentru*), *dă* și *pă* (muntenisme pentru *de* și *pe*). Acestea din urmă, variante regionale / populare, ca și formele vechi *pre* și *fără de* nu sunt recomandate de către lingviști. De altfel, ele nu sunt utilizate în limba standard.

O situație aparte o are prepoziția *sub* concurentă a lui *supt*. *Sub*, considerată neologism în primele decenii ale secolului, nu este recomandată de către unii specialiști, dar este acceptată de alții (compară: Scriban 1925: 153, Iordan 1943: 400 cu Tiktin [1893] 1945: 134). În textele scrise în această perioadă *sub* se impune, *subț* fiind destul de slab reprezentat în primii ani ai secolului („slujeau mercenarii, *supt* «condotierii» care se angajau cu contract”, Negulescu).

În următoarele decenii *supt* apare doar în opera unor scriitori care utilizează un limbaj arhaizat („Dăvidel (...) o luă pe *supt* piciorul țancului”, Sadoveanu). În a doua jumătate a secolului *supt* nu mai este folosit.

Dintre prepozițiile curente, unele au o utilizare limitată, apărând doar în anumite contexte (de exemplu, *a*; vezi infra, 3.1), altele dispar din limba literară comună (de pildă *dintru, înde*; vezi XIX, Prepoziția, 1), unele își restrâng domeniul specializându-se pentru anumite registre lingvistice (de exemplu, *întru*; vezi infra 3.3), altele își extind semnificația (vezi, de pildă, *asupra*; infra, 3.2).

Studiile din a doua jumătate a secolului includ în clasa prepozițiilor și pe *mulțumită, datorită, grație*, precum și pe *ca* (= *în calitate de*), *drept* (= *în calitate de, lângă, pentru*), *decât*.

Totodată, în studiile recente (GALR I: 583) se arată că „au valoare apropiată de prepoziții” unele adverbe precum *contrar* și unele forme verbale nepersonale ca *exceptând* sau *privind*.

În ultimele decenii pătrund în limba română și *per, pro, supra, versus, via* etc. (Avram 1997: 264, Avram 2005, Guțu Romalo 2000).

Pe tot parcursul secolului al XX-lea continuă procesul de trecere a adverbelor în clasa prepozițiilor fără / cu modificarea formei. De pildă, alături de *în contra*

(„A. Russo a scris (...) *în contra* stricătorilor de limbă”, Ibrăileanu), *conform* („conform intereselor strategice ale diverselor grupuri”, Cărtărescu), *potrivit* („potrivit voinței sale”, Caragiale) etc., apar în texte și *înlauntru*, *deasupra*, *dedesubtu*, *înaintea*, *înapoia*, *îndărătul*, *împotriva*, *împrejurul* – adverbe la care se atașează o particulă omonimă cu articolul hotărât (infra, 4.). Unele dintre aceste prepoziții și locuțiuni pot apărea și fără particula similară articolului, în construcții de tipul: *înainte-ți* (alături de *înaintea-ți*), *împotrivă-i* (dar și *împotriva-i*), *în urmă-i* (dar și *în urma-i*) etc., construcții pe care GLR² I: 328 le semnaleză ca fiind mai vechi și mai frecvente, iar GALR I: 202 le înregistrează ca rare și învechite.

Cercetarea textelor literare arată că, într-adevăr, în secolul al XX-lea, grupurile cu prepoziție fără particulă au o utilizare restrânsă: „se desfășura *înainte-mi*” (Hogaș); „să fi stârnit *împotrivă-i* atâtea oarbe dușmăanii” (Caragiale); „nu mă lăsați până (...) nu-l repezii năprasnic *împotrivă-mi*” (Mihăescu). Sunt preferate structurile alternative (cu particulă): „nu voi stărui *asupra-i*” (Caragiale), „un eu închis *asupra-și*” (Noica); vezi și **XX, Pronumele, 1.2.2.**

Textele secolului abundă în grupări alcătuite prin asocierea unor prepoziții cu adverbe sau substantive, grupări cu un comportament prepozițional (așa-numitele locuțiuni și grupări cvasilocuționale prepoziționale). Unele sunt deja construcții înghețate, fiind utilizate și în secolul anterior: *afară de*, *împreună cu*, *afară din*, *conform cu*, *cât pentru*, *cât despre*, *în dreptul*, *în lungul*, *în fața*, *în dosul*, *în locul*, *în / de dragul*, *în urma*, *din pricina*, *față cu*, *față de*, *față-n față de* (sau *cu*). Altele sunt noi, formate din unități lexicale românești (prin asocierea unor adverbe cu unele prepoziții, uneori sub influența tiparelor din limbi străine): *potrivit cu* (vezi infra, 4.7), *în (ceea) ce privește* (vezi infra, 4.9), *în ciuda* (vezi infra, 4.2), *cu tot* („Cu tot farmecul atâtor amintiri scumpe”, Caragiale), *în urma* („în urma înstrăinării dintre noi”, Ibrăileanu), *în vederea* („va veni la București, în vederea continuării studiilor”, Călinescu), *în virtutea* („lucrurile merg așa cum au fost așezate, în virtutea unei armonii prestabilite”, Ionescu), *din cauza* („Suferința din cauza depărtării divine”, Blaga).

Nu apar în textele literare cercetate, deși sunt înregistrate în gramatici *deosebit de*, *peste drum de*. Apar rar și mai ales în textele din primele decenii *cât pentru* („Adeseori Cantemir a fost acuzat de stil greoi și pedant. (...) *Cât pentru* pedantism, nu-l pot descoperi”, Iorga) și *alături de* („Faptul că (...) pus *alături de* cu faptul că...”, Ibrăileanu).

Unele grupări (cvasi)locuționale prezintă forme paralele: *afară de* și *în afară de*, *față de* și *față cu*, *în afara* și *în afară de*, *în jurul* și *în jur de*. Lucrările de cultivare a limbii remarcă faptul că unele dintre aceste variante sunt folosite în texte din domenii specializate, iar altele au configurații semantice diferite. De exemplu: *afară din* se diferențiază (*în*) *afară de*, primul exprimând localizarea, cel de-al doilea redând excepția:

„ieșind iute cu dânsa *afară din* chilie” (Hogaș)

„nimeni nu intra în biroul domnului Deleanu, *afară de* Olguța” (Teodoreanu)

„În *afară de* înjurăturile românești neaoșe (...), nu mai vorbea decât franțuzește.” (Caragiale)

De asemenea, în timp ce *în funcție de* are o răspândire generală, varianta *funcție de* este specifică limbajului matematic.

În ce privește raportarea la normele limbii literare actuale, lucrările de specialitate contemporane subliniază că în limba română din ultimele două decenii sunt preferate următoarele locuțiuni: *alături de, față de, vizavi de, în raport cu, pe baza, în temeiul*. Formațiile paralele ale acestora (*alături cu, față cu, vizavi cu, în raport de, în baza*) nu sunt recomandate (Avram 1997: 277).

Clasa locuțiunilor prepoziționale este deschisă, anumite grupări fiind în concurență unele cu altele sau concurând adverbele cu statut prepozițional (vezi *conform / conform cu / în conformitate cu; potrivit / potrivit cu* etc.; vezi infra, 4.).

1. ASOCIERI ALE PREPOZIȚIILOR

1.1. Asocieri ale prepoziției *pe*

Un fapt de limbă înregistrat constant în textele secolului XX și consemnat chiar în primele gramatici din această perioadă privește particularitatea prepoziției *pe*, care, antepusă altei prepoziții de loc sau de timp, introduce trăsătura [+aproximație, vag] (Tiktin [1893] 1945: 135, Scriban 1925: 155), context în care *pe* își schimbă statutul, devenind adverb.

Fenomenul este bine reprezentat în corpusul cercetat: „Venea *pe la* Sia în fiecare seară” (Papadat-Bengescu), „dam câte o raita *pe la* mănăstiri” (Caragiale), „*pe la* mijlocul verii le păzea” (Barbu), „mici excursii *pe la* marginea orașului” (Preda), „trebăluise *pe la* cuptor” (Cărtărescu).

1.2. Asocieri ale prepoziției *până*

Un fapt de limbă constant îl constituie particularitatea prepoziției *până* care este utilizată numai înaintea adverbelor (vezi infra, a) sau a grupărilor cu substantive temporale ce pot fi asimilate adverbelor (vezi infra, b): a) „de la sfârșitul veacului de mijloc *până azi*” (Ibrăileanu), „*până unde* poate merge lașitatea?” (Rebreanu), „Mă invitase *până acum* de două ori” (Eliade), „în stânga, *până departe*” (Ibrăileanu), „simțiri *până atunci* latente” (Călinescu), „*merg până acolo* încât te rog” (Liiceanu); b) „găzduiți *până a doua zi*” (Hogaș), „de dimineața și *până seara*” (Preda), „de luni *până sâmbătă*, făcea același lucru” (Cărtărescu).

În corpusul cercetat apar numai contexte în care substantivul este precedat de *până* asociat cu altă prepoziție postpusă, iar gramaticile subliniază acest fenomen înregistrat consecvent pe întreg parcursul secolului. Cu toate că lucrările de specialitate (Tiktin [1893] 1945: 135, Scriban 1925: 155) remarcă frecvența grupărilor *până la, până după, până în*, materialul cercetat evidențiază unele diferențe.

Sunt foarte des utilizate grupările *până la* și *până în*: „ajungea *până la* noi glasul omului” (Hogaș), „înaintă *până la* marginea gropii” (Rebreanu), „o boltă apăsătoare *până la* disperare” (Blaga); „*până în* zarea apusului” (Teodoreanu), „*până în* mijlocul străzii înguste” (Petrescu), „trăim cu vehemență – *până în* concretul ultim – misterul obnubilării lui” (Pleșu).

Până după apare mai rar și mai ales în prima jumătate a secolului: „ține de la 1840 *până după* 1860” (Ibrăileanu), „*până după* miezul nopții, am pierdut suma”

(Petrescu). Frecvența acestei grupări este similară cu a altora precum: „Și-mi întinse paharul *până sub nas*” (Hogaș), „coada ajungea *până aproape de marginea satului*” (Rebreanu), „se rostogoli *până lângă noi*” (Caragiale), „Masa o prelungeam *până spre miezul nopții*” (*ibidem*), „cu turetcile *până peste genunchi*” (Sadoveanu), „*până către ora 12*” (Liiceanu), „*până prin deceniul al șaptelea*” (Marino), „*până în jurul orei zece p.m*” (Patapievici).

1.3. Asocieri ale prepoziției *drept*

Materialul factual al limbii nu este totdeauna în concordanță cu cerințele normei literare. De pildă, *drept care* și *drept pentru care* apar în textele secolului XX până în etapa actuală. Prima construcție se regăsește în textele artistice pe întreg parcursul secolului, cu o frecvență mai mare după deceniul al cincilea:

„Glasul îi suna gol și prefăcut, de două ori se încurcă, *drept care* generalul îi aruncă două priviri scrutatoare” (Rebreanu)

„s-a hotărât să sfârșească cu hoția (...). *Drept care*, domn' primar Rigo a început cu pavarea străzilor” (Barbu)

„Păi dacă e vorba de așa ceva, ce mare ispravă, și noi știm să muncim... *Drept care*, cei mai îndrăzneți dintre ei (...) s-au și pus cu brâncile pe treabă.” (Preda)

„Mi-am propus să pun capăt traducerilor, *drept care* privesc acest dialog, ca și volumul heideggerian, ca restanțe.” (Liiceanu)

„Oarecari remușcări artisticești îl mai încearcă pe regizorul Paul Verhoeven, *drept care* se opinteste s-o cotească prin textualisme.” (Popescu)

Drept pentru care, considerată o construcție tautologică și, în consecință, nerecomandată (Avram 1997: 272), este prezentă în textele praxiologice din cea de-a doua parte a secolului:

„Parlamentarii au fost trimiși în teritoriu, la munca de jos, dar campania lor a fost una în care s-a dorit doar sabotarea PDSR, *drept pentru care* fiecare a mers pe cont propriu” (Adevărul)

„Acesta nu cunoștea foarte multe amănunte în legătură cu subiectul sau subiectele, *drept pentru care* ne-a trimis la M.F.” (Capital)

„el a fost acuzat că nu a realizat investițiile de 1.400.000 de dolari la care se angajase în momentul preluării societății de la FPS, *drept pentru care* i-a fost reziliat contractul.” (Evenimentul Zilei)

2. CONSTRUCȚII PREPOZIȚIONALE ECHIVALENTE CU FORME CAZUALE

Unele construcții prepoziționale redau semnificații echivalente cu formele cazuale de dativ sau de genitiv. Frecvente în texte, aceste construcții semnalate în gramaticile primelor decenii (Scriban 1925: 135–136) sunt descrise amănunțit și raportate la normele limbii literare în gramaticile din a doua jumătate a secolului (GLR¹: 346–375, GLR²: 334–282, Avram 1997: 268–271, GALR I: 614).

2.1. Construcții corespondente formei cazuale de dativ și de genitiv

2.1.1. Corespondență dativului este construcția [*la* + substantiv] ocurentă în contexte cu verbe precum *a cere*, *a da* etc., verbe care, prin configurația lor sintactică impun asocierea cu un nominal obiect indirect: „furăm nevoiți a cere *la starița schitului* pe cineva” (Hogaș), „o dăm *la paseri*” (Eliade), „Le mai dai *la ucenicii dumitale*” (Barbu), „le spuneam *la toți*” (Preda).

Deși apare și în textele literare, construcția cu *la* este înregistrată mai ales în limbajul oral, unde, pe parcursul secolului, s-a extins: termenul precedat poate fi orice fel de substantiv (comun – cu formă de singular sau plural – sau propriu). În registrul popular și familiar structura [*la* + substantiv comun pl.: „Le-am dat *la copii*”] înregistrează o frecvență mai mare, pe când structura [*la* + substantiv comun sg. / substantiv propriu: „I-am dat *la un copil*”, „I-am spus *la Veronica*”] este preferată în limbajul regional (Avram 1997: 270).

Nu au fost înregistrate în textele literare cercetate, dar sunt menționate în gramaticile din a doua jumătate a secolului (GLR¹ I: 366–367, GLR² I: 331, 367, GALR I: 614), construcțiile în care *la* precedă un numeral („Am cumpărat cărți *la doi copii*”) sau un grup nominal cu un cuantificator invariabil („A răspuns *la orice solicitare*”). În această situație construcția cu *la* este singura modalitate de expresie a semnificației de dativ. De asemenea, *la* poate însoți un pronume sau adjectiv pronominal („Le-am dat cărți *la toți*”, „Am dat cărți *la toți copii*”), fiind în variație liberă cu forma de dativ.

Și alte prepoziții, precum *către*, *cu*, *de la*, *în*, *pentru*, formează construcții prepoziționale în variație liberă cu formele de dativ: „a zis *către* mine” (reg.), „*asemănător cu* celelalte”, „a se sustrage *de la* îndatoriri”, „a se încrede *în* cineva”, „tipic *pentru* cineva” (apud Avram 1997: 271).

2.1.2. Conforme structurii limbii sunt construcțiile în care prepoziția *a* precedă un nominal total sau parțial invariabil – numeral, adjectiv care exprimă cantitatea, adjectiv calificativ sau pronume, alcătuind împreună structuri cu semnificația genitivului: „tată *a* trei băieți”, „exemplu *a* numeroși elevi”, „părerea *a* diferiți colegi”, „valoarea *a* (ceea) ce s-a construit” (apud Avram 1997: 270; vezi și GLR¹ I: 346–348, GLR² I: 334–336, GALR I: 614); vezi infra, 3.1.

2.2. Construcții cu prepoziții funcționale (golite de sens)

Sunt echivalente cu forma de genitiv unele structuri cu *de*, cu răspândire generală (exemplificate de gramaticile vremii) precum: „Prefectul *de* județ”, „Viață *de* călugăr”, „casă *de* boier”, „sunet *de* metal” (Scriban 1925: 155), „fecior *de* împărat”, „muncă *de* cercetător” (GLR² I: 341–348). În limba română literară a primei jumătăți de secol XX, unele construcții de acest fel sunt deja expresii consacrate: *fapt de zi*, *mijloc de oraș*, *cap de masă* (GALR I: 354)

Rare – specifice limbajului popular și familiar – sunt grupările cu *de la*, menționate în lucrările de specialitate: „căprioară *de la* munte / Cu steluță albă-n frunte”; „Du-te neică, tot te-ai duce (...) / Să duci dor *de la* neveste” (poezie pop.), „cheia *de la* ladă”, „ușa *de la* beci” (apud Scriban 1925:155); „acoperișul *de la* casă” (apud Avram 1997: 271).

3. EXTINDERI ȘI RESTRĂNGERI DE UTILIZARE A PREPOZIȚIILOR

3.1. Prepoziția *a*

3.1.1. Cu toate că potrivit gramaticilor din primele decenii (Tiktin [1893] 1945: 134, Iordan 1943: 380) prepoziția *a* cu valoare modal-comparativă, este folosită popular și familiar în construcții fixe, după verbele *a călca*, *a face*, *a meni*, *a miroși* etc., în texte se înregistrează doar grupări în care regentul este verb de percepție olfactivă: „dacă nu *mirosea* tocmai *a smirnă* și *a tămâie*, apoi *mirosea* cel puțin *a un parfum obișnuit pe vremuri*” (Hogaș), „*puțin a sărăcie*” (Caragiale), „*duhnind a tutun*” (Călinescu).

După primele decenii ale secolului se constată o extindere a utilizării acestei prepoziții, în construcții cu alte tipuri de verbe. Explicația acestui fenomen constă în dorința autorilor de a obține efecte stilistice, prin mimarea limbajului popular sau familiar (Iordan 1943: 380): „*F. se luminează a pricepere*” (idem), „*gemea*, în răstimpuri, *a lugubru* și *a pustiu*” (Hogaș), „*greieri țârâiau a arșiță*” (*ibidem*), „*capul întors a necaz*, în profil” (Petrescu).

În a doua jumătate a secolului această tendință dispăre, în textele literare fiind înregistrate numai sintagme de tipul [*a miroși* + *a* + substantiv].

3.1.2. Prepoziția *a* din structurile cu valoare de genitiv (vezi supra, 2.2) sau din grupurile prepoziționale având centre pe *datorită*, *mulțumită* sau *grație* este folosită frecvent mai ales în textele literare din cea de-a doua jumătate a secolului: „*împotriva a tot ce o poate lua înaintea experienței*” (Preda), „*datorită a numeroase cauze obiective*” (Adevărul).

3.1.3. Deși rar, este folosită pe tot parcursul secolului, mai ales în limbajul oral sau în stilul administrativ-comercial, prepoziția omonimă neologică *a* (< fr. *à*), cu sens distributiv, precedând numerale („*10 nasturi a 5 lei*”, GLR¹ I: 348).

3.2. Prepoziția *asupra*

Intens folosită în textele secolului XX, prepoziția *asupra* funcționează deja cu o extindere de semnificație (Vasilii 1961: 34). Semnificația se deplasează de la sensul „*direcție concretă*” („*Privirea lui se opri asupra spânzurătorii*”, Rebreanu; „*mișca mâinile asupra mesei*”, Călinescu) la cel de „*direcție abstractă*” („*Nemulțumirea ei se răsfrângea asupra fetei*”, Papadat-Bengescu; „*Pașadia*, singur, reveni întrucâtva *asupra* severei sale păreri”, Caragiale).

Asupra intră în concurență cu *despre* în contexte ca: „*să-și facă o idee asupra băătăliei*” (Rebreanu), „*o teorie foarte frumoasă asupra faptului cum naște iubirea pentru o femeie*” (Rădulescu-Motru). Deși unii lingviști (precum Iordan 1943, 1954) condamnă această utilizare a prepoziției *asupra*, fenomenul rezistă, devine din ce în ce mai răspândit și este foarte bine reprezentat până în româna actuală: „*lucrarea mea de filozofie asupra caracterului unitar al conștiinței umane*” (Preda), „*Eseu asupra formării*” (Patapievici).

Totodată, prepoziția *asupra* este folosită frecvent în locul lui *contra*. Extinderea sensului în acest fel este condamnată de lucrările normative din prima parte a secolului (Iordan 1943: 381), dar în texte este evidentă impunerea acestei

tendințe: „să tragă *asupra* unor bieți oameni ca și dânsul” (Rebreanu); „să se mai năpustească odată *asupra* dușmanului biruitor?” (Caragiale); „Atacul *asupra* Poloniei a declanșat...” (Preda).

În același fel, se înregistrează o altă extensie de sens, *asupra* redând foarte frecvent semnificația „relativ la, în ceea ce privește”: „vreo legendă *asupra* acestor două pâraie” (Hogaș); „mă întrebam *asupra* locului propriu-zis” (Preda); „Am rezerve (...) *asupra* lui Klee” (Liiceanu).

În prima jumătate a secolului prepoziția *asupra* apare în anumite contexte, reliefând și sensuri care nu s-au impus, nemaifiind înregistrate în următoarele decenii: „*asupra* plecării la oraș, se întâmpla la fel” (Teodoreanu); „să tacă *asupra* vieții ei intime” (Ibrăileanu); „*Asupra* salariului dumitale voi putea să mă hotărâsc...” (Mihăescu).

3.3. Prepoziția *întru*

Înregistrată în toate gramaticile secolului XX, prepoziția *întru* apare rar în texte.

3.3.1. În primele decenii, *întru* redă semnificația finală, semnificație remarcată deja la sfârșitul secolului al XIX-lea (Tiktin [1893] 1945: 135):

„tăifăsuși cu ea până târziu (...) *întru* bucuria mamei” (Rebreanu)

„veneau *întru* întâmpinarea trăsुरii” (Ibrăileanu)

„uniți *întru* dărâmarea vechii lumi” (Mihăescu)

Cu semnificație finală, prepoziția *întru* este reactivată în ultimele decenii ale secolului, mai ales în textele estetico-filozofice sau praxiologice:

„Logica pe care urmează să o scrie – *întru* desăvârșirea sistemului propriu” (Liiceanu)

„Așa s-a ajuns ca mii de miliarde să încapă – *întru* administrare (...) pe mâinile iscusite ale unor «specialiști».” (Adevărul)

În același timp, cu repartizare similară – la începutul secolului și la sfârșitul secolului – *întru* cu semnificația „interioritate spirituală” este utilizat în unele texte / secțiuni de text cu subiect estetico-filozofic-religios sau care evocă o astfel de temă: „neîndestulată va fi inima mea până nu se va odihni *întru* tine” (Ionescu); „El era avut *întru* bucurie” (Pleșu), dar și „el însuși crescut *întru* aroganță în curtea lui G. B.” (Capital); „da exemplul imunității împinse la paroxism *întru* sfidarea legii” (Evenimentul Zilei).

În secolul al XX-lea *întru* apare frecvent în structuri înghețate, pierzându-și statutul prepozițional. Unele expresii – mai vechi (*întru nimic(a)*) – sunt mai frecvente în prima parte a veacului: „nu răstoarnă *întru nimica* cele spuse de noi mai sus” (Ibrăileanu); „nu s-ar deosebi *întru nimic* de viața unei găngăanii!” (Rebreanu). Altele – mai recente, neînregistrate în prima parte a secolului (*întru totul*) – sunt mai des utilizate în ultimele decenii: „imaginea iubitei lui, *întru totul* psihică” (Cărtărescu), „intervenția în forță a polițiștilor este *întru totul* îndreptățită” (Adevărul).

3.3.2. Mai frecventă este folosirea acestei prepoziții cu forma scurtată, *într-*. Astfel, sensul vechi, temporal, al lui *întru* se păstrează numai în expresii ca *într-o zi*, *într-un an* etc. (= *de-a lungul unei zile*, *în cuprinsul unei zile*; *de-a lungul unui an*, *în cuprinsul unui an*), și *întruna* (= *continuu*, *mereu*); vezi Iordan (1943: 398).

De la începutul secolului XX se remarcă tendința de utilizare a lui *într-* în locul lui *în*: „*Într-*un vechi articol din «Sămănătorul»” (Ibrăileanu), „acest factor îndepărtează în mod spontan pe unii *într-*unele direcții și pe alții *într-*altele” (Negulescu), „c-un pahar *într-*o mână și cu o sticlă de rachiu *în* alta” (Hogaș). Acest fenomen se impune, *într-* devenind sinonim al prepoziției *în*.

Din cauza asemănării la nivel fonetic, *într-* (forma scurtată a lui *întru*) se confundă cu *între*. Se utilizează astfel expresii ca *într-acestea* în loc de *între aceste*, pe care lucrările de cultivare a limbii literare actuale nu le acceptă: „*într-*acestea, prin birouri, emoția sportivă” (apud Jordan 1943: 398).

3.4. Prepoziția *între*

3.4.1. Prepoziția „concretă” *între* funcționează de-a lungul secolului cu următoarele sensuri (Vasiliiu 1961: 19): a) „interiorul unui spațiu discontinuu”: „Dar *între* cei care-i socotesc așa e și Enache Damian” (Ibrăileanu); b) „pătrunderea în interiorul unui spațiu discontinuu”: „iar *între* îndoiturile verzi ale dealurilor, turmele albe pășteau” (Hogaș); c) „relația reciprocă”: „fapte concomitente și legate cauzal *între* ele” (Ibrăileanu); „polemici *între* diferite școli și curente în idei” (Ionescu); d) „asocierea”: „a făcut un fel de învoială *între* vin și rachiu” (Hogaș).

3.4.2. În structuri alcătuite prin coordonare copulativă se observă o modificare de comportament a lui *între*. În unele texte din primul deceniu *între* însoțește ambii termeni coordonați: „Strâns *între* tovarășul meu (...) și *între* Axinia” (Hogaș).

Tendința este însă aceea de a plasa prepoziția doar înaintea primului termen: „deosebiri mai adânci *între* cultura muntenească și cea moldovenească” (Ibrăileanu). Această tendință devine regulă și textele din deceniile următoare o ilustrează.

3.4.3. Uneori *între* este utilizat în locul lui *dintre* a cărei semnificație este „ieșirea, desprinderea din interiorul unui spațiu discontinuu” (Vasiliiu 1961: 20): „deosebirea *între* ele nu se face” (Ionescu).

În anumite contexte variația *între* cele două prepoziții se înregistrează pe întreg parcursul secolului: „Subliniez însă legătura aceasta, *dintre* credință și cunoașterea religioasă” (Ionescu), dar și „nu există nicio legătură necesară *între* diferiți indivizi în actul religios” (idem); „raportului *dintre* individ și națiune” (Blaga), dar și „sentimentul raportului posibil *între* transcendență și lumea concretă” (idem); „raporturi posibile existente *între* agentul și pacientul tragic” (Liiceanu), dar și „Raportul *dintre* teoria tragicului și filozofie” (idem).

4. PREPOZIȚII ȘI LOCUȚIUNI PREPOZIȚIONALE ÎN CONCURRENTĂ

4.1. *În contra* și *contra*

Pentru exprimarea semnificației „opoziție”, „daună”, în textele secolului este folosită constant și cu precădere prepoziția *împotriva*: „Am păcătu (...) *împotriva* amintirilor noastre de călătorie” (Hogaș), „iritată *împotriva* doctorului Rim” (Papadat-Bengescu), „te poți baricada *împotriva* iubirii!” (Pleșu).

În primele decenii ale secolului sunt utilizate în variație liberă *contra* și *în contra*: „neexistând încă o literatură, nu aveai *în contra* cui să te singularizezi”

(Ibrăileanu), dar și „Arta unei clase care piere e o armă *contra* sa însăși” (idem); „În *contra* acestei atitudinii noi zicem...” (Ionescu), dar și „*Contra* lui Feuerbach s-a făcut obiecțiunea” (idem).

În următoarele decenii, deși unii autori (de pildă, Ibrăileanu, Călinescu) au o preferință pentru *în contra*, acesta este, în general, evitat, fiind utilizat cu precădere *contra*: „*contra* purității” (Eliade), „*contra* lor și *contra* mea” (Mihăescu).

Prepoziția *contra* nu mai este însă folosită după deceniul al patrulea. Construcții cu prepoziția *contra* reapar de-abia după deceniul al optulea, fiind însă destul de puțin frecvente: „Cine luptă *contra* cui, ce se opune la ce?” (Pleșu), „această erezie *contra* naturii și *contra* grației” (Paleologu).

În ultimul deceniu, în textele cercetate, se întâlnesc – extrem de rar – grupuri nominale precedate de *în contra*: „totul vrea să ne convingă, *în contra* oricărei evidențe” (Cărtărescu), „Schelling (...) este vizibil atras de partea visată a lumii, *în contra* celei experimentale” (Patapievici). Faptul că aceste structuri sunt puțin numeroase și preferate numai de unii autori nu ne permite să vorbim de o reactivare a concurenței dintre *contra* și *în contra*.

4.2. În ciuda și cu tot

În *ciuda* – locuțiune înregistrată doar de la începutul secolului – este utilizată în locul grupurilor *cu tot*: „*cu tot* interesul însă (...), n-am putut afla nimic” (Hogaș), „*Cu tot* raglanul neplătit, Lică simțea că furia i se urcă” (Papadat-Bengescu), „*Cu tot* farmecul atâtor amintiri scumpe, șederea în orașul acesta mi-a părut din ceasul sosirii un surghiun” (Caragiale), dar și „Știam frica ce, *în ciuda* rupeii lui de lume, Pașadia avea de părerea acesteia” (idem).

Deși lingviștii de la începutul secolului nu o recomandă considerând-o livrescă (vezi Scriban 1925: 156), *în ciuda* se impune în limba română literară.

Apare rar în texte din primele decenii: „nemulțumit de educația ultra-religioasă ce o primea copilul acasă, *în ciuda* prescripțiilor lui” (Rebreanu), „comuniunea aceasta în închipuire (...) ne lega *în ciuda* despărțirii și a morții” (Eliade).

Este, în schimb, des utilizată în lucrările de după deceniul al șaselea: „În *ciuda* cercetărilor” (Preda); „lovit *în ciuda* virtuților sale” (Pleșu); „la capătul acestei culturi, *în ciuda* și datorită gloriei ei” (Patapievici); „*în ciuda* pierderii puterilor, *în ciuda* tuturor necazurilor” (Paleologu).

4.3. În privința și cu privire la

Locuțiunile *în privința* și *cu privire la* sunt folosite de-a lungul întregului secol. Locuțiunea *în privința* apare cu o frecvență constantă pe tot parcursul secolului: „cerui (...) lămuriri (...) *în privința* greutăților și primejdiilor” (Hogaș), „Șovăirea *în privința* vizitei luase sfârșit” (Papadat-Bengescu); „*în privința* notelor era la fel de sever” (Preda), „În *privința* științei, sunt încântat să văd...” (Liiceanu), „promisiune ferma *în privința* cooptării României în Alianță” (Adevărul).

Cu privire la este utilizată frecvent doar în primele decenii ale secolului (mai ales în textele estetic-filozofice) și re apare în ultimii treizeci de ani: „numai *cu privire la* ceea ce a fost și este potrivit” (Ibrăileanu), „Concluzie generală *cu privire*

la viața religioasă” (Ionescu); „referiri cu privire la originalitatea lui I. L. Caragiale” (Preda), „pot spune oricând ceva plin de spirit cu privire la orice subiect” (Liiceanu), „Cu privire la sine, trebuie să fii plin de speranță” (Pleșu).

4.4. *Privitor / privitoare la și referitor / referitoare la*

În ultimele două decenii ale secolului cele două locuțiuni menționate mai sus (4.3) sunt concurate de noile grupări *privitor / privitoare la și referitor / referitoare la*, în extindere în româna contemporană: „Întrebarea cea mai grea este aceea *privitoare la* început, la temei” (Liiceanu), „Lăsând la o parte cele *privitoare la* Camil Petrescu” (Paleologu); „această aserțiune *referitoare la* mase” (Preda), „*referitor la* ce gând?” (Patapievici).

4.5. *Cât despre și cât privește*

Cât despre este conectorul preferat pentru exprimarea circumstanțialului de relație tematizat: „*Cât despre* tovarășul meu, el se făcuse mic” (Hogaș), „*Cât despre* coana Anica (...), ea nu există” (Ibrăileanu), „*Cât despre* Stere, acesta avea treburile lui” (Barbu), „*Cât despre* nașa tânără și fiică-sa Aura, Maria nu le putea suferi” (Cărtărescu), „*Cât despre* celălalt obiectiv (...), avantajul e limpede” (Adevărul).

Locuțiunea *cât privește* – sinonimă cu gruparea *cât despre* – apare rar în prima parte a secolului (deceniul al treilea): „*Cât privește* pe mătușă-mea, ea s-a interesat de-a dreptul” (Mihăescu), „*Cât privește* istoria, aceasta este realitate mai recentă” (Blaga).

Cât privește este însă frecventă după deceniul al șaselea, mai cu seamă în textele praxiologice: „*Cât privește* faptul că...” (Preda), „*Cât privește* relația dintre «specificul național» și «integrarea europeană»” (Paleologu), „*Cât privește* paradoxul deznodământului tragic” (Liiceanu), „*Cât privește* calitățile sau defectele respectivului” (Adevărul), „*Cât privește* costurile periodice” (Capital), „*Cât privește* locația din Galaciu” (Evenimentul Zilei).

4.6. *În legătură cu și legat de*

În legătură cu apare rar în primele șase decenii (fiind înregistrat mai ales în deceniul al treilea), dar are o frecvență mai ridicată în perioada următoare: „vorbeau numai *în legătură cu* afacerile lor” (Călinescu); „*În legătură cu* viața adevărată a scriitorului iată un exemplu” (Preda), „*În legătură cu* un critic român” (Marino), „Craig face, *în legătură cu* Montaigne și cu Shakespeare, o suită bruscă de mărturisiri uluitoare” (Paleologu).

Mai cu seamă în textele praxiologice, *în legătură cu* este uneori substituit cu *legat de*, grupare nerecomandată de lucrările de cultivare a limbii (vezi Guțu Romalo, 2000): „Ce vreau eu să vă zic *legat de* el” (Capital), „Nu mai știu nimic *legat de* inginerie” (Evenimentul Zilei).

4.7. *Potrivit și potrivit cu*

La începutul secolului XX în unele texte este folosită locuțiunea *potrivit cu*, având semnificația „în conformitate cu”: „Și-și da un aer grav, *potrivit cu* înalta

slujbă” (Caragiale). Deși este considerată livrescă de către unii lingviști (de exemplu, Scriban 1925 sau Jordan 1945), *potrivit cu* rămâne în limba română literară ca modalitate de expresie a conformității, locuțiunea fiind utilizată și în româna literară actuală:

„până într-atât încât relațiile cu el să nu poată continua *potrivit cu* afinitățile pe care se întemeiaseră înainte” (Paleologu).

Sinonimă cu *potrivit cu* este prepoziția *potrivit*, destul de frecventă și înregistrată din primul deceniu al secolului până în prezent: „*potrivit* pornirilor mele” (Hogaș), „*potrivit* realității acesteia” (Ionescu), „*potrivit* instrucțiunilor sale” (Mihăescu), „*potrivit* naturii lor specifice” (Preda), „*potrivit* limbajului curent” (Patapievici), „*potrivit* unor cifre care se vehiculează” (Adevărul), „*Potrivit* legislației în vigoare”(Capital).

4.8. *Conform, conform cu și în conformitate cu*

O situație similară există și în cazul altor unități lexicale prin care se exprimă „conformitatea”: *conform cu* și *conform*. *Conform cu* apare destul de rar în primul deceniu („cântărite, căutate, se vor manifesta *conform cu* ele înseși”, Ibrăileanu), dar este reactivat în ultima perioadă a secolului XX și începutul secolului XXI („rearanjând lumea *conform cu* visurile sale”, Revista 22).

În aceleași perioade ale secolului XX se observă și concurența dintre locuțiunea *în conformitate cu* și *conform*: „*în conformitate cu* calitatea superioară a mobilierului” (Papadat-Bengescu), dar și „nu *conform* adevărului strict, ci conform importanței pe care o avea pentru ea” (Ibidem); „*în conformitate cu* altă lege” (Adevărul), dar și „*Conform* capitolului XI” (idem).

Din deceniul al treilea până în ultimul deceniu *conform* este preferat, concurând, în fapt, cu *potrivit* (vezi supra, 4.7): „Ne-am oprit, *conform* tradiției venerabile, la ilustra băcănie «Tomovici»” (Ibrăileanu), „îi fuseseră dați de moș Costache, *conform* unui aranjament” (Călinescu), „adaptarea la spațiul românesc a gândirii spengleriene *conform* căreia...” (Preda), „mărturii scrise *conform* cărora...” (Marino), „să-ți crești copiii *conform* stilului de viață al locului” (Cărtărescu).

4.9. *În ce privește și în ceea ce privește*

Două locuțiuni apărute în secolul XX (*în ce privește* și *în ceea ce privește*) sunt folosite cu frecvență din ce în ce mai mare, concurând între ele și fiind în ultimele decenii utilizate pentru exprimarea circumstanțialului de relație tematizat.

În ce privește este mai puțin folosit în prima parte a secolului, fiind preferat de unii autori din deceniul al doilea (de exemplu, Papadat-Bengescu, Caragiale): „bun de studiat *în ce privește* ravagiile rezezi ale tuberculozei” (Papadat-Bengescu); „Pașadia îi tăgăduia lui Pirgu *în ce privește* sexul gingaș orice fel de pricepere” (Caragiale). În această perioadă se înregistrează și forma *în ce privea*: „ziua (...) nu fusese reușită *în ce privea* amorul” (Papadat-Bengescu).

În ce privește re apare în textele din ultimele decenii, ocurența lui fiind legată de preferința unor autori: „*În ce-l privește* pe Leonardo, eu văd în el...” (Liiceanu), „*în ce privește* concluzia lui Camus (...), ea înscrie (...) întregul sau demers” (idem).

În ceea ce privește concurează cu în ce privește după deceniul al cincilea: „are preferințele ei în ceea ce privește restaurantele capitalei” (Preda), „în ceea ce îl privește pe Heidegger, trebuie spus că...” (Patapievici).

Concurența dintre cele două locuțiuni (favorabilă pentru în ceea ce privește) este bine reprezentată în textele praxiologice de la sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI: „ei au competență în ce privește verificarea modului în care...” (Revista 22), „În ce îl privește pe israelianul cu bani mulți...” (Adevărul), dar și „În ceea ce privește aderarea la NATO, Robertson a apreciat...” (Adevărul), „România stă bine în ceea ce privește statutul minorităților” (Formula AS), „o comunicare cu bucluc în ceea ce privește produsele și serviciile oferite pe piața românească” (Capital), „este sceptică în ceea ce privește șansele dascălilor de a fi despăgubiți” (Evenimentul Zilei).

5. CONCLUZII

În secolul XX clasa prepozițiilor cuprinde – în general – aceleași unități lexicale sau grupări de unități înregistrate în secolul anterior.

Față de secolul precedent, nu există diferențe majore în privința asocierii unor prepoziții sau a construcțiilor prepoziționale echivalente cu anumite forme cazuale.

Se observă o continuare a procesului de conversie a adverbilor (și grupărilor (cvasi)locuționare adverbiale) în prepoziții (și, respectiv, în grupări cu statut prepozițional).

În cazul prepozițiilor provenite din adverbe sunt preferate formele cu particula finală *-a*.

Influența limbilor străine se manifestă pe două direcții: pe de o parte, sunt utilizate din ce în ce mai des locuțiuni prepoziționale formate după model străin (*în ce privește* etc.); pe de altă parte, pătrund în limba română prepoziții simple, cu o arie mai restrânsă de răspândire, în anumite limbaje specializate (precum *via*, *per* etc.).

În cadrul clasei prepozițiilor se remarcă o anumită mobilitate în modificarea configurației semantice a unor prepoziții (care își „restrâng” sau, dimpotrivă, își „extind” semnificația).

De la începutul secolului până la etapa actuală caracteristică pentru clasa prepoziției este dinamica concurenței între anumite prepoziții sau / și grupări (cvasi)locuționale.

SURSE

- Barbu [1957] – Eugen Barbu, *Groapa*, [București], Editura pentru Literatură, 1968.
Blaga [1936] – Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, București, Editura Oficiul de librărie, 1936.
Caragiale [1929] – Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Minerva, 1975.
Călinescu [1938] – George Călinescu, *Enigma Otiliei*, [Vol.] I–II, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946.
Cărtărescu [1996] – Mircea Cărtărescu, *Orbitor I. Aripa stângă*, București, Humanitas, 1996.
Eliade [1933] – Mircea Eliade, *Maitreyi*, București, Editura Minerva, 1997.
Hogaș [1912] – Calistrat Hogaș, *Pe drumuri de munte*. București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, Vol. I: *Amințiri dintr-o călătorie în Munții Neamțului*, 1944. Vol. II: *Răzlete și diverse*, 1947.

- Ibrăileanu [1909] – Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, București, Editura Minerva, 1974.
- Ionescu [1924] – Nae Ionescu, *Curs de filosofie a religiei*, [București], Editura Eminescu, 1998.
- Iorga [1901] – Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, vol. I–II, București, Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1901.
- Liiceanu [1991] – Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, București, Humanitas, 1991.
- Liiceanu [1993] – Gabriel Liiceanu, *Tragicul. O fenomenologie a limitei și depășirii*, București, Humanitas, 1993.
- Liiceanu [1994] – Gabriel Liiceanu, *Despre limită*, București, Humanitas, 1997.
- Marino [1995] – Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, Editura Polirom, 1995.
- Mihăescu [1935] – Gib I. Mihăescu, *Donna Alba*, [București], Editura pentru Literatură, 1968.
- Negulescu [1910–1914] – Petre Paul Negulescu, *Filosofia Renașterii*, vol. I–II, București, Editura Eminescu, 1986.
- Paleologu [1998] – Alexandru Paleologu, *Despre lucrurile cu adevărat importante*, București, Cartea Românească, 2006.
- Papadat-Bengescu [1927] – Hortensia Papadat-Bengescu, *Fecioarele despletite. Concert din muzică de Bach. Drumul ascuns*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.
- Patapievici [1995] – Horia Roman Patapievici, *Zbor în bătaia săgeții: eseu asupra formării*, București, Humanitas, 2002.
- Petrescu [1930] – Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, ediție îngrijită de Al. Rosetti și Liviu Călin, București, Editura Minerva, 1989.
- Pleșu [1993] – Andrei Pleșu, *Jurnalul de la Tescani*, [București], Humanitas, 1996.
- Pleșu [1988] – Andrei Pleșu, *Minima Moralia. Elemente pentru o etică a intervalului*, [București], Cartea Românească, 1988.
- Popescu [1998] – Cristian Tudor Popescu, *Copiii fiarei*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Preda [1980] – Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, Vol. I –III, București, Editura Cartea Românească, 1980.
- Preda [1971] – Marin Preda, *Imposibila întoarcere*, București, Editura Cartea Românească, 1972.
- Rădulescu-Motru [1927] – Constantin Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, studiu, antologie și note de Gh. Al. Cazan, text stabilit de Gheorghe Pienescu, București, Editura Eminescu, 1984.
- Rebreanu [1922] – Liviu Rebreanu, *Pădurea Spânzuraților*, ediția a II-a, București, Cartea Românească, 1922.
- Sadoveanu [1936] – Mihail Sadoveanu, *Țara de dincolo de negură. Povestiri*, București, Editura Minerva, 1971.
- Teodoreanu [1924] – Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, [Vol.] I–III, București, Cartea Românească, 1985.

Ziare și reviste:

- Adevărul – „Adevărul”, 2001.
- Capital – „Capital”, 2001.
- Evenimentul Zilei – „Evenimentul Zilei”, 2001.
- Formula AS – „Formula AS”, 2001.
- Revista 22 – „Revista 22”, 2001.

CONJUNCȚIA

1. VARIAȚII DE CONSTRUCȚIE ȘI CONFUZII ÎNTRE CONJUNCȚII	642
1.1. Conjunțiile coordonatoare <i>ci, dar și or</i>	642
1.2. Conjunția <i>să</i> și conjunția <i>ca să</i>	644
1.3. Variația <i>ca să / pentru ca să</i>	645
2. EXTINDEREA UTILIZĂRII CONJUNCȚIEI <i>CĂ</i>	645
2.1. Conjunția subordonatoare <i>că</i>	645
2.2. <i>Că</i> în construcții (cvasi)locuționale	647
3. CONJUNCȚII CIRCUMSTANȚIALE: RESTRÂNGERI ȘI EXTINDERI DE UTILIZARE	648
3.1. Conjunția <i>căci</i>	648
3.2. Variația <i>pentru că și fiindcă</i>	649
3.3. Conjunția <i>deoarece</i>	649
3.4. Conjunția <i>întrucât</i>	651
4. ASPECTE ALE DINAMICII GRUPĂRILOR (CVASI)LOCUȚIONALE	652
4.1. Locuțiunea <i>cu toate că</i>	652
4.2. Locuțiunile <i>din pricină că și din cauză că</i>	652
4.3. Locuțiunea <i>în caz că</i>	652
4.4. Locuțiunea <i>pe motiv că</i>	653
5. CONCLUZII	653

CONJUNCȚIA

Ansamblul unităților lexicale care alcătuiesc clasa conjuncțiilor propriu-zise (interpretate ca simple sau compuse) înregistrate de gramaticile secolului XX diferă într-o oarecare măsură de cel înregistrat în secolul anterior.

Inventarul conjuncțiilor propriu-zise rămâne, în general, același. Nu mai sunt folosite conjuncțiile: *i*, *au* și *căci că*; sub influența limbilor străine apar noi conjuncții (precum *or*); alte conjuncții, înregistrate încă din secolul al XIX-lea sunt folosite în exces.

Deosebirile față de secolul precedent se manifestă mai cu seamă la nivelul formei. Pe de o parte, unele „conjuncții compuse” întâlnite în secolul XIX și în formă nesudată, și în formă sudată, precum *fiindcă*, *așadar*, *deoarece*, *întrucât* sunt utilizate doar ca unități neanalizabile „înghetate”. Din acest motiv sunt încadrate de gramatici în categoria conjuncțiilor simple. Pe de altă parte, dispar din limba literară anumite variante fonetice: de pildă, între *dar* și *dară*, textele literare selectează numai forma *dar*.

Locuțiunile conjuncționale reprezintă subdomeniul cel mai dinamic al clasei. Unele grupări deja formate în secolul precedent își întăresc poziția în sistem, cunoscând o largă utilizare: *așa că*, *ca și când*, *ca și cum*, *chiar dacă*, *chiar de*, *cum că*, *cu toate că*, *în afară că*, *în vreme ce*, *lasă că*, *măcar că*, *măcar de*, *odată ce*, *pe când*, *pe câtă vreme*, *pentru ca să*, *precum și*. Altele (*bez că*, *în cât*, *în vreme când*, *în vreme cât*, *pentru căci*) nu mai sunt folosite.

În schimb, se observă intensificarea procedului de formare a locuțiunilor sau a unor grupări cu un comportament conjuncțional pe baza unor locuțiuni prepoziționale (Ciobanu 1961 b, Graur 1968: 334). GALR (I: 655) menționează că la sfârșitul secolului procedul este încă productiv. În acest secol, în texte apar noi grupări, care devin din ce în ce mai răspândite (*din cauză că*, *din pricină că*, *pe motiv că*).

Observând materialul concret oferit de textele secolului, o serie de lucrări de gramatică și de cultivare a limbii abordează în primul rând probleme referitoare la tendințele de folosire neadecvată / abuzivă a conjuncțiilor din perspectivă semantică sau / și sintactică, tendințe care conduc spre restrângeri sau extinderi de sens al acestora. De asemenea, lucrările de specialitate semnalează fenomene care privesc tiparele de construcție pentru principalele conjuncții și elemente conjuncționale (Jordan 1943: 402–406; GLR¹ I: 376–392, Ciobanu 1961b, GLR² I: 383–420, Graur 1968: 333–336, GALR I: 631–655).

1. VARIAȚII DE CONSTRUCȚIE ȘI CONFUZII ÎNTRE CONJUNCȚII

1.1. Conjuncțiile coordonatoare *ci*, *dar* și *or*

Jordan (1943: 403) remarcă faptul că numeroși scriitori și publiciști, pentru a obține efecte stilistice, utilizează pe *ci* la începutul frazei. La scriitorii vechi și în

limbajul popular *ci* se folosește numai la începutul unei fraze exclamative (de tipul: „*Ci*, lasă-mă în pace!”, „*Ci*, pleacă odată de-aici!”). Este așadar, considerată greșeală utilizarea lui *ci* (cu valoare concluzivă) la începutul unei fraze de felul: „*Ci* fenomenele culturale cresc în pregătiri latente, simplificate la răscruce de epoci de personalități creatoare” (apud Iordan 1943: 403). În textele cercetate, nu a fost înregistrat *ci* în poziție frontală în frază.

Deși lucrările de specialitate din a doua jumătate a secolului (GLR¹ I: 378, GLR² I: 392) arată că prezența lui *ci* este impusă în româna actuală de prezența negației la termenul precedent (*ci* în context afirmativ / pozitiv, fiind considerat un aspect al limbii vechi), totuși chiar și în unele texte praxiologice din perioada actuală se regăsesc contexte precum:

„Mircea Vlad Ionescu, Marketing-Research Director la ARBOMedia, consideră că nivelul comparativ de dezvoltare economică a contat mai puțin, *ci* mai cu seamă atracția deosebită a romanilor față de televiziune și impactul acesteia față de alte canale de comunicare.” (Capital)

Dacă fenomenele menționate mai sus sunt slab reprezentate în corpusul cercetat, în schimb, cazul de substituție a lui *ci* prin *dar* în redarea raportului adversativ prin perechea corelativă *nu numai... ci și* este foarte bine ilustrat. Această tendință este semnalată încă din primele decenii de către Iorgu Iordan (1943: 403).

Concurența dintre *ci* și *dar* din structura corelativă menționată apare mai ales în prima parte a secolului, manifestându-se uneori chiar în cadrul aceluiași text: „cea mai bună partitură, *nu numai* muzicală, *ci și* omenească” (Papadat-Bengescu), dar și „găsea în ele *nu numai* amuzamentul unui copil mare pentru o mare jucărie, *dar și* anume armonii noi” (*ibidem*); „Deci *nu numai* înțelegeri cu mine asupra altora, *ci și* invers” (Holban), dar și „printr-o hotărâre în care intră *nu numai* un sacrificiu, *dar și* grija de a-și aranja o viață nesigură” (*ibidem*); „Dar mi-e scump *nu numai* tot ce este ea și tot ce face ea, *ci și* rochiile ei” (Ibrăileanu), dar și „*nu numai* ca să-i fac plăcere, *dar și* pentru că împărtășesc părerile ei” (*ibidem*).

Rar, această situație este înregistrată și în ultimele decenii ale secolului: „*nu numai* apa amenința, *ci și* vântul” (Preda), dar și „îi înveselea foarte tare *nu numai* pe țărani, *dar și* pe ceilalți intelectuali ai satului” (*ibidem*); „va aduce cu el *nu numai* obișnuitul orgoliu rănit al culturilor mici, *ci și* mândria esențială de a fi rămas, dincolo de o istorie care își propusese să îl transforme în altă specie de om” (Liceanu), dar și „*Nu numai* despre germană, *dar și* despre Heidegger însuși știam prea puțin” (*ibidem*).

Se consideră că concurența lui *nu numai... ci și* cu *nu numai... dar și* favorizează apariția lui *dar și* în alte structuri în care corectă ar fi folosirea lui *ci*: „de a nu mai fi văzut în el niște elemente periculoase..., *dar* în primul rând” (apud Iordan 1943: 404), „*nu pe apă, înot..., dar* cu trenul” (*ibidem*). După părerea lui Iordan (1943: 404), această tendință trebuie combătută, deoarece *dar* nu este sinonimul perfect al lui *ci*.

Tendința semnalată de către Iorgu Iordan este puternică și în limba actuală, frecvența unor astfel de substituții fiind destul de ridicată în toate tipurile de texte, astfel încât nu mai poate fi considerată o abatere de la norma limbii literare.

Neologicul *or* (< fr. *or*) cu valoare adversativă de un tip special (adică „obiecție, rezervă, corecție, contraargument care antrenează o concluzie”, vezi Avram 2007a: 119) este utilizat încă de la mijlocul secolului.

„Ipoteza însă e simplistă și nu rezistă experienței istorice. Ce țară a fost un mai agitat mediu de circulație decât Italia? *Or* Italia alcătuiește un adevărat bâlci de dialecte.” (Blaga)

„Stările cele mai des cântate și exprimate sunt, precum se știe: «dorul», «jalea», «urâtul». *Or* toate aceste stări, care alcătuiesc substanța celor mai multe poezii populare, sunt stări de «nuanță»” (*ibidem*).

După deceniul al șaselea frecvența utilizării lui *or* cu valoarea menționată este din ce în ce mai mare:

„Și numai o clipă violența mea dăduse la o parte ca un fulger perdeaua abandonului și la lumina lui îi văzuse foind și țipase. *Or* eu, abia în acea clipă, auzind acel țipăt, mă îndrăgostisem cu adevărat de ea.” (Preda)

„Pentru că filozofia înseamnă mania, nebunie, *or* nici un om de știință nu poate avea mania. (Liiceanu)

„Dar trăim, *or* a trăi ține în chip obvios loc de cunoaștere” (Patapievici).

Mai ales în a doua jumătate a secolului, unii autori utilizează *or* ca sinonim al lui *sau*, *ori*: „fără să am habar măcar ce este istoria, *or* dacă ea (...) există” (Patapievici).

1.2. Conjuncția *să* și conjuncția *ca să*

Fenomenul folosirii lui *ca să* în locul lui *să* este remarcat pe întreg parcursul secolului XX, constituind o problemă de cultivare a limbii, nerezolvată nici prin impunerea normelor limbajului literar (vezi XIX, **Conjuncția**, 2.2.1).

Conform normelor limbii române invocate de gramaticile academice din a doua jumătate a secolului (GLR¹ I: 382, 383, GLR² I: 399), *ca să* se folosește pentru a reda raporturile exprimate mai ales de subordonatele finale („Feți-frumoși din turbinca lui Ivan își pregătiră paloșele *ca să* retușeze umilirea lui Dănuț”, Teodoreanu), dar și de subordonatele consecutive („Pantazi însă mă lămuri că el venise de-a dreptul de-acasă, iar Pașadia cu Pirgu de-a dreptul și ei de la «club», vremea fiind prea urâtă *ca să* mai zăbovească la aperitive” (Caragiale).

Până în deceniul al patrulea al secolului *ca să* este frecvent folosit în textele praxiologice în contexte neadecvate sintactic, citate de lucrările de specialitate: „nici nu-și are rost *ca să* măsoari cu ea” (apud Iordan 1943: 402), „vreți *ca să*-i inspire” (*ibidem*).

Discutând contextele de tipul celor de mai sus, Iorgu Iordan vorbește de utilizarea lui *ca să* în locul lui *să*, fenomen care constituie, potrivit autorului, o particularitate a limbajului semicult (1943: 402).

De asemenea, *ca să* apare în locul lui *să* și în textele științifice sau esteticofilozofice: „Ce oprește pe aceștia *ca să* se ridice deasupra cunoștințelor lor speciale?” (Rădulescu-Motru).

În textele beletristice variația *ca să* / *să* este evitată. În ultimele trei decenii ale secolului lucrările de cultivare a limbii menționează însă persistența aceleiași variații între *să* și *ca să*, fenomen considerat tipic pentru limbajul oral („Vreau *ca*

să plece”, apud Avram 1997: 285; „Nu e suficient *ca să* vrei, trebuie *ca să* poți” *ibidem*) și pentru cel jurnalistic („Toate acestea au contribuit *ca să* dea publicității noastre caracterul de revistă «lunară»”, apud Guțu Romalo 1972: 76–77; 2000: 69–70; „Pentru aceasta trebuie *ca să* fie stărpite dezinteresul și manifestările de birocratism”, *ibidem*).

1.3. Variația *ca să / pentru ca să*

Alexandru Graur (1968: 333–334) constată că, începând cu textele cele mai vechi, întâlnim unități sau formațiuni lexicale care au apărut datorită mecanismului de „amplificare”, în scopul obținerii unei exprimări mai clare. Sunt considerate rezultatul unui astfel de fenomen: *dacă, deși* (pe care autorul le consideră conjuncții compuse) și *fiind că, pentru că, pentru ca să, până să, fără să* (pe care Al. Graur le califică drept locuțiuni conjuncționale).

Preferința pentru locuțiunea *pentru ca să* (în detrimentul lui *ca să*) este ilustrată în texte de diverse tipuri mai ales în prima jumătate a secolului XX:

„Animalele au nevoie de mii de generațiuni *pentru ca să*-și modifice instinctul față de o situație nouă cosmică” (Rădulescu-Motru)

„Avea să fie proces. Să fie! îl va purta toată viața *pentru ca să* rămână ea stăpână.” (Papadat-Bengescu)

„Lorenzo Valla găsește prudent să facă și apologia eticei creștine, *pentru ca să* se poată apăra, la nevoie, în contra celor ce l-ar ataca ca propovăduitor al unei doctrine primejdioase.” (Negulescu)

Dacă variația *ca să / pentru ca să* este admisă în întrebuintările circumstanțiale (finale, consecutive, opoziționale), înlocuirea lui *să* prin *pentru ca să*, în contexte necircumstanțiale, este considerată o abatere de la norma limbii literare (cf. Avram 1997: 285, Guțu Romalo 2000: 69). Folosirea lui *pentru ca să* în locul lui *să* este un fenomen specific limbii populare vorbite. Rar, astfel de structuri se regăsesc în textele secolului XX, în condițiile în care sunt redată replici ale unor personaje:

„Asta e adevărat, conveni el, pot *pentru ca să* spun că unii din subalternii lui I. C. chiar îmi fac curte, și însuși I. C. m-a numit mintenaș, după deviere, redactor-șef.” (Preda)

2. EXTINDEREA UTILIZĂRII CONJUNCȚIEI *CĂ*

2.1. Conjuncția subordonatoare *că*

În limba română *că* este considerată conjuncția subordonatoare tipică, fiind, alături de *să*, conectorul cerut de regenți verbali, adjectivali, adverbiali sau nominali.

În anumite contexte, *că* este utilizat însă și cu semnificații circumstanțiale în construcții mai puțin recomandate de către lingviști.

De pildă, Iorgu Iordan se referă la următoarele utilizări ale lui *că*, considerându-le folosiri greșite: (a) *că* este folosit în locul lui *când*: „e prima oară *că* un român”; (b) *că* este folosit în construcția *în caz că*, înlocuind structura *în cazul în care*: „*în cazul că* Aneta”; (c) *că* apare în locul lui *de când* (*după ce, odată*

ce): „nici trei luni nu trecuseră *că* biata mamam...”; (d) *că* este inutil: „să fie cetită *aproape că* de prisos”; (e) conjuncția *că* este «întărită» inutil de *cum* sau *precum* (sub influența limbii vechi și a celei populare): „să creadă *cum că* sensul” (Iordan 1943: 402–403).

Rar, dar pe tot parcursul secolului, *că* este utilizat în structuri cu subordonate cauzale, pentru a exprima raportul cauză-efect:

„Nici n-aveam nevoie să-i dau de mâncare, *că* se hrănea ea singură”
(Sadoveanu)

„Femeia dogarului deschisese un geam, *că* se făcuse cald.” (Barbu)

Mai frecvente sunt contextele care evocă limbajul oral, unde subordonate introduse prin *că* sunt cauzale metadiscursive (GALR II: 567–568), redând justificarea unei enunțări:

„D-zeu să vă dea sănătate, *că* ne-ați luminat!” (Hogaș)

„Să te ferești de ea, *că* umblă să se mărite și se-ndrăgostește de cine-i iese-n cale” (Călinescu)

„Stai așa *că* îți arăt eu ție baie!” (Cărtărescu)

Că este utilizat și în structuri care exprimă rezultatul, urmarea desfășurării unui proces ce presupune un anumit grad de intensitate. Cu semnificație consecutivă, *că* este folosit mai ales în textele beletristice din prima jumătate a secolului (deceniile al doilea și al treilea):

„răspunse caporalul atât de tare, *că* ofițerul întoarse repede ochii spre dânsul”
(Rebreanu)

„În acea seară, eram în așa hal de sfârșeală *că* n-aș fi crezut să mă pot scula nici să fi luat casa foc” (Caragiale)

„E așa de încântătoare femeia asta urâtă, *că* începe să mi se pară frumoasă!”
(Ibrăileanu)

„Vorbele acestea le spuse cu atâta copilărie, *că* nu avură nici un sens erotic”
(Călinescu).

În ultimele decenii, în limbajul literar sunt evitate construcțiile menționate, care apar extrem de rar:

„În buzunarul genții am găsit vreo două ceasuri de mână, atât de vechi *că* aveau un fel de sare negricioasă depusă pe cadran.” (Cărtărescu)

În schimb, construcția *acum că*, prin care se exprimă un raport temporal sau cauzal, apare în textele literare ale secolului, deși este considerată „greșeală” (Iordan 1943: 403), „element de jargon” (GLR¹ I: 384) și utilizarea ei nu este recomandată:

„Acum, *că* ființa în care întrupasem visul de iubire al tinereții mele era pentru mine pierdută, mi-am zis că nu-mi mai rămânea decât s-o dau uitării”
(Caragiale)

„ar fi trebuit să-l simți acest pietroi înainte, nu acum, *că* ai scăpat de Petrică.”
(Preda)

Constatându-se frecvența ridicată a acestui tip de enunț, gramaticile academice mai noi acceptă construcțiile respective, considerându-le conforme normei (vezi GLR² I: 401, GALR II: 502–503, 746).

2.2. Că în construcții (cvasi)locuționale

Prin asociere cu alte unități lexicale, *că* participă la formarea unor grupări (cvasi)locuționale.

2.2.1. Astfel, conjuncția necircumstanțială *că* este precedată de *cum* sau *precum*. Gruparea întâlnită și în secolul anterior (vezi **XIX, Conjuncția, 2.2.1**) este considerată de către Iordan o construcție greșită (sub influența limbii vechi și a celei populare). Astfel, în limba română literară nu este recomandată utilizarea unei fraze precum „opera mea este excepțională, pot să zic *cum că* clasică”, citată de Iorgu Iordan (1943: 403). Totuși, *cum că* se folosește destul de frecvent în textele literare ale secolului XX:

„*Cum că* din pricina acestei lupte cultura muntenească a fost mai în scădere, ne-o mărturisesc de la început scriitorii vremii” (Ibrăileanu)

„Îmi vine în minte vorba aruncată de Paleologu lui Andrei *cum că* Noica, dacă nu ar avea geniu, ar fi un prost.” (Liiceanu)

Apariția constantă a lui *cum că* a produs o modificare a regulilor impuse de lucrările de specialitate: *cum că* și *precum că*, despre care nu discută nici GLR¹, nici GLR², sunt înregistrate de GALR, iar utilizarea lor este considerată conformă normei.

2.2.2. Un fenomen important, corelat cu tendința de amplificare a exprimării prin formarea unor locuțiuni (sau grupări) conjuncționale privește înlocuirea lui *că* prin *faptul că*. Compară tiparele:

„*Că* acest curent a fost mai tare în Muntenia, o mărturisesc și contemporanii” (Ibrăileanu)

„Nu înseamnă *că* sunt înclinat să repudiez rândurile scrise atunci” (Liiceanu)

„ceea ce mă deosebea de ei era numai *faptul că* (...) mă răzvrăteam de-a surda contra lor și contra mea, instinctiv” (Ibrăileanu)

„*faptul că* mi-au rămas însemnările ce aveam grija să iau de ele, mă consolă.” (Caragiale)

În prima parte a secolului construcția apare mai ales în poziție frontală, deplasată la stânga:

„*faptul că* ea a gustat din felul lui de mâncare cu poftă (...) m-a abătut cu totul” (Petrescu).

În cea de-a doua jumătate a secolului în texte este înregistrată mai ales construcția postpusă regentului:

„Miraculos e până și *faptul că* realizăm această disproporție” (Pleșu)

„Tulburător era *faptul că* acest om tremura” (Cărtărescu)

„nu mai are importanță *faptul că* a folosit metode uneori de-a dreptul gangsteresti pentru a-l edifica.” (Popescu)

Construcția *faptul că* apare și în contexte în care omiterea substantivului ar impune o reorganizare sintactico-semantică:

„orice aluzie la *faptul că* era orfan îi era supărătoare ca o umilire nedreaptă” (Călinescu)

„Nu e vorba numai de o treabă valabilă în sine, ci și de *faptul că* ea este semnificativă pentru secolul 20” (Liiceanu)

„Trebuie ținut seama și de *faptul* – esențial – *că* multe se pot schimba, în timp, dar geografia nu.” (Marino)

Lucrările de gramatică și de cultivare a limbii semnalează și fenomenul ocurenței substantivului *faptul* și în grupări conjuncționale, precum *pe lângă [faptul] că* (Ciobanu 1961b: 71–72, Graur 1968: 334). În același timp, se subliniază că, în unele cazuri, grupările prepoziționale stau la baza unor structuri conjuncționale, numai prin inserarea substantivului *faptul*: *în virtutea*, dar și *în virtutea faptului că*; *împotriva*, dar și *împotriva faptului că*; *în conformitate cu*, dar și *în conformitate cu faptul că*; *în raport cu*, dar și *în raport cu faptul că*, *în ciuda*, dar și *în ciuda faptului că*. Fenomenul caracterizează mai ales limbajul publicistic; în textele beletristice, științifice și estetic-filozofice cercetate aceste structuri sunt slab reprezentate:

„Cât despre carte, le-o dedic ca semn al unui mod de viață care a știut să fie fertil și bogat *în ciuda faptului că* a fost condamnat să se nască și să trăiască în aerul fetid al catacombei.” (Patapievici)

În lucrările citate (de exemplu, Ciobanu 1961b, Graur 1968) se arată că pe același tipar sunt construite locuțiuni având drept component demonstrativul *aceea*, deși frecvența grupărilor cu demonstrativ este mai mică: *cu privire la aceea că*, *în afară de aceea că*. Într-adevăr, în ultimele decenii ale secolului XX acest tip de construcții nu a fost înregistrat în corpul consultat.

3. CONJUNCȚII CIRCUMSTANȚIALE: RESTRÂNGERI ȘI EXTINDERI DE UTILIZARE

3.1. Conjunția *căci*

Textele pun în evidență frecvența utilizare a lui *căci*, în dubla sa ipostază: conector causal propriu-zis (*căci*₁) și conector metadiscursiv, explicativ (*căci*₂). De altfel, fenomenul este observat și de unele lucrări de specialitate ale vremii (Iordan 1954: 500–505).

Cercetarea textelor evidențiază o frecvență diferențiată a acestei conjuncții – mai accentuată la începutul secolului, mai atenuată în deceniile '30–'40 și iarăși accentuată în ultimele trei decenii. În texte au fost înregistrate ambele ipostaze ale lui *căci*.

*Căci*₁ (cauzal) apare mai des în prima jumătate a secolului:

„asemenea poet nu va putea împrumuta forma, *căci* sentimentele și ideile (...) se vor manifesta conform cu ele înseși” (Ibrăileanu)

„Leșise după el pentru ca, în sfârșit, să-l vadă, *căci* dincolo în birou nu-l văzuse.” (Papadat-Bengescu)

Mai rar este folosit în a doua jumătate de veac:

„dar nu știu de ce, tocmai pe ea vroiam s-o rănesc și mai tare, *căci* cu adevărat gestul ei îmi făcea rău” (Preda)

„Teorie fiind, filozofia nu poate fi invocată pentru a spune ceva riguros despre esența tragicului, *căci* principial, în ordinea cunoașterii, ea nu este chemată să găsească legea lucrurilor și să le definească ființa. (Liiceanu)

*Căci*₂ (explicativ) este utilizat pe parcursul întregului secolul, dar apare frecvent în anii '90, cu precădere în texte unde cauzalul *căci* (*căci*) nu este folosit:

„Nimeni nu osândește cu inima ușoară, zise Apostol gânditor. Dar când vina e evidentă, ești silit. *Căci* mai presus de om, de interesele lui particulare, e statul!” (Rebreanu)

„În schimb, mulți, mult mai mulți, cei mai mulți dintre români (...) percep «Europa» în primul rând ca sinonimul generic al «străinătății». Pentru mulți, o noțiune profund suspectă, dubioasă, în orice caz. *Căci* de acolo, din această direcție, vine «necunoscutul», «străinul».” (Marino)

3.2. Variația pentru *că* și *fiindcă*

Gramaticile din secolul al XX-lea indică drept conjuncții specializate pentru exprimarea raportului cauzal pe *căci*, *fiindcă* și *pentru că*. Textele cercetate ilustrează o anume preferință în favoarea lui *pentru că* pe tot parcursul secolului.

Astfel, raportul dintre numărul de ocurențe este următorul: Ibrăileanu, SC: *fiindcă* [17] / *pentru că* [92]; Ionescu, CF: *fiindcă* [5] / *pentru că* [92]; Papadat-Bengescu, Co: *fiindcă* [33] / *pentru că* [35]; Caragiale, C: *fiindcă* [9] / *pentru că* [23]; Petrescu, UD: *fiindcă* [4] / *pentru că* [46]; Ibrăileanu, A: *fiindcă* [18] / *pentru că* [41]; Pleșu, MM: *fiindcă* [4] / *pentru că* [18]; Liiceanu, JP: *fiindcă* [4] / *pentru că* [98]; Cărtărescu, O: *fiindcă* [36] / *pentru că* [78].

Există chiar texte în care *fiindcă* nu prezintă nicio ocurență. Fenomenul este întâlnit mai ales în deceniul trei, dar și în deceniul nouă: Eliade, M: *pentru că* [87]; Mihăescu, DA: *pentru că* [90]; Pleșu, JT: *pentru că* [3]; Liiceanu, T: *pentru că* [42]; Liiceanu, DL: *pentru că* [165]; Patapievic, Z: *pentru că* [131].

3.3. Conjuncția *deoarece*

În *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Iorgu Iordan remarcă folosirea lui *deoarece* în locul conjuncțiilor *căci*, *fiindcă*, *pentru că*. Potrivit lui Iordan, confuzia se datorează faptului că toate elementele conectoare menționate exprimă raportul cauzal „cu nuanțe diferite” (Iordan 1943: 402–406).

Iordan atrage atenția că *deoarece* este echivalentul franțuzescului *puisque*, și, prin urmare, recomandă utilizarea lui la începutul frazei. Așadar, o structură de felul: „trebuie să fim mulțumiți... *deoarece* D-ra...și D-nii...” (Iordan 1943: 405)

este considerată greșită. Când urmează regentei, propoziția subordonată trebuie să fie introdusă prin *căci*, *fiindcă* sau *pentru că*, în funcție de semnificația explicativă sau cauzală (Jordan 1943: 404–405).

Analiza textelor redactate în secolul XX confirmă observația lui Jordan privitoare la extinderea utilizării lui *deoarece* și, în același timp, tendința folosirii lui în contexte tipice pentru *fiindcă* sau *pentru că*. Deși mai puțin frecvent decât conectorii tipici cauzali, *deoarece* apare în texte de diferite tipuri ale secolului XX. Totodată, textele cercetate evidențiază faptul că, într-adevăr, *deoarece* copiază și flexibilitatea topicii lui *pentru că*, regula de poziționare propusă de Jordan fiind consecvent încălcată.

Astfel, în *Spiritul critic în cultura românească*, G. Ibrăileanu folosește pe *deoarece* postpus în 5 contexte de tipul:

„Răspunsul nu e tot atât de ușor de dat, ca în privința lui Eminescu și a celorlalți, *deoarece* aici nu mai avem de a face cu un teoretician, ci cu un artist obiectiv care satirizează, dar care n-are cum arăta în numele cui anume satirizează.”

C. Hogaș (*Pe drumuri de munte*) utilizează conjuncția *deoarece* (6 ocurențe), dar propozițiile subordonate sunt atât antepuse, cât și postpuse regentei: „și, *deoarece* ploșnițele trebuie să fie mai vechi decât omenirea, mi-nchipui că meșteșugul și înțelepciunea lor războinică trebuie să fi slujit de noimă măiestritelor alcătuirii ale armatelor omenești”, dar și „Rusul nostru trebuia să fi numărat printre strămoșii săi vreun Oleg sau Rurik, *deoarece* izba sau, mai bine-zis, cocioaba lui nu se depărta deloc de tipul patriarhal al primelor locuințe slavice”.

În următoarele decenii, până la jumătatea secolului, *deoarece*, evitat de unii scriitori (Teodoreanu, Petrescu, Ibrăileanu, Mihăescu), este utilizat totuși de majoritatea autorilor, numărul de ocurențe fiind ușor mai mare decât în primul deceniu: [7 ocurențe] în Rebreanu, PS; [19 ocurențe] în Papadat-Bengescu, Co; [11 ocurențe] în Caragiale, C; [6 ocurențe] în Eliade, M; [6] în Blaga, SM; [5 ocurențe] în Călinescu, EO.

Regula poziționării conjuncției este încălcată în continuare, *deoarece* fiind plasat – de obicei – după regent:

„Liniște nu prea era, *deoarece* Lina, cu toată bunătatea ei, nu putea îndura obrăznicia Siei.” (Papadat-Bengescu)

„Totuși în anume privințe Sofia trebuie privită ca fiind deasupra vremelniceii, *deoarece* ea e temeiul nemijlocit al vremelniceii.” (Blaga)

După deceniul al cincilea, *deoarece* apare în toate scrierile care au fost supuse cercetării, frecvența lui fiind diferită de la autor la autor (compară: Preda, Î [3]; Preda, CMI [5], Marino, PE [6] cu Liiceanu, T [33]; Paleologu, DLr [10]). Remarcăm faptul că există și autori (Barbu, Pleșu, Cărtărescu) care nu folosesc această conjuncție. *Deoarece* apare înaintea regentului în unele contexte:

„Problema traducerii lui Heidegger are istoria ei, și, *deoarece* ea a însemnat mult pentru mine, simt nevoia să o povestesc pe larg.” (Liiceanu)

Totuși în majoritatea ocurențelor *deoarece* este postpus regentului:

„Nevoia de a nota ce mi se întâmplă era autentică, *deoarece* înainte de a fi scriitor doream să devin un om care cunoaște.” (Patapievici)

„De regulă, sunt omise în dezvoltările speculative, ceea ce e licit, *deoarece* nu au în ele un rol funcțional, dar ar trebui să fie întotdeauna subînțelese.” (Paleologu)

3.4. Conjuncția *întrucât*

Întrucât este înregistrat în gramaticile din prima jumătate a secolului cu o valoare modală (de măsură). Gramaticile academice de după 1950 integrează această conjuncție în clasa conectorilor cauzali.

Textele cercetate relevă faptul că în primele decenii ale secolului – și chiar până la jumătatea lui – *întrucât* funcționează cu semnificația „în măsura în care”:

„Nu o mai fi pentru ce le-o trebui d-lor, dar de ceva tot mai e bună, *întrucât* este singurul instrument de transmitere a cunoștinței noastre” (Ionescu)

„Propunem în capitolul de față o discuție la adăpost de orice preferințe preconcepute și *întrucât* se poate fără de aprecieri propriu-zise, asupra diferențierilor pe care timpul le-a operat în substanța creștină.” (Blaa)

Folosirea lui *întrucât* modal în favoarea lui *întrucât* cauzal este evidentă în unele texte de început de secol. De pildă, în *Curs de Filosofie a religiei*, Nae Ionescu folosește *întrucât* (ortografiat *întru cât*) de 27 de ori, pe când *întrucât* cu valoare cauzală apare de 17 ori. Semnificația modală apare clar în propoziții interogative:

„*Întrucât* acum rezultatul acestei acțiuni interesează pe unul sau pe celălalt?” (Ionescu)

„în definitiv, *întrucât* poate fi socotit inferior domnul Georges Radu Șerban celui tomnatic și putred individ nocturn?” (Mihăescu)

„Adică ce mai urmează? *Întrucât* virtușii ar avea alt destin final decât al ticăloșilor?” (Preda)

Cu o frecvență destul de slabă în prima parte a secolului, această formă glisează spre semnificația cauzală, fiind preferată în această ipostază de scriitorii din ultimele decenii:

„Marcian își avea tacâmul pus, *întrucât*, între mesele la birt și dineurile mondene, îi convenea să se poată repauza cu bucătărie de familie.” (Papadat-Bengescu)

„Răspunsul e elementar și prompt: nu devii o autoritate morală *întrucât* i-ai citit pe Aristotel, pe Spinoza sau pe Kant.” (Pleșu)

„*Întrucât* mi s-a retras dreptul de a hotărî în privința mea, *întrucât* tot ce fac și sunt cade sub recompensă și pedeapsă – sunt infantilizat.” (Liiceanu)

„Evident, temele culturale sunt și ele de resortul eseului, *întrucât* tot ce e uman e de resortul lui.” (Paleologu)

4. ASPECTE ALE DINAMICII GRUPĂRILOR (CVASI)LOCUȚIONALE

Pornind de la textele secolului XX, studiile de specialitate (Ciobanu 1961b) observă că în limba română modernă se intensifică procesul de formare a locuțiunilor conjuncționale pe baza unor locuțiuni prepoziționale. De exemplu, paralel cu *în chip de* (= *ca, drept*), începe să circule locuțiunea conjuncțională *în chip că* (= *pe motiv că, cu aparența că, ca și cum*). Fenomenul nu este caracteristic secolului XX, dar se dovedește a fi dinamic și productiv (vezi **XIX, Conjuncția, 1**).

În secolul XX, numeroase locuțiuni prepoziționale au perechi locuțiuni conjuncționale (sau construcții cu valoare conjuncțională).

Cercetarea materialului concret de limbă pune în valoare acest aspect, dar – în același timp – evidențiază atât fenomenul de concurență dintre anumite grupări, cât și procesul de evitare treptată a unor locuțiuni mai vechi.

4.1. Locuțiunea *cu toate că*

Locuțiunea *cu toate că* este extrem de frecventă în scrierile din prima parte a secolului: „*Cu toate că* duceam de câteva zile o viață idilică” (Hogaș); „el e om cu stare, *cu toate că* e gropar” (Rebreanu); „*Cu toate că* nu era vorba tocmai de treburile din diplome” (Papadat-Bengescu); *cu toate că* nu mergeam în familii (Caragiale); „*cu toate că* am mâncat câteva mere” (Petrescu); „*cu toate că* probabil nu mănâncă decât o dată pe zi acasă” (Holban); „*cu toate că* nu mă ridic să apostrofiez pe profesor” (Mihăescu); „*Cu toate că* Felix cunoștea ignoranța celor două femei” (Călinescu).

Spre sfârșitul secolului, această locuțiune este foarte rară: „m-a cucerit, *cu toate că* trădează spiritul unui anglo-saxon lipsit de «fior metafizic»” (Liiceanu), „*cu toate că* noroiul îmi depășea marginea de sus a ghetelor” (Cărtărescu).

4.2. Locuțiunile *din pricină că* și *din cauză că*

Din pricină că are o răspândire mai redusă, fiind preferată mai ales în prima parte a secolului: „și-a omorât nevasta *din pricină că* ea și-a părăsit bărbatul și copiii” (Petrescu); „*din pricină că* mi-o închipui într-o atmosferă generală, fluidă” (Holban); „*din pricină că* aflase că îmi plăcea Clara” (Preda).

Din cauză că este mai bine reprezentat: „domnișoara era rău dispusă *din cauză că* fusese nemulțumită de purtarea Siei (Papadat-Bengescu); „*din cauză că* «sunt gelos»” (Petrescu); „a făcut progrese mari *din cauză că* eu stăteam jos și ea se plimba!” (Ibrăileanu); „dormise mult, *din cauză că* venise la ziuă acasă” (Călinescu); „Dar este o esență teribilă, de spaimă, în creația mare comică, *din cauză că* este revelantă a abisului, a vidului uman” (Paleologu).

4.3. Locuțiunea *în caz că*

Considerată de Iordan (1943: 403) neconformă cu structura limbii, locuțiunea *în caz(ul) că* (care tinde să înlocuiască gruparea *în cazul în care*) apare extrem de

rar: „În caz că nervozitatea mea (...) va produce ceva autentic în pictură sau literatură, va fi scuzată” (Holban); „Măine băiatul să se prezinte aici la examen și să-l dea, ca în caz că nu reușesc eu să obțin un loc undeva (...), să nu piardă anul” (Preda). Gruparea menționată nu se impune în româna literară, nefiind recomandată nici de studiile contemporane (Avram 1997: 286–288).

4.4. Locuțiunea pe motiv că

În schimb, apar în ultimele decenii ale secolului grupările pe motiv(ul) că: „Mulți (...) au condamnat «fenomenul Petrache Lupu» pe motiv că a fost organizat de preoți” (Preda); „Gh. Asachi preconiza aceeași desființare a facultăților de drept și filozofie, pe motivul că ofereau studenților o slabă pregătire” (Marino).

Această grupare prezintă și varianta pentru simplul motiv că: „pot opri un cititor să intre în universul unei mari creații pentru simplul motiv că o operă literară nu seamănă cu una cioplită sau zidită” (Preda); „Nu poți (...) să te dedici problemei supraviețuirii băcanului, pentru simplul motiv că el se exclude singur” (Liiceanu); „Poveștile mele nu evocau, pentru simplul motiv că erau solidare trăirii (Patapievici).

5. CONCLUZII

Deși inventarul unităților care alcătuiesc clasa lexico-gramaticală a conjuncției românești nu diferă semnificativ față de secolul anterior, totuși pe parcursul secolului XX se observă unele modificări formale, modificări care implică – mai ales – sudarea elementelor alcătuitoare ale unor conjuncții compuse.

În secolul XX apar noi grupări (cvasi)locuționale și sunt utilizate cu o mare frecvență grupări corespondente combinațiilor cu un comportament prepozițional.

În textele secolului se observă cu precădere fenomenul variației între anumite conjuncții, fenomen care, de multe ori, se află la originea confuziei între diversele elemente ale clasei.

Se accentuează procesul de extindere a semnificației conjuncției *că*, precum și a uzului unor locuțiuni deja existente în limba română a secolului XIX.

Este de remarcat procesul de extindere sau de restrângere a configurației semantice mai ales în zona exprimării raportului de cauzalitate.

SURSE

- Barbu – G [1957] – Eugen Barbu, *Groapa*, [București], Editura pentru literatură, 1968.
Blaga – SM [1936] – Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, București, Editura Oficiul de librărie, 1936.
Caragiale – C [1929] – Matciu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Minerva, 1975.
Călinescu – EO [1938] – George Călinescu, *Enigma Otiliei*, [Vol.] I–II, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946.
Cărtărescu – O [1996] – Mircea Cărtărescu, *Orbitor I. Aripa stângă*, București, Humanitas, 1996.
Eliade – M [1933] – Mircea Eliade, *Maitreyi*, București, Editura Minerva, 1997.
Hogaș – DM [1912] – Calistrat Hogaș, *Pe drumuri de munte*. București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, Vol. I: *Amintiri dintr-o călătorie în Munții Neamțului*, 1944, Vol. II: *Răzlețe și diverse*, 1947.

- Holban OM [1931] – Anton Holban, *O moarte care nu dovedește nimic*, București, Editura Minerva, 1972.
- Ibrăileanu – SC [1909] – Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, București, Editura Minerva, 1974.
- Ibrăileanu – A [1933] – Garabet Ibrăileanu, *Adela*, București, Editura pentru Literatură, 1961.
- Ionescu – CF [1924] – Nae Ionescu, *Curs de filosofie a religiei*, [București], Editura Eminescu, 1998.
- Liiceanu – JP [1991] – Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, București, Humanitas, 1991.
- Liiceanu – T [1993] – Gabriel Liiceanu, *Tragicul. O fenomenologie a limitei și depășirii*, București, Humanitas, 1993.
- Liiceanu – DL [1994] – Gabriel Liiceanu, *Despre limită*, București, Humanitas, 1997.
- Marino – PE [1995] – Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, Editura Polirom, 1995.
- Mihăescu – DA [1935] – Gib I. Mihăescu, *Donna Alba*, [București], Editura pentru Literatură, 1968.
- Negulescu – FR [1910–1914] – Petre Paul Negulescu, *Filosofia Renașterii*, vol. I–II, București, Editura Eminescu, 1986.
- Paleologu – DLr [1998] – Alexandru Paleologu, *Despre lucrurile cu adevărat importante*, București, Cartea Românească, 2006.
- Papadat-Bengescu – Co [1927] – Hortensia Papadat-Bengescu, *Fecioarele despletite. Concert din muzică de Bach. Drumul ascuns*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.
- Patapievici – Z [1995] – Horia Roman Patapievici, *Zbor în bătaia săgeții: eseu asupra formării*, București, Humanitas, 2002.
- Petrescu – UD [1930] – Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, ediție îngrijită de Al. Rosetti și Liviu Călin, București, Editura Minerva, 1989.
- Pleșu – JT [1993] – Andrei Pleșu, *Jurnalul de la Tescani*, [București], Humanitas, 1996.
- Pleșu – MM [1988] – Andrei Pleșu, *Minima Moralia. Elemente pentru o etică a intervalului*, [București], Cartea Românească, 1988.
- Preda – CMI [1980] – Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. I–III, București, Editura Cartea Românească, 1980.
- Preda – Î [1971] – Marin Preda, *Imposibila întoarcere*, București, Editura Cartea Românească, 1972.
- Rădulescu-Motru – EMFK [1928] – Constantin Rădulescu-Motru, *Elemente de metafizică pe baza filozofiei kantiene*, Iași, Editura Timpul, 1997.
- Rebreanu – PS [1922] – Liviu Rebreanu, *Pădurea Spânzuraților*, ediția a II-a, București, Cartea Românească, 1922.
- Sadoveanu – TN [1936] – Mihail Sadoveanu, *Țara de dincolo de negură. Povestiri*, București, Editura Minerva, 1971.
- Teodoreanu – M [1924] – Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, [Vol.] I–III, București, Cartea Românească, 1985.

Ziare și reviste:

Capital – „Capital”, februarie 2001

INTERJEȚIA

1. FORME ȘI VALORI	656
2. ASPECTE SINTACTICE.....	657
3. INTERFERENȚE CU ALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE	658
4. CONCLUZII	658

INTERJEȚIA

Față de secolul anterior, se produc unele modificări de inventar al clasei sau de circulație a unor interjecții.

1. FORME ȘI VALORI

Interjecția exclamativă *măre* se mai folosește rar în prima jumătate a secolului și, de obicei, în contexte conotate stilistic (limbă învechită, populară): „O fi, *măre*, timp de-ajuns satul să-l deștepte” (Gyr), „Și au mers, *măre*, au mers / Urmele de li s-au șters” (Pillat). De asemenea, nu mai sunt în uz sau nu mai sunt atestate nici la scriitorii culți unele interjecții care nici în secolul al XIX-lea nu erau frecvent folosite: *carnacsî*, *hoisa*, *tulvai* ș.a. Altele sunt atestate cu totul sporadic: *elei* („*Elei*, soro, cum îmi vine / Cârpa de pe ochi să-ți scot, / Să fugim și să neascundem / Și de bine, și de tot.” – Vieru), *helbet* („Pân-atunci, *helbet!* avem credit destul!” – I. L. Caragiale). *Amar* se mai folosește cu valoare interjecțională doar în sintagma *vai și amar de...*

Interjecția adresativă cea mai frecventă la nivelul limbii standard (registru colocvial) este *măi* (*mă*). Alte interjecții adresative sunt conotate regional (*hăi* – moldovenesc) sau stilistic (*bre* – familiară; *bă*, *fă* – foarte familiare). Interjecția *măi* poate încadra un substantiv în vocativ, întărindu-i valoarea adresativă: „Stai, *măi copchile, măi!* Nu porni” (Teodoreanu). Interjecția adresativă *hăi* se folosește, la fel ca în secolul anterior, postpusă unui nominal nearticulat cu valoare de vocativ (utilizare atestată în Moldova): „Ascultă, fată *hăi*, / Ce sunteți, copii?” (Eminescu), „O să ne rătăcim, fată *hăi!*”, „Femeie *hăi*, strigă Honcu” (Hogaș).

Dintre interjecțiile prezentative, cea mai frecventă este *iată*, care aparține registrului standard al limbii: „Și, *iată*, avem un alt factor de o mare importanță: creșterea populației” (Dobrogeanu-Gherea), „Dematerializare fără cruțare; spiritualizare entuziastă; cercetare neobosită a realității naționale pentru ceea ce are etern în ea; activitate misionară social-culturală, adânc iubitoare, pentru prepararea întregii mulțimi a fraților cu taina cea mare a nașterii geniiilor noastre, universale: *iată* uriașa sarcină care apasă pe umerii noștri de adevărați părinți ai națiunii.” (Pârvan), „Și *iată* că ferestrele casei străvechi, ca niște ochi sătuli de a fi privit de atâția ani aceiași copaci și aceleași straturi cu flori, s-au luminat și ele” (Anghel).

Varianta *iacătă* este destul de rară, fiind întâlnită în registrul colocvial: „Tot într-un timp, *iacătă* conductorul intră să vază cine s-a suit” (I. L. Caragiale), *Iacătă... că... nu-i așa!*” (Papadat-Bengescu), „*Iacătă-mă-s, conită!*” (Teodoreanu),

„*Jacătă-le, moș Gheorghe!*” (*ibidem*), „*Jacătă, am venit cu mama.*” (Zamfirescu), „*Jacătă că n-am murit!*” (R. Preda) ș.a.

Interjecția *iaca*, cu o circulație preponderent regională, moldovenească, în secolul anterior, se întâlnește uneori în secolul al XX-lea și la autori munteni – „și-n față-le, *iaca* zapciul cu mai mulți inși” (I. L. Caragiale), „*Iaca* stăteam și noi de vorbă”, „*Iaca-l duc*” (Topîrceanu), „*Iaca se poate!*” (Călinescu), „și *iaca* de unde provine” (M. Preda) – și ardeleni: „Și *iaca* așa!” (Rebreanu), „Și *iaca* așa am scăpat cu fața curată” (Rebreanu), „că acum nu e bine, că *iaca* cum și ce”, „*Iaca ce-ți spun eu ție*” (Slavici). Majoritatea atestărilor însă sunt la scriitorii moldoveni, în registrul colocvial sau popular: „*Iaca* accente patriotice!” (Ibrăileanu), „*Iaca* 5000 lei, să-i ai la tine” (Mihăescu), „*Iaca, vine și cuconu' Basil!*” (Sadoveanu), „*Da iaca-s bătrân!*” (Teodoreanu) ș.a.

Varianta *iacă* este atestată la autori din toate regiunile, tot secolul: Maioreescu („*Iacă* pentru ce lupta neîmpăcată [...]”), Slavici („*Tată! iacă* Miron! zise ea.”), Hogaș („*Iacă, aveți odaia din fund*”), Barbu („*Ți-am adus dulceață, iacă. Uite fragi, ție dragi, / Ia-i și toarnă-i în puiacă.*”), Blaga („*Când n-are, iacă* sapi o săptămână.”), Călinescu („*Iacă* săculețul”; „*Ei, iacă* m-am întors.”), Papadat Bengescu („*Iacă!* S-a măritat așa cum dorea Lina!”), Camil Petrescu („*Iacă* ici peste deal.”), Rebreanu („*Iacă, eu te-am văzut*”), Cărtărescu (*Iacă-ți dau răgaz / Luni atâtea, zile-atâtea, începându-le de az*”, „*Eco (iacă)* rezultatele”), Steinhardt („*iacă, povestea fratele meu: fiecare primea o țigară de foi și un pol de aur*”). La sfârșitul secolului, interjecția *iacă* este conotată stilistic (arhaică, poetică). Ea se întâlnește la autorii culți și regional, nu în limbajul standard.

Interjecția injonctivă *ian* se întâlnește doar la începutul perioadei, în limba populară sau în texte care redau limba populară: „și *ian* te uită cum s-o muiet” (Hogaș), „*Ian* auzi!” (Teodoreanu). Ulterior, *ian* apare doar în textele care reînvie un stil de limbă mai vechi: „*Văzând așa judecată, / Negustoriul strigă-ndată: / – Ian* ascultă măi, măgare, / *Te văzuși mare și tare*” (Cărtărescu).

Unele interjecții sunt împrumutate în acest secol: *alo, bla-bla, hello, ups/oops* (cf. engl.). *Alo* este folosită ca interjecție adresativă și în afara contextelor telefonice, de obicei cu o nuanță emotivă (de iritare).

La începutul secolului, interjecția *păi* mai are uneori forma *poi*, mai apropiată de etimon (adv. *apoi*): „*Poi, de ce să ne fie urât? că doar nu suntem pe pământ străin.*” (Vlahuță).

2. ASPECTE SINTACTICE

Regimul interjecției *vai* este prepozițional, în toate regiunile, în registrul standard și în cel colocvial. În literatură însă, precum și în presa de după 1989, se mai poate întâlni și tiparul vechi de construcție, cu dativul, care este conotat stilistic (arhaic, expresiv, non-standard):

„Însă dacă Măria Sa Radu-Vodă întârzie și nu săvârșește cele despre care a fost înțelegere și jurământ, atunci *vai nouă*.” (M. Sadoveanu)
 „*vai mie, vai ție, / păianjeni mulți au umplut apa vie*” (Blaga)
 „Sunt robul vostru, graiul vostru mut – / *Vai mie, vai mie!* / Dați-mi graiul, spuneți-mi cântecul de dincolo, îngeresc.” (Nițulescu)
 „*vai mie, rana s-a închis / vai, sângele s-a uscat / și a făcut coajă.*” (Cărtărescu)
 „*Vai, nouă! vai, nouă!* / în această întârziere de ordinul / sculpturii anilor minăți [...]” (Predescu)
 „*Vai nouă!* S-a spart «Exoticu'!»” (www.ziua.net, 2 februarie 2001)

Ca și în secolul anterior, interjecțiile utilizate predicativ sunt, în general, cele prezentative, cele injonctive și onomatopeele. Interjecțiile prezentative și cele injonctive primesc compliniri sintactice (complemente, circumstanțiale) în toate registrele de limbă, iar onomatopeele, mai cu seamă în limba scrisă, în texte narative sau dramatice: „*Uite pe nea Petrică!*” (Rebreanu), „În sfârșit, *iat-o*: a ajuns.” (Gârleanu), „*iată-l* că se ridică într-un cot” (Istrati), „*Iată-i* pe boierii noștri *echipați*.” (Sadoveanu), „*Hai să ne întoarcem însă la tine.*” (Liiceanu), „*na-ți cei cinci galbeni*” (Istrati), „Ați vrut Academie? *Na-vă Academie!*” (AC, 2005).

3. INTERFERENȚE CU ALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE

În acest secol, continuă utilizarea unor substantive din sfera religioasă sau a numelor de rudenie, în vocativ, de obicei, singure sau în anumite structuri, cu valoare interjecțională (expresivă): „Și unde mi-aduse, *nene*, zmeul pe Greuceanu și-l băgă în pământ până la brâu. (Ispirescu), „Ce mai «*schite*» i-ar fi tras, *maica ta, Doamne!* de la el să fi auzit dandanale de mahala și de alegeri.” (M. Caragiale), „Se găseau pe atunci, *slavă Domnului*, și nu scumpe, vinuri de Bordeaux și de Bourgogne” (M. Caragiale), „*Pă dracu'!* Calu', mai întâi, p-ormă căruța, și p-ormă și pă noi! O să ne-nghită Bărăganu'!” (Istrati) etc.

4. CONCLUZII

În concluzie, clasa interjecției înregistrează în această perioadă unele modificări în ceea ce privește inventarul și circulația formelor, în comparație cu secolul anterior. Nu mai sunt atestate unele interjecții care în perioada anterioară se mai întâlneau, precum *carnacsî, hoisa, tulvai* etc., iar altele sunt conotate ca învechite (*măre*). În schimb, sunt împrumutate interjecții ca *alo, bla-bla, hello, ups / oops* (cf. engl). Clasa se îmbogățește și prin preluarea unor termeni din alte clase lexico-gramaticale (*nene, Doamne* etc.).

SURSE

- AC [2005] – „Academia Cațavencu”, revistă săptămânală, București, 2005.
- Anghel [1912] – Dimitrie Anghel, *Oglinda fermecată*, București, Editura Minerva, 1983.
- Barbu [1919–1930] – Ion Barbu, *Versuri și proză*, București, Editura Minerva, 1984.
- Blaga [1919–1958] – Lucian Blaga, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de George Gană, vol. I–V, București, Editura Minerva, 1982–1993.
- I. L. Caragiale [1873–1910] – Ion Luca Caragiale, *Opere*, București, Univers Enciclopedic, 2000–2002.
- M. Caragiale [1929] – Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Minerva, 1975.
- Călinescu [1953] – George Călinescu, *Bietul Ioanide*, București, Cartea Românească, 1986.
- Cărtărescu [1990] – Mircea Cărtărescu, *Levantul*, București, Cartea Românească, 1990.
- Cărtărescu [2002] – Mircea Cărtărescu, *Pururi tânăr, înfășurat în pixeli*, București, Humanitas, 2003.
- Cărtărescu [1988–1992] – Mircea Cărtărescu, *Nimic: poeme (1988–1992)*, București, Humanitas, 2010.
- Dobrogeanu-Gherea [1910] – Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, București, Socec, 1910.
- Eminescu [1866–1883] – Mihai Eminescu, *Opere*, București, Editura Național, 2011.
- Gârleanu [1910] – Emil Gârleanu, *Din lumea celor care nu cuvântă*, București, Editura Minerva, 1988.
- Gyr [1936] – Radu Gyr, *Stele pentru leagăn*, Timișoara, Editura Marineasa, 1992–1994.
- Hogaș [1912] – Calistrat Hogaș, *Pe drumuri de munte*, București, Editura Minerva, 1988.
- Ibrăileanu [1909] – Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, București, Editura Minerva, 1984.
- Ispirescu [1882] – Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Istrati [1924] – Panait Istrati, *Chira Chiralina*, București, Editura Minerva, 1973.
- Istrati [1928] – Panait Istrati, *Ciulinii Bărăganului*, București, Editura Minerva, 1973.
- Liiceanu [1991] – Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, București, Humanitas, 1991.
- Maiorescu [1874] – Titu Maiorescu, *Critice*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
- Mihăescu [1935] – Gib Mihăescu, *Donna Alba*, București, Editura Minerva, 1988.
- Nițulescu [1944] – Horia Nițulescu, *Drumul soarelui*, București, Lucafașul, 1944.
- Papadat-Bengescu [1927] – Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach*, București, Editura Minerva, 1982.
- Pârvan [1919] – Vasile Pârvan, *Datoria vieții noastre*, București, Univers, 1999.
- Petrescu [1930] – Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, București, Editura Eminescu, 1980.
- Pillat [1912–1942] – Ion Pillat, *Poezii*, Editura pentru Literatură, 1967.
- M. Preda [1971] – Marin Preda, *Imposibila întoarcere*, București, Cartea Românească, 1971.
- R. Preda [1992] – Radu Preda, *Jurnal cu Petre Țușea*, București, Humanitas, 1992.
- Predescu [2007] – Valentin Predescu, *Persona (Simfonia entuziasmului)*, în „Revista Argeș”, septembrie 2007, publicat online pe www.centrul-cultural-pitesti.ro.
- Rebreanu [1922] – Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților*, București, Editura pentru Literatură, 1963.
- Sadoveanu [1936] – Mihail Sadoveanu, *Țara de dincolo de negură*, București, Editura Minerva, 1971.
- Slavici [1873–1884] – Ioan Slavici, *Gura satului. Moara cu noroc. Pădureanca*, București, Cartea Românească, 1985.
- Slavici [1894] – Ioan Slavici, *Mara*, București, Editura Minerva, 1979.
- Steinhardt [începutul anilor 1970] – Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca, Dacia, 1994.
- Teodoreanu [1924] – Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, București, Cartea Românească, 1985.
- Topârceanu [1934] – George Topârceanu, *Minunile Sfântului Sisoe*, Iași, Junimea, 1972.
- Vieru [1978] – Grigore Vieru, *Steaua de vineri*, Iași, Junimea, 1978.

Vieru [1996] – Grigore Vieru, *Văd și mărturisesc*, București, Editura Minerva, 1996.

Vlahuță [1901] – Alexandru Vlahuță, *România pitorească*, București, Editura pentru Literatură, 1965.

Zamfirescu [1894–1895] – Duiliu Zamfirescu, *Viața la țară. Tănase Scatiu*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.

SINTAXA

PRELIMINARII	664
1. FUNCȚIILE SINTACTICE	666
1.1. Predicatul	666
1.1.1. <i>Operatorii de predicție</i>	666
1.1.2. <i>Regimul sintactic al verbelor</i>	668
1.1.3. <i>Actualizarea predicatului</i>	670
1.1.4. <i>Elipsa predicatului</i>	673
1.2. Subiectul	673
1.2.1. <i>Actualizarea subiectului</i>	673
1.2.2. <i>Subiectul inclus și subiectul subînțeles (parametrul pro-drop)</i>	675
1.2.3. <i>Dublarea subiectului</i>	675
1.2.4. <i>Raportul dintre construcțiile personale și construcțiile impersonale</i>	676
1.3. Numele predicativ	678
1.3.1. <i>Actualizarea numelui predicativ</i>	678
1.3.2. <i>Opoziții stilistico-pragmatice</i>	679
1.4. Complementul direct	679
1.4.1. <i>Actualizarea complementului direct</i>	680
1.4.2. <i>Pe – morfem al individualizării</i>	682
1.4.3. <i>Dublarea complementului direct</i>	684
1.4.4. <i>Propagarea cliticului complement direct</i>	687
1.4.5. <i>„O” neutru</i>	687
1.5. Complementul secundar	687
1.6. Complementul indirect	687
1.6.1. <i>Actualizarea complementului indirect</i>	688
1.6.2. <i>Dublarea clitică a complementului indirect</i>	689
1.7. Complementul prepozițional	690
1.8. Complementul de agent	691
1.9. Complementul posesiv	691
1.10. Complementul comparativ	692
1.11. Complementul predicativ al obiectului	693
1.12. Predicativul suplimentar	694
1.13. Circumstanțialele	694
1.14. Atributul	696
1.14.1. <i>Atributul substantival</i>	696

1.14.2. <i>Atributul pronominal</i>	703
1.14.3. <i>Atributul adjectival</i>	705
1.14.4. <i>Atributul verbal</i>	708
1.14.5. <i>Atributul adverbial</i>	708
1.14.6. <i>Atributul cu realizare propozițională</i>	709
1.14.7. <i>Structuri atributive hiperdeterminate</i>	709
1.14.8. <i>Determinări atributive multiple</i>	710
1.14.9. <i>Structuri atributive cu semnificație de superlativ</i>	711
1.15. <i>Apoziția</i>	711
2. RELAȚIILE SINTACTICE	712
2.1. <i>Marcarea relațiilor de subordonare</i>	712
2.1.1. <i>Complementizatorii</i>	713
2.1.2. <i>Relativele</i>	715
2.1.3. <i>Conjunțiile circumstanțiale</i>	718
2.1.4. <i>Corelativale</i>	721
2.2. <i>Marcarea relațiilor de coordonare</i>	721
2.2.1. <i>Coordonarea prin juxtapunere</i>	722
2.2.2. <i>Coordonarea prin conectori conjuncționali</i>	722
2.2.3. <i>Corelativale</i>	723
2.3. <i>Marcarea relației apozitive</i>	724
2.4. <i>Marcarea relațiilor intradiscursive</i>	724
3. STRUCTURA ENUNȚULUI	726
3.1. <i>Structura frazei</i>	726
3.2. <i>Structurile impersonale</i>	729
3.3. <i>Structurile pasive</i>	730
3.4. <i>Structurile negative</i>	731
3.5. <i>Structurile modalizate</i>	733
3.5.1. <i>Modalitatea epistemică</i>	734
3.5.2. <i>Modalitatea deontică</i>	736
3.5.3. <i>Modalitatea apreciativă</i>	736
3.6. <i>Structurile emfatice</i>	737
3.7. <i>Acordul</i>	738
3.7.1. <i>Acordul subiectului cu predicatul</i>	738
3.7.2. <i>Acordul numelui predicativ cu subiectul</i>	739
3.7.3. <i>Acordul adjectivului cu centrul grupului nominal</i>	739
3.7.4. <i>Acordul participiului în cadrul diatezei pasive</i>	740
3.7.5. <i>Acordul relativului</i>	740
3.7.6. <i>Acordul morfemului al</i>	741
3.7.7. <i>Acordul referențial</i>	742

3.8. Topica	742
3.8.1. Topica subiectului în grupul verbal	742
3.8.2. Topica numelui predicativ, complementului predicativ al obiectului, predicativului suplimentar în grupul verbal	743
3.8.3. Topica complementelor în grupul verbal	743
3.8.4. Topica circumstanțialelor în grupul verbal	745
3.8.5. Topica auxiliarelor în grupul verbal	746
3.8.6. Topica cliticelor adverbiale în grupul verbal	746
3.8.7. Topica în grupul interjecțional	747
3.8.8. Topica articolului în grupul nominal	747
3.8.9. Topica adjectivului propriu-zis în grupul nominal	751
3.8.10. Topica adjectivului pronominal în grupul nominal	753
3.8.11. Topica nominalului modifier în grupul nominal	755
3.8.12. Topica altor modificatori în grupul nominal	755
3.8.13. Topica relativă a modificatorilor în grupul nominal	755
3.8.14. Topica adverbelor slabe în grupul nominal	756
3.8.15. Topica în grupurile nominale bazate pe coordonare	756
3.8.16. Topica în grupul adjectival	757
3.8.17. Topica în grupul adverbial	758
3.8.18. Topica în grupul prepozițional	758
4. CONCLUZII	759

SINTAXA

PRELIMINARII

Dacă secolul al XIX-lea a reprezentat perioada unificării și modernizării structurilor limbii literare, secolul al XX-lea „a desăvârșit, în forme definitive și de detaliu, diversele aspecte ale acestui proces” (Gheție 1978: 188).

Evoluția românei în secolul al XX-lea a cunoscut patru etape: (i) **1881–1918** – fixarea și rafinarea normei literare; (ii) **1918–1954** – intensificarea eforturilor de normare a uzului și de marcarea a diferențelor stilistice și de registru; (iii) **1954–1989** – unificarea teritorială și socială a limbii naționale prin activități concertate de „cultivare a limbii”, precum și apariția „limbii de lemn”, la început în documentele oficiale, atingând apoi, treptat, discursul din toate zonele vieții publice; (iv) **după 1990** – relaxarea expresiei fie prin deschiderea spre inovație, colocvialitate, varietate stilistică, internaționalizare, fie prin calc lingvistic, clișeu, contaminare între stiluri și registre ori apariția unei noi „limbi de lemn” (Zafiu 2001: 7, 91; Forăscu 2007: 299–300; Groza 2007: 309–311; Dascălu-Jinga 2009).

La fixarea convențională a limitelor am avut în vedere momente culturale semnificative pentru constituirea normei lingvistice: 1881 – adoptarea primei ortografii oficiale de către Academia Română, reprezentând abandonarea latinismului în ortografie și impunerea normei muntenești, chiar dacă unificarea lingvistică s-a produs, în fapt, după crearea statului unitar român în 1918; 1954 – apariția primei ediții din Gramatica Academiei, marcând începutul „codificării în sintaxă” (Gheție 1978: 203); 1989 – distanțarea de limbajul ideologizat și orientarea spre modelele culturale și lingvistice occidentale, în special spre cele anglo-saxone.

Dirjecția de evoluție a fost marcată de două tendințe contrare: pe de o parte, reducerea diferențelor regionale și consolidarea limbii literare ca urmare a urbanizării, a diversificării și amplificării contactelor umane, a dezvoltării mijloacelor de comunicare în masă și, în ultimele decenii, a globalizării (Gheție 1982: 148–149, 1997: 44; Zafiu 2001); pe de altă parte, păstrarea și valorizarea diferențelor regionale – lingvistice și culturale – în paralel cu diversificarea stilistică a limbii literare (Zafiu 2001: 7, Niculescu 2007: 418).

După 1830–1850, când „româna luase aspectele deja cunoscute astăzi” (Coteanu 1981: 114), sintaxa a fost rafinată sub acțiunea factorilor interni și externi. Interacțiunea lor a determinat restrângerea variației libere, constituirea unor opoziții pragmasemantice sau de retorică textuală și re poziționarea în sistem a unor structuri ca urmare a modificărilor de frecvență și a marcării diferențelor stilistice și de registru (înalt / colocvial, familiar / popular / regional / argotic, standard / specializat, scris / oral). Totodată, acțiunea factorilor externi a condus la abstractizarea și intelectualizarea expresiei, calcurile din limbile de contact reactivând, de fapt, structuri vechi, aflate la periferia sistemului. Un rol important au jucat limbile percepute ca având prestigiu cultural: dacă în secolul al XIX-lea româna s-a orientat spre latinitatea romanică, la granița cu secolul al XX-lea germana și franceza au câștigat teren, ajungând un reper cultural în perioada interbelică; după

1950 s-a manifestat influența limbii ruse, slabă însă și „de circumstanță” (Iordan 1966: 609); începând cu anii '70 s-a produs o relativă deschidere spre franceză și, prin franceză, spre engleză; după 1990 este puternică influența directă a limbii engleze în lexic, cu unele consecințe în sintaxă. Iorgu Iordan (1966: 611) remarca: „[limba română] are astăzi o capacitate impresionantă de a folosi achiziții străine, chiar recente, la fel cu elementele mai vechi sau vechi de tot, pentru creații noi, și aceasta grație unei forțe puțin obișnuite de a asimila deplin și repede ceea ce primește din alte limbi”. Fenomenul este evident după anul 2000.

În ceea ce privește activitățile academice de constituire a normei unice supradialectale, acestea erau marcate la începutul secolului de dispute privind generalizarea particularităților graiului muntean și de coexistența unor norme literare dialectale (Costinescu 1979: 100). Treptat, unificarea normei s-a produs în direcția acelor particularități structurale ale limbii impuse în cursul secolelor trecute și întărite prin calcurile din limbile de cultură occidentale. Uneori, prudența în adoptarea noutăților fără suport solid în structuri de limbă mai vechi a făcut ca norma să rămână în urma uzului. În același timp, dezvoltarea conștiinței lingvistice a vorbitorilor prin instrucție (orientarea descriptiv-corectiv-normativă a programelor școlare de limba română), activitățile constante de „cultivare a limbii” prin numeroase emisiuni de radio și televiziune, apariția unui număr tot mai mare de lucrări normative (academice sau de popularizare) au determinat apropierea treptată a uzului de norma academică. Dacă la începutul secolului „între vorbirea oamenilor fără sau cu puțină instrucție și vorbirea oamenilor trecuți prin școli medii și superioare deosebirile sintactice, în primul rând cele referitoare la construirea frazei, erau așa de mari, încât, la prima vedere, aveai impresia că este vorba de două limbi diferite” (Iordan 1966: 609), treptat, literatura și presa au devenit „modele ale exprimării îngrijite, extinzându-se în mod semnificativ în masa de vorbitori (Gheție 1978: 206); după 1990, standardele exprimării curente au început să se raporteze și la limbajul oficial, științific, tehnic. O privire de ansamblu asupra perioadei oferă Valeria Guțu Romalo (2005: 160–162): „Ca rezultat al propagării tot mai largi și mai susținute – prin lucrări normative sau / și explicative – a variantei literare, se modifică configurația arhitecturii sistemului. Dacă în secolul al XIX-lea, mai accentuat în prima lui jumătate, comunicarea socială în limba română este predominant tributară variantelor regionale, perioada următoare se caracterizează prin acceptarea, la nivel național, a variantei literare ca modalitate de expresie – unică sau suprapusă –, utilizată paralel cu variantele regionale. [...] În condițiile date, performanța lingvistică actuală la nivelul activității comunicative a societății românești este dominată de Normă, care, în pofida originii sale convenționale, tinde să se identifice cu modelul spontan. În ultima jumătate de secol, varianta literară, consolidată în configurația ei unitar sintopică, a cunoscut o largă extindere în comunicarea oficială și publică, înlocuind sau dublând pentru largi categorii de vorbitori variantele regionale, ceea ce favorizează răspândirea ei spontană sub forma propagării mimetice; Norma ajunge astfel să funcționeze (și) ca model spontan. [...] Dominată de performanța lingvistică orală, ambianța comunicativă actuală favorizează, chiar atunci când se realizează în limitele variantei literare, o relaxare a exigențelor specifice Normei, care facilitează transgresarea graniței dintre oficial public și familiar popular, argotic.” Relaxarea limbajului media, ca

formă de respingere a „limbii de lemn”, insuficienta pregătire jurnalistică a practicienilor sau snobismul lingvistic au generat numeroase abateri de la normă, semnalate și comentate în rapoartele de monitorizare comandate de Consiliul Național al Audiovizualului. Pentru o privire de ansamblu asupra principalelor abateri de la normă la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea, vezi Dragomirescu, Nicolae (2011), Nedelcu (2012).

„O caracterizare a gramaticii limbii române de astăzi în opoziție cu situația din etapa istorică anterioară este greu de făcut, în primul rând din cauza evoluției lente a acestui compartiment” (Avram 1997²: 491), precum și din cauza diverselor mode lingvistice care au adus în limbă tendințe diverse, dintre care unele efemere, altele cu șanse de generalizare.

1. FUNCȚIILE SINTACTICE

Condițiile de actualizare a pozițiilor sintactice – ca grupuri sintactice sau ca propoziții – se mențin aceleași ca în secolul anterior. Subtipurile sintactice, regenții, clasele de substituție nu cunosc modificări structurale față de perioada precedentă, ci înregistrează doar diferențe la nivelul uzului: modificări de frecvență, repartiții pe registre sau stiluri funcționale, preferințe în favoarea unor structuri și abandonarea altora, constituirea unor opoziții semantico-pragmatico-stilistice între structuri sinonime.

Ca fenomen nou apărut după 1990, odată cu pătrunderea unui număr mare de neologisme slab asimilate în limbă, unele grupuri sintactice se realizează ca mixaj între cuvinte românești și cuvinte străine (Zafiu 2001: 91): „să faceți reload”, „următorul search”, „downloadez documentul”, „o apariție cool”, „este pe un trend ascendent”.

1.1. Predicatul

Față de secolele anterioare nu se înregistrează modificări structurale în actualizarea predicatului (simplu sau complex) (vezi actualizările în GALR II: 247 ș. u.), ci doar variații de frecvență în diverse stiluri funcționale și registre. Unele actualizări atipice, precum și structurile eliptice sunt marcate stilistic.

1.1.1. Operatorii de predicție

În structura predicatului complex intră ca operatori de predicție verbele copulative, auxiliarele de pasiv, semiauxiliarele de mod și aspect.

Verbele copulative. Inventarul verbelor copulative nu s-a modificat în secolul al XX-lea comparativ cu secolul al XVI-lea, dar prezintă diferențe de repartiție geografică și de frecvență. Standard și frecvente sunt astăzi *a fi*, *a deveni*, *a rămâne*, *a părea*. Sinonimele lui *a deveni* sunt marcate stilistic: *a se face* (colocvial), *a ieși* (popular), *a ajunge* (colocvial, intensiv pozitiv sau negativ, în funcție de context: „a devenit profesor / a ajuns prim-ministru”, „a ajuns cerșetor”). Copulativele din seria *a însemna*, *a se numi*, *a se chema* sunt puțin folosite, concurate de *a fi*. Uzuri, se pare, frecvente la începutul secolului, sunt astăzi periferice: „maiorul trecu ajutor al regimentului”, „nu-mi venea străină”, „căzuse cloșcă”, „arăta pierdut” (apud Sandfeld, Olsen 1962: 162–163). Dacă în limba veche copulativele erau

folosite în special la moduri personale (vezi Stan 2009a), situația actuală indică o creștere a frecvenței structurilor complexe cu infinitiv („Max Nicu e tricolor înainte de *a fi român*”, EvZ), participiu („Fost premier *devenit antrenor*”, L), supin („încă o notă *de rămas repetent* pentru cine a propus poza pentru site si pentru cei care au furnizat comentariile răutăcioase”, Internet), gerunziu („Cât de prost trebuie să fii să-ți pui cruce carierei politice *devenind prim-ministru* în condițiile de acum?”, Co). Copulativul *a fi* la gerunziu este frecvent omis – „*fiind neatent*, a greșit” > „*neatent* a greșit” (pentru predicatul complex cu verb copulativ, vezi și infra 1.3; pentru operatorul *a fi* din structura diatezei pasive, vezi infra 3.3).

Semiauxiliarele de mod. Principalele semiauxiliare de mod, înregistrate în toate etapele de evoluție a limbii române și gramaticalizate în grade diferite, sunt *a putea*, *a trebui*, *a avea*, *a fi*, *a vrea / a voi*, *a veni*, *a părea* (vezi Guțu Romalo 2005).

Semiauxiliarul *a putea*, exprimând diverse nuanțe ale posibilității (vezi Guțu Romalo 2005: 158–165), a acceptat, în diverse perioade istorice, combinarea cu infinitivul în *a* („*puteau a se realiza*”, „*poate a se întări*”, vezi XIX, **Verbul**, 5.1), cu infinitivul fără *a* („*poate veni*”) sau cu subjonctivul („*poate să vină*”). Pentru secolul al XIX-lea, o statistică parțială indică regresul evident al combinațiilor cu infinitiv prepozițional și concurența strânsă dintre infinitiv și conjunctiv (vezi XIX, **Verbul**, 5.1). „În textele vechi, cele două construcții [cu infinitiv, respectiv cu conjunctiv] apar în proporție egală, cum se întâmplă și în textele populare contemporane, indiferent de regiunea din care provin. În limba literară contemporană, constatăm preferința netă pentru infinitiv” (Guțu Romalo 2005: 160).

Semiauxiliarul *a trebui* urmat de conjunctiv exprimă diverse nuanțe ale necesității (vezi Guțu Romalo 2005: 167–171). Ca reflex al gradului avansat de sudură dintre cele două verbe, *a trebui* realizează acord prin atracție cu subiectul ridicat din subordonată: „*trebuia să plece oamenii*” > „*oamenii trebuiau să plece*”, „*va trebui să răspundă aleșii în fața poporului*” > „*aleșii vor trebui să răspundă în fața poporului*”. Limba literară actuală acceptă acordul în număr cu subiectul la plural („*ei trebuiau să poarte un nume*”), nu însă și acordul în persoană („*eu trebuiam să plec*”, „*tu trebuiai să rămâi*”). Pentru evoluția paradigmei flexionare mixte a verbului *a trebui* (cu și fără sufixul *-esc* al conjugării a IV-a), vezi XX, **Verbul**, 9.1.2.

Verbul *a avea* funcționează cu sens de necesitate, azi mai frecvent în comparație cu limba veche. Cel mai adesea este urmat de supin („*are de scris*”; „*ce avem de făcut*?”), rar de conjunctiv („*o să ai multe să pătimesti cu el*”) și deloc, în limba literară actuală, de infinitiv (cf. „*n-ai a te teme de mine*”, secolul al XIX-lea, apud Guțu Romalo 2005: 171).

A fi cu valoare modală este urmat de supin („*e de așteptat aici*”, „*ce e de făcut*”), adesea în construcții amalgamate („*cartea e de citit pentru mâine*”).

Exprimând voința și dorința, *a vrea* și *a voi*, primul mai frecvent în secolul al XX-lea, al doilea mai frecvent în secolul al XIX-lea (vezi XX, **Verbul**, 9.3), sunt urmate de conjunctiv („*n-am vrut să-i cred*”), în timp ce infinitivul, frecvent în epoca pașoptistă, este simțit azi arhaic („*nu voiesc a cunoaște alt prinț*”) (apud Guțu Romalo 2005: 177). Mai frecvente în limba actuală sunt însă construcțiile cu predicative suplimentare exprimate prin adjectiv („*nu le vreau crude*”), participiu („*se vrea înconjurată de lucruri frumoase*”), substantiv („*îl vreau soldat curajos*”), vezi Guțu Romalo 2005: 178.

A *veni* se construiește în special cu conjunctivul („nu-mi vine să cred”), dar și cu infinitivul („mai că nu-mi vine-a crede”). Față de secolul al XIX-lea, *a părea* își restrânge uzul impersonal („Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă”, Eminescu) și marchează, prin ridicarea subiectului morfemul reflexiv, opoziția personal / impersonal („Ei păreau interesați” / „Se părea că erau interesați”); uzul impersonal nereflexiv persistă când *a părea* este urmat de un alt verb impersonal („Părea să se lumineze”).

Semiauxiliarele de aspect. Construcția semiauxiliarelor de aspect a cunoscut variație în timp și spațiu (vezi Guțu Romalo 2005: 184, 196). Astfel, dintre verbele care exprimă gradul de desăvârșire a acțiunii (punctul inițial, punctul final, acțiunea văzută în desfășurarea ei), unele sunt vechi, conservate și în limba literară actuală (*a începe*, *a continua*, *a se opri*, *a termina*), altele au ieșit astăzi din uzul literar standard și s-au păstrat doar regional, dialectal, popular (*a fi*, *a prinde*, *a se pune*, *a se porni*, *a se apuca*, *a se lua*, *a purcede*, *a se scula*, *a ajunge*, *a apuca*, *a izbuti*, *a înceta*, *a isprăvi*, *a sfârși*, *a mântui*, *a găta*, apud Guțu Romalo 2005: 184–192). În construcțiile incoative și durative, verbul predicativ al structurii apare în limba actuală la conjunctiv („a început să vorbească”, „a continuat să scrie”), după ce în limba veche predominase infinitivul. În construcțiile cu valoare terminativă se folosește astăzi supinul („a terminat de vorbit”, „s-a oprit din scris”), în timp ce în fazele anterioare de limbă fusese preferat infinitivul. Gradul de gramaticalizare a semiauxiliarelor de aspect este mai mic decât al semiauxiliarelor de mod.

1.1.2. Regimul sintactic al verbelor

Față de secolele anterioare se înregistrează modificări de regim sintactic al unor verbe sau specializări stilistice ale unor structuri sinonime (vezi Iordan 1943, Rosetti, Byck 1943: 128, Sandfeld, Olsen 1962: 125–129, Graur 1968, Gruită 2007: 183).

Regimul sintactic al unor verbe, fluctuant în secolul al XIX-lea, se stabilizează în secolul al XX-lea, în sensul eliminării calcurilor de influență franceză („a asculta *pe / la* cineva” > „a asculta *pe* cineva”) sau al fixării prepozițiilor regim („a se încrede *pe / în*” > „a se încrede *în*”, „a contribui *spre / la*” > „a contribui *la*”). La fel, fluctuațiile din prima jumătate a secolului al XX-lea se rezolvă în cea de a doua jumătate („a se lăuda *de / cu*” > „a se lăuda *cu*”; „a se inspira *de / din / de la*” > „a se inspira *din / de la*”, „a se asocia *de / cu*” > „a se asocia *cu*”); altele persistă în limba actuală, favorizate de tendința accentuată de calchiere a unor structuri străine, în special englezești („a insista *pe / asupra*”, „a reflecta *la / asupra*”, „cunoștințe *despre / în*”, „a participa *la / în*”).

Față de secolul al XIX-lea, în secolul al XX-lea regimul sintactic al unor verbe se îmbogățește cu noi valențe, datorită evoluției interne, împrumutului unor unități lexicale sau calcului semantic. Unitățile lexico-sintactice omonime intră în următoarele opoziții sintactice: a) intransitiv / tranzitiv („el *bombănea*” / „îl *bombănea* pe colegul de cameră”; „a *răcnit* de durere” / „*răcni* tot felul de acuzații la adresa tuturor”; „*aleargă* bine / a *alergat* cursa în 9 secunde”, „îmi *place* Ion” / „îmi *place* de Ion” / „Îl *plac* pe Ion”, „a *arunca* pietre” / „a *arunca* cu pietre”); b) ergativ / cauzativ („el *ațipi*” / „vărtejul planurilor de plecare îl *ațipi*”, „bătrânul a *paralizat*” / „zăpada abundentă a *paralizat* transporturile”); c) reflexiv / nonreflexiv („își *închipuia* o lume feerică” / „Goethe *închipuia* un mit al artei”; „își *amintește* de

iarna lui '57" / „expoziția amintește numeroasele sale lucrări”; „mă bucur de victoria lui" / „mă bucură victoria lui”); d) dativ / acuzativ („a ajuta *cuiva*" / „a ajuta *pe cineva*", „a îngădui *cuiva*" / a îngădui *pe cineva*", „a servi *cuiva*" / „a servi *pe cineva*", „a sluji *cuiva*" / „a sluji *pe cineva*"); e) prepozițional / causal (dativ) („aparțin de lumea internă" / „aparțin lumii interne", „se aseamănă cu oamenii aceia" / „se aseamănă oamenilor", „ajută la crearea de noi locuri de muncă" / „ajută creării de noi locuri de muncă”).

Diferențele de structură sintactică se corelează adesea cu opoziții semantice: „a folosi *cuiva*" / a folosi *pe cineva*", „a mulțumi *cuiva*" / a mulțumi *pe cineva*", „a scăpa *timpului*" / „a scăpa *pe cineva*" / „a scăpa o *înjurătură*", „a striga *pe cineva*" / „a striga *cuiva*", „a prinde *pe cineva*" / „a prinde bine *cuiva*", „a dărui *ceva cuiva*" / „a dărui *pe cineva cu ceva*", „a trece *drumul*" / a trece *de cineva*", „a vedea *ceva*" / „a vedea *de cineva*"). Alteori, asociate în diferite grade cu schimbări semantice, omonimele lexico-sintactice intră în opoziții stilistice și de registru: uz general / uz înalt („se încrede în *prieteni*" / „se încrede *soartei*"); uz general / uz specializat (*se sedimentează* / *sedimentează*); uz general / uz argotic („a scos cuiul din perete" / „s-a scos"); actual / învechit („a ajutat *pe cineva*" / „a ajutat *cuiva*"); literar / neliterar (*nu riscă* / *nu se riscă*).

Unele unități lexico-sintactice ies din uz, fiind înlocuite cu altele: „*învățase o clasă de călugărițe*" > „*predase la o clasă de călugărițe*", „*lucra tâmplărie*" > „*făcea tâmplărie*", „*obișnuiește țigarete*" > „*de obicei, fumează țigarete*", „*ridicam obosit poteca pădurii*" > „*mergeam în sus / la deal pe poteca pădurii*".

Alteori, modificările de regim sintactic determină recategorizarea unităților lexicale. Astfel, dacă în secolele anterioare tematizarea prin ridicarea unui constituent din subordonată în fața unui verb impersonal regent era mai degrabă o opțiune stilistică individuală (vezi și Stan 2009a, XIX, Sintaxa, 2.2.1, 2.2.2), în secolul al XX-lea devine frecventă și se gramaticalizează, odată cu marcarea formală a acordului dintre predicat și subiectul nonargumental: „*aceste cărți meritau citite*" (< *merita ca aceste cărți să fie citite*), „*ei trebuiau ajutați*" (< *trebuia ca ei să fie ajutați*), „*oamenii păreau dezinteresați*" (< *părea că oamenii sunt dezinteresați*), „*descoperirile lor se cuvin amintite*" (< *se cuvine ca descoperirile lor să fie amintite*), „*informațiile se presupun adevărate*" (< *se presupune că informațiile sunt adevărate*) (Pană Dindelegan 1976: 64, 1992b: 50–52).

Unele unități lexicale neologice introduse în limbă după 1989 și-au conservat regimul sintactic din limba de origine: „a apela un post telefonic", „a accesa un fișier", „a mapa adresa", „a parola informația", „a accesa date", „a aplica pentru o bursă", „a printa un fișier" etc. (Zafiu 2001: 88). Construcțiile par la momentul actual barbarisme, dar au șanse de generalizare datorită frecvenței ridicate cu care sunt folosite.

Inovații în domeniul verbului se produc și prin încălcarea restricțiilor selecționale. De exemplu, clișeul „care ne doare" este rezultatul selectării în poziția de subiect a unor nominale din alte câmpuri lexicale decât cel al părților corpului („*harta care ne doare*", „*cămașa de forță – care ne doare*", apud Zafiu 2007). Totodată, unor unități lexicale vechi în limbă li se atașează sensuri noi („*sfidează concurența*", „*bate orice concurență*", „*nu ne bate la prețuri*", apud Zafiu 2001).

1.1.3. Actualizarea predicatului

În toate etapele de evoluție a limbii, predicția s-a exprimat, în mod tipic, prin forme verbale finite (personale). Unele modificări au survenit în mijloacele atipice de exprimare a predicatului: forme verbale nonfinite, interjecții și adverbe predicative.

Infinitivul. În secolul al XX-lea, infinitivul s-a specializat cu funcție predicativă în enunțuri telegrafice, afirmative și negative, modalizate (obligație, necesitate, interdicție), adesea cu sens pasiv în comunicarea instituțională impersonală: „*A nu se arunca în foc după golire*”, „*A se păstra la loc uscat, întunecat și rece*”, „*A se citi prospectul înainte de întrebuințare*”, „*A nu se lăsa la îndemâna copiilor*”.

Mai rar, cele două forme verbale se folosesc și în interacțiunea curentă, ca strategie a brevilocvenței, impersonalizării și emfazei: „*A se vedea și recentele întâlniri de la sediul PNL!*”, „*A nu se confunda PSD cu PDSR!*”

Față de secolele anterioare, când infinitivul putea apărea ca predicat construit cu subiect (personal) (*Clavdie Lisia [...] a se bucura*, apud Stan 2009a; XIX, **Sintaxa, 3.1**), în limba actuală el are exclusiv valoare impersonală.

Construcțiile relative infinitivale, organizate ca formă verbală personală + relativ (pronume / adverb) + infinitiv, frecvente în limba veche, sunt neproductive în secolul al XX-lea, limitându-se la câteva realizări colocviale și populare: (i) mai rar, în poziția de subiect – *a fi, a avea* impersonal + relativ + infinitiv („nu e unde merge”, „nu e ce mânca”, „nu e cine mă ajută”, „nu are cine mă ajută”, „nu are ce se întâmpla rău”); (ii) mai frecvent, în poziția de complement direct, *a avea* personal + relativ + infinitiv („n-are ce face”, „n-are ce zice”, „n-are unde merge”, „n-are când dormi”). Cele două tipare au fost atrase în tendința generală a limbii de înlocuire a infinitivului cu conjunctivul, dezvoltând variante: „nu e unde merge / unde să merg”, „nu e ce mânca / ce să mănânc”, „nu e cine mă ajută / să mă ajute”, „nu are cine mă ajută / să mă ajute”, „nu are ce se întâmpla / să se întâmple”, „n-are ce face / să facă”, „n-are ce zice / să zică”.

Supinul. Supinul predicativ apare în rezoluții pe documente administrative și în indicații în practica școlară, cu valoare modală (obligație, necesitate, interdicție), rar în interacțiunea curentă, ca strategie a brevilocvenței și emfazei: „*De afișat!*”; „*De verificat!*”; „*De revăzut!*”; „*De reținut!*”; „*De refăcut!*”; „*De precizat că presa a aflat foarte târziu despre acest eveniment*”.

Gerunziul. Dacă în limba veche gerunziul funcționa uneori predicativ în traduceri (vezi Stan 2009a), în secolul al XX-lea, această ocurență, dacă apare accidental într-un text scris, este considerată greșită, rezultat al unei redactări defectuoase; totuși, nu este exclusă apariția ei ca opțiune stilistică a unor scriitori:

„*Visând* des fantome, monștri înfiorători, foc, fum, sufocări: semn de proastă funcțiune a inimii. *Visând* lupte, arme, mare agitată, călătorie dificilă: semn de rea funcțiune a plămânilor. *Visând* că ești obosit, că înoți cu greutate, că ești gata să te îneci: semn de rea funcțiune a rinichilor” (Călinescu)

sau popular, cu valoare aspectuală:

„Un om pus de socru să cinstească oamenii, *dându-i* întâi nunului, nunul *dând* la altul, *cântând* lăutarii. *Aducând* sculele, *dând* pistoale la plecare și la sosire la poarta ginerichii, *ieșind* mama ginerichii, *luând* mireasa de mână și *întrebând* pe nună” (apud Graur 1987).

Continuând o tendință din secolul al XIX-lea (vezi **XIX**, **Sintaxa**, 3.1), gerunziul nepredicativ echivalent cu o propoziție redusă devine frecvent, specializat pentru stilul înalt. În secolul al XX-lea funcționează mai multe tipuri de structuri gerunziale: (i) gerunziul bazat pe coordonare; (ii) gerunziul bazat pe subordonare de tip adnominal; (iii) gerunziul bazat pe subordonare de tip circumstanțial, mai ales în construcții gerunziale absolute, unele aflate la limita cu anacolutul:

(i) „Totuși însemnătatea lui documentară a rămas întregă, niciunul din elementele esențiale ale formei și ornamentării sale *nefiind* pierdut” (Pârvan); „Ajunse lângă ușa dormitorului, *potrivindu-și* manșetele și mânecile boțite, dar *uitându-se* mereu uluit la sofa pe care ea zăcea neclintită.” (Rebreanu); „Originea lor e nehotărâtă, ele *găsindu-se* la mai toate popoarele din lume” (Călinescu); Un moment l-a ispitit teatrul *scriind* 2 comedii” (Densusianu, apud Sandfeld, Olsen 1936); „A părăsit trupa, *începând* o carieră solo în 1977” (RRA, septembrie 2010).

(ii) „o acțiune *prezentând* nenumărate riscuri; o atmosferă *amintind* de perioada interbelică; „Se povestește o anecdotă *probând* cunoașterea vaporilor sub presiune” (Călinescu).

(iii) „A renunțat *crezând* că așa vor face toți.”; „*Oferind* materialul brut și, mai ales, *punându-l* în circulație în masele cele mai adânci ale poporului, el pregătește calea scriitorului pentru selectarea unei limbi noi și reale.” (Lovinescu); „Ministerul Educației Naționale, *expirând* mandatul Consiliului de Administrație [...], a instituit următoarea comisie” (apud Graur 1987).

O structură nou apărută în limbă în secolul al XX-lea este cea cu gerunziul precedat de *ca*, folosită pentru scurtarea enunțului (iv) sau, dimpotrivă, pentru amplificarea lui (v):

(iv) „o mașină înregistrată de radar că circula cu 140 km la oră” > „o mașină înregistrată de radar *ca circulând* cu 140 de km la oră” (Internet); „a fost suspectat că spionează în favoarea unei puteri străine” > „a fost suspectat *ca spionând* în favoarea unei puteri străine” (Internet); „Antena 3 estimează China *ca având* 200 de posesori de computere” (Internet)

(v) „a fost diagnosticat cu gripă porcină” > „a fost diagnosticat *ca având* gripă porcină” (Internet).

Ceea ce caracterizează evoluția structurilor cu gerunziu în secolul al XX-lea în raport cu perioadele anterioare este mecanismul de control al subiectului. Dacă în secolul al XIX-lea și la începutul celui următor erau reperate construcții gerunziale absolute cu subiect diferit de subiectul propoziției: „*suflând* [el] odată din nări, s-au făcut 2 suluri” (Creangă, apud Sandfeld, Olsen 1936); „*făcând* un semn cu mâna, apa eleșteului se trase într-o parte și într-alta” (Ispirescu, apud Sandfeld, Olsen 1936); „*clopoțelul sbârânănd*, pianul amuțește ca prin farmec”; „*izbucnind războiul*, Hobâncescu fu nemângâiat”; „*oboseala ajutând*, ofițerul căzu mai mult decât se așază pe scaunul capitonat”, apud Sandfeld, Olsen 1960), treptat acestea sunt abandonate, iar ocurențele accidentale sunt criticate în lucrările de cultivare a limbii (Graur 1968: 60, Avram 1997²: 212–213). Cumulul de gerunzii coordonate sau relaționate prin subordonare, frecvent în secolul al XIX-lea (vezi **XIX**,

Sintaxa, 3.1; „*slujindu-mă vreo două luni, nefiindu-mi de mulțămire, fiind obraznic l-am depărtat*”), e considerat nerecomandabil de norma secolului al XX-lea (Avram 1997²: 212–213).

Participiul. Participiul nu funcționează ca predicat, dar apare frecvent în construcții participiale absolute, în special în textele elaborate, cu fraze ample, specifice stilului înalt, științific sau publicistic.

„*Nesprijinită* de curente literare și de scriitor, în genere, limba literară a viitorului și-a găsit, totuși, un puternic punct de rezim în presă.” (Lovinescu)

Dacă în prima parte a secolului se mai înregistrau construcții cu subiectul participiului diferit de subiectul propozițional („*masa sfârșită*, am urcat în odaia lor”, „*cugetul limpezit*, înțelese îndată că toate n-au fost decât amăgiri”, apud Sandfeld, Olsen 1960), astăzi aceste structuri sunt accidentale și greoaie. Devin din ce în ce mai frecvente construcțiile în care participiul acordat este adiacent unui verb, ca urmare a elipsei auxiliarului pasiv *a fi*: „*hoții nu trebuiesc √ cruțați*”, „*o masă bună trebuie √ urmată de...*”, „*se lasă √ sărutată*”, „*se dă √ plecată*”, „*fetele nu așteptau √ rugate*”, „*chestiunea se cere √ lămurită*” (apud Sandfeld, Olsen 1936).

De asemenea, câștigă teren atributele participiale rezultate din contragere: „*participă reprezentanții celor 45 de țări membre ale acestui comitet, însărcinat să definească politica industrială ONU*” (apud Irimia 1986).

Interjecția. Interjecțiile funcționează ca predicate (integrate sau neintegrate sintactic) în special în registrul vorbit, colocvial (*uite, na, iată, poftim, hai, haide, vai*), dar și în cel scris, în stilul beletristic și în cel publicistic. Inventarul interjecțiilor predicative este comun cu cel din secolele anterioare. Probabil, datorită uzului limitat cvasiclișeizat, interjecțiile își conservă regimul sintactic (vezi **XIX, Interjecția, 2**). Dacă în presa dinainte de 1989, limba de lemn evita mărcile afectivității, astăzi, odată cu relaxarea limbajului, interjecțiile se întâlnesc în mod curent, ca strategie de marcarea a apropierei comunicative și a complicității cu cititorul. Ele tind să evolueze dinspre statutul predicativ spre cel de particule pragmatice: mobilizatori discursivi clișeizați („*Hai să vedem imaginile!*”) (vezi Magda 2009), focalizatori („*Imaginile, iată, ni-l arată pe infractor intrând în Casa de Amanet*”, „*Uite, îți propun ceva!*”, „*Uite că a venit!*”), mărci ale emoției („*Iar el, vai!*, căzuse victimă acestui complot”), conectori pragmatice („*Na, ce să zic, data viitoare am să fiu mai atent!*”).

Adverbul. În secolele anterioare adverbele modalizatoare (*firește, poate*) funcționau în special integrate în propoziție ca circumstanțiale sau ca echivalente ale unor propoziții incidente. Uzul predicativ devine frecvent spre sfârșitul secolului al XIX-lea (vezi **XIX, Sintaxa, Modalizarea, 6**). Pe parcursul secolului al XX-lea, în vechiul tipar [verb copulativ impersonal + adverb] („*e probabil să...*”, „*e posibil să...*”, „*e învederat că...*”), elipsa copulativului a consolidat uzul predicativ al adverbelor („*probabil că...*”, „*posibil să...*”, „*adevărat că...*”), iar elipsa subordonatei a favorizat uzul independent („*Probabil*”, „*Foarte posibil*”, „*Sigur!*”). Unele construcții adverbiale urmate de subiectivă dispar din limba literară odată cu arhaizarea adverbelor / locuțiunilor adverbiale care le compun („*neîndoios că*”, „*nesmintit că*”, „*pagubă că*”, „*cu dreptate că*”), dar în tiparul rămas productiv sunt atrase neologisme („*cert că*”, „*evident că*”, „*natural că*”). La jumătatea secolului al XX-lea, în textele culte, s-a manifestat tendința folosirii expletive a

conjunției după adverbele predicative („poate *că* importantă”, „evident *că* necesară”), pe care Iordan (1943) o consideră un calc după franceză și o combate.

1.1.4. *Elipsa predicatului*

La jumătatea secolului s-a conturat, sub influența limbii ruse, tendința omiterii predicatului, în special a verbului copulativ. Fenomenul era frecvent în special în titlurile unor articole din presă:

„Repetarea complementului direct și indirect sub forma pronumelui personal, care, deși √ foarte răspândită, face mereu progrese.” (apud Iordan 1966)

„Angajamentul socialist – cuvânt de onoare; „√ Grâne bune statului”;

„Economia, √ în atenția brigăzii noastre.” (apud Bulgăr 1962)

Prin elipsa operatorului pasiv rezultă structuri cu participii în vecinătatea verbului, în poziții sintactice atipice: „împrumutul se cuvine √ *restituit*”; „merită √ *încercat*”; „procedura se cere √ *respectată*”. Elipsa verbului este frecventă în limba vorbită: „Ea a plecat la munte, eu √ la mare”; în dialog poate apărea elipsa auxiliarului: „– Ai mâncat? / – √ Mâncat!”. Colocvial se înregistrează elipse extinse, prin care enunțul se reduce la elemente de obicei fără independență sintactică (auxiliare și clitice, conjunții, prepoziții): „Ți-a plăcut? / *Mi-a* √!”, „Să te ajut? / – *Să* √.”, „O pun pe masă? / – *Pe* √.” (apud Avram 1997²).

1.2. Subiectul

Frecvența relativă a actualizării prin diverse grupuri sintactice și contexte de ocurență prezintă unele diferențe față de secolele anterioare. Structurile sintactice cu subiect nelexicalizat și cele impersonale se fixează, iar structurile cu dublarea subiectului se specializează stilistic.

1.2.1. *Actualizarea subiectului*

Posibilitățile de realizare a subiectului sunt, în general, aceleași cu secolele anterioare: grup nominal în nominativ cu centru substantiv sau proformă, grup posesiv, grup prepozițional, grup verbal (cu centru infinitiv, supin, gerunziu, participiu), construcție relativă infinitivală, propoziție conjuncțională și relativă (GALR II: 338 ș. u.). Totuși se înregistrează unele diferențe.

Anumiți regenți limitează posibilitățile de actualizare a subiectului comparativ cu secolul anterior. Astfel, verbul *a trebui* nu mai acceptă infinitivul în poziția de subiect, ca în secolele anterioare, ci doar conjunctivul postpus în toate stilurile (trebuie să...) sau, colocvial, o propoziție redusă la participiu („trebuie *văzut / încercat / spus*”). Analog au evoluat și structurile cu verbul impersonal *a merita* („Merită să *încercăm*” / „Merită *încercat*”). Ridicarea subiectului în fața verbului impersonal produce aproape întotdeauna acord prin atracție („Cărțile *meritau citite*”, vezi Pană Dindelegan 1976: 64, 1992b: 50–52). Realizările subiectului prin participiu se limitează la câteva verbe inerent impersonale (GALR II: 343).

La sfârșitul secolului al XIX-lea încă se mai înregistrau subiecte actualizate prin pronume de întărire: „Ori *înșiși* erau investiți cu aceste ranguri” (Kogălniceanu). În secolul al XX-lea acestea își restrâng uzul, astfel încât în limba actuală structuri de tipul „*Însămi* l-am văzut” sunt posibile, deși nu uzuale.

Structurile cu subiecte atipice provenite din elipsă se fosilizează și își restrâng uzul. Astfel, în prima jumătate a secolului, subiectul partitiv era mai frecvent decât în a doua jumătate („au mai plecat *din oameni*”, „s-au mai întâmplat *din astea*”, apud Sandfeld, Olsen 1962). Grupul genitival / posesiv (*ai mei, ai casei*) s-a clișeizat. Mai frecvent, atât în limba vorbită, cât și în cea scrisă, este astăzi subiectul realizat prin grup prepozițional sociativ – *cu toții*: „Într-o zi vor fi *cu toții* oameni mari”, „Răspunsul îl știți *cu toții*”, „*Cu toții* protejăm mediul” (Internet).

Este din ce în ce mai frecvent subiectul realizat prin demonstrativ anaforic, având ca antecedent o propoziție / o frază; structurile sunt emfatice.

„Și nici cum e să fii mai strategic ca să faci ceva cu viața ta nu înțeleg cum vine. *Asta* ca să nu mai spun că adjectivele sau adverbele care exprimă însușiri cu caracter absolut, prin natura lor, nu permit comparația” (Internet).

Subiectele realizate prin infinitiv, frecvente până în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (vezi Stan 2009a) și devenite din nou productive în secolul al XIX-lea sub influența limbii franceze (XIX, **Sintaxa**, 3.5.1; „*Însă* este cu neputință *de a mă întinde* asupra chestiunii rurale în trecut”; „Era de natură *a agita* populațiile rurale și a le face a-și pierde încrederea”, Kogălniceanu) își reduc treptat frecvența pe parcursul secolului al XX-lea, conservându-se în câteva structuri cu citire impersonală, atemporală, apodictică („*A ști* înseamnă a înțelege”, „*A greși* e omenește”).

Subiectele actualizate prin infinitiv caracterizau stilul înalt de la sfârșitul secolului al XIX-lea: „*A face* istoricul chestiunii rurale în țările române este a scrie însăși istoria a trei secole de împliniri” (Kogălniceanu), „*A face* o demonstrațiune de geometrie, de exemplu, nu va să zică a pune în acțiune puterea de producere a inteligenței” (Delavrancea).

Construcția subiectului la infinitiv cu prepoziția expletivă *de* („este absurd *de a susține*”; vezi XIX, **Sintaxa**, 3.5.1), frecventă în secolul anterior printr-un calc din franceză și persistentă în limbă până la jumătatea secolului al XX-lea (vezi XX, **Verbul**, 7.1), este treptat marginalizată, folosită rar, ca marcă suplimentară de impersonalizare: „se încearcă *de a vinde* pe eBay” (Internet). Construcțiile relative infinitivale cu funcție de subiect s-au fosilizat, fiind conservate într-un număr mic de contexte, specifice registrului colocvial.

Subiectul actualizat prin gerunziu este slab reprezentat în limba secolului al XX-lea. Apare în două tipuri de structuri: (i) structura cu verbe de percepție folosite reflexiv-pasiv („se aude *tunând*”, „se simte *mișcând*”, „se vede *strălucind*”); (ii) structura ecuativă cu verbul *a însemna* înregistrată doar în prima jumătate a secolului („numai *gândind* și înseamnă că dorește...”, „*stând de vorbă* înseamnă vreme pierdută”, apud Sandfeld, Olsen 1962).

Realizând o comparație între subiectivele relative și cele conjuncționale, Iorgu Iordan (1943) era de părere că propozițiile subiective introduse prin relative sunt frecvente în toate stilurile limbii, în timp ce „formula conjuncțională este caracteristică mai ales pentru vorbirea și scrisul oamenilor cultivați, care au avut și continuă să aibă modele străine” (pentru propozițiile subiective introduse prin relative, vezi GALR II: 344 ș. u.). Dintre subiectivele pronominale construite cu verb personal, în limba actuală două subtipuri sunt mai frecvente: (i) subtipul construcțiilor cu subiective antepuse regentei („*Cine aleargă după doi iepuri* nu

prinde niciunul”, „*Care nu vine la timp este pedepsit*”, „*Cine greșește plătește*”), simțite arhaice în condițiile limitării stilului sentențios în limba actuală, dar cvasiclicșezate pentru anumite situații de comunicare („*Cine știe câștigă*”, „*Cine termină* poate să-mi dea lucrarea și să plece”); (ii) subtipul construcțiilor cu subiective rematice, postpuse regentei, cu o frecvență mai mare, simțite mai naturale decât tipul anterior („*A venit cine nu trebuia*”, „*A câștigat cine a meritat*”, „*Câștigă în viață cine minte, fură, dă mai mult din coate*”, „*Scapă cine poate*”). În clasa subiectivelor conjuncționale a crescut frecvența subiectivelor dependente de operatori modali în structuri impersonale de tipul: (i) verb impersonal + substantiv; (ii) verb impersonal + adverb; (iii) adverb predicativ. Dacă în secolul al XIX-lea aceste construcții apăreau în special în textele științifice, în secolul al XX-lea ele se generalizează, diferențele de repartiție stilistică fiind marcate la nivel lexical: stil colocvial (*bineînțeles că...*; *sigur că...*; *poate că...*; *bine că...*); stil înalt (*evident că...*; *cert că...*; *desigur că...*). Conjuncțiile prin care se introduc propozițiile subiective sunt *că, să, ca (...)* *să, că să, de, dacă, cum că / precum că / cum de* (vezi GALR II: 346 ș. u.; vezi și infra 2).

1.2.2. Subiectul inclus și subiectul subînțeles (parametrul pro-drop)

Deși structural limba română s-a manifestat încă din secolul al XVI-lea ca o limbă sensibilă față de parametrul pro-drop (cu subiect inclus sau subînțeles, vezi Stan 2009a), s-au înregistrat până târziu în secolul al XIX-lea situații de exprimare a subiectului pronume personal (vezi Stan 2009a, XIX, **Sintaxa, 3.5.2** – „Le-au avut toți junii mei contemporani, fie că *ei* s-au adaptat la sorgintea civilizațiunii germane, fie că *ei* s-au nutrit de civilizațiunea franceză”, Kogălniceanu; „Abundența de capital e așa de mare încât *el* produce numai 1% pe an sau nimic”, Nicolae Titulescu). Exprimarea subiectului pronume funcționează uneori ca strategie de emfază („E rândul statelor învingătoare să-și îndeplinească *ele* acum obligațiunea morală de a-și reduce armamentele”, Titulescu; „O existență reală are *el* numai întregit în condițiile de viață ale mediului”, Rădulescu-Motru).

În secolul al XX-lea, norma literară se fixează: gramaticile descriptive și normative consideră neexprimarea subiectului o opțiune nemarcată a uzului și atrag atenția asupra caracterului greșit, superfluu al exprimării subiectului prin pronume personal în alte situații decât cele de emfază sau de contrast discursiv (Avram 1987: 327). În limba vorbită actuală, lexicalizarea subiectului produce efecte pragma-discursive: marcarea structurii informaționale a enunțului, vehicularea forței ilocuționare a enunțului, declanșator de presupoziii, gazdă sintactică pentru clitice adverbiale (Vasilescu 2009).

1.2.3. Dublarea subiectului

Încă din secolele anterioare, româna a dezvoltat posibilitatea dublării pronominale a subiectului (dublarea subiectului prin pronume personal sau demonstrativ) în două ipostaze: (i) dublarea de sorginte orală, se pare răspândită în Moldova; (ii) dublarea de tip cult (vezi Iordan 1943).

Dublarea de tip oral se realizează în două variante sintactice, prima tipic populară, a doua colocvială și emfatică: (i) subiect pronume personal anaforic + subiect substantiv („Vine, *ea*, mama!”) și (ii) subiect substantiv + subiect pronume („Ion e și *el* om!”) (GALR II: 352). Față de secolul al XIX-lea, dublarea de tip

popular se restrânge în secolul al XX-lea. Ambele tipuri de structuri corespund unor acte de vorbire indirecte, ca amenințarea, (auto)reproșul etc. Dacă în secolul al XIX-lea dublarea se putea realiza prin pronumele de persoana a III-a, masculin singular *el*, neacordat („a pleca *el* mama de acasă (...)”; „are să-l certe *el* preoteasa pe popă (...)”, apud Iordan 1943: 254), în secolul al XX-lea acordul în gen și număr între pronumele de dublare și subiect devine obligatoriu („vine *el* profesorul și vedeți voi”, „vine *ea* vacanța...”). Acest tip de dublare este interpretat de Sandfeld, Olsen (1962: 9) ca o „precizare ulterioară adusă prin substantiv unui subiect pronominal”.

Dublarea de tip cult se realizează, de asemenea, în două variante: (i) reluarea subiectului prin demonstrativ / pronume personal, după o intercalare („aceste manifestări, chiar dacă nu sunt organizate, *ele* poartă...”); (ii) reluarea subiectivei prin pronume demonstrativ sau prin substantivele *faptul / lucrul* („că nu a anunțat, *asta / faptul / lucrul* e ciudat”). Structurile au fost înregistrate și în secolele anterioare, când par să fi avut mai degrabă rol explicativ sau de precizare (vezi Stan 2009a, XIX, *Sintaxa*, 3.5.3); în secolul al XX-lea, sunt folosite mai ales în stilul înalt, ca procedeu sintactic de emfază, conferind enunțului caracter retoric:

„Dacă însă Don Quijote merită nu numai admirația noastră, dar este vrednic și de lancea satirică a creatorului său, *lucrul* provine din aceea că iubirea lui nu este pusă în serviciul realității just percepute.” (Vianu, apud GALR II).

Treptat, uzul manifestă preferință pentru *asta* neutru („ce vom face, *asta* rămâne de văzut”) în locul substantivelor *lucrul / faptul* sau al pronumelui personal *el*. Dacă la sfârșitul secolului al XIX-lea (vezi XIX, *Sintaxa*, 3.5.3) aceste structuri erau relativ frecvente, astăzi apar sporadic, fiind simțite pedante.

În limba veche sunt atestate situații cu tematizarea subiectului substantiv prin izolare la stânga concomitent cu dublarea lui („iară Petrea Șotra, *el* iaste mortu”; „Al patrul riu, *acela* iaste Evfratis, apud Stan 2009a). Procedeu pare să se simplifice în secolul al XX-lea, nominalul tematizat fiind izolat de verb doar prin pauză și intonație ascendentă, fără dublare („Ion↑ # a venit”).

Pauza și intonația care separă subiectul tematizat de predicat sugerează posibilitatea interpretării nominalului ca subiect tematizat și izolat, propoziția având subiect inclus sau subînțeles: „Ion↑ # pro; a venit”.

Un tip relativ izolat de dublare se realizează în structuri cu trei termeni (subiect substantiv, subiect pronume, pronume de întărire): „Ana luă *ea* însăși copilul”, „Lică *el* însuși (...)” (apud Sandfeld, Olsen 1936). Mai frecvente în prima parte a secolului, construcțiile sunt întâlnite în special în limba vorbită sau în limba scrisă care imită structurile oralității.

1.2.4. Raportul dintre construcțiile personale și construcțiile impersonale

Studiile tipologice au remarcat o slabă orientare a limbii române spre subiect, în favoarea orientării spre obiect (Pană Dindelegan 2002e). În secolul al XX-lea se observă o accentuare a acestei trăsături tipologice prin creșterea frecvenței structurilor impersonale (vezi și GALR II: 143) și a construcțiilor cu subiect nedeterminat.

Astfel, în textele scrise și în cele orale planificate este din ce în ce mai frecventă o structură impersonală cu verbul *a fi* rezultată prin omiterea subiectului care trimite anaforic la secvențe textuale mai ample (propoziții, fraze):

„Cândva granițele Moscovei erau delimitate de zidurile Kremlinului; apoi granițele orașului au fost cuprinse de inelul de Bulevarde... În prezent lungimea perimetrului Moscovei este de 109 km... Suprafața totală este de 87,5 mii hectare... Ø Este rezultatul faptului că numărul locuitorilor Moscovei se apropie în prezent de șapte milioane. Latura eroică a epocii noastre și sublimul ei nu se epuizează în marile momente, ci acestea își găsesc sensul și împlinirea prin efortul, atât de eroic, al construcției de fiecare zi. Ø Este o bătălie de fiecare clipă pentru drepturile omului la bucuriile vieții...” (apud Guțu Romalo 1972¹: 124), „Mii de studenți sunt pe punctul de a fi exmatriculați pentru că nu mai au bani să-și plătească taxele. Ø Se întâmplă atât la universitățile particulare, cât și la cele de stat” (Pro TV, ianuarie 2009).

În locul subiectului pronominal de persoana a III-a, care trimite direct la persoană (*el, ea, ei, ele*), se preferă tot mai mult demonstrativul (*acesta, aceasta, aceștia, acestea*), prin care atenția se deplasează dinspre agentivitate spre relația anaforică a demonstrativului cu antecedentul. Fenomenul este frecvent mai ales în stilul înalt, în texte științifice, administrative și jurnalistice care tind spre neutralitate, impersonalizare, obiectivitate.

„Băsescu le impută magistraților greva ilegală, *aceștia* îl acuză că discreditează justiția” (Antena 3, septembrie 2009); „Greblă l-a dat în judecată pe poetul Spiridon Popescu, ca urmare a apariției pamfletului. *Acesta* cerea 100 000 de lei daune morale, bani care să ajungă la căminul de bătrâni de la Suseni, dar și pedeapsa cu închisoarea” (*Pandurul*, ianuarie 2009).

Structurile cu subiect nedeterminat, înregistrate în perioada veche cu forma de persoana a III-a singular, mai rar plural (vezi Stan 2009a), sunt preferate în limbajul colocvial: „A scris în ziar”, „A spus la radio că (...)”, „A sunat de ieșire!”, „Sună la ușă!”, „Au oprit căldura”, „Au venit și au oprit gazele”, „Au oprit apa pentru reparații la conductă”.

În schimb, în textele elaborate, orale și scrise, se recurge mai degrabă la structurile reflexiv-impersonale, care opacizează agentivitatea (vezi și infra 3.2): „Se muncește cu entuziasm proletar”, „Se învață în această clasă!”, „Se urmărește creșterea nivelului de trai al populației”, „Se întârzie de la program”, „S-au băgat portocale la alimentarea”, „Se preconizează creșterea producției cu 25%”, „Se iau măsuri aspre împotriva infractorilor”.

Construcțiile cu subiect generic-impersonal se specializează stilistic: limba literară recurge la construcții reflexiv-impersonale: „Nu se vorbește la masă”, „Nu se fac astfel de afirmații în public”, „Se citesc cu atenție instrucțiunile pentru a se evita incidentele”, în timp ce în registrul colocvial predomină structurile vechi – cu subiectul inclus al persoanei a II-a singular sau al persoanei I plural, cu subiectul *tu* sau *omul*: „Nu spui asta dacă nu ai argumente”, „Când suntem tineri nu ne gândim la bătrânețe”, „Tu poți avea cele mai bune intenții, dacă ceilalți nu le înțeleg”, „Omul cât trăiește învață”.

Printre posibilitățile de exprimare a subiectului generic se înregistrează încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea pronumele de persoana I singular (*eu*): „A: și dacă *eu* mă duc într-o clădire și *am* investit ceva în ea, ă proprietaru↓ poate fi obligat deci chiar dacă e proprietar // D: să-l despăgubești cu ceva” (apud IVLRA 2002).

1.3. Numele predicativ

Numele predicativ conservă aceleași posibilități de actualizare ca în secolele precedente, cu puține modificări de frecvență în uz. Sub influența unor calcuri din engleză și franceză participă la opoziții stilistico-pragmatice.

1.3.1. Actualizarea numelui predicativ

Posibilitățile de actualizare a numelui predicativ sunt aceleași ca în limba veche și modernă (vezi Stan 2009a, XIX, **Sintaxa**, 3.2): grup adjectival (cu centru adjectiv propriu-zis sau participiu), grup nominal cu centru substantiv, substituit pronominal sau numeral, grup posesiv (*cartea este a Mariei / a ei / a sa / a acesteia*), grup prepozițional, grup verbal cu centru infinitiv sau supin, propoziția conjuncțională și relativă (GALR II: 272 ș. u.).

Cele mai frecvente sunt, și în această perioadă, numele predicative actualizate prin grup adjectival și grup nominal. Realizările prin grup posesiv sunt rare, poate și pentru faptul că româna dispune de mijloace variate de exprimare a relației de posesie (vezi infra, 1.9). Actualizările prin grup prepozițional sunt reprezentate în limba actuală de câteva structuri relativ frecvente („Masa este *de lemn*”, „Rochia este *de catifea*”, „Inelul este *de aur*”) și de câteva fosilizate („cartea îmi este *de ajutor*”, „nu îmi este *de trebuință*”, „a vedea pe Dumnezeu nu este *cu puțință* oamenilor”), precum și de structuri cu grup partitiv, clișeizate („petrecerea a fost *cu scandal*”, „el este *de-ai noștri*”, „este *cât o zi de post*”). Construcțiile bazate pe substituția „sum pro habeo” („copilul e *de cinci ani*”, „el e *cu dare de mână*”, „acest om e *fără scrupule*”, „comunicatul este *de importanță* deosebită pentru toți”), productive în limba veche, funcționează azi mai degrabă ca o strategie de emfază. Mai frecvente sunt numele predicative prepoziționale în structuri comparative („e lungă *cât o zi de post*” > „*cât o zi de post* de lungă”, „e roșie ca focul” > „*ca focul* de roșie”).

Realizările adverbiale ale numelui predicativ sunt cele conservate din secolele anterioare: mai frecvent ca adverbe relative sau interogative („mă interesează *cum* e Ion”, „*Cum* e Ion?”) și în contextul unor verbe impersonale (*e bine, e rău, e greu, e ușor*), mar rar cu verbe personale („Ei sunt *împreună* de 8 ani”) (vezi și Stan 2009a, XIX, **Sintaxa**, 3.2). Inventarul acestor structuri crește odată cu intrarea în limbă, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a unor adverbe neologice, folosite predicativ, dar și emfatic, cu verb copulativ (*e normal să / că, e natural să, e evident că, e cert că*).

Înscriindu-se în tendința de înlocuire a infinitivului cu conjunctivul, în limba vorbită numele predicativ realizat prin infinitiv („Rugămintea mea este *a veni* la timp”) tinde să fie înlocuit cu propoziția conjuncțională („Rugămintea mea este *să veniți* la timp”). Sub influența limbii franceze, la jumătatea secolului al XX-lea s-au înregistrat structuri cu infinitivul precedat de prepoziția *de* în exprimarea cultă, pedantă („Dorința mea este *de a se respecta* termenii impuse”), reperate și astăzi în exprimarea pretențioasă și în textele impersonale.

Supinul nume predicativ apare în structuri modalizate (necesitate obiectivă), concurat de impersonalul *a trebui* („cartea e *de citit* / *trebuie* citită”, „aceste legi sunt *de adoptat* / *trebuie* adoptate”, „încă e *de meditat* / *trebuie* meditat asupra acestei probleme”). Cele două structuri paralele par să contureze opoziția între obligația obiectivă (supinul) și obligația impusă subiectiv de vorbitor (*a trebui*).

Propozițiile conjuncționale în poziția de nume predicativ se introduc în special prin conjuncțiile nespecifice *să, că, ca...să, dacă* (vezi infra 2.1.4). Propozițiile relative sunt mai frecvente ca interogative indirecte („Problema este *ce vom face mâine* / *cum ne vom descurca mâine*”). *Cum* *să* introduce propoziții predicative modalizate („Întrebarea este *cum* [trebuie / e bine / se cuvine] *să facem*”).

În acord cu structura limbii române, numele predicativ realizat prin substantiv se folosește nearticulat când nu este însoțit de determinări suplimentare („el este *medic*”, „el este *profesor* / el este *un medic bun*”, „el este *un profesor înțelegător*”); folosirea articulată a nominalului fără determinări se corelează, uneori, cu diferențe semantice (el este *țăran* – „de la țară” / el este *un țăran* – „needucat, necioplit, mitocan, bădăran”, el este *poet* – „scrie versuri” / el este *un poet* – „cu capul în nori”). După jumătatea secolului se extinde articularea nehotărâtă a substantivului nume predicativ, prin calc după franceză sau engleză („Vrea să devină *un medic* sau *un inginer*, „Versurile sale sunt *niște elegii*”). Norma actuală acceptă nominalizarea prin articulare nehotărâtă a unor adjective conotate negativ („este *laș*” > „este un *laș*”, „sunteți *răi*” > „sunteți *niște răi*”), dar respinge nominalizarea prin articulare nehotărâtă a celor conotate pozitiv („e *drăguță* și *deșteaptă*” > „e o *drăguță* și o *deșteaptă*”) (vezi Stan 2009b).

1.3.2. Opoziții stilistico-pragmatice

Sub influența limbilor străine (engleză, franceză, germană), în stilul înalt, numele predicativ tinde să fie focalizat printr-un pronominal: *acela/cel* – pentru referențializarea definită –, respectiv *unul*, pentru referențializarea indefinită. Structurile apar înregistrate încă de la începutul secolului; Iordan (1943: 324) le considera o inovație, iar astăzi sunt tot mai frecvente:

„Una din cele mai spinoase probleme ale esteticii moderne e *aceea* a stilului” (Ralea); „meritul principal e *unul* de tehnică” (Iordan); „opera sa e o frescă însă *una* care (...)”, (CL); „căsnicia lor va fi mereu *una* tristă” (VR); „Președintele executiv al UDMR, Kelemen Hunor, consideră că decizia lui Crin Antonescu de a demisiona din funcția de vicepreședinte al Senatului este *una* gândită foarte bine” (Mediafax).

Se constituie astfel opoziția pragmatică nefocalizat („această măsură este importantă pentru pensionari”) / focalizat („această măsură este *una* importantă pentru pensionari”).

1.4. Complementul direct

În realizarea complementului direct există numeroase elemente de continuitate în raport cu secolele anterioare, iar unele fluctuații de uz sunt fixate în norma sintactică sau investite cu valori stilistice și / sau de registru.

1.4.1. Actualizarea complementului direct

Posibilitățile de realizare a complementului direct sunt aceleași ca în secolele anterioare. Elementul tipic al clasei de substituție este cliticul de acuzativ (deictic sau anaforic); alături de acesta se înregistrează grupul nominal cu centru substantiv sau proformă în acuzativ, grupul posesiv (rar: *îl vreau pe al meu / al lui / al Mariei / al oricui, i-am întrebat pe-ai noștri*), grupul verbal (cu centru infinitiv, supin, gerunziu), construcția infinitivală relativă, propoziția conjuncțională și relativă (GALR II: 395 ș. u.).

În prima jumătate a secolului atrage atenția construirea cu obiect direct a unor verbe de mișcare (*colindase toată țara, a mers trei țări, umblăm tot satul*), a unor verbe durative (*noaptea nu le dormise bine, trăise văduvie / vremuri grele / un roman*) și a unor verbe intransitive cu sens cauzativ („se răsuciră plouând un ropot sonor și rece”, „își plimbă pe Calea Victoriei voluptatea prestigiului său birocratic”, „casele suiau fum tihnit în văzduh”, apud Sandfeld, Olsen 1962).

O evoluție aparte cunoaște complementul direct actualizat prin verb, implicând aspecte legate de: (i) raportul dintre infinitiv și conjunctiv; (ii) raportul dintre infinitivul fără *a* și conjunctiv; (iii) raportul dintre infinitivul precedat / neprecedat de prepoziția *de*. Astfel, evoluția merge în sensul înlocuirii treptate a infinitivului din limba veche și modernă (Stan 2009a, XIX, Sintaxa, 3.6; „Voiesc a vă vorbi din ziua de 29 Octombrie”, Kogălniceanu) prin subjonctiv. Deși gramaticile din secolul al XIX-lea prezentau raportul dintre infinitiv și subjonctiv ca variație liberă, uzul manifesta preferință pentru infinitiv în registrul scris, dar pentru subjonctiv în registrul oral. În prima jumătate a secolului al XX-lea se înregistrau ambele realizări. Principalele verbe care favorizau construcția cu infinitiv sunt inventariate de Sandfeld, Olsen (1936: 258–260): *a căuta, a cerca, a cere, a primi, a cuteza, a îndrăzni, a începe, a apuca, a prinde, a urma, a înceta, a învăța, a deprinde, a hotărî, a cugeta, a avea modal (avea a se preda), a crede, a aduce aminte, a uita, a ruga, a învăța, a ajuta, a face, a lăsa, a vedea, a găsi*. În a doua jumătate a secolului al XX-lea gramaticile fixează norma conjunctivului pentru toate stilurile. În uz se înregistrează totuși situații în care unii autori / vorbitori, în stilul înalt, pretențios, recurg la infinitiv, simțit mai formal în comparație cu conjunctivul („încercase a-l compromite înainte de 1989”, „a promis a nu se abate de la acest principiu”); de asemenea, infinitivul apare astăzi în stilul juridic-administrativ, structurile fiind simțite probabil ca impersonale în lipsa mărcilor de persoană pe care le are subjonctivul („Atât reclamanta, cât și pârâțul pretind a avea dreptul de proprietate asupra imobilului”). De asemenea, se produc schimbări în folosirea infinitivului fără *a*. Dintre verbele pe care gramaticile din secolul al XIX-lea le descriu construite cu infinitivul fără *a* (*a voi, a ști, a putea*), chiar dacă folosirea lor părea, la acea dată, mai degrabă regională, persistau în textele de la începutul secolului al XX-lea *a putea* (*nu poate spune*) și *a ști* (*ce știți face; nu știe stăruî*, apud Sandfeld, Olsen 1936). Limba literară actuală îl admite doar pe *a putea* („poate constitui probă la dosar”, „fonemul poate fi definit ca o clasă de alofone”) în structuri cu ridicare a cliticului (*te pot ajuta; se poate întâmpla oricui; îl pot ajuta; o putem întreba* etc.); *a ști* urmat de infinitivul fără *a* apare în limba actuală doar regional (vezi XX, Verbul, 7.2). Selecția infinitivului vs a conjunctivului pare să se coreleze cu focalizarea acțiunii vs a actantului. În ceea ce privește folosirea

prepoziției *de* în fața complementului direct exprimat prin verb la infinitiv, fenomenul, înregistrat în limba veche (Stan 2009a), a fost în regres până la jumătatea secolului al XIX-lea, când a redevenit frecvent ca urmare a calcului din franceză XIX, **Sintaxa, 3.6.4:** „refuză *de a* mai *trata* cu turcii”, „Trivialitatea atacului înceta *de a* mai *juca* vreun rol”, Delavrancea), iar astăzi este din nou în regres, fără a fi exclus în exprimarea pretențioasă (vezi XX, **Verbul, 7.1:** „Guvernul încearcă *de a* le *menține* pe linia de plutire” (Internet), „Cârmuirea B.C. Eximbank S.A. în cadrul ședinței din 11 martie 2005 a hotărât *de a reduce* ratele anuale ale dobânzilor aferente depozitelor la termen cu rata fixă a dobânzii.” (Internet).

În secolul al XX-lea devin din ce în ce mai frecvente complementele directe exprimate prin substantive provenite prin conversiunea infinitivului lung în limba veche sau prin derivarea verbelor neologice cu sufixul abstract *-re*: „a hotărât *reluarea* demersurilor”, „a decis *amânarea* ședinței”, „a dispus *neînceperea* urmării penale”, „a ordonat *demolarea* bisericii Sfânta Vineri”. În stilul înalt, infinitivul lung tinde să înlocuiască atât infinitivul scurt, cât și conjunctivul, conturând o preferință a limbii pentru „stilul nominal”, în defavoarea „stilului verbal” în construcția frazei. Abstractele în *-re* apar adesea în stilul formal și în locul propozițiilor complementive directe corespunzătoare construite cu indicativul: „a observat *întârzierea* cu care a început ședința”, „și-a demonstrat *priceperea*”, „a arătat *preocuparea* pentru situația creată”, „a văzut sponsorizarea ca o soluție eficientă pentru *realizarea* proiectului”, „a crezut salvatoare *strângerea* de fonduri pentru ca micuțul să fie operat în străinătate”.

Complementele directe exprimate prin supin și gerunziu sunt limitate la combinații fixe cu un număr redus de verbe. Astfel, supinul se combină doar cu verbul *a avea* cu sens modal („*are* de scris”) și cu alte câteva verbe aspectuale cu sensul „a termina” („*am terminat* de scris”), alături de *a sfârși*, *a încheia*, *a înceta* și de câteva sinonime arhaice (*a isprăvi*, *a mântui*). Gerunziul apare din ce în ce mai rar, în contextul câtorva verbe de percepție: „am văzut *căzând* un sloi de gheață de pe acoperiș”, „am auzit *bubuind* ceva”.

Relativele infinitivale apar rar, în structuri clișeizate cu verbul *a avea* adesea cu sens modal: „*n-are* ce face”, „*n-are* cum demonstrează asta”, „*n-are* unde se duce”, „*n-are* pentru ce lupta”, „*n-are* cui povestea durerea lui”.

Față de secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, când erau frecvente (vezi și Stan 2009a), în secolul al XIX-lea și, mai accentuat, în secolul al XX-lea, complementele directe interne își reduc ocurența. Sandfeld, Olsen (1962: 68–69) înregistrează câteva structuri relativ frecvente în prima jumătate a secolului al XX-lea: „a visat un vis”, „a răs un răs”, „a urlat urletul”, „să mugească mugetul”, „tocând toaca morții”, „a cânta cântece”, „vorbea o vorbă două”, „șoptea o șoptă”, „și-a trăit traiul”, „au dansat dansuri”. Astăzi, astfel de structuri sunt evitate deoarece sunt percepute ca repetitive și neeufonice, deși nu sunt excluse cu conotație arhaică sau ca modalitate inedită de emfază. Restrângerea construcției a avut loc în special prin eliminarea posibilității de apariție a complementului direct intern la verbele cu experimentator („se veseliră veselii”, „se scârbi mare scârbă”, „pohtiră pohtă”, „temură-să temere”, „râvniiia râvnire”, apud Dragomirescu 2010) și la cele inacuzative („adormi somnul cel amar”, „aș vie viiață”, „va fi viiatu viața lui”, apud Dragomirescu 2010).

Propozițiile complete directe sunt introduse prin relative (pronume, adjective pronominale relative / interrogative) și prin conjuncțiile *că, să, ca (...)* *să, de* (arhaic), *dacă* și limitat *cum că, cum de*; vezi infra, 2. În interogativele indirecte, în prima jumătate a secolului erau cocurente conjuncția specifică completei directe și pronumele interogativ („te voui întreba *că ce* sens are organismul ăsta să trăiască dacă odată va muri”, apud Sandfeld, Olsen 1962). În limba literară actuală este exclusă dubla marcarea a subordonării, care se menține doar popular.

Folosirea absolută a verbelor tranzitive în construcții coordonate, înregistrată în textele scrise din prima parte a secolului, este evitată astăzi în limba literară, dar se păstrează în limba vorbită: „a ridicat ceva de jos și a pus \sqrt în buzunar”; „cară apă cu ce pot și aruncă \sqrt pe foc”; „am tot auzit că popa cu notarul nu se au bine în Văleni, dar acum cred \sqrt ” (apud Sandfeld, Olsen 1962).

1.4.2. Pe – morfem al individualizării

Chiar dacă prima gramatică românească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Eustatievici Brașoveanul 1757) înregistrează construcția cu *pe* a complementului direct (vezi și Stan 2009a), iar gramaticile din secolul al XIX-lea o înregistrează și o descriu sumar (XIX, *Sintaxa*, 3.6.3), de-a lungul secolelor uzul pare să urmeze mai degrabă o normă implicită, decât una explicită. Ceea ce aduce nou secolul al XX-lea este preocuparea lingviștilor de a stabili regulile uzului, fapt vizibil în spațiile din ce în ce mai ample acordate de gramatici acestui aspect (GLR² II: 154–156; Guțu Romalo 1973: 162–165; Avram 1997²: 367–370; GALR II: 398–399).

Marcarea prin *pe* a complementului direct este atestată în uz din secolul al XVI-lea, dar a cunoscut fluctuații în timp. Conform descrierilor din gramaticile secolelor anterioare, se pare că inițial *pe* a funcționat în special ca morfem al complementului direct, cu rol diferențiator între subiect (nominativ) și complementul direct (acuzativ) în situații de omonimie intolerabilă; a dobândit, treptat, statutul de morfem al subgenului personal, iar în a doua jumătate a secolului al XX-lea s-a specializat ca morfem al individualizării nominalelor cu trăsătura semantică [+ Uman]. Fiind probabil o inovație a daco-românei, prezența / absența din uz a lui *pe* a fost influențată de modelul altor limbi (vezi folosirea lui *pe* în traduceri și în scrierile originale din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, Stan 2009a; influențele limbilor moderne în textele culte din secolul al XIX-lea); ezitări ale uzului se înregistrează și în secolul al XX-lea, când „numeroase interferențe între construcția neprepozițională și cea prepozițională cu *pe* probează că deosebirile semantice [...] nu sunt suficiente pentru o delimitare riguroasă” (GALR II: 399).

Conform datelor înregistrate de lucrările normative, opoziția uman individualizat / uman neindividualizat se pare că a cunoscut ea însăși o evoluție: a apărut întâi la substantivele care exprimă grade de rudenie – *pe mama, pe tata, pe frați, pe surori* (Lambrior 1892). Opoziția de individualizare nu era încă fixată și generalizată la jumătatea secolului al XX-lea, când *pe* era folosit inconsecvent în fața substantivelor cu trăsătura [+ Uman], atât definite, cât și indefinite: „în această privință întrecem *pe* orice alt popor romanic” (Iorga), „autorul aduce *pe* mai toate personajile din Plaut”, „îmi trebuie *pe* cineva care...”, „un sătean ucide *pe* un hoț”, „l-am văzut *pe* un om”, „un copil de 11 ani omoară *pe* un bandit” (apud Graur 1968).

Mai mult, Graur (1968: 304) nota: „între *duce copilul la școală* și *duce pe copil la școală* nu se poate stabili o diferență”. Același autor considera greșite

construcții cu complement direct exprimat prin nume propriu fără *pe*, azi acceptate de uz pentru lecțiunea [Nonindividualizat]: „să citiți cu atenție *Lucrețiu, Virgiliu și alți câțiva poeți*”, „în fine, avem *Latinii*”, „să-și caute *Reveica* lui”, „au avut darul să influențeze *unii tineri* de la noi”, „cursurile lui atrăgeau cei mai mulți *studenti*”, „tineretul înfrânsese *bătrânii* retrograzi”, „eu caut marile *prietin*”, „organele locale aleg noii *învățători*”.

Rar, complementele directe unice, individualizate, apăreau la jumătatea secolului dublu marcate, prin articol hotărât și prin prepoziția *pe* („I-am văzut *pe Regele*”, apud Rosetti, Byck 1943).

Prescripțiile normative sunt astăzi relativ clare. *Pe* funcționează ca morfem obligatoriu al individualizării la complementele directe exprimate prin: substantive proprii (nume de persoane și animale), substantive desemnând grade de rudenie, unice (*mama, tata*) sau asimilate acestora prin diverse determinări („sora mamei”, „fratele mai mare”, „cumnatul meu” etc.), substantive comune individualizate prin diverse compliniri sintactice (construcții atributive categoriale – *profesorul Ionescu, genitiv și posesiv – prietenul Mariei, prietenul tău, adjectivul antepus – măritul împărat*), substantive comune tratate contextual ca proprii („Vulpea l-a păcălit *pe urs*”), diverse specii de pronume – *cine, care* și compusele lor, demonstrativele compuse cu *ecce*, demonstrativele simple, când trimit la referenți cu trăsătura [+ Animat], posesivele, pronumele negative *nimeni* și *niciunul*, acesta din urmă trimitând la referenți cu trăsătura [+ Animat], pronumele nehotărâte cu trăsătura [+ Animat], numeralele ordinale. Spre deosebire de secolul anterior, în secolul al XX-lea *pe* nu mai apare în fața complementelor directe nume de instituții. În fața substantivelor inanimate morfemul *pe* este permis de norma literară doar în construcțiile comparative pentru evitarea ambiguității: „își pregătea plecarea ca *pe o fugă*”, „socotise refuzul ca *pe o atitudine ostilă*”.

Prezența facultativă a lui *pe* este determinată de opoziția [+/- Individualizat], care se poate actualiza:

(i) la substantivele cu trăsătura [+ Uman, + Specific], dobândită prin articulare hotărâtă / nehotărâtă sau printr-o determinare demonstrativă: „Caut profesorul de chimie / (Îl) Caut *pe* profesorul de chimie”, „Caut un student din anul al II-lea / (Îl) caut *pe* un student din anul al II-lea”, „Aștept acest student de 2 ore” / „(Îl) aștept *pe* acest student de 2 ore”;

(ii) în uzurile metonimice ale substantivelor proprii: „Citesc Eminescu / Îl citesc *pe* Eminescu”;

(iii) când complementul direct este exprimat prin pronumele *unul, altul, niciunul, mult, puțin* și numeralele cardinale când substituie nominale cu trăsătura [+ Uman]: „Aduceți-mi *unul* / Aduceți-mi *pe unul*”, „Să văd *altul*” / „Să văd *pe altul*”, „Nu cunosc *niciunul* / *pe niciunul*”, „Cunosc *mulți* / Cunosc *pe mulți*”, „Am apreciat *puțini* / *pe puțini* dintre ei”, „Cunosc *doi* dintre ei / *Îi cunosc pe doi* dintre ei”;

(iv) demonstrativul scurt, când substituie nominale cu trăsătura [- Animat] („vreau *asta* / o vreau *pe asta*”).

În secolul al XX-lea *pe* era în distribuție complementară cu complementul posesiv („să-l întrebe *pe* profesor / să-și întrebe profesorul”), spre deosebire de secolele anterioare, când construcțiile cu *pe* erau coocurente cu complementele posesive („să-și întâlnească *pe* un coleg al lui”).

Forța coercitivă a normei conduce la o relativă regularizare a uzului literar din secolul al XX-lea. Totuși, devieri ale uzului de la norma în constituire s-au înregistrat în patru direcții:

(i) În prima parte a secolului frecvent, apoi sporadic în limba literară, *pe* este folosit și în prezența unui nominal însoțit de un determinant nehotărât, cu rol asemănător particulelor focale: „În această privință întrecem *pe* orice alt popor romanic” (Iorga, apud Wald (ed.) 1991), „l-am întrebat *pe* un om” (apud Graur 1968), „trimite *pe* un argat”, „întâlni în cale *pe* un om care striga”, „a trimis *pe* un chelner”, „să iubesc *pe* un om”, „ar fi adus *pe* un băieș” (apud Sandfeld, Olsen 1960), „Îl sunăm acum *pe* un ascultător din Bacău” (Europa FM, aprilie 2008);

(ii) La jumătatea secolului s-a manifestat tendința de extindere a lui *pe* ca morfem al complementului direct la substantivele inanimate: „fabrica a dat în folosință și *pe* cel de al treilea bloc”, „și tocmai *pe* aceste filme diversele instituții le privesc cu neîmcredere”, „care nu cuprind *pe* cei treizeci de ani”, „*pe* talent îl recunoști după febra [...]”, „a-l ajuta efectiv *pe* Stat”, „o regăsesc *pe* adevărata toamnă” (apud Sandfeld, Olsen 1960);

(iii) Din primele decenii ale secolului al XX-lea până azi, sub influența unor modele străine, în stilul înalt s-a manifestat tendința omiterii lui *pe* în fața complementelor directe cu trăsătura [+ Uman, + Individualizat]: „să împingă tatăl să facă...”, „gândind să apere rățacitorul de urgia părintelui”, „șinea minte numele familiilor... și chiar ale celor mai umile” (apud Iordan 1943); „au primit invitații la aeroport”, „președintele a premiat sportivii medaliați la Olimpiadă”, „vom alege cele mai frumoase fete care să ne reprezinte la Elite Model Look” (Antena 2, iulie 2011).

Prin raportare la echivalentele lor construite cu prepoziția *pe* și cu dublare, astfel de structuri sunt simțite în limba actuală ca neutre, obiective. În felul acesta, între structurile cu complement direct precedat de *pe* și dublat, *pe* de o parte, și structurile cu complement direct fără *pe*, *pe* de altă parte, tinde să se constituie o opoziție pragmatică: focalizarea complementului direct vs focalizarea verbului.

(iv) Cea mai puternică tendință din limba actuală vorbită o reprezintă absența prepoziției *pe* în fața complementului direct exprimat prin pronumele relativ *care* („Au venit oamenii √ care i-am chemat”). Înregistrată și în secolele anterioare, această abatere de la normă, intens criticată în lucrările din toate perioadele, este totuși foarte puternică, având în vedere că apare deseori și în vorbirea oamenilor instruiți („Am propus mai multe măsuri √ care le vom supune Parlamentului spre aprobare”, Călin Popescu Tăriceanu, prim-ministru). *Care* tinde să nu se mai integreze ca un constituent în propoziția subordonată, dobândind statut strict relațional, conjuncțional (Gheorghe 2009a).

1.4.3. Dublarea complementului direct

În decursul secolului al XX-lea se modifică unele dintre regulile dublării complementului direct și se restrânge variația liberă.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea dublarea clitică a complementului direct postpus – „(îl) aștept *pe* Ion”, „(îi) ajut *pe* colegi” – se realiza inconsecvent și se întâlnea mai ales în limba vorbită, mai rar în limba scrisă ori în stilul înalt (XIX, **Sintaxa, 3.6.1**; „ca să gonești *pe* străini, nu poți, și chiar dacă ai putea, la ce folos?”, Rădulescu-Motru). Regulile dublării nu erau *pe* deplin

fixate nici la jumătatea secolului: „Vor putea despăgubi pe proprietari?” (Kogălniceanu), „Această simplă probă din urmă face pe elev să se adreseze conștiinței lui”, „Aș fi sfătuit pe amicul meu să tacă, să nu scrie”, „Am dezlegat pe acuzat de această obligațiune legală” (Delavrancea), „A luat pe Dragomir” (Vlahuță), „auzeam pe Coriolan” (Caragiale), „văz pe tirani” (Caragiale), „Întrebă prin telefon pe un prieten”, „Ei nu pot să atingă pe rege”, „Altele făceau posesorul lor invizibil”, „de a ocroti pe pelerinii de la Ierusalim” (Călinescu), „dar a adus-o și pe vară-mea, Dița” (Stancu).

Totuși fenomenul era consemnat de Slavici (1914), care considera că în structurile cu dublare, comparativ cu cele nedublate, complementul direct este mai precizat: „*Îl văd pe Ioan / Văd pe Ioan*”. Dublarea se realizează mai întâi la complementele directe postpuse cu trăsătura semantică [+ Specific, + Individualizat], exprimate prin demonstrativ și grup posesiv, unde, pe parcursul secolului, devine obligatorie („*Îl văd pe acesta*”, „*Îl vreau pe al meu*”).

În afara acestor situații, în limba actuală dublarea nu este permisă la complementele directe fără *pe* și la cele exprimate prin pronumele (*ori*)*cine*, (*alt*)*cineva*, *nimeni* ori prin demonstrativul neutru *asta / aceasta*.

Substantivele comune complementele directe precedate de *pe* se folosesc nearticulate și sunt dublate („*Îl povățuiește pe părinte*”), spre deosebire de secolul al XIX-lea, unde dublarea nu se realiza, în schimb substantivul se folosea articulat hotărât („*povățuiește și pe părintele*”). În toate celelalte situații dublarea este facultativă, fiind, însă, „evidentă preferința pentru extinderea anticipării” (Avram 1997²: 372). Anticiparea tinde tot mai mult să devină un procedeu gramaticalizat de focalizare a complementului direct aflat în poziție rematică (vezi Vasilescu 2009b), după ce la jumătatea secolului era considerată mai degrabă un fenomen de oralitate: „Reluarea sau anticiparea complementului prin pronume este un fenomen care s-a dezvoltat treptat în ultimele secole și continuă să se dezvolte și astăzi (în limba veche repetarea era obligatorie în mult mai puține cazuri față de uzul actual” (GLR² II: 146); „Ca și reluarea sau anticiparea complementului, reluarea sau anticiparea propoziției complete este un fenomen specific limbii vorbite” (GLR² II: 147). De asemenea, dublarea tinde să participe la opoziția colocvial (cu dublare: „*Elevul îl întreabă pe profesor*”, „*Examinatorul are dreptul să-l întrerupă pe candidat*”) / oficial (fără dublare: „*președintele întreabă pe procuror și pe părți*”, „*președintele are dreptul să întrerupă pe cei care au cuvântul*”).

Ca și în secolul al XIX-lea, complementul direct antepus (tematizat) se dublează în majoritatea situațiilor. Se dublează obligatoriu ori de câte ori este realizat prin pronumele relativ sau interogativ *care*, precum și când are trăsătura semantică [+specific, +/-individualizat], rezultată din combinarea nominalului (substantiv, pronume, numeral substituit) cu prepoziția *pe* („*Pe Ion l-am întrebat*”, „*Pe fiecare îl interesează rezultatul*”, „*Pe copil l-am pedepsit*”, „*Pe doi i-au lăsat repetenți*”), cu articolul hotărât („*Cartea am cumpărat-o de la anticariat*”), cu demonstrative („*Aceeași întrebare ai pus-o de două ori*”) sau cu cuantificatori („*Fiecare capitol l-am citit de două ori*”, „*Trei cărți le-am pierdut*”), cu genitive și posesive („*Caietul Mariei l-am pierdut*”, „*Caietul tău l-am uitat acasă*”) ori cu numerale ordinale („*Al doilea caiet l-am găsit sub masă*”). Vezi descrieri de detaliu

ale dublării clitice a complementului direct în româna actuală în GLR² II: 144 ș. u., Guțu Romalo 1973: 165–167; Avram 1997²: 370 ș. u., GALR II: 401 ș. u.

Dacă în prima parte a secolului – ca și în secolul al XIX-lea – mai apar inconsecvențe de dublare („pe niciun pelerin nu interesează”; „numai pe țărani n-au îmbogățit”; „nu pe aceștia a avut în vedere”, apud Iordan 1943), spre sfârșitul secolului devin din ce în ce mai rare. Fluctuații cu caracter sistematic se mai înregistrează încă la complementul direct exprimat prin substantiv articulat nehotărât, unde reluarea se realizează, de obicei, pentru a distinge între subiect și complement direct, ambele inanimite: „un exemplu (*il*) oferă lucrarea”; „cărțile ce (*le*) recenzează”; „asta am înțeles(-o)”. În prima jumătate a secolului, complementul direct antepus, exprimat prin demonstrativul neutru *asta* era, de preferință, dublat („*asta* încă n-am văzut-o”, apud Sandfeld și Olsen 1962). Față de secolul al XIX-lea, când propozițiile atributive erau frecvent introduse prin relativul *ce* nedublat în poziția de complement direct („Considerațiunea ce sincer port și unuia și altuia”, Barbu Ștefănescu Delavrancea), în secolul al XX-lea este preferat *care*, iar atunci când, din diverse motive, este folosit *ce*, acesta se dublează („sângele ce verși > sângele *pe care / ce îl* verși”; „făgăduinței ce dase domniței Ruxandra” > „făgăduinței *pe care / ce o* dase domniței Ruxandra”, apud Sandfeld, Olsen 1936). Complementul direct exprimat prin *cine* era dublat la începutul secolului („*pe cine l-a* mușcat”; „*pe cine o* apucă durerile de cap”, apud Sandfeld, Olsen 1936), în timp ce astăzi apare obligatoriu nedublat.

Sub influența modelelor străine, în prima jumătate a secolului se extinde în limba cultă dublarea prin clitic a propoziției complete directe: „ei bine, *v-o declar* acum că nu voi ceda presiunilor de niciun fel” (Titulescu). Fenomenul este frecvent după 1990 în limbajul publicistic. În ultima vreme, pentru emfază este frecvent fenomenul trecerii de la structurile cu subordonate complete directe la propoziții coordonate și reluare prin clitic: „Statisticile demonstrează că în ultima vreme a crescut numărul accidentelor rutiere” > „În ultima vreme a crescut numărul accidentelor rutiere. *O demonstrează* statisticile”, „Banul e ochiul dracului. *Ne-o spun* regizorii mari” (Internet).

În propoziții succesive, evocarea unui enunț anterior se poate face prin anaforicul clitic neutru *o* („nu *o* știu”, „am aflat-*o*”, „*o* declar”, „am spus-*o*”, „*v-o* mărturisesc”); fenomenul era mai frecvent în prima parte a secolului al XIX-lea, când influența franceză era mai puternică, în timp ce astăzi este preferat demonstrativul neutru anaforic *asta* („nu știu *asta*”, „am aflat *asta*”, „declar *asta*”, „am spus *asta*”; „mărturisesc *asta*”).

Complementul direct exprimat prin clitic acuzativ poate fi emfaticizat prin pronume accentuat („*il* văd *pe el*”, „mă ajută *pe mine*”, „*pe el* îl va întreba”, „*pe noi* ne interesează”). Fenomenul dublării pronominale a cliticului complement direct se înregistrează și în secolul al XIX-lea. Ceea ce se schimbă în secolul al XX-lea este atitudinea normei față de acest tip de redundanță: dacă în secolul anterior gramaticile oscilau între condamnarea pleonasmului și admiterea lui datorită valorii emfactice, acum gramaticile normative acceptă dublarea pronominală ca formă de insistență (GLR² II: 144 ș. u., GALR II: 401 ș. u.). În uz, dublarea pronominală apare mai frecvent în limba vorbită decât în cea scrisă.

Gramaticile de orientare tradițională din secolul al XX-lea consideră structurile de tipul *mă caută pe mine* actualizări ale anticipării prin clitic a complementului direct exprimat prin pronume personal. GALR I: 206 avansează ipoteza, recurentă în mai multe articole ale unor lingviști străini, interpretării acestor structuri ca ipostaze de reluare emfatică prin pronume accentuat a cliticului complement direct. Această din urmă interpretare este convergentă cu situația din limba secolului al XIX-lea, când anticiparea complementului direct era extrem de rară, în schimb, reluarea era cvasigenerală, iar gramaticile epocii considerau pronumele accentuat un mijloc de reluare a cliticului.

1.4.4. Propagarea cliticului complement direct

Propagarea cliticului complement direct, înregistrată atât în limba veche, cât și în limba modernă se restrânge în secolul al XX-lea la registrul popular: „o voi face-o”, „o voi întreba-o”, „o va lua-o”, „s-o pot s-o iau de la-nceput”.

1.4.5. „O” neutru

Înregistrate în secolul al XIX-lea, construcțiile cu *o* neutru în poziție asintactică (*a o pune de*, *a o da pe*, *a o lua la*, *a o termina cu* etc.) au o origine și o evoluție relativ controversată (Pană Dindelegan 1994: 9–16, Zafiu 2001: 231). Sandfeld, Olsen (1962: 42) înregistrează mai multe exemple extrase din literatura primei jumătăți a secolului al XX-lea: „o pornise pe jos”, „o luase pe tonul oficial”, „o luă la drum”, „a rărit-o cu vizitele”, „cum o duci cu sănătatea?”, „când ai s-o sfârșești cu prostiile?”. Dacă în prima parte a secolului al XX-lea aceste structuri caracterizau limba populară, iar în a doua jumătate a secolului mai degrabă vorbirea argotică, după 1990 au pătruns în limbajul presei ca urmare a relaxării limbajului și a spontaneității prin fructificarea stilistică a mărcilor colocvialității și a vorbirii populare.

1.5. Complementul secundar

Construcțiile cu două forme legate direct de verb (două complemente directe, vezi GLR²; complement direct și complement secundar, GALR II) sunt vechi în limbă, moștenite din latină și înregistrate de prima gramatică românească (vezi Stan 2009a). Clasa verbelor „dublu tranzitive”, cu regim conservat din latină, nu a cunoscut modificări esențiale în timp. Astăzi, ca și în secolele anterioare (XIX, **Sintaxa**, 3.7), verbele construite cu complement secundar sunt: „a ruga pe cineva ceva”, „a întreba pe cineva ceva”, „a învăța pe cineva ceva”, „a costa pe cineva ceva”. În acest tipar au intrat și verbele neologice sinonime: „a informa pe cineva ceva”, „a implora pe cineva ceva”, „a conjura pe cineva ceva”. În timp, câteva verbe și-au consolidat statutul de omonime lexico-sintactice: „a trece strada” / „a trece pe cineva strada”, „a traversa” / „a traversa pe cineva strada”.

Limba actuală manifestă tendința spre marcarea prepozițională a celui de al doilea complement pentru o mai mare diferențiere a pozițiilor sintactice: „a ruga pe cineva pentru ceva”, „a întreba pe cineva despre ceva”, „a învăța pe cineva despre ceva / la ceva”, „a informa pe cineva despre ceva”.

1.6. Complementul indirect

Comparativ cu limba veche (vezi Stan 2009a), numărul verbelor de origine latină sau slavă cu regim de dativ a scăzut treptat, însă au intrat în limbă neologisme de origine franceză, germană, engleză, care, în stilul înalt, conservă regimul de

dativ (vezi supra 1.1.2). În privința actualizărilor complementului indirect nu se înregistrează modificări structurale. Dublarea complementului indirect se stabilizează sub presiunea normei.

1.6.1. Actualizarea complementului indirect

La nivelul sistemului, posibilitățile de actualizare a complementului indirect sunt aceleași ca în secolele anterioare: nominale (substantive, pronume, numerale) în dativ și propoziții relative fără antecedent în regentă (v. GALR II: 418 ș. u.).

Limba literară fixează marcarea cazuală a complementului indirect, în timp ce marcarea prepozițională este neliterară, iar numărul prepozițiilor specifice scade comparativ cu limba veche (vezi Stan 2009a). Totuși, la sfârșitul secolului al XIX-lea, dativul cu diverse prepoziții se înregistra încă în registrul cult („Fură încredințate spre studiere *la deosebite comisiumi*”, „Munca datorită *către stăpânii de moșii*”, Kogălniceanu). Tendința de folosire a dativului prepozițional în limba vorbită, familiară, populară (*la* + acuzativ, *către* + acuzativ), pe care o remarcau în prima parte a secolului al XX-lea Sandfeld, Olsen (1962: 99), se continuă și astăzi („vorbi *către fică-sa*”, „adresându-se *către cei ce ascultau*”, „zise *către femeie*”). Dacă în prima parte a secolului sunt înregistrate în limba scrisă construcții în care un complement indirect marcat cazual se coordonează cu unul marcat prepozițional („s-a plâns *starețului și la jandarmi*”, „femeii nu i-a spus nimic, dar a spus *la alții*”, „amândurora le lipsea o cultură estetică, *la amândoi calitatea esențială*”, „primarul a împărțit oarecare ajutoare *la cetățenii înscriși în registrul partidului și celorlalți alegători*”, apud Sandfeld, Olsen 1962), astăzi astfel de situații de inconsecvență sintactică se restrâng. Relativ frecvent astăzi în vorbirea familiară, populară este fenomenul dativului articulat proclitic, care se înscrie în tendința de simplificare a flexiunii nominale („i-am spus *lui mama*”, „i-am dat *lui domnul Popescu*”, „i-am adus *lui Maria* un cadou”). În prima jumătate a secolului se înregistrează tendința de modificare a regimului verbal și de redare a beneficiarului / destinatarului / țintei prin construcții cu complement prepozițional în acuzativ („*îmi* face un mare bine” > „faci un mare bine *pentru mine și pentru familia mea*”; „sunt rezervate *proprietarilor*” > „sunt rezervate *pentru proprietari*”; „nu *i* se cade” > „nu se cade *pentru el*, un băiat de popă”, apud Sandfeld, Olsen 1962). Aceeași fluctuație între dativ și construcția prepozițională se înregistrează și în limba actuală, în special în contextele în care este necesară dezambiguizarea între genitiv și dativ („acrește murături *nepoților / pentru nepoți*”, „aduce bomboane *copiilor / pentru copii*”, „adună caise *copiilor / pentru copii*”, „dezvăluie adevărul *publicului / pentru public*”, „articol favorabil *țării / pentru țară*”, „perioadă propice *specializării / pentru specializare*”; Dragomirescu și Nicolae 2011). Prepoziția care marchează complementul cu rol de beneficiar acceptă numeroase substituții sinonimice („execută reparații clienților / *pentru clienți / în favoarea clienților / în beneficiul clienților*”, „depune bani copiilor / *pentru copii / în favoarea copiilor / în beneficiul copiilor*”). Nu se realizează prin clitic (ci doar prin forme pronominale accentuate sau prin nominale) complementele indirecte subordonate unor verbe cu pronume reflexiv obligatoriu în acuzativ, conjugate la persoana I (singular și plural) („m-am adresat *ție / lui Ion*”) (GALR II: 435) și nici cele cu regent adjectival sau adverbial („devotat *mie*”, „interzis *lor*”).

Clasa regenților complementului indirect în limba actuală este aceeași cu cea din stadiile anterioare de limbă: verbe, adjective, adverbe, interjecții. Schimbarea regimului sintactic al unor verbe și calchiera structurilor cu dativ după franceză, germană, rusă, precum și intrarea în limbă a unor adjective neologice cu regim de dativ (*accesibil, favorabil, fidel, inerent, necesar, ostil, tipic, util*, vezi Pană Dindelegan 1992a; GALR II: 423) fac să crească ponderea structurilor cu complement indirect. Totodată, se produce specializarea stilistică a construcțiilor cu dativ: stilul înalt („a răspuns întrebărilor”, „a aderat ideii”, „puteau fi înglobate limbii artistice”, „perspectivele închise generațiilor bătrâne”, „identificându-se normelor”, „necesară implementării”, „utilă definirii”, „favorabil participării”, „prielnic găsirii de noi soluții”, „propriu momentului actual”) / uzul general („a răspuns la întrebări”, „a aderat la ideea”, „înglobate în limba artistică”, „închise pentru generațiile bătrâne”, „identificându-se cu normele”, „necesară pentru implementarea”, „utilă la / pentru definirea”, „favorabil pentru participarea”, „prielnic pentru găsirea”, „proprii pentru momentul actual”; vezi Iordan 1956: 643). Spre deosebire de limba veche, sunt excluse realizările complementului indirect prin pronume personal accentuat cu regent verbal („*lor pot* să slujească acele cuvinte”, „grăiesc *vouă*”); excepție fac verbele construite cu un clitic acuzativ, care refuză combinarea cu un al doilea clitic dativ (* „*vă mă închin*” > „*vouă mă închin*”; * „*li le arată*” > „*lor le arată*”; vezi GALR I: 205). Adjectivele derivate în *-tor* cu regim de dativ din secolul anterior („câte o broșură învățătoare *meșteșugului* de a face zahăr”, vezi XIX, **Sintaxa**, 2.3.1; „supărător *oamenilor*”) sunt marginalizate. Înregistrați și în secolul anterior, regenții participiali devin frecvenți în stilul înalt, în special spre sfârșitul secolului al XX-lea („o ne-adormire contemplativă *opusă adormirii* active din jur”, „concurs *deschis elevilor* din toată țara”, „a unei copilării *mie necunoscute*”, apud GALR II). Complementele indirecte cu regent adverbial tind spre clișeizare („*conform* instrucțiunilor”, „*potrivit* purtătorului de cuvânt”, „*asemenea / aidoma* vechilor pelerini”), iar cele cu regent interjecțional tind spre arhaizare, fiind folosite afectiv în limba vorbită („*vai nouă!*”, „*na-ți-o!*”). Complementele indirecte cu regent nominal ca urmare a unei elipse apar și în prima jumătate a secolului („salutări domnului Nicolau”; „felicitățile noastre tinerei și simpaticei perechi”; „rămas bun visurilor de mărire”; „Doamne, slavă Ție”; „Mărire Ție, Doamne”; „rușine lor”), dar devin mai frecvente în a doua jumătate a sa, având ca model limba rusă și fiind folosite datorită forței perlocuționare mobilizator-persuasive („Cinste lor!”, „Glorie strămoșilor!”, „Moarte trădătorilor!”, „Rușine mincinoșilor!”). În limba actuală sunt în regres.

1.6.2. *Dublarea clitică a complementului indirect*

Dublarea complementului indirect, în ambele ipostaze – reluare și anticipare –, a fost înregistrată din limba veche, deși fenomenul era puțin frecvent în raport cu numărul complementelor indirecte nedublate (vezi Stan 2009a).

Pe un corpus de 1000 de pagini de text din secolul al XVII-lea, de pildă, au fost înregistrate 142 de construcții cu complement indirect dublat (apud Ilie Fătu 2011, teză de doctorat, Universitatea din București, ms.).

În uz, dublarea este fluctuantă de-a lungul secolelor (Gheție 1978: 205), căpătând o relativă stabilitate în secolul al XX-lea, probabil și datorită intensificării

acțiunilor normative (vezi GLR² I: 144–147; Guțu Romalo 2005: 165–167; Avram 1997²: 376–377).

În limba actuală, cu mici fluctuații, operează următoarele reguli de dublare: a) complementul indirect clitic antepus verbului nu se dublează (*i-am spus*); b) complementul indirect nominal sau exprimat prin propoziție relativă se dublează obligatoriu când este antepus regentului („*copilului i-a plăcut prăjitura*”, „*cui nu-i place friptura, îi dau doar legume*”); c) complementul indirect postpus verbului regent, realizat prin nominal cu trăsătura semantică [+ Animat] se dublează facultativ; prezența / absența dublării se corelează cu opoziția + / – formal („*le-am prezentat elevilor noua lor clasă / am prezentat delegației proiectul*”, „*i-am dat câțelului un os / s-a administrat un vaccin eficient animalelor bolnave*”).

Dublarea pronominală a complementului indirect clitic este înregistrată în limba veche (vezi Stan 2009a) și în secolul al XIX-lea (XIX, *Sintaxa*, 3.8.1), iar în limba actuală funcționează ca strategie de focalizare a complementului indirect clitic prin formă pronominală accentuată („*îi spuseră lui, nu altcuiva*”, GALR II: 436).

1.7. Complementul prepozițional

În ceea ce privește regenții și realizările complementului prepozițional, nu se înregistrează modificări majore pe parcursul secolului.

Diferențele față de secolul al XIX-lea sunt rezultatul modificării regimului prepozițional al unor verbe / adjective / adverbe: *bogate de / în, gelos de / pe, interesat pentru / de, e nevoie de / despre*: „O comisiune compusă de reprezentanți ai proprietarilor mari și de deputați săteni”; „Comisiuni însărcinate de a elabora” (Kogălniceanu). Fluctuații ale regimului prepozițional se întâlnesc și pe parcursul secolului al XX-lea, atât la complementele prepoziționale actualizate prin nominal („a reflecta la / asupra”, „a lucra la un capitol / asupra unui capitol”), cât și la cele actualizate prin infinitiv („se reduce în / la a iubi”, „mă resemnez în / la a crede”). Complementele prepoziționale realizate prin infinitiv cunosc modificări în privința marcării relației cu sau fără prepoziție: „Situția echivalează cu a renunța la un drept al tău”, „el este dornic de a se afirma”, „se grăbesc în a dovedi / se grăbesc a dovedi”, „mă resemnez în a crede / mă resemnez a crede”. Prezența prepoziției *de* ca morfem de legătură între regent și infinitiv în secolul al XIX-lea s-a restrâns pe parcursul secolului al XX-lea: „preparați de a se specializa în universitate” (Delavrancea), „să-i oprească de a vorbi românește”, „se lipseau de a lua de neveste niște fete (...)”, „nu se mai sătura de a vărsa sânge” (apud Sandfeld, Olsen 1936), „să ne împiedice în momentul de față de a lua măsuri energice” (Titulescu); în limba actuală se conservă în expresii fixe ca *departe de a înțelege*. Complementul prepozițional realizat prin infinitiv fără prepoziție („dator a recunoaște”, „se siliră a liniști spiritele”) se folosește și în limba actuală în stilul înalt, limba standard preferând conjunctivul.

Inventarul verbelor construite cu complement prepozițional se modifică prin oscilația unor verbe între regimul prepozițional și cel tranzitiv („a se hotărî ceva / la ceva”, „a se gândi ceva / la ceva”, „a se ruga ceva / pentru ceva”) sau între dublul regim direct și înlocuirea celui de al doilea acuzativ cu un complement prepozițional („a întreba pe cineva ceva / despre ceva”, „a ruga pe cineva ceva / pentru ceva”, „a învăța pe cineva ceva / la ceva / despre ceva”, vezi **supra 1.4**).

Pentru concurența dintre complementul indirect în dativ și complementul prepozițional, vezi **supra 1.6**.

În clasa complementelor prepoziționale tinde să se constituie o subclasă semantică din ce în ce mai bine reprezentată, „complementul calității”, marcat prin prepoziția *ca* („în calitate de...”). Este frecvent în stilul înalt. În locul prepoziției *ca* tinde să se generalizeze în limba actuală gruparea *ca și*, dezvoltată inițial pentru evitarea cacofoniei și extinsă ulterior prin analogie la contexte unde *și* nu își justifică prezența din rațiuni eufonice („*ca și contribuabil*”, „tot ce știm noi *ca și creștini*”, „vi l-ați dorit *ca și candidat*”; „*ca și ghid*”; „să transmitem *ca și mesaj*”; „*ca și țară* cu care nu avem cea mai bună relație”; „nu neapărat ca volum, ci *ca și atitudine*”; „ce ai întreba-o tu *ca și reporter*”; „alături de noi *ca și oaspete*”, apud Croitor *et al.* 2010: 68).

1.8. Complementul de agent

Dacă în secolul al XIX-lea complementul de agent era introdus frecvent prin prepoziția *de* (vezi **XIX, Sintaxa, 3.10.1**), pe parcursul secolului al XX-lea se extinde uzul prepoziției compuse *de către* și, spre sfârșitul perioadei, se manifestă tendința de specializare stilistică: *de* în uzul general, *de către* în stilul oficial, științific și administrativ (Forăscu 2001).

În secolul al XX-lea devin frecvente complementele de agent inanimate, convertite din instrumentale, ca urmare a înlocuirii prepoziției *prin* cu prepoziția *de*, prin analogie cu structurile pasive: „raporturile de recțiune sunt marcate *de* ambele prepoziții”, „acest lucru este demonstrat elocvent *de* datele pe care le furnizează (...); „tezaurul vechii sale civilizații îmbogățit continuu *de* realizările prezentului”; „sunt echilibrate *de* o muzică uimitor de diversă; cercetarea filozofică e reprezentată *de* cinci teme”, apud Iordan 1966).

Este frecventă neexprimarea complementului de agent ca strategie de impersonalizare.

1.9. Complementul posesiv

Structurile cu complement posesiv, în care un dativ este echivalent cu un genitiv / adjectiv posesiv, sunt bine reprezentate în limbă pe parcursul tuturor secolelor (vezi Stan 2009a; **XIX, Sintaxa, 3.11**; **XX, Pronumele, 5**). Toate construcțiile atestate în limba actuală au fost atestate și în limba veche, fără diferențe esențiale: aceeași tipologie a structurilor și aceleași libertăți și constrângeri; structurile cu posesiv intern (determinant al unui nominal) erau însă mai frecvente, ca și cele cu posesor dublu exprimat (Dindelegan 2009c).

La sfârșitul secolului trecut și începutul celui următor se înregistrau încă numeroase structuri cu genitiv / posesiv, acolo unde astăzi se folosește complementul posesiv: „Deputații țărani, ridicând brațele *lor* înnegrite de arșița soarelui și pline de rănile muncii silnice” (Kogălniceanu). Față de limba veche, în secolul al XX-lea dativul posesiv se generalizează în structurile cu posesie inalienabilă („deschise buzele lui”, apud Stan 2009a vs „își deschise buzele”). Graur (1987: 210–211) remarcă o modificare a structurilor pe parcursul secolului: tiparele sintactice cu complement prepozițional prin care se codifică raportul parte-întreg („m-am lovit la picior”, „mă leg la mână”, „se șterge pe picioare”) au evoluat spre tipare cu complement posesiv („ștergeți-vă picioarele”, „își freacă fruntea”, „își leagă mâna”).

Uzul tautologic, cu complement posesiv și posesiv / genitiv, era frecvent la începutul secolului, nu doar popular (ca în limba actuală), ci și în stilul înalt: „Această simplă probă din urmă face pe elev să se adreseze conștiinței lui, să-și pună în mișcare și în ordine impresiile lui, percepțiunile lui, întreaga lui mașină intelectuală în deplina ei personalitate” (Delavrancea), „își găsește echilibrul său sufletesc” (Rădulescu-Motru).

Pentru gradele de rudenie se pare că la jumătatea secolului al XX-lea nu erau încă fixate structurile cu complement posesiv, deși uzul le înregistra („i s-a născut primul copil”, Stancu). Astfel, într-un articol din 1970 (reprodus în Graur 1987: 210–211), Alexandru Graur considera inacceptabile construcții astăzi frecvente: „nu mi-am întâlnit fratele”, „îmi salut unchiul” (ci „îl aștept pe fratele meu”, „îl salut pe unchiul meu”); același autor semnala însă construcțiile „își duce copilul la școală”, „întrebă-ți mama”, „răzbună-ți tatăl”, „își înmormântaseră mama”, „îmi aștept fratele”, „și-a luat mama și a dus-o”. În aceste condiții autorul observa o schimbare a regulii: „când substantivul denumește o persoană, nu punem posesivul neaccentuat, marcând astfel că e vorba de ceva ce nu e în stăpânirea subiectului”. Sandfeld, Olsen (1936: 23) precizează că, în limba vorbită, „articolul are mai mult sau mai puțin sens posesiv” în structurile fără posesiv în care articolul substantivului nume al gradului de rudenie exprimă „apartenența și obiceiul”, preluând funcția posesivului: „am întreat-o pe mama [mea]”, „l-am văzut pe cumnatu’ [meu]”. În unele contexte semnificația posesivă este recuperată contextual (GALR I: 233–234): „a dat votul lui Tătaru”, „biletele, domnilor!”, „îmi dădu adresa”, „m-am dus cu calul până acolo”, „am parcat mașina în fața casei”, „a deschis ochii și nu-i venea să creadă ce vede”. Totuși, „dintre substantivele care exprimă grade de rudenie, fac excepție *soț, soție, frate, soră, văr, verișoară, nepot, nepoată*, la care nu este recomandabilă folosirea articolului cu sens posesiv: se spune corect *A venit soția mea [...]*, nu *A venit soția*.” (Avram 1997²: 93).

Atunci când este posibilă, opțiunea între dativul posesiv și genitiv / adjectivul posesiv se corelează cu opoziții pragmatice încă insuficient fixate în limbă: relația dintre interlocutori, distanța scenică, gradul de implicare în acțiunea verbală. Ca și la complementele indirecte cu rolul tematic beneficiar (vezi supra 1.6), și la dativul posesiv (cu lecțiune ambiguă între complement posesiv și complement indirect) este posibilă sinonimia cu o construcție prepozițională („le-am mediat disputa / am mediat disputa *pentru ei*”).

1.10. Complementul comparativ

Cele trei tipuri de complemente comparative (de inegalitate, de egalitate și partitiv, v. GALR II: 473 ș. u.) prezintă caracteristici de construcție și actualizare comune cu secolele anterioare. Pentru realizarea comparației la adjective și adverbe, vezi XIX, **Adjectivul, 4**; XIX, **Adverbul, 4**; XX, **Adverbul, 6**).

Folosirea superlativului fără cel de al doilea termen al comparației – recuperat contextual – este din ce în ce mai frecventă: „cele mai actuale descoperiri”, „cel mai înalt for”, „formele cele mai adecvate” (Irimia 1986: 201). Se extinde uzul progresivului cu corelativ (*cu cât...cu atât, pe cât de...pe atât de*) și a celui fără corelativ („tot mai bune”, „din ce în ce mai costisitoare”, „pe zi ce trece mai grele”, apud Irimia 1986: 201).

Se produce o relativă specializare stilistică a mărcilor complementului comparativ de superioritate: *decât* este general, în timp ce *ca* este colocvial. Este pe cale de generalizare varianta extinsă a lui *ca*, anume *ca și*, apărută inițial pentru a evita cacofoniile, folosită tot mai frecvent și în contexte în care nu se justifică prin principiul eufoniei. Pentru comparativul partitiv, structura *din* + plural („cel mai bun *din colegi*”) este colocvială, în timp ce structura *dintre* + plural („cel mai bun *dintre colegi*”) este recomandată de normă, dar puțin frecventă.

Construcțiile pleonastice semnalate la jumătatea secolului de Iordan (1966: 611) – „*asemenea oameni ca*”, „*asemenea forme cum sunt*” – au rămas accidente ale uzului posibile și astăzi, mai ales ca procedeu de emfază prin amplificarea structurii.

1.11. Complementul predicativ al obiectului

Sintaxa complementului predicativ al obiectului (GALR II: 296–300) nu a cunoscut mutații importante în decursul secolelor. Subclasele semantice de verbe care selectează un complement predicativ (*a boteza, a chema, a numi, a porecli, a spune, a zice, a alege, a unge, a categorisi, a lua*) au rămas relativ constante în timp; față de secolele al XVI-lea – al XVIII-lea s-au îmbogățit în secolul al XIX-lea cu câteva sinonime neologice atrase în clasa sintactică a verbelor trivalente (*a denumi, a intitula, a angaja, a desemna, a vota, a califica, a caracteriza, a considera*). În limba actuală structurile sunt stabile, așa cum reflectă corelațiile dintre tipul de predicție și clasa de substituție a complementului predicativ. Complementele predicative predicății categorizante se realizează prin substantive denumind clase socio-profesionale, fără prepoziție sau, mai rar, precedate de prepoziția calității *ca* („L-au angajat (*ca*) *profesor*”); prepoziția *de*, atestată în secolul al XIX-lea ca marcă a complementului predicativ al obiectului („*îl aleseseră de domn*”, „*îl proclamară de domn*”, vezi **XIX, Prepoziția, 2.2.2**) dispăre în secolul al XX-lea. Complementele predicative predicății calificante se realizează prin adjective calificative adesea precedate de prepoziția calității, mai rar legate direct de verb („L-au luat *de fraier*”, „L-au considerat *prost*”); complementele predicative predicății denominative se actualizează prin nume proprii („L-au botezat *Ion*”).

Tipul de predicție se reflectă în întrebări în cuvintele interogative corespunzătoare complementelor predicative: „(*Ca*) *ce l-au angajat?*”, „*Cum îl consideră?*”, „*Cum l-au botezat?*”.

După a doua jumătate a secolului, când câștigă teren realizările prin gerunziu ale diverselor poziții sintactice, clasa de substituție a complementului predicativ al obiectului se îmbogățește cu gerunziul precedat de *ca*: „L-au calificat *ca având* cel mai bun start” (apud GALR II); „mașină detectată de radar *ca având* 140 de km pe oră”, „o suspectează *ca trăgând* de timp” (TVR 2012).

În limba actuală predomină realizările nominale ale complementului predicativ al obiectului; propozițiile corespunzătoare sunt posibile la nivelul sistemului, dar sunt puțin frecvente în uz: „L-au calificat *că are cel mai mare coeficient de inteligență*” (apud GALR 2008); „L-au votat *să fie trimisul lor în Parlament*”. Modul folosit în propoziția subordonată și conjuncția introductivă reflectă componenta modalizare a conținutului propozițional.

1.12. Predicativul suplimentar

Posibilitățile de actualizare a predicativului suplimentar s-au fixat încă din secolul al XVI-lea (vezi Stan 2009a), iar structurile au fost relativ frecvente în toate perioadele de evoluție a limbii române.

În secolul al XX-lea situația este următoarea:

(i) Unele verbe se construiesc frecvent cu predicative suplimentare nominale / adjectivale / verbale / propoziționale, iar ca urmare a fixării prin uz, predicativul suplimentar tinde să dobândească statutul de constituent obligatoriu pentru anumite sensuri ale verbului („s-a arătat *dispusă*”, „s-a lăsat *păcălit*”, „se face *că nu vede*”, „mă faci *să fiu suspicioasă*”, „îl las *să se descurce singur*”, „l-au dat *dispăruț*”, „ea s-a declarat *neputincioasă*”);

(ii) Construcțiile cu predicative suplimentare realizate prin infinitiv, atestate sporadic în secolele anterioare (vezi Stan 2009a, XIX, **Sintaxa**, 3.4), nu mai sunt folosite odată cu slăbirea poziției infinitivului în limbă („se făcea *a merge*” > „se făcea *că merge*”), iar predicativele suplimentare realizate cu nominale prepoziționale își reduc ocurența la sintagme conservate din secolele anterioare („hoții au lăsat-o *fără bani*”, „s-a trezit *fără ajutor*”, „acum se află *la ananghie*”);

(iii) Propozițiile predicative suplimentare rezultate din ridicarea subiectului și având ca regent un verb de percepție sau de opinie tind să funcționeze ca mijloc sintactic de topicalizare a subiectului din regentă („văd *că ești obosit*” > „te văd *că ești obosit*”, „aud cum *țipă*” > „îl aud *cum țipă*”, „bănuiesc *că minte*” > „îl bănuiesc *că minte*”);

(iv) Predicativele suplimentare realizate prin adjective (ca urmare a elipsei copulativului, „am văzut-o *tristă*”) și prin participiu sau gerunziu (ca urmare a reducerii unei propoziții cu centru verbal nefinit, „mi-o imaginez *enervată*”, „mi-o imaginez *țipând*”) sunt posibile în vecinătatea unui mare număr de verbe și devin frecvente datorită tendinței spre brevilocvență (Sandfeld, Olsen 1936: 287–294 înregistrează o mare varietate de structuri cu predicativ suplimentar);

(v) După a doua jumătate a secolului al XX-lea, se consolidează tiparul bazat pe recategorizarea unor verbe impersonale („împrumutul se cuvine *restituit*”, „filmul merită *văzut*”, „cartea trebuie *citită*”) (Dindelegan 1976: 157–164), iar în limba actuală câștigă teren structurile rezultate din ridicarea subiectului în fața unor reflexive-impersonale și elipsa auxiliarului / copulativului, având ca punct de pornire, după Iordan (1966: 614), limba franceză („vara se anunță *fierbinte*”, „cartea se dorește *o contribuție* la istoria României”, „filmul s-a dovedit *un succes*”, „finalul se vrea *unul deschis*”, „spectacolul se anunță *de succes*”, „contribuția lui se cuvine *amintită*”, „cartea se vrea *serioasă*”, „problema se cere *rezolvată* de urgență”). O situație conservată din limba veche și întâlnită doar în prima parte a secolului este uzul în poziție de predicativ suplimentar al pronumelui de întărire: „Negruzzi a recunoscut *însuși*”, „Elena ieși *înseși*” (apud Sandfeld, Olsen 1936: 182).

Se extinde prin hipercorectitudine acordul cazual ca urmare a unei analize greșite a elementelor din structură: „lectura unei opere socotite *celebre*”, „m-am adresat unei persoane considerate *competente*”.

1.13. Circumstanțialele

Toate tipurile de raporturi sintactico-semantice înregistrate în secolul al XX-lea existau în limbă încă din secolul al XVI-lea (vezi Stan 2009a): circumstanțiale

situative (de loc, de timp), circumstanțiale procesuale (de mod, cantitativ, instrumental), circumstanțiale prin care se redau raporturile logico-semantică stabilite de locutor (cauzal, de scop, condițional, concesiv, consecutiv), circumstanțiale prin care se focalizează informația nouă (opozitional, cumulativ, de excepție, sociativ, de relație) (pentru o descriere în detaliu a acestor circumstanțiale în limba actuală vezi GALR II: 487 ș.u.).

Bulgăr (1962: 417–419), la jumătatea secolului al XX-lea, remarca frecvența în uz a circumstanțialelor de scop, de mod și cauzale. De asemenea, constata tendința de plasare a circumstanțialelor la începutul propoziției: „*În vederea extinderii acestei metode, conducerea uzinei (...); „Pentru realizarea acestui plan, cabinetul tehnic a organizat un concurs”* (apud Bulgăr 1962).

Ca și în secolele anterioare (vezi Stan 2009a, XIX, *Sintaxa*, 3.13), circumstanțialele se actualizează prin grup adverbial, grup prepozițional (incluzând un grup nominal sau un grup verbal realizat prin gerunziu, infinitiv, supin), grup verbal (având ca centru un gerunziu, supin, infinitiv), rar, grup nominal și prin propoziții conjuncționale și rar relative.

Actualizarea circumstanțialului – la nivel propozițional sau la nivel frastic prin propoziție – depinde de tipul de circumstanțial: la circumstanțialele de mod, loc, timp nu există diferențe mari între tipurile de actualizare; circumstanțialele opoziționale, instrumentale, sociative, de relație, cumulative, de excepție se actualizează mai frecvent ca grupuri adverbiale, grupuri prepoziționale sau grupuri verbale cu centru formă verbală non-finită și mai rar ca propoziții; dimpotrivă, circumstanțialele de cauză, de scop, condiționale, concesive, consecutive se actualizează mai degrabă ca propoziții. În timp raportul dintre actualizări nu s-a schimbat fundamental, dar, față de limba veche, au dispărut treptat unele tipuri adverbiale și prepoziționale (de pildă la cauzală, finală, condițională, vezi Stan 2009a).

În a doua jumătate a secolului se manifestă tendința de extindere a acuzativului fără prepoziție la unele circumstanțiale, sporind astfel clasa, puțin numeroasă însă, a circumstanțialelor actualizate prin grup nominal: „în zilele trecute” > „zilele trecute”, „în anii trecuți” > „anii trecuți” (Gáldi 1976: 120); „am umblat tot orașul”, „am alergat tot drumul”, „locuiește două case mai încolo”, „doi ani după asta” (apud Avram 1997²: 381).

Circumstanțialele exprimate prin gerunzii cu valori multiple erau frecvente în limba veche (vezi Stan 2009a), ulterior în limba modernă se restrâng, iar din a doua jumătate a secolului al XX-lea caracterizează stilul cult, unde dobândesc o relativă precizie contextuală:

„Curând, *regele făcând război Ioniei*, fu biruit și crucificat (Călinescu), „Directorul, care era însărcinat a gera afacerile Prefecturii – *districtul neavând deocamdată titular* – la citirea acestor știri răutăcioase a zâmbit...”, „*Vodă și doamna plecând în străinătate* trebuie să se oprească douăzeci de minute în gara din marginea orașelului Z”, „*Organizându-se munca pe echipe si ansamble, asigurându-se condiții de muncă bune [...]* într-un număr de șapte gospodării de stat s-au terminat complet reparațiile” (*Scânteia*, 1962, apud Bulgăr 1962), „Einstein, *pornind dintr-un fenomen paradoxal din domeniul*

opticii, ajunge la negarea hotărâtă a acestor premise fundamentale” (Blaga, apud Gáldi 1976), „*Făcând investigațiile cele mai atente*, sunt în stare a spune următoarele (...)” (Călinescu, apud Gáldi 1976).

Odată cu înlocuirea infinitivului cu conjunctivul, circumstanțialele realizate prin infinitiv își reduc frecvența. În stilul înalt predomină exprimarea circumstanțialei de scop prin infinitiv în locul conjunctivului: „*pentru a ne întâlni*, am prezentat aceste fapte *pentru a reliefa rolul* (...); trebuie să avem oameni de talent *pentru a exista o poezie*; „*Dați copiilor zahăr spre a fi sănătoși*” (apud Graur 1968). Structurile se întâlneau în stilul înalt și la sfârșitul secolului al XIX-lea: „*Veniți din Maramureș și din Făgăraș spre a fonda țările române*” (Kogălniceanu), „*Să examinăm dar întâi harta așezărilor scite din părțile noastre spre a ne da seama de principalele direcții ale năvălirii*” (Pârvan).

Raporturile sintactico-semantice ale circumstanțialelor cu regenta se precizează treptat prin corelative. De pildă, dacă la jumătatea secolului circumstanțiala consecutivă apărea și fără corelativ în regentă, cu valoare ambiguă între consecuție și scop („*socotindu-se negreșit dator să lămurească chestia Madeleinei încât să nu mai poată rămânea nici un fel de bănuială*”, Rebreanu), spre sfârșitul secolului raportul consecutiv se precizează în relație cu un antecedent superlativ marcat prin *atât* („*l-au lăudat atât, încât am încercat să-l citesc*”, Internet).

Față de secolele anterioare (vezi Stan 2009a), numărul și frecvența construcțiilor pleonastice se reduce și persistă doar câteva clișeizate, nerecomandate însă de normă: „*timp de două zile*”, „*pe data de 3 iunie*”, „*cale de 3 kilometri*”, „*o greutate de 8 tone*”.

Construcțiile circumstanțiale eliptice înregistrate în secolul trecut „*deși obosit* (...)”, „*deși cu probleme* (...)”, „*oricât de puțin important* (...)”, „*de mică* (...)”, „*copil, era frumos*”, „*când în parc, nimeni!*” se diversifică în secolul al XX-lea în limba vorbită și în literatură, investite cu funcție stilistică (variația stilului, concizie). În stilul înalt nu sunt recomandate de normă. După 1990 sunt frecvente în presă, ca mărci ale stilului relaxat.

Structurile circumstanțiale paratactice cu verbul impersonal *a fi*, calc după franceză, înregistrate la sfârșitul secolului trecut, deși nu erau probabil foarte frecvente, ci mai degrabă o preferință de uz a unor vorbitori / autori, au dispărut în secolul al XX-lea: „*Sclavia neagră s-a desființat este acum aproape de jumătate de secol*” (Kogălniceanu).

Propozițiile circumstanțiale independente exclamative afective apar în registrul oral: „*Când ți-am spus!*”, „*Unde să scriu asta!?*”, „*Cum le știi tu pe toate!*”, „*Dacă-ți spun!...*”, „*Unde nu m-ar întreba pe mine!*”

1.14. Atributul

Toate structurile sintactice specifice atributului sunt înregistrate încă din secolul al XVI-lea. În secolul al XX-lea însă, se produce o specializare accentuată pe registre și o reorganizare a sinonimiilor lexico-sintactice.

1.14.1. Atributul substantival

În cadrul grupului nominal constituit din substantiv + determinare de tip atributiv, coeziunea se marchează în special prin genitiv și prin prepoziție.

Coeziunea prin dativ devine neproductivă. Crește numărul și frecvența structurilor atributive în cadrul cărora subordonarea se realizează prin parataxă.

Coeziunea prin genitiv. Ca și în secolele anterioare, coeziunea dintre atributul substantival și regent se realizează, cel mai adesea, prin morfemul de genitiv.

Genitiv sintetic vs genitiv analitic. La începutul secolului era pe deplin fixată marcarea sintetică a relației de genitiv la substantive, în timp ce marcarea analitică (prin prepoziția *a*) apărea mai ales la unele pronume și numerale (vezi **XIX, Substantivul, 5.1; XX, Substantivul, 3.1**). În cursul secolului al XX-lea se produce specializarea mijloacelor de marcarea a relației de posesie în limba literară (genitivul), respectiv în limba populară (prepoziția *la*, omonimă cu prepoziția care marchează dativul analitic): lit. „ușa bisericii”; „soțul femeii”; „casa vecinilor”; pop. „ușa *la* biserică”, „soțul *la* femeia aia”, „casa *la* vecini”.

Genitivul numelor proprii („băiatul *Mălăierului*”, apud Sandfeld, Olsen 1936) mai apare accidental doar în primele decenii ale secolului, în variație liberă cu marcarea lui proclitică („fiul *lui* Iancu Mălăieru”).

Genitiv lung vs genitiv scurt. Dacă în secolul al XIX-lea norma nu prevedea obligativitatea mărcii *al* de genitiv după substantivele articulate hotărât, iar uzul era fluctuant („natura *dispozițiunii a* Comitetului Central”, **XIX, Sintaxa, 2.1**), în secolul al XX-lea, atât norma, cât și uzul se fixează: genitivul lung (*al*) apare ori de câte ori nominalul în genitiv nu este adiacent articolului hotărât. Rar, în varianta scrisă, apare genitivul scurt după secvențe intercalate în paranteză între nominalul obiect posedat și nominalul posesor („Promovarea, dacă mai era nevoie să o spunem, *cadrelor* pe bază de concurs”). Mai frecvent apar fluctuații la genitivele coordonate: uzul preferă genitivul scurt pentru cel de al doilea termen („repetarea *greșelilor și gafelor*”), deși norma academică prevede repetarea lui *al* în fața fiecăruia dintre termenii coordonați („repetarea *greșelilor și a gafelor*”). Situația este mai frecventă în limba vorbită, dar apare și în limba scrisă, ca o tendință de eliminare a redundanțelor și de simplificarea expresiei. Falsa analiză a structurii, precum și paronimia dintre articolul hotărât și morfemul genitivului lung determină asimilarea structurii substantiv nearticulat + genitiv lung la structura substantiv articulat hotărât + genitiv scurt: „oficiul de *eliberare a* cartelelor” > „oficiul de *eliberarea* cartelelor”, „ajungând *ministru al învățământului*” > „ajungând *ministrul învăță-mântului*”, „I.A. fost *șef al secției geologice*” > „I.A., fost *șeful secției geologice*, sunt decretate ca *domenii ale statului*” > „sunt decretate ca *domeniile statului*” (apud Iordan 1943), „legea de *accelerare a* judecăților” > „legea de *accelerarea* judecăților”, „a fost numit *ministru al României* la Londra” > „a fost numit *ministrul României* la Londra” (apud Graur 1968).

În cazul grupurilor nominale cu centru în vocativ, Sandfeld, Olsen (1936: 80) observă o opoziție de reliefare („Oh, *fată a* lui Darie!” / „Oh, *fata* lui Darie”) care funcționează și în limba actuală. Modificarea sistemului antroponimic determină ieșirea din uzul literar a grupurilor nominale formate din două substantive proprii, dintre care unul în genitiv (*Ion al Mariei, Ștefan a Petri*), frecvente în secolele anterioare (vezi Stan 2009a, **XIX, Sintaxa, 2.1**). Pentru problemele de acord, vezi infra, 3.7.

Dubla marcarea casuală. Particularitate a secolelor anterioare (vezi Stan 2009a, **XIX, Sintaxa, 2.1**), dubla marcarea casuală devine puțin frecventă la începutul

secolului al XX-lea („prafurile *cocoanei Leonorii*”, „chipul *Sfintei Mariei Maicii*” apud Sandfeld, Olsen 1936: 66) și dispare în primele sale decenii.

Absența legăturii cazuale. În grupurile nominale cu mai mulți modificatori, complexitatea structurii creează probleme de analiză unor vorbitori, care au tendința de a folosi forma de nominativ-acuzativ în locul celei de genitiv-dativ, în special în situațiile în care forma de genitiv așteptată este omonimă cu forma de plural a substantivului respectiv („în cursul celei de a doua *luni*” > „în cursul celei de a doua *lună*”, „moartea unei sărmâne *copile*” > „moartea unei sărmâne *copilă*”, „sacrificiul unei *mame*” > „sacrificiul unei *mamă*”).

Genitivul rezultat din reorganizarea unor grupuri sintactice. În exprimarea căutat „savantă”, genitivul nonposesiv abstract apare în urma reorganizării unor grupuri sintactice: (i) în locul grupurilor adjectivale având ca centru un adjectiv cu prepoziție obligatorie sunt folosite frecvent grupuri nominale cu centru nominal abstract urmat de un genitiv („pasionat de artă” > „un pasionat de artă” > „un pasionat *al artei*”, „îndrăgostit de muzică” > „un îndrăgostit de muzică” > „un îndrăgostit *al muzicii*”); (ii) în structurile emfaticе, adjectivul tinde să fie înlocuit cu substantivul derivat determinat de un genitiv („spirit crud și nedrept” > „spirit *al cruzimii și al nedreptății*”, apud Graur 1968) sau cu un substantiv provenit din adjectivul corespunzător prin conversiune urmat de genitiv („o odioasă crimă stupidă” > „odiosul *unei crime stupide*”, „întregul trup lehamisit” > „o lehamite *a întregului trup*”, apud Iordan 1943).

Coeziunea prin prepoziție. Prepoziția tipică pentru marcarea coeziunii în grupul nominal este *de*. Dacă în prima parte a secolului se mai înregistrau situații în care prepoziția *de* cu rol coeziv era absentă („noroii pe uliță”, „luminile pe la geamuri”, „la o moșie pe malul Prutului”, „chelia pe cap”, „legătura între ei”, „asemănarea între dialectul istroromân și dacoromân”, „depărtarea între Bucșin și Alfulu”, apud Sandfeld, Olsen 1960), în a doua sa parte, *de* cu rol coeziv în grupul nominal se generalizează („noroii *de* pe uliță”, „luminile *de* pe la geamuri”, „o moșie *de* pe malul Prutului”, „chelia *de* pe cap”, „legătura *dintre* ei”, „asemănarea *dintre* dialectul istroromân și dacoromân”, „distanța *dintre* X și Z”). Totodată, se manifestă tendința de înlocuire a acestei prepoziții abstracte cu prepoziții predicative specializate pentru diverse raporturi semantice („un om *de* aceștia” – calificare vs „un om *din* aceștia” – partitiv, „haină *de* piele” vs „haină *din* piele”, „pahar *de* apă” / „pahar *cu* apă” / „pahar *pentru* apă”, „bancă *de* lemn” vs „bancă *din* lemn”, „cană *de* cafea” vs „cană *cu* cafea”; „casă *de* odihnă” vs „casă *pentru* odihnă”, „plin *de* noroi” vs „plin *cu* noroi”) (Iordan 1943/7; Graur 1968; vezi și XX, Prepoziția, 2.2).

În același timp, crește frecvența grupurilor nominale având în componență prepoziția abstractă *de* ca urmare a reorganizării unor structuri: (i) grupurile verbale se reorganizează ca grupuri nominale prin înlocuirea verbului centru cu infinitivul lung corespunzător („acordă distincții elevilor” > „*acordarea de* distincții elevilor”, „au acordat premii participanților” > „*acordarea de* premii participanților”); (ii) în exprimări emfaticе, căutat „culte”, determinantul adjectival din grupul nominal este transformat în substantiv legat prepozițional de regent („om (foarte) talentat” > „om *de* (mare) talent, om (foarte) corect” > „om *de* (o deosebită / mare) corectitudine”, „realizare (foarte) importantă” > „realizare *de* mare importanță”),

iar atributiva este contrasă într-un substantiv prepozițional („cavaler care a reprezentat o tristă figură” > „cavaler de tristă figură”, „dictator care este o amintire tristă” > „dictator de tristă amintire”).

Un loc aparte îl ocupă construcțiile cu semnificație partitivă, organizate pe tiparul [nominal + prepoziție + nominal plural / nominal singular cu lecțiunea „clasă”] (Nedelcu 2009): „primii *dintre* ei / *din* grup”, „fiecare *dintre* studenți / fiecare *din* anul I”, „un om *între* oameni”, „primul *printre* codăși”. Când nominalul desemnând setul în raport cu care se exprimă partea este la plural, norma recomandă prepoziția *dintre*, deși uzul preferă prepoziția simplă *din*; în prima jumătate a secolului foarte frecventă în grupul partitiv era prepoziția *de* („vin *de* cel vechi”, „prieteni *de* cei cu față dulceagă”, „funcționar *de* cel mare”, apud Sandfeld, Olsen 1936). În ceea ce privește forma celui de al doilea nominal (singular / plural), uzul a înregistrat forme paralele încă din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea („dzisă *de-ale mele* / dzisă *de-a mea*”). În limba actuală, în ciuda prescripției normative de folosire a pluralului, singularul pare mult mai frecvent („un prieten *de-al* meu”, „o bluză *de* aceasta”). În același timp, opoziția singular / plural pare să se coreleze cu două lecțiuni diferite: partitiv („un prieten *de-ai mei*”) / proprietate („un prieten *de-al meu*”).

În secolele anterioare, reorganizarea grupurilor nominale alcătuite din substantiv + adjectiv ca grupuri nominale alcătuite din substantiv derivat + *de* + substantiv a funcționat ca procedeu de emfază, marcat afectiv: „fată deșteaptă” > „o deșteptăciune de fată”, „o compunere proastă” > „o prostie de compunere”, „un răspuns tâmpit” > „o tâmpenie de răspuns”. În secolul al XX-lea structurile își limitează apariția la stilul colocvial. După 1989 redevin frecvente, fiind puternic marcate afectiv (adesea negativ) prin cumulumul de determinări: „dobitocul ăsta bețivan de Voronin”, „fripturistul ăla mitocan de Arhire”, „paparuda aia oxigenată de Margareta”, „o jigodie agramată de machidon” (apud Mihail 2009).

În urma nominalizărilor, crește numărul grupurilor nominale în care atributul este legat de regent printr-o altă prepoziție decât *de*, și anume prepoziția corespunzătoare construcției verbale din care provine nominalul: „*urăște pe* Ion” > „*ura pe* Ion”, „*se teme de* dușmani” > „*teama de* dușmani”, „*s-au salvat prin* cultură” > „*salvarea prin* cultură”, „*se întrece cu* colegii de muncă” > „*întrecerea cu* colegii de muncă”.

În procesul de reducere a redundanțelor în grupul nominal, mărcile cazuale ale substantivului sunt eliminate în combinația cu prepoziții care, tradițional, se construiesc cu dativul sau genitivul („*Axiotti contra* Spakow”, „ochelari *contra* praf și soare”, apud Graur 1968; Kramer *contra* Kramer, apud Avram 1997²: 269, „manifestație *contra* Bush”). De aceea, prepozițiile tind să fie înlocuite cu elemente de compunere sinonime, care nu pun probleme de regim casual: „manifestație *anti* Bush”, „manifestație *pro* America”.

Ca urmare a dezvoltării conștiinței lingvistice a vorbitorilor în urma unor acțiuni concertate de „cultivare a limbii”, structurile pleonastice („un timp de vreme”, „un an de zile”, „o săptămână de zile”) sunt eliminate din limba scrisă, păstrându-se doar în limba vorbită, fie ca șabloane ale uzului, fie cu valoare expresivă.

Coeziunea prin morfemul de genitiv vs coeziunea prin prepoziție. Ca și în secolele anterioare, în secolul al XX-lea se înregistrează concurența dintre marcarea flexionară, respectiv marcarea prepozițională (prepozițiile *de*, *a*, *la*) a coeziunii atributului în cadrul grupului nominal.

Marcarea flexionară vs marcarea prin prepoziția *de*. În secolele XVI-XVIII fluctuația se explică adesea prin calchiera structurii grupurilor nominale după limbi diferite (uneori slavonă, alteori turcă, alteori greacă etc.); în secolul al XIX-lea, prin influența limbii franceze și prin tendința de corelare în grupul nominal a opoziției gramaticale genitiv / prepoziție cu opoziția semantică posesiv, referențial / nonposesiv, nonreferențial („*casa boierului / casă de boier*”, „*viața călugărului / viață de călugăr*”), deși nu se instituiseră o regulă („Se silește a găsi o scuză a măsurilor silnice decretate”, Kogălniceanu). Situația este înregistrată ca atare în gramaticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea (Tiktin 1895: 34) și confirmată de uz („strângerea de relații”, Iorga; „o dovadă de această însușire a noastră”, Densusianu; „un semn de relativul talent al mitropolitului”, Călinescu; „cu excepție de Țara Bârsei și Țara Oltului” – Philippide, apud Dindelegan 2008: 227–238). După a doua jumătate a secolului al XX-lea coeziunea prin genitiv se generalizează, devenind opțiunea standard, nemarcată stilistic, în timp ce coeziunea prepozițională aduce nuanțe stilistice și semantice suplimentare, în acord cu două direcții de evoluție a limbii în această perioadă: intelectualizarea și abstractizarea expresiei, pe de o parte, marcarea mai precisă a raporturilor semantice, pe de altă parte. Astfel, pentru a da expresiei caracter impersonal – generalizator – abstract, unii vorbitori preferă, în locul atributului substantival genitival, un atribut prepozițional: „noutatea subiectului > noutatea de subiect”, „istoriile obișnuite ale literaturii germane > istoriile obișnuite de literatură germană” (apud Iordan 1943). Acest tipar romanic (francez) s-a răspândit în presă și în documentele oficiale devenind o marcă a limbii de lemn („continuitatea de viață și de cultură”, „interferențe de planuri”, „pericolul de folosire a armelor nucleare”, apud Bulgăr 1962), iar uneori a stat la baza unor structuri cu caracter fix („unitatea de voință și acțiune a întregului popor”, „unanimitate de voturi”, „conducător de partid și de stat”). Înlocuirea genitivului cu un grup prepozițional (*de* + nominal în acuzativ) este înregistrată de Graur (1987: 52) la jumătatea secolului și în „graiul vânzătorilor ambulanti” („mersul de tren”, „planul de București”), unde s-ar putea să se explice prin nevoia de brevilocvență specifică acestor situații de comunicare.

Marcarea flexionară vs marcarea prin prepoziția *a*. În secolul al XX-lea, marcarea genitivului cu prepoziția *a* se generalizează pentru toate grupurile genitivale al căror prim membru este invariabil („a cinci copii”, „a tot felul de copii”, „a dîtamai profesorului”, apud Pană Dindelegan 2008d: 227). Variația liberă este posibilă cu regenții adjectivali (cauzatoare de moarte / cauzatoare a morții, apud Pană Dindelegan 2008d: 229), precum și în situația grupurilor nominale cuprinzând adjective variabile cu cinci forme („a mulți oameni” / „multor oameni”, „a puțini oameni” / „puținor oameni”, „a toți participanții” / „tuturor participanților”, „a anumiți producători” / „anumitor producători”, „a diferiți producători” / „diferitor producători”) sau a unor adjective care exprimă o cantitate nedefinită sau diversitatea (*destul*, *divers*, *felurit*, *numeros*) (vezi Avram 1997²: 116–117). Sunt accidentale construcțiile în care, prin analogie, sunt marcate prin prepoziția *a* alte

nominale cu sens cantitativ („concedierii *a parte* din personal”, apud Iordan 1943) sau grupuri sintactice conținând un adverb slab, cu semnificație cantitativă („a costat viața *a încă un ostaș*”, *ibidem*). Faptul că aceste cuvinte dispun de dubla posibilitate de marcare a genitivului are ca rezultat contaminarea celor două forme și apariția unor construcții hibride dublu marcate, incorecte („destinul *a multor* capodopere”, în loc de „destinul *a multe* capodopere / destinul *multor* capodopere”, apud Avram 1997²). De asemenea, confundarea prepoziției *a* cu morfemul variabil de genitiv (*al, a, ai, ale*) produce structuri hipercorecte („tată *al* trei băieți” pentru „tată *a* trei băieți”, „reprezentanți *ai* 25 de state” pentru „reprezentanți *a* 25 de state”, vezi Avram 1997²: 134).

Marcarea flexionară vs marcarea prin prepoziția *la*. Folosirea prepoziției *la* pentru marcarea genitivului este neliterară („mă-sa *la* fata asta”, „locu’ *la* persoana asta”, „partea *la* Iovana”, apud Pană Dindelegan 2008d: 229). Fenomenul este însă din ce în ce mai frecvent în vorbirea persoanelor cu grad scăzut de instrucție.

Alteori, pentru a preciza raporturile semantice dintre cele două nominale din cadrul grupului sintactic, vorbitorii preferă în locul legăturii cazuale o legătură de tip prepozițional (cu o prepoziție predicativă): „ușa bisericii > ușa *de la* biserică”, „cheia lacătului > cheia *de la* lacăt”, „capacul sticlei > capacul *de pe* sticlă”. Călărașu (2007: 25–26) apreciază: „În sintaxa populară fenomenul exprimării analitice a cazurilor este un fenomen general cu rădăcini în limba română veche. [...] În limba populară actuală numărul prepozițiilor a crescut, ceea ce probează faptul că fenomenul este în expansiune: *stomacu de la oi, picioarele la vacă, taie capu la Ion, cu cozile de la cap; pupă mâna la naș*”. Fenomenul caracterizează nu doar limba populară, ci și stilul înalt: „rezumat al unui text / rezumat *asupra* unui text”; „dovadă a interesului / dovadă *asupra* interesului”; „observare a cauzelor / observare *asupra* cauzelor”. Graur (1987: 235) citează chiar texte ale unor lingviști: „nu limba, ci o anumită viziune *asupra* ei”, „o cercetare *asupra* cauzelor”, „o mărturie *asupra* culturii”, „concepția psihologistă *asupra* limbii”. Autorul explică evoluția construcțiilor prin tendința de diferențiere a genitivului subiectiv și a celui obiectiv, prin exprimarea acestuia din urma în construcții prepoziționale.

Coeziunea prin dativ. Gramaticile notează restrângerea dativului adnominal în secolul al XX-lea (Slavici 1914, Iordan 1943, GLR¹, Graur 1968) și citează câteva structuri arhaice („îi vine unchi *mamei* mele”), poetice („*semnelor* vremii profet”) și retoric-emfatice cu substantive postverbale („se trezește fără reazim *ochiului*”, „se trezește moștenitor *tronului*”, apud Iordan 1947). Relativ frecvente, în special în perioada 1950–1989, sunt câteva structuri exclamativ-afective clișeizate, rezultate din calcuri din rusă și / sau elipse („Cinste *frunțașilor!*”, „Jertfă *patriei!*”, „Glorie *eroilor!*”, „Moarte *tiranilor!*”).

Având în vedere elipsa verbului, este discutabil statutul de atribut / complement al acestor determinări.

Din a doua jumătate a secolului, o dată cu folosirea masivă a infinitivelor lungi substantivizate, crește productivitatea structurilor nominale cu atribut în dativ subordonat unui substantiv postverbal: „se acordă premii *elevilor* > acordarea de premii *elevilor*”, „se acordă burse *studenților* > acordarea de burse *studenților*”.

Coeziunea prin parataxă. Subordonările prin parataxă au fost semnalate în grupul nominal începând cu prima jumătate a secolului în două tipuri de structuri (Iordan 1943): (i) structuri bazate pe coordonare cu elipsa conectivului din grupul sintactic („femeie trecută de 50 de ani, fardată, păr vopsit roșu aprins” – „femeie trecută de 50 de ani, fardată, *cu* părul vopsit roșu aprins”); (ii) structuri bazate pe subordonare relativă cu elipsa relativului și a predicatului („limba română posedă o mulțime de proverbe, unele mai înțelepte decât altele – limba română posedă o mulțime de proverbe *care sunt* unele mai înțelepte decât altele”). Aceste construcții apar în special în stilul jurnalistic sau în limba vorbită având ca efect stilistic acumularea rapidă a detaliilor descriptive.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea subordonarea prin parataxă se extinde prin calc din franceză și ulterior din engleză. Modelul (cvasi)compuselor, intrat în limbă la jumătatea secolului (*geantă-diplomat; câine-lup; pantalonifigară*) a devenit tot mai productiv (Avram 1987: 249 ș. u.: *toc-cui, fustă-pantalon, bloc-turn, oraș-port, om-sandviș, afiș-reclamă, avion-spion, partidă-maraton, termen-limită, cuvânt-titlu*), iar după 1989 are o frecvență ridicată și cunoaște un proces de diversificare semantică (Dediu, Dincă, Dragomirescu, Dragu, Geană 2004, 2005; Dediu 2009). Astăzi câștigă teren compusele hibride, alcătuite dintr-un termen românesc și unul englezesc („femeie-bodyguard”, „taste-shorcut”, „funcție on-line”, „rețea multiserver”, „acord stand-by”, „limbă pro-drop”, „dispozitiv hands-free”), precum și cele formate cu ajutorul elementelor de compunere („campanie proaderare”, „miting anti-Iliescu”, „spray antigândaci”, „scut antirachetă”, „stagiu postdoctorat”), intrate inițial ca termeni tehnici specializați pentru anumite domenii și răspândite în masa de vorbitori prin intermediul presei. Al doilea termen al structurii are posibilități combinatorii limitate și un statut intermediar între substantiv și adjectiv, iar construcția în ansamblu are comportament sintactic încă nefixat. Astfel, unele dintre structuri acceptă determinări interne, ale unuia dintre nominale („deficit [economic] record”, „factor [politic] cheie”, „caiet [studentesc / de matematică] tip”, „un eveniment [cu adevărat] surpriză”, „o femeie [literalmente] copil”, „o dezbatere [aproape] maraton”), în timp ce altele nu permit determinări interne, ci doar determinări externe, ale întregului grup („[reuniunea Nato] de la București”, „[o femeie manechin] frumoasă și inteligentă”). În timp ce unele structuri marchează pluralul la ambii membri ai sintagmei nominale (*redactori-șefi, actori-cântăreți*), altele primesc morfemele de plural doar la primul nominal (*dezbateri-maraton, copii-problemă, stații pilot, companii off-shore*). Toate structurile însă primesc articolul hotărât și mărcile flexiunii cazuale doar la primul termen (*redactorii șefi / redactorilor-șefi; actorii cântăreți / actorilor-cântăreți; debaterile maraton / debaterilor-maraton; copiii problemă / copiilor problemă; stațiile pilot / stațiilor pilot; firmele off-shore / firmelor off-shore*).

Începând cu a doua jumătate a secolului, în grupurile nominale cu substantive proprii morfemul de subordonare (genitivul / prepoziția) este uneori elidat, subordonarea se realizează prin parataxă, iar substantivul propriu dobândește întrebuintare autonimică: „agenția Cook”, „pilulele Pink”, „chei Yale”, „fetele Proleanu”, „cășnicia Popovici” (apud Sandfeld, Olsen 1960), „poartă semnătura [lui] Picasso”, „a fost o acțiune în stilul [lui] Fane Spoitoru”, „a fost o lovitură în genul [lui] Ilie Năstase”, „poartă amprenta [lui] Ovidiu Tender”, „o citație emisă pe numele [lui]

Ion Ion Țiriac”, „are ștampila Poșta Română (are ștampila Poștei Române)”, „are acordul [lui] Traian Băsescu”, „o pictură [a lui, făcută de] Sabin Bălașa”, „specialiștii [de la / ai firmei] Mobexpert”, „asistenții [de la] Cora”, „comunicat [de la] Mediafax”, „taxa [lui] Băsescu”, „adoptarea amendamentelor [lui] Sălăgean și Popovici”, „legea [lui] Ticu”. Analizând aceste sintagme, Rodica Zafiu (2001: 67) remarcă faptul că reducerea flexiunii corespunde interpretării celui de al doilea termen ca „determinant cu funcție de identificare”. Având în vedere contextul extralingvistic al ocurenței lor, autoarea clasifică sintagmele în depreciative („taxa Băsescu”), neutre („legea Ticu”), apreciativ-encomiastice („epoca Ceaușescu”). Poziția acestor structuri în limbă este întărită de substantivele acronime, din ce în ce mai frecvent folosite după 1990, a căror legătură în grupul nominal pune probleme de flexiune rezolvate prin parataxă: „responsabilii [de la] FMI”, „agențiile [marcare de genitiv] BCR; creditele [de la] BRD”.

După 1990, sunt din ce în ce mai frecvente enunțurile telegrafice rezultate prin elipsa mărcilor de coeziune din grupul nominal, explicabile prin exigența economiei de spațiu („creator modă”, „comerciant motociclete”, „lider suporteri Steaua”, „proprietar parcul Bordei”, „șef birou comunicare Primărie”, apud Croitor et al. 2010: 74), dar care tind să fie preluate în mod nejustificat și în vorbirea curentă.

Construcții tautologice. Colocvial, repetarea nominalului în cadrul grupului sintactic funcționează ca modalitate de întărire a semnificației prin confirmare. Procedul este vechi în limbă, întâlnit în special ca modalitate de redare a superlativului absolut („floarea florilor”, „proștul proștilor”, „zâna zânelor”, „frumoasa frumoaselor”). Noutatea, începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, pare să fie marcarea coeziunii de grup prin prepoziție sau prin parataxă: *salam ca salamul* („chiar salam, nu altceva”), *lână de lână* („chiar lână, nu înlocuitor”), *apă apă* („nu apă minerală”), *cafea cafea* („nu cafea cu înlocuitori”), *floarea cea mai floare*. După 1990, limbajul argotic – imitat cu intenții stilistice și în presă – impune un nou tip de structură atributivă la început cu nominal [+Animat] repetat, apoi și cu nominal [- Animat]: „băiat de băiat”, „mașină de mașină”, „marfă de marfă”, „premiu de premiu”, „berbec de berbec”, „cinema de cinema” (Zafiu 2001: 251–252). Semnificația particulară a sintagmei este determinată de context și este conotată pozitiv sau negativ în baza cunoștințelor extralingvistice ale interlocutorilor (*băiat de băiat* – „băiat foarte bogat / deștept / important” / „băiat de bani gata / infractor”). Structura și-a găsit suport în construcțiile vechi de tipul „neam de neamul tău”, „veci de veci”, „mii de mii”, „bine de bine”, „frig de frig” (cu aceeași semnificație superlativă, dar clișeizate; Iordan, apud Zafiu 2001).

1.14.2. Atributul pronominal

Actualizarea prin pronume a determinării de tip atributiv este condiționată de fenomene particulare ale referinței deictice și anaforice. Se poate face o apreciere globală, chiar și în absența unor statistici exacte: realizările anaforice sau deictice ale atributului sunt mult mai puțin frecvente decât ale altor poziții sintactice (subiect, complemente, circumstanțiale), deci atributul pronominal este mai puțin frecvent în uz decât cel substantival.

Coeziunea pronomelui atribut în cadrul grupului sintactic se realizează ca și pentru substantivul atribut: cel mai frecvent prin genitiv și prin prepoziție; coeziunea prin dativ se restrânge la câteva ocurențe clișeizate și la câteva structuri

periferice. Parataxa apare la un tip particular de atribute pronominale realizate prin numeral.

Coeziunea prin genitiv. Spre deosebire de atributul substantival, la atributul pronominal există câteva situații în care, încă de la începutul secolului, norma limbii literare prevede coeziunea prin genitivul analitic (printr-o construcție prepozițională urmată de acuzativ, echivalentă cu genitivul): la unele cantitative (pronume și numerale: „în întâmpinarea *a* trei dintre ei”, „în mentalitatea *a* câți dintre ei găsim aceste valori?”) și la pronumele relative și nehotărâte invariabile („deasupra *a* ceva”, „*a* ce”, „*a* orișice”). Aceeași recomandare se face și pentru atributele adjectivale exprimate prin adjectivele pronominale corespunzătoare sau realizate prin numeral („stăpân *a* cât pământ”, „tată *a* trei copii”, Slavici 1914).

Construcțiile cu atribut pronominal genitiv sunt specifice limbii literare („rezultatele *acestora*”, „propunerea *fiecărui*”, „rugămintea *tuturor*”), fiind, uneori, evitate în limba vorbită sau înlocuite, în varianta neîngrijită, cu structuri cu articol proclitic („căciula *lui* *ăsta*”), cu prepoziția *la* („casa *la* fiecare”) sau cu alte structuri prepoziționale („rugămintea *de la* toți a fost să...”). Aceeași situație se înregistrează și la atributele cu pronume relative imbricate: „părerea *cui* a văzut / părerea *la cine* a văzut / părerea *lui cine* a văzut”.

La pronumele care acceptă atât genitivul sintetic, cât și genitivul analitic se observă adesea o redundanță a mărcilor cazuale (genitiv sintetic și genitiv analitic), ca rezultat al analizei greșite a structurii („părerile *a multora* dintre ei”).

Selecția între atributul pronominal în genitiv („cartea *lui*”) și atributul adjectival posesiv („cartea *sa*”) este corelată în gramaticile normative cu opoziția non-reflexiv (folosirea genitivului pentru a indica posesia cu referire la obiect) / reflexiv (folosirea posesivului pentru a indica posesia cu referire la subiect) (Graur 1968). Uzul nu confirmă această ipoteză, ci mai degrabă influența unor factori extralingvistici care au variat de-a lungul secolelor: statisticile indică frecvența superioară a pronumelui personal în genitiv în toate perioadele istorice, chiar dacă *său* predomina în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea în aria nordică, iar în secolul al XIX-lea în textele culte (vezi Niculescu 2003; **XIX, Pronumele, 5.3**). La jumătatea secolului al XX-lea, *său* părea asociat cu o marcă pragmatică – deferența (Graur 1968). În limba actuală, selecția pare constrânsă mai degrabă de opoziții de registru: înalt / colocvial, formal / informal și, uneori, de criterii de eufonie a enunțului (evitarea unor sintagme ca *fetei ei*, *copilului lui*, *casa sa*) sau de caracterul generic al referentului, în care marcarea genului nu este posibilă („actorul român este, prin structura *sa*, slujitorul scenei înainte de toate”) (apud Niculescu 2003; **XX, Pronumele, 5.4**).

Coeziunea prin dativ. Atributul clitic în dativ („carte-*mi*”; ”interesanta-*i* expunere”) a cunoscut de-a lungul secolului o scădere a frecvenței în uz, comparativ cu secolul anterior (vezi **XIX, Sintaxa, 2.1**). Dacă în primele decenii ale secolului al XX-lea se mai întâlnea frecvent în textele beletristice și științifice („barba-*i* maiestuoasă”; „în viața-*i* bogată”, Rebreanu), din deceniul al IV-lea își restrânge uzul, pentru a fi reactivat în limba actuală, adesea în structuri poetice, arhaizante, retorice, emfatice („a remarcat și a studiat la rându-*i*”, Niculescu 2003: 417; **XX, Pronumele, 5**), iar uneori în diverse contexte pentru a marca ironia („vorbea la telefonu-*i* mobil”; „picioarele-*i* încălțate cu o stranie pereche de pantofi”, apud Zafiu 2001: 77).

Coeziunea prin parataxă. Coeziunea prin parataxă se realizează în două tipuri de structuri atributive, ambele susceptibile și de interpretare apozitivă: (a) pronume + pronume; (b) substantiv + numeral.

Grupurile sintactice de tipul pronume + pronume au fost interpretate în gramaticile tradiționale ca pronume + adjectiv pronominal (GLR² I, Avram 1997²), unde coeziunea se realizează prin acord.

În primul tip se încadrează construcții ca *noi toți, toate acestea, mulți alții*, constituite pe baza unei relații de adiacență nemarcate formal între două grupuri nominale (GN1–GN2). Structurile în cauză, vechi în limbă, sunt rezultatul unei strategii de reluare a GN1 prin GN2 pentru identificarea precisă, neechivocă a referentului (*noi românii, ei toți, nimeni altul, nimic altceva, eu una*). Față de stadii anterioare de limbă, unele combinații își fixează topica (*noi toți / *toți noi*; cf. sec. XVI–XVIII, Stan 2009a), altele manifestă preferință pentru o anumită topică („toate acestea”, „toate acelea”, „mulți alții”, „multe altele”), fără a exclude inversiunea emfatică („acestea toate”, „acelea toate”, „alții mulți”, „altele multe”; cf. sec. XVI–XVIII, Stan 2009a), în timp ce alte combinații, anterior posibile (vezi Stan 2009a, *alții toți*), nu mai sunt reperate. Construcțiile au evoluat spre gramaticalizare (Vasilescu 2009b).

Al doilea tip grupează structuri în care numeralul ordinal cu valoare adjectivală tinde să fie înlocuit prin numeralul cardinal cu valoare substantivală, preferat deoarece este mai scurt și este perceput ca „mai concret”: „capitolul *al cincilea* > capitolul *cinci*”, „grupa *a doua* > grupa *doi*”, „pagina *a șasea* > pagina *șase*”, „regimentul *al doilea* > regimentul *doi*”, „secolul *al XVIII-lea* > secolul *18*”. Lucrările normative au surprins această tendință, de altfel veche și general romanică, acceptând variația liberă (Rosetti, Byck 1943; Iordan 1947; Avram 1997²). Autorii recomandă însă evitarea în scris a structurilor cu numeral cardinal. Astăzi structura simplificată este aproape generală în limba vorbită, dar în limba scrisă predomină structurile cu numeral ordinal, chiar dacă, în redactările informale, se întâlnește și tiparul cu numeral cardinal.

1.14.3. *Atributul adjectival*

Modificatorii adjectivali sunt foarte frecvenți în grupul nominal (vezi GALR II: 76). Modificările înregistrate privesc frecvența cu care sunt folosite unele subtipuri, fixarea unor structuri fluctuante și constituirea unor opoziții pragmatice.

Adjectivul propriu-zis. În perioada limbii de lemn, în locul superlativului era preferat adesea un adjectiv cu valoare superlativă, folosit atributiv: „*mărețele* obiective”, „realizări *epocale*”, „*grandioasă* manifestare”, „succes *deplin*”, „*excelentă* bază materială” (Irimia 1986: 200). Fenomenul se continuă și în limba actuală, alături de folosirea atributivă a unor elemente de compunere savantă („*super show*”, „*mega ofertă*”) după un model deja existent în limba secolului al XIX-lea, când superlativul se forma adesea cu adverbul *prea* (vezi Guțu Romalo 1968). Cumulul de adjective cvasisinonime, frecvent în limba de lemn, perpetuat și după 1989, produce cvasiredundanța expresiei: „o perioadă *grea, dificilă*”, „persoană *deșteaptă, inteligentă*”, „o contribuție *importantă, de referință*” (Irimia 1986: 201); procedeul devine treptat o modalitate sintactică de emfază, de gradare, de nuanțare a expresiei prin revenire.

O tendință a ultimei jumătăți de secol, accentuată după 1990, a fost substantivizarea unor adjective prin elipsă și, în consecință, trecerea lor din poziția de determinări ale unui centru nominal în poziția de centre nominale: „câine *maidanez* > *maidanez*”, „într-un loc *necunoscut* > în *necunoscut*”. Productivitatea fenomenului se manifestă prin atragerea în substantivizare a unor substantive „străine” („*un live cap-coadă*”), în substantivizări contextuale („*gripa aviară*” > *aviara*), în substantivizări în contexte multiple, care produc ambiguitate („câini comunitari”, „polițiști comunitari”, „cetățeni comunitari” > *comunitarii*). Acest tip de substantivizare este frecvent în limbajul sportiv (Brăescu 2009) și ocupă un loc intermediar între economie și expresivitate.

Adjectivul pronominal. Mutații se înregistrează și în uzul adjectivelor pronominale. Dacă în prima parte a secolului al XX-lea adjectivul pronominal de întărire era frecvent folosit în textele elaborate, atât în contextul unui nominal [+ Uman], cât și în contextul unui nominal [- Uman], în cea de a doua jumătate a secolului este din ce în ce mai puțin folosit și în vorbirea curentă, și în textele scrise, probabil datorită flexiunii complexe și greoaie, care dă naștere unor greșeli de acord, criticate de lucrările normative (Avram 1997²: 170). Totodată, se înregistrează două tendințe ale uzului: pe de o parte, adjectivul de întărire tinde să își restrângă ocurența la contextul nominalelor cu trăsătura semantică [+ Uman], pe de altă parte, în locul lui sunt preferate pentru emfaza nominalului adverbele invariabile *chiar, tocmai, exact, personal, singur; singur* era frecvent în secolul al XIX-lea (vezi XIX, **Adverbul, 5**), *personal* la jumătatea secolului al XX-lea (Sandfeld, Olsen 1936), *chiar* este foarte frecvent în limba actuală.

Grupurile nominale cu clitic posesiv conjunct se specializează stilistic: structurile cu adjectiv posesiv sunt specifice limbii literare, iar cele cu posesiv conjunct sunt specifice limbii vorbite, familiare: *mama mea vs maică-mea / maică-mii; fratele său vs frate-su; tatăl său vs taică-tu; soacra sa vs soacră-sii*. Subînțelegerea posesivului este acceptată de normă doar pentru substantivele unice *mama, tata* (Rosetti, Byck 1943: 162; „Am plecat cu *mama* [mea]”; „Îl aștept pe *tata* [tatăl meu]”), dar este neindicată la alte substantive nume de rudenie („A venit *cumnata*”; „Te caută *sora*”) (Avram 1997²: 93). Posesivul sufixal neflexibil este puțin frecvent („în locul soră-*sa*”; ”oftările lungi ale maică-*sa*”, Sadoveanu), respins de normele limbii române literare din a doua jumătate a secolului. Structurile cu antroponime articulate hotărât urmate de posesive (*Martinul meu; Gheorghelă vostru*), descrise de Diaconovici Loga (1822), dar neconfirmate de uz (vezi XIX, **Articolul, 4.2**) apar astăzi în tiparul antroponim + *al* + posesiv în comunicarea orală pentru a marca istoria conversațională comună a interlocutorilor, complicitatea lor discursivă („Uite ce-a făcut Ion *al tău*!”). Selecția între atributul adjectival posesiv („l-a anunțat pe șeful *său*”) și dativul posesiv („și-a anunțat șeful”) (vezi supra, 1.14.2) tinde să evidențieze opoziții de tipul deferent / neutru (Graur 1968) și să reflecte variabile pragmatice de tipul proeminență discursivă, distanță scenică, grad de implicare în acțiune (Manoliu Manea 1994). În sistemul cuantificatorilor nehotărâți se produc reasezări de termeni comparativ cu secolul al XIX-lea: unii se arhaizează sau își limitează uzul la anumite dialecte ori la limba vorbită (*neștine; nescai; niscai; veriumul; cinevași; cinevașile; oarecareva; oareșce; oareșcare; verce; vercui; altcevași; altăceva; altă; atâți; atâte; compusele cu*

fiește-, fieș-, fite-; compusele cu *măcar*; formele articulate ale nehotărâtului *cutare*, vezi **XX, Pronumele, 9**); apar combinații noi (*orice + alt*; *orice + substantive la plural, orice bunuri*; *orice + substantive abstracte, orice încercări, orice rezultate*); apar noi preferințe de uz (*orice* este preferat lui *oricare* și *fiecare*, Stan 2009b). Gradul de sudură a unor compuși se modifică, deci intercalarea unor termeni în interiorul acestora este blocată („*oareș cu ce*” > „*cu oarece*”, „*ori pre care*” > „*pe oricare*”, „*ori în ce chip*” > „*în orice chip*”, „*ori a cui*” > „*a oricui*”, vezi **XX, Pronumele, 9**), iar flectivele duble se atașează doar ultimului component din compus (*altui cuiva* > *altcuiva*). Pentru cuantificatorii nehotărâți din limba literară actuală, vezi GALR I: 253 ș. u.

După 1990 se produc modificări de natură semantico-stilistică în uzul unor cuantificatori. Astfel, *alde*, arhaic și popular, desemnând global un grup familial (*alde* Moromete), dobândește valori contextual-stilistice (depreciere, aproximare, distanțare ironică, comparativ etc.) și apare în combinații atipice („*alde Gigi*”, „*de-alde tine*”, „*de-alde ăst*”, „*alde Hrebenciuc*”, „*alde PRM*”, „*alde unii*”, „*lui d-alde Fault*”, „*cu asemenea oameni alde George*”) (Zafiu 2009). Cuantificatorul *tot* este adesea înlocuit cu adjective neologice mai expresive (*total, global, integral, complet*, Stan 2009). Cuantificatorul *fiecare* începe să aibă sens generic („*fiecare om are o mamă*”, Stan 2009). Unii cuantificatori actualizează sensuri diferite în funcție de topică („*om oarecare / oarecare om*”, Stan 2009). În același timp, unele adjective calificative sunt recategorizate ca cuantificatori în grupul nominal („*o bună bucată de vreme*”; „*bani frumoși*”, Stan 2009b).

Adjectivul numeral. Cele două tipare cu atribut numeral existente în limbă încă din secolul al XVI-lea își consolidează poziția în sistem: a) numeral (de la 1 la 19 și compusele) + substantiv; b) numeral (de la 20 în sus și compusele) + *de* + substantiv. Față de secolele anterioare, inserarea lui *de* în tiparul (a) (vezi Stan 2009a) nu se mai înregistrează, în timp ce omiterea lui *de* în tiparul (b) este frecventă în stilul administrativ și în cel telegrafic („*200 persoane*”, „*27 milioane euro*”). Prin hipercorectitudine *de* apare superfluu („*1205 de angajați*”) (Stan 2009b).

În folosirea adjectivală a numeralului multiplicativ se observă frecvența în textele actuale a derivatelor cu bază *doi* și *zece*, absența celor cu bază *unu* și *nouă*, precum și a celor cu bază mai mare de *zece*. De asemenea, se observă o specializare stilistică: în limbajul bisericesc, arhaizant sunt frecvente multiplicativele vechi (*îndoit, întreit, înzecit*), în timp ce în limbajul sportiv neologic sunt preferate multiplicativele neologice (*cvadruplu, sextuplu*) (vezi Nicolae 2009a). Uneori numeralul multiplicativ este înlocuit cu numeralul adverbial („*prețul întreit*” > „*de trei ori prețul*”), iar numeralul fracționar este preferat în structuri nominale („*reducere cu 30%*” > „*30% reducere*”).

Adjectivul participial. Atributele adjective participiale sunt frecvente atât în limba vorbită, cât și în cea scrisă, reflectând o tendință de concentrare a expresiei: „*rezultatele care au fost înregistrate*” > „*rezultatele înregistrate*”; „*recompensele care vor fi primite*” > „*recompensele primite*”; „*persoanele care sunt anchetate*” > „*persoanele anchetate*”.

Gerunziul acordat. Frecvente în secolul al XIX-lea datorită influenței latino-romanice (vezi **XIX, Adjectivul, 1.1**), atributele realizate prin gerunzii acordate sunt în declin spre sfârșitul secolului, pentru a redeveni productive la jumătatea

secolului al XX-lea datorită expresivității lor („tinerețe *izbucnindă*”, „negura *creșcândă* a odăii”, „pașii *șovăinzi*”, „pupilele *scânteinde*”, „sensibilitate *fremătândă*”, „învălmășeală *sporindă*”, apud Graur 1968). Astăzi, câteva structuri clișeizate au fost adoptate în uzul curent („coșuri *fumegânde*”, „câni *aburinde* cu cafea”, „persoană suferindă”, GALR I: 178), altele, formații ad-hoc, sunt folosite în stilul înalt și au caracter livresc (vezi XX, **Adjectivul**, 5).

Coeziunea prin acord. Acordul în gen, număr și caz, ca marcă a coeziunii adjectivului cu centrul sintactic al grupului nominal, funcționează în limbă începând cu secolul al XVI-lea. Însă până târziu în secolul al XIX-lea acordul se realiza inconsecvent, atât în uzul oral, cât și în cel scris, nereprezentând norma ideală („Dialog pentru începutul limbei *română*”, 1819–1825). Acordul se generalizează în secolul al XX-lea; deși regulile sunt formulate explicit în lucrările normative, se înregistrează totuși abateri ale uzului, atât în registrul scris, cât și în cel oral (vezi infra 3.7).

1.14.4. **Atributul verbal**

Formele verbale nonfinite apar în cadrul grupului nominal ca determinări de tip atributiv. De la jumătatea secolului, prin calc din franceză, gerunziul cu valoare verbală (neacordat) începe să funcționeze tot mai frecvent cu rol atributiv, ca strategie gramaticală de concentrare a expresiei:

„Nu există dificultate *derivând* din relațiunile între oameni” (Titulescu); „Ce este însă „reprezentativ“ pentru România după alegerile europene? (...) Mircea Geoană *anunțînd*, hodoronc-tronc, taman în ziua alegerilor, că se retrage din CSAT (...)? Dan Nica, ministrul de Interne, *anunțînd* senin la emisiunea lui Robert Turcescu cît costă un vot în România? diverși politicieni *demascînd*, unul după altul, tentative de fraudă electorală? autobuze cu alegători *cutreierînd* frumusețile patriei, de la o secție de votare la alta? trei sferturi din electorat *stînd* acasă? PSD și PD-L *declarînd* că au cîștigat alegerile ca doi copii care se contrazic (*ba eu!, ba eu!*)” (DV, iunie 2009).

Infinitivul în poziție atributivă este concurat de conjunctiv: dacă inițial apăreau în variație liberă, chiar la același autor, după a doua jumătate a secolului se conturează o diferențiere stilistică, conjunctivul devenind general, iar infinitivul preferat în stilul înalt (sub influența francezei, englezei).

Supinul în poziție atributivă cumulează valoare modală („carte *de citit*”, cu sensul „carte *care trebuie* citită”) și intră în opoziție temporală cu participiul (trecut / prezent, viitor: „carte *citită*”, cu sensul „carte care *a fost citită*” vs „carte *de citit*”, cu sensul „carte care *trebuie / va trebui* citită”).

1.14.5. **Atributul adverbial**

În secolul al XX-lea rămâne frecvent în uz atributul adverbial legat de regent prin prepoziție („omul *de acolo*”, „raftul *de sus*”, „blocul *de aici*”), în timp ce clasa atributelor adverbiale provenite prin elipsă dintr-o construcție comparativă („privirea *roată*”, „coada *sfredel*”) devine puțin productivă (apud Drăganu 1945: 58). Uneori, attributele adverbiale rezultate din elipsă („armată *greu* de învins”, „lucruri *ușor* de învățat”) sunt greșit recategorizate ca attribute adjectivale printr-un acord prin atracție („armată *grea* de învins”, „lucruri *ușoare* de învățat”, apud

Iordan 1947: 123). Creșterea frecvenței în uz a substantivelor provenite din verbe prin nominalizare are ca o consecință directă creșterea probabilității de apariție a atributelor adverbiale juxtapuse („plecarea *luni*”, „sosirea *târziu*”, „acceptarea *aseară* a propunerii”, „descoperirea *acolo* a unor obiecte de patrimoniu”).

1.14.6. *Atributul cu realizare propozițională*

Atât atributivele relative, cât și cele conjuncționale se înregistrează pe toată durata secolului al XX-lea.

Înlocuirea infinitivului cu conjunctivul și creșterea frecvenței în uz a substantivelor abstracte determină creșterea numărului de propoziții atributive conjuncționale („dorința *să plec*”, „rugămintea *să plecați mai devreme*”, „speranța *să câștige*”).

Atributivele relative dependente de un vocativ sunt specifice limbii vorbite și reprezintă un mijloc sintactic de emfază („nebunule ce ești”, „diavole ce ești”, „proastelor ce sunteți” apud Sandfeld, Olsen 1960).

Lucrările normative din a doua jumătate a secolului al XX-lea insistă asupra plasării atributivei în imediata vecinătate a antecedentului și evitarea intercalărilor: „Te-a căutat cineva înainte să vii tu acasă, pe la vreo 7, *care a zis că revine*” > „Înainte să vii tu, pe la vreo 7, te-a căutat cineva, *care a zis că revine*”). În consecință, comparativ cu secolul trecut (XIX, *Sintaxa*, 2.1), se reduce în limba scrisă numărul atributivelor plasate la distanță.

O inovație a secolului al XX-lea o reprezintă, în opinia lui Iorgu Iordan, atributiva introdusă prin *unde* cu regent nonlocativ, un calc din franceză: „o tactică complicată, *unde șiretenia e utilizată (...)*”, „lecțiile de gramatică, *unde elevii învață (...)*”, „feerica amețeală a visurilor mele, *unde cele mai abrupte peripeții (...)*” (apud Gálđi 1976: 120).

Fenomenul contragerii atributivei la un atribut participial este frecvent: „Succesele *pe care le-a înregistrat* în ultimul timp” > „Succesele *înregistrate* în ultimul timp”).

Frecvente în secolele anterioare (XIX, *Sintaxa*, 2.1.4), propozițiile atributive cu subiect dublu – relativul *care* și un substantiv / demonstrativ (*care acest sat*, *care acela*) – sunt eliminate din limba literară, chiar dacă mai apar popular, iar în stilul jurnalistic sunt folosite pentru efecte stilistice:

„La începutul anului, Ion Iliescu a stat de vorbă cu ei. Care ei s-au arătat nemulțumiți că nu vor primi, potrivit noii legi în pregătire, o rentă viageră de 110 euro pe lună” (AC, apud GALR I: 281).

1.14.7. *Structuri atributive hiperdeterminate*

O structură specifică limbii române în comparație cu alte limbi romanice este reprezentată de grupurile nominale în interiorul cărora, alături de articolul hotărât enclitic, apare și demonstrativul *cel* (substantiv + articol hotărât + *cel* + grup prepozițional / grup adjectival: „*casa cea nouă*”; „*casa cea de piatră*”). Frecvente în limba veche (vezi Stan 2009a) și modernă (vezi XIX, *Sintaxa*, 2.1.5), aceste structuri își restrâng treptat uzul, astfel încât, la jumătatea secolului al XX-lea, Bulgăr (1962: 417) remarca frecvența redusă a lui *cel* în structurile cu patru termeni. Dacă la sfârșitul secolului al XIX-lea *cel* apărea atât în fața adjectivelor calificative („*cartea cea nouă*”), cât și a celor categoriale („*cartea cea românească*”), în

secolul al XX-lea apare doar în fața adjectivelor calificative. În limba actuală redevin frecvente două tipuri de structuri. Prima, în care *cel* are rol sintactic: suport sintactic pentru atașarea unor determinări suplimentare în grupul nominal („casa familiei Popescu *cea* nouă”) și precizarea relațiilor sintactice („pălăria de paie *cea* nouă”); structurile sunt însă greoaie și, de aceea, sunt evitate prin topica atributelor („casa nouă a familiei Popescu”, „pălăria nouă de paie”). A doua, din ce în ce mai frecventă, în care *cel* introduce presupuziția pragmatică a partajării informației de către interlocutori, în combinație atât cu modificatori restrictivi, cât și nonrestrictivi: *revista cea alinătoare* este „revista, acea revistă pe care cu toții o știm ca alinătoare”, „maneaua noastră cea de toate zilele” este „maneaua, acea manea despre care știm cu toții că este de toate zilele”, *plăcerea gustului celui strășnic* este „plăcerea gustului, a aceluși gust pe care cu toții îl simt că este strășnic”; *masa cea mare* este „masa, acea masă pe care o vedem că este mare”, *dictatura cea rea* este „dictatura, acea dictatură pe care cu toții o considerăm rea”, *intelectualul cel bun* este „intelectualul, acel intelectual pe care cu toții îl considerăm bun”, *luna cea roșie* este „luna, pe care cu toții o vedem că este roșie”; vezi Vasilescu 2009a).

Față de secolul anterior, *cel* apare astăzi rar la cazuri oblice („casei *celei* noi”, „oamenilor *celor* răi”) și doar popular în contextul unui adjectiv antepus substantivului („*cea* desăvârșită hotărâre”). La substantivele proprii se constituie opoziția stilistică neutru / afectiv-emfatic între structura cu *cel* + atribut adjectival („Betty *cea* urâtă”) și structura sinonimă cu substantiv + atribut prepozițional („*urâta* de Betty”) (Mihail 2009).

1.14.8. Determinări atributive multiple

Preferința pentru grupurile nominale ample, cu multe determinări atributive, manifestată pe parcursul secolelor anterioare (vezi Stan 2009a, XIX, Sintaxa, 2.1.3, 2.1.5), continuă și în secolul al XX-lea. Dintre grupurile nominale ample cele mai frecvente acum sunt:

(i) grupurile cu centru nominal postverbal cu un număr mare de determinări:

„în cazul intentării unui nou proces fostului prim-ministru”, „atribuirea acestui premiu, de către juriul de la Salzburg, tinerei romanciere Gisela Elsner”, „au demonstrat împotriva conferirii titlului onorific politicianului rasis”, „rolul apelor marine și oceanice în înmagazinarea de căldură și cedarea acesteia uscăturilor este de mult cunoscut”, „conștient de aservirea sa cărnii”; „acordarea unui spațiu exagerat problemei divorțului”, „în prezent foarte multe depind de însușirea mai departe și de transmiterea exigentă a cunoștințelor elevilor”, „importanța rezolvării problemei acordării de credite în condiții avantajoase țărilor în curs de dezvoltare (presă, 1960–1965, apud Avram 1987).

(ii) grupurile nominale construite prin cumul de genitive subordonate aceluiași centru (apud Graur 1968; Avram 1987: 162 ș. u.; Jordan, Robu 1978): „îndârjita apărare a bolșevicilor a orașului”, „cunoașterea lui perfectă a limbii germane”.

(iii) grupurile nominale construite prin cumul de genitive succesive, pe care norma literară actuală le consideră neeufonice (Avram 1997²: 64): „casa copilului fratelui nepoatei mele”, „importanța rezolvării problemei acordării creditelor”, „au venit în întâmpinarea dorinței proprietarilor blocurilor de a (...)”.

Pe lângă aceste structuri, începând cu prima jumătate a secolului se răspândește, în special în limba scrisă, tiparul substantiv + *de* + substantiv + adjectiv / atributivă (apud Sandfeld, Olsen 1960: 119): „corpul ei de ștregăriță sveltă”, „geamătul greu de animal zdrobit”, „autoritatea sa de cercetător și culegător nebosit”, „ochii rotunzi și dureroși, de focă lovită în inimă”, „o întristare alintată de fetiță căreia i s-a răpit păpușa”. Autorii precizează că multe dintre aceste structuri „fac impresia de a fi calcuri după modele franceze”.

Concentrarea expresiei prin acumularea de informație în grupul nominal a funcționat în limba de lemn din perioada totalitară ca strategie de opacizare a ideii prin abstractizare, de exagerare, de emfazare prin redundanță sau de persuasiune:

„Interesul actual pentru cibernetică este numai o manifestare parțială din cadrul unui fenomen mai general, acela al întrepătrunderii reciproce a unor domenii ale științei, care până mai ieri erau perfect distincte și izolate unele față de altele” (*Contemporanul*, 1962, apud Bulgăr 1962), „masa eterogenă de utilizatori ai străzii în calitate de pietoni, conjugarea solicitărilor trinomului om-mașină-drum, eforturile conjugate ale factorilor de resort” (apud Zafiu 2001).

Chiar dacă discursul actual se remodelează sub influența stilului utilitarist de tip anglo-saxon, evoluând spre simplitate, claritate, concizie, antiretorism, pozitivism, empirism și orientare spre public, grupurile nominale ample se întâlnesc încă frecvent în textele scrise (în stilul științific, administrativ, publicistic).

1.14.9. Structuri atributive cu semnificație de superlativ

Multiplicarea formelor de expresivitate după 1990 a determinat apariția unor grupuri nominale cu semnificație superlativă exprimată ca „diferențiere”: „un alt mod de a locui”, „o altfel de lume”, „acum sub alt nume” (apud Zafiu 2001: 119).

1.15. Apoziția

În limba veche majoritatea apozițiilor erau acordate cu baza, chiar dacă se înregistrau și apoziții cu formă de nominativ (vezi Stan 2009a); aceeași situație se înregistra și la sfârșitul secolului al XIX-lea (vezi **XIX, Sintaxa, 2.1.2**). În schimb, în secolul al XX-lea, structurile cu apoziții neacordate în caz devin din ce în ce mai frecvente. Situația este înregistrată de Graur (1968): „Excelenței sale, *Domnul* Apollo Milton Obote”. Astăzi norma academică acceptă ambele tipuri de apoziții, iar uzul este fluctuant, deși apozițiile acordate pierd teren în favoarea celor neacordate în caz: „lui Mircea Badea, *prezentatorul* de la Antena 3”, „Excelenței sale, *domnul* XXX, ambasadorul Statelor Unite la București”.

Apoziția acordată în vocativ, înregistrată în prima parte a secolului („domnule *Traiane*”, „coane *Alecule*”, „moș *Bogdane*”, „coană *Raluco*”) dispăre (apud Sandfeld, Olsen 1936: 66). Imitarea structurii cu apoziție în vocativ este astăzi o strategie de expresivitate.

Spre jumătatea secolului devin frecvente structurile apozitive rezultate prin elipsa mărcilor de subordonare: „trei *fete surori*” (< „trei fete *care sunt* surori”), *sufletul pereche* (< „sufletul *care este* pereche”), *oameni sfori*, *oameni catarge*, *oameni telegrafi* („oameni care sunt ca sforile”, „oameni care sunt asemenea catargelor”),

„oameni care sunt ca telegrafii”), *rochie numai petece* (< „*rochie care este numai din petece*”), „pădure cu *frunzele* numai *diamanturi*” (< „pădure cu frunzele numai de diamante”), „Djuvara omul politic și Djuvara oratorul” (< „Djuvara în calitate de om politic și Djuvara în calitate de orator”) (apud Sandfeld, Olsen 1960: 70). Unele dintre aceste structuri tind spre statutul de substantive compuse: *leacul-minune, portretul-robot, nava-școală*.

Ca procedeu literar, structurile complexe apozitive erau deja în uz la sfârșitul secolului al XIX-lea:

„E o femeie de vreo cinzeci de ani destul de bine ținută; cam prea dreasă la obraz; sprâncenele ca niște lipitori; dinții cam negriți de ristic și tutun; foarte veselă și vioaie vorbește și gesticulează degajat (...)” (Caragiale).

La jumătatea secolului al XX-lea, Sandfeld, Olsen (1960: 241–279) remarcă diversitatea structurilor apozitive: „ajutorul lui, *un tânăr* harnic și serios”, „grăunțele de nisip, *fine și seci*”, „așa a fost ziua aceea de august 1914, *zi grozavă*”, „unde o să te duci tu, *un copil*, pe drumuri”, „ne putem întoarce în partea cealaltă a orașului prin 2 tuneluri: *unul* numit Tamisei, și *unul* Blackwall”.

Bulgăr (1962: 416) nota frecvența lor în stilul publicistic, științific, administrativ:

„Pacea, *această fierbinte aspirație* a fiecărui om de pe planeta noastră, și-a găsit în lucrările Congresului o confirmare bărbătească, hotărâtă” (Stancu); „*Cinematografia, puternic instrument de înrăurire asupra omului*, trebuie să aibă un țel precis” (*Contemporanul*, apud Bulgăr 1962).

Rezultate prin elipsa substantivului, apozitiile adjectivale devin din ce în ce mai frecvente pe parcursul secolului: „Frusina, *cochetă și nesentimentală*, s-a ascuns” (Galaction). Treptat, apozitionarea devine un procedeu de emfază („între crengi, o mierlă, *alta*, își fluiera neastâmpărul”, Petrescu, apud Găldi 1976).

2. RELAȚIILE SINTACTICE

Relațiile sintactice care generează diversele funcții nu cunosc modificări majore pe parcursul secolului al XX-lea față de secolul anterior. Se înregistrează doar schimbări superficiale la nivelul inventarului și al repartiției stilistice a termenilor care le marchează.

2.1. Marcarea relațiilor de subordonare

În gramatica limbii române (GALR I: 17–24) sunt descrise două tipuri de relații de subordonare: dependența bilaterală (numită și relație de interdependență, în care fiecare dintre termenii din relație impune restricții celuilalt; este relația specifică ce se instituie între subiect și predicat) și dependența unilaterală (între un regent care impune constrângeri formale unui termen subordonat din categoria atributivelor, complementelor, circumstanțialelor).

Evoluțiile din secolul al XX-lea nu au înregistrat modificări la nivelul sistemului, ci doar la nivelul uzului: realizarea legăturii atributive (genitiv / prepoziție, genitiv / dativ, prepoziția impusă, vezi supra 1.14), regimul centrului verbal (vezi

supra 1.1.2), regimul cazual / prepozițional al adverbului și al adjectivului (vezi supra 1.6, 1.7), prepoziția particulară selectată (vezi supra 1.1.2, 1.14, 1.7), abateri ale uzului de la regimul cazual impus de prepoziție. Acordul se manifestă ca repetare de morfeme gramaticale între subiect și predicat și între determinarea de tip adjectival și centrul grupului sintactic (vezi infra 3.7). Pentru topică vezi infra 3.8. Subordonarea prin juxtapunere se actualizează mai frecvent la nivelul propoziției, între determinările de tip adverbial și regenții acestora (vezi supra 1.13, 1.14.5) și, mai rar, în cadrul frazei, în registrul vorbit, când intonația suplinește mărcile formale („Ai carte, ai parte”, „Vrei, nu vrei, te supui hotărârii grupului”, „Bine, rău, trebuie să mergi mai departe”).

Elementele joncționale actualizate exclusiv la nivelul frazei sunt: complementizatorii (conjunțiile necircumstanțiale), relativele (pronumele / adjectivele pronominale relative, nehotărâte și relativ-interogative, adverbele relative, nehotărâte și relativ-interogative) și conjunțiile circumstanțiale. Uneori, elementele joncționale sunt însoțite de corelative în regentă.

Global se poate aprecia că în secolul al XX-lea marcarea relațiilor de subordonare a evoluat către precizie în limba scrisă, în timp ce polifuncționalitatea a persistat în special în limba vorbită (Irimia 1986: 70–71).

2.1.1. Complementizatorii

Inventarul complementizatorilor este parțial comun pentru toate tipurile de compliniri verbale și a cunoscut mici modificări față de secolul anterior: unii termeni au dispărut, alții s-au integrat unor opoziții semantice și stilistice, iar în urma contactelor cu franceza, germana, engleza a apărut și un număr relativ mic de complementizatori noi.

Că. Este o conjuncție veche în limbă, care introduce toate tipurile de subordonate necircumstanțiale și poate fi selectată atât de predicate factive („Știu că ai dreptate”), cât și de predicate nonfactive („Se pare că ai dreptate”) sau contrafactive („A mințit că va veni”). *Că* marchează în limba actuală subordonate cu statut de aserțiuni, asumate sau nu de vorbitor. Datorită polifuncționalității este foarte frecventă (vezi GALR II: 237, 346). Nu a suferit modificări de uz comparativ cu secolul al XIX-lea.

În prima parte a secolului al XX-lea, continuând o tendință din secolul anterior, conjuncția circumstanțială *căci* este folosită uneori în locul complementizatorului *că* („Aflați despre mine căci sunt sănătos”). Astăzi substituția este accidentală în limba literară, dar persistă în limba populară.

Dacă în secolul anterior *că* apărea frecvent în interogativele indirecte alături de cuvântul interogativ („A întrebat că ce caută acolo; ș-o întreabă blând că de ce plânge”, Vlahuță), în secolul al XX-lea limba literară elimină conjuncția, relativul ocupând poziția complementizatorului (vezi pronumele relativ-interogative, GALR I: 287 ș. u.); cele două elemente de subordonare mai apar azi asociate doar în limba populară.

După a doua jumătate a secolului se manifestă tendința de amplificare a lui *că* prin substantive abstracte, în diverse combinații cvasilocuționale (*faptul că, datorită faptului că, în ciuda faptului că, din cauza faptului că, ca urmare a faptului că, ca o consecință a faptului că* etc.), prin intermediul cărora se marchează cu mai multă precizie diverse raporturi sintactico-semantice.

Să. Veche și frecventă în limbă, conjuncția *să* îndeplinește simultan rolul de marcă a modului conjunctiv și de complementizator. Cunoaște două realizări omonime: *să*₁ este selectată de verbe modale și aspectuale, iar propoziția subordonată introdusă se plasează în sfera modalizării deontice a „posibilului” („Se încearcă *să* se acrediteze ideea că (...)”, „Speră *să* reușească”, „Se așteaptă *să* vii și tu” etc.); *să*₂ introduce în vorbirea indirectă propoziții corespunzătoare imperativelor din vorbirea directă („Așteaptă!” > „A spus *să* aștepți”).

Dacă în secolul trecut transpunerea imperativelor în vorbirea indirectă era adesea marcată redundant prin două conjuncții („A spus *că să* aștepți”), astăzi acest tip sintactic este respins de normă, persistând doar în varianta populară a limbii. Între *că* și *să*₁ funcționează astăzi opoziția sistemică aserțiune / posibilitate.

Ca (...) *să*. Este varianta pozițională a lui *să*, actualizată atunci când în subordonată apar elemente antepuse predicatului: „Vreau *să* vii mâine” / „Vreau *ca* tu *să* vii mâine”, „Vreau *ca* mâine *să* vii”). În secolul al XIX-lea, conjuncția *ca să* era frecventă în uz și era acceptată de norma limbii literare fără intercalare (vezi **XIX, Sintaxa, 2.2.3, 3, passim**). Gruparea nedislocată se înregistra frecvent în prima parte a secolului al XX-lea, inclusiv în textele științifice: „A sosit ceasul *ca să* înmormântăm această mare lege”, Delavrancea; „Cinstea *ca să* fiu ales președinte al adunării”, Titulescu), alături de varianta cu dislocare („Trebuie *ca* securitatea *să* preceadă dezarmarea sau trebuie *ca* dezarmarea *să* preceadă securitatea”, Titulescu). Conjuncția nedislocată se restrânge treptat în a doua jumătate a secolului, când recomandările normative consideră gruparea semicultă și prescriu intercalarea obligatorie (Iordan 1943, GLR², Avram 1997²). Cu toate acestea, persistă în limba vorbită de azi: „Nu era normal *ca să* mergeți împreună cu avocata”, „dacă exista posibilitatea *ca să*-l pedepsească”, „vor *ca să*-și găsească puterea și liniștea sufletească, i-a împiedicat *ca să*-și (...), riscul *ca să*-i apară complicații”, apud Croitor et al. 2010: 70). La sfârșitul secolului al XIX-lea era frecventă confuzia lui *ca să* cu *pentru ca să* (specifică circumstanțialelor de scop: „pot pentru *ca să* zic”); astăzi este accidentală și reflectă adesea intenții ironice sau emfatice.

Dacă. Complementizatorul *dacă* are două realizări omonime: *dacă*₁, conjuncție subordonatoare ipotetică, introducând în frază subiective, predicative, complete directe („*Dacă* muncesc așa mult e pentru că am nevoie de bani”; „*Dacă* muncește așa mult o face pentru că are nevoie de bani”); *dacă*₂, marcă a interogației totale sau alternative transpuse în vorbire indirectă („M-a întrebat *dacă* vii”, „M-a întrebat *dacă* vii sau nu”). Structurile cu *dacă*₁ sunt cel mai adesea emfatice, ancorate presupozițional; erau mai frecvente la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, astăzi fiind simțite retorice, pedante (vezi infra 3.6). Pentru *dacă*, vezi 2.1.3.

De. Frecvent în secolul al XIX-lea în toate cele trei ipostaze conjuncționale („Se întâmpla *de*₁ veneau sâmbătă seara”; „Nu se știe *de*₂ vom reuși”; „Depinde de voi *de*₃ veți reuși sau nu”; vezi **XIX, Sintaxa, passim**), *de* a fost în regres ca frecvență pe parcursul secolului al XX-lea: *de*₁ devine arhaic și popular; *de*₂ și *de*₃ mai apar uneori în limba colocvială. Astăzi pentru *de*₁ s-a generalizat în limba literară *că / să* (în funcție de modalitatea din subordonată), iar în locul lui *de*₂ și *de*₃ se folosesc *dacă*₁ și *dacă*₂.

Cum că. Precum că. Cum de. Frecvente în secolul trecut în ipostaza de conectori sintactici ai unor propoziții necircumstanțiale, cele trei conjuncții au

pierdut dreptat teren pe parcursul secolului al XX-lea; astăzi funcționează și ca mărci ale modalizării epistemice, exprimând, alături de mod și timp, distanțarea vorbitorului de conținutul propozițional al subordonatei („S-a auzit *cum că* s-ar fi mutat la Iași”, „A povestit *precum că* ar fi fost căutat de poliție”) sau surpriza („Nimeni nu știa *cum de* a ajuns tocmai el în acel post”).

Decât. Cum. Precum. Ca și cum, ca și când, de parcă. În mod particular, *decât, cum, precum* funcționează ca operatori conjuncționali specializați în propozițiile comparative. *Decât* funcționează conjuncțional ca marcă tipică a comparativei de inegalitate („Am cheltuit mai mult *decât* aș fi vrut”). *Cum* („Scrie la fel de bine *cum* scria acum un an”) și *precum* („la fel de curată *precum* e cristalul”) în ipostază conjuncțională (GALR II: 480) sunt mărcile specifice ale comparativei de egalitate. *Ca și cum, ca și când, de parcă* sunt locuțiunile conjuncționale tipice pentru comparativele ipotetice („Se uită *ca și cum* nu ar înțelege ce-i spun”).

2.1.2. Relativele

Din clasa relativelor fac parte pronumele și adjectivele pronominale relative, nehotărâte, relativ-interogative și adverbele relative, nehotărâte, relativ-interogative.

2.1.2.1. Pronumele și adjectivele relative, nehotărâte, relativ-interogative. Pronumele și adjectivele pronominale relative și nehotărâte funcționează ca operatori de subordonare a unor propoziții necircumstanțiale (subiective, predicative, complementive directe, complementive secundare, complementive indirecte, complementive prepoziționale, complementive predicative ale obiectului, predicative suplimentare, complementive de agent, comparative) și, însoțite de prepoziții, ca operatori de subordonare în unele propoziții circumstanțiale (de mod, de loc, de timp, de cauză, de scop, condiționale, instrumentale, sociative, cantitative, de relație, concesive, opoziționale, cumulative, de excepție).

Relativa poate avea un antecedent în regentă („Am așteptat trei luni cartea *de care* am nevoie”, GALR II: 812 ș. u.) sau poate fi fără antecedent în regentă, iar operatorul relativ este marcat cazual de verbul propoziției matrice („Am trimis cartea *cui* are nevoie de ea”). La trecerea unei propoziții interogative parțiale (cu pronume interogativ) din vorbirea directă în vorbirea indirectă, relativul dobândește statut de pronume relativ-interogativ („*Cine* lipsește azi?” > „A întrebat *cine* lipsește azi”) (GALR II: 208 ș. u.).

În timp, frecvența conectorilor relativi și nehotărâți a fost variabilă. Astăzi, în propozițiile relative neinterogative ordinea frecvenței conectorilor este următoarea: *care* (peste două treimi din ocurențe; mai frecvent în relativele cu antecedent), *ce* (frecvent în special în relativele fără antecedent); *ceea ce, cât, cine, oricare, orice, oricine*. În interogativele indirecte ordinea frecvenței este: *ce, cine, care* (v. GALR II: 213; Vasilescu 2009c). La circumstanțiale, frecvența relativelor este, per ansamblu, redusă și diferă de la un tip de subordonată la altul.

Actualizările tipice ale pronumelor / adjectivei pronominale relative, nehotărâte, relativ-interogative sunt cele din propozițiile necircumstanțiale.

Care. În toate perioadele de dezvoltare, limba română a cunoscut fluctuații în privința formelor cazuale ale relativului *care*: textele consemnează probleme legate de acordul încrucișat al relativului („băiat *a cărui* carte”, „fată *a cărei* carte”, „băieți *ale căror* cărți”, „fetele *ale căror* cărți”) și de marcarea prepozițională a acuzativului („omul *pe care*”). Cele două situații se întâlnesc și în limba actuală, în

special în registrul oral, în timp ce în registrul scris, uzurile greșite au fost puternic limitate în a doua jumătate a secolului al XX-lea sub presiunea coercitivă a normei literare, larg popularizate. În vorbire însă, slăbirea flexiunii relativului *care* tinde să confere acestuia, tot mai mult, statut conjuncțional, de operator conectiv, ale cărui relații sintactice cu constituenții propoziției subordonate slăbesc (Gheorghe 2009a). În limba populară, în locul lui *care* se folosește adesea *de* cu valoare de relativ: „Omul *de* l-ai văzut aseară era fratele lui”; azi, uneori este valorificat stilistic în limba literară: „În toți anii *de* trecură, numai din povestirile martorilor [...] am aflat ceva” (apud GALR II: 215). În a doua jumătate a secolului, în stilul înalt se constată tendința înlocuirii lui *care* prin îmbinări cvasilocuționale emfatiche echivalente: *fapte de natură să...; om în măsură să...*

Ce. În secolul al XIX-lea *ce* și *care* erau în variație liberă; la începutul secolului al XX-lea era frecvent *ce*, fiind treptat înlocuit cu *care*:

„Persoane *ce* purtau rangurile de protipendată”, „Drept răsplată a lungilor lupte *ce* au susținut”; „Obiectele *ce* aduceau din străinătate” (Kogălniceanu), „Greșelile *ce* s-au comis cu noi” (Delavrancea), „În orice stat *ce* merită numele de cult, în orice stat *ce* înțelege să trăiască unitar și să-și pregătească un viitor, în orice stat *ce* are mândrie, *ce* are putere și conștiință, limba națională-și menține toate drepturile (...)” (Iorga), „Scopul *ce* urmărim este pacea” (Titulescu), „Văru-meu Guță, *care*-a murit anul trecut de dalac” (Stancu).

Discutând exemple extrase din presa primei jumătăți a secolului, Graur (1987: 98) comentează: „folosirea lui *ce* în locul lui *care* e artificială. Totuși poate fi tolerată atunci când înlocuiește un *care* neprecedat de virgulă”. Statistica realizată de Gheorghe (2009a) indică ocurența lui *ce* în loc de *care* în 20% din contexte. Folosirea lui *ce* este înregistrată în special în stilul jurnalistic, academic, precum și în vorbirea îngrijită. Autoarea remarcă și preferința pentru *celor ce* în locul lui *celor care*. Lucrările normative din a doua jumătate a secolului (GLR²; Avram 1997²) consideră literare structurile atributive introduse prin *care* și poetice, arhaice, pe cele introduse prin *ce*, acceptate doar pentru evitarea unor repetiții supărătoare și a unor cacofonii.

Evitarea cacofoniei pare să îi preocupe pe lingviști abia după a doua jumătate a secolului; în sens restrâns, cacofonia este definită ca alăturare neufonică de două silabe de tipul *ca ca, ca că* etc.; în sens larg, sunt considerate alăturări cacofonice toate alăturările de silabe identice sau foarte asemănătoare („*sora sa s-a măritat*”, „*la latitudinea*”, „*m-a marcat*” etc.). „Cacofoniile” erau însă curente la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor în scrierile unor oameni de cultură: „...știe toată lumea *că* corespondența noastră diplomatică se poartă până acum (...) exclusiv în limba franceză” (Iorga); „numai prin solidaritatea sufletească *care* merge de la cel dintâi la cel din urmă” (Iorga).

Astăzi, se constată o revigorare a lui *ce* în stilul înalt, atât în registrul scris, cât și în cel vorbit: „tema *ce* face obiectul prezentei cercetări”, „RTV are un public *ce* iese din agenda pe care i-o face clasa politică” (Realitatea TV, februarie 2006), „Publicarea rectificării sau a replicii nu împiedică persoana *ce* se consideră lezată să se adreseze instanțelor judecătorești competente pentru acordarea de despăgubiri (...)” (Antena 1, aprilie 2001, apud Gheorghe 2009a).

Ceea ce. Dacă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor se înregistrau grupări de tipul *acela ce*, *aceea ce* („*Aceea ce* era înainte un mijloc pentru înălțarea totalității poporului, devine, în urmă, un scop care ascunde interesul individual”, Rădulescu-Motru; vezi **XX, Pronumele, 6.3.1**), în secolul al XX-lea gruparea *ceea ce* sudată devine generală. De asemenea, *ceea ce* neutru înlocuiește în secolul al XX-lea pe *care* neutru din secolul al XIX-lea („Târgul au fost slab de tot, *care* altă dată nu s-au pomenit”, vezi **XX, Pronumele, 9.2**).

În limba actuală *ceea ce* este în variație liberă cu *ce* în majoritatea contextelor („tot *ce* / *ceea ce* mă interesează”, „mă tem *de ce* / *ceea ce* se va decide”, „*ceea ce* / *ce* mă interesează este să (...)”); substituția nu este însă posibilă în relativele cu antecedent nominal și în enunțurile în care *ce* apare în ipostază adjectivală („iritarea *ce* / **ceea ce* îl cuprinsese”, „i-a spus *ce* / **ceea ce* carte vrea”) (GALR II: 214). Acolo unde variația liberă este posibilă, se pare că *ceea ce* este preferat în stilul înalt, iar *ce* este general.

Cât. Exprimă cantitatea, proporția, durata. Nu înregistrează modificări de uz față de secolul anterior.

Cine. În ipostaza de relativ, ulterioară ipostazei interogative (GALR II: 215), este puțin frecvent în limba actuală („*Cine* sapă groapa altuia cade singur în ea”), iar în secolul al XIX-lea apărea în special dublat de un corelativ pronominal (*el*, *acela*) în regentă (vezi **XIX, Sintaxa, 3.5.3**). Fenomenul dublării prin pronume personal nu mai apare în limba literară actuală, iar dublarea prin *acela* este emfatică. Dacă în limba veche *cine* introducea și atributive cu antecedent nominal (vezi Stan 2009a), în secolul al XIX-lea și al XX-lea doar *care* este acceptat cu acest rol („omul *care* a venit”).

Oricare, orice, oricine. Au comportament analog pronumelor relative care intră în componența lor.

Ipostazele circumstanțiale. Actualizările pronumelor / adjectivelor pronominale relative, nehotărâte, relativ-interogative în subordonatele circumstanțiale sunt puțin numeroase. Propozițiile relative respective sunt adesea realizări ale unor grupuri prepoziționale, în care capul prepozițional are drept complinire o propoziție relativă. Se întâlnesc, cel mai adesea, în registrul colocvial: „Se uită *spre cine* l-a strigat”, „Se duce *la ce* casă vede cu ochii”, „Aș pleca *în orice* parte a lumii pentru a găsi *ce* caut”, „Scriu *cu ce* am”, „Maria s-a întâlnit *cu cine* îi e prietenă”, „Nu-i tace gura *de câte* are de povestit”, „A plecat *pentru ce* avea de cumpărat”, „Muncește *în locul cui* o plătește”, „*Oricine* l-ar ruga, el tot nu s-ar lăsa înduplecat”, „A mai luat și altceva *decât ce* i-ai spus”, „A făcut altceva *decât ce* a promis”.

2.1.2.2. Adverbele relative / nehotărâte / relativ-interogative. Marchează subordonarea circumstanțialelor față de un regent verbal / adjectival / adverbial / interjecțional. Sunt tipice pentru marcarea unor relații sintactico-semantice *cum* (operator specific propoziției circumstanțiale de mod, alături de *după cum*, *precum*, *livrești* și mai puțin frecvente în limba actuală) și *cât* (operator specific propozițiilor cantitative). Mai apar ca operatori de subordonare în concesive („*Cât* aș munci eu, tot ea are cele mai bune rezultate”), consecutive („A mâncat atât *cât* să pocnească”), cumulative („A venit și altcândva *decât când* am invitat-o”), de excepție („A fost altundeva *decât unde* a spus la plecare”).

În ipostaza de adverbe relativ-interogative marchează subordonarea propozițiilor necircumstanțiale (subiective, predicative, complete directe, complete secundare,

completive indirecte, completive prepoziționale, predicative suplimentare) față de un regent „dicendi” sau de informare („Nu se știe *unde* pleacă”, „Nu știu *când* vine”, „Întrebarea este *cum* va proceda”).

Combi-națiile numeroase ale unor adverbe relative cu prepoziții – *de pe de când*, *de de pe când*, *până de de pe când*, *până de pe dincotro*, *de pe de unde*, *până de pe de unde*, *de pe de oricând*, *până ori de de pe când*, *ori până de pe încotro* etc. – înregistrate la sfârșitul secolului la XIX-lea de Philippide (1897, apud Avram 1960: 158–160) dispar în secolul următor. Funcționează însă în secolul al XX-lea *până după ce*, neînregistrat de Philippide.

Unde. Ori(și)unde. Încotro. Sunt tipice pentru raportul semantic local. *Încotro*, *dincotro*, *oriîncotro*, adverbe relative frecvente în secolul al XIX-lea, încep să fie folosite din ce în ce mai rar; este preferat *unde* (Avram 1960: 36). Colocvial, apar ca operatori ai unor concesive („*Unde* m-aș duce, îl găsesc și pe el acolo”) sau ca operatori însoțiți de corelative obligatorii ai unor cumulative („A fost și *altundeva* decât *unde* a zis”) și circumstanțialele de excepție („Nu merge *altundeva* decât *unde* îi dau voie părinții”).

Când. Ori(și)când. *Când*, *oricând* sunt conectori specializați pentru exprimarea raportului temporal; pentru exprimarea limitelor temporale se folosesc prepoziții (*de când*, *până când*). Colocvial, apar ca operatori în concesive („*Când* aș pleca, acum n-aș mai ajunge la timp”), iar însoțite de corelative obligatorii în cumulative („A fost și *altcândva* decât *când* mi-a spus”) și circumstanțiale de excepție („Nu face asta *altcândva* decât *când* nu o vede nimeni”).

Cum. Ori(și)cum. Precum. După cum. Sunt operatori tipici pentru circumstanțialele de mod; *cum* e general, *oricum*, *după cum* sunt ușor livrești. Colocvial, apar ca operatori în concesive („*Cum* aș proceda, ea tot nemulțumită ar fi”), iar însoțiți de corelative obligatorii în cumulative („A făcut și *altcumva* decât ți-a spus ție”) și în circumstanțialele de excepție („Nu face *altfel* decât *cum* promite”).

Cât. Ori(și)cât. Sunt tipice pentru circumstanțialele cantitative („*Mânăncă cât* poate”). În temporale, *cât* exprimă intervalul de desfășurare a acțiunii și este colocvial („*Cât* pregătesc eu masa, tu faci ordine”).

2.1.3. Conjunțiile circumstanțiale

De-a lungul secolelor s-a înregistrat schimbarea condițiilor de întrebuintare a conjuncțiilor circumstanțiale în două direcții complementare: (i) polifuncționalitatea (de pildă, *unde*, local, temporal, causal, opozițional, condițional, concesiv); (ii) specializarea și precizarea sensului (*dacă* își pierde valoarea temporală din secolul al XVI-lea și se specializează pentru condiționale; concesiva întărește poziția corelativului, devenit obligatoriu; între *când* și *îndată ce* apar diferențe semantice).

Diversele tipuri de conjuncții au cunoscut evoluții diferite: conjuncțiile concesive, causale, circumstanțiale de timp au înregistrat modificări importante, în vreme ce pentru conjuncțiile finale, consecutive, locale, condiționale și modale s-au consemnat schimbări mai puține (Avram 1960: 237). Modificările de inventar au reflectat unele fenomene de sistem: (i) înlocuirea unor elemente arhaice cu unele neologice în structura unităților conjuncționale (*în vreme ce* / *în timp ce*, *câtă vreme* / *cât timp*, *îndată ce* / *imediat ce*, apud Avram 1960: 238); (ii) prezența în limbă a unor sinonime diferențiate stilistic sau interschimbabile pentru variația expresiei (*din pricină că* / *din cauză că*, *în vreme ce* / *în timp ce*, *imediat ce* / *îndată*

ce, din moment ce / de vreme ce); reducerea, în mod constant, începând cu secolul al XVIII-lea, a unor structuri pleonastice. După a doua jumătate a secolului al XX-lea se manifestă tendința de marcarea emfatică a raporturilor semantice prin combinații cvasilocuționale cu un component nominal și unul conjuncțional (*cu condiția să, în ideea că, din cauza faptului că, cu scopul să; în ciuda faptului că, ca o consecință a faptului că, ca o excepție în raport cu, în asociere cu, de natură să* etc., vezi Bulgăr 1962: 418) sau relativ (*în cazul în care; în condițiile în care; în momentul în care; indiferent care / cine / ce / cât / unde / când / cum*; vezi Gheorghe 2009). Crește frecvența în uz a unor îmbinări locuționale (*cu toate că, din pricină că, din cauză că, în cazul că, pe motiv că*) (vezi XX, **Conjuncția, 4**).

De asemenea, se remarcă tendința de gramaticalizare a unor construcții gerunziale ca elemente conjuncționale (*având în vedere, luând în considerare, ținând cont de, ținând seama de, privind, dat fiind că, excepție făcând, presupunând că, admitând că* etc.).

Conjuncțiile temporale. Față de secolul anterior se observă o mai mare precizie în marcarea raporturilor de simultaneitate / anterioritate / posterioritate prin creșterea frecvenței în uz a unor conjuncții / locuțiuni specializate pentru fiecare dintre raporturile temporale (*după ce, imediat ce, (ori) de câte ori, în timp ce, cât timp, înainte să, până + indicativ, cum*) și scăderea frecvenței mărcilor nespecifice comune cu circumstanțialele de loc (*unde*) și condiționale (*dacă*); se produc însă noi asocieri cu valorile cumulative (*după ce*) și opozitive (*pe când*) (Avram 1960: 42). În același timp, are loc o specializare stilistică: colocvial (*de cum, pe când, câtă vreme, cât timp*) / arhaic (*pe dată ce, că, unde, dacă, cât ce*) / popular (*îndată ce, până ce, în vreme ce, cât*).

Fixarea în sistem a unor conjuncții a înregistrat fluctuații pe parcursul secolului. Astfel, conjuncția *înainte să*, astăzi frecventă și literară, era marginală în prima jumătate a secolului, fiindu-i preferată varianta cu infinitiv *înainte de a* (Jordan 1978: 357). În schimb, *înainte de ce + indicativ*, folosită în secolul trecut, este combătută de Jordan la jumătatea secolului (apud Avram 1960), ieșind ulterior din uzul literar. Frecventă în secolul al XIX-lea, *în vreme cât* dispare din uzul secolului al XX-lea. Se înregistrează însă conjuncții noi, ca urmare a contactelor cu limba franceză: *pentru când* apărută la jumătatea secolului și considerată la acel moment livrescă (Avram 1960: 42), *că* invers (Avram 1960: 59), *pe măsură ce* (Avram 1960: 61). Avansează gradul de sudură a unor combinații cvasilocuționale (*în vremea ce > în vreme ce*).

Conjuncțiile modale. Comparativ cu secolele anterioare, inventarul operatorilor conjuncționali care introduc circumstanțiale modale se reduce la câteva elemente cu frecvență scăzută în uz: *ca și cum, de parcă*, specializate pentru comparativele ireale, și *precum*, învechit.

Circumstanțiala de măsură progresivă își fixează corelativele obligatorii: „*Cu cât intrați mai mult în detalii, cu atât apare mai întunecat. Cu cât veți adânci mai mult particularismele naționale, cu atât situațiunea apare mai imposibilă*” (Titulescu).

Conjuncțiile cantitative. În limba literară actuală, singura conjuncție cantitativă este *până* și apare în construcții puțin frecvente: „A crescut *până* a ajuns la 2 metri înălțime” (GALR II: 549).

Conjunțiile de relație. Raportul de relație este puțin frecvent în toată istoria limbii române și se actualizează de preferință la nivel propozițional (*în privința, cu privire la, în legătură cu, în ceea ce privește, din punct(ul) de vedere*), nu frastic. Astăzi funcționează mai ales ca strategie de tematizare în exprimarea cultă. Rar, raportul de relație este marcat prin elementul conjuncțional *să*, ca urmare a sinonimiei conjunctivului cu supinul în anumite contexte („*Să* supere pe cineva, n-a supărat / *De supărat* pe cineva, n-a supărat”).

Conjunțiile cauzale. Față de sfârșitul secolului al XVIII-lea, dispar din uz numai *căci*, și *căci, drept aceea, pentru aceea* și se restrânge uzul structurilor cauzale prepoziționale frecvente în limba veche (vezi Stan 2009a). Conjunțiile conservate își schimbă poziția în sistemul stilistic al limbii (Avram 1960: 91): *fiindcă, pentru că* (ultimul, rar în secolul al XIX-lea), *deoarece* sunt generale; *întrucât, din pricină că* sunt specifice stilului științific și administrativ, *căci* (cult în secolul al XIX-lea) și *că* devin colocviale; *dacă, unde, când, de vreme ce, din moment ce, cum* sunt emfatic-retorice, primele puțin frecvente, ultima des folosită; *drept ce, pentru ce*, foarte vechi în limbă, se păstrează doar regional; *din cauză că*, răspândit prin traduceri și purtând în prima parte a secolului recomandarea normativă de a fi evitat, este astăzi folosit frecvent în stilul înalt; *din moment ce, pe motiv că, odată ce* sunt culte și emfatic. Locuțiunile conjuncționale cauzale sunt frecvente în uz (vezi XX, **Conjunția, 3**).

Conjunțiile de scop. Față de secolul al XIX-lea, se constată deosebiri de repartiție stilistică. Conjunția finală *de* construită cu indicativul și atestată în stilul înalt la sfârșitul secolului („*Țăranii, pontășii, clăcașii, iobagii, veniră de luară loc alătura cu foștii Domni*”, Kogălniceanu) devine treptat, pe parcursul secolului al XX-lea, populară și colocvială. Alături de *să* final se folosesc adesea *ca (...)* *să, pentru ca să*, care marchează neechivoc, emfatic, raportul circumstanțial de scop.

Conjunțiile condiționale. În inventarul conjuncțiilor condiționale se regăsesc multe elemente existente în limbă încă din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Elementul tipic condițional în limba actuală este *dacă* („*Dacă* am timp, trec pe la tine”). *De* („*De* veți crește oameni care să se grăbească în triumf veți crește niște oameni fără ideal”, Delavrancea) și *să* („*Să* fi știut cum stau lucrurile, nu îl ajutam”) s-au arhaizat. *În caz că, fără să, de vreme ce* apar în stilul cult și sunt retorice („*În caz că* ai probleme, sună-mă”, „*Fără să* înveți, nu poți reuși”, „Nu va veni, *de vreme ce* nu ne-a dat niciun semn”). *Când să* apare doar popular.

Conjunțiile concesive. Față de secolul al XIX-lea dispar din uz concesivele introduse prin *măcar* urmat de indicativ, iar *măcar* se conservă ca element adverbial („*Măcar* tace și nu te deranjează”). Dispare construcția concesivelor cu *oricum* + conjunctiv, iar conjunctivul fără *să* devine popular („*Vină* când vrea, eu nu mă duc *să* o aștept”) sau se conservă doar în câteva structuri clișeizate („*Fie* pâinea cât de rea, tot mai bună-n țara mea”). În acord cu tendința constantă de reducere a structurilor pleonastice, dispare operatorul *măcar deși*. Unele conjuncții se mai păstrează doar gramaticalizate în sintagme fixe: *fie ce-o fi, fie și pentru o zi, cât de mulți, măcar de-ar veni*. Mai importante sunt modificările de frecvență: în locul lui *măcar că* este preferat *deși; cu toate că, chiar dacă, deși*, impuse treptat pe parcursul secolului al XIX-lea, devin frecvente în secolul al XX-lea. Alte conjuncții suferă schimbări de registru: *măcar să, măcar că, de, dacă, că* pierd

teren și devin populare; *bine că, las' că, să spunem că* își restrâng uzul la registrul oral, colocvial.

Conjunțiile consecutive. Raportul consecutiv este marcat în limba actuală prin conjunțiile *încât* (specializat încă din epoca veche, vezi Stan 2009a), *să, rar ca să*. Conjunțiile *de și că* aparțin registrului colocvial.

Conjunțiile opoziționale. Raportul opozitiv este caracteristic limbii culte, genului oratoric. Locuțiunea conjuncțională *în loc să*, înregistrată în limba veche (Stan 2009a) este și în secolul al XX-lea frecventă. Pe lângă aceasta, în secolul al XIX-lea sporește inventarul conjuncțiilor opoziționale sub influența limbii franceze, iar în secolul al XX-lea, sub influența limbii ruse. Operatorul tipic în limba actuală este *în loc să*. Alături de acesta apar și conectori specializați în funcție de nuanța semantică suplimentară a opoziționalei: falsele condiționale sunt marcate prin *dacă*, falsele temporale prin *când, câtă vreme, în timp ce, în vreme ce, pe când, pe câtă vreme*, falsele locale prin *de unde* (popular), falsele finale prin *pentru ca să*, falsele modale prin *fără ca să*.

Conjunțiile cumulative. Față de secolul al XIX-lea, în secolul al XX-lea dispar elementele conjuncționale negative (*necum să, netocma să, nu tocmai să*, vezi XIX, **Sintaxa, 3.13.14**), trec în registrul colocvial și popular *las' că nu, după ce că, plus că*, iar *pe lângă că și în afară că* devin mărci tipice pentru cumulativele postpuse și antepuse.

Conjunțiile de excepție. Conjunțiile de excepție din limba actuală sunt *decât, decât să, decât că*.

2.1.4. Corelativele

Raporturile de subordonare pot fi marcate emfatic prin corelative. Față de secolul anterior unele corelative dispar din limba literară (*nu numai căci... ci căci, deoarece... dar, măcar că... totuși, măcar că... dar*) sau se folosesc rar (*de aceea, apoi, atunci*), altele trec de la combinații nesimetrice (*deși... dar*) la combinații simetrice (*cu cât... cu atât, pe cât... pe atât*), iar altele, frecvente în secolul al XIX-lea (vezi XIX, **Sintaxa, 3.13, passim**), devin facultative (*deși... însă, deși / cu toate că... dar însă, cu toate că... dar tot*) și se folosesc pentru marcarea emfatică a raportului sintactic (*așa... cum, acolo... unde, atunci... când, dacă... atunci, deși... tot*). Astăzi există puține raporturi sintactico-semantice cu corelative obligatorii: raportul cumulativ (*și / mai... decât*, „a mai adus și altceva decât i-am cerut”) și raportul de excepție (*altceva / altcineva / altunde* etc. ... *decât*); extrem de frecvent este corelativul consecutivei (*atât/așa... încât*). În propozițiile necircumstanțiale, corelativele demonstrative sunt mai puțin folosite față de secolul anterior („*Cine* vorbește mai mult, *acela* muncește mai puțin”, „*Pe cine* voi vedea primul pe stradă, *pe acela* îl voi ruga să mă ajute”), iar cele exprimate prin pronume personal nu se mai folosesc în limba literară („*Cine* ajunge primul, *el* ia roadele”). Corelativele adiacente prezintă tendința de sudare într-o singură unitate: *acolo unde, așa cum, atunci când, așa încât*.

2.2. Marcarea relațiilor de coordonare

În secolul al XX-lea are loc specializarea pe registre (oral vs scris) a mijloacelor de marcarea a subordonării (juxtapunere vs conectori conjuncționali). În

privința conectorilor conjuncționali, au loc modificări minore de inventar și frecvență față de secolul anterior. Unele modificări se înregistrează și în privința corelativelor.

2.2.1. Coordonarea prin juxtapunere

Coordonarea prin juxtapunere este preferată în limba vorbită, în timp ce limba scrisă tinde spre marcarea raporturilor sintactice prin conjuncții.

Sandfeld, Olsen (1960: 32–33) consideră juxtapunerea în limba scrisă un procedeu literar, cu o relativă doză de „artificialitate”, indicând adesea o serie incompletă sau progresia: „Bătrânii, bolnavii, copiii au spitaluri, azile, orfelinate (Ralea), „știu bine că această Gramatică are lacune, probabil și unele erori (apud Graur 1987); „plouă rece, leneș, monoton” (apud Sandfeld, Olsen 1960).

Numeroase și diverse ca structură sunt construcțiile juxtapuse bazate pe repetiție; acestea sunt colocviale și dezvoltă sensuri suplimentare: aproximarea (*trei patru, azi mâine*), concesiia prin alăturare de termeni antitetici (*bun, rău; mult, puțin; cu ipotecă, fără ipotecă; vrând, nevrând; de vine, de nu vine; cum, necum*), intensificarea (*ziua – noaptea, tot – tot – tot, cărduri – cărduri*), progresia (*încet-încet*), emfaza (*goală-goluță, singur-singurel, întreg-întreguș*) etc. (vezi GALR II: p. 778 ș.u.).

2.2.2. Coordonarea prin conectori conjuncționali

Față de secolul al XIX-lea, dispar treptat din uz unii conectori: copulativi – *i, cât și, cum și* (ultimii înlocuiți de *precum și, ca și*; conjuncții specifice limbii literare); concluzivi – *ci, dar, ci dar, drept aceea*; disjunctivul *au*. Adesea *cu, și cu* (ultimul pleonastic) se folosesc pentru *și* („Gogu *cu* Eugenia, smeoaiica *cu* smeul”, „părintele Dumitru *și cu* părintele Manoil”, apud Sandfeld, Olsen 1960: 18); gramaticile normative din a doua jumătate a secolului (GLR² II; Avram 1997²) fac distincție între subiectul multiplu care impune acordul la plural („Maria *cu* Ioana *au* plecat devreme”) și structurile complexe cu subiect și complement sociativ („Maria *cu* Ioana *a* plecat devreme”).

Alți conectori își schimbă frecvența. Față de *ori* din secolul al XIX-lea este preferat în secolul al XX-lea *sau*. Unele modificări sunt determinate de tendința de precizare a sensului și de specializare stilistică: *ci* este folosit doar disjunctiv, fiind preferat de limba literară, în timp ce *dar*, de limba vorbită (Sandfeld, Olsen 1960: 25); conectorii concluzivi *acum, atunci* se folosesc în continuare în limba vorbită, în timp ce în limba scrisă apar *prin urmare, așadar* (uz general), *precum și, ca și* (în stilul înalt), iar *dar* concluziv este concurat și înlocuit treptat de *deci*.

„Înțelegeți, *dar*, că respectul și considerațiunea ce sincer port și unuia și altuia îmi vor da moderațiunea cuvenită” (Delavrancea); „Cum ne-am putea *deci* aștepta ca după zece ani de la încetarea lui, lucrurile să intre în ordine?” (Titulescu)

Și este folosit expletiv în fața celui de al doilea termen din structura unor complemente de timp și de loc exprimând intervalul (apud Sandfeld, Olsen 1960: 12): „de la Palatul regal *și* până aici”, „de la 10 seara *și* până a doua zi la amiază”, „de la logodnă *și* până la căsătorie”.

Cumulul de conjuncții (*și însă, deci dar, de aceea dar*) își restrânge frecvența. De asemenea, formațiile pleonastice (*dar însă, de aceea dar, iar nu, dar în schimb*) sunt limitate de recomandările normative.

În ciuda uzului deseori eliptic – economic și facil – înregistrat pe parcursul secolului, norma tinde să impună precizarea relațiilor sintactice prin repetarea mărcilor relaționale în fața fiecăruia dintre termenii coordonați: a prepoziției („într-un cerc *de* prieteni și [*de*]cunoscuți”, „un bătrân *cu* barbă și [*cu*] plete, „mă amestecam *în* zarva și [*în*] larma oamenilor”, „atacuri îndreptate *spre* sud și [*spre*] sud-vest”, apud Sandfeld, Olsen 1960; vezi și Avram 1987: 179 ș. u.); a morfemului de genitiv *al* („șesurile Dobrogei și [*ale*] Bassarabiei; țară *a* singurățății și [*a*] tăcerii”, apud Sandfeld, Olsen 1960), a articolului hotărât proclitic *lui* („I-am dat *lui* Ion și [*lui*] Gheorghe”), a morfemului de comparație („*cea* mai prețioasă și [(*cea*) *mai*] eficientă declarație”, „*cele* mai bune și [(*cele*) *mai*] durabile pagini”, „înțelegerea *mai* adâncă și [*mai*] complexă și a vieții, tot ce conține dragostea [*mai*] tulburător și [*mai*] fermecător”, apud Iordan 1966).

Un procedeu frecvent de marcare a termenilor coordonați este substituția pronominală: „între degetul mare și [*cel*] arătător”, „poporul român și [*cel*] bulgar”, „limba engleză și [*cea*] franceză”, „între modelele ideale și [*cele*] substanțiale, trecerile sunt multiple” (apud Iordan 1966: 614).

Prepoziția *între* este frecvent repetată ilogic în prima jumătate a secolului (apud Sandfeld, Olsen 1960: 9): „ținea crâsmă *între* târgul Șomuz și *între* satul Broșteni” (Sadoveanu, apud Sandfeld, Olsen 1960); „trăia așa singur *între* școală și *între* grădină” (Brătescu-Voinești, apud Sandfeld, Olsen 1960), „Recunosc o deosebire *între* științele fizice și naturale și *între* matematici” (Delavrancea). În aceeași perioadă este însă înregistrat și uzul corect: „cu mâinile înfipite *între* chimir și cămașă” (Sadoveanu, apud Sandfeld, Olsen 1960).

Uzul actual înregistrează coordonări de verbe la timpuri diferite, cu valoare aspectuală și emfatică totodată („s-a realizat *și* se va realiza”), coordonări de operatori modali și/sau verbe cu sens modal („pot *și* trebuie”, „vreau *și* pot”, „cred *și* sper”), coordonări de pronume atone, conjuncții, prepoziții rezultate prin elipsă („mă *și* te cunosc foarte bine”; „înainte, după *și* în timpul procesului”; „înainte să *și* după ce”).

Grupurile sintactice bazate simultan pe coordonare și elipsă generează enunțuri afective colocviale prin care se subliniază incompatibilitatea termenilor: „Tu *și* matematica!”, „El *și* sportul!”, „Ion *și* atent!”, „Marin *și* repede!”

2.2.3. Corelativele

În privința corelativelor, o comparație între secolul al XIX-lea și secolul al XX-lea pune în evidență fenomene diverse. Astfel, unele corelative dispar (*au... au, au... dar*); altele sunt respinse de normă, dar continuă să fie folosite în exprimarea mai puțin îngrijită (*nu numai ... dar și, încă ... și, precum ... așa și*); corelativele nesimetrice (*sau ... ori*) sunt înlocuite de combinații simetrice (*sau ... sau, ori ... ori*); altele se fixează într-o nouă combinație (*atât ... cum și > atât ... cât și, nu numai ... ci > nu numai ... ci și, „nu numai din neolitic și bronz, ci și din epoca fierului”, Pârvan*); *nici ... nici* se fixează exclusiv în contexte cu dublă negație (vezi XIX, Sintaxa, 4); câteva corelative se specializează stilistic (*ori ... ori, sau ... sau, și ... și, nici ... nici* sunt generale, în timp ce *atât ... cât / ca și, nu numai ... ci și* caracterizează stilul înalt); apar noi corelative (conjuncțiile *fie ... fie* provenite din *fie că ... fie că* sunt

considerate de Iordan 1966: 621 „inovație de dată foarte recentă, puțin răspândită deocamdată”); corelativele „eliptice”, întâlnite în textele scrise din diverse perioade istorice sunt puțin frecvente în limba scrisă actuală, iar în limba vorbită apar sporadic, fiind sancționate de normă („Fetița are o bunică, *cât și* alte rude”, apud Croitor et al. 2010: 65).

2.3. Marcarea relației apozitive

Prin acest tip de relație se marchează echivalența discursivă dintre două unități coreferențiale într-un context de enunțare. Mărcile tipice sunt *adică, anume*, vechi în limbă (vezi Stan 2009a); colocvial apar *cu alte cuvinte, altfel spus, mai bine zis, mai exact, alias, deci, sau*; în stilul înalt, *mai exact, respectiv, recte*. Relația apozitivă poate fi marcată și prin juxtapunere intonație și pauză: „Domnul Irinel Popescu, *medic*”, „Panait Istrati, *scriitor* român de expresie franceză”. În raport cu juxtapunerea, marcarea prin operator este emfatică.

Construcțiile apozitive sunt relativ frecvente, cu funcție explicativă și de insistență. În limba de lemn, structurile apozitive includeau frecvent termeni sinonimi, exprimând ideea în mod redundant.

Dacă în limba veche raportul apozitiv era adesea supramarcat prin acord (vezi Stan 2009a), în secolul al XX-lea sunt mai frecvente sintagmele fără acord (vezi supra 1.15).

2.4. Marcarea relațiilor intradiscursive

Relațiile intradiscursive sunt marcate prin conectori pragmatici care explicitează relațiile logico-semantice dintre actele de vorbire actualizate prin propoziții sau fraze. Pot îndeplini rol de conectori pragmatici cuvinte din diverse clase lexico-gramaticale: conjuncții (coordonatoare și subordonatoare: *deci, dar, așadar, iar* etc.; *fiindcă, dacă, căci, cu toate acestea, deși* etc.), relative (adverbe și pronume: *de unde, pe când, cum, care, după care, drept care, ceea ce* etc.), adverbe (*de aceea, astfel, atunci, apoi, întâi* etc.), structuri nominale clișeizate (*în concluzie, în consecință, pe de o parte... pe de altă parte*), interjecții (*ei, bun, păi*), structuri propoziționale (*după cum am arătat, urmează pe cale de consecință, după cum v-ați dat seama*). Conectorii pragmatici se pot actualiza ca unități simple (*fiindcă, drept care*) sau ca unități corelative (*pe de o parte ... pe de altă parte, în primul rând ... în al doilea rând* etc.).

Unii conectori sunt specializați pentru anumite roluri argumentative, alții sunt polifuncționali. Pot marca: confirmarea (*așa, bun, corect* etc.), acordul (*corect, de acord, categoric* etc.), dezacordul (*dimpotrivă, însă* etc.), explicația (*astfel, adică, pentru că, de aici*), justificarea (*de aceea, pentru aceea* etc.), (auto)corecția (*altfel spus, mai precis, de fapt, mai bine zis, de altfel* etc.), concesiia (*dar, deși, mă rog* etc.), obiecția (*păi, numai că*), concluzia (*în concluzie, pe scurt* etc.), secvențialitatea (*apoi, pe urmă*), organizarea discursului (*pe de o parte... pe de altă parte, în introducere, în final, în primul rând ... în al doilea rând, în continuare, pentru a închia, revenind* etc.). (vezi GALR II: 767 ș. u.).

Dacă în limba veche conectorii transfrastici erau puțin folosiți (vezi Stan 2009a), în secolul al XIX-lea se constată o îmbogățire a inventarului și o creștere a

frecvenței lor în uz (vezi XIX, Sintaxa, 4.5). La jumătatea secolului al XX-lea, Bulgăr (1962: 419) remarcă utilizarea tot mai frecventă a conectorilor transfrastici, pe care, atunci, o pune pe seama influenței ruse. Ulterior, modele din cultura franceză sau anglo-saxonă au întărit această tendință.

Evoluțiile din secolul al XX-lea privesc modificări de inventar (intrarea de unități neologice) și preferințe ale uzului. Dar concludiv, frecvent în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, este înlocuit treptat cu *deci*. În anii '80-'90 *deci* este folosit abuziv, dobândind, pe lângă valorile primare (concludivă și consecutivă), diverse valori contextuale: semnaleză preluarea cuvântului, cedarea sau menținerea lui; are funcții metadiscursive, ca introducerea intervenției, dezvoltarea sau încheierea ei; are rol în organizarea tematică a intervenției; marchează focalizarea, reformularea, rectificarea, ezitarea; folosit excesiv devine un tic verbal (Dascălu-Jinga 2007: 283–297). Iordan (1943) semnaleză la jumătatea secolului frecvența crescută a conectorului neologic *or* (< fr.), confundat în uz – atunci, ca și acum, de altfel – cu *ori* („Consideră că merită promovarea. *Or*, nu este cea mai bună dintre candidate”). Relativul *care*, singur sau în combinație cu diverse prepoziții, dobândește statut de conector transfrastic, specific limbii vorbite și fructificat expresiv în stilul jurnalistic:

„Vom lua o scurtă pauză publicitară, *după care* aș vrea să ne răspundeți la o chestiune totuși importantă: până la urmă, această Românie poate fi guvernată de cineva sau toată lumea se ceartă cu toată lumea?” (Antena 1, 15.V.2007), „La licitație am primit 3 oferte, dintre care una a întârziat, *drept pentru care* nu am mai trecut la deschiderea ei” (Internet), „(...) s-a constatat o furtună, *care* n-am putut să dorm cu nevasta mea în pat (...)” (Pro TV, martie 2007). În mod analog se comportă relativul *ceea ce*: „Toată lumea vrea să creadă că viitorul e după colț, *ceea ce* e o atitudine psihologică normală” (apud Gheorghe 2009a).

Prin izolare, diverși conectori sintactici dobândesc statut de conectori pragmatici:

„Iată de ce n-a dormit: nu de teamă, de îngrijorare, de emoție. *Ci* de nerăbdarea de a le striga adevărul de la obraz” (Steinhardt, apud GALR II: 770); „*Și* când te gândești că ăsta este doar începutul!” (Antena 3, iulie 2011).

Componentele unor construcții corelative tind să se desprindă din structură, dobândind statut de conectori pragmatici independenți. Uzul este considerat incorect în lucrările normative (Avram 1997²: 486) în absența corelativului *pe de o parte*: „*Pe de altă parte* trebuie amintită și contribuția sa la dezvoltarea învățământului în limba română”.

Dacă în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea conectorii transfrastici caracterizau în special stilul înalt, în a doua jumătate a secolului se folosesc tot mai mult și în limba vorbită, iar după 1990 sunt frecvenți în stilul publicistic. Totodată, se remarcă o relativă specializare stilistică: stil înalt (*astfel, de pildă, de asemenea, de aceea, în același mod, pe de o parte ... pe de altă parte, în fond*) / uz general (*de exemplu, la fel, de asta, tot așa, întâi ... apoi / pe urmă, adică, deci*) / colocvial (*păi, care va să zică, bun, așa*).

3. STRUCTURA ENUNȚULUI

Fără a înregistra schimbări majore în secolul al XX-lea, structura enunțurilor evoluează în direcția unei opoziții mai clare între scris și oral, precum și a marcării mai precise a relațiilor sintactico-semantice. La jumătatea secolului se observă o contaminare a stilului jurnalistic cu stilul beletristic și cu limba de lemn a documentelor politice, iar după 1989, cu limba vorbită și cu stilul științifico-tehnic.

3.1. Structura frazei

De-a lungul secolelor fraza a prezentat câteva particularități constante: lungă, arborescentă, cu subordonări și coordonări complexe, cu intercalări multiple, incidente și paranteze, perioade retorice și limbaj adesea figurat.

Un studiu statistic făcut pe texte beletristice (Anghel, Comșulea et al. 1966) relevă: din 1000 de propoziții, 330 sunt independente, 297 coordonate, 373 regente; 14,7% cu un termen, 20,8% cu doi termeni, 17,6% cu trei termeni, 46,9% peste trei termeni; lungimea medie a propoziției este de patru unități sintactice și doar 232 propoziții din 1000 au peste șapte unități sintactice; ierarhia frecvenței părților de propoziție este: complemente, atribute, predicate, subiecte; predicativul suplimentar este de zece ori mai puțin frecvent decât subiectul.

Dacă în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea structurile anacolutice erau frecvente, secolele al XIX-lea și în special al XX-lea tind spre rigoare și claritate.

În prima parte a secolului al XX-lea construcțiile textuale sunt contaminate de stilul înalt al textelor științifice și oratorice din culturile europene (în special din cultura franceză și cea germană):

„Dacă ea n-a produs efectele salutare care se așteptau de bunul Domnitor, cauza trebuie căutată în atotputernicia proprietarilor, în slăbiciunea guvernului, care prin însăși instituirea sa era provizoriu și prin urmare fără putere.” (Kogălniceanu)

„Ceea ce facem astăzi determină ceea ce vom fi într-un viitor apropiat, și dacă opera noastră este greșită, timpul va spori greșeala noastră fundamentală pentru a ne pedepsi ca pe niște îndrăzneți ce n-am ținut socoteala de natură omenească și de adevăratele noastre probleme intelectuale.” (Delavrancea)

„Și nu aş putea preciza dacă raționamentul unui copil s-ar dezvolta prea mult prin repetarea strictă a raționamentului altuia, dar sunt sigur, convins de ultimele experiențe psihologice, că memoria, memoria mecanică, aceea cu cari trebuie să reții întreaga masă de nume proprii, de date, de cifre, de clasificării obositoare, această memorie scade prin exerciții mecanice.” (Delavrancea)

„Scriitorului german, poporul român îi apare stratificat astfel: la bază elementul slav, iar deasupra suprapusă o clasă levantină, bizantină. Țărănimea noastră i se pare o prelungire a țărănimii ucrainene. Costumele, dansurile, bucătăria sunt, după el, aceleași. Aceeași e și indolența, pasivitatea, resemnarea. Peste această clasă inertă, onestă și visătoare, s-a așezat o pătură subțire, teribil de activă, pătura grecească care s-a aglomerat în orașe.” (Ralea)

„La noi, în România, acum de curând, la 2 martie 1942, Conducătorul statului, dl Mareșal I. Antonescu a luat hotărârea ca să se înceapă cât de

repede studiarea problemei introducerii măsurătorilor exacte pentru stabilirea tipurilor biologice și psihologice, după care să se organizeze pe viitor educația tineretului și politica muncii naționale.” (Rădulescu-Motru)

„Astfel, guvernării din ultimii 25 de ani ai Uniunii Sovietelor Ruse, pentru a scoate poporul rus din ignoranța în care, după părerea lor, l-au ținut guvernării din trecut, n-au găsit mijloc mai potrivit decât să creeze muzee și școli de etnografie, în care erau colectate și explicate datele etnicului: obiecte vechi, superstiții, credințe etc., pentru a dovedi tineretului în câtă ignoranță a stat poporul rus sub stăpânirea burgheziei și cât de luminat rămâne pentru el, de aci înainte, drumul spre cultura dirijată de bolșevism.” (Rădulescu-Motru)

În a doua jumătate a secolului, structura frazei a fost contaminată de „limba de lemn” a discursului ideologic. Sub aspectul conținutului, discursul totalitar se caracterizează prin lipsă de informație și de actualitate, prin evoluția limbajului spre un set de axiome necesare care se pliază pe o realitate predefinită, ocultând adevărul, transformând evenimentele, promovând diversiunea, minciuna, manipularea. În plan stilistic se remarcă lipsa de claritate în prezentarea ideilor, uniformitatea stilistică dincolo de temă și de autor, lipsa de creativitate, hiperbola și eufemismul, antitezele tranșante (*bine / rău, prieten / dușman, comunism / capitalism*), patosul, exacerbară funcției metalingvistice și a funcției fatice a limbajului. Reflexele sintactice ale acestor structuri semantico-stilistice sunt: substantivizarea (frecvența substantivelor postverbale, reducerea subordonatelor circumstanțiale în favoarea grupurilor prepoziționale, trecerea verbului în plan secundar, numărul mare al determinărilor în grupul nominal), absența deicticelor, frecvența structurilor pasive și impersonale, a construcțiilor comparative și a modalizatorului *trebuie*, tautologia, redundanța prin sinonimie și repetiție, lungimea exagerată a frazei (Thom 2005; vezi și Forăscu 2007).

Într-un studiu dedicat „frazologiei de lemn”, Groza (2007: 310–311) echivalează limba de lemn cu limba discursurilor politice și delimitează trei etape „determinate de perioadele istorice în care s-a practicat un asemenea tip de discurs”: prima perioadă, înainte de al II-lea Război Mondial, când discursul politic s-a caracterizat prin „canoane retorice considerate alese sau înalte, cele mai multe calcuri sau imitații după modele din franceză”, „flori de retorică”, „turnuri elegante de frază”; a doua etapă, în perioada comunistă, când discursul politic a fost marcat de „construcții frazeologice din domeniul filozofiei marxist-leniniste, al terminologiei administrative sovietice și al propagandei staliniste; cea de a treia etapă, după 1989, când se remarcă manifestarea „ipocriziei în discursul politic” și „o deviere semantică accentuată”.

Deși aceste particularități se întâlnesc și în alte tipuri de texte, din diverse perioade istorice, ceea ce este specific limbii de lemn este ansamblul particularităților și funcția limbii de vehicul al ideologiei.

Următoarele enunțuri ilustrează limba de lemn a perioadei comuniste:

„Creșterea foarte mare a volumului de cunoștințe necesare, progresele și complexitatea metodelor exprimate, ca și dificultățile ce apar în procesul elaborării și rezolvării problemelor teoretice, ca și a problemelor de proiectare sau de tehnologie, scot în relief, pe de o parte, importanța pregătirii științifice,

iar pe de alta, necesitatea începerii acestei pregătiri, chiar din primii ani de studiu în institutele tehnice superioare.” (*Revista învățământului superior*, 1961, apud Bulgăr 1962)

„A observa, a nota, a sublinia întâmplări și expresii caracteristice omului de azi, a constata și cerceta modificările sufletești în raport cu modificările obiective determinate de revoluția socialistă, a studia științific (să nu evităm cuvântul „științific”) căderea vechilor moravuri și ridicarea mentalității noi, iată datorii care-l pun pe scriitorul constructor de azi în situația unui adevărat cercetător, cu metodă și precizie, al vieții” (*Gazeta literară*, 1961, apud Bulgăr 1962)

„Trăim epoca făuririi omului complet, visul de veacuri al marilor umaniști, omul splendidului echilibru, omul creator, omul în care gândirea îndrăzneală și fapta se împletesc într-o armonioasă sinteză, omul care respinge nedreptatea așa cum pământul respinge aerul viciat, omul pentru care egoismul rapace, generat de orânduirile exploatare, devine crimă, omul pentru care curajul e ceva cotidian, obișnuit, omul care descoperă și trăiește cu toate fibrele sale universul infinit al dragostei, omul pentru care suferința semenului său pe alt meridian devine suferința sa proprie.” (Titus Popovici, *Scânteia*, apud Bulgăr 1962).

Tiparele limbii de lemn se continuă în unele texte și la unii autori și după 1989 prin „noua limbă de lemn” (vezi Forăscu 2007). Fraza perpetuează șabloanele de gândire și construcție tipice ideologiei totalitare:

„În acest sens, lucrarea de față, prilejuită de împlinirea recentă a 15 ani de la constituirea Fundației „România de mâine” și a Universității „Spiru Haret” își propune să evidențieze și să evalueze analitic – în deosebi din perspectiva reflexiei sociologice întemeiate pe realități sociale, economice, culturale – moștenirea haretiană în plan cultural, științific și social, să prezinte o oglindă nedeformată a tranziției din sfera economiei, din viața socială în general propunând un model de acțiune socio-culturală în structura asociativă ca expresie a societății civile în acțiune, ceea ce semnifică, în multe privințe neoharetism la începutul secolului al XXI-lea.” (*Gândul*, 2006, apud Forăscu 2007)

„Așa cum s-a hotărât de către plenară în unanimitate este necesar ca tezele și orientările cuprinse în acest document să stea în centrul activității pentru pregătirea Congresului al XVI-lea al Partidului, să ducă la intensificarea activității ideologice, teoretice, politico-educative în vederea ridicării tot mai puternice a nivelului de trai general, de combativitate și conștiință revoluționară, să asigure înțelegerea cât mai temeinică și justă a problemelor complexe din viața internațională, a obiectivelor strategice privind dezvoltarea patriei noastre, dar în general privind construcția socialismului, intensificarea forțelor progresiste, antiimperialiste, a tuturor popoarelor pentru o politică nouă de dezarmare, de pace, o politică de asigurare a dreptului tuturor popoarelor, de dezvoltare liberă și independentă la făurirea cu succes a socialismului, a bunăstării lor materiale și spirituale în deplină independență și suveranitate.” (apud Forăscu 2007)

„Vă rog să-mi permiteți să-mi exprim adevărul deplin la magistrala expunere a tov. N.C., secretar general al partidului, strălucita analiză științifică a drumului străbătut de poporul nostru în edificarea noi orânduiri, stadiul actual al construcției socialiste în țara noastră, a fenomenelor și proceselor majore care au loc în lumea de astăzi.” (apud Forăscu 2007: 300)

Absența creativității lingvistice se manifestă prin șabloane lexico-frazeologice, care trec cu ușurință din limbajul politic în cel jurnalistic și în cel comun: *la nivelul / la nivel de, la modul, pe probleme de, pe tema, pe linia, la vârf, în ideea că, în atenția, sub lupa* (Dascălu-Jinga 2009). Ca și vechea limbă de lemn, noua limbă de lemn exacerbează funcția metalingvistică („vreau să fiu bine înțeles”, „am spus-o și o repet”, „doresc să vă prezint intențiile mele pentru”, „vreau să vă întreb”, „nu mi-ați răspuns la întrebare”), dă relief expresiei prin enumerarea unor sinonime, opacizează agentivitatea prin construcțiile pasive și impersonale. Dar spre deosebire de „vechea limbă de lemn”, în care deicticele lipseau, iar persoana I era înlocuită cu „noi” ca plural al autorității confundate cu „voința întregului popor”, în „noua limbă de lemn” discursul este dominat de persoana I a vorbitorului, care folosește cuvântul pentru a manipula și a-și impune imaginea în spațiul public.

După 1990, fraza câștigă treptat în simplitate și acuratețe sub influența stilului utilitarist anglo-saxon, devenit cunoscut în special prin intermediul traducerilor.

3.2. Structurile impersonale

Structurile impersonale sunt relativ frecvente în diverse tipuri de texte. Impersonalizarea funcționează ca strategie pragmatică de obiectivare a stilului, de neasumare a conținutului propozițional, de opacizare a agentivității, de generalizare și aproximare.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, semnificația impersonală putea fi redată prin mai multe structuri: (i) cu verb folosit la persoana a II-a singular; (ii) cu ajutorul subiectului *omul, cineva*, rar *unul / unii*; (iii) cu *se* impersonal (vezi XIX, *Sintaxa*, 2.2 passim).

În prima parte a secolului al XX-lea are loc o specializare pe registre a structurilor. Astfel, stilul științific, sub influența modelelor străine (fr. *on*; germ. *man*), recurge adesea la impersonalul cu *se*; de pildă, în Ralea (*Fenomenul românesc*, p. 77–79) se înregistrează 6 ocurențe: „s-a făcut exproprierea”, „s-a spus”, „se explică”, „se mai menține”, „s-ar putea găsi”, „se pot efectua”. Uzul cotidian, mai conservator, preferă structurile (i) și (ii): „scoase câteva cărămizi cât putea *omul* să intre”, „a ridicat-o așa de sus, că putea să umble *omul* pe sub ea”, „știam un lăstăriș des, în care *omul* se putea strecura” (apud Sandfeld, Olsen 1962), „tot de moarte are să moară *cineva*”, „acum te întrebi când e *unul* filozof” (apud Sandfeld, Olsen 1962), „să nu te vadă *cineva*”, „să nu ne audă *cineva*”, „o să rezolve *cineva* și problema asta”, „o s-o ia și pe ea *cineva* de nevastă”, „în asemenea situații *unii* au început să pună predicatul la plural” (Graur 1987), „zic *unii*”, „*unii* spun”, „gura *lumii* zice” (Zafiu 2001: 77). În română, spre deosebire de franceză (*on*) și germană (*man*), *omul* – impersonal – se folosește și în alte poziții sintactice decât cea de subiect: „cum murea *omului* o vită, boierul o și cumpăra”, „scoți *omul* din minți cu vorbele tale” (apud Sandfeld, Olsen 1962). În raport cu impersonalele de tipul

omul, cineva, unul, structurile cu *se*, din ce în ce mai frecvente în prima jumătate a secolului, determină creșterea numărului omonimiilor cu pasivul. Iordan (1943) considera, la momentul respectiv, ridicole structuri de tipul „casă în care *se locuiește* până trece frigul”, „fără un împrumut – așa *se asigură* – dezastrul nu poate fi evitat”, „ceea ce *se reușește* pe tribuna organizației”, „*se râdea* încă respectuos”, „*se moare*”, „*se mergea* la sigur”, „*se poate* fi contemporan și în același timp clasic”.

Pentru Graur (1988: 39) enunțul „după o excelentă bucată de muzică clasică *se vine* cu o tralala de reclamă” „sună fals, miroase de departe a traducere”. Dată fiind noutatea structurii la jumătatea secolului, *se* în poziția subiectului agentiv favoriza dezacordul: „*se poate* înfrunta adversarii prin forță”, „dacă *se poate* fixa principiile”, „*se putu* spune versuri în franceză” (apud Iordan 1956).

În limba actuală structurile impersonale apar și la verbe agentive puternic subiective: „nu *se* vrea”, „nu *se* dorește”, „s-a refuzat”. Impersonalul dobândește funcție pragmatică, funcționând ca o strategie de atenuare, de neasumare a enunțului (Dascălu-Jinga 2009). Treptat structura cu *se* impersonal se extinde în toate stilurile funcționale, atât în registrul scris, cât și în cel oral. În limba actuală, *se* impersonal se combină deopotrivă cu verbe intransitive, având valoare strict impersonală, și cu verbe tranzitive, în contextul cărora cumulează valoare pasivă (pentru concurența dintre pasivul cu *se* și pasivul canonic, vezi infra 3.3).

3.3. Structurile pasive

Structurile pasive sunt relativ frecvente în uz: accentul cade asupra acțiunii și a pacientului, în timp ce agentul trece în plan secundar. Limba română dispune de două structuri pasive, una cu auxiliarul *a fi*, cealaltă cu *se* + forma de persoana a III-a a verbului.

În secolele al XVI-lea – al XVIII-lea erau bine reprezentate ambele tipuri de pasiv (vezi și Stan 2009a), fapt înregistrat de gramatici până la sfârșitul secolului al XIX-lea: „Limba română nu are forme deosebite pentru pasiv, ci îl exprimă prin formele conjugării reflexive cu pronumele în acuzativ: Morarul macină [*grâul*]; Grâul se macină” (Tiktin 1895: 128). Autorul citat recomandă folosirea pasivului reflexiv („în loc de *Peștii au fost prinși de pescar se va zice* mai bine *Peștii s-au prins de pescar*”, p. 129), deși remarcă o diferență de semnificație (p. 129) între pasivul cu *se* (acțiune în desfășurare: *Biserica se clădește*) și pasivul cu *a fi* („lucrare deja săvârșită”: *Biserica e clădită*).

Pe parcursul secolului al XX-lea are loc o re poziționare a celor două structuri în cadrul sistemului sub influența limbii franceze, în prima jumătate a secolului, și sub influența limbii engleze, după 1990. La începutul secolului al XX-lea, Scriban (1925) circumscrie cele două tipuri de pasiv astfel: pasivul reflexiv doar la persoana a III-a (singular, plural); pasivul cu *a fi* la verbele imperfective și la cele perfective la toate timpurile: „artistu(l) era / a fost / va fi admirat”, „grâu(l) a fost / fusese / va fi vândut”. Autorul consideră pasivul cu *a fi* la prezent și imperfect un calc din franceză („grâu e vândut” în loc de „se vinde”). La sfârșitul secolului al XX-lea și începutul celui următor, GALR II: 136 remarcă o tendință de specializare a celor două tipuri de pasiv: pasivul prototipic, pentru construcții cu subiect individual, topicalizat, personal vs pasivul-reflexiv, pentru construcții cu subiect nonindividual, nontopicalizat și preferabil nonpersoană. Reflexivul pasiv este

acceptat astăzi doar în structurile impersonale („Ședința a fost suspendată, hotărându-se reluarea ei în ziua următoare”), nu și în cele personale, ca în secolul al XIX-lea („peste puțin timp a încetat din viață, înmormântându-se la biserica Aubeștii”, **XIX, Sintaxa, 2.2.3, 3.5.5**). De asemenea, se poate observa o evoluție în privința repartiției stilistice: dacă în secolele al XVI-lea – al XVII-lea reflexivul pasiv se folosea atât în textele juridic-administrative, cât și în cele științifice și tehnice, astăzi se constată folosirea de preferință în textele juridice și în unele texte administrative a pasivului canonic („imobilul a fost dobândit de cei doi soți prin cumpărare, în timpul căsătoriei”), iar în textele științifice, tehnice și în unele texte administrative cu grad ridicat de „impersonalizare” a pasivului impersonal („Perfectul compus se construiește cu auxiliarul „a fi” conjugat la cele șase persoane gramaticale și cu participiul verbului de conjugat”).

În limba actuală structurile pasive – în cele două variante – sunt folosite frecvent, la acestea adăugându-se participiile pasive, substantivele postinfiniteviale cu semnificație pasivă, adjectivele derivate în *-bil*. De exemplu, într-un articol de ziar de 1508 cuvinte (*Adevărul*, 15.01.2009) apar 22 de construcții pasive cu *a fi*, 11 cu *se*, 47 de infinitive lungi cu semnificație pasivă, 14 participii pasive, 1 adjectiv în *-bil* cu semnificație pasivă. În felul acesta subiectul este impersonalizat sau indeterminat, agentivitatea trece în plan secundar, iar în prim-plan este adusă acțiunea prezentată rezultativ. Fenomenul verifică orientarea limbii române spre proces și obiect, nu spre subiect și agent (vezi supra 1.2.4). În textele cu caracter oficial structurile pasive (-impersonale) conferă textului obiectivitate.

În locul pasivului, limba vorbită pare să prefere structurile cu subiect nedeterminat, atât în prima parte a secolului, cât și ulterior: „trage clopotul la biserică”, „peste tot o știe pe Țâca”, „m-a numit aici”, „în ziua când ne-am mutat noi în casă, o muta pe dânsa la cimitir”, „sunt obosită, parcă m-a bătut cu ciocanul”, „ne duce pe front”, „îl trimite pe front” (apud Sandfeld, Olsen 1962); „a sunat”, „a spus la radio”, „l-a numit director”, „l-au făcut profesor”, „au deschis magazinul nou”.

3.4. Structurile negative

La sfârșitul secolului al XVIII-lea (vezi Stan 2009a) și începutul secolului al XIX-lea (vezi **XIX, Sintaxa, 7**) negația dublă (*nu vrea nimic, n-a venit nimeni, nu plec nicăieri, nu vreau nicio recompensă*) era aproape generalizată, chiar dacă se întâlneau, izolat, și situații cu negație simplă. În secolul al XX-lea astfel de accidente ale uzului nu se mai înregistrează în limba literară vorbită și scrisă.

Treptat se constituie o opoziție între anumite enunțuri cu negație dublă și corespondentele lor cu negație simplă: „Nu există *nicio* dificultate în calea acestui plan” / „Nu există *vreo* dificultate în calea acestui plan”. La jumătatea secolului structurile cu negație simplă îi păreau greșite lui Graur (1987: 52), în timp ce astăzi ele par să exprime diferențe legate de domeniul asupra căruia se produce efectul negației: „Ion n-a spus *nimic*” / „Ion n-a spus *ceva*”, cu lecțiunile corespunzătoare „Ion n-a spus x, unde x este mulțime vidă” / „Ion n-a spus x, unde x este mulțime nonvidă” (GALR II: 270–271). Diferența de domeniu se corelează cu o diferență de intonație.

Nici se depărtează atât de statutul de negație suficientă („eu *nici* am simțit”), cât și de cel conjuncțional copulativ din secolul anterior („n-am auzit, *nici* am pomenit”), fiind folosit în secolul al XX-lea adverbial, cu corelativ: „*nici* nu pleacă, și *nici* nu vine”, „*nici* nu învață, dar *nici* nu se distrează” (vezi Dragomirescu 2008: 219–226).

Constituită după modelul dublei negații, negația expletivă, în structuri în care nu se justifică logic, persistă până la jumătatea secolului în limba scrisă, iar în limba vorbită neîngrijită și după acest moment: „nu duce o cană de apă *fără* să *n-o* verse”, „*nu* putem încheia *fără* a *nu* menționa”, „dacă *nu* i-ar fi fost teamă să *nu* fie surprins”, „*nu* se putură abține de a *nu* zâmbi” (apud Iordan 1943), „mai mult ca *niciodată*”, „rar trecea o zi *fără* ca directorul să *nu* fie chemat”, „*nu* m-am putut stăpâni să *nu-i* spun” (apud Graur 1968).

În construcțiile afective, negația funcționează ca intensificator: „Și unde-i trage una!” / „Și unde *nu-i* trage una!”.

Negațiile auxiliare funcționează ca negații suficiente în structuri retorice și emfaticе, în special în stilul publicistic: „a fi *ca nimeni altul*”, „floră... dezvoltată *ca nicăieri în Europa*”, „Atunci, *ca niciodată*, gigantul s-a uimit” (apud Avram 1987: 150). Fenomenul a fost semnalat de Iordan (1948: 371, 373, 375), apoi descris pe larg și comentat de Avram (1987: 149–153). Adverbele, pronumele și adjectivеle pronominale negative funcționează ca: (i) negații suficiente totale, negând predicatul propoziției în răspunsuri eliptice („– Te interesează? / – *Deloc*”), în propoziții nominale („El, *nimic*”, „Acasă, *nimeni*”), în construcții comparative („e *ca nimeni altul*”), în opoziție cu un termen pozitiv („Vine rar *sau niciodată*”); (ii) negații parțiale, cu elementul de negație antepus cel mai adesea unui atribut („o sarcină *deloc* ușoară”, „o tendință *de nimeni combătută*”), dar și unui nume predicativ („*deloc* negliabile sunt eforturile depuse de ei”) sau unui circumstanțial („a răspuns *deloc* politicos”). Mioara Avram consideră aceste construcții „livrești, recente”, având „corespondente în diverse limbi moderne de circulație internațională” (franceză, italiană, germană). În ciuda acestor modele străine, „evoluția negațiilor auxiliare spre statutul de negații suficiente are și antecedente de factură tradițională în limba română, de unde rezultă că explicația de natură internă nu poate fi total înlăturată”, iar „fenomenul poate fi privit ca o gramaticalizare a unor *fapte stilistice*. [...] Din punctul de vedere al istoriei limbii, ele reprezintă o confirmare a tendinței limbii literare contemporane de a face economie de mijloace, renunțând la cumulumul de mărci preferat în fazele mai vechi și în aspectul popular al limbii române. Mutatis mutandis, s-ar putea vorbi de o revenire, în alte condiții, la o opoziție de distribuție stilistică a negației – simplă sau dublă după varietățile stilistice ale limbii – care caracteriza situația din limba latină” (Avram 1987: 153).

În același timp, structurile negative încep să fie frecvent folosite în locul corespondentelor pozitive, în forma unei litote extinse: „Iertat de a mă ocupa de o altă dată, *nu mai puțin* memorabilă, de o reformă *nu mai puțin* însemnată în istoria civilizațiunii României”, „Au găsit aceste țări *nu* pustiuri, ci locuite de populațiuni sdravene” (Kogălniceanu).

Iordan (1943) comentează: „recomand nu combaterea cu orice preț a noului uz (...), ci oarecare prudență în adoptarea lui”.

Structurile negative emfatice sunt înregistrate în lucrările de cultivare a limbii din diverse perioade:

„ultimele două exemple ar trebui să aibă, într-adevăr, substantivul cu articol, dar *nu* cu cel definit, ci cu cel nedefinit (apud Iordan 1943), „Există o multitudine ...de căutări la televiziuni și mărturie ne stau programele în care *nu* lipsesc titlurile noi”, „Tânăra elevă a cucerit *nu mai puțin* de șapte titluri de campioană”, „Ea *nu* rămâne prin aceasta *cu nimic mai puțin* un împrumut neasimilat” (apud Guțu Romalo 1972¹: 124), „Ne așteaptă o muncă *nu ușoară*” (apud Avram 1987: 152), „*inegalabilă* valoare”, „*neșărmurită* durere”, „credință de *nezdruncinat*”, „teamă de *nedescriș*” (apud Irimia 1986).

Negarea însușirii pozitive pentru a exprima însușirea (pozitivă) opusă constituie una dintre figurile retorice agreate în general de stilul publicistic; negarea cu *nu* sau *deloc*, *defel*, *nicidecum* a unor adjective (participii) sau adverbe negate de obicei prin *ne-* introduce un element de noutate, apreciat, de asemenea, în practica stilului amintit” (Avram 1987: 151–152).

Structura calchiată din franceză *mai mult ca niciodată*, *mai de temut ca niciodată* (< *plus que jamais*), înregistrată în prima jumătate a secolului al XX-lea, despre care Graur (1987: 192) scria că „trebuie evitată”, s-a impus în limba actuală.

Structura *nu... decât*, veche în limbă, este frecvent întâlnită în textele scrise din prima jumătate a secolului al XX-lea: „*Nu* rămâne *decât* să ne sforțăm a risipi această teamă” (Titulescu); în limba vorbită de azi s-a răspândit o particularitate dialectală sudică, folosirea lui *decât* fără negație la verb, ca sinonim al lui *doar*: „*decât* în partea de sud-est va mai ploua” (apud Croitor et al. 2010: 65).

Negarea negației nu este pe deplin fixată în limbă la sfârșitul secolului al XIX-lea: „*Nu* rezistă de a minți o țară întreagă asupra evenimentelor ei” (Delavrancea). Lucrările de cultivare a limbii din a doua jumătate a secolului însă insistă asupra uzului corect al dublei negații: „*Nu* pot să *nu* vă spun”, „*N*-am auzit să *nu* fi înțeles cineva”, „*Nu*-mi place să *nu* mă țin de cuvânt”, „*Nu* mă aștept să *nu* vină”.

3.5. Structurile modalizate

În sistemul opozițiilor de modalizare – modalizat / nemoalizat, modalizat epistemic / deontic / apreciativ (vezi GALR II: 702) – și al mijloacelor de marcare nu s-au înregistrat mutații structurale de-a lungul secolelor.

Evoluțiile în secolul al XX-lea privesc modificări în inventarul modalizatorilor (înlocuirea unor modalizatori arhaici cu unități lexicale neologice), o re poziționare în sistem a mijloacelor lexicale și gramaticale de modalizare, constituirea unor opoziții stilistice și de registru între unități lexicale sau structuri sintactice echivalente sub aspectul conținutului modal, consolidarea rolului modalizatorilor ca mărci ale unor strategii pragmatice și retorice.

În secolul al XX-lea verbele modale se construiesc din ce în ce mai frecvent cu conjunctivul, față de infinitivul (fără / cu *a*) preferat în secolul anterior. Procesul trecerii de la o structură la alta este însoțit de variații de construcție în cadrul aceluiași enunț: „A putut *străbate* incinta de fier a aristocrației și *a ajunge* Vistier Mare” (Kogălniceanu); vezi și supra 1.1.1.

Devin frecvente structurile cu modalizator în vecinătatea unui verb dicendi („*trebuie să vă spun că*”, „*vreau să vă spun că*”, „*pot să vă spun că*”) (Dascălu-Jinga 2009).

3.5.1. Modalitatea epistemică

Privite comparativ, diversele mijloace de evaluare cognitivă a unei propoziții pe continuumul cert – probabil – posibil – incert – improbabil – imposibil prezintă câteva caracteristici în secolul al XX-lea care indică o re poziționare în sistemul limbii comparativ cu secolele anterioare.

Rolul marcatorilor gramaticalizați în modalizare s-a diminuat: (i) modul prezuntiv s-a deplasat treptat în zona expresiei populare; dintre structurile sinonime cu valoare de prezuntiv prezent / perfect aflate în uz în secolul al XIX-lea (vezi **XIX, Verbul, 2.3**) și folosite în stilul înalt (beletristic, științific) până la jumătatea secolului al XX-lea (vezi **XX, Verbul, 5.2**), se folosesc colocvial în limba actuală, în special la persoana a III-a, formele cu auxiliarul *a vrea* aferezat + infinitivul / infinitivul auxiliarului *a fi* + participiul (*o veni mâine / o fi venit ieri*); (ii) conjunctivul prezent cu valoare modală se conservă în special în structuri interogative retorice („*Să fie vinovat?*”, „*Să fi fost și el acolo?*”) sau dublat de alți modalizatori („*trebuie să-și fi dat seama că...*”, „*posibil să nu fi auzit*”) echivalând cu prezuntivul, preferat însă acestuia; (iii) condiționalul se îndepărtează de uzul modal și tinde să funcționeze ca marcă pragmatică: atenuator de expresie, alături de imperfect („*Aș zice că nu are dreptate*”, „*Credeam că te interesează*”, „*S-ar zice că ar urma o perioadă de criză*”, „*Ziceam că nu se va mai întâmpla*”), strategie pragmatică în cadrul evidențialității, de atenuare a gradului în care vorbitorul își asumă conținutul propozițional („*teroriștii ar fi atacat...*”, „*tânărul s-ar fi sinucis deoarece...*”), iar uneori strategie retorică de marcare a dubiului cognitiv („*acesta ar constitui principalul argument în favoarea considerării celor două poziții sintactice ca distincte*”); (iv) prezuntivul prezent funcționează popular ca modalizator de probabilitate (*oi veni; o rămâne; om pleca*), iar cel perfect ca modalizator de posibilitate (viitorul perfect: *oi fi venit; o fi rămas; om fi plecat*); (v) colocvial și popular, semnificația modurilor verbale este întărită prin mărci modale suplimentare (alături de prezuntiv, conjunctiv, condițional apar frecvent particule modale – *oare, cumva*) sau prin interferența cu expresii ale vagului, imprecisului, indeterminării (*oarecum, întrucâtva, cât de cât, cam, pe undeva, vreo etc.*).

În clasa mijloacelor lexico-gramaticale, modalizarea de tip adverbial este cea mai frecventă și se realizează prin structuri sintactice variate. Principalele structuri adverbiale sunt comune cu secolul al XIX-lea: adverbe pro-frază (*sigur, clar*), adverbe propoziționale neintegrate sintactic („*Sigur, are dreptate*”, „*Este, evident, vinovat*”), adverbe integrate intonațional și prozodic („*E poate cel mai important lucru pentru mine*”), adverbe integrate sintactic ca adverbe predicative („*Sigur că voi veni*”). În absența unor statistici riguroase, apreciem, intuitiv, că structurile cu adverbe propoziționale integrate sintactic sunt preferate în stilul colocvial, în timp ce structurile cu adverbe izolate prozodic și sintactic sunt preferate în stilul înalt. Modalizarea prin substantive este restrânsă la câteva structuri populare, transmise din perioadele anterioare („*Păcat că n-a venit*”, „*Noroc că mi-ai spus*”). Contextual, urmate de supin, verbele *a avea* și *a fi* (*are de scris, e de încercat*) funcționează ca modalizatori deontici. Modalizarea evaluativă se poate realiza și afectiv, în

structuri exclamative de tip nominal („Ce fată frumoasă!”) sau de tip adverbial („Ce bine că nu și-a dat seama”, „Bine că nu te-a văzut!”). Față de secolele anterioare se extinde, începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, modalizarea unui constituent propozițional prin adverb adiacent unui adjectiv / adverb / substantiv („o problemă *cu siguranță* rezolvabilă”, „un răspuns *evident* greu de dat”, „o statuie *firește* de marmură”; „o soluție *poate* utilă”). La jumătatea secolului, prin calc din franceză (Graur 1968), adverbele din grupul adjectival apăreau uneori urmate de conjuncția *că* („o problemă *poate că* ușoară”, „o întâmplare *probabil că* neașteptată”). Ca urmare a amalgamării unor structuri propoziționale în grupuri nominale devin frecvente tiparele nominal + adverb evaluativ + supin („urmări *greu de presupus*”, „răspunsuri *greu de dat*”, „oameni *ușor de mulțumit*”, „cărți *dificil de citit*”, „final *interesant de urmărit*”).

Verbele *a trebui* și *a (se) putea* își consolidează statutul de operatori modali (semiauxiliare de mod): se generalizează ridicarea cliticelor în fața predicatului complex („*mi-l pot imagina*”, „*nu se poate imagina*”), precum și ridicarea subiectului cu recategorizarea verbului însoțită eventual de acord („*elevii trebuiau încurajați*”, „*ei puteau auzi zgomotele*”), vezi supra 1.1.1. *A trebui*, frecvent la începutul secolului

Este clar deci, că mult înainte de sec. VII *trebuia* să înceapă această evoluție culturală; Dar mai e și un foarte interesant argument arheologic care arată că între a. 1000 și 900 *au trebuit* să înceapă turburările din Estul Europei (Pârvan),

apare în două structuri, ambele periferice: prima, veche în limbă, *trebuie* + conjunctiv prezent / perfect („*trebuie să fie* foarte supărată pe tine” – colocvială; „*trebuie să fi muncit* foarte mult la casa asta” – livrescă); a doua, apărută în secolul al XIX-lea (vezi XIX, Sintaxa, 6.1), *trebuie* + *că* („*trebuie că nu a înțeles*”), tot mai frecventă spre jumătatea secolului și considerată de Graur (1987: 30) provincialism din Transilvania („*trebuie că s-o dus*”), nerecomandată de normă nici astăzi, dar fructificată în textele scrise ca marcă a oralității informale: „*trebuie că se petrece [...]* ceva” (Noica), „cazuri similare *trebuie că există* pe listele altor partide” (EvZ, apud GALR II: 209). *A putea* are valoare modală epistemică în ipostaza sintactică de verb impersonal, marcat sau nu de *se* („*Se poate / poate să întârzie* și 2 ore”); gradarea posibilității se face prin condițional („*s-ar putea / ar putea să întârzie* și 2 ore”); în ocurențele fără *se* este obligatorie ridicarea subiectului („*Ion poate / ar putea să întârzie* și 2 ore”) și este posibilă substituierii conjunctivului cu infinitivul („*Ion poate / ar putea întârzia* și două ore”). Recategorizarea verbului impersonal ca personal are ca efect pragmatic trecerea enunțului din zona generalizării în cea a subiectivizării și particularizării. Calcurile din franceză, engleză, germană au contribuit la creșterea frecvenței construcțiilor modalizate cu operator și regresul construcțiilor tradiționale modalizate prin intonație. Într-o primă etapă, modalizarea cu operator („*aia nu putea să fie* talpă”, „un supraom *nu pot să fiu*”) este pusă sub semnul întrebării de lucrările de cultivare a limbii (Graur 1968: 116–117).

Dintre mijloacele lexicale, modalizarea prin verbe aparține, în funcție de poziția verbului în limbă, stilului înalt sau celui colocvial, registrului scris sau celui oral: „*știu că nu e nimeni vinovat*”, „*consider că ai greșit*”, „*opinez că nu e cea mai indicată soluție*”. Structurile cu predicativ suplimentar rezultat prin ridicarea subiectului

în regentă și reducerea predicatului la participiu sunt frecvente, reflectând tendința limbii spre brevilocvență: „te consider nevinovat”, „îl știu nevinovat”, „te cred insuficient pregătit”, „îl bănuiesc necinstit”. Particulele modale (*oare, cumva, pasămite, chipurile*) sunt specifice registrului oral. Perifrazele alcătuite din verb impersonal + adverb (*e bine, e sigur, e obligatoriu*) și cele alcătuite din verb personal + adjectiv (*sunt sigur, sunt convins*), integrate sintactic sau nu propoziției, tind să exprime grade diferite de implicare a vorbitorului în enunț.

Dintre evidențiale, cele mai frecvente sunt adverbele *pesemne, parcă*, verbele *a crede, a (i) se părea*, prezumtivul (*n-o fi înțeles*) și condiționalul (*ar fi auzit bubuituri în ușă*). Adverbe (locuțiuni adverbiale) ca *vezi Doamne, chipurile, cică*, interjecția *iată*, expresiile *vorba ceea* sunt colocviale.

3.5.2. Modalitatea deontică

Modurile verbale specializate pentru exprimarea acestei valori sunt imperativul și conjunctivul, frecvente în special în limba vorbită. Imperativul este adesea atenuat prin *te / vă rog*, iar conjunctivul este focalizat prin interjecția *hai* („*hai să vedem...*”; „*hai să încercăm*”). Imperativul negativ a dezvoltat o formă reflexiv-impersonală („*A nu se arunca în foc după golire*”), specifică stilului administrativ. Tot aici apare frecvent viitorul cu valoare deontică („*Instituțiile abilitate vor duce la îndeplinire prezentul ordin.*”).

Verbele *a trebui* și *a putea*, exprimând diverse nuanțe ale modalității deontice (GALR II: 719–720), sunt cele mai frecvente în limba vorbită (vezi supra 1.1.1), adesea preferate în locul verbelor și perifrazelor cu sens mai precis (*a se cere, a se cuveni, a avea dreptul, a obliga să, a permite*) sau al adverbelor (*obligatoriu, necesar, neapărat*) favorizate în stilul înalt. Din ce în ce mai frecvente în limbajul presei actuale sunt derivatele adjectivale cu sufixul *-bil*: *preț negociabil; discurs ușor adaptabil; atitudine condamnabilă*.

A fi cu valoare modală era folosit la începutul secolului se pare cu subiect ridicat („*Și dacă definiția este să servească la o operă de reformă a vieții lui sociale și economice, această cerință trebuie numaidecât împlinită*”), în vreme ce limba actuală fixează topica având pe prima poziție verbul modal („*Și dacă este să fie curat, atunci să fie Tide*”, reclamă TV la începutul anilor '90).

Față de secolul anterior (vezi XIX, Sintaxa, 6.2), se restrânge uzul pleonastic al unor mijloace de modalizare: „*trebuie să vii negreșit*”, „*probabil că se va fi înțeles*”.

Uneori, operatorii deontici au valoare pragmatică, subordonarea față de un modalizator funcționând ca o strategie de accentuare a actului de vorbire performat: „*Am fost la conferință și vreau să-ți spun că am aflat lucruri foarte interesante*”, „*Îmi pare rău, dar trebuie să-ți spun că nu mă interesează propunerea ta*”, „*Am auzit intervenția lui și pot spune că a fost cea mai bună*”.

3.5.3. Modalitatea apreciativă

În exprimarea modalității apreciative, limba actuală folosește cel mai frecvent structuri vechi în limbă, în care referirea la Experimentator se face prin dativ sau acuzativ („*mă fascinează*”, „*îmi place*”). Sub influența francezei, apoi a englezei au devenit din ce în ce mai frecvente structuri cu experimentator subiect („*Ador călăria*”, „*Urăsc să mă trezesc dimineața*”, „*Jubesc drumetețile pe munte*”), percepute, și

datorită semanticii verbului, ca emfatică în raport cu sinonimele cu Experimentator nonsubiect („îmi place”, „mă pasionează”, „mă bucură” etc.). În același timp, structurile paralele personale / impersonale tind să își asocieze o gradare a implicării subiective: „Mă bucur că a reușit” / „Mă bucură că a reușit”, „M-am întristat când am auzit vestea” / „M-a întristat când am auzit vestea”, „E important să...” / „Mi se pare important să...”, „E plăcut să...” / „Îmi place să...”

3.6. Structurile emfaticе

În limba scrisă și, prin extensie, în stilul oral înalt se folosesc frecvent structurile în care emfaza se realizează prin mijloace sintactice.

Tiparul cu verbul impersonal *a fi* și o propoziție subiectivă introdusă prin conjuncția *dacă* („*Dacă vorbesc tare e ca să mă auzi*”; „*Dacă spun asta e pentru că te iubesc*”), frecvent în stilul înalt din secolul al XIX-lea (vezi XIX, *Sintaxa*, 3.5.3), se conservă în secolul al XX-lea dar devine livresc, retoric: „Dar, *dacă insist asupra acestor lucruri*, este pentru că întrevăd o altă luptă politică în viitor (Titulescu),

În schimb, construcțiile scindate, calchiate după franceză în secolul trecut (vezi XIX, *Sintaxa*, 3.5.3), se fixează în forma *propoziție subiectivă (ceea ce / ce) + este + propoziție predicativă relativă / conjuncțională cu topică directă* („*Ceea ce nu știu ei este că eu nu fusesem acolo*”, „*Ceea ce e încă mai curios e că avem chiar o dată cronologică antică pentru începutul năvălirilor cimmeriene*”, Pârvan) sau cu topică inversă („*Să reușești este ceea ce mă interesează*”). Numele predicativ este implicat în construcții scindate emfaticе organizate pe tiparul subiect + *a fi* + *cel* + relativă (*care, ce*): „Ion este *cel care* a făcut primul pas”, „El este *cel ce* va continua demersurile tale”.

Structura *nu... decât*, mai frecventă cu complement direct, dar aplicabilă și altor poziții sintactice, este un mijloc frecvent de emfază în prima jumătate a secolului, atât în textele literare, cât și în cele științifice, publicistice sau în discursurile politice:

„Ei bine, dacă pacea, văzută prin prisma eternității este și *nu poate fi altceva decât* o stare de spirit, ea este azi, pe tărâmul realizării practice în același timp, toate cele trei lucruri de care v-am vorbit”; „O doctrină – istoria o dovedește – *nu se poate impune decât* prin spadă sau cuvânt” (Titulescu).

Emfaza unor circumstanțiale se realizează prin structuri relative cu verbul *a fi* („de rea *ce este*”, „de proastă *ce este*”) sau prin propoziții cu regent adverbial („de încet *ce vorbea*”, „de tare *ce plângea*”, „de repede *ce mergea*”, „de greu *ce învăța*”).

Alte strategii de emfază frecvente sunt: elipsa urmată de apoziționarea adjectivului („pantofii, noi, mă strângeau”, „o primă grupă, *cea mai numeroasă*, cred, și, desigur, *cea mai remarcabilă* o constituie substantivele în *-e*”), introducerea unei atributive de insistență („Ea este *cea mai scumpă moștenire a strămoșilor cari au lucrat, generație de generație, la elaborarea acestui suprem product sufletesc care este limba*, Iorga), tematizarea prin complementul calității („*ca o concluzie importantă s-a desprins necesitatea.*”, „se proliferază *ca o problemă de mare importanță*”, „revine *ca o sarcină* a tuturor specialiștilor”, „*ca o concluzie*, aș vrea să spun”, apud Iordan 1966), focalizarea prin circumstanțial de relație („*în ceea ce privește rezultatele, rămâne de văzut*”), fragmentarea („Povestește și el despre

aceste începuturi timide. *Timide și totuși curajoase. Pline de încredere*", C, apud Bulgăr 1962; „Un glas puținel mai gros decât al altor fete. *Foarte melodios. Ceva de violoncel*", *Gazeta literară*, apud Bulgăr 1962; „Rabelais scrie o operă fără analogie în întreaga istorie a literaturii. *Un roman. O satiră. O epopee comică. O enciclopedie bufă*", Vianu, apud Bulgăr 1962), amplificarea relațiilor de coordonare prin corelative („Chestiunea este importantă nu numai pentru că, dacă cunoaștem cauzele, avem o îndrumare pentru a remedia defectele, dar și pentru că examinându-le de aproape, putem înțelege de ce considerabilul progres al păcii din ultimul timp n-a fost perceput", Titulescu; „o spun nu doar jucătorii, ci și antrenorii"); reorganizarea relațiilor de subordonare ca relații de coordonare între propoziții principale („Statisticile demonstrează că numărul șomerilor a crescut în ultima lună" > „Numărul șomerilor a crescut în ultima lună. O demonstrează statisticile").

3.7. Acordul

Acordul este un parametru tipologic cu manifestări importante în română, iar principalele reguli s-au păstrat din limba veche până astăzi. Ceea ce a variat în timp a fost în special gradul în care vorbitorii / scriitorii s-au conformat normei ideale de acord: în limba veche numărul abaterilor era mai mare, dar a scăzut pe măsură ce au apărut lucrări normative care au stipulat explicit regulile. Lucrările normative din secolul al XX-lea acordă spații largi problemelor de acord, înregistrând regulile și tipurile cele mai frecvente de abateri. În lucrările de cultivare a limbii apărute în a doua jumătate a secolului al XX-lea dezacordul este considerat o abatere gravă. Cu toate acestea, anumite tipuri de dezacorduri / acorduri greșite se înregistrează și astăzi, mai numeroase în limba vorbită, mai puține în limba scrisă. Abaterile de la regulile acordului gramatical se explică astăzi prin falsa analiză a unor structuri, prin neînțelegerea de către vorbitori a unor raporturi sintactice complexe între constituenți, prin graba exprimării sau prin neatenție.

3.7.1. Acordul subiectului cu predicatul

Acordul gramatical este înregistrat în textele vechi cu unele inconsecvențe care se perpetuează până târziu, la sfârșitul secolului al XIX-lea, chiar și în stilul înalt: „Iată în ce stare se găseau ajunsă chestiunea rurală" (Kogălniceanu).

Regula acordului gramatical al subiectului cu predicatul în număr și persoană (GALR II: 373 ș. u.) este în general respectată în secolul al XX-lea, atât în textele scrise, cât și în limba vorbită. Modificările omonimiilor gramaticale 3=6 și apariția unor noi variante morfologice la sfârșitul secolului al XIX-lea reduce numărul situațiilor cu aparent dezacord. Omonimia formelor verbale 3=6, generală în Muntenia, este, de asemenea, limitată sub presiunea normei academice. Ezitări se întâlnesc astăzi la subiectele multiple: „Nici Ion, nici Gheorghe n-a venit / n-au venit", „A venit / au venit și Ion și Gheorghe".

Acordul prin atracție este favorizat de anumite structuri sintactice: „un grup de fani au luat scena cu asalt", „un set de principii au fost anunțate în ședința de luni", „o parte a suporturilor au fost dezamăgiți". Norma academică respinge acest tip de acord. Îl acceptă doar în cazul unor abstracte („Ploaie și vânt a mai fost"), al unor nominale coordonate care alcătuiesc un bloc semantic („Praf și pulbere se va alege de tine!") sau al unui subiect urmat de „autocorecție" („Inteligența, dar mai

ales curajul, și-a spus cuvântul”). Ca abatere de la uz, acordul prin atracție se mai înregistrează și astăzi în limba vorbită, chiar la persoanele educate: „Gala Premiilor Nobel *au loc* în Norvegia”, „partea a doua a calupului de publicitate *era rezervat*”, „niciunul dintre turiștii cazați la *hotel nu și-au întrerupt șederea*”, „*asta e una din avantajele acestei metode*” (apud Croitor et al. 2010: 53–56).

Acordul după înțeles este mai puțin răspândit; este acceptat la substantivul *majoritatea* („majoritatea *au / a plecat dezamăgiți / dezamăgită*”), dar este simțit incoerent în alte construcții cu substantive colective: „presa străină *vin* aici mai mult sau mai puțin ocazional”, „Televiziunea Română probabil *vor pierde* drepturile de televizare”, „lipsa de competență sau amatorismul, ca să fiu mai exact, *au dus* echipa la...”, „Celebrul cuplu Monica și Irinel Columbeanu *au fost surprinși*...” (apud Croitor et al. 2010: 54–56).

La pronumele de politețe posibilitatea dublului acord în persoană (2 pl. vs 3 sg.) se corelează cu grade de politețe, eventual cu opoziția general / formal („Exceleța voastră *ați* fost... / Exceleța voastră *a* fost...”).

3.7.2. Acordul numelui predicativ cu subiectul

Numele predicativ realizat prin adjectiv se acordă cu subiectul în gen și număr (GALR II: 386). Regula este în general respectată, chiar dacă și în secolul trecut, ca și acum, falsa analiză a structurii produce uneori acorduri greșite chiar și în vorbirea oamenilor educați: „Să nu crezi că *e posibil fericirea* unui popor numai cu mijloace practice” (Delavrancea). Când numele predicativ este un nominal (substativ, pronume), se realizează acordul referențial: „*Vinovatul este el*”, „*Ea este o poetă* apreciată în țara ei”.

Nesiguranțe în privința realizării acordului apar în situațiile subiectului multiplu alcătuit din substantive de genuri diferite: „Muntele și dealul sunt *împădurite*”, „Mărul și morcovii sunt *proaspeți*”, „Morcovii și merele sunt *proaspete*” (pentru norma actuală, vezi Avram 1997²: 342–345).

3.7.3. Acordul adjectivului cu centrul grupului nominal

Adjectivul se acordă în gen, număr și caz cu substantivul determinat (GALR II: 649 ș. u.).

Abaterile de la normă în limba actuală sunt puțin frecvente și se limitează, de obicei, la varianta orală a limbii; ele aparțin mai degrabă unei clase de fenomene cauzate de o insuficientă automonitorizare a exprimării, decât de necunoașterea sau ignorarea normei. În ceea ce privește acordul în caz însă, se înregistrează o tendință constantă de slăbire a acestuia. Adjectivele postpuse unui substantiv feminin în genitiv tind să evite acordul din cauza omonimiei cu forma de nominativ plural, mai puternică în conștiința lingvistică a vorbitorilor decât forma de feminin singular genitiv a adjectivelor. Fenomenul se înregistrează în special la adjectivele participiale (postverbale): „Am crescut sub imperiul aceleiași legi, *modificată* puțin, *neaplicată* în parte” (Delavrancea), „Vă spun asta pe baza unei convingeri *câștigată* în numeroșii ani cât am lucrat la Societatea Națiunilor” (Titulescu), „în schimbul vieții nesuferite, *trăită* lângă omul care n-o înțelegea, profetind o soartă cumplită unei generații frivole, risipelnice și *lipsită* de instinctul de conservare” (apud Sandfeld, Olsen 1960), „rezultat firesc al pozițiunii avută de creatorii respectivi, în mijlocul unei alei *acoperită* cu un strat gros”, „părerea domnului C.K.

asupra educației *dirijată*”, „compromiterea acestei instrucțiuni *rebelă*”, „frecventarea academiei *oficială* de muzică”; „în jurul unei anecdotă destul de *spirituală*”, „coperta a patra a ediției *tradusă* la noi”; „prima frază a predicii *adresată* la noi de sfântul italian”, „traducerea unei fraze *scrisă* de un funcționar” (apud Gruică 2007). Adesea, acordul în caz nu se realizează la morfemul superlativului relativ al adjectivelor: „scriitorilor noștri *cei* mai talentați”.

La adjectivale demonstrative postpuse, formele acordate sunt simțite greoaie (*producția anului acestuia*), deci dezacordul apare frecvent („*producția anului acesta*”, *Adevărul*, apud Graur 1968); pentru evitarea dublei marcări se preferă antepunerea adjectivului („*producția acestui an*”).

Cele mai frecvente abateri de la normele acordului se întâlnesc în uzul adjectivului pronominal de întărire, din cauza flexiunii sale complexe, simțite azi greoaie (vezi **XX, Pronumele**, 3).

Numeralul ordinal în ipostaza de determinare adjectivală a unui substantiv este înregistrat neacordat până la sfârșitul secolului al XIX-lea; la începutul secolului al XX-lea norma academică prevede explicit acordul, iar uzul devine consecvent („*a doua carte*” / „*cartea a doua*”, „*al doilea manual*” / „*manualul al doilea*”), lipsa acordului fiind înregistrată doar în limba populară. În exprimarea orei apar ezitări între forma de masculin și cea de feminin („*ora doisprezece*” / „*ora douăsprezece*”). Spre sfârșitul secolului al XX-lea, forma de masculin este tot mai frecventă („*doisprezece cărți*”, „*doisprezece zile*”, „*ora doisprezece*”, „*doisprezece mii*” etc.), în diferite contexte și în diferite medii sociale.

În mod constant, în secolul al XIX-lea, adjectivul care determina două nominale coordonate se acorda cu ultimul dintre ele. Din a doua jumătate a secolului al XX-lea, în varianta cultă a limbii, nu și în cea populară sau în uzul colocvial, se înregistrează tendința realizării acordului cu pluralul, după model romanic, întâi în situațiile în care ambele substantive sunt de același gen și număr („*o mândrie și o bucurie rău ascunse*” vs „*băutură și fumat înțefit*”, apud Sandfeld, Olsen 1960: 95). Rosetti, Byck (1943) notează variația liberă („*o armonie și o rezonanță nemaiauzită*”, „*un luptător și un atlet înalți*”), iar Graur (1968) observă extinderea acordului la ambele nominale, dar și diferențe semantice, în unele situații, între acordul cu pluralul, respectiv cu singularul. Gruică (2007) notează frecvența ridicată a acordului cu pluralul în publicațiile culturale actuale: „*Geo Dumitrescu avea un respect și un devotament pentru talent nemaîntâlnite*”, „*Românii au o memorie și un spirit de observație grozave*” (*România literară*, 2004, apud Gruică 2007).

Ca urmare a confuziei dintre adjectiv și adverb se produce hiperacordul („*instituții noi create*”, „*cea mai greu încercată*”), înregistrat atât la începutul, cât și la sfârșitul secolului al XX-lea.

3.7.4. *Acordul participiului în cadrul diatezei pasive*

Participiul din structura diatezei pasive cu operatorul *a fi* se acordă în gen și număr cu subiectul construcției. Abaterile sunt rare și accidentale.

3.7.5. *Acordul relativului*

În istoria limbii române, relativul a tins spre invariabilitate; astfel, față de flexiunea mult mai bogată din secolele anterioare (vezi Stan 2009a, **XIX, Sintaxa**,

2.1.4), în secolul al XX-lea *care* pierde morfemele de plural și devine invariabil la formele de nominativ-acuzativ; *cine* are doar flexiune cazuală; *ce* este invariabil; *cât* păstrează cea mai bogată flexiune. În aceste condiții, relativul este cvasiopac la morfemele de acord.

Probleme de acord pun, în special, relativele *care* și *cine* la genitiv. *Care* prezintă „acord încrucișat”, componentul *al* preluând genul și numărul nominalului obiect posedat din subordonată, iar relativul, genul și numărul nominalului posesor din regentă („casa *al* cărei acoperiș”, „casele *ale* căror acoperișuri”, „băiatul *a* cărui pălărie”, „băieții *a* căror pălărie”). Această structură complexă pune probleme de analiză și generează frecvent dezacorduri în toată perioada: „apartamentele *al* cărui cost trebuie achitat înainte”, „sensibilitatea Elenei Predescu, *al* cărui text invită la (...); „aleasa inimii lui *al* cărui tată”, „am produs și o economie de pe urma *căruia* voi o duceți bine” (apud Iordan 1966); mama Adelei Popescu, omul, *căreia* îi dăruiește iubirea ei infinită; o poveste *al* cărui fir epic; va fi o mașină accesibilă, *al* cărui preț (...) (apud Croitor et al. 2010: 52).

3.7.6. Acordul morfemului *al*

Morfemul *al* este specializat pentru marcarea genitivului lung atunci când acesta nu este adiacent nominalului regent. Încă din secolul al XVI-lea, *al* avea forme distincte de masculin / feminin, singular / plural (*al*, *a*, *ai*, *ale*). Cu toate acestea, în toată istoria limbii, acordul cu nominalul centru de grup s-a făcut inconsecvent, cu tendință mai accentuată spre folosirea lui *a* invariabil, în special în Moldova (vezi și Stan 2009a, XIX, Sintaxa, 2.1.2).

Începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, norma academică prevede acordul, regula impunându-se tot mai mult în uz. Astfel, Lambrior (1892) prezintă formele *al*, *a*, *ai*, *ale* alături de „variantea redusă în vorbire” *a*, dar el însuși folosește uneori pe *a* invariabil în textul scris („Iată formele de caz *a* art. adjectival”); Tiktin (1895) consideră folosirea invariabilă a lui *a* mai puțin corectă decât variantele acordate; Slavici (1914) insistă asupra acordului, precizând că acesta se face doar în gen și număr („un cal *al* vecinului”, „o casă *a* vecinului”); Scriban (1925), Rosetti, Byck (1943), Iordan (1943) recomandă acordul, dar notează frecvența lui *a* neacordat, aproape generalizat în Moldova. GLR² I prezintă acordul ca obligatoriu; lucrările de cultivare a limbii consideră gravă și critică adesea abaterea de la normă. Cu toate acestea, lipsa acordului sau acordul greșit se înregistrează în toată perioada, mai frecvent în limba vorbită (la indivizi cu diferite grade de cultură), dar și în limba scrisă (ca urmare a unei analize greșite a structurii): „Cu sprijinul Inspectoratului Școlar și *a* unor organizații de tineret” (apud Gruiță 2007); „transfer firesc *a* unor jucători valoroși” (apud Croitor et al. 2010: 61–62). Astăzi, (ne)realizarea acordului în uz se corelează cu gradul de instrucție a vorbitorului și cu gradul de complexitate a structurii sintactice. În structurile sintactice simple, în care *a* se află la mică distanță de substantivul regent, majoritatea vorbitorilor fac acordul; în structurile sintactice complexe, realizarea acordului depinde de capacitatea vorbitorului de a face analiza construcției – vorbitorii puțin educați recurg adesea la *a* invariabil sau aleatoriu la *a*, *ale*, dar cei educați au conștiința lingvistică a acordului, chiar dacă, accidental, nu îl realizează (din neatenție, graba exprimării, pierderea legăturii cu antecedentul în construcții ample, în special în limba vorbită etc.).

3.7.7. Acordul referențial

La substituttele cu forme flexionare distincte de gen și număr se realizează acordul referențial: forma substitutului copiază genul și numărul de la nominalul substituit: „A venit *Madonna* la București. *Ea* nu a fost văzută de ziariști”. Același tip de acord se realizează și în dublarea clitică: „Am văzut-o *pe Madonna*; „*L-am văzut pe Michael Jackson*”.

3.8. Topica

Topica liberă a diverșilor constituenți este evidentă în toate perioadele istorice; în același timp însă, anumite poziții sunt fixe în grupul verbal / nominal / adjectival / adverbial / prepozițional. Ceea ce apare cu claritate în secolul al XX-lea este corelarea topicii cu diferențe stilistice și pragmatice.

3.8.1. Topica subiectului în grupul verbal

În ordinea lineară a constituenților, subiectul apare fie obligatoriu postpus verbului, fie obligatoriu antepus, fie are topică liberă corelată cu structura informațională a enunțului.

Situațiile cu topică obligatorie au fost constante în istoria limbii. Subiectul apare postpus în topica standard în diverse tipuri de construcții impersonale („se aude *ploaia*”, „îmi place *ploaia*”, „mă doare *capul*”, „trebuie să *plec*”, „e bine *că a înțeles*” etc.), în propozițiile cu relativ („nu știu ce mai vrea și *el*”) și în interogativele parțiale („Ce mai face *Horia*?”, „Unde este *Dan*?”), la formele verbale nonfinite („înainte de a veni *tu*”, „văzând *eu* asta”, „obosit *el* de atâta muncă”, „nu e ușor de înțeles acest *comportament*”), în imprecășii („*Arză-l-ar focul!*”) și în enunțurile exclamative („Ce noroc a avut *Maria!*”). Subiectul apare antepus predicatului în topica standard când este actualizat printr-un pronume relativ sau interogativ („*Cine* lipsește astăzi?”, „Mă întristează *ce* s-a întâmplat”) sau când își subordonează în calitate de adjectiv pronominal un interogativ sau un relativ („Ce *carte* a apărut?”, „Câți *copii* au venit, toți au fost premiați de organizatori”).

În celelalte situații, subiectul are topică liberă. În limba veche subiectul apărea frecvent în postpoziție, dar și în antepoziție (vezi Stan 2009a). Este greu de apreciat dacă în secolele anterioare postpunerea subiectului în structurile cu topică liberă era o particularitate structurală a limbii, dacă era accidentală, eventual un fapt de oralitate legat de clarificarea ulterioară a unei entități subpecificate semantic în prima parte a enunțului, sau dacă era motivată de structura informațională a enunțului. În limba actuală subiectul postpus verbului ocupă poziție rematică, deci reprezintă informația nouă în enunț, în timp ce subiectul antepus reprezintă informația veche („Aștept poștașul. *Poștașul* vine de fiecare dată la ora 12” / „A venit *poștașul*. *Poștașul* mi-a adus pensia”). Opoziția nu părea însă constituită la jumătatea secolului, când regula poziției tematice / rematice a subiectului pare contrazisă în textele unor autori importanți:

„Tocmai ajungeau la grilajul dinspre stradă. *Un tramvai* gol trecea; în mijlocul vagonului conducătorul își făcea socotelile sugând desperat creionul. *Un automobil* veni din partea opusă și dispăru sunând prelung din claxon; *Cincizeci de mii de lei* s-au împărțit între săraci” (Rebreanu) vs „Răsare în ochii mătușii Uțupăr, în ochii mamei, o mare *lumină* de parcă face albă

odaia”, „Din raia, din cetatea Turnului, se repezeau *turcii* pâlcuri, călări, după jaf” (Stancu), „Nu tace *Evanghelina*. Nu tace *Ion*” (Stancu), „Îi trece *Tone* pe rând în condică” (Stancu), „Nu pierde nimic *negustorul*” (Stancu).

3.8.2. *Topica numelui predicativ, complementului predicativ al obiectului, predicativului suplimentar în grupul verbal*

Topica standard a celor trei poziții sintactice intim legate de predicat este cea rematică (informație nouă). Inversiunea este posibilă, iar tematizarea echivalează cu evidențierea constituentului respectiv. Constituentul tematizat poate fi integrat prozodic enunțului („*Frumoasă e, deșteaptă e, bogată e...*”, „*Profesor* l-au numit luna trecută, până atunci fusese suplinitor”, „*Fericită* vine mereu de la întâlnirile acestea”) sau izolat prin pauză și intonație ascendentă („*Bolnav*, a fost de când îl știu”, „*Profesor*, l-au numit de curând”, „*Fericită*, vine mereu după acele întâlniri”). Alteori, inversiunea are funcție poetică.

3.8.3. *Topica complementelor în grupul verbal*

Poziția complementelor se corelează, pe de o parte cu unele particularități structurale ale limbii, pe de altă parte cu structura informațională a enunțului. Se poate aprecia că nu au survenit schimbări esențiale în diversele etape de dezvoltare a limbii române.

Topica complementului direct. Poziția complementului direct în raport cu verbul depinde de actualizarea fiecăruia dintre cele două elemente care intră în relație. Topica este fixă sau liberă în funcție de contextul gramatical.

Complementul direct este obligatoriu antepus când se actualizează prin clitice („*I-am văzut*”, „*s-a spălat*”), prin pronume interogative și relative („*Pe cine cauți?*”, „*Ce vrei tu nu e cu puțință*”), precum și în unele structuri clișeizate („*Cui pe cui se scoate*”). În mod excepțional, complementul direct este obligatoriu postpus când este actualizat printr-un clitic dependent de un verb la imperativ („*așteaptă-mă*”) sau gerunziu („*văzându-l*”); când se actualizează cu forma de feminin a persoanei a III-a singular, iar regentul verbal este la perfectul compus sau la condițional („*am văzut-o*”, „*aș întreba-o*”).

În prima parte a secolului postpunerea se înregistrează și cu viitorul („*Degeaba veți căuta-o aiurea, n-o veți găsi*”, Titulescu); la viitor se preferă azi antepunerea cliticului (*o voi vedea*), postpunerea fiind simțită ca populară și arhaică (*voi vedea-o*).

Structurile cu inversiune sunt astăzi învechite și populare (*rugatu-l-am*). De asemenea, postpunerea este obligatorie când complementul se actualizează prin gerunziu, supin, infinitiv („*Am auzit tunând*”, „*A terminat de scris*”, „*Poate începe*”) sau prin interjecție („*Hârști o palmă*”), prin nominal cu regent gerunziu („*Auzind vestea...*”), prin propoziții relative infinitivale („*El nu te poate ajuta*”) sau introduse prin *de*, *cum că*, *precum că* („*Am auzit cum că ar pleca de la noi*”).

Când topica este liberă, postpunerea plasează complementul direct în poziție rematică, iar antepunerea îl plasează în poziție tematică, emfaticându-l.

Poziția complementului direct față de verb are consecințe asupra dublării (vezi supra 1.4.3).

Topica complementului secundar. Topica standard este postpoziția față de verb; inversiunea corespunde tematizării pentru emfază.

În raport cu complementul direct obligatoriu coocurent, indiferent dacă acesta din urmă este plasat, din rațiuni structurale sau informaționale, înaintea verbului sau după acesta, complementul secundar ocupă adesea locul al doilea, („a rugat vecinii să îl ajute”, „i-a rugat să îl ajute”, „i-a rugat pe vecini să îl ajute”), deși nici prima poziție nu este exclusă („I-am rugat ceva pe Dan”).

Topica complementului indirect. Analog complementului direct, complementul indirect este obligatoriu antepus când se actualizează prin clitic („îi place”), relativ („e bine cui i-ai cerut ajutorul”), interogativ („cui îi dai?”); în mod particular, complementul indirect e antepus atunci când are ca regent un verb impersonal („Mariei îi place muzica”). Este obligatoriu postpus când are ca regent un verb la imperativ („spune-i!”) sau gerunziu („arătându-i”).

Când are topică liberă, postpoziția corespunde poziției rematice, iar antepoziția corespunde poziției tematice, emfatice.

Poziția complementului indirect față de verb are consecințe asupra dublării (vezi supra 1.6.2).

Topica complementului prepozițional. De obicei, complementul prepozițional stă după verbul regent în enunțurile standard („S-a bazat pe tine”) și este tematizat pentru emfază („Pe tine s-a bazat, și numai pe tine”). Este obligatoriu antepus regentului doar când se actualizează prin pronume relativ („E puțin important despre ce vorbește el”) sau interogativ („Cu cine semeni tu?”).

Topica complementului de agent. Dacă în limba veche complementul de agent apărea antepus grupului verbal în formule stereotipe (apud Stan 2009a), în secolul al XX-lea se fixează în postpunere, iar inversiunea corespunde tematizării pentru emfază. Când se realizează prin relativ („Mi-e indiferent de cine sunt laudată sau criticată”) sau interogativ („De cine ai fost sunat?”), complementul de agent este obligatoriu antepus.

Topica complementului posesiv. Poziția cliticului dativ posesiv este fixă în raport cu verbul regent: „și-a găsit mânușile”, „și-a spălat mașina”, „și bate capul inutil”, „i-a sosit copilul”.

Topica complementului comparativ. De obicei, complementul comparativ este adiacent și postpus adjectivului / adverbului regent („mai bun / bine decât tine”, „la fel de bun / bine ca tine”, „cel mai bun / bine dintre toți”). Inversiunea cu funcție emfatică este puțin frecventă („ca tine mai bun / bine”, „dintre toți cel mai bun / bine”). O relativă libertate de topică în raport cu complementul comparativ prezintă cuantificatorii *mai mult / mai puțin* în ipostază adjectivală și adverbială („mai multe promisiuni decât fapte”, „mai mult lucrează el decât tine”).

Topica relativă a complementelor. Poziția relativă a diverselor componente depinde de gradul de dependență față de verb. Topica nemarcată este verb – complement indirect – complement direct; verb – complement direct – complement secundar; verb – complement indirect – complement prepozițional.

Modificările de topică, în general posibile, reflectă modificări în structura informațională a enunțului; constituenții situați în apropierea centrului verbal au proeminență discursivă în raport cu ceilalți.

3.8.4. Topica circumstanțialelor în grupul verbal

Poziția circumstanțialelor este în general liberă. Sunt puține situațiile în care topica este constrânsă structural (vezi supra 1.13). Topica nemarcată este postpoziția în raport cu verbul; topica marcată, emfatică, este antepoziția.

Circumstanțialele prezintă grade diferite de intimitate în raport cu verbul. De pildă, în enunțul următor, indicii de la 1 la 6, indică descrescător legătura semantică dintre verb și circumstanțiale:

„[După cum vă spuneam]₆, [din fericire]₅, [mutându-se într-un loc nepoluat]₄, [în numai trei luni]₃, Ioana s-a refăcut [fizicește]₁ [total]₂” (apud GALR II: 65).

Circumstanțialele cel mai intim legate de verb se plasează în imediata sa vecinătate, iar cele cu legătură slabă se situează la distanță, în poziții care depind de relevanța lor informațională în contextul de enunțare.

Modificările suferite de operatorii conjuncționali și relativi specifici fiecărui tip de subordonată atrag și unele schimbări în construcția circumstanțialelor. Astfel, cauzele introduse prin *cum*, ocurente în secolele anterioare atât înaintea regentei, cât și după aceasta, sunt posibile azi doar în antepoziție, iar cele introduse prin *că*, cu topică liberă în secolele anterioare, sunt posibile azi doar în postpoziție (apud Avram 1960: 92); finalele introduse prin *să* nu mai apar antepuse regentei (vezi XIX, Sintaxa, 3.13 passim).

În ciuda poziției libere în enunț a circumstanțialului de timp, există totuși câteva preferințe de topică: temporalele de posterioritate sunt plasate mai degrabă după regent, cele de anterioritate înaintea regentului. Sunt obligatoriu antepuse temporalele de proximitate de tipul *abia... că și*.

Topica circumstanțialelor de loc este liberă în toate construcțiile, predominantă fiind, însă, postpoziția.

De obicei, circumstanțialele de mod sunt așezate după elementul regent. Inversiunea este posibilă în special la circumstanțialele aspectuale („Uită *mereu* ce are de făcut” / „*Mereu* uită ce are de făcut”) și în construcțiile afective („*Repede* mai merge!”, „*Frumos* vorbește!”). Circumstanțialele de modalitate (modalizatorii) au poziție liberă în raport cu elementul modalizat („băiat *evident* inteligent” / „băiat inteligent, *evident*” / „*evident*, băiat inteligent”), cu mici diferențe pragmatice.

Cel mai frecvent, instrumentalele sunt așezate în postpoziție; antepoziția are efect de emfază. În topica standard, sociativul este postpus regentului; inversiunea corespunde emfazei.

În funcție de regent, cantitativul este postpus verbului, respectiv antepus adjectivului și adverbului. Inversiunea se produce în special în enunțurile afective („*Mult* mai mănânci!”).

Poziția circumstanțialului de relație depinde de tipul semantic al acestuia: circumstanțialele de relație cu regent verbal / adjectival sunt postpuse și neizolate prozodic, în timp ce circumstanțialele de tematizare („*de frumoasă*, e frumoasă”) sunt cel mai adesea antepuse (deși nici postpunerea nu este exclusă: „e frumoasă, *de frumoasă*”), izolate prozodic de enunț.

Antepoziția circumstanțialului de cauză este constrânsă structural când acesta se actualizează prin locuțiune adverbială interogativă („*De ce* ai lipsit?”) sau neinterogativă („*De aceea* am lipsit”), prin grupare cvasilocuțională cu centru un

verb la gerunziu („*având în vedere că...*”), prin propoziție conjuncțională introdusă prin *cum* („*Cum lipsiseră toți, nu s-au putut lua măsuri de sancționare*”), prin adjectiv precedat de prepoziție („*De rea ce e, nu are nicio prietenă*”). Postpoziția este obligatorie pentru cauzele introduse prin *căci, că*. În celelalte situații opțiunea pentru topică se corelează cu intențiile de emfază ale vorbitorului: postpoziția este nemarcată stilistic, antepoziția este marcată.

Sunt obligatoriu postpuse circumstanțialele de scop actualizate prin supin și prin propoziții cu operatorii conjuncționali *să, de, ca doar*. În celelalte realizări, postpoziția este topica standard, iar antepoziția produce emfază.

În general, postpoziția circumstanțialului condițional este nemarcată stilistic, iar antepoziția este emfatică. Totuși, condiționalele juxtapuse și cele introduse prin conjuncția *unde* sunt obligatoriu antepuse. Tot în antepoziție apar, de preferință, și condiționalele cu operatorul *dacă*, precum și cele cu corelativul *apoi, atunci*.

Concesivele juxtapuse sunt obligatoriu antepuse. Celelalte tipuri apar liber, antepunerea fiind emfatică. Se observă preferința pentru antepunerea concesivului realizat prin gerunziu, respectiv combinarea lui de semiadverbul *chiar* („*Chiar dormind e mai atent ca tine!*”) sau *nici* („*Nici mort nu mă las!*”).

Circumstanțialul consecutiv, indiferent de realizare, este obligatoriu postpus regentului. Face excepție consecutivul actualizat prin grupul prepozițional cu centru prepoziția *spre*, care poate fi și antepus regentului („*Spre bucuria tuturor, echipa României a învins*”).

Topica circumstanțialului opozițional depinde de particularitățile sale de construcție. Sunt obligatoriu antepuse opoziționalele actualizate ca false locale și false condiționale. Sunt obligatoriu postpuse opoziționalele actualizate ca false finale, false modale, false temporale (cu operatorul *când*). Opoziționalele cu mărci specifice au topică liberă, postpoziția fiind nemarcată, iar antepoziția emfatică.

Poziția în enunț a circumstanțialului cumulativ este determinată de particularitățile sale de construcție: cumulativele introduse prin *decât, necum să, plus că* sunt obligatoriu postpuse, în timp ce toate celelalte pot fi atât postpuse, cât și antepuse pentru emfază.

Este obligatoriu postpus circumstanțialul de excepție marcat prin *decât*. Celelalte realizări permit atât postpunerea, cât și antepunerea, pentru emfază.

3.8.5. Topica auxiliarelor în grupul verbal

Auxiliarele ocupă poziție preverbală. Inversiunea la formele de perfect compus, viitor, condițional, curentă în secolul al XIX-lea („*văzut-ai*”, „*spune-ți-voi*”, „*jelui-m-aș*”), întâlnită retoric și în prima parte a secolului al XX-lea („*Fi-va el o armătură puternică pentru apărarea viitorului românesc?*”, Rădulescu-Motru) s-a arhaizat și se conservă doar în limba populară.

3.8.6. Topica cliticelor adverbiale în grupul verbal

Dacă în secolele anterioare poziția cliticelor adverbiale în raport cu verbul era relativ liberă, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și mai accentuat în secolul al XX-lea (vezi Frâncu 1983: 327–333) aceasta se normează și se fixează în uz. Astfel, cliticul apar, de regulă, în poziție preverbală, în imediata apropiere a verbului lexical (vezi Mîrzea Vasile 2008: 304–308): „*nu a mai făcut asta*

niciodată”, „ai *cam* greșit”, „nu *prea* îl interesează”, „va *tot* suna”, „ar și câștiga”), iar în predicatelor complexe se ridică în fața modalului („nu *mai* poate suporta”), ca și *nici* („*nici* nu poate vorbi de obosită”). Abateri de la normă, în special în vorbirea oamenilor cu grad scăzut de instrucție, dar uneori și în vorbirea celor instruiți, se înregistrează în lanțurile clitice, când alături de cliticul adverbial apar și clitice personale sau reflexive („poate *mai* ne vedem”, „să nu *mai* se întâmple”, „*mai* ți-adiuci aminte”) sau când în structura formei verbale intră și un auxiliar / auxiliare („*mai* am încercat”, „*cam* aș pleca”, „*aș* fi *mai* mâncat”). În cazul unora dintre cliticele adverbiale, diferențele de topică generează diferențe de sens („a *tot* scris” / „*tot* a scris”, „*chiar* renunțarea la dreptul dobândit” / „renunțarea *chiar* la dreptul dobândit”).

În ceea ce privește concurența dintre cele două particule focale restrictive, *doar* și *numai* (ocurente atât în grupul verbal, cât și în grupul nominal, grupul adjectival, grupul adverbial și grupul prepozițional, atât în postpoziție, cât și în antepoziție), Guțu Romalo (apud Dinică 2009b) remarcă extinderea lui *doar* în defavoarea lui *numai*, cel dintâi fiind simțit probabil desuet și, prin aceasta, mai elegant; fenomenul se verifică pentru stilul jurnalistic și, eventual, în registrul colocvial, în timp ce în stilurile mai conservatoare – academic și beletristic – încă este preferat *numai* (vezi statistica în Dinică 2009b).

Deși sinonime și substituibile în majoritatea situațiilor, pare să se contureze o preferință pentru *numai* în contextele care implică sensul restrictiv exclusiv și o utilizare mai frecventă a lui *doar* în contextele care presupun o restricționare orientată către polul inferior al unei ierarhii.

Cliticele tautologice („doar numai”, „decât doar”) sunt excluse din limba literară.

3.8.7. *Topica în grupul interjecțional*

O realizare particulară a grupului verbal este cea interjecțională, când centrul se actualizează printr-o interjecție predicativă. Determinările interjecției în ipostază predicativă sunt comune cu ale verbului: subiect („*el*, tuști în iarbă!”), complemente („*na-ți-o!*”, „*bravo lor!*”, „*vai de tine!*”, „*iat-o* acceptând propunerea lor”) și circumstanțiale („*hai mâine la mare cu mine!*”). Determinările în grupul interjecțional urmează topica specifică respectivelor tipuri de complemente și circumstanțiale; inversiunile sunt posibile, cu efecte emfatiche sau afective.

3.8.8. *Topica articolului în grupul nominal*

Prin articulare, grupul nominal se referențializează: definit sau indefinit. Atât la singular, cât și la plural, atât substantivele articulate hotărât, cât și cele articulate nehotărât, au în limba română actuală lecțiune ambiguă între „individual, referențializat” și „generic”, dezambiguitată în contextul lingvistic și extralingvistic: „Copilul plângea” / „Copilul, tot copil”, „Copiii au venit alergând” / „Copiii, tot copii”, „Ți-am adus o floare” / „O floare e întotdeauna un cadou potrivit pentru o doamnă”, „Te caută niște copii” / „Du-i niște flori”). Lecțiunea de plural a articolului nehotărât se apropie foarte mult de cea a cuantificatorilor nedefiniți.

Ca și în secolele anterioare articolul hotărât este atașat sufixal substantivului (vezi XIX, Articolul, 3.1). Varianta liberă, proclitică a articolului hotărât (*lui*, pronunțat adesea *lu'*) este admisă, conform normelor limbii literare actuale, doar în

fața substantivelor nume proprii masculine (*lui Ion*), a unor feminine terminate în consoană (care nu admit encliza din cauza contextului fonetic: *lui Carmen*) și a unor hipocoristice (*lui Flori, lui Mimi, lui Bibi*). În limba scrisă, regula este în general respectată, în timp ce în limba vorbită articolul hotărât proclitic tinde să se generalizeze, în ciuda recomandărilor normative prohibitive, chiar în exprimarea relaxată a unor vorbitori cu instrucție medie sau peste medie: „blogul *lui* Ioana Dobre”, „torționarul *lui* Elisabeta Rizea”, „atentatul la adresa *lu'* Monica Lovinescu” (apud Croitor *et al.* 2010: 37); encliza este simțită pedantă, formală. În limba populară, *lui* s-a extins și în fața unor substantive asimilate substantivelor proprii (*lui șefu, lui vecina*) sau a unor pronume („*lui* ăsta”, „*lui* cineva”, „*lui* oricine”, „*lu'* dumneavoastră”). Nominalul centru al grupului nominal cu modificator de tip atributiv este, de obicei, articulat (hotărât / nehotărât): „dorința de a reuși”, „o încercare nereușită”. După 1990 apar frecvent centre de grup nearticulate („cu *dorință* de a călători”, „cu *pasiune* pentru muncă”, apud Zafiu 2001: 95).

Articolul hotărât este în distribuție complementară cu morfemul individualizării specific complementului direct („văd copilu” / „văd *pe* copil” / „*îl* văd *pe* copil”). De asemenea, este în distribuție complementară cu determinanții demonstrativi („omu” / „*acest* om”) și cu unii cuantificatori („om” / „*fiecare* om” / „*ce* om?” / „*cinci* copii” / „*amândoi* copiii” / „*toți* copiii”); excepție fac substantivele desemnând grade de rudenie („aștept *pe* mama / tata”, în limba literară, „aștept *pe* sora / fratele / cumnata / *pe* cumnatul / *pe* nașa”, sunt nerecomandate). Structurile cu modificatori substantivali în dativ conservă particularitățile arhaice de construcție fără articol hotărât („*nepot* cumnatei mele”), în timp ce structurile cu modificatori pronominali în dativ presupun articularea hotărâtă în limba actuală, spre deosebire de secolele anterioare („cartea-*i* interesantă” / „*carte-*i* interesantă”).

Substitutede pronominale și numerale nu se articulează, funcționând ca substitute ale unor grupuri nominale definite; articolul hotărât intră doar ca formant în structura unora dintre pronume.

Dintre numeralele ordinale folosite adjectival, doar *primul* acceptă articularea hotărâtă în antepunere („*primul* inconvenient” / „?,inconvenientul prim”), celelalte având articolul hotărât ca formant în structura lor internă („elevul al *doilea*” / „al *doilea* elev”). La celelalte numerale ordinale din serie, limba actuală tinde să dezvolte opoziția pragmatică [- / + Ancorat discursiv] prin intermediul lui *cel* („al *doilea* elev” / „*cel* de al *doilea* elev”, vezi Vasilescu 2009a).

Față de secolul al XIX-lea când, în absența unor specificări normative, uzul era încă fluctuant („adevărat al meu prietin”, „sângur adivăratul prieteșug”, **XIX, Sintaxa, 2.1.3.1**), în secolul al XX-lea norma stabilește neechivoc regula: articolul hotărât se fixează pe constituentul aflat în extremitatea stângă a grupului nominal („*importantul* eveniment”, „*noul* format”, „*principalii* vinovați”); fluctuații minore se mai înregistrează azi în grupurile nominale conținând ca modificator adjectivul *întreg* („*întreg* obrazul” / „*întregul* obraz”, „*întreg* drumul” / „*întregul* drum”).

Dubla articulare (a centrului substantival și a modifierului) (**XIX, Sintaxa, 2.1.3.1**) este respinsă de sistemul actual. Dacă în prima jumătate a secolului se mai înregistra în limba vorbită și accidental în limba unor scriitori importanți – „bietului copilașului ăstuia” (Brătescu-Voinești), „săracul părintele”, „săraca nevasta mea” (Sadoveanu), „bietul tatăl tău (Rebreanu)” –, astăzi dubla articulare s-a fosilizat în

câteva structuri, considerate de Sandfeld, Olsen (1936: 18) apozitive („săracul tata”, „biata mama”) și persistă doar în limba populară, ca o conservare a unei particularități structurale arhaice a limbii sau ca marcarea emfatic-afectivă a grupului nominal („paltonul ăla nou” / „paltonul ăla nou!”, „copilul cuminte” / „copilul ăla cuminte”, „mașinile alea mari, lungile”).

Forma articulată a nominalelor cu semnificație numerică inerentă (*mie*, *sută*, *milion*) are citire distributivă („500 dolari pentru *mia* de metri cubi”, apud Stan 2009b).

Pentru articolul nehotărât, statutul de morfem liber așezat în fața substantivului (*un om*, *niște oameni*) se conservă din secolele anterioare și, ca în toată istoria limbii române, articolul nehotărât se poziționează în extremitatea stângă a grupului nominal: „*un om* extraordinar” / „*un* extraordinar om”, „*niște* muncitori foarte pricepuți” / „*niște* foarte pricepuți muncitori”. Fluctuații nesemnificative se întâlnesc în grupurile nominale cu modificatorul *așa*: „*așa un* ajutor” / „*un așa* ajutor”, „*așa un* ordin” / „*un așa* ordin”.

În decursul secolelor anterioare, uzul a consacrat absența articolului nehotărât în fața substantivului nume predicativ neurmat de determinări („El este *scriitor*”). La jumătatea secolului al XX-lea, sub influența francezei și a germanei, se înregistrează tendința de articulare nehotărâtă a substantivelor nume predicative. Structurile au fost înregistrate de Iordan (1943): „înainte de a fi *un scriitor*, era *un gazetar* și *un economist*”, „Blaga este în primul rând *un filozof* și *un poet*”. Avram (1997²: 106) notează o diferență semantică între „este poet” și „este un poet” (categorizare vs calificare), „este gazetar” și „este un gazetar” (categorizare vs calificare depreciativă) și combate tendința uzului de articulare nehotărâtă a numelui predicativ. După 1989, sub influența limbii engleze, tendința se accentuează însă, structurile fiind simțite mai precise datorită, probabil, marcării prin articol a procesului de referențializare; articolul nehotărât funcționează contextual ca intensificator al unor conotații pozitive („e *un deștept*”, „e o *drăguță*”, „e o frumoasă și o *drăguță*”) sau negative („e *un prost* și *un rău*”, „e o *naivă*”).

S-a observat prezența, începând din secolul al XVI-lea, a articolului nehotărât în fața unor pronume (vezi Nicolae 2008). În secolul al XX-lea sunt înregistrate două tipuri de contexte de acest fel: (i) contexte specifice limbii vorbite, în care articolul are rolul de a substantiviza pronumele, producând, în același timp, efecte de sens (*un asta*, *o aia* „o persoană neînsemnată”, *un oarecare* „un om necunoscut / neimportant”, *un nimeni* și *un nimic*, puternic depreciativ); (ii) contexte specifice stilului înalt („*altul* a spus că... / *un altul* a spus că...” „*același* a spus că...” / „*un același* a spus că...”), în care articolul nehotărât atașează reperului asociat cu substitutul semnificația „pluralitate conturabilă discursiv și mai restrânsă” (vezi Nicolae 2008: 123). Lucrările descriptive înregistrează contextele de tip (i) în rândul mijloacelor de substantivizare; în legătură cu contextele de tip (ii) unele lucrări normative acceptă structurile (Iordan 1956), altele le resping (Graur 1976, 1987).

Construcțiile împrumutate din franceză sunt considerate de Iordan (1954: 411) utile pentru marcarea unei opoziții semantice (nedefinit / nedefinit + selecție din mai multe grupe); „*un altul* este mai nedefinit decât *altul*”. Graur considera contradictorie coprezența articolului hotărât din structura pronumelui și a articolului nehotărât.

În mod analog, articolul nehotărât apare din ce în ce mai frecvent în fața numeralelor ordinale: „*primul succes!*” / „*un prim succes a fost înregistrat...*”, „*a doua problemă*” / „*o a doua problemă ar fi...*”, „*a treia situație*” / „*o a treia situație pe care o vom prezenta este cea a unui copil părăsit de mama sa*”. Se conturează astfel o nouă opoziție pragma-semantică: ierarhizare a substantivului într-un șir („Se pun două întrebări: *prima* întrebare, cine i-a dat această informație, *a doua* întrebare, de unde are datele mele de contact”) vs ierarhizare și referențializare a substantivului ierarhizat („Se pun două întrebări: *o primă* întrebare, cine i-a dat această informație, *o a doua* întrebare, de unde are datele mele de contact”).

Prezența articolului nehotărât în fața numelor proprii folosite metonimic este din ce în ce mai frecventă în stilul înalt (*un Grigorescu, un Eminescu*, vezi **XX, Articolul, 4.1.1**).

În a doua jumătate a secolului se înregistrează folosirea colocvială a articolului nehotărât pentru a exprima imprecizia, eventualitatea, aproximarea: „*la un 9 seara*”, „*la un 21 de ani*” (Stan 2009b).

Cumulul de articole. Situațiile în care, în cadrul unui grup sintactic, apar simultan atât articolul hotărât, cât și articolul nehotărât (*un altul / o alta*), sunt puține. Structurile sunt criticate în prima parte a secolului al XX-lea (Sandfeld, Olsen 1936: 187), dar tind să fie acceptate în cea de a doua jumătate a sa (Avram 1997²: 107). Limba vorbită și, mai rar, cea scrisă înregistrează aceste construcții, exprimând simultan individualizarea și diferențierea față de clasa obiectelor din care este izolată entitatea la care se face referire (vezi Nicolae 2008).

Articolul zero. Spre deosebire de substantivele articulate – cu citire referențială sau generică – substantivele nearticulate au rar citire generică („*Corb la corb nu scoate ochii*”, „*Cui pe cui se scoate*”), dar adesea lecțiunea „calitate” („*Caut menajeră*”, „*Acești copii sunt viitori campioni*”, „*Nu am primit de la școală carte de matematică*”).

Uzul nearticulat al substantivelor a fost înregistrat la începutul secolului în special ca procedeu stilistic: „*a trebuit să treacă multă vreme până ce soț și soție s-au înțeles*”, „*cal și călăreț* păreau un vârtej ritmat”, „*nu-și lăsase casă și nevastă să vină să mă caute, m-a dus pe mine*” (apud Sandfeld, Olsen 1936: 54). Pe parcurs s-a îmbogățit cu un uz jurnalistic, specializat pentru unele titluri: „*Aviatori americani trec oceanul*”, „*Viitoare campioane de golf*”, „*Familii cu opt sau zece copii nu constituie o raritate*” (apud Graur 1968); de asemenea, cu un uz administrativ, în construcțiile atributive categoriale: „*academician Iorgu Iordan*”, „*inginer Ivan Makarovici*” (apud Graur 1968), „*hotel Intercontinental București*”. Procedeu, prezent în limbă și înainte de 1989, este astăzi frecvent, după modelul limbii engleze, la titlurile de ziar: „*Convorbiri româno-chineze*”, „*Întâlnire cu cultura*”, „*Tehnologie eficientă*”, „*Puncte cardinale*”, „*Politiștii agresat de infractori*”. Este, de asemenea, prezent în limbajele specializate: „*aveți boală cardiacă ischemică*”, „*riscul de deces de cauză cardiovasculară*” (apud Stan 2009b), unde nominalul nearticulat tinde să dobândească funcție metalingvistică.

În stilul telegrafic de la mica publicitate limba actuală a impus folosirea nearticulată a substantivului, alături de alte elipse: „*Domn titrat caută doamnă gospodină, serioasă, fără obligații*”, „*Pensionar, ofer casă, masă pentru ajutor menaj*”.

3.8.9. Topica adjectivului propriu-zis în grupul nominal

Topica adjectivului în raport cu centrul nominal depinde de calitatea de substantiv, respectiv de pro-formă a acestuia din urmă (pronume, numeral substituit).

Grupul nominal cu centru substantiv. Atât norma, cât și uzul secolului al XIX-lea consemnează topica relativ liberă a adjectivului față de substantiv; deopotrivă adjectivele calificative și cele categoriale puteau fi antepuse și postpuse (vezi XIX, Sintaxa, 2.1.3).

În secolul al XX-lea adjectivul se fixează în postpoziție. Astfel, adjective categoriale, care în secolul anterior apăreau și în antepoziție, se fixează acum în postpoziție: „pentru cinstirea *mortului* ei bărbat / bărbatului ei *mort*”, „*activă* datorie / datorie *activă*”, „spre *curată* primire / primire *curată* sau lepădare de moștenire”). Structura grupului nominal (substantiv + adjectiv) este consolidată de pătrunderea în limbă a unui număr mare de adjective neologice invariabile – diverse ca sferă semantică și frecvente în toate stilurile funcționale –, care nu pot apărea decât în postpoziție (vezi supra 1.14.3.).

Antepunerea adjectivelor calificative variabile produce diferențieri semantice („om *mare* / *mare* om”, „directoare *foarte tânără* / *foarte tânăra* directoare”, „director *nou* / *noul* director”) sau pragmatice (emfază: „*înalt* spirit revoluționar”, „*nespusă* durere”, „*adâncă* prețuire”, „*extraordinară* energie”, „*deosebit* curaj”).

Sandfeld, Olsen (1960: 98, 102, 104) notează că „adjectivele postpuse marchează în mod obiectiv o proprietate”, în vreme ce inversiunea este rezultatul unei calificări subiective, a emfazei. Autorii inventariază și tipurile de adjective obligatoriu postpuse: adjectivele invariabile (*gata, sadea*), cele desemnând culori, forme, religii, naționalități, originea, includerea în clasă.

Adjectivele la superlativ apar frecvent antepuse („*cel mai important* eveniment”), în timp ce adjectivele la comparativ antepuse sunt din ce în ce mai puțin frecvente față de secolul anterior („o *mai plină* de taină minune” > „o minune *mai plină* de taină”). Antepunerea adjectivelor a fost favorizată în secolul al XX-lea de calcuri din alte limbi. Astfel, raportându-se la texte din prima jumătate a secolului, Graur (1987) remarcă frecvența antepunerii unor adjective neafective sub influența limbii franceze / germane / ruse („*modernă* mamă”, „*avansată* idee”, „*controversată* teorie”), sintagme pe care atunci autorul le considera inacceptabile, dar care astăzi au intrat în uzul curent („o *modernă* fabrică de plăci fibro-lemnoase”, „*moderna* fabrică de rulmenți din Bârlad”, „un *modern* hotel”). În limba de lemn antepunerea adjectivelor era extrem de frecventă ca procedeu sintactic de emfază: „*vastă* arenă”, „*nesecat* izvor”, „*splendide* statuete”, „*nobilă* abnegație”, „*gigantică* ordine”, „*întregul* popor” (apud Bulgăr 1962). În limba de azi câștigă teren adjectivele obligatoriu antepuse, specializate semantic („*fostul* secretar de stat”, „*presupusul* asasin”, „*adevăratul* / *falsul* om de afaceri”, „*pretinsul* succesori”) având ca model structuri din faze anterioare de limbă („*obștescul* sfârșit”, „*sfântul* părinte”). Zafiu (2001: 157) înregistrează în texte de după 1990 inversiunea forțată a unor adjective, ca rezultat al calcului din engleză („*bunele* dumneavoastră hotărâri”, „*buna* dumneavoastră formă”, „*eternele* recomandări ale mamei dumneavoastră”).

Într-o succesiune de două adjective, dintre care unul categorial și celălalt calificativ, adjectivul categorial îl precedă pe cel calificativ („mâncare *românească*”).

gustoasă”, „carte tibetană tradusă în engleză”), deși, rar, în limba vorbită în special, se înregistrează abateri („accident grav feroviar”, „n-avea procese prea multe personale”, apud Croitor et al. 2010: 75). Atunci când adjectivul are un determinant, el apare în limba actuală postpus, față de sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, când se înregistrau situații de antepunere a adjectivului cu determinant („cel mai lipsit de gust amestec de mahala”, „vrednicul de cinste și crezare general Corban”, „celui mai iubitor de artă om ce am cunoscut în viață”, *neobișnuită la el* uitare a stăpânirii de sine”).

„Această particularitate se regăsește în slavă (rusă, poloneză), dar nu și în limbile romanice sau germanice, unde, în cazuri asemănătoare, adjectivul precedă imediat substantivul” (Sandfeld, Olsen 1960: 117).

În cazul adjectivelor participiale se poate distinge între adjectivul participiale slabe (la care predomină trăsăturile verbale) și adjectivul participiale tari (la care predomină trăsăturile adjectivale). Adjectivul participiale slabe se plasează după substantiv („cartea *cumpărată*”, „oamenii *filmați*”, „întâmplările *povestite*”, „spectacolul *promovat*”, „destinații *solicitate*”); antepunerea nu este posibilă astăzi decât dacă adjectivul respectiv este modificat de morfemele gradării sau de intensificatori adverbiali („*cea mai cumpărată* carte”, „*cei mai filmați* oameni”, „*cele mai povestite* întâmplări”, „*cele mai solicitate* destinații”, „*mult promovatul* spectacol”); dacă adjectivul are regim prepozițional, antepunerea este blocată („organismul *predispus* la îmbolnăviri” / „**predispusul* la îmbolnăviri organism” / „**cel mai dispus* la îmbolnăviri organism”). Adjectivul participiale tari, mult mai puține, permit atât postpunerea, cât și antepunerea pentru emfază („omul *obosit*” / „*obositul* om”, „pușcăriașul *hăituit*” / „*hăituitul* pușcăriaș”).

Numeralele cardinale se fixează, încă de la începutul secolului, în antepunere (Slavici 1914); în stilul administrativ, este încă posibilă postpunerea („lei 200”; „pături: 22; fețe de pernă: 44; cearcafurii: 22”); postpunerea datelor calendaristice în raport cu luna, înregistrată la începutul secolului (*februar 26*), dispăre din uz (vezi **XX**, **Numeralul, 1.2**). Tendința de înlocuire a numeralului ordinal cu numeralul cardinal, mai simplu, mai concret, a condus la apariția unui număr limitat de structuri cu cardinal postpus, cu utilizare autonomică: „regimentul 2”, „lecția 5”, „pagina 7”, „etajul 10” (pentru „regimentul *al doilea*”, „lecția *a cincea*”, „pagina *a șaptea*”, „etajul *al zecelea*”).

Numeralele ordinale apar de preferință în antepunere, cu focalizarea numeralului („*al doilea* copil”, „*a treia* zi”, „*al patrulea* argument”, „*a cincea* neregulă”); prin postpunere, focusul se deplasează pe substantivul centru al grupului nominal („copilul *al doilea*”, „ziua *a treia*”, „argumentul *al patrulea*”, „neregula *a cincea*”). În anumite sintagme, diferența de topică se corelează cu o diferență semantică („*a doua* clasă” / „*clasa a doua*”, „*a doua* calitate” / „*calitatea a doua*”). Numeralul care deschide seria ordinarilor (*primul*) și adjectivul care încheie această serie (*ultimul*) acceptă, în limba actuală, doar antepoziția („*primul* om” / „**omul prim*”, „*ultimul* om” / „**omul ultim*”); postpoziția, posibilă în secolele anterioare (vezi Stan 2009a), este rar întâlnită în secolul al XX-lea, limitată la exprimarea pedantă, pretențioasă, prețioasă („*soluția primă* ce se impune”, „este măsura *ultimă* la care vrem să apelăm”). *Întâi*, sinonim al lui *primul*, este puțin folosit, în câteva structuri clișeizate, iar topică lui în cadrul grupului nominal se corelează cu o diferență de

sens („clasa *întâi*” / „*întâia clasă*”, „*ziua întâi*” / „*întâia zi*”). Legarea prepozițională a numeralului ordinal de substantiv, posibilă în secolele anterioare („soțul *dintâi*” ; „soția *de-a doua*”, vezi Stan 2009a), nu se mai realizează decât popular și regional astăzi. Pentru numeralul *întâi* norma literară a respins multă vreme acordul în gen („clasa *întâi*”, nu „clasa *întâia*”); DOOM² acceptă această variantă, dând prioritate uzului aproape generalizat. Jordan (1947: 46–47) critica tendința de contopire a finalei substantivelor feminine cu formativul numeralului ordinal („clasa *doua*”, „partea *cincea*”). Lexemele încadrate prin tradiție la numeralele multiplicative au ieșit din uz. Astăzi se mai folosesc *îndoit*, *însutit*, mai rar *întreit*, *împătrit*, *înmiit*. Ca determinanți adjectivali s-au îndepărtat de sensul original, dobândind un sens neologic specializat: *îndoit* înseamnă astăzi „în părți egale” („vin *îndoit* cu apă”), *întreit*, *împătrit*, adesea folosite în serie au sensul general de „mai mare” („firma are azi un profit *îndoit*, *întreit*, *împătrit*”), iar *însutit*, *înmiit* introduc ideea de gradare „cu mult mai mare” („firma are astăzi un profit *însutit*, dacă nu *înmiit* comparativ cu anul 1990”) (vezi Nicolae 2009a); dacă în prima parte a secolului era posibilă antepunerea lor („Proprietatea noastră are o *îndoită* origină”, Titulescu), azi au topica limitată la postpunere. Numeralul *amândoi* apare atât în antepoziție, cât și în postpoziție, alături de un substantiv articulat hotărât („*amândoi* copiii” / „copiii *amândoi*”). Numeralul distributiv apare în antepoziție („*câte* doi copii”, „*câte* 3 felii la fiecare”).

Grupul nominal cu centru substituit. Datorită mecanismelor anaforice, deictice, generice sau de cuantificare la care participă, substitutele (pronume și numerale) funcționează, de obicei, ca grupuri sintactice fără determinări. Nu pot primi determinări adjectivale pronumele personale, pronumele demonstrative de identitate, unele nehotărâte, relativele, interogativele, numeralele. Pot primi determinări adjectivale facultative pronumele demonstrative de apropiere, depărtare, diferențiere („*acesta* / *acela* nou / *celălalt* vechi”), unele nehotărâte („oricine *interesat*”, „cineva *important*”, „ceva *bun*”) și negative („nimeni *interesat*”, „nimic *important*”). Substitutele pot apărea și în contextul unor pseudomodificatori, propoziții reduse la participiu („Oricine, *anchetat*, ar face același lucru”, „El, *neatent*, a greșit”) sau la gerunziu („În poza asta sunt eu, *urcând* pe munte”). În toate aceste situații adjectivul apare obligatoriu postpus.

3.8.10. Topica adjectivului în grupul nominal

După fluctuațiile înregistrate în secolul al XIX-lea (vezi XIX, **Sintaxa**, 2.1.3), în secolul al XX-lea adjectivalele pronominale își fixează poziția față de substantiv.

Astfel, adjectivul pronominal de întărire apare în ambele poziții („Ion *însuși*” / „*însuși* Ion”, „omul *însuși* / *însuși* omul / omului *însuși* / *însuși* omului”, „Ion *însuși* / *însuși* Ion / lui Ion *însuși* / ? „lui *însuși* Ion”) (GALR I: 221 ș. u.). Variația de topică pare să se coreleze însă cu două lecțiuni distincte: *însuși Ion* (lecțiune emfatică, „chiar Ion, nimeni altul decât Ion”) / *Ion însuși* (lecțiune contrastivă, „Ion, și nu altcineva”).

Posesivul se fixează în postpoziție: dacă în secolul al XIX-lea predomina, în stilul înalt și în poezie, posesivul antepus, iar în limba vorbită și în proză cel postpus, acum posesivul antepus este simțit arhaic sau poetic. Este rar folosit în antepunere, cu intenții expresiv-retorice („*a mea* mamă”, „*a noastră* profesoară”, structuri analoge cu genitivul pronumelui personal, *a ei mamă*, Zafiu 2001: 79) sau

în structuri clișeizate (formule de încheiere, „*al tău prieten, ZZ*”). De altfel, Slavici (1914), interpretând posesivul ca genitiv al pronumelui personal, îl descrie întotdeauna ca fiind postpus, însoțit de particula *a* când nu stă imediat după substantivul determinat. Iordan (1943) înregistrează structuri sintactice bazate pe inversiune, în care posesivul tinde să fie înlocuit de structuri prepoziționale locative („în țara noastră > *la noi* în țară”, „în buzunarul meu > *la mine* în buzunar”). Atunci când centrul substantival al grupului este determinat de un adjectiv propriu-zis și de un posesiv, în limba actuală posesivul precedă adjectivul („colegii *noștri* studioși”, „prieteni *mei* credincioși”), iar structurile cu posesivul în extremitatea dreaptă reperate la începutul secolului, sunt simțite azi arhaice („oamenilor distinși *ai noștri*”, „fratele cel mare *al lui*”, „tătuca bătrân *a meu*”, „bucăți din viața zbuciumată *a lui*”, apud Sandfeld, Olsen 1962). Cu adjectivul propriu-zis antepus, la începutul secolului erau posibile structuri cu posesivul / genitivul intercalat între articolul nehotărât și substantiv („o veche *a lui* cunoștință”, „o diplomatică *a lui* răceală”, apud Sandfeld, Olsen 1962), în timp ce în limba de azi, posesivul / genitivul este obligatoriu postpus substantivului articulat nehotărât, dar obligatoriu antepus substantivului articulat hotărât („o veche cunoștință *a lui* / vechea *lui* cunoștință”, „o diplomatică răceală *a lui* / diplomatica *lui* răceală”).

Situația adjectivelor demonstrative este complexă, pe de o parte datorită celor patru subtipuri semantice, organizate pe axa apropiere – depărtare (*acesta – acela*), respectiv identitate – diferențiere (*aceiași – celălalt*), pe de altă parte datorită numărului mare de variante lexicale (seria compusă etimologic cu *ecce* vs seria simplă) și fonetice pe care fiecare element în parte le cunoaște, unele cu circulație generală, altele cu circulație populară, regională sau dialectală. Topica acestor forme față de nominalul centru al grupului sintactic a variat în istoria limbii (vezi Stan 2009a, XIX, **Sintaxa**, 2.1.3). Judecând situația global, se poate spune că adjectivele din toate cele patru subclase semantice (cu unele variații formale) au ocupat atât poziție prenominală, cât și poziție postnominală. În secolul al XX-lea topica formelor literare – *acest(a)*, *acel(a)*, *aceiași*, *celălalt* – se fixează astfel: *acest*, *acel*, *aceiași* obligatoriu în antepoziție, după ce la începutul secolului *aceiași* fusese înregistrat și postpus (apud Iordan 1943, „psihologii și tendințe *aceleași*”, „supuneri la un plan *aceiași*”); *acesta*, *acela* în postpoziție; *celălalt* atât în antepoziție (cel mai frecvent), cât și în postpoziție (emfatic). Cercetările cantitative pe corpusuri de limbă actuală, vorbită și scrisă, indică preferința pentru formele antepuse (Nicula 2009), iar cercetările calitative (Vasilescu 2009c) surprind tendința constituirii unor opoziții pragmatice asociate celor două posibilități de topică; de altfel, Iordan (1943) considera formele postpuse specifice limbii vorbite. Dintre formele simple DOOM¹ acceptă în limba literară colocvială *asta*, întotdeauna postpus; în uzul celor două forme paralele *aceasta* / *asta* tinde să se constituie opoziția formal (scris și vorbit) / informal (scris și vorbit).

După o topică fluctuantă în secolele anterioare (vezi Stan 2009a, XIX, **Sintaxa**, 2.1.3), în limba literară cuantificatorii nedefiniți tind să se fixeze în antepoziție. Astfel, majoritatea cuantificatorilor acceptă doar antepoziția (*alt*, *orice*, *oricare*, *ceva*, *careva*, *câtva*, *fiecare*, *oarece*, *fiece*); câțiva acceptă postpoziția, corelată însă cu pierderea valorii cuantificaționale și apropierea de o valoare adjectivală („să-mi dai bani *oricâți*, nu mă supăr”, cu sensul „mulți”; „un om *oarecare*”, cu sensul

„neimportant”) (Stan 2009b); *mulți, puțini, toți* apar mai frecvent în antepoziție, deși postpoziția nu este exclusă pentru focalizarea cuantificatorului. Câțiva cuantificatori arhaici și populari (*alde, niscaiva*), întotdeauna antepuși, sunt fructificați expresiv în limba presei actuale cu diverse sensuri contextuale (pentru *alde*, vezi Zafiu 2009b).

În prima parte a secolului, Iordan (1943) înregistrează pe *alt* și în postpoziție („a unei lumi *alte*”, „a unei sensibilități *alte*”).

Ca și în secolele anterioare, adjectivele pronominale relative și adjectivele pronominale interogative sunt antepuse nominalului.

Generalizând, se poate spune că în limba literară actuală poziția adjectivelor pronominale este complementară cu poziția adjectivelor propriu-zise: dacă în topica standard adjectivele propriu-zise apar în postpoziție, adjectivele pronominale apar în antepoziție. În ambele cazuri, inversiunea („topica afectivă”) își asociază o lecțiune diferită: în cazul adjectivului propriu-zis inversiunea produce emfază și uneori diferențe de sens (vezi supra 3.8.9), iar în cazul adjectivelor pronominale are diverse efecte pragmatice.

Postpunerea adjectivelor pronominale (cu excepția lui *mulți, puțini*, cu statut intermediar între adjectivele propriu-zise și cuantificatori, Pană Dindelegan 2003b: 65) evidențiază o structură specială a grupului nominal în limba română, comparativ cu alte limbi: substantiv + articol hotărât + adjectiv pronominal.

3.8.11. Topica nominalului modifier în grupul nominal

Nominalul modifier, indiferent de caz, este întotdeauna postpus centrului de grup: substantivele și pronumele în genitiv („cartea *Mariei*”, „cartea *copiilor*”, „cartea *ei*”, „cărțile *câtorva*”, „cărțile *acestora*”, „cartea *nimănu*”), ca și cele în dativ („frate *cumnatului meu*”, „cartea-*ți*”).

Formele inverse cu genitivul („*a Mariei* carte”, „*a ei* carte”), înregistrate în secolul trecut (XIX, Sintaxa, 2.1.3), se păstrează azi doar regional sau cu uzuri poetice ori retorice.

Atunci când modifierul unui centru nominal este un grup prepozițional (incluzând un nominal, un infinitiv sau un adverb), acesta este obligatoriu postpus, ca și în secolele trecute („cartea *de la tine*”, „cartea *de pe masă*”, „dorința *de a pleca*”, „cartea *de sus*”).

3.8.12. Topica altor modifieri în grupul nominal

Ca și în secolele trecute, grupul verbal modifier este întotdeauna postpus centrului: „oameni *alergând*”, „valuri *spumegând*”. Grupul adverbial modifier, slab reprezentat în limbă, subordonat unor substantive postverbale, este postpus centrului nominal: „sosirea *ieri*”. Atributivele sunt obligatoriu postpuse regentului. Dacă în secolele anterioare se mai înregistrau în texte intercalări între propoziția în care se include antecedentul și propoziția atributivă (vezi Stan 2009a, XIX, Sintaxa, 2.1.4), în secolul al XX-lea norma academică impune adiacența lor.

3.8.13. Topica relativă a modifierilor în grupul nominal

În secolul al XX-lea topica modifierilor în grupul nominal tinde să se fixeze, după ce a cunoscut unele fluctuații în secolele anterioare.

Atunci când unul dintre modificatori este un posesiv acesta apare imediat după nominal, în timp ce modificatorii adjectivali îi urmează („bluza mea nouă”); ordinea „bluza nouă a mea” este posibilă în limba vorbită mai degrabă ca o autocorecție prin adăugare de informație. Inversiunea antrenează de obicei ambii modificatori („noua mea bluză”), structura doar cu adjectivul inversat fiind simțită arhaică („noua bluză a mea”). Posesivul apare în imediata vecinătate a nominalului și atunci când al doilea modificador este un grup prepozițional („cartea mea de română”, „întâlnirea noastră de 25 de ani”).

În grupurile nominale cu doi modificatori, unul prepozițional, celălalt în genitiv, modificadorul prepozițional îl precedă pe cel în genitiv („cartea de matematică a elevului”, „sosirea la București a artistei”). Inversiunea nu este posibilă la adjectivele intensionale (*„cartea elevului de matematică”, *„ardeii femeii proaspeți”), dar este posibilă la atributele care determină substantive postverbale („sosirea artistei la București”).

Când centrul nominal are mai mulți modificatori, ordinea este: modificador adjectival + modificador prepozițional + modificador în genitiv („pălăria nouă de paie a bunicului”). Inversiunea atrage după sine introducerea în sintagmă a lui *cel* („pălăria cea nouă de paie a bunicului”).

Când centrul nominal este modificat de un numeral ordinal cu valoare adjectivală antepus, posesivul / genitivul modificador al aceluiași nominal apărea în prima parte a secolului și în postpoziție („primele manifestări ale ei”, Rădulescu-Motru), în timp ce în norma limbii literare actuale recomandă antepoziția posesivului / genitivului („primele ei manifestări” / ?„primele manifestări ale ei”).

Lucrările normative insistă asupra topicii corecte, pentru o exprimare clară („Festivalul tineretului și studenților pentru pace”, criticată de Graur 1987: 138).

3.8.14. *Topica adverbelor slabe în grupul nominal*

Cliticele adverbiale pot apărea în grupul nominal în ipostaza de adverbe slabe (Mîrzea Vasile 2008: 309–310). Acestea se plasează în extremitatea stângă a grupului nominal sau a grupului prepozițional. Uzul neîngrijit prezintă însă fluctuații demonstrând că procesul fixării topicii nu s-a încheiat: „și fără acest loc / să rămâneți fără și acest loc de muncă”, „cam de 20 de ani / de cam 20 de ani”; „chiar despre acest eveniment / despre chiar acest eveniment” (apud Croitor et al. 2010: 77).

În limba actuală există tendința înlocuirii adverbelor slabe din grupul nominal cu adverbe pline semantic, clișeizate („inclusiv poetul”, „inclusiv cu părinții jucătorului”, „inclusiv cu mâinile goale”, „inclusiv departamentul X nu funcționează”), precum și structuri pleonastice („inclusiv și”) (Dascălu- Jînga 2009).

3.8.15. *Topica în grupurile nominale bazate pe coordonare*

De regulă, termenii coordonați sunt adiacenți („nimeni și nimic”, „îi trebuie odihnă și îngrijire”). Topica relativ liberă și influența limbii vorbite asupra limbii scrise favorizează apariția unor intercalări, adesea cu funcție stilistică (apud Sandfeld, Olsen 1960: 54): „nimic nu-l putea opri și nimeni”, „odihnă îi trebuie și îngrijire bună”, „se întoarse cumiștit și – nu-i venea să creadă – fără dureri”.

3.8.16. Topica în grupul adjectival

Complimentările adjectivului (complemente și circumstanțiale) sunt adesea postpuse centrului adjectival: „dator *colegilor* lui, atent *acum la detalii*, preocupat *rareori de rezultat*, nehotărât *adesea*, bucuros *de rezultat*, hotărât *să câștige*, speriat *de ce s-ar fi putut întâmpla*”; în combinație cu adverbele, de obicei adverbul precedă adjectivul, deși nici topica inversă nu este exclusă: „ușor accesibil” / „accesibil ușor”, „realmente interesant” / „interesant realmente”. În timp ce complementele sunt obligatoriu postpuse, circumstanțialele pot fi și antepuse, în funcție de relevanța lor comunicativă: „invidios *adesea pe reușitele ei*” / „*adesea invidios pe reușitele ei*” / „**pe reușitele ei invidios adesea*”. Între centrul adjectival și complimentările sale pot apărea intercalări, de obicei clitice adverbiale și modalizatori: „veselă *parcă de reușită*”; „bună, *cum se zice*, la toate”; „premiantă, *firește*, la școală”.

Morfemele de gradare sunt, de obicei, antepuse. Ca morfem al intensității, *foarte* se fixează în antepoziție, în timp ce postpoziția, frecventă în limba scrisă din secolul anterior (vezi **XIX, Adverbul, 4**), persistentă încă în prima parte a secolului al XX-lea (apud Sandfeld, Olsen 1960: 181), este posibilă doar ca inversiune stilistică în limba vorbită actuală („a venit, obosită *foarte*”). Celelalte morfeme ale gradării și-au limitat ocurența: *mult*, întâlnit sporadic în prima parte a secolului („*mult* iubit”, „*mult* învățat”, „*mult* ridicăți deasupra...”, apud Sandfeld, Olsen 1960: 181), apare azi doar în contextul unor adjective participiale, în combinații adesea fixate de uz („*mult* iubitul conducător”; „*mult* discutatul proiect de lege”, „*mult* dezbătutul subiect”, „*mult* doritul premiu”); *tare* și-a pierdut statutul de morfem al intensității, funcționând ca intensificator lexical liber pe lângă verbe („*tare* mă superi”, „mă enervează *tare* de tot”), adjective („*tare* frumoasă” / „frumoasă *tare*”) și adverbe („e greu *tare*” / „e *tare* greu”). Față de secolul anterior, *foarte* își pierde treptat calitatea de adverb modal cu topică liberă în relație directă cu verbul („*foarte* se îngroziră”, „mă doare *foarte*”, vezi **XIX, Adverbul, 4**), dobândind exclusiv statutul de morfem al superlativului absolut care însoțește obligatoriu un adjectiv sau un adverb („*foarte tare*”, „*foarte mult*”, „*foarte bine*” etc.). În limba vorbită, fosilizat, în construcții emfatiche ad-hoc *foarte* mai poate apărea, limitat, ca intensificator verbal (vezi **XX, Adverbul, 6**): „vă *foarte* mulțumesc”, „mă *foarte* interesează”, „m-ai *foarte* enervat”. Postpunerea se înregistrează izolat în registrul vorbit și la superlativul relativ („stofele *cele mai fine*; un săpun *cel mai bun*”), echivalând cu o revenire apozitivă asupra gradării adjectivului.

În secolul al XX-lea se extinde exprimarea negramaticalizată a gradelor de intensitate în forma unor grupuri adjectivale cu determinant adverbial antepus paratactic („*serios bolnav*”, „*perfect adevărat*”, „*profund incorect*”, „*greu bolnavă*”, „*adânc melancolic*”, „*urias crescută*”, „*profund convins*”, „*unanim acceptate*”, „*parțial corecte*”) și, după modelul unor limbi străine, exprimarea superlativului cu ajutorul unor adjective cu sens defavorabil, care întăresc poziția în sistem a structurii adverb + *de* + adjectiv („*groaznic de greu*”; „*teribil de cald*”; „*îngrozitor de tare*”; „*înfiorător de ciudat*”); confuzia dintre adverb și adjectiv în poziția de gradare nu mai are aceeași amploare ca în secolul al XIX-lea („*nespusă de frumoasă*”, „*fabuloase de mari*”, „*grozavă de mare*”, vezi **XIX, Adjectivul, 4.1**). Postpunerea adverbului intensiv în cadrul grupului adjectival, înregistrată în prima parte a secolului („*grași cumplit*”, „*sporită amarnic*”, „*mândri grozav*”, „*bolnavă strașnic*”,

apud Sandfeld, Olsen 1960: 189) se limitează treptat doar la locuțiunile adverbiale („proști *la culme*”, „bun *la nebulie*”). Prin calc din franceză se răspândesc galicisme de tipul „*cum nu se poate mai pitorești*”, „*nu se poate mai de ispravă*”, „*cum nu se poate mai natural*”, „*un lucru dintre cele mai ciudate*” (Sandfeld, Olsen 1960: 190–191).

În exprimarea comparației, în topica standard, complementul comparativ este postpus adjectivului („dulce *ca mierea*”, „albă *ca zăpada*”); pentru emfază grupul adjectival se reorganizează ca grup nominal cu modificator un grup prepozițional („*ca mierea de dulce*”). În mod analog se reorganizează grupurile adjectivale cu modificatori adverbiali postsubstantivali („frumoasă *foc / foc de frumoasă*”), deși schimbarea topicii nu este întotdeauna posibilă („gol *pușcă*” / * „*pușcă de gol*”).

Cliticele adverbiale se plasează de obicei imediat înaintea adjectivului centru („*cam bolnavă*”, „*chiar importantă*”, „*tot premiantă*”, „*și deșteaptă*”); schimbarea topicii este posibilă rareori („*aproape învingătoare*” / „*învingătoare aproape*”).

3.8.17. Topica în grupul adverbial

Complirile adverbului (complemente și circumstanțiale) sunt postpuse centrului: „*departe de victorie*”, „*aidoma tatălui*”, „*concomitent cu concursul*”, „*referitor la situație*”, „*bine de știut*”, „*aproape de sfârșit*”, „*înainte de a termina*”, „*sigur că vine*”, „*indiferent că renunță sau continuă*”, „*proporțional cu ceea ce s-a estimat*”, „*asemenea cui a vorbit*”.

Morfemele gradării sunt antepuse centrului adverbial: „*mai bine*”, „*la fel de bine*”, „*foarte bine*”, „*grozav de bine*”. Realizările expresive pot fi antepuse sau postpuse: „*greu peste măsură / peste măsură de greu*”, „*bine peste poate / peste poate de bine*”.

Adverbele cantitative care funcționează ca modificatori ai centrului adverbial sunt obligatoriu antepuse în construcțiile cu prepoziție („*destul de greu*”, „*extraordinar de ușor*”) sau atât antepuse, cât și postpuse („*realmente bine*” / „*bine realmente*”).

Cliticele adverbiale sunt antepuse („*chiar bine*”, „*cam greu*”, „*tocmai acolo*”).

3.8.18. Topica în grupul prepozițional

În cadrul grupului prepozițional, prepozițiile primesc drept compliniri grupuri nominale („*lângă [casa piticilor]*”) cărora le impun cazul acuzativ (majoritatea prepozițiilor, ca de pildă, *la, pe, sub* etc.), genitiv (prepozițiile și locuțiunile prepoziționale în structura cărora intră ca formant articolul hotărât, ca, de pildă, *în fața, în spatele, în mijlocul* etc.) sau dativ (*grație, mulțumită, datorită*); grupuri prepoziționale („*de [sub masă]*”); grupuri adjectivale („*de [mic]*”, „*de [rea [ce este]]*”); grupuri adverbiale („*de [departe [de sat]]*”); forme verbale nepersonale („*pentru [a spune]*”, „*fără [a ezita]*”); propoziții conjuncționale („*fără [să regrete]*”); propoziții relative („*cu [cine bănuiam]*”, „*pentru [când va veni]*”). În toate situațiile, prepoziția precedă aceste elemente în limba actuală, ca și în toate stadiile ei de evoluție.

Față de secolul anterior se înregistrează unele modificări de topică determinate de creșterea gradului de sudură a componentelor unor compuse: „*ori supt ce pecete s-ar înfățișa*” (CL) față de „*sub orice pecete s-ar înfățișa*”, singura topică posibilă astăzi. În mod analog: *ori în ce caz > în orice caz*; „*s-o pârască apoi la Dragomir că nu-i nici de-o treabă*” (Vlahuță) > „*că nu-i de nicio treabă*”. Altele au grad mediu de sudură: „*nici într-un fel (popular)*” > „*în niciun fel*”.

Uneori, apar confuzii în utilizarea substantivului la dativ sau genitiv, ca urmare a regimului cazual impus de prepoziție (apud Iordan 1966: 616): „datorită măsurilor luate, a eforturilor depuse de lucrători...”, „datorită cuceririi și a însușirii pământului dac”.

4. CONCLUZII

Comparativ cu secolul anterior, în secolul al XX-lea nu se înregistrează modificări structurale privind actualizarea pozițiilor sintactice (regeții și clasele de substituție) și regulile de combinare. Influențat de evenimentele socio-politice, contactul cultural sau contactul direct cu alte limbi (franceza și germana în prima parte a secolului, rusa la jumătatea secolului, franceza și engleza în ultima perioadă) au determinat intrarea masivă în limbă a unor neologisme care au favorizat calcul structural (preluarea, odată cu unitatea lexicală, și a regimului său sintactic). Evoluțiile înregistrate pe parcursul secolului au reactivat însă o serie de disponibilități structurale existente în etapele anterioare de evoluție a limbii române.

Activitatea intensă de normare a uzului, dezvoltarea studiilor de sintaxă teoretică și descriptivă, creșterea nivelului de educație lingvistică în rândul vorbitorilor cu diferite grade de instrucție au determinat o nouă dinamică a raportului dintre normă și uz. Astfel, s-au accentuat opozițiile uz literar vs uz non-literar; înalt vs colocvial; literar vs popular, arhaic; general vs specializat, precum și atitudinea vorbitorilor față de normă și gradul de conformitate cu norma. În prima parte a secolului opozițiile din plan lingvistic se corelau cu o opoziție de factură sociologică, elite vs masa de vorbitori; spre jumătatea secolului activitățile de cultivare a limbii au vizat atenuarea acestei opoziții prin influențarea uzului ca urmare a popularizării normei în masa de vorbitori; după 1990 se produce o relativă neutralizare a opozițiilor stilistice și de registru prin fructificarea expresivă a uzului nonliterar.

Înregistrăm mai jos principalele evoluții sintactice ale perioadei:

- Se produc schimbări de regim sintactic, fie în sensul stabilizării fluctuațiilor din secolul anterior, fie în sensul apariției unor verbe cu dublu regim sintactic (tranzitiv / intransitiv, ergativ / cauzativ, reflexiv / nereflexiv, dativ / acuzativ, prepozițional / cazual, infinitiv cu *a* / infinitiv fără *a*), corelat cu opoziții semantice și / sau de registru.

- Se modifică poziția formelor verbale non-finite în sistem, cu consecințe asupra organizării sintactice a enunțului: procesul sistemic început în secolele anterioare, de înlocuire a infinitivului romanic cu conjunctivul de influență balcanică, se desăvârșește în secolul al XX-lea, determinând creșterea numărului de actualizări prin propoziții conjuncționale a unor poziții sintactice (subiect, nume predicativ, complement direct, complement prepozițional, circumstanțial) și fosilizarea construcțiilor relative infinitivale; în structura predicatului complex cu operator modal sau aspectual se manifestă preferința netă pentru conjunctiv în locul infinitivului, iar operatorii aspectuali *a fi* și *a termina* selectează supinul în locul infinitivului; crește frecvența formelor non-finite în poziția de modifier în construcții complexe rezultate din amalgamarea unor grupuri sintactice (*cartea merită citită, l-au diagnosticat ca având gripă porcină, dificultăți derivând din lipsa organizării*);

gerunziul acordat, frecvent la sfârșitul secolului al XIX-lea, ulterior periferic în limbă, este revigorat spre sfârșitul secolului datorită latențelor sale stilistice.

- Se consolidează construcțiile cu câteva poziții sintactice (complementul posesiv, complementul calității, complementul de agent, predicativul suplimentar, circumstanțialul), precum și structurile pasive și impersonale, ca urmare a îmbogățirii clasei de substituție, a frecvenței în uz, precum și a unor mecanisme sintactice de amalgamare; adjectivul pronominal de întărire își consolidează poziția de determinant, uzul pronominal ieșind din limba literară.

- Se precizează raporturile sintactico-semantice prin diverse procedee: repetarea mărcilor de subordonare (prepoziție, *al*) și a mărcilor semantice (superlativ, comparativ) la fiecare dintre termenii coordonați, în limba literară, contrar tendinței uzului spre simplificare prin elipsă; o mai netă diferențiere a pozițiilor sintactice; precizarea, prin prepoziții specifice a relațiilor semantice din grupul nominal; fixarea lui *pe* ca morfem al individualizării nominalului complement direct; fixarea dublării complementului direct și indirect în limba literară, iar, în situațiile cu dublare facultativă, evoluția spre un procedeu sintactic de focalizare; eliminarea din limba literară a construcțiilor absolute cu subiect diferit de cel propozițional; reducerea cumulului de valori circumstanțiale; marcarea neechivocă, în limba literară, a raporturilor semantice prin îmbinări cvasi-locuționale („datorită faptului că”, „în locul unde”), conjuncții și adverbe specifice, corelative; precizarea relațiilor transfrastice prin conectori pragmatici; după 1990, în limba scrisă, relativa renunțare la frazele lungi, arborescente, cu incidente, intercalări, paranteze, perioade retorice și figuri de stil în favoarea simplității, clarității, preciziei sub influența stilului utilitarist anglo-saxon.

- Se înregistrează modificări în sistemul operatorilor de coordonare și subordonare (conjuncții, pronume și adverbe relative): modificări minore de inventar și frecvență; limitarea polifuncționalității și tendința spre specializare semantică; specializarea stilistică a unor operatori.

- Uzul evoluează în direcția consecvenței sistemice, prin tendința de restrângere, în limba literară, a fenomenelor izolate și a excepțiilor în raport cu uzul: consecvența nelexicalizării subiectului-pronume în situații nemarcate de efecte suplimentare de sens; accentuarea slabei orientări spre subiect prin creșterea frecvenței structurilor cu subiect nepersonal și nedeterminat, cu subiectivă conjuncțională, a structurilor pasive cu agent opacizat; restrângerea situațiilor în care pozițiile sintactice au o realizare atipică (subiect actualizat prin grup prepozițional, grup posesiv, infinitiv, gerunziu, propoziție relativă antepusă, infinitiv prepozițional; nume predicativ actualizat prin grup prepozițional și grup posesiv; complementul indirect actualizat prin pronume formă accentuată) ori au regenți atipici (complementul direct al verbelor de mișcare sau durative, al verbelor intransitive cu aceeași rădăcină lexicală; complementul indirect dependent de adverbe, interjecții și nominale în construcții eliptice); circumscrierea morfo-sintactică a ocurenței genitivului sintetic și a celui analitic, a coeziunii prin genitiv, respectiv prin prepoziție în grupul nominal, a marcării cazuale și prepoziționale a complementului indirect, a pasivului canonic în raport cu pasivul *se*; circumscrierea situațională pentru folosirea predicativă a formelor verbale non-finite.

- Sinonimia sintactică evoluează spre omonimii generate de opoziții semantice, pragmatice, stilistice și de registru, ca de pildă: obligație obiectivă / subiectivă („cartea e de citit” / „cartea trebuie citită”); partitiv / proprietate („un prieten de-ai mei” / „un prieten de-al meu”), referențial / nereferențial („casa boierului” / „casă de boier”, „istoriile obișnuite ale literaturii germane” / „istoriile obișnuite de literatură germană”); nemarcat / ironic, emfatic („cartea lui” / „cartea-i”); presupozitie existențială / presupozitie partajată și selecție („cartea nouă” / „cartea cea nouă”); focalizare („rezultatul a fost trist” / „rezultatul a fost unul trist”; „văd că ești obosită” / „te văd obosită”); perspectivă (obiectivitate / subiectivitate, „ambii pretind a avea dreptul de proprietate / să aibă dreptul de proprietate”); uz general / stil înalt („se identifică cu normele / normelor”, „ca să fim sănătoși / pentru a fi sănătoși”, „pasionat de artă” / „pasionat al artei”), literar / popular („casa fetei” / „casa la fată”); scris / vorbit („și-a dat votul candidatului X” / „a dat votul candidatului X”).

- Se limitează treptat unele redundanțe, de pildă: dubla exprimare a subiectului prin substantiv și pronume în cazurile de focalizare sau în relative; cumulul de complementizatori; propagarea cliticului complement direct; dubla marcarea a posesivului, prin complement posesiv și atribut; dubla marcarea causală în grupul nominal; marcarea simultană prin caz și prepoziție în grupul nominal.

- Expresia tinde spre concentrare prin elipsă (elipsa auxiliarului ori a copulativului *a fi*, a mărcilor de coeziune din grupul nominal și răspândirea subordonării paratactice la a poziții, a enunțurilor telegrafice ori a uzului autonimic la numele proprii), prin reducerea propozițiilor finite la gerunziu și prin răspândirea tot mai largă a stilului nominal.

- Se dezvoltă mijloacele sintactice de emfază și de marcarea afectivă, dintre care unele specifice limbii culte, altele specifice limbii vorbite, iar câteva comune celor două registre: dublarea de tip cult a subiectului, substituția *sum pro habeo*, anticiparea clitică a propoziției complementive directe, transpunerea subordonării în coordonare, structuri cu genitiv reorganizat sau cu grup prepozițional reorganizat, construcții tautologice, compunerea cu elemente savante, coordonarea cvasisinonimelor, structuri pseudo-scindate, structuri *nu...decât*, marcarea coeziunii transfrastice prin anaforicul neutru *asta*, inversiunea, dublarea de tip popular a subiectului, organizarea enunțului în jurul unor interjecții predicative, circumstanțialele exclamative independente, convertirea grupurilor nominale cu determinant adjectival în grupuri nominale cu determinant prepozițional („fripturistul ăla mitocan de Arhire”), grupuri sintactice bazate simultan pe elipsă și coordonare („Tu și matematica!”).

- Se amplifică preferința pentru mijloacele lexicale de modalizare, în defavoarea celor gramaticale.

- Crește consecvența în realizarea acordului gramatical, atât în limba scrisă, cât și în cea vorbită; ezitățile care mai persistă sunt provocate fie de structuri complexe (vizând acordul adjectivului nume predicativ cu subiectul multiplu realizat prin substantive de genuri diferite), fie de structuri care produc omonimii intolerabile (acordul adjectivului participial cu substantivele feminine la genitiv singular), fie de structuri greoaie (acordul adjectivului pronominal de întărire, al demonstrativului postpus).

- Opoziția topică standard vs topică inversă se corelează cu opoziții legate de structura informațională a enunțului, de emfază sau de proeminență discursivă.

În concluzie, în secolul al XX-lea s-a manifestat tendința de transformare a polisemiilor înregistrate la nivelul sistemului în omonimii lexico-sintactice și / sau pragma-stilistice la nivelul uzului, ceea ce a conferit expresiei un grad sporit de precizie și adecvare contextuală.

SURSE

AC – *Academia Cașavencu*.

Caragiale [1877–1907] – I.L. Caragiale, *Proză*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001.

Călinescu [1939] – George Călinescu, *Oglinda constelată*, Editura Saeculum, București, 1990.

CL – *Cuvântul liber*, 1936.

Co – *Cotidianul*, 3.07.2009.

Delavrancea [1898] – Barbu Ștefănescu Delavrancea, *Cum influențează studiile clasice și filosofice cerebrațiunea unui elev și cum influențează științele pozitive?* în Ghimpu, Țiclea (1993).

DV – *Dilema veche*, iunie 2009.

Eminescu [1876] – Mihai Eminescu, *Opere*, ed. D. Vatamaniuc, București, Univers Enciclopedic, 1999–2003.

EvZ – *Evenimentul zilei*, 10.03.2009.

Ghimpu, Țiclea [1993] – Sanda Ghimpu, Alexandru Țiclea, 1993, *Retorica. Texte alese*, București, Casa de Editură și Presă „Șansa”.

Jordan [1943] – Iorgu Jordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Iași, Institutul de Arte Grafice Alexandru A. Țerek, 1943.

IVLRA – Liliana Ionescu Ruxândoiu (coord.), *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus și tipologie*, București, Editura Universității, 2002.

Kogălniceanu [1891] – Mihail Kogălniceanu, *Discurs rostit la jubileul unui sfert de veac al Academiei Române*, în Ghimpu, Țiclea (1993).

L – *Libertatea*, 19.11.2004.

Mediafax, 30.08.2009.

P – *Pandurul*, ianuarie 2009.

Pârvan [1926] – Vasile Pârvan, *Getica*, București, Editura Meridiane, 1982.

Pro TV, 2007, 2009.

RRA – *Radio România Actualități*, 2010.

Ralea [1932] – Mihai Ralea, *Fenomenul românesc*, București, Editura Albatros, 1997.

Rădulescu-Motru [1942] – C. Rădulescu-Motru, *Etnicul românesc*, București, Editura Albatros, 1997.

Rebreanu [1929] – Liviu Rebreanu, *Ciuleandra*, București, Editura Eminescu, 1985.

Stancu [1948] – Zaharia Stancu, *Desculț*, București, Editura Eminescu, 1973.

Titulescu [1930] – Nicolae Titulescu, *Progresul ideii de pace*, Conferință la Universitatea din Cambridge, în Ghimpu, Țiclea (1993).

TVR, 2012.

Vlahuță [1911] – Alexandru Vlahuță, *România pitorească*, București, Editura Ion Creangă, 1972.

Wald [1991] – Lucia Wald (ed.), *Istoria gândirii lingvistice românești*, București, TUB, 1991.

VR – *Viața românească*, 1936.

BIBLIOGRAFIE

SIGLE PENTRU PUBLICAȚII:

- AUI = *Analele Universității din Iași*
BL = *Bulletin linguistique*
CL = *Cercetări de lingvistică*
DR = *Dacoromania*
FD = *Fonetică și dialectologie*
LL = *Limbă și literatură*
LLR = *Limba și literatura română*
LR = *Limba română*
RRL = *Revue roumaine de linguistique*
SCL = *Studii și cercetări lingvistice*

- Alecsandri 1863 = Vasile Alecsandri (V. Mircescu), *Grammaire de la langue roumaine*, Paris.
Alexi 1826 = Joannis Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica*, Viena, J. Geistinger.
Andriescu 1979 = Alexandru Andriescu, *Limba presei românești în secolul al XIX-lea*, Iași, Junimea.
Anghel, Comșulea et al. 1966 = Ioana Anghel, Elena Comșulea, Emese Kis, Ioan Stan, *Topica propozițiilor principale în proza beletristică română contemporană (Aspecte statistice informaționale)*, în SCL, XVII, 6, p. 661–681.
Arvinte 2002 = Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în opera lui Ion Creangă*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
Arvinte 2007 = Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în opera lui I. L. Caragiale*, Iași, Casa Editorială *Demiurg*.
Avram [1958] 2005 = Mioara Avram, „Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba română”, în SCL, IX, p. 315–333; republicat în Avram 2005, p. 12–38.
Avram 1960 = Avram, Mioara, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, Editura Academiei.
Avram 1967 = Mioara Avram, „Contribuții la studierea derivării cu -iv”, în SMFC IV, p. 87–111.
Avram [1967] 2005 = Mioara Avram, „Genul comun în limba română”, în SCL, XVIII, 5, p. 479–489; republicat în Avram 2005, p. 64–79.
Avram [1973a] 2005 = Mioara Avram, „O desinență regională la persoana a 2-a singular a mai-mult-ca-perfectului”, în SCL, XXIV, 5, p. 487–492; republicat în Avram 2005, p. 182–189.
Avram [1973b] 2005 = „Prepoziții neologice în limba română contemporană”, în SCL, XXIV, 3, p. 239–252; republicat în Avram 2005, p. 251–259.
Avram [1974] 2005 = Mioara Avram, „Données dialectales récentes et le témoignage des anciennes grammaires du daco-roumain”, în *XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza, Napoli, 15–10 aprilie 1974. Atti*, II, Napoli/Amsterdam, p. 109–119; republicat ca „Date dialectale recente și mărturia vechilor gramatici ale dacoromânei”, în Avram 2005, p. 39–49.
Avram 1975a = Mioara Avram, „Despre formele de perfect simplu cu -ră la singular”, în SCL, XXVI, 1, p. 27–36.
Avram 1975b [2007] = Mioara Avram, „Particularități sintactice neromânești în diferite momente ale limbii literare”, în SCL, XXVI, p. 459–466; republicat în Avram 2007a, p. 93–103.
Avram [1977] 1987 = Mioara Avram, „Despre flexiunea substantivelor feminine terminate în -(t)oare”, în LR, XXVI, 1, p. 5–13; republicat în Avram 1987, p. 89–97.
Avram 1978 = Mioara Avram, „Lingvistica românească între 1828 și 1870. Gramatică”, în Iordan 1978, p. 48–67.
Avram [1979a] 1987 = Mioara Avram, „Un nou semn de punctuație”, în LR, XXVIII, nr. 2, p. 193–198; republicat în Avram 1987, p. 211–216.
Avram [1979b] 1987 = Mioara Avram, „Greșeli curente la unele forme articulate: *dragele (mele)* și *ultimele (știri)*”, în LL, 2, p. 187–181; republicat în Avram 1987, p. 102–105.

- Avram [1983] 2007 = „Coordonarea prin *or* în limba română”, în LR, XXXII, 5, p. 445–453; republicat în Avram 2007, p. 117–129.
- Avram 1987 = Mioara Avram, *Probleme ale exprimării corecte*, București, Editura Academiei.
- Avram 1992a = Mioara Avram, „Introducere”, în Timotei Cipariu, *Opere*, II, ed. Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei Române, p. XIII–XVI.
- Avram [1992b] 2005 = Mioara Avram, „Cultisme adverbiale cu sufixul *-e* în limba română”, în SCL, XLIII, 1, p. 9–19; republicat în Avram 2005, p. 234–250.
- Avram 1997², 2001³ = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Humanitas.
- Avram [1998] 2005 = „Sur quelques confusions dans le régime casuel des prépositions roumaines”, în RRL, XLIII, 5–6, p. 289–297; republicat ca „Despre câteva confuzii în regimul cazual al prepozițiilor românești”, în Avram 2005, p. 279–289.
- Avram [2000] 2007 = „Probleme de cultivare a limbii la coordonarea adversativă”, în LLR, 2, p. 3–6; republicat în Avram 2007, p. 159–164.
- Avram [2003] 2005 = „Încadrarea lexico-morfologică a pronumelor (și pronominalclor) *atât* și *atare*”, în LR, LII, 4, p. 123–127; republicat în Avram 2005, p. 156–161.
- Avram [2003–2004] 2005 = Mioara Avram, „Despre desinența *-uri* la substantivele feminine”, în *Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia*, AUI XLIX–L, p. 63–70; republicat în Avram 2005, p. 111–120.
- Avram 2005 = Mioara Avram, *Studii de morfologie a limbii române*, București, Editura Academiei Române.
- Avram 2007a = Mioara Avram, *Studii de sintaxă a limbii române*, București, Editura Academiei Române.
- Avram 2007b = Mioara Avram (coord.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române.
- Avram 2007c = Mioara Avram, „Propozițiile subordonate”, în Avram 2007b, p. 219–276.
- Banciu 1910 = Axente Banciu, „Câteva spicuiuri din dicționarul greșelilor noastre de limbă”, în *Pentru limbă. Doi articoli*, Tipografia A. Mureșianu-Braniște, Brașov.
- Banciu 1913 = Axente Banciu, *Cum vorbim și cum ar trebui să vorbim românește? (Ardelenisme și alte -isme)*, Brașov.
- Barbu 1943 = N. I. Barbu, „Remarques sur le style de la syntaxe poétique de M. Eminesco”, *Langue et littérature*, II, 1–2, 125–168.
- Bayer, Bhattacharya, Hany Babu 2007 = Josef Bayer, Tanmoy Bhattacharya, M. T. Hany Babu (editori), *Linguistic Theory and South Asian Languages: Essays in honour of K. A. Jayaseelan*, Amsterdam, John Benjamins.
- Bălășescu 1848 = Nicolau Bălășescu, *Gramatică română pentru seminarii și clase mai înalte (Gramatica dacoromână)*, Sibiu, Tipografia lui Gheorghiu de Clozius.
- Bălășescu 1850a = Nicolau Bălășescu, *Elemente de gramatică română pentru scolarii începători*, București, Tipografia lui Iosef Copainig.
- Bălășescu 1850²b = Nicolau Bălășescu, *Grammatică română pentru seminarii și clase mai înalte*, București, Tipografia lui Iosef Copainig.
- Berea 1961 = Elena Berea, „Din istoria posesivului său, *lui* în limba română”, în SCL, XII, 3, 319–331.
- Berea-Găgeanu 1979 = Elena Berea-Găgeanu, *Viitorul în limba română*, [București, Tipografia Universității din București].
- Bidian 1973 = V. Bidian, „Persistența unor forme vechi la primele două persoane de plural ale perfectului simplu”, în CL, XVIII, 2, p. 217–225.
- Blajevici 1856 = Th. Th. Blazewicz [Blajevici], *Theoretisch-praktische Grammatik der romanischen Sprache*, ed. a II-a, Lemberg.
- Bobb 1822–1823 = Ioan Bobb, *Dictionariu rumanesc, latinesc si unguresc*, dein orenduiala Excellentii sale preosfintitului Ioan Bobb, Vlădicul Făgărașului asediat, tom I, A–L, in Clus, su typariul Tipografiei Colegiumului Reformatilor prin Stephan Török, 1822; tom II, M–Z, 1823.
- Botezan 2005 = Ioana Botezan, „Alegerile parlamentare din anul 1906 în Comitatul Arad”, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 9/I, p. 127–141.
- Brăescu 2009 = Raluca Brăescu, „Observații asupra substantivizării adjectivului în limba română actuală”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 75–94.
- Brăescu 2012 = Raluca Brăescu, *Adjectivul în română. Sintaxă și semantică*, București, Editura Universității din București.

- Brâncuș 1956 = Grigore Brâncuș, „Limba poeziilor lui Barbu Paris Mumuleanu”, în Vianu 1956a, p. 7–22; republicat în Brâncuș 2008, p. 30–42.
- Brâncuș 1957 = Grigore Brâncuș, „Sur la valeur du passé simple en roumain”, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès des linguistes à Oslo*, București, Editura Academiei, p. 159–173.
- Brâncuș 1964 = Grigore Brâncuș, „Titu Maiorescu și problemele limbii”, în LR, XIII, 5, p. 483–493.
- Brâncuș [1975] 2007 = Grigore Brâncuș, „Observații asupra sufixului gramatical -ez al verbelor neologice”, în SCL, XXVI, 3, p. 247–254; republicat în Brâncuș 2007, p. 37–44.
- Brâncuș [1976] 2008 = Grigore Brâncuș, „Productivitatea conjugărilor în româna actuală”, în SCL, XXVII, 5, p. 485–492; republicat în Brâncuș 2008, p. 11–17.
- Brâncuș [1978] 2007 = Grigore Brâncuș, „Pluralul neutrelor în româna actuală”, în SCL, XXIX, 3, p. 253–262; republicat în Brâncuș 2007, p. 26–36.
- Brâncuș [1985] 2007 = Grigore Brâncuș, „Pluralul femininelor neologice din limba română”, în SCL, XXXVI, 1985, 3, p. 187–191; republicat în Brâncuș 2007, p. 21–25.
- Brâncuș 2007 = Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, București, Editura Academiei Române.
- Brâncuș 2008 = Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, II, București, Editura Academiei Române.
- Bronsert 1992 = Siegfried Bronsert, „Zu einigen Aspekten der Adverbialsatzstruktur im Werk von Ion Creangă”, în Ernst, Stein, Weber 1992, p. 271–281.
- Budai-Deleanu 1812 = Ion Budai-Deleanu, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae*, în Budai-Deleanu 1970, p. 41–54.
- Budai-Deleanu c. 1815–1820a = Ion Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii românești*, în Budai-Deleanu 1970, p. 101–129.
- Budai-Deleanu c. 1815–1820b = Ion Budai-Deleanu, *Dascalul românesc pentru temeiurile gramaticii românești*, în Budai-Deleanu 1970, p. 130–161.
- Budai-Deleanu 1970 = Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, ed. M. Teodorescu, I. Gheție, București, Editura Științifică [manuscrite din 1812–1820].
- Bulgăr 1956 = Gheorghe Bulgăr, „Particularități de limbă și stil în opera lui C. Bolliac”, în Vianu 1956a, p. 89–111.
- Bulgăr 1960 = Gheorghe Bulgăr, „Despre locuțiunile românești de tipul: *pe alese, pe mâncate, pe nevăzute*”, în SCL (*Omagiu lui Al. Graur cu prilejul împlinirii a 60 de ani*), XI, 3, p. 395–401.
- Bulgăr 1962 = Gheorghe Bulgăr, *Tendințe sintactice în limba română contemporană*, în LR, XI, 4, p. 411–420.
- Byck 1937 = Jacques Byck, „*Désagréable comme moyen de renforcement*”, în BL, V, p. 43–55.
- Byck [1935] 1967 = Jacques Byck, „Imperativul în limba română”, în BL, III, p. 54–64; republicat în Dimitrescu 1967, p. 131–142.
- Byck, Graur [1933] 1967 = J. Byck, A. Graur, „De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain”, în BL, I, p. 14–57; republicat în Dimitrescu 1967, p. 49–92.
- Candrea 1944 = I. Aurel Candrea, „Îndreptarul limbii”, în *Universul*, anul al 61-lea, nr. 76, Vineri 17 martie 1944, p. 3.
- Carabulea 1958 = Elena Carabulea, „Observații asupra sufixului fracționar -ime”, în Rosetti 1958, p. 135–138.
- Carabulea 2007 = „Subiectul. Predicatul. Acordul predicatului cu subiectul”, în Avram 2007b, p. 24–72.
- Cazacu, Fischer 1956 = B. Cazacu, I. Fischer, „Neologismele în scrierile lui Anton Pann”, în Vianu 1956a, p. 23–56.
- Cazacu et al. 1969 = Boris Cazacu, Liliana Ionescu, Maria Mărdărescu, Mihai Zamfir, „Limba și stilul operei lui V. Alecsandri”, în Rosetti, Cazacu 1969, p. 163–220.
- Călărășu 2007 = Cristina Călărășu, „Note pe marginea dinamicii „auxiliarelor” în limba română”, în Stan, Zafiu, Nicolae 2007, p. 23–28.
- CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – putea)*, ed. Grigore Brâncuș, București, Editura Paralela 45, 2003 [ed. I: 1914].
- Chircu 2006 = Adrian Chircu, „Adverbele românești în -iș (-âș)”, în Pană Dindelegan 2006, p. 57–66.
- Chircu 2008 = Adrian Chircu, *L'adverbe dans les langues romanes. Etudes étymologique, lexicale et morphologique*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Chircu-Buțea 2011 = Adrian Chircu-Buțea, *Dinamica adverbului românesc. Ieri și azi*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.

- Chivu 1973 = Gheorghe Chivu, „O normă a limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: *câne, mâne, pâne*”, în LR, XXII, 1, p. 51–58.
- Chivu 1993 = Gheorghe Chivu, „O modernizare în editarea poeziei eminesciene: *sunt, suntem, sunteți*”, în SCL, XLIV, 4, p. 283–288.
- Chivu 2000 = Gheorghe Chivu, „Grafii etimologizante în scrisul chirilic românesc din jurul anului 1800”, în Negomireanu 2000, p. 100–105.
- Chivu 2006 = Gh. Chivu, „*Sum „sâm”* – o normă a scrisului românesc modern”, în Sala 2006, p. 49–56.
- Chivu 2009 = Gheorghe Chivu, 2009, „*Articolul în primele gramatici ale limbii române*”, în Zafiu, Croitor, Mihail 2009, p. 29–33.
- Chivu, Bărbulescu 2010 = Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu (ed.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, București, Editura Universității din București.
- Cihac 1870 = Al. Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. Vol. I. *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, Francfort A/M., Ludolphe St. Goar; Berlin, A. Asher: Bucarest, Socec.
- Ciobanu 1957 = Fulvia Ciobanu, „Observații asupra prepozițiilor și locuțiunilor prepoziționale în limba română”, în SG II, p. 91–104.
- Ciobanu 1959 = Fulvia Ciobanu, „Sufixul adjectival *-icesc*”, în SMFC I, p. 101–116.
- Ciobanu 1961a = Fulvia Ciobanu, „Valorile prepozițiilor în construcțiile cu adverbe”, în SG III, p. 43–66.
- Ciobanu 1961b = Fulvia Ciobanu, „Unele aspecte ale corespondenței dintre elementele prepoziționale și cele conjuncționale, cu referire specială la locuțiuni”, în SG III, p. 67–77.
- Ciobanu 1970 = Fulvia Ciobanu, „Câteva observații despre articularea substantivelor proprii cu articol nehotărât în limba română actuală”, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 119–122.
- Ciobanu 1981 = Fulvia Ciobanu, „Din istoria exprimării complementului de agent în limba română: prepoziția *de către*”, SCL, XXXII, 3, p. 295–298.
- Ciobanu 2007 = Fulvia Ciobanu, „Complementul”, în Avram 2007b, p. 117–188.
- Ciompec 1985 = Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ciorănescu 1954 = Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife, Biblioteca Filológica, Universidad de La Laguna, 1954–1996; trad. rom.: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ed. Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum, 2001.
- Cipariu 1841 = Tim. Cipariu, *Extract de orthografie cu litere latinesci pe temeiul limbii și orthografiei besericești și osebirea dialectelor*, Blaj.
- Cipariu 1854 = Tim. Cipariu, *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, Tipografia Seminarului Diocesan; republicat în Cipariu 1992 I, p. 183–276.
- Cipariu 1855 / 1876 = Timotei Cipariu, *Compendiu de gramateca limbei române*, Blaj, Tipariul Sem. Diecesan, 1855 [ediția a V-a, Sibiu, 1876, în Cipariu 1992 II: 1–64].
- Cipariu 1866² = T. Cipariu, *Principia de limba si de scriptura*, Blaj, Tipografia Seminarului [ed. I: 1855]; republicat în Cipariu 1992 I, p. 1–105.
- Cipariu 1869–1877 = Tim. Cipariu, *Gramateca limbei române*, I, *Analitica* (1869); II, *Sintetica* (1877), București, Societatea Academică Română; Cipariu 1992 II, p. 65–466.
- Cipariu 1992 = Timotei Cipariu, *Opere*, I, II, ed. de Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei Române [1855/1876, 1869, 1877].
- Cîmpeanu 1848 = Petre M. Cîmpeanu, *Gramatică românească*, Iași, Tipografia Institutului Albinei.
- Clemens 1836 = Andreas Clemens, *Walachische Sparchlehre nebst einem Walachisch-Deutschen und Deutsch-Walachischen Bandwörterbuche*, Hermannstadt, B. D. Lhierrysche Buchs und Runstbandblung.
- Close 1974 = Elizabeth Close, *The Development of Modern Rumanian. Linguistic Theory and Practice in Muntenia, 1821-1838*, Oxford, Oxford University Press.
- Cobeț 1967 = Doina Cobeț, „Observații privind categoria genului în gramatica românească de până la 1870”, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, XVIII, p. 87–99.
- Codru Drăgușanu 1848 = Ion Codru Drăgușanu [Ioan Germaniu Codru], *Rudimentele gramaticii romane*, București, Tipografia Colegiului Sfântu-Sava.
- Colceriu 2012 = Ștefan Colceriu (ed.), *Bătrânul înțelept de la Pylos. Volum omagial dedicat lui Andrei Avram la optzeci de ani*, București, Editura Academiei Române.

- Contraş 1972 = Eugenia Contraş, „Din istoria adaptării neologismelor în *-(a/i)tor(iu), -or(iu)*”, în SMFC VI, p. 83–87.
- Corbea 1691–1697 = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, I; ed. Alin-Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.
- Cornilescu, Nicolae 2009 = Alexandra Cornilescu, Alexandru Nicolae, „Evoluția articolului hotărât și genitivul în româna veche”, în Zafiu, Stoica, Constantinescu 2009, p. 647–668.
- Cornilescu, Nicolae 2010 = Alexandra Cornilescu, Alexandru Nicolae, „Observații privind evoluția grupurilor nominale cu articol hotărât în română”, în Saramandu, Nevaci, Radu 2010, p. 325–340.
- Cornilescu, Nicolae 2011 = Alexandra Cornilescu, Alexandru Nicolae, „On the syntax of Romanian definite phrases: Changes in the patterns of definiteness checking”, în Sleeman, Perridon 2011, p. 193–222.
- Costinescu 1979 = Mariana Costinescu, *Normele limbii literare în gramaticile românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Coteanu 1962 = Ion Coteanu, „Discontinuitatea – un procedeu al stilului artistic actual”, în LR, XI, i, p. 3–12.
- Coteanu 1982 = Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Albatros, 1982.
- Creangă 1968 = Axente Creangă, *Scrierile matematice ale lui Gheorghe Lazăr*, București [s.n.].
- Croitor Balaciu 2004 = Blanca Croitor Balaciu, „Vocativul în limba română actuală”, în Pană Dindelegan 2004, p. 73–78.
- Croitor 2008 = Blanca Croitor, „Aspecte privind acordul în determinare în limba română veche”, în Pană Dindelegan 2008a, p. 213–218.
- Croitor 2009a = Blanca Croitor, „Extinderea utilizării prepoziției *pe* în limba actuală”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 309–333.
- Croitor 2009b = Blanca Croitor, „Dinamica flexiunii substantivale, reflectată în DOOM²”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 33–58.
- Croitor *et al.* 2009 = Blanca Croitor, Andreea Dinică, Adina Dragomirescu, Carmen Mîrzea Vasile, Isabela Nedelcu, Alexandru Nicolae, Irina Nicula, Marina Rădulescu Sala, Rodica Zafiu, „Tendințe morfosintactice ale limbii actuale manifestate în mass-media audiovizuală”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 493–512.
- Croitor *et al.* 2010 = Blanca Croitor, Andreea Dinică, Adina Dragomirescu, Carmen Mîrzea Vasile, Isabela Nedelcu, Alexandru Nicolae, Irina Nicula, Marina Rădulescu Sala, Rodica Zafiu, *Èști COOL și dacă vorbești corect*, București, Univers Enciclopedic Gold.
- Cruceru 1969 = C. Cruceru, „Limba și stilul scrierilor lui D. Bolintineanu”, în Rosetti, Cazacu 1969, II, p. 105–143.
- Cujbă f.a. = Cornelia Cujbă, „Modelul cult german în Muntenia și Transilvania”, <http://www.ggr.ro/zgr14.htm>.
- DA / DLR = *Dicționarul limbii române*. Tomul I, partea I: A–B, București, Librăria Socec, 1913; Tomul I, partea II: C, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940; Tomul I, partea III, fascicula I: D–de, București, „Universul”, 1949; Tomul II, partea I: F–I, București, Imprimeria Națională, 1934, Academia Română; Tomul II [partea III]: *Ladă-lojniță* [fără editură și an], Academia Română. (DA); și seria nouă.
- Damé 1893–1895 = Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, I–IV, Bucarest, Imprimerie de l’Etat.
- Dariu 1895 = Ioan Dariu, *Gramatica limbei românesci: (fonetică și ortografie, etimologie, sintaxă, stil) în două cursuri concentrice pentru școlile populare*, Brașov, Tipografia „A. Mureșianu-Braniște”.
- Dascălu-Jinga 2007 = Laurenția Dascălu-Jinga, „Despre folosirea lui *deci* în româna actuală”, în Stan, Zafiu, Nicolae 2007, p. 283–297.
- Dascălu-Jinga 2009 = Laurenția Dascălu-Jinga, „Structuri clișeizate în româna actuală”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 431–459.
- David 1980 = Doina David, *Limbă și cultură (Româna literară între 1880 și 1920. Cu privire specială la Transilvania și Banat)*, Editura Facla, Timișoara.
- Dănăilă 1960 = Ion Dănăilă, „Sufixul *-mente* în limba română”, în SMFC II, p. 185–199.
- Declerck, Reed 2001 = Renaat Declerck, Susan Reed, *Conditionals: a comprehensive empirical analysis*, Berlin / New York, Mouton de Gruyter.
- Dediu 2009 = Cristina Dediu, „Adjectivul invariabil în limba română actuală”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 9–75.

- Dediu, Dincă, Dragomirescu, Dragu, Geană 2004 = Cristina Dediu, Raluca Dincă, Adina Dragomirescu, Cătălina Dragu, Ionuț Geană, „Adjectivul invariabil nepronominal în română actuală”, în Pană Dindelegan 2004, p. 73–79.
- Dediu, Dincă, Dragomirescu, Dragu, Geană 2005 = Cristina Dediu, Raluca Dincă, Adina Dragomirescu, Cătălina Dragu, Ionuț Geană, „Adjectivul invariabil neologic în limba română actuală”, în SCL, LVI, 1–2, p. 79–90.
- DELLR = Sanda Reinheimer Ripeanu (ed.), *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*, București, Editura Academiei Române, 2004.
- Densusianu 1889 = Ovid Densusianu, „Școala latinistă în limba și literatura română”, în Ovid Densusianu, *Opere*, I, București, Editura Minerva, 1968, p. 157–172.
- Densusianu [1920] 1981 = Ovid Densusianu, „Școala latinistă. Filologia și istoricii Școlii latiniste”, în Densusianu 1981, p. 279–329.
- Densusianu [1931–1932] 1968 = Ovid Densusianu, „Noua ortografie”, în „Grai și suflet”, V, nr. 2, p. 204–216; republicat în Densusianu 1968, p. 569–577.
- Densusianu [1933] 1981 = Ovid Densusianu, „Ultime aspecte ale Școlii latiniste”, în Densusianu 1981, p. 540–552.
- Densusianu [1930] 1968 = Ovid Densusianu, „Limba descântecelor”, I, în Densusianu 1968, p. 231–265.
- Densusianu 1968 = Ovid Densusianu, *Opere*, I, ed. B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, București, Editura pentru Literatură.
- Densusianu 1981 = Ovid Densusianu, *Opere*, IV, ed. B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, București, Editura pentru Literatură.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei, 1975.
- Diaconescu 1977 = I. Diaconescu, *Infinitivul în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Diaconescu 1959 = Paula Diaconescu, „Exprimarea complementului de agent în limba română”, LR, VIII, 2, 3–17.
- Diaconescu 1969 = Paula Diaconescu, „Limba și stilul lui Constantin Negruzzi”, în Rosetti, Cazacu 1969, II, p. 38–77.
- Diaconescu 1970 = Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei Române, București.
- Diaconescu 1974 = Paula Diaconescu, *Elemente de istorie a limbii române literare, Partea I. Probleme de normare a limbii române literare moderne (1830–1880)*, București, Universitatea din București.
- Diaconescu 1975 = Paula Diaconescu, *Elemente de istorie a limbii române literare moderne. Partea a II-a. Evoluția stilului artistic în secolul al XIX-lea*, București, Universitatea din București.
- Diaconovici Loga 1818 = Constantin Diaconovici Loga, *Orthografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești*, Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei; ed. Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Timișoara, Facla, 1973 [Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1822].
- Diaconovici Loga 1822 = Constantin Diaconovici-Loga, *Gramatica românească*, text stabilit, prefață, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Doncescu, Timișoara, Facla, 1973.
- DILR = Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romane în limba română veche (1421–1760)*, București, Editura Științifică, 1992.
- Dimitrescu 1967 = Florica Dimitrescu (ed.), *Jacques Byck*, Editura Științifică, București.
- Dimitrescu 1978 = Florica Dimitrescu (coord.), *Istoria limbii române. Fonetică. Morfosintaxă. Lexic*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Dimitrescu 2004–2005 = Florica Dimitrescu, „Aspecte din biografia unor cuvinte recente în limba română: *paparazzo, tsunami*”, în *Dacoromania*, serie nouă, IX–X, Cluj-Napoca, p. 163–172.
- Dimitrescu 2008 = Florica Dimitrescu, „Elemente recente italiene în lexicul gastronomic românesc”, în Pană Dindelegan 2008a, p. 601–616.
- Dinică 2009a = Andreea Dinică, „Observații asupra utilizării ca adverb restrictiv a adjectivului *singur*”, în Zafiu, Croitor, Mihail 2009, p. 52–58.
- Dinică 2009b = Andreea Dinică, „Aspecte ale utilizării semiadverbelor restrictive în limba actuală”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 277–288.
- Dinică 2012 = Andreea Dinică, *Pronumele și adverbele nehotărâte în limba română*, teză de doctorat (ms.), Universitatea din București.
- DO = *Dicționar ortoepic*, București, Editura Academiei Române, 1956.

- Doca 1996 = Gh. Doca, *Limba română. III. Probleme de sinonimie gramaticală și cultivare a limbii*, București, Editura Universității din București.
- Dominte 1970 = Constantin Dominte, „Exprimarea relațiilor spațiale și temporale prin prepoziții în limba română”, în *Sistemele limbii*, București, Editura Academiei, p. 227–269.
- Dominte 2003 = Constantin Dominte, *Negația în limba română*, București, Editura Fundației România de Măine.
- Donovetsky 2009 = Ohara Donovetsky, *Forme și valori ale verbului în graiurile muntenesti*, teză de doctorat (ms.).
- DOOM¹ = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Academiei, 1982.
- DOOM² = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic, 2005.
- Dragomirescu 2005a = Adina Dragomirescu, „Substantivele neologice recente și adaptarea lor morfosintactică”, în *SCL, LVI*, 1–2, p. 113–123.
- Dragomirescu 2005b = Adina Dragomirescu, „Inventar de termeni” (anexă nepublicată la Dragomirescu, 2005a, cuprinzând 1581 de substantive neologice recente).
- Dragomirescu 2008 = „Concordanța negației în limba română veche”, în Pană Dindelegan 2008a, p. 219–226.
- Dragomirescu 2009a = Adina Dragomirescu, „Dinamica normei lingvistice. Observații statistice asupra verbelor din DOOM²”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 219–226.
- Dragomirescu 2009b = Adina Dragomirescu, „Relația dintre normă și uz – rezultatele anchetelor lingvistice”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 227–234.
- Dragomirescu 2010 = Adina Dragomirescu, „Complementul intern: descriere, evoluție și statut sintactic”, în: Saramandu, Nevaci, Radu 2010, p. 375–384.
- Dragomirescu 2011 = Adina Dragomirescu, „De la mișcare și localizare la aspect. Câteva situații de gramaticalizare”, în Rodica Zafiu, Camelia Ușurelu, Helga Bogdan Oprea (ed.), *Limba română: ipostaze ale variației lingvistice*. București, Editura Universității din București, p. 95–104.
- Dragomirescu, Dediu 2006 = Adina Dragomirescu, Cristina Dediu, „Noutăți privind morfologia verbului în DOOM²”, în Pană Dindelegan 2006, p. 85–90.
- Dragomirescu, Nicolae 2011 = Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, *101 greșeli de lexic și de semantică*, București, Humanitas.
- Drăganu 1945 = Nicolae Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii române*, București, Institutul de Lingvistică Română.
- Dumistrăcel 1961 = Stelian Dumistrăcel, „Aspecte ale frazei la Petru Maior”, în *Studii și cercetări științifice*, XIII, nr. 1, p. 45–62.
- Edelstein 1972 = Frieda Edelstein, *Sintaxa gerunziului românesc*, București, Editura Academiei.
- ELR = Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
- Ernst, Stein, Weber 1992 = Gerhard Ernst, Peter Stein, Barbara Weber (ed.), *Beiträge zur rumänische Sprache im 19. Jahrhundert. Akten des Kolloquiums „Die rumänische Sprache im 19. Jahrhundert”*, Regensburg 26.–28. April 1990, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Eustatievici Brașoveanul 1757 = Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumânească*; ed. N. A. Ursu, București, Editura Științifică, 1969.
- Fischer 1958 = I. Fischer, „Aspecte ale evoluției morfologiei românești literare în variantele poeziilor lui Grigore Alexandrescu”, în Rosetti 1958, p. 281–290.
- FC I ș.u. = Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică din București, *Formarea cuvintelor în limba română*. Vol. I, redactori responsabili Al. Graur și Mioara Avram, [București], Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970 ș.u.
- Foață 1981 = Maria Foață, „Structuri retorice transgramaticale (Sintaxa frazei culte în stilurile non-artistice. Secolul al XIX-lea)”, *LL, [XXVII]*, 4, p. 534–541.
- Forăscu 2001 = Narcisa Forăscu (coord.), *Dificultăți gramaticale ale limbii române*, București, Editura Universității din București.
- Forăscu 2007 = Narcisa Forăscu, „Limba de lemn ieri și azi”, în Stan, Zafiu, Nicolae 2007, p. 299–300.
- Frâncu 1967 = C. Frâncu, „Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I și a II-a plural cu sufixul -ră”, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, XVIII, p. 175–192.
- Frâncu 1969 = C. Frâncu, „Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire Istorică”, în *SCL, XX*, 3, p. 299–318.

- Frâncu 1970 = C. Frâncu, „Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică”, în SCL, XXI, 2, p. 205–227.
- Frâncu 1971 = C. Frâncu, „Cu privire la vechimea a două inovații în flexiunea verbală, comune dialectelor limbii române”, în FD, 7, p. 179–188.
- Frâncu 1972 = Constantin Frâncu, „Din istoria demonstrativelor românești: formele (*ă*)celei(*a*), *aceleiași*, (*a*)celeilalte, (*a*)cestei(*a*)”, în Gheție 1972a, p. 25–52.
- Frâncu 1977a = C. Frâncu, „Din istoria verbelor neregulate: imperfectul verbelor *a da* și *a sta*”, în LR, XXVI, 1, p. 81–85.
- Frâncu 1977b = Constantin Frâncu, „Formarea și evoluția complementului concesiv în limba română”, SCL, XXVIII, 1, 15–28.
- Frâncu 1978 = „Din istoria numeralui românesc. Vechimea formelor *paisprezece*, *șaisprezece*, *șaiszeci*”, în LR, XXVII, 6, p. 599–606.
- Frâncu 1980a = C. Frâncu, „Formele de la persoana a II-a singular de la imperativul negativ al verbelor *a avea*, *a fi*, *a (a)duce*, *a face*, *a zice*”, în LR, XXIX, 1, p. 27–33.
- Frâncu 1980b = C. Frâncu, „Din istoria verbelor neregulate: perfectul simplu și mai-mult-ca-perfectul verbelor *a da* și *a sta*”, în LR, XXIX, 4, p. 307–318.
- Frâncu 1980c = Constantin Frâncu, „Vechimea și răspândirea numeralului articular în construcții de tipul *partea întâia*”, în SCL, XXXI, 2, p. 213–216.
- Frâncu 1982a = C. Frâncu, „Vechimea formelor de mai-mult-ca-perfect, perfect compus, prezent indicativ și conjunctiv în *-ră*”, în LR, XXXI, 4–5, p. 281–293.
- Frâncu 1982b = C. Frâncu, „Vechimea și difuziunea lexicală a unei inovații comune dialectelor limbii române: desinența *-uri* la pluralul femininelor”, în LR, XXXI, 3, p. 199–212.
- Frâncu 1983 = C. Frâncu, „Topica lui *mai* și a altor adverbe (*cam*, *prea*, *și*, *tot*) în construcții de tipul (*nu*) *mă mai duc*”, în LL, III, p. 321–335.
- Frâncu 1984 = Constantin Frâncu, „Vechimea și răspândirea unor pronume, adjective pronominale și numerale cu articol nehotărît: *un alt(ul)*, *un al doilea*, *un același*”, în *Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași*, p. 33–44.
- Frâncu 1997 = Constantin Frâncu, „Sintaxa”, în Gheție 1997, p. 147–174; 347–375.
- Frâncu 2009 = C. Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Frâncu 2012a = C. Frâncu, „Pronumele” (sec. XVI–XVIII), în TILR II (ms.).
- Frâncu 2012b = C. Frâncu, „Substantivul” (sec. XVI–XVIII), în TILR II (ms.).
- Galaction [1932] 1961 = Gala Galaction, *Opere alese*, vol. II, ediție îngrijită de Teodor Virgolic, București, Editura pentru Literatură.
- Gáldi 1939 = Ladislau Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest.
- Gáldi 1976 = Ladislau Gáldi, *Introducere în stilistica literară a limbii române*, București, Editura Minerva.
- GALR 2005/2008 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, coord.: Valeria Guțu Romalo, *Gramatica limbii române. I. Cuvântul. II. Enunțul*, tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române, 2008.
- Găitânanu 1992 = Ștefan Găitânanu, *Numeralul. Studiu descriptiv și istoric*, teză de doctorat, București, Universitatea din București, ms.
- GBLR 2010 = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Gramatica de bază a limbii române*, București, Univers Enciclopedic Gold.
- Gheorghe 2009a = Mihaela Gheorghe, „Aspecte de dinamică a construcțiilor cu relativ”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 415–430.
- Gheorghe 2009b = Mihaela Gheorghe, „Observații asupra unor particularități regionale culte ale românei în texte transilvănene de la sfârșitul secolului al XIX-lea”, LR, LVIII, 2, p. 214–220.
- Gherman 2007 = Cristina Gherman, „Schimbarea valorii gramaticale”, în Popescu-Marin 2007, p. 271–296.
- Gheție 1956 = I. Gheție, „Observații privitoare la lexicul prozei artistice a lui N. Filimon”, în Vianu 1962 p. 151–189.
- Gheție 1966a = Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, Editura Academiei.
- Gheție 1966b = Ion Gheție, „Societatea Academică Română și unificarea limbii române literare”, în LR, XV, 5, p. 519–530.
- Gheție 1969, 1972a = Ion Gheție (red. resp.), *Studii de limbă literară și filologie*, I, II, București, Editura Academiei.

- Gheție 1971 = I. Gheție, „Un fenomen morfologic surprinzător și apariția formelor verbale cu dentală refăcută”, în SCL, XXII, 6, p. 607–611.
- Gheție 1972b = I. Gheție, „Apariția formelor verbale cu *n* refăcut în graiurile moldovenești”, în LR, XXI, 3, p. 253–255.
- Gheție 1973 = Ion Gheție, „Originea auxiliarului *a* de la pers. 3 sg. a perfectului compus”, în SCL, XXX, 4, p. 421–429.
- Gheție 1975 = I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.
- Gheție 1978 = Ion Gheție, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Gheție 1997 = I. Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei Române.
- Gheție, Teodorescu, 1965 = Ion Gheție, Mirela Teodorescu, „În legătură cu desinența *-u* a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ”, în SCL, XVI, 1, p. 87–101.
- Gheție, Teodorescu 1966 = Ion Gheție, Mirela Teodorescu, „Asupra desinenței *-u* a pers. 3 pl. a indicativului imperfect. Noi contribuții”, în SCL, XVII, 2, p. 175–184.
- Gheție, Teodorescu 1973 = Ion Gheție, Mirela Teodorescu, „În legătură cu auxiliarul *or* de la pers. 3 pl. a perfectului compus”, în SCL, XXX, 3, p. 279–289.
- Gheție, Teodorescu 1979 = I. Gheție, Mirela Teodorescu, „Pătrunderea și difuzarea formei de imperfect pers. 3 pl. în *u* în textele literare la jumătatea secolului trecut”, în LR, XXVIII, 1, p. 77–81.
- GLR¹ = Academia Română, *Gramatica limbii române*, I, II, București, Editura Academiei, 1954.
- GLR² = Al. Graur, Mioara Avram, Laura Vasiliu (coord.), *Gramatica limbii române*, I, 1963, II, 1966, București, Editura Academiei.
- Golescu 1840 = Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticești*, București, Tipografia lui Eliad.
- Golopenția-Eretescu 1969 = S. Golopenția-Eretescu, „Limba și stilul poeziilor lui Șt. O. Iosif”, în Rosetti, Cazacu 1969, II, p. 532–543.
- Gorun 1911 = Ion Gorun, *Știi românește? Câteva observări asupra limbii, cum se scrie în vremea de față*, București.
- Gram. Rum. = *Gramatică rumânească, tipărită cu cheltuiala din Casa școalelor publice și priimită în clasurile de începători*, București, Tipografia lui Eliad, 1835.
- Graur 1963 = Alexandru Graur, *Evoluția limbii române. Privire sintetică*, București, Editura Științifică.
- Graur 1965 = Al. Graur, *Nume de persoane*, București, Editura Științifică.
- Graur 1968 = Al. Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică.
- Graur 1973 = Al. Graur, *Gramatica azi*, București, Editura Academiei.
- Graur 1976 = Alexandru Graur, „*Capcanele*” limbii române, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Graur 1987 = Alexandru Graur, *Puțină gramatică*, București, Editura Academiei.
- Graur, Coteanu 1961 = Al. Graur, I. Coteanu (red. resp.), *Probleme de lingvistică generală*, București, Editura Academiei.
- Groza 2007 = Liviu Groza, „Observații asupra limbii române de lemn din perspectiva frazeologiei”, în Stan, Zafiu, Nicolae 2007, p. 309–311.
- Gruică 1994 = Gligor Gruică, *Gramatică normativă. 77 de întrebări. 77 de răspunsuri*, Cluj-Napoca, Dacia.
- Gruică 2006 = G. Gruică, *Moda lingvistică 2007. Norma, uzul și abuzul*, Pitești, Paralela 45.
- Guțu Romalo 1958 = Valeria Guțu Romalo, „Unele valori ale articolului în limba română actuală”, în Rosetti 1958, p. 365–369.
- Guțu Romalo 1968 = Valeria Guțu Romalo, *Morfologia structurală a limbii române*, București, Editura Academiei.
- Guțu Romalo 1969 = Valeria Guțu Romalo, „Câteva probleme ale studierii sintaxei”, în Rosetti, Cazacu, p. 48–68.
- Guțu Romalo 1972¹/2002²/2008³ = Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală*, București, Editura Științifică; ed. a II-a, versiune nouă, București, Humanitas; ed. a III-a, revăzută și adăugită, București, Humanitas.
- Guțu Romalo 1973 = Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Guțu Romalo 2005 = Valeria Guțu Romalo, *Aspecte ale evoluției limbii române*, București, Editura Humanitas Educațional.

- H 1993 = „Hotărârea Adunării generale a Academiei Române, din 17 februarie 1993, privind revenirea la *ă* și *sunt* în grafia limbii române”, în „Monitorul Oficial al României”, I, nr. 51; republicat în Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *Ortografia limbii române*, București, Editurile Floarea Darurilor, Saeculum I. O., 1995, p. 4.
- Haneș 1904 = Petre V. Haneș, *Desvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Tipografia Munca.
- Haneș 1926² = Petre V. Haneș, *Desvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Casei Școalelor.
- Haneș 1960 = Gh. Haneș, „Sufixele adverbiale *-ește* și *-icește*”, în SMFC II, p. 139–149.
- Hasdeu 1887–1898 = B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, Editura Minerva, vol. I, 1972, vol. II, 1974, vol. III, 1976.
- Heliade Rădulescu 1828 = Ion Heliade Rădulescu, *Grammatică românească*; ed. Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980 [Sibiu, 1828].
- Heliade Rădulescu 1841 = Ion Heliade Rădulescu [I. Eliade], *Paralelism între dialectele român și italian, Partea II, Forma sau gramatica*, București, Tipografia lui I. Eliade.
- Heliade Rădulescu 1870 = Ion Heliade Rădulescu, *Principie de orthographia romana*, București, Noua Tipografie a Lavoratorilor Români.
- Heliade Rădulescu 1943 = Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, II; ed. Dimitrie Popovici, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- Hristea 1958 = Theodor Hristea, „Elemente regionale în limba operei lui Caragiale”, în Vianu 1958, p. 191–229.
- Hristea 1984 = Theodor Hristea, *Sinteze de limba română*, București, Editura Albatros.
- Hristea 1967 = Valentina Hristea, „Adjectivarea gerunziului”, în SMFC IV, p. 253–276.
- Iancu 1975 = Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Timișoara, Editura Facla.
- Iliescu 1956 = Maria Iliescu, „Concurența dintre pronumele relative *care* și *ce*”, în SG I, p. 25–36; republicat în Iliescu 2008, p. 333–347.
- Iliescu 1995 = Maria Iliescu, „*Său, sa* ou *lui, ei* en roumain contemporain”, în Lupu, Renzi 1995, p. 162–172.
- Iliescu 2008 = Maria Iliescu, *Miscellanea Romanica (1956–2007)*, Cluj, Clusium & Scriptor.
- Ilie Fătu 2011 = Viviana Monica Ilie Fătu, *Sintaxa grupului verbal (complementele) în texte originale din secolul al XVII-lea*, teză de doctorat, Universitatea din București.
- Institutiones linguae valachicae* (c. 1770), ed. Gheorghe Chivu, București, Editura Academiei Române, 2001.
- Ionașcu 1894² = Romulus Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere cirilice și latine în scrierea limbii române*, București [ed. I: 1889].
- Ionașcu 1914 = Romulus Ionașcu, *Gramaticii români*, Iași, Institutul de Arte Grafice N.V. Stefaniu.
- Ionașcu 1970 = Alexandru Ionașcu, „Evoluția sistemului de articulare a numelor proprii românești și datele geografiei lingvistice”, în *Sistemele limbii*, București, Editura Academiei, p. 173–181.
- Iordan 1935 = Iorgu Iordan, „Forme de conjugare mixtă în limba română”, în *Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»*, II, p. 47–127.
- Iordan 1937 / 1946 = Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Cartea Românească.
- Iordan 1938 = Iorgu Iordan, „Pluralul substantivelor în limba română actuală”, în *Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»*, V, 1–54.
- Iordan 1939 = Iorgu Iordan, „Sufixe românești de origine recentă (neologisme)”, în *Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»*, VI, Iași, p. 1–59.
- Iordan 1943 = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Iași, Institutul de Arte Grafice Alexandru A. Țerek.
- Iordan 1947 = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, ediția a II-a, București, Socec.
- Iordan 1954 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană. Manual pentru instituțiile de învățământ superior*, București, [s. n.].
- Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană (pentru uzul studenților)*, București, Editura Ministerului Învățământului.
- Iordan 1961 = Iorgu Iordan, „Note de cultivare a limbii”, în LR, X, 1, p. 45–48.
- Iordan 1966 = Iorgu Iordan, „Tendințe sintactice în limba română actuală”, în SCL, XVII, 6, p. 609–622.
- Iordan 1972 = Iorgu Iordan, „Observații asupra articulării substantivelor”, în LL, XXVIII, I, p. 63–65.

- Jordan 1975 = Iorgu Jordan, *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică.
- Jordan 1977 = Iorgu Jordan, „Român–Românesc”, în LR, I, p. 33–35.
- Jordan 1978 = Iorgu Jordan (coord.), *Istoria lingvisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Jordan, Guțu Romalo, Niculescu, 1967 = Iorgu Jordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică.
- Jordan, Robu 1978 = Iorgu Jordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Iorgovici 1799 = Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, Buda, Crăiasca Universității Tipografie; ed. Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu, Timișoara, Editura Facla, 1979.
- Irimia 1979 = Dumitru Irimia, *Limba poetică eminesciană*, Iași, Junimea.
- Irimia 1987 = Dumitru Irimia, *Structura gramaticală a limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Irimia 1986 = Dumitru Irimia, *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Irimia 1997 = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, Polirom.
- Istrate 1970 = Gavril Istrate, *Limba română literară*, București, Editura Minerva.
- Iszer, 1846 = Andreas Iszer, *Walachische Sprachlehre für Deutsche*, Kronstadt, Gedruckt bei Johann Gött.
- Ivănescu 1958 = G. Ivănescu, „Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din Poezii alese [București] 1830”, în Vianu 1958, p. 55–74.
- Ivănescu 1980 = George Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Junimea.
- Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, Iași, Junimea.
- Ivănescu 2000² = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1955 = G. Ivănescu, „Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea”, în LR, III, 4, p. 19–39.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Îndreptar¹⁻⁵ = *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția I (1960), ediția a II-a (1965), ediția a III-a (1971), ediția a IV-a (1987), București, Editura Academiei; ediția a V-a (1995), București, Editura Univers Enciclopedic.
- Kayne 2007 = Richard S. Kayne, „On the Syntax of Quantity in English”, în Bayer, Bhattacharya, Hany Babu 2007, p. 73–105.
- Lambrior [1874] 1976 = A. Lambrior, „Literatură poporană”, în Lambrior 1976, p. 143–171.
- Lambrior [1880] 1976 = A. Lambrior, „Chestiunea ortografică”, în Lambrior 1976, p. 33–39.
- Lambrior [1881] 1976 = A. Lambrior, „Îndreptari”, în Lambrior 1976, p. 40–72.
- Lambrior [1891] 1976 = Alexandru Lambrior, „Cuvinte de reverență la români”, în Lambrior 1976, p. 73–80.
- Lambrior 1892a = A. Lambrior, *Gramatica română*; ed. Gh. Ghibănescu, Iași, Editura Librăriei I. Kuppermann.
- Lambrior [1892b] 1976 = Alexandru Lambrior, „Introducere la Carte de citire”, în Lambrior, 1976, p. 90–140.
- Lambrior 1976 = Alexandru Lambrior, *Studii de lingvistică și folclorică*, ed. I. Nuță, Iași, Junimea.
- Laurian 1840 = A. T. Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae*, Viena; republicat, ed. Katalin Dumitrașcu, Craiova, Editura Universitaria, 2002 [Viena, Typis Congregationis Mechitaristarum, 1840].
- Laurian, Massim 1871–1876 = A. T. Laurian, J. C. Massim, *Dicționarul limbei române*, București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, I (A-H) 1871; II (I-Z) 1876, III 1871.
- Lăzărescu 1969 = Paul Lăzărescu, „Grigore Alexandrescu”, în Rosetti, Cazacu 1969 II, p. 78–104.
- Lombard 1971 = Alf Lombard, „Les termes ethniques en roumain”, în *Studia Neophilologica*, 1, p. 76–100.
- Lupu, Renzi 1995 = Coman Lupu, Lorenzo Renzi (eds.), *Studii rumeni e romanzi. Omagio a Florica e Alexandru Niculescu*, Padova, Unipress.
- Macrea 1959 = D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, Editura Științifică.
- Macrea 1968 = D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Macrea 1970 = D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Maior 1819 = Petru Maior, *Ortografia română*; ed. Florea Fugaru, în Petru Maior, *Scrieri*, II, București, Editura Minerva, 1976, p. 249–301.
- Maiorescu 1873 = Titu Maiorescu, *Despre scrierea limbei rumâne*, București, Editura Socec; republicat în Maiorescu 1908, p. 11–132.

- Maioreescu [1868] 1978 = Titu Maioreescu, „Limba română în jurnalele din Austria”, în *Opere*, I, ed. Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Editura Minerva, p. 81–116.
- Maioreescu 1908 = Titu Maioreescu, *Critice*, II, București, Editura Minerva, 1978.
- Maioreescu [1868, 1892] 1931 = Titu Maioreescu, *Critice. 1866–1907*, vol. I–III, București, Editura Librăriei SOCEC & Comp., S. A.
- Mancaș 1969 = Mihaela Mancaș, „B. P. Hasdeu”, în Rosetti, Cazacu 1969, II, p. 274–306.
- Mancaș 1974 = Mihaela Mancaș, *Istoria limbii române literare. Perioada modernă (secolul al XIX-lea)*, București, [Tipografia Universității din București].
- Mancaș 1983 = Mihaela Mancaș, *Limba artistic românească în secolul al XIX-lea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Mancaș 2005 = Mihaela Mancaș, *Limba artistic românească modernă. Schiță de evoluție*, București, Editura Universității din București.
- Manea 2009 = „Aspecte ale dinamicii sistemului corelativelor”, în Pană Dindelegan (coord.) 2009a, p. 335–360.
- Manliu 1854 = I. Manliu, *Curs elementar și gradat de gramatică română. Partea etimologică*, București, Tipografia Colegiului.
- Manliu 1896 = I. Manliu, *Povățuitorul studiului limbii române în clasele primare*, București, Editura Socec.
- Manoliu-Manea 1994 = Maria Manoliu-Manea, *Gramatică, pragmasemantică și discurs*, București, Editura Litera.
- Manu Magda 2009 = Margareta Manu Magda, „Indici de alocutivitate în limba română actuală (clasa alocutivelor interjecționale)”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 459–490.
- Manuilă 1938 = S. Manuilă, „Aspects démographiques de la Transylvanie”, în Académie Roumaine, *Connaissance de la terre et de la pensée roumaines. La Transylvanie*, Cluj, București, Institutul Național de Istorie, p. 793–856.
- Mardale 2009 = Alexandru Mardale, „Un regard diachronique sur le marquage différentiel de l'objet en roumain”, RRL, LIV, 1–2, p. 83–111.
- Marin 1991 = Maria Marin, „Morfologia verbului în graiurile muntenești”, în FD, X, p. 45–65.
- Massim 1854 = I. C. Massim, *Elemente de gramatică română*, București, Tipografia Colegiului.
- Massim 1856³ = Ioan C. Massim, *Elemente de gramatică rumână*, București, Tipografia Colegiului.
- Massim 1860⁸ = I. C. Massim, *Elemente de gramatică rumână*, București, Tipografia Colegiului Naționale din St. Sava.
- Măcărescu 1848¹ = Nicolae Măcărescu, *Gramatică românească pentru clasele normale*. Prelucrată după D. P. M. Cîmpeanu, Iași, Tipografia „Institutului Albinei”.
- Măcărescu 1851³ = Nicolae Măcărescu, *Gramatică românească pentru scoalele primare*, Iași, Tipografia Buciumului Român.
- Mărgărit 1998 = Iulia Mărgărit, „Câteva observații asupra numeralului colectiv în graiurile din Muntenia”, în LR, XLVII, 5–6, p. 337–344.
- MDA = *Mic dicționar academic*, I–IV, redactori responsabili: Marius Sala, Ion Dănăilă, București, Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- MDO = *Mic dicționar ortografic*, București, Editura Academiei Române, 1953 [ediția a II-a, 1954].
- Micu 1779 = Samuil Micu, *Carte de rogacioni pentru evlaviea homului chrestin*, Viena, Joseph Nob. de Kurzbek; ed. (fragmentară) Florea Fugariu, în *Școala Ardeleană*, I, [București], Editura Albatros, [1970], p. 57–59.
- Micu, Șincai 1780 / 1805 = Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena; ed. Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980 [Viena, Kurzböck, 1780; Buda, Typis regiae Universitatis Pestanae 1805].
- Mihai 1963 = C. Mihai, „Valoarea adverbială a adjectivelor în limba română contemporană”, în SCL, XIV, 2, p. 209–218.
- Mihail 1963 = Zamfira Mihail, „Gramatică românească a lui Toader Școleriu (*Lectione*, Iași, 1789)”, în *Studii și cercetări științifice*, seria Filologie, XIV, 2, p. 165–182.
- Mihail 2009 = Ana-Maria Mihail, „Utilizările tiparului afectiv (Det) N₁ de N₂ (*nebulun de Ion*) în limba română actuală”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 95–112.
- Mihelțianu 1870 = N. I. Mihelțianu, *Gramatică română* pentru clasa III poporală și normală, Edițiunea a doua, În tipografia arhidiecezană, Săbiu.
- Miret 2006 = Fernando Sánchez Miret, „Productivity of the Weak Verbs in Romanian”, în *Folia Linguistica*, XL, 1–2, Berlin, Mouton de Gruyter, p. 29–50.

- Mîrzea Vasile 2008 = Carmen Mîrzea Vasile „O posibilă reinterpretare a clasei semiadverbului”, în Saramandu, Nevaci, Radu 2008, p. 297–313.
- Mîrzea Vasile 2009a = Carmen Mîrzea Vasile, „Adverbe și expresii adverbiale de mod în limba română actuală”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 237–276.
- Mîrzea Vasile 2009b = Carmen Mîrzea Vasile, „Adverbializarea adjectivelor și a participiilor în limba română actuală”, în Zafiu, Croitor, Mihail 2009, p. 143–167.
- Mîrzea Vasile 2009c = Carmen Mîrzea Vasile, „Locuțiunea *vizavi de* cu sens relativ. Câteva observații”, în LLR, LIV, 2, p. 42–48.
- Mîrzea Vasile 2010 = Carmen Mîrzea Vasile, „Adverbele glotonime românești. Observații lexicale și sintactice”, în Saramandu, Nevaci, Radu 2010, p. 405–419.
- Mîrzea Vasile 2012 = Carmen Mîrzea Vasile, „Utilizarea viitorului în limba română actuală. Note pe baza studiului de corpus”, comunicare la conferința *Noi perspective în abordarea românei ca limbă străină / ca limbă nematernă*, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 21–22 septembrie 2012 (ms).
- Mîrzea Vasile 2013 = Carmen Mîrzea Vasile, „Le supin avec *pe*”, în RRL, LVII, 1 (sub tipar).
- Moga 1938 = I. Moga, „Luttes des roumains de Transylvanie pour l’emancipation nationale”, în Académie Roumaine, *Connaissance de la terre et de la pensée roumaines. La Transylvanie*, Cluj, București, Institutul Național de Istorie, p. 379–452.
- Moise 1972 = Ion Moise, „Fenomene gramaticale noi în limba română vorbită”, în LR, XXI, 5, p. 445–447.
- Moldovanu 1981 = Dragoș Moldovanu, „Etaplele diferențierii stilistice în proza românească veche”, LL, [XXVII], 3, p. 349–371.
- Mortara Garavelli 1998 = Bice Mortara Garavelli (ed.), *Storia della punteggiatura in Europa*, Roma / Bari, Editori Laterza.
- Munteanu 1860 = Gavril I. Munteanu, *Gramatică română, pentru clasele gimnasiale inferioare. Partea etimologică*, Brașov.
- Munteanu, Țăra 1978 = Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Munteanu, Țăra 1983 = Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Munteanu 1860 = Gavril I. Munteanu, *Gramatică română, pentru clasele gimnasiale inferioare. Partea etimologică*, Brașov, Römer și Kammer tipografi și propovedutori.
- Nădejde 1884 = Ioan Nădejde, *Gramatica limbii române: fonetica, etimologia, sintaxa și istoria limbii pentru clasele liceale după lucrările lui Diez, Cipariu, Hăjdu, Lambrior, Iași*, Editura Librăriei Petru C. Popovici.
- Neagoe 2011 = Victorela Neagoe, „Morfosintaxa articolului în graiurile dacoromâne în secolul al XIX-lea”, în LR, LX, 2, p. 162–176.
- Neagoe, Vulpe 1994 = Victorela Neagoe, Magdalena Vulpe, „Numeralele de tipul *adoară, d-a dora, adăurat(ă)*... în dacoromână”, în FD, XIII, p. 59–74.
- Neamțu 1979 = G. G. Neamțu, „Despre acuzativul timpului în limba română”, în CL, 24, p. 63–71.
- Neamțu 1989 = G. G. Neamțu, *Elemente de analiză gramaticală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Neamțu 2006 = Gelu Neamțu, „Din corespondența lui Alimpu Barbolovici cu George Barițiu (1879–1892) – 26 de scrisori inedite până acum”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, XLV, Series Historica, p. 323–348.
- Nedelcu 2002 = Isabela Nedelcu, „Utilizarea substantivelor defective de număr în limba română actuală”, în Pană Dindelegan 2002a, p. 105–116.
- Nedelcu 2003 = Isabela Nedelcu, „«Niscăi» observații despre «niște»”, în Pană Dindelegan 2003a, p. 163–172.
- Nedelcu 2009a = Isabela Nedelcu, „Observații asupra conjuncțiilor cauzale în secolul al XIX-lea”, în LR, LVIII, 2, p. 248–253.
- Nedelcu 2009b = Isabela Nedelcu, „Utilizarea prepozițiilor partitive în româna actuală”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 291–298.
- Nedelcu 2009c = Isabela Nedelcu, „Utilizarea prepozițiilor „simetrice” dintre și între în limba actuală”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 299–308.
- Nedelcu 2011 = Isabela Nedelcu, „L’infinifit introduit par *de en roumain*”, în RRL, LVI, 4, p. 403–419.
- Nedelcu 2012 = Isabela Nedelcu, *101 greșeli gramaticale*, București, Humanitas.

- Negomireanu 2000 = Doina Negomireanu (ed.), *Ion Coteanu. In memoriam*, Craiova, Editura Universitaria.
- Negulescu, Todoran (f.a.) = C. Negulescu și E. Todoran, *Câteva îndrumări în dialectul ardelenesc pentru a vorbi și a scrie mai corect românește*, Brașov.
- Negulici 1848 = Negulici, I.D., *Vocabularu romanu de toate vorbele străbune repriimite pină acumu în limba romana și de tote quelle que suntu a se mai priimi d'acum inainte și mai allesu în sciinte*, București, Tipografia Colegiului.
- Nicolae 2006 = Alexandru Nicolae, „Probleme ale articulării hotărâte”, în LLR, 1, p. 17–19.
- Nicolae 2008 = Alexandru+ Nicolae, „*Altul vs un altul*. Noi explicații”, în Pană Dindelegan 2008b, p. 119–126.
- Nicolae 2009a = Alexandru Nicolae, „Utilizarea numeralului multiplicativ în limba română actuală”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 211–217.
- Nicolae 2009b = Alexandru Nicolae, „*Articolul în principalele gramatici de secol XIX*”, în LR, LVIII, 2, p. 254–261.
- Nicolae, Dragomirescu 2009 = Alexandru Nicolae, Adina Dragomirescu, „Omonimia sintactică a participiilor românești”, în Croitor, Mihail, Rodica Zafiu 2009, p. 193–207.
- Nicula 2009 = Irina Nicula, „Dinamica pronomelor și a adjectivelor demonstrative în limba actuală. Observații pe corpusurile de română vorbită”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 181–194.
- Niculescu 1963 = Al. Niculescu, „Elemente de limbă vorbită în limba literară din prima jumătate a secolului al XIX-lea (Probleme generale)”, în SCL, XIV, 1, p. 57–76.
- Niculescu 1978 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Niculescu 2005 = Alexandru Niculescu, „«Romania Hungarica» – contacte lingvistice și culturale româno-maghiare”, în *Studia Universitatis „Petru Maior”*, seria Philologia, nr. 4, p. 18–34.
- Niculescu 2007 = Alexandru Niculescu, „Permisivitatea limbii române – o problemă socioculturală”, în Stan, Zafiu, Nicolae 2007, p. 417–420.
- Niculescu 2003 = Dana Niculescu, „Observații privind statutul cuplului *său/lui* în româna actuală”, în Pană Dindelegan 2003a, 173–182.
- Oallde 1983 = Petru Oallde, *Lupta pentru limbă românească în Banat. Apărarea și afirmarea limbii române, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Timișoara, Editura Facla.
- Ocheșeanu 1959 = Rodica Ocheșeanu, „Prefixele superlative în limba română”, în SMFC I, p. 29–50.
- Onițiu 1894 = Virgil Onițiu, *Limba română: ființa, originea, rudenile și istoria ei: manual pentru gimnasia, școle reale și pedagogice (normale)*, Brașov, Librăria „Nicolae I. Ciorcu”.
- Onițiu 1910 = Virgil Onițiu, „Să ne îndreptăm limba”, în *Pentru limbă. Doi articoli*, Tipografia A. Mureșianu-Braniște, Brașov.
- Oprea 1992–1993 = Ioan Oprea, „Istoria adaptării împrumuturilor românești care au corespondente latinești în *-(t)io, -(t)ionis*”, în *Amarul de lingvistică și istorie literară*, XXXIII, p. 81–131.
- Oprea, Nagy 2002 = Ioan Oprea, Rodica Nagy, *Istoria limbii române literare. Epoca modernă*, Suceava, Editura Universității din Suceava.
- Pană Dindelegan [1976] 1999² = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa limbii române. Grupul verbal*, Brașov, Aula.
- Pană Dindelegan 1987 = Gabriela Pană Dindelegan, *Aspecte ale dinamicii sistemului morfologic verbal (perioada de după 1880)*, București, [Tipografia Universității din București].
- Pană Dindelegan 1992a = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură*, București, Tipografia Universității din București.
- Pană Dindelegan 1992b = Gabriela Pană Dindelegan, *Teorie și analiză gramaticală*, București, Coreli.
- Pană Dindelegan 1994 = Gabriela Pană Dindelegan, „Pronumele *o* cu valoare neutră și funcția cliticelor în limba română”, în LL, XXXIX, 1, p. 9–16.
- Pană Dindelegan 2002a = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, Editura Universității din București.
- Pană Dindelegan 2002b = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Actele Colocviului Catedrei de limba română. Perspective actuale în studiul limbii române*, București, Editura Universității din București.
- Pană Dindelegan 2002c = Gabriela Pană Dindelegan, „Formații substantivale recente și rolul «clasificatorilor» în actualizarea lor contextuală”, în Pană Dindelegan 2002a, p. 31–46.

- Până Dindelegan 2002d = Gabriela Pană Dindelegan, „Din nou despre terminologia lingvistică. Adaptarea morfosintactică a noilor termeni”, în Pană Dindelegan 2002a, p. 47–56.
- Până Dindelegan 2002e = Gabriela Pană Dindelegan, „Reflecții asupra organizării sintactice a propoziției în limba română. Relația S – V – O”, în Pană Dindelegan 2002b, p. 61–73.
- Până Dindelegan 2003a = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale II*, București, Editura Universității din București.
- Până Dindelegan 2003b = Gabriela Pană Dindelegan, *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, București, Humanitas.
- Până Dindelegan 2003c = Gabriela Pană Dindelegan, „Eterogenitatea formelor reunite sub denumirea de «articol»”, în Pană Dindelegan 2003b, p. 27–50.
- Până Dindelegan 2003d = Gabriela Pană Dindelegan, „Dificultăți de recunoaștere, de analiză și de utilizare a articolului”, în Pană Dindelegan 2003b, p. 51–64.
- Până Dindelegan 2004 = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, București, Editura Universității din București.
- Până Dindelegan 2006 = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română. Aspecte sincronice și diacronice*, București, Editura Universității din București.
- Până Dindelegan 2007a = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română. Stadiul actual al cercetării*, București, Editura Universității din București.
- Până Dindelegan 2007b = Gabriela Pană Dindelegan, „Reflecții pe marginea a două tipare flexionare nominale (ea/ a) Ø – le vs u/ă/Ø – uri”, în Reinheimer Rîpeanu, Vintilă-Rădulescu 2007, p. 425–434.
- Până Dindelegan 2007c = Gabriela Pană Dindelegan, „Pe marginea tiparului flexional feminin i-e – îi: albie – albii, manie – manii”, în *Analele Universității din București. Seria Limba și literatura română*, XLVI, p. 67–75.
- Până Dindelegan 2008a = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, București, Editura Universității din București.
- Până Dindelegan 2008b = Gabriela Pană Dindelegan, „Pe marginea tiparelor flexionare de substantive masculine și neutre terminate la singular în -e: frate-frați, nume-nume”, în SCL, LIX, 1, p. 197–210.
- Până Dindelegan 2008c = Gabriela Pană Dindelegan, „Concurența (Ț)une ~ (Ț)ie. Stadiul actual al fenomenului”, în SCL, LIX, 2, p. 489–501.
- Până Dindelegan, 2008d = Gabriela Pană Dindelegan, „Tipuri de gramaticalizare. Pe marginea utilizărilor gramaticalizate ale prepozițiilor *de* și *la*”, în Pană Dindelegan 2008a, p. 227–238.
- Până Dindelegan 2009a = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Dinamica limbii române actuale – aspecte gramaticale și discursive*, București, Editura Academiei Române.
- Până Dindelegan 2009b = Gabriela Pană Dindelegan, „Trăsături flexionare ale substantivului în româna actuală”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 3–32.
- Până Dindelegan 2009c = Gabriela Pană Dindelegan, „Din nou despre dativul posesiv din grupul verbal. Observatii asupra limbii române vechi”, în LR, LVIII, 2, p. 173–182.
- Până Dindelegan 2009d = Gabriela Pană Dindelegan, „Despre *de*-ul «calității» – privire diacronică”, în Zafiu, Stoica, Constantinescu 2009, p. 711–720.
- Până Dindelegan 2010a = Gabriela Pană Dindelegan, „Pe marginea a două norme sintactice ale grupului prepozițional: «prezența» articolului hotărât în grupul Prepoziție + Nominal și construcția prepoziției *între*”, în Chivu, Uță Bărbulescu 2010, p. 187–194.
- Până Dindelegan 2010b = Gabriela Pană Dindelegan, „Verbele «denumirii» și relația cu alte verbe care primesc două complemente – cu referire specială la limba veche”, în Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (ed.), *Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze (I)*, București, Editura Universității din București, 2010, p. 141–149.
- Papp 1852 = Andreas Liviu de Papp, *Anleitung zur Erlernung der romanischen Sprache*, Teschen, Karl Prochaska.
- Pascu 1916 = G. Pascu, *Sufixele românești*, București, Edițiunea Academiei.
- Pavel 1969 = Toma Pavel, „Alexandru Macedonski”, în Rosetti, Cazacu 1969, II, p. 481–513.
- Pătruț 1969 = I. Pătruț, „Referitor la evoluția sistemului verbal românesc”, în FD, VI, p. 131–139.
- Philippide [f.a.] = Al. Philippide, Raport către Academia Română asupra „Monografiilor școlii civile de fete din Sibiu” de dr. V. Bologna.

- Philippide 1897 = Alexandru Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, Iași, Editura Librăriei Isr. Kuppermann.
- Poenar, Aaron Hill 1840 / 1841 = P. Poenar, F. Aaron, G. Hill, *Vocabular francezo-românesc*, Tomul I A-H, 1840, Tomul al doilea, I-Z, 1841, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava.
- Pontbriant 1874 = Raoul de Pontbriant, *Noua gramatică rumânească pentru școlarele ambelor sexe, urmată de un curs complet de analize logica*, București, Librari-editori Socec și compania.
- Popescu 1980 = Florin D. Popescu, *Limba și stilul poeziei lui Vasile Alecsandri*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Popescu-Marin 2007 = Magdalena Popescu Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române.
- Popovici 1938 = D. Popovici, „La littérature roumaine de Transylvanie au dix-neuvième siècle”, în *Académie Roumaine, Connaissance de la terre et de la pensée roumaines. La Transylvanie*, Cluj, București, Institutul Național de Istorie, p. 667–708.
- Protopopescu, Popescu 1862 = E. Protopopescu, V. Popescu, *Nou dictionar portativ de toate zicerile radicale și străine reintroduse și introduse în limbă cuprinzând și termeni științifici și literari*, București, Tipografia lui Toma Teodorescu.
- Pumnul 1862–1863 = Aron Pumnul, *Lepturariu rumânesc*, I–III, Viena, Editura Cărților Scolastice.
- Pușcariu [1904] 1974 = Sextil Pușcariu, „Ortografia revizuită a Academiei Române (scrisore către d. Ioan Bogdan)”, în Pușcariu 1974, p. 404–415.
- Pușcariu 1921 = Sextil Pușcariu, „Despre legile fonologice”, în *Dacoromania*, II, p. 20.
- Pușcariu 1928 = Sextil Pușcariu, „Proiect de reformă a ortografiei române”, în *Analele Academiei Române*, tomul XLIX, p. 203–204; republicat în Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *Ortografia limbii române*, București, Editurile Floarea Darurilor, Saeculum I. O., 1995, p. 5.
- Pușcariu [1940] 1976 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I *Privire generală*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București; ed. a II-a: București, Editura Minerva, prefață de G. Istrate. Note, bibliografie de Ilie Dan.
- Pușcariu [1936] 1974 = Sextil Pușcariu, „Rostiri și forme șovăitoare”, în Pușcariu 1974, p. 404–415.
- Pușcariu 1938 = S. Pușcariu, „Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine”, în *Académie Roumaine, Connaissance de la terre et de la pensée roumaines. La Transylvanie*, Cluj, București, Institutul Național de Istorie, p. 37–70.
- Pușcariu 1959 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, II, *Rostirea*, București, Editura Academiei Române.
- Pușcariu 1974 = Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, ed. Ilie Dan, București, Editura Minerva.
- Quintescu 1895 = N.Ch. Quintescu, „O formațiune adverbială introdusă «fufioarul popei» în limba română”, în *Analele Academiei Române, seria II, tomul XVII (1894-1895). Secțiunea a II-a: Partea administrativă și dezbaterile: Discursuri, memorii și notițe*, București, Academia Română, p. 606–616.
- Rădulescu 1985 = Marina Rădulescu, „Observații asupra unor adverbe de timp provenite din substantive în limba română”, în *SCL*, XXXVI, 3, p. 246–250.
- Rădulescu Sala 2009 = Marina Rădulescu Sala, „Numeralul și norma lingvistică”, în *Până Dindelegan 2009a*, p. 205–210.
- Reinheimer Rîpeanu, Vintilă-Rădulescu 2007 = Sanda Reinheimer Rîpeanu, Ioana Vintilă-Rădulescu (ed.), *Limba română, limbă romanică, Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*, București, Editura Academiei Române.
- Rizescu 2007 = I. Rizescu, „Afirmația și negația”, în *Avram 2007b*, p. 7–23.
- Rosetti 1956 = Al. Rosetti, „Limba scrierilor lui Ion Heliade Rădulescu până la 1841”, în *Vianu 1956a*, p. 57–66.
- Rosetti 1958 = Al. Rosetti (red. resp.), *Omagiu lui Iorgu Jordan, cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Academiei.
- Rosetti, Byck 1943 = Al. Rosetti, J. Byck, *Gramatica limbii române*, București, Editura Ziarului Universul, SA.
- Rosetti, Byck 1945² = Al. Rosetti, J. Byck, *Gramatica limbii române*, București, Editura Ziarului „Universul” S.A.
- Rosetti, Cazacu, Onu 1965 / 1969 = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române*, vol. I, 1965; vol. II, 1969, București, Editura Academiei.
- Rosetti, Cazacu, Onu 1971² = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Minerva.
- Rosetti, Cazacu 1969 = Al. Rosetti, B. Cazacu (red. resp.), *Studii de istoria limbii române literare. Secolul XIX*, I, II, [București], Editura pentru Literatură.

- Rosetti, Gheție 1969 = Al. Rosetti, Ion Gheție, „Limba și stilul operei beletristice a lui Mihai Eminescu”, în Rosetti, Cazacu 1969, II, p. 307–351.
- Sala 2006 = Marius Sala (coord.), *Studii de gramatică și de formare a cuvintelor. În memoria Mioarei Avram*, București, Editura Academiei Române.
- Sandfeld, Olsen 1936 = Kr. Sandfeld, Hedvig Olsen, *Syntaxe roumaine I, Emploi des mots à flexion*, Paris, Librairie E. Droz.
- Sandfeld, Olsen 1960 = Kr. Sandfeld, Hedvig Olsen, *Syntaxe roumaine II, Les groupes de mots*, Copenhagen, Librairie Munksgaard.
- Sandfeld, Olsen 1962 = Kr. Sandfeld, Hedvig Olsen, *Syntaxe roumaine III. Structure de la proposition*, Copenhagen, Librairie Munksgaard.
- Saramandu 1966 = Nicolae Saramandu, „Reluarea și anticiparea complementului indirect exprimat prin substantiv în limba română din secolul al XIX-lea”, SCL, XVII, 4, p. 423–433.
- Saramandu 1999 = Manuela Saramandu, „Numeralul – parte de vorbire eterogenă”, în LR, XLVIII, nr. 1–2, p. 129–136.
- Saramandu, Nevaci, Radu 2008 = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu (ed.), *Lucrările Primului Simpozion Internațional de Lingvistică* (București, 13–14 noiembrie, 2007), București, Editura Universității din București.
- Saramandu, Nevaci, Radu 2010 = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Radu (ed.), *Lucrările celui de al treilea simpozion internațional de lingvistică*, București, Editura Universității din București.
- Săulescu 1833 = Gheorghe Săulescu, *Gramatică românească sau observații gramaticești asupra limbii românești. Pentru școlile normale și ghimnaziale. Partea I-a, etimologică. II parte, sintactică*, Iași, Tipografia S. Mitropolii.
- Schippel 1992 = Larisa Schippel, „Synthetische vs. analytische Strukturen im Nominalbereich der rumänischen Sprache des 19. Jahrhunderts im Vergleich zum 20. Jahrhundert”, în Ernst, Stein, Weber 1992, p. 253–260.
- Scriban 1925 = August Scriban, *Gramatica limbii românești (morfologia) pentru folosința tuturor*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Viața Românească” S.A.
- Scriban 1939 = August Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa bună”.
- Seche 1958 = Luiza Seche, „Substantive sau adverbe?”, în LR, VII, 6, p. 15–19.
- Seche, Seche 1962 = Luiza Seche, Mircea Seche, „Limba și stilul lui I. Budai-Deleanu în *Țiganiada*”, în Vianu 1962, p. 7–74.
- SG I–III = Academia Republicii Populare Române, Institutul de Lingvistică din București, *Studii de gramatică*, vol. I, 1956; vol. al II-lea, 1957; vol. al III-lea, 1961, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române (redactori responsabili: Al. Graur și Jacques Byck).
- Slave 1957 = Elena Slave, „Prezumtivul”, în SG II, p. 53–60.
- Slavici 1911 = Ioan Slavici, *Sbucumări politice la românii din Ungaria*, București, Editura Minerva.
- Slavici 1914 = Ioan Slavici, *Gramatica limbii române*, Partea I: *Etimologia*, București, Editura Minerva.
- Slavici [1924] 1967 = Ioan Slavici, *Amintiri*, București, Editura Cultura Națională.
- Sleeman, Perridon 2011 = Petra Sleeman, Harry Perridon (eds.), *The noun phrase in Romance and Germanic*, Amsterdam, John Benjamins.
- SMFC I–VI = Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică din București, *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, redactori responsabili: Al. Graur și Jacques Byck, 1959; vol. al II-lea, redactori responsabili: Al. Graur și Jacques Byck, 1960; vol. al III-lea, redactor responsabil: Al. Graur, 1962; vol. al IV-lea, redactori responsabili: Al. Graur și Mioara Avram, 1967; vol. al V-lea, redactori responsabili: Al. Graur și Mioara Avram, 1969; vol. al VI-lea, redactor responsabil: Mioara Avram, 1972, [București], Editura Academiei.
- Stamato 1851 / 1856 = T. Stamati, Pah., *Dicionărașu romînescu de cuvinte tehnice și altele greu de înțelesu*, Tipografia Buciumului Romanii, Iași, 1851, Ediția a II-a, Iași, 1856.
- Stan 2006 = Camelia Stan, „Utilizări de tip special ale articolului nedefinit din limba română”, în *Până Dindelegan 2006* p. 175–182.
- Stan 2007a = Camelia Stan, „Constituirea normei de punctuație a limbii române”, în Reinheimer Rîpeanu, Vintilă-Rădulescu 2007, p. 481–488.
- Stan 2007b = Camelia Stan, „Articolul *niște*”, în *Până Dindelegan 2007a*, p. 199–205.

- Stan 2008a = Camelia Stan, „La punteggiatura nella lingua rumena”, în Mortara Garavelli 2008, p. 339–353.
- Stan 2008b = Camelia Stan, „Grupul nominal în limba română veche – funcțiile sintactico-semantice ale adjectivelor”, SCL, LIX, 1, p. 229–235.
- Stan 2008c = Camelia Stan, „Subiectul verbal în limba română veche”, SCL, LIX, 2, p. 583–586.
- Stan 2008d = Camelia Stan, „Grupul nominal românesc (aspecte diacronice)”, în Pană Dindelegan 2008, p. 239–243
- Stan 2009a = Camelia Stan, „Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea”, în TILR, II (ms.).
- Stan 2009b = Camelia Stan, „Cuantificarea grupurilor sintactice. Fenomene actuale”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 393–414.
- Stan 2009c = Camelia Stan, „Predicativul suplimentar în româna veche”, în LR, LVIII, 2, p. 268–274.
- Stan 2012 = Camelia Stan, „O structură sintactică veche: complementul predicativ al obiectului”, în Mihaela Constantinescu, Gabriela Stoica, Oana Uță Bărbulescu (ed.), *Modernitate și interdisciplinaritate în cercetarea lingvistică. Omagiu doamnei profesor Liliana Ionescu-Ruxăndoiu*, București, Editura Universității din București, 2012, p. 473–478.
- Stan, Zafiu, Nicolae 2007 = Camelia Stan, Rădica Zafiu, Alexandru Nicolae (editori), *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, București, Editura Universității din București.
- Stanciu-Istrate 2006 = Maria Stanciu-Istrate, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea)*, București, Editura Academiei Române.
- Stilescu 1860 = V. Stilescu, *Elemente de gramatică română pentru clasele III și IV primarie*, București, Tipografia Colegiului Național.
- Stoica 2004 = Gabriela Stoica, „Observații comparative asupra vocativului în limba română”, în Pană Dindelegan 2004, p. 571–583.
- Stoichițoiu-Ichim 2001 = Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, București, Editura ALL.
- Stoichițoiu-Ichim 2006a = Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Aspecte ale influenței engleze în româna actuală*, București, Editura Universității din București.
- Stoichițoiu-Ichim 2006b = Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Creativitate lexicală în româna actuală*, București, Editura Universității din București.
- Strajan 1880 = M. Strajan, *Manual de gramatică limbei române, cu deprinderi pentru aplicarea regulilor, întocmită pentru gimnazie și licee. Partea I și II. Fonetica și etimologia*, București, Noua Tipografie Națională
- Suchianu 1885 = I. Suchianu, *Gramatica limbii românești cu bucăți din autorii români moderni (ca exercițiu de lectură, recitațiuni și analiză etimologică) pentru usul clasei I secundare*, București.
- Suciu 2009 = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române, I. Studiu monografic*, București, Editura Academiei Române.
- Școleriu 1789 = Toader Școleriu, *Lecciónes adică cuvântare, scoase de la întâie parte a gramaticii*, Iași, Tipografia cea Politicească.
- Ștefan 1969 = I. Ștefan, „Ecouri ale curentelor italianizant și latinist în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în Rosetti, Cazacu 1969, I, p. 309–334.
- Șteu 1966 = Flora Șteu, „Proiectele ortografice ale Societății Academice Române”, în LR, XV, 5, p. 503–519.
- Șteu 1976 = Flora Șteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, Editura Academiei.
- Șteu 1984 = Flora Șteu, „Introducere în studiul ortografiei românești”, în Hristea 1984, p. 174–186.
- Șteu 1986 = Flora Șteu, *Dificultățile ortografiei limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Tălășescu 1912 = Al. Tălășescu, *Cum s-a stricat limba românească. Răspuns la studiu literar-filologic cu acelaș titlu al domnului I. Lahovary* (reprodus din „Convorbiri literare” 1911), Arad, Concordia.
- Tempea 1797 = Radu Tempea, *Gramatică românească*, Sibiu, Tipografia lui Petru Bart; ed. N. A. Ursu, București, Editura Științifică, 1969.
- Tiktin 1891 = Hariton Tiktin, *Gramatica română pentru învățământul secundar. Teorie și practică. Partea I: Etimologia*, Iași, Editura Librăriei Fraților Șaraga.

- Tiktin 1889 = H. Tiktin, *Manual de ortografia română*, Iași, Editura Librăriei I. Kuppermann.
- Tiktin [1893–1895] = H. Tiktin, *Gramatica română*, I, *Etimologia*, Iași, Editura Șaraga, 1893; II, *Sintaxa*, ediția a II-a, București, Tipografia Nouă, Grigore Panaitescu, 1895; ediția a III-a revăzută de I.-A. Candrea, București, Editura Tempo, 1945.
- Tiktin = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, I, 2000; II, 2003; III, 2005, Cluj-Napoca, Clusium.
- Thom 1993¹ / 2005² = Françoise Thom, *Limba de lemn*, București, Humanitas [trad. Mona Antohi].
- TILR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al Rosetti”, *Tratat de istorie a limbii române*, II, Alexandru Mareș (ed.), București, Editura Academiei Române (sub tipar).
- Todi 2001 = Aida Todi, *Elemente de sintaxă românească veche*, Pitești, Paralela 45.
- Todoran 1962 = R. Todoran, „Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul sec. al XIX-lea”, în *Vianu* 1962, p. 103–136.
- Todoran 1982 = Romulus Todoran, „Toponimele: Sălicea, Săliștea, Sălcium”, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași: Lingvistică*, vol. 28-32, p. 165–168.
- Tohăneanu 1965a = G. I. Tohăneanu, „Considerații cu privire la stilul artistic al lui Creangă”, I, în *LR*, XIV, 4, p. 453–466.
- Tohăneanu 1965b = G. I. Tohăneanu, „Considerații cu privire la stilul artistic al lui Creangă”, II, în *LR*, XIV, 5, p. 563–582.
- Tohăneanu 1969 = G. I. Tohăneanu, *Stilul artistic al lui Ion Creangă*, București, Editura Științifică.
- Ursu 1960 = N. A. Ursu, „Problema interpretării grafiei chirilice românești din jurul anului 1800”, în *LR*, IX, 3, p. 33–46.
- Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.
- Ursu 1964 = N.A. Ursu, „Observații asupra adaptării adjectivelor neologice la sistemul morfologic al limbii române în jurul anului 1800”, în *LR*, 5, p. 413–422.
- Ursu 1965a = Despina Ursu, „Încadrarea morfologică a verbelor neologice în limba română din perioada 1760–1860”, în *LR*, XIV, 3, p. 371–379.
- Ursu 1965b = Despina Ursu, „Încadrarea morfologică a substantivelor neologice în limba română din perioada 1760–1860”, în *LR*, XIV, nr. 3, p. 113–121.
- Ursu 1969 = Despina Ursu, „Adaptarea adjectivelor neologice în limba română literară din perioada 1760–1860”, în *Gheție* 1969, p. 131–154.
- Ursu, Ursu 1966 = Despina Ursu, N. A. Ursu, „Observații privitoare la adaptarea neologismelor la limba română”, în *LR*, XV, 3, p. 245–254.
- Ursu, Ursu 2004 = Despina Ursu, N. A. Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, I, *Studiu lingvistic și de istorie culturală*, Iași, Editura Cronica.
- Vaillant 1840 = J. A. Vaillant, *Grammaire roumâne à l'usage des Français*, Boucouresc, chez Frédéric Walbaum.
- Vasilescu 2009a = Andra Vasilescu, „Cel: categorie semilexicală”, în Zafiu, Croitor, Mihail 2009, p. 265–287.
- Vasilescu 2009b = Andra Vasilescu, „Strategii pragmatice de reluare gramaticalizate ca relații apozitive de tip GN1-GN2”, în *LR*, LVIII, 2, p. 275–284.
- Vasilescu 2009c = Andra Vasilescu, „Elemente de dinamică discursivă a pronumelui”, în *Până Dindelegan* 2009, p. 115–162.
- Vasilescu 2010 = Andra Vasilescu, „Tendințe în sintaxa secolului al XX-lea”, în Chivu, Uță Bărbulescu 2010, p. 251–275.
- Vasiliiu 1956 = L. Vasiliiu, „Observații asupra vocativului în limba română”, în *SG* I, p. 5–23
- Vasiliiu 1961a = Laura Vasiliiu, „Schiță de sistem al prepozițiilor limbii române”, în *SG* III, p. 11–42.
- Vasiliiu 1961b = Laura Vasiliiu, „Câteva observații asupra conținutului semantic al prepozițiilor în lumina categoriilor generalului și particularului”, în Graur, Coteanu 1961, p. 139–148.
- Vasiliiu 2007 = Laura Vasiliiu, „Acordul atributului adjectival”, în Avram 2007b, p. 110–116.
- Vasiliiu, Fanache 2001 = Gabriel Vasiliiu și Vasile Fanache, *Preocupări de limbă în presa românească din Transilvania*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca.
- Văcărescu 1787 = Ianache Văcărescul, *Observații sau băgări-dă-seamă asupra regulilor și orânduieilor gramaticii românești*, Râmnic, Tipografia Sfintei Episcopii; republicat în Poetii Văcărești, *Opere*, ed. Cornel Cîrstoiu, București, Editura Minerva, 1982, p. 85–179.
- Vianu 1956a / 1958 / 1962 = Tudor Vianu (red. resp.), *Contribuții la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, vol. I, 1956, vol. al II-lea, 1958, vol. al III-lea, 1962, București, Editura Academiei.

- Vianu 1956b = Tudor Vianu, „Observații asupra limbii și stilului lui A. I. Odobescu”, în Vianu 1956: 113–136.
- Virtosu 1968 = Emil Virtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, Editura Științifică.
- Vulpe [1963] 2006 = Magdalena Vulpe, „Repartiția geografică a construcțiilor cu infinitivul și cu conjunctivul în limba română”, în *Opera lingvistică II: Dialectologia românească*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, p. 193–226.
- Vulpe 1965 = Magdalena Vulpe, „Mijloace sintactice de diferențiere a stilurilor limbii în prima jumătate a sec. al XIX-lea”, în Iorgu Iordan, Andrei Avram, Alexandru Balaci (coord.), *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 1003–1006; republicat în Vulpe 2004, p. 382–387.
- Vulpe [1977] 2004 = Magdalena Vulpe, „Despre aria de răspândire a perfectului simplu în graiurile muntenești”, în Vulpe 2004, p. 266–270.
- Vulpe 1980 = Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, București, Editura Științifică și Enciclopedică; republicat în Vulpe 2006b, p. 15–277.
- Vulpe [1984] 2004 = Magdalena Vulpe, „O formă regională de prezumtiv”, în Vulpe 2004, p. 271–277.
- Vulpe 2004, 2006a, 2006b = Magdalena Vulpe, *Opera lingvistică*, I. *Dialectal, popular, vorbit*, ed. Ion Mării și Nicolae Mocanu, Cluj, Clusium, 2004; II. *Dialectologie românească. Varia*, 2006; III. *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită. Varia*, 2006.
- Zafiu 1998 = Rodica Zafiu, „Neutrul și tendințele limbii”, în *România literară*, 1998, nr. 17.
- Zafiu 1999 = Rodica Zafiu, „Realmente, fatalmente”, în *România literară*, nr. 24, p. 11.
- Zafiu 2001 = Rodica Zafiu, *Diversitate stilistică în româna actuală*, București, Editura Universității din București.
- Zafiu 2006 = Rodica Zafiu, „Constituirea unei norme sintactico-stilistice: observații despre concatenarea genitivelor”, LR, LV, 5-6, p. 431–438.
- Zafiu 2007 = Rodica Zafiu, „Criterii estetice în normarea limbii române”, în Stan, Zafiu, Nicolae 2007, p. 467–473.
- Zafiu 2009a = Rodica Zafiu, „Interpretări ale prezumtivului românesc”, în Zafiu, Croitor, Mihail, 2009, p. 289–305.
- Zafiu 2009b = Rodica Zafiu, „Utilizări actuale ale lui *alde*”, în Pană Dindelegan 2009a, p. 163–180.
- Zafiu 2009c = Rodica Zafiu, „Constituirea unei norme gramaticale: relativul *pe care*”, LR, LVIII, 2, p. 285–296.
- Zafiu 2010 = Rodica Zafiu, *101 cuvinte argotice*, București, Editura Humanitas.
- Zafiu, Croitor, Mihail 2009 = Rodica Zafiu, Blanca Croitor, Ana-Maria Mihail (ed.), *Studii de gramatică. Omagiu Doamnei Profesoare Valeria Guțu Romalo*, București, Editura Universității din București.
- Zafiu, Stoica, Constantinescu 2009 = Rodica Zafiu, Gabriela Stoica, Mihaela N. Constantinescu (ed.), *Limba română: teme actuale*, București, Editura Universității din București.
- Zamfir 2005 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. I, București, Editura Academiei Române.
- Zamfir 2007 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. II, București, Editura Academiei Române.
- Zamfir, Dinică 2012 = Dana-Mihaela Zamfir, Andreea Dinică, „Cercetare istorică asupra evoluției sintactice și semantice a adverbului *doar(ă)*”, în Colceriu 2012, p. 207–252.
- Zdrenghia 1971 = Mircea Zdrenghia, „Premiers essais de phonétique et de morphologie historiques roumaines à la fin du XVIIIe siècle”, în *Actele celui de al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, II, București, Editura Academiei Române, p. 1391–1394.
- Zdrenghia 1980 = M. Zdrenghia, studiu introductiv și note la Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* [1780, 1805], Cluj, Dacia, 1980.

INDICE*

INDICAȚII DESPRE ORGANIZAREA ȘI CONȚINUTUL INDICELUI

Cuvântul-titlu apare în forma lui „tip”, reprezentată, în cazul verbului, de forma de infinitiv, în cazul substantivului, de forma de nominativ singular nearticulat, iar, în cazul adjectivului, de forma de masculin singular. Semnul [/] notează situațiile de variație (variante flexionare, fonetice, lexicale; variante arhaice, regionale).

Înregistrarea cuvintelor-titlu este alfabetică. Criteriului alfabetic i se subordonează un criteriu gramatical: (i) pentru fiecare cuvânt-titlu se indică clasa morfologică căreia îi aparține (sau clasele, dacă aceeași formă corespunde mai multor clase); (ii) se folosește modalitatea „cuiburilor”, care strânge sub aceeași intrare toate formele flexionare cu care cuvântul este discutat / analizat în text.

Informația flexionară este anunțată de „etichete” precum: „sb.”, „adj.”, „sg.”, „pl.”, „G-D”, „N-A”, „vb.”, „inf.”, „ind. prez.”, „sbj”, „viit.”, „viitor ant.” etc. (ex.: **aduce** vb. inf. *aduce* (a ~) 201; ind. prez. 1sg. *aduc* 201; imper. *adu!* / *adă!* / *ado!* / *ad!* 201, 576; impf. 3pl. *aducea* 203; pf.s. 2 sg. *aduseși* 206, 3pl. *aduse* 206, unde cuvântul-titlu este urmat de indicația clasei morfologice „vb.” și de celelalte informații flexionare). Trimiterile la informațiile sintactice și semantico-pragmatice, atunci când apar, sunt incluse imediat după indicarea clasei morfologice a cuvântului-titlu și precedă informația morfologică (ex.: **adora** vb. 736; inf. *adora* (a ~) 187; ind. prez. 3sg.-3pl. *adoră* 198, *adoară* 385; sbj. 3 *să adoare*, unde, după specificarea clasei „vb.”, indicația „p. 736” trimite la o informație semantico-pragmatică).

Într-o secțiune separată au fost înregistrate formele discutate în capitolele consacrate ortografiei și ortoepiei.

ABREVIERI

A = acuzativ
acc. = accentuat
adj. = adjectiv, adjectival
adv. = adverb, adverbial; adversativ
aprop. = apropiere
aprox. = aproximare
art. = articol, articulat
aux. = auxiliar
calit. = calitate
card. = cardinal
cl. = clitic
col. = colectiv
comp. = compus, compunere
compar. = comparativ, comparație
compar. egal. = comparativ de egalitate
compl. = complement
concl. = concluziv
cond. = condițional

cond. pf. = condițional perfect
conj. = conjuncție, conjuncțional
cumul. = cumulativ
cvasiloc. = (grup) cvasilocuțional
D = dativ
dem. = demonstrativ
difer. = diferențiere
depărt. = depărtare
elem. comp. = element de compunere
excl. = exclamativ
f. = feminin
fin. = final
fr. = formă
G = genitiv
ger. = gerunziu
hot. = hotărât
ident. = identitate
imper. = imperativ

* Echipa de editori mulțumește, pe această cale, grupului de studenți-masteranzi de la Facultatea de Litere, Universitatea din București (format din: Claudia Tatiana Calcea, Elena-Maria Cincora, Cătălina-Elena Dobre, Camelia Mateiana, Cristina Nicoleta Pană, Ana-Maria Pirvu-Constantin, Alexandra Radu, Alexandru Robea, Simona Rotaru, Elena-Lavinia Toabeș), grup care a contribuit, într-o primă formă a proiectului, la realizarea unei variante de *Indice* alcătuite în exclusivitate alfabetic.

impf. = imperfect
 ind. = indicativ
 inf. = infinitiv
 inf. pf. = infinitiv perfect
 inter. = interogativ
 interj. = interjecție
 inv. = invariabil
 înt. = întărire
 loc. = locuțiune
 m. = masculin
 m-m-c-pf. = mai-mult-ca-perfect
 mult. = multiplicativ
 N = nominativ
 neg. = negativ, negație
 neh. = nehotărât (articol ~, pronume ~)
 num. = numeral
 ord. = ordinal
 part. = participiu, participial, particulă
 pers. = personal
 pf.c. = perfect compus
 pf.s. = perfect simplu
 pol. = politețe
 pos. = posesiv
 pr. = propriu

pragm. = pragmatic
 pref. = prefix
 prez. = prezent
 prezumt. = prezumtiv
 prezumt. pf. = prezumtiv perfect
 pron. = pronume, pronominal
 rel. = relativ
 sb. = substantiv, substantival
 sbj. = subjonctiv
 sbj. pf. = subjonctiv perfect
 semiind. = semiindependent
 sg. = singular
 suf. = sufix
 sup. = supin
 super. abs. = superlativ absolut
 super. rel. = superlativ relativ
 term. = terminație
 val. = valoare
 viit. = viitor
 viit. ant. = viitor anterior
 voc. = vocativ
 [ʃ] = semnul indică o variantă (flexionară, fonetică sau lexicală)

INDICE DE CUVINTE

A

- a** art. hot. encl. f. sg. *-ua* 112, 113; *-oa* 113; 692, 706
-a part. adv. (*pe aleea*) 609, 615
-a part. fin. la unele forme pron. 144, 145, 150, 151, 161, 166, 170, 504
a interj. 278
a marcă inf. 214, 301, 316, 320, 340, 342, 680, 690; cu inf. lung 307; *ne cutezăm a* 577, *pare a* 578, *pot a* 579, *pretinde a* 578
a prep. 250, 628, 633; val. compar. 256, 633; marcă G analitic 55, 56, 76, 77, 115, 174, 179, 180, 182, 253, 254, 438, 439, 455, 527, 528, 533, 697, 700, 701, 704
a doua num. ord. val. adv. 619
à la carte loc. adv. 611
à la française loc. adv. 611
à la grecque loc. adv. 611
à la longue loc. adv. 611
à la russe loc. adv. 611
a(l) dracului loc. adv. 98
ab antiquo loc. adv. 611
ab origine loc. adv. 611
ab ovo loc. adv. 611
abate vb. inf. 543
abbatiale adj. 79
abdominale adj. 79
abcedar sb. sg. *abețedar* 384
aberație / aberăciune sb. sg. *aberăciune* 40
abile adj. 78, 79, 81; m. f. sg. *abile* 78; m. f. pl. *abili* 78
abisal adj. 459
abitabile adj. 79
abituale adj. 79
abiturient sb. sg. *abiturient* 386
ablegat sb. sg. *ablegat* 386
abominabil adv. 612, 613
abominabile adj. 79
abonent sb. sg. *abonent* 386; pl. *abonenți* 386
aborda vb. ind. prez. 2sg. *abordezi* 394; part. *abordat* 395
abroga vb. inf. *abroga* (*a ~*) 187; ind. prez. 3 sg.-pl. *abrogă* 549, 560; *abroagă* 560
abrutizant adv. 612
absente adj. 79
absolut sb., adj. *absolut* 387; sb. pl. *absoluții* 381; adv. 89, 96, 106, 612
absolutamente adv. 229, 601, 604, 612
absolute adv. 231
absolutoriu sb., adj. 387, 452; *absolutor* 387
absolvi / absolva vb. inf. *absolvi / absolva* 387, 538; ind. prez. *absolvesc, absolv* 552; part. *absolvat* 387

- absorbi** vb. inf. *absorbi* (a ~) 542; *absoarbe* (pot ~) 542
- absta** vb. inf. *absta* (a ~) 387; ind. prez. 3pl. *abstau* 387; cond. pf. *abstat* (am fi ~) 387
- abstinente** adj. 79
- abstracte** adv. 231
- abstrage** vb. inf. 389
- abține** vb. a se ~ 295
- abundante** adj. 79
- aburind** adj. ger. f. pl. *aburinde* 708
- abuza** vb. 295, 320; ind. prez. 3sg.-3pl. *abuză* 196, *abusă* 546
- abzice** vb. 372; inf. *abzice* (a ~) 387, 396; part. *abzis* (a ~) 387; sbj. 3sg.-3pl. *să abzică* 387
- abzicere** sb. sg. *abzicere* 387; *abzicerea* 387
- acacie** sb. sg. *acacia* 422
- academicește** adv. 225
- acar** elem. comp. 234
- acarcare** pron. 234
- acaret** sb. pl. *acarete* / *acareturi* 427
- accede** vb. 188
- accelerando** adv. 606
- accelerat** sb. sg. *acțelerat* 384
- accensibile** adj. 79
- accent** sb. sg. *acțent* 384
- accepta** / **acceptului** vb. inf. *acceptului* (a ~) 188; sbj. 3sg.-3pl. *să accepteze* 546
- accepțiune** sb. sg. *acțepțiune* 384
- accesa** vb. 544, 549, 669
- acesibil** adj. 689; sg. *acțesibil* 384
- acesor(iu)** sb. sg. *accesor* 431
- accident** sb. pl. *accidente* / *accidenți* 410
- accidentale** adj. 79
- acciza** vb. 544, 549
- accommodabile** adj. 79
- accurat** adv. 243
- accusabile** adj. 79
- acel(a)** pron., adj., dem. depărt. 308, 317, 335, 339, 679; m. sg. N-A *acel* 145, 146, 503, 504, 505, 506, *acelu* 145, *acela* 145, 146, 505, 505, *cel* 145, 505, *celu* 145, *cela* 146, 505, 521, *ahăla* 145, *ahăl* 145; f. sg. N-A *acea* 145, 505, *aceea* 145, 505, *aceaia* 145, *ceai* 145, *cea* 145, *ceea* 505, *ahaia* 145; m. pl. N-A *acei* 145, *aceia* 505, *aceli* 145; f. pl. N-A *aceale* 145, 505, *acealea* 145; m. sg. G-D *acelui* 145, *aceluia* 145, *celuia* 145; f. sg. G-D *aceii* 145, 146, 169, *acei* 145, 146, *aceiia* 145, *acelei* 145, 146, 169, *celei* 145; pl. G-D *acelor* 145: *acel care* 501-502, 522; *aceea ce* 167, 499, 521
- același** pron., adj. dem. ident. m. sg. N-A *același* 147, 169, 506; f. sg. N-A *aceiași* 147; f. sg. G-D *aceiiași* 147, *aceleiași* 147; un ~ 506; unul și ~ 506
- acervale** adj. 79
- acest(a)** pron., adj. dem. aprop.; 303, 308, 310, 311, 313, 317, 333, 334, 677, 740, 748, m. sg. N-A 141, 142, 144, 503, *acestu* 141, 142, 503, 504; *cest* 141, 142, 144, 169, 504, 521; *cestu* 141, 142, *cesta* 144, *cist* 142, ~ *însuși* 491; f. sg. N-A: *această* 141, *aceasta* 141, 143, 503, *ceastă* 141, *ceasta* 141; m. pl. N-A: *acești* 141, *acești* / *aceștia* 503, 504, *acestea* 141, *cești* 141, *cești* 504, 521, *cestea* 141, *ceștia* 144; f. pl. N-A: *aceaste* 141, *aceste* 141, 144, *acestea* 141, *ceste* 141, 144, *cestea* 141, 144; m. sg. G-D *acelui* 141, 503, *acestiua* 141, 503, *aestiua* 143, *cestui* 141, *cestuia* 141; f. sg. G-D *acestei* 142, 144, 503, *aceastei* 141, *aceștii* 144, *aceștia* 144, *aceștii* 54, 141, *aceștia* 141, *cestei* 142, *cestii* 141, *ceștia* 141; f. pl. G-D *acelor* 141, 503, *acestora* 141, *cestor* 141, *cestora* 141
- acestași** pron., adj. dem. ident. m. sg. N-A *acestaș(i)* 147, 169, 503, 507; f. sg. N-A *acestaș(i)* 147
- achiziție** sb. sg. *acviziție* 385
- aci** adv. 236, 615, 616; *de-aci* 236; *p-aci* 236; *până aci* 236; *acilea* 236; *acileași* 236
- acid** sb. pl. *acizi* / *acide* 411
- aciu(i)a** / **aciui** vb. inf. *aciu(i)a* / *aciui* 539, 540
- aclus** sb. pl. *acusele* 387
- acnee** sb. sg.-pl. 424, 433
- acolo** adv. 622, 709; *acolo* (...) *unde* 721
- acompania** vb. 187
- acoperi** vb. inf. *acoperi* (a ~) 197, 558, 559; ind. prez. 1sg. *acoperiu* 196, *coperiu* 197; 3 sg.-pl. *se acoperă* 559, *s-acopere* 197, 558, 559; 1sg.-3pl. *acopăr*, *acoper* 197, 559; 3sg.-3pl. *acoperă* 197; sbj. 3 *copere*, *să acopere* 559; pf.c. *au acoperit* 204
- acoperitieste** adv. 224
- acord stand-by** sb. (cvasi)comp. 702
- acorda** vb. inf. *acorda* (a ~) 187, 385; ind. prez. 1 sg. *acord*, *acordez* 552; 3sg.-3pl. *acordă* 560, *acoardă* 385, 560
- acquis** sb. pl. *acquis-uri* 428
- acru** adj. 65
- actant** sb. pl. *actanți* 412
- activ** adj. m. sg. *activ* 66; f. sg. *activă* (~ datorie) 89
- activ** sb. pl. *active* 429, *activuri* 429
- actor-cântăreț** sb. (cvasi)comp. 702
- actual** adv. 602
- actuale** adj. 79
- actualmente** adv. 229, 601, 602, 603, 604, *actualminte* 602
- acțiune** / **acție** sb. sg. *acție* 40, 387; *acțiune* 40

- acum** adv., conector 235, 353, 362, 602, 616, 722; *acuma* 616; *acuşi* 235, 236; *acumuşi* 235; *acu* 235, 616; *acuş* 236; *acuşa* 236; *acnu* 235; *acumuşi* 236; *acuşa* 236; *amu* 235, 616; *acmu* 236; *amuşi* 236
- acumula** vb. 187
- acumulator** sb. pl. *acumulatori* / *acumulatoare* 410, 412
- acvira** vb. 387
- acvirare** sb. sg. *acvirarea* 387
- ad calendas graecas** loc. adv. 611
- ad libitum** loc. adv. 611
- ad litteram** loc. adv. 611
- ad patres** loc. adv. 611
- ad rem** loc. adv. 611
- adagio** adv. 232
- adaugător(iu)** adj. m. sg. *adaugătoriu* 71; *adaugătoare* 71
- adăuga / adaoge / adăugi** vb. inf. *adăuga* (a ~) 190, 539, 540, 542; *adaoge* (a ~) 190, 539, 542; *adăugi* (a ~) 190, 539, 540; ind. prez. 1pl. *adăugim* 542; sbj. *să adăugim* 539; 3 pl. *adaug* 542; impf. *adăugeau* 539; pf. s. 3sg. *adaose* 206, 542; 3pl. *adaoseră* 206; m-m-c-pf. *adăusese* 542; m-m-c-pf. perifrastic *au fost adăugit* 208; ger. *adăugind* 542; part.f. *adăugită* 540; part. *adăogat* (a ~) 190; *adaos* (a / au ~) 542
- adânc** adj. m. sg. *adânc* 70, 71, 104, 451; f. sg. *adâncă* 70, 71; m. f. pl. *adânci* 64, 70, 71, 72, 451; f. pl. *adânce* 72, 451, G-D. *adânce* 72
- adânc** adv. 96, 613
- adânci / adâncă** vb. inf. *adânci* (a ~) 190 / *adâncă* (a ~) 190
- aditionale** adj. 79
- addolcendo** adv. 606
- addressante** adj. 79
- adecva** vb. 544
- adecvat** adj. sg. *adecuat*; pl. *adecuate* 389
- adera / aperi** vb. 689; inf. *adera / aperi* 537
- aderente** adj. 79
- adesea** adv. 617; *ades* 606, 617
- adeseori** adv. 617; *adese ori* 617; *adeseaori* 617
- adevăr** adv. 619
- adevărat** adj. 289
- adevărat** adv. 237, 618, 619
- adeveri** vb. sbj. 1sg. *să adeverez*; pf.s. *se adeveri* 189
- adeveritieste** adv. 224
- adică** adv., conector 724, 725
- adict** sb. *adict* 389; pl. *adicţii* 389
- adicţie** sb. *adicţie* 389
- adista** vb. 389
- aditament** sb. *aditament* 389
- adiţiona** vb 189
- adiţională** adj. substantivizat 419
- adjacente** adj. 79
- adjectiv** sb. sg. *adjectivu* 470; pl. *adjectivi* 409, *adjectivii* 409, *adjective* 409
- adjectivale** adj. f. pl. *adjectivali* 80
- adjectiveşte** adv. 225
- adjunct** sb. pl. *adjuncţi* 412
- ajusta** vb. inf. *ajusta* (a ~) 389; ind. prez. 1sg. *ajustez* 389
- ajutabile** adj. 79
- ajutante** adj. 79
- administrabile** adj. 79
- administrante** adj. 79
- administrativ** adj. 66
- administraţie** sb. 40
- administrării** vb. 188
- admira** vb. 187
- admirabil** adv. 613
- admirabile** adj. 79
- admissibile** adj. 79
- admissionale** adj. 79
- admite** vb. *admiţând că grup cvasiloc.* conj. 719
- adolescente** adj. 79
- adopta** vb. ind. 3 sg.-3pl. *adoptează* 546
- adoptabile** adj. 79
- adora** vb. 736; inf. *adora* (a ~) 187; ind. prez. 3sg.-3pl. *adoră* 198, *adoară* 385; sbj. 3 *să adoare*
- adorabil(e)** adj. *adorabil* 65 / *adorabile* 79
- adorelnic** adj. 65
- adormi** vb. 681
- adormit** sb. (provenit din part.) m. sg. voc. *adormitule* 458
- adornabile** adj. 79
- adresa / adresui** vb. inf. *adresa* (a ~) 189, 543 / *adresui* (a ~) 189, 543
- Adrian** sb. pr. voc. *Adriene!* 444
- aducător(iu)** adj. m. sg. *aducătoriu* 71; f. sg. *aducătoare* 71
- aduce** vb. inf. *aduce* (a ~) 201; ind. prez. 1sg. *aducu* 201; imper. *adu!* / *adă!* / *ado!* / *ad!* 201, 576; impf. 3pl. *aducea* 203; pf.s. 2sg. *aduseşi* 206, 3pl. *aduse* 206
- aduce aminte** loc. vb. 680
- adulcitor(iu)** adj. m. sg. *adulcitoriu* 71; f. sg. *adulcitoare* 71
- adulmător(iu)** adj. m. sg. *adulmătoriu* 71; f. sg. *adulmătoare* 71
- adulmecător(iu)** adj. m. sg. *adulmecătoriu* 71; f. sg. *adulmecătoare* 71
- aduna** vb. ind. prez. 1sg. *adunu* 195; pf.s. 1pl. *adunarăm* 205, 2pl. *adunarăţi* 205; m-m-c-pf. perifrastic 1sg. *am fost adunat* 208, *fusesem adunat* 208, 3 sg. *au fost adunat* 208

advent sb. pl. *adventuri* 428
adverb sb. sg. *adverbie* 42; pl. *adverbi, adverbii* 409, *adverbe* 409, 427; *adverburi* 427; G-D *adverbilor* 409
adverbiale adj. 79
adverbialice adv. 231
aerisi vb. inf. 187
aerofagie sb. 422
aerofobie sb. 422
afară numai dacă loc. conj. 354
afecționa vb. 189
affabile adj., adv. 79, 605
affettuoso adv. 606
affine adj. 79, 81
affirmabile adj. 79
affluente adj. 79
afierotisi vb. 187
afirma vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *afirmează* 196; sbj. 3sg.-3pl. *să afirmeze* 196
afirmativ adj. 66
afirmative adv. 231, 400, 605
afiș-reclamă sb. (cvasi)comp. 702
afla vb. inf. *afla* (a ~) 397; ind. prez. 1sg *aflu* 397; 3sg.-pl. *află* 394, 397; pf.c. 3sg *a aflat* 397; cond. 3sg.-3pl. *s-ar afla* 199; cond. pf. 3sg.-pl. *să ar fi aflat* 209; viit. 1sg. *voiui afla* 570, 3pl. *vor afla* 397; 1-3sg. *am / ai / are să afle* 570, 1sg. *voi s-aflu* 212; viit. ant. 3sg. *va fi aflat* 212; prezumt. 3sg. *să va fi aflând* 200; *a se ~* 301
aflui vb. ind. prez. 3sg. *afluiește* 552
aforicește adv. 225
afumătoare sb. pl. *afumători* 433
afurisit adj. m. sg. voc. *afurisit* 457
Agapița sb. pr. *Agapiță* 39
agă sb. sg. 44; G-D *agăi* 53, *agii* 53
agendă sb. pl. *agende* 387, *agendele* 387
agereste adv. 224
agerime sb. sg. *agerimea* 48
aghitaționă sb. 40
agile adj., adv. 79, 81, 605
agitabile adj. 79
agonale adj. m. sg. *agonale* 79; f. pl. *agonali* 79
agravante adj. m. f. sg. *agravante* 74, *aggravante* 79; m. f. pl. *agravanti* 74; f. pl. *aggravanti* 79
agrăi vb. inf. *agrăi* (a ~) 394, 396; ind. prez. 1sg.-3pl. *agrăesc* 394
agresiv adj. 66
agreste adj. m. sg. *agreste* 79, 81; f. sg. *agreste* 79; f. pl. *agresti* 79
agricultură sb. sg.; G-D *agriculturii / agriculturii* 113
ah interj. 278
ai(u)rea adv. 243; *airea* 243
aici adv. 236, 615, 622; *aice* 236
aidoma adv. 689
aiente adv. 330
airbus sb. pl. *airbusuri* 428
ajunge vb. 301, 666, 668, 671; pf.s. 1sg. *ajunseiu* 206; m-m-c-pf. 1pl. *ajunsesem* 566 / *ajunseserăm* 567; m-m-c-pf. perifrastic 1sg. *eram ajuns* 208, viit. ant. 1pl. *vom fi ajuns* 212, 3pl. *vor fi ajuns* 212, 573
ajuta vb. 296, 669, 680; cond. pf. 3sg. *reau ajuta* 209
-al suf. 70, 79, 80, 104, 600; *-ale* 79, 80, 104, 105
al formant num. ord. 289, 438,
al, a, ai, ale; a inv. marcă G / pos *al* 50, 54-55, 115, 116, 140, 141, 169, 253, 254, 290, 286, 287, 288, 289, 291, 437, 438, 439, 446, 472, 678, 697, 706, 707, 723, 741
al pron. semiind. 680; m. sg. N-A 140, 141, 169, 507-509; f. sg. N-A *a* 140, 507; m. pl. N-A *ai* 140, 141, 508, 674; f. pl. N-A *ale* 140, 141, 507, 508; m. sg. G-D *alui* 508; f. sg. G-D *alei* 508; m. f. pl. G-D *alor* 508
al doilea num. ord., conector 245, 619
al segno loc. adv. 611
alătura vb. ind. prez. 1 sg. *alăltur / alătorez* 547; 3 sg.-3pl. *alătorează / alătură* 548; sbj. 3 sg.-3pl. *să alătoreze* 548
alături adv. 606
alături cu loc. prep. 353, 629
alăturiș adv. 601
alb adj. 65
albanez sb. pl. *albanezi / albaneji* 442
albastru adj. 65, 450
albăstriu adj. 451, 452
albăstrii adj. 74, 76, 454
albie sb. sg. *albie* 421; pl. *alpii* 421
alb-închis adj. m. sg. *alb-închis* 456; f. sg. *alb(ă)-închis(ă)* 456
alb-suriu adj. f. sg. *alb-surie* 456
album sb. pl. *albumuri* 427
alb-vanilie adj. 456
alcaliza vb. 188
alcătui vb. ind. prez. 3 pl. *alcătuie* 196 / *alcătuiesc* (se ~) 196
alcooli sb. pl. *alcooli* 410, *alcoolori* 410; *alcohol* 385
alde adj. neh. 161, 707; *d(e)-alde* 161, 707; *d-aldă* 294-295
Aldea sb. pr. 118
aleator(iu) adj. m. sg. *aleatoriu / aleator* 452; f. pl. *aleatoare* 452
alee sb. sg. *alee* 423, 424; pl. *alei* 423, 424
alege vb. 304, 693; cond. 3sg. *alege-s-ar* 200; viit. 3sg. *va avea să aleagă* 571

alegoricește adv. 225, 226
allegretto adv. 232
allegro adv. 232
alei interj. 278
alerga vb. 668; ind. prez. 1sg.-3pl. *alerg* 197, 198, 2sg. *alergi* 198
alergologă sb. 419
ales adj. f. sg. voc. *aleasă* (*porumbiță* ~) 85
alesetieste adv. 224
alfabeticesc adj. 70
-algie sufixoid 422
alianță sb. sg. *aleanță* 40
alias adv., conector 724
alibi sb. pl. *alibiuri* 424
-alic term. adj. 65
alina vb. ind. prez. 3pl. *alin* 197
allodiale adj. 79
alluvionale adj. 79
-alnic suf. adj. 65
alo interj. 657, 658
alpaca sb. 423
alt- elem. comp. 606, 607
alt(ă)ceva pron. neh. 159, 512, 706; *altă ceva* 159; *alt(ă)cevaș(i)* 159, 706; *altceva* nimic 520, *altceva... decât* 721
altădată adv. 606
altcareva pron. neh. 159; *altul careva* 155
altcândva adv. 232, 606, 607
altcineva pron. neh. 159, 512, 684; G *altcuiva* 707, *altui cuiva* 159, 707; *altcinevaș* 159; *altui cuivaș* 159; *altcineva... decât* 721
altcum adv. 606, 607
altcumva adv. 606
alteori adv. 606
alternative adv. 231
altfel adv. 606, 711; *altfel spus* conector 724
altissimo adv. 605
altminteri adv. 616; *altmintre* 230; (*de*) *altmintrele* 616; *altmintrelea* 230, 616; *altmintreli* 616
altramente adv. 228
alt(ul) pron., adj. neh. 706, 711, 754; m. sg. 151, 152, 155, 170, 511, 515, 522; f. sg. *alta* 152, *altă* 152; m. sg. G-D *altui* 152, 511; f. sg. G-D *alteia* / *altei* 511, 512; m. f. pl. G-D *altor(a)* 512; *unul... altul / una ... alta* 362, 514; *un altul / o alta* 515, 750; *orice alt / altă* 515; *oricare alt(ul) / alta, alții* 518; *nicio altă* 512; *alt... decât* 353-354
altunde adv. 606
altundeva adv. neh. 606, 607; *altundeva... decât* 721
amabil(e) adj., adv. 79, 605; m. sg. *amabil* 78 / *amabile* 64, 74, 78, 79; f. sg. *amabile* 78; m. f. pl. *amabili* 64, 74, 78
amagieste adv. 224
amalgam sb. *amalgam* 407, *amalgamă* 407
amante adj. 79
amar adj. m. sg. *amar* 66, 67, 450, *amaru* 84; f. sg. *amară* 84; m. pl. *amari* 84, 450; f. pl. *amare* 67, 84 / *amari* 66, 450; G-D *amari* 67; pl. *amară* 84 / *amare* (pronunțat *amară*) 85; adv. 620; interj. 278, 279, 656
amarnic adv. 613, 620
amartieste adv. 224
amănunt sb. pl. *amănunturi* 426
amărau adj. 74
amărui adj. 76, 454
amăsurat prep. *amăsurat* 395, 396
amândoi num. col. 88, 474, 748; m. pl. *amândoi* 178, 179, 529, 530; f. pl. *amândouă* 178, 179, 529, 530; *amândouăle* 529; pl. G-D *amânduror(a)* 179, 530; *amândorura / amândorora* 530
ambient sb. pl. *ambienturi* 428
ambiguu adj. m. sg. *ambiguu* 67, 450, *ambigu* 67
ambii num. col. m. *ambii* 88, 116, 178, 474, 529; *ambi* 88, 117, 178, 529; m. G-D *ambilor*; f. *ambele* 88, 116, 178, 474, 529 / *ambe* 88, 117, 178, 529; f. G-D
amibiționa vb. 189
amibițios adj. 66
ambreior sb. pl. *ambreiori* 412
ambulante adj. 79
ambulatoriu adj. 452
amendabile adj. 79
amenințat adj. part. f. sg. *amenințata* 68
amenuntieste adv. 224
americânește adv. 600
amețeală sb. sg. *amețeală* 415; pl. *amețeli* 415
amic sb. sg. voc. *amice!* 87
amicabile adj. 79
amicale adj. 74, 79; m. f. sg. *amicale* 74; m. pl. *amicali* 74; f. pl. *amicali* 74, 79
amicalmente adv. 602, 603, 604, 605
amiceste adv. 224
aminti vb. 668, 669
Amor sb. pr. voc. *Amor!* 86
amova vb. sbj. 3sg.-3pl. *să amoveze* 387
amovare sb. sg. *amovare* 387
amovibile adj. 79
amphiteatrale adj. 79
amphorale adj. 79
amuți vb. ind. prez. 1sg. *amuțescu* 196
amuza vb. ind. 3 sg.-3pl. *amuzează* 546
an sb. *ani de zile* 699
anafora sb. 424; pl. *anaforale* 424
analitice adv. 231
analiza vb. 188

- analiză** sb. sg. *analysis* 42
analog adj. m. sg. *analog* 460; f. sg. *analoagă / analogă* 460
analogicește adv. 225
Anca sb. pr. voc. *Anco!* 86
anchetat adj. part. f. pl. *anchetate* 707
ancipite adj. 79
ancoră sb. pl. *ancori* 418
andante adv. 79, 232, 605
andantino adv. 232
andarticos adj. 65
anemie sb. 422
anevoie adj. inv. 77
angaja vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *angajă* 546
angariale adj. 79
angelesc adj. 70
anglește adv. 225
anglicește adv. 225
angoasa vb. 549
angusteste adv. 224
Anica sb. pr. G-D *Anicăi* 437
animale adj. f. sg. *animale* 79; f. pl. *animali* 79
animeste adv. 224
annale adj. 79
anomalistic adj. 65
-ant(e) suf. adj. 79, 80, 104, 105
antagonistic adj. 65
ante festa loc. adv. 244
antecede vb. 188
antecedente adj. 79
antecedent sb. pl. *antecedenți* 412
anterior(e) adj. *anterior* 102 / *anteriore* 79, 81, 104
antet sb. pl. *antete / anteturi* 429
anti- elem. comp. 699
anticipa vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *anticipează / anticipă* 547
anticipando adv. 232
anticipative adv. 231
anticonstitutionale adj. 79
anticvă sb. sg. *anticvă / anticva* 420
antifebrile adj. 79
antimoniale adj. 79
antipestilențiale adj. 79
antipod sb. pl. *antipozi* 411, *antipode* 411
antipodale adj. 79
antisociale adj. 79
antistie sb. sg. *antistie* 393
antitusiv sb. pl. *antitusive* 430, 446
antiviral sb. pl. *antivirale* 430, 446
antologa vb. inf. *antologa* 544, 549, 561; ind. prez. 3sg.-3pl. *antologhează* 561
antreu sb. pl. *antreuri* 423
anual(e) adj. *anuale* 79; m. f. sg. *anuale* 64, 78; m. f. pl. *anuali* 64
anula vb. ind. 3 sg.-pl. *anulă* 546
anume adj. inv., adv. 78, 104, 161; *anumele* 161; conector 724
anumit adj. pron. neh. 161; m. sg. *anumit* 67, 104, 455, G-D *anumitui* 455; f. sg. *anumită* 68, 455; G-D *anumitei* 455; f. pl. *anumite* 68; pl. G-D *anumitor / anumiților / anumitelor / unor anumiți / unor anumite* 455; adv. 245
anunța vb. inf. *anunța (a se ~)* 399, 694; sbj. *anunțe (să se ~)* 399
aorea adv. 243; *aore* 243
aparent(e) adj. m. sg. *apparente* 79; f. pl. *aparente* 81
aparte adj. inv. 77
apartenență sb. pl. *apartinențe* 389
aparține vb. 669; m-m-c-pf. 3pl. *aparținuseră* 566
apă sb. sg. G-D *apei* 53
apărea vb. inf. *apărea* 541 / *apare (va ~; pot ~)* 541
apăsa vb. inf. *apăsa (a ~)* 395; ind. prez. 3sg. *apasă* 395
apeduct sb. sg. *apeduct / apaduct / acvaduct* 389
apela vb. 295, 320; inf. *apela (a ~)* 189, 543 / *apelui (a ~)* 189, 543
apelanș sb. sg. *apelanș* 384
apelație sb. 40
apert adj. *apert* 389
aplana / aplani vb. inf. *aplana (a ~)* 189 / *aplani (a ~)* 189
aplauda / aplaudi vb. inf. *aplauda (a ~)* 189 / *aplaudi (a ~)* 189
aplica / aplic(ă)lui vb. 669; inf. *aplica (a ~)* 189, 543 / *aplicăhui (a ~)* 188 / *aplicui (a ~)* 189, 543; pf.c. 3pl. *aplicatu-s-au* 204
apocalips sb. sg. *apocalips* 408, 409, *apocalipsă* 408, 409
apoco adv. 232
apoi adv. 343, 344; conector 362, 724
apoplexie sb. 422
apostol sb. sg. *apostolul* 89
apostolește adv. 227
apostolic adv. 227
apostolicesc adj. 227
apostolicește adv. 225, 226, 227
apostrofa / apostrofi vb. inf. *apostrofa (a ~)* 189, *apostrofi (a ~)* 189
apotecă sb. sg. *apotecă* 381, 393, *apoteca* 381
apozitamente adv. 228
apassionato adv. 606
appellante adj. 79
apriat adj., adv. 243, 390
apriceste adv. 224

aprig adj. m. sg. *aprig* 67, 104, 465; m. pl. *aprigi* 465; f. pl. *aprigi* 67, 450 / *aprige* 465, *aprigele* 67
aprinde vb. sbj. 3 sg.-3 pl. *să aprinză* 193 / *să aprindă* 193
aproba vb. inf. *aproba* (a ~) 187; ind. prez. 3sg. *aprobă* 385
aprofunda vb. inf. *aprofunda* (a se ~) 399; sbj. 3 sg.-3 pl. *aprofundeze* (*să se* ~) 399
aprofia vb. ind. prez. 1sg. *apropiu* 562, 563; m-m-c-pf. 2sg. *te apropiaseși* 208
apropro adv. 232
apropozito adv. 605; *aproposito* 232
aproviziona vb. 189
aproximator sb. pl. *aproximatori* 412
apuca vb. inf. *apuca* (a ~) 609; impf. 3pl. *apuca* 203; pf.c. 3sg. *o apucat* 204; pf.s. 1sg. *apucăiu* 206; *a se* ~ 620, 680
apucătură sb. pl. *apucături* 416
apuți vb. ind. prez. 1sg. *apuți* 196
-ar suf. adj. 70, 71, 81, 83, 104, 600; *ariu* 71, 81, 83, 104; *-are* 79, 81, 83, 104, 105
ara vb. ind. prez. 1sg. *aru* 195; pf.s. 1pl. *ararăm* 205
arabile adj. 79
aramă sb. pl. *arămuri* 425
aranja / aranjarisi vb. ind. prez. 1sg.-3pl. *aranjarisesc* 187
arar adv. 617
arareori adv. 617
arăbește adv. 225
arăta vb. ind. prez. 3pl. *arăt* 197; pf.s. 1pl. *arătarăm* 565; pf.c. 1pl.-1pl. *am arătat* 565; *a se* ~ 666, 694
arbitraj sb. sg. *arbitraj* 42, *arbitragiu* 42
arbitrar(iu) adj. m. sg. *arbitrariu* 83 / *arbitrar* 83, 453; f. pl. *arbitrării* 83
arbora / arbori vb. inf. *arbora* (a ~) 189 / *arbori* (a ~) 189
archiducale adj. 79
arciș adv. 601
ardei sb. sg.-pl. 432
ardent(e) adj. m. sg. *ardente* 79; f. pl. *ardente* 69
ardetieste adv. 224
ardoare sb. sg. *ardoare* 40, *ardor* 40
arendă sb. pl. *arenzi / arende* 417
aresta / arestălu vb. inf. *aresta* (a ~) 187, *arestălu* (a ~) 188
Arghir sb. pr. *un Arghir* 477
Arghir sb. pr. voc. *Arghire!* 87, 445
argintiu adj. f. pl. *argintie* 72
argumentale adj. 79
argumentirui vb. 188
arhaism sb. pl. *arhaismi* 409
arhi- pref. 463
arhitectură sb. sg. G-D *arhitecturii / arhitecturii* 113
arhivă sb. sg. *arhiv* 407, *arhivul* 407
ariale adj. 79
arici sb. sg.-pl. *arici* 47, 432
arie sb. sg. G-D *ariei / ariii* 421
aripă sb. pl. *aripe* 39, *aripi* 39
aristocratește adv. 225
aritmicesc adj. 70
aritmie sb. pl. *aritmii* 422, 446
armată sb. sg. G-D *armatei* 51
armentale adj. 79
armipotent adj. 79
armistițiu sb. sg. *armistiție* 42
armonios adj. 66
armoniza vb. 188
-arnic suf. adj. 65
aromaticesc adj. 70
aromaticos adj. 65
aronda vb. 544
arrogante adj. 79
articol sb. sg. *articol* 409, pl. *articoli* 409, *articole* 409; *articlu* 409, pl. *articli* 409; *articulu* 470
articulatoriu adj. 452
artificiale adj. 79
artificialmente adv. 603, 604
artificiu sb. sg. *artificiu* 408, 431, *artificie* 408, 431
artralgie sb. 422
arunca vb. 668
arzând adj. ger. f. sg. *arzândă* 69, 465
ascendent sb. sg. *ascendente / ascendent* 413
ascensibile adj. 79
ascrie vb. 387, 396
asculta vb. 668; ind. prez. 1sg. *ascultu* 195; sbj. pf. 1sg. *să fiu ascultat* 209
ascultător adj. m. sg. *ascultător* 451; f. sg. *ascultătoare* 451; f. pl. *ascultătoare* 451
ascultător sb. pl. voc. *ascultători* 85
ascunde vb. impf. 3pl. *ascundea* 203
ascunsetieste adv. 224
ascutitieste adv. 224
ascuți vb. ind. prez. 3sg. *ascute / ascuțește* 550; 1sg. *ascuți* 196
aseară adv. 709
asediu sb. sg. *asediu* 42, 45, *asedie* 42, 45
asemăna vb. *a se* ~ 669; ind. prez. 3 sg.-pl. *asemănează* 198, 548 / *asemănă* 198, 548
asemenea adj. 77, 78, 503, 510; m. f. sg. *asemene* 78; m. f. pl. *asemeni* 78; adv. 245. 689, 693; *asămine* 357; conector 357 ; *asemenea de...* 89, 99
asemna vb. ind. prez. 1sg. *asemnez* 395

asiaticesc adj. m. pl. *asiaticești* 70
asiduu adj. m. sg. *asiduu* 67, 450; m. f. pl. *asidui* 450
asigna vb. 395
asigura / asigururi vb. inf. *asigura* (a ~) 189 / *asiguri* (a ~) 189; ind. prez. 3sg.-3pl. *asigură* 546; sbj. 3sg.-3pl *asigureze* (s- ~) 546
asmuți / asmuța vb. inf. *asmuți* 539, 540 / *asmuța* 539
asocia vb. *a se* ~ 668
aspect sb. pl. *aspecturi* 427
asfernabile adj. 79
aspirante adj. 79
aspru adj. 65
asistente adj. 79
astenie sb. 422
astfel adv. 303, 331, 613; conector 361, 724, 725
astfel că loc. conj. 351
astm sb. sg. *astm* 408, *astmă* 408
astrale adj. m. f. sg. *astrale* 78, 79; m. f. pl. *astrali* 78
astriigente adj. m. sg. *astriigente* 79; f. pl. *astriigenti* 79
astronomicesc adj. m. sg. *astronomicesc* 70; f. sg. *astronomicescă* 70
astronomiceste adv. 225
astruca vb. 390
astrucare sb. sg. *astrucarea* 390
asuda vb. ind. 3 sg.-3pl. *asudează / asudă* 548
asupra / asupră prep. 628, 629, 484, 488, 633-634, 701
așa adj. inv., adv. 78, 303, 331, 352, 476, 478, 503, 510, 613; conector 361, 724, 725; *așa de...* 96, 97, 103; *așa ceva* 503; *așa (...)* cum, *așa (...)* încât 721
așa că loc. conj. 263, 642
așadar conj., conector 262, 263, 642, 361, 722, 724; *așadară* 361
așeza vb. ind. prez. 1sg. *așezu* 195; pf.s. 1sg. *mă așezău* 206
aștepta vb. ind. 1sg. *așteptu* 195; pf.c. 3sg. *au așteptat* 204; viit. 1pl. *avem să ne așteptăm* 211
-at suf. adj., adv. 600
atare adj. 77, 503, 509; m. sg. *atare* 77, 104; G-D *atărui* 77; f. sg. *atare* 77; G-D *atărei, atării, atăreia* 77; m. f. pl. *atari* 77, 78, 509; G-D *atărur* 77; *ca atare* 509
atât adv. neh. 331, 352, 357, 613; atât de 96, 97, 100; *atât... ca și* 723; *atât... cât și* 356, 723, 724; *atât... cum și*
265, 356, 723; *atât... precum și* 356; *atât încât* 696
atât(a) pron., adj. neh. 154, 522; f. sg. *atâtă* 154; m. pl. *atâți* 154, *atâția* 154; f. pl. *atâte* 154, 706; *atâtea* 154, 512; pl. G-D *atător* 512; *cu atât (mai)...* *că* 268
atent adv. în compusul ~ *-imaginativă* 614
atenționa vb. 544, 549
atesta vb. ind. 3 sg.-3pl. *atestează* 546
atestat sb. pl. *atestaturi* 427
ateu adj. 451
atinge vb. viit. 3sg. *va atinge* 211
atom sb. sg. *atom* 46, *atomă* 39, 46; pl. *atomi* 411, *atomuri* 427, *atome* 410, 411, *atomele* 410
atot-, atoate- elem. comp. 96
atotputernic adj. m. sg. voc. *atotputernice!* 457
atribui vb. inf. *atribui* (a ~) 543, 558; ind. prez. 1sg. *atribuui* 551; 3sg. *atribuiește / atribuie* 551
atributive adv. 231
atroce adj. m. f. sg. *atroce* 74, 75, 78, 79, 83, 84, 104; m. f. sg., pl. *atroce* 74, 456; m. f. pl. *atroci* 75, 84
attenuante adj. m. sg. *attenuante* 79; f. pl. *attenuanti* 79
attinente adj. 79
atu sb. pl. *atuuri* 424
atunci adv. 722; conector 343, 344, 362, 724; *atunci când* 721
ațâța vb. m-m-c-pf. 3pl. *ațâțase* 207
ațipi vb. 668
au conj. 262, 264, 267, 642, 357-358, 362, 722; *au...* *au* 358, 723
audace adj. m. sg. *audace* 79, 83, 84; m. pl. *audaci* 83; f. pl. *audace* 84
audente adj. 79
audiente adj. 79
audiență sb. sg. 40
audita vb. inf. 544
auditor(iu) sb. sg. 431; pl. voc. *auditori!* 87
augur(i)ale adj. 79
augustale adj. 79
augustatea-sa formulă pol. 127
aulic adj. *aulic* 387
auslag sb. sg. *auslag* 393
auspicale adj. 79
australe adj. 79
austriac sb. pl. *austriaci / austrieci* 441
austriecesc adj. m. sg. *austriecesc* 70; f. sg. *austriecească* 70; m. f. pl. *austriecești* 70
austriecește adv. 600
autenticăului vb. 188
autenticește adv. 225
autocolant sb. pl. *autocolante* 430
automat adv. 600
automnale adj. 79
autor sb. sg. *autor* 38, 413, *autore* 413; pl. *autori* 413

autoriza vb. inf. *autoriza* (a ~) 188; ind. prez. 3 sgl.-3pl. *autoriză / autorizează* 546; sbj. 3sg.-3pl. *să autorize* 196, 546; viit. ant. 3sg. *va fi autorizat* 573

autotele adj. 79

auzi vb. 695; inf. *auzi* (a ~) 194; ind. prez. 1sg. *aud* 193, 198, 553 / *auz* 193, 554, 555, *auzu* 196; 2sg. *auzi* 198; impf. 3pl. *auzea* 203; sbj. 3sg.-3pl. *să audă* 193, 553, 554 / *să auză* 193, 553, 554, 555; pf.s. 1sg. *auzii* 206; m-m-c-pf. 2sg. *auzisei* 568; 1pl. *auziserăm* 566 / *auziserăm* 567; 1sg.-1pl. pf.c. *auzit-am* 205

avantaj sb. sg. *avantaj* 42, *avantagi* 42, 431; pl. *avantaje* 431, *avantajii* 431, *avantagiuri* 427, 431

avea vb. 295, 304, 367, 667, 670, 680, 681, 734, 746; inf. *avea* (a ~) 206, 208, 217, 218, 220, 541; impf. 3pl. *avea / aveau* 203, 563; pf.s. 1sg. *avusem* 590 / *avui* 217, 590, 2sg. *avuseși* 590, 591 / *avuși* 590, 591, 3sg. *avuse* 217, 590, 591 / *avu* 217, 590, 591; 1pl. *avum* 205 / *avurăm* 205; 2pl. *avut* 205, *avuți* 205 / *avurăți* 205; m-m-c-pf. 1pl. *avusesem* 590; m-m-c-pf. perifrastic 1sg-pl. *am fost avut* 208; sbj. 1sg. *să am* 218, 219, 221, 587, *să aib* 218, 221, 587; 2sg. *să ai* 201, 218, 221, 587; *să aibi* 201, 218, 219, 221, 587; 3sg.-3pl. *să aibă* 218, 219, 385, 587, *să aibe* 218, 219, 385, 587, *să aive* 219; imper. *ai / aibi* 201, 202, 575, 576; ger. *aibând* 218 / *având* 218; inf. pf. *a fi avut* 579; sbj. pf. *să fi avut* 580; cond. 1sg. *aș avea* 214, *avear-aș* 200; 2sg. *avear-ai* 200; 3sg. *ară, are, ar avea* 199, *avear-ar* 200; 1pl. *avear-am* 200; 2pl. *avear-ați* 200; 3pl. *avear-ar* 200; prezumt. 2sg. *i fi având*, 3sg. *o fi având* 200; pf.c. 1sg.-1pl. *avut-am* 205; 3sg. *a, au avut* 204, 220; cond. pf. 1sg. *aș fi avut* 210; viit. 3sg. *a avea* 210; 3pl. *vor avea* 211; viit. ant. 3sg. *va fi avut* 212; 3pl. *vor fi avut* 212; *având în vedere* (câ) grup cvasiloc. prep. / conj. 719; *a avea aerul* 371; *a avea loc* 371; *a avea dreptul* 736; *a avea lipsă* 395

avea vb. aux. 208; cond. 1sg. *aș* 214; 3sg. *ară, are, ar* 199; pf.c. 1sg.-1pl. *am* 214, 3sg. *a, au, o* 204, 220, 569; m-m-c-pf. perifrastic *a(u), am, ai, ați* 208, 209; cond. pf. 209; viit. *am, ai, are, avem, aveți, au* + sbj. 210, 211, 570-573; *o* inv. + sbj. 570-573; pf.c. part.- (cl.)-*au, -a* (*luatu-l-au, fost-a*) 570

avenit adj. 390

aventura / **aventuri** vb. inf. *aventura* (a ~) 189 / *aventuri* (a ~) 189

aviară adj. substantivizat 706

avion-spion sb. (cvasi)comp. 702

aviz sb. pl. *avizuri* 427, 428

avocado sb. sg.-pl. 434

axă sb. sg. *ax* 408, *axă* 408

azalee sb. sg.-pl. 433

azi-mâine adv. 722

azimutale adj. 79

azurii adj. 451

azvârli vb. inf. *azvârli* 558, 559; ind. prez. 1sg.-3pl. *azvârl* 559; 3sg. ind.-sbj. *azvârle, să azvârle* 558, 559; ind. 3sg.-3pl. *azvârlă* 559; sbj. 3sg.-3pl. *să azvârle* 559

Ă

-ă part. fin. part. pf.c. (*am luată, a căzută*) 570

ăl mai + adj. (super. rel.) 102; m. sg. *ăl mai* + adj. 102; f. sg. *a mai* 102; m. pl. *ăi mai* 102

ăl(a) pron. adj., dem. depărt. 288, 749; m. sg. N-A 505, *ăl* 145, 146, 504, 505, 482, *alu* 145, *el* 145, *elu* 145, *el'a* 145, *hăl* 145, 146; f. sg. N-A *aia* 145, 146, 505, *a* 145; *al'a* 145, *eea* 145, *haia* 145, 146; m. pl. N-A *hăia* 146, *elia* 145; f. pl. N-A *ale* 145, *elea* 145; m. sg. G-D *ălui* 145, *ăluia* 145, *hălui* 145, *elulia* 145; f. sg. G-D *ălei* 145, *ăi* 145, *ăia* 145, *eia* 145; pl. G-D *hălor* 145, *elora* 145

ălalalt pron., adj. dem. difer. m. sg. 147, 149, *ălalatu* 147; f. sg. *hăialaltă* 149

-ălui suf. vb. *-ălui* 186, 187; *-elui* 186, 187; *-ului* 186, 187

ărăta vb. ind. prez. 1sg. *arătu* 195; pf.c. 3sg. *au arătat* 204

ăst(a) pron. dem. 288, 303, 308

ăst(a) / ai(e)st(a) pron., adj. dem. aprop. m. sg. N-A 141, 142, 504, *ast* 142, 143, *est* 141, 142, 144, 169, *estu* 141, 142, *esta* 144; *ist* 142, 143, 169, 504, *ista* 143, 504, *aest(a)* 143, *aist(a)* 142, 143, 504, *ahăst* 142, 144, *hăst* 144; f. sg. *astă* 141, 142, 143, 504, *asta* 141, 142, 143, 504, 674, *esta* 142, *istă* 143; m. pl. *ăști(i)* 141, 142, 504, *ăștia* 142, 504, *estii* 141, 142 *estea, iștii(a)* 143, 504, *ieștia* 144, 504; f. pl. *ăste* 141, 142, *ăstea* 141; *aste* 141, *astea* 142, 143, 504, *aiste* 143, *aiestea* 143, *este* 142, *estea* 144, *iste* 143, *iestea* 143; m. sg. G-D *ăstui* 141, *estui* 141, 142, *estuia* 141; f. sg. G-D *ăstei* 142, *ăstii* 141, *ăștiia* 141, *ăștii* 141, *estei* 142; pl. G-D *ăstor* 141, *ăstora* 141, *estor* 142; m. pl. G-D *ăstor* 14, *estor* 141, 142 *estora* 141

ăstălalt pron., adj. dem. difer. m. sg. 147, 148; *ăstălalt* 147; *istălalt* 147; *aistălalt* 148; f. sg. *ăstălaltă* 148

B

babesce adv. 224

- bacara** sb. 443
bade sb. voc. *badeo!* 58
bagaj sb. sg. *bagaj* 42, *bagagiu* 42, *bagajie* 42, *bagagiă* 42
bai sb. sg. 394
baie sb. sg. *baie* 40, 423; pl. *băi* 40, 423
balbutieste adv. 224
balcanic adv. 612
balcanistă sb. 419
balot sb. pl. *baloți* / *baloturi* 412
balota / **balotarisi** vb. inf. *balotarisi* (*a ~*) 187
balsamirui vb. 188
banal adj. 459
banchet sb. pl. *bancheturi* 427
bancrută sb. sg. *bancrot* / *bancrut* 393
banner sb. pl. *bannere* 429, 446
baracă sb. pl. *bărăci* / *barace* 417
barbă sb. pl. *barbe* 416, 417; *bărbi* 416
barbituric sb. pl. *barbiturice* 443
barcă sb. sg. *barcă* 48; pl. *barce* 48, *bărți* 48
barjă sb. 419
baroc adj. m. sg. *baroc* 460; f. sg. *barocă* 460, *baroca* 460
barșon sb. sg. *barșon* 393
bască sb. sg. *basc* / *bască* 408
basma sb. pl. *basmale* 423, 446; *băsmăli*, *basmăli* 424
batacieste adv. 224
batăr adv. 241
batăr- formant adv. 234
batărcând adv. 234
bate vb. ind. 1sg. *bat* 198, 2sg. *bați* 198; impf. 3pl. *bătea* 203; m-m-c-pf. 3pl. *să bătusără* 207
batjocori vb. ind. prez. 1sg. *batjocurescu* 196
baza vb. *a se ~* 372
bază sb. sg. *basis* 42
bă / **băi** interj. 444, 445
băbacă sb. sg. G-D *băbacăi* 53
bădărănește adv. 599
băga chizeșu loc. vb. (*a se ~*) 394
băga vb. sbj. 3sg.-3pl. *nu bage* 202; m-m-c-pf. 2sg. *băgaseși* 208
băiat sb. sg. voc. *băiete!* 58, *băiatule!* 458; pl. *băieți!* 59; *băiat de băiat* 703
bălai adj. m. sg. *bălai* 74, 76, 454; f. sg. *bălaie* 76; f. pl. *bălai*, *bălăi* 454 / *bălaie* 76, 454
bălan adj. subst. m. sg. voc. *bălanule* 458
Bălcescu sb. pr. *Bălcescu* 118; G-D *Bălcescului* 118; voc. *Bălcescule!* 86
bănățean sb. pl. *bănățeni* 442
bănățenește adv. 600
bănuî vb. 578, 695, 736; ind. prez. 3sg. *bănuiește* / *bănuie* 551; 1sg. *bănuiesc* 195
bărbat sb. m. sg. *bărbatu-* 138, *bărbată-* 138, 493
bărbie sb. 421
băsmăluță sb. 415
bătrân adj., sb. m. sg. voc. *bătrâne!*, *bătrâmul!* 457, 458, 463; f. pl. *bătrâne-bătrâne* 97
bătrânel adj. m. sg. *bătrânel* 451; f. sg. *bătrânică* 451
bătrânesc adj. m. sg. *bătrânesc* 459; m. pl. *bătrânești* 459
bătrânețe sb. sg. *bătrânețe* 415, 421, *bătrâneță* 415, 418, 421
băjbăi vb. 609
bălbăilă sb. inv. 432
bântui vb. ind. prez. 1sg. *bântuiesc* / *bântuiu* 350
bâzâi vb. ind. prez. 1sg. *bâzâiesc* / *bâzâiu* 350
bea vb. 541; vb. inf. *bea* (*a ~*) 586; sbj. 3sg.-3pl. *să bea* 216, 586, 587 / *să beie* 216, 586, 587
bebe sb. sg.-pl. *bebe* / *bebe*; sg. *bebe-ul* / *bebele* 414; pl. *bebe-ii* 414
bej adj. inv. 455
belea sb. val. adv. 614
beneficiu sb. sg. *benefiț* 42
benevolmente adv. 229
berbec sg. *berbec* / *berbec* 413
beretă sb. sg. *beret* / *beretă* 408
beteală sb. pl. *beteli* 418
beton sb. val. adv. 611, 614
betrineste adv. 224
bez prep. 250, 251, 258
bez că loc. conj. 263, 264, 272, 642
bezea sb. 423
biciclu sb. sg. *bițiclu* 384
biciu vb. ind. prez. 3sg. *biciuiește* / *biciuie* 550
bifurca vb. inf. *bifurca* 561; ind. prez. 3sg.-3 pl. *bifurcă* 561
bigamie sb. 422
-bil suf. adj. 79, 80, 104, 730, 736; *-bile* 79, 80, 104, 105; *-bi* 65
bilet sb. pl. *bileturi* 42, 427
bine adv. 96, 612, 619, 675; *hăt bine* 96; *bine de bine* 703
bine că loc. conj. 347, 721; (scris și) *benequo* 347, *bene-că* 347
binecuvânta vb. inf. *binecuvânta* (*a ~*) 195; imper. 2sg. *binecuvântă* / *binecuvântează* 195
bineînțeles adv. 675
binevoi vb. 316
biologicește adv. 600
bipui vb. 544
birocrăție sb. 422
birotică sb. 420

- birui** vb. ind. prez. 3sg. *biruiește* / *biruie* 550;
 3pl. *biruiesc* 196 / *biruie* 196
biruință sb. pl. *biruințe* / *biruinți* 418
biscuit sb. sg. *biscuit* 414, *biscuite* 414,
biscuitele 414
bisectoare sb. pl. *bisectoare* 434, *bisectori* 434
biserică sb. sg. G-D *bisericii* / *bisericii* 437
bizantinic adj. 65
Bizanț sb. *Bizanță* 408; *Bizanța* 408
bla-bla interj. 658
blaccaiteste adv. 224
blană sb. sg. *blană* 48; pl. *blane* 48, 418
blandiste adv. 224
blasfemitieste adv. 224
blând adj. 65
blândețe sb. sg. *blândețe* 415, *blândeță* 415,
 418, *blândeța* 418
blestem sb. sg. *blestăm* 385; pl. *blesteme* 42,
blăstemurile 42
blestema vb. inf. *blestema* (a ~) 198; ind. prez.
 1sg. *blestemu* 195, 3sg. *blestemă*, 198,
blesteamă 198; pf.c. 3sg. *au blestămat* 204
blești vb. 186
bleu adj. inv. 455
blindat sb. pl. *blindate* 430
blister sb. pl. *blistere* 429, 446
bloca vb. ind. 1sg. *blochez* 548
bloc-turn sb. comp. 702
blogărește adv. 599
bluejeans sb. 414; pl. *blujeanși* 415
blug sb. pl. *blugi* 442
boală sb. sg. *boală* 49, 417; G-D *boli* 53; pl.
boale 49, 417, 424; *boli* 49, 424
board sb. pl. *boarduri* 428
bocanc sb. sg. *bocanc* 410, *bocancă* 410,
bocanca 410
bodogăni vb. 186
body sb. pl. *body-uri* 428
boeria voastră formulă pol. G *boerii[i] voastre*
 127
bogat adj. 300, 690
bogatieste adv. 224
Bogdan sb. pr. voc. *Bogdane!* 58
bohemește adv. 599
bolborosi vb. 186, 187
boldeiceste adv. 224
boldiș adv. 601
bolero sb. pl. *bolerouri* 424
bolnăvi vb. m-m-c-pf. perifrastic *s-a fost*
bolnăvit 568
bolundieste adv. 224
bombarda / bombardui / bombardarisi vb.
 inf. *bombarda* (a ~) 189, 543, *bombardui* (a
 ~) 189, 543, *bombardarisi* (a ~) 187
bombăni vb. 668
bontîș adv. 601
bonus sb. pl. *bonusuri* 428
boscorodi vb. 186
boscorosi vb. 187
bosniac adj. m. sg. *bosniac* 460; f. sg. *bosniacă*
 460; f. pl. *bosniace* 460
boteza vb. 304, 693; ind. prez. 1sg. *botezu* 195
bourește adv. 599
braca vb. inf. *braca* 561; ind. prez. 3sg.-3pl.
brachează 561
bradicardie sb. 422
brandui vb. 544
braș sb. pl. *brașă* 43
brățiș adv. 227
brânciș adv. 601
bre interj. 276, 280, 444, 445, 656; *brea* 276
breaz adj. m. sg. *breaz* 459; m. pl. *breji* 459
bretea sb. 423
bricola vb. 544, 549
briefkasten sb. 393
brieffrager sb. 393
brila vb. inf. *brila* (a ~) 390; ind. prez. 1sg.
brilez 390
brilliant sb. pl. *brilanturi* 427
brodit sb. 609
bronhie sb. 422
broscărește adv. 599
broscoi sb. sg.-pl. 432
broscuță sb. 415; pl. *broscuțe* 415
brunch sb. pl. *brunch-uri* 428
brusc adj. m. sg. *brusc* 459; f. sg. *bruscă* 459;
 m. pl. *bruști* 459; f. pl. *bruște* / *brusce* 459
brusca vb. inf. *brusca* 561; ind. prez. 3sg.-3pl.
bruschează 561
bucată sb. pl. *bucate* (măncări, grâne) 39, 416;
 pl. *bucăți* (părți) 39, 416
bucatoreste adv. 224
bucura vb. *a se ~* 669, 737
bucuratieste adv. 224
bucureștenește adv. 225
București sb. pr. *București* 478; *Bucureștiul*
 118; G-D *Bucureștiului* 119; *Bucureștii* 118,
 119; G-D *Bucureștilor* 118, 119
buf interj. 278
bufe sb. pl. *bufeuri* 423
bufona vb. 189
Buhara sb. pr. *un Buhara* 477
bulgăre sb. sg. *bulgăr* / *bulgăre* 413
bulgăresc adj. m. pl. *bulgărești* 70
bulgărește adv. 599
bulziș adv. 601
bun adj. 707; m. sg. *bun* 65, 74, 450, *bunu* 105;
 voc. *bune* 86, 87, 88, *bunule* 86, 87, 88, 458;
 f. sg. *bună* 74; voc. *buno* 86; m. pl. *buni* 74;
 voc. *buni* / *bunilor* 88; f. pl. *bune* 74; *buni*,

buni 97; *bun*, *rău* 722; *bun!* interj.; conector pragm. 724, 725
bunică sb. sg. G-D *bunicăi* 53
bunicel adj. f. sg. *bunicică* 101
bunișor adj. m. sg. *bunișor* 101; f. sg. *bunișoară* 101
bunuț adj. m. sg. *bunuț* 101; f. sg. *bunuță* 101
burghez sb., adj. m. sg. *burghez* 459; m. pl. *burghezi* 49, 442, 459, *burgheji* 442, 459, *burghejii* 459
burlesc adj. m. sg. *burlesc* 460; f. sg. *burlescă* / *burlească* 460
burtă sb. pl. *burte* 416
buruiiană sb. pl. *buruiene* 416, 417, *buruieni* 416
bușeu sb. pl. *bușeuri* 423
but sb. sg. *but* 390; loc. prep. *în butul...* 390
butic sb. pl. *buticuri* 428
butona vb. 544
buziș adv. 227
buzunar sb. pl. *buzunare* / *buzunări* 417
by-pass sb. pl. *by-passuri* 428

C

ca prep. compar. 98, 99, 100, 101, 461, 325, 326, 678, 693; prep. a calității 305, 471, 472, 628, 671, 691, 693; adv. marcă aprox. 242; *ca având* 693; *ca o consecință a faptului că* 719
ca mai loc. adv. 98
ca să conj. comp. 262, 268-269, 272, 295, 297, 303, 306, 307, 310, 316, 317, 321, 340-341, 342, 644-645, 679, 682, 714, 720, 721
ca și loc. conj. 357, 691, 693, 722
ca (și) când loc. conj. 263, 264, 327, 642, 715
ca (și) cum loc. conj. 263, 264, 327, 331, 642, 715, 719
cabinieră sb. 419
cactee sb. sg.-pl. 433
café sb. 393
caiet tip sb. (cvasi)comp. 702
calamita vb. 544
calcul sb. pl. *calculi* 410, *calcul* 410
calcula / **calculă** vb. inf. *calculă* (*a ~*) 188; ind. prez. 3sg.-3pl. *calculă* 546
cald adj. m. sg. *cald* 65; voc. *cald* (~ *patroane*) 87
cale sb. pl. *căi* 443; *cale de* 696
calendaristic adj. 65
calicește adv. 226
califica vb. 304
calificație sb. sg. *cualificație* 391, *cualificația* 391
calindroi sb. sg. *calindroi* 89
calitate sb. sg. *cvalitate* 385

calitativ adj. 66
call-girl sb. inv. 435
calma vb. 187
calomnios adj. 66
cam adv. 103, 734, 756
camee sb. sg.-pl. 433
campanie proaderare sb. (cvasi)comp. 702
canaf sb. pl. *canafi* 410, *canafuri* 410
canal sb. pl. *canaluri* 427
canapea sb. 423
candida vb. inf. *candida* (*a se ~*) 399; pf.c. 3 pl. *s-au candidat* 399
candoare sb. 40
canisă sb. 419
canoniceste adv. 224
cantabile adv. 79, 605
cantitate sb. 385
capabil adj. *capabl* 65
capace adj. m. sg. *capace* 83; m. pl. *capaci* 83
capilar(iu) adj. m. sg. *capilariu* 83; f. sg. *capilarie* 83; f. pl. *capilare* 83
capital adj. 459
capitală sb. sg. *capitală* / *capitalie* 421
capitol sb. sg. *capitol* 38, 45, 47; pl. *capitole* 45, *capitoli* 47, *capitolii* 45, 47
cappuccino sb. inv. 435
capră sb. sg. G-D *caprii* 50, 52, *caprei* 50, 52; voc. *capră!* 57; pl. G-D *caprelor*
capricios adj. 66
capricioso adv. 606
capriciu sb. Sg. *caprișiu* 42
capta vb. 187
car sb. sg. *car* 43; pl. *care* 43, *carele* 43, *cară* 43, 47
caracter sb. pl. *caracteruri* 427
caracteristic adj. 65
caracteristică sb. pl. *caracteristice* 416
caracteriza / **caracterisi** vb. inf. *haracterizi*, *caracterisi* (*a ~*) 187, *caracteriza* (*a ~*) 188; ind. prez. 1sg.-3pl. *caracterisesc* 187; 3 sg.-3pl. *caracteriză* 196, 546 / *caracterizează* 546
Caragiale sb. pr. *un Caragiale* 477
caragialește adv. 599
caramea sb. 423
carboniza vb. 188
carburator sb. pl. *carburatori* 412, *carburatoare* 412
card sb. pl. *carduri* 428
cardiologie sb. 422
cardiopatie sb. 422
care pron., adj. rel., inter. 164, 165, 166, 170, 291-292, 311-312, 315, 318, 498, 500, 501, 502, 675, 709, 715, 716, 724, 725, 737, 741; var. *cari* 164, 165; N-A *carele* 164, 165,

- 498; *care* 164, 165, 498; *cari(i)* 164, 165, 498, 521, *carili* 165; *carile* 165, 498; G-D *cării* / *căruia* 166; *cărei* / *căreia* 166, 498; *căria*, *căriia* 166; *căror* / *cărora* 166; *acel(a)* ~ 506; *care de care (mai)* loc. pron. 98
- careva** pron., adj. neh. 155, 512, 522, 754; *carevaș* 155; *careșiva* 155
- carevasăzică** conj. 262; *vasăzică* 262; *care vrea să zică* 167
- carieră** sb. pl. *carieri* 418
- carnacși** interj. 278, 280, 656, 658
- carnavalesc** adj. m. sg. *carnavalesc* 460; f. sg. *carnavalescă* 460
- carnavalește** adv. 599
- carne** sb. sg. *carne* 48; G-D *unei cărni* 425; pl. *cărni* 48, 425, 444, *cărnuri* 425, 444
- carte** sb. sg. *carte* 445; pl. *cărți* 445
- cartel(ă)** sb. sg. *cartel* 408, *cartelă* 408
- cartilagiu** sb. sg. *cartilagiu*, *cartilaj* 431
- cartof** sb. sg. *cartof* 46, 410, *cartoafă* 410; pl. *cartofi* 46, *cartofii* 46, *cartofe* 46, *cartofele* 46
- casă** sb. sg. *casă* 47, 48, 415; G-D *casei* 50, 51, 53; pl. *case* 39, 47, 48, 415, *căsi* 39, 47, 48, 415, *căși* 415, *cășile* 48; *casă* („cameră”) 398; grup cvasicomp. ~ *deputaților* 398; ~ *magnaților* 398
- cascadoare** sb. sg.-pl. 433
- cascatieste** adv. 224
- cash** adv. 612
- castaniu** adj. m. sg. *castaniu* 72, 104, 452; f. sg. *castanie* 104; m. și f. pl. *castanii* 104; f. pl. *castanie* 104
- catadicsi** vb. ind. prez. 1sg. *catadecsec* 187
- cataramă** sb. pl. *cătărămi* 416
- categoric** adv. conector 724
- categorisi** vb. 693
- catolicește** adv. 226; *catholiceste* 224
- cauză** sb. 335, 339
- caz** sb. 343, 344, 345
- cazuistic** adj. 65
- că** conj. 262, 268, 270, 303, 307, 316, 317, 335, 336, 351-352, 365, 645-648, 672, 675, 693, 672, 679, 682, 713, 713, 719, 720, 721, 735; *că să* 268; *că* + pron. inter. 682; *cu atât (mai)... că* 268
- căci** conj. 262, 269-270, 272, 335, 336, 649, 720; conector 724
- căci că** conj. comp. 262, 264, 272, 336-337, 642
- căciulă** sb. pl. *căciule* 417
- cădea** vb. (~ *în categorie*) loc. vb. 398
- cădea** vb. 666; ind. prez. 1sg. *cad* 193 / *caz* 193; pf.s. 1sg. *căzui* 206; m-m-c-pf. 2sg. *căzuseși* 208; viit. 3sg. *are să cadă* 211; pf.c. *a căzută* 570
- căina** / **căini** vb. 539
- călare** adj., adv. 226; m. f. sg. *călare* 75, 454; m. pl. *călare* 75 / *călări* 75, 454; f. pl. *călare* / *călări* 75, 454
- călărește** adv. 226, 598
- călător** sb. sg. voc. *călător!* 87
- călca** vb. ind. prez. 1sg. *calc* 198, 2sg. *calci* 198; pf.c. 1sg.-1pl. *călcat-am* 205; inf. pf. *a fi călcat* 215
- călugăriță** sb. pl. *călugărițe* / *călugăriți* 39
- cămătărie** sb. 89
- căpitan** sb. sg. voc. *căpitan!* 58
- căpiță** sb. pl. *căpiți* 418
- căprioară** sb. sg. 414
- căpșună** sb. pl. *căpșuni* 418, 420, *căpșune* 420
- cărunt** adj. 65
- căruntețe** sb. sg. *căruntețe* 415, *cărunteța* 418, *cărunteță* 415
- căta** vb. inf. *căta* 295, 363; 3pl. *cată* 366; pf.c. 3sg. *a cătat* 204; viit. 1sg. *voi căta* 211
- către** prep. 250, 254-255, 632, 688; *cătră* 250, 254, 385, 628
- cătușă** sb. pl. *cătuși* 416
- cățărătoare** sb. sg.-pl. 433
- cățelușă** sb. pl. *cățelușe* 415
- căuta** vb. inf. *căuta* (*a* ~) 295, 680; ind. prez. 1sg. *cautu* 195; 3sg. *caută* 394; sbj. 3sg.-3pl. *caute* 202; cond. pf. 1sg. *aș fi căutat* 210
- căzătură** sb. pl. *căzături* 416
- căziș** adv. 228
- câine** sb. sg. *câine* 49, *câne* 49; G-D *cânelui* 50; pl. G-D *cânilor* 50
- câine-lup** sb. comp. 702
- câmp** sb. sg. *câmp* 38, 45; pl. *câmpi* 45, *câmpii* 45, *câmpuri* 45
- câmpenește** adv. 225, 599
- câmpie** sb. sg. G-D *câmpiei* / *câmpii* 421
- când** adv. rel. / inter., conj. 329, 344, 696, 718, 720, 721; *când... când* 358
- cândva** adv. 232, 606; *cândvași* 232
- cânta** vb. 681; ind. prez. 1sg. *cântu* 195; 3sg.-3pl. *cântă* 546; impf. 3pl. *cântau* 203; pf.s. 3sg. *cântară* 206, *cântă* 206; 1pl. *cântăm* 205, *cântarăm* 205; m-m-c-pf. 1pl. *cântaserăm* 207 / *cântasem* 207; 2pl. *cântaserăți* 207 / *cântaseți* 207; 3pl. *cântaseră* 207; m-m-c-pf. perifrastic *am fost cântat* 208; cond. pf. 1sg. *aș fi cântat* 210; prezumt. prez. (v)oi fi cântând / *aș fi cântând* / *să fi cântând* / *oi cânta* 574
- cântăreț** sb. sg. voc. *cântărețe!* 85, 87, 445
- cântător(iu)** adj. m. sg. *cântătoriu* (scris *cantatoriu*) 84; m. pl. *cântători* (scris *cantatori*) 84
- cârcel** sb. pl. *cârcei* 49, G.-D. *cârceilor* 49

- cârciumă** sb. pl. *cârciume* 417
cârd sb. *cârduri-cârduri* 722
cârmaci sb. 432
cârnaț sb. pl. *cârnați* 410, *cârnațuri* 410
câștiga vb. m-m-c-pf. 2sg. *câștigaseși* 208; viit. 3sg. *a să câștige* 211
cât adv., pron., adj. rel. / inter., conj. 154, 326, 329, 331, 334, 351-352, 502, 678, 715, 717, 718, 719; *cu cât... cu atât* 692, 719, 721; *cât de* intens. 96, 97; *cât de cât* loc. adv. 734; *cât ce* loc. adv. 719;
cât despre loc. prep. 333, 629
cât pentru loc. prep. 333, 629
cât se poate mai loc. adv. 98
cât și loc. conj. 356, 367, 722
cât timp loc. conj. 330, 718, 719
câta mai loc. adj. 89; *câta(-)mai* (~ *omul / muierea / cepele*) 89
câtă vreme loc. conj. 330, 718, 719, 721
câte(și)- formant num. col. 183, 529, 530, 533
câte(și)trei (val. distr.) m. *câțetrei* 178, 182, 533; *câteș(i)trei* 88, 178; f. *câțetrele* 178, 182, 533; *câteșitrele* 526, 529
câtva adj. neh. 155, 512, 606, 754; *câțivași* 155
CD sb. pl. *CD-uri* 429
ce pron. rel., inter. 291-292, 311-2, 329, 497, 499, 500, 501, 502, 522, 715, 716; *tot ce* 500, 501; *ce... este* 363, 737
ce adj., adv. excl. 97, 735
ce fel de pron. rel. 497; pron. inter. 502
ceapă sb. pl. *cepele* 89
ceartă sb. sg. *ceartă* 41; sg. G-D *unei certe* 425; pl. *certe* 39, 416, 425, *cerți* 39, 416, 425
ceasla / șasla sb. 423
ceață sb. pl. *cețuri* 425
ceda / cede vb. inf. *ceda* (a ~) 546 / *cede* (a ~) 188; ind. prez. 3 sg.-3pl. *cedă* 546
cedente sb. sg. *cedente / cedent* 413; pl. *cedenți* 413
ceea ce pron. rel. comp. 167, 310, 334, 499, 500, 501, 715, 717, 724; *ceea ce... este* 363, 737; *tot ceea ce* 500, 501
cefalee sb. sg.-pl. 424, 433
cehoslovăcește adv. 600
cel art. dem. 286, 292; G-D *ceii / cei / celei / celui / celor* 287, 288
cel pron. dem. semiind. 679; 709, 710, 723; m. sg. N-A *cel* 149, 169, 175, 177, 505, 506, 507-508; m. pl. N-A *cei* 149, 507; f. sg. N-A *cea* 149, 175, 177, 507; f. sg. G-D *cei* 507; f. pl. N-A *cele* 149, 175, 507; m. sg. G-D *celui* 149, f. sg. G-D *celeii* 149, m-f. pl. G-D *celor* 149, 507; ~ *al* 508; ; *este... cel care / ce* 737
cel care / ce pron. rel. 501-502, 522, 737
cel mai + adj. / adv. super. rel. 89, 98, 99, 101-102, 103, 106; f. sg. *cea mai* 101, G-D *celeii mai* 101; m. pl. *cei mai* 102; f. pl. *cele mai* 102, 103, 621, 692; G-D *celor mai* 103
cel mai puțin + adj. / adv. super. rel. infer.; m.sg. *cel mai puțin* 89, 98, 101, 105; f. sg. *cea mai puțin* 101; m. pl. *cei mai puțin* 101
celălalt pron., adj. dem. difer. m. sg. *acelalalt* 147, *celulalt* 147, *celualaltu* 147, *celălalt* 147, 148, 503, 506, 507, 514, 521; *celalalt* 147, 148, 507, *cel(l)alt* 507, 521, *celalt* 148, *celălant* 148, 507; m. sg. G-D *celuialaltu* 147, *celuilalt* 507; f. sg. *aceealaltă* 147, *cealaltă* 148, 507, *celaltă* 148, 507, *ceialaltă* 148, 507; m. pl. *aceialanț* 149, *celalți* 148, *ceialți* 148, *ceialalți* 148, *cealalți* 148; m. pl. G-D *celorlanți* 148 f. pl. *cealelalte* 148; *celalte* 148, *cealalte* 148; f. pl. G-D *celorlalte* 507
celular sb. pl. *celulare* 430
centraliza vb. 188
centralizare sb. sg. *țentralizare* 384
centru sb. sg. *țentru* 384; pl. *centre* 410, 411, *centri* 410, 411, *centruri* 427
cenzor sb. sg. *țenzor* 384
cerc („circumscripție”) sb. pl. *cercuri* 387
cerceta vb. ind. prez. 1sg. *cercetezu* 195
cerchezește adv. 600
cercular adj. 83
cerdac sb. pl. *cerdace / cerdacuri* 429
cere vb. inf. *cere* (a ~) 194, 680; *a se ~* 694, 736; ind. prez. 1sg. *ceru* 193, *cer* 553, *ceriu* 193, *ceiu* 193, 553, 555; sbj. 3sg.-3pl. *să ceară* 553, 554
cerebral adv. 612
ceremonial sb. pl. *ceremoniale / ceremonialuri* 429
ceremonie sb. *țeremonie* 384
ceremonios adj. 66
cerește adv. 599
Cernăuți sb. pr. *Cernăuțului* 119
cerneală sb. pl. *cernele* 41, *cerneli* 41, *cerneluri* 41
cerșetorește adv. 599
cerși vb. ind. prez. 3sg. *cerșaste* 199, *cerșește* 199
cert adv. 672, 675
certa vb. ind. prez. 3pl. *se cert* 197
certamente adv. 604, 605
certe adv. 231, 605
cerui vb. 543
ceruză sb. sg. 393
ceștalalt pron., adj. dem. difer. m. sg. *aceștalalt* 147, 502, 503, 506, 507, 522, *aceștalalt* 148, 507; *ceștulalt* 147, *ceștualaltu* 147; *ceștalalt* 147; f. sg. *aceeștalaltă* 147, m. pl. *ceștialalți* 148, *ceștialalți* 148; f. pl. *ceștealalte* 147

- ceva** pron., adj. neh. 155, 395, 511, 512, 754; *cevaș(i)* 155, 170; *cevașilea* 155; adv. *ceva* 245, 611
- Cézanne** sb. pr. un *Cézanne* 477
- charismă** sb. 419
- chatui** vb. 544
- cheeseburger** sb. pl. *cheeseburgeri* 412
- chel** adj. m. sg. *chel* 459; m. pl. *cheli / chei* 459
- cheltui** vb. ind. prez. 3sg. *cheltuiește / cheltuie* 550, 551
- chema** vb. 693; *a se ~* 301, 666
- cherestea** sb. sg. *cherestea* 41; pl. *cherestele* 41
- chiar** adv. 243, 349, 351, 706, 756; *chear* 243
- chiar când** loc. conj. 349
- chiar dacă** loc. conj. 263, 346, 348, 349, 642, 720
- chiar de** loc. conj. 263, 348, 349, 642
- chinez** adj. f. pl. *chineze* 70
- chinezește** adv. 600
- chintesență** sb. *cvintesență* 385
- chinui** vb. ind. prez. 3sg. *chinuiește / chinuie* 551
- chiondorăș** adv. 227, 601
- chiorăș** adv. 228, 601
- chioșc** sb. sg. *chioșc* 384
- chip** sb. 331; v. *în chip* + adj. 608
- chip(urile)** adv. 365, 611, 615, 736; *chipul* 245
- chipiu** sb. pl. *chipie / chipiuri* 429
- chisea** sb. pl. *chisele* 41
- chitanță** sb. pl. *chitanțe* 415
- chitanță** sb. sg. *cvitanță* 385
- chitui** vb. 543
- chiui** vb. ind. prez. 3pl. *chiuiesc* 196 / *chiuie* 196
- ci / ce** conj. 262, 266, 268, 356, 358, 359, 642, 643, 722; conector 362; *ci dar* 361, 722
- ci** adv. 236; *ciia* 236
- cicatrice** sb. sg.-pl. *cicatrice* 434; pl. *cicatrici* 434
- cică** adv. 234, 606, 736
- cifră** sb. sg. *țifră* 384
- cifru / cifră** sb. sg. *cifru* 408, *cifră* 408
- cihăi** vb. 186
- cilindru** sb. sg. *țilindru* 384, 393
- cincieru** sb. un ~ 179; pl. *cinceri* 179
- cinci** num. *capitolul cinci* 705
- cincime** sb. o ~ 530
- cincisprezece** num. card. *cincisprezece* 526, 527; *cinsprezece* 526, 527
- cincizeci** num. card. *cincizeci* 526; *cinzeci* 526
- cine** pron. rel. / inter. 167, 171, 497, 502, 674, 675, 704, 715, 717; 741; *cine... acela / el* 721
- cinematograf** sb. 385
- cinematografic** adv. 612
- cineraria** sb. sg.-pl. 422
- cineva** pron. neh. 155, 512, 729, 730; *cinevaș(i)* 155, 170; *cinevașile* 155, 309, 706
- cinste** sb. 689, 701
- cinstetieste** adv. 224
- cinsti** vb. impf. 3pl. *cinsteau* 203; sbj. pf. 1sg. *să fiu cinstit* 209
- cinstit** adj. m. sg. *cinstit* 85, 457, *cinstitul* 88; voc. *cinstit* 458 / *cinstite* (~ *norod*) 86, 87, 457, 458 / *cinstitul* (~ *meu vecin*) 87 / *cinstitule!* 457
- ciocăni** vb. ind. prez. 3 sg. *ciocănește / ciocăne* 551
- ciocoloeste** adv. 599
- ciocolată** sb. pl. *ciocolate* 417 / *ciocolăți* 417, *ciocoladă* 385, *șocolată* 385
- ciomag** sb. sg. *ciomag* 410, *ciomagă* 410
- circ** sb. sg. *țircus* 384
- circiter** adv. 244
- circula** vb. ind. 3 sg.-3pl. *circulează* 196, 546
- circular** adv. 244
- circular** sb. sg. *țircular* 384
- circular(iu)** adj. m. sg. *circular / circulariu* 83
- circulară** sb. pl. *circulare* 443, *circulări* 417, 419, 443
- circulariemente** adv. 229
- circulator(iu)** adj. m. sg. *circulator / circulatoriu* 452; f. sg. *circulatoare / circulatorie* 452; m. pl. *circulatori / circulatorii* 452; f. pl. *circulatoare / circulatorii* 452
- circulațiune** sb. sg. *țirculațiune* 384
- circumscriere** sb. sg. *țircumscriere* 384
- circumstanță** sb. pl. *țircumstanțe* 384
- cireadă** sb. sg. *cireadă* 47, 48, 49; pl. *cirezi* 47, 48, 49
- cireasă** sb. pl. *cireși* 418, 420, 443, *cireșe* 420
- cistită** sb. 419
- citi** vb. inf. *citi* (a ~) 214, 677; impf. 1sg.-1pl. *cetiam, citeam* 202; sbj. *cetească* (~ *-se*) 580
- cititor(iu)** sb. sg. voc. *cetitoriu!* 86, *cetitoriule!* 87; pl. voc. *cetitori!* 87
- citologie** sb. 422
- ciucur** sb. 38
- ciupercă** sb. pl. *ciuperce* 418
- civil** sb., adj. *țivil* 384
- civile** adj. 79; f. pl. *civili* 81
- civilizator(iu)** adj. m. sg. *civilizator / civilizatoriu* 452, 465; f. sg. *civilizatoare / civilizatorie* 452; m. pl. *civilizatori / civilizatorii* 452; f. pl. *civilizatoare / civilizatorii* 452
- civilizație / civilizațiune** sb. sg. *țivilizațiune* 384
- civilmente** adv. 603, 604, 605
- cizmărește** adv. 599
- clae** sb. sg. *clae* 40; pl. *clăi* 40

- clar** adv. 734
clasic adv. 613
clasificator sb. pl. *clasificatori* 412
claustru sb. 390
clauzula vb. 390
clauzulă sb. 390
clavir sb. 393
clănțani vb. ind. prez. 3sg. *clănțânește* / *clănțâne* 551
clăpar sb. pl. *clăpări* 412
Clementa sb. pr. voc. *Clemento!* 87
clevetitește adv. 224
clica vb. inf. *clica* 544, 561; ind. prez. 3sg.-3pl. *clichează* 561
clichet sb. pl. *clicheți* 410, *clichete* 410
climatiza vb. 549
clipiș adv. 228, 601
clișeu sb. pl. *clișeuri* / *clișee* 427
clocotind adj. ger. f. sg. *clocotindă* 465
clona vb. 549
clonă sb. 419
cloncâni vb. ind. prez. 3sg. *cloncânește* / *cloncâne* 550
coadă sb. pl. *coade* / *cozi* 416
coaduna vb. 396
coală sb. pl. *coale* 415, 416 / *coli* 418; G-D *coalelor* 417
coardă sb. pl. *coarde* / *corzi* 416, 420, 443
cobai sb. inv. 432
coborî vb. inf. *coborî* 544; ind. prez. 1sg.-3pl. *cobor* 557; sbj. 3sg.-3pl. *coboare-se* 202
cobră sb. sg. *cobră* 420; pl. *cobre* 420
cobză sb. sg. val. adv. 614
cochetă sb. voc. *cocheto!* 444
cociș sb. sg. 393
cocoloș sb. pl. *cocoloși* 410, 411, *cocoloașe* 410, 411
cocon sb. sg. voc. *cocoane!* 87
coda sb. sg. *coda* / *codă* 420
codebitore sb. sg. *codebitore* / *codebitor* 413
Codrin sb. pr. voc. *Codrine!* 444
codru sb. sg. *codru* 46; pl. *codri* 46, *codruri* 46
cogeamite / **coșcogea** adj. inv. *cogeamite* 115; *coșcoge(a)* 88, 89 (~ *director* 89, *fete mari* ~ 89)
coincide / **coincida** vb. inf. *coincide* 538, 543, 561; *coincida* 538; ind. prez. 3 sg.-3pl. *coincidă* 538; pf.c. 3sg. *a* / *au coincidat* 538; *a* / *au coincis* 538; ger. *coincizând*, *coincidând* 561
cola sb. sg.-pl. *cola* 435; sg. G-D *colei* 435
colant sb. pl. *colanți* 412
colăuda vb. 1396
colecistografie sb. 422
colectiv adv. *colective* 605
colegialmente adv. 229, 602
colinda vb. 680; ind. prez. 1 sg. *colind* / *colindez* 547
colindă sb. pl. *colinzi* 416, 418
collective adv. 231
colmata vb. 544, 549
colonel sb. pl. *coloneilor* 49, *colonelilor* 49
colosal adj. 102, 459
comandă sb. pl. *comenzi* 418; G-D *comandelor* 417
comă sb. („virgulă”) 390
combate vb. 543
combinabil adj. *combinabil* 65
combustibil sb. pl. *combustibili* 410, 411, *combustibile* 411
comedicește adv. 224
comenderisi vb. 187
comentar(iu) sb. sg. *comentariu* 431, *comentar*, *comentărul* 431, 432; pl. *comentarii* 431
comerț sb. *comerț* 384
cometă sb. sg. *comet* 45
comicesc adj. 70
comisarăș sb. 384
comitat sb. sg. G-D *comitatului* 381
comitent sb. sg. *comitente* / *comitent* 413
comoară sb. pl. *comoare* 417, 443, *comori* 443
comodante sb. sg. *comodante* / *comodant* 413; pl. *comodanți* 413
comoție sb. 422
comparabilmente adv. 229
comparative adv. 231
compatibil adj. 80
compărea vb. sbj. 3sg.-3pl. *compare-* 202
compensa vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *compensă* 546, 560; sbj. *să compense* 546
compensatoriu adj. 452
compete vb. inf. *compete* (a ~) 390; ind. prez. 3sg. *compete* 381, 390
competență sb. pl. *competințe* 390
competinte adj. 81
complementar(iu) adj. m. sg. *complementariu* 83; f. sg. *complementarie* / *complementare* 83
complementizator sb. pl. *complementizatori* 412
completamente adv. 601, 603, 604, 605; *complectamente* 601, 602, 603, 605; *completaminte* 230
compliment sb. pl. *complimenturi* 427
component sb. sg. *component* 408, *componentă* 408; pl. *componente* 410, *compenenți* 410
compresă sb. sg. *compresă* / *compresie* 421
compromite / **comprometa** / **comprometariși** vb. inf. *compromite* (a ~) 189 / *comprometa* (a ~) 189; pf.c. 2sg. *ai comprometarișit* 187

compune vb. *a se* ~ 296
compune vb. sbj. 3sg.-3pl. *să compuie* 194
compus adj. pl. *compusă* (scris *compusa*) 84
compus sb. pl. *compuși* / *compuse* 410, 411, 412, 442
computa vb. inf. *computa* (*a* ~) 390; pf.c. 3sg. *a computat* 390; sbj. 2pl. *să computați* 381
computeriza vb. 549
comunitar adj. substantivizat; pl. *comunitari* 706
conațional sb., adj. 396
concatena vb. 544, 549
concede vb. 390
concede / **conceda** vb. inf. *concede* (*a* ~) 188, 189, 537, 538 / *conceda* (*a* ~) 189, 537, 538
concepe / **concepta** vb. inf. *concepe* (*a* ~) 188, 189; *concepta* (*a* ~) 189
concepia vb. inf. *concupia* (*a* ~) 390; ind. prez. 3pl. *concupiează* (*se* ~) 390
concernent adj. *concernent* / *concerninte* 387
concert sb. pl. *concerturi* 427
concesiv adj. 390
conchema vb. inf. *conchema* (*a* ~) 395, 396; ind. prez. 3sg. *concheamă* 395
conclav sb. sg. *conclav* 408, *conclavă* 408
concluz sb. *concluz* / *conchus* 388; pl. G-D *concluser* 388
concolore adj. 81
concomitent adv. 612
concorda vb. ind. 3 sg.-3pl. *concordează* 546, *concoardă* 560
concrede vb. 388, 396
concura / **concurge** vb. inf. *concura* (*a* ~) 538 / *concurge* (*a* ~) 396, 538; ind. prez. 3 sg.-3pl. *concură* 538, 552 / *concuerează* 552; sbj. 3sg.-3pl. *să concurgă* 538; pf.c. 3sg. *a concurs* 538; viit. ant. 3 sg. *va fi concurs* 538
condensator sb. pl. *condensatori* 412, *condensatoare* 412
condică sb. pl. *condice* 416
condiție sb. 344
conductor sb. pl. *conductori* 412
conector sb. pl. *conectori* 412
confectioneră sb. 419
conferi vb. inf. *conferi* 558; ind. prez. 3sg.-3pl. *conferă* 558, 559; sbj. *să confere* 558, 559
confirma vb. m-m-c-pf. 3pl. *confirmaseră* 566
confisca vb. ind. 3sg. *confișcă* 384
conform adv., prep. 629, 638, 689
conform cu loc. prep. 629, 638
conforma / **conformui** vb. inf. *conforma* (*a* ~) 189, 543 / *conformui* (*a* ~) 189, 543
confuz adj. m. sg. *confuz* 459; m. pl. *confuzi* 459
confuziona vb. 189
congestie sb. 422
conjugamente adv. 228
conjugă vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *conjugă* 549
conjura vb. 687
consacra vb. ind. prez. 1 sg. *consacru* / *consacrez* 546
consciu adj. 390
conscrie vb. inf. *conscrie* (*a* ~) 388; impf. 3 pl. *conscrieau* (*se* ~) 388
conscriere / **conscripție** sb. sg. *conscriere* / *conscripție* / *conscripție* 388
consecint(e) adj. m. sg. *consecinte* 80; G-D *consecinte* 81; f. sg. *consecintă* 81
consecință sb. pl. *consecințe* 418
conserva vb. inf. *conserva* (*a* ~) 560; ind. prez. 3sg.-3pl. *conservă* 560
conservare sb. sg. *conservare* 384
considera vb. 306, 735, 736
considerabil adj. *considerabil* 65
consiliu sb. pl. *consilii* 430, 446, *consilie* 430; *consiliuri* 430
consiliu sb. sg. *conziliu* 384
consimți vb. 543
consista / **consiste** vb. 320
consta vb. 295
constant adv. 244
constante adj. f. pl. G-D *constantii* 80
Constantinopol sb. pr. 478
constatător adj. 82
constituent sb. pl. *constituenți* 412
constitui / **constitua** vb. inf. *constitui* (*a* ~) 537, 543, 558 / *constitua* (*a* ~) 537; ind. prez. 3 sg.-3pl. *constituă* 537; 3 pl. *constituie* / *constituiesc* 537; impf. 3pl. *constituiau* 563
constituție sb. sg. *conștituție* 384
construcție sb. sg. *conștrucție* 384
construi / **construa** vb. inf. *construi* (*a* ~) 189 / *construa* (*a* ~) 189
consul sb. sg. *conzul* 384
consumo adv. 232
consuna vb. 396
conștiință sb. pl. *conștiințe* 418
contact sb. pl. *contacti* / *contacte* 411, 442
contagios adj. 66
container sb. pl. *containere* 429
contiguu adj. 450
continua vb. 668
continua / **continui** vb. inf. *continua* (*a* ~) 537, 668 / *continui* (*a* ~) 537; sbj. 3sg.-3pl. *să continuască* 537
continuu adj. m. sg. *continuu* 67, 450; f. sg. *continuuă* 67; m. pl. *continui* 67; f. pl. *continue* 67
contra prep. 250, 251, 636, 699; *în contra* 251, 617, 635-636
contraceptiv sb. pl. *contraceptive* 430

- contracta** vb. ind. prez. *contractă / contractează* 552
- contractant** sb. sg. *contractant / contractante* 413; pl. *contractanți* 413
- contracte** adv. 231
- contradicăului** vb. 188
- contradictoriu** adj. 452
- contrafort** sb. pl. *contraforți / contraforturi* 410, 411, 412, 443
- contralniceste** adv. 224
- contrar** prep. 628
- contrar(iu)** adj. m. sg. *contrar / contrariu* 453; f. sg. *contrară / contrarie* 453; m. pl. *contrari / contrarii* 453; f. pl. *contrare / contrarii* 453
- contrar(iu)** sb. sg. *contrar, contrariu* 431, 453, *contrarul, contrariul* 431; pl. *contrare, contrarii* 431
- contraveni** vb. 543
- contribui** vb. inf. *contribui (a ~)* 295, 320, 558, 668; ind. prez. 3pl. *contribuiesc* 551 / *contribuie* 96, 551; 3sg. *contribuiește* 196
- control** sb. sg. *control* 407, 408, *controlă* 407, 408
- contur** sb. pl. *conture / contururi* 427, 428
- conturba** vb. inf. 390; ind. prez. 3sg.-3pl. *coturbă (se ~)* 390
- conveni** vb. 543; inf. 390, 396; ind. prez. 1pl. *convenim* 390
- convenire** sb. sg. 390
- converge / convergi** vb. inf. *converge (a ~)* 539, 543 / *convergi (a ~)* 539; ind. prez. 3 pl. *convergesc* 539
- convins** adj. 736
- convoca** vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *convoacă* 560, *convocă* 198; sbj. 3sg.-3pl. *să convoace* 198
- convolut** sb. 390
- convulsie** sb. 422
- cool** adv. 612
- coordona** vb. inf. *coordona (a ~)* 546; ind. prez. 3sg.-3pl. *coordoană* 546, 548, 560 / *coordonează* 546, 560; sbj. *să coordoneze* 546
- copăcel** sb. sg. *copăcei* 49
- copertă** sb. pl. *coperți* 418, 420, 443, *coperte* 420, 443
- copil** sb. voc. *copilul!* 444; *copil-problemă* 702
- copilaș** sb. pl. voc. *copilași!* 87
- corcodușă** sb. pl. *corcoduși* 418
- corcorosi** vb. 187
- cordialmente** adv. 604
- cordiș** adv. 228, 601
- corect** adv.; conector 724
- corecte** adv. 231
- corepetitor** sb. 388
- coresponda** vb. 390
- corespondență** sb. sg. *corespondenție* 40, *corispondență* 40
- corespundinte** adj. f. pl. *corespundinți* 81
- corespunzător** adj. *corăspunzător* 385
- corija / corige / corege** vb. inf. *corija (a ~)* 553 / *corege (a ~)* 188, *corige (a ~)* 538; impf. 1sg.-1pl. *coregeam* 188
- corisponderisi** vb. 187
- corn** sb. pl. *coarne, cornuri* 427
- cornee** sb. sg.-pl. *cornee* 424, 432, 433; pl. *cornei* 434
- Cornel** sb. pr. voc. *Cornele!* 444
- cornet** sb. pl. *corneți / cornete* 410, 411, 442
- coronară** sb. 419
- corp** sb. pl. *corpi* 410; *corpuri* 410
- cortegiu** sb. sg. *cortegiu* 42; *cortej* 42
- coseste** adv. 224
- cosiș** adv. 601
- cosmetice** sb. pl. *cosmeticuri* 427
- costa** vb. 687; ind. prez. 3pl. *costisesc* 187
- costeliv** adj. substantivizat f. sg. voc. *costelivo!* 86
- costiș** adv. 227, 228
- costum** sb. pl. *costumuri* 427
- cot** sb. *coate, coturi* 427
- cotidian** sb. pl. *cotidiane* 443, *cotidiane* 443
- cotiș** adv. 228, 601
- cowboy** sb. inv. 434
- cozarisi** vb. sbj. 1pl. *să cozarisim* 187
- crai** sb. sg.-pl. *crai* 47; sg. *craiu* 47; sg. voc. *craiu!* 87
- cramă** sb. pl. *crămi* 443
- crație** suffixoid 422
- crazy** adv. 612
- crăiesc** adj. m. sg. voc. *crăesc (fiu ~)* 85
- crășmăriță** sb. 416
- creangă** sb. pl. *crenge* 417
- creator(iu)** adj. m. sg. *creator* 452; f. pl. *creatoare* 38, 452 / *creatorii* 452
- crede** vb. 306, 371, 578, 680, 682, 734; *a se ~* 194, 306; ind. prez. 1sg. *cred* 193, 553, 554 / *crez* 193, 553, 554, 555; sbj. *să creadă* 194, 553, 554 / *să crează* 194, 553, 555; cond. *credere-ai* 199; viit. 1sg. *voiu crede* 212
- credențional** sb. sg. *credențional*; pl. *credenționalele* 388
- credință** sb. pl. *credinți* 416
- creditor** sb. sg. *creditore / creditor* 413; pl. *creditori* 413
- creier** sb. pl. *creieri* 410, 411, *creiere* 410, 411
- crescând** adj. ger. f. sg. *crescândă* 69, 465, 708; f. pl. *crescânde* 69

- crescendo** adv. 232
cresta vb. ind. prez. 1sg. *crestu* 195
crestătură sb. pl. *crestături* 416
crește vb. m-m-c-pf. perifrastic 3 sg.-3pl. [au fost] *crescut* 208
creștin adj. m. sg. voc. *creștine* 458
creștinesc adv. 599
creștinește adv. 598, 599
cretaceu adj. 451
criminal(e) adj. f. sg. *criminală* 81; f. pl. *criminali* 81
crystalinic adj. 65; f. pl. *crystalinice* 66
criticarisi vb. sbj. 3sg. *să criticarisească* 187
criticale adj. 80
critică sb. sg. G-D *criticii* 437, *critecei* 52, 437
critice adv. 231
croasant sb. pl. *croasanți* 410, 412, *croasante* 410
croazea sb. 423, 424
croăștește adv. 600
crocodil sb. pl. *crocodili* 49
chromozom sb. pl. *chromozomi* 412
croncăni vb. ind. prez. 3sg. *croncăne / croncănește* 551
cronică sb. pl. *cronice / cronici* 416
cronicărește adv. 599
cronitice adv. 231
cronologice adv. 231
cruce sb. sg. G-D *crucei* 51
crucifix sb. pl. *crucifixe / crucifixuri* 429
cruciș adv. 227, 601, 617; *în ~* 617
crud adj. 65
crudieste adv. 224
cruța vb. 395
cu prep. 250, 295, 296, 297, 320, 331, 332, 395, 473, 485, 487, 628, 632, 697, 699, 702, 722, 723
cu adevăr loc. adv. 618
cu adevărat loc. adv. 618, 619
cu alte cuvinte loc. adv.; conector 724
cu amăruntul loc. adv. 235
cu aproximație loc. adv. 610
cu atenție loc. adv. 610
cu binisorul loc. adv. 235
cu condiția să grup cvasiloc conj. 719
cu cumpăneală loc. adv. 610
cu decizie loc. adv. 610
cu deosebire loc. adv. 604
cu desăvârșire loc. adv. 98, 462, 602, 604
cu draci loc. adv. 98
cu forța loc. adv. 610
cu grămada loc. adv. 235
cu greu loc. adv. 618, 619
cu intenție loc. adv. 610
cu izbândă loc. adv. 610
cu încetul loc. adv. 618
cu modul 331
cu mult loc. adv. 103
cu neasemuire loc. adv. 103
cu nonșalanță loc. adv. 610, 622
cu orice preț loc. adv. 610
cu privire la loc. prep. 334, 636-637, 720; *cu privire la aceea că...* grup cvasiloc. conj. 148, 648
cu redicată loc. adv. 235
cu sânge-rece loc. adv. 610
cu scop de loc. prep. 342
cu scopul să grup cvasiloc. conj. 719
cu siguranță loc. adv. 735
cu toate aceste(a) loc. adv. 35; conector 724; *cu toate astea* loc. adv. 504
cu toate că loc. conj. 263, 264, 267, 347, 348, 359, 642, 719, 720; *cu tot că* 347; *cu toate că...* *dar însă / dar tot* 721
cu tot / toată... loc. prep. 351, 629, 636
cu tot loc. adv. 332
cu totul loc. adv. 94, 95, 102, 103, 106, 602, 604, 620, 621; *cu totul și cu totul* loc. adv. 94, 95, 464; *cu totului* 94, 95, *cu totului tot* 94, 95, 464, *cu totului totu* 235
cuantificator sb. pl. *cuantificatori* 412
cuba / cubi vb. inf. *cuba (a ~)* 189 / *cubi (a ~)* 189
cuc sb. sg. *cuc* val. adv. 614
Cucerniciei Tale formulă pol. G-D 127
cucoană sb. sg. *cocoană* 385
cufunda vb. impf. 3pl. *se cufundau* 203
cufundetieste adv. 224
cufuri vb. ind. prez. 1sg. *cufuriu* 196, 197
cuget sb. 397
cugeta vb. 680; inf. *cugeta (a ~)* 397; *cugeta (a se ~)* 399; sbj. 3sg.-3pl. *să cugete* 397; 1pl. *să ne cugetăm* 397; pf.c. 1 sg. *m-am cugetat* 399
culca vb. m-m-c-pf. perifrastic 1sg. *m-am fost culcat* 208; viit. ant. 3sg. *s-o fi culcat* 212; sup. *la culcat* 215
culege vb. impf. 3pl. *culegeau* 203
culme sb. sg. *culmea* val. adv. 615
culo adv. 60
culoare sb. sg. *culoare* 45, *coloare* 385, *color* 40, 45, *color* 45; *coloară / coloră* 40
culpabil(e) adj. m. sg. *culpabil* 65 / *culpabile* 80, 81
culpalnic adj. 65
cultural adv. 612
culturalicește adv. 600
culturalmente adv. 604
cultură sb. sg. G-D *culturii / culturai* 113
cum adv. rel. / inter. 303, 325, 326, 331, 678, 715, 717, 718, 724; *cum, necum* 722

cum adv. excl. 696
cum conj. 271, 330, 339, 718, 719, 720
cum că loc. conj. 263, 268, 306, 307, 316, 317, 321, 365, 372, 642, 647, 682, 714
cum de loc. conj. 682, 714
cum și loc. conj. 263, 265, 356-357, 722
cuminte adj. m. sg. *cuminte*; G-D *cumintelui* 75; f. sg. *cuminte* 75; m. f. pl. *cuminți*, (*mai*) *cu minte* 75
cumnată sb. f. sg. *cumnată*- 138
cumpăra vb. ind. prez. 1sg. *cumpăru* 195
cumplit de adv. 465
cumva adv. 232, 606, 734, 736; *cumvași(i)* 232; *cumvași(lea)* 607
cunoaște vb. 600
cunoaște vb. pf.s. 1pl. *cunoscum* 206; m-m-c-pf. 2sg. *cunoscuseși* 208; viit. 2sg. *vei cunoaște* 211
cunoștință sb. pl. *cunoștinți* 417, 418, *cunoștințe* 418
cununa vb. ind. prez. 1sg. *cununu* 195
cuprinde vb. ind. prez. 1sg. *coprinz* 195; sbj. 3sg.-3pl. *să coprinză* 194
cuprinzător adj. f. sg. *cuprinzătoare* 82
cuptoreste adv. 224
curabil adj. *curabl* 65
curaj sb. sg. *curajie* 42; *curajă* 42; pl. *corajuri* 427
curat adj. 65
curat adv. 237
curator sb. sg. *curatore* / *curator* 413; pl. *curatori* 413
curăța / curăți vb. inf. *curăța* (*a ~*) 190, 539, 540 / *curăți* (*a ~*) 190, 539, 540; ind. prez. 1sg. *curățesc* 196
curățel adj. 66
curent sb. pl. *curenți* / *curente* 411, 442; *curenturi* 427
curge / cure vb. impf. 3pl. *curgeau* 203, *curea* 203
curios adj. 300
curmeziș adv. 227, 228, 601, 618; *în ~* loc. adv. 618; *de-a ~* loc. adv. 618
curpen sb. sg. *curpen* / *curpene* 413
cușcă sb. pl. *cuște* / *cuști* 416
cutare pron., adj. neh. *cutare* 160, 513, 522; f. sg. *cutarea* 160; G-D *cutării* 160; m. sg. *cutarele* 160; pl. *cutari* 160, *cutări* 160; *cutărică* 513
cuteza vb. 680
cuteza vb. 680; ind. prez. 1sg. *cutezu* 195; 1pl. *ne cutezăm* 577
cutie sb. 421
cutreiera vb. pf.c. 1sg.-1pl. *cutreierat-am* 205
cuvânta vb. ind. prez. 1sg. *cuvântezu* 195

cuvânt-titlu sb. (*cvasi*)comp. 702
cuveni vb. *a se ~* 669, 694, 736
cuvertă sb. sg. *cuvertă* 391; G-D *cuvertei* 391
cuvios adj. m. sg. voc. *cuviosule!* 457
cuzinet sb. pl. *cuzineși* 412
CV sb. pl. *CV-uri* 429
cvadruplu num. mult. *quadruplu* 181, 707; f. *cvadruplă* 532
cvintuplu num. mult. 532

D

da vb. inf. *da* (*a ~*) 216, 220, 302, 694; *a se ~* 301; impf. *dam*, *dai*, *da*, *dam*, *dați*, *dau* 216, 587; *dădeam*, *dădeai*, *dădea*, *dădeau* 216, 587, 588; 1sg.-1pl. *dedeam* / *dideam* 587, 588; 3sg. *dădea* 216, *da* 216; pf.s. 1sg. *dedi* 216, *dădui* 216, *didei* 216, *dedeiu* 216, 589; 2sg. *dedeși* 216, 589, *dăduși* 216; 3sg. *dede* 216, *dete* 216, 589, *diede* 216, *dădu* 589; 1pl. *dădurăm* 216, *dederăm* 216; 3pl. *dară* 216, *deteră* 216, *dădură* 589; m-m-c-pf. 1sg. *dădusem* 216, *dedesem* 216, 589, *detesem* 589; 2sg. *dăduseși* 216, *dădusei* 568; 3sg. *dasă* 216, *dase* 216, 590; *dăduse* 216, 589; 3pl. *daseră* 590; sbj. 3sg.-3pl. *să dea* 216, 217, 586, 587 / *să deie* 216, 217, 586, 587, *deie-vă* 202, *deie* 217; pf.c. 2sg. *dat-ai* 204, 3sg.-3pl. *a dat* 204; viit. 1sg. *oi da* 211, *voi să dau* 211; part. *datu* 216
da ansă loc. vb. (*a ~*) 398
da capo al fine loc. adv. 611
da capo loc. adv. 611
d-a chiuitele loc. adv. 235
da înlotru loc. vb. (*a ~*) 394
da sus loc. vb. (*a ~*) 395
dandy sb. inv. 434
Daniela sb. pr. voc. *Danielo!* 444
dansa vb. ind. 681; ind. prez. 1sg. *danș* 196
d-a-nsăritele loc. adv. 235
dacă conj. 262, 263, 270, 307, 310, 343, 344, 349, 353, 645, 679, 682, 696, 714, 718, 719, 720, 724; *deacă* 263; *daca* 263, 349; *dacă... este* 363, 737; *dacă... atunci* 721; *dacă... chiar* 349; *dacă... și* 349
dantesc adj. m. sg. *dantesc* 460; f. sg. *dantescă* 460
dar conj. adv. / concl.; conector 262, 266, 267, 270, 347, 348, 356, 358-359, 360-361, 722, 724; *dară* 262, 359, 642; *dar însă* 266, 347, 348, 349, 359, 723
dară adv. 241; *darămite* 234
darniceste adv. 224
d-aruncatele loc. adv. 235
dascăl sb. voc. *dascăle!* 58
dat fiind că grup *cvasiloc.* conj. 719

- dată** sb. sg. 182, 533; pl. *date* (istorice) 416; pl. *dăți* (două *dăți*) 416; *pe data de* 696; *o / întâiași ~* num. adv. 182, 533
- dativ** sb. pl. *dativi* 409
- dator** adj. 757
- datora / datori** vb. inf. *datora* (*a ~*) 190, 539, 540; *datori* (*a ~*) 190, 539, 540; ind. prez. 1pl. *datorim* 539; 3sg.-3pl. *datorează* 539; 3sg. *datorește* 539; part. *datorit* 539
- datorie** sb. 89
- datorită** prep. 335, 628, 633, 758, 759
- datoriu** adj. m. sg. *datoriu* 71, *detoriu* 71
- dă lăpădat** loc. adv. 235
- dăinui** vb. ind. prez. *dăinuiește / dăinuie* 550, 551
- dărâma** vb. inf. *dărâma* (*a ~*) 216; ind. prez. (*se*) *darmă* 216, *se dărâmă* 216
- dărui** vb. 669
- dăscălește** adv. 598
- dătător de lucru** loc. sb. 395
- Dâncu** sb. pr. voc. *Dâncule!* 444
- dânsul** pron. pers. m. sg. N-A *dânsul* 125, 482, 484, 485, 522; f. sg. N-A *dânsa* 125, 482, 484, 485; m. pl. N-A *dânșii* 482, 485; f. pl. N-A *dânsele* 125, 482
- dârz** adj. m. sg. *dârz* 459; f. sg. *dârjă*; m. pl. *dârzi / dârji* 459; f. pl. *dârje* 459
- de-** pref. 396
- de** conj. 262, 268, 271, 272, 316, 343, 344, 351-352, 678, 682, 714, 720, 721; *de nu* 344; *de cumva* 344
- de** interj. 278
- de** prep. 175, 176, 177, 182, 250, 251, 254, 255, 257, 258, 289, 295, 297, 298, 299, 302, 304, 306, 307, 310, 316, 320, 321-323, 325, 326, 329, 331, 339, 371, 438, 439, 446, 485, 532, 533, 628, 632, 674, 681; prep. regim 253, 295, 296, 300, 302, 303, 304, 320, 371, 487, 690, 699; prep. a calit. 255, 302, 303, 304, 305, 399, 471, 472, 691, 698, 699, 703, 707, 723; marcă G analitic 55-56, 254, 371, 439, 697, 700; marcă sup. 580-581; *dă* 251, 300, 321-322, 628; *de pe* 251-252; *așa de* 78, 96, 97, 103; *atât de* 96, 97, 100; *asemenea de* 89, 99, 106
- de** pron. rel. 166, 167, 171
- de-a / de a** prep. comp. 342, 578, 628
- de (...)** **chiar** loc. conj. 349
- de (...)** **și** loc. conj. 349
- de (o) manieră** loc. adv. 331
- de aceea** loc. adv., conector 335, 339-40, 361, 362, 724; *de aceea dar* 723, 725
- de acord** loc. adv., conector 724
- de aici** loc. adv., conector 724
- de altă parte** loc. adv. 619
- de altfel** loc. adv., conector 724
- de asemenea** loc. adv., conector 725
- de asta** loc. adv., conector 725
- de bună seamă** loc. adv. 235
- de către** prep. comp. 251, 255, 256, 257, 258, 320, 321-322, 691; *de cătră* 257, 321-322; *dă către* 321-322, *dă cătră* 322
- de chilin** loc. adv. 235
- de comun** loc. adv. 391; *îndecomun* 391
- de cum (decum)** loc. conj. 326, 719
- de cum** conj. 461
- de exemplu** loc. adv., conector 725
- de facto** loc. adv. 611
- de fapt** loc. adv., conector 724
- de îndată** loc. adv. 617; *deîndată* 617
- de jur împrejur** loc. adv. 610
- de la** prep. comp. 295, 319, 321, 395, 628, 632, 701
- de mama focului** loc. adv. 98
- de minune** loc. adv. 98
- de natură să** grup cvasiloc. conj. 719
- de o manieră** 608, 609
- de o parte** loc. adv. 619
- de obicei** loc. adv. 669
- de obște** loc. adv. 226
- de ordinar** loc. adv. 610
- de parcă** loc. conj. 263, 264, 272, 715, 719
- de pildă** loc. adv., conector 725
- de present** loc. adv. 400
- de prisosit** loc. adv. 235,
- de rost** adv. 235
- de sine** loc. adv. 400
- de tot** loc. adv. val. super. 66, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 106, 400, 620
- de unde** loc. conj., conector 353, 724
- de visu** loc. adv. 611
- de vreme ce** loc. conj. 335, 338, 719, 720
- de-a curmeziș** loc. adv. 618
- de-a pururea** loc. adv. 610
- de-a totului tot** loc. val. super. 462
- deajuns** adv. 617; *în ~* 617
- deasupra** prep. 497, 629
- debara** sb. 423
- debitor** sb. sg. *debitor / debitoare* 413; pl. *debitori* 413
- debleia** vb. 544, 549
- debransa** vb. 544
- debusola** vb. 544
- debusolant** adv. 612
- debușeu** sb. pl. *debușeuri* 429
- decapita** vb. pf.s. pas. 3sg. *fu decapitat* 197
- decât (de cât)** adv. comp., restricție, excepție, cumul 324-326, 353-354, 693, 717, 721; prep. 100, 101, 325, 461, 485, 628; conj. 101, 325, 715, 721

decât numai doară loc. adv. 240
deceda / decede vb. inf. *decede* (a ~) 188
deceniu sb. sg. *deceniu* 408, *decenie* 408; pl. *decenii* 431
decent adv. 612
decerna / decerne vb. inf. *decerna / decerne* 538; ind. 3 sg.-3pl. *decernează / decernă* 547
deci conj., conector 262, 263, 361, 722, 724, 725; *dăci* 263; *deci dar* 723
decide vb. inf. *decide* 561; ger. *decizând* 561
decima vb. ind. prez. 1sg. *dețimez* 384
decimal adj. *dețimal* 384
decizionă sb. sg. 40
deciziune sb. sg. *dițiziune* 384
decizoriu adj. 452
declamator(iu) adj. m. sg. *declamator / declamatoriu* 452; f. sg. *declamatoare / declamatorie* 452; m. pl. *declamatori / declamatorii* 452; f. pl. *declamatoare / declamatorii* 452
declara vb. a (se) ~ 295, 306, 694
declara / declarui vb. inf. *declara* (a ~) 187, 189, 543; *declara* (a se ~) 399; *declarui* (a ~) 189, 543; sbj. 1sg. *să mă declar* 399
declina / declinarisi vb. inf. *declinarisi* (a ~) 187; ind. prez. 3sg.-3pl. *se declinează* 196
declinatoriu adj. 452
declinând adj. ger. f. sg. *declinândă* 300
decolmata vb. 544
decopia vb. inf. *decopia* (a ~) 396; ind. prez. 3sg.-3pl. *decopiază* 396
decorativ adv. 612
decreta / decretuo vb. inf. *decreta* (a ~) 187, 189, *decretui* (a ~) 189
decuplu num. mult. *decuplu* 180; f. *decuplă* 180
decurge vb. part. *decurs* 396
deda vb. inf. *deda* (a se ~) 397; viit. 3pl. *vor deda* 397; pf.c. 3pl. s-au *dedat* 397
dedesuptul prep. 629
dedica / dedicălui vb. inf. *dedicălui* (a ~) 188; pf.c. 3sg.-3pl. *au dedicăluit* 188
dedicatoriu adj. 452
deduce vb. 188, 543
defaimatieste adv. 224
defel adv. neg. 733
deficientă sb. sg. 388
defige vb. inf. *defige* (a ~) 543; part. *defipt* 544
defini / defina vb. inf. *defini* (a ~) 189 / *defina* (a ~) 189
definitiv adj. 66
definitivamente adv. 229
definitive adv. 231
definitoriu adj. 452
deflui vb. ind. prez. 3sg. *defluiște* 552
defula vb. 544, 549
degaja vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *degajă / degajează* 552
degeaba adv. 618; *pe ~* 618
degrabă adv. 606
degrada vb. sbj. 3 *să se degrade* 196, 546
degrade sb. pl. *degradeuri* 424, 428
deja adv. 244
dejosi vb. 396
delătura vb. 391, 396
delăturare sb. sg. *delăturarea* 391
delega vb. ind. 3sg.-3pl. *delegă* 198, *deleagă* 198, 560
delicatețe pl. *delicatesuri / delicatețuri* 425
deloc adv. neg. 733
deluzoriu adj. 452
demantela vb. 544, 549
demisiona vb. 189
demite vb. 188
demonstra vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *demonstră* 546
demonstrativ sb. pl. *demonstrativi* 409
denega vb. inf. *denega* (a ~) 396; pf.c. 3sg. a *denegat* 396
denumi vb. inf. 396; ind. prez. 1sg. *denumesc* 396
denumire sb. sg. 396, *denumirea* 396
deoarece conj. 262, 263, 269, 335, 337-338, 642, 649-651, 720; *de oară ce* 338; *deoarăce* 338; *deoarece... dar* 721
deobliga vb. inf. 396; ind. prez. 3sg. *deobligă* (se ~) 396
deobligament sb. sg. 396; *deobligamentul* 396
deochea vb. ind. prez. 1 sg. *deochiu / deochez* 54
deodată adv. 606
deodorant sb. pl. *deodorante* 430
deonestare sb. sg. 391
deoparte adv. 606
deopotrivă (de) adv. 89, 100, 106, 462
deosebit adv. 620
deosebit de loc. prep. cumul. (a cere... *bașșiș...*, *deosebit de plata anuală*) 353
departe adv. 606
departe de adv. cu prep. 370, 690
depăna vb. ind. prez. 1sg. *deapăn / depăn* 561, *depen* 561
depecând adv. 400
depinde / depanda / dependălui vb. inf. *depinde* (a ~) 188, 189, *depanda* (a ~) 189, *dependălui* (a ~) 188
deplin adj., adv. 96, 606, 613, 705
deponente sb. sg. *deponente* 413, *deponentele* 413
depozităului vb. 188

- deprecatoriu** adj. 452
deprinde vb. 680
deranjarisi vb. ind. prez. 1sg.-3pl. *deranjarisesc* 187
derby sb. pl. *derby-uri* 428
derivat sb. pl. *derivați / derivate* 411, 412, 442
derizoriu adj. 452
dermă sb. sg. *derm / dermă* 409
deroga vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *deroagă* 548, 561; *derógă* 561
derogatoriu adj. 452
des adj., adv. 65, 617
desagă sb. sg. *desagă* 410, *desag* 410, *desagul* 410
desăvârși vb. ind. 3sg. *desăvârșaste* 199, *se desăvârșeste* 199
desăvârșit adv. 237; *desevârșit* 237
descendent sb. sg. *descendente / descendinte* 413, *descendent* 413; pl. *descendenți* 413
deschide vb. pf.s. 1sg. *deschis* 205; sbj. *să deschidă / să deschiză* 553; m-m-c-pf. perifrastic 3sg. *s-au fost deschis* 208
deschis adj. part. 689
descoperi vb. inf. *descoperi* (*a ~*) 197, 558, 559; ind. prez. 1sg. *descoperiu* 196; sbj. 1sg. *să descopăr* 197; 1sg.-3pl. *descopăr, descoper* 559; 3pl. *se descoper* 197; ind.-sbj. 3sg. *descopere, să descopere* 558, 559; ind. 3sg.-3pl. *descoperă* 559
descotoșmăna / descotoșmăni vb. inf. *descotoșmăna* 540, *descotoșmăni* 540
descrescând adj. ger. f. sg. *descrescândă* 69, 465
desculpare sb. sg. 391
desemn sb. pl. *desemnuri* 427
desemna vb. 295, 304
desen sb. pl. *desene / desenuri* 427
deseori adv. 617
desface vb. viit. 1sg. *oiu desface* 211
desfășura vb. ind. prez. 1sg. *desfășor / desfășur* 556, 557; 3sg.-3pl. *se desfășoară* 198; sbj. 3sg.-3pl. *să desfășoare / desfășure* 556, 557; imper. *desfășură!* 198
desfăta vb. ind. prez. 1 sg. *desfăt / desfătez* 547; 3sg.-3pl. *desfată / desfătează* 547
desfătare sb. sg. *desfătarea* 89
designa vb. inf. *designa* (*a ~*) 391; ind. prez. 3sg. *designează* 391; viit. 3sg. *va designa* 391
desigur adv. 244, 645; *deseur* 244
despărți / desparte vb. inf. *despărți* 542 / *desparte* (*pot ~*) 542; ind. prez. 1sg.-3pl. *despart* 195, 196, 550, *despartu* 196 / *despărtesc* 195, 196, 550; m-m-c-pf. 3pl. *despărțiseră* 566
despotisi vb. 187
despre prep. 251, 253, 255, 328, 330, 487, 628, 690
destăinui vb. ind. prez. 3sg. *destăinui* / *destăinuieste* 551
destinatoriu adj. 452
destitui vb. 543
destul adj. m. sg. *destul* 66; m. pl. *destui* 66, 105; m. f. pl. G-D *destulor* 455; *destul* adv. 613, 615, 617, 622; *în ~ loc.* adv. 617
deșert adj. 65
deși / de și conj. 267, 327, 345, 346-347, 348, 349, 350, 645, 696, 720; conector 724; *deși...* (*dar*) *însă / tot* 721
deștepta vb. ind. prez. 1sg. *deșteptu* 195; pf.s. 1sg. *mă deșteptău* 206; sbj. pf. 3sg.-3pl. *să se fi deșteptat* 209
deșteptare sb. sg. G-D *deșteptărei* 420
deșteptăciune sb. o *deșteptăciune de...* 699
detarra vb. 544, 549
detașa vb. ind. 3sg.-3pl. *detașă* 546
detetora sb. pl. *detetori* 413
deteriora vb. ind. 3sg.-3pl. *deterioară* (*se ~*) 198, 546, 548, 560 / *deteriorează* 198, 560
determina vb. ind. prez. 1sg. *determinez* 546
determinant sb. pl. *determinanți* 412, *determinante* 412
deține vb. inf. *deține* 391; *deține* (*a-și ~*) 396
deveni vb. 295, 301, 543, 666, 667; pf.c. 3sg. *a devenit* 301; sbj. 1sg. *să deviu* 195; 3sg. *să devie* 194
devirusa vb. 544
devora vb. sbj. 3sg.-3pl. *să devore* 196
devotat adj. part. 688
dezagrega vb. inf. *dezagrega* (*a ~*) 561; ind. prez. 3 sg.-3pl. *dezagregă* 547, 561 / *dezagreghează* 547
dezavua vb. 391
dezbateri maraton sb. (cvasi)comp. 702
dezdoi vb. ind. prez. 1sg. *dezdoi* / *dezdoiesc* 550
dezgustător adv. 613
deziluziona vb. 189
dezminți vb. inf. *dezminți* (*a ~*) 543; ind. prez. 1sg. *dezmint / dezmințesc* 550
dezvălui vb. inf. *dezvălui* (*a ~*) 558; ind. prez. 3pl. *dezvăluiesc / dezvăluie* 551
dezvolta vb. ind. 3sg.-3pl. *dezvoltă* 560, *dezvoaltă* 198, 548, 560, *desvoaltă* 385 / *se dezvoltă* 198; sbj. 3sg.-3pl. *să dezvolte* 548, 560; viit. 3sg. *are a se dezvolta* 213
diacritic sb. pl. *diacritice* 429
diafendepsi vb. 187
diagonalic adj. 65

- diagonalicește** adv. 227
dialect sb. pl. *dialecte* 88
dialecticamente adv. 603, 605
dialectice adv. 231
dialog sb. pl. *dialoguri* 411, *dialogi* 411
diamant sb. pl. *diamanturi* 427
diamantical sb. pl. tantum 424
diametral adv. 612
diametralicește adv. 227
diaree sb. pl. *diarei* 423
diasporă sb. 419
diavol sb. sg. *diavolu* 113
dibaci adj. m. sg. *dibaci* 74, 75, 105, 454; f. sg. *dibace* 75; m. pl. G-D *dibaci* 75; f. pl. *dibace* 75
dibui vb. ind. prez. 3sg. *dibuie / dibuiește* 550
dicta / dictirui vb. inf. *dictirui (a ~)* 188
dictando adv. 605
dictatoare sb. sg.-pl. 433
difereminte adv. 228
diferență sb. pl. *diferenți* 418
diferi vb. ind. prez. 3sg. *diferește / diferă* 551
diferit adj. m. sg. *diferit* 67, 104, 455; f. sg. *diferită* 67; m. pl. *diferiți* 67; G-D *diferiților / a diferiți* 67; f. pl. *diferite* 67, *diferitelor / a diferite* 67; m. f. G-D *diferitor* 455
dificil adv. 613, 735
digit sb. pl. *digiji* 412
dihai adv. 245
dilatatoriu adj. 452
diligente adj. 80
dimineața sb. val. adv. *dimineața* 394
dimineață sb. sg. G-D *dimineții* 50; pl. *dimineți* 415
diminutiv sb. pl. *diminutivi* 409
dimpotrivă adv., conector 724
din prep. 251, 252, 257, 258, 295, 296, 321, 339, 628, 395, 462, 600, 674, 693, 697, 699; *dân* 252
din cale-afară loc. adv. 95, 106, 464
din cauza faptului că grup cvasiloc. conj. 719
din cauza loc. prep. 335, 339, 497, 629
din cauză că loc. conj. 269, 335, 339, 642, 719, 720
din caz în caz loc. adv. 400
din când în când loc. adv. 610
din ce în ce mai loc. adv. 692
din contra loc. adv., conector 361
din destul loc. adv. 400
din moment(ul) ce loc. conj. 338, 719, 720
din oficiu loc. adv. 610
din partea loc. prep. 497
din pricina loc. prep. 335, 339, 629
din pricină că loc. conj. 269, 335, 339, 642, 652, 718, 719, 720
din punct(ul) de vedere loc. prep. 334-335, 473, 497, 600, 604, 608, 609, 619, 621, 622, 720
din start loc. adv. 610, 622
dinamicicește adv. 227
Dinescu sb. pr. voc. *Dinescule!* 444
dingo sb. inv. 434
dinspre prep. 251
dintâi num. ord. 176, 528, 533; f. sg. *dintâia* 176, 178, 528
dintre prep. 251, 252, 253, 258, 462, 628, 635, 693, 697, 699; *dântre* 528, 628
dintru prep. 251, 257; *dântru* 628
direct adv. 244, 602; *directe* 231, 605
directamente adv. 603, 605
directoare sb. sg.-pl. 433
director sb. 89, sg. *director* 413, *directore* 38, 413; pl. *directori* 413
direcționa vb. 549
dirija / dirige vb. inf. *dirija (a ~)* 189, 538 / *dirige (a ~)* 188, 189, 538; ind. prez. 3sg. *dirige* 189 / *dirijază* 189; 2pl. *dirigeți* 188; 3pl. *se dirig* 188
dischetă sb. 419
disciplină sb. pl. *disciplini* 418
discordie sb. sg. G-D *discordiile* 51
discount sb. pl. *discounturi* 428
discret adv. 614
discriminatoriu adj. 452
discuțiune / discuțiună sb. sg. *discusiune* 384; *discuțiună* 40
disinvolto adv. 606
dispărea / dispăre vb. inf. *dispăre (a ~)* 190; viit. 1pl. *vom dispărea* 190
dispensa vb. ind. 3 sg.-3pl. *dispensă* 546, 560
display sb. pl. *display-uri* 428
disponibiliza vb. 544, 549
dispune vb. sbj. 3sg.-3pl. *să dispui* 194
disputa vb. 391
distilator(iu) adj. m. sg. *distilatoriu* 82; f. pl. *destilătoare* 82
distorsiona vb. 544
distribui vb. 543
distributive adv. 231
district sb. sg. *district* 384
distruge / distrui vb. inf. *distruge (a ~)* 539 / *distrui (a ~)* 539, 543; pf.c. *a distruit* 539
ditamai adj. inv. 89, 115
dito adv. 605
diverginte adj. f. pl. *diverginți* 81
diversifica / diversifia vb. inf. *diversifica (a ~)* 188; *diversifia (a ~)* 188
divide vb. 188
dividirui vb. 188
divinamente adv. 229

- divinatoriu** adj. 452
- diviza / divide** vb. inf. *diviza* (a ~) 538, 539 / *divide* (a ~) 538, 543
- divizionară** sb. 419
- dizolva / disolvi / dissolve** vb. inf. *dizolva* (a ~) 538 / *disolvi* (a ~) 538 / *dizolve* (a ~) 188
- doamnă** sb. sg. G-D *domne* 50, *doamnei* 52, 53, *doamnăi* 50, *domneei* 50, *domneei* 53, *domnelei* 53; voc. *doamnă!* 57, 85, 88, *doamne!* / *doamnelor!* 88; pl. G-D *doamnelor* 50
- Doamne** interj. 658
- doar** adv. 240; *doară* 240
- doară / doora** num. adv. a ~ 182
- dobitocia-voastră** formulă pol. voc. 127
- dobitocul... de...** sb., adj. 699
- dobzâla** vb. viit. 1sg. *oiu dobzâla* 211
- doctorește** adv. 227
- doctricește** adv. 227
- documentalmente** adv. 229, 603, 605; *documentamente* 229
- doforicesc** adj. 70
- doi** num. card. *doi* 182, 527; f. *doauă* 385; G-D *duor* 175
- doilea** num. ord. *al* ~ 174, 176, 177, 178, 183, 527, 528; *doile*, *al* ~ 175, 183; f. *doua*, *a* ~ 180, 529; *douălea*, *a* ~ 177; *doilea* val. adv.) *al* ~ 182, 183
- doișpe** num. card. m. *doișpe* 527, 533; f. *douășpe* 527, 533
- dolce** adv. 605
- dolent** adj. f. pl. *dolente* 69
- domiciliu** sb. sg. *domicil* 431
- domina** vb. ind. 3 sg.-3pl. *domină / domiună* 548
- Domn** sb. pr. voc. *Doamne!* 86
- domn** sb. sg. G-D *domnului* 50; voc. *domnule* 59, 87; pl. G-D *domnilor* 50; voc. *domnilor!* 59
- domni** vb. ind. prez. 1sg. *domnescu* 196
- Domnia Lui** pron. pol. 1sg. N-Ac *Domni(i)a Mea* 127; G-D *Domnii Meale* 126, 127, *Domnii Mele* 126; 3f. sg. *Domnia Ei* 127; 3m. sg. *Domnia lui* 127; 2pl. *domniilor voastre* 126, *dumile voastre* 126; G-D *dumnealor voastre* 126, *dumilor voastre* 126; voc. *Dumnealor Voastre!* 126; 3pl. *Domnia Lor* 127; G-D *domniilor lor* G-D 486
- domnia-sa** pron. pol. pers. 3sg. 486, ~ *preacinstitul* 128; G-D *domnii sale* 128
- domnia-ta** pron. pol. pers. 2sg. 486; 2pl. *domnia-voastră* 486; G-D *domniilor voastre* 126
- domnicea** sb. sg. voc. *domnicea!* 85
- domnie** sb. sg. G-D *domniei* 52
- domol** adj. m. sg. *domol* 459; m. pl. *domoli* 459
- domoli** vb. ind. prez. 1sg. *domol* 196, *domolesc* 196
- donator** sb. sg. *donator / donatore* 413; pl. *donatori* 413
- dondăni** vb. 186
- dori** vb. inf. *dori* (a ~) 191, 316; ind. prez. 1sg. *dorescu* 196; cond. 3sg.-3pl. *ar dori* 199; pf.c. 3sg. *au dorit* 204
- dorință** sb. sg. G-D *dorinții* 416; pl. *dorințe* 417, *dorinți* 416, 418, *dorințele* 39
- dorit** adj. part. m. sg. voc. *dorite* (~ *Mirtile!*) 86; f. sg. voc. *dorită* (~ *Hloe!*) 87 / *dorita* (~ *me păstorită!*) 87 / *dorito* (~ *Irino!*) 86, 87
- dormi** vb. 680; inf. *dormi* (a ~) 198, *durmi* (a ~) 198; ind. prez. 1sg. *dormu* 196; 1pl. *dormim / durmim* 198, 561; 2pl. *dormiți / durmiți* 198, 561; impf. 3sg. *durmea* 198; pf.s. 3sg. *durmi*; ger. *durmind* 198; cond. 2pl. *dormire-ați* 199; prezumt. *o fi dormind* 200
- dormind** adj. ger. f. pl. *dorminde* 69
- Dortmund** sb. pr. 478
- dovedi** vb. cond. 1sg. *dovedire-aș* 199
- downloada** vb. 544, 549
- drace** voc. interj. 445
- drag** adj. m. sg. *drag* 71, 72, 85, 87, 451, 465, *dragul* 455; voc. *dragul* (~ *mieu Pereo*) 87 / *drag* 457; f. sg. *draga* 455; G-D *drage* 72, *dragei / dragii* 451; m. f. sg. voc. *dragă* (~ *vecine!*, ~ *Clemența!*, ~ *soție!*) 87, 455; m. pl. voc. *dragii* (~ *mamei copilași*) 87; f. pl. *dragi(le) / drage(le)* 72, 451, 473; f. m. pl. voc. *dragilor!* 458
- drajeu** sb. 423; pl. *drajeuri* 423
- drăcu** vb. ind. prez. 3sg. *drăcuie / drăcuiește* 551
- drăgălaș** adj. f. pl. voc. *drăgălașe* 85
- drăguț** adj. m. sg. voc. *drăguț* (~ *Pereo!*) 85, 87
- drăguțel** adj. m. sg. *drăguțel* 450; f. sg. *drăguțică* 451; f. pl. *drăguțele* 451
- dregător** sb. pl. voc. *diregătorilor!* 87
- drenă** sb. 419
- drept** prep. 305, 471, 472, 628; prep. a calit. 471, 472; ~ *care* conector 340, 631, 724; ~ *pentru care* conector 631; ~ *ce* 720; ~ *aceea* loc. adv.; conector 335, 339, 720, 722
- drept** adj. 65
- drept vorbind** loc. adv. 619; *la / pe* ~ 619
- dressing** sb. pl. *dressinguri* 428
- druc** sb. 393
- duale** adj. 81
- dubita** vb. inf. *dubita* (a ~) 372, 391; ind. prez. 1pl. *dubităm* 391
- dublu** num. mult. *dublu* 180, 532, 533; f. *dublă* 532

ducă sb. sg. G-D *ducăi* 52, *ducei* 52
duce vb. inf. *duce* (a ~) 394, a se ~ 601; imper. pl. *duceți-vă / duce-vă-ți* 576; imper. neg. *nu du* 202, 221, 576, *nu duce* 202; m-m-c-pf. perifrastic 2sg. *te-ai fost dus* 208, 3sg.-3pl. *s-au fost dus*; viit. 1sg. *voi să mă duc* 210, *mă voi duce* 214
duducă sb. sg. G-D *duducăi / duduchii* 437
dudui vb. ind. prez. 1sg. *dudui* 196 / *duduiesc* 196
duios adj. m. sg. voc. *duiosule* (~ *Amor!*) 86
dulce adj. m. sg. *dulce* 74, 79, 84, 454, voc. *dulce* (~ *pom!*) / *dulcele* (~ *pom!*) 86; f. sg. *dulce* 74, 79, (~ *patria*) 89; G-D *dulcei* 454; m. f. pl. *dulci* 74, 79
dulceață sb. pl. *dulceți* 415, *dulcețuri* 47
dulcișor adj. m. sg. *dulcișor* 101; f. sg. *dulcișoară* 101
dulcuț adj. m. sg. *dulcuț* 101; f. sg. *dulcuță* 101
duminică sb. pl. *duminicile* val. adv. 614
dumnealui pron. pol. 3 m. sg. 126; f. sg. *dumneaei* 125, 486; *dumnei* 125-126; pl. G-D *dumnealor* 486
dumneasa pron. pol. 3sg. N-Ac 126; G-D *dumisăle* 126
dumneata pron. pol. pers. 2 sg. 126, 491; G-D *dumitale* 126
dumneavoastră pron. pol. pers. 2 sg.- pl. 126, 127, 486
dumnezeiește adv. 598
Dumnezeu sb. pr. voc. *Dumnezeule!* 58, *d-zeule* 87
dumping sb. pl. *dumpinguri* 428
după prep. 251, 487, 628; *dupe* 251, 385; *dupre* 251
după care conector 724
după ce loc. conj. 645, 719
după ce că loc. conj. 721
după cum loc. conj. 717; conector pragmat. 724
durea vb. 541, 669
dureros adv. 614; *dureros de* loc. adv. 97
duty-free sb. pl. *duty-free-uri* 428

E

e interj. 278
-e part. adv. (*pe întrecute, pe nemâncate*) 609, 615
-e suf. adv. 230-232, 597, 598, 605
ebenistică sb. 420
ec(u)ivalinte adj. m. sg. *ecivalinte, ecuivalinte* 81
echilibru sb. sg. *ecvilibru* 385
echipa vb. ind. prez. 1 sg. *echipez* 548
echipă sb. 548
echitate sb. sg. *ecuitate* 391

eclipsă sb. sg. *eclipsis* 42
ecografie sb. 422
economic adv. 600
economicște adv. 600
economisi / economiza vb. inf. *economisi* (a ~) 187, *economiza* (a ~) 188
ecrazarisi vb. imper. neg. *nu ecrazarisi* 187
edentație sb. 422
edifica / edifia vb. inf. *edifica* (a ~) 188, *edifia* (a ~) 188
editor sb. sg. *editor / editore* 413; pl. *editori* 413
editorialistă sb. 419
educa / educălu vb. inf. *educa* (a ~) 187, *educălu* (a ~) 188
efectua / efectui vb. inf. *efectua* (a ~) 189 / *efectui* (a ~) 189
eficace / eficaciu adj. inv. *eficace* 74, 456; m. sg. *eficace* 74, 83, 84, 105 / *eficaciu* 84; f. sg. *eficacie* 84; f. pl. *eficace* 84
eflux sb. 396
egal (de) adv. val. compar. 89, 106, 100, 462 (~ *de rele* 462)
egale adj. 80
egoistic adj. 65
ei interj., conector 724; *ei bine* conector 362
ejecta vb. 544, 549
EKG sb. pl. *EKG-uri* 429
el / ea / ei / ele pron. pers. 3 sg. N 123, 168, 307-308, 482, 484, 675, 676, 686; cl. A *îl, ăl, -l, o, -o, (i)i, le* 124, 125, 303, 310-13, 314, 317, 318-319, 482, 683, 684, 685, 686, 687, 689; G *lui, ei, lor* 136, 138, 139, 140, 169, 290-291, 324, 482, 494, 495, 496; D *lui, ei, lor, (i)i, ăi, le, li, -le, li-, ii, -i, i-* 124, 125, 287, 323-324, 330, 334, 482, 484, 689, 691, 692, 704; *eluși* 132, *luiși* 132, 133, *eiși(i)* 132, 133, *loruși(i)* 132, 133
-el suf. adj. 66
elaborat sb. 391
electriza vb. 188
electronic adv. 612
elefantește adv. 599
elei interj. 278
element sb. pl. *elementi* 412, *elemente* 412, 427, *elementuri* 427
elementar adj. pl. *elementare* (scris *elementaria*) 84
eleșteu sb. pl. *eleșteuri* 427
elice sb. sg.-pl. *elice* 434
elida / elide vb. inf. *elida* 538 / *elide* 538
elimina vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *eliminează* 546; *elimină / elimină* 548
eliminator(iu) adj. m. sg. *eliminator / eliminatoriu* 453; f. sg. *eliminatorie* 453
elinește adv. 598, 600

- elnic suf. adj. 65
elocare sb. 391
elocat adj. 391
elocinte adj. f. sg. *elocinte* 81; f. pl. G-D *elocinți* 81
e-mail sb. pl. *e-mailuri* 428
emblemă sb. sg. *emblem* 407
emfatic adv. 612
emfiteoticamente adv. 229
eminamente adv. 228, 601, 602, 603, 604
emininte adv. 231
emite vb. 188
empatie sb. 422
empericlisi vb. ind. prez. 1sg.-3pl. *empericlisesc* 187
enara vb. 391
energice adv. 231
enervant adv. 613
englez adj. m. sg. *englez* 459; m. pl. *englezi* 459
englez sb. pl. *englezi* 49, 442, *engleji* 442, *englejii* 49, *ingleji* 442
englezesc adj. *englizesc* 70
englezește adv. 225, 600
enorm adj., adv. 102, 613
-ent suf. adj. 79, 80, 104; *-ente* 79, 80, 104, 105
epidermă sb. sg. *epiderm* 409, *epidermă* 409
epihirisi vb. 187
epilepticos adj. m. pl. *epilepticoși* 65
episod sb. sg. *epizod* 384, *episod* 384
epistolă sb. 391
epocă sb. sg. G-D *epocei* / *epocii* 437
epolet sb. pl. *epoleți* 410, 411, 442, *epolette* 411, 442
epopee sb. sg. *epopee* 423, 424; pl. *epopei* 423, 424
erede sb. sg. *erede* 413; pl. *erezi* 413
erija / **erige** vb. inf. *erija* 538 / *erige* 538
eroare sb. sg. *eroare* 40, *eror* 40, *eroră* 40, *eroară* 40
eroicește adv. 226, 598
eroico adv. 606
erte adv. 231
-esc suf. adj. 70, 104, 599, 621
-esc flectiv vb. *-esc*, *-ăsc* 195, 549-552, 592
escuza vb. 397
esență sb. sg. *esență* / *esenție* 421
esențialmente adv. 602, 603, 604
esofag sb. pl. *esofage* 429, 443, *esofaguri* 429
estatico adv. 606
esteriormente adv. 229
esternamente adv. 229
esteficalminte adv. 229
esteficește adv. 600
estima vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *estimă* 546
estimatoriu adj. 452
-ește suf. adv. 224-227, 597, 598, 599-600, 621
et cetera loc. adv. *etțetera* 384
etapiza vb. 549
etcetereste adv. 225
eter sb. pl. *eteri* 412; *eteruri* 412
etimologiceste adv. 600
etrusc adj. m. sg. *etrusc* 459; m. pl. *etrusci* 459
eu pron. pers. 1sg. N *eu* 123, 482, 678; var. *io* 123; fr. acc. sg. A *mene* 123, *mine* 482; sg. D *mie* 482; pl. N-A *noi* 482, 705; pl. D *noo* 123, *noao* 123, *nouă* 482; cl. sg. D *mi* 123, *mi-* 125, 482, 483, 484, *-mi* 125, 287, 482, 704, *-m* 124, *îm* 124, *îmi* 482, *me-* 124, 482, *m-* 124, 482; pl. D *ni* 124, 482, *-ni-* 482, *n-* 124, *nă* 124, 482; pl. A *ne* 482, *-ne-* 482, *-ne* 482, *nă* 124; fr. ext.: *mene-mi* 123; ~ *însumi* 491
eufemistic adj., adv. 65, 620
euro sb. inv. 434
eurocent sb pl. *eurocenți* 412
eutanasia vb. 549
evapora vb. ind. 3 sg.-3pl. *evaporă* / *evaporează* 547
evaziv adv. 612
eveniment surpriză sb. (cvasi)comp. 702
eventualitate sb. 344
eventualiter adv. 244
eventualminte adv. 230
evident adv. 244, 672, 675, 735
evinge vb. inf. *evinge* 543; part. *evins* 54
evita vb. 677
evoca vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *evocă* 549
ex abrupto loc. adv. 611
ex cathedra loc. adv. 611, 622
ex- pref. vb. 396
exact adv. 706
exactamente adv. 229
exarânda vb. inf. *exarânda* / *esarânda* (a ~) 397
exarândare sb. sg. *esarândare* 397
exasperant adv. 613, 620
exceda / **excede** vb. inf. *exceda* / *excede* (a ~) 538; ind. prez. 3sg. *escede* 538
excelent adj., adv. 613, 705
excelența voastră loc. pron. 739
excelență formulă pol. 2 sg. 486
excepta vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *exceptă* / *esceptă* 546
exceptând prep. 628
excepționa vb. inf. 391; impf. 3sg. *excepționa* (se ~) 391; part. f. *excepționată* 391
excepționale adj. f. sg. *excepționale* 81
excepționalmente adv. 230; *escepciunâminte* 230
exces sb. pl. *excesuri* 427
exchis adj., adv. 391

exclusiv adj. substantivizat f. sg. voc. *exclusivo!* 86
exclusiv adv. *esclusiv* 386, *exclusive* 400
exclusivamente adv. 603, 605
exclusive adv. 231; *esclusive* 231
excrie vb. inf. *excrie / escrie* (a ~) 397
executa vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *executează* 546; sbj. 3sg.-3pl. *să executeze, esecuteze* 196, 546; *esecute-să-mi* 202
executor sb. sg. 388; *executore / executor* 413; pl. *executori* 413
executor(iu) adj. 453
execuționă sb. sg. *execuționă* 40
exercita vb. ind. 3 sg.-3pl. *exercitează* 546, 547; *exercită / exerciță* 548; inf. pf. *a fi exercitat* 579
exersa vb. ind. prez. 3sg. *exercează / esercează* 384
exersare sb. sg. *exercierea* 384
exhausticament adv. 229
exhibitoriu adj. 452
exige vb. 391, 543
exiguu adj. 450
exista vb. inf. 295; sbj. pf. *să fi existat* 580
existente adj. f. sg. *existinte* 81
exmite vb. 391
expedia / exped(ă)lui vb. inf. *expedălui* (a ~) 188; *expedirii* (a ~) 188; sbj. 1pl. *să expeduim* 188
expeditiv adv. 612
expediție / expedițiune sb. sg. *expedițiune* 40
experiență sb. sg. *experienție* 40; pl. *experienți* 418
expiator(iu) adj. m. sg. *expiator / expiatoriu* 452; f. sg. *expiatoare / expiatorie* 452; m. pl. *expiatori / expiatorii*; f. pl. *expiatoare / expiatorii* 452
expirând adj. ger. f. sg. *expirândă* 465
explica / explicălui vb. inf. *esplicălui* (a ~) 188; impf. 3pl. *explicau* 563
explicator(iu) adj. m. sg. (*e*)*splicătoriu / esplicător* 82
explicite adv. 231, 605
exploziv sb. pl. *explozivi* 410, 411; *explozive* 410, 411
exponent sb. pl. *exponenți / exponente* 410, 411, 442
exporta / exportui / exportarisi vb. inf. *exporta* (a ~) 189, *exportui* (a ~) 189; ind. prez. 3sg. *să exportarisește* 187
expres adv. 231, 605
expressis verbis loc. adv. 611
exprima / exprime vb. inf. *exprima* (a ~) / *exprime* (a ~) 538; cond. pf. 3sg.-3pl. *ar fi expres* 538

expune vb. impf. 3pl. *expuneau* 563; sbj. 3sg.-3pl. *să expuie* 194
externa vb. 549
extorca vb. inf. *extorca* (a ~); ind. prez. 3sg.-3pl. *extorcează* 561
extra adj. inv. 464
extra- pref. adj. 95, 96
extraordinar de adv. 89
extraordinare, extraordinariu adj. m. sg. *estraordinare* 83 / *estraordinariu* 83, *straordinariu* 102; f. sg. *estraordinare* 83
extraordinarmente adv. 601
extrem adv. 613; *extrem de* adv. 97
-ez flectiv -ez 195, 546-549, 552, 592
ezoteric adv. 612

F

fa interj. 276, 277, 444; *fă* 276, 656
fabulos adj. f. pl. *fabuloase* 97
fabulos de adv. (~ de mari) 106
face vb. inf. *face* (a ~) 189, 206, 214, 316, 680; *a se* ~ 301, 305, 666, 677, 694 imper. pl. *faceți-mi / făceți-mi, faceți-vă / făceți-vă* 542, *faceți-vă / face-vă-ți* 576; imper. neg. *nu fă* 202, 221, 576, *nu face* 202; impf. 3pl. *făcea* 203, *făceau* 203, *făceauără* 564; pf.c. 3sg. *a făcut* 204, *au făcut* 204; pf.s. 1sg. *feci(u)* 206, 2sg. *feceș* 206, 3sg. *feace* 206; 1, 2 pl. *făcurăm, făcurăți* 563; 3pl. *făcură* 206, *făcu* 206; m-m-c-pf. 2sg. *făcusei* 208568; 1pl. *făcusem / făcuserăm* 567; 3pl. *făcuseră* 207, *făcuse* 207; m-m-c-pf. perifrastic *am fost făcut* 208, *s-a fost făcut* 568; sbj. pf. 3sg.-3pl. *să se fi făcut* 209; cond. 1sg. *vream face* 209; cond. pf. 1sg. *vream fi făcut* 209, *fi vream făcut* 209, *am vrut fi făcut* 209; prezumt. *ar fi făcând* 200; prezumt. pf. *va fi făcut* 210, *să fi făcut* 210, *ar fi făcut* 210; viit. 1sg. *am a face* 210, 213, *oi face* 211, *o să fac* 211, *voiu a mai face* 212, *am să fac* 213; 3pl. *au a face* 213; viit. ant. 3pl. *vor fi făcut* 212; pf.c. 3sg. *a / au / o făcut* 569; inf. pf. *a-l fi făcut* 579; *excepție făcând grup cvasiloc.* conj. 719; *a face* (o tristă) *figură* 371
face spor loc. vb. (a ~) 398
facile adj. adv. 79, 605
factice adj., adv. m. sg. *factice* 83; f. sg. *factice* 83; f. pl. *factice* 84; adv. *factice* 391, 400
factor sb. 38
-fagie sufixoid 422
fagot sb. pl. *fagoți* 411, *fagote* 411, *fagoturi* 411
fagure sb. sg. *fagur / fagure* 413
fair adv. 612, 622
falangă sb. pl. *fălăngi* 418
falnic adj. f. pl. *falnicile* 67; G-D *falnicelor* 67

- fals** adj. 384
falsifica vb. 384
familiariza vb. inf. *familiariza* (a ~) 188; pf.c. 1sg. *m-am familiarisat* 188
familie sb. sg. G-D *familiei / familiei* 421
fapt sb. 676
Faruhnaza sb. pr. voc. *Faruhnază!* 86
fasciculă sb. sg. *fascicul* 408, *fasciculă* 408
fascina vb. 736
fast-food sb. pl. *fast-fooduri* 428
fașă sb. pl. *feși* 418
fatal adj. 80
fatalmente adv. 601, 602, 603, 604, 605
fată sb. sg. *fată* 48; voc. *fată!* 57; pl. *fete* 48, 89; voc. *fete!* 86, *fetelor!* 58, *fetele!* 58, 444
față sb. sg. *fața* 89
față cu loc. prep. 252, 629
față de loc. prep. 252, 629
favelă sb. 419
favoare / favor sb. sg. *favoare* 45, 408, 425, 426; *favoarea* 426; *în favoare(-le)* 408, *favor* 40, 45, 408, 426; G-D *unei favori, favorii* 426; *favorul* 426; pl. *favori / favoruri* 426; *favoruri* 425, 426
favorabil(i) adj. m. sg. *favorabil* 65, 80, *favorabil* 65; f. sg. *favorabilă* 66
favorabil adj. 300, 689
favorelnic adj. 65
favoriza / favorizi vb. inf. *favorizi* (a ~) 187; viit. 3sg. *a favoriza* 211
făgădui vb. inf. *a se ~* 296
făgăduință sb. pl. *făgăduinți* 418
făină sb. pl. *făinuri* 427
făptură sb. sg. G-D *făpturii / făpturei* 113
fără prep. 250, 251, 370, 628, 678, 694, 732; *fără de* 251, 628; *fără numai* loc. 353
fără (ca) să loc. conj. 720, 721
fără (de) îndoială loc. adv. 235, 672; *fără de îndoire* 235
fără contest loc. adv. 610
fără de voie loc. adv. 235
fără măsură loc. adv. 95
fără să loc. conj. 645
fără seamă loc. adv. 95
fărămița / fărămiți vb. inf. *fărămița* (a ~) / *fărămiți* (a ~) 539
fărămă sb. sg. *fărămă* 410, *fărăm* 41
fățarnic adj. 65
fătărniceste adv. 598
fățuș adv. 227, 601
fântână sb. pl. *fântâne* 417
fărtat sb. sg. voc. *fărtate!* 87
fecher sb. 393
fecioară sb. sg. G-D *fecioarii* 51
feedback sb. pl. *feedbackuri* 428
fel sb. 331
felicita vb. ind. 3 sg.-pl. *felicită / felicită* 548; ind. prez. 1sg. *felicitez* 196
felicități s. 689
felurit adj. *felurit* 67, 104, 455; m.-f. pl. G-D *feluritor* 455
femeie sb. sg. G-D *femeiei* 51; voc. *femeie!* 57; sb. cvasicomp. *femeie copil, femeie manechin, femeie-bodyguard* 702
fereastră sb. sg. *fereastră* 416; pl. *ferestre* 416, *ferești* 416, 418, *fereștri* 416
ferice adj. inv. 79
fericire sb. pl. *fericiri* 48
fericit adj. voc. *fericitule (fericitule român!)* 444
fericitor adj. pl. *fericitoare (scris fericitoria)* 84
fermenta / fermentui vb. inf. *fermenta* (a ~) 189, *fermentui* (a ~) 189
feroce adj. inv. *feroce* 74, 456; m. sg. 74, 83, 84; m. pl. *feroci* 84, 456, *ferocii* 456
fetiță sb. sg. voc. *fetiço!* 57
fi vb. aux. imperf. perifrastic 1sg. *eram* + ger. 203; m-m-c-pf. perifrastic *am, ai, a fost* + part. 208, 568, *eram, erai, era* + part. 208; sbj. pf. *să fiu, să fii, să fie / să fi* + part. 209, 220, 580; prezumt. prez. *a fi / va fi* + ger. 200; prezumt. pf. *va fi, ar fi, să fi* + part. 210; cond. pf. *aș fi, ai fi, ar fi, o fi* + part. 209; viit. ant. *va fi, o fi* + part. 212, 573; inf. pf. *a fi* + part. 215, 579; aux. pas. 322-323, 672, 673
fi vb. 295, 301, 302, 303, 363, 366, 372, 666, 667, 668, 670, 677, 678, 679, 696, 734, 736, 737, 739; inf. *fi* (a ~) 206, 217, 218; *a fire* 307; ind. prez. 1sg. *sunt* 217, 584, *suntu* 217, *s* 217, 584, *îs* 217, 584, *sum* 217, 218, 584, *esc* 217, *îsu* 217, *su* 217, *săm* 217, 218; 3sg. *iaste* 217, 218, 220, 584, *este* 217, 220, 584, *e* 217, 218, 584, *-i* 217, 218, 584, *îi* 217, 218, 584; 3sg.-3pl. *este* 584; 3pl. *sântără* 564; cond. 1sg. *fir-aș* 200; 2sg. *fir-ai* 199, 200; 3sg.-3pl. *ar fi* 199, *fir-ar* 200; 1pl. *fir-am* 200; 2pl. *fir-ați* 200; 3pl. *fir-ar* 200; impf. 3sg. *era* 203; 3 pl. *era* 203, *erau* 203; pf.c. 1sg.-1pl. *fost-am* 205; 3sg. *a fost* 204, *au fost* 204; pf.s. 1sg. *fui* 217, 590, *fuiu* 217, *fusei* 217, 590; 2sg. *fuseși* 217; 3sg. *fuse* 217; 1pl. *furăm* 205, 217, 590, *fusem* 205, *fuserăm* 205, 217, 590; 2pl. *fuserăți* 217; 3pl. *fuseră* 217; m-m-c-pf. 1pl. *fusesem* 207, 567, 590, *fuseserăm* 207 567, 591; 2pl. *fuseseti* 207, *fuseserăți* 207; 3pl. *fusesese* 207, 566, *fuseseră* 207, 566; m-m-c-pf. perifrastic 1sg.-1pl. *eram fost* 208; sbj. pf. *să fi fost* 209, *să fiu fost* 209; 2sg. *să fii fost* 209; 3sg.

- să fie fost 209; cond. pf. 3sg. *ar fi fost* 209; viit. 1sg. *voiu fi* 211, *fi-voi* 212, *am să fiu* 210; 2sg. *ai să fii* 210; 3sg. *va fi* 211, *a fi* 211, *a să fie* 211; 3pl. *vor fi* 211, *fi-vor* 212, *au să fie* 211; inf. pf. *a fi fost* 215; pf.c. *am fostă* 570, *fost-au*, *fost-a* 570; prezumt. *o fi* 572; prezumt. pf. *va fi fost*, *o fi fost* 575; *fie ce-o fi* 720
- fideiutor** sb. sg. *fideiutore* / *fideiutor* 413; pl. *fideiutori* 413
- fidel** adj. 300, 459, 689
- fie-** elem. comp. 157, 170, 232, 606, 607, 707
- fie** conj. 262; *fie... fie* conj. 358, 723
- fie** sb. *fii-*, sg. G-D *fii-(mii)* 138
- fiecare** adj., pron. neh. 328, 754; N-A *fiecare* 157, 170, 515, 516, 522, *fiecarele* 157, *fiecarea* 157, *fiecari* 157; G-D *fiecărui(a)* 54, 515, *fiecărei* 54, 515, *fiecării(a)* 157
- fiecând** adv. 232
- fiecât** pron., adj. neh. 158, 512
- fiecte** adj. neh. 158, 170, 516, 522, 754
- fiectine** pron. neh. 157, 158, 170, 512
- fiecum** adv. 232, 607
- fiedeunde** adv. 232
- fier** sb. sg. *fier* 43; pl. *feară* 43, *fiară* 43, *feare* 43
- fierbinte** adj. m. f. sg. *fierbinte* 74, 79, *ferbinte* 79; m.-f. pl. *fierbinți* 79
- fierbințeală** sb. sg. *fierbințeală* 415; pl. *fierbințeli* 415
- fiestă** sb. 419
- fie și** loc. conj. 720
- fiеș(i)** elem. comp. 157, 170
- fiеș(i)care** pron., adj. neh. 158, 170, 511; *fiеș(i)carele* 158; *fiеșăcarea* 158; *fiеșcarile* 158
- fiеș(i)ce** pron., adj. neh. 158, 511
- fiеș(i)cine** pron. neh. 158, 170, 511
- fiеște-** elem. comp. 157, 707
- fiеștecare** pron., adj. neh. 158, 170, 511; *fiеștecari* 158
- fiеștecât** pron., adj., adv. neh. 158
- fiеștece** pron., adj. neh. 158, 511
- fiеștecine** pron. neh. 158, 170, 511; G-D *fiеștecui* 158
- fiеștecum** adv. 232, 607
- fiеșteunde** adv. 232
- fiеștine** 158
- fiеunde** adv. 232, 607
- fifty-fifty** adv. 611, 622
- figurate** adv. 231
- figură** sb. pl. *figure* 418
- fiică** sb. sg. G-D *fiicei* 52
- fiindcă** conj. 262-263, 269, 270, 335, 337, 642, 649, 720; conector 724; *fiind(u)...* *că* 263, 337, 645
- ființă** sb. pl. *ființe* / *ființi* 39, *ființe* 417; *ființi* 417, *ființile* 417
- ființând** adj. ger. f. sg. *ființândă* 465
- ființește** adv. 226
- filament** sb. pl. *filamente* / *filamenți* 411, 442
- filie** sufixoid 422
- filosofice** adv. 231
- filosoficesc** adj. 70
- filozofeste** adv. 227
- finalmente** adv. 229, 601, 604, 605
- financiarmente** adv. 602, 603
- fine** sb. sg. *fine* 407, *finea* 407, *finele* 407
- finiș** sb. pl. *finișuri* 428
- fioros de** adv. 96, 97
- fipt** adj. f. *fiptă* 393; *defiptă* 393
- firesc** adj., adv. 599, 621
- firește** adv. 225-226, 599, 672, 735
- firez** sb. 393
- fișcare** 158
- fiștecare** 158
- fite(și)** elem. comp. 157, 170, 707
- fite(și)care** pron., adj. neh. 159, 511, *fiti-și-care* 159; *fiteșcăruia* 159
- fitece** pron., adj. neh. 156, 170, 511
- fitecine** pron. neh. 159, 170, 476, 511
- fitecum** adv. 607
- fitopatologă** sb. 419
- fiu** sb. sg. voc. *fiu!* 85 / *fiule!* 87
- fizic** sb. sg. *fizicul* 381
- fizicamente** adv. 603
- fizicesc** adj. 70
- fizicește** adv. 226
- fiziologicește** adv. 600
- fizioterapeută** sb. 419
- flamingo** sb. sg. *flamingo* 414; pl. *flamingi* 414
- flasc** adj. m. sg. *flasc* 459; m. pl. *flasci* / *flaști* 459
- flatarisi** vb. ind. prez. 3sg. *flatarisește* 187
- flatulență** sb. 419
- flămând** adj. substantivizat m. sg. voc. *flămândule!* 458
- flęmatice** adv. 231
- flexibiliza** vb. 549
- flipper** sb. pl. *flippere* 429
- floare** sb. *floarea cea mai floare* 703; *floarea florilor* 703
- floricea** sb. pl. *floricel* 43, 424
- floricică** sb. sg. *floricica* 43
- fluturând** adj. ger. f. sg. *fluturândă* 465
- fluture** sb. sg. *flutur* / *fluture* 413
- foaie** sb. sg. G-D *foaiei* / *foii* 446
- foame** sb. 394
- foarte** marcă super. abs. ~ + adj. 85, 89, 90, 92, 94, 98, 99, 102, 103, 106, 462; ~ + adv. 237-238, 619, 620, 622; *foarte puțin* + adj., adv. 89, 90, 105

- foarte adv. 331
-fobie sufixoid 422
foc sb. cu val. adv. 97, 614
focalizator sb. pl. *focalizatori* 412
focă sb. pl. *foci* 418
Focșani sb. pr. *Focșenii* 119; *Focșenilor* 119
foiță sb. pl. *foiți* 418
folkistă sb. 419
folos sb. pl. *foloase / folosuri* 429, 443
folosi vb. 669
foneticesce adv. 227
foreză sb. 419
forma / form(ă)ui / formarisi vb. inf. *forma* (a ~) 188, 189, 196, 214, *formui* (a ~) 189, *formarisi* (a ~) 187; inf. lung *formare* 188; ind. prez. 1sg.-3pl. *formalîesc* 188, *formăluiesc* 188; 1sg. *form* 196 / *formez* 196; 2sg. *formi* 196; 3sg. *formă* 196; 1pl. *formăm* 196; impf. 3pl. *formau* 563
formal adv. 612
formal(e) adj. m. sg. *formal* 459; f. pl. *formali* 80
formalic adj. 65
formalmente adv. 604, 605
formalnic adj. f. pl. *formalnice* 65
formant sb. pl. *formanți* 412
formata vb. 544, 549
fortuit adv. 612
forțamente adv. 601, 603, 604
forțatamente adv. 603
forwarda vb. 544, 549
fotocopia vb. 544
fraged adj. m. sg. *fraged* 65; f. pl. *fragezi* 67
franc adv. 620
francamente adv. 601, 602, 603, 604, 605
francește adv. 225
francez adj., sb.; adj. m. sg. *francez* 459 / *francese* 81; f. sg. *franceză* (limba ~) 600; sb. sg. *franceză* 600, *franceza* 600; pl. *francezi* 442, 459, *franțuji* 460, *francezii* 49, 459, *francesi* 442, *franceji* 442
franciză sb. 419
Franța sb. pr. *Francia* 384
frânzește adv. 598, 600; sb. *frânzeștele* 118
frate sb. sg. *frate* 411, 445; pl. *frați* 411, 445; sg. voc. *frate!* 87, 444; pl. voc. *frați!* 86, 87, *fraților!* 86; *frate-(to)* 493, *frate-(su)* 706; G-D *frate-(meu)* 56
frățâne- sb. m. sg. 494
frățeste adv. 598
Frăția Voastră formulă pol. 127
freaky adv. 612
freca vb. ind. prez. 1sg. *frece* 195
frecvența vb. pf. s. 1sg. *frecvențaiu* 206
fremătând adj. ger. f. sg. *fremătândă* 708; f. pl. *fremătânde* 465
frenetic adv. 612
frescă sb. pl. *fresce / fresce* 422, *frescuri* 427
frezie sb. sg. *frezia* 422, *frezie* 422
fricativă sb. 419
frică sb. sg. *frică* 39; G-D *fricăi* 52, *fricei* 52
fripturistul... de adj. substantivizat 699
friteuză sb. 419
Froșa sb. pr. voc. *Froșo!* 57
frugal adj. 459
frumos adj., adv.; adj. m. sg. *frumos* 84, 460, *frumosu* 105; voc. *frumosule* 457; f. sg. *frumoasă* 84, 460; voc. *frumoasă* 88, *frumoaso* 86, 444; m. pl. *frumoși* (scris și *frumosi*) 84; f. pl. *frumoase* (scris *fromose*) 64, 84, *frumoasă* 105; voc. *frumoase* 88, *frumoaselor* 88; *frumoasa frumoaselor* 703; *frumos* adv. 237
frumusețe sb. sg. *frumusețe* 415, 417, 421, *frumuseță* 39, 415, 417, 421, *frumuseța* 417; G-D *frumuseții* 51; pl. *frumuseți* 415
frumușel adj. m. sg. *frumușel* 66, 450; f. sg. *frumușea* 66, 451, *frumușică* 66, 450, 451; m. pl. *frumușei* 66, 459; f. pl. *frumușele* 66, 451
frunziș adv. 601
fucsia sb. sg.-pl. 422
fudul adj. m. sg. *fudul* 66, 459; m. pl. *fuduli / fudui* 66, 105, 459
fuduli vb. pf.c. 3sg. *s-o fudulit* 204
fugaci adj. m. sg. *fugaci* 74, 75, 105, 454 / *fugace* 75, 79, 105, 454; G-D *fugacelui* 76; f. sg. *fugace* 76, 79
fugi vb. inf. *fugi* 558; ind. prez. 1sg.-3pl. *fug* 558, *fugu* 196; ind. prez. 3sg.-3pl. *fuge* 557; pf.s. 1, 2pl. *fugirăm, fugirați* 563; impf. 3pl. *fugeau* 203; m-m-c-pf. 2sg. *fugiseși* 208; 3pl. *fugiseră* 207
fugind adj. ger. sb. m. pl. G-D *fuginzilor* 69
fulger sb. pl. *fulgere* 411, *fulgeri* 411
fulgerește adv. 598
full-time adv. 612
fumegând adj. ger. f. pl. *fumegânde* 465, 708
funciar adj. *funciar / fonciare* 388
funciamente adv. 604, 605; *fonciaramente* 603, 605
funcior sb. pl. *funciori* 412
funcționărește adv. 599
fundamentale adj. 80
fundamentalmente adv. 229, 604
fundual adj. *funduale* 388
funesto adv. 606
funingine sb. sg. 417
fura vb. 609
furcă sb. pl. *furce* 39
furiș adv. 227, 601, 617; *pe ~* 618; *pre a furișul* 618

furtivamente adv. 229
furtună sb. pl. *furtune* 417
fusaiolă sb. 419
fustă-pantalon sb. (cvasi)comp. 702
futurologă sb. 419

G

Galați sb. pr. *Galații* 118; *Galaților* 118; *Galațiul* 119
galben adj. 65; *galben-șampanie* 456; *galben-verzui* f. sg. *galben-verzuie* 456
galoș sb. pl. *galoci* / *galoși* 385
-gamie sufixoid 422
garant sb. sg. *garante* / *garant* 413; pl. *garanți* 413
garanta / **garanți** vb. inf. *garanta* (a ~) 189 / *garanți* (a ~) 189
garanție sb. sg. *garanță* / *garanție* 421
garden-party sb. pl. *garden-party-uri* 428
gargarizăului vb. inf. *gargarizăului* (a ~) 188
gastrită sb. sg. *gastritis* 42
gay sb. inv. 434
găină sb. pl. *găine* 416
gălbeneală sb. pl. *gălbeneți* 415
gălbui adj. m. sg. *gălbui* 74, 76, 454; f. sg. *gălbue* 76, 454; m. pl. *gălbui* 76, 454; f. pl. *gălbui* / *gălbue* 76, 454
gălușcă sb. pl. *găluști* 418, 420, 443; *găluște* 420
găsi vb. 305, 306; m-m-c-pf. 3sg. *au fost găsit* 208; sbj. pf. 3sg.-3pl. *să se fi găsit* 209; viit. 1sg. *aveam a găsi* 211; pf.c. *găsit-ai* 570
găti / **găti** vb. inf. *găta* 539 (a ~) / *găti* (a ~) 539, 540; ind. prez. 1sg.-3 pl. *gătesc* 196, 539, *gat* 195; sbj. *să gate* 539
gătițel adj. f. sg. *gătițică* 101
gădila / **gădili** vb. inf. *gădila* (a ~) 540 / *gădili* (a ~) 540
găfâi vb. ind. prez. 1sg. *găfâiesc* 196
gâlceavă sb. pl. *gâlcevuri* 41
gândi vb. inf. *gândi* (a ~) 203, *a (se) ~* 690; sbj. 3sg.-3pl. *gândească-se* 202; impf. 1sg. *gândiam* 203; pf.s. 1sg. *gândii* 206; viit. 1sg. *gândi-voi* 212
Gângu sb. pr. voc. *Gângule!* 59
gâscă sb. sg. *gâscă* 48; pl. *gâște* 48
geacă sb. sg. *geacă* 419, 420; pl. *geci* 419, 420
geamăn adj. 65
geantă-diplomat sb. comp. 702
gelos adj. 300, 690
gemând adj. ger. f. pl. *gemânde* 69
geminată sb. 419
general sb. voc. *generalule!* 58
general(e) adj. m. sg. *general* 80, *gheneral* 65; f. sg. *generală* / *generale* 80; f. pl. *generalii* 80

generalistă sb. 419
generaliza vb. 188
generalmente adv. 230, 602, 603, 604; *generalmente* 230
generator sb. pl. *generatori* 412, *generatoare* 412
generos adj. 66
geniu sb. sg. *geniu* 42, 45, *genie* 45
gentilețe sb. pl. *gentilețuri* 425
genunchi sb. sg.-pl. 432
geograficește adv. 226
geometricește adv. 226; *gheometricește* 227
gera / **gere** vb. inf. *gera* (a ~) 538 / *gere* (a ~) 538
gerant sb. sg. *gerant* / *gerante* 413; pl. *geranți* 413
gerberă sb. 419
german adj. *germân* 385
germanice adv. 231
germano-ungurește adv. 225
germen sb. sg. *germen* / *germene* 413
Gevrilă sb. pr. voc. *Gevrilă!* 86
gheață sb. pl. *ghețuri* 41, 47
ghem sb. sg. *ghemul* 89
gheneralnic adj. 65
Gheorghe sb. pr. *Gheorghele* 118
ghici vb. inf. *găci* (a ~) 385; inf. lung *a găcire* 214
ghicitoare sb. 385
ghilimea sb. 423; pl. *ghilimele* 423
ghimp sb. 38
ghindă sb. sg. *ghinde* 39
ghionț sb. pl. *ghionți* 410, *ghionțuri* 410
giardia sb. 422
gimnaziale adj. m. sg. G-D *gimnaziale* 80
gimnaziu sb. sg. *gimnaziu* 42, *gimnaz* 431, *ghimnazie* 42
gineri- sb. *gineri-(său)* m. sg. 138
giratoriu adj. 452
giurământ sb. sg. *giurământ* 41; pl. *giurământuri* 41
giuvaericeale sb. pl. tantum 424
glissando adv. 606
glob sb. pl. *globi* 410, 411, *globuri* 410, 411
global adv. 612
globaliza vb. 544, 549
glonț sb. sg. *glonț* val. adv. 614
glorie sb. 689, 701
gogoasă sb. pl. *gogoși* 411, *gogoase* 411
gogoman adj. f. sg. *gogomană* 455
gol adj. m. sg. *gol* 66, 458; m. pl. *goli* / *goi* 66, 105; *goală-goluță* 722; *gol pușcă* 758
golan adj. m. sg. voc. *golanule!* 457
gotice adv. 231

grabnic adv. 619
grad sb. pl. *graduri* 427
gradat adv. 244
gradual adv. 612
graduelemente adv. 229; *gradualmente* 230
-grafie suffixoid 422
gramaticale adj. f. sg. G-D *gramaticali* 80; f. pl. *gramaticali* 80
gramatică sb. sg. G-D *gramaticei* 52, 446, *gramaticii* 446; pl. *gramatice / gramatici* 416, *gramaticile* 416
gramatice adv. 231
gramaticesc adj. 70
grant sb. pl. *granturi* 428
gras adj. 65
gratifica / gratifia vb. inf. *gratifica (a ~)* 188, *gratifia (a ~)* 188
gratis adv. 618; *pe ~* 618; *pe de ~* 618
gratuit adv. 608, 613
grație prep. 250, 251, 258, 332, 628, 633, 758
grațios adj. f. sg. voc. *grațioasă* 85
grav adv. 619; *grave* 232
gravamen sb. sg. 388; pl. *gravamine* 388; *gravaminele* 388
gravidă adj. m. sg. *gravid* 456
grăi vb. ind. 1sg.-3pl. *grăiesc* 198; sbj. 3sg.-3pl. *să grăiască* 198; impf. 3sg.-3pl. *grăia* 202
grănițui vb. inf. *grănițui* 543
grăpiș adv. 601
grăunț sb. 38
greață sb. sg. *greață* 41, 48; pl. *grefuri* 425, *greațe* 48
grec adj. f. pl. *grece* 70
grecesc adj. m. pl. art. *greceștii* 70
grecește adv. 225, 599, 600; sb. *greceștele* 118
greco-orientale adj. 80
greier sb. 38
grena adj. inv. 455
greoi adj. m. sg. *greoi* 74, 76, 454; f. sg.-pl. *greoaie* 76; m. pl. *greoi* 76; G-D *greoi* 76
greșeală sb. pl. *greșalele* 39, *greșăli* 39
greși vb. inf. *greși (a se ~)* 399; ind. prez. 3sg. *greșaste* 199; pf.c. *m-am greșit* 399
greșit adj. part. 68
greu adj., adv. 85, 450; f. sg. G-D *grelei* 53; adv. 215, 237, 612, 613, 618, 620, 708, 735; *greu / grele + sup.* 237, 581; loc. adv. *cu ~* 618
gri adj. inv. 455
grill sb. pl. *grilluri* 428
grindină sb. sg. *grindină* 39, 421, *grindine* 39, 421
griș sb. *gris* 384
grizzly sb. inv. 434

groapă sb. sg. *groapă* 436; G-D *groapei / gropii* 446; pl. *groape* 417, *gropi* 436
groaznic adj. m. sg. *groaznic* 67; f. pl. *groaznicele* 67, *groaznici* 67; adv. *groaznice de* 97
gros adj. 65
grosso modo loc. adv. 611
grotesc adj. m. sg. *grotesc* 460; f. sg. *grotescă / grotească* 460
grozav adj., adv.; f. sg. *grozavă* 97; adv. 613, 620; *grozav de* 96, 97, 465
grumaz sb. pl. *grumaji* 411, *grumaze* 411, *grumazuri* 411
gură sb. sg. G-D *gurii / gurei* 113; pl. *gurele* 417
gură-cască sb. comp. inv. 432
guru sb. sg.-pl. 434; sg. *gurul* 435
gusta vb. ind. prez. 1sg. *gust* 198, *gustu* 195; 2sg. *guști* 198; sbj. pf. *să fi gustat* 209
gutui sb. sg.-pl. 432
guverna vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *guvernă* 196
guvernor sb. pl. *guvernori* 412

H

hai interj. 279, 444, 658
hai(de) interj. 362, 672, 736; *haideți* 279
haimana sb. pl. *haimanale* 41; *haimanăli* 424
haină sb. pl. *hăini* 418, 443
hait interj. 278
halal interj. 279
hală sb. pl. *hăli* 418
halucinant adv. 612
halucinatoriu adj. 452
hamac sb. pl. *hamace / hamacuri* 429
hamburger sb. pl. *hamburgeri* 412
hand-out sb. pl. *hand-outuri* 428
happy-end sb. pl. *happy-enduri* 428
hard sb. pl. *harduri* 428
haț interj. 279
hăi interj. 277, 656
hărnicie sb. sg. G-D *hărnicie / hărnicii* 421
hățiș adv. 601
helbet interj. 278, 280, 656, 658
hellenicamente adv. 229
hello interj. 658
hexamtru sb. pl. *hexametri* 411, *hexametre* 411
hexapod sb. pl. *hexapode* 44
hieroglif sb. pl. *hieroglife* 385
hiper- pref. 463
hippy sb. sg.-pl. 434; sg. *hippy-ul* 435
Hloe sb. pr. voc. *Hloe!* 85, 87
hobby sb. pl. *hobby-uri* 428
hoisa interj. 278, 280, 656, 658
hojma adv. 244

holba vb. ind. prez. 3sg. *holbează / hoalbă* 561
homless sb. pl. G-D *homleșilor* 446
horăind adj. ger. m. pl. *horăinzi* 69
horizontalmente adv. 229
horror sb. inv. 435
hotar sb. pl. *hotară* 43
hotarnic adj. 65
hotărătoriu adj. 71
hotărî vb. 680; *a se ~* 690; inf. *hotărî* (*a ~*) 544;
ind. prez. 3 sg. *hotărăște* 546; pf.s. 1sg. *hotărâi* 206; viit. ant. 3sg. *va fi hotărât* 212
hotdog sb. pl. *hotdogi* 412
hoțiș adv. 228, 601
hoțomănește adv. 598
huidui vb. ind. prez. 3sg. *huiduie / huiduiește* 551
hurducăi / hurduce vb. sbj. neg. 3sg.-3pl. *nu hurduce* 202
husărește adv. 598
Huși sb. pr. *Hușului* 118
huștiuliuc interj. 278

I

-i art. hot. 471
-i part. adv. (*tocmai*) 615
i conj. 262, 264, 265, 272, 354-355, 356, 642, 722; *i...* 356
ia interj. 278
iaca interj. 277, 279, 362, 657; *iacă* 657; *iacătă* 277, 279, 656, 657
-ian suf. adj. 441
ian interj. 278, 657
Iancu sb. pr. *Iancul* 118; G-D *Iancului* 118
iar conj. 262, 266; conector 360, 724; *iar nu* 723; *iară* 262, 360
iarbă sb. sg. G-D *unei ierbi*; pl. *ierburi* 47, 425, *ierburile* 47
iarnă sb. sg. G-D *iernii* 51, *iernei* 52; *iarna* val. adv. 614
Iași sb. pr. *Iașul* 118, 119; *Iășii* 118; *Eșii* 119; *Iășilor* 118; *Iășului / Ieșiului* 119
iată interj. 277, 279, 362, 656, 658, 672, 736
-ic suf. adj. 65, 70, 600, *-ice* 79
-ică suf. adj. 66
-icesc suf. adj. 65, 70, 104, 600
-icește suf. adv. 226-227, 597, 598, 600, 619, 621
ici adv. 236; *ice* 236
-icos suf. adj. 65
ideal adj. 102
idealmente adv. 602, 604
idee sb. 423, 424; pl. *idei* 423, 424
identifica / identifiă vb. inf. *identifica* (*a ~*) 188, *identifiă* (*a ~*) 188; *a se ~* 689

ideologicește adv. 598
idilic adv. 612
idiom sb. sg. *idiom* 44, 408, *idiomă* 44, 408, *idioma* 44; G-D *idiomului* 44;
idiotism sb. pl. *idiotismi* 409
iepure sb. sg. *iepure* 38, 47; pl. *ieपुरi* 47
iepurește adv. 598
ierarhicește adv. 600
ierna vb. ind. prez. 1sg. *iernezu* 195
ierta vb. inf. *ierta* (*a ~*) 297; ind. prez. 1sg. *iertu* 195; sbj. 3sg.-3pl. *ier-te-ni-se* 202, *ier-te(-mă)* 580; sup. *de neiertat* 68
ieși vb. 301, 666; ind. prez. 1sg. *iesu* 196; impf. 3pl. *ieșea* 203; viit. 2sg. *ai să ieși* 211; pf.s. 1sg. *ieșiiu* 206; viit. ant. *vom fi ieșit* 573
-ifica / -fiă suf. vb. 188, 549
igienă sb. *higienă / igienă* 385
ignobil adv. 612
ignora vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *ignorează / ignoră* 547
-ile term. adj. 79
ilustru adj. m. sg. voc. *ilustrule!* 457
iluzor(iu) adj. m. sg. *iluzor* 82 / *iluzoriu* 82, 452; f. sg. *iluzoară / iluzorie* 82; m. pl. *iluzori / (ne)iluzorii* 82; f. pl. *iluzoare / iluzorii / iluzorie* 82
imagina vb. 694
imaginar(iu) adj. m. sg. *imaginariu / imaginar* 83; f. sg. *imaginarie* 83
imaginațiune / imaginăciune sb. sg. *imaginațiune* 40; *imaginăciune* 40
imagine sb. sg. *imagine / imagină* 418, 421, *imagina* 418; *imaginea* 417
imagistic adj. 65
-ime suf. sb. 183, 530
imediat adv. 244
imediat ce loc. conj. 330, 718, 719
imens adv. 613
imita vb. ind. prez. 2sg. *imitezi* 196, 3sg.-3pl. *imitează* 196, 547; sbj. 3sg.-3pl. *să imiteze* 196
imitațiune / imităciune sb. sg. *imitațiune* 40; *imităciune* 40
IMM sb. pl. *IMM-uri* 429
imn sb. sg. *imn* 42; pl. *imne* 42
impardonabil adj. 68
impediment sb. 391
imperativ adj. m. sg. *imperativ*; f. sg. *imperativă* 391
imperator sb. 38
imperiosamente adv. 603, 605
imperiu sb. sg. *imperie* 42
implementa vb. 544, 549
implica vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *implică* 549
implicite adv. 231, 605
implora vb. 687

importa vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *impoartă* 385
important adj. 736
importante adj. 80, 81
imposibil adj. f. sg. *imposibilă* (+ sup.) 97
imposibil adv. 613; *imposibile* 231
impotent adj. 391
impozita vb. 549
imprecatoriu adj. 452
impresiona vb. 189
impresionabil adj. 81
improprie adv. 231
impunătoriu adj. f. sg. *impunătorică* 82
impune vb. sbj. 3sg.-3pl. *să impuie* 194
impur sb. sg. 391; pl. *impururi* 391
in abstracto loc. adv. 611
in aeternum loc. adv. 611
in corpore loc. adv. 611
in extenso loc. adv. 611
in extremis loc. adv. 611
in nuce loc. adv. 611, 622
in praxi loc. adv. 244
in situ loc. adv. 611
in spe loc. adv. 611
in vitro loc. adv. 611
in vivo loc. adv. 611
incalculabil adv. 613
incamina vb. inf. *incamina* (*a se ~*) 399; pf.c. *s-a incaminat* 399
incapace adj. f. sg. *incapace* 83
inchiziționă sb. 40
inclusiv (și) adv. 756
inclusive adv. 231, 605; *incluzive* 400
incognito adj. inv. 78
independentă adj. f. sg. *independentă* 81
indescriptibil adj. 68
indicator sb. pl. *indicatori* 412
indicațiune / indicăciune sb. sg. *indicațiune* 40; *indicăciune* 40
indiferent care / cine / ce / cât / unde / cum grup cvasiloc. conj. 719
indiferente adj. f. sg. *indiferente* 81
indirecte adv. 231
individualmente adv. 229, 604
indubitamente adv. 229
inerent adj. 689; *inherent* 385
infernale adj. f. pl. *infernali* 81
infinit adv. 613
infinitaminte adv. 230
inflamator(iu) adj. m. sg. *inflamator* / *inflamatoriu* 82, 452; f. sg. *inflamatoare* / *inflamatorie* 452; m. pl. *inflamatori* / *inflamatorii* 452; f. pl. *inflamatoare* / *inflamatorii* 452
influență sb. pl. *influenți* 418
informa vb. 687
ingera vb. 391
inginereste adv. 598
-inic suf. adj. 65
inimă sb. sg. G-D *inimei* 51, 53
inimioară sb. 415
inocent adv. 613, *innocente* adv. 605
inocență sb. sg. *inocenție* 40
inomis adj. 392
inopinat adv. 612
inscripționa vb. 549
insert sb. pl. *inserturi* 428
insinua / insinui vb. inf. *insinua* (*a ~*) 189, *insinui* (*a ~*) 189, *însinua* (*a ~*) 189 / *însinui* (*a ~*) 189
insista vb. 668
insistent adv. 612
insolubil adj. *insolubl* 65
inspectoare sb. sg.-pl. 433
inspira vb. *a se ~* 668
instantaneu adj. m. sg. *instantaneu* 74, 451; f. sg., pl. *instantanee* 74; m. pl. *instantanei* 74
instanță sb. sg. *instanță* 421, *instanție* 384, 421, *inștanș* 384
instintualmente adv. 229
institui vb. 543
instituție sb. 384
instrui / instrua vb. inf. *instrui* (*a ~*) 189 / *instrua* (*a ~*) 189
instrument sb. pl. *instrumenturi* 427
insulă sb. pl. *insuli* 418
integritor adj. f. sg. *integratoare* 82
integrū adj. m. sg. *integrū* 460; f. sg. *integră* 460
intelectual adv. 600
intelectualicește adv. 227, 600
intelectuale adj. f. sg. *intelectuale* 80
intelectualmente adv. 604
inteligent adv. 613
intensiv adj. *intenziv* 384
intenta vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *intentă* 560
intercede vb. 188
interesa vb. ind. 3 sg.-3pl. *interesă* 196, 546, 560 / *interesează* 546
interesant adj. 690, 735; *interesante* adj. 80
interesător adj. f. pl. *interesătoare* 82
interior adj. 102
interjecționă sb. sg. *intergeționă* 40
internaționale adj. f. sg. G-D *internaționali* 81
internaționaliza vb. 549
interogatoriu sb. sg. *interogatoriu* / *interogator* 432
interpreta vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *interpretă* 546, 548, 560; 2 sg. *interpreți* 548; sbj. 3sg.-3pl. *să interpreteze* 546

- intersificator** sb. pl. *intensificatori* 412
interval sb. pl. *intervaluri* 427
interveni vb. 543
interzis adj. part. 688
intesarisi vb. ind. prez. 3pl. *se interisarisesc* 187
intoxica vb. ind. 3 sg.-3pl. *întoxică / intoxică* 548
intra / întra vb. 301; inf. *întra* (a ~) 385; ind. prez. 1sg. *intru* 195; 3sg. *intră* 394; viit. 3sg. *va intra* 211, *o să între* 211
intransitive adv. 231
intravilan sb. sg. 388; adj. *intravilan* 382
intrebatieste adv. 224
intriga vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *întrigă* 549 / *intrighează* 385, *intrighează* 385
intrinsec adj. m. sg. *intrinsec* 460; f. sg. *intrinsecă* 460
introduce vb. inf. pf. *a fi introdus* 215
introducere / întroducere sb. sg. *întroducere* 385
intuba vb. 549
inutil adv. 613
inventa vb. inf. *inventa* (a ~) 214; ind. prez. 3 sg.-3pl. *inventează / inventă* 547
inventar(iu) sb. sg. *inventariu* 431, *inventar* 431; pl. *inventarii* 431
investiga vb. ind. prez. 1 sg. *investighez* 548
invita / învita vb. inf. *invita* (a ~) 385
invoca vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *invocă* 198, 549 / *invoacă* 198, 560, *invocă* 560; sbj. 3sg.-3pl. *să invoce* 198, *să invoace* 198, 548, 560
involve vb. inf. 392; ind. prez. 3sg. *invoalvă* 392
Iorgu sb. pr. voc. *Iorgule!* 58
ipohondru adj. m. sg. *ipohondru* 460; f. sg. *ipohondră* 460
ipostază sb. sg. *ipostas* 407, *ipostază* 421, *ipostazie* 421; pl. *ipostasuri* 407
ipotecă sb. pl. *ipotece / ipoteci* 416
ipoteză sb. *ipoteză* 344, *hipoteză* 385, *ipotesis* 42
ipso facto loc. adv. 611
IQ sb. pl. *IQ-uri* 429
iriga vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *irigă* 549
Irina sb. pr. voc. *Irina* 86
irita vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *iritează* 546
irlandez sb. pl. *irlandeji* 49
ironicește adv. 226
ironico adv. 606
irraționabil adj. 80
ISBN sb. pl. *ISBN-uri* 429
iscusință sb. pl. *iscusinți* 418
-isi suf. vb. 186, 187; *-alisi* 186; *-erisi* 186, 187; *-irisi* 186; *-asi* 186; *-osi* 186, 187; *-psi* 186; *-xi* 186; *-arisi* 187; *-izi* 187
-isim suf. adj. 89, 96, 106, 463, *-issim* 96, 463; *-issimo* 463
isprăvi vb. 668, 681
-istic suf. adj. 65
istoricește adv. 226, 600
istorisi / istori / istoria vb. inf. *istorisi* (a ~) 187, *istoria* (a ~) 189, *istori* (a ~) 189
-iș / -âș suf. adv. 227-228, 597, 598, 601, 617, 618, 621
-it suf. num. mult. 531
italian sb. pl. *italiani / italieni* 441
italienesc adj. f. sg. *italienească* 70
italienește adv. 225
italo-spaniolește adv. 225
item sb. pl. *iteme / itemuri* 429
itineră vb. 544
itinerariu sb. pl. *itinerarii* 431
iubi vb. 297, 736; ind. prez. 3 sg. *iubește* 546. pf.c. 3sg. *au iubit* 204; viit. 1sg. *voi iubi* 210
iubit adj. m. sg. voc. *iubitul* (~ *mieu soț!*) 87, *iubit* (~ *Parpangele!*) 58, 85, *iubite* (~ *Bălcescule!*, *prea ~ Arghire*) 58, 86, 87, 445, 447, 457, 458; f. sg. *iubită* (*prea ~ nația mea*, *sorioară ~*) 85, 89, *iubito* (~ *Vidră*) 86, 458; m. pl. voc. *iubișilor* (~ *frați*, ~ *mei cetitori*) 86, 87, 458
iubitor(iu) adj. m. sg. *iubitor* 70, *iubitoriu* 71; f. sg., pl. *iubitoare* 70; m. pl. *iubitori* 70
Iuda sb. pr. *Iuda* 118; G-D *Iudei* 118
Iulica sb. pr. voc. *Iulico!* 444
-iune suf. sb. 602
iute adj., adv. 79, 618; loc. adv. *pe ~* 618
-iv (și cu grafia *-if*) suf. adj. 66
-iza suf. vb. *-iza* 188, *-isa* 188, 543, 549
izbucnind adj. ger. f. sg. *izbucnindă* 708
izbuti vb. 668; m-m-c-pf. 3pl. *izbutise* 207
izogonă sb. 419
izotop sb. pl. *izotopi* 412
izvoditoriu adj. 71
izvor sb. pl. *izvoare* 43
Î
îmbătrâni vb. ind. prez. 1sg. *îmbătrânescu* 196
îmbi num. col. m. *îmbi*, *îmbii* 88, 178, 529; f. *îmbe* 88, 529, *îmbele* 88; G-D *îmbelor* 179
îmbolnăvi vb. pf.s. 2sg. *te bolnăviși* 206
îmbrăca vb. sbj. pf. 3sg.-3pl. *să se fi îmbrăcat* 209
îmbrobodind adj. ger. f. pl. *îmbrobodinde* 69
îmbuca vb. ind. prez. 1sg. *îmbucu* 195
împăca vb. ind. prez. 1sg. *împacu* 195
împărat sb. sg. voc. *împărate!* 87
împărtăși vb. ind. prez. 3sg. *împărtășește* 199, *împărtășește* 199
împărți vb. 688

- împărți** vb. ind. prez. 1sg. *împărțesc* 195, *împart* 195, *împarțu* 196
- împătrit** num. mult. *împătrit* 180, 531, 532; *împătrat* 180; f. *împătrită* 531
- împături** vb. ind. prez. 1sg. *împătur* 196
- împotriva** prep. 629, 635, 648; *împotrivă* (+ cl. pron.) 484, 629
- împotrivor** adj. 71
- împrejurul** prep. 629
- împreuna** vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *împreună* / *împreunează* 547
- împreună** adv. 332
- împreună cu** loc. prep. 332, 629
- împrotocola** vb. inf. 388
- împuşca** vb. inf. *împuşca* (a ~) 199; sbj. 3sg.-3pl. *să împuşte* 199, *să împuşce* 199
- împuşcătură** sb. pl. *împuşcăături* 416
- împuter(nic)** vb. ind. prez. 1sg. *împuterescu* 196
- împuți** vb. ind. prez. 1sg. *împuțu* 196
- în-** pref. 531
- în** prep. 256, 250, 253, 257, 258, 296, 298, 300, 320, 328, 332, 333, 334, 395, 488, 600, 608, 617, 628, 629, 632, 690, 723
- în adevăr** loc. adv. 257, 618
- în afara** loc. prep. 252, 494
- în afară că** loc. conj. 263, 642, 721; *afară că* 264; *afară că... dar și* 271
- în afară de** loc. prep. 252, 629; *afară de* loc. prep. 353, 629; *afară din* 629
- în afară de aceea că...** grup cvasiloc. conj. 648
- în aparență** loc. adv. 610
- în calitate de** loc. prep. 306
- în caz că** loc. conj. 263, 264, 272, 720; *în cazul că* 344, 645, 652, 719
- în caz când** loc. conj. 263, 264, 343, 401; grup cvasiloc. conj. *în cazul când* 345, 344-345
- în caz dacă** loc. conj. 343, 345
- în caz de** loc. prep. 343, 345
- în cazul în care** grup cvasiloc. conj. 344-345, 719
- în cât** loc. conj. 263-264, 642
- în cât privește** loc. prep. 334
- în (ceea) ce privește** loc. prep. 334, 638, 720; *în ce privea* 638
- în cel mai înalt grad** loc. adv. 612
- în cele din urmă** loc. adv. 604
- în chip că** loc. conj. 652
- în chip de** loc. prep. 652
- în ciuda** loc. prep. 636
- în ciuda faptului că** cvasiloc. conj. 648, 719
- în concluzie** conector 724
- în condițiile în care** grup cvasiloc. conj. 719
- în conformitate cu** loc. prep. 638
- în conformitate cu faptul că** cvasiloc. conj. 648
- în consecință** conector 610, 724
- în continuare** conector 724
- în contra** loc. prep. 399, 628-629, 635
- în cruciș** loc. adv. scrisă *încruciș* 617
- în curmeziș** loc. adv. 235, 618
- în cursul** loc. prep. 396
- în dășărt** loc. adv. 235
- în deajuns** loc. adv. 617
- în decursul** loc. prep. 396
- în detaliu** loc. adv. 610
- în dosul** loc. prep. 629
- în dreptul** loc. prep. 629
- în eminență** loc. adv. 610
- în esență** loc. adv., conector 610
- în fața** loc. prep. 252, 629, 758
- în favoarea** grup cvasiloc. prep. 688
- în final** conector 724
- în fine** loc. adv. 610
- în fond** loc. adv., conector 610, 725
- în funcție de / funcție de** loc. prep. 630
- în ideea că** grup cvasiloc. conj. 719, 729
- în întregime** loc. adv. 604
- în jurul** loc. prep. 497, 629; *în jur de* 629
- în legătură cu** loc. prep. 637, 720
- în loc ca să** loc. conj. 271
- în loc că** loc. conj. 264, 271
- în loc de** loc. prep. 252, 352
- în loc să** loc. conj. 271, 352, 721
- în locul** loc. prep. 252, 629
- în lungiș** loc. adv. 617, 618
- în lungul** loc. prep. 629
- în manieră / maniera** grup cvasiloc. prep. 331, 608, 609
- în mijlocul** loc. prep. 252, 758
- în minutul când** grup cvasiloc. conj. 330
- în minutul ce** loc. grup cvasiloc. conj. 330
- în mod(ul) + adj.** 331, 600, 602, 604, 608, 612, 619, 622
- în momentul când** grup cvasiloc. conj. 330
- în momentul de față** grup cvasiloc. adv. 602
- în momentul în care** grup cvasiloc. conj. 719
- în niciun fel** loc. adv. 758
- în orice caz** loc. adv. 758
- în primul rând** loc. adv., conector 724
- în principiu** loc. adv. 610
- în privința** loc. prep. 252, 333-334, 636, 720; *în privință-* 334
- în privirea** loc. prep. 333-334
- în raport cu** loc. prep. 252
- în scurt** conector 235
- în scurt pă scurt** loc. adv. 235
- în secundar** loc. adv. 610
- în sfârșit** loc. adv. 362
- în spatele** loc. prep. 497, 758
- în sumar** loc. adv., conector 610

- în timp ce** loc. conj. 272, 330, 718, 719, 721
în toată luna loc. adv. 400
în tot anul loc. adv. 400
în totalitate loc. adv. 610, 621
în trombă loc. adv. 610, 622
în urma loc. prep. 497, 629
în urmarea loc. prep. 399
în vecii vecilor loc. adv. 610
în vederea loc. prep. 629
în virtutea loc. prep. 629
în vreme când loc. conj. 263, 272, 642
în vreme cât loc. conj. 263, 272, 330, 642
în vreme ce loc. conj. 263, 272, 330, 642, 718, 721
în zadar loc. adv. 235, 610
înainte adv. 330, 606
înainte prep. 497, 629, 758; *înnaintea* 234; *înainte* (+ cl. pron., *înainte-i*) 484, 629
înainte de loc. prep. 328, 400
înainte să loc. conj. 719
înalt adj. m. sg. *înalț* 65; f. sg. voc. *înalto* 86
înapoi adv. 606; *înapoi* 234
înapoia prep. 629
înapoia / înapoi vb. inf. *înapoia* (a ~) 539 / *înapoi* (a ~) 539; ind. prez. 1sg.-3 pl. *înapoiesc* 539; sbj. 3sg.-3pl. *să înapoiască* 190 / *să înapoieze* 190
înalța vb. viit. 3sg. *să va înalța* 211; 3pl. *se vor înalța* 212
înalțat adj. m. sg. voc. *înalțate* (*craiuile* ~) 87
înnătru adv. *înnăuntru* 234, *înnătru* 234
încai adv. 242
încă adv. 241; *încămite* 243
încăpea vb. ind. prez. 3pl. *încăpe* 197
încât conj. 262, 263, 351-352, 721; *în cât* loc. conj. 330, 333; *încât să* loc. conj. 696
începe vb. 302, 668, 680; ind. prez. 3pl. *începe* 197; sbj. 3sg.-3pl. *înceapă*; pf.s. 1pl. *începurăm* 206; viit. 1pl. *vom începe* 211
încerca vb 680; *a se ~* 296; ind. prez. 1sg. *cercu* 195; pf.s. 2sg. *cercași* 206; m-m-c-pf. 1pl. *încercasem* 207; sbj. *încerce* 580
încet adv. 618; *încet-încet* 722; loc. adv. *cu ~ul* 618; *pe ~ul* 618
înceta vb. 302, 680, 681, 668; ind. prez. 1sg. *încetezu* 195; sbj. pf. *să fi încetat* 209
încheia vb. 681
închide vb. viit. 3pl. *să vor închide* 211
închietarisi vb. 187
închina vb. pf.s. 1sg. *mă închinăi* 206
închipui vb. 668; ind. prez. 1sg. *închipuiesc* 196; 3sg. *închipuiește* / *închipuie* 551; sbj. 2sg. *să-ți închipui* / *să-ți închipuiești* 550
închis adj. part. 689
încincit num. mult. 180, 531, 532
înclina vb. ind. prez. 1sg. *înclinu* 195
încolătăciș adv. 601
înconjura vb. ind. prez. 1sg. *înconjor* / *înconjur* 556, 557; 3sg.-pl. *înconjoară* 198, *înconjură* 198; sbj. 3sg.-3pl. *să înconjoare* / *să înconjure* 556-557
încotro adv. relativ 718
încorda vb. inf. *încorda* (a ~) 195; ind. prez. 1 sg. *încordez* / *încord* 547; 3sg.-3pl. *încoardă* 195, *încordează* 195
încotrova adv. 606
încrâncena vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *încrâncenă* / *încrâncenează* 547
încrede vb. *a se ~* 669; viit. 1sg. *mă voiui încrede* 212
încredința vb. 688
încredințat adj. part. f. pl. *încredințate* 68
încredințătoriu adj. 71
încremenii vb. pf.c. 3sg.-3pl. *s-a încremenit* 204
încuia vb. ind. prez. 1-2 sg. *încui* 548
încvartirii vb. inf. 188; ind. prez. 3sg. *încvartiruieste* 188
îndarn adv. 244
îndată adv. 617; *de ~* 617
îndată ce loc. conj. 330, 718, 719
îndată cum loc. conj. 330
îndărăpt adv. 236
îndărățul prep. 497, 629
înde prep. 251, 258, 628
îndeajuns adv. 613
îndeletnici vb. *a se ~* 296
îndemna vb. ind. prez. 1sg. *îndemnu* 195
îndeobște adv. 602
îndepărtătoriu adj. 71
îndesa vb. ind. prez. 1sg. *îndesu* 195
îndestul adj., adv. m. pl. *îndestuli* 66; adv. *îndestul* 613, 615, 617
îndoielnic adj. 65
îndoș adv. 601
îndoit num. mult. 180, 531, 532, 707; f. G-D *îndoitei* 181, 531, 532
îndrăzni vb. 680
îndrepta vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *îndreptează* / *îndreaptă* 548; sbj. 3sg.-3pl. *să îndrepteze* 548; pf. s. 1sg. *mă îndreptăi* 206; viit. 3sg. *va avea să le îndrepte* 571; viit. ant. 1 pl. *vom fi îndreptat* 573; inf. pf. *a se fi îndreptat* 579
îndreptar(iu) sb. sg. *îndreptariu*, *îndreptar* 431
îndruma vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *îndrumă* / *îndrumează* 547
îndurat adj. part. m. sg. *înduratul* 68
îneca vb. ind. prez. 1sg. *înecu* 195
înfășățel adj. 66

înfășura vb. inf. *înfășura* 555; ind. prez. *înfășor* / *înfășur* 556, 557; 3sg.-pl. *se înfășură* 198, *înfășoară* 198; sbj. 3sg.-3pl. *să înfășoare* / *înfășure* 556, 557; imper. *înfășură!* 198
înființa vb. ind. prez. 1sg. *înființez* 196
înfiripa vb. ind. 3 sg.-3pl. *înfiripă* / *înfiripează* 547
înflora / **înflori** vb. inf. *înflora*, *înflori* 539, 540
înfoia vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *înfoaie* / *înfoiază* 547
informălui vb. inf. *informălui* 188
înfricoșat adj. part. 68
înfrunta vb. inf. lung *înfruntare* (a ~) 214
înfuria vb. ind. prez. 1 sg. *înfuriu* / *înfuriez* 547
îngădui vb. 669
îngemăna vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *îngeamănă* / *îngemănează* 547
îngenunchea vb. ind. prez. 1 sg. *îngenunchiu* / *îngenunchez* 547
îngerește adv. 598
îngheța vb. prezumt. pf. 3pl. *o fi înghețat* 212
înghețată sb. pl. *înghețâți* 418, 443
înghiți / **înghite** vb. inf. *înghiți* (a ~) 542 / *înghite* (pot ~) 542; ind. prez. 1sg. *înghițu* 196
îngloba vb. 689
îngrija / **îngriji** vb. inf. *îngrija*, *îngriji* 539, 540
îngriji vb. a se ~ impf. 1 sg. *mă îngrijeam* 202, 3sg.-3pl. *îngrijia* 202
îngrijitor adj. f. sg. *îngrijitoare* 71
îngrozi vb. supin *de-ngrozit* 98
îngust adj. 65
înjgheba vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *înjgheabă* / *înjghebează* 547
înjurătură sb. pl. *înjurături* 416
înlătura vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *înlătorează* / *înlătură* 548; sbj. 3sg.-3pl. *să înlătore* 548
înlăuntrul prep. 629
înmiit num. mult. 180, 531
înmilionit num. mult. 180
înnoit num. mult. 180
înoptit num. mult. 180, 531
înota vb. ind. prez. 1sg. *notu* 195
înrauri vb. sbj. pf. *să fi înraurit* 580
înregistrat adj. part. f. pl. *înregistrate* 707, 709
însă conj., conector 262, 266, 267, 347, 348, 358-359, 724
însănătoși / **însănătoșa** vb. inf. *însănătoși* (a ~) 539 / *însănătoșa* (a ~) 539
înscrie / **înscri** vb. inf. *înscrie* (a ~) 542 / *înscri* (a ~) 542
însemna vb. 301, 666; inf. *însemna* (a ~) 195; 1sg. *însemnez* 195; 3 sg.-3pl. *înseamnă* 547 / *însemnează* 195, 547
însemnătoriu adj. 71

înseria vb. 549
înspre prep. 628
însul pron. pers. 125, 489-492; m. sg. *însul* 125, 482, 484; f. sg. *însa* 125; f. sg. D *însiei* 125; m. pl. *însi* 125; f. pl. *îNSE* 125; *dintr-~*, *într-~*, *printr-~* 257, 484
însura vb. pf.c. 3sg. *s-a însurat* 204
însuși pron., adj. înt. 1m. sg. N-Ac *însuși* 130, 131, 490, 491, 492; 2m. sg. N-Ac *însuși* 131, 292, 491, 492; 2f. sg. N-A *însăși* 130; 3m. sg. / inv. *însuși* 128, 129, 130, 131, 168, 292, 490, 753; 3f. sg. / inv. *însăși* 130, 131, 168, 292, 490; 1pl. *însune* 129, *însine* 131, 168, 490; 1f. pl. *însene* 128; 2f. pl. *însévă* 128; 3m. pl. *însile* 129, *însiși* 490, 491, *însule* 129; 3f. pl. *însesi* 129, 168, 489, 522, *însеле* 129, 168, 482, 489, 522; 1f. sg. G-D *însemi* 128; 2f. sg. G-D *însעי* 128; 3f. sg. G-D *însעי* 128, 130, 490; *acesta* ~ 491; *asupra mea* ~ 491; *dumneata* ~ 491; *eu* ~ 491; *într-~* 484; *sine* ~ 491, 492; *sie* ~ 487, 491
însutit num. mult. 180
însęptit num. mult. 180, 531
însęsit num. mult. *însęsit* 180, 531, 532; *însęsitul* 531
întări vb. inf. *întări* (a se ~) 214
întăi num. ord. m. sg. *întăi* 88, 175, 176, 526, 528, 533, 753; *întiiu*, *întie*, *întielea* 75; *cea din* ~ 176; *întăiul* 175; m. sg. G-D *întăiului* 177; f. sg. *întăia*(și) 176, 182, 528, 533; *întăie* 528; f. sg. G-D *întăei* 177; *întăi* inv. / *întăia* 753; m.pl. *întăii* 176; f.pl. *întăile* / *întăiele* 176, 528; val. adv., conector 182, 183, 619, 724; *întăi... apoi* 725; *întăi... pe urmă* 725
întălni vb. pf.c. 3pl. *s-o-ntălmit* 204
întâmpla vb. pf.c. 3sg. *s-au* (*în*)*tâmplat* 204, *întâmplatu-ți-s-au* 204; sbj. pf. 3sg.-3pl. *să se fie tâmplat* 209; m-m-c-pf. 3pl. *întâmplase* (se ~) 566
întâmplătoriu adj. 71
întârzia vb. 677
întârziere sb. sg. G-D *întârzierii* 420
întinde vb. impf. 3pl. *se întindeau* 203
întoarce vb. inf. *întoarce* (a se ~) 214; m-m-c-pf. 3pl. *să înturnase* 206; viit. 3sg. *se va întoarce* 212; 3pl. *or să se întoarcă* 211
întocma adv. 461, 606
întocmai parcă loc. conj. 327
întotdeauna adv. 615, 617, 622; *în totdeauna* 617
într-adevăr loc. adv. 257, 618
într-adins loc. adv. 343
întrarma vb. ind. 1sg. *întrarmez* 195
între prep. 250, 252-253, 258, 357, 395, 488, 628, 635

întreba vb. 687, 690
întrebătoriu adj. m. sg. *întrebătoriu* 71
întreg adj. 115; m. sg. *întreg* 71, 451, 465, (~*mecanismul*) 88, *întregul* (~*popor*) 88; f. sg. *întreagă* (~*zioa*) 88, G-D *întrege* 72, *întregei* / *întregii* 72; f. pl. *întregi* / *întrege* 72, 451
întreg sb. pl. *întregi* 411, *întreguri* 411
întreguș adj. m. sg. *întreg-întreguș* 98
întreit num. mult. *întreit* 180, 531, 707; m. G-D *întreitului* 532; f. *întreită* 532; f. G-D *întreitei* 532; f. pl. *întreite* 532
întrema vb. ind. prez. 1 sg. *întrem* / *întremez* 547
întreprinde vb. m-m-c-pf. perifrastic 1sg.-1pl. *am fost întreprins* 208
întreține vb. viit. 1sg. *voiu să întrețin* 212
întrista vb. *a se* ~ 737
întru (într-) prep. 250, 256-257, 258, 334, 484, 634, 635; *întru atâta* loc. adv. 352; *întru totul* (scris și *întrutotul*) loc. adv. 464
întru cât privește loc. prep. 334
întrucât conj. 262, 263, 269, 270-271, 335, 338-339, 642, 651, 720; loc. conj. *întru cât* 334, 400
întrucâtva adv. 734
într-un cuvânt loc. adv. 610
întunecat adj. m. sg. voc. *întunecate* (~*Doamne!*) 86
întunecimea-voastră formulă pol. voc. 127
înțelege inf. 600; vb. impf. 3pl. *înțelegea* 203, *înțelegeau* 203; viit. 2sg. *vei înțelege* 211; 1pl. *vom să înțelegem* 212; pf.s. 1sg. *înțelesăi* 206
înțelepciune sb. 48
înțelept adj. 65
înțelepțește adv. 598
înțelepți vb. ind. prez. 1sg. *înțelepțescu* 196
înțeles sb. sg. *înțales* 385
înțepa vb *a se* ~ 371
învăța vb. 317, 600, 669, 677, 680, 687, 690; ind. prez. 1sg. *învățu* 195; pf.c. 3sg. *a învățat* 204; viit. 1sg. *oiu învăța* 211
învățător adj. f. sg. *învățătoare* 82
învățător(iu) sb. sg. voc. *învățătoriu* 86; pl. voc. *învățători!* 86
învățătură sb. pl. *învățături* 416; sg. G-D *învățăturii* / *învățături* 113
învârți vb. ind. prez. 3sg. *învârte* / *învârtește* 540, 551
învederat adv. 672
înveșmânta vb. ind. prez. 3 sg.-pl. *înveșmântă* / *înveșmântează* 547
învești vb. ind. prez. 1sg. *înveștiu* 196

învia vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *învie* / *înviază* 547
învingere sb. sg. G-D *învingerei* 52
învolbura vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *învolbură* / *învolburează* 547
înzecit num. mult. 180, 531, 707
îra interj. 278

J

jacuzzi sb. inv. 435
jalnic adj. m. sg. *jalnic* 67, 104; f. pl. *jalnice* / *jalnici* 67
jaluzea sb. sg. *jaluzea* 423; pl. *jaluzele* 423
japonez adj. *iaponez* 385
Japonia sb. pr. *Iaponia* 385
jartea sb. 423
jălind adj. ger. f. sg. *jălindă*, *jălinda* 69
jeans sb. pl. *jeanși* 412
jelu sb. pl. *jeleuri* 423
jenant adv. 612
jerbă sb. sg. *jerbă* / *jergie* 421
jigodie sb. *o jigodie de...* 699
joi sb. sg. art. *joia* val. adv. 614
joint-venture sb. inv. 435
jotă sb. 419
joule sb. pl. *jouli* 412
jubileu sb. sg. *iubileu* 385
jubiliar adj. *iubiliar* 385
juca vb. *a se* ~ 371; inf. *juca* (*a se* ~) 399; ind. prez. 3pl. *se joc* 197; part. *juca*; pf.c. *m-am jucat* 399
judeca vb. impf. 3pl. *judecau* 203; pf.s. 1pl. *judecarăm* 205; 2pl. *judecarăți* 205; 3pl. *judecară* 205; viit. 1sg. *am să judec* 210; 1pl. *avem să judecăm* 210
judicatură sb. 388
judiciarmente adv. 229
jumătate sb. sg. *jumătate* 180, 531; G-D *jumătății*, *unei jumătăți* 180, 531
june adj. m. sg. *june* 64, 70, 74, 79, 105, *junele* 74, *jun* 105, *junul* 74; f. sg. *jună* 74, 105, *juna* 74, *june* 74, 105, *giune* 74, *junea* 74; m. pl. *juni* 74, 105; f. pl. *june* 74, 105
jupân sb. sg. voc. *jupâne!* 87
jura vb. ind. prez. 1sg.-3pl. *jur* 557; pf.s. 1, 2pl. *jurarăm*, *jurarăți* 563; viit. *oi* / *ei* / *a* / *om* / *eți* / *or jura* 570; 1sg. *am să jur*; 3sg. *are să jure* 570; 1sg. *o să jur*, 3sg. *o să jure* 570; impf. 3pl. *jura* 203; pf.s. 1sg. *jurăi* 206, *jurăiu* 206, 2sg. *jurăși*, 3sg. *jură*
juridic adj., adv.; adj. *iuridic* 385; adv. *juridic* 621
juridicește adv. 621
jurist sb. sg. *iurist* 385
juriza vb. 544, 549
jurnalistic adj. 65

just adv. 612
justaminte adv. 602

K

kaki adj. inv. *kaki* 455; f. sg. *kakie* 455
kamikaze sb. sg.-pl. *kamikaze* 414, 434; sg. *kamikazele* 414; pl. *kamikazii* 414
kidnapa vb. 549
kilui vb. inf. *kilui*, *kilări* 544, 545
kiwi sb. inv. 435
knockout sb. pl. *knockouturi* 428
koala sb. inv. 434

L

-I art. hot. 113, 288, 289, 291, 470, 697
la prep. 180, 250, 295, 296, 300, 320, 328, 332, 381, 396, 485, 487, 599, 628, 630, 631, 694; marcă D analitic 55, 174, 179, 180, 182, 254, 300, 317, 319, 440, 455, 632, 527, 533, 688; marcă G analitic 55, 254, 439, 697, 701, 704
la aparență loc. adv. 372, 400
la caz când loc. conj. 345, 400, 401; *la cazul când* grup cvasiloc. conj. 344
la caz de loc. prep. 345
la cazul că grup cvasiloc. conj. 344
la cazul în care grup cvasiloc. conj. 344
la culme loc. adv. val. super. abs. 98, 464
la discreție loc. adv. 610
la drept(ul) vorbind loc. adv. 619
la fel de loc. adv. marcă super. egal. 89, 99, 106, 461, 462
la fel loc. adv. conector 725
la loc loc. adv. 400
la maxim(um) loc. adv. 464, 610
la modul (+ adj.) 608, 622, 729
la nebunie loc. adv. 758
la negru loc. adv. 610
la nici un caz loc. adv. 372, 400
la nivelul / la nivel de loc. cvasiloc. prep. 729
la prima vedere loc. adv. 610
la rândul loc. prep. 497
la termen loc. adv. 610
la toată ocazia loc. adv. 400
la tot cazul loc. adv. 400
la un moment dat loc. adv. 610
la vârf 729
laborator sb. sg. *laboratoriu* 431; pl. *laboratorii* 431
laboriozitate sb. *laboriositate* 392
lacăt sb. sg. *lacăt* 44, *lăcată* 44
lacon(ice)ște adv. 227
laetemente adv. 228
lalea sb. pl. *lalele*, *lalelele* 424

lampă sb. sg. *lampă* 48; pl. *lampe* 48, *lămpi* 48
lapidar adv. 612
lapte sb. pl. *lăpturi* 427
larg adj. m. sg. *larg* 71, 451, 465; m. pl. *largi* 451; f. pl. *largi* 72 / *large* 451
largamente adv. 604, 605
larghetto adv. 232; *largetto* 232
largo adv. 232
las(ă) că loc. conj. 263, 721; *lasă că... dar apoi* 271, 642
lat adj., adv. 65, 237, 620
latin adj. f. pl. *latine* 70
latinesc adj. f. sg. *latinească* 70; m. pl. *lătinești* 70
lătinește adv. 599; *la ~ 599*
latinisirui vb. 188
latură sb. sg. *latură* 42, *lature* 39, 40, 47, 417, 421, *laturea* 421; pl. *laturi* 47
laudatio sb. inv. 435
lavoar sb. 392
lăcaș sb. pl. *lăcașe* / *lăcașuri* 427
lăcomește adv. 225, 598
lăcrima vb. ind. prez. 1sg. *lăcremezu* 195
lăfăi vb. ind. prez. 3sg. *lăfăiește* / *lăfăie* 550
lălău adj. m. sg. *lălău* 70, 74, 451; f. sg. *lălăie* 70, 74, 451; m. pl. *lălăi* 70, 74; f. pl. *lălăi* 451 / *lălăie* 70, 74, 451
lămurit adv. 237
lăsa vb. 680; *a (se) ~ 305, 694*; ind. prez. 1sg. *lasu* 195; sbj. 2sg. *să lași* / *să leși*, 3sg.-3pl. *să lase* 202, 562 / *să lese* 562; viit. ant. *vor fi lăsat* 573; pf.c. 1 *lăsatu-l-am* 205
lăturalnic adj. 65
lăturiș adv. 227, 228, 601
lăți vb. inf. *lăți* (*a se ~*) 397; ind. prez. 1sg. *lățescu* 196; pf.c. *s-a lătit* 397; inf. pf. *a se fi lătit* 579
lățiș adv. 601
lăuda vb. inf. *a se ~ 668*; ind. prez. 1sg. *laudu* 195; impf. 3pl. *lăudau*; pf.s. 1sg. *lăudăi* 206, 2sg. *lăudași* 206, 1pl. *lăudăm* 205, *lăudarăm* 205, 2pl. *lăudarăți* 205; m-m-c-pf. 1pl. *lăudasem* 207, *lădaserăm* 207, 2pl. *lădaseși* 207; 3pl. *lădase(ră)* 207; m-m-c-pf. periphrastic *am fost lădat* 208; cond. *lădare-aș* 199
lăudabile adj. f. sg. *lăudabile* 80
lădat sb., adj. voc. *lădatule!* 58
lână sb. pl. *lănuri* 427
lângă prep. 250, 628
-le art. hot. 471
-le part. fin. adv. (*pe apucatele*) 609, 615
-le(a) formant num. ord. 183
-lea part. adv. (< -le- + -a; *pe tăcutelea*) 609
leac-minune sb. comp. 712

leafă sb. sg. *leafă* 41, 47, 48; pl. *lefe* 425, *lefi* 41, 47, *leafe* 48, *lefuri* 41, 47, 444
lega vb. ind. prez. 1sg. *legu* 195
legal adv. 602, 608
legale adj. 80
legalmente adv. 601, 602, 603, 604, 608; *legalmente* 230, 602
legate cu grup cvasiloc. prep. 399
legător adj. 82
legătură sb. 89
lege sb. sg. G-D *legei* 51, 420
leggiero adv. 606
legitim adj., adv. 578
legitima / leghitimăului vb. inf. *leghitimăului* (*a* ~) 188
legumă sb. pl. *legumi* 48, *legumuri* 428
lemn („copac”) sb. 382
lento adv. 232
lepăda vb. ind. prez. 1sg. *lepăd / lepăd* 561; m-m-c-pf. 3pl. *lepădase* 207; viit. 3sg. *se va lepăda* 211
lesne adj. inv. 77
leşesc adj. m. sg. *leşesc* 600; f. sg. *leşească* 70, 600; m. pl. *leşeşti* 70
leşeşte adv. 598, 600
leşinând adj. ger. m. pl. *leşinânzi* 69
letal adj. 392
levă sb. sg. *leva / levă* 420
liană sb. pl. *liane* 442
libera vb. ind. 3 sg.-3pl. *liberă* 546, 560 / *liberează* 546
liberator(iu) adj. 453
libero sb. sg.-pl. 434; sg. *liberoul* 435
libov / libovie sb. sg. *libov* 40, 48, *libovie* 40, 48
licoare sb. sg. *licoare* 40, 45, *licor* 40, 45
lighean sb. pl. *ligheanuri* 426
liman sb. pl. *limanuri* 411, *limani* 411
limbaj sb. limbaj 431, limbagi 431
limbă sb. sg. G-D *limbii* 51, *limbei* 52; pl. *limbe* 39, 88, 417, *limbele* 417, *limbi* 417, *limbile* 417
limbută sb. voc. *limbuto!* 444
limpede adj., adv.; adj. m. sg. *limpede* 74, 454, voc. *limpedele* 86; f. sg. *limpede* 454; G-D *limpedei* 454; adv. 237
lingușitoriu adj. 71
lingvistic adj. 65
lipsă sb. sg. *lipsă* 41; G-D *unei lipse* 425; pl. *lipse* 41, pl. *lipsuri* 41, 425
lipsi vb. prezumt. prez. *vor fi lipsind* 200
lirice adj. f. pl. *lirici* 81
lista vb. 544, 549
literalmente adv. 229, 601, 602, 603, 604
literar(e), literar(iu) adj., adv.; adj. m. sg. *literar* 78, 81 / *literare* 81, 83, 104 / *literariu* 78, 81; f. sg. *literare* 80, 83 / *literară* 83; adv. 600, 613
literaricește adv. 600
literarmente adv. 604
literatură sb. sg. G-D *literaturii / literaturii* 113
litografia / litografi vb. inf. *litografia* (*a* ~) 189, *litografi* (*a* ~) 189
lițităului vb. 188
livadă sb. sg. *livadă / livede* 421
live adv. 612
living sb. pl. *livinguri* 428
livrea sb. 423
livresc adj. m. sg. *livresc* 460; f. sg. *livrescă* 460
lob sb. pl. *loburi* 410, 411, 412; *lobi* 411, 412
locui vb. 296-297
locvace adj. inv. 456
loga vb. inf. (*a se* ~) 544
loggia sb. inv. 422
loghicesc adj. 70
logice adv. *logice* 231, 400
logicesce adv. 227
-logie sufixoid 422
logoree sb. sg.-pl. 424
loial adj. m. sg. *loial* 460; f. sg. *loială* 460
love-story sb. pl. *love-story-uri* 428
lu(i) marcă flex. antepusă G-D 56, 319, 434, 435, 440, 441, 446, 471, 688, 697, 748, 702, 704, 723; *lu* 56-57, 440
lua vb. 304, 693; *a se* ~ 668; inf. *lua* (*a* ~) 216, 220, 394; ind. prez. 1sg. *ieu* 215; 2sg. *iai* 394; 3pl. *ia* 197; impf. 3pl. *lucrau* 203; pf.s. 1sg. *luău* 206; 3sg. *luă* 206; m-m-c-pf. 2sg. *luasei* 658; m-m-c-pf. perifrastic 3sg.-3pl. *au fost luat* 208; viit. *o să ia* 217; 3pl. *au a lua* 213; sbj. 3sg.-3pl. *să ieie* 216, 217, 586 / *să ia* 216, 217, 586; pf.c. *am luată* 570, *luatu-l-au* 570; viit. ant. *va fi luat* 573; *luând în considerare* *că* grup cvasiloc. conj. 719; *a lua un aer* 371
lua de gând loc. vb. (*a se* ~) 398
luare-aminte loc. sb. pl. *luări aminte* 89
luced adj. 65
Luchian sb. pr. *un Luchian* 477
lucra vb. 669; inf. *lucra* (*a* ~) 195; ind. prez. 1sg. *lucru* 195, 552, *lucrez(u)* 195, 552; 3sg.-3pl. *lucră, lucrează* 195, 546; sbj. 3sg. *să se lucre* 195; inf. pf. *a fi lucrat* 215
lucrătoare sb. sg.-pl. 433
lucru sb. 308; 676; sg *lucru* 113; pl. *lucruri* 426
Luluța sb. pr. voc. *Luluță!* 57
lume sb. sg. G-D *lumi* 50, 53, *lumei* 50, 52, 420
lumesc adv. 621
lumește adv. 598
luminător(iu) adj. 81
lună sb. sg. G-D *lunei* 50, 52; pl. *lune* 417

luncă sb. sg. G-D *luncii* 53
lung adj. m. sg. *lung* 70, 71, 104, 451; f. sg. *lungă* 70, 71, 72; m.-f. pl. *lungi* 64, 70, 71, 72, 451; f. pl. *lunge* 72, 451
lungiș adv. 228, 601, 617; loc. adv. *în* ~ 617, 618
luni sb. val. adv. 709
lupiș adv. 601
lupta vb. ind. prez. 1sg. *luptu* 195

M

ma conj. 266
macara sb. pl. *macarale* 41
macho sb. inv. 434
macru adj. 65
maestoso adv. 606
magistral adv. 612
magistralmente adv. 603, 605
magistrat sb. *maghistrat* 384
magistratură sb. pl. *magistraturile* 416
magnetiza vb. 188
mahala sb. pl. *mahălăli*, *măhălăli* 424, 443
mai adv. 238, 242, 328, 721, 723, 746, 747
mai adv. marcă compar. de super. 89, 98, 99, 100-101, 103, 106, 461; *cel* ~ marcă super. rel. 89, 102, 106
mai ales loc. adv. 360
mai apoi loc. adv. 328
mai bine zis loc. adv., conector 724
mai cu seamă loc. adv. 360
mai exact loc. adv., conector 724
mai în urmă loc. adv. 328
mai înainte adv. 330
mai înainte ca să / ca... să loc. conj. 330
mai (î)nainte de loc. prep. 328
mai mult sau mai puțin loc. adv. 103
mai nou loc. adv. 610
mai precis loc. adv., conector 724
mai puțin val. compar. de infer. 89, 100, 105
mai vârtos loc. adv. 361
maică- sb. *maică-mea* 706; *maică-sa* 441; G-D *maică-mii* 706; voc. *maică* 87
maică sb. sg. G-D *maicii* 51, 52; pr. *Maichii* (*Precistii*) 53, *Maicii* 53
maidanez adj., sb. 706
mainte adv. 330
major adj. *maior* 385
majoretă sb. 419
majoritate sb. sg. *maioritate* 385
majoritate(a) sb. 739
malcontent adj. 392
mamă sb. sg. G-D *mamei* 53; voc. *mama!* 57; voc. pl. *mamelor!* 85; voc. interj. *mamă!* 445
manda vb. inf. 392; m-m-c-pf. 3sg. *mandase* 392

mandante sb. 413
mango sb. inv. 434, 435
manie sb. sg. 421; pl. *manii* 421
-manie sufixoid 422
manieră sb. 331
manifesta vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *manifestă* 552, *manifestează* 546, 552
mentă sb. sg. G-D *menti* 50, *mentiei* 50, 53, *menteei* 53; *mentilei* 53, *mentii* 53, *mentei* 53
manual sb. pl. *manualuri* 427
manuale adj. f. sg. *manuale* 80
mapa vb. 669
mapă sb. sg. 392
marabu sb. sg.-pl. 434; sg. *marabuul* 435
maraton sb. pl. *maratoane / maratonuri* 429
marca vb. ind. 1 sg. *marchez* 548
marcator sb. pl. *marcatori* 412
marcă sb. pl. *marce* 418, *mărți* 443
marchiz sb. sg. *marchiz* 442; pl. *marchiji* 442, *marchizi* 442, *marchizii* 49
marciale adv. 605
mare adj. m. sg. *mare* 74, 79, 454 (~ *apostolul*) 89, *mai(-)marele* 102; voc. *mare* 85; f. sg. *mare* 454; G-D *mare* 74, *marei* 74, 454; m. pl. *mari* 74, 105, *mai(-)marii* 102; voc. *mari* 85; f. pl. *mari* 74, 105 / *mare* 74, 105, *marele* 74; G-D *marelor* 74
mare sb. sg. G-D *mării* 51, *mărei* 51
maree sb. sg.-pl. 433
marfă sb. sg. G-D *unei mărfi* 41, 425; pl. *marfe* 41, *mărfuri* 41, 425; *marfă de marfă* 703; *marfă* val. adv. 614
Marghiolița sb. pr. voc. *Marghioliță!* 57
Maria sb. pr. G-D *Mariei* 50, 52; voc. *Mario!* 57, 444; o *Mărie* 477
Marian sb. pr. voc. *Mariane!* 444
maritalmente adv. 603
marmoreu adj. m. sg. *marmoreu* 70, 74; f. sg.-pl. *marmoree* 70; f. sg. G-D *marmorei* 74; m. pl. *marmorei* 70; f. pl. *marmorei* 74
marmură sb. sg. *marmure* 39
maro adj. inv. 455
marșa vb. 544, 549
Martin sb. pr. *Martinul* 118
masă sb. sg. *masă* 419; G-D *mesei* 50, 53, *mesii* 51; pl. *mese* 419
mascalzone sb. sg. *mascalzone* 414, *mascalzonele* 414; pl. *mascalzonii* 414; inv. *mascalzone* 414
mascarpone sb. inv. 414
mască sb. sg. *mască* 48; pl. *maște* 48, *masce* 48, *măști* 48
masculin sb. pl. *masculini* 409
mass-media sb. sg. o *mass-medie* 422; G-D *mass-mediei* 422

master sb. pl. *mastere* 429
mașinalicește adv. 227, 598; *mașinalicește* 227
mata pron. pol. pers. 2 sg. 486
matale pron. pol. pers. 2 sg. 486
matematicește adv. 226
material sb. pl. *materialuri* 47, 427
material adv. 604
materialicește adv. 227, 600
materialmente adv. 601, 603, 604
matrice sb. sg.-pl. *matrice* 434, *matrici* 434
maximum adv. 244, 612; *maxim* 612; loc. adv. *la ~ (um)* 610
mă interj. 445
mă pron. refl. 691
mă rog! interj., conector 724
măcar adv., conj.; adv. 232, 233, 234, 241; *măcar* conj. 346
măcar(-) formant în adv. comp. 233, 606, 607
măcar care pron., adj. neh.160; G-D *măcar căruia* 160
măcar că loc. conj. 263, 345, 346, 347, 348, 642, 720; *măcar că... dar / totuși* 721; (scris și) *măcărque, macarchè, mecarquo, macarucă* 346
măcar câți pron., adj. neh. 160
măcar ce pron., adj. neh. 160, 170; *măcar cu ce* 160
măcar cine pron., adj. neh. 160
măcar de loc. conj. 263, 642
măcar (și) de loc. conj. 348
măcar deși loc. conj. 241, 347
măcar oricât loc. adv. neh. 241
măcar să loc. conj. 346, 348, 720
măcarcând adv. comp. 232, 233
măcarcât adv. comp. 233
măcarcum adv. comp. 233
măcarincotro adv. comp. 232; *măcarincătro* 233
măcarunde adv. comp. 232, 233
măcăni vb. ind. prez. 3sg. *măcăne / măcănește* 550
mădular(iu) sb. sg. *mădulariu* 431, pl. *mădularii* 431
măgărește adv. 598
măi interj. 276, 277, 280, 444, 656; *mă* 656
măiestrește adv. 598
măre interj. 276; *mări* 276
mărgăritar sb. pl. *mărgăritari* 410, *mărgăritare* 410
mărginește adv. 225
mări vb. ind. prez. 1sg. *mărescu* 196
Măria Voastră 126; G-D *Mării Voastre* 126; *Măria sa* 126
măricel adj. 66
mărire sb. 689

Măririlor Voastre formulă pol. G 127
mărișor adj. f. sg. *mărișoară* 101
mărit adj. m. sg. voc. *mărite* (~ *împărate!*) 87
mărunt adj. 65
mărunțel adj. m. sg. *mărunțel* 450; f. sg. *mărunțică* 451; f. pl. *mărunțele* 451
măsea sb. 423; pl. *măsele* 423
măsura vb. inf. 555; ind. prez. 1sg. *măsor* 198, 556, 557, *măsor* 556, 557, *măsur* 198, 556, 557; sbj. 3sg.-3pl. *măsoare / măsure* 556, 557
măsură sb. sg. G-D *măsurii / măsurei* 113
mătase sb. pl. *mătăsuri* 47
mătușă sb. sg. G-D *mătușicăi* 53
mâna vb. pf.s. 1pl. *mănarăm* 206
mână sb. sg. *mână* 48; pl. *mâni* 48, 88, *mânuri* 41, *mânile* 49, 417, *mânele* 417
mânca vb. inf. *mânca* (a ~) 215; ind. prez. 1sg. *mâncu* 195, *mânc* 215, *măncânc* 215; 3sg.-3pl. *se măncă* 215; sbj. 1sg. *să mănânc* 215; 2sg. *să mănânci* 215; cond. *mânca-l-aș* 200; pf.s. 1pl. *măncăm* 205, 2pl. *măncat* 205; cond. pf. 1 *vream mânca* 209; viit. 1sg. *voi mânca* 210
mâncare sb. sg. G-D *unei mănări*; pl. *măncări* 41, 48, 425, *măncăruri* 41, 425
mândrie sb. sg. G-D *mândriei* 52, *mândrii* 52
mânea vb. sbj. 3sg.-3pl. *să mâne / să mâte* 553, 554, 555; ger. *mânând / mâind* 553, 554
mâneacă sb. pl. *mânice* 39
mângâia / mângâi vb. inf. *mângâia* (a ~) 190; sbj. 3sg.-3pl. *să mângâiască* 190
mângâietoriu sb. sg. voc. *mângâietoriule!* 87
mâni- sb. f. sg. *mâni(-ta), mâni(-sa)* 494
mânia vb. ind. prez. 1sg. *mâniu* 562, 563
mântui vb. 668, 681
mânz sb. pl. *mânzi* 49; *mânji* 49
mânzește adv. 598
mârâi vb. inf. *mârâi* 558; ind.-sbj. 3sg.-3pl. *să mârâie* 558
mârșăvia-voastră! formulă pol. voc. 127
Mârzescu sb. pr. G-D *Mârzescului* 117, 118
meccanic adj., adv. *mehanic* 385; adv. *meccanic* 612
meccanicește adv. 227
meccanism sb. sg. *meccanismul* 88
mediatiza vb. 544, 549
mediu sb. pl. *mediuri* 427, 430
melodios adj. 66
melopee sb. sg. 423; pl. *melopei* 423
memorabil adj. f. pl. *memorabile* 81
memorialistic adj. 65
menajarisi vb. ind. prez. 3sg. *menajarisește* 187
-mente suf. adv. 224, 228-230, 597, 598, 601-605, 619, 621; *-minte* 228, 229, 601, 602; *-mintre* 230

- menține / menținea** vb. inf. *mânțânea* (a ~) 540; *mănține* (a ~) 541
- mepriza** vb. 188
- merge** vb. 669, 680; ind. prez. 1sg.-3pl. *merg* 197; 3sg.-3pl. *merge* 394, 557; pf.c. 3sg. *a / au / o mers* 569; viit. 1pl. *avem să mergem* 211
- meridian** sb. pl. *meridiane* 443
- merita** vb. 669, 673, 694
- meritoriu** adj. 452
- mersi** interj. 278
- meserie** sb. sg. *meserie* val. adv. 611, 614
- mesteca** vb. ind. prez. 1sg. *mestecu* 195
- meșter** adj. m. sg. voc. *meșterule* 457
- meștereste** adv. 598
- meșteșugeste** adv. 225
- metafizicește** adv. 226
- metaforice** adv. 231
- metaherisi** vb. inf. *metaherisi* (a ~) 187; ind. prez. 1sg. *metahiriesc* 187; 3sg. *metaherisește* 187
- metal** sb. pl. *metaluri* 47, 427; G-D *metalurilor* 42
- metalicesc** adj. 70
- meteorologic** adv. 612
- meterez** sb. pl. *metereze* 411 / *meterezi* 411
- metodă** sb. sg. *metod* 45, 407; pl. *metode* 442 / *metoade* 442
- meu** pos. 290-291; m. sg. pos. 1m. sg. *meu* 135, 492; *al meu* 493; *îndărătul ~, la rândul ~, din punctul ~ de vedere* 497; *mieu* 135; f. sg. *mea* 492; *a mea ~* 493; *în afara ~, din partea ~* 497, *asupra ~* *însuși* 491, *me* 135, *ma* 135; m. pl. *miei* 135, 492; f. pl.-f. sg. G-D *mele* 492; *ale ~* 493; *meale* 136; fr. conjuncte: *-meu* 137, 494, *-mieu* 137, *-mea* 138, *-ma* 135, *-mo* 137, *-mii* 138
- mezza-voce** adv. 605
- mezzo-forte** adv. 605
- mic** adj. m. sg. *mic* 71, 451, 465; f. sg. *mică* 98; G-D *micii / micei* 451; m. pl. *mici* 451; f. pl. *mici / mice* 72, 451, *micile / micile* 72
- micșora / micșori** vb. inf. *micșora* (a ~) 190 / *micșori* (a ~) 190; ind. prez. 1sg.-3pl. *micșoresc* 190; 3sg.-3pl. *se micșorează* 190
- mie** sb. sg. *mie* 174, 180; pl. *mii* 174; *mii de mii* 703
- mielom** sb. pl. *mieloame* 429, 443, *mielomuri* 429
- mielușea** sb. sg. voc. *mielușea!* 85
- miez** sb. pl. *miezi* 410; *mieji* 410, 411; *miezuri* 410, 411; *la miez de cale* 439
- migratoriu** adj. 452
- miime** sb. sg. *miime* 530; pl. *miimi* 530
- mijloc** sb. *la mijloc de cale* 439
- milă** sb. pl. *mile* 48
- milostiv** adj. m. sg. voc. *milostive* 457
- milui** vb. ind. prez. 1sg. *miluiesc* 195
- minciună** sb. pl. *minciune* 39
- mineralic** adj. 65
- mineriadă** sb. sg. *mineriadă* 419; pl. *mineriade* 419
- minge** sb. sg. *minge / mingie* 422
- minim** adj. 102
- minim(um)** adv. 612; loc. adv. *la ~* 610
- minimarket** sb. pl. *minimarketuri* 428
- minister** sb. pl. *ministeruri* 427, *ministere* 427
- minor** sb. sg. *minore / minor* 413; pl. *minori* 413
- minte** sb. sg. G-D *minții* 51
- mintenaș** adv. 393
- minți** vb. inf. *minți* (a ~) 214; 1sg. *mint, minț(u)* 196, 550 / *mințesc(u)* 196, 550
- minunat** adj., adv. 102; *minunat de* 97, 465
- minut** sb. sg. *minut* 44, 45, 407, *minută* 39, 44, 45, 407
- mira** vb. pf.s. 3pl. *se mirară* 206
- mirabile** adj. 79
- miraj** sb. sg. *miraj* 431, *miragiu* 431
- Mircea** sb. pr. voc. *Mircea!* 444
- mireasă** sb. pl. *mirese* 415
- miriadă** sb. pl. *miriade* 442
- Miron** sb. pr. voc. *Miroane!* 444
- mirosi** vb. ind. prez. 1sg. *mirosesc* 196
- Mirtil** sb. pr. voc. *Mirtile!* 86, 87
- misiune / misie** sb. sg. *misiune* 40, *misie* 40
- misticos** adj. f. pl. *misticoasele* 65
- mistifica** vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *mistifică* 549
- mișca** vb. inf. *mișca* (a ~); ind. prez. 1sg. *mișcu* 195; sbj. 3sg.-3pl. *să miște* 199, *să mișce* 199, 562
- mișel** adj. m. sg. *mișel* 66, 105, 458; voc. *mișele* 458; f. sg. *mișea / mișală* 66, 105
- mișto** adv. 612
- mititel** adj. m. sg. *mititel* 66, 451; f. sg. *mititea / mititică* 451
- Mitrea** sb. pr. voc. *Mitreo!* 444
- mixta** vb. 544, 549
- mlădios** adv. 620
- moale** adj. 74, 79
- moarte** sb. 689; sg. G-D *morții* 51, *morței* 51
- mobil** sb. pl. *mobile* 429, *mobiluri* 429
- mobile** adj., adv.; adj. m. sg. *mobile* 79; f. sg. *mobile* 85; pl. *mobile* 85; adv. 605
- moca** adv. 612, 622; loc. adv. *pe ~* 618; *pe de-a mo(a)ca* 618
- mocănește** adv. 225
- mod** sb. 331
- modalizator** sb. pl. *modalizatori* 412
- modă** sb. sg. *modă / moadă* 442; pl. *mode* 442
- model** sb. pl. *modeluri* 427

- modem** sb. pl. *modemuri / modeme* 429
- moderato** adv. 232
- modifica / modifia** vb. inf. *modifica* (a ~) 188, *modifia* (a ~) 188, ind. prez. 3sg.-3pl. *modifiză* 188
- modificator** sb. pl. *modificatori* 412
- mofluz** adj. m. sg. *mofluz* 459; m. pl. *mofluzi* 459
- mogorogi** vb. 186
- mojicește** adv. 226, 598
- molâu** adj. m. sg. *molâu* 74, 451; f. sg. *molâie* 451; f. pl. *molâi / molâie* 451
- Moldova** sb. pr. *Moldovă* 39; voc. *Moldovo!* 57
- moldovean** adj., sb. f. sg. *moldovăna* 70; pl. *moldovene* 70; m. pl. *moldoveni* 442
- moldovenesc** adj. m. sg. *moldovenesc* 70; f. sg. *moldovenească* 70
- moldovenește** adv. 225
- molecular(iu)** adj. f. sg. *molecularie / moleculară* 83; f. pl. *molecularii* 83
- molipsi** vb. 187
- Molitvelor Voastre** formulă pol. D 127
- moluscă** sb. pl. *molusce / molușce* 442
- moment** sb. 338
- momentan** adv. 612
- mondializa** vb. 549
- monedă / monetă** sb. pl. *monede, monete, monetele* 417
- monitoriza** vb. 549
- monoton** adj. m. sg. *monoton* 460; f. sg. *monotoană* 64, *monotonă* 460
- monstruos** adj., adv. f. sg. *monstruoasă (de mare)* 97; adv. *monstruos* 613
- montanistic** adj. 65
- mop** sb. pl. *mopuri* 428
- moral** adj. f. sg. *morală* 80
- morală** sb. sg. G-D *moralei* 50
- moralic** adj. m. sg. *moralic* 65; f. sg. *moralică* 65
- moralicește** adv. 226, 227
- moraliza** vb. 188
- moralmente** adv. 601, 602, 603, 604; *moralemintre* 230
- moralnicesc** f. pl. *moralnicești* 70
- morb** sb. sg. 392, *morbul* 381
- morbos** adj. sg. 392; pl. *morboși* 381
- morbozitate** sb. 392
- mordace** adj. 79, 84
- morișcă** sb. pl. *moriște* 416
- mormânt** sb. sg. *mormânt* 41, 48; pl. *morminte* 42, 48, 426, 429, 443; *mormânturi* 41, 48, 426, 429, 443
- morocâni** vb. 186
- mort** adj, sb. 103; sb. *mort* val. adv. 614
- morțește** adv. 226
- morțiș** adv. 228, 601
- mostră** sb. *mustră* 385; val. adv. *mustră de* 97
- moșneag** sb. voc. *moșnege!* 58
- moștenitor** adj. f. sg. G-D *moștenitoare* 71
- mot-à-mot** loc. adv. 611
- motor** sb. pl. *motori* 412, *motoare* 412
- motoriu** adj. 452
- mototol** adj. 459
- motric(e)** adj. f. sg. *motrice / motrică* 84
- Moțoc** sb. pr. voc. *Moțoace!* 58
- mov** adj. inv. *mov* 455; m. pl. *movi* 455; f. pl. *move* 456
- movilă** sb. pl. *movili* 418
- muced** adj. 65
- muchie** sb. sg. *muचे / muchie* 422
- mugi** vb. 681
- mugind** adj. ger. f. sg. *mugindă, muginda* 69; f. pl. *muginde* 69
- Mugur** sb. pr. voc. *Mugure!* 444
- mugure** sb. sg. *mugur* 38, 413; *mugure* 413
- muia** vb. ind. prez. 1sg. *moiu* 562, 563
- muiera** sb. sg. *muiera* 89
- mult** adv. 98, 238, 610, 620; marcă super. abs. 85, 89, 92-93, 94, 105, 462, 463, 466; *mult, puțin* 722
- mult** adj., pron. neh. 610; m. sg. *mult* 76, 104, 455; G-D *multului, multui* 77; f. sg. *multă* 76; G-D *multei* 77; m. pl. *mulți* 76, 512; G-D *multor* 76, *multor(a)* 77 / *a mulți* 77; f. pl. *multe* 76, 512; G-D *multor / a multe / a multor / multelor* 76, (*a*) *multora* 77, 512; m.-f. pl. G-D *multor* 455, 512; *mulți alții* 705
- multiplica / multiplică** vb. inf. *multiplică* lui (a ~) 188, *multiplicării* (a ~) 188
- mulțumi** vb. 669; cond. pf. 3sg.-3pl. *s-ar fi mulțumit* 209
- mulțumită** prep. 250, 251, 332, 628, 633, 758
- mulțumită** sb. 89
- mulțumitoriu** adj. 71
- muncă** sb. pl. *munce* 416
- muntean** adj. f. pl. *munten* 70
- murg** adj. m. f. pl. *murgi* 72, 451
- muri** vb. ind. prez. 1sg. *moriu* 196; viit. ant. 2sg. *vei fi murit* 212
- murind** adj. ger., sb. m. sg. G-D *murindului* 69; m. pl. *murinzi* 69; G-D *murinzilor* 69; f. pl. *murinde* 69
- murmurisi** vb. 187
- muscă** sb. sg. *muscă* 419, 442; pl. *muște* 419, 442
- muscălește** adv. 225, 600
- muscular(iu)** adj. m. sg. *muscular / musculariu* 83; f. pl. *muscularii* 83
- musulmanesc** adj. 70

mușca vb. inf. *mușca* (a ~) 199; ind. 1sg. *mușcu* 195; sbj. 3sg.-3pl. *să muște* 199, *mușce* 199, 562; viit. 3sg. *a mușca* 211
mușchetărește adv. 599
mut adj. m. sg. *mut* 65; sb. f. sg. voc. *muto!* 86
muta vb. ind. prez. 1sg. *mutu* 195; m-m-c-pf. 3pl. *mutase* (se~); m-m-c-pf. perifrastic *s-a fost mutat* 568
mutualmente adv. 603, 605
muză sb. sg. voc. *muso!* 57; pl. voc. *muze!* 857
muzeu sb. pl. *muzeuri* 427
muzică sb. sg. G-D *muzicei* 52, 53

N

na interj. 658, 672, 689
naiv adj. 66
napristan adv. 244
narative adv. 231
nasol adv. 612, 622
nasture sb. 413
nașpa adv. 612
naște vb. 323; inf. *naște* (a ~) 214; ind. prez. 1sg. *nasc* 198, 2sg. *naști* 198; m-m-c-pf. perifrastic *au fost născut*; cond. pf. 3sg.-3pl. *să ar fi născut*; viit. (în trecut) *aveau să se nască* 571
natural(e) adj., adv.; adj. m. sg. *natural* 80; f. sg. *naturală* 104; m. f. sg. *naturale* 104; m. f. pl. *naturali* 104; f. pl. *naturale* 105 / *naturali* 80; adv. *natural* 244, 672, *naturale* 231
naturalmente adv. 229, 603, 604; *naturalminte* 230
natură sb. sg. G-D *naturii* 113 / *naturei* 50, 113
nație sb. sg. *nația* 89
național(e) adj. m. sg. *naționale* 79; f. sg. *națională* 80
națiune / nație sb. *nație* 40, *națiune* 40
navă-școală sb. comp. 712
navigabil adj. *navigabl* 65
nazal adv. 612
năpastă sb. sg. *năpastă*, *năpaste* 39; pl. *năpaste* / *năpăști* 417
născând adj. ger. f. sg. *născândă* 69; G-D *născândeii* 69; f. pl. *născânde* 465, *născânde* 69
nătâng adj. m. sg. *nătâng* 465; m. f. pl. *nătângi* 451
nătărău, nătăroaică adj. 456
năucește adv. 226
năvalnic adj. 65
năzări vb. ind. prez. 3sg. *năzare* / *năzărește* 550
ne- pref. neg. 733
ne(mai)- (+ adj. part.) 96
neam sb. *neam de neam* 703
neapărat adv. 736
neascultător adj. substantivizat m. sg. voc. *neascultătorule!* 458
neașteptat adv. 613
neauzit adj. part. m. sg. *neauzit* 68; f. sg. *neauzită* 68; f. pl. *neauzite* 68
nebun adj. substantivizat m. sg. voc. *nebulule!* 457
nebunește adv. 224, 598
necaz sb. sg. *năcaz* 385
necesar(e) adj., adv. 300, 689, 736; adj. m. sg. *necesar* 453 / *necesare* 81, 83, 104; adv. *necesar* 231
necesarmente adv. 601, 603, 604; *necesarminte* 230, 601; *necesariamente* 603, 605; *necesariamintre* 230
necesita vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *necesitează* 546
necondiționat adj. 392
necontestabil adj. 80
necrezut adj. part. m. sg. *necrezut* 68; f. sg. *necrezută* 68
necum să loc. conj. 721
necunoscut adj. part., sb. 689, 706
necuprins adj. part. f. pl. *necoprins* 68
nedespărțibile adj. 80
neexistând adj. ger. f. sg. *neexistândă* 465
neferice sb. adj. voc. *neferice!* 58
nefiresc de adv. 465
nega vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *neagă* 560
negativ adj. 66
negative adv. 231, 605
neghiobește adv. 598
neglija / neglije vb. inf. *neglija* (a ~) 538 / *neglige* (a ~) 538
negoț sb. pl. *negoturi* 48
negrăit de adv. 97
negru adj. 65, 97
negru-verzui adj. f. *neagră-verzuie* 456
neiertat adj. part. m. sg. *neiertat* 68; f. pl. *neiertate* 68
neîndoios adv. 672
neînfrânat adj. substantivizat f. sg. voc. *neînfrânato!* 458
neînsemnător adj. f. pl. *neînsemnătoare* 82
nejustificabile adv. 231
nemaiauzit adj. part. m. sg. *nemaiauzit* 68; f. pl. *nemaiauzite* 68
nemaiauzit de adv. 465
nemaigândit adj. part. m. sg. *nemaigândit* 68; f. sg. *nemaigândită* 68
nemaipomenit adj. part. 68
nemaștiut adj. part. 68
nemaiumblat adj. part. 68
nemaivăzut adj. part. m. sg. *nemaivăzut* 68; f. sg. *nemaivăzută* 68

- nemărginit de** adv. 97
nemăsurat adj. part. m. sg. *nemăsurat* 68; f. pl. *nemăsurate* 68
nemăsurat de adv. 97
nemernic adj. substantivizat m. sg. voc. *nemernicule* 457
nemțesc adj. m. sg. *nemțesc* 70; f. sg. *nemțescă* 70
nemțește adv. 225, 599, 600; *de ~* 599
nemulțumitoriu adj. 71
nenatural de adv. 97
nene interj. 658
neneacă sb. sg. G-D *neneacăi* 53
nenorocit adj., sb.; m. sg. voc. *nenorocite* (*călător ~*) 87 / *nenorocitul* (*~ telalbașă*) 86; sb. voc. *nenorocite!* 58
nenumărabile adj. f. pl. *nenumărabili* 81
neobișnuit de adv. 465, *neobișnuit de* 97
nepilduit adj. part. f. sg. *nepilduită* 68
neplăcut adv. 619
nepomenit adj. part. m. sg. *nepomenit* 68; f. sg. *nepomenita* 68
nepomenit de adv. 97
nepovestit adj. part. *nepovestit* 68; f. sg. *nepovestită* 68
neproductiv adj. f. sg. G-D *neproductive* 66
neproductivamente adv. 229
nerozește adv. 598
nesațiu sb. pl. *nesații* 430, 431; *nesațiuni* 430
nescăi adj. neh. 706
neseparabile adj. f. pl. *neseparabili* 80
nesfârșit de adv. 465
nesmintit adv. 672
nespus adj. part. m. sg. *nespus* 68; f. sg. *nespusă* 68; *nespusă de (~frumoasă)* 97
nespus adv. 613
nesuferibile adj. f. sg. *nesuferibile* 80
nesuferit de adv. 97
neștine pron. neh. 152, 153, 170, 511, 706; *niștine* 153, *nescine* 153, 170; G-D *nescui* 153, 511
net adv. 612
netăgăduit adv. 237
netocma să loc. conj. 721
neutraliza vb. 188
neutru sb. pl. *neutri*, *neutrii* 409
nevivace adj. f. sg. *nevivace* 83
nevoile sb. 690
nevricale sb. pl. tantum 424
nicăieri adv. 234, 237, 616; *nicăiere* 237, *nicăierea* 616, *nicăire* 237, 368, *nicăiri* 237, 607, 616, *nicăiure* 237; *nicăiurea* 237, *nicăiuri* 237, 607
nice adv. 612
nici conj., adv. 309, 354, 355-6, 367-70, 732, 738; *nice / neci* 368-369; *nici... nici* 265, 355-356, 723
nici- elem. comp. 170, 234
nici ca câtu loc. adv. 234
nici că (nice că) loc. adv. 356, 370
nici de leac loc. adv. 234
nici într-un chip loc. adv. 235
nicicacum adv. 234, 607; *nice ca cum* 234
nicicând adv. 368, 607, 616
nicicât adv. 607
nicicum adv. 234, 368, 607, 615, 616
nicidecât adv. 234
nicidecum adv. 368, 607, 615, 616, 733; *nici de cum* 234
niciodată adv. 234, 368, 606, 616
niciodinioară adv. 616; *niciodineoară* 234
niciun(ul) pron., adj. neg. 163, 170, 368; m. sg. *nice un* 163; *nice-un* 163; *nice unul* 163, 520, 522; G-D *niciunua* 520, 521; f. sg. *nice o* 163, 520, 521, 522; *nice-o* 163; *nice una* 163; *niciuna (nicio)* 163 520, 522; G-D *niciunei* 521, *~ altă* 521; m. pl. *nice unii* 163; *niciunele* 522; *nice într-o* 163; *nice la o* 163
niciunde adv. 607
niciunul pron. neg. 368, 739
nimeni pron. neg. 161, 170, 519, 684, 732, 756; N-A: *nime* 161, 170, 367, 368, 519; *nimene* 161, 170, 367, 368; *nimenea* 161, 170, 368, 519, 522; *nimenia* 162; *nimi* 162; *nimin* 162; *nimine* 162; *niminea* 162; *nimini* 162; *niminia* 162; G-D: *nemenii(a)* 163; *nimălui* 162; *nimănuii* 161, 163, 170, 519; *nimănuia* 162, 163; *nimănuie* 162; *nimăruii* 161, 163, 170; *nimăruia* 162, 163; *nimelui*; *nimenui* 162, 163; *nimenuia* 163; *nimerui* 162, 163; *nimirui* 162; *nimuluea* 163; *nimului* 162, 163; *nimunii* 162, *nimunuia* 162, *numărui* 162
nimeri vb. inf. *nimeri* (*a ~*) 214; pf.s. 2sg. *nimeriși* 206
nimic pron. neg. 163, 170, 234, 520, 522, 611; *nemic* 163, 170; *nimica* 163, 368, 520, 522; *nimică* 163, 170, 368, 520; *~ altceva* 520; *nimicuță* 163
nimic mai puțin loc. adv. 347
nimicul sb. n. sg. 520; G-D *nimicului* 520
niscăi / niscaiva / niscaivaș(i) / niscareva adj., pron. neh. 153, 154, 170, 511; *niscaiva* 154, 170, 706, 755; *niscaivai* 511; *niscaivaș(i)* 153, 154, 170; *niscare* 153, 511; *niscareș* 154; *niscareva* 153, 154, 511; *niscari*, 154, 170; *niscariva* 153, 154; *niscarva* 153, 154;

nescăi 153, 170; *nescăiva* 153; *nescăivaș(i)* 153; *nescăre* 153, 511; *nescăreva* 153; *nescări* 153; *nescărva* 153
nisip sb. *năsăp* 385
niște art., adj. neh. *niște* 476, 511, 679; *niște / nește* 114, 119; *nisce* 114
nivel sb. pl. *nivele / niveluri* 429
nob(i)l(e) adj. m. sg. *nobil* 80 / *nobile* 79, voc. *nobilele* 81; f. sg. *nobilă* 80, *noblă* 66
nobilita vb. inf. 392
noblețe sb. sg. *nobleță* 39, 418; voc. *nobleță!* 86
nocturnă sb. 419
noeriu sb. *un ~* 179
nominal adv. 612
nonconformist adv. 612
noră sb. sg. G-D *noru-(mei, -tei, -sei)* 494; *nurori-(mea, -ta, -sa)* 494; pl. *nurori* 43, *nurorile* 44
normal adj. 459
noroc sb. 734
norod sb. sg. voc. *norod!* 86
nostimadă sb. pl. *nostimăzi* 418, 443
nostru pos. 290-291; 1m. sg.: *nost* 137, *nostruș* 137, *nostru* 492; f. sg. *noastră* 137, *noastră* 137; f. pl. *noastre* 137, *noastre* 492; *al ~* 493; *în jurul ~*, *la rândul ~*, *în urma ~*, *înaintea ~*, *deasupra ~* 497
notăraș sb. sg. *notarăș* 384
notiță sb. pl. *notiți* 418
notoriu adj. 452
nou adj., adv.; adj. m. sg. *nou* 64, 70, 73, 84, 105, 453; f. sg. *nouă* 73, 84, 105, G-D *nouă*, *a noii* 73; f. pl. *nouă* (scris și *noue*) 64, 73, 84, 105, 453, *noao* 73, *nouăle / noi* 73, 105, 453, *noile* 73, 453, G-D *nouălor* 73 / *noilor* 453; m. pl. *noi* 73, 84, 105; pl. *nouă* (scris și *noua*) 64, 73, 84, 105; adv. *nou* 740
nouă num. card. *noauă* 385
nouliță adj. f. sg. *nouă, nouliță* 98
novice, noviciu adj. m. sg. *novice* 74, 83, 105, 454 / *noviciu* 83, 84; f. sg. *novice* 83, 455; m. pl. *novici* 84; f. pl. *novice* 455; *noviți* 384
novita sb. sg. *novita* 423; pl. *novitale* 423
nu adv. neg. 328-329, 360, 367-368, 731, 732, 733; *nu... nici* 265
nu mai puțin loc. adv. 89, 100, 101, 106 732, 733
nu numai loc. conj. *nu numai / doar... ci (încă)* (și) 266, 356, 643, 721, 723, 738; *nu numai... dar (și)* 266, 356, 643, 723; *nu numai că... dar* 356
nu tocmai să loc. conj. 721
nu... decât 370, 733, 737
nucleu sb. pl. *nuclei* 410, 411, 412, *nuclee* 410, 411, 412

nuga sb. 423
numai adv. 240, 354; conector 360
numai că loc. conj., conector 360, 720, 724
numai cât loc. conj. 360, 400
numaidecât adv. 606
număr sb. pl. *numeri* 409, *numerii* 409, *numerele* 409
nume sb. sg. *numele* 89; pl. *numi* 409, *numile* 409
numeral sb. sg. *numeralu* 470
numerizării vb. 188
numeros adj. 67, 104
numi vb. inf. *a se ~* 301, 666; impf. 3pl. (*să*) *numea* 203 / *numeau* 203
NUP sb. pl. *NUP-uri* 429
nutri vb. 399
nuvelistic adj. 65

O

o art. nehot. procl. f. sg. 177; G-D *unei / unii* 114, 119; *o + num. ord.* 177, 475, 478
-o term. adv. 232, 597, 598, 605-606
O.K. adv. 612, 622
oară sb. sg. 182; *o ~ / o dată* num. adv. 182; pl. *ori* 182; *de + num. card. + ori* num. adv. 182
oare adv. 734
oare- elem. comp. 156, 232, 233, 606
oarecare(va) adj., pron. nehot. 707; *oarecare* 156, 512, *oarecari* 156, *oarecarele* 156, *oarecarii* 156; G-D *oarecării* 54; *oarecareva* 156, 706
oarecând(va) adv. *oarecând* 232, 233, 606; *oarecândva* 232
oarecât(va) adj., adv. neh. *oarecât* 156, 512, 606; f. sg. *oarecătăva* 156; m. pl. *oarecătva* 156
oarece adj., pron. neh. 156, 512, 754
oarecine pron. neh. 156, 512; *oarecineva* 156; *oarecineși* 156
oarecum(va) adv. *oarecum* 232, 233, 606, 607, 622, 734; *oarecumva* 232, 233
oareș(i)- elem. comp. 156; var. *oreș-* 156
oareș(i)care pron., adj. neh. *oareșcare* 706; *oareșicare* 156, 511
oareș(i)ce pron., adj. neh. *oareșce* 706; *oareșice* 511
oareșicât adv. 607
oareșicine pron., adj. neh. 511
oareșicum adv. 607; *oareșicum* 607
oareunde(va) adv. *oareunde* 232, 233, 606; *oareundeva* 233
oaspete sb. sg. *oaspete* 413, *oaspetele* 413, *oaspăt / oaspet* 413

oaste sb. pl. *oștile* 88
obduce vb. inf. 397; part. pl. f. *obduse* 397
obez adj. m. sg. *obez* 459; m. pl. *obezi* 459
obicei sb. pl. *obiceie / obicehuri* 427
obiect sb. pl. *obiecturi* 42
obiectiv adj. f. sg. *obiectivă* 66
obișnui vb. 669
obișnuință sb. pl. *obișnuinți* 418
objet sb. pl. *objeturi* 427
obliga vb. 736; viit. 3sg. *are să oblige* 211
obligato adv. 606
obligator(iu) adj., adv.; adj. m. sg. *obligator / obligatoriu* 78, 81, 82, 105, 431, 452; f. sg. *obligatoare / obligatorie* 82, 105; m. pl. *obligatori* 82 / *obligatorii* 82, 105; f. pl. *obligatoare / obligatorii / obligatorie* 82, 105; adv. 736
obraz sb. pl. *obraji* 411, *obrazuri* 411, 426, *obrază* 43
obraznicește adv. 225, 226, 598
observa / observ(ă)ți / observăi vb. inf. *observa (a ~)* 187, 189 / *observi (a ~)* 189, *observăți (a ~)* 188, *observăi (a ~)* 188; pf.s. 1sg. *observăi* 206; m-m-c-pf. 1pl. *observaserăm* 207
observație sb. 40
obsesiv adv. 612
obstrucționa vb. 549
obștește adv. 226, 598
obține / obțineva vb. inf. *obține (a ~)* 540 / *obțineva (a ~)* 540
obveni vb. inf. 397; ind. prez. 3 sg. *obvin* 397; cond. 3sg.-3pl. *ar obveni* 397
ocazona vb. 189
ocazonal adv. 612
ocazionale adj. f. sg. *ocazionale* 80
ocări vb. impf. 3sg.-3pl. *ocăria* 202
ocean sb. pl. *oceanuri* 427
oceanic adj. f. pl. *oceanicele, oceanici* 67
ochi sb. sg.-pl. *ochi* 47, 432; sg. *ochiu* 47, 433
ocol sb. pl. *ocoluri* 428, *ocoale* 428
octet sb. pl. *octete* 410; *octeți* 410
ocular(iu) adj. m. sg. *ocular* 83; f. sg. *ocularie / oculară* 83
oculta vb. 544, 549
ocupa vb. ind. prez. 2sg. *ocupi* 394
ocure vb. inf. 392; ind. prez. 3sg. *ocure* 392
odaie sb. sg. *odaie* 41; pl. *odăi* 40
odată adv. 606
odată ce loc. conj. 263, 338, 642, 645, 720
odată cu loc. prep. 250, 252, 258
odihni vb. 399
odinioară adv. 606, 610
odios adj. 66
odor sb. pl. *odoare* 43
of interj. 278
oferi vb. inf. *oferi (a ~)* 558; ind. prez. 3sg.-3pl. *oferă* 558, 559; sbj. 3sg.-3pl. *să ofere* 558, 559
off adv. 612
off-line adv. 612
oficial adv. 604
oficiale adj. 80
oficialmente adv. 229, 603, 604, 605
oficiu sb. sg. *ofiț* 42
ofițer sb. sg. *oficer / ofiser* 384
ofusca vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *ofuschează* 549
ogărește adv. 598
ogor sb. pl. *ogoare* 43
oh interj. 278
olac adv. 245
Olga sb. pr. sg. G-D *Olgăi* 53, 56; *Olghii* 53; lu *Olga* 56
oliv adj. inv. 455
om sb. 309, 677, 729, 730; sg. *omul* 89, *omu* 470; voc. *om!* 85 / *oame!* 58, 88 / *omule!* 85, 86, 88; pl. voc. *oameni!* 85, 88 / *oamenilor!* 85, 88
omagiu sb. pl. *omagiuri* 427
omenesc adv. 599
omenește adv. 598, 599
omenire sb. sg. G-D *omenirei* 50
omofon sb. pl. *omofone / omofone* 443
omolog adj. m. sg. *omolog* 460; f. sg. *omoloagă / omologă* 460
om-sandviș vb. (cvasi)comp. 702
-ona / -iona suf. vb. *-ona* 188; *-iona* 188; *-iuna* 188, 549
oncologie sb. 422
ondula vb. impf. 3pl. *ondulau* 203
ondulatoriu adj. 452
oneste adv. 231
ONG sb. pl. *ONG-uri* 429
on-line adv. 612
onoare sb. sg. *onoare* 45, 408, 426, *onor* 45, 408; pl. *onoruri* 426
onomatopee sb. sg.-pl. 433; pl. *onomatopei* 434
onorabile adj. m. sg. G-D *onorabilelui* 81; voc. *onorabilele* 81
onorar adj. 453
onorar(iu) sb. sg. *onorariu* 431, 453, *onorar* 431, 432
onorat adj. m. sg. *onorat* 85; voc. *onorate (mult ~ domnule!)* 87
oops interj. 658; *ups* 658
opcină sb. pl. *opchine / opcini* 417
operator sb. pl. *operatori* 412
operatoriu adj. 452
operă sb. sg. G-D *operii* 51
opina vb. 735

opri vb. 677
oprima / oprime vb. inf. *oprima* (a ~) 189 / *o(p)prime* (a ~) 188, 189
oprit adj. part. f. sg. *oprită* 89
optariu sb. sg. *un* ~ 179; pl. *optari* 179
optime sb. pl. *optimi* 180
optulea num. ord. *al* ~ 175; *optul, al* ~ 175, 176
opus adj. 689
or conj., conector 642, 644, 725
-or suf. adj. 81, 104; *-oriu* 71, 81, 104; *-ore* 79, 81, 104
-or(iu) / -oare suf. adj. 299
oraș-port sb. (cvasi)comp. 702
orator sb. 38
oră sb. sg. *oară* 385; pl. *oare / ore* 394
orându vb. 392
orb adj. m. sg. *orb* 65, voc. *orbule!* 457
orbecăi vb. ind. prez. 3sg. *orbecăie / orbecăiește* 551
orbește adv. 225
orbiș adv. 227, 228, 601
orchestră sb. sg. *orchestul* 45
ordina / ordini vb. inf. *ordina* (a ~) / *ordini* (a ~) 392
ordinar(iu) adj. f. sg. *ordinar / ordinare* 83; f. pl. *ordinare* 83
ordinarie adv. 231
ordinarmente adv. 601; *ordinarminte* 230
ordine sb. sg. G-D *ordinei* 50
ordona / ordonui vb. inf. *ordona* (a ~) 189 / *ordonui* (a ~) 189
orendamente adv. 228
orfan adj. voc. *orfanule!* 457
organ sb. sg. 393
organiza vb. viit. ant. *vor fi organizat* 573
ori conj. 262, 267, 357, 722; *or* 262, 267; *ori...* *ori* 358, 723; *or(i)...* *sau* 267, 644
ori(și)- elem. comp. 115, 232, 233, 511, 606, 607, 622, 707; var. *or-* 156
oribil adv. 613
oribile adj. 79
ori(și)care adj., pron. neh. 717, 754; m.-f. sg. pl. N-A 155, 517, 518, 522; *orcare* 156; *oricari* 155; *oricarea* 155; *oricarii* 155; *oricarele* 155; m. sg. G-D *oricăruia / oricărui* 517, 518; f. sg. G-D *oricărei* 517, 518; ~ *alt(ul) / altă / alții / alte* 518; *orișicare* 511, 516
ori(și)când adv. neh. *oricând* 232, 233, 329, 606, 718; *orișicând* 607; *vercând* 233
ori(și)cât adv. adv. neh. 346, 349, 350, 718; *oricât de...* 96, 155, 518, 522, 606, 696; f. sg. N-A *oricâtă* 518; f. pl. N-A *oricâte* 51; *orișicât* 607
ori(și)ce pron., adj. neh. 155, 156, 350, 517, 522, 707, 717, 754; *orce* 156; *orișice* 511, 516; *oreșce* 156; *oareș cu ce* 156; *ori... ce* 350, 511; *ori la ce* 156; *ori în ce* 156; ~ *altă / alte* 515, 517; ~ *altceva* 517
ori(și)cine pron. neh. 155, 346, 349, 717, *orcine* 156; G-D *oricui* 516; *orișicine* 511, 516
ori(și)cum adv. neh. 232, 331, 346, 349, 350, 606, 718, 720; *orișicum* 607
ori(și)unde adv. neh. 232, 233, 606, 718; *verunde* 233; *orișunde* 607
orideunde adv. 233
orienta vb. pf.s. 1sg. *mă orientău* 206
oriental adj. 80
original adj. m. sg. *original* 384; f. pl. *originale* 80
originar(iu) adj. m. sg. *originar / originariu* 82; f. sg. *originară* 82, 83 / *originarie* 82; m. pl. *originari* 82, 83 / *originarii* 82; f. pl. *originare* 82, 83, (scris *originarie*) 84 / *originarii* 82 / *originarie* 82, 83
origine sb. sg. *origină* 417, 418, *origine* 417, 418, *origina* 417, 418, *originea* 417, 418
oriîncotro adv. 233, 606
orizantal adv. 244
orizontalnicește adv. 227; *horizontalnicește* 227
ortografice adv. 231
-os (și cu grafia *-oz*) suf. adj. 66
os sb. sg. G-D *osu* 50, *osului* 50
osândire sb. sg. G-D *osândirei* 51
osce adv. 231
oscilatoriu adj. 452
osfințit adj. m. sg. voc. *osfințite* (*prea ~ stăpâne!*) 87
ospăț sb. pl. *ospete / ospățuri* 427
ospiciu sb. pl. *ospicie, ospiciile* 430
ostentativ adv. 612
ostentatoriu adj. 452
ostil adj. 300, 689
oțel sb. pl. *oțele* 47
ou sb. pl. *oauă* 385
ovreiește adv. 600
OZN sb. pl. *OZN-uri* 429

P

p(r)e baza cvasiloc. prep. 252
pager sb. pl. *pagere* 429
pagină sb. pl. *pagine* 417
pahar sb. pl. *pahare* 43, *păhară* 43
paiațerește adv. 599
paisprezece num. card. 174, 526, 527, 533; *patrusprezece* 174, 183, 526, 527, 533
palat sb. sg. *palat* 41, 47; pl. *palaturi* 41, 47, 427, *palate* 427
palmă sb. pl. *palme* 416, *pălmi* 416, 418
palpita vb. 87
pamblică sb. pl. *pamblici* 418

pamfletărește adv. 599
pampers sb. pl. *pampersi* 412, 442
panaceu sb. sg. *panaceu* 423; pl. *panacee* 423
panarițiu sb. 430
panda sb. inv. 434
panetone sb. 41
panica vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *panichează* 549
panoramă sb. pl. *panorămi* 443, 418
pansea sb. 41, 423
 paparazzo sb. sg. *paparazzo* 414, 445; pl. *paparazzi* 414, 445
paparudă sb. *paparuda* (*aia*) de 699
papaveraceu adj. 451
par avion loc. adv. 611
para sb. pl. *parale* 41
paradă sb. pl. *parăzi* 418
paradosi vb. 187
paradox sb. pl. *paradoxe* 28
paradoxalmente adv. 604
paragină sb. pl. *părăgini* 47, *paragini* 417, *paragine* 417
paragraf sb. pl. *paragrafuri* 42
paralel adv. 244, 612
paralelă sb. sg. *paralelă* 408; *paralel* 408; pl. *paraleluri* 408, 427
paralelism sb. pl. *paralelismuri* 427
paraliza vb. 188, 668
paranoic adv. 612
paranteză sb. pl. *parantezi* 417
parcă adv. 606
pardosea sb. sg. *pardosea* / *pardoseală* 423; pl. *pardosele* 423
parfum sb. sg. *parfum* val. adv. 611, 614
paria sb. inv. 434
parigorisi vb. inf. 187; ind. prez. 1sg.-3pl. *parigorisesc* 187
parola vb. 544, 669
Parpangel sb. pr. voc. *Parpangele!* 58
parșiv adj. sb. voc. *parșivule!* 457
parte sb. sg. *parte* 180, 181; num. ord. + *parte* (val. fracț.) 180; pl. pl. *părți* 180, *părțile* 88; num. card + *părți* (val. fracț.) 180
participa vb. 668; ind. prez. 3 sg.-3pl. *participă* / *participă* 548
participiu sb. 430
particulare adj. f. pl. *particulari* 80
particularnic adj. m. sg. *particularnic* 65; f. sg. *particularnica* 65
partidă sb. sg. *partidă* 49, pl. *partizi* 49
partidă-maraton sb. (cvasi)comp. 702
parti-pris sb. pl. *parti-pris-uri* 428
parțialmente adv. 229
pas sb. sg. *pas* 41, 46; pl. *pasuri* 41, 46, *pași* 46
pas' interj. 362
pasagiu / **pasaj** sb. sg. *pasagiu* 430, 431; pl. *pasagii* / *pasaje* 430
pasămite adv. 234; 736
pasăre sb. pl. voc. *paserilor!* 85
pasiona vb. 737
pasiv adj. 66
passing-shot sb. pl. *passing-shoturi* 428
passive adv. 231
pastor sb. 38
pastorale adv. 605
pastramă sb. pl. *pastramuri* 47
pașnic adj. *pacinic* 385
paște sb. pl. *paște* / *paști* 416
paște vb. impf. 3pl. *păștea* 203
patetic adv. 613
patetico adv. 606
-patie sufixoid 422
patriarh sb. pl. *patriarhi* 49, 442, *patriarșii* 49, *patriarși* 442
patrie sb. sg. *patria* 89; G-D *patriei* 51, *patriii* 51
patrimoniu sb. 430
patriot adj. m. sg. *patriot* 460; f. sg. *patriotă* 460
patrioticesc adj. 70
patrioticeste adv. adv. 226
patriotism sb. 48
patron sb. sg. voc. *patroane!* 87
patrulea num. ord. m. *al* ~ 175, 178; *al patrule* 176; *al patrul* 175
patruplu num. mult. *patruplu* 180; f. *patruplă* 180
pavea sb. 423, 424; pl. *pavele* 446
pă bătute loc. adv. 235
pă chiute loc. adv. 235
pă lovite loc. adv. 235
pă sponci loc. adv. 235
păcat sb. 734
păcătoș adj. sb. m. sg. voc. *păcătoșule!* 58, 458
păduchea vb. ind. prez. 1 sg. *păduchiiu* / *păduchez* 547
Pădureanca sb. pr. G-D *Pădurencei* 52
păgân adj. sb. m. sg. voc. *păgânule!* 457, 458
păi interj., conector 657, 724, 725; *poi* 657
pălărie sb. sg. G-D *pălăriei*, *pălării* 446
păliș adv. 601
până la moarte loc. adv. 98
păpușă sb. pl. voc. *păpușele!* 58
părăsi vb. 323
părea vb. 301, 302, 578, 666, 667, 669; *a se* ~ 302, 306, 736; ind. prez. 2sg. *pari* / *pai* 553; m-m-c-pf. perifrastic *a fost părut* 568; prezumt. *să fi părănd* 200
părinte sb. sg. voc. *părinte!* 87, 445
părintesc adj. 103
păstorită sb. sg. voc. *păstorită* 87
păși vb. ind. 3sg. *pășaste* 199, *pășește* 199
pătrar(iu) sb. *un* ~ 179; pl. *pătrare* 179

- pătrime** sb. sg. *pătrime* 180; o ~ 180; pl. *pătrimi* 180
- pătură** sb. pl. *păturile* 416
- păți** vb. ind. prez. 1sg. *pat* 196, 550 / *pățesc(u)* 196, 550; 2sg. *pați*; sbj. 1sg. *să pat* 196, *să paț* 196
- pâine** sb. sg. *pâine* 49, *pâne* 49; G-D *pânei* 50, *pânii* 50; pl. G-D *pânilor* 50
- până** prep. 250, 251, 328-329, 370, 628, 630, 631; *până* 251
- până** conj. 329, 719
- până când** loc. conj. 329
- până ce** loc. conj. 329, 719
- până să** loc. conj. 329, 645
- pândi** vb. ind. prez. 1sg.-3pl. *pândesc* 188; sbj. 3sg.-3pl. *pândească* 198
- pândiș** adv. 601
- pântece** sb. 38
- pârtie** sb. sg. *pârtie* 422, *pârte* 422
- pe / pă / pre** prep. 225, 235, 250-251, 253, 328, 381, 485, 531, 533, 600, 609, 618, 628, 690, 758; prep. marcă obiect direct 255, 304, 310-313, 314-315, 487, 682, 683, 684, 685, 686
- pe + supin / part. + part. adv. -e(le)(a)** (*pe întrecute, pe aalesea, pe apucatele*) 608, 609, 622
- pe aalese** loc. adv. 609; *pe aalesea* 609; *pe aaleselea* 609
- pe altă parte** loc. adv. 619
- pe apucate** loc. adv. 609; *pe apucatele* 235, 609
- pe aranjatelea** loc. adv. 609
- pe ascunse** loc. adv. 609
- pe atinselea** loc. adv. 609
- pe auzite** loc. adv. 235
- pe bănuitea** loc. adv. 609
- pe băjbăite** loc. adv. 609
- pe brodite** loc. adv. 609
- pe când** loc. conj. 263, 272, 330, 353, 642, 719, 721; conector 724
- pe cântate** loc. adv. 235
- pe cât** loc. conj. 330; *pe cât (de)... pe atât (de)* 692, 721
- pe cât timp** loc. conj. 330
- pe câtă vreme** loc. conj. 330, 721
- pe cercetatelea** loc. adv. 609
- pe controlatelea** loc. adv. 609
- pe crezute** loc. adv. 609
- pe dată ce** loc. conj. 330, 719
- pe de altă parte** loc. adv. 619
- pe de gratis** loc. adv. 618
- pe de o parte** loc. adv. 619
- pe de o parte... pe de altă parte** conector 724, 725
- pe de-a moaca** loc. adv. 618
- pe demonstratelea** loc. adv. 609
- pe deplin** loc. adv. 464
- pe desculțe** loc. adv. 609
- pe dezbrăcatelea** loc. adv. 609
- pe dibuitelea** loc. adv. 609
- pe furate** loc. adv. 609
- pe furiș** loc. adv. 235, 618
- pe furișate** loc. adv. 609
- pe ghicite** loc. adv. 609
- pe ghiftuite** loc. adv. 609
- pe gratis** loc. adv. 618
- pe gustatelea** loc. adv. 609
- pe iute** loc. adv. 618
- pe încetul** loc. adv. 618
- pe înfundate** loc. adv. 609
- pe înserate** loc. adv. 609
- pe întrecute** loc. adv. 235, 608, 609, 622
- pe la** prep. comp. 328, 630
- pe lângă** prep. comp. 353
- pe lângă că** loc. conj. 263, 264, 353, 721
- pe linia** grup cvasiloc. prep. 729
- pe mâncate** loc. adv. 609
- pe moca** loc. adv. 618
- pe motiv(ul) că** loc. conj. 642, 652, 653, 719, 720
- pe neanunțatelea** loc. adv. 609
- pe neașteptate** loc. adv. 609
- pe nebăute** loc. adv. 609
- pe nechemate** loc. adv. 609
- pe negândite** loc. adv. 609
- pe nemâncate** loc. adv. 608, 609, 622
- pe nemuncitelea** loc. adv. 609
- pe nepregătite** loc. adv. 609
- pe nerăsuflate** loc. adv. 609
- pe nerespirate** loc. adv. 609
- pe nesciute** loc. adv. 235
- pe nesimțite** loc. adv. 609
- pe nevrute** loc. adv. 609
- pe nimerite** loc. adv. 609
- pe ocolite** loc. adv. 609
- pe probleme de grup** cvasiloc. prep 729
- pe puțin** loc. adv. 610
- pe românie** loc. adv. 225
- pe sărite** loc. adv. 609
- pe săturate** loc. adv. 609
- pe scurt** loc. adv., conector 724
- pe seama** loc. prep. 400
- pe spuse** loc. adv. 609
- pe tăcutele** loc. adv. 609; *pe tăcutelea* 609
- pe tema** grup cvasiloc. prep 729
- pe testatelea** loc. adv. 609
- pe undeva** loc. adv. 734
- pe urmă** loc. adv., conector 724
- pe verificatelea** loc. adv. 609; *pe verificatele* 609
- pe vorbitelea** loc. adv. 609
- pe zi ce trece** loc. adv. 692

- pedagogicește** adv. 600
peisaj sb. 430
penal adv. 600
penalicește adv. 598, 600
penalmente adv. 603, 605
pendul sb. sg. *pendul* 408, *pendulă* 408
penibil adv. 612
penny sb. sg.-pl. 434; sg. *penny-ul* 435
pensiune sb. sg. *penziune* 384
pentru prep. 250, 298, 332, 335, 340, 341-343, 485, 628, 695, 696, 698
pentru a încheia conector pragm. 724
pentru aceea loc. adv., conector 335, 339-340, 720, 724
pentru ca să / pentru ca (...) să loc. conj. 263, 340-341, 642, 645, 720, 721
pentru că loc. conj. 269, 270, 327, 335, 337, 645, 649, 720, 724
pentru căci loc. conj. 263, 264, 335, 337, 642
pentru ce loc. adv. 720
pentru culme loc. adv. 615
pentru odată loc. adv. 610
pepit adj. inv. *pepit* 455; f. pl. *pepite* 456
pepsi sb. sg.-pl. 435; pl. *pepsiuri* 435
per prep. 628, 639
per indirectum loc. adv. 244
per pedes loc. adv. 611
Perea sb. pr. voc. *Pereo!* 85, 87
perече sb. sg. *păreche* 385
peremptoriu adj. 452
Pereo sb. pr. voc. 445
perete sb. sg. *părete* 385
perfect adj. 102; adv. 620
perfecta vb. ind. 3 sg.-3pl. *perfectă* 546, 560
perfectiona vb. pf.c. 3sg. *perfectionatu-s-a* 205
perfeptaminte adv. 230
perfid adj. f. sg. voc. *perfidă* 457
pericol sb. sg. *pericol* 38, 45; pl. *pericoli* 45, *pericolele* 45
periculos adv. 237
perifraстice adv. 231
perioadă sb. sg. *periodul* 45; pl. *perioduri* 427, *perioade* 427
periodic adv. 244
periodicesc adj. 70
periodicește adv. 227
permite vb. 736; inf. *permite* (a ~) 188; sbj. 3sg. *permită-ni-se* 202
perpendicularicește adv. 227; *perpendicularicește* 227
perpendicularmente adv. 229; *perpendicularriamente* adv. 229
perpetua vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *perpetuă* 546
perpetuu adj. m. sg. *perpetuu* 67, 450, 465; f. pl. *perpetui* 450; *perpetue* 67, 465
persecutoriu adj. 452
persește adv. 600
persienește adv. 600; *persinește* 225
personal(e) adj. adv. m. sg. *personal* 80; f. pl. *personali* 80; adv. *personal* 602
personalice adv. 231
personalmente adv. 230; *personămintе* 230; *personalmintе* 230
personalnic adj. f. pl. *personalnice* 65
personifica vb. inf. *personifica* (a ~) 188, *personifia* (a ~) 188; ind. prez. 1sg.-3pl. *personisesc* 187
perspicace adj. Inv. *perspicace* 83, 456; m. pl. *perspicacii* 456
pertinamente adv. 601, 602, 603, 605
perturba vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *perturbă / perturbează* 547
peruzea sb. 423
pesante adv. 605
pscărește adv. 598
pesemne adv. 365, 736
pesmet sb. sg. *pesmet / pesmete* 413
peso sb. sg.-pl. *peso* 434; sg. *pesoul* 435
peste / prespre / prespe / preste prep. 252, 628
peste fire (de) loc. adv. 464
p(r)este măsură (de) loc. adv. 90, 95, 99, 106, 462, 464
p(re)ste seamă loc. adv. 95, 99, 464
peșin adj. inv., adv. 77, 245
pește sb. sg. *peștele* 89
peșteră sb. 39
Petrea sb. pr. 118; G-D *Petrei* 118
petrece vb. m-m-c-pf. perifrastic 1sg.-1pl. *am fost petrecut* 208; prezumt. 3sg. *va fi petrecând* 200;
piano-forte adv. 605
piață sb. pl. *piețe* 415
picarese adj. m. sg. *picarese* 460; f. sg. *picarească* 460
picarisi vb. 187
picaro sb. inv. 434
piccante adv. 605
picolo sb. sg. *picolo* 414, 445; pl. *picoli* 414, 445
picoti / picota vb. inf. *picoti* (a ~) 539 / *picota* (a ~) 539; ind. prez. 3 sg.-3pl. *picotă* 539
pedestal sb. pl. *pedestale / pedestaluri* 429
piele sb. sg. G-D *pielei* 52
pieptene sb. sg. *pieptene / pieptân* 413
pieptiș adv. 228, 601
pierde vb. inf. *pierde* (a ~) 194; sbj. 3sg.-3pl. *să piardă* 194 / *să piarză* 194; pf. c. 3sg. *s-au pierdut* 204
pieri vb. inf. *pieri* (a ~) 544; ind. prez. 1sg. *pieriu* 196; 2sg. *pieri, piei* 553, 554, 555; sbj. 3sg.-3pl. *să pieie* 217; imper. *piei!* 576; ger. *pierind* 193; pf.s. 3pl. *pieiră* 206

- pieziș** adv. 227
pijama sb. 423
pionerește adv. 599
pipăi vb. ind. prez. 1sg. *pipăiesc* 196, 550 / *pipăi* 550
pisicește adv. 598
pitiș adv. 601
pitoresc adj. m. sg. *pitoresc* 460; f. sg. *pitorească / pitorească* 460
pituliș adv. 601
pizza sb. sg. *pizza / piză* 420
pizzicato adv. 606
planetar(iu) adj. m. sg. *planetar* 83; f. sg. *planetarie* 83; f. pl. *planetarii* 83
palpitând adj. ger. f. sg. *palpitândă* 300
plapumă sb. pl. *plăpumi / plăpămi* 417, *plapume / plapome* 417
plasă sb. pl. *plăși* (regiune) 419; pl. *plase* (pentru pescuit) 416
-plastie suffixoid 422
plastografia / plastografi vb. inf. *plastografia* (a ~) 189, *plastografi* (a ~) 189
playboy sb. inv. 434
plăcea / place vb. 668, 736, 737; inf. *plăcea* (a ~) 540 / *place* (a ~) 190, 541; viit. 3sg. *a plăcea* 190, 210
plămânariu adj. m. sg. *plămânariu* 83; f. sg. *plămânarie* 83
plăti vb. viit. 3sg. *va să plătească* 212; viit. ant. 3sg. *va fi plătit* 212
plăvan adj., sb. m. sg. voc. *plăvanule!* 457
plânge vb. inf. *a se ~* 688; viit. 1sg. *am să mă plâng* 211; 3sg. *va plânge* 211
plâns sb. sg. *plâns* 41; pl. *plânsuri* 41
plebeu adj. 451
pleca vb. ind. prez. 1sg. *plecu* 195; pf.s. 2sg. *plecași* 206; viit. 1sg. *voi pleca* 211; m-m-c-pf. 2sg. *plecasei*; pf.c. 1pl. *am plecatără* 564; inf. pf. *a fi plecat* 579
plictisi vb. 187
plimba vb. 680
plirofori(si) vb. ind. prez. 1sg. *pliroforiesc* 187
ploua vb. ind. prez. 3sg. *ploaie* 385
plugărește adv. 598
plural sb. pl. *plurali* 409, *pluraluri* 427
plurale adj. f. pl. *plurali* 80
plus că loc. conj. 721
poate adv. 672, 675, 734, 735
poate că adv. + conj. 673, 675, 735
podea sb. sg. *podea / podeală* 423; pl. *podele* 423
poetice adj., adv. 81, 231
poeticește adv. 226
poftim! interj. 672
pohti vb. 191, 681
pol sb. pl. *poli* 411, *poluri* 411
polemică sb. pl. *polemice* 416
politețe sb. sg. *politeță* 39, 417, 418, 421, *politețe* 417, 418, 421, *politeța* 417; pl. *politețuri* 425
politicamente adv. 604
politică sb. sg. G-D *politice* 50, 437, *politicii* 52, 437
politice adv. 231
politicește adv. 600, 612
politician sb. pl. *politiciani / politicieni* 441
polon adj. m. sg. *polon* 600
polonește adv. 600
polonez adj., sb. m. sg. *polonez* 600; pl. *polonezi* 49, *polonezii* 49
polonezește adv. 600
pom sb. sg. *pom* 411, 445; pl. *pomi* 411, 445
pomeni vb. pf.c. *pomenit-am* 205; prezumt. *o fi pomenind* 200
Pommery sb. pr. *un Pommery* 477
pompă sb. sg. *pompă* 385
ponciș adv. 228
popă sb. sg. G-D *popei* 52
popor sb. *popor* 88; pl. *popoară* 43, *popoare* 43
populare adj. m. sg. *populare* 81, 83, *naționale-populare* 83
porecli vb. 301, 693
porni a se ~ 668
portărel sb. sg. 388
portret sb. pl. *portrete* 42, *portreturi* 42, 427
portret-robot sb. comp. 712
portughez sb. pl. *portughezi / portugheji* 442
portughezește adv. 600
porumbiță sb. sg. voc. *porumbiță!* 85
poruncă sb. pl. *porunce* 418
porunci vb. 316
poseda / posede vb. inf. *poseda* (a ~) 188, 538 / *posede* (a ~) 188, 538; ind. prez. 1sg. *posed* 384; 3 sg.-3pl. *posedă* 538, 560 / *posede* 538; sbj. 3sg.-3pl. *să poseade* 198, *să poseadă* 538, 548, 560, *să posedeze* 198
posesor sb. sg. *posesor / posesore* 413; pl. *posesori* 413
posibil adv. 672, 734
posibilmente adv. 229
post festa loc. adv. 244; *post festum* 611
postament sb. pl. *postamenturi* 427
poster sb. pl. *postere* 429
posteriore adj. 81, 104
post-meridian adv. *post-meridiane* 394
potasiu sb. 430
potrivit adj., adv. 689; prep. 629, 638
potrivit cu loc. prep. 637, 638
povesti vb. inf. lung. *povestire* (a ~) 214; viit. ant. 3sg. *va fi povestit* 212

- pozitiv adj. 66
- practica / practisi / practicăului** vb. inf. *practicăului* (a ~) 188, *practisi* (a ~) 187
- practicos** adj. 65
- pradă** sb. sg. *pradă* 49; pl. *prăzi* 49
- prapure** sb. pl. *prapuri* 411, *prapure* 411
- pravilă** sb. pl. *pravile / pravili* 417
- pravilicește** 226, 227
- praxis** sb. sg. *praxis* 384; *praxă* 392
- prăda** vb. ind. prez. 1 sg. *prad, prăd / prădez* 547
- prădalnic** adj. 65
- prăfui** vb. 543
- prânzi** vb. ind. prez. 1sg. *prânzu* 196 / *prânzescu* 196
- pre a furișul** loc. adv. 618
- precât (pre cât)** adv. rel. 326, 331
- pre din afară** loc. adv. 235
- prea (+ adj.)** marcă super. abs. 85, 89, 90-92, 94, 99, 102, 105, 106, 462, 463; (+ adv.) 619, 620; *pre-* 91, 92; *prae-* 92
- prea** adv. „în exces” 90-92, 103
- preacinstit** adj. m. sg. voc. *preacinstite!* 458, 463
- prea-cucernic** adj. G-D *prea-cucernicului* 128
- preacuvios** adj. m. sg. voc. *preacuvioase!* 458
- preadulce** adj. m. sg. voc. *preadulce* 457
- preafrumos** adj. m. sg. voc. *preafrumos (omule ~!)* 86
- preagrațios** adj. f. sg. *preagrațioasă* 128; f. sg. voc. *preagrațioasă (~ doamnă!)* 85
- preaînțelept** adj. m. sg. voc. *preaînțelepte!* 458
- prealabil** adj. f. sg. *prealabilă* 81
- prealabilmente** adv. 603, 605
- preced / precede** vb. inf. *preceda* (a ~) 189, 190, 538, 539 / *precede* (a ~) 188, 189, 190, 538, 538; ind. prez. 3 sg. *precedă* 538 / *precede* 538; ind. 3pl. *preced* 190, 538; 3sg.-3pl. *precedează* 546; prezumt. pf. *să fi fost preces* 538
- precedente, precedente** adj. m. sg. *precedinte* 81; f. pl. *precedenti* 80, *precedinți* 81
- precise** adv. 231
- precizamente** adv. 602, 603, 605
- preciziune** sb. sg. *prețiziune* 384
- precoce** adj. inv. 456; m. sg. *precoce* 83, 84, 105; m. f. pl. *precoci* 84
- precum** conj. 303, 326, 331, 461, 715, 717, 719; *precum... așa și* 356, 723
- precum că** loc. conj. 647, 714
- precum și** loc. conj. 263, 265, 356-357, 642, 722
- preda** vb. 669
- predeterminant** sb. pl. *predeterminanți* 412
- prefectură** sb. sg. G-D *prefecturii / prefecturei* 113
- prefera / preferi** vb. inf. *prefera* (a ~) 537 / *preferi* (a ~) 537; ind. prez. 3 sg. *prefereste* 537, 551; pf.c. 3sg.-3pl. *a / au preferit* 189, 537, *a preferat* 537; part. *preferată* 537; pf.s. 3sg. *preferi* 189; cond. 1sg. *aș prefera* 189
- preferab(i)l** adj. m. sg. *preferabl* 65; f. sg. *preferabilă* 80, 81
- prefix** sb. sg. *prefix* 407, *prefixă* 407; pl. *prefixe* 427 / *prefixuri* 427
- prejudiciu** sb. sg. *prejudiciu* 430, *prejudiț* 431
- prelimina** vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *preliminează / preliminară* 547
- preliminar** adj. f. sg. *preliminară* 83
- preliminar(iu)** sb. sg. *preliminariu, preliminar* 430; pl. *preliminariii, preliminar* 430
- preludiu** sb. pl. *preludiuri* 427
- premiu** sb. 430
- premonitoriu** adj. 452
- preotește** adv. 598
- preparandie** sb. sg. 388
- prestigiu** sb. 430
- prestissimo** adv. 232
- presto** adv. 232
- presupune** vb. *a se ~* 669; *presupunând că* grup cvasiloc. conj. 719
- pretendent** sb. pl. *pretendenți* 88
- pretențiune** sb. sg. *pretenziune* 384
- pretext** sb. pl. *pretexturi* 427
- pretinde / pretenderisi** vb. 578, 680; inf. *pretenderisi* (a ~) 187; *pretinde* (a ~) 188; ind. prez. 1sg.-3pl. *pretenderisesc* 188; viit. 3sg. *pretinde-va* 572
- pretins** adv. 613
- pretutindeni** adv. 606
- prețios** adj. 66
- prețipiș-țeșiș** loc. adv. 228
- prețui** vb. 214
- prețuit** adj. m. sg. voc. *prețuite (mult ~ jupâne!)* 87
- prevedea / prevede** vb. inf. *prevedea* (a ~) 541 / *prevede* (a ~) 541
- prezent** sb. pl. *prezenturi* 42
- prezente** adj. m. sg. *presente* 79; G-D *prezente* 80
- prezență** sb. 40
- prezida / prezide / prezid(ir)ui** vb. inf. *presida* (a ~) 189, 538 / *preside* (a ~) 538 / *prezidui* (a ~) 189 / *prezidirui* (a ~) 188
- prezidiu** sb. 430
- prian** adj. m. sg. voc. *prianule* 457
- pribeag** adj. f. sg. voc. *pribeagă* 457
- pricepere** sb. 89; G-D *priceperei* 53
- pricină** sb. 335, 339; pl. *pricine / pricini* 39
- pricinui** vb. pf.s. 2sg. *pricinuiși* 206

- prielnic** adj. 689
- prieten** sb. sg. voc. *pretene!* 87, 445, 447; pl. voc. *prieteni!* 85
- prieteneste** adv. 225
- prilej** sb. sg. *prilej* 431 *prilegiu* 431
- prim** adj. m. sg. *prim* 75; f. pl. *primă* 75
- primaminte** adv. 230
- primar(e)** adj. m. sg. *primar / primare, premare / primariu* 75, G-D *primare* 75; f. sg. *primară / primare, premare* 75, G-D *primare* 75; m. pl. *primari* 75; f. pl. *primare* 75, (scris *primarie*) 84 / *primarile* 75
- primi** vb. 680; inf. *primi* (a ~) 216; ind. prez. 1sg.-3pl. *priimesc* 216; 2sg. *primești* 216; 3sg. *priimește* 216; pf.c. 3sg.-3pl. *a / au priimit* 204, 216; pf.s. 1sg. *primii* 206; 3sg. *priimi* 216; viit. 1sg. *voiu primi* 212; sbj. 3sg.-3pl. *să priimească* 216; ger. *priimind* 216
- primo loco** loc. adv. 232
- primul** num. ord. m. sg. *primul* 175, 176, 178, 528, 748; *prim* 176; m. sg. G-D *primului* 177; f. sg. *prima* 175, 176; *primă* 176; f. sg. G-D *primei* 177; m. pl. *primii* 175; f. pl. *primele* 175
- prin** prep. 257, 296, 321, 331, 332, 487, 628, 699
- prin ajutorul** grup cvasiloc. prep. 332
- prin excelență** loc. adv. 604
- prin urmare** loc. conj., conector 362, 722
- princeps** adj. inv. 78
- principal** adj. *prințial* 384
- principale** adj. m. sg. *principale* 80; f. pl. *principali* 80
- principalmente** adv. 229, 603, 605
- princip(iu)** sb. sg. *principiu* 42, 45, 430, *princip* 42, 431, *prințip* 42, *prințipiu* 42; pl. *principii* 42, *principie* 42, 430, *principiele* 430, *prințipie* 45
- prinde** vb. 668, 669, 680; inf. *prinde* (a ~) 194; ind. prez. 1sg. *prind / prinz* 553, 554, 555; sbj. 3sg.-3pl. *să prindă / să prinză* 553, 555; pf.s. 2pl. *prinset* 205; m-m-c-pf. 3pl. *prinseră* 207; viit. 1sg. *am să prind* 211; *a prinde bine* 669
- printa** vb. 544, 669
- printer** sb. pl. *printere* 429
- printre** prep. 252, 253, 628, 699; *pintre* 252; *pântre* 253
- printru (printr-)** prep. 257, 484, 628
- privatim** adv. 244
- privatiza** vb. 549
- privi** vb. 306, 333, 334; inf. *privi* (a ~) 220; viit. 3sg. *va privi* 211
- privind** vb. ger. val. prep. 628, 719
- privilegiu** sb. sg. *privilegiu* 430; pl. *privilegii, privilegie, privilegiele* 430
- privință** sb. pl. *privințe* 417, 418, *privinți* 418
- privitor la** loc. prep. 637
- pro** prep. 628, 699
- pro domo** loc. adv. 611
- proba** vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *probă* 560 / *probează* 546; sbj. *să probe* 546 / *să probeze* 546; viit. *o voi proba-o* 572
- probabil** adv. 602, 672; *probabile* 231
- probabiliter** adv. 244
- probabilmente** adv. 229, 601, 603, 604, 605; *probabilmente* 602
- probator(iu)** adj. m. sg. *probatoriu* 452
- probatoriu** sb. 430
- probălui** vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *să probăluiește* 188
- problemă** sb. sg. *problem* 408, *problemă* 408
- proceda / procede** vb. 295; inf. *proceda* (a ~) 188, 296, 538 / *procede* (a ~) 188, 296, 538; ind. prez. 3 pl. *proced* 538; sbj. 3sg.-3pl. *să procedă* 198, 547; viit. *se va procede* 188
- procedeu** sb. pl. *procedeu* 427, 428
- procent** sb. sg. *procent* 180, 531; *proțent* 384; pl. *procente* 180
- proces** sb. sg. *proțes* 384; pl. *procesuri* 427, *proces* 427
- procesa** vb. 549
- procurator** sb. sg. *procurator / procuratore* 413
- procură** sb. pl. *procure* 416
- procurevsî** vb. 187
- product** sb. pl. *producturi* 42, 427
- productivamente** adv. 229, 603, 605; *productivemente* 603, 605
- produs** sb. pl. *produși / produse* 411, 442
- profera / proferisi** vb. inf. *proferisi* (a ~) 187, *proforisi* (a ~) 187, *prohorisi* (a ~) 187; ind. prez. 3 sg.-3pl. *proferează / proferă* 547
- profesionalmente** adv. 605
- profesorale** adj. f. sg. *profesorale* 80
- profilă** vb. *a se ~* 295
- profita** vb. sbj. 1sg. *să profitez* 196
- profund** adv. 613
- proгноza** vb. 549
- program** sb. sg. *program* 408, *programă* 408
- progresiv** adv. 244
- progresivmente** adv. 229; *progresivemente* adv. 229
- prohibitoriu** adj. 452
- promiscuu** adj. 450
- promisoriu** adj. 452
- promite** vb. 680
- promontoriu** sb. 430
- prompter** sb. pl. *promptere* 429
- pronume** sb. pl. *pronomi* 409, *pronomii* 409, *pronumele* 409

- pronunț(i)a** vb. ind. prez. 3sg.-pl. *pronunțiază* 196; sbj. *să pronunțieze* 196
- pronunție / prnunță** sb. sg. *pronunță* 472, *pronunție* 422
- propice, propițiu** adj. m. sg. *propice* 83 / *propițiu* 84; f. sg. *propice* 83; f. pl. *propicii* 84
- proporționa** vb. 189
- proporțional** adv. 244
- proporționalicește** adv. 227
- proprie** adv. 231, 605
- propriu** adj. 689; m. sg. *propriu* 72; f. pl. *propriele* 72; pl. *proprie* (scris *propria*) 84
- propriu-zis** adv. scris *propriu zis* 602
- proptea** sb. sg. *proptea* / *propteală* 423; pl. *proptele* 423
- proptiș** adv. 601
- propune** vb. sbj. 3sg-3pl. *să propuie* 194
- propunere** sb. sg. G-D *propunerii* 420
- prospera** vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *prosperază* 546
- prost** adj. substantivizat *prostul proștilor* 703
- prostarisi** vb. ind. prez. 1sg.-3pl. *protestarisesc* 187
- prostălu** adj. def. 455; f. sg. *prostălaie* / *prostăloaică* 455
- prosterna** vb. ind. prez. 1sg. *prosternez* 560; 3sg.-3pl. *prosternă* 547, 560 / *prosternează* 547, 560
- prostie** sb. o *prostie de...* 699
- prostitut** vb. ind. prez. 3sg.-pl. *se prostitue* 196
- proteja / protege / protegui** vb. inf. *proteja* (a ~) 189, 537, 538 / *protege* (a ~) 189, 537, 538 / *protegui* (a ~) 188; ind. prez. 3sg. *protege*, *protejează* 538; imper. *protege!* 188; impf. 3pl. *proteguiau* 188
- protest** sb. pl. *protesturi* 427
- protesta** vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *protestă* 546, 548, 560; 2 sg. *protești* 548
- protetică** sb. 420
- protocol** sb. pl. *protocoale* 443
- proverb(iu)** sb. sg. *proverbie* 42, *proverbiu* 42; pl. *proverbi* 409, *proverbe* 409, 427, *proverburi* 427
- proverbiale** adj. f. sg. *proverbiale* 81
- provinciale** adj. 80
- provizorie** 231
- provizorie** adv. 231, 605
- provizoriu** adj. 452
- provoca / provocălu** vb. inf. *provoca* (a ~) 188 / *provocălu* (a ~) 188; ind. prez. 3sg.-3pl. *provocă* 560 / *provoacă* 198, 560; sbj. 3sg.-3pl. *să provoace*
- prudent(e)** adj. m. sg. *prudent* 78; m. f. sg. *prudente* 64, 78; m. f. pl. *prudenti* 64, 78
- psihicamente** adv. 229
- psihologie** sb. *psihologie* / *psicologie* 385
- ptu** interj. 278
- public** adj. *publițe* 384
- publica / publicaris** vb. inf. *publicarisi* (a ~) 187; ger. *publicarisind* 187; m-m-c-pf. perifrastic *au fost publicat* 208
- publice** adv. 231
- publicistic** adj. 65
- pui** sb. sg-pl. *pui* 47, 432; sg. *puiu* 47
- pulmonar** adj. 83
- pulpană** sb. 415
- pulsând** adj. ger. f. sg. *pulsândă* 465
- pumă** sb. sg. *puma* / *pumă* 420
- punct de punct** loc. adv. 400
- punct** sb. sg. 548; pl. *puncturi* 427, *puncte* 427
- puncta** vb. ind. prez. 1 sg. *punctez* 548.
- punctual** adv. 612
- pune** vb. inf. *pune* (a ~) 194; a se ~ 302, 668; ind. prez. 1sg. *punu* 193, *puniu* 193, *pun* / *pui* 553, 554, 555; *puiu* 562, 563; sbj. 3sg.-3pl. *să pună* / *să puie* 193, 194, 553, 554, 555; ger. *punând* / *puind(u)* 193, 194, 553, 554, 555; pf.s. 1sg. *pusăi* 206; 1pl. *puserăm* 205; 3pl. *puseră* 206; viit. ant. 3sg. *va fi pus* 212; a se pune în concurență 398; a se pune în starea 371; a pune pond(ul) 398
- punere în viață** grup cvasiloc. sb. 372, 395
- pungaminte** adv. 229
- Pungescu** sb. pr. voc. *Pungescule!* 58
- pur** adj. f. pl. *pure* 605; adv. *pur* 613, *pure* 231
- purcede** vb. 668
- purcătoriu** adj. 71
- purgator(iu)** sb. sg. *purgatoriu* 430, *purgator*, *purgatorul* 432
- purta** vb. ind. prez. 1sg. *portu* 195, 3pl. *port* 197; pf.c. 3sg. *a purtat* 204; sup. *de purtat* 215
- pustiu** adj. m. sg. *pustiu* 70, 72, 104, 451, 452; f. sg. *pustie* 70; m. pl. *pustii* 70; f. pl. *pustii* 72, 82 / *pustie* 72, 82, 452
- pușcă** sb. pl. *puște* / *pusce* 418
- putea** vb. 301, 316, 367, 572, 578, 579; 667, 680, 733, 735, 736; inf. *putea* (a ~) 194, 213, 214, 541; ind. prez. 1sg. *pot* 193, 194, 198, *poci* 193, 214, 553, 554, *pociu* 214; 2sg. *poți* 214; 3sg. *poate* 213, 214; 3pl. *poate* 197; cond. pf. 3sg. *ream putea* 209; 1pl. *ream putea* 209; viit. 3sg. *putea-vor* 212 pf.c. *putut-au* 570
- putere** sb. sg. G-D *puterii* 51, *puterei* 51
- puternic** adj. m. sg. voc. *puternicule* 457
- putred** adj. m. sg. 97
- puțin** adj. 755; m. sg. *puțin* 76, 104, 455, G-D *puținului*, *puținui* 77; f. sg. *puțină*, G-D

puținei 77; m. pl. *puțini* 76, G-D *puținor* 76, 455 / *a puțini* 76 / *puținilor* 76; f. pl. *puține* 76, 512, 522; G-D *puținor* 76, 253, 455 / *puținelor* 76; adv. 103, 610
puținel adj. f. sg. *puținică* 101
puțințel adj. m. sg. *puțințel* 459; m. pl. *puținței* 459
puzzle sb. pl. *puzzle-uri* 428

R

rachiu sb. pl. *rachiuri* 47
racket sb. pl. *rackete* 442
racola vb. 544, 549
radical sb. sg. *radical* 407, *radicală* 407; pl. *radicali* 411, *radicale* 411
radicalmente adv. 605
radioscopie sb. 422
Radu sb. pr. *Radul* 118; G-D *Radului* 117, 118
rallentando adv. 606
ram sb. pl. *rami* 411
ramură sb. pl. *ramuri* 411, *ramure* 416
rană sb. pl. *rane* 418
rapace adj. m. sg. *rapace*, *rapacele* 83, 454; f. sg. *rapacea* 83; m. pl. *rapaci* 84; f. pl. *rapacile* 84
raport sb. pl. *rapoarte* 428, *raporturi* 428
raporta vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *rapoartă* 546, 548, 560, *raportă* 546, 547; *raportează* 546, 547, 560; sbj. 3sg.-3pl. *să raporteze* 546
rapsodice adv. 231
rar adj., adv.; m. sg. *rar* 65, 66, 78, 82, 104, 450, 465; f. sg. *rară* 82; m. pl. *rari* 82, 450; f. pl. *rare* 67, 82 / *rari* 66, 450; adv. 617
rareori adv. 617
rateu sb. pl. *rateuri* 428
ratifi(c)a vb. inf. *ratifica* (*a ~*) 188, *ratifia* (*a ~*) 188
rating sb. pl. *ratinguri* 428
raționa vb. inf. *raționa* (*a ~*) 189; ind. prez. 3pl. *raționează* 189
raționabile adj. m. f. sg. *raționabile* 85; pl. *raționabile* 85
rațional adv. 612
raționalemîntre adv. 230
rațiune / rație sb. sg. *rațiune* 40; *rație* 40
răbdător(iu) adj. m. *răbdător* 82 / *răbdătoriu* 71; f. sg.-pl. *răbdătoare* 82; m. pl. *răbdători* 82
răci vb. inf. *răci* (*a se ~*) 399; pf.c. *m-am răcit* 399
răcni vb. 668
răcurare sb. 381
rădăcină sb. pl. *rădăcine* 417
rămas bun sb. comp. 689
rămășiță sb. pl. *rămășițe* / *rămășiți* 416, 418; G-D *rămășiților* 418

rămâne / rămânea vb. 301, 666, 667; inf. *rămâne* (*a ~*) 190, 541 / *rămânea* (*a ~*; *va ~*, *ar ~*) 190, 541; ind. prez. 1sg. *rămân* / *rămâi* 553, 554; ind. prez. 3sg. *rămâne* 190, 541; sbj. 3sg.-3pl. *să rămână* / *să rămâie* 194, 553, 554, 555; m-m-c-pf. 3pl. *rămăseseră* 566; ger. *rămânând* / *rămâind* 194, 553, 554, 555; viit. 3sg. *va rămâne* 190, *o să rămână* 211; 1pl. *vom rămânea* 190; 2pl. *veți rămâne* 190; 3pl. *vor rămânea* 190
răpi vb. ind. prez. 1sg. *răpescu* 196, *rapiu* 196; viit. 3pl. *răpi-vor* 212
răpind adj. ger. f. sg. *răpindă* 69
răs- pref. adj. / vb. 95
răsări vb. inf.; ind. 1sg. *răsai* 193 / *răsar* 193; imper. *răsai!* 576
răsărind adj. ger. f. sg. *răsărindă* 300
răspândi vb. ind. 3sg. *răspândește* 196 / *răspânde* 196
răspântie sb. sg. *răspântie* / *răspânte* 422
răspunde vb. 689; sbj. 3sg.-3pl. *să răspundă* / *să răspunză* 554
răspunșabile adv. 231
răspunșătoriu adj. 71
răstigni vb. pf.s. 2pl. *răstignit* 205
răsunând adj. ger. f. pl. *răsunânde* 69
rășină sb. pl. *rășinuri* 427
rătutiș adv. 601
rățește adv. 599
rău adj., adv.; m. sg. *rău* 85, 450; voc. *răule!* 86; f. sg. G-D *relei* 53; adv. 620; adv. val. super. abs. 96, 464
răzbuna vb. 296
răde vb. 681
rânced adj. 65
rândunea sb. pl. *rândunele*, *rândunelele* 424
râpă sb. pl. *râpe* / *râpi* 420
râvni vb. 681
râvnitoriu adj. 71
răzând adj. ger. f. sg. *răzândă* 69
re- pref. vb. / adj. 397
-re suf. sb. 681, 698, 701
reabilita vb. inf. 385; ind. prez. 3sg. *reabilitează* 385
reacționa vb. 189
real adj. 65
realizabile adj. 80
realmente adv. 602, 603, 604, 605
realnic adj. m. sg. *realnic* 65; f. pl. *realnice* 65
reapărând adj. ger. f. pl. *reapărânde* 69
rebonificare sb. 397
rece adj. 74, 79, 84
recent adv. (*mai ~*) 610
receptiv adj. 66
recere vb. inf. *recere* (*a se ~*) 397; ind. prez. 3pl. *recer* (*se ~*) 397

- recerință** sb. sg. 397; pl. G-D *recerințelor* 397
rechizitor(iu) sb. sg. *rechizitor* 432
reciproc adv. 244
reciprocamente adv. 229; *reciprocamente* 229
recita vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *recitează* 546
recomanda / recomandăului / recomandarisi
 vb. 316; inf. *recomanda* (a ~) 188, 196, *recomandăului* (a ~) 188; inf. lung *recomandare* 188; ind. prez. 1sg.-3pl. *recomandăuiesc* 188, *recomandarisc* 188; 1sg. *recomand* 196 / *recomandez* 196; 2sg. *recomanzi* 196; 3sg. *recomandă* 196; m-m-c-pf. 1pl. *recomandasem* 207
recomandabil adv. (*mai* ~) 613
recompensație sb. sg. 397
reconvalescent sb. sg. 397
recorder sb. pl. *recordere* 429
recte adv. 231, 605; adv. conector 724
recto adv. 232, 605
recunoscător adj. 371
recura vb. inf. 388
recursoriu adj. 452
redactor-șef sb. comp. 702
redhibitoriu adj. 452
redige vb. 543
reduplica vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *reduplică* 549
referent sb. pl. *referenți* 412
referi / refera vb. inf. *referi* (a ~) 537 / *refera* (a ~) 537; ind. prez. 3sg.-3pl. *referă* 558, 559; sbj. 3sg.-3pl. *să refere* 558, 559
referitor la loc. prep. 637
reflecta vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *reflectă / reflectează* 552
reflectarisi vb. ind. prez. 1sg. *reflectarisc* 187
reflectoriu adj. 452
refractor(iu) adj. m.sg. *refractoriu / refractar* 83; f. sg. *refractorie* 83
refugia vb. *a se* ~ 295
refuza vb. 316
regal sb. pl. *regale / regaluri* 429
regard sb. sg. 392
rege vb. 188
regie sb. voc. *regia!* 444
regim sb. pl. *regime, regimele* 427
regulă sb. pl. *regule* 39, 417, 418; *reguli* 417, 418
reiepta vb. inf. 392; ind. prez. 3sg. *reiaptă* (*se* ~) 392
reieși vb. inf. *reieși* 543
relativ adv. 612; *relative* 231, 605
relativemintre adv. 230
relator sb. pl. *relatori* 412
relevantă sb. 419
religie / religiune / relighie sb. sg. *religiune* 40, *relighie* 384; G-D *religiei* 50
remake sb. pl. *remake-uri* 428
remarcă sb. pl. *remarce / remarci* 420, 443
rematizator sb. pl. *rematizatori* 412
remite vb. inf. 388; ind. prez. 1sg. *remit* 388
remuneratoriu adj. 452
rentabiliza vb. 549
renunța vb. 295, 296, 320; inf. pf. *a fi renunțat* 579
repara vb. sbj. 3sg.-3pl. *să repara* 196
reparator(iu) adj. m. sg. *reparator / reparatoriu* 453; f. sg. *reparatoare / reparatorie* 453; f. pl. *reparatorii* 453
repentinamente adv. 229
repeta / repeti(ri) / repeți / repetăului vb. inf. *repeta* (a ~) 189; *repeti* (a ~) 189; *repeți* (a ~) 537; *repetăului* (a ~); *repetiri* (a ~) 188; inf. lung *repetire* 189; part. *repeșit, repeșită, repeșite, repetată* 537; ind. prez. 1sg.-3pl. *repetirisc* 188; *repetiuiesc* 188, *repetesc* 189; 2sg. *repetești* 189; 3sg. *repetește* 189
repeșiș adv. 601
republică sb. sg. G-D *republicei* 51; pl. *republice* 416
repurta vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *repoartă / repurtează* 552
reseta vb. 544
resolvire sb. sg. 392; *resolvirea* 392
respecta vb. ind. prez. 1sg. *respectez* 196; 3sg.-3pl. *respectează* 546
respectiv(e) adv. *respective* 231, 400, 605; adv., conector *respectiv* 724
respirator(iu) adj. m. sg. *respirator* 453 / *respiratoriu* 82, 453, 465; f. sg. *respiratorie* 453; f. pl. *respiratorii* 82, 453 / *respiratoare* 82
respiriu sb. sg. 392
responsabilamente adv. 229
responsabiliza vb. 544
restitui / restitua vb. inf. *restitui* (a ~) 537, 543 / *restitua* (a ~) 537; ind. prez. 3sg.-pl. *restituă* 537; sbj. 3sg.-3pl. *să restituiască* 551
restitutoriu adj. 452
resto adv. 605
reșapa vb. 544, 549
reteza vb. inf.; ind. prez. 1sg. *rătezu* 195
retinopatie sb. 422
retorică sb. pl. *retorici / retorice* 417
retorsione sb. 392
retribui vb. 543
revedea vb. viit. 1sg. *voiu revedea* 212
reveni vb. inf. 543; viit. 1pl. *vom reveni* 212
Reverenția-sa formulă pol. 127
revigora vb. 549
revoca / revocăului vb. inf. *revocăului* (a ~) 188; ind. prez. 3sg.-3pl. *revoacă* 560

- revoluționa** vb. 189
rezboeste adv. 224
rezema vb. ind. prez. 1sg. *reazem / rezem / razăm* 561
rezolut adj. *resolut* 392
rezolutoriu adj. 452
rezolva / rezolvi / rezolvirii vb. inf. *rezolva* (a ~) 537, 538 / *rezolvi* (a ~) 537, 538, *rezolvirii* (a ~) 188; viit. 3sg. *se va rezolvi* 538; pf.c. *a rezolvat / a rezolvit* 189, 538
rezona / rezonui vb. inf. *rezona* (a ~) 189, *rezonui* (a ~) 189
rident adj. f. sg. *ridentă* 69
ridica vb. 669; pf.s. 1pl. *ridicarăm* 206
ridicol adv. 613
rigă sb. sg. G-D *rigăi* 52, *rigii* 52
rigoare sb. 40
riguros adv. 612
rinichi sb.-pl. 432
rinoplastie sb. 422
ripieno adv. 606
risca vb. inf. *a (se) ~* 669; ind. prez. 3 sg.-3pl. *riscă* 549
ritm sb. pl. *ritmele* 427
rivaliza vb. 295, 320
roată sb. pl. *roate / roși* 416; *roată* val. adv. 708
robaci adj. 74, 75, 105
robi vb. pf.c. 3sg. *au robit* 204
robinet sb. pl. *robinete / robineți* 410, 411, 412, 442
robotică sb. sg. *robotică* 419, 420; pl. *robotici* 419
robotiza vb. inf. *robotiza* 549
rocă sb. pl. *roce* 416
rococo adj. inv. 78
roditoriu adj. 71
roi sb. pl. *roii* 410; *roiuri, roiurile* 410
rol sb. sg. *rol* 408, *rolă* 408
rom sb. *rum* 385
roman adj. m. pl. voc. *romani (fraților ~)* 86
roman sb. pl. *romanuri* 427, *romane* 427
romanesc adj. m. sg. *romanesc* 460; f. sg. *romanescă* 460
român adj. m. sg. *român* 70; f. sg. *română* 70; f. pl. *române* 70, voc. *române (mamelor ~)* 85
românesc adj. m. sg. *românesc* 70, 459; f. sg. *românească* 70, 71; m. pl. *românești* 70, *românești* 70, 459; f. pl. *românești* 70
românește adv. 225, 598, 600
România sb. pr. G-D *României* 421
Romica sb. pr. G-D *Romicii* 52, 53
rondea sb. 423
roș(i)(u) adj. m. sg. *roș* 73, 105, 453 / *roșu* 64, 70, 73, 105, 453 / *roșiu* 73; f. sg. *roșă* 73, 453 / *roșie* 73, 105, 453; m. pl. *roși* 73, 453 / *roșii* 73, 105, 453; f. pl. *roșe* 73, 453 / *roși* 73 / *roșie* 73
roșu-albăstriu adj. 456
roșu-carmin adj. 456
rotatoriu adj. 452
rotiș adv. 601
rotofei adj. m. sg. *rotofei* 74, 76, 454; f. sg. *rotofeie* 451; f. pl. *rotofeie* 76
roz adj. inv. *roz* 455; f. sg. *roză* 456; f. pl. *roze* 456
rozaceu adj. 74
rubato adv. 606
Rudel sb. pr. voc. *Rudele!* 444
rugă vb. 316; 680, 687; *a (se) ~* 399, 690; ind. prez. 1sg. *rog, rogu* 195, 561; *mă rog* 394; *te / vă rog* 736; 1pl. *rugăm* 561; pf.s. 1sg. *rugăi* 206
rugă sb. sg. G-D *rugii* 51
ruină sb. pl. *ruinuri* 41
rumega vb. pf.s. 1sg. *rumegăiu* 206
rumeneală sb. pl. *rumeneli / rumenele* 420
rural(e) adj. f. sg. *rurală* 81; f. pl. *rurali* 80
rus adj. m. sg. *rus* 70; f. sg. *rusă (limba ~)* 600; sb. art. *rusa* 600
rusesc adj. m. pl. G-D *rusești* 70
rusește adv. 599, 600
rușine sb. 689
rutenește adv. 599

S

- sabie** sb. 421
saca sb. sg. *saca* 424; pl. *sacale* 424
sacrificiu sb. sg. *sacrificiu* 430; pl. *sacrificie, sacrificiele* 430
sacrilegiu sb. 430
sadea adj. inv. 77
sagace adj. m. sg. *sagace* 74, 83, 454; f. pl. *sagacile* 84
salariu sb. sg. *salariu* 430; pl. *salarie, salariile* 430
salată sb. pl. *salăți* 417
salutări sb. pl. 689
sana vb. inf. 392
sanatoriu sb. 430
sanționa / sanționi vb. inf. *sanționa* (a ~) 189, *sanționi* (a ~) 189
sanda sb. 423
Sandu sb. pr. *Sandul* 118
sanitar(iu) adj. *sanitaru / sanitar* 83; f. sg. *sanitarie* 83
saprofit sb. sg. *saprofit* 409, *saprofită* 409
sarcină sb. pl. *sarcine / sarcini* 417, *sarcinele* 417
sardea sb. 423
sardelă sb. 423

- sardină** sb. sg. 393; pl. *sardine* 393
sardonice adv. 612
sare sb. sg. G-D *sării* 53; pl. *săruri* 41, 47
sarică sb. pl. *sarici* / *sarice* 417
sastisi vb. 187
Sasu sb. pr. voc. *Sasule!* 444
Satana sb. pr. G-D *Satanei* 50, *Sătanei* 52, *Sătanii* 52
satiriza vb. 188
satisface vb. 399
sațiu sb. 430
sau conj. 262, 270, 357-358, 362, 722, 724; *sau...sau / ori* 267, 358, 723
savoare sb. 40
să conj. 262, 270, 303, 307, 310, 316, 317, 329, 340-341, 344, 349, 350, 613, 644-645, 679, 682, 693, 709, 714, 720, 721
săgeta vb. ind. prez. 3sg.-3pl. *săgetează / săgeată* 561
sănătos adv. 237
săra vb. ind. prez. 1 sg. *sar* / *sărez* 547
sărac adj. m. sg. *sărac* 85, 450; voc. *sărace* 457, 458 / *săracule* 458; f. pl. *săracile* 450, voc. *sărace* (~ *pretene*) 87 / *săracilor* (~ *fete*) 86
sărac interj. 280
sărăcăcios adv. 614
sărbătorește adv. 225
sări vb. inf. *sări* 558; prez. 1sg. *sai* 193, 196 / *sar* 193; 2sg. *sari* / *sai* 553; imper. *sai!* 576; sbj. 3sg.-3pl. *să sară* 193, 558
sărman adj. m. sg. *sărman* 85, voc. *sărmanule!* 457; f. sg. voc. *sărmană* (~ *mielușă!*) 85; f. pl. *sărmane* (*paserilor* ~) 85 / *sărmanelor* (~ *turturele!*) 86
săruta vb. cond. 1sg. *săruta-l-aș* 200
săsește adv. 600
sătul adj. m. sg. *sătul* 66, 105, 459; m. pl. *sătui / sătuli* 66, 459
său pos. 290, 324; m. sg. 136, 137, 139, 492, 494, 495, 496; var. *seu* 136, 137, 492; f. sg. *sa* 136, 492; m. pl. *săi* 136, 492; *sei* 136, 492; f. pl.-f. sg. G-D *sale* 136, 494, 495, 496; *salei* 137, *sele* 492; *al* ~ 493; fr. conjuncte *-său* 137, 493, *-su* 137, 493, *-so* 137, *-sa* 138, 493, G *-săi* 138, *-sei* 138, 492, *-sii* 493
Săvucu sb. pr. 118; G-D *Săvucului* 118
săngerând adj. ger. f. pl. *săngerânde* 465
sânt adj. m. sg. voc. *sânte* (*d-zeule* ~) 87
sărbesc adj. m. pl. *serbești* 70
sărbește adv. *serbește* 599
sărbo-bulgărește adv. 225
scana vb. 544, 549
scandal sb. sg. *șcandal* 384
scaner sb. pl. *scanere* 429
scară sb. sg. G-D *scărei* 53
scandalisi vb. inf. *scandalisi* (*a* ~) 187, *scândălizi* (*a* ~) 187
scăpa vb. 669
scânteie sb. sg. *scânteie* 385
scânteind adj. ger. f. pl. *scânteinde* 708
scârbi vb. *a* (*se*) ~ 681
scenariu sb. 430
scenă sb. sg. *ștenă* 384
schelet sb. pl. *scheleturi* 427
schematisi vb. 187
schimba vb. 370; ind. prez. 1sg. *schimbu* 195; pf.c. *s-a schimbat* 204; *a schimba de părere* 371
scoartă sb. pl. *scoțuri* 427
scoate vb. inf. *scoate* (*a* ~) 194, *a* (*se*) ~ 669; ind. prez. 1sg. *scot* / *scoț* 553, 554, 555; sbj. 3sg.-3pl. *să scoată / să scoată* 193, 553, 554, 555; ger. *scoțând* 193; viit. 2sg. *ai să scoți* 211
-scopie sufixoid 422
scoțătoriu adj. 71
scri(e) / scria vb. inf. *scrie* (*a* ~) 190, 191, 214, 542, *scria* (*a* ~) 190, 191, 542, *scri* (*a* ~) 190, 191, 542; inf. lung *scriere* 214; sbj. 1pl. *să scrim* 190, 542; impf. 3pl. *scriau* 203; pf.c. 1 *scris-am* 204; sbj. pf. 3pl. *să fie scris* 209; viit. 1sg. *voi scri* 211, *oi scrie* 211, 212; 1pl. *vom să scriem* 212; viitor în trecut *aveam a scrie* 211
scriitoricește adv. 600
scrijeli / scrijela vb. inf. *scrijeli* (*a* ~) 539 / *scrijela* (*a* ~) 539; ind. prez. 3sg.-3pl. *scrijelează* 539, 540
scrisoare sb. pl. *scrisori* 88
scrumbie sb. 421
scrupul sb. pl. *scrupuluri* 427
scula vb. inf. *a se* ~ 668; pf.s. 1pl. *scolarăm* 205; 2pl. *scolarăți*
scump adj. m. sg. *scump* 85, 457; voc. *scumpe* 457 / *scump*, *scumpule!* 458; f. sg. voc. *scumpă* (~ *a mea măică!*) 87 / *scumpo* (~ *soție!*) 86; f. pl. *scumpi* 67
scumpete sb. pl. *scumpeturi* 427
scurt adj. 65
scut antirachetă sb. (cvasi)compus 702
scutura vb. ind. prez. 3pl. *se scutur* 197
scuza vb. ind. prez. 1sg. *scuzez* 546; 2 sg. *scuzi* 546
se cl. refl. 3sg.-pl. A 310, 322-323, 729, 730, 730, 731; **-și/și-** D 691, 683
se pron. refl. cl. A *se*, *s-* 132, 134, 310, 322-323, 487, 729, 730, 731; cl. D: *își*, **-și**, *și-* 132, 134, 135, 487, 488; fr. acc. A *sine* 132, 133, 169, 487, 488, 491, 492, 522, *sinemi* 133,

- 134, *sineți* 133, *sineș(i)* 132, 133, 134, 169, *sinene* 133, *sinevă*, 133; *sene(-)si*, *sineși* 123; fr. acc. D *sie* 132, 133, 169, 484, *șie* 132, 133, 169, *sieș(i)* 132, 169, 487, 521, *șieși* 132, 133; *de sine stătător / stătătoare, de la sine, în sine* 488, 523
- seboree** sb. inv. 433
- sec** adj. m. sg. *sec* 71; m. pl. *seci* 72, 451; f. pl. *seci* 72, 451 / *sece* 72
- secerătoare** sb. sg. *secerătoare* „persoană, mașină”; pl. *secerătoare* „persoane”, *secerători* „mașini”
- secol** sb. sg. *secol* 47; pl. *secole* 42, 45, 47, 411, *secoli* 45, 409, 411, *secolii* 409
- secret** sb. pl. *secreteuri* 42
- secreta** vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *secreță / secretează* 547
- secretiza** vb. 544, 549
- secular** adj. 453
- seculariza** vb. pf.s. 3sg. *secularisă* 206
- secund** num. ord. m. *secund* 177; f. *secundă* 177; *secunda* 177
- secundaminte** adv. 230
- secundar(iu)** adj. *secundariu / secundar* 83
- securamente** adv. 601
- sedentar(iu)** adj. *sedentariu / sedentar* 83
- sediment** sb. pl. *sedimenturi* 427
- sedimenta** vb. a (*se*) ~ 669
- sediu** sb. 430
- segrega** vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *segregă* 549
- seguidilla** sb. inv. 435
- semăna** vb. 297, 297; ind. prez. 1sg. *semăn / seamăn* 561
- semănăului** vb. sbj. 1pl. *să sămăluim* 188
- semeț** adj. m. sg. voc. *semețe (tânăr ~)* 87; *semețule!* 58
- semiconductor** sb. pl. *semiconductori / semiconductoră* 412
- seminar(iu)** sb. sg. *seminar* 430, *seminariu* 42, 430, 431, *seminarie* 42; pl. *seminare*, *seminarii* 430, 431
- semnificant** sb. pl. *semnificanți* 412
- senatoare** sb. sg.-pl. 432, 433
- sens** sb. sg. *senz* 384
- sensibile** adj. 79; adv. 605
- sentimentale** adj. f. sg. *sentimentale* 80
- sentință** sb. pl. *sentinți* 418
- senzor** sb. pl. *senzori* 412
- separabile** adj. f. pl. *separabili* 80
- sepia** sb. 422, 435
- septuplu** num. mult. *septuplu* 532; f. *septuplă* 532
- sequoia** sb. inv. 434
- serba** vb. ind. prez. 1sg. *serbezu* 195
- Serbia** sb. pr. G-D *Serbiia* 51
- serio** adv. 244
- serios** adv. 613
- server** sb. pl. *servere* 429
- servi** vb. a *se* ~ 295, 296, 669; ind. prez. 1sg. *serv*, 3sg.-3pl. *servă*; 3sg. *servește*, 3pl. *servesc* 551
- serviciu(u)** sb. sg. *serviciu* 430, *servici* 431, 432, *serviț* 42, 384
- sesiune / sesie** sb. sg. *sesiune* 40; *sesie* 40
- set** sb. 738
- seta** vb. 544, 549
- sete** sb. *sete* 394
- sex** sb. pl. *sexe, sexele* 88
- sextuplu** num. mult. 532, 707
- sexualcește** adv. 600
- sexy** adj. inv., adv. 612
- sfărâma** vb. inf. *sfărâma* (a ~) 216; ind. 3sg.-3pl. *sfarmă* 216, *sfărâmă* 216
- sfânt** adj. f. pl. voc. *sfinte / sfintelor* 457
- Sfânta Sofia** sb. pr. o *Sfânta Sofia* 477
- sfârși** vb. 668; 681
- sfert** sb. sg. *sfert* 180, 531; sg. G-D *sfertului / unui sfert* 180; pl. *sferturi* 180
- sigil(iu)** sb. *sigil, sigiliu* 430; pl. *sigilie, sigiliile* 430
- sigur** adv. 672, 675, 706, 734, 736
- siguralmente** adv. 229, 603
- siguramente** adv. 601
- siguranță** sb. sg. *siguranție* 40
- sigurepsi** vb. 187
- silaba / silab(is)i** vb. inf. *silabisi* (a ~) 187, *silaba* (a ~) 189, *silabi* (a ~) 189
- sili** vb. prezumt. 3pl. *vor fi silind* 200
- silicat** sb. pl. *silicați* 411, *silicate* 411, *silicaturi* 411
- silință** sb. pl. *silinți* 417, *silințe* 418, *silințele* 418
- silogistic** adj. 65
- simbol** sb. pl. *simboluri* 427, 443 / *simboale* 427, 429, 443
- simile** adv. 605
- simplamente** adv. 604, 605
- simplice** adj. adv.; m.-f. sg. *simplice* 83; m.-f. pl. *simplici* 84; adv. 231
- simplicu** adj. 450; *simplicu / simplă +de +sup.* 581
- simptom** sb. pl. *simptoame / simptome* 443, *simptomele* 443
- simți / simpte** vb. inf. *simți* (a ~) 542 / *simte (pot ~)* 542; ind. prez. 1sg. *simt, simțu / simțesc, simțescu* 196, 550; sbj. 3sg.-3pl. *să simtă* 193, *să simță* 193, 196
- simțialmente** adv. 229
- simultan** adv. 612
- simultanamente** adv. 230; *simultânămintă* 230
- sincer(e)** adv. *sincer* 614; *sincere* 231
- sinceramente** adv. 602, 603, 604, 605

sincretistic adj. 65
sine die loc. adv. 611
sinea sb. f. sg. 133, 488
sinele sb. m. sg. 133, 523
singulare adj. m. sg. *singulare* 81; f. sg. *singulare* 83
singur adj., adv.; adj. m. sg. *singur* 88, 89, 614 (~ *numele / azilul*), *sângur* 289; f. sg. *singura* 89, 614; *sângură* 89; adv. 238-239, 614, *sângur* 239; *singur-singurel* 722
singuralmente adv. 603, 604, 605
singuramente adv. 229
singuratic („independent”) adj. 397, 398
singurel adj. m. sg. *singurel* 66, 459; f. sg. *singurea* 66; m. pl. *singurei* 459
sinistru adv. 613
sinod sb. pl. *sinoade / sinoduri* 443
sinodalmente adv. 229
sinonim sb. pl. *sinonimi* 409, *sinonimii* 409
sintactice adv. 231
sirienește adv. 600
sirop sb. sg. *sirop* 385
sistem sb. sg. *sistem* 44, 45, 407, 408, *sistemă* 39, 44, 407, 408
sistematic adj. *zistematic* 384
sistematicește adv. 226
sistematiza vb. 188
sistemiza vb. 392
slavă sb. 689
slavon adj. f. pl. *slavone* 70
slogan sb. *slogamuri / slogane* 429
slugarnic adj. 65
slugă sb. sg. 44, 46, 394; G-D *slugii* 50, *slugei* 51, 53, *slugăi* 50
slugărește adv. 598
sluji vb. 669, 672; ind. prez. 3 *slujaște* 199, *slujește* 199; sbj. 3sg.-3pl. *să slujască*; impf. 3pl. *slujea* 203
slujitoriu adj. 71
slut adj., sb. f. sg. voc. *sluto!* 86, 458
Smărăndița sb. pr. *Smărăndiță* 39
SMS sb. pl. *SMS-uri* 429
snop sb. pl. *snopi* 411, *snopuri* 411
soacră- sb. G-D *soacră-sii* 706
soare sb. sg. voc. *soare!* 86
soarea sb. 423, 424
soartă sb. sg. *soarte* 39, 40; G-D *soartei* 50, 51, 52, *sorții* 51; pl. *soarte* 48
socialmente adv. 602, 603, 604, 605
societate sb. sg. *soțietate* 384; G-D *societății* 50
socoteală sb. pl. *socotele / socotelii* 416
socoti vb. 306; ind. prez. 1sg. *socot / socotesc* 550; 3sg. *socoate / socotește* 550
socru- sb. sg. G-D *socru-său* 56
sodă sb. sg. 393
sodiu sb. 430
sodomiza vb. 544
sofistic adj. 65
soft adv. 612
solar(iu) adj. m. sg. *solariu / solar* 83; f. sg. *solarie* 83
solemn adv. în construcția ~-*vibrantă* 614
solemnamente adv. 604; *solemnamente* 602
solfegiu sb. 430
solicita vb. ind. 3 sg.-3pl. *solicită / soliciță* 548
solidifi(c)a vb. inf. *solidifica (a ~)* 188, *solidifica (a ~)* 188
soliloc(viu) sb. sg. *soliloc, solilocviu* 431, 432; pl. *solilocvii, solilocuri* 430
solo adv. 232
solvi vb. inf. 389; sbj. 3sg.-3pl. *să solvească*
solvire sb. pl. *solvirile* 389
solz sb. sg. *solz* 41, 46; pl. *solzuri* 41, 46, *solzii* 46
soră sb. sg. *soră*- 493; G-D *sorei* 44, *sorii* 44, *surori(-sa)* 44; pl. *surori* 43; voc. interj. *soro!* 444, 445
sorbi / soarbe vb. ind. prez. 1sg. *sorbesc* 195, *sorb* 195; cond. 3sg. *ar soarbe* 191; viit. 1sg. *voi sorbi* 191; pf.s. 2sg. *sorbiși* 206
sosi vb. m-m-c-pf. 3pl. *sosise* 207; m-m-c-pf. perifrastic 1pl. *eram sosiți* 208, 209
sosie sb. 422
sospirando adv. 606
soț sb. sg. voc. *soț!* 87
soție sb. sg. G-D *soției* 52, *soții* 52; voc. *soția!* 57, *soție!* 86, 87
spalier sb. pl. *spalieri* 411, *spalieri* 411
Spania sb. pr. *Șpania* 384
sparghel sb. sg. 393
spasm sb. pl. *spasmuri* 428
spătar sb. sg. voc. (*arhon*) *spătar!* 87
speciale adj., adv.; adj. f. sg. *speciale* 80; adv. 231
specialitate sb. sg. *șpețialitate* 384
specialmente adv. 603, 605; *specialmente* 230; *șpețialmente* 230
specif(ic)a / șpeșifică vb. inf. *specifica (a ~)* 188, *șpeșifica (a ~)* 188; *șpeșifică* vb. pl. *șpeșificatori* 412
specularisi vb. sbj. 1sg. *să specularisesc* 187
spera vb. ind. prez. 1sg. *șperez* 196
speria vb. ind. prez. 1-2 sg. *șperii* 548
spirituale adj. f. sg. *șpirituale* 80
spiritualicește adv. 600
spiritualmente adv. 604
splendid adj. f. pl. *splendizi* 67
splendoare sb. sg. *splendor* 40
sponsoriza vb. 544, 549
spontanu adj. 451

- spontemintre** adv. 230
- spori** vb. inf. *spori* (*a se ~*) 399; sbj. 3sg.-3pl. *să se sporească* 399
- sporind** adj. ger. f. sg. *sporindă* 708
- sportiv** adv. 612
- spre** prep. 250, 253, 341, 342-343, 628, 695, 696, 723
- sprijini** vb. inf. *sprijini* 558; ind. prez. 1sg.-3pl. *sprijin* 559; 3sg.-3pl. *sprijină* 559; sbj. 3sg.-3pl. *să sprijine* 559 / *să sprijinească* 550
- spune** vb. 677, 688, 693, 734; ind. prez. 1sg. *spun* / *spui* 193, 553, 554, 555; sbj. 3sg.-3pl. *să spună* / *să spuie* 193, 553, 554, 555; ger. *spuind* 193, *spunând* 193, *spuind(u-)* 194, 553, 554, 555; pf.s. 3pl. *spuse* 206; m-m-c-pf. 2sg. *spusesei* 568; impf. perifrastic *a fost spunând* 563; cond. pf. 3sg. *reau spune* 209; viit. 1sg. *voi să spui* 211; 3sg. *o spune* 210, *va să spue* 212; sup. neg. *de nespuse* 68; *să spunem că grup vvasiloc*. conj. 721
- spurcat** adj., sb. m. sg. *spurcat* 65; voc. *spurcatule!* 458
- SRL** sb. pl. *SRL-uri* 429
- sta** vb. inf. 301, 302, 587; impf. *stam*, *stai*, *sta* 216, 587, 588; *stăteam*, *stăteai*, *stătea*, *steteam*, *stiteam* 216, 587, 588; 3sg. *sta* 216, *stătea* 216; 3pl. *stau* 216, *stăteau* 216; pf.s. *stetei*, *stete*, *steti* 216, 589, 590; *stătui*; 2sg. *steteși* 216; 3sg. *stete* 216, *stătu* 589, 590; 1pl. *steterăm* 216; m-m-c-pf. *stetesem* / *stătusem* 216, 589, 590; 2sg. *stătuseși* 216; sbj. 3sg.-3pl. *să stea* / *să steie* 216, 217, 586, 587; imper. *stai!* / *stăi!* 201, 576; pf.c. 3sg. *au stătut* 216, *a stătut* 216, *a stat* 216; 1pl. *am stătut* 216; 3pl. *au stat* 216; prezumt. *o fi stând* 200; part. *statu* 216, *stat* 216, *stătut* 216
- stabilopod** sb. pl. *stabilopozi* 412
- staccato** adv. 606
- stadiu** sb. 42
- stagiul postdoctorat** sb. (cvasi)comp. 702
- stat** sb. sg. *ștat* 384
- statistic** adj. 65
- statistică** sb. sg. *ștatică* 384
- statisticește** adv. 226
- statori** vb. inf. *statori* (*a ~*) 389; ind. prez. 3sg. *statoarește* 389; sbj. 3sg.-3pl. *să statoarească* 389; part. *statorii* 389
- statua** / **statui** vb. inf. *statua* (*a ~*) 189 / *statui* (*a ~*) 189
- statuă** sb. 423
- statuie** sb. pl. *statui* 423
- stație pilot** sb. (cvasi)comp. 702
- staționa** vb. ind. prez. 1sg. *ștaționez* 384
- stațiune** sb. sg. *ștațiune* 384
- stăpân** sb. sg. voc. *stăpâne!* 87
- stăpână** sb. *stăpână-(său)* 138; G-D *stăpână-(sii)* 138
- stăpâni** vb. inf. *stăpâni* (*a ~*) 221; impf. 1 *stăpâniam* 202; 3sg.-3pl. *stăpâne*
- stătătoriu** adj. 71
- stâng** adj. 71
- stângaci** adj. m. sg. *stângaci* 75, 105, 454 / *stângace* 75, 105; f. sg. *stângace* 76; f. pl. *stângaci* 76
- stea** sb. sg. *steaua* / *steaoa* 113; G-D *stelei* 53, *stelii* 51
- stejar** sb. 88
- step-by-step** loc. adv. 611
- sterile** adj. 79
- stilistic** adj. 65
- stilisticește** adv. 600
- stilizare** sb. sg. *știlizare* 384
- stima** vb. ind. prez. 3 *stimă* 196
- stimabil** adj. 65
- stimat** adj. m. sg. *stimat* 85; voc. *stimat* 458 / *stimate* 87, 458
- stimelnic** adj. 65
- stinge** vb. inf. *stânge* (*a ~*) 385
- stipendiu** sb. sg. *stipendiu* / *știpendiu* 389, 408; *stipendie* 408
- stoarce** vb. ind. prez. 3pl. *stoarce* 197
- stradă** sb. sg. 48; pl. *strade* 39, 49
- strană** sb. 415
- straniero** sb. sg. *straniero* 414; pl. *stranieri* 414
- straniu** adj., adv.; adj. m. sg. *straniu* 72, 78, 82, 104, 451; f. sg. *stranie* 82; G-D *stranie* 72; m. pl. *stranii* 82; f. pl. *stranii* 82 / *stranie* 72, 82; adv. *straniu* 613
- strașnic** adv. 613; *strașnic de marcă* super. abs. 97
- strădui** vb. ind. prez. 3sg. *străduiește* / *străduie* 551
- străduință** sb. pl. *străduinți* 418
- străin** adj. m. sg. *strein* 385; voc. *străinule!* 457
- străluci** vb. pf.s. 2sg. *străluciși* 206
- strălucios** adj. m. sg. voc. *strălucioase* (~ *soare!*) 86
- strâmb** adj., sb. m. sg. voc. *strâmbule!* 457
- strâmba** vb. ind. prez. 1 sg. *strâmb* / *strâmbez* 547
- strâmt** adv. 614
- strânge** vb. viit. ant. 3pl. *vor fi strâns* 212
- strecura** inf. *strecura* 555; ind. prez. 1sg. *strecor* / *strecur* 556, 557; sbj. 3sg.-3pl. *să strecoare* / *să strecure* 556, 557
- stresa** vb. 544, 549
- strica** vb. pf.s. 3pl. *stricară* 206; pf.c. 3sg. *s-au stricat* 204
- strictamente** adv. 604

- stricte** adv. 231
strident de grup adv. 465
striga vb. 669; impf. perifrastic *a fost strigând* 563
stronțiu sb. 430
structuralmente adv. 605
strugure sb. sg. *strugure* 413, *strugurele* 413
student sb. sg. *ștudent* 384; pl. G-D *ștudenților* 384, 399
studia vb. inf. *ștudia* (*a ~*) 384; viit. *o vom studia-o* 572
studiu sb. sg. *studiu* 384, 430; *ștudiu* 384; pl. *studie* 430; *studii* 430
sub prep. 250, 251, 395, 485, 628, 758; *subt* 251, 628; *supt* 251
subiect sb. pl. *subieci* 410, *subiecte* 410
subiectiv adj. m. sg. *subiectiv* 66; f. sg. *subiectivă* 66
subrogatoriu adj. 452
subscri(e) vb. inf. *subscrie* (*a ~*) 542 / *subscri* (*a ~*) 542
subsidiu sb. sg. *subsidiu* 408, 430, *subsidie* 408
substantiv sb. sg. *substantivu* 470; pl. *substantivi* 409, *substantivii* 409
substantivice adv. 231
substanțialmente adv. 605
substitui vb. inf. 543; ind. prez. 3pl. *substituiesc* / *substituire* 551
substrage vb 389
subterfugiu sg. 430
subțirel adj. 66
sucăli vb. 186
succeda / succede / succedăului vb. inf. *succeda* (*a ~*) 189, 537, 539; *succede* (*a ~*) 189, 190, 393, 537; *succedăului* (*a ~*) 188; ind. prez. 3sg. *se succede* 190; 3pl. *se succed* 190; 3sg.-3pl. *succedează* 546; sbj. 3sg.-3pl. *să succedă* 198, *să succedă* 198; pf.c. *a succes* 393
succesivamente adv. 229, 603, 605
succesiv(e) adv. *successive* 231, 605
succesor sb. sg. *succesor* / *succesore* 413; pl. *succesori* 413
succint adv. 612
suci vb. impf. 3pl. *se sucia* 203
sucrescență sb. sg. 382
sucursală sb. pl. *sucursăli* 418, 443
sudalmă sb. pl. *sudălmi* 418
suferi vb. inf. *suferi* 558, 559; ind.1sg.-3pl. *sufăr*, *sufer* 197, 559; ind. 3sg.-3pl. *suferă* 197, 559; 3sg. ind.-3sg. sbj. *sufere*, *să sufere* 558, 559
suferind adj. ger. m. sg. *suferind* 69; f. sg. *suferindă* 465, 708
suferință pl. *suferinți* 417, 418
sufficientemente adv. 229
sufix sb. pl. *sufixe* 427 / *sufixuri* 427
sufila vb. 671; ind. prez. 1sg. *sufilu* 195
sufletește adv. 231
sufragiu sb. 430
sugaci adj. 75, 105
suge vb. ind. prez. 3pl. *suge* 197
sugera vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *sugeră* 546; sbj. 3sg.-3pl. *să sugere* 547
sughita / sughiti vb. inf. *sughita* (*a ~*) 540 / *sughiti* (*a ~*) 540
sui vb. inf. 558; ind. 1sg. *suiu* 196, 562, 563; ind. 3sg.-3pl.-sbj. 3sg.-3pl. *suite* – *să suite* 558
sujet sb. pl. *sujeturi* 427i
suleva vb. 393
sulevare sb. sg. *sulevarea* 393
sumarisi vb. ind. prez. 3sg. *sumarisește* 187
sumă sb. pl. *sume* / *sumi* 416
sună vb. 677; ind. prez. 1sg. *sunu* 195
supăra vb. ind. prez. 1sg. *supăru* 195
super adj. inv. (*muzică ~*, *persoană ~*) 464
super- pref. adj. 463
superbie sb. sg. 393
superfluu adj. m. sg. *superfluu* 67, 450; f. pl. *superflue* 67
supliciu sb. sg. *supliciu* 430; pl. *suplicii* 430
suport sb. pl. *suporturi* 410, 411, 442, *suport* 411, 442
suportă vb. ind. 3sg.-3pl. *supoartă* 385
supoza / supozui vb. inf. *supoza* (*a ~*) 189; *supozui* (*a ~*) 189
supra prep. 531, 533, 628
supra- pref. adj. 95, 96, 463
suprima / supprime vb. inf. *suprima* (*a ~*) 538 / *suprime* (*a ~*) 538; viit. *se va suprime* 538; pf.c. pas. *au fost ~e* 538
sușțire adj. *sușțire* 79
supurând adj. ger. f. sg. *supurândă* 465
surd adj. 65
surioară sb. sg. voc. *surioară!* 85; pl. *surioare* 415
surmonta vb. 544, 549
surori- sb. *surori-(mea, ta, sa)* 494
surugiește adv. 225
sucepe vb. inf. 389; part. pl. *suscepuți* 389
suspenda / suspende vb. inf. *suspenda* (*a ~*) 538 / *suspende* (*a ~*) 538
suspina vb. ind. 3pl. *suspina* 197; viit. 3sg. *va suspina* 211
susține / susține vb. inf. *susține* (*a ~*) 190, 540 / *susține* (*a ~*) 190, 540; viit. 3sg. *va susține* 190; cond. 1sg. *aș susține* 190, 540
sută num. card. val. sb. *sută* 180, 531; *suta* 180

sutime sb. sg. *sutime* 530; pl. *sutimi* 530; pl. G-D *sutimilor* 531

suvenirisi vb. ind. prez. 1sg. *mă suvenirisesc* 187; viit. 1sg. *mă voi suvenirisi* 187

suvenir sb. pl. *suvenire* 42

Ș

-ș(i) part. pron. fin. 147, 153, 155, 156, 159, 170

-ș(i)- part. pron. mediană 155, 156, 159

șagamente adv. 602

șaisprezece num. card. 174, 526, 527, 533; *șasesprezece* 174, 183, 526, 527, 533

șazeci num. card. 174, 526, 527, 533; *șasezeci* 174, 183, 527, 533

șarg adj. pl. *șargi* 451

șasla / ceasla sb. 423

șatră sb. sg. G-D *șetrii* 52

șcheiește adv. 600

șchiopăta vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *șchioapătă / șchiopătează* 547

școală sb. sg. *școală* 48; pl. *școale* 39, 48, 49, 415, 417, 445, *școli* 48, 49, 417, 445; *școalele* 417, *școlile* 417; G-D *școalelor* 49

ședea / șade vb. inf. *ședea* (a ~) 541 / *șade* (a ~) 541; viit. 1sg. *oi ședea* 190, *voi șade* 211, 1pl. *vom șadea* 211

șefă sb. voc. *șefa!* 444

șemineu sb. pl. *șeminele* 43

șepteriu sb. *un* ~ 179

șervet sb. sg. *servet* 384

șeseriu sb. *un* ~ 179

și adv. 103, 241, 326, 348, 349, 351, 756, 758; *și...* *decât* 721

și conj. 262, 270, 309, 354, 355, 356, 357, 369, 722, 723; *și...* *și* 355, 738; *și cu* 357, 722; *și însă* 723

-și part. adv. fin. (*undevași*) 615

-și- part. adv. mediană (*oareșicât*) 607

și căci (loc.) conj. 349, 720

și dacă loc. conj. 349

și de loc. conj. 349

șoarece sb. sg. *șoarece / șoarec* 413, *șoarecele* 413

șoivăind adj. / sb. ger. m. sg. *șoivăindul* 69; f. sg. *șoivăinda* 69; f. pl. *șoivăinde*

șoldiș adv. 601

șopti vb. 681

șorț sb. sg. *șurț* 385

șosea sb. sg. *șosea* 423, *șoseaua* 41

șovăi vb. ind. prez. 1sg. *șovăi / șovăiesc* 550

șovăind adj. ger. m. pl. *șovăinzi* 708

șpalt sb. pl. *șpalți* 411, 412, *șpalte* 411, *șpalturi* 411, 412

șterc sb. 393

șterge vb. inf. 399; sbj. neg. 3sg.-3pl. *nu șteargă* 202

ști vb. 316, 578, 680, 735, 736; inf. *ști* (a ~) 213, 214, 221; inf. lung. *știre* 214; ind. 1sg. *știu* 196, 214; 3sg. *știe* 213; 3pl. *știu* 214; impf. 3sg. *știia, știa* 202; 3pl. *știau* 203; prezumt. prez. 1sg. (*voi fi știind* 574; 3sg. *va fi știind* 200; viit. 3sg. *a să știe* 211; *ști* +inf. (*știu face*) 578

știință sb. pl. *științe* 415

științific adv. 600; *științifice* 231

științificește adv. 226, 598, 600

ștricăni vb. 393

ștrimfi sb. pl. *ștrimfi* 393

ștudirui vb. 188

T

taică- sb. *taică-tu* 706

tainic adj. m. sg. *tainic* 67, 450; f. pl. *tainicele / tainici* 67, *tainicile* 450

talangă sb. pl. *tălângi* 418

tale quale loc. adv. 611

talent sb. pl. *talenturi* 427

talie sb. 421

talpă sb. pl. *talpe* 417, 418

Talpeș sb. pr. voc. *Talpeș!* 444

tandrețe sb. pl. *tandrețuri* 425

tanto adv. 605

tarabă sb. pl. *tărăbi* 443, 418

tardando adv. 606

tardiv adv. 612

tare adj., adv.; adj. m. sg. *tare* 74, 75, 79, 454; m. f. pl. *tari* 74; adv. 103, 238, 620; adv. val. super. abs. 93, 94, 462, 463, 466

tarif sb. sg. *tarif* 408, *tarifă* 408

tastatură sb. pl. *tastaturi* 419

tată sb. sg. *tata* 43 *tatul* 43; G-D *tatălui* 43, 50, *tatei* 43, 52; pl. G-D *taților* 50; voc. interj. *tată!* 445; *tată-(tu)* 441, *tătă-(tău, to)* 493; *ta-(su)* 493

taxirui vb. 188

tăbări vb. ind. prez. 1sg. *tăbărăsc* 195

tăcea vb. 296-297; *a se* ~ 295; inf. *tăcea* (a ~) 206; impf. 3pl. *tăceau* 203, *tăcea* 203; pf.s. 1pl. *tăcum* 205, *tăcurăm* 205; 2pl. *tăcurăți* 205; m-m-c-pf. 1pl. *tăcusem* 207; m-m-c-pf. perifrastic *am fost tăcut* 208

tăios adv.

tălmăci vb. 214

tălpîș adv. 601

tântălău adj. m. sg. *tântălău* 456; f. sg. *tântăloaie / tăntăloaică* 456

tărăgăna / tăragăni vb. inf. *tărăgăna* (a ~) 539, 540 / *tărăgăni* (a ~) 539, 540

tătâne- sb. inv. *tătâne-* 43, 138, *tătâni-* 138, 494

tău pos. 290-291; m. sg. *tău* 492, *teu* 492; f. sg. *ta* 492, 497, *tea* 492, G-D *talei* 137, *tele* 492; m. pl. *tăii* 492; f. pl. *tale* 492; fr. conjunctă

-tău 138, 493, 494; -to 137, 493, -ta 493, 494, -tu 494
tăvăli vb. impf. perifrastic *s-a fost tăvălindă* 563
tăvăliș adv. 601
tâlcui vb. ind. prez. 3sg. *tâlcuiaste* 199
tâlhăriș adv. 601
tâmpenie sb. o *tâmpenie de...* 699
tânăr adj., sb.; adj. m. sg. *tânăr* 65, 87; voc. *tânăr (~ cântărește!)* 85, 87 / *tânărule!* 457 / *tinere!* 458; f. pl. *tineri* 67
tângui vb. ind. 1sg. *mă tânguiesc* 195
târâi vb. ind. prez. 1sg. *târâiesc / târâiu* 550
târâș adv. 601
târâș-grăpiș adv. 228
târâtoare sb. sg.-pl. 433
târziu adj., adv.; adj. f. sg. G-D *târzie* 72; f. pl. *târzie / târzi* 72; adv. 709
teatrale adj. f. pl. *teatrali* 80
teatru sb. sg. *teatron* 42; pl. *teatre* 426 / *teatruri* 427
tehnicește adv. 598
tehnocrație sb. 422
tei sb. sg.-pl. 432
telalbașă sb. sg. voc. *telalbașa* 86
telegraf(a) vb. inf. *telegrafia (a ~)* 189, *telegrafi (a ~)* 189
telegrafic(e) adv. *telegrafice* 400
telegramă sb. pl. *telegrămi* 418
teme vb. cond. pf. 3sg.-3pl. *s-ar fi temut* 209
temniță sb. pl. *temnițe / temniți* 416
templu sb. pl. *temple* 42, *templuri* 427
temporare adj. f. pl. *temporari* 83
tenace adj. m. sg. *tenace* 74, 78, 83, 84, 105, 454; m. pl. *tenace* 84
tendință sb. pl. *tendinți* 418
tenuto adv. 606
Teodoreanu sb. pr. voc. *Teodorene!* 59
teoretic adv. 244
teoreticește adv. 227
teoretician sb. pl. *teoreticiani* 441, *teoreticieni* 442
teribile adj. 79, 80
teritor(iu) sb. sg. *teritor* 431
termen sb. pl. *termeni* 410, 411, 412, *termene* 410, 411, 412
termen-limită sb. comp. 702
-termie sufixoid 422
termina vb. 668, 681; ind. prez. 3sg.-3pl. *se terminează* 196; m-m-c-pf. 3pl. *terminaseră* 566
teroristice adj. f. pl. *teroristice* 65
terș sb. sg. *terș, terșiu* 431
terș(ul) num. ord. m. *terș(ul)* 177; f. *terșă* 177; f. G-D *terșei*
testator sb. sg. *testatore / testator* 413; pl. *testatori* 413
testimoniu sb. sg. 389
tetragonicește adv. 226
text sb. pl. *texte* 427, 446, *texturi* 427, 446
textualemente adv. 229, 603, 605
tibia sb. sg.-pl. 422
ticăloșește adv. 598
tifos sb. *tifus* 385
tigale sb. sg. *tigaie* 40; pl. *tigăi* 40
timbra vb. 398
timora vb. 544
timp sb. 330; pl. *timi* 45, 409, 410, 411, *timpii* 45, 46, 409, *timpuri* 45, 46, 409, 410, 411; *timp de...* 696, 699
temporale adj. f. sg. *temporale* 81
tindă sb. pl. *tinzi* 418 / *tinde* 418
tinde vb. inf. *tinde (a ~)* 194; sbj. 3sg.-3pl. *să tinză* 193, *să tindă* 193
tinerel adj. m. sg. *tinerel* 66, 450; f. sg. *tinerică* 451 / *tinerea* 66, 451; f. pl. *tinererele* 451
tinerețe sb. sg. *tinereță* 417, 418
tipar sb. pl. *tiparuri* 427
tipăritură sb. pl. *tipăriture* 416
tipic adj. 689
tîr adv. 244
tiramisu sb. inv. 435
tiranic adv. 227
tiranicesc adj. 70
tiranicește adv. 227
tiranisi vb. 187
tirănește adv. 227
titlu sb. sg. *titlu* 407, *titulă* 407
toca vb. 681
toc-cui sb. comp. 702
tocitămente adv. 603, 605
tocmai adv. 706; *tocmai așa de val.* compar. egalit. 99, 461
tolocâni vb. 186
Toma sb. pr. 118; G-D *Tomei* 118; voc. *Tomo!* 58
-tomie sufixoid 422
toner sb. pl. *tonere* 429
topor sb. pl. *topoare* 43
-tor suf. adj. 71, 81, 82, 104, 298-299, 689; *-toare* 71, 81, 82, *-toriu* 71, 81, 82
torent sb. pl. *torenți / torente* 410, 411, 442
tortellone sb. inv. 414
tortura vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *tortură* 546
torță sb. sg. *torță / torție* 422
tot(ul) adj., pron. nehot. 328, 351, 707, 748; m. sg. *tot* 115, 116, 149, 512, 518, 519, 522; m. sg. G-D *totului* 149, 170; f. sg. *toată* 150, *totă* 151; f. sg. G-D (*a*) *toatei / toatii* 116, *toatei* 149, 170; m. pl. *toții* 116, 150, *toți* 150, 179, 512, *toț* 151, *tăți* 151; f. pl. *toate* 143, 151, 179, 13, *tăte* 151, *tote* 151, *tute* 151, *toatele* 116; pl. G-D *tuturor(a)* 150,

- 151, 170, 513, 518, 522, *tuturilor* 150, 170, 518, 522; *tot ceea ce / tot ce* 500, 501; *cu toții* 674; *toate acestea* 705; *cu toată* (+ sb.) 351, *cu toate acestea* 351; *tot-tot-tot* 722; *toți / toate* + num. card. (val. mult.) 179, 530, 533
- tot** adv. 88, 347, 351; *tot astfel* 331; *tot așa* 331, 725; *tot mai* 692
- tot așa (de)** loc. adv. val. compar. egal. 89, 98, 99, 100, 106, 461
- tot atât (de)** loc. adv. val. compar. egal. 89, 98, 99, 100, 103, 106, 461, 462
- total** adv. 621
- totalmente** adv. 601, 602, 603, 604, 605, 621
- totdeauna** adv. 606, 615, 617
- tot(de)odată** adv. 606, 615, 616, 622
- totuși** adv. 347, 349, 351
- tract** sb. 393
- tracta** vb. 544
- trafica** vb. ind. 3sg.-3pl. *trafică* 196
- trage** vb. viit. 3sg. *are să se tragă* 211; *a trage* *sus* *cvasiloc.* vb. 372; *a trage în judecată* *cvasiloc.* vb. 372, 398
- trahee** sb. sg.-pl. 433
- Traian** sb. pr. voc. *Traiene!* 444
- traistă** sb. pl. *trăiști / trăiști* 418
- transcribălu** vb. 188
- transforma** vb. ind. 3 sg.-3pl. *transformează* 546 / *transformă* 385
- transige** vb. 543
- transitive** adv. 231
- translata** vb. 544
- transporta** vb. sbj. 3sg.-3pl. *să se transporte* 560
- transportarisi** vb. ind. prez. 3pl. *transportarisesc* 187
- tranșee / tranșeu** sb. sg. *tranșee* 408, 433, *tranșeu* 408
- tranzitoriu** adj. 452
- tractarisi / tractălu** vb. inf. *tractarisi* (*a* ~) 187, *tractălu* (*a* ~) 188
- traversa** vb. 687
- trăi** vb. 680, 681; prezumt. pf. 3sg. *va fi trăit* 575
- trăsătură** sb. pl. *trăsături / trăsături* 416
- trăsnet** sb. sg. *trăsnet* val. adv. 614
- trăsură** sb. pl. *trăsuri* 416
- treabă** sb. sg. *treabă* 41; G-D *trebi* 41, 425; pl. *trebi / treburi* 41, 444
- treaz** adj. m. sg. *treaz* 459; m. pl. *treji* 459
- trebui** vb. 302, 363, 366, 583, 667, 669, 673, 679, 694, 735, 736, 734, 736; inf. *trebui* (*a* ~) 219, 582; ind. prez. 3sg. *trebuie / trebuiește* 219; 3pl. *trebuie* 219, 582, 583; sbj. 3sg. *să treuiască* 583, *să trebuie* 583; impf. 1sg. *trebuiam* 219; pf. c. 1sg. *am trebuit* 219; viit. 3 sg. *o să trebuie* 583; cond. 1pl. *am trebui* 219; 2pl. *ați trebui* 219; cond. pf. 3sg. *reau trebui* 209; 1pl. *am fi trebuit* 219
- trebuință** sb. 345
- trece** vb. 301, 302, 303, 666, 669, 687; pf.s. 1sg. *treceai* 206, 3pl. *trecură* 206; sbj. pf. *să fi trecut* 580
- trei** num. card. *trei* 174, 180, 526, 527; *trii* 182; f. *trele* 174
- treilea** num. ord. *a(l)* ~ 176, 183, 527; f. *a treilea* 177
- treime** sb. pl. *treimi* 180
- tremura** vb. 681; impf. 3pl. *tremurau* 203
- tremurând** adj. ger. f. sg. *tremurândă* 69; f. pl. *tremurânde* 69, 465
- tremurici** adj., sb. m. sg. voc. *tremuriciule!* 458
- treptelnicește** adv. 227
- tresări** vb. imper. 2sg. *tresai!* 576
- trezi** vb. pf.s. 2sg. *treziși* 206
- trier** sb. *un* ~ 179
- trimite** vb. inf. *trimite* (*a* ~) 198, 562, *trimete* (*a* ~) 562; ind. prez. 1sg.-3pl. *trimit* 199; sbj. 3sg.-3pl. *să trimită / să trimeată* 199; pf.s. *trimeasă* 199; pf.c. *a trimes* 199; m-m-c-pf. *trimesese, trimisese* 199; viit. 1sg. *oiu trimite* 211; m-m-c-pf. perifrastic 3sg. *a fost trimis* 568
- triplu** num. mult. *triplu* 181, 533; f. *triplă* 181, 532
- trist** adj. 65
- tristețe** sb. sg. *tristeță* 418
- troian** sb. pl. *troiene / troieni* 411
- tromboză** sb. 419
- troc** interj. 278
- tsunami** sb. sg.-pl. *tsunami* 435; sg. G-D *tsunami-ului* 446; pl. *tsunami-uri* 435
- tu** pron. pers. 677, 689; 2sg. N *tu* 128; fr. acc. sg. A *tine* 482; sg. D *ție* 482; sg. voc. *tu* 482; 2pl. N-A, voc. *voi* 128, 482; pl. D *voao* 123, *voă* 123, *voo* 123, *vouă* 482; fr. cl.: 2sg. D *țe-* 124, *ț-* 124, 482, *-ț* 482, *-ți* 125, 483, *ți-* 482, *îți* 482; pl. D *vi* 124, 482, *vă* 482, *vă-* 482; 2 pl. A *v-* 124, 482; *tene-ti* 123
- tuia** sb. sg.-pl. 434; sg. G-D *tuiei* 435
- tulbure** adj. m. sg. *tulbure / tulbur* 454
- tulpină** sb. pl. *tulpine* 417, 419, *tulpini* 418
- tulvai** interj. 656, 658
- tumoare** sb. sg. *tumoare / tumoră* 443; pl. *tumori* 443
- tun** sb. sg. *tun* val. adv. 614
- tuna** vb. viit. 3sg. *a să tune* 211
- tunătoriu** adj. 71
- turba** vb. ind. prez. 1 sg. *turb, turbu* 195, 547 / *turbez* 547

turbincă sb. sg. G-D *turbincăi* 52, 53
turcesc adj. 70
turcește adv. 225, 600
turna vb. ind. prez. 1sg. *turnu* 195
turneu sb. pl. *turnee* 423
turturea sb. sg. G-D *turturealei* 50; voc. *turturea!* 57; pl. *turturele* 43; G-D *turturealor* 50: voc. *turturele!* 86
turturică sb. sg. *turturică* 43
tus- elem. comp. num. col. 178, 183, 529, 530, 533
tustrei num. col. *tustrei* 178, 179, 529; *tustreii* 179; f. *tustrele* 179, 529; f. G-D *tustrelelor* 530
tutore sb. sg. *tutor* 413, *tutore* 38, 413
TVA sb. pl. *TVA-uri* 429
twister sb. pl. *twistere* 429

Ț

țară sb. sg. G-D *țării* 51
țărăncă sb. sg. *țărăncă* 419; pl. *țărance* 415, 416, 419, 420, *țărănci* 416, 418, 420
țârm sb. pl. *țârmii* 410, *țârmuri* 410
țepușă sb. pl. *țepușe* / *țepuși* 417
țese vb. 214
țidulă sb. pl. *țidule* 415
-ție suf. sb. 422
țigancă sb. pl. *țigance* / *țigănci* 416, 420
țigănește adv. 600
ține / **ține** vb. inf. *ține* (*a ~*) 190, 214, 540, 541; ind. prez. 1sg. *țin* / *țiu* 553, 554, 555; sbj. 3sg.-3pl. *să țină* / *să ție* 553, 554, 555; ger. *ținând* / *fiind* 193, 194, 553, 555, *fiind(u-)* 194; m-m-c-pf. 3pl. *ținuseră* 207; viit. 3sg. *se va ține*; *ține socoteală* loc. vb. 398; *ținând cont* / *seamă de grup* cvasiloc. prep. 719; *ținând cont* / *seamă că grup* cvasiloc. conj. 719
ținti vb. inf. *ținti* (*a ~*) 385
ținut sb. sg. *țanut* 385
țipa vb. inf. *țâpa* (*a ~*) 385
țuștiu interj. 279

U

-u des. m. sg. 113, 470
ubicațiune sb. sg. 393
ubicuu adj., adv.; adj. m. sg. *ubicuu* 450, 465; m. pl. *ubicui* 465; f. pl. *ubicue* 465; adv. 612
ucide vb. pf.c. *ucis-am* 204; viit. 2sg. *vei să ucizi* 211
ucigător de adv. 97
uf interj. 278
ufologie sb. 422
-ui suf. vb. 188, 543, 544
uita vb. 680; sbj. 3sg.-3pl. *uite-se* 202

uite interj. 658; 672
-ul des. + art. hot. 471, 474
ulcică sb. 424; pl. *ulcele* 424
ulei sb. pl. *uleiuri* 427
ulema sb. 424; pl. *ulemale* 424
uliță sb. pl. *uliți* 418, *ulițile* 39
ultim adj. m. sg. *ultim* 67, 450; f. sg. *ultimă* 450; m. pl. *ultimi* 450; f. pl. *ultime* 450, *ultimile* 67, 450 / *ultimele* 473
ultra adj. inv. (*mașină ~*) 464
ultra- pref. adj. 89, 95, 96, 106, 464
ultragi sb. pl. *ultragii* 431
-ului des. + art. hot. G-D 471
umăr sb. pl. *umeri* 38, 409, 410, 411, *umere* 38, 410, 411
umbla vb. 680; inf. *umbla* (*a ~*) 214; ind. prez. 1sg. *umblu* 195
umed adj. m. sg. *umed* 65; f. pl. *umezi* 67
umile adj. 79
umor sb. *humor* 385
umoristic adj. 65; *humoristic* 385
umple / **umplea** vb. inf. *umple* (*a ~*) 541 / *umplea* (*a ~*) 190, 541
un art. indef. sg. 177, 679, 697, 749; pl. *une* 114; *un* (aprox.) + num. card. 475, 478; *un* + num. ord. 177
una num. card. 174, 533; *una* + *lună* calendaristică 526
una... alta conector 362
unanim adv. 612
unchi sb. sg.-pl. *unchi* 434; sg. *unchiu* 434
unchișor sb. sg. voc. *unchișoare* 87
unde adv. rel., conj. 353, 709, 718, 719, 720
unde adv. excl. 696
undeva(și) adv. *undeva* 232, 606; *undevași* 607
undiță sb. pl. *undiți* 418
uneori adv. 606
unge vb. 693
unghie sb. 421; sg. *unghie*, *unghie* 422
unguresc adj. m. sg. *unguresc* 459; m. pl. *ungurești* 70, 459
ungurește adv. 600
unicamente adv. 230, 601; *unicămint* 230
uniform adv. 620
unitualmente adv. 229
universalmente adv. 230
universitate sb. sg. *univerzitate* 384
unșpe num. card. 527
unul pron., adj. neh. 679 729, 730; m. sg. *unul* 151, 152, 170, 511, 513, 514, 515, 522; f. sg. *una* 151, 170, 514, 515; *ună* 151, 170; G-D *unei(a)* 151, 511, *uni(i)a* 151, 152, 511; f. pl. *unele* 151, 170, *une* 151, 152, 170; m. sg. G-D *unui* 152, 170, 511; m. pl. G-D *unor(a)* 511; ~ *altul* 514; ~ *celălalt* 514; *eu* / *mie* ~ 515

unul mai... decât altul (val. super. abs.) 98
uploada / uploadui vb. inf. *uploada* (a ~) 544 / *uploadui* (a ~) 544
ură sb. sg. G-D *urii / urei* 113
urgent adj. f. sg. *urgentă* 80
urgita vb. inf. 389; ind. prez. 3sg. *urgitează* 389
-uri des. pl. n. 38, 42, 47, 48, 414, 426-429, 434, 443, 444; *-ure* 426
urî vb. 736; inf. *urî* (a ~) 221
urla vb. 681
urma vb. 680; ind. prez. 1sg. *urmezu* 195; viit. 2pl. *veți urma* 211; 3sg. *va avea să urmeze* 571; *urmează pe cale de consecință* 724
următor(iu) adj. m. sg. *următor* 452 / *următoriu* 71, 452, *următorii* 71, 452, G-D *următorului* 71; f. pl. *următoare* 89; *urmează pe cale de consecință* 724
ursită sb. sg. G-D *ursitei* 52
ursitoare sb. sg.-pl. *ursitoare*; pl. *ursitori* 433
ursoriu sb. sg. 389
urzi vb. m-m-c-pf. 3pl. *urziseră* 207
usca vb. inf. *usca* (a ~) 215; ind. 1sg. (*mă*) *usuc* 215, (*mă*) *usc* 215; 2sg. *uști* 215; 1pl. *usucăm* 215; 2pl. *usucați* 215, 3pl. *se usuc* 197; sbj. 1sg. *să usuc* 215; impf. 3pl. *se usca* 203
uscățiv adj. sb. f. sg. voc. *uscățivo!* 86
usufructamente adv. 229
ușor adj., adv.; m. sg. *ușor* 78, 82; f. sg. *ușoară* 82, 89; m. pl. *ușori* 82; f. pl. *ușoare* 82; *ușor / ușoară + de + sup.* 581; adv. 215, 708
ușurel adj. m. sg. *ușurel* 66, 459; m. pl. *ușurei* 459
util adj. 689
uza vb. ind. prez. 3 sg.-pl. *usă* 546
uzină sb. pl. *uzini* 418

V

-va elem. comp. 153, 155, 156, 159, 170, 232, 233, 606, 622
vacanță sb. sg. *vacanță* 422; *vacanție* 40, 422
vacuu adj. 450
Vadim sb. pr. voc. *Vadime!* 444
vadiu sb. sg. 389
vag adv. 612, 620
vagabond adj. și sb. sg. *vagabund* 385
vagin sb. pl. *vagine / vaginuri* 429
wagonet sb. pl. *vagoneți* 412 / *vagonete* 412
vai interj. 278, 279, 656, 658, 672, 689; *valeu* 278
vale sb. pl. *văi* 443
valoare sb. sg. *valoară / valoră* 40; G-D *valoarei* 420

var sb. pl. *varuri* 427
vară sb. sg. art. *vara* val. adv. 614
varbaricesc adj. m. sg. *varvaricesc* 70
variantă sb. sg. *variant*, *variantul* 408, *variantă* 408
varvaricește adv. 227
vădană sb. pl. *vădane* 415
văpăia / văpăi vb. inf. *văpăia* (a ~) 540 / *văpăi* (a ~) 540
văr sb. voc. *vere!* 59
vârșă vb. ind. prez. 1sg. *vârșu* 195; pf. c. 3sg. *au vârșat* 204
vâlcică sb. 424
vâlvoi adj. inv. 77
vârî vb. ind. prez. 3 sg.-3pl. *vără* 546
vărtos adj. 65; adv. (+ adj. / adv.) val. super. abs. 93, 238
veac sb. *veci de veci* 703
vechi adj. m. sg. *vechi* 64, 76, 105, 454 / *vechiu* 76, 105, 455, voc. *vechiule* 86; f. sg. *veche* 76, 97, 105, 455 / *vechie* 76, 90, 105, 455, *vechia* 455; m. pl. *vechi* 76, 105, 455; f. pl. *vechi* 72, 105, 455 / *vechie* 76, 105, 455
vecin sb. sg. voc. *vecin!* 87; pl. voc. *vecine!* 86, 87
vedea vb. *a (se) ~* 306, 323, 669, 670, 680, 681, 695; inf. *vedea* (a ~) 540; ind. prez. 1sg. *văd* 193, 553 / *văz* 193, 553, 554, 555; 3pl. *văd* 197, *vede* 197; sbj. 3sg.-3pl. *să vadă / să vază* 553, 554, 555; pf. s. 1pl. *văzum* 205, 206, *văzurăm* 205, 565; prezumt. pf. *vor fi văzut* 575; cond. *vedea-te-aș* 200; pf.c. 1sg.-1pl. *văzut-am* 205, *am văzut* 565; 3sg. *au văzut* 204; sbj. pf. *să fi văzut* 209; viit. 1sg. *oi vedea* 211, *o să văd* 211; 2sg. *vei vedea* 211; 3sg. *o vedea* 210; *vezi Doamne!* 363, 365
vedere sb. sg. G-D *vederei* 420
vegetale adj. f. sg. *vegetale* 79; f. pl. *vegetali* 79
velit m. pl. N-A *veliți* 128; m. pl. G-D *veliților* 128
venale adj. f. pl. *venali* 81
veni vb. 301, 666, 667, 668, 677; inf. *veni* (a ~) 194, 214; inf. lung (*a*) *venire* 214; ind. prez. 1sg. *vin / viu* 193, 553-555; sbj. 3sg.-3pl. *să vină / să vie* 194, 553, 554, 555; ger. *venind / viind* 193, 194, 553, 554, 555; prezumt. prez. *va fi venind* 574; pf.c. 2sg. *venit-ai* 570; 1pl. *am venitără* 564; imper. sg. *vino!* / *vină!* / *vin!* 201, 576; impf. 3pl. *venia* 203; pf.s. 2sg. *veniși* 206; 3sg. *veniră* 206, *veni* 206; 3pl. *veni* 206; cond. pf. 1sg. *aș fi venit* 209; 3sg. *vrea veni* 209; viit. 3sg. *a veni* 211; 3pl. *or să vie* 211, *veni-vor* 212; viit. ant. 3sg. *va fi venit* 212

verb sb. pl. *verbe* 427, *verbi* 409, *verbii* 409, *verburi* 42, 427
verde adj. m. sg. voc. *verdele* (~ *lemn!*) 86
verdeată sb. pl. *verdețuri* 425, 444
vergea sb. sg. *vergeaaua*, *vergeaooa* 113
veri(și)- elem. comp. 157, 170
veri(și)care pron., adj. neh. 157, 511, 511; var. *vercare* 157
veri(i)(și)ce pron., adj. neh. *verice* 157, 511; *verce* 157, 706; *verișice* 511; *veri cu ce* 157; *veri dă ce* 157; *veri din ce* 157; *veri la ce* 157
veri(i)(și)cine 157; pron. neh. *vercine* 157; *verișicine* 511; G-D *vercui* 157, 706; G-D *veri ale cui* 157
verifi(c)a vb. inf. *verifica* (*a* ~) 188, *verifia* (*a* ~) 188, 189
veriu pron. neh. 706
Veronica sb. sg. G-D *Veronică* 53
versant sb. pl. *versanți* 410, 411, 442 / *versante* 411, 442
versiface vb. 189
versus prep. 628
vesel adj. m. sg. *vesel* 459; m. pl. *veseli* 459
veseli vb. *a se* ~ 681
vestit adj. m. sg. voc. *vestite* 87
veșmânt sb. pl. *veșminte* 42
veșnic adj. m. sg. *veșnic* 450, 465; m. pl. *veșnici* 465; f. pl. *veșnicile* 450
veșted adj. 65
vexatoriu adj. 452
via prep. 628, 639
via vb. 681
viață sb. sg. G-D *vieții* 50, 51; 113 / *vieței* 51, 113
vibrând adj. ger. f. sg. *vibrânda* 69; f. pl. *vibrânde* 465
viciu sb. pl. *viciuri* 42, 430
viclean adj. m. sg. voc. *vicleanule!* 457
victimă sb. sg. *victimile* / *victimele* 473
victimiza vb. 544, 549
victualii sb. pl. 393
vidima vb. 389
Vidra sb. pr. voc. *Vidro!* 57, *Vidră!* 86
vie sb. sg. G-D *viii* / *viei* 421
vienezeste adv. 225
vierme sb. sg. *vierme* / *viern* 413
viețuitoare sb. 433
viezure sb. 38
vin sb. pl. *vinuri* 427
vină sb. pl. *vinele* 417
vindeca vb. ind. prez. 1sg. *vindecu* 195
violaceu adj. 74
violent adv. 613
vioriu adj. f. pl. *viorie* 72
vipt sb. 393
virtual adv. 612
virtualmente adv. 604, 605, 612
virtuos adj. f. sg. voc. *virtuoasă* (*Hloe* ~!) 85
virtute sb. sg. G-D *virtutei* 50
virus sb. pl. *viruși* / *virusuri* 410
visa vb. 681; ind. prez. 1sg. *visezu* 195
visibile adj. 79
vișină sb. pl. *vișini* 418
viteaz adj. m. sg. *viteaz* 459; m. pl. *viteji* 459
vitreg adj. pl. *vitregi* 451
vițel sb. pl. *viței* 49
viu adj. m. sg. *viu* 64, 70, 72, 84, 103, 105, 452; f. sg.-pl. *vie* 72, 84, 105; f. sg. *viuă* 72, 105; m. pl. *vii* 72, 84, 105; f. pl. *vii* 72, 105; pl. *viă* (scris *via*) 84
viuleț adj. m. pl. *vii-viuleți* 98
vivace, vivaciu adj. inv. 456; m. sg. *vivace* 83 / *vivaciul* 84; m. pl. *vivaci* 84; f. pl. *vivace* / *vivaci* 84
vivacissimo adv. 606
vizavi de loc. prep. 252, 256
vizita / vizitarisi vb. ind. prez. 3sg. *vizitarisește* 187; pf. s. 1sg. *vizităi* 206; 3pl. *vizitară* 206
vizualiza vb. 544
vlădică sb. 44
vocalmente adv. 604
voi vb. inf. *voi* (*a* ~) 191, 192, 591; ind. 1sg. *voi*, *voiu*, 191, 192, 562, 563, *voiesc* 191, 192, 196, 591; 2sg. *voiești* 191, 192, 591; 3 sg. *va / voiește* 191, 192, 591, *voiaște* 199; 1 pl. *voim* 191, 591; 2 pl. *voiți* 191, 591; 3pl. *voiesc* 191, 591; sbj. 1sg. *să voiesc* 192 / *să voi* 196 191, 192; sbj. 3sg.-3pl. *să voiască* 591; impf. *voiam*, *voiai*, *voia*, *voiați*, *voiau* 191, 591; 3pl. *voia* 203, 192; pf.s. 3sg. *voi* 191; ger. *voind* 191, 591; cond. 1pl. *voirăm* 591; cond. pf. 1sg. *am fi voit* 209; 3sg. *ar fi voit* 591; viit. 1sg. *voiu voi* 211; 3sg. *va voi* 191, 192; inf. pf. *a fi voit* 215
voiajarisi vb. pf.c. *am voiajarisit* 187
Voinea sb. pr. voc. *Voineo!* 444
voinicel adj. m. sg. *voinicel* 66, voc. *voinicelule!* 457
voinicește adv. 227
voință sb. sg. G-D *voinții* 416; pl. *voinți* 416
voivodat sb. pl. *voivodaturi* 427
volintirește adv. 598
volnicește adv. 227, 598
voluntariamente adv. 229
voma / vomii vb. inf. *voma* (*a* ~) 189 / *vomi* (*a* ~) 189
vopsea sb. sg. *vopsea* 423, *văpsea* 41, 47, *vopseală* 423; pl. *vopsele* 423, *văpsele* 41, 47, *văpseli* 47, *văpseluri* 41, 47

vorace adj. m. sg. *vorace* 83, 454; G-D *voracelui* 83; m. pl. *voraci* 84
vorba ceea conector 736
vorbi vb. 677, 681; m-m-c-pf. 3pl. *vorbisem* 207; m-m-c-pf. perifrastic 1sg. *am fost vorbit* 208; viit. 2sg. *ai să vorbești* 211
vornic sb. voc. *vornice!* 58
voscopolitan sb. pl. *voscopolitanii* 88
vostru pos. m. sg. *vostru* 492, *vost* 137, *vostruș* 137; f. sg. *voastră* 492; f. pl. *voastre* 492
voțizare sb. sg. 389
voucher sb. pl. *vouchere* 429
vraci sb. sg.-pl. 432
vrăjitoarește adv. 599
vrăjmășește adv. 598
vrea vb. aux. *vrea* (*a ~*) cond. 209; viit. 210, 211, 212, 213, 570; cond. *reaș*, *ream*, *reai*, *rea* 209, 220, *vream*, *vru*, *am vrutu* 209, *vream* 214; viit. 1sg. *voi* 210, 214, 570, *oi* 210, 570; 2sg. *vei* 210, 570, *veri* 210, *ei* 210, 570; 3sg. *va* 210, 570, *a* 210, 211, 570, *o* 210, 211, 570; 1pl. *om* 210, 570, 2pl. *îți* 210, *eți* 570, *veți* 570; 3pl. *or* 210, 211, 570; viit. inf.-*voi*, *-va* (*pretinde-va*) 571, 572
vrea vb. 667, 680, 736, 746; *a (se) ~* 694; inf. *vrea* (*a ~*) 191, 192, 214, 217, 220; ind. prez. *vre(a)u*, *vrei*, *vre(a)*, *vrem*, *vreți*, *vreau* 192, 591; pf.s. 2sg. *vruși* 217, *vruseși* 217; 1pl. *vrurăm*; 3pl. *vrură* 217; impf. 1sg. *vream* 19, 591; sbj. 3sg.-3pl. *să vrea* 192, 216, 586 / *să vrie* 91, 192, 216, 217, 586; m-m-c-pf. 1pl. *vrusem* 207, 591, *vruserăm* 207; cond. 1sg. *aș vrea* 191, 192; 2sg. *ai vrea* 192; 3sg. *ar vrea* 192, 199; cond. pf. 3sg.-3pl. *ar fi vrut*; viit. 1sg. *oi vrea* 211; 3sg. *va vrea* 192; pf.c. *am vrut* 191; prezumt. prez. 1sg. *oi vrea* 191, 3sg. *o vrea* 191; (*v*)*oi fi vrând* 574; *vrând*, *nevrând* 722; *vreau să vă spun* modalizare 734
vrednic adj. m. pl. voc. *vrednici* (*prea ~ ascultători!*) 85, 87 / *vrednicilor* (*prea ~ de reverință diregătorilor!*) 87
vrednicuț adj. f. sg. *vrednicuță* 101
vreme sb. 330; sg. *vreme* 41; G-D *vremi* 41, 425; pl. *vremi* 41, 47, 425; *vremuri* 41, 425; *vremurile* 47
vremelnic adj. 65
vremelnicește adv. 227, 598
vreo adv. 512, 522, 734
vreun(ul) pron., adj. neh. m. sg. *vreun* 154, *vreunul* 154, *vrun* 154, *v'un* 511; f. sg. *vreo* 154, *vreuna* 154, *v'o* 511; m. pl. *vreunii* 154; f. pl. *vreunele* 154; m. sg. G-D *veriunii* 154, *vreunii(a)* 511; f. sg. G-D *vreunia* 154, *vreunei(a)* 512
vroi vb. inf. *vroi* (*a ~*) 191; ind. prez. 1sg. *vroi* 191, *vroiesc* 191, 192, 196, 591, 592; 1pl.

vroim 191; 2pl. *vroiți* 592; impf. *vroiam* 592, *vroia* 591, *vroiau* 592; m-m-c-pf. *vroise* 592; sbj. 3sg.-3pl. *să vroiască* 191, 192; viit. *vom vroi* 191; part. *vroit* 592
vulgare adj. m. f. sg. *vulgare* 80, 81, 83
vulgamente adv. 230; *vulgarminte* 230
vulpe sb. sg. G-D *vulpei* 53, *vulpiei* 53; voc. *vulpe!* 57
vulture sb. sg. *vultur* / *vulture* 413

W

weekend sb. sg. *weekendul*, *weekendurile* 614

X

xeroxa vb. 544

Z

zapa / zapui vb. inf. *zapa* (*a ~*) 544 / *zăpui* (*a ~*) 544

zări vb. 323

zău interj. 278; *zieu* 278

zâmbind adj. ger. f. sg. *zâmbindă* 69

zână sb. sg. 385; *zâna zânelor* 703

zbârnâi vb. ind. prez. 1sg. *zbârnâiesc* / *zbârnâi* 550

zbura vb. ind. prez. 1sg.-3pl. *zbor*, *sbor* 197, 557; cond. 1sg. *aș zburare* 199

zburătoare sb. 433

zburând adj. ger. f. pl. *zburânde* 465

zburdalnic adj. 65

zburiiș adv. 601

zdrumica vb. pf.s. 3pl. *zdrumicară* 206

zeceriu sb. un ~ 179

zecime sb. pl. *zecimi* 180

zevzec adj. m. f. pl. *zevzeci* 451

zgândări vb. ind. prez. 3sg. *zgândărește* / *zgândără* 551

zgâria vb. ind. prez. 1-2 sg. *zgârii*; 1sg. *zgâriu* 562, 563

zglobiu adj. f. pl. *sglobie* 72

zi sb. sg. 695; *zâuă* 385, *zioa* 88; G-D *dălei* 53; *zi de zi* loc. adv. 610; *ziua-noaptea* val. adv. 722

ziaristic adj. 65

zicătoare sb. pl. *zicători* 433

zice vb. 693; *a se ~* 301, 305; imper. neg. *nu zi!* 202, 221, 576, *nu zice!* 202; impf. 3pl. *ziceau* 203; pf.s. 1sg. *ziș* 205, *zisăi* 206; 2sg. *ziseși* 206; 3pl. *ziseră* 206; sbj. pf. 1sg. *să fiu zis* 209; viit. 3sg. *o să zică* 211

zonă sb. sg. *zonă* / *zoană* 422; pl. *zone* 422

zoofilie sb. 422

zugrăvi vb. viit. 1sg. *voiu să zugrăvesc* 212

zvârr interj. 279

INDICE DE FORME GRAFICE

- absoarbe** *assórbе* 15
același același 30
acelea *acellea* 15
acest(a) *acestea* 14; *acetea* 16; *acestor'a* 14;
aquestui 15
acoperă *accopere* 15
adresă *adreasă* 17
aducătoare 6
aduce *adducă, adduce* 15
ale, marcă a G alle 14–15
alt alți 14; *alții* 25
amări 31; *amărât, amărît* 31
amărătură *amăritură* 31
an *annu, anni* 15
apă *an'a, anь* 16
apostrof 5, 7
arătare 7
-ar -ariu 27
astăzi *astăzi* 15
ața *acia* 20
auzi *audiu* 26; *a audî* 20; *auz* 26; *auzi* 11, 31
- băutură** *beutură* 26
bine *binile, ghine* 26
biserica *Biserik'a, Biserika* 14
boală *bo-ală* 27
- ca** *ка* 14
cáp 10
capra *cápra* 10
casa *casa* 25; *cas'a* 23
cărări *carări* 21
câine *кăини* 5; *câne* 23, 26–27
câmp *camp* 10
când 31; *candu* 20; *qvand* 10
cânta *а-кăнта* 5; *cantá, cantà* 23; *cântăui* 10;
cânt 31
cât *quât* 15
ce *ce* 14
cel *quei* 14; *ceia* 15; *quelle* 15; *cellui* 14
cer *ceriu* 27
cheie *clăue* 10
cheamă *chiamь* 14
chiar 10
chiemătoare 6
chivot *kivot* 14
cine 14
coborâre 31
colon 6; *kolon* 7
- com(m)a** 6, 22; *koma, ~ punctată* 7
consecințe *consecinți* 25
conștiință *consciință* 25
corespundere *кóрреспóндере* 5
crezi *cređi* 25
creștere *crescere* 10, 12
cruce 10
culegere *кóллеере* 5
cunoaște *cunosc, cupnosc* 25
cuprinzătoare *cuprinzetoare* 6
curge *curre* 11
cuvânt *cuvênt* 11; *cuvente* 10
- de** *dă, di* 26
deget *dești* 26
de împărțit / deîmpărțit 32
deosebire *dăosebire* 6
despărțire *dăspărțire* 7
deși *de'și* 15
din *dân* 26
dinți *denti* 10
dispreț *despretiu* 23
doamna *domna-a, donn'a* 21
domnule *dom'le* 32
dormi 10; *dormi* 12; *dormi* 9, 12
două *doacă, doao* 16
două puncte *doao puncturi, doă puncturi* 6; *două*
punte 22
drept *dirept* 27
după *dopă, dope* 24; *dьнь* 14; *după* 15, 24
- el** *ei* 14; *eli* 10; *ellu* 15
-er -eriu 27
exemplu *esămplu* 17
- face** *face, faci* 14; *facú* 9; *făcând* 31; *făcú* 11
fașă *fasia* 20
față *fație* 9; *făție* 10; *façь* 14
fără *forà* 16
fără de făr' de 32
fărădelege *forà-de-lege* 21
fân *fen* 10
fântână *funtana* 16, 20
fi *eream* 26; *este* 20; *iaste* 26; *sint, sîntem,*
sunteți 32; *sunt* 11–12, 26, 32–33; *sunt(u)*
12; *suntem* 26, 32; *sunteți* 11, 26, 32
fiecare *fie-kare* 15
filosof 31
fiu *fișn'* 5; *filiu* 10

floare *flore* 20
foame *fóme* 16
folositoare *folossitoare* 10
frunze *frundze* 27
fuge 10

galben *galbin* 27
gheață *gheață* 10; *ghiatia* 21; *glăție* 10; *gliacia* 21

hotărâtor 31

ianuarie *ian.* 32
iepure 10
ieșire *eșire* 12
în inu, lînu 21
inimă *ânema* 21

îmî 14
împărat *imperát* 10
împrejur *împregiur* 27
în in 16, 20
înconjura *încongiura* 27
-înd 25
îndată *indată* 25
înger 10, 31
întâi *antaniu* 16
întrebare 6
întreaga *întrêga* 25
întrepunțiune *interpunțiile, intrepunțiune, intrepuncciuni* 22
înțeleg *înțãleg* 26
înțelepciune *intielepțiune* 20
își își 25

joc gioc 27; *jocu* 23
judeca *a judica* 27
judecatã *judicatã* 27

km/h 32

lapte *lãcte* 10
lăcustă *locusta* 20
lăuda *lauda* 20–21; *a laudã, laudã* 21
lepturariu 23
lege 10; *lêge* 11
leu *leũ* 30
limba *limb'a* 16
linia despărțitoare 22
(linioara) împreunătoare 6, 22
liniuță ~ *de unire* 6; ~ *de despărțire* 7
linsire 7
literei *litereĩ* 25
locuitor *lãcuiitor* 27

mai mai 15
marginea 15
mã *mã* 14
mâine *mâne* 23, 26–27
mânca *mãncã* 11
meditațiuni 14
meșteșug 14
meu 26; *meũ* 25
minunătoarea 6
mirare 6
morav 26
munte *monte* 10

nărav 26
neîmpăcat 31
nici *nichi* 14
niște *nisce* 15
noastre 14
nord–nord-vest 32
nota de mijloc, media notă 22
nouă *noã, noao* 16
nu *nũ* 14

oală *oãlã* 15
ochi 21; *ochii* 14; *ochiũ* 25; *ocli* 21
odihnă 6
odihnitorea 6
om *om'* 5; *omũ* 5; *hom, homeni* 10; *oameni* 25; *omeni* 11
opritoare 6–7; ~ **puntată** 6
ori *orĩ* 15
orice *ori-que* 15
ostenește *osteneșche* 14

pahar *pãhar* 26
paranteză *parentes'*, *parentesie, parentez* 6
paște *pasce, pãscut* 25
pauză 6
păcătui *pěcãtui* 15
pământ *pãmênt* 15
părinte *parinte, perinți* 11
păstor 25
păși *a pasĩ* 20
pâine *pane* 10; *pâne* 23, 26–27
pe *pã, pi* 26
perete *pãrete* 26
peșcut 25
pește *pesce* 25
peți *a peĩ* 20
picioare *picere* 26
pierd *perd* 26
piuă *pio-o, pioo* 27

plantă *plânta* 23; *plântă* 27

poarta *porta* 10

(pre)scurtare 6

primmijloc 7

prinț *prinți* 14

profesor / profesor 33

pumn *pugn* 10

pun(c)t 6, 22; *pun(c)t și virgulă, punctul și virgula* 6; *punctul de întrebare* 6-7; *punctul întrebării; punctul de mirare, punctul mirării* 6; *punctul de exclamație* 7; *puncturi* 6

pun(c)туаție 6

pune *pume* 15

raport *ræportul* 23

rasă *rassă* 25

răsuflare 6

rășină *resina* 10

râu *riu* 26; *riului* 15

recunoaște *recunósce* 15

ridica *rădica* 26

român 11, 31-32

sare *sal'e* 10

sau *caș* 15

sănătate *sănităte* 12

sale *salle* 15

scrisoare *scrisóre* 11

scurtătoare 6; *scurtătorul* 7

seară *sară* 26; *sera* 20

semicolon 6-7

semn(ul) *chiamătorul* ~ 6; ~ *aducerii* 6-7; ~ *citațiunei*, ~ *exclamațiunei* 22; ~ *împreunătoriu* 6; ~ *închiderei*, ~ *întrebațiunei* 22; ~ *întrebării*, ~ *întrebătoriu* 6; ~ *întregimei* 22; ~ *judecării* 6; ~ *jumătățiimei* 22; ~ *linserii* 6-7; ~ *mirării*, ~ *scurtimii*, ~ *scurtării* 6

sfârșit *sverșit* 11

silabă *сyлаба* 5

simți *a simți* 25

singur *sângur* 26

sinteză *sintesa* 25

slash 32-33

soare *sore* 11

spuni 26

stele 15

stigmi ~ *mare*, ~ *mică* 6

șapte *șénre* 16

ședea *sied* 17; *siedi* 9; *șed* 10

și *și* 14

ști *a sci* 25; *șcie* 14

știință *scientia* 10; *sciință* 25

tatăl *Táta* 19

tăcea *tacênd* 25; *tăcù* 31; *tacundu* 20

tăiere 6

tăietură *tăitură* 6

tânăr *tînăr* 26

târg 10

toarce *торче* 16

toate *tóte* 15, 25

-tor *-toriu* 27

trapoziție 7

trâfic / trafic 33

trăsura de unire *trășura unirii* 6

trâmbiță *trambitia* 10

trema 6

țară *țérr'a* 15

țese *ties* 17

ție *tie* 10

ține *tiene* 9

umăr *umeru* 21

umbra *umblă* 25

unei *unei* 30

ușa *usia* 20

vale *válle* 10

vână *vena* 16

vânt *ventu* 20

vedea *vedere* 25; *vedu* 20; *vězênd* 25

venin *vënen* 10

versat *vãrsat* 27

vinde *vinzi, vînd* 25

virgulă 6

vrea *voiú* 25; *vommu* 15

vreun *ver un* 27

zălog 25

zdrobi *дробек'* 5

zece *diece* 17

zeu *Dieu, zeu* 10

zi *zille* 15; *zio-ă, zioă* 27

zice *dice* 10; *zisse* 15

Tipărit la S.C. MAGIC PRINT S.R.L.
Bd. Republicii Nr. 45 B, Onești, 601129 BC
Tel. 0234 319 810 Fax 0234 306 079
office@mgp.ro www.mgp.ro

**STUDII DE ISTORIE A LIMBII ROMÂNE
MORFOSINTAXA LIMBII LITERARE
ÎN SECOLELE AL XIX-LEA ȘI AL XX-LEA**